

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

గురుబాలప్రబోధికాఖ్యానే

నామలింగానుశాసనవ్యాఖ్యానే - ప్రథమకాండః.

గురుబాలప్రబోధికాకారప్రణీతపీఠికాశ్లోకాః.

శ్లో॥ శ్రీవేంకటేశేనసరోజజాతాసేయంసరోజాలయలాలనీయా। ఇతీవసత్యంహృదయారవిందేనివేశితామాంకమలాలయావ్యాత్॥౧॥ఆసితాసితనీహారగిరివిఖ్యాతనామవాన్।తాళ్లపాకాణ్ణయాచార్యోవేంకటేశపదాంచితః॥౨॥ తతోథతిరుమలగురుర్గురుబుద్ధిసమానధీః।భారద్వాజాన్వయపయఃపారావారకళానిధిః॥౩॥తదాత్మజశ్శ్రీతిరువేంకటాఖ్యోవిబుధాగ్రణీః।ఋగ్వేదసరసీహంసోమిత్రహంససరోరుహః॥ ౪॥ ఆలోక్యదీక్షితీయాదినానాబాలప్రబోధికామ్।టీకామమరసింహస్యరచయత్యాంధ్రభాషయా॥౫॥

లింగయసూరివిరచితశ్లోకాః

శివంహరింవిధాతారంతత్పత్నీస్తత్సుతాన్ గురూన్।నత్వాసమస్తప్రత్యూహశాంతయేమంగళాయచ ॥ పదవాక్యప్రమాణజ్ఞైః క్షీరస్వామ్యాదిసూరిభిః।కృతాన్ గ్రంథాన్ సమాలోచ్యబాలానాంసుఖబుద్ధయే।యత్కృతంసురసింహేననామలింగానుశాసనమ్।తత్రత్స్థాయాఃపదావళ్యావివృతిర్వక్ష్యతేమయా॥అథసకలశాస్త్రాభిజ్ఞోమరసింహాఖ్యోమహాప్రాజ్ఞఃలోకోపకారాయనామలింగానుశాసనాఖ్యంగ్రంథంచికీర్షుః - ప్రారిప్సితస్యగ్రంథస్యావిఘ్నపరిసమాప్తయేఇష్టదేవతానమస్కారరూపంమంగళమాదావాచరతి॥

అవతరణిక॥ సకలశాస్త్రాభిజ్ఞుండగునమరసింహుండనుమహాపండితుఁడులోకోపకారముకొఱకునామలింగానుశాసనమనుగ్రంథమునుజేయనారంభించువాఁడై - ప్రారంభించుగ్రంథమునిర్విఘ్నముగాఁబరిసమాప్తినొందుటకొఱకు - ఇష్టదేవతానమస్కారరూపమైనమంగళమునుజేయుచున్నాఁడు॥

మూ. యస్యజ్ఞానదయాసింధోరగాధస్యానఘాగుణాః।
సేవ్యతామక్షయోధీరాస్సశ్రియైచామృతాయచ॥౧॥

యస్యేతి॥ హేధీరాః హేపండితాః- జ్ఞానదయాసింధోః జ్ఞానకృపాసముద్రస్య- అగాధస్యగంభీరస్య-యస్యదేవస్య గుణాఃఅనఘాఃపాపరహితాః-అక్షయఃనాశరహితఃసదేవః-శ్రియైసంపదే-అమృతాయమోక్షాయచ- సేవ్యతాం। సముద్రపక్షే- గుణాఃరత్నాకరత్వాదయః- అక్షయః-అస్యవిష్ణోఃక్షయఃనివాసఇత్యర్థః-శ్రియైలక్ష్మ్యై- అమృతాయసుధాయైసేవ్యతామిత్యన్వయః॥

అర్థము॥ హేధీరాః-ఓవిద్వాంసులార*జ్ఞానదయాసింధోః-జ్ఞానమునకునుదయకును ఆశ్రయభూతుఁడైన*అగాధస్య గంభీరుఁడైన*యస్య-ఏదేవునియొక్క*గుణాః-గుణములు*అనఘాః-రాగాదిదోషములులేనివో*అక్షయః-నాశరహితుఁడైన*సః-ఆదేవుఁడు*శ్రియైచ-సంపదకొఱకును*అమృతాయచ-మోక్షముకొఱకును-సేవ్యతాం-సేవింపఁబడుఁగాక॥ఇదిపరమాత్మపరమైనయర్థము॥సముద్రపక్షమందు-యస్య-ఏ*అగాధస్య-లోతైన*సింధోః-సముద్రునియొక్క*గుణాః-రత్నాకరత్వాదిగుణములు*అనఘాః-నిర్దోషములైనవో*అక్షయః-అ-విష్ణువునకు*క్షయః-నివాసమైన*సః- ఆసముద్రుఁడు శ్రియైచ-లక్ష్మీదేవికొఱకును-అమృతాయచ-అమృతముకొఱకును-సేవ్యతాం-సేవింపఁబడుఁగాక॥ అనఁగాపూర్వకాలమునందుదేవతలుసముద్రమునుసేవించిలక్ష్మీదేవిని, అమృతమునుంబడసినట్లుభగవంతునిసేవించువారలుధర్మార్థకామములనెడిత్రివర్గసంపదనుమోక్షమునుంబొందుదురనితాత్పర్యము.

టీకాసర్వస్వం॥శ్లో॥ప్రత్యూహపర్వతతటీవజ్రక్రీడాధురంధరమ్।ఖండేంతరాయకదళీభంజనంకుంజరాననమ్॥ బ్ర

ణాబహార్హాపీడస్సుషిరపరోబాలవల్లవో గోష్ఠే। మేదురముదిరశ్యామళరుచిరవ్యాదేష గోవిందః॥ అథటీకాసర్వస్వందశటీకావిత్కారోత్యమరకోశే। యద్యపిసంత్యతిగుణినః శ్రమస్తథాప్యత్రమమహిమాఖర్యాత్ ॥ లలితంరౌతిపికశ్చేద్వాగ్యామంయాతుకింకాకః॥ తత్రాదౌ భగవతస్సేవాయాః పరోపదేశేనప్రారిప్సితప్రత్యూహశమనాయధర్మమార్జయన్నాహ॥ యస్యేత్యాది॥ హేధీరాః సేవ్యతామిత్యనేనధైర్యశాలినఏవసేవితుంశక్నువంతీతి తాన్ సంబోధయతి- యస్యగుణాః అనఘాః రాగాదిపాపరహితాః- తథాచాజయకోశే॥ శ్లో॥ అఘశబ్దోభవేత్పాపేదుఃఖవ్యసనయోరపీతి॥ గుణాః మైత్రీశ మాందయః జ్ఞానదయాసింధోరితి- జ్ఞానంసమస్తవిధపరిజ్ఞానం- దయాపరదుఃఖప్రహాణేచ్ఛా- తాభ్యాం- సింధుః- ప్రకృత్యాదిభ్యఉపసంఖ్యానమితితృతీయా- తృతీయేతియోగవిభాగాత్సమాసః- సింధుశబ్దోవిపులాధారత్వఉపచరితః- సింధుసామ్యమేవాహ- అగాధస్యేతి- అగాధస్యాన్యైరనధిగతదయాపారత్వాత్ అపరిచ్ఛేద్యగాంభీర్యస్య- అతః యః పరహితాపాదనేషునాస్తికః యోనాశోయస్యేత్యతః యః- సింధుపక్షేవ్యక్త ఏవ- ప్రయోజనాననుప్రవదర్శనేన ప్రేక్షావత్ప్రవృత్తేః ప్రయోజనందర్శయతి- శ్రియైచామృతాయచేతి- శ్రియై త్రివర్గసంపదే- తదుక్తంవ్యాడినా॥ శ్లో॥ లక్ష్మీసరస్వతీధాత్రీత్రివర్గసంపద్విభూతిశోభాసు। ఉపకరణవేషరచనావిశేషేషుచ శ్రీరితి ప్రథితేతి- అమృతాయమోక్షాయ- చకారఉభయప్రాధాన్యద్యోతనార్థః- సింధురపిసురాసురైః శ్రియైలక్ష్మ్యై- అమృతాయపీయూషాయ- సేవితః అత్రచానుక్తోపిశబ్దార్థోజ్ఞానదయాదిభిః స్పష్టం ప్రతీయతఇతి ప్రసాదనామాయమర్థగుణః- తదుక్తంసరస్వతీకంఠాభరణే॥ శ్లో॥ యత్తుప్రాకట్యమర్థస్యప్రసాదస్సోభిధీయతఇతి॥ శ్లో॥ అయముదయతిముద్రాభంజనః పద్మినీనాముదయగిరివనాళీబాలమందారపుష్పం। విరహవిధురకోకద్వంద్వబంధుర్విభిందన్ కుపితకపికపోలక్రోడతామ్రస్తమాంసి॥ అత్రానుక్తోపిసూర్యఉదయతీతిపద్మముద్రాభంజకత్వాదినా ప్రతీయతే। బౌద్ధదర్శనవిద్వేషిణఇహప్రవృత్తిర్నస్యాదిత్యతోత్రబుద్ధపదోపాదానంసకృతంకవినా। రూపకంచకావ్యాలంకారః- తదుక్తందండినా॥ శ్లో॥ ఉపమైవతిరోభూతభేదారూపకముచ్యతే। యథాబాహులతాపాణిపద్మంచరణపల్లవఇతి ॥౧॥

అవతరణికా॥ ఇష్టదేవతాయైనమస్కృత్య ప్రేక్షావత్ప్రవృత్తయేచికీర్షితస్యగ్రంథస్యనామ్నా సహ ప్రయోజనమాహ॥ అర్థము॥ ఇష్టదేవతకొరకునమస్కరించిచదివెడివారికిరుచిగలుగుటకై తాను జెప్పెడిగ్రంథముపేరుతోఁగూడ ప్రయోజనమును జెప్పుచున్నాఁడు- సమాహృత్యయనుశ్లోకముచేత॥

మూ॥ సమాహృత్యాన్యతంత్రాణి సంక్షిప్తైః ప్రతిసంస్కృతైః। సంపూర్ణముచ్యతేవర్గైర్నామలింగానుశాసనమ్॥౨॥

సమాహృత్యేతి॥ అన్యతంత్రాణి- వరరుచివాగురివామనాదికృతాన్ త్రికాండ్యుత్పలినీప్రభృతీన్ గ్రంథాన్- సమాహృత్య- సంక్షిప్తైః పరిహృతానావశ్యకైః- ప్రతిసంస్కృతైః ఏకార్థవాచిపర్యాయపదైః- వర్గైః పరస్పరసంబంధిపర్యాయపదసమూహైశ్చ- సంపూర్ణం నామలింగానుశాసనాఖ్యోగ్రంథఉచ్యతే। ఉత్పలిన్యాదీనామసంక్షిప్తత్వాత్ నామమాలాదీనాంలింగహీనత్వాత్- అమరమాలాదీనామసంపూర్ణత్వాత్- అన్యేషాంకేషాంచిద్వర్గహీనత్వాచ్చ- సర్వగుణసంపత్త్యాసర్వోత్కృష్టత్వాదస్మిన్నేవగ్రంథే ప్రేక్షావతాంప్రవృత్తిరితి ప్రయోజనంసూచితం॥ అర్థము॥ అన్యతంత్రాణి- వరరుచివాగురిచంద్రగోమివామనాదులుచేసిన త్రికాండి ఉత్పలిని మొదలైనగ్రంథములను* సమాహృత్య- సంగ్రహించి* సంక్షిప్తైః సంక్షేపింపఁబడిన* ప్రతిసంస్కృతైః- పర్యాయపదములచేతను లింగనిర్ణయాదులచేతను శోధింపఁబడిన* వర్గైః- తమలో సంబంధముగలపర్యాయపదములయొక్క సమూహములచేత* సంపూర్ణం- నిండియున్న- అనఁగావర్గలతోఁగూడుకొనియున్నయనుట* నామలింగానుశాసనమనెడుగ్రంథము* ఉచ్యతే- చెప్పఁబడుచున్నయది॥ అసారవర్జనాద్వర్గాః* వృజీవర్జనే। అసారములనువర్జించుటవలనవర్గలనంబడును। నమ్యతేఅభిధీయతేర్థోనేనేతినామ* ణమ ప్రహ్వత్వేశబ్దే। అర్థము దీనిచేతఁజెప్పఁబడునుగనుక నామము। లింగ్యంతేవ్యజ్యంతేజీప్ టాబాదిభిః స్త్రీత్వాదయోనేనేతి లింగం* లిగిగతౌ। దీనిచే స్త్రీత్వాదులు జీప్ టాచాదిప్రత్యయములవలననెఱిఁగింపఁబడునుగనుక లింగము। అనుశాస్యతేఅనేనేతిఅనుశాసనం* శాసుఅనుశిష్టౌ- ఏతయోరనుశాసనం నామలింగానుశాసనం। ఈనామలింగములుదీనిచేతశిక్షింపఁబడునుగనుక నామలింగానుశాసనము॥ ఉత్పలిన్యాదులుసంక్షిప్తములుగావుగనుకను- నామమాలాదులులింగాదివిహీనములుగనుకను. అమరమాలాదులుఅసంపూర్ణములుగనుకను- గోలోమ్యాదులువర్గువులులేనివిగనుకను. ఈగ్రంథముసంక్షేపింపఁబడిప్రతిసంస్కృతములైనవర్గువులుగలిగిసంపూర్ణమైసర్వగుణసంపద్యుక్తమైయున్నదిగనుకనుఇదియన్నిటికంటెనుత్కృష్టమైనదిగానదీనియందుబుద్ధిమంతులకుప్రవృత్తిగలుగునని ప్రయోజనముచెప్పఁబడెను-

టీ॥ ఇదానీమభిధిత్సితముపన్యస్యతి॥ సమాహృత్యేత్యాది॥ నామలింగానుశాసనముచ్యతే। ణముప్రహ్వత్వేశబ్దేఇత్యే

స్మాత్ సమ్యతేఽభిధీయతేఽనేనేతి నామ-లింగ్యతేటాబాదిభిర్వ్యజ్యతఇతిలింగం స్త్రీపున్నపుంసకం-తయోరనుశాసనంశా
స్త్రం-అనుశిష్యతేఽనేనేతికరణవ్యుత్పత్త్యా - స్వకపోలరచితత్వవ్యుదాసాయసమాహృత్యాన్యతంత్రాణీత్యుక్తం- అన్య
తంత్రాణి- వ్యాడివరరుచిప్రభృతీనాం-సమాహృత్యఏకీకృత్య- అతఏవసంపూర్ణమిదం- యత్తుత్రికాండ్యుత్పలిన్యాదీని
నామతంత్రాణి-వ్యాడివరరుచిప్రణీతానితులింగమాత్రతంత్రాణి-వర్గైరితి-ఇత్థంభూతలక్షణేతృతీయా-వర్గైర్లక్షిత
మిత్యర్థః-ప్రకరణంవర్గః-ప్రకరణబద్ధంచసుఖగ్రాహ్యంభవతి।వర్గానేవవిశినష్టి-సంక్షిప్తైఃప్రతిసంస్కృతైరితి-స్తోకే
నభూయోభిధానంసంక్షేపః-సూక్తిరచనాప్రతిసంస్కారః-అథవాహరిప్రియావత్ ప్రతిసంస్కారః-అయమర్థః హరిరి
తివిష్ణోర్నామమాత్రమోక్తం-తదనుశ్రీపర్యాయోహరిప్రియేత్యుక్తం- తేనహరిరప్యస్యనామేత్యుక్తంభవతి॥ ౨॥

అవతరణికా॥ననుప్రతిపదంలింగభేదోక్త్యానసంక్షేపః- అనుక్త్యానసంపూర్ణః- ఇత్యాశంకాయాంతత్పరిహారార్థం
త్రిభిశ్శ్లోకైర్యథైతదుపపద్యతేతథోచ్యతే సంజ్ఞయేత్యాహ॥ఈనామములకులింగనిర్ణయముచెప్పునపుడుప్రతిపదము
నకులింగనిర్ణయముచేసిన-సంక్షేపముగాదు- చేయకుండిన-గ్రంథముసంపూర్ణముగాదు-అనిశంకరాఁగాతత్పరిహారార్థ
మైమూఁడుశ్లోకములచేతనీగ్రంథమందుఁజెప్పెడిగుఱుతులనుసంజ్ఞారూపమునఁదెలుపుచున్నాఁడు॥

మూ. ప్రాయశోరూపభేదేనసాహచర్యాచ్చకుత్రచిత్। స్త్రీపున్నపుంసకంజ్ఞేయంతద్విశేషవిధేఃక్వచిత్ ॥ ౩॥

ప్రాయశఇతి॥ప్రాయశఃప్రాయేణ-రూపభేదేనపద [illegible] గస్త్రీప్రత్యయతదభావరూపరూపభేదేన స్త్రీపున్న
పుంసకంజ్ఞేయమిత్యన్వయః-కుత్రచిత్ రూపభేదేన అజ్ఞేయలింగస్థలే-సాహచర [illegible] జ్ఞాతలింగపదసాహచర్యాత్ పూ
ర్వవత్ జ్ఞేయమిత్యర్థః-క్వచిత్ రూపభేదసాహచర్యాభ్యామజ్ఞేయలింగస్థలే-తద్విశేషవిధేః-తల్లింగత్రయవిశేషవిధేః
స్త్రియాం-పుంసి-నపుంసకే-ఇతివిధేరిత్యర్థః-పూర్వవత్ జ్ఞేయమిత్యనేనాన్వయః-రూపభేదశ్చత్రేధా- నామ్నాంనా
మవిశేషణానాం-నామపరామర్శిసర్వనామశబ్దానాంచేతి-కౌమోదకీగదాఖడ్గోనందక ఇత్యత్రతత్తన్నామ్నాంరూపభే
దేనైవతల్లింగనిర్ణయః-గండకపోలౌతత్పరాహనురిత్యత్రహనుపదవిశేషణీభూతతత్పరాపద స్త్రీలింగ రూపభేదేన
హనుశబ్దస్య స్త్రీలింగతానిర్ణయః।కుతూఃకృత్తిస్స్నేహపాత్రంసైవాల్పాకుతుపఃపుమానిత్యత్రసేతినామపరామర్
శిశబ్దరూపభేదేనకుతూశబ్దస్య స్త్రీలింగతానిర్ణయః-అశ్వయుగశ్వినీ-భానఃకరః-వియద్విష్ణుపదమిత్యత్ర-అశ్వయు
గ్వియచ్ఛబ్దాదీనాంసందిగ్ధలింగత్వాద్రూపభేదజ్ఞాపితలింగాశ్వినీకరవిష్ణుపదసాహచర్యాత్తత్తల్లింగనిర్ణయః। విశేష
విధిశ్చతుర్షుస్థలేషు।రూపభేదేనలింగాజ్ఞానస్థలే-సాహచర్యేణలింగాజ్ఞానే- తేనభిన్నలింగతాజ్ఞానే- బహులింగతాజ్ఞా
నేచ।వల్లరీమంజరీ స్త్రియామిత్యత్రఇన్నంతత్వేనసంశయేరూపభేదేనస్త్రీత్వానిర్ణయాత్ స్త్రియామితివిశేషవిధిః-ద్వితీ
యే స్త్రియస్సుమనసఃపుష్పమిత్యత్రపుష్పపదసాహచర్యాత్సుమనస ఇత్యత్రన స్త్రీలింగతానిర్ణయః - తదర్థం స్త్రియ
ఇతివిశేషవిధిః-తృతీయే ఖనిఃస్త్రియామాకరస్స్యాదిత్యత్రఆకరశబ్దసాహచర్యేణ-ఖనిశబ్దస్యపుంలింగతాజ్ఞానేతదపవాద
త్వేనస్త్రియామితివిశేషవిధిః-చతుర్థే-విటంకంపున్నపుంసకంతటంత్రిషు-అశనిర్ద్వయోః-ఇత్యాదిషుఅనేకలింగతాజ్ఞాపనా
ర్థంవిశేషవిధిః।యద్యపిరేణురిత్యత్రరూపభేదేననిర్ణయఏవతథాపిద్వయోరిత్యేకలింగతాజ్ఞాననివృత్త్యర్థంవిశేషవిధిః॥

అర్థము॥ప్రాయశః-తరుచుగా*రూపభేదేన-శబ్దములయొక్క- స్త్రీప్రత్యయాదులుమొదలైనరూపభేదములచేత-స్త్రీ
పున్నపుంసకం- స్త్రీలింగపుంలింగనపుంసకలింగములు* జ్ఞేయం- తెలియఁదగినది*కుత్రచిత్-ఒకానొకచోట్ల* సాహ
చర్యాత్-ఎఱుఁగఁబడినలింగముగలపదముయొక్క-సాన్నిధ్యమువలన-లింగముదెలియఁదగినది*క్వచిత్-ఎక్కడరూపభేద
సాహచర్యములవల్ల లింగముదెలియఁబడదో-అక్కడ*తద్విశేషవిధేః-తత్-ఆమూఁడులింగములయొక్క* విశేషవిధేః-
ఇదియీలింగమనిచెప్పుటవలనలింగముదెలియఁదగినది।రూపభేదముత్రివిధము-నామరూపభేదము-నామవిశేషణరూపభే
దము-నామపరామర్శిసర్వనామరూపభేదము-అం॥నామరూపభేదమెట్లనినఁకౌమోదకీగదా ఖడ్గోనందకః-అనుచోట-ఆ
యానామములకాయారూపభేదములచేతలింగమెఱుఁగఁబడుచున్నది॥నామవిశే[షణరూ]పభేదమెట్లనిన-గండకపోలౌతత్ప
రాహనుః-అనుచోట-హనుశబ్దమునకువిశేషణమైన-తత్పరా-అనెడుశబ్దముయొక్క స్త్రీలింగరూపముచేత-హనుశబ్దము
స్త్రీలింగమని తెలియఁబడుచున్నది।నామపరామర్శిసర్వనామశబ్దముచేత నెట్లనిన-కుతూఃకృత్తిస్స్నేహపాత్రంసైవాల్పా
కుతుపఃపుమాన్-అనుచోట-సైవ-అనెడినామపరామర్శిసర్వనామశబ్దముచేత- కుతూః-అనెడుశబ్దము స్త్రీలింగమనియె
ఱుఁగఁబడుచున్నది।సాహచర్యమువలనలింగముదెలియుటఎట్లనిన- అశ్వయుగశ్వినీ- భానుఃకరః-వియద్విష్ణుపదం-ఇచ్చటఅ

శ్వయుగ్భానువియచ్ఛబ్దములు- మూఁడులింగములలోనొకవిధముగానుండునుగనుక రూపభేదముచేతలింగమెఱుఁగరాదు-అశ్వినీ-కరవిష్ణుపదశబ్దముల సాహచర్యమున నాయాలింగములని తెలియఁదగినది॥ విశేషవిధి నాలుగువిధములుగలది। రూపముచేత లింగమెఱుఁగరానిదిక్కునఁ జెప్పునదియు-సాహచర్యమునఁ దెలియరానిదిక్కునఁ దెలుపునదియు-సాహచర్యలింగాపవాదకంబును-అనేకలింగవిధాయకంబును-అని॥ రూపమెఱుఁగరానిదిక్కునఁ జెప్పునదియెట్లనిన। వల్లరీమంజరీస్త్రియా అనుచోట-వల్లరీమంజరీశబ్దములు నకారాంతంబులని సంశయముతోఁచుచున్నదిగనుక..స్త్రియా- అనెడి విశేషవిధి తేటఁదెలియఁజెప్పఁబడెను॥ సాహచర్యమువలనఁ దెలియరానిదిక్కునఁ జెప్పెడివిశేషవిధియెట్లనిన- స్త్రియస్సుమనసః పుష్పం ఇక్కడ సుమనశ్శబ్దమునకు పుష్పపదసాహచర్యమువలన లింగమెఱుఁగరాదుగనుక స్త్రియః-అనెడు విశేషవిధిచేతఁ జెప్పఁబడెను సాహచర్యలింగాపవాదకమైన విశేషవిధియెట్లనిన- ఖనిః స్త్రియామాకరస్స్యాత్ ఇక్కడ ఆకరశబ్దసాహచర్యమువలన ఖనిశబ్దము పుల్లింగముగాఁగా దానినపవాదించి స్త్రియాం-అనివిశేషవిధిచెప్పఁబడెను॥ అనేకలింగవిధి ఎట్లనిన- విటంకం పున్నపుంసకం-ఇక్కడ విటంకశబ్దము-పున్నపుంసకలింగములయందు విధించుటవలన అనేకలింగవిధి॥ 3

అవతరణికా॥ ననురూపభేదేన లింగనిర్ణయ ఇత్యుక్తం-తదయుక్తం సమాహారద్వంద్వే నానాలింగానామపి పదానాం సమాసాంతే నపుంసకలింగతావశ్యంభావాత్ - సమాసాంతర్గతానాం పదా... లింగానిర్ణయాత్-ఇతరేతరద్వ..ద్వేచ పరవల్లింగం ద్వంద్వతత్పురుషయోరితి పరస్యైవ... తపూర్వపదలింగానామశ్రవణాత్ - భిన్నలింగానామపి ఇతరేతరద్వంద్వసద్భావాత్-పూర్వో... దశ్వబడబౌ ...శషవిధినాపరలింగప్రతిషేధేనోత్తరపదలింగానిర్ణయాత్-మాతాచపితాచ పితరావిత్యాదౌ ... శేషలుప్తమాతృశబ్దాదీనాం లింగానిర్ణయాచ్చేత్యాశంకాయాం తత్పరిహారార్థమాహ॥ అర్థము॥ ఏదైనన్ ...కలింగనిర్ణయము రూపభేదముచేఁ దెలియవలయునని ననది సమాసావయవములకుఁగూడదు-అదియెట్లన్నను- సమాహారద్వంద్వమందు నేలింగములైనను కడపట నపుంసకముగావలయుఁగనుకను ఇతరేతరద్వంద్వసమాసమందును-...వల్లింగం ద్వంద్వతత్పురుషయోః- అనిపరశబ్దలింగమువలె సమాసాంతర్గతపదములకెల్లలింగమెఱుఁగవచ్చునన ...ను-భిన్నలింగములకు సమాసముగలదుగనుక-పూర్వవదశ్వబడబౌ-అనునివిమొదలైనవిశేషవిధులచేత పరలిం...ప్రతిషేధమున్నదిగనుకను-మాతాపితరౌ పితరౌ-అనునివిమొదలైన ద్వంద్వైకశేషములలోలుప్తమైన మాతృశ...మొదలైన శబ్దములకు లింగము దెలియరాదుగనుకను-ఇట్టిశంకలు రాఁగా వానిం బరిహరించుచున్నాఁడు॥

మూ. భేదాఖ్యానాయ న ద్వంద్వో నైకశేషో న సంకరః। కృతోఽత్ర భిన్నలింగానామనుక్తానాం క్రమాదృతే॥౪॥

భేదాఖ్యానాయేతి॥ అత్ర భేదాఖ్యానాయ అనుక్తానాం భిన్నలింగానాం ద్వంద్వ ఏకశేషశ్చ న కృతః. క్రమాదృతే సంకరశ్చ న కృత ఇత్యన్వయః- అత్ర శాస్త్రే భిన్నలింగానాం శబ్దానాం సమాహారేతరేతరయోగద్వంద్వో వా ఏకశేషశ్చ వా న క్రియతే-కింత్వభిన్నలింగానామేవ-భిన్నలింగానాం తేన భేదజ్ఞాపనాసంభవాద్భేదాఖ్యానాయ న తేషాం తత్సమాస ఇతి భావః- యథా- ద్యోదివౌ ద్వే-స్వర్గనాకత్రిదివత్రిదశాలయాః-జనుర్జననజన్మానీత్యాదిష్వభిన్నలింగానామేవ ద్వంద్వః-నాసత్యావశ్వినౌ దస్రౌ జీమూతౌ మేఘపర్వతౌ- ఇత్యత్ర అభిన్నలింగానామేవైకశేషః। ననుభిన్నలింగానామపి- అప్సరోయక్షరక్షోగంధర్వకిన్నరాః- ఇత్యాదిషు ద్వంద్వో దృష్ట ఇత్యత్రాహ॥ భిన్నలింగానామనుక్తానామితి- అన్యత్రోక్తాః ప్రసిద్ధలింగానాం తు ద్వంద్వః క్రియత ఏవ - కృతేపి న దోష ఇతి భావః - స్త్రియాం బహుష్వప్సరసః- యక్షైకపింగైలబిల - యాతురక్షసీ ఇత్యాదిషు తేషాముక్తలింగత్వాన్న బాధకమితి భావః-మాతాపితరౌ పితరౌ-శ్వశ్రూశ్వశురౌ శ్వశురౌ- ఇత్యేకశేషేపి-జనయిత్రీ ప్రసూర్మాతేత్యాదిభిరుక్తలింగత్వాన్నోక్తదోషః॥ ననుభిన్నలింగానాం సమాసే వాశాం దేవావర్గే వా సాహచర్యమయుక్తం-తథా సతి తదర్థం విశేషవిధిభిర్గ్రంథగౌరవం స్యాత్ నేష్టాపత్తిః-సంక్షేపప్రతిజ్ఞావిరోధాత్-రత్నకోశాదిష్వప్యేకైకలింగతయా కాండత్రయోక్తౌ లాఘవమస్తి - ఏకహేలికయా లింగజ్ఞానసౌకర్యాదిత్యత్రాహ॥ క్రమాదృతే సంకరో న కృత ఇతి। స్వర్వ్యోమదిక్కాలాదీనాం తత్తన్నానుకవర్గైః ప్రతిపాద్యతయా క్రమేణ తత్తద్వస్తువాచకపర్యాయపదానాం తత్తద్వస్తుసంబంధప్రతిపాదకపర్యాయపదానాం చ ప్రతిపాద్యతావశ్యంభావే స్వర్గాదిపర్యాయేద్యోదివాదిపదానాం హరిహరనామనిరూపణావసరే తత్సంబంధిశ్రీగౌర్యాదీనాం పర్యాయనామభిః ప్రతిపాదనస్యావశ్యకతయా లింగసాంకర్యస్యాపరిహార్యత్వాత్-అన్యథా తత్తన్నామ్నాం పరిజ్ఞానం న స్యాత్ - అతః క్రమేణ తత్తద్వర్గే తత్తద్వస్తూనాం తత్సంబంధినాం ప్రతిపాదనం సాంకర్యేణ వినా నోపపద్యత ఇతి-క్రమాదృతే సంకరో న కృత ఇత్యుక్తం-గ్రంథాంతరేషు భిన్నలింగానామేకార్థవాచకపర్యాయపదానాం స్థలాంతరే నిర్వాచనే ఏకత్రైవ సర్వపర్యాయపదైర్నాయాసేన తత్తద్వ

స్తుజ్ఞానంనస్యాత్ - తతఃసాంకర్యాన్నహిదోషః - సాంకర్యేక్రమస్యహేతుత్వాత్ - తస్యచాభిమతత్వాత్ - కించ-సాంకర్యేపిక్రమేణైవసాంకర్యంసుఖపరిజ్ఞానాయ - ముత్ప్రీతిఃప్రమదోహర్షఇత్యాదిషు ఏకార్థవాచకత్వేపిముత్ప్రీతిశబ్దయోః స్త్రీలింగయోరేకత్రక్రమేణనిరూపణానంతరంపుంలింగయోఃప్రమదహర్షపదయోరనంతరం క్రమేణనిరూపణంఅన్యథా హర్షోముత్ప్రమదఃప్రీతిరిత్యపివక్తుంశక్యత్వాత్-అతఃక్రమాదృతేక్రమేణవినాసాంకర్యంనోచ్యతఇతినిష్కృష్టార్థః॥

అత్ర-ఈగ్రంథమందు*భిన్నలింగానాం-తమలోతాముభిన్నలింగములైనశబ్దములయొక్క* భేదాఖ్యానాయ-లింగభేదమునుజెప్పుటకొఱకు*ద్వంద్వైక - ద్వంద్వసమాసమును*ఏకశేషశ్చ ఏకశేషసమాసమును*నకృతః - చేయఁబడదు*అభిన్నలింగములకైతే- ద్వంద్వైకశేషములుసేయఁబడును। అదియెట్లనిన- ద్యోదివౌద్వేస్త్రియాం- స్వర్గనాకత్రిదివత్రిదశాలయాః- జనుర్జననజన్మాని- ఇవిమొదలైనస్థలములయందు- ద్వంద్వసమాసము- నాసత్యావశ్వినౌ- జీమూతౌమేఘపర్వతౌ- ఇవిమొదలైనదిక్కులనేకశేషసమాసమును॥ ఓయిభిన్నలింగములకునుద్వంద్వైకశేషములుసేయఁబడెను- అదియెట్లనిన॥ విద్యాధరోప్సరోయక్షరక్షోగంధర్వకిన్నరాః- ఇవిమొదలైనదిక్కులయందుద్వంద్వంబును*శ్వశ్రూశ్వశురౌశ్వశురౌ-ఇవిమొదలైనదిక్కులయందునేకశేషంబునుజెప్పఁబడియున్నవనిశంకగలుగఁగాతత్పరిహారార్థమై-అనుక్తానాం అనువిశేషణమునుజెప్పెను*అనుక్తానాం స్థలాంతరమందులింగముచెప్పఁబడనిశబ్దములకే-ద్వంద్వైకశేషములుసేయఁబడవు॥ స్త్రియాంబహుష్వప్సరసః- యక్షైకపింగైలబిలశ్రీదపుణ్యజనేశ్వరాః। ఇవిమొదలైనస్థలములయందులింగముచెప్పఁబడిన-అప్సరోయక్షాదిశబ్దములకును-శ్వశ్రూశ్వశురౌ-అనునిత్యాదిశబ్దములకునుద్వంద్వైకశేషముసేయవచ్చును*ఓయిభిన్నలింగములైనశబ్దములకుశంకసేయనేల- శంకసేసిననువిశేషవిధులుమొదలైనసంజ్ఞలచేగ్రంథగౌరవముగలుగును-అర్థముదెలియునదికఠినముగనుకి-రత్నకోశాదులవలెస్త్రీలింగపుంలింగనపుంసకలింగకాండములుప్రత్యేకములుగానొనర్చినన్రియాసములేదనిశంకగలుగఁగా-తత్పరిహారార్థమైచెప్పుచున్నాఁడు। క్రమాదృతేసంకరోనకృతః-అః*క్రమాదృతే- ప్రస్తావములేక*సంకరః- సంకరసమాసము*నకృతః- చేయఁబడదు*ప్రస్తావముగలిగినయెడల-సంకరముసేయఁబడును-ఈగ్రంథమునందు-స్వర్వ్యోమదిక్కాలాదులైనవర్గలయందునయ్యాసంబంధివస్తువులునునయ్యావస్తువులకుగలపర్యాయపదములన్నియునాప్రస్తావములయందేచెప్పవలయు-అదియేమియనిన-ఆయాప్రస్తావమునవొక్కొక్కదిక్కునసేయన్నిపేళ్లుగెలియుటకై -స్వర్గాదిపర్యాయములయందు-ద్యోదివాదిశబ్దములును-హరిహరప్రస్తావమునందులక్ష్మీగౌర్యాదినామములునుజెప్పవలయుఁగనుకలింగసాంకర్యముగలిగెను-క్రమములేనిదిక్కునసంకరముసేయఁబడదు-క్రమముగలదిక్కునసుయథాసంభవముగానాయాదిక్కులయందుసంకరములేకత్రిలింగములుచెప్పఁబడును- అదియెట్లనిన- ముత్ప్రీతిఃప్రమదోహర్షఃప్రమోదామోదసమ్మదాః।స్యాదానందథురానందశ్శర్మశాతసుఖానిచ-ఇవిమొదలైనదిక్కులయందునేయేలింగములాయాప్రస్తావములయందేచెప్పఁబడెఁగానిగణపాఠమువలెనీవలనావలజెప్పఁబడలేదు। రత్నకోశాదులయందునుపుంలింగాదిక్రమంబున కాండముచెప్పెదనని ప్రతిజ్ఞసేసినను- స్వర్గస్త్రీదివస్త్రీవిష్టపంక్లీబే- అనిరత్నకోశమందును। క్లీబేత్రివిష్టపంస్వర్గస్త్రీదివశ్చసురాలయః॥ అనియమరమాలయందును- ఆయాస్థలములయందేతెలుచుగాసంకరముకానఁబడుచున్నది- కావునప్రసంగమునవచ్చినసంకరమునుపరిహరింపరాదుగనుక- స్వర్వ్యోమదిక్కాలాదివర్గక్రమముననేస్త్రీలింగాదులఁజెప్పునదిసుకరము-రత్నకోశాదులవలెప్రతికాండముపర్యాయపాఠమైనఁదెలియునదికష్టము॥

అవతరణికా॥ ననుసాంకర్యేతత్తల్లింగజ్ఞానాయతత్తద్విశేషవిధ్యవశ్యంభావేగ్రంథగౌరవమపరిహార్యంస్యాదిత్యాశంక్యలఘుభిస్సంజ్ఞావిశేషైః-విశేషవిధౌగ్రంథగౌరవంనాస్తీత్యభిప్రేత్యాహ॥ అర్థము॥ విశేషవిధులయందును- స్త్రీపున్నపుంసకమనిచెప్పిననధికమౌనుగనుకవ్యవహారలాఘవార్థమైనకొన్నిసంజ్ఞలుసేయుచున్నాఁడు॥

మూ. త్రిలింగ్యాంత్రిష్వితిపదంమిథునేతుద్వయోరితి। నిషిద్ధలింగంశేషార్థంత్వంతాథాదినపూర్వభాక్॥ ౫॥

త్రిలింగ్యామితి॥ త్రయాణాంలింగానాంసమాహారస్త్రీలింగీతస్యాంజ్ఞాప్యాయాంత్రిష్వితిపదంప్రయుజ్యతే-యథాతటంత్రిష్వితి।మిథునశబ్దఃస్త్రీపుంలింగపరః-తజ్జ్ఞాపనేద్వయోరితిపదంప్రయుజ్యతే-యథా-అశనిర్ద్వయోరితి-యద్యపిద్విత్రిశబ్దయోఃసామాన్యతస్సంఖ్యేయవాచకత్వం-తథాప్యస్మిన్శాస్త్రేలింగవిశేషవాచకత్వేనసంజ్ఞావిధానాత్తాభ్యాంలింగభేదనిర్ణయోయుక్తః-సంఖ్యేయవస్తుసంఖ్యావాచకతావివక్షాయాంసంఖ్యాపరత్వమేవ-నలింగపరత్వం-యథా-అర్థ

రాత్రనిశీథౌ ద్వావితి-నిషిద్ధలింగంయస్యతత్పదంనిషిద్ధలింగం- శేషార్థం శేషయోర్నిషిద్ధేతరయోఃలింగయోరర్థః ఃప్రతి
యోజనంప్రయోగరూపంయస్యతదిత్యర్థః-యద్వానిషిద్ధంచతల్లింగంచేతికర్మధారయః- శేషార్థం-ఇతరలింగార్థం
తథాచఏకస్మిన్ శబ్దేఏకలింగనిషేధస్తదితరలింగసద్భావార్థఇతిభావః-త్వంతాథాదీతి-తుశబ్దోంతేయస్యతత్త్వంతం- అ
థశబ్దఆదిర్యస్యతదథాది-త్వంతంచఅథాదిచ-త్వంతాథాది-పదమితిశేషః-నపూర్వభాక్ నపూర్వేణగ్రంథేనసంబధ్యత
ఇత్యర్థః-త్వంతంలింగవాచకపదంచేదుత్తరపదలింగజ్ఞాపకం-యథా.అంతర్ధావ్యవధాపుంసిత్వంతర్ధిరిత్యత్రపుంసిత్వితి
త్వంతంఅంతర్ధిపదలింగవిధాయకం-శోభాకాంతిద్యుతిశ్ఛవిః- అవశ్యాయస్తునీహారఇత్యత్ర(అవశ్యాయశబ్దస్యనీహారపద
సంబంధిత్వేనతత్పర్యాయతా-నపూర్వపదపర్యాయత్వం- ఏతస్యకలికాగంధఫలీస్యాదథకేసరే-ఇత్యత్రఅథాదిః కేసరశ
బ్దఃస్వార్థమేవవకుళవంజుళశబ్దయోరతిదిశతి-నగంధఫల్యాదేః-త్వంతనామపదస్యకశ్చిదన్యోస్తివిశేషః-దారాస్స్యాత్తుకు
టుంబినీత్యత్ర-త్వంతంస్యాదితిక్రియాపదం-నతుదారాఇతిపదం- తథాపిఅస్వయమేసత్వంతంసత్ దారాఇతిపదంకుటుంబినీ
స్యాదిత్యుత్తరేణసంబద్ధంసత్ పత్నీవాచకమజని - దినాహనీవాతుక్లీబేదివసవాసరావిత్యత్ర - వాశ్వేతిత్వంతంక్లీబవిశిష్టం
సత్ - దివసవాసరయోరేవలింగవికల్పబోధకంనదినాహ్నోః- అనుక్రోశోప్యథోహాసః- సోతాథానమథోఘుషాఇత్యా
దిష్వథశబ్దపర్యాయాథోశబ్దాదేరపిశబ్దస్యనపూర్వేణాన్వయః-పుంస్యేవాంధుఃప్రహిఃకూపఉదపానంతుపుంసివేత్యత్ర-
తుశబ్దఃపూర్వపదపర్యాయతాముదపానపదస్యనిషేధతి- తదర్థకత్వాత్ - కింతుపుంసివేత్యుత్తరేణాన్వితంసత్ పుంలింగ
తాభావవైషమ్యమేవబోధయతి తచ్చరూపభేదేనైవసిద్ధ్యతి-పుంస్యేవేతినియమఏవవ్యావర్త్యతే-యథాకథంచిదుత్తరే
ణైవాన్వయఇతినప్రతిజ్ఞావిరోధః-ఏవంలఘుసంజ్ఞయైవలింగజ్ఞానాత్సాంకర్యేపినగ్రంథగౌరవమితిభావః॥

త్రిలింగ్యాం- మూఁడులింగములయందుననిచెప్పఁదగినదిక్కున*త్రిషు- అనిచెప్పఁబడును- అదియెట్లనిన- తటంత్రిషు। స్త్రీపుంలింగములను- మిథునమనిచెప్పుదురు-ఆమిథునమనిచెప్పవలసినదిక్కున- ద్వయోః-అనిచెప్పఁబడును-అదియెట్లన్నను జ్ఞాతనిర్దిష్టయోః ద్విత్రిశబ్దములుసామాన్యముగాసంఖ్యావాచకములుగాని స్త్రీలింగపుంలింగాదివిశేషవాచకములుగావు- అయిననూ- ఈగ్రంథమందులింగవాచకములుగానేసంజ్ఞలుచేసినాఁడుగనుకద్విత్రిశబ్దములులింగవాచకములనితెలియునది-ఈప్రకారమేయీగ్రంథమంతెల్లసంజ్ఞలు। అక్కడక్కడఁజెప్పఁదగినవస్తువులఁజెప్పినదిక్కునద్విత్రిశబ్దములులింగపరములుగావు-అదియెట్లనిన-అర్ధరాత్రనిశీథౌద్వౌ-అనెడుదిక్కునద్విశబ్దముఅర్ధరాత్రనిశీథశబ్దములకు విశేషణమైయున్నదిగనుకలింగవాచకముగాదు॥నిషిద్ధలింగం-నిషేధింపఁబడినలింగపదము। శేషార్థం-నిషేధింపఁబడనికడములింగములయందుగలదనిచెప్పఁబడును-అదియెట్లనిన-ద్వీపోస్త్రియామంతరీపం-ఇక్కడ-అస్త్రియామనిస్త్రీలింగమునుమాత్రమునిషేధించినందున-పున్నపుంసకలింగములవుననిచెప్పఁబడుచున్నదిగనుకగ్రంథలాఘవము॥ఇఁకనుసులభముగానర్థముతెలియుటకొఱకు సంజ్ఞలుచేయుచున్నాఁడు-త్వంతాథాదినపూర్వభాక్*త్వంతాథాది- తుశబ్దముఅంతమందుఁగలశబ్దమును-అథశబ్దముఆదియందుఁగలశబ్దమును*నపూర్వభాక్-పూర్వపదముతోసంబంధించదు*అపూర్వపదముతోసంబంధించనిపదములుమూడువిధములు- నామపదమును-లింగపదమును-అర్థపదమును। అందునామపదమెట్లనిన-శోభాకాంతిద్యుతిశ్ఛవిః-అవశ్యాయస్తునీహారః-ఇక్కడతుశబ్దముఅంతమందుఁగల-అవశ్యాయపదము-తననామమునేచెప్పునుగాని-శోభాదిపదములనుజెప్పదు లింగపదమెట్లనిన-అంతర్ధావ్యవధాపుంసిత్వంతర్ధిః-ఇక్కడపుంసితుఅనెడుత్వంతమైనలింగపదము-అంతర్ధిశబ్దమునే చెప్పునుగాని-అంతర్ధావ్యవధాశబ్దములనుజెప్పదు-అర్థపదమెట్లన్నను-శాపేత్వభిషంగః-ఇక్కడ-త్వంతమైనశాపశబ్దము-అభిషంగశబ్దమునకుఅర్థముగానిప్లవగశబ్దమునకుఅర్థముగాదు। అథాదియైననామపదమెట్లనిన-ప్రాలేయంమిహికాచాథహిమానీహిమసంహతిః- ఇక్కడ- అథాదియైనహిమానీశబ్దము- హిమసంహతినేచెప్పునుగానిప్రాలేయమిహికాశబ్దములనుజెప్పదు।అథాదియైనలింగపదమెట్లన్నను-భార్యాజాయాథపుంభూమ్నిదారాః-ఇక్కడ-అథాదియైనపుంభూమ్నిఅనెడులింగపదముదారశబ్దమునేచెప్పునుగానిభార్యాజాయాశబ్దములనుజెప్పదు- అథాదియైనఅర్థపదమెట్లన్నను-ఏతస్యకలికాగంధఫలీస్యాదథకేసరే-వకుళోవంజుళః-ఇక్కడఅథాదియైనకేసరశబ్దముతనయర్థమునువకుళవంజుళశబ్దములకుఁజెప్పునుగానిగంధఫలీశబ్దమునకుజెప్పదు-త్వంతమైననామశబ్దమునకుమఱియొకవిశేషముగలదు-అదియెట్లన్నను- దారాస్స్యాత్తుకుటుంబినీ- అనెడుదిక్కున-స్యాత్తుఅనిక్రియాంతమందుండెడుతుశబ్దము- ఆక్రియాన్వితమైనదారశబ్దము

నాకర్షింపుచున్నదై ఆదారశబ్దమునకు పూర్వపదముతోడి సంబంధమును జెప్పక ఉత్తరమైన కుటుంబినీపదముతో సంబంధము
ను జెప్పుచున్నది గనుక దారకుటుంబినీశబ్దములు పత్నీవాచకములాయెను-త్వాంతమైన లింగపదమునకింకొక విశేషము గలదు
అదియెట్లన్నను-ఘస్రోదినాహనీ వాతుక్లీబే దివసవాసరౌ.ఇక్కడ-త్వాంతమైన వాశబ్దము క్లీబవిశిష్టమౌచున్నదై దినాహశ్శ
బ్దములను జెప్పక దివసవాసరములకే విధాయకమాయెను. అథశబ్దపర్యాయమైన అథోశబ్దమాదియందుఁగల పదమును -
పూర్వపదముతోడ సంబంధించదు-అదియెట్లన్నను-అనుక్రోశోప్యథో హాసః-సోత్ప్రాధానమథోఘుషాః_ అను చోట అథో
శబ్దాదియైన శబ్దము పూర్వపదముతో సంబంధించదు-పుంస్యేవాంధుః ప్రహిః కూపఉదపానంతు పుంసివా-అనెడుదిక్కున
తుశబ్దము ఉదపానశబ్దమునకు పుల్లింగత్వమును నిషేధింపుచున్నది-అక్కడ-ఉదపానశబ్దమునకు రూపభేదము చేతనే పుల్లింగ
నిషేధత్వము గలుగుచుండగా తుశబ్దము వ్యర్థమౌచున్నదై సిద్ధే సత్యారంభో నియమార్థః- అనెడు న్యాయమున నియమార్థమ
ఫుచున్నది-ఆనియమమేమనిన-ఉదపానశబ్దము పూర్వపదముతోడ సంబంధించదు-పుంసివా అనెడు పదముతోడనే సంబంధిం
చును-కూపశబ్దమైతే పుంస్యేవ అనెడు పూర్వనియమముతోడనే సంబంధించును గాని పుంసివా అనుదానితోడ సంబంధించ
దు-అని యీప్రకారమున నీగ్రంథవ్యవహారమెఱుఁగుటకొఱకు-సంజ్ఞలు చేయఁబడెను॥

ఈగ్రంథమునందు మూఁడులోకములనుం జెప్పవలయుఁగనుక నందు సర్వశ్రేష్ఠము స్వర్గమౌటవలన మొదట స్వర్గ
ము చెప్పఁబడెను. ఆతర్వాత తదాశ్రితులయిన దేవసామాన్యులును-గణదేవతలును- దేవతావిశేషములలో యథాశ్రేష్ఠ
ముగా బ్రహ్మవిష్ణురుద్రేంద్రులును- సపరివారముగాఁ జెప్పఁబడిరి-ఇంద్రుఁడు పూర్వదిక్పతిగనుక నాపర్యాయముననే ఇం
ద్రాగ్నియమనిరృతివరుణవాయుకుబేరులు చెప్పఁబడిరి-వారిపరివారపరికరములును జెప్పఁబడెను-ఆవెనుక-దిక్ప్రస్తావము
ననాకాశమును-ఆకాశాధిపతియైన చంద్రుఁడును-నక్షత్రగ్రహములును-గ్రహాధిపతియైన సూర్యుఁడును చెప్పఁబడిరి-సూ
ర్యుఁడు కాలకర్తగనుక నాప్రసంగమున ప్రత్యూషాదికాలములును ప్రళయకాలమును చెప్పఁబడెను-ఆపిమ్మట-మనుఋషి
ప్రముఖులు సృష్టికి ధర్మాదులు కారణమనిరి గనుక నవియును జెప్పఁబడెను- ఆవెనుక తద్ జ్ఞానహేతువులైన బుద్ధ్యాదులును
బుద్ధిప్రస్తావమున విషయాదులును-విషయప్రస్తావమున వచ్చిన శబ్దాదులును-గీతవాద్యనాట్యాదులును-దిక్ప్రసంగమున న
ధోదిక్కైన పాతాళమును-తన్నివాసులైన నాగాదులును-పాతాళసంబంధమైన సముద్రమును-జలమును-జలచరములైన
మత్స్యాదులును-పద్మాదులును జెప్పఁబడెను-ఈరీతిగ స్వర్గపాతాళలోకములను ప్రథమకాండమునందుఁ జెప్పి ద్వితీయ
కాండమునందు-సర్వాధారమైన భూమియును-తదాశ్రితములైన పురగ్రామగృహశబరాలయాదులును-శబరాలయము
గిరివనసంశ్రయము గనుక పర్వతవనాదులును తత్సంబంధములైన వృక్షౌషధ్యాదులును-తదాశ్రయములైన సింహవ్యాఘ్ర
మృగపక్ష్యాదులును-సర్వప్రాణిముఖ్యులైన మనుష్యసామాన్యులును- అందు వర్ణక్రమముగా బ్రహ్మక్షత్రియవైశ్యశూ
ద్రసంకరులును సపరికరముగాఁ జెప్పఁబడిరి-ఆతర్వాత నీరెండుకాండములయందుఁ జెప్పఁబడిన పదార్థములే ప్రకారాంత
రమునను కృత్యాదులైన విశేష్యనిఘ్నశబ్దములును-పదార్థసంబంధములైన కర్మాదులును-నానార్థములైన నానాకాదిశబ్దము
లును-అవ్యయములైన ఆజాదులును-లింగప్రతిపాదకంబైన లింగాదిసంగ్రహవర్గయును జెప్పఁబడెను- ఇదియీగ్రంథము
యొక్క విషయసంక్షేపము॥****ఉపోద్ఘాతానంతరం చికీర్షితం గ్రంథమారభతే॥ స్వరవ్యయమిత్యాది॥

మూలము, స్వరవ్యయం స్వర్గనాక త్రిదివత్రిదశాలయాః।
సురలోకో ద్యోదివౌ ద్వే స్త్రియాం క్లీబే త్రివిష్టపమ్॥

∼∼∼∼* స్వర్ శబ్దము మొదలు త్రివిష్టపశబ్దమువరకు ౯ శబ్దములు స్వర్గనామములు *∼∼∼∼

స్వర్-అవ్యయం॥స్వర్ శబ్దము-అవ్యయము। శాస్త్రేషు స్వర్యత ఇతి స్వః। శాస్త్రములయందుఁ జెప్పఁబడినదిగనుక-స్వ
ర్-అనఁబడును*స్వృ శబ్దోపతాపయోః। స్వర్గాదిశబ్దసాహచర్యమువలనఁగలిగెడి పుంలింగసందేహనివృత్తికొఱకు-అవ్య
యమని విశేషవిధి చెప్పఁబడెను॥ శ్లో॥ సదృశం త్రిషు లింగేషు సర్వాసు చ విభక్తిషు । వచనేషు చ సర్వేషు యన్న వ్యేతి తదవ్య
యం॥లింగసంఖ్యాకారకేషు న వ్యేతి వివిధరూపం న గచ్ఛతీత్యవ్యయం లింగవిభక్తి వచనాదులయందు ననేక రూపములనొం
దక యేకరూపముగానుండును గనుక అవ్యయము।అవ్యయత్వేపి స్వర్గనామత్వాదత్ర నిరూపితం।స్వర్ శబము అవ్యయమైన
ను స్వర్గనామమగుటవలన నిచ్చటఁ జెప్పఁబడెను। అవ్యయవర్గయందుఁ జెప్పఁదగిన యీశబ్దము నిచ్చటఁ జెప్పుటం గార్థ
మనికొందఱు ॥ ౧ ॥ స్వర్గః॥సుష్ఠు ఋజ్యతే స్త్రీయతే స్మిన్నితి స్వర్గః। ఇచ్చట లెస్సగానుండఁబడుచున్నది గనుక స్వర్గము*

ఋజుగతిస్థానాజర్జనమోపార్జనేషు॥౨॥ నాకః॥ కంసుఖం-తన్నభవతీత్యకం-తన్నాస్త్యత్రేతి నాకః। కమనఁగాసుఖము అదిగానిదిఅకము-అనఁగాదుఃఖము-ఆదుఃఖమిచ్చటలేదుగనుక నాకము ॥౩॥ త్రిదివః॥ తృతీయో దివో లోకః త్రిదివః। మూఁడవలోకముగనుక త్రిదివము* హరిహరబ్రహ్మాఖ్యాస్త్రయోదీవ్యంతి క్రీడంత్యత్రేతివా త్రిదివః- విష్ణుశివబ్రహ్మలు- ఇచ్చటఁ గ్రీడింతురుగనుకనైనను-త్రిదివము ॥ ౪ ॥ త్రిదశానామాలయః త్రిదశాలయః ॥ దేవతలకునివాసస్థానముగనుక త్రిదశాలయము॥ ౫ ॥ సురాణాంలోకః సురలోకః ॥ సురలలోకముగనుక సురలోకము ॥ ౬ ॥ స్వశ్శబ్దము మొదలు సురలోకశబ్దము వరకు-అకరాంతపుంలింగములు॥ ద్యోదివ్ శబ్దములు స్త్రీలింగమందువర్తించును॥ ద్యౌః-ఓ॥ దివ్-వ॥ దీవ్యంత్యస్యామితి ద్యౌః-దివ్ చ॥ ఇందుఁగ్రీడింతురుగనుక-ద్యౌః-దివ్-అనంబడును॥ ౭॥౮॥ తృతీయంవిష్టపంభువనం త్రివిష్టపం॥ అ-న॥ మూఁడవలోకముగనుక త్రివిష్టపము ॥ ౯ ॥

మూ- దేవతలపేళ్లు-౨౬-

అమరానిర్జరాదేవాస్త్రిదశావిబుధాస్సురాః।సుపర్వాణస్సుమనసస్త్రిదివేశాదివౌకసః॥౭॥ ఆదితేయాదివిషదోలేఖా అదితినందనాః। ఆదిత్యాఋభవోస్వప్నా అమర్త్యాఅమృతాంధసః॥౮॥ బర్హిర్ముఖాః క్రతుభుజో గీర్వాణాదానవారయః। బృందారకాదైవతానిపుంసివాదేవతాస్త్రియాం॥ ౯ ॥

* * * * *

~~~~* అమరశబ్దము మొదలు దేవతాశబ్దమువరకు-౨౬-శబ్దములు దేవతాసామాన్యవాచకములు *~~~~

అమరాః ॥ నమ్రియంతఇత్యమరాః। చావనివారుగనుక-అమరులు* మృఙ్ ప్రాణత్యాగే* మరః మరణం-పచాద్యచ్-నాస్తి మరో యేషామితివా అమరాః-మరః-మరణము। యేషాం- ఎవర్లకు। నాస్తి-లేదో। తే-వారలు అమరులు॥౧॥ నిర్జరాః॥ నవిద్యతేజరాయేషాం తే। ముదిమిలేనివారుగనుక నిర్జరులు* జౄష్ వయోహానౌ* నిరస్తాజరాయైస్తే। ఎవర్లచేత ముదిమితిరస్కరింపఁబడెనో వారు నిర్జరులు* జరాయాః నిష్క్రాంతాః। ముదిమివలనవిడువఁబడినవారు॥ ౨॥ దేవాః॥ దీవ్యంతీతి దేవాః క్రీడించువారుగనుక దేవులు* దివ్ క్రీడాదౌ॥ ౩॥ త్రిదశాః॥ ఉత్పత్తిస్థితివినాశాత్మికాస్తిస్రోదశావయోవస్థా యేషాం తే త్రిదశాః-తదతిరిక్తవయోవస్థానాస్తీత్యర్థః- అమరాస్సదాపంచవింశతివార్షికా ఇత్యస్తి ప్రమాణం । ఉత్పత్తిస్థితినాశములనెడు మూఁడవస్థలుగలిగినవారుగనుక త్రిదశులు-అనఁగా నుత్పత్తిస్థితినాశకాలములయందెల్లప్పుడు నిరువదియైదేండ్లవయస్సుగలవారివలెనుందురుగనుక నీయుత్పత్త్యాద్యవస్థలు దప్పఁ దక్కిన వయోవస్థలు లేనివారని తాత్పర్యము * త్రిదశపరిమాణం వయోయేషాం తే। ముప్పదియేండ్లకులోఁబడిన వయస్సుగలవారుగనుక త్రిదశులు॥౪॥ విబుధ్యంతఇతి విబుధాః। విశేషముగానెఱింగినవారుగనుక విబుధులు* బుధ అవగమనే॥౫॥ సురంతీతి సురాః- ఐశ్వర్యశాలినః। ఐశ్వర్యయుక్తులుగనుక సురలు* సుర ఐశ్వర్యే* సుష్ఠురాజంతఇతివా సురాః। లెస్సగాఁ బ్రకాశించువారు* రాజృ దీప్తౌ* భక్త్యాదత్తంహవిరాదికం సుష్ఠు రాంతి గృహ్ణంతీతివా సురాః। భక్తిచేనిచ్చిన హవిరాదులను లెస్సగా గ్రహించువారు-రా ఆదానే* శుభం రాంతి బ్రువంతీతివా సురాః । శుభమును జెప్పెడువారు* రై శబ్దే* సముద్రమథనోద్భవా సురాయేషామస్తీతివా సురాః । సముద్రమందుఁ బుట్టిన అమృతముగలవారు-తదుక్తం॥ శ్లో॥ సురాప్రతిగ్రహాద్దేవాస్సురా ఇత్యభివిశ్రుతా ఇతి* సుష్ఠువాంఛితంఫలం రాంతి దదతీతివా సురాః। లెస్సగా వాంఛితఫలమునిచ్చువారు* రా దానే॥౬॥ అమరాదిశబ్దములు౬ అకారాంతపుంలింగములు ॥ సుపర్వాణః॥ నాంతః-పు॥ సుష్ఠుపూరయంతి కామాన్ పాలయంతీతివా సుపర్వాణః। లెస్సగా అభీష్టములనిండించువారు-లేక-పాలించువారుగనుక సుపర్వులు-పౄ పాలనపూరణయోః* శోభనం పర్వచరితం యేషాం తే మంచిచరిత్రముగలవారు* శోభనానిపర్వాణ్యంగుళ్యాదిగ్రంథయో యేషాం తే। మంచిఅంగుళ్యాదిగ్రంథులుగలవారు* శోభనానిపర్వాణ్యుత్సవా యేషామితివా। శుభకరములైనయుత్సవములుగలవారు ॥౭॥ సుమనసః॥ సాంత-పు॥ సుష్ఠుమన్వతఇతి సుమనసః। లెస్సగానెఱింగినవారుగనుక సుమనస్సులు* మనజ్ఞానే* శోభనంమనో యేషాం తే। మంచిమనస్సుగలవారు॥౮॥ త్రిదివేశాః॥ త్రిదివస్య ఈశాస్త్రిదివేశాః । స్వర్గమునకుఁ బ్రభువులు ॥౯॥ దివౌకసః॥ స-పు॥ దివ్-దివంవా ఓకః స్థానం యేషాం తే। స్వర్గము స్థానముగాఁగలవారు। దివశబ్దము-అకారాంతంబును గలదు॥ శ్లో॥ నశోభతే తేనహీనో వినాపురం మరుత్వతా వృత్రవధే యథా దివం। అని అనిరుద్ధచరిత్రమునందు-దివశబ్దము అకారాంతముగఁ బ్రయోగింపఁబడియున్నది॥౧౦॥ ఆదితేయాః॥ అదితేరపత్యాని ఆదితేయాః। అదితికొడుకులు॥౧౧॥ దివిషదః॥ ద-పు॥ దివిసీదంతి వర్తంతఇతి దివిషదః। స్వర్గమునందుండువారు* షద్ ల్ విశరణగత్యవసాదనేషు॥౧౨॥ లేఖాః॥ గ్రీవాహస్తపాదే ప్రశస్తాలేఖా యేషాం తే లేఖాః। కంఠహస్తపాదములయందు మంచిరేఖలుగ
~~~~

లవారు* లిఖ్యంతే ధ్యానార్థం పటాదౌ వా లేఖాః। ధ్యానముకొఱకు పటాదులయందు వ్రాయఁబడువారు * లిఖ విలేఖనే * ప్రాణినాం శుభాశుభఫలం లిఖంతీతి వా। ప్రాణుల శుభాశుభఫలమును వ్రాసెడువారు * లిఖ అక్షరవిన్యాసే ॥౧౩॥ అదితేర్నందనాః అదితినందనాః। అదితిదేవి పుత్రులు ॥౧౪॥ ఆదిత్యాః॥ అదితేరపత్యాని ఆదిత్యాః। అదితికొడుకులు ॥౧౫॥ ఋభవః॥ ఉ-పు॥ ఋతేన సత్యేన భవంతీతి ఋభవః। సత్యముతోఁ బుట్టినవారు * ఋః అదితిః- తస్యాం భవంతీతి వా ఋభవః- ఋ అనఁగా అదితిదేవి- ఆమెవలన జనించినవారు ॥౧౬॥ అస్వప్నాః॥ నాస్తి స్వప్నో నిద్రా యేషాం తే। నిద్రలేనివారు ॥౧౭॥ అమర్త్యాః॥ న మ్రియంత ఇత్యమర్త్యాః। చావనివారు * మృఙ్ ప్రాణత్యాగే ॥౧౮॥ అమృతాంధసః॥ స-పు॥ అమృతమంధోఽన్నమేషాం తే। అమృతము అన్నముగాఁ గలవారు ॥౧౯॥ బర్హిర్ముఖాః॥ బర్హిరగ్నిర్ముఖం యేషాం తే। అగ్నియే ముఖముగాఁ గలవారు (అనఁగా నగ్నియందు హోమము చేయఁబడిన హవిరాజ్యాదులవలనఁ దృప్తిఁ జెందువారు) ॥౨౦॥ క్రతుభుజః॥ జ-పు॥ క్రతౌ భుంజత ఇతి క్రతుభుజః। యజ్ఞమందు భుజించువారు * భుజ పాలనాభ్యవహారయోః ॥౨౧॥ గీర్వాణాః॥ గీరేవ శాపలక్షణా వాణో బాణో యేషాం తే- వబయోరభేదః। శాపరూపమైన వాక్కు- బాణముగాఁ గలవారు * గిరం వేదశాస్త్రాదిరూపాం వణంతి వ్యాకుర్వంతీతి గీర్వాణాః। వేదశాస్త్రాదిరూపమైన వాక్కును వివేచించి చెప్పువారు * వణ క్వణ శబ్దే ॥౨౨॥ దానవానామరయః దానవారయః॥ ఇ-పు॥ దానవులకు శత్రువులు ॥౨౩॥ బృందారకాః॥ శోభనం బృందం యేషాం తే॥ మంచి సమూహము గలవారు ॥౨౪॥ దైవతాని॥ అ-న॥ దేవతాః॥ ఆ-స్త్రీ॥ దేవా ఏవ దేవతాః దేవతా ఏవ దైవతాని। దేవులే దేవతలు- దేవతలే దైవతములు। పుంసి వా- అనెడి విశేషవిధిచేత దైవతశబ్దము పుంలింగమును గలదు ॥౨౫॥ ౨౬॥

మూ. ఆదిత్యవిశ్వవసవస్తుషితాభాస్వరానిలాః।
మహారాజికసాధ్యాశ్చ రుద్రాశ్చ గణదేవతాః ॥౧౦॥

గణదేవతల పేళ్లు ౯.

~~~* ఆదిత్యశబ్దము మొదలు రుద్రశబ్దము వరకు-౯-శబ్దములు గణదేవతల పేళ్లు. *~~~

ఆదిత్యాః॥ ఆదిత్యులు పన్నిద్దఱు- ఇంద్రుఁడు- ధాత- పర్జన్యుఁడు- త్వష్ట- పూష- అర్యముఁడు- భగుఁడు- వివస్వంతుఁడు- విష్ణువు- అంశుమంతుఁడు- వరుణుఁడు- మిత్రుఁడు- అనువారలు ॥౧॥ విశ్వే॥ శ్రాద్ధాగ్రే విశంతీతి విశ్వేదేవాః। శ్రాద్ధాగ్రమందుఁ బ్రవేశించువారు * విశ ప్రవేశనే॥ వారలు పదుగురు॥ వసు బంధులు- క్రతుదక్షులు- కాలకాములు- ధురివిరోచనులు- పురూరవార్ద్రవులు- అనువారలు ॥౨॥ వసవః॥ ఉ-పు॥ ఆహత్య వసంతీతి వసవః। కూడుకొనియుండువారు * వస నివాసే। వారలెనమండ్రు- అపుఁడు- ధ్రువుఁడు- సోముఁడు- అధ్వరుఁడు- అనిలుఁడు- ప్రత్యూషుఁడు- అనలుఁడు- ప్రభాసుఁడు- అనువారలు ॥౩॥ తుషితాః॥ తుష్యంతీతి తుషితాః। సంతోషించువారలు * తుష తుష్టౌ। వారు ముప్పదియాఱుగురు ॥౪॥ భాస్వరాః॥ ప॥ అభాస్వరాః॥ భాసంత ఇతి భాస్వరాః। అంతటఁ బ్రకాశించువారు * భాసృ దీప్తౌ। వారు ౬౪ రు ॥౫॥ అనిలాః॥ అన్యంతే ప్రాణ్యంతే లోకా ఏభిరిత్యనిలాః- వీరిచే లోకములు ప్రాణయుక్తములుగాఁ జేయఁబడును గనుక అనిలులు * అన ప్రాణనే * ఇలాయాం నచరంతీతి వా। భూమియందు సంచరింపనివారు- వారు ౪౯ డ్రు ॥౬॥ మహారాజికాః॥ మహతీ రాజిః పఙ్క్తిర్యేషాం తే। అధికమైన పఙ్క్తి గలవారు। వారు ౨౨౦ * మహారాజశబ్దో యేషాం తే। మహారాజులనెడి శబ్దము గలవారు ॥౭॥ సాధ్యాః॥ సాధ్యంతే ఆరాధ్యంత ఇతి సాధ్యాః। ఆరాధింపఁబడువారు * సాధ్యం సిద్ధిర్యేషామస్తీతి వా। సిద్ధిగలవారు * రాధ సాధ సంసిద్ధౌ। వారు ౧౨ రు। మనుఁడు- హనుమంతుఁడు- విష్ణువు- ధర్ముఁడు- నారాయణుఁడు- మొదలగువారు ॥౮॥ రుద్రాః॥ రోదయంతి దుష్టానితి రుద్రాః। దుష్టుల దుఃఖింపఁజేయువారు * రుదిర్ అశ్రువిమోచనే * రుజం దుఃఖం ద్రావయంతీతి వా। దుఃఖమును బోఁగొట్టువారు * ద్రా కుత్సాయాం గతౌ * రుతం వేదాత్మకం శబ్దం కల్పాదౌ రువంతీతి వా। కల్పాదియందు వేదస్వరూపమైన శబ్దమును బలుకువారు * రు శబ్దే। వీరు ౧౧ ద్రు। అజుఁడు ఏకపాదుఁడు- అహిర్బుధ్న్యుఁడు- త్వష్ట- రుద్రుఁడు- హరుఁడు- శంభుఁడు- త్ర్యంబకుఁడు- అపరాజితుఁడు- ఈశానుఁడు- త్రిభువనుఁడు- అనువారలు ॥౯॥

మూ. విద్యాధరోఽప్సరోయక్షరక్షోగంధర్వకిన్నరాః।
పిశాచో గుహ్యకస్సిద్ధో భూతోఽమీ దేవయోనయః ॥౧౧॥

దేవతాభేదముల పేళ్లు-౧౦.

విద్యాధరః॥ మాలికాంచనాదివిద్యాః ధరంతీతి విద్యాధరాః। మాలికాంచనాదివిద్యలను ధరించిన జీమూతవాహనుఁడు మొదలయినవారు * ధృఞ్ ధారణపోషణయోః॥ ఈ శబ్దము స్థలాంతరమందుఁ జెప్పఁబడనిది గనుక లింగభేదము దెలియుటకై సమాసముగాఁ జెప్పక జాతివివక్షచే- విద్యాధరః- అని యేకవచనముగాఁ జెప్పఁబడెను ॥౧॥ అప్సరః ప్రభృతిశబ్దములు స్త్ర
~~~

కాంతరమందు లింగభేదము దెలియునట్లు చెప్పఁబడియున్నవిగనుక నిచ్చట ద్వంద్వసమాసముగాఁ జెప్పఁబడినవి. ఆయాశబ్దములకు ఆయాస్థలములయందు వ్యుత్పత్తి తెలియఁజేయబడును। అప్సరస్సులు-ఊర్వశీప్రభృతులు. ౨॥ యక్షులు కుబేరాదులు॥ ౩॥ రక్షస్సులు విభీషణాదులు॥ ౪॥ గంధర్వులు హాహాహూహూప్రభృతులు॥ ౫॥ కిన్నరులు అశ్వముఖంబును నరశరీరంబును గలవారలు॥ ౬॥ పిశాచాదిశబ్దములు ఇతరస్థలమందుఁ జెప్పఁబడనివిగనుక విద్యాధరశబ్దమువలె లింగభేదము దెలియుటకై జాతివివక్షచేత నేకవచనముగా జెప్పఁబడినవి- పిశితమశ్నంతీతి పిశాచాః। మాంసమును భుజించువారు- కుబేరానుచరులు* అశ భోజనే॥ ౭॥ గుహ్యకాః॥ నిధీన్గూహంతీతి గుహ్యకాః। నిధులఁ గాచువారు* గుహూ సంవరణే* ప్రాయేణ కుహ్యం కుత్సితం కాయంతి వదంతీతి వా। తఱుచుగా కుత్సితముఁ బలికెడువారు- మాణిభద్రుఁడు మొదలైన నిధిపాలకులు* కై శబ్దే॥ ౮॥ సిద్ధాః॥ అణిమాదిసిద్ధిర్యేషామస్తీతి సిద్ధాః। అణిమాదిసిద్ధిగలవారు- విశ్వావసుప్రభృతులు॥ ౯॥ భూతాః॥ ఇష్టం ప్రాప్నువంతీతి భూతాః బాలగ్రహాదయః। ఇష్టము నొందెడి బాలగ్రహములు* భూ ప్రాప్తావాత్మనేపదీ॥ ౧౦॥ అమీ దేవయోనయః। దేవా ఏవ యోనిరుత్పత్తిస్థానమేషాం। అమి-వీరు। దేవయోనయః- దేవతలే యుత్పత్తిస్థానముగాఁ గలవారు। అనఁగా దేవతలవలనఁ బుట్టినవారు.

మూ. అసురా దైత్యదైతేయదనుజేంద్రారిదానవాః।
అసురుల పేళ్లు-౧౦- శుక్రశిష్యా దితిసుతాః పూర్వదేవాః సురద్విషః॥ ౧౨॥

అసురాః॥ న విద్యతే సురా యేషాం తే। అమృతము లేనివారు* సురేభ్యోఽన్యే వా। దేవతలుగానివారు* యజ్ఞభాగాన్నిరస్యంత ఇతి వా। యజ్ఞభాగమువలన త్రోయబడినవారు* అసు క్షేపణే* ఆసూన్ ప్రాణాన్ రాంతి గృహ్ణంతీతి వా। ప్రాణములఁ గొనువారు- రా ఆదానే॥ ౧॥ దైత్యాః॥ దైతేయాః॥ దితేరపత్యాని దైత్యా దైతేయాశ్చ। దితికొడుకులు॥ ౨॥ ౩॥ దనుజాః దానవాః॥ దనోర్జాతా దనుజా దానవాశ్చ। దనువనెడి స్త్రీవలనఁ బుట్టినవారు॥ దైత్యదానవులకు భేదము గలిగియున్నను అసురత్వసామాన్యముచేతన భేదకథనము॥ ౪॥ ౫॥ ఇంద్రస్యారయః ఇంద్రారయః॥ ష-పు॥ ఇంద్రునికి శత్రువులు॥ ౬॥ శుక్రస్య శిష్యాః శుక్రశిష్యాః। శుక్రునికి శిష్యులు॥ ౭॥ దితేస్సుతాః దితిసుతాః॥ దితికొడుకులు॥ ౮॥ పూర్వం దేవపదే స్థితాః పూర్వదేవాః। ముందు దేవపదమునందున్నవారు॥ ౯॥ సురాన్ ద్విషంతీతి సురద్విషః॥ ష-పు॥ దేవతల ద్వేషించినవారు* ద్విష అప్రీతౌ॥ ౧౦॥

మూ. సర్వజ్ఞస్సుగతో బుద్ధో ధర్మరాజస్తథాగతః। సమంతభద్రో భగవాన్మారజిల్లోకజిజ్జినః॥ ౧౩॥
బుద్ధుని పేళ్లు ౧౮- షడభిజ్ఞో దశబలోఽద్వయవాదీ వినాయకః। మునీంద్రశ్శ్రీఘనశ్శాస్తా మునిః॥

సర్వజ్ఞః॥ సర్వం జానాతీతి సర్వజ్ఞః- సమస్తము నెఱిఁగినవాఁడు* జ్ఞా అవబోధనే॥ ౧॥ సుగతః॥ శోభనం గతం జ్ఞానమస్య సుగతః- మంచిజ్ఞానము గలవాఁడు* సుష్ఠు అపునరావృత్త్యా మోక్షం గతః। లెస్సగా పునరావృత్తిలేని మోక్షమును బొందినవాఁడు॥ ౨॥ బుద్ధః॥ సర్వం క్షణికం బుధ్యతే బుద్ధః। సమస్తమును క్షణికముగాఁ దలంచువాఁడు* బుధ అవగమనే* ప్రశస్తా బుద్ధిర్యస్య సః బుద్ధః। మంచిబుద్ధి గలవాఁడు॥ ౩॥ ధర్మరాజః॥ ధర్మస్య సత్యాహింసాదేః రాజా। సత్యము- అహింస- మొదలుగాఁ గల ధర్మములకు రాజు॥ ౪॥ తథాగతః॥ యథా పునరావృత్తిర్న భవతి తథా మోక్షం గతః- ఎట్లు పునరావృత్తి గలుగదో అట్లు మోక్షము నొందినవాఁడు* తథా సమ్యగ్గతం జ్ఞానమస్యేతి తథాగతః। మంచిజ్ఞానము గలవాఁడు* యథా మునయో మోక్షం గతాస్తథా మోక్షం గత ఇతి వా। మును లెట్లు మోక్షమును బొందిరో అట్లు మోక్షమును బొందినవాఁడు॥ ౫॥ సమంతభద్రః॥ సమంతతః పుణ్యసంభారాత్ జ్ఞానసంభారాచ్చ భద్రః శ్రేష్ఠః। పుణ్యసంభారమువలనను జ్ఞానసంభారమువలనను శ్రేష్ఠుఁడు* సమంతం సంపూర్ణం భద్రం మంగళమస్యేతి వా। సంపూర్ణమైన శుభము గలవాఁడు ౬॥ భగవాన్॥ త-పు॥ శ్లో॥ మాహాత్మ్యస్య సమగ్రస్య ధైర్యస్య యశసశ్శ్రియః- జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవ షణ్ణాం భగ ఇతి స్మృతః ఇత్యుక్తభగోఽస్యాస్తీతి భగవాన్। సంపూర్ణమైన మాహాత్మ్యము- ధైర్యము కీర్తి- సంపద- జ్ఞానము- వైరాగ్యము అను ఆఱు భగమని చెప్పఁబడును- అది గలవాఁడు॥ ౭॥ మారం మన్మథం జయతీతి మారజిత్॥ త-పు॥ మన్మథుని జయించినవాఁడు* మారాన్ కామక్రోధాదీన్ జయతీతి వా। కామక్రోధాదుల జయించినవాఁడు* బౌద్ధాస్తు స్కంధమారః క్లేశమారో మృత్యుమారో దేవపుత్రమారశ్చేతి చతురో మారానాహుః తాన్ జయతీతి వా। బౌద్ధులచేఁ జెప్పఁబడెడు స్కంధమారాదుల జయించినవాఁడు॥ ౮॥ లోకం తపసా జయతీతి లోకజిత్॥ త-పు॥ లోకమును తపస్సుచే జయించినవాఁడు॥ ౯॥ జినః॥ జయతి భవం జినః। సంసారమును జయించినవాఁడు- జి జయే॥ ౧౦॥ షట్ అభిజ్ఞాః యస్య సః షడభిజ్ఞః। దివ్యదృష్టి- దివ్యశ్రోత్రము పూర్వనివాసానుస్మృతి- పరచిత్తజ్ఞానము- అప్రత్యక్షవిషయజ్ఞానము- వియద్గమనాగమనవ్యూహాదిలక్షణమైన బుద్ధి- అనునీ

యాఱు అభిజ్ఞలు గలవాఁడు॥ ౧౧॥ దశబలః॥ దశ బలాని బుద్ధ్యాదీని యస్య సః। బుద్ధి-క్షాంతి-వీర్యము-ధ్యానము-జ్ఞానము-కృప-శీలము-బలము-దానము-ఉపేక్ష అనెడు పది బలములు గలవాఁడు॥ ౧౨॥ అద్వయం జీవాత్మ పరమాత్మనోః అభేదం వదతీతి అద్వయవాదీ॥ న-పు॥ జీవాత్మ పరమాత్మలకు నభేదమును జెప్పెడువాఁడు * వద వ్యక్తాయాం వాచి॥ ౧౩॥ వినాయకః॥ సర్వాన్ వినయతి హితమనుశాస్తీతి వినాయకః। ప్రాణులకు హితమును బోధించువాఁడు * ణీఞ్ ప్రాపణే॥ ౧౪॥ మునీంద్రః॥ మునీనామింద్రశ్శ్రేష్ఠః। మునులలో శ్రేష్ఠుఁడు॥ ౧౫॥ శ్రీఘనః॥ శ్రియా యోగవిభూత్యా ఘనః పూర్ణః। యోగసంపదచేత నధికుఁడు॥ ౧౬॥ శాస్తా॥ ఋ-పు॥ శిష్టాన్ శాస్తి శిక్షతీతి శాస్తా। దుష్టులను శిక్షించువాఁడు * శాసు అనుశిష్టౌ॥ ౧౭॥ మునిః॥ ఇ-పు॥ సర్వధర్మాణాం మననాన్మునిః। సర్వధర్మముల నెఱుంగుటవలన ముని * మన అవబోధనే॥ ౧౮॥ ఈ ౧౮ బుద్ధదేవుని పేళ్లు.

మూ. శాక్యమునిస్తు యః॥ ౧౪॥ స శాక్యసింహస్సర్వార్థసిద్ధశ్శౌద్ధోదనిశ్చ సః।
గౌతమశ్చార్కబంధుశ్చ మాయాదేవీసుతశ్చ సః॥ ౧౫॥

శాక్యబుద్ధుని పేళ్లు ౭.

శాక్యమునిః॥ ఇ-పు॥ శాకవనవాసిత్వాచ్ఛాక్యః-శాక్యశ్చాసౌ మునిశ్చ శాక్యమునిః। శాకవనమందుండువాఁడు * శకదేశేషు జాతో మునిః। శకదేశములయందుఁ బుట్టినముని॥ ౧॥ శాక్యసింహః॥ శాక్యేషు సింహః శ్రేష్ఠః। శాక్యులలో శ్రేష్ఠుఁడు॥ ౨॥ సర్వార్థసిద్ధః॥ సిద్ధాస్సర్వార్థా యస్య సః। సిద్ధములయిన సర్వార్థములు గలవాఁడు॥ ౩॥ శౌద్ధోదనిః॥ ఇ-పు॥ శుద్ధం న్యాయపరిశుద్ధం ఓదనం భుఙ్క్తే-శుద్ధోదనః-తస్యాపత్యం శౌద్ధోదనిః। న్యాయపరిశుద్ధమైన అన్నము భుజించువానికొడుకు॥ ౪॥ గౌతమః॥ గౌతమస్య శిష్యాశ్శాక్యా గౌతమా ఇత్యుచ్యంతే తద్వంశావతీర్ణత్వాద్బుద్ధోపి గౌతమః। గౌతమముని శిష్యులు గనుక శాక్యులు గౌతములు-ఆ వంశమందుఁ బుట్టినవాఁడు॥ ౫॥ అర్కవంశజత్వాత్। అర్కబంధుః॥ ఉ-పు॥ సూర్యవంశమున జనించుటవలన-అర్కబంధువు॥ ౬॥ మాయాదేవ్యాస్సుతః మాయాదేవీసుతః। మాయాదేవికొడుకు॥ ౭॥

మూ. బ్రహ్మాత్మభూస్సురజ్యేష్ఠః పరమేష్ఠీ పితామహః। హిరణ్యగర్భో లోకేశస్స్వ
యంభూశ్చతురాననః॥ ౧౬॥ ధాతాబ్జయోనిర్ద్రుహిణో విరించిః కమలా
సనః। స్రష్టా ప్రజాపతిర్వేధా విధాతా విశ్వసృడ్విధిః॥ ౧౭॥ (శతానందశ్చ
తద్ధృతిర్విరించోऽజో విరించనః)

బ్రహ్మ పేళ్లు ౨౦.

బ్రహ్మా॥ న-పు॥ బృంహతీతి బ్రహ్మా। వృద్ధిఁబొందువాఁడు * బృహ బ్రిహి వృద్ధౌ॥ ౧॥ ఆత్మభూః॥ ఊ-పు॥ ఆత్మనా భవతీత్యాత్మభూః। తనంతటఁ బుట్టినవాఁడు॥ ౨॥ సురాణాం జ్యేష్ఠః సురజ్యేష్ఠః। దేవతలలోఁ బెద్దవాఁడు॥ ౩॥ పరమే ఉత్కృష్టే పదే బ్రహ్మలోకాఖ్యే తిష్ఠతీతి పరమేష్ఠీ॥ న-పు॥ ఉత్కృష్టస్థానమందుండెడువాఁడు * ష్ఠా గతినివృత్తౌ॥ ౪॥ పితామహః॥ పితౄణాం పితా-పితౄణామపి జనయితేత్యర్థః। పితలఁ బుట్టించినవాఁడు॥ ౫॥ హిరణ్యగర్భః॥ హిరణ్మయో గర్భో యస్య సః హిరణ్యగర్భః। హిరణ్మయమైన గర్భము గలవాఁడు * హిరణ్యం గర్భే యస్యేతి వా। గర్భమందు హిరణ్యము గలవాఁడు॥ ౬॥ లోకేశః॥ లోకానాం చతుర్దశలోకానామీశః। పదునాల్గు లోకములకు నీశుఁడు॥ ౭॥ స్వయంభూః॥ ఊ-పు॥ స్వయం భవతీతి స్వయంభూః। తనంతటనె పుట్టినవాఁడు * భూ సత్తాయాం॥ ౮॥ చతురాననః॥ చత్వారి ఆననాని యస్య సః। నాలుగు ముఖములు గలవాఁడు॥ ౯॥ ధాతా॥ ఋ-పు॥ సర్వం దధాతీతి ధాతా। సమస్తమును ధరించువాఁడు * డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః॥ ౧౦॥ అబ్జయోనిః॥ ఇ-పు॥ అబ్జం విష్ణునాభికమలం యోనిరుత్పత్తిస్థానం యస్య సః। విష్ణునాభికమలమే ఉత్పత్తిస్థానముగాఁ గలవాఁడు॥ ౧౧॥ ద్రుహిణః॥ ద్రుహ్యతి హింసత్యసురేభ్యో ద్రుహిణః। అసురులకు హింస చేయువాఁడు * ద్రుహ జిఘాంసాయాం॥ ౧౨॥ విరించిః॥ ఇ-పు॥ విరచయతి భూతాని విరించిః। భూతములను సృజించువాఁడు * విభిః హంసైః రిచ్యతే ఊహ్యత ఇతి వా। వి శబ్దము పక్షివాచకము గనుక హంసలచేత వహింపఁబడువాఁడు॥ ౧౩॥ కమలాసనః॥ కమలం ఆసనం యస్య సః। కమలము ఆసనముగాఁ గలవాఁడు॥ ౧౪॥ సృజతీతి స్రష్టా॥ ఋ-పు॥ సృజించువాఁడు * సృజ విసర్గే॥ ౧౫॥ ప్రజానాం పతిః॥ ప్రజాపతిః॥ ఇ-పు॥ ప్రజలకుఁ ప్రభువు॥ ౧౬॥ విధతి సృజతీతి వేధాః॥ స-పు॥ సృజించువాఁడు * విధ విధానే॥ ౧౭॥ విదధాతి సర్వం విధాతా॥ ఋ-పు॥ సర్వముఁ జేయువాఁడు * డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః॥ ౧౮॥ విశ్వం సృజతీతి విశ్వసృట్॥ జ-పు॥ విశ్వమును సృజించువాఁడు * సృజ విసర్గే॥ ౧౯॥ విదధాతీతి విధిః॥ ఇ-పు॥ సర్వముఁ జేయువాఁడు॥ ౨౦॥

మూ. విష్ణుర్నారాయణః కృష్ణో వైకుంఠో విష్టరశ్రవాః। దామోదరో హృషీకేశః కేశవో మాధవస్స్వభూః॥
౧౮॥ దైత్యారిః పుండరీకాక్షో గోవిందో గరుడధ్వజః। పీతాంబరోऽచ్యుతశ్శార్ఙ్గీ విష్వక్సేనో జనా

ర్దనః॥౧౯॥ ఉపేంద్ర ఇంద్రావరజశ్చక్రపాణిశ్చతుర్భుజః। పద్మనాభో మధురిపుర్వాసుదేవస్త్రివిక్రమః॥౨౦॥ దేవకీనందనశ్శౌరిః శ్రీపతిః పురుషోత్తమః। వనమాలీ బలిధ్వంసీ కంసారాతిరధోక్షజః॥౨౧॥ విశ్వంభరః కైటభజిద్విధుశ్శ్రీవత్సలాంఛనః। (గదాగ్రజో ముంజికేశో దాశార్హో దశరూపభృత్॥)

విష్ణుశబ్దము మొదలు ౩౯ విష్ణుదేవుని పేళ్లు॥ విష్ణుః॥ ఉ-పు॥ విశ్వం వేష్టి వ్యాప్నోతీతి విష్ణుః। విశ్వమును వ్యాపించియుండువాఁడు* విష్ల్ వ్యాప్తౌ॥ ౧॥ నారాయణః॥ నరస్యేదం నారం అవతారేషు నారం వపుః అయత ఇతి నారాయణః- నరసంబంధమైన శరీరము నారము- అవతారములయందు నరశరీరమును బొందువాఁడు* అయ గతౌ- నారా ఆపః అయనం స్థానం యస్య సః। నారములనఁగా జలము- అదిస్థానముగాఁ గలవాఁడు* నరసమూహో నారం తస్యాయనమితి వా తదయనమస్యేతి వా। నరసమూహమునకు స్థానమయినవాఁడు- లేక- నరసమూహము స్థానముగాఁ గలవాఁడు* రాశ్శబ్దాః అయం తే నిర్గచ్ఛంతి యస్మాత్స రాయణః- రాయణాదన్యః అరాయణః- అరాయణో న భవతీతి నారాయణః- శబ్దగమ్య ఇత్యర్థః। ఎవనివలన శబ్దములు బైలు వెళ్లుచున్నవో అతఁడు రాయణుఁడు। రాయణుఁడు గానివాఁడు అరాయణుఁడు। అరాయణుఁడు గానివాఁడు నారాయణుడు। అనఁగా శబ్దగమ్యుఁడనుట* రైశబ్దే॥ ౨॥ కృష్ణః॥ సర్వం కరోతీతి కృష్ణః- అన్నిటిని జేయువాఁడు* డుకృఞ్ కరణే* దైత్యాన్ కర్షతీతి వా। దైత్యుల సంహరించువాఁడు* కృష విలేఖనే* కృష్ణవర్ణత్వాద్వా। కృష్ణవర్ణుఁడు గనుక కృష్ణుఁడు॥ ౩॥ వైకుంఠః॥ కస్మింశ్చిన్మన్వంతరే వికుంఠాయాం మాతరి జాతత్వాద్వైకుంఠః। ఒకానొక మన్వంతరమున వికుంఠ యను తల్లియందు అవతరించెఁ గావున వైకుంఠుఁడు॥ ౪॥ విష్టరశ్రవాః॥ స-పు॥ విష్టర ఇవ శ్రవసీ కర్ణౌ యస్య సః। దర్భముడి వంటి చెవులు గలవాఁడు* విష్టరే అశ్వత్థతరౌ శ్రూయత ఇతి వా। అశ్వత్థవృక్షమునందు వినఁబడువాఁడు* విష్టరాకారో రోమావర్తః శ్రవసి యస్య సః। విష్టరాకారమైన రోమావర్తము చెవియందుఁ గలవాఁడు* విష్టరం వ్యాపనశీలం శ్రవః కీర్తిర్యస్య సః। వ్యాపనశీలమైన కీర్తి గలవాఁడు॥ ౫॥ దామోదరః॥ ఉదరే దామ యస్యేతి దామోదరః। ఉదరమందు తులసీమాలిక గలవాఁడు* దామ్నా ఉదరే మాత్రా బద్ధః బాల్యమందు యశోద చేత పలుపున నుదరమందుఁ గట్టబడినవాఁడు॥ ౬॥ హృషీకేశః॥ హృషీకాణామింద్రియాణామీశః। ఇంద్రియములకు నీశ్వరుఁడు॥ ౭॥ కేశవః॥ శోభనాః కేశాః యస్య సః। మంచి వెంట్రుకలు గలవాఁడు* కేశినమసురం హతవానితి। కేశియను నసురుని జంపినవాఁడు* కశ్చ ఈశశ్చ కేశౌ- తావస్మిన్ స్త ఇతి వా- తదుక్తం॥ శ్లో॥ క ఇతి బ్రహ్మణో నామ ఈశోఽహం సర్వదేహినాం। ఆవాం తవాంగే సంభూతౌ తస్మాత్కేశవనామవానితి హరివంశే। బ్రహ్మరుద్రులు ఈనయందు జనించిరి గనుక కేశవుఁడు* కశ్చ అశ్చ ఈశశ్చ కేశాః తే సంత్యస్మిన్నితి కేచిత్ బ్రహ్మవిష్ణురుద్రులు ఈనయందుఁ గలుగుటవలన కేశవుఁడని కొందఱు॥ ౮॥ మాధవః॥ మాయాః లక్ష్మ్యాః ధవః। లక్ష్మీదేవికి భర్త* యదోర్జ్యాయాన్పుత్రో మధుః- తద్వంశజత్వాన్మాధవః। యదువనెడివాని పెద్దకొడుకు మధుఁడు - అతనివంశమునఁ బుట్టినవాఁడు* మధూయతే శత్రూనితి వా। శత్రువుల కంపింపఁజేయువాఁడు* ధూఞ్ కంపనే॥ ౯॥ స్వభూః॥ ఊ-పు॥ స్వేనాత్మనా జాయత ఇతి స్వభూః। తానే పుట్టినవాఁడు॥ ౧౦॥ దైత్యానామరిః దైత్యారిః॥ ఇ-పు॥ దైత్యులకు శత్రువు॥ ౧౧॥ పుండరీకాక్షః॥ పుండరీకే ఇవ అక్షిణీ యస్య సః। తెల్లదామరల వంటి కన్నులు గలవాఁడు* పుండరీకం హృత్కమలం అశ్నోతి వ్యాప్నోతీతి వా। హృత్కమలమును వ్యాపించియుండువాఁడు* అశూ వ్యాప్తౌ॥ ౧౨॥ గాం భూమిం విందవాన్ గోవిందః। భూమిని పొందినవాఁడు* గాం ధేనుం విందతీతి వా। గోవుల నొందినవాఁడు- అనఁగా స్వాధీనపఱుచుకొన్నవాఁడు* విద్ల్ లాభే॥ ౧౩॥ గరుడధ్వజః॥ గరుడో ధ్వజో యస్య సః। గరుత్మంతుఁడే ధ్వజముగాఁ గలవాఁడు॥ ౧౪॥ పీతాంబరః॥ పీతమంబరం యస్య। పచ్చని వలువ గలవాఁడు॥ ౧౫॥ అచ్యుతః॥ న చ్యవతీత్యచ్యుతః। నాశము లేనివాఁడు॥ ౧౬॥ శార్ఙ్గీ॥ న-పు॥ శార్ఙ్గమస్యాస్తీతి శార్ఙ్గీ। శార్ఙ్గమనెడి విల్లు గలవాఁడు॥ ౧౭॥ విష్వక్సేనః॥ విష్వక్సమంతతః వ్యాప్తా సేనా యస్య సః। అంతట వ్యాపించిన సేన గలవాఁడు॥ ౧౮॥ జనార్దనః॥ సముద్రమధ్యవర్తినో జననామ్నో అసురాన్ అర్దితవానితి జనార్దనః। సముద్రమధ్యమునందుండెడు జనులనెడు నసురులఁ బీడించినవాఁడు* ప్రళయకాలే జనాన్సర్వానపి అర్దయతీతి వా జనార్దనః। ప్రళయకాలమందు నెల్లజనులను పీడించువాఁడు* అర్ద పీడనే॥ ౧౯॥ ఉపేంద్రః॥ ఇంద్రముపగతః అనుజత్వాదుపేంద్రః। ఇంద్రునికి తమ్ముఁడు గనుక ఉపేంద్రుఁడు* ఇంద్రరక్షణాయ తత్సమీపే స్థితో వా। ఇంద్రుని రక్షించుటకై అతనియొద్దనున్నవాఁడు* ఇంద్రలోకాదుపరి స్థిత ఇతి వా ఉపేంద్రః। ఇంద్రలోకమునకంటె పైలోకమందుండువాఁడు॥ ౨౦॥ ఇంద్రస్య అవరజః ఇంద్రావరజః॥ ఇంద్రునికి తమ్ముఁడు॥ ౨౧॥ చక్రపాణిః॥ ఇ-పు॥ చక్రం పాణౌ యస్య సః। చక్రము హస్తమునందుఁ గలవాఁడు॥ ౨౨॥ చతుర్భుజః॥ చత్వారో భుజా యస్య సః। నాలుగు భుజములు గలవాఁడు

౨౩॥ పద్మనాభః॥ పద్మం నాభౌ యస్య సః। పద్మము నాభియందుఁగలవాఁడు॥౨౪॥ మధోరసురస్య రిపుః మధురిపుః॥ ఉ-పు॥ మధువనెడి రాక్షసునికి శత్రువు॥౨౫॥ వాసుదేవః॥ వసుదేవస్యాపత్యం పుమాన్। వసుదేవునికుమారుఁడు. వసంత్యస్మిన్ జగంతీతి వాసుః - వాసుశ్చాసౌ దేవశ్చ వాసుదేవః। అన్ని జగములు తనయందుఁగల దేవుఁడు. వస నివాసే. జగతి వసత్యయమితి వా। జగమునను ఉండు దేవుఁడు॥ తదుక్తం॥ శ్లో॥ వసత్యాత్మా జగత్యత్ర తత్రస్మిన్వసతి వా జగత్। స వాసుదేవ ఇత్యాద్ధి॥౨౬॥ త్రివిక్రమః॥ బలిబంధనకాలే త్రిషు లోకేషు త్రయో విక్రమాః పాదన్యాసా యస్య సః। బలిబంధనకాలమందు మూఁడులోకములను మూఁడడుగులుగాఁ గొలిచినవాఁడు. క్రము పాదవిక్షేపే॥౨౭॥ దేవక్యాః నందనః దేవకీనందనః। దేవకీదేవికొమారుఁడు॥౨౮॥ శూర ఇతి వసుదేవస్య పితా - తస్య గోత్రాపత్యం శౌరిః॥ ఇ-పు॥ శూరుఁడనఁగా వసుదేవుని తండ్రి - అతనిమనుమఁడు॥౨౯॥ శ్రీపతిః॥ ఇ-పు॥ శ్రియః లక్ష్మ్యాః పతిః। లక్ష్మీదేవికి భర్త॥౩౦॥ పురుషోత్తమః॥ పురుషోత్తమః। పురుషులయందు ఉత్తముఁడు॥౩౧॥ వనమాలీ॥ న-పు॥ వనం వనపుష్పం తన్మాలాస్యాస్తీతి వనమాలీ। వనమనఁగా పుష్పము - పుష్పమాలిక గలవాఁడు. వనజపుష్పఫలపల్లవశోభితా మాలాస్యేతి వా। వనజపుష్పఫలాదిశోభితమైన మాలిక గలవాఁడు॥౩౨॥ బలిధ్వంసీ॥ న-పు॥ బలిం సంధ్వంసితుం శీలమస్యేతి। బలిని అణఁచినవాఁడు. ధ్వంసు అవస్రంసనే॥౩౩॥ కంసారాతిః॥ ఇ-పు॥ కంసస్య అరాతిః। కంసునికి శత్రువు॥౩౪॥ అధోక్షజః॥ అధఃకృతాని అక్షాణీంద్రియాణి యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా జాతః। తదుక్తం॥ శ్లో॥ యస్యేంయద్యదింప్రమథితుం ప్రమదానశక్తా ఇతి ఇంద్రియములను అధఃకరించి జనించినవాఁడు. అధోక్షాణాం జితేంద్రియాణాం జాయతే ప్రత్యక్షీభవతీతి వా అధోక్షజః। జితేంద్రియులకు ప్రత్యక్షమగువాఁడు. అధఃకృతం అక్షజం ఇంద్రియజన్మజ్ఞానం యేనేతి వా। ఇంద్రియజన్యజ్ఞానమును అధఃకరించినవాఁడు॥౩౫॥ విశ్వంభరః॥ విశ్వం బిభర్తీతి విశ్వంభరః। విశ్వమును భరించినవాఁడు॥౩౬॥ కైటభజిత్॥ త-పు॥ కైటభమసురం జితవాన్। కైటభుఁడనెడి అసురుని జయించినవాఁడు. జి జయే॥౩౭॥ విధుః॥ ఉ-పు॥ విధ్యతి వ్యథతే ప్రత్యర్థిన ఇతి విధుః। శత్రువులను వ్యథఁ బెట్టువాఁడు. విదధాతీతి వా। సర్వమును జేయువాఁడు. విధ విధానే॥౩౮॥ శ్రీవత్సలాంఛనః॥ శ్రీవత్సో నామ వక్షఃస్థలే మహాపురుషలక్షణో రోమావర్తవిశేషః - స ఏవ లాంఛనం యస్య సః - వక్షఃస్థలమందు మహాపురుషలక్షణమైన శ్రీవత్సమనెడు మచ్చ గుఱుతుగాఁ గలవాఁడు॥౩౯॥ ఈ ౩౯ విష్ణుదేవుని పేళ్లు.

వసుదేవుని పేళ్లు ౨- మూ॥ వసుదేవోస్యజనకస్స ఏవానకదుందుభిః॥౨౨॥

అస్య - ఈ కృష్ణదేవుని యొక్క - జనకః - తండ్రి। వసుదేవః - వసుదేవుఁడు। స ఏవ - ఆ వసుదేవుఁడే - ఆనకదుందుభిః॥ వసుదేవః - వసుభిర్ధనైర్దీవ్యత ఇతి వసుదేవః। ధనములచే ప్రకాశించువాఁడు॥౧॥ ఆనకదుందుభిః॥ ఇ-పు॥ విష్ణోర్జన్మకాలే అస్య గేహే దేవతాభిరానకాశ్చ దుందుభయశ్చ వాదితా ఇత్యానకదుందుభిః। ఇతని గృహమందు విష్ణుజన్మకాలమున దేవతలచేత ఆనకములును దుందుభులును అనెడి వాద్యవిశేషములు వాయింపఁబడినవి॥౨॥ వసుదేవుని పేళ్లు.

మూ॥ బలభద్రః ప్రలంబఘ్నో బలదేవోచ్యుతాగ్రజః। రేవతీరమణో రామః కామపాలో హలాయుధః॥౨౩॥
నీలాంబరో రౌహిణేయస్తాలాంకో ముసలీ హలీ। సంకర్షణస్సీరపాణిః కాళిందీభేదనో బలః॥౨౪॥

బలభద్రశబ్దము మొదలు ౧౭ - బలదేవుని పేళ్లు॥ బలభద్రః॥ బలేన భద్రః శ్రేష్ఠః। బలముచేత శ్రేష్ఠుఁడు॥౧॥ ప్రలంబఘ్నః॥ ప్రలంబమసురం హతవాన్। ప్రలంబుఁడను రాక్షసుని జంపినవాఁడు॥౨॥ బలేన దీవ్యతీతి బలదేవః। బలముచేత ప్రకాశించువాఁడు॥౩॥ అచ్యుతాగ్రజః॥ అచ్యుతస్యాగ్రజో జ్యేష్ఠః। అచ్యుతునికి అన్న॥౪॥ రేవతీరమణః॥ రేవత్యాః రమణః పతిః। రేవతీదేవికి భర్త॥౫॥ రామః॥ రమయతి మోదయతి రూపసంపదేతి రామః। రూపసంపదచేత సంతోషింపఁజేయువాఁడు. రము క్రీడాయాం॥౬॥ కామపాలః॥ భక్తకామాన్పాలయతీతి కామపాలః। భక్తుల కోరికెలను పాలించువాఁడు. కామం స్మరం పాలయతీతి ఆత్మజత్వాత్ కామపాలః। కొమారుఁడని మన్మథుని పాలించువాఁడు॥౭॥ హలాయుధః॥ హలం లాంగలం ఆయుధం యస్య సః। నాగేలు ఆయుధముగాఁ గలవాఁడు॥౮॥ నీలాంబరః॥ నీలమంబరం వాసో యస్య సః। నల్లని వలువ గలవాఁడు॥౯॥ రౌహిణేయః॥ రోహిణ్యా అపత్యం। రోహిణీదేవికొడుకు॥౧౦॥ తాలాంకః॥ తాలవృక్షాకృతిరంకో ధ్వజో యస్య సః। తాళవృక్షాకారమైన ధ్వజము గలవాఁడు॥౧౧॥ ముసలాయుధమస్యాస్తీతి ముసలీ॥ న-పు॥ రోకలి ఆయుధముగాఁ గలవాఁడు॥౧౨॥ హలమస్యాస్తీతి హలీ॥ న-పు॥ హలము గలవాఁడు॥౧౩॥ శత్రూన్ ప్రళయే జనాన్వా సంకర్షతి సంహరతీతి సంకర్షణః॥ శత్రువులను ప్రళయమందు సర్వజనులఁ గాని సంహరించువాఁడు॥౧౪॥ సీరపాణిః॥ ఇ-పు॥ సీరం లాంగలం పాణౌ యస్య సః। నాగేలు హస్తమందుఁ గల

వాఁడు॥౧౫॥ కాళిందీం యమునాం హలేన భినత్తీతి కాళిందీభేదనః। హలముచేత కాళిందీనదిని భేదించినవాఁడు॥౧౬॥ బలః బలమస్యాస్తీతి బలః। బలముగలవాఁడు॥౧౭॥ ఈ ౧౭-బలదేవుని పేళ్లు.

మూ. మదనో మన్మథో మారః ప్రద్యుమ్నో మీనకేతనః । కందర్పో దర్పకోఽనంగః కామః పంచశర
స్స్మరః ॥ ౨౫ ॥ శంబరారిర్మనసిజః కుసుమేషురనన్యజః । పుష్పధన్వా రతిపతిర్మకరధ్వజ
ఆత్మభూః॥౨౬॥ (శృంగారయోనిశ్శ్రీపుత్రశ్శూర్పకారాతిరిత్యపి)

మదనశబ్దము మొదలు-౧౯-మన్మథుని పేళ్లు॥ మదనః॥ మదయతీతి మదనః-మదింపఁజేయువాఁడు*మదవిమోహనే॥౧॥ మత్ బుద్ధిః తాం మథ్నాతీతి మన్మథః॥ బుద్ధినిఁ గలియఁబెట్టువాఁడు*మంథ విలోడనే॥౨॥ మారయతి విరహిజనం మారః। విరహిజనులను జంపువాఁడు*మృజ్ ప్రాణత్యాగే॥౩॥ ప్రకృష్టం ద్యుమ్నం బలమస్య ప్రద్యుమ్నః॥ ప్రకృష్టమైన బలముగలవాఁడు॥౪॥ మీనకేతనః॥ మీనః కేతనం ధ్వజో యస్య సః। మత్స్యము టెక్కెముగాఁ గలవాఁడు॥౫॥ కందర్పః॥ కం కుత్సితే వ్యయం- కుత్సితో దర్పో యస్య సః కందర్పః-కుత్సితమైన దర్పముగలవాఁడు*కం సుఖం-తద్వత్సు దర్పో యస్య సః। సుఖవంతులయందు దర్పించువాఁడు*కే బ్రహ్మణ్యపి దృప్తవాన్ కందర్పః॥ బ్రహ్మమీఁదను దర్పించినవాఁడు॥౬॥ దర్పయతీతి దర్పకః। గర్వించినవాఁడు॥౭॥ అనంగః॥ నవిద్యతే అంగం యస్య సః శరీరములేనివాఁడు॥౮॥ కామః॥ కామయతి సురతేచ్ఛాముత్పాదయతీతి కామః। కామింపఁజేయువాఁడు॥౯॥ పంచశరః॥ ఉన్మాదన-రోదన-సమ్మోహన-శోషణ-మారణాఖ్యాః పంచశరాః యస్య సః- ఉన్మాదనము-రోదనము-మోహనము-శోషణము-మారణము-అను నైదుబాణములుగలవాఁడు॥౧౦॥ స్మరః॥ స్మరంత్యనేన కామినః కామినీరితి స్మరః॥ ఇతనిచేత కాముకులు కామినులను స్మరింతురు గనుక స్మరుఁడు॥౧౧॥ శంబరారిః॥ ఇ-పు॥ శంబరస్యాసురస్యారిః శంబరుఁడనెడి రాక్షసునికి శత్రువు॥౧౨॥ మనసిజాయత ఇతి మనసిజః। మనస్సునఁబుట్టెడువాఁడు॥౧౩॥ కుసుమేషుః॥ ఉ-పు॥ కుసుమాన్యేవ ఇషవో యస్య సః। పుష్పములే బాణములుగాఁ గలవాఁడు॥౧౪॥ అనన్యజః॥ మనసోఽన్యస్మాన్న జాయత ఇత్యనన్యజః। మనస్సునకంటె నన్యస్థలమందుఁ బుట్టనివాఁడు॥౧౫॥ పుష్పధన్వా॥ న-పు॥ పుష్పాణి ధన్వ యస్య సః। పుష్పములు ధనుస్సుగాఁ గలవాఁడు॥౧౬॥ రతేః పతిః రతిపతిః। రతిదేవికి భర్త॥౧౭॥ మకరధ్వజః॥ మకరో ధ్వజో యస్య సః । మకరము ధ్వజముగాఁ గలవాఁడు॥౧౮॥ ఆత్మని మనసి భవతీత్యాత్మభూః॥ ఉ-పు॥ మనస్సునఁబుట్టువాఁడు*ఆత్మనా స్వయమేవ భవతీతి వా। తనంతటనె పుట్టువాఁడు॥౧౯॥

అనిరుద్ధుని పేళ్లు-౪- మూ. బ్రహ్మసూర్విశ్వకేతుస్స్యాదనిరుద్ధ ఉషాపతిః।

కల్పాదావనిరుద్ధమూర్తిః పురాణపురుషో విష్ణుర్బ్రహ్మాణం సూతవానితి। బ్రహ్మసూః॥ ఉ-పు॥ కల్పాదియందు నారాయణుండు అనిరుద్ధమూర్తియై బ్రహ్మను బుట్టించినవాఁడు గనుక బ్రహ్మసువు॥౧॥ ఋశ్యకేతుః॥ ఉ-పు॥ ఋశ్యో మృగః కేతుర్యస్య సః। ఋశ్యమను మృగము టెక్కెముగాఁ గలవాఁడు*విశ్వకేతుః-అను పాఠమునందు- విశ్వవ్యాపీ కేతుర్ద్యుతిర్యస్య సః। విశ్వవ్యాపకమైన తేజస్సుగలవాఁడు ॥ ౨॥ అనిరుద్ధః॥ న నిరుధ్యతే పరైరిత్యనిరుద్ధః। పరులచేత నడ్డగింపఁబడనివాఁడు*రుధిర్ ఆవరణే॥౩॥ ఉషాపతిః॥ ఇ-పు॥ ఉషా బాణసుతా తస్యాః పతిః। బాణాసురుని కూఁతురైన ఉషకు మగఁడు॥౪॥

లక్ష్మీదేవి పేళ్లు-౯ మూ. లక్ష్మీః పద్మాలయా పద్మా కమలా శ్రీర్హరిప్రియా॥౨౭॥ (ఇందిరా లోకమాతా మా రమా మంగళదేవతా। భార్గవీ లోకజననీ క్షీరసాగరకన్యకా)॥

లక్ష్మీః॥ ఈ-స్త్రీ॥ లక్ష్యతే సర్వో నయేతి లక్ష్మీః॥ ఈమెచేత సర్వము చూడఁబడుఁగాన లక్ష్మి*లక్ష దర్శనాంకనయోః॥౧॥ పద్మాలయా॥ పద్మమాలయో యస్యాస్సా। పద్మమే ఆలయముగాఁ గలది॥౨॥ పద్మా॥ పద్యతే సేవ్యత ఇతి పద్మా। సేవింపఁబడును గనుక పద్మ*పద్ ల్ సేవాయాం*పద్మమస్యాః కరే స్తీతి వా। పద్మము హస్తమందుఁ గలది॥౩॥ కమ్యత ఇతి కమలా। ప్రకాశించునట్టిది గనుక కమల*కము కాంతౌ*కమలమస్యా అస్తీతి వా। కమలము గలిగినది॥౪॥ శ్రీః॥ ఈ-స్త్రీ॥ శ్రీయతే సర్వైరితి శ్రీః। అందరిచేత నాశ్రయింపఁబడునట్టిది*శ్రిఞ్ సేవాయాం॥౫॥ హరేః ప్రియా హరిప్రియా। హరికి ప్రియురాలు॥౬॥ అధికపాఠము॥ ఇందిరా లోకమాతా మా క్షీరాబ్ధితనయా రమా। ఇందతీతీందిరా। పరమైశ్వర్యయుక్తురాలు*ఇది పరమైశ్వర్యే। లోకానాం మాతా లోకమాతా। ఎల్లలోకములకు తల్లి॥ మా॥ అస్యైవ నామ్న ఏకదేశగ్రహణం మేతి। లోకమాతయను నామమున నే-మా-అని యేకదేశగ్రహణము। క్షీరాబ్ధేస్తనయా క్షీరాబ్ధితనయా। పాలకడలికూఁతురు। రమత ఇతి రమా। క్రీడించునది*రము క్రీడాయామ్॥

మూ. శంఖో లక్ష్మీపతేః పాంచజన్యశ్చక్రం సుదర్శనః। కౌమోదకీ గదా ఖడ్గో నందకః కౌ
స్తుభో మణిః॥౨౮॥ చాపశ్శార్ఙ్గం మురారేస్తు శ్రీవత్సో లాంఛనం మతమ్।

~~~* లక్ష్మీపతియొక్క-శంఖాద్యాయుధముల పేళ్లు *~~~

విష్ణువుయొక్క-శంఖము పేరు పాంచజన్యము। చక్రము పేరు సుదర్శనము। గద పేరు కౌమోదకి। ఖడ్గము పేరు- నందకము। మణి పేరు కౌస్తుభము। ధనుస్సు పేరు శార్ఙ్గము। ఈయన వక్షస్థ్సలమునందుఁగల మచ్చ పేరు శ్రీవత్సము॥ శంఖః । శమయతి దుష్టానితి శంఖః। దుష్టుల శమింపఁజేయునట్టిది* శమ ఉపశమే॥ పాంచజన్యః॥ సముద్రే తిమిరరూపచారిణః పంచజనాఖ్యస్యాసురస్య అస్థిజత్వాత్పాంచజన్యః। సముద్రమందు తిమిరరూపుఁడై సంచరింపుచున్న పంచజనుఁడనెడి రాక్షసునియొక్క అస్థులవలనఁబుట్టినది॥ చక్రం॥ కరోత్యభీష్టం చక్రం॥ అభీష్టమును జేయునట్టిది* డుకృఞ్ కరణే* చక్రతి భ్రమతీతి వా। తిరుగుచుండునట్టిది॥ సుదర్శనః॥ అ-ప్న॥ భక్తైస్సుఖేన దృశ్యత ఇతి సుదర్శనః। భక్తుల చేత సుఖముగాఁ జూడఁబడునట్టిది * శోభనం దర్శనమస్యేతి వా। మంచి దర్శనము గలది॥ కౌమోదకీ॥ ఈ-సీ॥ కుం భూమిం మోదయతి హర్షయతీతి కుమోదకో విష్ణుః- తస్యేయం కౌమోదకీ। భూమిని సంతోషింపఁజేయు విష్ణుసంబంధమైనది॥ గదా॥ దేవాస్త్రత్వాద్గదతి భాషత ఇతి గదా। దేవాయుధము గనుకఁ బలుకునట్టిది* గద వ్యక్తాయాం వాచి॥ ఖడ్గః॥ ఖండయతి దుష్టానితి ఖడ్గః। దుష్టులను ఖండించునట్టిది* ఖడి ఖండనే॥ నందకః॥ నందయతి మిత్రాణీతి నందకః। మిత్రులను సంతోషపెట్టునది * టునది సమృద్ధౌ॥ కౌస్తుభః॥ కుం స్తుభ్నాతీతి కుస్తుభో హరిః - తస్యాయం కౌస్తుభః। భూమిని నిలిపిన విష్ణుసంబంధమైనది * కుం స్తుభ్నాతి వ్యాప్నోతీతి కుస్తుభస్సముద్రః - తత్ర భవతీతి కౌస్తుభః। సముద్రమందుఁ బుట్టినది॥ మణిః॥ ఇ-పు॥ మన్యతే ప్రకాశతే మణిః॥ ప్రకాశించునట్టిది॥ ఇవి విష్ణు శంఖచక్రాదుల పేళ్లు॥ *

మూ. గరుత్మాన్ గరుడస్తార్క్ష్యో వైనతేయః ఖగేశ్వరః। నాగాంతకో విష్ణురథస్సుపర్ణః పన్నగాశనః॥ ౨౯॥

గరుత్మచ్ఛబ్దము మొదలు-౯-గరుత్మంతుని పేళ్లు॥ గరుతః పక్షా అస్య సంతీతి గరుత్మాన్॥ త-పు॥ ఱెక్కలు గలవాఁడు॥ ౧॥ గరుద్భిః డీయత ఇతి గరుడః। ఱెక్కల చేత నెగసెడివాఁడు* డీఙ్ విహాయసా గతౌ* గిరతి సర్పాన్ వా-సర్పములను భక్షించువాఁడు* గౄ నిగరణే॥ ౨॥ తృక్షస్యర్షేరపత్యం తార్క్ష్యః॥ తృక్షమునికొడుకు॥ ౩॥ వినతాయా అపత్యం వైనతేయః॥ వినతకొడుకు॥ ౪॥ ఖగానామీశ్వరః ఖగేశ్వరః॥ పక్షులకీశ్వరుఁడు॥ ౫॥ నాగానామంతకః- నాగాంతకః। సర్పములకు నాశకుండు॥ ౬॥ విష్ణోః రథః విష్ణురథః। విష్ణువునకు వాహనమైనవాఁడు॥ ౭॥ సుపర్ణః॥ శోభనాని పర్ణాని పక్షా యస్య సః। మంచి ఱెక్కలుగలవాఁడు॥ ౮॥ పన్నగా అశనం యస్య సః పన్నగాశనః। సర్పములన్నముగాఁగలవాఁడు॥ ౯॥

మూ. శంభురీశః పశుపతిశ్శివశ్శూలీ మహేశ్వరః। ఈశ్వరశ్శర్వ ఈశానశ్శంకరశ్చంద్రశేఖరః॥ ౩౦॥
భూతేశః ఖండపరశుర్గిరీశో గిరిశో మృడః । మృత్యుంజయః కృత్తివాసాః పినాకీ ప్రమథాధిపః॥ ౩౧॥ ఉగ్రః కపర్దీ శ్రీకంఠశ్శితికంఠః కపాలభృత్ । వామదేవో మహాదేవో విరూపాక్షస్త్రిలోచనః॥ ౩౨॥ కృశానురేతాస్సర్వజ్ఞో ధూర్జటిర్నీలలోహితః। హరస్స్మరహరో భర్గస్త్ర్యంబకస్త్రిపురాంతకః॥ ౩౩॥ గంగాధరోంధకరిపుః క్రతుధ్వంసీ వృషధ్వజః। వ్యోమకేశో భవో భీమః స్థాణూ రుద్ర ఉమాపతిః॥ ౩౪॥ (అష్టమూర్తిరహిర్బుధ్న్యో మహాకాలో మహానటః)

శివుని పేళ్లు-౪౮

శంభుః॥ ఉ-పు॥ శం సుఖం భవత్యస్మాత్ శంభుః। శమనఁగా సుఖము అది యీయనవలనఁ గలుగుఁగాన శంభువు * భూ సత్తాయాం* శం ప్రాప్తవానితి వా- పరమానందరూపో నిత్యం విద్యత ఇత్యర్థః। సుఖరూపియైయుండువాఁడు* భూ ప్రాప్తావాత్మనేపదీ॥ ౧॥ ఈష్టే ఈశః ఐశ్వర్యయుక్తుఁడు* ఈశ ఐశ్వర్యే॥ ౨॥ పశూనాం ప్రమథానాం పతిః పశుపతిః॥ ఇ-పు॥ పశువులనఁగా ప్రమథులు-వారికి ప్రభువు* పశవః క్షేత్రజ్ఞాః తేషాం పతిః త్రాతా సంసారబంధనాత్ । పశువులనఁగా జీవులు - వారిని సంసారబంధమువలన రక్షించువాఁడు॥ ౩॥ శివః॥ శామ్యతి పరమానందరూపత్వాన్నిర్వికారో భవతీతి శివః। బ్రహ్మానందస్వరూపుఁడును నిర్వికారుండునుగనుక శమించియుండువాఁడు* శేరతే సజ్జనమనాంస్యస్మిన్నితి వా । ఇతనియందు సజ్జనమనస్సులుండును॥ శేతే సజ్జనమనస్స్వితి వా । సాధుఫలమనస్సున శయనించియుండువాఁడు* శీఙ్ స్వప్నే* శివం కల్యాణం తద్యోగాద్వా। శివమనఁగా శుభము- దానితోఁగూడినవాఁడు* శివప్రదత్వాద్వా। శుభములనిచ్చువాఁడు॥ ౪ ॥ శూలమస్యాస్తీతి శూలీ॥ న-పు॥ శూలమనెడి ఆయుధముగలవాఁడు ॥ ౫॥ మహేశ్వరః॥ మహాంశ్చాసావీశ్వరశ్చ। శ్రేష్ఠుఁడైన యీశ్వరుఁడు* ఈశ ఐశ్వర్యే॥ ౬॥ ఈష్ట ఇతీశ్వరః। ఐశ్వర్యయుక్తుఁడు॥ ౭॥ శర్వః॥ ప్రళయే భూతాని శృణాతి హినస్తీతి శర్వః। ప్రళయమందు భూతములను హింసించువాఁడు* శౄ హింసాయాం ॥ ౮॥ ఈష్టే ఈశానః। ఐశ్వర్యముగలవాఁడు॥ ౯॥ శం సుఖం కరోతీతి శంకరః। సుఖమును జేయువాఁడు* డుకృఞ్ కరణే॥ ౧౦॥ చంద్రశేఖరః॥ చంద్రః శేఖరం శిరోభూషణం యస్య। చంద్రుఁడు శిరో
~~~

భూషణము గాఁగలవాఁడు॥౧౧॥భూతేశః॥భూతానాం ప్రమథానామీశః॥ప్రమథగణములకు నీశ్వరుఁడు ॥౧౨॥ఖండయతి పరశునా ఖండపరశుః॥ఉ-పు॥గొడ్డలిచేత ఖండించువాఁడు*ఖండ భేదనే*ఖండః ఖండితః పరశురిత్యసురోరస్సు నేతి వా॥పరశువనెడు రాక్షసుఁడు ఇతనిచే ఖండింపఁబడెను*కదాచిత్ఖండితోస్య పరశురితి వా।ఒకానొకప్పుడు ఈని పరశువు ఖండితమాయెను ౧౩ ॥ గిరేః కైలాసస్యేశః గిరీశః॥ కైలాసమునకీశ్వరుఁడు॥ ౧౪॥ గిరౌ శేతే గిరిశః। కైలాసమందు శయనించువాఁడు*శీఙ్ స్వప్నే ॥౧౫॥మృడయతి సుఖయతి భక్తానితి మృడః॥భక్తులను సుఖింపఁజేయువాఁడు * స్వయం సుఖీ వా । తాను సుఖముగలవాఁడు*మృడ సుఖనే॥౧౬॥మృత్యుం జయతీతి మృత్యుంజయః॥మృత్యువును గెలిచినవాఁడు*జిజయే॥ ౧౭॥ కృత్తిశ్చర్మ వాసో స్య కృత్తివాసాః॥స-పు॥చర్మము వస్త్రముగాఁగలవాఁడు ॥౧౮॥ పినాకఇతి ధనురస్యాస్తీతి పినాకీ॥ న-పు॥ పినాకమనెడి విల్లుగలవాఁడు॥౧౯॥ప్రమథానామధిపః ప్రమథాధిపః॥ప్రమథగణములకు నధిపుఁడు ॥౨౦॥ఉగ్రత్వాదుగ్రః॥భయంకరుఁడు॥౨౧॥కపర్దోస్యాస్తీతి కపర్దీ॥న-పు॥కపర్దమనెడి జటాజూటముగలవాఁడు॥౨౨॥శ్రీకంఠః॥ కాలకూటభరణజా శ్రీశ్శోభా కంఠేయస్య సః। కాలకూటమును భరించుటవలనఁ గలిగిన శ్యామశోభ కంఠమందుఁగలవాఁడు॥౨౩॥శితిః కృష్ణవర్ణః కంఠో యస్య సః శితికంఠః।నల్లని కంఠముగలవాఁడు*శితిః కంఠేయస్యేతి వా।కంఠమున నలుపుగలవాఁడు॥ ౨౪॥కపాలం బిభర్తీతి కపాలభృత్ ॥త-పు॥కపాలమును భరించినవాఁడు*భృఞ్ భరణే॥౨౫॥వామః శ్రేష్ఠస్సచాసౌ దేవశ్చ వామదేవః । శ్రేష్ఠుఁడైన దేవుఁడు*వామపార్శ్వే ధృతా దేవీ యస్య । ఎడమపక్క ధరింపఁబడిన భార్యగలవాఁడు*వామయతీ వ్యతీతి వా స్త్రీ చేఁ బ్రకాశించువాఁడు * దివ్ క్రీడావిజిగీషావ్యవహారద్యుతిస్తుతిమోదమదస్వప్నకాంతిగతిషు * వక్రత్వాద్వామస్సచాసౌ దేవశ్చేతి వా।వక్రత్వముగల దేవుఁడు॥౨౬॥మహాంశ్చాసౌ దేవశ్చ మహాదేవః। శ్రేష్ఠుఁడైన దేవుఁడు॥౨౭॥విరూపాణి రవిచంద్రాగ్నిరూపత్వాత్త్రివిధాని అక్షీణి యస్య సః విరూపాక్షః।సూర్యచంద్రాగ్నిరూపములగుటవలన మూఁడు విధములైన కన్నులు గలవాఁడు॥౨౮॥త్రీణి లోచనాని యస్య త్రిలోచనః। మూఁడు కన్నులుగలవాఁడు॥౨౯॥కృశానురగ్నిః రేతో యస్య సః కృశానురేతాః॥స-పు॥అగ్నిరూపమైన రేతస్సుగలవాఁడు॥౩౦॥ సర్వం జానాతీతి సర్వజ్ఞః।సర్వము నెఱింగినవాఁడు * జ్ఞా అవబోధనే॥౩౧॥ధూర్గంగా జటాసు యస్యేతి ధూర్జటిః॥ఇ-పు॥జడలయందు గంగగలవాఁడు*ధూర్భారః-తద్భూతా జటా యస్యేతి। భారమైన జడలుగలవాఁడు॥౩౨॥ నీలలోహితః॥జుహ్వతో బ్రహ్మణో లలాటస్వేదజం తేజో గ్నౌ నిపత్య నీలం సల్లోహితీభూతం తతోయం జాత ఇతి నీలలోహితః॥బ్రహ్మ హోమము సేయునపుడు లలాటస్వేదమువలనఁ గలిగిన తేజము అగ్నియందుఁబడి నీలవర్ణమై పిమ్మట రక్తవర్ణమాయెను-అందువలనఁ బుట్టినవాఁడుగనుక నీలలోహితుఁడు౽ నీలః కంఠే లోహితః కేశేష్వస్యేతి వా।కంఠమందు నీలవర్ణంబును కేశములయందు రక్తవర్ణంబును గలవాఁడు॥౩౩॥ హరతి ప్రళయే సర్వమితి హరః।ప్రళయకాలమున సర్వమును హరించువాఁడు * భక్తానామార్తిం హరతీతి వా।భక్తుల పీడను హరించువాఁడు * హృఞ్ హరణే॥౩౪॥స్మరం మన్మథం హరతీతి స్మరహరః।మన్మథుని హరించినవాఁడు॥౩౫॥ భర్గః భర్జ్యంతే కామకాలాదయోనేనేతి భర్గః।ఇతనిచేత కామకాలాదులు కాలపాకమును బొందింపఁబడిరి గనుక భర్గుఁడు*భ్రస్జ పాకే॥౩౬॥త్ర్యంబకః॥త్రీణి అంబకాని లోచనాని యస్య।మూఁడు కన్నులుగలవాఁడు*త్రయాణాం లోకానామంబకః పితా।ముల్లోకములకు తండ్రి ౩౭ త్రిపురాణామంతకః త్రిపురాంతకః॥త్రిపురములకు నాశకుఁడు॥౩౮॥గంగాయాః ధరః గంగాధరః।గంగను ధరించినవాఁడు ౩౯॥ అంధకస్యాసురస్య రిపుః॥ఉ-పు॥ అంధకాసురునికి శత్రువు ॥ ౪౦ ॥ క్రతుం దక్షయజ్ఞం ధ్వంసితుం శీలమస్యేతి క్రతుధ్వంసీ॥న-పు॥దక్షయజ్ఞమును జెఱిచినవాఁడు *ధ్వంసు అవస్రంసనే ॥ ౪౧ ॥ వృషో ధ్వజో యస్య సః వృషధ్వజః।వృషభము ధ్వజముగాఁగలవాఁడు॥౪౨॥వ్యోమ ఆకాశం కేశమూర్ధ్ని శేతే యస్య వ్యోమకేశః।ఈయన శిరస్సునందు ఆకాశమున్నది గనుక వ్యోమకేశుఁడు*వ్యోమవద్వికీర్ణాః కేశా అస్యేతి వా।ఆకాశమువలె విస్తృతములైన వెంట్రుకలుగలవాఁడు ॥౪౩ ॥ భవః॥ సర్వమస్మాద్భవతీతి భవః।సమస్తము ఈయనవలనఁ గలుగుచున్నదిగాన భవుఁడు॥౪౪॥బిభేత్యస్మాత్ త్రైలోక్యం భీమః॥ముల్లోకము లితనివలన భయపడును గనుక భీముఁడు*ఞిభీ భయే॥౪౫॥ప్రళయేపి తిష్ఠతీతి స్థాణుః॥ప్రళయమందును ఉండువాఁడు* ష్ఠా గతినివృత్తౌ॥౪౬॥రోదయతి శత్రూనితి రుద్రః। శత్రువులను దుఃఖపెట్టువాఁడు*స్వయం రురోదేతి వా*రుదిర్ అశ్రువిమోచనే। ఏకదా బ్రహ్మణో సురోధేన ప్రాప్తజన్మ వరిగ్రహో సౌ రురోదేతి పురాణప్రసిద్ధిః।ఒకానొకప్పుడు బ్రహ్మవలన జన్మమును బొందినవాఁడై దుఃఖించెను గనుక రుద్రుఁడు*రుదం రోదనం ద్రావయతీతి వా।దుఃఖమును బోఁగొట్టువాఁడు*ద్రుగతౌ ॥ ౪౭॥ ఉమాయాః పతిః ఉమాపతిః । పార్వతీదేవికి భర్త॥౪౮॥

మూ- కపర్దోఽస్య జటాజూటః పినాకోఽజగవం ధనుః। ప్రమథాస్స్యుః పారిషదా బ్రాహ్మీత్యాద్యాస్తుమాతరః॥౩౫॥ (బ్రాహ్మీ మాహేశ్వరీ చైవ కౌమారీ వైష్ణవీ తథా। వారాహీ చైవ చేంద్రాణీ చాముండా సప్తమాతరః।) విభూతిర్భూతిరైశ్వర్యమణిమాదికమష్టధా (అణిమా మహిమా చైవ గరిమా లఘిమా తథా। ప్రాప్తిః ప్రాకామ్యమీశత్వం వశిత్వం చాష్టభూతయః।)

శివజటాదుల పేళ్లు

అస్య- ఈశివునియొక్క। జటాజూటః- జటాసమూహము। కపర్ద ఇతి- కపర్దమని। ఉచ్యతే- చెప్పఁబడుచున్నది॥ కపర్దః॥ కంశిరః పిపర్తి పూరయతీతి కపర్దః। కపర్దః। కమనఁగా శిరస్సు- అందు నిండుకొనియుండును గనుక కపర్దము॥ పృ పాలనపూరణయోః॥ కస్య గంగాజలస్య పూరేణ దాయతే శుద్ధ్యతి ఇతి వా। గంగాజలప్రవాహము చేత కడగఁబడినది గనుక కపర్దము॥ దైప్ శోధనే॥ పినాకాజగవశబ్దములు శివునిధనుస్సు పేళ్లు॥ పినాకః॥ త్రిపురదాహకాలే శరజ్వాలాజాలైర్నాకం పిహితవాన్ పినాకః -తదామేరుధనుస్స్యాత్। త్రిపురదహనకాలమందు శరజ్వాలల చేత స్వర్గమును గప్పినది గనుక పినాకము ॥౧॥ అజగవాస్థివికారత్వాదజగవం ॥ అ-న ॥ అజగవము యొక్క అస్థివికారము ॥ ౨ ॥ శివుని యొక్క ప్రమథగణముల పేళ్లు॥ ప్రమథ్నంతి శత్రూన్ ప్రమథాః। శత్రువులను మథించువారు॥ మంథవిలోడనే ॥౧॥ పరిషది సాధవః పారిషదాః -తే చండీశ్వర నందిను మహాకాళ భృంగ్యాదయః। సభయందు సాధువులు- వారు చండీశ్వర ప్రభృతులు॥౨॥ బ్రాహ్మ్యాద్యా మాతరః రుద్రపరిచర్యాశీలాః। మాంతి పరిచర్యాం మాతరః ॥ఋ-సీ॥ శివునికి పరిచర్యలు సేయువారు॥ మాఙ్ మానే వర్తనే చ। తాస్సప్త॥ శ్లో॥ బ్రాహ్మీ మాహేశ్వరీ చైవ కౌమారీ వైష్ణవీ తథా। వారాహీ చైవ చేంద్రాణీ చాముండా సప్తమాతరః॥ బ్రహ్మసంబంధినీ బ్రాహ్మీ- మహేశ్వరసంబంధినీ మాహేశ్వరీ- కుమారసంబంధినీ కౌమారీ- విష్ణుసంబంధినీ వైష్ణవీ- వరాహస్యేయం వారాహీ - ఇంద్రసంబంధినీ ఇంద్రాణీ- చాముండనామాసురసంహారిత్వాచ్చాముండా। వీనియర్థము స్పష్టము। ఇట్లు స్పష్టముగాఁ దెలిసెడికొన్ని స్థలములయందాంధ్రభావ చేతాత్పర్యము వ్రాయఁబడదు॥ విశేషేణ భవతీతి విభూతిః- భూతిశ్చ॥ ఇ-సీ॥ విశేషముగాఁ గలుగునట్టిది॥౧॥౨॥ ఈశ్వరస్యభావ ఐశ్వర్యం ॥అ-న॥ ఈశ్వరభావము॥౩॥ సాభూతిరణిమాదిభేదేనాష్టధా। ఆ నైశ్వర్యము అణిమాది భేదము చేత నెనిమిది విధములు॥ అణిమా- అణుత్వం। సూక్ష్మతయా యయా లభ్యతే సా అణిమా। మహత్త్వేన మహిమా। గురుత్వేన గరిమా। లఘుత్వేన లఘిమా। యయా ఇష్టప్రాప్తిస్సా ప్రాప్తిః। ఇచ్ఛయా నిర్విఘ్నసంచారశక్తిర్యయా తత్ప్రాకామ్యం। సర్వాతిశాయిత్వమీశత్వం। స్వాధీనేంద్రియత్వం వశిత్వం॥ ఇవి అష్టైశ్వర్యములు.

మూ- ఉమా కాత్యాయనీ గౌరీ కాళీ హైమవతీశ్వరీ ॥౩౬॥ శివా భవానీ రుద్రాణీ శర్వాణీ సర్వమంగళా। అపర్ణా పార్వతీ దుర్గా మృడానీ చండికాంబికా॥౩౭॥ (ఆర్యా దాక్షాయణీ చైవ గిరిజా మేనకాత్మజా।)

ఉమాశబ్దము మొదలు- ౧౭- పార్వతీదేవి పేళ్లు॥ ఉమా॥ ఆ-సీ॥ ఉ-ఇత్యనేన సంబోధ్య మా ఇత్యనేన తపసో మాత్రా నిషిద్ధత్వాదుమా। ఉ- ఓపడుచా। మా- ఒద్దు। అనియిట్లు తల్లి చేఁ దపస్సువలన నిషేధింపఁబడెను గనుక- ఉమ॥ అవతీత్యుమా। రక్షించునట్టిది॥ అవరక్షణే ॥౧॥ కతి అయనాని మోక్షమార్గాస్సంతీతి విచారయతీతి కత్యయనః- తస్యగోత్రాపత్యం- కాత్యాయనీ। మోక్షమార్గంబులెన్ని గలవని విచారించువాఁడు కత్యయనుఁడు- ఆ ఋషిగోత్రమందుఁ బుట్టినది॥౨॥ గౌరవర్ణత్వాద్గౌరీ॥ ఈ-సీ॥ గౌరవర్ణము గలది॥౩॥ కాళవర్ణత్వాత్కాళీ। నీలవర్ణము గలది ॥౪॥ హిమవత అపత్యం స్త్రీ హైమవతీ। హిమవంతుని కూఁతురు॥౫॥ ఈశ్వరస్య పత్నీ ఈశ్వరీ॥ ఈ-సీ॥ ఈశ్వరుని భార్య॥౬॥ శివం మంగళమస్యా అస్తీతి శివా। శుభము గలది॥ శివస్య పత్నీతి వా శివా। శివుని భార్య॥౭॥ భవస్య పత్నీ భవానీ। భవుని భార్య ॥౮॥ రుద్రస్య పత్నీ రుద్రాణీ। రుద్రుని భార్య॥౯॥ శర్వస్య పత్నీ శర్వాణీ॥ ఈ-సీ॥ శర్వుని భార్య॥౧౦॥ సర్వాణి మంగళాని యస్యాస్సా సర్వమంగళా। సమస్తమైన శుభములు గలది॥౧౧॥ తపసి పర్ణాన్యపి నాస్య నశనాదపర్ణా। పర్ణములైన భక్షింపక తపంబొనర్చినది॥ అపగతమృణం యస్యా ఇతి వా। పోఁగొట్టఁబడిన ఋణము గలది॥౧౨॥ పర్వతస్యాపత్యం స్త్రీ పార్వతీ ॥ఈ-సీ॥ పర్వతమున కుఁ గూఁతురు॥౧౩॥ దుఃఖేన గంతుం శక్యతే దుర్గా। కష్టము చేనెఱుఁగఁ దగినట్టిది॥ దుర్గం వనగిరిరూపమావాసో యస్యాస్సా। వనాదిదుర్గము స్థానముగాఁ గలది॥౧౪॥ మృడస్య పత్నీ మృడానీ॥ ఈ- సీ ॥ మృడుని భార్య॥౧౫॥ చండతి కుప్యతీతి చండికా। కోపము గలది॥ చడి కోపనే॥ చండాసురమథనాద్వా। చండాసురునిఁ జంపినది॥౧౬॥ జగన్మాతృత్వాదంబికా। లోకములకు తల్లి॥ అంబ తే జనయతి సర్వమంబికా। సమస్తమును జనింపఁజేయుచున్నట్టిది॥ అంబ జననే ॥ ౧౭ ॥ (శ్రేష్ఠత్వాదార్యా। శ్రేష్ఠురాలు॥ దక్షస్యాపత్యం దాక్షాయణీ। దక్షుని కూఁతురు॥ గిరేర్జాతా గిరిజా । పర్వతమువలనఁ బుట్టి

టి॥ మేనకాయాఆత్మజా మేనకాత్మజా। మేనకకూఁతురు। ఇవిపార్వతీదేవి పేళ్లు.

మూ. వినాయకో విఘ్నరాజద్వైమాతురగణాధిపాః। అప్యేకదంతహేరంబలంబోదరగజాననాః॥ ౩౮॥

నవినాయకశబ్దము మొదలు౮ వినాయకుని పేళ్లు॥ వినయతి శిక్షయతి దుష్టాన్ విఘ్నాన్ వేతి వినాయకః। దుష్టులను విఘ్నములను శిక్షించువాఁడు* నీఞ్ ప్రాపణే* విగతో నాయకః ప్రభుర్యస్య స్వతంత్రత్వాత్। స్వతంత్రుఁడౌటవలనఁ దనకు నితర ప్రభువు లేనివాఁడు॥౧॥ విఘ్నానాం రాజా విఘ్నరాజః। విఘ్నములకు రాజు॥౨॥ ద్వయోర్మాత్రోరుమాగంగయోరపత్యం ద్వైమాతురః। గంగాపార్వతులకు నిద్దఱికిని కుమారుఁడు॥౩॥ గణానాం ప్రమథాదీనామధిపో గణాధిపః। ప్రమథాదిగణములకు నాయకుఁడు॥౪॥ కార్తికేయేన త్రోటితైకదంతత్వాదేకో దంతో యస్య స ఏకదంతః। కుమారస్వామి చేనొకదంతము తియ్యఁబడెను గనుక నేకదంతుఁడు॥౫॥ హే-రుద్రసమీపే రంబతె తిష్ఠతీతి హేరంబః। రుద్రుని యొద్దనుండువాఁడు* బుగతౌ* హేరతే వర్ధయతి భక్తానితి వా। భక్తులవృద్ధిఁబొందించువాఁడు* హేరవృద్ధౌ॥౬॥ లంబముదరం యస్య స లంబోదరః। వ్రేలుచుండెడియుదరము గలవాఁడు॥౭॥ గజస్యేవ ఆననం యస్య స గజాననః। ఏనుఁగు మొగము వంటి మొగము గలవాఁడు॥౮॥

మూ- కార్తికేయో మహాసేనశ్శరజన్మా షడాననః। పార్వతీనందనస్స్కందస్సేనానీరగ్నిభూర్గుహః॥
౩౯॥ బాహులేయస్తారకజిద్విశాఖశ్శిఖివాహనః। షాణ్మాతురశ్శక్తిధరః కుమారః క్రౌంచదారణః॥
౪౦॥ (భృంగీభృంగిరిటస్తుండునందిసౌనందికేశ్వరే। కణ్ణమోటీతుచాముండాచర్మముండాతుచర్చికా।)

కార్తికేయశబ్దము మొదలు౧౭ కుమారస్వామి పేళ్లు॥ కృత్తికానామపత్యం కార్తికేయః। షట్కృత్తికలకొడుకు॥౧॥ మహతీ సేనా యస్య మహాసేనః। గొప్పదండుగలవాఁడు॥౨॥ శరాఖ్యతృణే జన్మ యస్య సః శరజన్మా॥న-పు॥ రెల్లునందుజన్మించినవాఁడు* శరేజలేవా జన్మయస్య। ఉదకమందుజనించినవాఁడు॥౩॥ అగ్నిపత్నీనాం షణ్ణాం స్తన్యపానార్థం షట్ ఆననాని యస్య సః షడాననః। అగ్నిభార్యలైన షట్కృత్తికల స్తన్యపానము చేయుటకై యాఱుముఖముల ధరించినవాఁడు॥౪॥ పార్వత్యాః నందనః పార్వతీదేవికొడుకు॥౫॥ స్కందయతి శత్రూన్ శోషయతీతి స్కందః। శత్రువులశోషింపఁజేయువాఁడు* దేవస్త్రీదర్శనాదీశ్వరరేతసః స్కందతీతి స్కందః। దేవస్త్రీదర్శనము వలన వదిలినయీశ్వరరేతస్సువలనఁ బుట్టినవాఁడు* స్కందిర్ గతిశోషణయోః॥౬॥ దేవసేనాం నయతి ప్రాపయతి సేనానీః॥ఈ-పు॥ దేవసేనను నడిపించువాఁడు. నీఞ్ ప్రాపణే॥౭॥ అగ్నేర్భవతీత్యగ్నిభూః॥ఊ-పు॥ అగ్నివలనఁ బుట్టినవాఁడు॥౮॥ గుహాయతి పరాయుధేభ్య ఆత్మసైన్యం గోపాయతీతి గుహః। తనసైన్యమును రక్షించుకొను వాఁడు* గుహూ సంవరణే॥౯॥ బహులానాం కృత్తికానామపత్యం బాహులేయః। కృత్తికలకొడుకు॥౧౦॥ తారకం జితవాన్ తారకజిత్॥త-పు॥ తారకాసురుని జయించినవాఁడు* జిజయే॥౧౧॥ విశాఖానక్షత్రే జాతః విశాఖః। విశాఖానక్షత్రమందుఁ బుట్టినవాఁడు* వినా పక్షిణా మయూరేణ శాఖతి వ్యాప్నోతీతి విశాఖః। పక్షియైన నెమలి చేత వ్యాపించువాఁడు* శాఖృ వ్యాప్తౌ॥౧౨॥ శిఖీమయూరో వాహనం యస్య శిఖివాహనః। నెమలి వాహనముగాఁగలవాఁడు॥౧౩॥ షణ్ణాం మాతౄణామపత్యం షాణ్మాతురః। ఆఱుగురు తల్లులకొడుకు॥౧౪॥ శక్తిం ధరతి శక్తిధరః। శక్తియను నాయుధమును ధరించినవాఁడు॥౧౫॥ సదా బాలత్వాత్ కుమారః। ఎల్లప్పుడు బాలుఁడుగా నుండువాఁడు* కుత్సితాన్ మారయతీతి వా। కుత్సితుల సంహరించువాఁడు* మృఙ్ ప్రాణత్యాగే* కౌ పృథివ్యాం మార ఇవ ఆచరతీతి వా। భూమియందు మన్మథునివలె సుందరుఁడైనవాఁడు* కౌ పృథివ్యాం మాం లక్ష్మీం రాతి దదాతీతి వా। భూమియందు సంపదనిచ్చువాఁడు* రాదానే* సదా బ్రహ్మచారిత్వాద్వా। ఎల్లప్పుడు బ్రహ్మచారిగనుక కుమారుఁడు॥౧౬॥ క్రౌంచాఖ్యం పర్వతం దారితవాన్ క్రౌంచదారణః। క్రౌంచపర్వతమును వ్రక్కలించినవాఁడు* దౄ విదారణే॥౧౭॥ కుమారస్వామి పేళ్లు॥ (భృంగీత్యాదయో నందికేశ్వరనామాని। కణ్ణమోటీత్యాదయః పరిచారికానామాని॥)

మూ- ఇంద్రో మరుత్వాన్మఘవా బిడౌజాః పాకశాసనః। వృద్ధశ్రవాశ్శునాసీరః పురుహూతః
పురందరః॥౪౧॥ జిష్ణుర్లేఖర్షభశ్శక్రశ్శతమన్యుర్దివస్పతిః। సుత్రామాగోత్రభిద్వ
జ్రీవాసవో వృత్రహా వృషా॥౪౨॥ వాస్తోష్పతిస్సురపతిర్బలారాతిశ్శచీపతిః। జంభభే
దీహరిహయస్స్వారాణ్ణముచిసూదనః॥౪౩॥ సంక్రందనో దుశ్చ్యవనస్తురాషాణ్మేఘ
వాహనః। (ప్రాచీనబర్హిరహిహా ప్యతనాషాట్పులోమజిత్) ఆఖండలస్సహస్రాక్ష ఋభుక్షా

ఇంద్రశబ్దము మొదలు౩౫ ఇంద్రుని పేళ్లు॥ ఇందతీతీంద్రః। పరమైశ్వర్యయుక్తుఁడు* ఇదిపరమైశ్వర్యే॥౧॥ మరుతో

దేవా అస్య సంతీతి మరుత్వాన్। త-పు॥ దేవతలు గలవాఁడు॥ ౨॥ మహ్యతే పూజ్యతే మఘవా॥ న-పు॥ పూజింపఁబడువాఁడు
మహ పూజాయాం॥ పా॥ మఘః యాగోస్యాస్తీతి మఘవాన్॥ త-పు॥ యాగము గలవాఁడు ॥౩॥ వేవేష్టీతి విడం - వబయోరభే
దాద్బిడం వ్యాపనశీలం ఓజో యస్య స బిడౌజాః॥ స-పు॥ వ్యాపనశీలమైన తేజస్సు గలవాఁడు॥ బిడ బిల విడం శత్రుభేదక
మాక్రోశనం వా ఓజో యస్య। శత్రువుల భేదించునట్టి - లేక - ఆక్రోశించునట్టి తేజస్సు గలవాఁడు॥ బిడ ఆక్రోశ భేదనయోః॥
౪॥ పాకం వృత్రాసుర భ్రాతరం శాసితవాన్ పాకశాసనః। వృత్రాసురుని సోదరుఁడైన పాకాసురునిఁ జంపినవాఁడు-
పాకం గర్భం శిక్షితవాన్। గర్భమును శిక్షించినవాఁడు॥ శాసు అనుశిష్టౌ ॥౫॥ వృద్ధం శ్రవః కీర్తిర్యస్య సః వృద్ధశ్రవాః॥
స-పు॥ ప్రవృద్ధమైన కీర్తి గలవాఁడు॥ వృద్ధైః శ్రూయత ఇతి వా। వృద్ధుల చేవినఁబడువాఁడు॥ వృద్ధేభ్యః శ్రవః హితశ్రవ
ణం యస్య। వృద్ధులైన బృహస్పత్యాదుల వలన హితమును వినువాఁడు॥ శ్రు శ్రవణే॥౬॥ శోభనం నాసీరం యస్య - సునాసీ
రః। శ్రేష్ఠమైన సేనాగ్రభాగము గలవాఁడు। శవర్ణాది పాఠమునందు। శునంతీతి శునాః॥ శున గతౌ। శునాః సీరా లాంగ
లాని యేన। వర్షప్రదుఁడైన యెవని చేత నాగేళ్లు కదులుచున్నవో- అతఁడు శునాసీరుఁడు॥ శునాః సమృద్ధాః సీరా యే
నేతి వా। ఎవని చేత నాగేళ్లు సమృద్ధములగుచున్నవో- అతఁడు॥ శునాసీరౌ వాయుసూర్యౌ అస్యస్త ఇతి వా। వాయుసూ
ర్యులు గలవాఁడు॥ ౭॥ పురు ప్రభూతం హూతం యజ్ఞేష్వాహ్వానం యస్య పురుహూతః। యజ్ఞములయందుఁ బ్రచురమైన పిలు
పు గలవాఁడు॥ పురుభూరి యథా తం హూయతే యజ్ఞేషు। యజ్ఞములయందు మిక్కిలి పిలువఁబడువాఁడు॥ హు దానాదన
యోః॥ పురునామానమసురం హతవానితి వా। పురువనెడి రాక్షసునిఁ జంపినవాఁడు ॥౮॥ పురాణి అరీణాం దారయతీ
తి పురందరః। శత్రుపురముల వ్రక్కలించినవాఁడు॥ దౄ విదారణే ॥౯॥ జయశీలో జిష్ణుః॥ ఉ-పు॥ జయించు శీలము గల
వాఁడు॥ జి జయే ॥౧౦॥ లేఖానాం దేవానామృషభః లేఖర్షభః। దేవతలలో శ్రేష్ఠుఁడు ॥౧౧॥ శక్నోతి దుష్టజయ ఇతి శ
క్రః। దుష్టజయమందు శక్తుఁడు॥ శక్ల శక్తౌ॥౧౨॥ శతం మన్యవో యస్య శతమన్యుః ఉ-పు ॥ నూఱు క్రతువులు గలవాఁడు।
౧౩॥ దివః పతిః దివస్పతిః॥ ఇ-పు॥ స్వర్గమునకు ప్రభువు॥౧౪॥ సుష్ఠు త్రాయత ఇతి సుత్రామా ॥న-పు॥ లోకముల లెస్సగా ర
క్షించువాఁడు॥ త్రైఙ్ పాలనే॥ ౧౫॥ గోత్రాన్ పర్వతాన్ భినత్తీతి గోత్రభిత్ ॥ద-పు ॥ పర్వతముల భేదించినవాఁడు॥
భిదిర్ విదారణే॥౧౬॥ వజ్రో అస్యాస్తీతి వజ్రీ॥ న-పు ॥ వజ్రాయుధము గలవాఁడు ॥ ౧౭ ॥ వసూని రత్నాన్యస్య సంతీతి వాస
వః। రత్నములు గలవాఁడు ॥౧౮॥ వృత్రం హతవాన్ వృత్రహా ॥న-పు॥ వృత్రాసురుని జంపినవాఁడు. హన హింసాగత్యోః॥
౧౯॥ వర్షతీతి వృషా॥న-పు॥ వర్షించువాఁడు॥ వృషు సేచనే ॥౨౦॥ వాస్తోః గృహక్షేత్రాదేః పతిరధిదేవతా- వాస్తో
ష్పతిః। గృహక్షేత్రాదులకు నధిదేవత॥౨౧॥ సురాణాం పతిః సురపతిః। దేవతలకు ప్రభువు ॥౨౨॥ బలాఖ్యస్యాసురస్య
అరాతిః బలారాతిః। బలాసురునికి శత్రువు॥౨౩॥ శచ్యాః పతిః శచీపతిః॥ ఇ-పు॥ శచీదేవికి భర్త॥౨౪॥ జంభాఖ్యమసురం
భినత్తీతి జంభభేదీ॥న-పు॥ జంభాసురుని భేదించినవాఁడు॥ భిదిర్ విదారణే॥ ౨౫ ॥ హరయో హరితవర్ణాః హయాః
యస్య స హరిహయః। పచ్చని గుఱ్ఱములు గలవాఁడు ॥ ౨౬॥ స్వః స్వర్గే రాజత ఇతి స్వారాట్ ॥జ-పు॥ స్వర్గమందుఁ
బ్రకాశించువాఁడు॥ రాజృ దీప్తౌ॥౨౭॥ నముచిం సూదితవాన్ నముచిసూదనః। నముచియను రాక్షసుని హింసించినవాఁ
డు॥ షూద హింసాయాం॥౨౮॥ సంక్రందయతి రిపూనితి సంక్రందనః । శత్రువుల మొఱపెట్టించువాఁడు॥ క్రది క్రద ఆహ్వా
నే రోదనే చ॥౨౯॥ దుస్సహశ్చ్యవనో నామ మునిర్యస్య స దుశ్చ్యవనః। చ్యవనో హి అశ్విభ్యాం స్వవృద్ధతామపోహ్య
తాభ్యాం యజ్ఞభాగం కల్పితవాన్ తమింద్రః కోపాద్ధంతుం వజ్రాయుధం కరేణ గృహీత్వా తస్య తేజసా స్తబ్ధబాహుర
భూదితి పౌరాణికీ కథా। తతో దుశ్చ్యవన ఇతి భావః। తన వజ్రాయుధమునకు సాధ్యుఁడు గాని చ్యవనముని గల వాఁడు।
చ్యవనముని స్వర్వైద్యుల వలనఁ దన వృద్ధత్వముఁ బాపికొని వారలకు యజ్ఞభాగముఁ గల్పించెనంతట నింద్రుండు కోపంబున
చ్యవనమునిఁ జంపుటకై వజ్రాయుధము నెత్తియా ఋషి ప్రభావము చే స్తబ్ధబాహుండయ్యెనని పురాణకథ గలదు గావున దు
శ్చ్యవనుఁడు ॥౩౦॥ తురం శత్రువేగం సహత ఇతి తురాషాట్। హ-పు। శత్రు వేగమును సహించువాఁడు॥ షహ మర్షణే।
౩౧। మేఘో గజరూపధారిణ ఐరావతాదయో వాహనం యస్య స మేఘవాహనః। గజరూపధారులైన మేఘములు వా
హనముగాఁ గలవాఁడు॥ మేఘాన్ ఆవిశ్య వర్షతీతి వా। మేఘములఁ బ్రవేశించి వర్షించువాఁడు। ౩౨। ఆఖండయతి అ
రీన్ భినత్తీతి ఆఖండలః। శత్రువుల ఖండించువాఁడు॥ ఖడి ఖండనే।౩౩। సహస్రమక్షీణి యస్య సః సహస్రాక్షః। వేయి క
న్నులు గలవాఁడు ।౩౪। ఋభూన్ దేవాన్ క్షిపతి కర్మసు ప్రేరయతీతి ఋభుక్షాః।న-పు। తస్య తు పథిమథ్యృభుక్షామా
దితి - ఆకారః- అంతాదేశేన పంథాః ఇతివద్రూపం। దేవతలఁ బనులయందుఁ బ్రేరేపించువాఁడు॥ క్షిప ప్రేరణే ॥౩౫॥

మూ- స్తస్య తు ప్రియా।౪౪। పులోమజా శచీంద్రాణీ

పులోమజాశబ్దము మొదలు-౩-శచీదేవి పేళ్లు ॥ పులోమ్నః అసురాజ్జాతా పులోమజా। పులోముఁడను రాక్షసునివలన బుట్టినది. పు-పురూణిలోమాని యస్య పులోమా-తస్మాజ్జాతేతి వా, మిక్కిలి రోమములుగలవాఁడు పులోముఁడు। అతని కూఁతురు. జనీప్రాదుర్భావే ॥౧॥ శచతిహంసవద్గచ్ఛతీతి శచీ। హంసవలెనడుచునట్టిది॥ శచ-శ్వాఖిగతౌ ॥౨॥ ఇంద్రస్యప

మూ- నగరీత్వమరావతీ। త్నీ ఇంద్రాణీ ॥ ఈ-సీ॥ ఇంద్రునిభార్య ॥౩॥ *** ఇంద్రునగరి అమరావతియనంబడు। అమరా అస్యాం వసంతీత్యమరావతీ ॥ ఈ-సీ ॥ దేవతలిందునివసించియుందురు*** ఇంద్రాశ్వము ఉచ్చైశ్శ్రవ

మూ- హయ ఉచ్చైశ్శ్రవా స్సనంబడును। ఉచ్చైః శ్రవసీ యస్య-ఉచ్చైశ్శ్రవాః॥ స-పు॥ ఉన్నత

మూ- స్సూతోమాతలి ములైన చెవులుగలది. ఉచ్చైః శ్రవః కీర్తిర్యస్య। ఉన్నతమైన కీర్తిగలది

ఇంద్రుని సారథి మాతలియనంబడు॥ మతాని సూతకర్మాణి లాతి గృహ్ణాతీతి మతలః-తస్యాపత్యం మాతలిః ॥ఇ-పు॥ సారథికర్మలయందుఁగల మతములఁ గ్రహించిన వాఁడు మతలుఁడు - వానికొడుకు మాతలి. లా ఆదానే*** ఇంద్రునివనము

మూ- ర్నందనం వనం॥౪౫॥ నందనమనంబడును; నందయతీతి నందనం॥ అ-న॥ సంతోషింపఁజేయునట్టిది. టునదిసమృద్ధౌ** ఇంద్రుని మేడ వైజయంతమనంబడును । ప్రశస్తాః

మూ- స్యాత్ప్రాసాదో వైజయంతో

వైజయంత్యః పతాకా అస్మిన్ సంతీతి వైజయంతః। ప్రశస్తములైన టెక్కెములుగలది॥

మూ- జయంతః పాకశాసనిః। ఇంద్రుని కొమారుఁడు జయంతుఁడనంబడును । జయతి శత్రూనితి జయంతః। శత్రువులజయించువాఁడు. జి జయే. సౌందర్యేణ సర్వానభిభవతి వా। సౌందర్యముచేనందరిని భరిభవించువాఁడు॥ ౧॥ పాకశాసనస్యాపత్యం పాకశాసనిః। ఇ-పు। ఇంద్రునికొడుకు॥౨॥ ఐరావతశబ్దము మొదలు-౪-ఇంద్రుని యేనుఁగు పేళ్లు॥

మూ- ఐరావతోభ్రమాతంగైరావణాభ్ర ఇరా ఆపస్సంతియత్ర స ఇరావాన్ సముద్రః తత్రజాతః ఐరావతః

మువల్లభా॥౪౬॥ ఇర ములనఁగా జలములు-అవిగలవాఁడు సముద్రుఁడు- అందుఁబుట్టినది॥౧॥ అభ్రమాతంగః అభ్రమాతంగః। ఆకాశమునందుండెడి యేనుఁగు. అభ్రేత్మకోవా మాతంగః। మేఘస్వరూపమైన యేనుఁగు॥౨॥ ఐరావణః। ఇరాహాలా తత్ప్రధానం వనమిరావణం-తత్రజాతః। కల్లుగలవనము ఇరావణము- అందుఁబుట్టినది॥ ౩ ॥ అభ్రమునామ్న్యా హస్తిన్యాః వల్లభః అభ్రమువల్లభః। అభ్రమువనెడి ఆఁడేనుఁగునకుపతి॥౪॥ హ్రాదినీశబ్దము మొ

మూ- హ్రాదినీ వజ్రమస్త్రీ స్యాత్కులిశం దలు౧౦ వజ్రాయుధము పేళ్లు । హ్రాదతే శబ్దాయత ఇతి హ్రాదినీ ॥ హ్రా॥

భిదురం పవిః। శతకోటిస్స్వరుశ్శంబో హ్రాదినీ ॥ ఈ-సీ॥ హ్రాదోస్యా అస్తీతి వా । మ్రోయుచుండునట్టిది *

భోదంభోళిరశనిర్ద్వయోః ॥౪౭॥ హ్రాదఅవ్యక్తేశబ్దే ॥౧ ॥ వ్రజతియాతి నప్రతిహన్యత ఇతి వజ్రం। అడ్డములేకపోవునట్టిది. వ్రజగతౌ। అస్త్రీతి కాకాక్షిన్యాయేన ఉభాభ్యాం సంబధ్యతే- తేన వజ్రకులిశశబ్దయోః పుంలింగమప్యస్తి- కులిశో మను వజ్రమస్త్రీతి భట్టిః॥౨॥ కుల్యతే సంతన్యతే కీర్తిరనేన కులిశం॥ అ-న్న ॥ కీర్తిని వృద్ధిఁబొందించునట్టిది. కులసంతానే॥ కుం పృథివీం లేశయతీతి వా । భూమిని స్వల్పముగాఁ జేయునట్టిది. లిశ అల్పీభావే. కులౌ హస్తే శేత ఇతి కులిశం వా। హస్తమునను౦డునట్టిది. కులీన్ పర్వతాన్ శ్యతి తనూకరోతీతి వా। పర్వములకొనలు ఛేదించి స్వల్పములుగాఁజేసినది. శో తనూకరణే॥౩॥ భినత్తి శత్రుబలమితి భిదురం॥ అ-న॥ శత్రుసైన్యమును ఛేదించునట్టిది. భిద్ విదారణే॥౪॥ పునాతి వైరమితి పవిః। వైరశుద్ధిఁజేయునట్టిది। వైరశుద్ధియనఁగా పగదీర్చుకొనుట. పూఞ్ పవనే ॥౫॥ శతం కోటయో ధారా యస్య స శతకోటిః॥ పు॥ నూఱంచులుగలది। స్వరతి శబ్దాయతే ఉపతాపయతి పరానితి వా స్వరుః॥ఉ-పు॥ మ్రోయునట్టిది- లేక.. శత్రువులఁదపించునట్టిది. స్వృ శబ్దోపతాపయోః. శోభనాన్యరూంషి ధారా అస్యేతి వా। అరుస్సులనఁగా ధారలు- మంచిధారలుగలది॥౬॥ శం శుభమస్యాస్తీతి శంబః। శుభముగలిగినట్టిది. శత్రూన్ శమయతీతి వా। శత్రువులనశింపజేయునట్టిది. శముఉపశమే ॥౭॥ దంభాదాటోపాల్లీయత ఇతి దంభోళిః॥ఇ-పు॥ ఆటోపమువలన నేలయింపఁజేయునట్టిది. దమ్నాతి ఖాదయత్యరీనితి వా। శత్రువులదుఃఖపెట్టునది. దంభ హింసాయాం॥౮॥ రూపభేదేన జ్ఞాతలింగస్యాశంబశబ్దస్య సాహచర్యాత్స్వరుదంభోళిశబ్దయోః పుంలింగయోః జ్ఞాతలింగస్వరుశబ్దసాహచర్యాత్పవిశతకోటిశబ్దయోః పుంలింగతా జ్ఞేయా- ఏవమన్యత్రాపి పరంపరయా సాహచర్యాల్లింగభేదో జ్ఞేయః॥ అశనిః॥ ఇ-స్త్రీ॥ అశ్యతే భుజ్యతే త్రైలోక్యమనేనేత్య

మూ- వ్యోమయానంవిమానోస్త్రీ శనిః | ముల్లోకములీని చేభుజింపఁబడుచున్నది. అశభోజనే॥౧౦॥ ***

వ్యోమయానవిమానశబ్దములు దేవరథము పేళ్లు । వ్యోమ్ని యానం గమనం దేవానామనేనేతి వ్యోమయానం। దేవతలకు

ఆకాశమందుగమనము దేనిచేతఁగలుగునో అది॥ యాప్రాపణె ॥౧॥ విశేషేణ మానంతి వర్తంతే దేవా అస్మిన్నితి విమానః॥ అ-పు॥ దీనియందు దేవతలు విశేషముగా నుందురు॥ మాఙ్ మానే వర్తనే చ॥ వినాపక్షిణా మానముపమానం గమనే యస్యేతి వా। గమనమందు పక్షితో సాదృశ్యముగలది॥

మూ- నారదాద్యాస్సురర్షయః।

॥౨॥ నారదాదులు సురర్షులనంబడుదురు॥ నారం నరసమూహం ద్యతి ఖినత్తి కలహప్రియత్వాన్నారదః। కలహప్రియుఁడౌటవలన నరసమూహమును భేదించువాఁడు॥ దో అవఖండనే॥ నారం నరాణాం ధర్మం దదాతి ఉపదిశతీతి వా। మనుష్యధర్మము నుపదేశించువాఁడు॥ డు దాఞ్ దానే॥ తదాద్యాస్తుంబురు భరత దేవలాదయః। ఇతఁడు మొదలైనవారు దేవఋషులు॥ సురాశ్చ తే ఋషయశ్చ సురర్షయః॥ ఇ-పు॥ దేవతలైన ఋషులు॥ సురాణాం ఋషయ ఇతి వా। దేవతలయొక్క ఋషులు॥౧॥

మూ- స్యాత్సుధర్మా దేవసభా
పీయూషమమృతం సుధా॥౪౮॥

॥౨॥ సుధర్మా దేవసభా శబ్దములు ౨ దేవసభ పేళ్లు॥ సుధర్మా॥ న-సీ॥ ప॥ ఆ-సీ॥ శోభనో ధర్మో ఽస్యామితి సుధర్మా- ఆకారాంతశ్చైన సాహచర్యాద్వా- ఆకారాంతత్వేన రూపభేదాద్వా స్త్రీత్వం। మంచిధర్మముగలది॥౧॥ సహితా భాంతి సర్వే ఽస్యామితి సభా దేవానాం సభా దేవసభా। ఇందుఁగూడుకొని ప్రకాశింతురు గనుక సభ- దేవతలయొక్క-సభ దేవసభ॥ భా దీప్తౌ॥౨॥ ***పీయూషాదిశబ్దములు ౩ అమృతము పేళ్లు॥ పీయత ఇతి పీయూషం। పానము చేయఁబడునది॥ పీఙ్ పానే॥౧॥ న మృతా భవంత్యనేనేత్యమృతం। దీని చేత మృతులుగారు ॥౨॥ సుఖేన ధీయతే పీయత ఇతి సుధా। సుఖము చేత పానము చేయఁబడునది॥ ధేట్ పానే॥౩॥

మూ- మందాకినీ వియద్గంగా స్వర్ణదీ సురదీర్ఘికా।
మేరుస్సుమేరుర్హేమాద్రీ రత్నసానుస్సురాలయః॥౪౯॥

***మందాకినీశబ్దము మొదలు ౪ ఆకాశగంగ పేళ్లు॥ మందమకుటిలం గచ్ఛతీతి మందాకినీ ॥ ఈ-సీ॥ మెల్లగా కుటిలగమనము చేయఁబోవునది॥ అక అగ కుటిలాయాం గతౌ॥౧॥ వియతి గంగా వియద్గంగా। ఆకాశమందుండెడి గంగ॥౨॥ స్వస్స్వర్గే నదీ స్వర్ణదీ ॥ ఈ-సీ॥ స్వర్గమందుండెడి నది॥౩॥ సురాణాం దీర్ఘికా సురదీర్ఘికా। సురలయొక్క నడబావి॥౪॥ మేరుశబ్దము మొదలు ౫ మేరుపర్వతము పేళ్లు ॥ మినాత్యసురానితి మేరుః॥ ఉ-పు ॥ అసురులహింసించునది॥ మీఞ్ హింసాయాం॥ మినోతి క్షిపతి శిఖరైర్జ్యోతీంషీతి మేరుః । శిఖరముల చేత నక్షత్రాదుల వహించునట్టిది॥ డు మిఞ్ ప్రక్షేపణే ॥ ౧ ॥ సుష్ఠు మినోతీతి సుమేరుః॥ ఉ-పు॥ మేరుశబ్దమునకుగలయర్థమే సుమేరుశబ్దమునకు నూహ్యంబు॥౨॥ హేమమయో ఽద్రిః హేమాద్రిః॥ ఇ-పు॥ బంగారుకొండ॥౩॥ రత్నమయాస్సానవో యస్య సః రత్నసానుః॥ ఉ-పు॥ రత్నమయములైన చరులుగలది॥౪॥ సురాణామాలయస్సురాలయః॥ సురలకుస్థానము॥

మూ- పంచైతే దేవతరవో మందారః
పారిజాతకః। సంతానః కల్పవృక్షశ్చ పుంసి వా హరిచందనం॥౫౦॥

౫॥***మందారశబ్దము మొదలు ౫ అయిదు దేవవృక్షముల పేళ్లు ॥ మందంతి మోదంతే అనేనేతి మందారః। దీని చేత సంతోషింతురు॥ మది స్తుతి మోదమదస్వప్న కాంతిగతిషు॥ మంద్యతే స్తూయత ఇతి వా। స్తోత్రము చేయఁబడునది॥౧॥ పారో ఽస్యాస్తీతి పారీ- పారముదకమస్మిన్నస్తీతి వా పారీ సముద్రః- తస్మాజ్జాతః పారిజాతః సఏవ పారిజాతకః। సముద్రము వలనఁ బుట్టినది॥౨॥ సమ్యక్తనోతి వాంఛితమితి సంతానః। లెస్సగా నభీష్టమును జేయునట్టిది॥ తను విస్తారే॥౩॥ కల్పయతి వాంఛితమితి కల్పః స చాసౌ వృక్షశ్చ కల్పవృక్షః। వాంఛితఫలములఁ గల్పించు వృక్షము॥ క్లృప్ సామర్థ్యే॥౪॥ హరిమింద్రం చందయతి ఆహ్లాదయతీతి హరిచందనం॥ అ-న్న॥ ఇంద్రుని సంతోషింపఁజేయునట్టిది॥ చది ఆహ్లాదే ॥ పుంసి వా- ఈశబ్దము పుంలింగంబునుగలదు ॥ ౫ ॥ ఏతే- ఈ । పంచ- అయిదును । దేవతరవః - దేవవృక్షములనంబడును

మూ- సనత్కుమారో వైధాత్రః

॥సనత్కుమార వైధాత్రశబ్దములు ౨ బ్రహ్మపుత్రుని పేళ్ల ॥ సనత్ సనాతనో బ్రహ్మా- తస్య కుమారః సనత్కుమారః। బ్రహ్మకుఁ గుమారుఁడు॥ సనత్ నిత్యం కుమారావస్థత్వాద్వా। ఎల్లప్పుడు కుమారావస్థయందుండు వాఁడు॥౧॥ విధాతురపత్యం వైధాత్రః। విధాతకొమారుఁడు॥౨॥

మూ- స్వర్వైద్యావశ్వినీసుతౌ। నాసత్యావశ్వినౌ దస్రావాశ్వినేయౌ చ తావుభౌ॥౫౧॥

॥స్వర్వైద్యాదిశబ్దములు ౬ దేవవైద్యుల పేళ్ల ॥ స్వస్స్వర్గే వైద్యౌ స్వర్వైద్యౌ। స్వర్గమునందుండు వైద్యులు ॥౧॥ అశ్వరూపధారిణ్యాస్సూర్యపత్న్యాస్సంజ్ఞాయాస్సుతౌ- అశ్వినీసుతౌ। అశ్వరూపమును ధరించిన సంజ్ఞయను పేరుగల సూర్యుని భార్యకు సుతులు॥ సూర్యుని భార్యయగు సంజ్ఞాదేవి వీరలం గనెనని కథగలదు॥౨॥ న విద్యతే అసత్యం యయోస్తౌ నాసత్యౌ। అసత్యము లేనివారు॥౩॥ అశ్విన్యాం జాతౌ అశ్వినౌ । అశ్వరూపముగల సంజ్ఞాదేవియందుఁ బుట్టినవారు ॥ అశ్వినీనక్షత్రే జాతావశ్వినౌ। అశ్వినీనక్షత్రమందుఁ బుట్టినవారు॥ అశ్వావనయోస్త ఇతి అశ్వినౌ, సదా అశ్వారూఢత్వాత్। గుఱ్ఱములు

గలవారు॥౪॥ దస్యతః క్షపయత రోగానితి దస్రౌ* దసు ఉపక్షయే। రోగములను క్షయింపఁజేయువారు॥౫॥ అశ్విన్యా అపత్యే ఆశ్వినేయౌ। అశ్వినీదేవి కొడుకులు॥ ౬॥ వీరిద్దఱు అమడలు॥

మూ- స్త్రియాం బహుష్వప్సరసః స్వర్వేశ్యా ఊర్వశీముఖాః। (ఊర్వశీ మేనకా రంభా ఘృతాచీ చ తిలోత్తమా।)

అప్సరశ్శబ్దము మొదలు ౨ అప్సరస్త్రీల పేళ్లు ॥ అద్భ్యః సరంతీతి అప్సరసః॥స- స్త్రీ॥ సృగతౌ । జలమందుఁ బుట్టినవారు అపసారయంతి స్థాలయంతి ధైర్యాత్సర్వానిత్యప్సరసః* సృగతౌ। అందఱిని ధైర్యమువలన స్ఖలింపఁజేయువారు* ఆప్స్యంతే ప్రాప్స్యంతే పుణ్యకృద్భిరితి వా । పుణ్యము చేసినవారి చేత పొందఁబడువారు॥ స్త్రియాం- స్త్రీలింగమందు- బహుషు- బహువచనమునందె ఈశబ్దమునకు ప్రయోగనియమము॥౧॥ స్వః స్వర్గే వేశ్యాః స్వర్వేశ్యాః। స్వర్గమందుండెడు వేశ్యలు ॥౨॥ ఊర్వశీ॥ పా॥ ఊర్వశీ॥ ఈ-స్త్రీ॥ ఉరు అధికం వష్టి ప్రకాశత ఇతి ఉర్వశీ* వశ కాంతౌ। మిక్కిలి ప్రకాశించునది* నారాయణస్య ఊరౌ ఉషితా ఊర్వశీ* వస నివాసే। విష్ణువు తొడలయందున్నది* నారాయణస్య ఊరోర్భవత్వాద్వా। విష్ణువు తొడలయందుఁ బుట్టినది। సా ముఖం ఆదిర్యాసాం తాః రంభా తిలోత్తమాదయః। ఆపె మొదలుగాఁగలవారు దేవవేశ్యలు.

మూ- హాహా హూహూశ్చైవమాద్యా గంధర్వాస్త్రిదివౌకసామ్ ॥౫౨॥

...హాహా హూహూ ప్రభృతి దేవగాయకులు గంధర్వులనంబడుదురు॥ హాహా హూహూ ఇత్యాలాపానుకారానామద్వయం పదనామేతి కేచిత్-అవ్యయమితి శ్రీభోజరాజః। గానకాలే హా ఇతి శబ్దం జహాతి బహిర్నిస్సారయతి ఉచ్చారయతీతి యావత్-హాహాః॥ఆ-పు॥ ఓహాక్ త్యాగే। గానము చేయునప్పుడు హా యను శబ్దమును పలికెడువాఁడు ॥ హూ ఇతి హ్వయతీతి హూహూః॥ఊ-పు॥* హ్వేఞ్ స్పర్ధాయాం। హూ యని పాడెడువాఁడు ॥ ఏవమాద్యాస్త్రిదివౌకసాం దేవానాం గంధర్వా ఇత్యుచ్యంతే। వీరు మొదలగువారు దేవగంధర్వులు॥ గానం ధర్మః యేషాం తే గంధర్వాః॥పు॥* అర్వ పర్వ శర్వ గతౌ। గానమే ధర్మము గాఁగలవారు। గాంధర్వులనియును గలదు॥౧॥ ... ...

మూ- అగ్నిర్వైశ్వానరో వహ్నిర్వీతిహోత్రో ధనంజయః । కృపీటయోనిర్జ్వలనో జాతవేదాస్తనూనపాత్ ॥౫౩॥ బర్హిః శుష్మా కృష్ణవర్త్మా శోచిష్కేశ ఉషర్బుధః। ఆశ్రయాశో బృహద్భానుః కృశానుః పావకోఽనలః॥౫౪॥ రోహితాశ్వో వాయుసఖః శిఖావానాశుశుక్షణిః। హిరణ్యరేతా హుతభుగ్దహనో హవ్యవాహనః॥౫౫॥ సప్తార్చిర్దమునాః శుక్రశ్చిత్రభానుర్విభావసుః। శుచిరప్పిత్తం

అగ్నిశబ్దము మొదలు ౩౪ అగ్ని పేళ్లు॥ అగతి కుటిలం ఊర్ధ్వం వా గచ్ఛతీత్యగ్నిః ॥ఇ-పు॥* అగ కుటిలాయాం గతౌ । ఊర్ధ్వముగానైనను కుటిలముగానయినను జ్వలించువాఁడు ॥౧॥ విశ్వానరస్య ఋషేరపత్యం వైశ్వానరః। విశ్వానరుఁడను ఋషికి కొడుకు ॥౨॥ వహతి ప్రాపయతి హవ్యమితి వహ్నిః ॥ఇ-పు॥* వహ ప్రాపణే। హవ్యమును దేవతలను బొందించువాఁడు ॥౩॥ వీతిః అశనం హోత్రం హవిః యస్య సః వీతిహోత్రః। వీతి యనఁగా అశనము- హోత్రమనఁగా హవిస్సు - ఆ హవిస్సే అశనము గాఁగలవాఁడు* హోత్రస్య హవిషో వీతిః రశనా ఇవ వహనాద్వా। హవిస్సును గుఱ్ఱము వలె మోచికొనిపోయి దేవతలకిచ్చువాఁడు* వీతయః అశ్వాః హోత్రం హవ్యమశ్వమేధే యస్య సః అశ్వమేధమునందు గుఱ్ఱములు హవిస్సుగాఁగలవాఁడు ॥౪॥ ధనం జయతీతి ధనంజయః* జి జయే। ధనమును జయించువాఁడు॥౫॥ కృపీటముదకం యోనిః కారణం యస్య సః కృపీటయోనిః ॥ఇ-పు॥ కృపీటమనఁగా ఉదకము అది కారణముగాఁగలవాఁడు* కృపీటస్యాంభసో యోనిః। ఉదకమునకు ఉత్పత్తిస్థానము ॥౬॥ జ్వలతీతి జ్వలనః* జ్వల దీప్తౌ। జ్వలించువాఁడు ॥౭॥ జాతాః వేదాః యస్మాత్సః జాతవేదాః॥స-పు॥ ఇతనివలన వేదములు పుట్టినవి* జాతే జాతే విద్యత ఇతి వా జాతవేదాః* విద సత్తాయాం । పుట్టిన దేహమునందెల్లనుండువాఁడు* జాతం శుభాశుభం వేత్తీతి వా* విద జ్ఞానే। పుట్టిన శుభాశుభములనెఱుంగువాఁడు* వేదో హిరణ్యమస్మాజ్జాత ఇతి వా। హిరణ్యము దీనివలనఁ బుట్టినది॥౮॥ తనూం న పాతయతి ధారయతీతి తనూనపాత్॥త-పు॥ పత్ ల్ గతౌ। శరీరమును నిలుపువాఁడు* ఇంధనం వినా స్వతనుం న పాతీతి వా పా రక్షణే। ఇంధనము లేక తన్ను రక్షించుకొనఁజాలనివాఁడు॥౯॥ బర్హిః॥స-పు॥ బృహతి వర్ధతే ఆజ్యాదినేతి బర్హిః* బృహి వృద్ధౌ ఆజ్యాదుల చేత వృద్ధిఁ బొందువాఁడు॥ శుష్మా॥న-పు॥ శోషయతీతి శుష్మా* శుష శోషణే। శోషింపఁజేయువాఁడు॥౯॥ బర్హిః శుష్మా ॥న-పు॥ బర్హిషో దర్భాః శుష్మ బలమస్యేతి బర్హిః శుష్మా ఏకం వా పదం- దర్భలు బలముగాఁగలవాఁడు ॥౧౦॥౧౧॥ కృష్ణం వర్త్మ మార్గో యస్య సః- కృష్ణవర్త్మా॥న-పు॥ నల్లని జాడ గలవాఁడు॥౧౨॥ శోచింషి జ్వాలాః కేశాః యస్య సః శోచిష్కేశః। శోచిస్సులనఁగా జ్వాల

టు అని కేశములుగాఁగలవాఁడు॥౧౩॥ఉషసిప్రభాతే బుధ్యతేజ్వలతీత్యుషర్బుధః॥ బుధఅవగమనే। ప్రభాతకాలమునం దుజ్జ్వలించువాఁడు॥౧౪॥ఆశ్రయమశ్నాతీత్యాశ్రయాశః॥ అశభోజనే।ఆశ్రయమునే భక్షించువాఁడు। ఆశ్రయాశీతి వా పాఠః॥౧౫॥బృహంతః భానవో యస్యసః బృహద్భానుః॥ఉ-పు॥ అధికములయినకిరణములుగలఁవాఁడు॥౧౬॥ కృశ్యతి తనూకరోతి స్వసంబద్ధమితి కృశానుః॥ఉ-పు॥ కృశ తనూకరణే।తన్నంటినదానిఁగృశింపఁజేయువాఁడు॥ కృశో ప్యనతి వర్ధతే కృశానుః।కృశుఁడైననువృద్ధిఁబొందువాఁడు॥౧౭॥ పునాతీతి పావకః॥ పూఞ్ పవనే। పవిత్రమును జేయువాఁడు॥౧౮॥అనంతిజీవంత్యనేన లోకా ఇత్యనలః॥ అనప్రాణనే।ఇతనిచేత లోకములుజీవింపుచున్నవి॥ కాష్ఠాదిభిరలంపర్యాప్తిర్నాస్త్యస్యేతి వా।కాష్ఠాదుల చేత చాలునను టలేనివాఁడు॥౧౯॥ రోహితవర్ణః అశ్వః యస్యసః రోహితాశ్వః। ఎఱ్ఱనిగుఱ్ఱముగలవాఁడు॥ రోహితో మృగః సఏవ అశ్వో యస్యసః రోహితాశ్వః। రోహితమృగము వాహనముగాఁగల వాఁడు॥౨౦॥వాయోః సఖా వాయుసఖః। వాయువునకు సఖుఁడు॥ వాయుస్సఖాయస్యేతి వాయుసఖా-ఇతి వా పాఠః॥ ఇ-పు॥ వాయువుమిత్రుఁడుగాఁగలవాఁడు॥౨౧।శిఖా జ్వాలా అస్య సంతీతి శిఖావాన్॥త-పు॥ జ్వాలలుగలవాఁడు॥౨౨॥ఆసమంతాత్ శోషయితుమిచ్ఛతీత్యాశుశుక్షణిః॥ ఇ-పు॥ అంతటశోషింపఁజేయనిచ్ఛగలవాఁడు॥ ౨౩॥ ఆశుశోషయితుమిచ్ఛతీత్యాశుశుక్షణిః। త్వరగా శోషింపఁజేయనిచ్ఛయించువాఁడు హిరణ్యం రేతో యస్యసః హిరణ్యరేతాః॥స-పు॥హిరణ్యమే రేతస్సుగాఁగలవాఁడు॥ ౨౪॥ హుతంభుఙ్క్తే-హుతభుక్॥ జ-పు॥ ॥భుజపాలనాభ్యవహారయోః। హుతమునుభుజించువాఁడు॥౨౫॥దహతీతి దహనః॥దహభస్మీకరణే। దహించువాఁడు॥౨౬॥హవ్యం వహతీతి హవ్యవాహనః॥వహప్రాపణే। హవిస్సునువహించువాఁడు॥హవ్యేహవ్యవిషయే వాహః తేహా॥ వాహ్యృప్రయత్నే।హవ్యవిషయమై ప్రయత్నము చేయువాఁడు॥౨౭॥ సప్తఅర్చీంషి కాళీకరాళీమనోజవాధూమవర్ణాస్ఫులింగినీవిశ్వపదాదినామ్న్యః జిహ్వారూపా జ్వాలాయస్యసః సప్తార్చిః॥స-పు॥జిహ్వారూపములైనకాళికరాళిమొదలయిన యేడుజ్వాలలుగలవాఁడు॥౨౮॥దామ్యతి గ్లాపయతీతి దమునాః॥స-పు॥॥దముగ్లానౌ।గ్లానిఁబొందించువాఁడు॥ ౨౯॥శోచయతీతి శుక్రః॥శుచశోకే।శోకింపఁజేయువాఁడు॥శుక్రం తేజః అస్యాస్తీతి వా శుక్రః।శుక్రమనఁగా తేజస్సు అది గలవాఁడు॥శుచం రాతీతి వా శుక్రః॥రాదానే।శత్రువులకు దుఃఖమునిచ్చువాఁడు॥శుక్రం రుద్రరేతో స్మిన్నితి వా। రుద్రరేతస్సు-ఇతనియందుఁగలదు॥౩౦॥చిత్రాః భానవో యస్యసః చిత్రభానుః॥ఉ-పు॥ జిహ్వారూపములయినకిరణములు నానాకాంతులుగలవిగనుక అట్టికిరణములుగలవాఁడు॥౩౧॥విభా ప్రభా వసు ధనం యస్యసః విభావసుః॥ఉ-పు॥కాంతి ధనముగాఁగలవాఁడు॥౩౨॥శోచయతీతి శుచిః॥ఇ-పు॥॥శుచశోచనే।దుఃఖింపఁజేయువాఁడు॥శుచిత్వాచ్ఛుచిః। శుచియైనవాఁడు॥౩౩॥అపాం జలస్య దాహకత్వాత్పిత్తం।జలమునుపిత్తమువలె శోషింపఁజేయువాఁడు॥ ఔర్వశబ్దము మొదలు ౩

మూ- ఔర్వస్తు బాడబో బడబానలః॥౫౬॥

బడబాగ్ని పేళ్లు॥ ఉర్వస్యఋషేరపత్యం ఔర్వః।ఉర్వుఁడనుముని కొడుకు॥ఉర్వతీత్యౌర్వః॥ఉర్వీతుర్వీథుర్వీదుర్వీహింసాయాం।హింసించునట్టిది॥౧॥బడబాయాం భవః బాడబః। బడబానదిశ్చ।బడబయనఁగా ఆఁడుగుఱ్ఱము-దానిముఖమునందుండునది బాడబము బడబానలమును॥౩॥

మూ- వహ్నేర్ద్వయోర్జ్వాలకీలావర్చిర్హేతిశ్శిఖాస్త్రియాం।

॥జ్వాలశబ్దము మొదలు౫అగ్నిజ్వాలల పేళ్లు॥ జ్వాలకీలౌ-ద్వయోః స్త్రియాంపుంసిచవర్తేతే॥జ్వలతీతి జ్వాలః॥ప్స॥॥జ్వలదీప్తౌ। జ్వలించునది॥౧॥కీలతి పశ్వాదిగతింనిరుణద్ధీతి కీలః॥ప్స॥కీలబంధనే।పశ్వాదులయొక్క-గతినినిరోధించునది॥౨॥ అర్చ్యత ఇత్యర్చిః॥ స-స్త్ర॥॥అర్చపూజాయాం॥అర్చింపఁబడునది॥౩॥హినోతి ఇతస్తతో గచ్ఛతి వర్ధతే నా హేతిః॥ఇ-సీ॥॥హిగతౌ వృద్ధౌచ। ఇట్టట్టుచలించునది- లేక-వృద్ధిఁబొందునది॥హన్యతే అనయేతి హేతిః॥ హనహింసాగత్యోః। దీనిచేత హింసింపఁబడును॥౪॥ శాఖతే వ్యాప్నోతీతి శిఖా॥ సాఖృవ్యాప్తౌ। వ్యాపించునది॥౫॥ ఇచ్చట అర్చిహేతిశిఖాశబ్దములు మూఁడును స్త్రీలింగమునందువర్తించునని చెప్పుటప్రాయికము॥జ్వాలభాసోర్న పుంస్యర్చిః।అనిఅర్చిశ్శబ్దమునకు పుంలింగము మాత్రము నిషేధింపఁబడియున్నదిగనుక నపుంసకంబునుగలదు॥

మూ- త్రిషుస్ఫులింగో గ్నికణః

॥స్ఫులింగాగ్నికణశబ్దములు౨మిణుఁగురుల పేళ్లు॥స్ఫూకారేణలింగతి గచ్ఛతీతి స్ఫులింగః॥త్రి॥॥లిగిగతౌ। స్ఫూకారముచేతఁబోవునది॥స్ఫులతీతి స్ఫులింగః॥స్ఫులసంచలనే।చలించునది॥౧॥ అగ్నేః కణః అగ్నికణః అగ్నియొక్క-లేశము॥౨॥సంతాపసంజ్వరశబ్దములు౨

మూ- సంతాపస్సంజ్వరస్సమౌ ॥౫౭॥ (ఉలాట-స్యాన్నిర్గత జ్వాలాభూతిర్భసితభస్మనీ। క్షారోరక్షాచ దావస్తుద

అగ్నివలనఁగలిగెడి వేఁడిమి పేళ్లు॥ సమ్యక్తాపయతీతి సంతాపః॥ తపసంతాపే।మిక్కిలితపింపఁజేయునది॥౧॥ సమ్యక్ జ్వరయతీతి సంజ్వరః॥జ్వరరోగే।మిక్కిలి పీడించునది॥౨॥(ఉలాట-అజ్వా

వోపవసహుతాశనః|)

లా సాగ్నిరులారు|మంట లేనినిప్పుభూతి-భసిత-భస్మ-క్షార-రక్షా శబ్దములుబూడిదె పేళ్లు||దావదవశబ్దములు కార్చిచ్చు పేళ్లు||

మూ- ధర్మరాజః పితృపతిస్సమవర్తీపరే
తరాట్|కృతాంతోయమునాభ్రా
తా శమనోయమరాడ్యమః ||౫౮||
కాలోదండధరశ్శ్రాద్ధదేవో వైవ
స్వతోంతకః||

ధర్మరాజశబ్దము మొదలు ౧౪ యముని పేళ్లు||యథాపరాధదండదానేనధర్మస్య రాజాధర్మరాజః|అపరాధమునకుతగినట్లు శిక్షించుట చేతధర్మమునకురాజు||౧|| పితౄణాంకవ్యవాహనాదీనాం పతిః పితృపతిః ||ఇ-పు|| పితృదేవతలయినకవ్యవాహనాదులకుపతి||౨|| సమంవర్తితుంశీలమస్యేతిసమవర్తీ ||న పు|| *వృతువర్తనే|అందరియందునుపక్షపాతము లేకసమముగావర్తించుస్వభావముగలవాఁడు|౩|| పరేతాఃమృతాఃతేషాంరాట్ప రేతరాట్||జ-పు||పరేతులనఁగామృతిఁజెందినవారు-వారికిప్రభువు||౪|| కృతఃఅంతోవినాశోయేనసఃకృతాంతః|ఇతని చేవినాశము చేయఁబడును||౫||యమునానద్యాఃభ్రాతాయమునాభ్రాతా||ఋ-పు||యమునానదికితోడఁబుట్టినవాఁడు||౬||శమయతిప్రాణినఇతిశమనః*శముఉపశమనే|ప్రాణులనుశమింపఁజేయువాఁడు ||౭|| యమునాత్ యమాఃప్రజాసంయమోవ్యమాఃమృత్యుప్రభృతయోస్యకింకరాః *యముఉపరమే-తేషురాజతఇతియమరాట్ ||జ-పు||*రాజృదీప్తౌ| మృత్యువుమొదలైనయితనికింకరులుప్రజలనియమించువారుగనుకయములనంబడుదురు-వారికిరాజు||౮|| యమయతీతియమః*యముఉపరమెదండించువాఁడు*యమునయాసహయమళత్వేనజాతత్వాద్యమః | యమునతోఁ గూడకవగాఁబుట్టినవాఁడు||౯|| కలయతిధర్మాధర్మాణామాయుషాం వాసంఖ్యానంకరోతీతికాలః*కలశబ్దసంఖ్యానయోః|ధర్మాధర్మములనైననుఆయుస్సునైనను లెక్కపెట్టువాఁడు||౧౦|| కాలదండాఖ్యస్యదండస్యధరఃదండధరః*దండంధారయతీతివా*ధృధారణే|కాలదండమనెడిదండమునుధరించినవాఁడు||౧౧||శ్రాద్ధస్యదేవఃశ్రాద్ధదేవః| పితృకర్మమునకు దేవుఁడు||౧౨||వివస్వతస్సూర్యస్యఅపత్యంవైవస్వతః|సూర్యునికొడుకు||౧౩||అంతంనాశంకరోతీత్యంతకః*డుకృఞ్ కరణే|నాశమును జేయువాఁడు||౧౪||

మూ- రాక్షసఃకోణపఃక్రవ్యాత్క్రవ్యాదో
స్రపఆశరః||౫౯|| రాత్రించరోరాత్రిచరఃక
ర్బురోనికషాత్మజః| యాతుధానఃపుణ్యజ
నోనైరృతోయాతురక్షసీ||

రాక్షసశబ్దము మొదలు౧౫నిరృతి పేళ్లు || రక్షఏవరాక్షసః|రక్షస్సే రాక్షసుఁడు||౧||కుణపశ్శవఃతద్భక్షణాత్కౌణపః|కుణపమనఁగా శవము-దాన్నిభక్షించువాఁడు ||పా|| కోణపః|దిశోఃకోణంపాతీతి కోణపః|దక్షిణపశ్చిమదిక్కులమూలనురక్షించువాఁడు||౨|| క్రవ్యం మాంసమత్తీతిక్రవ్యాత్||వ-పు|| క్రవ్యాదశ్చ*అదభక్షణే |క్రవ్యమనఁగామాంసము-దాన్నిభక్షించువాఁడుగనుకక్రవ్యాత్తు క్రవ్యాదుఁడును||౩||౪||అస్రంరక్తంపిబతీత్యస్రపః*పాపానే|రక్తమునుపానము చేయువాఁడు||పా||అశ్రపః|నక్తేపయతి మాంసాదికమిత్యశ్రపః*శ్రాపాకే|మాంసాదులనుపచనము సేయకభక్షించువాఁడు||పా||అసృక్పః|అసృక్ పిబతీత్యసృక్పః|నెత్తురుద్రావువాఁడు||౫||ఆశృణోతిహినస్తీత్యాశరః*శౄహింసాయాం | హింసించువాఁడు|పా||అసురః||ఆసూన్ రాతీత్యసురఃఅసురఏవఆసురః*రాఅదానే| ప్రాణములనపహరించువాఁడుఅసురుఁడు-వాఁడే-ఆసురుఁడు||౬||రాత్రౌచరతీతిరాత్రించరః-రాత్రిచరశ్చ*చరగతిభక్షణయోః | రాత్రియందుసంచరించువాఁడునుభక్షించువాఁడునుగనుక రాత్రించరుఁడు-రాత్రిచరుఁడును||౭||౮||కర్బురవర్ణత్వాత్కర్బురః|చిత్రవర్ణముగలవాఁడు ||౯||నికషతిహినస్తీతినికషారాక్షసమాతా-తస్యాఃఆత్మజః|నికషాత్మజః*కషహింసాయాం|నికషయనురాక్షసస్త్రీకికొడుకు|౧౦| యాతునామధీయతేఅస్మిన్నితియాతుధానః*డుధాఞ్ధారణపోషణయోః | యాతువనెడినామముధరించినవాఁడు|౧౧||విరుద్ధలక్షణయాపుణ్యాజనఃపుణ్యజనః|విపరీతలక్షణ చేతపుణ్యముగలవాఁడు||౧౨||నిరృతేర్దిక్పాలస్యఅపత్యం నైరృతః|నిరృతియనెడిదిక్పాలునికొడుకు||౧౩||యాతయతివ్యథయతీతియాతు ||ఉ-న| వ్యథపెట్టెడివాఁడు |౧౪| రక్షత్యాత్మానమేవేతిరక్షః|స-న|*రక్షపాలనే | తనప్రాణము నేరక్షించుకొనువాఁడు*రక్ష్యతేనేనవిదిగిరిరక్షః|ఇతని చేతవిదిక్కురక్షింపఁబడుచున్నది |౧౫||***

మూ- ప్రచేతావరుణఃపాశీయాదసాం
పతిరప్పతిః|

ప్రచేతశ్శబ్దము మొదలు౫ వరుణుని పేళ్లు||ప్రకృష్టంచేతఃయస్యసఃప్రచేతాః|స-పు|మంచిమనస్సుగలవాఁడు||౧|| వృణోతివరానముంలోకానితివరుణః*వృఞ్ వరణే| జనములకుతనివరములడుగుచున్నది*వృణోతిఅరీన్పాశైరితివావరు

ణః। పాశముల చేత శత్రువుల గట్టు వాఁడు ॥౨॥ పాశో స్యాస్తీతి పాశీ॥న-పు॥ పాశము ఆయుధముగాఁ గలవాఁడు॥ ౩ ॥యాదసాం జలజంతూనాం పతిః యాదసాంపతిః॥ఇ-పు॥ యాదస్సులనఁగా జలజంతువులు- వానికి పతి- అలుక్సమాసము॥ ౪॥ అపాంపతిః- అప్పతిః॥ఇ-పు॥ అప్పులనఁగా జలము దానికి పతి॥ ౫॥

మూ- శ్వసనస్స్పర్శనో వాయుర్మాతరిశ్వా సదాగతిః॥౬౧॥ పృషదశ్వో గంధవహో గంధవాహానిలాశుగాః । సమీరమారుతమరుజ్జగత్ప్రాణసమీరణాః ॥౬౨॥ నభస్వద్వాతపవనపవమానప్రభంజనాః ॥(ప్రకంపనశ్చాతిబలో ఝంఝావాతస్స వృష్టికః)

శ్వసనశబ్దము మొదలు ౨౦ వాయువు పేళ్లు ॥ శ్వసంత్యనేన ప్రాణిన ఇతి శ్వసనః॥ శ్వస ప్రాణనే। ఇతని చేత ప్రాణులు బ్రతుకుదురు॥౧॥ స్పృశతీతి స్పర్శనః॥ స్పృశ సంస్పర్శనే। స్పృశించువాఁడు ॥౨॥ వాతీతి వాయుః ॥ఉ-పు॥ వా గతిగంధనయోః। విసరెడువాఁడు॥౩॥ మాతరి ఆకాశే శ్వయతి వర్ధత ఇతి మాతరిశ్వా॥న-పు॥ టుఓశ్వి గతివృద్ధ్యోః । ఆకాశమునందు వృద్ధిఁబొందువాఁడు॥౪॥ సదా గతిః గమనం యస్యాసః సదాగతిః॥ఇ-పు॥ సర్వదా సంచరించువాఁడు॥౫॥ పృషత్ మృగవిశేషః అశ్వో యస్య సః పృషదశ్వః। పృషత్తనఁగా నొకానొక మృగము- అది వాహనముగాఁ గలవాఁడు॥ పృషంతి జలబిందవః అశ్వా అస్యేతి వా। జలబిందువులు వాహనముగాఁ గలవాఁడు॥ పృషతామశ్వ ఇతి వా। జలబిందువులకు వాహనమైనవాఁడు। తస్యాతిగతిత్వాదశ్వత్వనిరూపణం। దానితోఁ గూడుకొనిపోవుటవలన అశ్వత్వనిరూపణము ॥౬॥ గంధస్య వాహో గంధవహః। గంధం వహతీతి గంధవాహః॥ వహ ప్రాపణే। గంధమును వహించువాఁడు ॥౭॥౮॥ అనంత్యనేనేత్యనిలః॥ అన ప్రాణనే। ఇతని చేత బ్రతుకుదురు ॥౯॥ ఆశు గచ్ఛతీత్యాశుగః॥ గమ్లృ సృప్లృ గతౌ। శీఘ్రముగాఁ బోయెడివాఁడు॥౧౦॥ సమ్యక్ ఈరతి గచ్ఛతీతి సమీరః॥ ఈర గతౌ। లెస్సగా సంచరించువాఁడు ॥౧౧॥ మరు దేవ మారుతః। వక్ష్యమాణంబగు మరుచ్ఛబ్దమునకుఁ గల యర్థమే మారుతశబ్దమునకును॥౧౨॥ కుపితేన లనేన మ్రియతే లోక ఇతి మరుత్ ॥త-పు॥ మృఙ్ ప్రాణత్యాగే। కుపితుఁడైన యితని చేత లోకము మృతిఁబొందింపఁబడును ॥౧౩॥ జగతాం ప్రాణః జగత్ప్రాణః। జగత్తునకు ప్రాణమైనవాఁడు॥ జగత్- ప్రాణః- ఇతి భిన్నపదం వా। గచ్ఛతీతి జగత్ ॥త-పు॥ గమ్లృ గతౌ। సంచరించువాఁడు ॥ ప్రాణంత్యనేన ప్రాణః॥ అన ప్రాణనే। ఇతని చేత ప్రాణులు బ్రతుకుదురు ॥౧౪॥ సమ్యక్ ఈరితుం గంతుం శీలమస్య సమీరణః॥ ఈర గతౌ। లెస్సగా సంచరించు స్వభావము గలవాఁడు॥౧౫॥ నభః కారణత్వాన్నభో స్యాస్తీతి నభస్వాన్ ॥త-పు॥ ఆకాశము ఉత్పత్తిస్థానముగాఁ గలవాఁడు॥౧౬॥ వాతీతి వాతః॥ వా గతిగంధనయోః। వీచుచుండెడువాఁడు ॥౧౭॥ పునాతీతి పవనః పవమానశ్చ॥ పూఞ్ పవనే । పవిత్రముఁ జేయువాఁడు గనుక పవనుఁడు- పవమానుఁడును॥ పవతీతి వా పవనః- పవమానశ్చ॥ పవ గతౌ। సంచరించువాఁడు ॥౧౮॥౧౯॥ ప్రభంజతి వృక్షశాఖాదికమితి ప్రభంజనః॥ భంజొ అవమర్దనే। వృక్షశాఖాదులను విఱుగఁ గొట్టువాఁడు॥౨౦ ॥ ఇవి బాహ్యవాయునామములు॥

మూ- ప్రాణో పానస్సమానశ్చోదానవ్యానౌ చ వాయవః ॥౬౩॥(హృది ప్రాణో గుదే పానస్సమానో నాభిసంస్థితః। ఉదానః కంఠదేశస్థో వ్యానస్సర్వశరీరగః॥ నాగః కూర్మః కృకరో దేవదత్తో ధనంజయః। వాగ్ద్వారే నాగ ఆఖ్యాతః కూర్మ ఉన్మీలనే స్మృతః ॥ కృకరాచ్చక్షుతం జ్ఞేయం దేవదత్తా ద్విజృంభణం । న జహాతి మృతం వాపి సర్వవ్యాపీ ధనంజయః) శరీరస్థా ఇమే

॥ప్రాణశబ్దము మొదలు ౫ శరీరమందుండెడి పంచవాయువుల పేళ్లు॥ ప్రకర్షేణ అనంత్యనేనేతి ప్రాణః । ప్రాణశబ్దము మొదలు వ్యానశబ్దము వరకు నొక ధాతువు॥ అన ప్రాణనే । దీని చేత లెస్సగా బ్రతుకుదురు ॥ ప్రకర్షేణ బహిః ఆనయతి శ్వాసాదీనితి వా ప్రాణః । ప్రకర్షముగా శ్వాసాదుల బైలు వెళ్లించునది॥ ణీఞ్ ప్రాపణే॥౧॥ అధో విణ్మూత్రాదిత్యాజనాదనంత్యనేనేత్యపానః। దీని చేత విణ్మూత్రము మొదలైనవి అధోముఖములై ప్రాణులు జీవింతురు. అధో మలాన్నయతీతి అపానః। విణ్మూత్రాదుల నధోభాగమునొందించునట్టిది॥౨॥ సమ్యగనంత్యనేన సమానః। దీని చేత లెస్సగా బ్రతుకుదురు ॥ సర్వత్ర అన్నాదినయతీతి వా సమానః । దేహమందంతట నన్నరసము మొదలైనవానిఁ బొందించునది ॥ ౩ ॥ భాషణాది సామర్థ్యజననాత్ ఊర్ధ్వమనంత్యనేనేత్యుదానః । మాటలాడుట మొదలైన సామర్థ్యము గలుగఁ జేయుటవలన ఊర్ధ్వప్రదేశంబున దీని చేత బ్రతుకుదురు॥ ఉత్ ఊర్ధ్వమానయతి శబ్దాదీనితి వా ఉదానః । శబ్దాదుల నూర్ధ్వమునకుఁ దెచ్చునట్టిది॥౪॥ విశేషమనంత్యనేన వ్యానః । దీని చేత విశేషముగా బ్రతుకుదురు॥ వినయతీతి వ్యానః। శరీరమం దెల్లనుండునది॥ ౫॥ ఇమే- ఈ ప్రాణాదిశబ్దములు। శరీరస్థాః- శరీరమందునుండెడి వాయువుల పేళ్లు । ఈ వాయువులుండెడి ప్రదేశములు

హృది ప్రాణః। గుదేఽపానః। సమానో నాభిసంస్థితః। ఉదానః కంఠదేశస్థః। వ్యానస్సర్వశరీరగః। ప్రాణము హృదయమునందుండి గర్భమునందన్నాదులఁ బ్రవేశింపఁ జేయుచుండును। అపానము గుదస్థానమునందుండి విణ్మూత్ర రేతస్సులను అధోముఖంబునొందించును। సమానము నాభియందుండి అన్నాదుల జీర్ణమునొందించును। ఉదానము కంఠస్థానమునందుండి భాషణాదులఁ బుట్టించును। వ్యానము సర్వశరీరమునందుండి స్వేదాసృఙ్మేషాదులఁ బుట్టించును॥ రంహాశబ్దము మొదలు ౫ గతివేగము పేళ్లు॥

మూ- రంహస్తరసీ తు రయస్స్యదః। జవోఽథ శీఘ్రం త్వరితం లఘు క్షిప్రమరం ద్రుతం ॥౬౪॥ సత్వరం చపలం తూర్ణమవిలంబితమాశు చ।

రంహత్యనేన రంహః ॥స-న॥ రహిం గతౌ ॥ దీని చేత జనము గమనయుక్తమౌను ॥౧॥ తరత్యనేన తరః ॥స-న॥ తౄ ప్లవనతరణయోః। దీని చేత జనము తరించుచున్నది ॥౨॥ రయత్యనేనేతి రయః॥ రయ గతౌ। దీని చేత జనము గమనయుక్తమౌను ॥౩॥ స్యందతే అనేనేతి స్యందః॥ స్యందూ ప్రస్రవణే। దీని చేత గమనయుక్తమౌను ॥౪॥ జవత్యనేనేతి జవః॥ జు గతౌ। జనము దీని చేత గమనయుక్తమౌను ॥౫॥ వాయుధర్మత్వాత్తదనంతరనిరూపణం॥ శీఘ్రశబ్దము మొదలు ౧౨ శీఘ్రము పేళ్లు॥ శీః శయనం జిఘ్రతి హరతీతి శీఘ్రం॥ శీఙ్ స్వప్నే- ఘ్రా గంధోపాదానే। శయనమును హరించునది॥ శీఘ్రం తే వ్యేనత చ్ఛీఘ్రం॥ శీఘ్ర వ్యాప్తౌ। దీని చేత వ్యాపింతురు ॥౧॥ త్వరంత్యనేనేతి త్వరితం॥ ఞిత్వరా సంభ్రమే। దీని చేత సంభ్రమింతురు ॥౨॥ లంఘ్యతే అనేనేతి లఘు ॥ఉ-న॥ అఘి లఘి గత్యాక్షేపే। దీని చేత లంఘింపఁబడును ॥౩॥ క్షిప్యంతే అనేనేతి క్షిప్రం॥ క్షిప ప్రేరణే। దీని చేత ప్రేరేపింపఁబడుదురు ॥౪॥ ఇయత్యనేనేత్యరం॥ ఋ గతౌ। దీని చేత నడుతురు ॥౫॥ ద్రవంత్యనేనేతి ద్రుతం॥ ద్రు గతౌ। దీని చేత పరుగెత్తుదురు ॥౬॥ త్వరయా సహ వర్తత ఇతి సత్వరం। త్వరతోఁ గూడినది ॥౭॥ చోపత్యనేనేతి చపలం॥ చుప మందాయాం గతౌ। దీని చేత జనము చపలమౌను ॥౮॥ త్వరత్యనేనేతి తూర్ణం॥ ఞిత్వరా సంభ్రమే॥ తురతే అనేనేతి తూర్ణం॥ తుర త్వరణే। దీని చేత జనము త్వరితమౌను ॥౯॥ న విలంబ్యతే అనేన ఆవిలంబితం॥ లబి ఆలంబనే। దీని చేత విళంబము లేకయుండును ॥౧౦॥ అశ్నుతే అనేనేత్యాశు ॥ఉ-న॥ ॥ అశూ వ్యాప్తౌ। దీని చేత వ్యాపింతురు ॥౧౧॥

మూ- సతతానారతాశ్రాంతసంతతావిరతానిశమ్ ॥౬౫॥ నిత్యానవరతాజస్ర

॥ సతతశబ్దము మొదలు ౯ ఎడతెగని క్రియకు పేళ్లు ॥ సంతన్యతే నేనేతి సతతం॥ తను విస్తారే। దీని చేత విస్తరింపఁబడుచున్నది ॥౧॥ న విద్యతే ఆరతం విరామో యస్మిన్ తదనారతం। ఆరతమనఁగా నెడదెగుట- అది లేనిది ॥౨॥ న విద్యతే శ్రాంతిః యస్మిన్ తదశ్రాంతం। దీనియందు విశ్రాంతి లేదు॥ న శ్రామ్యత్యత్రేతి అశ్రాంతం॥ శ్రము తపసి ఖేదే చ। దీనియందు బడలిక లేదు ॥౩॥ సంతన్యతే నేనేతి సంతతం। దీని చేత విస్తరింపఁబడుచున్నది ॥౪॥ న విద్యతే విరతిర్విరామో యస్మిన్ తదవిరతం। విరతియనఁగా నెడదెగుట- అది లేనిది ॥౫॥ నాస్తి నిశా విచ్ఛేదకాలః యస్మిన్ తదనిశం। విచ్ఛేదకాలము లేనిది ॥౬॥ నియతం భవతీతి నిత్యం। నియతమైనది ॥౭॥ న విద్యతే అవరతం విరామో యస్మిన్ తదనవరతం। అవరతమనఁగా నెడదెగుట అది లేనిది ॥౮॥ న జస్యతే న విచ్ఛిద్యత ఇత్యజస్రం॥ జసు ఉపక్షయే। విచ్ఛేదము లేనిది ॥౯॥ అతిశయశబ్దము మొదలు ౧౪ అతిశయము పేళ్లు॥

మూ- మప్యథాతిశయో భరః। అతివేలభృశాత్యర్థాతిమాత్రోద్గాఢనిర్భరం॥ ౬౬॥ తీవ్రైకాంతనితాంతాని గాఢబాఢదృఢాని చ । క్లీబే శీఘ్రాద్యసత్వే స్యాత్ త్రిష్వేషాం సత్వగామి యత్॥ ౬౭॥

అతిశేతే అనేనేత్యతిశయః॥ శీఙ్ స్వప్నే। అన్నియు దీని చేత నతిశయింపఁబడును ॥౧॥ బిభర్తీతి భరః॥ భృఞ్ భరణే। అన్నిటిని భరించునట్టిది ॥౨॥ వేలాం మర్యాదామతిక్రాంతమతివేలం। మర్యాదనతిక్రమించినది ॥౩॥ బిభర్తీతి భృశం॥ భృఞ్ భరణే। భరించునట్టిది ॥౪॥ అర్థం విషయమతిక్రాంతమత్యర్థం। విషయమునతిక్రమించినది ॥౫॥ మాత్రం స్తోకమతిక్రాంతమతిమాత్రం। అల్పమునతిక్రమించినది ॥౬॥ ఉద్గాహతే ప్రాదుర్భవతీతి ఉద్గాఢం॥ గాహూ విలోడనే। ఉన్నతమై తోఁచునట్టిది ॥౭॥ నిశ్శేషో భరో యస్మిన్ తన్నిర్భరం। ఇందు సమస్తమైన భరము నిశ్శేషమైయుండును ॥౮॥ తీవ్యతీతి తీవ్రం॥ తీవ స్థౌల్యే। అధికమైయుండునది ॥౯॥ ఏకః అంతః నిశ్చయో యత్ర తదేకాంతం। ముఖ్యమైన నిశ్చయము గలది ॥౧౦॥ నితరాం తామ్యతీతి నితాంతం॥ తము గ్లానౌ కాంక్షాయాం చ। మిక్కిలి కాంక్షించునట్టిది ॥౧౧॥ గాహతే గాఢం॥ గాహూ విలోడనే। కలియఁబెట్టఁబడునది ॥౧౨॥ బాహతే బాఢం॥ బాహృ ప్రయత్నే। యత్నము చేయఁబడునట్టిది ॥౧౩॥ దృంహతీతి దృఢం॥ దృహ వృద్ధౌ। ప్రకాశించునట్టిది ॥ ఇవి అతిశయమైన క్రియకు నామములు॥ శీఘ్రాదయో దృఢాంతాశ్శబ్దాః- అసత్వే గుణవాచిత్వే క్రియావిశేషణత్వే వా - క్లీబే-నపుంసకలింగా ఏవ। శీఘ్రశబ్దము మొదలు దృఢశబ్దపర్యంతముగల శబ్దములు - క్రియావిశేషణములును-గుణవాచకములును నైనప్పుడు నపుంసకలింగములు।

క్రియావిశేషణత్వే యథా । శీఘ్రం భుఙ్క్తే-త్వరగా భుజింపుచున్నాఁడు ॥ సతతం గచ్ఛతి- ఎల్లప్పుడు పోవుచున్నాఁడు॥ క్షిప్రం కరోతి-త్వరగా చేయుచున్నాఁడు।ఇత్యాదులు॥ గుణవృత్తిత్వే యథా । అశ్వస్య శీఘ్రం-అశ్వముయొక్క వడి। తూలస్య లఘు-దూదియొక్క చులకన।ఇత్యాదులు।అత్ర అతిశయభరశబ్దౌ పుల్లింగావేవ-గంధస్య అతిశయః పుష్పాణాం భర ఇత్యాది॥ త్రిష్వేషాం భేద్యగామియత్ । ఏషాం శీఘ్రాదిపదానాం మధ్యే యత్ శబ్దస్వరూపం భేద్యగామి విశేష్యగామి-తత్ త్రిషు లింగేషు భవతి। ఈశీఘ్రాదిపదములలోనెది విశేష్యలింగమును బొందునో అది ౩ లింగములయందును వర్తించును తద్యథా-శీఘ్రః అశ్వః-వడిగల గుఱ్ఱము । క్షిప్రా జరా-క్షిప్రమైన ముదిమి।సతతం సుఖం-ఎడలేని సుఖము-ఇత్యాదులు

మూ- కుబేరస్త్ర్యంబకసఖో యక్షరాడ్గుహ్యకేశ్వరః । మనుష్యధర్మా ధనదో రాజరాజో ధనాధిపః ॥౬౮॥ కిన్నరేశో వైశ్రవణః పౌలస్త్యో నరవాహనః। యక్షైకపింగైలవిలశ్రీదపుణ్యజనేశ్వరాః ॥

*కుబేరశబ్దము మొదలుగ ౧౭ కుబేరుని పేళ్లు ॥ కుత్సితం బేరం శరీరం యస్య సః కుబేరః । బేరమనఁగా శరీరము- కుత్సితమైన శరీరముగలవాఁడు॥౧॥ త్ర్యంబకస్య శివస్య సఖా త్ర్యంబకసఖః । శివునికి సఖుఁడు॥౨॥ యక్షేషు రాజతే యక్షరాట్ ॥జ-పు॥ *రాజృదీప్తౌ। యక్షులకు ప్రభువై ప్రకాశించువాఁడు॥౩॥ గుహ్యకా నిధిగోపకాః-తేషామీశ్వరః గుహ్యకేశ్వరః। గుహ్యకులు నిధిరక్షకులు-వారికి ప్రభువు ॥౪॥ మనుష్యాణాం ధర్మ ఇవ ధర్మః ఆచారో యస్య సః మనుష్యధర్మా ॥న-పు॥ మనుష్యులయొక్క ఆచారమువంటి ఆచారముగలవాఁడు॥౫॥ ధనం దదాతీతి ధనదః *డుదాఞ్ దానే। ధనము నిచ్చువాఁడు॥ధనం దయతే రక్షతీతి వా ధనదః *దేఙ్ రక్షణే।ధనమును రక్షించువాఁడు॥౬॥ రాజ్ఞాం యక్షాణాం రాజా రాజరాజః।జనులకు ఱేఁడు॥౭॥ ధనస్య అధిపః ధనాధిపః।ధనమునకు అధిపతి॥౮॥ కిన్నరాణామీశః కిన్నరేశః। కిన్నరులకు ప్రభువు॥౯॥ విశేషేణ శృణోతీతి విశ్రవాః-తస్యాపత్యం వైశ్రవణః। విశేషముగా వినెడువాఁడు గనుక విశ్రవస్సు-అతనికొడుకు వైశ్రవణుఁడు॥౧౦॥ పులస్త్యస్య గోత్రాపత్యం పౌలస్త్యః।పులస్త్యుని వంశమునందుఁ బుట్టినవాఁడు॥౧౧॥ నరో వాహనం యస్య సః నరవాహనః।నరుఁడు వాహనముగాఁ గలవాఁడు॥౧౨॥ యక్ష్యతే పూజ్యత ఇతి యక్షః *యక్ష పూజాయాం।పూజింపఁబడువాఁడు*యక్షజాతిత్వాద్వా యక్షః। యక్షజాతియందుఁ బుట్టినవాఁడు ॥౧౩॥ ఏకం చక్షుః గౌరీశాపాత్పింగళవర్ణం జాతం-తద్యస్య సః ఏకపింగః। పార్వతీదేవి శాపమువలన పచ్చనైన యొక కన్ను గలవాఁడు ॥౧౪॥ ఇలవిలాయాః స్త్రియాః అపత్యం ఐలవిలః। ఇలవిల యనెడు స్త్రీయొక్క కొడుకు*లడయోరభేదాత్-ఇడవిట్ ఖ్యాతా అస్యేతి ఐడవిడః।ఇడవిట్టనెడి తమ్ముఁడుగలవాఁడు ॥౧౫॥ శ్రియం దదాతీతి శ్రీదః।సంపద నిచ్చువాఁడు॥౧౬॥ పుణ్యజనాః యక్షా వా రాక్షసా వా తేషామీశ్వరః పుణ్యజనేశ్వరః। యక్షులు గాని రాక్షసులు గాని పుణ్యజనులనంబడుదురు వారలకీశ్వరుఁడు॥౧౭॥ *కుబేరుని యుద్యానము చైత్రరథమనంబడును॥

మూ- అస్యోద్యానం చైత్రరథం పుత్రస్తు నళకూబరః।

చిత్రరథో నామ గంధర్వరాజః తేన నిర్మితం చైత్రరథం । చిత్రరథుఁడను గంధర్వరాజు చేత నిర్మింపఁబడినది*కుబేరపుత్త్రుఁడు నళకూబరుఁడనంబడును॥నలస్యేవ కూబరో రథావయవో యస్య సః నళకూబరః। నలునియొక్క రథావయవము వంటి రథావయవముగలవాఁడు* న లేశమపి కూయతే కీర్త్యత ఇతి నలః కూః లక్ష్మీః *కూ శబ్దే - తయా ప్రియతే అభిలష్యతే వా నలకూబరః *ప్రీఞ్ తర్పణే కాంతౌ చ। నలమనఁగా కమలను-అంకీర్తింపఁబడునట్టిది లక్ష్మి-ఆమె చేతను గోరఁబడువాఁడు॥ *

మూ- కైలాసస్స్థాన మలకాపూర్విమానం తు పుష్పకం ॥౭౦॥ స్యాత్కిన్నరః కింపురుషస్తురంగవదనో మయుః।

కుబేరుని స్థానము కైలాసమనంబడును । కేళీనాం సమూహః కైలం తేన ఆస్యతే స్థీయత ఇతి కైలాసః *ఆస ఉపవేశనే। కేళిసమూహము కైలము-దాని చేత నుండఁబడునది* కే శిరసి శివమౌళౌ లాసో నృత్యమస్మిన్నితి వా కైలాసః । శిఖరభాగమందు పార్వతీపరమేశ్వరుల నాట్యము గలది* కే లయో జలభూమ్యోః ఆసనం స్థితిర్యస్య కేలాసః స్ఫటికం-తస్యాయం కైలాసః। జలభూములయందుండునది గనుక కేలాసమనఁగా స్ఫటికము-దానిసంబంధమైనది

కుబేరుని పట్టణము అలక యనంబడును॥ అలయతి భూషయతి స్వస్థానమిత్యలకా *అల భూషణపర్యాప్తిశక్తివారణేషు । తానుండు చోటు నలంకరించినది *కుబేరుని విమానము పుష్పకమనంబడును ॥ పుష్పమివ పుష్పకం। పుష్పమువలె నుండునది*కిన్నరశబ్దము మొదలు ౪ కిన్నరుల పేళ్లు॥ కించిన్నరః కిన్నరః। ఇతని శరీరము కొంచెము నరాకారమై యుండును *కుత్సితో నరో వా కిన్నరః।అశ్వముఖత్వము విజాతీయము గనుక కుత్సితమైన నరుఁడు॥౧॥ కించిత్పురుషః కింపురుషః। ఇంచుకంత పురుషాకృతి గలవాఁడు॥౨॥ తురంగస్యేవ వదనం యస్య సః తురంగవదనః । గుఱ్ఱపు ముఖమువంటి ముఖము గల

వాఁడు॥౩॥మయతేవినిమయత ఇతిమయుః ॥ఉ-పు॥*మేఙ్ ప్రణిదానే। కామరూపిగనుక రూపవినిమయము చేసుకొను

మూ- నిధిర్నా శేవధిర్భేదాః పద్మశంఖాదయో నిధేః॥౭౧॥ మహాపద్మశ్చ పద్మశ్చ శంఖో మకరకచ్ఛపౌ। ముకుందకుందనీలాశ్చ వరశ్చనిధయో నవ॥

వాఁడు।౪॥*నిధి శేవధిశబ్దములు-౨నిధి పేళ్లు ॥ నితరాంధీయతేఽస్మిన్నితినిధిః॥ఇ-పు॥ డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। మిక్కిలిరక్షింపఁబడునది॥౧॥ శేవంస్థాప్యధనంధీయతేఽస్మిన్నితి శేవధిః ॥ఇ-పు॥ శేవమనఁగాస్థాప్యధనము - అదిదీనియందుధరింపఁబడును ॥౨॥ నా-పుల్లింగము-ఇదికాకాక్షిన్యాయము చేతనిధి శేవధిశబ్దములయందుసంబంధింపఁబడుచున్నది॥పద్మశంఖాదయోనిధేర్భేదాః।పద్మశంఖాదులునిధి భేదములనామములు॥పద్యతఇతిపద్మః* పద్ల్ గతౌ సేవాయాంచ। సేవింపఁబడునది ॥౧॥ దుఃఖంశమయతీతిశంఖః*శముడుపశమనే।దుఃఖమునుశమింపఁజేయునది॥౨॥మహాంశ్చాసౌపద్మశ్చమహాపద్మః।మహత్తైనపద్మము॥మకరఇవగ్రహీతుమశక్యత్వాన్మకరః। మొసలివలెగ్రహింపనశక్యమైనది। కూర్మవత్ స్థితత్వాత్కచ్ఛపః।కూర్మమువలెనుండునది॥కమనీయత్వాన్ముకుందః।కుందశ్చ।ఒప్పుచుండునదిగనుకముకుందము-కుందమును।నితరాంఈడ్యతేనీలః। ఈడస్తుతౌ।మిక్కిలికొనియాడఁబడునది॥పా॥వ్రియతఇతివరః*వృఞ్ వరణే।వరింపఁబడునట్టిది।పా॥చర్చ్యతఇతిచర్చాః* చర్చఅధ్యయనే।స్మరింపఁబడునది-ఇవినవనిధులనంబడును॥

ఇతిస్వర్గవర్గః.

మూ-ద్యోదివౌద్వేస్త్రియామభ్రంవ్యోమపుష్కరమంబరం।నభోఽంతరిక్షంగగనమనంతంసురవర్త్మఖం॥౭౨॥ వియద్విష్ణుపదంవాతుపుంస్యాకాశవిహాయసీ। (విహాయసోఽపి నాకోఽపి ద్యురపి స్యాత్తదవ్యయం ॥ తారాపథశ్శబ్దగుణో మేఘద్వారంమహాబిలమ్)

ద్యోశబ్దము మొదలుకొనివిహాయశ్శబ్దమువరకుఁగల ౧౬ శబ్దములుఆకాశమునకు పేళ్లు॥ద్యౌః ఓ-స్త్రీ॥దివ్॥వ-స్త్రీ॥దీవ్యతీతిద్యౌఃదివ్‌చ *దివ్ క్రీడాదౌ। ప్రకాశించునది ॥౧॥౨॥ నభ్రమతిఅమూర్తత్వాత్ అభ్రం*భ్రముచలనే। అమూర్తమైనందునచలించునది*నభ్రాజతఇత్యభ్రం*భ్రాజృదీప్తౌ। అమూర్తమైనందునప్రకాశించునది॥౩॥విశ్వంవ్యయతిసంవృణోతీతివ్యోమ॥న॥వ్యేఞ్ సంవరణే । విశ్వమునువ్యాపించునది*విశేషేణఅవత్యవకాశదానేనేతివ్యోమ*అవరక్షణే।విశేషముగాఅవకాశమిచ్చిరక్షించునది ॥౪॥ పుష్యత్యవకాశమితిపుష్కరం*పుషపుష్టౌ। అవకాశమునుపోషించునది।పుష్కరముదకంరాతీతి వా*రాదానే॥ఉదకమునిచ్చునది॥౫॥అంబతేశబ్దాయతఇత్యంబరం*అబిశబ్దే।శబ్దగుణకముగుటవలనమ్రోయుచుండునది॥౬॥మేఘైర్నభాతీతినభః॥స-న॥*భాదీప్తౌ।మొయిళ్లచేతప్రకాశించనిది ॥౭॥ అంతఃఈక్ష్యతేజగదస్మిన్నిత్యంతరిక్షం*ఈక్షదర్శనే । దీనిలోపలనుజగత్తుచూడఁబడును* అంతఃఋక్షాణిసంత్యస్మిన్నిత్యంతరిక్షం। నక్షత్రములిందుఁగలవు॥౮॥ గచ్ఛంత్యనేనదేవాఇతిగగనం*గమ్ల్ గతౌ। దీనిమార్గమువలనదేవతలుపోవుదురు*గచ్ఛత్యత్రఖగజాతిరితివా।పక్షిజాతియిచ్చటసంచరించును॥౯॥నవిద్యతేఽంతోయస్యతత్ అనంతం । అంతములేనిది॥౧౦॥సురాణాంవర్త్మసురవర్త్మ॥న-న॥సురలయొక్కమార్గము ॥౧౧॥ ఖనతిజ్ఞానమితిఖం-నీరూపత్వాద్దుర్జ్ఞేయమిత్యర్థః*ఖనుఅవదారణే। రూపములేనిదిగనుకబుద్ధిచేతఁదెలియఁగూడనిది ॥౧౨॥ వియచ్ఛతినోపరమతఇతివియత్॥త-న॥*యముఉపరమే।ఎడతెగకయుండునది॥౧౩।విష్ణోఃపదంవిష్ణుపదం।విష్ణువునకుస్థానము॥౧౪॥ ఆసమంతాత్కాశంతేసూర్యాదయోఽత్రేత్యాకాశం॥అ-న్న॥కాశృదీప్తౌ।దీనియందంతటసూర్యాదులుప్రకాశింతురు*ఆసమంతాత్కాశతఇతివా।అంతటప్రకాశించునది ॥౧౫॥ విశేషేణహాయతిగచ్ఛతిసర్వమస్మిన్నితివిహాయః॥ స-న్న॥హాయగతౌ।దీనియందువిశేషముగానన్నియుసంచరించును* జహాతేసర్వంవిహాయః* ఓహాఙ్ గతౌ ।సర్వముదీనిఁబొందును॥౧౬॥ అభ్రశబ్దాదిసర్వంక్లీబం।ఆకాశవిహాయశ్శబ్దౌపుంల్లింగేచ ।ఇచ్చటఆకాశవిహాయశ్శబ్దములకు రెంటికి-వాపుంసి-అనుటవలనపక్షాంతరమందుపుల్లింగంబునుగలదు. *ఇతివ్యోమవర్గః.*

మూ- దిశస్తుకకుభఃకాష్ఠాఆశాశ్చహరితశ్చతాః। **దిక్ఛబ్దము మొదలు౫దిక్కుల పేళ్లు॥దిశంత్యవకాశమితిదిశః॥శ-స్త్రీ॥దిశఅతిసర్జనే-అతిసర్జనందానం।అవకాశమునిచ్చునవి*ప్రాచీయందక్షిణేయమిత్యాదిశ్యంతఇతివా। ప్రాగ్దక్షిణాది భేదములచేతవ్యపదేశింపబడునవి। కేనసూర్యేణసుష్ఠుభ్నంతిద్యోతంతఇతికకుభః॥భ-స్త్రీ॥సూర్యునిచేతప్రకాశించునవి*కండుదకంవాయుంవాస్కుభ్నంతివిస్తారయంతీతికకుభః*స్కుభిర్వ్యాప్తౌ విస్తారేచ। ఉదకమునైననుగాలినైననువిస్తరింపఁజేయునది॥౨॥కాశంతేప్రకాశంతఇతికాష్ఠాః*కాశృదీప్తౌ।ప్రకాశించునవి॥౩॥ఆసమంతాత్ అశ్నువతఇత్యాశాః*

అశూ వ్యాప్తౌ। వ్యాపించియుండునవి ॥౪॥ హరంతితమాంసిహరితః ॥త-సీ॥ హృఞ్ హరణే। తమస్సులనుహరించునట్టి
వి॥ హార్యతేఆభిరప్రతీతిరితిహరితః। వీనిచేనజ్ఞానముహరింపఁబడును ॥౫॥ తా॥ ఇతితచ్ఛబ్దసాహచర్యాత్ దిగ్వాచకాః

మూ- ప్రాచ్యవాచీప్రతీచ్యస్తాః పూర్వదక్షిణపశ్చిమాః। ఉత్తరాదిగుదీచీస్యాత్

పంచస్త్రీలింగాః। తా॥- అనెడితచ్ఛబ్దసాహచర్యమువలననీదిగ్వాచకశబ్దములు౫ స్త్రీలింగములు॥ ప్రాచ్యాదిశబ్దములువరుసగాపూర్వదక్షిణపశ్చిమోత్తరదిక్కులనామములు॥ ప్రాక్ ప్రథమం అంచత్యస్యాం రవిరితి ప్రాచీ॥ ఈ-సీ॥ ప్రథమమునసూర్యుఁడు ఈదిక్కునఁబొడమునుకనుకప్రాచి॥ ౧॥ అవాగంచతిదక్షిణాయనేనాస్యాం రవిరిత్యవాచీ॥ ఈ-సీ॥ సూర్యుఁడుదక్షిణాయనముచేతనీదిక్కునుపొందును॥ అవమధ్యాహ్నే అంచత్యస్యాం రవిరిత్యవాచీ। మధ్యాహ్నమునసూర్యుఁడుదీనిఁబొందునుగనుకఅవాచి॥౨॥ ప్రతీచీ॥ ఈ-సీ॥ ప్రతిపశ్చాద్భవసావసానేఅస్యాం అంచతిసూర్యోఽస్తమేతీతిప్రతీచీ॥ అంచుగతిపూజనయోః। సాయంకాలమందుసూర్యుఁడు ఈదిక్కుననస్తమించునుగనుకప్రతీచీ ॥౩॥ ఉత్ ఊర్ధ్వమంచత్యస్యాముత్తరాయణేనరవిరిత్యుదీచీ। దీనియందుసూర్యుఁడు ఉత్తరాయణముచేతనూర్ధ్వముగాఁబొందును। ౪॥ ప్రాచీ-అవాచీ-ప్రతీచీ-ఉదీచీ-ఇతిపూర్వదక్షిణపశ్చిమోత్తరదిశాంక్రమేణనామాని। ప్రాచి-అవాచి-ప్రతీచి-ఉదీచి-అనునవి-క్రమముగా-తూర్పు-దక్షిణము-పడమర- ఉత్తరము ఈదిక్కులకు పేళ్లు॥ పూర్వదక్షిణపశ్చిమాః పూర్వత్వాత్పూర్వా। మొదటిదిక్కు॥ దక్షతేవర్ధతేదక్షిణా॥ దక్షవృద్ధౌ। వృద్ధిఁబొందునట్టిది॥ పశ్చాద్భవాపశ్చిమా। వెనుకదిక్కు॥ ఉత్తరతిమేర్వాదిభ్యఇత్యుత్తరా॥ తౄప్లవనతరణయోః। మేర్వాదులనుగడచియుండునది ॥ దిక్కులయందుఁబుట్టినదిదిశ్యమనంబడును॥ దిశిభవం దిశ్యం॥ త్రిషులింగేషువర్తతే। దిక్కునందుఁబుట్టినది॥

మూ- దిశ్యంతుత్రిషుదిగ్భవే॥౧౪॥ (అవాగ్భవమవాచీనముదీచీనముదగ్భవం। ప్రత్యగ్భవంప్రతీచీనంప్రాచీనంప్రాగ్భవం త్రిషు)॥

(అవాక్ దక్షిణస్యాం భవం అవాచీనం। దక్షిణదిక్కునఁబుట్టినది। ఉదక్ ఉత్తరస్యాంభవం ఉదీచీనం। ఉత్తరదిక్కునఁబుట్టినది॥ ప్రత్యక్ ప్రతీచ్యాంభవం ప్రతీచీనం। పశ్చిమమునఁబుట్టినది॥ ప్రాక్ ప్రాచ్యాంభవం ప్రాచీనం। తూర్పునఁబుట్టినది। ఏతేత్రిషువర్తంతే। ఇవిమూఁడులింగములయందునువర్తించును॥ ఇంద్రశబ్దముమొదలుగా- వరుసగా- ప్రాగాద్యష్టదిశ్పాలకుల పేళ్లు॥ ఇంద్రాదయఈశాంతా అష్టౌశబ్దాః క్రమాత్ పూర్వాదీనాందిశాం విదిశాంచపతయః। ఇంద్రుఁడు- అగ్ని- యముఁడు- నిరృతి-వరుణుఁడు- వాయువు-కుబేరుఁడు- ఈశానుఁడువీరలెనమండ్రువరుసగాతూర్పుమొదలైనయెనిమిదిదిక్కులకుపాలకులు ॥ ఐరావతాదిశబ్దములుగా- వరుసగా- అష్టదిగ్గజములనామములు॥

మూ- ఇంద్రోవహ్నిః పితృపతిర్నైరృతోవరుణోమరుత్। కుబేరఈశః పతయః పూర్వాదీనాందిశాంక్రమాత్ ॥౧౫॥

మూ- ఐరావతః పుండరీకోవామనః కుముదోంజనః। పుష్పదంతస్సార్వభౌమస్సుప్రతీకశ్చదిగ్గజాః॥ ౧౬॥ ॥

ఇరాఆపః అస్మిన్ సంతీతి ఇరావాన్ సముద్రః తస్మిన్ జాతః ఐరావతః। సముద్రమునందుఁబుట్టినది ॥౧॥ పుండరీకవర్ణత్వాత్పుండరీకః। తెల్లదామరవంటికాంతిగలది॥ పుణతిశోభతఇతివాపుండరీకః॥ పుణశుభకర్మణిచ। ప్రకాశించునట్టిది॥౨॥ వామనత్వాద్వామనః। పొట్టిదిగనుకవామనము॥ వామంవల్గుశరీరమస్యాస్తీతివామనః। ఒప్పుచుండెడిశరీరముగలది॥౩॥ కుంపృథ్వీం మోదయతీతికుముదః॥ ముదహర్షే। భూమినిసంతోషింపఁజేయునట్టిది॥ కుముదవర్ణత్వాత్కుముదః। నల్లగలువవంటివన్నెగలది॥ ౪॥ అంజనాభత్వాదంజనః। కాటుకవన్నెగలది॥ అనక్తిగచ్ఛతిప్రకాశతేవాఅంజనః॥ అంజూవ్యక్తిమ్రక్షణకాంతిగతిషు। లెస్సగానడుచునదైనసుప్రకాశించునదైనను - అంజనము॥౫॥ పుష్పవత్ప్రకాశమానౌదంతౌయస్యసః పుష్పదంతః। పుష్పములవలెప్రకాశించునట్టిదంతములుగలది ॥౬॥ సర్వభూమ్యాంవిదితః సార్వభౌమః। సమస్తభూమియందునెఱుఁగఁబడినది॥౭॥ శోభనాః ప్రతీకాః అవయవాః యస్యసః సుప్రతీకః। మంచిఅవయవములుగలిగినది॥ దిక్కుగజాః దిగ్గజాః। దిక్కులయందుండుగజములు॥ ౮॥ ॥ అభ్రము ప్రభృతిశబ్దములుగా వరుసగాఅష్టదిగ్గజములభార్యలపేళ్లు॥

మూ- కరిణ్యోఽభ్రముః కపిలా పింగళానుపమా క్రమాత్। తామ్రపర్ణీ శుభదంతీచాంగనాచాంజనావతీ॥ ౧౭॥ ॥

నభ్రమతిస్వం వల్లభంహిత్వాకుత్రచిన్నగచ్ఛతీత్యభ్రముః॥ ఉ-సీ॥ భ్రముచలనే। తనప్రియునివిడిచికదలనిది॥ అభ్రేష్వమాతివర్తతఇత్యభ్రముః॥ మాఙ్ మానేవర్తనేచ। మేఘములయందుండునది॥ ౧॥ కపిలవర్ణత్వాత్కపిలా। కపిలవర్ణముగలిగినది॥ కామ్యతఇతికపిలా। కోరఁబడునది॥ ౨॥ పింగళవర్ణత్వాత్పింగళా। పింగళవర్ణముగలిగినది॥౩॥ నవిద్యతేఉపమాయస్యాస్సాఅనుపమా। తనకుసాటిలేనిది॥౪॥ తామ్రపర్ణాభ్యా

పథీసాహచర్యాత్తామ్రపర్ణీ॥ ఈ- సీ॥ తామ్రపర్ణీయనెడినదితోఁగూడినది॥ ౫॥ శోభనాదంతాయస్యాస్సా సుభదంతీ॥ ఈ-సీ॥ చక్కనిదంతములుగలది॥౬॥శోభనాన్యంగానియస్యాస్సాఅంగనా। మంచిఅవయవములుగలది॥ పా॥అంజనగిరిసదృశత్వాదంజనవర్ణత్వాద్వాఅంజనా। అంజనపర్వతసమానమౌటవలననైనను-కాటుకవన్నెగలదౌటవలననైననుఅంజన॥౭॥ అంజనాకారోవర్ణోస్యాఅస్తీత్యంజనావతీ। కాటుకవంటిదేహకాంతిగలది॥౮॥ * అపదిశవి

మూ- క్లీబావ్యయంత్వపదిశందిశోర్మధ్యేవి
దిక్ స్త్రియామ్। *

దిక్ఛబ్దములుఆగ్నేయము మొదలైనమూలలకు పేళ్లు ॥ దిశోర్మధ్యం అపదిశం- క్లీబంఅవ్యయంచ। ఇదినపుంసకంబును- అవ్యయంబును। దిక్కులయొక్కమధ్యము॥ ౧॥ దిగ్భ్యోంవిగతావిదిక్॥శ- సీ॥ రెండుదిక్కులవలనవిగతమైనది* విశిష్టాదిక్ విదిక్। విశిష్టమైనదిక్కు॥ ౨॥ *అభ్యంతరాంతరాళశబ్దములుమధ్యప్రదేశము పేళ్లు॥అభ్యంతరాంతరాళశబ్దౌ అష్టదిఙ్మధ్య

మూ- అభ్యంతరంత్వంతరాళం

వాచకౌ- ఉపచారాత్కేవలమధ్యవాచకౌచ ॥ ఈశబ్దములు ౨అష్టదిఙ్మధ్యవాచకములు- ఉపచారముచేత కేవలమధ్యవాచకములును॥ అంతరమవకాశమభిగతంఅభ్యంతరం । అవకాశముగలిగినది॥౧॥అంతరమవకాశంలాతీత్యంతరాళం* లాదానే । అవకాశమునిచ్చునది॥ ౨॥ *చక్రవాళమండలశబ్దములు౨

మూ- చక్రవాళంతుమండలమ్॥ ౭౮॥

మండలాకారమైనదాని పేళ్లు ॥ చక్రవాళమండలశబ్దౌ మండలాకారదిక్సమూహనామనీ. దిఙ్మండలమిత్యాదిప్రయోగః- ఉపచారాదన్యత్రాపిమండలాకారవస్తువాచకౌచ। చక్రవాళమండలశబ్దములుమండలాకారదిక్సమూహవాచకములు। ఉపచారమున కేవలమండలాకారవస్తువాచకములులు॥చక్రస్యేవవాళఃసంవరణమస్యేతిచక్రవాళం*వలసంవరణే।చక్రమువంటివలయముగలిగినది* చక్రాకారేణవాలతేవర్తతే చక్రవాళం।చక్రాకారముగానుండునది । ౧॥మండయత్యలంకరోతీతిమండలం*మడిభూషాయాం । అలంకరించునది ॥౨॥

**అభ్రశబ్దము మొదలు ౧౫

మూ- అభ్రంమేఘోవారివాహస్తనయి
త్నుర్బలాహకః।ధారాధరోజలధర
స్తటిత్వాన్వారిదోంబుభృత్॥ ౭౯ ॥
ఘన జీమూత ముదిర జలముగ్ధూమ
యోనయః । * *

మేఘము పేళ్లు ॥ అపఃబిభర్తీత్యభ్రం* భృఞ్ భరణే । ఉదకమును భరించునది*నభ్రంశంత్యాపోస్మాదిత్యభ్రం*భ్రంశగతౌ । ఉదకములుదీనివలనజారవు- అనఁగా దీనియందు లేకపోవు * అపోరాతీత్యభ్రం*రాదానే। ఉదకమునిచ్చునది * అభ్రతిగచ్ఛతీత్యభ్రంఅభ్రగతౌ। సంచరించునది॥౧॥మేహతీతిమేఘః*మిహసేచనే॥తడుపునది॥౨॥వారివహతీతివారివాహః* వహప్రాపణే। జలమునువహించునది॥ ౩॥ స్తనయతీతి స్తనయిత్నుః॥ఉ-పు॥స్తనగదదేవశబ్దే। మ్రోయునది॥౪॥బలంనజహాతీతిబలాహకః* ఓహాక్ త్యాగే । వబయోరభేదాత్ వలాహకః । బలమునువిడువనిది॥౫॥ జలధారాణాంధరఃధారాధరః*ధృఞ్ ధరణే।జలధారలనుధరించునది॥౬॥జలస్యధరఃజలధరః।జలమునుధరించునది॥౭॥తటితఃఅస్యసంతీతితటిత్వాన్॥త-పు॥మెఱుపులుగలది॥౮॥ వారిదదాతీతివారిదః*డుదాఞ్ దానే।ఉదకమునిచ్చునది॥౯॥అంబుబిభర్తీత్యంబుభృత్॥త-పు॥భృఞ్ భరణే। ఉదకమునుభరించునది॥౧౦॥హంతితాపమితిఘనః।తాపమునుబోఁగొట్టునది*వాయునాహన్యతఇతివాఘనః*హనహింసాగత్యోః। వాయువుచేతకొట్టఁబడునది॥ ౧౧॥ జీవనముదకంమూయతెబధ్యతెత్రజీమూతః * మూఙ్ బంధనే। ఉదకముదీనియందుబంధింపఁబడును॥౧౨॥ మోదంతేఅనేనకృషీవలాఇతిముదిరః*ముదహర్షే। దీనిచేతపైరుపెట్టుకాపులుసంతోషింతురు॥౧౩॥ జలంముంచతీతిజలముక్॥చ - పు॥ *ముచ్ లృ్ మోక్షణే । ఉదకమునువిడుచునది॥ ౧౪॥ ధూమఃయోనిఃకారణంయస్యధూమయోనిః॥ఇ-పు॥ ధూమముకారణముగాఁగలిగినది॥ ౧౫॥ ** కాదంబినీమేఘమాలాశబ్దములు

మూ- కాదంబినీమేఘమాలా *

౨॥ మేఘపఙ్క్తి పేళ్లు॥ కముదకమాదదతఇతికదంబాఃమేఘాః- తేత్రసంతీతికాదంబినీ॥ ఈ- సీ॥ జలమునుపుచ్చుకొనునవిగనుకకదంబములనంగామేఘములుఅవిగలిగినది * కదంబాఃవృక్షాఃపుష్ప్యంత్యస్యామితికాదంబినీ। ఇదిగలిగినప్పుడుకడపచెట్లుపుష్పించును* కాదంబాఃకలహంసాఅస్యాంసంతీతివా। హంసలుగలిగినది॥ ౧॥ మేఘానాంమాలామేఘమాలా । మేఘములయొక్కవరుస॥ ౨॥ ** అభ్రియశబ్దముమేఘమందుఁబుట్టినజలాదుల పేరు ॥ అభ్రేభవంఅభ్రియం। తచ్చత్రిషులింగేషువర్తతే। మేఘమువలనఁబుట్టినది॥౧॥*

మూ- త్రిషుమేఘభవేభ్రియం॥౮౦ *

స్తనితశబ్దము మొదలు౪ఉరుము పేళ్లు॥ స్తనతీతి స్తనితం* స్తనదేవశబ్దే। మ్రోయుచుండునది॥౧॥ గర్జతీతిగర్జితం*గర్జశబ్దే । గర్జించునది॥ ౨॥ మేఘానాంనిర్ఘోషః మేఘనిర్ఘోషః । మేఘములయొక్కఅతిధ్వని॥ ౩॥రసతిశబ్దాయతేరసితం* రసశబ్దే మ్రోయుచుండునది ॥౪॥ ఆదిశబ్దేనగర్జానాదయః

మూ- స్తనితంగర్జితంమేఘనిర్ఘోషేరసితాదిచ।

మేఘగర్జితనామాని । ఆదిశబ్దము చేత గర్జనశబ్దాదులును మేఘగర్జితనామములు* * శంపాశబ్దము మొదలుగ ౧౦
మెఱుపు పేళ్లు॥ కర్షకాణాం శం సుఖం పాతీతి శంపా* పా రక్షణే। కృషీవలుల యొక్క సుఖమును రక్షించునది * క
మూ- శంపా శతహ్రదా హ్రాదిన్యైరావ ర్షకాణాం దుఃఖం శమయతీతి శంపా । కృషీవలుల దుఃఖమును శమిం
త్యః క్షణప్రభా॥ ౮౧॥ తటిత్సౌదామినీ పఁజేయునది॥ పా॥ సమంతాత్పాతీతి సంపా అంతట రక్షించునది * స
విద్యుచ్చంచలా చపలాపి చ। * వ్యక్ పిబతి చాక్షుషం తేజ ఇతి వా * పా పానే । నేత్రతేజస్సును పాన
ము చేయునది॥ ౧॥ శతధా హ్రాదతే శతహ్రదా* హ్రాద అవ్యక్తే శబ్దే। అనేకవిధములుగా అస్ఫుటమై మ్రోయుచుండున
ది॥ ౨॥ హ్రాదోఽస్యా అస్తీతి హ్రాదినీ॥ ఈ- నీ॥ అవ్యక్తశబ్దము గలిగినది॥ ౩॥ ఇరావతి మేఘే భవా ఐరావతీ॥ ఈ- నీ॥ ఇరా
వంతము మేఘము- అందుఁబుట్టినది॥ ౪॥ క్షణం ప్రభా యస్యాస్సా క్షణప్రభా । క్షణమాత్రము ప్రకాశించునది॥ ౫॥ ప్ర
భయా తమాంసి తాడయతీతి తటిత్ ॥ త- నీ॥ * తడ ఆఘాతే। అంధకారమును పోఁగొట్టునది * ప్రభయా నయనాని తాడ
యతీతి తటిత్। కాంతి చేత కన్నుల మూయింపఁజేయునది॥ ౬॥ సుదామ్నా ఐరావతేన సహ వర్తత ఇతి సౌదామినీ॥ ఈ-
నీ॥ సుదామ మనఁగా ఐరావతము- దానితో నుండునది* సుదామ్నా అద్రిణా ఏకదిక్ సౌదామినీ । సుదామమనెడి ప
ర్వతముతోఁగూడ నొకదిక్కునందుండునది* సుదామవద్దీర్ఘాకారోఽస్యా అస్తీతి వా । దండవలె దీర్ఘాకారము గలది ॥ ఇ
చ్చట సౌదామనీ- అనియు పాఠము గలదు॥ ౭॥ విశేషేణ ద్యోతత ఇతి విద్యుత్॥ త- నీ॥ * ద్యుత దీప్తౌ । మిక్కిలి ప్రకాశిం
చునది॥ ౮॥ చంచతీతి చంచలా* చంచ గతౌ। కదలునది॥ ౯॥ చోపతీతి చపలా* చుప మందాయాం గతౌ। మెల్లఁగాఁబో
వునది ॥ ౧౦ ॥ * స్ఫూర్జథు వజ్రనిర్ఘోష శబ్దములు ౨ వజ్రఘట్టనము వలనఁ గలిగిన మ్రోత పేళ్లు ॥ స్ఫూర్జతీతి స్ఫూ
మూ- స్ఫూర్జథుర్వజ్రనిర్ఘోషే ర్జథుః॥ ఉ- పు॥ * టుఓస్ఫూర్జా వజ్రనిర్ఘోషే । మిక్కిలి మ్రోయున
ది॥ ౧॥ వజ్రస్య నిర్ఘోషః వజ్రనిర్ఘోషః । వజ్రాయుధము యొక్క మ్రోత॥ పా॥ వజ్రనిష్పేష ఇతి వజ్రనిర్ఘాత ఇతి చ
పాఠః॥ ౨॥ * మేఘజ్యోతిరిరమ్మద శబ్దములు ౨ మేఘమున నున్న అగ్ని పేళ్లు॥ మేఘస్య జ్యోతిః మేఘజ్యోతిః॥ స- న॥ మే
మూ- మేఘజ్యోతిరిరమ్మదః॥ ౮౨॥ * ఘసంబంధమైన అగ్ని॥ ౧॥ ఇరయా జలేన మాద్యతి దీప్యత ఇతి ఇరమ్మదః* మ
దీ హర్షగ్లపనయోః। ఇర యనఁగా జలము- దాని చేత వృద్ధిఁబొందునట్టిది॥ ౨॥ * ఇంద్రాయుధ శక్రధనుశ్శబ్దములు ౨ ఇం
ద్రధనుస్సు పేళ్లు॥ ఇంద్రస్య ఆయుధం ఇంద్రాయుధం। ఇంద్రుని ఆయుధము॥ ౧॥ శక్రస్య ధనుః శక్రధనుః॥ స- న॥ శక్రుని ధనుస్సు॥
మూ- ఇంద్రాయుధం శక్రధనుః ** ౨॥ మేఘప్రతిఫలిత నానావర్ణస్య ధనురాకారేణ దృశ్యమానస్య సూర్యరశ్మే
ర్నామనీ । ఇది మేఘమునం బ్రతిఫలించి నానావర్ణమై ధనురాకారముగాఁ గనుపడుచున్న సూర్యరశ్మి * తదేవ ఋజు
మూ- తదేవ ఋజు రోహితమ్। * రోహితమిత్యుచ్యతే - ఆయింద్రధనుస్సు చక్కఁగా నుండెనేని రోహితమనంబ
డును॥ రోహతీతి రోహితం * రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే చ। ప్రాదుర్భవించునది* రోహితవర్ణత్వాద్వా రోహితం
రక్తవర్ణము గలది॥ ౧॥ ** వాన పేళ్లు ౨ వర్షతీతి వృష్టిః॥ ఇ- నీ॥ వర్షం చ* వృషు సేచనే । తడుపునట్టిది గనుక వృ
మూ- వృష్టిర్వర్షం * * ష్టిః వర్షము॥ ౧॥ ౨॥ ** కఱవు పేళ్లు ౨ । తద్విఘాతే వృష్టివిఘాతే అవగ్రహావగ్ర
తద్విఘాతేఽవగ్రహావగ్రహౌ సమౌ॥ హౌ శబ్దౌ వర్తేతే ॥ అవగృహ్ణాతి ప్రతిబధ్నాతి వర్షమితి అవగ్రహః - అవగ్ర
హశ్చ* గ్రహ ఉపాదానే। వర్షమును ప్రతిబంధించునట్టిది గనుక అవగ్రహము- అవగ్రహమును॥ ౧॥ ౨ ॥ ఇది గ్రహవిరో
ధము చేత సంభవించిన వర్షప్రతిబంధము ** జడివాన పేళ్లు- ౨॥ ధారాణాం సంభూయ పతనం ధారాసంపాతః । ఉ
మూ- ధారాసంపాత ఆసారః దకధారలు కూడి యొడతెగక పడుట॥ ౧॥ ఆసమంతాత్సరతీత్యాసారః* సృ గ
తౌ। అంతటఁబడునట్టిది॥ ౨॥ ** తుంపురుల పేళ్లు ౨॥ శీకతే సించతీతి శీకరః * శీకృ సేచనే తడుపునది* శీతం కరోతీతి వా
మూ- శీకరోఽంబుకణాస్స్మృతాః॥ శీకరః । శీతమును జేయునది॥ ౧॥ అంబూనాం కణాః అంబుకణాః । ఉదకముల
యొక్క లేశము॥ ౨॥ సృత ఇతి పాఠాంతరే- వాతవశేన ఇతస్తతః ప్రసరణం గతః సృతః* సృ గతౌ । గాలి చేత నిట్టట్టు ప్రసరించు
నది॥ ౩॥ * వడిగండ్ల పేళ్లు ౨॥ వర్షస్య ఉపలః। వర్షోపలః। వానయొక్క శిలలు॥ ౧॥ కృణోతి హినస్తి సస్యమితి కరకః॥
మూ- వర్షోపలస్తు కరకా స్స॥ * కృఞ్ హింసాయాం। పైరును చెఱచునది* కీర్యతే వాయునా భువీతి
కరకః * కౄ విక్షేపే। వాయువు చేత వెచ్చల్లఁబడునది అయం స్త్రీలింగే చ వర్తతే। ఇది స్త్రీలింగమందును గలదు। వర్షో
మూ- మేఘచ్ఛన్నేఽహ్ని దుర్దినం॥ ౮౪॥ పలే తు కరకా కరకోఽపి చ దృశ్యత ఇతి రభసః॥ ౨॥ * మేఘచ్ఛన్నేఽహ్ని దుర్దిన*
శబ్దో వర్తతే । మొయిళ్లచేఁ గప్పఁబడిన దినము దుర్దినమనంబడును । దుష్టం దినం దుర్దినం । దుష్టమైన దినము ॥ ౧॥ స

మేఘము మొదలైనవాని చేతఁ గప్పఁబడు పేళ్లు॥ ౮॥

మూ- అంతర్ధా వ్యవధా పుంసి త్వంతర్ధిర
పవారణం । అపిధానతిరోధానపిధాన
ఛాదనానిచ॥౮౫॥

అంతర్ధీయతే అనయా అంతర్ధా । వ్యవధీయతే అనయా వ్యవధా* డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। పదార్థము దీని చేత వ్యవహితముగా ధరింపఁబడును॥ ౧॥ ౨॥ అంతఃధీయతే అనేనేతి అంతర్ధిః॥ ఇ- పు॥ దీని చేత పదార్థము కానఁబడదు॥ ౩॥ అపవార్యతే అనేనేత్యపవారణం* వృఞ్ వరణే । దీని చేత పదార్థము కప్పఁబడును॥ ౪॥ అపిదధాతీత్యపిధానం। మిక్కిలి మరుఁగుపఱుచునది॥ ౫॥ తిరోదధాతీతి తిరోధానం । అడ్డమగునది॥ ౬॥ పిదధాతీతి పిధానం। మరుఁగవునట్టిది॥ ౭॥ ఛాదయతీతి ఛాదనం* ఛద అపవారణే। కప్పునది॥ ౮॥

**హిమాంశుశబ్దము మొదలు ౨౦ చంద్రుని పేళ్లు॥

మూ- హిమాంశుశ్చంద్రమాశ్చంద్ర ఇం
దుః కుముదబాంధవః । విధుస్సుధాం
శుశ్శుభ్రాంశురోషధీశో నిశాపతిః॥
౮౬ ॥ అబ్జో జైవాతృకస్సోమో గ్లౌ
మృగాంకః కళానిధిః। ద్విజరాజ
శ్శశధరో నక్షత్రేశః క్షపాకరః॥౮౭॥

హిమాః శీతాః అంశవో యస్య సః హిమాంశుః॥ ఉ- పు॥ చల్లని కిరణములు గలవాఁడు॥ ౧॥ చంద్రేణ కర్పూరేణ మీయతే ఉపమీయత ఇతి చంద్రమాః॥ స- పు॥ *మాఙ్ మానే। చంద్రమసఁగా కర్పూరము - దానితో సరిపోల్పఁబడువాఁడు॥ ౨॥ చందయతీతి చంద్రః *చది ఆహ్లాదనే। సంతోషింపఁజేయువాఁడు॥ ౩॥ ఉనత్తి తుషారకణైరితీందుః॥ ఉ - పు॥ *ఉందీ క్లేదనే । మంచుకిరణముల చేత తడిపెడువాఁడు॥ ౪॥ కుముదానాం బాంధవః కుముదబాంధవః। కలువలకు చుట్టము॥ ౫॥ దేవాపనం విశేషేణ దధయంతి పిబంతీతి విధుః॥ ఉ- పు॥ *ధేట్ పానే । వేల్పులు తని మిక్కిలి పానము చేయుదురు॥ ౬॥ సుధారూపా అంశవో యస్య సః సుధాంశుః॥ ఉ - పు॥ అమృతరూపములైన కిరణములు గలవాఁడు॥ ౭॥ శుభ్రాః అంశవో యస్య సః శుభ్రాంశుః॥ ఉ- పు॥ తెల్లని కిరణములు గలవాఁడు॥ ౮॥ ఓషధీనామీశః ఓషధీశః। వరి మొదలగు నోషధులకు ప్రభువు॥ ౯॥ నిశాయాః పతిః నిశాపతిః॥ ఇ- పు॥ రాతిరికి ఱేఁడు॥ ౧౦॥ అప్సు జాతః అబ్జః* జనీ ప్రాదుర్భావే। నీటియందుఁ బుట్టినవాఁడు॥ ౧౧॥ ఓషధీః జీవయతీతి జైవాతృకః *జీవ ప్రాణధారణే । పైరులను బ్రతికించువాఁడు॥ ౧౨॥ సూతే అమృతమితి సోమః* షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే । అమృతమును బుట్టించువాఁడు* సూయత ఇవా సోమః। ప్రతిపక్షమునందును బుట్టించఁబడువాఁడు॥ ౧౩॥ ప్రతిమాసం గ్లాయతి క్షయతీతి గ్లౌః॥ ఔ- పు॥ గ్లై హర్షక్షయే । ప్రతిమాసము క్షయించువాఁడు॥ ౧౪॥ మృగః అంకో యస్య సః మృగాంకః । మృగము చిహ్నముగాఁ గలవాఁడు॥ ౧౫॥ కళానాం నిధిః కళానిధిః॥ ఇ- పు॥ కళలకునికిపట్టు॥ ౧౬॥ ద్విజానాం బ్రాహ్మణానాం రాజా ద్విజరాజః। పుడమి వేల్పుల ఱేఁడు॥ ౧౭॥ శశస్య ధరః శశధరః। కుందేలును ధరించినవాఁడు॥ ౧౮॥ నక్షత్రాణామీశః నక్షత్రేశః। చుక్కల ఱేఁడు॥ ౧౯॥ క్షపాం కరోతీతి క్షపాకరః *డుకృఞ్ కరణే। రాత్రిని జేయువాఁడు॥

*.కళాశబ్దము చంద్రునిలో పదియాఱవపాలి పేరు ॥

మూ- కలాతు షోడశో భాగో

చంద్రస్య షోడశో భాగో యః స కలేత్యుచ్యతే। చంద్రుని పదియాఱవ భాగము కళ యనంబడును। కల్యతే సంఖ్యాయత ఇతి కలా* కల సంఖ్యానే । లెక్కపెట్టఁబడునది॥ ౧॥ షడధికా దశ షోడశ షోడశానాం పూరణః షోడశో భాగః । పదియాఱు భాగములను నిండించునది**

బింబశబ్దము మొదలు ౩ చంద్రసూర్యబింబముల పేళ్లు।

మూ- బింబోస్త్రీ మండలం త్రిషు।

బింబతి విస్తారం ప్రాప్నోతీతి బింబః॥ పు॥ * బింబ ఆభోగే విస్తారమును జెందునది బింబతి ప్రకాశత ఇతి వా బింబః* బింబ గతి ప్రజనన కాంత్యసనఖాదనేషు । ప్రకాశించునది ॥ ౧ ॥ మండయతి భూషయతీతి మండలం॥ త్రి॥ మడి భూషాయాం । అలంకరించునది ॥ ౨॥

*భిత్తశబ్దము మొదలు ౪ తునక పేళ్లు ॥

మూ- భిత్తం శకలఖండే వా పుం
స్యర్ధోర్ధం సమేంశకే॥ ౮౮॥

భిద్యత ఇతి భిత్తం* భిదిర్ విదారణే। ప్రక్కలింపఁబడునది॥ ౧॥ శక్యతే భేత్తుమితి శకలం ॥ న॥ శక్లు శక్తౌ॥ భేదింప శక్యమైనది॥ ౨॥ ఖండ్యత ఇతి ఖండం॥ న॥ ఖడి ఖండనే। తుంచఁబడునది॥ ౩॥ అర్ధతి భేదం గచ్ఛతీత్యర్ధః అర్ధం చ ।* అర్ధ గతౌ। భేదమును బొందునది* ఋధ్యతే భిద్యతే సముదాయోనేనేతి అర్ధః* ఋధు వృద్ధౌ। దీని చేత సముదాయము విభజింపఁబడును । ఈ అర్ధశబ్దము- శకలమును జెప్పునప్పుడు పుల్లింగము - సమభాగమును జెప్పునపుడు నపుంసకము॥ ౪॥

**చంద్రికాశబ్దము మొదలు ౩ వెన్నెల పేళ్లు॥

మూ- చంద్రికా కౌముదీ జ్యోత్స్నా

చంద్రోస్త్యస్యామితి చంద్రికా। చంద్రయుక్తమైనది॥ ౧॥ కుముదానామియం కౌముదీ- తద్వికాసహేతుత్వాత్ । కలువలు పుష్పించుటకు హేతువైనది గనుక కౌముది॥ ౨॥ జ్యోతిరస్యామస్తీతి జ్యోత్స్నా। ప్రకాశము కలిగినది॥ ౩॥

మూ- ప్రసాదస్తుప్రసన్నతా। **ప్రసాదప్రసన్నతాశబ్దములు ౨ స్వచ్ఛత్వము పేళ్లు॥ ప్రసీదతీతిప్రసాదః * షద్ఌ్ విశరణగత్యవసాదనేషు। ప్రసన్నస్యభావఃప్రసన్నతా। ప్రసన్నమగుటప్రసాదము- ప్రసన్నతయు॥౧॥ ౨॥ *

మూ- కళంకాంకౌలాంఛనంచచిహ్నంలక్ష్మ చలక్షణమ్ ॥౧౮॥ (పాఠిః కేతుర్ధ్వజోలింగం నిమిత్తంవ్యంజనం పదమ్। ప్రజ్ఞానంచాప్యభిజ్ఞానం లలామంచ లలామచ॥) ... కళంకశబ్దము మొదలు ౬ గుఱుతు పేళ్లు॥ కల్యతేజ్ఞాయతే అనేనేతికళంకః*కలసంఖ్యానే। దీనిచేతపదార్థంబెఱుంగఁబడును॥౧॥ అంక్యతే అనేనేత్యంకః* అకిలక్షణే। దీనిచేతపదార్థములక్షింపఁబడును॥౨॥ లాంఛ్యతేలక్ష్యతే అనేనేతిలాంఛనం*లాఛిలక్షణే। పదార్థముదీనిచేతలక్షింపఁబడును॥౩॥ చహ్యతీతిచిహ్నం*చహపరికల్కనే। ఎఱుఁగించునది*చహ్యతఇతిచిహ్నం। ఎఱుఁగఁబడునది॥౪॥ లక్ష్యతె అనేనేతిలక్ష్మ॥న-న॥ లక్షణం*లక్షదర్శనాంకనయోః। పదార్థముదీచేతఁజూడఁబడును॥౫॥ ౬॥

మూ- సుషమాపరమాశోభా *ఎక్కువైనకాంతిసుషమయనంబడును॥ సుష్ఠుసమంసర్వమస్యాస్సుషమా। దీనికిసర్వములెస్సగసమమైయుండును॥ ౧॥ *

మూ. శోభాకాంతిర్ద్యుతిశ్ఛవిః। ... శోభాశబ్దము మొదలుగ ౪ కాంతి పేళ్లు॥ శోభతఇతిశోభా* శుభశుంభశోభార్థే। ప్రకాశించునది॥౧॥ కామ్యతేనయాకాంతిః॥ఇ- సీ॥ *కముకాంతౌ। దీనిచేతకోరఁబడుచున్నదిగనుకకాంతి।౨॥ ద్యోతతఇతిద్యుతిః॥ఇ-సీ॥*ద్యుతదీప్తౌ। ప్రకాశించునది॥౩॥ ఛతినాశయత్యంధకారమితిఛవిః॥ఇ-సీ॥* ఛోఛ్ఛేదనే।అంధకారమునుపోఁగొట్టునది,ఛతినాశయత్యశోభామితివా। అశోభనుపోఁగొట్టునది॥౪॥ శోభాసాహచర్యాత్కాంత్యాదయఃస్త్రీలింగాః। శోభాశబ్దముతోఁగూటమివలనకాంత్యాదిశబ్దములు ౪ స్త్రీలింగములు*

మూ- అవశ్యాయస్తునీహారస్తుషారస్తుహినం హిమమ్ ॥౧౯॥ ప్రాలేయంమిహికాచాథ ... అవశ్యాయశబ్దము మొదలు ౭ మంచు పేళ్లు॥ అవశ్యాయతేశైత్యంసంపద్యతఇత్యవశ్యాయః * శైఙ్ గతౌ। శైత్యమునుబొందినది॥౧॥ నితరాంహ్రియతెఅగ్నినానీహారః*హృఙ్ హరణె। అగ్నిచేతమిక్కిలిహరింపఁబడునది॥౨॥ తప్తంతోషయతీతితుషారః*తుషతుష్టౌ। తాపమునొందినవానిసంతోషింపఁజేయునది॥౩॥ తోహరిఅర్దయతిపద్మమితితుహినం* తుహిర్ అర్దనే। పద్మమునుపీడించునది॥౪॥ హంతితాపమితిహిమం*హనహింసాగత్యోః। తాపమునుబోఁగొట్టునది॥౫॥ ప్రళయాచ్ఛరదంతాగతమితిప్రాలేయం। ప్రళయమనఁగాఅంతము-శరత్కాలాంతమునవచ్చునది॥౬॥ మేహతిభువనమితిమిహికా* మిహసేచనే। భూమినితడుపునది॥ పా॥ మహికా॥మహ్యతేలాకిభిరితిమహికా* మహపూజాయాం। కాముకులచేతపూజింపఁబడునది ॥పా ॥హిమికా ॥హినోతివర్ధతెహిమికా*హిగతౌవృద్ధౌచ। వృద్ధిఁబొందునది॥ ౭॥

మూ- హిమానీహిమసంహతిః। ... *మంచుసమూహముహిమానియనంబడును॥ మహద్ధిమంహిమాని ॥ ఈ-సీ ॥ అధికమైనమంచు ॥ ౧ ॥ హిమస్యసంహతిఃహిమసంహతిః॥ ఇ-సీ॥ మంచుసమూహము**

మూ- శీతంగుణే తద్వదర్థాస్సుషీమశ్శిశిరోజడః ॥౨౦॥ తుషారశ్శీతలశ్శీతోహిమస్సప్తాన్యలింగకాః। ... శీతశబ్దము మొదలు ౭ శైత్యగుణముగలవస్తువు పేళ్లు॥ శీతంగుణవాచిక్లీబం। శీతశబ్దముగుణమునుజెప్పునపుడు - న॥ తద్వదర్థాశ్శీతగుణవద్వస్తువాచకాః- సుషీమాదయస్సప్తఅన్యలింగకాఃవిశేష్యలింగకాః ఆగుణముగలపదార్థమునుజెప్పెడుసుషీమశబ్దము మొదలగు- ౭- శబ్దములువిశేష్యలింగముగలవి॥ శ్యాయతేశీతం*శైఙ్గతౌ। వ్యాపించునది॥౧॥ సుష్ఠుసినోతివ్యాపారంబధ్నాతీతిసుషీమః*షిఞ్బంధనే। వ్యాపారములులెస్సగాబంధించునది॥ పా॥సుశిమః॥సుష్ఠుశ్యాయతఇతిసుశిమః। ఇతితాలవ్యపాఠోప్యస్తి। లెస్సగావ్యాపించునది॥ ౧॥ శినోతిపద్మశోభామితిశిశిరః* శిఞ్నిశాతనే। పద్మములకాంతినిచెఱుచునది॥౨॥ జలత్యపవారయతీతిజడః।లడయోరభేదాత్* జలఅపవారణే। ధైర్యమునునివారించునది॥ ౩॥ తప్తంతోషయతీతితుషారః* తుషతుష్టౌ। తప్తుఁడైనవానిసంతోషింపఁజేయునది॥౪॥ శీతంలాతిదదాతీతిశీతలః* లాదానే। శీతమునిచ్చునది॥౫॥ శ్యాయతేశీతః*శైఙ్గతౌ। వ్యాపించునది॥౬॥ హినోతివర్ధతఇతిహిమః* హిగతౌవృద్ధౌచ।వృద్ధిఁబొందునది॥**

మూ- ధ్రువఔత్తానపాదిస్స్యాత్ ... ధ్రువఔత్తానపాదిశబ్దములుధ్రువుని పేళ్లు॥ ధ్రువతీతిధ్రువః * ధ్రువస్థైర్యే। స్థిరమైనవాఁడు॥౧॥ఉత్తానపాదస్యఅపత్యంఔత్తానపాదిః। ఉత్తానపాదునికొడుకు**

మూ- అగస్త్యఃకుంభసంభవః॥౨౧॥మై అగస్త్యశబ్దము మొదలు ౩ అగస్త్యుని పేళ్లు ॥ అగంవింధ్యంస్త్యాయతిస్తంభ

త్రావరుణిః ... యతీత్యగస్త్యః॥ స్త్యైష్ట్యైశబ్దసంఘాతయోః। అగమనఁగా పర్వతము-
వింధ్యపర్వతమును అణఁగించినవాఁడు॥ అగస్తిరితి పాఠాంతరం॥౧॥ కుంభసంభవో యస్య సః కుంభసంభవః। కలశమునందుఁ
బుట్టినవాఁడు॥ ౨॥ మిత్రావరుణయోరపత్యం మైత్రావరుణిః॥ ఇ-పు॥ మిత్రావరుణులకొడుకు॥ ౩॥**

మూ- రస్యైవ లోపాముద్రా సధర్మిణీ। . లోపాముద్రాశబ్దము అగస్త్యునిభార్య పేరు॥ అస్యైవ అగస్త్యస్యైవ స
ధర్మిణీ పత్నీ లోపాముద్రేత్యుచ్యతే। ఈ యగస్త్యునిభార్య లోపాముద్ర యనంబడును॥ లోపయతి యోషితాం రూపా
భిమానమితి లోపా- ముద్రయతి స్రష్టుస్సృష్టిమితి ముద్రా- లోపా చాసౌ ముద్రా చ లోపాముద్రా। స్త్రీలయొక్క రూ
పాభిమానమును లోపము చేయునదియు- బ్రహ్మసృష్టిని ముద్రింపఁజేయునదియును గనుక లోపాముద్ర, ముదం రాతీతి ము
ద్రా॥ రా ఆదానే- సా న భవతీత్యముద్రా। విరహే పతిశుశ్రూషాలోపేన అముద్రా అసంతుష్టా లోపాముద్రా। ముద్ర
యనఁగా సంతోషముగలది -భర్తృవిరహకాలమునందు పతిశుశ్రూష లేమిచేత సంతసములేనిది గనుక లోపాముద్ర॥౧॥
సమానః ధర్మః అస్యా అస్తీతి సధర్మిణీ। పతితో సమానమైన ధర్మము గలది॥*

మూ- నక్షత్రమృక్షం భం తారా తారకాప్యు డువా స్త్రియామ్॥ ౯౩॥ ... నక్షత్రాదిశబ్దములు ౬ నక్షత్రము పేళ్లు॥ న క్షరతీతి నక్షత్రం॥ క్ష
ర సంచలనే। పోనిది గనుక నక్షత్రము, న క్షీయత ఇతి వా నక్షత్రం *
క్షి క్షయే। నశింపఁబడనిది॥ ౧॥ ఋక్షతి తమో నాశయతీతి ఋక్షం॥ ఋక్ష హింసాయాం। చీకటిని పోఁగొట్టునది,
ఋక్షతీతి ఋక్షం। ఋక్ష గతౌ। సంచరించునది॥ ౨॥ భాతీతి భం * భా దీప్తౌ। ప్రకాశించునది॥ ౩॥ తరంత్యనయా నావి
కా ఇతి తారా- తారకా చ॥ స్త్రీ॥ * తౄ ప్లవనతరణయోః। దీనిచేత నావికులు తరింతురు॥ ౪॥౫॥ ఉడ్డీయత ఇత్యుడు॥ ఉ-
స్త్రీ॥ డీఙ్ విహాయసా గతౌ। ఆకాశమందు సంచరించునది॥ ౬॥ ఉడువా స్త్రియాం- ఉడుశబ్దో వికల్పేన స్త్రీలింగే వర్తతే-
పక్షే నపుంసకలింగే చ। తారకాపీత్యపిశబ్దేన తారకాశబ్దస్యాపి నా స్త్రియామిత్యనేనాన్వయః- పక్షే క్లీబత్వం చ - ఉ
డుశబ్దసాహచర్యాత్- తదుక్తం॥ ద్విత్రైరివ్యోమ్ని తుషారబిందుమధురచ్ఛాయైస్స్థితం తారకైరితి। ఉడుశబ్దమునకు
స్త్రీనపుంసకలింగములు గలవు। తారా తారకాశబ్దములకు నుడుశబ్దమువలె లింగములు గలవు *** అశ్వినీత్యాదితారా

మూ. దాక్షాయణ్యోఽశ్వినీత్యాదితారాః . దాక్షాయణ్య ఇత్యుచ్యంతే। అశ్విన్యాది రేవత్యంత నక్షత్రములు దా
క్షాయణులనంబడును॥ దక్షస్య ప్రజాపతేరపత్యాని స్త్రియః దాక్షాయణ్యః దక్షప్రజాపతియొక్క కొమార్తెలు॥౧॥*

మూ- అశ్వయుగశ్వినీ। ... అశ్విని పేళ్లు ౨॥ అశ్వం యునక్తి రూపేణ బధ్నాతీత్యశ్వయుక్॥ జ-స్త్రీ॥*
యుజిర్ యోగే। రూపముచేత అశ్వసామ్యమును బొందునది॥౧॥ అశ్వరూపయోగాదశ్వినీ॥ ఇ-స్త్రీ॥ అశ్వమువంటి రూపము

మూ- రాధా విశాఖా ... గలది॥ ౨॥* విశాఖ పేళ్లు ౨॥ రాధ్నోతి కార్యమితి రాధా॥ రాధ సాధ సంసిద్ధౌ। కార్య
మును సిద్ధింపఁజేయునది॥౧॥ విశాఖతే కాంత్యా వ్యాప్నోతీతి విశాఖా॥ శాఖృ వ్యాప్తౌ। కాంతిచేత వ్యాపించునది॥ ౨॥*

మూ- పుష్యే తు సిద్ధ్యతిష్యౌ ... పుష్యనక్షత్రము పేళ్లు॥ ౩॥ పుష్ణాతి అభిలషితమితి పుష్యః- పుష్యంత్యస్మిన్నర్థా ఇ
తి వా పుష్యః * పుష పుష్టౌ। కోరికను వృద్ధిఁబొందించినది॥౧॥ సిద్ధ్యంత్యస్మిన్నర్థా ఇతి సిద్ధ్యః। దీనియందు ప్రయోజనము
లు సిద్ధించును గనుక సిద్ధ్యము॥ పు॥ సాధ్నోతి వాంఛితమితి సిద్ధ్యః। కోరికను సాధించునది॥ ౨॥ తుష్యంత్యస్మిన్నర్థసిద్ధ్యా ఇతి
తిష్యః॥ తుష తుష్టౌ। దీనియందు కార్యసిద్ధికొఱకు సంతోషింతురు॥ త్విషత ఇతి వా తిష్యః॥ త్విష దీప్తౌ। ప్రకాశించున

మూ- శ్రవిష్ఠయా॥ ౯౪॥ సమా ధనిష్ఠా ... ది॥ ౩॥* ధనిష్ఠ పేళ్లు॥ ౨॥ శూయతే శుభకర్మణేతి శ్రవిష్ఠా॥ శ్రు శ్రవణే।
శుభకర్మమునందు మంచిదని వినఁబడునది॥ ౧॥ ధనతి ధనం కరోతీతి ధనిష్ఠా॥ ధన ధాన్యే। సంపదను జేయునది॥ ౨॥**

మూ- స్స్యుః ప్రోష్ఠపదా భాద్రపదాః స్త్రియః। పూర్వోత్తరా భాద్రల పేళ్లు॥ ౨॥ ప్రోష్ఠశ్చ భాద్రశ్చ గౌః- తస్యేవ ప
దాన్యాసామితి ప్రోష్ఠపదా భాద్రపదాశ్చ॥ ఆ-స్త్రీ॥ ప్రోష్ఠమనఁగాను భాద్రమనఁగాను గోవు। దానిపాదములవంటి పాద
ములుగలవి॥ ప్రోష్ఠే సాధనే పదే యాసాం తాః। కార్యసాధనములైన పాదములుగలవి॥ భాద్రే సారే పదే యాసాం తాః।
శ్రేష్ఠములైన పాదములుగలవి॥**

మూ- మృగశీర్షం మృగశిరస్తస్మిన్నేవాగ్రహాయణీ॥ ౯౫॥ ... మృగశీర్షము పేళ్లు ౩ ఆకృత్యా మృగస్యేవ శీర్షం యస్య తత్
మృగశీర్షం- మృగశిరశ్చ॥ స-న॥ ఆకృతిచేత మృగముయొక్క శిర
మువంటి శిరముగలిగినది॥౧॥౨॥ అగ్రే హాయనో స్యాః ఆగ్రహాయణీ॥ ఈ-స్త్రీ॥ మృగశీర్షయుక్తపౌర్ణమాస్యాః సంవత్సరాదీ
నవధాన్యహవిర్యాగకర్తృత్వాత్। మృగశీర్షనక్షత్రముతోఁగూడిన పున్నమయందు సంవత్సరమునకు మొదట నూతన
ధాన్యముచేత హవిర్యాగము చేయుటవలన ఆగ్రహాయణి యనఁగా అగ్రమందు హాయనము గలిగినది, ఆగ్రహాయనా నవ

ప్రీహాయణః అస్యాం సంతీతి ఆగ్రహాయణీ। నూతనధాన్యములు ఇందుగలవుగనుక ఆగ్రహాయణి॥౩॥ **తస్యామృగశీర్షస్య

మూ- ఇల్వలాస్తచ్ఛిరోదేశే తారకానివసంతి యాః

శిరోదేశే యాస్తారకానివసంతి తా ఇల్వలా ఇత్యుచ్యంతే। మృగశీర్షనక్షత్రము పయిఁదనున్న నక్షత్రములు ఇల్వలలనంబడును॥ ఇలంతి గచ్ఛంతి నక్షత్రాణాం మూర్ధ్ని ఇతి ఇల్వలాః॥సీ॥ *ఇల ప్రేరణే। నక్షత్రముల మీఁద సంచరించునది * శివబాణేన ఇల్యంతే ప్రేర్యంతే ఇల్వలాః। శివుని బాణముచేత ప్రేరేపింపఁబడినవి॥ పా॥ ఇన్వకాః***

మూ- బృహస్పతిస్సురాచార్యో గీష్పతిర్ధిషణో గురుః ॥౨౪॥ జీవ ఆంగీరసో వాచస్పతిశ్చిత్రశిఖండిజః। ...

బృహస్పతిశబ్దము మొదలు ౯ బృహస్పతి పేళ్లు॥ బృహతాం దేవానాం వేదమంత్రాణాం వా పతిః బృహస్పతిః॥ఇ-పు॥ దేవతలును వేదమంత్రములును బృహత్తులనంబడును- వారలకైనను వానికైనను ప్రభువు॥౧॥ సురాణాం ఆచార్యః సురాచార్యః దేవతలకాచార్యుఁడు॥౨॥ గిరాం పతిః గీష్పతిః। వాక్కులకు పతి॥౩॥ ధిషణా బుద్ధిరస్యాస్తీతి ధిషణః। మంచిబుద్ధిగలవాఁడు॥౪॥ సర్వార్థాన్ గృహ్ణాతీతి గురుః॥ఉ-పు॥ *గ్రుశబ్దే। సర్వార్థములను వచించువాఁడు॥౫॥ జీవయతి దేవానితి జీవః *జీవప్రాణధారణే। దేవతలను బ్రతికించువాఁడు, జీవ్యతే మృతోఽనేనజీవః। చచ్చినవాఁడు ఈయనచేత బ్రతుకును॥౬॥ అంగిరసః అపత్యం ఆంగీరసః। అంగిరస్సుకొడుకు ॥౭॥ వాచాంపతిః వాచస్పతిః। వాక్కులకు పతి॥౮॥ అంగిరా ఏవ చిత్రశిఖండీ- తస్మాజ్జాతః చిత్రశిఖండిజః। చిత్రశిఖండియనఁగా నంగిరస్సు- వానికొడుకు ॥౯॥

మూ- శుక్రో దైత్యగురుః కావ్య ఉశనా భార్గవః కవిః॥౨౫॥ ...

శుక్రశబ్దము మొదలు ౬ శుక్రుని పేళ్లు॥ శుక్లవర్ణతాచ్ఛుక్రః। శ్వేతవర్ణముగలవాఁడు, రుద్రశుక్రద్వారేణ నిర్యాతత్వాద్వా శుక్రః। రుద్రుని రేతస్సువలనఁ బుట్టినవాఁడు, శుచం దుఃఖం రాతి దేవేభ్య ఇతి వా శుక్రః *రాదానే। దేవతలకు దుఃఖమునిచ్చువాఁడు॥౧॥ దైత్యానాం గురుః దైత్యగురుః॥ఉ-పు॥ దైత్యులకుగురువు॥౨॥ కవేరపత్యం కావ్యః। కవియను ఋషికొడుకు॥ ౩॥ వష్టి ఇచ్ఛతి దైత్యశ్రేయ ఇత్యుశనా॥స-పు॥ *వశకాంతౌ। అసురల శ్రేయస్సునిచ్ఛయించువాఁడు॥౪॥ భృగోరపత్యం భార్గవః। భృగుసంతతియందుఁ బుట్టినవాఁడు॥౫॥ కవయతి చాతుర్యేణ వర్ణయతీతి కవిః॥ఇ-పు॥ చాతుర్యముచేత వర్ణించువాఁడు॥౬॥ • అంగా-

మూ- అంగారకః కుజో భౌమో లోహితాంగో మహీసుతః...

రకశబ్దము మొదలు ౫ కుజుని పేళ్లు॥ అంగతి గచ్ఛతీత్యంగారకః *అగిగతౌ। సంచరించువాఁడు *అంగాని ఆరయతి పీడయతీతి వా* అరపీడనే। శరీరములను పీడించువాఁడు *అంగారవర్ణత్వాదంగారకః। నిప్పువంటివర్ణముగలవాఁడు॥౧॥ కౌ పృథివ్యాం జాతః కుజః *జనీప్రాదుర్భావే। భూమియందుఁ బుట్టినవాఁడు॥౨॥ భూమేరపత్యం భౌమః। భూమిదేవికొడుకు॥౩॥ లోహితమంగం యస్యసః లోహితాంగః। ఎఱ్ఱని కాంతిగలవాఁడు॥౪॥ మహ్యాః సుతః మహీసుతః। భూమిదేవికొడుకు॥౫॥ **బుధుని పేళ్లు ౩ రోహిణ్యాః అప-

మూ- రౌహిణేయో బుధస్సౌమ్య ...

త్యం రౌహిణేయః। రోహిణీదేవికొడుకు॥ ౧॥ బుధ్యతే సర్వమితి బుధః *బుధ అవగమనే। సర్వము నెఱింగినవాఁడు॥౨॥ సోమస్యాపత్యం సౌమ్యః। చంద్రునికొడుకు॥ ౩ ॥ *

మూ- స్సమౌ సౌరిశనైశ్చరౌ॥౨౬॥ (శని మందపంగు కాళచ్ఛాయాపుత్రో సితోఽర్కజః।) ...

శని పేళ్లు-౨॥ సూరస్యాపత్యం సౌరిః॥పా॥ సౌరో వా। సూర్యునికొడుకు॥౧॥ శనైః మందం చరతీతి శనైశ్చరః *చరగతిభక్షణయోః। మెల్లఁగా సంచరించువాఁడు॥౨॥ (శనిః-మందః-పంగుః- కాళః-ఛాయాపుత్రః-అసితః-అర్కజః) ఏతాన్యపి శనైశ్చరనామాని- ఇవి శనైశ్చరుని పేళ్లు**

మూ- తమస్తు రాహుస్స్వర్భానుస్సైంహికేయో విధుంతుదః। ...

రాహువు పేళ్లు ౫ ॥ సూర్యాచంద్రమసౌ అనేన తామ్యత ఇతి తమః॥స-పు॥ *తముగ్లానౌ। ఇతనిచేత సూర్యచంద్రులు వ్యథనుబొందుదురు॥ప॥ తమస్సారిత్వాత్తమః॥స-న॥ తమస్సును జేయువాఁడు *తమ ఆకృతిరస్య-తమః॥స-న॥ చీకటిరూపముగాఁగలవాఁడు॥౧॥ రహతి భుక్త్వా త్యజతి సూర్యాచంద్రమసావితి రాహుః॥ఉ-పు॥ *రహత్యాగే। సూర్యచంద్రులను కబళించి విడుచువాఁడు॥౨॥ స్వః స్వర్గే భాతీతి స్వర్భానుః॥ఉ-పు॥ *భాదీప్తౌ। స్వర్గమునందు ప్రకాశించువాఁడు॥౩॥ సింహికాయాః అపత్యం సైంహికేయః। సింహికహిరణ్యకశిపుని చెల్లెలు- ఆమెకొడుకు॥౪॥ విధుం తుదతీతి విధుంతుదః *తుద వ్యథనే। విధువనఁగా చంద్రుఁడు అతని వ్యథపెట్టువాఁడు॥౫॥*

మూ- సప్తర్షయో మరీచ్యత్రిముఖాశ్చిత్రశిఖండినః॥౨౭॥

సప్తఋషులు చిత్రశిఖండులనంబడుదురు॥ సప్తఋషయః మరీచ్యత్రిముఖాః చిత్రశిఖండిన ఇత్యుచ్యంతే। మరీచిః- అత్రిః-అంగిరాః-పులస్త్యః-పులహః-క్రతుః-వసిష్ఠశ్చేతి సప్తైతే ఋషయః। మరీచి-అత్రి-అంగిరస్సు- పులస్త్యుఁడు-పులహుఁడు- క్రతువు-వసిష్ఠుఁడు-వీర లేడుగురును చిత్ర

శిఖండులనంబడుదురు॥ చిత్రాశ్శిఖండాః చూడావిశేషాః ఏషాంసంతీతిచిత్రశిఖండినః॥ న- పు॥ చిత్రములైనజటావిశేష
మూ- రాశీనాముదయోలగ్నం ములుగలవారు॥౧॥ **రాశీనాం మేషాదీనాముదయోలగ్నమిత్యుచ్యతే। మేషాదిరా
తేతు మేషవృషాదయః॥ . సులయొక్క-యుదయములగ్నమనంబడును॥ రాతిదదాతికాలాదిఫలమితిరాశిః॥
ఇ- పు॥ కాలాదిఫలమునిచ్చునది॥ లగతిగ్రహైస్సంబధ్నాతీతిలగ్నం॥ లగేసంగే। గ్రహములతో సంబంధించునది॥౧ తేతు
మేషవృషాదయోద్వాదశ। అవి మేషవృషభములు మొదలైనవి॥౧౨॥**

మూ- సూరసూర్యార్యమాదిత్యద్వాదశా
త్మదివాకరాః॥ ౧౦॥ భాస్కరాహ
స్కరబ్రధ్న ప్రభాకర విభాకరాః।
భాస్వద్వివస్వ త్సప్తాశ్వ హరిదశ్వో
ష్ణరశ్మయః॥౧౧॥ వికర్తనార్కమా
ర్తాండమిహిరారుణపూషణః। ద్యుమ
ణిస్తరణిర్మిత్ర శ్చిత్రభానుర్విరోచ
నః॥౧౨॥ విభావసుర్గ్రహపతి స్త్వి
షాంపతిరహర్పతిః। భానుర్హంస
స్సహస్రాంశు స్తపనస్సవితారవిః॥
౧౩॥ (కర్మసాక్షీజగచ్చక్షురంశు
మాలీత్రయీతనుః। ప్రద్యోతనో దిన
మణిఃఖద్యోతోలోకబాంధవః॥ ఇ
నోత్త్రమోధామనిధిః పద్మినీవల్లభో
హరిః) ...

సూరశబ్దము మొదలు 3౭ సూర్యుని పేర్లు॥ సరతిచరతీతిసూరః* సృగ
తౌ। సంచరించువాఁడు॥ పా॥ సూరశబ్దశ్శూర ఇతి తాలవ్యాదిరప్య
స్తి। తదుక్తమాశ్చర్యమంజర్యాం। నిత్యముదయవానపిశూరశ్చ్రవ
త్యర్కపితరణివత్తీక్ష్ణకర తాపితభువనవలయ ఇతి। సూరశబ్దము శవ
[illegible]గ్గాదియునుగలదు॥౧॥ సువతిప్రేరయతి వ్యాపారేష్వితిసూర్యః *
షూప్రేరణే। వ్యాపారములయందు ప్రేరేపించువాఁడు॥ ౨॥ ఇయ
ర్తిగచ్ఛతీతిఅర్యమా॥ న- పు॥ *ఋగతౌ। గమనయుక్తుఁడు॥౩॥ అ
దితేరపత్యంఆదిత్యః। అదితికొడుకు॥౪॥ ద్వాదశఆత్మానః మూర్తయః
యస్యద్వాదశాత్మా॥ న-పు॥ పండ్రెండువిధములైనమూర్తులుగలవాఁ
డు॥౫॥ దివాదినంకరోతీతిదివాకరః। దినమును జేయువాఁడు, దివా అ
హ్ని ప్రాణినశ్చేష్టావతఃకరోతీతీదివాకరః। పగలు జీవులను వ్యాపా
రవంతులుగాఁ జేయువాఁడు॥౬॥ భాసంకరోతీతిభాస్కరః। కాంతి
ని జేయువాఁడు॥౭॥ అహఃకరోతీత్యహస్కరః* డుకృఞ్ కరణే।
అహస్సును జేయువాఁడు॥౮॥ అన్యతేజఃబధ్నాతీతిబ్రధ్నః। ఇతరతే
జస్సును నిరోధించువాఁడు, బధ్నాతితిమిరంబ్రధ్నః* బధబంధనే।
తిమిరమునడ్డపెట్టువాఁడు॥౯॥ ప్రభాంకరోతీతిప్రభాకరః। ప్రశస్తమైనకాంతిని జేయువాఁడు॥౧౦॥ విశేషేణభాంక
రోతీతివిభాకరః। మిక్కిలికాంతిని జేయువాఁడు॥౧౧॥ భాసఃఅస్యసంతీతిభాస్వాన్॥త-పు॥ కాంతులుగలవాఁడు॥
౧౨॥ వివస్తేప్రభయా ఆచ్ఛాదయతీతివివస్వాన్ *వసఆచ్ఛాదనే। కాంతిచేత నన్నిటిని గప్పెడువాఁడు॥౧౩॥ సప్తఅశ్వా
యస్యసః సప్తాశ్వః। ఏడుగుఱ్ఱములుగలవాఁడు, సప్తనామకః అశ్వోయస్యేతివా సప్తాశ్వః। సప్తయనెడునొకగుఱ్ఱము
గలవాఁడు॥౧౪॥ హరితఃహరిద్వర్ణాః అశ్వాఃయస్యహరిదశ్వః। పచ్చనికాంతిగలగుఱ్ఱములుగలవాఁడు॥౧౫॥ ఉష్ణాః
రశ్మయోయస్యఉష్ణరశ్మిః॥ ఇ-పు॥ ఉష్ణములైనకిరణములుగలవాఁడు॥౧౬॥ వికృంతతితమఇతివికర్తనః* కృతీచ్ఛేదనే।
తమస్సును పోఁగొట్టువాఁడు, విశ్వకర్మణా వికృత్యతఇతివా వికర్తనః। పూర్వమితఁడు సహింపఁగూడని తేజస్సుగలవాఁ
డై యుండఁగా విశ్వకర్మచేత నితనికాంతి విచ్ఛేదింపఁబడెను॥౧౭॥ అర్చ్యతఇత్యర్కః* అర్చపూజాయాం। పూజింపఁబ
డువాఁడు॥౧౮॥ మృతండస్యాపత్యం మార్తండః। మృతండుఁడను వానికొడుకు॥ పా॥ మార్తాండః॥ మృతంబ్రహ్మాండం
జీవయతీతి మార్తాండః। నశించిన బ్రహ్మాండమును బ్రతికించువాఁడు॥౧౯॥ మేహతి మేఘరూపీ విశ్వం సించతీతి మిహిరః*
మిహ సేచనే। తాను మేఘరూపియై ప్రపంచమును తడిపెడువాఁడు॥౨౦॥ ఇయర్తి గచ్ఛతీత్యరుణః* ఋగతౌ। సంచరించు
వాఁడు॥౨౧॥ పుష్ణాతీతి పూషా॥ న-పు॥ *పుష పుష్టౌ। పోషించువాఁడు॥౨౨॥ దివః ఆకాశస్యమణిః ద్యుమణిః॥ ఇ-పు॥ ఆకాశ
మునకు మణివంటివాఁడు॥౨౩॥ తరంత్యనేన తమ ఇతి తరణిః ఇ-పు॥ తౄప్లవనతరణయోః। అంధకారమును తనిచేత రింతురు,
తరతి నభ్యితి వా। ఆకాశమును దాటువాఁడు॥౨౪॥ సర్వభూతేషు మేద్యతి స్నిహ్యతీతి మిత్రః* ఞిమిదా స్నేహనే। సర్వ
భూతములయందును స్నేహయుక్తుఁడు॥౨౫॥ చిత్రాః భానవో యస్యసః చిత్రభానుః॥ ఉ-పు॥ నానావర్ణములైనకిర
ణములుగలవాఁడు॥౨౬॥ విశేషేణ రోచతే ప్రకాశతఇతి విరోచనః* రుచదీప్తౌ। విశేషముగా ప్రకాశించువాఁడు॥౨౭॥
విభాప్రభైవవసు ద్రవ్యమస్యవిభావసు॥ ఉ-పు॥ కాంతియే ధనముగాఁగలవాఁడు॥౨౮॥ గ్రహాణాంపతిః గ్రహపతిః॥ ఇ-పు॥
గ్రహములకు ప్రభువు॥౨౯॥ త్విషాం భానాంపతిః॥ త్విషాంపతిః ఇ-పు॥ కాంతులకు పతి। అలుక్సమాసము॥౩౦॥ అహ్నాః
పతిః అహర్పతిః॥ ఇ-పు॥ పగటికి ప్రభువు॥౩౧॥ భాతీతి భానుః॥ ఉ-పు॥ భాదీప్తౌ। ప్రకాశించువాఁడు॥౩౨॥ హంతితమః-హం

సః॥ హానహింసాగతో ్యోః॥ తమస్సును పోఁగొట్టువాఁడు॥౩౩॥ సహస్రమంశవో యస్యసహస్రాంశుః॥ఉ-పు॥ వెయికిరణములుగలవాఁడు॥౩౪॥ తపతీతితపనః* తపసంతాపే॥ తపించువాఁడు॥౩౫॥ సువతిసుప్తం ప్రేరయతీతిసవితా॥ ఋ-పు॥ షూప్రేరణే॥ సుప్తుని ప్రేరేపించువాఁడు॥౩౬॥ రూయతేస్తూయత ఇతిరవిః॥ఇ-పు॥ రుశబ్దే॥ నుతింపఁబడువాఁడు॥౩౭॥ (కర్మణః సాక్షీ కర్మసాక్షీ॥న-పు॥ కర్మలకు సాక్షి॥ జగతశ్చక్షురివ జగచ్చక్షుః॥స-పు॥ జగత్తునకు నేత్రమువంటివాఁడు॥ అంశుమాలాః కిరణరాజయః అస్యసంతీతి అంశుమాలీ॥న-పు॥ కిరణసమూహముగలవాఁడు॥ త్రయీ త్రయో వేదా ఏవ తనుర్యస్య త్రయీతనుః॥ ఉ-పు॥ మూఁడువేదములే శరీరముగాఁగలవాఁడు॥ ప్రకృష్టం ద్యోతతే ప్రద్యోతనః॥ విశేషముగా ప్రకాశించువాఁడు॥ దినస్యమణిః దినమణిః॥ఇ-పు॥ పగటికిరత్నమువంటివాఁడు॥ ఖద్యోతతె ఖద్యోతః-ద్యుతదీప్తౌ॥ ఆకాశమందు ప్రకాశించువాఁడు॥ లోకస్యబాంధవో లోకబాంధవః॥ లోకమునకు చుట్టము॥ సురేషు ఉత్తమస్సురోత్తమః॥ దేవతలయందు శ్రేష్ఠుఁడు॥ భామ్నాంనిధిః భానిధిః॥ కాంతులకు నిధియైనవాఁడు॥ పద్మిన్యాః వల్లభః పద్మినీవల్లభః॥ తామరకొలనుకు ప్రియుఁడు॥ తమోహరతీతిహరిః॥ చీకటినిపోఁగొట్టువాఁడు॥)

మూ- మాఠరః పింగళో దండశ్చండాంశోః పారిపార్శ్వకాః। ...

మాఠరశబ్దము మొదలు ౩ సూర్యుని పార్శ్వంబులనుండు విఘ్నదేవతల పేళ్లు॥ సూర్యస్యదయాళుత్వాద్రక్షోవరప్రదానశంకయా ఇంద్రాదయస్తన్నికటేవిఘ్నకర్తారం వర్తంతే - తత్రయమాగ్నిరుద్రాః క్రమేణమాఠరపింగళదండా ఇత్యుచ్యంతే। సూర్యుఁడు దయాళువుగనుక రాక్షసులకు వరమిచ్చునను సందియముచేత నింద్రాదులు విఘ్నదేవతలై నామాంతరములతో సూర్యునిసమీపముననుందురు - అందుయమాగ్నిరుద్రులు వరుసగా మాఠరపింగళదండులనంబడుదురు॥ మఠతినివసతి సూర్యసమీపే మాఠరః* మఠనివాసే॥ సూర్యసమీపముననివసించువాఁడు॥౧॥ పింగళవర్ణత్వాత్పింగళః॥ పింగళవర్ణముగలవాఁడు॥౨॥ దండకారిత్వాద్దండః॥ దండించువాఁడు॥౩॥ పరిపార్శ్వమేవపారిపార్శ్వం - తత్రవర్తంతే పారిపార్శ్వకాః॥ పార్శ్వములయందంతటనుండువారు॥పా॥ పారిపార్శ్వంగచ్ఛంతీతి పారిపార్శ్వగాః ఇత్యేవం పాఠాంతరం॥ ప్రక్కలయందంతటసంచరించువారు॥

మూ- సూరసూతో ఽరుణో ఽనూరుః కాశ్యపిర్గరుడాగ్రజః॥౧౪॥ ...

సూరసూతశబ్దము మొదలు ౫ అనూరుని పేళ్లు॥ సూరస్యసూతః సూరసూతః॥ సూర్యుని సారథి॥౧॥ ఋచ్ఛతీత్యరుణః ఋగతౌ॥ గమనయుక్తుఁడు* అరుణవర్ణత్వాదరుణః॥ ఎఱ్ఱనికాంతిగలవాఁడు॥౨॥ నవిద్యేతే ఊరూయస్యస అనూరుః॥ఉ-పు॥ తొడలు లేనివాఁడు॥౩॥ కశ్యపస్యఅపత్యం కాశ్యపిః॥ఇ-పు॥ కశ్యపప్రజాపతికొడుకు॥౪॥ గరుడస్యఅగ్రజః॥ గరుడునికి అన్న॥౫॥

మూ. పరివేషస్తుపరిధి ...

పరివేషపరిధిశబ్దములు ౨ పరివేషము పేళ్లు॥ పరితః వేష్టీతిపరివేషః విష్ల్ వ్యాప్తౌ॥ అంతటవ్యాపించునది॥ పరివేశ ఇతిపాఠాంతరం॥౧॥ పరితో దధాతీతి పరిధిః॥ఇ-పు॥ డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః॥ అంతటనావరించునది॥౨॥ పరివేషశబ్దసాహచర్యాత్పరిధిశబ్దః పుంల్లింగః॥

మూ- రుపసూర్యకమండలే। ...

**ఉపసూర్యకమండలశబ్దములు ౨ ప్రతిసూర్యుని పేళ్లు॥ సూర్యసమీపే ప్రతికృతిత్వేనవర్తత ఇత్యుపసూర్యకం॥ సూర్యసమీపమునందుండునది॥౧॥ మండయతీతిమండలం* మడిభూషాయాం॥ అలంకరించునది॥౨॥ పూర్వోక్తానిచత్వార్యపి నామానిపరివేషస్యైవేతి కేచిత్। పరివేషశబ్దము మొదలు ౪ శబ్దములు పరివేషమునకే పేళ్లనికొందఱు

మూ- కిరణోస్రమయూఖాంశుగభస్తిఘృణిఘృష్టయః॥౧౫॥ భానుః కరో మరీచిః స్త్రీపుంసయోర్దీధితిః స్త్రియాం। (ద్వయోస్తు గౌర్న పుంస్యర్చిస్త్రీశోధామ మహోవిభా) ...

**కిరణశబ్దము మొదలు ౧౧ సూర్యకిరణముల పేళ్లు॥ కిరతితమ ఇతికిరణః* కౄవిక్షేపే॥ తమస్సును పోఁగొట్టునది॥౧॥ వసంత్యాపఇతి ఉస్రః* వసనివాసే। దీనియందుజలములుండును॥౨॥ మినోతిప్రక్షిపత్యంధకారమితిమయూఖః* డుమిఞ్ ప్రక్షేపణే॥ అంధకారమును పోఁగొట్టునది॥౩॥ అశ్నుతేవ్యాప్నోతీత్యంశుః॥ ఉ-పు॥ అశూ వ్యాప్తౌ॥ వ్యాపించునది॥౪॥ గచ్ఛన్నేవబిభస్తీతి గభస్తిః॥ఇ-పు॥* భసభర్త్సనదీప్త్యోః॥ పోవుచుఁ బ్రకాశించునది॥౫॥ జిఘర్త్యాస్మాజ్జలమితిఘృణిః॥ ఘృష్టిశ్చ॥ఇ-పు॥ *ఘృక్షరణదీప్త్యోః। దీనివలనజలముజారునుగనుక ఘృణి-ఘృష్టియు* జిఘర్తి ప్రకాశత ఇతివా॥ ప్రకాశించునది॥పా॥ ధృష్ణోతిప్రగల్భతే ఇతిధృష్టిః॥ఇ-పు॥ ప్రగల్భమైనది॥౬॥౭॥ కిరణశబ్దేనసహద్వంద్వసమాసాద్గభస్తిఘృణిఘృష్టిశబ్దాః పుల్లింగాః॥ భాతీతిభానుః* భాదీప్తౌ। ప్రకాశించునది॥౮॥ కృణాతితమ ఇతికరః* కౄహింసాయాం॥ తమస్సునుహింసించునది* కీర్యతేభువీతివాకరః* కౄవిక్షేపే। భూమి

యందు వెదజల్లఁబడునది, కరోతి వృష్టిమితి వా కరః*డుకృఞ్ కరణే। నవర్షమునుగలుగఁజేయునది||౯|| మ్రియంతేక్షుద్రజంతవ స్తమాంసి వా అనేనేతి మరీచిః ||ఇ-పు||*మృఙ్ ప్రాణత్యాగే । దీని చేతక్షుద్రజంతువులు గాని అంధకారము గాని నశింపఁబడుచున్నవి|మరీచిశబ్దః స్త్రీపుంసయోర్వర్తతే||౧౦|| దీధేతే దీవ్యత ఇతి దీధితిః దీఙ్ దీప్తిదేవనయోః। ప్రకాశించునది ||౧౧|| ఇవి సూర్యకిరణనామములు । స్త్రియామిత్యస్య ప్రభాదిష్వపి సంబంధాత్ ప్రభాదిశబ్దా అపి స్త్రీలింగాః

మూ- స్యుః ప్రభా రుగ్రుచిస్త్విడ్భాభాశ్ఛవి ద్యుతిదీప్తయః ||౧౦౬|| రోచిశ్శోచిరుభే క్లీబే ...

* ప్రభాశబ్దము మొదలు ౧౧ సూర్యకాంతి పేళ్లు ||ప్రకర్షేణ భాతీతి ప్రభా। మిక్కిలి ప్రకాశించునది||౧||రోచతే రుక్ ||చ-సీ|| రుచిశ్చ||ఇ-సీ|| రుచదీప్తౌ। ప్రకాశించునది గనుక రుక్కు-రుచియు||౨||౩||త్విషతే త్విట్||ష-సీ||త్విషదీప్తౌ|కాంతియుక్తమైనది||౪||భాతీతి భా||ఆ-సీ|| భాదీప్తౌ|ప్రకాశించునది ||౫|| భాసతే భాః||స-సీ||భాసృదీప్తౌ|ప్రకాశించునది||౬||ఛ్యతి తమ ఇతి ఛవిః||ఇ-సీ||ఛో ఛేదనే । అంధకారమును బోఁగొట్టునది||౭||ద్యోతతే ద్యుతిః||ఇ-సీ|| ద్యుతదీప్తౌ| ప్రకాశించునది ||౮||దీప్యతే దీప్తిః||ఇ-సీ||దీపీదీప్తౌ|ప్రకాశించునది||౯|| రోచత ఇతి రోచిః||స-న||రుచదీప్తౌ|ప్రకాశించునది||౧౦||శోచయతీతి శోచిః||స-న||శుచశోకే। తీవ్రమైనదిగనుక దుఃఖపెట్టునది||౧౧||

మూ- ప్రకాశో ద్యోత ఆతపః। మూ- కోష్ణం కవోష్ణం మందోష్ణం కదుష్ణం త్రిషు తద్వతి||౧౦౭|| ...

రోచిశ్శోచిశ్శబ్దౌ నపుంసకలింగౌ॥ * ప్రకాశశబ్దము మొదలు౩ ఎండ పేళ్లు|| ప్రకాశతే ప్రకాశః॥కాశృదీప్తౌ|ప్రకాశించునది||౧|| ద్యోతతే ద్యోతః-ద్యుతదీప్తౌ। ప్రకాశించునది||౨|| ఆసమంతాత్తపతీత్యాతపః-తపసంతాపే। అంతటఁదపించునది||౩|| *కోష్ణశబ్దము మొదలు౪ ఇంచుకవేఁడిమి పేళ్లు|| కించిదుష్ణం కోష్ణం-కవోష్ణం-కదుష్ణంచ-మందంచ తత్ ఉష్ణం చ మందోష్ణం|కొంచెము వేఁడియైనది ||౪|| కోష్ణాదయశ్శబ్దాః గుణవాచిత్వే నపుంసకలింగాః । గుణవద్వస్తువాచిత్వే త్రిలింగాః|యథా-కోష్ణా ఆపః-కోష్ణస్సూర్యః-కోష్ణం భస్మ-ఏవం । కోష్ణాదిశబ్దములు౪ గుణవాచకములైనప్పుడు నపుంసకలింగములు-గుణముగల పదార్థవాచకములైనప్పుడు ||త్రి||

మూ- తిగ్మం తీక్ష్ణం ఖరం తద్వత్ ...

*తిగ్మశబ్దము మొదలు౩ వేఁడిమి పేళ్లు|| తేజయతీతి తిగ్మం-తీక్ష్ణం చ - తిజ నిశాతనే|మిక్కిలి వేఁడైనది||౧||౨||ఖమింద్రియం రాతీతి ఖరం-రా ఆదానే। ఖమనఁగా నింద్రియము దానిని తీయునట్టిది|౩|| తద్వత్-ధర్మే క్లీబత్వం-ధర్మిణి త్రిషు। తిగ్మాదిశబ్దములు గుణవాచకములైనప్పుడు నపుంసకములు-గుణముగల పదార్థవాచకములైనప్పుడు త్రిలింగములు ||

మూ. మృగతృష్ణా మరీచికా ||ఇతి దిగ్వర్గః||

*మృగతృష్ణా మరీచికాశబ్దములు-౨ ఎండమావుల పేళ్లు|| మృగాణాం తృష్ణా అస్యామితి మృగతృష్ణా|మృగములకు దీనియందు ఆశ గలదు||౧||మ్రియంతే అనయాక్షుద్రజంతవో మృగానామరీచికా-మృఙ్ ప్రాణత్యాగే। క్షుద్రజంతువులైనను మృగములైనను దీని చేత మృతిఁజెందును*మరీచిరివ మరీచికా|కిరణమువలెతోఁచునది ||౨||

ఇతి దిగ్వర్గః

మూ- కాలో దిష్టోప్యనేహాపి సమయోఽ ...

కాలాదిసమయపర్యంతశబ్దములు౪ కాలము పేళ్లు|| కల్యతే సంఖ్యాయతే అనేన కాలః-కలసంఖ్యానే|దీని చేత లెక్క పెట్టఁబడును* కాలయతి ప్రేరయతీతి వా కాలః- కలకిలక్షేపే। ప్రేరేపింపఁజేయునది||౧||దిశ్యతే సుఖదుఃఖాదికమనేనేతి దిష్టః-దిశ అతిసర్జనే। దీని చేత సుఖదుఃఖాదులీయఁబడుచున్నది* దిశంతి వ్యాప్రియంతే త్ర దిష్టః దీనియందు జనులు వ్యాపారయుక్తులగుదురు ||౨|| న హంతి న గచ్ఛతీత్యనేహా ||స-పు|| హనహింసాగత్యోః|నశించునది*నఈహాలేఅనేహా* ఈహచేష్టాయాం| చేష్ట లేనిది||౩|| సమ్యగయతే సమయః*అయగతౌ|లెస్సగానెఱుఁగఁబడునది ||౪||

మూ- ప్యథ పక్షతిః||౧౦౮||ప్రతిపద్ద్వే ఇమే స్త్రియౌ ...

*పక్షతి ప్రతిపచ్ఛబ్దములు పాడ్యమి పేళ్లు|| పక్షస్య మూలం ప్రారంభః పక్షతిః। శుక్లకృష్ణపక్షములయొక్క-ప్రారంభము ||౧||ప్రతిపద్యతే చంద్రస్యోదయః క్షయో వా అస్యాం ప్రతిపత్||ద-సీ||పద్ల్ గతౌ|దీనియందు చంద్రునియొక్క ఉదయముగాని క్షయముగాని యెఱుఁగఁబడును ||౨||

మూ- తదాద్యాస్తిథయో ద్వయోః।

*తిథిశబ్దము పాడ్యమి మొదలైన తిథుల పేళ్లు||తన్యతే షష్టిఘటికాభిరితి తిథిః||ఇ-పు||తనువిస్తారే|అఱువది గడియల చే విస్తరింపఁబడునది *

మూ-ఘస్రో దినాహనీ వా తు క్లీబే దివసవాసరౌ||౧౦౯|| ...

ఘస్రాది వాసరపర్యంతశబ్దములు౫ దివసమునకు పేళ్లు || ఘసత్యంధకారమితి ఘస్రః* ఘస్ల్ అదనే|అంధకారమును పోఁగొట్టునది||౧||ద్యతి అంధకారమితి దినం* దో అవఖండనే। అంధకారమును ఖండించునది||౨||న జహాతి ప్రత్యాగమనమిత్యహః|| స-న|| *ఓహాక్ త్యాగే| తిరిగివచ్చుటను విడువనిది* సూర్యేణ న హీయత ఇత్యహః| సూర్యుని చే విడువఁబడనిది|| ౩|| దీవ్యంతి జనా అస్మిన్నితి దివసః ||పు||*దివుక్రీడాదౌ|దీనియందు జనులు ప్రకాశింతురు||౪||వసత్యస్మిన్నితి వాసరః||పు||*వస నివాసే|దీనియందు వసింతు

రు॥ వాసయతి స్థాపయతి జగదితి వాసరః । లోకమును నిలుపునది ॥౫॥ దివసవాసరశబ్దావికల్పేన నపుంసకలింగేవర్తేతే॥
మూ- ప్రత్యూషోఽహర్ముఖం కల్యము ※ ప్రత్యూషాది ప్రభాతాంతశబ్దములు ౬ ప్రాతఃకాలము పేళ్లు॥ ప్రత్యూషతిని
షః ప్రత్యుషసీ అపి। ప్రభాతంచ ... శాం ప్రత్యూషః※ ఊషరుజాయాం। రాత్రిని విడిపించునది॥ పా॥ ప్రత్యుషః॥
అ- పు॥ ఉషత్యంధకారమితి ప్రత్యూషః। చీకటిని పోఁగొట్టునది॥ తథాచ ప్రయోగః - ప్రత్యూషః పారిజాత ఇతి సూర్యశత
కే॥ ౧॥ అహ్నః ముఖమారంభః అహర్ముఖం । అహస్సుయొక్క ప్రారంభము॥ ౨॥ కల్యంతే ప్రతిబుధ్యంతేఽత్ర కల్యం※ క
లగతౌ। ఇందు జనులు ప్రబోధింపఁబడుదురు※ కలయతి మంగళం కల్యం※ కలశబ్దసంఖ్యానయోః ॥ శుభమును జేయున
ది॥ పా॥ కాలే సాధు కాల్యమితి వా। కాలమందు యోగ్యమైనది॥ ౩॥ ఓషతి అర్కకరైరిత్యుషః ప్రత్యుషశ్చ॥ స- న॥ ఉష దా
హే। సూర్యకిరణముల చేత దహింపఁజేయునది। ప్రతిరుపసర్గాంతర వ్యావర్తకః॥ ౪॥ ౫॥ భాతుం ప్రవృత్తం ప్రభాతం
మూ- దినాంతేతు సాయం ... ※ భాదీప్తౌ। ప్రకాశింపఁ బ్రవర్తించునది॥ ౬॥ ※ దినాంతసాయశబ్దములు ౨ సాయం
కాలము పేళ్లు॥ దినస్య అంతః దినాంతః। దినము యొక్క అవసానకాలము॥ ౧॥ స్యతి దినం సాయః॥ అ- పు॥ ※ షోంతకర్మణి।
దినమునంతము బొందించునది॥ సాయమండనమభిత్వరయంత్యః- అని కిరాతార్జునీయమందు- సాయశబ్దం బకారాం
తముగా భారవి చేఁ బ్రయోగింపఁబడియున్నది॥ పా॥ సాయమ్- అని మాంతమైన అవ్యయము గలదు । సాయం సాయే ప్ర
గే ప్రాతః అని తృతీయకాండమందవ్యయవర్గలోఁ జెప్పఁబడియున్నది ॥ ఇవి దినము యొక్క పశ్చాద్భాగమందలి ౩ ము
మూ- స్సంధ్యాపితృప్రసూః॥ ౧౦॥ ... హూర్తముల కాలము పేళ్లు※ సంధ్యాపితృప్రసూశబ్దములు ౨ సంధ్యాకా
లము పేళ్లు॥ సమ్యక్ ధ్యాయంత్యస్యామితి సంధ్యా※ ధ్యై చింతాయాం । దీనియందు లెస్సఁగా ధ్యానము చేయుదురు, సం
ధీయతే అహోరాత్రాభ్యామితి వా సంధ్యా※ డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః॥ అహోరాత్రములం గల్గింపఁబడు
నది॥ ౧॥ పితౄన్ ప్రసూత ఇది పితృప్రసూః॥ ఊ- సీ॥ ※ షూఙ్ ప్రాణిగర్భవిమోచనే। పితృదేవతలఁ బుట్టించునది॥ ౨॥ సం
ధ్యాయాః బ్రహ్మశరీరత్వాత్ పితృప్రసూరితి పురాణప్రసిద్ధిః । సంధ్య బ్రహ్మశరీరముగనుక - పితృలోకమును బుట్టిం
చుట చేత పితృప్రసువనంబడును సూర్యాస్తమయమునకు వెనుక ౩ గడియలును సూర్యోదయమునకు ముందు ౫ గడియలు
మూ- ప్రాహ్ణాపరాహ్ణమధ్యాహ్నాస్త్రిసంధ్య ... నుసంధ్యయనంబడును※ ప్రాహ్ణాపరాహ్ణమధ్యాహ్నశబ్దములు వ
రుసగా నహస్సుయొక్క ఆద్యంతమధ్యభాగములకు నామములు॥ అహ్నః ప్రారంభః ప్రాహ్ణః। అహస్సుయొక్క మొదటి
భాగము॥ అహ్నః అపరో భాగః అపరాహ్ణః। అహస్సుయొక్క కడపటిభాగము॥ అహ్నః మధ్యోభాగః మధ్యాహ్నః । అహ
స్సుయొక్క మధ్యభాగము॥ ఇవి ౩ ను త్రిసంధ్యమనంబడును । తిసృణాం సంధ్యానాం సమాహారః త్రిసంధ్యం । మూఁడు సం
ధ్యల యేకీభావము త్రిసంధ్యము । సమాహారము భిన్నకాలమునం గూడనిదైనను బుద్ధిచేతయగు పదగ్రహణమువలననేక
మూ- మథశర్వరీ। నిశా నిశీథినీ రాత్రిస్త్రి ... కాలత్వము※ శర్వర్యాది తమీపర్యంతశబ్దములు ౧౨ రాత్రి పేళ్లు ॥ శృణాతి
యామా క్షణదా క్షపా॥ ౧౧॥ విభా ... వ్యాపారం దినం వా శర్వరీ॥ ఈ- సీ॥ ※ శౄ హింసాయాం। వ్యాపార
వరీ తమస్విన్యా రజనీ యామినీ తమీ । ... మును గాని దినమును గాని చెఱుచునది॥ ౧॥ నితరాం శ్యతి సర్వవ్యాపారాన్
నిశా ※ శో తనూకరణే। అన్ని వ్యాపారములను మిక్కిలి స్వల్పముగాఁ జేయునది॥ ౨॥ నిశీథః అస్యామస్తీతి నిశీథినీ॥ ఈ- సీ॥ ని
శీథమనఁగా నర్ధరాత్రి అది దీనియందుఁ గలదు॥ ౩॥ రాతి సుఖమితి రాత్రిః॥ ఇ- సీ॥ ※ రా దానే। సుఖమునిచ్చునది॥ ౪॥ త్రయో
యామాః అస్యాం సా త్రియామా। యామమనఁగా జాము- మూఁడు జాములు గలది। రాత్రియందు ప్రథమయామము చేష్టా
కాలముగనుకను- అంత్యయామము విబోధకాలముగనుకనున్నీ రెండుయామములందు సగము దివససమానముగావున త్రియా
మ యనంబడును॥ ౫॥ క్షణమ వ్యాపారస్థితిం యాననాముత్సవం వా దదాతీతి క్షణదా※ డు దాఞ్ దానే। వ్యాపారశూ
న్యమైనస్థితిని గాని యాత్రావనవంతులకు నుత్సవమును గాని యిచ్చునది ॥ ౬॥ క్షపయతి సర్వచేష్టా ఇతి క్షపా ※ క్షై క్షయే।
సర్వవ్యాపారములను క్షయింపఁజేయునది॥ ౭॥ విభాం సూర్యకాంతిం ఆవృణోతీతి విభావరీ॥ ఈ- సీ॥ వృఞ్ వరణే।
సూర్యకాంతిని గప్పునది ※ విభాతి చంద్రాదిభిరితి విభావరీ※ భా దీప్తౌ । చంద్రాదులచేత ప్రకాశించునది॥ ౮॥ తమః అ
స్యామస్తీతి తమస్వినీ॥ ఈ- సీ॥ చీకటిగలిగినది॥ ౯। రంజంతి కామినోఽత్ర రజనీ॥ ఈ- సీ॥ ※ రంజ రాగే। దీనియందు కా
ములు రాగయుక్తులగుదురు॥ ౧౦॥ యామా అస్యాం సంతీతి యామినీ। యామములు గలిగినది॥ ౧౧॥ తామ్యంతి విరహి
ణః అత్రేతి తమీ॥ ఈ- సీ॥ ※ తము గ్లానౌ। దీయందు విరహవంతులు గ్లానిని బొందుదురు॥ తమేతి వా పాఠః తదుక్తం॥ శ్లో॥
విభూషణం కింకుచమండలానాం కిం దృశ్యమాచంద్రమసః కుతః శ్రీః । కిమాహ హంసీ తాదశకంఠనీతా హా రామ హా దేవర
మూ- తమిస్రా తామసీ రాత్రిః ... తాతమాతః - ఇతి ※ తమిస్రా శబ్దము చీకటిగల రాత్రి పేరు ॥ తమోఽస్యామస్తీ

తితమిస్రా। తమోబహుళా తామసీ॥ ఈ-సీ॥అధికమైనతమస్సుగలిగినది॥౧॥**

మూ- జ్యోత్స్నీ చంద్రికయాన్వితా॥౧౧౨॥ జ్యోత్స్నీశబ్దము వెన్నెలతోఁగూడినరాత్రి పేరు ॥ చంద్రికయాన్వితా రాత్రిః జ్యోత్స్నీత్యుచ్యతె జ్యోత్స్నా చంద్రికా తద్యోగాజ్జ్యోత్స్నీ। జ్యోత్స్న యనఁగా వెన్నెల - దానితోఁగూడినది।

మూ- ఆగామివర్తమానాహర్యుక్తాయాం జ్యోత్స్నీత్యాకారాంతపాఠోప్యస్తి॥౧॥* ఆగామివర్తమానాహ నిశిపక్షిణీ ... ర్యుక్తా నిశా పక్షిణీ। జరుగుచుండెడి పగటితోడను రాఁగలపగటితోడను గూడినరాత్రి పక్షిణియనంబడును। ఆగామివర్తమానాహనీపక్షావివ అస్యా ఇతి పక్షిణీ। వచ్చెడి పగలును నడిచెడి

మూ- గణరాత్రం నిశా బహ్వ్యః ... పగలును ఇరుపక్కల ఱెక్కలవలెఁగలిగినది॥౧॥*గణరాత్రశబ్దము అనేకరాత్రులకు పేరు॥ బహ్వ్యోనిశాః గణరాత్రమిత్యుచ్యతె। అనేకరాత్రులు గణరాత్రమనంబడును। రాత్రీణాంగణః గణరాత్రం। రాత్రులయొక్క-సముదాయము॥౧॥

మూ- ప్రదోషో రజనీముఖం॥౧౧౩॥ ... *ప్రదోషరజనీముఖశబ్దములు సాయంసంధ్య పేళ్లు ॥ దోషాయాః ప్రారంభః ప్రదోషః। దోషయనఁగా రాత్రి- దానియొక్క-ప్రారంభము॥౧॥రజన్యాః ముఖం రజనీముఖం। రాత్రియొక్క-పూ

మూ- అర్ధరాత్రనిశీథౌ ద్వౌ ... ర్వకాలము॥౨॥*అర్ధరాత్రనిశీథశబ్దములు అర్ధరాత్రము పేళ్లు॥ అర్ధం రాత్రే రర్ధరాత్రః । రాత్రియొక్క-సగము॥౧॥నియతం శేరతే అస్మిన్నితి నిశీథః*శీఙ్ స్వప్నే। దీనియందు నియతముగా

మూ- ద్వౌ యామప్రహరౌ సమౌ। ... నిద్రింతురు॥౨॥* యామప్రహారశబ్దములు జాము పేళ్లు॥యాతీతి యామః *యాప్రాపణే। స్థాయిగాక పోవునది ॥ ౧ ॥ ప్రహ్రియతే ఢక్కాదిరత్రప్రహారః * హృఞ్ హరణే । దీనియందు ఢక్కాదివాద్యములు ప్రహరింపఁబడును॥౨॥

మూ- సపర్వసంధిః ప్రతిపత్పంచ ఇమౌ సమౌ ర్థా సమలింగౌ చ । ఇవిసమానార్థములును - సమలింగములును* దశ్యోర్యదంతరం॥౧౧౪॥ ... ప్రతిపత్పంచదశ్యోర్యదంతరం స సంధిః పర్వేత్యుచ్యతె। పాడ్యమియొక్క-యు అమావాస్యపున్నమలయొక్క-యు మధ్యకాలము సంధి - అదిపర్వమనంబడును ॥ పృణాతి పూరయతి పాలయతి వా అభిలషితమితి పర్వ॥న-న॥పౄ పాలపూరణయోః। అభిలషితమును నిండించునది- లేక-పాలించునది॥ సంధీయతే అనేన పూర్వకాల ఉత్తరకాలేనేతి సంధిః॥ఇ-పు॥పూర్వకాలము ఉత్తరకాలముతోడ సంధింపఁబడును గనుక సంధి । అత్ర కేచిత్ పర్వ చాసౌ సంధిశ్చేత్యేకపదం మన్యంతే. తదా. ప్రతిపత్పంచదశ్యోర్యదంతరం సః పర్వసంధిరితి యోజనా। ఇచ్చట-పర్వమైన సంధి పర్వసంధి అని యొకపదముగా నేకొందఱు తలంతురు*

మూ- పక్షాంతౌ పంచదశ్యౌ ద్వే ... పక్షాంతపంచదశీశబ్దములు౨ పూర్ణిమామావాస్యలకు పేళ్లు ॥ పక్షయోః అంతౌ పక్షాంతౌ। శుక్లకృష్ణపక్షములయొక్క-తుద॥౧॥ పంచదశానాం తిథీనాం పూరణ్యౌ పంచదశ్యౌ॥ ఈ-సీ॥పంచదశతిథులను నిండించునది॥ ౨॥

మూ- పౌర్ణమాసీ తు పూర్ణిమా। ... *పౌర్ణమాసీ పూర్ణిమాశబ్దములు౨ పున్నమ పేళ్లు॥ మియతే తిథిరనేన మాః చంద్రః- పూర్ణశ్చాసౌ మాశ్చ పూర్ణమాః-తస్యేయం పౌర్ణమాసీ॥ ఈ-సీ॥ఇతని చేత తిథి లెక్క-పెట్టఁబడును గనుక- మాః- అనఁగా చంద్రుఁడు-అతఁడిందు పూర్ణుఁడుగా తోఁచును * పూర్ణో మాసో స్యామితి వా। మాసము ఇందు పూర్ణమౌను॥౧॥చంద్రస్య పూర్ణతయా నివృత్తా పూర్ణిమా। చంద్రుని యొక్క-

మూ- కళాహీనే సానుమతిః నిండుటచేత నిర్వృత్తమైనది * పూర్ణః మాశ్చంద్రో స్యామితి వా పూర్ణిమా । పూర్ణే రాకా నిశాకరే॥౧౧౫॥ అఖండచంద్రుఁడుగలిగినది॥౨॥ *అనుమతిరాకాశబ్దములు వరుసగా నొకకళ తక్కువగానున్న చంద్రునితోఁగూడిన పున్నమకును అఖండచంద్రునితోఁగూడిన పున్నమకును పేళ్లు ॥ నిశాకరే కళాహీనే సతి - సా పూర్ణిమా అనుమతిరిత్యుచ్యతె-చతుర్దశీయుక్తేతి భావః-చంద్రుఁడు కళాహీనుఁడైనపుడు ఆపున్నమ అనుమతియనంబడును-అనఁగా చతుర్దశితోఁగూడినదని భావము। తస్మిన్ పూర్ణే సతి సా రాకేత్యుచ్యతె- శుద్ధేతి భావః। చంద్రుఁడు పూర్ణుఁడైయున్నపుడు ఆపున్నమ రాకయనంబడును - అనఁగా చతుర్దశి వేధ లేనిది ॥ అనుమన్యంతె దేవాః పితృసహితా అస్యామిత్యనుమతిః॥ఇ- సీ॥ *మనజ్ఞానే। దీనియందు దేవతలు పితృసహితులై సేవకొఱకుఁదలఁచఁబడుదురు ॥ రాతి దదాతి సుఖమితి రాకా* రాదానే। సుఖమునిచ్చునది*

మూ- అమావాస్యాత్వమావస్యా దర్శః సూర్యేందుసంగమః ... అమావాస్యాదిశబ్దములు౪ అమావాస్యకు పేళ్లు ॥ అమాశబ్దస్సహార్థేఽవ్యయం-అమా సహ వసతః రవిచంద్రావస్యామిత్యమావాస్యా- అమావ

స్యాచ- వసనివాసే। దీనియందుసూర్యచంద్రులుకూడుకొనియుందురు॥౧॥౨॥దృశ్యేతే సూర్యచంద్రావత్రేతి దర్శః* దృశిర్ ప్రేక్షణే। దీనియందుసూర్యచంద్రులుకూడుకొనియగుపడుదురు॥౩॥సూర్యేందోః సంగమః మేళనమత్రసూర్యేందుసంగమః। దీనియందుసూర్యచంద్రులకుసంగమముగలదగనుక సూర్యేందుసంగమము॥౪॥

మూ- సాదృష్టేందుస్సినీవాలీ - - **చంద్రకళతోఁగూడినఅమావాస్యసినీవాలియనంబడును॥ అః విష్ణుః- తేనసహ వర్తత ఇతి సాలక్ష్మీః- సా అస్యామితి సినీచంద్రకళా సా బాలా అస్యామితి సినీవాలీ॥ ఈ-సీ॥ అ- అనఁగా విష్ణువు-అతనితోఁగూడినదిగనుక సా-అనఁగాలక్ష్మి-ఆలక్ష్మిగలదిగనుక సిని- అనఁగా చంద్రకళ- ఆచంద్రకళదీనియందు లేఁతనైయుండునుగనుక సినీవాలి। వబయోరభేదః॥

మూ. సానష్టేందుకళాకుహూః॥౧౧౬॥ * కుహూశబ్దము చంద్రకళలేని అమావాస్యకు పేరు॥కుహాయతివిస్మాపయతితమసేతికుహూః ఊ-సీ॥ తమస్సుచేతనాశ్చర్యమును జేయునది ॥ ౧*

మూ. ఉపరాగోగ్రహోరాహుగ్రస్తేత్విందౌచపూష్ణిచ। ... * ఉపరాగగ్రహశబ్దములుగ్రహణనామములు॥ ఉపరజ్యేతే సూర్యాచంద్రమసావనేనఉపరాగః* రంజరాగే।సూర్యచంద్రులుదీనిచేతరాగమునుబొందింపఁబడుదురు॥౧॥గృహ్యేతే సూర్యాచంద్రమసావనేన గ్రహః* గ్రహఉపాదానే। దీనిచేతసూర్యచంద్రులు

మూ. సోపప్లవోపరక్తౌద్వౌ * గ్రహింపబడుదురు॥౨॥*సోపప్లవోపరక్తశబ్దములు- రాహుగ్రస్తులైనసూర్యచంద్రులనామములు॥ ఉపప్లవేనఆకులతయా సహ వర్తత ఇతి సోపప్లవః। ఉపప్లవముతోఁగూడినవాఁడు॥౧॥ఉపరజ్యతే ఉపరమతే వ్యాపారాదిత్యుపరక్తః। వ్యాపారమువలనను పరతుఁడైనవాఁడు*ఉపరజ్యత ఇత్యుపరక్తః। రాహువుచేతతమోయుక్తుఁడుగా జేయఁబడినవాఁడు॥౨॥

మూ. వగ్న్యుత్పాతఉపాహితః॥౧౧౭॥ * *అగ్న్యుత్పాతోపాహితశబ్దములు ౨ ధూమకేతునామములు॥ ప్రకృతేరన్యథాభావః ఉత్పాతః-అగ్నేరుత్పాతః అగ్న్యుత్పాతః। స్వస్వభావమునువిడిచివికారమునుబొందుటయుత్పాతము- అగ్నియొక్కయుత్పాతముఅగ్న్యుత్పాతము॥౧॥ఉపఆసన్నమహితమస్యఉపాహితః। అనిష్టముదీనికిఆసన్నమై

మూ. ఏకయోక్త్యాపుష్పవంతౌ దివాకరనిశాకరౌ * యుండును॥౨॥**పుష్పవంతావితి ఏకయోక్త్యా దివాకరనిశాకరావుచ్యేతే।ఒకమాటచేత సూర్యచంద్రులిద్దఱు పుష్పవంతులనంబడుదురు॥పుష్పంవికాసః* పుష్పవికసనే- తద్వంతౌ పుష్పవంతౌ॥త-పు॥పుష్పమనఁగావికాసము- అదిగలవారు పుష్పవంతులు॥ అకారాంతోప్యస్తి- తదుక్తమమరమాలాయాం। రవిశశినౌపుష్పవంతాఖ్యావితి॥తథాఆశ్చర్యమంజర్యామపి ॥ ప్రాక్ప్రత్యక్ధరణీధరశిఖస్థితపుష్పవంతాఖ్యామితి। ఈశబ్దముఅకారాంతంబునుగలదు॥

మూ. అష్టాదశనిమేషాస్తుకాష్ఠా ... * అష్టాదశనిమేషాః కాష్ఠేత్యుచ్యతే - పదునెనిమిది ఱెప్పపాట్లకాలముకాష్ఠయనంబడును॥ కాశతేకాష్ఠా*కాశృదీప్తౌ। ప్రకాశించునది॥ ౧॥

మూ- త్రింశత్తుతాఃకలా ॥౧౧౮॥ *త్రింశత్ కాష్ఠాః కలేత్యుచ్యతే । ౩౦కాష్ఠల కాలముకలయనంబడును।

మూ. తాస్తుత్రింశత్క్షణ ... కాలంకలయతీతికలా*కలసంఖ్యానే - కాలమునులెక్కపెట్టునది॥౧॥*త్రింశత్కలాః క్షణ ఇత్యుచ్యతే। ౩౦కలలుగలకాలముక్షణమనంబడును॥ క్షిణోతిహినస్తీతిక్షణః*క్షిణుహింసాయాం।

మూ- స్తేతుముహూర్తోద్వాదశాస్త్రియాం। హింసించునది"*తేక్షణాః ద్వాదశముహూర్తఇత్యుచ్యతే। ౧౨క్షణములుగూడినకాలముముహూర్తమనంబడును । హూర్ఛతి కుటిలోభవతి శుభాశుభదర్శనాదితిముహూర్తః ॥ ష్ణ"* హూర్ఛకౌటిల్యే। శుభాశుభదర్శనమువలనకుటిలమగునట్టిది * ముహుర్ముహురియర్తీతిముహూర్తః *ఋగతౌ। పలుమాఱునుపోవుచుండునది॥ఘటికాద్వయంముహూర్తః॥ ౧॥

మూ- తేతుత్రింశదహోరాత్రః ... **త్రింశన్ముహూర్తా అహోరాత్రఇత్యుచ్యతే। ౩౦ముహూర్తములకాలముఅహోరాత్రమనంబడును । అహ్నాసహితా రాత్రిః అహోరాత్రః । పగటితోఁగూడిన రాత్రి ॥ ౧ ॥

మూ- పక్షస్తేదశపంచచ॥౧౧౯॥... *పంచదశతే అహోరాత్రాః పక్ష ఇత్యుచ్యతే॥౧౫॥అహోరాత్రములకాలముపక్షమనంబడును। పచతిభూతానీతిపక్షః* డుపచ్ ష్ పాకే। భూతములనుపరిపాకమునొందించునది* పక్ష్యతఇతివాపక్షః* పక్షపరిగ్రహే । పరిగ్రహింపఁబడునది॥౧॥

మూ- పక్షౌపూర్వాపరౌశుక్లకృష్ణౌ... * పూర్వాపరౌపక్షౌ శుక్లకృష్ణావిత్యుచ్యేతే । ఇందుపూర్వపక్షముశుక్ల

మూ- మాసస్తౌ తావుభౌ। మనియు- అపరపక్షముకృష్ణమనియుఁ జెప్పఁబడును ✻ తావుభౌ మాసఇత్యుచ్యతే।
ఆపక్షములు రెండుకూడినకాలముమాసమనంబడును॥ మస్యంతిపరిణమంతిభూతాన్యనేనేతిమాసః✻మసిపరిణామే। దీ
మూ- ద్వౌద్వౌమాఘాదిమాసౌ స్యాదృతు ... నిచేతభూతములుపరిపక్వమునుబొందును॥౧॥✻ద్వౌద్వౌమాఘా
దిమాసౌఋతురిత్యుచ్యతే। మాఘముమొదలైనరెండేసిమాసములుఋతువనంబడును। ఇయర్తి గతిఋతుః✻ ఋగ
మూ- స్తైరయనంత్రిభిః॥౧౨౦॥ ... తౌ। గతించునది✻తైస్త్రిభిఃఅయనముచ్యతే- మూఁడుఋతువులుచేరినకాల
ముఅయనమనంబడును। అయంతేయాత్యనేనార్క ఇత్యయనం✻ అయగతౌ। దీనిచేతసూర్యుఁడుపోవును ✻ అర్క-
మూ- అయనేద్వేగతిరుదగ్దక్షిణా స్యఉదక్ ఉదగ్భాగే దక్షిణాదక్షిణభాగే చయదాగతిః తదాక్రమాత్ ఉత్త
ర్కస్యవత్సరః। ... రాయణదక్షిణాయనేస్తః। మాఘముమొదలుఆషాఢమువరకుసూర్యుఁడుఉ
త్తరముఁబోవునుగనుకనదియుత్తరాయణము। శ్రావణముమొదలుపుష్యమాసపర్యంతముదక్షిణముగాఁబోవునుగనుక
నదిదక్షిణాయనము। తేద్వేవత్సరఇత్యుచ్యతే। ఆదక్షిణాయనోత్తరాయణములుకూడినకాలమువత్సరమనంబడును
మూ- సమరాత్రిందివేకాలేవిషువ ✻కాలేసమరాత్రిందివేసతివిషువత్ విషువమితిచోచ్యతే। రాత్రిశ్చదివాచరా
ద్విషువంచతత్॥౧౨౧॥ ... త్రిందివం-సమరాత్రిందివం-యస్మిన్ సః సమరాత్రిందివః - తస్మిన్। అహో
రాత్రములు రెండునుసమానమైయున్నకాలము- విషువత్-విషువంఅని చెప్పఁబడును॥ విషుశబ్దస్సామ్యవాచీఅవ్యయం-
అహోరాత్రయోర్విషుసామ్యమత్రఅస్తీతివిషువత్॥ త-న॥విషువంచ। అహోరాత్రములకుసామ్యదీనియందుఁగ
మూ- పుష్యయుక్తాపౌర్ణమాసీపౌషీమా లదు ✻ పుష్యనక్షత్రయుక్తాపూర్ణిమాపౌషీ - సాయత్రమాసేసః నా
సేతుయత్రసా।నామ్నాసపౌషో ✻ మ్నాపౌషః। పుష్యనక్షత్రముతోకూడినపున్నమపౌషియనంబడును -
ఆపున్నమయేమ్మాసమునందుఁగలదో ఆమాసముపౌషమనంబడును॥
మూ- మాఘాద్యాశ్చైవమేకాదశాపరే॥ అపరేమాఘాద్యాఏకాదశ చ- ఏవమేవయోజ్యాః।ఇతరములైనమాఘా
మూ- మార్గశీర్షేసహోమార్గఆగ్రహాయ దిమాసములుగ౧౧ను ఈరీతినెఁ దెలియఁదగినవి॥✻మార్గశీర్షశబ్దముమొ
ణికశ్చసః। ... ... దలు-౪-మార్గశీర్షమాసముపేళ్లు॥మృగశీర్షనక్షత్రయుక్తాపూర్ణిమా
మార్గశీర్షీ- సాఅస్మిన్నస్తీతిమార్గశీర్షః। మృగశీర్షనక్షత్రముతోఁగూడినపున్నమమార్గశీర్షి- అదిదీనియందుఁగల
దు॥ ౧॥ సహంతేహేమమత్రప్రాణినఇతిసహః॥ స-పు॥✻ మహామర్షణే। దీనియందుప్రాణులుహేమమునుసహింతు
రు✻ సహ్యాంతేశక్త్యాయుజ్యంతేత్రప్రాణినఇతిసహః✻ సహాశక్తౌ। దీనియందుప్రాణులుశక్తియుక్తులగుదురు। తదు
క్తంవైద్యశాస్త్రే॥✻ దక్షిణాయనంవర్షాశ్శరద్ధేమంతౌ - తేషూత్తరోత్తరంసర్వప్రాణినాంబలంవర్ధతఇతి। దక్షి
ణాయనమునందువర్షర్తువునకంటెశరదృతువందునంతకంటెహేమంతమందునుప్రాణులకుబలమువృద్ధిఁబొందుననివై
ద్యశాస్త్రమందుఁజెప్పఁబడియున్నది॥ ౨॥ మృగశిరాఏవమృగః- తద్యుక్తాపూర్ణిమామార్గీ- సాస్మిన్నితిమార్గః-మృ
గశీర్షమేమృగము- దానితోఁగూడినపున్నమమార్గి- అపున్నమదీనియందుఁగలదు॥ ౩॥మృగశిరాఏవఆగ్రహాయణీ- త
ద్యుక్తాపూర్ణిమాస్మిన్నితిఆగ్రహాయణికః।మృగశిరమేఆగ్రహాయణి- దానితోఁగూడినపున్నమయీమాసమునందుఁగల
మూ- పౌషేతైషసహస్యౌద్వౌ దు॥౪॥✻ పౌషాదిశబ్దములు ౩ - పుష్యమాసమునకునామములు ॥ పుష్యనక్షత్ర
యుక్తాపూర్ణిమాస్మిన్నితిపౌషః। పుష్యనక్షత్రముతోఁగూడినపున్నమయిందుగలదు॥ ౧॥ పుష్యఏవతిష్యః-తద్యుక్తా
పూర్ణిమాస్మిన్నితితైషః। పుష్యమేతిష్యము- ఆనక్షత్రముతోఁగూడినపున్నమదీనియందుగలదు॥ ౨॥ సహఃబలమస్త్య
మూ- తపామాఘేథ ... స్మిన్నితిసహస్యః। సహమనఁగాబలము- అదిదీనియందుఁగలదు॥౩॥ ✻ తపోమా
ఘశబ్దములు- ౨- మాఘమాసముపేళ్లు॥ తపంతివ్రతంకుర్వంత్యస్మిన్నితితపాః॥స-పు॥✻ తపసంతాపే। దీనియందుత
పోయుక్తులవుదురు॥ ౧॥ మఘానక్షత్రయుక్తాపూర్ణిమామాఘీసాస్మిన్నితిమాఘః। మఘానక్షత్రముతోఁగూడినపున్నమ
దీనియందుఁగలదు॥పా॥మాఘః॥మాఅవిద్యమానంఅఘంఅస్మిన్నితిమాఘః- దీనియందుపాపములేదుగనుకమాఘము॥౨॥
మూ- ఫాల్గునే॥౧౨౩॥ స్యాత్తపస్యఃఫాల్గునిక ✻ ఫాల్గునాదిశబ్దములు౩ఫాల్గునమాసముపేళ్లు। ఫల్గునీనక్షత్ర
యుక్తాపౌర్ణమాసీఫాల్గునీ- సాస్మిన్నితిఫాల్గునికశ్చ। ఉత్తరఫల్గునీనక్షత్రముతోఁగూడినపున్నమదీనియందుఁగలదుగ
నుకఫాల్గునముఫాల్గునికమును॥ ౧॥ ౩॥ తపసిసాధుఃతపస్యః తపస్సునందుసాధువైనది॥ ౨॥ ✻ ✻ చైత్రాదిశబ్దములు- ౩ -
మూ- స్యాచ్చైత్రేచైత్రికోమధుః। ✻ చైత్రమాసముపేళ్లు॥ చిత్రానక్షత్రయుక్తాపూర్ణిమాచైత్రీ-సాస్మిన్న
స్తీతిచైత్రః- చైత్రికశ్చ। చిత్రానక్షత్రముతోఁగూడినపున్నమదీనియందుఁగలదుగనుకచైత్రముచైత్రికమును॥ ౧॥ మ

న్యతేసర్వత్రకామదేవోమధుః॥ఉ- పు॥ * మనజ్ఞానే| దీనియందుమన్మథుఁడంతటఁదలంపబడును * మధునాపుష్పర సేనయోగాద్వామధుః। దీనియందుమకరందముండును॥౩॥*

మూ- వైశాఖేమాధవోరాధో ... వైశాఖశబ్దము మొదలు- ౩- వైశాఖమాసము పేళ్లు॥విశాఖానక్షత్రయు క్తాపూర్ణిమాவైశాఖీసాస్మిన్నితివైశాఖః । విశాఖానక్షత్రముతోఁకూడినపున్నమదీనియందుఁగలదు॥ ౧॥ కుసుమ సంభృతంమధుప్రచురంఅస్మిన్నస్తీతిమాధవః। కుసుమసంభృతమైనమధువిస్తారముగలది * మధుఃవసంతఃఅస్మిన్నితివా మాధవః| మధువనఁగావసంతుఁడు- అతఁడుదీనియందుఁగలఁడు॥ ౨॥ రాధావిశాఖా - తద్యుక్తాపూర్ణిమాస్త్యస్మి న్నితిరాధః। రాధయనఁగావిశాఖ- దానితోఁగూడినపున్నమగలది॥౩॥

మూ- జ్యేష్ఠేశుక్ర ... **జ్యేష్ఠశుక్రశబ్దములు జ్యేష్ఠమాసనామములు । జ్యేష్ఠానక్షత్రయుక్తాపూర్ణిమా స్మిన్నితిజ్యేష్ఠః । జ్యేష్ఠానక్షత్రముతోఁగూడిన పున్నమదీనియందుఁగలదు॥ ౧॥ శోచయతిప్రాణినఇతిశుక్రః*శుచశో

మూ- శ్శుచిస్త్వయం॥౧౮॥ఆషాఢే కే। తాపముచేతప్రాణులనుదుఃఖింపఁజేయునది॥౨॥ **శుచ్యాషాఢశబ్దములు- ఆషాఢమాసనామములు॥ తాపేనశుగ్విద్యతేస్మిన్నితిశుచిః॥ ఇ-పు॥*శుచశోకే। తాపమువల్లనైనదుఃఖముదీనియందుఁ గలదు| అయమిత్యనేనశుచేఃపుల్లింగతానిర్ణయః। అయమనెడుపదముచేత- శుచిశబ్దముపుల్లింగమనియెఱుంగునది॥ ౧॥ అషాఢానక్షత్రయుక్తాపూర్ణిమాఅస్మిన్నిత్యాషాఢః । ఆషాఢానక్షత్రముతోఁగూడిన పున్నమదీనియందుఁగల దు* అసోఢాఽరవిరత్రేత్యాషాఢః। దీయందుసూర్యుఁడుసహింపరానివాఁడుగానుండును॥ పా॥ ఆశాఢః॥ ఆశా దిశః వ్యాప్నోతీత్యాశాఢ ఇత్యన్యే* వ్యాప్తౌ। దిక్కులనువ్యాపించునది॥

మూ- శ్రావణేతుస్యాన్నభాశ్శ్రావణికశ్చసః శ్రావణాదిశబ్దములు-౩- శ్రావణమాసనామములు॥ శ్రవణనక్ష త్రయుక్తాపూర్ణిమాస్మిన్నితిశ్రావణః| శ్రావణికశ్చ| శ్రవణనక్షత్రముతోఁగూడినపున్నమదీనియందుఁగలదు*స్రవం త్యస్మిన్మేఘాఇతిశ్రావణః* స్రుప్రస్రవణే। దీనియందుమేఘములువర్షింపుచున్నవి॥౧ ॥ ౩॥ నభాంసతేమేఘచ్ఛన్న త్వాత్ నభాః॥ స-పు॥*భాసృదీప్తౌ। మేఘచ్ఛన్నమైప్రకాశించనిది॥౨॥* నభస్యాదిశబ్దములు- ౪ భాద్రపదమాసనా

మూ- స్యునభస్యః ప్రోష్ఠపదభాద్రభాద్ర పదాస్సమాః ॥ ౧౯ ॥ మములు॥నభాంసిమేఘాః- తేషుసాధుర్నభస్యః। నభస్సులనఁగామే ఘములు- వానియందుసమర్థమైయుండును॥ ౧॥ ప్రోష్ఠపదానక్షత్ర యుక్తాపూర్ణిమాస్మిన్నితిప్రోష్ఠపదానక్షత్రముతోఁగూడినపున్నమదీనియందుఁగలదు॥౨॥ భాద్రపదైవభాద్రా- నా మైకదేశేనామగ్రహణమితిన్యాయాత్- భీమోభీమసేనఇతివత్- భాద్రాయుక్తాపూర్ణిమాస్మిన్నితిభాద్రః । భాద్ర పదశ్చ| భాద్రపదనక్షత్రమేభాద్ర- భాద్రపదనక్షత్రముతోఁగూడినపున్నమదీనియందుఁగలదు॥౩॥౪॥* అశ్వినాదిశబ్ద

మూ- స్యాదాశ్వినఇషోప్యాశ్వయుజోపి ములు- ౩ ఆశ్వయుజమాసనామములు॥ అశ్వినీనక్షత్రయుక్తాపూర్ణిమా స్మిన్నితిఆశ్వినః|అశ్వినీనక్షత్రముతోఁగూడినపున్నమదీనియందుగలదు॥౧॥ఏషణంఇట్ యాత్రా- సాస్మిన్నితిఇషః- విజిగీషాయాః కాలత్వాత్। ఇట్టనఁగాయాత్ర- శత్రువుల గెలువనిచ్ఛయించినవారికియాత్రదీనియందుఁగలుగుచున్నది॥ ౨॥అశ్విన్యేవఅశ్వయక్ తద్యుక్తాపూర్ణిమాస్మిన్నస్తీతిఆశ్వయుజః|అశ్వినియెఅశ్వయుక్కు- దానితోఁగూడినపున్నమదీ

మూ- స్యాత్తుకార్తికే। బాహులోర్జౌకార్తికికో నియందుఁగలదు॥౩॥ * కార్తికాదిశబ్దములు ౪ కార్తీకమాస నామములు॥ కృత్తికానక్షత్రయుక్తాపూర్ణిమాస్మిన్నస్తీతికార్తికః। కార్తికికశ్చ| కృత్తికానక్షత్రముతోఁగూడినపు న్నమదీనియందుఁగలదు॥౧ ॥౪॥ బహూనర్థాన్ లాంతీతిబహులాఃకృత్తికాః। తద్యుక్తాపూర్ణిమాస్మిన్నస్తీతిబాహు లః। అధికములైనయర్థములనిచ్చునదిగనుకబహుళయనఁగాకృత్తిక- దానితోగూడినపున్నమదీనియందుఁగలదు॥ ౨॥ఊ ర్జముత్సాహఃతదస్మిన్నాసేవిజిగీషూణామస్తీతిఊర్జః । ఊర్జమనఁగానుత్సాహము - అదియీమాసమందుశత్రుజయ

మూ- హేమంత ... మునిచ్ఛయించినవారికిఁగలదు ॥౩॥ * హేమంతశబ్దముహేమంతఋతువు పేరు॥హి మేనహంతీతిహేమంతః* హనహింసాగత్యోః। చలిచేతజనులనుహింసించునది- ॥౧॥ * శిశిరర్తువు పేరు॥౧॥ శినో

మూ- శ్శిశిరోస్త్రియామ్॥౧౯॥ త్యంగంశీతేనశిశిరః * శీఙ్ నిశానే । శీతముచేతదేహమునల్పముగాఁజేయున ది* శినోత్యర్థంశీతేనశిశిరః| శీతముచేతప్రయోజనమునుస్వల్పముగాఁజేయునది॥౧॥

మూ వసంతేపుష్పసమయస్సురభి *వసంతాదిశబ్దములు ౩ వసంతఋతునామములు ॥ వసతికామోస్మిన్నితివ సంతః * వసనివాసే। దీనియందుమన్మథుఁడువసించును * వసంతిసుఖంయథాతథాఅస్మిన్నితివసంతః । దీనియందు జనులుసుఖముగానుందురు॥౧॥పుష్పాణాంసమయః కాలఃపుష్పసమయః । పుష్పములకాలము॥౨॥సుష్ఠురభంతేహ్యా

న్యంత్యత్రేతిసురభిః॥ ఇ- పు॥ *రభ రాభస్యే । దీనియందుజనులుతెస్సఁగాసంతోషింతురు * సుష్ఠురభంతేఉపక్రమంతేశుభకార్యం కర్తు మితిసురభిః। దీనియందుజనులుశుభకార్యముఁజేయనారంభింతురు॥౩॥

మూ- గ్రీష్మఉష్మకః॥నిదాఘఉష్ణోపగమ ఉష్ణఉష్మాగమస్తపః॥౧౭॥ … *గ్రీష్మాదిశబ్దములు- ౭॥ గ్రీష్మఋతునామములు॥ గిరతిజలమితిగ్రీష్మః *గృ॒నిగరణే। జలమునుగ్రసించునది॥౧॥ఊషతీత్యూష్మకః * ఊష రుజాయాం। దుఃఖపెట్టునది॥౨॥నితరాందహ్యతేజనోత్రనిదాఘః* దహభస్మీకరణే। దీనియందుజనముమిక్కిలిదహింపఁబడును॥ ౩॥ ఉష్ణస్యఉపగమోత్రేత్యుష్ణోపగమః। దీనియందుష్ణమునకుప్రాప్తిగలదు॥౪॥ ఓషతీత్యుష్ణః * ఉషప్లుష దాహే। దహించునది॥ ౫॥ ఊష్మణః ఆగమోత్రేత్యూష్మాగమః। దీనియందుఊష్మముయొక్క రాకగలదు॥౬॥తపతీతితపః॥ అ- పు॥*తపసంతాపే।తపింపఁజేయునది॥౭॥

మూ- స్త్రియాంప్రావృట్ స్త్రియాం భూమ్నివర్షాః *ప్రావృడ్వర్షాశబ్దములువర్షర్తునామములు ॥ ప్రవర్షంతిఘనాఅత్రేతి ప్రావృట్॥ ష- స్త్రీ॥ వృషుసేచనే। మేఘములుమిక్కిలిదీనియందువర్షించును॥౧॥వర్షణంవర్షః సోత్రేతివర్షాః॥ ఆ-స్త్రీ॥ నిత్యబహువచనము। వర్షముగలిగినది॥ ౨॥ *శరచ్ఛబ్దముశ

మూ- అథశరత్ స్త్రియాం … రదృతుపేరు॥ శృణాతిపంకమితిశరత్॥ద-స్త్రీ॥శౄహింసాయాం। అడుసునుపోఁగొట్టునది* ఇదిఆకారాంతస్త్రీలింగంబును। కాలప్రభాంతశరదా- అనిత్రికాండియందుప్రయోగింపఁబడియున్నది ॥

మూ- షడమీఋతవఃపుంసిమార్గా దీనాంయుగైః క్రమాత్॥౧౮॥ ౧ ॥ *అమీషడృతవఃమార్గాదీనాంమాసానాంయుగైర్మాసైః క్రమాత్ హేమంతాదయఋతవోభవంతి-పుంసీతిఋతుశబ్దాభిప్రాయేణ- శరదాదీనామస్య లింగతాయాఉక్తత్వాత్ । మార్గశీర్షమాసము మొదలుకొని రెండేసిమాసముల చేత వరుసగా హేమంతము మొదలు కొనిశరదృతువువరకును- రెండునెలలొక ఋతువనంబడును॥౧॥

మూ- సంవత్సరోవత్సరోబ్దో హాయనోస్త్రీశరత్సమాః సంవత్సరాదిశబ్దములు౬ సంవత్సరనామములు ॥ సమ్యక్ వసంతిఋతవోస్మిన్నితిసంవత్సరః- వత్సరశ్చ * వసనివాసే । ఋతువులుదీనియందువసించునుగనుక సంవత్సరమువత్సరమును॥౧॥౨॥ఆప్యతేఅధికమాసేనఅబ్దః* ఆప్ల్ వ్యాప్తౌ । అధికమాసము చేతవ్యాపింపఁబడునది * అపఃదదాతీతివాఅబ్దః*డుదాఞ్ దానే। జలమునిచ్చునది॥౩॥ జహాతిఋతూన్క్రమేణహాయనః॥న॥ * ఓహాక్ త్యాగే। వరుసగాఋతువులనువిడుచునది॥౪॥శీర్యతెజగదస్యామితిశరత్॥ ద- స్త్రీ॥*శౄహింసాయాం । జగత్తుదీని చేతదుఃఖపెట్టఁబడును* శీర్యతేవయః ప్రాణినామితివాశరత్। ప్రాణులవయస్సుదీని చేతజీర్ణముగుచున్నది॥ ౫॥ శరచ్ఛబ్దస్యఋతుపరత్వేస్త్రీలింగత్వాత్ వత్సరపరత్వేపితథా- తత్సాహచర్యాత్ సమాశబ్దోపిస్త్రీలింగః - సమాశబ్దస్యప్రాయేణబహువచనేప్రయోగః । సమాంవిజాయతఇత్యేకవచనేపిప్రయోగాత్ । శరచ్ఛబ్దముఋతుపర్యాయమందు స్త్రీలింగమగుట చేతనిచ్చటను స్త్రీలింగము- దానిసాహచర్యమువలనసమాశబ్దము స్త్రీలింగము - ఈశబ్దముతఱచుగా బహువచనమందువర్తించును- ఒకానొకచోటనేకవచనప్రయోగముంగలదు॥ సమయంతిజనానితిసమాః* సమష్టను వైక్లబ్యే। జనులనువిహ్వలత్వమునొందించునది* సహమాంతివర్తంతేఋతవోత్రసమాః * మాఙ్మానేవర్తనేచ। ఋతువులుదీనియందుకూడియుండును॥౬॥* మాసేనమానుషమాసేనపైత్రః

మూ- మాసేనస్యాదహోరాత్రః పైత్రోవర్షేణదైవతః॥౧౯॥ అహోరాత్రః స్యాత్ ।మనుష్యులయొక్క మాసము దేవతలకొకయహోరాత్రము-అందుశుక్లపక్షముపగలు-కృష్ణపక్షమురాత్రి ॥ పితౄణామయంపైత్రః । పితృసంబంధమైనఅహోరాత్రము॥ ౧॥ •వర్షేణమానుషవర్షేణదైవతః దేవసంబంధీఅహోరాత్రః | మనుష్యులయొక్కయొక సంవత్సరము దేవతలకొకయహోరాత్రము- అందుఉత్తరాయణముపగలుదక్షిణాయనమురాత్రి

మూ- దివ్యైర్వర్షసహస్రైర్ద్వాదశభిర్దైవతంయుగమ్ * తేషాంషష్ట్యుత్తరత్రిశతేనదేవసంవత్సరః -దివ్యైర్వర్షసహస్రైః ద్వాదశభిఃదైవతంయుగం। మనుష్యులయొక్క ౩౬౦ సంవత్సరములు దేవతలకొకసంవత్సరము- అట్టి ౧౨౦౦౦ సంవత్సరములు దేవతలకొకయుగను

మూ- దైవేయుగసహస్రేద్వే బ్రాహ్మః * దైవే యుగ సహస్రే ద్వే బ్రాహ్మః అహోరాత్రః- సఃన్యృణాంతౌకల్పౌ - అహరుదయకల్పః రాత్రిఃక్షయకల్పః । ఇట్టి దేవయుగములు ౨౦౦౦ బ్రహ్మకొకఅహోరాత్రముఅదిబ్రాహ్మమనంబడును । బ్రహ్మసంబంధ్యహోరాత్రో బ్రాహ్మః । బ్రహ్మసంబంధిమైన యహోరాత్రము

మూ- కల్పౌతుతౌనృణామ్ *అబ్ది(బ్రాహ్మ-హోరాత్రమునుమనుష్యులకు రెండుకల్పములు- అందుబ్రహ్మాహస్సు ఉదయకల్పము- బ్రహ్మరాత్రి- క్షయకల్పము॥ కల్పయతిసృష్ట్యాదీనుత్పత్తివినాశావితికల్పః* క్లృపక్లృప్తౌ। నరులకుఉత్పత్తినాశములను జేయునది॥౧॥కృతత్రేతాద్వాపరకలియుగములు వెయినాల్గుయిననొకకల్పము - అందుకృతయుగము నకుమనుష్యమానముచేత ౧౭ లక్షల ౨౮ వేలసంవత్సరములు- త్రేతాయుగమునకు౧౨లక్షల ౯౬ వేలసంవత్సరములు ద్వాపరయుగమునకు౮లక్షల౬౪వేలసంవత్సరములు - కలియుగమునకు ౪ లక్షల ౩౨ వేలసంవత్సరములు**దివ్యానాం

మూ- మన్వంతరంతుదివ్యానాంయుగానా మేకసప్తతిః॥౧౩౦॥ ... యుగానామేకసప్తతిర్మన్వంతరం।ముందుచెప్పినదేవయుగములు ౭౧ అయిననొకమన్వంతరము॥అన్యోన్యమనురస్మిన్నితిమన్వంతరం॥ఇదియొక మనువువచ్చునదిమన్వంతరము* మనోరంతరమితివామన్వంతరం। మనువుయొక్క-అంతరము॥ ౧॥

మూ- సంవర్తఃప్రళయఃకల్పఃక్షయః కల్పాంతఇత్యపి। ... *సంవర్తాదిశబ్దములు ౫ ప్రళయకాలముపేరు॥ సంవర్తతేఉపరమతేజగదస్మిన్నితిసంవర్తః* వృతువర్తనే। దీనియందుజగత్తుఉపరతమౌను॥ ౧॥ ప్రలీయతేజగదత్రప్రళయః* లీఙ్ శ్లేషణే। జగత్తుదీనియందువిలయమౌను॥ ౨॥ కల్పతేప్రభవతిజగన్నాశాయేతికల్పః* కృపూ సామర్థ్యే। లోకనాశమునకుసమర్థమైనది॥ ౩॥ క్షీయతేజగదస్మిన్నితిక్షయః* క్షిక్షయే। దీనియందుజగత్తుక్షయించును॥ ౪॥ కల్పస్యసృష్టేరంతఃకల్పాంతః కల్పముయొక్క-అంతము॥౫॥* పంకాదిదుష్కృ

మూ- అస్త్రీపంకంపుమాన్పాప్మాపాపంకిల్బి షకల్మషమ్॥ ౧౩౧॥ కలుషంవృజినైనో ఘమంహో దురితదుష్కృతమ్ తాంతశబ్దములు ౧౨ పాపముపేళ్లు ॥ పంచతిసంపర్కాద్విస్తారమాప్యతేపంకం॥ప్న॥ * పచివిస్తారే। సంబంధమువలనవిస్తారమును పొందునది॥ ౧॥ పతతినరకేఅస్మాదితిపాప్మా॥న-పు॥ *పౢ గతౌ। దీనివలననరకమునందుపడుదురు॥ ౨॥ పాతిరక్షతిఅస్మాదాత్మానమితిపాపం*పారక్షణే।దీనివలనజనముత్తీర్ణులరక్షించుకొనును*పిబతిపాపిష్ఠమితిపాపం* పాపానే। పాపిష్ఠునిగ్రసించునది॥ ౩ ॥ కిల్యతేశిథిలీక్రియతేఅనేనలోకఇతికిల్బిషం* కిలకిలక్రీడాయాం శైత్యేచ। దీనిచేతలోకముశిథిలముగాఁజేయఁబడును* కిలయతిక్షేపయతినరకేవాకిల్బిషం* కిలకిలక్షేపే। నరకమునందుత్రోయునది॥౪॥ కల్యతేగణ్యతేచిత్రగుప్తాదిభిరితికల్మషం। కలుషంచ*కలసంఖ్యానే। చిత్రగుప్తాదులచేతలెక్క-పెట్టఁబడునది* శుభంకర్మకర్శ్యతితనూకరోతివాకల్మషం* కర్శతనూకరణే। శుభకర్మమునల్పముగాఁజేయునది॥౫॥౬॥వర్జ్యతేశిష్టైరితివృజినం* వృజీవర్జనే। శిష్టులచేతవర్జింపఁబడునది॥౭॥ఏతినరకమనేనేత్యేనః॥ స-న॥* ఇణ్ గతౌ। దీనిచేతనరకమునుబొందుదురు॥ ౮॥ నహంతిధన్యమిత్యఘం * హనహింసాగత్యోః। ధన్యునిఁజెఱుపనిది *కతారమంఘతీత్యఘం* అఘిగతౌ। కర్తనుబొందునది* నజహాతిదుఃఖమితివాఅఘం*ఓహాక్ త్యాగే। దుఃఖమునువిడువనిది॥ ౯॥ అంహతినరకమనేనఅంహః॥స- న॥అహిగతౌ। దీనిచేతజనులునరకమునుపొందుదురు॥ ౧౦॥దుఃనిందితంఇతంగమనంఅస్యదురితం* ఇణ్ గతౌ। నిందితమైననడతగలిగినది॥౧౧॥దుర్నిందితం కృతంకరణమస్యదుష్కృతం। నిందితమైనకార్యముగలది॥౧౨॥

మూ- స్యాద్ధర్మమస్త్రియాంపుణ్యశ్రే యసీసుకృతంవృషః॥ ౧౩౨॥ ధర్మావృషాంతశబ్దములు౫పుణ్యముపేళ్లు॥ధరతివిశ్వంధర్మః॥ప్న॥*ధృఞ్ ధరణే। విశ్వముసుధరించునది। అయంపేదేక్లీబః-లోకేపుంసి।తానిధర్మాణిప్రథమాన్యాసన్నితివేదే। ఏషధర్మస్సనాతనఇతిలోకే। ఈధర్మశబ్దమువేదమందునపుంసకలింగము- లోకమందు పుంలింగము॥౧॥పుణతిశుభంకరోతీతిపుణ్యం *పుణశుభకర్మణి। శుభమునుజేయునది॥౨॥అతిశయేనప్రశస్యతఇతిశ్రేయః॥స-న॥ మిక్కిలిప్రశంసింపఁబడునది* శుభేనశ్రియతఇతివాశ్రేయః* శ్రిఞ్ సేవాయాం। సేవింపఁబడునది॥ ౩॥ సుష్ఠుక్రియతేసుకృతం* డుకృఞ్ కరణే। లెస్సగాచేయఁబడునది* శోభనంకృతంకర్మాస్యవాసుకృతం।శుభమైనకర్మగలది॥౪॥వర్షత్యభిలషితమితివృషః* వృషుసేచనే। అభిలషితమునువర్షించునది॥౫॥

మూ- ముత్ప్రీతిఃప్రమదోహర్షఃప్రమోదా మోదసమ్మదాః।స్యాదానందథురా నందశ్శర్మశాతసుఖానిచ॥౧౩౩॥ ... *ముచ్ఛబ్దముమొదలుసుఖశబ్దమువరకు౧౨సంతోషముపేళ్లు॥ మోదయతీతిముత్॥ ద-స్త్రీ॥ మోదహర్షే। సంతోషింపఁజేయునది॥౧॥ప్రీణాతీతిప్రీతిః* ప్రీఞ్ తర్పణే। తృప్తిఁజేయునది॥ ౨ ॥ ప్రకృష్టోమదఃప్రమదః* మదీహర్షగ్లపనయోః। అధికమైనసంతోషము॥౩॥హర్షణంహర్షః* హృషతుష్టౌ।సంతోషించుటహర్షము॥౪॥ప్రకృష్టోమోదఃప్రమోదః।అతిశయమైనసంతోషము॥ ౫॥ఆసమంతాన్మోదఃఆమోదః । అంతటనుమోదము॥౬॥సమ్యఙ్మదఃసమ్మదః। మంచిసంతోషసమ్మదము॥౭॥ఆనందయతీత్యానందథుః॥ ఉ-పు॥ఆనందశ్చ

* టునదిసమృద్ధౌ। ఆనందింపఁజేయునది॥౯॥౯॥ శృణాత్యశుభమితిశర్మ* శౄ హింసాయాం।అశుభమును చెఱుచునది॥౧౦॥స్యతిదుఃఖమితి సాతం* షో౦తకర్మణి।దుఃఖమును పోఁగొట్టునది॥ షా॥శ్యత్యశుభమితి వా శాతం* శో తనూకరణే। అశుభమును క్షయింపఁజేయునది॥౧౧॥సుష్ఠుఖనత్యశుభమితిసుఖం* ఖను అవదారణే। అశుభమును పోఁగొట్టునది *శోభనానిఖానిఇంద్రియాణ్యస్మిన్నితి వా సుఖం। ఇంద్రియములనాప్యాయనము చేయునది ॥౧౨॥ *శ్వశ్శ్రేయస

మూ- శ్వశ్శ్రేయసంశివంభద్రంకల్యాణం
మంగళంశుభం। భావుకంభవికంభ
వ్యంకుశలంక్షేమమస్త్రియాం౧౩౮॥
శస్తంచాథ ...

శబ్దము మొదలు ౧౨ శబ్దములు శుభము పేళ్లు॥ శ్వః ఆగామిశ్రేయో త్రశ్వశ్శ్రేయసం। రాఁగలశ్రేయస్సుదీనియందుఁగలదు * శ్వఃశోభనం శ్రేయః శ్వశ్శ్రేయసం॥ అ-న॥ మంచిశ్రేయస్సు। శ్వరిత్యస్యకాలవిశేషవాచిత్వేపి - అవ్యయానామనేకార్థత్వాత్ అత్రప్రశంసావాచిత్వం- శ్వశ్శ్రేయసశబ్దస్యనిపాతనాదకారాంతత్వం। శ్వః-అనెడుశబ్దముకాలవిశేషవాచియైనను - అవ్యయములనేకార్థములౌటవలన- ఇచ్చటప్రశంసావాచకము॥౧॥అరిష్టంశినోతితనూకరోతిశివం* శీఞ్ నిశానే। అరిష్టమునల్పముగాఁజేయునది॥౨॥భందతేభద్రం* భదికల్యాణేసుఖేచ। కల్యాణమైనది॥౩॥కల్యంసుఖంఅణయతిప్రాపయతీతికల్యాణం* అణగతౌ। సుఖమునుపొందించునది॥౪॥మంగఁసుఖంలాతీతిమంగళం* లాదానే। సుఖమునిచ్చునది*మంగతిధన్యమితిమంగళం* మగిగతౌ। ధన్యునిబొందునది॥౫॥ శోభతఇతిశుభం*శుభశోభనే। ఒప్పునది॥౬॥భన్యేషుభవనంశీలమస్యేతిభావుకం* భూసత్తాయాం। ధన్యులయందుఁగలుగుటస్వభావముగాఁగలది॥౭॥భవఃవాంఛితప్రాప్తిరత్రేతిభవికం। భవమనఁగాకోరికనొందుట - అదిదీనియందుఁగలదు॥౮॥భవనార్హంభవ్యం॥పుట్టుటకర్హమైనది॥౯॥కుత్సితంశ్యతీతికుశలం* శోతనూకరణే। కుత్సితమునల్పముగాఁజేయునది * కుశ్యతిసత్స్వితికుశలం * కుశసంశ్లేషే। మంచివారియందుఁగూడుకొనియుండునది॥౧౦॥క్షిణోత్యశుభమితి క్షేమం॥ప్న॥ *క్షిణుహింసాయాం। అశుభమునుపోఁగొట్టునది॥౧౧॥శస్యతఇతిశస్తం* శంసుస్తుతౌ। స్తోత్రము చేయఁబడునది॥౧౨॥

మూ- త్రిషుద్రవ్యేపాపపుణ్యసుఖాదిచ। ... * పాపపుణ్యశబ్దౌసుఖాదిశస్తాంతాశ్చశబ్దాః - గుణవాచకత్వే పూర్వోక్తలింగాః। ద్రవ్యవాచకత్వేతుత్రిలింగాః। ద్రవ్యవాచిత్వేయథా॥ శ్లో॥ పాపాబుతుమతీకన్యాపాపోరాజాప్యరక్షకః। పాపంవ్యాధఫలంహింస్రంపాపోవిప్రశ్చసేవకః॥పుణ్యంతీర్థమిదంపుణ్యానదీపుణ్యోయమాశ్రమః। సుఖంకామిఫలంద్రవ్యాత్సుఖోవాసస్సహాంబయా। సుఖాయువతిరిచ్ఛంతీత్యాది॥ గుణవాచిత్వేయథా॥ శ్లో॥ దారిద్ర్యబాధేపిత్వేపి స్వేచ్ఛఃపరిజనస్సుఖం। సుఖంసజ్జనసంవాదఃసుఖంశాంతిరనుత్తమా-ఇత్యాది। పాపపుణ్యశబ్దములు రెండునుసుఖశబ్దముమొదలైన౧౩శబ్దములునుగుణవాచకములైనప్పుడు - రూపభేదములచేతముందు చెప్పఁబడినలింగములయందువర్తించును- ద్రవ్యవాచకములైనప్పుడుమూఁడులింగములయందునువర్తించును॥

మూ- మతల్లికామచర్చికాప్రకాండముద్ఘ * మతల్లికాదయఃపంచప్రశస్తవాచకాః-అఖండపదానిచ-శస్తపర్యాతల్లజౌ॥౧౩౫॥ ప్రశస్తవాచకాన్యమూ యాఃకేవలమంగళార్థాః - తేషాంగుణివాచిత్వంగుణవాచిత్వంచ- మతల్లికాదీదాంగుణవాచిత్వమేవ-కించిచ్ఛబ్దపరతైవప్రయోగః- యథా-అశ్వమతల్లికా- ప్రశస్తోశ్వః- బ్రాహ్మణమచర్చికా- ప్రశస్తాబ్రాహ్మణః- గోప్రకాండం-ప్రశస్తాగౌః- కరోద్ఘః ప్రశస్తకరః- కుమారీతల్లజః- ప్రశస్తకుమారీ- తత్తల్లింగశబ్దాంతరపరత్వేపినస్వలింగత్యాగః। మతల్లికాదిశబ్దములు ౫ - శ్రేష్ఠవాచకములును - అఖండపదములును- శస్తపర్యాయశబ్దములు కేవలమంగళార్థములునుగుణగుణివాచకములుననగును - మతల్లికాదిశబ్దములుగుణవాచకములే - ఒకశబ్దమునకువిశేషణములైననుతమతమలింగములనువిడువక యావిశేష్యమునకుపరమైయుండును - అదియెట్లన్నను- అశ్వమతల్లికా- శ్రేష్ఠమైనగుఱ్ఱము। బ్రాహ్మణమచర్చికా- శ్రేష్ఠుఁడైనబ్రాహ్మణుఁడు- ఇత్యాదులు- ఇచ్చటవిశేష్యములైనగోబ్రాహ్మణాదిశబ్దములు స్త్రీలింగపుల్లింగములైనను శ్రేష్ఠవాచకములైన మతల్లికాదిశబ్దములు వానివిశేషములై తమతమలింగములనువిడువక ఆవిశేష్యములకు పరమైయున్నవి- ఈరీతిగాప్రయోగములనెఱుంగవల

మూ- స్యయశ్శుభావహోవిధిః। ... యు* అయశబ్దముశుభమునుగలుగఁజేయుసత్కర్మమునకు పేరు॥పతిసుకృతినమయః* ఇణ్ గతౌ। పుణ్యపురుషునిఁబొందునది॥

మూ- దైవందిష్టంభాగధేయంభాగ్యంస్త్రీ
నియతిర్విధిః॥౧౩౬॥ ...

దైవాదిశబ్దములు ౬ పూర్వకృతమైనశుభాశుభకర్మములకు పేళ్లు॥ దేవఃపరమేశ్వరఃతత్రభవందైవం। దేవుఁడనఁగాపరమేశ్వరుఁడు - అతనియందుఁబుట్టినది॥౧॥దిశతిశుభాశుభమితిదిష్టం దిశ అతిసర్జనే। శుభాశుభఫలములనిచ్చునది॥ ౨ ॥ భగస్యాం

శ్వర్యస్యేదంభాగంత దేవభాగధేయం । భగమనఁగానైశ్వర్యము- దానిసంబంధమైనది॥౩॥భజనీయత్వాద్భాగ్యం* భజసేవాయాం। సేవింపఁదగినది॥౪॥నియమ్యతేఅనయేతినియతిః॥ఇ-సీ॥యమఉపరమే । దీనిచేతనియమింపఁబడును॥౫॥విధీయతేఅనేనేతివిధిః॥ఇ- పు॥దీనిచేతవిధింపఁబడును॥౬॥

మూ- హేతుర్నాకారణంబీజం ... **హేత్వాదిశబ్దములు౩ కారణనామములు ॥ హినోతిగచ్ఛతిపరిణత్యా కార్యరూపతామితిహేతుః॥ ఉ- పు॥పరిపాకముచేతకార్యరూపమునుబొందునది* హినోతివర్ధతేనాహేతుః*హి గతౌవృద్ధౌచ। వృద్ధిఁబొందునది॥౧॥కరోతికారణం* డుకృఞ్ కరణే। చేయునది॥ ౨॥ విశేషేణజాయతఇతిబీజం- వబయోరభేదః* జనీప్రాదుర్భావే। విశేషముగానగునది॥ బీజ్యతెఅనేనేతివాబీజం* బీజరోహణే । దీనిచేతపుట్టిం పఁబడును॥౩॥

మూ- నిదానంత్వాదికారణం।

**నిదానాదికారణశబ్దములుప్రథమకారణమునకునామములు॥ నితరాందీయతేజన్యతేకార్యమనేనేతినిదానం* దాదానే। దీనిచేతకార్యముపుట్టింపఁబడును॥౧॥ ఆదావారంభకాలే కారణంఆదికారణం । ఆరంభకాలమందుకారణమైనది ॥౨॥ ఇద్దివైశేషికమతమునసమవాయికారణమనంబడును। బౌద్ధమతంబున- ఉపాదానకారణమనంబడును- వైద్యమతంబున- కారణకారణమనంబడును- అదియెట్లన్నను-కంపమునకుజ్వరముకారణము । జ్వరమునకుశ్లేష్మకారణము - గనుకనిశ్లేష్మయేకంపమునకుకారణమనంబడును॥

మూ- క్షేత్రజ్ఞఆత్మాపురుషః ...

*క్షేత్రజ్ఞాదిశబ్దములు ౩సాంఖ్యమునందుఁజెప్పఁగని పేళ్లు॥ క్షేత్రంశరీరంజానాతీతిక్షేత్రజ్ఞః*జ్ఞాఅవబోధనే। క్షేత్రమనఁగాశరీరము - దానినెఱింగినవాఁడు[illegible]॥అతసాతత్యగమనే। సంసారమునందేయెప్పుడునుచరించువాఁడు* [illegible]॥౧॥అతతిసంసారే[illegible]। స్వకర్మఫలమనుభుజించువాఁడు॥౨॥పురిశరీరేశేతఇతిపురుషః[illegible]* శీఙ్ స్వప్నే। పురమనఁగాశరీరము।అందుండువాఁడు[illegible]రుషుఁడు, [illegible]దేహేసీదతీతివాపురుషః* [illegible]షదౢ్ విశరణగత్యవసాదనేషు। శరీరమందుండువాఁడు॥ ౩॥

మూ- ప్రధానంప్రకృతిఃస్త్రియాం॥౧౩౭॥

ప్రధాన ప్రకృతిశబ్దములు౨ ప్రకృతిపేళ్లు॥ ప్రధీయతెసర్వమనేనేతిప్రధానం ప్రథప్రఖ్యానే।అన్నియుదీనిచేతవ్యక్తముగాఁజేయఁబడును॥౧॥ ప్రారంభఃక్రియతెఅనయేతిప్రకృతిః॥ ఇ-సీ॥* డుకృఞ్ కరణే। దీనిచేతజగత్ప్రారంభముచేయఁబడుచున్నది* ప్రకరోతిపురుషోపభోగార్థంశబ్దాదిభోగ్యానితివాప్రకృతిః। పురుషోపభోగముకొఱకుశబ్దస్పర్శాదిభోగ్యవస్తువులనుజేయునది॥౨॥

మూ- విశేషఃకాలికోవస్థా ...

**వస్తునఃకాలకృతయౌవనాదిరూపోవిశేషఃఅవస్థేత్యుచ్యతె।వస్తువులయొక్క కాలకృతమైనయౌవనాదిరూపవిశేషముఅవస్థయనంబడును॥అవతిష్ఠతీత్యవస్థా* ష్ఠాగతినివృత్తౌ। శరీరమునందుండునది॥౧॥

మూ- గుణాస్సత్త్వంరజస్తమః ...

**ప్రకృతేగుణాఃసత్త్వరజస్తమాంసీత్యుచ్యంతే। ప్రకృతియొక్క గుణములుసత్త్వరజస్తమంబులనంబడును॥ సతోభావఃసత్త్వంతత్ జ్ఞానహేతుః। యథార్థముగానెఱుఁగఁబడునది సత్తు- దానియొక్కభావముసత్త్వము- అదిజ్ఞానహేతువు॥ ౧॥ రజ్యంతేఅనేనేతిరజః॥ స-న॥ తద్దుఃఖకారణం* రంజరాగే। దీనిచేతరాగయుక్తులవుదురు- అదిదుఃఖహేతువు॥ ౨॥ తామ్యత్యనేనేతితమః॥స-న॥ తన్మోహబీజం*తముగ్లానౌ। దీనిచేతగ్లానినిబొందుదురు- అదిమోహహేతువు॥ ౩॥

మూ- జనుర్జననజన్మానిజనిరుత్పత్తిరుద్భవః॥

**జనుశ్శబ్దము మొదలు౬పుట్టుకపేళ్లు॥ జననం-జనుః॥ స-న॥జననం॥ జన్మచ॥న-న॥జనిశ్చ॥ఇ.సీ॥* జనీప్రాదుర్భావే। జనించుటయేజనువు-జననము-జన్మము-జనియును॥ఉత్పత్తిసాహచర్యాత్ జనిశబ్దః స్త్రీలింగః। ఉత్పత్తిశబ్దసాహచర్యమువలనజనిశబ్దము స్త్రీలింగము॥౪।ఉత్పాదఉత్పత్తిః*పదౢ్ గతౌ। పుట్టుటఉత్పత్తి॥౫॥ఉద్భవనముద్భవః*భూసత్తాయాం। ఉద్భవించుటఉద్భవము॥౬॥

మూ- ప్రాణీతు చేతనోజన్మీజంతుజన్యు శరీరిణః।

**ప్రాణ్యాదిశబ్దములు ౬ మనుష్యులుమొదలైనప్రాణులకుపేళ్లు ॥ ప్రాణోస్యాస్తీతిప్రాణీ॥న-పు॥ప్రాణముగలిగినది॥ ౧॥ చేతతీతిచేతనః* చితీసంజ్ఞానే। ఎఱుఁగునది॥ ౨॥జన్మఅస్యాస్తీతిజన్మీ॥న, పు॥జన్మముగలిగినది॥౩॥జాయతఇతిజంతుః॥ఉ-పు॥ జన్యుశ్చ॥ ఉ-పు॥ *జనీప్రాదుర్భావే। పుట్టునది॥౪॥౫॥శరీరమస్యాస్తీతిశరీరీ॥ న-పు॥ శరీరముగలది॥౬॥

మూ- జాతిర్జాతంచసామాన్యం ...

**జాత్యాదిశబ్దములు౩జాతిపేళ్లు ॥జాయతఇతిజాతిః॥ఇ-సీ॥జాతంచ। ప్రాదుర్భవించునది॥౧॥౨॥సమానానాంభావఃసామాన్యం। సమానములైనపదార్థములయొక్కభావము॥౩॥

మూ- వ్యక్తిస్తుపృథగాత్మికా॥౧౩౮॥

*జాతేఃపృథగ్భూతాశ్రయరూపావ్యక్తిః। జాతికివేరైఆజాతికిఆశ్రయమైనదివ్యక్తియనంబడును॥వ్యజ్యతఇతివ్యక్తిః॥ఇ- సీ॥*అంజూవ్యక్తిమ్రక్షణకాంతిగతిషు। వ్యక్తమగునది॥౧॥

మూ- చిత్తంతుచేతోహృదయంస్వాంతం హృన్మానసంమనః॥ఇతికాలవర్గః- ** చిత్తాదిశబ్దములు ౭ మనస్సునకు పేళ్లు। చేతయతేఅనేనేతిచిత్తం। చేతశ్చ॥స- న॥* చితీసంజ్ఞానే। దీనిచేతజ్ఞానయుక్తులవుదురు ॥౧ ॥ ౨॥ హ్రియతేవిషయైరితిహృదయంహృచ్చ॥ద-న॥* హృఞ్ హరణే। విషయాదులచేతహరింపఁబడునది॥౩॥౪॥స్వనతీతిస్వాంతం* స్వనశబ్దే- తద్యోగాభావేవాగ్వ్యాపారాభావాదత్రోపచారః। పలుకునది- మనస్సంబంధములేనపుడు వాగ్వ్యాపారముగలుగదుగనుకపలుకునదియనిచెప్పుటఔపచారికము॥ ౫॥ మన్యతేఅనేనేతిమనః॥ స-న॥మనఏవమానసం*మనజ్ఞానే। దీనిచేతనెఱుఁగఁబడునుగనుకమనస్సు- మనస్సేమానసము॥౬॥౭॥

* ఇతికాలవర్గః *

మూ- బుద్ధిర్మనీషాధిషణాధీఃప్రజ్ఞాశేముషీ మతిః ॥ ౧౪౦ ॥ ప్రేక్షోపలబ్ధిశ్చిత్సం విత్ప్రతిపజ్జ్ఞప్తిచేతనాః। ... బుద్ధ్యాదిశబ్దములు౧౪ బుద్ధిపేళ్లు॥బుధ్యతేఅనయేతిబుద్ధిః॥ఇ-సీ॥ * బుధఅవగమనే। దీనిచేతనెఱుఁగఁబడును॥౧॥ మనుతేమనీషామనఅవబోధనే। అన్నిటినితెలుసుకొనునది* మనసఈషావత్ లాంగలదండవత్సంబంధాద్వామనీషా। ఈషయనఁగాలాంగలదండము దానివలెమనస్సునకూడియుండునది॥౨॥ధృష్ణువంతిప్రగల్భంతేఅనయాధిషణా* ఞిధృషాప్రాగల్భ్యే। దీనిచేతప్రగల్భులగుదురు॥౩॥ధ్యాయంత్యనయేతిధీః॥ ఈ-సీ॥* ధ్యైచింతాయాం। దీనిచేతధ్యానముచేయుదురు॥౪॥ ప్రజ్ఞాయతెఅనయేతిప్రజ్ఞా*జ్ఞాఅవబోధనే। దీనిచేతలెస్సగానెఱుఁగఁబడును॥౫॥శేతఇతిశేః-మోహః-తంముష్ణాతీతిశేముషీ ॥ఈ-సీ॥*ముషస్తేయె। శేయనఁగామోహము-దానిఁబోఁగొట్టునది ॥౬॥ మన్యతేఅనయేతిమతిః ॥ఇ-సీ॥*మనఅవబోధనే।దీనిచేతనెఱుఁగఁబడును ॥౭॥ ప్రేక్ష్యతేఅనయేతిప్రేక్షా* ఈక్షదర్శనే। దీనిచేతలెస్సగాచూతురు॥౮॥ఉపలభ్యతేఅనయేత్యుపలబ్ధిః॥ఇ- సీ॥డులభష్ప్రాప్తౌ। పదార్థముదీనిచేతలెస్సగానొందఁబడును॥౯॥చేతంత్యనయేతిచిత్॥త-సీ॥చితీసంజ్ఞానే। దీనిచేతజ్ఞానయుక్తులగుదురు॥౧౦॥సమ్యగ్విదంత్యనేనేతిసంవిత్॥ద- సీ॥* విదజ్ఞానే। దీనిచేతలెస్సగానెఱుఁగుదురు॥ ౧౧॥ ప్రతిపద్యతేజానాత్యనయేతిప్రతిపత్॥ ద- సీ॥* పద్ల్గతౌగత్యర్థానాంజ్ఞానార్థత్వాదత్రపద్ల్ ధాతోఃజ్ఞానార్థత్వం। పదార్థముదీనిచేతనెఱుఁగఁబడును॥౧౨॥జ్ఞాయతేఅనయేతిజ్ఞప్తిః॥ఇ- సీ॥జ్ఞాఅవబోధనే। దీనిచేతసర్వమునెఱుఁగఁబడును॥౧౩॥చేతయంతేనయేతిచేతనా* చితీసంజ్ఞానే। దీనిచేతజ్ఞానయుక్తులౌదురు॥౧౪॥

మూ- ధీర్ధారణావతీమేధా ... * మేధాశబ్దముధారణాశక్తిగలిగినబుద్ధిపేరు ॥ మేధతేఅనుభూతంసర్వమస్యామితిమేధా* మేధృసంగమే। అనుభూతమైనదన్నియుదీనియందుసంగతమైయుండును॥౧॥* సంకల్పశబ్దనుమనోవ్యాపారముపేరు। సమ్యక్కల్ప్యతేఅనేనేతిసంకల్పః* క్లృపసామర్థ్యే। దీనిచేతలెస్సగాకల్పింపఁబడును॥౧॥

మూ- సంకల్పఃకర్మమానసం॥౧౪౧॥ ...

* మనస్కారశబ్దమునస్సునిండుకొనియుండుటపేరు॥ *చిత్తస్యఆభోగఃపరిపూర్ణతాచిత్తాభోగః। మనస్సుయొక్క-పరిపూర్ణత్వము॥ మనసఃకారోనిశ్చయఃమనస్కారః। మనస్సుయొక్క-నిశ్చయము॥ అనాగతాయాశ్చింతాయానిశ్చయఇతికేచిత్। అనాగతచింతావిషయకమనోనిశ్చయమనికొందఱు॥

మూ- చిత్తాభోగోమనస్కారః ...

* చర్చాదిశబ్దములు౩ ప్రమాణముచేతనర్థముపరీక్షించుటపేళ్లు॥

మూ- శ్చర్చాసంఖ్యావిచారణా। ... చర్చ్యతేఅనయేతిచర్చా* చర్చఅధ్యయనే। దీనిచేతవిచారింపఁబడును॥౧॥ సంఖ్యాయతేఅనయేతిసంఖ్యా* ఖ్యాప్రకథనే। దీనిచేతలెస్సగాఁజెప్పఁబడును॥౨॥ విచార్యతేఅనయేతివిచారణా। దీనిచేతసందేహరహితులౌదురు॥

మూ- అధ్యాహారస్తర్కఊహా * అధ్యాహారాదయస్త్రయః న్యూనపూరణార్థాధికపదోపాదానపరావా. అపూర్వార్థోత్ప్రేక్షాపరావా। అధ్యాహారాదిశబ్దములు ౩ తక్కువనుపూరించుటకై యెక్కువపదమును దెచ్చుకొనుటకైనను - అపూర్వమైనయర్థమునుత్ప్రేక్షించుటకైనను పేళ్లు॥ అధ్యాహరణమధ్యాహారః। అధ్యాహరమనఁగాన్యూనార్థపూరణము॥౧॥తరంత్యనేనసంశయవిపర్యయావితితర్కః* తౄప్లవనతరణయోః। దీనిచేతసంశయభ్రాంతిజ్ఞానాదులనుతరింతురు॥౨॥ఊహ్యతేఅనేనేత్యూహః। దీనిచేతనూహింపఁబడును॥౩॥ఇవిఊహాపేళ్లనికొందఱు* విచికిత్సాదిశబ్దములు౪ సందేహముపేళ్లు॥విచికిత్సతివసతీతివిచికిత్సా* కితనివాసే। సందేహానిశ్చయములరెంటియందునునివసించునది॥౧॥ఉభయకోటౌసంశేతఇతిసంశయః* శీఙ్ స్వప్నే। ఉభయకోటియందునుండునది॥౨॥సందిహ్యతిసమ్యగ్భ్రాంతీతిసందేహః* దిహఉపచయె। రెండర్థములయందుసంబంధించియుండునది॥౩॥ స్థాణుర్వాపురుషోవేత్యాది

మూ- విచికిత్సాతుసంశయః॥౧౪౨॥ సందేహద్వాపరౌ ...

ద్వాపత్తౌపరౌప్రధానభూతావస్మిన్నితిద్వాపరః। స్థాణువాపురుషుఁడో అనెడి రెండుపక్షములుదీనియందుప్రధాన

మూ- చాథసమౌనిర్ణయనిశ్చయౌ। ... ములైయుండును॥౪॥ *నిర్ణయనిశ్చయశబ్దములునిశ్చయముపేళ్లు॥ని

తరాంమతేరంతంనయతీతినిర్ణయః* ణీఞ్ ప్రాపణే। మిక్కిలిబుద్ధినొకదరినిబొందించునది॥౧॥ నిశ్చినోతీతినిశ్చయః

*చిఞ్ చయనే। బుద్ధినిచెదరకుండునట్లుకూర్చునది॥౨॥

మూ- మిథ్యాదృష్టిర్నాస్తికతా ... *మిథ్యాదృష్టినాస్తికతాశబ్దములుపరలోకములేదనెడిబుద్ధికినామములు॥

మిథ్యాచాసౌదృష్టిశ్చమిథ్యాదృష్టిః॥ఇ- సీ॥ ఇహలోకమేకానిపరలోకము లేదనెడిదృష్టి॥ ౧॥ నాస్తిపరలోకఇతిమ

తిరస్యనాస్తికః- తస్యభావోనాస్తికతా। పరలోకము లేదనెడివానిభావమునాస్తికత॥౨॥

మూ- వ్యాపాదోద్రోహచింతనం॥౧౪౩॥ * వ్యాపాదద్రోహచింతనశబ్దములుపరులకుద్రోహముదలఁచుటపే

ళ్లు॥ వ్యాపాద్యతెఅనేనేతి వ్యాపాదః* పద్ ల్ గతౌ। దీని చేతవిశేషముగా ఆపాదింపఁబడును॥౧॥ ద్రోహస్యచింతనం

ద్రోహచింతనం। ద్రోహముయొక్క చింతించుట॥౨॥

మూ- సమౌసిద్ధాంతరాద్ధాంతౌ ... సిద్ధాంతరాద్ధాంతశబ్దములుసిద్ధాంతనామములు ॥ సిద్ధోరాద్ధఃఅంతోనిశ్చ

యోనేనేతిసిద్ధాంతోరాద్ధాంతశ్చ। దీనిచేతనిశ్చయమౌను॥౧॥ ౨॥ * భ్రాంత్యాదిశబ్దములు ౩ భ్రాంతినామములు॥

మూ- భ్రాంతిర్మిథ్యామతిర్భ్రమః (సమౌ భ్రామ్యతేనయేతిభ్రాంతిః॥ ఇ- సీ॥ భ్రమశ్చ * భ్రముఅనవస్థానే।

సంకేతసమయౌప్రతిపత్తిర్వ్యూహస్తథా) దీనిచేతమరిపఁ[illegible]బడును॥౨॥ ౩॥ మిథ్యాచాసౌమతిశ్చమిథ్యామతిః

మూ- సంవిదాగూః ప్రతిజ్ఞానంనియమా [illegible] [illegible]వ్యమైనబుద్ధి॥౨॥ *సంవిదాదిశబ్దములు [illegible] అంగీకారమునకుపే

వసంశ్రవాః॥౧౪౪॥ అంగీకారాభ్యు ళ్లు॥ సంవిద్యతేఅనయేతిసంవిత్॥ ద- సీ॥ * విదజ్ఞానేదీని [illegible] చేతెస్సగాఁ

పగమప్రతిశ్రవసమాధయః। ... దెలియఁబడును ॥౧॥ ఆగమనంసంవేదనమాగూః। ఊ. సీ॥ [illegible] గమ్ల్

సృప్ల్ గతౌ। అంతటనెఱుఁగుటఆగున్న * ఆగురతెఅనయేత్యాగూః- గురీఉద్యమనే। దీనిచేతనుద్యోగముగలుగున॥

౨॥ ప్రతిజ్ఞాయతెఅనేనేతిప్రతిజ్ఞానం- జ్ఞాఅవబోధనే। దీనిచేతప్రతిజ్ఞ చేయఁబడును॥ ౩॥ నియమ్యతేఅనేనేతినియ

మః- యమఉపరమే। దీనిచేతనియమింపఁబడును॥౪॥ఆశ్రవణమాశ్రవః। జౌనని వినుటఆశ్రవము॥౫॥సంశ్రవణంసం

శ్రవః- శ్రుశ్రవణే। కానిమ్మనుటసంశ్రవము ॥౬॥అనంగీకృతస్యాంగీకరణమంగీకారః- డుకృఞ్ కరణే । మునుపుకా

నిదానిఁజేయుటఅంగీకారము॥౭॥ అభితఃఉపగమనంఅభ్యుపగమః- గమ్ల్ సృప్ల్ గతౌ। ఎదటివారుచెప్పినఅర్థమును

తానుకానిమ్మనియెఱుఁగుట॥౮॥ప్రతిశృణోతీతిప్రతిశ్రవః- శ్రుశ్రవణే। ఎదటివారుచెప్పినఅర్థమునుఅభిముఖుఁడైవి

నుట॥౯॥ సమ్యగాధీయతేఅనేనేతిసమాధిః॥ఇ- పు॥డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। దీనిచేతలెస్సగాపోషింపఁబడును॥౧౦॥

మూ- మోక్షేధీర్జ్ఞాన ... *జ్ఞానశబ్దము మోక్షమందలిబుద్ధి పేరు ॥ జ్ఞాయతేఅనేనేతిజ్ఞానం * జ్ఞా అవబోధనే।

మూ- మన్యత్రవిజ్ఞానంశిల్పశాస్త్రయోః॥ దీనిచేతనెఱుఁగఁబడును॥౧॥ *విజ్ఞానశబ్దముమోక్షమునకంటెనన్యమైన

శాస్త్రమునందునుశిల్పమునందునుగలబుద్ధి పేరు॥విరూపంజ్ఞానంవిజ్ఞానం* జ్ఞాఅవబోధనే। నరునికిమోక్షార్థమైన

జ్ఞానమేహితముగనకతదితరజ్ఞానమువిపరీతజ్ఞానము॥౧॥

మూ- ముక్తిఃకైవల్యనిర్వాణశ్రేయోని *ముక్తిశబ్దము మొదలుగా. మోక్షముపేళ్లు ॥ శరీరేంద్రియాభ్యామాత్మ

శ్శ్రేయసామృతం। మోక్షోపవర్గో నోముక్తత్వంముక్తిః॥ఇ-సీ॥శరీరేంద్రియములవలనఆత్మవిడువఁబడుట

ముక్తి *ఆత్మానంసంసారబంధాన్మోచయతీతినాముక్తిః॥ముచ్ల్ మోక్షణే। ఆత్మనుసంసారబంధమువలనవిడిపించు

నది॥౧॥శరీరేంద్రియాదివిరహేణఆత్మనఃఅద్వితీయతయాఅవస్థానంకైవల్యం । శరీరేంద్రియములతోఁబాసినఆత్మఅ

ద్వితీయమైయుండుట॥౨॥నిర్వాంతినిర్గచ్ఛంతిదుఃఖాదయోస్మిన్నితినిర్వాణం । నిరిత్యుపసర్గపూర్వకోవాగతిగంధన

యోరితిధాతుః। దుఃఖాదులుదీనియందునిర్గతమవును॥౩॥శ్రీయతఇతిశ్రేయః॥ స- న॥* శ్రిఞ్ సేవాయాం। సేవిం

పఁబడునది *ప్రశస్తతరంశ్రేయః। మిక్కిలిశ్రేష్ఠమైనది॥౪॥నిశ్చితమవిచలితంశ్రేయోనిశ్శ్రేయసం ॥అ-న॥ నిశ్చలమైన

శ్రేయస్సు॥౫॥నాస్తిమృతంమరణమస్మిన్నిత్యమృతం।మరణముదీనియందు లేదు॥ ౬॥దుఃఖాదీనాంమోక్షణమవసానం

మోక్షః। దుఃఖాదులయొక్కవినాశముమోక్షము*ఆత్మానంపాశేభ్యఃమోచయతీతిమోక్షః- ముచ్ల్ మోక్షణే।

జీవునిపాశములవలనవిడిపించునది ॥౭॥దుఃఖాదీనామపవర్జనమపవర్గః । అపపూర్వోవృజీవర్జనఇతిధాతుః । దుః

మూ- థాజ్ఞానమవిద్యాహమ్మతిఃస్త్రియాం ఖాదులనువర్జించుట ॥ ౮॥ *అజ్ఞానాదిశబ్దములు౪ అజ్ఞానముపేరు-

నజ్ఞానం-అజ్ఞానం। జ్ఞానముకానిదిఅజ్ఞానము॥౧॥ విపరీతజ్ఞానమవిద్యా-విదజ్ఞానే। విపరీతజ్ఞానముఅవిద్య॥౨॥అహమితి బుద్ధిరహంమతిః॥ ఇ- స్త్రీ॥ నేననెడుస్వతంత్రబుద్ధిఅహంమతి॥౩॥ * విషయశబ్దము మొదలు ౩ రూపశబ్దగంధరసస్పర్శ

మూ- రూపంశబ్దోగంధరసస్పర్శాశ్చవిష నామములు। రూప్యతేచక్షుషేతిరూపం* రూపరూపక్రియాయాం।

యాఅమీ।గోచరాఇంద్రియార్థాశ్చ చక్షుస్సు చేతనిరూపింపఁబడునది॥ శప్యతేఅనేనేతిశబ్దః* శపఆక్రోశే। దీని చేతపలుకఁబడును* శంసుఖందదాతీతి వాశబ్దః* దాదానే। సుఖమునిచ్చునది॥గంధ్యతేహింస్యతేఅభిలష్యతే వాఅనేనేతిగంధః* గంధఅర్దనే। దీని చేతవిడువఁబడును- లేక-అభిలషింపఁబడును॥ రస్యతేఆస్వాద్యతఇతిరసః*రసఆస్వాదనే:ఆస్వాదింపఁబడునది॥స్పృశ్యతఇతిస్పర్శః*స్పృశసంస్పర్శనే।స్పృశింపఁడునది॥ విషిణ్వంతిబధ్నంతీంద్రియాణీతివిషయాః॥అ-పు॥షిఞ్ బంధనే।ఇంద్రియములనుబంధించునది॥౧॥గావఃఇంద్రియాణిచరంత్యేష్వితిగోచరాః॥ అ-పు॥*చరగతిభక్షణయోః।గోవులనఁగానింద్రియములుఅవివీనియంమచరించును॥౨॥ఇంద్రియైరర్థ్యంతేఅభిలష్యంతఇతిఇంద్రియార్థాః॥ అ- పు॥ *అర్థఉపయాచ్ఞాయాం। ఇంద్రియముల చేతనభిలషింపఁబడునది॥ ౩॥ *హృషీకా

మూ- హృషీకంవిషయీంద్రియం॥౧౮౭॥ దిశబ్దములు౩ ఇంద్రియములకు పేళ్లు॥ హృష్యంత్యనేనేతిహృషీకం * హృషతుష్టౌ । దీని చేతసంతోషింతురు॥౧॥విషయోస్యాస్తీతివిషయి॥ విషయముగలిగినది॥౨॥ఇంద్రస్యఆత్మనఃలింగం ఇంద్రియంఇంద్రుఁడనఁగానాత్మఆత్మకుజ్ఞాపకముగనుక ఇంద్రియము॥౩॥

మూ- కర్మేంద్రియంతుపాయ్వాది ... * క ర్మేంద్రియశబ్దము వాక్పాణిపాదపాయూపస్థములకు పేళ్లు ॥ వచనాదానగత్యుత్స[illegible]నందరూపకర్మ సాధనమింద్రియం[illegible] [illegible]గ్రహించుట-నడుచుట- విడుచుట-సంతోషించ[illegible]ట యనెడుకర్మములకుసాధనమైనఇంద్రియములుకర్మేంద్రియములు [illegible]యశబ్దము [illegible] మనోనేత్రాది

మూ- మనోనేత్రాదిధీంద్రియం। ... హృద్ఘ్రాణత్వక్చ్ఛ్రోత్రములకు పేరు ॥ ధీఃజ్ఞానంతస్నిమిత్తమింద్రియంధీంద్రియం। జ్ఞానమునకునిమిత్తమైనయింద్రియము॥ * తువరకషాయశబ్దములు-

మూ- తువరస్తుకషాయోస్త్రీ ...

ఒగరు పేళ్లు॥ తౌతిఆవృణోతిహిన స్తివాకంఠమితితువరః తూవరఇత్యపిపాఠః॥ శ్లో॥ నరైశ్మశ్రుణిశృంగాభ్యాంరహితెగహీతేగవి। తూవరఃకాలసంప్రాప్తౌకషాయెచరసఇతి॥ కుత్సితోవరఃకువరఇత్యపిపాఠో స్తి*తుగతివృద్ధిహింసాసు। కంఠమునడ్డగించునదిగాని వెగటుసేయునదిగానితువరము- తూవరమనియు- కువరమనియపాఠముగలదు॥౧॥ కషతికంఠంకషాయః॥పు॥ *కషహింసాయాం। కంఠమునుపీడించునది॥౨॥

మూ- మధురో*లవణః*కటుః*॥౧౮౮॥ * మధురశబ్దముతియ్యఁదనము పేరు॥మధుమాధుర్యమస్యాస్తీతిమధురః।

తిక్తో*మ్లశ్చ*రసాఃపుంసి మధువనఁగామాధుర్యముఅదిగలిగినదిమధురము * మథ్నాతివాతమితివామధురః-మంథవిలోడనే వాతమును చెఱుచునది॥౧॥*లవణశబ్దముఉప్పదనము పేరు॥

తద్వత్సుసడమీత్రిషు॥ ...

లునాతివాతంజాడ్యంవాలవణః-లూఞ్ ఛేదనే। వాయువునుగానిజాడ్యమును గానిపోఁగొట్టునది॥౧॥ * కటుశబ్దముకారము పేరు॥ కటతిఆవృణోతీతికటుః॥ఉ- పు॥ కటేవర్షావరణయోః। వ్యాపించునది॥౧॥* తిక్తశబ్దము చేఁదు పేరు॥ తేజయతిశ్లేష్మమితితిక్తః- తిజనిశాతనే। శ్లేష్మమునల్పముగాఁజేయునది॥౧॥* ఆమ్లశబ్దముపులుసు పేరు ॥ ఆమయతీత్యమ్లః- ఆమరోగే। రోగమునుజేయునది॥పా॥ అంబతేముఖశబ్దహేతుర్భవతీత్యంబః- అబిశబ్దే॥ చలిగొనునపుడుసీతాటరశబ్దమునుబుట్టించునది॥౧॥* కషాయము మొదలైనవిఆఱును- రసములనంబడును। రసశబ్దోవ్యాఖ్యాతః। ఏతేరసమాత్రవాచకాఃపుంస్యేవ- తద్వత్సు- అమీషట్త్రిషులింగేవర్తంతే- యథా- తువరోవిభీతకః- తువరాహరీతకీ-తువరంజలం। ఈ శబ్దములునురసమను జెప్పునపుడుపుల్లింగములు - రసవత్తులైనవస్తువులఁ జెప్పునప్పుడు త్రిలింగములు

మూ- విమర్దోత్థేపరిమళోగంధే *పరిమళశబ్దఃసమ్మర్దోత్పన్నేజనమనోహారేగంధేవర్తతే।పరిమళశబ్దముసా

జనమనోహారే॥ ౧౮౯॥ ... నాద్రవ్యముల మెదుపుటవల్లఁబుట్టినజనమనోహరమైనగంధము పేరు ॥ పరిమల్యతేభార్యతఇతిపరిమళః* మలమల్లధారణె। ధరింపఁబడునది॥౧॥

మూ- ఆమోదస్సోతినిర్హారీ ... * సఏవఅతినిర్హారీ- అతిదూరగామీ చేత్ ఆమోదఇత్యుచ్యతె। ఆమోదశబ్దముమికిలిదూరముగా వ్యాపించునట్టియాపరిమళము పేరు ॥ ఆసమంతాన్మోదతేఅనేనేత్యామోదః * ముదహర్షే।

మూ- వాచ్యలింగత్వమాగుణాత్। ... అంతటనుదీని చేతసంతోషింతురు॥౧॥* ఆగుణాత్ - ఏతత్ప్రభృతిగుణెశుక్లాదయఇత్యంతంవాచ్యలింగత్వంశబ్దానాంవిశేష్యనిఘ్నతా। ఇదిమొదలు-గుణెశుక్లాదయఃపుంసి- అనుశబ్దమువరకుఁగలశబ్దములువిశేష్యముయొక్క-లింగమునుపొందును॥

మూ- సమాకర్షీతునిర్హారీ ... సమాకర్షినిర్హారిశబ్దములు దూరముగా వ్యాపించునట్టి గంధముగలవస్తువు పేళ్లు॥ సమ్యగాకర్షతిచిత్తమితిసమాకర్షీ॥ నాంతః॥ *కృషవిలేఖనే। లెస్సగామనస్సునాకర్షించునది॥౧॥నితరాం మనోహరతీతినిర్హారీ॥ నాంత॥* హృఞ్ హరణే। మనస్సునుమిక్కిలిహరించునది॥౨॥

మూ- సురభిర్ఘ్రాణతర్పణః॥౧౦॥ * సురభిశబ్దము మొదలు౫మంచిగంధముగలవస్తువునామములు॥ సుష్ఠురభతే
ఇష్టగంధస్సుగంధిస్స్యాత్ ... జనానందమితిసురభిః* రభ రాభస్యే । లెస్సగాజనానందమునుకలుగఁజేయునది* సుష్ఠురభంతేహృష్యంత్యనేనేతిసురభిః। దీనిచేతలెస్సగాసంతోషింతురు॥ ౧॥ ఘ్రాణంనాసికాతృప్యత్యనేనఘ్రాణతర్పణః। ఘ్రాణమనఁగానాసిక- అదిదీనిచేతతృప్తిఁబొందును॥ ౨॥ ఇష్టఃగంధఃఅస్యాస్తీతిఇష్టగంధః । ఇష్టమైనగంధముగలిగినది॥౩॥ శోభనఃగంధఃఅస్యేతిసుగంధిః। మంచిగంధముగలిగినది॥౪॥

మూ- ఆమోదీముఖవాసనః । ... *ఆమోదిముఖవాసనశబ్దములుకర్పూరముమొదలైనముఖవాసనద్రవ్యముననామములు॥ ఆమోదోస్యాస్తీత్యామోదీ॥ నాంతః॥ ఆమోదముగలిగినది॥౧॥ముఖంవాసయతీతిముఖవాసనః। ముఖమునువాసింపఁజేయునది॥౨॥

మూ- పూతిగంధిస్తుదుర్గంధో ... * పూతిగంధిదుర్గంధశబ్దములుదుర్గంధముగలవస్తువుపేళ్లు॥ పూతిగంధోస్యాస్తీతిపూతిగంధిః। పూతిగంధముదుర్గంధము- అదిగలిగినది॥౧॥దుర్గంధోస్యాస్తీతిదుర్గంధః- దుర్గంధిరితివాపాఠః । దుష్టమైనగంధముగలది॥౨॥

మూ- విస్రంస్యాదామగంధియత్॥౧౧॥ * విస్రామగంధిశబ్దములుఅపక్వమలగంధముగలవస్తువుపేళ్లు ॥ విస్రంస్యతఇతివిస్రం* విస్రఉత్సర్గే। విడ [illegible]నది॥౧॥ ఆమఃఅపక్వమలః- తస్యేవగంధోస్మిన్నస్తీతిఆమగంధి॥ ఇ॥ ఆమమనఁగాఅప[illegible]మువంటిగంధముదీనియందుఁగలదు॥౨॥

మూ- శుక్లశుభ్రశుచిశ్వేతవిశదశ్యేతపాం
డరాః।అవదాతస్సితోగౌరోవళక్షో
ధవళోర్జునః॥౧౨॥ ...
* శుక్లాదిశబ్దములు౧౩తెలుపువన్నెపేళ్లు॥శోకతిగచ్ఛతిమనఃఅస్మిన్నితిశుక్లః *శుకగతౌ । మనస్సుదీనియందుప్రవర్తించును॥ ౧॥ శోభతఇతిశుభ్రః। ఒప్పునది॥౨॥శోచతిశుధ్యతీతిశుచిః* శుచశోకే - ధాతూనామనేకార్థత్వాత్। పరిశుద్ధమైనది॥౩॥ శ్వేతతేశ్వేతః* శ్వేతవర్ణే। వర్ణమునుజేయునది* శ్వయతివర్ధతేమనోస్మిన్నితిశ్వేతః* టుఓశ్విగతివృద్ధ్యోః । దీనియందుమనస్సుండునుగనుకనైన - వృద్ధిఁబొందునుగనుకనైన- శ్వేతము॥౪॥విశతీతివిశదః* విశప్రవేశనే। మనస్సునందుప్రవేశించునది॥౫॥ శ్యాయతిగచ్ఛతిజనమనాంసీతిశ్యేతః* శ్యైఙ్గతౌ। జనులమనస్సునుపొందునది॥ ౬॥ పండతేయాతిమనోస్మిన్నితిపాండరః* పడిగతౌ। దీనియందుమనస్సుపొందును* పణ్యతేస్తూయతఇతివాపాండరః- పణవ్యవహారేస్తుతౌచ । స్తోత్రముచేయఁబడునది ॥ ౭ ॥ అవదాయతేశోధ్యతఇత్యవదాతః* దైప్శోధనే। శోధింపఁబడునది॥౮॥సినోతిమనఇతసితః- షిఞ్బంధనే । మనస్సునుబంధించునది॥౯॥గాయతేకీర్త్యతేగౌరః- గైశబ్దే। కీర్తనచేయఁబడునది* గురతేమనోస్మిన్నితిగౌరః- గురీఉద్యమనే। మనస్సుదీనియందునుద్యమించిను॥౧౦॥అవలక్ష్యతఇతివలక్షః* లక్షదర్శనాంకనయోః। చూడఁబడునది* వలతఇతివలీ- వలసంచలనే। వలమానంలక్ష్యతెస్మిన్నితివావళక్షః। వలియనఁగాచంచలము- దీనియందుచూపుచంచలమైయుండును॥ ౧౧ ॥ ధావతిశుధ్యతీతిధవళః- ధావుగతిశుద్ధ్యోః। దీనిచేతపదార్థముశుద్ధిఁబొందును ॥ ౧౨ ॥ అర్జ్యతఇత్యర్జునః- అర్జ షర్జ అర్జనే । ఆర్జింపఁ బడునది ॥౧౩ ॥

మూ- హరిణఃపాండురఃపాండు ... *హరిణాదయస్త్రయఃసితపీతసంకరవర్ణనామాని । తదుక్తం॥ శ్లో॥ సితపీతసమాయోగాత్పాండువర్ణఃప్రకీర్తితఇతి। హరిణాదిశబ్దములు౩పచ్చ- తెలుపు- కలిసినవర్ణము పేళ్లు ॥ హరతిమనఇతిహరిణః- హృఞ్హరణే। మనస్సునుహరించునది॥౧॥పాండుగుణయోగాత్పాండురః-తెలుపువన్నెగలిగినది॥ ౨ ॥ పండతేయాతిమనఇతిపాండుః - పడిగతౌ । మనస్సునుపొందునది॥ ౩॥

మూ. ఈషత్పాండుస్తుధూసరః। ... *ధూసరశబ్దము- ఇంచుకతెలుపుగలవర్ణమునకుపేరు ॥ ధునోతివిరూపతయాచిత్తమితిధూసరః* ధూఞ్కంపనే। విరూపమగుటచేతచిత్తమునుకంపింపఁజేయునది ॥౧॥ *కృష్ణశబ్దములు మొదలు౭నలుపునకుపేళ్లు॥కర్షతిచిత్తమితికృష్ణః* కృషవిలేఖనే ।చిత్తమునాకర్షించునది॥౧॥నీలతివర్ణయతివస్త్వంతరమితినీలః * నీలవర్ణే । వస్తువునునల్లగాఁజేయునది॥౨॥న. సితఃఅసితః। సితమనఁగా తెలుపు- అదికానిదిఅసితము॥౩॥శ్యాయతేమనఇతి శ్యామః* శ్యైఙ్గతౌ। మనస్సునుబొందునది॥౪॥కాలయతిమనఇతి కాలః* కలకిలక్షేపే। మనస్సుప్రేరేపించునది॥౫॥ శ్యామవర్ణోస్యా

మూ. కృష్ణేనీలాసితశ్యామకాల
శ్యామలమేచకాః॥౧౩॥

మూ- మాసస్తుతావుభౌ। మనియు- అపరపక్షముకృష్ణమనిఁ జెప్పఁబడును ✻ తావుభౌమాసఇత్యుచ్యతే।
ఆపక్షములు రెండుఁగూడినకాలముమాసమనంబడును॥ మస్యంతిపరిణమం... మాతాన్యనేనేతిమాసః✻మసిపరిణామే।దీ
మూ- ద్వౌద్వౌమాఘాదిమాసౌ స్యాదృతు ... నిచేతభూతములుపరిపక్వమునుబొందును॥౧॥✻ద్వౌద్వౌమాఘా
దిమాసౌఋతురిత్యుచ్యతే। మాఘముమొదలైనరెండేసిమాసములుఋతువనంబడును। ఇయర్తీతిఋతుః✻ ఋగ
మూ- స్తైరయనంత్రిభిః॥౧౨౦॥ ... తౌ। గతించునది✻తైస్త్రిభిఃఅయనముచ్యతే- మూఁడుఋతువులుచేరినకాల
ముఅయనమనంబడును। అయతెయాత్యనేనార్క ఇత్యయనం✻ అయగతౌ। దీనిచేతసూర్యుఁడుపోవును ✻ అర్క-
మూ- అయనేద్వేగతిరుదగ్దక్షిణా స్యఉదక్ ఉదగ్భాగే దక్షిణాదక్షిణభాగే చయదాగతిః తదాక్రమాత్ ఉత్త
ర్కా-స్యవత్సరః। ... రాయణదక్షిణాయనేస్తః। మాఘముమొదలుఆషాఢమువరకుసూర్యుఁడుఉ
త్తరముఁబోవునుగనుకనదియుత్తరాయణము శ్రావణముమొదలుపుష్యమాసపర్యంతముదక్షిణముగాఁబోవునుగనుక
నదిదక్షిణాయనము। తెద్వేవత్సరఇత్యుచ్యతే। ఆదక్షిణాయనోత్తరాయణములుకూడినకాలమువత్సరమనంబడును
మూ- సమరాత్రిందివేకాలేవిషువ ✻కాలెసమరాత్రిందివేసతివిషువత్ విషువమితిచోచ్యతే। రాత్రిశ్చదివాచరా
ద్విషువంచతత్॥౧౨౧॥ ... త్రిందివం-సమరాత్రిందివం-యస్మిన్సఃసమరాత్రిందివః- తస్మిన్। అహో
రాత్రములు రెండునుసమానమైయున్నకాలము- విషువత్-విషువంఅనిచెప్పఁబడును॥ విషుశబ్దస్సామ్యవాచీఅవ్యయం-
అహోరాత్రయోర్విషుసామ్యమత్రఅస్తీతివిషువత్॥ త-న॥విషువంచ। అహోరాత్రములకుసామ్యదీనియందుఁగ
మూ- పుష్యయుక్తాపౌర్ణమాసీపౌషీమా లదు ✻ పుష్యనక్షత్రయుక్తాపూర్ణిమాపౌషీ - సాయత్రమాసే సఃమా
సేతుయత్రసా।నామ్నాసపౌషో ✻ మ్నాపౌషః। పుష్యనక్షత్రముతోఁగూడినపున్నమపౌషియనంబడును -
ఆపున్నమయేమాసమునందుఁగలదోఆమాసముపౌషమనంబడును॥
మూ- మాఘాద్యాశ్చైవమేకాదశాపరే॥ అపరేమాఘాద్యాఏకాదశచ- ఏవమేవయోజ్యాః।ఇతరములైనమాఘా
మూ- మార్గశీర్షేసహోమార్గఆగ్రహాయ దిమాసములు౧౧ను ఈరీతినఁదెలియఁదగినవి॥✻మార్గశీర్షశబ్దముమొ
ణికశ్చసః। ... ... దలు-౪-మార్గశీర్షమాసముపేళ్లు॥మృగశీర్షనక్షత్రయుక్తాపూర్ణిమా
మార్గశీర్షీ- సాఅస్మిన్నస్తీతిమార్గశీర్షః। మృగశీర్షనక్షత్రముతోఁగూడినపున్నమమార్గశీర్షి- అదిదీనియందుఁగల
దు॥ ౧॥ సహంతెహిమమత్రప్రాణినఇతిసహః॥ స-పు॥✻ సహామర్షణే। దీనియందుప్రాణులుహిమమునుసహింతు
రు✻ సహ్యాంతేశక్త్యాయుజ్యంతెత్రప్రాణినఇతిసహః✻ సహాశక్తౌ। దీనియందుప్రాణులుశక్తియుక్తులగుదురు। తదు
క్తంవైద్యశాస్త్రే✻ దక్షిణాయనంవర్షాశ్శరద్ధేమంతౌ - తెషూత్తరోత్తరంసర్వప్రాణినాంబలంవర్ధతఇతి। దక్షి
ణాయనమునందువర్షర్తువునకంటెశరదృతువందునంతకంటెహేమంతవ ... ప్రాణులకుబలమువృద్ధిఁబొందుననివై
ద్యశాస్త్రమందుఁజెప్పఁబడియున్నది॥ ౨॥ మృగశిరాఏవమృగః- తద్యుక్తాపూర్ణి... - సాస్మిన్నితిమార్గః-మృ
గశీర్షమేమృగము- దానితోఁగూడినపున్నమమార్గి- ఆపున్నమదీనియందుఁగలదు॥౩॥మృగశిరాఏవఆగ్రహాయణీ- త
ద్యుక్తాపూర్ణిమాస్మిన్నితిఆగ్రహాయణికః।మృగశిరమేఆగ్రహాయణి- దానితోఁగూడినపున్నమయీమాసమునందుఁగల
మూ- పౌషేతైషసహస్యౌద్వౌ దు॥౪॥✻ పౌషాదిశబ్దములు ౩ - పుష్యమాసమునకునామములు ॥ పుష్యనక్షత్ర
యుక్తాపూర్ణిమాస్మిన్నితిపౌషః। పుష్యనక్షత్రముతోఁగూడినపున్నమయిందుగలదు॥ ౧॥ పుష్యఏవతిష్యః-తద్యుక్తా
పూర్ణిమాస్మిన్నితితైషః। పుష్యమేతిష్యము- ఆనక్షత్రముతోఁగూడినపున్నమదీనియందుగలదు॥ ౨॥ సహఃబలమస్త్య
మూ- తపామాఘేథ ... స్మిన్నితిసహస్యః। సహమనఁగాబలము- అదిదీనియందుఁగలదు॥౩॥ ✻ తపోమా
ఘశబ్దములు- ౨- మాఘమాసముపేళ్లు॥ తపంతివ్రతంకుర్వంత్యస్మిన్నితితపాః॥స-పు॥✻ తపసంతాపె। దీనియందుత
పోయుక్తులవుదురు॥ ౧॥ మఘానక్షత్రయుక్తాపూర్ణిమామాఘీసాస్మిన్నితిమాఘః। మఘానక్షత్రముతోఁగూడినపున్నమ
దీనియందుఁగలదు॥పా॥మాఘః॥మాఅవిద్యమానంఅఘంఅస్మిన్నితిమాఘః- దీనియందుపాపములేదుగనుకమాఘము॥౨॥
మూ- ఫాల్గునే॥౧౨౩॥ స్యాత్తపస్యఃఫాల్గునిక ✻ ఫాల్గునాదిశబ్దములు౩ఫాల్గునమాసముపేళ్లు। ఫల్గునీనక్షత్ర
యుక్తాపౌర్ణమాసీఫాల్గునీ- సాస్మిన్నితిఫాల్గునికశ్చ। ఉత్తరఫల్గునీనక్షత్రముతోఁగూడినపున్నమదీనియందుఁగలదుగ
నుకఫాల్గునముఫాల్గునికమును॥౧॥ ౩॥ తపసిసాధుఃతపస్స్యయందుసాధువైనది॥ ౨॥ ✻ ✻ చైత్రాదిశబ్దములు- ౩ -
మూ- స్యాచ్చైత్రెచైత్రికోమధుః। ✻ చైత్రమాసముపేళ్లు॥ చిత్రానక్షత్రయుక్తాపూర్ణిమాచైత్రీ-సాస్మిన్న
స్తీతిచైత్రః- చైత్రికశ్చ। చిత్రానక్షత్రముతోఁగూడినపున్నమదీనియందుఁగలదుగనుకచైత్రముచైత్రికమును॥ ౧॥ మ

తం భాషితం వచనం వచః॥ ... అథ త్రయోదశ వాఙ్నామాని - తత్ర సరస్వతీపర్యంతం వాగధిదేవతా సరస్వతీనామాని। బ్రాహ్మ్యాదిశబ్దములు ౧౩ వాక్కుపేళ్లు - అందు బ్రాహ్మీశబ్దము మొదలు సరస్వతీశబ్దము వరకు వాగధిదేవతయైన సరస్వతికిని పేళ్లు॥ బ్రహ్మణః ఇయం బ్రాహ్మీ॥ ఈ. సీ॥ బ్రహ్మ సంబంధినియైనది॥ ౧॥ బిభర్తీతి భారతీ॥ ఈ- సీ॥ *భృఞ్ భరణే। భరించునది* భరతేన మునినా అవతారితత్వాద్వా భారతీ । ఈ లోకమునకు భరతుండను ముని చేత తేఁబడినది॥ ౨॥ భాష్యత ఇతి భాషా* భాష వ్యక్తాయాం వాచి। భాషింపఁబడునది॥ ౩॥ గృణంత్యేతామితి గీః॥ ర- సీ॥ *గౄ శబ్దే। దీని పలుకుదురు* గృణాతి అస్ఖలితముచ్చరతీతి గీః । తెస్సగాఁ బలుకునదియని సరస్వతిపక్షమందు॥ ౪॥ ఉచ్యత ఇతి వాక్॥ చ- సీ॥ * వచ పరిభాషణే। పలుకఁబడునది॥ ౫॥ వణ్యతే శబ్ద్యత ఇతి వాణీ॥ ఈ సీ॥ *వణ శబ్దే। పలుకఁబడునది॥ ౬॥ సరః ప్రసరణం సర్వత్రాస్తీతి వా సరస్వతీ॥ ఈ- సీ॥ అంతట వ్యాపించుటగలిగినది* బ్రహ్మలోకే బ్రహ్మసరః ఆశ్రయత్వేన అస్త్యస్యా అస్తీతి వా సరస్వతీ। బ్రహ్మలోకమందు బ్రహ్మసరస్సు నాశ్రయించినదీరూపముగాఁ బ్రవహించునది॥ ౭॥ వ్యాహ్రియత ఉచ్యత ఇతి వ్యాహారః। *హృఞ్ హరణే। పలుకఁబడునది॥ ౮॥ ఉచ్యత ఇత్యుక్తిః* ॥ ౯-సీ॥ *వచ పరిభాషణే । పలుకఁబడునది॥ ౯॥ లప్యత ఇతి లపితం* రపలప వ్యక్తాయాం వాచి। పలుకఁబడునది॥ ౧౦॥ భాష్యత ఇతి భాషితం * భాష వ్యక్తాయాం వాచి। భాషింపఁబడునది॥ ౧౧॥ ఉచ్యత ఇతి వచనం. వచశ్చ॥ స-న॥ పలుకఁబడునది॥ ౧౨॥ ౧౩॥

మూ- అపభ్రంశోపశబ్దస్స్యాత్ ... * అపభ్రంశాపశబ్దశబ్దములు అపశబ్దము పేళ్లు॥ సంస్కృతాదపభ్రశ్యత ఇత్యపభ్రంశః* భ్రంశు భ్రంశు అధఃపతనే। సంస్కృతమువలన భ్రష్టమైనది॥ ౧॥ అపభ్రష్టశ్శబ్దః అపశబ్దః। భ్రష్టమైనశబ్దము॥ * వ్యా

మూ- చ్ఛాస్త్రే శబ్దస్తు వాచకః॥ ౧౫౮॥ ... కరణశాస్త్రేణ శిక్షితః అర్థవాచకః శబ్ద ఇత్యుచ్యతే । ప్రకృతిప్రత్యయముల చేత అర్థవాచకమైనను శబ్దము శబ్దమనంబడును॥ శపయత్యవగమయత్యర్థమితి శబ్దః* శప గతౌ। అర్థమును బోధించునది॥ ౧॥ వక్త్యర్థమితి వాచకః * వచ పరిభాషణే । అర్థమును జెప్పునది

మూ, తిఙ్సుబంతచయో వాక్యం * వాక్యశబ్దము సుప్తిఙంత సముదాయము పేరు॥ వక్తుం యోగ్యం వాక్యం* వచ పరిభాషణే। పలుకయోగ్యమైనది॥ యథా ...॥ శ్లో॥ కుశలం తస్యా ... కుశలం ప్ర

క్రియా వా కారకాన్వితా। ...

చ్ఛామి జీవతీత్యుక్తః। పునరపి తత్రైవ కథయ సిమ్యతాం తు కథయామి ... తే । ... ॥ ...

యా అర్థవాచకత్వాద్వాక్యం ... ఉదాహరణము ... థమయాశ్వసితి ॥ అత్ర తిఙ్సుబంతచయస్య ఏకవాక్యత ... వాక్యమనంబడును॥ ... ము, తిఙ్సుబంతసమూహమునకు నేకార్థత్వము గలుగుటవలననిది వాక్యమనంబడును॥ అథవా తిఙంతచయో వా సుబంతచయో వా వాక్యం । తిఙంతసమూహముగాని సుబంతసమూహముగాని వాక్యమనంబడును॥ తిఙంతానాం యథా, పచతి ఖాదతి మోదతే ఇత్యాది, సుబంతానాం యథా - ప్రకృతిసిద్ధమిదం హి దురాత్మనామిత్యాది। ద్వితీయాదికారకాన్వితా క్రియా వా వాక్యమిత్యుచ్యతే । యథా, దేవదత్త గామానయ శుక్లాం దండేనేత్యాది ద్వితీయాదికారకముల సంబంధముగలయొక క్రియ వాక్యమనంబడును । ఈ దేవదత్తమానయ యుదాహరణమునందు గవాదికారకములతోఁ గూడినదై క్రియ యేకార్థకమైయున్నది ॥ క్వచిదధ్యాహృతక్రియయా సహితస్సుబంతచయో వాక్యమిత్యుచ్యతే॥ యథా॥ శ్లో॥ యశ్చనింబం పరశునా యశ్చైనం మధుసర్పిషా । యశ్చైనం గంధమాల్యాభ్యాం సర్వత్ర కటురేవ సః ॥ అత్ర, ఛేదన సేచన వాసన క్రియాణామధ్యాహార్యత్వాత్। ఒకానొకచోట క్రియ లేకుండినను, అధ్యాహారము చేత క్రియగలిగిన సుబంతసముదాయము వాక్యమనంబడును। ఇందుకుదాహరణము, యశ్చనింబమను శ్లోకము॥ ఇక్కడ, ఛేదింపుచున్నాఁడు, తడుపుచున్నాఁడు వాసింపుచున్నాఁడు అనెడు క్రియలు అకాంక్ష చేత నధ్యాహరింపఁబడుచున్నవి తిఙ్సుబంతచయో మహావాక్యం। కారకాన్వితక్రియా అవాంతరవాక్యం। తిఙ్సుబంతసముదాయము మహావాక్యము, కారకములతోఁ గూడిన క్రియ అవాంతరవాక్యమనంబడును ॥ రామకృష్ణాదిశబ్దములు సుబంతములు। భవతి, పఠతే, ఇత్యాదులు తిఙంతములు ॥

మూ, శ్రుతిః స్త్రీ వేద ఆమ్నాయ ... *శ్రుత్యాదిశబ్దములు ౩ వేదనామములు॥ శ్రూయతే ధర్మాధర్మాదికమనయేతి శ్రుతిః॥ ఇ, సీ॥ * శ్రు శ్రవణే। దీని చేత ధర్మాధర్మములు వినఁబడును॥ ౧॥ విదంత్యనేన ధర్మాధర్మావితి వేదః * విద జ్ఞానే। దీని చేత ధర్మాధర్మముల నెఱుంగుదురు॥ ౨॥ ఆమ్నాయతే పారంపర్యేణేత్యామ్నాయః * మ్నా అభ్యాసే । పారంపర్యము చేత నభ్యసింపఁబడునది॥ ౩॥

మూ, స్త్రయీ ధర్మాస్తుతద్విధిః॥ ౧౫౯॥ * త్రయీధర్మశబ్దము వేదమునందుఁ జెప్పఁబడియున్న యజ్ఞాదిక్రియలకు పేరు॥ త్రయ్యాః వేదత్రయస్య ధర్మః త్రయీధర్మః । వేదత్రయముయొక్క ధర్మము॥ ౧॥

మూ, స్త్రియామృక్సామయజుషీ ... *ఋగాదిశబ్దములు ౩ వరుసగా ఋక్సామయజుర్వేదములకు పేళ్లు॥ ఋచ్యంతే దేవా అనయేతి ఋక్॥ చ, సీ॥ ఋచ స్తుతౌ। దేవతలు దీని చేత స్తోత్రము చేయఁబడుదురు॥ ౧॥ స్యతి పాపమితి సామ॥

స,న॥ *షోంతకర్మణి। పాపమునునశింపఁజేయునది॥౨॥ ఇజ్యంతేఅనేనేతియజుః॥స,న॥* యజదేవపూజాసంగతీకర
ణదానేషు । దీనిచేదేవతలుపూజింపఁబడుదురు॥3॥

మూ- ఇతివేదాస్త్రయస్త్రయీ। ... * ఇమేవేదాస్త్రయఃత్రయీత్యుచ్యతే। ఈవేదములుమూఁడునుత్రయియ
నంబడునుత్రయోవేదాఅవయవాఃఅస్యాఇతిత్రయీ॥ఈ- సీ॥ మూఁడువేదములుఅవయవములుగాఁగలిగినది * త్రయా
ణాంవేదానాంసమాహారస్త్రయీతివా । మూఁడువేదములయొక్క ఏకీభావము॥ ౧॥ *శిక్షేత్యాదిత్రసతేరంగమి

మూ- శిక్షేత్యాదిత్రసతేరంగ ... త్యుచ్యతే। శిక్షమొదలైనదివేదమునకుఅంగమనంబడును ॥ అంగ్యంతేఅనేనే
త్యంగం*అగిగతౌ।దీనిచేతనర్థపదార్థములుపొందఁబడును॥(శిక్షావ్యాకరణంఛందోనిరుక్తంజ్యోతిషంతథా। క
ల్పశ్చేతిషడంగానివేదస్యాహుర్మనీషిణః॥ శిక్షా- వ్యాకరణం. ఛందః- నిరుక్తం-జ్యోతిషం-కల్పః-ఈఆరువేదాంగము
లు॥ అకారాదీనాంవర్ణానాంస్థానప్రయత్నబోధికయాఅనయాశిక్ష్యంతేవర్ణాదిరితిశిక్షా* శిక్షవిద్యోపాదానే।
అకారాదివర్ణములయొక్కస్థానవిధానప్రయత్నములబోధించునట్టిదీనిచేతవర్ణాదులుశిక్షింపఁబడును ॥ విశేష
ణఅక్రియంతేవ్యుత్పాద్యంతేశబ్దాఅనేనేతివ్యాకరణం *డుకృఞ్కరణే । దీనిచేతశబ్దములువిశేషముగాఁజెప్పఁబడు
ను॥ ఛందసాంపద్యానాంశాస్త్రంఛందః॥స- న॥ పద్యవివేచనమైనశాస్త్రము॥వర్ణాగమోవర్ణవిపర్యయశ్చేత్యా
దినిశ్చయేనోక్తంనిరుక్తం।వర్ణాగమమనియువర్ణవిపర్యయమనియునిదిమొదలైననిశ్చయముచేతఁజెప్పఁబడినది॥గ్ర
హనక్షత్రాణాముదయాస్తమయాదిప్రతిపాదకంజ్యోతిషం॥అ- న॥గ్రహనక్షత్రములయొక్కయుదయాస్తమయాదు
లప్రతిపాదించునది॥ కల్ప్యతేప్రభవతియాగాదిక్రియాయామితికల్పః *కృపూసామర్థ్యే । యాగాదిక్రియలయందు

మూ- మోంకారప్రణవౌసమౌ॥౧౬౦॥ సమర్థమైనది॥ *ఓంకారప్రణవశబ్దములు- ప్రణవమునకుపేళ్లు ॥ అవ
తిభూతానీతిఓం* అవరక్షణే- ఓమిత్యక్షరమోంకారః। సర్వభూతములనురక్షించునది॥ ౧॥ ప్రకృష్టోనవః *ణుస్తు
తౌ। మిక్కిలిస్తోత్రముచేయుటప్రణవము *ప్రణూయతేప్రస్తూయతఇతిప్రణవః । మిక్కిస్తోత్రముచేయఁబడునది॥

మూ- ఇతిహాసఃపురావృత్త ... ౨॥ *ఇతిహాసపురావృత్తశబ్దములువ్యాసాదిప్రణీతములైనభారతాదుల పేళ్లు॥
...పారంపర్యోపదేశః ... హేషః* ఆసఉపవేశనే । ఇతిహా- అనఁగాపారంపర్యోపదేశము- అది
దీనియందుఁగలదు॥ ౧॥ పురా వృత్తనిబంధనప్రాయత్వాత్ వృత్తంపురావృత్తం। పూర్వచరిత్రనిబంధనప్రాయమైనది॥

మూ- ముదాత్తాద్యాస్త్రయస్స్వరాః ... ౨॥* ఉదాత్తాద్యాః త్రయఃస్వ ...నుదాత్త
స్వరితములనెడుమూఁడునుస్వరములనంబడును॥ స్వర్యంతేఉచ్చార్యంత ఇతిస్వరాః *స్వ ... పయోః । ఉ
చ్చరింపఁబడునవి* స్వేనరాజంతఇతివాస్వరాః* రాజృదీప్తౌ। తనంతటనేప్రకాశించునవి॥౧॥ ...దీయతేఉచ్చా
ర్యతఇత్యుదాత్తః। ఉన్నతస్థానముననుచ్చరింపఁబడునది। అనునీచైరాదీయతఇత్యనుదాత్తః। * ఙ్దో పూర్వోవాదా
నఇతిధాతుః। నీచస్థానమునందుచ్చరింపఁబడునది॥ఉదాత్తానుదాత్తయోస్సమాహారఃస్వరితః।ఉదాత్తానుదాత్తముల
యొక్కసమాహారము*స్వర్యతఇతిస్వరితః*స్వృశబ్దోపతాపయోః।ఉచ్చరింపఁబడునది॥ •ఆన్వీక్షకీదండనీతిశబ్దములు౨

మూ- ఆన్వీక్షకీదండనీతిస్తర్కవి వరుసగాఅక్షపాదాదిప్రణీతమైనతర్కశాస్త్రమునకునుచాణక్యాదిప్రణీ
ద్యార్థశాస్త్రయోః॥౧౬౧॥ తమైననీతిశాస్త్రమునకును పేళ్లు ॥ ప్రత్యక్షాగమాభ్యామవగతస్యవస్తునః అను
పశ్చాత్ ఈక్షణమన్వీక్షా - సాప్రయోజనమస్యాఇతిఆన్వీక్షకీ॥ఈ- సీ॥ ప్రత్యక్షాగమములచేతనవగతమైనవస్తువు
నకువెనుకనువిచారించుటఅన్వీక్ష- అదిప్రయోజనముగాఁగలదిఆన్వీక్షకి॥ ౧॥ దమ్యతేఅనేనేతిదండఃచతుర్థోపాయః-
సఃఅనయానీయతఇతిదండనీతిః* దముగ్లానౌ- నీఞ్ప్రాపణే। దీనిచేతగ్లానిఁబొందింపఁబడునుగనుకదండము - సా
మదానాదులలోనాలవయుపాయము- అదిదీనిచేతప్రధానముగాప్రతిపాదింపఁబడును॥ ౨॥అర్ద్యతఇత్యర్థః-భూ
హిరణ్యాదిః- తస్యార్జనపాలనయోరుపాయభూతంశాస్త్రంఅర్థశాస్త్రం । ప్రార్థింపఁబడునదిగనుకఅర్థ
మనఁగాభూహిరణ్యాదికము-దానినిసంపాదించుటయందును పాలించుటయందు ను పెరవైనదిగనుకఅర్థశాస్త్రము॥

మూ- ఆఖ్యాయికోపలబ్ధార్థా ... *ఆఖ్యాయికోపలబ్ధార్థాశబ్దములుసత్యమైనహర్షచరితము మొదలైనవా
నిపేళ్లు॥ఆఖ్యాయతేనాయకచరితమనయాఆఖ్యాయికా* ఖ్యాప్రకథనే।నాయకచరితముదీనిచేతఁజెప్పఁబడును॥౧॥ కేనా

మూ- పురాణంపంచలక్షణం। (సర్గశ్చప్రతిసర్గశ్చవంశో మన్వంతరాణిచ । వంశానుచరితంచేతిలక్షణానాంతుపంచ

ప్యుపాయేనఉపలబ్ధః అర్థః యస్యాస్సాఉపలబ్ధార్థా । పయుపాయముచేతనైననెఱుఁగఁబడినఅర్థముగలిగినది॥౨॥*పురాణపంచల
క్షణశబ్దములువ్యాసాదిప్రణీతములైన మాత్స్యాదిపురాణముల

కమ్।) ... పేళ్లు॥ పురాపూర్వస్మిన్భూతమితిపురాణం। పూర్వమునందైనది
గనుకపురాణము॥ సర్గప్రతిసర్గవంశమన్వంతరవంశానుచరితరూపాణిపంచలక్షణానిఅస్యేతిపంచలక్షణం। సర్గ
ము- ప్రతిసర్గము- వంశము- మన్వంతరములు- వంశానుచరితము- అనెడునీయయిదులక్షణములుగలది॥ ౨॥

మూ- ప్రబంధకల్పనాకథా ... * ప్రబంధకల్పనాకథాశబ్దములు- ౨ను- ఇంచుకసత్యమైన అర్థముగలకాదంబ
ర్యాదిరచన పేళ్లు॥ ప్రబంధస్యకల్పనాప్రబంధకల్పనా। ప్రబంధముయొక్కరచించుట॥౧॥కథ్యతఇతికథా * కథవాక్య
ప్రబంధే। రచింపఁబడునది॥౨॥కథావిశేషాబహవస్సంతి। కథాభేదములనేకములుగలవు। అవియెట్లన్నను॥శ్లో॥ప
ర్యాయేణబహూనాంయత్రప్రతియోగినాంకథాకుశలైః। సంస్క్రియతెహాద్రకవజ్జిగీషుభిరుపరికథాసాతు॥ సమ
ర్థులచేతబహునాయకులకథవరుసగానొకరిచేఁజెప్పఁబడునో- అదియుపరికథయనఁబడును॥ శ్లో॥ గ్రంథాంతరప్రసి
ద్ధంయస్యామితివృత్తముచ్యతేవిబుధైః। మధ్యానుపాంతతోవాఖండకథాభానుమత్యాది॥ గ్రంథాంతరమందుప్రసి
ద్ధమైనకథమధ్యమముననైనను- అంతముననైనను- ఏప్రబంధమందుఁజెప్పబడియున్నదో- అదిఖండకథయనఁబడును -
అవిభానుమతీపరిణయాదులు॥ శ్లో॥ యత్రాశ్రిత్యకథాంతరమతిప్రసిద్ధంనిబధ్యతేకవిభిః। చరితంవిచిత్రమన్యత్సోపక
థాచిత్రలేఖాది॥ అతిప్రసిద్ధమైనకథాంతరమువిచిత్రముగానెచ్చటఁజెప్పఁబడునో యదియుపకథయనంబడును - అ
వి- చిత్రలేఖమొదలైనవి॥శ్లో॥ అంకాంకితాద్భుతార్థాపిశాచభాషామయీమహావిషయా। నరవాహనదత్తాదేశ్చరిత
మిదంబృహత్కథాభవతి। అంకములనెడుగుఱుతులచేతచిహ్నితమై- అద్భుతార్థములుగలిగిపిశాచభాషామయము
యినవరవాహనదత్తాదులచరిత్రముబృహత్కథయనంబడును॥

మూ- ప్రవల్హికాప్రహేళికా॥౧౬౨॥ ... * ప్రవల్హికాప్రహేళికాశబ్దములు ౨ గూఢార్థముగలప్రబంధము
పేళ్లు॥ ప్రవల్హ్యతేఆరోప్యతెగుప్తమభిమతమస్యామితిప్రవల్హికా* వల్హపరిభాషణహింసాదానేషు। దీనియంద
భిమతార్థముగూఢముగానారోపింపఁబడును॥౧॥ ప్రహేళయతిఅభిప్రాయంసూచయతీతిప్రహేళికా* హేలభావ
కరణే। అభిప్రాయమునుసూచింపఁజేయునది॥౨॥ ఇచ్చటప్రహేళికాదిశబ్దములకుస్ఫుటముగానభిప్రాయముతెలియఁ
జేయఁబడుచున్నది॥ అదియెట్లనిన॥శ్లో॥ కశ్చసుప్తోనిమిషతికాచవేగేవతర్తే। మత్స్యస్సుప్తోనిమిషతినదీవేగేనవర్త
తే॥ ఈశ్లోకపూర్వార్థమందుగల్గగూఢార్థప్రశ్నకుఉత్తరార్థమందు స్పష్టముగానుత్తరముచెప్పఁబడియున్నదిగ
నుకనిదియొక్కస్పష్టార్థమైనప్రహేళిక- మఱికొన్నిప్రహేళికాభేదములుప్రదర్శింపఁబడుచున్నవి॥ శ్లో॥ పానీయంపాతు
మిచ్ఛామిత్వత్తఃకమలలోచనే। యదిదాస్యసినేచ్ఛామినోచేద్దాస్యసిదేహిమే। అత్రపరకీయనాయికాంప్రతికస్యచి
త్కామినఉక్తిః। అత్రదేయంపానీయంజలం- అదేయమధరామృతందేహీత్యయమర్థోగూఢార్థః। కించదాసీ
యద్యసినేచ్ఛామిజలం- దాసీనాసిచేత్జలందేహి- అయమర్థశ్శబ్దేగూఢఃఅతశ్శాబ్దీప్రహేళికేయం। ఇచ్చటపరకీ
యనుగూర్చినాయకుఁడు చెప్పుచున్నాఁడుఓనాయకినాకు దాహముగాచున్నదియిచ్చునట్టిపానీయమునొల్లను - ఇయ్యని
పానీయమునిమ్ము అనఁగానిచ్చునట్టిపానీయముజలము- ఇయ్యనిపానీయముఅధరామృతముదానినిమ్మనుట॥ ఇదియానుం
గాక- నీవుదాసివైనజలమునొల్లను- దాసివిగాకున్నజలమిమ్మనునీయర్థముశబ్దమునందు గూఢమైయున్నది గనుకనిదిశ
బ్దముచేఁజెప్పఁబడునట్టిప్రహేళిక॥ అర్థప్రహేళికాయథా॥ శ్లో॥ జఇసాసుయయాభణియాపఇవాసఘరమ్మిదీపఇం
దేహి। తాకిసముద్ధముహీంపహీయయమ్మినివేసియాదిట్టీ॥ యదిసాసుతయాభణితాపతివాసగృహేదీపందేహి। తతః
కస్మాన్ముగ్ధముఖ్యాహృదయేనివేశితాదృష్టిః॥ అత్రహృదయేదృష్టినివేశితెత్యనేనహృదయమేవపతిగృహం- దృష్టి
రేవదీపఃసఏవాస్యాఃపతిరితిదుశ్చర్యాఅభిప్రాయోర్థః। అర్థముచేతఁజెప్పఁబడునట్టిప్రహేళికయెట్లన్నను॥ యదిసా
సుతయా - అనుశ్లోకము- ఇక్కడను - పతివాసగృహమునందుదీపముపెట్టుమనికూఁతురిచేతఁజెప్పఁబడినదైహృదయ
మందుదృష్టినిడెనుఅనఁగా- హృదయమేపతివాసగృహము- దృష్టిదీపము- కూఁతురిపతియే తనపతియనిస్వైరిణి
మూ- స్మృతిస్తుధర్మసంహితా యభిప్రాయము॥ *స్మృతిధర్మసంహితాశబ్దములు౨మానవాదిధర్మశాస్త్ర
ములపేళ్లు॥ మహర్షిభిఃవేదార్థస్మరణంస్మృతిః* స్మృఆధ్యానె। మహర్షులచేతవేదార్థముస్మరించుటస్మృతి॥
౧॥ ధర్మఃసంధీయతెమునిభిరత్రేతిధర్మసంహితా। ధర్మముదీనియందుమునులచేతసంధింపఁబడినది॥౨॥

మూ- సమాహృతిస్తుసంగ్రహః। ... *సమాహృతిసంగ్రహశబ్దములు- అనేకస్థలములయందుఁజెప్పియున్నయ
ర్థమునొకటిగాఁగూర్చిచెప్పఁబడినగ్రంథము పేళ్లు॥ సమాహ్రియతేఅర్థోననయేతిసమాహృతిః॥ ౨- స్త్రీ॥ *హృఞ్
హరణే। దీనిచేతనర్థమొకచోటికితేఁబడును॥ ౧॥ సంక్షేపేణగృహ్యతేర్థోననేనేతిసంగ్రహః*గ్రహఉపాదానే।

దీనిచేత నర్థము సంక్షేపముగా గ్రహింపఁబడును॥౨॥

మూ- సమస్యాతు సమాసార్థా * సమస్యా సమాసార్థా శబ్దములు ౨ కవిపరిజ్ఞానార్థమై యివ్వఁబడెడు పద్యాంశము పేళ్లు॥ సమస్యతే సంక్షిప్యతే అనయేతి సమస్యా* సంపూర్వః అసు క్షేపణ ఇతి ధాతుః। దీనిచేత సంక్షేపింపఁబడును॥౧॥ సమస్యః అర్థో౽స్యాం సా సమస్యార్థా। సంక్షేపింపఁబడిన యర్థము దీనియందుఁ గలదు॥ పా॥ సమాసార్థేత్యపి పాఠః॥ సమస్యా యథా॥ శ్లో॥ దామోదరకరాఘాతవిహ్వలీకృతచేతసా। దృష్టం చాణూరమల్లేన శతచంద్రం నభస్స్థలమిత్యాది। అత్ర శతచంద్రం నభస్స్థలమితి సమస్యా। సమస్య యెట్లన్నను- దామోదరయనెడు శ్లోకమునందు- శతచంద్రం నభస్స్థలం- అనునది సమస్య॥

మూ- కింవదంతీ జనశ్రుతిః॥౧౬౩॥ *కింవదంతీ జనశ్రుతి శబ్దములు ౨ లోకప్రవాదము పేళ్లు॥ కో౽పి వాదః కింవదంతీ॥ ఈ-సీ॥ సత్యంబును అసత్యంబును గానిదియొక లోకవాదము* కిం కిమితి పరస్పరం వదంత్యత్రేతి కింవదంతీ* వద వ్యక్తాయాం వాచి। ఏమేమని పరస్పరము చెప్పుకొందురు॥౧॥ జనేభ్యః శ్రుతిః జనశ్రుతిః॥ ఇ-సీ॥ *శ్రు శ్రవణే। జనులవలన వినుట జనశ్రుతి* జనైః శ్రూయత ఇతి జనశ్రుతిః। జనులచేత వినఁబడుట॥ ౨॥ *వార్తాదిశబ్దములు ౪ వృత్తాంతము పేళ్లు॥

మూ- వార్తా ప్రవృత్తిర్వృత్తాంత ఉదంత

వృత్తం విద్యతే౽స్యామితి వార్తా। లోకము యొక్క నడత దీనియందుఁ గలదు॥౧॥ ప్రవర్తత ఇతి ప్రవృత్తిః॥ ఇ-సీ॥ *వృతు వర్తనే। ప్రవర్తించునది॥౨॥ వృత్తః అనువర్తనీయః అంతః సమాప్తిరస్యేతి వృత్తాంతః। అనువర్తించి వచ్చునట్టి సమాప్తి గలిగినది॥ ౩॥ ఉద్గతః అంతో నిశ్చయో౽స్యేత్యుదంతః। ఉత్పన్నమైన నిశ్చయము గలిగినది॥ ౪॥

మూ- స్యాదభిధానాహ్వయః। ఆఖ్యా ఆహ్వాయాదిశబ్దములు ౬ నామధేయము పేళ్లు॥ ఆహూయతే అనేనేత్యాహ్వయః* హ్వేఞ్ స్పర్ధాయాం శబ్దే చ। దీనిచేత పిలువఁబడును॥౧॥ ఆఖ్యాయతే అనయేత్యాఖ్యా* ఖ్యా ప్రకథనే। దీనిచేత బలుకఁబడును॥ ౨॥ ఆహూయతే అనయేత్యాహ్వా* హ్వేఞ్ స్పర్ధాయాం శబ్దే చ। దీనిచేత పిలువఁబడును॥౩॥ అభిధీయతే అనేనేత్యభిధానం*- అభిపూర్వో డుధాఞ్ ధారణపోషణయోరితి ధాతుః। దీనిచేత పలుకఁబడును॥ ౪॥ నమ్యతే అనేనేతి నామధేయం- నామ చ॥ న-న॥ * ణము ప్రహ్వత్వే శబ్దే। దీనిచేత ప[illegible] నామమును॥౫॥౬॥

హ్వే అభిధానం చ నామధేయం చ నామ చ॥

మూ- విప్రలాప [illegible]

మూ- సల్లాపో భాషణం మిథః [illegible] * హూతి శబ్దము మొదలు ౩ పిలు[illegible] పేళ్లు॥ హూయతే అనయేతి హూతిః॥ [illegible] ము సల్లాపము॥

మూ- సుప్రలాపస్సువచన [illegible] ఆకార్ణా [illegible] కలశబ్దసంఖ్యానయోః। అవ్యక్తముగా పలుమాఱు పలుకుటం సుప్రలాపః। లెస్సగాఁ బలుకుట సుప్రలాపము॥ ౧॥ సుష్ఠు [illegible]

మూ- స్థిరశబ్దం వా శీతం రుతం। ... తరుత శబ్దము [illegible] వణే। మంచి వచనము॥ ౨॥ *అపలాపనిహ్నవ శబ్దము [illegible] హ్నూయతే అనేనేతి నిహ్నవః* హ్ను

పలుకఁబడునది॥౧॥ రూయతే రుతం- రు శబ్దే। పలుకఁబడునది॥౨॥

మూ- శ్రీ ప్రతిశ్రుత్ప్రతిధ్వానే ... *ప్రతిశ్రుత్ ప్రతిధ్వాన శబ్దములు ప్రతిధ్వనికి నామములు ॥ ప్రతిశ్రూయతే ప్రతిశ్రుత్॥ త-సీ॥* శ్రు శ్రవణే। ఎదురుగా వినఁబడునది॥౧॥ ప్రతిధ్వననం ప్రతిధ్వానః- ధ్వన శబ్దే। ఎదురుగాఁ బలుకుట ప్రతిధ్వానము॥* గీత గాన శబ్దములు పాట పేరు॥ గీయత ఇతి గీతం గానం చ- గై శబ్దే। పాడఁబడునది॥* ఈ ౨ ను- సమార్థకములు

మూ- గీతం గానమిమే సమే॥౧౬౪॥ ...

ఇతి శబ్దాదివర్గః.

మూ- నిషాదర్షభగాంధారషడ్జమధ్యమధైవతాః। పంచమశ్చేత్యమీ సప్త తంత్రీకంఠోత్థితాస్స్వరాః॥౧౬౫॥ (షడ్జం మయూరో వదతి గావస్త్వృషభభాషిణః। అజావికం తు గాంధారం క్రౌంచః క్వణతి మధ్యమం। పుష్పసాధారణే కాలే పికః కూజతి పంచమం। ధైవతం హేషతే వాజీ నిషాదం బృంహతే గజః। మయూరాదయ ఏతేహి మత్తా గాయంతి పంచమం।) ...

నిషాదాది శబ్దములు-౭-వీణయందును కంఠమందును బుట్టిన సప్తస్వరముల పేరు॥ నిషీదంతి స్వరా అస్మిన్నితి నిషాదః* షద్ల్ విశరణగత్యవసాదనేషు। కడపటి స్వరమగుటవల్ల దీనియందు స్వరములన్నియుఁ జేరియుండును॥౧॥ ఋషతి హృదయం ప్రవిశతీతి ఋషభః* ఋష గతౌ। హృదయమును ప్రవేశించునది* ఋషభస్వరసంవాదిత్వాద్వా ఋషభః॥ వృషభస్వరము వంటి స్వరము నుబలుకునది ౧॥ తదుక్తం॥ శ్లో॥ షడ్జం మయూరో వదతి గావస్త్వృషభభాషిణః- ఇత్యాది॥ గాం వాచం ధరతీతి గాంధారః* ధృఞ్ ధారణే। వాక్కుల నుధరించునది * స్వరాంతరస్య గంధం లేశం ఆరాతి వా గాంధారః *రా ఆదానే। స్వరాంతరముయొక్క శ్రుతిని బుచ్చుకొనునది * గాంధారదేశీయైర్గీయత ఇతి వా గాంధారః। గాం

శ్యం| అడిగినందుకుసరిగాఁజెప్పుటప్రతివాక్యము॥౧॥ ఉత్తరంత్యనేనచోద్యమిత్యుత్తరం *తౄప్లవనతరణయోః।అ

మూ- మిథ్యాభియోగోభ్యాఖ్యాన డిగినశంకనుదీనిచేతదాఁటుదురు॥౨॥*మిథ్యాభియోగాభ్యాఖ్యానశబ్దములు ౨ లేనిదానినాక్షేపించుటపేర్లు॥ అభియుజ్యతఇత్యభియోగఆక్షేపః- మిథ్యాభూతశ్చాసావభియోగశ్చమిథ్యాభియోగః| అంతటసంబంధిచివాఁడుటఅభియోగము- అసత్యమైనఅభియోగముమిథ్యాభియోగము॥ ౧॥ అభిఅసత్యమారోప్య ఆఖ్యానమభ్యాఖ్యానం* ఖ్యాప్రకథనే| లేనిదానినారోపించిపలుకుట॥౨॥

మూ- మథమిథ్యాభిశంసనం| అభిశాపః *మిథ్యాభిశంసనాభిసాపశబ్దములు౨ లేనిదోషమునారోపించిచెప్పుటకుపేర్లు॥ మిథ్యాభూతమభిశంసనంమిథ్యాభిశంసనం * అభిపూర్వకశంసుస్తుతావితిధాతుః | అసత్యమైననిందనుజెప్పుటమిథ్యాభిశంసనము॥౧॥అభిఆరోప్యశప్యతఇత్యభిశాపః* శపఆక్రోశే| నిందనుజెప్పియాక్రోశింపఁబడునది॥౨॥

మూ. ప్రణాదస్తుశబ్దస్స్యాదనురాగజః॥ *ప్రణాదశబ్దముఅనురాగమువలనఁబుట్టినశబ్దముపేరు॥ ప్రకృష్టోనాదః ప్రణాదః* ణదఅవ్యక్తేశబ్దే| ప్రకృష్టముగాపలుకుట॥౧॥

మూ- యశఃకీర్తిస్సమజ్ఞాచ ... *యశఃకీర్తిసమజ్ఞాశబ్దములు ౩ కీర్తిపేర్లు॥ అశ్నుతేదిశఇతియశః॥న- స॥ అశూవ్యాప్తౌ॥ దిక్కులనువ్యాపించునది* యాతిదేశాంతరమితివాఁయశః*యాప్రాపణే| దేశాంతరమునుబొందునది॥ ౧॥ కీర్త్యతఇతికీర్తిః॥ఇ- స్త్రీ॥ *కౄసంశబ్దనే| కీర్తింపఁబడునది॥౨॥ సమ్యక్ జ్ఞాయతేపురుషోనయేతిసమజ్ఞా సమాజ్ఞేతివాపాఠః॥ *జ్ఞాఅవబోధనే| దీనిచేతపురుషుఁడుతెస్సగాఁ నెఱుఁగఁబడును॥పా॥ సమ్యగాఖ్యాయతఇతిసమాఖ్యా*ఖ్యాప్రకథనే | తెస్సగాకీర్తింపఁబడునది॥౩॥

మూ- స్తవస్స్తోత్రంస్తుతిర్నుతిః | *స్తవాదిశబ్దములు౪ స్తోత్రముపేర్లు॥ స్తూయతేఅనేనేతిస్తవః- స్తోత్రంచ- స్తుతిశ్చ॥ఇ- స్త్రీ॥ ష్టుఞ్స్తుతౌ| దీనిచేతస్తోత్రముచేయఁబడునుగనుకస్తవము- స్తోత్రముస్తుతియు॥ ౩॥ నూయతేఅనేనేతిను

మూ- ఆమ్రేడితంద్విస్త్రిరుక్త తిః॥ణుస్తుతౌ| దీనిచేతనుతింపఁబడును॥౪॥ *ఆమ్రేడితశబ్దముసంతోషసంభ్రమములచేతరెండుమూఁడుమార్లుపలుకఁబడినశబ్దముపేరు॥ఆమ్రేడ్యతెఅసకృదుచ్చార్యతఇత్యామ్రేడితం * అఙ్పూర్వో మ్రేడృఉన్మాదఇతిధాతుః | పలుమాఱుపలుకఁబడునది॥ మ్రేడృఉన్మాదేఅనుధాతువుఆఙ్పూర్వము- ఇచ్చటతత్సా

మూ- ముచ్చైర్ఘుష్టంతుఘోషణా॥ ౧౬॥ ర్యమైనద్విస్త్రిరుక్తమందువర్తించును ॥ **ఉచ్చైర్ఘుష్టఘోషణాశబ్దములుబెట్టుగాఁబలుకుటపేర్లు॥ఉచ్చైర్ఘుష్యతేఉచ్చైర్ఘుష్టం* ఘుషిర్ అవిశబ్దనే| బెట్టుగాపలుకఁబడునది॥౧॥ ఘు

మూ- కాకుఃస్త్రియాంవికారోయ ష్యతఇతిఘోషణా| పలుకఁబడునది॥౨॥ **కాకుశబ్దముశోకభయాద్యుల్లాసిఅ శ్శోకభీత్యాదిభిర్ధ్వనేః| ... నైనధ్వనియొక్కవికారముపేరు॥ కుత్సితంకాయతఇతికాకుః॥ఉ- స్త్రీ॥ *కైశబ్దే| కుత్సితముగాపలుకఁబడునది॥౧॥

మూ- అవర్ణాక్షేపనిర్వాదపరివాదా *అవర్ణాదిశబ్దములు ౧౦ నిందించుటపేర్లు ॥ వర్ణ్యతఇతివర్ణః స్తుపవాదవత్॥౧౭॥ ఉపక్రోశోజుగు తిఃవిరుద్ధస్తుతిరవర్ణః* వర్ణస్తుతౌ| వర్ణమనఁగాస్తుతి- విరుద్ధస్తుతి ప్సాకుత్సానిందాచగర్హణే| అవర్ణము॥౧॥ఆక్షిప్యతఇత్యాక్షేపః* క్షిపనిందాయాం| ఆక్షేపించుటఆక్షేపము॥౨॥నికృష్టోవాదోనిర్వాదః- పరివాదః- అపవాదశ్చ* వదవ్యక్తాయాంవాచి| నికృష్టమైనవాదమునిర్వాదముపరివాదముఅపవాదము* నిషాకృష్టంతోవాదాదితినిర్వాదః| వాదమువలననిషాకృష్టమైనది॥ ౫॥ పరివాదాపవాదవదితివతిప్రత్యయేనఉపక్రోశాదయోపిఅవర్ణాదివత్నిందార్థాఇతిజ్ఞాప్యంతె- ఉపక్రోశసాహచర్యాత్తేషాంపుల్లింగతాచ|పరివాదాపవాదవత్ అనుచోట- వతిప్రత్యయముచేత-అవర్ణాదిశబ్దములవలెనుపక్రోశాదిశబ్దములును నిందార్థములనియు- ఉపక్రోశసాహచర్యమువలనఅవర్ణాదిశబ్దములుపుల్లింగములనియుఁదెలియఁదగినది ॥ ఉపక్రోశనముపక్రోశః *క్రుశఆహ్వానేరోదనేచ| అంతటనాక్రోశించుట ఉపక్రోశము॥౬॥ జుగుప్సనంజుగుప్సా *గుపగోపనకుత్సనయోః| రోసుటజుగుప్స॥ ౭॥ కుత్సనంకుత్సా* కుత్సనిందాయాం | నిందించుటకుత్స॥౮॥నిందనంనిందా* ణిదికుత్సాయాం| నిందించుటనింద॥౯॥గర్హణం* గర్హకుత్సాయాం| గర్హించుటగర్హణము॥౧౦॥ *పారుష్యాతి

మూ- పారుష్యమతివాదస్స్యా వాదశబ్దములు- అప్రియముగాఁబలుకుటపేర్లు॥ పరుషమప్రియంవచః- తస్యభావఃపారుష్యం| పరుషమనఁగాఅప్రియవచనము- దానిభావముపారుష్యము॥౧॥ అతివదనమతివాదః- అతిక్రాంతోవాదమతివాదః| వాదమునతిక్రమించిపలుకుటఅతివాదము॥౨॥

మూ- ధ్భర్త్సనంత్వపకారగీః॥౧౭౦॥ ... *భర్త్సనశబ్దము వరునికి భయముఁబుట్టించుటకై పలికెడు మాటపే
రు॥ భర్త్స్యతే అనేనేతి భర్త్సనం *భర్త్స తర్జనే॥ దీనిచేత తర్జింపఁబడును॥౧॥

మూ- యస్సనిందఉపాలంభస్తత్రస్యా *పరిభాషణశబ్దము నిందతోఁగూడిన దుర్వాక్యమునకు పేరు ॥ ఉపాలభ్య
త్పరిభాషణమ్ । ... తఇత్యుపాలంభః* డులభ్ష్ ప్రాప్తౌ। దుర్వాక్యమును పలుకుట ఉపాలంభ
ము; సచ- సత్కులప్రసూతస్య తే ఈదృశముచితమితి గుణావిష్కరణపూర్వకః- అసతీసుతస్యాగమ్యాగమనముచితమే
వేతి నిందాపూర్వకశ్చేతి ద్వివిధః- తత్ర నిందాపూర్వక ఉపాలంభః పరిభాషణమిత్యుచ్యతే। ఆయుపాలంభము- మం
చికులంబునఁ బుట్టిన నీకు నిట్టి కార్యము యుక్తమా యనునిట్టి గుణావిష్కరణపూర్వకమనియు - వ్యభిచారిణీపుత్రునికి చేయ
రానిపని చేయుటయుక్తమే యనునిట్టి నిందాపూర్వకమనియు- నిరుదెఱంగులుగలది- అందు నిందాపూర్వకమైనయుపా
లంభము- పరిభాషణమనంబడును॥ పరితః సనిందం భాషణం పరిభాషణం* భాష వ్యక్తాయాం వాచి। అంతట నిందతో

మూ- తత్ర త్వాక్షారణా యస్స్యాదా డఁబలుకుట పరిభాషణము॥౧॥ *ఆక్షారణాశబ్దము మైథునమును గూర్చి
క్రోశో మైథునం ప్రతి॥౧౭౧॥... ఘోషించుట పేర్లు॥ ఆక్షురతి పరితః వ్యాప్నోతీత్యాక్షారణా * క్షుర సంచ

మూ- స్యాదాభాషణమాలాపః... లనె। అంతట వ్యాపించునది॥౧॥ *ఆభాషణాదిశబ్దములు గమనాగమనము
లయందుఁ జెప్పెడు మంచిమాటల పేర్లు॥ ఆసమంతాద్భాషణమాభాషణం * భాష వ్యక్తాయాం వాచి । అంతట సంభా
షించుట ఆభాషణము॥౧॥ ఆలపనమాలాపః* లప వ్యక్తాయాం వాచి। లెస్సగాఁ బలుకుట ఆలాపము॥౨॥

మూ- ప్రలాపోనర్థకం వచః *ప్రలాపశబ్దము ప్రయోజనములేని మాట పేరు॥ ప్రలపనం ప్రలాపః॥ మిక్కిలి పలు

మూ- అనులాపో ముహుర్భాషా కుట ప్రలాపము॥ * అనులాపశబ్దము పలుమారు పలుకుట పేరు ॥ అనుపశ్చాదాలా
పః అనులాపః। చెప్పిన వెనుక మఱలఁ జెప్పుట అనులాపము॥౧॥

మూ- విల్లాపః పరిదేవనం॥౧౭౨॥ ... *విలాపపరిదేవనశబ్దములు దుఃఖమునయందు పలికెడు వాక్కుపేర్లు ॥ వి
…పనం విలాపః। విలపించుట విలాపము॥౧॥ పరిదేవనమనుశోచనం* దేవృ పరిదేవనే। దుఃఖించి పలుకుట పరిదేవనము
…ర్విరోధోక్తిః ॥౨॥ *విప్రలాపశబ్దము విరోధముగాఁ బలుకుట పేరు విరుద్ధః ప్రలాపః విప్రలాపః ।
…షణం మిథః । విరుద్ధమైన ప్రలాపము॥౧॥ *సల్లాపశబ్దము ప్రీతిచేత పరస్పరము భాషించుటకు పేరు॥
…పస్సువచన ... …గాలాపః సల్లాపః। మంచి…యు సల్లాపము॥౧॥ *సుప్రలాప సువచనశబ్ద
…మైనమాటకు నామములు॥ సుష్ఠు ప్రలపనం సుప్రలాపః। లెస్సగాఁ బలుకుట సుప్రలాపము॥ ౧॥ సుష్ఠు వచనం

మూ. …పస్తు నిహ్నవః॥౧౭౩॥ సువచనం* వచ పరిభాషణే। మంచి వచనము॥ ౨॥ *అపలాప నిహ్నవశబ్దము
లు మోసపుచ్చి పలుకుట పేర్లు॥ అపలపతీత్యపలాపః। అపలపించునది॥౧॥ నితరాం హ్నూయతే అనేనేతి నిహ్నవః* హ్ను

మూ- సందేశవాగ్వాచికం స్యా జ్ అపనయె । దీనిచేత మోసపుచ్చఁబడును॥ ౨॥ * సందేశవాగ్వాచికశబ్దములు
చెప్పిపంపించుమాటకు పేర్లు॥ అన్యేన సందిశ్యత ఇతి సందేశః *సంపూర్వో దిశ అతిసర్జన ఇతి ధాతుః। తస్య వాక్ సందే
శవాక్ ॥ చ- సీ॥ ఒకనిచేతఁ జెప్పఁబడు అర్థము సందేశము- ఆ వాక్కు॥ ౧॥ సందిష్టార్థా వాగేవ వాచికం * వచ పరిభా
షణే। సందిష్టార్థము గలిగిన వాక్కే వాచికము * వాచః అస్మిన్ సంతీతి వాచికం । వాక్కులు దీనియందుఁ గలవు॥ ౨ ॥

మూ- ద్వాగ్భేదాస్తు త్రిషూత్తరే। ... *ఉత్తరే వాగ్భేదా ఉషత్యాదయః త్రిషు వర్తంతే- యథా- ఉషద్వ్యా
హారః- ఉషతీ వచః- ఇత్యాది। ముందు చెప్పఁగల ఉషత్యాది సమ్యక్ప్రాంతములైన వాగ్విశేషములు 3 లింగములయం

మూ- ఉషతీ వాగకల్యాణీ దును వర్తించును*ఉషతీశబ్దము అశుభమైన వాక్కునకు పేరు॥ ఓషతి దహతి మన ఇత్యుష
తీ॥ ఇ- సీ॥ ఉష ప్లుష దాహే। మనస్సును వ్యథపెట్టునది॥ పా॥ రుశతి కల్యాణమితి రుశతీ॥ ఈ- సీ॥ *రుశ హింసాయాం।

మూ- స్యాత్కల్యా తు శుభాత్మికా॥౧౭౪॥ శుభమును జెఱుచునది॥౧॥ *కల్యాశబ్దము శుభమైన వాక్కునకు పేరు॥ క
లయితుం సంఖ్యాతుం యోగ్యా కలా* కల సంఖ్యానే। ఎంచఁదగినది *కలాసు క్రియాసు సాధురితి వా కల్యా । క్రియలయం

మూ- అత్యర్థమధురం సాంత్వం దు ఉచితమైనది॥౧॥ *సాంత్వశబ్దము మిక్కిలి ప్రియమైన వాక్కు పేరు ॥ అత్య
ర్థం నితాంతం మధురం శ్రోత్రప్రియం వచః- అత్యర్థమధురం। మిక్కిలి శ్రోత్రములకు విననింపైన పలుకు॥ సాంత్వయతీ
తి సాంత్వం* సాంత్వ సాంప్రయోగే। ఊరటించునది॥౧॥

మూ- సంగతం హృదయంగమం। ... *సంగతహృదయంగమశబ్దములు- మనస్సునకు సరిపడిన మాట పేర్లు॥ సంగచ్ఛ

తేమనఇతిసంగతం। సంపూర్వోగమ్ల్ గతావితిధాతుః। మనస్సునుతెస్సగాపొందునది॥౧॥ హృదయంగచ్ఛతీతిహృ
మూ- నిష్ఠురంపరుషం ... దయంగమం। మనస్సునుపొందునది॥౨॥ *నిష్ఠురపరుషశబ్దములు౨కఠినమైనవాక్కు-పే
ళ్లు॥ నిహతమివతిష్ఠతీతినిష్ఠురం* ష్ఠాగతినివృత్తౌ॥ తీక్ష్ణమైయుండునది॥౧॥పిపర్తివక్తారమితిపరుషం * పౄపాలన
పూరణయోః। పలికెడువానినిపూర్ణముగాఁజేయునది॥౧॥

మూ- గ్రామ్యమశ్లీలం ... *గ్రామ్యాశ్లీలశబ్దములు౨ పామరజనులాడెడుపలుకుపేళ్లు॥ గ్రామేభవంగ్రామ్యం।
గ్రామమందుఁబుట్టినది॥౧॥ శ్రీఃచారుతాసానాస్త్యస్మిన్నిత్యశ్లీలం। శ్రీయనఁగాఒప్పిదము- అదిలేనిదిగనుకఅశ్లీలము
మూ- సూనృతంప్రియే॥౧౭౫॥సత్యే ॥౨॥ *సూనృతశబ్దము- ఇష్టంబునుసత్యంబునునైనవాక్కు-పేరు ॥ సుష్ఠు
నృత్యంత్యనేనేతిసూనృతం* నృతీగాత్రవిక్షేపే। దీనిచేతలెస్సగానర్తింతురు* శోభనాన్నృతాపుంస్త్యమత్రేతివా
మూ- థసంకులక్లిష్టేపరస్పరపరాహతే। సూనృతం। మంచివీర్యముగలది॥౧॥*సంకులక్లిష్టశబ్దౌపరస్పరవిరుద్ధవచసి
వర్తేతే। యథా॥శ్లో॥యావజ్జీవమహంమౌనీబ్రహ్మచారీచమేపితా। మాతామమచవంధ్యాసీత్సురాభోనుపమో
భవాక్॥ సంకులక్లిష్టశబ్దములుపూర్వోత్తరవిరుద్ధమైనవాక్కు-పేళ్లు॥ఇందుకుదాహరణము-యావజ్జీవమహంమౌనియ
నుశ్లోకము। సంకులంతిజడీభవంత్యనేనేతిసంకులం* కులసంస్త్యానే। దీనిచేతజడులవుదురు॥౧॥క్లిశ్యంత్యనేనేతిక్లిష్టం*
మూ- లుప్తవర్ణపదంగ్రస్తం క్లిశూవిబాధనే। దీనచేతక్లేశమునొందుదురు॥ *గ్రస్తశబ్దము అశక్త్యాదులచేత వ
ర్ణములుగానిపదములుగానిలోపించినశబ్దముపేరు॥ గ్రస్యంతేభక్ష్యంతేవర్ణాః పదానివాఅత్రేతిగ్రస్తం* గ్రసుగ్లసు
అదనే। దీనిచేతవర్ణములుగానిపదములుగానిపీడింపఁబడును॥

మూ- నిరస్తంత్వరితోదితమ్॥౧౭౬॥ *నిరస్తశబ్దముత్వరచేతపలికెడువాక్కు-పేరు॥నిరస్యతేత్వరయానిరస్తం *అ
మూ- అంబూకృతంసనిష్ఠీవ ... సుక్షేపణే।త్వరచేతప్రేరేపింపఁబడునది॥౧॥ *అంబూకృతశబ్దముతుంపురుల
తోఁగూడినవాక్కు-పేరు॥ నిష్ఠీవసంపరాదనంబుఅంబుక్రియతఇత్యంబూకృతం। తుంపురులతోఁగూడుటవలనజ
లప్రాయముగాఁజేయఁబడునది॥౧॥ నిష్ఠేవేనసహితంసనిష్ఠీవం। తుంపురులతోఁగూడిన

మూ- మబద్ధంస్యాదనర్థకమ్। *అబద్ధానర్థకశబ్దములుఅసంబద్ధమైవాక్యార్థముతోఁగూడని- దశదాడిమా
నిషడపూపాః. ఇత్యాదివాక్యముపేళ్లు॥నబధ్యతేహృదయమత్రేత్యబద్ధం*బధబంధనే। దీనియందుహృదయమునిలుపఁ
బడదు॥౧॥నవిద్యతేసముదాయార్థోత్రేత్యనర్థకం। దీనియందుసముదాయార్థములేదు॥౨॥

మూ- అనక్షరమవాచ్యంస్యా * అనక్షరావాచ్యశబ్దములు- ఉచ్చరింపరానితిట్టుపేళ్లు॥ కుత్సితాన్యక్షరాణిఅ
త్రేత్యనక్షరం- నఞత్రనించార్థకః- నిపాతానామనేకార్థత్వాత్। కుత్సితములైనఅక్షరములుగలిగినది॥౧॥ వక్తుం
యోగ్యంవాచ్యంతన్నభవతీత్యవాచ్యం। పలుకయోగ్యముగానిది॥౨॥

మూ- దాహతంతుమృషార్థకమ్॥౧౭౭॥ *ఆహతమృషార్థకశబ్దములు- అత్యంతాసంభావితమైనఅర్థముగల
వాక్యముపేళ్లు॥ యథా॥శ్లో॥ మృగతృష్ణాంభసిస్నాతః ఖపుష్పకృతశేఖరః। ఏషవంధ్యాసుతోయాతిశశశృంగధను
ర్ధరః- ఇత్యాదులు॥ ఆహన్యతేప్రమాణాంతరేణేత్యాహతం* హనహింసాగత్యోః। ప్రమాణాంతరముచేతబా
ధింపఁబడునది॥౧॥మృషాఅసత్యభూతోర్థఃయస్మిన్ తత్ మృషార్థకం।అసత్యమైనఅర్థముగలిగినది॥౨॥

మూ- అథమ్లిష్టమవిస్పష్టం ... *మ్లిష్టావిస్పష్టశబ్దములు తెలియరానిఅర్థముగలమాటపేళ్లు॥మ్లేచ్ఛ్యతఇతిమ్లిష్టం*
మ్లేచ్ఛఅవ్యక్తేశబ్దే।స్పష్టముగాఁబలుకఁబడనిది ॥౧॥ విస్పష్టంనభవతీత్యవిస్పష్టం।స్పష్టముకానిది॥౩॥

మూ- వితథంత్వనృతంవచః। *వితథానృతశబ్దములుఅనృతవాక్కు-పేళ్లు॥ విగతంతథ్యంసత్యమత్రేతివితథం।
తథ్యమనఁగాసత్యము-అదిదీనియందులేదు॥౧॥ఋతంసత్యంతన్నభవతీత్యనృతం।ఋతమనఁగాసత్యము-అదిగానిదిఅనృ
తము॥౨॥ (సోల్లుంఠనంతుసోత్ప్రాసంమణితంరతికూజితం) అనియుపాఠముగలదు* సత్యాదిశబ్దములురసత్యనామ
మూ- సత్యంతథ్యమృతంసమ్యగమూనిత్రి ములు॥సత్సుసాధుషుభవంసత్యం। సత్పురుషులయందుఁబుట్టినది॥
షుతద్వతి॥౧౭౮॥ఇతివాగ్వర్గః* ౧॥తథాతేనప్రకారేణసాధుతథ్యం। ఆప్రకారముగామంచిదిగను
కతథ్యము॥౨॥ఇయర్తిహృదయమితిఋతం*ఋగతౌ। హృదయమునుబొందునది ॥౩॥ అర్థేనసమంఅంచతిసంగ
చ్ఛతఇతిసమ్యక్॥చ-న॥*అంచుగతిపూజనయోః।అర్థముతోఁగూడసంగతమైయుండునది॥౪॥ వాగ్భేదాస్తుత్రిషూ
త్తరఇత్యుక్తత్వాత్- సత్యావాక్ - సత్యోవ్యాహారః-సత్యంవచఇతిత్రిషులింగేషువర్తంతే।అమూనిత్రిషుతద్వతీత్యు

క్తత్వాత్ సత్త్వవద్వస్తువిషయత్వేపి లింగత్రయమేవతత్ర్వంతే - యథా - సత్యోవిప్రః - సత్యం విప్రకులం - ఇత్యాది। వాచ్యలింగాస్త్రిషూత్తరే - అని చెప్పుటవలనఁ బూర్వోక్త శబ్దములు త్రిలింగములు - ఈసత్యాదిశబ్దములు సత్యముగల పదార్థములఁ జెప్పునపుడును త్రిలింగములు।

ఇతి వాగ్వర్గః.

మూ- శబ్దే నినాదనినదధ్వనిధ్వానరవస్వనాః। స్వాననిర్ఘోషనిర్హ్రాదనాదనిస్వాననిస్వనాః ॥ ౧౭ ॥ ఆరవారావసంరావవిరావా ...

శబ్దాదిపదములు ౧౭ మ్రోతపేరు ॥ శబ్దఉక్తః ॥౧॥ నినదతీతి నినాదః - నినదశ్చ * ణద అవ్యక్తేశబ్దే । మ్రోయుట నినాదము - నినదమున్ను ॥౨॥౩॥ ధ్వననం ధ్వనిః ॥ ఇ-పు ॥ ధ్వానశ్చ * ధ్వనశబ్దే ॥౪॥ రౌతీతి రవః రుశబ్దే ॥౫॥ స్వనతీతి స్వనః - స్వానశ్చ స్వనశబ్దే ॥౭॥ నిర్ఘోషతీతి నిర్ఘోషః * ఘుషిర్ శబ్దనే ॥౮॥ నితరాం హ్రాదతే నిర్హ్రాదః హ్రాద అవ్యక్తేశబ్దే ॥౯॥ నదతీతి నాదః ॥౧౦॥ నితరాం స్వనతీతి నిస్వానః - నిస్వనశ్చ స్వనశబ్దే ॥౧౧॥౧౨॥ రౌతీత్యారవః - ఆరావః - సంరావః - విరావః - రుశబ్దే ॥ శబ్దశబ్దము ముందు చెప్పఁబడియున్నది - నినాదశబ్దము మొదలు విరావశబ్దము వరకు మ్రోయుట యనియర్థము ॥ ౧౭ ॥

మూ- అథమర్మరః। స్వనితే వస్త్రపర్ణానాం

* మర్మరశబ్దము కోకలు ఆకులు మొదలైనవానియొక్క మ్రోత పేరు ॥ మర్మరధ్వనిరత్రాస్తీతి మర్మరః। దీనియందు మర్మరమనెడు ధ్వనిగలదు ॥౧॥

మూ- భూషణానాంతు శింజితం ॥౧౮॥

* శింజితశబ్దము భూషణముల ధ్వనికి పేరు ॥ శింజతీతి శింజితం - శిజి అవ్యక్తేశబ్దే। అస్ఫుటముగా మ్రోయునది ॥౧॥

మూ- నిక్వాణో నిక్వణః క్వాణః క్వణః క్వణనమిత్యపి। ...

* నిక్వాణాదిశబ్దములు ౫ వీణాదిసకలవాద్యధ్వనులకు పేరు ॥ నితరాం క్వణతీతి నిక్వాణః - నిక్వణః - క్వాణః - క్వణః - క్వణనంచ - క్వణశబ్దే। లెస్సగాఁ బలుకునది ॥౫॥

మూ- వీణాయాః క్వణితే ప్రాదేః ప్రక్వాణప్రక్వణాదయః ॥౧౯॥ ...

* ప్రాద్యుపసర్గములతోఁ గూడిన క్వణ ధాతువువలనఁ బుట్టిన ప్రక్వాణాదిశబ్దములు వీణాధ్వనియందే వర్తించును ॥ ప్రకర్షేణ క్వణతీతి ప్రక్వాణః - ప్రక్వణశ్చ - క్వణశబ్దే। మిక్కిలి మ్రోయునది ॥

మూ- కోలాహలః కలకల

* కోలాహలకలకలశబ్దములు గుంపునఁ బుట్టిన గొప్పధ్వని పేరు ॥ కోలానాం హాలతీతి కోలాహలః - హాలవిలేఖనే। కోలములు వరాహములు - వానిభయపఱచునది * కోలనం కోలః పక్షీభావః - తమాహరతి భినత్తీతి వా కోలా... మనఁగా చేరియుండుట - దాని చెఱచునది ॥౧॥ కల్యతే అవ్యక్తం శబ్ద్యతే ... లకలః - ... ఁబలుకఁబడునది। కలకలః - అని ఆభీక్ష్ణ్యమందు ద్విరుక్తి ... ॥౨॥ * వాశి...

...లాహోపారంపర్యే పదం... దీనియందుఁ గలదు ॥౧॥ పుర... ప్రత్తనిబంధనప్రాయత... పక్ష్యాదులధ్వనికి పేరు ॥ వాశ్యతే వాశితం - వాశృ శబ్దే

మూ- ముదాత్తాద్యాస్త్రయస్స్వరాః ...

॥౨॥ * ఉదాత్తాద్యాః త్రయః... స్వరితములనెడు మూఁడును స్వరములనంబడును ॥ స్వర్యంతే ఉచ్చార్యంత ఇతి స్వరాః * స్వ... చ్చరింపఁబడునవి * స్వేనరాజంత ఇతి వా స్వరాః * రాజృదీప్తౌ। తనంతటనే ప్రకాశించునవి ॥౧॥ ఉచ్చైరాదీయతే ఉచ్చార్యత ఇత్యుదాత్తః। ఉన్నతస్థానమున నుచ్చరింపఁబడునది। అనునీచైరాదీయత ఇత్యనుదాత్తః। * అఙ్పూర్వో దాదాన ఇతి ధాతుః। నీచస్థానమునందుచ్చరింపఁబడునది ॥ ఉదాత్తానుదాత్తయోః సమాహారః స్వరితః। ఉదాత్తానుదాత్తముల యొక్క సమాహారము * స్వర్యత ఇతి స్వరితః * స్వృ శబ్దోపతాపయోః। ఉచ్చరింపఁబడునది ॥ * ఆన్వీక్షికీదండనీతిశబ్దములు ౨

మూ- ఆన్వీక్షికీ దండనీతిస్తర్కవిద్యార్థశాస్త్రయోః ॥౨౦॥

వరుసగా అక్షపాదాది ప్రణీతమైన తర్కశాస్త్రమునకును చాణక్యాదిప్రణీతమైన నీతిశాస్త్రమునకును పేర్లు ॥ ప్రత్యక్షాగమాభ్యామనుగతస్య వస్తునః అనుపశ్చాత్ ఈక్షణమన్వీక్షా - సా ప్రయోజనమస్యా ఇతి ఆన్వీక్షికీ ॥ ఈ- సీ ॥ ప్రత్యక్షాగమముల చేతనవగతమైన వస్తువునకు వెనుకను విచారించుట అన్వీక్ష - అది ప్రయోజనముగాఁ గలది ఆన్వీక్షికి ॥౧॥ దమ్యతే అనేనేతి దండః చతుర్థోపాయః - సః అనయా నీయత ఇతి దండనీతిః * దము గ్లానౌ - నీఞ్ ప్రాపణే। దీనిచేత గ్లానిఁ బొందింపఁబడును గనుక దండము - సామదానాదులలో నాలవయుపాయము - అది దీనిచేత ప్రధానముగా ప్రతిపాదింపఁబడును ॥ ౨ ॥ అర్థ్యత ఇత్యర్థః - భూహిరణ్యాదిః - తస్యార్జనపాలనయోరుపాయభూతం శాస్త్రం అర్థశాస్త్రం । ప్రార్థింపఁబడునది గనుక అర్థమనఁగా భూహిరణ్యాదికము - దానిని సంపాదించుటయందును పాలించుటయందును వెరవైనది గనుక అర్థశాస్త్రము ॥

మూ- ఆఖ్యాయికోపలబ్ధార్థా ...

* ఆఖ్యాయికోపలబ్ధార్థాశబ్దములు సత్యమైన హర్షచరితము మొదలైనవానికి పేర్లు ॥ ఆఖ్యాయతే నాయకచరితమనయా ఆఖ్యాయికా * ఖ్యా ప్రకథనే। నాయకచరితము దీనిచేతఁ జెప్పఁబడును ॥౧॥ కేనాపి ఉపాయేన ఉపలబ్ధః అర్థః యస్యాస్సా ఉపలబ్ధార్థా । ఏయుపాయముచేతనైననెఱుఁగఁబడిన అర్థము గలిగినది ॥౨॥

మూ- పురాణం పంచలక్షణం। (సర్గశ్చప్రతిసర్గశ్చ వంశో మన్వంతరాణిచ । వంశానుచరితం చేతి లక్షణానాంతు పంచ

* పురాణ పంచలక్షణశబ్దములు వ్యాసాది ప్రణీతములైన మాత్స్యాదిపురాణముల

ప్రథమకాండే- నాట్యవర్గే- సప్తస్వరాదినామాని.

ధారదేశప్రజనులచేతపాడఁబడునది॥౧॥షట్సుస్థానేషుజాయతఇతిషడ్జః* జనీప్రాదుర్భావే॥శ్లో॥నాసాంకంఠమురస్తాలుజిహ్వాందంతాంశ్చసంస్పృశన్। షడ్భ్యస్సంజాయతేయస్మాత్తస్మాత్షడ్జస్సఉచ్యతే। నాసిక-కంఠము-వక్షస్సు-చెక్కిలి-నాలుక- దంతములు- అనెడునీ౬ స్థలములయందును బుట్టునది॥౧॥మధ్యమః ॥శ్లో॥ తద్వదేవోత్థితోవాయురురఃకంఠసమాహితః। నాభిప్రాప్తోమహానాదోమ[illegible]మధ్యమః। ఉరస్సుకంఠములతోఁగూడిమధ్యావయవమైననాభివలనఁ బుట్టునది* స్వరాణాంమధ్యస్థితత్వాద[illegible]మధ్యమః। సప్తస్వరములయొక్క-మధ్యమునందుండునది॥౧॥ధీమద్భిర్ధ్రియత ఇతిధైవతః। బుద్ధిమంతులచేతఁబాడఁబడునది* ధావతినాభ్యాదిస్థానేభ్యఆగచ్ఛతీతివాధైవతః* ధావుగతిశుద్ధ్యోః। నాభ్యాదిస్థానములవలనఁబుట్టునది॥౧॥ పంచమః॥శ్లో॥వాయుస్సముత్థితోనాభేరురోహృత్కంఠమూర్ధసు।సంచరన్ పంచమస్థానప్రాప్త్యాపంచమఉచ్యతే॥నాభి-ఉరస్సు- హృదయము- కంఠము- శిరస్సు- అనెడి ౫ స్థానములయందుఁ బుట్టునదిగనుకపంచమము * పికైఃపంచ్యతఇతివాపంచమః * పచివిస్తారే। కోయిలలచేతవిస్తరింపఁబడునది॥౧॥

కాకలీతుకలేసూక్ష్మే *కాకలీశబ్దముసూక్ష్మమైనకలమనెడిధ్వనిపేరు॥ కలఃమధురాస్ఫుటోధ్వనిః-సూక్ష్మత్వేసతికాకలీ॥ ఈ- సీ॥ కలమనఁగామధురంబునుఅస్ఫుటంబునునైనధ్వనిఅదిసూక్ష్మమైతేకాకలియనంబడును* కుఃసూక్ష్మఃసచాసౌకలశ్చకాకలీ। సూక్ష్మమైనకలధ్వనిగలది॥౧॥

ధ్వనౌతుమధురాస్ఫుటే। కలో * మధురేశ్రుతిసుఖేఅస్ఫుటేఅవ్యక్తాక్షరేధ్వనౌకలః। సుఖమైవ్యక్తముగానివర్ణములుగలిగినధ్వనికలమనంబడును॥ కంసుఖంలాతీతికలః* లాఆదానే। సుఖమునిచ్చునది* కలోమదః- తద్యోగాద్వాకలః* కలమదే। కలమనఁగామదము- అదిగలిగినది॥౧॥

మంద్రస్తు గంభీరే *మంద్రశబ్దముగంభీరధ్వనిపేరు॥ మన్యతేబుధ్యతేఅనేనేతిమంద్రః। దీనిచేతనెఱుఁగఁబడును* మందతేశనైర్నిస్సరతీతిమంద్రః* మదిస్తుతిమోదమదస్వప్నకాంతిగతిషు। మెల్లగాపలుకఁబడునది॥౧॥

తారోత్యుచ్చైస్త్రయస్త్రిషు॥౧౮౪॥ *తారశబ్దముఅధికమైనధ్వనిపేరు॥ తారయతిస్థానేభ్యస్స్వరమితితారః* తౄప్లవనతరణయోః। స్వరమునన్నిస్థానములవల్లనుతరింపఁజేయునది॥౧॥త్రయః- కలమంద్రతారశబ్దాఃత్రిషులింగేషువర్తంతే- యథా-కలోధ్వనిః- కలావాణీ- కలంక్వణనం-ఇత్యాది। కలాదిశబ్దములు౩ నుమూఁడులింగములయందునువర్తించును

సమన్వితలయస్త్వేకతాలో *స[illegible]తాః[illegible]గతఃలయఃయత్రసఃఏకతాలఇత్యుచ్యతే। [illegible]లయమనఁగానృత్తగీతవాద్యములుసరిగాముగించుటదుసమముగాఁగూడియుండునుగుండునోఅది[illegible]మనంబడును। ఏకః[illegible]

వీణాతువల్లకీ। విపం[illegible] త్యసనఖాదనేషు। స[illegible] శేషమునుధరించు వివిధంపచ్యంతే సాతుతంత్రీభిః [illegible]రివాదినీ॥

[illegible]తాండవాదిశబ్దములు[illegible]ఆటపేళ్లు॥ తండునాప్రణీతంతాండవం॥ప్న॥ తండువనెడిఋషిచేతఁజెప్పఁబడినది* తాడ్యతేభూమిరనేనేతితాండవం।దీనిచేతభూమితాడింపఁబడును॥అస్త్రియామిత్యస్యతాండవశబ్దేనాన్వయః॥౧॥నట్యతేనటనం। నటనృత్తౌ। నటించుటనటనము॥౨॥నటస్యకర్మనాట్యం। నటునియొక్కవ్యాపారము॥౩॥ లసనంలాస్యం * లసశ్లే[illegible]చుటలాస్యము॥౪॥ నృత్యం॥పా॥నృత్తం- నర్తనంచ* నృతీగాత్రవిక్షేపే। నర్తించుటనృత్యము॥౬॥ భరతశాస్త్రేతాండవాదీనాంపరస్పరంభేదః- యథా- ఉద్ధతకరణాంగవిక్షేపమారభటీవృ[illegible]ండవం- కోమలకరణాంగవిక్షేపంకైశికీవృత్తిప్రధానం లాస్యం-అంగవిక్షేపమాత్రంనృత్తం- వివాహాభ్యుదయాదౌ సర్వరసప్రధానంనాట్యం। భరతశాస్త్రప్రక్రియనైనయీయాఱింటికినిపరస్పరముభేదముగలదు। అదియెట్లనిన- ఉద్ధతకరణాంగవిక్షేపములుగలిగి ఆరభటీవృత్తిప్రధానమైనదితాండవము- కోమలకరణాంగవిక్షేపముగలిగికైశికీవృత్తిప్రధానమయినదిలాస్యము। అంగవిక్షేపమాత్రముగలదినృత్తము। వివాహాదిశుభకార్యములయందలిసర్వరసప్రధానమయినదినాట్యము

తౌర్యత్రికంనృత్తగీతవాద్యంనాట్యమిదంత్రయమ్॥౧౮౬॥ *తౌర్యత్రికనాట్యశబ్దములునృత్యగీతవాద్యములుమూఁడునుగూడుటపేళ్లు॥ తూర్యంమురజాదిః। తత్రభవఃశబ్దఃతౌర్యః- త్రయఃఅవయవాఃఅస్యేతిత్రికం- తౌర్యేణత్రికంతౌర్యత్రికం। తూర్యమనఁగామద్దెళమొదలైనవి- అందుఁబుట్టినశబ్దముతౌర్యము - దానితోమూఁడవయవములుగలిగినది॥౧॥ నటస్యేదంనాట్యం। నటునిసంబంధమయినది॥౨॥

భ్రుకుంసశ్చభ్రుకుంసశ్చ భ్రూకుంసశ్చేతినర్తకః। భ్రుకుంసాదిశబ్దములు- ౩- స్త్రీవేషధారియైననటనముచేయుపురుషునిపేళ్లు॥ భ్రూభ్యాం కుంసఃభాషణంశోభావాయస్యసఃభ్రుకుంసః - భ్రుకుంసః- భ్రూకుంసశ్చ * కుసిభాషా

చతుర్విధమిదం వాద్యం వాదిత్రాతోద్య నామకమ్।
*వాద్యాదిశబ్దములు- ౩- తతానద్ధసుషిరఘనములనెడి నాలుగింటికిని పేళ్లు। వాదయతీపనమితి వాద్యం వాదిత్రంచ*వదవ్యక్తాయాంవాచి। దీన్ని పలికింతురు గనుక వాద్యము- వాదిత్రమును॥౧॥౨॥ఆసమంతాత్ తోద్యత ఇత్యాతోద్యం* తుదవ్యథనే। అంతవాదింపఁబడునది*

మృదంగా మురజా
*మృదంగమురజశబ్దములు మద్దెళ పేళ్లు॥మృద్యత ఇతి మృదంగః * మృదమర్దనే। కొట్టఁబడునది* మృత్ అంగమస్యేతి వా మృదంగః। మృత్తికఅంగము గాఁగలది॥౧॥ మురతీతి మురః వేష్టనం* మురవేష్టనే- చర్మపట్టికా సంవేష్టనాజ్జాతః మురజః। మురమనఁగా చర్మవలయము- అందు జన్మించినది॥౨॥

భేదాస్త్వంక్యాలింగ్యోర్ధ్వకాస్త్రయః॥౧౭॥
*అంక్యాలింగ్యోర్ధ్వకశబ్దములు ౩ మద్దెళ భేదమునకు పేళ్లు॥శ్లో॥ హరీతక్యాకృతి స్త్వంక్యో యవమధ్య స్తథోర్ధ్వకః। ఆలింగ్యశ్చైవ గోపుచ్ఛప్రకృత్యా సంప్రకీర్తితః॥ కరక్కాయ వంటి యాకారము గలది అంక్యము॥ యవమధ్యము వంటి నడుము గలది ఊర్ధ్వకము। గోపుచ్ఛము వంటి యాకారము గలది ఆలింగ్యము॥ అంకే ఉత్సంగే వాద్యత ఇత్యంక్యః। తొడమీఁద నుంచుకొని వాయింపఁబడునది॥౧॥ వాద్యమ... ఆలింగ్యత ఇత్యాలింగ్యః। వాయించు సమయమున నాలింగనము చేయఁబడునది॥ వాద... ఊర్ధ్వస్థస్సన్ కాయతీతి ఊర్ధ్వకః * కైశబ్దే। వాయించుటకై పొడవున నుండి పలుకునది॥౧॥

స్యాద్యశః పటహో ఢక్కా
*యశఃపటహఢక్కాశబ్దములు ఢవణ పేళ్లు॥ యశోర్థః పటహః యశఃపటహః। కీర్తికొఱకైన పటహము గనుక యశఃపటహము॥౧॥ ఢగితి అవ్యక్తం కాయతీతి ఢక్కా- *కైశబ్దే। ఢక్ అనెడి శబ్దమును బలుకునది॥౨॥

భేరీ స్త్రీ దుందుభిః పుమాన్।
*భేరీదుందుభిశబ్దములు భేరి పేళ్లు॥ బిభ్యతి శత్రవో స్యా ఇతి భేరీ॥ ఈ- స్త్రీ॥ *ఞిభీభయే। దీనివలన శత్రువులు భయపడుదురు॥౧॥దుందుశబ్దేన భాతీతి దుందుభిః॥ ఇ-పు॥ *భాదీప్తౌ। దుందుయను శబ్దముచేత ప్రకాశించునది* ఓభనం ఉభిః పూరణం*ఉభపూరణే। దుందుశబ్దేన ఉభిర్యస్యేతి దుందుభిః॥ ఉభియనఁగా నిండుట- దుందు అనెడి ధ్వని చేత నిండుట దీనియందుఁగలదు

ఆనకః పటహో స్త్రీ స్యా
* ఆనకపటహశబ్దములు తప్పెట పేళ్లు॥ అనితి చేష్టతే స్వరవిశేషో... స్మాదానకః॥అ- పు॥* అనప్రాణనే। దీనవలన... విశేషము ఉజ్జీవితమౌను॥౧॥పటదితి తతా- తన్ను...తహః॥అ-పు *ఓహాక్ త్యాగే॥ పట అనెడు శబ్దము పలుకునది॥

ద్రాష్ట్రియః॥
ము రాజు పెండ్లాముతో... ॥ రాష్ట్రీ రాజ్ఞీ... ణ ఈనే నేతి కోణః * రాష్ట్రియనఁగా రాజభార్య దాని... ॥౧॥ ...దయతీతి వీణాదివాద

అంబా మాతాథ బాలా స్యాద్వాసూ
అంబాశబ్దము తల్లిపేరు॥ అంబ్యతే శబ్ద తే బాలై రిత్యంబా అబి... పేళ్లు॥ ప్రవలంతే స్వబడునది॥౧॥*వాసూశబ్దము పిన్నపడుచు పేరు॥ వసతి మాతృసమీపే నివాసే। తల్లి సమీపమున నుండునది॥౧॥ ...ప్రసేవకశబ్దము

రార్యస్తు మారిషః॥౧౮॥
మారిషశబ్దము పూజ్యుని పేరు॥ ఆర్యమారిషశబ్దములు ౨ పెద్దతాళదరి... ఆరాత్ పాపకర్మభ్యో యాతీత్యార్యః। పాపకర్మములకు దూరము గా ... నే। మికిలి...డు * అరణీయః అభిగమ్యో వా ఆర్యః॥ పూజ్యుఁడై అందరి చేతను బొందఁదగినవాఁడు ॥౧॥ మారయ... ను- మారిషః * మృష్ ప్రాణత్యాగే। పాపములను జెఱుచువాఁడు* మర్షణాత్సహనాద్వా మారిషః। అన్నిటి నోర్చువాఁడు॥౧॥

అత్తికా భగినీ జ్యేష్ఠా
* అత్తికాశబ్దము అక్కపేరు॥ భాతృభార్యాం వచనైరత్తీత్యత్తికా* అదభక్షణే తోఁడబుట్టినవాని భార్యను మాటలచే హింసించునది॥ అంతికేత్యపి పాఠః - తథా త్రరుంద్రేణ॥శ్లో॥ త్రిష్వాసన్నేంతికేతి ॥౧॥

నిష్ఠా నిర్వహణే సమే
* నాటకే పూర్వోత్తరకథాసంగతిస్సంధిరిత్యుచ్యతే- సచ॥శ్లో॥ముఖం ప్రతిముఖం గర్భో విమర్శశ్చ తథైవ చ। నిష్ఠానిర్వహణంచేతి నాటకే పంచసంధయ ఇతి పంచవిధః ॥తేషు పంచమో నిష్ఠానిర్వహణమితి చోచ్యతే । నాటకమందు... పూర్వోత్తరకథలయొక్క సంగతి- సంధియనంబడును. ఆసంధులు ౫ అందు నైదవసంధి నిష్ఠయనియు- నిర్వహణమనియుఁ జెప్పఁబడును ॥నియతం స్థానం నిష్ఠా *ష్ఠాగతినివృత్తౌ। కథకు నియతమైన పర్యాప్తిస్థానము॥౧॥ప్రస్తుతకథాయా నిర్వాహః పరిసమాప్తిః నిర్వహణం । ప్రస్తుతకథయొక్క సమాప్తి నిర్వహణము॥౨॥

హండే హంజే హలాహ్వానే నీచాం చేటీం సఖీం ప్రతి।
*హండే- హంజే- హలా- అననీ ౩ ను- వరుసగా నీచురాలిని- దాసిని- చెలికత్తెను- పిలుచుట పేళ్ళు ॥ ఈ౩ను సంబోధనార్థకములైన యవ్య

లుకునదిగనుకమేద్దువు॥౧॥డండీతిశబ్దంమినోతిప్రక్షిపతీతిడిండిమః * డుమిఞ్ ప్రక్షేపణే॥ డిండియనుశబ్దమును ప్రేరేపించునది॥౧॥ఝర్ఝతేభాషతేఇతిఝర్ఝరః* ఝర్ఝ పరిభాషణసంతర్జనయోః। పలుకునది * ఝర్ఝేతిశబ్దం రౌతీతిఝర్ఝరః। ఝర్ఝయనెడిధ్వనినిబలుకునది॥౧॥ మృద్యతేమర్దలః* మృదక్షోదే। మర్దింపఁబడునది॥౧॥పణ్యతేస్తూయతేఅనేనేతిపణవః* పణవ్యవహారేస్తుతౌచ। దీనిచేతస్తోత్రముచేయఁబడును॥౧॥ అన్యేచ- అన్నందునగోముఖహుడుక్కాదులైనకొన్నివాద్యభేదములుంగలవు॥

నర్తకీలాసికేసమే। ౯౦॥

*నర్తకీలాసికాశబ్దములునాట్యమాడెడిస్త్రీపేళ్ల॥ నృత్యతీతినర్తకీ * నృతీగాత్రవిక్షేపే।ఆడునట్టిది॥౧॥లసతిక్రీడతిరంగభూమావితిలాసికా* లసశ్లేషణక్రీడనయోః। రంగస్థలమునందుక్రీడించునది॥౨॥

విలంబితంద్రుతంమధ్యం తత్వమోఘోఘనంక్రమాత్।

* విలంబితం-ద్రుతం- మధ్యమితిలయవిశేషాః- క్రమాత్-తత్వం-ఓఘః-ఘనమిత్యుచ్యంతే। విలంబిత- ద్రుత-మధ్యంబులనెడిలయవిశేషములువరుసగా- తత్వ- ఓఘ-ఘనములనంబడును॥విలంబంతేకరపదాదయోత్రేతివిలంబితం-ప్రత్యేకంగతివిశేషత్వాత్* లబిలంబనే। వేఱువేఱుగాగతివిశేషములు గలుగుటవలనదీనియందుకరపదాదులునిలుకడగలవవును॥౧॥ద్రవంతిత్వరంతేకరచరణాదయోత్రద్రుతం* ద్రుగతౌ।దీనియందుకరచరణాదులుత్వరితములైయుండును॥౧॥విలంబితద్రుతయోర్మధ్యేభవత్వాన్మధ్యం। విలంబితద్రుతములయొక్క-నడుముండుటచేతనారెంటినడుమనుండునది॥౧॥కరచరణగతీనాంప్రత్యేకదర్శనక్రియాయాఃతనమత్రాస్తీతితత్త్వం* తనువిస్తారే। కరచరణాదిగతివిశేషములయొక్క-ప్రత్యేకదర్శనక్రియావిస్తారముగలిగినది॥౧॥కరచరణాదిగతివిశేషసమవాయఃఓఘః* ఉచసమవాయే।కరచరణాదిగతివిశేషములయొక్క-సమవాయము॥౧॥హన్యతేభిద్యతేఅనేనేతిఘనం* హనహింసాగత్యోః। దీనిచేతభేదింపఁబడును॥౧॥

తాలఃకాలక్రియామానం

* హస్తాకుంచనప్రసారణాదిక్రియాయాః కాలస్యచయత్ప్రమాణం తత్తాళఇత్యుచ్యతే। హస్తాకుంచనప్రసారణాది క్రియకునుకాలమునకు గలప్రమాణము పేరు॥ ఏతావతాకాలావధిః అంగుళ్యాదివిన్యాసజ్ఞాపకఃక్రియాకాలపరిమాణస్తాళః। ఇంతకాలముచేతనీక్రమమునసంగుళీవిన్యాసాదులుచేయవలయునని తెలియపఱుచునట్టికాలక్రియాపరిమాణముతాళమనంబడును। తలంతిప్రతిష్ఠంతిగీతవాద్యనృత్తాన్యత్రేతితాలః * తలప్రతిష్ఠాయాం। నృత్తగీతవాద్యములు దీనియందునిలిచియుండును॥ ౧ ॥

లయస్సామ్య

* లయశబ్దమునృత్తగీతవాద్యములుసమముగానుండుటపేరు॥ లీయంతేనృత్తగీతాదయోస్మిన్నితిలయః* లీఙ్ శ్లేషణే। నృత్తగీతాదులుదీనియందుసమముగాఁగూడియుండును॥౧॥

మథాస్త్రియాం॥౯౧॥
తాండవంనటనంనాట్యం
లాస్యంనృత్యంచనర్తనం

తాండవాదిశబ్దములు౬ ఆటపేళ్లు॥ తండునాప్రణీతంతాండవం॥ప్న॥ తండువనెడిఋషిచేతఁజెప్పఁబడినది తాడ్యతేభూమిరనేనేతితాండవం।దీనిచేతభూమితాడింపఁబడును॥ అస్త్రియామిత్యస్యతాండవశబ్దేనాన్వయః॥౧॥నట్యతేనటనం। నటనృత్తౌ। నటించుటనటనము॥౨॥నటస్వకర్మనాట్యం। నటునియొక్క-వ్యాపారము॥౩॥ లసనంలాస్యం * లసశ్లేషణక్రీడనయోః।క్రీడించుటలాస్యము॥౪॥ నృత్యం॥పా॥నృత్తం- నర్తనంచ* నృతీగాత్రవిక్షేపే। నర్తించుటనృత్యము నర్తనమును॥ ౫॥ ౬॥ భరతశాస్త్రేతుతాండవాదీనాంపరస్పరంభేదః- యథా- ఉద్ధతకరణాంగవిక్షేపమారభటీవృత్తిప్రధానంతాండవం- కోమలకరణాంగవిక్షేపంకైశికీవృత్తిప్రధానం లాస్యం-అంగవిక్షేపమాత్రంనృత్తం- వివాహాభ్యుదయాదౌ సర్వరసప్రధానంనాట్యం। భరతశాస్త్రప్రక్రియనైనయీయాఱింటికినిపరస్పరముభేదముగలదు। అదియెట్లనిన- ఉద్ధతకరణాంగవిక్షేపములుగలిగి ఆరభటీవృత్తిప్రధానమైనదితాండవము- కోమలకరణాంగవిక్షేపముగలిగికైశికీవృత్తిప్రధానమయినదిలాస్యము। అంగవిక్షేపమాత్రముగలదినృత్తము। వివాహాదిశుభకార్యములయందలిసర్వరసప్రధానమయినదినాట్యము

తౌర్యత్రికంనృత్తగీతవా
ద్యంనాట్యమిదంత్రయ
మ్॥౯౨॥

*తౌర్యత్రికనాట్యశబ్దములునృత్యగీతవాద్యములుమూఁడునుకూడుటపేళ్లు॥ తూర్యంమురజాదిఃతత్రభవఃశబ్దఃతౌర్యః- త్రయఃఅవయవాఃఅస్యేతిత్రికం- తౌర్యేణత్రికంతౌర్యత్రికం। తూర్యమనఁగామద్దెళమొదలైనవి- అందుఁబుట్టినశబ్దముతౌర్యము - దానితోమూఁడవయవములుగలిగినది॥౧॥ నటస్యేదంనాట్యం। నటునిసంబంధమయినది॥౨॥

భ్రూకుంసశ్చభ్రుకుంసశ్చ
భ్రూకుంసశ్చేతినర్తకః।

భ్రుకుంసాదిశబ్దములు- ౩- స్త్రీవేషధారియైనటనముచేయుపురుషునిపేళ్లు॥ భ్రూభ్యాం కుంసఃభాషణంశోభావాయస్యసఃభ్రుకుంసః - భ్రుకుంసః- భ్రూకుంసశ్చ * కుసిభాషా

స్త్రీవేషధారీపురుషో
నాట్యోక్తాగణికాజ్జుకా॥ ౯౩॥

యాం । కనుబొమ్మలచేతఅర్థమును భాషించుటనైననుకాంతినైనను గలవాఁడుభ్రూకుంసుఁడు- భ్రుకుంసుఁడు- భ్రూకుంసుడు॥౩॥ * ఇతఆరభ్యఆంగికసాత్త్వికేఇతిపర్యంతంనాట్యోక్తావిత్యనువర్తతే। ఇదిమొదలు - ఆంగికసాత్త్వికేఅనువరకు- నాట్యోక్తౌ. అనెడుపదంబనువర్తించుచున్నది॥ అజ్జుకాశబ్దమునాట్యపరిభాషయందువేశ్యపేరు॥ అర్జయతీత్యజ్జుకా॥పా॥అజ్జుకా* అర్జప్రతియత్నేఅయమార్జనేపి। ఆర్జించునది॥౧॥

భగినీపతిరావుత్తో

*ఆవుత్తశబ్దమునాట్యపరిభాషయందుతోఁడబుట్టినదానిపతికిపేరు ॥ అవతిభగినీమిత్యావుత్తః*అవరక్షణె। తోఁడబుట్టినస్త్రీనిరక్షించువాఁడు॥౧॥

భావోవిద్వా
నథావుకః॥ జనకో
యువరాజస్తుకుమారో
భర్తృదారకః॥౯౪॥

• భావశబ్దమువిద్వాంసునిపేరు॥ భావయతీతిభావః। సర్వార్థములనుభావించువాఁడు॥౧॥ • ఆవుకశబ్దముతండ్రిపేరు॥ అవతీత్యావుకః॰ అవరక్షణే। రక్షించువాడు॥౧॥ * కుమారభర్తృదారకశబ్దములు౨ యువరాజునామములు॥ కుత్సితంమారయతీతికుమారః॥ • మృఙ్ప్రాణత్యాగే। కుత్సితమును జెఱుచువాఁడు॥౧॥పోష్యాన్దారానివబిభర్తీతిభర్తృదారకః* భృఞ్భరణే। తన్నుఁగొలిచినవారినిభార్యనువలెపోషించువాఁడు॥౨॥

రాజాభట్టారకోదేవ

• భట్టారకదేవశబ్దములురాజుపేళ్ళు॥ భటాఃసేవకాః తైర్యుద్ధముత్తారయతీతిభట్టారకః॰ తౄప్లవనతరణయోః। భటులుసేవకులు- వారిచేతయుద్ధమునుతరించువాఁడు •భటానశత్రూనరతిపీడతీతివాభట్టారకః •అరపీడనే । శత్రువులనుపీడించువాఁడు॥౧॥ దీవ్యతీతిదేవః॰ దివుక్రీడాయాం । ప్రకాశించువాఁడు॥౨॥

స్తత్సుతాభర్తృదారికా।
దేవీ కృతాభిషేకాయా
మితరాసుతుభట్టినీ॥౯౫॥

* భర్తృదారికాశబ్దముఆరాజుకొమార్తెపేరు॥ పూర్వవద్వ్యుత్పత్తిః। భర్తృదారకశబ్దమువలెనేశబ్దమునకువ్యుత్పత్తి॥౧॥*దేవిశబ్దముపట్టాభిషిక్తురాలైనరాజభార్యపేరు॥దీవ్యతీతిదేవీ* దివుక్రీడాయాం। క్రీడించునది॥౧॥ • భట్టినీశబ్దముపట్టపురాణిగాకతక్కినరాజభార్యపేరు ॥ భటతిఉద్ధతంభాషతఇతిభట్టినీ • భటపరిభాషణే । బిగ్గరభాషించునది

అబ్రహ్మణ్యమవధ్యోక్తౌ
రాజ్ఞస్స్యాలస్తురాష్ట్రియః।

• అబ్రహ్మణ్యశబ్దముచంపఁదగనివాఁడనుమాటపేరు॥ బ్రహ్మణేహితంబ్రహ్మణ్యం శాంతతా- తన్నభవతీత్యబ్రహ్మణ్యం। బ్రాహ్మణునికిహితముగానిది॥౧॥ • రాష్ట్రియశబ్దమురాజుపెండ్లాముతోఁడఁబుట్టినవానిపేరు ॥ రాష్ట్రేరాజ్ఞీతస్యాభ్రాతారాష్ట్రియః । రాష్ట్రియనఁగారాజభార్యదానికిభ్రాత॥౧॥

అంబామాతా
థ బాలా స్యాద్వాసూ

•అంబాశబ్దముతల్లిపేరు ॥ అంబ్యతేశబ్దతేబాలైరిత్యంబా॰అబిశబ్దే। బాలురచేతఁబిలువఁబడునది॥౧॥*వాసూశబ్దముపిన్నపడుచుపేరు॥ వసతిమాతృసమీపేవాసూః ॥ఊ-సీ॥॰వసనివాసే।తల్లిసమీపముననుండునది॥౧॥

రార్యస్తుమారిషః॥౯౬॥

మారిషశబ్దముపూజ్యునిపేరు ॥ ఆర్యమారిషశబ్దములు౨పెద్దతాళ్ళవరిపేళ్ల నికొందఱు॥ ఆరాత్పాపకర్మభ్యోయాతీత్యార్యః।పాపకర్మములకుదూరముగాఁబోయెడివాఁడు • అరణీయః అభిగమ్యోవాఆర్యః ॥ పూజ్యుఁడై అందరిచేతనుబొందఁదగినవాఁడు ॥౧॥ మారయతిపాపానీతిమారిషః • మృఙ్ప్రాణత్యాగే । పాపములను జెఱుచువాఁడు॰మర్షణాత్సహనాద్వామారిషః। అన్నిటినోర్చువాఁడు॥౧॥

అత్తికాభగినీజ్యేష్ఠా
నైరత్తిత్యత్తికా॰

* అత్తికాశబ్దముఅక్కపేరు ॥ భాతృభార్యాంవచనైరత్తీత్యత్తికా॰ అదభక్షణే తోఁడబుట్టినవానిభార్యనుమాటలచేహింసించునది॥ అంతికేత్యపిపాఠః - తథాత్తరుంద్రేణ॥శ్లో॥ త్రిష్వాసన్నేంతికేతి ॥౧॥

నిష్ఠానిర్వహణేసమే

•నాటకేపూర్వోత్తరకథాసంగతిస్సంధిరిత్యుచ్యతే- సచ॥శ్లో॥ముఖంప్రతిముఖంగర్భోవిమర్శశ్చతథైవచ।నిష్ఠానిర్వహణంచేతినాటకేపంచసంధయఇతిపంచవిధః ॥తేషుపంచమోనిష్ఠానిర్వహణమితిచోచ్యతే । నాటకమందుపూర్వోత్తరకథలయొక్కసంగతి- సంధియనంబడును. ఆసంధులు౫ అందునైదవసంధినిష్ఠయనియు-నిర్వహణమనియుఁజెప్పఁబడును॥నియతంస్థానంనిష్ఠా•స్థాగతినివృత్తౌ।కథకునియతమైనపర్యాప్తిస్థానము॥౧॥ప్రస్తుతకథాయానిర్వాహఃపరిసమాప్తిఃనిర్వహణాం । ప్రస్తుతకథయొకరసమాప్తినిర్వహణము॥౨॥

హండేహంజేహల్హాహ్వా
నేనిచాంచేటీంసఖీంప్రతి।

*హండే-హంజే-హల్హా-అననీ౩ను-వరుసగానీచురాలిని-దాసిని-చెలికత్తెను-పిలుచుటపేళ్ళు ॥ ఈ౩నుసంబోధనార్థకములైనయవ్య

౧౬-౭॥ అంగహారోంగవిక్షేపో

వ్యంజకాభినయౌ సమౌ।

నిర్వృత్తేత్వంగసత్త్వాభ్యాం ద్వేత్రిష్వాంగికసాత్త్వికే॥ ౧౭॥

యములు*అంగహారోంగవిక్షేపశబ్దములు- ఆడునప్పుడుశరీరమును కదలించునట్టినృత్యవిశేషము పేళ్లు॥ అంగస్యస్థానాంతరాత్ స్థానాంతరాహరణమంగహారః- హృఞ్ హరణే। అంగమునిట్టట్టుపొందించుటఅంగహారము॥ ౧॥ అంగస్యవిక్షేపఃఅంగవిక్షేపః-క్షిప ప్రేరణే। అంగమునువిడిలించుట॥౨॥ * వ్యంజకాభినయశబ్దములు హస్తన్యాసాదుల చేతభావార్థమును దెలుపుట పేళ్లు॥ అర్థంవ్యనక్తీతివ్యంజకః- అంజూవ్యక్తిమ్రక్షణకాంతిగతిషు। అర్థమునువ్యక్తముగాఁజేయునది॥ ౧॥ అభిముఖేనఅర్థోనీయతేఅనేనేత్యభినయః- ణీఞ్ ప్రాపణే। దీనిచేతనభిముఖముగానర్థముపొందింపఁబడును॥౨॥ * ఆంగికసాత్త్వికశబ్దములువరుసగాకనుబొమ్మలు మొదలైనయంగలముల చేఁబుట్టింపఁబడినక్రియలకును- మనోవృత్తియైనసత్త్వగుణముచేతఁబుట్టింపఁబడిన స్వేదరోమాంచాదులకును పేళ్లు॥ అంగేననివృత్తమాంగికం॥ అ-త్రి॥ అంగముచేతఁజేయబడినది॥౧॥ సత్త్వేననివృత్తంసాత్త్వికం। సత్యముచేతఁబుట్టింపఁబడినది॥ ౨॥ భ్రూతలవిక్షేపాదయఃక్రియాఆంగికాః। భ్రూతలవిక్షేపాదిక్రియలు-ఆంగికములు॥శ్లో॥ స్తంభప్రళయరోమాంచాస్స్వేదోవైవర్ణ్యవేపథూ। అశ్రువైస్వర్యమిత్యష్టౌ సాత్త్వికాఃపరికీర్తితాఇతి। స్తంభప్రళయములుమొదలైనయెనిమిదిసాత్త్వికములు

శృంగారవీరకరుణాద్భుతహాస్యభయానకాః।బీభత్సరౌద్రౌచరసాః॥శృంగారశ్శుచిరుజ్జ్వలః॥౧౮॥

*శృంగారవీరాదిశబ్దములు౮- రసములనంబడును ॥ సామాజికైఃరస్యంతేఆస్వాద్యంతఇతిరసాః- రసఆస్వాదనే। సభాసదులచేతనాస్వాదింపఁబడునవి॥ బీభత్సరౌద్రేక్లీబే- ఇతరేశృంగారాదయఃపుంసి-తయోరపిపుల్లింగతేతికేచిత్। బీభత్సరౌద్రశబ్దములునపుంసకములుశృంగారాదిశబ్దములుపుల్లింగములు- అవియునుపుల్లింగములనికొందఱు * శృంగారాదిశబ్దములు- ౩- శృంగారరసనామములు॥శృంగంప్రభుత్వంశరోతిరాగిష్వితిశృంగారః।కాముకులయందుప్రభుత్వముఁజేయునది॥ ప్రభుత్వేపర్వతస్యాగ్రేశృంగమితిరభసః- శ్రూయతఇతివాశృంగారః-శ్రుశ్రవణే। వినఁబడునది॥౧॥పరిశుద్ధత్వాచ్ఛుచిః॥ ఇ-పు॥ జుగుప్సావిరహితమైపరిశుద్ధమైనది॥౨॥ ఉజ్జ్వలతిప్రకాశతఇత్యుజ్జ్వలః- జ్వలదీప్తౌ। ప్రకాశించునది॥౩॥

ఉత్సాహవర్ధనోవీరః

కారుణ్యంకరుణాఘృణా।కృపాదయానుకంపాస్యాదనుక్రోశో

*ఉత్సాహవర్ధనవీరశబ్దములువీరరసనామములు ॥ ఉత్సాహేనవర్ధతఇత్యుత్సాహవర్ధనః- వృధువృద్ధౌ। ఉత్సాహముచేతవృద్ధిఁబొందునది॥౧॥వీరయంత్యనేనవీరః-శూరవీరవిక్రాంతౌ। దీనిచేతవిక్రమింతురు॥౨॥ *కారుణ్యాదిశబ్దములు- ౭- దయారసనామములు॥ కుర్వంత్యాత్మానమధీనమనేనేతికరుణా- డుకృఞ్కరణే। దీనిచేతజనులుతన్నుఅధీనముచేసుకొందురు॥కరుణైవకారుణ్యం। కరుణయేకారుణ్యము॥౨॥ఘృణంతిసించంత్యనయేతిఘృణా- ఘృక్షరణే। దీనిచేతమనస్సునుద్రవయుక్తముగాఁజేయుదురు॥ ౩॥కృపయంతేఅనయాకృపా- కృపకృపాయాం। దీనిచేతదయచేయుదురుగనుకకృప॥ ౪॥దయంతేరక్షంత్యనయేతిదయా- దేఙ్రక్షణే। దీనిచేతరక్షింతురు॥౫॥ అనుకంపంతేఅనయేత్యనుకంపా- కపిచలనే। దీనిచేతచలింతురు॥౬॥అనుక్రోశంత్యనేనేత్యనుక్రోశః- క్రుశఆహ్వానేరోదనేచ। దీనిచేతదుఃఖింతురు॥౭॥

ప్యథో హాసః॥హాసోహాస్యంచబీభత్సంవికృతంత్రిష్విదంద్వయమ్॥

* హసాదిశబ్దములు- ౩- హాస్యరసనామములు॥హాసయతిజనానితిహాసః- హాసః- హాస్యంచ* హసేహసనే। జనులనునవ్వించునది॥ ౧॥ ౨॥ ౩॥ *బీభత్సవికృతశబ్దములుబీభత్సరసనామములు॥ బధబంధనఇత్యస్యసంచాయాంసని-బీభత్సానిందా-సాత్రాస్తీతిబీభత్సం। బీభత్సయనఁగానింద- అదిగలిగినది॥ ౧॥ వికృంతతిమనఇతివికృతం- కృతీచ్ఛేదనే। మనస్సునుదుఃఖపెట్టునది॥ బీభత్సవికృతశబ్దౌతద్వైతుశోణితమాంసాదివాచిత్వేత్రిషులింగేషువర్తేతే।

విస్మయోద్భుతమాశ్చర్యంచిత్ర

విస్మయాదిశబ్దములు- ౪- అద్భుతరసనామములు॥ విస్మాపయతీతివిస్మయః- ష్మిఙ్ ఈషద్ధసనే। విశేషముగానవ్వించునది॥ ౧॥ అదిత్యాశ్చర్యార్థేఅవ్యయం- తస్యభవఃఉత్పత్తిస్థానమద్భుతం* భూసత్తాయాం।అత్ అనియాశ్చర్యార్థకమైనఅవ్యయము-ఆయాశ్చర్యమునకుఉత్పత్తిస్థానము॥ ౨॥ఆసమంతాచ్చరితుమాస్వాదితుంయోగ్యంఆశ్చర్యం* చరగతిభక్షణయోః ; ఆస్వాదించయోగ్యమైనది॥ ౩॥చిత్రయతీతిచిత్రం-చిత్రఙ్ఆశ్చర్యే। ఆశ్చర్యమును జేయునది॥౪॥*భైరవాదిశ

నః స్యాద్భైరవమ్॥ ౨౧॥ దారుణం భీషణం భీష్మం ఘోరం భీమం భయానకమ్। భయంకరం ప్రతిభయం రౌద్రం తూగ్రమమీ త్రిషు॥ ౨౨॥ చతుర్దశ దరస్త్రాసో భీతిర్భీః సాధ్వసం భయమ్।

బ్దములు- భయానకరసనామములు॥ భీరోస్సంత్రాసకృద్భైరవం-ఞిభీభయే। భీరులకు వెఱపుఁబుట్టించునది- బిభేత్యస్మాదధీర ఇతి వా భైరవం। అధీరుఁడు దీనిచేత వెఱపుఁజెందును॥ ౧॥ దారయతి చిత్తమితి దారుణం- దౄ విదారణే। చిత్తమును భేదించునది॥ ౨॥ బిభేత్యస్మాదితి భీషణం- భీష్మం- భీమం- భయానకం చ। అధీరుఁడు దీనిచేత వెఱపుఁజెందును గనుక భీషణము- భీష్మము భీమము- భయానకము॥ ౩॥౪॥౬॥౭॥ ఘురతీతి ఘోరం- ఘుర భీమార్థశబ్దయోః। వెఱపించునది॥ ౫॥ భయం కరోతీతి భయంకరం- డుకృఞ్ కరణే। భయమును జేయునది॥౮॥ భయం ప్రతిగతం ప్రతిభయం। భయమును బొందించునది॥ ౯॥ *రౌద్రోగ్రశబ్దములు రౌద్రరసనామములు॥ రుద్రో దేవతాస్య రౌద్రం। రుద్రుఁడే అధిదేవతగాఁ గలిగినది॥౧॥ ఉగ్రత్వాదుగ్రం। ఉగ్రమైనది॥ ౨॥ అద్భుతాద్యుగ్రాంతాశ్చతుర్దశ శబ్దాః రసహేతుమద్వస్తువాచిత్వే త్రిలింగాః। అద్భుతాది శబ్దములు ౧౪ రసవద్వస్తువాచకంబులగునప్పుడు త్రిలింగములు * రసానుక్త్వా భావానాహ- దరేతి॥ రసములను జెప్పి భావములఁ జెప్పుచున్నాఁడు॥ దరాది శబ్దములు ౬ వెఱపు పేళ్లు॥ దరణం దరః- దౄ భయే॥౧॥ త్రసనం త్రాసః- త్రసీ ఉద్వేగే॥౨॥ భీతిః॥ ఇ- స్త్రీ॥ భీః॥ ఈ- స్త్రీ॥ భయం చ- ఞిభీ భయే। భీతి సాహచర్యాత్ భీశబ్దః స్త్రీలింగః॥ సాధూనస్యతీతి సాధ్వసం- అసు క్షేపణే। సాధువులను బాధించునది॥౬॥ దరశబ్దము మొదలు సాధ్వసశబ్దము వరకు భావప్రధానములు వీనికి వెఱపని యర్థము॥

వికారో మానసో భావో అనుభావో భావబోధకః॥ ౨౩॥

* క్రోధహర్షాది కృతమనోవికారో భావ ఇత్యుచ్యతే। క్రోధహర్షాది కృతమైన మనోవికారము భావమనంబడును॥ భావయతి కరోతి రసాన్ భావః- భూ సత్తాయాం। రసములను బుట్టించునది- స్వకారణాద్భవతీతి భావః। తనకారణమువలన నవునట్టిది- భావయతి బోధయతి కవేరభిప్రాయమితి భావః। కవియభిప్రాయము నెఱింగించునది॥ స చ త్రివిధః- స్థాయీ వ్యభిచారీ సాత్త్వికశ్చేతి। తత్ర స్థాయీ రతిహాసాదిరూపభేదేన అష్టవిధః। వ్యభిచారీ తు- నిర్వేదగ్లానిశంకాదిరూపేణ త్రయస్త్రింశద్విధః। సాత్త్వికః స్తంభప్రళయాదిరూపేణాష్టవిధః॥ ఆ భావము- స్థాయి-వ్యభిచారి- సాత్త్వికను- అని మూఁడువిధములు- అందు స్థాయిభావము-రతిహాసాది భేదముచేత-౮- విధములు గలది। వ్యభిచారిభావము-నిర్వేదాది భేదము చేత-౩౩-విధములు గలది। సాత్త్వికము- స్తంభప్రళయాది భేదము చేత-౮- ప్రకారములు గలది॥ ౧॥ *అనుభావశబ్దము భావము నెఱింగించెడి ముఖవికాసాదుల పేరు॥ అనుపశ్చాదర్థం భావయతి ప్రకాశయతీత్యనుభావః। అర్థము నెఱింగించునది॥౧॥ భావస్య బోధకః భావబోధకః* బుధ అవగమనే। భావము నెఱింగించునది

గర్వోఽభిమానోఽహంకారో మానశ్చిత్తసమున్నతిః।

*గర్వాదిశబ్దములు ౩ గర్వనామములు॥ గర్వత్యనేనేతి గర్వః- ఖర్వ దర్పే। దీనిచేత గర్వింతురు॥ ౧॥ ఆత్మానముత్కృష్టం మానయతీత్యభిమానః- మను అవబోధనే। తన్ను ఉత్కృష్టునిఁగాఁ దలఁపించునది॥౨॥ అహమితి బుద్ధిం కరోతీత్యహంకారః- డుకృఞ్ కరణే। నేను ఉత్కృష్టుండననెడి బుద్ధిని జేయునది॥ ౩॥ *మానశబ్దము నేను ఉత్కృష్టుఁడననెడి చిత్తము యొక్క ఔన్నత్యము పేరు॥ ఆత్మానం మానయతీతి మానః - మాన పూజాయాం। తన్ను పూజింపఁ జేయునది॥౧॥ చిత్తస్య సమున్నతిః చిత్తసమున్నతిః। చిత్తము యొక్క ఔన్నత్యము॥ శ్లో॥ గర్వో నామ కులైశ్వర్యరూపవిద్యాబలాదిభిః। ఇష్టార్థవిషయప్రాప్తేర్నీచగోచర ఇత్యాచార్యః। పరతః ఉత్కర్షేణ చేతసః ఉన్నతిర్మానః। యథా- శూరోఽస్మి-అర్థవానస్మీతి- ప్రణతియోగ్యేషు ఉన్నతకథనత్వం వా మానః। ఇతి గర్వమానయోర్భేదః

అనాదరః పరిభవః పరీభావస్తిరస్క్రియా॥ ౨౪॥ రీఢావమాననావజ్ఞావహేళనమసూర్క్షణమ్।

* అనాదరాది శబ్దములు-౯- తిరస్కారనామములు॥ ఆదరస్సత్కారః స న భవతీత్యనాదరః- దృఙ్ ఆదరే। ఆదరమనఁగా సత్కారము- అది గానిది అనాదరము॥ ౧॥ పరిభూయతే పరిభవః। పరీభావశ్చ- భూ సత్తాయాం। పరిభవించుట పరిభవము పరీభావమును॥౨॥ ౩॥ తిరస్కరణం తిరస్క్రియా- డుకృఞ్ కరణే। తిరస్కరించుట॥ ౪॥ రిహతి హినస్తీతి రీఢా* రిహ కత్థనయుద్ధనిందాహింసాదానేషు। పీడించునది॥ ౫॥ మాననం పూజా-తద్విరోధినీ అవమాననా। మాననమనఁగా పూజ- దానికి విరుద్ధమైనది॥౬॥ అవజ్ఞాయతే అనయేత్యవజ్ఞా* జ్ఞా అవబోధనే। దీనిచేత దుష్టముగా నెఱుఁగఁబడును॥ ౭॥ అవహేడయతీత్యవహేళనం- హేడృ అనాదరే। ళడయోరభేదః। అనాదరించుట అవహేళనము॥౮॥ సుష్ఠు ఋణస్సు హర్షః స న విద్యతే అత్రేత్యసూర్క్షణం-సు

క్షణమనఁగా మంచిసంతోషము। అది లేనిది అసుక్షణము-అసూర్క్షణోఽస్తీతి వా అసుక్షణం-క్షణహింసాయాం। ప్రాణములను ఖేదపెట్టునది ॥ పా ॥ అసుక్షర్ణం-అసూక్షర్ణం - అసూక్షణం।ఇతిచపాఠః॥ అసూక్షణమనాదరః- సూక్ష ఆదరే। అనాదరము అసూక్షణము॥౯॥

మందాక్షం హ్రీ
స్త్రపా వ్రీడా లజ్జా
సాఽపత్రపాఽన్యతః॥
క్షాంతి స్తితిక్షా
భిధ్యాతు పరస్వవిష
యే స్పృహా।
అక్షాంతిరీర్ష్యా

* మందాక్షాదిశబ్దములు ౫ సిగ్గు పేళ్లు॥ మందమక్షి అత్రేతి మందాక్షం। దీనియందు కన్నులు మూయఁబడును- మందమక్షమింద్రియమత్రేతి వా మందాక్షం। దీనియందు ఇంద్రియములు మందములై యుండును॥ ౧॥ జిహ్రేతీతి హ్రీః॥ ఈ-సీ॥ హ్రీ లజ్జాయాం। సిగ్గుపడుట హ్రీ॥ ౨॥ త్రపతే త్రపా- త్రపూష్ లజ్జాయాం। లజ్జించుట త్రప॥ ౩॥ వ్రీడయతీతి వ్రీడా- వ్రీడచోదనే లజ్జాయాం చ। ప్రేరేపించునది॥ వ్రీడశబ్దః పుల్లింగోఽప్యస్తి- తథాచ॥ శ్లో॥ వ్రీడాదివాభ్యాశగతైర్విలిల్యే ఇతి మాఘకావ్యే తృతీయసర్గే॥ ౪॥ లజ్జనం లజ్జా- ఓలజీ ఓలజ్జీ వ్రీడే। లజ్జించుట లజ్జ॥ ౫॥ *అపత్రపాశబ్దము పరులవలనఁ గలిగిన సిగ్గు పేరు॥ నికృష్టా త్రపా అపత్రపా। చెడ్డసిగ్గు అపత్రప॥ ౧॥ *క్షాంతితితిక్షాశబ్దములు ఓర్పు పేళ్లు॥ క్షమా క్షాంతిః॥ ఇ-సీ॥* క్షమూష్ సహనే। క్షమించుట క్షాంతి॥ ౧॥ తితిక్షతే తితిక్షా- తిజ నిశాతనే। ఓర్చుట తితిక్ష॥ ౨॥ *అభిధ్యాశబ్దము పరధనవిషయమైన యభిలాషకు పేరు॥ అభిహరణోద్గ్రహణే ధ్యానమభిధ్యా- ధ్యై చింతాయాం। అపహరించెదననెడి చింత అభిధ్య॥ ౧॥ *అక్షాంతీర్ష్యాశబ్దములు పరుని సంపదనోర్వకుండుట పేళ్లు॥ న క్షాంతిః అక్షాంతిః॥ ఇ-సీ॥ క్షాంతి ఓర్పు- అదిగానిది అక్షాంతి॥ ౧॥ ఈర్ష్యతీతీర్ష్యా- ఈర్ష్య ఈర్ష్యాయాం। ఓర్వకుండుట ఈర్ష్య॥ ౨॥

సూయాతు దోషా
రోపో గుణేష్వపి॥
వైరం విరోధో వి
ద్వేషో

*గుణేషు సత్స్వపి పరేషు దోషారోపః అసూయా। మంచిగుణములు గలిగియున్నను చెడుగుణములనారోపించుట అసూయ యనంబడును॥ అస్యతీత్యసూయా- అసు క్షేపణే। పరునియందు దుర్గుణములనారోపించుట॥ ౧॥ * వైరాదిశబ్దములు ౩ వైరమునకు పేళ్లు॥ వీరస్య కర్మ వైరం। వీరుని యొక్క వ్యాపారము॥ ౧॥ విశేషేణ రోధః। విరోధః- రుధిర్ ఆవరణే। ఓర్పును విశేషముగా నడ్డగించునది॥ ౨॥ విశేషో ద్వేషః విద్వేషః- ద్విష అప్రీతౌ। అధికమైన ద్వేషము విద్వేషము॥ ౩॥

మన్యుశోకౌ తు శుక్
స్త్రియాం।
పశ్చాత్తాపోఽనుతా
పశ్చ విప్రతీసార ఇ
త్యపి॥ ౨౪॥

*మన్యుశబ్దము మొదలు ౩ శోకము పేళ్లు॥ మన్యతే అనేనేతి మన్యుః॥ ఉ-పు॥ మన జ్ఞానే। దీనిచేత నెఱుఁగఁబడును॥ విరుద్ధలక్షణ చేత నేమియు నెఱుఁగఁబడదని యర్థము॥ ౧॥ శోచనం శోకః॥ శుక్॥ చ-సీ॥ శుచ శోకే। శోకించుట శోకము శుక్కున్ను॥ ౨॥ ౩॥ *పశ్చాత్తాపాదిశబ్దములు ౩ పశ్చాత్తాపము పేళ్లు॥ పశ్చాత్తాపయతీతి పశ్చాత్తాపః। అనుతాపశ్చ- తప సంతాపే। అజ్ఞానము చేత ముసుపోక కార్యముఁ జేసి వెనుక తప్పించుట పశ్చాత్తాపము- అనుతాపమును॥ ౧॥ ౨॥ విరుద్ధం ప్రతిసరణం విప్రతీసారః* సృ గతౌ। విరుద్ధమును గూర్చి ప్రవర్తించుట॥ ౩॥

కోపక్రోధామ
ర్షరోషప్రతిఘా
రుట్క్రుధౌ స్త్రి
యామ్।

* కోపాదిశబ్దములు ౭ కోపము పేళ్లు॥ కోపనం కోపః- కుప క్రోధే। కోపించుట॥ ౧॥ క్రోధనం క్రోధః- క్రుధ క్రోధే। క్రోధించుట క్రోధము॥ ౨॥ మర్షణమమర్షః- మృషు సహనే। ఓర్వకుండుట అమర్షము॥ ౩॥ రుష్యతే అనేనేతి రోషః- రుష హింసాయాం। దీనిచేత హింసింపఁబడును॥ ౪॥ ప్రతిహంతీతి ప్రతిఘః- హన హింసాగత్యోః। సత్కర్మను జెఱుచునది॥ ౫॥ రుష్యతే ఇతి రుట్॥ ష-సీ॥ *రుష రోషే। రోషించుట॥ ౬॥ క్రోధః- క్రుత్॥ ధ-సీ॥ క్రుధ రోషే। క్రోధించుట॥ ౭।

శుచౌ తు చరితే శీ
లమున్మాదశ్చిత్తవి
భ్రమః॥ ౨౫॥

*శీలశబ్దము పవిత్రమైన చరిత్రమునకు పేరు॥ శీలతీతి శీలం- శీల సమాధౌ। లెస్సగా నడచుట శీలము॥ ౧॥ * ఉన్మాదచిత్తవిభ్రమశబ్దములు భూతావేశాదుల చేతఁ గలిగిన చిత్తచాంచల్యము పేళ్లు॥ ఉన్మాద్యతే అనేనేత్యున్మాదః- మదీ హర్షగ్లపనయోః। దీనిచేత మదించును॥ ౧॥ చిత్తస్య విభ్రమః చిత్తవిభ్రమః। చిత్తము యొక్క భ్రాంతి॥ ౨॥

ప్రేమా నా ప్రియతా
హార్దం ప్రేమ స్నే
హో

* ప్రేమాదిశబ్దములు ౫ స్నేహము పేళ్లు॥ ప్రియస్య భావః ప్రేమా॥ న-పు॥ ప్రియతా చ। ప్రియము యొక్క భావము ప్రేమయును ప్రియతయును॥ ౨ ॥ హృదయే భవం హార్దం। హృదయమందుఁ బుట్టినది॥ ౩॥ ప్రీణనం ప్రేమ॥ న-న॥* ప్రీఞ్ తర్పణే। సంతోషింపఁ జేయుట॥ ౪॥ స్నిహ్యతే ఇతి స్నేహః * ష్ణిహ ప్రీతౌ। ప్రీతి స్నేహము॥ ౫॥

థ దోహదం। ఇచ్ఛా
కాంక్షా స్పృహేహా

* దోహదాదిశబ్దములు ౧౨ కోరిక పేళ్లు॥ దోహః పూర్తిః* దుహ ప్రపూరణే। తం దదాతీతి దోహదం- డుదాఞ్ దానే। దోహమనఁగా పూర్తి- దానినిచ్చునది॥ ౧॥ ఏషణమిచ్ఛా-

తృడ్వాంఛాలిప్సా మనోరథః॥ ౨౯ ॥ కామోభిలాషస్తర్షశ్చ

ఇషుఇచ్ఛాయాం। ఇచ్ఛయించుటఇచ్ఛ॥౨॥ కాంక్షణంకాంక్షా, కాక్షికాంక్షాయాంకాంక్షిం చుటకాంక్ష॥ ౩॥ స్పృహణంస్పృహా- స్పృహఇచ్ఛాయాం। ఇచ్ఛయించుటస్పృహా॥ ౪॥ ఈ హనమీహా- ఈహచేష్టాయాం। మనోవ్యాపారముఈహ॥౫॥తర్షణంతృట్ ॥ష-సీ॥*తృ షపిపాసాయాం। ఇచ్ఛయించుట । తృషధాతోఃపిపాసార్థత్వేపిఅత్రఇచ్ఛాసామాన్యేవర్త తే। తృషధాతువుఇచ్ఛావిశేషార్థకమైనను - ఇచ్ఛటనిచ్ఛాసామాన్యమందువర్తించుచున్నది॥ ౬॥ వాంఛనంవాంఛా- వాఛిఇచ్ఛాయాం। కోరుటవాంఛ॥౭॥లబ్ధుమిచ్ఛాలిప్సా-డులభ్ష్ప్రాప్తౌ। ఒకయర్థమునుపొం దనిచ్ఛయించుట॥౮॥ భ్రామకత్వేనమనసోరథఇవస్థితత్వాన్మనోరథః॥భ్రమింపఁజేయుటవలనమనస్సునకురథమువంటి ది*మనఏవరథోయస్యసమనోరథః। మనస్సేరథముగాఁగలిగినది॥౯॥ కమనంకామః- కముకాంతౌ। కోరుటకామము॥ ౧౦॥ అభిలషణమభిలాషః - లషకాంతౌ । కోరుటఅభిలాషము ॥ ౧౧ ॥ తర్షణంతర్షః - తృష పిపాసాయాం। ఇచ్ఛయించుటతర్షము॥ ౧౨ ॥

సనుహోఽలాలసా ద్వయోః। ఉపాధిర్నాధర్మ చింతా

* సఏవఅధికశ్చేత్ లాలసా। అధికమైనయాకోరికలాలసయనఁబడును॥లస్యతేలాలసా॥ష్ప॥ *లసశ్లేషణక్రీడనయోః । మనస్సుయొక్కకూడుటమైననుక్రీడయయిననులాలసము॥౧॥ *ఉపా ధిధర్మచింతాశబ్దములుధర్మచింతపేళ్లు॥ ఉపసమీపేఅధీయతేధర్మోఽన్యఉపాధిః॥ఇ-పు॥ డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః। దీనిసమీపమునందుధర్మము చేయఁబడును॥ ౧॥ ధర్మస్యచింతా ధర్మచింతా। ధర్మమునుచింతించుటధర్మచింత ॥౨ ॥

పుంస్యాధిర్మానసీ వ్యథా॥౨౧౦॥ స్యాచ్చింతాస్మృ తిరాధ్యాన ముత్కంఠోత్కలికేసమే।

* ఆధిశబ్దమి- మనస్సంబంధమైనవ్యథపేరు॥ ఆధీయతేదైన్యమనేనేత్యాధిః॥ ఇ-పు॥డుధా ఞ్ ధారణపోషణయోః। దీనిచేతదైన్యముసంపాదింపఁబడును॥ ౧॥ *చింతాదిశబ్దములు౩ చింతించు టపేళ్లు॥ చింత్యతేచింతా- చితిస్మృత్యాం। చింతించుటచింత॥౧॥స్మరణంస్మృతిః-స్మృఆధ్యానే।స్మ రించుటస్మృతి ॥ ౨॥ ఆధ్యాయతేఆధ్యానం- ధ్యైచింతాయాం । చింతించుటఆధ్యానము ॥ ౩ ॥ *ఉత్కంఠోత్కలికాశబ్దములు౨ఇష్టవస్తుప్రాప్తియందలికాలవిళంబమునోర్వఁజాలకతహతహప డుటపేళ్లు॥ఉత్కంఠ్యతేఉత్కంఠా-కఠీశోకే।ఉద్గతమైనశోకముఉత్కంఠ॥౧॥ఉత్కల్యతేఉత్కలి కా* కలసంఖ్యానే । ఉద్గతమైనసంఖ్యగలిగినది ॥౨॥

ఉత్సాహోఽధ్యవసాయ స్స్యాత్సవీర్య మతిశక్తిభాక్॥౨౧౧॥

ఉత్సాహవ్యవసాయశబ్దములుమహాకార్యవిషయమైనయుద్యోగముపేళ్ళు ॥ ఉద్గతంసహనండు త్సాహః- షహమర్షణే। ప్రయాసమునోర్చుట॥ ౧॥ వ్యవసీయతఇతివ్యవసాయః * షోంతక ర్మణి । విశేషముగానిశ్చయించుటవ్యవసాయము॥ ౨॥ * వీర్యశబ్దము - మిక్కిలిదృఢమైనయా యుత్సాహముపేరు॥ వీరేసాధువీర్యం। వీరునియందుండునది॥ ౧॥

కపటోఽస్త్రీవ్యాజ దంభోపధయశ్ఛద్మ కైతవే। కుసృతిర్ని కృతిశ్శాఠ్యం

* కపటశబ్దముమొదలు౯ కపటముపేళ్ళు॥ కంబ్రహ్మాణమపిపటతీతికపటః॥ అ-ష్ప॥పటగ తౌ। బ్రహ్మనుంబొందునది*కేశిరసిపటవదాచ్ఛాదకఃకపటః। శిరస్సునుపటమువలెఁగప్పు నది॥ ౧॥ వ్యజ్యతేఅనేనేతివ్యాజః-అజగతిక్షేపణయోః। దీనిచేతప్రేరేపింపఁబడును॥౨॥ దభ్నోతిహీనస్త్రీతిదంభః- దంభుదంభనే। పీడించునది॥ ౩॥ ఉపసమీపేధీయతఇత్యుప ధిః॥ ఇ-పు॥డుధాఞ్ధారణపోషణయోః। సమీపవస్తువునందుంచఁబడునది॥౪॥ఛాద్యతేస్వరూపమనేనేతిఛద్మ॥ న-న॥ఛదఅపవారణే। దీనిచేతస్వరూపముగప్పఁబడును॥ ౫॥ కితవస్యకర్మకైతవం। కితవుఁడనఁగాధూర్తుఁడు- వానివ్యాపారముకైతవము॥ ౬॥ కుత్సితాసృతిర్గతిఃకుసృతిః॥ఇ-సీ॥సృగతౌ। కుత్సితమైననడత॥౭॥ నికృష్టంకృణో తిహీనస్త్రీతినికృతిః॥ఇ-సీ॥ కృఞ్ హింసాయాం। నికృష్టముగాహింసించునది॥౮॥శఠస్యభావః శాఠ్యం। శఠునియొక్కభావము॥౯॥

ప్రమాదోఽనవధాన తా॥౨౧౨॥

ప్రమాదానవధానతాశబ్దములు౨ప్రమాదముపేళ్ళు॥ ప్రకృష్టోమదఃప్రమాదః శక్తుండైయుండియుచేయఁదగినకార్యముచేయకుండుటప్రమాదము॥ ప్రకృష్టోమదః। మదీహర్షగ్లపనయోః। ప్రకృష్టమైనమదముప్రమాదము॥ ౧॥ అనవధానస్యభావఃఅనవధాన తా- అవధానములేనివానియొక్కభావముఅనవధానత॥ ౨॥

కౌతూహలంకౌ తుకంచకుతుకంచ కుతూహలమ్।

* కౌతూ హలాది శబ్దములు ౪ అపూర్వ వస్తువును గోరుటపేళ్ళు ॥ కుత్సితం పాపం తూల యతీతి కౌతూ హలం - కుతూహలంచ * తూల నిష్కోషణే । కుత్సిత మైన పాప మును బైలు పఱు చునది ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ కుత్సితం తౌజ ఇతి హీన స్త్రీతికు

తుకం- కుతుకమేవకౌతుకం- తుజహింసాయాం। కుత్సితమును జెఱచునది కుతుకము - కుతుకమే కౌతుకము॥౨॥౩॥

స్త్రీణాం విలాసవిబ్వోకవిభ్రమా లలితం తథా। ౨౧౩। హేలా లీలేత్యమీ హావాః క్రియాశ్శృంగారభావజాః।

*స్త్రీణాంశృంగారభావరతిజనితాః విలాసాదిక్రియాః భావా ఇత్యుచ్యంతే। స్త్రీలయొక్క శృంగారభావమైన రతివలనఁబుట్టిన విలాసాదిక్రియలు భావములనంబడును। భూయంతే రాగిణో౽త్ర భావాః- భూసత్తాయాం। దీనియందు కాముకులవుదురు॥పా॥హూయంతే రాగిణో౽త్ర హావా ఇతి వా పాఠః- హు దానాదనయోః। దీని చేత కాముకులు స్వవశముగాఁ జేయఁబడుదురు॥౧॥ విశేషేణ లసనం విలాసః- లస శ్లేషణక్రీడనయోః। ప్రియునియొక్క దర్శనము చేతనైన కటాక్షభ్రూవికారాదులు విలాసము॥౧॥ విబోకః గతివిశేషస్యఓకః స్థానం బిబ్వోకః- వబయోరభేదః*విపూర్వో ఓకృ గతిగంధనయోరితి ధాతుః। విబు అనఁగా గతివిశేషము అందుకు స్థానము। సాపరాధుఁడైన ప్రియునికథ వినునపుడు- ఇంచుకంతయు అనాదరము బిబ్వోకము॥౧॥ విశేషేణ భ్రమః విభ్రమః- భ్రము అనవస్థానే। విశేషమైన చలనము విభ్రమము। త్వరచేత భూషణవిపర్యయము విభ్రమము॥౧॥ లలతీతి లలితం- లలవిలాసే। సుకుమారాంగవిన్యాసరూపమై యొప్పునది॥౧॥ హేలనం హేలా- హేలభావకరణే। సంభోగమందలి యభిప్రాయము హేల॥౧॥ లీలనం లీలా- లీఙ్ శ్లేషణే। సంశ్లేషము లీల॥౧॥ ఇతిశబ్దస్య ఆద్యర్థకత్వాద్విచ్ఛిత్తికిలికించితకుట్టమితాదయో గృహ్యంతే। ఇతిశబ్దము - ఆద్యర్థముగావున విచ్ఛిత్తి కిలికించిత కుట్టమితాదులును గ్రహింపఁబడుచున్నవి

ద్రవకేళిపరీహాసాః క్రీడా లీలా చ నర్మ చ॥ ౨౧౪ ॥

*ద్రవశబ్దము మొదలు ౬ స్త్రీపురుషులు పరస్పరముఁ జేయునట్టి పరిహాసము పేళ్ళు॥ ద్రవతి చిత్తమనేన ద్రవః- ద్రుగతౌ। దీని చేత మనస్సు కరుగును॥౧॥ కిలంత్యనేనేతి కేళిః॥ ఇ- పు॥ *కిల క్రీడాయాం। దీనిచేత క్రీడింతురు॥౨॥ పరితః హసంత్యత్రేతి పరీహాసః- హసే హసనే। దీనియందు నవ్వుదురు॥౩। క్రీడనం క్రీడా- క్రీడృ విహారే। విహరించుట॥౪॥ లయనం లీలా- లీఙ్ శ్లేషణే। సంశ్లేషణము లీల॥౫॥ నృణాం అతిరత్యతిశయం ప్రాపయతీతి నర్మ॥ న- న॥ -న్యాంనయే। రత్యతిశయమును బొందించునది॥౬॥

వ్యాజో౽పదేశో లక్ష్యం చ

వ్యాజాదిశబ్దములు ౩ వ్యాజము పేళ్ళు॥ పరద్రోహమే ఫలముగాఁ గలదికపటము- తన ప్రయోజనమునకై యొకటి యుద్దేశించి మఱియొకటి సేయుట వ్యాజము। వ్యజ్యతే క్షిప్యతే అనేనేతి వ్యాజః- అజ గతిక్షేపణయోః। దీని చేత అరిష్టము గొట్టఁబడును॥౧॥ అపదిశ్యతే అతద్రూపేణేత్యపదేశః దిశ అతిసర్జనే। ఉద్దేశించిన పదార్థము దీని చేత విడువఁబడును॥౨॥ లక్ష్యతే అనేనేతి లక్ష్యం॥పా॥లక్షం- లక్ష దర్శనాంకనయోః। దీనిచేత ప్రయోజనము కానఁబడును॥౩॥

క్రీడా ఖేలా చ కూర్దనమ్ ఘర్మో నిదాఘ స్స్వేద స్స్యాత్

*క్రీడాదిశబ్దములు ౩ను- కందుకాదిక్రీడ పేళ్లు॥ క్రీడనం క్రీడా*క్రీడృ విహారే। క్రీడించుట క్రీడ॥౧॥ ఖేలనం ఖేలా- ఖేలృ చలనే। చలించుట ఖేల॥౧॥ కూర్దః కూర్దనం- కుర్ద ఖుర్ద గుర్ద గుద క్రీడాయామేవ। క్రీడించుట కూర్దనము॥౩॥ *ఘర్మాదిశబ్దములు చెమట పేళ్లు॥ జిఘర్తీతి ఘర్మః* ఘృ క్షరణదీప్త్యోః। జారునది॥౧॥ నితరాం దహతీతి నిదాఘః*దహ భస్మీకరణే। మిక్కిలి పీడించునది॥౨॥ స్విద్యతీతి స్వేదః*ఞిష్విదా గాత్రప్రక్షరణే। శరీరము వలన జారునది॥౩॥

ప్రళయో నష్టచేష్టతా॥ ౨౧౫ ॥

* ప్రళయశబ్దము హర్షాదులవలన దేహచేష్టలు మానియుండుట పేరు॥ ప్రలీయంతే క్రియా అత్రేతి ప్రళయః। దీనియందు క్రియలు లీనమౌను॥౧॥

అవహిత్థాకారగుప్తిః

* అనురాగాదిజనితమోహాత్ చక్షురాదివికారః ఆకారః- తస్య లజ్జాభయాదినా గోపనమవహిత్థేత్యుచ్యతే। అవహిత్థా। అనురాగాదులవలనఁబుట్టిన గగ్గురుపాటు మొదలైన యవయవవికారము ఆకారము- దాన్ని లజ్జాభయాదులచేతఁ గప్పుట అవహిత్థయనంబడును॥ అవహిత్థను నియుపాఠము గలదు॥ అవహీయతే గోప్యతే ఆకారః అనయేత్యవహిత్థా* ఓహాక్ త్యాగే। దీని చేత నాకారము గోపనము చేయఁబడును॥ ప॥అవహిద్థం॥ అనికొందఱు॥౧॥

స్సమౌ సంవేగసంభ్రమౌ।

* సంవేగసంభ్రమశబ్దములు- పరసైన్యదర్శనాదులవలనఁబుట్టిన తారతమ్యవిచారము పేళ్ళు॥ సంవిజ్యతే అనేనేతి సంవేగః*ఓవిజీ భయచలనయోః। దీనిచేత చలింపఁబడును గనుకనైన- వెఱవబడును గనుకనైన సంవేగము॥౧॥ సంభ్రమ్యతే అనేనేతి సంభ్రమః- భ్రము చలనే। దీనిచేత చలనమవును॥౨॥

స్యాదాచ్ఛురిత

* ఉత్ప్రాస్యతే ఉత్క్షిప్యతే అనేనేత్యుత్ప్రాసః- తేన సహావర్తత ఇతి సోత్ప్రాసః హాసః ఆచ్ఛురిత

కంహాసస్సో
త్ప్రాసస్సమనా
క్స్మితం॥౨౧౬॥

కమిత్యుచ్యతే। ఉత్ప్రాసమనఁగాఎత్తిపొడుచుట- దానితోఁగూడినయనవ్వుఆచ్ఛురితకమనంబడును॥ ఆసమంతాచ్ఛురతీత్యాచ్ఛురితకం * ఛురచ్ఛేదనే। అంతటఁబీడించునది॥౧॥

*సఃహాసఃమనాక్ ఈషచ్చేత్ స్మితమిత్యుచ్యతే। ఆనవ్వుఅల్పమైన, స్మితమనంబడును ॥ స్మీయతే స్మితం- ష్మిఙ్ ఈషద్ధసనే। ఇంచుకంతనవ్వుటస్మితము। కపోలవికాసమాత్రముగలదిస్మితము॥ సాశ్రుశరీరకంపంఅతిహసితం। బాష్పశరీరకంపములతోఁగూడినదిఅతిహసితమనంబడును * స్మితాతిహసితయోర్మధ్యమంవిహసితం। చిరునవ్వునకుగొప్పనవ్వునకును- మధ్యమైనపరిపాటినవ్వువిహసితమనంబడును॥

మధ్యమంస్యా
ద్విహసితం
రోమాంచో
రోమహర్షణం।

విశేషేణహసనంవిహసనంవిహసితం*హసేహసనే। విశేషముగానవ్వుటవిహసితము- అధికధ్వనియుతమైనదివిహసితము * రోమాంచరోమహర్షణశబ్దములుగగురుపొడుచుటపేళ్ళు॥ రోమ్ణామంచనంరోమాంచః*అంచుగతిపూజనయోః। రోమములుగగురుపొడుచుటరోమాంచము॥౧॥ రోమాణిహృష్యంత్యనేనరోమహర్షణం- హృషతుష్టౌ। దీనిచేతరోమములుప్రకాశించును॥౨॥

క్రందితంరుదితం
క్రుష్టం
జృంభస్తుత్రిషు
జృంభణం॥౨౧౭॥
విప్రలంభోవి
సంవాదో

*క్రందితాదిశబ్దములు౩ రోదనముపేళ్లు॥క్రందనంక్రందితం*క్రదిఅహ్వానేరోదనేచ।రోదించుట॥౧॥ రోదనంరుదితం- రుదిర్ అశ్రువిమోచనే। దుఃఖముచేతకన్నీరుజారవిడుచుట॥౨॥ క్రోశనఁక్రుష్టం- క్రుశఆహ్వానేరోదనేచ। ఏడ్చుటక్రుష్టము॥౩॥ *జృంభజృంభణశబ్దములుఆవలింతపేళ్ల॥ జృంభంతేఅనేనేతిజృంభః॥ అ-త్రి॥ జృంభణంచ*జబజృభిగాత్రవినామే। దీనిచేతదేహముసంకోచవికాసాదులఁబొందును॥౧॥౨॥ *విప్రలంభవిసంవాదశబ్దములువిపరీతముగాపలుకుటపేళ్లు॥ విప్రలంభనంవిప్రలంభః* డులభ్ ష్ప్రాప్తౌ। విపరీతముగానర్థమునుబొందుటవిప్రలంభము॥౧॥ విసంవదనంవిసంవాదః*వదవ్యక్తాయాంవాచి। విపరీతముగాఁబలుకుట॥౨॥

రింఖణంస్ఖలనం
సమే
స్యాన్నిద్రాశ
యనంస్వాపస్స్వ
ప్నస్సంవేశఇత్య
పి॥౨౧౮॥
తంద్రీప్రమీలా

*రింఖణస్ఖలనశబ్దములుజారుటకుఁగాని స్వధర్మమునువదలుటకుఁగానిపేళ్ళు॥ రింఖోరింఖణం- రిఖగతౌ॥ పా॥ రింగణం। జారుటరింఖణము- రింగణమును॥౧॥ స్ఖలితంస్ఖలనం*స్ఖలసంచలనే। చలించుటస్ఖలనము॥౨॥ *నిద్రాదిశబ్దములు౫-నిద్రపేళ్ళు॥ నియతంద్రాంతిఇంద్రియాణ్యత్రేతినిద్రా-ద్రాకుత్సాయాంగతౌ। దీనియందునింద్రియములునియతముగానుపరతములౌను॥౧॥ శేతేశయనం* శీఙ్ స్వప్నే। నిద్రించుటశయనము॥౨॥ స్వపితంస్వాపః। స్వప్నశ్చ*జిష్వప్ శయే। శయనించుటస్వాపము- స్వప్నంబును॥౩॥౪॥ సంవిశంతీంద్రియాణ్యత్రేతిసంవేశః- విశప్రవేశనే। ఇంద్రియములుదీనియందుప్రవేశించును॥ *తంద్రీప్రమీలాశబ్దములుకూరికిపాటుపేళ్ళు॥ అనఁగామిక్కిలిశ్రమముచేతనవయవములమఱచుటపేళ్ళు॥ అత్యంతమింద్రియాణిద్రాంత్యత్రేతితంద్రీ॥ ఈ-సీ॥*ద్రాకుత్సాయాంగతౌ। దీనియందుఇంద్రియములుమిక్కిలియుపరతములౌను॥౧॥ ప్రమీలంతీంద్రియాణ్యత్రేతిప్రమీలా* మీలనిమీలనే। ఇంద్రియములుదీనియందుమిక్కిలిమూయఁబడును॥౨॥

భ్రుకుటిర్భ్రుకు
టిర్భ్రూకుటిః
స్త్రియాం॥ అదృ
ష్టిస్స్యాదసౌమ్యే
క్ష్ణిసంసిద్ధిప్రకృతీ
సమే॥౨౧౯॥స్వ
రూపంచస్వభా
వశ్చనిసర్గశ్చ

* భ్రుకుటిశబ్దముమొదలు౩ బొమముడిపేళ్ళు॥ భ్రువోఃకుటిఃకుటిలతాభ్రుకుటిః- భ్రుకుటిః- భ్రూకుటిశ్చ*కుటకౌటిల్యే। కనుబొమ్మలకుటిలత్వముభ్రుకుటిభ్రుకుటి. భ్రూకుటియు॥౧॥౨॥౩॥

*అదృష్టిశబ్దమురోషముచేతక్రూరమైనచూపుపేరు॥ రోషాదసౌమ్యాదృష్టిరదృష్టిః। రోషముచేతక్రూరమైనదృష్టి- విరుద్ధాదృష్టిరదృష్టిః। విరుద్ధమైనదృష్టిఅదృష్టి॥ * సంసిద్ధ్యాదిశబ్దములు౫ స్వభావముపేళ్ళు॥ సమ్యక్ సిద్ధిఃసంసిద్ధిః॥ ఇ- సీ॥ షిధుగత్యాం। పదార్థముకులెస్సగాపొందునది॥౧॥ ప్రకృష్టంకరోతీతిప్రకృతిః॥ఇ- సీ॥* డుకృఞ్ కరణే। పదార్థమునుప్రకృష్టముగాఁజేయునది॥౨॥సమే- అనెడువిశేషణముచేతసంసిద్ధిప్రకృతిశబ్దములు స్త్రీలింగములు॥ స్వస్యరూపంస్వరూపం,తనయొక్క- రూపముస్వరూపము॥౩॥ స్వస్యభావఃస్వభావః। తనయొక్క- భావముస్వభావము॥౪॥నిసృజ్యతేఅనేనేతినిసర్గః* సృజవిసర్గే। పదార్థముదీనిచేతమిక్కిలిసృజింపఁబడును॥౫॥

థవేపథుః।కంపో
థక్షణఉద్ధర్షో
మహఉద్ధవఉత్స
వః॥౨౨౦॥

* వేపథుకంపశబ్దములువణకుపేళ్ళు॥ వేపనంవేపథుః*టువేపృకంపనే। కంపించుటవేపథువు॥౧॥ కంపనంకంపః*కపిచలనే। చలించుటకంపము॥౨॥ *క్షణాదిశబ్దములు౫ ఉత్సవనామములు॥క్షణుతేహినస్తిదుఃఖమితిక్షణః* క్షణుహింసాయాం। దుఃఖములుచెఱుచునది।౧॥ ఉద్ధర్షయంత్యనేనేత్యుద్ధర్షః*హృషహృష్టౌ। దీనిచేతమిక్కిలిసంతోషింతురు॥౨॥ మహ్యతేజనైరితిమ

ఇతినాట్యవర్గః

హః॥ అ- పు॥* వహపూజాయాం। జనులచేతఁబూజింపఁబడును॥ ౩॥ఉత్ ధునోతిదుఃఖమిత్యుద్ధవః*ధూఞ్ కంపనే। దుఃఖమునుపోఁగొట్టునది* ఉత్ హూయతెదుఃఖమత్రేతిఉద్ధవః*హూదానాదనయోః। దీనియందుదుఃఖమువిడువఁబడును*ఉత్ హూయంతేజనాఅత్రేత్యుద్ధవః*హ్వేఞ్ స్పర్ధాయాంశబ్దేచ। దీనియందుజనులుపిలువఁబడుదురు॥ ౪॥ ఉత్సూతెసుఖమితిఉత్సవః* షూఙ్ ప్రాణిగర్భవిమోచనే। సుఖమునుబుట్టించునది*సువతిప్రేరయతిజనానితివాఉత్సవః*షూప్రేరణే। జనులనప్రేరేపించునది॥

* ఇతినాట్యవర్గః *

అధోభువనపాతాళాదిశబ్దములు౫పాతాళలోకనామములు॥ అధఃస్థితంభువనమధోభువనం। క్రిందనుండెడిలోకము॥ ౧॥ పతంత్యస్మిన్ పాపాత్పాతాళం- పత్ల్ గతౌ। పాపమువలనదీనియందుఁబడుదురు॥ ౨॥ బలేరసురస్యసద్మనివాసఃబలిసద్మ॥న- న॥ బలిచక్రవర్తికినివాసము॥ ౩॥ రసాయాఃభూమేఃతలమధోభాగఃరసాతలం। భూమియొక్క-అధోభాగము॥ ౪॥ నాగానాం సర్పాణాంలోకఃనాగలోకః।సర్పములయొక్క-లోకము॥౫॥

అధోభువనపాతాళ బలిసద్మరసాతలమ్। నాగలోకో

ఛకుహరంసుషిరం వివరంబిలం॥ ౨౧॥ ఛిద్రంనిర్వ్యథనం రోకంరంధ్రంశ్వ భ్రింవపాసుషిః।

*కుహరాదిశబ్దములు ౧౧ రంధ్రముపేళ్లు॥ కుంభూమింహరతీతికుహరం- హృఞ్ హరణే।భూమినిహరించునది*కుత్సితంకృత్వాహరతీతికుహరం। పదార్థమునుకుత్సితముగాఁజేసిహరించునది. కుహంతివిస్మాపయతితమసా వాకుహరం*కుహవిస్మాపనేతమస్సుచేత విస్మయమును జేయునది॥ ౧॥ సుష్ఠుస్యతిగతిమితిసుషిరం*షోంతకర్మణి। మిక్కిలిగతినిచెఱుచునది॥ ౨॥ విగతఃవరఃవరణమస్యవివరం*వృఞ్ వరణే। అడ్డములేనిది॥ ౩॥ బిల్యతేభిద్యతఇతిబిలం. బిలభేదనే। భేదింపఁబడునది॥ ౪॥ ఛిద్యతఇతిఛిద్రం.ఛిదిర్ ద్వైధీకరణే। ఛేదింపఁబడునది॥౫॥ నిశ్చయేనవ్యథనంభయమత్రనిర్వ్యథనం. వ్యథభయచలనయోః।దీనియందునిశ్చయముగాభయముగలదు॥ ౬॥ రోచతేప్రకాశతఇతిరోకం. రుచదీప్తౌ। ప్రకాశించునది. రోచతేఅనేనవస్త్వాదికమితిరోకం। దీనిచేతవస్త్వాదులుప్రకాశించును॥ ౭॥ రణతివాయునేతిరంధ్రం. రణశబ్దే వాయువుచేతమ్రోయునది॥ ౮॥ శోభనమభ్రమాకాశమస్మిన్నితిశ్వభ్రం। బైలుదీనియందులెస్సగలదు॥ ౯॥ ఉప్యతెఽత్రోప్యతేతృణాదికమత్రేతివపా. టువప్ బీజసంతానే।తృణాదులుదీనియందుపెట్టఁబడును॥౧౦॥ సుష్ఠుస్యతిప్రమాదపతితానితిసుషిః॥ఇ- సీ॥. షోంతకర్మణి। ప్రమాదమువలనఁబడినవారినిహింసించునది॥౧౧॥వపాసాహచర్యాత్సుషిశబ్దఃస్త్రీలింగః । వపాశబ్దసాహచర్యముచేతసుషిశబ్దము స్త్రీలింగము ॥

గర్తావటౌభు విశ్వభ్రి సరంధ్రేసుషిరంత్రిషు॥ ౨౨॥

గర్తావటశబ్దములుభూమియందుండెడుబొక్క-పేళ్లు॥ గిరతిసర్పాదికమితిగర్తః గౄనిగరణే। సర్పాదులనుతనయందణఁగించునది॥ ౧॥ అవతిసర్పాదికమిత్యవటః* అవరక్షణే। సర్పాదులనురక్షించునది ౨ *సుషిరశబ్దోరంధ్రవద్వస్తువాచకస్త్రిలింగః । సుషిరశబ్దమురంధ్రముతోఁగూడినవస్తువునుజెప్పునపుడుమూఁడులింగములయందునువర్తించును * అంధకారాదిశబ్దములు౫చీకటిపేళ్లు॥అంధంహతదృష్టిశక్తికంలోకంకరోతీత్యంధకారః॥అ-ప్న॥ *డుకృఞ్ కరణే।లోకులనుఅంధులుగాఁజేయునది॥౧॥ ధ్వనంత్యత్రమార్గమపశ్యంతఇతిధ్వాంతం*ధ్వనశబ్దే। మార్గములుగాననివారలైదీనియందుమొరపెట్టుదురు॥ ౨॥ తమయతిలోకంతమః॥ స- న॥ తమసపతమిస్రం- తనుగ్లానౌ। లోకమునుగ్లానిఁబొందించునది॥ ౫॥౩॥ తిమ్యత్యనుష్ణత్వాత్తిమిరం* తిమష్టిమఆర్ద్రీభావే। ఉష్ణములేకఆర్ద్రమైయుండునది. తిమ్యంతేకాముకహృదయాన్యనేనేతివాతిమిరం। దీనిచేతకాముకహృదయములార్ద్రములుగాఁజేయఁబడును॥ ౪ ॥

అంధకారోఽస్త్రియాంధ్వాంతంతమిస్రంతిమిరంతమః।

ధ్వాంతేగాఢేంధతమసం క్షీణేవతమసం తమః॥ ౨౩॥ విష్వక్సంతమసం

అంధతమసశబ్దముగాఢాంధకారముపేరు॥ అంధంకరోతీత్యంధం- అంధంచతత్తమశ్చాంధతమసం॥ అ- న॥ లోకమునంధముగాఁజేయునట్టితమస్సు॥ ౧॥ అవతమసశబ్దముక్షీణమైనచీకటిపేరు॥ అవహీనంతమః అవతమసం॥ అ- న॥ అల్పమైనతమస్సు॥ ౧॥ సంతమసశబ్దముఅంతటవ్యాపించినచీకటిపేరు విష్వక్సర్వతఃవ్యాప్తంతమఃసంతమసం॥ అ-న॥ అంతటవ్యాప్తమయినతమస్సుసంతమసము సంతతమవిచ్ఛిన్నంతమఃసంతమసం । అవిచ్ఛిన్నమయినతమస్సుసంతమసము॥౧

ఇతిపాతాళవర్గః

నాగాఃకాద్రవేయా

నాగకాద్రవేయశబ్దౌమానుషాకారేషుఫణాలాంగూలాదియుక్తేషుదేవయోనిషుభోగిషువర్తేతే । నాగకాద్రవేయశబ్దములుపడిగెలుతోకలుగలిగిమనుష్యరూపులును దేవయోనులునైననాగులపేళ్లు ॥

నగేపర్వతేచందన తరావాభవాః నాగాః॥ అ- పు॥ పర్వతమునందుఁగానిచందనవృక్షమునందుఁగానిపుట్టినవి ✽ ప
ద్భ్యాంనాంగంతీతివానాగాః- అగిగతౌ। పాదములచేతసంచరింపనివి॥ ౧॥ కద్రువాఃఅపత్యానికాద్రవేయాః॥ అ-పు॥

స్తదీశ్వరః। శేషోనం తో కద్రువుకొడుకులు౨ ✽ శేషానంతశబ్దములు ఆనాగులకురాజైనఆదిశేషునిపేళ్లు॥ శేతేహరిర
స్మిన్నితిశేషః- శీఙ్ స్వప్నే। హరియితనియందుశయనించును॰కల్పాంతేపిశిష్యతఇతివా శేషః।
కల్పాంతమునందును మిగిలి యుండువాఁడు॥ ౧॥ నవిద్యతేఅంతోనాశోయస్యసఃఅనంతః । నాశములేనివాఁడు॥ ౨॥
వాసుకిస్తుసర్పరాజో ✽వాసుకిసర్పరాజశబ్దములువాసుకిపేళ్లు॥ వసురత్నంశిరసియస్యసఃవసుకఃతస్యాపత్యంవా
సుకిః॥ఇ- పు॥వసువనఁగారత్నము- అదిశిరస్సునఁగలవాఁడువసుకుఁడు- వానికొడుకువాసుకి ✽
వసతిపాతాళ ఇతివా వాసుకిః- వసనివాసే। పాతాళమందుండువాఁడు॥ ౧॥ సర్పాణాంరా

థగోనసే॥౨౨౪॥ తిలిప్సస్స్యాదజగరేశయువాహసఇత్యుభౌ।

జాసర్పరాజః। సర్పములకు ఱేఁడు ౨ ✽గోనసతిలిప్సశబ్దములుకొండచిలువపేళ్లు॥ గోరివనా
సాయస్యసఃగోనసః। గోవునాసికవంటినాసికగలది॥ ౧॥ తిలతిచరతీతితిలిప్సః- తిలగతౌ। చరిం
చునది✽ అజగరాదిశబ్దములు ౩ పెనుబాముపేళ్ళు॥ అజంఛాగంగిరతీత్యజగరః॰ గౄనిగరణే।
మేకనుమ్రింగునది॰ నజాగర్తీత్యజగరః॰ జాగృనిద్రాక్షయె। ఎప్పుడును మేలుకొననిది- అజః
నిత్యఃగరఃఅస్యవాఅజగరః। నిత్యమైనవిషముగలిగినది॥ ౧॥ శేతేఅత్యర్థంశయుః ॥ఉ- పు॥ శీ
ఙ్ స్వప్నే। మిక్కిలినిద్రించునది॥ ౨॥ వాతీతివా- వాయుః-తేనహసతీతివాహసః॰హసేహ
సనే। వాయనఁగా వాయువు- దానిచేతసంతోషించునది- వాహంగమనంస్యతీతివాహసః-
షోంతకర్మణి। గమనమును జెఱుచునది॥ ౩॥

అలగర్దో జలవ్యాళ ✽ అలగర్దజలవ్యాళశబ్దములునీరుకట్టుపాముపేళ్లు॥ అలంగిరతి భేకానిత్యలగర్దః॰ గౄనిగర
ణే। మిక్కిలికప్పలనుమ్రింగునది॥పా॥అరఃశీఘ్రగఃగర్ధఃకాంక్షావాన్॰గృధుఅభికాంక్షాయాం-
అరశ్చాసౌగర్ధశ్చేత్యరగర్ధః। అరమనఁగాశీఘ్రముగాఁబోవునది- గర్ధమనఁగాకాంక్షించునది-
గనుకఅరగర్ధము॥ రలయోరభేదాత్ అలగర్ధఇతివాపాఠః॥ పా॥ అళివద్గర్దతీత్యళిగర్దః॰ గ
ర్దశబ్దే॰ కర్కటకనువలెనఱచునది॥ పా॥ నిర్విషతయానజగదర్దయతీతి అజగర్దః॰అర్ద హిం
సనే। విషములేనిదౌటచేతజగత్తును హింసించనిది॥ ౧॥ జలేవ్యాళఃజలవ్యాళః। ఉదకమందుండెడి

స్సమౌరాజిలదుండుభౌ॥ ౨౨౫॥

సర్పము॥ ౨॥ ✽రాజిలడుండుభశబ్దములు ఇరుదలశిఖండిపేళ్ళు॥ రాజిః రేఖాఅస్మిన్నస్తీతిరా
జిలః। రేఖలుగలిగినది॥ ౧॥ డుండతీతిడుండుభః॰ డుడిమజ్జనే। అణిగియుండునది॥ ౨॥

మాలుధానోమాతులాహి ✽మాలుధానమాతులాహిశబ్దములుఉమ్మెత్తలలోనుండెడిముళ్లపాముపేళ్ళు॥మాలుభిర్ధీయ
తేపోష్యతఇతిమాలుధానః॰ డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః । మాలులనఁగానీచులువారిచేత
పోషింపఁబడునది॥ ౧॥మాతులానామఓషధిః- తస్యాంఅహిఃమాతులాహిః। మాతులయనెడి

ర్నిర్ముక్తోముక్తకంచుకః।

యోషధియందుండుసర్పము॥ ౨ ॥ ✽నిర్ముక్తముక్తకంచుకశబ్దములు అప్పుడు కుబుసమువిడిచినపా
ముపేళ్ళు ॥కంచుకేనముక్తఃనిర్ముక్తః॰ ముచ్ల్ మోక్షణే । కుబుసముచేతవిడువఁబడినది ॥౧॥
ముక్తఃకంచుకోనేనముక్తకంచుకః । విడువఁబడినకుబుసముగలది ॥ ౨ ॥

సర్పఃపృదాకుర్భుజగోభుజంగోహిర్భుజంగమః॥ ౨౨౬॥

✽ సర్పశబ్దము
మొదలు ౨౫ సామాన్యముగాపాముపేళ్ళు ॥ సర్పతీతిసర్పః॰ సృప్ల్ గతౌ । చరించు
నది॥ ౧॥ పర్దతీతిపృదాకుః ॥ ఉ- పు॥✽ పర్దకుత్సితేశబ్దే। కుత్సితముగాఁబలుకునది ॥౨॥ భు
జంకుటిలంగచ్ఛతీతిభుజగః- భుజంగమశ్చ॰ గమ్ల్ గతౌ । కుటిలముగాఁ బోవునదిగనుకభుజగ
ము- భుజంగమము॥ ౩॥ ౪॥ ౫॥ అంహతీత్యహిః✽ అహిగతౌ । చరించునది ॥౬॥

ఆశీవిషోవిషధరశ్చక్రీవ్యాళస్సరీసృపః। కుండలీగూఢపాచ్చక్షుశ్శ్రవాఃకాకోదరఃఫణీ॥ ౨౨౭॥ దర్వీకరోదీర్ఘపృష్ఠోదం

॥ఆశీషిదం
ష్ట్రాయాంవిషమస్యాస్తీత్యాశీవిషః । ఆశిస్సుఅనఁగాకోఱ - అందువిషముగలది ॥ ఆశీ
శబ్దఈకారాంతోప్యస్తి॥ శ్లో॥ ఆశీమివకలామిందోరితిరాజశేఖరః ॥ ౭ ॥ విషస్యధరఃవిషధ
రః ✽ విషమునుధరించునది॥ ౮॥ శిరసిచక్రయోగాచ్చక్రీ॥ న- పు॥ శిరస్సునందు చక్రముగలిగిన
ది- చక్రమండలాకారతాఅస్యాస్తీతివాచక్రీ। మండలాకారమైయుండునది॥ ౯॥ దష్టుంవ్యడతీ
తివ్యాడః-ళడయోరభేదాత్-వ్యాళః॰అడఉద్యమనే।కఱవనుద్యమించునది॥౧౦॥ కుటిలంసర్పతీతి

దర్వీకరో విశేశయః । ఉరగః పన్నగో భోగీ జిహ్మగః పవనాశనః ॥ ౨౭ ॥ (లేలిహానో ద్విరసనో వ్యాళః కుంభీనసో హరిః)

సరీసృపః * సృప్ల్ గతౌ । కుటిలముగాఁ బోవునది ॥ ౧౧ ॥ కుండలాకారం వపురస్యేతి కుండలీ ॥ న-పు ॥ కుండలాకారమైన శరీరము గలది ॥ ౧౨ ॥ గూఢాః పాదా యస్య సః గూఢపాత్ ॥ ద-పు ॥ కానరాని పాదములు గలది ॥ ౧౩ ॥ చక్షుర్భ్యాం శృణోతీతి చక్షుశ్శ్రవాః ॥ స-పు ॥ శ్రు శ్రవణే । కన్నులవలన వినునది * చక్షుషీ శ్రవణే యస్యేతి వా । కన్నులే చెవులుగాఁ గలిగినది ॥ ౧౪ ॥ కా ఈషత్ అకుటిలగతిః కం ఉదరమస్యేతి కాకోదరః । ఇంచుకంత కుటిలగతియైన కడుపు గలది * కాకస్యేవ ఉదరమస్యేతి వా కాకోదరః - కాకియొక్క ఉదరమువంటి ఉదరము గలిగినది * కాకో విషవిశేషః ఉదరే యస్య సః కాకోదరః । కాకమనెడి విషవిశేషము ఉదరమునందుఁ గలది ॥ ౧౫ ॥ ఫణా అస్యాస్తీతి ఫణీ ॥ న-పు ॥ పడగె గలిగినది ॥ ౧౬ ॥ దర్వ్యాకారత్వాత్ ఫణా దర్వీ - సైవ ప్రహరణాధారః కరో ఽస్యేతి దర్వీకరః । తెడ్డువంటి ఆకారము గలిగినది గనుక పడగె దర్వియనంబడును - ఆపడగె హస్తముగాఁ గలిగినది ॥ ౧౭ ॥ దీర్ఘం పృష్ఠమస్యేతి దీర్ఘపృష్ఠః । దీర్ఘమైన వీపు గలిగినది ॥ ౧౮ ॥ కుత్సితం దశతీతి దందశూకః * దంశ దశనే । కుత్సితముగా కఱచునది ॥ ౧౯ ॥ బిలే శేత ఇతి బిలేశయః * శీఙ్ స్వప్నే । బిలమునందు నిద్రించునది ॥ ౨౦ ॥ ఉరసా గచ్ఛతీత్యురగః * గమ్ల్ గతౌ । ఉరస్సు చేత సంచరించునది ॥ ౨౧ ॥ పద్భ్యాం న గచ్ఛతీతి పన్నగః । పాదముల చేతఁ బోవనిది * పన్నం పతితం యథా తథా గచ్ఛతీతి పన్నగః । పడినట్టుగాఁ బోవునది ॥ ౨౨ ॥ భోగః సర్పశరీరం తదస్యాస్తీతి భోగీ ॥ న-పు ॥ భోగమనఁగా సర్పశరీరము - అది గలిగినది ॥ ౨౩ ॥ జిహ్మం వక్రం గచ్ఛతీతి జిహ్మగః * గమ్ల్ గతౌ । వక్రముగాఁ బోవునది ॥ ౨౪ ॥ పవనః అశనం యస్య సః పవనాశనః । వాయువు ఆహారముగాఁ గలిగినది ॥ ౨౫ ॥

త్రిష్వాహేయం విషాస్థ్యాది * స్ఫటాయాం తు ఫణా ద్వయోః । * సమౌ కంచుకనిర్మోకౌ * క్ష్వేళస్తు గరళం విషమ్ ॥ ౨౮ ॥

ఆహేయశబ్దము పాముయొక్క విషము - అస్థి-చర్మము మొదలైనవాని పేరు ॥ అహౌ భవం ఆహేయం ॥ త్రి ॥ అహియందుఁ బుట్టినది ॥ ౧ ॥ * స్ఫటా ఫణా శబ్దములు పడగె పేళ్లు ॥ స్ఫుటతీతి స్ఫటా ॥ స్త్రీ ॥ స్ఫుట * స్ఫుటిర్ విశరణే । విస్తీర్ణమైనది ॥ ౧ ॥ ఫణత్యనయా ఫణా ॥ స్త్రీ ॥ * ఫణ గతౌ । సర్పము దీని చేత పోవును ॥ ౨ ॥ * కంచుకనిర్మోకశబ్దములు పాము కుబుసము పేళ్లు ॥ కంచ్యతే బధ్యతే ఽనేనేతి కంచుకః * కచి దీప్తిబంధనయోః । దీని చేత సర్పశరీరము బంధింపఁబడును ॥ ౧ ॥ నిర్ముచ్యత ఇతి నిర్మోకః * ముచ్ల్ మోక్షణే । విడువఁబడునది ॥ ౨ ॥ * క్ష్వేళాదిశబ్దములు - ౩ - సామాన్యముగా విషనామములు । క్ష్వేళతే మోహయతీతి క్ష్వేళః * ఞిక్ష్విదా స్నేహనమోహనయోః । మోహమును బొందించునది ॥ ౧ ॥ గిరతి జీవం గరళం * గౄ నిగరణే । ప్రాణమును మ్రింగునది ॥ ౨ ॥ దేహం వేవేష్టీతి విషం * విష్ల్ వ్యాప్తౌ । దేహమును వ్యాపించునది ॥ ౩ ॥ పుంసి క్లీబే చేత్యస్య పూర్వేణ విషశబ్దేనాన్వయాత్ విషశబ్దః పుల్లింగే ఽపీతి కేచిత్ । పుంసి యనెడు శబ్దమునకు విషశబ్దముతో నన్వయమగుట చేత ఆశబ్దమునకు పుల్లింగము గలదని కొందఱు ॥

పుంసి క్లీబే చ కాకోలకాలకూటహాలాహలాః । సౌరాష్ట్రికశ్శౌక్లికేయో బ్రహ్మపుత్రః ప్రదీపనః ॥ ౩౦ ॥ దారదో వత్సనాభశ్చ విషభేదా అమీ నవ ।

* కాకోలాదిశబ్దములు ౯ - విషభేదనామములు ॥ కాకవత్ కృష్ణవర్ణత్వాత్ కాకోలః । కాకివలె నల్లనైయుండునది * కా ఈషత్ కోలతి సంస్త్యాయతీతి కాకోలః * కుల సంస్త్యానే । ఇంచుక కూడి వ్యాపించునది ॥ ౧ ॥ కాలస్య వర్ణస్య కూటః కాలకూటః । కృష్ణవర్ణమునకు స్థానము * కాలం యమమపి కూటయతి కాలకూటః * కూట పరిదాహే । యమునిఁ గూడ పీడించునది ॥ తిర్యగ్రేఖాబుద్బుదాకారఘనబిందువ్యాప్తపృథుమాలినామకాసురరక్తజన్యవిషనామ - ఇదం అహిచ్ఛత్రమలయకోంకణశృంగిబేరపురాదిషూత్పద్యతే । అడ్డమైన రేఖల చేతను బుద్బుదముల చేతను గొప్ప బొట్ల చేతను వ్యాపించఁబడినదై దేవాసురయుద్ధమందు పృథుమాలియనెడు అసురుని నెత్తురువలనఁ బుట్టినది - ఇది - అహిచ్ఛత్రమలయము మొదలైన దేశములయందుఁ బుట్టును ॥ ౧ ॥ హాలతి జఠరం విలిఖతీవ ఇతి చ హాలాహలః * హాల విలేఖనే । కడుపులోన నొకపర్యాయము చీల్చుచున్నట్టును - ఒకపర్యాయము లేనట్టునుండునది ॥ తాళపత్రసంస్థాననీలగోస్తనాకృతిగుచ్ఛవృక్షదాహకవిషనామ - ఇదం హిమవత్పర్వతకిష్కింధాకోంకణదేశదక్షిణసింధ్వాదిషు భవతి । తాటాకువంటి ఆకృతి గలిగినదై నల్లనై గోస్తనాకృతియైన గుత్తులు గలిగి సమీపమందుండెడు వృక్షముల దహించునది - ఇది హిమవత్పర్వతకిష్కింధాములయందుఁ బుట్టును ॥ ౧ ॥ సురాష్ట్రదేశే భవః సౌరాష్ట్రికః । మంచి దేశమందుఁ బుట్టినది ॥ ౧ ॥ శుక్లదేశే భవః శౌక్లికేయః । శుక్లదేశమందుఁ బుట్టినది ॥ ౧ ॥ బ్రహ్మణః

పుత్రః। బ్రహ్మపుత్రః। బ్రహ్మవలనఁబుట్టినది॥ ఏషకపిలవర్ణో మలయాద్రిభవః। ఇదికపిలవర్ణమై మలయాద్రియందుఁ బుట్టునది॥౧॥ ప్రదీపయతీతి ప్రదీపనః* దీప్తిదీప్తౌ। మిక్కిలిదీప్తముగాఁ జేయునది॥ ఏషరక్తవర్ణోఞ్జనాద్రిభవః। ఇదిఎఱ్ఱవన్నెగలదై అంజనాద్రియందుఁబుట్టునది॥౧॥ దరదదేశభవః దారదః। దరదమను దేశమునఁ బుట్టినది* దరదే నాగవిశేషే భవః దారదః। దరదమను నాగమందుఁబుట్టినది॥౧॥ వత్సస్యేవనాభిరస్య వత్సనాభః। వత్సముయొక్క నాభివలెనుండునది॥ సింధువారసమపత్త్రవృక్షవిశేషభవః తత్సంబంధివాయుర్జ్వరప్రదః। వావిలాకువంటి ఆకులుగలిగినవృక్షమందుఁబుట్టునది- దీనియందుఁబుట్టిన వాయువుయొక్క స్పర్శముచేత జ్వరము పుట్టును॥౧॥

విషవైద్యో జాంగలికః

*విషవైద్యజాంగలికశబ్దములు విషమునుదించునట్టి వైద్యుని పేళ్లు॥ విషవిద్యాం వేత్తీతి విషవైద్యః। విషమును దించువిద్యను దెలిసినవాఁడు॥౧॥ జాంగలం విషవిద్యాం వేత్తీతి జాంగలికః॥ పా॥ జాంగులికః। జాంగలమనఁగా విషమును దించుమంత్రము- దానినెఱింగినవాఁడు॥౨॥

వ్యాళగ్రాహ్యాహితుండికః॥౨౩౧॥

వ్యాళగ్రాహ్యాహితుండికశబ్దములు భిక్షార్థమై పాములఁబట్టియాడించువాని పేళ్లు॥ వ్యాళం గృహ్ణాతీతి వ్యాళగ్రాహీ॥ న-పు॥ పా॥ వ్యాళగ్రాహః గ్రహ ఉపాదానే। పామును బట్టువాఁడు॥౧॥ అహితుండేన జీవతీత్యాహితుండికః। సర్పముఖముచేత బ్రతుకువాఁడు॥

* ఇతి భోగివర్గః. *

స్యాన్నారకస్తు నరకో నిరయో దుర్గతిః స్త్రియామ్

నారకాదిశబ్దములు- ౪- సామాన్యముగా నరకనామములు॥ నౄన్ కాతి ప్రాపయతి పాపినస్స్వసమీపమితి నరకః- నరక ఏవ నారకః* నౄనయనే। పాపిష్ఠులను తనసమీపమును బొందించునది గనుక నరకము- నరకమే నారకము* నరాః కాయంత్యస్మిన్నితి వా నరకః స ఏవ నారకః* కైశబ్దే। నరులు దీనియందు మొఱపెట్టుదురు॥౧॥ అయః శుభావహో విధిః- స నిర్గతః అస్మాదితి నిరయః। అయమనఁగా శుభావహవిధి- అది దీనివలన నిర్గతమౌను॥౩॥ దుష్టా గతిః దుర్గతిః॥ ఇ-స్త్రీ॥ దుష్టమైనగతి॥౪॥

తద్భేదాస్తపనావీచిమహారౌరవరౌరవాః॥౨౩౨॥ సంఘాతః కాలసూత్రం చేత్యాద్యాః

తపనశబ్దము మొదలుఁగాను ఆఱు నరకభేదముల పేళ్లు॥ పాపినః తాపయతీతి తపనః తప సంతాపే। పాపులను తపింపఁజేయునది॥౧॥ తరంగస్వల్పయోర్వీచిరితి రుద్రః। నాస్తి సుఖస్య స్వల్పోఽప్యత్ర అవీచిః ఇ-పు॥ వీచియనఁగా స్వల్పము- సుఖముయొక్క లేశమైన దీనియందు లేదు గనుక అవీచి* అవంత్యస్మాదితి వా అవీచిః* అవ రక్షణే। దీనివలన తమ్ము రక్షించుకొందురు॥ అవీచిశబ్దః తపనాదిసాహచర్యాత్పుంసి- స్త్రియామప్యస్తి- తథా చామరమాలాయాం- విశేషాస్స్యురవీచిః స్త్రీతి। అవీచిశబ్దము- తపనాదిశబ్దసాహచర్యమువలన పుల్లింగమందును- అమరమాలయనెడు నిఘంటువునందు స్త్రీలింగముగాఁ జెప్పుటవలన స్త్రీలింగమందును వర్తించును॥౧॥ మహాన్ రౌద్రః రవః అత్రేతి మహారౌరవః- రౌరవశ్చ। అధికమైన భయంకరమైన ధ్వనిగలిగినది॥౧॥ సంహన్యంతేఽత్రేతి సంఘాతః* హన హింసాగత్యోః। దీనియందు మిక్కిలి హింసింపఁబడుదురు॥౧॥ పా॥ సంహ్రియంతే పాపినోఽత్ర సంహారః* హృఞ్ హరణే। పాపులు దీనియందు సంహరింపఁబడుదురు॥౧॥ కాలాన్యయోమయాని సూత్రాణ్యస్మిన్నితి కాలసూత్రం। ఇనపతంతులు దీనియందుఁ గలవు॥౧॥ ఆద్యశబ్దేన తమిస్రాంధతమిస్రాదయో గృహ్యంతే। ఆద్యశబ్దముచేత తమిస్రాంధతమిస్రశాల్మలీతప్తవాలుకాదులు గ్రహింపఁబడుచున్నవి॥

సత్త్వాస్తు నారకాః ప్రేతాః

నారకప్రేతశబ్దములు నరకమునందుండెడి జంతువుల పేళ్లు॥ నరకే భవాః నారకాః॥ అ-పు॥ నరకమునను ఉండువారు॥౧॥ ప్రకర్షేణ నరకమితాః ప్రేతాః ఇణ్ గతౌ। ప్రకృష్టముగా నరకమును బొందినవారు* క్షుత్పిపాసాదిభిః భృశం ప్రాప్తా వా ప్రేతాః* ఆప్ౢ వ్యాప్తౌ। క్షుత్పిపాసాదులచేత మిక్కిలి పొందఁబడినవారు॥౨॥

వైతరణీ సింధుః

వైతరణీశబ్దము నరకమునందున్న నది పేరు॥ విగతం తరణమత్ర వైతరణీ* తౄ ప్లవనతరణయోః। దీనియందు దాఁటుట లేదు* వితరణేన గోదానాదినా తీర్యత ఇతి వైతరణీ। గోదానాదులచేత దాఁటఁబడునది* విరుద్ధం తరణం వితరణం తదస్యామస్తీతి వైతరణీ। కష్టమైన దాఁటుటగలది* వితరణః అసూర్యపాతాళభవా వైతరణీ। సూర్యుఁడు లేనిదిగనుక వితరణి పాతాళము అందుఁ బుట్టినది వైతరణి॥౧॥

స్యాదలక్ష్మీస్తు నిరృతిః॥౨౩౩॥

*అలక్ష్మీనిరృతిశబ్దములు- అభాగ్యనామములు॥ లక్ష్మీర్న భవతీత్యలక్ష్మీః॥ ఈ-స్త్రీ॥ సంపత్తుగానిది అలక్ష్మి॥౧॥ ఋతేస్సన్మార్గాన్నిష్క్రాంతా నిరృతిః। సన్మార్గమువలనఁ బాసినది॥౨॥

విష్టిరాజూః

*విష్ట్యాజూశబ్దములు కూలియివ్వక బలాత్కారమున భారము మోయించుట పేళ్లు॥ వేవేష్టీతి వి

ష్టిః॥ ఇ-సీ॥ *విష్ల్ వ్యాప్తౌ. వ్యాపించునదిగనుక విష్టి* విశతి నరకమనయా వా విష్టిః* విశ ప్రవేశనే। దీనిచేత జనము నరకముఁ బ్రవేశించును॥ ౧॥ ఆసమంతాద్దుఃఖం జనయతీత్యాజూః॥ ఊ-సీ॥ * జనీ ప్రాదుర్భావే॥ అంతట దుఃఖమును బుట్టించునది* ఆజుషతే నరకమనయేతి వా ఆజూః* జుషీ ప్రీతిసేవనయోః। దీనిచేత నరకమును బొందుదురు॥ ౨॥ విష్టి ఆజూశబ్దములు భద్రకరణము పేళ్లని కొందఱు। బలాత్కారముగా నరకమునఁ ద్రొబ్బుట పేళ్లని కొందఱు॥

కారణా తు యాతనా తీవ్రవేదనా ।

* కారణాయాతనాశబ్దములు ౨ అతివేదనానామములు॥ కృణాతీతి కారణా* కౄ హింసాయాం। బాధించునది॥ ౧॥ యాంతి నాశమనయేతి యాతనా* యాఙ్ ప్రాపణే। దీనిచేత నాశమును బొందుదురు* యాతయతీతి వా యాతనా* యతీ ప్రయత్నే। ఉపద్రవించుటకై ప్రయత్నము చేయించునది॥ ౨॥ తీవ్రా చ సా వేదనా చ తీవ్రవేదనా। తీవ్రమైన వేదన॥

పీడా బాధా వ్యథా దుఃఖమమానస్యం ప్రసూతిజం॥ ౨౩౪॥ స్యాత్కష్టం కృచ్ఛ్రమాభీలం త్రిష్వేషాం భేద్యగామి యత్॥
* ఇతి నరకవర్గః *

పీడాదిశబ్దములు ౯ పీడ పేళ్ళు॥ పీడాదులు ౬ మనఃపీడకును- కష్టాదులు ౩ శరీరపీడకును పేళ్లని కొందఱు॥ పీడ్యంతే ఽనయేతి పీడా పీడ అవగాహనే। దీనిచేత జనులు పీడింపఁబడుదురు॥ ౧॥ బాధ్యంతే ఽనయేతి బాధా* బాధృ విలోడనే। దీనిచేత కలియఁబెట్టఁబడుదురు॥ ౨॥ విధ్యంతే ఽనయేతి వ్యథా* వ్యథ భయచలనయోః। దీనిచేత జనులు భయపడుదురుగనుకనైన చలింతురుగనుకనైన-వ్యథ॥ ౩॥ దుష్టాని ఖాని ఇంద్రియాణ్యత్రేతి దుఃఖం। దీనియందు ఇంద్రియములు దుష్టములౌను* దుర్నిందితం ఖనతి వా దుఃఖం* ఖను అవదారణే। దుష్టముగా ఛేదపెట్టునది॥ ౪॥ మానసే సాధు మానస్యం- తన్న భవతీత్యమానస్యం। మానసమునందొప్పునది మానస్యము- అదిగానిది అమానస్యము॥ పా॥ అమనసో భావః ఆమనస్యమితి వా। దుష్టమైన మనస్సుయొక్క-భావము-ఆమనస్యము॥ ౫॥ ప్రసూతౌ జాతం ప్రసూతిజం* జనీ ప్రాదుర్భావే। ప్రసూతియందుఁ బుట్టునది॥ ౬॥ కష్యతి హినస్తీతి కష్టం* కష హింసాయాం। హింసించునది॥ ౭॥ కృంతతి కృచ్ఛ్రం* కృతీ ఛేదనే। ఛేదించునది॥ ౮॥ ఆసమంతాద్భయం లాతీత్యాభీలం* లా దానే। అంతట భయమునిచ్చునది॥ ౯॥ పీడాదిషు దుఃఖాదయః అభేదోపచారాత్ యదా విశేష్యనిఘ్నాః తదా త్రిషు లింగేషు వర్తంతే। యథా- కష్టా సేవా- కష్టో భృత్యభావః- కష్టం వ్యాకరణం- ఇతి లింగభట్టాదయః॥ పీడాదిశబ్దేషు యద్విశేష్యగామి తత్సర్వం త్రిషు లింగేషు వర్తత ఇతి టీకాసర్వస్వకారాదయః। పీడాదిశబ్దములలో అభేదోపచారమువలన విశేష్యనిఘ్నములగు దుఃఖాదిశబ్దములు లింగత్రమందును వర్తించును- కష్టా సేవా - ఇత్యాదులు- ఉదాహరణములు

* ఇతి నరకవర్గః. *

సముద్రోఽబ్ధిరకూపారః పారావారః సరిత్పతిః॥ ౨౩౫॥ ఉదన్వానుదధిస్సింధుస్సరస్వాన్ సాగరోఽర్ణవః। రత్నాకరో జలనిధిర్యాదఃపతిరపాంపతిః॥ ౨౩౬॥

సముద్రాదిశబ్దములు ౧౫ సముద్రనామములు॥ సమ్యగున్నత్తి చంద్రోదయాదితి సముద్రః * ఉందీ క్లేదనే। చంద్రోదయమువలన మిక్కిలి క్లేదమును బొందునది- అనఁగా వృద్ధిఁ బొందునది* సమంతాన్ముదం రాతీతి వా సముద్రః- రా దానే। అంతట సంతోషమునిచ్చునది* ముద్రయా సహితస్సముద్రః। ఈశ్వరాజ్ఞతో గూడుకొనియుండునది॥ ౧॥ ఆపః ధీయంతే ఽస్మిన్నిత్యబ్ధిః॥ ఇ-పు॥ డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। జలములు దీనియందు ధరింపఁబడు॥ ౨॥ మర్యాదయా న కుం పృథివీం పృణాతీత్యకూపారః* పౄ పాలనపూరణయోః। మర్యాదచేత భూమిని నిండనిది* అకుత్సితం పారమస్య అకూపారః। కుత్సితముగాని దరి గలిగినది* అవిద్యమానాః కుః పృథ్వీ పారే ఽస్యేతి వా అకూపారః। దీని అవలి దరియందు భూమి లేదు॥ ౩॥ పారమావృణోతీతి పారావారః* వృఞ్ వరణే। దరిని గప్పునది అనఁగా దరి లేనిదనుట॥ పా॥ పారమపారమస్య పారాపారః। అపారమైన తీరము గలిగినది॥ శ్లో॥ సతమాస్సతమాలతయా పారాపారాయయస్సదావోదావ ఇతి హారిప్రబోధసందిష్టయమకం॥ ౪॥ సరితాం పతిః సరిత్పతిః॥ ఇ-పు॥ నదులకుఁ బ్రభువు॥ ౫॥ ఉదకమస్మిన్నస్తీత్యుదన్వాన్॥ త-పు॥ ఉదకము గలిగినది॥ ౬॥ ఉదకం ధీయతే ఽస్మిన్నిత్యుదధిః॥ ఇ-పు॥ *డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। ఉదకము దీనియందు ధరింపఁబడును॥ ౭॥ స్యందతే సింధుః॥ ఉ-పు॥ స్యందూ ప్రస్రవణే। ప్రవహించునది॥ ౮॥ సరాంసి రేతః కాంకే చేతి రుద్రః- తద్యోగాత్సరస్వాన్॥ త-పు॥ సరస్సనఁగా నుదకము- అది గలిగినది॥ ౯॥ సగరపుత్రైః ఖాతస్సాగరః। సగరపుత్రులచేతఁ ద్రొవ్వఁబడినది॥ ౧౦॥ అర్ణాంసి సంత్యస్మిన్నిత్యర్ణవః। జలములు గలిగినది॥ ౧౧॥ రత్నానామాకరః రత్నాకరః। రత్నముల కెల్ల గనియైనది॥ ౧౨॥ జలాని నితరాం ధీయంతే ఽస్మిన్నితి జలనిధిః॥ ఇ-పు॥ *డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। జలములు దీనియందు మిక్కిలి ధరింపఁబడును॥ ౧౩॥ యాదసాం జలజంతూనాం పతిః యాదఃపతిః॥

ఇ-పు॥యాదస్సులనఁగా జలజంతువులు-వానికి పతియైనది॥౧౪॥అపాంజలానాంపతిః అపాంపతిః॥క-పు॥ జలములకు పతియైనది॥ ౧౫॥

తస్యప్రభేదాః క్షీరోదోలవణోదస్తథాపరే। ...

*క్షీరోద లవణోద శబ్దములు ౨-తథాపరేఅన్నందున-దధ్యుద-ఘృతోద-ఇక్షూద-సురోద స్వాదూదశబ్దములును ప్రత్యేకముగా సముద్రభేదములు॥ క్షీరమివఉదకంయస్యసః క్షీరోదః। పాలవంటినీళ్లుగలిగినది॥ ౧॥ లవణమివఉదకంయస్యసః లవణోదః। లవణమువంటి ఉదకముగలిగినది॥ ౧॥ ఈరీతిన దధ్యుదాదిశబ్దములకు నర్థము దెలియఁదగినది॥

ఆపఃస్త్రీభూమ్ని వార్వారిసలిలంకమలంజలం॥ ౨౩౭॥ పయఃకీలాలమమృతంజీవనంభువనంవనం.

*అప్ శబ్దము మొదలు ౨౭ శబ్దములు ఉదకనామములు॥ ఆప్నువంతీత్యాపః•ఆప్ల్ వ్యాప్తౌ। వ్యాపించునవి॥ పకారాంతస్త్రీలింగనిత్యబహువచనము॥ ౧॥ అపవారయతినిమ్నోన్నతమితి వాః॥ర-స్త్రీ॥ వారిచ॥ఇ-న॥•వృఞ్వరణే॥ నిమ్నోన్నతములను గప్పునది॥ వార్ శబ్దో రేఫాంతః స్త్రీలింగః పూర్వసాహచర్యాత్। ఉత్తరసాహచర్యాత్ క్లీబేచ॥ ౨॥ ౩॥ సలతీతి సలిలం*సృగతౌ। రలయోరభేదః। ప్రవహించునది* సలతీతి సలిలం•షలగతౌ। పోవునది॥౪॥ కామ్యతేతృషార్తైరితి కమలం* కనుకాంతౌ। దప్పిగొన్నవారిచేతఁగోరఁబడునది॥ ౫॥ జలతిజడీభవతీతి జలం•జలఘనే। జడీభవించునది॥ ౬॥ పయతఇతి పయః॥స-న॥•పయగతౌ। ప్రవహించునది. పీయతఇతి వా పయః•పాపానే। పానము చేయఁబడునది॥ ౭ ॥ కీలాన్ జ్వాలాన్ అలతి వారయతీతి కీలాలం• అలభూషణపర్యాప్తిశక్తివారణేషు। అగ్నిజ్వాలలను వారించునది• కీల్యతేబద్ధ్యతఇతి వా కీలాలం• కీలబంధనే బంధింపఁబడునది॥౮॥ నమ్రియంతేఅనేనేత్యమృతం*మృఙ్ ప్రాణత్యాగే॥ దీనిచేత మరణమును బొందరు॥౯॥ జీవంత్యనేనేతి జీవనం* జీవప్రాణధారణే। దీనిచేత బ్రతుకుదురు॥౧౦॥ భవతిసర్వమనేనేతి భువనం*భూసత్తాయాం। దీనివలన సర్వము గలుగును॥౧౧॥ వన్యతేయాచ్యతఇతి వనం•వనుయాచనే। అడుగఁబడునది•వనతీతి వనం•వనసంభక్తౌ। లెస్సగా కూడియుండునది॥౧౨॥

కబంధముదకంపాథఃపుష్కరంసర్వతోముఖం॥ ౨౩౮॥ అంభోర్ణస్తోయపానీయనీరక్షీరాంబుశంబరమ్॥ (కృపీటంకాణ్డమస్త్రీస్యాజ్జీవనీయంతుశంవిషమ్)

కంశరీరంబధ్నాతీతి కబంధం। శరీరమును నిలుపునది॥ పా॥ కమంధమితిపాఠే కం-అంధం-ఇతినామద్వయం। కామ్యతఇతికం•కముకాంతౌ। కోరఁబడునది॥ అనంత్యనేనేత్యంధం•అనప్రాణనే। దీనిచేత బ్రతుకుదురు॥౧౩॥ ఉనక్తీతి ఉదకం•ఉందీక్లేదనే। ద్రవమైయుండునది॥౧౪॥ పీయతేపాథః స-న॥*పాపానే। పానము చేయఁబడునది* పాతిభూతానీతి పాథః•పారక్షణే। భూతములను రక్షించునది॥౧౫॥ పోషయతీతి పుష్కరం• పుషపుష్టౌ। పోషించునది॥౧౫॥ సర్వతఃముఖాన్యస్యసర్వతోముఖం। ప్రవహించునప్పుడు అంతటముఖములుగలది॥౧౭॥ అమతిగచ్ఛతీత్యంభః॥స-న॥•అమగత్యాదిషు। పోవునది॥ ౧౮॥ ఋణాతీత్యర్ణః॥స-న॥ఋగతౌ। పోవుచుండునది॥౧౯॥ తాయతేపాలయతీతి తోయం•తాయృసంతానపాలనయోః। రక్షించునది॥ ౨౦॥ పీయతఇతి పానీయం•పాపానే । పానము చేయఁబడునది• పాతుంయోగ్యమితి వా పానీయం। పానము చేయఁదగినది॥ ౨౧॥ నిమ్నమీతే నీరం• ఈరగతౌ। పల్లమును బొందునది• నయతిసుఖమితి నీరం*ణీఞ్ ప్రాపణే। సుఖమును బొందించునది॥ ౨౨॥ క్షీయతేక్షీరం• క్షినివాసగత్యోః ప్రవహించునది॥ ౨౩॥ అంబతేఅంబు॥ఉ-న॥•అబిరబిలబిశబ్దే। ప్రవహించునప్పుడు ధ్వనియుక్తమైయుండునది॥ ౨౪॥ శంబయతీతి శంబరం॥ పా॥ సంబయతీతి సంబరం•షంబసంవరణే శంబచ। ఆవరించునది• శంవృణోతీతి శంబరం• వృఞ్ వరణే। సుఖముచేతఁగప్పునది। వబయోరభేదః॥ ౨౫॥

మేఘపుష్పంఘనరసం

మేఘానాంపుష్పం మేఘపుష్పం। మేఘములకు పుష్పమువంటిది॥ ౨౬ ఘనస్యరసంఘనరసం॥ అ- పు॥ మేఘముయొక్కరసము । ఈశబ్దము పుల్లింగంబును గలదు ॥ శ్లో॥ పుల్లింగస్స్యాద్ఘనరసస్సాంద్రనిర్యాసనీరయోరితిరుద్రః॥ ౨౭॥

త్రిషుద్వేఆప్యమమ్మయమ్॥ ౨౩౯॥ భంగస్తరంగఊర్మిర్వాస్త్రియాంవీచి

ఆప్యామ్మయశబ్దములు జలవికారము పేర్లు॥ అపాంవికారః ఆప్యం॥ త్రి॥ అమ్మయంచ॥ త్రి॥ జలముయొక్క వికారము అప్యము-అమ్మయంబును॥ ౧॥ ౨॥ -భంగాదిశబ్దములు కెరటముల పేళ్ళు॥ భజ్యతేస్వయమేవ భంగః• భంజో ఆమర్దనే। తనంతటనశించునది॥౧॥ తరతీతి తరంగః•తౄప్లవనతరణయోః। దరిచేరునది॥ ౨॥ ఋచ్ఛతిగచ్ఛతీత్యూర్మిః॥ఇ-పు॥ఋగతౌ। చరించునది॥ ఊర్మిశబ్దః పుల్లింగోప్యస్తి। తథాచ వామనభట్టః॥ శ్లో॥ పుల్లింగస్త్రీలింగామరీచిమణియష్టిముష్టయోవీచిః। కోటిరపిపాటలిశాల్మలీతరణిశ్రేణ్యూర్మయఇతి॥ ౩॥ వాతీతి వీచిః॥ ఇ-స్త్రీ వాగతిగంధనయోః। చరించునది*విస్మయంచినోతీతి వా వీచిః• చిఞ్ చయనే। విస్మయమును జేయునది॥ వీచీ

రథోర్మిషు। మహా-

శబ్దః వా స్త్రియామితి కేచిత్ ॥౪॥ - ఉల్లోల-కల్లోలశబ్దములు గొప్పకెరటముల పేళ్ళు॥ ఉత్ ఊర్ధ్వం

త్యూల్లోలకల్లోలౌ

ల్లోడతీత్యుల్లోలః। లోడృ ఉన్మాదే॥ లడయోరభేదః। ఊర్ధ్వముగా చలించునది॥౧॥ కలతే శబ్దా యతేకల్లోలః* కల అవ్యక్తే శబ్దే। అవ్యక్తముగా మ్రోయునది* కల్యతే జలమనేనేతి కల్లోలః* కలకిల క్షేపే దీని చేత జలము చల్లఁబడును॥౨॥ *ఆవర్తశబ్దము ఉదకముయొక్క సుడి పేరు॥ఆవర్తతే చక్రవద్భ్రామ్యతీత్యావర్తః* వృతు వర్తనే। చక్రమువలె తిరుగునది॥౧॥

స్యాదావర్తోఽమ్భసాం భ్రమః॥ ౨౮౦॥

* పృషదాదిశబ్దములు ౪ ఉదక బిందువుల పేళ్లు॥ పర్షన్తి సించన్తీతి పృషన్తి॥ త-న॥ బహువచనము॥* పృషు సేచనే. తడుపునవి॥౧॥ బిందంతీతి బిందవః॥ ఉ-పు॥ బి॥ బిది అవయవే। జలముయొక్క అవయవములు బిందువులు॥౨॥ పర్షన్తి సించన్తీతి పృషతాః॥ అ-పు॥ ౪॥ తడుపునవి॥౩॥ విగతః ప్రుట్ దాహః ఆభ్యః ఇతి విప్రుషః॥ ష-స్త్రీ॥ బహువచనము* ప్రుష దాహే। దీనివలన దాహము నివర్తించును॥౪॥ పృషదాదిశబ్దానాం బహువచనని ర్దేశః ప్రాయికః। పృషతో బిందురిప్యతః ఇత్యమరమాలాయా మేకవచనదర్శనాత్॥

* పృషన్తి బిన్దు

పృషతాః పుమాంసో

విప్రుషః స్త్రియః।

చక్రాణి పుటభేదాః

స్స్యుః

* చక్రపుటభేదశబ్దములు నదీవక్రము పేళ్లు- అనఁగా వాఁక। భూమిని ప్రకాశించి నీళ్లూరి వచ్చెడు బుగ్గ పేళ్లని కొందఱు॥ చక్రాకారపమామ స్త్రీతి చక్రాణి ॥ అ-న॥ చక్రము వంటియాకారము గలిగినవి॥ పా॥ వక్రత్వాద్వక్రాణి* వంచు కౌటిల్యే। వక్రమయినయాకారముగలది॥౧॥ పుటం సంశ్లిష్టం భిందతీతి పుటభేదాః* భిదిర్ విదారణే। లెస్సగా గట్టియై కూడియున్న స్థలమును భేదించునవి॥ ౨॥

భ్రమాశ్చ జలనిర్గ

మాః॥ ౨౮౧॥

* భ్రమజలనిర్గమశబ్దములు ప్రాకారాదులయందుండి నీళ్లుపోవుటకుఁగట్టిన తూముదోనె మొదలైనవాని పేళ్లు॥ భ్రమతి జలమేభిరితి భ్రమాః* భ్రము చలనే। జలము దీని చేత పోవును॥౧॥ జలాని నిర్గచ్ఛంత్యేభ్య ఇతి జలనిర్గమాః। జలము వీనివలన బైలు దేరుచున్నవి॥ ౨॥ చక్రాదిశబ్దములు రను జలమార్గము పేళ్లని కొందఱు॥

కూలం రోధశ్చ తీరం

చ ప్రతీరం చ తటం

త్రిషు।

* కూలాదిశబ్దములు ౫ దరి పేళ్లు॥ కూలతీతి కూలం* కూల ఆవరణే। నదినిగప్పియుండునది॥౧॥ రుణద్ధి జలమితి రోధః॥ స-న॥ *రుధిర్ ఆవరణే। జలమును నిలుపునది॥౨॥ తరంత్యనేనేతి తీరం* తౄ ప్లవనతరణయోః। దీని చేత తరింతురు* తీరయతి సరిత్తరణకర్మాంతేతి వా తీరం* పార తీర కర్మసమాప్తౌ। దీనియందు నదీతరణ వ్యాపారము సమాప్తమౌను॥౩॥ తీరమేవ ప్రతీరం। తీరమే ప్రతీరము॥ తీరశబ్దస్య ప్రేత్యుపసర్గయోగః ఉపసర్గాంతరనివృత్తిజ్ఞాపకః। తీరశబ్దమునకు ప్రఅనెడు ఉపసర్గయోగము తక్కిన యుపసర్గములతో యోగము లేదని యెఱింగించుచున్నది॥౪॥ తటతీతి తటం॥ త్రి॥ *తట ఉచ్ఛ్రాయే। ఉన్నతమయినది॥ ౫॥

పారావారే పరా

ర్వాచీ తీరే

* పరం చ అర్వాక్చ పరార్వాచీ తేతీరే పారావారే ఇత్యుచ్యేతే। పారఅవారశబ్దములు-వరుసగా- ఈవలదరికిని ఆవలదరికిని పేళ్లు॥ పార్యతే తరణకర్మాత్ర పారం* పార తీరకర్మసమాప్తౌ। దీనియందు దాటెడు వ్యాపారము ముగియును ॥ ౧॥ నవిద్యతే వార్ జలమత్ర అవారం। జలము దీనియందు లేదు॥ పా॥ అపారమిత్యపి పాఠః। పారము గానిది అపారము॥౧॥

పాత్రం తదంతరమ్॥

౨౮౨॥ *ద్వీపోఽస్త్రి

యామంతరీపం య

దంతర్వారిణ స్తటమ్

పాత్రశబ్దము ఆ రెండు దరులయొక్క నడుము పేరు॥ పీయత ఇతి పాత్రం పా పానే। పానము చేయఁబడునది ॥౧ ॥ వారిణోంతః వారిమధ్యే యత్తటం-తస్మిన్ ద్వీపాంతరీపశబ్దౌ వర్తేతే। ద్వీపాదిశబ్దములు ౨ నీళ్ల నడుమనున్న దిన్నె పేళ్లు॥ ద్విర్భాగతాః ఆపః అస్మిన్నితి ద్వీపః॥ అ-పు॥ దీనియందు జలము రెండు భాగములుగా నిరుప్రక్కల ప్రవహించును ॥ ౧ ॥ అప్సామంతః మధ్యమంతరీపం। జలమధ్యము అంతరీపము ** అంతర్గతా ఆపః అస్మిన్నితి వా। దీనియందు జలము అంతర్గతమై యుండును॥౨॥

తోయోత్థితం తత్పు

లినం

తోయాత్ పునః ఉత్థితం దృశ్యం పులినమిత్యుచ్యతే। నీళ్లు త్రిసికను పించెడి దిన్నె పులినమనంబడును॥ పులః మహత్త్వమస్యాస్తీతి పులినం పుల మహత్త్వే। ఆధిక్యముగలిగినది॥

సైకతం సికతామయ

మ్॥ ౨౮౩॥ *నిషద్వ

రస్తు జంబాలః పంకో

స్త్రీ శాదకర్దమౌ।

సైకత సికతామయశబ్దములు ౨ ఇసుకదిన్నె పేళ్ళు॥ సికతాః అస్య సంతీతి సైకతం- సికతామయం చ। సికతమనఁగా ఇసుక-అది గలిగినది సైకతము- సికతామయము నిషద్వరాదిశబ్దములు ౫ అడుసు పేళ్ళు॥ నిషీదంతి వరాహాదయో త్రేతి నిషద్వరః* షద్ల్ విశరణగత్యవసాదనేషు। వరాహాదులు దీనియందుండును॥౧॥ జమతి గ్రసతే గతిం వస్తు జాజంబాలః* చము ఛము జము ఝము అదనే। గతిని గాని వస్తువును గాని కబళించునది॥౨॥ పంచతే విస్తారపూపద్యత ఇతి పంకః॥ అ-పు॥ *పచి విస్తా

రె। విస్తారము నుఁబొందునది॥ ౩॥ శీయతే పాదో౽త్ర శాదః॥ శద్ల్ శాతనే। పాదము దీనియందు కృశించును॥ ౪॥ కర్దతీతి కర్దమః॥ కర్ద్ కుత్సితే శబ్దే। కుత్సిత శబ్దమును జేయునది॥ ౫॥

జలోచ్ఛ్వాసాః పరీవాహాః

॥ జలోచ్ఛ్వాసపరీవాహాశబ్దములు అలుగు పేళ్ళు॥ ప్రవృద్ధం జలముచ్ఛ్వసితి యైస్తే జలోచ్ఛ్వాసాః॥ అ-పు॥ అధికమయిన జలము వీని చేత ఊరడిలును॥ జలస్య ఉచ్ఛ్వాసా ఇవ జలోచ్ఛ్వాసాః॥ శ్వస ప్రాణనే। జలములకు నిట్టూర్పు వంటివి॥ ౧॥ పరివహతి జలం యైస్తే పరీవాహాః॥ అ-పు॥ అధికమైన జలము ఈమార్గముల చేత ప్రవహించును॥ ౨॥ కూపకవిదారకశబ్దములు చెలమలు పిల్లనూతులు మొదలైన వాని పేళ్లు॥ స్వల్పాః కూపాః కూపకాః॥ అ-పు॥ అల్పములైన నూతులు॥ ౧॥ విదార్యంతే విదారకాః॥ అ-పు॥ దౄ విదారణే। త్రవ్వఁబడునవి॥ ౨॥

కూపకాస్తు విదారకాః॥ ౨౪౪॥

॥ నావ్యశబ్దము ఓడల చేత దాఁటఁదగిన నద్యాదుల పేరు॥ నావా తార్యం నావ్యం॥ అ-త్రి॥ ఓడచేత దాఁటఁదగినది॥ ౧॥

నావ్యం త్రిలింగం నౌతార్యే॥ స్త్రియాం నౌస్తరణిస్తరిః।

॥ నౌశబ్దము మొదలు ౩ ఓడల పేళ్ళు॥ నయతీతి నౌః॥ ఔ-సీ॥ ణీఞ్ ప్రాపణే। పదార్థములను గట్టుఁబొందించునది॥ నుద్యత ఇతి వా నౌః॥ నుద ప్రేరణే। ప్రేరేపింపఁబడునది॥ ౧॥ తరంత్యనయా నదీమితి తరణిః॥ ఇ-సీ॥ తరిశ్చ॥ ఇ-సీ॥ పా॥ తరీ॥ ఈ-సీ॥ శ్లో॥ తరీ షు తత్ర త్యమఫల్గుభాండమితిమాఘః। దీని చేత తరింతురు గనుక తరణి. తరియు॥ ౨॥ ౩॥

ఉడుపం తు ప్లవః కోలః

॥ ఉడుపాదిశబ్దములు ౩ తెప్ప పేళ్లు॥ ఉడవః ఆపః తాభ్యః పాతీత్యుడుపం॥ పా రక్షణే। ఉడువులనఁగా ఉదకములు- వానివలన రక్షించునది॥ ౧॥ ప్లవంత్యనేనేతి ప్లవః॥ ప్లవ గతౌ। దీని చేత దాటుదురు॥ ౨॥ కోలతి సంస్త్యాయతి కోలః॥ కుల సంస్త్యానే। తేలుచుండునది॥ ౩॥

స్రోతో౽oబుసరణం స్వతః॥ ౨౪౫॥

॥ స్వతః అంబుసరణం స్రోత ఇత్యుచ్యతే। తనంతట పారుచున్న ప్రవాహము స్రోతస్సనంబడును॥ స్వతః సరతీతి స్రోతః॥ స-న॥ సృ గతౌ। తనంతటఁ బోవునది॥ ౧॥

ఆతరస్తరపణ్యం స్యా

॥ ఆతరతరపణ్యశబ్దములు- ఓడనెక్కువానికిచ్చెడు కూలి పేళ్ళు॥ ఆతరంత్యనేనేతి ఆతరః॥ తౄ ప్లవనతరణయోః। దీని చేత దాటుదురు॥ ౧॥ పణ్యం మూల్యం- తరస్య తరణస్య పణ్యం తరపణ్యం। దాటుటకు మూల్యము తరపణ్యము॥ ౨॥

ద్ద్రోణీ కాష్ఠాంబువాహినీ।

॥ ద్రోణీకాష్ఠాంబువాహినీశబ్దములు దోనె పేళ్లు॥ ద్రవంత్యస్యాం జలమితి ద్రోణీ॥ ఈ-సీ॥ ద్రు గతౌ। దీనియందు జలము పోవును॥ ౧॥ అంబు వహతీత్యంబువాహినీ- కాష్ఠకృతా అంబువాహినీ కాష్ఠాంబువాహినీ॥ ఈ-సీ॥ కాష్ఠము చేతఁ జేయఁబడిన అంబువాహిని॥ ౨॥

సాంయాత్రికః పోతవణి

॥ సాంయాత్రికపోతవణిక్ఛబ్దములు- ఓడ బేరగాని పేళ్ళు॥ సముదితౌ నాం యాత్రా సంయాత్రా ద్వీపాంతరగమనం - సా ప్రయోజనమస్య సాంయాత్రికః। సంయాత్ర యనఁగా ద్వీపాంతరగమనము- అది ప్రయోజనముగాఁ గలవాఁడు॥ ౧॥ పవతే వాతేనేతి పోతః యానం తత్ప్రధానః వణిక్ పోతవణిక్॥ జ-పు॥ పోతమనఁగా కలము- అది ప్రధానముగాఁ గల వర్తకుఁడు॥ ౨॥

కర్ణధారస్తు నావికః॥ ౨౪౬॥

॥ కర్ణధారనావికశబ్దములు ఓడ నడిపెడివాని నామములు॥ శ్లో॥ కర్ణః శ్రోత్ర మరిత్రం చేతి భట్టః- కర్ణమరిత్రం ధరతీతి కర్ణధారః॥ ధృఞ్ ధారణే। కర్ణమనఁగా నోడ నడిపెడు తెడ్డు- దాన్ని ధరించినవాఁడు॥ ౧॥ నావా తరతి నావికః ఓడచేత దాటువాఁడు॥ ౨॥

నియామకాః పోతవాహాః

॥ నియామకపోతవాహాశబ్దములు ఓడ కంబము మీఁద నుండి కలము నడిపెడు వాని నామములు॥ నియచ్ఛంతి పోతం నియామకాః॥ అ-పు॥ యమ ఉపరమే। కలమును నియమించువారు॥ ౧॥ పోతం వహంతీతి పోతవాహాః॥ అ-పు॥ వహ ప్రాపణే। కలమును బొందించువారు॥ ౨॥

కూపకో గుణవృక్షకః

॥ కూపకగుణవృక్షకశబ్దములు ఓడమీద నెక్కెడు మ్రాఁకు స్తంభము పేళ్ళు॥ కాయతీతి కూపకః॥ కై శబ్దే। పతాకము చేత నించుక ంత ధ్వని గలిగినది॥ ౧॥ గుణేన రజ్జ్వా బద్ధో వృక్షః గుణవృక్షకః। త్రాడు చేత కట్టఁబడిన వృక్షము గుణవృక్షకము॥

నౌకాదండః క్షేపణీ

॥ నౌకాదండక్షేపణీశబ్దములు ఓడ నడిపెడు గడ పేళ్ళు॥ నౌకాయాః ప్రేరణదండో నౌకాదండః। నావను ప్రేరేపించు దండము॥ ౧॥ క్షిప్యతే నౌరనయేతి క్షేపణీ॥ ఈ-సీ॥ క్షిప ప్రేరణే। దీని చేత నోడ ప్రేరేపింపఁబడును॥ ౨॥

స్యాదరిత్రం కేనిపాతకః॥ ౨౪౭॥

॥ అరిత్రకేనిపాతకశబ్దములు- ఓడ గడిపెడు తెడ్డు పేళ్ళు॥ ఋచ్ఛతి నౌరనేనేత్యరిత్రం॥ ఋ గతౌ। దీని చేత నావ పోవును॥ ౧॥ కే జలే నిపాత్యంతే నానః అనేనేతి కేనిపాతకః॥ పత్ గతౌ। జల

అభ్రిః స్త్రీ కాష్ఠకుద్దాలః సేకపాత్రం తు సేచనమ్।
యానపాత్రం తు పోతో ఽబ్ధిభవే త్రిషు సముద్రియమ్॥ ౨౮॥

మందు ఓడలు దీనిచేత గడపఁబడును॥౨॥ *అభ్రి కాష్ఠకుద్దాల శబ్దములు లవణాదులు త్రొవ్వునట్టి మానిగుద్దలి పేళ్లు॥ అభ్రియతి లవణాదికమిత్యభ్రిః॥ఇ-స్త్రీ॥అభ్రిగతౌ। లవణాదికమును బొందించునది॥౧॥కాష్ఠేనకృతః కుద్దాలః కాష్ఠకుద్దాలః। మానిచేతఁ జేయఁబడిన గుద్దలి॥౨॥* సేకపాత్ర సేచన శబ్దములు ఓడలోఁ జొచ్చిన నీళ్లను వెళ్లఁజల్లెడి పాత్రము పేళ్ళు॥ సేకః సేచనం తస్య పాత్రం।నీళ్లు చల్లుటకు పాత్రము॥౧॥సిచ్యతే అనేన నౌకాజలమితి సేచనం* షిచిర్ క్షరణే। ఓడలో నీళ్లు దీనిచేతఁ జల్లఁబడును॥౨॥ *యానపాత్ర పోత శబ్దములు నడిచే కలమనెడి యోడ పేళ్ళు॥యానాయ పాత్రం యానపాత్రం । గమనమునకు యోగ్యమైన పాత్రము॥ ౧॥ పూయతే కాలక్రమేణేతి పోతః* పూయీ విశరణే। కాలక్రమమున వ్రక్కలై పోవునది॥ ౨॥ *సముద్రియ శబ్దము- సముద్రమునఁ బుట్టిన వస్తువు పేరు॥ సముద్రే భవం సముద్రియం॥ఆ-త్రి॥సముద్రమునందుఁ బుట్టినది॥ సముద్రియా ఆపః। సముద్రియో ముక్తామణిః। సముద్రియం లవణం । అని మూఁడు లింగములయందును వర్తించును॥౧॥

క్లీబే ఽర్ధనావం నావో ఽర్ధే ఽతీతనౌకే ఽతిను త్రిషు। త్రిష్వాగాధాత్ ప్రసన్నో ఽచ్ఛః కలుషో ఽనచ్ఛ ఆవిలః॥ ౨౯॥

*అర్ధనావ శబ్దము ఓడలో సగము పేరు॥అర్ధం నావః అర్ధనావం। నావలో సగము అర్ధనావము॥౧॥ *అతిను శబ్దము- ఓడను అతిక్రమించిన వస్తువు పేరు॥ నావమతిక్రాంతమతిను॥ఉ- త్రి॥నావనతిక్రమించినది॥౧ ॥ *ప్రసన్న శబ్దము మొదలు అగాధ శబ్దము వరకుం గల శబ్దములు మూఁడు లింగములయందును వర్తించును॥ *ప్రసన్న అచ్ఛ శబ్దములు నిర్మలమైన వస్తువు పేళ్ళు॥ ప్రసీదతీతి ప్రసన్నః * షద్లృ విశరణగత్యవసాదనేషు। ప్రకృష్టముగా మనస్సును బొందునది॥౧॥నచ్ఛ్యతి దృష్టిమిత్యచ్ఛః* ఛో ఛేదనే। దృష్టిని పీడించునది॥౨॥ *కలుషాది శబ్దములు ౩ కలఁగినదాని పేళ్ళు॥ కలతి మనః క్షిపతీతి కలుషః*కల కిల క్షేపే|మనస్సును పీడించునది॥౧॥నఅచ్ఛః-అనచ్ఛః- అచ్ఛము గానిది॥౨॥ఆసమంతాద్బిల్యతే ఇత్యావిలః*బిల భేదనే|వబయోరభేదః|అంతట భేదింపఁబడునది॥౩॥

నిమ్నం గభీరం గంభీరమ్

*నిమ్నాది శబ్దములు ౩ లోతైనదాని పేళ్ళు॥ ఖననాయ నితరాం మ్నాయతే అభ్యస్యత ఇతి నిమ్నం * మ్నా అభ్యాసే। త్రొవ్వుటకు మిక్కిలి యభ్యసింపఁబడునది॥ ౧॥ గమనే భియం రాతీతి గభీరం - గంభీరం చ* రా దానే।చొచ్చునపుడు మిక్కిలి భయమునిచ్చునది॥౨॥౩॥

ఉత్తానం తద్విపర్యయే॥ అగాధమతలస్పర్శే

*ఉత్తాన శబ్దము లోతుగానిదాని పేరు॥ఊర్ధ్వం తన్యతే ఉత్తానం*తను విస్తారే । ఊర్ధ్వమందు విస్తరింపఁబడునది॥ ౧॥ *అగాధ అతలస్పర్శ శబ్దములు మిక్కిలి లోతైనదాని పేళ్ళు॥ నాస్తి గాధః ప్రతిష్ఠా అస్య అగాధం*గాధృ ప్రతిష్ఠాలిప్సయోర్గ్రంథే చ। ప్రతిష్ఠ లేనిది అగాధము॥ ౧॥ నాస్తి తలస్పర్శః అధస్స్పర్శః అస్య అతలస్పర్శః। అడుగు ముట్టుట లేనిది॥౨॥

కైవర్తే దాశధీవరౌ॥ ౩౦॥

*కైవర్తాది శబ్దములు ౩ జాలరివాని నామములు॥ కేజలే వర్తంత ఇతి కేవర్తాః మత్స్యాదయః- తేషామయం హంతా కైవర్తః।జలమునందు వర్తించునట్టివి గనుక కేవర్తములనఁగా మత్స్యాదులు- వానిఁ జంపెడువాఁడు*కస్య జలస్య ఈః లక్ష్మీః-తయా వర్తతే ఇవ ర్తనం యస్య సః కైవర్తః। జలలక్ష్మి చేత వర్తనము గలవాఁడు॥౧॥విక్రయేణ మత్స్యాన్ దాశతి ద్యతి దాశ్నోతి వా దాశః*దాశృ దానే*దో అవఖండనే*దాశ హింసాయాం విక్రయముచేత మత్స్యాదులనిచ్చువాఁడుగాని-ఖండించువాఁడుగాని-పీడించువాఁడుగాని దాశుఁడు॥పా॥ సాంతో ఽప్యస్తి॥శ్లో॥కైవర్తభృత్యయోర్దాస ఇతి రుద్రః॥ ౨॥ ధత్తే మత్స్యాదీనితి ధీవరః * డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। మత్స్యాదులను ధరించువాఁడు॥౩॥

ఆనాయః పుంసి జాలం స్యాత్

*అనాయ జాల శబ్దములు వల పేళ్ళు॥ఆనీయంతే మత్స్యా అనేనేత్యానాయః*ణీఞ్ ప్రాపణే । దీనిచేత మత్స్యములు అంతటఁ బొందింపఁబడును॥౧॥జాలవద్గవాక్షవత్తిష్ఠతీతి జాలం । గవాక్షము వలెనుండునది*జలే క్షిప్యత ఇతి వా జాలం । జలమున వేయఁబడునది॥ ౨॥

చ్ఛణసూత్రం పవిత్రకమ్।

శణసూత్ర పవిత్రక శబ్దములు వలత్రాటి పేళ్ళు॥శణ ఆదానం - తస్య సూత్రం శణసూత్రం। మత్స్యాదులనీడ్చెడు సూత్రము శణసూత్రము- ఇది సకారాదియుఁ గలదు శణమయం సూత్రం శణసూత్రం।జనుముచేతఁ జేయఁబడిన సూత్రము॥౧॥ నిమజ్జత్స్యైన జలం పునాతీతి పవిత్రకం* పూఞ్ పవనే।మత్స్యముల బోఁగొట్టి యుదకమును పవిత్రముగాఁ జేయునది శ్లో॥శణసూత్రమయం రాజ్ఞో వైశ్యస్యావికసూత్రకం। అని మనువుచే జెప్పఁబడినది గనుక పవి

మత్స్యధానీకువేణీ స్యాత్

త్రకము ॥ ౨॥ *మత్స్యధానీకువేణీశబ్దములు మీనులబుట్టి పేళ్లు॥ మత్స్యాః ధీయంతే౽త్రమత్స్యధానీ॥ ఈ-సీ॥ • డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। మత్స్యములు దీనియందు ధరింపఁబడును॥ ౧॥ కుత్సితం వేణంతేఽనుత్సారితా అస్యామితి కువేణీ॥ ఈ-సీ॥* వేణృగతౌ। మత్స్యము దీనియందు కుత్సితముగా సంచరించును॥ ౨॥ *బడిశం మత్స్యబంధనశబ్దములు గాలము పేళ్లు॥ బలినః మత్స్యాన్ శ్యతీతి బడిశం॥ *శోతనూకరణే। బలముగల మత్స్యములను కృశముగాఁ జేయునది। లడయోరభేదః॥ ౧॥ మత్స్యాః బధ్యంతే౽నేన మత్స్యబంధనం॥ బధబంధనే। మత్స్యములు దీనిచేత బంధింపఁబడును॥ మత్స్యాః విధ్యంతే౽నేన తత్ మత్స్యవేధనం॥ వ్యధతాడనే। మత్స్యములఁ బీడించునది॥ పా॥ ౨॥

బడిశం మత్స్యబంధనమ్॥ ౨౫౧॥

పృథురోమా ఝషో మత్స్యో మీనో వైసారిణో౽ండజః। విసారశ్శకలీ

*పృథురోమాదిశబ్దములు ౮ సామాన్యముగా మత్స్యముల నామములు॥ ముఖదేశే పృథూని రోమాణ్యస్య పృథురోమా॥ న-పు॥ ముఖమునందు గొప్పరోమములుగలది॥ మత్స్యసామాన్యమునకు పేరుగనుక నీపృథురోమశబ్దము రోమములేని మత్స్యమునందును వర్తించును॥ ౧॥ ఝషతి హినస్తి బాలమత్స్యానితి ఝషః॥ ఝషహింసాయాం। బాలమత్స్యములను హింసించునది॥ ౨॥ మాద్యతి మాంసజిఘృక్షయా మత్స్యః॥ మదీ హర్షగ్లపనయోః। మాంసమును హరించునిచ్ఛచేత హర్షించునది॥ ౩॥ మీయతే ధీవరేణ మీనః॥ మీఙ్ హింసాయాం। జాలరివానిచేత హింసింపఁబడునది॥ మినోతి క్షిపతి జలమితి వా మీనః॥ డుమిఞ్ ప్రక్షేపణే। జలమును జల్లునది॥ ౪॥ విసరతీతి విసారీ-విసార్యేవ వైసారిణః॥ సృగతౌ। చరించునది గనుక విసారి-విసారియే వైసారిణము॥ ౫॥ అండాత్ జాయత ఇత్యండజః॥ జనీ ప్రాదుర్భావే। గుడ్డునఁ బుట్టునది॥ ౬॥ విచిత్రం సరతీతి విసారః॥ సృగతౌ। విచిత్రముగా చరించునది॥ ౭॥ మత్స్యానాం కవచప్రాయాః స్థూలాః త్వక్ శకలాః తద్యోగాచ్ఛకలీ॥ న-పు॥ పా॥ శకులీ॥ మత్స్యములకు కవచప్రాయమైస్థూలమైయుండెడు చర్మము శకలము-అదిగలిగినది శకలి॥ ౮॥ *గండకశకులార్భకశబ్దములు మీనుపిల్లల పేళ్లు॥ గడతి సించతి గండకః॥ గడసేచనే। నీళ్లు చల్లునది॥ ౧॥ శకులస్య అర్భకః శకులార్భకః। చేపపిల్ల శకులార్భకము॥ శకులో౽ర్భక ఇవ శకులార్భకః। పిల్లవంటి మీను శకులార్భకము॥ ౨॥

చాథ గండకశ్శకులార్భకః॥ ౨౫౨॥

సహస్రదంష్ట్రః పాఠీన

• సహస్రదంష్ట్రపాఠీనశబ్దములు వెయికోఱలుగల మీను పేళ్లు॥ సహస్రం దంష్ట్రాః అస్య సహస్రదంష్ట్రః। వెయికోఱలుగలిగినది॥ ౧॥ పాఠీం పృష్ఠమున్నయతీతి పాఠీనః। పాఠి-అనఁగా వీపు-దానిని ఎత్తిపట్టుకొని యుండునది॥ భక్ష్యతయా శాస్త్రే పఠ్యత ఇతి వా పాఠీనః॥ పఠవ్యక్తాయాం వాచి। శాస్త్రములయందు భక్ష్యముగా పఠింపఁబడినది॥ ౨॥

ఉలూపీ శిశుకస్సమౌ

•ఉలూపిశిశుకశబ్దములు శిశువలెచపలమైన-ఉలసమీను పేళ్లు॥ ఉత్ ఊర్ధ్వం లుంపతి భ్రమతీతి ఉలూపీ॥ లుప్ల్ ఛేదనే। ఊర్ధ్వముగా భ్రమించునది॥ ౧॥ చాపల్యాచ్ఛిశురివ శిశుకః। చాపల్యమున శిశువువంటిది॥ ౨॥ * నడమీనచిలిచిమశబ్దములు-౨ క్రాలుగనుపునతిరిగెడు మీనుఁ కుఁజే

నడమీనశ్చిలిచిమః

ళ్ళ। నడాఖ్యతృణె మీనః నడమీనః। నడమనుతృణవిశేషమందు సంచరించు మీనము॥ ౧॥ చీయతే లీయతే చిలిచిమః॥ చిఞ్ చయనే। లీఙ్ శ్లేషణే। అణగుచుండునది॥ ౨॥ *ప్రోష్ఠిశఫరీద్వయంభక్షయితురంతరుదరదాహకమత్స్యనామనీ॥ ప్రోష్ఠిశఫరీశబ్దములు భక్షించినవానికి పైత్యముఁజేసెడి మీను పేళ్ళు॥ ప్రోష్ఠతి పిత్తకృత్త్వాత్ ప్రోష్ఠీ॥ ఈ-సీ॥ •ప్రుష దాహే। పైత్యకారియగుటవలన దహించునది॥ ప్రకృష్టః ఓష్ఠః అస్యా ఇతి వా ప్రోష్ఠీ। అధికమైన పెదవి గలిగినది॥ ౧॥ శఫాన్ గతి సాధనావయవాన్ రిణాతి పీడయతీతి శఫరీ॥ ఈ-స్త్రీ॥ రిగతిశోషణయోః। శఫములనఁగా గొరిసెలు వానిని శీఘ్రగమనముచేత పీడించునది॥ ౨॥

ప్రోష్ఠీతు శఫరీద్వయోః॥ ౨౫౩॥

క్షుద్రాండమత్స్యసంఘాతః పోతాధాన

•క్షుద్రాండమత్స్యసంఘాత-పోతాధానశబ్దములు-౨ మీనుపిల్లలగుంపు పేళ్ళు॥ అండాదచిరనిర్గతా మత్స్యాః అండమత్స్యాః-క్షుద్రాశ్చ తే అండమత్స్యాశ్చ క్షుద్రాండమత్స్యాః-తేషాం సంఘాతః క్షుద్రాండమత్స్యసంఘాతః। క్షుద్రములును-అండమువలన నప్పుడు నిర్గతంబులునునైన మత్స్యముల యొక్క-గుంపు క్షుద్రాండమత్స్యసంఘాతము॥ ౧॥ పోతాః మత్స్యపోతాః ఆధీయంతే అస్మిన్నితి పోతాధానం॥ డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। మీనుపిల్లలు దీనియందుండును॥ ౨॥ * రోహితాదిశబ్దములు ౭ వేఱు వేఱుగా ౭ మత్స్య

మథో రోహితో

తోమద్గురశ్శాలో రాజీవశ్శకుల_స్తిమిః ॥ తిమింగిలాదయశ్చ

విశేషములనామములు॥ రోహితత్వాత్ రోహితః। ఎఱ్ఱనైయుండునది॥౧॥ జలేమజ్జతిమద్గురః॥ మునుఁగుటయందు జలమందుమునిఁగియుండునది॥౧॥ శలతిశీఘ్రంగచ్ఛతీతి శాలః॥ శలఆశుగమనే। శీఘ్రముగాఁబోవునది। అరుబుమీను॥౧॥ రాజీః పఙ్క్తిరస్త్యస్య రాజీవః। మత్స్యములవరుసగలిగినది। కొలువాసములనేమీను ॥౧॥ శక్నోతిగంతుం శకులః॥ శక్లృశక్తౌ। వేగిరముగాపోవుటకు శక్తమయినది। జెడిసమీను॥౧॥ తిమ్యతీతి తిమిః॥ ౯-పు॥ తిమష్టిమ ఆర్ద్రీభావే. ఆర్ద్రమైయుండునది ౧౦౦- యో- జనములనిడువుగలమీను॥౧॥ తిమింగిలతీతి తిమింగిలః॥ గౄనిగరణే। తిమిని మ్రింగునది॥౧॥ ఆదిశబ్దముచేత తిమింగిలగిలాదులుగ్రహింపఁబడుచున్నవి॥ తదుక్తం- రామాయణే ॥శ్లో॥ తిమింగిలగిలోప్యస్తి తద్గిలోప్యస్తి రాఘవేతి ** యాదో జలజంతుశబ్దములు జలజంతువులపేళ్లు ॥ యాంతీతి యాదాంసి॥ స-న॥ నిత్యబహువచనము॥ యాప్రాపణే।

అథ యాదాంసి జలజంతవః ।

చరించునవి * యతంతే బాలమత్స్యగ్రహణాయ తుమితి యాదాంసి॥ యతీప్రయత్నే। బాలమత్స్యములనుహింసించుటకొఱకు యత్నముచేయునవి॥౧॥ జలేజంతవః జలజంతవః ॥ఉ-పు॥ జలమందలి

తద్భేదాశ్శింశుమారోద్రశంకవో మకరాదయః ॥ ౨౦ ॥

జంతువులు॥౨॥** శింశుమారాదిశబ్దములు-౪- ఆజలజంతువులభేదములపేళ్లు ॥ శిశూన్మారయతీతి శింశుమారః॥ మృఙ్ ప్రాణత్యాగే। శిశువులనుజంపునది ॥ పా॥ శిశుమార ఇత్యపి కేచిత్। మొసలి ॥౧॥ ఉనత్త్యుద్రః॥ ఉందీక్లేదనే। క్లేదపెట్టునది। నీరుపిల్లి॥౧॥ శంకతే అస్మాల్లోకః శంకుః॥ ఉ-పు॥ శకిశంకాయాం। దీనిచేత లోకముశంకించును। నీరుపంది॥౧॥ ప్రాణిన ఏవ నేముఖం కిరతీతి మకరః॥ కౄవిక్షేపణే। ప్రాణులనుకబళించునప్పుడు ముఖమునువిదిలించునది॥ మాయాం కరోతీతి మకరః॥ డుకృఞ్ కరణే। మాయనుజేయునది। చొరమీను ॥౧॥ ఆదిశబ్దముచే జలహస్త్యాదులు

స్యాత్కుళీరః కర్కటకః

గ్రహింపఁబడుచున్నవి** కుళీర - కర్కటకశబ్దములు ఎండ్రకాయపేళ్ళు ॥ కౌభూమౌలీయత ఇతి కుళీరః। భూమియందణిఁగియుండునది ॥౧॥ కృణోతి జననీం కర్కటః॥ కృఞ్ హింసాయాం। పుట్టినప్పుడు తల్లినిజంపునది॥౨॥

కూర్మే కమఠకచ్ఛపౌ

**కూర్మాదిశబ్దములు ౩ తాఁబేటిపేళ్ళు॥ కుత్సితః ఊర్మిర్వేగః అస్య కూర్మః । ఊర్మియనఁగా వేగము కుత్సితమైనవేగముగలది॥శ్లో॥ ఊర్మిః స్త్రీపుంసయోర్వీచ్యాం ప్రకాశే వేగభంగయోరితి రభసః॥ కం జలం ఊర్వతీతి వా కూర్మః॥ ఊర్వీ హింసాయాం। జలమును జెఱుచునది॥౧॥ కేఉదకే మఠతీతి కమఠః॥ మఠనివాసే। జలమునందువసించునది॥ యజ్ఞాధ్వంకామ్యతే ఇతి వా కమఠః * కముకాంతౌ। యజ్ఞార్థమైకాంక్షింపఁబడునది ॥౨॥ కచ్ఛేన పుచ్ఛేన పిబతీతి కచ్ఛపః॥ పాపానే। పుచ్ఛముచేత పానముచేయునది॥ కచ్ఛమనూపదేశం క్షుద్రజంతుభక్షణేన పాతీతి వా కచ్ఛపః। జలప్రాయప్రదేశమును క్షుద్రజంతుభక్షణముచేత రక్షించునది॥౩॥

గ్రాహో వహారో

**గ్రాహావహారశబ్దములు- లావుకారముగా చుట్టుకొని ప్రాణిహింసచేయు మత్స్యముపేళ్లు॥ గృహ్ణాత్యేవనముం చరిప్రాణినమితి గ్రాహః॥ గ్రహఉపాదానే। ప్రాణులను బట్టివిడువనిది॥౧॥ అవహరతీత్యవహారః॥ హృఞ్ హరణే। ప్రాణులను హరించునది॥౨॥ **నక్రకుంభీరశబ్దములు-

నక్రస్తు కుంభీరో

ఏనుఁగును పట్టితినెడు జలజంతువుపేళ్ళు॥ నక్రామతీతి నక్రః॥ క్రముపాదవిక్షేపే। భూమియందు పాదవిక్షేపముచేయనిది ॥౧॥ కుంభినో గజాన్ ఈరయతీతి కుంభీరః॥ ఈరగతౌ। గజమును గ్రహించునది ॥౨॥

అథ మహీలతా ॥ ౨౧ ॥

**మహీలతాదిశబ్దములు ౩ ఎఱ్ఱపేళ్ళు॥ మహ్యాం లతేవతిష్ఠతీతి మహీలతా । భూమియందు లతవలెనుండునది॥౧॥ గండపదః శరీరగ్రంథయః తద్వత్పాదాః అస్య గండూపదః। గండులనఁగా శరీరముననున్న బుడుపులు-అవి పాదములుగాఁగలది॥౨॥ కించిచ్చలతీతి కించులకః। కించుకంతచలించునది ॥౩॥

గండూపదః కించులకః

నిహాకా గోధికా సమే

**నిహాకాగోధికాశబ్దములు నీరుఉడుము పేళ్ళు॥ నిజహాతి స్థలమితి నిహాకా॥ ఓహాక్ త్యాగే-భూమిని విడిచి నీళ్లయందుండునది॥౧॥ గుధతీతి గోధికా॥ గుధపరివేష్టనే। చుట్టుకొనియుండునది॥౨॥

రక్తపా తు జలూకాయాం స్త్రియాం భూమ్ని జలౌకసః ॥ ౨౨ ॥

**రక్తపాదిశబ్దములు -౩- జెలగపేళ్ళు॥ రక్తం పిబతీతి రక్తపా॥ పాపానే। రక్తమును పానముచేయునది॥౧॥ జలమోకః స్థానం యస్యాస్సా జలూకా। జలౌకసశ్చ॥ స-స్త్రీ॥ జలమే స్థానముగాఁగలిగినది గనుక జలూకము-జలౌకస్సు | జలౌకశ్శబ్దము సకారాంత స్త్రీలింగ నిత్యబహువచనము ॥౨॥౩॥

ముక్తాస్ఫోటః స్త్రియాం శుక్తిః

** ముక్తాస్ఫోట శుక్తిశబ్దములు ముత్యపుచిప్పపేళ్లు ॥ ముక్తాః స్ఫుటంత్యస్మాదితి ముక్తాస్ఫోటః॥ స్ఫుటవికసనే। ముత్యములు దీనివలన వికసించును ॥౧॥ శోకంత్యగ్రె

తిశుక్తిః॥ఇ-సీ॥శుకగతౌ। ముత్యములనుబుట్టించునది॥౨॥

శంఖస్స్యాత్కంబు రస్త్రియామ్।

*శంఖకంబుశబ్దములుశంఖనామములు॥శామ్యత్యశుభమనేనేతిశంఖః*అశుభములుదీనిచేతశమించును*శంసుఖంఖనతిజనయతీతిశంఖః*ఖనుఅవదారణే సుఖమునుబుట్టించునది॥౧॥కామ్యతేశుభార్థిభిరితికంబుః॥ఉ-ప్న॥కముకాంతౌ। శుభార్థులైననారి చేతకాంక్షింపబడునది॥౨॥

క్షుద్రశంఖాశ్శంఖనఖాః*శ్శంబూకా జలశుక్తయః॥౨౧౮॥

క్షుద్రశంఖశంఖనఖశబ్దములుగుల్లలపేళ్ళు॥క్షుద్రాశ్చతేశంఖాశ్చక్షుద్రశంఖాః॥అ-పు॥క్షుద్రములైనశంఖములు॥౧॥శంఖాఃనఖాఇవశంఖనఖాః।నఖములవంటిశంఖములు ॥*॥* శంబూకజలశుక్తిశబ్దములుకప్పచిప్పలపేళ్ళు॥శామ్యతిమఃఖంశంబూకాః॥ప్న॥ దుఃఖమునుశమింపజేయునది॥శ్లో॥శంబూకపిణ్యాకమథూకభేకాఇత్యమరమాలాయాం ॥ శంబూకాభిస్సహాపరిచయాన్నీయతేపామరీభిరితికాళిదాసః॥౧॥జలమాత్రాశ్శుక్తయఃజలశుక్తయః। జలసామాన్యమునందెల్లఁబుట్టునవి ॥౨॥

భేకేమండూకవర్షాభూశాలూరప్లవదర్దురాః।

*భేకాదిశబ్దములు- కప్పపేళ్ళు॥బిభేతిసర్పాద్భేకః*ఞిభీభయే।సర్పమువలనభయపడునది॥౧॥ మండతేశోభతేతటాకాదౌమండూకః*మడిభూషాయాం।తటాకాదులయందొప్పునది॥౨॥ వర్షాసుభవతీతివర్షాభూః॥ఊ-పు॥*భూసత్తాయాం।వర్షాకాలమునఁబుట్టునది ॥౩॥ శలతిఉత్ప్లుత్యగచ్ఛతీతి శాలూరః । శలగతౌ। గంతులువేయుచుచరించునది॥ పా॥సాదిరప్యస్తి ॥శ్లో॥ పరిసరకృకలాసస్యేదసాలూరసర్పాఇతిప్రయోగాత్ ॥౪॥ ప్లవతేప్లవః-ప్లుఙ్గతౌ। గంతులువేయుచుఁబోవునది ॥౫॥ శబ్దేనకర్ణౌదృణాతీతిదర్దురః-దౄవిదారణే । శబ్దముచేతచెవులనుబ్రకటించునది॥

శిలీగండూపదీ

**శిలీగండూపదీశబ్దములుఆఁడవఱ్ఱపేళ్ళు॥ శిలతీతిశిలీ॥ఈ-సీ॥శిలగతౌ।పోవునది*శిలతిమృదమితిశిలీ-శిలఉంఛే।మృత్తునుభక్షించునది॥౧॥గండూపదస్యస్త్రీగండూపదీ ॥ఈ-సీ॥ గండూపదముయొక్కస్త్రీగండూపది॥౨॥

భేకీవర్షాభ్వీ

*భేకీవర్షాభ్వీశబ్దములు-ఆఁడుకప్పపేళ్ల॥ భేకస్యస్త్రీ భేకీ। భేకముయొక్కస్త్రీభేకి॥౧॥ వర్షాభ్వాఃస్త్రీవర్షాభ్వీ॥ఈ- సీ॥వర్షాభువుయొక్కస్త్రీవర్షాభ్వి॥౨॥

కమఠీడులిః॥౨౨౯॥

*కమఠీడులీశబ్దములుఆఁడుతాఁబేటిపేళ్ల॥కమఠస్యస్త్రీకమఠి।కమఠముయొక్కస్త్రీకమఠి॥౧॥ డులతీతిడులిః॥పా॥డులిః॥ఇ-సీ॥డులఉత్క్షేపే । జలమునుజల్లునది॥౨॥

మద్గురస్యప్రియా శృంగీ

మద్గురస్యజలాంతర్మకరస్యప్రియాశృంగీత్యుచ్యతె । శృంగీశబ్దముమద్గురమనుమీనుయొక్కపెంటిపేరు॥ శృణాతీతిశృంగీ॥ఈ-సీ॥ శౄహింసాయాం। హింసించునది॥౧॥

దుర్నామాదీర్ఘకోశికా

దుర్నామాదీర్ఘకోశికాశబ్దములుపనుగుజెలగపేళ్లు॥దుష్టంనామనమనమస్యాదుర్నామా॥ఆ-సీ॥ ణముప్రహ్వత్వేశబ్దేచ । దుష్టమైననమనగలది॥౧॥దీర్ఘముగలిగినది* దుర్నిందితంనామఅస్యాఇతిదుర్నామా॥న-సీ॥ దుష్టమైననామముగలది॥౧॥దీర్ఘకోశాతక్యాకారత్వాత్ దీర్ఘకోశికా।నిడువుబీరకాయవంటిదేహముగలది॥౨॥

జలాశయోజలాధార*స్తత్రాగాధజలేహ్రదః॥౨౩౦॥

* జలాశయజలాధారశబ్దములునీరుండెడుతావుపేళ్ళు॥జలమాశేతేత్రజలాశయః- శీఙ్స్వప్నే । జలముదీనియందుండును॥౧॥జలస్యఆధారఃజలాధారః। జలమునకుస్థానము॥౨॥*హ్రదశబ్దము- అగాధజలాశయముపేరు॥హ్రాదతేకల్లోలైర్హ్రదః* హ్రాదఅవ్యక్తేశబ్దే।కల్లోలములచేనవ్యక్తముగామ్రోయునది॥౧॥

ఆహావస్తునిపానంస్యాదుపకూపజలాశయే।

* ఆహావనిపానశబ్దములునూఁతియొద్దపశ్వాదులునీళ్ళుద్రాగుటకైపాషాణాదులచేఁగట్టినతొట్టిపేళ్ళు॥ ఆహూయంతేపశవోత్రేత్యాహావః* హ్వేఞ్స్పర్ధాయాంశబ్దేచ । దీనియందుపశువులుపిలువఁబడును॥౧॥నియతంపిబంతిజలంపశవోత్రనిపానం* పాపానే। నియతమగాపశువులుదీనియందుపానముచేయును॥౨॥

పుంస్యేవాంధుః ప్రహిఃకూపఉదపానంతుపుంసివా॥౨౩౧॥

అంధుశబ్దముమొదలుర- నూఁతిపేళ్ళు॥ జనాఃఅనేనఅనంతీత్యంధుః॥ఉ-పు॥ అనప్రాణనే। జనులుదీనిచేతబ్రతుకుదురు॥౧॥ ప్రకృష్టంగ్రహీయతేజలమస్మాదితిప్రహిః॥ఇ-పు॥హృఞ్హరణే । ప్రకృష్టముగాజలముదీనివలనగ్రహింపఁబడును జలంప్రజహాతివాప్రహిః- ఓహాక్త్యాగే। మిక్కిలిజలమునిచ్చునది॥౨॥ కుత్సితాఃకోర్వ్యాఆపఃఅస్మిన్నితికూపః। కుత్సితములైనయుదకములుగానిభూమిసంబంధములైనయుదకములుగానిదీనియందుఁగలవు॥౩॥ఉదకంపీయతేఅస్మాదుదపానం॥ అ- ప్న॥ ఉదకముదీనివలన పానముచేయఁబడును॥౪॥

నేమిస్త్రికాస్య పీనాహోముఖబంధనమస్యయ. త్। పుష్కరిణ్యాం తు ఖాతం స్యా దఖాతం దేవఖాతకం॥ ౨౬ ౨॥ పద్మాకరస్తటాకో స్త్రీ) కాసారస్సరసీ సరః వేశంతః పల్వలం చాల్పసరో వాపీతుదీర్ఘికా॥ ౨౬ ౩॥ ఖేయంతుపరిఖా ధారస్త్వంభసాం యత్ర ధారణం। స్యాదాలవాలమావాలమావాపో థనదీసరిత్॥ ౨౬ ౪॥ (కూలం కషానిర్ఝరిణీ రోధోవక్రా సరస్వతీ) తరంగిణీ శైవలినీ తటినీ హ్రాదినీ ధునీ। స్రోతస్వినీ ద్వీపవతీ స్రవంతీ నిమ్నగా పగా॥ ౨౬ ౫॥ గం గావిష్ణుపదీ జహ్నుతనయా సురని

*నేమిత్రికాశబ్దములు లోతైననూతియందు నీళ్లెత్తుటకు నూతిసమీపమున నుంచిన రాట్నము-ఏతము మొదలైన దారుయంత్రము పేళ్ళు॥నీయతే జలమనేనేతి నేమిః॥ఇ- స్త్రీ॥ణీఞ్ ప్రాపణే। దీనిచేత జలము పొందింపఁబడును॥౧॥ త్రయః అవయవాః అస్య త్రికా। మూఁడవయవములు గలిగినది। త్రికాశబ్దసాహచర్యమువలన నేమిశబ్దము స్త్రీలింగము॥౨॥

పీనాహశబ్దము ౧ ఇటికె మొదలైనవాని చేతఁగట్టఁబడిన నూఁతి వాయికట్టు పేరు॥ అనఁగా హంసపాది మొదలైనవి॥ పినహ్యతే ఇష్టకాభిరితి పీనాహః॥ ణహబంధనే। ఇటికెలు మొదలైనవాని చేతఁగట్టఁబడినది॥౧॥ *పుష్కరిణీ ఖాతశబ్దములు నలుచదరముగాత్రొవ్వఁబడిన బావి పేళ్ళు॥ పుష్కరం జలం తద్యోగాత్పుష్కరిణీ॥ ఈ- స్త్రీ॥ పుష్కరమనఁగా జలము- అది గలిగినది॥౧॥ ఖన్యత ఇతి ఖాతం। ఖను అవదారణే। త్రొవ్వఁబడునది॥౨॥* అఖాత దేవఖాతకశబ్దములు దేవతల చేత త్రొవ్వఁబడిన పుణ్యతీర్థముల పేళ్ళు॥ న ఖన్యత ఇత్యఖాతం। మనుష్యుల చేత త్రొవ్వఁబడనిది॥ ౧॥ దేవైః ఖన్యత ఇతి దేవఖాతకం। దేవతల చేత త్రొవ్వఁబడినది॥ ౨॥* పద్మాకర తటాకశబ్దములు ౨ తామరలుగల చెరువు పేళ్ళు॥ పద్మానాం ఆకరః పద్మాకరః॥ పద్మములకు ఉనికిపట్టు॥ తటాన్యకతీతి తటాకః॥ అ- పు॥ *అక అగ కుటిలాయాంగతౌ। గట్టును కుటిలముగా పొందియుండునది॥౨॥ తడతఇతి తడాగః॥ తడ ఆఘాతే। గట్టును గొట్టునది॥౨॥* కాసారాదిశబ్దములు ౩ కొలని పేళ్ళు॥ కాసతఇతి కాసారః॥ కాసృశబ్దే। మ్రోయునది॥ కంజలం ఆసరత్యత్రేతి కాసారః॥ సృగతౌ। జలము దీనియందుఁబొందును॥౧॥ సరతి ప్రవహతీతి సరః॥ స- న॥ సరసీ చ॥ ఈ- స్త్రీ॥ సృగతౌ। ప్రవహించునది సరస్సు సరసియును॥౨॥౩॥ పద్మాకరాదులు ౯ను- ఏకార్థములనికొందరు॥* వేశంతాదిశబ్దములు ౩ పడియల పేళ్లు॥ విశంతి మహిషాదయః అత్ర వేశంతః॥ *విశ ప్రవేశనే। మహిషాదులు దీనియందు ప్రవేశించును॥౧॥ పలంతి మహిషాదయో త్ర పల్వలం॥ పలగతౌ। మహిషాదులు దీనియందు చలించును॥౨॥ అల్పంచ తత్ సరశ్చ అల్పసరః॥ స- న॥ అల్పమైన సరస్సు॥ ౩॥ *వాపీ దీర్ఘికాశబ్దములు దొడ్డబావి పేళ్లు॥ ఉప్యంతే పద్మాదయః అత్ర వాపీ॥ ఈ- స్త్రీ॥ *టువప్ బీజసంతానే। పద్మాదులు దీనియందు మొలవ పెట్టబడును॥ వారి పీయతే అత్ర వాపీ॥ పాపానే। దీనియందు జలము పానము జేయఁబడును॥౧॥ దీర్ఘైవ దీర్ఘికా। దీర్ఘమైనది॥ ౨॥ *ఖేయ పరిఖాశబ్దములు అగడ్త పేళ్లు॥ ఖన్యత ఇతి ఖేయం॥ ఖను అవదారణే। త్రొవ్వఁబడునది॥౧॥ పరితః ఖన్యత ఇతి పరిఖా। అంతట త్రొవ్వఁబడునది॥ ౨॥* ఆధారశబ్దము కట్టగట్టి నీళ్లనిలిపియున్న మడుగు పేరు॥ ఆధ్రియతే జలమత్ర ఆధారః- ధృధారణే। జలము దీనియందు ధరింపఁబడును॥౧॥ * ఆలవాలాదిశబ్దములు ౪ చెట్టుపాది పేళ్లు॥ ఆలూయతే ఖన్యత ఇత్యాలవాలం లూఞ్ ఛేదనే। త్రొవ్వఁబడునది॥౧॥ ఆవలతే జలమత్రేత్యావాలం॥ వలసంచలనే। ఉదకము దీనియందు కొంచెము కదలుచుండును॥౨॥ ఆసమంతాదుప్యతే న్యస్యతే జలమత్ర ఆవాపః॥ టువప్ బీజసంతానే। దీనియందు నీళ్లు అంతట నిలుపఁబడును॥౩॥* నద్యాదిశబ్దములు ౧౭ నదుల పేళ్లు॥ నదతీతి నదీ॥ ఈ- స్త్రీ॥ ణద అవ్యక్తే శబ్దే। మ్రోయునది॥౧॥ సరతీతి సరిత్॥ త- స్త్రీ॥ సృగతౌ। ప్రవహించునది॥౨॥ తరంగాః అస్యాం సంతీతి తరంగిణీ। అలలు గలిగినది॥౩॥ శైవలమస్యా అస్తీతి శైవలినీ। నాచుగలిగినది॥౪॥ తటమస్యా అస్తీతి తటినీ॥ దరులుగలిగినది॥౫॥ హ్రాదః అవ్యక్తశబ్దః అస్యామస్తీతి హ్రాదినీ। అవ్యక్తశబ్దము గలిగినది॥ ౬॥ ధునోతి వాతేన ధునీ- ధూఞ్ కంపనే। వాయువు చేత కంపించునది॥౭॥ స్రోతః అస్యా అస్తీతి స్రోతస్వినీ। తనంతట ప్రవహించునది॥౮॥ ద్వీపాః అస్యాం సంతీతి ద్వీపవతీ। ద్వీపములు గలిగినది॥ ౯॥ గిరిభ్యః స్రవతీతి స్రవంతీ *స్రు స్రవణే। పర్వతముల వలన స్రవించునది॥ ౧౦॥ తరంగిణ్యాదిశబ్దములు॥ ఈ- స్త్రీ॥ నిమ్నం గచ్ఛతీతి నిమ్నగా। గమ్ల్ గతౌ। పల్లమును గూర్చి పోవునది॥ ౧౧॥ అపాం సమూహః ఆపం తేన గచ్ఛతీత్యాపగా। ఉదకసమూహము ఆపము- దానిచేతఁబోవునది॥ ౧౨॥ * గంగాదిశబ్దములు ౮ భాగంగ పేళ్ళు॥ హరిచరణాత్ గాం భూమిం గతా గంగా- గమ్ల్ గతౌ।

హరిపాదము వలన భూమిని బొందినది *హరోత్తమాంగాద్భూమిం గతా గంగా। హరశిరస్సువ

మ్నగా। భాగీరథీ త్రిపథగా త్రిస్రోతా భీష్మసూరపి ॥౨౬౬॥

లనభూమినిబొందినది ॥ ౧ ॥ విష్ణుపదోద్భవా విష్ణుపదీ ॥ ఈ సీ ॥ విష్ణుపాదమునఁబుట్టినది ॥ ౨ ॥ జహ్నోస్తనయా జాహ్నవీ । జహ్నుమహామునియొక్క చెవులయందుఁబుట్టినది ॥ ౩ ॥ సురాణాం నిమ్నగా సురనిమ్నగా । సురలయొక్కనది ॥ ౪ ॥ భగీరథేన రాజ్ఞా భూలోకమవతారితేతి భాగీరథీ ॥ ఈ-సీ ॥ భగీరథుండనెడు రాజుచేత భూలోకమునకుఁ దేఁబడినది ॥ ౫ ॥ స్వర్గమర్త్యపాతాళమార్గేషు త్రిషు గచ్ఛతీతి త్రిపథగా గమ్ల్ గతౌ । స్వర్గమర్త్యపాతాళమార్గములయందు మూఁటియందును బోవునది ॥ ౬ ॥ త్రీణి స్రోతాంసి యస్యాస్సా త్రిస్రోతా ॥ స-సీ ॥ మూఁడు ప్రవాహములు గలది ॥ ౭ ॥ భీష్మం సూతే ఇతి భీష్మసూః ॥ ఊ-సీ ॥ షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే । భీష్ముని గన్నది ॥ ౮ ॥

కాళిందీ సూర్యతనయా యమునా శమనస్వసా

* కాళిందీశబ్దము మొదలు ౪ యమునానది పేళ్ళు ॥ కళిందపర్వతాజ్జాతా కాళిందీ ॥ ఈ-సీ ॥ కళిందపర్వతమువలనఁ బుట్టినది ॥ ౧ ॥ సూర్యస్య తనయా సూర్యతనయా । సూర్యుని కూఁతురు ॥ ౨ ॥ యమేన సహ జాతా యమునా । యమునితోఁ గూడఁ బుట్టినది ॥ ౩ ॥ శమనస్య యమస్య స్వసా శమనస్వసా ॥ ఋ-సీ ॥ యముని చెల్లెలు ॥ ౪ ॥

రేవా తు నర్మదా సోమోద్భవా మేఖలకన్యకా ॥౨౬౭॥

* రేవాదిశబ్దములు ౪ నర్మదానది పేళ్ళు ॥ రేవతే రేవా । రేవృ ప్లవగతౌ । దాటులుగాఁ బోవునది ॥ ౧ ॥ నర్మ కేళిం దదాతీతి నర్మదా - డుదాఞ్ దానే । నర్మమనఁగాఁ గ్రీడ - దానినిచ్చునది ॥ ౨ ॥ సోమవంశజేన పురూరవసా భువం ప్రత్యవతారితా సోమోద్భవా । సోమవంశమునఁ బుట్టిన పురూరవుఁడను రాజుచేత భూమికిఁ దేఁబడినది ॥ ౩ ॥ మేఖలపర్వతప్రభవత్వాన్మేఖలకన్యకా । మేఖలపర్వతమునఁ బుట్టుటవలన మేఖలకన్యక ॥ ౪ ॥

కరతోయా సదానీరా

* కరతోయా సదానీరా శబ్దములు గౌరీవివాహకాలమున ధారవోయునపుడీశ్వరుని హస్తమువలనఁ బుట్టిననది పేళ్ళు ॥ ఈశ్వరకరతోయాజ్జాతా కరతోయా । ఈశ్వరుని హస్తమువలనఁ బుట్టినది ॥ ౧ ॥ సదా నీరమస్యామితి సదానీరా । ఎల్లప్పుడు జలము దీనియందు గలదు ॥ ౨ ॥

బాహుదా సైతవాహినీ

బాహుదా సైతవాహినీ శబ్దములు బాహుదానది పేళ్లు ॥ లిఖితనామ్న ఋషేః ఛిన్నబాహ్వోః బాహుదానాత్ బాహుదా । లిఖితుఁడను ఋషి - శంఖుఁడను ఋషి యాశ్రమమునందు అతఁడు లేనపుడు ఫలమును భక్షించిన యపరాధమునకై అతని యాజ్ఞవలన ప్రద్యుమ్నుఁడను రాజుచేతఁ జేతులు గోయించుకొని తనయందు స్నానము సేయఁగా నా లిఖిత ఋషికి బాహువుల నిచ్చినది గనుక బాహుద * బహుదేన కార్తవీర్యార్జునేన అవతారితా బాహుదా । బహుప్రదుఁడైన కార్తవీర్యార్జునుని చేతను భూమికిఁ దేఁబడినది ॥ ౧ ॥ సితమంబు వహతీతి సితవాహినీ - సితవాహిన్యేవ సైతవాహినీ ॥ ఈ-సీ ॥ తెల్లని జలమును వహించునది సైతవాహిని ॥ ౨ ॥

శతద్రుస్తు శితద్రుస్స్యాత్

* శతద్రు శితద్రు శబ్దములు వసిష్ఠునికి వెఱచి నూఱుపాయలై ప్రవహించిననది పేళ్లు ॥ పుత్రశోకార్తం కంఠే శిలాం బధ్వా ప్రవిష్టం వసిష్ఠం దృష్ట్వా శతధా ద్రుతా శతద్రుః ॥ ఉ-సీ ॥ పుత్రశోకదుఃఖతుఁడై కంఠంబున రాయి గట్టుకొని తనయందు దిగిన వసిష్ఠుని జూచి నూఱు విధములుగా ప్రవహించినది ॥ ౧ ॥ శితం తీక్ష్ణం ద్రుతా శితద్రుః ॥ ఉ-సీ ॥ ద్రు గతౌ । తీవ్రముగా ప్రవహించునది ॥ ౨ ॥

విపాశా తు విపాట్ స్త్రియామ్ ॥౨౬౮॥
శోణో హిరణ్యవాహస్స్యాత్

* విపాశా విపాట్ శబ్దములు విపాశానది పేళ్ళు ॥ పుత్రశోకాత్ పాశం బధ్వా ప్రవిష్టం వసిష్ఠం పాశాద్విమోచితవతీతి విపాశా - విపాట్ చ ॥ శ-సీ ॥ పుత్రశోకమువలన పాశబద్ధుఁడై తనయందు ప్రవేశించిన వసిష్ఠుని పాశములవలన విడిపించినది ॥ ౨ ॥ * శోణ హిరణ్యవాహ శబ్దములు శోణమనెడు నదము పేళ్లు ॥ శోణతీతి శోణః - శోణృ వర్ణగత్యోః । ప్రవహించునది * శోణవర్ణాద్వా శోణః ॥ ఎఱ్ఱని కాంతి గలది ॥ ౧ ॥ హిరణ్యం వహతీతి హిరణ్యవాహః - వహ ప్రాపణే । హిరణ్యమును వహించునది ॥ ౨ ॥

కుల్యాల్పా కృత్రిమా సరిత్ ।

* కుల్యా శబ్దము మనుష్యులచేత త్రవ్వఁబడి కొంచెమైన కాలువ పేరు ॥ కోలతి సంస్త్యాయతీతి కుల్యా - కుల సంస్త్యానే । వ్యాపించునది ॥ ౧ ॥

శరావతీ వేత్రవతీ చంద్రభాగా సరస్వతీ ॥౨౬౯॥ (గోదావ

శరావతి శబ్దము మొదలు ౫ వేరువేరుగా నైదు నదుల పేళ్ళు ॥ శరాః తృణవిశేషాః అస్యామితి శరావతీ ॥ ఈ-సీ ॥ శరమనఁగా ఱెల్లు - అది గలిగినది ॥ ౧ ॥ వేత్రయోగాద్వేత్రవతీ ॥ ఈ-సీ ॥ పేపతీఁగెలు గలది ॥ ౧ ॥ చంద్రభాగాభ్యాం శైలాభ్యాం ప్రభవతి చంద్రభాగా । చంద్రభాగములనెడు పర్వతముల

రేఖీచరథీకృష్ణా వేణీ చగౌతమీ (కావేరీస రితోన్యాశ్చ

వలనఁబుట్టినది* చంద్రస్యభాగతోన్యస్తాచంద్రభాగా। చంద్రునియొకకిభాగమునబుట్టినదని కొందఱు॥ పా॥చాంద్రభాగా॥౨॥సరాంసిఅస్యాంసంతీతిసరస్వతి॥ఈ, సీ।సరస్సులుదీనియం దుఁగలవు॥౩॥కవేరపర్వతాత్ప్రభవతీతికావేరీ॥ ఈ- సీ॥ కవేరమనెడుపర్వతమునఁబుట్టిన ది* కవేరస్యరాజ్ఞోపత్యం స్త్రీకావేరీ। కవేరుఁడనురాజుకూఁతురు॥౯॥అన్యాశ్చ- అన్నందు న- కృష్ణవేణీ-గోదావరి-సరయువు మొదలైనవి-సరిత్తులనంబడును

సంభేదస్సింధుసంగ మః॥

* సంభేదశబ్దమునదులతోనదులుగాని- నదులుసముద్రముతోఁగానికూడుటపేరు॥ సంభిద్యం తెసంగచ్ఛంతెనద్యోత్రపరస్పరమితిసంభేదః* భిదిర్ విదారణే। నదులుపరస్పరముదీనియం దుసంగతములౌను॥ ౧॥

ద్వయోఃప్రణాలీప యసఃపదవ్యాం

ప్రణాళీశబ్దము- మేడలయందును దేవాలయములయందును. నీళ్ళువె ళ్ళుటకై యుంచినగోముఖము మొదలైనజలమార్గము పేరు॥ప్రణలత్యంభోనయాప్రణాళీ॥ ఈ- ప్స॥ ణలగతౌ।దీనిచేతజలముపోవును।ప్రణాల్యతెబధ్యతఇతిప్రణాళీ*ణలబంధనే।పాషాణా దులచేతఁగట్టఁబడునది*

త్రిషుతూత్తరా॥౨౦

త్రిషూత్తరా- ఈముందుచెప్పఁగలదావికసారవశబ్దములు-మూఁడు లింగములయందును వర్తించును* దావికసారవశబ్దములువరుసగా దేవికానదియందును- సర యూనదియందునుబుట్టినవస్తువులపేళ్ళు॥

దేవికాయాంసర య్వాంచభవే దావి కసారవౌ।

దేవికాయాంభవో దావికః। దేవికానదియందుఁబు ట్టినది॥౧॥సరయ్వాంభవస్సారవః। సరయూనదియందుఁబుట్టినది॥ ౨॥

సౌగంధికంతుకల్హా రం

*సౌగంధికకల్హారశబ్దము లు- ఇంచుకయెరుపును తెలుపునుకలిగిమిక్కిలిపరిమళముగలిగియుండెడుకలువపేళ్ళు॥ సుగంధః ప్రయోజనమస్యసౌగంధికం। సుగంధము ప్రయోజనముగాఁగలిగినది॥ ౧॥ కేజలేహ్లాదతేకల్హా రం।జలమందుసంతోషించునది॥ ౨॥

హల్లకంరక్తసం ధ్యకమ్॥౨౧॥

*హల్లకరక్తసంధ్యకశబ్దములు చెంగల్వపేళ్ళు॥ హ్లాదయతీ తిహల్లకం*హ్లాదీసుఖేచ। సంతోషముచేయునది* హల్లతిభ్రమరోవాత్రహల్లకం* హల్ల భ్రమణే। దీనియందుతుమ్మెదతిరుగును॥ ౧॥ సంధ్యావద్రక్తంరక్తసంధ్యకం। సంధ్యవలెరక్తవ ర్ణమైనదిరక్తసంధ్యకము। ఇవార్థమునందు- కప్రత్యయము॥౨॥

స్యాదుత్పలంకువ లయ

ఉత్పలకువలయశబ్దములు సామాన్యముగాకలువపేళ్ళు॥ ఉత్ ఊర్ధ్వంపలతిగచ్ఛతీత్యుత్పలః* పలగతౌ। ఊర్ధ్వమునుబొందునది॥౧॥కౌవలతఇతికువలయం*వలసంవరణే। భూమియందు చుట్టుకొనియుండునది* కుత్సితోబహిర్వలయఃపత్రసంవేష్టనమత్రేతివాకువలయం। కుత్సిత మైనపత్రవలయముగలిగినది॥౨॥ ఉత్పలకువలయశబ్దములు సామాన్యముగా- ఉత్పలవాచకములైనను - విశేషములైన నీలోత్పలాదులయందునువర్తించును॥శ్లో॥కువలయమిందీవరంచనీలాబ్జం- అనిఅమరమాలయందును।. శ్లో॥ కువలయద ళశ్యామోప్యంగందధత్పరిధూసరం- అనిమాలతీమాధవీయమందునునీలోత్పలవాచకముగా ప్రయోగింపఁబడియున్న ది- ఉత్పలశబ్దముపద్మకుముదముల రెంటియందునువర్తించును॥ అరవిందంనాళోత్పలంఅనిపద్మవాచకముగాముందు చెప్పఁబడుచున్నది- కేవలమైనఉత్పలశబ్దము- ఇందీవరాదులఁజెప్పినట్లుపద్మమునుంజెప్పదు- అదియెట్లన్నను- ధాన్యశబ్ద ము సామాన్యముగా సకలధాన్యవాచకమైనను - కేవలధాన్యశబ్దము కలమాదులంజెప్పినట్లుముద్గాదులంజెప్పదు॥

మథనీలాంబుజన్మచ। ఇందీవరంచనీలేస్మిన్

నీలాంబుజన్మేందీవరశబ్దములునల్లగలువపేళ్ళు॥అంబునిజన్మఅస్యేత్యంబుజన్మ - నీలంచతత్ అంబుజన్మచనీలాంబుజన్మ॥న-స॥ నీళ్లయందుజన్మముగలిగినదిఅంబుజన్మమునీలమైనఅంబుజన్మ మునీలాంబుజన్మము॥౧॥ఇందతీతిఇందిర్లక్ష్మీః తయావ్రియతఇతిఇందీవరం వృఞ్ వరణే। ఐశ్వర్యయుక్తురాలుగనుక- ఇందియనఁగాలక్ష్మి-ఆమె చేతవరింపఁబడునది* ఇంద్రియాణివృ ణోతీతివాఇందీవరం* వృఞ్ వరణే। ఇంద్రియములను సంతోషము చేతఁ గప్పునది॥ ౨॥

సితేకుముదకైరవే॥ ౨౨॥

*కుముదకైరవశబ్దములు తెల్లగలువపేళ్ళు॥ కౌమోదతఇతికుముదం * ముదహర్షే-భూమి య దుమోదించునది॥ ౧॥ కేరౌతీతి కేరవః- హంసః- తస్యేదంప్రియమితికైరవం। జలమం దుఁబలుకునదిగనుక కేరవమనఁగా హంస- దానికిప్రియమైనది॥౨॥

శాలూకమేషాంకం దస్స్యాత్

శాలూకశబ్దము- ఈకలువమొదలయినవానిదుంపపేరు॥శలతే శాలూకం శలసంవరణే। చు ట్టుకొనియుండునది॥౧॥

వారిపర్ణీతుకుం భికా

* వారిపర్ణీకుంభికాశబ్దములునాఁచుపేళ్లు। వారిణిపర్ణయోగాత్ వారిపర్ణీ॥ ఈ సీ॥జలమందుపర్ణముకలిగినది॥౧॥ కేనజలేనఉభ్యతఇతికుంభికా* ఉభపూ రణే। జలము చేతపూర్ణమగునది॥

జలనీలీతుశైవాలశై

*జలనీలీశబ్దముమొదలు౩ పాఁచిపేళ్లు॥జలేనీలీవభాతీతిజల

వలె

నీలీ। జలమందునీలివలెనుండునది॥ ౧॥ జలేశేతేశైవాలం శేవలంచ. శీఙ్ స్వప్నే । జలమందుం డునది॥ పా॥ శేవలమనియునుపాఠముగలదు॥ శ్లో॥ అఘటయన్మదనస్యసరోగృహేశరదసా వభిషేకమహోత్సవం। రుచిరరూప్యసితైరివసారసైస్సకలశేకలశేవలమాలికే। అనికప్పి కాభ్యుదయయమకమునంబుఁజెప్పఁబడియున్నది॥ ౧॥ ౨॥

కుముద్వతీ॥ ౨౩॥ కుముదిన్యాం నళిన్యాంతుబిసినీప ద్మినీముఖం।

కుముద్వతీకుముదినీశబ్దములుకుముదములుగలదేశమునకైనను- సరస్సునకైనను తెల్లకలువతీగె కైననుపేళ్లు। కుముదాన్యస్యాస్సంతీతికుముద్వతీ॥ ఈ. సీ॥ కుముదినీచ॥ ఈ. సీ- కుముదములు గలది॥ ౧॥ ౨॥ నళినీశబ్దముమొదలు౩పద్మములుగలదేశమునకుఁగానిపద్మసమూహమునకుఁగానితా మరతీగెకుగాని పేళ్లు॥ నళంపద్మమస్యామస్తీతినళినీ॥ ఈ. సీ॥ నలమనఁగాపద్మము- అదిగలిగిన ది। నళను బ్జేనళోనళఇతిరుద్రః॥ ౧॥ బిసమస్యామస్తీతిబిసినీ॥ ఈ. సీ॥ తామరతూండ్లుగలిగి నది॥ ౨॥ పద్మమస్యామస్తీతిపద్మినీ। పద్మములుగలిగినది॥ ౩॥ ముఖమన్నందునకమలినీఅబ్జినీసరో

వాపుంసిపద్మంనళిన మరవిందమహో త్పలం॥ ౨౪॥ సహ స్రపత్రంకమలంశత పత్రంకుశేశయం।

జిన్యాదిశబ్దములుగ్రహింపఁబడుచున్నవి *పద్మశబ్దముమొదలుగ౬తామరపువ్వులపేళ్లు॥ పద్య తేత్రలక్ష్మీరితిపద్మం॥ అ- న్న॥ పద్ల్ గతౌ। దీనియందులక్ష్మిపొందును॥ ఇదివికల్పమునపుల్లిం గంబునుగద్దు॥ ౧॥ నల్యతెబధ్యతెచంద్రేణేతినళినం। చంద్రునిచేతముకుళరూపమునబంధింపఁ బడునది॥ ౨॥ అరాఃకేసరాణ్యవిందతీతిఅరవిందం* విద్ల్ లాభే। కేసరములనుపొందియుం డునది॥ ౩॥ మహచ్చతత్ ఉత్పలంచమహోత్పలం। మహత్తైనఉత్పలము॥ ౪॥ సహస్రంపత్రా

పంకేరుహంతామర సంసారసంసరసీరు హం॥ ౨౫॥ బిసప్ర సూనరాజీవపుష్క రాంభోరుహాణిచ।

ణ్యస్యసహస్రపత్రం। వేయిరేకులుగలది॥ ౫॥ కంజలంఅలతిభూషయతీతికమలం* అలభూష ణాదౌ। జలమునుభూషించునది* కేనమల్యతేధార్యతఇతివాకమలం* మలమల్ల ధారణే। జల ముచేతధరింపఁబడునది॥ ౬॥ శతంపత్రాణ్యస్యశతపత్రం। నూరురేకులుగలది॥ సహస్రపత్ర శబ్దములుపద్మవిశేషవాచకములైనను- పద్మత్వసామాన్యముచేతనేకార్థములు॥ ౭॥ కుశేజ లేశేతఇతికుశేశయం* శీఙ్ స్వప్నే। నీళ్లయందుండునది॥ ౮॥ పంకేరుహతీతిపంకేరుహం* రు హబీజజన్మనిప్రాదుర్భావే। పంకమందుమొలుచునది॥ ౯॥ తమఃప్రకర్షోరసోస్యతామరసం। ప్ర కృష్టమైనరసముగలిగినది *తామ్యద్భిఃరస్యతఇతివాతామరసం* రసఆస్వాదే। బడలినవారిచేతనాస్వాదింపఁబడున ది* తామరంజలంతత్రసస్తీతిష్ఠతీతితామరసం* షసస్వప్నే। ఉదకమునందుండునది॥ ౧౦॥ సరసిభవంసారసం। స రస్సునఁబుట్టినది॥ ౧౧॥ సరస్యాంరోహతీతిసరసీరుహం* రుహబీజజన్మనిప్రాదుర్భావే। కొలనియందుమొలుచు నది॥ ౧౨॥ బిసస్యప్రసూనంబిసప్రసూనం। తామరతూడులయొక్కపువ్వము॥ ౧౩॥ కేసరరాజియోగాత్ రాజీవం। ఆకరులయొక్కపఙ్క్తిగలిగినది॥ ౧౪॥ శ్రాంతంపుష్ణాతీతిపుష్కరం* పుషపుష్టౌ। బడలినవానిపోషించునది॥ ౧౫॥ అంభసిరోహతీతిఅంభోరుహం। జలమందుబుట్టునది॥ ౧౬॥

పుండరీకంసితాంభో జ*మథరక్తసరోరు హం॥ ౨౬॥ రక్తో త్పలంకోకనదం

పుండరీకసితాంభోజశబ్దములు తెల్లదామరపేళ్లు॥ పుణతిమంగళత్వాత్పుండరీకం పుణక ర్మణిశుభే॥ ౧॥ సితంచతత్ అంభోజంచసితాంభోజం। తెల్లనైనదామర॥ ౨॥ * రక్తసరోరు హశబ్దముమొదలు౩ఎఱ్ఱదామరపేళ్లు॥ రక్తంచతత్ సరోరుహంచరక్తసరోరుహం। ఎఱ్ఱనైన దామర॥ ౧॥ రక్తంచతత్ ఉత్పలంచరక్తోత్పలం। ఎఱ్ఱదామర॥ ౨॥ కోకాశ్చక్రవాకానదంత్యస్మి న్నితికోకనదం* ణదఅవ్యక్తేశబ్దే। చక్రవాకములుదీనియందుఅవ్యక్తముగాఁబలుకును॥ ౩॥ శ్లో॥ రక్తాబ్జైరక్తకుముదైబుథైఃకోకనదంస్మృతం। అనెడువృద్ధసమ్మతిచేతరక్తసరోరుహము-ఎఱ్ఱ దామర- రక్తోత్పలము- ఎఱ్ఱకలువ- ఈరెండునుకోకనదమనంబడుననికొందఱందురు

నాళోనాళ

*నాళః-నాళం-అనెడుశబ్దములుతామరకలువమొదలయినదానికాఁడపేళ్ళు॥ నల్యతేబధ్యతె పుష్పేణేతినాళః-నాళంచ। పుష్పముతోఁబంధింపఁబడునది॥ పున్నపుంసకముల రెంటియందుఁ గలదు॥ నాళమథాస్త్రియాం-అనిస్త్రీనపుంసకలింగములుగాను జెప్పుదురు॥

మథాస్త్రియాం। మృ ణాళంబిస

మృణాళబిసశబ్దములుతామరతూండ్లపేళ్ళు॥ మృణ్యతెభక్ష్యతఇతిమృణాళం। అ-న్న॥ మృణ హింసాయాం। భక్షింపఁబడునది॥ ౧॥ బిస్యంతేఉత్సృజ్యంతేభక్షణసమయేతంతవోత్రబిసం బిసఉత్సర్గే। భక్షణసమయమునదీనియందుఁగలతంతువులువిడువఁబడును॥ ౨॥ *మంజులో

మబ్జాదికదంబేషండ మస్త్రియాం॥ కరహాటశ్శిఫాకందః

ద్మము తామరపువ్వులు మొదలైనవానిసమూహముపేరు ॥ భ్రమరేభ్యోరసంసనోతీతిషం డః॥అ- ప్స॥* షణు దానే॥ భ్రమరములకుమకరందమునిచ్చునది॥ పా॥ శండఇతితాలవ్యాదిరప్యస్తి॥ ౧॥ * కరహాటశబ్దము మొదలు 3 తామరదుంపపేళ్లు ॥ కంజలండూర్ధ్వస్థితాన్కరహాయంతీతికరహాః-పద్మాః- తానటతీతికరహాటః*రహత్యాగే*అటపటగతౌ। మీఁదనున్నదుటచేత-జలమునువిడుచునదిగనుక కరహములనఁగా పద్మములు- వాటినిబొందియుండునది * కరాణాహస్తాణాహాటయతిదీపయతీతికరహాటః* హటదీప్తౌ। హస్తములఁబ్రకాశింపఁజేయునది॥౧॥శినోతిభువంశిఫా * శిఞ్ నిశాతనే । భూమినిశ్చితముగాఁజేయునది॥౨॥ కందయతిభక్షకాణామత్సాద్యదీనితికందః* కదిఆహ్లాదనే । తన్నుభక్షించునట్టిమత్స్యాదులసంతోషపెట్టునది॥౩॥ కొందఱుశిఫాకందమనియొకపేరుగాఁజెప్పుదురు । శిఫాసహితఃకందంశిఫాకందం । శిఫలనఁగాకొమ్మలువాటితోఁగూడినదుంప॥

కింజల్కః కేసరోస్త్రియామ్।

* కింజల్కకేసరశబ్దములుఆకరుపువ్వుపేళ్లు ॥ కించిజ్జలతిజడీభవతికింజల్కః- ఇంచుకంతజడమైయుండునది॥౧॥ కేజలేసరతికేసరః॥అ- ప్స॥*సృగతౌ। జలమందుండునది॥ పా॥ కేశరః॥ శ్లో॥ ఆందోళితకుసుమకేశరే కేశరఇతివాసవదత్తాయాం । కేశీర్యతఇతికేశరః * శౄహింసాయాం। కొనయందువీడిపోవునది॥* సంవర్తికానవదళశబ్దములుక్రొత్తగాఁబుట్టినతామరరేకు పేళ్లు॥ సంవర్తయతి వేష్టయతీతిసంవర్తికా * వృతువర్తనే । తామరమొగ్గనుచుట్టియుండునది॥౧॥నవోత్పన్నందళం। క్రొత్తగాబుట్టినరేకు॥౨॥

సంవర్తికానవదళం

బీజకోశోవరాటకః॥౨౭॥

* బీజకోశవరాటశబ్దములు తామరపువ్వులోనిదుద్దు పేళ్లు ॥ బీజానాంపద్మాక్షాణాంకోశఃఆకరోబీజకోశః। తామరవిత్తులకుగనియైనది॥ ౧॥ వరంశ్రేష్ఠంపద్మమటతివరాటకః*అటపటగతౌ। శ్రేష్ఠమునుబొందునది* వృణోతిబీజానీతివరాటకః।విత్తులనుగప్పునది॥౨॥ *ఇతివారివర్గః *

* ఇతివారివర్గః *

ఉక్తంస్వర్వ్యోమదిక్కాలధీవాక్శబ్దాదినాట్యకం। పాతాళభోగినరకవారిచైషాంచ సంగతం ॥ ౨౮॥

కాండంనిగమయన్ బుద్ధిసౌకర్యాయకాండోక్తమనువదతి॥ స్వర్గాదివారిపర్యంతవర్గైరుక్తం- స్వర్వ్యోమదిక్కాలధీవాక్శబ్దాది- ఆదిశబ్దేనరసగంధాదిగృహ్యతే- నాట్యకం- తత్సంబంధిగీతాదికముచ్యతె పాతాళభోగినరకవారిచ-ద్వంద్వైకవద్భావః ఉక్తమిత్యనేనాన్వయః-ఏషాం యత్సంగతంస్వర్గే-దేవతాది-దిశిదిగ్గజాది-కాలేఉపరాగాది-ధీసంగతంవిచారాది- వాచిక్రుశ్యాది- శబ్దేఉదాత్తాది- నాట్యేభ్రుకుంసాది- పాతాళేకుహరాది-భోగినికంచుకాది-నరకేబాధాది- వారిణినౌకపద్మోత్పలాది- ఏతత్సర్వమస్మిన్ప్రథమకాండేఉక్తమిత్యర్థః॥

కాండమునుముగింపనిచ్చయించినవాఁడైయీకాండమునందుఁజెప్పఁబడినవగుఁలన్నిటినిసంక్షేపముగాఁజెప్పుచున్నాఁడు॥ ఉక్తమనెడుశ్లోకముచేత॥ స్వః-స్వర్గము-వ్యోమ-ఆకాశము-దిక్-దిక్కులు-కాల-కాలము-ధీబుద్ధి-వాక్-వాక్కు--శబ్దాది-శబ్దము-ఆదిశబ్దముచేతరసగంధాదులునాట్యకం-నాట్యసంబంధిగీతవాద్యాదులు-పాతాళ-పాతాళము- భోగి-సర్పములు-నరక-నరకము-వారి-జలమును-ఏషాం-ఈస్వర్గాదులయొక్క-- సంగతం-సంబంధవస్తువులు।అదియెట్లనిన- స్వర్గసంగతములైనదేవతాదులును- దిక్సంగతములైనదిగ్గజాదులును- కాలసంగతములైనగ్రహణాదులును- ధీసంగతములైనవిచారాదులును-వాక్సంగతములైనక్రుశ్యాదులును - శబ్దసంగతములైనయుదాత్తాదులును-నాట్యసంగతములైనభ్రుకుంసాదులును- పాతాళసంగతములైనకుహరాదులును - భోగిసంగతములైనకంచుకాదులును-నరకసంగతములైనబాధాదులును-వారిసంగతములైననౌకాదులునుజెప్పఁబడినవనియర్థము.

మూ. ఇత్యమరసింహకృతౌ నామలింగానుశాసనే ।
స్వరాదికాండఃప్రథమస్సాంగఏవసమర్థితః ॥

ఇతిశ్రీలింగాభట్టీయటీకాసర్వస్వాదిమిశ్రితే
గురుబాలప్రబోధికాఖ్యానే- నామలింగానుశాసనవ్యాఖ్యానే
ప్రథమస్స్వరాదికాండస్సమాప్తః.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

నామలింగానుశాసనవ్యాఖ్యానే - ద్వితీయకాండప్రారంభః.

అవతరణికా॥ ఏవంప్రథమకాండంపరిసమాప్యద్వితీయకాండేవక్ష్యమాణవర్గాన్ సంగ్రహేణవక్తి॥వర్గాః పృథ్వీతిశ్లోకేన॥ ఈప్రకారముగా మొదటికాండమును ముగించి- రెండవకాండమునందుఁ జెప్పెడువర్గములను సంక్షేపముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు॥వర్గాః పృథ్వీయనెడుశ్లోకము చేత॥

మూ. వర్గాః పృథ్వీపురక్ష్మాభృద్వనౌషధిమృగాదిభిః।నృబ్రహ్మ
క్షత్రవిట్ఛూద్రైః స్సాంగోపాంగైరిహోదితాః ॥ ౧॥

పృథ్వీచపురంచక్ష్మాభృచ్చవనౌషధిశ్చమృగాదీచ - తైః-ఇహకాండే-పృథ్వీప్రభృతిభిః సాంగోపాంగైః అంగప్రత్యంగసహితైః దశభిః వర్గాఉదితాః- అత్రమృగాదిశబ్దేనసింహాఉచ్యతే-మృగానత్తుంశీలమస్యేతివ్యుత్పత్తిః॥ ఇహ ఈకాండమునందు। సాంగోపాంగైః-మృత్తికాదులైనఅంగములతోడను-అథ్వాదులైనప్రత్యంగములతోడనుగూడుకొనియున్నట్టి। పృథ్వీపురక్ష్మాభృద్వనౌషధిమృగాదిభిః। భూపురశైలవనౌషధిసింహాములతోడను । నృబ్రహ్మక్షత్రవిట్ఛూద్రైః-మనుష్యబ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యశూద్రులతోడను-ఉపలక్షితములైన।వర్గాః-వర్గువులు- ఉదితాః-పలుకనిష్టములైనవి* భూశబ్దము మొదలు౨౭భూమి పేళ్ళు॥సర్వంభవత్యస్యామితిభూః॥ఊ-సీ॥ భూమిశ్చ॥ఇ-సీ॥*భూసత్తాయాం। సర్వమునిదీనియందుఁగలుగును॥ భూశబ్దముఊకారాంతము రేఫాంతమైనఅవ్యయమనికొందఱు॥౧॥౨॥ నచలతీత్యచలా *చలకంపనే।చలించనిది॥౩॥ నాస్త్యంతోస్యాః అనంతా। అంతను లేనిది॥౪॥రసాస్సంత్యస్యామితిరసా । రసములుదీనియందుఁగలవు* రస్యతేఆస్వాద్యతఇతివారసా*రసఆస్వాదనే। అనుభవింపఁబడునది॥౫॥విశ్వంబిభర్తీతివిశ్వంభరా* భృఞ్ భరణే। విశ్వమునుభరించునది॥౬॥తిష్ఠతిసదాస్థిరా* ష్ఠాగతినివృత్తౌ। ఎల్లప్పుడునుండునది* తిష్ఠతిసర్వమస్యామితివాస్థిరా। సర్వముదీనియందుండును॥౭॥ధరతివిశ్వం-ధరా- ధరిత్రీ॥ఈ- సీ॥ధరణిశ్చ॥ఇ-సీ॥విశ్వమునుధరించునది॥౮॥౯॥౧౦ క్షౌతీతిక్షోణిః॥ఇ-సీ॥పా॥క్షోణీ॥ఈ- సీ॥టుక్షుశబ్దే । శబ్దించునది॥౧౧॥జినాతిసర్వమస్యామితి॥జ్యా* జ్యావయోహానౌ। సర్వముదీనియందునశించును॥౧౨॥కశ్యపస్యేయం కాశ్యపీ॥ ఈ- సీ॥ పరశురామునిచేతకశ్యపునికొఱకుయజ్ఞదక్షిణగానివ్వఁబడినది॥తథాచోక్తం॥శ్లో॥త్రిస్సప్తకృత్వః పృథివీకృత్వానిఃక్షత్రియాంతతః। దక్షిణామశ్వమేధాంతేకశ్యపాయాదదాత్ప్రభురితి॥౧౩॥క్షియంతినివసంతిసర్వేస్యామితిక్షితిః॥ఇ-సీ॥క్షినివాసగత్యోః। దీనియందుఁదఱుందురు॥౧౪॥సర్వంసహతఇతిసర్వంసహా*షహమర్షణే।సర్వమునుసహించునది॥ ౧౫॥ వసుధనమస్యామస్తీతివసుమతీ।ఈ-సీ॥ ధనముదీనియందుఁగలదు॥౧౬॥వసుదధాతీతివసుధా*డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః॥ ధనమునుధరించునది॥౧౭॥ఉరుత్వాదుర్వీ॥ఈ-సీ॥ఘనమైనది॥ ఊర్ణూయతేపర్వతైరిత్యుర్వీ॥ ఊర్ణుఞ్ ఆచ్ఛాదనే। పర్వతములచేతఁగప్పఁబడునది॥౧౮॥వసూధారయతీతివసుంధరా* ధృఞ్ధారణే। ధనమునుధరించునది॥౧౯॥గోత్రాః పర్వతాస్సంత్యస్యామితిగోత్రా।పర్వతములుదీనియందుఁగలవు* గాస్తృణాదిభిస్త్రాయతఇతిగోత్రా* త్రైఙ్ పాలనే। తృణాదులచేత- ఆవులనురక్షించునది॥౨౦॥కాయతిధ్వనతీతికుః॥ఊ-సీ॥*కైశబ్దే। మ్రోయునది॥౨౧॥ప్రథతేపృథివీ-పృథ్వీచ॥ ఈ-సీ॥ప్రథప్రఖ్యానే।ప్రసిద్ధమైనది*పృథుచక్రవర్తినాసత్కృతావాపృథివీ-పృథ్వీచ। పృథుచక్రవర్తిచేతసత్కరింపఁజేయఁబడినది*పృథుత్వాత్పృథివీ।విశాలమైనది॥౨౩॥క్షమతేభారంక్ష్మా।భారమునోర్చునది॥౨౪॥అవతిప్రజాః,అవ్యతేనృపైర్వాఅవనిః॥ఇ,సీ॥ప్రజలనురక్షించినదిగాని,రాజులచేతరక్షింపఁబడునదిగాని,అవని॥౨౫॥ మధుకైటభయోర్మేదసాపరిప్లుతత్వాత్ మేదినీ॥ ఈ, సీ॥ మధుకైటభులమెదడుచేతతడపఁబడినది॥తథాచోక్తం॥ శ్లో॥ మధుకైటభయోస్త్వంయన్మేదసాసంపరిప్లుతా । తేనేయం మేదినీదేవి ప్రోచ్యతేబ్రహ్మవాదిభిరితి ॥ ౨౬ ॥ మహ్యతేమహీ॥ ఈ, సీ॥ పా॥ మహిః॥ఇ, సీ॥ మహపూజాయాం । పూజింపఁబడునది॥ ౨౭ ॥

భూర్భూమిరచలానంతా రసా విశ్వంభరా స్థిరా।ధరా ధరిత్రీ ధరణిః క్షోణిర్జ్యా కాశ్యపీ క్షితిః॥౨॥సర్వంసహా వసుమతీ వసుధోర్వీ వసుంధరా।గోత్రా కుః పృథివీ పృథ్వీ క్ష్మావనిర్మేదినీ మహీ॥౩॥(విపులా గహ్వరీ ధాత్రీ గౌరీ లా కుంభినీ క్షమా।జగతీ రత్నగర్భా చ భూతధాత్ర్యబ్ధిమేఖలా)

మృన్మృత్తికా
ప్రశస్తాతుమృత్సా౽
మృత్స్నాచమృత్తికా।
ఉర్వరాసర్వసస్యా
ఢ్యా* స్యాదూషః
క్షారమృత్తికా॥ర॥
ఊషవానూషరో
ద్వావప్యన్యలింగౌ

మృన్మృత్తికాశబ్దములుమృత్తికపేళ్ళు॥ మృద్యతఇతిమృత్॥ త - సీ॥ మృత్తికా చ*మృదత్యోదే। మెదపఁబడునది॥౧॥ ౨॥ **మృత్సా౽మృత్స్నా-శబ్దములుప్రశస్తమైనమృత్తికపేళ్ళు॥ ప్రశస్తా మృత్ మృత్సా౽మృత్స్నాచ। ప్రశస్తమైనమృత్తిక॥౧॥౨॥ **ఉర్వరాశబ్దముసమస్తమైనపైర్లతోఁగూడియున్నభూమిపేరు॥ ఉర్వతిఘ్నంఫంహీన స్త్రీత్యుర్వరా। ఉర్వీహింసాయాం। ఆకలినిపోఁగొట్టునది*ఊరుంచుపాంతంవృణోతీతివాహం ర్వ్యాదుర్వరా*అధికమునువరించునది॥౧॥ *ఊషక్షారమృత్తికాశబ్దములుచవుటమట్టిపేళ్ళు॥ ఉషతిబీజమూషః*ఊషరుజాయాం। విత్తనములుచెరుపునది॥౧॥ క్షారాచసామృత్తికాచక్షారమృత్తికా। ఉప్పునున్నక్షారమృత్తిక॥౨॥ *ఊషవదూషరశబ్దములుచౌటనేలపేళ్ళు॥ ఊషోస్యాస్తీత్యూషవాన్॥ త॥ ఊషరశ్చ॥ చౌటమట్టికలిగినది॥ ఈ రెండుని శేష్యంబేలింగమ్మో- అలింగముగలవి- ఊషరంస్థలం- ఊషరోదేశః- ఊషరాభూమిః- అనియుదాహరణములు॥ ౨॥

స్థలంస్థలీ
సమానౌమరుధ
న్వానౌ

*స్థలస్థలీశబ్దములుజలశూన్యమైతనంతనేచదరమైయుండునేలపేళ్ళు॥ స్థలతీతిస్థలం-స్థలీచ॥ ఈ సీ॥ *స్థలస్థానే॥ స్థానమైయుండునది॥ ౨॥ *మరుధన్వశబ్దములునీళ్ళులేనిభూమిపేళ్ళు॥ మ్రియంతే౽త్రమరుః॥ ఉ-పు॥ *మృఙ్ప్రాణత్యాగే। దప్పిచేతదీనియందుమృతులౌదురు॥౧॥ ధన్వతీతిధన్వా॥ న-పు॥ *ధన్వగతౌ। దప్పిచేతదీనియందుమృతులగుదురు॥ ౨॥ ఈ సమలింగములు॥

ద్వేఖిలాప్రహతే
సమే॥౫॥ త్రిష్వ

**ఖిలాప్రహతశబ్దములుదున్ననినేలపేళ్ళు॥ హతేనసఖిలమితిఖిలం॥ ఖిలఅక్షరవినాశ్యే। నాగేటిచేతదున్నఁబడనిది*ఖిలాంతిలీఖిలం॥ లాదానే। తృణాదులనిచ్చునది॥ ౧॥ లాంగలాది నాన ప్రహన్యతఇతిఅప్రహతం॥ హనహింసాగత్యోః। నాగేలుమొదలైనవానిచేతపీడింపఁబడనిది॥ ౨॥ ఈ రెను త్రిలింగములు॥

థోజగతీలోకోవి
ష్టపంభువనంజగత్

*జగతీశబ్దము మొదలు౫జగత్తుపేళ్ళు॥ గమ్యతేజనైరితిజగతీ॥ ఈ-సీ। జగచ్చ॥ త-న॥ గమ్ల్ గతౌ జనులచేతపొందఁబడునది॥ ప్రళయకాలేగచ్ఛతీతిజగతీ। జగచ్చ। ప్రళయకాలమందుబోవునది॥౧॥ ౫॥ లోక్యతేసర్వమస్మిన్నితిలోకః। లోకృదర్శనే। సర్వముదీనియందుఁగానఁబడును॥ ౨॥ విశంత్యస్మిన్నితివిష్టపం॥ విశప్రవేశనే। దీనియందుప్రవేశింతురు॥ ౩॥ భవత్యస్మిన్నితిభువనం దీనియందుసర్వముగలుగును॥ ౪॥

లోకో౽యంభారతం
వర్షం

*భువో జంబూద్వీపాదినవఖండాః గిరిభిర్విచ్ఛిన్నానివర్షాణీత్యుచ్యంతే। భూమియొక్క జంబూద్వీపాదినవఖండములువర్షములనంబడును తథాచవిష్ణుపురాణే॥ శ్లో॥ జంబూప్లక్షాహ్వయద్వీపౌశాల్మలశ్చాపరోద్విజ। కుశః క్రౌంచస్తథాశాకః పుష్కరశ్చైవసప్తమః॥ ఏతేద్వీపాస్సముద్రైస్తుసప్తసప్తభిరావృతాః। లవణేక్షుసురాసర్పిర్దధిదుగ్ధజలైస్సమం॥ జంబూద్వీపస్సమస్తానామేతేషాం మధ్యసంస్థితః। భారత ప్రథమంవర్షంతతఃకింపురుషం స్మృతం॥ హరివర్షంతథైవాన్యన్మేరోర్దక్షిణతోద్విజ। రమ్యకంచోత్తరంవర్షంతస్యైవానుహిరణ్మయమిత్యాది॥ అయంహిమసేతుమధ్యస్థోలోకఃభారతవర్షమిత్యుచ్యతే। హిమవత్పర్వతమునకుదక్షిణంబునదక్షిణసముద్రమునకుత్తరంబునునైనయీదేశముభారతవర్షమనంబడును॥ భరతస్యరాజ్ఞ ఇదంభారతం। భరతుఁడనెడిరాజుసంబంధమైనది॥ ౧॥ వృష్యతేసిచ్యతేమేఘైరితివర్షం। మేఘములచేతతడుపఁబడునది॥

శరావత్యాస్తుయో౽
వధేః॥౬॥ దేశఃప్రా
గ్దక్షిణఃప్రాచ్య

* పతస్మింశ్చభారతేశరావతీనామనదిఐశాన్యాదిశస్సకాశాత్పశ్చిమసముద్రగామినీవహతి। తస్యాఅవధేఃయఃప్రాగ్దక్షిణోదేశఃసఃప్రాచ్యఇత్యుచ్యతే। ఈభారతవర్షమునందుశరావతియనెడునది- ఈశాన్యదిక్కునుండిపశ్చిమసముద్రమునఁగలిసియున్నది। ఆనదియెల్లగాఁగలతూర్పుతోఁగూడినదక్షిణదేశముప్రాచ్యమనంబడును॥ ప్రాక్సహచరితోదక్షిణఃప్రాగ్దక్షిణః। తూర్పుతోఁగూడినదక్షిణముప్రాగ్దక్షిణము

ఉదీచ్యఃపశ్చిమోత్త
రః

* తస్యాశ్శరావత్యాఃఅవధేః యఃపశ్చిమోత్తరఃసఉదీచ్యఇత్యుచ్యతే। ఆనదియెల్లగాఁగలపడమటితోఁగూడినఉత్తరపుదిక్కునుండెడిదేశముఉదీచ్యమనంబడును॥ పశ్చిమేనసహచరితఉత్తరఃపశ్చిమోత్తరః। పశ్చిమముతోఁగూడినఉత్తరముపశ్చిమోత్తరము॥

ప్రత్యంతోమ్లేచ్ఛదే
శస్స్యా

* భారతవర్షస్యాంతదేశఃశిష్టాచారరహితఃకామరూపాదిఃమ్లేచ్ఛదేశఇత్యుచ్యతే। భారతవర్షముయొక్కతుదనుండెడుశిష్టాచారరహితమైనకామరూపాదిదేశ

ము మ్లేచ్ఛదేశమనంబడును॥ అంతం ప్రతిగతః ప్రత్యంతః। తుదముట్టినది॥ మ్లేచ్ఛానాం దేశః మ్లేచ్ఛదేశః। తురకలదేశము॥ తథాచోక్తం॥ శ్లో॥ చాతుర్వర్ణ్యవ్యవస్థానం యస్మిన్ దేశే న విద్యతే। మ్లేచ్ఛదేశస్స విజ్ఞేయ ఆర్యావర్తస్తతః పరమితి॥ ౧॥

మధ్యదేశస్తు మధ్యమః॥ ౭॥

మధ్యమశబ్దము వినశనమునకు తూర్పును- ప్రయాగకు పడమరయు నైన హిమవద్వింధ్యపర్వతముల నడుమనుండెడు దేశము పేరు॥ హిమవద్వింధ్యయోః వినశనప్రయాగయోశ్చ మధ్యే భవత్వాత్ మధ్యమః। హిమవద్వింధ్యగిరుల యొక్కయు- వినశనప్రయాగల యొక్కయు- మధ్యమమం దుండునది తథాచోక్తం మనునా॥ శ్లో॥ హిమవద్వింధ్యయోర్మధ్యే యత్ప్రాగ్వినశనాదపి। ప్రత్యగేవ ప్రయాగాచ్చ మధ్యదేశస్స ఉచ్యత ఇతి॥ ౧॥

ఆర్యావర్తః పుణ్యభూమిర్మధ్యం వింధ్యహిమాగయోః।

ఆర్యావర్త పుణ్యభూమి శబ్దములు తూర్పు పడమర సముద్రములు- ఎల్లగాఁ గల హిమవద్వింధ్యపర్వతముల యొక్క మధ్యదేశము పేళ్లు॥ ఆర్యా ధార్మికాః ఆవర్తంతే అస్మిన్నిత్యార్యావర్తః వృతు వర్తనే। ధార్మికులు దీనియందు వర్తింతురు॥ ౧॥ పుణ్యా చ సా భూమిశ్చ పుణ్యభూమిః॥ ఈ- సీ॥ పుణ్యమైన భూమి॥ ౨॥ తదుక్తం మనునా॥ శ్లో॥ ఆసముద్రాత్తు వై పూర్వాదాసముద్రాచ్చ పశ్చిమాత్। హిమవద్వింధ్యయోర్మధ్యమార్యావర్తం విదుర్బుధా ఇతి॥

నీవృజ్జనపదో

* నీవృజ్జనపద శబ్దములు గ్రామసమూహము పేళ్లు॥ నియమేన వర్తంతే జనా అస్మిన్నితి నీవృత్॥ త- పు॥ ందు జనులు నియమముగా వర్తింతురు। జనపద సాహచర్యాన్నీవృచ్ఛబ్దః పుల్లింగః॥ ౧॥ జనాః పద్యంతే ౽త్ర జనపదః* పద గతౌ। జనులు పొందుదురు॥ ౨॥

దేశవిషయౌ తూపవర్తనం॥ ౮॥

* దేశశబ్దము మొదలు ౩ జనపదసమూహము పేళ్లు॥ దిశ్యత ఇతి దేశః* దిశ అతిసర్జనే। ఇవ్వఁబడునది॥ ౧॥ విశేషేణ బధ్నాతీతి విషయః* షిఞ్ బంధనే। విశేషముగా ప్రీతిని బొందించునది॥ ౨॥ ఉపవర్తంతే అస్మిన్నిత్యుపవర్తనం వృతు వర్తనే। దీనియందు జనులు వర్తింతురు॥ ౩॥ నీవృచ్ఛబ్దము మొదలు ౫ శబ్దములు దేశము పేళ్లని కొందరు॥

త్రిష్వాగోష్ఠాత్

* ఇతః ప్రభృతి గోష్ఠపర్యంతం వక్ష్యమాణాశ్శబ్దాః విశేషవిధిం వినా త్రిషు వర్తంతే। ఇది మొదలు గోష్ఠశబ్దము వరకుఁ గల శబ్దములలో విశేషవిధి చేతఁ జెప్పఁబడని వి మూఁడు లింగములయందును వర్తించును*

నడప్రాయే నడ్వాన్నడ్వల ఇత్యపి। కుముద్వాన్ కుముదప్రాయే వేతస్వాన్ బహువేతసే॥ ౯॥

నడ్వన్నడ్వల శబ్దములు క్రాలుకసవు తఱుచుగాఁ గల దేశము పేళ్ళు॥ నడప్రచురో దేశః నడప్రాయః। క్రాలుకసవు తఱుచుగాఁ గల దేశము। బాహుళ్యేన నడాస్సంత్యస్మిన్నితి నడ్వాన్॥ త॥ నడ్వలశ్చ॥ నడము అనఁగా క్రాలుకసవు- అది కలిగిన దేశము॥ ౧॥ ౨॥* కుముద్వచ్ఛబ్దము తెల్లగలువ తఱుచుగాఁ గల దేశము పేరు॥ కుముదప్రచురో దేశః కుముదప్రాయః॥ కుముదాన్యస్య సంతీతి కుముద్వాన్॥ త॥ తెల్లగలువ తఱుచుగాఁ గల దేశము॥ ౧॥* వేతస్వచ్ఛబ్దము ప్రబ్బలిచెట్లు తఱుచుగాఁ గల దేశము పేరు॥ వేతసాస్సంత్యస్మిన్నితి వేతస్వాన్॥ త॥ ప్రబ్బలిచెట్లు గల ప్రదేశము॥

శాద్వలశ్శాదహరితే

శాద్వలశబ్దము పచ్చిక చేత పచ్చనైన దేశము పేరు॥ శాదో బాలతృణం తేన హరితో దేశః శాదహరితః లేతకసవు చేత పచ్చనైన దేశము॥ శాదో బాలతృణమస్యాస్తీతి శాద్వలః। లేతకసవు గల దేశము॥ ౧॥

సజంబాలే తు పంకిలః। జలప్రాయమనూపం స్యాత్ పుంసి కచ్ఛస్తథావిధః॥ ౧౦॥

* పంకిలశబ్దము అడుసుతోఁ గూడిన దేశము పేరు॥ జంబాలేన సహ వర్తత ఇతి సజంబాలః॥ పంకో ౽స్యాస్తీతి పంకిలః। అడుసు గలిగినది॥ ౧॥* అనూపశబ్దము నీళ్ళు తఱుచుగాఁ గల దేశము పేరు॥ అనుగతా ఆపో ౽స్మిన్నిత్యనూపం। అనుగతములైన యుదకములు గలిగినది॥ ౧॥ *కచ్ఛశబ్దము నీళ్ళు తఱుచుగాఁ గల నదీసరస్సుల యొక్క సమీపప్రదేశము పేరు॥ కప్యతే జలైరితి కచ్ఛః* కప హింసాయాం। జలము చేత పీడింపఁబడునది* కం పానీయం ఛ్యతీతి కచ్ఛః* ఛో ఛేదనే। జలమును విడుచునది। పుంసీతి త్రిష్వాగోష్ఠాదిత్యస్య బాధకం॥ అయం శబ్దః క్లీబేపి॥ తథా చ అమరమాలా॥ శ్లో॥ కచ్ఛం క్లీబే ౽నూపదేశ ఇతి॥ ౧॥

స్త్రీ శర్కరా శర్కరిలశ్శార్కరశ్శర్కరావతి దేశ ఏవాదిమా

* శర్కరాది శబ్దములు ౪ మొరుము గల దాని పేళ్ళు॥ శృణాతీతి శర్కరా సాస్త్యత్రేతి శర్కరా* శౄ హింసాయాం। పీడించునది గనుక శర్కర యనఁగా మొరుము- అది గలిగిన నేల శర్కర॥ ౧॥ శర్కరా అస్మిన్నస్తీతి శర్కరిలః- శార్కరః- శర్కరావాంశ్చ। మొరుము దీనియందు గలదు॥ ౨॥ ౩॥ ౪॥* శర్కరాది శబ్దేషు ఆదిమా శర్కరా శర్కరిలశబ్దౌ శర్కరావ

తి దేశ ఏవ వర్తేతే - ఇతరౌ దేశే అన్యత్రచ। యథా శార్కరో దేశః। శార్కర మోదనమి త్యాది। శర్కరాదిశబ్దములయందు మొదటిశబ్దములు రెండు మొరుముగల దేశమునకే పేళ్ళు తక్కిన రెండుశబ్దములు మొరుముగల దేశమునకును వస్త్వంతరమునకును పేళ్ళు॥

దేశ ఏవము స్నే యాస్సికతావతి॥౧౧॥

*ఏవం సికతావతి దేశే-సికతా- సికతిలఇతిద్వౌ- అన్యత్రచ సైకతః సికతావాన్- ఇతి-పూర్వవ ద్వ్యుత్పత్త్యాదికం। సికతయనఁగా నిసుక- అదిగలిగిన దేశమునందు-సికతా-సికతిలః అనియు, ఇ సుకగలవానియందు, సైకతః। సికతవాన్-అనియును హింపఁదగినది॥*నదీమాతృక దేవమాతృ కశబ్దములువరుసగా నదీజలముచేతను- వర్షోదకముచేతను పండెడుపైర్లుగల దేశము పేళ్ళు॥

దేశో నద్యంబువృష్ట్యంబుసంపన్నవ్రీహిపాలితః। స్యాన్నదీమాతృకో దేవమాతృకశ్చ యథాక్రమం॥౧౨॥

నద్యంబూనిచ వృష్ట్యంబూనిచ తైస్సంపన్నాశ్చతే వ్రీహయశ్చ తైః పాలితః॥ నదీమాతా స్య నదీ మాతృకః। నదియే తల్లిగాఁగలది॥౧॥ దేవః మాతాస్య దేవమాతృకః పర్జన్యుఁడే తల్లిగాఁగలది॥౧॥ రాజన్వచ్ఛబ్దము మంచిరాజుగల దేశము పేరు॥ శోభనో రాజా స్యాస్తీతి రాజన్వాన్॥త॥ మంచి రాజుగలది* రాజవచ్ఛబ్దము ఆదేశముఁ కంటె వేరైన సామాన్యరాజుగల దేశము పేరు॥ రాజా

సురాజ్ఞి దేశే రాజన్వాన్ * స్యాత్తతోన్యత్ర రాజవాన్। గోష్ఠం గోస్థానకం తత్తు గౌష్ఠీనం భూతపూర్వకం॥౧౩॥

స్త్యస్య రాజవాన్॥త॥ రాజుగలిగినది॥౧॥* గోష్ఠగోస్థానకశబ్దములు అవ్రులుండెడుమంద పేళ్లు॥ గావస్తిష్ఠంత్యత్ర గోష్ఠం* స్థాగతినివృత్తౌ। దీనియందు గోవులుండును॥౧॥ గవాం స్థానం గోస్థా నం। గోవులుండెడిస్థానము॥౨॥ *గౌష్ఠీనశబ్దము పురాతనమైనయామంద పేరు॥ భూతపూ ర్వం గోష్ఠం గౌష్ఠీనం। పూర్వపుదైన గోష్ఠము॥౧॥* పరిసరశబ్దము గ్రామనగరాదులయొక్క స మీపభూమి పేరు॥ పర్యంతే ఉపాంతే భూః పర్యంతభూః॥ పరితస్సరంతి చరంత్యత్రేతి పరిస రః* సృగతౌ। దీనియందు నలుదిక్కులసంచరింతురు॥౧॥ *పుమాన్ సేతుః స్త్రియామాళౌ వ

పర్యంతభూః పరిసరస్సేతురాళౌ స్త్రియాం పుమాన్।

ర్తతే। సేతుఆళిశబ్దములు కట్టపేళ్లు॥ సిన్వంతి బధ్నంతి మృత్పాషాణాదిభి రేనమితి సేతుః॥ ఉ-పు॥ *షిఞ్ బంధనే। మృత్పాషాణాదులచేత దీనిగట్టుదురు॥౧॥ ఆల్యతే నివార్యతే జలమ నయేత్యాళిః॥ ఇ-సీ॥ * అలభూషణపర్యాప్తివారణేషు। దీనిచేత జలము నిలుపఁబడును॥౨॥

వామలూరుశ్చ నాకుశ్చ వల్మీకం పున్నపుంసకం॥౧౪॥

* వామలూరుశబ్దము మొదలు ౩ పుట్టపేళ్లు॥ వామం వామైః ప్రాణిభిర్వాలూయత ఇతి వామలూ రుః॥ఉ-పు॥పా॥ వామలూరః* లూఞ్ ఛేదనే। కుటిలముగాఁగా నికుటిలములైన జంతువులచే తగా నిత్రొవ్వఁబడునది॥౧॥ ప్రాణినః ప్రవేశేన మంత్యత్రేతి నాకుః॥ ఉ-పు॥ ణము ప్రహ్వత్వే శబ్దేచ। జంతువులు ప్రవేశించినపుడు దీనియందు వంగును॥౨॥ వలంతే చలంతే ప్రాణినోత్ర వల్మీకం* వలసంవరణే సంచరణేచ। జంతువులు దీనియందు సంచరించును॥పా॥ వల్మీకం॥ తథాచోక్తం। కాళిదాసేన॥ శ్లో॥ వల్మీకాగ్రాత్ ప్రభవతి ధనుః ఖండమాఖండలస్యేతి॥ నద్యాం హూపత చేతగాచ వివరేషై లేచ కౌ వల్మీక ఇతి ప్రాణేశ్వరః॥ వాల్మీకో వాల్మీకః ప్రో

అయనం వర్త్మ మార్గాధ్వపంథానః పదవీ సృతిః। సరణిః పద్ధతిః పద్యా వర్తన్యేకపదీతి చ॥౧౫॥

క్తో వాల్మీకిరపి వాల్మికిరితి తారపాలః॥౩॥ అయనశబ్దము మొదలు ౧౨ త్రోవపేళ్లు॥ అయంతే నేనే త్యయనం* అయపయగతౌ। దీనిచేత పోవుదురు॥౧॥ వర్తంతే అనేనేతి వర్త్మ॥న-న॥* వృతువర్త నే। దీనిచేత ప్రవర్తింతురు॥౨॥ మృగయంతే గవేషయంత్యనేన మార్గః॥* మృగ అన్వేషణే। దీని చేత పదార్థమును వెదుకుదురు* మృజ్యతే పథికపదైర్నిస్తృణీక్రియత ఇతి మార్గః॥* మృజూ శుద్ధౌ। తెరువరుల అడుగుల చేత తుడవఁబడునది॥౩॥ అద్యతే భక్ష్యతే పథికైరత్ర అధ్వా॥న-పు॥* అదభక్షణే। దీనియందు పథికులచే భుజింపఁబడును॥౪॥ పంథంతి యాంత్యనేన పంథాః॥న-పు॥* పథిగతౌ। దీనిచేత పోవుదురు॥౫॥ పద్యంతే గచ్ఛంత్యస్యామితి పదవీ॥ ఈ-సీ॥ *పద్ల్ గతౌ। దీనియందు నడుతురు* పదమస్యాం విద్యత ఇ తి వా పదవీ। దీనియందడుగులుండును॥౬॥ సరంత్యనేన సృతిః॥ ఈ-సీ॥* సరణిశ్చ॥ఇ-సీ॥* సృగతౌ। దీన చేత సంచరింతురు॥౭॥౮॥ పదాభ్యాం హన్యత ఇతి పద్ధతిః॥ ఇ-సీ॥ *హనహింసాగత్యోః। పాదములచేత కొట్టఁబడునది॥౯॥ తృణకం టకాదిరహితత్వాత్ పాదాయ హితా పద్యా। తృణకంటకాదిశూన్యమైయుండుటవలన పాదములకు హితమైనది॥౧౦॥ వ ర్తంతే అనయా వర్తనీ॥ ఈ-సీ॥ * వృతువర్తనే। దీనిచేత ప్రవర్తింతురు॥౧౧॥ ఏకః ఏకపదమేవ పాదో లక్ష్యంతే అస్యామి త్యేకపదీ॥ ఈ-సీ॥ కొన్నియడుగులు దీనియందుఁ గానఁబడును *ఏకేక అసహితః నాదో స్యామి

అతిపంథాస్సుపంథాః

తి వా ఏకపదీ। పాదనియడుగులుగలది॥౧౨॥* అతిపథిన్ శబ్దము మొదలు ౩ మంచిత్రోవ పేళ్లు॥

అతిశ్రేష్ఠః పంథాః అతిపంథాః॥ న-పు॥ శ్రేష్ఠమైనమార్గము॥౧॥ సుశోభనః పంథాః సుపంథాః॥
న-పు॥ ఒప్పెడుతెరువు॥౨॥ సంశ్చాసౌపంథాశ్చ సత్పథః॥ అ-పు॥ మంచితెరువు॥౩॥

శ్చసత్పథశ్చార్చితే
ధ్వని॥ వ్యధ్వోదురధ్వో విపథః కదధ్వా
కాపథస్సమాః॥ ౧౬॥
అపంథాస్త్వపథం
తుల్యేశృంగాటకచ
తుష్పథే।

✽ వ్యధ్వశబ్దము మొదలు ౫ చెడ్డత్రోవ పేర్లు॥ విరుద్ధః అధ్వా వ్యధ్వః। విరుద్ధమైనత్రోవ॥౧॥ దుష్టో ధ్వా దురధ్వః। చెడ్డత్రోవ॥౨॥ విరుద్ధః పంథాః విపథః। విరుద్ధమైనమార్గము॥౩॥ ఏతే అకారాంతాః॥ కుత్సితో ధ్వా కదధ్వా॥ న-పు॥ కుత్సితమైనమార్గము॥౪॥ కుత్సితః పంథాః కాపథః కుత్సితమైన తెరువు॥౫॥ ఈశబ్దములు సమాః పుల్లింగములు॥ ఇచ్చట విపథ కాపథ శబ్దములు నపుంసకములుం గలవు॥ ✽ అపథిన్ అపథశబ్దములు తప్పుతెరువు పేర్లు॥ పంథా న భవతీత్యపంథాః॥ న-పు॥ అపథం చ। తెరువుగానిది॥౧-౨॥ ✽ శృంగాటక చతుష్పథశబ్దములు నాలుగుత్రోవలు గూడిన తెరువు పేర్లు॥ శృంగైరటంత్యస్మిన్నితి శృంగాటకం ✽ అట పట గతౌ। కొమ్ముల చేత దీనియందు క్రీడింతురు॥౧॥ చతుర్ణాం పథాం సమాహారశ్చతుష్పథం। నాలుగు తెరువులు గూడినది॥౨॥

ప్రాంతరందూర
శూన్యోధ్వా

✽ ప్రాంతరశబ్దము- ఎడారియైన జనసంచారము లేని మార్గము పేరు॥ ప్రకృష్టం గ్రామయోరంతరం వ్యవధానమత్రేతి ప్రాంతరం। అధికమైన గ్రామముల యొక్క వ్యవధానము గలిగినది॥౧॥

కాంతారంవర్త్మదుర్గమం॥౧౭॥

✽ కాంతారశబ్దము చోరకంటకాదుల చేత పోను శక్యము గాని మార్గము పేరు॥ కాం శ్చిన్న తారయతీతి కాంతారం ✽ తౄ ప్లవనతరణయోః। ఎవ్వరిని తరింపజేయనిది॥౧॥ దుష్టో గమో యస్య తద్దుర్గమం। దుష్టమైన గమనము గలిగినది॥

గవ్యూతిః స్త్రీ క్రోశయుగం

✽ క్రోశద్వయం గవ్యూతిరిత్యుచ్యతే॥ శ్లో॥ చతుర్వింశత్యంగుళైర్హస్తముచ్యతే। సహస్రైరష్టభిః ఖ్యాతం హస్తైః క్రోశమానకం। ఇరువది నాలుగు అంగుళములొక హస్తము ఎనిమిది వేల హస్తములొక క్రోశము అట్టి క్రోశములు రెండు గవ్యూతి యనంబడును॥ గవోః క్రోశయోః యూతిః మిశ్రణం గవ్యూతిః॥ ఇ-స్త్రీ॥ ✽ యు మిశ్రణే। గోవనగా క్రోశము రెండు క్రోశముల కూటమి గవ్యూతి॥౧॥

నల్వః కిష్కుచతుశ్శతం।

✽ కిష్కుర్హస్తః- చతుశ్శతం హస్తాః నల్వ ఇత్యుచ్యతే। కిష్కువనగా హస్తము। నన్నూరు హస్తములు గల త్రోవ నల్వమనంబడును॥ నల్యతే బధ్యతే అనేనేతి నల్వః ✽ ణల బంధనే। దీని చేత లెక్క పెట్టంబడును॥౧॥

ఘంటాపథస్సంసరణం

✽ దశధనురంతరో రాజమార్గః ఘంటాపథస్సంసరణమితి చోచ్యతే। పదివిండ్లపట్టు గల రాజమార్గము- ఘంటాపథము- సంసరణము అనంబడును॥ ఘంటోపలక్షితానాం గజానాం పంథాః ఘంటాపథః। ఘంటలతో గూడిన యేనుంగులకు మార్గము॥౧॥ సంహతాస్సరంత్యత్రేతి సంసరణం ✽ సృ గతౌ। అనేకులు దీనియందు గూడి సంచరింతురు॥౧॥

తత్పురస్యోపనిష్కరం ౧౮॥ (ద్యావాపృథివ్యౌ రోదస్యౌ ద్యావాభూమీ చ రోదసీ। దివస్పృథివ్యౌ గంజా తురుమా స్యాల్లవణాకరః) పూః స్త్రీ పురీనగర్యౌ వా పత్తనం పుటభేదనమ్। స్థానీయం నిగమో

✽ పురసంబంధమైన యా ఘంటాపథమే ఉపనిష్కరమనంబడును॥ ఇచ్చట పురమనగా దుర్గమైన పురము। కేవల పురసంబంధమైనది ఘంటాపథమే యనంబడును॥ ఉపనిష్క్రియతే సైన్యమత్రేతి ఉపనిష్కరం॥ పా॥ ఉపనిష్కరం ✽ కృఞ్ విక్షేపే। అంతట సైన్యము పర్యాప్తమై చల్లబడును॥౧॥

✽ ఇతిభూవర్గః. ✽

పూర్ శబ్దము మొదలు ౭ పట్టణము పేళ్లు॥ కొందరు పూర్ శబ్దము మొదలు ౩ పురము పేళ్లు॥ యు- పత్తన పుటభేదన శబ్దములు ౨ పట్టణము పేళ్లనియు స్థానీయ నిగమ శబ్దములు స్థానీయము పేళ్లనియుం జెప్పుదురు అందు లంబ గ్రామముల వ్యవహారమునకు స్థానమై అన్నిటికి ప్రధానమైయుండునది- పురమనంబడును। కోట- అగడ్తల చేత దుర్గమైయుండునది- స్థానీయమనంబడును॥ పూర్యతే జనైరితి పూః॥ ర-స్త్రీ॥ పురీ॥ ఈ-స్త్రీ॥ ✽ పౄ పాలనపూరణయోః। జనుల చేత నిండింపబడునది॥౧॥౨॥ క్రీడార్థం నగాః వృక్షాః పర్వతా వా అత్ర సంతీతి నగరీ॥ ఈ-స్త్రీ॥ విహారార్థమైన వృక్షములు గాని పర్వతములు గాని దీనియందు గలవు ✽ నగాః నగసదృశాః ప్రాసాదా అత్ర సంతీతి నగరీ। పర్వతసమానములైన రాజగృహములు మొదలైనవి దీనియందు గలవు॥ పురీనగర్యౌ వా స్త్రియాం పట్టణ సాహచర్యాత్ క్లీబేపి। పురీనగశబ్దములు పట్టణశబ్దసాహచర్యమువలన- పురం- నగరం- అని నపుంసకలింగములును గలవు॥౩॥ అపతంతి వణిజోస్మిన్నితి పత్తనం ✽ పత్లృ గతౌ॥ పా॥ ఆపటంతి వణిజోస్మిన్నితి పట్టణం ✽ పట గతౌ। వర్తకులు దీన్ని గూర్చి వత్తురు గనుక పత్తనము- పట్టణమనియు పాఠములు గలవు॥౪॥ పుటాః పుటికాః ఘటాదయః- సమ్యగ్భిద్యంతే అత్రేతి పుటభేదనం ✽ భిదిర్ విదారణే. పుటములనగా ఘటాదు

లుఅవిదీనియందు ఒరుసుటవనల(వక్ర)తౌనః॥౫॥ అకుతోభయత్వాత్ స్థానాయవా స్వాయహితం స్థానీయం * స్థాగతినివృత్తౌ ఎకటఁడనుభయము లేనిచోటవలనఁడుండుటకు యోగ్యమైనదిరాజస్థానయోగ్యత్వాద్వాస్థానీయం రాజులుండుటకు యోగ్యమైనది॥౬॥ నియతంజనోగచ్ఛత్యత్రనిగమః * గమ్ల్ గతౌ। నియతముగా దీనియందుజనులు పొందుదురు॥౭॥ ** మూలనగరేఅసమ్మానితజనౌఘస్యసరిదం కేనరోంకేవాకల్పితంపురంశాఖానగరమిత్యుచ్యతే ।మూలనగరమనఁగా రాజధాని - అందుజనులకుచోటుచాలకనదీసమీపమందుఁగానిసరస్సమీపమందుఁగానికట్టఁబడిన వేరొకపట్టణము శాఖానగరమనంబడును * మూలనగరస్యతరుస్థానీయస్య శాఖాసదృశత్వాత్ శాఖానగరం తరుస్థానీయమైనప్రధానపట్టమునకుకొమ్మవలెనుండునది॥౧॥ ** వేశ శబ్దము వారాంగనలస్థానమునకు పేరు ॥విశంతికాముకా అత్ర వేశః * విశప్రవేశనే। కాముకులుదీనియందుప్రవేశింతురు॥౧॥ (స్యాత్స కేతమయోధ్యాయాం విదేహామిథిలాపురీ ॥కాశీవారాణస్యవంతీవిశాలాచోజ్జయిన్యపి।మహోదయాఃకన్యకుబ్జాకన్యాకుబ్జం మహోదయం।ప్రాగ్జ్యోతిషంకామరూపం ద్వారకాద్వారవత్యపి) ** ఆపణశబ్దము- మొదలురమళ్లిగ పేళ్లు॥ఆపణనిషద్యాశబ్దములుమళ్లిగ పేళ్లనియు- విపణిపణ్యావీధికాశబ్దములు -అంగడివీధి పేళ్లనియుకొందఱు॥ పణాయంతివ్యవహరంత్యస్మిన్నితిఆ పణః * పణవ్యవహారేస్తుతౌచ। దీనియందువ్యవహరింతురు॥ ౧॥నిషీదంతివణిజోస్యామితినిషద్యా * షద్ల్ విశరణగత్యవసాదనేషు । దీనియందువర్తకులుందురు ॥౨॥విపణిః॥ఇ-సీ॥పా॥ విపణా ॥౩॥ పణ్యానాంవిక్రేతుమానీతానాం వీథిఃపణ్యవీధికా। విక్రయింపఁదెచ్చినవస్తువులుండువీధి ॥౪॥ ** రథ్యాశబ్దము మొదలు ౩ గ్రామమందుప్రధానమైనరచ్చవీధిపేళ్లు ॥ రథాయ హితారథ్యా। రథమునకుయోగ్యమైనది॥౧॥ ప్రతోలయంతిజనాఅస్యామితిప్రతోలీ * తులఉన్మాదే। దీనియందుజనులుమదింతురు ॥౨॥విశీయంతేప్రకాశ్యంతేస్యామితివిశిఖా * శీఙ్ స్వప్నే। విపూర్వకత్వాత్ ప్రకాశార్థకత్వం ।దీనియందుప్రకాశింపఁబడుదురు * ముండితశిరో వత్సమభూమిత్వాద్విశిఖా। ముండితశిరస్సువలెసమభూమిగానుండునది॥౩॥ ** పరి షోడ్య్రతమృత్తికయాయస్తూపఃక్రియతేతత్రచయవప్రశబ్దావర్తేతే -తదేవదుర్గమిత్యుచ్యతే॥ చయవప్రశబ్దములుకోటఅడుగునఁబెట్టినకొరడుమట్టిదిన్నె మొదలయినవాటిపేళ్లు॥ చీయతేపాషాణాదిభిరితిచయః-చిఞ్ చయనే । పాషాణాదులచేతకట్టఁబడునది ॥౧॥ ఉప్యతేప్రాకారోత్రవప్రః॥ఆ-ప్న॥ * టువప్ బీజసంతానే । దీనియందుప్రాకారముపుట్టింపఁబడును ॥౨॥ ** ప్రాకారశబ్దము మొదలు౩-కోటపేళ్లు॥ప్రకర్షేణక్రియతఇతిప్రాకారః * డుకృఞ్ కరణే।లెస్సగాఁజేయఁబడునది॥౧॥వ్రియతేవేష్ట్యతేనగరమనేనవరణః * వృఞ్ వరణే।దీనిచేతపట్టణముచుట్టఁబడును॥౨॥స్యతిపర్యంతంకరోతీతిసాలః।పట్టణమునకుకడనుజేయునది * సలతినగరమితివాసాలః * షలగతౌ।పట్టణమును బొందియుండునది॥౩॥ ** దుర్గాదేః వేణువేత్ర మయీవేష్టనికాప్రాచీనమిత్యుచ్యతే।ప్రాచీనవృతిశబ్దములు- ఊరుచుట్టువేసినవెలుగుపేళ్లు॥ప్రాక్ చీయతఇతిప్రాచీనం * చిఞ్ చయనే॥గ్రామమునకు ముందరనేర్పరచఁబడునది * ప్రాగంచతీతి వాప్రాచీనం * అంచుగతిపూజనయోః । గ్రామమునకు మొదటనుండునది ॥పా॥ప్రాక్ ఈర్యతఇతి ప్రాచీరం ఈరగతౌ।మొదటపొందఁబడునది ॥౧॥ వ్రియతేనయావృత్తిః॥- ఇ-సీ॥ * వృఞ్ వరణే।దీనిచేత చుట్టిరాఁబడును॥౨॥ ** భిత్తికుడ్యశబ్దములు ౨గోడపేళ్లు॥భిద్యతేభిత్తిః॥ఇ-సీ॥ * భిదిర్ విదారణే। భేదింపఁపడునది ॥౧॥ కౌతిపతనసమయేకుడ్యం * కుశబ్దే। పడునప్పుడుమ్రోయునది ॥౨॥ ఏడూకశబ్దమునడుమయెముకలువేసిన గోడపేరు॥ఇల్యతేక్షిప్యతేకీకసమంతరితిఏడూకం॥ ఇలస్వప్నక్షేపణయోః। దీనియందు- ఎముకనడుమనుంచఁబడును * ఈడ్యతఇతి ఏడూకం ఈడస్తుతౌ।అసాధ్యమాటచేతస్తోత్రముచేయఁబడునది ॥పా॥ఏడుకం॥తథాచోక్తం॥ ఉపళో

స్యాత్తుయన్మూలనగరాత్పురం॥౧౮॥తచ్ఛాఖానగరం

వేశో వేశ్యాజనసమాశ్రయః।

ఆపణస్తునిషద్యాయాంవిపణిఃపణ్యవీథికా ॥౨౦॥

రథ్యాప్రతోలీవిశిఖా

స్యాచ్చయోవప్రమస్త్రియాం॥

ప్రాకారోవరణస్సాలః

ప్రాచీనంప్రాంతతోవృతిః॥౨౧॥

భిత్తిస్త్రీకుడ్య

మేడూకంతేదంతన్యస్తకీకసం।

గృహం గేహోదవసితం వేశ్మ సద్మ నికేతనం ॥౨౨॥ నిశాంతవస్త్యసదనభవనాగారమందిరం ॥ గృహాః పుంసిచ భూమ్న్యేవ నికాయ్యనిలయాలయాః ॥౨౩॥ (ధిష్ణ్యమోకో నివసనం స్థానావసథ వాస్తుచ । సంస్త్యాయ ముటజం ధామ నివేశశ్శరణం క్షయః॥) వాసః కూటోద్వయోశ్శాలా సభా సంజవనం త్విదం। చతుశ్శాలం మునీనాంతు పర్ణశాలోటజో స్త్రియాం॥ చైత్యమాయతనం తుల్యే వాజిశాలాతు మందురా ఆవేశనం శిల్పిశాలా

ల్యం గ్రామాంతిక మేడుకమంతర్గతాస్థిఖండ్యం స్యాదితి రత్నకోశే॥ *గృహశబ్దము మొదలు ౧౫ ఇంటి పేళ్లు గృహ్ణంతి పురుషైణార్జితంధనమితి గృహం - గేహంచ* గ్రహ ఉపాదానే । పురుషుని చేత సంపాదింపఁబడిన ధనమును గ్రహించునది ॥౧॥౨॥ ఉదకం వసితమాచ్ఛాదనీకృతమనేనేతి ఉదవసితం॥ వస ఆచ్ఛాదనే। ఉదకము దీని చేత ఆచ్ఛాదనముగాఁ జేయఁబడును* ఉదవసీయతే బధ్యతే వంశాదిభిరిత్యుదవసితం। వెదురు మొదలైన వాఁచేతఁ గట్టఁబడునది * ఉత్ ఊర్ధ్వం అవసీయతే ఇత్యుదవసితం* షిఞ్ బంధనే। పొడుగుగాఁ గట్టఁబడునది ॥౩॥ విశంత్యత్రేతి వేశ్మ న-స॥ *విశ ప్రవేశనే। దీనియందు ప్రవేశింతురు ॥ ౪ ॥ సీదంతి తిష్ఠంత్యత్రేతి సద్మ ॥న-స॥ షద్లృ విశరణగత్యవసాదనేషు॥ దీనియందుందురు ॥౫॥ నికేతయంతి నివసంత్యస్మిన్నితి నికేతనం* కిత నివాసే। దీనియందు నివసింతురు॥౬॥ నితరాం శామ్యతి దుఃఖమత్రేతి నిశాంతం* శము ఉపశమే। దీనియందు దుఃఖము మిక్కిలి శమించును* అవశ్యం నిశాయామమ్యతే గమ్యత ఇతి నిశాంతం *అమ గతౌ। అవశ్యముగా రాత్రియందు పొందఁబడునది॥౭॥ అవస్త్యాయంతి సమూహీభవంత్యత్ర జనా ఇతి వస్త్యం* స్త్యై ష్ట్యై శబ్దసంఘాతయోః। వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరితి వచనాదకార లోపస్య వైకల్పికత్వాత్ వస్త్యం అవస్త్యం చ। జనులు దీనియందుఁ గూడుదురు అవ-అనెడి ఉపసర్గము అకారలోపము వైకల్పికమౌటవలన వస్త్యము-అవస్త్యము* వస్త్యం॥ వస్తుషు సాధు వస్త్యం । వస్తువులయందు మంచిది ॥౮॥ సీదంత్యత్ర సదనం* షద్లృ విశరణగత్యవసాదనేషు। దీనియందుందురు ॥౯॥ భవంతి బాలా అత్రేతి భవనం* భూ సత్తాయాం। బాలురు దీనియందు జనింతురు॥౧౦॥ అగాః వృక్షాః స్తంభభూతా నియతి ఇత్యగారం* ఋ గతౌ। స్తంభభూతములైన వృక్షములను పొందియుండునది ॥౧౧॥ మాద్యతే సుప్యతేత్ర మందిరం* మది స్తుతి మోదమదస్వప్నకాంతిగతిషు ॥ దీనియందు నిద్రింపఁబడుదురు గనుకనైన సంతోషింపఁబడును గనుకనైన మందిరము॥ ఈశబ్దము స్త్రీలింగంబును గలదు॥ తథాచోక్తం బాణేన॥ శ్లో॥ వ్రజతి పథి మనాఙ్మందిరాత స్తవారితి॥౧౨॥ గృహశబ్దము పుల్లింగమైనపుడు బహువచనమం దెవర్తించును-నపుంసకమైనప్పుడు మూఁడు వచనములయందును ॥ గృహ్ణంతి ప్రవిష్టానితి గృహాః* గ్రహ ఉపాదానే । ప్రవేశించినవారిని గ్రహించునది॥ నిచీయతే ద్రవ్యమత్ర నికాయ్యః* చిఞ్ చయనే। దీనియందు ద్రవ్యము కూర్పఁబడును॥౧౩॥ నిలీయంతే ఆలీయంతే జనోత్ర నిలయః- ఆలయశ్చ* లీఙ్ శ్లేషణే। దీనియందు జనులు అణఁగియుందురు ॥౧౪॥౧౫ ॥ వసంత్యస్మిన్నితి వాసః * వస నివాసే। దీనియందు జనులు నివసింతురు॥౧౬॥ కూట్యతే సూర్యాదాహాభ్యామితి కూటః* కూట పరిదాహే॥ సూర్యాగ్నుల చేత దహింపఁబడునది॥౧౭॥ శలంత్యస్యామితి శాలా॥ స్త్రీ॥ *శల గతౌ। దీనియందు పొందుదురు॥ శాల్యతే శాలా* శాల శ్లాఘాయాం; కొనియాడఁబడునది॥౧౮॥ సహ భాంత్యస్యామితి సభా। దీనియందు కూడుకొని ప్రకాశింతురు* సమ్యగ్భాతీతి సభా। లెస్సగా నొప్పునది॥౧౯॥ **సంజవన చతుశ్శాలశబ్దములు నలుదిక్కులయందు అభిముఖముగా ఎడము విడిచికట్టిన యింటి పేళ్లు॥ సంజవంతే మిథస్సంగచ్ఛంతేఽస్మిన్నితి సంజవనం* జు గతౌ। దీనియందు లెస్సఁగా బొందుదురు॥౧॥ చతసృణాం శాలానాం సమాహారశ్చతుశ్శాలం । నాలుగు శాలల యొక్క కూటమి॥ పు॥ చతుశ్శాలా॥ **పర్ణశాలోటజశబ్దములు మునులయింటి పేళ్లు॥ పర్ణైః కృతా శాలా పర్ణశాలా ఆకుల చేతఁ గట్టఁబడునది॥ ౧॥ ఉటైః తృణపర్ణైర్జాయత ఇత్యుటజః॥ జనీ ప్రాదుర్భావే। ఉటములనఁగా తృణపర్ణములు- వాని చేతఁ గలిగినది ॥౨॥ **చైత్యాయతనశబ్దములు యజ్ఞశాల పేళ్లని కొందఱు- బౌద్ధాలయము పేళ్లని కొందఱు- రచ్చచెట్టు పేళ్లని కొందఱు। చీయతే పాషాణాదినా చైత్యం* చిఞ్ చయనే॥ పాషాణాదుల చేతఁ గూర్చబడునది॥౧॥ ఆయతంతేఽస్మిన్నితి ఆయతనం; దీనియందు యత్నము చేయుదురు॥౨॥** వాజిశాలా* మందురా శబ్దములు గుఱ్ఱపుసాల పేళ్లు॥ వాజినాం శాలా వాజిశాలా॥ గుఱ్ఱముల యొక్క సాల॥౧॥ మందంతే అశ్వా అత్ర మందురా* మది స్తుతి మోదమదస్వప్నకాంతిగతిషు। దీనియందు గుఱ్ఱములు మదించును॥౨॥** ఆవేశన శిల్పిశాలా శబ్దములు కంసాలకొట్టము పేళ్లు॥ ఆవిశంతి కర్మకారా యితారోత్ర ఆవేశనం* విశ ప్ర

వేశనే। దీనియందు పనులు చేయించు వారు ప్రవేశింతురు॥ సువర్ణకారాదిశిల్పినాం శాలా శిల్పిశాలా। స్వర్ణకారాదిశిల్పులయొక్క శాల ॥౨॥

ప్రపా పానీయశాలికా ॥౭౫॥

**ప్రపా పానీయశాలికా శబ్దములు చలివిందర పేళ్లు ప్రకర్షేణ పిబంత్యస్యామితి ప్రపా * పా పానే। దీనియందు ఉదకమును మిక్కిలి పానము చేయుదురు ౧॥ పానీయస్య జలస్య శాలా పానీయశాలికా। జలముయొక్క శాల ॥౨॥

మఠశ్ఛాత్రాదినిలయో

**మఠశబ్దము శిష్యులు సన్యాసులు మొదలయిన వారియొక్క గృహము పేరు ॥ మఠంత్యస్మిన్నితి మఠః * మఠ మదనివాసయోః। దీనియందు నివసింతురు॥౧॥

గంజా తు మదిరాగృహమ్॥

**గంజా మదిరాగృహ శబ్దములు మద్యము చేసెడి యింటి పేళ్లు॥ గంజతి శబ్దాయతే స్యామితి గంజా * గజ శబ్దే। దీనియందు కూతలు పెట్టుదురు ॥౧॥ మదిరాయాస్సంస్థానం గృహం మదిరాగృహం ॥ మద్యము చేయునట్టియిల్లు॥౨॥

గర్భాగారం వాసగృహ

**గర్భాగార వాసగృహ శబ్దములు పడకటింటి పేళ్లు॥ దేహుని గర్భగృహము పేళ్లని కొందఱు॥ నిర్వాతత్వాత్ గర్భ ఇవ అగారం గర్భాగారం ॥ గర్భము వలె గాలి లేకయుండునది ॥౧॥ వాసస్య శయనస్య యోగ్యం గృహం వాసగృహం। శయనమునకు యోగ్యమైనయిల్లు॥౨॥

మరిష్టం సూతికాగృహమ్॥ ౭౬॥ (కుట్టిభూమౌ స్త్రీనిబద్ధా శ్చంద్రశాలా శిరోగృహం) * వాతాయనం గవాక్షస్స్యా

**అరిష్టసూతికాగృహ శబ్దములు పురుటింటి పేళ్లు ॥ మంత్రాదినా కృతరక్షత్వాత్ గ్రహైర్నరిష్యతే న హింస్యతే బాలకాదిరత్రేత్యరిష్టం * రిష హింసాయాం। మంత్రాదుల చేతఁ జేయఁబడిన రక్షణ కలుగుటవలన పిశాచాదుల చేఁ బీడింపఁబడని బాలకాదులు కలిగినది॥౧॥ సూచికా అభినవ సూతికా తస్యాః గృహం సూతికాగృహం ॥ బిడ్డఁగన్న దానియిల్లు ॥ పా ॥ సూతకాగృహం ॥ ౨ ॥ ** వాతాయన గవాక్ష శబ్దములు గవాక్షి పేళ్లు॥ వాతస్య అయనం మార్గో వాతాయనం। వాయువునకు మార్గము ॥౧॥ గవాం కిరణానాం అక్షో వ్యాపారో ऽత్రేతి గవాక్షః * అక్షూ వ్యాప్తౌ॥ గోవులనఁగా కిరణములు - దాని వ్యాపారము దీనియందుఁగలదు ॥ ౨ ॥

న్మండపోऽస్త్రీ జనాశ్రయః॥

**మండప జనాశ్రయ శబ్దములు కొలువుచావిడి మొదలైన దాని పేళ్లు॥ మండ్యతే జనైరితి మండపః॥ అ-ప్న॥ మడి భూషాయాం। జనుల చేతనలంకరింపఁబడునది॥౧॥ జనానామాశ్రయః జనాశ్రయః। జనులకు ఆశ్రయము॥౨॥

హర్మ్యాదిర్ధనినాం వాసః *

**హర్మ్య శబ్దము ధనికుల గృహము పేరు॥ ఆదిశబ్దము చేత అట్టాలకాదినామములుం గలవు ॥ మనోహరతీతి హర్మ్యం * హృఞ్ హరణే। మనస్సును హరించునది॥

ప్రాసాదో దేవభూభుజాం॥౭౭॥

**ప్రాసాదశబ్దము దేవగృహమునకును రాజగృహమునకును పేరు॥ ప్రసీదంత్యస్మిన్నితి ప్రాసాదః। షద్ల్ విశరణగత్యవసాదనేషు। దీనియందు ప్రసన్నులై యుందురు * ప్రముదితాస్సీదంత్యస్మిన్నితి ప్రాసాదః। దీనియందు సంతుష్టులై యుందురు

సౌధోऽస్త్రీ రాజసదన ముపకార్యోపకారికా

సౌధ రాజసదన శబ్దములు రాజగృహము పేళ్లు॥ సుధాయోగాత్ సౌధః। సుధయనఁగా సున్నము, అది గలది ॥౧॥ రాజ్ఞాం సదనం రాజసదనం। రాజులయొక్క గృహము **ఉపకార్యోపకారికా శబ్దములు గుడారము పేళ్లు॥ సామాన్యముగా రాజగృహము పేళ్లని కొందఱు। ఉపసమీపే క్రియత ఇత్యుపకార్యా। ప్రయాణసమయమందుఁ జేయఁబడునది * పటాదిభిరుపక్రియత ఇత్యుపకారా॥ పటాదుల చేతనిర్మితమైనది॥ ప్రయాణాయ ఉపకరోతీతి ఉపకారికా * డుకృఞ్ కరణే। ప్రయాణమునకు ఉపయోగించునది॥౨॥

స్వస్తికస్సర్వతోభద్రో నంద్యావర్తాదయోऽపి చ ॥౭౮॥ విచ్ఛందకః ప్రభేదా హి భవంతీశ్వరసద్మనామ్।

స్వస్తికాదయశ్శబ్దాః ఈశ్వరసద్మనాం రాజదేవగృహాణాం విచ్ఛందకప్రభేదాః ద్వారాళిందాదిరచనావిశేషజన్యాః భేదా భవంతి - ఆదిశబ్దేన రుచకవర్ధమానాదయః - తథా చోక్తం॥ శ్లో॥ స్వస్తికస్సర్వతోభద్రో రుచకో వర్ధమానకః నంద్యావర్తాదయశ్చాపి ద్వారాళిందాదిభేదజా ఇతి। స్వస్తికం-సర్వతోభద్రం-నంద్యావర్త శబ్దములు-ఆదిశబ్దము చేత రుచకవర్ధమానశబ్దములు మొదలైన శబ్దములును - రాజదేవగృహములయొక్క ద్వారభేదముల చేతను - అళింద భేదముల చేతను బుట్టిన రచనావిశేషముల పేళ్లు॥ స్వస్తికరోతీతి॥ స్వస్తికః। శుభమును జేయునది॥ ఇది తూర్పు వాకిలైయుండునట్టియిల్లు॥౧॥ సర్వతో భద్రమస్య సర్వతోభద్రః। అంతటను శుభము గలిగినది॥ ఇది నాలుగు వాకిళ్లు గలయిల్లు॥౧॥ నందమానందమావర్తయతీతి నంద్యావర్తః * వృతు వర్తనే। ఆనందము ప్రవర్తింప జేయునది। ఇది పడమటి వాకిలి లేక కడమ 3 వాకిళ్లు గలయిల్లు॥ తథా చ సంహితాయాం వరాహమిహిరః॥ శ్లో॥ అపరోంత్యగతోళిందః ప్రాంత

రగతౌ తదుత్థితౌ చాన్యౌ। తదవధిధృతశ్చాన్యః ॥ పా॥ ద్వారం స్వస్తికం శుభదం॥ అప్రతిషిద్ధాళిందం సమంతతో వాస్తు సర్వతోభద్రం। నృపవిబుధసమూహానాం కార్యం ద్వారైశ్చతుర్భిరపి॥ నంద్యావర్తమళిందైశ్శాలాకుడ్యాత్ప్రదక్షిణాంతగతైః। ద్వారం పశ్చిమమస్మిన్ విహాయ శేషాణి కార్యాణి॥ పా॥ ప్రాక్పశ్చిమావళిందౌ చావంత్యగతౌ తదవస్థితా శేషా। రుచకం ద్వారం న శుభముత్తరతోన్యాని శస్తాని॥ ద్వారాళిందోంత్యగతః ప్రదక్షిణోన్యస్తతశ్చాన్యః। శుద్ధశ్చ వర్ధమానో ద్వారం తు న దక్షిణం కార్యమితి॥

స్త్ర్యగారం భూభుజామంతఃపురం స్యాదవరోధనం॥ ౨౯ ॥

*అంతఃపురశబ్దమొదలు ౪ రాజస్త్రీలుండెడు గృహము పేళ్లు॥ అంతర అభ్యంతరం పురం గృహమంతఃపురం॥ అగారే నగరే పురమితి రత్నమాలాయాం। పురమనఁగా గృహము-లోపలిగృహము అంతఃపురము॥౧॥ అవరుధ్యంతే రాజస్త్రియోత్ర అవరోధనం-అవరోధశ్చ *రుధిర్ ఆవరణె। రాజస్త్రీలు దీనియందు నిరోధింపఁబడుదురు ॥౨॥

శుద్ధాంతశ్చావరోధశ్చ ** స్యాదట్టః క్షౌమమస్త్రియాం।

శుద్ధాః పరిశుద్ధాః రక్షకాః అంతే సమీపే అస్యేతి శుద్ధాంతః। పరిశుద్ధులైన రక్షకులు సమీపమందుగలిగినది ౩ ** అట్టక్షౌమశబ్దములు ౨ పోరుటకొఱకు వాకిటమండపము మీఁదఁగాని కొత్తళము మీఁదఁగాని కట్టినయింటి పేళ్లని కొందఱు, మేడలయొక్క-వెనుకపక్కఁగట్టినయింటి పేళ్లని కొందరు॥ అట్టంతె హింసత్యత్ర అట్టః *అట అతిక్రమహింసనయోః। దీనియందు పీడింతురు॥౧॥ క్షువంతి శబ్దాయంతే యోధా అత్ర క్షౌమం॥ అ-న్న॥ టుక్షు శబ్దే। యుద్ధము చేయువారు దీనియందు కూతలు పెట్టుదురు॥ పా॥ క్షౌమం॥౨॥

ప్రఘాణప్రఘణాళిందా బహిర్ద్వారప్రకోష్ఠకే॥౩౦॥

**ప్రఘాణాదిశబ్దములు ౩ తలవాకిటిచావిడి పేళ్లు॥ ప్రహన్యతే ఘటాదిరనేన ప్రఘాణః। ప్రఘణశ్చ। హనహింసాగత్యోః। కడవమొదలైనవి దీనిచేత పోఁగొట్టఁబడును *ప్రవిశద్భిర్జనైః హన్యత ఇతి ప్రఘాణః। ప్రవేశించుజనులచేత తన్నఁబడునది॥౧॥౨॥ అల్యతే భూష్యత ఇత్యళిందః అల భూషణపర్యాప్తివారణేషు। అలంకరింపఁబడునది॥ పా॥ ఆళిందః-తథాచ అమరమాలాయాం॥ శ్లో॥ గృహైకదేశ ఆళిందః ప్రఘాణః ప్రఘణస్తథేతి ॥౩॥ **గృహావగ్రహణీ దేహళీశబ్దములు గడపపేళ్లు॥ గృహమవగృహ్యతె పరిచ్ఛిద్యతె అనయా గృహావగ్రహణీ ॥ఈ-సీ॥ గ్రహ ఉపాదానే। గృహము దీనిచేత ఇంతని వ్యవచ్ఛేదింపఁబడును ॥౧॥ సుధాదినా దిహ్యత ఇతి దేహళీ॥ ఈ-సీ॥ *దిహ ఉపచయె। సున్నము మొదలైనవానిచేత పూయఁబడునది॥ *దేహం ప్రవేశేన లాతీతి దేహళీ *లా ఆదానే। ప్రవేశముచేత దేహమును గ్రహించునది॥

గృహావగ్రహణీ దేహళ్యంగణం చత్వరాజిరే

*అంగణాదిశబ్దములు ౩ ముంగిటి పేళ్లు॥ అంగంత్యత్రేతి అంగణం *అగి గతౌ। జనులు దీని బొందుదురు॥ పా॥ అంగనం శ్లో॥ అంగణం ప్రాంగయానే కామిన్యామంగనా మతేతి విశ్వప్రకాశః- అంకణమనియుఁగలదు॥౧॥ అత్ర స్థిత్వా యాచకైః చత్యతేయితి చత్వరం *చతే చదే యాచనే చ। దీనియందుండి యాచకులడుగుదురు॥౨॥ అజంతి క్షిపంతి ధాన్యాదికమత్రేత్యజిరం *అజ గతిక్షేపణయోః। దీనియందు ధాన్యాదులు చల్లుదురు॥౩॥

అధస్తాద్దారుణి శిలా నాసా దారూపరిస్థితం ॥౩౧॥

**శిలాశబ్దము వాకిటిక్రిందనడ్డముగా వేసినతొలుఁదుపలక పేరు॥ శాల్యతె శ్లాఘ్యత ఇతి శిలా *శాల శ్లాఘాయాం। కొనియాడఁబడునది॥ శ్లో॥ శిలా ద్వారాదధస్తంభదృషదోశ్శిలముంఛకయిత్యజయః *నాసాశబ్దము -ఆశిలకు మీఁదనడ్డముగానుండి పూజింపఁబడు మ్రాని పేరు॥ గృహస్య నాసికేవ తిష్ఠతీతి నాసా। యింటికి ముక్కు-వలెనుండునది॥ శ్లో॥ నాసా ద్వారోర్ధ్వకాష్ఠే స్యాన్నాసికాయాం చ కీర్తితేత్యజయః ॥౧॥

ప్రచ్ఛన్నమంతర్ద్వారం స్యాత్ పక్షద్వారం తు పక్షకః।

**ప్రచ్ఛన్నాంతర్ద్వార శబ్దములు లోపలివాకిలి పేళ్లు॥ ప్రచ్ఛాద్యత ఇతి ప్రచ్ఛన్నం *ఛద అపవారణె। కప్పఁబడునది॥౧ ॥ అంతఃస్థితం ద్వారమంతర్ద్వారం। లోపలివాకిలి॥౨॥ **పక్షద్వారపక్షకశబ్దములు దిడ్డివాకిలి పేళ్లు ॥ పక్షే పార్శ్వే ద్వారం। పార్శ్వమునందుండునట్టి వాకిలి। గృహస్య పక్షే పార్శ్వే క్రియత ఇతి పక్షకః। గృహము యొక్క-పార్శ్వమునందుఁ జేయఁబడునది॥౨॥

వలీకనీధ్రే పటలప్రాంతేథ పటలం ఛదిః॥౩౨॥

**వలీకనీధ్రశబ్దములు ౩ చూరుకొణిగె పేళ్లు॥ వలతి సంవృణోతి కుడ్యమితి వలీకం *వల సంవరణె। గోడను కప్పునది॥౧॥ నిశ్చయేన ధ్రియతే అనేనేతి నీధ్రం *ధృఞ్ వరణె। నిశ్చయముగా కప్పఁబడునది ॥౨॥ పటలస్య ప్రాంతః పటప్రాంతః। కప్పుయొక్క-కొన॥౩॥ **పటలఛదిశబ్దములు కప్పుపేళ్లు పటకార్యం లాతీతి పటలం *లా దానే। కో

యొకప్రయోజనమునిచ్చునది ॥౧॥ ఛాద్యతేఅనేనేతిఛదిః॥స-॥*ఛదఅపవారణే ।దీనిచేతనిల్లు

గోపానసీతువలభీ ఛాదనేవక్రదారుణి

కప్పఁబడును॥౨॥**వలభియనఁగాకొణిగెకుఆధారమైనపట్టె - దానికప్పుచున్నవంకరమ్రాఁకు గోపానసియనంబడును - గోపానసీవలభిశబ్దములు- ౨ను-గృహమునకుపైవనవక్రదారువు పేళ్లనికొందఱు॥ గోపాయతీతిగోపా*గుపూరక్షణే।నానేవనాసా- గోపాచాసౌనాసాచ గోపానసీ॥ ఈ-సీ॥ ఇంటికపైవననాసికవలెనుండునది॥౧॥వలతిసంవృణోతీతివలభీ ॥ఈ-సీ॥* వలసంవరణే॥ కప్పుకొనియుండునది॥౨॥**కపోతపాలికావిటంక శబ్దములుమేడలుమొదలైన

కపోతపాలికాయాంతువిటంకంపున్నపుంసకమ్॥౩౩॥

విహారస్థానములయందు చతురములైన పక్షులుండెడుమ్రాఁకుపేళ్లు ॥ కపోతాన్పాలయ తీతికపోతపాలికా *పాలరక్షణే। కపోతములనఁగాపావురాళ్లు - వానిరక్షించునది॥౧॥వీన్ పక్షిణఃటంకయతిబధ్నాతీతివిటంకం॥అ-పు॥*టకిబంధనే। పక్షులబంధించునది ॥ ౨ ॥ ** ద్వార్ శబ్దము మొదలు౩ వాకిటిపేళ్లు॥వార్యతేనూతనపురుషోత్రద్వాః॥ర-సీ॥ద్వారంచ*వృఞ్ ఆవరణే। దీనియందునూతనజనముని వారింపఁబడును॥ద్వార్శబ్దము రేఫాంతస్త్రీలింగము॥౧॥ ౨॥ప్రతిహ్రియంతేరుద్ధ్యంతేజనాఅనేనేతిప్రతీహారః*హృఞ్ హరణే। దీనిచేతజనులుఅడ్డగిం

స్త్రీద్వార్ద్వారంప్రతీహారస్స్యాత్

పఁబడుదురు॥౩॥**వితర్ది-వేదికాశబ్దములుఅరుగుపేళ్లు॥శ్రమంవితర్దయతీతివితర్దిః॥ఇ-సీ॥* తర్దహింసాయాం।బడలికను జెఱుచునది॥౧॥విదంత్యస్యామితి వేదికా*విదజ్ఞానే।దీనియందుం డిఅన్నిటిని నెఱుఁగుదురు*పథికైర్విద్యతేలభ్యతేవావేదికా * విద్ల్ లాభే। తెరువరులచేత

ద్వితర్దిస్తువేదికా।

పొందఁబడునది॥౨॥**పుష్పమాలికాదులు గట్టుటకయిగృహములకువెలుపల స్తంభద్వయము చేతద్వారమువలెగట్టఁబడునదితోరణమనంబడును॥ మంగళార్థంత్వరితాభవంత్యత్రతోరణం *తురత్వరణే।మంగళముకొఱకుదీనియందుత్వరితులగుదురు॥౧॥ద్వారాద్బహిఃబహిర్ద్వారం**

తోరణోస్త్రీబహిర్ద్వారం

గోపురశబ్దముపట్టణమువాకిటిపేరు॥గోప్యతేపూర్యైరితిగోపురం*గుపూరక్షణే।పూరులచేతర క్షింపఁబడునది॥౧॥**హస్తినఖశబ్దముపట్టణమువాకిటగొబ్బునక్రుమ్ములురాకుండునట్లునిమ్నో న్నతముగావేసినమట్టిదిన్నెపేరు॥హస్తినఖఇవతిష్ఠతీతిహస్తినఖః-ఏను గుగోరువలెనుండునది॥ ౧॥**కవాటారరశబ్దములు తలుపుపేళ్లు॥కంవాతంవాటయతీతికవాటం॥అ-త్రి॥ గాలిని నిలుపు

పురద్వారంతుగోపురమ్॥౩౪॥

కూటంపూర్ద్వారియద్ధస్తినఖస్తస్మిన్నథత్రిషుకవాటమరరంతుల్యే

నది॥పా॥ప్రవిశతాంకంశిరఃపాటయతీతికపాటం* పటభేదనే।ప్రవేశించువారిశిర మును భేదిం చునది*కైర్వాతైఃపాటయతిభావతఇతికపాటం*పటశబ్దే। వాయువుచేతశబ్దించునది॥౧॥ఇయ ర్తియాతాయాతప్రకారేణేత్యరరం॥అ-త్రి॥*ఋగతౌ।ఇట్టట్టుచలించునది॥౨॥ పుల్లింగమైనపు డు-అరరియని-ఇకారాంతము- తథాచ॥శ్లో॥ పేర్యంతేమీపరమరరయోహామ్యర్ వాతాయ నానామితికప్పిణాభ్యుదయః**అర్గళశబ్దము- అతలుపుగడియపేరు॥విమర్భోన్నతిబధ్నాతీ తివిష్కంభం*మరభిప్రతిబంధే। తలుపునడ్డగించునది॥అరేకపర్ణోనగళతీత్యర్గళం॥స్న॥గళ అవస్రంసనే। తీయనపుడుజారివచ్చునది॥౧॥ ఈశబ్దముపుల్లింగంబునఁగలదు-తథా చరభసః॥

తద్విష్కంభేర్గళం నానా॥౩౫॥

శ్లో॥అర్గళంత్రిషుకల్లోలేదండేచాంతఃకవాటయోరితి** ఆరోహణసోపానశబ్దములు-మె ట్టుపేళ్లు॥ఆరోహంత్యనేనేత్యారోహణం*రుహబీజజన్మనిప్రాదుర్భావే। దీనిచేతఉన్నతస్థల మునెక్కుదురు॥౧॥సహఉపానమంత్యస్మిన్నితిసోపానం* ణముప్రహ్వత్వేశబ్దే। దీనియందుఎ క్కెనప్పుడుదిగునపుడును- ఇంచుకంతవంగుదురు॥౨॥**నిశ్రేణిఅధిరోహిణీ శబ్దములునిచ్చెన

ఆరోహణంస్యాత్సోపానం

పేళ్లు॥నిశ్చయేనశ్రయంతిఉన్నతస్థలమనయేతినిశ్రేణిః॥ఇ-సీ॥శ్రిఞ్ సేవాయాం- దీనిచేతఉన్న తస్థలమునునిశ్చయముగాపొందుదురు॥౧॥ అధిరోహంత్యనయేతిఅధిరోహిణీ ॥ఈ-సీ॥*రు హబీజజన్మనిప్రాదుర్భావే। దీనిచేతఉన్నతస్థలమునెక్కుదురు॥౨॥**సమ్మార్జనీశోధనీశబ్దము

నిఃశ్రేణిస్త్వధిరోహిణీ

లుచీపురుకట్టపేళ్లు॥సమ్మృజ్యతేఅనయేతిసమ్మార్జనీ॥ ఈ-సీ॥మృజూశుద్ధౌ।దీనిచేతలెస్సగాస్థ లముశుద్ధిచేయఁబడును॥౧॥శుధ్యతేఅనయేతిశోధనీ॥ఈ-సీ॥శుధశౌచే।దీనిచేతశోధింపఁబడు

సమ్మార్జనీశోధనీస్యాత్

ను॥౨॥**సంకరావకరశబ్దములు - చీపురుకట్టచేతుడువఁబడినకసవుదుమ్ము మొదలయినవాపే

త్సంకరోవకరస్త

యా॥౩౬॥ త్రీస్త్రీ
ముఖంనిస్సరణం
సన్నివేశో నికర్ష
ణమ్।
సమౌసంవసథగ్రా
మౌ
వేశ్మభూర్వాస్తుర
స్త్రియాం॥౩౭॥
గ్రామాంతముపశ
ల్యంస్యా
త్సీమసీమేస్త్రియా
ముభే।*ఘోషఆభీ
రపల్లీస్యాత్
పక్కణశ్శబరాలయః
౩౮॥
ఇతిపురవర్గః
మహీధ్రశ్శిఖరిక్ష్మా
భృదహార్యధరపర్వ
తాః। అద్రిగోత్రగిరి
గ్రావాచల శైల
శిలోచ్చయాః॥౩౯॥
లోకాలోకశ్చక్రవా
ళ
త్రికూటస్త్రికకుత్స
మౌ।*అస్తస్తుచర

ళ్లుసంకీర్యతెఅవకీర్యతఇతిసంకరః-అవకరశ్చ*కౄవిక్షేపే। పారజల్లఁబడునది॥౧॥౨॥**ముఖ
నిస్సరణశబ్దములుఇంటివాకిటనుండెడుప్రదేశముపేళ్లు॥గృహస్యముఖప్రాయత్వాత్ముఖం।గృ
హమునకుముఖమువంటిది ॥౧॥ గృహాత్ నిస్సరత్యనేనేతినిస్సరణం*స్మృగతౌ।గృహమునుండి
దీనిచేతవెడలుదురు॥౨॥**సన్నివేశనికర్షణశబ్దములు పట్టముచుట్టువారినబైలుపేళ్లు॥ సమం
తాన్నివిశంత్యత్రసన్నివేశః*విశప్రవేశనే॥అంతటసంచారార్థమైదీనియందు ప్రవేశింతురు॥
౧॥నివృత్తంకర్షణమత్రనికర్షణం కృషవిలేఖనే। దీనియందుదున్నుటలేదు॥౨॥**సంవసథ
గ్రామశబ్దములుగ్రామముపేళ్లు॥సంవసంత్యత్రసంవసథః*వసనివాసే॥దీనియందుతెస్సగాను౦
దురు॥౧॥గ్రస్యతభుజ్యతఇతిగ్రామః*గ్రసుఅదనే।ప్రాణులచేత భుజింపఁబడునది॥౨॥**వేశ్మభూ
వాసుశబ్దములు- ఇల్లుగట్టఁదగినభూమిపేళ్లు॥వేశ్మనోభూః- వేశ్మభూః-ఇంటియొక్క-భూమి॥
౧॥వసంత్యస్మిన్నితివాస్తుః॥ఉ-న్న*వసనివాసే।దీనియందుండుదురు॥౨॥**గ్రామాంతోపశల్య
శబ్దములుగ్రామసమీపప్రదేశముపేళ్లు॥గ్రామస్య అంతంగ్రామాంతం। గ్రామముయొక్క-స
మీపము॥౧॥ఉపగతః శల్యఃకీలకోయస్యఉపశల్యం। నేలగురుతు దెలియుటకుఁగామసమీపము౦
డుశిలగలిగినది॥౨॥*సీమసీమాశబ్దములుపొలిమేరుగుతురుపేళ్లు।సీయతెబధ్యతఇతిసీమా॥న-సీ
సీమాచ॥ఆ-సీ॥*షిఞ్ బంధనే ॥ఇంతమేరయనికట్టఁబడునది॥౧॥౨॥*ఘోషఆభీరపల్లీశబ్దములు
గొల్లపల్లెపేళ్లు॥ఘోషంతిగావోత్రఘోషః*ఘుషిర్ అవిశబ్దనే।శబ్దేచ-దీనియందు గోవులుఘో
షించును॥౧॥ఆభిభ్యతి-అభిఅభితఃగాః ఈరయంతీతివాఆభీరాఃగోపాఃతేషాంపల్లీఆభీరపల్లి॥ఈ
సీ॥*ఞిభీభయే- ఈరప్రేరణే। వెఱచువారుగానిగోవులనంతటఁబ్రేరేపించువారుగాని అభీరు
లనఁగాఁగొల్లలువారలయొక్క-పల్లె॥౨॥**పక్కణశబరాలయ శబ్దములుబోయ పల్లెపేళ్లు॥ప
చ్యతెకదన్నమత్రేతిపక్కణః*డుపచ్ష్పాకే।కుత్సితాన్నముదీనియందు పాకము చేయఁబడు॥
౧॥శబంతేభ్రమంతీతిశబరాః*శబభ్రమణే- తేషామాలయశ్శబరాలయః।భ్రమించువారుశ
బరులు-వారికిఅలయముబరాలయము॥౨॥

*ఇతిపురవర్గః

మహీధ్రశబ్దముమొదలు॥౧౩॥కొండపేళ్లు॥మహీంకీలభూతోధరతీతి మహీధ్రః-ధృఞ్ ధరణే।
భూమికిచీలవలెనుండిధరించునది॥౧॥శిఖరాణ్యస్యసంతీతిశిఖరీ॥న-పు॥శిఖరములుగలది ॥౨॥క్ష్మాం
బిభర్తీతిక్ష్మాభృత్॥త-పు॥డుభృఞ్ ధారణపోషణయోః।భూమినిధరించునది॥౩॥హర్తుమశక్యః
అహార్యః*హృఞ్ హరణే।హరించనశక్యమైనది॥౪॥ధరతిభువంధరః-*ధృఞ్ ధరణే।భూమినిధ
రించునది॥౫॥పర్వాణిసంధయోస్యపర్వతః।సంధులుగలిగినది॥౬॥ నరాణాముపజీవనీయత్వాత్
అద్యతఇత్యద్రిః॥ఇ-పు॥*అదభక్షణే।ఫలమూలద్వారమునసరులచేతభక్షింపఁబడునది॥౭॥గాంభు
వంత్రాయతఇతిగోత్రః*త్రైఙ్ పాలనే।భూమినిరక్షించునది॥౮॥శాలేనగీర్యతఇతిగిరిః॥ఇ-పు॥గ్రావాచ॥న-పు*॥గౄనిగ
రణే।కాలముచేతఁజెఱుపఁబడునది॥౯॥౧౦॥నచలతీత్యచలః-చలకంపనే।చలించనిది॥౧౧॥శిలాఅత్రసంతీతిశైలః।శిలలు
నియందుఁగలవు॥౧౨॥శిలానాముచ్చయఃశిలోచ్చయః।శిలలయొక్క-సమూహము ॥౧౩ ॥**
లోకాలోకచక్రవాళశబ్దములుభూమికికోటవలెచుట్టువారియుండెడుపర్వతముపేళ్లు॥అస్యా
భ్యంతరంసూర్యకిరణైఃప్రకాశ్యతెనబాహ్యమితిప్రకాశాప్రకాశతయాలోక్యతేనలోక్యతఇ
తిచలోకాలోకః*లోకృదర్శనే।ఈపర్వతముయొక్క-లోపలిపార్శ్వము సూర్యకిరణముల
చేతప్రకాశించును వెలుపలిపార్శ్వముప్రకాశించదుగనుకకొంతచూడఁబడునదియుఁగొంతచూ
డఁబడనిదియుఁగనుకలోకాలోకము॥౧॥చక్రాకారేణవలతెసంవృణోతీతిచక్రవాళః*వలసం
వరణే।చక్రాకారమునభూమినిచుట్టియుండునది॥౨॥
త్రికూటత్రికకుచ్ఛబ్దములుత్రికూటపర్వతముపేళ్లు ॥ త్రయఃకూటాఃశిఖరాణియస్యసత్రికూటః-
త్రయఃకకుదోయస్యత్రికకుత్ ॥ద-పు ॥ మూడుశిఖరముగలది ॥౧॥ ౨ ॥**అస్తచరమక్ష్మాభృ

మక్ష్మాభృ

చ్ఛబ్దములు-అస్తమయపర్వతము పేళ్లు॥ అస్తమనుపలబ్ధిం గ్రహనక్షత్రాణాం కరోతీతి అస్తః। గ్రహనక్షత్రములయొక్క అప్రకాశమును జేయునది॥౧॥ చరమః పశ్చిమః- స చాసౌ క్ష్మాభృచ్చ చరమక్ష్మాభృత్॥ త-పు॥ పడమటిదిక్కునను౦డుకొండ॥ ౨॥

దుదయః పూర్వపర్వతః॥౪౦॥ (హిమాలయోఽద్రి రాజస్స్యాన్మలయశ్చందనాలయః) * హిమవాన్నిషధో వింధ్యో మాల్యవాన్ పారియాత్రకః । గంధమాదనమన్యేచ హేమకూటాదయో నగాః ॥ ౪౧॥

** ఉదయపూర్వపర్వతశబ్దములు ఉదయపర్వతము పేళ్లు॥ ఉదయంత్యత్ర సూర్యాదయ ఇత్యుదయః అయ పయ గతౌ। దీనియందు సూర్యాదులు పొందురు॥౧॥ పూర్వశ్చాసౌ పర్వతశ్చ పూర్వపర్వతః। పూర్వదిక్కునను౦డెడు పర్వతము॥ ॥౨

హిమవచ్ఛబ్దము మొదలు ౭ శబ్దములు-ప్రత్యేకము తమతమ నామముల చేతనే ప్రసిద్ధములైన పర్వతముల పేళ్లు॥ హిమమస్యాస్తీతి హిమవాన్॥ త-పు॥ మంచుగలిగినది- ఇది కింపురుషవర్షమునకు దక్షిణమందు మేరనైయుండునది॥౧॥ నిషీదంతి సురా అత్రేతి నిషధః * షద్ ల్ విశరణగత్యవసాదనేషు। సురలు దీనియందుందురు- అది హరివర్షమునకు-ఉత్తరమందు బాలసూర్యప్రకాశమైయుండును॥౧॥ అగస్త్యేన విద్ధత్వాత్ వింధ్యః * వ్యధ తాడనే। అగస్త్యుని చేత వ్యథం బొందినది అది భారతవర్షమందు కులపర్వతము * సూర్యపథం విధ్యతీతి వా వింధ్యః। సూర్యగమనమునడ్డగించినది॥౧॥ మాల్యాకారతాఽస్యాస్తీతి మాల్యవాన్। మాల్యమనఁగా పూలదండ - అట్టి ఆకారము గలది ఇదే క్రౌంచపర్వతము- ఇది మేరుపర్వతమునకు పడమట గంధమాదనసమప్రమాణమైయుండును॥౧॥ పరితో యాత్రా గమనమస్యాస్తీతి పారియాత్రకః। చుట్టువారనడుచుట గలిగినది- అది భారతవర్షమందు - కులపర్వతము॥౧॥ గంధేన మాదయతి హర్షయతీతి గంధమాదనం * మదీ హర్షగ్లపనయోః। పుష్పగంధము చేత సంతోషింపఁజేయునది। అయం పుల్లింగేపి॥ శ్లో॥ సుగంధిగంధమాదన ఇతి కాళిదాసప్రయోగాత్। ఇది మేరుపర్వతమునకు తూర్పునను౦డునది॥౧॥ హేమమయాః కూటా అస్య హేమకూటః। బంగారు శిఖరములు గలది -అది కింపురుషవర్షమునకు నుత్తరమునను౦డునది॥౧॥ ఆదిశబ్దము చేత మలయదర్దురములు మొదలైన మఱికొన్ని పర్వతములు గలవు॥

పాషాణప్రస్తరగ్రావోపలాశ్మానశ్శిలా దృషత్।

** పాషాణశబ్దము మొదలు ౭ శబ్దములు రాతి పేళ్లు॥ వస్తూని పినష్టి చూర్ణయతీతి పాషాణః * పిష్ల్ సంచూర్ణనే। వస్తువులను చూర్ణము చేయునది॥౧॥ ప్రస్తృణాతి అచ్ఛాదయతి భువమితి ప్రస్తరః * స్తృఞ్ ఆచ్ఛాదనే। భూమిని గప్పునది॥౨॥ ఆతపాదిభిస్తప్తస్సన్ జలం గిరతీతి గ్రావా। న-పు॥ గౄ నిగరణే। ఎండచేత కాగినదై జలమును గ్రహించునది॥౩॥ ఉపలాతి భినత్తి వస్తూనీతి ఉపలః * లా ఆదానే। వస్తువుల ఖండించునది॥౪॥ అశ్నుతే వ్యాప్నోతి భువమశ్మా॥ న-పు॥ అశూ వ్యాప్తౌ। భూమిని వ్యాపించునది॥౫॥ శినోతి తనూకరోతి ఆయుధమితి శిలా- శిఞ్ నిశాతనే। ఆయుధమును కృశింపఁజేయునది॥౬॥ దృణాతీతి దృషత్॥ ద-స్త్రీ॥ దౄ హింసాయాం। హింసించునది॥ పా॥ దృశత్॥ ౭॥

కూటోఽస్త్రీ శిఖరం శృంగం

** కూటశబ్దము మొదలు ౩ పర్వతశిఖరము పేళ్లు॥ కూట్యతే దహ్యతే సూర్యదావాభ్యాం కూటః॥ అ-పు॥ * కూట దాహే। సూర్యదావాగ్నుల చేత దహింపబడునది॥౧॥ శిఖా వాగ్రశిలా అస్యాస్తీతి శిఖరం అ-న॥ శిఖవంటి కొనరాయి గలది శ్లో॥ సాంద్రాంధకారశిఖరస్సహస్రాంగారతోరణా॥ ఇతి పున్నపుంసకాధికారే చంద్రగోమినా పఠితత్వాత్- శిఖరశబ్దస్య పుంస్త్వమపి॥౨॥ శృణాతి హినస్తీతి శృంగం * శౄ హింసాయాం। హింసించునది॥౩॥

ప్రపాతస్తు తటో భృగుః॥౪౨॥

** ప్రపాత-తట-భృగుశబ్దములు ౩ కొండచరి పేళ్లు॥ ప్రపతంత్యస్మాదితి ప్రపాతః- పత్ ల్ గతౌ। దీనివల్లనుండి పడుదురు॥౧॥ తటతీతి తటః- తట ఉచ్ఛ్రాయే। ఉన్నతమైనది॥౨॥ భ్రజ్యతే తప్యతే సూర్యాగ్నితేజసా భృగుః॥ ఉ-పు॥ భ్రస్జ పాకే। సూర్యాగ్ని తేజస్సుల చేత తపింపఁబడునది॥౩॥

కటకోఽస్త్రీ నితంబోఽద్రేః

** కటకనితంబశబ్దములు కొండనడిమి పేళ్లు॥ కటత్యావృణోతీతి కటకః- కటే వర్షావరణయోః। పర్వతము చుట్టువారియుండునది॥౧॥ పర్వతస్య నితంబప్రాయత్వాన్నితంబః॥ పర్వతమునకు నడుము నితంబము॥౨॥

స్నుః ప్రస్థస్సానురస్త్రియాం।

** స్నుశబ్దము మొదలు ౩ పర్వతము మీఁద సమమైన భూమి పేళ్లు॥ స్నాతీతి స్నుః॥ ఉ-పు॥ ష్ణా శౌచే। పవిత్రమైనది * స్నాతి జలమితి స్నుః। జలమును స్రవించునది॥౧॥ ప్రతిష్ఠంతే అస్మిన్ సమభూభాగత్వాత్ ప్రస్థః॥ అ-పు॥ సాంగతినివృ

త్తొ। సమభూమియాటవలనమికిలిదీనియందుండుదురు ॥౨॥ సనోతిసుఖం దదాతీతి సానుః॥

ఉత్సః ప్రస్రవణం వారిప్రవాహో నిర్ఝరో ఝరః॥ దరీ తు కందరో వా స్త్రీ

ఉ-పు॥ షణు దానే। సుఖమునిచ్చునది॥ ౩ ** ఉత్స-ప్రస్రవణశబ్దములు కొండయూట పేళ్లు॥ ఉనత్తిం భ సా ఉత్సః * ఉందీ క్లేదనే। జలము చేత తడిని బొందునది ॥౧॥ ప్రస్రవంత్యాపోస్మాదితి ప్రస్రవణం॥- స్రుగతౌ। దీని యందు ఉదకము జారును ॥౨॥ ** నిర్ఝరఝరశబ్దములు కొండయందు బుట్టిన జలప్రవాహము పేళ్లు। నిర్ఝీర్యతే కాలేన స్వల్పో భవతీతి నిర్ఝరః ఝరశ్చ ఝృష్ వయోహానౌ। కాలక్రమము చేత స్వల్పమై పోవునది ॥ పా। ఝరీ ॥౧॥౨॥ ** దరీ కందర శబ్దములు జనుల చేతఁ జేయఁబడినది గాని స్వభావసిద్ధమైనది గాని జలయుక్తమైనది గాని నిర్జలమైనది గాని-అయిన పర్వతము యొక్క-బిలము పేళ్లు। దీర్యతే దరీ। ఈ-స్త్రీ॥ దౄ విదారణే। భేదింపబడునది ॥౧॥ కేన జలేన దీర్యత ఇతి కందరః పు॥ దౄ విదారణే। జలము చేత ప్రక్షాళింపఁబడునది ॥౧॥

దేవఖాతబిలే గుహా। గహ్వరం

* దేవఖాతశబ్దము మొదలుగ పర్వతమునందుండెడు గుహల పేళ్లని కొందఱు। గుహాగహ్వరశబ్దములు ౨ దేవతల చేత త్రొవ్వఁబడిన బిలము పేళ్లని కొందఱు। దైవైః ఖాతం దేవఖాతం। దేవతల చేత త్రొవ్వబడినది ॥౧॥ బిల్యత ఇతి బిలం * బిల భేదనే। భేదింపఁబడునది ॥౨॥ దేవఖాతం చ తద్బిలం చ దేవఖాతబిలం। తస్మిన్ గుహాగహ్వరశబ్దౌ వర్తేతే- అని ఒవపక్షమందు ॥ గుహత్యంధకారమితి గుహా-గుహూ సంవరణే। అంధకారము నాక్రమించియుండునది ॥౩॥ గతిం హ్వారయతీతి గహ్వరం * హ్వృ కౌటిల్యే। గమనమును కుటిలముగాఁ జేయునది ॥౪॥

గండశైలాస్తు చ్యుతాః స్థూలోపలా గిరేః॥౪౪॥

** భూకంపాదినా గిరేశ్చ్యుతాః స్థూలోపలాః గండశైలా ఇత్యుచ్యంతే॥ భూకంపాదుల చేత పర్వతమునుంచి జారిన దొడ్డ రాళ్లు గండశైలములనంబడును। గండా ఇవ శైలాః గండశైలాః। కపోలముల వలె వెడల్పులైనవియునైన శైలములు * గండాః స్థూలాః శైలా వా గండశైలాః। స్థూలములైన శైలము

ఖనిః స్త్రియామాకరస్స్యాత్

** ఖన్యాకరశబ్దము- జేగురు-లోహము-రత్నములు మొదలైనవి పుట్టునట్టి గని పేళ్లు। ఖన్యతే రత్నాదికమత్రేతి ఖనిః॥ ఇ-స్త్రీ। ఖను అవదారణే। రత్నములు దీనియందు త్రొవ్వఁబడును ॥ పా। ఖానిః। ఆకరః ఖనిః స్త్రీ ఖానిరితి వ్యాడిః ॥౧॥ ఆకీర్యంతే లోహాదయోఽత్ర ఆకరః- కౄ విక్షేపే। లోహములు దీనియందు చల్లఁబడును ॥౨॥

పాదాః ప్రత్యంతపర్వతాః॥

** పాదప్రత్యంతపర్వతశబ్దములు కొండ సమీపమునందు చుట్టు వారనుండెడు చిన్నతిప్పల పేళ్లు॥ అద్రేః పాదా ఇవ అధస్స్థితత్వాద్ధారణా పాదాః। పర్వతముల కు పాదముల వలె క్రిందనుండునది ॥ పర్యంత ఇతి పాదాః - పద గతౌ। పొందబడునది ॥౧॥ ప్రత్యంతే సమీపపర్వతాః। సమీపమునందుండునవి ॥౨॥

ఉపత్యకాద్రేరాసన్నా భూమిరూర్ధ్వమధిత్యకా॥౪౫॥

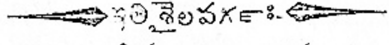
** పర్వతముకిందటి సమీపభూమి పేరు ఉపత్యక యనంబడును। పర్వతము మీఁదటి భూమి అధిత్యక యనంబడును- ఉపసమీపే భూమిరుపత్యకా। పర్వతము యొక్క సమీపభూమి ॥౧॥ ఊర్ధ్వప్రదేశస్థా భూమిరధిత్యకా। పర్వతము మీఁదనుండెడు భూమి ॥౧॥

ధాతుర్మనశ్శిలాద్యద్రేర్గైరికంతు విశేషతః।

** మనశ్శిలా హరితాళాదిరశ్మవికారో ధాతురిత్యుచ్యతే। మనశ్శిల- హరిదళము-గంధకము మొదలైన శిలావికారములన్నియు సామాన్యముగా ధాతువులనంబడును। విశేష ధాతుర్గైరికమిత్యుచ్యతే, విశేషధాతువు గైరికమనంబడును। ధత్తే మిథో వ్యావర్తకంధర్మం ధాతుః॥ ఉ-పు॥ డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। పరస్పరము భేదమైన ధర్మమును ధరించునది ॥౧॥ గిరౌ భవం గైరికం। పర్వతమునందుఁ బుట్టినది ॥౨॥ ఆదిశబ్దేన సువర్ణాదయో గృహ్యంతే॥ శ్లో॥ సువర్ణరౌప్యతామ్రాశ్మహరితాళంమనశ్శిలా। గైరికాంజనకాంస్యాదిలోహసీసాస్సహింగుళాః॥ గంధకోఽభ్రకమిత్యాద్యా ధాతవో గిరిసంభవాః ఇతి

నికుంజకుంజౌ వాక్లీబే లతాదిపిహితోదరే॥౪౬॥

** నికుంజకుంజశబ్దములు తీఁగెల చేత గృహము వలె నేకప్పఁబడిన పొద పేళ్లు॥ పక్షిణోఽత్ర కూజంతీతి నికుంజః। కుంజశ్చ * కూజ అవ్యక్తశబ్దే। పక్షులు దీనియందు శబ్దించును॥ నియనెడు ఉపసర్గము తక్క-న ఉపసర్గలతోడి యోగము లేదని తెలియఁ జేయుటకొఱకు - ఈ శబ్దములు వికల్పమున నపుంసకలింగములు

ఇతి శైలవర్గః

అటవ్యరణ్యం విపినం గహనం కాననం వనం

అటవీ శబ్దము మొదలుకొని అడవి పేళ్లు॥ కానన వన శబ్దములు బహుళమైన వృక్షముల తావులు గల ప్రదేశమాత్రమున కెల్ల పేళ్లని కొందరు। అటంత్యస్యాం మృగయార్థమిత్యటవీ॥ ఈ-స్త్రీ॥ దీనియందు వేటకొ

అటవ్య-చరింతురు॥ అటంతీత్యటాః పశ్వాదయః వయః పక్షిణః-తైరాక్రాంతా-అటవీ॥ అట పట గతౌ। సంచరించువవిగనుక అటములనఁగా పశ్వాదులు-వియనఁగా పక్షులు-అవిదీనియందుఁగలవు॥౧॥ఇయతి॥ ఋ గతౌ। మృగాదులు దీనియందుఁదిరుగును॥౨॥ వేపంతే భయాదత్రేతి విపినం॥ టువేపృ కంపనే। భయము చేతదీనియందువణఁకుదురు॥౩॥గాహ్యత ఇతి గహనం॥ గాహూ విలోడనే। దుష్టమృగముల చేతకలఁచఁబడునది॥ ౪॥కం జలమనం ప్రాణనమస్య కాననం॥ అన ప్రాణనే। జలమే ప్రాణముగాఁగలది॥ కన్యతే గమ్యత ఇతి వా కాననం॥ కన దీప్తికాంతిగతిషు। పొందఁబడునది॥ ౫॥ వన్యతే సేవ్యత ఇతి వనం॥ వన షణ సంభక్తౌ। జనుల చేతనాశ్రయింపఁబడునది॥ ౬॥

మహారణ్యమరణ్యానీ
గృహారామాస్తు నిష్కుటాః॥ ౪౬॥

మహారణ్యారణ్యానీశబ్దములు దొడ్డఅడవి పేళ్లు॥ మహదరణ్యం మహారణ్యం-అరణ్యానీచ॥ ఈ-సీ॥ మహత్తైన అరణ్యము॥ ౧-౨॥ గృహారామ నిష్కుటశబ్దములు ఇంటి చేరువ తోఁటల పేళ్లు॥ గృహే ఆరామః గృహారామః। గృహమందలి తోఁట॥౧॥కూటాత్ గృహాత్ నిర్గతః నిష్కుటః। కూటమనఁగా గృహము-అంతకంటె వెలుపలనుండునది॥౨॥

ఆరామస్స్యాదుపవనం కృత్రిమం వనమేవ యత్॥ అమాత్యగణికాగేహోపవనే వృక్షవాటికా॥ పుమానాక్రీడ ఉద్యానం రాజ్ఞస్సాధారణం వనం। స్యాదేతదేవ ప్రమదావనమంతఃపురోచితమ్॥ ౪౮॥

ఆరామ ఉపవనశబ్దములు మనుష్యులు పెట్టినవనము పేళ్లు॥ ఆరమంతే అస్మిన్నిత్యారామః॥ రము క్రీడాయాం। దీనియందు క్రీడింతురు॥౧॥ఉపసమీపే వనం। సమీపమందలివనము॥ ౨॥ ప్రధానులు-వేశ్యలు వీరలయొక్క-యిండ్లలోపలి తోఁట-వృక్షవాటిక యనంబడును వటతీతి వాటికా వృక్షాణాం వాటికా వృక్షవాటికా॥ వట వేష్టనే। పరివేష్టించియుండునది గనుక వాటిక అనఁగా పఙ్క్తి-వృక్షములయొక్క పఙ్క్తి॥౧॥ ఆక్రీడోద్యానశబ్దములు సకలజనులకును భోగార్హమైన రాజుయొక్క యుపవనము పేళ్లు॥ ఆక్రీడంతి జనాః అస్మిన్నితి ఆక్రీడః॥ క్రీడృ విహారే। దినియందు సర్వజనులును క్రీడింతురు॥౧॥ ఉద్యాంత్యస్మిన్నిత్యుద్యానం॥ యా ప్రాపణే। జనులు దీనియందుఁబొందుదురు॥ ౨॥ ఈ రాజుయొక్క వనమే సాధారణముగాక అంతఃపురమునకును చితమైనదై ప్రమదావనమనంబడును॥ ప్రమదానాం వనం ప్రమదావనం। స్త్రీలయొక్క వనము॥ పా॥ ప్రమదవనం॥ శ్లో॥ ప్రమదవనోపకంఠసన్నివేశేషు లతాభవనేషు భూయః॥ చారకర్మణి నిష్ణాతః ప్రవిష్టః ప్రమదావనమిత్యుభయత్రోదాహరణం॥ ౧॥

వీథ్యాళిరావళిః పఙ్క్తిః శ్రేణీ

వీథీశబ్దము మొదలు ౫ వృక్షపఙ్క్తి పేళ్లు॥ పఙ్క్తి మాత్రమునకును పేళ్లు॥ వియంతి గచ్ఛంత్యనయా వీథీ॥ ఈ-సీ॥ వీ గతిప్రజనకాంత్యసనఖాదనేషు। దీనిచేత నడుతురు॥౧॥ అలతి భూషయతీత్యాళిః॥ అల భూషణపర్యాప్తివారణేషు। అలంకరించునది॥౨॥ ఆవలతే సంవృణోతీత్యావళిః॥ వల సంవరణే। చుట్టువారియుండునది॥ ౩॥ పచ్యతే వ్యక్తీక్రియతేనయేతి పఙ్క్తిః॥ పచి వ్యక్తీకరణే। దీనిచేత వృక్షములు వ్యక్తముగాఁజేయఁబడును॥౪॥ శ్రియతే సేవ్యత ఇతి శ్రేణీ॥ శ్రిఞ్ సేవాయాం। ఒప్పిదము చే నాశ్రయింపఁబడునది॥౫॥

లేఖాస్తు రాజయః।

లేఖా రాజీ శబ్దములు-ఎడతెగక దట్టమైయుండెడు పఙ్క్తి పేళ్లు॥ లిఖ్యంత ఇతి లేఖాః॥ లిఖ అక్షరవిన్యాసే। అక్షరపఙ్క్తివలె లిఖింపఁబడునది॥ ౧॥ రాజంతే రాజయః॥ ఇ-సీ॥ రాజృ దీప్తౌ ॥ ప్రకాశించునది॥ ౨॥

వన్యా వనసమూహే స్యాత్॥ అంకురోభినవోద్భిది॥ ౫౦॥

వన్యాశబ్దము వనసమూహము పేరు॥ వనానాం సమూహో వన్యా। వనములయొక్క సమూహము॥ ౧॥ అంకుర అభినవోద్భిచ్ఛబ్దములు క్రొత్తగా మొలిచిన మొలక పేళ్లు॥ అంక్యతే లక్ష్యత ఇత్యంకురః॥ అకి లక్షణే। కానఁబడునది॥ పా॥ అ॥ంకూరః॥ శ్లో॥ అంకూరశ్చాంకురః ప్రోక్త ఇతి హలాయుధః। తథాచాశ్వచరితే వసంతరాజః॥ శ్లో॥ అంకూరితే పల్లవితే సపుష్పే ఫలాన్వితే భూరుహిసారమేయ ఇతి॥ ౧॥ ఉద్భినత్తి భువం బీజం చ ఉద్భిత్॥ ద-పు॥ భూమిని-బీజమును భేదించునది॥ ౨॥

వృక్షో మహీరుహశ్శాఖీ విటపీ పాదపస్తరుః। అనోకహః కుటస్సాలః పలాశీ ద్రుద్రుమాగమాః॥ ౫౧॥

వృక్షశబ్దము మొదలుగ౧౭వృక్షము పేళ్లు॥ వృశ్చ్యతే ఛిద్యత ఇతి వృక్షః॥ ఓవ్రశ్చూ ఛేదనే । ఛేదింపఁబడునది॥౧॥ మహ్యాం రోహతీతి మహీరుహః॥ రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే। భూమియందు మొలుచునది ॥౨॥ శాఖాః అస్య సంతీతి శాఖీ॥ న-పు॥ కొమ్మలుగలది॥ ౩॥ విటపాః- అస్య సంతీతి విటపీ॥ న-పు॥ కొమ్మలుగలది॥ ౪॥ పాదైర్మూలైః జలం పిబతీతి పాదపః॥ పా పానే । పాదములనఁగా వేళ్లు॥ వానిచేత జలమును పానముఁజేయునది॥ ౫॥ తరంత్యాతపమనేనేతి తరుః॥ ఉ-పు॥ తౄ ప్లవనతరణయోః॥ ఎండను దీనిచేత తరింతురు ॥౬॥ అనసః శకటస్య అకం గమనం హంతీతి అనోకహః॥ హన హింసాగ

త్యోః। అనస్సనఁగాఁబండి- అకమనఁగాఁగమనము-బండియొక్క గమనమును చెఱుచునది॥౭॥ కుటతి శాఖాదినావక్రీభవతీతి కుటః*కుట కౌటిల్యే। శాఖాదులచేత వక్రమైయుండునది॥౮॥ సల్యతె గమ్యతె జనైరితి సాలః*సలగతౌ। జనులచేత పొందఁబడునది॥౯॥ పలాశాని పర్ణాని అస్య సంతీతి పలాశీ॥ న- పు॥ పలాశములనఁగా ఆకులు- అవి గలది॥౧౦॥ ద్రూయతె ద్రుః॥ ఉ- పు॥ ద్రుగతౌ। పొందఁబడునది॥౧౧॥ ద్రుః వృక్షావయవో స్యద్రుమ అనఁగా శాఖ- అది గలిగినది॥౧౨॥ నగచ్ఛతీత్యగమః*గమ్ల్ గతౌ। ఒకచోటికి నిబోనిది॥౧౩॥

వానస్పత్యః ఫలైః పుష్పాత్తైరపుష్పాద్వనస్పతిః। ఓషధ్యః ఫలపాకాంతాః

*పుష్పమువలనఁబుట్టిన ఫలములతోఁగూడిన- మామిడి మొదలైనది వానస్పత్యమనంబడును॥ పుష్పములు లేక ఫలములతోఁగూడిన పనస మేడి మొదలైనది వనస్పతియనంబడును॥ వనస్యపతిః వనస్పతిః- వానస్పత్యః। వనమునకు పతిగనుక వనస్పతి- వానస్పత్యంబును॥ *ఫలించగానే చెడిపోయ్యెడి అరటి- వరి మొదలైనవి యోషధులనంబడును॥ ఓషం దాహం ధయంతీత్యోషధ్యః॥ ఈ- స్త్రీ॥ ధేట్ పానే। దాహమును బోఁగొట్టునది*ఓషో దాహస్తత్ర ధీయతె ఇత్యోషధ్యః* ఉపదాహే* డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। దీనియందు దాహము ధరింపఁబడును॥౧॥ ఫలపాకఏవ అంతో యాసాం తాః ఫలపాకాంతాః। ఫలపరిపక్వమే అంతముగాఁగలవి॥ ౨

స్యాదవంధ్యః ఫలేగ్రహిః॥ ౬॥ వంధ్యోఽఫలోఽవకేశీ చ

*అవంధ్య ఫలేగ్రహి శబ్దములు గొడ్డుగాక ఫలించెడు మ్రాకు పేళ్లు॥ న వంధ్యః అవంధ్యః। గొడ్డుగానిది అవంధ్యము॥ ౧॥ ఫలాని గృహ్ణాతి ధరతీతి ఫలేగ్రహిః॥ ఇ॥ ఫలమును గ్రహించునది॥ ౨॥ *వంధ్యాదిశబ్దములు ౩ గొడ్డుమ్రాకు పేళ్లు॥ స్వగతవైగుణ్యేన ఫలాని బధ్నాతీతి వంధ్యః*బధ బంధనే। తనయందలిదైగుణ్యము చేత ఫలమునడ్డపెట్టునది పబయోరభేదః॥౧॥ న సంతి ఫలాన్యస్య అఫలః। ఫలములు లేనిది॥ ౨॥ అవకం ఫలం స్యం ఈష్టె పాలయతీత్యవకేశీ॥ న్। ఈశ ఐశ్వర్యే। అవకమనఁగా ఫలము- దాని పాలించునది॥ ౩॥

ఫలవాన్ ఫలినః ఫలీ

*ఫలవచ్ఛబ్దము మొదలు ౩ తత్కాలమందు పండియుండెడు మ్రాకు పేళ్లు॥ ఫలాని సంత్యస్య ఫలవాన్॥ త॥ ఫలినః॥ అ॥ ఫలీచ॥ న॥ ఫలములు గలిగినది- ఫలవంతము- ఫలినము- ఫలి॥ ౩॥

ప్రఫుల్లోత్ఫుల్లసంఫుల్లవ్యాకోచవికచస్ఫుటాః॥ ౭॥ ఫుల్లశ్చైతే వికసితే

*ప్రఫుల్లశబ్దము మొదలు ౮ వికసించినదాని పేళ్లు॥ ప్రఫుల్లతి ఉత్ఫుల్లతి సంఫుల్లతీతి ప్రఫుల్లః ఉత్ఫుల్లః సంఫుల్లశ్చ*ఫుల్ల వికసనే। వికసించునది ప్రఫుల్లము- ఉత్ఫుల్లము సంఫుల్లము॥ ౧॥ ౨॥ ౩॥ వ్యావృత్తః కోశో స్య వ్యాకోశః*కుశ శ్లేషణే। కోశమనఁగా కూటమి- అది దీనియందు లేదు॥ పా॥ వ్యాకోచః॥ ౪॥ విగతః కచో బంధనమస్య వికచః*కచ బంధనే। విగతమైన బంధము గలిగినది॥౫॥ స్ఫుటతి వికసతీతి స్ఫుటః* స్ఫుటిర్ విశరణే। వికసించునది॥ ౬॥ ఫుల్లతీతి ఫుల్లః*ఫుల్ల వికసనే। వికసించునది॥ ౭॥ వికసతి విస్తారం ప్రాప్నోతీతి వికసితః- కస గతౌ। విస్తారమును బొందునది॥ ౮॥ తథా పుష్పితము న్నిద్రం హసితోన్మీలితాని చ। స్యాదుద్బుద్ధం చోచ్ఛ్వసితం తద్వైవచ విజృంభితం॥

స్యురవంధ్యాదయస్త్రిషు॥ స్థాణుర్వా నా ధ్రువశ్శంకు

*అవంధ్యశబ్దము మొదలు వికసితశబ్దము వరకుఁగలశబ్దములు త్రిలింగములు*స్థాణ్వాదిశబ్దములు ౩ మోటు పేళ్లు॥ వాయునాపి హతో పి తిష్ఠతీతి స్థాణుః॥ ఉ- పు॥ ష్ఠా గతినివృత్తౌ। వాయువు చేత కొట్టఁబడియు నిలియుండునది॥౧॥ చలనాభావాత్ ధ్రువతీతి ధ్రువః ధ్రువ స్థైర్యే। చలనము లేకుండుటవలన స్థిరమైయుండునది॥ ౨॥ శంక్యతే అస్మాత్పురుషధియా శంకుః ఉ- పు॥ శకి శంకాయాం। పురుషబుద్ధి చేత దీనియందు శంకింతురు॥ ౩॥

హ్రస్వశాఖాశిఫః క్షుపః॥ ౮॥

*హ్రస్వాః శాఖాః శిఫాశ్చ యస్య సః క్షుప ఇత్యుచ్యతె- హ్రస్వములైన కొమ్మలును- ఊడలును గలిగియుండెడు గుజ్జుమ్రాకు- క్షుపమనంబడును॥ దావాగ్నినా దహ్యమానః క్షౌతీతి క్షుపః- టుక్షు శబ్దె। దావాగ్ని చేత దహింపఁబడిన శైథ్వనియుక్తమైయుండునది॥ ౧॥

అప్రకాండే స్తంబగుల్మౌ

స్తంబగుల్మశబ్దములు ప్రకాండము లేక - ఆకులు తీయుచుగాఁగల పొద పేళ్లు॥ చెట్టుయొక్క వేళ్లకును కొమ్మలకును నడుమనుండెడు భాగము ప్రకాండమనఁబడును॥ తిష్ఠతీతి స్తంభః*ష్ఠా గతినివృత్తౌ। స్థిరమైయుండునది॥౧॥ గుడతి చోరాదిభిర్భీతాన్ గుల్మః*గుడ రక్షాయాం। చోరాదులచేత భయపడువారి నిరక్షించునది॥ ౨॥

వల్లీ తు వ్రతతిర్లతా।

*వల్లీశబ్దము మొదలు ౩ తీఁగె పేళ్లు॥ వలతె వేష్టతే యష్ట్యాదికమితి వల్లీ। ఈ- స్త్రీ॥ *వల వేల్ల సంవరణె। కఱ్ఱ మొదలైన వాటిని చుట్టుకొనియుండునది॥ ౧॥ ప్రకృష్టా తతిర్విస్తారో స్యాః ప్రతతిః- ఇ- స్త్రీ॥ *తను విస్తారే। మిక్కిలి విస్తారము దీనికిఁగలదు పా॥ వ్రతతిః ఈ- స్త్రీ॥ తథాచ॥ శ్లో॥ పరిష్ఠస్సానుసిమా నే

చ ప్రతతి స్తతి వీరుధోరితి పకారాదాప జయః ॥ ధరాధరేంద్రం వ్రతతీతతీరి వేతిమాఘః ॥ ౨ ॥ లాతి వేష్టనార్థం యష్ట్యాదికమితి లతా ॥ లాదానే । పాకుటకొఱకుగడలు మొదలైనవాటిని పుచ్చుకొనునది ॥ ౩ ॥

లతా ప్రతానినీ వీరు
ద్గుల్మిన్యులప ఇత్యపి ॥
౪౭ ॥

*వీరుచ్ఛబ్దము మొదలు ౩ దట్టముగా నల్లిన లతాసమూహముగల పొదపేళ్లని కొందఱు. ఈపక్షమందు లతా ప్రతాననీ అని ఏకపదము. ప్రతానము అనఁగా కొమ్మలయందుండెడు ఆకులయొక్క సమూహము. దానితోఁ గూడిన ద్రాక్షాతాంబూలవల్ల్యాదులు. వీరుత్ మొదలైన ౩ శబ్దములచేఁ జెప్పఁబడునని కొందఱు. అప్పుడు లతా-ప్రతాననీ అని భిన్నపదములు । విరుణద్ధీతి వీరుత్ । ధ-సీ ॥ *రుధిర్ ఆవరణే । విశేషముగాఁ జుట్టుకొనియుండునది* వివిధం రోహతీతి వా వీరుత్ *రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే । నానావిధములుగా మొలుచునది ॥ ౧ ॥ గుల్మో లతాసమూహోఽస్యా అస్తీతి గుల్మినీ ॥ ఈ-సీ ॥ గుల్మమనఁగా లతాసమూహము - అది గలిగినది ॥ ౨ ॥ ఉలతే ఆవృణోతీత్యులపః *ఉల సంవరణే । చుట్టుకొనియుండునది ॥ ౩ ॥

నగాద్యారోహ ఉ
చ్ఛ్రాయ ఉత్సేధ
శ్చోచ్ఛ్రయశ్చ సః ।
అస్త్రీ ప్రకాండః స్కం
ధ స్స్యాన్మూలాచ్ఛా
ఖావధే స్తరోః ॥ ౪౮ ॥

*ఉచ్ఛ్రాయశబ్దము మొదలు ౩ పర్వతము - వృక్షము మొదలైనవానియొక్క పొడవు పేళ్లు । ఉత్ శ్రయణముచ్ఛ్రాయః - ఉచ్ఛ్రయశ్చ - ఊర్ధ్వముగాఁ బొందుట ఉచ్ఛ్రాయము - ఉచ్ఛ్రయమును ౧, ౩ ॥ ఉద్గతిరుత్సేధః *షిధు గత్యాం ఊర్ధ్వముగాఁ బోవునది ॥ ౨ ॥ *ప్రకాండస్కంధశబ్దములు కొమ్మ అవధిగాఁ గలిగిన చెట్టుయొక్క మధ్యభాగము పేళ్లు ॥ ప్రకామ్యతే ఫలరక్షణాదిభిరితి ప్రకాండః *కము కాంతౌ । ఫలమును రక్షించుట మొదలైనవాటిచేత మిక్కిలి కోరఁబడునది ॥ ౧ ॥ స్కంద్యతే అధిరుహ్యత ఇతి స్కంధః *స్కందిర్ గతిశోషణయోః । ఉన్నతముగాఁ బడునది ॥ ౨ ॥ *శాఖాలతాశబ్దములు కొమ్మల పేళ్లు ॥ శాఖతి దిశో వ్యాప్నోతీతి శాఖా *శాఖృ వ్యాప్తౌ । దిక్కులను వ్యాపించునది ॥ ౧ ॥ లాతి వేష్టనార్థం యష్ట్యాదికమితి లతా *లా దానే । పాకేకొఱకుగడలు మొదలైనవాటిని పుచ్చుకొనునది ॥ ౨ ॥ *స్కంధశాఖాశాలాశబ్దములు ప్రాకు మొదటికొమ్మ పేళ్లు ॥ స్కంధా

సమే శాఖాలతే

స్కంధశాఖా శాలే

న్నిర్గతా శాఖా స్కంధశాఖా । స్కంధమనఁగా ప్రాకు మొదలు అందువలన బుట్టినకొమ్మ ॥ ౧ ॥ శాలతే శాలా *శాల శ్లాఘాయాం । శ్రేష్ఠమైనది ॥ ౨ ॥ *శిఫాజటాశబ్దములు వృక్షమూలమున జడవలె నుండునట్టి యూడపేళ్లు ॥ శినోతి వృక్షమూలమితి శిఫా *శిఞ్ నిశాతనే । చెట్టు మొదలును సన్నముగాఁ జేయునది ॥ ౧ ॥ జటతి సమూహీభవతీతి జటా *జట సంఘాతే । సమూహముగా నుండునది ॥ ౨ ॥

శిఫాజటే ।

శాఖాశిఫావరోహ
స్స్యాన్మూలాచ్చా
గ్రం గతా లతా ॥ ౪౯ ॥
శిరోఽగ్రం శిఖరం వా
నా

మూలం బుధ్నోఽం
ఘ్రినామకః ।

* మఱ్ఱిచెట్టు మొదలైనవానికొమ్మలయందుండునట్టి యూడలు చెట్టు మొదటనుండి కొనదనుక పోయినతీఁగెలును - అవరోహమనంబడును ॥ అవరోహతే లంబత ఇత్యవరోహః *రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే । వ్రేలుచుండునది ॥ ౧ ॥ *శిరః ప్రభృతిశబ్దములు ౩ చెట్టుకొన పేళ్లు ॥ శ్రయతి స్వాంగం శిరః ॥ స-న ॥ స్వాంగమునందుండునది ॥ ౧ ॥ అగతీత్యగ్రం *అగ కుటిలాయాం గతౌ । కుటిలముగాఁ బోవునది ॥ ౨ ॥ శిఖాకారతాస్యాస్తీతి శిఖరం ॥ అ-ప్న ॥ శిఖవంటి ఆకారము దీనికిఁ గలదు ॥ ౩ ॥ *మూలాదిశబ్దములు ౩ చెట్టు మొదటి పేళ్లు ॥ మూలయతీతి మూలం *మూల ప్రతిష్ఠాయాం । ప్రతిష్ఠను జేయునది ॥ ౧ ॥ బుధ్యంతే ఆనేనేతి బుధ్నః *బుధ అవగమనే । దీనిచేత వృక్షము తెలియఁబడును ॥ పా ॥ బ్రధ్నః ॥ ౨ ॥ అంఘ్రేర్నామ పాదపర్యాయో యస్యాసోంఽఘ్రినామకః । పాదములకు పర్యాయపదములుగలవో - అవియన్నియు దీనికిఁ గలవు ॥ ౩ ॥ *సారమజ్జశబ్దములు చెట్టులోనుండెడు చేవ పేళ్లు ॥ కాలాంతరమపి సరతీతి సారః *సృ గతౌ । కాలాంతరమును బొందియుండునది ॥ ౧ ॥ మజ్జతీతి మజ్జా ॥ న-పు ॥ *టుమస్జో శుద్ధౌ । పరిశుద్ధమైనది *దార్వంతరే మజ్జతీతి మజ్జా । ప్రాకులో మునిగియుండునది ॥ ప ॥ మజ్జా ॥ ఆ-సీ ॥ ౨ ॥ *త్వగాదిశబ్దములు ౩ నార పేళ్లు ॥ త్వచతి-సంవృణోతి వృక్షమితి త్వక్ ॥ చ-సీ ॥ వల్కం ॥ అ-ప్న ॥ వల్కలం చ ॥ ప్న ॥ *త్వచ సంవరణే *వల సంవరణే । వృక్షమును గప్పుకొనియుండునది గనుక త్వక్కు - వల్కము - వల్కలమును ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ ౩ ॥ *కాష్ఠదారుశబ్దములు కొయ్యపేళ్లు ॥ కాశతే అగ్నినా సమం కాష్ఠం *కాశృ దీప్తౌ । అగ్నితోఁ గూడి ప్రకాశించునది ॥ ౧ ॥ దృణాతి దారాదీర్యత ఇతి దారు ॥ ఉ-న ॥ *దౄ విదారణే । గొడ్డలి మొదలయిన

సారో మజ్జా నరి

త్వక్ స్త్రీ వల్కం వ
ల్కలమస్త్రియామ్ ॥
౫౦ ॥ కాష్ఠం దార్విం

వాటి చేత వ్రక్కలింపఁబడునది॥ పా॥ తారుః॥ పున్నపుంసకయోర్దారురితి త్రికాండశేషః॥ ౨॥

ఇంధనం త్వేధ ఇధ్మమేధస్సమిత్ స్త్రియాం॥

*ఇంధనాది శబ్దములు ౫ సమిధ పేళ్లు॥ ఇంధే అగ్నిరనేన ఇంధనం। ఇధ్మశ్చ *ఞిఇంధీ దీప్తౌ। దీని చేత నగ్ని ప్రకాశించును॥౧॥౩॥ ఏధతే అగ్నిరనేన ఏధః॥ స-న॥ ఏధశ్చ॥అ-పు॥ *ఏధ వృద్ధౌ। దీని చేత అగ్ని వృద్ధిఁబొందును॥ ౨॥౪॥ సమింధే అగ్నిరనయేతి సమిత్॥ ధ-సీ॥ దీని చేత అగ్ని మిక్కిలి ప్రకాశించును॥౫॥

నిష్కుహః కోటరం వా నా

*నిష్కుహ కోటర శబ్దములు మ్రానితొఱ్ఱ పేళ్లు॥ నిష్కుహయతే విస్మాపయతీతి నిష్కుహః *ష్టుహ విస్మాపనే। విస్మయమును జేయునది॥౧॥ కుటతీతి కోటరం॥అ-న్న॥ *కుట కౌటిల్యే। కుటిలమై యుండునది॥౨॥

వల్లరీ మంజరీ స్త్రియౌ॥ ౪౫॥

*వల్లరీ మంజరీ శబ్దములు పూగుత్తులుఁగాని పూచిన కొమ్మకుఁగాని పేళ్లు॥ వల్లతే శాఖాం సంవృణోతీతి వల్లరీ॥ఈ-సీ॥ *వల వల్ల సంవరణే। కొమ్మను గప్పునది॥౧॥ మన్యతే పికాదిభిర్బహుమన్యతు మంజరీ॥ఈ-సీ॥ *మన అవబోధనే। కోకిలాదుల చేత శ్రేష్ఠముగాఁ దెలియఁబడునది॥ ౨॥ ఈ శబ్దములు ఇకారాంతములుం గలవు।

పత్రం పలాశం ఛదనం దలం పర్ణం ఛదః పుమాన్।

*పత్ర శబ్దము మొదలు ౬ ఆకుల పేళ్లు॥ వృక్షాత్పతతీతి పత్రం *పత్ల్ గతౌ। వృక్షమునందుండి పడునది॥౧॥ పలాశ్యతే గ్రస్యతే పలాశం *పలపూర్వః అశ భోజన ఇతి ధాతుః *రలయోరభేదః। వ్రతయుక్తులైన వారి చేత భక్షింపఁబడునది॥ ౨॥ ఛాద్యతే వృక్షః అనేనేతి ఛదనం *ఛద అపవారణే। దీని చేత వృక్షము కప్పఁబడును॥ ౩॥ దలతీతి దలం-దల విశరణే। పగులునది॥౪॥ పిపర్తి వృక్షమితి పర్ణం *పౄ పాలనపూరణయోః। వృక్షమును నిండియుండునది॥౫॥ ఛాద్యతే వృక్షోనేనేతి ఛదః- ఛద అపవారణే। దీని చేత వృక్షము కప్పఁబడును॥౬॥

పల్లవోస్త్రీ కిసలయం

*పల్లవ కిసలయ శబ్దములు చిగురు పేళ్లు॥ ఆకులతోఁ గూడిన కొమ్మ పేళ్లని కొందఱు। పలతి వాయువశాచ్చలతీతి పల్లవః॥అ-న్న॥ పల గతౌ। వాయువశమున కదలునది॥౧॥ కించిచ్చలతీతి కిసలయం- వల గతౌ। ఇంచుకంత చలించునది॥౨॥

విస్తారో విటపోస్త్రీయాం॥ ౪౬॥

*విస్తార విటప శబ్దములు వృక్షము యొక్క కొమ్మలు చిగుళ్లు మొదలయిన వాటి సమూహము పేళ్లు॥ విస్తీర్యతే తరురనేనేతి విస్తారః- స్తృఞ్ ఆచ్ఛాదనే వృక్షము దీని చేత విస్తారముగాఁ గప్పఁబడును॥౧॥ వటతి ఆచ్ఛాదయతీతి విటపః- వట వేష్టనే। పరివేష్టించియుండునది *విటాన్ పాతీతి విటపః- పాలించునది॥ ౨॥

వృక్షాదీనాం ఫలం సస్యం

*వృక్షలతాదుల యొక్క ఫలము సస్యమనంబడును॥ సస్తి వృక్షమధిశేతే సస్యం - షస స్వప్నే। వృక్షమందు శయనించునది॥ ౧॥

వృంతం ప్రసవబంధనం

*వృంత ప్రసవబంధన శబ్దములు తొడిమె పేళ్లు॥ వృణీతే పుష్పమితి వృంతం- వృఞ్ సంభక్తౌ। పుష్పమును సంబంధించియుండునది॥ ౧॥ ప్రసవాః పుష్పఫలపత్రాణి సంబధ్యంతే అనేనేతి ప్రసవబంధనం - బంధ బంధనే। ప్రసవమనఁగా పుష్పఫలపత్రములు - అవి దీని చే బంధింపఁబడును॥ ౨॥

ఆమే ఫలే శలాటుః స్యాచ్ఛుష్కే వానముభే త్రిషు॥ ౪౭॥

*శలాటు శబ్దము పక్వముగాని కాయ పేరు॥ శలతి పుష్టిమాపద్యతే శలాటుః॥ ఉ-పు॥ *శల గతౌ। పుష్టిని బొందునది॥౧॥ *వాన శబ్దము ఎండిన పండు పేరు॥ వాయతి శుష్యతీతి వానం *ఓవై శోషణే। శుష్కమగునట్టిది॥ శలాటు వాన శబ్దములు మూఁడు లింగములయందును వర్తించును॥ శలాటుః కర్కటీ- శలాటవో మాషాః- శలాటూని ఫలాని- వానా హరీతకీ- వానో ముద్గః

క్షారకో జాలకం క్లీబే

*క్షారక జాలక శబ్దములు ౨ పసరు మొగ్గలకును కసిగాయలకును పేళ్లు॥ మొగ్గల గుమికి పేళ్లని కొందఱు॥ క్షరతి ప్రసూతే క్షారకః *క్షర సంచలనే। పుష్పాదులఁ బుట్టించునది॥౧॥ జలతీతి జాలకం *జల ఘాత్యే। తీక్ష్ణమైనది ౨॥

కలికా కోరకః పుమాన్।

*కలికా కోరక శబ్దములు - ఇంచుకంత ప్రవృద్ధమైన మొగ్గ పేళ్లు॥ కల్యతే ప్రసూనమితి శబ్ద్యతే కలికా *కల శబ్దసంఖ్యానయోః। పుష్పమగునట్టిదని పలుకఁబడునది॥౧॥ కుర్యతే శబ్ద్యతే కోరకః॥అ-న్న॥ *కుర శబ్దే। పుష్పమగునట్టిదని పలుకఁబడునది॥౨॥

స్యాద్గుచ్ఛకస్తు స్తబకః

*గుచ్ఛక స్తబక శబ్దములు- ఒక కొమ్మయందనేక పుష్పములెందుఁ గానఁబడునో- ఆలాటి గన్నేరు మొదలైన పూగుత్తి పేళ్లని కొందఱు। విశాలమైన మొగ్గల సమూహము పేళ్లని కొందఱు॥ దీనికి నుదాహరణము॥ శ్లో॥ ఏకప్రరోహాః పుష్పాణి పృథగ్యత్ర బహూని చ॥ పుష్పగుచ్ఛస్స విజ్ఞేయో యథా స్యాత్కరవీరక ఇతి॥ గుయతే సాధురితి గుచ్ఛకః *గుజ్ శబ్దే। మంచిదని పలుకఁబడునది॥ పా॥ గుత్సకః॥౧॥ స్తూయతే స్తబకః *ష్టుఞ్ స్తుతౌ। స్తో

కుట్మలో ముకుళో స్త్రియామ్।౬౨॥ స్త్రియస్సుమనసః పుష్పం ప్రసూనం కుసుమం సుమం।

త్రము చేయఁబడునది॥ ౨॥*కుట్మలముకుళశబ్దములు అప్పుడు వికసించఁగలవరువైన మొగ్గల పేళ్లు॥ కుటతి ఈషత్కుట్మలః* కుటకౌటిల్యే। ఇంచుకంత కుటిలమైయుండునది॥ ౧॥ కలికావస్థాం ముంచతీతి ముకుళః॥ అ-పు॥*ముచ్ల్ మోక్షణే । మొగ్గగానుండుటను విడుచునది ౨॥*సుమనశ్శబ్దము మొదలు ౫ పుష్పముల పేళ్లు॥ సుప్రీతం మనః ఆస్వితి సుమనసః॥ స-సీ॥ బహువచనము; దీనియందు మనస్సు తెస్సగానుండును॥ శ్లో॥ బహవశ్చ సమాస్సిక తావర్షాస్సుమనోజలౌకసో౽ప్సరసః । అని వామనమతమందు బహువచనము - ఇతరమతమునం దేకవచనంబును గలదు॥ సుమనాః కుసుమం పుష్పం- అని నామమాల॥ శ్లో॥ తస్మాన్న రేణ కులశీలసమన్వితేన వేశ్యాశ్మశానసుమనా ఇవ వర్జనీయా॥ అని శూద్రకుఁడును జెప్పియున్నాఁడు॥౧॥ పుష్ప్యతీతి పుష్పం* పుష్పవికసనే । వికసించునది॥ ౨॥ ప్రసూయత ఇతి ప్రసూనం॥*షూఞ్ ప్రాణిప్రసవే॥ పుట్టునది॥ ౩॥ కుత్యతి భ్రమరాదినా

మకరందః పుష్పరసః

శ్లిష్యతీతి కుసుమం॥*కుస శ్లేషణే॥ భ్రమరములతోఁ గూడునది॥ ౪॥ సుమం॥ ౫॥ *మకరంద పుష్పరసశబ్దములు పూదేనె పేళ్లు ॥ మంక్ష్యతే పుష్ప్యతే అనేనేతి మకరందః* మకిమండనే । దీనిచేతము పువ్వులు అలంకరింపఁబడును॥ ౧॥ పుష్పాణాం రసః పుష్పరసః । పువ్వుల యొక్క రసము ॥ ౨॥

పరాగస్సుమనోరజః॥౬౩॥

*పరాగసుమనోరజశ్శబ్దములు పుప్పొడి పేళ్లు ॥ పరాగచ్ఛతి వాయువశేనేతి పరాగః*పరాత్ పూర్వోగమ్ల్ గతావితి ధాతుః॥ వాయువశమునఁ బోవునది॥ ౧॥ సుమనసాం రజః సుమనో రజః॥ స-నః పువ్వుల యొక్క ధూళి॥ ౨॥

ద్విహీనం ప్రసవే సర్వం

*ప్రసవః ఫలం పుష్పం చ - తత్ర వర్తమానం వృక్షవాచకశబ్దస్వరూపం ద్విహీనం స్త్రీలింగపుల్లింగహీనం భవతి- నపుంసకలింగమితి యావత్ । ప్రసవమనఁగా పువ్వము - ఫలము - అందు వర్తించునట్టి సకలమైన వృక్షవాచకశబ్దరూపము స్త్రీలింగపుల్లింగహీనమైయుండును- అనఁగా నపుంసకమేయనుట- అది యెట్లన్నను- చంపకస్య పుష్పం చంపకం- ఆమ్రస్య ఫలం ఆమ్రం- ఆమలక్యాః ఫలం ఆమలకం- ఇత్యాది॥

హరీతక్యాదయః స్త్రియామ్।

*హరీతక్యాదయః వృక్షవాచినశ్శబ్దాః ఫలవృత్తావపి స్త్రియాం వర్తంతే- హరీతకీ - కోశాతకీ - ధాత్రీ- ద్రాక్షాదులు- పుష్పఫలవాచకములైనప్పుడును - స్త్రీలింగమునం దే వర్తించును॥ హరీతక్యాః ఫలం హరీతకీ - కోశాతక్యాః ఫలం కోశాతకీ- ఇత్యాదులు॥

ఆశ్వత్థవైణవప్లాక్షనైయగ్రోధైఙ్గుదం ఫలే॥౬౪॥ బార్హతంచ

*అశ్వత్థాదిశబ్దములు ౬ వరుసగా అశ్వత్థాదిఫలములకు పేళ్లు॥ అశ్వత్థస్య ఫలం అశ్వత్థం। రావిపండు ఆశ్వత్థమనంబడును ॥ వేణోరిదం వైణవం । వెదురుబియ్యము వైణవమనంబడును॥ ప్లక్షస్య ఫలం ప్లాక్షం।జువ్విపండు ప్లాక్షమనంబడును ॥ న్యగ్రోధస్య ఫలం నైయగ్రోధం। మఱ్ఱిపండు నైయగ్రోధమనంబడును॥ ఇంగుదస్య ఫలం ఐంగుదం; గారపండు ఐంగుదమనంబడును ॥ బృహత్యాః ఫలం బార్హతం। ములకపండు బార్హతమనంబడును॥

ఫలే జంబ్వా జంబూః స్త్రీ జంబు జాంబవం

జంబూశబ్దము మొదలు ౩ నేరేడుపండ్లు పేళ్లు॥ జంబ్వాః ఫలం జంబూః ఊ-సీ॥ జంబు॥ ఉ నః జాంబవం చ। నేరేడుయొక్క పండు

పుష్పే జాతిప్రభృతయః స్వలింగా

జాతిప్రభృతయశ్శబ్దాః పుష్పవాచకత్వేపి స్వలింగాః। జాతి వల్లికా శేఫాలికా యూధికాది శబ్దములు పుష్పవాచకములైనప్పుడును తమ తమ లింగములయందే యుండును- అనఁగా స్త్రీలింగములు॥ అది యెట్లన్నను- జాత్యాః కుసుమం జాతిః- వల్లికాయాః కుసుమం వల్లికా- ఇత్యాదులు॥

వ్రీహయః ఫలే॥౬౫॥

వ్రీహ్యాదిశబ్దములు ఫలవాచకములైనప్పుడును స్వలింగములే- అది యెట్లనిన- వ్రీహీణాం ఫలాని వ్రీహయః- ముద్గస్య ఫలం ముద్గః- మాషస్య ఫలం మాషః॥

విదార్యాద్యాస్తు మూలేపి

*విదారీ- గంభారీ - బృహత్యాదిశబ్దములు మూలవాచకములైనప్పుడును - అపిశబ్దము వలన పుష్పవాచకములైనప్పుడును స్వలింగములే॥ విదార్యాః మూలం ఫలం కుసుమం వా విదారి । గంభార్యాః మూలం ఫలం కుసుమం వా గంభారీ॥

పుష్పే క్లీబేపి పాటలా।

*పాటలాశబ్దము పుష్పవాచకమైనప్పుడు నపుంసకలింగంబును గలదు। పాటలాయాః పుష్పం పాటలం పాటలా వా

*బోధిద్రుమశ్చలదళః పిప్పలః కుంజరాశనః॥౬౬॥ అశ్వత్థే

*బోధిద్రుమశబ్దము మొదలు ౫ రావిచెట్టు పేళ్లు॥ బుధ్యతే అనేనేతి బోధిః। బోధినామా ద్రుమో బోధిద్రుమః। దీనిచేత సర్వమెఱుఁగఁబడును గనుక బోధిః॥ శ్లో॥ పిప్పలే బోధి రశ్వత్థః॥ అని రత్నమాలయందుఁ జెప్పఁబడియున్నది గనుక బోధి యనెడు వృక్షము బోధిద్రుమము॥ ౧॥ నిత్యం చలాని దళాని యస్య సః చలదళః, ఎల్లప్పుడు కదులుచుండెడు ఆకులు గలది॥ ౨॥ భక్షణే పాతి

తిపిప్పలః॥ తన్నాసేవించువారిని రక్షించునది॥ ౩॥ కుంజరాణాం అశనః కుంజరాశనః। ఏనుఁగులకు భక్షణమగునది॥ ౪॥ అశ్వరూపేణాగ్నిరస్మిన్ తిష్ఠతీత్యశ్వత్థః॥ స్థా గతినివృత్తౌ। అశ్వరూపముననిదీనియందగ్నియుండును॥ ౫॥

కపిత్థేస్యుర్దధిత్థగ్రాహిమన్మథాః। తస్మిన్ దధిఫలః పుష్పఫలదంతశఠావపి॥ ౬౭॥

*కపిత్థశబ్దము మొదలు ౭ వెలగచెట్టుపేళ్లు॥ కపీనాం ప్రియత్వాత్ తిష్ఠతీతి కపిత్థః। కోతులకు ప్రియమైయుండునది॥ ౧॥ దధీవ తిష్ఠతీతి దధిత్థః॥ స్థా గతినివృత్తౌ। పెరుగువలె నుండునది॥ ౨॥ విష్టంభకారిత్వాద్గ్రాహీ॥ న-పు॥ *గ్రహ ఉపాదానే। మలబంధము జేయునది॥ ౩॥ ఫలైః మనో బధ్నాతీతి మన్మథః *మంథ విలోడనే। ఫలముల చేత మనస్సును కలఁగించునది ॥౪॥ దధివదామ్లం ఫలమస్యేతి దధిఫలః। పెరుగువలె పులుసైన ఫలము గలిగినది॥ ౫॥ పుష్పాత్ఫలమస్యేతి పుష్పఫలః। పుష్పము వల్లనైన ఫలముగలది॥ ౬॥ అమ్లత్వాత్ దంతానాం శఠో దంతశఠః। పులుసౌటవలన దంతములకు శఠమైనది॥ ౭॥

ఉదుంబరో జంతుఫలో యజ్ఞాంగో హేమదుగ్ధకః॥

* ఉదుంబరశబ్దము మొదలు ౪ మేడిచెట్టు పేళ్లు॥ ఉన్నతత్వాదుల్లంఘితమంబరం అనేనేతి ఉదుంబరః। ఔన్నత్యము చేత నాకాశమును దాఁటినది॥ ౧॥ జంతుయుక్తం ఫలమస్యేతి జంతుఫలః। జంతువులతోఁ గూడిన ఫలము గలిగినది॥ ౨॥ యూపాదిరూపేణ యజ్ఞస్యాంగముపకరణమితి యజ్ఞాంగః। యూపాదిరూపము చేత యజ్ఞమునకంగమైయుండునది॥ ౩॥ హేమవర్ణం దుగ్ధం క్షీరమస్య హేమదుగ్ధకః। బంగారువంటి పాలుగలది॥ ౪॥

కోవిదారే చమరికః కుద్దాలో యుగపత్రకః॥ ౬౮॥

*కోవిదారాదిశబ్దములు ౪ ఎఱ్ఱకాంచనపుచెట్టు పేళ్లు॥ కుం భూమిం విదారయతీతి కోవిదారః॥ *దౄ విదారణే భూమిని వ్రక్కలించునది॥ ౧॥ చమరసదృశమంజరీత్వాచ్చమరికః। జుల్లులవంటి పూగుత్తులుగలది॥ ౨॥ కుంభువన్మూలైర్దళయతీతి కుద్దాలః॥ *దళ విశరణే। వేళ్లచేత భూమిని వ్రక్కలించునది॥ ౩॥ యుగం యుగ్మం పత్రమస్య యుగపత్రకః॥ జోడుగానుండునట్టి యాకులుగలది॥ ౪॥

సప్తపర్ణో విశాలత్వక్ శారదో విషమచ్ఛదః।

* సప్తపర్ణాదిశబ్దములు ౪ ఏడాకులఅరటి పేళ్లు॥ ప్రతిపర్వం సప్తపర్ణాన్యస్య సప్తపర్ణః। కణుపుకణుపునను ఏడేసి ఆకులుగలది॥ ౧॥ విశాలా త్వక్ యస్య సః విశాలత్వక్॥ చ-పు॥ వెడల్పైన పట్టగలది ॥ ౨ ॥ శరది పుష్ప్యతీతి శారదః। శరత్కాలమందు పూచునది ॥ పా ॥ శారదీ॥ ఈ-సీ ॥ ౩ ॥ సప్తపర్ణత్వాద్విషమాః ఛదాః యస్య సః విషమచ్ఛదః। ఏడాకులుగది ॥ ౪ ॥

ఆరగ్వధే రాజవృక్ష శంపాక చతురంగులాః॥ ౬౯॥ ఆరేవత వ్యాధిఘాతకృతమాలసువర్ణకాః।

*ఆరగ్వధశబ్దము మొదలు ౮ రేలచెట్టుపేళ్లు ॥ ఆరం జయంతి ఆరజో మాలాస్తేషాం వధః భేదనమస్తేతి ఆరగ్వధః॥ మాలాకారమైన ఫలములయొక్క భేదనము గలది॥ ఆరం జయంతీత్యారజః త్వగ్దోషాః- తేషాం వధో స్మాదితి ఆరగ్వధః। హాస్తము సెజ్జగాఁ జేయునవి గనుక ఆరజలు త్వగ్దోషములు వానిఁ జెఱుచునది: పా॥ ఆగ్వాగధః॥ శ్లో॥ అరగ్వధో థ సంపాకః కృతమాలస్తథాగ్వాగధ ఇతి రత్నమాలాయాం॥ ౧॥ రాజ్ఞాంచాసౌ వృక్షశ్చ రాజవృక్షః। వృక్షశ్రేష్ఠము॥ *రోగరాజం వృశ్చతి ఛినత్తి వా రాజవృక్షః॥ ఓవ్రశ్చూ ఛేదనే। రోగరాజమును జెఱుచునది॥ ౨॥ శమీం అకత్వాదుగచ్ఛతీతి శమ్యాకః। అకఅగ కుటిలాయాంగతౌ। జమ్మిని అనుకరించునది॥ పా॥ సమ్యక్ పాకో స్త్ర సంపాకః॥ మంచి పాకము గలది॥ పా ॥ శం కల్యాణం పాకో స్త్ర శంపాకః। శుభకరమైన పాకముగలది ॥ ౩॥ చతురంగుళపర్ణపర్వకత్వాచ్చతురంగులః। నాలుగంగుళములు గలిగిన- ఆకుయిగల కణుపులుగలది॥ ౪॥ అరేవతే ఫప్లు త్యాగచ్ఛత్యనేన రోగ ఇత్యారేవతః- రేవృ ప్లవగతౌ। రోగము దీని చేత నెగసిపోవును॥ ౫॥ వ్యాధిం హంతీతి వ్యాధిఘాతః: వ్యాధిని జెఱుచునది॥ ౬॥ ఫలైః కృతా మాలా యస్య సః కృతమాలః॥ ఫలముల చేతఁ జేయఁబడిన వరుసగలది॥ ౭॥ సువర్ణాకారాణి పుష్పాణి యస్య సః సువర్ణకః। బంగారువన్నె పుష్పములు గలది॥ ౮ ॥

స్యుర్జంబీరే దంతశఠ జంభ జంభీర జంభలాః॥ ౭౦॥

* జంబీరశబ్దము మొదలు ౫ నిమ్మచెట్టుపేళ్లు॥ జమ్యతే భక్ష్యత ఇతి జంబీరః॥ జము అదనే। భక్షింపఁబడునది ॥ ౧ ॥ దంతానాం శఠః అమ్లత్వాద్దంతశఠః। పులుసౌట చేత దంతములకు శఠమైనది ॥ ౨ ॥ జంభయతి మోహయతీతి జంభః - జంభీరః- జంభలశ్చ॥ జభ గాత్రవినామే। మోహింపఁ జేయునది జంభము- జంభీరము- జంభలము॥ ౫॥

వరుణో వరణస్సేతుస్తిక్తశాకః కుమారకః।

*వరుణశబ్దము మొదలు ౫ ఉలిమిరి చెట్టుపేళ్లు॥ వృణోతీతి వరుణః। వరణశ్చ చుట్టుకొనియుండునది॥ ౧॥ ౨॥ వ్యాధిం సినోతీతి సేతుః। ఉ-పు॥ షిఞ్ బంధనే। వ్యాధిని బద్ధగించునది॥ ౩॥ తిక్తరసశ్శాకో యస్య సః తిక్తశాకః। చేఁదైన ఆకులుగలది॥ ౪॥ సదా తరుణత్వాత్ కుమారకః ఎల్లప్పుడు కోమలమైయుం

పున్నాగే పురుషస్తుంగః కేసరో దేవవల్లభః ॥౨౧॥
పారిభద్రే నింబతరుర్మందారః పారిజాతకః ।

దునది॥౫॥ * పున్నాగశబ్దము మొదలు ౫ సురపొన్న పేర్లు॥ పుమాన్ నాగ ఇవ పున్నాగః। పురుషశ్రేష్ఠునివలె పూజ్యమైనది॥౧॥ పురుషవదున్నతత్వాత్పురుషః। తుంగశ్చ। పురుషునివలె ఉన్నతమైనది- పురుషము। తుంగము॥౨॥౩॥ ప్రశస్తాః కేసరాస్సంత్యస్య కేసరః। మంచి ఆకరులుగలది॥౪॥ దేవానాం వల్లభః దేవవల్లభః। దేవతలకు ప్రియమైనది॥౫॥ * పారిభద్రశబ్దము మొదలు ౪ పారిజాతవృక్షము పేర్లు॥ పరితో భద్రమస్య పారిభద్రః। అంతటను శుభముగలది॥౧॥ నయత్యారోగ్యం నింబః సచాసౌ తరుశ్చ నింబతరుః- జీవ్ ప్రాపణే। ఆరోగ్యమును బొందించునది॥ ౨॥ మందాని స్వాధ్యాని ఆరాణి కంటకాని యస్య స మందారః। సూక్ష్మములైన ముండ్లు గలది॥౩॥ పారిజానో నవ్యాదే జాతః పారిజాతకః॥ దరులుగల నద్యాదులయందు బుట్టినది॥ ౪॥

తినిశే స్యందనో నేమీ రథద్రురతిముక్తకః ।
౨౨॥ వంజులశ్చిత్రకృచ్చా

* తినిశశబ్దము మొదలు ౭ నెమ్మి నూని పేర్లు॥ చిరజీవిత్వాన్నిశాం తిరస్కాంత స్తినిశః। అనేక కాలములుండునది॥ ౧॥ స్యందనోపయోగిత్వాత్ స్యందనః। రథమునకుపయోగించునది॥ ౨॥ రథచక్రాంతే నమతీతి నేమిః॥ ఇ-పు॥ తేరు బండికంటికి డపటనమ్రమైయుండునది॥ ౩॥ రథాయద్రుః రథద్రుః। రథముకొరకైన వృక్షము॥ ౪॥ అతివిస్తృతత్వాదతిముక్తకః। మిక్కిలి విస్తారము గలది॥ వంచ్యతే అత్యంతమితి వంజులః। వనుయాచనే। ప్రార్థింపబడునది॥ ౬॥ లఘుత్వేపి దార్ఢ్యాత్ ఘ్యాతా భ్యామాశ్చర్యకారిత్వాచ్చిత్రకృత్॥ త- పు॥ చులకనైయుండి దృఢమైదిఘనమైయుండుట చేత నాశ్చర్యమును జేయునది॥ ౭॥

థ ద్వౌ పీతనకపీతనౌ
ఆమ్రాతకే

* పీతనశబ్దము మొదలు ౩ అంబాళపుచెట్టు పేర్లు॥ రసేన వస్త్రాదికం పీతం కరోతీతి పీతనః। రసముచేత వస్త్రాదులను పచ్చగాజేయునది॥ ౧॥ ... పీతం తనోతీతి పీతనః॥ ... విస్తారే। ఫలములచేత కోతులకోరికెని స్తరింపజేయునది॥ ౨॥ ఆమ్రమివ అతతి అనుగచ్ఛతీతి ఆమ్రాతకః॥ అత సాతత్యగమనే। మామిడిని - ఇంచుకంత అనుసరించియుండునది ॥ ౩ ॥

మధూకే తు గుడపుష్పమధుద్రుమౌ॥
౨౩॥ వానప్రస్థమధుష్ఠీలౌ
జలజేఽత్ర మధూలకః।

* మధూకశబ్దము మొదలు ౫ ఇప్పమాని పేర్లు। మధురసః ఉచ్యతేయుజ్యతే అనేనేతి మధూకః॥ ఉచ సమవాయే। తేనె దీనియందు కూర్చబడును॥ ౧॥ గుడవత్ స్వాదూని పుష్పాణి యస్య సః గుడపుష్పః। బెల్లమువంటి పువ్వులుగలది ॥ ౨॥ మధుప్రధానో ద్రుమః మధుద్రుమః। మద్యమే ప్రధానముగాగలవృక్షము॥౩॥ వనప్రస్థే వనస్థలే భవో వానప్రస్థః। వనస్థలియందు బుట్టినది॥ ౪॥ మధుష్ఠీలతి మధుష్ఠీలః। ష్ఠీల... తేనెను వెళ్లించునది॥ ౫॥ * నీళ్లయందు బుట్టిన యిప్పమాను మధూలకమనంబడును॥ మధుడలతీతి మధూలకః॥ ... తేనెను కప్పకొనియుండునది॥ ౧॥ * పీలు

పీలౌ గుడఫలస్స్రంసీ

శబ్దము మొదలు ౩ గోగుచెట్టు పేర్లు పీయతే మాధుర్యాత్ పీలుః॥ ఉ-పు॥ పా పానే। మాధుర్యము వలన పానము చేయబడునది॥౧॥ గుడవన్మధురాణి ఫలాని యస్య గుడఫలః। బెల్లమువలె మధురమైన ఫలము గలది॥ ౨॥ స్రంసయతి ఫలాదికమితి స్రంసీ॥ న-పు॥ స్రంసు అవస్రంసనే। ఫలాదులజారించునది॥ ౩॥

తస్మింస్తు గిరిసంభవే
౨౪॥ అక్షోటకంద
రాలౌ ద్వా
వంకోటే తు నికోచ
కః।

* అక్షోటకందరాలశబ్దములు కొండగోగు పేర్లు ॥ అక్ష్ణోతి వ్యాప్నోతీతి అక్షోటః అక్షూ వ్యాప్తౌ। వేళ్లచేత భూమిని వ్యాపించునది॥౧॥ కం దరాలానాం తీతి కందరాలః- అల భూషణ పర్యాప్తి వారణేషు. పర్వతగుహాప్రదేశములను - అలంకరించునది॥ ౨॥ * అంకోల నికోచకశబ్దములు ఊడుగచెట్టు పేర్లు ॥ అంక్యతే కంటకైరంకోటః॥ అకి లక్షణే। ముండ్లచేత గురుతైయుండునది॥౧॥ నికుచ్యతే కంటకైర్వా నికోచకః॥ కుచ కౌటిల్యే। వంకరగల ముండ్లు గలది గనుక దీనివలన సంకోచము కలుగును॥ ౨॥

పలాశే కింశుకః ప
ర్ణో వాతపోథో

* పలాశశబ్దము మొదలు ౪ మోదుగచెట్టు పేర్లు॥ పలాని ... పలాశః। ... ఆకులుగలది॥౧॥ ... కిం చిచ్ఛుకవర్ణత్వాత్ కింశుకః। ... చిలుకవలెనుండునది॥ ౨॥ ప్రశస్తాని పర్ణాని యస్య పర్ణః। మంచి ఆకులుగలది॥౩॥ వాతరోగం పోథయతీతి వాతపోథః॥ ... వాతరోగమును జెఱచునది॥ ౪॥

థ వేతసే॥ ౨౫॥ రథా
భ్రపుష్పవిదులశీత

* వేతసశబ్దము మొదలు ౭ ప్రబ్బలిచెట్టు పేర్లు॥ ... వేతసః॥ ... వీరబ్రజరాంగ్యసన ... పొందియుండునది ॥ ... వేతసః॥

తిపిప్పలః॥ తన్నాసేవించువారిని రక్షించునది॥ ౩॥ కుంజరాణాం అశనః కుంజరాశనః। ఏనుఁగులకు భక్షణమగునది॥ ౪॥ అశ్వరూపేణాగ్నిరస్మిన్ తిష్ఠతీత్యశ్వత్థః॥ స్థా గతినివృత్తౌ। అశ్వరూపమున అగ్నియందుండును॥ ౫॥

ధకపిత్థేస్యుర్దధిత్థగ్రాహిమన్మథాః॥ తస్మిన్దధిఫలఃపుష్పఫలదంతశఠావపి॥ ౨౭॥

*కపిత్థశబ్దము మొదలు ౭ వెలగచెట్టు పేళ్లు॥ కపీనాం ప్రియత్వాత్తిష్ఠతీతి కపిత్థః। కోతులకుప్రియమైయుండునది॥ ౧॥ దధీవతిష్ఠతీతి దధిత్థః॥ స్థా గతినివృత్తౌ। పెరుగువలెనుండునది॥ ౨॥ విష్టంభకారిత్వాద్గ్రాహీ॥ న-పు॥ *గ్రహ ఉపాదానే। మలబంధమును జేయునది॥ ౩॥ ఫలైః మనో మథ్నాతీతి మన్మథః *మంథ విలోడనే। ఫలములచేత మనస్సును కలఁగించునది॥ ౪॥ దధివద్ధవళం ఫలమస్యేతి దధిఫలః। పెరుగువలె తెల్లనైన ఫలము గలిగినది॥ ౫॥ పుష్పాత్ఫలమస్యేతి పుష్పఫలః। పుష్పము పళ్లనైన ఫలము గలది॥ ౬॥ అమ్లత్వాత్ దంతానాం శఠో దంతశఠః। పులుసౌటవలన దంతములకు శఠమైనది॥ ౭॥

ఉదుంబరో జంతుఫలో యజ్ఞాంగో హేమదుగ్ధకః॥

* ఉదుంబరశబ్దము మొదలు ౪ మేడిచెట్టు పేళ్లు ఉన్నతత్వాదుల్లంఘితమంబరం అనేనేతి ఉదుంబరః। ఔన్నత్యము చేత నాకాశమును దాటునది॥ ౧॥ జంతుయుక్తం ఫలమస్యేతి జంతుఫలః। జంతువులతోఁ గూడిన ఫలము గలిగినది॥ ౨॥ యూపాదిరూపేణ యజ్ఞస్యాంగముపకరణమితి యజ్ఞాంగః। యూపాదిరూపము చేత యజ్ఞమునకు అంగమైయుండునది॥ ౩॥ హేమవర్ణం దుగ్ధం క్షీరమస్య హేమదుగ్ధకః బంగారువంటి పాలు గలది॥ ౪॥

కోవిదారే చమరికః కుద్దాలో యుగపత్రకః॥ ౨౮॥

*కోవిదారాదిశబ్దములు ౪ ఎఱ్ఱకాంచనపుచెట్టు పేళ్లు॥ కుం భూమిం విదారయతీతి కోవిదారః॥ *దౄ విదారణే। భూమిని వ్రక్కలించునది॥ ౧॥ చమరసదృశమంజరీత్వాచ్చమరికః। జల్లులవంటి పూగుత్తులు గలది॥ ౨॥ కుంభవన్మూలైర్దళయతీతి కుద్దాలః॥ *దల విశరణే। వేళ్లచేత భూమిని వ్రక్కలించునది॥ ౩॥ యుగం యుగ్మం పత్రమస్య యుగపత్రకః॥ జోడుగానుండునట్టి యాకులు గలది॥ ౪॥

సప్తపర్ణో విశాలత్వక్ శారదో విషమచ్ఛదః।

* సప్తపర్ణాదిశబ్దములు ౪ ఏడాకులఅరటి పేళ్లు॥ ప్రతిపర్వ సప్త పర్ణాన్యస్య సప్తపర్ణః। కణుపుకణుపునకేడేసి ఆకులు గలది॥ ౧॥ విశాలా త్వక్ యస్య సః విశాలత్వక్॥ చ-పు॥ వెడల్పైన పట్ట గలది॥ ౨॥ శరది పుష్ప్యతీతి శారదః। శరత్కాలమందు పూచునది॥ పా॥ శారదీ॥ ఈ-స్త్రీ॥ ౩॥ సప్తపర్ణత్వాద్విషమాః ఛదాః యస్య సః విషమచ్ఛదః॥ ఏడాకులు గది॥ ౪॥

ఆరగ్వధే రాజవృక్షశంపాకచతురంగులాః॥ ౨౯॥ ఆరేవతవ్యాధిఘాతకృతమాలసువర్ణకాః।

*ఆరగ్వధశబ్దము మొదలు ౮ రేలచెట్టు పేళ్లు॥ ఆరం జయుంతతి ఆరజో మాలాస్తేషాం వధః భేదనమత్రేతి ఆరగ్వధః॥ మాలాకారములైన ఫలములయొక్క భేదనము గలది॥ ఆరం జయంతీత్యారజత్వగ్దోషాః- తేషాం వధో త్రేతి ఆరగ్వధః। మాసమునెఱ్ఱగాఁ జేయునవిగనుక ఆరకహలత్వగ్దోషములు వానిఁ జెఱుచునది॥ పా॥ ఆగ్వాధః॥ శ్లో॥ ఆరగ్వధాగథ సంపాకః కృతమాలస్తథాగ్వాధ ఇతి రత్నమాలాయాం॥ ౧॥ రాజాచాసౌ వృక్షశ్చ రాజవృక్షః। వృక్షశ్రేష్ఠము॥ *రోగరాజం వృశ్చతీతి ఛినత్తీతి రాజవృక్షః॥ *ఓవ్రశ్చూ ఛేదనే। రోగరాజమును జెఱుచునది॥ ౨॥ శమిం అకత్యనుగచ్ఛతీతి శమ్యాకః। అక అగ కుటిలాయాం గతౌ। జమ్మిని అనుసరించునది॥ పా॥ సమ్యక్ పాకో త్రసంపాకః॥ మంచిపాకము గలది॥ పా॥ శం కల్యాణః పాకో త్రశంపాకః। శుభకరమైన పాకము గలది॥ ౩॥ చతురంగుళపర్ణపర్వకత్వాచ్చతురంగుళః నాలుగంగుళములు గలిగిన- ఆకులు గణుపులు గలది॥ ౪॥ అరేవతేష్వప్సు లయ్యగచ్ఛత్యనేన రోగ ఇత్యారేవతః- రేవృ ప్లవగతౌ। రోగము దీనిచేత నెగసిపోవును॥ ౫॥ వ్యాధిం హంతీతి వ్యాధిఘాతః। వ్యాధిని జెఱుచునది॥ ౬॥ ఫలైః కృతా మాలా యస్య సః కృతమాలః ఫలములచేతఁ జేయఁబడినవరుస గలది॥ ౭॥ సువర్ణానాం కారాణి పుష్పాణి యస్య సః సువర్ణకః। బంగారువన్నె పువ్వులు గలది॥ ౮॥

స్యుర్జంబీరే దంతశఠజంభజంభీరజంభలాః॥ ౩౦॥

* జంబీరశబ్దము మొదలు ౫ నిమ్మచెట్టు పేళ్లు॥ జంభ్యతే భక్ష్యత ఇతి జంబీరః॥ *జము అదనే। భక్షింపఁబడునది॥ ౧॥ దంతానాం శఠః అమ్లత్వాద్దంతశఠః। పులుసౌటచేత దంతములకు శఠమైనది॥ ౨॥ జంభయతి మోహయతీతి జంభః - జంభీరః- జంభలశ్చ॥ జభ గాత్రవినామే। మోహింపఁ జేయునది జంభము- జంభీరము- జంభలము॥ ౫॥

వరుణో వరణః సేతుస్తిక్తశాకః కుమారకః।

*వరుణశబ్దము మొదలు ౫ ఉలిమిరిచెట్టు పేళ్లు వృణోతీతి వరుణః। వరణశ్చ చుట్టుకొని యుండునది॥ ౧॥ ౨॥ వ్యాధిం సినోతీతి సేతుః॥ ఉ-పు॥ షిఞ్ బంధనే। వ్యాధిని అడ్డగించునది॥ ౩॥ తిక్తరసశాకో యస్య సః తిక్తశాకః। చేఁదైన ఆకులు గలది॥ ౪॥ సదా తరుణత్వాత్కుమారకః ఎల్లప్పుడు కోమలమైయుం

ఆమ్రశ్చూతో రసాలో

సౌసహకారోతిసౌరభః॥ ౭౯ ॥

కుంభోలూఖలకం క్లీబే కౌశికో గుగ్గులుః పురః।

శేలుః శ్లేష్మాతకశ్శీత ఉద్దాలో బహువారకః॥ ౮౦ ॥

రాజాదనం ప్రియాలస్స్యాత్ సన్నకద్రుర్ధనుఃపటః।

గంభారీ సర్వతోభద్రా కాశ్మరీ మధుపర్ణికా॥ ౮౧ ॥ శ్రీపర్ణీ భద్రపర్ణీ చ కాశ్మర్యశ్చ

పృథక్త్వయోః। కర్కంధూర్బదరీ కోలీ ఘోంటా

తిలస్నేహానే। దీని చేత శరీరము నున్న నౌను॥ ౫॥ మార్జయతి ఉద్వర్తనాయత్వాంగమనేనమార్జనః॥ మృజా శుద్ధౌ। దీని చేత అంగము పరిశుద్ధమౌను॥ ౬॥ ఆమ్రశబ్దము మొదలు ౩ మామిడి చెట్టు పేళ్లు అమ్యతే అభిలష్యతే ఆమ్రః॥ అమగత్యాదిషు। అభిలషింపఁబడునది॥ అమయతి రోగయతి వా ఆమ్రః అమ రోగే। రోగమును జేయునది॥ ౧॥ చ్యోతతి రసం స్రవతీతి చూతః॥ చ్యుతిర్ క్షరణే। రసమును స్రవించునది॥ ౨॥ రసం ఆలాతీతి రసాలః॥ లా దానే। రసమును నిచ్చునది॥ రసమలతి భూషయతి వా రసాలః॥ అల భూషణాదౌ। రసమునలంకరించునది॥ ౩॥ ఏకికరాలి పరిమళము గల మామిడి సహకార మనంబడును॥ సహకారయతి మేళయతి స్త్రీపుంసావితి సహకారః॥ కృఞ్ కరణే। స్త్రీ పురుషు లఁ గూడఁ జేయునది॥ ౧॥ కుంభోలూఖలకశబ్దము మొదలుర గుగ్గిలపు చెట్టు పేళ్లు॥ కుంభోలూఖల కశబ్దము ఏకనామమని కొందరు - ఇందు దాహరణము॥ శ్లో॥ కుంభోలూఖలకం క్లీబే గుగ్గులుః ప్రావృషాయణీ - అని హేమచంద్రుఁడు। కుంభం - ఉలూఖలం - అని నామద్వయమని కొందరు - ఉదాహరణము॥ శ్లో॥ కాముకే వరనార్యాశ్చ కుంభః క్లీబం చ గుగ్గులౌ॥ ఉలూఖలే గుగ్గులౌ చ ... ఉలూఖలం - అని రభసుఁడు॥ కుంభోలూఖలాకారాత్ వృక్షకోశాన్నిర్యాతి కుంభోలూఖలకం। కుంభాకారమైనటులూఖలాకారమైనమాని మోసువలనఁ బుట్టునది॥ ౧॥ కుంభోలూఖలకే కోశభవః కౌశికః। మొగ్గలవలెనుండెడు నోసువలనఁ బుట్టునది॥ ౨॥ గుడతి వాతరోగాద్గుగ్గులుః॥ ఉ-పు॥ గుడ రక్షణే। వాతరోగమువలన రక్షించునది॥ ౩॥ పురతి అగ్రేసరతి ధూపవృక్షేష్వితి పురః॥ పుర అగ్రగమనే। ధూపవృక్షములయందు - అగ్రేసరమైనది॥ ౪॥ శేలుశబ్దము మొదలుర విరిగి చెట్టు పేళ్లు॥ శినోతి రోగాన్ శేలుః॥ ఉ-పు॥ శిఞ్ నిశాతనే। రోగములను అల్పముగాఁ జేయునది॥ ౧॥ శ్లేష్మాణమాతయతీతి శ్లేష్మాతకః॥ అత సాతత్యగమనే। శ్లేష్మము ను - ఎల్లప్పుడు పోఁగొట్టునది॥ ౨॥ విరుద్ధలక్షణయా శీతవీర్యత్వాచ్ఛీతః॥ ఉష్ణమును జేయునది॥ ౩॥ ఉద్దాలయత్యంగముద్దాలకః॥ దళ విదారణే। శరీరమును పగల్చునది॥ ౪॥ బహువృణోతి స్రోతాంసి బహువారకః॥ వృఞ్ వరణే। బహుళముగా ప్రవాహములను చుట్టువారియుండునది॥ ౫॥ రాజాదనశబ్దము మొదలుర మొరవి చెట్టు పేళ్లు॥ రాజ్ఞామదనం భక్ష్యత్వాత్ రాజాదనం॥ అద భక్షణే। రాజులకు భక్ష్యమైనది॥ ౧॥ ప్రీయతి అతిరసత్వాత్ హృదయం గచ్ఛతీతి ప్రియాలః॥ ప్రియగతౌ। అత్యంతరసము గలది గనుక హృదయమును బొందునది। పు॥ పియాలః॥ ౨॥ సన్నః కద్రుస్సన్నః ధ్వోస్యస న్నకద్రుః పలుచనైన కొమ్మలు గలది॥ ౩॥ ధనుష ఇవ పటో విస్తారోస్య ధనుఃపటః। ధనుస్సువంటి విస్తారము గలది॥ ఉక్తరీత్యా - ఏకం నామేతి కేచిత్॥ శ్లో॥ సన్నకద్రుశ్చాపపటో లవణస్తాపసప్రియ ఇతి నిఘంటుః॥ ధనుః - పట ఇతి నామద్వయమితి కేచిత్ - తదా ధనుశ్శబ్ద ఉకారాంతః॥ ధనుః ప్రియాళద్రుమ రాశి భేదయోశ్చ రాసన ఇతి। పటః ప్రియాళవృక్షే నా సుచేలే పున్నపుంసకమితిచ రభసః॥ ధనుఃపటః - అనియొక నామమని కొందరు॥ ధనుః - పటః అని నామద్వయమని కొందరు॥ గంభారీశబ్దము మొదలు ౭ గుమ్ముడు చెట్టు పేళ్లు॥ సారవత్వాత్ గమనేన భారోస్యా అస్తీతి గంభారీ॥ ఈ-స్త్రీ॥ సారము గలది గనుక గమనమందు భారము గలది॥ ౧॥ సర్వతో భద్రమస్యా ఇతి సర్వతోభద్రా। అంతటను భద్రము గలది॥ ౨॥ కృశ్యతీతి తనూకరోతి పిత్తాదికమితి కాశ్మరీ॥ ఈ-స్త్రీ॥ కృశ తనూకరణే। పైత్యాదులను కృశముగాఁ జేయునది॥ పా॥ కషతి పిత్తాదికమితి కాష్మరీ॥ కష హింసాయాం। పిత్తాదులను పోఁగొట్టునది॥ ౩॥ మధూని స్వాదూని పర్ణాన్యస్యా మధుపర్ణికా। తియ్యనైన ఆకులు గలది॥ ౪॥ శ్రీప్రదాని పర్ణాన్యస్యాస్సా శ్రీపర్ణీ॥ ఈ-స్త్రీ॥ ౫॥ భద్రప్రదాని పర్ణాన్యస్యాస్సా భద్రపర్ణీ॥ ఈ-స్త్రీ॥ శుభప్రదమైన ఆకులు గలది॥ ౬॥ కృశ్యతీతి తనూకరోతి పిత్తాదికమితి కాశ్మర్యః॥ కృశ తనూకరణే। పిత్తాదులనల్పముగాఁ జేయునది॥ పా॥ కాష్మర్యః॥ ౭॥ కర్కంధూశబ్దము మొదలు ౪ రేఁగు చెట్టు పేళ్లు॥ కర్కాః లోహితాని పర్ణాని ఫలాని చ ధత్త ఇతి కర్కంధూః॥ ఊ-స్త్రీ॥ డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః॥ కరకమనఁగా ఎఱుపు - అటువంటి ఆకులును పండ్లును గలది॥ ౧॥ బదతీతి బదరీ॥ ఈ-స్త్రీ॥ బద స్థైర్యే। స్థిరమైయుండునది॥ ౨॥ కోలతి నిబిడావయవత్వాత్ కోలీ॥ ఈ-స్త్రీ॥ కుల సంస్త్యానే। దట్టమైయుండునది॥ ౩॥ ఘుణతి వృత్తలియాభ్రమతీతి ఘోంటా॥ ఘుణ ఘూర్ణ భ్రమణే।

ఫవల ఫేనిలే॥౮౭॥ సౌవీరంబదరం కోల

[ప్రమ]త్తైతిరుగునది॥౪॥ *ఫవలశబ్దము మొదలు ౩ రేగుపండు పేళ్లు॥ కౌభువివల తె[ఖ్యా]మతీతిఫవలం* వలసంచలనే। భూమియందు చరించునది॥౧॥ ఫేనోస్యాస్తీతి ఫేనిలః నురుగుగలది॥౨॥ సువీర దేశే ప్రచురత్వాత్ సౌవీరం। సువీరమనెడు దేశమందు నెక్కువైయుండునది॥౩॥ బదర్యాః ఫలం బదరం। రేగుయొక్క ఫలము॥౪॥ కోల్యాః ఫలం కోలం। కోలియనఁగా రేగుచెట్టు దానియొక్క ఫలము॥౫॥

మథ స్యాత్స్వాదుకంటకః। వికంకతస్స్రువావృక్షో గ్రంథిలో వ్యాఘ్రపాదపి॥౮౮॥

ఫేలాంటాశబ్దము మొదలు ౬ ఫలదాయకములని కొందరు* స్వాదుకంటకశబ్దము మొదలు ౫ పుల్లవెలగ చెట్టు పేళ్లు॥ స్వాదుఫలత్వాత్కంటకవత్త్వాచ్చ స్వాదుకంటకః। తియ్యనైనఫలమును ముండ్లును గలది॥౧॥ వికంకతే ప్రసరతీతి వికంకతః॥ *కకిగతౌ। విశేషముగాఁ బోవునది॥౨॥ స్రువా స్రుక్ తత్ప్రణాంగభూతః స్రువావృక్షః స్రుక్ స్రువములకొఱకైన వృక్షము॥ పా। స్రువాచావృక్షః॥౩॥ గ్రంథిలత్వాద్గ్రంథిలః। బుడిపులుగలది॥౪॥ వ్యాఘ్రస్సేవ్యాః పాదా అస్య వ్యాఘ్రపాత్॥ ద-పు॥ వ్యాఘ్రములచేతసేవింపఁదగినమూలముగలది॥

ఐరావతో నాగరంగో

* ఐరావతనాగరంగశబ్దములు నాగరంగపుచెట్టు పేళ్లు॥ ఇరావతీ విద్యుత్-సేవరక్తత్వాత్ ఐరావతః। ఇరావతియనఁగా మెఱుపు-దానివంటి మెఱుపుగలది॥౧॥ నాగస్య సింధూరస్యేవరంగో రాగోస్యేతి నాగరంగః। నాగమనఁగా సింధూరము-అట్టి రాగముగలది॥౨॥

నాదేయీ భూమిజంబుకా

నాదేయీ భూమిజంబుకాశబ్దములు నాఁగ రేఁడు పేళ్లు॥ నద్యాం భవా నాదేయీ॥ స్త్రీ॥ నదీతీరమందుండునది॥౧॥ భూమౌ జంబూః భూమిజంబుకా। భూమియందలి నేరేడు భూమావాజమ్యతఇతి భూమిజంబుకా జము అదనే। భూమియందు భక్షింపఁబడునది॥౨॥ నాగరంగాదిశబ్దములు రెండు నాగరంగపుచెట్టు పేళ్లని కొందరు*

తిందుకస్స్ఫూర్జకః కాలస్కంధశ్చశితిసారకే॥౮౯॥

తిందుకశబ్దము మొదలు ౪ తుమికి చెట్టు పేళ్లు॥ తిమ్యతి ఆర్ద్రీభవతీతి తిందుకః *తిమ ఆర్ద్రీభావే। ఆర్ద్రమైయుండునది॥౧॥ స్ఫూర్జతి దహ్యమానః శబ్దం కరోతీతి స్ఫూర్జకః *టుఓస్ఫూర్జా వజ్రనిర్ఘోషే। దావాగ్నిచేత దహింపఁబడిన వైదెడుములవంటి శబ్దమును జేయునది॥౨॥ కాలః స్కంధోస్య కాలస్కంధః। నల్లని మొదలుగలది॥౩॥ శితిర్నీలస్సారోస్యేతి శితిసారకః। నల్లని చేవగలది॥౪॥

కాకేందుః కులకః కాకతిందుకః కాకపీలుకే

* కాకేందుశబ్దము మొదలు ౪ తెల్లతుమికి పేళ్లు॥ కాకానామిందుః కాకేందుః॥ ఉ- పు॥ *ఇది పరమైశ్వర్యే। కాకులు దీనియందు ఐశ్వర్యమైయుండునవి॥౧॥ కుత్సితైః కాకాదిభిః లక్యత ఇతి కులకః *లక ఆస్వాదనే। కుత్సితములైన కాకాదులచేత ఆస్వాదింపఁబడునది॥౨॥ కాకైః పీయత ఇతి కాకపీలుకః *పా పానే। కాకులచేత పానము చేయఁబడునది॥౩॥ కాకైస్తిమ్యత ఇతి కాకతిందుకః *తిమ ఆర్ద్రీభావే। కాకులచేత తడపఁబడునది* కాకపక్షిలత్వాత్ కాకతిందుకః। కాకివలెనల్లనై యుండునది॥౪॥

గోలీఢో ఝాటలో ఘంటాపాటలిర్మోక్షముష్కకౌ॥౯౦॥

*గోలీఢాదిశబ్దములు ౬ మొక్కపుచెట్టు పేళ్లు॥ గోభిర్లిహ్యతే ఆస్వాద్యత ఇతి గోలీఢః *లిహ ఆస్వాదనే। గోవుల చేత ఆస్వాదింపఁబడునది॥౧॥ ఝాటం సంఘాతం లాతి ఆదత్త ఇతి ఝాటలః *లా దానే। సమూహమును జేయునది॥౨॥ పశుభక్షణార్థం హన్యతే ఘంటా *హన హింసాగత్యోః। పశుభక్షణార్థమై కొట్టఁబడునది॥౩॥ పాటం విస్తారం లాతీతి పాటలిః॥ ఇ- పు॥ పా॥ పాటలా *లా దానే। విస్తారమునిచ్చునది॥౪॥ మోక్షతి సహతే వర్ష్యాదిసంమర్దమితి మోక్షః* మోక్ష సహనే। వర్ష్యాదిసంమర్దమును సహించునది॥ ౫॥ ముష్ణాతి రోగానితి ముష్కకః *ముష స్తేయే। రోగములను హరించునది॥ పా॥ ముష్కరః॥ ౬॥

తిలకః క్షురకశ్శ్రీమాన్

*తిలకాదిశబ్దములు ౩ తిలకపుచెట్టు పేళ్లు॥ తిలాభాని పుష్పాణ్యస్య తిలకః। నువ్వుపువ్వులవంటి పువ్వులుగలది॥౧॥ క్షురతి పరుషత్వాత్ క్షురకః *క్షుర విలేఖనే॥ పరుషమైన దీప్తమైయుండునది॥౨॥ శ్రీః శోభాస్యాస్తీతి శ్రీమాన్॥ త- పు॥ ఒప్పిదముగలది॥౩॥

సమౌ పిచులఝాబుకౌ

పిచులఝాబుకశబ్దములు - సన్నపుటాకుల పెరుచెట్టు పేళ్లు ॥ పిచుం తూలం లాతీతి పిచులః* లా దానే। పిచువనగా దూది- దాన్ని సంసర్గమున నుంచుకొనునది॥౧॥ ఝషస్యాబుః ఝాబుకః *ఝషమునకు [illegible] భక్షింపఁబడునది॥౨॥

శ్రీపర్ణికా కుముదికా కుంభీ కైడర్యకట్ఫలౌ॥౯౧॥

*శ్రీపర్ణికాదిశబ్దములు ౫ తెల్ల[illegible] పేళ్లు॥ శ్రీః ప[illegible]స్యాః శ్రీపర్ణికా। ఆకు[illegible]చేత నొప్పిదముగలది॥౧॥ కుముదవర్ణత్వాత్కుముదికా। [illegible] కుంభవంటి [illegible]పత్రైరాచ్ఛాదయతీతి కుంభీ॥ ఈ- స్త్రీ॥ *కుభి ఆచ్ఛాదనే। ఆకులచే వర్ణముగలది॥౩॥ కుంభయ[illegible]

తికప్పుకొనియుండునది॥౩॥ కట్యతే ప్రకర్షేణ లక్ష్యతే తైర్దర్శ్యః॥ కడమచే। మిక్కిలి కానఁబడును
ది॥ కంఠసంతోషే స్త్వాద్రుతి కైదర్యః॥ ఈడవన్ధత్తే। రసమును స్తోత్రముఁ జేయునది॥౪॥ కటూని ఫలాన్యస్య
స్యేతి కట్ఫలః। కారములైన ఫలములు గలది॥౫॥ ॥క్రముకశబ్దము మొదలు ౭ ఎఱ్ఱలొద్దుగ పేర్లు॥ క్రా

క్రముకః పట్టికాఖ్యస్స్యాత్పట్టీ లాక్షా ప్రసాదనః।

మతీతి క్రముకః॥ కము పాదవిక్షేపే। అక్రమించునది॥౧॥ పట్టికా ఇత్యాఖ్యా యస్య సః పట్టికాఖ్యః॥
పట్టిక యనెడు పేరుగలది॥౨॥ పట్టో వ్రణబంధనసామగ్ర్యా మస్యాస్తీతి పట్టీ॥ న-పు॥ ఘనమైన పట్టు
గలది॥౩॥ లాక్షా ప్రసాదయతీతి లాక్షాప్రసాదనః॥ షద్ల్ విశరణగత్యవసాదనేషు। లక్క-
ను అలంకరించునది॥౪॥ ॥తూదశబ్దము మొదలు ౬ గంగరావి చెట్టు పేర్లు॥ తుద్యతే యూపార్థం తూ

తూదస్తు యూపః క్రముకో బ్రహ్మణ్యో బ్రహ్మదారు చ॥౧౭॥ తూలం చ

దః॥ తుద వ్యథనే। యూపార్థమై వ్యథపెట్టఁబడునది॥ పా॥ నూదః॥౧॥ యూపార్హత్వాద్యూ
పః। యూపమునకు అర్హమైనది॥ పా॥ పునాతీతి పూగః॥ పూఙ్ పవనే। పరిశుద్ధము సేయునది॥౨॥
క్రామతీతి క్రముకః॥ అక్రమించునది॥౩॥ బ్రహ్మణి వైదికకర్మణి సాధుః బ్రహ్మణ్యః। వైదికకర్మమందు
మంచిది॥౪॥ బ్రహ్మణే వైదికకర్మణే యోగ్యం దారు బ్రహ్మదారు। వైదికకర్మమునకు తగిన మంచి
కృష్ఠము॥౫॥ తూల్యతే నిష్పాద్యతే అగ్నిరనేన తూలం॥ తూల నిష్కర్షణే। దీనివలన అగ్నిపైలు వెళ్లును॥౬॥

నీపప్రియకకదంబాస్తు హలిప్రియే।

॥నీపశబ్దము మొదలు ౪ కడప చెట్టు పేర్లు॥ నయతి ప్రాణినస్సుఖం నీపః॥ ణీఞ్ ప్రాపణే। ప్రాణులను సు
ఖమును పొందించునది॥౧॥ ప్రీణాతీతి ప్రియకః॥ ప్రీఞ్ తర్పణే। ప్రీతిని చేయునది॥౨॥ కం వాతం దమ
యతీతి కదంబః॥ దము ఉపశమే। వాతమును శమింపఁజేయునది॥౩॥ హలిః హలభద్రస్య ప్రియః
సురాధివాసాత్ హలిప్రియః మద్యస్థానమౌటచేత బలభద్రునికి ప్రియమైనది॥౪॥ ॥వీరవృక్షశబ్ద

వీరవృక్షోఽరుష్కరోఽగ్నిముఖీ భల్లాతకీ త్రిషు॥౧౮॥

ము మొదలు ౫ జీడిమాని పేర్లు॥ వీరాణాముపస్పర్శాయోగ్యో వృక్షః వీరవృక్షః। అత్యుష్ణమైనదిగను
క వీరులకే స్పర్శయోగ్యమైనది॥౧॥ అరూంషి వ్రణాన్ కరోతీతి అరుష్కరః। అరుస్సులనఁగా వ్రణ
ములు-వాటిని చేయునది॥౨॥ అగ్నివన్ముఖమస్యా అగ్నిముఖీ॥ ఈ-సీ॥ అగ్నివంటి ముఖముగలది॥౩॥
భల్ల ఇవాతతీతి భల్లాతకీ॥ త్రి॥ అత సాతత్యగమనే। అంబువలె పోవునది॥౪॥ ॥గర్దభాండశబ్దము మొద

గర్దభాండే కందరాలకపీతనసుపార్శ్వకాః ప్లక్షశ్చ

లు ౫ కలజువ్వి చెట్టు పేర్లు॥ గర్దభ ఇవ అండం ఫలమస్య గర్దభాండః। గర్దభమువంటి పండ్లుగలది॥౧॥
కందరమలతీతి కందరాలః॥ అల భూషణాదౌ। గుహాప్రదేశమును అలంకరించునది॥౨॥ కం జలం పీతయ
తీతి కపీతనః। జలమును పచ్చగాఁ జేయునది॥౩॥ శోభనౌ పార్శ్వౌ యస్య సః సుపార్శ్వకః। మం
చి పార్శ్వములుగలది॥౪॥ ప్లక్ష్యతే భక్ష్యత ఇతి ప్లక్షః॥ ప్లక్ష భక్షణే। భక్షింపఁబడునది॥౫॥

తింత్రిణీ చించాఽమ్లికా

॥తింత్రిణీశబ్దములు ౩ చింత చెట్టు పేర్లు॥ తిమ్యతి ముఖమనేనేతి తింత్రిణీ॥ ఈ-సీ॥ తిమ ఆర్ద్రీభావే।
దీనిచేత ముఖము అర్ద్రమవును॥ పా॥ తింతిడీ॥౧॥ చించి మాయతె ముఖమునబెతి చించా। దీనిచేత ము
ఖము చిమచిమమనును॥౨॥ అమ్లరసత్వాదామ్లికా। పులుసైనది॥౩॥ ॥పీతసాలశబ్దము మొదలు ౭ వే

థ పీతసాలకే॥౧౯॥ సర్జకాసనబంధూకపుష్పప్రియకజీవకాః।

గిమాని పేర్లు॥ పీతవర్ణస్సాలః పీతసాలకః। పచ్చనివృక్షము॥ పా॥ పీతవర్ణస్సారోస్యాస్తీతి పీత
సారకః। పచ్చని చేవగలది॥౧॥ సృజతి నిర్యాసం సర్జకః॥ సృజ విసర్గే। బంకను పుట్టించునది॥౨॥ అ
స్యతి హస్తాదీన్ ఇత్యసనః॥ అసు క్షేపణే। హస్తాదులను పోఁగొట్టునది॥౩॥ బంధూకస్యేవ రక్తాని పు
ష్పాణి యస్య స బంధూకపుష్పః। మంకెనపువ్వువలె నెఱ్ఱనైన పువ్వులుగలది॥౪॥ ప్రీణాతీతి ప్రియకః॥
ప్రీఞ్ తర్పణే। ప్రీతిని చేయునది॥౫॥ హస్తరోగిణం జీవయతీతి జీవకః॥ జీవ ప్రాణధారణే। హస్తరో

సాలే తు సర్జకార్శ్యాశ్వకర్ణకాస్సస్యసంవరః॥౨౦॥

గులను బ్రతికించునది॥౬॥ ॥సాలశబ్దము మొదలు ౫ మద్ది చెట్టు పేర్లు॥ స్యతి హస్తరోగానితి సాలః॥
షోఽన్తకర్మణి। హస్తరోగములను చెఱుచునది॥౧॥ సృజతి నిర్యాసం సర్జః॥ సృజ విసర్గే॥౨॥ కృశయతి హస
్తాదీన్ కార్శ్యః॥ కృశ తనూకరణే। హస్తాదుల కృశముగాఁ జేయునది॥ పా॥ కార్ష్యః॥౩॥ అశ్వక
ర్ణాకారాణి పత్రాణ్యస్య అశ్వకర్ణకః। గుఱ్ఱపు చెవులవంటి ఆకులుగలది॥౪॥ సస్యం ఫలం సంవృణోతీ
తి సస్యసంవరః॥ వృఞ్ వరణే। సస్యమనఁగా ఫలము - దాన్ని కప్పుకొని యుండునది॥౫॥

నదీసర్జో వీరతరురింద్రద్రుః కకుభోఽర్జునః।

॥నదీసర్జశబ్దము మొదలు ౫ ఎఱ్ఱమద్ది పేర్లు॥ నద్యాం భవః సర్జో నదీసర్జః। నదియందుఁ బుట్టిన మద్ది॥౧॥
వీరో జజ్ఞేన తస్మాదుకవ్యాద్వీరతరుః॥ ఉ-పు॥ వీరుఁడనఁగా అర్జునుఁడు అతని పేరుగలది॥౨॥ ఇంద్ర

రాజాదనః ఫలాధ్యక్షః క్షీరికాయామథ ద్వయోః ॥౧॥
ఇంగుదీ తాపసతరుర్భూర్జే చర్మిమృదుత్వచౌ।
పిచ్ఛిలా పూరణీ మోచా చిరాయుః శాల్మలిర్ద్వయోః ॥౨॥
పిచ్ఛా తు శాల్మలీవేష్టే
రోచనః కూటశాల్మలిః। చిరిబిల్వో నక్తమాలః కరజశ్చ కరంజకే ॥౩॥
ప్రకీర్యః పూతికరజః పూతికః కలికారకః।
కరంజభేదాః షడ్గ్రంథో మర్కట్యంగారవల్లరీ ॥౪॥
రోహీ రోహితకః ప్లీహశత్రుర్దాడిమపుష్పకః।
గాయత్రీ బాలతనయః ఖదిరో దంతధావనః

స్యాత్ప్రియో గుః ఇంద్రద్రుః। అర్జుననామకమవుట చేత నింద్రునికి ప్రియమైన వృక్షము॥ ౩॥ శాఖాభిః కకుభః। కొమ్మల చేత దిక్కులను వ్యాపించునది॥ కం శీతం కుభ్నాతీతి వా కకుభః। శీతమునడ్డగించునది॥ ౪॥ శుక్లత్వాదర్జునః। తెల్లనైయుండునది॥ ౫॥ *రాజాదన శబ్దము మొదలు ౩ పాలచెట్టు పేర్లు॥ రాజభిరద్యత ఇతి రాజాదనం। రాజుల చేత భక్షింపబడునది॥ ౧॥ అధ్యాని శ్రేష్ఠాని ఫలాన్యస్య ఫలాధ్యక్షః॥ శ్రేష్ఠమైన ఫలములు గలది॥ ౨॥ క్షీరవన్మధురాణి ఫలాన్యస్యాః క్షీరికా। పాలవలె తియ్యనైన పండ్లు గలది॥ ౩॥ *ఇంగుదీ తాపసతరు శబ్దములు-గార చెట్టు పేర్లు॥ ఇంగతి ఊర్ధ్వం గచ్ఛతీతి ఇంగుదీ॥ ఈ-సీ॥ *ఇగి గత్యర్థః। ఊర్ధ్వముగాబోవునది॥ పా॥ ఇంగుదః॥ ౧॥ తపస్విజనోపయుజ్యమానత్వాత్తాపసతరుః। తాపసులకుపయోగించునట్టి ఫలములు గలది॥ ౨॥ *భూర్జశబ్దము మొదలు ౩ భుజపత్రపు చెట్టు పేర్లు॥ భూరిత్యవ్యయం- భూః భూమౌ జాయత ఇతి భూర్జః॥ *జనీ ప్రాదుర్భావే। భూమియందు బుట్టునది॥ ౧॥ చర్మాకార పత్రయోగాచ్చర్మీ॥ న-పు॥ చర్మము వంటి ఆకులు గలది॥ ౨॥ మృద్వీ త్వగస్య మృదుత్వక్॥ న-పు॥ మెత్తని చర్మము వంటి ఆకులు గలది॥ ౩॥

*పిచ్ఛిలా శబ్దము మొదలు ౫ బూరుగ చెట్టు పేర్లు॥ పిచ్ఛాస్యాస్తీతి పిచ్ఛిలా। బంకగలిగినది॥ ౧॥ పూరయతి తూలేన ఫలానీతి పూరణీ॥ ఈ-సీ॥ పూరీ అప్యాయనే। దూది చేత ఫలములను నిండించునది॥ ౨॥ రసం ముంచతీతి మోచా॥ *ముచ్ ఌ మోక్షణే। రసమును విడుచునది॥ ౩॥ చిరమాయుర్యస్య చిరాయుః॥ స-పు॥ చిరకాలముండునది। తథాచ॥ శ్లో॥ షష్టిర్వర్షసహస్రాణి వనే జీవతి శాల్మలిరితి॥ పా॥ స్థిరమాయుర్యస్య చిరజీవిత్వాత్ స్థిరాయుః। అనేకకాలములుండునది॥ ౪॥ విటపైః శల్యత ఇతి శాల్మలిః॥ ఇ-పు॥ విస్తారము చేత కొనియాడబడునది॥ పా॥ శల్మలిః॥ ౫॥

*పిచ్ఛా శాల్మలీవేష్ట శబ్దములు బూరుగబంక పేర్లు॥ పరాంగుళిసంగాత్ పిచ్ఛా। వ్రేలికి అంటుకొనునది॥ ౧॥ శాల్మలిం వేష్టయతీతి శాల్మలీవేష్టః। బూరుగను చుట్టు వారియుండునది॥ ౨॥

*రోచనకూటశాల్మలీ శబ్దములు కొండబూరుగ చెట్టు పేర్లు॥ రోచతే రోచనః-రుచ దీప్తౌ। ప్రకాశించునది॥ ౧॥ కూటా కుత్సితా చాసౌ శాల్మలీ చ కూటశాల్మలిః। కుత్సితమైన బూరుగ॥ ౨॥ *చిరిబిల్వ శబ్దము మొదలు ౪ కానుగ చెట్టు పేర్లు॥ చిరేణ రోగం బిలతీతి చిరిబిల్వః - బిల భేదనే। చిరకాలరోగమును భేదించునది॥ ౧॥ నక్తమలతి మండయతీతి నక్తమాలః - అల భూషణాదౌ। రాత్రిని అలంకరించునది॥ నక్తం రాత్రౌ భూతాశ్రయత్వాదలమనర్థోస్యాదితి వా నక్తమాలః। భూతాశ్రయము గనుక రాత్రి దీని వలన అనర్థము గలుగును॥ పా॥ నక్తమాలః॥ ౨॥ కం జలం రంజయతీతి కరజః। కరంజశ్చ - రంజ రాగే। జలమును రంజింగా జేయునది॥ ౩॥ ౪॥ *ప్రకీర్య శబ్దము మొదలు ౪ నెమలి కానుగ చెట్టు పేర్లు॥ ప్రకీర్యతే కలహస్థానే ప్రకీర్యః *కౄ విక్షేపే। కలహస్థానమందు చల్లబడునది॥ పా॥ ప్రకిర్యః॥ ౧॥ పూతిగంధః కరజః పూతికరజః। దుర్గంధము గల కానుగ॥ ౨॥ దుర్గంధత్వాత్ పూతికః। దుర్గంధము గలది॥ ౩॥ కలేః కలహస్య కారకః కలికారకః॥ కలహమును చేయుచునది॥ పా॥ కలింకరోతీతి కలికారకః। కలహమును జేయునది॥ ౪॥

*షడ్గ్రంథ శబ్దము మొదలు ౩ కానుగ భేదముల పేర్లు॥ షడ్గ్రంథయోస్య షడ్గ్రంథః। ఆరుగణుపులు గలది షడ్గ్రంథము। ఆరుగణుపులు గల కానుగ॥ ౧॥ మర్కటవర్ణత్వాన్మర్కటీ॥ ఈ-సీ॥ కోతివన్నె గలది। ఇది తీగె కానుగ॥ ౨॥ *అంగారవత్ పర్ణాని వల్లర్యోస్యాస్సంతీత్యంగారవల్లరీ॥ ఈ-సీ॥ నిప్పువన్నె పూగుత్తులు గల కానుగ॥ ౩॥ *రోహీ శబ్దము మొదలు ౪ మొల్లమోదుగ పేర్లు। ఛిన్నోపి ప్రరూఢో రోహతీతి రోహీ॥ న-పు॥ రోహితకశ్చ *రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే। నరకబడియు మొలుచునది-రోహి-రోహితకము॥ ౧॥ ౨॥ ప్లీహాఖ్యస్య రోగస్య శత్రుః। ప్లీహమనెడు రోగమునకు శత్రువు॥ ౩॥ దాడిమస్యేవ పుష్పాణ్యస్య దాడిమపుష్పకః। దాడిమ పుష్పముల వంటి పుష్పములు గలది॥ ౪॥ *గాయత్రీ శబ్దము మొదలు ౬ చండ్ర చెట్టు పేర్లు॥ గాయంతం త్రాయత ఇతి గాయత్రీ॥ ఈ-సీ॥ గా

సః॥౯౫॥

అరిమేదో విట్ఖదిరే కదరః ఖదిరే సితే। సోమవల్కో-

ఽప్యథ వ్యాఘ్రపుచ్ఛగంధర్వహస్తకౌ॥౯౬॥ ఏరండ ఉరుబూకశ్చ రుచకశ్చిత్రకశ్చ సః। చంచుః పంచాంగులో మండవర్ధమానవ్యడంబకాః॥౯౭॥

అల్పా శమీ శమీరః స్యాచ్ఛమీ సక్తుఫలా శివా।

పిండీతకో మరువకః శ్వసనః కరహాటకః॥౯౮॥ శల్యశ్చ మదనే

శక్రపాదపః పారిభద్రకః। భద్రదారు ద్రుకిలిమం పీతదారు చ దారు చ॥౯౯॥ పూతికాష్ఠం చ సప్త స్యుర్దేవదారుణ్య

యంతులనఁగా వైద్యులు- వారినిరక్షించునది॥౧॥ బాలాః సూక్ష్మాః పత్రాత్మకాః స్తనయా యస్య సః బాలతనయః। సూక్ష్మములైనపత్రరూపములైనకొమ్మలుగలది॥౨॥ ఖదతిస్థిరీభవతీతి ఖదిరః॥ ఖద స్థైర్యే। స్థిరమైయుండునది॥ ౩॥ దంతాన్ ధావయత్యనేనదంతధావనః॥ ధావుగతిశుద్ధ్యోః। దంతములనుదీనిచేత పవిత్రముచేయుదురు॥ ౪॥॥ అరిమేదవిట్ఖదిరశబ్దములుదుర్గంధపుచెంద్రచెట్టుపేళ్లు॥ వెలిదుమ్మపేళ్లనికొందరు॥ అరిదుస్సహో మేదః సారోఽస్య అరిమేదః। దుస్సహమైనమెదడువాసనగలది॥౧॥ విడ్గంధీ ఖదిరో విట్ఖదిరః। విష్ఠవంటికంపుగలది॥౨॥ ॥కదరసోమవల్కశబ్దములు వెలిచంద్రచెట్టుపేళ్లు కుత్సితం రోగం ద్యతి దారయతీతి కదరః॥ దోఽవఖండనే। కుత్సితమైనరోగమును గొట్టివేయునది॥౧ సోమవత్ చంద్రవత్సితః వల్కః వలకలమస్య సోమవల్కః। చంద్రునివలె తెల్లనైనపట్టగలది॥౨॥ ॥వ్యాఘ్రపుచ్ఛశబ్దములు౧౧ ఆముదపుచెట్టుపేళ్లు॥ వ్యాఘ్రపుచ్ఛాకారశాఖాయోగాద్వ్యాఘ్రపుచ్ఛః। పులితోకవంటికొమ్మలుగలది॥ గంధర్వస్యమృగవిశేషస్య ఘోటకవిశేషస్యవా హస్తఇవపత్రమస్యగంధర్వహస్తకః। గంధర్వమనఁగా మృగవిశేషముగాని ఘోటకవిశేషముగాని-దానిచేతివలెనుండెడుఆకులుగలది॥౨॥ ఈరయతి వాతం ఏరండః॥ ఈర క్షేపే వాతమునుపోఁగొట్టునది॥ ౩॥ ఉరుభృశంనాతంవాతినాశయతీతి ఉరుబూకః॥ వాగతిగంధనయోః పబయోరభేదః। మిక్కిలివాతమునపోఁగొట్టునది॥౪॥ రోచతేపర్ణైః రుచకః॥ రుచదీప్తౌ। ఆకులచేతప్రకాశించునది॥౫॥ రుబుకః॥౬॥ చిత్రవర్ణత్వాచ్చిత్రకః। చిత్రమైనవర్ణముగలది॥౭॥ చంచతి వాయునా చంచుః॥ ఉ-పు॥ చంచగతౌ। వాయువుచేతకదులునది॥౮॥ పంచఅంగులయః పత్రాత్మకాహస్తేఅస్యేతి పంచాంగులః। ఆకులనెడుహస్తమందుఅయిదుఅంగుళములుగలది॥౯॥ మండయతిస్వప్రదేశం మండః॥ మడిభూషాయాం। తనప్రదేశమునలంకరించునది। అమండః అమండః అనియు గలదు. శ్లో॥ గంధర్వహస్తకోమండఆమండో వ్యాఘ్రపర్ణక ఇతిశారపాలః॥౯॥ యత్రకాపివర్ధతే వర్ధమానః॥ వృధువృద్ధౌ। ఎక్కడనైనవృద్ధిఁబొందునది॥౧౦॥ వ్యడంబరోగం హంతుం వ్యడంబకః॥ అడఉద్యమనే। రోగమునుపోఁగొట్టుటకొఱకువిశేషముగానుద్యోగించునది॥౧౧॥ ॥చిన్నజమ్మిశమీరమనంబడును॥ అల్పా శమీ శమీరః। అల్పమైనజమ్మి॥౧॥ ॥శమీశబ్దము మొదలు ౩ జమ్మిచెట్టుపేళ్లు॥ శమయతిదోషాన్ శమీ॥ ఈ-సీ॥ శముఉపశమే। దోషములనుశమింపఁజేయునది॥౧॥ సక్తుతస్స్వాదూని ఫలాన్యస్య సక్తుఫలా। సక్తువలెస్వాదువైనఫలములుగలది॥౨॥ దోషశమనాచ్ఛివా। దోషశమనమువలనశుభస్వరూపమైనది॥ ౩॥ ॥పిండీతకశబ్దము మొదలు ౬ మంగచెట్టుపేళ్లు॥ స్వల్పం పిండీభావమితః ప్రాప్తః పిండీతకః॥ ఇణ్ గతౌ। దీనిఫలముకొంచెము పిండీభావమును పొందును॥ ౧॥ విషపుష్పత్వాత్ మ్రియంతేఽనేన మరువకః॥ మృఙ్ ప్రాణత్యాగే। విషపుష్పముగనుక జనులుదీనిచేత చత్తురు॥ ౨॥ శ్వసంత్యనేనరోగహారత్వాత్ శ్వసనః॥ శ్వసప్రాణనే। రోగహారముగనుక దీనిచేతబ్రతుకుదురు ॥ ౩ ॥ దుస్పర్శత్వాత్ కరం హంతీతి కరహాటకః॥ హనహింసాగత్యోః। దుష్టమైనస్పర్శముగలదిగనుక కరమునుపీడించునది॥ శల్యం కంటకమస్యాస్తీతి శల్యః। ముండ్లుగలది॥ ౪॥౫॥ మదయతీతి మదనః॥ మదీహర్షగ్లపనయోః। హర్షింపఁజేయునది॥౬॥ ॥ శక్రపాదపశబ్దము మొదలు ౯ దేవదారుచెట్టుపేళ్లు॥ శక్రస్యప్రియః పాదపః శక్రపాదపః। ఇంద్రునికిప్రియమైనవృక్షము॥౧॥ పారినిస్తీర్ణం ప్రాప్తం భద్రమస్య పారిభద్రకః। అంతటపూర్ణమైనశుభముగలది॥ ౨॥ భద్రం చ తత్ దారు చ భద్రదారు॥ ఉ-న॥ శుభమైనదారువు॥ ౩॥ ద్రోః స్కంధే కిలిమం నిర్యాసోఽస్య ద్రుకిలిమం। కొమ్మలయందుబంకగలది ॥ ద్రుకిలిమమితి నామద్వయమితి కేచిత్॥ శ్లో॥ దేవదారుస్మృతం దారుసురాహ్వం కిలిమం చ తదితిధన్వంతరిః॥౪॥ పీతవర్ణం దారు పీతదారు। పచ్చనిదారువు॥౫॥ పూతిదారు॥౬॥ దీర్యత ఇతి దారు॥ దౄవిదారణే। కొట్టఁబడునది॥ ౭॥ పూతిః ఉగ్రగంధం కాష్ఠమస్యేతి పూతికాష్ఠం। ఉగ్రగంధముగల కాష్ఠము॥ ౮॥ దేవానాం దారు దేవదారు। దేవతలయొక్క వృక్షము॥ అయం పుల్లింగేఽపి॥ శ్లో॥ అముం పురః పశ్యసి దేవదారుమితి రఘువంశే కాళిదాసః॥ ౯॥

౨౯

థవ్వయోః॥ పాటలిః పాటలామోఘా కాచస్థాలీ ఫలేరుహా॥ ౧౧౦॥ కృష్ణవృంతా కుబేరాక్షీ

* పాటలిశబ్దము మొదలు ౮ కలిగొట్టు చెట్టు పేళ్లు॥ పాటవర్ణపుష్పత్వాత్పాటలిః॥ ఇ-స్వ-పాటలా చ॥ ఎఱుపు తెలుపునైన పువ్వులుగలది। ౧॥ ౨॥ ఉపయోగిపుష్పత్వాదమోఘా। మిక్కిలి యుపయోగమైన పువ్వులుగల చెట్టువలన వ్యర్థము కానిది॥ ౩॥ మోఘా॥ శ్లో॥ మోఘా స్త్రీ పాటలావృక్షే. మోఘం త్రిష్వనర్థకే ఇతి రభసః॥ ౩॥ కాళవృంతత్వాత్ కాళా। నల్లని తొడిమెగలది॥ ౪॥ రసాధారకుంభత్వాత్ స్థాలీ॥ ఈ-సీ॥ పుష్పరసమునకు కుండవలె నాధారమైనది॥ పా॥ కాచస్థాలీ. కాళస్థాలీ॥ ౫॥ పాండురఫలత్వాత్ ఫలేరోహతీతి ఫలేరుహా॥ ఫలే బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే. మొలకెత్తఁగూడిన ఫలములుగల చెట్టువలన ఫలములయందు మొలుచునది॥ ౬॥ కృష్ణం వృంతమస్యాః కృష్ణవృంతా. నల్లని తొడిమెగలది॥ ౭॥ యక్షాక్షితుల్యపుష్పత్వాత్కుబేరాక్షీ। కుబేరనయనసదృశమైన పుష్పములుగలది॥ ౮॥

శ్యామా తు మహిలాహ్వయా। లతా గోవందనీ గుంద్రా ప్రియంగుః ఫలినీ ఫలీ॥ ౧౧౧॥ విష్వక్సేనా గంధఫలీ కారంభా ప్రియకశ్చ సః।

* శ్యామాశబ్దము మొదలు ౧౨ ప్రేంకణపుచెట్టు పేళ్లు॥ శ్యామవర్ణత్వాత్ శ్యామా। నల్లనిది। ౧॥ మహిలాయాః స్త్రియః ఆహ్వయః నామ యస్యాస్సా మహిలాహ్వయా। స్త్రీనామధేయముగలది॥ ౨॥ లతారూపత్వాల్లతా। లతారూపమైనది॥ ౩॥ గవి భూమౌ వంద్యతే స్తూయత ఇతి గోవందనీ॥ ఈ-సీ॥ భూమియందు స్తోత్రము చేయఁబడునది॥ ౪॥ గుద్యతే క్రీడ్యతే అనయా గుంద్రా॥ గుద క్రీడాయాం। దీనిచేత క్రీడింతురు॥ ౫॥ ప్రీణాతి రోగహరణేన ప్రియంగుః॥ ఉ-సీ॥ ప్రీఞ్ తర్పణే. రోగహరణముచేత సంతోషపెట్టునది॥ ౬॥ ఫలతి విశీర్యత ఇతి ఫలినీ-ఫలీ॥ ఈ-సీ॥ ఞిఫలా విశరణే। పగులునది॥ ౭॥ ౮॥ విష్వక్ సినోతి బధ్నాతీతి విష్వక్సేనా॥ షిఞ్ బంధనే। అంతట వ్యాపించునది॥ ౯॥ గండాని స్థూలాని ఫలాన్యస్యాః గండఫలీ॥ ఈ-సీ॥ స్థూలములైన ఫలములుగలది॥ పా॥ గంధప్రధానం ఫలమస్యా ఇతి గంధఫలీ। గంధము ప్రధానముగాఁగల ఫలములుగలది॥ ౧౦॥ ఈషద్రంభా కారంభా। ఇంచుకంత అరటివలెనుండునది॥ ౧౧॥ ప్రియ ఏవ ప్రియకః॥ ప్రియమైనది॥ ౧౨॥

మండూకపర్ణపత్రోర్ణనటకట్వంగటుంటుకాః॥ ౧౧౨॥ శ్యోనాకశుకనాసర్క్షదీర్ఘవృంతకుటన్నటాః। శోణకశ్చారలుః

* మండూకపర్ణశబ్దము మొదలు ౧౨ దుండిగపుమాని పేళ్లు॥ మండూకాకారాణి పర్ణాన్యస్య మండూకపర్ణః। కప్పవంటి ఆకారముగల ఆకులుగలది॥ ౧॥ పత్రే ఊర్ణా అస్య పత్రోర్ణః। ఆకులయందు నూఁగుగలది॥ ౨॥ నటతి వాతేన నటః। వాయువుచేత నటించునది॥ ౩॥ కటూన్యంగాన్యస్య కట్వంగః। కారమైన అవయవములుగలది॥ ౪॥ టుంటు ఇతి శబ్దం కరోతీతి టుంటుకః॥ టుటి శబ్దే। టుంటు అనెడు శబ్దమును పలుకునది ౫॥ శ్యాయతే శ్యోనాకః-శ్యైఙ్ గతౌ। వ్యాపించునది॥ ౬॥ శుకనాసేవ పుష్పాణ్యస్య శుకనాసః॥ చిలుకముక్కువంటి పుష్పములుగలది॥ ౭॥ ఋక్ష్ణోతి హినస్తి రోగం ఋక్షః-ఋక్ష హింసాయాం। రోగములను పోఁగొట్టునది॥ ౮॥ దీర్ఘం వృంతమస్య దీర్ఘవృంతః। నిడుపైన తొడిమెగలది॥ ౯॥ కుటతి వక్రీభవన్ నటతీతి కుటన్నటః॥ కుట కౌటిల్యే॥ నటన్ వక్రమై నటించునది॥ ౧౦॥ శోణతీతి శోణకః॥ శోణ వర్ణగత్యోః ఎఱ్ఱనైనది॥ పా॥ శ్యవతి వ్యాప్నోతీతి శ్యోనకః। వ్యాపించునది॥ ౧౧॥ ఇయర్తి అరలుః॥ ఉ-పు॥ వ్యాపించునది॥ పా॥ అరుళుః॥ ౧౨॥

తిష్యఫలా త్వామలకీ త్రిషు॥ ౧౧౩॥ అమృతా చ వయస్థా చ

* తిష్యఫలాశబ్దము మొదలు ౪ ఉసిరికచెట్టు పేళ్లు॥ తిష్యవచ్ఛుభఫలత్వాత్తిష్యఫలా। తిష్యనక్షత్రమువలెను శుభప్రదమైన ఫలములుగలది * తిష్యనక్షత్రయుక్తే కాలే ఫలం కరోతీతి వా తిష్యఫలా। పుష్యనక్షత్రకాలమందు ఫలము జేయునది॥ ౧॥ అమలత్వే గుణానామలకీ॥ త్రి॥ మలమల్లధారణ గుణములను ధరించునది॥ ౨॥ రసాయనత్వాదమృతా। అమృతమువంటి రసముగలది॥ ౩॥ వయో యౌవనం తిష్ఠత్యస్యాం స్థిరీభవత్యస్యామితి వయస్థా॥ ష్ఠా గతినివృత్తౌ। యౌవనము దీనిచేత స్థిరమగును॥ ౪॥

త్రిలింగస్తు విభీతకః॥ అక్షస్తుషః కర్షఫలో భూతావాసః కలిద్రుమః॥ ౧౧౪॥

* విభీతకశబ్దము మొదలు ౬ శబ్దములు తాండ్రచెట్టు పేళ్లు॥ బిభ్యత్యస్మాద్విభీతకః॥ అ-పు॥ ఞిభీ భయే। విశేషముగా దీనివల్ల భయపడుదురు॥ ౧॥ అక్ష్ణోతీత్యక్షః॥ అక్షూ వ్యాప్తౌ। వ్యాపించునది॥ ౨॥ తుష్యతి స్వల్పవారిణా తుషః॥ తుష తుష్టౌ। ఇంచుకంత నీళ్లచేతనే తుష్టిఁబొందునది॥ ౩॥ కర్షమాత్రం ఫలాన్యస్య కర్షఫలః॥ కర్షమనఁగా పలములో నాలవపాలు అంతయూనికెగల ఫలములుగలది॥ ౪॥ భూతానామావాసో భూతావాసః। భూతములకు స్థానమైనది॥ ౫॥ కలేరాశ్రయో ద్రుమః కలిద్రుమః॥ కలికి ఆశ్రయమైనది ౬॥

అభయా త్వవ్యథా ప

* అభయాశబ్దము మొదలు ౧౧ కరక చెట్టు పేళ్లు॥ నాస్తి రోగభయమస్యా ఇత్యభ

కాయస్థా పూతనామృతా। హరీతకీ హైమవతీ చేతకీ శ్రేయసీ శివా॥౧౦౫॥

యా। రోగభయము దీనివలన లేదు॥౧॥ నాస్తి రోగవ్యథా అస్యా ఇత్యవ్యథా। రోగపీడదీనివలన లేదు॥౨॥ నిరామయే పథి సాధ్వీ పథ్యా। రోగము లేనిమార్గమందు మంచిది॥౩॥ కాయస్థిత్వనయేతి కాయస్థా। శరీరము దీనివలన నిలుచును॥ పా॥ వయస్థా॥౪॥ పునాతి దేహం పూతనా॥ పూఞ్ పవనే। దేహమును పవిత్రము సేయునది॥౫॥ నాస్తి మృతిః మరణమస్యా ఇత్యమృతా। దీనివల్ల మరణము లేదు॥౬॥ రోగం హంతీతి హరీతకీ॥ హృఞ్ హరణే। రోగమును హరించునది॥౭॥ హిమవద్గిరౌ ప్రచురా హైమవతీ। హిమవత్పర్వతమందు ప్రచురమైనది॥౮॥ రేచయతి రేచనం కరోతీతి రేచకీ॥ ఈ-సీ॥ రిచిర్ పృథగ్భావే। విరేచనమును జేయునది॥ పా॥ చేతకీ॥౯॥ శ్రేయస్కరోతీతి శ్రేయసీ॥ ఈ-సీ॥ శ్రేయస్సును జేయునది॥౧౦॥ దోషశమనాచ్ఛివా। దోషశమనమువలన శుభస్వరూపమైనది॥౧౧॥ ✽ హరీతకీ శబ్దము మొదలు ౧౧ కరక్కాయ చెట్టు పేర్లు॥

పీతద్రుస్సరలః పూతికాష్ఠం చాథ

పీతద్రుశబ్దము మొదలు ౩ సరళపు చెట్టు పేర్లు। పీతవర్ణో ద్రుః పీతద్రుః। పచ్చనివన్నెగలవృక్షము॥౧॥ సరతి విస్తారం ప్రాప్నోతీతి సరళః। విస్తారమును బొందునది॥ ఋజుత్వాత్సరళః। చక్కనైయుండునది॥౨॥ పూతిగంధి కాష్ఠం పూతికాష్ఠం। దుర్గంధముగల కాష్ఠము॥౩॥

ద్రుమోత్పలః కర్ణికారః పరివ్యాధః

✽ ద్రుమోత్పల శబ్దము మొదలు ౩ కొండగోగు పేర్లు॥ అస్య ద్రుమస్యోత్పలానీవ పుష్పాణీతి ద్రుమోత్పలః। ఈవృక్షమునకు కలువవంటి పుష్పములుగలవు॥౧॥ కర్ణే కామియతీతి కర్ణికారః। కర్ణే కయనఁగా దుద్దు-దాన్నిపొందియుండునది॥ కర్ణికాం కర్ణభూషణత్వం మియర్తీతి వా కర్ణికారః॥ ఋగతౌ। కర్ణభూషణత్వమును బొందునది॥౨॥ వాయునా పరివిధ్యతే పరివ్యాధః॥ వ్యధ తాడనే। వాయువుచేత కొట్టఁబడునది॥౩॥

లకుచో లికుచో డహుః॥౧౦౬॥

✽ లకుచశబ్దము మొదలు ౩ కమ్మరేగు పేర్లు॥ లక్యతే ఆస్వాద్యత ఇతి లకుచః। లికుచశ్చ॥ లకి ఆస్వాదనే. ఆస్వాదింపఁబడునది గనుక లకుచము లికుచము॥౧॥౨॥ అగ్నినా దహ్యత ఇతి డహుః॥ ఉ-ప్ర॥ దహ దాహే రభేదః॥ దహ భస్మీకరణే। పొందఁబడునది॥౩॥

పనసః కంటకిఫలో

✽ పనస కంటకిఫలశబ్దములు పనసచెట్టు పేర్లు॥ పన్యతే స్తూయత ఇతి పనసః॥ పణ వ్యవహారే స్తుతౌ పనచ। స్తోత్రము చేయఁబడునది॥ పా॥ పణసః॥౧॥ కంటకయుక్తాని ఫలాన్యస్య కంటకిఫలః। ముండ్లుగల పండ్లుగలది॥౨॥

నిచులో హిజ్జలోంబుజః

✽ నిచులశబ్దము మొదలు ౩ ఎఱ్ఱగన్నేరు పేర్లు॥ నిచోల్యతే అంబునా నిచులః॥ చుల సమ్మజ్జనే। జలముచేత నిండింపఁబడునది॥౧॥ హితం జలమస్య హిజ్జలః। హితమైన జలముగలది॥ పా॥ ఇజ్జలః॥౨॥ అంబుని జాయత ఇత్యంబుజః॥ జనీ ప్రాదుర్భావే। జలమందుఁ బుట్టునది॥౩॥

కాకోదుంబరికా ఫల్గుర్మలపూర్జఘనేఫలా॥౧౦౭॥

✽ కాకోదుంబరికా శబ్దము మొదలు ౪ బ్రహ్మమేడిచెట్టు పేర్లు॥ కాకప్రియా ఉదుంబరికా కాకోదుంబరికా। కాకులకు ప్రియమైనది॥౧॥ నిస్సారత్వాత్ఫలతీతి ఫల్గుః॥ ఞిఫలా విశరణే. నిస్సారమౌట చేత ప్రకటలవునది॥౨॥ మలం శ్విత్రాదికం యాపయతీతి మలయూః। శ్విత్రము మొదలైన కల్మషములను పోఁగొట్టునది, పా॥ మలపూః॥ ఊ-సీ॥౩॥ జఘనే సహంధే ఫలాన్యస్యేతి జఘనేఫలా। జఘనమనఁగా కొమ్మ-కొమ్మలయందు ఫలములుగలది॥౪॥

అరిష్టస్సర్వతోభద్ర హింగునిర్యాసమాలకాః। పిచుమందశ్చ నింబో

✽ అరిష్టశబ్దము మొదలు ౭ వేపమాని పేర్లు॥ నరిష్యతే రోగిజనే నేతి అరిష్టః॥ రిష హింసాయాం। రోగముగలజనులు దీనిచేత హింసింపఁబడరు॥౧॥ సర్వతో భద్రమస్య సర్వతోభద్రః। అంతట శుభముగలది॥౨॥ హింగునో నిర్యాస ఇవ నిర్యాసోఽస్య హింగునిర్యాసః। ఇంగువవంటియాకారముగల బంకగలది॥౩॥ మలతే కాకసమూహం మాలకః॥ మలమల్ల ధారణే। కాకసమూహమును ధరించునది॥౪॥ పిచుం కుష్ఠం మందయతీతి పిచుమందః॥ మదీహర్షగ్లపనయోః। పిచుమనఁగా కుష్ఠము - దాన్ని మందముగాఁ జేయునది॥ పా॥ పిచుమృదాన్నీతి పిచుమర్దః॥ మృద క్షోదే। కుష్ఠమును మర్దించునది॥౫॥ ఆరోగ్యం నయతీతి నింబః॥ ణీఞ్ ప్రాపణే। ఆరోగ్యమును బొందించునది॥౬॥

థ పిచ్ఛిలా గురుశింశపా॥౧౦౮॥

✽ పిచ్ఛిలాశబ్దము మొదలు ౩ ఇరుగుడుమాని పేర్లు॥ పిచ్ఛా స్యాదస్త్రీతి పిచ్ఛిలా। బంకగలది॥౧॥ గురు అగురు॥ ఉ-న॥ బరువుగానిది॥౨॥ రోగం శినోతి శింశపా॥ శింశ పా॥ శిఞ్ నిశాతనే। రోగమును కృశమును గాఁజేయునది॥౩॥

కపిలా భస్మగర్భా సా

✽ కపిలా భస్మగర్భా శబ్దములు కంపుగల యిరుగుడు పేర్లు॥ కామ్యత ఇతి కపిలా॥ కము కాంతౌ। కోరఁబడునది॥౧॥ భస్మతుల్యా మజ్జా అన్తరేతి భస్మగర్భా। బూడిదవంటి చేవగలది॥౨॥ పిచ్ఛిలాది

శిరీషస్తు కపీతనః। భం
డిలో
ఽప్యథ చాంపేయశ్చం
పకో హేమపుష్పకః॥
౧౦౯॥
ఏతస్య కలికా గంధఫ
లీస్యా॥
దథ కేసరే।
వకుళో
వంజుళోఽశోకే
సమౌ కరకదాడిమౌ॥
౧౧౦॥
చాంపేయః కేసరో
నాగకేసరః కాంచ
నాహ్వయః॥
జయా జయంతీ తర్కా
రీ నాదేయీ వైజయం
తికా॥౧౧౧॥
శ్రీపర్ణమగ్నిమంథ
స్స్యాత్తణికా గణి
కారికా। జయా
థ కుటజశ్శక్రో వత్స
కో గిరిమల్లికా॥౧౧౨॥
ఏతస్యైవ కళింగేం
ద్రయవభద్రయవం
ఫలే।
కృష్ణపాకఫలావిఘ్న
సుషేణాః కరమర్ద
కే॥౧౧౩॥

శబ్దములు౨ ఇరుగుడు చెట్టు పేళ్లనికొందఱు॥ శిరీషశబ్దము మొదలు 3 దిరిసపు చెట్టు పేళ్లు॥ శీర్యతే
సౌకుమార్యాచ్ఛిరీషః॥ శౄ హింసాయాం। కోమలమౌట చేత ప్రకరించునది॥౧॥ కపీన్ తనో
తీతి కపీతనః॥ తను విస్తారే। కోఁతులను విస్తరింపఁజేయునది॥౨॥ భండ్యతే శుకైః పరిభావ్యతే భం
డిలః॥ పా॥ భండీరః॥ భడి పరిభాషణే। చిలుకల చేత పలుకఁబడునది॥3॥ చాంపేయశబ్దము మొద
లు 3 సంపెంగ చెట్టు పేళ్లు॥ చంపాఖ్యదేశభవః చాంపేయః। చంపయనెడు దేశమందు బుట్టినది॥
౧॥ చమ్యతే అళిభిరితి చంపకః॥ చము అదనే। తుమ్మెదల చేత ఆస్వాదింపఁబడునది॥౨॥ హేమవ
ర్ణం పుష్పమస్యేతి హేమపుష్పకః। బంగారువన్నె పువ్వులుగలది॥3॥ ఈసంపెంగ మొగ్గ గం
ధఫలియనంబడును॥ గంధ ఏవ ఫలమస్యా ఇతి గంధఫలీ। గంధమే ఫలముగాఁగలది॥౧॥
కేసరవకుళశబ్దములు పొగడ చెట్టు పేళ్లు॥ ప్రశస్తాః కేసరాస్సంత్యస్య కేసరః। మంచి అకరువులుగ
లది॥ కేశిరసి సరతి గంధసారత్వాద్వా కేసరః॥ సృ గతౌ। మంచిగంధము గలిగి శిరస్సునయం
దుండునది॥౧॥ ఉచ్యతే రోగాన్ త్రుటతీతి వకుళః। రోగములను పోఁగొట్టునదియని చెప్పఁబడునది॥౨॥
వంజుళాశోకశబ్దములు అశోకపు చెట్టు పేళ్లు॥ వన్యతే యాచ్యతే వంజుళః॥ వను యాచనే॥ అడు
గఁబడునది॥౧॥ అశ్నుతే అశోకః॥ అశూ వ్యాప్తౌ। వ్యాపించునది॥ శోకనాశనత్వాద్వా అశోకః।
శోకమును చెఱుచునది॥౨॥ కరకదాడిమశబ్దములు దాడిమ చెట్టు పేళ్లు॥ బీజాని కిరతీతి కరకః॥ కౄ
విక్షేపే। విత్తులను అంతట చల్లునది॥౧॥ పక్వావస్థాయాం దల్యతే దాడిమః। దళ విశరణే। పక్వావస్థ
యందు వ్రక్కలౌనట్టిది॥౨॥ చాంపేయశబ్దము మొదలు ౪ నాగకేసరపు చెట్టు పేళ్లు॥ చంపాఖ్యదేశ
భవత్వాచ్చాంపేయః। చంపయను దేశమందుఁబుట్టినది॥౧॥ కేశిరసి సరతీతి కేసరః। సృ గతౌ। శిర
స్సును బొందునది॥౨॥ నాగప్రియాణి కేసరవంతి పుష్పాణ్యస్య నాగకేసరః। ఏనుఁగులకు ప్రియమైన
అకరులు గల పుష్పములుగలది॥ నాగో హస్తీ- తన్నామకః కేసరోఽస్య నాగకేసరః। ఏనుఁగు పేరుగల
అకరులుగలది॥3॥ కాంచనస్య స్వర్ణస్య ఆహ్వయో యస్య కాంచనాహ్వయః। బంగారు యొక్క
పేరుగలది॥౪॥ జయాశబ్దము మొదలు ౫ తక్కిలి చెట్టు పేళ్లు॥ జయతి రోగాన్ జయా- జయంతీ చ। ఈ-
సీ। రోగములను జయించునది॥౧-౨॥ తర్క్యతే ఇయమితి తర్కారీ॥ ఈ-సీ ఊహే। ఊహింపఁబ
డునది॥3॥ నద్యాం భవా నాదేయీ॥ ఈ-సీ। నదియందుఁబుట్టునది॥౪॥ విజయతే శోభాదికమితి వై
జయంతికా। శోభాదులను గెలుచునది॥౫॥ శ్రీపర్ణశబ్దము మొదలు౫ తూరనెల్లి చెట్టు పేళ్లు॥ శ్రీః శోభా
పర్ణేష్వస్య శ్రీపర్ణం। ఒప్పిదము ఆకులయందుఁగలది॥౧॥ అగ్నిర్మథ్యతే అగ్నిమంథః। అగ్నికొఱ
కు మథింపఁబడునది॥౨॥ కణాస్సంత్యస్యామితి కణికా। అగ్నికణములు దీనియందుగలవు॥ 3॥ గణి
కావన్మోహనకారిత్వాద్గణికారికా। వేశ్యవలె మోహమును బొందించునది॥౪॥ జయతి రోగానితి
జయా॥ జి జయే। రోగములను జయించునది॥౫॥ కుటజాదిశబ్దములు ౪ కొండమల్లె చెట్టు పేళ్లు॥ కుటిలో
జాయతే కుటజః॥ జనీ ప్రాదుర్భావే। కుటిలముగాఁబుట్టునది॥౧॥ శక్రవృక్షత్వాచ్ఛక్రః। ఇంద్రసం
బంధమైన వృక్షము॥౨॥ వస్తే త్వచమితి వత్సకః॥ వస ఆచ్ఛాదనే। పట్టను గప్పుకొనియుండునది॥ 3॥
గిరౌ మల్లికా వల్లీవ స్థితేతి గిరిమల్లికా। పర్వతమందు మల్లికవలె నుండునది॥౪॥ కళింగాదిశబ్ద
ములు 3 కొడిశపండ్ల పేళ్లు॥ కళింగదేశజాతం కళింగం। కళింగదేశమందుఁబుట్టినది॥ పు॥ కళింగా॥
౧॥ ఇంద్రవృక్షఫలత్వాద్యవబీజాకృతిత్వాచ్చ ఇంద్రయవం। ఇంద్రవనమనఁగా కొడిశ చెట్టు- దాని
ఫలములు యవలవలెనుండును॥ ౨॥ దీపనాదికల్యాణకారిత్వాద్యవాకృతిత్వాచ్చ భద్రయవం।
దీపనము మొదలైన శుభమును జేయునది- యవలవలెయుండునది॥3॥ కృష్ణపాకఫలాదిశబ్దములు౪
వాకవి చెట్టు పేళ్లు॥ కృష్ణవర్ణపాకం ఫలమస్య కృష్ణపాకఫలః। పరిపాకమునందు నల్లని పండ్లుగలది॥
కృష్ణపాకఫలశబ్దస్య- కృష్ణపాకః- పాకకృష్ణః ఫలకృష్ణః కృష్ణఫలః- ఇత్యాదిరూపాణి॥ శ్లో॥ కృష్ణ
పాకఫలః కృష్ణపఫపాకో వనాళకః। కృష్ణపాకః పాకకృష్ణః ఫలకృష్ణో వరాళకః। పాకకృష్ణఫ

లః పాకఫలకృష్ణః కరాంబుజః । ఫలపాకః పాకఫలః కృష్ణఫల ఇతి శబ్దార్ణవే॥౧॥ నవిజంతే అస్మాదితి అవిగ్నః*ఓవిజీ భయచలనయోః। దీనివలన రోగులు భయపడుదురు॥౨॥ సుషేణాఖ్యః కపిముఖాకృతిత్వాత్సుషేణః। సుషేణుండను కపిముఖమువలెనుండునది॥౩॥ కరేణ మర్ద్యతే కరమర్దకః*మృదు మర్దనే। హస్తముచేత నుద్దింపఁబడునది॥౪॥

కాలస్కంధస్తమాలస్స్యాత్తాపింఛో

*కాలస్కంధాది శబ్దములు ౩ సముద్రసమీపమునందలి నల్లని ఆకులుగల చీకటిమ్రాని పేళ్లు। కాలవర్ణః స్కంధోస్య కాలస్కంధః। నల్లని మొదలుగలది॥౧॥ తమ్యతే తాపిభిరితి తమాలః*తము కాంక్షాయాం। తాపముగలవారిచేత కాంక్షింపఁబడునది॥౨॥ తాపినం ఛాదయతీతి తాపింఛః-ఛద అపవారణే। తాపముగలవానిఁ గప్పునది॥౩॥

ప్యథ సింధుకః। సిందువారేంద్రసురసౌ నిర్గుండీంద్రాణికేత్యపి॥౧౧౪॥

*సింధుకాది శబ్దములు ౫ వావిలిచెట్టు పేళ్లు॥ రసం స్యందతే సింధుకః*స్యందూ ప్రస్రవణే। రసమును స్రవించునది॥౧॥ సింధుం స్యందనం త్వగాదినా వృణోతీతి సింధువారః*వృఞ్ వరణే। స్రవించుటను పట్టి మొదలైనవానిచేత కప్పునది॥౨॥ ఇంద్రస్య సురసః ప్రియః ఇంద్రసురసః। ఇంద్రునికి ప్రియమైనది॥౩॥ గుడాత్పరివేష్టనాన్నిష్క్రాంతా నిర్గుండీ*గుడ వేష్టనే। గుడమనఁగా చుట్టువారికొనుట - అందువలనఁ బాసినది॥౪॥ ఇంద్రస్య ప్రియా ఇంద్రాణికా। ఇంద్రునికి ప్రియమైనది॥౫॥

వేణీ గరాగరీ దేవతాడో జీమూత ఇత్యపి।

*వేణ్యాది శబ్దములు ౪ దేవదాడి పేళ్లు॥ వేణీవ తిష్ఠతీతి వేణీ॥ ఈ-సీ॥ జడవలెనుండునది॥౧॥ గరం మూషికవిషం గిరతీతి గరాగరీ*గౄ నిగరణే। ఎలుకవిషమును గ్రహించునది॥ పా॥ ఖరాగరీ॥౨॥ తాడయంతి కణ్టంతా శాఖాః - తేషు ముఖ్యత్వాద్దేవతాడః*తడ ఆఘాతే। తాళములలో ముఖ్యమైనది॥ పా॥ దేవతాడః॥౩॥ జీమూతవదాహ్లాదకత్వాజ్జీమూతః। మేఘమువలె ఆహ్లాదకరమైనది॥౪॥

శ్రీహస్తినీ తు భూరుండీ

*శ్రీహస్తినీ భూరుండీ శబ్దములు కురింజ చెట్టు పేళ్లు॥ శోభాన్వితహస్తికర్ణాభపత్రయోగాత్ శ్రీహస్తినీ॥ ఈ-సీ॥ ఒప్పిదముగల ఏనుఁగు చెవివంటి ఆకారముగల ఆకులుగలవి॥౧॥ భువి రోహతీతి భూరుండీ॥ ఈ-సీ॥ *రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే। భూమియందు మొలుచునది॥౨॥

తృణశూల్యం తు మల్లికా॥౧౧౫॥ భూపదీ శీతభీరుశ్చ

*తృణశూల్యశబ్దము మొదలుకొని మల్లెచెట్టు పేళ్లు॥ తృణశూలే వాతగుల్మే సాధు తృణశూల్యం। తృణశూలమనఁగా వాతగుల్మము - అందుకు మంచిది॥ పా॥ తృణశూన్యం॥ తృణశూన్యా॥ తృణశూల్యా॥౧॥ మల్యతే మూర్ధ్ని మల్లికా। శిరస్సునందు ధరింపఁబడునది॥౨॥ భువి పదమస్యాః భూపదీ॥ ఈ-సీ॥ భూమియందు స్థానముగలది॥౩॥ శీతాద్భీతి గ్రీష్మజత్వాచ్ఛీతభీరుః॥ ఈ-సీ॥ గ్రీష్మకాలమందు పూచునది చలికి వెఱచునది॥౪॥

సైవాస్ఫోటా వనోద్భవా *శేఫాలికా తు సువహా నిర్గుండీ నీలికా చ సా॥౧౧౬॥

*ఆడవిమల్లె - ఆస్ఫోటమనఁబడును॥ ఆస్ఫోటతి ఈషద్వికసతీతి ఆస్ఫోటా॥ ఇంచుకంత వికసించునది॥ పా॥ ఆస్ఫోతా॥౧॥ *శేఫాలికా శబ్దము మొదలుకొని నల్లవావిలి పేళ్లు॥ శేరత ఇతి శేఫాః। ద్రాణాః అళయోఽత్రేతి శేఫాలికా। నిద్రించుచున్న తుమ్మెదలుగలది॥౧॥ సుష్ఠు వహత్యామోదం సువహా*వహ ప్రాపణే। లెస్స పరిమళమును వహించునది॥౨॥ గుడాద్వేష్టనాన్నిష్క్రాంతా నిర్గుండీ*గుడ వేష్టనే। చుట్టుకొనియుండుట లేనిది॥౩॥ నీలపుష్పత్వాన్నీలికా। నల్లని పువ్వులుగలది॥౪॥

సితాసౌ శ్వేతసురసా భూతవేశ్యథ మాగధీ। గణికా యూథికాంబష్ఠా

*శ్వేతసురసాభూతవేశీ శబ్దములు తెల్లవావిలి పేళ్లు॥ శ్వేతః శోభనో రసోఽస్యాః శ్వేతసురసా। తెల్లనైనను చిరసముగలది॥౧॥ భూతాని విశతి। ఆహ్లాదయతీతి భూతవేశీ॥ ఈ-సీ॥ విశ ఆహ్లాదనే। భూతములను సంతోషపెట్టునది॥౨॥ *మాగధీ శబ్దము మొదలుకొని అడవిమొల్ల పేళ్లు॥ మగధదేశే ప్రచురా మాగధీ। మగధదేశమందు ప్రచురమైనది॥౧॥ గణికావచ్చిత్తకర్షణాద్గణికా। వేశ్యవలె మనస్సును హరించునది॥౨॥ యూథో జాలమస్యా ఇతి యూథికా। గుంపుగలిగియుండునది॥౩॥ అంబః భ్రమరాణాం ధ్వనిః - సోఽత్ర తిష్ఠతీతి అంబష్ఠా*ష్ఠా గతినివృత్తౌ। తుమ్మెదల మ్రోత దీనియందుండును॥౪॥

సా పీతా హేమపుష్పికా॥౧౧౭॥ *అతిముక్తః పుండ్రకస్స్యాద్వాసంతీ

*పచ్చనిపువ్వులుగల మొల్ల హేమపుష్పికయనఁబడును॥ హేమవర్ణాని పుష్పాణి యస్యాః సా హేమపుష్పికా। బంగారుచాయ పువ్వులుగలది॥౧॥ *అతిముక్తాది శబ్దములు ౫ పువ్వులగురువింద పేళ్లు॥ అతిక్రాంతో ముక్తాః విరక్తాః ఇత్యతిముక్తః। విరక్తులను అతిక్రమించినది॥౧॥ పుండ్రదేశభవః పుండ్రకః। పుండ్రమను దేశమందుఁ బుట్టినది॥౨॥ వసంతే పుష్ప్యతీతి వాసంతీ॥ ఈ-సీ॥ వసంతకాలమందు పుష్పించునది॥౩॥ మధౌ చైత్రే పుష్ప్యతీతి మా

మాధవీలతా। సుమనా మాలతీ జాతిః సప్తలా నవమాలికా॥౧౧౮॥ మాఘ్యం కుందం రక్తకస్తు బంధూకో బంధుజీవకః। సహాకుమారీ తరణిరమ్లానస్తు మహాసహా॥౧౧౯॥ తత్ర శోణే కురవక స్తత్ర పీతే కురంటకః నీలీ ఝింటీ ద్వయోర్బాణా దాసీ చార్తగళశ్చ సః॥౧౨౦॥ సైరేయకస్తు ఝింటీ స్యాత్తస్మిన్ కురవకోఽరుణే ॥ పీతా కురంటకో ఝింటీ తస్మిన్ సహచరీ ద్వయోః॥౧౨౧॥ ఓడ్రపుష్పం జపా వజ్రపుష్పం పుష్పం తిలస్య తత్। ప్రతి

ధవీ॥ ఈ-సీ॥ చైత్రమాసమందు పుష్పించునది॥౪॥ లాతి ఆదత్తే జనమనాంసి సుగంధిత్వాల్లతా ॥ లా ఆదానే। మంచిపరిమళము గలదిగాన జనమనస్సును పుచ్చుకొనునది॥౫॥ సుమనశ్శబ్దము మొదలు ౩ జాజి పేళ్లు॥ సుష్ఠు మన్యతే సుమనాః స-సీ॥ మన జ్ఞానే। లెస్సగా తలంపఁబడునది॥౧॥ మల్యతే ఆమోదైః మాలతీ॥ మల మల్ల ధారణే। పరిమళముల చేత ధరింపఁబడునది॥౨॥ జాయతే అనయా సుఖం జాతిః॥ ఇ-సీ॥ జనీ ప్రాదుర్భావే సుఖము దీని చేత పుట్టును॥౩॥ సప్తలా నవమాలికా శబ్దములు విరజాజి పేళ్లు సప్త మనోబుద్ధ్యంతఃకరణేంద్రియాణి లాతీతి సప్తలా॥ లా ఆదానే। మనోబుద్ధులతోఁ గూడిన పంచేంద్రియములనేడింటిని పరిమళము చేత స్వవశముగాఁ జేసుకొనునది॥౧॥ నవా స్తుత్యా మాలా అస్యా ఇతి నవమాలికా। స్తోత్రము చేయదగిన దండ గలది॥౨॥ మాఘ్యకుందశబ్దములు మల్లె పేళ్లు॥ మాఘమాసి భవం మాఘ్యం। మాఘమాసమందుఁ బుట్టునది॥౧॥ కుం భువం ద్యతి ఉత్పన్నకాలే కుందం॥ దో అవఖండనే। పుట్టినప్పుడు భూమిని వ్రక్కలించునది॥ రక్తకశబ్దము మొదలు ౩ మంకెన చెట్టు పేళ్లు। రక్తవత్పుష్పమస్యాస్తీతి రక్తకః। ఎఱ్ఱని పుష్పములు గలది॥౧॥ సుకుమారత్వాత్ బధ్నాతి చిత్తం బంధూకః॥ బంధ బంధనే। సుకుమారత్వము వలన మనస్సును బంధించునది॥౨॥ బంధూన్ జీవయతీతి బంధుజీవకః॥ జీవ ప్రాణధారణే। తనకు బంధువులైయుండెడు తుమ్మెదలను బ్రతికించునది॥౩॥ సహాశబ్దము మొదలు ౩ చిన్నగోరింట పేళ్లు॥ సహతే పరిమళం సహా॥ షహ మర్షణే। పరిమళమును సహించునది॥౧॥ కుం భూమిం స్వకాంత్యా మారయతీతి కుమారీ। భూమియందుండెడు జంతువులను చంపునది॥ కుత్సితాన్ రోగాన్ మారయతీతి వా కుమారీ॥ మృఙ్ ప్రాణత్యాగే। కుత్సితములైన రోగములను సంహరించునది॥౨॥ తరంత్యనయా రోగజనితదుఃఖమితి తరణిః॥ సీ॥ తౄ ప్లవనతరణయోః। దీని చేత రోగజనితమైన దుఃఖమును తరింతురు॥౩॥ అమ్లాన మహాసహా శబ్దములు పెద్దగోరింట పేళ్లు॥ అకుల అమ్లానం పుష్పమస్యేతి అమ్లానః। గోబ్బ వాడని పుష్పములు గలది॥ న విద్యతే మ్లానమస్యా ఇత్యమ్లానః। దీని వలన బడలిక లేదు॥౧॥ మహతీం సమ్మర్దతాం సహతే మహాసహా। అధికమైన సమ్మర్దమును సహించునది॥ మహతీ చ సహా చ మహాసహా। పెద్దగోరింట॥౨॥ ఆ పెద్దగోరింట యెఱ్ఱపూలు గలదైన కురువక మనంబడును॥ కౌ రూయతే సాధురితి కురువకః॥ కు శబ్దే। భూమియందు మంచిదని పలుకఁబడునది॥౧॥ ఆ పెద్దగోరింట పచ్చని పూలు గలదైన కురంటక మనంబడును॥ కౌ రమ్యతే కురంటకః॥ రము క్రీడాయాం। భూమియందు రమింపబడునది॥౧॥ నీలీశబ్దము మొదలు ౪ నల్లపూలు గల గోరింట పేళ్లు॥ నీలపుష్పత్వాన్నీలీ। ఈ-సీ॥ నల్లని పూవులు గలది॥౧॥ ఝమితి శబ్దం కరోతీతి శబ్దాయాం ఝింటీ। ఈ-సీ॥ ఎండినప్పుడు ఝమ్మను శబ్దమును జేయునది॥౨॥ బణతి శబ్దాయతే బాణా॥ స్త్రీ॥ బణ శబ్దే। ఎండినప్పుడు మ్రోయునది॥౩॥ దస్యతి క్షీయతే కాలేన దాసీ॥ ఈ-సీ॥ దసు ఉపక్షయే। కాలవశమున క్షయించునది॥౪॥ ఆర్తః క్షీణస్వరః గళతీతి ఆర్తగళః॥ గళ అదనే। క్షీణమైనదై జారునది॥౫॥ సైరేయక ఝింటీ శబ్దములు- ములుగోరింట పేళ్లు॥ సైరదేశే భవః సైరేయకః॥ సైరమనెడు దేశమందుఁ బుట్టినది॥౧॥ ఝమితి శబ్దం కరోతీతి ఝింటీ ఝమ్మను శబ్దమును జేయునది॥౨॥ ఎఱ్ఱపూలు గల ఆ ములుగోరింట- కురవక మనంబడును॥ కురవక శబ్దః ఉక్తః॥౧॥ కురంటక సహాచరీ శబ్దములు పచ్చపువ్వులు గల ఆ ములుగోరింట పేళ్లు॥ కురంటక ఉక్తః॥౧॥ భ్రమరైః సహ చరతీతి సహాచరీ॥ స్త్రీ॥ చర గతౌ। ఆడుతుమ్మెదలతోఁ గూడ తుమ్మెదలు దీనియందు చరించును॥౨॥ ఓడ్రపుష్ప జపా శబ్దములు దాసాని చెట్టు పేళ్లు ఓడ్రదేశే భవం పుష్పం ఓడ్రపుష్పం। ఓడ్రమనెడు దేశమందుఁ బుట్టిన పుష్పము॥ పా॥ ఓడ్రపుష్పం॥౧॥ జలమధ్యే జపతీవ తిష్ఠతీతి జపా॥ జప వ్యక్తాయాం వాచి। నీళ్లనడుమ జపము సేయుచున్న దానివలెనుండునది॥౨॥ నువ్వుపువ్వు వజ్రపుష్పమనంబడును॥ వజ్రమివ విదారకం పుష్పం వజ్రపుష్పం। వజ్రమువలె తీక్ష్ణమైన పుష్పము॥౧॥ ప్రతిహాసశబ్దము మొదలు ౪ గన్నేరు పేళ్లు॥ పుష్పైః ప్రతిహసతీవ తిష్ఠ

హాసః శతప్రాసచండాతహయమార

తీతి ప్రతిహాసః । పువ్వుల చేత నవ్వేటు వానివలె నుండునది ॥ ౧ ॥ శతంప్రాసా ఇవతీక్ష్ణాని కుట్మలాన్యస్య శతప్రాసః । అనేకములైన ఖడ్గములవలె తీక్ష్ణములైన మొగ్గలుగలది ॥ ౨ ॥ చండం తీక్ష్ణమతతీతి చండాతకః ॥ అత సాతత్యగమనే । ఉష్ణమైనదిగనుక తీవ్రముగా బోవునది ॥ ౩ ॥ కశాశాద్వృశ్య శాఖత్వాద్ధయమారకః । కశవంటి కొమ్మల చేత గుఱ్ఱములను పీడించునది ॥ ౪ ॥ కరవీరవత్ ఖడ్గవత్ మారకత్వాత్ రసపానేన కరవీరః । తనరస పానము చేత ఖడ్గమువలెం జంపునది ॥ ౫ ॥ ఇందు మొదటివి ౨ తెల్లగన్నేరునకు తక్కినవి ౩ ఎఱ్ఱగన్నేరునకు పేళ్లనికొందరు

కరీరే తు క్రకరగ్రంథిలావుభౌ

కరీరాదిశబ్దములు ౩ వెదురు కుఱుచెట్టు పేళ్లు ॥ కరిణం ఈరయతి కంటకైః కరీరః ॥ ఈర క్షేపే । ముండ్ల చేత ఏనుఁగును పీడించునది ॥ ౧ ॥ తీక్ష్ణత్వాత్ క్ర ఇతి శబ్దం కరోతీతి క్రకరః ॥ డుకృఞ్ కరణే । తీక్ష్ణమైనదిగనుక - క్రి యనుశబ్దమును జేయునది ॥ ౨ ॥ గ్రంథయస్సంత్యస్య గ్రంథిలః ॥ బుడుపులుగలది ॥ ౩ ॥ ॥

ఉన్మత్తః కితవో ధూర్తో ధుత్తూరః కనకాహ్వయః ॥ ౧౧౩ ॥ మాతులో మదనశ్చ

ఉన్మత్తశబ్దము మొదలు ౭ ఉమ్మెత్తచెట్టు పేళ్లు ॥ ఉన్మాదయతీత్యున్మత్తః । తథైవ కితవశ్చ ॥ మదీ హర్షగ్లపనయోః ॥ ఉన్మాదమును జేయునది ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ ధూర్యతి ఉన్మాదేన హినస్తీతి ధూర్తః ॥ ధుర్వీ హింసాయాం । ఉన్మాదము చేత హింసించునది ॥ ౩ ॥ వాతాదిరోగాన్ ధువతీతి ధుత్తూరః ॥ ధూఞ్ విధూననే । వాతాదిరోగములను కంపింపంజేయునది ॥ ౪ ॥ ధుస్తూరః ॥ ౪ ॥ కనకస్య ఆహ్వాయో యస్య కనకాహ్వయః ॥ బంగారు యొక్క పేరుగలది ॥ ౫ ॥ ఉన్మాదకద్రవ్యేషు నాస్తి తులా స్యేతి మాతులః । ఉన్మాదకద్రవ్యములలో సరిలేనితూనికగలది ॥ ౬ ॥ మదయతీతి మదనః ॥ మదీ హర్షగ్లపనయోః ॥ మదింపఁజేయునది ॥ ౭ ॥

స్యఫలే మాతులపుత్రకః ॥ ఫలపూరో బీజపూరో రుచకో మాతులుంగకే ॥ ౧౧౪ ॥

॥ ఉమ్మెత్తకాయ మాతులపుత్రకమనంబడును ॥ మాతులస్య పుత్రః ఫలం మాతులపుత్రకః ॥ మాతులమనఁగా ఉమ్మెత్త అందుఁబుట్టినది ॥ ౧ ॥ ॥ ఫలపూరాదిశబ్దములు ॥ ౪ ॥ మాదీఫలము పేళ్లు ॥ ఫలైః పూర్యత ఇతి ఫలపూరః ॥ పౄ పాలనపూరణయోః । ఫలముల చేత పూర్ణమైయుండునది ॥ ౧ ॥ బీజైః పూర్యత ఇతి బీజపూరః ॥ విత్తుల చేత పూర్ణమైయుండునది ॥ ౨ ॥ రోచత ఇతి రుచకః ॥ రుచ దీప్తావభిప్రీతౌ చ । జనులకు ఇష్టమైనది ॥ ౩ ॥ రుచ్యవస్తుష్వనేన తుల్యం నాస్తీతి మాతులుంగకః ॥ రుచిగలవస్తువులలో దీనితోడిసరియైనరుచిగలవస్తువు లేదు ॥ ౪ ॥

సమీరణో మరువకః ప్రస్థపుష్పః ఫణిజ్జకః ॥ జంబీరోఽప్య

॥ సమీరణాదిశబ్దములు ౫ మరువము పేళ్లు ॥ సమీరయత్యామోదం సమీరణః ॥ ఈర క్షేపే । పరిమళమును అంతట ప్రేరేపించునది ॥ ౧ ॥ మరౌ దేశే వాతి వర్ధత ఇతి మరువకః ॥ నిర్జలభూమియందు వర్ధిల్లునది ॥ ౨ ॥ ప్రస్థే సానౌ పుష్ప్యతీతి ప్రస్థపుష్పః ॥ పుష్ప వికసనే । దరియందు పుష్పించునది ॥ ౩ ॥ తీక్ష్ణత్వేన ఫణివత్ జాయత ఇతి ఫణిజ్జకః । సర్పమువలె తీక్ష్ణత్వమును పొందునది ॥ పా ॥ ఫణిజ్ఝకః ॥ ౪ ॥ జమ్యత ఇత్యాస్వాద్యత ఇతి జంబీరః ॥ జము అదనే । ఆస్వాదింపఁబడునది ॥ ౫ ॥

థ పర్ణాసే కఠిఞ్జర కుఠేరకౌ ॥ ౧౧౫ ॥

॥ పర్ణాసశబ్దము మొదలు ౩ నల్లగగ్గెర పేళ్లు ॥ పర్ణాని పర్ణాన్యస్యతీతి పర్ణాసః ॥ అసు క్షేపణే । పండుటాకులను పోఁగొట్టునది ॥ ౧ ॥ కఠినం జరయతీతి కఠింజరః ॥ జౄష్ వయోహానౌ । కఠినమును జీర్ణము చేయునది ॥ ౨ ॥ కుణతి మశకాదిగతిం ప్రతిబధ్నాతీతి కుఠేరకః ॥ కుణ బంధనే । మశకాదిగతిని అడ్డగించునది ॥ ౩ ॥

సితేఽర్జకోఽత్ర పాఠీ తు చిత్రకో వహ్నిసంజ్ఞకః ॥

॥ తెల్లగగ్గెర అర్జకమనంబడును ॥ అర్జయత్యారోగ్యమిత్యర్జకః ॥ అర్జ అర్జనే । ఆరోగ్యము నార్జించునది ॥ ౧ ॥ పాఠిశబ్దము మొదలు ౩ చిత్రమూలము పేళ్లు ॥ వహ్నిపర్యాయ ఏవ పాఠోఽస్యాస్తీతి పాఠీ ॥ న-పు ॥ అగ్నిపర్యాయశబ్దములయందు పాఠముగలది ॥ ౧ ॥ చేతంతీతి చిత్రః ॥ అంతవస్త్రాణ్ వ్యాధితస్త్రాయత ఇతి చిత్రకః ॥ త్రైఙ్ పాలనే - చిత్తులనఁగా జంతువులు - వాటిని వ్యాధివలన రక్షించునది ॥ నానారూపత్వాద్వా చిత్రకః । నానారూపమైయుండునది ॥ ౨ ॥ దీపనత్వాద్వహ్నేస్సంజ్ఞా నామాస్యాస్తీతి వహ్నిసంజ్ఞకః । దీపనమౌటవలన - అగ్నియొక్క పేరుగలది

అర్కాహ్వవసుకాస్ఫోటగణరూపవికీరణాః ॥ ౧౧౬ ॥ మందారశ్చార్కపర్ణే

౩ ॥ ॥ అర్కాహ్వాదిశబ్దములు ౭ జిల్లేడుచెట్టు పేళ్లు ॥ అర్కస్య ఆహ్వా నామాస్యాస్తీతి అర్కాహ్వః ॥ సూర్యునియొక్క పేరుగలది ॥ ౧ ॥ వసత్యస్మిన్ తేజ ఇతి వసుకః ॥ వస నివాసే । దీనియందు తేజస్సుండును ॥ ౨ ॥ ఆస్ఫుటత్వాదాస్ఫోటః ॥ స్ఫుట వికసనే ॥ వికాసముగలిగినది ॥ పా ॥ ఆస్ఫోతః ॥ ౩ ॥ గణరూపాణి బహురూపాణ్యస్య గణరూపః । కాలక్రమమున అనేకరూపములుగలది ॥ ౪ ॥ ప్రసవ్య వికిరతీతి వికీరణః ॥

కృపవిశ్రే పేపువ్వులఁజల్లునది ॥౫॥ మందారః క్షుద్రవ్యాధీన్ ఔషధత్వేన ఆయతీతి మందారః క్షుద్రవ్యాధులనుపోఁగొట్టునది॥౬॥ అర్కాఖ్యాని పర్ణాన్యస్య అర్కపర్ణః। సూర్యునివలె వేఁడిమి గలయాకులుగలది ॥౭॥

ప్రతపస్వేలర్కప్రతాపసౌ।

**అలర్కప్రతాపస శబ్దములు తెల్లపువ్వుల జిల్లేడు పేళ్లు॥ అలతి భూషయతీతి అలః-అలశ్చాసౌ అర్కశ్చ అలర్కః॥ అల భూషణే। భూషించెడు జిల్లేడు ॥౧॥ ప్రకృష్టాః తాపసాః అనేనేతి ప్రతాపసః। దీని చేత తాపసులు ప్రకృష్టులౌదురు ॥౨॥

శివమల్లీపాశుపతఏకాష్ఠీలోబకోవసుః॥ ౧౩౭॥

**శివమల్లీ శబ్దము మొదలు ౫ బకపుష్పము పేళ్లు॥ శివేన మల్యత ఇతి శివమల్లీ॥ ఈ-సీ-పులనుల్ల ధారణే। శివుని చేత ధరింపఁబడునది ౧॥ పశుపతేరయం ప్రియః పాశుపతః శివునికి ప్రియమైనది॥౨॥ ఏకోష్ఠీలో వజ్రా అస్య ఏకాష్ఠీలః ముఖ్యమైన సారముగలది॥౩॥ వాతీతి బకః॥ వా గతిగంధనయోః। పరిమళించునది॥౪॥ బకః॥ వసతి భూమిమాచ్ఛాదయతీతి వసుః॥ వస ఆచ్ఛాదనే। భూమిని కప్పియుండునది॥౫॥

వందావృక్షాదనీవృక్షరుహాజీవంతికేత్యపి।

**వందాది శబ్దములు ౪ బదనికె పేళ్లు॥ వద్యతే స్తూయతే ఔషధత్వేన వందా॥ వది అభివాదనస్తుత్యోః। ఔషధమౌటచేత స్తోత్రము చేయఁబడునది॥౧॥ వృక్షమత్తి పీడయతీతి వృక్షాదనీ॥ ఈసీ॥ అద భక్షణే॥ వృక్షమును పీడించునది॥౨॥ వృక్షే రోహతీతి వృక్షరుహా॥ రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే। వృక్షమందు మొలుచునది॥౩॥ జీవయతీతి జీవంతికా॥ జీవ ప్రాణధారణే। బ్రతికించునది॥౪॥

వత్సాదనీఛిన్నరుహాగుడూచీతంత్రికామృతా॥౧౩౮॥జీవంతికాసోమవల్లీవిశల్యామధుపర్ణ్యపి।

**వత్సాదనీ శబ్దము మొదలు ౯ తిప్పతీఁగె పేళ్లు వత్సానాం బాలానాం అదనం వత్సాదనీ॥ ఈ-సీ॥ అద భక్షణే॥ బాలురకు భక్ష్యమైనది॥౧॥ ఛిన్నాపి రోహతీతి ఛిన్నరుహా॥ రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే। నఱుకఁబడియు తిరుగ మొలుచునది॥౨॥ గుడతీతి రక్షతీతి గుడూచీ। జ్వరితులను రక్షించునది॥౩॥ తంత్రయత్యాయురితి తంత్రికా॥ తంత్రి ధారణే ఆయుస్సును ధరించునది॥౪॥ న మ్రియత ఇత్యమృతా॥ మృఙ్ ప్రాణత్యాగే। నాశము లేనిది॥౫॥ జీవయతీతి జీవంతికా॥ జీవ ప్రాణధారణే। బ్రతికించునది॥౬॥ సోమస్య అంశభూతా వల్లీ సోమవల్లీ। సోమమునకు అవయవమైన తీఁగె॥౭॥ విగతం శల్యమస్యా ఇతి విశల్యా। ముల్లు లేనిది॥౮॥ మధురాణి పర్ణాన్యస్యా ఇతి మధుపర్ణీ॥ ఈ సీ॥ తియ్యని యాకులుగలది॥౯॥

మూర్వాదేవీమధురసామోరటాతేజనీస్రవా॥౧౩౯॥మధూలికామధుశ్రేణీగోకర్ణీపీలుపర్ణ్యపి।

**మూర్వా శబ్దము మొదలు ౧౦ చాగచెట్టు పేళ్లు॥ మూర్వతి ఉష్ట్రాదికం మూర్వా॥ మూర్వ బంధనే। కొయ్యను చుట్టుకొనునది ॥౧॥ దీవ్యతీతి దేవీ॥ ఈ-సీ॥ దివు క్రీడాదౌ॥ ప్రకాశించునది॥౨॥ మధురో రసోऽస్యా అస్తీతి మధురసా। మధురమైన రసముగలది॥ విరుద్ధలక్షణ చేతనని కొందఱు అనఁగా చేదు॥౩॥ మురతి వేష్టతీతి మోరటా॥ మురవేష్టనే। చుట్టుకొనునది॥౪॥ తేజయత్యగ్నిం తేజనీ॥ ఈ సీ॥ తిజ నిశాతనే। అగ్నిని ప్రకాశింపఁజేయునది॥౫॥ స్రవతి రసం స్రవా। రసమును స్రవించునది॥౬॥ మధు అస్యా అస్తీతి మధూలికా। తేనెగలది॥౭॥ మధునః శ్రేణిః పఙ్క్తిః అస్యాః మధుశ్రేణీ। తేనెయొక్క పఙ్క్తిగలది॥ పా॥ మధుశ్రేణీ॥౮॥ గోకర్ణాకారపత్రత్వాత్ గోకర్ణీ॥ ఈ-సీ॥ ఆవు చెవులవంటి ఆకులుగలది॥౯॥ పీలోః పర్ణానీవ పర్ణాన్యస్య పీలుపర్ణీ॥ ఈ-సీ॥ పీలుపనఁగా గోఁగుట్టు-అలాటి ఆకులుగలది ॥౧౦॥

పాఠాంబష్ఠావిద్ధకర్ణీస్థాపనీశ్రేయసీరసా॥౧౪౦॥ఏకాష్ఠీలాపాపచేలీప్రాచీనావనతిక్తికా।

**పాఠా శబ్దము మొదలు ౧౦॥ అగురుశొంఠి పేళ్లు॥ బహుయోగేషు పఠ్యత ఇతి పాఠా॥ పఠ వ్యక్తాయాం వాచి। అనేక యోగములయందు పఠింపఁబడునది॥౧॥ అంబేవ స్థితేతి అంబష్ఠా। ఈ శబ్దమందుండునది॥ అంబేవ తిష్ఠతీత్యంబష్ఠా తల్లివలెను పకారిణియైయుండునది॥౨॥ కర్ణే విద్ధా ఇయమాణత్వాత్ విద్ధకర్ణీ ఈ సీ॥ శాస్త్రములయందు కర్ణశోధకమైయుండునది॥౩॥ జనాన్ స్థాపయతీతి స్థాపనీ॥ ఈ సీ॥ స్థా గతినివృత్తౌ। జనులను నిలుపునది॥౪॥ శ్రేయస్కరత్వాత్ శ్రేయసీ॥ ఈ-సీ॥ శ్రేయస్సును జేయునది॥౫॥ దోషశమనాచ్ఛివా। దోషశమనము చేత శుభస్వరూపమైనది॥ పా॥ రసా॥౬॥ ఏకోష్ఠీలో వజ్రా స్యా ఇతి ఏకాష్ఠీలా। ముఖ్యమైన సారముగలది॥౭॥ పాపం చలయతీతి పాపచేలీ॥ ఈసీ॥ చల సంచలనే। పాపమును దలింపఁజేయునది॥౮॥ ప్రాచ్యాం భవా ప్రాచీనా। ప్రాచియందుఁబుట్టినది ॥౯॥ వనే తిక్తరసా వనతిక్తికా। వనమందు చేఁదైన రసముగలది ॥౧౦॥

కటుఃకటుంభరాశోకరోహిణీకటురోహిణీ।

**కటు శబ్దము మొదలు ౫ కటుకరోహిణి పేళ్లు॥ అశోకరోహిణియనియుఁ జెప్పుదురు॥ కటత్యావృణోతి రోగం కటుః॥ ఈ-సీ॥ కటే వర్షావరణయోః। రోగ

హిణీ॥౧౩౧॥ మత్స్యపిత్తా కృష్ణభేదీ చక్రాంగీ శకులాదనీ

మునట్టగించునది॥౧॥ కటుం బిభర్తీతి కటుంభరా। కారమును భరించునది। పా॥ కటంభరా॥ ౨॥ నవిద్యతే శోకో౽స్యా ఇత్యశోకా। శోకము దీనివలన లేదు॥౩॥ రోహత్యంగాని వ్యాప్నోతీతి రోహిణీ॥ రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే। అంగములను వ్యాపించునది॥౪॥ కటుశ్చాసౌ రోహిణీ చ కటురోహిణీ। కటువైన రోహిణి॥౫॥ మత్స్యానాం పిత్తం జీవనం మత్స్యపిత్తా। మత్స్యములకు జీవనమైనది॥౬॥ కృష్ణః భేదః భేదో౽స్యా ఇతి కృష్ణభేదీ। నల్లనితునకలు గలది॥౭॥ వక్రమంగమస్యా వక్రాంగీ। వక్రమైన అంగము గలది॥౮॥ శకులానాం అదనం శకులాదనీ। మత్స్యములకు భక్షణమైనది॥౯॥ అత్మగుప్తా శబ్దము మొదలు ౯ దురదగొండి పేళ్లు। దూలగోవిలయనియుఁ జెప్పుదురు। ఆత్మా గుప్యతే౽స్యా ఇతి ఆత్మగుప్తా॥ గుపూ రక్షణే। దీనివలన శరీరము దాచఁబడును॥౧॥ జహీయతే జహా॥ ఓహాక్ త్యాగే। విడువఁబడునది॥౨॥ కండూం కరణాయ వ్యడయతి ఉద్యచ్ఛతీతి వ్యండా॥ అడ ఉద్యమనే। తీటను జేయ నుద్యోగించునది॥౩॥ అవ్యండా॥౩॥ కండూం రాతీతి కండూరా॥ రా దానే। తీఁటనిచ్చునది॥౪॥ ప్రావృషి భవా ప్రావృషాయణీ। తొలుచుగా వర్షాకాలమందుఁ బుట్టునది॥౫॥ ఋషిభ్యః ప్రోక్తా దర్శితా ఋష్యప్రోక్తా। ఋష్యములనఁగా మృగములు-వాని చేత చూపఁబడునది॥ పా॥ ఋష్యప్రోక్తా॥౬॥ శూకప్రధానాం శింబిత్వగస్యా ఇతి శూకశింబిః॥ స్త్రీ॥ ముండ్లుతొలుచుగాఁగలది॥౭॥ కపీన్ కషతీతి కపికచ్ఛూః॥ ఈ-స్త్రీ॥ కష హింసాయాం। కోఁతులను పీడించునది॥౮॥ మర్కటరోమాభ ఫలత్వాత్ మర్కటీ॥ ఈ స్త్రీ॥ మర్కటరోమములవంటి ముండ్లుగలది॥౯॥ చిత్రా శబ్దము మొదలు

చిత్రోపచిత్రా న్యగ్రోధీ ద్రవంతీ శంబరీ వృషా॥౧౩౩॥ ప్రత్యక్ శ్రేణీ సుతశ్రేణీ రండా మూషికపర్ణ్యపి

౧౦ ఎలికచెవి చెట్టు పేళ్లు॥ నానావర్ణత్వాచ్చిత్రా ఉపచిత్రా చ। నానావర్ణములైన ఆకులు గలది॥౧॥౨॥ న్యక్ తిర్యక్ రుణద్ధి న్యగ్రోధీ॥ రుధిర్ ఆవరణే। అడ్డముగాఁ బారునది॥౩॥ ద్రవతి విగళతీతి ద్రవంతీ॥ ఈ-స్త్రీ॥ ద్రు గతౌ। ద్రవరూపమైయుండునది॥౪॥ శం సుఖం వృణోతీతి శంబరీ॥ స్త్రీ॥ వృఞ్ వరణే వబయోరభేదః। సుఖమునుగప్పునది॥ పా॥ సంబరీ॥౫॥ వర్షతి సుఖం వృషా॥ వృషు సేచనే। సుఖమును వర్షించునది॥౬॥ ప్రత్యక్ ప్రతీచీ పర్ణావళిరస్యా ఇతి ప్రత్యక్ శ్రేణీ। విముఖమైన ఆకులయొక్క పఙ్క్తి గలది॥౭॥ సుతానాం పర్ణాదీనాం శ్రేణిరస్యా ఇతి సుతశ్రేణీ। సుతలనఁగా ఆకులు-వానియొక్క పఙ్క్తి గలది॥౮॥ రమ్యత ఇతి రండా॥ రము క్రీడాయాం। క్రీడింపఁ జేయునది॥౯॥ మూషికపర్ణాభ పత్రత్వాత్ మూషికపర్ణీ-ఎలికచెవులవంటి ఆకులు గలది॥౧౦॥ అపామార్గ

అపామార్గశ్శైఖరికో ధామార్గవమయూరకౌ॥౧౩౪॥ ప్రత్యక్పర్ణీ కీశపర్ణీ కిణిహీ ఖరమంజరీ।

శబ్దము మొదలు ౯ ఉత్తరేణి చెట్టుకు పేళ్లు॥ అపకృష్టః ఆసమంతాన్మార్గో౽స్యేతి అపామార్గః। అంతట తీయఁబడిన మార్గము గలది॥౧॥ శిఖరే భవతీతి శైఖరికః। పర్వతశిఖరమందుఁ బుట్టినది॥౨॥ ధామ స్థానం మార్జతీతి ధామార్గవః॥ అజ్ఞ వజ్ఞ అఞ్జనే। స్థానమును సృజించునది॥౩॥ మయూరచూడా ప్రతికృతిత్వాత్ మయూరకః। నెమలిచుంచునకు ప్రతికృతియైనది॥౪॥ ప్రత్యక్ విముఖం పర్ణమస్యా ఇతి ప్రత్యక్పర్ణీ। విముఖమైయుండెడు ఆకులు గలది॥ పా॥ ప్రత్యక్పుష్పీ॥౫॥ కీశస్య కపేః రోమాభాః వల్ల్యో౽స్యా ఇతి కీశవల్లీ। కపి రోమములవంటి తీఁగెలు గలది॥ పా॥ కీశపర్ణీ॥౬॥ కిణినో వ్రణరోగిణః ఔషధత్వేన జిహీతే యాతి కిణిహీ॥ స్త్రీ॥ ఓహాఙ్ గతౌ- కిణములనగా వ్రణరోగముగలవారు- వారిని ఔషధమై పొందునది॥౭॥ ఖరా తీక్ష్ణా మంజర్యో౽స్యా ఇతి ఖరమంజరీ। తీక్ష్ణములైన పూగుత్తులు గలది॥౮॥ హంజికాది శబ్దములు ౫ గంటుభారంగి పేళ్లు। చిరుతేకు పేళ్లని కొందరు।

హంజికా బ్రాహ్మణీ పద్మా భార్గీ బ్రాహ్మణయష్టికా॥౧౩౫॥ అంగారవల్లీ బాలేయ శాకబర్బరవర్ధకాః।

హంతి రోగం హంజికా॥ హన హింసాగత్యోః। రోగమును గొట్టునది॥ పా। భనక్తి రోగం భంజికా- ఇతి కేచిత్॥ భంజో ఆమర్దనే। రోగమును పోఁగొట్టునది॥౧॥ బ్రాహ్మణవత్పవిత్రత్వాత్ బ్రాహ్మణీ॥ స్త్రీ॥ బ్రాహ్మణునివలె పవిత్రమైనది॥౨॥ పద్మాభపుష్పత్వాత్ పద్మా। పద్మములవంటి పుష్పము గలది॥౩॥ భృజ్జతి శ్లేష్మాదికమితి భార్గీ॥ భ్రస్జ పాకే। శ్లేష్మాదులఁ బోఁగొట్టునది॥౪॥ బ్రాహ్మణరీతిత్వాత్ బ్రాహ్మణయష్టికా। బ్రాహ్మణుల రీతి గలది॥౫॥ అంగారాభాః వల్ల్యో౽స్యా ఇతి అంగారవల్లీ। నిప్పువంటి తీఁగెలు గలది॥౬॥ బాలేయస్య గర్దభస్య భోజ్యః శాకో బాలేయ శాకః। గర్దభప్రియమైన శాయగలది॥౭॥ శాఖాభిః పునఃపునః వృణోతీతి బర్బరః॥ వృఞ్ వరణే

ర భేదః। కొమ్మలచేత పలుమాఱు వ్యాపించునది ॥ ౮॥ వైద్యైర్వంద్యతే స్తూయత ఇతి వందకః॥ *

మంజిష్ఠా వికసా జింగీ సమంగా కాలమేషికా ॥౧౩౬॥ మండూకపర్ణీ భండీరీ భాండీ యోజనవల్ల్యపి।

వది అభివాదనస్తుత్యోః । వైద్యులచేత స్తోత్రము చేయఁబడునది॥ ౯॥ *మంజిష్ఠాదిశబ్దములు ౯ మాంజిష్ఠ చెట్టు పేళ్లు॥ మంజు మనోజ్ఞవర్ణోస్తీతి మంజిష్ఠా। మనోహరవర్ణ ముండునది॥ ౧॥ వికసతీతి వికసా॥ కస గతౌ। వికసించునది ॥౨॥ జింగతి ప్రసరతి జింగీ॥ జిగి గతౌ। వ్యాపించునది॥౩॥ సమంతాదంగతీతి సమంగా॥ అగి గతౌ। అంతట వ్యాపించునది॥ ౪॥ కాలేమిష్యతే శబ్ద్యత ఇతి కాలమేషికా॥ మిష శబ్దే। కాలమందు పలుకఁబడునది॥ ౫॥ మండూకా ఇవ పర్ణాన్యస్యా మండూకపర్ణీ। కప్పవంటి ఆకులు గలది॥ ౬॥ భండత ఇతి భండీరీ॥ సీ ॥ భాండీ ॥ సీ ॥ *భడి పరిభాషణే । వర్ణాద్రవ్యములలో పలుకఁబడునది ॥ ౭ ॥ ౮ ॥ దీర్ఘవల్లీత్వాద్యోజనవల్లీ । నిడుపైన తీఁగెగలది

యాసో యవాసో దుస్స్పర్శో ధన్వయాసః కునాశకః ॥౧౩౭॥ రోదనీ కచ్ఛురానంతా సముద్రాంతా దురాలభా।

*యాసశబ్దము మొదలు ౧౦ తీఁగెకసింద చెట్టు పేళ్లు॥ యాతి ప్రసరతీ యాతి చ యాసః - యవాసశ్చ॥ *యా ప్రాపణే॥ యు మిశ్రణే। వ్యాపించునది యాసము - చేయునది - యవాసము॥ ౧॥ ౨॥ కంటకాచితత్వాత్ దుఃఖేన స్పృశ్యత ఇతి దుస్స్పర్శః॥ స్పృశ స్పర్శనే । ముండ్లవలన ప్రయాసముచేత స్పృశింపఁబడునది॥ ౩॥ ధన్వని మరుదేశే యాసో ధన్వయాసః। మరుదేశమందు బుట్టునది॥ ౪॥ కుం నాశయతి కంటకత్వేన కునాశకః। ముండ్లచేత భూమిని చెఱుచునది॥ ౫॥ స్పృశంతం రోదయతీతి రోదనీ॥ సీ॥ *రుదిర్ అశ్రువిమోచనే। తన్ను ముట్టినవాని దుఃఖపెట్టునది॥ ౬॥ కచ్ఛురోగం రాతీతి కచ్ఛురా॥ *రా దానే। కచ్ఛువనెడు రోగము నిచ్చునది॥ ౭॥ దీర్ఘమూలతయా అనంతా- సముద్రాంతా చ। నిడుపులైన వేళ్లు గలది॥ ౮॥ ౯॥ దుఃఖేన లభ్యత ఇతి దురాలభా॥ డులభష్ ప్రాప్తౌ। ప్రయాసముచేత స్పృశింపఁబడునది॥ ౧౦॥

పృశ్నిపర్ణీ పృథక్పర్ణీ చిత్రపర్ణ్యంఘ్రిపర్ణికా ॥౧౩౮॥

*పృశ్నిపర్ణీ శబ్దము మొదలు ౫ కోలపొన్న పేళ్లు॥ పృశ్నీని అల్పాని పర్ణాన్యస్యాః పృశ్నిపర్ణీ। కొంచెములైన ఆకులు గలది॥ ౧॥ పృథక్ భిన్నాని పర్ణాన్యస్యాః పృథక్పర్ణీ। ఒకదానితో నొకటి కూడక యుండెడు ఆకులు గలది॥ ౨॥ చిత్రరూపాణి పర్ణాన్యస్యాశ్చిత్రపర్ణీ। చిత్రములైన ఆకులు గలది॥ ౩॥ అంఘ్రిర్బుధ్నః తదారభ్య పర్ణాన్యస్యా అంఘ్రిపర్ణికా। చెట్టు మొదట నుండి ఆకులు గలది॥ పా॥ అంఘ్రివల్లికా॥ ౪॥

క్రోష్టువిన్నా సింహపుచ్ఛీ కలశీ ధావనీ గుహా।

*క్రోష్టువిన్నాదిశబ్దములు ౫ నక్కతోఁకకసువు పేళ్లు। నక్కతోఁకపొన్న పేళ్లని కొందరు॥ క్రోష్టుభిర్విన్నా లబ్ధేవ భాతి తత్పుచ్ఛసామ్యాత్ క్రోష్టువిన్నా । నక్కలచేత పొందఁబడిన దానివలెనుండి తత్పుచ్ఛసామ్యముగలదై యుండునది॥ ౧॥ సింహపుచ్ఛాకృతిమంజరీత్వాత్ - సింహపుచ్ఛీ॥ సీ ॥ సింహపుతోఁకవంటి కొమ్మలు గలది॥ ౨॥ రసాధారత్వాత్ కించిత్ కలశసామ్యమస్తీతి కలశీ॥ సీ ॥ రసాధారమౌట చేతనించుకంత కలశ సామ్యముగలది ॥ ౩ ॥ ధావతి ప్రసరతీతి ధావనీ॥ ధావు గతిశుద్ధ్యోః। వ్యాపించునది॥ ౪॥ గూహతీతి రసం గుహా॥ గుహూ సంవరణే । రసమును గప్పియుండునది॥ ౫ ॥

నిదిగ్ధికా స్పృశీ వ్యాఘ్రీ బృహతీ కంటకారికా ॥౧౩౯॥ ప్రచోదనీ కులీ క్షుద్రా దుస్స్పర్శా రాష్ట్రికేత్యపి॥

*నిదిగ్ధికాశబ్దము మొదలు ౧౦ వాకుడుచెట్టు పేళ్లు॥ నిర్దహ్యతే అంగోపాంగైరుపచీయతే నిదిగ్ధికా *దిహ ఉపచయే। అవయవములచేత వృద్ధిఁబొందునది॥ ౧॥ నస్పృశ్యత ఇతి స్పృశీ ॥ సీ ॥ స్పృశింపరానిది॥ పా॥ స్పృశీ॥ ౨॥ వ్యాఘ్రనఖరసమానకంటకత్వాత్ వ్యాఘ్రీ। పులిగోళ్లవంటి ముండ్లుగలది॥ ౩॥ కంటకైర్బృంహతీతి బృహతీ॥ సీ ॥ బృహ వృద్ధౌ । ముళ్లచేత నధికమైయుండునది॥ ౪॥ కంటకాని యస్త్రీతి కంటకారికా॥ ఋ గతౌ । ముళ్లను బొంది యుండునది॥ ౫॥ కంటకైః ప్రచోదయతి ప్రేరయతి ప్రచోదనీ॥ చుద ప్రేరణే । ముళ్లచేత ప్రేరేపించునది ॥ ౬ ॥ కోలతి సంఘీభవతీతి కులీ॥ సీ ॥ కుల సంస్త్యానే । దట్టమైయుండునది ॥ ౭ ॥ వార్తాకాదికమపేక్ష్య క్షుద్రత్వాత్ క్షుద్రా । వంగ మొదలైన దానికంటె కొంచమైనది ॥ ౮ ॥ దుఃఖేన స్పృశ్యత ఇతి దుస్స్పర్శా। ప్రయాసముచేత స్పృశింపఁబడునది॥ ౯॥ రాష్ట్రే భవా రాష్ట్రికా । దేశమందుఁబుట్టినది॥

నీలీ కాలా క్లీతకికా గ్రామీణా మధుపర్ణికా ॥౧౪౦॥ రంజ

నీలీశబ్దము మొదలు ౧౧ నీలిచెట్టు పేళ్లు॥ నీలవర్ణత్వాన్నీలీ॥ సీ॥ కాలా చ। నల్లని వన్నెగలది॥ ౧॥ ౨॥ క్లీతకం వినిమయోస్యా ఇతి క్లీతకికా॥ డుక్రీఞ్ ద్రవ్యవినిమయే। వినిమయము గలిగినది॥ ౩॥ గ్రామేభవా గ్రామీణా। గ్రామమందుఁబుట్టినది॥ ౪॥ మధునా సేపర్ణాన్యస్యా మధుపర్ణికా। చైత్రమా

స్త్రీ శ్రీఫలీ తుత్థా ద్రోణీ దోలా చ నీలినీ

సముదుపర్ణములుగలది॥ ౫॥ వస్త్రాదికం రంజయతీతి రంజనీ॥ సీ॥ రంజరాగే। వస్త్రాదులనల్లగాఁ జేయునది॥ ౬॥ శ్రవ్యఫలత్వాచ్ఛ్రీఫలీ॥ సీ॥ మంచిపండ్లుగలది॥ ౭॥ తుద్యతే తుత్థా॥ తుదవ్యథనే। పీడింపబడునది॥ ౮॥ ద్రవంత్యస్యాః జనాః అస్పృశ్యత్వాత్ ద్రోణీ॥ సీ॥ ద్రుగతౌ। అస్పృశ్యమౌట చేతను జనులు దీనివలనఁ బాసిపోవుదురు॥ ౯॥ దోల్యతే వాతేన దోలా॥ దుల ఉత్క్షేపే। వాయువు చేత కొట్టబడునది॥ పా॥ దోలా॥ ౧౦॥ నీలవర్ణో స్యా అస్తీతి నీలినీ॥ సీ॥ నీలవర్ణముగలది॥ ౧౧॥

అవల్గుజస్సోమరాజీ సువల్లిస్సోమవల్లికా। ౧౪౧। కాలమేషీ కృష్ణఫలా వాగుజీ పూతిఫల్యపి।

అవల్గుజ శబ్దము మొదలు ౮ కారుకచ్చ చెట్టు పేళ్లు॥ పూతిగంధత్వాత్ అవల్గోః అవయవ్యాద్భ్యజ్జాతః అవల్గుజః। రమ్యముగాని దుర్గంధముగల విత్తులవలనఁ బుట్టునది॥ ౧॥ సోమేన ఆహ్లాదేన రాజతే సోమరాజీ సీ॥ రాజృదీప్తౌ సంతోషము చేత ప్రకాశించునది॥ ౨॥ శోభనా వల్లయోఽస్యాస్సువల్లీ॥ సీ॥ మంచితీఁగెలుగలది॥ ౩॥ సోమా ఆహ్లాదకారిణీ వల్లీ అస్యా ఇతి సోమవల్లికా। ఆహ్లాదమును చేయుతీఁగెలుగలది॥ ౪॥ కాలవర్ణేన మిష్యతే కాలమేషీ॥ సీ॥ మిష శబ్దే। నీలవర్ణము చేతఁ బలుకఁబడునది॥ ౫॥ కృష్ణవర్ణాని ఫలాన్యస్యాః కృష్ణఫలా। నల్లనిపండ్లుగలది॥ ౬॥ వాతి క్రిమీన్ హంతి కుష్ఠాదిరోగాన్ సంకోచయతీతి వాకుచీ॥ వా గతిగంధనయోః-కుంచ గతికౌటిల్యాల్పీభావయోః। క్రిములనుసంహరింపఁజేయునది-కుష్ఠాదిరోగములనల్పముగాఁ జేయునది గనుక వాకుచి॥ పా॥ వాగుజీ॥ ౭॥ పూతిగంధః ఫలేష్వస్యాః పూతిఫలీ॥ సీ॥ దుర్గంధపుపండ్లుగలది॥ ౮॥

కృష్ణోపకుల్యా వైదేహీ మాగధీ చపలా కణా। ౧౪౨। ఊషణా పిప్పలీ శౌండీ కోలా

కృష్ణా శబ్దము మొదలు ౧౦ పిప్పళ్ల పేళ్లు॥ కర్షతి రోగాన్-కృష్ణవర్ణత్వాద్వా-కృష్ణా॥ కృష విలేఖనే। రోగములను సంహరించునది యైన నీలవర్ణముగలదైన-కృష్ణ॥ ౧॥ ఉపగతా కుల్యా జన్మభూమిత్వేనాస్యా ఇత్యుపకుల్యా। జన్మభూమియౌట చేతఁ బొందఁబడిన కాలువగలది॥ ౨॥ విదేహదేశభవా వైదేహీ॥ సీ॥ విదేహదేశమందుఁ బుట్టినది॥ ౩॥ మగధదేశభవా మాగధీ॥ సీ॥ మగధదేశమందుఁ బుట్టినది॥ ౪॥ చపలః ఉష్ణో రసః తద్యోగాచ్చపలా। చపలమనఁగా ఉష్ణరసము-అది గలిగినది॥ ౫॥ కణాస్సంత్యస్యాః కణా। సూక్ష్మమైన అవయవములుగది॥ ౬॥ రోగానూషతి ఊషణా॥ ఊషరుజాయాం। రోగములఁ బోఁగొట్టునది॥ ౭॥ పిపర్తి పాలయతీతి పిప్పలీ॥ సీ॥ పౄ పాలనపూరణయోః। పాలించునది॥ ౮॥ రోగాపనోదనే శక్తత్వాత్ శౌండీ॥ సీ॥ రోగములఁ బోఁగొట్టుటయందు సమర్థమైనది॥ ౯॥ కోలతి సంస్త్యాయతీతి కోలా॥ కుల సంస్త్యానే। కూడుకొనియుండునది॥ ౧౦॥

అథ కరిపిప్పలీ। కపివల్లీ కోలవల్లీ శ్రేయసీ వశిరః పుమాన్॥ ౧౪౩॥

కరిపిప్పలీ శబ్దము మొదలు ౫ గజపిప్పలి పేళ్లు॥ కరియోగ్యా పిప్పలీ కరిపిప్పలీ॥ సీ॥ ఏనుఁగుకు యోగ్యమైన పిప్పలి॥ ౧॥ కపిరోమాభావయవత్వాత్ కపివల్లీ॥ సీ॥ కపిరోమములవంటి అవయవములుగలది॥ ౨॥ కోలరోమాభావయవత్వాత్ కోలవల్లీ। పందిరోమములవంటి అవయవములుగలది॥ ౩॥ శ్రేయస్కరత్వాత్ శ్రేయసీ॥ సీ॥ శ్రేయస్సునిచ్చునది॥ ౪॥ వస్యతే రోమభిరాచ్ఛాద్యత ఇతి వశిరః॥ వస ఆచ్ఛాదనే। రోమముల చేతఁ గప్పఁబడునది॥ పా॥ వశిరః॥ ౫॥

చవ్యం తు చవికా కాకచించీగుంజా కృష్ణలా।

చవ్య చవికా శబ్దములు చవ్యము పేళ్లు చర్వ్యత ఇతి చవ్యం॥ పా॥ చవీ॥ సీ॥ చవికా చ॥ చర్వ అదనే। భక్షింపఁబడునది॥ ౧॥ ౨॥ కాకచించీ శబ్దము మొదలు ౩ పూసలగురివింద పేళ్లు॥ కాకపక్షిచించాప్రాంతో స్యాః కాకచించీ। సీ॥ కాకివన్నెగల కడలుగలది॥ పా॥ కాకచించా॥ ౧॥ గుంజ అవ్యక్తే శబ్దే। ఎండినప్పుడించుక శబ్దము చేయునది॥ ౨॥ ప్రాంతే కృష్ణవర్ణం లాతీతి కృష్ణలా॥ లా ఆదానే। సమీపమందు కృష్ణవర్ణమును పుచ్చుకొనునది॥ ౩॥

పలంకషా త్విక్షుగంధా శ్వదంష్ట్రా స్వాదుకంటకః। ౧౪౪। గోకంటకో గోక్షురకో వనశృంగాట ఇత్యపి।

పలంకషా శబ్దము మొదలు ౭ పల్లేరుచెట్టు పేళ్లు। పలం మాంసం కంటకము ఖైన కషతీతి పలంకషా॥ కష హింసాయాం। మాంసమును ముండ్లచేతఁ దీయునది॥ ౧॥ ఇక్షోర్గంధ ఇవ గంధో స్యాః ఇక్షుగంధా। చెఱుకువంటి పరిమళము గలది॥ ౨॥ శునః ఇవ దంష్ట్రాః కంటకా అస్యాః ఇతి శ్వదంష్ట్రా॥ శునకము యొక్క పండ్లవంటి ముండ్లు గలది॥ ౩॥ మృదుకంటకత్వాత్ స్వాదుకంటకః। మృదువైన ముండ్లు గలది॥ ౪॥ గవాం కంటకో బాధకో గోకంటకః। గోవులకు బాధకమైన ముండ్లు గలది॥ ౫॥ గవి భువి క్షుర ఇవ దుఃఖహేతుత్వాత్ గోక్షురకః। భూమియందు కత్తివలెఁ దుఃఖహేతువైనది॥ ౬॥ వనే శృంగమివ దుఃఖకరత్వేనాటతీతి వనశృంగాటః। వనమందు కొమ్మువలెను దుఃఖకరత్వమును బొందియుండునది॥ ౭॥ విశ్వా శబ్దము మొద

విశ్వావిషాప్రతివిషా తివిషోపవిషారుణా॥ ౧౨౫॥ శృంగీమహౌషధంచా థక్షీరావీదుగ్ధికేసమే

లు ౭ అతివస పేళ్లు॥ విశతి రోగిణః హృదయమితి విశ్వా॥ విశ ప్రవేశనే। రోగిహృదయమందు ప్రవేశించునది ౧॥ శరీరం వేవేష్టీతి విషా॥ విష్ల్ వ్యాప్తౌ శరీరమును వ్యాపించునది॥ ౨॥ విషస్య ప్రతి ప్రతివిషా విషమునకు విరోధియైనది॥ ౩॥ విషమతిక్రాంతా అతివిషా। విషమునతిక్రమించునది॥ ౪॥ అపగతం విషమస్యా అపవిషా॥ అపగతమైన విషముగలది॥ పా॥ ఉపగతా విషం- ఉపవిషా- విషమును బొందునది॥ ౫॥ అరుణవర్ణత్వాదరుణా। ఎఱ్ఱని వన్నెగలది ౬॥ శృంగయుక్తత్వాత్ శృంగీ॥ సీ॥ కొమ్ములుగలది॥ ౭॥ మహచ్చ తత్ ఔషధం మహౌషధం। మహత్తైన ఔషధము ౮॥ *క్షీరావీదుగ్ధికాశబ్దములు ౨ రుపాలచెట్టు పేళ్లు॥ క్షీరమవతి క్షీరావీ॥ సీ॥ పాలను రక్షించునది॥ ౧॥ దుగ్ధమస్యా ఇతి దుగ్ధికా। పాలుగలది॥ ౨॥

శతమూలీబహుసుతాభీరురిందీవరీవరీ॥ ౧౨౬॥ ఋష్యప్రోక్తాభీరుపత్రీనారాయణ్యశ్శతావరీ। అహేరు

*శతమూలీశబ్దము మొదలు ౧౦ పిల్లపిచ్చర పేళ్లు॥ అనఁగా చల్లగడ్డ॥ శతం బహూని మూలాన్యస్యాః శతమూలీ॥ సీ॥ అనేకములైన వేళ్లుగలది॥ ౧॥ బహవస్సుతాః మూలాన్యస్యాః బహుసుతా॥ అనేకములైన వేళ్లుగలది॥ ౨॥ నభీరుః అభీరుః॥ సీ॥ స్థిరమైన ఆకులుగలదిగనుక వెఱపులేనిది॥ ప॥ భీరుః॥ ౩॥ ఉత్పలాభపత్రత్వాదిందీవరీ॥ సీ॥ నల్లకలువవంటి పువ్వులుగలది॥ ౪॥ భువం మూలైర్వృణోతీతి వరీ సీ॥ వృఞ్ వరణే। వేళ్లచేత భూమిని కప్పునది॥ ౫॥ ఋషిభిః ప్రోక్తా ఆశ్రితా ఋష్యప్రోక్తా॥ పా॥ ఋష్యప్రోక్తా। వ్యాఘ్రశత్రవాటవలన మృగములచేత నాశ్రయింపఁబడునది॥ ౬॥ అభీరూణి దృఢత్వేన భయరహితాని పత్రాణ్యస్యాః అభీరుపత్రీ॥ సీ॥ దృఢమవుటచేత వాయువువలన భయములేని ఆకులుగలది॥ ౭॥ నారాయణాజ్జాతా నారాయణీ। నారాయణుని వలనఁ బుట్టినది॥ ౮॥ శతమూలైర్భువం ఆవృణోతీతి శతావరీ॥ సీ॥ వృఞ్ వరణే। అనేకములైన వేళ్లచేత భూమిని నావరించునది॥ ౯॥ నహినోతీత్యహేరుః॥ సీ॥ హిఁ గతౌ వృద్ధౌ చ। పోవనిది॥ పా॥ అహేరుః॥ ౧౦॥

రథపీతద్రుకాలేయకహరిద్రవః॥ ౧౨౭॥ దార్వీపచంపచాదారుహరిద్రాపర్జనీత్యపి।

*పీతద్రుశబ్దము మొదలు ౭ మానిపసుపు పేళ్లు॥ పీతః ద్రుః సర్వాంగో యస్య పీతద్రుః పచ్చనికొమ్మలుగలది॥ ౧॥ కాలయతి దోషాన్ కాలేయకః॥ కల క్షేపే। దోషములను పోఁగొట్టునది॥ ౨॥ హరిత్సాదృశ్యాత్ హరిద్రుః॥ పు॥ పచ్చని వన్నెగల చెట్టు॥ ౩॥ దారుసంబంధినీ దార్వీ॥ సీ॥ దారుసంబంధమైన పసుపు॥ ౪॥ అత్యర్థం రోగాన్ పచతీతి పచంపచా॥ డుపచష్ పాకే। రోగములను మిక్కిలి పాకముఁ బొందించునది॥ పా॥ పత్రంపచా॥ ౫॥ దారుసంబంధినీ హరిద్రా దారుహరిద్రా। మానిసంబంధమైన పసుపు॥ ౬॥ కుష్ఠాదిరోగేభ్యః పిపర్తీతి పర్జనీ సీ॥ పౄ పాలనపూరణయోః॥ కుష్ఠాదిరోగములవలన రక్షించునది॥ ౭॥

వచోగ్రగంధాషడ్గ్రంథాగోలోమీశతపర్వికా॥ ౧౨౮॥

*వచాశబ్దము మొదలు ౫ వస పేళ్లు॥ వక్త్యనయా వచా॥ వచ పరిభాషణే। దీనిచేత పలుకుదురు॥ ౧॥ ఉగ్రో గంధో ఽస్యా ఇతి ఉగ్రగంధా। ఉగ్రమైన గంధముగలది॥ ౨॥ షట్ గ్రంథయః పర్వాణ్యస్యాః షడ్గ్రంథా। ఆరుగణుపులుగలది॥ ౩॥ గోరివ లోమాన్యస్యా గోలోమీ॥ సీ॥ ఆవురోమములవంటి రోమములుగలది॥ ౪॥ శతం బహూని పర్వాణ్యస్యాః శతపర్వికా। అనేకములైన గణుపులుగలది॥ ౫॥

శుక్లాహైమవతీ వైద్యమాతృసింహ్యౌతువాశికా। వృషోఽటరూషస్సింహాస్యోవాశకోవాజిదంతకః॥ ౧౨౯॥

*తెల్లవస- హైమవతి యనంబడును॥ ప్రాయో హిమవతి భవతీతి హైమవతీ। తఱచుగా హిమవత్పర్వతమందుఁ బుట్టునది॥ ౧॥ *వైద్యమాతృశబ్దము మొదలు ౭ అడ్డసరపుచెట్టు పేళ్లు॥ వైద్యానాం మాతేవ హితకారిత్వాద్వైద్యమాతా॥ ఋ సీ॥ వైద్యులకు తల్లివలె హితకారియైనది ౧॥ హినస్తి రోగాన్ సింహీ॥ సీ॥ రోగములను హింసించునది॥ ౨॥ జ్వరితైర్వాశ్యతే భక్ష్యత ఇతి వాశికా॥ పా॥ వాసకా॥ వశ కాంతౌ। రోగులచేత భక్షింపఁబడునది॥ ౩॥ మధు వర్షతీతి వృషః॥ వృషు సేచనే। తేనెను వర్షించునది॥ ౪॥ అటాన్ వ్యాప్తాన్ రోగాన్ రోషతీత్యటరూషః॥ పా॥ అటరుషః॥ రుష హింసాయాం। వ్యాప్తములైన రోగములనణఁచునది॥ ౫॥ సింహస్యేవాకారపుష్పత్వాత్సింహాస్యః। సింహము నోరువంటి పువ్వులుగలది॥ ౬॥ వాశకాశబ్దవద్వాశకః॥ ౭॥ వాజిదంతాకారకేసరత్వాద్వాజిదంతకః। గుఱ్ఱపుపండ్లవంటి ఆకరులుగలది॥ ౮॥

ఆస్ఫోటాగిరికర్ణీస్యాద్విష్ణుక్రాంతాపరాజితా।

*ఆస్ఫోటాశబ్దము మొదలు ౪ విష్ణుక్రాంతము పేళ్లు ఆస్ఫోటా గిరికర్ణీ శబ్దములు గంటెనపేళ్లని కొందరు॥ ఆస్ఫుటతీత్యాస్ఫోటా॥ స్ఫుట వికసనే। అంతట వికాసముగలది॥ పా॥ ఆస్ఫోతా॥ ౧॥ గిరేః కర్ణసాదృశ్యాద్గిరికర్ణీ॥ సీ॥ పర్వతమునకు చెవివలెనుండునది॥ ౨॥ విష్ణోరివ క్రాంతిర

స్యాద్విష్ణుక్రాంతా। విష్ణువువంటిశక్తిగలది॥ రక్షాహేతుత్వాద్విష్ణునాక్రాంతా విష్ణుక్రాంతా। రక్షాహేతువైనదవుటవలన విష్ణువుచేత నాక్రమింపఁబడినది॥ ౩॥ అతఏవ అపరాజితా భూతైరతిరస్కృతా। కనుకనే భూతముల చేత తిరస్కరింపఁబడనిది॥ ౪॥

ఇక్షుగంధాతు కాండేక్షుకోకిలాక్షే క్షురక్షురాః॥ ౧౫౦॥

ఇక్షుగంధాశబ్దము మొదలు ౫ గొలిమిడి పేళ్లు॥ కాకి చెఱుకు పేళ్లనికొందరు॥ ఇక్షోర్గంధ ఇవ గంధో స్యా ఇక్షుగంధా। చెఱుకువంటిగంధముగలది॥ ౧॥ కాండేన ఇక్షురివ కాండేక్షుః। కాఁడ చేత చెఱుకువంటిది॥ ౨॥ కోకిలస్య అక్షిణీ ఇవ పుష్పాణ్యస్య కోకిలాక్షః। కోవెలకండ్లవంటి పువ్వులుగలది॥ ౩॥ ఇక్షుం రాతి సాదృశ్యాత్ ఇక్షురః॥ రా ఆదానే। సాదృశ్యముచేత చెఱుకును పుచ్చుకొనునది॥ ౪॥ పారుష్యాత్క్షుర ఇవ క్షురః। పారుష్యముచేతకత్తివలెనుండునది॥ ౫॥

శాలేయస్స్యాచ్ఛీతశివాఛత్రా మధురికా మిసిః। మిశ్రేయాప్య

శాలేయశబ్దము మొదలు ౬ సదాప పేళ్లు॥ శ్యాల్యతే శ్లాఘ్యతే శాకాయ భవతీతి శాలేయః॥ శాల శ్లాఘాయాం। శాకార్థమై మానకొనియాడఁబడునది॥ ౧॥ శీతవీర్యత్వాచ్ఛివా భద్రా శీతశివా। చలవగల దౌటవలన శుభమును జేయునది॥ ౨॥ ఛాదయతి భువం ఛత్రా॥ ఛద అపవారణే। భూమిని గప్పియుండునది॥ ౩॥ మధురరసయోగాన్మధురికా। మధురరసముగలది॥ ౪॥ మస్యతి పరిణమతేతి కర్తర్యే నేతిమిసిః। స్త్రీ॥ మసపరిణామే। చేఁదైపరిణమించునది॥ ౫॥ మిశ్రయితుం యోగ్యా మిశ్రేయా। ఔషధములలో గూర్చుటకుయోగ్యమైనది॥ ౬॥

అథ సింహాస్యో వాసకో వృషః। అటరూషస్సింహపర్ణీ (వ్రజద్రుః)? — see note

సింహాస్యశబ్దము మొదలు ౬ జెముడు పేళ్లు॥ సింహాతుండాభశాఖత్వాత్సింహాస్యః। సింహాముఖముతో సమానమైన కొమ్మలుగలది॥ ౧॥ వజ్రమివ భేదకత్వాద్వజ్రద్రుః॥ పు॥ వజ్రమువలె ప్లీహాను మొదలైనరోగములను హింసించునది॥ వజ్ర ఇవ సరుంధోస్య వావజద్రుః। వజ్రమువంటికొమ్మలుగలది॥ ౨॥ స్నుహ్యతి క్షీరం స్నుక్॥ హ- స్త్రీ॥ స్నుహీ॥ ఈ స్త్రీ॥ ష్ణుహ ఉద్గిరణే। పాలను వెళ్లించునది॥ ౩॥ ౪॥ గుడతి ప్లీహాదిరోగేభ్యో గుడా॥ గుడరక్షాయాం। ప్లీహాదిరోగములవలన రక్షించునది॥ ౫॥ సమంతాద్దుగ్ధం క్షీరమస్యా ఇతి సమంతదుగ్ధా। అంతటను పాలుగలది॥ ౬॥

వజ్రద్రుస్స్నుక్స్నుహీ గుడా॥ ౧౫౧॥ సమంతదుగ్ధాథో వేల్లమమోఘా చిత్రతండులా। తండులశ్చ క్రిమిఘ్నశ్చ విడంగం పున్నపుంసకమ్॥ ౧౫౨॥

వేల్లశబ్దము మొదలు ౬ వాయువిళంగము పేళ్లు॥ వేల్లతే వేల్లం॥ వేల్లసంచలనే। చులకనై చలించునది॥ ౧॥ సుప్రయోజనత్వాదమోఘా। వ్యర్థము గానిది॥ ౨॥ చిత్రాస్తండులాస్సూక్ష్మబీజాన్యస్యాశ్చిత్రతండులా। నానావిధములైన సన్నపువిత్తులుగలది॥ ౩॥ తండులాస్సంత్యస్యేతి తండులః। విత్తులుగలది॥ ౪॥ క్రిమీన్ హంతీతి క్రిమిఘ్నః॥ హనహింసాగత్యోః। పురుగులఁజంపునది॥ ౫॥ విడతి రోగం విడంగః॥ విడభేదనే। రోగమును చెఱుచునది॥ ౬॥

బలా వాట్యాలకో

బలా వాట్యాలకశబ్దములు చిట్టాముదపు చెట్టు పేళ్లు॥ బలంత్యనయా బలా॥ బలప్రాణనే। దీనిచేత బ్రతుకుదురు॥ ౧॥ వటతి వేష్టయతీతి వాట్యాలకః॥ వటవేష్టనే। పఱచుకొనియుండునది॥ వాటమలతీతి వాట్యాలకః॥ అలభూషణాదౌ। వృక్షవాటికనలంకరించునది॥ ౨॥

ఘంటారవాతు శణపుష్పికా। మృద్వీకా గోస్తనీ ద్రాక్షా స్వాద్వీ మధురసేతి చ॥ ౧౫౩॥

ఘంటారవా శణపుష్పికాశబ్దములు గిలకచెట్టు పేళ్లు। ఘంటాయాః రవో స్యా ఇతి ఘంటారవా। ఎండిన ప్పుడు ఘంటవంటి శబ్దముగలది॥ ౧॥ శణస్యేవ పుష్పాణ్యస్యాః శణపుష్పికా। జనుమువంటి పువ్వులుగలది॥ ౨॥

మృద్వీకాశబ్దము మొదలు ౫ ద్రాక్ష పేళ్లు॥ మృద్యత ఇతి మృద్వీకా। మెదుపఁబడునది॥ ౧॥ గోస్తనాభ ఫలత్వాద్గోస్తనీ। స్త్రీ॥ ఆవుచన్నులవంటి పండ్లుగలది॥ ౨॥ ద్రాతి దాహాదికం ద్రాక్షా॥ ద్రాకుత్సాయాంగతౌ। దాహాదికమును పోఁగొట్టునది॥ ౩॥ స్వాదుత్వాత్స్వాద్వీ॥ స్త్రీ॥ రుచియైనది॥ ౪॥ మధురసయోగాన్మధురసా। మాధుర్యముగలది॥ ౫॥

సర్వానుభూతిస్సరళా త్రిపుటా త్రివృతా త్రివృత్। త్రిభండీ రేచనీ

సర్వానుభూతిశబ్దము మొదలు ౭ తెల్లతెగడ పేళ్లు॥ మధురతిక్తాదీనాం సర్వరసానామనుభూతిరత్రేతి సర్వానుభూతిః॥ స్త్రీ॥ తీఁపు చేఁదు మొదలైనసర్వరసములయొక్క అనుభవము దీనియందుఁగలదు॥ ౧॥ సలం మలనిస్సరణం లాతీతి సరళా॥ లా దానే। మలమును బైలువెళ్లింపఁజేయునది॥ ౨॥ త్రయః పుటా అస్యా ఇతి త్రిపుటా। మూఁడుపుటములుగలది॥ ౩॥ త్రిభిః పుటైర్వియతే ఆచ్ఛాద్యత ఇతి త్రివృతా॥ వృఞ్ వరణే। మూఁడుపుటములచేతఁగప్పఁబడునది ౪॥ కఫహరణపిత్తహరణరేచకత్వరూపాణాం త్రయాణాంగుణానాం వృత్తిర్వర్తనమత్రేతి త్రివృత్। త- స్త్రీ॥ వృతువర్తనే। శ్లేష్మహరణపిత్తహరణరేచకత్వముల నెడు మూఁడుగుణములయొక్క వర్తనముదీనియందుఁగలదు॥ ౫॥ త్రిభిర్గుణైర్భర్ణ్యతే శబ్ద్య

తఇతిత్రిభండీ॥సీ॥శ్లేష్మహరాదులైన౩గుణముల చేతను పలుకబడునది॥ ౬॥ రేచయతీతి రేచనీ॥సీ॥ రిచిర్ పృథగ్భావే। భిన్నముగాఁజేయునది॥ ౭॥

శ్యామా పాలిందీ శ్యామా పాలింద్యా తుసుషేణికా॥౧౫౪॥ కాలామసూరవిదళార్ధచంద్రా కాలమేషికా।

* శ్యామాశబ్దము మొదలు౭ నల్లతెగడ పేళ్లు కృష్ణవర్ణత్వాత్ శ్యామా। నల్లనిది॥౧॥ పాలయతిరోగేభ్యః పాలిందీ॥సీ॥*పాలరక్షణే। రోగములవలనరక్షించునది॥ పా॥ పాలిసీ॥౨॥ సుష్ఠుసినోతి క్రిమీన్ సుషేణికా*షిఞ్ బంధనే। పురుగులనుమిక్కిలినిలుపునది॥ ౩॥ కాలవర్ణత్వాత్కాలా। నల్లనిది॥ ౪॥ మసూరఇవవిదళామసూరవిదళా। చిరుసెనగలవలెవ్రక్కలైయుండునది॥ పా॥ మయూరవిదళా॥౫॥కథంచిత్ అర్ధచంద్రసదృశదళత్వాదర్ధచంద్రా। ఒకానొకవిధమువలనఅర్ధచంద్రసదృశములైనఆకులుగలది॥ ౬॥ కాలేనవర్ణేనమిష్యతేకాలమేషికా* మిషశబ్దే। నల్లవన్నె చేతఁజెప్పఁబడునది॥ ౭॥

మధుకంక్లీతకంయష్టిమధుకంమధుయష్టికా॥౧౫౫॥

* మధుకశబ్దము మొదలు౪అతిమధురము పేళ్లు॥ మధుకరత్వేనమధుసమత్వాన్మధుకం। తేఁపుచేత తేనెతోసరియైనది॥ ౧॥ క్లీబత్వంతకతిప్రతిహంతిక్లీతకం * తక ప్రతిఘాతే। నపుంసకత్వమును జెఱుచునది॥ ౨॥ యష్టిరూపంమధుకంయష్టిమధుకం। కోలవంటిమధుకము॥ ౩॥ మధునాతుల్యాయష్టిర్మధుయష్టికా। తేనెతోసరియైనయష్టి॥ ౪॥

విదారీ క్షీరశుక్లేక్షుగంధా క్రోష్టీ తుయా సితా।

* విదారీశబ్దము మొదలు౪ తెల్లనేలగుమ్ముడు పేళ్లు॥ విదారయతిభూమింవిదారీ॥ సీ॥ దౄవిదారణే। భూమినివ్రక్కలించునది* విదార్యతేపచ్యతేవిదారీ। పక్వముచేయఁబడునది॥ ౧॥ క్షీరేణశుక్లాక్షీరశుక్లా। పాలచేత తెల్లనైనదానివలెనుండునది॥ ౨॥ఇక్షోర్గంధఇవగంధోస్యాఇక్షుగంధా। చెఱుకువంటి గంధముగలది॥ ౩॥ మధురత్వాత్ వృష్ట్యాది ప్రయోగేషు సమర్థా హామితి క్రోశతీతిక్రోష్టీ॥సీ॥ *క్రుశ ఆహ్వానే రోదనేచ। ధాతు వర్ధన మందు సమర్థమని మొఱఁబెట్టునది॥ ౪॥

అన్యాక్షీరవిదారీ స్యాన్మహాశ్వేతర్క్షగంధికా॥౧౫౬॥

* క్షీరవిదారీశబ్దము మొదలు౩ పాలగుమ్ముడు పేళ్లు॥ క్షీరవద్విదారీక్షీరవిదారీ॥ సీ॥ పాలుగలగుమ్ముడు॥౧॥క్షీరతఃశ్వేతత్వాత్ మహాశ్వేతా। పాలచేతమిక్కిలితెల్లనైయుండునది॥ ౨॥ ఋక్షసదృశాన్ హింస్రాన్ పిత్తాదిరోగాన్ గంధయతినాశయతీతిఋక్షగంధికా* గంధఅర్దనే। ఎలుగొడ్డువలెక్రూరములైనపైత్త్యాదిరోగములఁజెఱుచునది॥ ౩॥

లాంగలీ శారదీ తోయపిప్పలీ శకులాదనీ।

* లాంగలీశబ్దము మొదలు౪నీరుపిప్పలిపేళ్లు॥లాంగలాకారత్వాత్లాంగలీ॥సీ॥నాగేలువలెనుండునది॥౧॥శరదిభవా శారదీ। శరత్కాలమునందుపుట్టునది॥౨॥ తోయజాపిప్పలీతోయపిప్పలీ నీళ్లయందుఁబుట్టినపిప్పలి॥ ౩॥ శకులైర్మత్స్యైరద్యతేశకులాదనీ॥సీ *అదభక్షణే। మత్స్యముల చేతభక్షింపఁబడునది॥౪॥

ఖరాశ్వా కారవీ దీప్యో మయూరో లోచమస్తకః॥౧౫౭॥

* ఖరాశ్వాశబ్దము మొదలు౫ఓమము పేళ్లు॥ఖరత్వముష్ణత్వమశ్నుతఇతిఖరాశ్వా*అశూవ్యాప్తౌ ఉష్ణత్వమునుబొందునది॥ ౧॥ కరోతీతి కారుః తస్యేయంకారవీ। కారువనగానౌషధమాదాని సంబంధమైనది॥౨॥ దీప్యతేఅనేనేతిదీప్యః*దీపీదీప్తౌ। దీనిచేతదీపనాగ్నిప్రకాశింపఁజేయఁబడును॥ ౩॥ మీనాత్యగ్నిమాంద్యంమయూరః * మీఞ్ హింసాయాం। అగ్నిమాంద్యమును జెఱుచునది॥౪॥లోచమువనీతంమ స్తకమస్యలోచమస్తకః। పొందింపఁబడినశిరస్సుగలది॥ ౫॥

గోపీ శ్యామా శారిబా స్యాదనన్తోత్పలశారిబా।

* గోపీశబ్దము మొదలు౫మాఁవేన పేళ్లు॥అనంగాసుగంధిపాల॥ అతిసారరోగిణఁగోపయతీతిగోపీ॥సీ॥*గుపూరక్షణే। అతిసారరోగముగలవానిరక్షించునది॥ ౧॥ శ్యామవర్ణత్వాత్ శ్యామా।నల్లనైది॥౨॥శీర్యంతేఅనయా దోషాఇతి శారిబా*శౄహింసాయాం। దోషములు దీనిచేత సంహరింపఁబడును॥ ౩॥ చందయతి సౌగంధ్యేన ఆహ్లాదయతీతిచందనా*చదిఆహ్లాదనే। పరిమళము చేతసంతోషింపఁజేయునది॥ పా॥ అనంతా॥ ౪॥ ఉత్పలాభపుష్పత్వాదుత్పలశారిబా। నల్లకలువవంటిపుష్పములుగలది॥౫॥

యోగ్యమృద్ధిః సిద్ధిలక్ష్మ్యౌ వృద్ధేరప్యాహ్వయా ఇమే॥౧౫౮॥

యోగ్యశబ్దము మొదలు౫బుద్ధియనెడుగ్రంథ్యము పేళ్లు॥ ఇవివృద్ధియనెడుగ్రంథ్యమునకును పేళ్లు॥ ఔషధయోగే సాధుయోగ్యం। ఔషధయోగముల యందుమంచిది॥౧॥ ఋధ్నోత్యనయేతిఋద్ధిః॥సీ॥ ఋధువృద్ధౌ। దీనిచేత వృద్ధిఁబొందుదురు॥౨॥సిధ్యత్యనేన యోగ్యమనయేతిసిద్ధిః॥ సీ॥ ఆరోగ్యము దీనిచేతసిద్ధించును॥ ౩॥ అష్టవర్గే [illegible] గే [illegible] లక్ష్మీః॥సీ॥ [illegible]

కదలీ వారణబుసా రంభా మోచాంశుమత్ఫలా। కాష్ఠీలా

అష్టవర్గయోగమందు కానఁబడునది॥౪॥ *కదలీశబ్దము మొదలుగా అరటిచెట్టు పేళ్లు. కేన వాయునా దళతీతి కదలీ। సీ॥ దళవిశరణే। వాయువుచేత పగులునది।౧। వారణేన బుస్యతఇతి వారణబుసా*బుసఉత్సర్గే।ఏనుఁగుచేత తీయఁబడునది। ౨॥ రమంతే అస్యాం రంభా*రము క్రీడాయాం దీనియందు రమింతురు॥ ౩॥ ముంచతి త్వచం మోచా-ముచ్ ల్ మోక్షణే। పట్టలను విడుచునది॥౪॥ అంశుమంతి ఫలాన్యస్యా ఇతి అంశుమత్ఫలా। కాంతియుక్తములైన ఫలములుగలది॥౫॥ కాష్ఠవదష్ఠీలం మజ్జా స్యాఇతి కాష్ఠీలా। ఇంచుకంత సారముగలది ౬॥

ముద్గపర్ణీ తు కాకముద్గా సహేత్యపి॥

* ముద్గపర్ణీశబ్దము మొదలు ౩ పిల్లపెసర పేళ్లు॥ ముద్గస్యేవ పర్ణాన్యస్యా ఇతి ముద్గపర్ణీ। పెసలఆకులవంటి ఆకులుగలది॥ ౧॥ హీనముద్గత్వాత్ కాకముద్గా। హీనమైన పెసలుగలది॥ ౨॥ సహతే వాతరోగం సహా। వాతరోగమును సహించునది॥ ౩॥

వార్తాకీ హింగులీ సింహీ భంటాకీ దుష్ప్రధర్షిణీ

*వార్తాకీశబ్దము మొదలు ౫ ములకచెట్టు పేళ్లు॥ ఆరోగ్యం వర్తతే ఇతి వార్తాకీ॥ సీ॥ వృతు వర్తనే। ఆరోగ్యమునొందు వర్తించునది*వాతర్గం నిరామయం కరోతీతి వార్తాకీ। వ్యాధిరహితునిఁ జేయునది॥ పా॥ వార్తాకుః॥ ఊ. సీ॥ ౧॥ హినోతి వర్ధతే హింగులీ॥ సీ॥ హిగతౌ వృద్ధౌ చ। వృద్ధిఁ బొందునది॥ ౨॥ హినస్తి కంటకైస్సింహీ॥ సీ॥ హిసహింసాయాం। ముండ్లచేఁ పీడించునది॥ ౩॥ భటతి బిభర్తి అనయా దీపనాగ్నిం ఇతి భంటాకీ॥ సీ॥ భట భృతౌ। వానిఁ దీనిచేత దీపనాగ్ని నిభరించును॥ ౪॥ కంటకైః దుఃఖేన ప్రధృష్యతే ఇతి దుష్ప్రధర్షిణీ॥ సీ॥ ఞిధృషా ప్రాగల్భ్యే। ముండ్లచేత ప్రయాసమున పట్టఁబడునది॥ ౫॥

నాకులీ సురసా నాగసుగంధా గంధనాకులీ॥౧౬౦॥ నకులేష్టా భుజంగాక్షీ ఛత్రాకీ సువహా చ సా।

*నాకులీశబ్దము మొదలు ౮ సర్పాక్షి పేళ్లు॥ నకులానామియం ప్రియా నాకులీ। సీ॥ ముంగిసలకు ప్రియమైనది॥౧॥ శోభనో రసో స్యా ఇతి సురసా। మంచిరసము గలది॥ ౨॥ నాగానాం సర్పాణామివ సుగంధో స్యా ఇతి నాగసుగంధా। సర్పములవంటి పరిమళము గలది॥ ౩॥ నాగసుగంధా అనుచోట- నాగ-సురసా-సుగంధా-అని రెండు నామములుగా కొందరు చెప్పుదురు॥ గంధేన నకులానామిష్టా గంధనాకులీ॥ సీ॥ గంధముచేత ముంగిసలకు సంతోషమును జేయునది॥ ౪॥ నకులానామిష్టా నకులేష్టా। ముంగిసలకు ప్రియమైనది॥ ౫॥ సర్పనయనసదృశపుష్పత్వాత్ భుజంగాక్షీ॥ సీ॥ పాముకన్నులవంటి పుష్పములుగలది॥ ౬॥ ఛత్రాభాసపర్ణాన్యస్య సంతీతి ఛత్రాకీ॥ సీ॥ ఆతపత్రాకారములైన, గొడుగులవంటి ఆకులను బొందియుండునది॥ ౭॥ సుష్ఠుగంధం వహతీతి సువహా*వహప్రాపణే। పరిమళమును వహించునది॥౮॥

విదారిగంధాంశుమతీ సాలపర్ణీ స్థిరా ధ్రువా॥౧౬౧॥

*విదారిగంధాశబ్దము మొదలు ౫ ముయ్యాకుపొన్న పేళ్లు॥ విదార్యా ఇవ గంధో స్యా ఇతి విదారిగంధా। నేలగుమ్ముడి వాసనగలది॥ ౧॥ దీర్ఘమూలరూపా అంశవస్సంత్యస్యాః అంశుమతీ। పొడుపైన వేళ్లే కిరణములుగాఁ గలది॥ ౨॥ సాలస్యేవ పర్ణాన్యస్యాస్సాలపర్ణీ। మద్దియాకులవంటి ఆకులుగలది॥ ౩॥ తిష్ఠతీతి స్థిరా*ష్ఠాగతినివృత్తౌ। ధ్రువా చ* ధ్రువ స్థైర్యే। స్థిరమైనది

తుండికేరీ సముద్రాంతా కార్పాసీ బదరేతి చ।

*తుండికేరీశబ్దము మొదలు ౪ ప్రత్తిచెట్టు పేళ్లు॥ తుండికా వదనగతరోగా ఈరయతి ప్రేరయతీతి తుండికేరీ॥ సీ॥ ఈరక్షేపే। ముఖగతములైన రోగములను పోఁగొట్టునది॥ ౧॥ సముద్రపర్యంతం ప్రసరాత్ సముద్రాంతా। దవ్వుగాఁ బోవునది॥ ౨॥ జనోపకారాయకల్పతే కార్పాసీ॥ ౩॥ కృపూ సామర్థ్యే। జనోపకారముకొరకు సమర్థమైనది॥ పా॥ కర్పాసీ॥ ౩॥ బదరాభఫలత్వాద్బదరా। రేఁగుపండువంటి పండ్లుగలది॥ ౪॥

భారద్వాజీ తు సా వన్యా

*అడవిప్రత్తి భారద్వాజియనఁబడును। భరద్వాజసృష్టత్వాత్ భారద్వాజీ॥ సీ॥ భరద్వాజముని చేత సృష్టింపఁబడినది॥ ౧॥

శృంగీ తు వృషభో వృషః॥౧౬౨॥

*శృంగీశబ్దము మొదలు ౩ ఋషభమనౌషధము పేళ్లు॥ శృంగాకారావయవత్వాత్ శృంగీ॥ వ ఋ॥ అతఏవ వృషభసాదృశ్యాద్వృషభః॥ పా॥ ఋషభః। వృషశ్చ। కొమ్మువంటి అవయవములు గలదిగనుక శృంగీ। అటుగనుక వృషభమువలెనుండునదిగనుక వృషభము వృషము ॥ ౧॥ ౨॥ ౩॥

గాంగేరుకీ నాగబలా ఝషా హ్రస్వగవేధుకా।

*గాంగేరుకీ శబ్దము మొదలు ౪ జిబిలికె చెట్టు పేళ్లు॥ బీరచెట్టని చెప్పుదురు॥ గాం గంగాం గిరతి తిరస్కరోతి పవిత్రత్వాద్గాంగేరుకీ॥ సీ॥ పవిత్రమౌట చేత గంగాసంబంధమైన జలమును తిరస్కరించునది॥ ౧॥ నాగానాం గజానాం బలకృత్త్వాన్నాగబలా। ఏనుఁగులకు బలమును జేయునది॥ ౨॥ ఝషతి రోగాన్

ధామార్గవో ఘోషకస్స్యా
న్మహాజాలీ స పీతకః॥
౧౬౩॥
జ్యోత్స్నీ పటోలికా
జాలీ
నాదేయీ భూమిజం
బుకా।
స్యాల్లాంగలీత్వగ్ని
శిఖా కాకాంగీ కా
కనాసికా॥౧౬౪॥
గోధాపదీ తు సువహా
ముసలీ తాళమూలి
కా।
అజశృంగీ విషాణీ స్యా
ద్గోజిహ్వా దార్వికే స
మే॥౧౬౫॥
తాంబూలవల్లీ తాం
బూలీ నాగవల్ల్యప్య
థ ద్విజా। హరేణు రే
ణుకా కౌంతీ కపిలా భ
స్మగంధినీ॥ ౧౬౬ ॥
ఏలా వాలుక మైలే
యం సుగంధి హరివా
లుకమ్। వాలుకం

గంఢుషా*ఘుషహింసాయాం। రోగమును చెఱుచునది॥ ౩ ॥ హ్రాస్వే గవిజ లేపే ఫతత ఇతి హ్రస్వ గవేధుకా*ఏధ వృద్ధౌ। కొంచెపునీళ్లలో వృద్ధిఁబొందునది॥ ౪॥ *ధామార్గవ శబ్దము మొదలు ౨ ఆవడ చెట్టు పేళ్లు॥ ధామ అర్జయతీతి ధామార్గవః*అర్జ అర్జనే। కాంతిని ఆర్జించునది॥౧॥ ఘోషం దశాయాం ఘోషయతీతి ఘోషకః*ఘుషిర్ శబ్దె। ఎండినప్పుడు ఘోషించునది॥ ౨॥ పచ్చని పూలుగల ఆవడ-మహాజాలియనంబడును॥ మహజ్జాలం వితానమస్యా ఇతి మహాజాలీ। మహత్తైన విస్తారముగలది॥ ౧॥ *జ్యోత్స్నీ శబ్దము మొదలు ౩ పొట్ల చెట్టు పేళ్లు॥ జ్యోత్స్నా రాత్రౌ వేవ భాసనాత్ జ్యోత్స్నీ। సీ॥ వెన్నెలగల రాత్రియందు లెస్సగా ప్రకాశించునది ॥ ౧ ॥ పటతి వి స్త్రీర్యత ఇతి పటోలికా । పటంపటసదృశం పుష్పసమూహం ఉల త్యాన్యతో తీతి వా పటోలికా*ఉల ఆవరణె । విస్తరించునది గనుకను - కోకవలె తెల్లగానుండెడు పువ్వులు గలది గనుకను పటోలిక ॥ ౨॥ పుష్పై జాలసదృశత్వాజ్జాలీ ॥ సీ ॥ పుష్పములయందు వలవలె సూక్ష్మమై తెలికగానుండునది ॥ ౩ ॥ *నాదేయీ భూమిజంబుకా శబ్దములు నేల నేరేడు పేళ్లు॥ నద్యాం భవా నాదేయీ॥సీ॥ నదియందుఁ బుట్టునది॥౧॥ భూమౌ జంబూః భూమిజంబుకా। భూమియందుఁబుట్టిన నేరేడు॥ ౨ ॥ లాంగలీ అగ్నిశిఖా శబ్దములు తరిగొట్టు చెట్టు పేళ్లు ॥చిన్న చెఱుకు పేళ్లనికొందరు॥ లాంగలీవ గర్భ భేదనాల్లాంగలీ॥సీ॥ నాగేలువలె గర్భము భేదించునది॥౧॥ ఉష్ణవీర్యత్వాదగ్నిశిఖా। ఉష్ణమైనది॥ ౨॥ *కాకాంగీ కాకనాసికా శబ్దములు- కాకిదొండ పేళ్లు॥ కాకస్యేవాంగం ఫలమస్యా ఇతి కాకాంగీ॥సీ॥ కాకివంటి ఫలములుగలది॥ ౧॥ కాకనాసికా సదృశ ఫలత్వాత్ కాకనాసికా। కాకిముక్కువంటి ఫలములు గలది॥ ౨॥ *గోధాపదీ సువహా శబ్దములు చెప్పుతట్ట చెట్టు పేళ్లు॥ గోధా ఇవ పదోస్యా ఇతి గోధాపదీ సీ॥ ఉడుము కాళ్లవంటి అడుగులుగలది॥౧॥ సుష్ఠు వహత్యారోగ్యం సువహా*వహ ప్రాపణె। లెస్సగా ఆరోగ్యమును వహించునది॥ ౨॥ *ముసలీ తాళమూలికా శబ్దములు నేల తాటి పేళ్లు॥ ముష్ణాతి రోగాన్ ముసలీ। సీ॥*ముస ఖండనే। రోగములను ఖండించునది॥౧॥ తాళస్యేవ మూలమస్యా ఇతి తాళమూలికా। తాటిచెట్టువంటి మొదలుగలది॥ ౨॥ *అజశృంగీ విషాణీ శబ్దములు దుష్టపుతీఁగె పేళ్లు॥ అజశృంగాభ ఫలయోగాదజశృంగీ॥ సీ॥ అత ఏవ విషాణీ చ॥ సీ॥ మేక కొమ్ము వంటి ఫలములు గలది-గనుక అజశృంగి విషాణియు॥ ౨॥ *గోజిహ్వా దార్వికా శబ్దములు ఎద్దునాలిక చెట్టు పేళ్లు॥ అనఁగా బెండ చెట్టు॥ గోజిహ్వాభ పత్రత్వాద్గోజిహ్వా। ఆవు నాలుక వంటి ఆకులు గలది॥ ౧॥ దారయతి రోగాన్ దార్వికా*దౄ విదారణె। రోగములను సంహరించునది॥ ౨॥ *తాంబూలవల్లీ శబ్దము మొదలు ౩ తమలపాకు తీఁగెల పేళ్లు॥ తాంబూలార్థం వల్లీ తాంబూలవల్లీ। తాంబూలముకొఱకైన తీఁగె॥ ౧॥ తామ్యతి వివశో భవత్యనయా జన ఇతి తాంబూలీ॥ సీ॥*తము గ్లానౌ। దీనిచేత జనుఁడు వివశుఁడగుచున్నాఁడు॥ ౨॥ నాగస్యైరావణస్యాలానే జాతత్వాన్నాగవల్లీ॥ సీ॥ ఐరావతము యొక్క కట్టుకంబమందుఁ బుట్టినది॥ శ్లో॥ నాగాలానే యతో జాతా నాగవల్లీ భవిష్యతీతి స్కాందవచనం*నాగలోకాదానీతా వా వల్లీ। నాగవల్లీ నాకలోకము నుండి తేఁబడిన తీఁగె॥ ౩॥*ద్విజా శబ్దము మొదలు రేణుక యనెడు గంధ్యము పేళ్లు॥ అనఁగా తక్కోలము॥ ద్విర్జాయత ఇతి ద్విజా। రెండుమార్లు పుట్టినది॥ ౧॥ హరతి రోగాన్ హరేణుః॥ సీ॥*హృఞ్ హరణె। రోగములను హరించునది॥ ౨॥ రేణుయోగాద్రేణుకా । ధూళిగలది॥ ౩॥ కుంత్యైదుర్వాససా దత్తా కౌంతీ సీ॥ కుంతికొఱకు దుర్వాసునిచే నివ్వఁబడినది॥ ౪॥ కపిలవర్ణత్వాత్కపిలా। కపిలవర్ణముగలది॥ ౫॥ భస్మనా గంధయతి భస్మగంధినీ॥ సీ॥*గంధ అర్దనే। ధూళిచేత పీడించునది॥౬॥ *ఏలా వాలుక శబ్దము మొదలు ౫ కూఁతురిబుడమ పేళ్లు॥ అనఁగా సూఁగుదోస చెట్టు॥ ఏలావద్వల తే ఏలావాలుకం*వల సంచలనె। ఏలక తీఁగెవలె చలించునది॥ పా॥ ఏలవాలుకం॥ ౧॥ ఇలాయాం భవమైలేయం। భూమియందుఁబుట్టినది॥ ౨॥ శోభనో గంధో యస్యేతి సుగంధి॥ న- పుం॥ మంచిపరిమళము గలది॥ ౩॥ హరిత కపిలవర్ణం వాలుకం హరివాలుకం । కపిలవర్ణమైన వాలుకము ॥ ౪॥

ఽథ పాలంక్యా ముకుందః కుందకుందురూ॥ ౧౬౭॥

వలతేవాలుకం । చలించునది ॥ ౫ ॥ * పాలంక్యాదిశబ్దములు ౪ కుందురువనెడు గంధద్రవ్యము పేళ్లు॥ పాలేనరక్షణేనఅంక్యతఇతిపాలంక్యా*అకి గతౌ। రక్షణము చేతపొందఁబడునది॥ పా॥ పాలుక్యా॥ ౧॥ ముఖాతు కుందఇవప్రతిభాతిముకుందః। ముఖమువలన మొల్లవలెతోఁచునది*ముఖమున క్తీతి ముఖమునుతడిగలదిగాఁజేయునది॥ ౨॥ కుందఇవప్రతిభాతీతికుందః। పా॥ కుందుః॥ పు॥ మొల్లవలెప్రకాశించునది॥ ౩॥ కుంద్యతిమూలైరితి కుందురుః। పు॥ *కుది అవఖండనే। భూమిని వేళ్లచేతపీడించునది ౪॥

బాలం హ్రీబేరబర్హిష్ఠోదీచ్యం కేశాంబునామ చ।

బాలాదిశబ్దములు ౫ కురువేరు పేళ్లు॥ వలతెభువంమూలబాహుళ్యాద్బాలం। వబయోరభేదః*వలసంవరణే. భూమిని వేళ్లచేతచుట్టుకొనునది॥ ౧॥ నిగూఢత్వేనహ్రియాయుక్తమివ బేరమస్యేతిహ్రీబేరం। గూఢమైయుండునది గనుక సిగ్గుతోఁగూడినశరీరముగలదానివలెనుండునది॥ ౨॥ బర్హేణ తేవర్ధతే బర్హిష్ఠం*బృహ వృద్ధౌ। వృద్ధిఁబొందునది॥ ౩॥ ఉదగ్దేశేభవముదీచ్యం। ఉత్తరదేశమందుఁబుట్టినది॥ ౪॥ కేశస్యాంబునశ్చపర్యాయనామాన్యస్యేతి కేశాంబునామ। న-న॥ వెంట్రుకలయొక్కయు నీళ్లయొక్కయు పర్యాయనామములుగలది ॥ ౫॥

కాలానుసార్యవృద్ధాశ్మపుష్పశీతశివాని తు॥ ౧౬౮॥ శైలేయం

*కాలానుసార్యశబ్దము మొదలు ౫ జాతిపువ్వు పేళ్లు॥ శీతోష్ణాభ్యాం కాలోనుసార్యతేనేనేతి కాలానుసార్యం। శీతోష్ణములవలన కాలముదీనిచేత ననుసరింపఁబడును॥ ౧॥ చిరస్థాయిత్వాదవృద్ధం। అనేకకాలముండునది॥ ౨॥ ఆశ్మనఃపుష్పం అశ్మపుష్పం। జాతిపువ్వు॥ ౩॥ శీతవీర్యేణశివఁ శీతశివ। చలవచేత సుఖస్వరూపమైనది॥ ౪॥ శిలాయాంభవం శైలేయం। శిలయందుఁబుట్టినది॥ ౫ ॥

తాలపర్ణీ తు దైత్యా గంధకుటీ మురా గంధినీ

*తాళపర్ణీశబ్దము మొదలు ౫ మురయనెడు గ్రంథ్యను పేళ్లు॥ తాళస్యేవపర్ణాన్యస్యా ఇతి తాళపర్ణీ। సీ॥ తాళపర్ణమువంటిఆకులుగలది*తలభవం పర్ణమస్యా ఇతి తాలపర్ణీ। భూతలమందుఁబుట్టినట్టియాకులుగలది॥ ౧॥ మురదైత్యనామయోగాత్ దైత్యా మురుఁడనెడు రాక్షసుని పేరుగలది॥ ౨॥ గంధస్యకుటీగృహం గంధకుటీ॥ సీ॥ గంధమునకు ఉనికిపట్టు॥ ౩॥ మురతీతి మురా*మురవేష్టనే। చుట్టుకొనునది ౪॥ గంధోస్యాఅస్తీతి గంధినీ॥ సీ॥ గంధముగలది॥ ౫॥

గజభక్ష్యా తు సువహా సురభీ రసా॥ ౧౬౯॥ మహేరణా కుందురుకీ సల్లకీ హ్లాదినీతి చ।

*గజభక్ష్యాశబ్దము మొదలు ౮ అందుగచెట్టు పేళ్లు॥ గజైర్భక్ష్యత ఇతి గజభక్ష్యా। గజములచేత భక్షింపఁబడునది॥ ౧॥ సుష్ఠువహత్యామోదంసువహా*వహప్రాపణే। పరిమళమునులెస్సగావహించునది॥ ౨॥ ఘ్రాణతర్పణగంధత్వాత్సురభిః సీ॥ ఘ్రాణమునకు నిష్టమైనగంధముగలది॥ ౩॥ రసా॥ ౪॥ మహత్ ఈరణం ప్రేరణం గజానాం భక్షణే అస్యా ఇతి మహేరణా*ఈరప్రేరణే। ఏనుఁగులకు భక్షణార్థమైమహత్తైనప్రేరణము దీనివలనఁగలదు॥ ౫॥ కుంద్యతేమూలైరితి కుందురుకీ। పా॥ కుందరుకీ॥ సీ॥ *కుది అవఖండనే। వేళ్లచేత భూమిఁ బీడించునది ౬॥ సతతంప్రత్యేలక్యతెఆస్వాద్యతె గజైరితి సల్లకీ సీ॥ *లకిఆస్వాదనే। ఏనుగులచేత లెస్సగాను ఆస్వాదింపఁబడునది॥ ౭॥ హ్లాదోస్యా ఇతి హ్లాదినీ। అవ్యక్తశబ్దముగలది ౮

అగ్నిజ్వాలా సుభిక్షా తు ధాతకీ ధాతుపుష్పికా॥ ౧౭౦॥

*అగ్నిజ్వాలాశబ్దము మొదలు ౪ ధాతకీకుసుమమనెడి గ్రంథ్యము పేళ్లు॥ ఆరెపువ్వు॥ అగ్నిజ్వాలాభాపుష్పత్వాదగ్నిజ్వాలా। అగ్నిజ్వాలలవంటిపువ్వులుగలది॥ ౧॥ శోభనాభిక్షాప్రార్థనా అస్యామితి సుభిక్షా। మంచిప్రార్థనదీనియందుఁగలదు॥ ౨॥ దధాతిపుష్పాణీతిధాతకీ సీ॥ *డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। పువ్వులను ధరించునది॥ ౩॥ ధాతువద్రక్తానిపుష్పాణ్యస్యా ఇతిధాతుపుష్పికా। జేగురువలెనెఱ్ఱనైనపువ్వులుగలది ౪॥

పృథ్వీకా చంద్రబాలైలా నిష్కుటిర్బహులా

*పృథ్వీకాదిశబ్దములు ౫ పెద్దయేలకులపేళ్లు॥ బహుఫలయోగాత్పృథ్వీకా। అనేకఫలములుగలచోట చేతఘనమైనది ౧॥ చంద్రస్యకర్పూరస్య బాలేవపుత్రికేవ చంద్రబాలా। కర్పూరమునకుకూఁతురివలెనుండునది॥ ౨॥ ఏలయతి ప్రేరయతి ముఖదౌర్గంధ్యమితి ఏలా*ఇలస్వప్నప్రేరణయోః। ముఖదుర్వాసనను పోఁగొట్టునది॥ ౩॥ నిష్కుటాదుత్కటో నిష్కుటిః॥ సీ॥ మొగ్గలవలనఁబాసియుండునది ౪॥ బహూని ఫలాని లాతీతి బహుళా*లా దానే। అనేకఫలములనిచ్చునది॥ ౫॥

ఽథ సా। సూక్ష్మోపకుంచికా తుత్థా కోరంగీ త్రిపుటా త్రుటిః॥ ౧౭౧

*ఉపకుంచికాదిశబ్దములు ౫ సన్న యేలకుల పేళ్లు॥ ఉపకుంచతిఅల్పీభవతీత్యుపకుంచికా*కుంచ గతికౌటిల్యాల్పీభావయోః। కొంచమైయుండునది॥ ౧॥ తుదతితాపం తుత్థా*తుదవ్యథనే తాపమును పోఁగొట్టునది॥ పా॥ తుచ్ఛా॥ ౨॥ కురతిశబ్దాయ

తెకోరంగీ సీ ॥ *కుర శబ్దే (మ్రోయునది ॥ ౩ ॥ త్రిపుటాకారత్వాత్త్రిపుటా। మూడుపుటలుగలది ॥ ౪ ॥ సూక్ష్మత్వాత్త్రుట్యతీతి త్రుటిః ॥ సీ ॥ *త్రుట ఛేదనే । సూక్ష్మమవుట చేతుంచఁబడునది ॥ ౫ ॥

వ్యాధిః కుష్ఠం పారి
భావ్యం వాప్యం పా
కలముత్పలం।

*వ్యాధ్యాదిశబ్దములు ౬ చెంగల్వకోష్ఠు పేళ్లు॥ కుష్ఠవ్యాధినామాన్యస్య సంతీతి వ్యాధిః పు॥ కుష్ఠవ్యాధియు కకు పేళ్లుగలది॥ ౧॥ కౌతిష్ఠతీతి కుష్ఠం *ష్ఠా గతినివృత్తౌ। భూమియందుండునది॥ ౨॥ పారిషతో యేషుభవతీతి పారిభావ్యం। నీళ్లుండెడుస్థలమందుఁబుట్టునది ॥ ౩ ॥ వాప్యాంభవం వాప్యం। బావులయందుఁబుట్టునది ॥ పా ॥ న్యాప్యం ॥ ౩ ॥ కోష్ణం పాకం లాతీతి పాకలం *లా ఆదానే। ఇంచుకంత ఉష్ణపాకముననుగ్రహించునది * వ్యాధిపర్యాయయత్వాద్వా పాకలం । వ్యాధిపర్యాయముగల ది ॥ ౫ ॥ ఉత్పలాభపుష్పత్వాదుత్పలం। కలువంటిపువ్వులుగలది ॥ ౬ ॥

శంఖినీ చోరపుష్పీ
స్యాత్కేశిన్య

*శంఖినీశబ్దము మొదలు ౩ కడిల చెట్టుపేళ్లు పద్మపుత్రీగ పేళ్లనికొందరు। శంఖాభపుష్పయోగాత్ శంఖినీ। సీ ॥ శంఖమువంటిపువ్వులుగలది ॥ ౧ ॥ రాత్రౌ వేవపుష్ప్యతీతి చోరపుష్పీ। సీ ॥ రాత్రియందుపూచునది ॥ ౨ ॥ కేశప్రరోహత్వాత్కేశాస్సన్త్యస్యా ఇతి కేశినీ ॥ సీ ॥ వెంట్రుకలు దీనివలన మొలుచును ॥ ౩ ॥

థ వితున్నకః ॥ ౧౭౨ ॥
ఝటామలాఝ్ఝటా
తాలీశివా తామలకీ
తి చ।

*వితున్నకశబ్దము మొదలు ౭ నేలఉసిరిక పేళ్లు॥ వితుద్యతే విత్తశ్లేష్మాదికమనేనేతి వితున్నకః తుద వ్యథనే। దీనిచేత పిత్తశ్లేష్మాదులు పీడింపఁబడును ॥ ౧ ॥ ఝటః ఫలసంఘాతో స్యా ఇతి ఝటా। ఫలసమూహముగలది ॥ ౨ ॥ రోగహరత్వాదమలా। రోగమునుహరించునది ॥ ౩ ॥ అత్ ఆశ్చర్యకారీ ఝటః సంఘాతో స్యా ఇత్యఝ్ఝటా। ఆశ్చర్యమును జేయుసమూహము గలది ॥ ౪ ॥ తాడయతి రోగానితి తాలీ సీ ॥ *తడ ఆఘాతే। డలయోరభేదః। రోగమునుపోఁగొట్టునది ॥ ౫ ॥ ఆరోగ్యరూపమంగళహేతుత్వాత్ శివా । ఆరోగ్యరూపమైన శుభమునకు హేతువైనది ॥ ౬ ॥ తామ్యతే కాంక్ష్యత ఇతి తామలకీ *తము కాంక్షాయాం। కాంక్షింపఁబడునది ॥ ౭ ॥

ప్రపౌండరీకం పౌం
డర్య

*ప్రపౌండరీక పౌండర్యశబ్దములు పుండరీకమనెడు గ్రంథ్యము పేళ్లు॥ ప్రకర్షేణ పుండరీకస్యేదం రూపాంతరం దాహహరత్వాత్ప్రపౌండరీకం। దాహమునుహరించునది గనుక తెల్లదామరరూపాంతరమైనది ॥ ౧ ॥ అస్యైక దేశానుసారిత్వాత్పౌండర్యమితి దేశీయః । ప్రపౌండరీకమనెడు శబ్దమునకు పౌండర్యమనునది దేశీయము ॥ పా ॥ పుండర్యం ॥ ౨ ॥

మథ తున్నః కుబేరకః ॥
౧౭౬ ॥ కుణికచ్ఛః
కాంతలకో నందివృ
క్షో

*తున్నశబ్దము మొదలు ౬ నందివృక్షము పేళ్లు ॥ తుద్యతే హస్త్యాదిభిరితి తున్నః *తుద వ్యథనే। గజాదుల చేతపీడింపఁబడునది ॥ ౧ ॥ కుత్సితం బేరమస్యాస్తీతి కుబేరకః। కుత్సితమైన శరీరముగలది ॥ ౨ ॥ శాఖాభంగాత్క్వణతీతి కుణిః పు *కుణ శబ్దే। కొమ్మలువిరుగునప్పుడు మ్రోయునది ॥ ౩ ॥ కస్య తేగజైః కచ్ఛః కషహింసాయాం । గజముల చేత పీడింపఁబడునది ॥ ౪ ॥ కస్య జలస్య అంతం గచ్ఛతీతి కాంతాః గజాః- తైర్లక్ష్యత ఇతి కాంతలకః *లక ఆస్వాదనే। జలసమీపమునుబొందునవి గనుక కాంతములనఁగా గజములు - వానిచేత నాస్వాదింపఁబడునది ॥ ౫ ॥ నందయతీతి నందీ- నందిసంజ్ఞకో వృక్షః నందివృక్షః । సంతోషపెట్టునది గనుక నంది- నందియనుపేరుగలవృక్షము ॥ ౬ ॥

థ రాక్షసీ। చండా ధన
హారీ క్షేమదుష్పత్రౌ
గణహాసకః ॥ ౧౭౮

**రాక్షసీశబ్దము మొదలు ౬ నల్లకచోరము పేళ్లు॥ బలరక్కసిపేళ్లనికొందరు॥ రక్ష్యంతే అస్యా ఇతి రాక్షసీ ॥ సీ ॥ *రక్ష పాలనే। దీనివలన రక్షింపఁబడును ॥ ౧ ॥ తీక్ష్ణత్వాత్ చండా। తీవ్రమైనది ॥ ౨ ॥ బహుమూల్యత్వేన ధనం హరతీతి ధనహారీ ॥ సీ ॥ హృఞ్ హరణే । బహుమూల్యమౌట చేత ధనమును హరించునది ॥ ౩ ॥ క్షియతి వసత్యస్మిన్ గంధ ఇతి క్షేమః *క్షి నివాసగత్యోః। గంధము దీనియందుండును ॥ ౪ ॥ దుష్టాని పత్రాణ్యస్య దుష్పత్రః। దుష్టమైన ఆకులుగలది ॥ ౫ ॥ గణం హాసయతీతి గణహాసకః *హసే హసనే। సమూహమును సంతోషపెట్టునది ॥ ౬ ॥

వ్యాళాయుధం వ్యా
ఘ్రనఖం కరంజం చ
క్రకారకం।

**వ్యాళాయుధశబ్దము మొదలు ౫ నఖమనెడు గంధ్యము పేళ్లు॥ పులిగోరు చెట్టు॥ వ్యాళస్య వ్యాఘ్రస్య ఆయుధం నఖమివతిష్ఠతీతి వ్యాళాయుధం ॥ పా ॥ వ్యాడాయుధం। వ్యాఘ్రనఖం చ। పులిగోరువలెనుండునది ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ కండుదకం రంజయతీతి కరంజం *రంజ రాగే। ఉదకమును రాగమును బొందించునది ॥ పా ॥ కరజం ॥ ౩ ॥ చక్రం ధూపద్రవ్యమేళనం కరోతీతి చక్రకారకం *డుకృఞ్ కరణే। ధూపద్రవ్యమేళనమును జేయునది ॥ ౪ ॥

సుషిరా విద్రుమల

సుషిరాశబ్దము మొదలు ౭ నలియనెడు గంధద్రవ్యము పేళ్లు॥ సువ్వగుత్తికె॥ సుషిః రంధ్రం

తాకపోతాంఘ్రిర్న
టీనలీ॥ ౧౭౫॥ ధమ
న్యంజనకేశీచ
హనుర్హట్టవిలాసి
నీ। శుక్తిశ్శంఖః ఖురః
కోలదళం నఖ
మాఢకీ॥ ౧౭౬॥ కా
క్షీమృత్స్నా తువరి
కామృత్తాలకసురా
ష్ట్రజే।
కుటన్నటం దాశపు
రం వానేయం పరిపే
లవం॥ ౧౭౭॥ ప్లవ
గోపుర గోనర్ద
కైవర్తీముస్తకాని
చ।
గ్రంథిపర్ణం శుకం బ
ర్హం పుష్పం స్థౌణే
యకుకురే॥ ౧౭౮॥
మరున్మాలా తు పిశు
నా స్పృక్కా దేవీల
తా లఘుస్సముద్రాం
తా వధూః కోటివర్షా
లంకోయికేత్యపి॥

అస్యా అస్తీతి సుషిరా। రంధ్రము గలది॥ పా॥ శుషిరా॥ ౧॥ విద్రుమవద్రక్తత్వాద్విద్రుమలతా। ప
గడపుతీఁగెవలె నెఱ్ఱనై యుండునది॥ ౨॥ కపోతాంఘ్రిసదృశమూలత్వాత్కపోతాంఘ్రిః॥ సీ॥ గు
వ్వకాళ్లవంటి వేళ్లు గలది॥ ౩॥ వాయువశాన్నటతి చలతీతి నటీ॥ సీ॥ *నటనృత్తౌ। వాయువశమున న
టించునది॥ ౪॥ నలం ఛిద్రమస్యా అస్తీతి నలీ॥ సీ॥ నలమనఁగా రంధ్రము-అది గలది॥ ౫॥ సుషిరత్వాద్ధమ్య
త ఇతి ధమనీ* ధ్మాశబ్దాగ్నిసంయోగయోః। రంధ్రయుక్తమై యూదఁబడునది॥ ౬॥ అంజనసదృశాః
కేశాః సూక్ష్మమూలాన్యస్యా ఇత్యంజనకేశీ॥ సీ॥ కాటుకవలె సూక్ష్మమైన వేళ్లు గలది॥ ౭॥ *హనుశ
బ్దము మొదలు ౭ శంఖమనెడు గ్రంథ్యద్రవ్యము పేళ్లు॥ హంత్యామయం హనుః హనహింసాగత్యోః
రోగమును పోఁగొట్టునది॥ ౧॥ హట్టవీథ్యాం విలసతీతి హట్టవిలాసినీ॥ సీ॥ హట్టమనఁగా పట్టణపువీధి
యందొప్పునది॥ ౨॥ శుక్త్యాకారత్వాచ్ఛుక్తిః॥ సీ॥ ముత్తెపుచిప్పలవలె నుండునది॥ ౩॥ శంఖసామ్యా
చ్ఛంఖః। శంఖసామ్యము గలది॥ ౪॥ ఖురతి భూతానిహంతీతి ఖురః ఖురవిలేఖనే। భూతములను సం
హరించునది॥ ౫॥ బదరీపత్రాఖ్యత్వాత్కోలదళం। రేఁగాకు పేరు గలది॥ ౬॥ నఖతి హస్తాదీన్గృహీ
త్వా గచ్ఛతీతి నఖం। హస్తాదులను గ్రహించుకొని పోవునది॥ ౭॥ సుషిరాశబ్దము మొదలు ౫ నలికిని-ధ
మనీశబ్దము మొదలు ౨ బెత్తమునకును-శుక్తిశబ్దము మొదలు ౫ నఖమునకును పేళ్లని కొందఱు* ఆఢకీ
శబ్దము మొదలు ౬ తొవరిమన్ను పేళ్లు॥ తువరీవాచకత్వాదాఢకీ। ధాన్యవాచకమైన తువరియనె
డు పేరుగలది॥ ౧॥ కషతి కండ్వాదిరోగానితి కాక్షీ॥ సీ॥ కషహింసాయాం। తీట మొదలైన రోగము
లను హరించునది॥ ౨॥ ప్రశస్తా మృత్ మృత్స్నా। ప్రశస్తమైన మృత్తిక॥ ౩॥ తువరః కషాయః తద్యో
గాత్తువరికా। వగరు గలది॥ ౪॥ మ్రియతె నిలీయతె హేమ అనేనేతి మృత్తాలకం॥ *మృఙ్ ప్రాణత్యా
గే। బంగారు దీని చేత కరుగును॥ పా॥ మృత్త్రాలకం॥ మృత్-తాలకమితి కేచిత్। మృద్యత ఇతి మృత్ మృ
దక్షోదే। మర్దింపఁబడునది॥ తలంతి ప్రతిష్ఠంతి అనేనేతి తాలకం। దీని చేత ప్రతిష్ఠను పొందుదురు॥ ౫॥
సురాష్ట్రదేశేభవం సురాష్ట్రజం। సురాష్ట్రమనెడు దేశమందుఁ బుట్టినది॥ ౬॥ *కుటన్నటశబ్దము మొ
దలు ౧౦ తుంగముస్తెల పేళ్లు॥ కుటతి వక్రీభవన్నటతీతి కుటన్నటం* నటనృత్తౌ। వక్రమౌచు నటనముఁ
జేయునది దశపురాఖ్యదేశేభవం దాశపురం। దశపురమనెడు దేశమందుఁ బుట్టినది॥ ౨॥ వనే జలే
జాతం వానేయం। జలమందుఁ బుట్టునది॥ ౩॥ కోమలత్వాత్పరితః పేలవం పరిపేలవం। అంతటను పే
లవమైనది॥ ౪॥ లఘుత్వాత్ ప్లవత ఇతి ప్లవం* ప్లుఙ్గతౌ। లఘువౌట చేత తేలునది॥ ౫॥ గోర్జలం పురం
సంస్థానమస్యేతి గోపురం। నీరు ఉనికిపట్టుగా గలది॥ ౬॥ గాః నర్దయతి రుచికరత్వేన గోనర్దం నర్దశబ్దే।
రుచికరమౌట చేత గోవులను మ్రోయునట్లుగా జేయునది॥ ౭॥ కైవర్తానాం మత్స్యానాం అశనం కై
వర్తీ। మత్స్యములకు భక్ష్యము కైవర్తి। ముస్యతే వరాహైరితి ముస్తకం* ముసఖండనే। వరాహముల
చేత ఖండింపఁబడునది ముస్తకము। కైవర్త్యాఖ్యం ముస్తకం కైవర్తీముస్తకం। కైవర్తియనెడు పేరు
గల ముస్తకము॥ ౮॥ *గ్రంథిపర్ణశబ్దము మొదలు ౬ స్థౌణేయకమనెడు గ్రంథ్యము పేళ్లు॥ పచ్చాకు
మాచిపత్రికిని పేళ్లు॥ గ్రంథిషు పర్ణాన్యస్య గ్రంథిపర్ణం। కణుపులయందు ఆకులు గలది॥ ౧॥ శుకవ
ర్ణత్వాచ్ఛుకం। చిలుకవన్నె గలది॥ ౨॥ బర్హతుల్యపుష్పత్వాద్బర్హం। నెమలిపింఛమువంటి పు
వ్వులు గలది॥ ౩॥ పుష్ప్యతీతి పుష్పం* పుష్పవికసనే। వికసించునది॥ పా॥ బర్హపుష్పం॥ బర్హిపు
ష్పం॥ ౪॥ స్థూణాస్యేవ రూపం స్థౌణేయం। స్తంభాకారమై యుండునది॥ ౫॥ శునకాకారత్వాత్కుక్కు
రం। శునకాకారము గలది॥ ౬॥ **మరున్మాలాశబ్దము మొదలు ౧౦ స్పృక్కయనెడు గంధద్రవ్యము
పేళ్లు మరుతః మాలా అస్యా ఇతి మరున్మాలా। వాయువుపఙ్క్తి గలది। పా॥ మరుత్-మాలేతి నామద్వ
యం। శ్లో॥ పృక్కా-స్పృగ్బ్రాహ్మీ దేవీ మాలా లంకోయికా మరుదితి కోశాంతరే॥ ౧॥ గంధసూచ
కత్వాత్పిశునా। పరిమళము నెఱిఁగించునది॥ ౨॥ స్పృశతి గంధేనేతి స్పృక్కా* స్పృశసంస్పర్శనే। పరి
మళము చేత స్పృశించునది॥ పా॥ పృక్కా॥ ౩॥ దేవపుత్రీసంజ్ఞకత్వాద్దేవీ॥ సీ॥ దేవపుత్రియను పేరుగల

౧౭౯॥

ది॥౪॥లతారూపత్వాల్లతా। తీఁగెవలెయుండునది॥౫॥లఘుత్వాల్లఘుః॥ సీ॥ చులకనిది॥౬॥దూరప్రసరత్వాత్సముద్రాంతా। దవ్వుగా వ్యాపించునది॥౭॥ఊహ్యాతే పరిమళేనవధూః॥ సీ॥ వహాపాప్తిపణే। పరిమళము చేతనూహింపఁబడునది॥౮॥కోటిభిర్వర్ణ్యతే స్వరసంవర్ణతీతి కోటివర్షా వృషుసేచనే। అంచుల చేత రసముసువర్షించునది॥౯॥ లంకాయాముపాయ తెతస్య తేలంకోయికా ఊయియాతంతుసరంతానే. లంకయందు ప్రబలునది॥ పా॥ లంకాసికా॥౧౦॥

తపస్వినీజటామాంసీజటిలా రోమశా మిసీ।

*తపస్వినీశబ్దము మొదలుగా జటామాంసి పేళ్లు॥జటాయోగసామ్యాత్తపస్వినీ॥ సీ॥ జడలసామ్యము చేత తపస్విని॥౧॥జటాస్సంత్యస్యా ఇతి జటా*జటిలా చ। జటలవంటి అవయవములు గలది॥౨,౪॥మాంససామ్యావయవత్వాన్మాంసీ ఆమిసీ చ। మాంసమువంటి అవయవములు గలది॥౩,౬॥రోమయోగాద్రోమశా। వెంట్రుకలవంటి పీచుగలది॥౫॥పా॥మిసీ॥

త్వక్పత్రముత్కటం భృంగంత్వచం చోదం వరాంగకం॥ ౧౮౦॥

*త్వక్ఛబ్దము మొదలు లవంగపు చెట్టుపేళ్లు॥త్వగస్యాయస్త్వాత్త్వక్॥ చ- సీ॥ త్వచం చ। పట్టలు తెలుచుగాఁగలది॥౧,౫॥ పత్రమిశ్రత్వాత్పత్రం। ఉపయోగమైన ఆకులుగలది॥౨॥అతితీక్ష్ణత్వాదుత్కటం। మిక్కిలి తీక్ష్ణమైనది॥౩॥ కృష్ణవర్ణత్వాద్భృంగం। నల్లనైనది॥౪॥అగ్నించోదయతీతి చోదం చుద ప్రేరణే। దీపనాగ్నిని ప్రేరేపించునది॥ పా॥చోచం॥౬॥వరం శ్రేష్ఠమంగమస్యేతి వరాంగకం। శ్రేష్ఠమైన అంగము గలది॥౭॥

కచ్చూరకో ద్రావిడకః కాల్పకో వేదముఖ్యకః।

**కచ్చూరకశబ్దము మొదలు కగంధకచోరము పేళ్లు॥కృంతతి రోగానితి కచ్చూరకః*కృతీ చ్ఛేదనే। రోగములను ఖండించునది॥ పా॥కర్పూరకః॥౧॥ద్రావయతి రోగాన్ ద్రావిడకః*ద్రుగతిహింసాకౌటిల్యేషు। రోగములను సంహరించునది*ప్రాయో ద్రవిడదేశభవత్వాతి ద్రావిడకః। తఱచుగా ద్రవిడదేశమందుఁబుట్టునది॥౨॥కల్యం నిరామయం కరోతీతి కాల్యకః। వ్యాధిలేనివానిగా జేయునది॥౩॥గంధవేదనే ముఖ్యత్వాద్వేదముఖ్యకః। గంధమునెఱింగించుటయందు ముఖ్యమైనది॥౪॥

ఓషధ్యో జాతిమాత్రే స్యురజాతౌ సర్వమౌషధం॥౧౮౧॥

లతాదిజాతయః ఓషధ్యః- నతు త్రిఫలాదయః అజాతావితి లతాదిజాతేరన్యత్ర యతిర్మపి రోగాపనయనకరం తదౌషధం। ఓషధీశబ్దము ఆకారభేదము చేత ప్రత్యేకముగాఁ దెలియఁబడుచున్న లతాదిజాతులయందే వర్తించును- త్రిఫలాదులయందు వర్తించదు॥ఔషధశబ్దము జాతివ్యతిరిక్తమై రోగహరములైనవి యేవిగలవో- వాటియందెల్లవర్తించును

శాకాఖ్యం పత్రపుష్పాది

పత్రపుష్పాది శాకాఖ్యం శాకనామకం- ఆదినా అగ్రమధ్యాదీనాం గ్రహణం- తదుక్తం॥ శ్లో॥ మూలపత్రకరీరాగ్రఫలకాండాధిరూఢకం। త్వక్పుష్పం కవచం చేతి శాకం దశవిధం స్మృతమితి। భోజనార్హములైన ఆకులు- పువ్వులు- కాయలు- వేళ్లు- కాడలు- కొమ్మలు- పండ్లు మొదలైనవి శాకములనంబడును॥శక్యతే భోక్తుమనేనేతి శాకం। దీని చేత భోజనము చేయుటకు శక్యమగును॥౧॥

తండులీయోల్పమారిషః।

*తండులీయాల్పమారిషశబ్దములు చిర్రికూర పేళ్లు॥లఘుతండులాభా నిబీజాన్యత్ర తండులీయః। సన్నబియ్యమువంటి విత్తులుగలది*రోగాంస్తాడయతీతి వా తండులీయః। రోగములను పోఁగొట్టునది॥౧॥ అల్పామపి మారిం వ్యాధిం స్యతీతి అల్పమారిషః*షో- అంతకర్మణి అల్పమైన వ్యాధిని జెఱచునది॥౨॥

విశల్యాగ్నిశిఖానంతా ఫలినీ శక్రపుష్పికా॥ ౧౮౨॥

*విశల్యాదిశబ్దములు ఐదు నాగేటిచాలుకూర పేళ్లు॥వెన్నె వెదురుకూర ॥ తరిగొట్టుకూర యనియందురు॥ విశల్యం కరోతీతి విశల్యా। నొప్పి లేనిదానిఁగాఁ జేయునది॥౧॥దీపనకారిత్వాదగ్నిశిఖా। దీపనకారిగనుక అగ్నిశిఖవలెనుండునది॥౨॥బహుదేశవ్యాపిత్వాదనంతా। అనేకదేశములయందు ప్రచురమైనది॥౩॥ఫలాన్యస్యాస్సంతీతి ఫలినీ॥ సీ॥ ఫలములుగలది॥ పా॥ హలపర్యాయసంజ్ఞికత్వాత్ హలినీ॥ సీ॥ నాగేలు యొక్క పేరుగలది॥౪॥ శక్రప్రియపుష్పత్వాత్ శక్రపుష్పీ॥ సీ॥ ఇంద్రునికి ప్రియమైన పుష్పములుగలది॥౫॥

స్యాదృక్షగంధా ఛగలాంత్ర్యావేగీ వృద్ధదారకః। జుంగో

**ఋక్షగంధాశబ్దము మొదలు ఐదు బోడ్డికూర పేళ్లు॥ ఋక్షవత్ క్లిమీన్ గంధయతి అర్దయతీతి ఋక్షగంధా। ఎలుగువలె క్రిములను పీడించునది॥౧॥ఛగలస్యాజస్యాంత్రాణి వావయవా అస్యా ఇతి ఛగలాంత్రీ॥ సీ॥ గొఱ్ఱె వృషణముల వంటి అవయవములు గలది। పా॥ ఛగలాంత్రీ॥౨॥ధాతువృద్ధికరత్వాదావేగోస్యా ఇతి ఆవేగీ॥ సీ॥ ధాతువృద్ధికరమై వేగముసు జేయునది॥౩॥వృద్ధత్వం దారయతీతి వృద్ధదారకః*దౄ విదారణే। వృద్ధత్వమును పోఁగొట్టు

బ్రాహ్మీతు మత్స్యాక్షీ వయస్థా సోమవల్లరీ ॥౧౮౩॥

నది॥౪॥ జుంగతి వర్జయతి రోగాన్ జుంగః జుగివర్జనే। రోగజాతదోషములను విడచునది॥ ౫॥ బ్రాహ్మీశబ్దము మొదలుగు ఆరున్నగంటికూర పేళ్లు॥ పావనత్వాత్ బ్రాహ్మీ॥ సీ॥ పావనమైనది॥ పా॥ బ్రహ్మీ ౧॥ మత్స్యాక్షితుల్యపుష్పత్వాన్మత్స్యాక్షీ॥ సీ॥ చేపకన్నులవంటి పువ్వులు గలది॥ ౨॥ వయస్థాపయతి వయస్థా, స్థాగతినివృత్తౌ। వయస్సును నిలుపునది॥ ౩॥ సోమవచ్ఛీతవీర్యత్వాత్ సోమవల్లరీ॥ సీ॥ చంద్రునివలె చల్లనై యుండునది॥ ౪॥

పటుపర్ణీ హైమవతీ స్వర్ణక్షీరీ హిమావతీ

*పటుపర్ణీ శబ్దము మొదలుగు నాలుగు కంట్లపు పేళ్లు॥ పటూని శ్రేష్ఠాని పర్ణాన్యస్యా ఇతి పటుపర్ణీ। సీ॥ మంచి ఆకులుగలది॥ ౧॥ హిమవద్గిరౌ ప్రచురత్వాత్ హైమవతీ॥ సీ॥ హిమవత్పర్వతమందు ప్రచురమైనది॥ ౨॥ స్వర్ణవర్ణం క్షీరమస్యా ఇతి స్వర్ణక్షీరీ॥ సీ॥ బంగారువన్నెలపాలుగలది ౩॥ హిమం శీతలత్వమస్యా ఇతి హిమావతీ॥ సీ॥ మంచువంటి చలువగలది ౪॥

హయపుచ్ఛీతు కాంభోజీ మాషపర్ణీ మహాసహా ॥౧౮౪॥

*హయపుచ్ఛీ శబ్దము మొదలు ౪ కారుమినుము పేళ్లు॥ హయపుచ్ఛాకారత్వాత్ హయపుచ్ఛీ సీ॥ గుఱ్ఱపుతోఁకవంటి ఆకారముగలది॥ ౧॥ కాంభోజదేశే భవా కాంభోజీ॥ సీ॥ కాంభోజ దేశమందు బుట్టినది॥ పా॥ కాంబోజీ ౨॥ మాషస్యేవ పర్ణాన్యస్యా మాషపర్ణీ॥ సీ॥ మినుముయొక్క ఆకులవంటి ఆకులుగలది॥ ౩॥ మహారోగాన్ సహత ఇతి మహాసహా। మహారోగములను సహించునది ౪॥

తుండికేరీ రక్తఫలా బింబికా పీలుపర్ణ్యపి।

*తుండికేరీ శబ్దము మొదలుగు దొండచెట్టు పేళ్లు తుండం వదనమాశ్రయత్వేనాస్త్యేతి తుండికమోష్ఠః, తమియర్తి అనుకరోతీతి తుండికేరీ॥ సీ॥ తుండమనఁగా ముఖము- అదియాశ్రయముగాఁగలచోటు చేత తుండికమనఁగా పెదవి- దానిననుకరించునది॥ ౧॥ రక్తఫలమస్యా ఇతి రక్తఫలా। ఎఱ్ఱని పండ్లుగలది॥ ౨॥ ఓష్ఠస్య బింబం ఆకృతిరివ ఫలమస్యా ఇతి బింబికా। ఓష్ఠమువంటి ఆకారముగల ఫలములు గలది ౩॥ పీలోరివ పర్ణాన్యస్యాః పీలుపర్ణీ॥ సీ॥ గోఁగాకులవంటి ఆకులుగలది॥ ౪॥

బర్బరా కబరీ తుంగీ ఖరపుష్పాజగంధికా ॥౧౮౫॥

*బర్బరా శబ్దము మొదలు ౫ వాయింట చెట్టు పేళ్లు। పరుషవర్ణత్వాద్బర్బరా। పరుషమైన వర్ణముగలది ౧ కేశసామ్యాత్ కబరీ॥ సీ॥ వెండ్రుకల సామ్యముగలది ౨॥ అతితీక్ష్ణత్వాత్తుంగీ॥ సీ॥ అతితీక్ష్ణమైనది ౩॥ తీక్ష్ణపుష్పత్వాత్ఖరపుష్పా తీక్ష్ణమైనపువ్వులుగలది ౪॥ అజస్యేవ గంధోస్యా ఇతి అజగంధికా। గొఱ్ఱెయొక్క వాసనగలది॥ ౫

ఏలాపర్ణీ తు సువహా రాస్నా యుక్తరసా చ సా।

*ఏలాపర్ణీ శబ్దము మొదలుగు సన్నరాస్న పేళ్లు ఏలా ఇవ పర్ణాన్యస్యా ఇతి ఏలాపర్ణీ॥ సీ॥ ఏలకియాకులవంటి ఆకులుగలది। ౧॥ సుష్ఠు రసం వహతీతి సువహా। మంచిరసము వహించునది ౨॥ రస్యత ఇతి రాస్నా *రస ఆస్వాదే। ఆస్వాదింపఁబడునది॥ ౩॥ రసేన యుక్తా యుక్తరసా। రసముతోఁ గూడినది ౪

చాంగేరీ చుక్రికా దంతశఠాంబష్ఠామ్లలోణికా ॥౧౮౬॥

*చాంగేరీ శబ్దము మొదలు ౫ పులిచింత పేళ్లు॥ చంగో దక్షః తస్య భావః చాంగ్యం దంతానాం చాంగ్యం పటుత్వమీరయతీతి చాంగేరీ॥ సీ॥ చాంగమనఁగా పటుత్వము- దంతములయొక్క పటుత్వమును పోఁగొట్టునది॥ ౧॥ చకంత్యనేనేతి చుక్రః ఆమ్లః- తద్యోగాచ్చుక్రికా *చక తృప్తౌ। దీని చేత తృప్తిని బొందుదురు గనుక చుక్రమనఁగా పులుసు, అది గలిగినది॥ ౨॥ అమ్లత్వేన దంతాన్ శఠయతీతి దంతశఠా। దంతములకు శఠమును జేయునది ౩॥ అంబేవ తిష్ఠతీతి అంబష్ఠా। తల్లివలెనుండునది॥ ౪॥ ఆమ్లరసేన దంతాన్ లునాతీతి అమ్లలోణికా లూఞ్ ఛేదనే॥ ఆమ్లరసము చేత దంతములను నొప్పించునది॥ ౫

సహస్రవేధీ చుక్రోమ్లవేతసశ్శతవేధ్యపి।

*సహస్రవేధీ శబ్దము మొదలుగు పుల్లప్రబ్బలి పేళ్లు॥ సహస్రం రోగాన్ విధ్యతీతి సహస్రవేధీ న-పుం వ్యధ తాడనే। వెయిరోగములను వ్యథపెట్టునది ౧॥ చుక్యంతె వర్ణ్యంతె దంతా అనేనేతి చుక్రః దశప్రతిఘాతే। దంతములు దీని చేత వ్యథపెట్టబడుచున్నది॥ ౨॥ ఆమ్లరససంయుక్తో వేతసః అమ్లవేతసః। పులుసుతోఁగూడిన ప్రబ్బలి॥ ౩॥ శతం రోగాన్ విధ్యతీతి శతవేధీ న పుం॥ నూరురోగములఁబోఁగొట్టునది ౪॥

నమస్కారీ గంధకారీ సమంగా ఖదిరేత్యపి ॥౧౮౭॥

*నమస్కారీ శబ్దము మొదలుగు ౪ గుబురుదామెర పేళ్లు॥ అంజలిరూపత్వాన్నమస్కరోతీవ నమస్కారీ॥ సీ॥ అంజలిరూపము వలన నమస్కారము జేయుదానివలెనుండునది ౧॥ గంధద్రవ్యేషు కారీ కృష్ణా గంధకారీ॥ సీ॥ కలయో రైక్యం। గంధద్రవ్యములయందు నల్లగా జేయునది ౨॥ సంకుచితాని పత్రరూపాణ్యంగాన్యస్యా ఇతి సమంగా। సంకుచితములైన పత్రములు గలది॥ ౩॥ ఖదిర ఇవ సూక్ష్మపత్రత్వాత్ఖదిరా। ఖదిరము వలె సూక్ష్మపత్రములు గలది ౪॥

జీవంతీ జీవనీ జీవా జీవ

*జీవంతీ శబ్దము మొదలు ౫

జీవనీ యా మధుస్రవా ॥ కూర్చశీర్షో మధురకః శృఙ్గ హ్రస్వాఙ్గ జీవకాః ౧౪౫ ॥ కిరాతతిక్తో భూనిమ్బో నార్యతిక్తో ... వాయసోలీ స్వాదురసా వయస్థా ... పాటలా ... మఘుఛాలికా ... శూన్యంబరపణ్యా ... అజమోదా ... బ్రహ్మ ... దరాభరా ... కాశ్మీరవ ... పద్మపత్రా ... పద్మచారిణీ ... కాంపిల్ల ... గోరోచనేత్యపి ౧౪౭ ॥

పాలకూర పేళ్లు ॥ జీవన్త్యనయా జీవన్తీ । జీవనీ జీవా జీవనీయా ... ప్రాణధారణకు దీనిచేత ప్రకాశించు [illegible] జీవన్తీ జీవనీ జీవా జీవనీయా ౧ ... మధుస్రవతీతి ... మధుస్రవా ... మధుస్రవిం చునది ॥ ౫ ॥ మధుస్రవా ॥ ౬ ॥ కూర్చశీర్షకశబ్దము మొదలుగా జీవకము పేళ్లు [illegible] ... శృఙ్గ ... హ్రస్వాఙ్గ ... జీవకః ... సమానమైన ... మధురకః ... మధురమైనది ... జీవకః ... బ్రతికి ... చునది ॥ ౪ ॥ కిరాతతిక్తశబ్దము మొదలు నేలవేము పేళ్లు ... కిరాతతిక్తః - కిరాతదేశ ... తిక్తః భూనిమ్బః ... భూమియందు పుట్టిన ... అనార్యతిక్తః ... కిరాతదేశము నందు పుట్టినదేను ॥ ౩ ॥ ... స్వాదురసా ... వయస్థా ... [illegible]

[illegible] ॥ ౧ ॥ కటభీ ... మహాభద్రా ... కర్ణాట ... అజమోదాశబ్దము మొదలు ... పేళ్లు ॥ అజమోదా ... బ్రహ్మ ... కాశ్మీరశబ్దము మొదలు ... కాశ్మీరదేశమందు పుట్టినది ... పద్మపత్రము వంటి ఆకులు గలది ॥ ౩ ॥ ... అవ్యథా ... పద్మచారిణీ ... కాంపిల్లశబ్దము మొదలు ... కాంపిల్లదేశమందు పుట్టినది ॥ ౧ ॥ గోరోచన ... [illegible]

ప్రపున్నాడశబ్దము మొదలు ... పేళ్లు ॥ ప్రకర్షేణ పునాతి ... ప్రపున్నాడః ... [illegible]

[illegible]

పలాండుస్తు [illegible]

[illegible]

త్రాతిచ్ఛత్రా
మధురామిసిః।
అవాక్పుష్పీకా
రవీచ

సారణీతుప్రసా
రణీ॥౧౯౮॥త
స్యాం కటంభరా
రాజబలాభద్ర
బలేతిచ,

జనీజతూకాజన
నీజతుకృచ్చక్రవ
ర్తినీ॥౧౯౯॥
సంస్పర్శాధ

శటీగంధమూ
లీషడ్గ్రంథికేత్య
పి।కర్చూరోపిప
లాశో.

థకారవేల్లఃకటి
ల్లకః॥౨౦౦॥సు
షవీచా

థకులకంపటోల
స్తిక్తకఃపటుః।
కూశ్మాండకస్తు
కర్కారురు

ర్వారుఃకర్క
టీస్త్రియౌ॥
౨౦౧॥
ఇక్ష్వాకుఃకటు
తుంబీస్యా
త్తుంబ్యలాబూ
రుభేసమే।

చిత్రాగవాక్షీ
గోతుంబా

ష్పా।బహుళమైనపుష్పములుగలది॥౧॥సితఛత్రాభానిపుష్పాణ్యస్యాఇతిసితచ్ఛత్రా।తెల్లగొడుగువంటి
పుష్పములుగలది॥౨॥ఛత్రమతిక్రాంతాఅతిచ్ఛత్రా।ఛత్రమునతిక్రమించినది ౩। కటుతిక్తరసత్వేపివిరు
ద్ధలక్షణయామధురా। కారముచేదునైనరసముగలదైననువిరుద్ధలక్షణచేతమధురయనంబడును॥౪॥
మస్యతిపరిణమతీతిమిసిః॥సీ॥మసపరిణామే।కాలక్రమమునరూపాంతరముచేతపరిణమించునది॥౫॥
అవాంచ్యధోముఖానిపుష్పాణ్యస్యాఇతిఅవాక్పుష్పీ। సీ॥ పండునప్పుడుఅధోముఖములైయుండెడి
పుష్పములుగలది॥౬॥కరోతీతికారవీ-తస్యేయంకారవీ।కారుపునఃపయోగించునది ౭॥ సారణీశబ్ద
ముమొదలు౫గొంతెనగోరుచెట్టుపేర్లు॥సార్యంతేవాతసంధయితాన్యంగాన్యనయేతిసారణి।ప్రసా
రణీచస్పృగతౌ।వాతముచేమణిచినఅంగములుదీనిచేతబాగుచేయఁబడును॥ పా॥సారణా॥౧॥౨॥కటింశ్రో
ణ్యాద్యవయవంబిభర్తిపుష్ణాతివాతహరణేనకటంభరా॥భృఞ్భరణే।పిరుదుమొదలైనఅవయవ
ములనువాతహరణముచేతపోషించునది॥౩॥బలప్రదవస్తుషురాజేవముఖ్యత్వాద్రాజబలా।బలప్రద
మైనవస్తువులయందురాజువలెముఖ్యమైనది॥ ౪ ॥ భద్రంబలమస్యాఅస్త్రీతిభద్రబలా।శుభస్వరూప
మైనబలముగలది॥ ౫॥ జనీశబ్దముమొదలు౬గోరించచెట్టుపేర్లు॥ జనయతిశైత్యాదికంజనీ జననీచ॥
సీ॥శైత్యాదులనుపుట్టించునదిగనుకజని-జనని॥జనయతిలాక్షాం- జని। జననీచ॥జనీప్రాదుర్భావే।
లక్కనుపుట్టించునది॥ పా॥రజనీ॥౧॥౩ జతుకరోతీతిజతూకా।లక్కనుజేయునది॥ పా॥ జతుకా-జ
మాకా॥ ౪॥జతుకరోతీతిజతుకృత్।త-సీ॥లక్కనుజేయునది॥పా॥జంతుకృత్॥౪॥చక్రేశాకగణేవర్త
తఇతిచక్రవర్తినీ।శాకసమూహమందువర్తించునది॥౫॥సమీచీనఃస్పర్శోస్యాఅస్త్రీతిసంస్పర్శా।చల్ల
నైనస్పర్శముగలది॥౬॥శటీశబ్దముమొదలు౫గంట్లకచోరముపేర్లు.శటతిరోగాన్ శటీ శట
రుజావిశరణగత్యవసాదనేషు।రోగములనునశింపజేయునది॥౧॥గంధయుక్తంమూలమస్యా
ఇతిగంధమూలీ॥సీ॥గంధయుక్తమైనవేళ్లుగలది।షట్గ్రంథయోస్యాఇతిషడ్గ్రంథికా।ఆరుగంట్లుగల
ది॥౩॥కర్చూరంచూర్యతేవహంతీతికర్చూరః॥మరదాహేతిటసుపోఁగొట్టునది॥పా॥కర్బురః॥౪॥ పృ
థుపలాశత్వాత్పలాశః।పెద్దఆకులుగలది॥౫॥కారవేల్లశబ్దముమొదలు౩కాకరచెట్టుపేర్లు॥కారేణ
ప్రయత్నేనవేల్లతిచలతీతికారవేల్లః॥వేల్లచలనే।ప్రయత్నముచేతచలించునది॥౧॥కటత్వావృణోతీతి
కటిల్లకః॥కటేవర్షావరణయోః।వ్యాపించునది పా॥కఠిల్లకః॥౨॥ సుష్ఠుసూయతేఫలానిసుషవీ॥
సీ॥షూఞ్ప్రాణిప్రసవే।లెస్సగాకాయలుగాచునది॥౩॥కులకశబ్దముమొదలు౪చేదుపొట్లపేర్లు॥కు
లతీతికులకః॥గుచ్ఛముగానుండునది॥౧॥పటతిసరతీతిపటోలః॥అటపటగతౌ।వ్యాపించునది॥౨॥తిక్తరస
యోగాత్తిక్తకః।చేదుగలది॥౩॥దేహపటుత్వయోగాత్పటుః॥ దేహపటుత్వమును జ్ఞయునది॥౪॥
కూశ్మాండకశబ్దములు గుమ్మడిపేర్లు కుత్సితఃఊష్మాఅండేషుబీజేష్వస్యేతికూశ్మాండకః। కు
త్సితమైనఉష్ణముబీజములయందుగలది॥ పా॥కూష్మాండః॥౧॥ తృప్తింకరోతీతికర్కారుః- ఇయర్తీతిఅ
రుః-కర్కాశ్చాసౌఅరుశ్చకర్కారుః॥తృప్తినిజేయునదియును వ్యాపించునదియునుగనుకకర్కా
రువు॥ఉర్వారుకర్కటీశబ్దములుదోసచెట్టుపేర్లు॥ ఉరుమూత్రంఆరయతినిస్సారయతీతిఉర్వారుః
బహుళముగమూత్రమును వెళ్లించునది॥౧॥కరోతివర్షమితికర్కటీవర్షమును జేయునది॥ఇక్ష్వా
కుకటుతుంబీశబ్దములు చేదుసొరపేర్లు॥వదరు చెట్టనిచెప్పుదురు॥ ఇక్షుమక్ష్యకయతికుటిలయతితిక్త
త్వేనఇక్ష్వాకుః॥సీ॥అకకుటిలాయాంగతౌ। చేదగుటచేతచెఱుకునుకుటిలముగాఁజేయునది॥౧॥తుం
బ్యతేఖద్యతఇతితుంబీ కటుశ్చాసౌతుంబీకటుతుంబీ॥సీ॥తుబిఅర్దనే। చేదైనసొర॥౨॥తుంబీఅలా
బూశబ్దములుమంచిసొరపేర్లు తుంబ్యతేఖద్యతఇతితుంబీ॥సీ॥తుబిఅర్దనే। భక్షింపఁబడునది॥౧॥న
లంబతేజలేఅధోనగచ్ఛతిశుష్కచశాయామిత్యలాబూః॥ఊ సీ॥ పా॥అలాబుః అలాబుః ఊ-సీ॥ ఎం
డినప్పుడునీళ్లలోమునుఁగకయుండునది॥౨॥ ॥చిత్రాశబ్దము మొదలు౩పిన్నపాపరపేర్లు॥బుడమపేళ్లని
కొందఱు॥చిత్రరూపఫలత్వాచ్చిత్రా। నానావిధములైనవర్ణములుగలఫలములుగలది॥౧॥వృషభాక్షీ

విశాలాత్వింద్ర
వారుణీ॥౨౦౨॥
అర్శోఘ్నస్సూ
రణఃకందో
గండీరస్తుసమష్ఠి
లా।
కలంబ్యుపోదకా
స్త్రీతుమూలకం
హిలమోచికా॥
౨౦౩॥వాస్తుకం
శాకభేదాస్స్యు
ర్దూర్వాతుశత
పర్వికా।సహస్ర
వీర్యాభార్గవ్యౌ
రుహానంతా
థసాసితా॥౨౦౪
గోలోమీశతవీ
ర్యాచ
గండాలీశకులా
క్షకః।
కురువిందోమేఘ
నామాముస్తాము
స్తకమస్త్రియా
మ్॥౨౦౫॥
స్యాద్భద్రముస్త
కోగుంద్రా
చూడాలాచక్ర
లోచ్చటాః।
వంశేత్వక్సారక
ర్మారత్వచిసార
తృణధ్వజాః॥
౨౦౬॥శతపర్వా

తుల్యపుష్పత్వాత్ గవాక్షీ। వృషభముకడ్లవంటిపువ్వులుగలది॥౨॥గోభిస్తుంబ్యతఇతి గోతుంబీ గోవు
లచేత భక్షింపఁబడునది॥౩॥*విశాలాఇంద్రవారుణీశబ్దములు పెద్దపాపర పేళ్లు॥ విశాలఫలత్వాద్వి
శాలా। పెద్దపండ్లుగలది॥౧॥ఇంద్రవన్నేత్రాభైఃపుష్పైఃప్రియతఇతి ఇంద్రవారుణీ॥సీ॥వృఞ్ వరణే।
ఇంద్రునివలె నేత్రసమానములైనపుష్పములచేతఁగప్పఁబడునది॥౨॥ అర్శోఘ్నశబ్దము మొదలు౩కంద
పేళ్లు॥అర్శోహంతీతి అర్శోఘ్నః॥*హనహింసాగత్యోః॥మూలవ్యాధిని హరించునది॥౧॥ సూయతె
భక్షణేప్రేర్యతెసూరణః॥*షూప్రేరణె భక్షణయందుఁ ప్రేరేపింపఁబడునది॥౨॥కంద్యతె రోగానే
నేతికందః॥*కదిఆహ్వానేరోదనేచ। దీనిచేత రోగము పీడింపఁబడును॥*కంద్యతెరోగిభిరన్విష్యతఇతి
వా కందః రోగులచేత వెదకఁబడునది॥౩॥ గండీరసమష్ఠిలాశబ్దములు ఏరువంగపేళ్లు॥గురుజహారకును
పేళ్లందురు॥గండిర్ గ్రంథిః ఈరయతీతి గండీరః॥* ఈరగతౌ। పుండ్లనుపోఁగొట్టునది॥౧॥ సమ్యక్ ష్ఠీవి
బీజానిలాత్యాదత్తె సమష్ఠిలా॥*లాఆదానే। మంచివిత్తులను పుచ్చుకొనునది॥౨॥కలంబీశబ్దము మొదలు
౩ ప్రత్యేకశాకవిశేషముల పేళ్లు॥ కేజలేలంబతే కలంబీ॥సీ॥లబిలంబనే। జలమందుండునది॥ ఇది తీగెబ
చ్చలి పేరు॥౧॥ఉపశబ్దఅధికార్థః।అధికముదకమస్యా ఇత్యుపోదకీ సీ॥ పా॥ ఉపోదకా।అధికమైనఉద
కముగలది॥*ఉపగతముదకమస్యాఇతివా ఉపోదకీ. సమీపమందు ఉదకముగలది॥ఇది దుంపబచ్చలి॥౨॥
ప్రశస్తాని మూలాన్యస్యేతి మూలకం। మంచిదుంపలుగలది॥ ఇది ముల్లంగి॥౧॥ హిలయా రోగాన్ మోచ
యతీతి హిలమోచికా- ముచ్ల్ మోక్షణే। విలాసముచేత రోగములను పోఁగొట్టునది। ఇది చిలుకకూర॥
౧॥వసంతి గుణా అత్రేతి వాస్తుకం। పా॥ వాస్తూకం। దీనియందు గుణములుండును॥ ఇది చక్రవర్తికూర॥*
దూర్వాశబ్దము మొదలు ౯ గఱికె పేళ్లు॥దూర్వ్యతే పశుభిరితి దూర్వా॥ దుర్వీహింసాయాం। పశువుల
చేత పీడింపఁబడునది॥౧॥శతంపర్వాణ్యస్యా సంతీతి శతపర్వికా। నూఱుకణుపులుగలది॥ ౨॥ మహాప్ర
భావత్వాత్సహస్రవీర్యా। మహాప్రభావముగలది॥౩॥భృగోరియం భార్గవీ। భృగుసంబంధమైనది॥
౪॥ ఆసమంతాత్సర్వసురోహతీత్యారుహా। రుహబీజజన్మని ప్రాదుర్భావే। అంతటఁగణుపులయందు మొ
లుచునది పా॥ రుహా॥౫॥ దూరప్రసరత్వాదనంతా। నిప్పుగా వ్యాపించునది॥౬॥*గోలోమీశతవీర్యా
శబ్దములు తెల్లగఱికె పేళ్లు॥ గోరివలోమాన్యస్యా ఇతి గోలోమీ॥ సీ॥ గోవులయొక్క రోమములవలె
నుండునది॥౧॥శతవీర్యాణి ప్రసరణరూపాణ్యస్యా ఇతి శతవీర్యా। నూఱువిధములుగా వ్యాపించుశ
క్తిగలది॥౨॥*గండాలీశకులాక్షకశబ్దములు తీఁగెగఱికె పేళ్లు ఈరెండును- తెల్లగఱికె పేళ్ల కొందఱు॥గం
డైః గ్రంథిభిరల్యతె భూష్యత ఇతి గండాలీ॥సీ॥అలభూషణాదౌ। బుడుపుల చేత నలంకరింపఁబడునది॥
౧ మత్స్యనయనతుల్యగ్రంథియోగాచ్ఛకులాక్షకః। మీనుకండ్లవంటి గణుపులుగలది॥౨॥ *కురువింద
శబ్దము మొదలు ౭ తుంగముస్తెల పేళ్లు॥ కురుదేశమాశ్రయత్వేన విందతీతి కురువిందః॥* విద్ల్
లాభే। కురుదేశము నాశ్రయముగాఁబొందినది॥౧॥ మేఘస్యనామాన్యస్యేతి మేఘనామా।న-పుం॥ మే
ఘముయొక్క పేళ్లుగలది॥౨॥ముస్యతి ఖండయతి రోగాన్- ముస్తా- ముస్తకంచ॥అ-న్న॥ముసఖండనే। రో
గములను పోఁగొట్టునది॥౩॥౪॥*భద్రముస్తకగుంద్రాశబ్దములు నాగముస్తెల పేళ్లు॥అవే భద్రముస్తలు॥
భద్రశ్చాసౌ ముస్తశ్చ భద్రముస్తకః। శుభస్వరూపమైన ముస్తకము ౧॥ గుణాన్ ద్రాతీతి గుంద్రా॥*
ద్రాకుత్సాయాంగతౌ। గుణములను బాధించునది ॥౨॥ *చూడాలాశబ్దము మొదలు ౩ పట్టివము
స్తల పేళ్లు॥చూడాం లాతీతి చూడాలా॥*లాదానే। వెంట్రుకలవృద్ధిఁ జేయునది॥౧॥ చక్రాకారం లాతీ
తి చక్రలా॥* చక్రాకారమునుబొందియుండునది॥౨॥ ఉచ్చటతి రోగానిత్యుచ్చటా చటభేదనే। రోగము
లను భేదించునది॥౩॥ *వంశశబ్దము మొదలు ౧౦ వెదురు పేళ్లు॥ వన్యతే సేవ్యత ఇతి వంశః॥*వనషణసంభ
క్తౌ। అందరిచేత నాశ్రయింపఁబడునది॥౧॥ త్వచిసారో బాహ్యభాగమస్యేతి త్వక్సారః। త్వచిసారశ్చ। మీ
దిచర్మమందు సారముగలది గనుక త్వక్సారము- త్వచిసారము ॥౨॥౪॥ కర్మణియస్త్రికర్మారః॥* ఋగ
తౌ। క్రియను బొందునది॥౩॥ తృణానాం మధ్యే ముఖ్యత్వాత్ తృణధ్వజః తృణవిశేషములలో ముఖ్యమై

యవఫలో వేణు
మస్కర తేజనాః
వేణవః కీచకాస్తే
స్యుర్యే స్వనం
త్యనిలోద్ధతాః॥
గ్రంథిర్నా పర్వ
పరుషీ
గుంద్రస్తేజనక
శ్శరః।
నడస్తు ధమనః పో
టగలో
ఽథో కాశమస్త్రి
యాం॥౨౦౮॥
ఇక్షుగంధా పోట
గళః॥ పుంభూమ
ని తు బల్బజాః।
రసాల ఇక్షు
స్తద్భేదాః పుం
డ్రకాంతార
కాదయః॥౨౦౯॥
స్యాద్వీరణం వీర
తరం * మూలే
స్యోశీరమస్త్రి
యాం, అభయం
నలదం సేవ్యమ
మృణాళం జలా
శయమ్॥౨౧౦॥
లామజ్జకం లఘు
లయమవదాహేం
ష్టకాపథే।

నది॥౫॥ శతం అనేకాని పర్వాణ్యస్యేతి శతపర్వా॥ న-పు॥ అనేకములైన కణుపులుగలది॥౬॥ యవస్యేవ
శాని ఫలాన్యస్యేతి యవఫలః యవలవంటి బియ్యముగలది॥౭॥ నయంత్యనేన వేణుః॥ పు॥ వేఞ్ తంతుసం
తానే. దీ చేత నల్లుదురు॥౮॥ మాక్రియతే ప్రతిషిధ్యతే అనేనేతి మస్కరః। దీని చేత ప్రతిషేధింపఁబడు
ను॥౯॥ తేజయంత్యగ్నిం తేజనః॥ తిజ నిశాతనే। అగ్నిని ప్రజ్వలింపఁ జేయునది ౧౦॥ ఏ వెదుళ్లు గాలి చేత
కొట్టఁబడి పలుకునో ఆ వెదుళ్లు కీచకములనంబడును॥ కీ చేతి గాయంతి శబ్దాయంత ఇతి కీచకాః॥ కైశబ్దే
కీచ అని మ్రోయునది॥ గ్రంథిశబ్దము మొదలు ౩ వెదురు కణుపుల పేళ్లు॥ గ్రంథ్యతే సంధిరూపేణ బధ్య
త ఇతి గ్రంథిః॥ పు॥ గ్రంథిరూపమున బంధింపఁబడునది॥౧॥ పర్వతి స్థూలో భవతీతి పర్వ॥ న-న॥ పర్వ పూర
ణే. అధికమౌనట్టిది॥౨॥ పిపర్తీతి పరుః॥ స-న॥ పౄ పాలనపూరణయోః। పూరించునది॥ ప॥ పరుః॥ ఉ పు
శ్లో॥ మజ్జాసారో గ్రంథిః పరుః పరాగః కుసుమరేణురితి రత్నకోశే పుంసాంతం దే॥౩॥ గుంద్రశబ్దము మొ
దలు ౩ కాకివెదురునకు - కాకిచెఱుకునకును ముకుచు పేళ్లు॥ గూయత ఇతి గుంద్రః॥ గూఞ్ శబ్దే। వా
యువశమున మ్రోయునది॥౧॥ తేజయతి పిత్తాదిరోగానితి తేజనకః॥ తిజ నిశాతనే। పిత్తాదిరోగములను
కృశముగాఁ జేయునది॥౨॥ శృణాతి రోగం శరః॥ శౄ హింసాయాం। రోగమును హింసించునది॥౩॥
నడశబ్దము మొదలు ౩ కికిసకసవు పేళ్లు॥ నలతి ద్యతీతి నడః॥ నల బంధనే। పీడించునది ౧
సుషిరత్వాత్ ధ్మాయతే పూర్యత ఇతి ధమనః ధ్మా శబ్దాగ్నిసంయోగయోః। రంధ్రముగలచోట చేత
నూదఁబడునది॥౨॥ పుటతి గళతి చేతి పోటగళః॥ పుట సంశ్లేషణే॥ గళ సంస్ఫురణే। కూడుకొని జారున
ది॥౩॥ కాశశబ్దము మొదలు ౩ ఱెల్లుకసవు పేళ్లు॥ కాశత ఇతి కాశం॥ అ-ప్న॥ కాశృ దీప్తౌ। ప్రకాశించున
ది॥౧॥ ఇక్షోరివ గంధో స్యా ఇతి ఇక్షుగంధా। చెఱకు పరిమళము వంటి పరిమళముగలది॥౨॥ పోటగళః॥
౩॥ బల్బజశబ్దము మోదయపుకసవు పేరు॥ వలంతే సంవృణ్వంతే స్తంబబాహుళ్యాద్భువమితి బల్బ
జాః॥ వబయోరభేదః॥ వృఞ్ వరణే। స్తంబబాహుళ్యము చేత భూమిని గప్పియుండునది ఈ శబ్దము పు
ల్లింగబహువచనమందే వర్తించును॥ ఈ శబ్దములును ఱెల్లుకసవు పేళ్లని కొందఱు॥ రసాల ఇక్షు శబ్ద
ములు చెఱకు పేళ్లు॥ రస్యతే రసాలః॥ రస ఆస్వాదనే. ఆస్వాదింపఁబడునది॥ రసేన అల్యత ఇతి వార
సాలః॥ అల భూషణాదౌ॥ రసము చేత నలంకరింపఁబడునది॥౧॥ ఇష్యతే సర్వైరితి ఇక్షుః ఇషు ఇచ్ఛా
యాం। ఇచ్ఛయింపఁబడునది॥౨॥ పుండ్రకాంతారక శబ్దములు చెఱకు విశేషముల పేళ్లు॥ పుణతీతి పుండ్రః
పుణ శుభకర్మణి చ। శుభమును జేయునది॥౧॥ కామ్యత ఇతి కాంతారకః కము కాంతౌ। కాంక్షింపఁబడు
నది॥ కాంతారమరణ్యమస్యేతి వా కాంతారకః। అడవి గలిగినది॥౧॥ ఆది శబ్దము చేత కోశకార శబ్దము గ్ర
హింపఁబడును వీరణ వీరతర శబ్దములు అవురుకసువు పేళ్లు. వీరయతి విక్రమతి తీక్ష్ణత్వేన వీరణం। వీరత
రం చ। మిక్కిలి వేఁడియౌట చేత విక్రమించునది గనుక వీరణము. వీరతరము॥౧॥౨॥ ఉశీరశబ్దము మొద
లు ౧౧ అవురుకసువు యొక్క వేరు పేళ్లు అవె వట్టివేళ్లు॥ ఉశ్యత ఇతి ఉశీరం॥ అ-ప్న॥ వశ కాంతౌ। కాంక్షిం
పఁబడునది॥౧॥ న విద్యతే భయమనేనేత్యభయం। దీని చేత భయము లేదు॥౨॥ నలత్యర్దయతీతి నలం పిత్తా
దికం-తద్దదాతీతి నలదం॥ నల గంధనే. దో అవఖండనే। పీడించునవి గనుక నలములనఁగా పిత్తాదులు- దాన్ని
ఖండించునది॥౩॥ సేవ్యతే పిత్తాదిశమనార్థమితి సేవ్యం॥ షేవృ సేవాయాం; రోగహరణార్థమై సేవిం
పఁబడునది ౪॥ మృణతి హినస్తీతి మృణాళం హింస్రం- తన్న భవతీత్యమృణాళం మృణ హింసాయాం।
హింసించునది॥౫॥ జలే శేత ఇతి జలాశయం. శీఙ్ స్వప్నే। జలమందుండునది॥౬॥ రక్తదోషం లాతి నా
శయతీతి లా-మజ్జా సారో స్యేతి లామజ్జకం. రక్తదోషమును చెఱుచు సారము గలది॥౭॥ గురుత్వాభా
వాల్లఘు॥ న॥ చులకనైయుండునది॥౮॥ జఠరాగ్నౌ లీయత ఇతి లయం లీఙ్ శ్లేషణే। జఠరాగ్నియందు మన
ఁగునది॥ లఘులయమని ఏకపదముగా చెప్పుదురు॥౯॥ అవతి నశ్యతి దాహో నేనేత్యవదాహం। దీని
చేత దాహమణుగును॥౧౦॥ వాతత్వేన గమననిరోధకత్వాదిష్టం కాపథం। వాతకారియై గమనమును ని
రోధించుట చేత నిష్టమైన కుత్సితమార్గము గలది॥౧౧॥ కొందఱు ఉశీరాభయ శబ్దములు తెల్ల వేరు పేళ్లని

నడాదయస్తృణం గర్ముచ్ఛ్యశ్యామాక ప్రముఖా అపి॥ ౨౧౧॥

యయభయశబ్దము మొదలు అమృణాళశబ్దపర్యంతము సామాన్యముగా వట్టివేళ్లకును జలాశయాదిశబ్దములు పొడిగలవట్టివేరు పేళ్లనియుం జెప్పుదురు॥ నడాదయః। నడకాశాదయః గర్ముచ్ఛ్యశ్యామాకప్రముఖాశ్చ తృణం తణ్ణా భేదా ఇత్యన్వయం తే॥ నడశబ్దము మొదలు- ఈశశబ్దము పర్యంతము చెప్పబడినవిన్ని యును గర్ముచ్ఛ్యశ్యామాకాదులును తృణమని చెప్పంబడును ॥ గిర్యతే అస్య ధాన్యం జనైరితి గర్ముత్॥ తపు। గృ నిగరణే జనులచే దీని ధాన్యము భక్షింపంబడును॥ ఇది ఊదలు॥ శ్యామవర్ణమకతి ప్రాప్నోతీతి శ్యామాకః అకకుటిలాయాంగతౌ। శ్యామవర్ణమును బొందినది॥ ఇది చేమ॥ తృణ్యతే అద్యతే పశుభిరితి తృణం తృణహింసాయాం। పశువులచేత భక్షింపంబడునది॥ ప్రముఖశబ్దముచేత నీవారము మొదలైన తృణధాన్యవిశేషములును తృణమనంబడును ॥

అస్త్రీ కుశం కుథో దర్భః పవిత్ర

కుశశబ్దము మొదలు ౯ దర్భ పేళ్లు॥ కౌశేతే కుం శ్యతి వా కుశం॥ ఆ-ప్న. శీఙ్ స్వప్నే-శో తనూకరణే। భూమియందుండునది గాని భూమిని అల్పముగాం జేయునది గాని కుశము॥ ౧॥ విప్రపాణిషు కుథ్యత ఇతి కుథః। కుథ శ్లేషణే। బ్రాహ్మణహస్తములయందు పూర్పంబడునది ౨॥ దృణాతి కరాదికమితి దర్భః। దృ విదారణే. కరాదులను చీల్చునది ॥ ౩ పూయతే సేనేతి పవిత్రం॥ పూఞ్ పవనే। దీనిచేత పవిత్రము చేయంబడును॥ ౪॥

మథ కత్తృణమ్। పౌరసౌగంధికధ్యామదేవజగ్ధకరౌహిషమ్॥ ౨౧౨॥

కత్తృణశబ్దము మొదలు ౬ కామంచిపూరి పేళ్లు పశూనామభక్ష్యత్వేన కుత్సితం తృణం కత్తృణం। పశువులు తినరాని చోట చేత కుత్సితమైన తృణము॥ ౧॥ పురే భవం పౌరం। పురమందు బుట్టునది॥ ౨॥ శోభనః గంధః ప్రయోజనమస్యేతి సౌగంధికం। మంచి పరిమళము ప్రయోజనముగాం గలిగినది। ౩॥ ధ్యాయతే పశుభిరప్రియత్వాదితి ధ్యామం ధ్యై చింతాయాం। తృణభక్షణమందు పశువులచేత అప్రియమౌట వలన విచారింపంబడునది దేవేన అగ్నినా జగ్ధం దేవజగ్ధం॥ జక్ష భక్షహసనయోః। అగ్నిచేత భక్షింపంబడునది ౫॥ రోహంతీతి రౌహిషం రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే। మొలుచునది ౬॥

ఛత్రాతిచ్ఛత్రపాలఘ్నౌ

ఛత్రాశబ్దము మొదలు ౩ ఛత్రాకారమైన తృణము పేళ్లు॥ ఛత్రాకారత్వాచ్ఛత్రా। గొడుగువలెనుండునది ౧॥ అతఏవ ఛత్రమతిక్రాంతా అతిచ్ఛత్రా। కనుకనే ఛత్రమును అతిక్రమించునది। ఛత్రాతిచ్ఛత్రా అని యొకపేరుగా కొందరు చెప్పుదురు॥ ౨॥ పలం మాంసం హంతి తైక్ష్ణ్యాదితి పలఘ్నః- పలఘ్న ఏవ పాలఘ్నః। తీక్ష్ణమౌట చేత మాంసమును పీడించునది గనుక ఫలఘ్నము పలఘ్నమే పాలఘ్నము॥ ౩॥

మాలాతృణకభూస్తృణే।

మాలాతృణకభూస్తృణశబ్దములు చిప్పకసువు పేళ్లు। మాలారూపాణి తృణాన్యత్ర మాలాతృణకం । పఙ్క్తిరూపమునను౦డెడి తృణము॥ ౧॥ భువం స్తృణాతీతి భూస్తృణం॥ స్తృఞ్ ఆచ్ఛాదనే। భూమిని కప్పియుండునది॥ ౨॥

శష్పం బాలతృణం

శష్పబాలతృణశబ్దములు లేంతకసువు పేళ్లు॥ శస్యతే హింస్యతే పశుభిరితి శష్పం శసు హింసాయాం। పశువులచేత హింసింపంబడునది॥ ౧॥ బాలం చ తత్ తృణంచ బాలతృణం। లేంతకసువు। ౨॥

ఘాసో యవసం

ఘాసయవసశబ్దములు పశువులు మొదలైనవి తినెడు కసువు పేళ్లు॥ ఘస్యతే పశుభిరితి ఘాసః॥ ఘస్ ల్ అదనే। పశువులచేత తినంబడునది॥ ౧॥ యౌతీతి యవసః। యు మిశ్రణే। కూడుకొనియుండునది॥ ౨॥

తృణమర్జునమ్ ౨౧౩

తృణార్జునశబ్దములు సామాన్యముగా కసువు పేళ్లు తృణ్యతే పశుభిరితి తృణం॥ తృణ హింసాయాం। పశువులచేత హింసింపంబడునది। ౧॥ అర్జ్యతే అర్జునం॥ అర్జ షర్జ అర్జనే। ఆర్జింపంబడునది ౨॥

తృణానాం సంహతిస్తృణ్యా

కసువుకుప్ప-తృణ్యా-అనంబడును॥ తృణానాం సమూహస్తృణ్యా। తృణముల యొక్క సమూహము॥ ౧॥

నడ్యా తు నడసంహతిః॥

కికిరిసపుకసవుకుప్ప- నడ్యా - అనంబడును॥ నడానాం సమూహో నడ్యా॥ నడమనంగా కిక్కిసపుకసువు- దాని యొక్క సమూహము॥ ౧॥

తృణరాజాహ్వయస్తాళో

తృణరాజాహ్వయతాళశబ్దములు తాటిచెట్టు పేళ్లు॥ తృణానాం రాజా ముఖ్యః తృణరాజః- తృణరాజ ఇత్యాహ్వయో యస్యేతి తృణరాజాహ్వయః । తృణములలో ముఖ్యమైనది తృణరాజము- తృణరాజమనెడు పేరుగలది తృణరాజాహ్వయము॥ ౧॥ తలతి ప్రతిష్ఠతే దృఢమూలత్వాత్తాళః। తల ప్రతిష్ఠాయాం దృఢమైన మొదలుగలచోట చేత ప్రతిష్ఠగలది। ౨॥

నాళికేరస్తు లాంగలీ॥ ౨౧౪॥

నాళికేరలాంగలిశబ్దములు నారికేళపుచెట్టు పేళ్లు॥ నాళ్యా ఉదకమీరయతీతి నాళికేరః॥ ఈర క్షేపే. రంధ్రముల చేత ఉదకమును పీల్చునది నాళీ కాని నాళయుక్తాని పుష్పఫలాని ఈరయతీతి వా నాళికేరః। కాడలతోం గూడిన పుష్పఫలాదుల ప్రేరేపించు

ఘోంటాతుపూగఃక్రముకోగువాకఃఖపురో ఽస్యతు ఫలముద్వేగమ్ మేతేచ హింతాలసహితాస్త్రయః ౧౧౫ ఖర్జూరః కేతకీ తాలీ ఖర్జూరీచతృణద్రుమాః॥ ఇతివనౌషధివర్గః

నది. పా॥ నారికేళః ౧॥ లాంగలాకారపత్రత్వాల్లాంగలీ॥ న-పు॥ నాగేలువంటిఆకులుగలది॥ ౩॥ *ఘోంటాశబ్దము మొదలు ౫పోకచెట్టుపేళ్లు॥ ఘుణంతిభ్రమంత్యనయాజనాఇతి ఘోంటా*ఘుణభ్రమణే। దీనిచేతజనులుభ్రమింతురు ॥౧॥ పునాతిముఖమితిపూగః*పూఞ్ పవనే। ముఖమునుపవిత్రముసేయునది॥ ౨॥ క్రామంత్యస్మిన్ ఫలార్థినఇతిక్రముకః*క్రముపాదవిక్షేపే। దీనియందుఫలార్థులెక్కుదురు॥ ౩॥ గుపతిమలంనిస్సారయతీతిగువాకః గుపురీషోత్సర్గే। మలనిస్సరణమునుజేయునది॥ పా॥ గూవాకః॥ ౪॥ ఖానిఇంద్రియాణిప్రృణోతి వ్యాప్నోతీతిఖపురః*ప్రృఙ్ వరణే। ఇంద్రియములనువ్యాపించునది*ఖానిప్రృణోతీతిఖపురః*ప్రృప్రీణనే। ఇంద్రియములప్రీతినొందించునది॥ ౫॥ ఈపోకచెట్టుయొక్క ఫలముఉద్వేగమనంబడును ॥ ఉద్గతోవేగోస్యఉద్వేగం। ఉద్గతమైనవేగముగలది ॥౧॥ *ఈచెప్పబడినతాళనాళికేరక్రముకములును - హింతాలంబును- ముందరజెప్పబడునట్టిఖర్జూరముమొదలైననాలుగునుఇవిత్రృణవృక్షములనంబడును॥ హీనోతివర్థతెతలతిప్రతిష్ఠతీతిహింతాలః హీనగతౌ వృద్ధౌచ। వృద్ధిబొందునది-ప్రతిష్ఠగలది-హింతాళము। గిరుకతాటిపేరు॥౧॥ ఖర్జయతిరక్తపిత్తమితి ఖర్జూరః*ఖర్జవ్యథనే। రక్తపిత్తాదులనుపోగొట్టునది॥ ఇదిఖర్జూరముపేరు॥౧॥ కిత్యతేజ్ఞాయతేగంధోనేనేతి కేతకీ॥ సీ॥ కితజ్ఞానే। దీనిచేతపరిమళముతెలియఁబడును॥ మొగిలిపేరు॥౧॥ తలతిప్రతిష్ఠతేతాలీ॥ సీ॥ తలప్రతిష్ఠాయాం। ప్రతిష్ఠగలది॥ శ్రీతాళముపేరు॥౧॥ ఖర్జయతిరోగం ఖర్జూరీ॥ సీ॥ ఖర్జవ్యథనే॥ రోగమునువ్యథపెట్టునది॥ ఓట్టీదుపేరు। ఈతచెట్టు॥౧॥

—*ఇతివనౌషధివర్గః.*—

సింహోమృగేంద్రఃపంచాస్యోహర్యక్షఃకేసరీహరిః ౧౧౬ (కంఠీరవోగజరిపుః పింగదృష్టిమృగాధిపః) శార్దూలద్వీపినౌవ్యాఘ్రే

ఈప్రకారముగావనవర్గమునందుస్థావరములైనవృక్షాదులనుజెప్పిఆతరువాతవనమందుండెడి సింహాదిమృగములఁజెప్పుచున్నాఁడు॥ సింహశబ్దముమొదలు౬సింహముపేళ్లు॥ హినస్తిహస్త్యాదికమితి సింహః*హిసిహింసాయాం। ఏనుఁగులుమొదలైనమృగములహింసించునది॥౧॥ మృగాణామింద్రః శ్రేష్ఠఃమృగేంద్రః। మృగములలోశ్రేష్ఠమైనది ౨॥ పంచతెపంచం*పచివిస్తారే। పంచంవిస్తృతమాస్యమస్యేతిపంచాస్యః। విస్తీర్ణమైనముఖముగలది॥ ౩॥ హరిణీకపిలవర్ణే అక్షిణీఅస్యహర్యక్షః। కపిలవర్ణమైనకన్నులుగలది ౪। కేశిరసిసరంతీతికేసరాఃసటాః- తాఅస్యసంతీతి కేసరీ॥ న-పు॥ శిరస్సునబుట్టియుండెడుకొనవెంట్రుకలుగలది ॥౫॥ హరతిగజాదికంహరిః॥ పు॥ *హృఞ్ హరణే। గజాదులను హరించునది॥౬॥ (కంఠేరవోయస్యసఃకంఠీరవఃకంఠమందుధ్వనిగలది॥ గజానాంరిపుఃగజరిపుః॥ పు॥ ఏనుగులకుశత్రువు. పింగేదృష్టీయస్యసఃపింగదృష్టిః। పు॥ పచ్చనిచూపుఁగలది ॥ మృగాణామధిపఃమృగాధిపః మృగములకుదొర ॥ కంఠీరవశబ్దముమొదలు౪అధికనామములు*శార్దూలశబ్దముమొదలు ౩పెద్దపులిపేళ్లు॥ శృణాతీతి శార్దూలః శౄహింసాయాం। హింసించునది॥౧॥ ద్వీపాసత్వేనద్వీపమస్యేతిద్వీపీ॥ న-పు ద్వీపముఉనికిపట్టుగాఁగలది ద్వీపశ్చర్మాస్యాస్తీతివాద్వీపీ। ద్వీపమనఁగాచర్మము-అదిగలది॥ ౨॥ వ్యాజిఘ్రతీతి వ్యాఘ్రః*ఘ్రాగంధోపాదానే। చంపునప్పుడువాసనఁజూచునది ౩॥

తరక్షుస్తుమృగాదనః॥ ౧౧౭॥

శ్లో (పుండరీకఃపంచనఖశ్చిత్రకాయమృగద్విషౌ) పుండంమాంసంరీకతిహరతీతిపుండరీకః మాంసమునుహరించునది॥ పంచనఖాయస్యసఃపంచనఖః। అయిదుగోళ్లుగలది॥ చిత్రఃకాయఃయస్యచిత్రకాయః। పొడలచేతనానావర్ణశరీరముగలిగినది॥ మృగాణాంద్విట్ మృగద్విట్। హ-పు॥ మృగములకుశత్రువు॥ పుండరీకశబ్దముమొదలు౪అధికపాఠము*తరక్షుమృగాదనశబ్దములు-శివంగిపేళ్లు ॥తరక్షుతర్క్షుణోతీతితరక్షుః॥ పు॥ క్షిణుహింసాయాం। చాటుచుచంపునది॥౧॥ మృగానత్తిమృగాదనః*అదభక్షణే। మృగములనుభక్షించునది॥ ౨॥ వరాహశబ్దముమొదలు౧౦అడవిపందిపేళ్లు॥ వరంశ్రేష్ఠంసస్యంఆహంతీతివరాహః*హనహింసాగత్యోః। శ్రేష్ఠమైనసస్యమునుజెఱుచునది౧బహూన్యపత్యాని సూతెసూకరః*షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే। అనేకములైనపిల్లలనీనునది॥ పా॥ శుచఃకరఃశూకరః। దుఃఖమునుజేయునది ॥ ౨॥ ఘృష్టీకోలఃపోత్రీకిరిఃకిటిః దంష్ట్రీఘోణీస్తబ్ధ ఘర్షతిహలాదీన్ఘృష్టిః పు॥ ఘృషసంఘర్షణే. ఉన్నతప్రదేశాదులనొరియు

వరాహస్సూకరోఘృష్టిఃకోలఃపోత్రీకిరిఃకిటిః దంష్ట్రీఘోణీస్తబ్ధ

రోమా క్రోడో భూదార ఇత్యపి॥ ౨౧౮॥

నది॥ ౩॥ కోలతి సంహతాం గోభవతీతి కోలః॥ కుల సంస్త్యానే। ఘనమైన శరీరముగలది॥ ౪॥ దీర్ఘం పోత్రం ముఖాగ్రమస్యేతి పోత్రీ॥ న-పు॥ అధికమైన మోరగలది॥ ౫॥ కిరతి కిరతీతి కిరిః॥ పు॥ కౄ విక్షేపే ముఖముచేత భూమినిత్రొవ్వునది॥ కిరః అని అకారాంతమును గలదు॥ శ్లో॥ వరాహశ్చ కిరః కిరిరితి యాదవః॥ ౬॥ కిటతి స్వైరం కిటిః॥ కిట గతౌ। స్వేచ్ఛగా సంచరించునది॥ ౭॥ ప్రశస్తాః దంష్ట్రా అస్య సంతీతి దంష్ట్రీ॥ న-పు॥ మంచి కోఱలుగలది॥ ౮॥ స్థూలా ఘోణా అస్యాస్తీతి ఘోణీ॥ న-పు॥ అధికమైన మోరగలది॥ ౯॥ స్తబ్ధా నిరోమాణ్యస్యాస్తీతి స్తబ్ధరోమా॥ న-పు॥ బిరుసైన వెంట్రుకలు గలది॥ ౧౦॥ క్రోడతీతి క్రోడః॥ క్రుడ ఘనత్వే। ఘనమైనట్టిది॥ ౧౧॥ భువం దారయతీతి భూదారః॥ దౄ విదారణే। భూమిని త్రవ్వునది॥ ౧౨॥

కపిప్లవంగప్లవగ శాఖామృగవలీముఖాః। మర్కటో వానరః కీశో వనౌకాః

కపిశబ్దము మొదలు ౯ కోతి పేళ్లు॥ కంపతే చలతీతి కపిః॥ పు॥ కపి చలనే। చలింపుచుండునది॥ ౧॥ ప్లవో లంఘనం తేన గచ్ఛతి ప్లవంగః। ప్లవగశ్చ॥ గమ్ల్ గతౌ। దాటునది॥ ౨॥ ౩॥ శాఖాచారీ మృగః శాఖామృగః॥ కొమ్మలయందు చరించు మృగము॥ ౪॥ శ్లథం చర్మ వలీ- సాముఖే స్య వలీముఖః। తఱులుగల ముఖముగలది॥ లళయోర భేదః॥ ౫॥ మర్కతి గచ్ఛతీతి మర్కటః। పోవునది॥ మ్రియతే శ్లిష్ట శాఖాసంకటే మర్కటః। కొమ్మలసందున దాటునపుడు చచ్చునది॥ ౬॥ నర ఇవ- వానరః। నరునివలెనుండునది॥ ౭॥ కీతి శబ్దేన ఈష్టే కీశః॥ ఈశ ఐశ్వర్యే। కియనెడు శబ్దము చేనధికమైనది కౌ వాయుః తదపత్యం కిః హనూమాన్- స ఈశో స్య వా కీశః। వాయుపుత్రుఁడుగనుక- కియనఁగా హనుమంతుండు అతఁడు- ఈశుఁడు గాఁగలది॥ ౮॥ వనమోకః స్థానం అస్య వనౌకాః॥ స-పు॥ వనము స్థానముగాఁగలది॥ ౯॥

అథ భల్లుకే॥ ౨౧౯॥ ఋక్షాచ్ఛభల్ల భాలూకాః

భల్లుకశబ్దము మొదలు ౪ ఎలుగొడ్డు పేళ్లు॥ భల్లతి హినస్తి క్రిమీనితి భల్లుకః॥ భల భల్ల పరిభాషణ హింసాదానేషు। పురుగుల హింసించునది॥ పా॥ భల్లూకః॥ ౧॥ ఋష్యతే అనేన గహనమితి ఋక్షః॥ ఋష గతౌ। దీనిచేత వనము పొందఁబడును॥ ౨॥ అచ్ఛేన అభిముఖ్యేన భల్లతి అచ్ఛభల్లః। అభిముఖ్యము చేత హింసించునది అత్మీయాన్ భల్లతి పరాన్ భల్లతి హినస్తీతి వా అచ్ఛభల్లః॥ భో ఛేదనే॥ భల్ల హింసాయాం। తనసంబంధమైనవారిని ఛేదించక పరులను హింసించునది॥ అచ్ఛః- భల్లః అని రెండు పేళ్లుగా కొందరందరు॥ శ్లో॥ అచ్ఛో నిర్మల భల్లూకావిత్యజయః॥ భల్లో భాలూక బాణాస్త్ర ఇతి మేదినీ॥ ౩॥ భలతీతి భాలూకః। హింసించునది॥ ౪॥

గండకే ఖడ్గ ఖడ్గినౌ।

గండకశబ్దము మొదలు ౩ ఖడ్గమృగము పేళ్లు॥ ప్రశస్తో గండో స్యాస్తీతి గండకః। శ్రేష్ఠమైన గండస్థలము గలది॥ ౧॥ ఖండయతి తీక్ష్ణత్వాత్ ఖడ్గః శృంగం తద్యోగాత్ ఖడ్గః ఖడ్గీ చ॥ న-పు॥ ఖండించునట్టి కొమ్ము గలిగినది॥ ౨॥ ౩॥

లులాయో మహిషో వాహద్విషత్కాసర సైరిభాః॥ ౨౨౦॥

లులాయశబ్దము మొదలు ౫ కారెనుపోతు పేళ్లు॥ లోలనం లులః తమయతీతి లులాయః॥ అయ గతౌ। లులమనఁగా చలించుట దాన్ని పొందినది॥ లులత్యప్సు లులాయః॥ లుల సంశ్లేషణే। నీళ్లయందు మునిఁగి యుండునది॥ ౧॥ సత్త్వవత్త్వాత్ మహ్యత ఇతి మహిషః॥ మహ పూజాయాం॥ సత్వము గలవాట వలన నాదరింపఁబడునది॥ ౨॥ వాహస్య హయస్య ద్విషత్ శత్రుః వాహద్విషత్॥ త-పు॥ గుఱ్ఱమునకు శత్రువు॥ ౩॥ కం ఉదకం ఆసరతీతి కాసరః॥ సృ గతౌ। ఉదకమును పొందునది॥ కాసవత్సర తిగచ్ఛతి వి హాకాయత్వాద్వా కాసరః। అధికమైన శరీరము గలదిగనుక మందముగ నడుచునది॥ ౪॥ సీరిభిః హలయుక్తైః పశుభిః భాంతీతి సీరిభాః- కర్షకాః- తేషామయం సైరిభః। నాగేలుగలవిగనుక సీరులనఁగా పశువులు వానిచేత ప్రకాశించువారుగనుక సీరిభులనఁగా కర్షకులు- వారి సంబంధమైనది॥ ౫॥

స్త్రియాం శివా భూరిమాయు గోమాయు మృగధూర్తకాః। సృగాల వంచక క్రోష్టు ఫేరు ఫేరవ జంబుకాః॥ ౨౨౧॥

॥ శివాశబ్దము మొదలు ౧౧నక్క పేళ్లు॥ శకునేన మోద హేతుత్వాచ్ఛివా। శకునము చేత సంతోష పెట్టునది॥ ఈశబ్దము మొగనక్కను జెప్పునపుడును స్త్రీలింగమే॥ ౧॥ భూరయో మాయా అస్యేతి భూరిమాయుః॥ డి-పు॥ పా॥ భూరిమాయ॥ అనేకమాయలు గలది భూరిమాయుః పిత్తమస్యేతి భూరిమాయుః। అధికమైన పిత్తము గలది॥ ౨॥ గాః మినోతి క్షిపతీతి గోమాయుః॥ డు మిఞ్ ప్రక్షేపణే- గోవులను పోవునట్టుగాఁజేయునది॥ ౩॥ మృగేషు ధూర్తః మృగధూర్తకః। మృగములయందు ధూర్తమైనది॥ ౪॥ అసృక్ ఆలాతీతి సృగాలః లా ఆదానే। మాంసమును దినునది॥ ౫॥ పా॥ శృగాలః- అని తాలవ్యాదియుఁగలదు॥ ౬॥ వంచయతీతి వంచకః॥ వంచు కౌటిల్యే। వంచించునది॥ ౭॥ క్రోశతీతి క్రోష్టా॥ ఉ-పు॥ ఋకారాంతము వలెనురూపము॥ క్రోశ ఆ

హ్వానేరోదనేచ మొరపెట్టునది॥౮॥ ఫెఇతి రౌతి ఫేరుః॥ఉ॥పు॥రుశబ్దే। ఫేయని పలుకునది॥౯॥ ఫెఇతిరవోస్య ఫెరవః। ఫెయను ధ్వనిగలది॥౧౦॥ జమతి మాంసమత్తీతి జంబుకః॥ జము అదనే। మాంసము భక్షించునది॥౧౧॥ *ఓతుశబ్దము మొదలు ౪ పిల్లి పేళ్లు॥ అవతి మూషక బాధాయాః ఓతుః॥ పు॥ అవరక్షణాదౌ॥ మూషక బాధవలన రక్షించునది॥౧॥ బిడతి మూషకాన్ బిడాలః- బిల భేదనే। మూషకములను భేదించునది॥౨॥ ఆఖుగ్రహణేన గృహం మార్ష్టీతి మార్జారః॥ పా॥ మార్జాలః *మృజూశుద్ధౌ। మూషకగ్రహణము చేత గృహమును శుద్ధి జేయునది॥ వృషాకాన్ మూషకాన్ దంశతీతి వృషదంశకః *దంశ దశనే॥ మూషకములను కొఱుకునది॥ పా॥ వృషదంశకః॥౪॥ ఆఖూన్ భుఙ్క్తే- ఆఖుభుక్॥ జ-పు॥ *భుజపాలనాభ్యవహారయోః। ఎలికెలను భక్షించునది॥౫॥ గౌధేరశబ్దము మొదలు ౩ ఉడుముపిల్ల పేళ్లు॥ గోధాయా అపత్యం గౌధేరః గౌధారః గౌధేయశ్చ। గోధ యనఁగా ఉడుము- దానిపిల్లగనుక గౌధేరము। గౌధారము। గౌధేయము॥ ౩॥ శ్వావిచ్ఛల్యకశబ్దములు ౨ ఏఁదుపంది పేళ్లు॥ శ్వానం విధ్యతీతి శ్వావిత్॥ ధ-పు॥ *వ్యధ తాడనే శునకమును వ్యథపెట్టునది॥౧॥ శల్యా ఇవ రోమాన్యస్యేతి శల్యః। శల్యమువంటి వెంట్రుకలుగలది॥౨॥

ఓతుర్బిడాలో మార్జారో వృషదంశక ఆఖుభుక్।
త్రయో గౌధేర గౌధార గౌధేయా గోధికాత్మజే॥ శ్వావిత్తు శల్య

శలలీశబ్దము మొదలు ౩ ఆయేఁదుపంది ముండ్ల పేళ్లు॥ శలతీతి శలలీ- శలలం- శలం చ *శల గతౌ। వేగిరముగ బోవునదిగనుక శలలి। శలలము। శలము॥౧॥౨॥౩॥ *వాతప్రమీ వాతమృగశబ్దములు- గాలికెదురుగా నడిచెడు మృగము పేళ్లు॥ వాతం ప్రమిమీతే అభిముఖ్యేన ప్రతిపద్యత ఇతి వాతప్రమీః॥ ఈ-పు॥ మాఙ్ మానే వర్తనే చ। వాయువునకభిముఖముగా బోవునది॥ అయం స్త్రీలింగే పిలత్సీ శబ్దవదూపం॥౧॥ వాతం మృగయతీతి వాతమృగః *మృగ అన్వేషణే। వాయువును వెదకునది॥౨॥ కోకశబ్దము మొదలు ౩ తోడేటి పేళ్లు॥ కోకతే వృకతే చ మాంసాదికం కోకః। వృకశ్చ *కుక వృక ఆదానే। మాంసాదులను పుచ్చుకొనునది- కోకము వృకము॥౧॥౨॥ మృగానీహతే ఈహామృగః *ఈహ చేష్టాయాం। మృగములనిచ్ఛయించునది॥౩

స్తల్లోమ్ని శలలీ శలలం శలం।
వాతప్రమీర్వాతమృగః
కోకస్త్వీహామృగో వృకః॥౨౨౩॥

మృగశబ్దము మొదలు ౪ ఇఱ్ఱి పేళ్లు॥ మృగ్యతే లుబ్ధకైరితి మృగః మృగ అన్వేషణే। వేటకాళ్ల చేత వెతుకఁబడునది॥౧॥ కౌ రంగతీతి కురంగః రగి గతౌ। భూమియందు చరించునది॥౨॥ వాతం అయతే వాతాయుః॥ ఉ-పు॥ అయ గతౌ। వాయువును పొందునది॥౩॥ హ్రియతే హరిణః హృఞ్ హరణే। హరింపఁబడునది॥౪॥ అజినస్య చర్మణః యోనిః కారణం అజినయోనిః॥ పు॥ చర్మమునకు కారణమైనది॥ ప॥ జినో బుద్ధః తద్రూపః యోనిరుత్పత్తిస్థానమేషామితి జినయోనయ ఇతి కశ్చిత్। ఇఱ్ఱిరూపముగల బుద్ధదేవుఁడు ఉత్పత్తిస్థానముగాఁగలది॥౫॥

మృగే కురంగవాతాయు హరిణాజినయోనయః।

*ఐణేయ ఐణశబ్దములు వరుసగా ఆఁడుతేడియొక్క- యుమగదుప్పియొక్క యు- తోలు మాంసము మొదలయినవాని పేళ్లు॥ ఏణ్యా ఇదం ఐణేయం। ఆఁడు లేడి సంబంధమైనది- ఐణేయము॥ ఏణస్య ఇదం ఐణం- మగదుప్పి సంబంధమైనది ఐణము ॥ ఐణేయ ఐణశబ్దములు మూఁడులింగములయందును వర్తించును * కదలీశబ్దము మొదలు ౬ ఆస్తరణాదులకుపయోగించు చర్మమునకు కారణములైనయిఱ్ఱిజాతి విశేషముల పేళ్లు॥ కేన వాయునా దల్యత ఇతి కదలీ॥ ఈ- సీ॥ *దళ విశరణే। వాయువు చే కొట్టఁబడునది॥ ఇదనకారాంత పుల్లింగమనికొందరు॥౧॥ కం దానికం దతీతి కందలీ॥ ఈ- సీ॥ కందమూలాదులయందు కూడుకొనియుండునది॥ దొడ్డ కడుపును నల్లని ముందరికాళ్లును గల మృగము॥ నకారాంత పుల్లింగమనికొందరు॥౧ చీయతే వ్యాధైః చీనః *చిఞ్ చయనే। బోయల చే కూర్పఁబడునది॥ గువ్వ వన్నె గలిగి ముప్పదియంగుళముల పొడవుగల మృగము॥౧॥ చమ్యతే చమూరుః॥ ఉ-పు॥ *చము అదనే। భక్షింపఁబడునది॥ సంశయాస్పదమైన తోకగలిగి- తెలుపుగాని- నలుపుగాని- నానావర్ణముగాని గలిగిన మృగము॥౧॥ ప్రియతి వాతం ప్రియకః *ప్రియ గతౌ। వాతమునొందునది। దట్టమై ఎఱ్ఱనై నల్లని రోమములు గల మృగము॥౧॥ సంగతావూరూ అస్యేతి సమూరుః॥ ఉ-పు॥ పరస్పరము కూడుకొనియుండెడు తొడలుగలది తెల్లనికొన వెంట్రుకలతోఁ గూడి దొడ్డ మెడగలిగి మెఱుఁగుఁగలిగినిడుపులైన వెంట్రుకలు గలిగి గోధూమవర్ణముగాని- కృష్ణవర్ణముగాని గలిగిన మృగము॥౧ ॥ *కృష్ణసారశబ్దము మొదలు ౧౨ తమతమ పేళ్ల చేతనె ప్రసిద్ధములైన మృగభేదముల పేళ్లు॥ కృష్ణేన నీలవర్ణేన సారః కృష్ణసారః। నల్లని వన్నె చేత శ్రేష్ఠ

ఐణేయమేణ్యాశ్చర్మాద్యమేణస్యైణముభే త్రిషు॥౨౨౪॥ *కదలీ కందలీ చీనశ్చమూరు ప్రియకావపి। సమూరుశ్చేతి హరిణా అమీ అజినయోనయః॥ ౨౨౫॥

కృష్ణసార రురున్యంకు రంకుశం

బరరౌహిషాః। గోకర్ణపృషతైణర్శ్యరోహితాశ్చమరో మృగాః॥ ౨౨॥

మైనది॥ కృష్ణశారమని కొందరు॥ నల్లకప్పున విచిత్రమైన యిఱ్ఱి॥ రౌతి ప్రాయేణ రురుః॥ ఉ-పు॥ రు శబ్దే। తఱుచుగా కూతలు పెట్టునది॥ నల్లచారల దుప్పి॥౧॥ న్యంచత్యధోముఖతయా న్యంకుః॥ ఉ-పు॥ *అంచు గతిపూజనయోః। తలవంచుకొని పోవునది॥ జింకపోతు॥ రంజయతి రంకుః॥ ఉ-పు॥ *రంజ రాగే॥ రాగమును బొందించునది॥ తెల్లరోమములుగల మృదువైన యిఱ్ఱి॥౧॥ శం సుఖం వృణోతీతి శంబరః॥ వృఞ్ వరణే। సుఖమును కప్పుకొనియుండునది॥ వబయోరభేదః। సకారాదియునగును॥ ఎఱ్ఱనివన్నెగల సన్నపుజింక॥౧॥ రోహంతీతి రోహిషాః తృణవిశేషాః - సంభక్ష్యమస్యేతి రౌహిషః॥ పా। రోహిషః। మొలుచునది గనుక రోహిషమనఁగా తృణవిశేషము। దాన్ని భక్షించునది రౌహిషము॥ దోహిషమని దకారాదిగా కొందరు చెప్పుదురు। కొండగొఱ్ఱె॥౧॥ గోరివ కర్ణావస్యేతి గోకర్ణః। ఆవుచెవులవంటి చెవులుగలది॥ కణితియనెడు మృగము॥౧॥ పృషతాః బిందవోఽస్యేతి పృషతః। బొట్లుగలిగినది॥ దుప్పి॥౧॥ ఏత్యేణః ఇణ్ గతౌ। పోవునది॥ పొడలతో నల్లనై పెద్దకండ్లుగల యిఱ్ఱి॥౧॥ ఇయర్తి వనం ఋశ్యః॥ *ఋ గతౌ। వనమును పొందునది॥ మనుబోతు॥ పా॥ ఋష్యః॥౧॥ రక్తవర్ణత్వేన రోహితః। ఎఱ్ఱనివన్నెగలది॥ కేసరియనెడు మృగము॥౧॥ చమతి తృణం చమరః॥ *చము అదనే। తృణమును భక్షించునది॥ చమరీమృగము॥౧॥

గంధర్వశ్శరభో రామస్సృమరో గవయశ్శశః।

గంధయతి అర్దయతీతి గంధర్వః॥ *గంధ అర్దనే। పీడించునది॥ వక్రమైన తోఁకయు దొడ్డకడుపును గల మృగము॥౧॥ శృణాతి సింహం శరభః॥ *శౄ హింసాయాం। సింహమును చంపునది। ఎనిమిదికాళ్లు గలిగి సింహమును జంపెడు మృగము॥ తథాచోక్తం మహాభారతే॥ శ్లో॥ అష్టపాదూర్ధ్వనయనః శరభో వనగోచర ఇతి॥౧॥ వ్యాధాః అస్మిన్ దృష్టే రమంతే రామః॥ *రము క్రీడాయాం। బోయలు దీనిఁ జూచి క్రీడింతురు॥ పెద్దదుప్పి॥౧॥ వనే సర్వత్ర సరతీతి సృమరః సృ గతౌ। వనమందు అంతట తిరుగునది॥ పెద్దచమరీమృగము॥౧॥ గామయతే సదృశత్వాత్ గవయః॥ అయ గతౌ। సాదృశ్యము చేత గోవును పొందునది॥ గురుబోతు॥౧॥ శశతి ప్లుతేన గచ్ఛతీతి శశః॥ శశ ప్లుతగతౌ। దాఁటుచు పోవునది॥ కుందేలు॥౧॥

ఇత్యాదయో మృగేంద్రాద్యా గవాద్యాః పశుజాతయః॥ ౨౩॥

*ఇత్యాదయః - గంధర్వశబ్దము మొదలుకొని యీఁడను। మృగేంద్రాద్యాః - సింహశబ్దము మొదలు చమరశబ్దపర్యంతమును। గవాద్యాః - వైశ్యవర్గయందు చెప్పఁబడెడు గోవులు మొదలైనవియు పశువులని చెప్పఁబడును॥ పశ్యంతే పాశైః పశవః॥ *పశ బంధనే। కట్టఁబడునది *ఉందురుశబ్దము మొదలు ౩ ఎలికపేళ్లు॥ ఉందయతి ముఖస్పృష్టం వస్త్విత్యుందురుః॥ ఉ-పు॥ ఉందీ క్లేదనే। లసముఖము చేత ముట్టబడిన వస్తువును ద్రవింపఁజేయునది॥ అకారాంతంబును గలదు॥౧॥ ముష్ణాత్యన్నాదికం - మూషికః॥ పా॥ మూషకః॥ *ముష స్తేయే। అన్నము మొదలైన వాటిని దొంగిలించునది॥ ౨॥ ఆసమంతాత్ ఖనతీత్యాఖుః॥ ఉ-పు॥ ఖను అవదారణే॥ అంతట త్రొవ్వునది॥ ౩॥

ఉందురుర్మూషికోప్యాఖుర్గిరికా బాలమూషికా। (చుచుందరీ గంధమూషీ*దీర్ఘదేహీ తు మూషికా)

*గిరికా బాలమూషికాశబ్దములు దిట్టెలుక పేళ్లు॥ గిరతి ధాన్యాదికం గిరికా॥ *గౄ నిగరణే। ధాన్యములు మ్రింగునది॥౧॥ బాలా చ సా మూషికా చ బాలమూషికా। చిన్నయెలుక॥ ౨॥ *చుచుందరీ గంధమూషీశబ్దములు చుంచెలికపేళ్లు॥ చ్యుతీతి చుచుందరీ॥ సీ॥ చ్యో ఛేదనే॥ ధాన్యముల భేదించునది ౧॥ గంధవతీ మూషీ గంధమూషీ। వాసనగల యెలుక॥ ౨॥ దీర్ఘదేహీ మూషికాశబ్దములు పందికొక్కు పేళ్లు॥ దీర్ఘో దేహో అస్యా ఇతి దీర్ఘదేహీ॥ సీ॥ నిడుపైన శరీరముగలది॥ ౧॥ ముష్ణాతి ధాన్యాదికం మూషికా। ధాన్యాదులను మ్రుచ్చిలించునది॥ ౨॥ చుచుందరియనెడు అర్థము ప్రక్షిప్తమని కొందరు॥

సరటః కృకలాసస్స్యాన్ముసలీ గృహగోధికా॥ ౨౪॥ లూతా స్త్రీ తంతువాయోర్ణనాభమర్కటకాస్సమాః

*సరటకృకలాసశబ్దములు తొండపేళ్లు॥ సరతీతి సరటః॥ *సృ గతౌ। చరించునది॥ ౧॥ కృకేన గళేన లసతీతి కృకలాసః॥ *లస శ్లేషణక్రీడనయోః। కంఠము చేత ఆడునది॥ ౨॥ *ముసలీ గృహగోధికాశబ్దములు బల్లి పేళ్లు॥ ముస్యతి క్రిమీనితి ముసలీ॥ సీ॥ ముస ఖండనే। పురుగులను ఖండించునది॥ పా॥ ముషలీ॥ ౧॥ గృహే గోధికేవ తిష్ఠతీతి గృహగోధికా। గృహమందు ఉడుమువలెనుండునది॥ ౨॥ *లూతాశబ్దము మొదలు ౪ సాలెపురుగు పేళ్లు॥ లూయతే లూతా॥ *లూఞ్ ఛేదనే। ఛేదింపఁబడునది ॥ ౧॥ తంతూన్ వయతి తంతువాయః॥ *వేఞ్ తంతుసంతానే। నూలును నేయునది॥ ౨॥ ఊర్ణం నాభావస్య ఊర్ణనాభః। ఊర్ణమనఁగా నూలు - అది నాభియందు గలది॥ ౩॥ తంతుమవలంబ్య మర్కటవదారోహణాన్మర్కటకః॥ నూలుపట్టుకొని మర్కటము

నీలంగుస్తు క్రిమిః

కర్ణజలూకా శతపద్యౌ॥౨౯

వృశ్చికశ్శూకకీటస్స్యాత్ అళిద్రోణౌతు వృశ్చికే।

పారావతఃకలరవఃకపోతో

థశశాదనః॥౨౩౦ పత్రీ శ్యేన

ఉలూకస్తు వాయసారాతి పేచకౌ (దివాంధఃకౌశికో ఘూకో దివాభీతో నిశాటనః)

వ్యాఘ్రాటస్తు భరద్వాజః

ఖంజరీటస్తు ఖంజనః॥౩౧॥

లోహపృష్ఠస్తు కంకస్స్యాత్

దథచాషః కికీదివిః।

కలింగభృంగధూమ్యాటా

వలెనెకురునది॥౪॥*నీలంగుక్రిమిశబ్దములు౨ సామాన్యముగా పురుగుపేళ్లు॥ మానిమీఁదినల్లపురుగని కొందఱందఱు॥నీలతిమదంనీలంగుః॥పు॥నీలవర్ణాగతో్యః। మెల్లగాఁబోవునది॥౧॥మదంక్రామతిక్రిమిః॥పు॥క్రముపాదవిక్షేపే। మెల్లగానడుచునది॥౨॥* కర్ణజలూకాశతపదీశబ్దములు జెఱ్ఱిపేళ్లు॥ చెవిదూరుపాము పేళ్లనికొందరు॥రోకటిబండపేళ్లనికొందరు॥ కర్ణప్రవేశయోగ్యత్వాత్ దీర్ఘత్వేన జలూకాసదృశత్వాచ్చ కర్ణజలూకా। చెవినిఁజొచ్చుటకుతగినశరీరముగలిగి జెలగవలెనుండునది॥౧॥ శతంపాదా అస్యేతి శతపదీ॥స్త్రీ॥ నూఱుకాళ్లుగలది॥౨॥ *వృశ్చికశూకకీటశబ్దములు౨ నల్లతేలు పేళ్లు కణుదురు పేళ్లనికొందరందురు॥ వ్రశ్చతిశూకాగ్రేణవృశ్చికః। మొనచేతకరుచునది॥౧॥ శూకయుక్తః కీటఃశూకకీటః ముల్లుగలపురుగు ॥౨॥ ** అళిశబ్దము మొదలు౩ ఎఱ్ఱతేలు పేళ్లు॥ సామాన్యముగా తేలు పేళ్లనికొందఱు॥అలయోగాత్ అళీ॥న-పు॥అలమనఁగా తేలుతోఁక-అదిగలది॥పా॥ఆళీ॥న-పు॥అళిఃక్లో అలంవృశ్చికలాంగూలే ద్రోణఆళీతువృశ్చికఇతిహలాయుధః॥భృంగవృశ్చికయోరళిరితిరభసశ్చ॥౧ ద్రుణతీతి ద్రోణః*ద్రుణహింసాగతికౌటిల్యేషు।హింసించునది।మూర్ఖణమనికొందరు॥౨॥ వృశ్చికశబ్దమునకుపూర్వమువలెవ్యుత్పత్తి॥౩॥ ** పారావతశబ్దము మొదలు౩ పావురాయి పేళ్లు॥గువ్వపేళ్లనికొందరు॥పారావతకలరవశబ్దములుపావురాయి పేళ్లు।కపోతశబ్దముగువ్వపేరనికొందరు॥పారేణబలేనఅవతీతిపారావతః అవరక్షణాదౌ।పారమనఁగా బలము-దానిచేతపోవునది॥౧॥కలఃఅవ్యక్తమధురోరవోయస్యసఃకలరవః।అవ్యక్తమధురమైనధ్వనిగలది॥౨॥ శీఘ్రిగానిశ్వేనకస్యవాయోఃపోతఇవకపోతః। వేగముచేత వాయువుకొదమవలెనుండునది॥౩॥* శశాదనశబ్దము మొదలు౩ డేగపేళ్లు శశంఅత్తీతిశశాదనఃఅదభక్షణే।కుందేలునిభక్షించునది॥౧॥ప్రశస్తంపత్రంపక్షోస్యాస్తీతిపత్రీ॥న-పు॥మంచిఱెకలుగలది॥౨॥శ్యాయతేశ్యేనః*శ్యైఙ్గతౌ।తీవ్రముగాఁబోవునది॥౩॥ **ఉలూకశబ్దముమొదలు౩ గూబపేళ్లు॥ఉలతినేత్రజ్యోతిషాకాకాన్దహతీత్యులూకఃఉలదాహే। నేత్రతేజస్సుచేతకాకులనుదహించునది॥౧॥వాయసానామరాతిః వాయసారాతిః॥పు॥కాకులకుశత్రువు॥౨॥పచతికాకాన్పేచకః*డుపచ్ష్పాకే।కాకులనుహింసించునది॥౩॥(దివాఅంధఃదివాంధః।పగలుగుడ్డిగానుండునది॥కౌభూమౌశేరతేకుశాః వృక్షాః-తేషుచరతీతికౌశికః । వృక్షములయందుచరించునది॥ ఘూఇతిరవంకరోతీతిఘూకః।ఘూయఃధ్వనించునది॥దివా,భీతః,దివాభీతః-పగలుభయపడునది॥ నిశాయామటతీతినిశాటనః అటగతౌ।రాత్రియందుతిరుగునది వ్యాఘ్రాటభరద్వాజశబ్దములు౨ భరద్వాజముపేళ్లు॥పటిరింత॥వ్యాఘ్రివదటతీతివ్యాఘ్రాటః*అటగతౌ। పులివలెతిరుగునది* వ్యాజఘ్రన్నటతీతివ్యాఘ్రాటః*ఘ్రాగంధోపాదానే । ఆఘ్రాణింపుచుఁబోవునది॥ ౧॥ భరద్వాజేనసృష్టత్వాత్ భరద్వాజః । భరద్వాజులచేతసృజింపఁబడినది ॥ ౨ ॥ *ఖంజరీటఖంజనశబ్దములు౨ మందపిచ్చికపేళ్లు॥రువ్వుపులుగనియు-కాఁజనియు-కాటుకపిట్టయనియుకొందఱందురు ॥ ఖంఆకాశంఅంజసాఏటతిఖంజరీటః*ఇటకిటగతౌ।ఆకాశమునుశీఘ్రముగాఁబొందునది॥౧॥ఖంజతీతిఖంజనః-భాద్రపదమాసాదిష్వదృశ్యగతిత్వాత్*ఖజిగతివైకల్యే।భాద్రపదమాసముమొదలాఱునెలలయందు కనిపింపక తిరుగునది॥౨॥*లోహపృష్ఠకంకశబ్దములురాఁబులుగుపేళ్లు॥మల్లెజేగురు॥దృఢత్వాల్లోహమివపృష్ఠమస్యేతిలోహపృష్ఠః। గట్టిపిరుదులుగలది*లోహవర్ణఃపృష్ఠోస్యేతి వాలోహపృష్ఠః।ఎఱ్ఱనివన్నెగల పృష్ఠముగలది॥౧॥కంకతెకంకః*కకిగతౌ।పోవునది ॥ ౨ *చాషకికీదివిశబ్దములుపాలపక్షిపేళ్లు॥చషతీతిచాషః*చషభక్షణే।భక్షింపఁబడునది॥౧॥కికితిదీవ్యతిభాషతేకికీదివిః।దివుక్రీడాదౌ।కికియనిపలుకునది॥పా॥కీతిగాయతీతికికీ॥న-పు॥కైశబ్దే।కీయనిపలుకునది।దీవ్యతీతిదివిః॥పు॥క్రీడించునదిఅని రెండుపేళ్లుగాకొందరుచెప్పుదురు॥౨॥ *కలింగశబ్దముమొదలు౩ తూఁకలనూగయనెడుపక్షిపేళ్లు॥కేశరసిలింగంరేఖారూపమస్యేతికలింగః। శిరస్సునందుచుంచుఅనెడుచిహ్నముగలది ౧॥భృంగవర్ణసామ్యాత్ భృంగః,తుమ్మెదలవలెనల్లనైయుండునది౨ వర్ణతఃధూమ్యేవాటతిధూమ్యా

అథ స్యాచ్ఛతపత్రకః ॥ ౨౩౨ ॥ దార్వాఘాటో ఽథ సారంగః స్తోకకశ్చాతకస్సమాః । కృకవాకుస్తామ్రచూడః కుక్కుటశ్చరణాయుధః ॥ ౨౩౩ ॥ చటకః కలవింకస్స్యాత్ తస్య స్త్రీ చటకా తయోః । పుమపత్యే చాటకైరస్స్త్ర్యపత్యే చటకైవ సా ॥ కర్కరేటుః కరేటుస్స్యాత్ కృకణక్రకరౌ సమౌ । వనప్రియః పరభృతః కోకిలః పిక ఇత్యపి ॥ ౨౩౪ ॥ కాకే తు కరటారిష్టబలిపుష్టసకృత్ప్రజాః । ధ్వాంక్షాత్మఘోషపరభృద్బలిభుగ్వాయసా అపి ॥ ౨౩౫ ॥ (చిరజీవీ చైకదృష్టిమౌకలిః పికవర్ధనః) ద్రోణకాకస్తు కాకోలో

ఘాటః * అట పట గతౌ । ధూమసమూహమువలెనల్లనైయుండునది॥ ౩॥ * శతపత్రక దార్వాఘాటశ
బ్దములు మానుగోయిలవులుగు పేళ్లు॥ వెగ్గురుస్సు । బహుపత్రత్వాత్ శతపత్రకః । అనేకములైన ఱెక్కలు
గలది॥ ౧॥ దార్వాహంతి దార్వాఘాటః * హన హింసాగత్యోః । మ్రుక్కు చేత మ్రానును పొడుచునది॥ ౨॥
* సారంగశబ్దము మొదలు ౩ వానకోయిల పేళ్లు॥ చాతకపక్షి॥ సంహత్య అరం గచ్ఛతీతి సారంగః । స్వ
జాతీయములతో కూడి త్వరగా పోవునది॥ పు॥ శారంగః॥ ౧॥ స్తోకం అల్పం కాయతీతి స్తోకకః * కై శబ్దే ।
ఇంచుకంత పలుకునది * స్తోకమల్పం కం శిరో ఽస్యేతి వా స్తోకకః । అల్పమైన శిరస్సు గలది॥ ౨॥ వర్షోదకం చ
తతీతి చాతకః * చతె చదె యాచనే । వర్షోదకమును యాచించునది॥ ౩॥ * కృకవాకుశబ్దము మొదలు ౪ కో
డి పేళ్లు॥ కృకేన శిరోగ్రేణ వక్తి కృకవాకుః॥ ఉ-పు॥ * వచ పరిభాషణే । శిరోగ్రము చేత పలుకునది. ౧॥
తామ్రవర్ణా చూడా ఽస్యేతి తామ్రచూడః । తామ్రవర్ణమైన చుంచుగలది॥ ౨॥ కుకు ఇతి శబ్దముచ్చారయతా
కుటతీతి కుక్కుటః * కుట కౌటిల్యే । కుక అనెడు శబ్దమును పలుకుచు వక్రముగాఁబోవునది॥ ౩॥ చరణావేవా
యుధం యస్య సః చరణాయుధః । కాళ్లే ఆయుధముగాఁ గలది॥ ౪॥ * చటకకలవింకశబ్దములు పిచ్చుక పేళ్లు॥
చటతి ధాన్యాదికమితి చటకః * చట భేదనే । ధాన్యాదులను భేదించునది॥ ౧॥ కం సుఖం యథా భవతి త
థా లపతీతి కలవింకః * లప వ్యక్తాయాం వాచి । సుఖముగా నట్లుగాఁ బలుకునది॥ ౨॥ * ఆపిచ్చుకయొక్క స్త్రీ చ
టక యనంబడును । ఆపిచ్చుకయొక్క మొగపిల్ల చాటకైర మనంబడును । ఆఁడుపిల్ల చటక యనంబడును॥
చటకస్య స్త్రీ చటకా । పిచ్చుకయొక్క స్త్రీ॥ ౧॥ చటకాయా అపత్యం పుమాన్ చాటకైరః । పిచ్చుకయొ
క్క మొగపిల్ల॥ ౧॥ చటకాయా అపత్యం స్త్రీ చటకా । పిచ్చుకయొక్క ఆఁడుపిల్ల॥
కర్కరేటుకరేటుశబ్దములు పెద్దకొక్కెర పేళ్లు॥ కర్కః సితాశ్వ ఇవ రేటతీతి కర్కరేటుః॥ ఉ-పు॥ రేటృ
పరిభాషణే । తెల్లగుఱ్ఱమువలె శబ్దించునది * కర్క ఇతి రేటతీతి కర్కరేటుః । కర్క యని పలుకునది॥ ౧॥ కేవృ
శాదీనాం శిరసి రేటతీతి కరేటుః॥ ఉ-పు॥ కృశాదుల కొనయందు పలుకునది॥ ౨॥ ** కృకణక్రకరశబ్దము
లు కౌజుపిట్ట పేళ్లు॥ కృ ఇతి క్వణతి శబ్దాయతే కృకణః * క్వణ శబ్దే । కృ అని ధ్వని చేయునది * కృకం శిరోగ్రం
పార్శ్వం కండరాయనాయ నయతీతి కృకణః * ణీఞ్ ప్రాపణే । శిరోగ్రమును పార్శ్వకండరాయనము
కొఱకు పొందించునది॥ ౧॥ క్ర ఇతి శబ్దం కరోతీతి క్రకరః * డుకృఞ్ కరణే । క్ర యనెడు శబ్దమును జేయున
ది॥ ౨॥ * వనప్రియశబ్దము మొదలు ౪ కోయిల పేళ్లు॥ వనం ప్రియమస్య వనప్రియః । వనమే ప్రియముగాఁ గల
ది॥ ౧॥ పరైః కాకైః భృతః పరభృతః * భృఞ్ భరణే । పరులైన కాకుల చేత పెంపఁబడునది॥ ౨॥ కోకతె
శ్రోతృచిత్తం గృహ్ణాతీతి కోకిలః * కుక వృక ఆదానే । తన పలుకు విను వారి మనస్సు గ్రహించునది॥ ౩॥
అపి కాయతీతి పికః * కై శబ్దే । కనుపించక పలుకునది । అపిరంతర్భావే ॥ ౪॥ * కాకశబ్దము మొదలు
౧౦ కాకి పేళ్లు॥ కా ఇతి గాయతీతి కాకః * కై శబ్దే । కా అని పలునది॥ ౧॥ క ఇతి రటతీతి కరటః * రట పరిభాషణే ।
క అని పలుకునది॥ ౨॥ నరిష్యతే రోగైరిత్యరిష్టః * రిష హింసాయాం । రోగములచే హింసింపఁబడనిది * రి
ష్టం మరణలక్షణం తదస్య నాస్తీతి అరిష్టః । మరణము లేనిది॥ ౩॥ బలినా పుష్టః బలిపుష్టః * పుష పుష్టౌ । బలిచే
త పోషింపఁబడునది॥ ౪॥ సకృత్ప్రజా అస్యేతి సకృత్ప్రజః । ఒక్కసారి పిల్లఁ గనునది॥ ౫॥ ధ్వాంక్షతి కాం
క్షతి అన్నమితి ధ్వాంక్షః * ధ్వాక్షి కాంక్షాయాం । మాంసమును కాంక్షించునది॥ ౬॥ ఆత్మానమేవ ఘో
షతి కాకేతి ఆత్మఘోషః । కా కా అని తన పేరును బలుకునది॥ ౭॥ పరం కోకిలం బిభర్తీతి పరభృత్॥ త-పు॥
* భృఞ్ భరణే । కోయిలపిల్లను పోషించునది॥ ౮॥ బలిం భుఙ్క్తే బలిభుక్॥ జ-పు॥ * భుజ పాలనాభ్యవహా
రయోః । బలిని భుజించునది॥ ౯॥ వయ ఏవ వాయసః । పక్షి గనుక వాయసము॥ ౧౦॥ (చిరంజీవతీతి చిరజీవీ॥
న-పు॥ * జీవ ప్రాణధారణే । అనేక కాలము బ్రతుకునది॥ ఏకైవ దృష్టిరస్య ఏకదృష్టిః॥ ఇ-పు॥ ఒకటే చూపు
గలది॥ మౌకలస్యాయం మౌకలిః । మూకలుఁడనఁగా యముఁడు - అతని సంబంధమైనది॥ శ్లో॥
మౌకలః ప్రేతభర్తా స్యాన్మౌకులః కానచరేచర ఇతి శబ్దార్ణవే॥ పికం వర్ధయతి పికవర్ధనః * వృధు వృద్ధౌ ।
కోవెలలను వృద్ధిఁ బొందించునది * ద్రోణకాక కాకోలశబ్దములు మాలకాకి పేళ్లు॥ ద్రుణాతీతి ద్రోణః
ద్రోణశ్చాసౌ కాకశ్చ ద్రోణకాకః * ద్రుణ హింసాయాం । హింసించెడు కాకి॥ ౧॥ కా ఇతి కోలతి స్త్యా

దాత్యూహః కాలకంఠకః। ఆతాపిచిల్లౌ దాక్షాయ్యగృధ్రౌ కీరశుకౌ సమౌ॥ ౨౩౭॥ క్రుఙ్ క్రౌంచోఽథ బకః కహ్వః పుష్కరాహ్వస్తు సారసః। కోకశ్చక్రశ్చక్రవాకో రథాంగాహ్వయనామకః॥ ౨౩౮॥ కాదంబః కలహంసస్స్యాదుత్క్రోశకురరౌ సమౌ। హంసాస్తు శ్వేతగరుతశ్చక్రాంగా మానసౌకసః॥ ౨౩౯॥ రాజహంసాస్తు తే చంచుచరణైర్లోహితైస్సితాః। మలినైర్మల్లికాఖ్యాస్తే

లోభవతీతి కాకోలః॥ కులసంస్త్యానే। కాకులలో గొప్పది॥ ౭॥ ॥ దాత్యూహకాలకంటకశబ్దములు కాకటిగుడ్డంగిపిట్ట పేళ్లు॥ అదేభరతపక్షి॥ దాంతిం ప్లవనం ఊహతే దాత్యూహః॥ ఊహవితర్కే। దాంతి అనగా తేలుట దానినభ్యసించునది॥ ౧॥ కాలవర్ణః కంఠోఽస్యేతి కాలకంఠకః॥ నల్లని మెడగలది॥ కలపవకాలః-అవ్యక్తధ్వనిస్సకంఠేఽస్యేతి వా కాలకంఠకః। అవ్యక్తమధురమైనధ్వని కంఠమందుఁగలది॥ పా॥ కాలవర్ణః కంటకో రోమోద్గమోఽస్యేతి కాలకంటకో వా। నల్లని రోమాంచముగలది॥ ౨॥ ॥ ఆతాపిచిల్లశబ్దములు పిన్నగద్దకు పేళ్లు॥ జెముడుకాకి-చీపరపిట్టయును॥ ఆతాపయతి పరజాతిమిత్యాతాపీ॥ న-పు॥ తపసంతాపే। ఇతరజాతిని తపింపఁజేయునది॥ పా॥ ఆతాయీ॥ న-పు॥ ౧॥ చిల్లయతి శిథిలీకరోతి పరానితి చిల్లః-చిల్ల శైథిల్యే॥ ఇతరపక్షులను శిథిలముగాఁ జేయునది॥ ౨॥ ॥ దాక్షాయ్యగృధ్రశబ్దములు గద్ద పేళ్లు॥ వక్ష తే శీఘ్రం గచ్ఛతి దాక్షాయ్యః॥ దక్షవృద్ధౌ శీఘ్రార్థేచ। శీఘ్రముగాఁ బోవునది॥ ౧॥ గృధ్యతే ఽభికాంక్షతి మాంసమితి గృధ్రః॥ గృధు అభికాంక్షాయాం। మాంసమును కాంక్షించునది॥ ౨॥ ॥ కీరశుకశబ్దములు చిలుక పేళ్లు కీతి శబ్దం రాతీతి కీరః॥ రా ఆదానే। కియనెడు శబ్దమును గ్రహించునది॥ ౧॥ శుకతీతి శుకః॥ శుక గతౌ। చరించునది॥ ॥ క్రుఙ్ క్రౌంచ శబ్దములు ౨ కొంగ పేళ్లు॥ క్రుంచతి పఙ్క్తిరూపేణ గచ్ఛతీతి క్రుఙ్॥ చ-పు॥ క్రౌంచశ్చ॥ క్రుంచగతి కౌటిల్యాల్పీభావయోః। పఙ్క్తిరూపముగాఁ బోవునది గాని కుటిలమైయుండునది గాని॥ క్రుఙ్॥ క్రౌంచము॥ ౧॥ ౨॥ ॥ బకకహ్వశబ్దములు ౨ బక్కపులుగు పేళ్లు॥ బక్కకొంగ॥ వక్తీతి బకః॥ వచపరిభాషణే। వబయోరభేదః। పలుకునది॥ బక తికుటిలో భవతి వా బకః॥ బక కౌటిల్యే। కుటిలమైయుండునది॥ ౧॥ కేజలే హ్వయతి కహ్వః॥ హ్వేఞ్ స్పర్ధాయాం శబ్దేచ। జలమందు పలుకునది॥ ౨॥ ॥ పుష్కరాహ్వ సారసశబ్దములు ౨ బెగ్గురు పేళ్లు॥ పుష్కరస్య ఆహ్వా అస్యేతి పుష్కరాహ్వః। తామరలయొక్క పర్యాయపదములు పేళ్లుగాఁ గలిగినది॥ ౧॥ సరసి భవస్సారసః। సరస్సునందు పుట్టునది॥ ౨॥ ॥ కోకశబ్దము మొదలు ౪ జక్కవల పేళ్లు॥ కవతే ప్రియావియోగాత్ రాత్రావితి కోకః॥ కుఙ్ శబ్దే। ప్రియావియోగము చేత రాత్రియందు మొఱపెట్టుచుండునది॥ ౧॥ చకతే తర్పయతి ప్రియామితి చక్రః॥ చక తృప్తౌ। ప్రియురాలిని ప్రీతినొందించునది॥ ౨॥ చక్రేణ చక్రశబ్దేన ఉచ్యత ఇతి చక్రవాకః। చక్రశబ్దము చేత చెప్పఁబడునది॥ ౩॥ రథాఙ్గం చక్రం తస్యాహ్వయో నామాస్యేతి రథాంగాహ్వయనామకః। రథాంగము చక్రము-దాని పేళ్లు దీనికి పేళ్లుగాఁగలది॥ ౪॥ ॥ కాదంబకలహంసశబ్దములు ధూమ్రవర్ణములైన ముక్కు-కాళ్లు-ఱెక్కలు గలిగిన హంస పేళ్లు॥ కదంబస్య స్వసంఘస్య సహచారిత్వాత్ కాదంబః। కదంబమనఁగా తన సమూహము-ఆసంఘముతోఁ గూడియుండునది॥ ౧॥ కలో మధురాస్ఫుటధ్వనిః తద్వాన్ హంసః-కలహంసః। అవ్యక్తమధురధ్వనిగల హంస॥ ౨॥ ॥ ఉత్క్రోశకురరశబ్దములు పెన్నడవులుగు పేళ్లు॥ ఉచ్చైః క్రోశతీతి ఉత్క్రోశః॥ క్రుశ ఆహ్వానే రోదనేచ। గట్టిగా మొఱపెట్టునది॥ ౧॥ కురతీతి కురరః॥ కుర శబ్దే। మ్రోయునది॥ ౨॥ ॥ హంసశబ్దము మొదలు ౪ సామాన్యముగా హంస పేళ్లు॥ హంతి గచ్ఛతీతి హంసః-హన హింసాగత్యోః-చరించునది॥ ౧॥ శ్వేతాః గరుతః పక్షా అస్యేతి శ్వేతగరుత్॥ త-పు॥ తెల్లని ఱెక్కలుగలది॥ ౨॥ చక్రవత్ వృత్తమంగమస్యేతి చక్రాంగః। చక్రమువలె వట్రువమైన అంగముగలది॥ ౩॥ మానససరః ఓకః స్థానమస్య మానసౌకాః॥ స-పు॥ మానససరస్సు స్థానముగాఁగలది॥ ౪॥ శ్వేతగరున్మానసౌకశ్శబ్దములకు వృత్తానుసారము చేత బహువచనము॥ ॥ యే లోహితైశ్చంచుచరణైః లక్షితాస్సితాశ్చ శరీరేణ-తే రాజహంసా ఇత్యుచ్యంతే। ఎఱ్ఱనైన ముక్కు-కాళ్లతోఁ గూడి తెల్లనైయుండెడు హంసలు రాజహంసలనంబడును॥ హంసేషు శ్రేష్ఠత్వాద్రాజహంసః। హంసలలో శ్రేష్ఠమైనది॥ మలినైః కించిద్ధూమ్రైః చంచుచరణైరుపలక్షితాస్తే హంసా మల్లికా ఇత్యుచ్యంతే। మాసిన ముక్కు-కాళ్లతోఁ గూడి తెల్లనైయుండెడు హంసలు మల్లికములనంబడును॥ మలతే మల్లికః॥ మల మల్ల ధారణే। మంచి శరీరమును ధరించినది॥ పా॥ మల్లికాక్షః॥ శ్లో॥ మల్లికో హంసభేదే నాతృణభూన్యే తుమల్లికేతి అర్ధనారీశ్వరః॥ శ్లో॥ భూషితే పరితో యస్య లోచనే కృష్ణరాజిభిః। కృష్ణం చ తారకామాత్రం మల్లికాక్షస్స పత్యత ఇతి శబ్దార్ణవః॥ ఏతస్మిన్ పక్షే మల్లికాక్ష పక్షః ఇతి భవభూతిః॥ ॥ సితేతరైః కృ

ధార్తరాష్ట్రాస్సితేతరైః ॥౨౮౦॥
శరారిరాటిరాటిశ్చ
బలాకా బిసకంఠికా ।
హంసస్య యోషిద్వరటా
సారసస్య తు లక్ష్మణా ॥౨౮౧॥
జతుకాజినపత్త్రా స్యా
త్పరోష్ణీ తైలపాయికా ।
చర్వణా మక్షికా నీలీ
సరఘా మధుమక్షికా ॥౨౮౨॥
పతంగికా పుత్తికా స్యా
ద్దంశస్తు వనమక్షికా ।
దంశీ తజ్జాతిరల్పా స్యా
ద్గంధోలీ వరటా ద్వయోః ॥౨౮౩॥
భృంగారీ చీరుకా చీరీ ఝిల్లికా చ సమా ఇమాః ।
సమౌ పతంగశలభౌ
ఖద్యోతో జ్యోతిరింగణః ॥౨౮౪॥
మధువ్రతో మ

స్తైః చంచుచరణైరుపలక్షితా హంసాః ధార్తరాష్ట్రా ఇత్యుచ్యంతే। నల్లని ముక్కుకాళ్లతోఁ గూడిన తెల్లని హంసలు ధార్తరాష్ట్రములనంబడును॥ ధృతరాష్ట్రదేశభవా ధార్తరాష్ట్రాః। ధృతరాష్ట్రదేశమందుఁ బుట్టినది॥౧॥ * శరారిశబ్దము మొదలు ౩ ఆడేలనెడు పక్షి పేళ్లు॥ శృణాత్యేనామితి శరారిః॥ స్త్రీ॥ శౄ హింసాయాం। దీని వధింతురు * స్వభావచంచలతయా శరస్యారిరివ శరారిః। చలస్వభావము గలదిగనుక శరములకు శత్రువు॥౧॥ అటతీత్యాటిః॥ స్త్రీ॥ అట గతౌ। చరించునది॥౨॥ అతతీత్యాతిః॥ స్త్రీ॥ అత సాతత్యగమనే। ఎల్లప్పుడు తిరుగునది॥౩॥ * బలాకా బిసకంఠికా శబ్దములు తెల్లకొక్కెర పేళ్లు॥ బలేన మేఘమాలామకతి బలాకా * అక కుటిలాయాం గతౌ। బలము చేత మేఘపఙ్క్తిని పొందునది॥౧॥ బిసవత్కంఠో స్యా ఇతి బిసకంఠికా। తామరతూఁడువంటి మెడగలది॥౨॥ * ఆఁడుహంస వరటయనంబడును॥ వృణీతే హంసమితి వరటా * వృఙ్ వరణే। హంసను వరించునది * వరం శ్రేష్ఠం అటనం అస్యా ఇతి వరటా। శ్రేష్ఠమైన నడుపుగలది॥౧॥ * ఆఁడబెగ్గురు లక్ష్మణయనంబడును॥ లక్ష్మీరస్యా అస్తీతి లక్ష్మణా। ఒప్పిదముగలది॥ పా॥ లక్షణా॥ శ్లో॥ వాల్మీకేరరహితరామలక్ష్మణానామితి మాఘః॥ మహాపురుషునివలె ప్రకటమీనమకరశంఖలక్షణమిత్యుచ్ఛేదవర్ణనాయాం కాదంబరీ॥౧॥ * జతుకాజినపత్త్ర శబ్దములు చీకురువాయి పేళ్లు॥ జతువత్ కృష్ణపింగళత్వాత్ జతుకా। లక్కవలె కృష్ణపింగళవర్ణములుగలది॥ పా॥ జతూకా॥౧॥ అజినవత్పత్త్రిణీ పక్షావస్యేతి అజినపత్త్రా। తోలువంటి ఱెక్కలుగలది॥౨॥ * పరోష్ణీతైలపాయికా శబ్దములు జీవుక పేళ్లు॥ గబ్బిలాయి పేళ్లు॥ శీతాసహత్వేన పరముష్ణమస్యా ఇతి పరోష్ణీ॥ స్త్రీ॥ చలినోర్వనిదిగనుక కేవలముష్ణమెక్కలది॥౧॥ సర్వదా వివృతాస్యత్వేన తైలం పిబతీవ తిష్ఠతీతి తైలపాయికా * పా పానే। ఎపుడును నోరును తెరుచుకొని తైలపానముఁ జేయుదానివలెనుండునది॥౨॥ జతుకాశబ్దము మొదలు ౪ పర్యాయములని కొందరు * చర్వణా మక్షికా శబ్దములు నల్లనియీఁగె పేళ్లు॥ ప్రాణినాం త్వచం చర్వతీతి చర్వణా * చర్వ అదనే। ప్రాణులయొక్క చర్మమును కఱచునది॥౧॥ మక్ష్యంతె అస్మైజనా ఇతి మక్షికా * మక్ష రోషే। దీనికి అందరు కోపింతురు॥౨॥ * సరఘా మధుమక్షికా శబ్దములు జుంటీఁగె పేళ్లు॥ తేనెటీఁగ॥ సరంతీతి సరాః స్వవిషయం ప్రాప్తాః తాన్ హంతీతి సరఘా * హన హింసాగత్యోః। తన్నుఁ గూర్చి వచ్చినవారిని హింసించునది॥౧॥ మధుని సక్తా మక్షికా మధుమక్షికా। తేనెయందాసక్తమైన యీఁగె॥౨॥ * పతంగికా పుత్తికా శబ్దములు తెరయీఁగె పేళ్లు॥ గొప్ప తేనెయీఁగె॥ పతతీతి పతంగికా * పత్ ఌ గతౌ। పడునది॥౧॥ కుత్సితం మధు తనోతీతి పుత్తికా। కుత్సితమైన తేనెను జేయునది॥౨॥ * దంశవనమక్షికా శబ్దములు-అడవియీఁగె పేళ్లు॥ దంశతీతి దంశః * దంశ దశనే। కఱచునది॥౧॥ వనే మక్షికా వనమక్షికా। అడవియందలి యీఁగె॥౨॥ * అల్పమైనయాయడవియీఁగెలజాతి దంశియనంబడును॥ అడవిదోమ॥ అల్పా దంశజాతిః దంశీ॥ స్త్రీ॥ అల్పమైన అడవియీఁగెలజాతి॥౧॥ * గంధోలీవరటా శబ్దములు-ఎఱ్ఱనిదొమ్మెద పేళ్లు॥ కణుజురీఁగె॥ గంధం వోలండులతి అప్నణాతీతి గంధోలీ॥ స్త్రీ॥ ఉల సంవరణే। ఆవరించునది॥ పా॥ గంధయత్యర్దయతి గంధోలీ * గంధ అర్దనే। పీడించునది ౧॥ వృణోతీతి వరటా॥ స్త్రీ॥ వృఞ్ వరణే॥ అంతటవ్యాపించునది॥౨॥ * భృంగారీశబ్దము మొదలు ౪ చిమట పేళ్లు॥ ఈలపురుగు॥ ఆకృత్యా భృంగమియర్తీతి భృంగారీ॥ స్త్రీ॥ ఋ గతౌ। ఆకృతి చేత తుమ్మెదను పొందునది॥౧॥ చీ ఇతి రౌతీతి చీరుకా। చీయని పలుకునది॥ పా॥ చిరుకా॥ ఝురుకా॥౨॥ చీ ఇతి శబ్దేన రిణాతి గచ్ఛతీతి చీరీ॥ స్త్రీ॥ రీ గతిరేషణయోః। చీయని పలుకుచు పోవునది॥౩॥ ఝిల్లీత్యవ్యక్తవాద్యవిశేషవత్ గాయతీతి ఝిల్లికా * గై శబ్దే। ఝిల్లియనెడు వాద్యవిశేషము వలె పలుకునది॥౪॥ * పతంగశలభ శబ్దములు మిడత పేళ్లు॥ అబది వ్యారుమప్పురుగని కొందఱందురు॥ పతత్యగ్నౌ పతంగః * పత్ ఌ గతౌ। అగ్నియందు పడునది॥౧॥ శలత్యాశు గచ్ఛత్యగ్నిం శలభః * శల ఆశుగమనే। అగ్నినిఁ గూర్చి శీఘ్రముగాఁ బోవునది॥౨॥ * ఖద్యోతజ్యోతిరింగణ శబ్దములు మిణుఁగురుపురుగు పేళ్లు॥ ఖే ద్యోతత ఇతి ఖద్యోతః * ద్యుత దీప్తౌ। ఆకాశమందు ప్రకాశించునది॥౧॥ జ్యోతిషా ప్రకాశేన ఉపలక్షితస్సన్ రింగతి గచ్ఛతీతి జ్యోతిరింగణః * రిగి గతౌ। ప్రకాశము చేతఁ బోవునది॥౨॥ మధువ్రతశబ్దము మొదలు ౧౧ తుమ్మెద పేళ్లు॥ ఇందిందిరశబ్దము మొదలుగ అధిక నామములు॥ మధుపుష్ప

ధుకరో మధులి
ణ్మధుపాలినః।
ద్విరేఫపుష్పలి
డ్భృంగషట్పద
భ్రమరాళయః
౨౯॥ (ఇందిం
దిరశ్చంచరీకో
రోలంబో బంభ
రశ్చసః)

రసం వ్రతయతి భుఙ్క్తే- మధువ్రతః॥ వ్రతువర్తనే। పుం॥ తేనెను భుజించునది॥౧॥ మధుకరోతీతి మధుకరః॥ డుకృఞ్ కరణే। పుం॥ తేనెను జేయునది॥ ౨॥ మధు లేఢీతి మధులిట్॥ హ-పు॥ లిహ ఆస్వాదనే। పుం॥ తేనెను ఆస్వాదించునది॥౩॥ మధు పిబతీతి మధుపః॥ పా పానే। పుం॥ తేనెను పానము సేయునది॥౪॥ అలతి భూషయతి పద్మాదీనితి అలీ- న-పు॥ అల భూషణార్థే। పద్మాదులనలంకరించునది॥ ౫॥ అస్య భ్రమర ఇతి నామ్ని ద్వౌ రేఫౌ స్త ఇతి ద్విరేఫః॥ భ్రమరమనెడు తన పేరునందు రెండు రేఫములుగలది ౬॥ పుష్పం లేఢీతి ఆస్వాదయతీతి పుష్పలిట్॥ హ-పు॥ లిహ ఆస్వాదనే। పుష్పములనాస్వాదించునది ౭॥ కా ష్ఠ్యం భరతీతి భృఙ్గః॥ భృఞ్ భరణే। నలుపును భరించునది॥౮॥ షట్పాదాన్యస్యేతి షట్పదః। ఆరుకాళ్లు గలది॥౯॥ భ్రమతీతి భ్రమరః॥ భ్రము అనవస్థానే। తిరుగుచుండునది॥౧౦॥ అలతి పుష్పాణీతి అలిః॥ ఇ-పు॥ అల భూషణార్థే। పుష్పములనలంకరించునది॥౧౧ (ఇన్దతి ఇన్దిరయా ఇన్దిన్దిరః- ఇది పరమైశ్వర్యే। పద్మములయందు లక్ష్మితోఁగూడ పరమైశ్వర్యయుక్తమైయుండునది॥ చరతీతి చంచరీకః- చర గతిభక్షణయోః। చరించుచుండునది। రౌతీతి రోలంబః- రుశబ్దే। మ్రోయునది॥ హా। రలయోరభేదాల్లోలంబః॥ బమితి శబ్దం బిభర్తీతి బంభరః॥ బం- అనెడు శబ్దమును భరించునది॥ మయూరశబ్దము మొదలుగా నెమలి పేళ్లు॥ మీనాతి సర్పానితి మయూరః- మీఞ్ హింసాయాం। సర్పములను హింసించునది౧॥ బర్హమస్యాస్తీతి బర్హిణః॥ బ

మయూరో బర్హి-
ణో బర్హీ నీలకం
ఠో భుజంగభుక్।
శిఖావలశ్శిఖీ కేకీ
మేఘనాదాను
లాస్యపి॥ ౩౦॥
కేకా వాణీ మ
యూరస్య
సమౌ చంద్రక
మేచకౌ।
శిఖా చూడా
శిఖండస్తు పింఛ
బర్హే నపుంసకే॥
౩౧॥

ర్హీ చ॥ న-పు॥ పింఛముగలది॥౨॥౩॥ నీలః కంఠోస్యేతి నీలకంఠః। నల్లని మెడగలది ౪. భుజంగాన్ భుఙ్క్తే- భుజంగభుక్॥ జ-పు॥ భుజపాలనాభ్యవహారయోః। సర్పములను భుజించునది॥౫॥ శిఖాచూడా అస్యాస్తీతి శిఖావలః। శిఖీ చ॥ న పు॥ జుంచుగలది ౬ నుక శిఖావళము- శిఖియును॥౬॥౭॥ కేకారవోస్యాస్తీతి కేకీ॥ న-పు॥ కేకారవము గలది॥౮॥ మేఘనాదమనులసతీతి మేఘనాదానులాసీ॥ న-పు॥ లస శ్లేషణ క్రీడనయోః। మేఘధ్వనిని గూర్చి క్రీడించునది॥౯॥ నెమలియొక్క పలుకు కేకయనంబడును॥ కేశిరసి గాయతి అభివ్యజ్యత ఇతి కేకా। శిరస్సునెత్తి పలుకఁబడునది॥౧॥ చంద్రక మేచకశబ్దములు నెమలి పురికన్ను పేళ్లు॥ చంద్ర ఇవ చంద్రకః। చంద్రాకారమైయుండునది॥౧॥ హరితమిశ్రకృష్ణవర్ణత్వాత్ మేచకః। పచ్చవన్నెయు నల్లవన్నెయుఁగలది॥౨॥ శిఖా చూడాశబ్దములు నెమలి కూఁకటి పేళ్లు॥ శిరసి ఖేలతీతి శిఖా- ఖేలృ చలనే। శిరస్సునందు చలించునది॥౧॥ చుద్యతే వాయునేతి చూడా- చుద ప్రేరణే। వాయువుచేతఁగదలింపఁబడునది॥ ౨॥ శిఖండశబ్దము మొదలు ౩ నెమలి పురి పేళ్లు॥ శిఖాభిరగ్రభాగైర్దీయతే చలతీతి శిఖండః- డీఙ్ విహాయసాగతౌ। అగ్రభాగముల చేత కదలుచుండునది॥౧॥ పింఛయతీతి పింఛం- పిఛి దీప్తౌ। ప్రకాశించునది॥ ౨॥ బర్హతే నృత్తేన బర్హం- బృహ వృద్ధౌ। నృత్యముచేత వృద్ధిఁబొందునది॥౩॥ పింఛ బర్హశబ్దము లు నపుంసకములు॥ ఖగశబ్దము మొదలు ౨౭ సామాన్యముగా పక్షుల పేళ్లు॥ ఖే గచ్ఛతీతి ఖగః- గమ్ల్ గతౌ। ఆకాశమందు పోవునది॥౧॥ విహాయసా గచ్ఛతీతి విహంగః। విహగః। విహంగమశ్చ ఆకాశమునం బోవునది ౨॥౩॥౪॥ వివిధం జిహీతే గచ్ఛతీతి విహాయాః॥ స-పు॥ ఓహాఙ్ గతౌ। వివిధగతులచేత పోవునది॥౫॥ శంతుం శక్నోతీతి శకుంతిః- శకునిః- శకుంతః శకునశ్చ॥ శక్ల్ శక్తౌ। పోవుటకొఱకు సమర్థమైనది॥౬॥౭॥౮॥౯॥౧౦॥ పక్షావస్య స్త ఇతి పక్షీ॥ న-పు॥ ఱెక్కలు కలిగినది॥ ౭॥ అండరూపేణ చ పక్షిరూపేణ చ ద్విర్జాయత ఇతి ద్విజః- జనీ ప్రాదుర్భావే। గుడ్డుగాను పక్షిగాను రెండుమార్లు గా పుట్టునది॥ ౧౧॥ పత

ఖగే విహంగ విహ
గ విహంగమ విహా
యసః। శకుంతి ప
క్షిశకుని శకుంత
శకునద్విజాః।
౩౨॥ పతత్రిప
త్రి పతగ పతత్ప
త్రరథాండజాః।
నగౌకో వాజివి
కిర విష్కిర పత
త్త్రయః॥ ౩౩॥
నీడోద్భవా గరు
త్మంతః పిత్సంతో
నభసంగమాః॥

త్రే పక్షౌ స్తోఽస్య స్త ఇతి పతత్రీ- పత్రీ చ॥ న-పు॥ పతత్రమన్నను పత్రమన్నను ఱెక్కలు- అవి కలిగినది॥ ౧౨॥ ౧౩॥ పతన్ గచ్ఛతీతి పతగః। ఎగురుచు బోవునది॥౧౪॥ పతతీతి పతత్॥ త-పు॥ పత్ల్ గతౌ। పోవునది ౧౫॥ పత్రాణి రథో గమనసాధనమస్యేతి పత్రరథః॥ ఱెక్కలే రథముగాఁగలది॥౧౬॥ అండాజ్జాయతే అండజః॥ జనీ ప్రాదుర్భావే। గుడ్డువలనఁబుట్టునది॥ ౧౭॥ నగో వృక్షః ఓకః స్థానమస్యేతి నగౌకాః॥ స పు॥ వృక్షము స్థానముగాఁగలది॥౧౮॥ వాజః పక్షో వా వేగో వా- తద్యోగాత్ వాజీ॥ న-పు॥ ఱెక్కలుగాని వేగముగాని వాజము అది కలిగినది॥౧౯॥ వికిరతి భక్ష్యమితి వికిరః। విష్కిరశ్చ॥ కౄ విక్షేపే। మేతకు యోగ్యమైన పదార్థములను చల్లునది- వికిరము విష్కిరము॥ ౨౦॥ ౨౧॥ పతయతి తృణాదినా నీడమితి విః॥ ఇ-పు. వేఞ్ తంతుసంతానే। తృణాదులచేత గూడు కట్టునది॥ ౨౨॥ పతతీతి పతత్రిః॥ ఇ-పు॥ పోవునది॥ ౨౩ నీ

డాత్ ఉద్భవతీతి నీడోద్భవః। గూడువలనఁ బుట్టునది॥౨౪॥ గరుతః పక్షా యేషాం తే గరుత్మంతః॥ త-పు॥ ఱెక్కలుగలవి॥౨౫॥ పతితుమిచ్ఛంతః పిత్సంతః॥ త-పు॥ పోనిచ్ఛయించునవి॥౨౬॥ నభసి గచ్ఛంతీతి నభసంగమాః। ఆకాశమునఁ బోవునవి॥ ౨౭॥ నీడోద్భవశబ్దము మొదలు ఈశబ్దపర్యంతము వృత్తాసురోధము వలన బహువచనము॥ హారీతశబ్దము మొదలు వర్తికాశబ్దపర్యంతము ౧౩ ప్రత్యేకముగా పక్షివిశేషములు॥ హరితవర్ణయోగాత్ హారీతః। పచ్చనివన్నెగలది॥ పచ్చపిట్ట॥౧॥ మజ్జతి జలే మద్గుః॥ పు॥ టుమస్జో శుద్ధౌ। నీళ్లయందు మునుగునది॥ నీరుకాకి॥ కరండే భవః కారండః- తం వాతి గచ్ఛతీతి కారండవః॥ వా గతిగంధనయోః॥ కరండము పంజరము- తత్సంబంధమైనది కారండము- దాన్ని పొందియుండునది॥ కన్నెలేడు॥౧॥ ప్లవతే ప్లవః। నీళ్లలో తేలునది॥ నీరుకోడి॥౧॥ తిత్తీతి రౌతీతి తిత్తిరిః। తిత్తియని పలుకునది॥ తీతువ॥౧॥ కుగితి శబ్దాయతే ఇతి కుక్కుభః॥ కుభి స్నాత్రో ధాతుః। కుక్కు అని పలుకునది॥ గంపుపులుగు। గువ్వయును॥౧॥ లూయతే లావః॥ లూఞ్ ఛేదనే। ఛేదింపఁబడునది॥ లావుక॥౧॥ జీవంజీవచకోరశబ్దములు ౨ చకోరపక్షి పేళ్లు; కొందరు॥ జీవేన సహ చరేణ క్రీడన్ జీవతి జీవంజీవః। జీవుఁడనఁగా సహచరుఁడు అతనితోఁ గూడ క్రీడించుచు బ్రతుకునది॥ వన్నెపులుగు॥ ౧॥ చకతి తృప్యతి జ్యోత్స్నయా చకోరః॥ చక తృప్తౌ వెన్నెలఁ ద్రావి తృప్తిఁ బొందునది॥ వెన్నెలపులుగు॥ ౧॥ ఓక సా స్థానేన యజతే సంగచ్ఛతే కోయష్టికః॥ యజ దేవపూజాసంగతికరణదానేషు। స్థానముతో సంగతమై యుండునది॥ చీకుకొక్కెర। గుడ్డికొంగ॥౧॥ టిట్టీతి స్ఫురం భాషతే టిట్టిభకః। టిట్టి అని స్ఫురముగా పలుకునది॥ టిట్టీతి శబ్దేన భాతీతి టిట్టిభకః॥ భా దీప్తౌ- టిట్టియనెడు శబ్దముచేత నొప్పునది॥ లకుముకి పిట్ట॥౧॥ వర్తతే స్వేచ్ఛయా వర్తకః॥ వృతు వర్తనే। స్వేచ్ఛ చేత వర్తించునది॥ వెలిచెపిట్ట॥౧॥ వర్తికాశబ్దమునకు వర్తకశబ్దము వలె వ్యుత్పత్తి॥ మీలవల్లంకి ఇచ్చట కొందరు వర్తకశబ్దమును స్త్రీలింగముగా పఠించి వర్తకా వర్తికాశబ్దములు పర్యాయములని పలుకుదురు॥ గరుచ్ఛబ్దము మొదలు ౬ ఱెక్కల పేళ్లు॥ గిరతి గగనమనేనేతి గరుత్। త-పు॥ గౄ నిగరణే। దీని చేత పక్షి ఆకాశము నగ్రసించును॥౧॥ పక్షతి గగనమనేనేతి పక్షః॥ పక్ష పరిగ్రహే। దీని చేత పక్షి ఆకాశమును పరిగ్రహించును॥౨॥ ఛాద్యతే అనేన అంగమితి ఛదః॥ ఛద అపవారణే। దీని చేత అంగము కప్పఁబడును॥౩॥ పతత్యనేన పత్త్రం॥ పత్ ల్గతౌ। దీని చేత పక్షి పోవును॥౪॥ పతంతం త్రాయత ఇతి పతత్త్రం॥ త్రైఙ్ పాలనే। పడుదానిని రక్షించునది॥౫॥ తన్వాం రోహతీతి తనూరుహం॥ రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే। శరీరమందు మొలుచునది॥౬॥ ఱెక్కల మొదలు పక్షతియనఁబడును॥ పక్షస్య మూలం పక్షతిః॥ స్త్రీ॥ పక్షమూలం చ। ఱెక్కలయొక్క మొదలు॥౧॥౨॥ చంచుత్రోటిశబ్దములు పక్షులముక్కు పేళ్లు। చంచతి చలతి ఆహారగ్రహణే చంచుః॥ ఉ- స్త్రీ॥ చంచు గతౌ। ఆహారగ్రహణమందు కదలునది ౧॥ త్రుట్యతి మాంసాదికమితి త్రోటిః॥ స్త్రీ॥ త్రుట ఛేదనే। మాంసాదుల నుత్రుంచునది ౨॥ ప్రడీనశబ్దము మొదలు ౩ పక్షులయొక్క గతివిశేషముల పేళ్లు॥ ప్రకృష్టం డయనం ప్రడీనం। వేగిరముగా పారుట ప్రడీనము॥౧॥ ఉత్ ఊర్ధ్వం డయనం ఉడ్డీనం। మీఁదికి పారుట॥౧॥ సంహతం డయనం సండీనం॥ డీఙ్ విహాయసా గతౌ। కలసి పారుట సండీనము॥౧॥ పేశీశబ్దము మొదలు ౩ గుడ్డు పేళ్లు॥ పేశయతి గర్భమితి పేశీ। స్త్రీ॥ పిశ అవయవే। దీనియందు గర్భం బవయవయుక్తమవును॥౧॥ గర్భస్య కోశత్వాత్ కోశః। గర్భమునకు ఆధారమైనది॥ పేశీనాం మాంసఖండానాం కోశః పేశీకోశః। మాంసఖండములయొక్క సమూహము। అసియొక నామముగా కొందఱు॥౨॥ అమతి నిస్సరత్యస్మాచ్ఛిశురిత్యండం॥ అమ గతౌ। దీనివలన పిల్ల వెడలును॥ ౩ ॥ కులాయనీడశబ్దములు గూటి పేళ్లు॥ సాయంకాలే పక్షికులమయత ఏనమితి కులాయః॥ అయ గతౌ। సాయంకాలమందు పక్షిసమూహము దీన్ని పొందును ౧॥ నియతే తృణాదికమత్రేతి నీడం॥ అ-న్న॥ ణీఞ్ ప్రాపణే। తృణాదులు దీనియందు పొందింపఁబడును॥౨॥ పోతశబ్దము మొదలు ౭ పిల్లల పేళ్లు॥ సామాన్యశిశుమాత్రమునకును పేళ్లు॥ పునాతి నీడం పోతః॥ పూఞ్ పవనే। గూఁటిని పవిత్రము సేయునది। విరుద్ధలక్షణము- అనఁగా చెఱుచునది॥౧॥ పాయతే రక్ష్యతే పాకః॥ పా రక్షణే। రక్షింపఁబడునది॥ పచ్యతే గర్భక్లేశేన వా పాకః॥ డుపచష్ పాకే। గర్భక్లేశము చేత పీడింపఁబడునది॥౨॥ జననీమువలఁ బ్యాయుచ్ఛతీత్యర్భ

తేషాం పక్షే షా హారీతో మద్గుః కారండవః ప్లవః॥ ౨౫౧॥ తిత్తిరిః కుక్కుభో లావో జీవంజీవశ్చకోరకః। కోయష్టిక ష్టిట్టిభకో వర్తకో వర్తికాదయః॥ ౨౫౧॥

గరుత్పక్షచ్ఛదాః పత్త్రం పతత్రం చ తనూరుహమ్।

స్త్రీ పక్షతిః పక్షమూలం॥ చంచు స్త్రోటిరుభే స్త్రియామ్॥ ౨౫౨॥ ప్రడీనోడ్డీన సండీనా న్యేతాః ఖగగతిక్రియాః॥ పేశీ కోశో ద్విహీనేఽండం

కులాయో నీడమస్త్రియామ్॥ పోతః పాకోర్భకో డింభః పృథుకః శ్శాబకశ్శిశుః।

స్త్రీపుంసౌమి
థునంద్వంద్వం
యుగ్మంతుయుగ
ళంయుగమ్॥
సమూహోనివహ
వ్యూహసందో
హవిసరవ్రజాః।
స్తోమౌఘనికర
వ్రాతవారసం
ఘాతసంచయాః
౪౨॥సముదా
యస్సముదయస్స
మవాయశ్చయో
గణాః।స్త్రియాం
తుసంహతిర్బృందం
(నికురుంబంక
దంబకం॥౪౩॥
చక్రపూగోవితానం
చప్రకరోమండలం
చక్రవాళకం।ప
టలంపేటికాస్త్రీ
స్యాచ్చ'కంజా
లంచజాలకం)
బృందభేదాస్స
మైర్వర్గః॥సం
ఘసార్థౌతు
జంతుభిః।
సజాతీయైఃకులం
యూథంతిరశ్చాం
పున్నపుంసకం॥
పశూనాంసమ
జో*న్యేషాంస
మాజో
థసధర్మిణామ్।
స్యాన్నికాయః

కః॥ఋగతౌ।తల్లినాధారముచేసుకొనిపోవునది॥౩॥డయతేడింభః।డీఙ్విహాయసాగతౌ।కాలక్రమ
మునసెగయునది॥౪॥పృథుతరంయథాభవతితథాకాయతిపృథుకః॥*కైశబ్దే।అధికముగామొఱపె
ట్టునది॥౫॥శ్యతిపిత్రోర్దుఃఖమితిశాబకః॥*శోతనూకరణే।తల్లిదండ్రులదుఃఖమునల్పముగాఁజేయున
ది॥౬॥శేతేత్యర్థంశిశుః॥శీఙ్-స్వప్నే॥*శీఙ్స్వప్నే।మిక్కిలినిద్రవోవునది॥౭॥*మిథునద్వంద్వశబ్దములు స్త్రీ
పురుషులజంటపేళ్లు।మేథతేసంగచ్ఛతఇతిమిథునం॥*మేథృసంగమే।కూడుకొనియుండునది॥౧॥ద్వౌ
సహవర్తేతేద్వంద్వం।రెండుకూడుకొనియుండునది॥౨॥*॥యుగ్మశబ్దముమొదలు౩సామాన్యముగా
రెండుజోడైయుండుటకుపేళ్లు॥యుజ్యతేయుగ్మం।యుగళం।యుగంచ॥*యుజిర్యోగే।పరస్పర
ముకూడుకొనియుండునది-యుగ్మము-యుగళము-యుగము॥౧॥౨॥౩॥*సమూహశబ్దముమొదలు౨౨
గుంపుపేళ్లు॥సమ్యగూహ్యతేఏకత్రేతిసమూహః॥*ఊహవితర్కే।ఒకదిక్కునన్నియులెస్సగానూహిం
పఁబడును॥౧॥నితరాంవహతిప్రాపయతిస్వసంబంధినామేకత్వమితినివహః॥*వహప్రాపణే।తనసం
సంబంధమైనవస్తువునుమిక్కిలియేకత్వమునుపొందించునది॥౨॥విశేషేణఊహ్యతఇతివ్యూహః॥ మి
క్కిలియూహింపఁబడునది॥౩॥సందుహ్యతేప్రపూర్యతఇతిసందోహః॥*దుహప్రపూరణే।మిక్కిలి
పూరింపఁబడునది॥౪॥విసిర్యతఇతివిసరః॥*సృగతౌ।విశేషముగాపదార్థముచేతపొందఁబడునది॥
౫॥వ్రజ్యతఇతివ్రజః॥*వ్రజగతౌ।పొందఁబడునది॥౬॥స్తూయతఇతిస్తోమః॥*ష్టుఞ్స్తుతౌ।స్తోత్రముచేయ
బడునది॥౭॥ఉహ్యతేసంక్షుభ్యతఇత్యోఘః॥*ఉచసమవాయే।కూర్పబడునది॥౮॥నికీర్యతఇతినికరః॥*కౄ
విక్షేపే।అంతటచల్లఁబడినట్టువ్యాప్తమైయుండునది॥౯॥వ్రియతఇతివ్రాతః వారశ్చ॥* వృఞ్సంభక్తౌ।
కూర్పఁబడునది గనుక వ్రాతము-వారము॥౧౦॥౧౧॥సంహన్యతఇతిసంఘాతః-హనహింసాగత్యోః।లె
స్సగాపొందింపఁబడునది॥౧౨॥సంచీయతేసంచయః॥*చిఞ్చయనే।కూర్పఁబడునది॥౧౩॥సముదయం
త్యత్రసముదాయః॥*ఇణ్గతౌ।లెస్సగాదీనియందుకనిపింతురు॥౧౪॥సముద్యంత్యత్రసముదయః॥*ఇ
ణ్గతౌ।లెస్సగాదీనియందుపొందుదురు॥౧౫॥సమవయంతిప్రాప్నువంత్యత్రేతిసమవాయః॥* ఇణ్
గతౌ।దీన్నిపొందుదురు॥౧౬॥చీయతేచయః॥*చిఞ్చయనే।కూర్పఁబడునది॥౧౭॥గణ్యతేగణః-గణ
సంఖ్యానే।లెక్కపెట్టఁబడునది॥౧౮॥సంహన్యతఇతిసంహతిః॥స్త్రీ॥*హనహింసాగత్యోః।పొందఁబ
డునది॥౧౯॥వ్రియతేబృందం॥*వృఞ్సంభక్తౌ।వబయోరభేదః।కూర్పఁబడునది॥౨౦॥నితరాంకురతిశ
బ్దాయతేనికురుంబః॥*కురశబ్దే।మిక్కిలిమ్రోయునది॥౨౧॥కోలాహలరూపేణకుత్సితమంబతేకదంబ
కం॥*అబిశబ్దే।కోలాహలరూపమునకుత్సితముగామ్రోయునది॥౨౨॥

ఇఁకమీఁదజెప్పఁబడెడుశబ్దములుసమూహభేదములు॥ప్రాణులుగానిఅప్రాణులుగానితనసజాతీయ
వస్తువులయొక్కకూటమివర్గమనంబడును॥అదియెట్లనిన-ప్రాణివర్గము-ఇత్యాదులు॥వృజ్యతేవిజా
తీయైరితివర్గః॥*వృజీవర్జనే।విజాతీయులచేతవర్జింపఁబడునది॥౧॥* సంఘసార్థశబ్దములు
సజాతీయములుగానివిజాతీయములుగానైనజంతువులగుంపుపేళ్లు॥అదియెట్లనిన - పక్షిసంఘము
వణిక్సార్థము॥సంహన్యతేపరస్పరసజాతీయవిజాతీయైరితిసంఘః॥*హనహింసాగత్యోః అన్యో
న్యసజాతీయవిజాతీయులచేతగూడఁబడునది॥౧॥సరతీతిసార్థః॥*సృగతౌ।పోవునది॥౨॥* సజాతీ
యమైనప్రాణులయొక్క-గుంపుకులమనంబడును॥బ్రాహ్మణకులము॥కోలతిసంఘీభవతీతికులం॥*కుల
సంస్త్యానే।కూడుకొనియుండునది॥౧॥*తిర్యగ్జంతువులగుంపుయూథమనంబడును॥ఎట్లనిన- గజయూ
థము-వరాహయూథము॥యౌతిమిశ్రీభవతీతియూథం॥౧-పు॥ యుమిశ్రణే.కూడుకొనియుండు
నది॥౧॥**పశువులసమూహముసమజమనంబడును॥ సమజంత్యత్రసమజః * అజగతిక్షేపణయోః।
దీనియందుపొందుదురు ॥ ౧ ॥ **పశువ్యతిరిక్తమైననరపక్ష్యాదిసమూహముసమాజమనంబడును ॥
సమజంత్యత్రసమాజః॥*అజగతిక్షేపణయోః।దీనియందుపొందుదురు॥౧॥ ** ఒకవిధమయిననడత
గలవారియొక్క-సమూహమునికాయమనంబడును॥ నిచీయతేనికాయః * చిఞ్చయనే।లెస్సగా
కూర్పఁబడునది॥౧॥** పుంజశబ్దముమొదలు౩ధాన్యాదిసమూహముపేళ్లు ॥ పుంజ్యతేసమూహ్య

పుంజరాశీతూత్కరః కూటమస్త్రియామ్॥ కాపోతశౌకమాయూరతైత్తిరాదీనితద్గణే। గృహాసక్తాః పక్షిమృగాశ్ఛేకాస్తే గృహ్యకాశ్చ తే॥ ౨౫౯॥ ఇతిసింహాదివర్గః॥

తఇతిపుంజః। కూర్పఁబడునది॥ పుంసోజాయతఇతివా పుంజః। పురుషునివలనఁబుట్టునది॥౧॥ అశ్యతఇతి రాశిః॥ పు॥ అశూ వ్యాప్తౌ। వ్యాపించునది॥ ౨॥ ఉత్కీర్యతఇతిఉత్కరః॥ కౄవిక్షేపే। పోఁడుగఁగాఁబోయఁబడునది॥౩॥ కూటవత్ శిఖరవత్ స్థితంకూటం॥ అ-న॥ పర్వతశిఖరమువలెనుండునది॥౪॥ కాపోతాదిశబ్దములువేరువేరుగా గువ్వమొదలైనపక్షులగుంపుపేళ్లు॥ కపోతానాంసమూహః కాపోతం। గువ్వలయొక్క సమూహము॥౧॥ శుకానాంసమూహః శౌకం। చిలుకలయొక్క సమూహము॥౧॥ మయూరాణాంసమూహోమాయూరం। నెమళ్లయొక్కగుంపు॥౧॥ తిత్తిరీణాం సమూహః తైత్తిరం। తీతువులగుంపు॥౧॥ ఆదిశబ్దముచేత బాకాదులుగ్రహింపఁబడును॥ ఛేకగృహ్యకశబ్దములుక్రీడార్థమైపెంచఁబడియిల్లుమరిగినచిలుకమొదలైనపక్షులను-ఇఱ్ఱిమొదలైనమృగములను పేళ్లు॥ ఛాయంతేఛిద్యంతేపక్షాదిషు ఛేకాః॥ ఛోచ్ఛేదనే। ఱెక్కలుమొదలైనవానియందు ఛేదింపఁబడునది॥౧॥ స్థేకాః। ౧॥ గృహ్యంతఇతి గృహ్యకాః॥ గ్రహఉపాదానే। పట్టుపడునది॥౨॥

✻ఇతిసింహాదివర్గః✻

గృహానిరుద్ధపక్షిమృగప్రసంగాత్ తద్వృత్తిమనుష్యాణాంనామానివివక్షుఃఇదానీం సాంగోపాంగంమనుష్యవర్గమాహ॥ మనుష్యాఇత్యాదినా॥ గృహమునందుపెంచఁబడినపక్షిమృగములఁజెప్పి- ఆప్రసంగమువలనగృహమందుండెడుమనుష్యులపేళ్లనుజెప్పఁదలఁచినవాఁడై సాంగోపాంగముగామనుష్యవర్గమునుజెప్పుచున్నాఁడు.

మనుష్యామానుషామర్త్యామనుజామానవానరాః। స్యుః పుమాంసః పంచజనాః పురుషాః పూరుషానరః॥ ౨౬౦॥

మనుష్యశబ్దముమొదలు౧౧మనుష్యులపేళ్లు॥ మనోరపత్యానిమనుష్యాః-మానుషాశ్చ। మనువుకొడుకులుగనుక మనుష్యులు। మానుషులు॥౧॥౨॥ మ్రియంతఇతిమర్త్యాః॥ మృఙ్ ప్రాణత్యాగే। మృతిఁబొందువారు॥ మర్త్యే భూలోకః-తత్రభవాఃమర్త్యాః। మర్త్యమనఁగా భూలోకము - అచ్చటఁబుట్టినవారు॥౩॥ మనోర్జాతామనుజాః॥ జనీప్రాదుర్భావే। మనువువలనఁబుట్టినవారు॥౪॥ మనోరిమేమానవాః। మనుసంబంధమైనవారు॥౫॥ నృణంతినయంతిసర్వంస్వవశమితినరాః॥ నౄనయే। అన్నియుఁదమవశముఁబొందించునారు॥౬॥ పూయంతఇతిపుమాంసః॥ స-పు॥ పూఞ్ పవనే। పవిత్రముచేయఁబడువారు॥ పాంతిస్త్ర్యాదికమితివా పుమాంసః॥ పారక్షణే। స్త్రీలుమొదలైనవారినిరక్షించువారు॥ ౭॥ పంచభిఃపృథివ్యాదిభిర్జాయంతఇతిపంచజనాః। పృథివిమొదలైనపంచభూతములచేతపుట్టెడువారు ౮॥ పురంతిప్రాణినామగ్రేగచ్ఛంతీతిపురుషాః-పూరుషాశ్చ॥ పురఅగ్రగమనే। ప్రాణులకెల్లనగ్రేసరులుగనుక పురుషులు। పూరుషులు॥ పిప్రార్తిఇతరజంతూనితిపురుషాః- పూరుషాశ్చ పృపాలనపూరణయోః। ఇతరజంతువులనురక్షించువారు॥౯॥ నయంతఇతినరః॥ ఋ-పు॥ ణీఞ్ ప్రాపణే। అన్నిటిస్వవశముఁబొందించువారు॥౧౧॥

స్త్రీయోషిదబలాయోషానారీసీమంతినీవధూః। ప్రతీపదర్శినీవామావనితామహిళాతథా॥ ౨౬౧॥

✻స్త్రీశబ్దముమొదలు౧౧సామాన్యముగాస్త్రీలపేళ్లు॥ స్త్యాయతిసంఘాతోభవత్యస్యాంగర్భఇతి స్త్రీ॥ స్త్యైష్ట్యై శబ్దసంఘాతయోః। దీనియందుగర్భముకూర్పఁబడును॥౧॥ యౌతిపుంసా యోషిత్॥ త-సీ॥ యోషాచ॥ యుమిశ్రణే। పురుషునితోఁగూడుకొనియుండునది॥ పా॥ యోషితా॥ జోషా॥ శ్లో॥ స్త్రీవధూర్యోషితారామేతిత్రికాండశేషః॥ ౨॥౪॥ అల్పంబలమస్యాః అబలా-అల్పార్థేనఞ్। అల్పమైనబలముగలిగినది॥ ౩॥ నృణాతినయతిస్వవశంపురుషమితి నారీ॥ సీ॥ నౄనయే। పురుషునిస్వవశముఁబొందించుకొనునది॥ ౫॥ సీమంతం కేశవీథీ అస్యాఇతిసీమంతినీ॥ సీ॥ సీమంతమనఁగాపాపట-అదిగలిగినది॥౬॥ ఊహ్యతేభర్త్రేతివధూః॥ ఊ-సీ॥ వహప్రాపణే। పురుషునిచేత వహింపఁబడునది॥ ౭ ప్రతీపంవక్రం దష్టుంశీలమస్యాఇతిప్రతీపదర్శినీ॥ సీ॥ వక్రముగాజూచునది॥౮॥ వామత్వేనవక్రస్వభావత్వేనరమ్యత్వేన వా-వామా। వక్రశీలమైనదిగానిరమ్యమైనదిగాని వామ॥ ౯॥ వనతిపురుషమితివనితా॥ వనషణసంభక్తౌ। పురుషునిఁబొందునది॥౧౦॥ మహ్యతఇతిమహిళా॥ మహపూజాయాం। ఆదరింపఁబడునది॥౧౧॥

విశేషాస్త్వంగనాభీరూః కామినీవామలోచనా। ప్రమదామా

✻అంగనాశబ్దముమొదలు౨౨ప్రత్యేకముగాస్త్రీవిశేషములపేళ్లు॥ ప్రశస్తాన్యంగాన్యస్యాఇతిఅంగనా। మంచిఅవయవములుగలది॥౧॥ భయంశీలమస్యాఇతిభీరూః। వెఱుపుస్వభావముగాఁగలది॥౧॥ అతిశయేనకామోస్యాఇతి కామినీ॥ సీ॥ అతిశయమైనకామముగలది॥౧॥ వామేరుచిరేలోచనేఅస్యాఇతి వామలోచనా। మంచికన్నులుగలది॥౧॥ ప్రకృష్టోమదశ్చేతోవికారో

నినీ కాంతా లలనా చ నితంబినీ ॥ ౨౬.౨ ॥ సుందరీ రమణీ రామా కోపనా సైవ భామినీ । వరారోహా మత్తకాశిన్యుత్తమా వరవర్ణినీ ॥ ౨౬.౩ ॥

స్యాదితి ప్రమదా। మికిలిమదము గలది॥౨॥ మానో౽స్యా ఇతి మానినీ॥ సీ॥ ప్రణయకోపము గలది॥ ౩॥ భావః శృంగారచేష్టా- సో౽స్యా అస్తీతి భావినీ। శృంగారచేష్ట గలది॥౧॥ కామ్యత ఇతి కాంతా ॥ కము కాంతౌ। కోరఁబడునది- అనఁగా చక్కనిది॥౧॥ లలతి విలసతీతి లలనా ॥ లస శ్లేషణక్రీడనయోః। విలాసయుక్తమైనది॥౧॥ పృథుర్నితంబః కటిపశ్చాద్భాగః సో౽స్యా అస్తీతి నితంబినీ॥ సీ॥ శ్లో॥ పశ్చాన్నితంబః స్త్రీకట్యా మిత్యమరః। గొప్ప పిఱుదులు గలది॥౧॥ సుష్ఠు ఆర్ద్రయతే సుందరీ॥ సీ॥ ద్రుశ్ ఆదరణే। లెస్సగా నాదరింపఁబడునది। రూపలావణ్యము గలది॥౧॥ రమయతి నాయకమితి రమణీ॥ సీ॥ రము క్రీడాయాం। నాయకుని రమింపఁజేయునది॥౧॥ రమతే కామశాస్త్రానుసారేణ కళాభిరితి రామా ॥ రము క్రీడాయాం। కళల చేత రమించునది- గీతకళాదులు నేర్చి రమించునది॥౧॥ కోపనా భామినీ శబ్దములు కోపముగల స్త్రీ పేళ్లు కోపశీలా కోపనా। కోపమే స్వభావముగాఁ గలిగినది॥౧॥ భామ్యత్యవశ్యం కుప్యతి భామినీ॥ భామ క్రోధే। అవశ్యము కోపగించుకొనునది॥౨॥ వరారోహా శబ్దము మొదలు ౪ ఉత్తమస్త్రీ పేళ్లు । పుంసా ఆరుహ్యత ఇతి ఆరోహః॥ టీ॥ వరః శ్రేష్ఠః ఆరోహో నితంబో స్యా ఇతి వరారోహా। పురుషుని చేత ఆరోహింపఁబడునది గనుక ఆరోహమనఁగా పిఱుఁదు- శ్రేష్ఠమైన పిఱుదులు గలిగినది॥౧॥ మధుపానం వినా మత్తైవ కాశత ఇతి మత్తకాశినీ॥ సీ॥ కాశృ దీప్తౌ। మధుపానము లేక మేచుత్తురాలివలె ప్రకాశించునది॥ పా॥ శ్రోణిగౌరవాత్ మత్తగజవత్ మందం కసతీతి మత్తకాసినీ॥ సీ॥ కస గతౌ। గొప్పపిఱుదులు గల దాటవలన మదపుటేనుగువలె మెల్లఁగా నడుచునది॥ ౨॥ రూపశీలాదిభిరుత్కృష్టత్వాదుత్తమా। రూపశీలాదుల చేత ఉత్కృష్టమైనది॥ ౩॥ వరశ్శ్రేష్ఠో వర్ణో రూపమస్యా ఇతి వరవర్ణినీ। శ్రేష్ఠమైన రూపము గలది॥ శ్లో॥ శీతేసుఖోష్ణసర్వాంగీ గ్రీష్మేతు సుఖశీతలా। భర్తృభక్తా చ యా నారీ సా భవేద్వరవర్ణినీతి రుద్రః॥ రాజుపట్టపుదేవి మహిషి యనంబడును॥ మహ్యతే పూజ్యత ఇతి మహిషీ॥ సీ॥ మహ పూజాయాం। పూజింపఁబడునది॥౧॥ తక్కిన రాజస్త్రీలెల్ల భోగినులనంబడుదురు॥ భోగః సంభోగో౽స్యా స్వీతి భోగిన్యః। ఎవ్వరియందు సంభోగము గలదో వారు భోగినులు॥౧॥ పత్నీ శబ్దము మొదలు ౭ అగ్నిసాక్షిగా పెండ్లాడిన పెండ్లాము పేళ్లు॥ పత్యుర్నయా సహ యజ్ఞయోగస్స పద్యత ఇతి పత్నీ॥ సీ॥ పతికి ఈపెతోఁ గూడ యజ్ఞయోగము గలదు॥౧॥ పాణిః గృహీతో౽స్యా ఇతి పాణిగృహీతీ॥ సీ॥ దీనియొక్క హస్తము గ్రహింపఁబడును॥ ౨॥ యజ్ఞాధికారఫలభాగినో౽ర్ధాయా పత్యురన్యతరత్వేన ద్వితీయా। యజ్ఞాధికారమందు ఫలమును బొందునప్పుడు పతితోఁ గూడ తాను రెండవది॥ ౩॥ పత్యా భర్త్రా సహ ధర్మః దానయజ్ఞాదిరస్యా ఇతి సహధర్మిణీ॥ సీ॥ పతితోఁ గూడ దానయజ్ఞాదిధర్మము గలిగినది॥ ౪॥ భ్రియత ఇతి భార్యా॥ భృఞ్ భరణే। భరింపఁబడునది॥ ౫॥ జాయతే స్యాం పతిః పుత్రరూపేణేతి జాయా॥ జనీ ప్రాదుర్భావే। ఈపెయందు పతి పుత్రరూపమున జనించును॥౬॥ దారయంతి ఉద్వేజయంతి పతీనితి దారాః॥ ద్రు భయే। పతులను భయపెట్టువారు॥ ఈశబ్దము అకారాంత పుల్లింగనిత్యబహువచనము॥ అయం స్త్రీలింగే పి॥ శ్లో॥ క్రోడా హోరాత థాదారా రాత్రయః ఏతెయథాక్రమం। క్రోడే హోరేచ దారేషు త్రయః ప్రోక్తాః నీషిఖరితి భట్టచంద్రః॥ ౭॥ మొదటి ౪ శబ్దములు యజ్ఞాధికారముగల పెండ్లామునకును తక్కిన ౩ శబ్దములు సామాన్యమైన పెండ్లామునకును పేళ్లఁ కొందరు॥ కుటుంబినీ పురంధ్రీ శబ్దములు కొడుకులు కూఁతుళ్లు మొదలైన కుటుంబము గల స్త్రీ పేళ్లు॥ కుటుంబః పుత్రభృత్యాదికం అస్త్యస్యా ఇతి కుటుంబినీ॥ సీ॥ పోషింపఁదగిన పుత్రభృత్యాదులు గలది॥౧॥ పురం గృహం ధరతీతి పురంధ్రీ॥ సీ॥ ధృఞ్ ధరణే। పురమనఁగా గృహము- దాన్ని భరించునది॥ ౨॥ సుచరిత్రా శబ్దము మొదలు ౪ పతివ్రత పేళ్లు॥ శోభనం చరిత్రమస్యా ఇతి సుచరిత్రా। శుభకరమైన చరిత్రము గలది॥౧॥ దర్శనాదేవ పాపం స్యతీతి సతీ॥ సీ॥ షో అంతకర్మణి। దర్శనమాత్రమున నే పాపము నును బోఁగొట్టునది॥ ౨॥ సాధుగుణయోగాత్సాధ్వీ॥ సీ॥ మంచి గుణములు గలది॥ ౩॥ పతిసేవైవ వ్రతమస్యా ఇతి పతివ్రతా। పతిసేవయే వ్రతముగాఁ గలది ౪॥ కృతసాపత్నికా శబ్దము మొదలు ౩ పెద్ద పెండ్లాము పేళ్లు॥ సపత్న్యా భావః సాపత్న్యం కృతం సాపత్న్యమస్యా ఇతి కృతసాపత్నికా। సవతియొక్క భావము సాపత్న్యము చేయబడిన సాపత్న్యము గలది గనుక కృతసాపత్నిక॥౧॥ అధిస్యోపరి ఊఢా

కృతాభిషేకా మహిషీ భోగిన్యో౽న్యా నృపస్త్రియః ॥ పత్నీ పాణిగృహీతీ చ ద్వితీయా సహధర్మిణీ ॥ ౨౬.౪ ॥ భార్యా జాయాథ పుంభూమ్ని దారాః స్యాత్తు కుటుంబినీ । పురంధ్రీ సుచరిత్రా తు సతీ సాధ్వీ పతివ్రతా ॥ ౨౬.౫ ॥ కృతసాపత్నికాధ్యూఢాధివిన్నా

ప్రాప్తావిన్నాలభ్థాచజాయాఅస్యాఇత్యధూఢా- అధివిన్నాచ*వహప్రాపణే*విద్ల్‌లాభే|తనమీఁదపొందఁబడినస్త్రీగలది-అధ్యూఢ-అధివిన్న*అధిప్రాక్‌ఊఢావిన్నా-అధ్యూఢా-అధివిన్నాచఅధిశబ్దఃప్రాగర్థకః| ముందుపెండ్లాడఁబడినది॥౨॥ ౩॥ * *.............................*

ళస్స్వయంవరా|
పతింవరా చవ
ర్యా*థకుల స్త్రీ
కులపాలి కా॥
౨౬॥
కన్యాకుమారీ

స్వయంవరాశబ్దము మొదలు ౩ తనంతటనేపురుషునివరించునట్టిస్త్రీపేళ్లు ॥ స్వయంవృణుతేపతిమితి స్వయంవరా*వృఞ్‌వరణే|తనంతటపతినివరించునది॥౧॥పతింవృణుతఇతిపతింవరా॥పతినివరించునది ౨వరణంవరఃతత్రనిపుణావర్యా|వరించుటయందునేర్పుగలది॥౩॥ కులస్త్రీకులపాలికాశబ్దములువ్యభిచారము లేమిడి చేతకులమునుకాపాడుకొనెడుస్త్రీపేళ్లు ॥ కులేనఅవ్యభిచారేణరక్షితా స్త్రీకులస్త్రీ॥ఒచ్చెము లేనికులము చేతరక్షితమైనది॥౧॥కులంపాలయతీతికులపాలికా*పాలరక్షణే|కులముసురక్షించునది॥౨॥*కన్యాకుమారీశబ్దములు మొదటివయస్సనున్న పెండ్లికానిపడుచుపేళ్లు॥ కన్యతేకామ్యతఇతికన్యా*కనదీప్తికాంతిగతిషు|కోరఁబడునది॥౧॥కుమారయతిక్రీడయతీతికుమారీ॥సీ॥* కుమారక్రీడాయాం|క్రీడించునది*కుత్సితోమారోస్యాఇతికుమారీ|మన్మథునితిరస్కరించునది॥౨॥* గౌరీశ

గౌరీతునగ్నికా
నాగతార్తవా|
స్యాన్మధ్యమాదృ
ష్టరజా

బ్దము మొదలు ౩ సమర్తాడనిపడుచు పేళ్లు॥గురతేవివాహాయఉద్యతతేగౌరీ॥సీ॥*గురీఉద్యమనే|వివాహమునకుఉద్యోగించునది॥౧॥లజతేలజ్జతేనగ్నికా * ఓలజీఓలజ్జీవ్రీడే|లజ్జించునది॥౨॥అనాగతమార్తవంపుష్పమస్యాఇత్యనాగతార్తవా|సమర్తాడనిది॥౩॥*మధ్యమాదృష్టరజశ్శబ్దములుక్రొత్తగాసమర్తాడినపడుచుపేళ్లు॥మధ్యేవయసిశిష్ఠతీతిమధ్యమా*ష్ఠాగతినివృత్తౌ|మధ్యమవయస్సునందుండునది॥౧॥దృష్టంరజోస్యాఇతిదృష్టరజా॥స-సీ॥కానఁబడినరజస్సుగలిగినది॥౨॥* తరుణీయువతిశబ్దములుజవ్వని పేళ్లు-అనఁగాముప్పదియేండ్లకులోఁబడినవయస్సుగలిగినది॥ కన్యావస్థాంతరతీతితరుణీ॥సీ॥తౄప్లవనతరణయోః|కన్యావస్థను దాటినది॥ప్రా॥తలునీ॥౧॥ పుంసాయౌతీతియువతిః*యుమిశ్రణే|పురుషునితోఁగూడునది॥౨॥* స్నుషాదిశబ్దములు ౩ కోడలిపేళ్లు॥గృహవ్యాపారాయుజలంస్నాతీతిస్నుషా*స్నుప్రస్రవణే|గృహవ్యాపారముకొఱకునీళ్లుచల్లునది॥౧॥ జాయతేస్యాంపౌత్రఇతిజనీ॥సీ॥జనీప్రాదుర్భావే|దీనియందుపౌత్రుఁడుపుట్టును॥౨॥ఊహ్యాతేపుత్రేణేతివధూః ॥ ఊ-సీ॥పుత్రునిచేతవహింపఁబడునది॥౩॥*చిరంటీసువాసినీశబ్దములు పేరంట్రాలిపేళ్లు॥చిరిణోతిహినస్తిఅమంగళానిచిరంటీ॥సీ॥చిరిహింసాయాం|అమంగళములను చెఱుచునది॥౧॥ సుష్ఠువసతీతిసువాసినీ॥సీ॥*వసనివాసే|లెస్సగావసించియుండునది॥౨॥ స్వవాసినిఅనెడుపాఠమునందు-పుట్టింటనుండెడుస్త్రీపేళ్లు ॥ స్వేషువస్తుంశీలమస్యాఇతిస్వవాసినీ| తనపుట్టింటివారిలోనుండెడుస్వభావముగలది*

స్తరుణీయువతి
స్సమే॥౨౭॥
సమాఃస్నుషా
జనీవధ్వ
శ్చిరంటీతుసువా
సినీ|

ఇచ్ఛావతీకాము
కా స్యా
ద్వృషస్యంతీతు
కాముకీ॥౨౮॥

ఇచ్ఛావతీకాముకాశబ్దములుసురతవ్యతిరిక్తములైనపుష్పాదులయందుఇచ్ఛగలస్త్రీపేళ్లు॥పుష్పాదిషుఇచ్ఛాస్యాఇతిఇచ్ఛావతీ| పుష్పాదులయందభిలాషగలది॥౧॥సురతవ్యతిరిక్తవస్తూనికామయతికాముకా*కముకాంతౌ|సురతవ్యతిరిక్తవస్తువులనుగోరునది*వృషస్యంతీకాముకీశబ్దములుసురతమునందిచ్ఛగలస్త్రీపేళ్లు॥ అసకృద్బీజనిషేకసమర్థోవృషః - తమాత్మనఇచ్ఛతీతివృషస్యంతీ| వీర్యాధికుఁడైనవానితనకుఇచ్ఛయించునది॥౧॥సురతంకామయతఇతికాముకీ॥ సీ*కముకాంతౌ|సురతమునుగోరునది ॥౨॥ *ప్రియునిగూర్చిసంకేతస్థానమునకుఁబోవునదిఅభిసారికయనంబడును॥అభిసారయతేకాంతమభిసారికా*సృగతౌ| ప్రియునిగూర్చిపోవునదిగనుకఅభిసారిక॥౧॥*

కాంతార్థినీతు
యా యాతి సం
కేతం సాభిసారి
కా|*పుంశ్చలీధ
ర్షణీబంధక్యస
తీకులటేత్వరీ॥
౨౯॥స్వైరిణీ
పాంసులా

పుంశ్చలీశబ్దము మొదలులారంకులాడి పేళ్లు పుమాంసంప్రలోభ్యచలతిగచ్ఛతిపుంశ్చలీ॥సీ॥ చలగతౌ పురుషుఁమోహింపఁజేసిపోవునది*పుంసఃపరిణేతుఃచలతీతిపుంశ్చలీ| తనభర్తనువిడిచికదలునది ౧॥ధర్షయతిప్రగల్భతేధర్షణీ॥సీ॥*ఞిధృషాప్రాగల్భ్యేధిట్టతనముగలిగియుండునది॥ప్రా ॥కామోద్దీపనాత్‌పుమాంసందూరంవ్యాకర్షతీతిచర్షణీకృషవిలేఖనే| కామోద్దీపనమువలనపురుషునిదూరమునకీడ్చుకొనిపోవునది॥౨॥బధ్నాతిఉదాసీనమపిపురుషంస్వవశంకరోతిబంధకీ॥సీ॥ఉదాసీనుఁడైనపురుషునిస్వవశముచేసుకొనునది॥౩॥నసతీఅసతీ॥సీ॥పతివ్రతగానిది॥౪॥కుటకులమటతికులటా*అటపటగతౌ|విటసమూహమునుగూర్చిపోవునది॥౫॥పతిఅసాధుజనస్థానంతాచ్ఛీల్యేనేతిఇత్వరీ॥సీ॥ఇ

ధ స్స్యాదశిశ్వీ శిశు
నావినా॥*అవీరా
నిష్పతిసుతా
విశ్వస్తావిధవే స
మే॥౨౫౦॥
ఆళిస్సఖీవయ
స్యాచ
పతివత్నీ సభ
ర్తృకా॥*వృద్ధా
పలిక్నీ
ప్రాజ్ఞీతు ప్రజ్ఞా
ప్రాజ్ఞాతు ధీమ
తీ॥౨౫౧॥
శూద్రీ శూద్రస్య
భార్యాస్యా
చ్ఛూద్రా తజ్జా
తిరంగనా॥*ఆభీ
రీతు మహాశూ
ద్రీ జాతిపుంయో
గయోస్సమే॥
అర్యాణీ స్వయ
మర్యాస్యాత్
క్షత్రియా క్షత్రి
యాణ్యపి।
ఉపాధ్యాయా
ప్యుపాధ్యాయీ
స్యాదాచార్యా
పి చ స్వతః॥౨౫౩॥
ఆచార్యానీ తు
పుంయోగే
స్యాదర్యీ*క్షత్రి
యీ తథా।*ఉ
పాధ్యాయాన్యు
పాధ్యాయీ
పోటా స్త్రీపుంస
లక్షణా॥౨౫౪॥
వీరపత్నీ వీరభా

ణీ గతౌ। అసాధుజనస్థానమును గూర్చిపోవునది॥౬॥ స్వైరగమనమస్యా అస్తీతి స్వైరిణీ। యథేచ్ఛగమనము గలది॥౭॥ పాంసు దుశ్చరితమస్యా అస్తీతి పాంసులా। దుశ్చరితము గలది॥౮॥*బిడ్డలు లేని స్త్రీ అశిశ్వీయనంబడును॥ శిశవో న సంత్యస్యా ఇతి అశిశ్వీ। శిశువులు లేనిది॥౧॥*పతిపుత్రులు లేని స్త్రీ అవీరయనంబడును॥ వీరః పతిః పుత్రశ్చ - స న విద్యతే స్యా ఇత్యవీరా। వీరుఁడనఁగా - పతి - పుత్రుఁడును - వారు లేనిది॥*విశ్వస్తా విధవా శబ్దములు పెనిమిటి లేని స్త్రీ పేళ్లు ॥ విశ్వసితి విగతశ్వసనేవ తిష్ఠతి వృతప్రాయత్వాదితి విశ్వస్తా॥ శ్వస ప్రాణనే। మృతప్రాయమైనదిగనుక ప్రాణము లేనిదానివలెనుండునది॥౧॥ విగతో ధవః పతిరస్యాస్సా విధవా। చనిపోయిన పెనిమిటి గలది॥౨॥*ఆళిశబ్దము మొదలు ౩ చెలికత్తె పేళ్లు అలతి అనురూపసంబంధినీ వభూషయతి ఆళిః। అనురూపసంబంధినివలె భూషించునది॥౧॥ గుణాదినా సమానాఖ్యాతిరస్యా ఇతి సఖీ। గుణాదుల చేత సమానమైన ఖ్యాతి గలది॥౨॥ వయసా తుల్యా వయస్యా వయస్సు చేత సరియైనది॥౩॥ పతివత్నీ సభర్తృకా శబ్దములు మొగనాలి పేళ్లు॥ జీవత్పతిరస్యా అస్తీతి పతివత్నీ। భర్త్రా సహితా సభర్తృకా। బ్రతికియుండెడు పెనిమిటి గలది॥*వృద్ధా పలిక్నీ శబ్దములు ముదిసినమగువ పేళ్లు॥ గతవయస్కా వృద్ధా। పోయిన యౌవనము గలది॥౧॥ పలితరోమయోగాత్పలిక్నీ। స్త్రీ॥ నరిచిన వెంట్రుకలు గలది॥౨॥* ప్రాజ్ఞీ ప్రజ్ఞా శబ్దములు లౌకికవ్యవహారమందు మిగుల నెరుకగల స్త్రీ పేళ్లు॥ ప్రకర్షేణ జానాతీతి ప్రాజ్ఞీ। ప్రజ్ఞా చ॥ జ్ఞా అవబోధనే। లెస్సగా తెలిసినది॥౧॥౨॥* ప్రాజ్ఞా ధీమతీ శబ్దములు మిగుల బుద్ధిగల స్త్రీ పేళ్లు॥ ప్రశస్తా ప్రజ్ఞా అస్యా ఇతి ప్రాజ్ఞా। మంచి ప్రజ్ఞగలది॥౧॥ ధీః అస్యా ఇతి ధీమతీ॥ స్త్రీ॥ మంచి బుద్ధిగలది॥౨॥*శూద్రజాతియందుఁ బుట్టినదిగాని యితరజాతియందుఁ బుట్టినదిగాని శూద్రుని భార్య శూద్రియనంబడును॥ శూద్రస్య స్త్రీ శూద్రీ। శూద్రుని భార్య॥౧॥ ** శూద్రజాతియందుఁ బుట్టి శూద్రునికిఁగాని మఱియొకనికిఁగాని పెండ్లామైనది శూద్రయనంబడును॥ శూద్రజాతి స్త్రీ శూద్రా। శూద్రజాతియందుఁ బుట్టినది॥ ౧ ॥ ** ఆభీరీ మహాశూద్రీ శబ్దములు గొల్లవాని భార్యకుఁగాని తజ్జాతి స్త్రీకిఁగాని పేళ్లు॥ ఆభీరస్య గోపస్య భార్యా తజ్జాతీయా వా ఆభీరీ। ఆభీరుఁడనఁగా గొల్లవాఁడు। వాని భార్యయైన - ఆ గొల్లజాతి స్త్రీయైన ఆభీరి ॥ ౧ ॥ మహాశూద్రస్య భార్యా తజ్జాతీయా వా మహాశూద్రీ॥ స్త్రీ। మహాశూద్రుఁడనఁగా గొల్లవాఁడు - వాని భార్యయైన - ఆ జాతీయయైన మహాశూద్రి॥ ౨॥ ** అర్యాణీ అర్యా శబ్దములు వైశ్యకులమందుఁ బుట్టి వైశ్యునికిఁగాని - ఇతరునికిఁగాని పెండ్లామైన మగువ పేళ్లు॥ అర్యకులేజాతా అర్యాణీ। అర్యా చ। వైశ్యకులమందుఁ బుట్టినది॥ ౧॥౨॥ ** క్షత్రియా క్షత్రియాణీ శబ్దములు క్షత్రియజాతియందుఁ బుట్టి క్షత్రియునికిఁగాని మఱియొకనికిఁగాని పెండ్లామయినదాని పేళ్లు॥ క్షత్రియకులే జాతా క్షత్రియా। క్షత్రియాణీ చ॥ స్త్రీ॥ క్షత్రకులమందుఁ బుట్టినది॥ ఉపాధ్యాయా ఉపాధ్యాయీ శబ్దములు తనంతట నే చదువు చెప్పునట్టి స్త్రీ పేళ్లు॥ ఉపేత్య అధీయతే అస్యాస్సకాశాదిత్యుపాధ్యాయా। ఉపాధ్యాయీ చ॥ ఇఙ్ అధ్యయనే। ఈపెసమీపమునకు వచ్చి చదువుదురు॥౧॥౨॥ ** తనంతట మంత్రవ్యాఖ్యానము చేయునట్టి స్త్రీ ఆచార్యయనంబడును ॥ స్వతఏవ మంత్రోపదేశమాచరతి ఆచార్యా॥ చర గతిభక్షణయోః। తానే మంత్రోపదేశము చేయునది॥౧॥*తాను మూఢురాలయినను ఆచార్యుని భార్య ఆచార్యానియనంబడును ॥ ఆచార్యస్య పత్నీ ఆచార్యానీ। ఆచార్యుని యొక్క - భార్య॥౧॥* తాను జఘన్యకులమందుఁ బుట్టినదైనను వైశ్యుని భార్య - అర్యియనంబడును॥ అర్యస్య పత్నీ అర్యీ। వైశ్యుని పెండ్లాము॥౧॥ తాను వైశ్యురాలయినను క్షత్రియుని పెండ్లాము - క్షత్రియి - అనంబడును। క్షత్రియస్య పత్నీ క్షత్రియీ॥ స్త్రీ। క్షత్రియుని భార్య॥౧॥** ఉపాధ్యాయానీ ఉపాధ్యాయీ శబ్దములు ఉపాధ్యాయుని పెండ్లాము పేళ్లు॥ ఉపాధ్యాయస్య పత్నీ ఉపాధ్యాయానీ। ఉపాధ్యాయీ చ। ఉపాధ్యాయుని వస్నె ఉపాధ్యాయాని - ఉపాధ్యాయి ॥౧॥౨॥

స్త్రీలక్షణంబును పురుషలక్షణంబును గలది - పోటయనంబడును॥ స్త్రీపుంసలక్షణైః పుటతి సంశ్లిష్యతి పోటా॥ పుట సంశ్లేషణే। స్త్రీపురుషలక్షణములతోఁ గూడుకొనినది॥౧॥ వీరపత్నీ వీరభార్యా శబ్దములు వీరుని పెండ్లాము పేళ్లు॥ వీరః పతిర్యస్యాస్సా వీరపత్నీ। వీరుఁడు పతిగాఁ గలది ॥ ౧ ॥ వీరస్య భార్యా

ర్యా*వీరమాతా తు వీరసూః। జాతాపత్యా ప్రజాతా చ ప్రసూతా చ ప్రసూతికా॥ ౨౫॥ స్త్రీ నగ్నికా కోటవీ స్యా*ద్దూతీ సంచారికే సమే। కాత్యాయన్యర్ధవృద్ధాయా కాషాయవసనాధవా॥ ౨౬॥ *సైరంధ్రీ పరవేశ్మస్థా స్వవశా శిల్పకారికా। *అసిక్నీ స్యాదవృద్ధా యా ప్రేష్యాంతఃపురచారిణీ॥ వారస్త్రీ గణికా వేశ్యా రూపాజీవా థ సా జనైః। సత్కృతా వారముఖ్యా స్యా తుట్టనీ శంభలీ సమే॥ ౨౭॥ విప్రశ్నికా త్వీక్షణికా దైవజ్ఞా థ రజస్వలా। స్త్రీధర్మిణ్యవిరాత్రేయీ మలినీ పుష్పవత్యపి॥ ౨౮. ఋతుమత్యప్యుదక్యా

వీరభార్యా।వీరుని పెండ్లాము॥౨॥*వీరమాతృ వీరసూశబ్దములు వీరునితల్లి పేళ్లు॥ వీరస్య మాతా వీరమాతా॥ఋ-సీ॥వీరునితల్లి॥౧॥వీరంసూతె వీరసూః*షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే।వీరునిఁగన్నది॥౨॥ జాతాపత్యాశబ్దము మొదలు ౪ బాలింతరాలి పేళ్లు॥జాయమానాన్యపత్యాన్యస్యాః జాతాపత్యా। పుట్టుచుండెడు బిడ్డలుగలది॥౧॥ప్రకర్షేణ జాయంతె అపత్యాన్యస్యాః ప్రజాతా। మిక్కిలి బిడ్డలు దీనియందు పుట్టుదురు॥౨॥ప్రసూయతె పుత్రాన్ ప్రసూతా। ప్రసూతికా చ।బిడ్డలను గనునది॥౩॥౪॥

నగ్నికా కోటవీశబ్దములు-దిసమొలతో నుండెడు స్త్రీ పేళ్లు॥ నగ్నికాశబ్దమునకు పూర్వమువలె వ్యుత్పత్త్యర్థములు॥౧॥కుటేన కౌటిల్యేన వేతి యాతీతి కోటవీ॥సీ॥వీగతిప్రజనకాంత్యసనఖాదనేషు।కౌటిల్యము చేత పోవునది॥౨॥*దూతీ సంచారికాశబ్దములు దౌత్యము చేయు స్త్రీ పేళ్లు॥ దూయతే స్త్రీ వా పుమాన్ వా అనయేతి దూతీ॥సీ॥దూఙ్ పరితాపే।దీని చేత పురుషుఁడు గాని స్త్రీ గాని అన్యోన్యవిషయమై పరితపింపఁబడును॥౧॥సంచారయతి ప్రాపయతి పుమాంసం స్త్రియమితి సంచారికా*చరగతౌ।పురుషుని స్త్రీని పరస్పరము పొందించునది॥౨॥**యా అర్ధజరతీ కాషాయవసనా విధవా చ సా కాత్యాయనీత్యుచ్యతె।సగము ముదిసి కావిచీరఁగట్టి విధవయైన స్త్రీ కాత్యాయని యనంబడును॥ కత్యస్య ఋషేరపత్యమివ వర్తతె కాత్యాయనీ॥సీ॥కత్యుఁడను ఋషి యొక్క కూఁతురి వలెనుండునది॥౧॥

పరగృహస్థా స్వతంత్రా ప్రసాధనదర్పణాదిశిల్పకర్త్రీ సైరంధ్రీత్యుచ్యతె। స్వతంత్రురాలై పరగృహమున నుండి గంధలేపనము తిలకనిర్మాణము మొదలైన పనులు చేసెడు స్త్రీ సైరంధ్రి యనంబడును॥స్వైరం స్వచ్ఛందం వర్తనం దధాతి సైరంధ్రీ*డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। స్వేచ్ఛావిహారమును ధరించునది॥౧॥* అవృద్ధా అంతఃపురచారిణీ రాజస్త్రీభిః కార్యార్థం యా ప్రేష్యతె సా అసిక్నీత్యుచ్యతే। ముదుసలి గాక రాజస్త్రీలు చెప్పిన పనులు చేయుచు నంతఃపురమందు సంచరించు మగువ- అసిక్ని యనంబడును॥అసితకేశయోగాదసిక్నీ।నరియని వెండ్రుకలుగలది॥౧॥

వారస్త్రీశబ్దము మొదలు ౪ లంజ పేళ్లు॥వారస్సమూహః-తస్య స్త్రీ వారస్త్రీ।అందరికి స్వాధీనురాలు॥ *వారం వారం రాజసేవార్థమాగతా వా।రాజసేవార్థమై పలుమాఱు వచ్చునది॥౧॥ విటగణోస్త్యస్యా ఇతి గణికా।విటసమూహము గలది*గణయతి ధనికానితి గణికా*గణసంఖ్యానే। ధనికుల నెంచునది॥౨।వేశో భవా వేశ్యా।వేశమనఁగా వేశ్యావాటిక-దానియందుండునది* వేశో నైపథ్యం తేన శోభతె వేశ్యా।అలంకారము చేత ప్రకాశించునది॥౩ రూపమేవ ఆజీవో జీవికా అస్యా ఇతి రూపాజీవా। రూపమే జీవనోపాయముగాఁ గలది॥౪॥*గుణాతిశయమువలన సత్కరింపఁబడెడు వేశ్య - వారముఖ్య యనంబడును॥ వారే వేశ్యాసమూహే ముఖ్యా వారముఖ్యా।వేశ్యాసమూహమునందు ముఖ్యురాలు॥*కుట్టనీ శంభలీశబ్దములు కుంటెనకత్తె పేళ్లు-లంజను విటునికి తార్చునది॥విటస్య కుటుంబం అర్థహరణేన కుట్టయతి నాశయతీతి కుట్టనీ*కుట్ట ఛేదన భర్త్సనయోః।విటుని కుటుంబమును అర్థహరణము చేత చెఱుచునది॥౧॥శం శ్రేయః భాలయతి హినస్తి శంభలీ*భల భల్ల పరిభాషణహింసాదానేషు।శ్రేయస్సును జెఱుచునది॥౨॥*విప్రశ్నికాశబ్దము మొదలు ౩ పేల్వులసాని పేళ్లు॥సోదికత్తె॥ శుభాశుభ ప్రశ్నవిశేషతః ప్రశ్నో అస్యా ఇతి విప్రశ్నికా।శుభాశుభవిషయమై విశేషముగా జనుల చేత చేయఁబడిన ప్రశ్న గలది॥౧॥ఈక్షణం శుభాశుభదర్శనం తదస్యా ఇతి ఈక్షణికా*ఈక్ష దర్శనే।శుభాశుభములను జూచునది॥ ౨॥ దైవం శుభాశుభం జానాతి దైవజ్ఞా*జ్ఞా అవబోధనే।దైవమనఁగా శుభాశుభము-దానిని నెఱిగినది॥ ౩॥ *రజస్వలా శబ్దము మొదలు ౮ రజస్వల పేళ్లు ॥ రజో ఽస్త్యస్యా ఇతి రజస్వలా।రజస్సుగలిగినది॥౧॥ రజోరూపః స్త్రీధర్మో ఽస్త్యస్యా స్తి స్త్రీధర్మిణీ।రజోరూపమైన స్త్రీధర్మము గలిగినది॥౨॥అవ్యయతె అస్మిన్ కాలే రత్యోపభోగాదితి అవీః॥ఈ-సీ॥అవ రక్షణే।ఆ కాలమందు భూతాదిభయమువలన రక్షింపఁబడును॥౩॥ అత్ర పురుషావయవో వర్తతె ఆత్రేయీ॥సీ॥దీనియందు పురుషావయవముండును॥౪ మలినమార్తవమస్యా ఇతి మలినీ।మలినమనఁగా ఆర్తవము-అది దీనియందుఁ గలదు॥౫॥పుష్పమార్తవమస్యాః పుష్పవతీ।పుష్పమనఁగా ఆర్తవము-అది దీనికిఁ గలదు॥౬॥ ఋతురస్త్యస్యా ఇతి ఋతుమతీ । ఋతుప్రదీ

పి. స్యాద్రజః పుష్పమార్తవం। శ్రద్ధాళుర్దోహదవతీ నిష్కలా విగతార్తవా॥ ౧౮౦॥ ఆపన్నసత్త్వా స్యాద్గుర్విణ్యంతర్వత్నీ చ గర్భిణీ॥ *గణికాదేస్తు గాణిక్యం గార్భిణం యౌవతం గణే॥ ౧౮౧॥ పునర్భూర్దిధిషూరూఢా ద్వి- స్తస్యా దిధిషూః పతిః॥ స తు ద్విజోऽగ్రేదిధిషూః సైవ యస్య కుటుంబినీ॥ ౧౮౨॥ *కానీనః కన్యకాజాతస్సుతోऽథ సుభగాసుతః। సౌభాగినేయ*స్స్యాత్తు పారస్త్రైణేయస్తు పరస్త్రియః*పైతృష్వసేయస్స్యాత్పైతృష్వస్రీయశ్చ పితృష్వసుః। సుతో మాతృష్వసుశ్చైవం*వైమాత్రేయో విమాతృజః॥ ౧౮౪॥

నికిఁగలది॥ ౭॥ చతుర్థేహని ఉదకమర్హతీతి ఉదక్యా। నాలవదినమునందు నుదకమునకు యోగ్యురాలు॥ ౮॥ రజశ్శబ్దము మొదలు ౩ రజోబిందువు పేళ్లు॥ రజ్యతే రజః॥ స-న॥ ఎఱ్ఱఁగాఁ జేయునది॥ ౧॥ పుత్రాఖ్యఫలహేతుత్వాత్పుష్పం। పుత్రాఖ్యఫలమునకు హేతుభూతమైనది* పుష్ప్యతి వికసతి యోనిరనేనేతి పుష్పం *పుష్పవికసనే। దీని చేత యోని వికసించును॥ ౨॥ ఋతౌ భవమార్తవం। ఋతువునందుఁబుట్టునది॥ ౩॥ *శ్రద్ధాళుదోహదవతీశబ్దములు గర్భవశమున నంచి వస్తువులఁ గోరెడు దాని పేళ్లు॥ వేవిళ్లుగలది॥ పాయసాపూపాదిషు శ్రద్ధా ఇచ్ఛా అస్యా ఇతి శ్రద్ధాళుః॥ ఉ-సీ॥ పాయసాపూపాదులయందు ఆశ గలిగినది॥ దోహదోऽస్యా అస్తీతి దోహదవతీ। వేవిళ్లుగలది॥ ౨॥ *నిష్కలా విగతార్తవాశబ్దములు ముట్టుడిగిన వనిత పేళ్లు॥ కలాభ్యో రజోంశేభ్యో నిష్క్రాంతా నిష్కలా। రజోంశములవలనఁ బాసినది॥ పా॥ నిష్కలీ॥ ౧॥ విగతమార్తవమస్యా ఇతి విగతార్తవా। పోయిన ముట్టుగలది॥ ౨॥ *ఆపన్నసత్త్వాశబ్దము మొదలుగ గర్భిణి పేళ్లు॥ ఆపన్నం గృహీతం సత్త్వం గర్భో యయేత్యాపన్నసత్త్వా॥ గ్రహింపఁబడిన గర్భము గలది॥ ౧॥ గురు గర్భశరీరమస్త్యస్యా మితి గుర్విణీ। బలువైన గర్భశరీరము గలది॥ ౨॥ ఉదరాంతర్గర్భోऽస్త్యస్యా అంతర్వత్నీ। కడుపులో గర్భము గలది॥ ౩॥ గర్భోऽస్త్యస్యా ఇతి గర్భిణీ। గర్భము గలది॥ ౪॥ ఆపన్నసత్త్వా గుర్వీ స్యాదితి పాఠ ఇతి కేచిత్ *గణికాదేర్గణే గాణిక్యాదీని వర్తంతే॥ గణికాదినమూహమందు గాణిక్యాదిశబ్దములు వర్తించును॥ గణికానాం సమూహో గాణిక్యం। వేశ్యలయొక్క సమూహము॥ ౧॥ గర్భిణీనాం సమూహో గార్భిణం। గర్భిణులయొక్క సమూహము॥ ౧॥ యువతీనాం సమూహః యౌవతం॥ పా॥ యౌవనం॥ యువతులయొక్క సమూహము॥ శ్లో॥ సురూపమతినైపథ్యం కళాకుశలయౌవనం। యస్య పుణ్యకృతః ప్రేష్యం సఫలం తస్య యౌవనమితి** పునర్భూదిధిషూశబ్దములు మాఱుమనువు దాని పేళ్లు॥ రెండుమాఱు పెండ్లియైనది॥ ప్రథమే కస్య జాయా భూత్వా పునః అన్యస్య జాయా భవతీతి పునర్భూః॥ ఊ-సీ॥ ముందొకనికి పెండ్లామై యుండి తిరుగా మఱియొకనికి పెండ్లామైనట్టిది॥ ౧॥ పూర్వమేకేన ధృతా పునరన్యేన ధీయత ఇతి దిధిషూః॥ ఊ- సీ॥ డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। ముందొకని చేత ధరింపఁబడి తిరుగా మఱియొకని చేత ధరింపఁబడునది॥ ౨॥ *ఆమాఱుమనువు దాని రెండవ మొగఁడు దిధిషూపతి యనంబడును॥ దిధిషూ మాత్మన ఇచ్ఛతీతి దిధిషుః॥ ఉ-పు॥ పునర్భువు నిచ్ఛయించువాఁడు॥ ౧॥ *సా పునర్భూరేవ యస్య కుటుంబినీ పుత్రపౌత్రప్రతిష్ఠితా - సః ద్విజః అగ్రేదిధిషూరిత్యుచ్యతే। ద్విజశబ్దగ్రహణము పలక్షణార్థం। ఆమాఱుమనువు దానిఁ బెండ్లాడి దానియందు బిడ్డలఁ గన్న ద్విజుఁడు అగ్రేదిధిషువనంబడును॥ అగ్రే పూర్వం కాలే దధిషూః భార్యాత్వేనాస్యేత్యగ్రేదిధిషుః॥ ముందు మాఱుమనువుదే పెండ్లాముగాఁ గలవాఁడు॥ ౧॥ *పెండ్లిగాని పడుచుకొడుకు-కానీనుఁడనంబడును॥ కన్యాయాః పుత్రః కానీనః। కన్యకకొడుకు॥ ౧॥ *సుభగాసుత సౌభాగినేయశబ్దములు భాగ్యవంతురాలి కొడుకు పేళ్లు॥ సుభగాయాస్సుతః సుభగాసుతః। సుభగాయా అపత్యం సౌభాగినేయః। భాగ్యవంతురాలికొడుకు॥ ౨॥ ** పరస్త్రీవలనఁ బుట్టిన కొడుకు పారస్త్రైణేయుఁడనంబడును॥ పరస్త్రియా అపత్యం పారస్త్రైణేయః। పరస్త్రీకొడుకు॥ ౧॥ *పైతృష్వసేయ పైతృష్వస్రీయశబ్దములు మేనత్తకొడుకు పేళ్లు॥ పితృష్వసుః పుత్రః పైతృష్వసేయః। పైతృష్వస్రీయశ్చ। పితృష్వసయనఁగా తండ్రితోడఁ బుట్టినది- ఆపెకొడుకు॥ ౧॥ ౨॥ ఏవమిత్యనేన మాతృష్వసృసుతే మాతృష్వసేయ మాతృష్వస్రీయశబ్దౌ వక్తవ్యౌ। మాతృష్వసేయ మాతృష్వస్రీయశబ్దములు తల్లితోడఁబుట్టిన దానికొడుకు పేళ్లు॥ మాతృష్వసుః పుత్రః మాతృష్వసేయః మాతృష్వస్రీయశ్చ। మాతృష్వసకు పుత్రుఁడు॥ ౧॥ ౨॥ ** వైమాత్రేయ విమాతృజశబ్దములు మాఱుతల్లికొడుకు పేళ్లు। విగతా విభిన్నా వా మాతా విమాతా- తస్యా అపత్యం వైమాత్రేయః। విమాతయనఁగా సవతితల్లి- ఆపెకొడుకు॥ పా॥ ద్వే మాతరౌ యస్య ద్వైమాత్రేయః। ఇద్దఱు తల్లులుగలవాఁడు॥ ౧॥ విమాతుర్జాతః విమాతృజః। సవతితల్లివలనఁ బుట్టినవాఁడు॥ పా॥ ద్వాభ్యాం మాతృభ్యాం జాయత ఇతి ద్విమాతృజః * జనీప్రాదుర్భావే। ఇద్దఱు తల్లులవలనఁ బుట్టినవాఁడు॥ ౨॥ **

అథ బాంధకినేయ స్స్యాద్బంధులశ్చాసతీసుతః। కౌలటేయః కౌలటేరో భిక్షుకీతుసతీయది॥ ౨౬౫॥

బాంధకినేయశబ్దము మొదలు౫ ఱంకులాఁడికొడుకు పేళ్లు॥ బంధక్యాః అపత్యం బాంధకినేయః। ఱంకులాడియొక్క-కొడుకు॥ ౧॥ స్వకులపరిణాహాయ బంధూన్ లాతి స్వీయాన్ కరోతీతి బంధులః * లా ఆదానే। స్వకులమును విస్తరింపఁ జేయుటకొఱకు బంధువులను చేరఁదీయువాఁడు * స్వనిందాపరిహారాయ బంధూన్ లాతి ఆత్మీయాన్ కరోతీతి బంధులః। తననిందపోవుటకొఱకు బంధువులఁ తనవారిఁగాఁ జేసికొనువాఁడు॥ ౨॥ అసత్యాస్సుతః అసతీసుతః॥ వ్యభిచారిణియొక్క-కొడుకు॥ ౩॥ కులటాయాః అపత్యం కౌలటేయః। కౌలటేరశ్చ। కులటయొక్క-పుత్రుఁడు॥ ౪॥ ౫॥

తదా కౌలటినేయో స్యాత్ కౌలటేయోపి చాత్మజే।

** కౌలటినేయ కౌలటేయశబ్దములు భిక్షార్థమై సంచరించునట్టి పతివ్రత కొడుకు పేళ్లు॥ భిక్షార్థం కులాన్యటతి కులటా తస్యాః పుత్రః కౌలటినేయః। కౌలటేయశ్చ। భిక్షార్థమై గృహములయందు సంచరించునది కులట- దానియొక్క-పుత్రుఁడు కౌలటినేయుఁడు। కౌలటేయుఁడు॥ ౧॥ ౨॥ ** ఆత్మజశబ్దము మొదలు౫ కొడుకు పేళ్లు॥

ఆత్మజస్తనయస్సూనుస్సుతః పుత్రః

ఆత్మనః జాయతే ఆత్మజః * జనీ ప్రాదుర్భావే। తనవలన పుట్టినవాఁడు * ఆత్మైవ పుత్రత్వేన జాయత ఇత్యాత్మజః। తానే పుత్రరూపముగా జనించువాఁడు॥ ౧॥ కులం ముదం వా తనోతీతి తనయః * తను విస్తారే। కులమును గాని సంతోషమును గాని విస్తరింపఁ జేయువాఁడు। ౨॥ మాతా ఏనం సూయతే సూనుః॥ పు॥ * షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే। తల్లి వీనిని కనును॥ ౩॥ సూత్యేనం మాతా సుతః * షు ప్రసవైశ్వర్యయోః। తల్లి వీని ప్రసవించును॥ ౪॥ పున్నామ్నో నరకాత్త్రాయత ఇతి పుత్రః * త్రైఙ్ పాలనే। పుం అనెడి నరకమువలన రక్షించువాఁడు॥ ౫॥

స్త్రియాం త్వమీ। ౨౬౬॥ ఆహుర్దుహితరం సర్వే

** అమీ ఆత్మజాదయః పంచ స్త్రీ ప్రత్యయాంతాః దుహితరమాహుః। ఈ ఆత్మజాది శబ్దములు స్త్రీలింగములై నప్పుడు కొమార్తెను చెప్పుచున్నవి॥ అప్పుడు- ఆత్మజా। తనయా। సూనుః। సుతా। పుత్రీ। అని రూపములు। కొమార్తె దుహితయనంబడును॥ దోగ్ధి ధనహరణేన రిక్తీకరోతి పితరౌ దుహితా॥ ఋ- స్త్రీ॥ దుహ ప్రపూరణే। తల్లిదండ్రులను ధనహరణముచేత రిక్తులుగాఁ జేయునది *

ఽపత్యం తోకం తయోస్సమే।

అపత్య తోక శబ్దములు కొడుకునకును కూఁతురికిని పేళ్లు॥ న పతత్యనేన పితా నరకమిత్యపత్యం * పత్ ఌ గతౌ। దీనిచేత తండ్రి నరకమున పడఁడు॥ ౧॥ తౌతి కులమనేన తోకం * తు ఇతి సౌత్రో ధాతుర్గతి వృద్ధి హింసాసు। వీనిచేత కులము వృద్ధిఁబొందును॥ *

స్వజాతే త్వౌరసోరస్యౌ

ఔరస ఔరస్య శబ్దములు సవర్ణస్త్రీయందు తనవలనఁ బుట్టిన కొడుకు పేళ్లు॥ ఉరసా నిర్మితః- ఔరసః। ఔరస్యశ్చ। తనయురస్సుచేత పుట్టినవాఁడు॥ స్వజాతే అను పదముచేత దత్తక్షేత్రజాదినిరాసము॥ ౧॥ ౨॥

తాతస్తు జనకః పితా॥ ౨౬౭॥

** తాతశబ్దము మొదలు ౩ తండ్రి పేళ్లు॥ తనోతి కులం తాతః * తను విస్తారే। కులమును విస్తరింపఁ జేయువాఁడు॥ ౧॥ జనయతీతి జనకః * జనీ ప్రాదుర్భావే। పుట్టించువాఁడు॥ ౨॥ పాతీతి పితా॥ ఋ- పు॥ * పా రక్షణే। రక్షించువాఁడు॥ ౩॥ **

జనయిత్రీ ప్రసూర్మాతా జననీ

జనయిత్రీ శబ్దము మొదలు ౪ తల్లి పేళ్లు॥ జనయతీతి జనయిత్రీ। జననీ చ॥ స్త్రీ॥ * జనీ ప్రాదుర్భావే। కొడుకులఁ గనునది॥ ౧॥ ౨॥ ప్రసూతే ప్రసూః॥ ఊ- స్త్రీ॥ * షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే॥ కొడుకులను కనునది॥ ౩॥ మాన్యతే గర్భోత్ర మాతా॥ ఋ- స్త్రీ॥ * మాఙ్ మానే వర్తనే చ। గర్భము దీనియందు వర్తించును॥ ౪॥ ** భగినీ

భగినీ స్వసా।

భగినీ స్వసృ శబ్దములు తోడఁబుట్టిన స్త్రీ పేళ్లు॥ భగః కల్యాణం- శ్రేయః వివాహే స్యాదితి భగినీ। వివాహమందలి శ్రేయస్సుగలది॥ ౧॥ సుష్ఠు అస్యతి సోదరాన్ యాసమితి స్వసా॥ ఋ- స్త్రీ॥ * అసు క్షేపణే। సోదరునియొక్క- ఆయాసమును ప్రక్షేపించునది॥ ౨॥

ననాందా తు స్వసా పత్యు

** మగనితోడఁ బుట్టిన స్త్రీ ననందయనంబడును- ఆఁడుబిడ్డ। ననందయతీతి ననాందా॥ ఋ- స్త్రీ॥ * టు నది సమృద్ధౌ। సంతోషింపఁ జేయనిది। దీర్ఘమధ్యమంబును హ్రస్వమధ్యమంబును గలదు। శ్లో॥ ననాందా తు స్వసా పత్యుర్ననాందా నందినీ చ సేతి శబ్దార్ణవే॥ * న

ర్నప్త్రీ పౌత్రీ సుతాత్మజా॥ ౨౬౮॥

నప్త్రీ పౌత్రీ శబ్దములు కొడుకుకూఁతురికిని- కూఁతురికూఁతురికి పేళ్లు॥ న పతత్యనయా కులమితి నప్త్రీ॥ ఈ- స్త్రీ॥ * పత్ ఌ గతౌ। కులము దీనిచేత పడదు॥ ఋకారాంతము గలదు॥ శ్లో॥ నస్తా నప్త్రీ చ పౌత్రికేతి రభసః॥ ౧॥ పుత్రస్య పుత్ర్యా వా అపత్యం పౌత్రీ। కొడుకునకైనను కూఁతురికైనను కూఁతురు॥ ౨॥ ** తోడఁ

భార్యాస్తు భ్రాతృవర్గస్య యాతరస్స్యుః పరస్పరం।

బుట్టినవారి భార్యలు తమలో తామొకరి కొకరు యాతలనంబడుదురు॥ తోడికోడండ్రు॥ యతంతే గృహకృత్యే యాతరః॥ ఋ- స్త్రీ॥ యతీ ప్రయత్నే। గృహకృత్యమందు యత్నము చేయువారు॥ బహువచనము॥

ప్రజావతీ భ్రాతృజాయా

** ప్రజావతీ భ్రాతృజాయా శబ్దములు తోడఁబుట్టినవాని పెండ్లాము పేళ్లు॥ అన్న పెండ్లా

యాః
మాతులానీతు మాతులీ॥ ౩౯॥
పతిపత్న్యోః ప్రసూః శ్వశ్రూః శ్వశురస్తుపితా తయోః।
పితుర్భ్రాతా పితృవ్యస్స్యాన్మాతుర్భ్రాతా తుమాతులః॥
స్యాలాస్స్యుర్భ్రాతరః పత్న్యాః స్వామినో దేవృదేవరౌ।
స్వస్రీయోభాగినేయస్స్యాజ్జామాతాదుహితుః పతిః॥ ౪౦॥
పితామహః పితృపితా తత్పితా ప్రపితామహః।
మాతుర్మాతామహాద్యేవం సపిండాస్తు సనాభయః॥ ౪౧॥
సమానోదర్యసోదర్యసగర్భ్యసహజాస్సమాః।
సగోత్రబాంధవజ్ఞాతిబంధుస్వస్వజనాస్సమాః॥ ౪౨॥
జ్ఞాతేయంబంధుతా తేషాం క్ర

ము పేళ్లనికొందఱు॥ దేవరాదయఃప్రజాస్సంత్యస్యా ఇతిప్రజావతీ॥సీ॥మఱదిమొదలైనప్రజలుగలది॥౧॥ భ్రాతుఃజాయా భ్రాతృజాయా। తోడఁబుట్టినవాని పెండ్లాము॥౨॥మాతులానీమాతులీశబ్దములు మేనమామపెండ్లాము పేళ్లు॥మాతులస్యపత్నీ మాతులానీ। మాతులీచ॥సీ॥ మేనమామపెండ్లాము మాతులాని-మాతులి॥౧॥౨॥**పత్యుఃభర్తుఃపత్న్యాఃభార్యాయాశ్చప్రసూర్మాతా శ్వశ్రూరిత్యుచ్యతే। పెనిమిటియొక్క-యు-పెండ్లామునొక్కయు తల్లి శ్వశ్రువనఁబడును॥అత్త శ్వశురస్యపత్నీ శ్వశ్రూః॥ఊ,సీ॥మామపెండ్లాము॥౧॥**తయోఃపతిపత్న్యోః పితాశ్వశుర ఇత్యుచ్యతే। పెనిమిటి యొక్కయు పెండ్లామునొక్కయు తండ్రిశ్వశురుఁడనంబడును। శం సుఖం అశ్నుతే జామాతరం స్నుషాం చలబ్ధ్వా శ్వశురః*అశూ వ్యాప్తౌ। అల్లునిఁగాఁ కోడలినిగాని పొంది సుఖము ననుభవించువాఁడు। శవర్ణాదియు సకారాదియుఁ గలదు॥౧॥**తండ్రితోడఁబుట్టినవాఁడు పితృవ్యుఁడనంబడును॥పెత్తండ్రి పినతండ్రి॥ పితుఃభ్రాతా పితృవ్యః। తండ్రితోడఁబుట్టినవాఁడు॥౧॥
తల్లితోడఁబుట్టినవాఁడు మాతులుఁడనఁబడును॥ మేనమామ॥మాతుఃభ్రాతా మాతులః। తల్లితోడఁబుట్టినవాఁడు॥౧॥
పెండ్లాముతోడఁబుట్టినవాడు స్యాలుఁడనంబడును। బావమఱది॥ స్యాయ యంతి వితర్కయంతి పరిహాసవచనమితి స్యాలః*స్యఞి వితర్కే। పరిహాసము చేయువాఁడు॥శవర్ణాదియుఁగలదనికొందరు॥౧॥**దేవృదేవరశబ్దములు పెనిమిటితోడబుట్టినవాని పేళ్లు। మఱఁదులు॥ భ్రాతృజాయాభిస్సహపరిహాసేన దీవ్యతి క్రీడతి దేవా॥ఋ-పు॥ దేవరశ్చ। అన్నభార్యలతో పరిహాసముల చేత క్రీడించువాఁడు॥౧॥౨॥
స్వస్రీయభాగినేయశబ్దములు-తోడఁబుట్టినదానికొడుకు పేళ్లు॥స్వసుః అపత్యం పుమాన్ స్వస్రీయః భగిన్యాః అపత్యం పుమాన్ భాగినేయః। స్వస-భగిని-అనఁగా తోడఁబుట్టినయాపె। ఆపెకొడుకు స్వస్రీయుఁడు। భాగినేయుఁడు॥౧॥౨**జామాతృదుహితుఃపతిశబ్దములు కూఁతురిమగని పేళ్లు॥ అల్లుఁడు జాయాంమిమీతే జామాతా॥ఋ-పు॥*మాఙ్ మానే। పెండ్లామును వివాహార్థమై కొలుచువాఁడు॥౧॥దుహితుఃపతిః దుహితుఃపతిః। కూఁతురిమగఁడు-అలుక్సమాసము॥౨॥
తండ్రికితండ్రి పితామహుఁడనంబడును॥పితుఃపితా పితామహః। తండ్రికితండ్రి-తాత ॥ **అపితామహునియొక్క-తండ్రి ప్రపితామహుఁడనంబడును। ముత్తాత ॥ పితామహాత్ప్రకృష్టః ప్రపితామహః॥ తాతకంటె నధికుఁడు॥
ఈలాగున నే మాతామహాదిశబ్దములూహ్యంబులు। మాతుఃపితా మాతామహః ॥ తల్లికితండ్రి మాతామహుఁడనంబడును॥మాతామహాత్ప్రకృష్టః ప్రమాతామహః । మాతామహునికంటె నధికుఁడు**
సపిండసనాభిశబ్దములు ఏకోదరులలో నేజ్ఞాతుల పేళ్లు ॥ ఏడుతరములలోఁబడిన జ్ఞాతులు॥సమానః ఏకః పిండః పిండప్రదానమేషామితి సపిండాః। సమానమైన పిండప్రదానముగలవారు*సమానః ఏకః పిండః శరీరమేషామితి వా సపిండాః। ఒక్కటైనశరీరముగలవారు॥౧॥సమానా నాభిః మూలకారణం కూటస్థః పురుషో యేషామితి సనాభయః॥ఇ-పు॥సమానమైన కూటస్థపురుషుఁడు గలవారు॥౨॥* సమానోదర్యశబ్దము మొదలు ౪ ఒకతల్లిబిడ్డల పేళ్లు ॥ సమానే ఉదరే శయితః సమానోదర్యః। సోదర్యశ్చ। ఒకగర్భమందున్నవాఁడు॥౧॥౨॥ సమానే గర్భే భవస్సగర్భ్యః। ఒకగర్భమునఁబుట్టినవాఁడు॥౩॥సహజాయత ఇతి సహజః*జనీ ప్రాదుర్భావే। కూడఁబుట్టినవాఁడు॥౪॥ **సగోత్రశబ్దము మొదలు ౬ ఒకగోత్రముగలజ్ఞాతుల పేళ్లు ॥ సమానం గోత్రం యేషాం తే సగోత్రాః । సమానమైనగోత్రముగలవారు॥౧॥బధ్నాతి ప్రీతిమితి బంధుః॥ఉ-పు॥బంధురేవ బాంధవః*బంధ బంధనే। ప్రీతిః బొందించువాఁడు॥౨॥౩॥అంతరంగతయా జ్ఞాయత ఇతి జ్ఞాతిః॥ఇ-పు॥జ్ఞా అవబోధనే। తనవాఁడని యెఱుఁగఁబడువాఁడు॥౩॥స్వధనసంబంధిత్వాత్స్వః। తనధనసంబంధముగలవాఁడు॥౫॥స్వసంబంధీజనః స్వజనః। తనసంబంధమైన జనుఁడు॥౬॥*జ్ఞాతేయబంధుతాశబ్దములు వరుసగా జ్ఞాతిభావమునకును - బంధుసమూహమునకును పేళ్లు॥జ్ఞాతేర్భావో జ్ఞాతేయం। జ్ఞాతియొక్క-భావము॥ ౧ ॥ బంధూనాం సమూహో బంధుతా॥

మాద్భావసమూహయోః॥ *ధవః ప్రియః పతిర్భర్తా జారస్తూపపతిస్సమౌ॥ ౭౯౪॥ అమృతే జారజః కుండో మృతే భర్తరి గోళకః। భ్రాత్రీయో భ్రాతృజే భ్రాతృభగిన్యౌ భ్రాతరావుభౌ। మాతాపితరౌ పితరౌ మాతరపితరౌ ప్రసూజనయితారౌ *శ్వశ్రూశ్వశురౌ శ్వశురౌ *పుత్రౌ పుత్రశ్చ దుహితా చ॥ *దంపతీ జంపతీ జాయాపతీ భార్యాపతీ చ తౌ। *గర్భాశయో జరాయుః పుంస్యుల్బం చ కలలో స్త్రియామ్॥ ౭౯౭॥ సూతిమాసో వైజననో గర్భో భ్రూణ ఇమౌ సమౌ। తృతీయాప్రకృతిః షండః క్లీబః పండో నపుంసకం॥ ౭౯౮॥

బంధువులయొక్క సముదాయము॥ ౨॥

ధవశబ్దము మొదలు ౪ మగని పేళ్లు॥ ధునోతి స్త్రియం ధవః* ధూఞ్ కంపనే। స్త్రీని కంపించువాఁడు॥ ౧॥ ప్రీణాతి ప్రియః* ప్రీఞ్ ప్రీణనే। తృప్తిఁ జేయువాఁడు॥ ౨॥ పాతీతి పతిః* పా రక్షణే। రక్షించువాఁడు॥ ౩॥ బిభర్తీతి భర్తా॥ ఋ-పు॥ డుభృఞ్ ధారణపోషణయోః॥ భరించువాఁడు॥ ౪॥ **జార ఉపపతి శబ్దములు ౨ రంకుమగని పేళ్లు॥ జరయతి పరస్త్రియమితి జారః* జౄష్ వయోహానౌ। పరస్త్రీని శిథిలముగాఁ జేయువాఁడు॥ ౧ పత్యా ఉపమిత ఉపపతిః॥ పు॥ పతితో సరిపోల్చఁబడువాఁడు॥ ౨॥ **మగఁడు బ్రతికి యుండఁగా ముత్తైదువయొక్క రంకుమగనికిఁ గన్న కొడుకు కుండుఁ డనంబడును॥ కుండయతి శ్రేత్రిణః కులం కుండః* కుడి దాహే। పెండ్లాముగలవారి కులమును దహించువాఁడు॥ **మగఁడు చచ్చిన వెనుక జారునికిఁ గన్న కొడుకు గోళకుఁడు॥ గుల్యతే అప్రకాశత్వేన గోళకః గుడ రక్షణే। అప్రకాశముగా రక్షింపఁబడువాఁడు॥ *భ్రాత్రీయ భ్రాతృజ శబ్దములు తోడఁబుట్టినవాని కొడుకు పేళ్లు॥ భ్రాతుర పత్యం భ్రాత్రీయః। తోడఁబుట్టినవాని కొడుకు॥ ౧॥ భ్రాతుర్జాతో భ్రాతృజః* జనీ ప్రాదుర్భావే। తోడఁబుట్టినవాని కొడుకు॥ ౨॥ **తోడఁబుట్టిన అన్న చెల్లెళ్లును - తమ్ముఁడక్కలును గూడ భ్రాతలనంబడుదురు॥ భ్రాతా చ భగినీ చ భ్రాతరౌ॥ ఋ-పు॥ తోడఁబుట్టినవారు॥ ౧॥ **మాతాపితృ శబ్దము మొదలు ౪ తల్లిదండ్రుల కిద్దఱికిని గూడ పేళ్లు॥ మాతా చ పితా చ మాతాపితరౌ। పితరౌ। మాతరపితరౌ చ॥ ఋ-పు॥ ప్రసూశ్చ జనయితా చ ప్రసూజనయితారౌ॥ ఋ-పు॥ తల్లిదండ్రులు - మాతాపితలు। పితలు। మాతరపితరులు। ప్రసూజనయితలు ననంబడుదురు॥ మాతరపితర శబ్దము అకారాంతంబని కొందరు। ఋకారాంతంబని కొందరు॥ శ్వశ్రూశ్వశుర శబ్దములు అత్తమామలకుఁ గూడా పేళ్లు॥ శ్వశ్రూశ్చ శ్వశురశ్చ శ్వశ్రూశ్వశురౌ। శ్వశురౌ చ॥ అ-పు॥ అత్తయు మామయు॥

కూఁతురు కొడుకులు పుత్రులనంబడుదురు॥ పుత్రశ్చ దుహితా చ పుత్రౌ। కొడుకు కూఁతుళ్లు॥

దంపతి శబ్దము మొదలు ౪ ఆలుమొగల్లకుఁ గూడా పేళ్లు॥ దమితి జమితి మాంతమవ్యయద్వయం - జాయాశబ్ద పర్యాయం। జాయా చ పతిశ్చ దంపతీ - జంపతీ - జాయాపతీ చ। భార్యా చ పతిశ్చ భార్యాపతీ। ఆలుమొగల్లు దంపతులు। జంపతులు। జాయాపతులు। భార్యాపతులు ననంబడుదురు॥ ౧॥ ౨॥ ౩॥ ౪॥

గర్భాశయ జరాయు శబ్దములు మావి పేళ్లు॥ గర్భః ఆశేతే త్ర గర్భాశయః* శీఙ్ స్వప్నే। గర్భము దీని యందుండును॥ ౧॥ గర్భనిష్క్రమణానంతరం జరాం జీర్ణతామేతి జరాయుః॥ ఉ-పు॥ ఇణ్ గతౌ। గర్భము వెళ్లిన పిమ్మట జీర్ణతను పొందునది॥ పు॥ జరాయుః॥ స॥ ౨॥ ** ఉల్బ కలల శబ్దములు శుక్లశోణితములు గూడిన గర్భపిండము పేళ్లు॥ ఉలత్యావృణోతి గర్భమిత్యుల్బం* ఉల సంవరణే। గర్భమును గప్పియుండునది॥ ౧-కలతః యోగాత్ శుక్లశోణితే మిథస్సంగచ్ఛేతే అత్రేతి కలలః॥ అ-పు॥ కల సంఖ్యానే। శుక్లశోణితములు దీనియందు కూడుకొనియుండును॥ ౨॥ గర్భాశయ శబ్దము మొదలు ౪ పర్యాయపదము లే యనికొందరు॥ గర్భాశయ శబ్దము మొదలు ౩ మావి పేళ్లని కొందరు** సూతిమాస వైజనన శబ్దములు బిడ్డఁగనెడు నెల పేళ్లు॥ సూతిహేతుర్మాసః సూతిమాసః। బిడ్డఁగనెడు నెల॥ ౧॥ విజననం గర్భమోచనం తదస్మిన్నస్తీతి వైజననః। విజననమనఁగా గర్భోత్పత్తి - అది దీనియందుఁ గలదు॥ ౨॥ **గర్భ భ్రూణ శబ్దములు గర్భము పేళ్లు॥ మాతృభుక్తాన్నరసం గిరతీతి గర్భః* గౄ నిగరణే। తల్లి భుజించిన అన్నపానాదుల మ్రింగునది॥ ౧॥ భ్రామ్యతీతి భ్రూణః* భ్రమి అనవస్థానే। కడుపులో తిరుగునది* బిభ్రియతే మాత్రేతి వా భ్రూణః* భృఞ్ భరణే। తల్లిచే భరింపఁబడునది॥ ౨॥ * తృతీయాప్రకృతి శబ్దము మొదలు ౫ నపుంసకుని పేళ్లు॥ స్త్రీపుంసాపేక్షయా తృతీయా ప్రకృతిః తృతీయః ప్రకారః - తృతీయా ప్రకృతిః॥ సీ॥ ప్రథమా ప్రకృతిః స్త్రీ ద్వితీయా ప్రకృతిః పుమాన్। స్త్రీపురుషులను గూర్చి మూఁడవ ప్రకారము గనుక తృతీయా ప్రకృతి॥ ఈ శబ్దము సమాసమైన పక్షమందు తృతీయ ప్రకృతి యనిపుంభావము కావలెను కవ్యస్తపదమని కొందరు - పుంవద్భావమునకుఁ బ్రతిషేధము గలదు గనుక సమస్తపదమని కొందరు॥ ౧॥ సనోతి స్వస్యాపఖ్యాతిని వారయితుమితి షండః * షణు దానే। తన అపఖ్యాతి పోద్యా

శిశుత్వం శైశవం బాల్యం
తారుణ్యం యౌవనం సమే।
స్యాత్ స్థావిరం తు వృద్ధత్వం
వృద్ధసంఘేఽపి వార్ధకమ్॥ ౨౯౯
పలితం జరసా శౌక్ల్యం కేశాదౌ
విస్రసా జరా।
స్యాదుత్తానశయా డింభా స్తనపా చ స్తనంధయీ॥ ౩౦౦॥
బాలస్తు స్యాన్మాణవకో
వయస్థస్తరుణో యువా।
ప్రవయాః స్థవిరో వృద్ధో జీనో జీర్ణో జరన్నపి॥ ౩౦౧॥
వర్షీయాన్ దశమీ జ్యాయాన్
పూర్వజస్త్వగ్రియోఽగ్రజః॥

డుకొను అరుధనాదులనిచ్చువాఁడు॥౩॥ శామ్యతి ప్రజావిచ్ఛేదేన శండః॥ శము ఉపశమే। సంతతివి
చ్ఛేదము చేత శమియించియుండువాఁడు॥౨॥ క్లీబతే అధీరో భవతి క్లీబం॥ క్లీబృ అధార్ష్ట్యే॥ అధీరుఁ
డైనవాఁడు॥౩॥ పణ్డతే లజ్జయా ప్రదేశాంతరం గచ్ఛతి పణ్డః॥ పడి గతౌ। లజ్జ చేత దేశాంతరమును గూర్చి
పోవువాఁడు॥౪॥ న స్త్రీ పుమాన్ నపుంసకః॥ అ-పు॥ స్త్రీపురుషులు కానివాఁడు॥౫॥ శిశుత్వ శబ్దము మొద
లు ౩ పదియాఱేండ్లకు లోఁబడిన వయస్సు పేళ్లు॥ శిశోర్భావః శిశుత్వం। శైశవం చ। శిశువు యొక్క భావ
ము శిశుత్వము। శైశవము। ఈ ౨-ఎనిమిదేండ్లకులోఁబడిన వయస్సు। ౧॥౨॥ బాలస్య భావః బాల్యం। బా
లుని యొక్క భావము। ఎనిమిదేండ్లకు పైన పదియాఱేండ్లకు లోఁబడిన వయస్సు॥౩॥ తారుణ్య యౌవ
న శబ్దములు యౌవనము పేళ్లు॥ తరుణస్య భావః తారుణ్యం। యూనో భావః యౌవనం। తరుణుఁడన్నను
యువా-అన్నను-పిన్నవయస్సువాఁడు-వానియొక్క భావము తారుణ్యము। యౌవనము॥౧॥౨॥ స్థా
విర వృద్ధత్వ శబ్దములు ఏఁబదియేండ్లకు మీఁదటి ముదిమి వయస్సు పేళ్లు॥ స్థవిరస్య భావః స్థావిరం। వృద్ధస్య
భావః వృద్ధత్వం। వృద్ధుని యొక్క భావము స్థావిరము-వృద్ధత్వము॥౧॥౨॥ వృద్ధుల యొక్క సమూ
హము వార్ధకమనంబడును॥ వృద్ధసంఘేపి అని అపిశబ్దము చేత వృద్ధుని యొక్క భావము - క్రియయు వా
ర్ధకమనంబడును॥ వృద్ధస్య భావః సమూహః కర్మ వా-వార్ధకం। వృద్ధభావము గాని వృద్ధసమూహము
గాని వృద్ధకర్మ గాని వార్ధకమనంబడును॥ తథాచోక్తం॥ శ్లో॥ భావే కర్మణి వృద్ధస్య వార్ధకం స్యాత్ కురుంజక
ఇతి॥౧॥ వెండ్రుకలయందు ముదిమిచేతనైన తెలుపు పలితమనంబడును॥ పలతి గచ్ఛత్యనేన శరీరసౌంద
ర్యమితి పలితం॥ పల గతౌ। దీనిచే శరీరసౌందర్యము పోవును॥౧॥ విస్రసా జరా శబ్దములు ముక్కిలిము
దియుట పేళ్లు॥ విస్రంసతే అధః పతతి శరీరమనయేతి విస్రసా॥ స్రంసు అధఃపతనే। శరీరము దీనిచేత ది
గువబడును॥౧॥ జీర్యంత్యనయా అంగానీతి జరా॥ జౄష్ వయోహానౌ। దీనిచేత అంగములు వయోహాని
నొందును॥ ఉత్తానశయా శబ్దము మొదలు ౪ చన్నుగుడుచునట్టి పిన్నపాప పేళ్లు॥ ఉత్తానా శేతే ఇతి ఉత్తా
నశయా॥ శీఙ్ స్వప్నే। వెలికిలబండుకొని యుండునది॥౧॥ డయతే గమనాయ డింభా॥ డీఙ్ విహాయసా
గతౌ। గమనముకొఱకు నెగయునది॥౨॥ స్తనౌ పిబతీతి స్తనపా॥ స్తనౌ ధయతీతి స్తనంధయీ॥ పా పా
నే॥ ధేట్ పానే। చన్నుగుడుచునది॥౩॥౪॥ ఉత్తానశయాది శబ్దములు త్రిలింగములయందు వర్తించును-ఇ
క్కడ స్త్రీలింగనిర్దేశము లింగవిశేషము నెఱిగించుటకొఱకు॥ టీ॥ సింహాదివర్గోక్తసామాన్యే పతితస్యాపి
డింభశబ్దస్య పునర్మనుష్యవర్గేఽభిధానం ఉత్తానశయపదవన్మనుష్యశిశావస్య ప్రవృత్తిః-అన్యత్ర ప్రౌఢే
మా భూదితి॥ బాల మాణవక శబ్దములు పదియాఱేండ్లకులోఁబడిన వయస్సుగలవాని పేళ్లు॥ శ్లో॥ ఆషో
డశాద్భవేద్బాలస్తతస్తరుణ ఉచ్యత ఇతి మనుః॥ బలతి అల్పాయాసేన బాలః॥ బల ప్రాణనే। అల్పా
యాసముచేత బ్రతుకువాఁడు॥౧॥ మనోరల్పమపత్యం మాణవకః। మనువు యొక్క అల్పమైన అపత్యము॥
౨॥ వయస్థ శబ్దము మొదలు ౩ ప్రాయపువాని పేళ్లు॥ వయసి యౌవనే తిష్ఠతీతి వయస్థః॥ ష్ఠా గతి
నివృత్తౌ। యౌవనవయస్సునందుండువాఁడు॥౧॥ తరతి దుస్తరమపి తరుణః॥ తౄ ప్లవనతరణయోః। దు
స్తరమయినదానిని తరించువాఁడు॥౨॥ యాతి స్త్రీభిః యువా॥ న-పు॥ యు మిశ్రణే। స్త్రీలతోఁ గూడు
వాఁడు॥౩॥ ప్రవయశ్శబ్దము మొదలు ౬ ముసలివాని పేళ్లు॥ ప్రగతం యౌవనాఖ్యం వయో యస్యేతి ప్రవ
యాః॥ స-పు॥ పోయిన యవ్వనము గలవాఁడు॥౧॥ బహుకాలం తిష్ఠతీతి స్థవిరః॥ ష్ఠా గతినివృత్తౌ। బహు
కాలము గానుండెడువాఁడు॥౨॥ వర్ధతే వృద్ధః॥ వృధు వృద్ధౌ। వృద్ధిఁ బొందినవాఁడు॥౩॥ జినాతి వయసో
హీయతే జీనః॥ జ్యా వయోహానౌ। వయస్సువల్లఁ బాసినవాఁడు॥౪॥ జీర్యతే జీర్ణః। జరంశ్చ। త-పు॥
జౄష్ వయోహానౌ। వయోహానిగలవాఁడు॥౫॥౬॥ వర్షీయశ్శబ్దము మొదలు ౩ మిక్కిలి ముదిసినవా
ని పేళ్లు॥ అతిశయేన వృద్ధో వర్షీయాన్॥ స-పు॥ మిక్కిలి వృద్ధుఁడు॥౧॥ నవతేరూర్ధ్వం దశమః అవస్థావిశే
షో స్యాస్తీతి దశమీ॥ న-పు। తొంబదియేండ్లమీఁద పదవదైన అవస్థావిశేషము గలవాఁడు॥౨॥ అతిశయే
న వృద్ధో జ్యాయాన్॥ స-పు॥ మిక్కిలి వృద్ధుఁడు॥౩॥ పూర్వజ శబ్దము మొదలు ౩ తోడఁబుట్టిన పెద్దన్న పేళ్లు
పూర్వస్మిన్ కాలే జాతః పూర్వజః। అగ్రే భవః అగ్రియః। అగ్రే జాతః అగ్రజః॥ జనీ ప్రాదుర్భావే। తన

జఘన్యజే స్యుః కనిష్ఠయవీయోవరజానుజాః ॥ ౩౦౨ ॥
అమాంసో దుర్బలశ్ఛాతో
బలవాన్మాంసలోంసలః ॥
తుందిలస్తుందిభస్తుందీ బృహత్కుక్షిః పిచండిలః ॥
అవటీటోవనాటశ్చావభ్రటో నతనాసికే ॥ కేశవః కేశికః కేశీ
వలినో వలిభస్సమౌ ॥ ౩౦౪ ॥ వికలాంగస్త్వపోగండః
ఖర్వో హ్రస్వశ్చ వామనః ।
ఖరణాస్స్యాత్ ఖరణసో
విగ్రో విగతనాసికః ॥ ౩౦౫ ॥ ఖురణాస్స్యాత్ ఖురణసః ప్రజ్ఞః ప్రగతజానుకః ।
ఊర్ధ్వజ్ఞురూర్ధ్వజానుస్స్యాత్ సంజ్ఞుస్సంహతజానుకే ॥ ౩౦౬ ॥
స్యాదేడే బధిరః

కంటె ముందరఁ బుట్టినవాఁడు ॥౧॥ ౩ ** జఘన్యజశబ్దము మొదలు ౫ తమ్ముని పేళ్లు ॥ జఘన్యేచరమేకాలే జాతః జఘన్యజః । తనకంటె వెనుకటి కాలమందు బుట్టినవాఁడు ॥౧॥ అత్యల్పోవయసా కనిష్ఠః । వయస్సు చేత మిక్కిలి తక్కువైనవాఁడు ॥౨॥ అతిశయేన యువా యవీయాన్ ॥స॥ మిక్కిలి పిన్నవాఁడు ॥౩॥ అవర స్మిన్కాలే జాతః అవరజః కొంచెపు కాలమందుఁ బుట్టినవాఁడు ॥౪॥ అనుపశ్చాజ్జాతః అనుజః । వెనుక బుట్టినవాఁడు ॥౫॥ *అమాంసశబ్దము మొదలు ౩ బక్క వాని పేళ్లు ॥ అల్పంమాంసమస్య అమాంసః । అల్పమైన మాంసము గలవాఁడు ॥౧॥ దుర్నిందితం బలమస్య దుర్బలః । నిందితమైన బలముగలవాఁడు ॥౨॥ కృశత్వేన ఛిన్న ఇవావస్థానాత్ ఛాతః *ఛో ఛేదనే । కృశుఁడౌట చేత చెక్కబడినవానివలెనుండువాఁడు ॥ పా॥ శాత ఇవ తనూకృత ఇవ తిష్ఠతీతి శాతః *శో తనూకరణే । అల్పముగాఁ జేయఁబడినవానివలెనుండువాఁడు ॥౩॥ *బలవచ్ఛబ్దము మొదలు ౩ బలిసినవాని పేళ్లు ॥ బలం స్థౌల్యమస్యాస్తీతి బలవాన్ ॥ త ॥ స్థూలత్వము గలవాఁడు ॥౧॥ బహుమాంసమస్యాస్తీతి మాంసలః । బహుమాంసము గలవాఁడు ॥౨॥ పీనావంసావస్య స్త ఇతి అంసలః । ఘనమైన మూపులు గలవాఁడు ॥౩॥ * తుందిలశబ్దము మొదలు ౫ పెద్దకడుపు గలవాని పేళ్లు ॥ తుందిపిచండశబ్దౌ కుక్షిపర్యాయౌ తద్యోగాత్ తుందిలః-తుందిభః ॥ చా ॥ తుందికః ॥ తుందీ ॥ న్ । పిచండిలశ్చ । తుందిపిచండశబ్దములు కుక్షి వాచకములు-అది గలిగినవాఁడు-అనఁగా దొడ్డకడుపు గలవాఁడు ॥౧॥౨॥౩॥ ర బృహత్కుక్షిరస్యేతి బృహత్కుక్షిః ॥ ఇ ॥ దొడ్డకడుపు గలవాఁడు ॥౫॥ * అవటీటశబ్దము మొదలు ౪ చప్పిడిముక్కు గలవాని పేళ్లు ॥ అవనతా నాసికా అస్యేతి అవటీటః- అవనాటః-అవభ్రటః-నతనాసికశ్చ । వంగిన ముక్కు గలవాఁడు ॥౧॥ ౪ ॥ ॥౪ ** కేశవశబ్దము మొదలు ౩ మంచి వెంట్రుకలు గలవాని పేళ్లు ॥ ప్రశస్తాః కేశాస్సంత్యస్య కేశవః- కేశికః - కేశీచ ॥ న్ ॥ మంచి వెంట్రుకలు గలవాఁడు ॥౧॥౨॥౩ *వలినవలిభశబ్దములు ౨ ముడుతలు గలవాని పేళ్లు ॥ ముదిమిచేత వదిలి ముడతలు పడిన చర్మము గలవాఁడు ॥ వళయః అస్య సంతీతి వలినః-వలిభశ్చ । ముడుతలు గలవాఁడు ॥౧॥౨॥ ** వికలాంగ అపోగండశబ్దములు అంగహీనుని పేళ్లు ॥ వికలాన్యంగాన్యస్య వికలాంగః । వికలమైన అంగము గలవాఁడు ॥౧॥ అపకృష్టో గణ్యత ఇతి అపోగండః *గణ సంఖ్యానే । అపకృష్టుఁడుగా లెక్క పెట్టఁబడువాఁడు ॥ పా ॥ అపోగండః ॥ శ్లో ॥ పోగండో వికలాంగస్స్యాత్-అనిహలాయుధుఁడు ॥ శ్లో ॥ వికలాంగస్త్వపోగండః । అని అకారాదిగాఁ గొందరు ॥ శ్లో ॥ అపోగండస్తు వళిభిర్వ్యాప్తదేహ ఉదాహృతః । శిశుర్దశసమాయావదపోగండస్మృతో బుధైః । అని ధరణి ॥౨॥ *ఖర్వశబ్దము మొదలు ౩ పొట్టివాని పేళ్లు ॥ ఖర్వతి వికలాంగాపేక్షయా శ్రేష్ఠత్వేన దృప్యతీతి ఖర్వః *ఖర్వ ఖర్వ గర్వ దర్పే । వికలాంగునికంటె శ్రేష్ఠుఁడౌట చేత గర్వించువాఁడు ॥౧॥ హ్రస్వతే హ్రస్వః *హ్రస శబ్దే । నవ్వఁబడువాఁడు ॥౨॥ వామత్వమస్యాస్తీతి వామనః । కుటిలత్వము గలవాఁడు ॥౩॥ *ఖరణాః ఖరణసశబ్దములు వాఁడిముక్కు గలవాని పేళ్లు ॥ గర్దభసమ నాసికుని పేళ్లని కొందరందురు ॥ ఖరా తీక్ష్ణా అగ్ర నాసికా అస్యేతి ఖరణాః ॥ స ॥ ఖరణసశ్చ । వాఁడియైన ముక్కు గలవాఁడు ॥౧॥ ౨ విగ్రవిగతనాసికశబ్దములు రెండును ముక్కు పోయినవాని పేళ్లు ॥ విగతా నాసికా అస్యేతి విగ్రః । విగతనాసికశ్చ । ముక్కు పోయినవాఁడు విగ్రుఁడు- విగతనాసికుఁడు ॥ పా ॥ విఖ్యః ॥౧॥౨॥ * ఖురణః ఖురణసశబ్దములు బుజ్జ నాసికా ముక్కు వాని పేళ్లు ॥ ఖురా కారా అస్యేతి ఖురణాః ॥ స ॥ ఖురణసశ్చ గొరిసె వంటి ముక్కు గలవాఁడు ॥౧॥ ౨* ప్రజ్ఞ ప్రగతజానుకశబ్దములు వాతాదిదోషముల చేతను ముసుకి లియెడము గల మోకాళ్లు గలవాని పేళ్లు ॥ ప్రగతే విరళే జానునీ యస్య సః ప్రజ్ఞుః ॥ ఉ ॥ ప్రగతజానుకశ్చ । నడుమను ఎడ గల మోకాళ్లు గలవాఁడు ॥ పా ॥ ప్రజ్ఞః అని కొందరందురు ॥౧॥౨॥ ** ఊర్ధ్వజ్ఞు ఊర్ధ్వజానుశబ్దములు పొడవైన మోకాళ్లు గలవాని పేళ్లు ॥ ఊర్ధ్వే ఉన్నతే జానునీ అస్యేతి ఊర్ధ్వజ్ఞుః ఊర్ధ్వజానుశ్చ ॥ ఉ పొడవైన మోకాళ్లు గలవాఁడు ॥ పా ॥ ఊర్ధ్వజ్ఞః ॥౧॥౨ ** సంజ్ఞుసంహతజానుకశబ్దములు ముట్టు మోకాళ్లవాని పేళ్లు ॥ సంహతే జానునీ యస్య స సంజ్ఞుః ॥ ఉ ॥ సంహతజానుకశ్చ । కదిసిన మోకాళ్లు గలవాఁడు ॥ పా ॥ సంజ్ఞః ॥ శ్లో ॥ సంప్రాభ్యాం జానునోర్జ్ఞుర్జ్ఞ పూర్ధ్వాభ్యాత్తు స్యాద్విభాషయా । సంహతే జానునీ యస్య సంజ్ఞుస్సంజ్ఞస్స ఉచ్యత ఇతి తంత్రటీకా ॥౧॥౨॥ **ఏడబధిరశబ్దములు చెవిటివాని పేళ్లు ॥ శ్రుతిహీనతయా

భారతాదిశ్రవణహీనతయా మేషసదృశత్వాత్-ఏడఇవఏడః। భారతాదిపుణ్యకథాశ్రవణహీనుఁ డౌట చేత మేకవలెనుండువాఁడు॥౧॥ బధ్యతేవా తాదినా శ్రవణసామర్థ్యమస్యేతి బధిరః॥ బధబంధనే। ఇతనికి శ్రవణసామర్థ్యము బంధింపఁబడును॥౨॥ ** కుబ్జగడుల శబ్దములు మరుగుజ్జువాని పేళ్లు॥

కుబ్జేగడులః

అడొమ్మనఁగాని వీపునఁగాని కణితిగలవాఁడు॥ కుత్సితం ఉబ్జతీతి కుబ్జః॥ ఉబ్జఆర్జవే। కుత్సితమైన బుజుత్వము గలవాఁడు॥౧॥ గడుర్గ్రాంసగ్రంథిరస్యేతి గడులః। గడు వనఁగా కణితి। వీపునఁగాని అడొమ్మనఁగాని

కుకరేకుణిః।

ఘనమైన కణితిగలవాఁడు॥౨॥ కుకరకుణిశబ్దములు ఈడఁబోయిన చేతులుగలవాని పేళ్లు॥ కుత్సితః కరోస్యకుకరః॥ కుత్సితమైన చెయిగలవాఁడు॥౧॥ కుణ్యతె కుత్సితఇతి కుణిః॥౨॥ కుణిశబ్దోపకరణవాచీ॥ కుత్సితుఁడని పలుకఁబడువాఁడు॥ కూణిః। అసి దీర్ఘాదియాఁగలదు। కూణం బాహుయుగమితి భాసకవిః॥౨॥

పృశ్నిరల్పతనౌ

పృశ్నిఅల్పతనుశబ్దములు- కురుచబ్బపుఅలిపిరివాని పేళ్లు॥ అల్పదేహముగలవాఁడు॥ శిరసిప్రాంశుభిః స్పృశ్యత ఇతి పృశ్నిః॥ ఇఱ్పొడవైనవారి చేత తలమీఁద స్పృశింపఁబడువాఁడు॥౧॥ అల్పాతనుర్యస్య సః అల్పతనుః॥౨॥ అల్పమైన తనువుగలవాఁడు॥౨॥

శ్రోణఃపంగౌ

శ్రోణపంగుశబ్దములు పిచ్చుకుంటివాని పేళ్లు॥ శ్రోణతి సంహతోభవతి శ్రోణః॥ శోణృసంఘాతే॥ కరచరణాదుల చేత ముద్దయ్యుండువాఁడు॥౧॥ పనతి పంగుః॥ పనగతౌ। మెల్లగాఁబోవువాఁడు॥౨॥

ముండస్తుముండితే॥ ౩౦౭॥

ముండముండితశబ్దములు బోడితలవాని పేళ్లు॥ ముండ్యతె క్షురేణశితోస్యేతి ముండః। ముండితశ్చ॥ ముడిఖండనే। గొఱుగఁబడిన తలగలవాడు॥౧॥

వళిరఃకేకరే

వళిరకేకరశబ్దములు మెల్లకంటివాని పేళ్లు॥ వలతె విషయగ్రహణావేళాయాం అపాంగదేశం ప్రతీతి వళిరః। గోళకం-తద్యోగాత్ వళిరం నేత్రం-తద్యోగాత్ పురుషోపి వళిరః। పదార్థములగ్రహించునప్పుడు కడకంటికి వచ్చునట్టి చూపుగల నేత్రముగలవాఁడు॥౧॥ కె శిరస్సమీపే అక్షిసంచారం కరోతీతి కేకరః॥ శిరస్సమీపమందు నేత్రసంచారము జేయువాఁడు॥౨॥

ఖోడేఖంజః

ఖోడఖంజశబ్దములు కుంటికాలివాని పేళ్లు॥ ఖోడతి హతగతిర్భవతి ఖోడః॥ ఖుడప్రతిఘాతే॥ ప్రతిహతమైన గమనముగలవాడు॥౧॥ ఖంజతి గతివైకల్యం ప్రాప్నోతి ఖంజః॥ ఖజిగతివైక్లబ్యే। గతివైకల్యమును పొందినవాడు॥౨॥ త్రిషుజరావరాః- జరాశబ్దమునకం టెవెనుకఁ జెప్పినడిత్తానశయాశబ్దము మొదలు ఖంజశబ్దపర్యంతమైన శబ్దములు మూడులింగములయందు వర్తించును॥ జటులశబ్దము మొదలు ౩ నల్లమచ్చల పేళ్లు॥ కొందఱు జడులాది శబ్దములుగ ఆమచ్చ పేళ్లందురు॥ జడంతి రోమాణ్యత్ర జడులః॥ జడఘనత్వే। దీనియందు రోమములు జడీభూతములై యుండును॥ పా॥ జటంతి సంఘీభవంతి రోమాణ్యత్ర జటులః॥ జటసంఘాతే। దీనియందు రోమములు సంహతములైయుండును॥౧॥ కాలయతి క్షయతి స్వప్రదేశమితి కాలకః। తనస్థలమును నల్లఁగాఁజేయునది॥౨॥ నిజవర్ణేన పరిప్లవతే వ్యాప్నోతీతి పిప్లుః॥ ఉ-పు॥ ప్లుఙ్గతౌ। వ్యాపించునది॥౩॥ తిలఇవతిష్ఠతీతి తిలకః॥ నువ్వులవలెనుండునది॥౧॥ తిలఇవకాలవర్ణత్వాత్ తిలకాలకః॥ నువ్వులవలెనల్లగానుండునది॥ ౫॥ ఈ ౫ శబ్దములు పక్షాంతరమందు శరీరమందలి లాకారమైననలుపు పేళ్లు॥

జటులః కాలకః పిప్లుస్తిలకస్తిలకాలకః॥ ౩౦౮॥

అనామయంస్యాదారోగ్యం

అనామయారోగ్యశబ్దములు ఆరోగ్యము పేళ్లు॥ ఆమయస్యవ్యాధేరభావః అనామయం। రోగము లేక యుండుట॥౧॥ ఆరోగస్యభావః ఆరోగ్యం। రోగము లేనివానియొక్క భావము॥౨॥

చికిత్సారుక్ప్రతిక్రియా।

చికిత్సారుక్ప్రతిక్రియాశబ్దములు వ్యాధికి ప్రతిక్రియ సేయుట పేళ్లు॥ చికిత్స్యంత్యనయా చికిత్సా॥ కితనివాసే। దీని చేత వ్యాధికి ప్రతీకారము సేయుదురు॥౧॥ రుజః ప్రతిక్రియా రుక్ప్రతిక్రియా. వ్యాధికి ప్రతిక్రియ॥౨॥

భేషజౌషధభైషజ్యాన్యగదో జాయురిత్యపి॥ ౩౦౯॥

భేషజశబ్దము మొదలుగ ఔషధము పేళ్లు॥ భిషజ్యంతి చికిత్సంత్యనేనేతి భేషజం। భైషజ్యం చ॥ భిషజ్ చికిత్సాయాం। దీని చేత చికిత్స సేయుదురు.౧। ౨ ఓషధ్యాభవ, ఔషధం। ఓషధులవలనఁ బుట్టినది॥ ఓషం దాహంధయతీతి ఔషధం॥ ధేట్ పానే। దాహమును శింపఁజేయునది॥ ౪॥ అవిద్యమానోగదో వ్యాధిరనేనేతి అగదః। దీని చేత వ్యాధి లేదు॥ ౫॥ జయతి రోగాన్ జాయుః॥ ఉ-పు॥ జిజయే॥ రోగములను గెలుచునది॥ ౬॥

స్త్రీరుగ్రుజాచోపతాపరోగవ్యాధిగదామయాః।

రుక్చశబ్దము మొదలు ౭ రోగము పేళ్లు॥ రుజ్యం తెసంతప్యంతే అనయేతి రుక్॥ జ-స్త్రీ॥ రుజా॥ ఆ-స్త్రీ॥ రోగశ్చ॥ దీని చేత కపింపఁజేయఁబడుదురు॥౧॥౨॥౩॥ ఉపతప్యంతే నేనేతి ఉపతాపః॥ తపసంతాపే। దీని చేత తపింపజేయఁబడుదురు॥ ౪॥ విధాఅభయకివ నః పీడాయస్మిన్ సః వ్యాధిః

ఇ-పు॥ వివిధములైనమనఃపీడలు దీనియందుం గలవు॥౪॥ గదంత్యనేనేతి గదః॥ గద వ్యక్తాయాం వాచి। దీని
చేత మొఱపెట్టుదురు॥౬॥ అమ నాతి ఆమయః॥ అమ హింసాయాం। హింసించునది॥౭॥ యక్ష్మ శ

పుమాన్యక్ష్మా క్షయశ్శోషః

బ్దము మొదలు ౩ క్షయరోగము పేళ్లు॥ యక్ష్యతే రోగేషు యక్ష్మా॥ న-పు॥ యక్ష పూజాయాం। రోగము
లయందు రాజపుటవలన పూజింపఁబడునది॥౧॥ క్షీయంతే నేనేతి క్షయః॥ క్షి క్షయే। దీనిచేత క్షయిం
తురు॥ శుష్యంతేనేనేతి శోషః॥ శుష శోషణే। దీనిచేత శోషింతురు॥౩॥

ప్రతిశ్యాయస్తు పీనసః॥౩౧౦॥

॥ప్రతిశ్యాయ పీనస శబ్దములు పడిశము పేళ్లు॥ వైద్యశాస్త్రమందు ప్రతిశ్యాయ పీనసములు ప్రత్యేక
రోగములు॥ ప్రతిక్షణం శ్యాయయతి ప్రాపయతి శ్లేష్మజలమితి ప్రతిశ్యాయః॥ శ్యైఙ్ గతౌ। ప్రతిక్ష
ణము శ్లేష్మజలమును వెళ్లించునది॥౧॥ పీనం వృద్ధమంగం స్యతీతి పీనసః॥ షోంతకర్మణి। ఘనమైనశరీ

స్త్రీక్షుత్ క్షుతం క్షవః పుంసి కాసస్తు క్షవథుః పుమాన్। శోఫస్తు శ్వయథుశ్శోథః

రమును నశింపఁజేయునది॥ పా॥ పీనసః॥ ౨॥ క్షుచ్ఛబ్దము మొదలు ౩ తుమ్ము పేళ్లు॥ క్షవణం-క్షుత్॥ త-
స్త్రీ॥ క్షుతం-క్షవశ్చ॥ టుక్షు శబ్దే। ధ్వని చేయుట క్షుత్తు-క్షుతము-క్షవము॥౧॥౨॥౩॥ కాసక్షవథు శ
బ్దములు దగ్గు పేళ్లు॥ కాసతే నేన కాసః॥ కాసృ శబ్దకుత్సాయాం। దీనిచేత కుత్సితధ్వని సేయుదురు॥౧॥ క్షౌ
త్యనేన క్షవథుః॥ ఉ-పు॥ టుక్షు శబ్దే దీనిచేత ధ్వనిచేయుదురు॥౨॥ శోఫశబ్దము మొదలు ౩ వాపు పేళ్లు॥
శవతి వ్యాప్నోతీతి శోఫః॥ శు గతౌ। వ్యాపించునది॥౧॥ శ్వయతి వర్ధతే శ్వయథుః॥ ఉ-పు॥ టుఓశ్వి గతివృ
ద్ధ్యోః। వృద్ధిఁబొందునది॥౨॥ శుష్యత్యనేన శోషః॥ శుష శోషణే। దీనిచేత శోషింతురు। శోథమని కొందరు

పాదస్ఫోటో విపాదికా ॥౩౧౧॥ కిలాసం సిధ్మ

॥౩॥ పాదస్ఫోటవిపాదికా శబ్దములు కుష్ఠభేదము పేళ్లు॥ పాదాః స్ఫుటంత్యనేన పాదస్ఫోటః॥ స్ఫుట
భేదనే। దీనిచేత కాళ్లు వ్రక్కలౌను॥౧॥ విపద్యంతే అనయేతి విపాదికా॥ పద గతౌ। దీనిచేత ఆపదఁబొం
దుదురు॥౨॥ కిలాస సిధ్మ శబ్దములు సిబ్బెము పేళ్లు॥ కుత్సితం లస్యతే శ్లిష్యతే అనేనేతి కిలాసం॥ లస శ్లేష
ణక్రీడనయోః। దీనిచేత జనులు కుత్సితముగాఁ బొందఁబడుదురు॥౧॥ సిధ్యతి భేషజేన ఆశు గచ్ఛతీతి సిధ్మ॥

కచ్ఛ్వాంతు పామపామే విచర్చికా।

న-న॥ షిధు గత్యాం। చికిత్సచేత పోవునది॥ పా॥ సిధ్మః॥ అ-న॥౨॥ కచ్ఛూశబ్దము మొదలు ౩ గజ్జి పేళ్లు॥ క
షతి కచ్ఛూః॥ ఊ-స్త్రీ॥ కష హింసాయాం। హింసించునది॥౧॥ పాతి పిబతి అంగసౌష్ఠవమితి పామా॥ న-స్త్రీ॥
పామా చ॥ ఆ-స్త్రీ॥ పా పానే। శరీర సౌష్ఠవమును పానము సేయునది॥౨॥౩ విచర్చయత్యంగం స్రావేణ
లింపతీతి విచర్చికా॥ చర్చ అధ్యయనే। అంగమును స్రవించుటచేత పూయునది॥ ధాతూనామనేకార్థ

కండూః ఖర్జూశ్చ కండూయా విస్ఫోటః పిటకస్త్రిషు॥౩౧౨॥

త్వాత్ అత్ర చర్చధాతోర్లేపనమర్థః॥౩॥ కండూశబ్దము మొదలు ౩ తీఁట పేళ్లు॥ కండ్యతే నఖై
రితి కండూః॥ ఊ-స్త్రీ॥ కండూయా చ॥ కడి ఖండనే। నఖముల చేత గోకఁబడునది॥౧॥౩॥ ఖర్జయతి వ్యథ
యతి ఖర్జూః॥ ఖర్జ వ్యథనే। వ్యథపెట్టునది॥౨॥ విస్ఫోటపిటక శబ్దములు పొక్కుల పేళ్లు॥ బొబ్బలు
విస్ఫుటతి విస్ఫోటః॥ స్ఫుట భేదనే। వ్రక్కలౌనది॥౧॥ పిటతి సంశ్లిష్యతి పిటకః॥ అ-త్రి॥ పిట సంశ్లేషణే।

వ్రణోఽస్త్రియామీర్మమరుః క్లీబే నాడీవ్రణః పుమాన్।

వ్రక్కలై కూడుకొనునది॥౨॥ వ్రణశబ్దము మొదలు ౩ పుండ్ల పేళ్లు॥ వ్రణయతి వ్రణః॥ అ-పు॥ వ్రణ గా
త్రసంచూర్ణనే। దేహమును నొప్పించునది॥౧॥ ఈరయత్యంగం ఈర్మం॥ ఈర ప్రేరణే। అంగము
ను ప్రేరేపించునది॥౨॥ ఇయర్తి వృద్ధిం అరుః॥ స-న॥ ఋ గతౌ। వృద్ధిని బొందునది॥౩॥ నాడీవ్రణ శబ్ద
ము సెలపోయిన పుంటి పేరు॥ నాడీయుక్తో వ్రణో నాడీవ్రణః। రంధ్రముగల వ్రణము॥౧॥ కోఠమండ

కోఠో మండలకం కుష్ఠశ్విత్రే దుర్నామకార్శసీ॥౩౧౩॥

లక శబ్దములు మండలాకారమైన కుష్ఠము పేళ్లు॥ కోఠత్యనేన కోఠః॥ కుఠ ఆలస్యే। దీనిచేత ఆలస్యయుక్తు
డౌను॥౧॥ మండలాకృతిత్వేన మండలకం। మండలాకారమై యుండునది॥౨॥ కుష్ఠశ్విత్ర శబ్దములు తెల్ల
పుల్లము పేళ్లు॥ తెల్లకుష్ఠము॥ కుష్ణాతీతి కుష్ఠం॥ కుష నిష్కర్షే। కుత్సితుని యందుండునది॥౧॥ శ్విత
తే త్వగనేనేతి శ్విత్రం॥ శ్వితా వర్ణే దీనిచేత చర్మము తెలుపౌను॥౨॥ దుర్నామకార్శశ్శబ్దములు
మూలవ్యాధి పేళ్లు॥ పాపరోగత్వేన ప్రసిద్ధతయా దుష్టం నామాస్యేతి దుర్నామకం। ప్రసిద్ధమైన పాప
రోగమౌట చేత దుష్టమైన పేరుగలది॥౧॥ అరివత్ ప్రాణినం శృణాతి తనూకరోతి అర్శః॥ స-న॥ శౄ హిం
సాయాం। శత్రువువలె ప్రాణిని అల్పముగాఁజేయునది॥ రూపమియర్తి గచ్ఛతీతి అర్శః। రూపమును పొ

ఆనాహస్తు నిబంధస్స్యాత్

ందుచునది॥౨॥ ఆనాహనిబంధ శబ్దములు మలమూత్రములు కట్టుట పేళ్లు॥ ఆనహ్యతే నిబధ్యతే మలమూత్ర
మనేనేతి ఆనాహః-నిబంధశ్చ॥ ణహ బంధనే బధ బంధనే। మలమూత్రములు దీనిచేత కట్టఁబడును॥ పా

గ్రహణీరుక్ప్రవాహికా।

విబంధః॥౧॥౨॥* గ్రహణీరుక్ప్రవాహికా శబ్దములు గ్రహణికి పేళ్లు॥ దీపనాగ్నిమాంద్యకరత్వేన భుక్తాన్నాదికం గృహ్ణాతి స్థాపయతీతి గ్రహణీ-గ్రహణీ చ సా రుక్చ గ్రహణీరుక్ * గ్రహ ఉపాదానే। అగ్నిమాంద్యకరమై భుజించిన అన్నపానాదుల నటువలె నిలుపునది॥౧॥ మలం ప్రవహతి ప్రవాహికా * వహ ప్రాపణే। మలమును ప్రవహింపఁజేయునది॥౨॥

ప్రచ్ఛర్దికా వమిశ్చ స్త్రీ పుమాంస్తు వమథుస్సమాః॥ వ్యాధిభేదా విద్రధిః స్త్రీ జ్వరమేహభగందరాః॥ (శ్లీపదం పాదవల్మీకం కేశఘ్నం త్విన్ద్రలుప్తకమ్॥) ౩౧౪॥

* ప్రచ్ఛర్దికా శబ్దము మొదలు ౩ శబ్దములు వ్యాధి పేళ్లు॥ ప్రచ్ఛర్ద్యత్యనయా ప్రచ్ఛర్దికా। వమత్యనయా వమిః॥ ఇ-స్త్రీ॥ పా॥ వమీ॥ ఈ స్త్రీ॥ వమథుశ్చ। ఉ-పు॥ ఛర్ద వమనే-టువము ఉద్గిరణే। దీనిచేత భుజించిన అన్నాదులను వాంతి చేయుదురు॥౧॥౨॥౩॥** విద్రధి శబ్దము మొదలు ౪ వ్యాధిభేదముల పేళ్లు॥ విద్రాతి కుత్సాం గచ్ఛతి పుమానితి విద్రధిః॥ స్త్రీ॥ ద్రా కుత్సాయాం గతౌ। దీనిచేత పురుషుఁడు కుత్సితత్వమును బొందును* వివిధో ద్రవో ధీయతే అస్మిన్నితి విద్రధిః * డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। దీని యందు నానావిధమైన ద్రవము ధరింపఁబడును॥ కడుపులోపల బుట్టెడు బల్లగడ్డ॥ శ్లో॥ దోషా అస్థిగతా ధాతూన్ దూషయిత్వా త్వగాదికాన్। జనయంతి దృఢం శోఫం వృత్తం వాప్యథ వాయతమ్। సా విద్రధిరితి ఖ్యాతా దుశ్చికిత్స్యా మహారుజేతి॥౧॥ జ్వరయతీతి జ్వరః* జ్వర రోగే పీడించునది॥ ఇది జ్వరము॥౧॥ మేహయతే మూత్రయతే భృశమనేనేతి మేహః* మిహ సేచనే। దీనిచేత నిక్కిలి మూత్రము గలుగును॥ ఇది ప్రమేహము॥౧॥ భగం గుదసమీపదేశం దారయతీతి భగందరః* దౄ విదారణే। గుదసమీపమును పీడించునది॥ ఇది చూడరానిచోట పుట్టెడు భగందరమనెడు వ్రణము॥*

అశ్మరీ మూత్రకృచ్ఛ్రం స్యాత్

అశ్మరీ మూత్రకృచ్ఛ్ర శబ్దములు మూత్రకృచ్ఛ్రము పేళ్లు। కొందరు-అశ్మరి యనఁగా మూత్రద్వారమందు రాయి పెరుగుట-మూత్రకృచ్ఛ్రమనఁగా మూత్రనిబంధనము-అని-ఇవియును-ప్రత్యేక వ్యాధిభేదములని చెప్పుదురు॥ శుక్లమూత్రాదికమేవ ఘనీభూతత్వేన అశ్మవదవస్థానాదశ్మేత్యుచ్యతే- అశ్మానం రాతి దదాతీతి అశ్మరీ। ఈ-స్త్రీ॥ రా దానే। శుక్ర మూత్రము లే ఘనీభూతములై రాయివలె నుండును గనుక అశ్మ యనంబడును-అశ్మ నిచ్చునది అశ్మరి॥౧॥ మూత్రవిసర్జనకాలే కృచ్ఛ్రం కష్టమస్యేతి మూత్రకృచ్ఛ్రం। మూత్రము విడుచునప్పుడు ప్రయాసము దీనియందుఁ గలదు॥౨॥

పూర్వే శుక్రావధేస్త్రిషు॥ ౩౧౫॥ రోగహార్యగదంకారో భిషగ్వైద్యశ్చికిత్సకే।

* పూర్వే శుక్రావధేస్త్రిషు। శుక్రం తేజ ఇతి వక్ష్యమాణ శుక్రశబ్దావధేః పూర్వే రోగహార్యాదిశబ్దా అభిధేయానుసారేణ త్రిషు లింగేషు వర్తంతే। శుక్రం తేజః అనెడు శుక్రశబ్దము వరకు మీఁదఁ జెప్పఁగల శబ్దములన్నియు ౩ లింగములయందును వర్తించును* రోగహారి శబ్దము మొదలు ౫ వైద్యుని పేళ్లు। రోగం హరతి తాచ్ఛీల్యేన రోగహారీ న-త్రి॥ హృఞ్ హరణే। రోగమును హరించు స్వభావము గలవాఁడు॥౧॥ అగదమరోగం కరోతి ప్రాణిన మిత్యగదంకారః। ప్రాణిని రోగము లేనివానిగాఁ జేయువాఁడు॥౨॥ భిషజ్యతీతి భిషక్॥ జ * భిషజ్ చికిత్సాయాం। చికిత్స సేయువాఁడు॥౩॥ విద్యామాయుర్వేదమధీతే వేత్తి వా వైద్యః। ఆయుర్వేదమును జదివినవాఁడు గాని యెఱిగినవాఁడు గాని వైద్యుఁడు॥౪॥ చికిత్సతీతి చికిత్సకః। చికిత్స సేయువాఁడు॥౫॥

వార్తో నిరామయః కల్య ఉల్లాఘో నిర్గతో గదాత్॥ ౩౧౬॥

* వార్త శబ్దము మొదలు ౪ తెవులువలన బాసినవాని పేళ్లు॥ వృత్తిః పునర్జీవనమస్యాస్తీతి వార్తః। వృత్తి యనగా తిరుగా బ్రతుకుట-అది గలవాఁడు॥౧॥ నిర్గత ఆమయో యస్మాదితి నిరామయః। వ్యాధివలనఁ బాసినవాఁడు॥౨॥ ఆరోగ్యతయా కలాసు సాధుః కల్యః। రోగము లేకపోవుటచేత కళలయందొప్పెడువాఁడు॥౩॥ ఉల్లాఘతి సమర్థో భవతీతి ఉల్లాఘః* లాఘృ సామర్థ్యే। సమర్థుఁడైనవాఁడు॥ నిర్గత శబ్దము మొదలు ౩ తెవులు లేనివాని పేళ్లు। ఉల్లాఘ శబ్దము తెవులు వలనఁ బాసినవాని పేరని కొందరందురు॥

గ్లానగ్లాస్నూ ఆమయావీ వికృతో వ్యాధితోఽపటుః। ఆతురోఽభ్యమితోఽభ్యాంత

** గ్లాన శబ్దము మొదలు ౯ తెవులుగలవాని పేళ్లు॥ గ్లాన గ్లాస్ను శబ్దములు చిక్కినవాని పేళ్లని కొందరు॥ గ్లాయతి స్మ గ్లానః। గ్లాస్నుశ్చ॥ ఉ-పు॥ గ్లై హర్షక్షయే। గ్లానొందినవాఁడు॥౧॥౨॥ ఆమయోఽస్యాస్తీత్యామయావీ। న-పు॥ వ్యాధిగలవాఁడు॥౩॥ కార్శ్యాదినా పూర్వావస్థాపేక్షయా విరుద్ధ విక్రృతః। కార్శ్యాదులచేత పూర్వావస్థను గూర్చి వికృతమైయుండువాఁడు॥౪॥ వ్యాధిస్సంజాతోఽస్య వ్యాధితః। వ్యాధిగలవాఁడు॥౫॥ న పటుః అపటుః। పటువుగా వాఁడు॥౬॥ ఆతురస్సంభ్రమోఽస్యాస్తీత్యాతురః* [illegible] సంభ్రమే అంతట వేగిరము గలవాఁడు॥౭॥ అభితస్సర్వతః అమతి రోగేణ అభ్యమితః। ఆభ్యాంతశ్చ * అమ రోగే. రోగముచేత పీడింపఁబడువాఁడు॥౮॥౯॥

స్సమౌ పామనక

** పామనకచ్ఛుర శబ్దములు గజ్జిగలవాని పేళ్లు॥ పామాఽస్యాస్తీ-పామనః। కచ్ఛుర

చ్ఛురా॥౩౧౭॥
దద్రుఘ్నో దద్రురో
గీ స్యా
దర్శోరోగయుతో
ర్శసః॥ వాతకీవా
తరోగీస్యా
త్సాతిసారోతిసా
రకీ॥౩౧౮॥
స్యుఃక్లిన్నాక్షే
చుల్లచిల్లపిల్లాః
క్లిన్నేక్ష్ణిచాప్యమీ
ఉన్మత్తఉన్మాద
వతి॥ శ్లేష్మలఃశ్లే
ష్మణఃకఫీ॥౩౧౯॥
న్యుబ్జోభుగ్నేరు
జా
వృద్ధనాభౌతుండి
లతుండిభౌ।
కిలాసీసిధ్మలోం
ధోదృఙ్
మూర్ఛాలేమూ
ర్తమూర్ఛితౌ॥
౩౨౦॥
శుక్రంతేజోరే
తసీచబీజవీర్యేం
ద్రియాణిచ।
మాయుఃపిత్తం
కఫఃశ్లేష్మా
స్త్రియాంతుత్వ
గసృగ్ధరా॥౩౨౧

స్యాస్త్రీతి కచ్ఛురః। పామ యన్నను కచ్ఛువన్నను గజ్జి- అదిగలిగినవాఁడు-పామనుఁడు।కచ్ఛురుఁడు॥౨॥
*దద్రుఘ్నదద్రురోగిశబ్దములు దద్రు=సెడుపుష్ఠరోగముగలవాని పేళ్లు॥దరిద్రయతి దద్రుః- సా స్యాస్త్రీ
తి దద్రుఘ్నః।దద్రురోగీచ॥న-పు॥మర్దతినిబాధించునదిగనుక దద్రువనఁగా కుష్ఠభేదము-అదిగలవాఁడు॥
౨॥*అర్శోరోగయుతః అర్శసఇత్యుచ్యతే।మూలవ్యాధితోఁ గూడినవాఁడు అర్శసుఁడనంబడును॥ అ
ర్శో స్యాస్త్రీతి అర్శసః।మూలవ్యాధిగలవాఁడు॥ ౧॥*వాతకివాతరోగిశబ్దములు వాతరోగి పేళ్లు॥ వా
తసంజ్ఞకో రోగో స్యాస్త్రీతి వాతకీ॥న-పు॥ వాతరోగీచ॥న-పు॥వాతరోగముగలవాఁడు॥**సాతిసా
రాతిసారకిశబ్దములు-అతిసారవ్యాధిగలవాని పేళ్లు॥అతిసార్యతే అనేనేత్యతిసారః* తేనసహవ
ర్తతఇతి సాతిసారః।అతిసారరోగో స్యాస్త్రీత్యతిసారకీ॥న-పు॥మలమును మిక్కిలి వెళ్లించునదిగనుక
అతిసారమనఁగా రోగవిశేషము-దానితోఁ గూడినవాఁడు॥౧॥౨*క్లిన్నాక్షే-అక్షిరోగముచేతఁగాని
స్వభావముచేతగాని తడియైయుండెడు కన్నులుగలవానియందు-చుల్లాదిశబ్దములు ౩ వర్తించును॥క్లిన్న
మక్షియస్యసః చుల్లః చిల్లః పిల్లశ్చ।తడిసిన కన్నులుగలవాఁడు॥౧॥౨॥౩॥ ఈచుల్లాదిశబ్దములు ౩ తడిసిన
కంటియందును వర్తించును॥తడిసినకంటియందు ముఖ్యవృత్తిచేతను- తడిసిన కన్నుగలవానియందు ఉ
పచారముచేతను వర్తించును*ఉన్మత్తశబ్దము ఉన్మాదముగలవానియందు వర్తించును ఉన్మద్యతే ఉ
న్మత్తః*మదీహర్షగ్లపనయోః।మిక్కిలి మదించినవాఁడు॥౧॥**శ్లేష్మలశబ్దము మొదలు ౩ శ్లేష్మవ్యాధి
గలవాని పేళ్లు తెమడతెవులు॥శ్లేష్మా స్యాస్త్రీతి శ్లేష్మలః।శ్లేష్మణశ్చ।శ్లేష్మముగలవాఁడు॥౧॥౨॥ కఫో
స్యాస్త్రీతి కఫీ॥న-పు॥కఫముగలవాఁడు॥౩*రుజాభుగ్నే- వాతము మొదలైన వ్యాధిచేత వక్రమైనవాని
యందు న్యుబ్జశబ్దము వర్తించును॥న్యుబ్జతే వక్రీభవతీతి న్యుబ్జః-ఉబ్జ ఆర్జవే।వక్రమైనవాఁడు॥* వృద్ధనా
భిశబ్దము మొదలు ౩ పొడవైన బొడ్డుగలవాని పేళ్లు॥వృద్ధో నాభిరస్యేతి వృద్ధనాభిః॥పు॥ పొడవైనబొ
డ్డుగలవాఁడు॥౧॥తుండిరున్నత నాభిస్తద్యోగాత్తుండిలః।తుండిభశ్చ। తుండియనఁగా పొడవైనబొ
డ్డు।అదిగలవాఁడు*కిలాసిసిధ్మలశబ్దములు సిబ్బెముగలవాని పేళ్లు॥కిలాసమస్యాస్త్రీతి కిలాసీ॥న-పు॥సి
ధ్మమస్యాస్త్రీతి సిధ్మలః।కిలాసమన్నను-సిధ్మమన్నను సిబ్బెము-అదిగలవాఁడు॥౧॥౨**అంధ అదృక్ శ
బ్దములు గుడ్డివాని పేళ్లు॥అంధ్యతే వికలీక్రియతే ఇతి అంధం చక్షుః తద్యోగాత్ అంధః * అంధదృష్ట్యుప
ఘాతే।వికలత్వము పొందఁబడినదిగనుక అంధమనఁగా గుడ్డికన్ను-అదిగలవాఁడు॥ ౧॥ అవిద్యమానా
దృగస్య అదృక్॥శ-పు॥మాపులేనివాఁడు॥౨*మూర్ఛాలశబ్దము మొదలు ౩ మూర్ఛగలవాని పేళ్లు మూ
ర్ఛాస్యాస్త్రీతి మూర్ఛాలః॥మూర్ఛగలవాఁడు॥౧॥ మూర్ఛితస్స్మ మూర్తః * ముర్ఛా మోహసము
చ్ఛ్రాయయోః॥మోహము నొందువాఁడు॥౨॥మూర్ఛాస్యసంజాతా మూర్ఛితః।మూర్ఛగలవా
డు॥శ్లో॥ మూర్ఛాలే కఠినే మూర్తఇతి విశ్వప్రకాశః॥౩॥* శుక్రశబ్దము మొదలు ౭ వీర్యము పేళ్లు॥స్త్రీ
సందర్శనాదినా శోకతిస్రవతి శుక్రం*శుకగతౌ।స్త్రీసందర్శనాదుల చేత జారునది॥ ౧॥ తేజయతి త
నూకరోతిస్రవణానంతరం తేజః॥స-న॥* తిజనిశాతనే।జారిన మీఁద కృశునిఁగాఁ జేయునది॥ ౨॥రీ
యతిస్రవతి రేతః॥స-న॥రీగతౌ।స్రవించునది॥౩॥ విశేషేణ జాయతె బీజం*జనీప్రాదుర్భావే॥ప్రఖ
యోర భేదః।విశేషముగాఁ బుట్టునది॥౪॥ వీరే అర్హతీతి సాధువీర్యం।నపుంసకుఁడు గాని వానియందుఁ బుట్టు
నది॥౫॥ఇంద్రస్య ఆత్మన ఇదమింద్రియం।ఇంద్రుఁడనగా ఆత్మ-తత్సంబంధమైనది * ఇంద్రదైవత్యమితివా
ఇంద్రియం।ఇంద్రుఁడే దేవతగాఁ గలది॥౬*మాయుపిత్తశబ్దములు పైత్యము పేళ్లు॥ మీనోతి శిరోభ్రమ
ణేనభువి క్షేపయతీతి మాయుః॥ఉ-పు॥డుమిఞ్ ప్రక్షేపణే। శిరోభ్రమణము చేత జనమును ద్రొబ్బు
నది॥౧॥పతతి పిత్తం*పత్ల్ గతౌ।ద్రవరూపమై పడునది॥౨॥*కఫశ్లేష్మశబ్దములు శ్లేష్మము పేళ్లు కేశిర
సి కేనజలేన ఫలతీతి కఫః*ఫలనిష్పత్తౌ।శిరస్సునందుఁగాని జలముచేతఁగాని పుట్టునది॥ ౧॥ శ్లిష్యతి
హృదయాదౌ శ్లేష్మా॥న-పు॥*శ్లిష ఆలింగనే।హృదయము మొదలైన వానిం బొందునది॥ *
త్వగసృగ్ధరాశబ్దములు చర్మము పేళ్లు॥త్వచతి మాంసం వేష్టయతీతి త్వక్॥చ-స్త్రీ॥*త్వచ సంవరణే।మాం
సమును కప్పునది।అకారాంతంబును గలదు॥శ్లో॥త్వచ వేష్టితస్తిపంజరం యది కాయం సమావైషి ...

తాం। అని ఆశ్వఘోషుండు॥ ౧॥ అసృజం రక్తం వృణోతీతి అసృగ్వరా। నెత్తురును గప్పియుండునది॥ పా॥ అసృగ్ధరా॥ ౨॥

పిశితం తరసం మాంసం పలలం క్రవ్యమామిషం।

** పిశితశబ్దము మొదలు ౬ మాంసము పేళ్లు॥ పింశతి శరీరావయవో భవతీతి పిశితం* పిశి అవయవే। శరీరమునకు అవయవము గునట్టిది॥ ౧॥ తరంత్యనేన కార్శ్యమితి తరసం* తౄ ప్లవన తరణయోః। కార్శ్యమును దీని చేత తరింతురు॥ ౨॥ మన్యతే బలకరమితి మాంసం* మనజ్ఞానే। బలకరమని యెఱుంగంబడునది॥ ౩॥ పాల్యతే దేహో౽నేనేతి పలలం* పాల రక్షణే। దీని చేత దేహము రక్షింపబడును॥ ౪॥ క్రవ్యం। మాంసశబ్దస్య స్పృషోదరాదిత్వాత్ క్రవ్యభావః॥ ౫॥ అమతి రోగయతీతి ఆమిషం* అమరోగే। రోగమును జేయునది॥ ౬॥ మాంసామిషశబ్దములు పుంలింగనపుంసకములయందు గలదని చాంద్రలిఙ్గానుశాసనము*

ఉత్తప్తం శుష్కమాంసం స్యాత్తద్వల్లూరం త్రిలింగకం॥ ౩౨॥

ఉత్తప్తశబ్దము మొదలు ౩ ఎండిన మాంసము పేళ్లు ఊర్ధ్వం తప్యతే అగ్నినా ఆతపేనేతి వా ఉత్తప్తం* తప సంతాపే। అగ్ని చేతంగాని-ఎండ చేతంగాని పొడవునం గాల్పంబడునది ౧॥ శుష్యతే శుష్కం-శుష్కం చ తత్ మాంసం చ శుష్కమాంసం* శుష శోషణే। శోషింపంబడిన మాంసము॥ ౨॥ వల్యతే శోషణార్థమితి వల్లూరం॥ అ-త్రి॥ వల సంవరణే। ఎండించుకొఱకు ఆవరింపంబడునది॥ ౩॥

రుధిరే౽సృగ్లోహితాస్ర రక్తక్షతజశోణితం।

రుధిరశబ్దము మొదలు ౭ నెత్తురు పేళ్లు॥ రుధ్యతే త్వచా రుధిరం రుధిర్ ఆవరణే। చర్మము చేత కప్పంబడునది॥ ౧ అస్యతే త్వక్ఛేదేన అసృక్॥ జ-న॥ అసు క్షేపణే॥ చర్మము తెగిన మాత్రమున స్రవహించునది॥ ౨॥ ౩॥ లోహితవర్ణత్వాత్ లోహితం-రక్తం చ। ఎఱ్ఱని వన్నె గలది-లోహితము-రక్తము॥ ౪॥ ౫॥ క్షతాజ్జాయత ఇతి క్షతజం। గండివలనం బుట్టునది॥ ౬॥ శోణితవర్ణత్వాత్ శోణితం* శోణృ వర్ణగత్యోః। ఎఱ్ఱని వన్నె గలది॥ ౭॥

వృక్కాగ్రమాంసం

వృక్కాగ్రమాంసశబ్దములు రొండయు నిరికకాయంత ప్రమాణమై యించుకంత నిడుపై పార్శ్వమందుం డెడు శ్రోతాదులయందు వృక్యము ప్రసిద్ధమైన మాంసవిశేషము పేళ్లు॥ వృక్యాంతే అద్యంత ఇతి వృక్కాని భక్ష్యాణి-తత్ర సాధురితి వృక్కా* వృక ఆదానే। వృకములనగా భక్షింపదగిన వస్తువులు-అందులో మంచిది॥ పా॥ వృక్యా॥ అ-సీ॥ వృక్కః॥ వృక్యః॥ అ-పు॥ వృక్కా॥ న-పు॥ వృక్యా॥ న-పు॥ బుక్క్యతే స్వాదురస ఇతి బుక్కః॥ అ-పు॥ బుక్కా॥ న-పు॥ *బుక్క పరిభాషణే। స్వాదురసమని పలుకబడునది॥ అగ్రమాంసే ద్వయో ర్వృక్క్య ఇత్యమరశేషకారః॥ శోణితాస్రే స్త్రియాం వృక్కా వృక్క-ఇతి రభసః॥ బుక్కా నరాగ్రమాంసే స్యాదితి వోపాలితః॥ ౧॥ అగ్రం చ తత్ మాంసం చ అగ్రమాంసం। శ్రేష్ఠమైన మాంసము॥ ౨॥

హృదయం హృత్

హృదయ హృచ్ఛబ్దములు హృదయములో పద్మాకారమై యుండెడు మాంసవిశేషము పేళ్లు॥ గుండెకాయ। ఇదే హృదయకమలమని చెప్పబడును॥ హ్రియత ఇతి హృదయం-హృచ్చ॥ ద-న॥ హృఞ్ హరణే। హరింపబడునది॥ ౧॥ ౨॥ వృక్కాదులు రగుండెకాయ పేళ్లనికొందరు

మేదస్తు వపా వసా॥ ౩౩॥

మేదోవపావసాశబ్దములు ౩ హృదయమందుండెడు మాంసవిశేషము పేళ్లు॥ మిద్యతే స్నిహ్యతే మేదః॥ స-న॥ ఞిమిదా స్నేహనే। మెఱుగై యుండునది॥ ౧॥ ఉప్యతే నాభిసమీపే వపా* టువప్ బీజసంతానే। నాభిసమీపమందు మొలవంబడినటులుండునది॥ ౧॥ మాంసమనయా స్నిగ్ధం వసతీతి వసా* వస నివాసే। దీని చేత మాంసము మెఱుగై యుండును॥ ౧॥ మేదశ్శబ్దము మొదలు ౩ పర్యాయములు కొందఱందురు॥ గ్రంథాంతరములయందు- వీనికి ప్రత్యేక భేదములు గలవని చెప్పియున్నది॥ శ్లో॥ మేదో హి సర్వభూతానాం హృదయేష్టిషు చస్థితం। నాభేస్సమీపదేశే తు శరీరాంతరవర్తినీ। హస్తమాత్రా పటీరూపా వపాం తాం పరిచక్షతే॥ శుద్ధమాంసస్య యస్స్నేహః సా వసా పరికీర్తితేతి॥ మేదస్సనగాను అస్థులయందుండెడు మెదడు॥ వపయనగా నాభి క్రిందకోకవలెనుండెడు పొరమాంసము॥ వసయనంగా నన్ని మాంసములలో మేలైన క్రొవ్వు*

పశ్చాద్గ్రీవాశిరా మన్యా

పశ్చాద్గ్రీవాశిరా మన్యేత్యుచ్యతే। పెడతలనుండెడు నరము-మన్యా- అనంబడును॥ మన్యత ఇతి మన్యా* మన అవబోధనే। ఎఱుంగంబడునది॥ ౧॥

నాడీ తు ధమనిస్సిరా

**నాడీశబ్దము మొదలు ౩ బోలు నరము పేళ్లు॥ అంతస్సుషిరవత్త్వాత్ నడాఖ్యతృణవత్తిష్ఠతీతి నాడీ॥ సీ॥ నడుమ రంధ్రము గలిగి-నడమనెడు కసవువలెనుండునది॥ ౧॥ ధమనీసామ్యాత్ ధమనిః॥ పా॥ ధమనీ॥ సీ॥ గొట్టము వలెనుండునది॥ ౨॥ సినోతి కాయం బధ్నాతీతి సిరా * షిఞ్ బంధనే। శరీరమును బంధించునది॥ పా॥ శిరా॥ ౩॥

తిలకం క్లోమ

** తిలకక్లోమశబ్దములు కడుపులోనొక ప్రకట-యె

మస్తిష్కం గోర్దం కిట్టం మలో౽స్త్రియామ్॥ ౩౨౮॥ అంత్రం పురీతత్ గుల్మస్తు ప్లీహా పుంస్యథ వస్నసా। స్నాయుః స్త్రియాం కాలఖండయకృతీ తు సమే ఇమే॥ ౩౨౯॥ సృణికా స్యందినీ లాలా దూషికా నేత్రయోర్మలమ్। మూత్రం ప్రస్రావ ఉచ్చారావస్కరౌ శమలం శకృత్॥ ౩౩౦॥ పురీషం గూథవర్చస్కమస్త్రీ విష్ఠావిషౌ స్త్రియామ్। స్యాత్కర్పరః కపాలో౽స్త్రీ కీకసం కుల్యమస్థి చ॥ ౩౩౧॥

జ్జనై యుండెడు మాంసవిశేషము పేరు॥ అదే సిరుతిత్తి యనికొందరు। తిలకాలకం॥ తిలస్నే
హానే, మెటుగై యుండునది॥౧॥ క్లామ్యతి క్లోమ॥ న-న॥ క్లము గ్లానౌ। వాడునది॥ పా॥ క్లోమం॥౨॥ * మస్తి
ష్కగోర్దశబ్దములు మెదడు పేరు॥ మస్తం శిరోదేశ మిష్యతే మస్తిష్కం * ఇష గతౌ। శిరస్సును పొందియుం
డునది॥౧॥ గుధ్యతే శిరఃకపాలేన వేష్ట్యతే గోర్దం * గుధ పరివేష్టనే। తలచిప్ప చేత పరివేష్టింపబడియుం
డునది॥౨॥ * కిట్టమలశబ్దములు విణ్మూత్రములు మొదలైన దేహమలము పేరు॥ తే ద్వాదశ - తదుక్తం। శ్లో॥
వసాశుక్రమసృఙ్మజ్జా కర్ణవిణ్మూత్రవిణ్నఖాః। శ్లేష్మాశ్రుదూషికా స్వేదా ద్వాదశైతే మలా నృణామి
తి॥ క్రొవ్వు - రేతస్సు - నెత్తురు - మెదడు - గులిమి - మూత్రము - విష్ఠ - చీమిడి - తెమడ - కన్నీరు - కంటిపుసి - చె
మట - అని యీ పండ్రెండువిధములు। కిటతి గచ్ఛతీతి కిట్టం * కిట గతౌ। నవద్వారములనుండి వెళ్లునది॥౧॥
మలతే ధారయతి దేహం మలః॥ అ-పు॥ మల ధారణే। దేహమును ధరించునది॥౨॥ * అంత్రపురీతచ్ఛ
బ్దములు పేగుల పేరు॥ అద్యతే సంభుజ్యతే భుక్తాన్నాదిక మనేనేతి అంత్రం * అద భక్షణే। భుజించిన
అన్నాదులు దీనిచేత నేర్పఱుపబడును॥ పా॥ అంత్రం॥౧॥ పురీం దేహం తనోతి పురీతత్॥ త-న॥ తను విస్తారే
పురియనఁగా శరీరము - దాన్ని విస్తరింపఁజేయునది॥ ఈశబ్దము స్త్రీలింగమని కొందరు॥ ౨॥ * గుల్మప్లీ
హాశబ్దములు హృదయమునకు లోనెడమదిక్కున పచ్చనై యుండెడు మాంసవిశేషము పేరు॥ గుడ్యతే ప్ర
కోపాదినా రక్ష్యత ఇతి గుల్మః * గుడ రక్షణే। ప్రకోపాదుల చేత రక్షింపఁబడునది॥౧॥ ప్లీహతి కదాచిదు
ద్రిక్తః ప్రదేశాంతరం గచ్ఛతి ప్లీహా॥ న-పు॥ ప్లిహ గతౌ। ఒకానొకప్పుడు ఉద్రిక్తమై వేఱొక చోటికి
పోవునది॥౨॥ * వస్నసా స్నాయుశబ్దములు సన్నపు నరముల పేరు॥ వస్తే ఛాదయతి దేహం వస్నసా * వ
స ఆచ్ఛాదనే। దేహమును కప్పుకొని యుండునది॥ పా॥ స్నసా॥ శ్లో॥ స్నసా స్నాయుశ్చ కథితే త్యమరమా
లాయాం॥౧॥ స్నాతి సదా ఆర్ద్రీభవతి స్నాయుః॥ సీ॥ ష్ణా శౌచే। ఎప్పుడును ఆర్ద్రమై యుండునది॥౨॥ *
కాలఖండయకృచ్ఛబ్దములు కడుపులో కుడిదిక్కున నల్లనై యుండెడు మాంసవిశేషము పేరు॥ ఖణ్డం మాం
సఖండం - కాలం చ తత్ ఖండం చ కాలఖండం। నల్లని మాంసఖండము॥౧॥ క్లోమ్నో ద్వితీయమాత్మానం క
రోతీతి యకృత్॥ త-న॥ క్లోమమును నైజమాంసమునకంటె తన్ను రెండవదానిగా జేసుకొనునది॥౨॥ * సృ
ణికాశబ్దము మొదలు ౩ నోటిచొల్లు పేరు॥ సరతి స్రవతి సృణికా॥ పా॥ సృణీకా॥౧॥ స్యందతి స్యందినీ॥
సీ॥ స్యన్దూ ప్రస్రవణే। జారునది॥౨॥ విరుద్ధలక్షణయా లలతి లాలా * లల విలాసే। విరుద్ధలక్షణముచేత
నొప్పునది॥౩॥ * దూషికాశబ్దము కంటిపుసి పేరు॥ నేత్రే దూషయతీతి దూషికా * దుష వైకృత్యే। కండ్లను
వికృతముగా జేయునది॥ పా॥ దూషీకా॥ శ్లో॥ దూషీకాపటలనిరుద్ధలోచనానాం తాదృగ్గంధా బహులమ
లోపలిప్తగాత్రేతి గోపదత్తః॥ ఆకీర్ద్య గత్రిమనిలో చనదూషికాయాం శీయూషదీధితిరితి గ్రథితోను
రాగ ఇతి మురారిః॥ (నాసామలం తు శింఘాణం శింజూషం కర్ణయోర్మలమిత్యధిక పాఠః॥౧॥ * మూత్ర
ప్రస్రావశబ్దములు మూత్రము పేరు॥ మూత్రయతి ప్రస్రవతి మూత్రం। ప్రస్రావశ్చ * మూత్ర ప్రస్రవ
ణే * స్రు స్రవణే। జారునది॥౧॥౨॥ * ఉచ్చారశబ్దము మొదలు ౯ అమేధ్యము పేరు॥ ఉచ్చార్యతే త్యజ్యత ఇ
తి ఉచ్చారః * చర గతౌ। విడువఁబడునది॥౧॥ అవ అధః క్రియత ఇత్యవస్కరః * డుకృఞ్ కరణే। క్రిందుగా
జేయఁబడునది॥౨॥ శామ్యతి శమలం * శము ఉపశమే। నశించునది॥౩॥ శక్నోతి అనేన శకృత్॥ త-న॥ శక్
ల్ శక్తౌ। దీనిచేత శక్తుఁడౌను॥౪॥ పూర్యతే అనేన ఉదరమితి పురీషం * పౄ పాలనపూరణయోః। దీని
చేత ఉదరము నిండింపబడును॥౫॥ గూయతే ఉత్సృజ్యత ఇతి గూథం * గు పురీషోత్సర్గే। విడువబడునది॥
౬॥ వృజ్యత ఇతి వర్చస్కం॥ అ-న॥ వృజీ వర్జనే। విడువబడునది॥౭॥ విశతి నాభేరధః విష్ఠా * ష్ఠా గతినివృ
త్తౌ। నాభిక్రింద నుండునది॥౮॥ విశతి నాభేరధః విట్॥ ష-సీ॥ విశ ప్రవేశనే। నాభిక్రింద ప్రవేశించునది॥౯॥
కాంతె స్త్రీలింగము గలది॥ * కర్పరకపాలశబ్దములు తలయందుండెడు యెముక తునక పేరు॥ భార
ధారణాయ కల్పతే సమర్థో భవతి కర్పరః * కృపూ సామర్థ్యే। భారమును ధరించుటకు సమ
ర్థమైనది॥౧॥ కం శిరః పాలయతి కపాలః॥ అ-పు॥ శిరస్సును రక్షించునది॥౨॥ * కీకసశబ్దము మొదలు ౩
ఎముక పేరు॥ కీ ఇతి శబ్దం కుర్వన్ కసతి చలతీతి కీకసం * కస గతౌ। కియనెడు శబ్దమును జేయుచు చలించు

నది॥౧॥ కోలతి సంస్త్యాయతి కుల్యం ॥ కుల సంస్త్యానే। కూడుకొని యుండునది॥ ౨॥ అస్యతే త్యజ్యత ఇత్యస్థి॥ ఇ-న॥ అసు క్షేపణే। విడువఁబడునది॥ ౩॥

స్యాచ్ఛరీరాస్థ్ని కంకాళః పృష్ఠాస్థ్ని తు కశేరుకా శిరోఽస్థీని తు కరోటిః స్త్రీ ** పార్శ్వాస్థని తు పర్శుకా॥ ౭౮॥

* చర్మమాంసరహితమై ఒకటితో నొకటి కూడుకొని యున్న ఒడలియెముకలసముదాయము కంకాళమనంబడును। కం జలస్యాభ్యంతరేణ కాలయతి ప్రేరయతి కంకాళః॥ కల కిల క్షేపే। జలమును తనలోనె ప్రేరేపించునది. డొక్క పేరు॥౧॥ * వీపునందుండెడు కోలయెముక కశేరుక యనంబడును॥ కో వాయుః శేతే త్రకశేరుకా ॥ శీఙ్ స్వప్నే। వాయువు దీనియందుండును ౧॥ తలపుఱ్ఱె కరోటి యనంబడును। ప్రవేశసమయే నాసా దారుణా కేశిర సిరుట్యత ఇతి కరోటిః॥ ఈ-సీ॥ రుట ప్రతిఘాతె। శిరస్సునందు కొట్టఁబడునది ౧॥ ** పార్శ్వములందుండెడి యెముక పర్శుక యనంబడును॥ స్పృశ్యతే శయనాదినేతి పర్శుకా ॥ స్పృశ సంస్పర్శనే। శయనాదులచేత స్పృశింపఁబడునది॥౧॥ శ్లో॥ జంఘాస్థ్ని నళం ప్రోక్తం నళకం చద్వయోరు భావిత్యధికపాఠ * అంగశబ్దము మొదలు ౭ శరచరణాద్యవయవముల పేళ్లు॥ అంగతి చలతి అంగం ॥ అగి గతౌ। చలించునది॥ ౧॥ ప్రత్యేకస్యాన్యోన్యమాభిముఖ్యేన గచ్ఛతీతి ప్రతీకః ॥ ఇణ్ గతౌ। అన్యోన్యమభిముఖముగా నుండునది॥౨॥ అవయూతి మిథో మిశ్రీభవతి అవయవః * యు మిశ్రణే। అన్యోన్యము కూడియుండునది॥ ౩॥ అపహన్యత ఇత్యపఘనః ॥ హన హింసాగత్యోః। పీడింపఁబడునది॥౪॥

అంగం ప్రతీకోఽవయవోఽపఘనోఽథ కళేబరమ్। గాత్రం వపుస్సంహననం శరీరం వర్ష్మ విగ్రహః॥ ౭౯॥ కాయో దేహః క్లీబపుంసోః స్త్రియాం మూర్తిస్తనుస్తనూః।

* కళేబరశబ్దము మొదలు ౧౨ శరీరము పేళ్లు॥ ఆచానాద్యపవాగితయా కళే కరేబరం వరం కళేబరం; రళయోర్వబయోశ్చాభేదః॥ పుచ్ఛకొనుట మొదలైన క్రియలకు పయోగించుట చేత-హస్తమందు శ్రేష్ఠమైనది॥ కల్యతే అద్రియత ఇతి వా కళేబరం ॥ కల సంఖ్యానే। ఆదరింపఁబడునది॥౧॥ గాతే గచ్ఛతీతి గాత్రం॥ గాఙ్ గతౌ। పోవునది॥ ౨॥ ఉప్యతే ప్రాక్తనకర్మభిరితి వపుః॥ టువప్ బీజసంతానే। పూర్వకర్మముల చేత పుట్టింపఁబడునది॥ ౩ సంహన్యంతే సంబధ్యంతే అంగాన్యత్రేతి సంహననం ॥ హన హింసాగత్యోః। అవయవములు దీనియందు కూడియుండును ॥ పృథివ్యాదిపంచభూతాని సంఘ్నంతి సంహతాని భవంత్యత్రేతి సంహననం। పృథివ్యాది పంచభూతములు దీనియందు కూడియుండును॥ శీర్యత ఇతి శరీరం॥ శౄ హింసాయాం। నశించునది॥ వృష్యత ఇతి వర్ష్మ। న-న॥ వృషు సేచనే। తడుపఁబడునది॥ ౬ విశేషేణాత్మనా గృహ్యత ఇతి విగ్రహః॥ గ్రహ ఉపాదానే। విశేషమై ఆత్మ చేత గ్రహింపఁబడునది॥ ౭ చీయతే అవయవైరితి కాయః॥ చిఞ్ చయనే। అవయవముల చేత కూర్పఁబడునది॥ ౮ దిహ్యతే అన్నరసేనేతి దేహః॥ అ-పుం॥ దిహ ఉపచయే। అన్నరసాదుల చేత వృద్ధిఁబొందింపఁబడునది॥ ౯ మూర్ఛతి సముచ్ఛ్రితో భవతీతి మూర్తిః॥ సీ॥ ముర్ఛా మోహసముచ్ఛ్రాయయోః। ఉన్నతమగునది॥ ౧౦॥ తన్యతే ఆహారేణ తనుః॥ ఉ-సీ॥ తనూశ్చ। ఊ-సీ॥ * తను విస్తారే। ఆహారము చేత విస్తరింపఁబడునది॥ తనుశబ్దము సకారాంత నపుంసకంబును గలదు॥ తనుషే తనుషేకమితి వాసవదత్తా॥౧౧॥౧౨॥

పాదాగ్రం ప్రపదం పాదః పదంఘ్రిశ్చరణోఽస్త్రియామ్॥ ౮౦॥ తద్గ్రంథీ ఘుటికే గుల్ఫౌ

* పాదాగ్రపదశబ్దములు పాదముల కొన పేళ్లు॥ పాదస్యాగ్రం పాదాగ్రం। పాదము కొన॥౧॥ పదస్య ప్రారంభః ప్రపదం। పదము యొక్క ప్రారంభము॥ ౨ * పాదశబ్దము మొదలు ౪ పాదము పేళ్లు॥ పద్యతే అనేనేతి పాదః। పచ్ఛ॥ ద-పు॥ పద గతౌ। దీని చేత పోదురు॥౧॥౨॥ అంఘతి గచ్ఛత్యనేన అంఘ్రిః॥ పు॥ అఘి గతౌ। దీని చేత పోవుదురు॥ ౩॥ చరత్యనేన చరణః॥ అ-పు॥ * చర గతి భక్షణయోః దీని చేత సంచరింతురు॥౪॥ * ఘుటికా గుల్ఫశబ్దములు- ఆ పాదముల యొక్క పార్శ్వములయందుండెడు బుడుపుల పేళ్లు। చీలమండలము॥ ఘోటతి పరివర్తతే ఘుటికా ॥ ఘుట పరివర్తనే। చుట్టు వారియుండునది॥౧॥ అభిఘాతాద్గుల్యతే రక్ష్యత ఇతి గుల్ఫః॥ గుడ రక్షాయాం। అభిఘాతము వలన రక్షింపఁబడునది.౨

పుమాన్పార్ష్ణిస్తయోరధః।

* ఆ చీలమండలముల దిగువ-పార్ష్ణి యనంబడును॥ మడమ॥ పారయతి గమనం పార్ష్ణిః పు॥ * పార తీర కర్మసమాప్తౌ। గమనమును నెరవేర్చునది॥ పార్ష్ణి - అని - స్త్రీలింగంబును గలదు॥ శ్లో॥ పార్ష్ణిస్సైన్యస్య పృష్ఠే తాపుంద సుసుతపవతాస్తుర్వ్యతీపాద్వతీనః॥ పార్ష్ణిః స్త్రీపుంసయోః పాదమూలే స్యాదితి నిఘంటుః॥౧॥

జంఘా తు ప్రసృతా ॥ జానూరుపర్వాష్ఠీవదస్త్రి

* జంఘాప్రసృతాశబ్దములు పిక్కపేళ్లు॥ జాయత ఇతి జంఘా॥ జని ప్రాదుర్భావే। పుట్టునది॥ ౧ ప్రసరతీతి ప్రసృతా॥ సృ గతౌ। వృద్ధిఁబొందునది॥ ౨॥ * జానుశబ్దము మొదలు ౩ మోకాలి పేళ్లు॥ జాయతే జంఘోరుసంధి భాగ ఇతి జానుః। ఉ-న॥ జనీ ప్రాదుర్భావే. తొడపిక్కల సందునఁ బుట్టునది॥ పుల్లిం

యామ్॥౩౩౧॥ సక్థి క్లీబే పుమానూరు స్తత్సంధిః పుంసి వంక్షణః। గుదం త్వపానం పాయుర్నా వస్తిర్నాభేరధో ద్వయోః॥౩౩౨॥ కటో నా శ్రోణిఫలకం కటిః శ్రోణిః కకుద్మతీ। పశ్చాన్నితంబః స్త్రీకట్యాః క్లీబే తు జఘనం పురః॥౩౩౩॥ కూపకౌ తు నితంబస్థౌ ద్వయహీనే కుకుందరే। స్త్రియాం స్ఫిచౌ కటిప్రోథా వుపస్థో వక్ష్యమాణయోః॥౩౩౪॥ భగో యోని ర్ద్వయోః శిశ్నో మేఢ్రో మేహనశేఫసీ। ముష్కోఽండకోశో వృషణః పృష్ఠవంశాధరే త్రికమ్॥౩౩౫॥ పిచండకుక్షీ జఠరోదరం తుందం

గముకద్దు॥ జానుమధ్యస్య న్యగ్భాగాత్-అనిసుశ్రితప్రయోగముగలదు॥ ఊరోర్వా పర్వ ఊరుపర్వ॥న-న॥ తొడలయొక్క-గణుపు॥ ౧॥ అష్ఠీవంతౌ స్త్రీత్యష్ఠీవత్। త-ప్స॥ ఏమకగలది॥ ౩॥ **సక్థి ఊరు శబ్దములు తొడ పేళ్లు॥ సజతే సంగచ్ఛతీతి సక్థి॥ *షంజ సంగే కూడుకొనియుండునది॥ ౧॥ ఊర్ణుతే ఆచ్ఛాదయతీ వస్త్రేణేతి ఊరుః॥ ఊ-పు॥ ఊర్ణుఞ్ ఆచ్ఛాదనే॥ కోకచేత కప్పఁబడునది॥ ౨॥ ** ఆతొడలయొక్కయు పిరుదులయొక్కయు సంధి వంక్షణమనంబడును॥ వంక తే ఉపవేశసమయే కించిత్కుటిలమూపద్యత ఇతి వంక్షణః॥ *వకి కౌటిల్యే॥ కూర్చుండునపుడించుక కుటిలత్వమును బొందునది॥ ౧॥ *గుదశబ్దము మొదలు ౩ గుదస్థానము పేళ్లు॥ గుదతి పురీషముత్సృజతీతి గుదం॥ *గుపురీషోత్సర్గే. మలమును విడుచునది॥ ౧॥ అపానతి అధో వాయుముత్సృజతి అపానం॥ *అన ప్రాణనే॥ అధోవాయువును విడుచునది॥ ౨॥ పాతి మలోత్సర్జనేన పాయుః॥ ఉ-పు॥ పా రక్షణే॥ మలమును విడుచుట చేత రక్షించునది॥ ౩॥ *బొడ్డు క్రిందిపొత్తికడుపు వస్తియనంబడును॥ వసతి మూత్రాదికమత్రేతి వస్తిః॥ ఇ-ప్స॥ *వసనివాసే॥ మూత్రాదికము దీనియందుండును॥ ౧॥ *కటశబ్దము మొదలు ౬ కటిప్రదేశమునకు పేళ్లు॥ కటశ్రోణిఫలకశబ్దములు మొల పేళ్లు॥ కటిశబ్దము మొదలు ౩ కటిప్రదేశమునకు పేళ్లు- ఈ॥ ౫ను మొల పేళ్లనికొందరు॥ కట్యతే ఆవ్రియతే వస్త్రాదినేతి కటః॥ *కటే వరణ ఇత్యాద్యర్థయోః॥ వస్త్రాదులచేత కప్పబడునది॥ ౧॥ ఫలకాకృతిః శ్రోణిః శ్రోణిఫలకం॥ పలకవలెనుండెడు శ్రోణి॥ ౨॥ కట్యతే కటిః॥ స్త్రీ॥ పొ॥ కటీ॥ స్త్రీ॥ కప్పఁబడునది॥ ౧॥ శ్రోణతి సంగచ్ఛతే శ్రోణిః॥ స్త్రీ॥ పొ॥ శ్రోణీ॥ స్త్రీ॥ *శ్రోణృ సంఘాతే- సంఘాతమైయుండునది॥ ౨॥ శ్రోణిపార్శ్వదేశే మాంసలత్వాత్ కకుదాకారత్వాత్ కకుద్మతీత్యుచ్యతే। తద్యోగాత్ కకుద్మతీ॥ స్త్రీ॥ మూపురము వలెబలిసియుండెడు శ్రోణిపార్శ్వముగలది॥ ౩॥ *స్త్రీలయొక్క మొలకు వెనుకటిదిక్కునను న్నప్రదేశము నితంబమనంబడును॥ పిఱుదు॥ సురతసమ్మర్దే నితరాం తామ్యతీతి నితంబః॥ *తము గ్లానౌ॥ సురతసమ్మర్దము చేత మిక్కిలి గ్లానిఁబొందునది॥ ౧॥ *స్త్రీలయొక్క- మొలకుముందరి ప్రదేశము జఘనమనంబడును॥ మడికట్టు॥ హన్యతే పురుషేణ తాడ్యత ఇతి జఘనం॥ *హన హింసాగత్యోః॥ పురుషుని చేత పీడింపఁబడునది॥ ౧॥ *యాకూపకౌ పృష్ఠవంశాదధోగతౌ తే కుకుందరే ఇత్యుచ్యేతే॥ పిఱుదుల మీఁదనుండెడు గుంటలు కుకుందరములనంబడును॥ కుత్సితం కుందతి నితంబభూమిం భిన్నాం కరోతీతి కుకుందరే॥ అ-న॥ ద్వివచనము॥ ఇంచుక నితంబభూమిని భిన్నముగాఁ జేయునది॥ ౧॥ *స్ఫిక్కటిప్రోథశబ్దములు కటియందున్న కఱ్ఱయుండెడు ప్రదేశము పేళ్లు॥ స్ఫాయతే స్ఫిచౌ॥ చ-స్త్రీ॥ ప్స॥ జ-స్త్రీ॥ స్ఫాయీ వృద్ధౌ॥ వృద్ధిఁబొందునది॥ ౧॥ కట్యాః ప్రోథా మాంసపిండౌ కటిప్రోథౌ॥ అ-పు॥ కటియొక్క మాంసములు॥ ౨॥ *ముందరఁ జెప్పఁగల రెంటియందును ఉపస్థశబ్దము వర్తించును॥ ఉపసమీపే తిష్ఠతీత్యుపస్థః॥ *ష్ఠా గతినివృత్తౌ॥ పరస్పరము సమీపమందుండునది॥ ౧॥

భగయోని శబ్దములు స్త్రీల యుపస్థము పేళ్లు॥ భజ్యతే పురుషైరితి భగః॥ *భజ సేవాయాం॥ పురుషుల చేత ఆశ్రయింపఁబడునది॥ ౧॥ యౌతి శిశ్నేన యోనిః అ-ప్స॥ యుమిశ్రణే॥ శిశ్నముతోఁ గూడుకొనునది॥ ౨॥ శిశ్నశబ్దము మొదలు ౪ శిశ్నము పేళ్లు॥ శ్లిష్యతి భగేనేతి శిశ్నః॥ *శ్లిష ఆలింగనే॥ భగముతోఁ గూడునది॥ ౧॥ రేతసా భగం మేహతి మేఢ్రః॥ *మిహ సేచనే॥ రేతస్సు చేత భగమును తడుపునది॥ ౨॥ ౩॥ రేతసః స్రావేణ శేతే శేఫః॥ స-న॥ శీఙ్ స్వప్నే॥ రేతస్సు పడిన పిమ్మట నిద్రించునది॥ అకారాంతంబును గలదు॥ ౪॥ ముష్కశబ్దము మొదలు ౩ వృషణముల పేళ్లు॥ ముష్ణాతి గోపాయతి రేతః ఇతి ముష్కః॥ *ముష స్తేయే॥ రేతస్సును దాచునది॥ ౧॥ అండకోశః అండకోశః॥ అండముల యొక్క కూటమి॥ అండః- కోశః- అని రెండు పేళ్లుగా కొందరు చెప్పుదురు॥ ౨॥ వర్షతి రేత ఇతి వృషణః॥ *వృషు సేచనే॥ రేతస్సును వర్షించునది॥ ౩॥ *పృష్ఠవంశాధరే త్రికం- పృష్ఠవంశమనఁగా వీపుయెముక- దానికి దిగువనున్న ప్రదేశము త్రికమనంబడును॥ త్రయాణాం ఊరుద్వయపృష్ఠాస్థీనాం సమాహారః త్రికం॥ తొడలు రెండును వీపుయెముకయు నీమూటియొక్క కూటమి గనుక త్రికము॥ ౧॥ *పిచండశబ్దము మొదలు ౫ కడుపు పేళ్లు॥ పచతి అన్నం స్వగతాగ్నినా పిచండః॥ తనయందుండెడు అగ్ని చేత అన్నమును పక్వము సేయునది॥ *అపి చమతి భక్షయతీతి వా పిచండః॥ *చము అదనే॥ ఆహారమును భక్షించునది॥ ౧॥ కుష్యతే [illegible]

పు। కుమః కృష్ణే। దీనివలన మలము బైలువెళ్లింపఁబడును॥౨॥జన్య తెగరోగ్భస్మిన్నితిజఠరం ॥ జనీప్రాదుర్భావే దీ యందుగర్భము పుట్టింపఁబడును॥౩॥ఉదియతిగర్భో స్మాదితిఉదరం॥ఋగతౌ। దీనివలన గర్భము ప్రకాశమౌను॥౪॥తుద్యతె అజీర్ణాదినాతుందం॥తుదవ్యథనే। అజీర్ణాదుల చేతవ్యథపెట్టఁబడునది॥ ౫జఠరాదిశబ్దములు కడుపు పేళ్లు। ౨తుందము కడుపు. పొట్ట. పేళ్లు॥

స్తనౌ కుచౌ। హారద్వంద్వములు॥ స్తనకుచశబ్దములు పాలిండ్ల పేళ్లు॥ స్తనతి బాలఆభ్యామితి స్తనౌ॥అ-పు॥ స్తనశబ్దే। వీనికొఱకు బాలుడు మొరపెట్టును॥౧॥ కుచ్యతె కామినా నఖైః కుచౌ॥అ॥పు॥ నాయకుని గోళ్ల చేత లిఖింపబడునవి॥౨॥

చూచుకంతు కుచాగ్రంస్యాత్ చూచుక కుచాగ్రశబ్దములు చనుగొనల పేళ్లు చూచు ఇతి శాయతి బాలేన పీయమానమితి చూచుకం॥ కైకశబ్దే। బాలుని చేత పానము చేయఁబడుచున్నదై చూచు అనిపలుకునది॥౧॥కుచయోరగ్రం కుచాగ్రం। కుచములయొక్క అగ్రము॥౨॥ క్రోడభుజాంతరశబ్దములు చేతుల నడుము పేళ్లు। ఉరశ్శబ్దము మొదలు ౩ఱొమ్ము పేళ్లు॥ క్రోడశబ్దము మొదలు ౨ఱొమ్ము పేళ్లని కొందఱందురు॥

న్నాక్రోడం భుజాంతరం॥ క్రోడతీతి క్రోడం॥అ-న్న॥క్రుడఘనత్వే। ఘనమయినది ॥౧॥ భుజయోరంతరం భుజాంతరం। భుజములయొక్క నడుము॥౨॥

ఉరోవత్సంచవక్షశ్చ స్థైర్యమృచ్ఛత్యురః॥ స-న॥ ఋగతౌ। స్థైర్యమును పొందియుండునది॥౧॥వస్యతె వస్త్రేణ వత్సం॥వస ఆచ్ఛాదనే। వస్త్రము చేత కప్పబడునది॥౨॥వక్ష్యతె సురతాచౌ వక్షః॥స-న॥వక్ష ప్రతిఘాతె। సురతాదులయందు కొట్టబడునది ౩॥

పృష్ఠంతుచరమం తనోః। తనోశ్చరమం పృష్ఠమిత్యుచ్యతె। శరీరముయొక్క వెనుకటిభాగము పృష్ఠమనంబడును॥ పృష్యతె కశోదకైరితి పృష్ఠః॥పృషు సేచనే। తలవెంట్రుకలనీళ్ల చేత తడుపబడునది॥

స్కంధోభుజశిరోంసోస్త్రీ స్కంధశబ్దము మొదలు ౩ మూపు పేళ్లు॥ కంశిరో దధాతీతి స్కంధః ॥ డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। శిరస్సును ధరించునది॥౧॥ భుజస్య శిరో భుజశిరః॥స-న॥ భుజముయొక్క కొన॥౨॥ అమ్యతె భారేణ అంసః॥అ-పు॥ అమరోగె। భారము చేత పీడింపబడునది॥౩॥ ఆమూపుయొక్క సంధులు జత్రువులనంబడును॥ ఆమూపుయొక్క ఱొమ్ము సందులని కొందరు॥

సంధీతస్యైవజత్రుణీ॥౨౭॥ జాయేతె తెకింతస్కంధమధ్యే జత్రుణీ॥ఉ-న॥జనీప్రాదుర్భావే। ద్వివచనము ॥ మెడయొక్కయు మూపుయొక్కయు సంధియందుఁ బుట్టునవి॥౧॥ బాహుమూలకక్షశబ్దములు చంక పేళ్లు॥

బాహుమూలే ఉభౌకక్షౌ బాహ్వోర్మూలే బాహుమూలే॥అ-న॥ చేతులయొక్క మొదళ్లు॥౧॥ కష్యతే స్వేదేన కక్షః॥అ-పు॥ కషహింసాయాం। చెమట చేత పీడింపఁబడునవి॥౨॥ ఆచంకలయొక్క క్రిందిభాగము పార్శ్వమనంబడును॥

పార్శ్వమస్త్రీ తయోరధః। పూర్యతే అస్థిభిరితి పార్శ్వం॥అ-న్న॥ పౄపాలనపూరణయోః। ఎముకల చేత పూర్ణమైయుండునది॥ మధ్యమశబ్దము మొదలు ౩ నడుము పేళ్లు। అతికృశత్వేనమన్యతె మధ్యః॥అ-పు॥ మధ్యపవ మధ్యమంచ॥ మనజ్ఞానే। కృశమాట చేత తలంపఁబడునది గనుక మధ్యము-మధ్యమంబును॥౧॥౨॥

మధ్యమంచావలగ్నంచ మధ్యోస్త్రీ పూర్వపరాభ్యాం కృశత్వేనావలజ్జతె అవలగ్నం॥ఓలజ్జీవ్రీడే। ఇరుదిక్కుల అవయవములకంటె కృశమౌట చేత లజ్జించునది॥౩॥ మధ్యమంచావలగ్నంచ అనెడు రెండుచకారముల చేత - పార్శ్వమస్త్రీ అను పదముతోడను-మధ్యమావలగ్నశబ్దములు పుల్లింగనపుంసకములని సంబంధము-మధ్యశబ్దమునకు అస్త్రీ- అనెడు విశేషవిధి చేత నేపుంనపుంసకత్వము॥

ద్వౌపరౌద్వయోః॥౨౮॥ ఈ ముందర చెప్పఁబడెడు భుజబాహుశబ్దములు రెండును స్త్రీలింగపుల్లింగములయందు వర్తించును॥ భుజశబ్దము మొదలు ౪ చేతుల పేళ్లు॥

భుజబాహూప్రవేష్టోదోః భుజ్యతె అన్నాదికమనేనేతి భుజః॥ భుజపాలనాభ్యవహారయోః। దీని చేత భుజింపఁబడును॥౧॥ బాహతె అనేన పురుషో వస్తూపాదానాయ ప్రయత్నం కరోతీతి బాహుః॥ఉ-పు॥ బాహృప్రయత్నే। దీని చేత పురుషుడు వస్తువును గ్రహించుటకు యత్నము చేయును॥ బాధతె ఇతి బాహుః। బాధించునది। స్త్రీలింగమైనప్పుడు ఆకారాంతము॥౨॥ప్రవేష్ట్యతె నేన ప్రవేష్టః॥ వేష్ట వేష్టనే। దీని చేత చుట్టఁబడును॥౩॥ దవ్యతె అనేన దోః॥స-పు॥ దీని చేత శిక్షింపఁబడును॥ దోః-దోషౌ-దోషః॥ సకారాంతనపుంసకముగలదు॥ దోః-దోషీ-దోంషి॥ దోషా॥ ఆకారాంత స్త్రీలింగము॥ శ్లో॥ దోర్దోషా చ భుజో బాహురితి ధనంజయః బాహాదోషా ప్రవేష్టశ్చేతి మంజరీ॥ దక్షిణం దోర్నిశాచర ఇతి కాళిదాసశ్చ। నకారాంతంబును గలదని కొందరు॥౪॥

స్యాత్కఫోణిస్తుకూర్పరః। కఫోణికూర్పరశబ్దములు మోచేతి పేళ్లు॥ కంసుఖం ఫుణతికరోతి కఫోణిః॥ఇ-పు॥ ఫుణకృత్యే। సుఖమును జేయునది॥ పా॥ కఫోణీ॥ స్త్రీ॥ కఫోణిరనపుంసకం- అనిరభసుడు॥ కఫోణిశబ్దమును

అన్యోన్యపరిప్రగం
డస్స్యాత్
ప్రకోష్ఠస్తస్య
బాహ్యధః॥౩౩౯॥
మణిబంధాదాక
నిష్ఠంకరస్యకర
భోబహిః॥*పం
చశాఖశ్శయః
పాణి
స్తర్జనీస్యాత్ప్ర
దేశినీ॥౩౮౦॥
అంగుళ్యఃకరశా
ఖాస్స్యుః

పుంస్యంగుష్ఠఃప్ర
దేశినీమధ్యమా
నామికాచాపిక
నిష్ఠా చేతితాఃక్ర
మాత్॥౩౮౧॥
పునర్భవఃకరరు
హోనఖోస్త్రీ
నఖరోస్త్రియా
మ్
ప్రాదేశతాల
గోకర్ణాస్తర్జ
న్యాదియుతేత
తే॥౩౮౨॥అం
గుష్ఠే
సకనిష్ఠే స్యాద్వి
తస్తిర్ద్వాదశాం
గుళః।

పాణౌచపేటప్ర
తలప్రహస్తావి
స్తృతాంగుళౌ॥
ద్వౌసంహతౌసం
హతలప్రతలౌ

కారకత్వమనుగా కొందరు చెప్పుదురు౧పదార్థకర్షణె హంతాత్ కరతి కూర్పర *దుంశబ్దే। పదార్థ
ములను గొబ్బునతీయునప్పుడు ధ్వనించునది॥పా॥ కూర్పరః॥* మో చేతికి మీదభుజమూలపర్యం
తము ప్రగండః మనంబడును ప్రగణ్యతెను ప్రత్తతయా ప్రగండః *గణసంఖ్యానే।పట్టు వౌట చేత లెక్క
పెట్టంబడునది॥౧ **మోచేతిక్రిందమణికట్టువరకు ప్రకోష్ఠమనంబడును॥ప్రకృష్యతే ప్రావరణాద్బ
హిర్నిస్సార్యత ఇతి ప్రకోష్ఠః॥*కృష విలేఖనే। కప్పునకు వెలపలగా తీయబడునది-ముంజెయ్యి॥౧॥
మణిబంధో హస్తగ్రంథిః-తమారభ్య కనిష్ఠాపర్యంతం బహిర్భాగః కరభ ఇత్యుచ్యతే। మణికట్టునుండి
చిటికెనవ్రేలిదనుక చేతియొక్క వెలుపలి పార్శ్వము కరభమనంబడును। కరే భాతీతి కరభః। కరమందు
ప్రకాశించునది౧ *పంచశాఖశబ్దము మొదలు ౩ మణికట్టునుండి వ్రేళ్లతో గూడిన చేతి పేళ్లు॥ పంచ
శాఖాః అంగుళీరూపాః అస్యేతి పంచశాఖః। వేళ్లనెడు ఐదుకొమ్మలుగలది॥౧॥ స్వకీయం ధనమత్ర
శేతే తిష్ఠతీతి శయః॥*శీఙ్ స్వప్నే।తనధనముదీనియందుండును॥౨॥పణతి వ్యవహరత్యనేన పాణిః॥ఇ-
పు॥పణవ్యవహారే స్తుతౌచ।దీనిచేతనరుడు వ్యవహరించును॥౩॥ **తర్జనీప్రదేశినీశబ్దములు జుట్టన
వ్రేలి పేళ్లు॥తర్జ్యతే యయా తర్జనీ॥స్త్రీ॥తర్జభర్జ సంతర్జనే।దీనిచేత భయపెట్టుదురు॥౧ ప్ర
దిశతి నిర్దిశత్యనయా ప్రదేశినీ॥స్త్రీ॥దిశ అతిసర్జనే। దీనిచేత నిర్దేశింతురు॥౨॥*అంగుళీకరశాఖా
శబ్దములు సామాన్యముగా వేళ్ల పేళ్లు॥అంగంతి అన్యోన్యం అంగుళ్యః॥ఈ-స్త్రీ॥బహువచనము* అగిగ
తౌ।పరస్పరము పొందియుండునది॥ఇకారాంతముగలదు-అకారాంతనపుంసకముగలదు॥౧కరస్య శా
ఖా ఇవ కరశాఖాః।హస్తమునకు కొమ్మలవలెనుండునది।౨* అంగుష్ఠశబ్దము మొదలు పరుసగా బొటి
మెనవ్రేలిదగ్గిరనుండి అయిదువ్రేళ్లకును పేళ్లు ॥ అంగే తిష్ఠతీత్యంగుష్ఠః॥*ష్ఠాగతినివృత్తౌ। అంగమందుం
డునది॥బొటమెనవ్రేలు౧ప్రదేశినీముందు చెప్పబడినది॥మధ్యేభవా మధ్యమా। నడుమనుండునది॥నడి
మివ్రేలు౧ప్రసిద్ధం నామాస్య నాస్తీత్యనామికా॥ప్రసిద్ధమైన నామము దీనికి లేదు॥దర్భవ్రేలు॥౧॥అతి
శయేన అల్పా కనిష్ఠా।మిక్కిలి కొంచెమైనది॥చిటికెనవ్రేలు౧॥
పునర్భవశబ్దము మొదలు ౪ గోళ్ల పేళ్లు॥ ఛిన్నోపి పునర్భవతీతి పునర్భవః।ఛిన్నమైనను తిరుగా మొలుచు
నది॥౧॥కరే రోహతీతి కరరుహః॥*రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావేచ। చేతియందు మొలుచునది॥౨॥నవిద్యతె
ఖమింద్రియం స్పర్శజ్ఞానపరత్వమస్య నఖః॥అ-పు॥స్పర్శజ్ఞానపరమైన యింద్రియము దీనికి లేదు॥౩॥నఖశబ్దోన
కారదేశేపి-సోస్యాస్తీతి నఖరః॥అ-పు॥నఖశబ్దము నకారదేశము ప్రవర్తించును।ఆనకారదేశము
గలది॥అరుణుని చేత నఖరశబ్దము త్రిలింగమని చెప్పబడెను॥౪॥*ప్రాదేశతాలగోకర్ణశబ్దములు ౩ వ
రుసగా-జుట్టనవ్రేలు-నడిమివ్రేలు-దర్భవ్రేలు-వీనితో గూడి పలచబడిన బొటిమెనవ్రేలి చేతగొలిచిన
౩ కొలతల పేళ్లు॥ఇవేదు జెల్లు॥ప్రదిశ్యతె పరిమీయతె ప్రాదేశః॥*దిశ అతిసర్జనే। పెనువ్రేలి జుట్టనవ్రే
లినడిమి కొలత జుట్టెడు॥౧॥తలతి ప్రతిష్ఠతె వరి మేయమస్మిన్నితి తాళః *తల ప్రతిష్ఠాయాం।కొలవదగ
గినవస్తువు దీనియందు ప్రతిష్ఠగలిగియుండును॥పెనువ్రేలినడిమివ్రేలికొలత॥౧॥గోకర్ణాకృతిరత్రా స్తీ
తిగోకర్ణః।ఆవుచెవులవంటి ఆకారముగలది॥పెనువ్రేలు దర్భవ్రేళ్ల నడిమికొలత॥౧॥* వితస్తి ద్వాద
శాంగుళశబ్దములు చిటికెనవ్రేలితో గూడిన అచబడిన పెనువ్రేలిచేత గొలిచిన కొలత పేళ్లు ॥ జాన
డు॥వితస్యతి హస్తాపేక్షయా ఉపక్షీయత ఇతి వితస్తిః*తసుఉపక్షయే। హస్తమును గూర్చి తక్కువైనది.
ఈశబ్దము సాహచర్యమున పుల్లింగము-స్త్రీలింగంబునుగలదు॥శ్లో॥వితస్తిః స్త్రీకనిష్ఠాచ అని-అమరమా
ల ౧॥ ద్వాదశ అంగుళయః ప్రమాణమస్య ద్వాదశాంగుళః।పండ్రెండంగుళములు ప్రమాణముగలది॥౨
విస్తృతాంగుళౌ పాణౌచపేటాది త్రయం వర్తతె। చపేటశబ్దము మొదలు ౩ చాచిన వ్రేళ్లుగల అరచే
తి పేళ్లు॥చప్యతె పుత్రాదిస్సాంత్వ్యతె అనేన చపేటః*చప సాంత్వనె।దీనిచేత పుత్రాదులు ఊరటింప
బడుదురు॥౧॥ప్రసృతం తలమస్యాస్తీతి ప్రతలః।విస్తృతమైన ప్రదేశముగలది॥౨॥విస్తృతో హస్తః ప్ర
హస్తః।విస్తృతమైన హస్తము॥౩॥** చాచిన వ్రేళ్లుగలవై కూడుకొనియున్న యెడమకుడి అరచేతులు
సంహతలమనంబడును॥సంహతం సంఘట్టితం తలమితి సంహతలః* లాదానే। కొట్టుటనిచ్చునది॥౧॥

పాణిర్నికుబ్జః ప్రసృతిః స్తౌ యుతావఞ్జలిః పుమాన్ । ప్రకోష్ఠే విస్తృతకరే హస్తో ముష్ట్యా తు బద్ధయా ॥ సరత్నిః స్యాదరత్నిస్తు నిష్కనిష్ఠేన ముష్టినా । ౮౫ । వ్యామో బాహ్వోః సకరయోస్తతయోస్తిర్యగన్తరమ్ । ఊర్ధ్వవిస్తృతదోఃపాణినృమానే పౌరుషం త్రిషు ॥ ౮౬ ॥ కణ్ఠో గలోఽథ గ్రీవాయాం శిరోధిః కన్ధరేత్యపి । కమ్బుగ్రీవా త్రిరేఖా సా ఽవటుర్ఘాటా కృకాటికా ॥ ౮౭ ॥ వక్త్రాస్యే వదనం తుణ్డమాననం లపనం ముఖమ్ । క్లీబే ఘ్రాణం గన్ధవహా ఘోణా

నికుబ్జః కుంచితః పాణిః ప్రసృతిరుచ్యతే। ముడువఁబడిన చెయి-ప్రసృతియనఁబడును॥ చేర ప్రిడిసిలి॥ ప్రసార్యతె విరుద్ధలక్షణయా సంకుచ్యత ఇతి ప్రసృతిః చాచబడునది- అనగా విరుద్ధలక్షణచేత ముడవఁబడునదియనుట॥౧॥*యుతౌ మిళితౌ-తౌ పాణీ అంజలిరిత్యుచ్యతే। ఆ చేరలు రెండుకూడినను అంజలియనంబడును॥ అజ్యతె వ్యజ్యతె భక్తిరనేనేతి అంజలిః॥ ఇ- పు॥ అంజా వ్యక్తిమ్రక్షణకాంతిగతిషు। దీనిచేత భక్తివ్యక్తముగాఁ జేయఁబడును॥౧॥*కఫోణేరధః ప్రకోష్ఠః- తత్రవిస్తృతకరే సతి హస్త ఇత్యుచ్యతే। చాచబడిన అరచెయ్యిగల మోచేతికి దిగువప్రదేశము హస్తమనంబడును॥ మూర॥ హస్యతె అంకుకాదిరనేన హస్తః*హసహసనే। దీనిచేత వస్త్రాదులు కొట్టబడును- అనగా కొలవబడుననుట॥౧॥ బద్ధయా ముష్ట్యా ఉపలక్షితః సహస్తో రత్నిరుచ్యతె। ముడవఁబడిన అరచెయిగల హస్తము రత్నియనంబడును॥ పిడిమూర॥ రమంతె వ్యవహారిణో ఽనేనేతి రత్నిః॥ రముక్రీడాయాం। దీనిచేత వ్యవహారులు క్రీడింతురు॥౧॥*విప్రకనిష్ఠేన నిర్గతకనిష్ఠాంగుళికాముష్టినా ఉపలక్షితో హస్తః అరత్నిరిత్యుచ్యతె। చాచిన చిటికెనవ్రేలుగల పిడికిలితో గూడిన మూర అరత్నియనంబడును॥ ఋచ్ఛతి మానసంజ్ఞామిత్యరత్నిః ఇ- పు॥ ఋగతౌ॥ ప్రమాణసంజ్ఞను పొందునది॥ రత్న్యరత్నిశబ్దములు హస్తశబ్దసామానాధికరణ్యమున పుల్లింగములు॥ వారకణ్నాః కఫణౌ హస్తే సప్రకోష్ఠే తతాంగులే అని రుద్రుఁడు। స్త్రీలింగముగలదు॥ రత్నిః రత్నిః స్త్రీయా హస్తాబద్ధముష్టితలాంగుళౌ॥ అని అమరమాల॥ ముష్ట్యా- ముష్టినా- అనిరూపభేదముల చేత ముష్టిశబ్దము పుం స్త్రీలింగములయందు వర్తించును॥*సకరయోః పాణిసహితయోః తిర్యక్తతయోః తిర్యక్ప్రసారితయోః బాహ్వోర్యదన్తరం వ్యామ ఇత్యుచ్యతే। అరచేతులతో గూడ అడ్డముగా చాచబడిన బాహువులయొక్క నడుము వ్యామమనంబడును॥ బార॥ వ్యామీయతె రజ్వాదికమనేనేతి వ్యామః॥ మాఙ్ మానే॥ త్రాడుమొదలైనవి దీనిచేత కొలవఁబడును॥౧॥*ఊర్ధ్వం విస్తృతౌ ప్రసారితౌ దోషౌ సహితౌ పాణీర్యస్య తస్య పురుషస్య మానం పౌరుషమిత్యుచ్యతె। మీఁదికి చాచఁబడిన బాహువులతో గూడిన అరచెయ్యిగల పురుషునియొక్క ప్రమాణము పౌరుషమనంబడును॥ మానసిచెయ్యెత్తుపొడవు॥ పురుషస్యేదం మానం పౌరుషం॥ త్రి॥ పురుషునియొక్క ప్రమాణము॥ పౌరుషం జలం। పౌరుషస్తు॥ పౌరుషీ ముష్టిః॥ *

కంఠగళశబ్దములు కుత్తుక పేళ్లు॥ కణతి ధ్వనతీతి కంఠః*కణశబ్దే। పలుకునది॥౧ గళత్యనేన గళః*గళ అదనే। దీనిచేత మ్రింగుదురు-౨॥* గ్రీవాశబ్దము మొదలు౩ మెడపేళ్లు గిరంత్యనయా న్నాదికమితి గ్రీవా*గౄ నిగరణె। దీనిచేత న్నాదులమ్రింగుదురు౧ శిరోధీయతె అస్యామితి శిరోధిః॥ స్త్రీ. డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః దీనియందు శిరస్సుధరింపబడును-౨ కం శిరో ధారయతి కంధరా*ధృఞ్ ధారణె శిరస్సును ధరించునది॥౩ *సా త్రిరేఖా రేఖాత్రయయుక్తా చేత్ కంబుగ్రీవేత్యుచ్యతె। ఆ మెడ మూడురేఖలుగలదైతె కంబుగ్రీవయనంబడును॥ కంబుతుల్యా గ్రీవా కంబుగ్రీవా। శంఖసమమైన మెడ॥౧॥** అవటుశబ్దము మొదలు౩ పెడతల పేళ్లు నవటతిన పేష్టతె అవటుః* వట వేష్టనే। చుట్టువారియుండునది॥ పుల్లింగము॥ శ్లో॥ అవటుః పురుషే కృకాటికా- అనిరత్నకోశము। ౧॥ శరీరమస్తకయోస్సంధిం ఘటతె ఘాటా*ఘట చేష్టాయాం। శరీరమస్తకములయొక్క సంధిని ఘటించునది॥ ౨॥ కృకం శిరో గ్రీవే అటతి వ్యాప్నోతి కృకాటికా*అటగతౌ। శిరస్సును మెడను వ్యాపించియుండునది॥౩॥* వక్త్రశబ్దము మొదలు౭ ముఖము పేళ్లు॥ నోటి పేళ్లు॥ ఉచ్యతె అనేన వక్త్రం*వచ పరిభాషణె। దీనిచేత పలుకఁబడును॥౧॥ అస్యతె క్షిప్యతె భక్ష్యమత్రేత్యాస్యం*అసు క్షేపణె. దీనియందు భక్ష్యవస్తువులు వేయఁబడును॥౨॥ వదంత్యనేన వదనం*వద వ్యక్తాయాం వాచి। దీనిచేత పలుకుదురు॥౩॥ తుద్యతె హింస్యతె భాద్యమనేనేతి తుండం*తుదితోడనే। భక్ష్యవస్తువు దీనిచే పీడింపఁబడును॥౪॥ అనితి శ్వసత్యనేన ఆననం*అన ప్రాణనే। దీనిచెత బ్రతుకుదురు॥౫॥ లపంత్యనేన లపనం*లప వ్యక్తాయాం వాచి। దీనిచెత పలుకుదురు॥౬॥ ఖన్యతె భక్ష్యమనేనేతి ముఖం*ఖను అవదారణె దీనిచెత భక్ష్యము భేదింపఁబడును॥౭॥*ఘ్రాణశబ్దము మొదలు౫ ముక్కుపేళ్లు జిఘ్రతి అనేన ఘ్రాణం. న॥ ఘ్రా గంధోపాదానే. దీనిచెత వాసన గ్రహింతురు॥ ౧ ॥ గంధం వహతీతి

నాసాచనాసికా ౩౪౮॥ గంధవహా*వహ ప్రాపణే। గంధమును వహించునది॥౧॥ ఘుణతిభ్రమతిగంధగ్రహణాయ ఘోణా* ఘుణఘూర్ణా భ్రమణే। గంధగ్రహణముకొఱకు భ్రమించునది॥౩॥ నాసతేశబ్దాయతె నాసా। నాసికా చ*నాసృశబ్దే। ధ్వని చేయునది ౪।౫॥

ఓష్ఠాధరౌతురదనచ్ఛదౌదశనవాససీ। ** ఓష్ఠశబ్దము మొదలుగ పెదవుల పేళ్లు। ఉష్యతే ఓష్ఠః*ఉష దాహే। ఉష్ణాహారముచేత వ్యథ పెట్టఁబడునది॥౧॥ అధోభావత్వాదధరః। ముఖము యొక్క అధోభాగమందుండునది॥౨॥ రదనాః ఛాద్యంతే అనేనరదనచ్ఛదః*ఛద అపవారణే। దంతములు దీనిచేత కప్పబడియుండును॥౩॥ దశనాచ్ఛాదకత్వేనవాసస్సామ్యాద్దశనవాసః॥స-న॥ దంతములకు వస్త్రము వలెనుండునది॥౪॥

అధస్తాచ్చిబుకం *ఓష్ఠాదధః ప్రదేశశ్చిబుకమిత్యుచ్యతే। పెదవియొక్క క్రిందటిప్రదేశము చిబుకమనంబడును॥ గడ్డము॥ చీయతేత్వక్మాంసాదిభిరితిచిబుకం*చిఞ్ చయనే। త్వఙ్మాంసాదులచేత కూర్పబడునది॥౧॥

గండౌకపోలౌ *గండకపోలశబ్దములు చెక్కిళ్ల పేళ్లు॥ గండ్యతె సంహన్యతె గండః*గడి వదనైకదేశే। కూడుకొనియుండునది॥౧॥ భక్షణసమయేకంపతె ఇతికపోలః*కపి చలనే। భక్షించుసమయమందు చలించునది॥౨॥

తత్పరాహనుః॥ ౩౪౯॥ *తాభ్యాంకపోలాభ్యాంపరా ఉపరిభాగః హనురిత్యుచ్యతె। ఆ చెక్కిళ్లమీదటి పార్శ్వముగాని వెనుకటి పార్శ్వముగాని హనువనంబడును॥ కటమరలు॥ వెలిదండ॥ హంతిభక్ష్యం హనుః॥ హన హింసాగత్యోః। భక్ష్యమును పీడించునది॥ తత్పరా అనడము స్త్రీలింగ విశేషణముచేత హనుశబ్దము స్త్రీలింగము-పుల్లింగంబునుగలదు॥౧॥

రదనాదశనాదంతారదా రదనశబ్దము మొదలు ౪ పండ్ల పేళ్లు॥ రద్యంతేభక్ష్యాణ్యేభిరితి రదనాః। రదాశ్చ*రద విలేఖనే। వీనిచేత భక్ష్యములు తునకలుగా చేయబడును॥౧॥ రదదతి స్త్రుక్యధరమేభిరితి దశనాః*దంశ దశనే। వీనిచేత వనితల యధరమును కొఱుకుదురు॥౨॥ దమ్యంతేభక్ష్యమేభిరితిదంతాః*దము ఉపశమే। భక్ష్యవస్తువు వీనిచేత భక్షింపబడును॥౩॥ ఈ ౪ పుల్లింగములు*

తాలుతుకాకుదం తాలుకాకుదశబ్దములుదవడ పేళ్లు॥ తిలతి ప్రతిష్ఠతిజగ్ధశేషమత్రేతితాలు॥ ఉ-న॥ తిల ప్రతిష్ఠాయాం। భుక్తశేషము దీనియందు నిలుచును॥ నకారాంతంబునుగలదు॥౧॥ కాకుంధ్వనివిశేషం దదాతీతి కాకుదం*దాదానే। కాకుధ్వనినిచ్చునది॥౨॥

రసజ్ఞారసనాజిహ్వా *రసజ్ఞాశబ్దము మొదలు ౩ నాలుక పేళ్లు॥ రసంజానాతీతిరసజ్ఞా*జ్ఞా అవబోధనే। రసము నెఱుగునది॥౧॥ రస్యతెఅనయా రసనా*రశ ఆస్వాదనే। దీనిచేత ఆస్వాదింపఁబడును॥౨॥ హ్వయతిరసవద్వస్తుజిహ్వా*హ్వేఞ్ స్పర్ధాయాంశబ్దేచ। రసయుక్తమైన వస్తువుల నిచ్ఛయించునది॥౩॥

ప్రాంతావోష్ఠస్యసృక్కిణీ॥ ౩౫౦॥ *ఓష్ఠస్యప్రాంతౌ సృక్కిణీ ఇత్యుచ్యేతె। పెదవులయొక్క కడపటిభాగములు సృక్కులనంబడును। సెలవులు॥ సృజతో లాలాం సృక్కిణీ। జొల్లును పుట్టించునవి॥ ఇకారాంత నపుంసకద్వివచనము॥ అకారోపధమైన నకారాంత నపుంసక ద్వివచనమని కొందఱందురు॥ శ్లో॥ వామంబిహాకాసృక్క్వరాపూర్ణేఇతి వసంతరాజీయే। సక్థ్యస్థిదధిసృక్క్వ్యక్షీతిశబరస్వామీ॥౧॥

లలాటమలికంగోధి *లలాటశబ్దము మొదలు ౩ నుదురు పేళ్లు॥ లలంతశ్చలంతః అటంత్యలకాఅత్రేతి లలాటః*అటగతౌ। దీనియందు ముంగురులు చలించుచు నటించును॥౧॥ అల్యతెభూష్యతే అనేనేత్యలికం*అలభూషణే। అలంకరింపఁబడునది॥ పా॥ అలీకం॥ శ్లో॥ తెదృష్టమాత్రపతితాఅలికస్య వామశ్శోభాయసత్కులగ్నాస్తుల కాః కలాశ్చ। సీచాస్సదైవసవిలాసమలీకమగ్నాఇతి కావ్యప్రకాశికా॥౨॥ గావోనేత్రేధీయంతెఅస్మిన్నితిగోధి। గోశబ్దము నేత్రవాచకము-నేత్రములు దీనియందుధరింపఁబడును॥ పుల్లింగము॥ శ్లో॥ ఫాలోగోధిర్ద్వారాప్రభా-అనియూరవుఁడు॥౩॥

ఊర్ధ్వేదృగ్భ్యాంభ్రువౌస్త్రియాం। **దృగ్భ్యామూర్ధ్వేస్థానేభ్రువావిత్యుచ్యతె। నయనములకంటె మీఁదటిభాగములు భ్రువులనంబడును॥ కనుబొమ్మలు॥ భ్రమతఇతిభ్రువౌ*భ్రము అనవస్థానే। చలించునవి॥ ఊకారాంత స్త్రీలింగ ద్వివచనము॥౧॥

కూర్చమస్త్రీభ్రువోర్మధ్యం **భ్రువోర్మధ్యం కూర్చమిత్యుచ్యతె। కనుబొమలనడుమ కూర్చమనంబడును॥ కోచతిభ్రువౌ మాణీకుటిలానికరోతీతికూర్చం*కుచసంకోచనే। కనుబొమ్మ వెంట్రుకలను కుటిలముగాఁజేయునది॥౧॥

తారకాక్ష్ణఃకనీనికా॥ ౩౫౧॥ *తారకాకనీనికాశబ్దములు కంటినల్లగుడ్డు పేళ్లు॥ తారయతి తమః తారకా*తౄ ప్లవనతరణయోః। అంధకారమును దాటింపఁజేయునది॥౧॥ కనతి ప్రకాశయతి సర్వం కనీనికా*కన దీప్తౌ। అన్నిటిని ప్రకాశింపఁజేయునది॥౨॥

లోచనంనయనంనేత్రమీ లోచనశబ్దము మొదలు నేత్రముల పేళ్లు॥ లోచ్యతె అనేనేతి లోచనం*లోచృదర్శనే। దీనిచేత చూడఁబడును॥౧॥ నీయతె అనేనేతి నయనం- నేత్రంచ * ణీఞ్ ప్రాపణే। దీని

క్షణం చక్షురక్షీణీ । దృగ్దృష్టీ ॥

చేత అర్థములు పొందింపబడును ॥ ౭ ॥ ౩ ఈక్ష్యతే అనేనేతి ఈక్షణం * ఈక్ష దర్శనే । దీనిచేత చూడబడును ॥ ౮ చష్టే వస్తుస్వరూపం వక్తీతి చక్షుః ॥ స-న ॥ చక్షిఙ్ వ్యక్తాయాం వాచి । వస్తుస్వరూపమును చెప్పునది ॥ ౯ అశ్నుతే దూరమిత్యక్షి * అశూ వ్యాప్తౌ దూరముగా వ్యాపించునది ॥ ఇకారాంత నపుంసక ద్వివచనము ॥ ౧౦ ॥ పశ్యంతి అనయా దృక్ ॥ శ-స్త్రీ ॥ దృష్టిశ్చ ॥ స్త్రీ ॥ దృశిర్ ప్రేక్షణే । దీనిచేత చూతురు ౭ ॥ ౮ ॥ * అశ్రుశబ్దము మొదలు ౪ కన్నీరు పేళ్లు ॥ అశ్నుతే కపోలం అశ్రు ॥ ఉ-న ॥ అశూ వ్యాప్తౌ । కపోలములయందు వ్యాపించునది ॥ ౧ ॥ నేత్రయోరంబు నేత్రాంబు । కన్నీరు ॥ ౨ ॥ రుద్యతే అనేన రోదనం * రుదిర్ అశ్రువిమోచనే । దీనిచేత ఏడ్తురు ౩ అస్యతే అస్రం । అస్రు చ ॥ ఉ-న ॥ అసు క్షేపణే । చేత మీటబడునది ॥ పా ॥ అశ్రం ॥ శ్లో ॥ ప్రావర్తయన్న దీర్ఘైర్ద్విషతాం యోషితాం చ సః । అని మాఘమందు రుధిరవాచకముతోఁ గూడ శ్లేషగాఁ జెప్పుటవలన సకారయుక్తము ॥ శ్లో ॥ శమశ్మలే జగరే చాశ్రమశ్రుణి । అని శాంతమునరుద్రుఁడు **

చాశ్రు నేత్రాంబు రోదనం చాస్రమశ్రు చ ॥ ౩౪౨ ॥

అపాంగౌ నేత్రయోరంతౌ * కటాక్షోఽపాంగదర్శనే ।

నేత్రయోరంతౌ అపాంగావిత్యుచ్యేతే । రెండు కన్నులకడలు అపాంగములనంబడును - కడకన్నులు ॥ అంగాన్నాసికాయా అపకృష్టౌ అపాంగౌ । అంగమునకంటె అపకృష్టములయినవి ॥ ౧ * అపాంగ దర్శనే కటాక్షౌ వర్తేతే । కడకంటిచూపు కటాక్షమనంబడును ॥ కటే నేత్రదేశే అక్షతీతి కటాక్షః - అక్షూ వ్యాప్తౌ । కటమనగా నేత్రములయొక్క వెలుపలి భాగము దానియందు వ్యాపించునది ౧ ॥ * కర్ణశబ్దము మొదలు ౬ చెవుల పేళ్లు ॥ కరోతి శబ్దగ్రహణం కర్ణః * డుకృఞ్ కరణే । శబ్దగ్రహణమును జేయునది * కీర్యతే శబ్దోఽత్రేతి వా కర్ణః * కౄ విక్షేపే । శబ్దము దీనియందు చల్లఁబడును ॥ ౧ ॥ గృహ్యతే అనేన గ్రహః । శబ్దస్య గ్రహః శబ్దగ్రహః * గ్రహ ఉపాదానే । శబ్దము దీనిచేత గ్రహింపఁబడును ॥ ౨ ॥ శ్రూయతే అనేన శ్రోత్రం । శ్రుతిః ॥ స్త్రీ ॥ శ్రవణం - శ్రవశ్చ ॥ స-న ॥ * శ్రు శ్రవణే । దీనిచేత విందురుగనుక శ్రోత్రము - శ్రుతి - శ్రవణము - శ్రవస్సు ॥ ౩ ॥ ౪ ॥ ౫ ॥ ౬ ॥

కర్ణశబ్దగ్రహౌ శ్రోత్రం శ్రుతిః స్త్రీ శ్రవణం శ్రవః ॥ ౩౪౩ ॥

ఉత్తమాంగం శిరశ్శీర్షం మూర్ధా నా మస్తకోఽస్త్రియాం ।

** ఉత్తమాంగ శబ్దము మొదలు ౪ తల పేళ్లు ॥ ఉత్తమం చ తత్ అంగం ఉత్తమాంగం । ఉత్తమమయిన అంగము ॥ ౧ ॥ జరయా శీర్యతే శిరః ॥ స-న ॥ శీర్షం చ * శౄ హింసాయాం । జరచేత పీడింపఁబడునదిగనుక శిరము - శీర్షము ॥ శిరశ్శబ్దము అకారాంత పుంలింగముగలదు । అలాగే రజశ్శబ్దంబును ॥ శ్లో ॥ విచకర్త శిరాన్ ద్రౌణిరథః పాదరజోపమాన్ । అని కందభూషణాలంకారము ॥ ౨ ॥ ౩ మూర్ఛత్యస్మాత్ శోభవతి మూర్ధా ॥ న-పు ॥ * ముర్ఛా మోహసముచ్ఛ్రాయయోః । ఉన్నతమైనది ॥ ౪ మస్యతీతి కఠినత్వేన పరిణమతి మస్తః - మస్త ఏవ మస్తకః ॥ పు ॥ మసీ పరిణామే । కఠినమౌటచేత పరిణమించునది - మస్తము - మస్తమే మస్తకము ॥ ౫ ॥

చికురః కుంతలో వాలః కచః కేశశ్శిరోరుహః ॥ ౩౪౪ ॥

* చికురశబ్దము మొదలు ౬ తల వెంట్రుకల పేళ్లు ॥ చినోతి వర్ధమానః కుర్యతే ఛిద్యత ఇతి చికురః * చిఞ్ చయనే * కుర ఛేదనే । వృద్ధిఁబొందుచు ఖండింపబడునది ॥ ౧ ॥ దైర్ఘ్యాత్ కుంతాకారం లాతీతి కుంతలః * లా ఆదానే । దైర్ఘ్యముచేత కుంతమనెడు ఆయుధాకృతి నిధరించునది ॥ ౨ ॥ వల్యతే వస్త్రేణ వాలః * వల సంవరణే । వస్త్రముచేత చుట్టబడునది ॥ ౩ కచ్యతే కచః * కచ బంధనే । ముడువఁబడునది ॥ ౪ కే శిరసి శేతే వర్తతే కేశః * శీఙ్ స్వప్నే । శిరస్సుననుండునది ॥ ౫ శిరసి రోహతీతి శిరోరుహః * రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే । శిరస్సున మొలుచునది ॥ ౬ ॥

తద్బృందే కైశికం కైశ్యం * అలకాశ్చూర్ణకుంతలాః ।

** కైశిక కైశ్య శబ్దములు తలవెంట్రుకల సమూహము పేళ్లు ॥ కేశానాం సమూహః కైశికం - కైశ్యం చ । కేశములయొక్క సమూహము కైశికము - కైశ్యము ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ ** అలక చూర్ణకుంతల శబ్దములు ముంగురుల పేళ్లు ॥ అల్యంతే భూష్యంత ఇత్యలకాః ॥ అ-పు ॥ * అల భూషణే । అలంకరింపబడునది - నపుంసకంబును గలదు ॥ శ్లో ॥ అలకాయక్షనగరే లకో స్త్రీ చూర్ణకుంతలే । అని రత్నమాలిక ॥ శ్లో ॥ స్వభావవక్రాణ్యలకాని యోషితాం అని ప్రయోగంబును ॥ ౧ ॥ చూర్ణాః కుటిలాః కుంతలాః చూర్ణకుంతలాః । కుటిలములైన వెంట్రుకలు ॥ శ్లో ॥ చూర్ణః క్షోదే చకుటిలే - అని రభసుఁడు ॥ ౨ ॥

తే లలాటే భ్రమరకాః

** తే అలకాః లలాటోపరిపతితాశ్చేత్ భ్రమరకా ఇత్యుచ్యంతే । ఆ కురులు నొసటమీద పడిన భ్రమరకములనంబడును ॥ నొసటి కురులు ॥ భ్రమరాకృతిత్వాత్ భ్రమరకాః । తుమ్మెదలవలె నుండునవి । పుల్లింగ నపుంసకములుగలవు ॥ శ్లో ॥ త్రిషు భ్రమరకో భ్రాంతే సస్త్రీ ఫాలాలకే భవేదితి రభసః ॥ ౧ ॥

కాకపక్షశ్శిఖండకః ॥ ౩౪౫ ॥

** కాకపక్ష శిఖండక శబ్దములు కాకటి పేళ్లు । చిప్పకాకటి నరులు ॥ కార్ష్ణ్య చాంచల్యాభ్యాం కాకపక్షసాదృశ్యాత్ కాకపక్షః । నలుపు చేతక

కబరీ కేశవేశో
౽థ ధమ్మిల్లస్సంయ
తాః కచాః।
శిఖా చూడా కేశ
పాశీ
వ్రతినాం తు జటా
సటా ॥౩౫౬॥
వేణీ ప్రవేణీ
శీర్షణ్యశిరస్యౌ
విశదే కచే।
పాశః పక్షశ్చ హ
స్తశ్చ కలాపా
ర్థాః కచాత్పరే
౩౫౭॥
తనూరుహం రో
మ లోమ
తద్వృద్ధౌ శ్మశ్రు
పుంముఖే।
ఆకల్పవేషౌ నేప
థ్యం ప్రతికర్మ
ప్రసాధనమ్॥
౩౫౮॥
దశైతే త్రి
ష్వలంకర్తాలంక
రిష్ణుశ్చ
మండితః ప్రసాధి
తో౽లంకృతశ్చ
భూషితశ్చ పరి
ష్కృతః ॥౩౫౯॥

దుటుటుచేతను-కాకిఱెకలవలెనుండునది॥౧॥ శిరసి ఖండత్వేన వర్తమానత్వాచ్ఛిఖండకః। శిరస్సున కొంతమైయుండునది.౫ కబరీకేశవేశశబ్దములు బుఱుజుము పేళ్లు॥ కొప్పు॥ కం శిరః వృణోతీతి కబరీ॥ సీ॥ వృఞ్ వరణే। శిరస్సును చుట్టియుండునది॥౧॥ కేశా విశంత్యస్మిన్నితి కేశవేశః॥ విశ ప్రవేశనే। కేశములు దీనియందుండును॥ సంయతాః బద్ధాః కేశాః ధమ్మిల్లా ఇత్యుచ్యంతే। కట్టబడిన వెండ్రుకలు ధమ్మిల్లమనంబడును। కీలుగంటు॥ ధమిత్యవ్యయం మూర్ధార్థః ఊర్ధ్వం వా మిల్యతే ధమ్మిల్లః॥ మిల శ్లేషణే। శిరస్సుయొక్క అధోభాగమందుగాని-ఊర్ధ్వభాగమందుగాని కూడియుండునది॥౧॥ శిఖాశబ్దము మొదలు ౩ శిఖ పేళ్లు॥ శిరసి శేతే శిఖా॥ శీఙ్ స్వప్నే। శిరస్సునందుండునది ౧॥ చుల్యతే ఛాద్యత ఇతి చూడా॥ చుల ఆచ్ఛాదనే। కప్పబడునది॥౨॥ కేశపాశః కేశసమూహోఽత్రాస్తీతి కేశపాశీ॥ ఈ-సీ॥ కేశసమూహముగలది॥౩॥ జటాసటాశబ్దములు తాపసుల జడల పేళ్లు॥ జటతి సంఘీభవతీతి జటా॥ జట ఝట సంఘాతే। కూడుకొనియుండునది॥౧॥ సటతీతి సటా॥ షట అవయవే। వ్రతమునకు అంగమగునది॥ వేణీప్రవేణీశబ్దములు ౨ అల్లినజడ పేళ్లు॥ వేతి శోభతే వేణీ। ప్రవేణీ చ॥ వీ గతిప్రజనకాంత్యసనఖాదనేషు। ప్రకాశించునదిగనుక వేణి। ప్రవేణి॥ వేణతీతి వేణీ। ప్రవేణీ చ॥ వేణృ గతిప్రేరణశ్లేషణేషు। కూడుకొనియుండునది॥ పా॥ వేణిః। ప్రవేణిః॥౧॥౨॥ శీర్షణ్యశిరస్యశబ్దములు ఒకటితోనొకటి కూడక గరగరికలై నిర్మలమైన వెండ్రుకల పేళ్లు॥ శిరసి భవాః శీర్షణ్యాః। శిరస్యాశ్చ। శిరస్సునందుబుట్టినది శీర్షణ్యము-శిరస్యము॥౧॥౨॥ కచాత్పరే కచపర్యాయశబ్దాత్పరతః ప్రయుజ్యమానాః పాశాదయస్త్రయః కలాపార్థాస్సమూహవాచకా భవంతి। కచశబ్దపర్యాయములైన శబ్దములమీద ప్రయోగింపబడిన పాశాదిశబ్దములు ౩ సమూహవాచకములు॥ అది యెట్లనిన- కేశపాశము- కేశపక్షము- కేశహస్తము॥ స్పృశ్యతే సంఘర్షాద్బాధ్యత ఇతి పాశః॥ స్పృశ బాధనస్పర్శనయోః। సంఘర్షముచేత బాధింపబడునది॥ పక్ష్యతే పరిగృహ్యత ఇతి పక్షః॥ పక్ష పరిగ్రహే। పరిగ్రహింపబడునది॥ శ్లిష్యత ఇతి హస్తః। కూడుకొనియుండునది ౩॥ తనూరుహశబ్దము మొదలు ౩ శరీరమందుపుట్టిన వెండ్రుకల పేళ్లు ॥ తన్వాం రోహతీతి తనూరుహం। శరీరమందు పుట్టునది॥ తనురుహం- అనియు గలదు॥౧॥ రోహతీతి రోమ॥ న-న॥ లోమ చ॥ న-న॥ రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే। మొలుచునది। రోమము-లోమము॥౨॥౩॥ పుంముఖే తద్వృద్ధౌ రోమవృద్ధౌ శ్మశ్రుశబ్దో వర్తతే। పురుషముఖమందలి యా రోమముల వృద్ధియందు శ్మశ్రుశబ్దము వర్తించును। గడ్డముమీసాలు॥ శ్మ ఇతి శబ్దో ముఖవాచీ శ్మని ముఖే శ్రియత ఇతి శ్మశ్రు॥ ఉ-న॥ శ్రిఞ్ సేవాయాం। ముఖమునాశ్రయించునది॥౧॥ ఆకల్పశబ్దము మొదలు ౪ వస్త్రమాల్యాదులచేతనైన యొప్పిదము పేళ్లు॥ ఆసమంతాత్కల్ప్యత ఇత్యాకల్పః। అంతటకల్పింపబడునది॥౧॥ వేష్టి తత్తదంగమితి వేషః॥ విష్ల్ వ్యాప్తౌ। ఆయాయంగములను వ్యాపించునది॥ శ్లో॥ వేషో వ్యాప్తౌ విప్రయోగే నైపథ్యే చేతి మూర్ధన్యాంతే రుద్రః॥ శవర్గోపధముగా కొందరు చెప్పుదురు॥ శ్లో॥ నైపథ్యే గృహమాత్రే చ వేశో వేశ్యాగృహేపి చేతి తాలవ్యాంతే రభసః॥ నేత్రయోః పథ్యం నైపథ్యం। నేత్రములకు హితమైనది ౩ ప్రతిగతం అంగప్రాప్తం కర్మ ప్రతికర్మ॥ న-న॥ ప్రత్యంగమును పొందెడు క్రియ॥౪॥ ప్రసాధ్యతే అలంక్రియతే అనేనాంగమితి ప్రసాధనం॥ రాధ సాధ సంసిద్ధౌ। దీనిచేత అంగము అలంకరింపబడును॥౫॥ ప్రతికర్మప్రసాధనశబ్దములు తిలకపత్రరచనాదుల పేళ్లని కొందరు॥ ఈ ముందర జెప్పబడెడు అలంకర్తృ శబ్దము మొదలు రోచిష్ణుశబ్దపర్యంతము పదిశబ్దములు మూడులింగములయందు వర్తించును॥ అలంకర్తృ అలంకరిష్ణు శబ్దములు అలంకరించుస్వభావము గలవాని పేళ్లు॥ అలంకరోతీతి అలంకర్తా॥ ఋ॥ అలంకరించువాడు॥౧॥ అలంకర్తుం శీలమస్య అలంకరిష్ణుః॥ ఉ॥ అలంకరించునట్టి స్వభావము గలవాడు॥౨॥ మండితశబ్దము మొదలు ౫ అలంకరింపబడినవాని పేళ్లు॥ మండ్యతే స్మ మండితః॥ మడి భూషాయాం। అలంకరింపబడినవాడు॥౧॥ ప్రసాధ్యతే స్మ ప్రసాధితః॥ రాధ సాధ సంసిద్ధౌ। అలంకారమును పొందింపబడినవాడు॥౨॥ అలంక్రియతే స్మ అలంకృతః॥ డుకృఞ్ కరణే। అలంకరింపబడినవాడు॥౩॥ భూష్యతే స్మ భూషితః॥ భూష అలంకారే। భూషింపబడినవాడు॥౪॥ పరిష్క్రియతే స్మ పరిష్కృతః। అలంకరింపబడినవాడు॥౫॥

విభ్రాడ్భ్రాజిష్ణురోచిష్ణూ
భూషణం స్యాదలంక్రియా ॥ అలంకారస్త్వాభరణం పరిష్కారో విభూషణమ్ ॥౩౬౦
మండనం చాథ మకుటం కిరీటం పున్నపుంసకమ్।
చూడామణిశ్శిరోరత్నం తరలో హారమధ్యగః ॥౩౬౧॥
వాలపాశ్యా పారితథ్యా పత్రపాశ్యా లలాటికా।
కర్ణికా తాళపత్రం స్యాత్కుండలం కర్ణవేష్టనం ॥౩౬౨॥
గ్రైవేయకం కంఠభూషా లంబనం స్యాల్లలంతికా।
స్వర్ణైః ప్రాలంబికా థోరస్సూత్రికా మౌక్తికైః కృతా ॥౩౬౩।
హారో ముక్తావళీ దేవచ్ఛందోఽసౌ శతయష్టికః।

విభ్రాడ్భ్రాజిష్ణు మొదలు ౩ భూషణాదుల చేత ప్రకాశించువాని పేళ్లు ॥ భ్రాజతే ఇతి విభ్రాట్ ॥ జ ॥ భ్రాజిష్ణుః ॥ ఉ ॥ రోచతే రోచిష్ణుః ॥ ఉ ॥* భ్రాజిర దీప్తౌ * రుచ దీప్తౌ। ప్రకాశించు స్వభావము గలవాఁడు ॥౧॥ ౩ భూషణాలంక్రియా శబ్దములు అలంకరించుట పేళ్లు ॥ భూష భూషణం అలంకరణము. అలంక్రియా। అలంకరించుట భూషణము - అలంక్రియ ॥౧॥ ౨ * అలంకార శబ్దము మొదలు ౫ సొమ్ముల పేళ్లు ॥ అలంక్రియతే అనేన అలంకారః. దీని చేత అలంకరింపఁబడును ॥౧॥ ఆసమంతాత్ భ్రియతే ఇతి ఆభరణం * భృఞ్ భరణే। అంతట భరింపఁబడునది ॥ ౨ ॥ పరిష్క్రియతే అనేన పరిష్కారః * డుకృఞ్ కరణే। దీని చేత అలంకరింపఁబడును ॥ ౩ ॥ విశేషేణ భూష్యతే అనేనేతి విభూషణం * భూష అలంకారే। దీని చేత అలంకరింపఁబడును ॥ ౪ ॥ మండ్యతే అనేన మండనం * మడి భూషాయాం। దీని చేత అలంకరింపఁబడును ॥ ౫ ॥ * మకుట కిరీట శబ్దములు కిరీటము పేళ్లు ॥ మంక్యతే అనేన మకుటం * మకి మండనే। దీని చేత అలంకరింపఁబడును ॥ పా ॥ మకుటం ॥౧॥ కీర్యతే లలాటోపరి క్షిప్యత ఇతి కిరీటం ॥ అ-స్న ॥ * కౄ విక్షేపే. నొసటి మీఁద పెట్టఁబడునది ॥ ౨ ॥ * చూడామణి శిరోరత్న శబ్దములు శిరస్సునందుండు రత్నము పేళ్లు, తలమానికెము ॥ చూడాయాం మణి చూడామణిః ॥ పు ॥ శిరసి రత్నం శిరోరత్నం। శిరస్సునను ండెడు రత్నము ॥౧॥ ౨ ॥ ** హారమధ్యగో విశిష్టమణి స్తరళ ఇత్యుచ్యతే। కంఠమాలనడుమనుండెడు నాయకమణి తరళమనంబడును। ప్రభయా తరతి తమ ఇతి తరళః * తౄ ప్లవన తరణయోః। కాంతి చేత అంధకారమును తరించునది ॥ ౧ ॥ వాలపాశ్యా పారితథ్యా శబ్దములు కొప్పున అలంకారార్థమై పెట్టెడి సువర్ణ ముక్తాది రచితమైన వలయము పేళ్లు। జడబిళ్ల మొదలైనది. వాలపాశే కేశపాశే సాధ్వీ వాలపాశ్యా। కేశపాశమందు చక్కఁగానుండునది ౧ కేశపాశస్య పరిత స్సర్వత స్తథాభవతీశోభతే పారితథ్యా। కేశపాశము యొక్క అంతట ప్రకాశించునది ॥ ౨ ॥ * పత్రపాశ్యా లలాటికా శబ్దములు నొసట కట్టెడు ముత్యపు బాసికము పేళ్లు। పాపట బొట్టు ॥ స్న ॥ పత్రవల్లలా పేపశ్యతే పత్రపాశ్యా * పశ బంధనే। పత్రమువలె నొసటియందు కట్టఁబడునది ౧ లలాటే భవా లలాటికా। లలాటమందుండునది ॥ ౨ ॥ * కర్ణికా తాళపత్ర శబ్దములు చెవుల కమ్మల పేళ్లు ॥ కర్ణయోః అలంకారః కర్ణికా। చెవులకు అలంకారమైనది ॥౧॥ తాళస్య పత్రం తాళపత్రం తాటియాకు ॥ ౨ ॥ ** కుండల కర్ణవేష్టన శబ్దములు స్త్రీపురుషులు పెట్టుకొనెడు కర్ణభూషణముల పేళ్లు ॥ పోగులు మొదలైనవి ॥ కుండవద్వృత్తత్వాత్ కుండలం। కుండమువలె వర్తులముగా నుండునది ౧ ॥ కర్ణౌ వేష్టతే కర్ణవేష్టనం * వేష్ట వేష్టనే। కర్ణమును పరివేష్టించునది ॥ ౨ ॥ * గ్రైవేయక కంఠభూషా శబ్దములు మెడయందుంటుకొని యుండెడు సొమ్ము పేళ్లు। గ్రీవాయాంభవో లంకారో గ్రైవేయకం ॥ పా ॥ గ్రైవేయం ॥ మెడయందుండెడు అలంకారము ॥౧॥ కంఠస్య భూషా కంఠభూషా ॥ కంఠము యొక్క భూషణము ॥ ౨ ॥ * లంబన లలంతికా శబ్దములు మెడయందు వ్రేలుచుండెడు పేరుల పేళ్లు ॥ లంబతే లంబనం ॥ పా ॥ లంబమానం * లబి అవస్రంసనే। వ్రేలుచుండునది ౧ లలతి విలసతి లలంతికా * లల విలాసే। ఒప్పునది ॥ ౨ ॥ * స్వర్ణైః కృతా లలంతికా ప్రాలంబికేత్యుచ్యతే। బంగారుచేఁ జేయఁబడిన యాపేరులు ప్రాలంబిక యనంబడును ॥ ప్రకర్షేణ లంబతే ప్రాలంబికా. మిక్కిలి వ్రేలుచుండునది ॥ ౧ ॥ ** ముత్యములచేత జేయఁబడిన మాలిక ఉరస్సూత్రిక యనంబడును। సీవ్యతే అనేన ముక్తాదికమితి సూత్రికా * షివు తంతుసంతానే। ఉరసి సూత్రికా ఉరస్సూత్రికా। ముత్యముల చేత కూర్పఁబడునది గనుక సూత్రిక - ఉరస్సునందలి సూత్రిక - ఉరస్సూత్రిక ॥ ౧ ॥ **

హార ముక్తావళీ శబ్దములు ముత్యముల దండ పేళ్లు। హ్రియతే చిత్తమనేన హారః * హృఞ్ హరణే. దీని చేత మనస్సు హరింపఁబడును ౧ ముక్తానాం ఆవళీ ముక్తావళీ ॥ ఈ-సీ ॥ పా ॥ ముక్తావళిః ॥ ఇ-సీ ॥ ముత్యముల యొక్క పఙ్క్తి - ౨ * అసౌ హారశ్శతయష్టికశ్చేత్ తదా దేవచ్ఛంద ఇత్యుచ్యతే। ఈ కంఠమాల నూఱు సరములు గలదైన - దేవచ్ఛంద మనంబడును ॥ శ్లో ॥ శతయష్టియుతో హారో దేవచ్ఛందోఽసిగద్యతే ఇలివరోహాః లతికా దండికా యష్టిః సరికా ఇతి సమానాః ॥ నూఱు పేనిమిది సరములు గల దండయనికొందరు ॥ దేవానపి ఛందయతి ఆహ్లాదయతి దేవచ్ఛన్దః ॥ అ-పు ॥ ఛది ఆహ్లాదనే। దేవతలను ఆహ్లాదపెట్టునది। ౧॥

హారభేదాయష్టిభేదాద్గుచ్ఛగుచ్ఛార్ధగోస్తనాః॥౩౬౪॥ అర్ధహారో మాణవక ఏకావల్యేకయష్టికా। సైవనక్షత్రమాలా స్యాత్సప్తవింశతిమౌక్తికా॥౩౬౫॥ ఆవాపకః పారిహార్యః కటకం వలయోఽస్త్రియామ్। కేయూరమంగదం తుల్యే అంగుళీయకమూర్మికా॥౩౬౬॥ సాక్షరాంగుళిముద్రా సా కంకణం కరభూషణం। స్త్రీకట్యాం మేఖలా కాంచీ సప్తకీ రశనా తథా॥౩౬౭॥ క్లీబే సారసనం చా

యష్టిసంఖ్యాభేదాద్గుచ్ఛాదయో హారభేదాభవంతి। గుచ్ఛశబ్దము మొదలు ౫ ప్రత్యేకముగా సరముల యొక్క సంఖ్యవలననైన హారభేదముల పేళ్లు॥ గూయతే సా ధురితి గుచ్ఛః॥ పా॥ గుత్సః॥ గుశబ్దే। మంచిదని పలుకబడునది॥ ముప్పది రెండు సరముల ముత్యముల దండ॥౧॥ గుచ్ఛస్యార్ధో గుచ్ఛార్ధః॥ పా॥ గుత్సార్ధః॥ గుచ్ఛములో సగము। పదియాఱు సరముల ముత్యాలదండ॥౧॥ గోస్తనవత్ నాభేరధోవర్తమానత్వాత్ గోస్తనః। గోస్తనము వలె నాభియొక్క అధోభాగమందుండునది॥ నలువది సరముల ముత్యాలదండ౧ దేవచ్ఛందస్యార్ధత్వాత్ అర్ధహారః। దేవచ్ఛందములో సగమైన హారము। ఏబదినాలుగు సరముల ముత్యాలదండ౧ మయా లక్ష్మ్యా నవకః అభినవః మాణవకః। ఒప్పిదముచేత నూతనమైనది॥ ఇరువదినాలుగు సరముల ముత్యముల దండ॥౧॥ *ఏకయష్టికా ఏకసరా ఏకావళీత్యుచ్యతే। ఒంటిసరముగల హారము ఏకావళియనంబడును॥ భూషణానాం ముఖ్యైకైవ ఆవలతే ఏకావళీ॥ సీ॥ వల సంచలనే। సొమ్ములలో ముఖ్యమై యిచలింపుచుండునది॥౧॥ శ్లో॥ ఏకావళీ నామయథేష్టసంఖ్యా హస్తప్రమాణా మణిభిః ప్రయుక్తా। సంయోజితా యా మణినా తు మధ్యే యష్టిరితి సా భూషణవిద్భిరుక్తేతి వరాహః॥ *సైవ ఏకావళీ సప్తవింశతిమౌక్తికా చేత్ నక్షత్రమాలేత్యుచ్యతే. ఆయొంటిసర పుకంఠమాల యిరువదియేడు ముత్యాలుగలదైన నక్షత్రమాలయనంబడును॥ నక్షత్రమాలేవ భాతీతి నక్షత్రమాలా। నక్షత్రపఙ్క్తివలె ప్రకాశించునది. శ్లో॥ ద్వాత్రింశద్యష్టికో గుచ్ఛస్తదర్ధేనార్ధగుచ్ఛకః। చత్వారింశత్సరో స్త్రీ స్యాద్గోపుచ్ఛో గోస్తనోపిచ॥ అర్ధహారస్తువిజ్ఞేయశ్చతుఃపంచాశ్యతస్సరైః। వింశత్యా యష్టిభిర్యుక్తో హారో మాణవకస్స్మృతః। అని ప్రతాపుఁడు॥ *ఆవాపకశబ్దము మొదలు ౪ కడియము పేళ్లు॥ ఆవాపక పారిహార్యశబ్దములు సూడిగము పేళ్లు॥ కటకవలయశబ్దములు కడియము పేళ్లని కొందరు॥ ఉప్యతే క్షిప్యతే మణిబంధోపరి ఆవాపః॥ టువప్ బీజసంతానే। ముంజేతియందు పెట్టఁబడునది॥ పా॥ ఆవాయకః॥౧ పరితో హ్రియంత్యనేనేతి పరిహారో హస్తః తత్రభవః పారిహార్యః। పరిహారమనఁగా హస్తము దానియందుండునది॥ శ్లో॥ పరిహారః పరిహృతౌ హస్తేచ। అనిరభసుఁడు. కటత్యావృణోతి హస్తమితి కటకం కటే వర్షావరణయోః। హస్తమును చుట్టియుండునది॥౩॥ వలతే వలయః॥ అ-స్త్రీ॥* వల సంవరణే। చుట్టుకొనియుండునది॥౪॥** కేయూరాంగదశబ్దములు బాహుపురి పేళ్లు॥ కేభుజశిరసి యాతీతి కేయూరం॥ యమిశ్రణే। భుజాగ్రమందు కూడియుండునది॥౧॥ అంగదయతే అంగదం॥ దేఙ్ రక్షణే। అంగమును రక్షించునది॥౨॥** అంగుళీయకఊర్మికాశబ్దములు ఉంగరము పేళ్లు॥ అంగుళీషుభవం అంగుళీయకం। వ్రేళ్లయందుండునది॥ రూపభేదమున నపుంసకము పుంలింగంబును గలదు ॥ శ్లో॥ అయం మైథిల్యభిజ్ఞానం కాకుత్స్థస్యాంగుళీయకః - అనిభట్టిప్రయోగము౧ అంగుళేరుపరి ఊర్మిర్వదవర్తతే ఊర్మికా। వ్రేళ్లమీఁద కెరుటవలెనుండునది॥౨॥**ఆయుంగరము అక్షరములతో కూడియుండిన అంగుళిముద్రయనంబడును॥ మోదయతీతి ముద్రా॥* ముద హర్షే। అంగుళిసంబంధినీ ముద్రా అంగుళిముద్రా। అంగుళిసంబంధమయిన ముద్ర అంగుళిముద్ర * ముద్రా విశ్వాసస్థానం తద్యోగ్యాన్యక్షరాణ్యత్ర సంతీతి అంగుళిముద్రా। ముద్రయనఁగా విశ్వాసస్థానము దానికి యోగ్యమయిన అక్షరము గలది॥౧॥* కంకణకరభూషణశబ్దములు ముత్తికాదులతోఁ గూడిన కడియము పేళ్లు॥ కమితి క్వణతి కంకణం॥ క్వణ శబ్దే। మ్రోయునది॥ హస్తమండనసూత్రమిత్యయం॥ శ్లో॥ కంకణో నా ప్రతిసర ఇత్యమరమాలా॥౧॥ కరయోర్భూషణం కరభూషణం। హస్తములకు భూషణము॥౨॥** మేఖలాశబ్దము మొదలు ౫ స్త్రీలయొక్క ౫ విధములయిన మొలనూలుల పేళ్లు॥ మీయతే ప్రక్షిప్యతే కట్యామితి మేఖలా* డుమిఞ్ ప్రక్షేపణే। మొలయందుంచఁబడునది॥ ఎనిమిది సరములు గలది॥౧॥ కచ్యతే బధ్యతే కాంచీ॥ సీ॥ కచ దీప్తిబంధనయోః దేవసేషు। కట్టఁబడునది॥ ఒంటిసరముగలది౧ సప్తసమవైతి కట్యామితి సప్తకీ॥ సీ॥ షప సమవాయే। మొలయందు కూడియుండునది॥ ఏడుసరములు గలది ॥ ౧ ॥ అశ్నోతి కటీమితి రశనా॥* అశూ వ్యాప్తౌ। స్త్రీలయొక్క మొలయందు వ్యాపించునది॥ పా॥ రసనా॥ శ్లో ॥ క్షుభితసింధురశనైశ్శనైః॥ అని భారవియందు యమకము సకారమధ్యమమునను॥ శ్లో॥ రసనాబంధారటీకలహేమ్న ॥ అని హాసవ

దత్తయందుజిహ్వాతోఁగూడ శ్లేషగాఁజెప్పఁబడియున్నది॥పదియారుసరములుగలదిగ సారసంనోతి సారసనం॥షణుబానే| ఉతరూపముని చ్చునది॥౧॥శ్లో॥ఏకయష్టిర్భవేత్కాంచీ మేఖలాత్వష్టయష్టికా| రసనాషోడశసరాకలాపః పంచవింశకః| స ప్తకీస ప్తయష్టిస్స్యాత్త్రిభిస్సారసనం స్మృతైరితి.

థపుంస్కట్యాం శృంఖలంత్రిషు|

పురుషునిమొలనూలుశృంఖలమనంబడును॥శృంగైః ప్రధానమణిభిః ఖలతీతిశృంఖలం॥త్రి॥॥ఖలసంచలనే|శృంగములనఁగా ప్రధానమణులు-వాని చేతచలింపుచుండునది॥

పాదాంగదంతులాకోటిర్మంజీరో నూపురో స్త్రియామ్॥ ౩౭౮॥ హంసకః పాదకటకః

పాదాంగదశబ్దము మొదలు౬అందె పేళ్లు॥పాదాంగదతులాకోటిశబ్దములుపిండెము పేళ్లు.హంసక పాదకటకశబ్దములుకాలిసొమ్ము పేళ్లనికొందరు-పాదే అంగదమివ పాదాంగదం । పాదమందుబాహుపురివలెనుండునది ౧॥ తులతిఆకుటతీతి చతులాకోటిః॥ఇ-పు॥॥తులఉన్మానే॥కుటికౌటిల్యే|అధికమైనతూనికగలిగివక్రమైయుండునది౨॥మంజుమనోహరం ఈరయతిధ్వనతీతిమంజీరః|మనోహరముగా మ్రోయునది౩ నూయతే నూపురః॥అ-పు॥॥ణుస్తుతౌ|స్తోత్రముచేయబడునదిర॥ హంసవత్ రయతీతి హంసకః॥కై శబ్దే|హంసవలెపలుకునది॥అస్త్రియాం- అనిదీనితోడనుసంబంధముగలదుగనుక దీనికిపుల్లింగనపుంసకములుగలవు॥హంసకం పాదకటకం-అని అమరమూలయందునపుంసక కాండమునందుఁజెప్పియున్నాఁడు॥౫॥పాదస్యకటకః పాదకటకః|పాదముయొక్కకటకము॥౬॥ కింకిణీక్షుద్రఘంటికాశబ్దములుచిరుగంటలకునుగజ్జెలకును పేళ్లు| కించిత్ క్వణతీతి కింకిణీ॥స్త్రీ॥క్వణశబ్దే| ఇంచుకంతపలుకునది॥౧॥క్షుద్రాః అల్పాః ఘంటాః అస్యాఇతిక్షుద్రఘంటికా|సన్నమైనఘంటలుగలది॥౨॥త్వక్ నార|ఫల-కాయ| క్రిమి - పురుగు । రోమ - వెంట్రుకలు । ఈనాలుగునువస్త్రమునకు ఉత్పత్తిస్థానములు॥

కింకిణీక్షుద్రఘంటికా|

త్వక్ఫలక్రిమిరోమాణివస్త్రయోనిర్దశత్రిషు॥

వాల్కాదీనినిష్ప్రవాణ్యంతానిదశ త్రిషు-చకారాత్ తంత్రకమపీతి కేచిత్॥ వాలకశబ్దము మొదలుగంశబ్దములుమూడులింగములయందువర్తించును|చకారమువలనతంత్రకశబ్దంబును॥క్షుమాయాః అతస్యావికారః క్షౌమం|క్షుమయనఁగానల్లగిస-దానియొక్కనార చేతఁజేయఁబడినది॥ ఇదిమొదలయినదివాల్కమనంబడును॥వల్కస్యవికారః వాలకం|వలకమనఁగానార - దాని చేతఁజేయఁబడినది॥

వాలకంక్షౌమాది

ఫాలంతుకార్పాసంబాదరంచతత్|

ఫాలశబ్దము మొదలు౩నూలుచీర పేళ్లు॥ కార్పాసీఫలతంతునిర్మితంవస్త్రంఫలవికారత్వాత్ఫాలమిత్యుచ్యతే|పత్తికాయదూదియొక్క నూలు చేత చేయబడినదిగనుకకోశ ఫలవికారమవుటవలనఫాలము౧కార్పాస్యాః ఫలం కార్పాసం-బదర్యాః ఫలం బాదరం - ఏతయోర్వికారః-కార్పాసంబాదరంచ|కార్పాసమన్ననుబాదరమన్నను పత్తి-దాని చేత చేయబడినచీరకార్పాసము బాదరము౨॥ ౩క్రిమికోశభవతంతునిర్మితంవస్త్రం కౌశేయమిత్యుచ్యతే|పురుగుల చేతగలిగినబుజ్జవలనఁబుట్టిననూలి చేతనైనపట్టుచీర మొదలైనదికౌశేయమనంబడును॥కోశనిర్మితత్వాత్కౌశేయం|కోశమనఁగాక్రిముల చేతనైనబుజ్జ-అందువలనఁబుట్టిననూలు చేతనైనచీర॥౧॥॥మృగరోమముల చేతఁజేయఁబడినశాలువ మొదలయినది-రాంకవమనంబడును॥రంక్వాఖ్యమృగరోమవికారః రాంకవం| రంకువనఁగాతెల్లయట్టి-దానిరోమముల చేతఁజేయఁబడినది॥ ౧॥ మృగరోమభిః జాతం మృగరోమజం|మృగరోమముల చేతపుట్టునది॥౨॥

కౌశేయంక్రిమికోశోత్థం

రాంకవంమృగరోమజం॥ ౩౭౦॥

అనాహతంనిష్ప్రవాణితంత్రకం చనవాంబరే|

అనాహతశబ్దము మొదలు౩క్రొత్తచీర పేళ్లు: ఆహతాః తాళనభోగచ్ఛేదాః తద్రహితత్వాత్ అనాహతం-ఉతుకుటభోగించుట-చించుటయివిమూఁడునుఆహతములుఅవి లేనిదిఅనాహతము॥౧॥నిర్గతాప్రవాణీయస్యతత్ నిష్ప్రవాణి॥ ప్రవాణియనఁగాసాలెవానినాడెమొదలైనది-నిర్గతమయినప్రవాణిగలిగినది॥౨॥ తంత్రాత్ తంతువాయశలాకాదేరచిరాదపహృతం తంత్రకం|తంత్రమనఁగానేసెడివానికట్టెమొదలయినవి-అందువలననప్పుడె తేబడినది॥౩॥నవంచతదంబరం చనవాంబరం|క్రొత్తచీర॥ఘాతం ప్రక్షాళితం యద్వస్త్రయుగ్మంతదుద్గమనీయమిత్యుచ్యతే| ఉతకఁబడినవస్త్రములజోడు-ఉద్గమనీయమనంబడును|పరిధానార్థం ఉత్తరాసంగార్థంచ ఉద్గమ్యతే ఇతిఉద్గమనీయం-కట్టుకొనుటకును మీఁద వేసుకొనుటకునెత్తఁబడునది॥౧॥

తత్స్యాదుద్గమనీయంయద్ధౌతయోర్వస్త్రయోర్యుగమ్॥ప

ధౌతకౌశేయంపత్రోర్ణముచ్యతే॥కడిగినపొత్తిచీరపట్టుచీర మొదలైనవిపత్రోర్ణమనంబడును॥ప

త్రోర్ణం ధౌతకౌశేయం॥ బహుమూల్యం మహాధనమ్। క్షౌమం దుకూలం స్యాద్ద్వే తు నివీతం ప్రావృతం త్రిషు॥ స్త్రియాం బహుత్వే వస్త్రస్య దశాః స్యుర్వస్తయోర్ద్వయోః। దైర్ఘ్య మాయామ ఆరోహః పరిణాహో విశాలతా॥ ౨౭౩ పటచ్చరం జీర్ణవస్త్రం సమౌ నక్తకకర్పటౌ వస్త్రమాచ్ఛాదనం వాసశ్చేలం వసనమంశుకం॥ ౨౭౪॥ సుచేలకః పటోస్త్రీ స్యాద్వరాశిః స్థూలశాటకః। నిచోళః ప్రచ్ఛదపటః సమౌ రల్లకకంబళౌ॥ ౨౭౫॥

త్రైః పటాదిభిః ఊర్ణూయత ఇతి పత్రోర్ణం॥ ఊర్ణుఞ్ ఆచ్ఛాదనే। కోకలు మొదలయిన దాని చేత కప్పబడునది॥౧॥ బహుమూల్యం వస్త్రం మహాధనమిత్యుచ్యతే। అధికమైన వెలగల చీర మహాధనమనం బడును॥ గొప్ప వెలగల వస్తువులును మహాధనమ॥ త్రా స్త్రీ మహాధనం- అధికమైన ధనము గలిగినది॥ శ్లో॥ పురాధిరూఢశ్శయనం మహాధనమితి భారవిః॥ ౨॥ క్షౌమ దుకూల శబ్దములు వెలిపట్టుచీర పేళ్లు॥ తెల్లనివలువయును॥ క్షూయతే శోభనమితి క్షౌమం॥ టుక్షు శబ్దే- శుద్ధత్వము చేత మంచిదని పలుకబడునది॥ పా॥ క్షౌమం॥ శ్లో॥ క్షౌమమట్టే దుకూలే స్యాదతసీ శణ మేపిచ- అనివిశ్వప్రకాశమందున్నదిగనుక పౌకారాదియనికొందరందురు॥ ౧॥ ప్రావారోత్తరాసంగరూపేణ ద్విధా కూల్యత ఇతి దుకూలం॥ కూల ఆవరణే॥ కట్టుకొనుటకును- మీద వేసుకొనుటకును రెండువిధములుగాఁ గప్పఁబడునది॥ ౨॥ నివీత ప్రావృత శబ్దములు కప్పుకొనునట్టి కోక పేళ్లు॥ నివీయత ఇతి నివీతం॥ త్రి॥ వ్యేఞ్ సంవరణే ప్రావ్రియత ఇతి ప్రావృతం॥ త్రి॥ వృఞ్ ఆచ్ఛాదనే। కప్పుకొనబడునది- నివీతము ప్రావృతమును॥ ౧॥ ౨॥ దశా వస్తి శబ్దములు బద్దె పేళ్లు॥ వస్త్రము లయొక్క కొనయును॥ దంశ్యంతే కంటకాదిభిరితి దశాః। కుంట్లు మొదలయిన వాని చేత పట్టఁబడునది॥ స్త్రీలింగనిత్యబహువచనము- పుల్లింగబహువచనంబును గలదు॥ దశావతారావవస్థాయాం వస్త్రాంతే భూమ్ని పుంస్త్రియో। అనిరభసుడు॥ ౧॥ వస్యంతే శిష్టైరితి వస్తయః॥ ఇష్ట॥ వస ఆచ్ఛాదనే। బద్దెలతో కూడిన కోక కట్టయోగ్యము గనుక శిష్టులైనవారి చేత ధరింపబడునది దీనికి వచననియమము లేదు॥ ౨॥ దైర్ఘ్యాది శబ్దము మొదలు ౩ నిడుపు పేళ్లు॥ దీర్ఘస్య భావో దైర్ఘ్యం॥ దీర్ఘవస్తువు యొక్క భావము దైర్ఘ్యము॥ ౧॥ ఆయమ్యతే హస్తాదినా ఆయామః॥ యమ ఉపరమే। హస్తాదుల చేత నియమింపబడునది॥ ౧॥ ఆరుహ్యత ఇత్యారోహః। పొందబడునది॥ పా॥ ఆనహ్యతే నేనేత్యానాహః॥ ణహ బంధనే। దీని చేత బంధింపఁబడును ౩॥ పరిణాహ విశాలతా శబ్దములు వెడలుపు పేళ్లు॥ పరితః నహ్యతే పరిణాహః॥ ణహ బంధనే। అంతట బంధింపబడునది ౧ విశాలస్య భావః విశాలతా। విశాలము యొక్క భావము॥ ౨॥ పటచ్చర జీర్ణవస్త్ర శబ్దములు చినిగిన చీర పేళ్లు॥ పటదితి చరతి స్ఫుటతీతి పటచ్చరం। పట్టని చినుగునది॥ పూర్వం పటభూతం పటచ్చరం। పూర్వము మంచికోకమైయుండినది ౧ జీర్ణం చ తత్ వస్త్రం చ జీర్ణవస్త్రం। చినిగిన కోక॥ ౨॥ నక్తక కర్పట శబ్దములు చించిన గుడ్డ పేళ్లు॥ మాసిన కోక యనికొందరు॥ నజతే లజ్జతే నక్తకః॥ ణజ వ్రీడే। మంచి కోకలలో సిగ్గుపడునది ౧ లజ్జాయై కల్పతే కర్పటః॥ కృపూ సామర్థ్యే। లజ్జకొఱకు సమర్థమైనది॥ ౨॥ వస్త్ర శబ్దము మొదలు ౬ కోక పేళ్లు॥ నక్తకాది శబ్దములు ౮ కోక పేళ్లనికొందరు॥ శ్లో॥ పటో స్త్రీ కర్పటశ్శాటః సిచయః పోత నక్తకౌ- అనిరభసుఁడు। అపక్షమందు సమౌ నక్తక కర్పటౌ అనుచోట సమ శబ్దము సమలింగవాచకము। వస్యతే అనేనాంగమితి వస్త్రం। వాసః॥ స-న॥ వసనం చ॥ వస ఆచ్ఛాదనే। దీని చేత అంగము కప్పబడును గనుక వస్త్రము- వాసస్సు- వసనము॥ ౧॥ ౨॥ ౩॥ ఆచ్ఛాద్యతే అనేన ఆచ్ఛాదనం॥ ఛద అపవారణే. దీని చేత కప్పబడును॥ ౪॥ చిల్యతే చేలం॥ చిల వసనే। కట్టుకొనబడునది॥ ౫॥ అంశుభిస్తంతుభిః కాయతి అంశుకం॥ కై శబ్దే। తంతువుల చేత ఇంచుకంత పలుకునది॥ ౬॥ సుచేలక పట శబ్దములు మంచి కోక పేళ్లు॥ శోభనశ్చాసౌ చేలకశ్చ సుచేలకః। మంచివలువ॥ ౧॥ పటతి వాయునా పటః॥ అ-పు॥ పట గతౌ। వాయువు చేత కదలునది॥ పటయతి దేహం పటః॥ పట వట గ్రంథే- గ్రంథో వేష్టనం। దేహమును గప్పునది॥ ౨॥ వరాశి స్థూలశాటక శబ్దములు ముదుగు కోక పేళ్లు॥ వరైః శ్రేష్ఠైః అస్యతె వరాసిః॥ ఇ-పు॥ అసు క్షేపణే। శ్రేష్ఠుల చేత పరిహరింపబడునది॥ శ్లో॥ వరాసిరుత్తమే ఖడ్గే వరాసిః స్థూలశాటక ఇతి రత్నకోశః। పా॥ వరాశిః ౧ స్థూలశ్చాసౌ శాటకశ్చ స్థూలశాటకః। ముదుగైన కోక॥ ౨॥ నిచోళ ప్రచ్ఛదపట శబ్దములు పరుపుచీర పేళ్లు॥ గవిసెన పేళ్లును॥ నితరాం చుల్యతే ఆచ్ఛాద్యతే శయ్యాదికం నిచోళః। దీని చేత పరుపు మొదలైనవి కప్పఁబడును॥ ౧॥ ప్రచ్ఛాద్యతే నేనేతి ప్రచ్ఛదః॥ సచాసౌ పటశ్చ ప్రచ్ఛదపటః। దీని చేత కప్పబడును॥ ౨॥ రల్లక కంబళ శబ్దములు ౨ కంబళి పేళ్లు॥ రమంతే అస్మిన్నితి రల్లకః॥ రము క్రీడాయాం। దీనియందు క్రీడింతురు॥ ౧॥ కామ్యతే శీతార్తైరితి కంబళః॥ కము కాంతౌ। చలిగలవారి చేత కోరఁబడునది॥ ౨॥ అంతరీయాది

అంతరీయోప సంవ్యానపరిధా నాన్యధోంశుకే। ద్వౌప్రావారో త్తరాసంగౌస మౌబృహతికాత థా।సంవ్యాన ముత్తరీయంచ* చోళఃకూర్పాస కోస్త్రియామ్ నిశారస్తుప్రా వరణేహిమానిల నివారణే॥౩౭౭

శబ్దములురకట్టుచీర పేళ్లు॥నాభేరంతరేభవంఅంతరీయం।నాభియొక్కయుపిక్కయొక్కయునడు మ నుండునదిగఉపసంవీయతేఅనేనేఃఉపసంవ్యానం*వ్యేఞ్ సంవరణే,చుట్టబడునది॥౨॥పరిధీయతే అనేనేతిపరిధానం*డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః।ధరింపబడునది॥౩॥అధస్థితంఅంశుకంఅధాం శుకం।క్రిందనుండుకోక॥*ప్రావారాదిశబ్దములు౪ఉత్తరీయముపేళ్లు॥ప్రవ్రియతేఅనేనేతిప్రావారః *వృఞ్ వరణే।దీనిచేతమిక్కిలికప్పబడును।౧॥ ఉత్తరేఊర్ధ్వాంగేఆసజ్యతఇతిఉత్తరాసంగః* షంజసంగే।మీదటిఅవయవమందుపొందబడునది॥బహతీతిబృహతికా*బృహవృద్ధౌ।వృద్ధిబొం మనది౩సంవీయతేఅనేనేతిసంవ్యానం*వ్యేఞ్ సంవరణే।దీనిచేతకప్పబడునురఉత్తరాంగేభవంఉ త్తరీయం।ఊర్ధ్వాంగమునందుండునది॥౪॥*చోళకూర్పాసకశబ్దములుస్త్రీపురుషులకుబుసముపే ళ్లు-రవికె-చొక్కాయి॥స్త్రీలయొక్కరవికెకుపేళ్లనికొందరు॥చుల్యతేఅనేనచోళః* చులఆచ్ఛాదనే। దీనిచేతదేహముకప్పబడును॥౧॥కూర్పరేకఫోణౌఅస్యతేడూపాసకః॥అ-ష్న॥అసుక్షేపణే॥ మో చేతియందుపెట్టబడునది॥౨॥** హిమానిలనివారణేశీతవాయునివారకేప్రావరణేనిశారశబ్దోవ ర్తతే।మంచునుగాలినినివారించునట్టిచీరమొదలయినదినిశారమనబడును ॥ నిశీర్యతేశీతాదికమ నేనేతినిశారః*శ్రృహింసాయాం।మంచుమొదలయినవిదీనిచేతపోగొట్టబడును॥* వరస్త్రీణామ

అర్ధోరుకంవర స్త్రీణాంస్యా చ్చండాతకమం శుకమ్॥**స్యా త్త్రిష్వాప్రపదీ నంతత్ప్రాప్నో త్యాప్రపదంహి యత్।*అస్త్రీని తానముల్లోచో దూష్యాద్యంవ స్త్రవేశ్మని।

ర్ధోరుకం।ఊర్వోరర్ధాచ్ఛాదకంఅంశుకంచండాతకమిత్యుచ్యతే।వారవనితలయొక్కతొడలను సగముగప్పియుండెడుకోకచండాతకమనంబడును॥చల్లడము॥ చండంగుహ్యస్థానమతతీతిచండాత కం*అతసాతత్యగమనే।గుహ్యస్థానమునెల్లప్పుడుపొందియుండునది॥పుల్లింగంబునుగలదు శ్లో॥అర్ధో రుకంవరస్త్రీణాంవాసశ్చండాతకఃపుమాన్।అనిఅమరమాల౧* యద్వస్త్రంస్త్రీణాంఆప్రపదంప దాగ్రపర్యంతంవ్యాప్నోతి-తత్ఆప్రపదీనమిత్యుచ్యతే।ఏకాశవనితలయొక్కమీగాలిమీదబడునో ఆకోక-ఆప్రపదీనమనంబడును॥పావడమొదలైనవి-అంగియ॥ఆప్రపదంప్రాప్నోతీత్యాప్రపదీనం॥ త్రి॥కాళ్లకొనదనుకవ్యాపించునది॥౧॥

వితానోల్లోచశబ్దములుమేలుకట్టుపేళ్లు॥ఊర్ధ్వదేశేవితన్యతేవితానం॥ అ-ష్న॥తనువిస్తారే।మీ దటిప్రదేశమందువిస్తరింపబడునదిగఉపరిలోచ్యతేఉల్లోచ*లోచృదర్శనే।మీదగానబడునది॥ఉ ల్లాభమనికొందరందురు౨*వస్త్రవేశ్మః దూష్యాద్యంవర్తతే-ఆద్యశబ్దేనపటవాదయోగృహ్యంతే। దూష్యాదులయినశబ్దములుగుడారమందువర్తించును ॥ దూష్యతేస్వతోబహిర్దేశోనేనేతిదూ ష్యం*దుషవైకృత్యే।తనకంటెవెలుపలిప్రదేశముదీనిచేతదూషింపబడును॥ ఆద్యశబ్దముచేతపటకు టీరాదిశబ్దములుచెప్పబడును॥శ్లో॥స్థూలంపటగృహందూష్యంపటవాపటకుట్యపి।త్రిషుదూష్యందూ

ప్రతిసీరాయవని కాస్యాత్తిరస్క రణీచసా॥౩౭౮ పరికర్మాంగసం స్కారః స్యాన్మార్ష్టిర్ మార్జనామృజా।

షణేవేక్లిబేవస్త్రగృహాంతరఇతిరుద్రః*ప్రతిసీరాదిశబ్దములు౩తెరచీరపేళ్లు॥ ప్రతిసీయతేప్రతిబ ధ్యతఇతిప్రతిసీరా*షిఞ్ బంధనే।అడ్డముగాకట్టబడునదిగయువంత్యత్రజనాఇతియవనికా *యుమి శ్రణే।జనులుదీనియందుకూడుదురు॥ పా॥జవనికా౨॥తిరస్కరోతిఆచ్ఛాదయతీతితిరస్కరణీ ఈ॥సీ॥ కప్పునది॥౩॥ *పరికర్మాంగసంస్కారశబ్దములుదేహముమురికినిపోగొట్టుటపేళ్లు ॥ మాలిన్య పరిమార్జనార్థంకర్మపరికర్మ॥న న॥మాలిన్యమునుపోగొట్టునట్టిక్రియ॥౧॥అంగానిసంస్క్రియం తేఅనేనేతిఅంగసంస్కారః।దీనిచేతఅంగములుతెస్సగాజేయబడును॥౨॥*మార్ష్టిశబ్దముమొదలు ౩చందనకుంకుమాదులచేతనయిననైర్మల్యముపేళ్లు॥మృజ్యతేఅనయామార్ష్టిః॥ఇ- సీ॥ మార్జ నా।మృజాచ*మృజాశుద్ధౌ।దీనిచేతశుద్ధిచేయబడునుగనుకమార్ష్టి-మార్జని-మృజ॥౧॥౨॥౩* ఉ

ఉద్వర్తనోత్సా దనేద్వేసమే ఆప్లావఆప్లవః॥ ౨౮౦॥స్నానం చర్చాతుచర్చి

ద్వర్తనఉత్సాదనశబ్దములురెండుపేళ్లు॥ఉద్వర్త్యతేఅనేనాంగమితిఉద్వర్తనం*వృతువర్తనే।దీనిచే తదేహముతోమబడునుగఉత్సాద్యతేఅనేనశరీరమాలిన్యమితిఉత్సాదనం* షద్ ల్విశరణగత్యవ సాదనేషు।దీనిచేతశరీరమలముపోగొట్టబడును॥౨॥*ఆప్లావాదిశబ్దములు౩స్నానముపేళ్లు॥ ఆప్లవతి శరీరమలమనేనేతిఆప్లావః ఆప్లవశ్చ*ప్లుఙ్ గతౌ।శరీరమలముదీనిచేతపోవునుగనుకఆప్లావము- ఆ ప్లవము॥౧॥౨॥స్నాయ్యతేనేనస్నానం*ష్ణాశౌచే।దీనిచేతశుచియౌను॥౩॥*చర్చాదిశబ్దములు౩కుం కుమ

క్యం స్థాసకో

మ మొదలయినపూత పేళ్లు॥ చర్చ్యతే అనయా చర్చా ॥ చర్చ అధ్యయనే॥ లేపనే చ। దీని చేత పూయబడునుగ చర్చికా యాం సాధు చర్చిక్యం। పూయుటయందు ... ంచిది॥ పా॥ చార్చిక్యం॥ శరీరాదావాతిష్ఠతీతి స్థాసకః॥ ష్ఠా గతినివృత్తౌ। శరీరాదులయందుండునది ౩ ॥ ప్రబోధనానుబోధశబ్దములును గంధద్రవ్య

థ ప్రబోధనమ్ అనుబోధః

ములయందు నణఁగియున్న పరిమళమును ప్రకాశింపఁజేయు తైలాదిద్రవ్యము పేళ్లు॥ ప్రబోధ్యతే కుంకుమాదిగంధో నేనేతి ప్రబోధనం। అనుబుధ్యతే అనేనేత్యనుబోధః ॥ బుధ అవగమనే। దీని చేత కుంకుమాదులగంధం బెఱుఁగబడును ॥౧॥౨॥ ॥ పత్త్రరేఖాపత్త్రాంగుళిశబ్దములు స్త్రీలయొక్క స్తనాదులందు

పత్త్రరేఖా పత్త్రాంగుళిరిమే సమే॥ ౩౮౧।

రుకస్తూరికాదులచేత వ్రాయబడు మకరికాపత్త్రాదుల పేళ్లు॥ పత్త్రాకారా రేఖా పత్త్రరేఖా। పత్త్రరూపమైనరేఖ॥౧॥ పత్త్రాద్యాకృతిలేఖనే అంగుళ్యాకృతిరపి కపోలాదావభవతీతి పత్త్రాంగుళిః ॥౨॥ సీః పత్త్రాదిపమును వ్రాయునపుడు కపోలాదులయందు వ్రేళ్లరూపము గలుగును గనుక పత్త్రాంగుళి॥ పా॥ పత్త్రికారేణవల తే పత్త్రవల్లిః ॥ వల సంవరణే। పత్త్రరూపముగా వ్యాపించియుండునది॥౨॥ ॥ తమాలపత్త్ర

తమాలపత్త్రతిల కచిత్రకాణి విశేషకం। ద్వితీయం చతురీయం చ న స్త్రియాం

శబ్దము మొదలుగ నాలుగు బొట్టుపేళ్లు॥ తమాలపత్త్రాకృతిత్వాత్ తమాలపత్త్రం। తమాలపత్త్రమువలెనుండునది ౧ తిలతి స్నిహ్యతీతి తిలకం ॥ తిల స్నేహనే। మెఱుఁగైయుండునది ౨ చిత్రయతీతి చిత్రకం। చిత్రమైయుండునది ౩ విశినష్టి శోభాదినా విశేషకం ॥ శిష్ల్ విశేషణే। ఒప్పిదముతోఁ గూడియుండునది ౪ ద్వితీయమనగా తిలకశబ్దము-తురీయమనగా విశేషకశబ్దము- ఈ రెండును స్త్రీలింగమందు లేవు। పుల్లింగనపుంసకములయందుఁ గలవనుట॥

మథ కుంకుమమ్॥ ౩౮౨॥ కాశ్మీరజన్మాగ్నిశిఖం వరం బాహ్లీకపీతనే రక్తసంకోచపిశునే వీరలోహితచందనమ్॥ ౩౮౩॥

కుంకుమశబ్దము మొదలుగ ౧౧ కుంకుమపువ్వుపేళ్లు॥ కమ్యతే శోయాం కమితి కూయతే కుంకుమం। కుశబ్దే। ఎండిన పువ్వు కుకుమని పలుకునది ౧ కాశ్మీరే జన్మాస్య కాశ్మీరజన్మ॥ న-న॥ కాశ్మీరదేశమందు పుట్టినది ౨॥ అగ్నిరివ పింగళవర్ణాః శిఖాః కేసరాః అస్యేతి అగ్నిశిఖం। అగ్నివంటివర్ణముగల ఆకరులుగలది ౩। ప్రియతే జనైరితి వరం ॥ వృఙ్ సంభక్తౌ। జనులచేత ఆశ్రయింపబడునది ౪। బాహ్లీకదేశభవత్వాత్ బాహ్లీకం। బాహ్లీకదేశమందుపుట్టునది॥ దీర్ఘమధ్యమని కొందఱు ౫॥ పీతయతి చందనాదికం పీతనం। చందనాదుల పచ్చగాఁజేయునది॥ ౬॥ రక్తవర్ణత్వాత్ రక్తం। ఎఱ్ఱనివన్నెగలది॥ ౭॥ ఆత్మనః సంకోచం పిశతి సూచయతి సంకోచపిశునం। తనయొక్క అణుకువను చూపించునది। సంకోచము-పిశునము- అని రెండుపేళ్లుగా కొందరు చెప్పుదురు॥ శ్లో॥ బాహ్లీకం పీతనం కాంతం పిశునం రుధిరాహ్వయం। కాశ్మీరం చ గుడం రక్తం తథా కాలేయకం చ తత్। అని ప్రతాపుడు ౮ విశేషేణ ఈరయతీతి వీరం ॥ ఈర ప్రేరణే। గంధవిశేషమును ప్రేరేపించునది॥ పా॥ ధీరం॥ లోహితవర్ణత్వాత్ లోహితం। ఎఱ్ఱనివన్నెగలది ౧౦ చందయత్యాహ్లాదయతీతి చందనం ॥ చది ఆహ్లాదనే। సంతోషమును జేయునది ౧౧ లోహితచందనమని యొక్కపేరుగా కొందరు చెప్పుదురు ॥ లాక్షాశబ్దము మొదలుగ ౬ లక్కపేళ్లు ॥ లక్ష్యతే లాక్షా ॥ లక్ష దర్శనాంకనయోః। కానఁబడియుండునది ౧ రక్షతి వ్రణినమితి రాక్షా ॥ రక్ష పాలనే। వ్రణముగలిగినవాని రక్షించునది॥ పా॥ రక్షా॥ శ్లో॥ రక్షా రక్షణ లాక్షయోః। అని నానార్థము ౨ జాయతే వృక్షే జతు। ఉ-న। జనీ ప్రాదుర్భావే। వృక్షములయందు బుట్టునది ౩। యాతి వస్త్రాదినా యావః ॥ యు మిశ్రణే। వస్త్రాదులతోఁ గూడునది॥ ౪॥ అలతి పాదాదికం అలః। వన క్తివస్త్రాదికం అక్తః అలశ్చాసావక్తశ్చ అలక్తః ॥ అల భూషణే ॥ అంజూ వ్యక్తిమ్లక్షణకాంతిగతిషు। పాదాదులనలంకరించునది గనుక వస్త్రాదులఁ బ్రకాశింపఁజేయునది గనుక నలక్తము ౫ నిర్యాసత్వాత్ ద్రుమాణామామయః ద్రుమామయః। వృక్షములయొక్క బంకటి ॥ లవంగశబ్దము మొదలు ౩ కరాంబువుపేళ్లు॥ లవంగము॥ లూయతే ఛిద్యతే లవంగం ॥

లాక్షా రాక్షా జతు క్లీబే యావోఽలక్తో ద్రుమామయః

లవంగం దేవకుసుమం శ్రీసంజ్ఞమథ జాపకమ్॥ కాలేయకం చ కాలానుసార్యం చా

లూఞ్ ఛేదనే। కోయఁబడునది ౧ దేవానాం ప్రియం కుసుమం దేవకుసుమం। దేవతలకు ప్రియమయిన కుసుమము॥ ౨ ॥ శ్రియస్సంజ్ఞా అస్య శ్రీసంజ్ఞం। శ్రీమహాలక్ష్మి పేళ్లుగలది॥ ౩॥ ॥ జాపకశబ్దము మొదలు ౩ పచ్చవంటి గంధముపేళ్లు॥ నల్లని గంధద్రవ్యమని కొందరు॥ జాపకాఖ్యపర్వతే జాయతే జాపకం। జాపకమను పర్వతమందుఁ బుట్టునది॥ పా॥ జాపకం॥ ౧॥ కాలవర్ణసారత్వాత్ కాలేయకం। నల్లవన్నె చేవగలది॥ ౨॥ కాలవర్ణానుసార్యం కాలానుసార్యం। నల్లనివన్నె చేతననుసరింపఁబడునది ౩॥ ॥

ఘసమార్థకమ్। వంశికాగురురాజార్హలోహ క్రిమిజజోంగకమ్॥ ౩౮౫॥
కాలాగుర్వగురు
స్యాత్తుమంగల్యంమల్లిగంధియత్॥ యక్షధూపస్సర్జరసో రాళసర్వరసావపి॥ ౩౮౬॥ బహురూపో వృకధూప కృత్రిమధూపకౌ
తురుష్కఃపిండకస్సిహ్లోయావనో
పాయస॥ ౩౮౭॥ శ్రీవాసో వృక్షధూపోపి శ్రీవేష్టసరళద్రవౌ
మృగనాభిర్మృగమదఃకస్తూరీ చాథకోలకమ్॥ ౩౮౮॥ తక్కోలకంకోశఫల
మథకర్పూరమస్త్రియాం।ఘనసారశ్చంద్రసంజ్ఞస్సితాభ్రో

వంశికశబ్దము మొదలు౬అగరు పేళ్లు॥వన్యతెయాచ్యతెవంశికం॥వనుయాచనె।ప్రార్థింపబడునది॥వశ్యతేకాంక్ష్యతఇతివావంశికం॥వశకాంతౌ।కామింపబడునది॥పా॥వంశికం౧న-గురుఅగురు॥ఉ-న॥ చులకనైయుండునది।పుల్లింగంబునుగలదు॥శ్లో॥శీతకృత్తేగురోర్మదః॥ఇతిప్రయోగః॥౨॥రాజ్ఞాంఅర్హం రాజార్హం౦।రాజులకుయోగ్యమైనది॥౩॥దృఢసారత్వాత్ లోహం।దృఢమైనచేవగలది॥ లోహవర్ణత్వాల్లోహం।లోహమువలెనుండునది॥౪॥క్రిమిభిర్జగ్ధ్యతె।క్రిమిజం॥జక్ష అదనె।క్రిములచేత తినఁబడునది॥౫॥జోంగకాఖ్యగిరిభవంజోంగకం।జోంగకమనెడుపర్వతమందుబుట్టినది౬వంశికశబ్దము మొదలు ఈశబ్దపర్యంతముసమాహారద్వంద్వము-అన్నియునపుంసకములు॥ కాలాగుర్వగురుశబ్దములునల్లనిఅగరు పేళ్లు॥ కాంచతత్ అగురుచకాలాగురు॥ఉ-న॥నల్లనిఅగురువు॥౧॥కాలాగుర్వేవఅగురుః॥ఉ-పు॥ఆకాలాగురువేఆగురువు॥౨॥॥ యత్ కాలాగురుమల్లికాగంధితన్మంగల్యమిత్యుచ్యతే। ఏకాలాగురువుమల్లెపువ్వులపరిమళముగలిగియుండునో అదిమంగల్యమనంబడును ॥ మంగళేసాధు మంగల్యం।శుభమందుమంచిది॥యక్షధూపశబ్దము మొదలు౫సర్జరసము పేళ్లు॥ యక్షప్రియోధూపః।యక్షధూపః।యక్షులకుప్రియమైనధూపము౧సర్జవృక్షస్యరసఃసర్జరసః।సర్జమనెడువృక్షముయొక్కరసము॥౨॥అర్యతెప్రీత్యాఅరాళః॥ఋగతౌ।ప్రీతితోగూడియుండునది॥పా॥ రాతిప్రీతింరాళః।ప్రీతినిచ్చునది౩సర్వోరసౌగంధోత్రసర్వరసః।రసమనఁగాపరిమళము-సర్వమైనపరిమళముగలది॥౪॥బహువిధంరూపంస్వభావోస్యబహురూపః।బహువిధమైనరూపముగలది॥౫॥వృకధూపకృత్రిమధూపకశబ్దములుఅనేకపరిమళవస్తువులుగూర్చిచేయబడినధూపము పేళ్లు॥వృణోతివిశ్వమితివృకస్సూర్యఃతత్ప్రియోధూపఃవృకధూపః।విశ్వమునువ్యాపించువాడుగనుకవృకుడనగాసూర్యుడు-అతనికిప్రియమైనధూపము౧కరణెననిర్వృత్తఃకృత్రిమఃసచాసౌ ధూపశ్చకృత్రిమధూపకః।పాకాదిక్రియలవలననైనధూపము౨తురుష్కశబ్దముమొదలు౪తురక దేశమందుబుట్టినఅంమగుబంకతోఁజేసినధూపద్రవ్యము పేళ్లు॥తురుష్కదేశభవఃతురుష్కః।తురుష్కదేశమందుబుట్టినది౧పిండాకారత్వాత్పిండకః।ముద్దగానుండునది౨సిల్యతేఉచ్ఛ్రీయతెసిహ్లః॥షిలఉంఛె।ఉంఛఉచ్ఛయనం।అందుగుమ్మికువలనఁగూర్పఁబడునది౩యవనదేశభవఃయావనః। తురుష్కదేశమందుఁబుట్టినది॥౪॥పాయసశబ్దము మొదలు౫దేవదారుబంకతోఁజేసినధూపద్రవ్యము పేళ్లు॥ సరళదేవదారుపయోవికారాత్పాయసః।సరళదేవదారువులయొక్కపాలవలనఁబుట్టినది ॥ ౧ ॥ సౌభాగ్యహేతుత్వెనశ్రియఃవాసఃశ్రీవాసః । సౌభాగ్యకారణమగుటచేత శ్రీమహాలక్ష్మికిస్థానమయినది ॥ ౨ ॥ వృక్షాజ్జాతోధూపఃవృక్షధూపః।వృక్షమువలనఁబుట్టినధూపము ॥ ౩ ॥ శ్రియావేష్ట్యతెశ్రీవేష్టః॥వేష్టవేష్టనే।శ్రీమహాలక్ష్మిచేతచుట్టఁబడునది ॥ ౪ ॥ సరళవృక్షస్యద్రవోనిర్యాసఃసరళద్రవః । సరళవృక్షముయొక్కబంక ॥ ౫ ॥ ॥మృగనాభిశబ్దము మొదలు॥౩॥కస్తూరి పేళ్లు॥ మృగనాభిభవత్వాన్మృగనాభిః ॥ ఇ-పు॥మృగముయొక్కనాభివలనఁబుట్టునది॥శ్లో॥ముఖ్యరాట్ క్షత్రయోఃపుంసినాభిఃప్రాణ్యంగకెద్వయోః।అనుత్రికాండశేషవచనమువలనస్త్రీలింగంబునుగలదు॥౧॥మృగస్యమదోమృగమదః।మృగముయొక్కమదము॥౨॥కస్త్యాయతెకస్తూరీ॥సీ॥ష్టుష్ స్తుతౌ శిరస్సునందుస్తోత్రముచేయఁబడునది॥౩॥॥కోలకశబ్దము మొదలు౩తక్కోలచెట్టు పేళ్లు ॥ దానిఫలము పేళ్లనికొందరు॥కోలంబదరీఫలం-తత్సదృశత్వాత్కోలకం,కోలమనగా రేఁగుపండు అటువంటిఆకారముగలది౧కరోలంబీజములతిఅవృణోతీతికరోలకం॥పా॥తక్కోలకం,కక్కోలకం। గింజనుచుట్టియుండునది॥౨॥కోశశింబ్యాంఫలానిబీజాన్యస్యకోశఫలం,కోశమనఁగావిత్తులకుఆధారముఅందువిత్తులుగలది॥౩॥॥కర్పూరశబ్దము మొదలు౫కర్పూరము పేళ్లు॥ కల్పతెసుఖాయకర్పూరం॥అ-ప్న॥॥కృపూసామర్థ్యె।సుఖముచేయుటకొఱకుసమర్థమైనది॥౧॥ శీతలత్వేనఘనతుల్యసారత్వాద్ఘనసారః।శీతలమగుటచేతఘనమువంటిసారముగలది౨ఆహ్లాదకత్వేనచంద్రస్యసంజ్ఞాయస్యస॥ చంద్రసంజ్ఞః।ఆహ్లాదకరమగుటచేతచంద్రునియొక్క పేళ్లుతనకు పేళ్లుగాగలది ॥ ౩ ॥ సితాభ్రసదృశత్వా

హిమవాలుకా॥ ౩౮౯॥

స్సితాభః। తెల్లంబై మేఘమువలెనుండునది॥ పా॥ సితాభమనికొందఱు। కర్పూరం వాలుకాసదృశత్వాద్వాలుకా హిమాచ సా వాలుకా చ హిమవాలుకా, మంచువలె చల్లనై యిసుకవంటియాకారముగలది॥ ౫। ॥

గంధసారో మలయజో భద్రశ్రీశ్చందనో స్త్రియామ్। ॥ తైలపర్ణికగోశీర్షే హరిచందనమస్త్రియామ్॥ ౩౯౦॥

॥ గంధసారశబ్దము మొదలుగ శ్రీగంధము పేళ్లు॥ గంధేనసారః గంధసారః। పరిమళము చేతనుత్కృష్టమైనది౧ మలయశైలే జాతః మలయజః॥ జః। ప్రాదుర్భావే। మలయపర్వతమునందుఁబుట్టినది౨ భద్రా శ్రీశ్శోభాస్యభద్రశ్రీః॥ ఈ-పు॥ శుభస్వరూపమయినయొప్పిదముగలది౩ చందయతీతిచందనః॥ ౪॥ చది ఆహ్లాదనే। ఆహ్లాదమును జేయునది॥ ౪॥ తైలపర్ణిక శబ్దము మొదలు౩ పసపుచాయగల శ్రీగంధము పేళ్లు॥ తైలపర్ణికశబ్దము మొదలు౩ చందనభేదముల పేళ్లనికొందరు॥ మలయైకదేశే తైలపర్ణాఖ్యగిరౌ భవం తైలపర్ణికం। మలయమునకవయవమైన తైలపర్ణమనెడుపర్వతమందుఁబుట్టినది మిక్కిలిచల్లనైన తెల్లచందనము౧ గోశీర్షాకారే మలయశృంగే భవం గోశీర్షం। గోశిరస్సువంటిమలయశృంగమందుఁబుట్టినది మిక్కిలి వాసనగలచందనము౨ హరివర్ణం చందనం హరిచందనం॥ అ-న॥ కపిలవర్ణము గలచందనము॥ మామిడిపండు వాసనగల పసుపువన్నెగలచందనము౩॥ తిలపర్ణీశబ్దము మొదలు౫ ఎఱ్ఱనిచందనము పేళ్లు॥ తిలస్యేవ పర్ణాన్యస్యాస్తిలపర్ణీ॥ ఈ-సీ నకారాంతపుల్లింగమనికొందరు। నువ్వులవంటి ఆకులుగలది౧ పత్రే మకరికా పత్రే అంగతిపత్రాంగం। మకరికాపత్రాభలయందు పొందునది౨ రంజయతీతి రంజనం॥ రంజ రాగే। రక్తిమను జేయునది౩ రక్తం చ తచ్చందనం చ రక్తచందనం। ఎఱ్ఱని చందనము౪ గంధత్వేన కుత్సితం చందనం కుచందనం। నిగంధము చేత కుత్సితమయిన చందనము॥ కౌ భువి జాతం చందనం వా కుచందనం। భూమియందుఁబుట్టిన చందనము ౫॥ ॥ జాతికోశ జాతిఫలశబ్దములు జాజికాయ పేళ్లు॥ జాతేః లతావిశేషస్య కోశం జాతికోశం। జాతేః ఫలం జాతిఫలం। జాతిలతయొక్క ఫలము। జాతికోశము జాతిఫలము॥ ౧॥ ౨॥

తిలపర్ణీతు పత్రాంగం రంజనం రక్తచందనం। కుచందనం చా ॥ థ జాతికోశ జాతిఫలే సమే॥ ౩౯౧ ॥ కర్పూరాగరుకస్తూరీకక్కోలైర్యక్షకర్దమః।

॥ కర్పూరాగరుకస్తూరీకక్కోలైః కృతః యక్షకర్దమ ఇత్యుచ్యతే। కర్పూరము, అగరువు, కస్తూరి-తక్కోలము- వీనితోఁ గూడినగంధము యక్షకర్దమమనంబడును॥ యక్షప్రియత్వాదార్ద్రత్వేన కర్దమతుల్యత్వాచ్చ యక్షకర్దమః। యక్షప్రియమయి ఆర్ద్రత్వము చేత పంకతుల్యమైయుండునది॥ శ్లో॥ కర్పూరాగరుకస్తూరీకక్కోలఘుసృణానిచ। ఏకీకృతమిదం సర్వం యక్షకర్దమ ఉచ్యతే॥

గాత్రానులేపనీ వర్తి ర్వర్ణకం స్యాద్విలేపనమ్॥ ౩౯౨॥

గాత్రానులేపనీవర్తిశబ్దములు సుగంధద్రవ్యములకదంబపుపడియము పేళ్లు॥ గాత్రమనులిప్యతేఽనయా గాత్రానులేపనీ॥ ఈ-సీ॥ లిప దేహే। దీని చేత పూయబడును౧ వర్త్యతే తేన స్త్రియ తే శరీరమనయేతి వర్తిః॥ ఇ-సీ॥ వృతు వర్తనే, దీని చేత శరీరము నునుపుగా చేయఁబడును౨॥ వర్ణకవిలేపనశబ్దములు పూతకొఱకు మెదిపినగంధాదుల పేళ్లు॥ వర్ణాంతరం కరోతీతి వర్ణకం। వర్ణాంతరమును జేయునది౧ విలిప్యతే గాత్రమనేనేతి విలేపనం॥ లిప దేహే। దీని చే దేహము పూయబడును౨ ఈరెండు మైపూత పేళ్లనికొందరు॥ చూర్ణవాసయోగశబ్దములు గంధపొడి పేళ్లు॥ చూర్ణ్యంతఇతి చూర్ణాని॥ అ-న॥ చూర్ణ పేషణే। నూరబడునది౧ వాసాయ సురభీకరణాయ యుజ్యంతఇతి వాసయోగాః॥ అ-పు॥ యుజిర్ యోగే। వాసనకొఱకు కూర్పబడునది౨॥ భావితవాసితశబ్దములు వాసనగట్టినవస్తువు పేళ్లు॥ భావ్యతే సురభిద్రవ్యైరితి భావితం॥ భువోవకల్కనే। సురభిద్రవ్యము చేతఁ జేయబడునది ౧ వాస్యతే గంధద్రవ్యైరితి వాసితం। గంధద్రవ్యముల చేత వాసింపబడునది౨ ఈ౨ను-త్రి॥ గంధమాల్యధూపాద్యైర్వస్త్రతాంబూలాదీనాం యస్సంస్కారః తత్ అధివాసనమిత్యుచ్యతే। గంధమాల్యాదుల చేత వస్త్రతాంబూలాదులయొక్క సంస్కారము- అధివాసనమనంబడును॥ అధివాస్యతఇత్యధివాసనం। వాసించుట అధివాసనము॥

చూర్ణాని వాసయోగాస్స్యుర్భావితం వాసితం త్రిషు। సంస్కారో గంధమాల్యాద్యైర్యస్స్యాత్తదధివాసనమ్॥ ॥ మాల్యం మాలాస్రజౌ మూర్ధ్ని కేశమధ్యేతు గ

మాల్యశబ్దము మొదలు శిరస్సునందలి పువ్వులదండ పేళ్లు॥ ఉపచారమువలన కంఠాదులయందలి పువ్వులదండకును పేళ్లు॥ మల్యతే ధార్యతఇతి మాల్యం॥ మల మల్ల ధారణే। ధరింపబడునది౧ మాం లక్ష్మీం లాతీతి మాలా॥ లా దానే। ఒప్పిదమునిచ్చునది౨ సృజ్యతేఽసౌ స్రక్॥ జ-సీ॥ సృజ విసర్గే। విడువబడునది॥ ౩॥ ॥ కేశమధ్యే ప్రచ్ఛన్నత్వేన స్థాపితం మాల్యం గర్భక ఇత్యుచ్యతే। వెండ్రుకలయందు కానకుండునట్లు

బర్భకమ్। ప్రభ్రష్టకం శిఖాలంబి*పురోన్యస్తం లలామకం॥ ౩౬౪॥
ప్రాలంబమృజులంబిస్యాత్కంఠాద్వైకక్షకం తు తత్। యత్తిర్యక్ క్షిప్తమురసి*శిఖాస్వాపీడశేఖరౌ॥ ౩౬౫॥
రచనాస్యాత్పరిస్పంద
ఆభోగః పరిపూర్ణతా। ఉపధానం తూపబర్హః శయ్యాయాం శయనీయవత్॥ ౩౬౬॥ శయనం మంచపర్యంకపల్యంకాః ఖట్వయా సమాః। కందుకః కందుకో
దీపః ప్రదీపః పీఠమాసనమ్॥ సముద్గకస్సంపుటకః
ప్రతిగ్రాహః పతద్గ్రహః ప్రసాధనీ కంకతికా
పిష్టాతః పటవాస

ముడిచినదండ-గర్భకమనంబడును॥ గర్భే కీయతఇతిగర్భకం। వెండ్రుకలలోపల చేయఁబడునది॥* శిఖాలంబిమాల్యం ప్రభ్రష్టకమిత్యుచ్యతే। జుట్టున వ్రేలాడు దండ ప్రభ్రష్టకమనంబడును। కేశమధ్యాత్ ప్రభ్రష్టం-ప్రభ్రష్టకం। వెండ్రుకలవలన జారినది* పురోన్యస్తం లలాటో పరిగతం మాల్యం లలామకమిత్యుచ్యతే। నొసటిమీఁద బడునట్లు ముందరిభాగమునఁ గట్టబడినదండ-లలామకమనఁబడును॥ బాసికము। లలం విలాసమమతి లలామకం*అమ గత్యాదిషు। విలాసమును బొందియుండునది*కంఠాదాజానువేనోరసి లంబమానం మాల్యం ప్రాలంబమిత్యుచ్యతే। మెడనుండి చక్కగా నురస్సునందు వ్రేలుచుండెడు దండ ప్రాలంబమనంబడును ప్రలంబతే ప్రాలంబం*లబి లంబనే। మిక్కిలి వ్రేలాడునది **ఉరసి యజ్ఞోపవీతాకారేణ యత్తిర్యక్ క్షిప్తం తన్మాల్యం వైకక్షకమిత్యుచ్యతే। ఉరస్సునందు జన్నిదమువలెనడ్డముగా వేసుకొన్నదండ-వైకక్షకమనంబడును కక్షాద్విగతం వికక్షం వక్షః పృష్ఠభాగం చ- తత్రభవం వైకక్షకం: కక్షము వలనఁ బాసినది గనుక వికక్షమనఁగా ఱొమ్ము వీపున్ను అందుండునది॥ వా॥ వైకక్ష్యకం॥**ఆపీడ శేఖర శబ్దములు శిఖమీఁద చుట్టఁబడిన దండ పేళ్లు॥ ఆపీడ్యతె దృఢం బంధే నేత్యాపీడః*పీడ అవగాహనే। లెస్సగా చుట్టుట చేత పీడింపఁబడునది॥ శిఖరం శిరో గ్రంతస్యాయమితి శేఖరః। శిరస్సుమీఁదనుండునది *రచనా పరిస్పంద శబ్దములు వస్త్ర మాల్యాదుల చేతనయిన శృంగారమునందు విశేషము పుట్టించుట పేళ్లు॥ రచ్యతె రచనా*రచ ప్రయత్నే। మును పటి శృంగారమందు యత్నము చేయబడినది॥ పరితః స్పందః శరీర వ్యాపారః పరిస్పందః*స్పది కించిచ్చలనే। అంతట ఇంచుక తశరీర చలనము పరిస్పందము*వస్తునో గుణాదేర్వా పరిపూర్ణతా సమగ్రత్వం ఆభోగ ఇత్యుచ్యతే వస్తువులయొక్కగాని గుణాదులయొక్కగాని నిండుకొని యుండుట ఆభోగమనంబడు। ఆభుజ్యతె అనేన ఆభోగః*భుజ పాలనాభ్యవహారయోః। దీని చేత భుజింపబడును*ఉపధాన ఉపబర్హ శబ్దములు తలగడ పేళ్లు। ఉపధీయతే శిరో త్రెతి ఉపధానం*డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః। దీనియందు శిరస్సు పెట్టబడును॥ ఉపబృహ్యతే ఉన్నన్యతె శిరో త్రెతి ఉపబర్హః*బృహ వృద్ధౌ। దీనియందు శిరస్సు ఎత్తబడును*శయ్యా శబ్దము మొదలు 3 పానుపు పేళ్లు॥ శేతె అస్యామితి శయ్యా-శయనీయం-శయనంచ*శీఙ్ స్వప్నే। యథా శయ్యాయాం శయనీయ శబ్దః-తథా శయన శబ్దోపీతి పతి ప్రత్యయార్థః దీ యందు నిద్రింతురు గనుక-శయ్య శయనీయము-శయనము*మంచ శబ్దము మొదలు 4 మంచము పేళ్లు॥ మంచ్యతె నరో నేనమంచః*మచి ధారణోచ్ఛ్రాయపూజనేషు। దీని చేత నరుఁడు ధరింపఁబడును॥ పరితః అంక్యతె ఉదభోగాదినాలక్ష్యతఇతి పర్యంకః। పల్యంకశ్చ*అకి లక్షణే. దీనియందు ఉపభోగాదుల చేత నరుడు గానబడును॥ ఖట్యతె కాంక్ష్యతె ఖట్వా*ఖట కాంక్షాయాం। కాంక్షింపబడునది *కందుక కదుక శబ్దములు చెండు పేళ్లు॥ కంతి॥ కంద్యతె ఖిద్యతఇ కందుకః*కడి భేదనే। కొట్టబడునది॥ వా॥ గెగ్గనేఇందురివ గెందుకః। గగనమందు చంద్రునివలెనుండును గనుక గెందుకమని కొందరు। సక్యందతే పీడ్యతఇతి కందుకః* స్కంధిర్ గతి శోషణయోః। పీడింపఁబడునది*దీప ప్రదీప శబ్దములు దీపము పేళ్లు। దీప్యతె దీపః-ప్రదీపశ్చ*దీపీ దీప్తౌ। ప్రకాశించునది *పీఠ ఆసన శబ్దములు పీట పేళ్లు। పీఠ్యతె సంశ్లిష్యతె పీఠం*పీఠ సంశ్లేషణే। పొందఁబడునది॥ ఆస్యతె త్రెత్యాసనం*ఆస ఉపవేశనే। దీనియందు కూర్చుందురు*సముద్గక సంపుటక శబ్దములు॥ రాటము పేళ్లు। సంపుటము॥ సమ్యగుద్గచ్ఛతీతి సముద్గకః*గమ్ల్ సృప్ల్ గతౌ। లెస్సగా ఉన్నతత్వమును పొందునది. సంపుట్యతె సంశ్లిష్యతె పిధానేనేతి సంపుటకః*పుట సంశ్లేషణే। మూతతోఁ గూడియుండునది॥**ప్రతిగ్రాహ పతద్గ్రహ శబ్దములు తంబపడిగె పేళ్లు। చర్వితం తాంబూలాదికం ప్రతిగృహ్ణాతీతి ప్రతిగ్రాహః। భక్షితమయిన తాంబూలాదులగ్రహించునది। పతత్తాంబూలరసాదికం గృహ్ణాతీతి పతద్గ్రహః*గ్రహ ఉపాదానే। పడుచుండెడు తాంబూలరసాదుల గ్రహించునది **ప్రసాధనీ కంకతికా శబ్దములు దువ్వెన పేళ్లు। చిక్కుంటియును ప్రసాధ్యంతె కేశాః అనయేతి ప్రసాధనీ। ఈ-సీ॥ రాధ సాధ సంసిద్ధౌ. దీని చేత వెండ్రుకలు లెస్సగా చేయబడును॥ కంకతె కేశాన్ కంకతికా*కకి గతౌ। కేశములను పొందునది ** పిష్టాత పటవాసక శబ్దములు చీరలకు వాసనగట్టెడు వస్తువు పేళ్లు పిష్టం పిష్టత్వం

శ॥౩౯౮॥
దర్పణేముకురాదర్శౌ

ఆతతిపిష్టాత.*అనేన సాంతత్యగమనే। చూర్ణమాటను పొందియుండునది॥ పటాంతవాస్యంతే అనేనపట
వాసకః॥ రేకటి. చేతవాసింపఁబడును॥ *దర్పణశబ్దము మొదలు 3 అద్దముల పేళ్లు॥ దృప్యతే అనేన
ను వేషాభిమానాదితి దర్పణః॥ *దృప హర్షే॥ దీని చేత మంచి వేషాభిమానమువలన గర్వింతురు। ముకుర
సాహచర్యము చేత పుల్లిఙ్గము॥ మంక్యతే అనేన ముకురః॥*మకి మండనే॥ దీని చేత నలంకరింపఁబడుదురు॥
పుం॥ ముకురః॥ ఆదృశ్యతేస్మిన్ స్వాత్మనః ప్రతిబింబమితి ఆదర్శః॥ * దృశిర్ ప్రేక్షణే॥ దీనియందు తననీడ

వ్యజనంతాళవృంతకమ్॥

కానఁబడును॥**వ్యజన తాళవృన్తశబ్దములు విసనకఱ్ఱ పేళ్లు॥ వ్యజ్యతే ఘర్మోపనీయతే అనేనేతి వ్యజ
నం॥*అజ గతిక్షేపణయోః॥ దీని చేత బడలిక పోఁగొట్టఁబడును॥ తాళవృంతవద్వృంతమస్యేతి తాళవృం
తకం। తాటితోడిమె వంటి తోడిమెగలది ॥**

ఇతిమనుష్యవర్గః॥

ఇదానీం బ్రహ్మక్షత్రియాదివర్ణాన్ వివక్షుః- సర్వవర్ణసాధారణ్యాత్ సంతానం ప్రథమం వక్తి- సం
తతిరిత్యాదినా॥ ఇఁక మీఁద బ్రాహ్మణక్షత్రియాదివర్ణములఁ జెప్పనిశ్చయించినవాఁడై నాలుగువ
ర్ణములకును సంతతిసమానముగనుక సంతతిఁ జెప్పుచున్నాఁడు॥ *

సంతతిర్గోత్రజననకులాన్యభిజనాన్వయౌ॥౩౯౯॥ వంశోన్వవాయస్సంతానో

సంతతిశబ్దము మొదలు 9 వంశము పేళ్లు॥ సంతన్యతే ఆనయా సంతతిః॥ స్త్రీ॥ తనువిస్తారే। దీని చేత విస్తరింప
బడును॥ గూయతే శబ్ద్యతే గార్గ్యో వసిష్ఠ ఇతి గోత్రం॥ *గుఙ్ శబ్దే॥ గార్గ్యుఁడు- వసిష్ఠుఁడు- అని పలు
కఁబడునది॥ జన్యతే ఉత్తరోత్తరమనేనేతి జననం॥* జనీ ప్రాదుర్భావే॥ ఉత్తరోత్తరము దీనివలనఁ బుట్టు
దురు॥ కుల్యతే బంధువర్గోనేనేతి కులం॥ *కుల సంస్త్యానే। బంధువర్గము దీని చేత కూర్పఁబడును॥ అభి
జన్యతే అనేనేతి అభిజనః। దీని చేత పుట్టుదురు॥ అన్వీయతే అనేనేతి అన్వయః॥ *ఇణ్ గతౌ। దీని చేత సం
బంధింపబడును॥ వన్యతే యాచ్యతే వంశః॥ *వను యాచనే। అడుగఁబడునది॥ అన్వీయతే పూర్వాపర
శ్చేతి అన్వవాయః॥*ఇణ్ గతౌ। పూర్వము పరము- అని అన్వయింపబడునది॥ సంతన్యతే సంతానః॥ *త
నువిస్తారే। విస్తరింపఁబడునది॥**

వర్ణాస్స్యుర్బ్రాహ్మణాదయః॥ (విప్రక్షత్రియవిట్ఛూద్రాశ్చాతుర్వర్ణ్యమితిస్మృతమ్।)

బ్రాహ్మణక్షత్రియవిట్ఛూద్రజాతులు వర్ణములనంబడును ॥ వ
ర్ణ్యంతే కపిలారుణపీతకృష్ణవర్ణైః నిరూప్యంతే ఇతి వర్ణాః॥*వర్ణ స్తుతౌ। కపిలారుణపీతనీలవర్ణము
ల చేత స్తోత్రము చేయఁబడునవి॥ శ్లో॥ కపిలాశ్చారుణాః పీతాః కృష్ణాశ్చేతి పృథక్పృథక్। బ్రాహ్మణాః
క్షత్రియా వైశ్యాశ్శూద్రాశ్చ వివక్షితా ఇతి శ్రీవిష్ణుపురాణే॥ **బ్రాహ్మణక్షత్రియవిట్ఛూద్రవర్ణములు
గూడి చాతుర్వర్ణ్యమనంబడును ॥ చత్వారో వర్ణాః చాతుర్వర్ణ్యం। నాలుగు జాతులుగనుక చా
తుర్వర్ణ్యము ॥

రాజబీజీరాజవంశ్యో బీజ్యస్తుకులసంభవః॥౪౦౦॥ మహాకులకులీనార్యసభ్యసజ్జనసాధవః।

రాజబీజిరాజవంశ్యశబ్దములు రాజవంశమందుఁ బుట్టినవాని పేళ్లు॥ రాజ్ఞాం బీజమస్యేతి రాజబీజీ॥ న-
పు॥ రాజవీర్యముగలవాఁడు॥ రాజవంశే భవో రాజవంశ్యః। రాజవంశమందు బుట్టినవాఁడు॥* బీజ్యకుల
సంభవశబ్దములు- పద్దైననొకకులమందుఁ బుట్టినవాని పేళ్లు॥ బీజే కులే జాతో బీజ్యః। కులాత్సంభవః కుల
సంభవః। కులమందుఁ బుట్టినవాఁడు గనుక బీజ్యుఁడు- కులసంభవుఁడు ॥ ** మహాకులశబ్దము మొదలు
౭ మంచికులమందుఁ బుట్టినవాని పేళ్లు॥ మహత్కులే జాతో మహాకులః। మహాకులమందుఁ బుట్టినవాఁడు॥
పుం॥ మహత్కులమస్యేతి మహాకులః। శ్రేష్ఠమయిన కులముగలవాఁడు॥ కులస్యాపత్యం కులీనః। మంచి
కులమందుఁ బుట్టినవాఁడు॥ పాపకర్మభ్య ఆరాద్దూరాద్యాతః ఆర్యః। పాపకర్మములకుం దూ
రముగాఁ బోవువాఁడు॥*అరణీయః అభిగమ్యో వా ఆర్యః ॥ *ఋ గతౌ। పొందఁదగినవాఁడు ॥ సభా
యాం సాధుః సభ్యః। సభయందు మంచివాఁడు॥ సంశ్చాసౌ జనశ్చ సజ్జనః। మంచిజనుఁడు ॥ సాధ్నోతి
పరకార్యం సాధుః॥ ఉ- పు॥* సాధ సంసిద్ధౌ। పరుని కార్యము సాధించువాఁడు॥**

బ్రహ్మచారీగృహీవానప్రస్థోభిక్షు

బ్రహ్మచారిశ
బ్దము మొదలు క్రమముగా బ్రహ్మచారికి- గృహస్థునికి- తపస్వికి- సన్న్యాసికిని పేళ్లు బ్రహ్మ వేదః తద
ధ్యయనార్థం వ్రతమపి బ్రహ్మ తచ్చరతీతి బ్రహ్మచారీ॥ న- పు॥ బ్రహ్మమనగా వేదము. తదధ్యయనా
ర్థమయిన వ్రతంబును బ్రహ్మము- దాని నాచరించువాఁడు ॥ ఆ బ్రహ్మచారి నాలుగువిధములుగలవాఁ
డు। గాయత్రీబ్రహ్మచారి- ప్రాజాపత్యబ్రహ్మచారి- వైదికబ్రహ్మచారి- నైష్ఠికబ్రహ్మచారి ॥ గృ
హం భార్యా- సా అస్యాస్తీతి గృహీ॥ న- పు॥ గృహమనగా భార్య- ఆదిగలవాఁడు। ఆ గృహస్థుఁడు నాలుగు

ప్రకారములుగలవాఁడు। వార్తావృత్తి-శాలీనవృత్తి- యాయావరుఁడు- ఘోరసన్యాసి॥ వనప్రస్థోవనై కదేశేభవో వానప్రస్థః। వనైకదేశమందుండువాఁడు। ఆ వానప్రస్థుఁడు నాలుగు భేదములుగలవాఁడు। ఔదుంబరుఁడు- ఫేనపుఁడు- సంప్రక్షాళి- పూర్ణమాసుఁడును॥ భిక్షతే యాచతే భిక్షుః॥ఉ-పు॥ భిక్షుభిక్షా యాం। అసన్యాసి నాలుగు తెఱంగులుగలవాఁడు। కుటీచకుఁడు- బహూదకుఁడు- హంసకుఁడు పరమ హంసకుఁడు॥ ఈ బ్రహ్మచర్యము మొదలయిన నాలిగింటియందును- ఆశ్రమశబ్దము వర్తించును॥ ఆశ్రా మ్యంత్యస్మిన్నితి ఆశ్రమః॥ అ-పు॥ శ్రముతపసి ఖేదేచ। దీనియందు తపోయుక్తులగుదురు॥

శ్రమణస్త్వయే॥౪౦౧

ఆశ్రమోఽస్త్రీ ద్విజాత్యగ్రజన్మభూదేవబాడబాః। విప్రశ్చ బ్రాహ్మణోఽసౌ

ద్విజాతిశబ్దము మొదలు ౬ బ్రాహ్మణుని పేళ్లు॥ దేహోత్పత్త్యుపనయనాదిలక్షణే ద్వే జాతీ జన్మనీ అ స్యేతి ద్విజాతిః॥ఇ-పు॥ దేహోత్పత్త్యుపనయనాది సంస్కారముల నెడు రెండు జన్మములుగలవాఁడు॥ బ్రహ్మణో ముఖే అగ్రే జన్మాస్యేతి అగ్రజన్మా। న-పు॥ బ్రహ్మయొక్క ముఖమందు మొదటి జన్మముగల వాఁడు॥ భువి దీవ్యతి బ్రహ్మవర్చసా భూదేవః॥ దివుక్రీడాదౌ। బ్రహ్మవర్చస్సు చేత భూమియందు ప్రకాశించువాఁడు॥ బాడబాగ్నిరివ తృప్తో బాడబః। బడబాగ్నివలె తృప్తిలేనివాఁడు॥ బడబా బ్రా హ్మణీ- తస్యా అపత్యమితి వా బాడబః। బడబయనఁగా బ్రాహ్మణస్త్రీ- దానివలనఁ బుట్టినవాఁడు॥ శ్లో॥ బడబాసంభవాద్యస్య శ్యాస్త్రీ విశేషాద్ద్విజాంగనా। అరంభనుఁడు॥ విశేషేణ పాపేభ్యః ఆత్మానం ప రం చ పాతీతి విప్రః॥ పారక్షణే। తన్నును పరులను విశేషముగా పాపమునుండి రక్షించువాఁడు॥ బ్రహ్మ ణి పరబ్రహ్మణి నిష్ఠావత్త్వాత్ బ్రాహ్మణః। పరబ్రహ్మయందు నిష్ఠగలవాఁడు॥ బ్రహ్మణః కులే భవ త్వాద్వా బ్రాహ్మణః। బ్రహ్మకులమందు బుట్టినవాఁడు॥ అసౌ బ్రాహ్మణః యాగాదిభిర్యుతశ్చేత్

సౌషట్కర్మా యాగాదిభిర్యుతః॥౪౦౨॥

షట్కర్మేత్యుచ్యతే। ఈ బ్రాహ్మణుఁడు యాగాదులయిన యాఱుకర్మములతోఁ గూడినవాఁడయిన షట్కర్ముఁడనంబడును। షట్ కర్మాణ్యస్యేతి షట్కర్మా॥ న-పు॥ యజనయాజనాధ్యయనాధ్యా పనదానప్రతిగ్రహములనెడు షట్కర్మములుగలవాఁడు॥ శ్లో॥ యజనం యాజనం దానం విశిష్టాచ్చ ప్ర తిగ్రహః। అధ్యాపనం చాధ్యయనం విప్రకర్మ ప్రకీర్తితమితి స్మృతిః॥ విద్వచ్ఛబ్దము మొదలు ౨౦ విద్వాంసుని పేళ్లు॥ వేత్తి సర్వం విద్వాన్॥ స-పు॥ సర్వము నెఱిఁగినవాఁడు॥ విశేషేణ పశ్యన్ చేతతీతి

విద్వాన్విపశ్చి ద్దోషజ్ఞస్సన్సు ధీఃకోవిదో బుధః। ధీరో మనీషిజ్ఞః ప్రాజ్ఞస్సం ఖ్యావాన్పండి తఃకవి॥౪౦౩॥ ధీమాన్సూరిః కృతీకృష్టిర్లబ్ధ వర్ణో విచక్షణః।

విపశ్చిత్॥ త-పు॥ చితీసంజ్ఞానే। విశేషముగా చూచుచు నెఱుఁగువాఁడు॥ దోషం జానాతీతి దోష జ్ఞః॥ జ్ఞా అవబోధనే। దోషము నెఱిఁగినవాఁడు॥ పాపం స్యతీతి సన్॥ త-పు॥ షోంతకర్మణి। పాపము ను జెఱుచువాఁడు॥ శోభనం ధ్యాయతీతి సుధీః॥ ఈ-పు॥ ధ్యై చింతాయాం। లెస్సగా విచారించువాఁ డు। కిం నామ న వేత్తీతి కోవిదః॥ విద జ్ఞానే। ఏమి యెఱుఁగనివాఁడు - అనగా సమస్తము నెఱిఁగినవాఁడ నుట॥ సర్వం బుధ్యతే బుధః॥ బుధ అవగమనే। అన్నిటి నెఱిఁగినవాఁడు॥ ప్రశస్తాం ధియం రాతీతి ధీరః॥ రా ఆదానే। మంచిబుద్ధిని పుచ్చుకొను వాఁడు। మనీషాస్యాస్తీతి మనీషీ॥ న-పు॥ బుద్ధిగలవాఁడు॥ జానా తీతి జ్ఞః। ఎఱుఁగువాఁడు॥ ప్రకర్షేణ జానాతీతి ప్రజ్ఞః ప్రజ్ఞ ఏవ ప్రాజ్ఞః॥ జ్ఞా అవబోధనే। మిక్కిలి ఎఱుఁ గువాఁడు॥ ప్రశస్తా సంఖ్యా విచారణాస్యాస్తీతి సంఖ్యావాన్॥ త-పు॥ మంచివిచారముగలవాఁడు॥ పం డతే జానాతీతి పండితః॥ పడిగతౌ। ఎఱుఁగువాఁడు। సర్వే గత్యర్థా జ్ఞానార్థాః॥ పండా ధీరస్య సంజా తా వా పండితః। పండయనఁగా బుద్ధి అదిగలవాఁడు॥ కవతే చాతుర్యేణ కవిః॥ కబృవర్ణే। నబయోరభేదః। చాతుర్యము చేత వర్ణించువాఁడు॥ ధీరస్యాస్తీతి ధీమాన్॥ త-పు॥ బుద్ధిగలవాఁడు॥ సువతి ప్రేరయతి సత్కర్మణీతి సూరిః॥ ఇ-పు॥ షూ ప్రేరణే। సత్కర్మమునందుఁ బ్రేరేపించువాఁడు॥ పా॥ సూరిః॥ స- పు॥ శ్లో॥ సూరీ విచక్షణః- అని అభిధానమాలయందు నకారాంతము। కృతం జ్ఞానమనేన కృతీ॥ న-పు॥ జ్ఞా నము వీనిచేతఁ జేయఁబడును। కృష్ణాతి కృష్టిః మ్మార్గకృష్టిః॥ ఇ-పు॥ కృష విలేఖనే। సర్వమయిన అర్థమును నిష్కర్షించువాఁడు। లబ్ధః వర్ణః స్తుతిర్యేన లబ్ధవర్ణః॥ వర్ణ స్తుతౌ। పొందఁబడిన స్తుతిగలవాఁడు॥ విశేషే ణ చష్టే విచక్షణః॥ చక్షిఙ్ వ్యక్తాయాం వాచి। విశేషముగాఁ బలుకువాఁడు॥ *

దూరదర్శీదీర్ఘ దర్శీ

దూరదర్శి దీర్ఘదర్శి శబ్దములు- దేశకాలవ్యవహితములైన అర్థములను బుద్ధిచేతఁ జూచువాని పేళ్లు. ఇవి యును విద్వాంసుని పేళ్లని కొందరు. అప్రత్యక్షమపి దూరే దేశే పశ్యతీతి దూరదర్శీ॥ న - పు ॥ దీర్ఘదర్శీ

శ్రోత్రియచ్ఛాందసౌసమౌ॥

చ॥వ-పు॥ప్రత్యక్షముగాకదూరమైనఅర్థములనుబుద్ధిచేతఁజూచువాఁడు॥** శ్రోత్రియచ్ఛాందసశబ్దములు వేదమునుజదివినవాని పేళ్లు॥ఛందఃఅధీతె శ్రోత్రియః॥ఛందోఽధీతె ఛాందసః॥ వేదాధ్యయనము జేసినవాఁడు॥

ఉపాధ్యాయోఽధ్యాపకో

*ఉపాధ్యాయాధ్యాపకశబ్దములు-వేదముచదివించువాని పేళ్లు। ఉపేత్యాధీయతేఽస్మాదితిఉపాధ్యాయః। సమీపమునుబొందియీతనివలనఅధ్యయనముచేయుదురు॥ అధ్యాపయతీత్యధ్యాపకః *ఇఙ్ అధ్యయనే అధ్యయనముచేయించువాఁడు॥

ఽథస్యాన్నిషేకాదికృద్గురుః।

* నిషేకమనఁగాగర్భాధానము-అది మొదలగుకర్మలనుజేయునతఁడు గురువనంబడును। ఆదిశబ్దముచేత సీమంతోపనయనాదులుగ్రహింపబడుచున్నవి। గృణాతిఉపదిశతి గాయత్ర్యాదికంగురుః॥ఉ-పు॥*గృశబ్దే। గాయత్ర్యాదులను పదేశించువాఁడు॥

మంత్రవ్యాఖ్యాకృదాచార్యః

*మంత్రమనఁగాకల్పసూత్రాదిసహితమైనవేదము-దానినధ్యయనముచేయించి దానివ్యాఖ్యానముచేయువాఁడు-ఆచార్యుఁడనంబడును।ఆచారంగ్రాహయతీతిఆచార్యః। ఆచారమును గ్రహింపఁజేయువాఁడు॥ శ్లో॥ ఉపనీయతుయఃపూర్వంవేదమధ్యాపయేద్ద్విజః। సాంగంచసరహస్యంచతమాచార్యంవిదుర్బుధా ఇతి॥

ఆదేష్టాత్వధ్వరే

*అధ్వరమనఁగాయజ్ఞము-తద్విషయమైనయుపదేశము చేయువాఁడు-ఆదేష్టయనంబడును।ఆదిశత్యాదేష్టా॥ఋ-పు *దిశఅతిసర్జనే। అధ్వరవిషయమైనఅర్థము నుజెప్పువాఁడు॥*

వ్రతీ॥౮౦౫॥యష్టాచయజమానశ్చ

వ్రతిశబ్దము మొదలు౩యజ్ఞకర్తపేళ్లు ఆదేష్టృశబ్దము మొదలుకయజ్ఞకర్తపేళ్లని కొందరు। బ్రహ్మచారీ।వ్రతమస్యాస్తీతివ్రతీ॥న-పు॥ బ్రహ్మచారివ్రతముగలవాఁడు॥యజతీతియష్టా॥ఋ-పు॥యజమానశ్చ*యజదేవపూజాసంగతికరణదానేషు। యాగముచేయువాఁడు॥

ససోమవతిదీక్షితః

**సోమముగలయజ్ఞముచేయుకర్తయైనవాఁడుదీక్షితుఁడనంబడును।దీక్షాస్యసంజాతా దీక్షితః దీక్షగలిగినవాఁడు॥

ఇజ్యాశీలోయాయజూకో

* ఇజ్యాశీలంయస్యసఃఇజ్యాశీలః-పు॥ యాగకరణశీలోయాయజూకఇత్యుచ్యతే. ఇజ్యయనఁగాయాగము-పలుమాఱుయజ్ఞముచేయుటయేస్వభావముగాఁగలవాఁడు యాయజూకుఁడనంబడును।పౌనఃపున్యేనయజతేయాయజూకః*యజదేవపూజాదౌ। పలుమారు యాగముచేయువాఁడు॥

యజ్వాతువిధినేష్టవాన్।౮౦౬॥

*విధినాయథాశాస్త్రంనివర్తితయాగోయజ్వేత్యుచ్యతే। శాస్త్రోక్తప్రకారము యజ్ఞముచేసినవాఁడుయజ్వయనంబడును।యజతిస్మయజ్వా॥న-పు॥యాగముచేసినవాఁడు॥

సగీష్పతీష్ట్యాస్థపతి

స్థపతిసవనామ్నాయాగేనఇష్టవాన్స్థపతిరిత్యుచ్యతే। బృహస్పతిసవమనుపేరుగల యజ్ఞముచేసినవాఁడుస్థపతియనంబడును॥ బృహస్పతిమేధేనసమాపకాంగేనయాగంస్థాపయతీతిస్థపతిః॥ఇ-పు॥స్థాగతినివృత్తౌ। సమాపకమైనబృహస్పతీష్టిచేతయజ్ఞమునుస్థాపించువాఁడు॥**

సోమపీథీతుసోమపాః।

సోమపీథిసోమపాశబ్దములుయజ్ఞముచేసిఅవశిష్టమైనసోమమునుపానముచేసినవానిపేళ్లు।సోమపీథఃసోమపానమస్యాస్తీతిసోమపీథీ న-పు॥సోమపానముగలవాఁడు॥సోమంపీతమనేనేతిసోమపీతిన పు॥వీనిచేతసోమపానముచేయబడును॥సోమంపిబతీతిసోమపాః॥ఆ-పు॥*పాపానే. సోమమును విధిచేతపానముచేసినవాఁడు॥*

సర్వవేదాస్సయేనేష్టో యాగస్సర్వస్వదక్షిణః॥

యేనసర్వస్వదక్షిణోయాగోవిశ్వజిదాదిరిష్టస్సర్వవేదాఇత్యుచ్యతే।సర్వముదక్షిణగాఁగలవిశ్వజిదాదియాగమువవనిచేతఁజేయబడునో వాఁడుసర్వవేదస్సు-అనంబడును॥సర్వస్వంవేదయతిలంభయతిఋత్విజఇతిసర్వవేదాః॥స-పు॥విదౢలాభే సర్వస్వమును ఋత్విజులబొందించువాఁడు॥

అనూచానప్రవచనే సాంగేఽధీతి గురోస్తుయః।

*సాంగేశిక్షాద్యంగసహితేప్రవచనేవేదేగురోస్సకాశాత్అధీతీకృతాధ్యయనోయః-సఃఅనూచానఇత్యుచ్యతే। అధీతిశబ్దోఽనంతః। గురువువలనశిక్షాదిషడంగయుక్తమైనవేదముయొక్కఅధ్యయనము-ఎవనికిగలదోవాఁడుఅనూచానుడనంబడును। సాంగంవేదమధీత్యమైన అనుపశ్చాదుక్తవాన్అనూచానః*వచపరిభాషణే। అంగయుక్తమైనవేదమునుఅధ్యయనముచేసి వెనుకనుదానిచెప్పఁగలుగువాఁడు॥౧॥

లబ్ధానుజ్ఞస్సమావృత్తః

**వ్రతచరితంఇదానీంగృహీభవేతిగురోర్లబ్ధానుజ్ఞస్సమావృత్తఇత్యుచ్యతే।నీచేతవ్రతంబాచరింపబడెను-ఇంకగృహస్థుఁడగుమ్మని వేదాధ్యయనానంతరముగురువువలనపొందబడినఅనుజ్ఞగలవాఁడుసమావృత్తుఁడనంబడును॥ గురుకులాద్గృహాయప్రతినివర్తతేస్మసమావృత్తః*వృతువర్తనే। గురుగృహమునుండితనగృహమునకు మరలివచ్చినవాఁడు॥౧॥

సుత్వాత్వభిషవే

*అభిషవఃస్నానంవ్రతస్నానాద్యంగసంబంధిస్నానంయఃకృతవాన్సఃసుత్వేత్యుచ్యతే అభిషవమనఁగా

కృతీ ౪౦౮॥ ఛాత్రాంతేవాసినౌ శిష్యే శైక్షాః ప్రాథమకల్పికాః। ఏకబ్రహ్మవ్రతాచారా మిథస్సబ్రహ్మచారిణః॥ ౪౦౯॥ సతీర్థ్యాస్త్వేకగురవశ్చితవానగ్నిమగ్నిచిత్। పారంపర్యోపదేశే స్యాదైతిహ్యమితిహావ్యయం॥ ఉపజ్ఞా జ్ఞానమాద్యం స్యాత్ జ్ఞాత్వారంభ ఉపక్రమః॥ యజ్ఞస్సవోధ్వరో యాగస్సప్తతంతుర్మఖః క్రతుః॥౪౧౧॥ పాఠో హోమశ్చాతిథీనాం సపర్యా తర్పణం బలిః। ఏతే పంచ మహాయజ్ఞా బ్రహ్మయజ్ఞాదినామకాః॥౪౧౨॥ సమజ్యా పరిషద్గోష్ఠీ సభాసమి

గా యజ్ఞసంబంధమైన స్నానము-అది చేసినవాఁడు సుకృత్యయనంబడును॥ సునోతి సోమమితి సుత్వా॥ న-పు॥*షుఞ్ అభిషవే॥ సోమలతను కొట్టి పిడిచినవాఁడు॥౧॥* ఛాత్రశబ్దము మొదలు ౩ శిష్యుని పేళ్లు॥ గురోర్దోషచ్ఛాదయతీతి ఛాత్రః॥*ఛద అపవారణే॥ గురువుయొక్క అపచ్ఛారమును గప్పువాఁడు॥౧॥ గురోరంతే నికటే వసతీత్యంతేవాసీ॥ న పు॥*వస నివాసే॥ గురువుయొక్క సమీపమందుండువాఁడు॥౨॥ శాసనీయః శిష్యః॥*శాసు అనుశిష్టౌ॥ శిక్షింపఁదగినవాఁడు॥౩॥*శైక్ష ప్రాథమకల్పికశబ్దములు అప్పుడు వేదాధ్యయనము చేయనారంభించిన శిష్యుని పేళ్లు॥ శిక్షామధీయతే శైక్షాః॥ శిక్షాగ్రంథమునధ్యయనము చేయువారు॥*శిక్షాయోగ్యా వా శైక్షాః॥ శిక్షింపయోగ్యమయినవారు॥౧॥ ప్రథమః కల్పః ఆద్యారంభః ప్రయోజనం ఏషాం తే ప్రాథమకల్పికాః। ప్రథమారంభము ప్రయోజనముగాఁగలవారు-౨॥**ఏకస్మాద్గురోరేకం వేదమధ్యేతుం బ్రహ్మవ్రతమాచరంతి అన్యోన్యం సబ్రహ్మచారిణఉచ్యంతే॥ ఒకగురువునొద్ద నొక వేదము నధ్యయనము జేయుటకొఱకు నొకవ్రతమునే ఆచరించువారు- అన్యోన్యము సబ్రహ్మచారులనంబడుదురు॥ ఏకం సమానం బ్రహ్మవ్రతం చరంతీతి సబ్రహ్మచారిణః॥ న పు॥*చర గతిభక్షణయోః॥ బ్రహ్మమనఁగా వ్రతము- సమానమయిన వ్రతము నాచరించువారు॥౧॥* ఒక్క గురువునొద్ద వేదముగాని మఱియొక విద్యగాని యధ్యయనము చేయువారు సతీర్థ్యులనంబడుదురు॥ పావనహేతుత్వాత్తీర్థమివ తీర్థం గురుః- సమానే తీర్థే భవాః సమానాః సతీర్థ్యాః॥ పావనహేతువయినవాఁడుగనుక తీర్థమనఁగా గురువు- సమానగురువునందు వర్తించువారు॥౧॥ ఏకో గురుర్యేషాం త ఏకగురవః॥ ఉ-పు॥ ఒకగురువుగలవారు॥౨॥*అగ్నిచిచ్ఛబ్దము - అగ్నిచయనము చేసినవాని పేరు॥ అగ్నిం చితవాన్ అగ్నిచిత్॥ త-పు॥*చిఞ్ చయనే॥ అగ్నిచయనము చేసినవాఁడు ఆహితాగ్ని॥౧॥*ఐతిహ్య ఇతిహశబ్దములు పారంపర్యము చేతనైన ఉపదేశము పేళ్లు॥ ఇత్యేవం కిము పారంపర్యము స్తీతి ఇతిహ॥ ఇతిహైవ ఐతిహ్యం॥ ఇట్లని గదా పారంపర్యము గలదనుట- ఇతిహశబ్దార్థము॥ ఆయర్థముగలదే ఐతిహ్యము- ఈ ను అవ్యయములు॥౧॥౨॥

ఉపదేశము లేక తనంతట నే ప్రథమమందు బుట్టిన జ్ఞానము- ఉపజ్ఞ యనంబడును॥ వాల్మీకిశ్లోకజ్ఞానము వంటిది॥ ఉపజ్ఞాయత ఇత్యుపజ్ఞా॥*జ్ఞా అవబోధనే। మొదట నెఱుఁగఁబడుట ఉపజ్ఞ॥౧॥*ఇది యీప్రకారముగా సిద్ధించునని యుపాయము నెఱిఁగి ప్రారంభించుట ఉపక్రమమనంబడును॥ ఉపక్రమణం ఉపక్రమః॥ ఉపక్రమించుట ఉపక్రమము॥౧॥*యజ్ఞశబ్దము మొదలు ౭ యజ్ఞము పేళ్లు॥ యజ్యతే యజ్ఞః॥* యజ దేవపూజాసంగతికరణదానేషు॥ యజించుట యజ్ఞము॥౧॥ సూయతే సోమోస్మిన్నితి సవః॥*షుఞ్ అభిషవే॥ దీనియందు సోమము తడపఁబడును॥౨॥ అధ్వానం వైదికమార్గం రాతీతి అధ్వరః॥* రా దానే॥ వైదికమార్గము నిచ్చునది॥౩॥ యజనం యాగః॥*యజ దేవపూజాదౌ॥ యజించుట యాగము॥౪॥ సప్తభిశ్ఛందోభిస్తన్యత ఇతి సప్తతంతుః॥ ఉ-పు॥*తను విస్తారే॥ ఏడుఛందస్సుల చేత విస్తరింపఁబడునది॥౫॥ మహ్యంతే దేవా అత్రేతి మఖః॥ *మహ పూజాయాం॥ దీనియందు దేవతలు పూజింపఁబడుదురు॥౬॥ మఖః॥౬॥ క్రియతే బ్రాహ్మణాదిభిరితి క్రతుః॥ ఉ-పు॥ డుకృఞ్ కరణే॥ బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యుల చేతఁ జేయబడునది॥౭॥*పాఠాదయః బ్రహ్మయజ్ఞాదినామకాః పంచమహాయజ్ఞాస్స్యుః॥ వేదపాఠము- వైశ్వదేవాది హోమము- అతిథిపూజ- పితృతర్పణము- భూతబలి అనునైదు పంచమహాయజ్ఞములనంబడును మహాఫలయజ్ఞత్వాన్మహాయజ్ఞాః- పంచ చ తే మహాయజ్ఞాః పంచమహాయజ్ఞాః॥ మహత్తైన ఫలముగల గమహాయజ్ఞములు॥ శ్లో॥ పూజా సపర్యాధ్యయనం బ్రహ్మయజ్ఞస్తు తర్పణమ్। హోమో దైవో బలిర్భౌతో నృయజ్ఞోతిథిపూజనమితి స్మృతిః॥ ఇవి పంచమహాయజ్ఞములు॥ వేదపాఠము బ్రహ్మయజ్ఞము- హోమము దేవయజ్ఞము- అతిథిపూజనము మనుష్యయజ్ఞము- పితృతర్పణము పితృయజ్ఞము- భూతబలి భూతయజ్ఞము॥ ** సమజ్యాశబ్దము మొదలు ౯ సభామాత్రమునకు పేళ్లు॥ సమజంతి మిళంత్యత్ర సమజ్యా॥* అజ గతిక్షేపణయోః॥ జనులు గూడి యిందుండుదురు॥౧॥ పరితస్సీదంత్యత్ర పరిషత్॥ ద-సీ॥ షద్లృ విశరణగత్యవసాదనేషు॥ అంతట దీనియందు పొందియుందురు॥౨॥ గావో నానావిధా-

తిసంసదః । ఆస్థానీక్లీబమాస్థానం స్త్రీనపుంసకయోస్సదః॥ ౪౧౩॥

చ స్త్రీష్వంత్యత్రేతిగోష్ఠీ ఈ-సీ॥*ష్ఠా గతినివృత్తౌ।నానావిధములయినవారుగూలుదీనియందుండుదురు॥౩॥ సహాభాంతిఅత్రేతిసభా*భాదీప్తౌ కూడుకొనిదీనియందుప్రకాశింతురు॥ ౪॥ సంయంతి మిళంత్యస్యామితిసమితిః॥ఇ-సీ॥*ఇణ్ గతౌ। దీనియందుకెస్సగాపొందియుందురు॥౫॥సీదంత్యస్యాం సంసత్॥ ద-సీ॥*షద్ల్ విశరణగత్యవసాదనేషు।దీనియందుందురు॥౬॥ఆసమంతాత్తిష్ఠంత్యత్రఅస్థానీ ఈ-సీ॥ఆస్థానంచ*ష్ఠా గతినివృత్తౌ।అంతటదీనియందుందురు॥౭॥౮॥సీదంత్యస్యాం సదః॥స-స్త్రీ॥*షద్ల్ విశరణాదౌ।దీనియందుందురు॥స్త్రీలింగమందు-సదాః-సదసౌ సదసః అసిరూపము॥౯॥ఆస్థానీశబ్దము మొదలు ఈ నూడునుర్డొరలున్నసభ పేళ్లనికొందరు॥*అత్రగృహేహవ్యాదికంస్థాప్యతే తతఃపూర్వం

ప్రాగ్వంశః ప్రాగ్ఘవిర్గేహాత్

యజమానసదస్యాదీనాం వాసాయకల్పితంగృహంప్రాగ్వంశ ఇత్యుచ్యతే।ఏగృహమందుహవిరాదులునియమముచేత నుంచబడునో ఆగృహమునకంటెపూర్వభాగమునందుయజమానులుసదస్యులు మొదలైనవారుండుటకొరకునిర్మింపబడినగృహముప్రాగ్వంశమనంబడును॥ వన్యతేఆశ్రీయతే ఇతివంశః-ప్రాగ్రేవంశః ప్రాగ్వంశః*వనషణసంభక్తౌ। ప్రాగ్భాగమందు యజమానాదులచేత నాశ్రయింపఁబడునది॥౧॥*సదస్యవిధిదర్శిన్శబ్దములుయాగవిథియందున్యూనాతిరిక్తములురాకుండ

త్సదస్యావిధిదర్శనః।

చూచుటయందుతత్పరులయినఋత్విజులపేళ్లు॥సదసిసాధవఃసదస్యాః సభయందుమంచివారు॥౧॥ విధింవిధివిహితంపశ్యంతీతివిధిదర్శినః॥న-పు॥*దృశిర్ ప్రేక్షణే।విధివిహితమునుచూచువారు॥౨॥*

సభాసదస్సభాస్తారాస్సభ్యాస్సామాజికాశ్చ తే॥౪౧౪॥

సభాసచ్ఛబ్దము మొదలుగసభయందుండెడివారిపేళ్లు॥సభాయాంసీదంతీతిసభాసదః॥ద-పు॥ సభయందుండువారు॥౧॥ సభాంస్తృణంతిఆచ్ఛాదయంతీ సభాస్తారాః॥ అ-పు॥ *స్తృఞ్ ఆచ్ఛాదనే। సభనుకప్పియుండువారు॥౨॥సభాయాంసాధవఃసభ్యాః॥అ-పు॥సభయందుమంచివారు౩సమాజంసమూహంసమవయంతీతిసామాజికాః॥సమూహమునుపొందియుండువారు॥౪॥* అధ్వర్యూద్గాతృ

అధ్వర్యూద్గాతృహోతారో యజుస్సామర్గ్విదః క్రమాత్ ॥ ఆగ్నీధ్రాద్యాధనైర్వార్యా ఋత్విజో యాజకాశ్చ తే॥౪౧౫॥

హోతృశబ్దములు౩వరుసగా-యజుర్వేదమును-సామవేదమును-ఋగ్వేదమును నెఱిగినవానిపేళ్లు॥అధ్వరంయాతిఅధ్వర్యుః॥ఉ-పు॥*యాప్రాపణే।యజ్ఞమునుపొందువాఁడు॥౧॥ ఉద్గాయతిదేవాన్ స్తౌతిఉద్గాతా॥ఋ-పు॥*గైగానే। దేవతలనుబెట్టుగాస్తోత్రముచేయువాడు॥౨॥జుహోతిహోతా॥ఋ-పు॥*హుదానాదనయోః।హోమముచేయువాఁడు॥౩॥ ** యజ్ఞస్వామినాధనైర్వార్యాఃఆగ్నీధ్రాదయష్షోడశ।యాజకఋత్విక్శబ్దవాచ్యాః-తేచ-బ్రహ్మ-ఉద్గాతా- హోతా- అధ్వర్యుః బ్రాహ్మణాచ్ఛంసీ-ప్రస్తోతా-మైత్రావరుణః-ప్రతిప్రస్థాతా-పోతా-ప్రతిహర్తా- అచ్ఛావాకః-నేష్టా-ఆగ్నీధ్రః-సుబ్రహ్మణ్యః-గ్రావస్తుత్-ఉన్నేతా చేతి। యజ్ఞకర్త చేతధనములచేవరింపఁదగినఆగ్నీధ్రుఁడుమొదలయినపదియాఱ్వురు-ఋత్విజులుయాజకులుననంబడుదురు ॥ ఆద్యశబ్దముచేత-బ్రహ-ఉద్గాత-హోతమొదలయినవారు॥అగ్నిమింధయతీతిఅగ్నీత్- తస్యస్థానమాగ్నీధ్రం-తాత్స్థ్యాత్సోపిఆగ్నీధ్రః*ఇంధీదీప్తౌ।అగ్నిప్రకాశింపఁజేయువాఁడుఅగ్నీత్తు - వానిస్థానముఆగ్నీధ్రము-అందుండుటవలననాగ్నీధ్రుండు।ఋతౌవసంతాదౌయాజయంతిఋత్విజః॥జ-పు॥ యాజకాశ్చ*యజదేవపూజాదౌ।వసంతాదిఋతువులయందు యాగముచేయించువారుఋత్విజులు-యాజకులు॥౧॥౨॥

వేదిః పరిష్కృతా భూమిః స్సమే స్థండిలచత్వరే।

యాగార్థమైచతురశ్రముగాభూషింపబడినభూమి-వేదియనంబడును॥ పూజాదికంవిందతీతివేదిః॥ఇ-సీ॥*విద్ల్ లాభే।పూజాదికమునుబొందునది। ఈకారాంతముంగలదు॥౧॥*స్థండిలచత్వరశబ్దములుఅగ్నిహోత్రమునుంచుటకైసంస్కరింపఁబడినస్థానముపేళ్లు॥తిష్ఠంత్యగ్నయస్మిన్ స్థండిలం-*ష్ఠా గతినివృత్తౌ।అగ్నులుదీనియందుండును౧చతంతేయాగఫలమత్రేతిచత్వరం*చతేయాచనే।దీనియందుయాగఫలమునడుగుదురు॥౨॥

చషాలో యూపకటకః కుంబాసుగహనావృతిః॥౪౧౬॥

*యూపస్తంభముయొకశిరోభాగమందు దారుమయమైనకడియముచషాలమనంబడును।కటకాకృతిత్వేనచష్యతేచషాలః*చషభక్షణే।వలయాకారముగాభక్షింపబడునది॥౧॥*యజ్ఞశాలకుచుట్టుపెట్టబడినఅతిగహనమైనవెలుగు-కుంబయనంబడును॥కుంబతిఆచ్ఛాదయతికుంబా*కుబిఆచ్ఛాదనే।యజ్ఞశాలనుకప్పుకొనియుండునది॥౧॥

యూపాగ్రం తర్మ* నిర్మథ్యదారుణి త్వరణిర్ద్వయోః ॥ *దక్షిణాగ్నిర్గార్హపత్యాహవనీయౌ త్రయోఽగ్నయః ॥ ౧౭ ॥

అగ్నిత్రయమిదం త్రేతా

ప్రణీతస్సంస్కృతోఽనలః ॥ *సమూహ్యః పరిచాయ్యోపచాయ్యావగ్నౌ ప్రయోగిణః ॥ యో గార్హపత్యాదానీయ దక్షిణాగ్నిః ప్రణీయతే । తస్మిన్నానాయ్యో *ఽథాగ్నాయీ స్వాహా చ హుతభుక్ప్రియా ॥ *ఋక్సామిధేనీ ధాయ్యా చ యా స్యాదగ్నిసమిన్ధనే ॥ *గాయత్రీప్రముఖం ఛన్దో

హవ్యపాకే చరుః పుమాన్ । ఆమిక్షా సా శృతోష్ణే యా క్షీరే స్యాద్దధియోగతః ॥ *ధవిత్రం వ్య

యూపము కొన - తర్మ మనంబడును. తరతి దశామిమితి తర్మ ॥ న-న ॥ *తౄ ప్లవనతరణయోః ॥ మిం యూపవలయమును తరించునది ॥౧॥ *అగ్న్యుత్పాదనార్థం నిర్మథ్యత ఇతి నిర్మథ్యదారు. అరణిశబ్దోఽపి తత్ర వర్తతే । అగ్ని పుట్టించుటకొఱకు కాష్ఠాంతరముచేత మథింపయోగ్యమైన దారువునందు అరణిశబ్దము వర్తించును. ఇయర్తి అగ్నిరస్యామిత్యరణిః ॥ ఇ-పు ॥ *ఋ గతౌ ॥ దీనియందు అగ్ని పొందును ॥౧॥ *దక్షిణాగ్న్యాదిత్రయం పృథక్ స్వనామప్రసిద్ధే అగ్నిత్రయే వర్తతే ॥ దక్షిణాగ్నిశబ్దము మొదలైన ౩ శబ్దములు ప్రత్యేకముగా తమతమ నామములచేత ప్రసిద్ధములైన మూడగ్నుల పేళ్లు. వేద్యా దక్షిణోఽగ్నిః దక్షిణాగ్నిః ॥ పు ॥ వేదికి దక్షిణమైన అగ్ని దక్షిణాగ్ని ॥౧॥ గృహపతినా ఇతరాగ్నిభ్యాం పూర్వం సంస్కృతోఽగ్నిః గార్హపత్యః యజమానునిచేత ఇతరాగ్నులకంటె పూర్వమందు సంస్కృతమగు అగ్ని గార్హపత్యము ॥౧॥ ఆకర్మణః సమాప్తేః హోతవ్య ఆహవనీయః *హు దానాదనయోః ॥ క్రియాపరిసమాప్తిపర్యంతము హోమము చేయఁదగినది గనుక ఆహవనీయము ॥౧॥ *ఇదం త్రేతాగ్నిత్రయం ఏకోక్త్యా త్రేతేత్యుచ్యతే । ఈ మూఁడును ఏకవాక్యముచేత త్రేత - అని చెప్పఁబడును ॥ త్రాణం త్రా - సదా - త్రాణం రక్షణం ఇతా ప్రాప్తా త్రేతా ॥ ఆ-స్త్రీ ॥ *త్రైఙ్ పాలనే ॥ *ఇణ్ గతౌ ॥ సదా రక్షణమును పొందియుండునది ॥ ౧ ॥ ** మంత్రేణ సంస్కృతోఽగ్నిః ప్రణీతః ॥ మంత్రముచేత సంస్కరింపఁబడిన అగ్ని ప్రణీతమనఁబడును ॥ ప్రణీయతే సంస్క్రియతే ప్రణీతః *ణీఞ్ ప్రాపణే । సంస్కరింపఁబడినది ॥౧॥ * సమూహ్యాదయస్త్రయః అగ్నౌ యాగవహ్నౌ ప్రయోగిణః ప్రయోక్తవ్యా ఇత్యర్థః । సమూహ్యాదులైన ౩ శబ్దములు యాగాగ్నియందు ప్రయోగింపఁదగిన నామధేయములు ॥ సమూహ్యతే సమూహ్యః *ఊహ వితర్కే । సమముగా నూహింపఁదగినది ॥౧॥ పరిచీయతే పరిచాయ్యః ఉపచీయతే ఉపచాయ్యః *చిఞ్ చయనే । కూర్పఁబడునది ॥ ౨ ॥ ౩ *గార్హపత్యాదానీయ యః దక్షిణాగ్నిః ప్రణీయతే తస్మిన్ ఆనాయ్యశబ్దో వర్తతే గార్హపత్యముననుండి దక్షిణాగ్నియందు పెట్టఁబడిన అగ్నియందు ఆనాయ్యశబ్దము వర్తించును ॥ గార్హపత్యాదగ్నేః ఆనీయత ఇతి ఆనాయ్యః * ణీఞ్ ప్రాపణే । గార్హపత్యముననుండి తేఁబడినది ॥౧॥

*

అగ్నాయీ శబ్దము మొదలు ౩ అగ్నిహోత్రుని పెండ్లాము పేళ్లు ॥ అగ్నేః స్త్రీ అగ్నాయీ ॥ ఈ-స్త్రీ ॥ అగ్నియొక్క పెండ్లాము ॥౧॥ సుష్ఠు ఆహూయంతే దేవాః అనయేతి స్వాహా । దీనిచేత దేవతలు పిలువఁబడుదురు ॥ ౨ ॥ హుతభుజః ప్రియా హుతభుక్ప్రియా । అగ్నియొక్క పెండ్లాము ॥

అగ్నిసమింధనీ అగ్నిప్రజ్వలనీయా ఋక్ తస్యాం సామిధేనీద్వయం వర్తతే । అగ్నిని ప్రజ్వలింపఁజేయు ఋక్కు - సామిధేని ధాయ్య - అనంబడును । సమిధామియం సామిధేనీ । సమిధలను బెట్టించునది ॥౧॥ ధీయతే సమిదనయేతి ధాయ్యా *డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః । దీనిచేత సమిత్తు ధరింపఁబడును ॥ ౨ ॥ ** గాయత్రీప్రముఖం గాయత్ర్యాద్యం ఛంద ఇత్యుచ్యతే । ఆదినా ఉష్ణిక్-అనుష్టుప్-బృహత్యాదీనాం గ్రహణం । గాయత్రి-ఉష్ణిక్-అనుష్టుప్-బృహతి-పఙ్క్తి-త్రిష్టుప్-జగతి-అతిజగతి-శక్వరి-అతిశక్వరి-అష్టి-అత్యష్టి-ధృతి-అతిధృతి-కృతి-ప్రకృతి-వికృతి-సంకృతి-ఉత్కృతి - మొదలయినవి యిరువదియాఱును ఛందస్సులనంబడును ॥ అందు గాయత్రి ఆఱక్షరముల పాదము గలది - కడమ ఛందస్సులు అమీదట నొక్కొక్క యక్షరము అధికముగాఁ గల పాదములు గలవి ॥ గాయంతం త్రాయత ఇతి గాయత్రీ *త్రైఙ్ పాలనే । పలుకువాని రక్షించునది ॥ చందయత్యాహ్లాదయతి ఛందః ॥ స-న ॥ *చది ఆహ్లాదనే । సంతోషపెట్టునది ॥౧॥ * హవ్యపాకే । అగ్నియందు వేల్వఁదగిన పక్వాన్నమందు చరుశబ్దము వర్తించును । అందున కాధారమయిన పాత్రంబును చరువనంబడును ॥ చరంతి దేవా ఇమమితి చరుః ॥ ఉ-పు ॥ చర గతిభక్షణయోః । దేవతలు దీని భక్షింతురు ॥౧॥ *శృతోష్ణే తప్తే ఉష్ణే చ క్షీరే పయసి - దధియోగతః దధిసంబంధాత్ - యా వికృతిః - సా ఆమిక్షేత్యుచ్యతే । కాచఁబడి వేడియైన పాలలో పెరుగుపోయుటవలన నైన పెరుగు ఆమిక్ష యనంబడును ॥ ఆమిష్యతే ఆక్షిప్యతే దధ్యత్రేతి ఆమిక్షా *మిష ప్రక్షేపణే । దీనియందు పెరుగు పోయఁబడును ॥ ఆ ॥ అమిక్షా ॥౧॥ ** యాగే అగ్నిప్రజ్వలనాయ మృగచర్మణా రచితం య

జనం తత్స్యాద్రచి
తం మృగచర్మ
ణా॥౨౧॥
పృషదాజ్యం సద
ధ్యాజ్యే
పరమాన్నం తు
పాయసమ్।
హవ్యకవ్యే దైవ
పైత్రే అన్నే
పాత్రం స్రువా
దికమ్॥౨౨॥
ధ్రువోపభృజ్జు
హూర్న తు స్రువో
భేదాః స్రుచః
స్త్రియః।
ఉపాకృతః పశు
రసౌ యోఽభిమం
త్ర్య క్రతౌ హ
తః పరంపరాకం
శమనం ప్రోక్షణం
చ వధార్థకమ్।
వాచ్యలింగాః
ప్రమీతోపసంప
న్నప్రోక్షితా హ
తే॥౨౪॥
సాంనాయ్యం హ
వి
రగ్నౌ తు హుతం
త్రిషు వషట్కృతం
దీక్షాన్తోఽవభృథో
యజ్ఞే
తత్కర్మార్హం తు
యజ్ఞియమ్॥౨౫॥
త్రిష్వథ క్రతుకర్మే
ష్టం
పూర్తం ఖాతాదిక
ర్మ యత్।

ద్వ్యజనం తత్ ధవిత్రమిత్యుచ్యతే। యాగమందు అగ్నిని ప్రజ్వలింపజేయుటకొఱకు మృగచర్మముచే
త చేయఁబడిన విసనకఱ్ఱ ధవిత్రమనంబడును॥ ధూయతే అగ్నిరనేనేతి ధవిత్రం॥ ధూ విధూననే। దీని చేత అ
గ్ని కంపింపఁజేయఁబడును॥౧॥
సదధ్యాజ్యే దధిసహితాజ్యే పృషదాజ్యశబ్దో వర్తతే। పెరుగుతో గూడిన నెయ్యి పృషదాజ్యమనం
బడును॥ పృషద్భిః దధిబిందుభిః అన్వితమాజ్యం పృషదాజ్యం। దధిబిందువులతో గూడిన ఆజ్యము॥౧॥ పర
మాన్న పాయసశబ్దములు పాయసము పేళ్లు॥ పరమమన్నం పరమాన్నం। శ్రేష్ఠమైన అన్నము॥౧॥ పయ
సా సంస్కృతం పాయసం। పాల చేత పక్వము చేయఁబడినది॥౨॥ హవ్యకవ్యశబ్దములు వరుసగా దేవత
లకును పితృదేవతలకును యోగ్యమైన అన్నము పేళ్లు॥ దేవయోగ్యము హవ్యము। పితృయోగ్యము కవ్యము
హూయతే హవ్యం॥ హు దానాదనయోః। వేల్వఁబడునది॥౧॥ కూయతే పితృభిః స్తూయత ఇతి కవ్యం॥
కు శబ్దే। పితృదేవతల చేత స్తోత్రము చేయఁబడునది॥౧॥ యజ్ఞమందలి స్రువము మొదలైనది పాత్రమనంబ
డును॥ పాతీతి పాత్రం॥ పా రక్షణే। రక్షించునది॥౧॥ ధ్రువాదయః స్రుచో భేదాః తే చ స్త్రియః స్త్రీ
లింగాః। స్రువస్తు నా- పుల్లింగః- ధ్రువాదిశబ్దము లుస్రుక్కు యొక్క భేదముల పేళ్లు। ధ్రువతీతి ధ్రు
వా॥ ధ్రువ స్థైర్యే। స్థిరమై యుండునది॥౧॥ ఉపభ్రియతే హోమార్థమిత్యుపభృత్॥ త- స్త్రీ॥ భృఞ్
భరణే। హోమార్థమై భరింపఁబడునది॥౧॥ హూయతే అనయా జుహూః॥ ఊ- స్త్రీ। హు దానాదనయోః
దీని చేత వేల్వఁబడును॥౧॥ స్రవత్యాజ్యమస్మాదితి స్రువః॥ అ- పు॥ స్రు స్రవణే। దీని వలన ఆజ్యము స్రవించు
ను॥౧॥ క్రతౌ యః పశుః అభిమంత్ర్య హతః స పశుః ఉపాకృత ఇత్యుచ్యతే। యజ్ఞమందు అభిమంత్రించి
యే పశువు హింసింపఁబడునో- ఆ పశువు ఉపాకృతమనంబడును॥ ఉపాకృత్య క్రియత ఇతి ఉపాకృ
తః॥ కృఞ్ హింసాయాం। అభిమంత్రించి హింసింపఁబడునది॥౧॥
పరంపరాకశబ్దము మొదలు ౩ యజ్ఞమందలి పశువధ పేళ్లు॥ పరంపరాం ప్రాణానాం అకతీతి పరంపరా
కం॥ అక కుటిలాయాం గతౌ। ప్రాణపరంపరను కుటిలముగా పొందునది॥౧॥ శస్యతే శసనం॥ శసు హింసా
యాం। హింసించుట శసము॥ పా॥ శమనం॥౨॥ ప్రోక్ష్యతే ప్రోక్షణం। ప్రోక్షించుట ప్రోక్షణము॥ వధ
కంటె పూర్వము ప్రోక్షింపఁబడును॥౩॥ ప్రమీతశబ్దము మొదలు ౩ యాగార్థమై హింసింపఁబడిన ప
శువు మొదలయిన వాని పేళ్లు॥ ప్రమీయత ఇతి ప్రమీతః॥ మీఙ్ హింసాయాం। హింసింపబడునది॥౧॥ ఉప
సంపద్యతే హసనార్థముపసంపన్నః॥ పద్ల్ గతౌ। హింసార్థమై పొందబడునది॥౨॥ ప్రోక్షణమితః
ప్రోక్షిత। ప్రోక్షణమును పొందునది॥ ఈ ౩ను- వి శేష్యం బేలింగములు గలదో ఆలింగము గలవాను॥ సా
న్నాయ్య హవిశ్శబ్దములు హవిస్సు పేళ్లు॥ దధిపయోరూపమైన హవిస్సు పేళ్లని కొందరందురు॥ సన్నీయ
తె సాన్నాయ్యం॥ ణీఞ్ ప్రాపణే। లెస్సగా అగ్నియందు పొందింపఁబడునది॥౧॥ హూయత ఇతి హవిః॥
స- న॥ హు దానాదనయోః- అగ్నియందు వేల్వబడునది॥౨॥ అగ్నౌ హుతం వషట్కృతమిత్యుచ్యతె। అ
గ్నియందు వేల్వబడినది- వషట్కృతమనంబడును॥ వషట్ క్రియత ఇతి వషట్కృతం॥ త్రి॥ వషట్కారయు
క్తముగాఁ జేయఁబడునది॥౧॥ దీక్షాంత అవభృథశబ్దములు యజ్ఞాంతమందలి న్యూనాతిరిక్తదోష పరి
హారముకొఱకుఁ జేయు నష్టికర్మము పేళ్లు॥ దీక్షాఖ్యస్య కర్మణః అంతో దీక్షాంతః। యజ్ఞదీక్ష యొ
క్క అంతము దీక్షాంతము॥౧॥ అవభ్రియతె దీక్షావ్రతం పూర్యతె అనేనేత్యవభృథః॥ భృఞ్ భరణె।
దీని చేత దీక్షావ్రతము నిర్వహింపఁబడును॥౨॥ ఆయజ్ఞకర్మమునకు అర్హమగు వస్తువు యజ్ఞి
యమనంబడును॥ యజ్ఞార్హం యజ్ఞియం॥ త్రి॥ యజ్ఞమునకు అర్హమయిన వస్తువు॥ క్రతుకర్మ
యత్ తదిష్టమిత్యుచ్యతె। యజ్ఞమందలి హోమదానాది క్రియ- ఇష్టమనంబడును॥ శ్లో॥ ఏకాగ్నికర్మ
హవనం త్రేతాయాం యచ్చ హూయతె। అంతర్వేద్యాం చ యద్దానమిష్టం తదభిధీయత ఇతి స్మృ
తిః॥ ఇజ్యతె స్మ ఇష్టం॥ యజ దేవపూజాదౌ। వేల్వఁబడునది గాని - ఇయ్యఁబడునది గాని- ఇష్ట
ము॥౧॥ ఖాతాదికర్మ యత్ తత్పూర్తమిత్యుచ్యతె। ఖాతమనఁగా తటాకము- ఆది శబ్దము
చేత దేవాలయారామాదులును - పూర్తమని చెప్పఁబడును॥ శ్లో॥ పుష్కరిణ్యస్సభా వాపీ దేవ

స్యాయతనానిచ। ఆరామశ్చవిశేషేణపూర్తంకర్మవినిర్దిశేదితిస్మృతిః॥ పిపర్తి పాలయతిపశుదే
వబ్రాహ్మణాదీన్ పూర్తం॥ పౄపాలనపూరణయోః। పశుదేవబ్రాహ్మణాదులరక్షించునది॥ అమృ

అమృతంవిఘసోయజ్ఞశేషభోజనశేషయోః॥ ౨౭॥

తవిఘసశబ్దములు ౨ వరుసగా యజ్ఞమందు వేల్వఁగామిగిలినఆజ్యము మొదలయినవానికిని- దేవతలును
అతిథులును భుజింపఁగా మిగిలిన అన్నాదులకును పేళ్లు॥ నమ్రియంతెఅనేనేత్యమృతం॥ మృఙ్ ప్రాణ
త్యాగే। దీనిచేతచెడరు ॥ ౧ ॥ విఘస్యతెవిఘసః॥ ఘస్ల్ అదనే । విశేషముగాభక్షింపఁబడున
ది॥౧॥ ** త్యాగశబ్దము మొదలు ౧౩ దానము పేళ్లు ॥ త్యజ్యతెత్యాగః॥ త్యజహానౌ। ఇచ్చుటత్యాగ
ము॥౧॥ విహీయతెవిహాపితం॥ ఓహాక్ త్యాగే। విడువఁబడునది॥ పా॥ విహాయితం॥ ౨॥ దీయతెదానం॥
డుదాఞ్ దానే। ఇచ్చుటదానము॥ ౩॥ ఉత్సృజ్యతెఉత్సర్జనం। విసృజ్యతెవిసర్జనం॥ సృజవిసర్గే
ధనాదులవిడుచుటఉత్సర్జనము- విసర్జనము॥ ౪॥ ౫॥ విశ్రాయతెవిశ్రాణనం॥ శ్రణదానే। ఇచ్చుటవి
శ్రాణనము॥ ౬॥ వితరంత్యనేనవితరణం- తౄప్లవనతరణయోః। దీనిచేతనరకమునుతరింతురు ॥ ౭ ॥
స్పృశ్యతెనేనస్పర్శనం॥ స్పృశస్పర్శే। దానమందువస్తువుస్పృశింపఁబడునుగనుక ఉపచారమున
దానమున్ను- స్పర్శనము॥ ౮॥ ప్రతిపాద్యతెఅనేనప్రతిపాదనం॥ పద్ల్ గతౌ। దీనిచేతపుణ్యముప్రతిపా
దింపఁబడును॥ ౯॥ ప్రాదిశ్యతెప్రాదేశనం॥ దిశఅతిసర్జనే। ఇచ్చుటప్రాదేశనము ॥ ౧౦ ॥ నిర్వా
ప్యతెనిర్వపణం॥ టువప్ బీజసంతానే। మీదటికిమొలవపెట్టఁబడునది॥ ౧౧॥ అపవర్జ్యతె పాపమ
నేనేత్యపవర్జనం॥ వృజీవర్జనే। దీనిచేతపాపమువర్జింపఁబడును॥ పా॥ అపసర్జనం॥ ౧౨॥ హంతిపాపమి
త్యంహతిః॥ ఇ- సీ॥ హనహింసాగత్యోః। పాపమునుచెఱచునది॥ ౧౩॥

త్యాగోవిహాపితం దానముత్సర్జనవిసర్జనే। విశ్రాణనంవితరణంస్పర్శనంప్రతిపాదనమ్॥ ౨౮॥
ప్రాదేశనంనిర్వపణమపవర్జనమంహతిః
మృతార్థంతదహదానంత్రిషుస్యాదౌర్ధ్వదైహికమ్॥ ౨౯॥

* మృతార్థంతదహదా
నంమృతాహఃప్రభృతిపిండాదిదానం- ఔర్ధ్వదైహికమిత్యుచ్యతె । మృతులైనవారికొఱకుమృ
తాహస్సులయందుఁజేయుపిండదానాదులు- ఔర్ధ్వదైహికమనంబడును॥ దేహాదూర్ధ్వభవమౌ
ర్ధ్వదైహికం। దేహమునకంటెమీఁదఁగలుగునది॥ ఊర్ధ్వదేహేభవమౌర్ధ్వదైహికం। ఊర్ధ్వదేహ
మందుఁగలుగునది॥ ప్రేతత్వమును విడిచి పితృత్వమును పొందినవారినిగూర్చి చేయుజలాంజల్యాది
దానమునివాపమనంబడును॥ నివాప్యతెనివాపః॥ టువప్ బీజసంతానే। పితృదేవతలనుగూర్చి చేయఁ
బడునది । ఉపసర్గవశమునసీధాతువుపితృదానార్థకము ॥ ౧ ॥

పితృదానంనివాపస్స్యాత్
శ్రాద్ధంతత్కర్మశాస్త్రతః॥
అన్వాహార్యంమాసికేంశోష్టమోహ్నఃకుతపోస్త్రియామ్॥ ౩౦॥

** శాస్త్రోక్తమయినదేశకా
లపాత్రాదినియమముచేత - ఆపితృదేవతలనుగూర్చి చేయఁబడు బ్రాహ్మణభోజనాదికముశ్రా
ద్ధమనంబడును॥ తద్దినము ॥ శ్రద్ధయాదీయతెశ్రాద్ధం। శ్రద్ధచేతనివ్వఁబడునది ॥ ౧ ॥ అన్వాహార్య
మాసికశబ్దములు నెలనెలకుజేయుపిండపితృయజ్ఞము పేళ్లు॥ దర్శశ్రాద్ధము॥ పితృయజ్ఞాదన్వాహ్రి
య్యతఇతిఅన్వాహార్యం। పితృయజ్ఞమునకువెనుకచేయఁబడునది।౧। మాసేమాసేక్రియతఇతిమా
సికం। నెలనెలకుజేయఁబడునది ॥ ౨ ॥ ** పంచదశాంశీకృతస్యఅహ్నః ద్విఘటికాత్మకఃఅష్టమో
భాగఃకుతపఇత్యుచ్యతె॥ తథాచస్మృతిః॥ శ్లో। రౌద్రశ్శ్వేతశ్చమైత్రశ్చతథాశారభటఃస్మృతః॥
సావిత్రోవిజయశ్చైవగాంధర్వఃకుతపస్తథా । రౌహిణోయవిరించశ్చసోమోథనిర్ఋతిస్త
థా। మాహేంద్రోవరుణశ్చైవభటఃపంచదశస్మృతఇతి; పగలు పదునేనుపాళ్లుచేసి అందేడుపా
ళ్లుపోఁగానెనిమిదవపాలుకుతపమనంబడును। సూర్యోస్మిన్కుంభువంతపతీతికుతపః- అ- పు॥ తప
సంతాపె। సూర్యుఁడుదీనియందుభూమినితపింపఁజేయును ॥ శ్లో ॥ కుంయత్రగోపతిర్గోభిఃకా
ర్త్స్న్యేనతపతిక్షణె। సకాలఃకుతపోనామశ్రాద్ధంతత్రప్రదీయతఇతి ।౧। ** పర్యేషణాశ
బ్దముమొదలు ౪ శ్రాద్ధాదులయందుబ్రాహ్మణునివెదుకుటపేళ్లు ॥ పర్యేష్యతేదేనపర్యేషణా ।
పరీష్టిశ్చ॥ ఇషుగతౌ। దీనిచేతఅంతటకోరుగఁబడునుగనుకపర్యేషణ- పరీష్టి।౧। ౨॥ అన్విష్యతేఅనేన
అన్వేషణా। దీనిచేతవెంటలికోరుగఁబడును; ౩॥ గవేషణం గవేషణా॥ గవేషమార్గణె । వెదకుట- గవే
షణ।౪॥

పర్యేషణాపరీష్టిశ్చాన్వేషణాచగవేషణా
సనిస్త్వధ్యేషణా

** సన్యధ్యేషణాశబ్దములు గురువులుమొదలయిన పూజ్యులను సత్కారపూర్వకముగా
నొకప్రయోజనమందు నియోగించుటపేళ్లు॥ సన్యతెస్మిన్నితిసనిః। ఇ- సీ ॥ షణుదానే। దీనిచేత
నివ్వఁబడును ।౧। అధ్యేష్యతెఅధ్యేషణా ॥ ఇషుగతౌ । పూజ్యులఁ సత్కరించుటఅధ్యేషణా॥

యాచ్ఞాభిశస్తిర్యాచనార్థనా ।౪౩౦ షట్తు త్రిష్వర్ఘ్యమర్ఘార్థే పాద్యం పాదాయ వారిణి * క్రమాదాతిథ్యాతిథేయే అతిథ్యర్థేఽత్ర సాధుని॥ ౪౩౧॥ స్యురావేశిక ఆగంతురతిథిర్నా గృహాగతే। * పూజా నమస్యాపచితిస్సపర్యార్చార్హణాస్సమాః॥ ౪౪౨॥ వరివస్యా తు శుశ్రూషా పరిచర్యాప్యుపాసనమ్॥ వ్రజ్యాటాట్యా పర్యటనం చర్యా త్వీర్యాపథస్థితిః॥౪౪౩॥ ఉపస్పర్శస్త్వాచమనమథ మౌనమభాషణం * అనుపూర్వీ స్త్రియాం వావృత్పరిపాటీ అనుక్రమః॥౪౩౪ పర్యాయశ్చాతిపాతస్తు స్యాత్పర్యయ ఉపాత్యయః।

౨॥ ** యాచ్ఞాశబ్దము మొదలు ౪ అడుగుట పేళ్లు॥ యాచనం యాచ్ఞా. యాచనా * టుయాచృ యాచ్ఞాయాం। అడుగుట యాచ్ఞ యాచన॥౧॥౩॥ అభిశంసనం అభిశస్తిః॥ ఇ-సీ॥ శంసు స్తుతౌ। స్తోత్రము చేయుట అభిశస్తి॥ ౨॥ అర్థనమర్థనా * అర్థ ఉపయాచ్ఞాయాం। అడుగుట॥ ౪॥ ** ముందర చెప్పఁబడెడు అర్ఘ్యశబ్దము మొదలు ఆగంతుశబ్దము వరకు ౬ శబ్దములు మూఁడులింగములయందు వర్తించును ** అర్ఘమనఁగా పూజ- తదర్థమైన జలాదులు అర్ఘ్యమనంబడును॥ అర్ఘార్థం వారి అర్ఘ్యం। పూజకొఱకైన జలము॥౧॥ ** పాదముకొఱకైన జలము పాద్యమనంబడును॥ పాదార్థం వారి పాద్యం। పాదముకైన జలము॥౧॥ ** అతిథ్యర్థే భక్తాదౌ అతిథౌ సాధుని క్రమాత్ యథాక్రమం అతిథ్యాతిథేయశబ్దౌ వర్తేతే । ఆతిథ్యాతిథేయశబ్దములు వరుసగా అతిథులకొఱకయిన అన్నాదులయందును- అతిథులయందు మంచిదయిన ఆహ్వానాదిక్రియలయందును వర్తించును॥ అతిథిభ్యః పరికల్పితం ఆతిథ్యం। అతిథులకొఱకు చేయఁబడినది॥౧॥ అతిథిషు సాధు ఆతిథేయం। అతిథులయందు మంచిది॥౧॥ ** ఆవేశికశబ్దము మొదలు ౩ అతిథుల పేళ్లు॥ ఆవేశాత్ స్వగృహాత్ ఆగతః ఆవేశికః। తన యింటనుండి వచ్చినవాఁడు॥౧॥ ఆగచ్ఛతీతి ఆగంతుః॥ ఉ-పు॥ వచ్చినవాఁడు॥౨॥ అతతి సతతం గచ్ఛతీతి అతిథిః॥ ఇ-పు॥ అత సాతత్యగమనే। ఎప్పుడు తిరుగువాఁడు॥౩॥ ** పూజాశబ్దము మొదలు ౬ పూజించుట పేళ్లు॥ పూజనం పూజా * పూజ పూజాయాం। పూజించుట పూజ॥౧॥ నమనం నమస్యా । నమస్కరించుట నమస్య॥౨॥ అపచాయనం అపచితిః॥ ఇ-సీ॥ చాయృ పూజానిశామనయోః॥ పూజించుట అపచితి॥౩॥ పరేణ సహ వర్తతే సపరః సపరే సాధ్వీ సపర్యా । ఉత్తమగుణసహితునియందు మంచిది॥౪॥ అర్చనమర్చా * అర్చ పూజాయాం। అర్చించుట అర్చ॥౫॥ అర్హణం అర్హణా * అర్హ పూజాయాం। పూజించుట అర్హణ॥౬॥ ** వరివస్యాశబ్దము మొదలు ౪ శుశ్రూష పేళ్లు ॥ వరివసనం వరివస్యా। పరిచర్యసేయుట వరివస్య॥౧॥ శ్రోతుమిచ్ఛా శుశ్రూషా * శ్రు శ్రవణే। విననిచ్ఛయించుట॥౨॥ పరిచరణం పరిచర్యా * చర గతిభక్షణయోః। సమీపమందు చరించుట॥ ౩ ॥ ఉపసమీపే ఆసనం ఉపాసనం * ఆస ఉపవేశనే। సమీపమందుండుట ఉపాసనము॥౪॥ ** వ్రజ్యాశబ్దము మొదలు ౩ భిక్షాద్యర్థమై పలుమాఱు తిరుగుట పేళ్లు॥ వ్రజనం వ్రజ్యా * వ్రజ ఇతౌ। తిరుగుట వ్రజ్య॥౧॥ పునఃపునరటనం అటాట్యా। పలుమాఱు దిరుగుట అటాట్య॥౨॥ పరితః అటనం పర్యటనం * అట గతౌ। అంతటఁ దిరుగుట పర్యటనము॥ ౩॥ ** చర్యేర్యాశబ్దములు ధ్యానమౌనాదివ్రతములయందు చాంచల్యము లేక స్థిరమయియుండుట పేళ్లు॥ సన్మార్గస్థితి యనను పేళ్లు॥ చరణం చర్యా * చర గతిభక్షణయోః। ఈరణం ఈర్యా * ఈర గతౌ। చరించుట చర్యయు- ఈర్యయును॥ చర్యాశబ్దము యతులయొక్క నడుచుట- నిలుచుట- కూర్చుండుట- శయనించుట మొదలైనవి ఈర్యలు ఆయీర్యామార్గమందుండుటకు పేరని కొందఱు ** ఉపస్పర్శాచమనశబ్దములు శుద్ధాచమనమునకు పేళ్లు॥ ఉపస్పృశ్యంతే అంగాన్యనేనేతి ఉపస్పర్శః * స్పృశ సంస్పర్శనే। దీనిచేత అంగములు స్పృశింపఁబడును॥ ఆచమ్యతే ఉదకమనేనేతి ఆచమనం * చము అదనే। ఉదకము దీనియందు పానము చేయఁబడును॥౨॥ *

వ్రతములయందు మాటలాడకయుండుట మౌనమనంబడును॥ మునేర్భావో మౌనం। మునియొక్క భావము మౌనము॥౧॥ ** అనుపూర్వీశబ్దము మొదలు ౫ స్వాధ్యాయక్రమము పేళ్లు॥ పూర్వమనుక్రమ్యతిష్ఠత్యనుపూర్వం- తస్య భావః ఆనుపూర్వీ॥ స్త్రీ॥ పూర్వము తప్పక అనుసరించియుండుట అనుపూర్వము- దానిభావము అనుపూర్వి॥౧॥ ఆవర్తనమావృత్॥ త-సీ॥ వృతు వర్తనే। ఆవర్తించుట ఆవృత్తు॥౨॥ పరిపాటనం పరిపాటీ॥ సీ॥ పట గతౌ। క్రమము పరిపాటి। ఉపసర్గవశమునఁ ధాతువునకు క్రమార్థత్వము॥౩॥ అనుక్రమణమనుక్రమః * క్రము పాదవిక్షేపే । పూర్వమును అనుసరించిపోవుట అనుక్రమము॥ ౪॥ పర్యయనం పర్యాయః * ఇణ్ గతౌ। క్రమము పర్యాయము॥౫॥ ** అతిపాతశబ్దము మొదలు ౩ క్రమము తప్పుట పేళ్లు॥ విడివడుట॥ అతిక్రమ్య పతనం అతిపాతః * పత్ల్ గతౌ। అతిక్రమించిపోవుట అతిపాతము ॥ ౧ ॥ క్రమప్రాప్తం పరిత్యజ్య అయనం పర్యయః * ఇణ్ గతౌ। ప్రాప్త

ముసుపరిత్యజించిపోవుటపర్యయము॥౨॥ఉపసమీపస్థమతిక్రమ్యఅయనంఉపాత్యయః ✽ ఇణ్ గ తౌ।సమీపమందుండు దానినతిక్రమించిపోవుటఉపాత్యయము॥౩॥

నియమోవ్రతమ
స్త్రీతచ్చోపవాసా
దిపుణ్యకం॥౪౩౫॥

✽శాస్త్రవిహితమైననియమము వ్రతమనంబడును ॥ ఆవ్రతముపవాసాదిరూపమైనదైపుణ్యకమనంబడును॥నియమ్యతఇతినియమః✽యముఉపరమే।శాస్త్రముచేతనియమింపబడునది॥ ౧॥ వ్రియతెఅన్నాదికమనేనేతివ్రతం॥ అ-న్న॥✽వ్రతీవర్జనే।అన్నాదులుదీనిచేతవిడువఁబడును॥ ౨॥ పుణ్యహేతుత్వాత్పుణ్యకం।పుణ్యహేతువుగనుకపుణ్యకము॥౩॥

ఉపవస్తంతూపవా
సో

✽ఉపవస్తఉపవాసశబ్దములు యజమానుఁడగ్నిసమీపమందాచరించెడుఅనశనవ్రతముపేళ్లు॥ఉపవాసమాత్రమునకును పేళ్లు॥ ఉపసమీపేవసనంఉపవస్తం ఉపవాసశ్చ।అగ్నిసమీపమందుండుటఉపవస్తము॥ఉపవాసము॥పా॥ఔపవస్తమనికొందఱు॥ ౧॥ ౨॥

వివేకఃపృథగాత్మ
తా

✽✽పృథగాత్మతాప్రకృతిపురుషయోర్విభాగేనజ్ఞానంవివేకఇత్యుచ్యతె । ప్రకృతిపురుషులువేరనియెఱుఁగుట-వివేకమనంబడును॥వివేచనంవివేకః✽విచిర్ పృథగ్భావే।ప్రకృతిపురుషులయేర్పఱుచుటవివేకము॥౧॥

స్యాద్బ్రహ్మవర్చసం
వృత్తాధ్యయనర్ధి
రథాంజలిః॥౪౩౬॥

✽✽వృత్తాధ్యయనర్ధిః।వృత్త-మంచియనుష్ఠానముయొకఁయు-అధ్యయన- వేదపాఠముయొక్కయుసమృద్ధి- బ్రహ్మవర్చసమనంబడును॥ బ్రహ్మణఃతపస్స్వాధ్యాయాదేర్వర్చః తేజో బ్రహ్మవసం।బ్రహ్మమనఁగాఅనుష్ఠానము-స్వాధ్యాయంబును- అందువల్లనైనతేజస్సు బ్రహ్మవర్చసము॥౧॥

పాఠేబ్రహ్మాంజలిః
పాఠేవిప్రుషోబ్ర
హ్మబిందవః।

✽✽వేదపాఠమందుమ్రొక్కుటకుమోడ్చినఅంజలి బ్రహ్మాంజలియనంబడును॥ బ్రహ్మణోవేదాయాంజలిః బ్రహ్మాంజలిః।బ్రహ్మమనగావేదము-దానికొఱకుఁజేసినయంజలి॥౧॥✽✽ వేదముచదువునప్పుడునోటవెళ్లెడు తుంపురులుబ్రహ్మబిందువులనంబడును ॥ బ్రహ్మణిపేదపాఠే బిందవః।బ్రహ్మబిందవః॥ఉ-పు॥వేదపాఠమందుతుంపురులు॥౧॥

ధ్యానయోగాసనే
బ్రహ్మాసనం✽కల్పే
విధిక్రమౌ॥౪౩౭॥

✽✽ ధ్యానమందునుయోగమందుసుస్వస్తికము- పద్మము మొదలయినఆసనములుబ్రహ్మాసనమనంబడును ॥ బ్రహ్మణేఆసనంబ్రహ్మాసనం॥బ్రహ్మకొఱకైనఆసనము॥౨॥✽✽కల్పశబ్దముమొదలు౩ ఇది ఈప్రకారముగాఁజేయవలెననెడువేదోక్తవిధానముపేళ్లు॥కల్ప్యతేనేనకల్పః✽క్లృప్ సామర్థ్యే।దీనిచేతవిధింపఁబడును ॥ ౧ ॥ విధీయతేఅనేనవిధిః ॥ ఇ - పు ॥ ✽ విధవిధానే। దీనిచేత విధింపఁబడును ॥ ౨ ॥ క్రమ్యతేనేనేతిక్రమః।దీనిచేతప్రక్రమింపఁబడును ॥ ౩ ॥

ముఖ్యస్స్యాత్ప్రథ
మఃకల్పో
నుకల్పస్తుతతోధమః

✽✽వ్రీహులచేతవేల్వుమనిమొదటఁజెప్పెడువిధి- ముఖ్యమనంబడును॥ముఖమివప్రధానత్వాత్ముఖ్యః।ప్రధానమయినవిధి॥౧॥✽✽ ఆవ్రీహులులేనప్పుడుదానికంటెఅధమమయిననీవారాదులచేత వేల్వుమనిచెప్పెడువిధి-అనుకల్పమనంబడును ॥ అనుపశ్చాత్కల్ప్యతఇతిఅనుకల్పః। వెనుకవిధింపఁబడునది॥ ౧॥ (క్షౌరంతుభద్రాకరణంముండనంవపనంచతత్)

సంస్కారపూర్వం
గ్రహణంస్యాదుపా
కరణంశ్రుతేః॥౪౩౮॥

✽సంస్కారఃఉపనయఃతత్పూర్వకంశ్రుతేర్వేదస్యగ్రహణంఉపాకరణమిత్యుచ్యతె।సంస్కారమనగానుపనయనము-అదిమొదలుగాను వేదము చదువదొరకొనుటఉపాకరణమనంబడును॥ఉపాక్రియతేస్వీక్రియతెశ్రుతిరనేనేత్యుపాకరణం✽డుకృఞ్ కరణే । వేదముదీనిచేతస్వీకరింపఁబడును॥౧॥

సమేతుపాదగ్రహణ
మభివాదనమిత్యుభే

✽✽పాదగ్రహణాభివాదనశబ్దములుగోత్రనామములఁజెప్పిమ్రొక్కుటపేళ్లు॥ పాదయోర్గ్రహణంపాదగ్రహణం✽గ్రహఉపాదానే। పాదములనుపట్టుకొనుటపాదగ్రహణము॥౧॥అభివాద్యతెఆశీర్వాదఃక్రియతెఅనేనేత్యభివాదనం✽వదిఅభివాదనస్తుత్యోః। దీనిచేతఆశీర్వదింపఁబడును॥౨॥

భిక్షుఃపరివ్రాట్క
ర్మందీపారాశర్య
పిమస్కరీ॥౪౩౯॥

✽✽భిక్షుశబ్దముమొదలు౫ సన్న్యాసిపేళ్లు॥భిక్షతెభిక్షుః॥ఉ పు॥భిక్షభిక్షాయాం అడిగెడువాఁడు॥౧॥పరిత్యజ్యసర్వంవ్రజతీతిపరివ్రాట్॥జ-పు॥✽వ్రజగతౌ। అన్నిఁటినిపరిత్యజించిపోవువాఁడు॥ ౨॥కర్మందఋషిప్రోక్తసూత్రమధీతఇతికర్మందీ॥ న-పు ॥ కర్మందుఁడనుఋషి చెప్పినసూత్రములనధ్యయనము చేయువాఁడు॥౩॥పారాశర్యప్రోక్తసూత్రమధీతెపారాశరీ॥ న-పు॥వేదవ్యాసులుచెప్పినసూత్రములనధ్యయనముసేయువాఁడు॥౪॥మస్కరో వేణుదండః సోస్యాస్తీతిమస్కరీ॥న-పు॥మస్కరమనగావెదురుగడ-అదిగలవాఁడు✽మాకరణశీలః కామ్యకర్మప్రతిషేధపరోవామస్కరీ।కామ్యకర్మములను ప్రతిషేధించుస్వభావముగలవాఁడు ॥ ౫ ॥ ✽✽ తపస్వి

తపస్వీతాపసఃపారి

శబ్దముమొదలు౩ బ్రహ్మచర్యోపవాసాదికమయినతపస్సుగలవానిపేళ్లు॥ తపోస్యాస్తీతితపస్వి

కాంక్షీ

న-పు॥ తాపసశ్చ, తపస్సుగలవాఁడు గనుక తపస్వి-తాపసుఁడు॥౧॥౨॥ పరం బ్రహ్మజ్ఞానం కాంక్షత ఇతి పారికాంక్షీ॥ న-పు॥ పరమనగా బ్రహ్మజ్ఞానము-దాన్ని కాంక్షించువాఁడు॥౩॥* వాచంయమము

వాచంయమో మునిః

ని శబ్దములు మౌనవ్రతముగలవాని పేళ్లు॥ వాచం యచ్ఛతీతి వాచంయమః * యమ ఉపరమే। వాక్కు-నునిలుపువాఁడు॥౧॥ మన్యతే మునిః॥ ఇ-పు॥ *మన జ్ఞానే। జ్ఞానముగలవాఁడు॥౨॥ ఈ౨యు-సన్న్యాసి పేళ్లని కొందరందురు॥ **తపస్సువలనఁ గలిగెడు క్లేశమును సహించువాడు- దాంతుఁడనంబడును॥ దామ్యతి ఇంద్రియేభ్య ఇతి దాంతః* దము ఉపశమే। ఇంద్రియములవలన నుపశమించువాఁడు

తపఃక్లేశసహో దాంతో
వర్ణినో బ్రహ్మచారిణః॥౪౪౦॥
ఋషయస్సత్యవచసః

వర్ణి బ్రహ్మచారి శబ్దములు బ్రహ్మచారి పేళ్లు॥ వర్ణా ఏషాం సంతీతి వర్ణినః॥ న-పు॥ బ్రాహ్మణాది వర్ణములుగలవారు॥౧॥ బ్రహ్మ వ్రతం చరంతీతి బ్రహ్మచారిణః॥ న-పు॥ *చర గతిభక్షణయోః। బ్రహ్మమనఁగా వ్రతము-దాని నాచరించువారు॥౨॥ **ఋషి సత్యవచశ్శబ్దములు ఋషుల పేళ్లు॥ జ్ఞానస్య పారగమాత్ ఋషిః॥ ఇ-పు॥ ఋ గతౌ। జ్ఞానముయొక్క పారమును బొందినవాఁడు॥ శ్లో॥ విద్యావిదగ్ధమతయో రుషయః ప్రబుద్ధాః। అస్య భాగంబుని ప్రయోగమువలన రేఫాదియనుగలదు॥౧॥ సత్యం వచో యేషాం తే సత్యవచసః॥ న-పు॥ సత్యమయిన వాక్కులుగలవారు॥౨॥**

స్నాతకస్త్వాప్లుతో వ్రతీ।

స్నాతకాప్లుత శబ్దములు వేదాధ్యయనము చేసిన పిమ్మట ఆశ్రమాంతరమునకుఁ బోవ వ్రతయుక్తుఁడయి తీర్థస్నానశీలుఁడయియుండెడు బ్రహ్మచారి పేళ్లు॥ వ్రతార్థం స్నాతీతి స్నాతకః *ష్ణా శౌచే। వ్రతముకొఱకు స్నానము చేయువాఁడు॥౧॥ గంగాదిపుణ్యతీర్థేషు ఆప్లవతే ఆప్లుతః *ప్లుఙ్ గతౌ। గంగాదిపుణ్యతీర్థములయందు స్నానము సేయువాఁడు॥౨॥ *

యే నిర్జితేంద్రియ
గ్రామా యతినో య
తయశ్చ తే॥౪౪౧॥
యస్స్థండిలే వ్రతవ
శాచ్ఛేతే స్థండిలశా
య్యసౌ। స్థాండి
లశ్చ *అథ విరజస్తమ
సస్స్యుర్ద్వయాతి
గాః॥ *పవిత్రః ప్రయ
తః పూతః *పాషండా
స్సర్వలింగినః। (కాపీ
నంఖాడితంవాసస్త్రి
షుకస్త్న్యాపుటీతథా।
ప్రవ్రజ్యాతుపరివ్రజ్యా
తపస్వీతుతపస్వినితః)

యతి యతి శబ్దములు జయింపఁబడిన యింద్రియసమూహముగలవాని పేళ్లు॥ యతః ఇంద్రియసంయమః యేషాం సంతీతి యతినః॥ న-పు॥ ఇంద్రియనియమముగలవారు॥౧॥ యచ్ఛంతి ఇంద్రియేభ్య ఇతి యతయః॥ ఇ-పు॥ యము ఉపరమే। ఇంద్రియములవలన చాలించినవారు॥౨॥ **స్థండిలశాయి స్థాండిల శబ్దములు వ్రతవశమున భూమియందు పరుండువాని పేళ్లు॥ స్థండిలే శేతే స్థండిలశాయీ॥ న-పు॥ స్థాండిలశ్చ। స్థండిలమనఁగా తృణాదులచేత కప్పబడని భూమి- దానియందు పరుండువాఁడు గనుక స్థండిలశాయి-స్థాండిలుఁడును॥౧॥౨॥ *

రజస్తమోగుణములు లేక కేవల సాత్త్వికులయినవారు-ద్వయాతిగులనంబడుదురు॥ ద్వయం రజస్తమోగుణావతీత్య గచ్ఛంతీతి ద్వయాతిగాః॥ అ-పు॥ రజస్తమోగుణముల రెంటిని అతిక్రమించినవారు॥ ౧ పవిత్రశబ్దము మొదలు ౩ శబ్దములు శుచియైనవాని పేళ్లు॥ పూయతే అనేన పవిత్రః। పూతశ్చ *పూఞ్ పవనే। వీనిచేత పవిత్రము చేయఁబడును॥౧॥౩॥ ప్రయచ్ఛతి ఉపరమతీంద్రియేభ్య ఇతి ప్రయతః *యము ఉపరమే ఇంద్రియములవలన చాలించినవాఁడు॥౨॥ *పాషండసర్వలింగి శబ్దములు వేదబాహ్యులయిన బౌద్ధ కాపాలిక క్షపణకాదుల పేళ్లు॥ పాశాన్ సంసృతిబంధహేతుభూతాని అసచ్ఛాస్త్రాణి అణంతి వదంతీతి పాషండాః॥ అ-పు॥ *అణ శబ్దే। సంసారబంధహేతుభూతములయిన అసచ్ఛాస్త్రములను పలుకువారు॥౧॥ సర్వేషామాశ్రమాణాం లింగాని భజంత ఇతి సర్వలింగినః॥ న-పు॥ సర్వమయిన ఆశ్రమచిహ్నములుగలవారు॥౨॥ *

పాలాశో దండ ఆషాఢో
వ్రతే రాంభస్తు వైణ
వః॥ *అస్త్రీ కమండ
లుః కుండీ

బ్రహ్మచర్యాదివ్రతమందుఁ బట్టునట్టి మోదుగకోల ఆషాఢమనంబడును। ఆషాఢాయాం జాతః ఆషాఢః। పూర్వాషాఢాదినక్షత్రములయందుఁ దునగునట్టిది॥౧॥* వ్రతమందలి వెదురుకోల రాంభమనంబడును। రంభాశబ్దేన వంశో బోధ్యతే-రంభాయా వికారో రాంభః। రంభాశబ్దము చేత వెదురు బోధింపఁబడును-అందుచేతనైనది రాంభము॥ **కమండలు కుండీ శబ్దములు కమండలము పేళ్లు॥ కం జలం అండేను ధ్రియత ఇతి కమండలుః॥ ఉ-స్త్రీ॥ *లా ఆదానే। ఉదకమును మధ్యమందు గ్రహించునది॥ ౧ ॥

వ్రతీ నామాసనం బ్రుసీ

కుండవద్వృత్తత్వాత్ కుండీ। ఈ-స్త్రీ। కుండవలె వట్రువగానుండునది॥౨॥ *వ్రతస్థులైనవారు కూర్చుండునట్టి దర్భాదులచేతనైన ఆసనము బ్రుసీయనంబడును॥ బ్రువంతో స్యాం సీదంతీతి బ్రుసీ। ఈ-స్త్రీ *బ్రూఞ్ వ్యక్తాయాం వాచి * షద్ల్ విశరణగత్యవసాదనేషు। వదువు ఁ దీనియందు కూర్చుం

దురు॥ పా॥ ఇ స్త్రీ॥ శ్లో॥ వసాతసీ బ్రసీ మాంసీ అనిదం త్యాగములయందు చండ గోమి శ్లో॥ ఇండహా

అజినంచర్మకృత్తిః స్త్రీ

షామంజుషా స్త్రీ। అనిమూర్ధన్యాత్ శములయందు కారః॥౧॥ ✽✽ అజినశబ్దము మొదలు ౩ చర్మము పేళ్లు॥ అజ్యతెక్షిప్యతఇతి అజినం✽ అజగతిక్షేపణయోః। వేయఁబడునది॥౧॥ చరతికటిప్రదేశమితిచర్మ॥ న-న॥✽ చరగతిభక్షణయోః। కటిప్రదేశమునుపొందునది॥౨॥ కృత్యతెకృత్తిః॥ ఇ-స్త్రీ॥✽ కృతీ ఛేదనే। ఛేదింపఁబడునది॥ ౩॥

భైక్షం భిక్షాకదంబకమ్॥౨౨౨॥ ✽✽ స్వాధ్యాయస్స్యాజ్జపస్సుత్యాభిషవస్సవనంచసా।

✽✽ భిక్షాసమూహము భైక్షమనంబడును। భిక్షాణాంసమూహో భైక్షం। భిక్షమెత్తినపదార్థముల గుంపు భైక్షము॥౧॥✽ స్వాధ్యాయజపశబ్దములు వేదాధ్యయనము పేళ్లు॥ ఆవృత్తిచేత వేదమును జదువుట పేళ్లని కొందరు ॥ స్వవేదాధ్యయనం స్వాధ్యాయః। తమ వేదమునధ్యయనము సేయుట స్వాధ్యాయము ॥౧॥ జపనం జపః✽ జపవ్యక్తాయాంవాచి। జపించుట జపము॥ పా ॥ జాపః॥౨॥✽ సుత్యాశబ్దము మొదలు ౩ స్నానమునకును సోమలతనుదంచుటకును పేళ్లు॥ సున్వంత్యస్యాం సోమలతామితి సుత్యా। అభిషవః। సవనంచ✽ షుఞ్ అభిషవే। దీనియందు సోమలతను పిండుదురుగనుక-సుత్యా-అభిషము-సవనము॥౧॥౨॥౩॥

సర్వైనసామపధ్వంసి జప్యంత్రిష్వఘమర్షణమ్॥౨౨౪॥

✽ సర్వమైన పాపములను పోఁగొట్టుటకు జపించు మంత్రము అఘమర్షణమనంబడును॥ అఘం మృష్యతె అనేన అఘమర్షణం। త్రి॥✽ మృషతితిక్షాయాం। దీనిచేత పాపము చెఱుపఁబడును॥ అఘమర్షణీ ఋక్-అఘమర్షణో మంత్రః॥౧॥

దర్శశ్చపూర్ణమాసశ్చయాగౌ పక్షాంతయోఃపృథక్।

✽✽ పక్షాంతయోః। పక్షాంతములయిన అమావాస్యాపూర్ణిమలయందుం జేయఁబడుయాగములు॥ పృథక్-వేరుగా-దర్శము-పూర్ణమాసమనంబడును॥ దర్శేవిహితోయాగః దర్శః । అమావాస్యయందుఁ జేయఁబడుయాగము దర్శము ॥౧॥ పౌర్ణమాస్యాం విహితోయాగః పూర్ణమాసః॥ పా॥ పౌర్ణమాసః॥ పూర్ణిమయందు విహితమయినయాగము పూర్ణమాసము॥౧॥ పృథక్-అనఁగా భిన్నములు-పర్యాయములుగావనుట॥

శరీరసాధనాపేక్షం నిత్యంయత్కర్మతద్యమః॥౨౨౬।

✽ శరీరమాత్రమునే సాధనముగా నపేక్షించుచు యావజ్జీవము చేయఁదగిన సత్యాహింసాసంధ్యాదులు యమమనంబడును ॥ యమ్యతెచిత్తమనేనయమః✽ యమ ఉపరమే। దీనిచేత మనస్సు నిలుపఁబడును॥౧॥

✽నియమస్తుసయత్కర్మ నిత్యమాగన్తుసాధనమ్।

✽ ఆగంతులనఁగా శరీరమునకంటె బాహ్యములయిన మృజ్జలాదులు-అవి సాధనముగాఁగలిగి నిత్యము సేయఁదగిన శౌచతపస్స్వాధ్యాయ దేవతార్చనస్నానాదులు నియమమనంబడును॥ నియమ్యతేపురుషోనేనేతి నియమః✽ యమ ఉపరమే। పురుషుఁడు దీనిచేత నియమింపఁబడును॥౧॥ కొందరు॥ క్షౌరంతుభద్రాకరణం ముండనం వపనం తథా। అనుసీయర్థము నిచ్చట పఠింతురు॥ గురుబాలప్రబోధికాలింగాభట్టీయటీకాసర్వస్వాదులయందు నీస్థలమందును వ్యాఖ్యానము చేయఁబడలేదుగనుక ప్రక్షిప్తమని తోచుచున్నది ✽

ఉపవీతంయజ్ఞసూత్రం ప్రోద్ధృతెదక్షిణేకరే ౨౨౭॥

కుడిచెయ్యి తొడఁగఁబడుచుండగా నెడమ భుజముమీదనుండెడు జన్నిదము ఉపవీతమనంబడును ॥ ఉపవీయతెవామస్కంధో నేనేతి ఉపవీతం✽ వ్యేఞ్ సంవరణే ఎడమభుజము దీనిచేత కప్పఁబడును॥౧॥

ప్రాచీనావీతమన్యస్మిన్

✽ ఎడమచెయ్యి తొడఁగఁబడుచుండగా కుడిభుజముమీదనుండెడు జన్నిదము ప్రాచీనావీతమనంబడును॥ ఆవీయతెఆవీతం-ప్రాచీనంచతదావీతంచ ప్రాచీనావీతం ✽ వ్యేఞ్ సంవరణే। ప్రాచీనమయి దక్షిణమందు కప్పఁబడునది॥౧॥

నివీతంకంఠలంబితమ్।

✽✽ మెడనపూసలదండవలె వ్రేలాడెడు జన్నిదము-నివీతమనంబడును। నియతంవీయతెస్మనివీతం। నియతముగా కప్పఁబడునది॥౧॥

✽అంగుల్యగ్రేతీర్థం దైవం

✽✽ వ్రేళ్లకొనలయందు దేవసంబంధమయిన తీర్థముండును। దానిచేత దేవతర్పణము సేయవలెననుట। తీర్యతేపాపమనేనేతి తీర్థం ✽ తౄప్లవనతరణయోః। దీనిచేత పాపము తరింపఁబడును । దేవానామిదం దైవం । దేవతలసంబంధమయిన తీర్థము ॥

స్వల్పాంగుల్యోర్మూలేకాయమ్॥౨౨౮

స్వల్పాంగుల్యోర్మూలే- రెండుచిటికెనవ్రేళ్లనడుమ- ఋషితీర్థముండును- అది కాయమనంబడును। కః ప్రజాపతిర్దేవతాస్యకాయం । పులస్త్యాది ప్రజాపతులు దేవతలుగాఁగలిగినది ॥ పులస్త్యాది ప్రజాపతులు ఋషులుగనుక- ఆప్రదేశములవలననే ఋషితర్పణము సేయవలెననుట ॥ ౧ ॥

మధ్యేఙ్గుష్ఠాంగుల్యోః పిత్ర్యం

అంగుష్ఠాంగుల్యోర్మధ్యే । పెద్దవ్రేలు జుట్టనవ్రేళ్లనడుమ పిత్ర్యమయిన తీర్థముండును । దానిచేత పితృతర్పణము సేయవలెననుట॥ పితౄణామిదం పైత్రం। పితృసంబంధమయినది పయిత్రము॥ ౧॥

మూలేత్వంగుష్ఠస్య

అంగుష్ఠస్యమూలే । పెద్దవ్రేలిమొదట బ్రహ్మసంబంధమయిన తీర్థముండును ॥ బ్రహ్మణఇదం బ్రా

బ్రాహ్మం। స్యాద్బ్రహ్మభూయం బ్రహ్మత్వం బ్రహ్మసాయుజ్యమిత్యపి॥౪౪౯ దేవభూయాదికం తద్వత్ కృచ్ఛ్రం సాంతపనాదికమ్। సన్న్యాసవత్యనశనే పుమాన్ ప్రాయోథ వీరహా॥౪౫౦॥ నష్టాగ్నిః కుహనా లోభాన్మిథ్యేర్యాపథకల్పనా। వ్రాత్యస్సంస్కారహీనస్స్యాదస్వాధ్యాయో నిరాకృతిః॥౪౫౧॥ ధర్మధ్వజీ లింగవృత్తిరవకీర్ణీ క్షతవ్రతః। సుప్తే యస్మిన్నస్తమేతి సుప్తే యస్మిన్నుదేతి చ॥౪౫౨॥ అంశుమానభినిర్ముక్తాభ్యుదితౌ తౌ యథాక్రమమ్।

హ్మం।బ్రహ్మసంబంధమైనది। దానిచేతనే బ్రహ్మతర్పణము సేయవలెననుట॥౧॥**బ్రహ్మభూయ శబ్దము మొదలు ౩ బ్రహ్మమవుట పేళ్లు ॥ బ్రహ్మణో భావః బ్రహ్మభూయం।బ్రహ్మత్వం చ।బ్రహ్మమౌట బ్రహ్మభూయము।బ్రహ్మత్వము॥ ౧-౨॥ సయుక్ సంబధీతస్య భావః సాయుజ్యం-బ్రహ్మణః సాయుజ్యం బ్రహ్మసాయుజ్యం।బ్రహ్మముతోఁ గలయుట బ్రహ్మసాయుజ్యము॥ ౩॥* ఈప్రకారముగానే-దేవభూయము-దేవత్వము - దేవసాయుజ్యము।అని దేవతలయందు కలియుట పేళ్లు॥ ఆదిశబ్దము చేత రాజభూయ-రాజత్వ-రాజసాయుజ్యాదులు గ్రహింపఁబడుచున్నవి।* త్ర్యహం ప్రాతస్త్ర్యహం సాయం త్ర్యహమద్యాదయాచితం । త్ర్యహం పరం చ నాశ్నీయాత్ కృచ్ఛ్రం సాంతపనం స్మృతం।మూడుదినములు పగలు భోజనము చేసి మూడుదినములు రాత్రులయందు భోజనము సేసి మూడుదినములు అడుగక వచ్చిన పదార్థము భుజించి· మూడుదినములు కేవలము ఉపవాసముండిన నా వ్రతము సాంతపనమనంబడును॥అది మొదలుగాఁగల చాంద్రాయణ ప్రాజాపత్యాదులయిన వ్రతములు కృచ్ఛ్రమనంబడును।సంతపనే భవం సాంతపనం।సంతాపము వలననైనదిగనుక సాంతపనము॥కృంతతి పాపమితి కృచ్ఛ్రం* కృతీ ఛేదనే।పాపమును పోఁగొట్టునది॥౧॥**సర్వసంగపరిత్యాగము చేసి ప్రాణత్యాగపర్యంతము ఆహారము లేకుండుట ప్రాయమనంబడును॥ ప్రకృష్టమేతి పుణ్యలోకమనేనేతి ప్రాయః॥అ-పు॥*ఇణ్ గతౌ । దీనిచే ప్రకృష్టముగా పుణ్యలోకమును బొందుదురు॥౧॥ప్రాయః అని సకారాంతనపుంసకమను సందేహము గలుగకుండుటకై-పుమాన్-అనుట॥ శ్లో॥ ప్రాయోపవేశనమతిర్నృపతిర్బభూవ అనిరఘువంశమందు అకారాంతప్రయోగము॥౧॥*వీరహన్ నష్టాగ్ని శబ్దములు ఉత్సర్గేష్టి చేసి గార్హపత్యాగ్ని నివిడిచినవాని పేళ్లు॥ వీరమగ్నిం హంతీతి వీరహా॥న-పు॥*హన హింసాగత్యోః।వీరుఁడనఁగా అగ్ని-అగ్ని నివిడిచినవాఁడు॥౧॥ నష్టోగ్నిర్యస్యసః నష్టాగ్నిః॥ఇ-పు॥నష్టమయిన అగ్ని గలవాఁడు॥౨॥* లోభాత్-అన్నాదికాంక్ష వలన।మిథ్యేర్యాపథకల్పనా-అసత్యమయిన యీర్యయనెడు భిక్షుధర్మముయొక్క మార్గము సుకల్పించుట-కుహనయనంబడును॥కుహయతీతి కుహనా॥*కుహ విస్మాపనే। మోసపుచ్చునది॥౧॥**ఉపనయనాదిసంస్కారహీనుఁడయినవాఁడు వ్రాత్యుఁడనంబడును॥ వ్రాతం స్తోమమర్హతీతి వ్రాత్యః॥ ప్రాయశ్చిత్తార్థమయిన సమూహమును గూర్పనర్హమయినవాఁడు*వ్రతం ప్రాయశ్చిత్తమర్హతీతి వ్రాత్యః।వ్రతమనఁగా ప్రాయశ్చిత్తము-అందుకు అర్హుఁడయినవాఁడు॥౧॥**అస్వాధ్యాయ నిరాకృతి శబ్దములు వేదము చదువనివాని పేళ్లు॥నవిద్యతే స్వాధ్యాయో యస్యసః అస్వాధ్యాయః। వేదాధ్యయనము లేనివాఁడు॥౧॥నిరాక్రియత ఇతి నిరాకృతిః॥ఇ-పు॥ వేదహీనుఁడని నిరాకరింపఁబడువాఁడు॥౨॥**ధర్మధ్వజిలింగవృత్తి శబ్దములు డంభార్థమయి జటాదిచిహ్నములు ధరించుకొని దానిచేత బ్రతుకువాని పేళ్లు॥ధర్మస్య ధ్వజశ్చిహ్నమస్యేతి ధర్మధ్వజీ॥ న-పు॥ ధర్మముయొక్క చిహ్నము గలవాఁడు॥౧॥లింగం చిహ్నం వృత్తిర్జీవనమస్యేతి లింగవృత్తిః॥ ఇ-పు । చిహ్నమే జీవనముగాఁగలవాఁడు॥౨॥ *

స్త్రీగమనాదుల చేత నష్టమైన బ్రహ్మచర్యాది వ్రతము గలవాఁడు-అవకీర్ణియనంబడును॥ అవకీర్ణం వ్రతమస్యాస్తీతి అవకీర్ణీ॥న-పు॥*కౄ విక్షేపే।జారిన వ్రతము గలవాఁడు॥౧॥ ** యస్మిన్ద్విజే సుప్తే సతి అంశుమానస్తమేతి- యస్మిన్ద్విజే సుప్తే సతి అంశుమానుదేతి- తౌ యథాక్రమం అభినిర్ముక్తాభ్యుదితనామానౌ భవతః-ఏ ద్విజుఁడు నిద్రపోవుచుండఁగా సూర్యుఁడస్తమించునో- ఆ ద్విజుఁడు-అభినిర్ముక్తుఁడనంబడును ॥ ఏ ద్విజుఁడు నిద్రపోవుచుండఁగా సూర్యుఁడుదయించునో వాఁడు అభ్యుదితుఁడనంబడును॥యం సుప్తమభిభూయ నిర్ముంచతి సూర్యస్సోభినిర్ముక్తః।ఏ నిద్రించువాని తిరస్కరించి సూర్యుఁడస్తమించునో వాఁడు అభినిర్ముక్తుడు॥౧॥యం సుప్తమభిభూయ ఉదేతి సూర్యః సోభ్యుదితః।ఎవ్వని తిరస్కరించి సూర్యుఁడుదయించునో వాఁడు అభ్యుదితుఁడు॥౧॥**జ్యే

పరివేత్తానుజోనూఢే ష్ఠే అనూఢే- తోఁడబుట్టిన అన్న పెండ్లాడకుండఁగాను। అనుజః-తమ్ముఁడు। దారపరిగ్రహాత్-

జ్యేష్ఠే దారపరిగ్రహాత్॥ ౫౩ ॥ పరివిత్తిస్తు తజ్జ్యాయాన్

పెండ్లాడుటవలన - వాఁడు పరివేత్తయనంబడును॥ పరిత్యజ్య జ్యేష్ఠం వధూం విందతీతి పరివేత్తా॥ ఋ-పు॥ విద్ ల్ లాభే। అన్నను విడిచి పెండ్లాఁడినవాఁడు॥౧॥ * వానితోడ బుట్టిన అన్న పరివిత్తియనంబడును॥ పరివృత్యతే శ్రాద్ధాదౌ పరివిత్తిః॥ ఇ-పు॥ శ్రాద్ధాదులయందు పరిత్యజింపబడువాఁడు* పరిత్యజ్య యం వధూం విందతి యస్య అనుజః స పరివిత్తిః। ఎవని విడిచి తమ్ముఁడు పెండ్లాడునో వాఁడు పరివిత్తి

వివాహోపయమౌ సమౌ। తథా పరిణయోద్వాహోపయామాః పాణిపీడనమ్॥ ౫౭ ॥

కవివాహశబ్దము మొదలు ౬ పెండ్లి పేళ్లు॥ విశేషేణ వహనం వివాహః॥ * వహ ప్రాపణే॥ ఉపయమనం ఉపయమః - పరిణయనం పరిణయః॥ * ణీఞ్ ప్రాపణే। ఉద్వహనం ఉద్వాహః॥ * వహ ప్రాపణే॥ ఉపయమనం ఉపయామః॥ * యమ ఉపరమే। వివాహశబ్దము మొదలు ఈ ౫ శబ్దములకు పెండ్లియని యర్థము॥ ఉపసర్గవశమున నీ ధాతువిలన్ని యుని యర్థము నే చెప్పును॥ ౫॥ వరపాణినా వధూపాణేః పీడనం గ్రహణం పాణిపీడనం। వరుని హస్తము చేత వధూహస్తమును బట్టుట పాణిపీడనము॥ ౬॥ * వ్య

వ్యవాయో గ్రామ్యధర్మో మైథునం నిధువనం రతమ్।

వాయశబ్దము మొదలు ౫ స్త్రీసంగమము పేళ్లు॥ వ్యవాయనం వ్యవాయః॥ * ఇణ్ గతౌ। స్త్రీని పొందుట వ్యవాయము॥ గ్రామ్యాణాం పామరాణాం ధర్మో గ్రామ్యధర్మః॥ గ్రామ్యజనుల ధర్మము॥ ౨॥ మిథున స్యేదం మైథునం మిథునసంబంధమైనది ౩ నిధూయంతే అంగాన్యత్రేతి నిధువనం॥ * ధూఞ్ కంపనే। దీనియందు అంగములు కదలును॥ ౪॥ రమణం రతం॥ * రము క్రీడాయాం। రమించుట రతము ॥ ధర్మకా

త్రివర్గో ధర్మకామార్థైః చతుర్వర్గస్స మోక్షకైః॥ ౫౮ ॥ సబలైస్తైశ్చతుర్భద్రం జన్యాస్స్నిగ్ధా వరస్య యే।

మార్థములు మూఁడు త్రివర్గమనంబడును॥ త్రయాణాం వర్గః త్రివర్గః। ధర్మార్థకామములయొక్క సమూహము త్రివర్గము ॥ ౧ ॥ ** ఇదే మోక్షముతోఁ గూడినదై చతుర్వర్గమనంబడును॥ చతుర్ణాం వర్గః చతుర్వర్గః। ధర్మార్థకామమోక్షములనెడు నాలిగింటియొక్క సమూహము - చతుర్వర్గము॥౧॥ ** తుల్యబలములయిన యా ధర్మార్థకామమోక్షములు - చతుర్భద్రమనంబడును॥ చతుర్ణాం భద్రాణాం సమూహశ్చతుర్భద్రం। శుభస్వరూపములయిన నాలిగింటియొక్క కూటమి చతుర్భద్రము॥౧॥ ** పెండ్లికొడుకు చెలికాండ్రు జన్యులనంబడుదురు॥ జనీం వధూం వరం నయంతీతి జన్యాః॥ అ-పు॥ వరునికన్యను పొందించువారు జన్యులు॥౧॥ *

* ఇతి బ్రహ్మవర్గః. *

మూర్ధాభిషిక్తో రాజన్యో బాహుజః క్షత్రియో విరాట్॥ ౫౯ ॥

మూర్ధాభిషిక్తశబ్దము మొదలు ౫ క్షత్రియుని పేళ్లు॥ రాజ్యారోపణకాలే మూర్ధ్ని అభిషిక్తో మూర్ధాభిషిక్తః ప్రథమః క్షత్రియః - తత్ప్రభవతయా అనభిషిక్తా అపి మూర్ధాభిషిక్తాఖ్యాః - యథా బ్రహ్మా బాహుజస్య వంశ్యా బాహుజాస్తథైవేతి జ్ఞేయం। రాజ్యమునకు పట్టము గట్టునప్పుడు శిరస్సున నభిషేకము చేయబడు పట్టభద్రుడు మూర్ధాభిషిక్తుడు - ఇది - ఆవంశమందు బుట్టిన మూర్ధాభిషిక్తుడుగాని క్షత్రియమాత్రుని యందును వర్తించును - ఏ ప్రకారము గా బ్రహ్మ బాహుజుని వంశమందు బుట్టినవారు బాహుజులనంబడుదురో ఆలాగుననని తెలియదగినది॥౧॥ రాజ్ఞః క్షత్రియస్యాపత్యం పుమాన్ రాజన్యః॥ * జనీ ప్రాదుర్భావే। రాజుయొక్క అపత్యము రాజన్యుడు॥ ౨॥ బ్రహ్మణః బాహోర్జాతః బాహుజః। బ్రహ్మయొక్క బాహువులయందు బుట్టినవాఁడు॥ ౩॥ క్షతాత్త్రాయత ఇతి క్షత్రః - తస్యాపత్యం క్షత్రియః క్షతము వలన రక్షించువాఁడు గనుక క్షత్రుఁడు రాజు. వాని అపత్యము గనుక క్షత్రియుఁడు॥ ౪॥ విరాజతే విరాట్॥ జ-పు॥ రాజృ దీప్తౌ। విశేషముగా ప్రకాశించువాఁడు॥ ౫ ॥ రా

రాజ్ఞి రాట్ పార్థివక్ష్మాభృన్నృపభూపమహీక్షితః।

జన్శబ్దము మొదలు ౭ జనులను భూమిని నిరక్షించునట్టి క్షత్రియుని పేళ్లు॥ ఈ శబ్దము క్షత్రియుడుగాక అప్రయోజనమును చేయునట్టి మతియొకనియందును వర్తించును॥ ప్రజాః రంజయతీతి రాజా॥ న-పు॥ * రాజృ దీప్తౌ। ప్రజలను రంజింపఁజేయువాఁడు॥౧॥ రాజతే రాట్॥ జ-పు॥ ప్రకాశించువాఁడు॥ ౨॥ పృథివ్యా ఈశ్వరః పార్థివః భూమికి ప్రభువు॥ ౩ ॥ క్ష్మాం భువం బిభర్తీతి క్ష్మాభృత్॥ త-పు॥ * భృఞ్ భరణే। భూమిని భరించువాఁడు॥ ౪॥ నౄన్ పాతీతి నృపః॥ * పా రక్షణే । నరులను పాలించువాఁడు॥ ౫ ॥ భువం పాతీతి భూపః। భూమిని పాలించువాఁడు ॥ ౬ ॥ మహీం క్షియతి అధివసతి మహీక్షిత్॥

రాజా తు ప్రణతాశేష - త - పు ॥ * క్షి నివాసగత్యోః। భూమి నధివసించినవాఁడు ॥ ౭ ॥ ** సంసక్త స్సమంతాత్ సామంతస్స్యాదధీశ్వరః। అంతో యస్యాస్సా సామంతా స్వవిషయా దగ్గఱ రాభూమిః - సమంతాయా

శ్వరః॥౪౫౭॥

ఇమేసామంతాః। తనదేశముకొననుదగిలియుండెడుభూమిసమంత - దానికిరాజులయినవారు సామంతులు-అనఁగాతనదేశముచుట్టునుండురాజులు। నమస్కరింపబడినసామంతులుగలరాజు అధీశ్వరుఁడనంబడును॥ అధిసర్వసామంతానాముపరిఈష్టేఅధీశ్వరః॥ ఈశఐశ్వర్యే। సర్వసామంతులమీఁదనైశ్వర్యయుక్తుఁడైనవాఁడు॥౧॥

చక్రవర్తీ సార్వభౌమో

**చక్రవర్తి-సార్వభౌమశబ్దములుసమస్తమైనభూమినేలెడు రాజుపేళ్లు॥ చక్రంరాష్ట్రంస్వామిత్వేనవర్తయతీతిచక్రవర్తీ॥ న-పు॥* వృతువర్తనే। స్వామిత్వముచేతభూచక్రమునువర్తింపఁజేయువాఁడు॥౧॥ సర్వభూమేరీశ్వరః సార్వభౌమః। సమస్తమయినభూమికినీశ్వరుఁడు॥౨॥

నృపో౽న్యో మండలేశ్వరః।

** అన్యోనృపః-సార్వభౌమునికంటెనన్యుఁడయినకొంతభూమినేలెడువాఁడు-మండలేశ్వరుడనంబడును॥ మండలస్యేశ్వరో మండలేశ్వరః; భూమండలమునేలువాఁడు॥౧॥

యేనేష్టం రాజసూయేన మండలస్యేశ్వరశ్చ యః॥౪౫౮॥ శాస్తి యశ్చాజ్ఞయా రాజ్ఞః స సమ్రా

* యేనరాజ్ఞారాజసూయనామ్నాయాగేనఇష్టం, యోరాజామండలస్యహిమవత్సేతుమధ్యసహస్రయోజనపరిమాణస్యభూమండలస్యఈశ్వరః పాలయితా-యశ్చరాజ్ఞః హిమవత్సముద్రాభ్యంతరవర్తినోన్యాన్ శాస్తివిధేయీకరోతి- ఏతేత్రయస్సమ్రాట్ఛబ్దవాచ్యాఇతికేచిత్-పూర్వోక్తధర్మత్రయవిశిష్టఏకఏవరాజాసమ్రాడితికేచిత్। రాజసూయయాగముచేసినవాఁడును-హిమవత్సేతుమధ్యమందుగలసహస్రయోజనపరిమితమయినసకలభూమండలమునకునీశ్వరుఁడయినవాఁడును-హిమవత్సేతుమధ్యమందలిరాజులనుతనయాజ్ఞచేతస్వవశపఱచుకొనువాఁడును- ఈమూఁడువిధములవారునుసమ్రాట్టులనంబడుదురనికొందరు - ఈమూఁడువిధములుగలిగినయొకఁడేసమ్రాట్టనికొందరుయోజింతురు॥ క్షేత్ర్యదేవేషు -ఇహచఅతివిలక్షణతయారాజసుమధ్యేసమ్యక్ రాజతఇతిసమ్రాట్। జ-పు॥ రాజృదీప్తౌ। స్వర్గస్థుఁడయిదేవతలయందును-భూమినిరాజులయందునుతెస్సగాప్రకాశించువాఁడు॥౧॥

డథ రాజకం। రాజన్యకం చ నృపతిక్షత్రియాణాం గణే క్రమాత్॥

* రాజకరాజన్యశబ్దములువరుసగాప్రజలనేలెడురాజులసమూహమునకునుక్షత్రియజాతిమాత్రమువారిసమూహమునకును పేళ్లు॥ రాజ్ఞాంసమూహోరాజకం। రాజులయొక్కసమూహము॥౧॥ రాజన్యానాంసమూహోరాజన్యకం। రాజన్యులుక్షత్రియులు-వారియొక్కసమూహము॥౧॥

మంత్రీ ధీసచివో౽మాత్యో

** మంత్రిశబ్దముమొదలు౩ఆలోచనచెప్పెడుమంత్రిపేళ్లు॥ మంత్రోగుప్తవాదః-ఇతికర్తవ్యతావధారణంవా - సో౽స్యాస్తీతిమంత్రీ॥ న-పు॥ మంత్రమనఁగారహస్యవాదముగాని-ఇదిసేయఁదగినదియనునిశ్చయముగాని- అదిగలవాఁడు॥౧॥ ధియాసచతిసమవేతీతిధీసచివః॥ షచసమవాయే। బుద్ధితోఁగూడియుండువాఁడు॥౨॥ అమాశబ్దస్సహార్థేనిపాతః। అమామంత్రేణసహవర్తతఇతిఅమాత్యః। మంత్రముతోఁగూడియుండువాఁడు॥౩॥

౽న్యే కర్మసచివాస్తతః।

** తతోన్యే-అధీసచివునికంటెనన్యులైచిల్లరపనులయందు నియుక్తులయినవారుకర్మసచివులనంబడుదురు॥ కర్మసచంతీతికర్మసచివాః॥ అ-పు॥* షచసమవాయే। చిల్లరపనులయందుకూడుకొనియుండువారు॥౧॥

మహామాత్రాః ప్రధానాని

* మహామాత్రప్రధానశబ్దములు-ఉత్కృష్టులుహీనులుంగాకమధ్యమాధికారములయందువ్యవస్థితులయినదళవాయిమొదలయినవారిపేళ్లు॥ మహానతిమాత్రః పరిచ్ఛదః యేషాంతేమహామాత్రాః॥ అ-పు॥ అధికమయినసేనగలవారు॥౧॥ ప్రధంతేప్రధానాని *ప్రథప్రఖ్యానే। ప్రకృష్టముగాధరించువారు। రూపభేదముననపుంసకము॥ పుల్లింగముంగలదు॥ శ్లో॥ మహామాత్రః ప్రధానస్స్యాత్। అనిపుంస్కాండమందునో పాలితుఁడు॥౨॥

పురోధాస్తు పురోహితః॥౪౬౦॥

** పురోధః పురోహితశబ్దములుపురోహితునిపేళ్లు। శాంతికపౌష్టికాదికర్మసుపురోధీయతఇతిపురోధాః॥ స-పు॥ పురోహితశ్చ॥ *డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। శాంతికపౌష్టికాదిక్రియలయందుముందరనుంచఁబడువాఁడు॥౧॥౨॥

ద్రష్టరి వ్యవహారాణాం ప్రాడ్వివాకాక్షదర్శకౌ।

*ప్రాడ్వివాకఅక్షదర్శకశబ్దములుఋణాదానము-దాయము- మొదలైనవ్యవహారములనువిచారించుధర్మాధికారిపేళ్లు॥ ధర్మాధర్మౌపృచ్ఛతీతిప్రాట్-వివక్తీతివివాకః-ప్రాట్చాసౌవివాకశ్చప్రాడ్వివాకః॥ *ప్రచ్ఛజ్ఞీప్సాయాం॥ వచపరిభాషణే। వ్యవహారములనడిగివిచారించిపలుకువాఁడు॥౧॥ అక్షాన్ వ్యవహారాన్పశ్యతీతిఅక్షదర్శకః॥ *దృశిర్ ప్రేక్షణే। వ్యవహారములనుజూచువాఁడు॥ తదుక్తం। శ్లో॥ వివాదానుగతంపృష్ట్వాపూర్వవాక్యంప్ర

ప్రతీహారో ద్వారపాలద్వాస్థద్వాస్థితదర్శకాః॥ ౮౬౧॥

యత్నతః। విచారయతి యేనాసౌ ప్రాడ్వివాకస్తతస్స్మృతః ఇతి॥ ౨॥* ప్రతీహారాదిశబ్దములు ౫ వాకిలి కావలివాని పేళ్లు॥ ప్రతిహారతి నూతనజనాన్ ప్రతీహారః। నూతనజనులను పరిహరించువాఁడు *రాజ్ఞః ప్రతి అభిముఖ్యం జనాన్ హరతీతి వా ప్రతీహారః*హృఞ్ హరణే। రాజుల సమ్ముఖమునకు జనులను పొందించువాఁడు॥ పా॥ ప్రతిహారః॥౧॥ ద్వారం పాలయతీతి ద్వారపాలః* పాల రక్షణే। వాకిలిని గాచియుండువాఁడు॥౨॥ ద్వారి తిష్ఠతీతి ద్వాస్థః। ద్వాఃస్థితశ్చ*ష్ఠా గతినివృత్తౌ। ద్వారమందుండువాఁడు-ద్వాస్థుఁడు-ద్వాస్థితుఁడు॥౩॥౪॥ దర్శయతి జనాన్ దర్శకః। జనులను రాజునకు చూపించువాఁడు॥౫॥ వాకిట నున్న వారిని చూపించువాఁడు గనుక ద్వాస్థితదర్శకుఁడని యొకపేరుగా కొందరు చెప్పుదురు**

రక్షివర్గస్త్వనీకస్థో

రక్షివర్గానీకస్థశబ్దములు ౨ రక్షకుల సమూహము పేళ్లు॥ రక్షిణాం వర్గో రక్షివర్గః। రక్షకుల యొక్క సమూహము॥౧॥ అనీకేన బలేన తిష్ఠతీతి అనీకస్థః। మూఁకతోఁ గూడియుండువాఁడు॥౨॥

థాధ్యక్షాధికృతౌ సమౌ।

*అధ్యక్షాధికృతశబ్దములు సామాన్యముగ నెందయిననొక దానియందు అధికారము గలవాని పేళ్లు। అధ్యుపరి అక్ష్ణోతి అధ్యక్షః*అక్షూ వ్యాప్తౌ। అందరిమీదను వ్యాపించువాఁడు॥౧॥ అధిక్రియతే ఉపరి నియుజ్యతే స్మ అధికృతః*డుకృఞ్ కరణే। అందరిమీదఁ నియోగింపబడినవాఁడు*అధికారం కరోతీతి అధికృతః। అధికారముఁ జేయువాఁడు॥౨॥

స్థాయుకోఽధికృతో గ్రామే

** ఒక గ్రామమందు అధికారము గలవాఁడు స్థాయుకుఁడనంబడును॥ గ్రామే స్థాతుం శీలమస్యేతి స్థాయుకః। గ్రామమందుండు నట్టి స్వభావము గలవాఁడు॥౧॥

గోపో గ్రామేషు భూరిషు॥ ౮౬౨॥

* అనేక గ్రామములయందధికారము గలవాఁడు గోపుఁడనంబడును॥ గాం భూమిం పాతీతి గోపః*పా రక్షణే। భూమిని పాలించువాఁడు॥ ౧॥

భౌరికః కనకాధ్యక్షో

** బంగారమునందు అధికారము గలవాఁడు భౌరికుఁడనంబడును॥ భూరి సువర్ణం పాలయతీతి భౌరికః। భూరి యననఁగా సువర్ణము-దానిఁ బాలించువాఁడు॥ భూరి ప్రాజ్యసువర్ణయో రితి ధరణిః॥౧॥

రూప్యాధ్యక్షస్తు నైష్కికః।

* రూప్యాధ్యక్షః-టంకసాలకు అధికారి-నైష్కికుఁడనంబడును॥ ప్రశస్తం రూపమత్రేతి రూప్యం తస్య అధ్యక్షో రూప్యాధ్యక్షః। రూప్యమనఁగా టంకము-అందుకు అధికారి॥ నిష్కో నామ రజతం తస్యాధికారిత్వాత్ నైష్కికః। నిష్కమనగా వెండి-దానికి అధికారి నైష్కికుఁడు॥౧॥

అంతఃపురే త్వధికృతస్స్యాదంతర్వంశికో జనః॥ ౮౬౩॥

* అంతఃపురమునకు అధికారియైన జనుఁడు-అంతర్వంశికుఁడనంబడును॥ వంశస్య కులస్య అంతర్వర్తతే అంతర్వంశాః కులస్త్రీ-స్సైవ విధేయత్వేనాస్త్యస్యేతి అంతర్వంశికః। వంశము నతిక్రమించక యుండునది గనుక అంతర్వంశ యనఁగా రాణివాసము గల స్త్రీ-అది తనకు విధేయురాలుగాఁ గలవాఁడు॥

సౌవిదల్లాః కంచుకినస్స్థాపత్యాస్సౌవిదాశ్చ తే।

** సౌవిదల్లశబ్దము మొదలుకు అంతఃపుర పుకావలివారల పేళ్లు॥ సుష్ఠు వేత్తీతి సువిత్ రసికః-తం లాంతి వల్లభత్వేన స్వీకుర్వంతీతి సువిదల్లాః స్త్రియః-తాః పాలయంతీతి సౌవిదల్లాః। లెస్సఁగా నెఱిఁగిన వాని తమకు నాయకునిఁగా స్వీకరించువారు గనుక సువిదల్లలనఁగా స్త్రీలు వారిని కాచుకొనియుండువారు సౌవిదల్లులు॥౧॥ కంచుకాస్సంతి వినీతవేషార్థం యేషామితి కంచుకినః॥ న-పు॥ వినీతవేషార్థమయి బుసము గలవారు॥౨॥ స్త్రీణాం వ్యవస్థాం స్థాపయంతీతి స్థాపత్యాః। స్త్రీల వ్యవస్థను నిలుపువారు॥౩॥ సుష్ఠు విదంతీతి సువిదః ప్రగల్భాః స్త్రియః తాః రక్షంతీతి సౌవిదాః। లెస్సగా నెఱుంగువారు గనుక సువిదలనఁగా ప్రౌఢస్త్రీలు వారిని గాచువారు॥౪॥

షండో వర్షవరస్తుల్యౌ

**షండవర్షవరశబ్దములు అంతఃపురపాలకులయిన యెగ్గళ్ల పేళ్లు॥ ఎగ్గళ్లనఁగా వృషణహీనులు గాని-అన్యులు గాని స్త్రీస్వభావము గలవారు। షండవ్యుత్పత్తి చెప్పబడెను॥ వర్షం రేతస్సేకం వృణోతీతి వర్షవరః*వృఞ్ వరణే। రేతస్సేకము నాచ్ఛాదించువాడు॥ పా॥ వర్షాణి వృథా ధరతి వర్షధరః। వ్యర్థముగా సంవత్సరముల ధరించువాడు॥ తదుక్తం॥ శ్లో॥ యే త్వల్పసత్త్వాః ప్రఖలాః క్లీబాశ్చ స్త్రీస్వభావినః। నదృష్టాః క్వాపి కార్యేషు తే నైవ వర్షధరాస్స్మృతా ఇతి॥ ౨॥

సేవకార్థ్యనుజీవినః॥ ౮౬౪॥

* సేవకశబ్దము మొదలు ౩ కొలుచువాని పేళ్లు॥ సేవతే సేవకః॥*షేవృ సేవనే। సేవించువాఁడు॥౧॥ అర్థనమర్థః-సోఽస్త్యస్యేతి అర్థీ। న-పు। అడుగుట గలవాఁడు॥౧॥ ప్రభుమనుసృత్య జీవతీతి అనుజీవీ॥ న-పు॥ ప్రభువనుసరించి బ్రతుకువాఁడు॥ ౩ ॥

విషయానంతరో రాజా శత్రుర్మిత్రమ

** సమంతతః మండలీభూతస్యాస్య దేశస్య భూమ్యనంతరో రాజా శత్రుః- ఏకార్థాభినివేశాత్ । తతః పరం భూమ్యేకాంతరితో

తతః పరం ఉదాసీనః పరతరః

రాజా మిత్రం-ఉపకారిత్వాత్। శత్రు దేశాత్పరతః స్థితః బలాధికో యో రాజా ఉపకారాపకారాసకరో ఽతిస ఉదాసీనః। ఒక రాజునకు తన దేశమునకంటె నావలదేశమునందుండెడు రాజు శత్రువు। సదా బాధయొనర్చువాఁడు। ఆశత్రుదేశమునకంటె నావలిదేశమందుండు రాజు సహాయము చేయువాఁడుగనుక మిత్రుఁడు। ఆమిత్రుని దేశమునకంటె నావలి దేశమునందుండు రాజు ఉపకారాపకారములు చేయనివాఁడౌటవలన నుదాసీనుఁడు॥ శాదయతీతి శత్రుః। ఉ-పు। శద్ల్ శాతనే। పీడించువాఁడు॥౧॥ మేదతె స్నిహ్యతీతి మిత్రం॥ ఞిమిదా స్నేహనే। స్నేహయుక్తుఁడైనవాఁడు॥౧॥ ఊర్ధ్వమాస్తే ఽస్థతీతి ఉదాసీనః శత్రుమిత్రదేశములకుమీద నుపకారాపకారములు చేయక యూరకుండువాఁడు॥

పార్ష్ణిగ్రాహస్తు పృష్ఠతః॥౭౮॥

శత్రుమభియాంజానస్య శత్రుహాననాయ విజిగీషో రాజ్ఞః పార్ష్ణిం పృష్ఠభాగం యో గృహ్ణాతి-స పార్ష్ణిగ్రాహః। ఒక్క-దిక్కు-నకు గెలువబోవు రాజునకు వెనుకనుండెడు శత్రువు పార్ష్ణిగ్రాహుఁడనంబడును। పార్ష్ణిం గృహ్ణాతి పృష్ఠత స్తిష్ఠతీతి పార్ష్ణిగ్రాహః॥ గ్రహ ఉపాదానే। వెనుకదిక్కు-న మడమ ద్రొక్కు-చునుండువాఁడు॥ శ్లో॥ సంపన్నస్తు ప్రకృతిభిర్మహోత్సాహః కృతశ్రమః। శత్రుశిక్షణశీలశ్చ విజిగీషురితిస్మృత ఇతి విజిగీషులక్షణం॥

రిపౌ వైరిసపత్నారి ద్విషద్ద్వేషణదుర్హృదః। ద్విడ్విపక్షాహితామిత్రదస్యుశాత్రవశత్రవః॥౭౯॥ అభియాతిపరారాతి ప్రత్యర్థిపరిపంథినః। భ్రాతృవ్యాసహనద్వేషిజిఘాంసు ప్రత్యనీకినః। అనుహాత్ప్రత్యవస్థాతృప్రతి పక్షవిరోధినః

**రిపుశబ్దము మొదలుగా శత్రువు పేళ్లు। రపత్యపకీర్తిం రిపుః ఉ-పు। రపలవ వ్యక్తాయాం వాచి। అపకీర్తిని పలుకువాఁడు॥ రేవయతీతి వా రిపుః॥ రెవృగతౌ। మూకను గూర్చుకొనివచ్చువాఁడు॥౧॥ వైరమస్యాస్తీతి వైరీ॥ న-పు॥ వైరముగలవాఁడు॥౨॥ సపత్నవద్దుఃఖహేతుత్వాత్ సపత్నః। సవతివలె దుఃఖహేతువైనవాఁడు। సమానపతిత్వాద్వా సపత్నః। సమానపతిత్వముగలవాఁడు॥౩॥ ఇయర్తి అరిః॥ ఇ-పు॥ ఋగతౌ। యుద్ధార్థమై వచ్చువాఁడు॥౪॥ ద్వేష్టీతి ద్విషత్। త-పు॥ ద్వేషణం చ। ద్విష అప్రీతౌ। ద్వేషించువాఁడు-ద్విషత్తు। ద్వేషణుఁడును॥౫॥౬॥ దుష్టం హృదయమస్యేతి దుర్హృత్॥ ద-పు॥ దుష్టమైన హృదయముగలవాఁడు॥౭॥ ద్వేష్టీ ద్విట్॥ష-పు॥ ద్వేషించువాఁడు॥౮॥ విరుద్ధః పక్షో ఽస్యేతి విపక్షః। విరుద్ధమైన పక్షముగలవాఁడు॥౯॥ న-హితః అహితః। హితుఁడుగానివాఁడు॥ ౧౦ నమిత్రం అమిత్రః-మిత్రుఁడుగానివాఁడు॥౧౧॥ దస్యతి ఉపక్షయం కరోతీతి దస్యుః॥ ఉ-పు॥ దసు ఉపక్షయే। ఉపక్షయము చేయువాఁడు॥౧౨॥ శాదయతీతి శత్రుః॥ ఉ-పు॥ శత్రురేవ శాత్రవః॥ శద్ల్ శాతనే। కృశముగాఁజేయువాఁడు శత్రువు-శత్రువే శాత్రవుఁడు॥౧౩॥౧౪॥ అభిఅభిముఖం యాతీతి అభియాతిః॥ ఇ-పు॥ యా ప్రాపణే। అభిముఖమై వచ్చువాఁడు॥ పా॥ అభిమన్యతె శత్రురిత్యేవ అభిమానీ॥ న-పు॥ మన జ్ఞానే। శత్రువని తలఁచబడువాఁడు॥ పా॥ అభిముఖం హంతీతి అభిఘాతీ॥ న-పు॥ అభిముఖముగాఁ జంపువాఁడు॥౧౫॥ ప్రియా తె హంతుమితి పరః॥ పృఙ్ వ్యాయామే। హింసించుకొఱకు తిరుగువాఁడు॥౧౬॥ ఇయర్తి అరాతిః॥ ఇ-పు॥ ఋగతౌ॥ సంహరించువాఁడు॥౧౭॥ ప్రతికూలమర్థయతె ప్రత్యర్థీ॥ న-పు॥ ప్రతికూలముగాఁ గోరెడువాఁడు॥౧౮॥ పరిపంథయతీతి పరిపంథీ॥ న-పు॥ బంధించువాఁడు॥౧౯॥

స్నిగ్ధో వయస్యస్సవయాః

స్నిగ్ధశబ్దము మొదలు ౩ సమానవయస్సుగల చెలికాని పేళ్లు॥ స్నిహ్యతీతి స్నిగ్ధః॥ ష్ణిహ ప్రీతౌ। స్నేహించువాఁడు॥౧॥ వయసా తుల్యో వయస్యః। వయస్సుచేత సమానుఁడైనవాఁడు॥౨॥ సమానం వయో యస్య సః సవయాః॥ స-పు। సరియైన వయస్సుగలవాఁడు॥౩॥

అథ మిత్రం సఖా సుహృత్॥౮౦॥

మిత్రశబ్దము మొదలు ౩ స్వభావమున స్నేహితుఁడైనవాని పేళ్లు॥ మేదతే మిత్రం॥ ఞిమిదా స్నేహనే। స్నేహించువాఁడు॥౧॥ సమానః ఖ్యాతః సఖా। ఇ-పు॥ ఖ్యా ప్రకథనే। సమానముగాఁ బలుకఁబడినవాఁడు॥౨॥ శోభనం హృదయమస్యేతి సుహృత్॥ ద-పు॥ మంచిహృదయముగలవాఁడు॥౩॥

సఖ్యం సాప్తపదీనం స్యాత్

సఖ్యసాప్తపదీనశబ్దములు చెలిమి పేళ్లు॥ సఖ్యుః భావః సఖ్యం। సఖునియొక్క భావము సఖ్యము॥౧॥ సప్తభిః పదైః ప్రాప్యతే ఇతి సాప్తపదీనం ఏడడుగులచేతఁ బొందఁబడునది॥౨॥

అనురోధో ఽనువర్తనం

అనురోధానువర్తనశబ్దములు అనుకూలించుట పేళ్లు॥ అనురోధనం అనురోధః॥ రుధిర్ ఆవరణే। అనుకూలముగా తిరుగుట॥౧॥ అనుకూలం వర్తనం అనువర్తనం॥ వృతు వర్తనే। అనుకూలముగా వర్తించుట॥౨॥

యథార్హవర్ణః ప్రణిధిరపసర్పశ్చరస్స్పశః

యథార్హవర్ణశబ్దము మొదలు ౭ వేగులవాని పేళ్లు। మొదటి రెండుశబ్దములు వణిక్పాపకీవలభిక్షు కాదిరూపములనుండెడువాఁ

శ॥౪౬౮॥ చారశ్చ గూఢపురుష

రుని పేళ్లనికొందరందురు॥ యథార్హోయోగ్యోవర్ణః ప్రకారోస్యాస్తీతి యథార్హవర్ణః॥ యే నప్రకారేణ పరచక్రం జ్ఞాతుం శక్నోతి తత్ప్రకారవానిత్యర్థః। ఏ ప్రకారమున పరచక్రమెఱుఁగన హర్హమౌనో అటువంటి ప్రకారము గలవాఁడు॥౧॥ ప్రకర్షేణ నిధీయతే జ్ఞేయమస్మిన్నితి ప్రణిధిః॥ ఇ-పు॥ *డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। ఎఱుఁగదగిన వస్తువు వీనియందు ధరింపఁబడును॥౨॥ అపకృష్టం సర్పతీత్యపసర్పః *సృప్ ల్ గతౌ। ప్రచ్ఛన్నుఁడు తిరుగువాఁడు॥౩॥ చరతీతి చరః *చర గతౌ। చరించువాఁడు॥౪॥ స్పశతి బాధతే పరానితి స్పశః- తాలవ్యాంతో రేఫశూన్యశ్చ * స్పశ బాధనస్పర్శనయోః। పరులను బాధించువాఁడు॥౫॥ చరతి జానాతి పరబలమితి చారః *చర గతౌ-గత్యర్థత్వాత్ జ్ఞానార్థత్వం। పరబలము నెఱిఁగినవాఁడు॥౬॥ గూఢశ్చాసౌ పురుషశ్చ గూఢపురుషః। గూఢమైన పురుషుఁడు॥౭॥

శ్చాప్తప్రత్యయితౌ సమౌ।

*ఆప్త ప్రత్యయిత శబ్దములు ఆప్తుని పేళ్లు॥ ఆప్నోతి రహస్యమిత్యాప్తః *ఆప్ ల్ వ్యాప్తౌ। రహస్యమును బొందువాఁడు॥౧॥ ప్రత్యయో విశ్వాసోస్య సంజాతః ప్రత్యయితః। విశ్వాసము - ఇతనియందు పుట్టును॥౨॥

సాంవత్సరో జ్యౌతిషికో దైవజ్ఞగణకావపి॥౪౬౯॥ స్యుర్మౌహూర్తికమౌహూర్తజ్ఞానికార్తాంతికా అపి।

**సాంవత్సర శబ్దము మొదలు ౮ జ్యోస్యుని పేళ్లు॥ సంవత్సరం కాలం వేత్తీతి సాంవత్సరః। కాలము నెఱిఁగినవాఁడు॥౧॥ జ్యోతీంషి నక్షత్రాణ్యధికృత్య కృతో గ్రంథో జ్యోతిషం-తద్వేత్తీతి జ్యౌతిషికః। జ్యోతిస్సులనఁగా నక్షత్రములు- వానినధికరించి చేయఁబడిన గ్రంథము జ్యోతిషము-దాని నెఱిఁగినవాఁడు। ఔ కారాది॥౨॥ దైవం శుభాశుభం జానాతీతి దైవజ్ఞః * జ్ఞా అవబోధనే। దైవమనఁగా శుభాశుభములు- దాని నెఱిఁగినవాఁడు॥౩॥ గణయతి కాలం గణకః * గణ సంఖ్యానే। కాలమును లెక్కపెట్టువాఁడు॥౪॥ ముహూర్తం కాలం వేత్తీతి మౌహూర్తికో మౌహూర్తశ్చ। ముహూర్తము నెఱిఁగినవాఁడు॥౫।౬॥ జ్ఞానమస్యాస్తీతి జ్ఞానీ॥న-పు॥ కాలజ్ఞానము గలవాఁడు॥౭॥ కృతాంతో దైవం-తద్వేత్తీతి కార్తాంతికః। కృతాంతమనఁగా దైవము- దాని నెఱిఁగినవాఁడు॥౮॥

తాంత్రికో జ్ఞాతసిద్ధాంత

తాంత్రిక జ్ఞాతసిద్ధాంత శబ్దములు-ఏదైన నొక శాస్త్రతత్త్వము నెఱిఁగినవాని పేళ్లు॥ తన్యతే అనేన మతధర్మ ఇతి తంత్రం-తద్వేద-తాంత్రికః। దీని చేత మతధర్మము విస్తరింపఁబడును గనుక తంత్రము-తంత్రము నెఱిఁగినవాఁడు తాంత్రికుఁడు॥౧॥ జ్ఞాతసిద్ధాంతో నేనేతి జ్ఞాతసిద్ధాంతః। ఎఱుఁగఁబడిన సిద్ధాంతము గలవాఁడు॥౨॥

స్సత్రీ గృహపతిస్సమౌ॥౪౭౦॥

**సత్రి గృహపతి శబ్దములు సదాదానము చేయువాని పేళ్లు. సత్రం సదాదానమస్యాస్తీతి సత్రీ॥న-పు॥ సత్రమనఁగా సదాదానము-అది గలిగినవాఁడు॥ శ్లో॥ సత్రం యజ్ఞే సదాదానే ఛాదనారణ్యయోరపి-అ ధరణి॥౧॥ గృహస్య పతిః గృహపతిః। గృహమునకు ప్రభువు॥౨॥

లిపికారోక్షరచణోక్షరచుంచుశ్చ లేఖకే లిఖితాక్షరసంస్థానే లిపిర్లిబిరుభే స్త్రియౌ॥౪౭౧॥

**లిపికార శబ్దము మొదలు ౪ లేఖకుని పేళ్లు॥ లేఖరి॥ లిపిం కరోతీతి లిపికారః। లిపిని జేయువాఁడు॥ పా॥ లిపికరః॥౧॥ అక్షరైః విత్తః అక్షరచణః అక్షరచుంచుశ్చ। అక్షరముల చేత ప్రసిద్ధుఁడు॥౨।౩॥ లిఖతీతి లేఖకః *లిఖ అక్షరవిన్యాసే। వ్రాయువాఁడు॥౪॥ **లిపి లిభి శబ్దములు పుస్తకములయందు వ్రాయఁబడిన అక్షరముల యొక్క ఆకారము పేళ్లు॥ ఇచ్చట లిఖితం అక్షరసంస్థానం అని విభాగించి-ఈ ౨ శబ్దములు లిపికే పేళ్లనికొందరు। లిఖితాక్షరవిన్యాసే అను పాఠమందు లిఖితా-లిపిః-లిభిః-ఈ ౩ను వ్రాత పేళ్లు॥ లిప్యతే నయా పత్రం లిపిః-లిభిశ్చ॥ఇ-స్త్రీ॥ లిప ఉపదేహే। దీని చేత పత్రము పూయఁబడును గనుక-లిపి॥ పా॥ లిపీ-లిభీ॥ ఈ-స్త్రీ॥౧।౨॥

స్యాత్సందేశహరో దూతో దూత్యం తద్భావకర్మణోః।

** సందేశ దూత శబ్దములు దూత పేళ్లు॥ సందేశం హరతీతి సందేశహరః। సందేశమనఁగా నోటి మాట- దానిని- గ్రహించువాఁడు॥౧॥ దూయతే నేన పర ఇతి దూతః * దూఞ్ పరితాపే। వీని చేత శత్రువు తపింపఁజేయఁబడును॥౨॥ ** దూత యొక్క భావము-కర్మమును-దూత్యమనంబడును॥ దూతస్య భావః కర్మ వా దూత్యం। దూత యొక్క భావము - క్రియయును-దూత్యము॥ పా॥ దౌత్యం॥

అధ్వనీనోధ్వగోధ్వన్యః పాంథః పథిక ఇత్యపి॥౪౭౨॥

**అధ్వనీన శబ్దము మొదలు ౫ తెరువరి పేళ్లు। త్రోవ నడుచువాఁడు। అధ్వానం గచ్ఛతీత్యధ్వనీనః। అధ్వగః। అధ్వన్యశ్చ। పంథానం గచ్ఛతీతి పాంథః। పథికశ్చ। త్రోవ నడుచువాఁడు-అధ్వనీనుఁడు। అధ్వగుఁడు। అధ్వన్యుఁడు। పాంథుఁడు। పథికుఁడును॥౧।౨।౩।౪।౫॥

స్వామ్యమాత్యసు

** స్వామ్యాది శబ్దములు ౭ రాజ్యాంగములనంబడును। ఈ సప్తాంగములే ప్రకృతులనంబడును॥ పౌ

హృత్కోశరాష్ట్ర దుర్గబలానిచ। రాజ్యాంగాని ప్రకృతయః పౌరాణాం శ్రేణయోఽపిచ॥౮౭౩॥

రశ్రేణులును ప్రకృతులనంబడుదురు॥శ్లో॥ అమాత్యాశ్చైవ పౌరాశ్చసద్భిః ప్రకృతయస్స్మృతాః అనికార్యుఁడు।స్వామియనగా రాజు।అమాత్యుడు మంత్రి।సుహృత్తు చెలికాఁడు।కోశము భండారము।రాష్ట్రము- దేశములతోఁగూడినపట్టణము। దుర్గము పర్వతాదికవృక్షములచేతపోవశక్యము గానిపట్టణము।బలము సైన్యము॥ఒకఁడు ముఖ్యుఁడుగాగలవాడును- సజాతీయులును నైనపురజనుల సమూహములు పౌరశ్రేణులు॥స్వం విద్యతే అస్యేతి స్వామీ॥న-పు॥ ధనముగలవాఁడు ॥౧॥ అమాస మీపేభవః అమాత్యః। సమీపమందుండువాడు॥౧॥శోభనం హృదయమస్యేతి సుహృత్॥ద-పు॥మం చిహృదయముగలవాఁడు॥౧॥కూయతె ఉత్కృష్టఇతి కోశః॥కుశబ్దే॥ ఉత్కృష్టమనిపలుకఁబడునది। కోవమనిమూర్ధన్యాంతముగా కొందరు పలుకుదురు॥౧॥ రాజత ఇతి రాష్ట్రం।ప్రకాశించునది॥ ౧॥ దుఃఖేన గమ్యత ఇతి దుర్గం।ప్రయాసముచేతపొందఁబడునది॥౧॥ బలంత్యనేనబలం॥బలప్రాణనే। దీనిచేత బ్రతుకుదురు॥౧॥ప్రక్రియంతె రాజ్యమాభిరితి ప్రకృతయః॥ఇ-సీ॥ వీనిచేత రాజ్యము ప్రకృష్ట ముగాఁజేయఁబడును॥౧॥శ్రయంతె పరస్పరమితి శ్రేణయః॥ఇ-సీ॥శ్రిఞ్ సేవాయాం। పౌరాణాం శ్రేణయః పౌరశ్రేణయః।పరస్పరము ఆశ్రయించునవి గనుక శ్రేణులు - పౌరులయొక్క శ్రేణులు పౌరశ్రేణులు॥రాజ్యమునకు ఉపకారికములైన సంధ్యాదులు షడ్గుణములనంబడును॥

సంధిర్నా విగ్రహో యానమాసనం ద్వైధమాశ్రయః।షడ్గుణాః

సంధానమేకత్వం సంధిః।ఒకటౌటసంధి- అనగా శత్రువుతోఁజేరుట॥ఆసంధికోశప్రధానహేతుకము- దండప్రధానహేతుకము-భూమిప్రధానహేతుకము- అని మూడువిధములు॥శత్రుమండలమందు ఆహవోపాధిరూపమైన అపకారము విగ్రహమనంబడును॥అది,ప్రకాశయుద్ధము-కూటయుద్ధము-తూష్ణీం యుద్ధము - అని మూడు విధములు ॥ స్వశక్త్యాధిక్యము గలప్పుడుగాని పరునికివ్యసనముగలప్పుడు గాని పరుని గెలువవలయుననునిచ్ఛచేత కదలిపోవుట యానమనంబడును -అది - విగృహ్యయానము-సంధాయయానము - సంభూయయానము-ప్రసంగయానము- ఉపేక్ష్యయానము అని అయిదువిధములు॥ పరుని కేవలము సంహరించవలయునని కదలిపోవుట విగృహ్యయానము। పరుని తనవశము జేసుకొని ధనదుర్గాదుల గ్రహించవలయునని పోవుట సంధాయయానము-తనకుశత్రువు గెలువశక్యము గానివాఁడై యున్నప్పుడు తనకు సమానమైన రాజులను గూర్చుకొని కదలిపోవుట సంభూయయానము।ఒకదిక్కునకు కదలిపోవలసియుండగా ప్రసంగమున- మఱియొకదిక్కునకు కదలిపోవుట - ప్రసంగయానము । పరుని నేను సంహరించగలను-నన్ను పరుఁడు గెలువలేడను బుద్ధిచేత లేశకాలాదులను జూడక కదలిపోవుట ఉపేక్ష్యయానము॥ దేశకాలాద్యపేక్షచేత దుర్గాదులను భరియించుకొని ప్రయాణపరాఙ్ముఖుఁడై యుండుట ఆసనము -అదియును పటివలె విగృహ్యాసనాదిరూపమున-అయిదువిధములు తనమీద నిద్దరు శత్రువులు దండెత్తివచ్చినపుడొకనితో సంధిచేసి యొకనితో విరోధపడుట ద్వైధము-బలవంతులైనయిద్దరు శత్రువులలో నొకనికిఁ దెలియక యొకనితో మంచిమాటలాడుచుండుటయైనను- ద్వైధము॥శ్లో॥బలినోర్ద్విషతోర్మధ్యే వాచాత్మానం సమర్పయేత్।ద్వైధీభావేనవర్తేత కాకాక్షివదలక్షితః।అనిమనువు అశక్తిచేత బలవంతుని ఆశ్రయించుట ఆశ్రయము బలవంతుఁడైన శత్రువునుధనప్రదానాదులచేత ఆశ్రయించుటయైనను ఆశ్రయము॥

శక్తయస్తిస్రః ప్రభావోత్సాహమంత్రజాః॥౮౭౪॥

ప్రభావమువలనను-ఉత్సాహమువలనను-మంత్రమువలనను బుట్టినవి మూడుశక్తులనంబడును॥శక్యంతే జేతుం శత్రవోఽభిరితి శక్తయః॥ఇ-సీ॥శక్ల్ శక్తౌ। వీనిచేత శత్రువు గెలువబడుదురుగనుక- శక్తులు॥కోశదండాదులవలన వచ్చినబలము ప్రభావశక్తి।అత్యధికమైన విక్రమచేష్ట ఉత్సాహశక్తి।సంధివిగ్రహాదులను సామాదులను యథార్హముగా ప్రయోగించుటయొక్క మంత్రశక్తి॥

క్షయః స్థానంచ వృద్ధిశ్చ త్రివర్గో నీతివేదినామ్।

క్షయశబ్దము మొదలు మూడు నీతివేదులకు త్రివర్గమనంబడును,ఇతరులకు ధర్మార్థకామములు త్రివర్గము॥శత్రువ్యాపారాధిక్యము నిమిత్తముగాగల ఆత్మాపచయము క్షయము॥స్వోపచయనిమిత్తమైన పరాపచయము వృద్ధి। ఈ రెంటియొక్క సామ్యము స్థానము॥శ్లో॥పరకర్మోదయే నేతుః క్షయో వృద్ధిర్విపర్యయే।తుల్యేకర్మఫలే స్థానం కర్మసు జ్ఞేయమాత్మన ఇతి॥కృషిర్వణిక్పథో దుర్గం సేతుః కుంజరబంధనం।ఖన్యాకరవిధానంచ శూన్యానాంచ నివేదనం-అని-యీయష్టవర్గులయొక్క అపచయోపచయసామ్యములవలన క్షయాదిత్రివర్గము గలుగును॥

సప్రతాపః ప్రభావశ్చ యత్తేజః

భండారములవలనను- దండుగలవలనను గలిగినతేజస్సు-ప్రతాపము ప్రభావము అనంబడును॥ప్రతపంత్యనేన శత్రూనితి ప్రతాపః

...కోశదండజ మ్॥ ౨౭౫॥

*తపసంతాపే దీనిచేత శత్రువులను తపింపఁజేయుదురు ॥౧॥ ప్రభవంత్యనేన శాసితుం జగదితి ప్రభావః దీనిచేత జగత్తు నేలుటకు సమర్థులగుదురు॥ *

సామదానే భేద దండావిత్యు పాయాశ్చతుష్ట యం।

సామశబ్దము మొదలుగల ఉపాయములనంబడును॥ ఉపైతి వాంఛితమనేనేత్యుపాయః*ఇణ్ గతౌ। దీనిచేత వాంఛితమును పొందుదురు ౧ అనుకూలముగా వర్ణించుట సామము-అది. పరస్పరోపకారముగమభింపజేయుటయు మంచితనము చేయుటయు గుణములను గొనియాడుటయు-చుట్టరికము నెఱుంగజేయుటయు నేను నీవాఁడననిమంచిమాటలాడుటయు నని యైదువిధములు॥ దానము సగానిచ్చుట-అది తనకుఁగలధనమంతయు సమర్పించుటయు-ఎక్కుడనైనధనము తీసుకొన్నవాఁడు లనందునను దూలుఁడైసంతోషించుటయు-అపూర్వములైనవస్తువులనిచ్చుటయు-వీఁడుధనమువుచ్చుకొనునుమదనీసొమ్మునీయుఁడని సొమ్మునీదతానే ప్రవర్తింపజేయుటయు-ఋణప్రమోచనంబును-అనియైదువిధములు॥ తనమీదయుద్ధకు శత్రువులు గూడివచ్చినపుడు-ఒకనొకని వేరుపరచుట భేదము॥ అది ఒకనొకని స్నేహము చెరుచుటయు- పరస్పరము సంఘర్షణము పుట్టించుటయు సంతర్జనము-అని మూడువిధములు॥ శ్లో॥ స్నేహరాగాపనయనం సంఘర్షోత్పాదనం తథా। సంతర్జనంచ భేదజ్ఞైర్భేదస్తు త్రివిధస్మృతః-అని॥ పీడించుట దండము-అది-చంపుట-ధనము నుహరించుట. బాధపెట్టుట-అని మూడువిధములు॥ శ్లో॥ వధోర్థహరణం చైవ పరిక్లేశ స్తథైవచ-అని॥ శ్లో॥ సామదానంచ భేదశ్చదండశ్చేతి చతుష్టయం। మాయోపేక్షేంద్రజాలంచ సప్తోపాయాః ప్రకీర్తితాః॥ అనికొందరిమతమున సప్తోపాయములుగలిగినను మాయోపేక్షలకు దండమందును-ఇంద్రజాలమునకు భేదమందును-అంతర్భావముగనుక ప్రత్యేకముగా చెప్పబడనివయ్యె**

సాహసంతు దమోదండ

నామమాత్రమున సామాన్యముగా చెప్పబడినయీశబ్దములకు ప్రత్యేకముగా పర్యాయముల జెప్పుచున్నాఁడు। సాహసశబ్దము మొదలు ౩ దండోపాయము పేళ్లు। సహో బలం తత్ర భవం సాహసం। సహస్సనగా బలము-అందుబుట్టినది ౧ దమనందము॥ దండశ్చ। శిక్షించుట దమము దండము॥ ౨॥ ౩॥** సామ

స్సామసాంత్వ

సాంత్వశబ్దములు సామోపాయము పేళ్లు॥ స్యతి వైరం సామ॥ న-న॥ *షోంతకర్మణి॥ వైరమునుజెఱుచునది ౧ సాంత్వయంత్యనేన సాంత్వం*సాంత్వ సామప్రయోగే. దీనిచేత నూరడింతురు॥ ౨॥**

మథోసమౌ॥ ౨౭౬॥ భేదోప

భేదోపజాపశబ్దములు భేదోపాయము పేళ్లు॥ సంహతయోర్భేదనం భేదః*భిదిర్ విదారణే। కూడియున్నవారినెడబాపుట భేదము ౧ ఉపాంశుజపనం ఉపజాపః*జపవ్యక్తాయాం వాచి। మెల్లగాపలు

జాపా*వుపధా ధర్మాద్యైర్య త్పరీక్షణం *పం

కుట-ఉపజాపము ౨*ధర్మార్థకామ భేదముల చేతను-ఆమాత్యులు మొదలయినజనులను రాజుపరీక్షించుట-ఉపధయనంబడును। ఉపధీయత ఇత్యుపధా*డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। దీనిచేత నెఱుఁగఁబడును॥ ౧॥** ఈముందర చెప్పఁబడెడు-అపడక్షీణ-వివిక్త-విజన-ఛన్న - నిశ్శలాకశబ్దములు ౫

చత్రి*ష్వపడక్షీ ణో యస్మృతీ యాద్యగోచరః।

మూఁడులింగములయందును వర్తించును * మూఁడవవానికి దెలియరాకయుండ దాఁచుకొనునట్టి యేకాంతము-అపడక్షీణమనంబడును॥ నవిద్యంతే షడక్షీణియస్మిన్నితి అపడక్షీణః। దీనియందు ఆరుకన్నులు లేవు*షడక్షాణి(శ్రోత్రాదీంద్రియాణి)నవిద్యంతేఽస్మిన్నితి అపడక్షీణః॥ ఆరేసి చెవులుగాని ఇతరేంద్రియములుగాని దీనియందు లేవుగనుక అపడక్షీణము॥ ౧॥ *వివిక్తశబ్దము మొదలు ౩ ఏకాంతమునకు అహమయిన విజనస్థలము పేళ్లు॥ వివిచ్యతే పృథక్ క్రియతే వివిక్తః*విచిర్ పృథగ్భావే। సర్పఱచఁబడునది॥

వివిక్తవిజనచ్ఛన్న నిశ్శలాకా స్తథా రహః। రహశ్చో పాంశుచాలింగే

౧ విగతో జనోఽస్మాదితి విజనః। జనులు లేనిది॥ ౨॥ ఛాద్యతే గోప్యతే ఛన్నః*ఛద అపవారణే। గుప్తముచేయఁబడునది ౩ నిర్గతాశ్శలాకా శ్శాలికా అస్మిన్నితి నిశ్శలాకః। శలాకములనఁగా గోరవంకలు అవిగూడ లేనిది॥ శ్లో॥ కల్యశ్శ్యావిట్ఛలాకాస్యాచ్ఛారామదన శారికా-అని తాలవ్యాదులయందురభసుడు ౪ రహ్యం తె అనుపయోగినోఽత్ర తేఽత్ర రహః। స-న ॥*రహత్యాగే। అనుపయుక్తులైనజనులు దీనియందు విడువఁబడుదురు*రమంతేఽత్రేతి వా రహః*రము క్రీడాయాం। దీనియందు రమింతురు ౫ రహః అవ్యయము। ఉపాంశు వాక్యం జాతమస్మిన్నితి ఉపాంశు। అవ్యయము। మెల్లనిమాటలు దీనియందు పు

రహస్యంతద్భ వే త్రిషు॥ ౨౭౮॥

ట్టును॥ ౭॥** ఈవిజనస్థలమందు బుట్టినమాట రహస్యమనంబడును। రహసిభవం రహస్యం ॥ త్రి ॥ ఏకాంతస్థలమందుఁబుట్టినది రహస్యము॥ ౧॥

సమౌవిస్రంభ

విస్రంభవిశ్వాసశబ్దములు విశ్వాసము పేళ్లు॥ నమ్మిక। విస్రంభణం విస్రంభః* స్రంభు విశ్వాసే। విశ్వ

విశ్వాసో భ్రేషోభ్రంశో యథోచితాత్। అభ్రేషన్యాయ కల్పాస్తు దేశరూపం సమంజసమ్॥౪౭॥

సించుటవిస్రంభము॥౧॥విశ్వసిత్యనేనవిశ్వాసః*శ్వసప్రాణనే।దీనిచేతనూరడిల్లుదురు॥౨॥*యథోచితతాధ్యథాప్రాప్తాద్ధర్మాత్భ్రంశశ్చలనంభ్రేషఇత్యుచ్యతే।తనకుఉచితమైనధర్మము వలనచలించుటభ్రేషమనంబడును॥భ్రేషణంభ్రేషః*భ్రేషచలనే॥చలించుటభ్రేషము॥౧॥ అభ్రేషశబ్దముమొదలు-౫-తనకుఉచితమైనధర్మమువలనచలించకుండుటపేళ్లు॥నభ్రేషః అభ్రేషః॥ చలించకుండుటఅభ్రేషము॥౧॥నియతమీయతెన్యాయః*ఇణ్గతౌ।నియతముగాపొందఁబడునది॥ ౨॥యథోచితసంకల్పనంకల్పః*కృపూసామర్థ్యే।యథోచితమైనసామర్థ్యముకల్పము॥౩॥దిశ్యమానస్యోచితస్యరూపందేశరూపం।తనకుఉచితమైనధర్మమునకనురూపమైనదిదేశరూపము॥ ౪॥సంగతమంజఃసమంజసం।సత్యముదీనియందుకూడియుండును॥౫॥

యుక్తమౌపయికంలభ్యంభజమానాభినీతవత్ న్యాయ్యంచత్రిషు

యుక్తశబ్దముమొదలు౬-న్యాయముతోఁగూడినదానిపేళ్లు॥న్యాయేనయుక్తం-యుక్తం*యుజిర్యోగే।న్యాయముతోఁగూడినది॥౧॥ఉపాయఏవఔపయికం।ఉపాయమేఔపయికము॥౨॥లబ్ధుంయోగ్యంలభ్యం।పొందుటకుయోగ్యమైనది౩॥న్యాయంభజతెభజమానం*భజసేవాయాం।న్యాయమునుబొందునది॥౪॥అభినీయతెఅభినీతం।అభిముఖముగాపొందింపఁబడునది॥౫॥ఏప్రకారముగాభజమానాభినీతశబ్దములుయుక్తార్థమునుజెప్పుచున్నవో-ఆప్రకారముగాన్యాయ్యశబ్దమనివతిప్రత్యయార్థము॥న్యాయాదనపేతంన్యాయ్యం।న్యాయమువలనబాయనిది॥౬॥యుక్తశబ్దముమొదలున్యాయ్యశబ్దపర్యంతముఆరుశబ్దములుమూఁడులింగములయందువర్తించును*యుక్తాయుక్తములయందునిదియుక్తమనిసమర్థించుటసంప్రధారణమనంబడును॥సంప్రధార్యతెఇదమేవశ్రేయఇతి

త్సంప్రధారణా తు సమర్థనం॥ అపవాదస్తునిర్దేశోనిదేశశ్శాసనంచసః॥శిష్టిశ్చాజ్ఞాచ సంస్థాతుమర్యాదాధారణాస్థితిః ౪౮౧॥

నిశ్చియతేఅనయేతిసంప్రధారణా।ఇదేశ్రేయస్కరమనిదీనిచేతనిశ్చయింపబడును॥౧॥*అపవాదశబ్దముమొదలు౬-ఆజ్ఞపేళ్లు॥అపవదనమపవాదః*వదవ్యక్తాయాంవాచి।అపకృష్టముగాపలుకుటఅపవాదము॥౧॥నిర్దిశ్యతేఉపదిశ్యతేనిర్దేశః-నిదేశశ్చ*దిశఅతిసర్జనే।ఉపదేశింపబడునది॥౨॥౩॥శాస్యతెఅనేనశాసనం।శిష్టిశ్చ॥ఇ-సీ॥శాసుఅనుశిష్టౌ।దీనిచేతశిక్షింపబడునుగనుకశాసనము-శిష్టి౪॥౫॥ఆజ్ఞాపనంఆజ్ఞా।ఆజ్ఞాపించుటఆజ్ఞ॥౬॥*సంస్థాశబ్దముమొదలు౪మర్యాదపేళ్లు॥మేరదప్పకయుండుట॥సంతిష్ఠతేఅనయాసంస్థా*ష్ఠాగతినివృత్తౌ।దీనిచేతలోకముతెస్సనైయుండును॥౧॥మర్యేతిసీమార్థేఅవ్యయం-తత్రదీయతఇతిమర్యాదా*డుధాఞ్ధానే।మర్యయనగాసీమ-అందుఇయ్యబడునది॥౨॥ధార్యతేఅనయాధారణా।దీనిచేతధరింపబడును॥౩॥తిష్ఠంత్యస్యామితిస్థితిః॥ఇ-సీ॥దీనియందుస్థిరులైయుందురు॥౪॥*ఆగశ్శబ్దముమొదలు౩అపరాధముపేళ్లు॥అగతికుటిలంగచ్ఛతిత్యాగః॥స-న॥అగకుటిలాయాంగతౌ।కుటిలముగాపొందునది॥౧॥అపరాధ్యంతెఅనేనేత్యపరాధః *రధహింసాయాం।దీనిచేతహింసింపబడుదురు॥౨॥మన్యతెకష్టమితిమంతుః॥ఉ-పు॥*మనజ్ఞానే కష్టమనితలంపఁబడునది॥౩॥*ఉద్దానబంధనశబ్దములుకట్టివేయుటపేళ్లు॥ఉద్దీయతెఖండ్యతెరక్ష్యతేవాఉద్దానం*దోఅవఖండనే*దేఙ్రక్షణే।దీనియందుఖండింపబడును గనుకనైననురక్షింపఁబడునుగనుకనైననుఉద్దానము॥౧॥బధ్యతఇతిబంధనం*బంధబంధనే।కట్టివేయుటబంధనము॥౨॥*యథోచితమైనదానికంటె-సగముపడిగాదండుగగొనుటద్విపాద్యమనంబడును॥ద్వౌపాదౌప్రమాణమస్మిన్నితిద్విపాద్యః।రెండుభాగములుప్రమాణముగాగలది॥౧॥*భాగధేయశబ్దముమొదలు౩రాజునకుగట్టదగినఅప్పనముపేళ్లు॥భాగఏవభాగధేయః।భాగమేభాగధేయము॥౧॥కీర్యతేప్రత్యేకంకరః*కౄవిక్షేపే।ప్రత్యేకముప్రజలచేతచల్లబడునది॥౨॥బలంత్యనేనబలి-॥ఇ-పు॥బలప్రాణనే। దీనిచేతరాజులుబ్రతుకుదురు॥౩॥*ఘట్టమనఁగాసుంకముగొనుచావిడి-ఆదిశబ్దముచేతనదీతరణము మొదలయినదిఅందురాజునకునియ్యఁదగినద్రవ్యముశుల్కమనంబడును॥శలతిసుఖేనగచ్ఛత్యనేనశుల్కః॥అ-పు॥శలఆశుగమనే।దీనినిచ్చుటచేతసుఖముగాపోవుదురు॥౧॥*ప్రాభృతశబ్దముమొదలు౬రాజదర్శనార్థమైతెచ్చెడుకానుకపేళ్లు॥ప్రకర్షేణాభిర్ఫ్రియతెప్రాభృతం*భృఞ్భరణె।ప్రకృష్టముగాభరింపబడునది॥౧॥ప్రదిశ్యతెదీయతేరాజ్ఞేప్రదేశనం*దిశఅతిసర్జనె।ప్రకృష్ట

సమేతుద్దానబంధనే। ద్విపాద్యోద్విగుణోదండో భాగధేయఃకరోబలిః॥౪౮౨॥

ఘట్టాదిదేయం శుల్కోస్త్రీప్రాభృతంతుప్రదేశనం।ఉపాయనముపగ్రాహ్య

స్యుపహారస్తథో పదా॥౪౮౩॥ యౌతకాదితుయ ద్దేయంసుదాయో హరణంచతత్॥ తత్కాలస్తుతదా త్వంస్యా *దుత్తరఃకాలఆ యతిః సాందృష్టికంఫ లంసద్యః*ఉద ర్కఃఫలముత్త రం*అదృష్టంవ హ్నితోయాది దృష్టంస్వపరచ క్రజం॥౪౮౫॥ మహీభుజామ హిభయంస్వప క్షప్రభవంభ యమ్। ప్రక్రియాత్వధి కారస్స్యా చ్చామరంతుప్ర కీర్ణకం॥౪౮౬॥ నృపాసనంయ త్తద్భద్రాసనం సింహాసనంతుత త్। హైమం ఛత్రంత్వాతప త్రం రాజ్ఞస్తునృపలక్ష్మ తత్॥౪౮౭॥** భద్రకుంభఃపూ ర్ణకుంభో

ముగా రాజుకొరకు ఈయ్యఁబడునది॥౨॥ రాజ్ఞస్సమీపమయతే అనెనెత్యుపాయనం* అయగతౌ। దీని చేత రాజసమీపమును పొందుదురు॥౩॥ ఉపగృహ్యతే రాజ్ఞా ఉపగ్రాహ్యం* గ్రహ ఉపాదానే। రాజుచేత గ్రహింపఁబడునది॥౪॥ ఉపహ్రియతే రాజ్ఞా ఉపహారః* హృఞ్ హరణే। రాజుచేత హరింపఁబడునది॥౫॥ ఉపదీయత ఇతి ఉపదా* దాదానే। రాజసమీపమందు నివ్వఁబడునది॥౬॥* వివాహమందు-అల్లునికిని-ఆడుబిడ్డకును నిచ్చువస్తువు యౌతకమనంబడును॥ అందు సుదాయహరణశబ్దములు వర్తించును॥ యుతయోస్సంగతయోః స్త్రీపుంసయోరిదం యౌతకం। వివాహమందలి కూడుకొనియున్న వధూవరుల సంబంధమైనది॥ సుష్ఠు దీయత ఇతి సుదాయః। లెస్సగా నియ్యఁబడునది॥౧॥ హ్రియతే స్త్రియా స్వాతంత్ర్యేణేతి హరణం* హృఞ్ హరణే। స్త్రీ చేత స్వాతంత్ర్యమున నపహరింపఁబడునది॥౩॥* తత్కాలస్తు తదాత్వశబ్దములు వర్తమానకాలమునకు పేళ్లు॥ సచాసౌ కాలశ్చ తత్కాలః- తదేత్యస్య భావః తదాత్వం॥ అప్పుడు నడుచు కాలము తత్కాలము-తదాత్వమును॥౧॥౨॥* రాఁగల కాలము-ఆయతియనంబడును। ఏష్యతీత్యాయతిః॥ఇ-సీ॥* ఇణ్ గతౌ। రాఁగలది గనుక ఆయతి॥౧॥

సద్యః ఫలం-తాత్కాలికమైన ఫలము సాందృష్టికమనఁబడును॥ సందృష్టం ప్రత్యక్షం ప్రయోజనమస్య సాందృష్టికం। ప్రత్యక్ష ప్రయోజనము గలది సాందృష్టికము॥౧॥* ముందర రాఁగల ఫలము-ఉదర్కమనంబడును॥ ఉదచ్యతే ఇతి ఉదర్కః* అర్చ పూజాయాం। మిక్కిలి సమ్మానింపఁబడునది॥౧॥

అగ్నిజలాదులవలనఁ బుట్టిన భయము అదృష్టమనంబడును॥ ఆదిశబ్దముచేత-వ్యాధిదుర్భిక్ష మూషకశలభాదులవలనఁ బుట్టిన భయంబును-అదృష్టమనంబడును॥ నదృష్టం అదృష్టం దైవకృతత్వాత్। దైవకృతమౌటవలన కానఁబడనిది॥౧॥* రాజులకు తన బలమువలనను పగవారివలనను బుట్టిన భయము-దృష్టమనంబడును॥ దృశ్యత ఇతి దృష్టం। కానఁబడునది॥

రాజులకు మూలబలము మొదలగు నేడువిధములైన స్వపక్షములవలనఁ బుట్టిన భయము అహిభయమనంబడును॥ అహేరివ భయం అహిభయం॥ సర్పభయమువంటి భయము॥౧॥ పక్షశబ్దముచేత మూలబలము మొదలైన యేడువిధములును జెప్పఁబడును॥ శ్లో॥ నిజోऽథ మైత్రశ్చ సమాశ్రితశ్చ సంబంధజః కార్యసముద్భవశ్చ భృత్యో గృహీతో వివిధోపచారైః పక్షం బుధాస్సప్తవిధం వదన్తి॥ నిజమనగా మూలబలము మిత్రబలము మైత్రము। తన్ను రక్షించుకొనుటకొఱకు వచ్చి యాశ్రయించినవాడు సమాశ్రితుడు। తల్లిదండ్రులదిక్కువాడు సంబంధజుడు। పరస్పరోపకారముచేత వచ్చి కూడినవాడు కార్యసముద్భవుడు। జీతగాడు భృత్యుడు। ఉపచారముచేత స్వవశముగా జేసుకొనఁబడినవాడు ఉపచారగృహీతుడు॥ ఈ యేడ్వురును స్వపక్షములనంబడుదురు* ప్రక్రియాధికారశబ్దములు అధికారము పేళ్లు॥ ప్రకర్షేణ క్రియత ఇతి ప్రక్రియా। ప్రకర్షముగాఁ జేయఁబడునది॥౧॥ కర్మవిశేషమధికృత్య కర్తృభిః క్రియత ఇత్యధికారః। కర్మవిశేషమును అధికరించి కర్తలచే జేయఁబడునది॥౨॥ * చామర ప్రకీర్ణకశబ్దములు వింజామరము పేళ్లు॥ చమరమృగసంబంధి చామరం। చమరమృగసంబంధమైనది॥౧॥ ప్రకీర్యతే రాజసమీప ఇతి ప్రకీర్ణకం* కౄ విక్షేపే। రాజసమీపమందు విసరఁబడునది॥౨॥* రాజులు గూర్చుండునట్టి సామాన్యమైయున ఆసనము-భద్రాసనమనంబడును॥ భద్రం చ తత్ ఆసనం చ భద్రాసనం। శుభమైన ఆసనము॥౧॥ నృపస్యాసనం నృపాసనం। రాజుయొక్క ఆసనము నృపాసనము॥** బంగారుతోఁ జేయఁబడిన ఆభద్రాసనము సింహాసనమనంబడును॥ సింహాకృతియుక్తమాసనం సింహాసనం। సింహాకృతితో గూడిన ఆసనము సింహాసనము॥౧॥* ఛత్రాతపత్రశబ్దములు గొడుగు పేళ్లు॥ ఛాద్యతే పురుషోనేనేతి ఛత్రం* ఛద అపవారణే। దీనిచేత పురుషుఁడు కప్పఁబడును॥ ఆతపాత్ త్రాయత ఇతి ఆతపత్రం* త్రైఙ్ పాలనే। ఎండవలన రక్షించునది॥౨॥** రాజునకు పట్టునట్టి గొడుగు నృపలక్ష్మ యనంబడును॥ నృపాణాం లక్ష్మ నృపలక్ష్మ॥ న-న॥ రాజులకు చిహ్నమయినది॥౧॥ ** భద్రకుంభ పూర్ణకుంభశబ్దములు రాజద్వారాదులయందు పెట్టఁబడిన పూర్ణకలశము పేళ్లు॥ భద్రార్థః కుంభః భద్రకుంభః। మంగళార్థమయిన కుంభము॥౧॥ పూర్ణశ్చాసౌ కుంభశ్చ పూర్ణకుంభః। పూర్ణమయిన కుంభము॥౨॥ **

భృంగారః కనకాలుకా। నివేశశ్శిబిరం షండే* సజ్జనంతూపరక్షణం॥౪౮॥ హస్త్యశ్వరథపాదాతం సేనాంగం స్యాచ్చతుష్టయం* దంతీ దంతావలో హస్తీ ద్విరదోఽనేకపో ద్విపః॥౪౯॥ సింధురస్సామజః కుంభీ మాతంగశ్చ ముదావళః॥ మతంగజో గజో నాగః కుంజరో వారణః కరీ। ఇభః స్తంబేరమః పద్మీ యూథనాథస్తు యూథపః॥౫౦॥ మదోత్కటో మదకలః కలభః కరిశావకః ప్రభిన్నో గర్జితో మత్తః సమావుద్వాంతనిర్మదౌ॥౫౧॥ హాస్తికం గజతా బృందే ** కరిణీ ధేనుకా వశా। గండః కటో మదో దానం

భృంగారకనకాలుకాశబ్దములు బంగారుగిండి పేళ్లు॥ హూజియను॥ భ్రియతే జలమనేనేతి భృంగారః।దీని చేత జలము భరింపబడును॥ కనకమయా సా ఆలుకా చ కనకాలుకా।సువర్ణమయమైనగిండి ౨ నివేశశిబిరశబ్దములు దండు వెళ్లిన దిక్కున విడిసిన పాళెము పేళ్లు॥ నివిశ్యత ఇతి నివేశః* విశ ప్రవేశనే।ప్రవేశింపబడునది॥౧॥ శేరతే త్ర శిబిరం* శీఙ్ స్వప్నే।దీనియందు మనిద్రింతురు॥౨॥* సజ్జన ఉపరక్షణశబ్దములు శిబిరరక్షార్థమై చుట్టు పెట్టిన వెలుగు మొదలయిన దాని పేళ్లు॥ సత్ స్వాస్థ్యం జన్యతే నేనేతి సజ్జనం శిబిరమునకు స్వాస్థ్యము దీని చేత పుట్టింపబడును॥ ఉపరక్ష్యతే నేనేతి ఉపరక్షణం। దీని చేత శిబిరము రక్షింపబడును॥ ౨॥* పదాతీనాం సమూహః పాదాతం- హస్తినశ్చ-అశ్వాశ్చ-రథాశ్చ- పాదాతంచ-హస్త్యశ్వరథపాదాతం ద్వంద్వైకవద్భావః।ఏనుగులు-గుఱ్ఱములు-రథములు-కాలుబంటులును-అను నీనాలుగును-సేనాంగములనంబడును- సేనాయా అంగం సేనాంగం- సేనకు అంగము॥౧॥ దంతిశబ్దము మొదలుగ ౧౫ ఏనుఁగు పేళ్లు॥ దంతావస్య స్త ఇతి దంతీ।న-పు॥ దంతావళశ్చ।దంతములుగలది.౨॥ హస్తో స్యాస్తీతి హస్తీ॥న-పు॥ తొండముగలది ౩ ద్వౌ రదావస్య ద్విరదః। రెండు కొమ్ములుగలది ౪ అనేకేన హస్తేన వక్త్రేణ చ పిబతీతి అనేకపః- ద్వాభ్యాం పిబతీతి ద్విపః* పా పానే। తొండము నోరు అనునీ రెంటి చేతను పానము చేయునది ౬॥ మతంగాదృషేర్జాతో మతంగజః। మతంగుడను ఋషి వలనబుట్టినది ౭॥ గజతి మాద్యతీతి గజః* గజ మదే।మదించునది॥౮॥ నగే గిరౌ భవో నాగః।పర్వతమందు బుట్టినది॥౯॥ కుంజౌ కుంభాధోగతౌ వస్య స్త ఇతి కుంజరః।కుంజములనఁగా కుంభస్థలములకు దిగువనుండెడు గుంతలు-అవిగలిగినది॥౧౦॥ పరబలం వారయతీతి వారణః* వృఞ్ వరణే। పరబలమును అడ్డపెట్టునది॥౧౧. కరో స్యాస్తీతి కరీ।న-పు॥ తొండముగలది॥౧౨॥ ఏతి మదమితి ఇభః* ఇణ్ గతౌ।మదమును పొందునది॥౧౩॥ స్తంబే తృణగుల్మే రమత ఇతి స్తంబేరమః* రము క్రీడాయాం।పొదలయందు క్రీడించునది॥౧౪॥ పద్మం బిందుజాలకమస్యాస్తీతి పద్మీ॥న-పు॥ పద్మమనగా దేహమందలి బొట్లు అవిగలిగినది॥౧౫॥* యూథనాథ యూథప శబ్దములు ఏనుఁగు మూకలలో ముఖ్యమైన యేనుఁగు పేళ్లు॥ యూథస్య నాథో యూథనాథః।యూథమనఁగా సమూహము-దానికి నాథుడు॥౧॥ యూథం పాతీతి యూథపః* పా రక్షణే।సమూహమును పాలించునది॥౨॥** మదోత్కట మదకల శబ్దములు మదించిన యేనుఁగు పేళ్లు॥ మదేన ఉత్కటో మదోత్కటః- మదము చేత వ్యాప్తమయినది॥ ౧॥ మదేన కలో మనోజ్ఞో మదకలః।మదము చేత మనోజ్ఞమయినది॥౨॥ ** కలభ కరిశావక శబ్దములు ఏనుఁగు పిల్ల పేళ్లు॥ కం ఉదకం లభత ఇతి కలభః* డులభ్ష్ ప్రాప్తౌ। ఉదకమును పొందునది॥౧॥ కరిణః శావకః కరిశావకః। ఏనుఁగు పిల్ల॥౨॥ కరిపోతకః॥ ౨॥ పంచవర్షో గజో బాలః పోతస్తు దశవార్షికః। వింశతివర్షస్తు కలభస్త్రింశదబ్దకః॥ ప్రభిన్న శబ్దము మొదలు ౩ మదము గారుచున్న యేనుగు పేళ్లు। మదము నిలకడగానున్న యేనుఁగని కొందరు॥ ప్రకర్షేణ భిన్నః ప్రభిన్నః।మిక్కిలి భేదమునొందినది॥౧॥ గర్జనమస్య సంజాతమితి గర్జితః। గర్జించునది॥౨॥ మాద్యతీతి మత్తః* మదీ హర్షగ్లపనయోః। మదించునది॥౩॥ ** ఉద్వాంత నిర్మద శబ్దములు మదము విడిచిన యేనుఁగు పేళ్లు॥ మదము ఉద్వాంతమనేన ఇతి ఉద్వాంతః* టువము ఉద్గిరణే।మదము వెళ్లించినది॥ ౧ ॥ నిర్గతో మదాత్ నిర్మదః। మదమువలనఁ బాసినది॥ ౨ ॥ రాజవాహ్యస్త్వౌపవాహ్యస్సాన్నాహ్యస్సమరోచితః ** హాస్తిక గజతా శబ్దములు - ఏనుఁగ మూక పేళ్లు ॥ హస్తినాం సమూహో హాస్తికం ॥ గజానాం సమూహో గజతా। ఏనుఁగుల యొక్క గుంపు- హాస్తికము- గజతయును॥౧॥౨॥ ** కరిణీ శబ్దము మొదలు ౩॥ ఆఁడ యేనుఁగు పేళ్లు॥ కరో స్యా అస్తీతి కరిణీ ఈ-స్త్రీ॥ తొండము గలది॥౧॥ ధయంత్యేనాం గజశిశవ ఇతి ధేనుకా* ధేట్ పానే।ఏనుఁగు పిల్ల దీని చన్ను గుడుచును ॥౨॥ వష్టి కామయతే గజమితి వశా* వశ కాంతౌ। ఏనుఁగు కామించునది॥ ౩ ॥* గండ కట శబ్దములు ఏనుఁగు చెక్కిల పేళ్లు॥ గండ్యత ఇతి గండః* గడి వదనైకదేశే।ముఖైకదేశమయినది॥౧॥ కటతి మదం కటః * కటే వర్షావరణయోః। మదమును వర్షించునది॥ ౨॥ ** మద దానశబ్దములు మదము పేళ్లు ॥ మాద్యతే నేనేతి మదః * మదీ హర్షగ్లపన

వమథుః కరశీకరః ॥ ౩౫ ॥ *కుంభౌ తు పిండౌ శిరసస్తయోర్మధ్యే విదుః పుమాన్ । *అవగ్రహో లలాటం స్యాత్ దీషికా త్వక్షికూటకం ॥ ౩౬ ॥ అపాంగదేశో నిర్యాణం *కర్ణమూలం తు చూలికా ॥ *అధః కుంభస్య వాహిత్థం ప్రతిమానమధోఽస్య యత్ ॥ ౩౭ ॥ ఆసనం స్కంధదేశస్స్యాత్ *పద్మకం బిందుజాలకం । *పక్షభాగః పార్శ్వభాగో దంతభాగస్తు యోఽగ్రతః ॥ ౩౮ ॥ *ద్వౌ పూర్వపశ్చాజ్జంఘాదిదేశౌ గాత్రావరే క్రమాత్ । *తోత్రం వైణుకం ఆలానం బంధస్తంభే *థ శృంఖలే ॥ ౩౯ ॥ అందుకో నిగళోఽస్త్రీ స్యాత్ అంకుశోఽస్త్రీ సృణిః ద్వయోః । దూష్యా కక్ష్యా వరత్రా స్యాత్

యోః। దీని చేత మదించును ॥౧॥ ద్యతి ఖండయతీతి దానం * దో అవఖండనే. ఏనుఁగును పీడించునది ॥ ౨ ॥ ఏనుఁగు తొండము వలనఁ బుట్టిన తుంపురులు వమథు వనంబడును ॥ వమ్యత ఇతి వమథుః ॥ ఉ-పు ॥ * టువమ ఉద్గిరణే । వెళ్లింపఁబడునది ॥౧॥ ** ఏనుఁగు తలమీఁదనుండెడు మాంసపుంజములు రెండును కుంభములనంబడును ॥ కుంభాకృతియోగాత్కుంభౌ ॥ ఉ-పు । కుంభములవంటి ఆకారము గలది ॥౧॥ ** ఆ రెంటి నడుము విదువనంబడును ॥ వేత్త్యస్మిన్ అంకుశఘాతమితి విదుః ॥ ఉ-పు ॥ * విద జ్ఞానే । దీనియందు అంకుశఘాతము నెఱుఁగును ॥౧॥ * ఏనుఁగు మొసలు అవగ్రహమనంబడును ॥ అంకుశేనావగృహ్యత ఇత్యవగ్రహః * గ్రహ ఉపాదానే । అంకుశము చేత తీయఁబడునది ॥

ఏనుగు కనుగుడ్డు - ఈషిక యనంబడును । ఈషాలాంగలి కేవ ఈషికా । నాగేలు వలెనిడివియైనది ॥ దీర్ఘాదిహ్రస్వమధ్యము - హ్రస్వాదిదీర్ఘమధ్యమని కొందరు ॥౧॥ అక్షికూటకమక్షిగోళకం ॥ ఏనుఁగు కడగన్నులు నిర్యాణమనంబడును ॥ నిర్యాతి నేత్రజలమస్మాదితి నిర్యాణం * యా ప్రాపణే । కన్నీళ్లు దీనివలన జారును ౧॥ * ఏనుఁగు చెవిమొదలు చూళికయనంబడును ॥ చుల్యతే అంకుశేన ప్రేర్యత ఇతి చూలికా * చుల ప్రేరణే । అంకుశము చేత ప్రేరేపింపఁబడునది ॥౧॥ * ఏనుఁగు కుంభస్థలములకు దిగువనున్న ప్రదేశము వాహిత్థమనంబడును । మదవాహినిస్థానే తిష్ఠతీతి వాహిత్థం । మదప్రవాహస్థానమందుండునది ॥౧॥ * ఈ వాహిత్థమునకు దిగువనున్న ప్రదేశము ప్రతిమానమనంబడును । ప్రతిమీయతే అనేన ప్రతిమానం * డుమిఞ్ ప్రక్షేపణే । దీనిచేత నెత్తివేయఁబడును ॥౧॥

ఏనుఁగు యొక్క మూఁపు ఆసనమనంబడును ॥ అస్యతే అస్మిన్నిత్యాసనం * ఆస ఉపవేశనే । దీనియందుండబడును ॥౧॥ * ఏనుఁగునకు యౌవనమందు దేహమునఁ బుట్టిన బొట్లు పద్మకమనంబడును । ఏనుఁగు సిబ్బెము । పద్మవర్ణసామ్యాత్ పద్మకం । పద్మము వన్నెగలది ॥౧॥ * ఏనుఁగుయొక్క యుభయపార్శ్వములను పక్షభాగమనంబడును ॥ పక్షయోర్భాగః । పక్షభాగః పక్షములయొక్క భాగము ॥౧॥ ఏనుగు యొక్క ముందరి భాగము దంతభాగమనంబడును ॥ దంతసన్నిహితో భాగో దంతభాగః । దంతములకు సమీపమయిన భాగము ॥౧॥ * ఏనుఁగు ముందరి కాళ్లు మొదలుగాఁగల భాగము గాత్రమనంబడును ॥ వెనకటి కాళ్లు మొదలుగాఁగల భాగము - అవరమనంబడును ॥ గాత్రస్య ప్రధానాంగత్వాత్ గాత్రం ॥ గాత్రమునకు ప్రధానాంగము ॥౧॥ అప్రధానాంగత్వాత్ అవరం । అప్రధానమయిన అంగము అవరము ॥ పా ॥ అవరం ॥౧॥ * తోత్ర వైణుక శబ్దములు ఏనుఁగును శిక్షించు నట్టి కోల పేళ్లు ॥ తుద్యతే అనేన గజ ఇతి తోత్రం * తుద వ్యథనే । దీనిచేత నేనుఁగు వ్యథపెట్టంబడును ॥౧॥ వేణువా నివృత్తం వైణుకం । వెదురు చేతఁ జేయఁబడినది ॥ ౨ ॥ వేణుకమని కొందరు ॥ * ఏనుఁగును కట్టు స్తంభము ఆలానమనంబడును ॥ ఆలీయతే గజోఽస్మిన్నిత్యాలానం * లీఙ్ ఆదానే । దీనియందు నేనుఁగు తెచ్చి కట్టఁబడును ॥౧॥ * శృంఖలశబ్దము మొదలు ॥౩॥ ఏనుఁగను కట్టుగొలుసు పేళ్లు ॥ శృణాతి బంధనేన గజమితి శృంఖలం ॥ త్రి ॥ శౄ హింసాయాం । గజమును హింసించునది ॥ తాలవ్యాది ॥ శ్లో ॥ స్త్రీకటీవస్త్రబంధేపి నిగళే శృంఖలా త్రిషు - అని - తాలవ్యాదుల యందురభసుఁడు ॥౧॥ అందతి బధ్నాత్యనేనేత్యందుకః * అది బంధనే । దీనిచేత కట్టివేయుదురు ॥౨॥ నిగళ్యతే మదేనేతి నిగళః * గళ సేచనే । మదము చేత తడపఁబడునది ॥ పా ॥ నిగడః ౩ * అంకుశ శృణిశబ్దములు అంకుశము పేళ్లు । అంక్యతే నేనేత్యంకుశః ॥ అ-న్న * అకి లక్షణే । దీనిచేత నేనుఁగు గురుతు పడియుండును ॥౧॥ సరత్యనయా సృణిః ॥ ఇ-స్త్రీ ॥ * సృ గతౌ । ఏనుఁగు దీనిచేత పోవును ॥ శ్లో ॥ ఆరక్షమగ్నమవమత్య సృణిం శితాగ్రమేకః పలాయితజనేనకృతార్తనాదః - అని మాఘమందు పుల్లింగప్రయోగము గలదు గనుక - సృణిః స్త్రియాం - అనునది ప్రమాదపాఠము ద్వయోః అను పాఠము యుక్తము । స్త్రియాం అని ఏకదేశలక్షణము చేత పుల్లింగము చెప్పఁబడునని కొందరందురు ॥ ౨ ॥ ** దూష్యాశబ్దము మొదలు ౩ ఏనుఁగు నడుమునకు గట్టెడు తోలుమోకు పేళ్లు ॥ దూష్యతే అనయా దూష్యా * దూషి పరితాపే. దీనిచేత తపింపఁజేయఁబడును ॥ దూష్యా అని చకారాదియు- యకార రహితమని కొందరు ॥ ౧ ॥ కక్ష్యాయాం గజమధ్యభాగే భవా కక్ష్యా । గజమధ్యభాగమం

దుండునది॥కణ్ఠ్యాకణ్ఠా అని ణాంతమునవిశ్వప్రకాశిక॥ యాంతమని-అజయుఁడు॥ ౨॥ ప్రియతేగ

త్కల్పనాసజ్జనా సమే॥౪౯౭॥

జమధ్యమనయేతివరత్రా॥వృఞ్ వరణే।దీనిచేతగజమధ్యముగప్పఁబడును॥౩॥**కల్పనా సజ్జనాశబ్దములు రాజారోహణార్థమై యేనుఁగును శృంగారించుట పేళ్లు॥కల్ప్యతేకల్పనా॥కృపూ సామర్థ్యే।క ల్పింపఁబడునది॥౧॥సజ్జ్యతేఅనయా సజ్జనా॥షస్జగతౌ। గతిజ్ఞానార్థః। దీనిచేత నెఱుఁగఁబడును॥౨॥

ప్రవేణ్యాస్తరణం వర్ణః పరిస్తోమః కుథో ద్వయోః।

ప్రవేణీశబ్దము మొదలు౫ ఏనుఁగుమీఁద పరచునట్టి రత్నకంబళి పేళ్లు ॥ ప్రకర్షేణవయంత్యేనామితి ప్రవేణీ॥ ఈ-స్త్రీ॥వ్యేఞ్ తంతుసంతానే।నిక్కిలిదీనేయుదురు॥౧॥ ఆస్తీర్యతఇత్యాస్తరణం॥ స్తృ ఞ్ ఆచ్ఛాదనే।కప్పఁబడునది॥౨॥వర్ణ్యతేచిత్రవర్ణత్వేనేతివర్ణః॥వర్ణ స్తుతౌ । చిత్రమాట చేత స్తోత్రము చేయఁబడునది ॥ ౩ ॥ పరిస్తూయతెపరిస్తోమః॥ష్టుఞ్ స్తుతౌ।స్తోత్రము చేయఁబడునది॥౪॥ గజపృష్ఠేకుథ్నాతీతికుథః॥ అ-ప్స॥*కుథ శ్లేషణే। ఏనుఁగువీఁపుననుండునది॥ మూఁడులింగములయం దుఁగలదనికొందరు॥ శ్లో॥ స్త్రియాం వేణీకుథంత్రిషు- అనివాచస్పతి॥౫॥ **యుద్ధమునకుసమ

వీతం త్వసారం హస్త్యశ్వం

ర్థముకాని-ఏనుఁగు-గుఱ్ఱమును-వీతమనఁబడును॥విగతంఇతంగమనమస్యేతివీతం॥ఇణ్ గతౌ। గమ

వారీ తు గజబంధనే॥౪౯౮॥

నము లేనిది॥౧॥**ఏనుఁగును పట్టుటకొఱకు చేయఁబడిన-ఓఁదము మొదలయినది- వారియనంబడును॥ వార్యతేగజోనయేతివారీ॥ ఈ-స్త్రీ॥దీనిచేత నేనుఁగునిలుపఁబడును॥౧॥**

ఘోణకే వీతి తురగ తురంగా శ్వతురంగమాః। వాజి వాహార్వ గంధర్వ హయ సైంధవ సప్తయః॥౪౯౯॥

ఘోటకశబ్దము మొదలు ౧౩ గుఱ్ఱము పేళ్లు॥భూమౌఘుటతిపరివర్తతఇతి ఘోటః-సఏవ ఘోటకః॥ఘుటపరివర్తనే।భూమి యందుపొర్లాడునది॥౧॥ వేతిగచ్ఛతీతివీతిః॥ఇ-పు॥వీగతిప్రజనకాంత్యసనఖాదనేషు। వేగముగాఁ బోవునది।పకారాదిగాకొందరు చెప్పుదురు॥శ్లో॥పానె స్త్రీపీతిరశ్వేనా- అనిరుద్రుఁడు॥౨॥తురంత్వ రితంగచ్ఛతీతితురగః।తురంగః।తురంగమశ్చ। వేగిరముగాబోవునదితురగము-తురంగము-తురంగ మము॥౩॥౪॥౬॥అశ్నుతేగమనేనేత్యశ్వః॥అశూ వ్యాప్తౌ। గమనము చేతవ్యాపించినది॥౫॥ వాజో వేగ స్తద్యోగాద్వాజీ॥న-పు॥వజగతౌ।వాజమనఁగా వేగము-అదిగలది॥౭॥వహతినరం వాహః॥వహ ప్రాపణే।నరునివహించునది॥౮॥అర్వతియాతిఅర్వా॥న-పు॥అర్వగతౌ। వేగముగాఁబోవునది॥త కారాంతంబునుగలదు॥శ్లో॥శ్లథీకృతప్రగ్రహమర్వతాం ప్రజాః-అనిమాఘము॥ ౯॥ గంధ్యతేకశా దినాపీడ్యతఇతిగంధర్వః॥గంధ అర్దనే। కశాదులచేతపీడింపఁబడునది॥ ౧౦॥ హయతిగచ్ఛతీతిహ యః॥హయగతౌ।శీఘ్రముగాఁబోవునది॥౧౧॥సింధుదేశభవఃసైంధవః। సింధుదేశమందుఁబుట్టిన ది॥౧౨॥సపతి సేవాదిధర్మేణసప్తిః॥ఇ-పు॥షపసమవాయే। సేవాదిధర్మములతోఁగూడినది॥

ఆజానేయాః కులీనాస్స్యు ర్వినీతా స్సాధువాహినః। వనాయుజాః పారశీకాః కాంభోజా బాహ్లీకా హయాః॥౫౦౦॥

మంచికులమందుఁ బుట్టినగుఱ్ఱములు - ఆజానేయములనంబడును ॥ అజేన వేగేనఆనేయాః ఆజానే యాః॥అజగతిక్షేపణయోః। వేగము చేఁదేఁదగినవి॥౧॥** మనుష్యునిలెస్సగా మోయనేర్చినగుఱ్ఱ ములు- వినీతములనంబడును॥ వినీయంతఇతివినీతాః॥ణీఞ్ ప్రాపణే। లెస్సగాశిక్షింపఁబడునది॥౧॥ వనాయుజశబ్దము మొదలు౪- ఆయాదేశములయందుఁబుట్టిన-అశ్వముల పేళ్లు॥ వనాయుదేశభవా వనాయుజాః।వనాయుదేశమందుబుట్టినవి-హ్రస్వాది॥శ్లో॥ పారశీకావనాయుజాః- అనియుత్పలి ని॥దీర్ఘాదియునుగలదు॥ శ్వేతంకర్కాఖ్యంవానాయుజమపిపారసీకంతు- అనినామమాల॥౧॥ పారశీకదేశభవాఃపారశీకాః। పారశీకదేశమందుఁబుట్టినవి॥పా॥పారసీకాః॥౧॥ కాంభోజదేశ భవాఃకాంభోజాః।కాంభోజదేశమందుఁబుట్టినవి॥౧॥ బాహ్లీకదేశభవాఃబాహ్లీకాః। బాహ్లీకదే శమందుఁబుట్టినవి॥౧॥

యయురశ్వోశ్వమేధీయో

అశ్వమేధమునకునర్హమైనఅశ్వము యయువనంబడును॥ విసృష్టో దేశే దేశేయాతీతియయుః॥ ఉ-పు॥ యాప్రాపణే। విడువఁబడినదై ప్రతిదేశమునకుఁబోవునది॥౧॥

జవనస్తు జవాధికః।

అధికమైనవేగముగల-అశ్వము జవనమనఁబడును॥ జవతివేగేనజవనః॥జుగతౌ। వేగమునఁబోవునది॥

పృష్ఠ్యస్థౌరీ

పృష్ఠ్యస్థౌరిశబ్దములు మోపుమోసెడు అశ్వము పేళ్లు॥ పృష్ఠేనవోఢుంశక్యః పృష్ఠ్యః। వీఁపున మోయుటకుసమర్థమైనది॥౧॥స్థూలస్యపృష్ఠభాగస్యేదంస్థౌరంబలం- తదస్యాస్తీతిస్థౌరీ॥న-పు॥ర లయోరభేదః। అధికమైనవీపుసత్తువగలది॥ స్థూరియనికొందరందురు॥౨॥ **

సితః కర్కో

తెల్లనిగుఱ్ఱముకర్క మనంబడును॥కరోతికౌతుకంకర్కః॥ డుకృఞ్ కరణే। కౌతుకమును జేయునది॥౧॥**

రథ్యో వోఢా రథస్య

రథమును వ

యః॥౫౦౧॥*బాలః
కిశోరో**వామ్య
శ్వాబడబా
బాడబంగణే।
త్రిష్వాశ్వీనంయద
శ్వేనదినేనైకేనగ
మ్యతే॥౫౦౨॥**క
శ్యంతుమధ్యమశ్వా
నాం*హేషాహ్రే
షాచనిస్వనః।*నిగా
ళస్తుగళోద్దేశే
బృందేత్వశ్వీయమా
శ్వవత్॥౫౦౩॥*ఆ
స్కందితంధౌరితకం
రేచితంవలితంప్లుతం
గతయోఽమూఃపంచ
ధారాః
ఘోణాతుప్రోథమ
స్త్రియామ్॥*కవికా
తుఖలీనోఽస్త్రీ
శఫంక్లీబేఖురఃపు
మాన్।
పుచ్ఛోఽస్త్రీలూమ
లాంగూలేవాలహ
స్తశ్చవాలధిః॥౫౦౪॥
త్రిషూపావృత్తలుఠి
తౌపరావృత్తేము
హుర్భువి।
యానేచక్రిణియు
ద్ధార్థేశతాంగస్స్యం

హించుగుఱ్ఱమురథ్యమనంబడును॥రథంవహతీతిరథ్యః।రథమునువహించునది॥౧॥** గుఱ్ఱపుపిల్లకి
శోరమనంబడును॥కశ్యత ఇతి కిశోరః*కశగతిశాసనయోః।శిక్షింపఁబడునది॥౧॥** వామీశబ్దము
మొదలు౩గోడిగెపేళ్లు॥ఆఁడుగుఱ్ఱము॥ వమతిగర్భం వామీ॥ఈ-సీ॥* టువముఉద్గిరణే। గర్భము
నువెళ్లించునది॥౧॥అశ్వజాతిస్త్రీ అశ్వా।ఆఁడుగుఱ్ఱము॥౨॥ వలతేబడబా*వలసంచలనే। వబయో
ర్లడయోశ్చైకత్వం।చలించునది॥౩॥ **బడబానాంసమూహోబాడబం। గోడిగెగుఱ్ఱముల
మూఁకబాడబమనంబడును॥౧॥** అశ్వేనఏకేనదినేనయద్వర్త్మగమ్యతేతదాశ్వీనమిత్యుచ్యతే।
గుఱ్ఱముచేతనొకదినంబునఁబోఁదగినతెరువు - ఆశ్వీనమనంబడును ॥ అశ్వేనదినేనఏకేనగమ్యత ఇ
త్యాశ్వీనం।గుఱ్ఱముచేతనొకదినంబునఁబోదగినత్రోవ॥౧॥**అశ్వానాంమధ్యంకశ్యమిత్యుచ్యతే
గుఱ్ఱమునడుముకశ్యమనంబడును॥కశామర్హతీతికశ్యం।తరటునకుఁదగినది**హేషాహ్రేషాశబ్ద
ములుగుఱ్ఱముసగిలించుటపేళ్లు॥హేషణంహేషా-హ్రేషాచ* హేషృహ్రేషృఅవ్యక్తేశబ్దే। అవ్య
క్తముగామ్రోయుటహేషహ్రేషయును॥౧॥**గుఱ్ఱపుమెడలదగ్గిరిప్రదేశమునిగాళమనంబడును॥
ఆప్రదేశమన్దేదేవమణియుండును॥నిగళత్యనేనకబళమితినిగాళః*గళఅదనే।దీనిచేతఆహారమును
మ్రింగును॥శ్లో॥ఘంటాబంధసమీపస్థోనిగాళఃకీర్తితోబుధైః। తస్మిన్దేవమణిర్నామసశుభఃకీర్తి
తోమతః॥౧॥**అశ్వీయాశ్వశబ్దములుగుఱ్ఱపుమూఁకపేళ్లు॥ అశ్వానాంసమూహఃఅశ్వీయం। ఆ
శ్వంచ।అశ్వసమూహముఅశ్వీయముఆశ్వము॥ ౧॥ ౨॥ ** ఆస్కందితశబ్దముమొదలు౫గుఱ్ఱము
యొక్కగతివిశేషములు-అవిధారలనంబడును॥ధార్యతేతురగైరితిధారా-అశ్వములచేతధరింపఁబ
డునది॥౧॥ఆస్కందనంఆస్కందితం*స్కందిర్గతిశోషణయోః।చాతుర్యేణాధోరణంధౌరితకం*
ధోర్గతిచాతుర్యే। రేచనంరేచితం*రిచిర్పృథగ్భావే।వలనంవలితం*వలసంచలనే॥పా॥వల్గితం
ప్లవనంప్లుతం*ప్లుఙ్గతౌ।నిశ్చలమైఅతివేగముఅతిమందమునుగాకసమమైయున్నగతి-ఆస్కందిత
ము॥అంతకంటెనధికమైచతురమైనగతిధౌరితకము॥తాళగతితోపేరెముగాఁదిరుగుటరేచితము॥
వేగముచేతవిడువఁబడినదై మీఁదికిగాళ్లుకదిలించుటవలితము॥ వేగమునఅంతమేరయు సమముగా
పోవుటప్లుతము**అశ్వముముక్కు-ప్రోథమనంబడును॥ప్రోథతీతిప్రోథః॥అ-ప్న॥*ప్రోథృపర్యా
ప్తౌ। దట్టమైయుండునది॥౧॥ **కవికాఖలీనశబ్దములుకళ్లెముపేళ్లు॥ కవతిభక్షణసమయేకవికా*
కుశబ్దే।భక్షణసమయమందుమ్రోయునది॥౧॥ఖలతిచలతీతిఖలీనః। అ-ప్న*ఖలచలనే। కదులున
ది*ఖేముఖవివరేలీనోవాఖలీనః।ముఖవివరమందులీనమైయుండునది ॥ దీర్ఘమధ్యమమునుహ్రి
స్వమధ్యమమునుగలదు ॥ శ్లో ॥ ప్రోత్తైఃస్కంధదేశే శిఖరఖలినకళాకర్కశాద్వ్యాంతముగ్రైః
అనివిశాఖదంతుడు॥౨॥**శఫఖురశబ్దములుగొరిసెలపేళ్లు॥శాయతేభువాశఫం*శోతనూకర
ణే।భూమిచేతనల్పముగాజేయబడునది॥౧॥ఖురతిభువంఖురః*ఖురఛేదనే।భూమినిఛేదించునది॥
౨॥పుచ్ఛశబ్దముమొదలు౫గుఱ్ఱముమొదలైనవానితోఁకపేళ్లు॥వాలహస్తవాలధిశబ్దములుకేశయుక్త
మైనతోఁకపేళ్లనికొందరు॥పుచ్ఛయతేదంశాదీనుత్సారయతీతిపుచ్ఛః॥అ-ప్న॥*పుచ్ఛవిశరణే
ఈఁగెలుమొదలయినదాన్నిపోఁగొట్టునది॥౧॥లూయంతేరోమాణ్యత్రేతిలూమ*లూఞ్ఛేదనే।
రోమములుదీనియందుకోయఁబడును॥నకారాంతనపుంసకము-అకారాంతనపుంసకమనికొందరు॥
౨॥లంగతిచలతీతిలాంగూలం*లగిగతౌ।కదలునది॥౩॥వాలసమూహయోగాత్వాలహస్తః।వాల
సమూహముగలది॥౪॥వాలాధీయంతేఽస్మిన్నితివాలధిః॥ ఇ - పు॥* డుధాఞ్ధారణపోషణయోః।
వాలముదీనియందుధరింపఁబడును॥౫॥ ** ఉపావృత్తలుఠితశబ్దములుభూమియందుపలుమాఱు
పొరలాడినఅశ్వముపేళ్లు॥అవిమూఁడులింగములయందువర్తించును॥ ఉపావర్తతేస్మఉపావృ
త్తః*వృతువర్తనే।లుఠతిస్మలుఠితః*లుఠప్రతిఘాతే। పొరలాడినదిగనుకఉపావర్తము-లుఠి
తమును॥౧॥౨॥**శతాంగశబ్దముమొదలు౩బండికండ్లతోఁగూడినయుద్ధార్థమైనవాహనముపేళ్లు॥
శతంఅంగాన్యస్యేతిశతాంగః।నూఱుఅవయవములుగలది॥౧॥ స్యందతేయాతీతిస్యందనః*స్యం

దనో రథః॥౨౦౬॥*

మూ ప్రస్రవణే, పోవునది॥ ౨॥ రమంతేఽత్ర రథః। రము క్రీడాయాం। దీనియందు క్రీడింతురు॥ ౩॥ ***

ఆసౌ పుష్యరథశ్చక్రయానం నసమరాయ యత్।

బండికన్నులు గలిగి యుద్ధార్థము గాక విహారార్థమైన రథము పుష్యరథమనంబడును ॥ పుష్యేఽత్సవాదౌ విహితో రథః పుష్యరథః। పుష్యము మంగళప్రదము గనుక తత్సామ్యమున ఉత్సవాదులు పలక్షింపఁబడును. ఆయుత్సవాదులయందు విహితమయినది పుష్యరథము ॥శ్లో॥ మహారథః పుష్యరథం రథాంగీ క్షిప్రం క్షపానాథ ఇవాధిరూఢః, అనిమా ఘుమందు నక్షత్రముతోఁ గూడ శ్లేషగాఁ జెప్పినాఁడు॥ ౧॥

కర్ణీరథః ప్రవహణం డయనం చ సమం త్రయమ్॥౨౦౭॥

కర్ణీరథశబ్దము మొదలు- ౩-మనుష్యులు మోసెడు విమానము నెడు యానవిశేషము పేళ్లు॥ కర్ణేషు స్కంధేషు స్థాప్యమానో రథః కర్ణీరథః। మూపులయందు వహింపఁబడు రథము, పాలకి॥౧॥ ప్రవహతి నరశ్రేష్ఠమితి ప్రవహణం। శ్రేష్ఠమయినవానిని వహించునది॥ ౨॥ డయతే డయనం డీఙ్ విహాయసా గతౌ। ఆకాశమందుఁ బోవునది॥ ౩॥ ఈమూఁడును సమానార్థకములు-

క్లీబేఽనః శకటోఽస్త్రీ స్యా ద్గంత్రీ కంబలివాహ్యకమ్॥

అనః శకట శబ్దములు బండి పేళ్లు॥ అనతి రథో నేనేత్యనః॥ స-న॥ *అన ప్రాణనే। దీని చేత రథము బ్రతుకును॥ శక్నోతి భారమితి శకటః॥ అ, పు॥ *శక్ ల్ శక్తౌ। భారమును వహించుటకు సమర్థమైనది ౨॥ **గంత్రీ కంబలివాహ్యక శబ్దములు- దిద్దిన యెద్దు దీసెడి బండి పేళ్లు॥ గచ్ఛతీతి గంత్రీ॥ ఈ- సీ॥ *గమ్ల్ సృప్ల్ గతౌ। పోవునది॥ కంబలః సాస్నా- తద్యోగాత్ కంబలినో బలీవర్దాః- తైర్వాహ్యత ఇతి కంబలివాహ్యకం। కంబళము నగాఁ గంగడోలు అది గలవి గనుక కంబళులనఁగా నెద్దులు - వాని చేత వహింపఁబడునది॥ శ్లో॥ ప్రావారే వ్యుత్తరాసంగే। సాస్నాయామపి కంబళః- అని రుద్రుఁడు

శిబికా యాప్యయానం స్యా ద్దోలా ప్రేంఖాదికా స్త్రియాం॥౨౦౮॥

**శిబికా యాప్యయాన శబ్దములు అందలము పేళ్లు॥ పల్లకి యును ॥ శివా మంగళప్రదా- శివైవ శిబికా- వబయోరభేదః। మంగళప్రదమైనది॥ యాప్యైరధమైర్యాయత ఇతి యాప్యయానం *యా ప్రాపణే। యాప్యులనఁగా అధములు - వారిచేత పొందింపఁబడునది ॥ **డోలా ప్రేంఖా శబ్దములు ఉయ్యాల పేళ్లు॥ దుల్యతే ఉత్క్షిప్యతే డోలా *దుల ఉత్క్షేపే। ఊఁచఁబడునది॥ ప్రేంఖతే ఇతస్తతః ప్రేంఖా* ఇఖి గతౌ। ఇట్టట్టు పోవునది॥ పుల్లింగమును గలదు॥ శ్లో॥ డోలా ప్రేంఖః పుమాన్ ప్రేంఖాని శ్రేణిరధిరోహిణీ. అని రత్నకోశము ॥ ఆదిశబ్దము చేత మంచాదులు డోలాశబ్ద వాచ్యములు

ఉభౌ తు ద్వైపవైయాఘ్రౌ ద్వీపిచర్మావృతే రథే* పాండుకంబలసంవీతః స్యందనః పాండుకంబలీ రథే

** ద్వైప వైయాఘ్ర శబ్దములు పులితోలు గప్పిన రథము పేళ్లు॥ ద్వీపిచర్మణావృతో రథః ద్వైపః। ద్వీపియనఁగా పులి- దానితోలు చేతఁ గప్పఁబడునది॥ వ్యాఘ్రచర్మణావృతో రథః వైయాఘ్రః। పులితోలు చేతఁ గప్పబడిన రథము వైయాఘ్రము॥ ** పాండుకంబలేన సంవీతః రథః పాండుకంబలీ॥ నాంతః ॥ తెల్లకంబళి చేతఁ గప్పఁబడిన రథము పాండుకంబళి॥

కాంబలవాస్త్రాద్యాః కంబలాదిభిరావృతే

కంబలేనావృతో రథః కాంబలః। కంబళి చేత గప్పబడినది॥ వస్త్రేణావృతో రథః వాస్త్రః। వస్త్రము చేతఁ గప్పఁబడిన రథము॥ ఆదిశబ్దము చేత క్షౌమాదులను గ్రహింపఁబడును॥

త్రిషు ద్వైపాదయో రథ్యా రథకట్యా రథవ్రజే॥౨౧౦॥

ద్వైపశబ్దము మొదలు వాస్త్రశబ్ద పర్యంతము గల శబ్దములు మూఁడు లింగములయందు వర్తించును **రథ్యా రథకట్యా శబ్దములు రథసమూహము పేళ్లు॥ రథానాం సమూహో రథ్యా, రథకట్యా చ। రథములయొక్క సమూహము రథ్య- రథకట్యయును॥

ధూః స్త్రీ క్లీబే యానముఖం స్యాద్రథాంగమపస్కరః।

ధూః యానముఖ శబ్దములు రథములు మొదలయిన వాహనములయొక్క ముందరిదిక్కు పేళ్లు॥ ధూర్వతి హినస్తీతి ధూః॥ ర- సీ॥ *ధుర్వీ హింసాయాం। పరులను హింసించునది ॥ యానస్య ముఖం యానముఖం। యానమనఁగా రథాదులు - వానియొక్క ముఖము॥ ...బండికన్నులు, కాఁడి- నొగ మొదలయిన రథావయవములు- అపస్కరమనంబడును॥ అపస్క్రియతే తదుచితస్థానే నిక్షిప్యత ఇతి అపస్కరః॥ పు॥ అపస్కరః *కృ విక్షేపే। ఆయా యుచితస్థానములయందు పెట్టఁబడునది।

చక్రం రథాంగం

****చక్ర రథాంగ శబ్దములు బండికంటి పేళ్లు॥ కరోతి రథగమనమితి చక్రం *డుకృఞ్ కరణే। రథగమనమును జేయునది ॥ రథస్యాంగం రథాంగం. రథమునకు అంగమై

తస్యాంతే నేమిః స్త్రీ స్యాత్ప్రధిః పుమాన్ ॥౨౧౧॥

** నేమి ప్రధి శబ్దములు బండికంటి కడకమ్మి పేళ్లు॥ నమతి శబ్దాయతే గమనసమయే నేమిః ఇ, సీ ॥ *ణము ప్రహ్వత్వే శబ్దే చ। గమనమందు మ్రోయునది। నయతి రథమితి నేమిః *ణీఞ్ ప్రాపణే ॥ రథమును పొందించునది ॥ ప్రధీయతే

పిండికా నాభి

నిక్షిప్యత ఇతి ప్రధిః॥ఇ,పు॥ *డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। కడను బెట్టబడునది ॥ **పిండికానాభి శబ్దములు బండికంటి నడిమి తూము పేళ్లు॥ పిండ్యతే సంఘాత్యతే అరాణ్యస్యామితి పిండికా॥ పిడిసంఘాతే। కొనలన్నియు దీనియందు కూర్పఁబడును ॥ నహ్యతే హింస్యతే అక్షేణేతి నాభిః* ణహ బంధనే। ఇరుసుల చేత పీడింపఁబడునది**అక్షమనఁగా ఇరుసు, దానికి కడపటను బండికన్నులు జారకుండుటకై వేయునట్టి చీల, అణియనంబడును ॥ అతి శబ్దాయత ఇత్యణిః॥ఇ,పు-అణ శబ్దే। గమనసమయమందు మ్రోయునది। ఆణియనియుఁ గలదు॥ శ్లో॥ సీమావృక్షాగ్రకీలేషు ద్వయో రాణిరణి స్తథా. అనిరుద్ధుఁడు॥

రథాగ్రకీల కేత్వద్వయోరణిః।

రథగుప్తిర్వరూథో నా

***రథగుప్తి వరూథ శబ్దములు శస్త్రాదులవలన వికలము గాకుండ రథమునకు గప్పెడు వ్యాఘ్రచర్మము మొదలయిన ప్రావరణము పేళ్లు ॥ రథికరక్షణార్థమై రథమందుఁ జేయబడిన స్థానవిశేషము పేళ్లని కొందరు॥ రథో గుప్యతే అనేనేతి రథగుప్తిః॥ఇ,సీ॥ గుపూ రక్షణే-రథము దీనిచేత రక్షింపఁబడును। వ్రియతే రథో అనేనేతి వరూథః* వృఞ్ వరణే, రథము దీనిచేత రక్షింపబడును॥

కూబరస్తు యుగంధరః॥౧౬౨॥

కూబర యుగంధర శబ్దములు కాడి గట్టుటకు జేసిన ప్రమాను పేళ్లు॥నా॥ కవతే శబ్దాయతే కూబరః* కూఙ్ శబ్దే॥ మ్రోయునది। కుం మహీం వృణోతి ఆచ్ఛాదయతీతి వా కూబరః, వృఞ్ వరణే। భూమిని కప్పియుండునది। యుగం ధరతీతి యుగంధరః* ధృఞ్ ధారణే। యుగమనఁగా కాఁడి, దాని ధరించునది॥

అనుకర్షో దార్వధస్థం ప్రాసంగో నా యుగాద్యుగః।

బండి కట్టినప్పుడు నొగ దిగువను ండెడు కోడిపీట, అనుకర్షమనంబడును॥ అక్షం అనుకృష్యత ఇత్యనుకర్షః। కృష విలేఖనే। ఇరుసు వెనుక తియ్యఁబడునది ॥ మొదటి కాఁడి కంటె రెండవ కాఁడి ప్రాసంగమనంబడును॥ ప్రాసజ్యతే బలీవర్దః కంఠే ష్వితి ప్రాసంగః* షంజ సంగే। యెద్దుల మెడమీద కూర్పఁబడునది॥

సర్వం స్యాద్వాహనం యానం యుగ్యం పత్రం చ ధోరణం॥౧౬౩॥

యాన శబ్దము మొదలు-౫. ఏనుఁగు మొదలయిన సర్వ వాహనములకుఁ బేళ్లు ॥ యాత్యనేనేతి యానం యా ప్రాపణే। దీని చేత నరుఁడు పోవును ॥ యుగం వహతీతి యుగ్యం ॥ కాడిని వహించునది॥ పతంత్యనేనేతి పత్రం* పత్ల్ గతౌ। దీని చేత పోఁదురు॥ ధోరతి చాతుర్యేణ గచ్ఛత్యనేనేతి ధోరణం* ధోర్ఋ గతిచాతుర్యే। దీని చేత చాతుర్యముగా పోవుదురు ॥

పరంపరా వాహనం యత్తద్వైనీతక మస్త్రియాం।

* పరంపరా వాహన వైనీతక శబ్దములు తేరు మోఁకు పేళ్లు। ఒకనికి శక్యము గాక యనేకులయిన మనుష్యాదుల చే మోయఁదగిన యందలము మొదలయినివాని పేళ్లని కొందరు। వోఢృభిః పరంపరయా వాహ్యత ఇతి పరంపరా వాహనం॥ గుఱ్ఱములు మొదలయినవాని పరంపర చేత వహింపఁబడునది॥ వినీతానామిదం వైనీతకం॥అ.

ఆధోరణా హస్తిపకా హస్త్యారోహా నిషాదినః॥౧౬౪॥

శిక్షితములయిన గుఱ్ఱము మొదలయినవాని సంబంధమైనది ॥ ** ఆధోరణ శబ్దము మొదలు, ౪. ఏనుగు మావటివాని పేళ్లు॥ ఏనుగు నెక్కెడు దొరలకున్న పేళ్లని కొందరు॥ ఆధోరంతి హస్తిన ఏభిరిత్యాధోరణాః* ధోర్ఋ గతిచాతుర్యే। వీరి చేత నేనుఁగులు చాతుర్యముగా నడుచును॥ హస్తినః పాంతీతి హస్తిపకాః* పా రక్షణే। ఏనుగులను రక్షించువారు॥ హస్తినః ఆరోహంతీతి హస్త్యారోహాః। ఏనుఁగు నెక్కెడువారు॥ హస్తిషు నిషీదంతీతి నిషాదినః॥న-పు* షద్ల్ విశరణగత్యవసాదనేషు। ఏనుఁగు నెక్కువారు॥

నియంతా ప్రాజితా యంతా సూతః క్షత్తా చ సారథిః। సవ్యేష్ఠ దక్షిణస్థౌ చ సంజ్ఞా రథకుటుంబినః॥౧౬౫॥

**నియంతృ శబ్దము మొదలు-౮- సారథి పేళ్లు। రథకుటుంబియనఁగా-సారథి॥ నియచ్ఛత్యశ్వానితి నియంతా॥ఋ-పు॥ యంతా చ॥ ఋ-పు॥ యమ ఉపరమే। అశ్వములనియమించువాఁడు గనుక నియంత - యంతయును ॥ ప్రాజతి ప్రేరయత్యశ్వానితి ప్రాజితా ॥ ఋ-పు॥ *అజ గతిక్షేపణయోః। గుఱ్ఱములను ప్రేరేపించువాఁడు॥ సుపత్యశ్వానితి సూతః* షూ ప్రేరణే। గుఱ్ఱములను దోలువాఁడు॥ క్షదతి తాడయత్యశ్వానితి క్షత్తా॥ ఋ-పు॥ క్షద గతిహింసనయోః। గుఱ్ఱములను గొట్టువాఁడు॥ సారయత్యశ్వానితి సారథిః॥ఇ-పు॥ సృ గతౌ। గుఱ్ఱములను నడిపించువాఁడు॥ అశ్వాన్ ప్రేరయితుం కదాచిత్సవ్యే కదాచిద్దక్షిణే చ తిష్ఠతీతి సవ్యేష్ఠః। దక్షిణస్థశ్చ-ష్ఠా గతినివృత్తౌ గుఱ్ఱములను దోలునప్పుడు కొంతసేపు, ఎడమదిక్కునను, గొంతసేపు కుడిదిక్కునను ండువాఁడు గనుక సవ్యేష్ఠుఁడు, దక్షిణస్థుఁడును। సవ్యేష్ఠ శబ్దము నకారాంతమనియు ఋకారాంతమనియుఁ గొందరు॥ శ్లో॥ సవ్యేష్ఠా దక్షిణస్థశ్చ, అని త్రికాండశేషము। అకారాంతమని కొందరు। శ్లో॥ సూతః క్షత్తా నియంతా చ యంతా సవ్యేష్ఠ ఏవ చ-అని అమరమాల॥

రథినః స్యందనారోహాః

* రథిస్యందనారోహ శబ్దములు రథికుల పేళ్లు॥ రథాః సంత్యేషామితి రథినః॥ న,పు॥

హాః

రథములుగలవారు॥ స్యందనానారోహంతీతిస్యందనారోహాః। రథములనెక్కెడువారు॥****

అశ్వారోహాస్తుసాదినః।

అశ్వారోహసాదిశబ్దములుగుఱ్ఱపురౌతుల పేళ్లు॥అశ్వానారోహంతీతిఅశ్వారోహాః।గుఱ్ఱములనెక్కువారు।సీదంత్యవశ్యంపరబలంనాశయంతీతి సాదినః॥న-పు॥*షద్ల్ విశరణగత్యవసాదనేషు।పరబలమునవశ్యముగానాశముచేయువారు ॥ ** భటశబ్దము మొదలు ౩ యుద్ధముచేయు

భటాయోధాశ్చ

వారిపేళ్లు॥భటంతికాంక్షంతెయుద్ధంభటాః*భటకాంక్షాయాం। యుద్ధమునుకాంక్షించువారు భటంతెపరస్పరంతిష్ఠతిష్ఠేతిభాషంతఇతిభటాః*భటపరిభాషణె। పరస్పరము- ఉండుండుమని భాషించువారు ॥ యుధ్యంతఇతియోధాః । యోద్ధారశ్చ॥ ఋ- పు॥*యుధసంప్రహారె,యుద్ధముచేయువారుగనుకయోధులుయోద్ధలును॥

సేనారక్షాస్తుసైనికాః॥౫౧౮॥

సేనారక్షసైనికశబ్దములుదండుగాచెడుతలారుల పేళ్లు॥ సేనాంరక్షంతీతి సేనారక్షాః। సైనికాశ్చ*రక్షపాలనె। సేననురక్షించువారు సేనారక్షులు-సైనికులును॥

సేనాయాంసమవేతాయేసైన్యాస్తేసైనికాశ్చతే*బలినోయేసహస్రేణసాహస్రాస్తేసహస్రిణః॥

సైన్యసైనికశబ్దములు సేనయందుఁ గూడినచతురంగబలము పేళ్లు ॥ సేనాయాంసమవేతాః సైన్యాః।సైనికాశ్చ। సేనయందుఁగూడినవిగనుకసైన్యులుసైనికులు॥

సాహస్రసహస్రిశబ్దములు వెయ్యింటిలెక్కగలగుఱ్ఱము మొదలైన బలమునకు కర్తలైనవారి పేళ్లు॥సహస్రంబలమస్తీతి సాహస్రాః । సహస్రిణశ్చ॥న- పు॥ వెయ్యింటిలెక్కగలబలముగల సాహస్రులు-సహస్రులును॥

పరిధిస్థఃపరిచర

పరిధిస్థపరిచరశబ్దములు సేనచుట్టునుగాచువారి పేళ్లు॥పరిధౌసేనాప్రత్యంతేతిష్ఠతీతి పరిధిస్థః।స్థాగతినివృత్తౌ। సేనచుట్టునుండువాఁడు॥పరితశ్చరతీతిపరిచరః*చరగతిభక్షణయోః। సేనచుట్టునుతిరుగువాఁడు॥

సేనానీర్వాహినీపతిః।

**సేనానీవాహినీపతిశబ్దములుదళవాయి పేళ్లు॥ సేనాంనయతీతి సేనానీః॥ ఈ- పు॥ణీఞ్ ప్రాపణె। సేనననడిపించువాఁడు॥ వాహిన్యాఃపతిఃవాహినీపతిః ॥ఇ- పు॥ వాహినియనఁగాదండు-దానికిదొర ॥

కంచుకోవారవాణోస్త్రీయత్తుమధ్యేసకంచుకాః॥౫౧౯॥బధ్నంతితత్సారసనాప్యధికాంగే*థశీర్షకమ్ శీర్షణ్యంచశిరస్త్రే

** కంచుకవారవారణశబ్దములుబొందళము పేళ్లు॥కంచ్యతెబధ్యతఇతి కంచుకః*కచిదీప్తిబంధనయోః।కట్టఁబడునది ॥ బాణాన్వారయతీతివారవాణః॥అ-పు॥ వబయోరైక్యం।వర్ణవిపర్యయశ్చ। బాణములనడ్డపెట్టునది॥**సారసనాధికాంగశబ్దములు కంచుకముతొడుగుకొన్నమీఁదటదృఢార్థమైకట్టెడుదట్టిడు పేళ్లు॥సారంబలంసంనోతీతిసారసనా* షణుదానె।బలమునిచ్చునది॥ పా॥ సారసనం॥ శ్లో॥అధికాంగంసారసనం-అనియమరమాల॥ అంగాదధికంఅధికాంగం । అంగమునకంటెనధికమైనది ॥ * శీర్షకశబ్దము మొదలు ౩ తలబొడినికము పేళ్లు॥శీర్షంరక్షతీతిశీర్షకం।శిరస్సునురక్షించునది॥శిరసిహితంశీర్షణ్యం। శిరస్సునందుహితమైనది ॥ శిరఃత్రాయతఇతిశిరస్త్రం*త్రైఙ్ పాలనె । శిరస్సునురక్షించునది ॥ **తనుత్రశబ్దము

థతనుత్రంవర్మదంశనమ్॥౫౧౯॥ఉరశ్ఛదఃకంటకోజాగరఃకవచోస్త్రియాం।

మొదలు ౭ జోడు పేళ్లును॥జీరా పేళ్లును॥తనుంత్రాయతఇతితనుత్రం-త్రైఙ్ పాలనె। శరీరమునురక్షించునది॥వృణోతిశరీరంవర్మ॥న-న॥వృఞ్ వరణె।శరీరమునుకప్పునది॥దశతిశరీరమితిదంశనం*దంశదశనె॥ పా॥దంసనం॥శరీరమునుకదిసియుండునది॥ఉరశ్ఛాదయతేత్యురశ్ఛదః-ఛదఅపవారణె।ఉరస్సునుగప్పునది॥కంటక్షుఃకటతీతికంకటకః-కటేవర్షావరణయోః।వక్షస్సునుగప్పునది॥ జాగరఇవరక్షతీతిజాగరః।జాగరమువలెరక్షించునది। కాన్ బాణాన్వంచయతీతికవచః॥ అ- పు॥*వంచువిప్రలంభే। బాణములనువంచించునది॥

ఆముక్తఃప్రతిముక్తశ్చపినద్ధశ్చాపినద్ధవత్॥౫౨౦॥

**ఆముక్తశబ్దము మొదలు ౫ కట్టఁబడినవస్త్రము మొదలైనదాని పేళ్లు॥ ఆముచ్యతేస్మఆముక్తః।ప్రతిముచ్యతేస్మప్రతిముక్తః- ముచ్ల్ మోక్షణె।ఉపసర్గవశమునబంధనార్థకము।కట్టఁబడినదిగనుకఆముక్తము- ప్రతిముక్తమును ॥ అపినహ్యతఇతిపినద్ధః।అపినద్ధశ్చ*ణహబంధనె।బంధింపఁబడునది॥ఎటువలెనపినద్ధశబ్దముబద్ధవస్త్రాదివాచకమోఅటువలెపినద్ధశబ్దమునవచ్ఛబ్దార్థము ॥

సన్నద్ధోవర్మితస్సజ్జోదంశితోవ్యూఢకంకటః।త్రిష్వాము

**సన్నద్ధశబ్దము మొదలు ౫ జోడుదొడగినవాని పేళ్లు॥సన్నహ్యతేస్మసన్నద్ధః*ణహబంధనే। జోడుచేతబంధింపఁబడినవాఁడు ॥ వర్మసంజాతమస్యేతివర్మితః।జోడువీనికిగలదు॥సజ్జతేస్మసజ్జః*షస్జగతౌ।జోడుఁబొందినవాఁడు ॥దంశనం

క్తాదయో
వర్మభృతాం కావ
చికం గణే ॥౫౭॥**
పదాతిపత్తిపదగపా
దాతికపదాజయః।
పద్గశ్చపదికశ్చాథ
పాదాతం పత్తిసంహ
తిః ॥౫౮॥
శస్త్రాజీవే కాండపృ
ష్ఠాయుధీయాయుధి
కాస్సమాః।
కృతహస్తస్సుప్ర
యోగవిశిఖః కృత
పుంఖవత్ ॥౫౯॥
అపరాద్ధపృషత్కో-
సౌలక్ష్యాద్యశ్చ్యుత
సాయకః।*ధన్వీధను
ష్మాన్ధానుష్కోని
షంగ్యస్త్రీ ధనుర్ధ
రః ॥౬౦॥
స్యాత్కాండవాంస్తు
కాండీర
శ్శాక్తీకశ్శక్తిహేతి
కః।
యాష్టీకపారశ్వథి
కౌ యష్టిస్వధితిహే
తికౌ ॥౬౧॥
నైస్త్రింశికోసిహే
తిస్స్యా*త్సమౌ ప్రా
సికకౌంతికౌ।

దంశస్తదస్యసంజాతమితిదంశితః॥దంశముజోడు-అదివీనికిఁగలదు॥వ్యూఢః కంకటోనేనేతివ్యూ ఢకంకటః।వహింపఁబడినజోడుగలవాఁడు॥ఆముక్తశబ్దము మొదలువ్యూఢకంకటశబ్దపర్యంతము మూడులింగములయందువర్తించును॥**జోడు దొడిగినవారిసమూహము - కావచికమనంబడు ను । కవచినాంసమూహః కావచికం। కవచముగలవారిసమూహము కావచికము॥ ** పదాతిశబ్దము మొదలు 8 కాలిబంటు పేళ్లు॥పదాభ్యామతీతిపదాతిః॥ఇ-పు॥అతసాతత్యగమనే।పదములవలననెల్లప్పుడునడుచువాఁడు॥ పతత్యరీన్ప్రతి- పత్తిః- పత్ ల్ గతౌ। శతృవులనుగూర్చిపోవువాఁడు ॥ పదాభ్యాంగచ్ఛతీతిపదగః * గమ్ల్ గతౌ । పదములచేతపోవువాఁడు ॥ పాదాతమస్యాస్తీతి పాదాతికః। పదాతిసమూహముగలవాఁడు॥పదాభ్యామజతీతిపదాజిః॥ఇ - పు॥ అజగతిక్షేపణయోః।పద్భ్యాంగచ్ఛతీతిపద్గః।పదాభ్యాంచరతీతిపదికః । పాదములచేతచరించువాఁడుగనుకపదాజి-పద్గుఁడు-పదికుఁడును॥**కాలిబంట్లయొక్క సమూహము పాదాతమనంబడును।పదాతీనాంసమూహః పాదాతం।పదాతులయొక్క - సమూహము పాదాతము॥పత్తీనాం సంహతిః పత్తిసంహతిః। కాలిబంట్లయొక్క సమూహము॥**శస్త్రాజీవశబ్దము మొదలు ४ ఆయుధమునుధరించిబ్రతుకువాని పేళ్లు॥శస్త్రేణఆజీవతిశస్త్రాజీవః।శస్త్రములచేతబ్రతుకువాఁడు॥కాండాః బాణాఃపృష్ఠే యస్యసః-కాండపృష్ఠః।బాణములువీపునఁగలవాఁడు॥కాండస్పృష్టుఁడనికొందరు॥స్పృష్టకాండుఁడనిమఱికొందరు॥ఆయుధేనజీవతీత్యాయుధీయః-ఆయుధికశ్చ।ఆయుధముచేతబ్రతుకువాఁడుఆయుధీయుఁడు- ఆయుధికుఁడును ॥ ** కృతహస్తశబ్దము మొదలు 3 అమ్ములు గుఱిదప్పక వేయనేర్చినవాని పేళ్లు॥కృతౌ శిక్షితౌ హస్తౌ యస్యసః కృతహస్తః। శిక్షితములయినహస్తములుగలవాఁడు ॥ సుష్ఠుప్రయుజ్యంతేసుప్రయోగాః విశిఖాః యస్యసః సుప్రయోగవిశిఖః । లెస్సగా వేయఁబడునట్టిబాణములుగలవాఁడు॥కృతో గృహీతః పుంఖో యేనసః కృతపుంఖః। లెస్సగా పట్టబడినపింజలుగలవాఁడు**గుఱివలనఁదప్పినఅమ్ములుగలవాఁడు-అపరాద్ధపృషత్కుఁడనంబడును॥అపరాద్ధః అలబ్ధలక్ష్యః పృషత్కో- యస్యసః అపరాద్ధపృషత్కః। గుఱితాకనిబాణములుగలవాఁడు॥**ధన్విన్శబ్దము మొదలు ౬ విలుకాని పేళ్లు॥ధన్వాస్యాస్తీతిధన్వీ ॥ నాంతః ॥ ధనురస్యాస్తీతి ధనుష్మాన్॥త॥విల్లుగలిగినవాఁడు-ధన్వి-ధనుష్మంతుఁడు॥ధనుః ప్రహరణమస్యేతి ధానుష్కః॥ విల్లేఆయుధముగాఁగలవాఁడు॥నిషంగోస్యాస్తీతినిషంగీ।న-పు॥నిషంగమనఁగా అమ్ములపొది- అదిగలవాఁడు॥అస్త్రం మంత్రప్రయుక్తాయుధంతదస్యాస్తీతిఅస్త్రీ।నాంతః। మంత్రప్రయుక్తాయుధముగలవాఁడు*అస్త్రంచాపః తదస్యాస్తీతిఅస్త్రీ। అస్త్రీమనఁగా విల్లు-అదిగలవా ॥ శ్లో ॥ అస్త్రం చాపాయుధయోః- అనిరభసుఁడు ॥ ధనుర్ధరతీతిధనుర్ధరః*ధృఞ్ ధారణే । విల్లుఁబట్టినవాఁడు॥ కాండవత్కాండీరశబ్దములుఅమ్ముపట్టినవానిపేళ్లు॥కాండాః బాణాః అస్యసంతీతికాండవాన్॥త॥ కాండీరశ్చ।కాండములనఁగా బాణములు-అవిగలవాఁడు కాండవంతుడు। కాండీరుఁడును॥*** శాక్తీకశక్తిహేతికశబ్దములుశక్తియనునాయుధవిశేషముగలవాని పేళ్లు॥శక్తిః ప్రహరణమస్యశాక్తీకః।శక్తిః హేతిః ఆయుధమస్యశక్తిహేతికః। శక్తియనునాయుధముగలవాఁడు శాక్తీకుడును శక్తిహేతికుఁడును ॥ ** యాష్టికపారశ్వధికశబ్దములు - వరుసగాదుడ్డుకఱ్ఱయుఁగండగొడ్డలియును-ఆయుధముగాఁగలవాని పేళ్లు॥యష్టిః ప్రహరణమస్యేతియాష్టికః। యష్టియనఁగాలగుడము-అదిఆయుధముగాఁగలవాఁడు॥పరశ్వధః ప్రహరణమస్య పారశ్వధికః। పరశ్వధమనఁగాగండగొడ్డలి - అదియాయుధముగాఁగలవాఁడు ॥ స్వధితియనఁగాపరశ్వధమే ॥ **అసిహేతిఆయుధముగాఁగలవాఁడునైస్త్రింశికుఁడనంబడును । నిస్త్రింశః ప్రహరణమస్యనైస్త్రింశికః।నిస్త్రింశమనఁగా ఖడ్గము- అదిఆయుధముగాఁగలవాఁడు॥ **ప్రాసికకౌంతికశబ్దములు - ఈఁటెగలవాని పేళ్లు॥ ప్రాసః ప్రహరణమస్యప్రాసికః ॥ కుంతః ప్రహరణమస్య కౌంతికః । ప్రాసమన్నను కుంతమన్నను- ఈఁటె-అదిఆయుధముగాఁగలవాఁడుగను ప్రాసికుఁడు కౌంతికుఁడును । **చర్మిన్

చర్మీ ఫలకపాణి స్స్యాత్

ఫలకపాణిశబ్దములు అరిగెగలవాని పేళ్లు॥ కేడెముగలవాఁడు। చర్మ ఫలకమస్యాస్తీతి చర్మీ। నాంతః। చర్మమనఁగా అరిగె-అదిగలవాఁడు ఫలతి విశీర్యతే ఘాతైరితి ఫలకః॥ ఞిఫలా విశరణే। ఫలకః పాణావస్యేతి ఫలకపాణిః। వేటుల చేత పగులునది గనుక ఫలము-అరిగె- అదిహస్తమందుఁగలవాఁడు॥

త్పతాకీ వైజయంతికః॥ ౫౨౬॥

పతాకి వైజయంతికశబ్దములు టెక్కెముగలవాని పేళ్లు ॥ పతాకా స్యాస్తీతి పతాకీ। నాంతః। టెక్కెముగలవాఁడు॥ వైజయంత్యా చరతీతి వైజయంతికః। టెక్కెముచేత చరించువాఁడు॥

అనుప్లవస్సహాయశ్చానుచరోఽభిచరస్సమాః।

అనుప్లవశబ్దము మొదలుకతోడువచ్చినవాని పేళ్లు॥ అనుపశ్చాత్ ప్లవతే అనుప్లవః॥ ప్లుఙ్ గతౌ। వెనుకవచ్చువాఁడు॥ సహ అయతే సహాయః॥ అయ గతౌ। కూడవచ్చువాఁడు॥ అనుపశ్చాచ్చరతీతి అనుచరః॥ చర గతిభక్షణయోః। వెంటవచ్చువాఁడు॥ అభితః చరతీత్యభిచరః। అంతట చరించువాఁడు॥

పురోగాగ్రేసరప్రష్ఠాగ్రతస్సరపురస్సరాః॥ ౫౨౭॥ పురోగమః పురోగామీ

పురోగశబ్దము మొదలు ౭ ముందరఁబోవువాని పేళ్లు॥ పురోగచ్ఛతీతి పురోగః॥ గమ్ల్ సృప్ల్ గతౌ। అగ్రే సరతీతి అగ్రేసరః॥ సృ గతౌ। ప్రతిష్ఠతే పురోగచ్ఛతీతి ప్రష్ఠః॥ ష్ఠా గతినివృత్తౌ। ప్ర పూర్వమూట చేత గమనవాచకము॥ అగ్రతస్సరతీత్యగ్రసరః॥ పురస్సరతీతి పురస్సరః పురోగచ్ఛతీతి పురోగమః। పురోగామీ చ॥ నాంతః॥ ముందరబోవువాఁడు గనుక పురోగుఁడు। అగ్రేసరుఁడు। ప్రష్ఠుఁడు। అగ్రతస్సరుఁడు। పురస్సరుఁడు॥ పురోగముఁడు। పురోగామియును॥ ౧॥ ౭॥

మందగామీ తు మంథరః।

మందగామి మంథరశబ్దములు- మెల్లగా నడుచువాని పేళ్లు॥ మందం గచ్ఛతీతి మందగామీ॥ నాంతః॥ గమ్లు గతౌ। మెల్లగా నడుచువాఁడు॥ ౧॥ మథ్నాతి చరణావితి మంథరః॥ మంథ విలోడనే। నడవలేక కాళ్లను పీడించువాఁడు॥ ౨॥

జంఘాలోఽతిజవస్తుల్యౌ జంఘాకరికజాంఘికౌ॥ ౫౨౮॥

జంఘాల అతిజవశబ్దములు అతివేగమున నడుచువాని పేళ్లు॥ ప్రశస్తే జంఘే అస్య స్త ఇతి జంఘాలః। మంచి పిక్కలుగలవాఁడు॥ ౧॥ అతిశయితో జవో వేగో యస్య సః అతిజవః। అతిశయమైన వేగముగలవాఁడు॥ ౨॥ జంఘాకరిక జాంఘికశబ్దములు దూరముగాఁబోయి అక్కడి వార్తలనెఱింగించుచునందు చేత బ్రతికెడువాని పేళ్లు ॥ జంఘే జీవనకర్యో యస్య సః జంఘాకరికః। జీవనము చేయించునట్టి పిక్కలుగలవాఁడు॥ ౧॥ జంఘాభ్యాం జీవతీతి జాంఘికః॥ పిక్కల చేత బ్రతుకువాఁడు॥ ౨॥

తరస్వీ త్వరితో వేగీ ప్రజవీ జవనో జవః।

తరస్విశబ్దము మొదలు ౬ వేగవంతుని పేళ్లు॥ తరః అస్యాస్తీతి తరస్వీ॥ నాంతః॥ తరస్సనఁగా వేగము-అదిగలవాఁడు॥ ౧॥ త్వరితమస్యాస్తీతి త్వరితః॥ ఞిత్వరా సంభ్రమే। వేగముగలవాఁడు॥ ౨॥ వేగోఽస్తీతి వేగీ॥ నాంతః॥ వేగముగలవాఁడు॥ ౩॥ ప్రకృష్టః జవో యస్య సః ప్రజవీ॥ నాంత ॥ జవనః జవశ్చ॥ జు గతౌ। ప్రకృష్టమైన గమనముగలవాఁడు ప్రజవి-జవనుఁడు-జవుఁడును॥ ౪॥ ౫॥ ౬॥

జయ్యో యశ్శక్యతే జేతుం॥ జేయో జేతవ్యమాత్రకే॥ ౫౨౯॥

గెలువశక్యమైనవాఁడు జయ్యుఁడనంబడును॥ జేతుం శక్యతే జయ్యః॥ జి జయే। అవశ్యము గెలువశక్యమైనవాఁడు॥ ౧॥ సామాన్యముగ గెలువఁదగినవాఁడు జేయుఁడనంబడును॥ జేతుం యోగ్యో జేయః। గెలువఁదగినవాఁడు॥ ౧॥

జైత్రస్తు జేతా యో గచ్ఛత్యలం విద్విషతః ప్రతి। సోఽభ్యమిత్రోఽభ్యమిత్రీయోఽప్యభ్యమిత్రీణ ఇత్యపి॥

జైత్ర జేతృశబ్దములు గెలుచువాని పేళ్లు॥ జయతీతి జైత్రః। జేతా చ॥ ఋ॥ జి జయే। గెలుచువాఁడు గనుక జైత్రుఁడు-జేతయును॥ ౧॥ ౨॥ అభ్యమిత్ర్యశబ్దము మొదలు ౩-శత్రువునకెదురుగా మిక్కిలిఁబోవువాని పేళ్లు। అభిముఖ్యేన శత్రూన్ అలం గచ్ఛతీత్యభ్యమిత్ర్యః। అభ్యమిత్రీయః। అభ్యమిత్రీణశ్చ। శత్రువులకు నెదురుగాఁబోవువాఁడు-అభ్యమిత్ర్యుఁడు- అభ్యమిత్రీయుఁడు - అభ్యమిత్రీణుఁడును॥ ౧॥ ౨॥ ౩॥

ఊర్జస్వల స్స్యాదూర్జస్వీ య ఊర్జోఽతిశయాన్వితః॥ స్యాదురస్వానురసిలో రథికో రథిరో రథీ॥ ౫౩౧॥

ఊర్జస్వల ఊర్జస్విశబ్దములు- అధికమైన బలముగలిగినవాని పేళ్లు॥ ఊర్జః బలం తద్యోగాత్- ఊర్జస్వలః। ఊర్జస్వీ చ॥ నాంతః॥ ఊర్జస్సనఁగా బలము-అదిగలవాఁడు గనుక ఊర్జస్వలుఁడు। ఊర్జస్వియును॥ ౧॥ ౨॥ ఉరస్వదురసిలశబ్దములు ఘనమైన ఱొమ్ముగలవానికిఁగాని-ఱొమ్ముబలముగలవానికిఁగాని పేళ్లు॥ ప్రశస్తమురోఽస్యాస్తీతి ఉరస్వాన్॥ తః॥ ఉరసిలశ్చ। ప్రశస్తమైన ఱొమ్ముగలవాఁడు గనుక ఉరస్వంతుఁడు। ఉరసిలుఁడును॥ ౧॥ ౨॥ రథికశబ్దము మొదలు- ౩ - రథము మీఁద నుండెడు రాజు మొదలైనవాని పేళ్లు॥ రథోఽస్యాస్తీతి రథికః॥ రథిరః॥ రథీ చ॥ నాంతః॥ రథముగలవాఁడు-రథికుఁడు-రథిరుఁడు-రథియును॥ ౧॥ ౨॥ ౩॥

తానుంగామ్యనుకామీనః

యుద్ధాదులయందు స్వేచ్ఛగాఁబోవువాఁడు

మీనో హ్యాత్యంతీనస్తథా భృశం॥ శూరో వీరశ్చవిక్రాంతో

అనుకామీనుఁడనంబడును॥అనుకామంయథేష్టంగచ్ఛతీతిఅనుకామీనః।యథేష్ఠముగాబోవువాడు ౧॥**యుద్ధాదులయందుమిక్కిలిబోవుస్వభావముఁగలవాఁడు-అత్యంతీనుఁడనంబడును ॥ అత్యంతంగచ్ఛతీతిఅత్యంతీనః । మిక్కిలిపోవువాఁడు ॥ ౧ ॥ శూరశబ్దము మొదలు- ౩ - శూరునిపేళ్లు॥ శూరయతీతిశూరః। వీరయతీతివీరః*శూరవీరవిక్రాంతౌ । విక్రమించువాఁడుగనుక శూరుఁడు వీరుఁడును॥౧॥౨॥విక్రామతిస్మవిక్రాంతః*క్రముపాదవిక్షేపే।విక్రమించువాఁడు॥ ౩॥ ......

జేతాజిష్ణుశ్చజిత్వరః॥౫౩౨॥

జేతృశబ్దము మొదలు-౩-గెలుచునట్టిస్వభావముగలవానిపేళ్లు॥జయతీతిజేతా॥ ఋ॥ జిష్ణుః॥ ఉ॥జిత్వరశ్చ*జిజయే।స్వభావమునగెలుచువాఁడుగనుక జేత - జిష్ణువు- జిత్వరుఁడును॥౧॥౨॥

సాంయుగీనో రణే సాధుః*శస్త్రాజీవాదయస్త్రిషు॥*ధ్వజినీ వాహినీ సేనా పృతనానీకినీచమూః॥౫౩౩॥వరూథినీ

౩॥**యుద్ధమందు నేర్పరియైనవాఁడు సాంయుగీనుఁడనంబడును॥సంయుగే సాధుః సాంయుగీనః। యుద్ధమునందు నేర్పరియైనవాఁడు ॥ ౧ ॥ శస్త్రాజీవశబ్దము మొదలు సాంయుగీనశబ్దపర్యంతము మూడులింగములయందునువర్తించును॥ **ధ్వజినీశబ్దము మొదలు - ౭ - చతురంగబలముతోఁ గూడిన సేనపేళ్లు॥ధ్వజాఃఅస్యాంసంతీతిధ్వజినీ॥ ఈ-సీ॥ టెక్కెములుగలది॥ ౧॥వాహాఃఅస్యాంసంతీతివాహినీ॥ ఈ-సీ॥అశ్వములుగలది॥౨ ఇనేనప్రభుణాసహవర్తతఇతి సేనా। రాజుతోఁగూడినది॥ ౩॥ప్రియతేవ్యాయచ్ఛతీతిపృతనా*పృజ్ వ్యాయామే।తిరుగునది॥ ౪॥అనీకః అశ్వాదిసంఘఃఅస్యామస్తీతిఅనీకినీ॥ ఈ-సీ॥అశ్వాదిసమూహముదీనియందుఁగలదు॥౫॥చమతిహినస్త్యరీన్ చమూః ఊ-సీ॥*చముఅదనే।శత్రువులనుసంహరించునది॥౬॥వరూథోరథగుప్తిరస్యామితివరూథినీ॥ ఈ-సీ రథగుప్తిగలది॥౭॥

బలంసైన్యంచక్రంచానీకమస్త్రియాం

**బలశబ్దము మొదలు-౪-గజాదిసేనాంగములకును- సేనకును పేళ్లు॥ బలతిప్రాణితిస్వపక్షో నేనబలం బలప్రాణనే॥స్వపక్షముదీనిచేతబ్రతుకును॥ ౧॥ సేనైవసైన్యం। సేనయే సైనము॥౨॥చకతిహంతిపరబలమితిచక్రం*చకతృప్తౌప్రతిఘాతేచ । పరబలమునుహింసించునది*కరోతిజయమితివాచక్రం।జయమును జేయునది॥౩॥ విభజ్యననీయతఇత్యనీకం॥ అ-పు॥*ణీఞ్ ప్రాపణే।ఏపక్షరించిపొందింపఁబడునది ॥ ౪ ॥

వ్యూహస్తుబలవిన్యాసో భేదాదండాదయో యుధి॥౫౩౪॥

యథాస్థానముగాచతురంగబలములనుతీర్చుట వ్యూహమనంబడును॥అనఁగా సేనయొక్కటు॥వ్యూహతేరచ్యతఇతివ్యూహః*ఊహవితర్కే। రచింపఁబడునది॥౧॥యుద్ధకాలమందుఁజేయఁబడుదండము మొదలయినవివ్యూహభేదములు॥బలమునడ్డముగాదీర్చుటదండము ॥ ఆదిశబ్దముచేతభోగమండలాసంహతములను మూడునుగ్రహింపబడును చతురంగబలమునొకటివెనుకనొకటినిలువుటభోగము॥ మండలాకారముగాసర్పశరీరమువలెదీర్చుటమండలము॥బలమును వేరువేరుగాదీర్చుట-అసంహతము॥తథాచకామందకః॥ శ్లో॥తిర్యగ్వృత్తిస్తుదండస్స్యాద్భోగోన్వావృత్తిరేవచ। మండలస్సర్వతోవృత్తిఃపృథగ్వృత్తిరసంహత ఇతి॥అందుప్రదరదృఢకాదులుపదియేడుదండభేదములు-గోమూత్రికాహంసకసంచారిశకటపతంతకములనెడునైదునుభోగభేదములు॥సర్వతోభద్రదుర్జయములుమండలభేదములు ॥ అర్ధచంద్రోర్ధ్వానాదులుఅసంహభేదములు॥

ప్రత్యాసారో వ్యూహపార్ష్ణిః

**వ్యూహైకదేశమైయుండునదిగాని మఱియొకవ్యూహముగాని-వ్యూహమునకువెనుకనుండుమూకప్రత్యాసారమనంబడును ॥ భగ్నానాత్మీయాన్ ప్రత్యాసరతిప్రత్యాసారః*సృగతౌ।భగ్నులయినతమవారినిగూర్చుకవచ్చునది॥౧॥

సైన్యపృష్ఠేప్రతిగ్రహః॥

ఎక్కడరాజుతానుండితనసైన్యముగాపుడువడకుండు నట్లుచేపట్టివచ్చునో - ఆసైన్యము వెనుక॥ఇన్నూరువిండ్లపట్టున నుండెడుప్రత్యేకమైనమూఁక ప్రతిగ్రహమనంబడును ॥ ప్రతిగృహ్ణాత్యప్రతిగ్రహః*గ్రహఉపాదానే। రాజులుదీనియందుసైన్యమును చేపట్టును॥౧॥

ఏకేభైకరథాత్ర్యశ్వాపత్తిఃపంచపదాతికా॥౫౩౫॥

పత్తిశబ్దము మొదలు - ౯ - ప్రత్యేకముగ సేనావిశేషముపేళ్లు॥ అందువకయేనుఁగు - వకరథము మూఁడుగుఱ్ఱములు-ఏవురుకాలిబంటులునుగలసేన-పత్తియనంబడును॥పతతిగచ్ఛతీతిపత్తిః॥ఇ-సీ॥ *పత్ ల్గతౌ।పోవునది॥౧॥

పత్త్యంగైస్త్రిగుణైస్సర్వైఃక్రమాదా

పత్త్యంగైః-పత్త్యవయములయిన-యథోత్తరం-ఉత్తరోత్తరము - త్రిగుణైః-ముమ్మడింపఁబడిన-సర్వైః- సమస్తములైనగజతురగాదులచేత-క్రమాత్ - వరుసనె - సేనాముఖము మొదలైన

ఖ్యాముఖోత్తరమ్। సేనాముఖంగుల్మగణౌవాహినీపృతనాచమూః॥౫౩౬॥ అనీకినీదశానీకిన్యక్షౌహిణ్య

సంజ్ఞలవును- అనఁగాపత్తిత్రయము సేనాముఖము- మూఁడు సేనాముఖములుగుల్మము - మూఁడుగుల్మములొకగణము-మూఁడుగణములొకవాహిని-మూఁడువాహినులొకపృతన-మూఁడుపృతనలొకచమువు-మూఁడుచమువులొకయనీకిని- అనుట॥ సేనాయాముఖం సేనాముఖం। సేనయొక్క-ముఖము సేనాముఖము-౩ ఏనుఁగులు-౩ రథములు-౯ గుఱ్ఱములు-౧౫ కాలిబంట్లునుగలసేన॥౧॥ గుడతిరక్షతీతి గుల్మః* గుడరక్షాయాం। రక్షించునది-౯ ఏనుఁగులు-౯ రథములు-౨౭ గుఱ్ఱములు ౪౫ కాలిబంట్లునుగలసేన॥౧॥ గణ్యతఇతిగణః* గణసంఖ్యానే। లెక్కపెట్టఁబడునది-౨౭ ఏనుఁగులు-౨౭ రథములు-౮౧ గుఱ్ఱములు-౧౩౫ కాలిబంట్లునుగలసేన॥౧॥ వాహాః అస్యాం సంతీతివాహినీ। గుఱ్ఱములుగలది-౮౧ ఏనుగులు ౮౧ రథములు-౨౪౩ గుఱ్ఱములు ౪౦౫ కాలిబంట్లునుగలసేన॥౧॥ ప్రియతేస్మ పృతనా* పృఙ్ వ్యాయామే। పోవునది-౨౪౩ ఏనుఁగులు ౨౪౩ రథములు ౭౨౯ గుఱ్ఱములు-౧౨౧౫ కాలిబంట్లునుగలసేన॥౧॥ చమతిహినస్తిశత్రూన్ చమూః* చము అదనే శత్రువులనుహింసించునది-౭౨౯ ఏనుఁగులు ౭౨౯ రథములు-౨౧౮౭ అశ్వములు-౩౬౪౫ కాలిబంట్లునుగలసేన॥౧॥ అనీకాస్యామస్తీతిఅనీకినీ। సమూహముగలది॥ ౨౧౮౭ ఏనుఁగులు-౨౧౮౭ రథములు- ౬౫౬౧ అశ్వములు-౧౦౯౩౫ కాలిబంట్లునుగలసేన॥౧॥ ఈఅనీకినులు పదియైననొకయక్షౌహిణియనంబడును॥ ఊహస్సమూహః-సోస్త్యస్యాఇతి ఊహినీ- అక్షాణామూహినీ అక్షౌహిణీ ॥ పా ॥ అక్షాణామూహస్సమూహః - తద్యోగాదక్షోహిణీ। రథములయొక్క-సమూహముగలది॥ ౨౧౮౭౦ ఏనుఁగులు- ౨౧౮౭౦ రథములు ౬౫౬౧౦ అశ్వములు - ౧౦౯౩౫౦ కాలిబంట్లునుగలసేన ॥ శ్లో ॥ అక్షౌహిణ్యామిత్యధికైః సప్తత్యాచాష్టభిశ్శతైః। సంయుక్తానిసహస్రాణిరథానామేకవింశతిః॥ ఏవమేవగజానాంతుసంఖ్యాసంకీర్తితంబుధైః। పంచషష్టిసహస్రాణిషట్శతానిదశైవతు। సంఖ్యాతాస్తురగాస్తద్జ్ఞైర్వినారథ్యైస్తురంగమైః। నృణాంశతసహస్రంతుసహస్రాణినవైవతు। శతానిత్రీణిచాన్యానిపంచాశత్తుపదాతయఇతి***

థసంపది। సంపత్తిః శ్రీశ్చలక్ష్మీశ్చ విపత్త్యాంవిపదాపదౌ॥౫౩౭॥ ఆయుధంతుప్రహరణంశస్త్రమస్త్ర

సంపచ్ఛబ్దము మొదలు౪ సంపద పేళ్లు॥ సంపద్యతేజనైరితిసంపత్॥ ద-స్త్రీ॥ సంపత్తిశ్చ॥ ఇ-స్త్రీ॥ *పద గతౌ। జనులచేతపొందఁబడునది॥౧॥౨॥ శ్రీయతేజనైరితిశ్రీః॥ ఈ-స్త్రీ॥ శ్రీఞ్ సేవాయాం। జనులచేతనాశ్రయింపఁబడునది॥౩॥ లక్ష్యతేలక్ష్మీః॥ ఈ స్త్రీ॥ *లక్ష దర్శనాంకనయోః। జనులచేతచూడఁబడునది॥౪॥ **విపత్తిశబ్దము మొదలు౩ ఆపదపేళ్లు॥ విపద్యతేవిపత్తిః॥ ఇ-స్త్రీ॥ విపచ్చ॥ ద-స్త్రీ॥ విపరీతముగాపొందఁబడునది॥౧॥౨॥ ఆపద్యతెఆపత్॥ ద-స్త్రీ॥ అంతటపొన్దఁబడునది॥౩॥ **ఆయుధశబ్దము మొదలు౪ ఆయుధమాత్రమునకు పేళ్లు॥ ఆయుధ్యంతేఅనేనేత్యాయుధం* యుధసంప్రహారె। దీనిచేతయుద్ధముసేయుదురు॥౧॥ ప్రహరంత్యనేనప్రహరణం। దీనిచేతకొట్టుదురు॥౨॥ శస్యతేనేనేతిశస్త్రం* శసుహింసాయాం। దీనిచేతహింసింతురు॥౩॥ అస్యతఇతిఅస్త్రం* అసు క్షేపణే। దేహాదులమీఁదచిమ్మఁబడునది॥౪॥ **ధనుశ్శబ్దము మొదలు౭ వింటిపేళ్లు॥ ధన్యతెప్రార్థ్యతేధనుః॥ స-న॥ ధనధాన్యే। ప్రార్థింపఁబడునది॥ శ్లో॥ ధనుర్వంశవిశుద్ధోపినిర్గుణః కింకరిష్యతియని- ఉకారాంతపుంలింగప్రయోగముఁగలదు॥ శ్లో॥ శరావాపోధనుః స్త్రీస్యాత్- అనిత్రికాండశేషమందు ఊకారాంతస్త్రీలింగముగాఁజెప్పఁబడియున్నయది॥౧॥ చపస్యవేణోర్వృత్తస్యవావికారశ్చాపః॥ చపమనఁగావేణువిశేషము- లేక-వృక్షవిశేషము-దానిచేతచేయఁబడునది॥౨॥ ధన్యతెధన్వ॥ న-న॥ ధనధాన్యేప్రార్థనాయాంచ। ప్రార్థింపఁబడునది॥౩॥ శరాఃఅస్యంతేఅనేనశరాసనం* అసు క్షేపణె। బాణములుదీనిచేతవేయఁబడును॥౪॥ కుదతెం తెనేనేతికోదండం* కుద క్రీడాయాం। దీనిచేతవేటాడుదురు॥౫॥ కర్మణేప్రభవతి కార్ముకం। కర్మకొఱకుసమర్థమైనది॥౬॥ ధన్వశబ్దము మొదలు౪ నపుంసకములు॥ ఇషవఃఅస్యంతేనేనేతిఇష్వాసః* అసు క్షేపణె। బాణములుదీనిచేతవేయఁబడును॥౭॥ **కర్ణునివిల్లు కాలపృష్ఠమనంబడును॥ కాలవర్ణఃపృష్ఠోయస్యసః కాలపృష్ఠః। నల్లనైనవెనుకదిక్కు-గలది॥౧॥ **గాండీవ గాండివశబ్దములు అర్జునునివింటిపేళ్లు॥ గాండీకృతంఅక్షక్షీకృతంపర్వస్థానమస్యేతిగాండీవః। గాండివశ్చ। నునుపుగాఁజేయఁబడనిగణుపులుగలది॥ పున్నపుంసకములు॥ మొదటిదిదీర్ఘమధ్యమము- రెండవదిహ్రస్వమధ్యమము॥౧॥౨॥

మథాస్త్రియామ్। ధనుశ్చాపౌధన్వశరాసనకోదండకార్ముకమ్॥౫౩౮॥ ఇష్వాసోప్యథకర్ణస్యకాలపృష్ఠంశరాసనం। *కపిధ్వజస్యగాండీవగాండివౌపున్నపుంసకే॥ కోటిరస్యాటనీ

అస్యకోటిః- ఈవింటికొప్పు-అటనియనంబడును॥ అటత్యధోగచ్ఛతిసమనకాలే అటనిః॥ ఇ-స్త్రీ॥ *అట

౫౫

పటగతౌ। విల్లునెక్కు పెట్టునప్పుడు క్రిందికివచ్చునది॥ ఈకారాంతస్త్రీలింగము గడ్డ॥౧॥ **గోధా

గోధాతలంజ్యాఘాతవారణే।

తలశబ్దములు- విల్లుతీయునప్పుడు నారిదెబ్బతాఁకకుండుటకై చేతగట్టుకొనెడుతోలుపేళ్లు॥ గుధ్యతి పరివేష్టతి ప్రకోష్ఠమితి గోధా*గుధపరివేష్టనే। ముంజెయిచుట్టుకొనియుండునది॥౧॥ తలతి ప్రతిష్ఠతె తలం*తలప్రతిష్ఠాయాం। స్థిరమైయుండునది॥ ౨॥ ఈపక్షమందు గోధాతలమనిపాఠము। గోధేతలె అనుపాఠమునందు- బాహువులు రెండుగనుక ద్వివచనములు- గోధాతలేజ్యాఘాతవారణేయను పాఠమునందు- జ్యాఘాతవారణమైన- తలే- ప్రదేశమందు - గోధాశబ్దమువర్తించును॥ **

లస్తకస్తుధనుర్మధ్యం*మౌర్వీజ్యాశింజినీగుణః॥ ౫౮౦॥

వింటినడుముల స్తకమనంబడును॥ లసతిసంశ్లిష్యతికరేలస్తకః*లససంశ్లేషణక్రీడనయోః। చేఁతిలోనణఁగియుండునది॥౧॥** మౌర్వీశబ్దము మొదలు ౪ వింటినారిపేళ్లు॥ మూర్వావృక్షవిశేషః- తద్వికారో మౌర్వీ॥ ఈ-స్త్రీ॥ మూర్వయనఁగాచాఁగ-దానిచేత చేయఁబడునది॥౧॥ జినాతిశాలేశిథిలీభవతీతి జ్యా*జ్యావయోహానౌ। కాలమందు శిథిలమౌనది॥౨॥ శింజతి అవ్యక్తంస్వనతీతి శింజినీ॥ ఈ-స్త్రీ॥ శిజి అవ్యక్తేశబ్దే। అవ్యక్తముగా మ్రోయునది॥ తాలవ్యాది॥౩॥ గుణ్యతే అభ్యస్యత ఇతి గుణః*గుణ అభ్యాసే। అభ్యసింపఁబడునది॥౪॥**

స్యాత్ప్రత్యాలీఢమాలీఢమిత్యాదిస్థానపంచకమ్।

ప్రత్యాలీఢము-ఆలీఢము-ఆదిశబ్దముచేత-సమపదము-విశాఖము-మండలము-అనునీయయిదును విలుకాండ్రనిలుకడల పేళ్లు॥ ప్రత్యాలేఢిభువమితి ప్రత్యాలీఢం-ఆలీఢంచ*లిహఆస్వాదనే। భూమినిస్పృశించునదిగనుక ప్రత్యాలీఢము- ఆలీఢమును ॥ ఎడమకాలు ముందరికిచాఁచి-కుడికాలు వెనుకనుంచగనది-ప్రత్యాలీఢము। కుడికాలుముందరికిచాఁచియెడమకాలు వెనుకనుంచగనది- ఆలీఢము। రెండుకాళ్లుసరిగానిలుపుట సమపదము। రెండుకాళ్ల నడుమజానెడుగలుగనిలుచుట విశాఖము ॥ పాదద్వయమును మండలాకారముగా నిలుపుటమండలము **

లక్ష్యంలక్షంశరవ్యంచ శరాభ్యాసఉపాసనమ్॥ ౫౮౧॥

లక్ష్యశబ్దము మొదలు ౩ గురిపేళ్లు॥ లక్ష్యత ఇతి లక్ష్యం-లక్షంచ*లక్షదర్శనాంకనయోః। చూడఁబడునదిగనుక లక్ష్యము-లక్షమును॥౧॥౨॥ శరైః వీయత ఇతి శరవ్యం*వ్యేఞ్ సంవరణే। బాణములచేత కప్పఁబడునది॥౩॥** శరాభ్యాసఉపాసనశబ్దములు-విలువిద్యనేర్చుటకు పేళ్లు॥ శరాణాంఅభ్యాసః-శరాభ్యాసః। శరములయొక్క అభ్యాసము॥౧॥ ఉపాస్యంతె క్షిప్యంతెశరా అత్రేతి ఉపాసనం*అసుక్షేపణే। బాణములుదీనియందు వేయఁబడును॥౨॥**

పృషత్కబాణవిశిఖా అజిహ్మగఖగాశుగాః। కలంబమార్గణశరాః పత్రీరోపఇషుర్ద్వయోః॥ ౫౮౨॥

పృషత్కశబ్దము మొదలు ౧౧ అమ్ముల పేళ్లు॥ వర్షతి రుధిరేణ శత్రుమితి పృషత్కః*పృషుసేచనే। రుధిరముచేత శత్రువును తడుపునది॥౧॥ వణతీతి బాణః*వణశ్వణశబ్దే। మ్రోయునది॥౨॥ విశీయతె తెనూ క్రియతె విశిఖః*శిఞ్ నిశాతనె। వాడియౌటకొఱకు సన్నముగాఁజేయఁబడునది*విశేషఖనతీతి వా విశిఖః। ప్రవేశింపుచు వ్రక్కలించునది॥౩॥ అజిహ్మంగచ్ఛతీతి అజిహ్మగః। చక్కగాబోవునది॥౪॥ ఖేగచ్ఛతీతి ఖగః। ఆకాశమునఁబోవునది॥౫॥ ఆశుగచ్ఛతీత్యాశుగః*గమ్ ల్ గతౌ। శీఘ్రముగాఁబోవునది॥౬॥ కల్యతె క్షిప్యత ఇతి కలంబః*కలకిలక్షేపె। వేయఁబడునది॥౭॥ మార్గయతి లక్ష్యమితి మార్గణః*మార్గఅన్వేషణె। గురినివెదకునది॥౮॥ శృణాతీతి శరః*శౄహింసాయాం। హింసించునది॥౯॥ పత్త్రంపక్షో స్యాస్తీతి పత్రీ॥ న-పు॥ గరులుగలది॥౧౦॥ రోపయతి మోహయతీతి రోపః*రూపవిమోహనె। మోహింపజేయునది॥ ఇష్యతి గచ్ఛతీతి ఇషుః॥ ఉ-ప్స॥ ఇషగతౌ। లక్ష్యమునుగూర్చిపోవునది॥౧౨॥ **

ప్రక్ష్వేడనాస్తునారాచాః

ప్రక్ష్వేడననారాచశబ్దములు నారసముల పేళ్లు॥ ప్రక్ష్వేడంతీతి ప్రక్ష్వేడనాః * క్ష్విడ అవ్యక్తేశబ్దె। అవ్యక్తముగామ్రోయునది* ప్రక్ష్విద్యంత ఇతి ప్రక్ష్వేడనాః*ఞిక్ష్విదా స్నేహనమోచనయోః। వేయఁబడునది॥౧॥ నారంనరసమూహమంచంతీతి నారాచాః*అంచుగతిపూజనయోః। నరసమూహమునుగూర్చిపోవునది॥ ౨॥**

పక్షోవాజ

పక్షవాజశబ్దములు గరుల పేళ్లు॥ పక్షతి శరంగృహ్ణాతీతి పక్షః*పక్షపరిగ్రహె। బాణమును ప్రతిగ్రహించునది॥౧॥ వజత్యనేన బాణమితి వాజః*వజగతౌ। దీనిచేత బాణముపోవును ౨॥ ముందరఁజెప్పఁబొయ్యెడి నిరస్తదిగ్ధలిప్తశబ్దములు ౩ ముల్లింగములయందు వర్తించును ** ప్ర

త్రిష్వుత్తరే। *నిరస్తఃప్రహితేబాణే విషాక్తేదిగ్ధలిప్తకౌ॥

హితెబాణె- వేయఁబడినబాణమందు-నిరస్తశబ్దము వర్తించును। నిరస్యతెస్మనిరస్తః*అసుక్షేపణే వేయఁబడినది॥౧॥** విషాక్తె-విషముచేత పూయఁబడినబాణమందు దిగ్ధలిప్తశబ్దములు వర్తించు

౫౪౩॥ సు॥దిహ్యతేవిషేణదిగ్ధః।లిప్యతేవిషేణలిప్తకః॥దిహ-ఉపచయే-లిప-ఉపదేహే।విషముచేతఁబూయఁబడునదిగనుక దిగ్ధము-లిప్తకమును ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ *** తూణశబ్దము మొదలు - ౬ - అమ్ములపొది పేళ్లు॥ తూణ్యతేకఱైరితితూణః- తూణీరః- తూణీచ॥తూణపూరణే। బాణముల చేతపూరింపఁబడునదిగనుక - తూణము తూణీరము - తూణియును ॥ తూణతూణీర శబ్దములుపుల్లింగములు-తూణీశబ్దము ఈకారాంతస్త్రీలింగము-అకారాంతస్త్రీలింగముకద్దుఁ గొందఱు॥ ౧॥ ౩॥

తూణోపాసఙ్గతూణీరనిషఙ్గా ఇషుధిర్ద్వయోః। తూణ్యాం

౬॥ఉపాసజ్జంతేశరాఅత్రఉపాసంగః నిషంగశ్చ॥షంజసంగే । బాణములుదీనియందుకూర్పఁబడునుగనుక ఉపాసంగము-నిషంగమును॥ ౪ ౫॥ఇషవోధీయంతే(అత్రే)తిఇషుధిః॥ఇ,పు॥ డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। బాణములుదీనియందుధరింపఁబడును. ౬॥**ఖడ్గశబ్దము మొదలు- ౯-పెద్దకత్తిపేళ్లు॥ఖండయతీతిఖడ్గః॥ఖడి భేదనే।ఖండించునది॥ ౧। నిష్క్రాంతస్త్రింశదగుళిభ్యోనిస్త్రింశః।ముప్పదియంగుళములకంటెనధికమైనది॥౨॥చంద్రవత్ హసతిప్రకాశతెచంద్రహాసః। చంద్రునివలెప్రకాశించునది॥ ౩॥అస్యతేక్షిప్యతఇతిఅసిః॥ఇ-పు॥అసుక్షేపణే।చిమ్మఁబడునది॥౪ రిష్యతేహింస్యతేనేనేతిరిష్టః॥ఇ-పు॥రిషహింసాయాం।దీనిచేతనుహింసింపఁబడును॥అజాదియుఁగలదు॥ శ్లో॥ చంద్రహాసష్టిరని స్త్రింశాఖ్యేయాఏకార్థవాచకాః-అనిత్రికాండశేషము॥ ౫॥ కుక్షౌచర్మనిర్మితకోశేభవః-కౌక్షేయకః। చర్మనిర్మితమైకుక్షిప్రాయమైనయొరలోనుండునది॥౬॥మండలాకారమగ్రమస్యేతిమండలాగ్రః।మండలాకారమైనకొనగలది॥౭॥కరేవలతీతికరవాలః॥వలసంచలనే।కరమందుచలించునది॥ దంతైశ్ఛిద్రేలూనకరవాలాః పదాతయః-అని మాఘమందుశ్లేషగాఁజెప్పబడియున్నది॥ పా॥కరంపాలయతీతికరపాలః। కరమునుపాలించునది॥శ్లో॥విధూతకరపాలకః పాలకః అనియమకము॥౮॥కల్పతేహననేకృపాణః॥కృపూసామర్థ్యే।హింసయందుసమర్థమైనది-ఎటువలెకృపాణముఖడ్గవాచకమో- అటువలెకరవాలముఖడ్గవాచకమనివచ్ఛద్దార్థము॥౯॥

ఖడ్గే తు నిస్త్రింశచన్ద్రహాసాసిరిష్టయః॥ ౫౪౪॥ కౌక్షేయకో మణ్డలాగ్రః కరవాలః కృపాణవత్।

ఖడ్గము మొదలయినఆయుధములపిడి త్సరువనంబడును॥ త్సరతినుష్టినాత్సరుః॥ఉ-పు॥త్సరఛద్మగతౌ। పిడికిటితోఁగూడియుండునది॥ ౧॥ **ఆయుధముజారకుండమణికట్టునఁగట్టుకట్టుమేఖలయనంబడును॥ మీయతేనుణిబంధఇతిమేఖలా॥డుమిఞ్ ప్రక్షేపణే। మణికట్టుమీఁదఁగట్టఁబడునది॥౧॥ఫలకశబ్దము మొదలు౩అరిగెపేళ్లు॥ కేడెము॥ ఫలతివిశీర్యతేప్రహారైరితిఫలకః-ఫలంచ॥ఞిఫలావిశరణే। వేట్లచేపగులునదిఫలకము ఫలమును॥౧॥౨॥చర్మణాబద్ధత్వాత్ చర్మ॥ న- న॥ తోలుచేతఁగప్పఁబడినది। ౩॥**అరిగెపట్టెడుపిడిసంగ్రాహమనంబడును॥ సంగృహ్యతేఅనేనేతిసంగ్రాహః॥గ్రహఉపాదానే। దీనిచేతనరిగెపట్టఁబడును॥ ౧॥ ** ద్రుఘణశబ్దము మొదలు ౩ఇనపగుదియపేళ్లు॥ద్రుః వృక్షోహన్యతేనేనేతిద్రుఘణః॥హనహింసాగత్యోః । వృక్షముదీనిచేతగొట్టఁబడును॥౧॥ముదంసంతోషంగిరతీతిముద్గరః॥గౄనిగరణే। సంతోషమునుహరించునది॥౨॥హన్యతేఅనేనేతిఘనః॥హనహింసాగత్యోః దీనిచేతహింసింపఁబడును॥౩॥**

త్సరుః ఖడ్గాదిముష్టౌ స్యాన్మేఖలా తన్నిబంధనే॥ ౫౪౫॥ ఫలకోఽస్త్రీ ఫలం చర్మ సంగ్రాహో ముష్టిరస్య యః। ద్రుఘణో ముద్గరఘనౌ స్యాదీలీ కరవాలికా॥

ఈలీకరవాలీకాశబ్దములుతులువకత్తిపేళ్లు ఈల్యతేజనైరితిఈలీ॥ఈ-స్త్రీ॥ఈలస్తుతౌ స్తోత్రమునుచేయఁబడునది॥పా॥ఈలిః॥ పా॥ ఇల్యతఇలిః॥ఇలస్వప్నక్షేపణయోః। ప్రేరేపింపఁబడునది॥ ౧॥ క్షుద్రఃకరవాలః కరవాలికా । క్షుద్రమైనకరవాలము॥ ౨॥ ** భిందిపాలసృగశబ్దములుహస్తప్రమాణమైనవిడివిడిపాటుగుదియపేళ్లు॥భిందతః పాలయతీతిభిందిపాలః॥పాలరక్షణే। నరికెడువారినిరక్షించునది॥పా॥భిండిపాలః॥౧॥సృజ్యతేశత్రూన్ప్రతిసృగః॥సృజవిసర్గే । శత్రువులనుగూర్చివిడువఁబడునది॥౨॥**పరిఘపరిఘాతనశబ్దములు- ఇనుపకట్లగుదియపేళ్లు ॥ పరితోహన్యతేనేనపరిఘః।పరిఘాతనశ్చ॥హనహింసాగత్యోః। అంతటదీనిచేతఁగొట్టబడునుగనుకపరిఘము-పరిఘాతనమును॥ ౧॥౨॥ *కుఠారశబ్దము మొదలు౪గండగొడ్డలిపేళ్లు ॥ కుటాన్ వృక్షాన్ ఇయర్తీతికుఠారః॥పు॥ఋగతౌ। వృక్షములఁబొందునది॥ ౧ ॥ స్వంస్వకీయంధీయతిబిభర్తీతిస్వధితిః॥ ఇ-పు॥ధిధారణే। స్వకీయమైనదానినిపోషించునది॥౨॥పరాన్ శృణాతీతిపరశుః ఉ-పు॥ శౄహింసాయాం।శత్రువులనుహింసించునది॥ ౩॥ పరాన్ శ్వతీతిపరశ్వధః॥శోతనూకరణే।పరులనుక్షయింప

౫౪౬॥ భిందిపాలః సృగస్తుల్యౌ పరిఘః పరిఘాతనః। ద్వయోః కుఠారస్స్వధితిః పరశుశ్చ పరశ్వధః॥ ౫౪౭॥

స్యుర్మాగధా స్తుమగధా వందినః స్తుతి పాఠకాః। సంశప్తకాస్తు సమయాత్సంగ్రామాదనివర్తినః॥ రేణుర్ద్వయోః స్త్రియాం ధూళిః పాంసుర్నా న ద్వయోరజః। చూర్ణే క్షోద స్సముత్పింజపింజలౌ భృశమాకులే పతాకా వైజయంతీ స్యాత్కేతనం ధ్వజమస్త్రియామ్॥ సా వీరాశంసనం యుద్ధభూమిర్యాతిభయప్రదా॥౫౫॥ అహంపూర్వమహంపూర్వమిత్యహంపూర్వికా స్త్రియా। ఆహోపురుషికా దర్పాద్యా స్యాత్సంభావనాత్మని॥ అహమహమికా తు సా స్యాత్పరస్పరం యోభవత్యహంకారః॥ ద్రవిణం తరస్సహోబల శౌర్యాణి స్థామ శుష్మం చ॥౫౬॥ శక్తిః పరాక్రమ

చరించువారుగనుక చాక్రికులు-ఘాంటికులును॥ పా॥ ఘాటికాః॥౧॥ ౨॥ మాగధ మగధ శబ్దములు వంశావళిచదివెడువారి పేళ్లు॥ మగధ్యంతి స్తువంతి మాగధాః-మగధాశ్చ॥ మగధ స్తుతౌ। వంశమునుస్తోత్రముచేయువారుగనుక మాగధులు-మగధులును॥ పా॥ మధుకాః॥౧॥ ౨॥ పరాక్రమమును స్తుతించువారు వందులనంబడుదురు॥ వందత ఇతి వందినః॥ న-పు॥ వది అభివాదనస్తుత్యోః। స్తోత్రముచేయువారు॥ ౧॥ ఒట్టుపెట్టుకొని యుద్ధమందలి మరలనివారు సంశప్తకులనంబడుదురు॥ సంశపంతి పలాయనాదితి సంశప్తకాః॥ శప ఆక్రోశే। తిరిగి రామని యొట్టు పెట్టుకొనువారు॥ ౧॥

రేణుశబ్దము మొదలు-౪-ధూళి పేళ్లు॥ రియతి వాయునేతి రేణుః॥ ఉ-ప్స॥ రిగతౌ। వాయువుచేత పోవునది॥౧॥ ధూయతే వాయునా ధూళిః॥ ఇ- సీ॥ ధూఞ్ కంపనే। వాయువుచేత కంపింపఁబడునది ౨॥ పంసయతి దృష్టిమితి పాంసుః॥ ఉ- పు॥ పసి నాశనే। దృష్టిని చెఱుచునది - తాలవ్యశకారమని కొందఱు॥ ౩॥ రజ్యతే వస్త్రాదికమనేనేతి రజః॥ స- న॥ రంజ రాగే। వస్త్రాదులు దీనిచేత వివర్ణముగాఁ జేయఁబడును॥

చూర్ణక్షోదశబ్దములు పదైననొకవస్తువుపొడి పేళ్లు॥ మొరముతోఁ గూడిన ధూళి పేళ్లని కొందరు॥ శ్లో॥ చూర్ణో ధూళిస్సశర్కరా యని శాశ్వతుఁడు॥ చూర్ణ్యత ఇతి చూర్ణః। క్షుద్యత ఇతి క్షోద- చూర్ణ క్షోదే॥ క్షుదిర్ సంపేషణే। మెదపఁబడునదిగనుక చూర్ణము- క్షోదమును॥ క్షోదశబ్దసాహచర్యమునచూర్ణశబ్దము పుల్లింగము॥౧॥ ౨॥ రేణుశబ్దము మొదలు-౬-సమానార్థములని కొందఱందురు॥ ******

మిక్కిలి గలఁగిన సేన మొదలైన వస్తువులయందు సముత్పింజపింజలశబ్దములు వర్తించును। సముత్పింజ్యతు భృశం సముత్పింజః। పింజలశ్చ॥ పిజి హింసాయాం। మిక్కిలి పీడింపఁబడునదిగనుక సముత్పింజము పింజలమును॥౧॥ ౨॥ పతాకాశబ్దము మొదలు-౪- టెక్కెము పేళ్లు॥ పతతీతి పతాకా॥ పత్ ఌ గతౌ। కదలునది॥ పా॥ పదాకా॥ ౧॥ విజయతాం సంబంధినీ వైజయంతీ॥ ఈ - సీ ॥ గెలుపుగలవారిది॥ ౨॥ కిత్యతే జ్ఞాయతేనేన అయమసావితి కేతనం॥ కిత జ్ఞానే। దీనిచేత వీఁడు వీఁడని యెఱుఁగఁబడును॥ ౩॥ ధ్వజతీతి ధ్వజం॥ అ-ప్న॥ ధ్వజ గతౌ। కదలునది॥ ౪॥ కడిఖండములయి నగజాశ్వాదులచేతనతిభయంకరమైనయుద్ధభూమి వీరాశంసనమనంబడును। వీరాః అశంస్యం తె ఆశస్యంతె వా అత్రేతి వీరాశంసనం॥ శంసు స్తుతౌ। శసు హింసాయాం। వీరులు దీనియందు స్తోత్రము చేయఁబడుదురుగాని హింసింపఁబడుదురుగాని వీరాశంసనము॥౧॥

నేనుముందర జేసెద నేనుముందర జేసెదనని యోధులు తమలోఁ దాము ప్రవర్తించుట అహంపూర్వికయనంబడును॥ అహంపూర్వం అహంపూర్వం ఇతి బ్రువతే త్రేతి అహంపూర్వికా। నేనుముందు నేనుముందని దీనియందు పలుకుదురు॥౧॥

గర్వమువలన తనయందలి యప్రతిహతమైన శక్తి గలదని తలచుట ఆహోపురుషికయనంబడును॥ అహో పురుషోహమితి దర్పయుక్తస్య పురుషస్య భావః ఆహోపురుషికా। నేనే పురుషుఁడనని యహంకరించినవానియొక్క భావము ఆహోపురుషిక॥ పా॥ ఆహోపూరుషికా॥౧॥

నేనే సమర్థుఁడను నేనే సమర్థుఁడనని పరస్పరము వీరులకు నైనయహంకారము అహమహమికయనంబడును॥ అహం సమర్థో అహం సమర్థ ఇతి వచనమత్రాస్తీతి అహమహమికా। నేనే సమర్థుఁడను నేనే సమర్థుఁడనను మాట దీనియందుఁగలదు॥౧॥

ద్రవిణశబ్దము మొదలు-౧౦-బలిమి పేళ్లు॥ ద్రవత్యనేన శత్రుం ప్రతి ద్రవిణం॥ ద్రు గతౌ। దీనిచేత శత్రువును గూర్చి పోవుదురు॥ ౧॥ తరత్యాపద మనేనేతి తరః॥ స- న॥ తౄ ప్లవనతరణయోః। దీనిచేత నాపదను తరింతురు॥ ౨॥ సహతే నేన శత్రుమితి సహః॥ స-న॥ షహ మర్షణే। దీనిచేత శత్రువునోర్చును॥ ౩॥ బలంత్యనేనేతి బలం॥ బల ప్రాణనే। దీనిచేత బ్రతుకుదురు॥ ౪॥ శూరస్య భావః శౌర్యం। శూరునియొక్క భావము॥ ౫॥ తిష్ఠత్యరిమధ్యే అనేనేతి స్థామ॥ న-న॥ ష్ఠా గతినివృత్తౌ। దీనిచేత శత్రుమధ్యమందు నిలుచును॥ ౬॥ శుష్యంత్యనేనాలయ ఇతి శుష్మం॥ శుష శోషణే। దీనిచేత శత్రువులు శోషిం

స్యుర్మాగధా స్తుమగధా వందినః స్తుతి పాఠకాః। సంశప్తకాస్తు సమయాత్సంగ్రా మాదనివర్తినః॥

చరించువారుగనుక చాక్రికులు-ఘాంటికులును॥పా॥ఘాటికాః॥౧॥ ౨॥ **మాగధమగధశబ్దములువంశావళి చదివెడువారి పేళ్లు॥మగధ్యంతిస్తువంతిమాగధాః-మగధాశ్చ*మగధస్తుతౌ। వంశమునుస్తోత్రము చేయువారుగనుక మాగధులు-మగధులును॥పా॥మధుకాః॥౧॥ ౨॥ **పరాక్రమమునుస్తుతించువారు వందులనంబడుదురు॥వందతఇతివందినః॥న-పు॥*వదిఅభివాదనస్తుత్యోః॥స్తోత్రము చేయువారు॥౧॥***ఒట్టుపెట్టుకొనియుద్ధమందలిమరలనివారుసంశప్తకులనంబడుదురు॥ సంశపంతిపలాయనాదితిసంశప్తకాః*శపఉపాలంభే। తిరిగిరామనియొట్టుపెట్టుకొనువారు॥౧॥

రేణుర్ద్వయోః స్త్రియాంధూళిః పాంసుర్నాన ద్వయోరజః॥

రేణుశబ్దము మొదలు-౪-ధూళి పేళ్లు॥రియతివాయునేతిరేణుః॥ ఉ-ప్న॥ రిగతౌ। వాయువు చేతపోవునది॥౧॥ధూయతేవాయునాధూళిః॥ఇ- స్త్రీ॥ధూఞ్ కంపనే। వాయువుచేతకంపింపఁబడునది ౨॥పంసయతిదృష్టిమితిపాంసుః॥ఉ- పు॥*పసినాశనె। దృష్టిని జెఱుచునది - తాలవ్యశకారమనికొందఱు॥ ౩॥ రజ్యతేవస్త్రాదికమనేనేతిరజః॥స- న॥*రంజరాగే। వస్త్రాదులుదీని చేతవివర్ణముగాఁజేయఁబడును॥

చూర్ణేక్షోద

చూర్ణక్షోదశబ్దములు ఏదైననొకవస్తువుపొడి పేళ్లు॥ మొరముతో గూడినధూళి పేళ్లనికొందరు॥శ్లో॥చూర్ణో ధూళిస్సశర్కరాయని శాశ్వతుఁడు॥చూర్ణ్యతఇతిచూర్ణః। క్షుద్యతఇతిక్షోద- *చూర్ణక్షోదె*క్షుదిర్ సంపేషణే। మెదపఁబడునదిగనుక చూర్ణము-క్షోదమును॥ క్షోదశబ్దసాహచర్యమునచూర్ణశబ్దముపుల్లింగము॥౧॥౨॥రేణుశబ్దము మొదలు-౬-సమానార్థములనికొందఱందురు॥ *****

స్సముత్పింజపింజ లౌభృశమాకులె పతాకావైజయం తీస్యాత్కేతనం ధ్వజమస్త్రి యామ్**సావీ రాశంసనంయు ద్ధభూమిర్యాతిభ యప్రదా॥౫౫॥

మిక్కిలిగలఁగిన సేన మొదలైనవస్తువులయందుసముత్పింజపింజలశబ్దములువర్తించును।సముత్పింజ్యాతుభృశంసముత్పింజః। పింజలశ్చ*పిజిహింసాయాం।మిక్కిలిపీడింపఁబడునదిగనుకసముత్పింజముపింజలమును॥౧॥౨॥**పతాకాశబ్దము మొదలు-౪- టెక్కెము పేళ్లు॥పతతీతిపతాకా*పత్ల్గతౌ। కదలునది॥ పా॥ పదాకా॥ ౧॥ విజయతాంసంబంధినీవైజయంతీ॥ ఈ - స్త్రీ ॥ గెలుపుగలవారిది॥౨॥కిత్యతేజ్ఞాయతెనేనఅయమసావితికేతనం*కితజ్ఞానె।దీని చేతవీఁడువీఁడనియెఱుఁగఁబడును॥౩॥ధ్వజతీతిధ్వజం॥అ-ప్న॥*ధ్వజగతౌ।కదలునది॥ ౪॥** కడిఖండములయినగజాశ్వాదుల చేతనతిభయంకరమైనయుద్ధభూమివీరాశంసనమనంబడును।వీరాఃఅశంస్యంతెఆశస్యంతెవాఅత్రేతివీరాశంసనం*శంసుస్తుతౌ। శసుహింసాయాం। వీరులుదీనియందుస్తోత్రము చేయఁబడుదురుగాని హింసింపఁబడుదురు గానివీరాశంసనము॥౧॥

అహంపూర్వమ హంపూర్వమిత్య హంపూర్వికాస్త్రి యా॥*ఆహోపురుషికాదర్పా ద్యాస్యాత్సంభా వనాత్మని,*అహ మహమికాతుసా స్యాత్పరస్పరం

నేనుముందరజేసెద నేనుముందరజేసెదనని యోధులుతమలోదామప్రవర్తించుట అహంపూర్వికయనంబడును॥అహంపూర్వంఅహంపూర్వంఇతిబ్రువతేత్రేతిఅహంపూర్వికా। నేనుముందు నేనుముందనిదీనియందుపలుకుదురు॥౧॥

గర్వమువలనతనయందలియప్రతిహతమైనశక్తిగలదనితలచుట ఆహోపురుషికయనంబడును॥ అహోపురుషోహమితిదర్పయుక్తస్యపురుషస్యభావఃఆహోపురుషికా। నేనేపురుషుఁడననియహంకరించినవానియొక్కభావముఆహోపురుషిక॥పా॥ఆహోపూరుషికా॥౧॥

నేనేసమర్థుఁడను నేనేసమర్థుఁడనని పరస్పరమువీరులకునైనదైననుయహంకారముఅహమహమికయనంబడును॥అహంసమర్థో అహంసమర్థఇతివచనమత్రాస్తీతిఅహమహమికా।నేనేసమర్థుఁడను నేనేసమర్థుఁడననుమాటదీనియందుఁగలదు॥౧॥

యోభవత్యహం కారః॥*ద్రవిణం తరస్సహోబల శౌర్యాణిస్థామ శుష్మంచ॥౫౬॥ శక్తిఃపరాక్రమ

ద్రవిణశబ్దము మొదలు-౧౦-బలిమి పేళ్లు॥ ద్రవత్యనేనశత్రుం ప్రతిద్రవిణం*ద్రుగతౌ। దీని చేతశత్రువునుగూర్చిపోవుదురు ॥ ౧ ॥ తరత్యాపదమనేనేతితరః॥ స- న॥ *తౄప్లవనతరణయోః। దీని చేతనాపదనుతరింతురు॥ ౨॥ సహతెనెనశత్రుమితిసహః॥ స-న॥షహమర్షణే। దీనిచేతశత్రువునోర్చును॥౩॥బలంత్యనెనేతిబలం*బలప్రాణనె। దీని చేతబ్రతుకుదురు॥ ౪॥ శూరస్యభావః శౌర్యం। శూరునియొక్కభావము॥ ౫॥తిష్ఠత్యరిమధ్యేఅనేనేతిస్థామ॥న-న॥*ష్ఠాగతినివృత్తౌ। దీని చేతశత్రుమధ్యమందునిలుచును॥౬॥శుష్యంత్యనేనాలయఇతిశుష్మం*శుషశోషణే। దీని చేతశత్రువులుశోషిం

ప్రాణా విక్రమస్త్వతిశక్తితా వీరపాణంతుయత్పానంవృత్తేభావినివారణే॥౫౫॥**యుద్ధమాయోధనంజన్యం ప్రధనంప్రవిదారణమ్ మృధమాస్కందనం సంఖ్యంసమీకంసాంపరాయికమ్॥౫౬॥ అస్త్రియాంసమరానీకరణాఃకలహవిగ్రహౌ।సంప్రహారాభిసంపాతకలిసంస్ఫోటసంయుగాః॥౫౭॥ అభ్యామర్దసమాఘాతసంగ్రామాభ్యాగమాహవాః।సముదాయస్త్రియాఃసంయత్సమిత్యాజిసమిద్యుధః

తురు॥౭॥శక్యతేశక్తిః॥ఈ-సీ॥శక్ల్‌శక్తౌ।దీని చేతశక్తుఁడౌను॥౮॥పరానాక్రమతేనేనపరాక్రమః। దీని చేతశత్రువులనుఆక్రమింతురు॥౯॥ప్రకర్షేణానంతిజీవంత్యనేనప్రాణః*అనప్రాణనే। దీని చేత బ్రతుకుదురు॥౧౦॥**అధికమైనశక్తివిక్రమమనంబడును॥విశేషేణక్రమతేనేనవిక్రమః। దీని చేత విశేషముగానాక్రమించును॥ ౧॥ **యుద్ధమునకుముందుగాని వెనుకగానివీరులుమద్యపానముచేయుటవీరపాణమనంబడును॥వీరాణాంపానంవీరపాణం।వీరులయొక్కమద్యపానమువీరపాణము ౧॥**యుద్ధశబ్దము మొదలు-౩౧-యుద్ధము పేళ్లు॥యుధ్యతఇతియుద్ధం। ఆయుధ్యతఇత్యాయోధనం*యుధసంప్రహారే।పోరుటయుద్ధము- ఆయోధనము॥ ౧॥ ౨॥జనయోగాజ్జన్యం। జనులకూటముజన్యము ॥౩॥ ప్రధనతిఘ్నంతిఅస్తేఽప్రధనం*ధనధాన్యేప్రపూర్వత్వాత్ హింసార్థకః। దీనియందుహింసింతురు- ఈప్రధనశబ్దము-ఇకారాడహింసార్థము -నిధనశబ్దమువలె॥ ౪॥ ప్రవిదృణంత్యత్రేతిప్రవిదారణం*దౄవిదారణే।దీనియందుమిక్కిలివ్రక్కలింతురు॥ ౫॥మ్రియంతేస్మిన్నితి మృధం*మృఙ్ప్రాణత్యాగే। దీనియందుమృతులౌదురు ॥ పా ॥ మృధం॥ ౬॥ఆస్కంద్యతేఅత్రేత్యాస్కందనం*స్కందిర్గతిశోషణయోః। దీనియందుశోషింపఁజేయఁబడును॥ ౭॥ సంఖ్యాయతేవీరోత్రేతిసంఖ్యం*ఖ్యాప్రకథనే।వీరుఁడుదీనియందులెస్సగాకొనియాడఁబడును॥ ౮॥సమీయంతెసంగచ్ఛంతేస్మిన్నితిసమీకం।*ఈజ్‌గతౌ । పరస్పరముదీనియందుకదియుదురు॥ ౯॥ సంపరాయంతేస్మిన్నితిసాంపరాయికం।*అయగతౌ।పరస్పరముదీనియందేకదియుదురు॥ ౧౦ ॥ మరణసహవర్తతఇతిసమరః।మరణముతోఁగూడినది॥౧౧॥అనీకంసైన్యంతద్యోగాదనీకం। సైన్యముగలిగినది॥ ౧౨॥ రణంతిభేర్యాదయోత్రరణః*రణశబ్దే । భేరిమొదలయినవిదీనియందుమ్రోయును ॥ ౧౩॥సమరశబ్దముమొదలు- ౩- శబ్దములు - పున్నపుంసకలింగములు॥కలంవికలంఘ్నంత్యత్రేతికలహః*హనహింసాగత్యోః-దీనియందువికలుఁడయినవానిహింసింతురు॥౧౪॥విరుద్ధంగృహ్ణంత్యత్రవిగ్రహః।దీనియందువిరుద్ధముగాశత్రువులనుపట్టుదురు॥ ౧౫॥ రిపూన్‌సమ్యక్ ప్రహరత్యస్మిన్నితిసంప్రహారః । దీనియందుశత్రువులనులెస్సగాప్రహరింతురు ॥ ౧౬ ॥ అభిసంపతత్యస్మిన్నితిఅభిసంపాతః*పత్ల్‌గతౌ।అభిముఖముగాకవియుదురు॥ ౧౭॥ కల్యంతేబాణాఅత్రేతికలిః॥ఇ-పు॥*కలకిలక్షేపే।ఇందుబాణములువేయఁబడును॥ ౧౮ ॥ సంస్ఫుటంతిమస్తకాదీన్యత్రేతిసంస్ఫోటః*స్ఫుటిర్‌విశరణే।ఇందుశిరస్సుమొదలయినవివ్రక్కలౌను॥౧౯॥సంగతాయుగాఅత్రేతిసంయుగః।పరస్పరముకూడినరథములయొక్కనొగలుగలది॥ ౨౦॥అభ్యామృద్నంత్యన్యోన్యమత్రేతిఅభ్యామర్దః*మృదక్షోదే। దీనియందన్యోన్యముమెదుపుదురు॥౨౧సమాఘ్నంత్యత్రేతిసమాఘాతః*హనహింసాగత్యోః।దీనియందుహింసింతురు॥ ౨౨॥సంగ్రామయంతెపరస్పరమితిసంగ్రామః*సంగ్రామయుద్ధే।పరస్పరముపోరుదురు॥౨౩॥ఆభిముఖ్యేనాగచ్ఛంత్యత్రేతి అభ్యాగమః*గమ్ల్‌గతౌ।సైనికులుదీనియందెదురుగావత్తురు॥౨౪॥ఆహూయంతెపరస్పరమితిఆహవః*హ్వేఞ్‌స్పర్ధాయాంశబ్దేచదీనియందుపరస్పరముపిలువఁబడుదురు॥౨౫॥సముదాయంతెమిళంత్యత్రేతిసముదాయః*అయపయగతౌ।దీయందుకదియుదురు॥౨౬॥సంయతంతేఅత్రేతిసంయత్॥త-సీ॥*యతీప్రయత్నే।ఇందుమిక్కిలియత్నముచేయుదురు। ౨౭॥ సమియంతేసంగచ్ఛంతేస్మిన్నితిసమితిః॥ఇ-సీ॥సమిచ్చ॥త-సీ॥*ఇణ్‌గతౌ।ఇందుపరస్పరముకదియుదురుగనుక-సమితి-సమిత్తును॥ ౨౮॥ ౩౦॥అజంతిబాణానత్రేత్యాజిః॥ఇ-సీ॥అజగతిక్షేపణయోః। బాణములనుదీనియందువేయుదురు॥౨౯॥యుధ్యన్తేపరస్పరమితియుత్॥ధ-సీ॥యుధసంప్రహారే।అన్యోన్యముజగడమాడుదురు॥౩౧॥శ్లో॥ సంయత్యతులాస్త్రగౌరవే- అనిదండి-సంయచ్ఛబ్దమునుపుల్లింగముగాప్రయోగించినాఁడు॥శ్లో॥ వాహానాజనిమానాసేసారాజావనమాతతః।అనిమాఘుఁడు- అజిశబ్దముపుల్లింగముగాప్రయోగించినాఁడు । సారశ్చాసావాజిశ్చసారాజిః-తస్మిన్ సారాజౌ-కథంభూతె-మానాసే-మానఖండకే-అన్యథామానాసాయామితిస్యాత్॥

నియుద్ధంబాహుయుద్ధే తుములంరణసంకు

పెనుగులాటనియుద్ధమనంబడును॥శస్త్రాదికమనాదెయమితినియతంయుద్ధంనియుద్ధం।శస్త్రాదులువర్జనినియమమైనయుద్ధము॥ ౧॥ బాహుభ్యాంయుధ్యతఇతిబాహుయుద్ధం। బాహువులచేతనైనయుద్ధము॥** రెండుసేనలుదొమ్మిగాఁదాఁకుటతుములమనంబడును॥దొమ్మియుద్ధము॥ శ్లో॥ తు

తే।

ములో వ్యాకులోరణః-అని త్రికాండశేషము॥ సేనలదగ్గిర। అవ్వడు క్రందు పేళ్లనికొందరందురు॥ తామ్యంతి సైనికా అత్రేతితుములం*తము గ్లానౌ। దీనియందు సైనికులు బడలుదురు॥౧॥*****

క్ష్వేడాతు సింహనాదస్స్యాత్

క్ష్వేడాసింహనాదశబ్దములు శత్రుభంగార్థమై యోధులు సేయునట్టిబొబ్బరింత పేళ్లు॥ క్ష్వేడనం క్ష్వేడా*క్ష్విదృ అవ్యక్తేశబ్దే। బొబ్బపెట్టుట క్ష్వేడ॥ పా॥ క్ష్వేళా॥౧॥ సింహానాంనాద ఇవ నాదః సింహనాదః। సింహములయొక్క నాదమువంటి నాదము॥౨॥**

కరిణాంఘటనాఘటా॥౮౫॥

కరిణాంఘటనా-ఏనుగులయొక్కగుంపు ఘటయనంబడును॥ ఘటనంఘటా। ఏనుఁగులయొక్కకూటమి॥౧॥**

క్రందనం యోధసంరావో

యుద్ధమందుయోధులయొక్క మ్రోతక్రందనమనంబడును॥ పరస్పరము యుద్ధమందు యోధులు స్పర్ధచేతనహంకారపూర్వకంబుగా నాతో పోరుటకురమ్మని పిలుచుట మొదలైనవీరాలాపముల పేరనికొందఱు॥ క్రందః క్రందనం*కద్రి క్రది ఆహ్వానే రోదనేచ। పిలుచుట క్రందనము॥౧॥**

బృంహితం కరిగర్జితమ్।

ఏనుఁగుల మ్రోత బృంహితమనంబడును॥ బృంహణం బృంహితం*బృహి శబ్దే। ఏనుఁగులయొక్క మ్రోత బృంహితము॥౧॥

విస్ఫారో ధనుషస్స్వానః

**వింట్లయొక్క మ్రోత విస్ఫారమనఁబడును॥ విస్ఫురతి అరిహృదయమితి విస్ఫారః*స్ఫుర స్ఫురణే। శత్రుహృదయము దీనిచేత చలించును॥ పా॥ విష్ఫారః॥౧॥

పటహాడంబరౌసమౌ॥౮౬॥

పటహాడంబరశబ్దములు యుద్ధమందలిసంరంభము పేళ్లు॥ యుద్ధమందలినిస్సాణపుమ్రోత యనికొందఱు॥ వాద్యముఖచర్మపటో హన్యతే తే తి పటహః*హనహింసాగత్యోః। వాద్యముఖమందలి చర్మపటము వాయింపఁబడును॥౧॥ ఆడంబయతిశత్రుహృదయ మిత్యాడంబరః*లబిక్షేపే। లడయోరైక్యం। శత్రుహృదయము నెత్తివేయునది॥౨॥

ప్రసభంతు బలాత్కారోహఠో

ప్రసభశబ్దము మొదలు-౩-బలాత్కారము పేళ్లు॥ సభాశబ్దేనయుక్తాయుక్తవిచారో లక్ష్యతే-ప్రగతః యుక్తాయుక్తవిచారో త్రేతి ప్రసభం। సభ యనగా లక్షణచేత సభయందుగలిగెడియుక్తాయుక్తవిచారము గ్రహింపఁబడుచున్నది-పోయినయుక్తాయుక్తవిచారము దీనియందుగలదుగనుక ప్రసభము॥౧॥ బలాత్కారణం బలాత్కారః। బలిమివలనఁజేయుట బలాత్కారము॥౨॥ హఠంత్యత్రే తి హఠః*హఠప్లుతిశఠత్వయోః। దీనియందు దౌష్ట్యము చేయుదురు॥౩॥**

థ స్ఖలితంఛలమ్।

స్ఖలితఛలశబ్దములు యుద్ధమందు మర్యాద దప్పుట పేళ్లు॥ స్ఖలనంస్ఖలితం*స్ఖల సంచలనే। మర్యాదవల్లనుండి చలించుట॥౧॥ ఛ్యతి కార్యమితి ఛలం*ఛో ఛ్ఛేదనే। కార్యముననుజెఱుచునది॥౨॥**

అజన్యంక్లీబముత్పాత ఉపసర్గస్సమంత్రయమ్॥౮౭॥

అజన్యశబ్దము మొదలు-౩-ఉత్పాతము పేళ్లు॥ మారితెవులు మొదలయినవి॥ జనేషుసాధుజన్యం- నజన్యం అజన్యం। జనులయందు మంచిదికానిది॥ పుల్లింగమునుగలదు॥ శ్లో॥ అజన్యోపప్లవోత్పాతయని పుంస్కాండమందువోపాలితుఁడు॥౧॥ ఉత్పతత్యకస్మాదాయాత్యుత్పాతః*పత్ల్ గతౌ। అదురుపాటునవచ్చునది॥౨॥ ఉపసృజ్యతేదైవేనేత్యుపసర్గః*సృజవిసర్గే। దైవముచేతసృజింపఁబడునది॥ ౩॥**

మూర్ఛాతుకశ్మలం మోహోప్య

మూర్ఛాశబ్దము మొదలు-౩-సొమ్మసిలుట పేళ్లు॥ మైమఱచుట॥ మూర్ఛనంమూర్ఛా*ముర్ఛా మోహసముచ్ఛ్రాయయోః। మోహముబొందుట మూర్ఛ॥౧॥ కశతి తనూకరోతి ఇంద్రియప్రచారమితి కశ్మలం*కశ గతిశాతనయోః। ఇంద్రియప్రచారము నల్పముగాఁజేయునది॥౨॥ మోహనం మోహః*ముహ వైచిత్యే। విమనస్కుఁడౌట మోహము॥౩॥**

వమర్దస్తుపీడనమ్।

అవమర్దపీడనశబ్దములు పరచక్రముచేతనైన దేశముయొక్క బాధయొక్క పేళ్లు॥ ఒరసుకొనుట॥ అవమర్దనమవమర్దః*మృద క్షోదే। పీడ్యతే పీడనం*పీడ అవగాహనే- పీడించుట-అవమర్దము- పీడనమును॥౧॥౨॥ ****

అభ్యవస్కందనం త్వభ్యాసాదనం

అభ్యవస్కందనాభ్యాసాదనశబ్దములు మోసముచేత పరచక్రము నాక్రమించుట పేళ్లు॥ దోపుడు॥ అభ్యవస్కంద్యతే నేనేత్యభ్యవస్కందనం*స్కందిర్ గతిశోషణయోః। దీనిచేత శత్రువు శోషింపఁబడును॥౧॥ అభ్యాసాద్యతే నే నేత్యభ్యాసాదనం*షద్ల్ విశరణగత్యవసాదనేషు। దీనిచేత నొప్పింపబడును॥ ౨॥**

విజయోజయః॥౮౮॥

విజయజయశబ్దములు గెలుపు పేళ్లు॥ విశేషేణజయః విజయః జయశ్చ*జిజయే। గెలుచుట-విజయము జయమును॥౧॥౨॥**

వైరశుద్ధిః ప్రతీకారో వైరనిర్యాతనంచసా।

వైరశుద్ధిశబ్దము మొదలు ౩ పగదీర్చుకొనుట పేళ్లు॥ వైరస్యశుద్ధిః వైరశుద్ధిః। వైరముపోగొట్టుకొనుట ౧॥ ప్రతికరణం ప్రతీకారః। చేసినందుకు ప్రతిగాఁజేయుట ప్రతీకారము॥౨॥ వైరస్యనిర్యాతనం వైరనిర్యాతనం। వైరముపోగొట్టుట వైరనిర్యాతనము॥౩॥**ప్ర

ప్రద్రావోద్ద్రావసంద్రావసందావా విద్రవో ద్రవః॥౫౬౬॥ అపక్రమో ऽపయానంచ రణే భంగః పరాజయః॥ పరాజితపరాభూతౌ త్రిషు నష్టతిరోహితౌ॥ ౫౬౭॥ ప్రమాపణం నిబర్హణం నికారణం నిశారణం। ప్రవాసనం పరాసనం నిషూదనం నిహింసనం॥౫౬౮॥ నిర్వాపణం సంజ్ఞపనం నిర్గ్రంథనమపాసనం। నిస్తర్హణం నిహననం క్షణనం పరివర్జనం॥౫౬౯॥ నిర్వాసనం విశసనం మారణం ప్రతిఘాతనం। ఉద్వాసనం ప్రమథనక్రథనోజ్జాసనానిచ॥౫౭౦॥ ఆలంభ పింజవిశరఘాతోన్మాథవధా అపి। స్యాత్పంచతా కాలధర్మో దిష్టాంతః ప్రళయో ऽత్యయః॥౫౭౧॥ అంతో నాశో ద్వయోర్మృత్యుర్మరణం నిధనో ऽస్త్రియాం। ప్రళయోస్త్రీదీర్ఘనిద్రాహింసా సంస్థా ప్రమీలనం। పరాసుప్రాప్తపంచత్వపరేతప్రేతసంస్థితాః॥౫౭౨॥ మృతప్రమీతౌ త్రిష్వేతే

ద్రావశబ్దము మొదలు౮- పారిపోవుట పేళ్లు॥ ప్రద్రవణం ప్రద్రావః॥ ఉద్ద్రావః- సంద్రావః- సందావః- విద్రవః ద్రవశ్చ॥ ద్రుగతౌ॥ దుగతౌ। పారిపోవుట- ప్రద్రవము- ఉద్ద్రావము- సంద్రావము- సందావము- విద్రవము- ద్రవమును॥౧॥౬॥ అపక్రమణమపక్రమః- అపయానంచ॥ క్రము పాదవిక్షేపే॥ యా ప్రాపణే। అపకృష్టముగాఁ బోవుట- అపక్రమణము- అపయానమును॥౨॥౮॥** యుద్ధమందలి ఓటమి పరాజయమనంబడును॥ పరాజీయత ఇతి పరాజయః। పరులచేత నోడుట పరాజయము॥౧॥** పరాజిత పరాభూత శబ్దములు యుద్ధమందలి యోడినవాని పేళ్లు॥ పరాజీయతే స్మ పరాజితః- పరాభూయతే స్మ పరాభూతః॥ జిజయే॥ భూసత్తాయాం। శత్రువుచేత తిరస్కరింపబడినవాడు పరాజితుడు- పరాభూతుడును॥౧॥౨॥ ** నష్ట తిరోహిత శబ్దములు యుద్ధమందలి యోడి దాగినవాని పేళ్లు॥ నశ్యతే స్మ నష్టః॥ త్రి॥ ణశ అదర్శనే। కానరానివాడు॥౧॥ తిరః అదర్శనం హితః గతః తిరోహితః॥ త్రి॥ హిగతౌ। కానరాక పోయిన వాడు॥౨॥** ప్రమాపణ శబ్దము మొదలు ౩౦॥ చంపుట పేళ్లు॥ ప్రకర్షేణ మాపణం ప్రమాపణం॥ మీఙ్ హింసాయాం నితరాం బర్హణం నిబర్హణం॥ బర్హ పరిభాషణహింసాచానేషు॥ నితరాం క్రియతే నికారణం॥ కృఞ్ హింసాయాం॥ నితరాం శీర్యతే నిశారణం॥ శౄ హింసాయాం॥ ప్రవాస్యతే ప్రవాసనం॥ వస ఛేదనస్నేహాపహరణేషు॥ పరాస్యతే పరాసనం॥ అసు క్షేపణే। నిషూద్యతే నిషూదనం॥ షూద క్షరణే హింసాయాంచ। నిహింస్యతే నిహింసనం॥ హిసి హింసాయాం॥ నిర్వాప్యతే నిర్వాపణం॥ ఓవై శోషణే॥ సంజ్ఞాయతే సంజ్ఞపనం॥ జ్ఞా అవబోధనే- ఉపసర్గవశాద్ధింసార్థత్వం॥ నిర్గ్రంథ్యతే నిర్గ్రంథనం- గ్రంథ హింసాయాం॥ అపాస్యతే అపాసనం- అసు క్షేపణే॥ నిస్తృహ్యతే నిస్తర్హణం- తృహ హింసాయాం। నిహన్యతే నిహననం॥ హన హింసాగత్యోః॥ క్షణ్యతే క్షణనం॥ క్షణ హింసాయాం॥ పరివర్జ్యతే పరివర్జనం- ఉపసర్గవశాద్ధింసార్థత్వం॥ ప్రవాసనశబ్దవన్నిర్వాసనశబ్దః॥ విశస్యతే స్మ విశసనం॥ శసు హింసాయాం॥ మార్యతే మారణం॥ మృఙ్ ప్రాణత్యాగే॥ ప్రతిహన్యతే ప్రతిఘాతనం॥ హన హింసాగత్యోః॥ ఉద్వాస్యతే ఉద్వాసనం॥ వస ఛేదనస్నేహాపహరణేషు॥ ప్రమథ్యతే ప్రమథనం॥ మథ హింసాయాం॥ క్రథ్యతే క్రథనం॥ క్రథ హింసాయాం। ఉజ్జాస్యతే ఉజ్జాసనం॥ జసు హింసాయాం। ఆలభనమాలంభః॥ ఆఙ్పూర్వో లభిర్మారణే॥ పింజ్యతే స్మ పింజః॥ పిజ హింసాయాం॥ విశరణం విశరః॥ శౄ హింసాయాం॥ హన్యతే ఘాతః॥ ఉన్మథనం ఉన్మాథః- మంథ హింసాయాం॥ హన్యతే వధః॥ హన హింసాగత్యోః॥ ప్రమాపణ శబ్దము మొదలీ శబ్దపర్యంతము గల శబ్దములకు చంపుట యని- అర్థము॥౧॥౩౦॥

పంచతా శబ్దము మొదలు౧౦ చావు పేళ్లు॥ పంచానాం భూతానాం పృథగ్భావః పంచతా। పంచభూతాత్మకము గనుక శరీరము పోవునపుడు- ఆయా యంశములు పంచభూతములయందు గలుసును గనుక పంచత మరణము॥౧॥ కాలస్య యమస్య ధర్మః కాలధర్మః। యమునియొక్క ధర్మము॥౨॥ దిష్టస్య జీవితకాలస్య ప్రారబ్ధకర్మణో వా అంతః దిష్టాంతః। జీవితకాలము యొక్కగాని ప్రారబ్ధకర్మము యొక్కగాని అంతము గనుక దిష్టాంతము॥౩॥ ప్రళయనం ప్రళయః॥ లీఙ్ శ్లేషణే। పంచభూతములు గలుసుట ప్రళయము॥౪॥ అత్యయనం అత్యయః॥ ఇణ్ గతౌ। కాలము నతిక్రమించి పోవుట అత్యయము॥౫॥ అంత్యతే బధ్యతే త్ర అంతః॥ అతి అది బంధనే। దీనియందు పాశబద్ధుండౌను॥౬॥ నశ్యతే నాశః॥ ణశ అదర్శనే। నశించుట నాశము॥౭॥ మ్రియతే మృత్యుః॥ ఉ- ప్స॥ మరణంచ॥ మృఙ్ ప్రాణత్యాగే। చచ్చుట మృత్యువు మరణమును॥౮॥౯॥ నివృత్త్యర్థసంబంధాత్ నిధనః॥ అ- ప్న॥ ధనసంబంధము దీనియందు నివృత్తమౌను॥ ౧౦॥ పరాసు శబ్దము మొదలు ౭ చచ్చినవాని పేళ్లు॥ పరాగతాః అసవో యస్య సః పరాసుః। పోయిన ప్రాణములు గలవాఁడు॥౧॥ ప్రాప్తం పంచత్వం యేన సః ప్రాప్తపంచత్వః। పొందఁబడిన మరణము గలవాఁడు॥౨॥ పరాం దశామితః పరేతః। కడపటిదశను పొందిన వాఁడు॥౩॥ ప్రకృష్టాం దశామితః ప్రేతః। ప్రకృష్టమైన దశను పొందిన వాఁడు॥౪॥ సంతిష్ఠతే

స్మసంస్థితః॥*స్థాగతినివృత్తౌ।సంపూర్వమూటచేమరణార్థకము। మృతుఁడైనవాఁడు॥౫॥మ్రియతే స్మమృతః- ప్రమీనాతిస్మప్రమీతః॥*మృజ్ ప్రాణత్యాగే।మీఞ్ హింసాయాం। చచ్చినవాఁడువ్మృతుఁడుప్రమీతుఁడును॥౭॥ పరాసుశబ్దము మొదలు ౭ మూఁడులింగములయందువర్తించును ***

చితాచిత్యా చితి
స్త్రియామ్।

చితాశబ్దము మొదలయిన ౩ సొద పేళ్లు॥చీయంతే కాష్ఠానిపుంజీక్రియంతేఽత్రచితా॥,చిత్యా॥చితిశ్చ॥ ఇ-సీ॥చిఞ్ చయనే। కాష్ఠములుదీనియందుప్రోవుగా జేయబడునుగనుకచిత-చిత్య-చితియును॥౧॥

కబంధోఽస్త్రీక్రియా
యుక్తమపమూర్ధ
కళేబరమ్॥౫౭౩॥*

౩॥**క్రియాయుక్తం-నర్తనక్రియతో గూడిన-అపమూర్ధకళేబరం- తలపోయినశరీరముకబంధమనంబడును॥కంశిరోస్యబధ్యతే తే)తికబన్ధః॥అ-ప్న *బంధబంధనే।కమనఁగాశిరస్సు- అదిదీనియందుబంధింపఁబడును-ఇక్కడబంధనమువిరుద్ధలక్షణముచేతఛేదనము॥ ౧॥

శ్మశానంస్యాత్పితృ
వనం**కుణపశ్శవ
మస్త్రియాం।

**శ్మశానపితృవనశబ్దములుశ్మశానముపేళ్లు॥శవానాంశయనంశ్మశానం। పృషోదరాదిః। శవములకుశయనము॥౧॥ పిత్ర్యాకే పేరితాకవనతీతిపితృవనం*వనవణసంభక్తౌ।శవములనుబొందునది॥౨॥ ** కుణపశవశబ్దములుపీనుగుపేళ్లు॥కుణంశబ్దంపాతీతికుణపః*కుణశబ్దోపకరణయోః॥ పారక్షణె। శబ్దమును పాలించునది। ధనంజయమనువాయువుశవమందుండిశబ్దమునుపుట్టించును॥౧॥ శవత్యస్మాజ్జీవఇతిశవః॥ అ-ప్న॥*శవగతౌ, దీనివల్లనుండిజీవముపోవును॥౨॥

ప్రగ్రహోపగ్ర
హౌబంద్యాం

** ప్రగ్రహశబ్దముమొదలు ౩ చెఱబెట్టి తెచ్చినమనుష్యాదులపేళ్లు॥ప్రగృహ్యతేబలాత్ప్రగ్రహః॥ఉపగ్రహశ్చ*గ్రహఉపాదానె। బలిమిచేతపట్టఁబడునుగనుకప్రగ్రహము-ఉపగ్రహమును॥౧॥౨॥ బదతిస్థిరీభవతికారాగృహేబందీ॥ ఈ-సీ॥* బదస్థైర్యే। కారాగృహమందుస్థిరమైయుండునది॥౩॥

కారాస్యాద్బన్ధనా
లయే॥౫౭౪॥

** కారాబంధనాలయశబ్దములుచరసాలపేళ్లు॥కరోతిబంధనంకారా॥*డుకృఞ్ కరణె।బంధనముసుఁజేయునది॥౧॥బంధనస్యాలయః బంధనాలయః॥ బంధనమునకుస్థానము॥౨॥

పుంసిభూమ్న్యసవః
ప్రాణాశ్చైవం

** అసుప్రాణశబ్దములుప్రాణములపేళ్లు॥ అస్యంతేక్షిప్యంతెశరీరఇత్యసవః.ఉ*అసుక్షేపణె।శరీరమందు పెట్టఁబడునది॥౧॥ ప్రాణంత్యేమీభిర్లోకఇతిప్రాణాః*అనప్రాణనే।లోకమువీని చేతఁబ్రతుకును॥౨॥ అసుప్రాణశబ్దములుపుల్లింగబహువచనములు-ఏవమనుట చేత- అసుశబ్దమువలెప్రాణశబ్దమునుపుల్లింగబహువచనమందువర్తించును॥ ప్రాణశబ్దముప్రాణవాయువునుమాత్రముచెప్పునప్పుడేకవచనము॥ శ్లో॥ ప్రాణోనామమహావాయుర్యఊర్ధ్వమతిక్రామతి- అనిన్యాసకారుఁడు-ఆలాగుననె॥శ్లో॥ ప్రాణోపానస్సమానశ్చ-అనియమరశేషమును-పంచవాయువులను చెప్పునపుడుప్రాణశబ్దముబహువచనంబ*****

జీవోఽసుధారణమ్।

జీవాసుధారణశబ్దములుబ్రతుకుటపేళ్లు॥జీవనంజీవః*జీవప్రాణధారణె।బ్రతుకుటజీవము॥౧॥ అసూనాంధారణంఅసుధారణం। ప్రాణములనుధరించుట అసుధారణము॥ ౨॥

ఆయుర్జీవితకాలో
నా**జీవాతుర్జీవ
నౌషధమ్॥౫౭౫॥

** ఆయుర్జీవితకాలశబ్దములుఆయుస్సుపేళ్లు॥ఏతిత్యాయుః॥స-న॥*ఇణ్ గతౌ, పోవునది॥౧॥జీవితస్యకాలఃజీవితకాలః॥బ్రతికియుండెడుకాలము॥౨॥**జీవాతుజీవనౌషధశబ్దములుబ్రతికించునట్టియౌషధముపేళ్లు॥జీవంత్యనేనజీవాతుః॥ఉ-పు॥దీని చేతబ్రదుకుదురు॥ నపుంసకముగలదు॥శ్లో॥జీవాతుఃపున్నపుంసకం-అనిరభసుఁడు॥౧॥ జీవయతీతిజీవనం- జీవనంచతత్ఔషధంచజీవనౌషధం॥ బ్రతికించునట్టిమందు॥

* ఇతిక్షత్త్రియవర్గః. *

ఊరవ్యాఊరుజాఅ
ర్యావైశ్యాభూమి
స్పృశోవిశః॥

ఊరవ్యశబ్దముమొదలుఽవైశ్యులపేళ్లు॥బ్రహ్మణఃఊరోర్భవాఃఊరవ్యాః। ఊరోర్జాతాఊరుజాః॥బ్రహ్మదేవునితొడలవలనబుట్టినవారుగనుకఊరవ్యులుఊరుజులును॥౨॥అరణీయాఅర్యాః*ఋగతౌ।అందరిచేతపొందఁదగినవారు॥౩॥విశన్త్యాపణాదికమితివిశః॥శ-పు॥విశఏవవైశ్యాః*విశప్రవేశనె। అంగళ్లు మొదలయినవానినిబ్రవేశించువారువిశులు- విశులేవైశ్యులు॥౪॥౫॥ క్షేత్రసంస్కారాయలాంగలాదినానిత్యంభూమింస్పృశంతీతిభూమిస్పృశః॥శ-పు॥*స్పృశసంస్పర్శనె।పొలమునుదనరఁజేయుటకొఱకునాగేలు మొదలయినదాని చేతభూమినిస్పృశించువారు॥౫॥

ఆజీవోజీవికావార్తా
వృత్తిర్వర్తనజీవ

**ఆజీవశబ్దముమొదలుఽసామాన్యముగాజీవనోపాయముపేళ్లు॥బ్రతుకు॥ ఆజీవంతిప్రాణినోనేనేతిఆజీవః-జీవికాచ*జీవప్రాణధారణె।దీని చేతబ్రతుకుదురుగనుక-ఆజీవము-జీవికయును॥౧॥

నా॥౫౭౬॥ స్త్రియాంకృషిఃపాశుపాల్యంవాణిజ్యం చేతివృత్తయః॥ సేవాశ్వవృత్తి రనృతంకృషి రుంఛశిలంత్వృతం॥ ౫౭౭॥ ద్వేయాచితాయాచితయోర్యథాసంఖ్యంమృతామృతే। సత్యానృతంవణిగ్భావ స్స్యాదృణంపర్యుదంచనం॥౫౭౮॥ఉద్ధారో ర్థప్రయోగస్తుకుసీదంవృద్ధిజీవికా। యాచ్ఞయాప్తంయాచితకం॥నిమయాదాపమిత్యకం॥ ౫౭౯॥ ఉత్తమర్ణాధమర్ణౌ ద్వౌప్రయోక్తృగ్రాహకౌక్రమాత్।

౨॥వృత్తిఃప్రాణధారణా-సాస్యామస్త్రీతివార్తా।వృత్తియనగాప్రాణధారణము- అదిదీనియన్దు గలదు॥౩॥వర్తంతేఅనయేతివృత్తిః।వర్తనంచ॥వృతువర్తనే।దీనిచేతవర్తింతురుగనుకవృత్తి:వర్తనమును॥ర॥ ౫॥ జీవంత్యనేనజీవనం॥జీవప్రాణధారణే। దీనిచేతబ్రతుకుదురు॥౬॥ ॥ కృషిశబ్దముమొదలు౩ప్రత్యేకముగావైశ్యులజీవనోపాయముపేళ్లు॥ కర్షణంకృషిః॥కృషవిలేఖనే దున్నుటకృషి॥ ఇ-సీ॥ ఈకారాంతమునుగలదు॥౧॥ పశూన్గోమహిష్యాదీన్పాలయతీతిపశుపాలః-తస్యకర్మపాశుపాల్యం। గోమహిష్యాదిపశువులనుపాలించువాఁడుపశుపాలుఁడు-వానికి్రియపాశుపాల్యము॥ ౨ ॥ వణిజఃకర్మవాణిజ్యం। వణిజునియొక్క-కర్మము వాణిజ్యము॥౩॥ సేవాశ్వవృత్తిశబ్దములుశూద్రవృత్తిపేళ్లు॥కొలువుగొలుచుట॥ సేవనంసేవా॥షేవృ సేవనే। సేవించుటసేవ॥౧॥ శునోవర్తనమివద్దైన్యాదినాఅపకృష్టత్వాత్శ్వవృత్తిః।శునకవర్తనమువలెదైన్యాదులచేతతక్కువైనది॥౨॥ సేవాచవృత్తిః-అనుపాఠమందు- కృష్యాదులేవృత్తులుగావు- సేవయనువృత్తియనిచకారమునకర్థము॥ ॥కృషిఅనృతమనంబడును॥ దున్నిపైరుపెట్టుట ॥ అనృతవత్పాపహేతుత్వాదనృతం।అనృతమువలెపాపహేతువుగనుకఅనృతము॥ప్రమృతంకృషియనియునుపాఠముగలదు॥శ్లో॥ ఋతముంఛశిలంజ్ఞేయమనృతంస్యాదయాచితం । మృతంతుయాచితంభైక్ష్యంప్రమృతంకర్షణంస్మృతం॥సత్యానృతంతువాణిజ్యంతేనాపిఖలుజీవ్యతే । సేవాశ్వవృత్తిరాఖ్యాతాతస్మాత్తాంపరివర్జయేత్ -అనిమనుస్మృతి॥ ॥ఉంఛమును-శిలమును- ఋతమనంబడును॥ఉలూఖలసమీపేపతితతండులానాంఆదానేనజీవనంఉంఛం॥ఉఛిఉంఛే।లూనకేదారపతితధాన్యమంజరీణామాదానేనజీవనంశిలం॥శిలఉంఛే । రోళ్లమొదటఁబడ్డగింజలనేరుకొని బ్రతుకుటఉంఛము - మళ్లలోయెన్నుదెచ్చుకొనిబ్రతుకుటశిలము॥ శ్లో ॥ లూనకేదారశేషస్తుశిలంసిలనితిస్మృతం । ఉంఛంతత్త్యంచయచ్చాన్యస్మిన్నపరిగ్రహామాహ్యృతం । ప్రతిగ్రహాచ్ఛిలంశ్రేయస్తతోప్యుంఛః ప్రశస్యతఇతి ॥ కొందరురెంటికిస్వల్పభేదముగనుక నొకపేరుగానేచెప్పుదురు - అందుకు ॥ శ్లో ॥ శక్యానచేదుంఛశిలేనవృత్తిఃఫలేనమూలేనచవారిణాచ- అనిప్రయోగము- శిలోంఛమనికొందరుచెప్పుదురు॥౧॥౨॥ ॥ యాచితము- అయాచితము- అనునీరెంటియందునుక్రమముగామృతము- అమృతము- అనునీశబ్దములువర్తించును॥మరణసమదుఃఖతయాతద్భవతీతిమృతం।తన్నభవతీత్యమృతం। మరణమునకు సమమైనదుఃఖముగలదిగనుకయాచ్ఞావృత్తిమృతము ॥ అటువంటిదికాదుగనుకఅయాచితవృత్తిఅమృతము॥౧॥౨॥ ॥ వాణిజ్యముసత్యామృతమనంబడును ॥ కించిత్సత్యంకించిదసత్యంచేతిసత్యానృతం। కొంతసత్యముకొంతయసత్యముగనుకసత్యానృతము ॥ ౧ ॥ ॥ ఋణశబ్దముమొదలు-౩-అప్పుపేళ్లు॥అర్యతేకాలాంతరేప్రాప్యతఇతిఋణం॥ఋగతౌ। కాలాంతరమందునొందఁబడునది ॥ ౧ ॥ పర్యుదంచ్యతేపరిప్రాప్యతఇతిపర్యుదంచనం-అంచుగతిప్రూజనయోః।కాలాంతరమునందునొందఁబడునది॥౨॥ఉద్ధ్రియతేగృహ్యతఇతిఉద్ధారః-హృఞ్హరణే। పుచ్చుకొనంబడునది॥౩॥ ॥ అర్థప్రయోగశబ్దముమొదలు-౩-వడ్డిపేళ్లు॥అర్థస్యప్రయోగః అర్థప్రయోగః।ధనముయొక్క-ప్రయోగము॥౧॥ కుత్సితంసీదత్యనేనకదాచిన్మూలధనమితికుసీదం॥షద్ల్విశరణగత్యవసాదనేషు। దీనిచేతనొకానొకప్పుడుమూలధనముచెడును ॥ వృద్ధిరూపాజీవికావృద్ధిజీవికా । వృద్ధిరూపమైనజీవనోపాయము॥ ॥ అడుగుటచేతపొందఁబడినవస్తువుయాచితకమనంబడును॥ ఎరవును॥ యాచ్ఞయాప్రాప్తంయాచితకం॥ ॥ నిమయమనఁగానొకదానినిచ్చియొకదానిఁబుచ్చుకొనుట-దానిచేతపొందఁబడినవస్తువుఆపమిత్యకమనఁబడును॥ అపమిత్యప్రాప్తమాపమిత్యకం॥మేఙ్ప్రణిదానే। అపమిత్యేతిల్యబంతమవ్యయం- వినిమయవాచకం- వినిమయముచేతపొందఁబడినది॥౧॥ ॥ఉత్తమర్ణాధమర్ణశబ్దములు - ౨- వరుసగాఅప్పిచ్చినవానికినిఅప్పుపుచ్చుకొన్నవానికిని పేళ్లు ॥ ఉపచయహేతుతయాఉత్తమం ఋణంయస్యసఉత్తమర్ణః। వృద్ధిహేతువౌటచేతనుత్తమమైనఋణముగలిగినవాఁడు ॥ అపచయహేతుతయా అధమంఋ

కుసీదికో వార్ధుషికో వృద్ధ్యాజీవశ్చ వార్ధుషిః॥౫౮౦॥

ణం యస్య అధమర్ణాః । వ్యయహేతువౌట చేతనధమమైన ఋణముగలవాఁడు॥ ** కుసీదికశబ్దము మొదలు ౪-వడ్డి చేతఁ బ్రతికెడువాని పేళ్లు॥ కుసీదమల్పవృద్ధ్యా గృహీతం ధనం - తద్బహువృద్ధ్యర్థం ప్రయచ్ఛతీతి కుసీదికః। కొంచపువడ్డికి తీసుకొన్నది కుసీదము - దాని హెచ్చువడ్డికిచ్చినవాఁడు కుసీదికుఁడు॥ వృద్ధ్యా జీవతీతి వార్ధుషికః। వృద్ధ్యాజీవః - వార్ధుషిశ్చ॥ ఇ-పు॥ వృద్ధి చేతఁ బ్రతుకువాఁడుగనుక వార్ధుషికుఁడు వృద్ధ్యాజీవుఁడు - వార్ధుషియును॥ ** క్షేత్రాజీవశబ్దము మొదలు - ౪-

క్షేత్రాజీవః కర్షకశ్చ కృషికశ్చ కృషీవలః।

దున్ని బ్రతుకువాని పేళ్లు॥ క్షేత్రేణ ఆజీవతీతి క్షేత్రాజీవః * జీవ ప్రాణధారణే । భూమి చేతఁ బ్రతుకువాఁడు॥ కర్షతీతి కర్షకః। కృషికశ్చ * కృష విలేఖనే। దున్నెడువాఁడుగనుక కర్షకుఁడు - కృషికుఁడును। కావఁడనియుఁ గలదు॥ కృషిరస్యాస్తీతి కృషీవలః । కృషిగలవాఁడు॥ ****

క్షేత్రం వ్రైహేయ శాలేయం వ్రీహిశాల్యుద్భవోచితం॥

వ్రీహ్యుద్భవోచితం క్షేత్రం వ్రైహేయం। శాల్యుద్భవోచితం క్షేత్రం శాలేయం। వడ్లు పండుటకు ఉచితమైన భూమి వ్రైహేయమనంబడును॥ రాజనాలు పండుటకుచితమైన క్షేత్రము శాలేయమనంబడును॥

యవ్యం యవక్యం షష్టిక్యం యవాదిభవనం హి యత్।

యవానాం భవనోచితం క్షేత్రం యవ్యం। యవలు పండనుచితమైన క్షేత్రము యవ్యమనంబడును ॥ యవకానాం భవనోచితం క్షేత్రం యవక్యం। యవకలు శాలివిశేషములు - అవి పండుటకుచితమైన పొలము యవక్యమనంబడును॥ షష్టికానాం భవనోచితం క్షేత్రం షష్టిక్యం । షష్టికములనఁగా అరువది దినములకు పండెడు ధాన్యము అది పండెడు పొలము షష్టిక్యము॥

తిల్యతైలీనవన్మాషోమాణుభంగాద్ద్విరూపతా॥౫౮౧॥

తిల్య తైలీన శబ్దములు నువ్వులు పండెడు క్షేత్రము పేళ్లు॥ తిలానాం భవనోచితం క్షేత్రం తిల్యం । తైలీనంచ - నువ్వులు పండెడు పొలము తిల్యము తైలీనమును ॥ ఈలాగున - మాష - ఉమా - అణు - భంగములనెడు ధాన్యములు పండెడు క్షేత్రములకును రెండేసిరూపములు - మాష్యము - మాషీణము - ఉమ్యము - ఔమీనము - అణవ్యము - అణవీనము - భంగ్యము - భాంగీనమును - అని । మాషాణాం భవనోచితం క్షేత్రం మాష్యం - మాషీణంచ ॥ మినుములు పండెడు పొలము । ఉమానాం భవనోచితం క్షేత్రం ఉమ్యం - ఔమీనంచ - ఉమలనఁగా నల్లగిసలు - అవి పండెడు పొలము। అణూనాం భవనోచితం క్షేత్రం అణవ్యం। అణవీనంచ। అణువులు చిరువడ్లు - అవి పండెడు పొలము॥ భంగానాం భవనోచితం క్షేత్రం భంగ్యం భాంగీనంచ। భంగమనఁగా జనుము - అది పండెడు భూమి॥

మౌద్గీనకౌద్రవీణాది శేషధాన్యోద్భవోచితమ్।

** ముద్గానాం భవనోచితం క్షేత్రం మౌద్గీనం । పెసలు పండెడు పొలము మౌద్గీనమనంబడును ॥ కోద్రవాణాం భవనోచితం క్షేత్రం కౌద్రవీణం; ఆళ్లు పండెడు పొలము కౌద్రవీణమనంబడును॥ ఆదిశబ్దము చేత కౌళుత్థీయ మాసురీణాది శబ్దములు - ఆయా ధాన్యములు పండెడు భూముల జెప్పును॥ **

బీజాకృతం తూప్తకృష్టం

బీజాకృత ఉప్తకృష్ట శబ్దములు మును పువిత్తి వెనుక దున్నిన క్షేత్రము పేళ్లు॥ బీజైః కృతం బీజాకృతం । విత్తులతోఁ గూడ దున్నఁబడినది॥ ఉప్తం చ తత్ కృష్టం చ ఉప్తకృష్టం * టువప్ బీజసంతానే * కృష విలేఖనే। విత్తబడి దున్నఁబడినది॥ ౨॥

సీత్యం కృష్టం చ హల్యవత్॥౫౮౨॥

** సీత్యశబ్దము మొదలు - ౩ - దున్నిన భూమి పేళ్లు॥ సీతాలాంగలపద్ధతిః తయా సమితం సీత్యం। సీతయనఁగా నాగేటిచాలు - దానితోఁ గూడినది॥ కృష్యతే స్మ కృష్టం । దున్నఁబడినది॥ హలేన కృష్టం హల్యం। నాగేటి చేత దున్నఁబడినది॥

త్రిగుణాకృతం తృతీయాకృతం త్రిహల్యం త్రిసీత్యమపి తస్మిన్॥

** త్రిగుణాకృతశబ్దము మొదలు - ౪ - మూఁడు చాళ్లు దున్నిన భూమి పేళ్లు॥ త్రివారం కృష్టం త్రిగుణాకృతం. తృతీయాకృతం - త్రిహల్యం త్రిసీత్యం చ। మూఁడు చాళ్లు దున్నిన భూమిగనుక త్రిగుణాకృతము - తృతీయాకృతము - త్రిహల్యము - త్రిసీత్యమును॥

ద్విగుణాకృతే తు సర్వం పూర్వం శంబాకృతమపీహ॥౫౮౪॥

** ఈలాగుననే రెండు చాళ్లు దున్నిన భూమియందు ద్విగుణాకృతము - ద్వితీయాకృతము - ద్విహల్యము - ద్విసీత్యము - అనుశబ్దములును - శంబాకృతశబ్దమును వర్తించును॥ అనులోమేన విలోమేనచ - కృష్టం శంబాకృతం। అడ్డముగా నిలువునను నిడుపౌక చాలును దున్నిన భూమి - శంబాకృతము

ద్రోణాఢకాదివాపాదౌ ద్రౌణికాఢకికాదయః॥

దంత్యాదయః కొందఱు ॥ ** ద్రౌణికాఢకికాదిశబ్దములు వరుసగా నల్తుము విత్తఁదగిన భూమికిని తూమెడు విత్తఁదగిన భూమికిని పేళ్లు ॥ ఉప్యతే అస్మిన్నితి వాపః క్షేత్రం ద్రోణస్య వాపః ద్రౌణికః । నల్తుము విత్తులు విత్తఁదగిన పొలము ద్రౌణికము ॥ ఆఢకస్య వాపః ఆఢకికం । తూమెడు విత్తులు విత్తఁ

ఖారీవాపస్తుఖారీక ఉత్తమర్ణాదయస్త్రిషు॥౫౮౫॥* పున్నపుంసకయోర్వప్రః కేదారంక్షేత్రం

దగినపొలముఆఢకికము॥ ఆదిశబ్దముచేతప్రాస్థికాదులూహ్యంబులు** పుట్టెడువిత్తులువిత్తునట్టి
పొలముఖారీకమనంబడును॥ఖార్యావాపఃఖారీకః।పుట్టెడువిత్తులువిత్తెడుపొలముఖారీకము॥**ఉ
త్తమర్ణశబ్దముమొదలుఖారీకశబ్దమువరకుచెప్పినశబ్దములుముల్లింగములయందువర్తించును॥
**వప్రశబ్దముమొదలు౩భూమిపేళ్లు॥వరిపండెడునేల॥ఉప్యతేస్మిన్నితివప్రః-టువప్ బీజసంతా
నే।దీనియందువిత్తఁబడును। కేజలేదార్యతఇతికేదారః*దౄవిదారణే। నీళ్లుగట్టిదున్నఁబడున
ది॥క్షీయతేధాన్యైరస్మిన్నితిక్షేత్రం*క్షినివాసగత్యోః।దీనియందుధాన్యములచేతనుండఁబడును॥

మస్యతు।కైదారకం స్యాత్కైదార్యం క్షైత్రంకైదారికం గణే॥౫౮౬॥లోష్టానిలోష్టవఃపుంసి

**కైదారకశబ్దముమొదలు-౪-కేదారసమూహముపేళ్లు॥కేదారాణాంసమూహఃకైదారకం॥
కైదార్యం-కైదారికంచ।వరిమళ్లగుంపుకైదారము-కైదార్యము-కైదారికము॥ క్షేత్రాణాం
సమూహఃక్షైత్రం।వరిమళ్లసమూహముక్షైత్రము॥
లోష్టలోష్టుశబ్దములుమంటిగడ్డలపేళ్లు॥లూయంతఇతిలోష్టాః॥లోష్టవశ్చ।ఉ-పు॥*లూఞ్ ఛేదనే
కొట్టఁబడునదిగనుకలోష్టము - లోష్టువును*ఓశఅల్పీభావే। అనుధాతువుమీఁదతుప్రత్యయమా
రాఁగాలేష్టుశబ్దముగలదనిచాంద్రవ్యాకరణజ్ఞులుచెప్పుదురు॥శ్లో॥ లేష్టుఃఖండేపిలోష్టస్స్యాత్- అ
నిపుంస్కాండమందువాపాలితుఁడులేష్టుశబ్దమునులోష్టశబ్దమును-అకారాంతపుంలింగముగాను

కోటిశోలోష్టభేదనః।

చెప్పినాఁడు॥ **కోటిశలోష్టభేదనశబ్దములుమట్టిగడ్డలుకొట్టెడుకొయ్యపేళ్లు॥ కోటిరగ్రభాగః
సొస్యాస్తీతికోటిశః।అంచుగలది॥శ్లో॥లోష్టఘ్నఃకోటీశః - అనిరత్నకోశమందుఆర్యావృత్తము
చేఁజెప్పినాఁడుగనుకదీర్ఘాంతత్వమునుగద్దు॥ లోష్టానిభినత్తీతిలోష్టభేదనః*భిదిర్ విదారణే।

ప్రాజనంతోదనంతోత్త్రం

మంటిగడ్డలనుకొట్టునది**ప్రాజనశబ్దముమొదలు-౩-ముల్లుకోలపేళ్లు॥ ముల్లుకఱ్ఱ॥ ప్రాజ్యతేప్రే
ర్యతేఅనేనప్రాజనం* అజగతిక్షేపణయోః। దీనిచేతపశ్వాదికముప్రేరేపింపఁబడును॥ తుద్యతే
తోదనం।తోత్త్రంచ*తుదవ్యథనే।దీనిచేతపశ్వాదికమువ్యథపెట్టఁబడునుగనుకతోదనము-తోత్త్ర

ఖనిత్రమవదారణం॥౫౮౭॥

మును॥**ఖనిత్రావదారణశబ్దములుగుద్దలిపేళ్లు॥ఖన్యతేనేనఖనిత్రం। అవదార్యతేనేనఅవదా
రణం*ఖనుఅవదారణే*దౄవిదారణే। దీనిచేతత్రవ్వఁబడునుగనుకఖనిత్రము- అవదారణము

దాత్రంలవిత్రమాబంధోయోక్త్రంయోత్త్రం

ను॥**దాత్రలవిత్రశబ్దములుకొడవలిపేళ్లు॥ దాతిభినత్త్యనేనదాత్రం। లునాత్యనేనలవిత్రం*
దాప్ లవనే*లూఞ్ ఛేదనే దీనిచేతకోయుదురుగనుక దాత్రములవిత్రమును** ఆబంధశబ్దము
మొదలు-౩-పసువులమెడకుగట్టెడుమోకుపేళ్లు॥పలుపు॥ఆబధ్యతేఅనేనఆబంధః।దీనిచేతగట్టఁబ
డును।యుజ్యతేఅనేనయోక్త్రం।యూయతేఅనేనయోత్రం*యుజిర్ యోగే* యుమిశ్రణే।
దీనిచేతకూడఁబడునుగనుకయోక్త్రము-యోత్త్రము॥

మథోఫలమ్।నిరీశం కూటకం

ఫలమనఁగాకఱ్ఱు-ఈషయనఁగాఏఁడికోల-ఈరెండునులేనినాఁగేలుకూటకమనంబడును॥ కుటతీతి
కూటకం*కుటకౌటిల్యే।వక్రమైయుండునది॥ అఫలం-నిరీషం-కూటకం-అనునీమూఁడునుదీనికేపేళ్ల
నికొందరు॥అధోఫలమ్మనుదిక్కున,అధోహలమనిహకారాదిగాచెప్పుదురు॥శ్లో॥ ఈషాలాంగలదం

ఫాలఃకృషకో

డస్తునిరీషంకూటకంహలం-అనిభాగురి॥ **ఫాలకృషకశబ్దములుకఱ్ఱుపేళ్లు॥ ఫలతివిశీర్యభూర
నేనఫాలః*ఞిఫలావిశరణే।దీనిచేతభూమిప్రక్కలౌను॥కృషతీతికృషకః*కృషవిలేఖనే। దున్నున

లాంగలంహలమ్॥౫౮౮॥గోదారణంచసీరోథ

ది॥కృషికమనికొందరుచెప్పుదురు ॥ **లాంగలశబ్దముమొదలు౪నాఁగేటిపేళ్లు॥ లంగతిభువొంత
గచ్ఛతీతిలాంగలం*లగిగతౌ।భూమిలోఁజొచ్చునది॥హలతివిలిఖతిభువమితిహలం*హలవిలేఖ
నే। భూమినిగీరునది॥ గాంభువందారయతీతిగోదారణం*దౄవిదారణే । భూమినివ్రక్కలించు
నది॥సీయతేయోగేనసహబధ్యతఇతిసీరం*షిఞ్ బంధనే। కాఁడితోఁగూడఁగట్టఁబడునది॥****

శమ్యాస్త్రీయుగకీలకః।

శమ్యాయుగకీలకశబ్దములుకాఁడిపీలపేళ్లు శమయతిబలీవర్దాదిచాపల్యమితిశమ్యా।ఆ-సీ॥ శమ
ఉపశమే।బలీవర్దాదిచాపల్యమునుపోఁగొట్టునది॥యుగస్యకీలకంయుగకీలకం॥అ-పు। కాడిచీ

ఈషాలాంగలదండస్స్యాత్

ల॥** ఈషాలాంగలదండశబ్దములుఏడికోలపేళ్లు॥బలీవర్దాదిక్రుష్ణాసతీఈషతిగచ్ఛతీతిఈషా
ఈషగతిహింసాదానేషు।ఎద్దులచేతతీయఁబడ్డదైపోవునది॥ఈశాఅనితాలవ్యాంతమునుగలదు॥శ్లో

ప్రభుశంకరయోరీశః స్త్రియాంలాంగలదండకః ఇతి తాలవ్యాంతేరభసః । లాంగలస్యదండః
సీతాలాంగలపద్ధ లాంగలదండః। నాగేటికోల॥***సీతాలాంగలపద్ధతిశబ్దములు నాగేటిచాలు పేళ్లు॥స్యతిభువమితి
తిః॥౫౮॥ సీతా**షోంతకర్మణి।భూమినినశింపజేయునది-దంత్యాదిః॥శ్లో॥సీతాలాంగలరేఖాస్యాద్వ్యోమ
గంగాచజానకీ-అనిరభసుఁడు-తాలవ్యాదియుఁగలదు॥శ్లో॥ శీతానభస్సరితిలాంగలపద్ధతౌ స్యాచ్ఛీ
తాదశాననరిపోస్సహధర్మిణీచ।శీతంస్మృతంహిమగుణేచతదన్వితేచశీతోలసేచబహువారత
రౌచదృష్టః-అని తాలవ్యాములయన్దుధరణి॥లాంగలస్యపద్ధతిః॥లాంగలపద్ధతిః॥ఇ- సీ॥నాగేటిచాలు॥
పుంసిమేధిఃఖలేదా కళ్లములోపసులఁగట్టునిమిత్తముపాతిపెట్టినకొయ్యమేధియనంబడును॥ మేధతేసంగచ్ఛతేబలీవ
రున్యస్తంయత్రపశు ర్దైరితిమేధిః॥ఇ-పు॥*మేధృసంగమె।ఎద్దులతోఁగూడుకొనునది॥
బనే।ఆశుర్వ్రీహిః** ఆశుశబ్దము మొదలు 3 వొఱ్ఱువడ్ల పేళ్లు ఆశుపచ్యతఇత్యాశు।వేగిరముగవండఁబడునది* అశ్నుతే
పాటలస్స్యాత్ ఆశు॥అ॥అశూవ్యాప్తౌసంఘాతేచ।కూడియుండునది॥ శ్లో॥పాటలోవ్రీహిరాశుచయనితంత్రాంత
రము॥శ్లో॥ఆశుధాన్యాంతరేశీఘ్రేయనిమేదిని॥వృణాతిదేహమితివ్రీహిః॥ఇ-పు॥*వృఞ్ వరణే
దేహమునువరించునది॥పాటలపుష్పవర్ణత్వాత్ పాటలః।పాదిరిపువ్వువన్నెగలిగినది । అశువ్రీ
చ్ఛితశూకయవాస హియనియొకపేరుగానేకొందరందురు ** శితశూకయవశబ్దములుయవలపేళ్లు॥ శితస్తీక్ష్ణశ్శూ
మౌ॥౫౦॥ కో యస్యసఃశితశూకః।వాడియైనముండ్లుగలిగినది।యాతిశుష్కేనేతియవః*యుమిశ్రణే।పొ
తోక్మస్తత్రహరితే ట్టుతోఁగూడుకొనియుండునది॥**పచ్చనియవలుతోక్మమనంబడును॥తుద్యతేఖాద్యతఇతితోక్మః
కలాయస్తుసతీనకః। *తుదహింసాయాం।భక్షింపబడునది॥***కలాయశబ్దము మొదలు కలంకల పేళ్లు॥కంవాతంలాతి
హరేణుఖండికౌచా ఆదత్తేకలాయః*లాఆదానే।వాయువుఁజేయునది॥సీదంత్యేనేనవాతప్రకృతయఇతిసతీనకః*షన్ల
స్మిన్ ద్ల్ విశరణగత్యవసాదనేషు।దీనిచేతవాయుప్రకృతులైనవారుచెడుదురు॥పా॥ సతీలకః॥ హ్రి
యతఇతిహరేణుః॥ఉ-పు॥*హృఞ్ హరణే।దీనిచేతహరింపఁబడును॥ ఖండ్యతేనర్దైరద్యతఇతిఖం
కోరదూషస్తుకోద్ర డికః*ఖడిఖండనే । జనులచేతభక్షింపఁబడునది॥ ** కోరదూషకోద్రవశబ్దములు- అళ్ల పేళ్లు॥
వః॥౫౧॥ కోరంరుధిరందూషయతీతికోరదూషః*దుషవైకృత్యే। నెత్తురునుబీల్చునది॥ కేనజలేనఉద్యతే
మంగల్యకోమసూ సిచ్యతఇతికోద్రవః* ఉందీక్లేదనే।నీళ్లచేతతడపఁబడునది॥ ** మంగల్యకమసూరశబ్దములుచిరు
రో సెనగలపేళ్లు॥మంగళమస్మాద్భవతిమంగల్యకః।దీనివలనసౌఖ్యముగలుగును॥ మస్యతిపరిణమతిమ
సూరః*మసపరిణామే। పరిపక్వమగునది॥ హ్రస్వమధ్యముమునుగలదు॥శ్లో॥మసూరోమసురశ్చా
థమకుష్టకమయష్ట పి- అనిద్విరూపకోశము॥ **మకుష్టకశబ్దము మొదలు 3 అడవిపెసలపేళ్లు॥ మంక్యతేభూరితిమకు
కౌ।వనముద్గే ష్టకః*మకిమండనే।పండినప్పుడలంకృతమైయుండునది॥ పా॥ ముకుష్టకః॥ మినాతిక్రిమీనితిమయష్ట
కః*మీఞ్ హింసాయాం। పురుగులనుచెఱుచునది॥ పా॥ మయష్ఠకః॥ పా॥ మపుష్టకః॥ వనేము
సర్షపేతుద్వౌతుం ద్గఃవనముద్గః। అడవియందుండెడుపెసలు॥ ** సర్షపశబ్దము మొదలు 3 ఆవాలపేళ్లు॥ సరతిదే
దుభకదంబకౌ॥ హంవ్యాప్నోతీతిసర్షపః*సృగతౌ।దేహమునువ్యాపించునది॥పా॥ సరిషపః॥శ్లో॥ సర్షపస్స్యాత్స
౫౨॥ రిషపః।కటుస్నేహశ్చతంతుభఇతిత్రికాండశేషః॥తుదతివ్యథయతీతితుందుభః*తుదవ్యథనే।వ్యథ
పెట్టునది॥పా॥ తంతుభః॥శుష్కాదళాయాంకుత్సితమంబతేకదంబకః*అబిశబ్దే। ఎండినప్పుడుకు
సిద్ధార్థస్త్వేషధవ త్సితముగామ్రోయునది॥ ** తెల్లనియావాలుసిద్ధార్థమనంబడును॥ సిద్ధఃఅర్థః।ప్రయోజనం
లో*గోధూమస్సు యస్యసిద్ధార్థః। రక్షాకరమాటచేతసిద్ధమైనప్రయోజనముగలది॥ ** గోధూమసుమనశబ్దము
మనస్సమౌ। లుగోధుమలపేళ్లు॥గుధ్యతేపరివేష్ట్యతఇతిగోధూమః*గుధపరివేష్టనే।విసరఁబడునది॥ శోభనం
స్యాద్యావకస్తుకు మన్యతేసుమనః॥ అ-పు॥* మనజ్ఞానే। తెస్సగాఁదలఁచఁబడునది॥** యావకకుల్మాషశబ్దములుఅ
ల్మాష లసందలపేళ్లు॥కారునినుములపేళ్లును। యూయతేబధ్యతఇతియావకః*యుఞ్ బంధనే। బంధనగ
లిగియుండునది।యవకమనికొందరు॥కుత్సితోమాషఃకుల్మాషః। కుత్సితమైనమాషముకల్మాషము।
శ్చణకో హరిమంథ కుల్మాసమనికొందరు॥**చణకహరిమంథకశబ్దములుసెనగలపేళ్లు॥ చణ్యతేదీయతఇతిచణకః*
కః॥౫౩॥ చణశాణదానే।ఇవ్వఁబడునది॥ధాతుప్రదీపాద్దావనకస్స్యాధితః- చణకస్తుచింత్యఇతిటీకాసర్వస్వకా

రః॥ హరిభిర్మథ్యత ఇతి హరిమంథకః॥ మంథ విలోడనే। గుఱ్ఱముల చేత తినఁబడునది॥ ** తి

జ్వాతి లేతిలపింజశ్చ తిలపేజశ్చ నిష్ఫలే।

లపింజ తిలపేజ శబ్దములు పొల్లు నువ్వుల పేళ్లు॥ నిష్ఫలస్తిలస్తిలపింజః-తిలపేజశ్చ। పొల్లయిన నువ్వులుగనుక తిలపింజము-తిలపేజమును॥

క్షవః క్షుతాభిజననో రాజికా కృష్ణికాసురీ॥ ౧౯౪॥

క్షవ శబ్దము మొదలు ౫ నల్లావాల పేళ్లు॥ క్షూయ్యతే నేన క్షవః॥ టుక్షు శబ్దే। దీని చేత తుమ్ము వచ్చును॥ క్షుతమభిజనయతీతి క్షుతాభిజననః॥ జనీ ప్రాదుర్భావే। తుమ్మును పుట్టించునది। క్షుధాభిజననమనియును గలదు॥ రాజతే కృష్ణవర్ణపుష్పైరితి రాజికా॥ రాజృ దీప్తౌ। నల్లని పువ్వుల చేత ప్రకాశించునది॥ కృష్ణవర్ణయోగాత్ కృష్ణికా। నల్లవన్నె గలది. కటురసేన అసుర స్త్రీవదనిష్టా ఆసురీ॥ ఈ-స్త్రీ॥ *కారము చేత నసుర స్త్రీవలె నసహ్యమైనది॥

స్త్రియాం కంగుప్రియంగూ ద్వే

** కంగు ప్రియంగు శబ్దములు కొఱ్ఱల పేళ్లు॥ కేన జలేన గచ్ఛత్యూర్ధ్వం గచ్ఛతీతి కంగుః॥ ఊ-స్త్రీ॥ *గమ్ ల్ గతౌ। ఉదకము చేత వెదుగునది॥ ప్రియాణ్యంగాన్యస్యాః ప్రియంగుః॥ ఊ-స్త్రీ॥ ప్రియమైన అంగములు గలిగినది॥

అతసీ స్యాదుమా క్షుమా॥

** అతసీ శబ్దము మొదలు ౩ నల్లగిసె పేళ్లు॥ అతతీత్యతసీ॥ ఈ-స్త్రీ॥ *అత సాతత్యగమనే। ఏకాలమునను పైరగునది॥ ఉమతి శబ్దాయామిత్యుమా। క్షౌతీతి క్షుమా॥ క్షు శబ్దే-టుక్షు శబ్దే। ఎండినప్పుడు గలగలమని మ్రోయునది॥

మాతులానీ తు భంగాయాం

** మాతులానీ భంగా శబ్దములు-జనుము పేళ్లు॥ ఉపయోగి వస్తుషు మాతులా స్యాదితి మాతులానీ॥ ఈ-స్త్రీ॥ *ఉపయుక్త వస్తువుల యందు దీనికి సరి లేదు॥ భజ్యత ఇతి భంగా॥ *భంజో ఆమర్దనే। మెదపఁబడునది॥

వ్రీహిభేదస్త్వణుః పుమాన్॥ ౧౯౫॥

** కొఱ్ఱలకంటె నించుకంత గొప్పయైన వ్రీహిభేదము-అణువనఁబడును॥ చిరువడ్లు॥ అణ శ్వాదణుః। ఉ-పు॥ సూక్ష్మమైనది॥

కింశారుస్సస్యశూకం స్యాత్కణిశం సస్యమంజరీ।

** కింశారు సస్యశూక శబ్దములు ధాన్యముయొక్క ముంటి పేళ్లు॥ హస్తాదికం కుత్సితం శృణాతీతి కింశారుః॥ ఉ-పు॥ *శౄ హింసాయాం। హస్తాదుల నకుత్సితముగా పీడించునది॥ సస్యస్య శూకం సస్యశూకం। ధాన్యముయొక్క ముల్లు॥ ** కణిశ సస్యమంజరీ శబ్దములు- వెన్ను పేళ్లు॥ కణాస్సంత్యత్రేతి కణిశం। కణములు దీని యందుఁ గలవు॥ సస్యానాం మంజరీ సస్యమంజరీ॥ స్త్రీ॥ పైర్లయొక్క గుత్తు॥

ధాన్యం వ్రీహిః స్తంబకరి

** ధాన్య శబ్దము మొదలు ౩ ధాన్యము పేళ్లు॥ దధాతి దేహమితి ధాన్యం॥ డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। దేహమును పోషించునది॥ వ్రీహిశబ్దవ్యుత్పత్తి చెప్పఁబడెను॥ స్తంబం కరోతీతి స్తంబకరిః॥ ఇ-పు॥ స్తంబమనగా గంట-దానిఁ జేయునది

స్తంబో గుచ్ఛస్తృణాదినః॥ ౧౯౬॥

** గుచ్ఛ స్తంబ శబ్దములు తృణాదులయొక్క గంట పేళ్లు॥ ఆది శబ్దము చేత ధాన్యాదులయొక్క గంట పేళ్లును॥ గుధ్యతి పరివేష్టయతి భువమితి గుచ్ఛః॥ *గుధ పరివేష్టనే। భూమిఁ గప్పియుండునది॥ స్తంబ శబ్దవ్యుత్పత్తి చెప్పఁబడెను॥ తృణాదులయొక్క గుచ్ఛము స్తంబమని కొందఱు యోజింతురు- స్తంబగుచ్ఛముల లక్షణము శ్లో॥ హస్తన్యూనాధికం యస్య ప్రమాణం సతతః పరం। నాతి మాత్రశ్చ విస్తారో గుచ్ఛస్స ఇతి కథ్యతే। పత్రాణి యేషామాకాశే సారో భూమావతు వర్తతే। తే పి గుచ్ఛా ఇతి ప్రోక్తా యథా స్యుర్యాజాలకాదయః॥ ఏకస్మాదేవ మూలాత్తు లతా పుంజాద్వినిర్గతాః। ఏకో పి చ ప్రరోహైస్తు బహుభిః స్తంబ ఉచ్యతే॥ అని నిగమాభిధానము॥

నాడీ నాళం చ కాండోస్య

** నాడీ నాళ శబ్దములు-౨. తృణాదులయొక్క కాడ పేళ్లు॥ డొంచలు॥ నళతి బధ్నాతీతి నాడీ॥ ఈ-స్త్రీ॥ నాళం చ॥ *నళ బన్ధనే। తృణమును బంధించునది గనుక-నాడి-నాళమును॥

పలాలోఽస్త్రీ స నిష్ఫలః। **కడంగరో బుసం క్లీబే

** ధాన్యము పోయిన పూరికట్ట-పలాలమనంబడును॥ పలతి ఉచ్చైర్గచ్ఛతీతి పలాలః॥ *పల గతౌ। పొడవుగా నెగయునది॥ ** కడంగర బుస శబ్దములు పొల్లు పేళ్లు॥ కసవును॥ కటతి ఖలమావృణోతీతి కట్ తచ్ఛాంగం రూపం యస్య సః కడంగరః॥ *కటే వర్షావరణయోః। కళ్లమును వ్యాపించియుండునది॥ బుస్యతే ఉత్సృజ్యత ఇతి బుసం॥ *బుస ఉత్సర్గే। విడువఁబడునది। దంత్యసకారము-మూర్ధన్య షకారము కొందఱు॥ శ్లో॥ బుష వేషతుషారో షాః-అమరమాధవాన్య శైవ గ్రంథమందు॥

ధాన్యత్వచి తుషః పుమాన్॥

** తుష శబ్దము ఊక పేళ్లు తుష్యతే నాగ్నిరితి తుషః॥ *తుష తుష్టౌ। దీని చేత నగ్ని తుష్టిని బొందును॥

శూకోఽస్త్రీ శ్లక్ష్ణతీక్ష్ణాగ్రే శమీ శింబా

సూక్ష్మమై వాఁడియైన వరిముల్లు తేలుముల్లు మొదలైనది శూకమనంబడును॥ శ్యతి స్వాపగమే నధాన్యం తనూకరోతీతి శూకః॥ స్త్రీ॥ *శో తనూకరణే। తాఁ బోయిన వెనుక ధాన్యమును సూక్ష్మముగాఁ జేయునది॥ ** శమీ శింబా శబ్దములు పెసలు మొదలయిన కాయధాన్యములనురిపిన పొట్టు పేళ్లు॥ శామ్యతీతి స

స్యవృద్ధిర స్యాం సత్యాం శమీ॥ ఈ. సీ.॥ *శముఉపశమే। ఇది గలుగగా సస్యవృద్ధి శమించును॥ శినోః తనూకరోతి స్వగత బీజద్వారేణ కఫం పిత్తం చేతి శింబా *శిఙ్ నిశాతనే। తమలోనుండెడు గింజల చేత కఫమును పిత్తమును నుపోమొత్తునది ॥ **ముందర చెప్పఁబోవు ఋద్ధశబ్దము మొదలు బహులీకృత పర్యాంతశబ్దములు మూడు లింగములయందును వర్తించును **

త్రిషూత్తరే। ఋద్ధమావసితం ధాన్యం

ఋద్ధావసిత శబ్దములు నూర్పిన ధాన్యము పేళ్లు॥ అర్ద్యైగుణ్యేన సంపన్నం ఫలం ఋద్ధం *ఋధు వృద్ధౌ। తృణాదులు లేక చక్కఁబెట్టఁబడినది ॥ అవస్యతే ఇతి ఆవసితం *షసఆచ్ఛాదనే। రక్షణార్థమై కప్పఁబడునది। హారి స్వాదియుఁగలదు॥ శ్లో॥ అవసానంగతే ష్ఠాతె ఋద్ధేస్యవసితం త్రిష్వి హ్రా స్వాదౌరభసః॥

పూతంతు బహులీకృతం ॥౨౧౮॥

**పూత బహులీకృత శబ్దములు తూర్పెత్తిన ధాన్యము పేళ్లు॥ బుసాపకరణేన శుద్ధత్వాత్పూతం *పూఞ్ పవనే। పొల్లుపోవుట చేత శుద్ధమైనది॥ బహుమూల్యం లాతీతి బహులం। తథాకృతం బహులీకృతం *లాఆదానే। అధిక మూల్యమును దీసుకొనునట్లు చేయఁబడునది॥

మాషాదయశ్శమీధాన్యే శూకధాన్యే యవాదయః।

మినుములు పెసలు మొదలైన ధాన్యములు శమీధాన్యములనంబడును॥ శమీసహితం ధాన్యం శమీధాన్యం॥ పొట్టుగలిగిన ధాన్యము-ఆదిశబ్దము చేత ముద్గకులుత్థ చణక తిలాదులు గ్రహింపఁబడును॥ *** యవాదులు శూకధాన్యములనంబడును ॥ శూకసహితం ధాన్యం శూకధాన్యం। ముల్లు గలిగిన ధాన్యము। ఆదిశబ్దముచేత గోధూమాదులు గ్రహింపఁబడును॥

శాలయః కలమాద్యాశ్చ షష్టికాద్యాశ్చ పుంస్యమీ ॥౨౧౯॥

**కలములనఁగా రాజనములు-షష్టికములనఁగా అరువదిదినములకు పండెడు ధాన్యములు-ఇవి శాలిధాన్యములనంబడును॥ శాల్యంతె శ్లాఘ్యంతె జనైరితి శాలయః॥ ఇ. పు.॥ *శాలశ్లాఘాయాం। జనుల చేత పొగడఁబడునది॥ కలమాదయః అనెడు ఆదిశబ్దము చేత నెల్లి రాజనములు దొడ్డ రాజనములు మొదలైనవియును-షష్టికాద్యాః-అనెడు-ఆదిశబ్దము చేతను కలమాదులకంటె ఈషదపకృష్టములైన ధాన్యములును గ్రహింపఁబడును॥ మాషయవశాలి కషష్టిక శబ్దములు పుల్లింగమందు వర్తించును **ఒకడు విత్తకనే పడి మొలిచి పండెడు గునుకు వరి-దూసళ్లు మొదలగు తృణధాన్యములు నీవారములనంబడును॥ నితరాం వ్రియంతే నీవారాః *వృఞ్ వరణే। మిక్కిలి వరింపఁబడునవి॥

తృణధాన్యాని నీవారాః స్త్రీ గవేధుర్గవేధుకా।

**గవేధు గవేధుకా శబ్దములు-అడవి గోధుమల పేళ్లు॥ గవి అంభసి ఏధతె ఇతి గవేధుః॥ ఉ. స్త్రీ.॥ గవేధుకా చ *ఏధవృద్ధౌ। నీళ్లలో వృద్ధిబొందునది గనుక గవేధువు-గవేధుకయును-పుల్లింగంబు గలదు॥ శ్లో॥ గవేధుర్నా గవేధుకః- అనిరత్నకోశము॥ **

అయోగ్రం ముసలోస్త్రీ స్యాదుదూఖలములూఖలమ్ ॥౨౨౦॥

అయోగ్ర ముసల శబ్దములు రోకలి పేళ్లు ॥ అయః అగ్రే అస్య అయోగ్రం। ఇనుము అగ్రమందు గలది। ముస్యతే ధాన్యమనేన ముసలః *ముస ఖండనే। దీని చేత ధాన్యము ఖండింపఁబడును॥ **ఉదూఖల-ఉలూఖలశబ్దములు రోటి పేళ్లు॥ ఊర్ధ్వం ఖం నాకాశమస్య ఉదూఖలం-ఉలూఖలం చ। మీఁద బయలై యుండునది గనుక-ఉదూఖలము-ఉలూఖలము॥ ఇక్కడ ఉదూఖలమను పాఠమయుక్తము-ఉదూఖలపాఠము-అపపాఠమని టీకాసర్వస్వకారుఁడు**

ప్రస్ఫోటనం శూర్పమస్త్రీ

ప్రస్ఫోటన శూర్ప శబ్దములు చేట పేళ్లు॥ ప్రస్ఫోట్యతె బహిర్నిష్కాస్యతె తుషాదిరనేనేతి ప్రస్ఫోటనం *స్ఫుటిర్ విశరణే। దీని చేత పొట్టు మొదలయినవి నిరసింపబడును॥ శీర్యతె తుషాదిరనేనేతి శూర్పం॥ అస్త్రీ॥ *శౄ హింసాయాం। దీని చేత పొట్టు మొదలైనది చెరుపఁబడును *శూర్ప్యతె అనేన శూర్పం *శూర్పమానె। దీని చేత కొలువఁబడును॥

చాలనీ తితఉః పుమాన్।

**చాలనీ తితఉ శబ్దములు జల్లెడ పేళ్లు॥ చాల్యతె అనయా చాలనీ *చల కంపనే। దీని చేత ధాన్యములు చలింపఁబడును॥ తనోతి వ్యథ స్యాత్పిష్ట సారమితి తితఉః * తను విస్తారే। మిక్కిలి పొడియైన దానిని దిగువగాఁ జేయునది॥

స్యూతప్రసేవౌ

**స్యూత ప్రసేవ శబ్దములు సంచి పేళ్లు॥ సీవ్యతే వేణుదళైరితి స్యూతః-ప్రసేవశ్చ *షివు తంతుసంతానే। వెదురుబద్దల చేత అల్లఁబడునది గనుక స్యూతము-ప్రసేవమును॥ స్యూతమను దిక్కున స్యోతమనియుఁ గలదు॥

కండోలపిటౌ

**కండోలపిట శబ్దములు గంపపేళ్లు॥ కండ్యతే చూషిక్యైరితి కండోలః *కడి భేదనే। ఎలుకల చేత భేదింపబడునది॥ పిట్యతే వేణుదళైరితి పిటః *పిట శబ్దసంఘాతయోః। వెదురుబద్దల చేత కూర్పఁబడునది॥

కటకిలింజకౌ ॥౨౨౧॥ సమానౌ

**కట కిలింజక శబ్దములు చాప పేళ్లు॥ కటత్యం గణదేశమితి కటః *కటే వర్షావరణయోః। అంగణదేశమును గప్పియుండునది। కిల్యతె ధాన్యమస్మిన్నితి కిలింజకః *కిల శ్వైత్యే। దీనియందు ధాన్యము పోయఁబడును॥

రసవత్యాంతు

**రసవతీ శబ్దము మొదలు ౩-వంట

పాకస్థానంమహా యింటిపేళ్లు॥రసస్సంసిధ్యమా నో స్యామస్తీతిరసవతీ॥ఈ- సీ॥సంసిద్ధింపఁబడునట్టిరసములX
సనం। లిగినది॥ పాకస్యస్థానంపాకస్థానం। పాకమునకుస్థానమైనది ॥ అనోవత్‌శకటవదుపకారకత్వాత్
అనః ఉపకరణంమహాత్ అనః ఉపకరణమస్యమహానసనం ॥ అధికమైనఉపకరణముగలిగినది ॥ ****
పౌరోగవస్తద వంటయింటియధికారిపౌరోగవుడనంబడును॥పురోగాః జలమత్రా స్తీతిపురోగుః పాకస్థానంతస్యాయ
ధ్యక్షః మధ్యక్షః పౌరోగవః. దీనిముందరసీళ్లుండునుగనుపాకస్థానముపురోగువనంబడును-దానికిఅధ్యక్షుడు
స్సూపకారాస్తు పౌరోగవుడు॥**సూపకారశబ్దముమొదలు౬-వంటెడువానిపేళ్లు॥సూపంవ్యంజనంకుర్వంతీతిసూప
వల్లవాః॥ఆరాళ్లి కారాః*డుకృఞ్‌కరణే। కూరలుసేయువారు ॥ వల్లంతిభోక్తుఃప్రీతిముత్పాదయంతీతివల్లవాః* వ
కాఆంధసికా ల్లప్రీతౌ। భోజనముచేయువానికిప్రీతిగలుగఁజేయువారు॥ పా॥వణ్‌వాః॥అరాళంకుటిలంచరంతీతిఆ
స్సూదాఔదని రాళ్లికాః॥కుటిలముగాసంచరించువారు॥ అంధఃఅన్నంతత్సాధనంశిల్పమేషాంతేఆంధసికాః। అం
కాగుణాః। ధస్సనఁగానన్నము-దానిసాధించునేర్పుగలవారు.సూదయంతితండులానితిసూదాః*షూదక్షరణే।
తండులములపక్వముచేయువారు। ఓదనంప్రయోజనమేషాంతేఔదనికాః। అన్నముప్రయోజనము
గాగలవారు।గుణయంతిపాకంపునరావర్తయంతీతిగుణాః*గుణఅభ్యాసే। పాకమైనదాన్నితిరుX
ఆపూపికఃకాంద బోసివండువారు॥**ఆపూపికశబ్దముమొదలు- ౩- పిండివంటలువండువానికిఁగానిఅమ్మెడువానికిఁ
వికోభక్ష్యకారఇ గానిపేళ్లు ॥ అపూపఃప్రయోజనమస్యఆపూపికః॥ కందుఃస్వేదనీ - తత్రసంస్కృతపిష్టాదికమపి
మేత్రిషు॥౨౦౩॥ ఉపచారాత్కందుః-సపణ్యమస్యేతికాందవికః। అపూపములువండెడుపెనముకందువనంబడును-
దానియందువండఁబడినదియునుపచారమువలనకందువు- అదిప్రయోజనముగాఁగలవాఁడు ॥ భక్ష్యం
కరోతీతిభక్ష్యకారః। కఠినమైనవిశదమైభక్షింపఁదగినపదార్థముభక్ష్యము-దానిచేయువాఁడు॥పా॥
భక్ష్యకారః॥పౌరోగవశబ్దముమొదలుభక్ష్యకారశబ్దమువరకు-౧౧శబ్దములుమూఁడులింగములయందు
అశ్మంతముద్ధాన వర్తించును॥**అశ్మంతశబ్దముమొదలు-౫-ప్రోయిపేళ్లు॥అశ్మనోప్యంతో ऽత్రేతిఅశ్మంతం।దీనియందు
మధిశ్రయణీచు రాతికిగూడనాశముగలుగును। ఉద్ధీయతేగ్నిరస్మిన్నితిఉద్ధానం*డుధాఞ్‌ధారణపోషణయోః। దీని
ల్లిరంతికా। చేతఅగ్నిధరింపఁబడును॥పా॥*ధ్మాశబ్దాగ్నిసంయోగయోః। అనుధాతువుమీఁదఉద్ధ్మానమనికొంద
ఱు॥అధిశ్రియతేఽనయేత్యధిశ్రయణీ॥ ఈ- సీ॥ *శ్రిఞ్‌పాకే। దీనిచేతపాకముసేయఁబడును। చు
ల్ల్యతేగ్నిరస్యామితిచుల్లిః*చుల్లభావకరణే। దీనియందుఅగ్నిప్రేరేపింపఁబడును ॥ జీవంతమైనప్పు
డు-ఈకారాంతము॥అంతోనాశోస్యామస్తీతిఅంతికా। దీనియందుపదార్థములకునాశముగలుగును॥
అంగారధాని అంగారధానికాశబ్దముమొదలు ౪ అగ్నిష్ఠపేళ్లు ॥ కుంపటియును ॥ అంగారాధీయంతేస్యామితిఅం
కాంగారశకట్యపి గారధానికా। నిప్పులుదీనియందుధరింపఁబడును ॥ అంగారాణాంశకటీఅంగారశకటీ। నిప్పులకుశక
హసంత్యపి॥౨౦౪ టము॥ అంగారైర్హసంతీవాస్తేహసంతీ-హసనీచ ॥ఈ -సీ॥ *హసఁ హసనే।నిప్పులచేతనవ్వేడు
హసన్యప్య దానివలెనుండునదిగనుకహసంతి - హసనియును॥ **అంగారశబ్దమునిప్పుపేరు ॥ బొగ్గుపేరనికొం
థనస్త్రీస్యాదం దరు॥అంగతింగచ్ఛత్యంగారః॥అ-పు॥అగిగతౌ।పోవునది॥ శ్లో ॥ అంగారచుంబితమివవ్యథమానమా
గారో స్తే-అనినిప్పుయందుప్రయోగము॥ శ్లో॥ కళంకస్తత్రతత్రోద్ర్భజతిమలినాంగారతులనాం - అనిబొగ్గు
లాతముల్ముకం। లయందుప్రయోగము ॥ **అలాతఉల్ముకశబ్దములుకొరవిపేళ్లు॥ దహనభయాన్నలాంతి ఏతద
స్వీకుర్వంతీత్యలాతం*లాఆదానే। దహనభయమువలనదీనిఁదాకరు ॥ ఉచతిసమవైత్యగ్నినేతి
ఉల్ముకం*ఉచసమవాయే। అగ్నితోఁగూడియుండునది ॥ అంగారశబ్దముమొదలు౩నుకొరవికానే
క్లీబేంబరీషంభ్రా ళ్లనికొందరు ॥ ** అంబరీషభ్రాష్ట్రశబ్దములు మంగలముపేళ్లు ॥ అంబతేభర్జ్యమానలాజాదిభి
ష్ట్రో రిత్యంబరీషం*అబిశబ్దే। వేఁచఁబడులాజాదివస్తువులచేతమ్రోయునది ॥ భర్జ్యతేస్మిన్నితిభ్రా
నాకందుర్వాస్వేష్ట్రం*భ్రస్జపాకే। దీనియందువేఁచఁబడును ॥ **కందుస్వేదనీశబ్దములుపెనముపేళ్లు ॥ సకందు
దనీస్త్రియాం త్యపూపాదికమితికందుః*సకందిర్‌గతిశోషణయోః। అపూపాదులనుశోషింపఁజేయునది ॥ ఇదివి
౨౦౫॥ కల్పమునపుల్లింగము - పక్షమందుస్వేదనీసాహచర్యమునస్త్రీలింగము ॥ స్వేదతేఅగ్నితాపేనేతి
అలంజరస్స్యాన్మ స్వేదనీ॥ ఈ-సీ॥*ఞిష్విదాగాత్రప్రక్షరణే।అగ్నితాపముచేతచెమ్మగిలునది ॥ **అలంజరమణిక

ణికః
శబ్దములు కాఁగు పేళ్లు॥ అలంజీర్యతీత్యలంజరః॥ జ్యా-షవయోహానౌ. వేగిరముగా నశించునది॥ మ
ణతిగంభీరం ధ్వనతీతిమణికః॥ మణశబ్దే। గంభీరముగా మ్రోయునది॥ పా॥ మణికమ్॥ ॥కర్కరీ

కర్కర్యాళుర్గళం
తికా।
శబ్దము మొదలు ౩ గరిగె పేళ్లు॥ గిండివంటికుండ॥ కిరతిజలధారామితికర్కరీ॥ ఈ-సీ॥ కౄవిక్షేపే।
జలధారను చల్లునది॥ ఆ ఈషదుదకం లాతీత్యాళుః॥ ఉ-సీ॥ లా ఆదానే। నీళ్లు కొంచెముగా బట్టునది॥
పా॥ ఆళూః॥ ఊ-సీ॥ గళత్యంభోస్యా ఇతిగళంతికా॥ గళ స్రవణే। దీనివలన నీళ్లు జారును॥ ॥ పి

పిఠరః స్థాల్యుఖా
కుండం
ఠరశబ్దము మొదలు ౪ కుండ పేళ్లు॥ పచ్యతేన్నమత్రేతిపిఠరః॥ డుపచ్-ష్ పాకే। దీనియందన్నము వండ
బడును॥ తిష్ఠంతి పదార్థా అస్మిన్నితి స్థాలీ॥ ఈ-సీ॥ ష్ఠా గతినివృత్తౌ। పదార్థములు దీనియందుండును॥
ఓఖతి భోజనస్థానం గచ్ఛతీత్యుఖా॥ ఉఖగతౌ। భోజనస్థానమును బొందునది॥ కుండ్యతేస్మిన్నితి

కలశస్తు త్రిషుద్వ
యోః॥ ౧౦౬॥
ఘటః కుటనిపా
కుండం॥ కుడి దాహే. దీనియందు వండఁబడును॥ ॥ కలశశబ్దము మొదలు ౪ కడవ పేళ్లు॥ కంజలం లా
తీతి కలశః॥ త్రి॥ లా ఆదానే। ఉదకమును దీసికొనునది। తాలవ్యాంతము॥ సుక్షేత్రమివ సకలశాలికం
స్నానాగారమ్- అని యాశ్చర్యమంజరియందు ॥ శ్లో ॥ కలసః కలశోపి చ- అని దంత్యాంతముగార
భసుఁడు॥ ఘటతే జలహరణాయేతి ఘటః॥ పు॥ ఘట చేష్టాయాం। జలాహరణముకొఱకు ఘటిం
చునది॥ కుటతీతి కుటః॥ కుట కౌటిల్యే। కుటిలమైనది॥ నితరాం పిబంత్యనేనేతి నిపః॥ పా పానే। దీని

వ స్త్రీ శరావో వర్ధ
మానకః॥
చేత మిక్కిలి పానము సేయుదురు॥ ॥ శరావవర్ధమానకశబ్దములు మూకుడు పేళ్లు ॥ శరం పశుదుద
కాదికమవతీతి శరావః॥ అ-పు॥ అవ రక్షణే। పదునట్టి నీళ్లు మొదలైనదాని రక్షించునది॥ శీర్యత ఇతి శ
రావః॥ శౄ హింసాయాం। నశించునది॥ వర్ధతే అనేన ఉదకాదికం వర్ధమానకః। దీని చేత నీళ్లు మొదలై
నవి పొంగును॥ వర్ధతేచ్ఛిద్యతే మహతః కర్మణ ఇతి వర్ధమానకః॥ వర్ధ చ్ఛేదనపూరణయోః। గొప్ప

ఋజీషం పిష్టపచనం
క్రియవలన పగలునది॥ ॥ ఋజీషపిష్టపచన శబ్దములు బూరెల మూకుడు పేళ్లు॥ అర్జయత్యపూ
పాదికమితి ఋజీషం॥ అర్జ అర్జనే। అపూపములను గలిగించునది॥ పిష్టం పచ్యతేస్మిన్నితి పిష్టప

కంసో స్త్రీ పానభా
జనమ్॥ ౧౦౭॥
కుతూః కృత్తిస్నే
హపాత్రీ
సైవాల్పా కుతుపః పు
మాన్॥ సర్వమావ
పనం భాండం పాత్రా
మత్రే చ భాజనం॥
౧౦౮॥
చనం॥ డుపచ్-ష్ పాకే। దీనియందు పిండి పక్వము చేయఁబడును॥ ॥ కంసపానభాజనశబ్దములు గి
న్నె పేళ్లు॥ కామ్యతే పానార్థమితి కంసః॥ అ-పు॥ కము కాంతౌ। పానార్థమై కాంక్షింపఁబడు
నది॥ పానస్య భాజనం పానభాజనం। పానమునకు పాత్రము ॥ ॥ తోలునఁ జేసిన తైలపాత్రము
కుతూః- అనంబడును॥ పెద్దసిద్దె॥ కుత్సితం తన్యతే కుతూః॥ ఊ-సీ॥ తను విస్తారే। కుత్సితముగా జేయ
బడునది॥ ॥ ఆసిద్దె చిన్నదై కుతుపమనంబడును॥ అల్పా కుతూః కుతుపః। చిన్నసిద్దె॥
ఆసమంతాత్ ఉప్యతేన్యస్యతే ధాన్యాదికమత్రేతి ఆవపనం॥ ఆఙ్ పూర్వో వపిర్న్యసనే। దీనియం
దు ధాన్యాది వస్తువులు పెట్టబడును గనుక ఆవపనమనగా- గోనె కడవ గంప- మొదలైన- సర్వవస్త్వా
ధారములు- దానియందు భాండశబ్దము మొదలు ౪ శబ్దములు వర్తించును॥ భండత్యాధేయస్య భాం
డం॥ భడి కల్యాణే। ఆధేయవస్తువునకు శుభమును జేయునది॥ పాత్యాధేయమితి పాత్రం॥ పా రక్ష
ణే। ఆధేయవస్తువును రక్షించునది॥ అమత్యాధేయమత్రేతి అమత్రం॥ అమ గత్యాదౌ। ఆధేయవ
స్తువు దీనియందుండును॥ భజ్యతే ఆధేయేనేతి భాజనం॥ భజ సేవాయాం। ఆధేయము చేత పొందఁబ

దర్విః కంబిః ఖజాకా
చ
డునది॥ ॥ దర్వీశబ్దము మొదలు ౩ తెడ్డు పేళ్లు॥ దృణాత్యన్నాదికమితి దర్వీ॥ ఈ-సీ॥ దౄ విదారణే
అన్నము మొదలయినదాని- ఎనుపునది॥ కామ్యతే ఉష్ణపరిహారాయేతి కంబిః॥ కము కాంతౌ। ఉష్ణప
రిహారార్థమై కాంక్షింపఁబడునది॥ ఖజతి మథ్నాతి శాకాదికమితి ఖజాకా॥ ఖజ మంథే। శాకాదిక

స్యాత్తర్దూ దారు
హస్తకః॥
మును మథించునది॥ ॥ తర్దూ దారుహస్తకశబ్దములు చట్టువము పేళ్లు॥ కొయ్యతెడ్డు॥ తరంత్యనే
యా ఉష్ణభయమితి తర్దూః॥ ఊ-సీ॥ తౄ ప్లవనతరణయోః। దీని చేత నుష్ణభయమును తరింతురు॥
పా॥ తర్దుః॥ ఉ-సీ॥ పా॥ తన్యతే వి స్తీర్యత ఇతి తర్దూః॥ తను విస్తారే। విస్తృతమైయుండునది ॥ దా
రుమయీ హస్తప్రతికృతిః దారుహస్తకః। హస్తాకారమైన దారువు॥ ॥ శాకశబ్దము మొదలు ౩

అ స్త్రీ శాకం హరిత
కం శిగ్రుః
సామాన్యముగా కూర పేళ్లు॥ శక్యతే భోక్తుమనేన శాకం॥ శక్ ల్ శక్తౌ। దీని చేత భోజనము సేయ శక్య
మౌను॥ హరితవర్ణత్వాద్ధరితకం। పచ్చనై యుండునది॥ శినోత్యరుచిమితి శిగ్రుః॥ శిఞ్ నిశానే ...

రస్యతు నాడికా॥ ౬౦౯॥ కడంబశ్చ కలంబశ్చ* వేశవార ఉపస్కరః। తింత్రిడీకంచచుక్రం చవృక్షామ్లం మథ వేల్లజమ్॥౬౧౦ మరీచంకోలకంకృష్ణ మూషణంధర్మప త్తనం। జీరకోజీరణోజాజీ కణా కృష్ణేతుజీరకే॥౬౧౧ సుషవీకారవీపృథ్వీ పృథుఃకాలోపకుంచి కా। ఆర్ద్రకంశృంగబే రంస్యా దథచ్ఛత్రావితున్న కం॥౬౧౨॥కుస్తుం బురుచధాన్యాక మథశుంఠీమహౌష ధం।స్త్రీనపుంస కయోర్విశ్వం నాగరంవిశ్వభే షజం*ఆరనాళ కసౌవీరకుల్మా షాభిషుతానిచ। అవంతీసోమధా న్యామ్లకుంజలా

అరుచిని జెఱుచునది॥**కడంబకలంబశబ్దములుకూరకాఁడ పేళ్లు॥ కద్యతేభుజ్యతఇతికడంబః- కలంబశ్చ*కడఅదనే।భక్షింపఁబడునదిగనుకకడంబము-కలంబమును॥
వేశవారఉపస్కరశబ్దములు- ఇంగువజీలకఱ్ఱమొదలయినసంబారముల పేళ్లు॥ వేశంశాకస్యవ్యాప్తింవృణోతీతి వేశవారః*విశప్రవేశనే*వృఞ్ వరణె। శాకవ్యాప్తినివరించునది॥ వేసవారమని దంత్యసకారముగాకొందరుచెప్పుదురు॥ఉపస్కరోతిశాకమిత్యుపస్కరః*డుకృఞ్కరణె। శాకమునుతెస్సఁజేయునది॥ **తింత్రిడీకశబ్దనుమొదలు౩చింతపండు పేళ్లు॥ తింతిడీవృక్షజాతత్వాత్ తింత్రిడీకం।తింత్రిడీవృక్షమునఁబుట్టునది॥పా॥తింత్రిణీకం॥తింతిడీకం॥ చకతితర్పయతీతిచుక్రం *చుకతృప్తౌ। తృప్తిని జేయునది॥వృక్షస్యఆమ్లంవృక్షామ్లం।తింత్రిడీవృక్షముయొక్క-ఆమ్లము॥**
వేల్లజశబ్దముమొదలు౬మిరియము పేళ్లు ॥ వేల్లెసముద్రవేలాతటే ప్రాయేణజాయతఇతి వేల్లజం *జనీప్రాదుర్భావే । సముద్రపుదరినిత ఱుచుగాఁబుట్టునది ॥ మ్రియతేవ్యథతెజిహ్వాగ్రమనేనేతి మరీచం* మృఙ్ప్రాణత్యాగే। జిహ్వాగ్రముదీని చేతవ్యథపడును- దీఘర్మధ్యమము- హ్రస్వమధ్యమమునుగలదు ॥ శ్లో ॥ మరీచంకోలకంధామర్మపత్తనంమరిచంసమమితిరభసః ॥ కోలతిసంఘీభవతీతికోలః*కులసంఘాతె।సంఘమైయుండునది॥౩॥కృష్ణవర్ణత్వాత్కృష్ణం।నల్లవన్నెగలది। ఓషతితాపయతీతిఊషణం*ఉషదాహె।తపించునది।హ్రస్వాదియుదీర్ఘాదియునుగలదు॥ధర్మపత్తనెభవంధార్మపత్తనం। ధర్మపత్తనమను దేశమందుఁబుట్టునది॥ **జీరకశబ్దముమొదలు రజీలకఱ్ఱ పేళ్లు॥జీర్యతెఅన్నమ నేనజీరకఃజీరణశ్చ* జౄవయోహానౌ । దీనిచేతనన్నముజీర్ణమౌనుగనుకజీరకము- జీరణమును॥ అజంస్వాభావికమందాగ్నిమజతీతిఅజాజీ* అజగతిక్షేపణయోః। స్వాభావికమైనమందాగ్నినిపోఁగొట్టునది- ఈకారాంతస్త్రీలింగము॥ శ్లో ॥ త్రవ్యజాజీ జీరణోజీరఇతివోపాలితః॥ కణాస్సంత్యస్యాఇతికణా।సూక్ష్మావయవములుగలిగినది॥**సుషవీశబ్దముమొదలు౬నల్లజీలకఱ్ఱ పేళ్లు॥సుష్ఠుసువతిప్రేరయతీతిసుషవీ॥ ఈ-సీ॥* షూప్రేరణె। తెస్సగామందాగ్నినిపోఁగొట్టునది॥ పా॥సుశవీ॥కారుపదగ్నిదీపనకర్మణినిపుణత్వాత్ కారవీ॥ ఈ సీ॥అగ్నిదీపనమందుఅగసాలవానివలెనేర్పరియైనది॥ బృహత్త్వరణయోగాత్ పృథ్వీ॥ ఈ-సీ॥ పృథుశ్చ। ఉ-సీ॥దొడ్డప్రయోజనమును జేయునదిగనుక- పృథ్వీ-పృథువును॥ కాలవర్ణత్వాత్ కాలా।నల్లనిది। ఉపకుంచయతివాతాదికమల్పీకరోతీతిఉపకుంచికా*కుంచగతికౌటిల్యాల్పీభావయోః। వాతాదులనల్పముగాఁజేయునది॥**ఆర్ద్రకశృంగబేరశబ్దములుఅల్లము పేళ్లు॥ ఆర్ద్రాయాంభవంఆర్ద్రకం।ఆర్ద్రానక్షత్రమందుఁబుట్టినది॥శృంగవద్బేరంవపురస్యశృంగబేరం।కొమ్ములవంటిఆకృతిగలిగినది ॥ ** ఛత్రాదిశబ్దములురకొతుమల్ల పేళ్లు॥కొత్తమల్లి ॥ఛాదయతిపిత్తాదిదోషానభిభవతీతిఛత్రా*ఛదఅపవారణె।పిత్తాదిదోషములజెఱుచునది।విశేషేణపిత్తాదిరోగాన్ తుదతీతివితున్నకం*తుదవ్యథనే।పిత్తాదిరోగములనువిశేషముగాపోగొట్టునది॥కుత్సితందాహాదిరోగ స్తుంబతీతికుస్తుంబురుః॥ఉ-న॥*తుబిఅర్దనే।కుత్సితమైనదాహాదిరోగములజెఱుచునది॥ధాన్యసాదృశ్యమశతీతిధాన్యాకం*అశకుటిలాయాంగతౌ। ధాన్యసాదృశ్యమునుపొందునది॥ **శుంఠ్యాదిశబ్దములు౪సొంటి పేళ్లు॥శుంఠతిశుష్యతీతిశుంఠీ॥ ఈ-సీ॥శుఠిశోషణె।ఎండినది॥మహచ్చతదౌషధంచమహౌషధం।దొడ్డయౌషధము।విశ్వదోషజిత్త్వాత్ విశ్వం।స్న।సమస్తదోషములజెఱుచునది-స్త్రీలింగమైనప్పుడువిశ్వా॥నగరాఖ్యదేశెభవంనాగరం। నగరదేశమందుపరిచరమైనది॥ విశ్వాఖ్యభేషజత్వాత్ విశ్వభేషజం।విశ్వమను పేరుగలయౌషధము॥**ఆరనాళకశబ్దముమొదలు౭కలి పేళ్లు॥ ఆరనాళమస్యాంతస్నిస్స్రుతత్వాత్ ఆరనాళకం।ఆరనాళమనగానన్నము-అందువలనఁబుట్టినది॥ సువీరాఖ్యదేశెప్రాయేణభవతీతి సౌవీరం।సువీరాఖ్యదేశమందుతఱుచుగాగల్గునది॥కుల్మాషైరభిషూయతె పరివాస్యతఇతికుల్మాషాభిషుతం*షుఞ్ అభిషవె।అడవిమినుములచేతఊరబెట్టబడునది-కుల్మాషము అభిషుతము-అని రెండు పేళ్లుగాకొందఱుచెప్పుదురు॥అవంత్యాఖ్యదేశెప్రాయేణసూయతఇతిఅవం

నిశకాంజికే॥ ౨౧౪॥ సహస్రవేధిజతు కంబాహ్లీకంహింగు రామఠం।

తీసోమం*పూజ్ ప్రాణిప్రసవే- అవంతి దేశమందుతఱుచు గాఁబుట్టునది॥ ఆమ్లీభూత ధాన్యత్వాత్ ధాన్యామ్లం|పులిసినధాన్యజలము॥కుత్సితంజలంకుజలం- కుత్సితమైనజలము ॥ కేనజ లేనఅంజ కాఅభివ్యక్తిరస్యేతి కాంజికం|జలము చేతనభివ్యక్తిగలది॥ పా॥ కాంచికం॥ **సహస్రవేధిశబ్దము మొదలు-౫-ఇంగువ పేళ్లు ॥ సహస్రంబహుతరమపిశాకాదికంవిధ్యతిస్వగంధేనపరివాసయతీతిసహస్రవేధి॥ఇ-న॥అనేకములైన శాకాదులనుతనపరిమళము చేత వాసింపఁజేయునది* సహస్రమపివిధ్యతిరోగానితివాసహస్రవేధి*వ్యధతాడనే-అనేకరోగములను జెఱుచునది॥ వృక్షవిశేషాజ్జాయతఇతిజతుకం*జనీప్రాదుర్భావే|వృక్షవిశేషమువల్లఁబుట్టునది॥బాహ్లీకదేశభవత్వాత్ బాహ్లీకం। బాహ్లీకదేశమందుఁబుట్టునది॥పా॥బాహ్లీకం|హినోతిగంధేనగృహాంతరంగచ్ఛతీతిహింగు॥ఉ -న॥*హిగతౌ|పరిమళము చేతగృహాంతరమునుపొందునది॥నస్త్రీహింగుః-అనునన్యతంత్రమువల్లపుల్లింగమును॥రమఠదేశభవత్వాత్ రామఠం|రమఠమను దేశమందుఁబుట్టునది॥

తత్పత్రీకారవీ పృథ్వీబాష్పికా కంబరీపృథుః॥ ౨౧౫॥ **నిశాఖ్యా కాంచనీపీతాహరిద్రావరవర్ణినీ। సాముద్రంయత్తు లవణమక్షీబంవశిరంచతత్॥ ౨౧౬॥ *సైంధవోస్త్రీశీతశివం మాణిబంధంచ సింధుజే। రౌమకేబస్తకం పాక్యంబిడంచ కృతకేద్వయం॥ సౌవర్చలేక్షరుచకే తిలకంతత్రమేచకే।*మత్స్యండీ ఫాణితంఖండవికారా శర్కరాసితా॥ ౨౧౮॥

కారవీశబ్దము మొదలు-౫-ఇంగువమాని పేళ్లు॥కారువతరామర్ణనిపుణత్వాత్ కారవీ॥ఈ-సీ॥శిల్పికార్యమందుసమర్థమైనది॥బహుకార్యకరత్వాత్ పృథ్వీ॥ ఈ-సీ॥పృథుశ్చ॥ఉ- సీ॥అనేకప్రయోజనములనుజేయునదిగనుక-పృథ్వీ-పృథువును॥బాష్పంనిర్యాసముంచతీతిబాష్పికా|బంకనువిడుచునది॥కథంకించితహాబరీసామ్యాత్కబరీ| ఒకానొకప్రకారమునకేశసామ్యముగలది॥ ** నిశాఖ్యాశబ్దము మొదలు-౫-పసుపుపేళ్లు॥నిశాయాఃఆఖ్యాయస్యాస్సానిశాఖ్యా। రాత్రికే పేళ్లుగలవో ఆ పేళ్లుదీనికిగలదుగనుకనిశాఖ్య- కాంచనవర్ణత్వాత్ కాంచనీ॥ఈ-సీ॥ బంగారువన్నెగలది॥ పీతవర్ణత్వాత్పీతా|పచ్చనివన్నెగలది॥హరిద్వర్ణంద్రాతీతిహరిద్రా* ద్రాకుత్సాయాంగతౌ । పచ్చనివన్నెగలది|శ్రేష్ఠవర్ణత్వాత్ వరవర్ణినీ॥ఈ-సీ॥మంచివన్నెగలది॥ ** అక్షీబవశిరశబ్దములుసముద్రమునందుబుట్టియుప్పపేళ్లు॥అక్ష్ణోతివ్యాప్నోతీతిఅక్షీబం*అక్షూవ్యాప్తౌ। శాకాదులను వ్యాపించునది॥వష్టికామయతెరసాభివ్యంజకత్వాదేతదితివశిరం*వశకాంతౌ|రసమును దెలియఁజేయునదిగనుకదీనినిచ్ఛయింతురు॥వసిరమనిదంత్యసకారముగాకొందరు చెప్పుదురు ॥ **సైంధవశబ్దము మొదలు-౩-సైంధవలవణము పేళ్లు॥సింధుదేశభవఃసైంధవః॥అ-ప్న॥సింధుదేశమందుఁబుట్టునది॥శీతంశినోతిఉష్ణవీర్యత్వాదితిశీతశివం*శిఞ్ నిశాతనే। ఉష్ణవీర్యమౌటవలనశైత్యమునుపోఁగొట్టునది॥ పా॥ సితంశుభ్రంశివంశుభంచతత్ సితశివం । తెల్లనైశుభప్రదమైయుండునదియనిదంత్యసకారహ్రస్వాదిగాకొందఱు చెప్పుదురు|మణిబంధశైలభవంమాణిబంధం| మణిబంధమనెడుపర్వతమందుఁబుట్టునది॥పా-మాణిమంథం॥**సంభరిదేశమందురుమయనెడు-ఉప్పుగనిగలదు-అందువేసినకాష్ఠముకొన్నిదినములకు - ఉప్పవును - దానియందుఁబుట్టినయుప్పయందురౌమకశబ్దములువర్తించును॥ చవుటుప్పఁకొందఱు॥ రుమాఖ్యాకరేభవంరౌమకం । రుమయనుగనియందుఁబుట్టునది ॥ బస్తఃఅజఃతద్గంధయోగాత్ బస్తకం| మేకకంపువంటికంపుగలది** పాక్యబిడశబ్దములుఅంటుప్పపేళ్లు॥పక్తవ్యంపాక్యం|వండఁదగినది ॥ బిడతిభిందతిగుల్మాదికమితిబిడం*బిడభేదనే । గుల్మాదులనుపోఁగొట్టునది|సౌవర్చలశబ్దను మొదలు-౩-సౌవర్చలలవణము పేళ్లు॥సౌవర్చలాకరోద్భవత్వాత్ సౌవర్చలం|సౌవర్చలమనుగనియందుబుట్టునది॥అక్ష్ణోతిబహూన్వ్యథాదికమితిఅక్షం*అక్షూవ్యాప్తౌ । అనేకములైనయావ్యథాదులతోఁగలయునది॥రోచతెఅన్నమనెనేతిరుచకం*రుచదీప్తౌఅభిప్రీతౌచ| దీనిచేతనన్నమురుచించును॥**నల్లనిసౌవర్చలవణముతిలకమనంబడును॥తిలతిస్నిహ్యతీతితిలకం*తిలస్నేహనె|జిడ్డయ్యుండునది॥**మత్స్యండీఫాణితములుశర్కరావికారములు- అందుసారభూతమైఘుటికయగునట్లుకాచినచెరుకుపాగు-మత్స్యండియనంబడును॥ అర్ధపాకముగాఁగాచినపాగుఫాణితమనంబడును॥మందంస్యందతఇతిమత్స్యండీ॥ ఈ-సీ॥స్యందూప్రస్రవణే|ఇంచుకంతకరగునది॥ పా॥మత్స్యండీ॥ ఫణతిద్రవత్వాదితిఫాణితం*ఫణగతౌ । ద్రవరూపమైజారునది ॥ **శర్కరాసితశబ్దములు-పంచదార పేళ్లు॥శీర్యతఇతిశర్కరా*శ్శౄహింసాయాం| పిరపిరనైయుండునది॥ధవళవర్ణత్వాత్

కూర్చికాక్షీరవికృతిస్స్యాత్

సితా। తెల్లనివన్నెగలది॥ **కూచికా శబ్దము జున్ను పేరు। దీనికి దధికూర్చికా। తక్రకూర్చికా - అని భేదములుగలవు॥ శ్లో॥ దధ్నాసహపయఃపక్వంయత్తత్స్యాద్దధికూర్చికా। తక్రేణపక్వంయత్క్షీరం సాభవేత్తక్రకూర్చికా - అని॥ కూర్చంక్షీరమస్తుతదస్యామస్తీతికూచికా। కూర్చమనఁగాపాలమీఁగడ అది దీనియందుగలదు॥

రసాలాతుమార్జికా।

**రసాలా మార్జికా శబ్దములు శిఖరి పేళ్లు॥ దధిశర్కరామరీచ్యాదికృతమైన లేహ్యము పేళ్లనికొందఱు॥ శ్లో॥ అర్ధాఢకంసుచిరపర్యుషితస్యదధ్నః ఖండస్యషోడశపలానిశశిప్రభస్య సర్పిఃపలంమధుపలంమరిచద్వికర్షం శుంఠ్యాఃపలార్ధమపిచార్ధపలంచతుర్ణాం శ్లక్ష్ణేసరోజనయనామృదుపాణిఘృష్టాకర్పూరధూళిసురభీకృతభాండసంస్థా। దివ్యావృకోదరకృతాసరసారసాలాచాస్వాదితాభగవతామధుసూదనేన - అని సూదశాస్త్రము॥ రసాః అలాతీతిరసాలా॥ లా ఆదానే। నానావిధములైన రసములుగలది॥ మార్జ్యతే శోధ్యతఇతిమార్జికా॥ మృజూశుద్ధౌ శోధింపఁబడునది॥

స్యాత్తేమనంతు నిష్ఠానం త్రిలింగావాశితావధేః॥౬౯॥

**తేమననిష్ఠానశబ్దములు తిమ్మనము పేళ్లు॥ మజ్జిగచారు॥ ఊరుబిండి॥ పాలుపిండి బెల్లము వేసి వండినది॥ తిమత్యార్ద్రీభవతీతి తేమనం॥ తిమష్టిమ ఆర్ద్రీభావే। ఆర్ద్రమై యుండునది॥ తిష్ఠంత్యస్మిన్ రసా ఇతి నిష్ఠానం। దీనియందు రసములుండును॥ **శూలాకృత శబ్దము మొదలు వాశిత శబ్దము వరకుగల శబ్దములు త్రిలింగములు॥

శూలాకృతం భటిత్రంచశూల్య*ముఖ్యంతు పైఠరం। ప్రణీతముపసంపన్నం

శూలాకృతాదిశబ్దములు - ౩ - కరకుట్ల పేళ్లు॥ శూలేనో ఽఖ్యత్వే పచ్యతే శూలాకృతం శూల్యంచ। ఇనుపకత్తినిఁ బట్టి పక్వము చేయఁబడునది గనుక శూలాకృతము శూల్యమును॥ భటతీతిభటిత్రం॥ భట భృతౌ। పోషించునది॥ **ఉఖ్య పైఠర శబ్దములు కుండయందు వండిన పిండి మొదలయినవాని పేళ్లు॥ ఉఖాయాం సంస్కృతం ఉఖ్యం। పిఠరే సంస్కృతం పైఠరం। ఉఖమన్నను పిఠరమన్నను కుండ - దానియందు పక్వము చేయఁబడునది గనుక ఉఖ్యము - పైఠరమును॥ **ప్రణీతోపసంపన్న శబ్దములు లవణాదికము చేతను రసము చేతను సమగ్రమైన శాకాదుల పేళ్లు॥ రసాదినా ప్రకర్షేణ నీతం ప్రణీతం॥ ణీఞ్ ప్రాపణే। రసాదుల చేత నతిశయమును బొందింపఁబడునది। రసాదిభిరుపసంపద్యతే ఇతి ఉపసంపన్నం - పద్ల్ గతౌ। రసాదుల చేత సమగ్రమైది॥

ప్రశస్తంస్యాత్సుసంస్కృతం ౭౦॥*స్యాత్పిచ్ఛిలంతువిజిలం సంమృష్టంశోధితంసమే। చిక్కణంమసృణంస్నిగ్ధం తుల్యేభావితవాసితే॥౭౧॥

ప్రశస్తశబ్దము హింగుజీరకాదుల చేత తిరగఁబోసిన పదార్థము పేరు॥ ప్రశస్యతఇతి ప్రశస్తం॥ శంసు స్తుతౌ। స్తోత్రము చేయఁబడునది - ప్రయస్తమనికొందరు॥ ** పిచ్ఛిలవిజిలశబ్దములు జిడ్డుగలవాని పేళ్లు॥ పిచ్ఛాస్యసంజాతా పిచ్ఛిలం। పిచ్ఛ - అనఁగా బంక - అది గలిగినది॥ విజతె ద్రవత్వేన చలతి విజిలం॥ ఓవిజీ భయచలనయోః॥ ద్రవము గలచోట చేతకదలునది॥** సంమృష్టశోధితశబ్దములు తృణశిలాదులు లేకుండునట్లు శోధింపబడిన వస్తువు పేళ్లు॥ గాలించినది॥ సంమృజ్యతఇతి సంమృష్టం॥ మృజూశుద్ధౌ। శోధ్యతఇతి శోధితం॥ శుధశౌచే। శోధింపబడినది గనుక సంమృష్టము - శోధితమును॥** చిక్కణశబ్దము మొదలు ౩ మిసిమిగలవస్తువు పేళ్లు॥ దట్టమున్న॥ చిక్యతఇతి చిక్కణం॥ చితీసంజ్ఞానే। ఎఱుఁగబడునది॥ మస్యతి ద్రవత్వేన పరిణమతీతి మసృణం॥ మసపరిణామే। ద్రవముగా పరిణమించునది॥ స్నిహ్యతీతి స్నిగ్ధం॥ ష్ణిహ ప్రీతౌ। మిసిమిగలది ** భావిత వాసిత శబ్దములు వాసింపఁబడిన వస్తువు పేళ్లు॥ భావ్యతఇతి భావితం॥ భువో ఽవకల్కనే। వాస్యతఇతి వాసితం॥ వసనివాసే। వాసింపఁబడునది గనుక భావితము - వాసితమును॥ **ఆపక్వాదిశబ్దములు ౩ గుగ్గిళ్ల పేళ్లు॥ ఈషత్పక్వమాపక్వం। ఇంచుకంత పక్వమైనది॥ పులతి మహద్భవతీతి పౌళిః॥ పుల మహత్వే। ఉబ్బునది। అభ్యూష్యత ఇత్యభ్యూషః॥ ఊషరుజాయాం। ఉడకబెట్టఁబడునది॥ **లాజశబ్దము లాజల పేరు॥ లాజ్యంత ఇతి లాజాః॥ లాజ భర్జనే। వేఁచబడునది॥ **అక్షతశబ్దము అక్షతల పేరు॥ నక్షణ్యంత ఇత్యక్షతాః॥ క్షణు హింసాయాం। క్షతము లేనిది॥

ఆపక్వంపౌళిరభ్యూషా లాజాఃపుంభూమ్ని*చాక్షతాః

లాజాక్షత శబ్దములు పుంలింగ బహువచనములు - లాజశబ్దము స్త్రీలింగంబును - ఏకవచనాంతంబును గలదు - అక్షతశబ్దము నపుంసకంబును ఏకవచనాంతంబును గలదు॥ శ్లో॥ లాజాః పుంసిబహుత్వేవా స్త్రియాం లాజాపిచాక్షతమితి సంసారావర్తః॥ **పృథుకచిపిటకశబ్దములు అటుకుల పేళ్లు॥ పృథుత్వాత్ పృథుకః॥ దంచఁబడిన దై గొప్ప అగునది॥ నితరాం భవతీతి చిపిటకః॥ ఘనమానట్టిది॥ పా॥ చిపుటకః॥ శ్లో॥ చిపిట

పృథుకస్స్యాచ్చిపిటకో

ధానాభృష్టయవేస్త్రియాం॥ పూపోఽపూపః పిష్టకస్స్యాత్కరంభోదధిసక్తవః। భిస్సాస్త్రీభక్తమంధోఽన్నమోదనోఽస్త్రీసదీదివిః॥౬౩॥ భిస్సటాదగ్ధికా సర్వరసాగ్రే మండమస్త్రియాం। మాసరాచామనిస్రావామండేభక్తసముద్భవే॥*యవాగూరుష్ణికాశ్రాణా విలేపీతరలాచసా।*గవ్యంత్రిషుగవాంసర్వం గోవిడ్గోమయమస్త్రియాం॥ తత్తుశుష్కంకరీషోఽస్త్రీ*దుగ్ధంక్షీరంపయస్సమమ్।*పయస్యమాజ్యదధ్యాది ద్రప్సందధిఘనేతరత్॥౬౪॥ ఘృతమాజ్యంహవిస్సర్పి

స్స్యాత్స్ఫుటక ఇతి రభసః**ధానాశబ్దము పేలాలి పేరు॥ బొరుగు॥ దధనతి పుష్ణంతీతి ధానాః*ధన ధాన్యే। పోషించునది॥ స్త్రీలింగము నిత్యబహువచనాంతము**పూపశబ్దము మొదలు 3 పిండివంటపేళ్లు॥ పునాతీతి పూపః*పూఞ్ పవనే। పవిత్రముసేయునది॥ న పూయత ఇత్యపూపః* పూయీ విశరణే। జీర్ణముగానిది॥ పిష్టవికారత్వాత్ పిష్టకః। పిండిచేతఁజేయఁబడునది**కరంభశబ్దము పెరుగు కలిపిన వేపుడుపిండి పేరు। కీర్యతే దధ్యత్రేతి కరంభః॥ కౄ విక్షేపే। దీనియందు పెరుగు చల్లఁబడును-ఇక ఱ-డపవర్గ చతుర్థము॥ శ్లో॥ సాంభః కుంభం కరంభమని బాణానుప్రాసము॥ మఱి కవాచిక్లైతె పవర్గ తృతీయము॥ శ్లో॥ కరెటుకోకఖరరకలహం సకరంబితేయనివిదగ్ధముఖమండనము** భిస్సాశబ్దము మొదలు ౬ వంటకము పేళ్లు॥ భస్యతే భక్ష్యత ఇతి భిస్సా॥ సీ॥ భస భక్షణదీప్త్యోః। భక్షింపఁబడునది॥ భజ్యత ఇతి భక్తం*భజ సేవాయాం। ఆశ్రయింపఁబడునది॥ అద్యత ఇత్యంధః॥ స-న॥ అద భక్షణే। భక్షింపఁబడునది॥ అనంత్యనేనేత్యన్నం*అన ప్రాణనే। దీని చేత బ్రతుకుదురు॥ ఉందతి క్లిద్యతీత్యోదనః॥ అ-పు*ఉందీ క్లేదనే। పాసినప్పుడు నీళ్లు కారునది॥ దీవ్యంత్యనేనేతి దీదివిః॥ ఇ-పు॥ దివు క్రీడాదౌ। దీని చేత ప్రకాశింతురు**భిస్సటా దగ్ధికా శబ్దములు మాడిన వంటకము పేళ్లు॥ కుత్సితా భిస్సా భిస్సటా। కుత్సితమైన అన్నము। దగ్ధైవ దగ్ధికా। మాడినది**మండశబ్దము నెయ్యి నూనె మొదలైన సకలరసములయొక్క పైతేట పేరు॥ మండయతి రసమితి మండం॥ అ-పు॥ మడి భూషాయాం। రసమును అలంకరించునది**మాసరశబ్దము మొదలు 3 వార్చినగంజి పేళ్లు॥ మస్యతి ఘనీభావేన పరిణమతీతి మాసరః*మసు పరిణామే। పేరుకొనునది॥ ఆచమ్యతే పీయత ఇత్యాచామః*చము అదనే। పానము చేయఁబడునది॥ మాత్రం నిస్రావయతి నిస్రావః*స్రు గతౌ। మాత్రము వెళ్లించునది॥

యవాగూశబ్దము మొదలు ౫ జావగంజి పేళ్లు॥ యూయతే తండులాదినేతి యవాగూః॥ సీ॥ యు మిశ్రణే। బియ్యము మొదలైనవానితోఁ గూర్పఁబడునది॥ ఉష్ణత్వాదుష్ణికా। ఉష్ణమైనది॥ శ్రాయత ఇతి శ్రాణా*శ్రా పాకే। కాఁచఁబడునది॥ విలింపతి దర్వీమితి విలేపీ॥ ఈ-సీ॥ లిప ఉపదేహే। గరిటెతోఁ గూడియుండునది॥ తరళత్వాత్తరళా। పలచనిది**ఆవుపాలు మొదలైనవియును - దాని అవయవములును గవ్యమనఁబడును॥ గోరిదం గవ్యం। గోసంబంధమైనది॥ మూఁడులింగములయందు వర్తించును॥ గోవిడ్గోమయశబ్దములు ఆవుపేడ పేళ్లు॥ గోః విట్ పురీషం గోవిట్॥ ష-సీ॥ గోమయం చ॥ అ-పు॥ ఆవుపేడ గనుక - గోవిట్టు- గోమయమును॥

కరీషశబ్దము-ఎండిన పేడ పేరు॥ కీర్యత ఇతి కరీషః॥ అ-పు॥ కౄ విక్షేపే। అగ్నియందు వేయఁబడునది**దుగ్ధశబ్దము మొదలు 3 పాల పేళ్లు॥ దుహ్యత ఇతి దుగ్ధం*దుహ ప్రపూరణే। పితుకఁబడునది॥ ఘస్యత ఇతి క్షీరం*ఘస్ల్ అదనే। ఆస్వాదింపబడునది॥ పీయత ఇతి పయః॥ స-న॥ పా పానే। పానము చేయబడునది॥ **నెయ్యి పెరుగు వెన్న మజ్జిగె మొదలైనది పయస్యమనంబడును॥ పయసో వికారః పయస్యం॥ పాలయొక్క వికారము॥

పెరుగులోనఁ బలుచని పెరుగు ద్రప్సమనఁబడును॥ నడిమి పెరుగు ఘనమనఁబడును॥ మీఁది పెరుగు శరమనంబడును॥ ఇందులో ఘనము దక్క-దక్కిన రెండు విధములును ద్రప్సమనంబడును॥ కొందరు శరమను భేదమునే ద్రప్సమని చెప్పుదురు॥ ద్రవతీతి ద్రప్సం* ద్రు గతౌ। ద్రవరూపమైనది**ఘృతశబ్దము మొదలు ౪ నేతి పేళ్లు॥ ఘరతీతి ఘృతం*ఘృ క్షరణదీప్త్యోః। కరుగునది॥ అంజనీయమోదనాజ్యాసేచనీయమిత్యాజ్యం*అంజూ వ్యక్తిమ్రక్షణకాంతిగతిషు। మ్రక్షణం సేచనం। అన్నాదులయందు వోయఁదగినది॥ హూయత ఇతి హవిః॥ స-న॥ హు దానాదనయోః। వేల్వఁబడునది॥ సర్పతీతి సర్పిః-సృప్ల్ గతౌ। వ్యాపించునది

ర్నవనీతంనవోద్ధృతం। తత్తుహైయంగవీనంయద్ధ్యోగో

నవనీత నవోద్ధృతశబ్దములు వెన్న పేళ్లు॥ నవాద్దధ్నో నీతం నవనీతం। నవాద్దధ్న ఉద్ధృతం నవోద్ధృతం*ణీఞ్ ప్రాపణే-హృఞ్ హరణే। నూతనమైన పెరుగువలన తీయబడినది గనుక నవనీతము- నవోద్ధృతమునుహైయంగవీనశబ్దము తొలునాఁడు పితికిన పాలవలన బుట్టిన నేతి పేరు॥ వెన్న పేరని కొందరు॥ హ్యోగోదోహోద్భవం ఘృతం హైయంగవీనం। తొలునాటి పాలవలన బుట్టినది హైయంగవీనము॥

హ్యోగోదోహోద్భవంఘృతం॥ *దండాహతం కాలశేయమరిష్టమపి గోరసః।

దండాహతశబ్దము మొదలుగ ౪ మజ్జిగమాత్రమునకు పేళ్లు॥ దండేన మంథదండేనాహతం దండాహతం। కవ్వము చేతఁ జిలకఁబడునది॥ కలశ్యాం భవం కాలశేయం। కలశమందుఁ బుట్టినది॥ నరిష్యతి న హిన స్తి సర్వరోగజిత్వాదితి అరిష్టం-రిష హింసాయాం। సర్వరోగహరమైనదిగనుక మనుష్యులనొప్పించనిది॥ గోః రసః గోరసః। గోసంబంధమైన రసము॥

తక్రం హ్యుదశ్విన్మథితం పాదాంబ్వర్ధాంబు నిర్జలమ్॥

తక్రోదశ్విన్మథితశబ్దములు ౩ వరుసగా నాలవపాలు నీళ్లు గలసిన మజ్జిగకును- సగము నీళ్లు గలసిన మజ్జిగకును నీళ్లు కలయని మజ్జిగకును పేళ్లు॥ తచ్యతే ఉదశ్విదపేక్షయా సంకుచ్యత ఇతి తక్రం* తంచు సంకోచనే। ఉదశ్విత్తుకంటె-నీళ్ల చేత సంకోచింపఁబడునది॥ ఉదకేన శ్వయతి వర్ధత ఇతి ఉదశ్విత్॥ త-న॥ టుఓశ్విగతివృద్ధ్యోః। నీళ్ల చేత వృద్ధిఁ బొందునది॥ మథనమాత్రనిష్పన్నత్వాన్మథితం*మంథ విలోడనే। త్రచ్చినమాత్రమున నైనది**మస్తుశబ్దము పెరుగు మీఁది తేట పేరు॥ మీగడయనికొందరు॥

మండం దధిభవం మస్తు *పీయూషోఽభినవం పయః।

మస్యతి పరిణమతీతి మస్తు॥ ఉ-న॥ మసపరిణామే। పులుసై పరిణమించునది॥** పీయూషశబ్దము- ఈనిన యేఁడు దివసములలోనియావుపాల పేరు॥ జున్నుపాలు। పీయతే వత్సైరితి పీయూషః-పీఙ్ పానే। దూడల చేత పానము చేయఁబడునది॥**

అశనాయా బుభుక్షా క్షుద్గ్రాసస్తు కబళార్థకః॥౬౨॥

అశనాయాశబ్దము మొదలు- ౩-ఆకలి పేరు। అశనేచ్ఛా అశనాయా। అశనమందలి యిచ్ఛ అశనాయ॥ భోక్తుమిచ్ఛా బుభుక్షా। భోజనము చేయనిచ్ఛ బుభుక్ష। క్షుధ్యత్యనయా క్షుత్॥ ధ-స్త్రీ॥ క్షుధ బుభుక్షాయాం। దీని చేత బుభుక్షితులౌదురు॥** గ్రాసకబళశబ్దములు కడి పేరు॥ గ్రస్యత ఇతి గ్రాసః-గ్రసు అదనే। భక్షింపఁబడునది॥ భక్షణ సమయే కేతాలునివలత ఇతి కబళః- వల సంచలనే। భక్షణసమయమందు నోటియందు కదలునది। గ్రాసశబ్దము కబళముయొక్క-అర్థము గలదిగనుక కబళార్థకము- రెండును పర్యాయములు**

సపీతిః స్త్రీ తుల్యపానం

సపీతిశబ్దము కూడా పానము సేయుట పేరు॥ సమానా పీతిః పానం సపీతిః॥ ఇ-స్త్రీ॥ పా పానే। సమానమైన పానము సపీతి॥

సగ్ధిః స్త్రీ సహభోజనం।

సగ్ధిశబ్దము పొత్తున గుడుచుటకు గాని- ఒకబంతియందు గుడుచుటకు గాని పేరు. ॥ సమానా జగ్ధిః సగ్ధిః॥ ఇ-స్త్రీ॥ అద భక్షణే। సమానమైన భోజనము॥ పా॥ సజగ్ధిః**

*ఉదన్యా తు పిపాసా తృట్తర్షో

ఉదన్యాశబ్దము మొదలుగ ౪ దప్పి పేళ్లు॥ ఉదకేచ్ఛా ఉదన్యా। ఉదకమందలి యిచ్ఛ ఉదన్య॥ పాతుమిచ్ఛా పిపాసా* పా పానే। తర్షణం తృట్॥ ష-స్త్రీ। తర్షశ్చ* ఞితృష పిపాసాయాం। పానము సేయు నిచ్ఛ పిపాస- తృట్టు। తర్షము॥**

జగ్ధిస్తు భోజనం॥౬౩॥

జగ్ధిశబ్దము మొదలు ౭ భోజనము పేళ్లు॥ అదనం జగ్ధిః॥ ఇ-స్త్రీ॥ *అద భక్షణే। భక్షించుట॥ భుక్తిః భోజనం*భుజ పాలనాభ్యవహారయోః- అదనం జేమనం*జము అదనే। ఇత్యత్ర జిమిరప్యాహ్యాః భక్షించుట భోజనము- జేమనము॥

జేమనం లేప ఆహారో నిఘసో న్యాద ఇత్యపి।

లిహ్యతే ఉపచీయతే దేహోఽనేనేతి లేపః* లిప ఉపచయే। దీని చేత దేహము వృద్ధిఁ బొందును॥ పా॥ లేహః। ఆహరణమాహారః* ఆఙ్ పూర్వో హృఞ్ హరణే। ఇతి ధాతురోభ్యజనే। భుజించుట ఆహారము॥ నితరామదనం నిఘసః-న్యాదశ్చ* అద భక్షణే। మిక్కిలి భక్షించుట నిఘసము- న్యాదమును

సౌహిత్యం తర్పణం తృప్తిః

సౌహిత్యశబ్దము మొదలు ౩ తనివి పేళ్లు॥ సుహితస్తృప్తస్తస్య భావః సౌహిత్యం-సుహితుఁడనఁగా తృప్తుఁడు వానియొక్క- భావము॥ తృప్యత ఇతి తర్పణం-తృప్తిశ్చ॥ ఇ-స్త్రీ। తృప ప్రీణనే। తనియుట-తర్పణము- తృప్తియును॥**

ఫేలా భుక్తసముజ్ఝితం॥౬౪॥

ఫేలాశబ్దము భోజనము సేయఁగ మిగిలిన యెంగిలి పేరు॥ ఫేలతి భోజనాచ్చలతీతి ఫేలా* ఫెల్ల గతౌ ॥ భోజనము వలనఁ బాయునది॥**

*కామం ప్రకామం పర్యాప్తం నికామేష్టం యథేప్సితం।

కామశబ్దము మొదలు ౬ యథేష్టమైనదాని పేళ్లు॥ కామ్యతే సర్వైరితి కామం ప్రకామం-నికామం చ* కము కాంతౌ- అందరి చేత కోరఁబడునది-కామము- ప్రకామము-నికామమును॥ పర్యాప్యతే ఇచ్ఛాయా అంతః సమ్యగాప్యతేఽనేనేతి పర్యాప్తం* ఆప్ ల్ వ్యాప్తౌ। దీని చేత కోరికతుదఁ బొందఁబడును॥ ఇష్యత ఇతి ఇష్టం * ఇషు ఇచ్ఛాయాం। ఇచ్ఛయింపఁబడునది ॥ ఈప్సితమనతిక్రాంతం యథేప్సితం। ఇష్టమైనదాని నతిక్రమించినిది॥ నపుంసకము- అవ్యయమును॥ కడమశబ్దములు ౪ యుచుగా క్రియావిశేషణములుగనుక నపుంసకములు॥**

గోపే గోపాలగోసంఖ్యగోధుగాభీరవల్లవాః॥౬౫॥

గోపాదిశబ్దములు ౬ గొల్లవాని పేళ్లు॥ గాః పాతీతి గోపః॥ గాః పాలయతీతి గోపాలః* పాల రక్షణే। ఆవులను రక్షించువాఁడు॥ గాస్సంచష్టే గోసంఖ్యః *చక్షిఙ్ వ్యక్తాయాం వాచి। ఆవులను విచారించువాఁడు॥ గాం దోగ్ధీతి గోధుక్॥ హ-పు॥ *దుహ ప్రపూరణే। ఆవులను పితుకు

వాఁడు ॥ ఆసమంతాత్ భియంరాతీతిఆభీరః*రాఆదానే । అంతటభయముగలవాఁడు* గాఃఅభి
తః ఈరయతీతిఆభీరః*ఈరప్రేరణే|అంతటనావులఁదోలు వాఁడు॥బత్ స్థైర్యంలునాతీతిలవః- బ
దః స్థైర్యస్యలవో వల్లవః*బద స్థైర్యే*లూఞ్ ఛేదనే|వబయోరభేదః । భయముగలుగ గానుమనః
స్థైర్యము లేనివాఁడు*గోమహిష్యాదికంవలమానాఃసంవృణ్వంతో వాంతిగచ్ఛంతీతి వావల్లవాః

గోమహిష్యాదికం పాదబంధనం

వలసంవరణే* వాగతిగంధనయోః|గోమహిష్యాదులనుజట్టుకొనిపోవువాఁడు| **పాదబంధనశ
బ్దముఆవు మొదలయినపసుల పేరు॥పాదేబంధనమస్య పాదబంధనం । పాదమందుబంధనముగలది॥
యాదవంధనమనుపాఠమందుగోమహిష్యాదికంధనంయాదవమనియోజన - యదూనామిదంయా

త్యాగవిశ్వారే|గోమాన్ గోమీ

దవం|యాదవులసంబంధమైనధనము**గోమద్గోమిశబ్దములుఆవులకుకర్తయైనవాని పేళ్లు॥ గావ
స్సంత్యస్యగోమాన్॥త-పు॥గోమీచ|న-పు॥*ఆవులుగలవాఁడుగనుక గోమంతుఁడు- గోమియును॥

గోకులంతుగోధనం స్యాద్గవాంవ్రజే॥

గోకులగోధనశబ్దములు-ఆవుమంద పేళ్లు॥గవాంకులంసంఘాతఃగోకులం-గోధనంచ । ఆవులయొ
క్కమంద-గోకులము-గోధనమును॥

త్రిష్వాశితంగవీనం తద్గావో యత్రాశి తాఃపురా।

ఆశితగవీనశబ్దములుపూర్వము-ఆవుల మేపినచోటు పేళ్లు॥గావఃఆశితాఅస్మిన్నితిఆశితం-గవీనంచ
త్రి*అశభోజనే|ఆవులుదీనియందుముందు మేపఁబడెనుగనుకఆశితము-గవీనము॥ గావోయత్రాశి
తాఃపురా-అనుపాఠమందు-ఆవులుముందున్నస్థలము-అపుడు-ఆసితంఅనిదంత్యసకారము॥ ***

ఉక్షాభద్రో బలీవర్ద ఋషభో వృషభో వృ షః॥౮౩౪॥ అనడ్వాన్ సౌరభేయో గౌ

ఉక్షన్ శబ్దము మొదలుగా ఎద్దు పేళ్లు॥ఉక్షతి రేతస్సించతీతిఉక్షా- న-పు॥*ఉక్ష సేచనే| ఆవులయం
దు రేతస్సునువిడుచునది ॥ భందతఇతిభద్రః * భదికల్యాణే । కల్యాణస్వరూపమైనది ॥ వలీః
కంఠప్రదేశేవృణుతేస్వీకరోతీతిబలీవర్దః*వృఞ్ వరణే|వబయోరభేదః|కంఠమందువళులుగలది॥
ఋషతి గాంప్రతిగచ్ఛతీతిఋషభః*ఋషగతౌ|ఆవునుగూర్చిపోవునది॥ వర్షతి రేతస్సించతీతివృ
షభః-వృషశ్చ*వృషు సేచనే| రేతస్సునువిడుచునదిగనుక వృషభము-వృషము॥ అనోవహతీత్యన
డ్వాన్॥హ-పు॥బండినివహించునది"సురభేరపత్యంసౌరభేయః|ఆవునకుబుట్టినది॥గచ్ఛతిసుచిరమి
తిగౌః॥ఓ-పు॥తడవుననడుచునది॥అనడుహ్- సౌరభేయగోశబ్దములుఆవులకును పేళ్లు॥ అప్పుడు-అన
డుహీ-సౌరభేయీ అని ఈకారాంతములుగానుండును-గోశబ్దమునకురూపముతుల్యము**ఔక్ష

తుక్ష్ణాంసంహతిరౌక్షకం।*గవ్యాగోత్రాగవాం*వత్సధేన్వోర్వాత్సకధైనుకే॥౮౩౫॥

కశబ్దము-ఎద్దులకదుపు పేరు॥ఉక్ష్ణాంసమూహఃఔక్షకం|ఎద్దులయొక్కసమూహము॥
గవ్యాగోత్రాశబ్దములుఆవులకదుపు పేళ్లు॥గవాంసమూహఃగవ్యా-గోత్రాచ । ఆవులయొక్క
సమూహము-గవ్య-గోత్రయును॥ ***వాత్సకధైనుకశబ్దములు-ఒనువరుసగా - దూడలకదుపు
కును- లేఁగటియావులకదుపునకును పేళ్లు॥వత్సానాంసమూహోవాత్సకం| దూడలగుంపు ॥ ధే
నూనాంసమూహోధైనుకం| లేఁగటావులగుంపు॥**మహోక్షశబ్దముదొడ్డయెద్దు పేరు॥ మ

***వృషోమహోక్షః స్యాత్**

హాంశ్చాసౌవుక్షాచమహోక్షః|దొడ్డయెద్దు॥

***వృద్ధోక్షస్తుజరద్గవః।*ఉత్పన్న ఉక్షా జాతోక్షః**

వృద్ధోక్షజరద్గవశబ్దములుముదిసినయెద్దు పేళ్లు॥వృద్ధశ్చాసావుక్షాచవృద్ధోక్షః-జరంశ్చాసౌగౌశ్చ
జరద్గవః|ముదిసినయెద్దువృద్ధోక్షము-జరద్గవమును॥**జాతోక్షశబ్దములు మోయఁదగినవయస్సు
గలిగిబసుగుగొట్టనికోడె పేళ్లు॥జాతశ్చాసావుక్షాచజాతోక్షః| పుట్టినయెద్దు॥

సద్యోజాతస్తుతర్ణకః॥౮౩౬॥

తర్ణకశబ్దముఅప్పుడుపుట్టినదూడ పేరు॥తృణోతీతితర్ణకః*తృణుఅదనే| భక్షించునది॥

శకృత్కరిస్తువత్సస్స్యాద్దమ్యవత్సతరౌసమౌ

శకృత్కరివత్సశబ్దములు-సేఁడాదిలోనిదూడ పేళ్లు॥శకృత్కరోతీతిశకృత్కరిః॥ఇ-పు॥డుకృఞ్ కర
ణే| పేడఁబెట్టునది|ప్రథమేవయసివసతీతివత్సః*వసనివాసే । మొదటివయస్సునందుండునది ॥
దమ్యవత్సతరశబ్దములు మోయుటకునుదున్నుటకునుపసుపఁడఁదగినవయస్సుగలకోడె పేళ్లు ॥ ద
మనాహోదమ్యః*దముదాంతౌ శిక్షింపఁదగినది ॥ ద్వితీయవయస్తనుత్వంప్రాప్తోవత్స

ఆర్షభ్యఃషండతాయోగ్యః

తరః| రెండవవయస్సుఅల్పముగాఁగలిగినవత్సము॥**షండమునఁగానాఁబోతు-ముందుఆబోఁ
తు గాఁదగినకోడెఆర్షభ్యమనంబడును ॥ ఋషభస్యభావఃఆర్షభ్యః । ఋషభమునకుకా

షండోగోపతిరిట్చ

రణమైనది॥**షండశబ్దములుమొదలుకొఁబోతు పేళ్లు॥సస్యానిఖండయతీతిషండః॥ * షణుదా

రః॥౬౩౭॥

నః పిడుపఁబడునది। గవాంపతిరివ గర్భాధానకారిత్వాద్గోపతిః॥ ఋ-పు। ఆవులకు పతివలె గర్భాధానము చేయునది॥ ఇషా స్వేచ్ఛయా చరతీతి ఇట్చరః। స్వేచ్ఛచేతఁ జరించునది॥ ** వహశబ్దము యెద్దు మూఁపు పేరు॥ వహత్యనేన శకటాదికమితి వహః॥ వహ ప్రాపణే। శకటాదులను దీనిచేత వహింతురు॥

స్కంధప్రదేశస్స్యా ద్వహ స్సాస్నాతు గలకంబలః। స్యాన్నస్తితస్తు నస్యోతః

సాస్నా గలకంబల శబ్దములు గంగడోలు పేళ్లు॥ సస్తీవ తిష్ఠతీతి సాస్నా॥ షస స్వప్నే। వ్యాపారములేక నిద్రపోవుదానివలె నుండునది॥ గలే కంబల ఇవ తిష్ఠతీతి గలకంబలః। మెడను కంబళివలె నుండునది॥ నస్తితనస్యోత శబ్దములు ముక్కు-త్రాడు పెట్టిన యెద్దు పేళ్లు॥ నస్తా నాసికావయవవిశేషః- తస్మిన్ విద్ధో నస్తితః। నస్త యనఁగా ముక్కు-దూలము దానియందు గుచ్చఁబడినది॥ నస్యే నాసికారంధ్రే ఊతః నస్యోతః। నస్యమనఁగా ముక్కు-రంధ్రము-అందు గ్రుచ్చఁబడినది॥

ప్రష్ఠవాడ్యుగపార్శ్వగః॥౬౩౮॥

** ప్రష్ఠవాడ్యుగపార్శ్వగ శబ్దములు - కాఁడిమోయునట్టి యెద్దుల దాపున పనుపఱచుటకు గట్టిన యెద్దు పేళ్లు॥ ప్రష్ఠం అగ్రగామినం వహతీతి ప్రష్ఠవాట్॥ హ - పు॥ వహ ప్రాపణే ముందరి యెద్దు ననుసరించిపోవునది॥ యుగపార్శ్వం గచ్ఛతీతి యుగపార్శ్వగః। కాఁడియొక్క పార్శ్వమందు పోవునది॥

యుగాదీనాంతు వోఢారో యుగ్యప్రాసంగ్యశాకటాః। ఖనత్యనేన తద్వోఢాస్యేదం హాలికసైరికౌ॥౬౩౯॥

** యుగ్యప్రాసంగ్యశాకటశబ్దములు ౩ వరుసగా కాఁడి మోసెడు యెద్దునకును-తలకాఁడి మోయునట్టి యెద్దునకును-బండిదీయునట్టి యెద్దునకును పేళ్లు। యుగం వహతీతి యుగ్యః కాఁడిమోయునది॥ ప్రాసంగం వహతీతి ప్రాసంగ్యః। తలకాఁడి మోయునది॥ శకటం వహతీతి శాకటః। బండినీడ్చునది॥ ** హాలికసైరిక శబ్దములు నాఁగెలు చేతదున్నువానికిని - నాఁగెలు మోయువానికిని నాఁగేటి సంబంధమైన దానికిని పేళ్లు॥ హలేన ఖనతి హలం వహతి హలస్యాయం వా హాలికః। సీరేణ ఖనతి సీరం వహతి సీరస్యాయం వా సైరికః। హలమన్నను- సీరమన్నను-నాఁగెలు-ఆ హలసీరముల చేతదున్నువాఁడును - హలసీరముల మోయువాఁడును హలసీరముల సంబంధమైనవాఁడును గనుక హాలికుఁడు - సైరికుఁడును॥

ధూర్వహే ధుర్యధౌరేయధురీణాస్సధురంధరాః।

ధూర్వహశబ్దము మొదలు ౫ బండి - నాఁగెలు మొదలైన భారమును వహించునట్టి యెద్దు మొదలయిన దానికి పేళ్లు॥ ధురం వహతీతి ధూర్వహః, ధుర్యః, ధౌరేయః, ధురీణః- ధురంధరశ్చ॥ వహ ప్రాపణే। భారమును వహించునది-ధూర్వహము-ధుర్యము-ధౌరేయము-ధురీణము-ధురంధరము॥ సధురంధరాః ధురంధరశబ్దముతోఁ గూడిన ధూర్వహాదిశబ్దములు నాలుగు పర్యాయములనుట॥

ఉభావేకధురీణైకధురావేకధురావహే॥౬౪౦॥

ఏకధురీణశబ్దము మొదలు- ౩- బండి నాఁగెలు మొదలైన భారములలో నొకటి-భారమునే మోసెడు దాని పేళ్లు॥ ఏకాచాసౌ ధూశ్చ ఏకధురా- ఏకధురాం వహతీతి ఏకధురీణః। ఏకధురః। ఏకధురావహశ్చ॥ ఒకభారమునే వహించునది గనుక - ఏకధురీణము- ఏకధురము - ఏకధురావహమును॥ ***

సతు సర్వధురీణో యో భవేత్సర్వధురావహః॥

సర్వధురీణశబ్దము బండి నాఁగెలు మొదలైన సకలభారములను వహించునట్టి యెద్దు పేరు॥ సర్వధురాం వహతీతి సర్వధురీణః। సర్వమైన భారమును వహించునది॥

* మాహేయీ సౌరభేయీ గౌరుస్రా మాతా చ శృంగిణీ॥౬౪౧॥ అర్జున్యఘ్న్యా రోహిణీ స్యాదుత్తమా గోషు నైచికీ।

మాహేయీశబ్దము మొదలు-౯- ఆవు పేళ్లు॥ మహీ గౌః- తస్యా అపత్యం మాహేయీ॥ ఈ- స్త్రీ॥ మహియనఁగా ఆవు-దానికి బుట్టినది॥ సురభేర్గోత్రాపత్యం స్త్రీ సౌరభేయీ॥ ఈ-స్త్రీ॥ సురభియనఁగా కామధేనువు-దాని వంశమందు బుట్టినది॥ గచ్ఛతి స్వస్థానమితి గౌః॥ ఓ-స్త్రీ॥ ఊనికి పట్టుకు పోవునది॥ వసత్యస్మిన్ క్షీరమితి ఉస్రా॥ వస నివాసే। దీనియందు పాలుండును॥ మహ్యతే ఇతి మాతా॥ మహ పూజాయాం। పూజింపఁబడునది। శృంగయోగాత్ శృంగిణీ॥ ఈ-స్త్రీ॥ కొమ్ములుగలది॥ ప్రాయేణ ధవళత్వాదర్జునీ॥ ఈ- స్త్రీ॥ తెలుపుగా తెల్లనైయుండునది। న హన్యత ఇత్యఘ్న్యా॥ హన హింసాగత్యోః। హింసింపఁబడనిది। రోహిణీనక్షత్రవదభ్యుదయహేతుత్వాత్ - రోహిణీ॥ ఈ- స్త్రీ॥ రోహిణీ నక్షత్రమువలె శుభహేతువైనది॥ ** నైచికీశబ్దము ఆవులలో చాలా పాలుగలిగి మంచి లక్షణములు గల ఆవు పేరు। నీచైః స్వరేణాపి చరతీతి నైచికీ॥ ఈ-స్త్రీ॥ చర గతిభక్షణయోః। సన్నపు యెలుగున పిలిచినను వచ్చునది॥

వర్ణాదిభేదాత్సంజ్ఞాస్స్యుశ్శబలీధవళా

** ఆయా వర్ణభేదములవలన-ఆవులును-ఆయా పేళ్లు గలిగినవౌను॥ శబళవర్ణాస్త్యస్యాః శబళీ। నానావర్ణములు గలది॥ ధవళత్వాత్ ధవళా। తెల్లని వన్నె గలది॥ ఆదిశబ్దమువలన

ద[illegible]ః॥౬౪౨॥

ప్రమాణావయవభేదములవలనను వాచునికావక్రత్వంగా- అనునివి మొదలయిన పేళ్లుగలుగును॥ ✻

ద్విహాయనీద్వివర్షా గౌ రేకాబ్దాత్వేకహాయనీ। చతురబ్దాచతుర్హాయణ్యేవంత్ర్యబ్దాత్రిహాయణీ॥౬౪౩॥

ద్విహాయనీద్వివర్షాశబ్దములు రెండేండ్లవయస్సుగలఆవు పేళ్లు॥ ద్వౌహాయనౌవయః ప్రమాణమస్యాఇతిద్విహాయనీ॥ ఈ సీ॥ ద్వేవర్షే అస్యాఇతిద్వివర్షా। రెండేండ్లుగలిగినదిగనుక-ద్విహాయని-ద్వివర్షయును✻✻ఏకాబ్దాఏకహాయనీశబ్దములుఏడాదివయస్సుగలఆవు పేళ్లు॥ఏకోబ్దః ప్రమాణమస్యాఇత్యేకాబ్దా।ఏకోహాయనః ప్రమాణమస్యాఇత్యేకహాయనీ ॥ ఒకయేడువయస్సుగలఆవు ఏకాబ్దా-ఏకహాయనియును✻✻చతురబ్దాచతుర్హాయణీశబ్దములు నాలుగేండ్లవయస్సుగలఆవు పేళ్లు చత్వారఃఅబ్దాః ప్రమాణమస్యాఃచతురబ్దా । చత్వారోహాయనాః ప్రమాణమస్యాశ్చతుర్హాయణీ॥ ఈ-సీ॥నాలుగేండ్లుప్రమాణముగాఁగలిగినదిగనుకచతురబ్దచతుర్హాయణీయును ✻✻✻ త్ర్యబ్దాత్రిహాయణీశబ్దములు మూఁడేండ్లవయస్సుగలఆవు పేళ్లు । త్రయఃఅబ్దాః ప్రమాణమస్యాఇతి త్ర్యబ్దా।త్రయోహాయనాః ప్రమాణమస్యాఇతిత్రిహాయణీ॥ సీ ॥ మూఁడేండ్లవయస్సుగలదిగనుక-త్ర్యబ్ద-త్రిహాయణియును ఈయర్థముప్రసిద్ధము॥

వశావంధ్యా

వశావంధ్యాశబ్దములుగొడ్డుటావు పేళ్లు॥ వష్టికామయతేవంధ్యాత్వాపగమహేతుభూతమౌషధమితివశా✻వశకాంతౌ।గొడ్డుతనమునుపోగొట్టునౌషధమునుకోరునది॥బధ్నాతిస్వగతదోషేణగర్భమితివంధ్యా✻బంధబంధనే।వబయోరభేదః। తనయందుండెడుదోషముచేతగర్భమును ప్రతిబంధించునది✻✻

అవతోకాతుస్రవద్గర్భా

అవతోకాస్రవద్గర్భాశబ్దములుదైవికమునసీచుకపోయినఆవు పేళ్లు॥అపగతంతోకమపత్యమస్యాఇత్యవతోకా।పోయినదూడగలది॥స్రవన్ గర్భోయస్యాస్సాస్రవద్గర్భా।కడుపుదిగబడినది✻✻

థసంధినీ।ఆక్రాంతావృషభేణా✻థవేహద్గర్భోపఘాతినీ॥౬౪౪॥

సన్ధినీశబ్దముపదనైయాబోతుచేతవేటాడబడినఆవు పేరు॥ గర్భస్సంధీయతేస్యామితిసన్ధినీ॥ ఈ-సీ॥గర్భముదీనియందుధరింపబడును॥✻✻వేహద్గర్భోపఘాతినీశబ్దములు-గర్భమైనవెనుకఆఁబోతుపారగా ఈచుకొన్నఆవు పేళ్లు॥గర్భోపఘాతంవహతీతి వేహత్॥త-సీ॥వహప్రాపణే॥గర్భోపఘాతమునువహించునది।గర్భోపఘాతోస్యాస్తీతిగర్భోపఘాతినీ।సీ।గర్భోపఘాతముగలది॥

కాల్యోపసర్యాప్రజనే

ప్రజననగాప్రథమగర్భము- అన్దుకుప్రాప్తమైనఋతుకాలముగలిగినఆవు- ఉపసర్యయనంబడును॥వృషభేణోపసర్తుంయోగ్యాఉపసర్యా✻సృగతౌ।ఆఁబోతుచేతవెంటాఁడఁదగినది॥ ✻✻

ప్రష్ఠౌహీబాలగర్భిణీ।

ప్రష్ఠౌహీశబ్దముబాల్యమందేతొలిచూలుగలపడ్డపేరు॥ప్రష్ఠమగ్రగర్భంవహతీతిప్రష్ఠౌహీ✻వహప్రాపణే।ప్రథమగర్భమునువహించునది॥పష్ఠౌహీయనిరేఫరహితముగాకొందరుచెప్పుదురు॥✻✻

స్యాదచండీతుసుకరా

అచండీసుకరాశబ్దములుసాధువైనఆవు పేళ్లు॥నచండతేనకుప్యతీత్యచండీ॥ఈ-సీ॥✻చడికోపే। కోపించనిది॥ సుఖంకరోతీతిసుకరా✻డుకృఞ్ కరణే। సులభమును జేయునది✻✻

బహుసూతిఃపరేష్టుకా॥౬౪౫॥

బహుసూతిపరేష్టుకాశబ్దములుపెక్కుయీతలీనినఆవు పేళ్లు॥బహ్వ్యస్సూతయః ప్రసవాయస్యాస్సాబహుసూతిః॥ఇ-సీ॥పెక్కుయీతలుగలది॥ఉత్పన్నాపత్యేభ్యఃపరమన్యదపత్యమిచ్ఛతీతిపరేష్టుకా✻ ఇషుఇచ్ఛాయాం।మునుపటిదూడలకంటెవేరైనదూడనిచ్ఛయించునది✻✻

చిరసూతాబష్కయణీ

చిరసూతాబష్కయణీశబ్దములు తరిపిఆవు పేళ్లు॥చిరంసూతాచిరసూతా✻షూఙ్ప్రాణిప్రసవే।తడవుగానీనినది॥బష్కయిస్త్వేకహాయనోవత్సఇతిశాకటాయనః-తద్యోగాద్బష్కయణీ॥ ఈ-సీ॥బష్కయమనగాఏడాదిదూడ-అదిగలిగినది✻✻

ధేనుస్స్యాన్నవసూతికా।

ధేనునవసూతికాశబ్దములు లేఁగటావు పేళ్లు॥ధయన్త్యేనాంవత్సాఇతిధేనుః॥ ఉ-సీ॥ధేట్పానే।దూడదీనిచన్నుఁగుడుచును ॥ నవంసూతానవసూతికా । క్రొత్తగాఈనినది॥ ✻✻✻

సువ్రతాసుఖసందోహ్యా

సువ్రతాసుఖసందోహ్యాశబ్దములుసులభమునఁబితుకనిచ్చునట్టిఆవు పేళ్లు ॥ సుష్ఠువ్రతంశీలమస్యాఇతిసువ్రతా।మంచిస్వభావముగలది॥సుఖేనసందోహ్యాసుఖసందోహ్యా✻ దుహప్రపూరణే । సులభమునఁబితుకఁదగినది✻

పీనోధ్నీపీవరస్తనీ॥౬౪౬॥

పీనోధ్నీపీవరస్తనీశబ్దములు పెద్దపొదుగుగలఆవు పేళ్లు ॥ పీనమూధోయస్యాస్సాపీనోధ్నీ॥ ఈ-సీ॥పెద్దపొదుగుగలది॥పీవరాః స్తనాయస్యాస్సాపీవరస్తనీ॥ ఈ-సీ॥పెద్దచన్నులుగలది✻

ద్రోణక్షీరాద్రోణదుఘా

ద్రోణక్షీరాద్రోణదుఘాశబ్దములు-ఇద్దుముపాలుపితుకునట్టిఆవు పేళ్లు ॥ ద్రోణపరిమితంక్షీరమస్యాఇతిద్రోణక్షీరా। ఇద్దుముపాలుగలది ॥ ద్రోణపరిమితంక్షీరందోగ్ధీతిద్రోణదు

ధేనుష్యాబంధకేస్థి
తా।*సమాంసమీ
నా సా యైవ ప్రతివ
ర్షం ప్రసూయతే॥
ఊధస్తు క్లీబమాపీనం
సమౌ శివకకీలకౌ।
నపుంసి దామసందా
నం
పశురజ్జుస్తు దామనీ॥
౨౮౮॥
వైశాఖమంథమం
థానమంథానో మం
థదండకే।
కుఠరోదండవిష్కం
భో
మంథనీగర్గరీసమే॥
౨౮౯॥
ఉష్ట్రే క్రమేళకమ
యమహాంగాః
కరభశ్శిశుః।
కరభాస్స్యుశ్శృంఖ
లకాదారవైః పాద
బంధనైః॥౨౯౦॥*అ
జాఛాగీ*శుభచ్ఛా
గబస్తచ్ఛగలకా అ
జే
మేండోరభ్రోరణో
ర్ణాయుమేషవృష్ణ
య ఏళకే॥౨౯౧॥
ఉష్ట్రోరభ్రాజబృం
దేస్యాదౌష్ట్రికౌర
భ్రికాజకమ్।

ఘూ-దుహ।ప్రపూరణే।ఇద్దుము పాలు పితుకునది** ధేనుష్యాశబ్దము కుదవలో నున్న ఆవు పేరు॥కుదవ
లో నున్న యెనుముకును పేరనికొందరు॥ ధేనురేవ ధేనుష్యా। ధేనువే ధేనుష్య** సమాంసమీనాశబ్ద
ము-ఏటేటనీనునట్టియావు పేరు॥సమాయాంసమాయాంవిజాయత ఇతి సమాంసమీనా । ఏటేటను
ఈనునది**ఊధ అపీనశబ్దములు పొదుగు పేళ్లు॥ఉనత్తిక్లీ రేణేతి ఊధః॥స-న॥ఉందీక్లేదనే।పాల చే
తతడుపునది॥ఆప్యాయతేక్షీరేణేత్యాపీనం*ఓప్యాయీవృద్ధౌ।పాల చేత నిండియుండునది **శివ
కకీలకశబ్దములు పసులగట్టివేయ బాతినకొయ్య పేళ్లు॥ గూటము॥ దౌష్ట్యశమనేన శివకరత్వాత్ శివ
కః।పసుల దుష్టతనమును మాన్పుటవలన శుభకరమైనది॥కీల్యతే పశ్వాధికమత్రేతి కీలకః* కీలబంధనే।
పసులు దీనియందుఁ గట్టఁబడును ** దామసందానశబ్దములు తలుగు పేళ్లు॥ ద్యతి పశుదౌష్ట్యమితి
దామ॥న-స్న॥దో అవఖండనే।పసుల దుష్టతనమును బోఁగొట్టునది॥ సందీయతే బధ్యతే అనేనేతి సం
దానం*డుదాఞ్ దానే-సంపూర్వోబంధనార్థః।దీని చేతఁ గట్టఁబడును ** దామనీశబ్దము పశువు
లఁగట్టెడు దామేన పేరు॥బహు దామయోగాత్ దామనీ।పెక్కు తలుగులు గలది। పశురజ్జుస్తు బంధనీ
అని పాఠము కొన్ని దిక్కు-లంగలదు ** వైశాఖశబ్దము మొదలు-౫-కవ్వము పేళ్లు ॥ విశాఖాయాం
భవో వైశాఖః విశాఖయందుఁ బుట్టునది*విశాఖస్యకాష్ఠస్యాయమితి వైశాఖః। కొమ్మ సంబంధ
మైనది॥౧॥మథ్యతే అనేనేతి మంథః-మంథానః॥అ-పు॥మంథాశ్చ॥న-పు॥మంథవిలోడనే। దీని చేత
మథింపబడును॥మంథనార్థం దండః మంథదండకః।మంథనార్థమైన దండము** కుటరదండవిష్కంభ
శబ్దములు తరిగంబము పేళ్లు॥కుటతి భ్రమత్యనేన మంథదండ ఇతి కుటరః*కుట కౌటిల్యే। దీని చేత క
వ్వము దిరుగును॥కొందరు కుఠరమని చెప్పుదురు॥దండం విష్కభ్నాతీతి దండవిష్కంభః* స్కన్భు రోధనే।
కవ్వములను నిలుపునది**మంథనీగర్గరీశబ్దములు పెరుగు ద్రచ్చునట్టి కడవ పేళ్లు॥ మథ్యతే స్యామితి
మంథనీ॥ ఈ-సీ॥*మంథవిలోడనే।దీనియందు పెరుగు ద్రచ్చబడును॥గిరతి దధీతి గర్గరీ*గౄ నిగరణే।
తనలో పెరుగును ఆచుకొనునది**ఉష్ట్రశబ్దము మొదలు-౪-లొట్టిపిట పేళ్లు॥ఒం టె॥ఉష్యతే సదా ఆ
తపేనేతి ఉష్ట్రః*ఉష దాహే।ఎల్లప్పుడు నెండ చేఁ దపింపఁబడునది॥క్రమైః ఎళతీతి క్రమేళకః*ఇళ
గతౌ।పాదవిక్షేపముల చేత బోవునది॥మయతి దూరం గచ్ఛతీతి మయః*మయ గతౌ।దూరముగా
బోవునది॥మహాంత్యంగాన్యస్యేతి మహాంగః।ఘనమైన అంగములు గలది ॥ **కరభశబ్దము లొట్టిపి
టపిల్ల పేరు॥కిరతి విక్షిపతి ధూళిమితి కరభః*కౄ విక్షేపే॥ధూళిని చల్లునది*కం శిరః రభతే ఉన్నమ
యతి వా కరభః*రభ రాభస్యే।తల యెత్తుకొనియుండునది ॥ **శృంఖలకశబ్దము కాళ్లకు నిబం
ధము పెట్టినలొట్టిపిటపిల్ల పేరు॥శృంఖలం బంధనమేషామితి శృంఖలకాః।మాని సంకీళ్లు బంధముగాఁ
గలిగినది॥**అజా ఛాగీ శబ్దములు మేక పేళ్లు॥అజతీత్యజా*అజ గతిక్షేపణయోః।తిరుగునది॥ ఛ్యతి
తిరోగానితి ఛాగీ॥ ఈ-సీ॥*ఛో ఛేదనే।రోగముల జెఱుచునది॥**శుభశబ్దము మొదలు-౫-మేక
పోతు పేళ్లు ॥ లోభతే హన స్తివర్ణానీతి శుభః*శుభ హింసాయాం। భక్షణార్థమైఅడుగ పీడిం
చునది॥ఛాగఛగలశబ్దములకు-ఛాగిశబ్దము వలె వ్యుత్పత్తి॥బస్త్యతే హింస్యత ఇతి బస్తః* బస్త అర్దనే।
హింసింపఁబడునది । అజశబ్దమునకు అజాశబ్దము వలె వ్యుత్పత్తి॥**మేండశబ్దము మొదలు-౭-
గొఱ్ఱె పేళ్లు॥మేహతి రేతస్సించతీతి మేండః*మిహ సేచనే।రేతస్సును విడుచునది॥ ఉరోభ్రమయ
తీత్యురభ్రః*భ్రము చలనే।ఉరమును ద్రిప్పునది॥ఉచ్చైః రణత్యురణః*రణ శబ్దే । బిగ్గర మొరబె
ట్టునది॥ఊర్ణా మేషరోమ తదస్యాస్తీతి ఊర్ణాయుః॥ఉ-పు॥ ఊర్ణాయనఁగా గొఱ్ఱె వెంట్రుకలు -
అవి గలిగినది॥మిషతి స్పర్ధత ఇతి మేషః*మిష స్పర్ధాయాం। ఎదురుపొట్టేలుతో పోరునది। వర్ష
తి రేత ఇతి వృష్ణిః*వృషు సేచనే।రేతస్సును వర్షించునది॥ఇలతి గచ్ఛతీత్యేళకః*ఇళ గతౌ । సంచ
రించునది॥**ఔష్ట్రిక-ఔరభ్రిక-ఆజకశబ్దములు- ౩-వరుసగా లొట్టిపిటలయొక్క యు- గొఱ్ఱెల
యొక్క-యు-మేకలయొక్క-యు-సమూహముల పేళ్లు॥ఉష్ట్రాణాం సమూహః ఔష్ట్రికం॥లొట్టి
పిటలయొక్క-సమూహము॥ఉరభ్రాణాం సమూహః ఔరభ్రికం।గొఱ్ఱెలయొక్క-సమూహము।

చక్రీవంతస్తు బాలేయా రాసభా గర్దభాః ఖరాః ॥౬౫౨॥

అజానాం సమూహః ఆజకం । మేకలయొక్క సమూహము ॥ ** చక్రీవచ్ఛబ్దము మొదలు - ౫ - గాడిదెల పేళ్లు ॥ చక్రింసమూహ స్తద్వంత చక్రీవంతః ॥ త-పు ॥ గుంపైయుండునది ॥ బాలేభ్యో వత్సేభ్యో హితాః బాలేయాః । తమపిల్లలకు హితములైనవి ॥ రాసం తేశబ్దం చరతీతి రాసభాః * రాసృశబ్దే గర్దంత్యుచ్చైరితి గర్దభాః * గర్ద శబ్దే ॥ బెట్టుగా మొర బెట్టునవి గనుక రాసభములు - గర్దభములును ॥ ఖం ముఖాంతర్వర్తి మహదాకాశమేషామస్తీతి ఖరాః । పెద్దనోళ్లు గలుగుట చేత ముఖములో గొప్పబయలుగలది ॥

వైదేహకస్సార్థవాహో నైగమో వాణిజో వణిక్ । పణ్యాజీవో హ్యాపణికః క్రయవిక్రయికశ్చ సః ॥౬౫౩॥

** వైదేహకశబ్దము మొదలు -౮- వర్తకుని పేళ్లు ॥ విదేహస్య రాజ్ఞ ఋత్విజః వైదేహకః । వసిష్ఠుఁడు నిమియను రాజును ఋత్విజ్నిమిత్తమై విదేహుండవు గమ్మని శపించఁగా నారాజు విదేహుండను పేరుగలవాఁడై వణిక్ శాస్త్రమును జేసెను. ఆ శాస్త్రమును జదివి - ఆ విదేహునికి శిష్యులైరి గనుక వైదేహకులు ॥ సార్థం వణిక్సంఘాతం వహతి దేశాంతరం ప్రాపయతీతి సార్థవాహః * వహ ప్రాపణే ॥ బేరులమూకను దేశాంతరము జేర్చువాఁడు ॥ నిగమః పత్తనం తత్రభవో నైగమః ॥ పట్టణమునందుండు వాఁడు పణతే వ్యవహరతీతి వణిక్ ॥ జ-పు ॥ పణ వ్యవహారే స్తుతౌ చ । బేరమాడువాఁడు ॥ వణిగేవ వాణిజః ॥ వణిజుఁడే వాణిజుఁడు ॥ పణ్యేన ఆజీవతీతి పణ్యాజీవః * జీవ ప్రాణధారణే ॥ అంగడి సరుకు చేత బ్రతుకు వాఁడు ॥ ఆపణతి ఇత్యాపణికః * పణ వ్యవహారే స్తుతౌ చ । బేరమాడు వాఁడు ॥ క్రయవిక్రయాభ్యాం జీవతీతి క్రయవిక్రయికః । క్రయవిక్రయముల చేత బ్రతుకు వాఁడు ॥

విక్రేతా స్యాద్విక్రయికః క్రాయకః క్రయికస్సమౌ ।

** విక్రేతృ విక్రయిక శబ్దములు అమ్మెడువాని పేళ్లు ॥ విక్రీణాతీతి విక్రేతా ॥ ఋ - పు * డుక్రీఞ్ ద్రవ్యవినిమయే ॥ అమ్మెడువాఁడు ॥ విక్రయేణ జీవతీతి విక్రయికః । అమ్మకము చేత బ్రతుకు వాఁడు ॥ క్రాయక క్రయిక శబ్దములు కొనెడు వాని పేళ్లు ॥ క్రీణాతీతి క్రాయకః - క్రయికశ్చ ॥ కొనెడు వాఁడు గనక క్రాయకుఁడు - క్రయికుఁడును ॥

వాణిజ్యం తు వణిజ్యా స్యాన్మూల్యం వస్నోప్యవక్రయః ॥౬౫౪॥

వాణిజ్య వణిజ్యా శబ్దములు వర్తకము పేళ్లు ॥ బేరము ॥ వణిజః కర్మ వాణిజ్యం - వణిజ్యా చ । వణిజుల యొక్క కృత్యము వాణిజ్యము - వణిజ్యయును ॥ ** మూల్యశబ్దము మొదలు ౩ వెల పేళ్లు ॥ మూలేన అనాప్యమనభిభవనీయం మూల్యం ॥ మొదటి సొమ్ము చేత క్రిందుపడనిది ॥ వసత్యనేన పణ్యాదికమితి వస్నః * వస నివాసే ॥ దీని చేత పణ్యమైన వస్తువు నిలుచును - నపుంసకమనికొందరు ॥ అవక్రీయతే అనేనేత్యవక్రయః * డుక్రీఞ్ ద్రవ్యవినిమయే । దీని చేత పదార్థము కొనఁబడును

నీవీపరిణం మూలధనం లాభోఽధికం ఫలం ।

* నీవీశబ్దము మొదలు ౩ మొదటిసొమ్ము పేళ్లు ॥ నితరాం వీయత ఇతి నీవీ ॥ ఈ - స్త్రీ ॥ వ్యేఞ్ సంవరణే । మిక్కిలి రక్షింపఁబడునది ॥ పరిపణ్యతే లాభార్థం ప్రయుజ్యత ఇతి పరిపణః * పణ వ్యవహారే స్తుతౌ చ ॥ లాభార్థమై వ్యవహరింపఁబడునది ॥ మూలం చ తత్ ధనం చ మూలధనం ॥ మొదటిసొమ్ము ** లాభశబ్దము బేరమాడఁగా మిగిలిన సొమ్ము పేరు ॥ లభ్యతే అధికత్వేనేతి లాభః * డులభ్ ష్ ప్రాప్తౌ ॥ అధికముగా పొందఁబడునది

పరీదానం పరీవర్తో నైమేయనిమయావపి ॥౬౫౫॥

పరిదానశబ్దము మొదలు ౪ ఒక పదార్థము నిచ్చి వేఱొకపదార్థమును మార్చుకొనుట పేళ్లు ॥ పరివృత్య దానం పరిదానం * డుదాఞ్ దానే ॥ పరివర్తనము చేత నిచ్చుట ॥ పుం ॥ ప్రతిదానం ॥ పరివర్తనం పరీవర్తః * వృతు వర్తనే ॥ మార్చుకొనుట ॥ నిమాతుం యోగ్యో నిమేయః - తత్రభవో నైమేయః * మేఙ్ ప్రణిదానే ॥ మార్చుకొనఁదగినవస్తువు నిమేయము - దానియందు బుట్టినది ॥ నిమయనం నిమయః * డుమిఞ్ ప్రక్షేపణే । ఒకవస్తువు పుచ్చుకొని వేఱొకవస్తువు నిచ్చుట

పుమానుపనిధిర్న్యాసః ప్రతిదానం తదర్పణం ।

** ఉపనిధి న్యాస శబ్దములు దాచబెట్టుట పేళ్లు ॥ ఉపసమీపే నిధానముపనిధిః ॥ ఇ పుం ॥ డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః ॥ ఒకని యొద్ద పెట్టుట ఉపనిధి ॥ న్యసనం న్యాసః * అసు క్షేపణే ॥ పెట్టుట న్యాసము ** ప్రతిదానశబ్దము దాచబెట్టిన వస్తువును తిరుగా నిచ్చుట పేరు ॥ ప్రత్యర్పణం ప్రతిదానం * డుదాఞ్ దానే ॥ తిరుగా నిచ్చుట ప్రతిదానము

క్రయే ప్రసారితం క్రయ్యం క్రేయం క్రేతవ్యమాత్రకే ॥౬౫౬॥ విక్రేయం పణితవ్యం

** క్రయ్యశబ్దము కొనుటకు పచరించిన సరుకు పేరు ॥ మళిగెలోఁ బెట్టినది ॥ క్రయార్థం ప్రసారితం క్రయ్యం * డుక్రీఞ్ ద్రవ్యవినిమయే । కొనుటకు పచరించినది ** క్రేయశబ్దము కొనుటకు పచరించఁబడక కొనఁదగిన వస్తుమాత్రమునకు పేరు ॥ క్రేతుం యోగ్యం క్రేయం * డుక్రీఞ్ ద్రవ్యవినిమయే । అమ్మఁదగినది ** విక్రేయశబ్దము మొదలు ౩ అమ్మఁదగిన వస్తువు పేళ్లు ॥ విక్రేతుం యో

చ పణ్యం

గ్యం విక్రయం| అమ్మఁదగినది॥ పణితుంవ్యవహర్తుం యోగ్యం పణితవ్యం - పణ్యం చ*పణవ్యవహారేస్తుతౌ । వ్యవహరించఁదగినదిపణితవ్యముపణ్యమును ॥

క్రయ్యాదయస్త్రి షు.*క్లీబే సత్యాపనం సత్యంకారస్సత్యాకృతి స్త్రియాం॥ ౮౪౭॥

క్రియ్యాదిశబ్దములు త్రిలింగ ములయందునువర్తించును॥సత్యాపనశబ్దము మొదలు ౩ ఆవశ్యము కొనవలెనని వస్తువు నమ్మెదనని గాక కొనియెదనని గానిసత్యముగా వెళ్లనాడుట పేళ్లు ॥ సత్యస్యకరణం సత్యాపనం- సత్యంకారః- సత్యాకృతిశ్చ॥ఇ-స్త్రీ॥ సత్యము చేయుట-సత్యాపనము-సత్యంకారము -సత్యాకృతియును॥**విపణ

*విపణో విక్రయ*స్సంఖ్యాస్సంఖ్యే యేష్వాదశ త్రిషు|

విక్రయశబ్దములు-అమ్ముట పేళ్లు॥ విపణనం విపణః| విక్రయణం విక్రయః* పణవ్యవహారేస్తుతౌ డు క్రీఞ్ ద్రవ్యవినిమయే| అమ్ముట విపణము-విక్రయము॥ **ఆదశ దశ శ్రుతిపర్యంతం - అష్టాదశభ్య ఇతియావత్ -ఏకాదిసంఖ్యాశబ్దాః సంఖ్యేయే వస్తుని వర్తమానా స్త్రిషు - ఏతేషాం సంఖ్యాసంఖ్యేయయోస్సామానాధికరణ్యం భవతి-యథా- ఏకో బ్రాహ్మణ ఇత్యాది ॥ ఆదశ-దశశబ్ద శ్రుతిపర్యంతము-అనఁగా ఏకశబ్దము మొదలు అష్టాదశశబ్దపర్యంతమైన సంఖ్యావాచకశబ్దములు లెక్కపెట్టఁదగినవస్తువుయందే వర్తించును-ఆలెక్క పెట్టఁదగినవస్తువు ఏలింగమైతె ఆలింగములౌను గనుక మూడులింగములయందు వర్తించును॥ ఏకో బ్రాహ్మణః, ఏకా స్త్రీ, ఏకం బ్రాహ్మణకులం , అష్టాదశ బ్రాహ్మణాః-అష్టాదశ స్త్రియః అష్టాదశ బ్రాహ్మణకులాని అనియీలాగు సలక్కి-నశబ్దములూహ్యంబులు॥

వింశత్యాద్యాస్సదైకత్వే సర్వాస్సంఖ్యేయసంఖ్యయోః॥ ౮౪౮॥

వింశతిశబ్దైన ఏకోనవింశతిశబ్దోపి జ్ఞేయః వింశత్యాద్యాః ఏకోనవింశత్యాద్యాః సర్వాస్సంఖ్యాః సంఖ్యేయసంఖ్యయోః సంఖ్యేయేషు బహుషు ఘటాదిషు సంఖ్యాయాంచ వర్తమానా అపి సదా ఏకత్వే ఏకవచనే వర్తంతే॥ ఏకోనవింశతిశబ్దము మొదలుకడమ సంఖ్యా వాచకశబ్దములన్నియు సంఖ్యయందును-సంఖ్యేయములైన వస్తువులయందును వర్తించును । అపుడా శబ్దములు బహువస్తువులఁ జెప్పునవియైనను-ఏకవచనాంతములై యుండును| వింశతిర్గావః గవాం వింశతిః అనియుదాహరములు

సంఖ్యార్థే ద్విబహుత్వే స్త స్తాసు చానవతేః స్త్రియః|

**యదా సంఖ్యార్థే సంఖ్యాంతరస్య అభిధేయే వింశత్యాదయో వర్తంతే - తదా ద్వివచనబహువచనే స్తః ॥ వింశత్యాదులు సంఖ్యాంతరమునకు వాచ్యములైనప్పుడు ద్వివచనబహువచనాంతములునగును| గవాం ద్వే వింశతీ గవాం తిస్రో వింశతయః| అనియుదాహరణములు* తాసు వింశత్యాదిషు ఆనవతేః నవతిం వ్యాప్య వింశత్యాదయో నవతిశబ్దాంతాః భిన్నలింగేన సమానాధికరణా అపి స్త్రియః స్త్రీలింగాః-వింశత్యా పురుషైరిత్యాది| ఆవింశత్యాదులయందు నవతిశబ్దపర్యంతమైన వింశతి త్రింశచ్చత్వారింశత్పంచాశత్ షష్టిసప్తత్యశీతినవతిశబ్దములు భిన్నలింగములు విశేష్యములైనప్పుడును స్త్రీలింగములే-వింశత్యా పురుషైః-వింశత్యా స్త్రీభిః-వింశత్యా బ్రాహ్మణకులైః అనియుదా

పఙ్క్తేశ్శతసహస్రాదిక్రమాద్దశగుణోత్తరం॥ ౮౪౯॥

హరణములు**పఙ్క్తిశబ్దేన దశసంఖ్యోచ్యతే-పఙ్క్తేః ప్రభృతి దశగుణోత్తరం క్రమేణ శతసహస్రాది-తద్యథా దశ- దశగుణం శతం-శతం దశగుణం సహస్రం - సహస్రం దశగుణమయుతమిత్యాది॥ పఙ్క్తి-యనఁగా పది-పది మొదలుకొని పదింటను గుణించిన - శతము సహస్రము మొదలైన సంఖ్యలవును| పదిపదులు శతము-పదిశతములు సహస్రము-పదిసహస్రములు-అయుతము- పదిఅయుతములు లక్ష అని॥

పౌతవం ద్రువయం పాయ్యమితి మానార్థకం త్రయం|

స్వర్ణాదులు తూఁచుటకును వస్త్రాదులు కొలుచుటకును-ధాన్యాదులు కొలుచుటకును సాధనములైన-తులా-హస్త-ప్రస్థాదులకు సామాన్యముగ మానశబ్దము వాచకము-ఆయర్థమునందు పౌతవశబ్దము మొదలు ౩ శబ్దములునువర్తించును॥ పునాతి ధాన్యాదిమానం శోధయతీతి పోతుః, తస్యేదం పౌతవం*పూఞ్ పవనే| ధాన్యాదిమానములను శోధించువాఁడు గనుక పోతువనఁగా అధికారి-వానిసంబంధమైనది పౌతవము - యౌతవమని కొందరు॥ ద్రోర్వృక్షస్యవికారః ద్రువయం । వృక్షవికారము॥ మీయతే అనేనేతి పాయ్యం*మాఙ్ మానే । దీనిచేత కొలవఁబడును॥**ఆమానము - త్రాసు-అంగుళము-తూము మొదలైనవాటిచేత మూఁడువిధములై యుండును॥ తులాదులు- ఉన్మానము

మానం తులాంగులి ప్రస్థైః

అంగుళ్యాదులు-ప్రమాణము-ప్రస్థాదులు పరిమాణము-అనిపించుకొనును॥ శ్లో॥ ఊర్ధ్వమానం కిలోన్మానం పరిమాణం తు సర్వతః । ఆయామస్తు ప్రమాణం స్యాత్సంఖ్యా బాహ్యా తు సర్వతః- అని॥**

గుఞ్జాః పంచాద్య

ఆద్యమాషకశబ్దము వెండి గాక అయిదు గురిగింజల యెత్తుగల బంగారు మొదలయిన దాని పేరు ॥ మా

మాషకః ॥౮౮౦॥ తే షోడశాక్షః కర్షోఽస్త్రీ పలం కర్షచతుష్టయం ॥ సువర్ణబిస్తౌ హేమ్నోఽక్షే కురుబిస్తస్తు తత్పలే ॥ ౮౮౧ ॥ తులా స్త్రియాం పలశతం ॥ భారస్స్యాద్వింశతిస్తులాః ॥ ఆచితో దశ భారాస్స్యుః శాకటో భార ఆచితః ॥౮౮౨॥ కార్షాపణః కార్షికస్స్యాత్ కార్షికే తామ్రికే పణః ॥ అస్త్రియామాఢకద్రోణౌ ఖారీ వాహో నికుంచకః ॥౮౮౩॥ కుడవః ప్రస్థ ఇత్యాద్యాః పరిమాణార్థకాః పృథక్ ॥ భాగస్తురీయః పాదస్స్యాత్ అంశభాగౌ తు వంటకే ॥౮౮౪॥ ద్రవ్యం విత్తం స్వాపతేయం రిక్థమృక్థం ధనం వసు ॥ హిరణ్యం ద్రవిణం ద్యుమ్నమర్థరైవిభవా అపి

మాకృతి స్త్వన్మాషకః। అద్యశ్చాసౌ మాషకశ్చ అద్యమాషకః। మాషాకారమైనదిగనుక మాషకము అని। స్త్రీయముగనుక గ్రథసమైన మాషకము ॥ ✱✱ అక్షకర్ష శబ్దములు పదియారు మాషకములయెత్తుగలదాని పేళ్లు॥ అక్ష్ణోతి వ్యాప్నోతీత్యక్షః ✱ అక్షూ వ్యాప్తౌ। తూఁచునట్టి వస్తువులయందు వ్యాపించునది॥ కర్షతీతి కర్షః॥ అ - ష్క ॥ కృషవిలేఖనే। తూఁచఁదగినవస్తువులను నివర్షించునది॥ పలశబ్దము నాలుగు కర్షముల యెత్తుగలదాని పేరు॥ పలతి తులాకోటిం గచ్ఛతీతి పలం✱ పల గతౌ। త్రాసును బొందునది॥ ✱✱ సువర్ణ బిస్త శబ్దములు-అక్షమెత్తు బంగారు పేళ్లు ॥ సువర్ణాను త్రాస్తీతి సువర్ణః। సువర్ణము దీనియందుఁ గలదు॥ బిస్యతి తులాకోటిం నీచైః ప్రేరయతీతి బిస్తః ✱ బిస ప్రేరణే✱ త్రాసును క్రిందికి వంచునది ॥ పా ॥ విస్తః ॥ ✱✱ కురుబిస్తశబ్దము పలమెత్తు బంగారము పేరు ॥ కురుదేశే బిస్త ఇతి ప్రసిద్ధత్వాత్ కురుబిస్తః । కురుదేశమందు బిస్తమని ప్రసిద్ధమైనది॥ పా॥ కురువిస్తః॥ ✱✱ తులాశబ్దము నూరు పలముల యెత్తుగలదాని పేరు॥ తుల్యత ఇతి తులా ✱ తుల ఉన్మానే। తూచబడునది॥ ✱✱ భారశబ్దము-ఇరువై తులముల యెత్తుగలదాని పేరు॥ భ్రియత ఇతి భారః✱ భృఞ్ భరణే। మనుష్యులచేత భరింపఁబడునది భరశబ్దంబును గలదు॥ శ్లో॥ భరో౽తిశయభారయోః - అని రుద్రుడు॥ ✱✱✱ పది భారములు- ఆచితమనంబడును॥ ఆచీయతే రాశీక్రియత ఇతి ఆచితః✱ చిఞ్ చయనే। రాశిగా కూర్పఁబడునది॥ పా॥ ఆచితం✱ బండిచేత మోయఁదగిన భారము- ఆచితమనంబడును ॥ మనుపటివలెన్వ్యుత్పత్తి✱ ద్వే కృష్ణలే సమధృతే విజ్ఞేయో రూప్యమాషకః - అని మనువు చెప్పిన ప్రకారము నరెండు గురిగింజల యెత్తుగల వెండి మాషకమనంబడును ॥ ఇటువంటి పదియారు మాషకముల యెత్తు కర్షకము-ఆ కర్షమెత్తుగల వెండిచేత జేయఁబడిన టంకమందు కార్షాపణ కార్షిక శబ్దములు వర్తించును॥ కర్షసంబంధి నారూపేణ పణ్యతే వ్యవహ్రియత ఇతి కార్షాపణః✱ పణ వ్యవహారే స్తుతౌ। కర్షమెత్తు వెండి చేత వ్యవహరించఁబడునది ॥ కర్షః ప్రమాణమస్య కార్షికః । కర్షమెత్తు ప్రమాణము గలది॥ ✱✱ పణశబ్దము కర్షమెత్తు రాగిముద్ర పేరు॥ పణ్యతే వ్యవహ్రియత ఇతి పణః ✱ పణ వ్యవహారే స్తుతౌ। వ్యవహరింపఁబడునది॥ ✱✱ ఆఢకశబ్దము మొదలు 6 వరుసగా తూము నలుతుము పుట్టెడు- ఇరువై పుట్లు- సోలెడు- మానెడు-కుంచెడు- ఈ కొలఁతలకు పేళ్లు॥ ఆసమంతాత్ ఢౌకతే గచ్ఛతీత్యాఢకః✱ ఢౌకృ గత్యాం। తిర్యగూర్ధ్వాకారముగా నంతట వ్యాపించియుండునది। తూము పేరు॥ ద్రవతి ధాన్యపరిమాణాయ సర్వతో గచ్ఛతీతి ద్రోణః✱ ద్రు గతౌ। ధాన్యమును కొలుచుటకొఱకు నన్నిదిక్కులం బోవునది॥ నలుతుము పేరు॥ ఖం మహదాకాశమస్యా ఇతి ఖారీ। లోపల మిక్కిలి బయలుగలది॥ పుట్టెడు పేరు॥ వహతి ధాన్యాదికమితి వాహః✱ వహ ప్రాపణే। ధాన్యాదులను వహించునది॥ ఇరువది పుట్ల పేరు॥ నికుంచత్యల్పీభవతీతి నికుంచకః। కుంచ గతికౌటిల్యాల్పీభావయోః। కొంచమైనది॥ సోలెడు పేరు॥ కుల్యతే సంస్త్యాయతే ధాన్యమనేనేతి కుడపః✱ కుల సంస్త్యానే । లడయోరభేదః। దీనియందు ధాన్యము కూర్చఁబడును॥ మానెడు పేరు ॥ ప్రతిష్ఠతే ధాన్యమత్రేతి ప్రస్థః✱ ష్ఠా గతినివృత్తౌ। దీనియందు ధాన్యముండును ॥ కుంచెడు పేరు ॥ అది శబ్దమువలన మానప్రవర్తికాదులు గ్రహింపఁబడును ॥ ఆఢకాది శబ్దములకు ఆయా దేశములకుతగినట్లు సంజ్ఞలు గలిగియుండును॥ ✱✱✱ నాలవపాలు పాదమనంబడును॥ పద్యత ఇతి పాదః పరిమాణత్వమును బొందునది॥ అంశశబ్దము మొదలు- 3-పాలిపేళ్లు॥ అశ్యత ఇత్యంశః✱ అంశ విభాగే। విభజింపఁబడునది ॥ భజ్యతే క్రమేణేతి భాగః✱ భజ సేవాయాం। క్రమముగా పొందఁబడునది ॥ వంట్యతే విభజ్యత ఇతి వంటకః✱ వటి విభాజనే । విభజింపఁబడునది ॥ ✱✱ ద్రవ్యశబ్దము మొదలుగ 3 ధనము పేళ్లు॥ ద్రవణీయమితి ద్రవ్యం✱ ద్రు గతౌ। పొందఁదగినది॥ విద్యతే లభ్యత ఇతి విత్తం✱ విద్ల్ లాభే। పొందఁబడునది॥ స్వాపతౌ స్వామిని సాధు స్వాపతేయం । నతన స్వామియందు మంచిది ॥ రిచ్యతే విభజ్యత ఇతి రిక్థం✱ రిచిర్ పృథగ్భావే। విభజింపఁబడునది ॥ ఋచ్యతే స్తూయత ఇతి ఋక్థం ✱ ఋచ స్తుతౌ । స్తోత్రము చేయఁబడునది ॥ ధినోతి ప్రీణయతీతి ధనం✱ ధివి ప్రీణనే । సంతోషపెట్టునది✱ ధనధా

౯౯౫॥ స్యా। అనుధాతువుమీఁదవ్యుత్పన్నమైనదనికొందరు చెప్పుదురు॥వసతి ప్రభూణాం గృహేవసు॥ ఉ-
న॥వసనివాసే। ప్రభుగృహములయందుండునది॥ హీయ్యతిగచ్ఛతీతిహిరణ్యం ॥ హియ్యగతివాం
త్యోః॥పోవునది॥ద్రవతిగచ్ఛతీతిద్రవిణం॥ద్రుగతౌ।వెళ్ళుచు మైపోవునది॥ద్యాయతేఅభిగమ్యతఇతి
ద్యుమ్నం॥మ్నాఅభిగమనే।పొందఁబడునది॥దివిమ్నాయతఇతిద్యుమ్నం॥మ్నాఅభ్యాసే । స్వర్గ
మందునుగోరఁబడునది॥అర్థ్యతఇత్యర్థః॥అర్థఉపయాచ్ఞాయాం।ప్రార్థింపఁబడునది ॥ రాం
త్యేనమితిరాః॥ఐ-పు॥ రాఆదానే।దీనిబుచ్చుకొందురు॥విభవతికార్యసిద్ధౌసమర్థోభవతీతివిభవః॥
స్యాత్కోశశ్చహిర భూసత్తాయాం।కార్యసిద్ధియందుసమర్థమైనది ॥ ॥పూదెగాఁగరగినదియును-సొమ్ముగాఁజే
ణ్యంచహేమరూప్యే యఁబడినదియును-కృతము-గనియందుబుట్టినసిచ్ఛలమైనపొడిఅకృతము-ఈకృతాకృతములయిన
కృతాకృతే। బంగారుయందును వెండియందును కోశహిరణ్యశబ్దములువర్తించును॥ కూయతేస్తూయతఇతికో
శః॥కుశబ్దే।కొనియాడఁబడునది - కోషమని మూర్ధన్యషకారముగా కొందరందురు ॥ హిరణ్యశబ్ద
తాభ్యాంయదన్యత్త మునకు మునుపటివలెవ్యుత్పత్తి॥ ॥ఆవెండిబంగారములకంటెనితరమైనరాగి-కంచు - మొదలయి
త్కుప్యం॥రూప్యంత నలోహము-కుప్యమనంబడును॥గోపనీయంకుప్యం॥గుపూరక్షణే। రక్షింపఁదగినది॥ ॥ముద్రవే
ద్ద్వయమాహతం॥ సినయూ వెండిబంగారములు-రూప్యమనంబడును। ఆహతంరూపమస్యేతిరూప్యం।కొట్టఁబడినరూ
౯౯౬॥గారుత్మతం పముగలది ॥ ॥గారుత్మతశబ్దము మొదలు-౪-పచ్చలపేళ్లు ॥ గరుత్మతోజాతంగారుత్మతం।గరు
మరకతమశ్మగర్భోహ త్మంతునివలనఁబుట్టినది॥మరంమరణంతరత్యనేనేతిమరకతం॥తరహానహసనయోః। విషహర
రిన్మణిః। మైనదిగనుకదీని చేతమరణమునుగెలుతురు॥అశ్మాగర్భోస్యఅశ్మగర్భః। రాయిఉత్పత్తిస్థానముగా
శోణరత్నంలోహిత గలది॥హరిద్వర్ణోమణిఃహరిన్మణిః।పచ్చనిమణి॥ ॥శోణరత్నశబ్దము మొదలు౩ కెంపుపేళ్లు॥శోణవ
కఃపద్మరాగో ర్ణంరత్నంశోణరత్నం।ఎఱ్ఱనిరత్నము॥లోహితవర్ణత్వాల్లోహితకః। ఎఱ్ఱనైనది ॥ పద్మవద్రాగో
థమౌక్తికం॥౯౯౭॥ యస్యపద్మరాగః। తామరపువ్వువంటిరొంగుగలది॥ ॥మౌక్తికముక్తాశబ్దములుముత్యముపేళ్లు॥
ముక్తా ముచ్యతేశుక్తిసంపుటాదితిముక్తా।ముక్తైవమౌక్తికం॥ముచ్ల్ మోక్షణే।ముత్యపుచిప్పలవలనవిడు
థవిద్రుమఃపుంసిప్ర వబడునదిగనుకముక్త- ముక్తయేమౌక్తికము॥ ॥విద్రుమప్రవాళశబ్దములుపగడముపేళ్లు। విశిష్టో
వాళంపున్నపుంస ద్రుమోవిద్రుమః।విశేషమైనచెట్టు॥పరికృష్టంవలతేప్రవాళం॥అ-ప్న॥వలసంచలనే। లతారూప
కం॥రత్నంమణి మైయుండునప్పుడుప్రకృష్టముగాచలించునది॥ ॥రత్నమణిశబ్దములుశిలాజాతులయినపద్మరాగమ
ర్ద్వయోరశ్మజా రకతస్ఫటికాదులకును- మౌక్తికవిద్రుమాదులకును - సామాన్యమునపేళ్లు॥ రమతేస్మిన్మనఇతిర
తౌముక్తాదికేపిచ॥ త్నం॥రముక్రీడాయాం। దీనియందుమనస్సురమించును॥మణ్యతేస్తూయతఇతిమణిః॥ఇ-ప్న॥॥మణశ
౯౯౮॥స్వర్ణంసు బ్దే।స్తోత్రముచేయఁబడునది ॥ ॥ స్వర్ణశబ్దము మొదలు- ౧౯- బంగారుపేళ్లు ॥ సుష్ఠుఋణోతి
వర్ణంకనకంహిర దీప్యతఇతిస్వర్ణం॥ఋణదీప్తౌ । తెస్సగాప్రకాశించునది ॥ శోభనోవర్ణోయస్యతత్సువర్ణం
ణ్యంహేమహాటకం।మంచివర్ణముగలది।కనతిదీప్యతఇతికనకం॥కనదీప్తౌ।ప్రకాశించునది॥హిరణ్యశబ్దవ్యుత్పత్తి చెప్పఁ
తపనీయంశాతకుం బడెను॥హినోతివర్ధతఇతిహేమ॥న-న॥ ॥హిగతౌవృద్ధౌచ। లోహంతరమునుగూడివృద్ధిఁబొం
భంగాంగేయంభర్మ మునది॥హటతిదీప్యతఇతిహాటకం॥హటదీప్తౌ।ప్రకాశించునది ॥ తాపమర్హతీతితపనీయం॥తప
కర్బురం॥౯౯౯॥చా సంతాపే। కాఁచుటకుయోగ్యమైనది॥శతకుంభాఖ్యేపర్వతేభవంశాతకుంభం । శతకుంభమను
మీకరంజాతరూపం పర్వతమునందుఁబుట్టునది॥ గంగాయాంఅగ్నినాన్యస్తస్య మాహేశ్వరవీర్యస్యహిరణ్యత్వేనభూ
మహారజతకాంచనే తత్వాత్గాంగేయం । గంగయందు ఈశ్వరునివీర్యము నగ్నిహోత్రుండుపెట్టగా సువర్ణరూ
రుక్మంకార్తస్వరం పమాయెనుగనుకగాంగేయము॥భ్రియతేఆభరణరూపేణేతిభర్మ॥న-న॥॥భృఞ్భరణే। ఆభ
జాంబూనదమష్టాప రణరూపమైభరింపఁబడునది ॥ కర్వ లోమధ్యేశ్రేష్ఠత్వాత్కర్బురం ॥ కర్వగర్వదర్పే - వబ
దోస్త్రియాం॥౧౦౦౦॥ యోరభేదః।లోహములలోశ్రేష్ఠమౌటచేతగర్వించునది ॥ చామీకరాఖ్యాకరోద్భవత్వాచ్చామీ
కరం।చామీకరమనుగనియందుండుఁబుట్టినది॥ జాతంప్రశస్తంరూపంయస్యజాతరూపం । ప్రశస్త
మైనరూపముగలది॥రజ్యతేతామ్రాదికమనేనేతిరజతం- మహచ్ఛతద్రజతంచమహారజతం ॥ తామ్రముమొదలైనవిదీని
చేతరజింపఁబడునుగనుకరజతము-మహత్తైనరజతము-మహారజతము॥కంచతిదీప్యతఇతికాంచనం॥కచిదీప్తిబంధనయోః

ప్రకాశించునది॥రోచతఇతిరుక్మం॥రుచదీప్తౌ।ప్రకాశించునది॥కృతస్వరాఖ్యాకరోద్భవత్వాత్కార్తస్వరం॥కృతస్వర
మనెడుగనియందుఁబుట్టినది॥జంబూఫలరసోత్పన్ననదీభవత్వాజ్జాంబూనదం। మేరుసమీపమందునేరేడుపండ్లరసముచేత
నైననదియందుబుట్టినది॥అష్టసులోహేషుపదంప్రతిష్ఠాఅస్యేతిఅష్టాపదం॥అ-ప్న॥అష్టలోహములయందుఁడునికిగలది॥ శ్లో॥
సువర్ణంరజతంతామ్రంరీతిఃకాంస్యంతథాత్రపు। సీసంచధీవరంచైవఅష్టలోహానిచక్షతే-అని-అష్టలోహములు॥అష్టా
పదాన్యుత్పత్తిస్థానాన్యస్యేతివాఅష్టాపదం।ఎనిమిదియుత్పత్తిస్థానములుగలది॥ ॥శృంగీకనకశబ్ద

అలంకారసువర్ణం యచ్ఛృంగీకనకమిత్యదః॥

ముసొమ్ముగాఁజేసినబంగారుపేరు॥ శృంగ్యాంఅలంకారేఉపాదేయంకనకంశృంగీకనకం॥పా॥
శృంగికనకం॥అలంకారమందుగ్రహింపఁదగినకనకము॥శ్లో॥స్త్రీశృంగీమండనంస్వర్ణం,అనిరత్న
కోశమందుఁజెప్పియున్నాఁడుగనుక-శృంగీ-కనకం - అనిప్రత్యేకనామంబులునుగలవు - అప్పుడు
శృంగీశబ్దము॥ ఈ-సీ॥వర్ణసమూహామివాంతస్థిస్తాపరిమాణశృంగిహేమకూటంరాజకులం- అ

దుర్వర్ణంరజతంరూప్యంఖర్జూరంశ్వేతమిత్యపి॥౯౬॥

నికాబంబరియందుప్రయోగము॥॥దుర్వర్ణశబ్దముమొదలు-౫-వెండిపేళ్లు॥ కనకాపేక్షయానికృ
ష్టవర్ణత్వాద్దుర్వర్ణం। బంగారముకంటెనికృష్టమైనవర్ణముగలది॥రజ్యతేతామ్రాదికమనె
నేతిరజతం॥రంజరాగె।తామ్రముమొదలైనవిదీనిచేతరంజింపఁజేయఁబడును॥ ప్రశస్తంరూపమ
స్యేతిరూప్యం।ప్రశస్తమైనరూపముగలది॥ఖర్జ్యతేపీడ్యతఇతిఖర్జూరం॥ఖర్జవ్యథనె।అగ్నిసం
తాపాదులచేతపీడింపఁబడునది॥శ్వేతవర్ణత్వాత్ శ్వేతం।తెల్లనివన్నెగలది॥ ॥రీతిఆరకూటశ

రీతిఃస్త్రియామారకూటోనస్త్రియా

బ్దములుపిత్తళిపేళ్లు॥ రీయతేస్రవత్యగ్నిసంయోగాదితిరీతిః॥ ఈ- సీ॥రిగతౌ।అగ్నిసంయోగమువ
లనఁగరఁగునది॥ఆరస్యసువర్ణస్యకూటఃమాయారూపమివభాసతఇతిఆరకూటః॥అ-ప్న॥ఆరమ

మథతామ్రకం।శుల్బంమ్లేచ్ఛముఖంద్వ్యష్టవరిష్ఠోదుంబరాణిచ॥౯౭॥

నఁగాబంగారు-దానిమాయారూపమువలెనుండునది॥ ॥తామ్రకాదిశబ్దములు ౯ రాగిపేళ్లు॥
తామ్యతివ్యథతేఅగ్నిసంయోగాదితితామ్రకం॥తముగ్లానౌ। అగ్నిసంయోగమువలనవ్యథనొం
దునది-అనఁగాకరఁగునది॥శలతిఆశుగచ్ఛతిద్రవావస్థాయామితిశుల్బం॥శలఆశుగమనే।కరిగినప్పు
డుజారునది॥మ్లేచ్ఛదేశేముఖ్యత్వాత్ మ్లేచ్ఛముఖం। మ్లేచ్ఛదేశమందుముఖ్యమైనది॥ ద్వేహేమ
రూప్యేఅశ్నుతేద్వ్యష్టం॥అశూవ్యాప్తౌ।వెండిబంగారములనురెంటినివ్యాపించునది।శ్రేష్ఠత్వా
త్ వరిష్ఠం।లోహములలోశ్రేష్ఠమైనది।ఉదుంబరాభత్వాదుదుంబరం।మేడివంటివన్నెగలది॥ శ్లో॥
ఔదుంబరంచతామ్రం - అనిఅమరమాలయందు-ఆర్యావృత్తమునఁజెప్పియున్నాఁడుగనుక ఔ

లోహోఽస్త్రీశస్త్రకంతీక్ష్ణంపిండంకాలాయసాయసీ। అశ్మసారో

దుంబరమనిఔకారాదియుఁగలదు॥ లోహశబ్దముమొదలు౭ఇనుముపేళ్లు॥ లునాతీతిలోహః।
అ-ప్న॥లూఞ్ఛేదనె।శస్త్రరూపమైకోయునది॥శస్యతేహింస్యతేఅనేనేతిశస్త్రకం॥శసుహిం
సాయాం।దీనిచేతహింసింపఁబడును॥తిజ్యతఇతితీక్ష్ణం॥తిజనిశాతనే।వాఁడిగాఁజేయఁబడునది॥
పిండ్యతెసంహన్యతఇతిపిండం ॥ పిడసంఘాతె । ముద్దగాఁ జేయఁబడునది ॥ కాలంచతత్
అయశ్చకాలాయసం।అయస్సనఁగా - ఇనుము - నల్లనైనయినుముకాలాయసము ॥ యంత్యేత
దితిఅయః॥స- న॥ ఇణ గతౌ। కార్యార్థులుదీనిఁబొందుదురు ॥ అశ్మనస్సారఃఅశ్మసారః। రాతి

ఘనం మండూరంసింహాణమపితన్మలే॥౯౮॥

యొక్క-సారము॥॥మండూరసింహాణశబ్దములుఅయినుపచిట్టెముపేళ్లు॥మండ్యతెఅయఃపిండా
ద్విభజ్యతఇతిమండూరం॥మడివిభాజనే।ఇనపముద్దవలనవిభజింపఁబడునది॥హీనస్తిపాండురోగ
మితిసింహాణం॥హిసిహింసాయాం। పాండురోగమునుజెఱుచునది॥ సింఘాణమనితాలవ్యాదిగా
కవర్గచతుర్థమధ్యముగానుకొందరందురు॥॥తేజోయుక్తమైనవిగనుకబంగారు- వెండి-

సర్వంచతైజసంలోహం వికారస్త్వయసఃకుశీ॥

పిత్తళి-కంచు-సీసము-తగరము-ధీవరము- ఈయెనిమిదివిధములును తైజసములు- అవిలోహములనిపిం
చుకొనును॥లోహశబ్దముసర్వవ్యుత్పత్తినిపుచెప్పఁబడెను॥॥కుశీశబ్దము-ఇనుమునఁజేసినదాని
కన్నిటికిని పేరు॥కుత్సితంశ్యతీతికుశీ॥ఈ-సీ॥శోతనూకరణె।కుత్సితముగాఛేదించునది॥ కొందరు॥
ఱకుమాత్రము పేరని చెప్పుదురు॥శ్లో॥కుశారజ్జుఃకుశీఫాలఃకుశోదర్భఃకుశంజలం- అనివ్యాడి॥ ॥క

క్షారఃకాచో

క్షారకాచశబ్దములు-గాజుపేళ్లు॥క్షరతిచలతీతిక్షారః॥క్షరసంచలనె।కదలునది॥కచ్యతేబధ్యతె
సూత్రేణేతికాచః॥కచబంధనె।సూత్రము చేతబంధింపఁబడునది॥

థ చపలో రసస్సూతశ్చ పారదే ॥ ౯౦॥

చపలశబ్దము మొదలు ౪ పాదరసము పేళ్లు ॥ అస్థిరత్వాచ్చపలః ఒకదిక్కున నిలువనిది ॥ రస్యతే జిహ్వయేతి రసః ॥ రస ఆస్వాదనే । ఔషధమూలచేత నాస్వాదింపఁబడునది ॥ సూతే హేమాదికమితి సూతః ॥ షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే । బంగారు మొదలయిన దానిఁ గలిగించునది ॥ రోగస్య పారం దదాతీతి పారదః ॥ డుదాఞ్ దానే । రోగముయొక్క తుదనిచ్చునది ॥ పారతమని తకారాంతమునుగా కొందరు చెప్పుదురు ॥ శ్లో ॥ రసేంద్రః పారతః ప్రోక్తః పారదశ్చ నిగద్యతే - అని తార పాలుఁడు ॥ కొందరు పారద పారతములకు భేదమును జెప్పుదురు ॥ శ్లో ॥ పారతస్తు మనాక్పాండుస్సూతస్తు సనితో మనాక్ । పారదస్తు మనాక్పీతస్స ర్వే తుల్యగుణాస్స్మృతాః - అని శబ్దా

గవలం మాహిషం శృంగ మభ్రకం గిరిజామలే।

ర్ణవము ॥ ౼౼ గవలశబ్దము ఎనుపకొమ్ము పేరు ॥ గాః అలతి వారయతీతి గవలం ॥ అల భూషణపర్యాప్తివారణేషు అవులనడ్డగించునది ॥ ౼౼ అభ్రకశబ్దము మొదలు ౩ అభ్రకము పేళ్లు ॥ అభ్రసదృశత్వాత్ అభ్రకం । మేఘమువంటి వర్ణము గలది ॥ గిరౌ జాయత ఇతి గిరిజం ॥ జనీ ప్రాదుర్భావే । పర్వతమునఁ బుట్టునది ॥ న విద్యతే మలమస్యేతి అమలం । దీనియందు కల్మషము లేదు ॥ గిరిజామలమని

స్రోతోంజనం తు సౌవీరం కాపోతాంజన యామునే ॥ ౯౧॥

యొకపేరుగా కొందరు చెప్పుదురు ॥ ౼౼ స్రోతోంజనశబ్దము మొదలు ౪ సౌవీరాంజనము పేళ్లు ॥ యమునా స్రోతసి జాతమంజనం స్రోతోంజనం । యమునా ప్రవాహమునందుఁ బుట్టిన అంజనము ॥ సువీరాఖ్యే దేశే భవత్వాత్ సౌవీరం । సువీరదేశమందుఁ బుట్టినది ॥ కపోతవర్ణమంజనం కాపోతాంజనం పావురము వన్నెగల అంజనము ॥ యమునాయాం భవం యామునం । యమునయందుఁ బుట్టినది ॥ ౼

తుత్థాంజనం శిఖిగ్రీవ మవితుత్థం మయూరకే। కర్పరీ

తుత్థాంజనశబ్దము మొదలు ౪ తుత్థాంజనము పేళ్లు ॥ మైలతుత్తము ॥ తుదత్యక్షిరోగానితి తుత్థం ॥ తుద వ్యథనే । తుత్థం చ తదంజనం చ తుత్థాంజనం । అక్షిరోగములను జెఱుచునది ॥ శిఖిగ్రీవాభత్వాత్ శిఖిగ్రీవం । నెమలి మెడవంటి వన్నెగలది ॥ విశేషేణ తుదతి రోగానితి వితుత్థకం ॥ తుద వ్యథనే । విశేషముగా రోగములను చెఱుచునది ॥ మయూరసదృశత్వాత్ మయూరకం । నెమలివంటి వర్ణము గలది ॥ కర్పరే అక్షిరోగాన్ జేతుం కర్పరీ ॥ ఈ-సీ ॥ కృపూ సామర్థ్యే । నేత్రరోగములఁ బోఁగొట్టుటకు సమర్థమైనది ॥

దార్వికా క్వాథోద్భవం తుత్థం రసాంజనం ॥ ౯౨॥ రసగర్భం తార్క్ష్యశైలం

౼౼ దార్వికాశబ్దము మొదలు ౬ రసాంజనము పేళ్లు ॥ దార్వీ హరిద్రా - తస్యాః క్వాథోద్భవమంజనం దార్వికా । క్వాథోద్భవం చ । మానిపసుపు పాకమువల్లఁ బుట్టిన అంజనము - దార్విక - క్వాథోద్భవమును ॥ తుత్థశబ్దమునకును పటిపలెవ్యుత్పత్తి ॥ దార్వ్యాః రసోద్భవమంజనం రసాంజనం । మానిపసుపురసమువల్లఁ బుట్టినది ॥ దార్వీరసో గర్భః ఉత్పత్తిస్థానమస్యేతి రసగర్భం । మానిపసుపురసమే యుత్పత్తిస్థానముగాఁ గలిగినది ॥ తార్క్ష్యస్య గరుడస్య శిలాయాం భవం తార్క్ష్యశైలం । గరుడపచ్చరాళ్లవల్లఁ బుట్టునది ॥ తుత్థాంజనశబ్దము మొదలు ౪ మైలతుత్తమునకును - కర్పరీ దార్వికాశబ్దములు మానిపసుపుకషాయమున వండిన అంజనమునకును, రసాంజనాదిశబ్దములు ౩ రసాంజనమునకును పేళ్లనికొందరు ॥

గంధాశ్మని తు గంధకః। సౌగంధికశ్చ

౼౼ గంధాశ్మాదిశబ్దములు ౩ గంధకము పేళ్లు ॥ గంధప్రధానోశ్మా గంధాశ్మా ॥ న-పు ॥ కంపుగలిగిన రాయి ॥ గంధో స్యాస్తీతి గంధకః । కంపుగలిగినది ॥ గంధికమని కొందరు ॥ శోభనో గంధోస్య సుగంధిః సుగంధిరేవ సౌగంధికః । రోగములను జెఱుచుటకు మంచిదైన కంపుగలది గనుక సుగంధి సుగంధే సౌగంధికము ॥

చక్షుష్యా కులాల్యౌ తు కుళుత్థికా ॥ ౯౩॥

౼౼ చక్షుష్యాదిశబ్దములు ౩ కుళుత్థాంజనము పేళ్లు ॥ చక్షుషే హితా చక్షుష్యా । కండ్లకు హితమైనది ॥ కులం పాషాణకులమలతీతి కులాలీ ॥ ఈ-సీ ॥ అల భూషణపర్యాప్తివారణేషు । పాషాణమునలంకరించునది ॥ కులాలియనియర్థగ్రహణము - అందువలన కుంభకారియని యుఁ గలదు ॥ శ్లో ॥ చక్షుష్యా కుంభకారీ చ కులాలీ చ కుళుత్థికా - అని రత్నమాల ॥ కుళుత్థసదృశత్వాత్ కుళుత్థికా । ఉలవలవలె నుండునది ॥

రీతిపుష్పం పుష్పకేతుః పౌష్పకం కుసుమాంజనం।

౼౼ రీతిపుష్పశబ్దము మొదలు ౪ కుసుమాంజనము పేళ్లు ॥ రీతేర్ధ్మాయమానాయాః - పుష్పవర్ణం మలం రీతిపుష్పం । విత్తళ్లి యూదుచుండఁగా నందువలనఁ బుట్టిన పుష్పవర్ణమైన చిట్టెము రీతిపుష్పము ॥ పుష్పస్య కేతుః పరిపంథిభూతం పుష్పకేతుః ॥ ఉ-పు ॥ సాదృశ్యమున పుష్పమును ప్రతిఘటించునది ॥ పుష్పకమని కొందరందురు ॥ పుష్పసదృశత్వాత్ పౌష్పకం ॥ కుసుమసదృశమంజనం కుసుమాంజనం । పుష్పమునకు సరియైన అంజనము ॥

పింజరం పీతనం తాల

౼౼ పింజరశబ్దము మొద

...లం చ హరితాలకే॥ ౬౮॥

లు. హారిదళము పేళ్లు॥ పీతవర్ణత్వాత్ పింజరం-పీతనం చ॥ పచ్చనివన్నెగలదిగనుక పింజరము- పీత నము॥ తలతిప్రతిష్ఠతే వర్ణో౽త్రేతి తాలం॥తల ప్రతిష్ఠాయాం॥ దీనియందు వర్ణము౦డును ॥ అలతి భూషయతి చిత్రాదికమితి ఆలం॥ అల భూషణాదౌ॥ చిత్తరువు మొదలైనదానిని అలంకరించునది॥

గైరేయమర్థ్యం గిరిజమశ్మజం చ శిలాజతు।

హరితవర్ణం తాళం హరితాళకం॥ పచ్చనివన్నెగల తాళము ॥ గైరేయశబ్దము మొదలు౫ సిలాజిత్తు పేళ్లు॥ గిరౌ భవం గైరేయం గిరిజం చ॥ పర్వతమందు౹బుట్టినదిగనుక గైరేయము - గిరిజమును॥ అర్థ్యతే ఔషధార్థిభిరితి అర్థ్యం॥ అర్థ ఉపయాచ్ఞాయాం । ఔషధార్థుల చేత కోరఁబడునది॥ అశ్మని జాయత ఇత్యశ్మజం॥ శిలాయాం జాయత ఇతి శిలాజతు॥ ఉ-న॥ జనీ ప్రాదుర్భావే॥ రాతియం దుఁబుట్టునది॥

బోలగంధరసప్రాణపిండగోపరసాస్సమాః॥ ౬౯॥

...బోలశబ్దము మొదలు౬ బోళము పేళ్లు ॥ బోల్యతేనిమజ్జ్యతే ఔషధేష్వితి బోలం - ఔషధములలో వేయఁబడునది ॥ గంధప్రధానో రసో౽స్య గంధరసః । గంధముగల రసముగలది॥ ప్రాణంత్యనేన ప్రాణః॥ అన ప్రాణనే । దీనిచేత బ్రతుకుదురు ॥ పింఢ్యతే పిండిక్రియత ఇతి పిండం॥ పిడిసంఘాతే॥ ముద్దగాఁ జేయఁబడునది॥ గోప్యతే ఔషధార్థమితి గోపః॥ గుపూ రక్షణే । ఔషధార్థమై రక్షింపఁబడునది॥ గోసమని దంత్యసకారముగా కొందరు చెప్పుదురు ॥ రస్యతే ఆస్వాద్యత ఇతి రసః॥ రస ఆస్వాదనే॥ ఆస్వాదింపబడునది॥ శశమని కొందరు జెప్పుదురు॥ గోపరసమనియు క పేరుగా కొందరు చెప్పుదురు ॥

డిండీరో౽బ్ధికఫః ఫేనః

...డిండీరశబ్దము మొదలు ౩ సముద్రపునురుగు పేళ్లు॥ డిండిశబ్దమీరయతీతి డిండీరః॥ ఈర ప్రేరణే॥ డిండియనెడు శబ్దమును బుట్టించునది॥ ఖిండీరమని కొందరందురు॥ అబ్ధేః కఫ ఇవ భాతీతి అబ్ధికఫః॥ సముద్రమునకు శ్లేష్మమువలె కనిపించునది॥ స్ఫాయతే ఇతి వర్ధత ఇతి ఫేనః॥ స్ఫాయీ వృద్ధౌ॥ ఉప్పొంగునది॥

సిందూరం నాగసంభవం।

సిందూర నాగసంభవ శబ్దములు సిందూరము పేళ్లు॥ స్యందతే ప్రస్రవతి సూక్ష్మత్వాదితి సిందూరం॥ స్యందూ ప్రస్రవణే॥ సూక్ష్మమౌట చేత జారునది ॥ నాగాత్ సీసాత్సంభవో౽స్య నాగసంభవం । సీసమువల్ల బుట్టునది ॥

నాగసీసకయోగేష్ట వప్రాణి

...నాగశబ్దము మొదలు ౫ సీసము పేళ్లు ॥ న గచ్ఛతీత్యగం-తన్న భవతి చలత్వాదితి నాగం॥ గమ్ ల్ గతౌ॥ మెత్తనౌట చేత కదులునది॥ సినోతి బధ్నాతి పారదమితి సీసకం॥ పాదరసమును బంధించునది ॥ సువర్ణకరణయోగే ఇష్టం భవతీతి యోగేష్టం॥ బంగారు చేయు యోగమందు ఇష్టమైనది॥ ఉప్యతే సువర్ణయోగ ఇతి వప్రం॥ టువప్ బీజసంతానే॥ బంగారు చేయు యోగమందు పెట్టఁబడునది ॥

త్రపు పిచ్చటం॥ ౭౦॥ రంగవంగే౽థ

...త్రపుశబ్దము మొదలు౬ తగరము పేళ్లు॥ త్రపతె అగ్నిసన్నిధౌ ద్రవతీతి త్రపు॥ ఉ-పు॥ త్రపూష్ లజ్జాయాం॥ అగ్నిసమీపమందు సిగ్గుపడునది - అనఁగా కరఁగునది॥ పిచ్యతే కుట్యత ఇతి పిచ్చటం॥ పిచ్చ కుట్టనే॥ కొట్టఁబడునది ॥ రంగతి ద్రవతి రంగం॥ రగి గతౌ॥ వంగతి ద్రవతి వంగం॥ వగి గతౌ॥ కరుగునదిగనుక-రంగము-వంగమును॥ త్రపుశబ్దము సీసమునకును పేరు॥ శ్లో॥ రంగసీసకయోస్త్రపు- అనిరుద్ధుఁడు చెప్పినాఁడు ॥

పిచుస్తూలో

...పిచుతూలశబ్దములు దూది పేళ్లు॥ పిచ్యతే అర్ద్యత ఇతి పిచుః॥ ఉ-పు॥ పిచు మర్దనే॥ ఏకఁబడునది ॥ తోల్యతే అనేనేతి తూలః॥ తుల ఉన్మానే॥ తూఁచఁబడునది॥ తూలతే నిష్కృష్యత ఇతి వా తూలః॥ తూల నిష్కర్షణే-తచ అంతర్గతస్య బహిర్నిస్సరణం॥ విబ్బఁబడునది॥ పిచుతూలమనియొక పేరుగా కొందరు చెప్పుదురు॥

౽థ కమలోత్తరం॥ స్యాత్కుసుంభం వహ్నిశిఖం మహారజనమిత్యపి॥ ౭౧॥

కమలోత్తరశబ్దము మొదలు ౪ కుసుమపువ్వు పేళ్లు ॥ వర్ణాధిక్యాత్కమలేభ్య ఉత్కృష్టమితి కమలోత్తరం॥ వర్ణాధిక్యమువల్ల కమలములకంటె మెనుత్కృష్టమైనది॥ కుస్యతి సంశ్లిష్యతి వస్త్రాదావితి కుసుంభం॥ కుస సంశ్లేషణే॥ వస్త్రాదులయందు కూడునది ॥ వహ్నేః శిఖేవ శిఖా కాంతిర్యస్య వహ్నిశిఖం॥ అగ్ని జ్వాలవంటి కాంతిగలది ॥ రజ్యతె వస్త్రాదికమనేనేతి రజనం - మహచ్చతత్ రజనం చ మహారజనం॥ రంజ రాగే॥ దీని చేత వస్త్రాదులెఱ్ఱనౌనుగనుక రజనము-మహత్తయిన రజనము గనుక మహారజనము॥

మేషకంబళ ఊర్ణాయు

...మేషకంబళ ఊర్ణాయుశబ్దములు గొఱ్ఱె వెంట్రుకల చేత నేసిన కంబళి పేళ్లు॥ కామ్యతే శీతార్తైరితి కంబళః-మేషస్య కంబళః మేషకంబళః॥ కము కాంతౌ॥ శీతార్తుల చేత కాంక్షింపఁబడునదిగనుక కంబళము-గొఱ్ఱె వెంట్రుకల చేత నేసిన కంబళము॥ ఊర్ణా మేషరోమ-తదస్యాస్తీతి ఊర్ణాయుః॥ ఉ-పు॥ ఊర్ణ యనఁగా గొఱ్ఱె వెంట్రుక-అది దీనియందు గలదు॥

శశోర్ణం శశలోమ

... శశోర్ణశబ్దము

౨...మధుక్షౌద్రం మాక్షికాది॥

కుందేటి వెంట్రుకల పేరు॥శశస్యరోమ శశోర్ణం।కుందేటియొక్క వెంట్రుక ॥ ...మధుక్షౌద్రశబ్దములు జుంటీగలచేతఁ గూర్పఁబడిన తేనె మొదలయినవాని పేళ్లు ॥మన్యతె అభిలష్యత ఇతి మధు ఉ-న॥*మనజ్ఞానె।అభిలాష చేత తలపఁబడునది॥క్షుద్రాభిర్మక్షికాభిఃకృతం క్షౌద్రం । క్షుద్రములనఁగా జుంటీగలు-వాని చేత కూర్పఁబడునది ॥ ఆదిశబ్దము చేత భ్రామర పౌత్తికములు మొదలైన తేనెలు చెప్పఁబడును ॥ మధుశబ్దము క్షౌద్రమునకును మాక్షికమునకును ఆదిశబ్దము చేత భ్రామర పౌత్తికాదులకును సామాన్యముగా పేరని కొందరు చెప్పుదురు।క్షౌద్రము మొదలయిన నాలిగింటికిని గుణము॥శ్లో॥మాక్షికం తైలవర్ణం స్యాత్ ఘృతవర్ణం తు పౌత్తికం।విజ్ఞేయం భ్రామరం శ్వేతం క్షౌద్రం తు కపిలం మతం. అని॥

మధూచ్ఛిష్టం తు సిక్థకమ్॥౨౮॥

...మధూచ్ఛిష్టసిక్థకశబ్దములు మైనము పేళ్లు॥ మధునా ఉచ్ఛిష్యతే త్యజ్యత ఇతి మధూచ్ఛిష్టం*శిష అసర్వోపయోగే। తేనె చేత విడువఁబడునది ॥ సించత్యగ్నిసంయోగాదితి సిక్థకం*షిచిర్ క్షరణె।అగ్నిసంయోగమువల్ల కరుగునది ॥

మనశ్శిలా మనోగుప్తా మనోహ్వా నాగజిహ్వికా।

...మనశ్శిలాశబ్దము మొదలు-౮- మణిశిల పేళ్లు॥మనశ్శబ్దవాచ్యా శిలా మనశ్శిలా।మనశ్శబ్దము చేతఁ జెప్పదగిన శిల ॥ మనశ్శబ్దేన గోప్యత ఇతి మనోగుప్తా*గుపూ రక్షణె।మనశ్శబ్దము చేత రక్షింపఁబడునది॥మనశ్శబ్దేన హూయత ఇతి మనోహ్వా*హ్వేఞ్ స్పర్ధాయాం శబ్దేచ।మనశ్శబ్దము చేత రక్షింపఁబడునది॥ నాగజిహ్వా ప్రకృతిః నాగజిహ్వికా।పాము నాలికవలెనుండునది ॥

నైపాలీ కునటీ గోళా

నైపాలీశబ్దము మొదలు - ౩ - నేపాళదేశమందుఁబుట్టినశిల పేళ్లు॥నేపాళదేశభవత్వాత్ నైపాలీ॥ ఈ-సీ॥నేపాళ దేశమందు బుట్టినది॥క నేపాళభూమౌ నటతీతి కునటీ॥ ఈ-సీ॥నటనృత్తె। నేపాళభూమియందు నటించునది ॥ గాం నేపాళభూమిం లాతి జన్మభూమిత్వేనేతి గోళా*లా ఆదానే।నెపాళభూమిని జన్మభూమిగా స్వీకరించునది॥ మనశ్శిలాశబ్దము మొదలు గోళాశబ్దపర్యంతము ఒక మణిశిలకే పేళ్లని కొందరు॥ శ్లో॥ మనశ్శిలా మనోహ్వా చ నైపాలీ కునటీ శిలా అని శ్లోకార్థపర్యాయమునందు మాధవుఁడు॥

యవక్షారో యవాగ్రజః॥౨౯॥ పాక్యో

...యవక్షారశబ్దము మొలు - ౩ యవక్షారము పేళ్లు॥యవస్య క్షారో యవక్షారః। యవలవలనఁ బుట్టిన క్షారము॥యవాగ్రైర్జన్యత ఇతి యవాగ్రజః । జనీ ప్రాదుర్భావే । యవాగ్రముల చేత పుట్టింపఁబడునది॥పచనీయః పాక్యః*డుపచష్ పాకే।వండఁదగినది॥

ధ సర్జికాక్షారః కాపోతస్సుఖవర్చకః। సౌవర్చలం స్యాద్రుచకం

...సర్జికాక్షారశబ్దము మొదలు-౫-సద్యక్షారము పేళ్లు ॥ సర్జికాదికృతః క్షారస్సర్జికాక్షారః।సర్జకవృక్షముల చేతఁ జేయఁబడినది॥కపోతవర్ణత్వాత్ కాపోతః।పావురపువన్నెగలది॥సుఖేన దీపనాగ్నిం వర్చయతీతి సుఖవర్చకః*వర్చదీప్తౌ। సులభముగ దీపనాగ్నిని ప్రజ్వలింపఁ జేయునది ॥ సువర్చలాఖ్యాకరోద్భూతత్వాత్ సౌవర్చలం । సువర్చల మనుగనియందుఁబుట్టునది॥రుచ్యతే దీప్యతే జాఠరాగ్నిరనేనేతి రుచకం*రుచ దీప్తౌ । దీని చేత జాఠరాగ్ని దీపింపఁబడును॥సౌవర్చలరుచకశబ్దములు సౌవర్చలవణము పేళ్లని కొందరు॥సౌవర్చలవణమును పేచెప్పినాఁడు గనుకఁ బౌనరుక్త్యము గావున నివియును సద్యక్షారము పేళ్లని కొందరు॥ శ్లో॥కపోత సర్జికా సర్జిః సూక్ష్మికా చ సువర్చికా।రుచకం కృష్ణలవణమక్షం సౌవర్చలం తథా- అని శ్లోక పర్యాయములయందు మాధవుఁడు॥

త్వక్షీరా వంశరోచనా॥౩౦॥

**త్వక్క్షీరావంశరోచనాశబ్దములు తవక్షీరి పేళ్లు॥త్వచః వేణోః సకాశాత్ స్రవత్ క్షీరమస్యా ఇతి త్వక్క్షీరా । వెదురువల్ల బుట్టిన పాలు గలిగినది త్వక్క్షీర-త్వక్క్షీరీ- అని ఈకారాంత స్త్రీలింగముగాను - త్వక్క్షీరమని అకారాంత నపుంసకముగాను కొందఱు చెప్పుదురు॥రుచ్యతే దీపనాగ్నిరనయేతి రోచనా-వంశోత్థా రోచనా వంశరోచనా* రుచ దీప్తౌ। దీని చేత జాఠరాగ్ని దీపింపఁబడును గనుక రోచన-వెదురువల్ల బుట్టిన రోచన వంశరోచన॥...*

శిగ్రుజం శ్వేతమరిచం

శిగ్రుజ శ్వేతమరిచశబ్దములు మునుగవిత్తుల పేళ్లు ॥ శిగ్రోర్జాయత ఇతి శిగ్రుజం*జనీ ప్రాదుర్భావే। మునుగవలనఁ బుట్టినది॥ శ్వేతమరిచగుణయోగాత్ శ్వేతమరిచం । తెల్లని మిరియాల గుణము గలది॥

మోరటం మూలమైక్షవమ్।

మోరటశబ్దము చెరుకు వేళ్లపేరు ॥ మురతి భువం వేష్టయతీతి మోరటం*మురవేష్టనే।భూమిని చుట్టికొనుండునది ॥

గ్రంథికం పిప్పలీమూలం చటికా

...గ్రంథికశబ్దము మొదలు ౩ పిప్పలిమూలము పేళ్లు ॥ గ్రంథిప్రకృతిత్వాత్ గ్రంథికం।ముడివలెనుండునది॥పిప్పల్యాః మూలం పిప్పలీమూలం।పిప్పలివేరు॥ చటికాశిరోరూపత్వా

శిర ఇత్యపి॥౬౫॥

త్ చటికాశిరః। పిచ్ఛకతలవలెనుండునది॥ చటికాశిరః- అని రెండు పేళ్లు గాకొందరు చెప్పుదురు॥ అప్పుడు శిరశబ్దము, అకారాంతపుంలింగము తాలవ్యాది-దంత్యాదియును॥శ్లో॥ సిరో వా పిప్పలీమూలే స్యాద్ధమన్యాం చ యోషితి - అని రభసుఁడు॥

గోలోమీ భూతకేశో నా

*గోలోమీ భూతకేశశబ్దములు జటామాంసి పేళ్లు॥ భూతకేశమనెడు తృణము పేళ్లని కొందరు॥ గోరివ లోమాన్యస్యా గోలోమీ॥ ఈ-సీ॥ ఆవు వెంట్రుకలవంటి పీచు గలది॥ భూతస్య కేశా ఇవ కేశా యస్య భూతకేశః। భూతము వెంట్రుకలవంటి పీచు గలది॥

పత్రాంగం రక్తచందనం।

పత్రాంగరక్తచందనశబ్దములు రక్తచందనము పేళ్లు॥ పత్రాణ్యంగే అస్య పత్రాంగం। ఆకులు అవయవమందుఁ గలది॥ రక్తచందనసదృశత్వాత్ రక్తచందనం। రక్తచందనము వలెనుండునది॥ ...*

త్రికటు త్ర్యూషణం వ్యోషం

త్రికటుశబ్దము మొదలు 3 సొంటి పిప్పలి-మిరియాల-కూటమి పేళ్లు ॥ త్రయాణాం కటూనాం సమాహారః త్రికటు॥ ఉ-న॥ మూఁడు కారముల సమూహము॥ ఊష్యంతే రోగా ఏభిరితి ఊషణాని- త్రీణి ఊషణాని యస్య త్ర్యూషణం॥ ఊష రుజాయాం। దీని చేత రోగములు బాధింపబడును గనుక ఊషణములనఁగా కటువులు మూఁడు కారములు దీనియందుఁ గలవు గనుక త్ర్యూషణము- దీర్ఘాది॥శ్లో॥ అయస్తిలత్ర్యూషణకోలభాగైః- అని యోగశతకమందు ప్రయోగము॥ హ్రస్వాదియుఁ గలదు॥శ్లో॥ త్రికటుత్ర్యుషణం వ్యోషం రుచకస్సోవర్చలః పుంసి- అని రత్నకోశమందు ఆర్యావృత్తమునఁ జెప్పినాడు॥ విశేషేణ వ్యోషతి రోగానితి వ్యోషం- ఉష దాహే। విశేషముగా రోగములను జెఱుచునది* విశేషేణ ఓషతి జిహ్వామితి వా వ్యోషం* ఉష దాహే। విశేషముగా నాలుకను తపించునది॥

త్రిఫలా తు ఫలత్రికం ॥౬౬॥

త్రిఫలాశబ్దము- కరక-తాడి-ఉసిరికెల కూటమి పేరు ॥ త్రయాణాం ఫలానాం సమాహారః త్రిఫలా। మూఁడు కాయల యొక్క సమూహము॥ పా॥ త్రైఫలా॥ త్రైఫలా త్రిఫలా చేతి- అని త్రికాండశేషము॥

ఇతి వైశ్యవర్గః

శూద్రాశ్చావరవర్ణాశ్చ వృషలాశ్చ జఘన్యజాః॥

అథ క్రమప్రాప్తం శూద్రవర్గముపక్రమతే। బ్రహ్మవర్గము మొదలు 3 వర్గముల జెప్పి క్రమప్రాప్తమైన శూద్రవర్గము జెప్పుచున్నాడు ॥ శూద్రశబ్దము మొదలు ౪ శూద్రుల పేళ్లు ॥ శోచంతి ఖిద్యంత ఇతి శూద్రాః॥ శుచ శోకే। క్లేశపడువారు ॥ అవరః అధమః వర్ణో యేషాం తే అవరవర్ణాః। అధమమైన వర్ణము గలవారు॥ వృషం ధర్మం లునంతీతి వృషలాః॥ లూఞ్ ఛేదనే। ధర్మమును జెఱుచువారు ॥ బ్రహ్మణః జఘన్యాంగే జాతాః జఘన్యజాః॥ జనీ ప్రాదుర్భావే। బ్రహ్మ యొక్క జఘన్యాంగమందుఁ బుట్టినవారు ॥

ఆచండాలాత్తు సంకీర్ణా అంబష్ఠకరణాదయః॥౬౭॥

**ఇది మొదలుకొని చండాలశబ్దపర్యంతము - ముందరఁ జెప్పఁగల అంబష్ఠకరణాదిజాతులు సంకీర్ణములనంబడును। విజాతీయమాతాపితృకత్వాత్ ఉభయవర్ణాభ్యాం సంకీర్యంత ఇతి సంకీర్ణాః। విజాతీయులైన తల్లిదండ్రులుగలిగినవై రెండు జాతులలోఁ గలయునవి గనుక సంకీర్ణములు ॥

శూద్రావిశోస్తు కరణోఽంబష్ఠో వైశ్యాద్విజన్మనోః।

...శూద్రావిశోస్తు - అనునది మొదలైన ముందుఁ జెప్పఁగలవ్యంతముల కెల్లను- క్షత్తార్యాశూద్రయోస్సుతః- అను చోటనుండెడి సుతశబ్దముతోడ నన్వయము। కరణశబ్దము శూద్రస్త్రీకిని వైశ్యునికిని బుట్టినవాని పేరు॥ కరోతి లేఖనకర్మేతి కరణః॥ డుకృఞ్ కరణే। లేఖనకర్మమును జేయువాడు ॥ ** అంబష్ఠశబ్దము వైశ్యస్త్రీకిని బ్రాహ్మణునికిని బుట్టినవాని పేరు॥ అంబసమీపే స్థితి చికిత్సార్థమితి అంబష్ఠః॥ ష్ఠా గతినివృత్తౌ। చికిత్సార్థము సమీపమందుండువాడు॥

శూద్రాక్షత్రియయోరుగ్రో మాగధః క్షత్రియావిశోః ॥౬౮॥ మాహిష్యోఽర్యాక్షత్రియయోః

**శూద్రస్త్రీకిని క్షత్రియునికిని బుట్టినవాఁడు - ఉగ్రుఁడనంబడును ॥ ఉచతి సమవైతి వర్ణద్వయమితి ఉగ్రః॥ ఉచ సమవాయే। రెండు జాతులయందుఁ గూడువాఁడు॥ **మాగధశబ్దము క్షత్రియస్త్రీకిని వైశ్యునికిని బుట్టినవాని పేరు॥ మగధదేశే ప్రాయేణ భవంతి తిష్ఠంతీతి మాగధాః। మగధదేశమందు తఱుచుగానుండువారు॥ **మాహిష్యశబ్దము వైశ్యస్త్రీకిని క్షత్రియునికిఁ బుట్టినవాని పేరు॥ మహిషీరక్షణే సాధుః మాహిష్యః। అంతఃపురస్త్రీలను రక్షించుటయందు సమర్థుఁడు॥

క్షత్తాఽర్యాశూద్రయోస్సుతః॥

క్షత్తృశబ్దము క్షత్రియస్త్రీకిని శూద్రునికిని బుట్టినవాని పేరు ॥ అర్యాశబ్దము స్వామివాచకము గనుక నిక్కడ భూమికి స్వామినియైన క్షత్రియస్త్రీయందు వర్తించును॥ వైశ్యస్త్రీయందు వర్తించదు- కనుక క్షత్రియస్త్రీకిని- శూద్రునికిని బుట్టినవాఁడే క్షత్త ॥శ్లో॥ క్షత్తా శూద్రాత్ క్షత్రియాజే సారథిప్రతిహారయోః॥ అని రుద్రుఁడు॥ క్షదతి ద్వారస్థత్వాత్ జనాన్ప్రసయతీతి క్షత్తా ॥ఋ-పు-॥ * క్షదగ

బ్రాహ్మణ్యాం క్షత్రియాత్సూతస్తస్యాం వైదేహకో విశః॥

తిహింసనయోః। జాతికి లికాచువాఁడుగనుక జనులను పీడించువాఁడు॥ * సూతశబ్దము క్షత్రియుని వలన బ్రాహ్మణ స్త్రీకిఁబుట్టినవాని పేరు॥ సువత్యశ్వాన్ ప్రేరయతీతి సూతః॥ షూ ప్రేరణే। గుఱ్ఱములను దోలువాఁడు॥ * వైదేహకశబ్దము వైశ్యునివలన బ్రాహ్మణ స్త్రీయందుఁబుట్టినవాని పేరు॥ విదేహేవ పణ్యాస్య వివిధోపచయేన వర్తత ఇతి వైదేహకః॥ దిహ ఉపచయే। బేరమాడువాఁడుగనుక అంగడిసరుకుయొక్క నానావిధసమృద్ధిచేత వర్తించువాఁడు। వైశ్య స్త్రీకిని శూద్రునికిని బుట్టినవాని పేరనికొందరు॥ శ్లో॥ వైదేహకంతు శూద్రాజ్జాతం వైశ్యాసుతం బ్రువతే - అని నామమాల - **

రథకారస్తు మాహిష్యాత్కరణ్యాం యస్య సంభవః॥ ** స్యాచ్చండాలస్తు జనితో బ్రాహ్మణ్యాం వృషలేన యః॥ ౬౦॥

వైశ్య స్త్రీకిని క్షత్రియునికిని బుట్టినవాఁడు మాహిష్యుఁడు శూద్ర స్త్రీకి వైశ్యునికిఁ బుట్టినవాఁడు కరణుఁడు॥ ఇటువంటి కరణ స్త్రీకిని, మాహిష్యునికిని బుట్టినవాఁడు రథకారుఁడనంబడును॥ రథం కరోతీతి రథకారః॥ డుకృఞ్ కరణే। రథమును జేయువాఁడు॥ ** చండాలశబ్దము శూద్రునిచేత బ్రాహ్మణ స్త్రీయందుఁబుట్టినవాని పేరు॥ చండతే కుప్యతి క్రూరకర్మత్వాదితి చండాలః॥ చడి కోపే॥ క్రూరకర్మముఁజేట చేత కోపగించుకొనువాఁడు॥

కారుశ్శిల్పీ

కారుశిల్పిశబ్దములు కంసాలవానికిని - మంగలవానికిని - ముచ్చెవానికిని పేళ్లు॥ శ్లో॥ తక్షా చ తంతువాయశ్చ నాపితో రజకస్తథా। పంచమశ్చర్మకారశ్చ కారవశ్శిల్పినో మతాః - అని॥ కరోతీతి కారుః॥ ఉ- పు॥ డుకృఞ్ కరణే। చేయువాఁడు॥ శిల్పం నిపుణకర్మాస్యాస్తీతి శిల్పీ॥ న- పు॥ నేర్పుగలవాఁడు॥

సంహతైస్తైర్ద్వయోః శ్రేణిస్సజాతిభిః-

** శ్రేణిశబ్దము సజాతీయులై కూడుకొనిన శిల్పులయొక్క సమూహమునకు పేరు॥ శ్రీయత ఇతి శ్రేణిః॥ ఇ- స్త్రీ॥ శ్రిఞ్ సేవాయాం। ఆశ్రయింపఁబడునది॥ స్త్రీలింగమైనప్పుడు ఈకారాంతమును గలదు॥

కులికస్స్యాత్కులశ్రేష్ఠీ

... కులికకులశ్రేష్ఠిన్ శబ్దములు శిల్పికులములో ప్రధానమైనవాని పేళ్లు॥ కులమస్యాస్తీతి కులికః॥ కులముగలవాఁడు॥ పా॥ కులకః॥ కులశ్రేష్ఠత్వమస్యేతి కులశ్రేష్ఠీ॥ న- పు॥ కులమంతయు శ్రైష్ఠ్యముగలవాఁడు॥

మాలాకారస్తు మాలికః॥ ౬౧॥

** మాలాకారమాలికశబ్దములు పువ్వులుగట్టి అమ్మెడివాని పేళ్లు॥ మాలాం కరోతీతి మాలాకారః॥ డుకృఞ్ కరణే। పువ్వులదండగట్టువాఁడు॥ మాలానిర్మాణం శిల్పమస్య మాలికః। పువ్వులదండగట్టునదిపని గాఁగలవాఁడు॥

కుంభకారః కులాలస్స్యాత్

** కుంభకారకులాలశబ్దములు కుమ్మరవాని పేళ్లు॥ కుంభం కరోతీతి కుంభకారః॥ డుకృఞ్ కరణే। కడవలు చేయువాఁడు। కుంభూమిం లలతి మృదర్థమితి కులాలః॥ లడ విలాసే - లడయోరభేదః। మంటికొఱకు భూమిని మర్దించువాఁడు॥

పలగండస్తు లేపకః।

... పలగండలేపకశబ్దములు సున్నపుగారచేయువాని పేళ్లు॥ పలేన మాంసేనేవ గండతి సుధాదినా భిత్త్యాదికమితి పలగండః॥ గడి సేచనే। మాంసముచేతం బలె సున్నము మొదలయినదానిచేత గోడ మొదలైనదానిని దడుపువాఁడు॥ లింపతి సుధాదినా ప్రాసాదాదికమితి లేపకః॥ లిప ఉపదేహే। సున్నము మొదలైనదానిచేత మేడ మొదలైనదాని పూయువాఁడు॥

తంతువాయః కువిందస్స్యాత్

... తంతువాయకువిందశబ్దములు సాలెవాని పేళ్లు॥ తంతూన్ వయతీతి తంతువాయః॥ వేఞ్ తంతుసంతానే। నూలును నేయువాఁడు॥ పటనిర్మాణే కుప్యతీతి కువిందః॥ కుప కోపే। కోకనేయునపుడు కోపగించుకొనువాఁడు॥ కుం భువం విందతి పటాదిరచనార్థమితి వా కువిందః॥ విద్ ల్ లాభే॥ కోకనేయుటకై భూమిని పొందియుండువాఁడు॥

తున్నవాయస్తు సౌచికః॥ ౬౨॥

తున్నవాయసౌచికశబ్దములు కుట్టుపువాని పేళ్లు॥ తున్నం త్రుటితం వయతీతి తున్నవాయః॥ వేఞ్ తంతుసంతానే। చినిఁగిన దానిఁ గూర్చువాఁడు॥ సూచికర్మ శిల్పమస్యేతి సౌచికః। సూదిపని శిల్పము గాఁగలవాఁడు॥

రంగాజీవశ్చిత్రకరః

** రంగాజీవచిత్రకరశబ్దములు చిత్తరువువ్రాయువాని పేళ్లు॥ రజ్యతేథ వర్ణం రక్తతామాపద్యతేఽస్మిన్నితి రంగః - హరితాళాదిః - రంగేన ఆజీవతీతి రంగాజీవః। తెలుపు దీనియందు వర్ణాంతరమును బొందునుగనుక రంగమనఁగా హరిదళము మొదలయినవి - అందుచేత బ్రతుకువాఁడు॥ చిత్రం కరోతీతి చిత్రకరః - డుకృఞ్ కరణే। చిత్తరువు రచించువాఁడు॥

శస్త్రమార్జోసిధావకః।

... శస్త్రమార్జాసిధావకశబ్దములు కైదువలు చికిలిసేయువాని పేళ్లు॥ శస్త్రాణి మార్ష్టీతి శస్త్రమార్జః। అసిం ధావయతీతి అసిధావకః॥ మృజూ శుద్ధౌ॥ ధావు గతిశుద్ధ్యోః। ఆయుధములను కడుగువాఁడుగనుక శస్త్రమార్జుఁడు - అసిధావకుఁడును॥

పాదూకృచ్చర్మకా

** పాదూకృచ్చర్మకారశబ్దములు గొడగరవాని పేళ్లు॥ పాదూః క

రస్స్యాన్

రోతీతి పాదూకృత్ త-పు॥ ముచ్చెలు సేయువాఁడు॥ పాదుకృత్తని పాదరక్షాదివిశేషమునకు పేరు॥ చర్మకారః రోతివికార (చర్మ) మాం పాదయతీతి చర్మకారః- తోళ్లను పాదరక్షాదివికారమును పొందించు వాఁడు॥

వ్యోకారో లోహకారకః॥౬౩॥

**వ్యోకారలోహకారకశబ్దములు కమ్మరవాని పేళ్లు॥ వ్యోఅయః కరోతీతి వ్యోకారః। వ్యో అనఁగా ఇనుము- దానిఁ జేయువాఁడు వ్యోకారుఁడు॥ లోహం కరోతీతి లోహకారకః *డుకృఞ్ కరణె। ఇనుమును జేయువాఁడు॥ అడవిలో గనియందుఁ బుట్టిన యినుము దెచ్చి శుద్ధలోహము చేయు కోసలాదిదేశమందుండెడు ప్రసిద్ధమైన లోహకారజాతివిశేషము పేళ్లని కొందరు॥ అట్లు హర్షచరితమందలీ వింధ్యాటవీపణనమందు ప్రయోగము॥ ఉపస్మాణం క్వచిదన్యత్ర గ్రాహయంతం మివాంగారీయదారుసంగ్రహై వ్యోకారైః- అని॥

నాడింధమస్స్వర్ణకారః కలాదో రుక్మకారకె।

**నాడింధమశబ్దము మొదలు ౪ అగసాలవాని పేళ్లు॥ అగ్నిసందీపనార్థం నాడింధమతీతి నాడింధమః *ధ్మా శబ్దాగ్నిసంయోగయోః। అగ్ని ప్రజ్వలించుకొఱకు గొలిమి నూఁదువాఁడు॥ స్వర్ణం కరోతీతి స్వర్ణకారః *డుకృఞ్ కరణే। బంగారుఁ జేయువాఁడు॥ కలాం స్వర్ణ శిల్పమాదత్త ఇతి కలాదః *డుదాఞ్ దానే। బంగారు జేయువిద్యను స్వీకరించువాఁడు॥ రుక్మం కరోతీతి రుక్మకారకః। బంగారు సొమ్ముగాఁ జేయువాఁడు॥

స్యాచ్ఛాంఖికః కాంబవిక

**శాంఖికకాంబవికశబ్దములు శంఖమునకడియములు మొదలైనవి సేసి అమ్మువాని పేళ్లు॥ శంఖస్య వికారః శాంఖం- తత్పణ్యమస్య శాంఖికః। కంబోర్వికారః కాంబవః- తత్పణ్యమస్య కాంబవికః॥ శంఖునఁ జేసిన కడియములు మొదలైనవి అమ్మక పుసరుకులు గాఁగలవాఁడుగనుక శాంఖికుఁడు- కాంబవికుఁడును...

శౌల్బికస్తామ్రకుట్టకః॥౬౪॥

శౌల్బికతామ్రకుట్టకశబ్దములు రాగి పనిఁ జేయువాని పేళ్లు॥ శుల్బం తామ్రమని ఘూర్ణణం శిల్పమస్యేతి శౌల్బికః॥ శుల్బమనఁగా రాగి చేయుట- అది పని గాఁగలవాడు॥ తామ్రం కుట్టయతి ఛేదయతీతి తామ్రకుట్టకః *కుట్ట ఛేదనకుత్సనయోః। పనికొరకు రాగి నరుకువాఁడు॥...

తక్షాతు వర్ధకిస్త్వష్టా రథకారశ్చ కాష్ఠతట్।

తక్షశబ్దము మొదలు ౫ వడ్లవాని పేళ్లు॥ తక్ష్ణోతీతి త్వక్ష్ణోతి చ కాష్ఠాని తనూకరోతీతి తక్షా॥న-పు॥ త్వష్టా చ॥ ఋ-పు *తక్షూ త్వక్షూ తనూకరణే। కొయ్యలు చెక్కువాఁడు గనుక- తక్ష- త్వష్టయు॥ వర్ధయతి ఛేదయతి కాష్ఠానీతి వర్ధకిః॥ఇ-పు॥ వర్ధ ఛేదనె। కొయ్యలు నరుకువాడు॥ రథం కరోతీతి రథకారః॥ రథమును జేయువాఁడు॥ కాష్ఠాని తక్షతీతి కాష్ఠతట్॥ష-పు॥ తక్షూ తనూకరణే। కొయ్యలు చెక్కువాడు।...

గ్రామాధీనో గ్రామతక్షః కౌటతక్షోనధీనకః॥౬౫॥

గ్రామతక్షశబ్దము గ్రామమునకు నధీనుఁడైన శాణాచివడ్లంగి పేరు॥ గ్రామాధీనస్తక్షా గ్రామతక్షః। గ్రామమునకు అధీనుఁడైన వడ్లంగి గనుక గ్రామతక్షుఁడు॥ **కౌటతక్షశబ్దము- ఒకరికి నధీనుఁడు గాక తన యింటనుండి కూలి చేయువడ్లంగి పేరు॥ కుట్యాం స్వగృహే వర్తమానః కౌటః- కౌటశ్చాసౌ తక్షా చ కౌటతక్షః। తన యింటనుండు వడ్లంగి॥

క్షురీ ముండీ దివాకీర్తి నాపితాంతావసాయినః

క్షురికాశబ్దము మొదలు ౫ మంగలవాని పేళ్లు॥ క్షురమస్యాస్తీతి క్షురీ॥న-పు॥ కత్తి గలవాఁడు॥ ముండయతి కేశానితి ముండీ॥న-పు॥ ముడి ఖండనే। వెండ్రుకలు గొరుగువాఁడు॥ దివైవ కీర్త్యతే రాత్రౌ క్షురకర్మనిషేధాదితి దివాకీర్తిః॥ ఇ-పు॥ *కౄ తసంశబ్దనే। రాత్రి క్షౌరము నిషిద్ధమౌటవలన పగలే పిలువఁబడువాఁడు॥ నాప్నోతి ఆస్పృశ్యత్వాదితి నాపితః- *ఆప్ ల్ వ్యాప్తౌ। అస్పృశ్యుండౌటవలన నంతట వ్యాపించనివాఁడు॥ అంతే అవసాతుం శీలమస్య అంతావసాయీ॥ న-పు॥ *షో అంతకర్మణి-

నిర్ణేజకస్స్యాద్రజకః

ఔ- అశ పూర్వః అర్థాంతరే వర్తతే। కడపటనుండు స్వభావముగలవాఁడు॥ **నిర్ణేజకరజకశబ్దములు చాకలవాని పేళ్లు॥ నేనేక్తి క్షాళయతి వస్త్రాణీతి నిర్ణేజకః *ణిజిర్ శౌచపోషణయోః। కోకలు ఉతుకువాఁడు॥ రంజయతి వస్త్రాణీతి రజకః *రంజ రాగే। కోకలకు వన్నెగలుగఁ జేయువాఁడు॥

శౌండికో మండహారకః॥౬౬॥

శౌండికమండహారకశబ్దములు కల్లుమ్ము వాని పేళ్లు॥ శుండా పానస్థానం తాత్స్థ్యాత్ సురాపి శుండా సాపణ్యమస్యేతి శౌండికః। శుండ యనఁగా పానస్థానము- అందుండునది గనుక సురయును- శుండ- అని పించుకొనును- దాని అమ్మువాడు॥ మండమచ్ఛసురాం హరతీతి మండహారకః *హృఞ్ హరణే। సుర మీఁది తేటను అమ్ముటకు తీయువాఁడు॥

జాబాలస్స్యాదజాజీవః

**జాబాలాజాజీవశబ్దములు మేకలఁ గాచువాని పేళ్లు॥ అజాః పాలయతీతి జాబాలః *పాల రక్షణె। మేకలఁ గాచువాఁడు॥ అజాభిర్జీవతీత్యజా

దేవాజీవస్తు దేవలః। స్యాన్మాయా శాంబరీ ॥ మాయాకారస్తు ప్రాతిహారికః॥౯॥ శైలాలినస్తు శైలూషా జాయాజీవాః కృశాశ్వినః। భారతా ఇత్యపి నటాః ॥ చారణాస్తు కుశీలవాః॥౧౦॥ మార్దంగికా మౌరజికాః పాణివాదాస్తు పాణిఘాః। వేణుధ్మాస్స్యుర్వైణవికాః ॥ వీణావాదాస్తు వైణికాః॥౧౧॥ జీవాంతకశ్శాకునికో ద్వౌ వాగురికజాలికౌ। వైతంసికః కౌటికశ్చ మాంసికశ్చ సమం త్రయం॥౧౨॥

జీవీ॥ న-పు॥ జీవప్రాణధారణే। మేకలచేతఁ బ్రతుకువాఁడు॥ పా॥ అజాజీవః॥ శ్లో॥ అజాపాలస్తు జాజీవమనిరత్నమాల॥ ** దేవాజీవ దేవలశబ్దములు కూలికి దేవరను బూజించువాని పేళ్లు॥ దేవేన జీవతీతి దేవాజీవః॥ జీవప్రాణధారణే। దేవరచేత బ్రతుకువాఁడు॥ దేవాన్ లాతి పూజార్థమితి దేవలః లా ఆదానే ॥ పూజించునిమిత్తమై దేవరను స్వీకరించువాఁడు॥... మాయా శాంబరీ శబ్దములు- ఇంద్రజాలము మొదలైనమాయ పేళ్లు॥ మాత్యస్యాం విశ్వమితి మాయా॥ మామానే,। దీనియందు జగత్తు మితమైయుండును॥ మద్యస్యేయమితి మాయా। మయుఁడనెడి రాక్షసునిసంబంధమైనది ॥ శంబరస్యేయం సాంబరీ॥ ఈ. సీ ॥ శంబరుఁడనెడు రాక్షసునిసంబంధమైనది ॥... మాయాకార ప్రాతిహారశబ్దములు మాయా చేయువాని పేళ్లు॥ మాయాం కరోతీతి మాయాకారః। మాయా చేయువాఁడు॥ ప్రతిహారతి నయనే ఇతి ప్రాతిహారకః। కనుకట్టుచేత దృష్టిని హరించువాఁడు। ప్రతిహారకుఁడని హ్రస్వాదిగా కొందరు చెప్పుదురు ॥ శ్లో॥ మాయాకారకసంజ్ఞః స్యాత్ప్రతిహారక ఇరంమదో దర్భాగ్- అనివరరుచి ఆర్యయందుఁ జెప్పినాఁడు॥... శైలాలిన్ శబ్దము మొదలుకొని నట్టువవాని పేళ్లు ॥ శిలాలినా ప్రోక్తం నటసూత్రమధీయత ఇతి శైలాలినః॥ న-పు॥ శిలాలిచేతఁ జెప్పఁబడిన నట సూత్రము నధయనము చేయువారు ॥ శిలూషస్య ఋషేః గోత్రాపత్యాని శైలూషాః । శిలూషుఁడను ఋషియొక్క సంతతియందుఁ బుట్టినవారు। జాయయా జీవంతీతి జాయాజీవాః॥ జీవప్రాణధారణే । పెండ్లాము చేత జీవించువారు ॥ కృశాశ్వేన ప్రోక్తం నటసూత్రమధీయత ఇతి కృశాశ్వినః॥ న-పు॥ కృశాశ్వుని చేతఁ జెప్పబడిన సూత్రము నధ్యయనము చేయువారు ॥ భరతస్య గోత్రాపత్యాని భారతాః। భరతుఁడను ఋషియొక్క గోత్రమునం బుట్టినవారు ॥ నటంతీతి నటాః॥ నటనృత్తౌ । ఆడువారు॥ ** చారణకుశీలవశబ్దములు దిక్కులయందు సంచరించు బట్టువాతికిఁ గానినట్టువవారికిఁ గాని పేళ్లు॥ దిగంతేషు కీర్తిం చారయంతీతి చారణాః॥ చరగతిభక్షణయోః। దిగంతములయందు కీర్తిని నెగడఁజేయువారు॥ కుత్సితం శీలమేషామితి కుశీలవాః। కుత్సితమైన నడకగలవారు॥ ** మార్దంగిక మౌరజికశబ్దములు మద్దెళగాని పేళ్లు॥ మృదంగవాదనం శిల్పమేషామితి మార్దంగికాః। మురజవాదనం శిల్పమేషామితి మౌరజికాః। మద్దెళవాయించుట పనిగాఁగలవారు- మార్దంగికులు - మౌరజికులును ॥ * పాణివాద పాణిఘశబ్దములు చేతుల తాళము గొట్టువారి పేళ్లు ॥ పాణీవాదయంతీతి పాణివాదాః॥ వదవ్యక్తాయాం వాచి। చేతులవాయించువారు ॥ పాణింఘ్నంతీతి పాణిఘాః॥ హనహింసాగత్యోః। తాళము గొట్టుటకొఱకు చేతులు దట్టువారు॥... వేణుధ్మ వైణవికశబ్దములు పిల్లంగ్రోవి యూఁదువారి పేళ్లు॥ వేణుం ధమతీతి వేణుధ్మాః॥ అ-పు॥ ధ్మాశబ్దాగ్నిసంయోగయోః । పిల్లఁగ్రోవినూఁదువారు॥ వేణోర్వికారః వైణవం- తద్వాదనం శిల్పమేషామితి వైణవికాః। వెదురునఁ జేసినపిల్లంగ్రోవినూఁదుట పనిగాఁగలవారు॥ * వీణావాద వైణిక శబ్దములు వీణవాయించువారి పేళ్లు ॥ వీణావాదయంతీతి వీణావాదాః॥ వదవ్యక్తాయాం వాచి। వీణను వాయించువారు ॥ వీణావాదనం శిల్పమేషామితి వైణికాః । వీణవాయించుట పని గాఁగలవారు॥ ...జీవాంతక శాకునికశబ్దములు పక్షుల వేఁటాడువాని పేళ్లు॥ జీవానాం పక్షిణామంతకో జీవాంతకః । పక్షిరూపమైన జీవములకు అంతకుఁడు ॥ శకునాన్ పక్షిణో హంతీతి శాకునికః। పక్షులఁ జంపువాఁడు॥... వాగురిక జాలిక శబ్దములు వల వేఁటగాని పేళ్లు॥ వాగురయా చరతి వాగురికః। జాలేన చరతి జాలికః॥ వల చేత చరించువాఁడు గనుక- వాగురికుఁడు- జాలికుఁడును ॥ ** వైతంసికశబ్దము మొదలు ౩ మాంసము మ్మెడువాని పేళ్లు ॥ మృగపక్ష్యాదేర్బంధనోపాయో వితంసః - తేన చరతీతి వైతంసికః ॥ మృగపక్ష్యాదుల నుపట్టుటకు సాధనములైన త్రాళ్లు మొదలైనవి వితంసము - అందుచేత సంచరించువాఁడు ॥ మృగపక్ష్యాది బంధనయంత్రం కూటః తేన చరతీతి కౌటికః । మృగపక్ష్యాదులను పట్టుటకు ఘరయోగించెడు గాలము - ఉరులు మొదలైనవి కూటము - అందుచేఁ జరించువాఁడు కౌటికుఁడు। మాంసం పణ్యమస్య మాంసికః॥ మాంసము అమ్ముట సరుకుగాఁగలవాఁడు ॥ ఈమూఁడుఁ శబ్దము భాష్యాలు

భృతకో భృతిభుక్కర్మకరో వైతనికశ్చ సః।

యములు॥**భృతకశబ్దము మొదలుగ కూలివాని పేళ్లు॥ భ్రియతఇతిభృతః-అనుకంపనీయోభృతో భృతకః*భృఞ్ భరణే।దయకుపాత్రుఁడై భరింపఁబడువాఁడు॥భృతింభుఙ్క్తే-ఇతిభృతిభుక్॥జ-పు భుజపాలనాభ్యవహారయోః।కూలినిభుజించువాఁడు॥కర్మకరోతీతికర్మకరః * డుకృఞ్ కరణే చెప్పినపని సేయువాఁడు॥వేతనేనజీవతీతివైతనికః । కూలిచేతబ్రతుకువాఁడు ॥

వార్తావహో వైవధికో

** వార్తావహవైవధికశబ్దములు కావడిమోయువాని పేళ్లు॥ వార్తా-వాణిజ్యాదిజీవికా-తాదర్థ్యాద్ధాన్యాదిరపి వార్తా-తాంవహతీతివార్తావహః*వహ ప్రాపణే । వార్తయనఁగా బేరము మొదలైన జీవనోపాయము-తదర్థములైన ధాన్యాదులును వార్త- ఆధాన్యాదుల మోయువాఁడుగనుక వార్తావహుఁడు ॥ వివధేనహరతీతివైవధికః । కావడిచేత ధాన్యము మొదలైనవాని కొనిపోవువాఁడు॥

భారవాహస్తు భారికః॥ ౨౦౧॥

**భారవాహభారికశబ్దములు మోపుమోయువాని పేళ్లు॥ భారంవహతీతిభారవాః। భారికశ్చ*వహ ప్రాపణే । భారము మోయువాఁడుగనుక భారవాహుఁడు- భారికుఁడును॥ ...

వివర్ణః పామరో నీచః ప్రాకృతశ్చ పృథగ్జనః। నిహీనోపసదో జాల్మః క్షుల్లకశ్చేతరశ్చ సః॥ ౨౦౨॥

వివర్ణశబ్దము మొదలుగ౧౦అల్పుని పేళ్లు॥విరుద్ధోవర్ణోజాతిర్యశోవాస్యవివర్ణః।విరుద్ధమైన జాతిగానికీర్తిగాని కలవాఁడు॥ పాప్మానంపామానంవా రాతీతిపామరః*రాఆదానే । పాపమును గానికీటనుగాని పుచ్చుకొనువాఁడు॥నికర్షమంచతీతినీచః*అంచుగతిపూజనయోః । తక్కువను బొందువాఁడు॥ ప్రకృతౌయథాజాతథావేవర్తమానోనవ్యుత్పన్నఇతిప్రాకృతః। విశేషజ్ఞానము లేక పుట్టినప్పటివలెనుండువాఁడు।సజ్జనేభ్యఃపృథగ్భూతోజనఃపృథగ్జనః।లోకములోనిసజ్జనులకంటెనితరమైనజనుఁడు।నితరాంహీయతేజనైరితినిహీనః*ఓహాక్ త్యాగే। మిక్కిలిజనులచేత విడువబడువాఁడు॥అపశీయతఇత్యపశదః*శద్ల్ శాతనే।అపకృష్టుఁడై చెడువాఁడు ॥ అపసదుఁడని దంత్యసకారముగా కొందరు చెప్పుదురు॥జలతిజడీభవతిజాల్మః*జలఘాతనే। జడుఁడై యుండువాఁడు।క్షుధంలాతీతిక్షుల్లకః।క్షుధ్రుఁడై అకలిగొనియుండువాఁడు ॥ ఖులకుఁడనిక వర్గద్వితీయాదిగా కొందరు చెప్పుదురు॥శ్లో॥ఖులకస్త్రిషునీచేల్పే- అనిఖకారామలయందురథసుఁమ ॥ ఇతంక్షుద్రవృత్తింరాతీతిఇతరః*ఇణ్ గతౌ*రాఆదానే।క్షుద్రమైననడకను పొందువాఁడు॥ *

భృత్యే దాసేర దాసేయ దాస గోప్యక చేటకాః। నియోజ్యకింకర ప్రేష్యభుజిష్య పరిచారకాః॥ ౨౦౩॥

భృత్యశబ్దము మొదలుగ౧౧బంటు పేళ్లు॥భరణీయోభృత్యః*డుభృఞ్ ధారణపోషణయోః।పోషింపదగినవాఁడు॥ దాస్యాఅపత్యందాసేరః।దాసేయశ్చ।దాసీపుత్రుఁడు-దాసేరుఁడు-దాసేయుడును॥దంసయతె స్వామికార్యాణి సావధానేనేతి దాసః*దసిదంశదర్శనయోః। స్వామికార్యములను సావధానముగాఁజూచువాఁడు।గోపనీయోగోప్యకః*గుపూరక్షణే। రక్షింపఁదగినవాఁడు॥చిట్యతేప్రేష్యతనతి చేటకః*చిటపరప్రేష్యే।పరులచేత పనులకు-అంపఁబడువాఁడు ॥ నియోక్తుంశక్యోనియోజ్యః*యుజిర్ యోగే।నియోగింపశక్యమైనవాఁడు॥ కిమపికరోతీతికింకరః*డుకృఞ్ కరణే।ఏదైనను చేయువాఁడు ॥ ప్రేషితుంయోగ్యఃప్రేష్యః*ఇషగతౌ । పనులకుఁబంపఁదగినవాఁడు॥భుఙ్క్తే-వేతనమితిభుజిష్యః।కూలినిభుజించువాఁడు॥ పరిచరతీతిపరిచారకః*చరగతిభక్షణయోః।పరిచారము చేయువాఁడు॥

పరాచిత పరిస్కంద పరజాత పరైధితాః

**పరాచితశబ్దము మొదలుగ౪ పెంపుడుబంటు పేళ్లు।పరైరాచితఇతిపరాచితః*చిఞ్ చయనే।పరులచేత పెంపఁబడువాఁడు॥ పరితఃస్కందతీతిపరిస్కందః*స్కంది ర్గతిశోషణయోః।అంతటఁదిరుగువాఁడు॥ పరస్మాజ్జాతఇవవర్తతఇతిపరజాతః * జనీప్రాదుర్భావే।పరులచేఁ పెంపఁబడివారికిఁబుట్టిన వానివలెనుండువాఁడు।పరైరేధితోవర్తతఇతిపరైధితః*ఏధవృద్ధౌ।పరులచేత పెంపఁబడియుండువాఁడు॥

మందస్తుందపరిమృజ ఆలస్యః శీతకోలసోనుష్ణః॥ ౨౦౪॥

**మందశబ్దము మొదలుగ౬ అలసుని పేళ్లు॥అలస్యే నమందతె స్వపితీతిమందః*మదిస్తుతిమోదమదస్వప్నకాంతిగతిషు। ఆలస్యము చేతనిద్రపోవువాఁడగనుక మందుఁడు॥పునఃపునస్తుందంపరిమార్ష్టీతితుందపరిమృజః*మృజూశుద్ధౌ। పలుమారు బొజ్జను పునుకుకొనువాఁడు॥తుందపరిమూజుఁడనియుఁగలదు॥ నలసతీత్యలసః- అలసఏవాలస్యః। ప్రకాశింపవాఁడుకాఁడుగనుక అలసుఁడు-అలసుఁడే ఆలస్యుఁడు॥శీతంపండఁకరోతి శీతకః మందముగా కార్యమును జేయువాఁడు॥అలసః।నవిద్యతె ఉష్ణంతేజోస్యేతి అనుష్ణః। ప్రకాశము లేనివాఁడు॥

దక్షేతు చతురపేశల పటవస్సూత్థాన ఉష్ణశ్చ।

దక్షశబ్దము మొదలుగ నేర్పరి పేళ్లు॥ దక్షతె కార్యం శీఘ్రం కరోతీతి దక్షః*దక్ష వృద్ధౌ- శీఘ్రార్థే చ। కార్యమును గొబ్బున జేయువాఁడు॥ చతతే కాంక్షతే ప్రయోజనమితి చతురః * చతే చదే యాచనే చ। ప్రయోజనమును కాంక్షించువాఁడు। పింశతి అవయవో భవతి కార్యేష్వితి పేశలః*పిశ అవయవే। అన్ని ప్రయోజనములయందు నవయవభూతుఁడై యుండువాఁడు॥ పాటయతి ప్రయోజనానితి పటుః॥ఉ-పు॥*పట గతౌ। ప్రయోజనముల నడిపించువాఁడు। సుష్ఠు ఉత్థానమ్ ఉద్యోగో యస్య సూత్థానః। మంచి యుద్యోగము గలవాఁడు॥ ఓషత్యకార్యమిత్యుష్ణః*ఉష దాహే। అకార్యమును జెఱుచువాఁడు**

చండాలప్లవమాతంగదివాకీర్తిజనంగమాః॥ ౨౦౫॥ నిషాదశ్వపచావంతేవాసిచాండాలపుల్కసాః

చండాలశబ్దము మొదలుగ ౧౦ మాలవాని పేళ్లు॥ చండతే కుప్యతీతి చండాలః*చడి కోపే। కోపగించుకొనువాఁడు॥ ప్లవతే ఉగ్రకర్మణ ఇతి ప్లవః*ప్లుఙ్ గతౌ। క్రూరకర్మమునకొఱకు పోవువాఁడు। మాతంగతి న గచ్ఛతి గ్రామమధ్యమితి మాతంగః*తగి గతౌ। గ్రామమధ్యమును పొందనివాఁడు॥ మతంగసంతతిగాఁ గాను మాతంగులని పౌరాణికులు చెప్పుదురు॥ దివసస్య పుణ్యకాలత్వాత్ దివా - అకీర్తనమస్యేతి దివాకీర్తిః*కౄత సంశబ్దే। పగలు పుణ్యకాలము గనుక అందు ఉచ్చారణ లేనివాఁడు॥ జనాద్గచ్ఛతీతి జనంగమః*గమ్ల్ సృప్ల్ గతౌ। జనుల చేత తొలగిపోవువాఁడు॥ నిషీదతి పాపమస్మిన్నితి నిషాదః*షద్ల్ విశరణగత్యవసాదనేషు వీనియందు పాపముండును॥ శ్వానం పచతీతి శ్వపచః*డుపచ్ష్ పాకే। కుక్కను వండుకొనువాఁడు॥ అంతే గ్రామాంతే వసతీతి అంతేవాసీ॥ న-పు॥ వస నివాసే। గ్రామముకడపట నుండువాఁడు॥ చండాల ఏవ చాండాలః। చండాలుఁడే చాండాలుఁడు పులంతీతి పులాః మహాంతః- తాన్ స్పర్శనేన కస్తే శాతయతీతి పుల్కసః* పుల మహత్త్వే*కస గతిశాతనయోః। పెద్దలను స్పర్శచేత జెఱుచువాఁడు॥

భేదాః కిరాతశబరపుళిందా మ్లేచ్ఛజాతయః॥ ౨౦౬॥

**కిరాతశబ్దము మొదలు ౩ చండాలభేదములయిన మ్లేచ్ఛజాతుల పేళ్లు॥ శ్లో॥ గోమాంసభక్షకో యస్తు లోకబాహ్యం చ భాషతే। సర్వాచారవిహీనోసౌ మ్లేచ్ఛ ఇత్యభిధీయతే - అని చెప్పియున్నది గనుక॥ మ్లేచ్ఛంతె అవ్యక్తం భాషంత ఇతి మ్లేచ్ఛాః*మ్లేచ్ఛ అవ్యక్తే శబ్దే। వ్యక్తముగా కుండ పలుకువారు గనుక మ్లేచ్ఛులు॥ మ్లేచ్ఛజాతులలోనె మయిలిపింఛము మొదలయినవి కట్టుకొనువారు కిరాతులు - ఆకులు కట్టుకొనువాండ్లు శబరులు - తమభాషయే కాని మరియొకరి భాష యెఱుఁగనివాండ్లు పుళిందులు॥ కిరతి శబ్దం రాతీతి కిరాతః*రా అదానే। కీయను శబ్దమును బలుకువాఁడు॥ శవతి గచ్ఛతి వనమితి శబరః*శు గతౌ। అడవిని దిరుగువాఁడు॥ పులంతీతి పుళిందాః*పుల మహత్త్వే। ప్రబలమై యుండువారు॥

వ్యాధో మృగవధాజీవో మృగయుర్లుబ్ధకశ్చ సః।

**వ్యాధశబ్దము మొదలు - ౪ - బోయవాని పేళ్లు॥ విధ్యతి మృగానితి వ్యాధః*వ్యధ తాడనే। మృగములను జంపువాఁడు॥ మృగవధేనాజీవతీతి మృగవధాజీవః*జీవ ప్రాణధారణే। మృగవధ చేత బ్రతుకువాఁడు॥ మృగాన్ వధార్థం యాతీతి మృగయుః॥ఉ-పు॥*యా ప్రాపణే। వధార్థములయిన మృగములను బొందువాఁడు। లుభ్యతి మృగేష్వితి లుబ్ధకః*లుభ గార్ధ్యే। మృగములయందు ఆసగలవాఁడు **

కౌలేయకస్సారమేయః కుక్కురో మృగదంశకః॥ ౨౦౭॥ శునకో భషకః శ్వా స్యా

కౌలేయకశబ్దము మొదలు- ౭-కుక్క పేళ్లు॥ కులే గృహే భవః కౌలేయకః। ఇంట నుండునది॥ సరమా శునీ తస్యా అపత్యం సారమేయః। సరమయనఁగా ఆఁడుకుక్క దానికి పుట్టునది॥ కోకతె అస్థ్యాదికమాదత్త ఇతి కుక్కురః * కుక వృక ఆదానే। ముడుసులు మొదలయినవానిఁ దీసికొనునది॥ మృగాన్ దశతీతి మృగదంశకః * దంశ దంశనే। మృగములను కొఱుకునది॥ శునతి ఇతస్తతో గచ్ఛతీతి శునకః*శున గతౌ। ఇట్టట్టు తిరుగునది॥ భషతీతి భషకః*భష భషణే। భషణం శ్వరవః। మొరుగునది॥ శ్వయతి గచ్ఛతీతి శ్వా॥న-పు॥ *టుఓశ్వి గతివృద్ధ్యోః। తిరుగుచునుండునది॥

దలర్కస్తు సయోగితః।

**అలర్కశబ్దము ఔషధప్రయోగమువలన వెఱ్ఱిపట్టిన కుక్క పేరు॥ అల్యతె వార్యతె దంశభయాదిత్యలర్కః*అల వారణే। కఱచునను భయమువల్ల నడ్డగింపఁబడునది॥

శ్వా విశ్వకద్రుర్మృగయాకుశల

**విశ్వకద్రుశబ్దము వేటయందు నేర్పుగల కుక్క పేరు॥ విశ్వాన్ మృగాన్ కందయతీతి విశ్వకద్రుః॥ఉ-పు॥*కది రోదనే। సకలమైన మృగములను మొఱపెట్టించునది॥

స్సరమా శునీ॥ ౨౦౮॥ విట్చరస్సూకరో గ్రామ

సరమా శునీ శబ్దములు ఆఁడుకుక్క పేళ్లు॥ సరతి శ్వానం ప్రతీతి సరమా*సృ గతౌ। మొగకుక్కను గూర్చి పోవునది॥ శునః స్త్రీ శునీ॥ ఈ-స్త్రీ॥ ఆడుకుక్క** విట్చరశబ్దము - ఊరపంది పేరు॥ విషం విష్ఠాం

మ్యో॥*బర్కరస్తరుణః పశుః।

చరతీతి విట్చరః॥ *చరగతిభక్షణయోః॥ విష్ఠను తినునది ॥ **బర్కరశబ్దము పాఁడియగు వయస్సుగల పశుమాత్రమునకు పేరు॥ వర్కతె తృణాదికమితి బర్కరః॥ *వృకాదానే॥ కసువు మొదలయినవి తినునది॥

ఆచ్ఛోదనం మృగవ్యం స్యాదాఖేటో మృగయా స్త్రియామ్॥ ౭౦౯॥

ఆచ్ఛోదనశబ్దము మొదలు-౪-వేఁట పేళ్లు॥ ఆసమంతాచ్ఛిద్యంతే మృగా అత్రేతి ఆచ్ఛోదనం॥ *ఛిదిర్ ద్వైధీకరణే॥ మృగములు దీనియందు ఖండింపఁబడును॥ మృగా విధ్యంతే అస్మిన్నితి మృగవ్యం॥ *వ్యధ తాడనే॥ దీనియందు మృగములు సంహరింపఁబడును॥ ఆఖేట్యంతే మృగా అత్రేతి ఆఖేటః॥ *ఖిట త్రాసే॥ దీనియందు మృగములు వెఱపింపఁబడును ॥ మృగాణామన్వేషణం మృగయా॥ *మృగ అన్వేషణే॥ మృగములను వెదకుట మృగయ ॥

దక్షిణారుర్లుబ్ధయోగాద్దక్షిణేర్మా కురంగకః।

**దక్షిణేర్మన్ శబ్దము వేఁటకాని చేత కుడిదిక్కునగాయము చేయఁబడిన మృగము పేరు॥ దక్షిణే దక్షిణభాగే ఈర్మం వ్రణమస్య దక్షిణేర్మా॥ న-పు॥ కుడిదిక్కున గాయము దగిలినది॥

చోరైకాగారికస్తేనదస్యుతస్కరమోషకాః॥ ౭౧౦॥ ప్రతిరోధిపరాస్కందిపాటచ్చరమలిమ్లుచాః।

**చోరశబ్దము మొదలు-౧౦-దొంగల పేళ్లు॥ చోరయతీతి చోరః॥ *చుర స్తేయే॥ దొంగిలించువాఁడు॥ పా॥ చురా చౌర్యం శీలమస్యేతి చౌరః॥ దొంగిలించుట స్వభావముగాఁగలవాఁడు॥ చౌరుఁడని పౌరాణికులు కొందరు చెప్పుదురు॥ ఏకమసంబాధం గృహం ప్రయోజనమస్యేతి ఐకాగారికః॥ దొంగిలించుటకొఱకు జనసమ్మర్దము లేని యిల్లు ప్రయోజనముగాఁగలవాఁడు ॥ స్తేనయతీతి స్తేనః॥ *స్తేన చౌర్యే॥ ముచ్చిలించువాఁడు॥ దస్యత్యుపక్షిణోతీతి దస్యుః॥ ఉ-పు॥ *దసు ఉపక్షయే॥ ఒకానొకప్పుడు చెఱచువాఁడు॥ తత్ చోరకర్మ కరోతీతి తస్కరః॥ *డుకృఞ్ కరణే॥ దొంగతనము జేయువాఁడు॥ ముష్ణాతీతి మోషకః॥ *ముష స్తేయే॥ దొంగిలించువాఁడు॥ ప్రతిరుణద్ధీతి ప్రతిరోధీ॥ న-పు॥ *రుధిర్ ఆవరణే॥ అడ్డగించువాఁడు॥ పరానాస్కందయతీతి పరాస్కందీ॥ న-పు॥ స్కందిర్ గతిశోషణయోః॥ పరులశోషింపఁజేయువాఁడు ॥ పాటయన్ విదళయన్ చరతీతి పాటచ్చరః॥ *చర గతిభక్షణయోః॥ పీడింపుచుఁ జరించువాఁడు॥ *పట గ్రంథే॥ మలినం కృష్ణాతీతి పాటచ్చరః॥ చినిగినకోకనైనను దీసుకొనువాఁడు॥ మలినం యథా తథా మ్లోచతి గచ్ఛతీతి మలిమ్లుచః॥ *మ్లుచు గత్యాం॥ మలినమౌనట్టుగా చరించువాఁడు॥

చౌరికా స్తైన్యచౌర్యే చ స్తేయం లోప్త్రం తు తద్ధనమ్॥ ౭౧౧॥

**చౌరికాదిశబ్దములు-౪-దొంగతనము పేళ్లు॥ చోరస్య కర్మ చౌరికా-చౌర్యం చ। చోరుని యొక్క కర్మము గనుక చౌరిక-చౌర్యమును॥ స్తేనస్య కర్మ స్తైన్యం, స్తేయం చ। స్తేనుడనఁగా దొంగ - వాని యొక్క కర్మ స్తైన్యము స్తేయమును॥ * లోప్త్రశబ్దము దొంగిలించిన సొమ్ము పేరు॥ లుప్యత ఇతి లోప్త్రం॥ *లుప్ ల్ ఛేదనే॥ అపహరింపఁబడునది॥

*వీతంసస్తూపకరణం బంధనే మృగపక్షిణామ్।

**వీతంసశబ్దము మృగములను పక్షులను బట్టుటకు సాధనమైన ఉరులు మొదలయినదాని పేరు॥ వితంస్యత ఇతి వితంసః॥ *తసి భూష అలంకారే॥ చక్కఁజేయఁబడునది॥ వీతంసమని దీర్ఘాదియుఁగలదు॥

ఉన్మాథః కూటయంత్రం స్యాద్వాగురా మృగబంధనీ॥ ౭౧౨॥

ఉన్మాథకూటయంత్రశబ్దములు బోను పేళ్లు॥ గాలము పేళ్లని కొందరు ॥ ఉన్మథ్యంతే మృగా దయోనేనేత్యున్మాథః॥ *మంథ విలోడనే॥ మృగములు దీనిచేత పీడింపఁబడును ॥ కూటేన కృతం యంత్రం కూటయంత్రం॥ కపటమున జేయఁబడిన యంత్రము॥ ** వాగురా మృగబంధినీశబ్దములు మృగములు బట్టెడు వల పేళ్లు॥ మృగబంధనే అవగురతే వాగురా॥ *గురీ ఉద్యమనే। మృగబంధమందు ద్యోగించునది ॥ మృగా బధ్యంతే అనయేతి మృగబంధినీ॥ ఈ-స్త్రీ॥ బంధ బంధనే॥ మృగములు దీనిచేత బంధింపఁబడును॥

శుల్బం వరాటకః స్త్రీ తు రజ్జుస్త్రిషు వటీగుణః॥

**శుల్బశబ్దము మొదలు-౫-త్రాటి పేళ్లు॥ శోచంత్యనేన మృగాదయ ఇతి శుల్బం॥ *శుచ శోకే । మృగాదులు దీనిచేత దుఃఖించును। శుంభమని కొందరు ॥ వట్యతే వేష్ట్యత ఇతి వటారకః॥ *వట వేష్టనే చుట్టఁబడునది॥ సృజ్యత ఇతి రజ్జుః॥ ఉ-స్త్రీ॥ **సృజ విసర్గే॥ సృజింపఁబడునది॥ వట్యతే వేష్ట్యత ఇతి వటీ॥ *వట వేష్టనే॥ చుట్టఁబడునది॥ మూఁడులింగములయందు వర్తించును॥ వటః। వటీ। వటం- అని ॥ గుణ్యతే అభ్యస్యతే బంధనాయేతి గుణః॥ *గుణ అభ్యాసే॥ బంధనముకొఱకు అభ్యసింపఁబడునది॥........

ఉద్ఘాటనం ఘటీయంత్రం సలిలోద్వాహనం ప్రహేః॥ ౭౧౩॥

ఉద్ఘాటనఘటీయంత్రశబ్దములు నూతి వల్లను౦డి నీళ్లు తెచ్చు రాట్నము-ఏతము - మొదలయినదాని పేళ్లు॥ ఉద్ఘాట్యతే జలమనేనేత్యుద్ఘాటనం॥ *ఘట సంఘాతే॥ దీనిచేత నీళ్లు కూర్పఁబడును॥ ఘటీభిః కృతం యంత్రం ఘటీయంత్రం॥ కడవల చేత జేయఁబడిన యంత్రము॥

పుంసి వేమా వాయ

వేమన్ వాయదండశబ్దములు కోకలు నేయునట్టి తాకుడుపలక పేళ్లు॥ వయంత్యనేనేతి వేమా॥ న-పు॥

దండః

*వేఞ్ తంతుసంతానే।దీని చేత నేయుదురు॥నపుంసకమనికొందరు॥ వయనంవాయః- వాయస్య దండోవాయదండః । వాయమనఁగా నేయుసట్టిపలక వాయదండము ॥ ** సూత్రతంతుశబ్దములు నూలి పేళ్లు॥సీవ్యంత్యేభిరితిసూత్రాణి*షివుతంతుసంతానే।దీని చేత నేయుదురు॥తన్యతే వస్త్రమేభిరితితంతవః॥ఉ-పు॥*తనువిస్తారే॥దీని చేతవస్త్రము విస్తరింపఁబడును॥

సూత్రాణినరితంతవః।

వాణిర్వ్యూతిః స్త్రియాంతుల్యే*పుస్తం లేప్యాదికర్మణి ౨౧౪॥

వాణివ్యూతిశబ్దములు నేయుట పేళ్లు॥వయనంవాణిః।వ్యూతిశ్చ॥ఇ సీ॥*వేఞ్ తంతుసంతానే।నేయుట వాణివ్యూతియును॥**పుస్తశబ్దము లెప్పపుపని మొదలైనదాని పేరు॥సాలెవాఁడుపడుగు చేయుట పేళ్లనికొందరు॥పుస్త్యతెఆద్రియతఇతిపుస్తం*పుస్తబుస్తఆదరానాదరయోః । చేయువాని చేతనాదరింపఁబడునది ॥ ఆదిశబ్దము చేతమృత్తికా కాష్ఠాదుల చేఁజేయఁబడినవియును జెప్పఁబడును॥ మృదావాదారుణావాథవస్త్రేణాప్యథచర్మణా । లోహరత్నైః కృతంవాపి పుస్తమిత్యభిధీయతె - అని

పాంచాలికాపుత్రికా స్యాద్వస్త్రదంతాదిభిః కృతా।

** పాంచాలికాపుత్రికాశబ్దములువస్త్రదంతకాష్ఠాదుల చేతఁజేయఁబడినబొమ్మల పేళ్లు॥పాంచాలదేశభవాపాంచాలికా।పాంచాలదేశమందుఁబుట్టినది॥కృత్రిమాపుత్రీపుత్రికా । పుత్రికవలెనుండునది ॥ (జతుత్రపువికారేతుజాతుషంత్రాపుషంత్రి షు)

పిటకః పేటకః పేటామంజూషా

పిటకపేటకశబ్దములు పెట్టె పేళ్లు॥పేటతీతిపిటకః। పేటకశ్చ*పిటసంఘాతె । కూడుకొనియుండునదిగనుక పిటకము-పేటకమును॥పేటామంజూషాశబ్దములుమందసము పేళ్లు॥ పేటతి వస్తుభిరితిపేటా*పిటసంఘాతె।వస్తువులతో కూడుకొనియుండునది।మజ్జంతివస్తూన్యత్రేతిమంజూషా*టుమస్జొశుద్ధౌ।దీనియందువస్తువులుఅణఁగియుండును॥పిటకశబ్దము మొదలుర-శబ్దములును పర్యాయములనికొందరు॥

థవిహంగికా॥౨౧౫॥ భారయష్టి

విహంగికాభారయష్టిశబ్దములుకావడిబద్ద పేళ్లు॥విహంగసదృశత్వాత్ విహంగికా।పక్షివలెనంతటపోవునది॥విహంగమాఅనికొందరు భారవహనార్థంయష్టిఃభారయష్టిః ఇ-సీ॥భారము మోయుటకొఱకైనబద్ద

స్తదాలంబిశిక్యంకాచో

శిక్యకాచశబ్దములుకావటిబద్దనువ్రేలెడు-ఉట్టిపేళ్లు॥శక్నోతిభారంవోఢుమితిశిక్యం*శక్ల్ శక్తౌ।భారమునువహించుటకుసమర్థమైనది॥ కచ్యతేబధ్యతఇతికాచః*కచబంధనే। కట్టఁబడునది॥

థపాదుకా। పాదూరుపానత్ స్త్రీ

*పాదుకాశబ్దము మొదలు 3 చెప్పుల పేళ్లు॥ పద్యంతెఅనయేతిపాదూః॥ఊ, సీ॥*పద్ల్ గతౌ॥దీనిచేతనడచిపోదురు॥పాదూరేవపాదుకా।పాదువే-పాదుక॥ఉపానహ్యతెపాదయోరితిఉపానత్॥హ-సీ॥ణహబంధనే। పాదములయందుఁ గట్టబడునది ॥

సైవానుపదీనాపదా యతా॥౨౧౬॥*నధ్రీవధ్రీవరత్రా స్యా

ఆచెప్పుకాలికిపొడ్డైనదైతేఅనుపదీయనంబడును ॥ అనుపదంబద్ధాఅనుపదీనా।కాలికిపొడ్డిగాఁగట్టఁబడునది॥నధ్రీశబ్దముమొదలు 3 వారుపేళ్లు॥నహ్యతెఅనయేతినధ్రీ॥ఈ-సీ॥*ణహబంధనే।దీనిచేతకట్టఁబడును ॥ వర్ధతేదీర్ఘాభవతీతివర్ధ్రీ॥ఈ, సీ॥*వృధువృద్ధౌ।బిగించఁగా సాగివచ్చునది॥వ్రియతెఅనయేతివరత్రా*వృఞ్ వరణే।దీనిచేతచుట్టఁబడును॥

దశ్వాదేస్తాడనీకశా

కశాశబ్దముగుఱ్ఱములు మొదలయినదానిఁగొట్టెడుచబుకు పేరు॥కశత్యశ్వాదీనితికశా* కశగతిశాతనయోః।గుఱ్ఱము మొదలయినదానిఁబీడించునది॥

చాండాలికాతుకండోలవీణాచండాలవల్లకీ॥౨౧౭॥

**చాండాలికాశబ్దము మొదలు 3 మాలవానివీణె పేళ్లు॥చండాలకస్యేయంచాండాలికా।చండాలసంబంధమైనది॥కండ్యతేఅభిరక్ష్యతెచండాలైరితికండోలా-కండోలాచసావీణాచకండోలవీణా*కడిభేదాభిరక్షణయోః-చండాలులచేతరక్షింపబడునట్టివీణ॥నది-కటోలవణా,అనియుగలదు॥చండాలస్యవల్లకీచండాలవల్లకీ।చండాలునివీణ॥

నారాచీస్యాదేషణికా

**నారాచీఏషణికాశబ్దములుత్రాసు పేళ్లు॥నారంనరసమూహంచతీతినారాచీ॥ఈ,సీ॥అంచుగతిపూజనయోః।జనసమూహమునుబొందునది॥ ఇష్యతెవ్యవహారజనైరితిఏషణికా* ఇషుఇచ్ఛాయాం।బేరులచేతనిచ్ఛయింపఁబడునది॥

శాణస్తునికషః కషః।

**శాణశబ్దము మొదలు,3,ఒఱగల్లు పేళ్లు ॥ శ్యతిస్వర్ణంకనూకరోతీతిశాణః*శోతనూకరణె।బంగారునుగరుగఁజేయునది॥నికష్యతెస్వర్ణమత్రేతినికషః।కషశ్చ*కషహింసాయాం।బంగారుదీనియందుపీడింపఁబడునుగనుక,నికషము,కషమును*

వ్రశ్చనః పత్రపరశు

వ్రశ్చనపత్రపరశుశబ్దములుచీర్ణము పేళ్లు॥ వృశ్చ్యతెఅనేనసువర్ణాదికమితివ్రశ్చనః * ఓవ్రశ్చూచ్ఛేదనే।దీనిచేతస్వర్ణము నఱుకఁబడును॥పత్రమివపరశుఃపత్రపరశుః॥ ఉ,పు॥ ఆకువలెనుం

రీషీకా తూలికాసమే॥౨౧౮॥ తైజసావర్తనీ మూషా

డెడుఆయుధము॥** ఈషికా తూలికాశబ్దములు చిత్తరువు వ్రాయునట్టికణిక పేళ్లు ॥ ఈషతేద దాతిచిత్రసౌష్ఠవమితి ఈషికా॥ ఈష దానే। చిత్తరువునకొప్పిదమిచ్చునది॥ తూలయతే వర్ణాదికంపూరయతీతి తూలికా॥ తూలపూరణే । వన్నెలనించునది॥** తైజసావర్తనీమూషాశబ్దములుబంగారుమొదలైనవికరిగెడుక్రోవి పేళ్లు మూస ॥ తైజసం హేమాది కమావర్త్యతే ద్రవీక్రియతే స్యామితి తైజసావర్తనీ॥ ఈ-సీ॥ వృతువర్తనే। దీనియందుబంగారుమొదలైనవికరగంబడును॥ మూయతే బధ్యతే స్వర్ణాదికమత్రేతి మూషా॥ మూఞ్ బంధనే। దీనియందుబంగారుమొదలైనవి గట్టిగాంజేయంబడును॥...

భస్త్రా చర్మప్రసేవికా।

భస్త్రా చర్మప్రసేవికాశబ్దములు కొలిమితిత్తి పేళ్లు। భస్యతే దీప్యతే అనయా అగ్నిభిరితి భస్త్రా॥ భసభర్త్సనదీప్త్యోః। దీనిచేత అగ్ని ప్రజ్వలింపంబడును॥ ప్రసేవతే అగ్నిమితి ప్రసేవికా- చర్మరూపా ప్రసేవికా చర్మప్రసేవికా॥ షేవృ సేచనే। అగ్నిని ప్రకాశమగునట్లుచేయునదిగనుక ప్రసేవిక- చర్మరూపమైన ప్రసేవిక చర్మప్రసేవిక॥

ఆస్ఫోటనీ వైధనికా

అస్ఫోటనీ వైధనికాశబ్దములు రత్నములు తొలుచువుచ్చెడిపిడిసాన పేళ్లు ఆస్ఫోట్యతే రత్నాదికమనయేత్యాస్ఫోటనీ॥ ఈ-సీ॥ స్ఫుటిర్ విశరణే। విధ్యతే అనయేతి వైధనికా॥ వ్యధ తాడనే। దీనిచేత రత్నములుమొదలైనవి భేదింపంబడునుగనుక- ఆస్ఫోటనీ వైధనికయును॥ లాస్ఫోటనియని- లకారాదిగాకొందరు॥

కృపాణీ కర్తరీ సమే ॥౨౧౯॥

** కృపాణీకర్తరీశబ్దములు కత్తెర పేళ్లు ॥ కల్పతే ఛేదనాయేతి కృపాణీ॥ ఈ సీ॥ కృపూ సామర్థ్యే। ఛేదించుటకొఱకు సమర్థమైనది. కృత్యతే ఛిద్యతే నయేతి కర్తరీ॥ ఈ-సీ॥ *కృతీ ఛేదనే। దీనిచేత ఛేదింపంబడును॥*

వృక్షాదనో వృక్షభేదీ

వృక్షాదనవృక్షభేదిశబ్దములు మ్రాకులునరికెడుగొడ్డలి- కత్తి- ఉలి- మొదలైననాని పేళ్లు॥ వృక్షోద్యతేనేనేతి వృక్షాదనః॥ అద భక్షణే. వృక్షముదీనిచేత పీడింపబడును॥ వృక్షం భినత్తీతి వృక్షభేదీ॥ న-పు॥* భిదిర్ విదారణే। వృక్షమును వ్రక్కలించునది॥...

టంకః పాషాణదారణః।

టంకపాషాణదారణశబ్దములు రాయినఉకునట్టిఉలి పేళ్లు। టమితిశబ్దం కారయతీతి టంకః॥ కైశబ్దే। టంఅనెడుశబ్దమునుపలుకునది॥ పాషాణం దారయతీతి పాషాణదారణః॥ దౄవిదారణే। రాతినివ్రక్కలించునది॥

క్రకచోऽస్త్రీ కరపత్రం స్యాదారా చర్మభేదినీ ॥౨౨౦॥

** క్రకచకరపత్రశబ్దములు అంపము పేళ్లు ॥ క్రఇతిశబ్దం కచతీతి క్రకచః॥ అ-ప్న॥* కచ బంధనే। క్రయనెడుశబ్దమును రచించునది ॥ కరే పత్రమివ వర్తత ఇతి కరపత్రం । చేతఆకువలెనుండునది॥... ఆరాచర్మభేదినీశబ్దములు ఆరె పేళ్లు ॥ ఆఇయతి చర్మేత్యారా॥ ఋగతౌ ప్రాపణే చ। చర్మమును బొందునది॥ చర్మ భినత్తీతి చర్మభేదినీ॥ ఈ-సీ॥ చర్మమును భేదించునది॥...

సూర్మిస్థూణాయః ప్రతిమా

సూర్మ్యాదిశబ్దములు ౩ ఇనుప ప్రతిమ పేళ్లు॥ సుష్ఠుశోభనమూర్వతి అమంగళత్వాదితి సూర్మిః॥ ఇ-సీ॥ ఉర్వీ హింసాయాం। అమంగళమౌటవలన శుభమును జెఱుచునది॥ శూర్మిః- అని తాలవ్యాదిగాకొందరు చెప్పుదురు॥ తిష్ఠతి చిరకాలమితి స్థూణా॥ ష్ఠాగతినివృత్తౌ। అనేకకాలములుండునది॥ అయోమయీ ప్రతిమా అయః ప్రతిమా । ఇనుప ప్రతిమ॥...

శిల్పం కర్మ కళాదికం।

వాత్స్యాయనుండు చెప్పిన నృత్తగీతాదిచతుష్షష్టిబాహ్యక్రియలును- ఆలింగచుంబనాదిచతుష్షష్ట్యాభ్యంతరక్రియలును - కళలనుపించుకొనును। అట్టికళలును- ఆదిశబ్దముచేత స్వర్ణకారాదిక్రియలును శిల్పమనంబడును। శీల్యతే అభ్యస్యత ఇతి శిల్పం॥ శీలఉపధారణే। ఉపధారణమభ్యాసః॥ అభ్యసింపంబడునది॥

ప్రతిమానం ప్రతిబింబం ప్రతిమా ప్రతియాతనా ॥౨౨౧॥ ప్రతిచ్ఛాయా ప్రతికృతిరర్చా పుంసి ప్రతినిధి

** ప్రతిమానాదిశబ్దములు ౮ విష్ణ్వాదిమూర్తులకు సదృశముగా శిలాదులచేతంజేసిన ప్రతిమ పేళ్లు॥ ప్రతిమీయత ఇతి ప్రతిమానం ప్రతిమాచ॥ మాఙ్ మానే। ప్రతిగానిర్మింపంబడునదిగనుక ప్రతిమానము- ప్రతిమయును॥ ప్రతినిధిరూపం బింబం ప్రతిబింబం। ప్రతిరూపమైనబింబము॥ ప్రతియత్యత ఇతి ప్రతియాతనా॥ యతీ ప్రయత్నే। ప్రతిగాంజేయంబడునది॥ ప్రతిరూపాచ్ఛాయా ప్రతిచ్ఛాయా। ప్రతిరూపమైనఛాయ॥ ప్రతిక్రియత ఇతి ప్రతికృతిః॥ ఇ-సీ॥ డుకృఞ్ కరణే, ప్రతిగాంజేయంబడునది॥ అర్చ్యత ఇత్యర్చా॥ అర్చ పూజాయాం। అర్చింపంబడునది॥ ప్రతినిధీయత ఇతి ప్రతినిధిః॥ ఇ-పు॥ డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। ప్రతిగాపెట్టంబడునది॥

రుపమోపమానం

ఉపమోపమానశబ్దములు ఏచంద్రాదులతో ముఖాదులు సరిపోల్పంబడునో - ఆచంద్రాదులకు

స్యాత్।

ను-సరిపోల్చుటకును పేళ్లు-ఉపమీయతె నేనేతివా ఉపమితిర్వా-ఉపమా ఉపమానంచ* ఉప్రపూర్వోమా మానెఇతి ధాతుసాదృశ్యే। దీనితో సరిపోల్చఁబడునుగనుక నైనను సరిపోల్చునైనను-ఉపమ-ఉపమానమును॥... సమశబ్దము మొదలు ౭ సదృశమైనవస్తువుపేళ్లు ॥ ఈశబ్దములువిశేష్యము

వాచ్యలింగాస్సమస్తుల్యస్సదృక్షస్సదృశస్సదృక్॥౭౨॥ సాధారణస్సమానశ్చ

యొక్కలింగముగలవి॥సమ్యతేస్తూయతఇతిసమః* షమష్టవశబ్దె కొనియాడఁబడునది ॥ తులయా సమ్మితస్తుల్యః। తూనికె చేకొలది వెట్టఁబడునది ॥ సమానఇతిదృశ్యతెసదృక్షః- సదృశః-సదృక్చ* దృశిర్ ప్రేక్షణే। సమానమనిచూడఁబడునదిగనుక సదృక్షము-సదృశము-సదృక్కును - సదృక్ శబ్దముశకారాంతము-సదృశశబ్దము స్త్రీలింగమైనపుడు సదృశీ-అనియుండును॥ సమానమాధారణంమానమస్యేతిసాధారణః। సదృశంమానమస్యేతిసమానః సమానమైనకొలదిగలదిగనుక-సాధారణము సమానమును। సాధారణశబ్దము స్త్రీలింగమైనప్పుడు । అగ్నీధ్రసాధారణాదఞ్ వావక్తవ్యః-అని అఞ్ ప్రత్యయము వికల్పమునవిధించినాఁడుగనుక అఞ్ప్రత్యయమువచ్చినప్పుడుఙీప్పును - రానిపక్ష

స్యురుత్తరపదేత్వమీ

మందుటాప్పును రాఁగా-సాధారణీ। సాధారణా అని రెండురూపములుగలవు॥ ...నిభశబ్దము మొదలు ౫ సమాసమందున్నొకపదమునకు ఉత్తరపదములయ్యెసదృశవస్తువులపేళ్లవును॥ ఇవి,విశేష్య

నిభసంకాశనీకాశప్రతీకాశోపమాదయః॥౭౩॥

లింగముగలవౌను॥ఇందుకుదాహరణములు. చంద్రనిభః।లక్ష్మీసంకాశా పద్మనీకాశం। సూర్యప్రతీకాశః-విష్ణూపమః. అని॥ సమాదిశబ్దములుఉత్తరపదములుకానప్పుడుసదృశవాచకములు- నిభాదులైతేఉత్తరపదములైనప్పుడేసదృశవాచకములని భేదము ॥ నితరాంభాతీతినిభః*భాదీప్తౌ। మిక్కిలిప్రకాశించునది॥సమ్యకాశతఇతిసంకాశః*కాశృదీప్తౌ।లెస్సగాప్రకాశించునది ॥ నియతంకాశతఇతినీకాశః* కాశృదీప్తౌ । నియతముగా ప్రకాశించునది। ప్రతికాశతఇతిప్రతీకాశః * కాశృదీప్తౌ । ప్రతిగాప్రకాశించునది॥ఉపమీయతఇత్యుపమా*మాఙ్ మానే । ఉపమింపఁబడునది। ఆదిశబ్దముచేతకల్పభూతరూపశబ్దములు చెప్పఁబడును । పితృకల్పః,పితృభూతః పితృరూపః అని॥

కర్మణ్యాతువిధాభృత్యాభృతయోభర్మవేతనం। భరణ్యంభరణంమూల్యంనిర్వేశఃపణఇత్యపి॥౭౪॥

**కర్మణ్యాశబ్దము మొదలుగ ౧౧ కూలిపేళ్లు।కర్మణాసంపద్యతఇతి కర్మణ్యా* పనిచేతకలుగునది॥ విధీయతేకర్మ అనయేతివిధా*డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। దీనిచేతవిధింపఁబడును॥భ్రియతేఅనయాభృత్యా।భృతిః॥ఇ-సీ॥భర్మ॥న.న॥భరణ్యం। భరణంచ । దీనిచేతమొదలైనవిభరింపఁబడునుగనుక భృత్యక్షృతి। భర్మము భరణ్యము। భరణమును ॥ వీయతేఅనేనేతి వేతనం*వీగతిప్రజనకాంత్యసనఖాదనేషు। దీనిచేతపొందబడును॥మూలేనానామ్యంమూల్యం।మూలద్రవ్యముచేతతేఁబడునది ॥ నిర్విశ్యతెభుజ్యతఇతినిర్వేశః*విశప్రవేశనె। భుజింపఁబడునది॥పణ్యతెవ్యవహ్రియతేఅనేనేతిపణః*పణవ్యవహారెస్తుతౌచ । దీనిచేతవ్యవహరింపఁబడును

సురాహలిప్రియాహాలాపరిస్రుద్వరుణాత్మజా।గంధోత్తమాప్రసన్నేరాకాదంబర్యఃపరిస్రుతా॥౭౫॥ మదిరాకశ్యమద్యే చాప్య

*సురాశబ్దము మొదలుగ౧౩కల్లుపేళ్లు ॥ సుష్ఠురాంత్యేనానితిసురా*రాఆదానె । లెస్సగాదీనింబుచ్చుకొందురు ॥ హలినఃప్రియాహలిప్రియా. బలభద్రునికిప్రియమైనది॥ హీయతెలజ్జా అనయేతిహాలా*ఓహాక్ త్యాగే।దీనిచేతసిగ్గువిడువఁబడును ॥ పరితఃస్రవంత్యనయేతిపరిస్రుత్ ॥త-సీ॥పరిస్రుతాచ।దీనిచేతఃటట్టుతిరుగుదురు। వరుణస్యాత్మజావరుణాత్మజా।వరుణునికూఁతురు గంధేనోత్తమాగంధోత్తమా।పరిమళముచేతనుత్తమమైనది॥ ప్రసీదతిప్రసన్నా*షదౢ్ విశరణాదౌ।తేటమైయుండునది॥యంతిభ్రామంత్యనయేతిఇరా*ఇణ్ గతౌ।దీనిచేతతిరుగుదురు॥గోమంతపర్వతే కదంబకోటరేజాతత్వాత్ కాదంబరీ॥ఈ సీ॥ గోమంతపర్వతమందు కడపచెట్టులొత్తలో బుట్టినది॥మాద్యంత్యనయేతిమదిరా॥మద్యంచ*మదీహర్షె । దీనిచేతమదింతురుగనుకమదిరము.మద్యమును॥కశంత్యనేనేతికశ్యం*కశగతౌ। దీనిచేత తిరుగుదురు*

వదంశస్తుభక్షణం

అవదంశశబ్దముమద్యపానము సేయునప్పుడునంజుకొనెడిమాంసము మొదలైనదానిపేరు । భోజనమందునంజుకొనెడు.ఊరగాయమొదలైనదియును॥అవదంశ్యతఇత్యవదంశః*దంశదశనె । కొఱుకఁబడునది॥ఉపదంశమనియును పాముగలదు॥...

శుండాపానంమదస్థానం

శుండాదిశబ్దములు ౩ కల్లు దాగెడుఇంటిపేళ్లు॥శునంత్యేనాంపానార్థమిత్రిశుండా*శునగతౌ । పానము సేయుటకొఱకు దీనిగూర్చిపోదురు ॥ పిబంత్యస్మిన్నితిపానం

* పా పానె । దీనియందుకల్లుద్రాగుదురు ॥ మదస్యస్థానంమదస్థానం । మదమునకు నునికిప

మధువారా మధుక్రమాః॥ ౭౬॥

ట్టయినది ॥ ... మధువారమధుక్రమశబ్దములుపలుమారుమద్యపానము చేయుక్రమము పేళ్లు॥
మధునోమద్యపానస్య క్రమాః - మధువారాః - మధుక్రమాశ్చ - మద్యపానము దొరుకు

మధ్వాసవో మాధవకో మధు

వరుసలుగనుక మధువారములు - మధుక్రములును ॥ ... మధ్వాసవశబ్దము మొదలు ౩
ఇప్పపువ్వునజేసినకల్లుపేళ్లు॥ మధునామధుపుష్పేణకృతః ఆసవో మధ్వాసవః । మాధవశ్చ।
ఇప్పపువ్వుచేతఁ జేయఁబడినకల్లుగనుక మధ్వాసవము- మాధవకమును ॥ మధుప్రకృతికత్వాత్

మార్ద్వీకం మద్యయోః।

మధు॥ ఉ-న॥ ఇప్పపువ్వుప్రకృతి గాఁగలది॥ ... మార్ద్వీకశబ్దము ద్రాక్షపండ్లచేఁ జేసినమద్యము
పేరు॥ మృద్వీకావికారో మార్ద్వీకం॥ ద్రాక్షపండ్లవికారము॥ కొందరు మాధ్వీకము పాఠముఁ
గీకరించి- మధ్వాసవశబ్దము మొదలు ౪ ఇప్పపూవునఁ జేసినమద్యము పేళ్లైయని చెప్పుదురు॥.....

మైరేయమాసవశ్శీధు

మైరేయశబ్దము మొదలు ౩ ప్రత్యేకముగామద్యవిశేషముల పేళ్లు ॥ అందులో ఆరెపువ్వు- బెల్లము-
కడగునీళ్లు మొదలైనవాని చేతఁ జేయఁబడినది మైరేయము। పక్వముగాని చెఱుకురసమునఁ జేసినది
ఆసవము॥ పక్వమైన చెఱుకురసమునఁ జేసినది శీధువు॥ శ్లో॥ శీధురిక్షురసైః పక్వైరపక్వైరాసవో
భవేత్। మైరేయం ధాతకీపుష్పగుడధాన్యాంబుసంహితమని మాధవుఁడు చెప్పెనాఁడు ॥ మిరా
యాం దేశభవం మైరేయం॥ మిరయను దేశమందుఁ బుట్టినది॥ ఆసూయతే ఇక్షుభ్య ఇతి ఆసవః* షు
ఞ్ అభిషవే। చెఱుకుచేతఁ బిడుకఁబడునది॥ శేరతే అనేనేతి శీధుః॥ ఉ-పు॥ శీఙ్ స్వప్నే । దీని చేతఁ ద

మేదకో జగలస్సమౌ ॥౭౭॥

పోవుదురు॥... మేదకజగలశబ్దములు మద్యము చేయుటకు నానాద్రవ్యములు గూర్చిన మద్దపేళ్లు॥ మే
ద్యతీతి మేదకః* ఞిమిదా స్నేహనే। జిడ్డయ్యుండునది॥ భృశం గళత్యస్మాత్ సురేతి జగళః* గళ సంస్రు

సంధానం స్యాదభిషవః

వణే॥ నిక్కి- లిదీనివలనమద్యము పడును॥ ... సంధానాభిషవశబ్దములు కల్లు సేయుట పేళ్లు॥ మద్యస్య
సంధానం సంధానం* డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః॥ మద్యముయొక్క కూర్చుట॥ మద్యస్యాభిషవణ

కిణ్వం పుంసి తు నగ్నహూః।

మభిషవః* షుఞ్ అభిషవే। మద్యమును పిడుచుట ॥ ... కిణ్వనగ్నహూశబ్దములు మద్యము చేయు
మొలక పేళ్లు॥ నానాద్రవ్యకృతసురాబీజము॥ కణంతి మత్తా అనేనేతి కిణ్వం* కణ శబ్దే। దీని చేత మత్తు
లై కూతలు పెడుదురు॥ నగ్నా హూయంతే అనేనేతి నగ్నహూః॥ ఊ- పు॥ మదించినగ్నులన్యాదు
వారై దీనిచేత పిలువఁబడుదురు॥ ఊకారాంతమునుఁగలదు॥ శ్లో॥ స్త్రీ జే కిణ్వం దనగ్నహూః । అనియమర

కారోత్తమస్సురామండ

మాల॥... కారోత్తమసురామండశబ్దములు కల్లుతేట పేళ్లు ॥ కారేణ క్రియయా ఉత్తమః కారోత్త
మః॥ మాదక క్రియచేత నుత్తమమైనది ॥ సురాయాం మండం సురామండం । సురయొక్క తేట॥ ...*

ఆపానం పానగోష్ఠికా॥

ఆపానపానగోష్ఠికాశబ్దములు అనేకులు గూడి మద్యపానము సేయుచోటు పేళ్లు॥ ఆపిబంత్యస్మిన్ని
త్యాపానం । దీనియందు మద్యపానము సేయుదురు ॥ గావో నాచ స్తిష్ఠంత్యస్యామితి గోష్ఠీ కా- పా
నస్య గోష్ఠికా పానగోష్ఠికా। మాటలు దీనియందుఁ గలిగియుండును గనుక గోష్ఠిక - పానము చేయు

చషకో స్త్రీ పానపాత్రం సరకో ప్యనుతర్షణం।

చోటుగనుక పానగోష్ఠిక॥... చషకశబ్దము మొదలు ౪ మద్యము త్రాగునట్టి పాత్రము పేళ్లు ॥ చషం
తి పిబంతి సురామత్రేతి చషకః॥ అ-స్న॥* చష భక్షణే। దీనియందు పానము సేయుదురు॥ పానస్య పా
త్రం పానపాత్రం। పానము చేసెడి పాత్రము॥ సరతి మద్యమత్రేతి సరకః* సృ గతౌ । దీనియందు మ
ద్యము పొందియుండును॥ అపిశబ్దము చేత సరకశబ్దమును పుల్లింగనపుంసకములయందు వర్తించును
అనుతృష్యంత్యనేనేతి అనుతర్షణం * ఞితృషా పిపాసాయాం । దీని చేత పానము చేయనిచ్ఛ
యింతురు॥ సరకఅనుతర్షణశబ్దములు మద్యము వడ్డించుటకు పేళ్లనికొందరు ॥ ...ధూర్తశబ్దము

ధూర్తోక్షదేవీ కితవోక్షధూర్తో ద్యూతకృత్సమాః॥ ౭౮॥

మొదలు ౪ జూదమాడువాని పేళ్లు॥ ధూర్వతి హినస్తి కుటుంబాదికమితి ధూర్తః॥ * ధుర్వీ హింసా
యాం॥ కుటుంబాదికమును జెఱుచువాఁడు॥ పా॥ ద్యూతవిషయే ధృతి వరస్థానమస్యేతి ధూర్తః॥ ద్యూ
తవిషయమందు ధృతిగలవాడు గనుక ధూర్తుఁడని కొందరు॥ అక్షైర్దీవ్యతీత్యక్షదేవీ॥ న-పు॥ పాచి
కల చేత క్రీడించువాఁడు॥ కింతవా స్త్రీతి వదతీతి కితవః। ఆడవచ్చినవానిని కేమిఁగలదని పలుకువాఁడు॥
అక్షేషు ధూర్తః అక్షధూర్తః। పాచికలయందు ధూర్తుఁడు॥ ద్యూతం కరోతీతి ద్యూతకృత్॥ త-పు

స్యుర్లగ్నకాః ప్రతిభువః

*డు.కృఞ్ కరణే. ద్యూతమును జేయువాఁడు... లగ్నక ప్రతిభూశబ్దములు పూటఁబడువాని పేళ్లు॥ లగంతీతి లగ్నకాః *లగే సంగే। జూదమందు సగులుపడువారు ॥ అధమర్ణస్య ప్రతినిధయో భవంతీతి ప్రతిభువః॥ ఊ-పు॥ భూ సత్తాయాం। అప్పుతీయకొన్నవానికి ప్రతిగానుండువారు॥

సభికా ద్యూతకారకాః॥ *ద్యూతోऽస్త్రియామక్షవతీ కైతవం పణ ఇత్యపి॥ ౪౩॥

సభిక ద్యూతకారక శబ్దములు జూదమాడించువారి పేళ్లు॥ సభా ప్రమాణమస్త్యేషామితి సభికాః॥ సభగలవారు॥ ద్యూతం కారయంతీతి ద్యూతకారకాః *డు.కృఞ్ కరణే। జూదమాడించువారు॥ ... ద్యూతశబ్దము మొదలుగ జూదము పేళ్లు॥ దేవనం ద్యూతః॥ అ-ప్న॥ దివు క్రీడాదౌ। క్రీడించుట ద్యూతము ॥ అక్షాస్సంత్యస్యామితి అక్షవతీ॥ ఈ-స్త్రీ॥ పాచికలుగలది॥ కితవస్య కర్మ కైతవం, జూదరియొక్క కర్మ కైతవము॥ పణ్యతే వ్యవహ్రియత ఇతి పణః *పణ వ్యవహారే స్తుతౌ చ। వ్యవహరింపఁబడునది॥

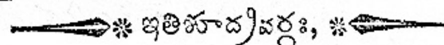
పణోऽక్షేషు గ్లహోऽక్షాస్తు దేవనాః *పాశకాశ్చ తే। పరిణాయస్తు శారీణాం సమంతాన్నయనేऽస్త్రియామ్॥ ౪౪॥ అష్టాపదం శారిఫలం ప్రాణిద్యూతం సమాహ్వయః।

గ్లహశబ్దము జూదమందలి పందెము పేరు॥ గృహ్యత ఇతి గ్లహః *గ్రహ ఉపాదానే। పుచ్చుకొనఁబడునది *అక్షశబ్దము మొదలు ౩ పాచికెల పేళ్లు॥ అశ్నువంత్యేభిరిత్యక్షాః *అశూ వ్యాప్తౌ। వీనిచేత వ్యాపింతురు॥ దీవ్యంత్యేభిరితి దేవనాః *దివు క్రీడాదౌ। వీనిచేత క్రీడింతురు॥ పా॥ దేవనాః॥ పశ్యంతే బధ్యంతే ఏభిరితి పాశకాః *పశ బంధనే। వీనిచేత కట్టఁబడుదురు॥ ... పరిణాయశబ్దము సారెలనంతటను నడుపుట పేరు॥ పరితః నయనం పరిణాయః *ణీఞ్ ప్రాపణే। సారెలనంతటను నడుపుట పరిణాయము॥ *అష్టాపద శారిఫల శబ్దములు నెత్తమాడు పలక పేళ్లు॥ ప్రతిపఙ్క్తి అష్టౌ పదాన్యత్రేత్యష్టాపదం। ప్రతిపఙ్క్తియందును ఎనిమిదేసి యిండ్లు గలది॥ శారీణాం ఫలం శారిఫలం। సారెలుండెడు పలక॥ ఈ ౨ శబ్దములు పుల్లింగనపుంసకములయందు వర్తించును ॥ ప్రాణిద్యూత సమాహ్వయ శబ్దములు కోడిపందెము మొదలయినదాని పేళ్లు॥ ప్రాణినాం ద్యూతం ప్రాణిద్యూతం। ప్రాణులయొక్క ద్యూతము ప్రాణిద్యూతము ॥ సమాహూయంతే స్పర్ధయా జనా అత్రేతి సమాహ్వయః * హ్వేఞ్ స్పర్ధాయాం శబ్దే చ। స్పర్ధచేత జనులు దీనియందు పిలువఁబడుదురు॥

మూలము

ఉక్తా భూరిప్రయోగత్వాదేకస్మిన్ యేऽత్ర యౌగికాః॥ ౪౬॥
తాద్ధర్మ్యాదన్యతో వృత్తావూహ్యా లింగాంతరేऽపి తే॥

టీక॥ అత్ర. ఈ శూద్రవర్గమందు *యే యౌగికాః॥ ఏ యౌగికములైన మాలాకార మాదంగిక వైణవిక కర్మకర స్యోజ్యచారాద్య దేవ్యాదిశబ్దములు *భూరిప్రయోగత్వాత్. ప్రయోగబాహుళ్యమువలన *ఏకస్మిన్. ఒక పుంలింగమందే *ఉక్తాః చెప్పఁబడెనో *తే. ఆ శబ్దములు *తాద్ధర్మ్యాత్, ఆ యా క్రియాయోగమువలన *అన్యతో వృత్తౌ. స్త్ర్యాదులయందు వర్తించుచున్నవై *లింగాంతరేऽపి స్త్రీలింగనపుంసకలింగములయందును *ఊహ్యాః. ఊహింపఁదగినవి॥ మాయాకారీ స్త్రీ. మాయాకారం బృందం. అని యుదాహరణములు॥ అయౌగికములై జాతివాచకములైన కరణకుంభకారాదిశబ్దములు శూద్రాదిశబ్దములవలె పుల్లింగస్త్రీలింగములయందే వర్తించునని ఫలితార్థము,

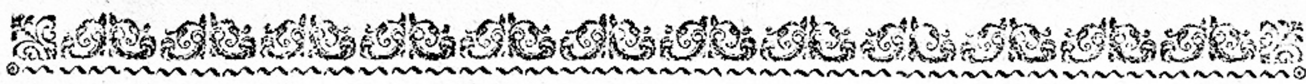

* ఇతి శూద్రవర్గః, *

ఇత్యమరసింహకృతౌ నామలింగానుశాసనే భూమికాండో ద్వితీయోऽయం సాంగ ఏవ సమర్థితః॥

ఇతి శ్రీ లింగాభట్టీయటీకాసర్వస్వాదిమిశ్రితే గురుబాలప్రబోధికాఖ్యానే. నామలింగానుశాసనవ్యాఖ్యానే ద్వితీయో భూమికాండస్సమాప్తః.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

తృతీయ కాండ ప్రారంభః.

అవతరణికా॥ ఏవం కాండద్వయేన తత్తల్లోకప్రతినియతానర్థాన్ నిరూప్య సంప్రతి సాధారణం కాండాంతరమారభమాణః - ప్రేక్షావత్ప్రవృత్తిసిద్ధయే వక్ష్యమాణవర్గాణాం తేషాం పూర్వకాండోక్తవర్గైస్సంబంధం చ దర్శయతి - విశేష్యనిఘ్నైరితి శ్లోకేన॥ ఈప్రకారముగా రెండు కాండముల చేత నాయా లోకములయందలి ప్రసిద్ధములైన నామములం జెప్పి యిప్పుడు సాధారణమయినమఱియొక కాండమును బ్రారంభించువాఁడై చదువుకొనువారలకు సుఖముగాఁ దెలియుటకొఱకు నీ కాండమునందుఁ జెప్పఁగల వర్గములను - ఈవర్గములకుఁ బూర్వకాండములయందలి వర్గములతోడి సంబంధమును దెలుపుచున్నాఁడు॥ విశేష్యనిఘ్నైః - అను శ్లోకము చేత॥

మూ, విశేష్యనిఘ్నైస్సంకీర్ణైర్నానార్థైరవ్యయైరపి।
లింగాదిసంగ్రహైర్వర్గాస్సామాన్యే వర్గసంశ్రయాః॥౧॥

సామాన్యే పూర్వకాండలకు సాధారణమైనయీ మూడవ కాండమునందు॥ విశేష్యనిఘ్నైః - విశేష్యాధీనములైన సుకృతిపుణ్యవత్ప్రభృతిశబ్దముల చేతనున్ను॥ సంకీర్ణైః - పరస్పరవిరుద్ధములైన కర్మణా పారాయణ పరస్పర ప్రభృతిశబ్దముల చేతనున్ను నానార్థైః - అనేకార్థములైన నాకాదిశబ్దముల చేతనును॥ అవ్యయైరపి - అవ్యయములైన ఆజాదుల చేతనును॥ లింగాదిసంగ్రహైః - స్త్రియామీదూద్విరామైకాచ్ - అనునది మొదలైన లింగాదిసంగ్రహముల చేతనును॥ ఆదిశబ్దము చేత - లం కా - టీకా అనునివి మొదలైన నామసంగ్రహముల చేతనును॥ వర్గాః - ఏవిశేష్యనిఘ్నాదివర్గలు చెప్పబడగలవో - ఆవర్గలు॥ వర్గసంశ్రయాః - పూర్వకాండోక్తవర్గములనే యాశ్రయించినవి॥ అదియెట్లన్నను - సుకృతిప్రభృతిశబ్దములు స్వర్గాదివిశేషణములౌట చేతను - కర్మాదులు తద్వ్యాపారములౌట చేతను - నాకాదులు తద్వాచకములౌట చేతను - ఆజాదులు తదవధ్యవధిమద్భావాదిద్యోతకములౌట చేతను - స్త్రియామీదూదిత్యాదులు - తల్లింగప్రతిపాదకములౌట చేతనునీ కాండము సామాన్యకాండమనిపించుకొనును॥ టీకాసర్వస్వకారః వర్గసంశ్రయా ఇత్యత్ర అర్థాంతరం - వర్గసంశ్రయాః వర్గాణామవాంతరవర్గాణాం సంశ్రయా ఆశ్రయభూతాః - తథాహి నానార్థవర్గే కాంతాదయో బహవో వర్గాః - అవ్యయవర్గే చ నానార్థపర్యాయభేదేన ద్వౌ వర్గౌ - లింగాదిసంగ్రహే చ స్త్రీలింగాదివర్గా ఇతి - అత్ర ప్రథమద్వితీయవర్గయోః అవాంతరవర్గసంశ్రయత్వాభావేపి - బాహుళ్యేన వ్యపదేశా భవంతీతి న్యాయేన తథాత్వవ్యపదేశ ఉపపన్న ఇతి బోధ్యం॥ వర్గసంశ్రయాః। అనుచోట తమలోన వాంతరవర్గలు గలవియని అర్థాంతరము। అదియెట్లన్నను - నానార్థవర్గయందు కాంతాదివర్గలును - అవ్యయవర్గయందు - అవ్యయవర్గ - వ్యయనానార్థవర్గలును - లింగాదిసంగ్రహవర్గయందును స్త్రీలింగవర్గాదులునని తెలియఁదగినది - మొదటి రెండు వర్గములయందు - అవాంతరవర్గములు లేకున్నను - బాహుళ్యేన వ్యపదేశా భవంతియను న్యాయము చేతఁ జెప్పినాఁడు॥

టీ॥ అత్రేదమనుసంధేయం - ఇహ సామాన్యకాండే శ్రూయమాణసుపఃలుప్తసుపశ్చేతి ద్వివిధాశ్శబ్దాః ప్రతిపాదయిష్యంతే - అత్ర ప్రస్తావాదనంతరం అవాసుబంతా ఏవ వక్తవ్యాః - తే చ పర్యాయరూపా నానార్థాశ్చేతి ద్విప్రకారాః - కాండద్వయే పర్యాయనిరూపణ ప్రస్తావాన్నానార్థేభ్యః ప్రాక్ పర్యాయా ఏవ వక్తవ్యాః - తత్రాపి విశేష్యనిఘ్నత్వరూపోపసంగ్రాహకక్రోడీకృతత్వాత్ విశేష్యనిఘ్నపదానాం తథాభూతేభ్యః ప్రాఙ్నిరూపణం - తదనంతరం విప్రకీర్ణార్థపర్యాయజాతస్య నిరూపణం - తతః ప్రస్తూయమాణసుబంతత్వసాధర్మ్యేణ నానార్థశబ్దానాం తథాభూతేభ్యః - అవ్యయేభ్యః ప్రాఙ్నిరూపణం - తతః అవ్యయానాం - తతస్సర్వశేషత్వాల్లింగసంగ్రహస్యేతి వర్గోద్దేశక్రమనియమః, ౧॥

ఈశాస్త్రమందు - ప్రాయశో రూపభేదేన అనెడుసంకేతము చేత దయిచుగా రూపభేదము చేత నే లింగమో ఱుఁగఁదగు దిగను నీవర్గయందునాలాగే యసుభ్రమును రాగా నొభ్రమును బోఁగొట్టుకొఱకు నీమూఁడరిశ్లోకమును జెప్పుచున్నాఁడు॥

మూ - స్త్రీదారాద్యైర్యద్విశేష్యం యాదృశైః ప్రస్తుతం పదైః। గుణద్రవ్యక్రియాశబ్దాస్తథాస్యుస్తస్య భేదకాః॥ ౨॥

యాదృశైః ఏలింగములైన॥ స్త్రీదారాద్యైః పదైః - స్త్రీ దార కళత్రాదిపదముల చేతను॥ యద్విశేష్యం - ఏవిశేష్యమైన అర్థ

ము.*ప్రస్తుతం-ప్రక్రమింపఁబడెనో*తస్య - ఆవిశేష్యమునకు*భేదకాఃవిశేషణములైన*గుణద్రవ్యక్రియాశబ్దాః। గుణ
వాచకద్రవ్యవాచకక్రియావాచకశబ్దములు* తథాస్యుః - ఆవిశేష్యలింగములే యగుదురు * అనఁగా విశేష్యమేలింగమై
ప్రక్రమింపఁబడునో-గుణద్రవ్యక్రియావాచకములైనసుకృత్యాదివిశేషణములును-ఆలింగములే యగునని తాత్పర్యము ॥
ప్రవీణాస్త్రీ-ప్రవీణాదారాః-ప్రవీణంకళత్రం-అనిగుణవాచకములకును- ధనినీస్త్రీ-ధనినో దారాః-ధనికళత్రం-అనిద్ర
వ్యవాచకవిశేషణములకును క్షేమంకరాస్త్రీ-క్షేమంకరాదారాః-క్షేమంకరంకళత్రం-అనిక్రియావాచకవిశేషణముల
కును ఉదాహరణములు॥టీ॥అత్రప్రథమోద్దిష్టానాం విశేష్యనిఘ్నశబ్దానాం స్వరూపందర్శయతి-శేషాద్యాత్మనిర్దిష్టం లింగమ
నుశాస్తి-స్త్రీదారాద్యైరితిశ్లోకేన॥ఇహస్త్రీశబ్దేనయోషాదిబలాదయస్సర్వేపి స్త్రీలింగశబ్దావివక్షితాః-పుంలింగే
నదారశబ్దేనవృత్తపల్లవాదయస్సర్వేపుంలింగశబ్దాః-ఆదశబ్దేనకళత్రచ్ఛత్రాదయోనపుంసకలింగాః-తథాచాయమ
ర్థః-యాదృశైర్యాదృగ్రూపలింగవచనవిభక్తియుక్తైః-స్త్రీదారాద్యైఃపదైః-స్త్రీదారకళత్రాదిభిస్సుబంతశబ్దైఃయ
ద్విశేష్యంకర్తృకర్మత్వకరణత్వాద్యర్థవిశేషసంఖ్యావచ్ఛిన్నంఅర్థస్వరూపంభార్యాదికం - ప్రస్తుతముపస్థాపితం - తస్య
తాదృశపదోపస్థాపితస్యతథాభూతవిశేష్యరూపార్థస్య-భేదకాఃగుణద్రవ్యక్రియాయోగోపాధిలక్షణస్వార్థద్వారే
ణఅవచ్ఛేదకాశ్శబ్దాః-తథాస్యుఃవిశేష్యవాచకస్త్రీదారాదిశబ్దవత్ లింగసంఖ్యోపాధికరూపవిశేషభాజోభవంతి-
ఇహగుణద్రవ్యక్రియాశబ్దాఇత్యనేనజాతిసంజ్ఞావ్యతిరిక్తాశ్శబ్దావివక్షితాః . తేనఅభావవిశిష్టవచనాః నిర్ధననిర్గుణా
మూకాదిశబ్దాశ్చలింగత్రయేప్యుదాహార్యాః-కేచిత్తు స్త్రీదారాద్యమితిప్రథమాంతంపఠంతి- తత్రస్త్రీదారాదికమర్థ
రూపంయాదృశైఃపదైఃప్రస్తుతమితివ్యాఖ్యేయమ్॥*

క్షేమంకరశబ్దముమొదలు-౪-శుభముజేయువాని పేళ్లు॥క్షేమంకరోతీతిక్షేమంకరః . డుకృ
క్షేమంకరోరిష్టతాతిశ్శివ ఞ్ కరణే। క్షేమమునుజేయువాడు॥౧॥ రిష్టంహింసనమశుభం*రిషహింసాయాం-రిష్టంనభ
తాతిశ్శివంకరః। వతీత్యరిష్టంశుభం-తత్కరోతీత్యరిష్టతాతిః । రిష్టమనఁగానశుభము.అదిగానిదిఅరిష్టము శుభ
ము. దానిఁజేయువాడు॥౨॥శివంకరోతీతిశివతాతిః.శివంకరశ్చ*డుకృఞ్ కరణే॥ శుభమును
సుకృతీపుణ్యవాన్ధన్యో జేయువాఁడు॥౩॥౪॥ ఈఅర్ధశ్లోకముప్రక్షిప్తమనిగొందఱు। ** సుకృతిన్ శబ్దముమొదలు-
౩॥పుణ్యముగలవాని పేళ్లు॥సుకృతమస్యాస్తీతిసుకృతీ॥నాంతః॥ సుకృతముగలవాఁడు॥౧॥ పుణ్య
మస్యాస్తీతిపుణ్యవాన్॥త॥ పుణ్యముగలవాడు॥౨॥ ధనంపుణ్యంలబ్ధోధన్యః॥ ధనమనఁగాపుణ్య
మహేచ్ఛస్తుమహాశ ము. దానిఁబొందినవాఁడు॥౩**మహేచ్ఛమహాశయశబ్దములువిరివియైనమనస్సుగలవాని పేళ్లు॥
యః॥౩॥ ఘనమైనమనస్సుగలవాఁడు ॥ మహతీఇచ్ఛాయస్యమహేచ్ఛః । ఘనమైనఇచ్ఛగలవాడు॥౧॥
హృదయాళుస్సుహృద మహానాశయోమనోయస్యసమహాశయః । ఘనమైనమనస్సుగలవాఁడు ॥ ౨**హృదయాళు
యో సుహృదయశబ్దములుమంచిమనస్సుగలవాని పేళ్లు॥ప్రకృష్టంహృదయమస్యహృదయాళుః। శ్రే
ష్ఠమైనహృదయముగలవాడు ॥౧॥ శోభనంహృదయమస్యసుహృదయః । మంచిహృదయము
మహోత్సాహోమ గలవాఁడు॥౨** మహోత్సాహమహోద్యమశబ్దముమొదలుదుష్కరమైనప్రయోజన
హోద్యమః। ములయందునుద్యోగముగలవాని పేళ్లు॥ మహానుత్సాహోయస్యమహోత్సాహః । మహా
నుద్యమోయస్యమహోద్యమః । ఘనమైనయుద్యోగముగలవాఁడుమహోత్సాహుఁడు ।
ప్రవీణేనిపుణాభిజ్ఞవిజ్ఞని మహోద్యముడును॥౧॥౨**ప్రవీణశబ్దముమొదలు౧౦ నేర్పరి పేళ్లు ॥ప్రకృష్టావీణాయస్యే
ష్ణాతశిక్షితాః॥౪॥వైజ్ఞాని తిప్రవీణః।ప్రకృష్టమైనవీణగలవాఁడుప్రవీణుడు।రూఢిలక్షణచేతనేర్పరియందువర్తించును॥
కఃకృతముఖఃకృతీకుశలఇ టీ॥ప్రకృష్టావీణాఅస్యేతియోగవశాత్ప్రవీణశబ్దోయద్యపివీణావాదకేవర్తితుమర్హతి। త
త్యపి। థాపి-రూఢిర్యోగమపహరతీతిన్యాయాదుద్గాతృశబ్దోయథాఛందోగేష్వృత్విజివర్తతే।న
తుయస్మిన్కస్మింశ్చిదుద్గాతరి తథాబుద్ధివైశద్య సాధర్మ్యాత్ ప్రవీణశబ్దోపినిపుణపర్యా
యత్వేనానుశిష్టః-తదుక్తం॥శ్లో॥నిరూఢలక్షణాఃకాశ్చిత్ సామర్థ్యాదభిధానవత్।క్రియంతేద్యతనైఃకాశ్చిత్ కాశ్చిన్నై
వత్వశక్తితః॥౧॥ నితరాంపుణతిశుభకర్మకరోతీతినిపుణః*పుణశుభకర్మణి। మిక్కిలిశుభకర్మమునుజేయువాఁడు॥
౨.అభితస్సర్వతోవస్తుతత్వంజానాతీత్యభిజ్ఞః*జ్ఞాఅవబోధనే।అంతటవస్తుతత్వమునెఱుఁగువాడు॥౩॥ విశేషేణజానాతీ
తివిజ్ఞః।అధికముగానెఱిఁగినవాడు॥౪॥నితరాంస్నాతోనిష్ణాతః ష్ణాశౌచే।ఏప్రయోజనమందునుమిక్కిలిప్రవేశముగల

వాఁడు॥౫॥శిక్షాస్య సంజాతేతి శిక్షితః॥ శిక్షగలవాడు॥ ॥విజ్ఞానం శిల్పం- తేనచరతీతి వైజ్ఞానికః॥ నేర్పు చేతసంచరించువాఁడు॥ విజ్ఞానము కలిగినవాఁడు॥౭॥కృతముఖ్యస్యంముఖము పాయోనేనకృతముఖః॥అభ్యసింపఁబడ్డయుపాయముగలవాఁడు॥౮॥ ప్రశస్తం కృతం కృత్యమస్యాస్తీతి కృతీ॥నాంతః॥ సంపిర్ప్రత్నముగలవాఁడు॥౯॥కుశాన్లాతీతి కుశలః॥ లాఆదానే॥ కుశలను గ్రహించువాఁడు॥ రూఢిలక్షణచేత నేర్పరియందువర్తించును ॥ ౧౦ ॥ ** పూజ్యప్రతీ

పూజ్యః ప్రతీక్ష్య

క్ష్యశబ్దము గురువులు మొదలైనపూజ్యులనామములు॥ పూజితుంయోగ్యః పూజ్యః॥ పూజింపఁదగినవాఁడు॥౧॥వివాహయజ్ఞాదిషుసన్నిధానార్థం ప్రతీక్షితుమర్హతీతి ప్రతీక్ష్యః* ఈక్షదర్శనే॥వివాహయజ్ఞాదులయందుసన్నిధానముకొఱకునెదురుచూడఁదగినవాఁడు॥ శ్లో॥ భక్తిః

స్సాంశయికస్సంశయాపన్నమానసః॥౫॥

ప్రతీక్ష్యేషుకులోచితా తేఇతిరఘువంశేపంచమసర్గే॥౨॥** సాంశయికసంశయాపన్నమానసశబ్దములుసందేహించువాని పేళ్లు॥సంశయమాపన్నస్సాంశయికః। సందేహమునుపొందినవాఁడు॥౧॥సంశయమాపన్నం- సంశయాపన్నం-సంశయాపన్నం - మానసంయస్యేతిసంశయాపన్నమానసః॥ సందేహమునుబొందినమనస్సుగలవాఁడు-సంశయాపన్నః - అనెడుసూత్రమందుసాంశయికశబ్దముసంశయింపబడినస్థాణ్వాదివస్తువులయందేవర్తించును గానిసంశయించుపురుషునియందువర్తించదని న్యాసకారుఁడు చెప్పియున్నాఁడుగనుక సాంశయికశబ్దముస్థాణ్వాదివస్తుపరమనికొందఱందురు- వారుసంశయాపన్నమానసః-అనెడుశబ్దమునుసంశయాపన్నం మానసంయస్మిన్ విషయఇతి సంశయాపన్నమానసః-అనివస్తుపరముగానెయోజింతురు- అభ్యాసదశాయాంతస్యసాంశయికత్వాత్-అనిఉదయనాచార్యుఁడుప్రయోగించినాఁడు॥కొందఱు-దృష్టంసాంశయికైః క్రమాంశయుగళం-అనునివిమొదలైనప్రయోగములవలనను-సంశయాపన్నమానసః- అనిస్వరసముగా పురుషపరమైతోఁచుచున్నదిగనుకనుసంశయించునట్టిపురుషునియందేవర్తించునని చెప్పుదురు॥౨॥**దక్షిణీయశబ్దము

దక్షిణీయోదక్షిణార్హ స్తత్రదాక్షిణ్యఇత్యపి

మొదలు౩దక్షిణకుయోగ్యమైనవాని పేళ్లు॥ యాగాదౌఋత్విగాదీనాం ఆనతిద్వారాకర్మసాద్గుణ్యార్థంతేభ్యోదీయమానంగోహిరణ్యాదికందక్షిణా- తాంఅర్హతీతిదక్షిణీయః-దక్షిణార్హః-దక్షిణ్యశ్చ। దక్షిణపుచ్చుకొననర్హుఁడుగనుక దక్షిణీయుఁడుదక్షిణార్హుఁడు దక్షిణ్యుఁడు॥పా॥దాక్షిణ్యుఁడు॥౧॥౨॥౩॥ **వదాన్యశబ్దముమొదలునాలుగుమిగులనిచ్చునట్టి

స్యుర్వదాన్యస్థూలలక్ష దానశౌండాబహుప్రదే

వాని పేళ్లు॥ఉద్యతేస్మాయతఇతివదాన్యః*వదవ్యక్తాయాంవాచి। కొనియాడఁబడువాఁడు* అర్థిభ్యః మదీయమిదంధనంపర్యాప్తండీయతామితివదతీతివదాన్యః॥యాచకులకొఱకునాధనముసంపూర్ణముగానిమ్మనిపల్కువాఁడు॥౧॥అర్థిభ్యోదాతుంస్థూలంబహుళంలక్షయతీతిస్థూలలక్షః*లక్షదర్శనాంకనయోః॥అర్థులకిచ్చుకొఱకుదొడ్డపదార్థమును చెప్పువాఁడు॥౨॥దానేశౌండస్సక్తఇతి దానశౌండః॥ దానమందాసక్తుఁడయినవాఁడు॥౩॥బహుప్రదదాతీతిబహుప్రదః*డుధాఞ్ దానే॥ మెండుగానిచ్చువాఁడు॥**జై

జైవాతృకస్స్యాదాయుష్మా

వాతృకాయుష్మచ్ఛబ్దములుదీర్ఘాయుష్మంతుని పేళ్లు॥జీవతిచిరకాలమితిజైవాతృకః* జీవప్రాణధారణే॥ అనేకకాలము బ్రదుకువాఁడు॥౧॥అధికమాయురస్యాస్తీత్యాయుష్మాన్॥త॥అధికమైనఆయుస్సుగలవాఁడు॥౨॥**అంతర్వాణిశాస్త్రవిచ్ఛబ్దములు శాస్త్రమునెఱింగినవాని పేళ్లు॥

నంతర్వాణిస్తు శాస్త్రవిత్।

అంతరంతశ్శరీరేశాస్త్రరూపావాణీయస్యేతిఅంతర్వాణిః॥శరీరములో శాస్త్రరూపమైనసరస్వతిగలవాఁడు*అంతస్సభామధ్యేప్రసరంతీవాణీయస్యేత్యంతర్వాణిః। సభయందవిచ్ఛింపించునట్టిమాటగలవాఁడు॥ ౧॥ శాస్త్రంవేత్తీతిశాస్త్రవిత్॥ద॥*విదజ్ఞానే। శాస్త్రమునెఱింగినవాఁడు॥౨॥**పరీక్షకకారణికశబ్దములువాదులయందుపరీక్షసేయువాని పేళ్లు॥పరీక్ష

పరీక్షకః కారణికో

తెఅవధారయతిప్రమాణైరర్థమితిపరీక్షకః* ఈక్షదర్శనే। ప్రమాణముల చేతనర్థమునునిర్ణయించువాఁడు॥తత్వనిర్ణయేకారణానివేత్తీతి కారణికః॥యాథార్థ్యనిర్ణయమందుకారణములనెఱింగినవాఁడు*కారణేనపరీక్షాదిహేతునావ్యవహరతీతి కారణికః॥ పరీక్షాదికారణముచేతవ్యవహరించువాఁడు॥౨॥

వరదస్తుసమర్ధకః॥౭॥

వరదసమర్ధకశబ్దములుఅడిగినవస్తువులనిచ్చెడు దేవతాదులపేళ్లు ॥ వరంవాంఛితంపశుపుత్రాదికందదాతీతివరదః*డుదాఞ్ దానే॥ కోరఁబడినపశుపుత్రాదులనిచ్చువాఁడు ॥ ౧ ॥ సస్యాగర్ధయతివర్ధయత్యభీష్టదానేనేతిసమర్ధకః*ఋధువృద్ధౌ। అభీష్టమునిచ్చివర్ధింపఁజేయువాఁ

హర్షమాణో వికుర్వాణః ప్రమనా హృష్టమానసః
దుర్మనా విమనా అంతర్మనాః స్యాత్
ఉత్క ఉన్మనాః ॥ ౫ ॥
దక్షిణే సరళోదారౌ
సుకలో దాతృభోక్తరి
తత్పరే ప్రసితాసక్తా
విష్టార్థోద్యుక్త ఉత్సుకః ॥
ప్రతీతే ప్రథితఖ్యాతవిత్తవిజ్ఞాతవిశ్రుతాః ।
గుణైః ప్రతీతే తు కృతలక్షణాహతలక్షణౌ ॥ ౧౦ ॥
ఇభ్య ఆఢ్యో ధనీ
స్వామీ త్వీశ్వరః పతిః

హర్షమాణో వికుర్వాణః ప్రమనా హృష్టమానసః ॥ ౨ ॥ **హర్షమాణశబ్దము మొదలు ౩ సంతోషించుకొనునట్టిమనస్సుగలవాని పేళ్లు ॥ హృష్యతి తాచ్ఛీల్యేనేతి హర్షమాణః ** హృషతుష్టౌ । సంతోషించుకొనెడుస్వభావముగలవాఁడు ౧ ॥ వికురుతే సుఖాం వేశాదితి వికుర్వాణః ** డుకృఞ్ కరణే । సుఖావేశముచే వికారమును బొందునాఁడు ॥ ౨ ॥ ప్రకృష్టం మనో యస్య ప్రమనాః ॥ స ॥ మంచిమనస్సుగలవాఁడు ॥ ౩ ॥ హృష్టం మానసం యస్య హృష్టమానసః । సంతోషించుమనస్సుగలవాఁడు ॥ ౪ ॥

దుర్మనశ్శబ్దము మొదలు ౩ ఖేదము చేయుష్టమైనమనస్సుగలవాని పేళ్లు ॥ దుఃఖితం మనో యస్యేతి దుర్మనాః ॥ స ॥ దుఃఖితమైనమనస్సుగలవాఁడు ॥ ౧ ॥ విరుద్ధం మనో యస్యేతి విమనాః ॥ స ॥ విరుద్ధమైనమనస్సుగలవాఁడు ॥ ౨ ॥ చింతావశాదంతర్లీనం మనో యస్యేత్యంతర్మనాః ॥ స ॥ చింతచేత బాహ్యవ్యాపారము లేక లోపల నణఁగినమనస్సుగలవాఁడు ॥ ౩ ॥ **ఉత్క-ఉన్మనశ్శబ్దములు ప్రియమైనవస్తు వెప్పుడుగలుగునో యని త్వరగలిగినవాని పేళ్లు ॥ ఉద్గతం మనో యస్య సః ఉత్కః-ఉన్మనాశ్చ ॥ స ॥ ప్రియవస్తువునం దుత్కంఠితమనస్సుగలవాఁడు గనుక ఉత్కుఁడు - ఉన్మనుఁడును ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ *దక్షిణశబ్దము మొదలు ౩ కుటిలము గాక చక్కనైనమనస్సుగలవాని పేళ్లు ॥ దక్షతే పరకార్యం శీఘ్రం కరోతీతి దక్షిణః ** దక్షవృద్ధౌ శీఘ్రార్థే చ । పరప్రయోజనము శీఘ్రముగా జేయువాఁడు ॥ ౧ ॥ సరతి పరేచ్ఛామనుసరతీతి సరళః ** సృగతౌ । పరహృదయము ననుసరించువాఁడు ॥ ౨ ॥ ఉదియర్తి పరకార్యం కర్తుమేతీత్యుదారః ** ఋగతౌ । పరకార్యమును చేయుటకొఱకుఁ బోవువాఁడు ॥ ౩ ** సుకలశబ్దము త్యాగభోగములుగలవాని పేరు ॥ శోభనా కలా త్యాగభోగయోరస్యేతి సుకలః । త్యాగభోగములయందు మంచివిద్యగలవాఁడు ॥ ౧ ॥ **తత్పరశబ్దము మొదలు ౩ ఒకపదార్థమందు తగిలినమనస్సుగలవాని పేళ్లు ॥ తస్యాభిమతవస్తునః పరః అధీనస్తత్పరః । అభిమతవస్తువునకధీనమైనవాఁడు ॥ ౧ ॥ ప్రసినోత్యభిమతవస్తుని చిత్తమితి ప్రసితః ** షిఞ్ బంధనే । అభిమతవస్తువందు మనస్సునిలిపినవాఁడు ॥ ౨ ॥ ఇష్టవస్తుని ఆసజతీత్యాసక్తః ** షంజ సంగే । ఇష్టవస్తువందు తగిలినవాఁడు ॥ ౩ ॥ **ఉత్సుకశబ్దమిష్టమైనప్రయోజనమునందు ఉద్యోగముగలవాని పేరు ॥ ఉత్సు ఉద్యోగాతిశయః అస్యాస్తీత్యుత్సుకః ॥ ఇష్టమైనప్రయోజనమందు ఉద్యోగాతిశయముగలవాఁడు ॥ టీ ॥ తదుక్తం భోజరాజేన ॥ శ్లో ॥ ఉదిత్యుద్యోగమాచష్టే స్వితి త్వాధిక్యమభీప్సితే । తదస్యాస్తీతి మత్వర్థే కనిస్యాదుత్సుకో మత ఇతి ॥ ఉచ్ఛబ్ద ఉద్యోగార్థః - సుశబ్ద అతిశయార్థః । కశబ్దస్సుఖవచనః - ఉత్సుకముద్యోగేనాతిశయితం సుఖమస్యేతి ఉత్సుకః । ఉద్యోగము చేత నతిశయించినసుఖముగలవాఁడు ॥ ౧ ॥ **ప్రతీతశబ్దము మొదలు ౬ ధనాదులచేత ప్రసిద్ధుఁడైనవాని పేళ్లు ॥ ప్రతీయతే జ్ఞాయతే సర్వైరితి ప్రతీతః ** ఇణ్ గతౌ - సర్వే గత్యర్థా జ్ఞానార్థాః । అందఱిచేత నెఱుఁగఁబడువాఁడు ॥ ౧ ॥ ప్రథత ఇతి ప్రథితః ** ప్రథ ప్రఖ్యానే । ప్రసిద్ధుఁడు ప్రథితుఁడు ॥ ౨ ॥ ఖ్యాయత ఇతి ఖ్యాతః ** ఖ్యా ప్రకథనే । అందఱిచేత కొనియాడఁబడువాఁడు ॥ విద్యతే జ్ఞాయత ఇతి విత్తః ** విద జ్ఞానే । ఎఱుఁగఁబడువాఁడు ॥ ౪ ॥ విశేషేణ జ్ఞాయత ఇతి విజ్ఞాతః ** జ్ఞా అవబోధనే । విశేషముగా నెఱుఁగఁబడువాఁడు ॥ ౫ ॥ విశేషేణ శ్రూయత ఇతి విశ్రుతః ** శ్రు శ్రవణే । విశేషముగా వినఁబడువాఁడు ॥ ౬ ॥ ** కృతలక్షణాహతలక్షణశబ్దములు త్యాగశౌర్యాదిగుణముల చేత ప్రసిద్ధుఁడైనవాని పేళ్లు ॥ కృతమభ్యస్తం లక్షణం నామ యస్యేతి కృతలక్షణః ॥ శ్లో ॥ లక్షణం నామచిహ్నయోః - అని - లక్షణమనఁగా పేరు - అందరికిని - అభ్యస్తమైనపేరుగలవాఁడు ॥ ఆహతం గుణితమసకృదుచ్చరితం లక్షణం యస్యేత్యాహతలక్షణః । అనేకమాఱులుచ్చరింపఁబడు పేరుగలవాఁడు ॥ పా ॥ అహితం నిహితం జనముఖే స్థాపితం లక్షణం గుణజాతమస్యేత్యాహితలక్షణః । జనముఖమందుంచఁబడినగుణసమూహముగలవాఁడు ॥ శ్లో ॥ ఇక్ష్వాకువంశప్రభవో నృపాణాం కకుత్స్థ ఇత్యాహితలక్షణోభూదితి - రఘువంశే షష్ఠసర్గే ॥ ౨ ॥ **ఇభ్యశబ్దము మొదలు ౩ ధనికుని పేళ్లు ॥ ఇభమర్హతీతి ఇభ్యః । ఏనుఁగునెక్కనర్హుఁడు ॥ ౧ ॥ అసమంతాద్ధ్యాయంత్యేనమిత్యాఢ్యః ** ధ్యై చింతాయాం । అంతటనితని దలఁతురు ॥ ౨ ॥ ధనమస్యాస్తీతి ధనీ ॥ నాంతః ॥ ధనముగలవాఁడు ॥ ౩ ॥ ** స్వామిశబ్దము మొదలు ౧౦ ఏలికవాని పేళ్లు ॥ స్వమైశ్వర్యమస్యాస్తీతి స్వా

రీశితా। అధిభూర్నామ్నీ॥ నాంతః॥ స్వామ్యము గలవాఁడు॥౧॥ ఈష్టే తాచ్ఛీల్యే నేతీశ్వరః॥ ఈశ ఐశ్వర్యే॥ స్వభావముచే నైశ్వర్యము
యణో నేతా ప్రభుః గలవాఁడు। స్త్రీలింగమందు ఈశ్వరా॥ ఈశ్వరీశబ్దము. అశూ వ్యాప్తౌ అను ధాతువుమీఁద వప్రత్యయము
పరివృఢో ధిపః॥౧౧॥ ము॥౨॥ పాతి స్వానుజీవిన మితి పతిః॥ పా రక్షణే॥ తన యాశ్రితుని రక్షించువాఁడు- స్త్రీలింగమందు
చిశబ్దమువలెను- నపుంసకమందు వారిశబ్దమువలెను రూపము॥ ౩॥ ఈష్ట ఇతీశితా॥ ఋ॥ ఐశ్వర్యము
గలవాఁడు॥౪॥ అధ్యుపరి భవతీత్యధిభూః॥ ఊ॥ భూ సత్తాయాం। సేవకులమీఁదై యుండువాఁడు॥౫॥ నయతి వినియుంక్తే
సేవకానితి నాయకో- నేతా చ॥ ఋ॥ ణీఞ్ ప్రాపణే। సేవకులను నియోగించువాఁడు- నాయకుఁడు నేతయును॥౬-౭॥ ప్రభ
వతి సమర్థో భవతీతి ప్రభుః॥ ఉ॥ భూ సత్తాయాం। సమర్థుఁడగువాఁడు॥౮॥ పరిబృంహతి వర్ధతే ఇతి పరివృఢః॥ బృహ
బృహి వృద్ధౌ। వృద్ధిఁబొందువాఁడు॥ పా॥ పరిబృఢః॥౯॥ అధిపాతీతి అధిపః॥ పా రక్షణే। ఆధిక్యమును రక్షించువాఁ
అధికర్ధిస్సమృద్ధస్స్యాత్ డు ౧౦॥ ** అధికర్ధి సమృద్ధ శబ్దములు అధికమైన సంపద గలవాని పేళ్లు॥ అధికబుద్ధిర్యస్యేత్యధిక
ర్ధిః। అధికమైన సంపద గలవాఁడు ॥౧॥ సమ్యక్ ఋద్ధిర్యస్యేతి సమృద్ధః। మంచి సంపద గలవాఁడు॥
కుటుంబవ్యాపృత పా॥ సమృద్ధిః॥ ** అభ్యాగారిక ఉపాధిశబ్దములు కుటుంబపోషణమునందాసక్తుఁడైనవాని పే
స్తుయః। స్యాదభ్యా ళ్లు అగారం భక్తిరస్యేత్యాగారికః- అభి అధికః- ఆగారికః అభ్యాగారికః। అధికముగాను గృహ
గారికస్తస్మిన్నుపా ము సేభజించువాడు॥౧॥ ఉపదధాతి కుటుంబమిత్యుపాధిః॥ డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। కు
ధిశ్చ పుమానయమ్॥ టుంబమును పోషించువాఁడు। నియతపుల్లింగము॥ ౨॥ ** శ్రేష్ఠావయవసౌందర్యసహితో యః
వరాంగరూపోపేతో పురుషః సః సింహసంహనన ఇత్యుచ్యతే। సింహసంహననశబ్దము ప్రశస్తావయవములుచక్కనైన
యస్సింహసంహన రూపము గలవాని పేరు॥ సింహస్యసంహననమివ సంహననం వపుర్యస్యేతి సింహసంహననః।
నో హి సః। ** నిర్వా సింహముయొక్క శరీరమువలె శ్రేష్ఠమైన శరీరము గలవాఁడు॥౧॥... సత్యపిదుఃఖాదికారణే వి
ర్యః కార్యకర్తా య కారరహితం మనస్సత్వం తథాభూతయా మనోవృత్త్యా సంపన్నస్సంయుక్తఏవయః కార్యంక
స్సంపన్నస్సత్వసం రోతి స నిర్వార్య ఇత్యుచ్యతే। సత్వమనఁగా నాపత్సంపదలయందొక్క తీరున నుండెడి ధైర్య
పదా॥౧౩॥ ము- అట్టి ధైర్యసంపదతోఁ గూడుకొని యెవఁడు కార్యము జేయునో వాఁడు నిర్వార్యుఁ డనంబడు
ను॥ నిర్వార్యతే జనేభ్యః పృథగ్వ్యపదిశ్యతే అధిక్యేనేతి నిర్వార్యః॥ వృ ధారణే। ఆధిక్యముచేత జనులవలన నేర్పఱచఁబ
అవాచి మూకో డువాఁడు॥ టీ॥ సంపతంత్సత్వసంపదెటిపాఠే- సంపతత్ సంగచ్ఛమానః॥౧॥ ** మూకశబ్దము మూగ
వాని పేరు॥ మూయతే బధ్యతే వాక్ప్రవృత్తిరస్యేతి మూకః॥ మూఙ్ బంధనే। వాగ్వ్యాపారము వీనికి బద్ధమై యుం
థమనోజవసః పితృ డును॥౧॥... మనోజవసశబ్దము తండ్రిఁ బోలినవాని పేరు॥ మనోజవతే స్మిన్ పితేవేతి బుద్ధ్యా
సన్నిభః। లోకానామితి మనోజవసః ॥ జుగతౌ। తండ్రినిబోలినవాఁడని జనుల మనస్సు వీనియందు లగ్గి
యుండును॥ మనోజవః అని అకారాంతముగాను - మనోజవాః - అని సకారాంతముగాను
సత్కృత్యాలంకృ కొందఱు- చెప్పుదురు ॥ ౧॥ ... యః స్వసంపదనుసారేణ వస్త్రాభరణా లంకృతాం కన్యాం
తాం కన్యాం యో దద కులశీలసంపన్నాయ వరాయ సత్కృత్య దదాతి - స కూకుద ఇత్యుచ్యతే। తనసంపదకొద్దికి వ
దాతి స కూకుదః॥౧౪ స్త్రభూషణాముల చేతనలంకరింపఁబడిన కన్యను వరునకు సత్కరించి యిచ్చువాఁడు కూకుదుఁడనంబ
డును॥ కూకుం కన్యాం దదాతీతి కూకుదః। కన్యనిచ్చువాఁడు। తథాచ స్మృతిః॥ శ్లో॥ కూకురిత్యుచ్యతే
కన్యా తద్దాతా కూకుదః స్మృత ఇతి॥ కోక తే మహత్త్వ్యామాదత్తే కూకుదః ॥ డుకవృకఆదానే। అ
లక్ష్మీవాన్ లక్ష్మణశ్శ్రీ ధికపుణ్యమును స్వీకరించువాఁడు॥౧॥... లక్ష్మీవచ్ఛబ్దము మొదలు-౪-సంపద గలవానికి- ఒప్పిదము
లశ్శ్రీమాన్ గలవానికిని పేళ్లు॥ లక్ష్మీ అస్యాస్తీతి లక్ష్మీవాన్॥ త॥ లక్ష్మణశ్చ॥ శ్రీరస్యాస్తీతి శ్రీలః। శ్రీమాంశ్చ॥ త॥
లక్ష్మి యన్నను శ్రీయన్నను సంపదయు ఒప్పిదమును - అది గలవాడు- లక్ష్మీవంతుఁడు- లక్ష్మణుఁడు- శ్రీ
లుఁడు। శ్రీమంతుఁడు॥ * శ్రియం లాత్యాదత్తే వా శ్రీలః॥ లా ఆదానే। సంపదను పుచ్చుకొనువాఁడు
స్నిగ్ధస్తు వత్సలః। పా॥ శ్లీలః॥౧॥౪॥... స్నిగ్ధవత్సలశబ్దములు స్నేహముగలవాని పేళ్లు॥ స్నిహ్యతీతి స్నిగ్ధః॥ ష్ణిహ ప్రీ
తౌ। స్నేహము గలవాఁడు॥౧॥ వత్సః స్నేహః సో స్యాస్తీతి వత్సలః। వత్సమనఁగా స్నేహము అది గల
స్యాద్దయాళుః కారు వాఁడు వత్సలుఁడు॥ ౨॥... దయాళుశబ్దము మొదలు-౪- దయ గలవాని పేళ్లు॥ దయతే తాచ్ఛీల్యే నేతి
ణికః కృపాళుస్సూరత దయాళుః॥ దేఙ్ రక్షణే। రక్షించు స్వభావము గలవాఁడు॥౧॥ కారుణ్యమస్యాస్తీతి కారుణికః। కరు

స్సమాః॥౧౫॥ ణగలవాఁడు॥౨॥కృపాం లాతీతి కృపాలుః॥లా ఆదానే॥కృపను స్వీకరించువాఁడు॥౩॥సుష్ఠు రమత ఇతి
సురతః॥రము క్రీడాయాం॥లెస్సగా ప్రీతి గలవాఁడు॥౪॥ సూరః సూర్య ఇవ తపతి ప్రసిద్ధతయా
స్వతంత్రో ऽపావృతః ప్రకాశత ఇతి సూరతః॥తప సంతాపే॥సూర్యుని వలె ప్రసిద్ధిచేత నొప్పువాఁడు॥౪॥... స్వతంత్రశ
స్వైరీ స్వచ్ఛందో ని బ్దము మొదలు-౫-స్వతంత్రుని పేళ్లు॥ స్వం ఆత్మా తంత్రః ప్రధానం యస్య స్వతంత్రః। తానే ప్ర
రవగ్రహః। ధానముగాఁ గలవాఁడు॥౧॥అపగతం ఆవృతం ఆవరణం యస్యేత్యపావృతః॥అడ్డపాటు లేనివాఁడు।
౨॥స్వేన ఈర్తే స్వైరీ॥నాంతః॥తన ఇచ్ఛచేత తిరుగువాఁడు॥౩॥ స్వకీయ ఏవ ఛందో ऽభిప్రాయో
యస్యేతి స్వచ్ఛందః। స్వకీయమైన అభిప్రాయము గలవాఁడు॥౪॥ నిష్క్రాంతః అవగ్రహాదితి నిర
పరతంత్రః పరాధీనః వగ్రహః।అడ్డపాటు వల్లఁ బాసినవాఁడు॥౫॥... పరతంత్రశబ్దము మొదలు-౯-పరాధీనుని పేళ్లు॥
పరవాన్నాథవానపి॥ పరః స్వస్మాదన్యః తంత్రం ప్రధానమస్యేతి పరతంత్రః। పరుఁడు ప్రధానముగాఁ గలవాఁడు॥౧॥పర
౧౬ అధీనో నిఘ్న ఆ స్మిన్నధీనః గుణభూతః పరాధీన।పరునియందు అధీనుఁడు॥౨॥పరో నియామకో ऽస్యాస్తీతి పరవాన్॥
యత్తో ऽస్వచ్ఛందో గృ త॥పరుఁడు నియామకుఁడుగాఁ గలవాఁడు॥౩॥ నాథో ऽస్యాస్తీతి నాథవాన్।త॥పతి గలవాఁడు॥౪॥
హ్యకో ऽప్యసౌ అధిగతః ఇనః స్వామీ అనేనేత్యధీనః।పొందఁబడ్డ యేలిక గలవాఁడు॥౫॥ నిహన్యతే ప్రతికూలమాచ
రన్ పీడ్యతే ప్రభుణేతి నిఘ్నః॥హన హింసాగత్యోః॥ ప్రతికూల కార్యము చేసినప్పుడు ప్రభువుచేత
పీడింపఁబడువాఁడు॥౬॥ఆయత్యతే నియుజ్యతే స్వామినేత్యాయత్తః॥యతీ ప్రయత్నే।ప్రభువుచేత నియోగింపఁబడువా
డు॥స్వచ్ఛందో న భవతీత్యస్వచ్ఛందః।స్వతంత్రుఁడు గానివాఁడు॥౮॥ గృహ్యతే స్వీక్రియతే ऽన్యాపారేషు స్వామినేతి గృ
హ్యకః॥గ్రహ ఉపాదానే। స్వామిచేత కార్యములయందు గ్రహింపఁబడువాఁడు॥శ్లో॥గుణగృహ్య
ఖలపూః స్యాద్బహు వచనే విపశ్చితః-అని భారవి॥౯॥...ఖలపూ బహుకర శబ్దములు కళ్లము తుడుచువాని పేళ్లు॥ ఖలం పు
కరో నాతి ఖలస్థధాన్యం నిశ్శేషం గృహ్ణాతీతి ఖలపూః॥ఊ॥పూఞ్ పవనే।కళ్లమును జక్కఁజేయువాఁడు॥౧॥
బహూని ఖలసమీకరణాదీని కరోతీతి బహుకరః కళ్లమును జక్కఁజేయుట మొదలైన పనులఁ జేయువా
దీర్ఘసూత్రశ్చిర డు॥౨॥ దీర్ఘసూత్రచిరక్రియ శబ్దములు విచారించి మెల్లగా కార్యమును జేయువాని పేళ్లు॥దీర్ఘం
క్రియః॥౧౭॥ సూత్రం విచారో ऽస్యేతి దీర్ఘసూత్రః॥ దీర్ఘమైన విచారము గలవాఁడు॥దీర్ఘం చిరకాలేన సూ
త్రయతే క్రియమబద్ధాని కర్మాణి కరోతీతి దీర్ఘసూత్రః॥సూత్ర విమోచనే। విమోచనం మోచ
నాభావః గ్రథనమిత్యేయావత్।పనులను మెల్లగాఁ జేయువాఁడు॥౧॥ చిరం క్రియా అస్యేతి చిరక్రియః।
జాల్మో ऽసమీక్ష్యకా తడవుగా కార్యముఁ జేయువాఁడు॥౨॥... జాల్మాసమీక్ష్యకారి శబ్దములు విచారించక కార్యముఁ జే
రీ స్యాత్ యువాని పేళ్లు॥జడతి జడీభవతీతి జాల్మః॥జడ ఘాత్యే॥ జడుఁడైనవాఁడు॥౧॥ అసమీక్ష్య గుణదో
షావవిమృశ్య కరోతీత్యసమీక్ష్యకారీ॥నాంతః॥డుకృఞ్ కరణే।గుణదోషములు విచారించక చేయు
కుంఠో మందః క్రి వాఁడు॥౨॥... కుంఠశబ్దము కార్యములయందు అలసుఁడైనవాని పేరు॥ కుంఠతి క్రియాసు మందో భ
యాసు యః। వతీతి కుంఠః॥కుఠి గతిప్రతిఘాతే। క్రియలయందు మందుఁడైయుండువాఁడు॥౧॥... కర్మక్షమా
కర్మక్షమో ऽలంకర్మీ లంకర్మీణ శబ్దములు అనాయాసమున కార్యమును జేయువాని పేళ్లు॥కర్మణి క్షమః కర్మక్షమః।
ణః కార్యమందు సమర్థుఁడు॥౧॥అలం సమర్థో భవతి కర్మణ ఇతి అలంకర్మీణః।కార్యము సేయ సమర్థు
క్రియావాన్ కర్మ డైనవాఁడు॥౨॥... క్రియావచ్ఛబ్దము కార్యము సేయ నుద్యోగించినవాని పేరు॥ క్రియాస్యాస్తీతి క్రి
సూద్యతః॥౧౮॥ యావాన్॥త॥క్రియ గలవాఁడు॥౧॥... కార్మ కర్మశీల శబ్దములు ఫలము గలిగినను లేకున్నను
స కార్మః కర్మశీలో కార్యము చేయు స్వభావము గలవాని పేళ్లు॥కర్మకరణం శీలమస్యేతి కార్మః।కర్మశీలశ్చ।కార్యము
యః చేయుట స్వభావముగాఁ గలవాఁడు కార్ముఁడు-కర్మశీలుఁడును॥౧॥౨॥...కర్మశూర కర్మఠ
కర్మశూరస్తు కర్మఠః। శబ్దములు ఫలపర్యంతము కార్యము చేయునట్టి తెగువ గలవాని పేళ్లు॥కర్మణి శూరః కర్మశూరః। కార్య
ము చేయుటయందు తెగువ గలవాఁడు॥౧॥ కర్మణి ఘటత ఇతి కర్మఠః।కార్యమందు వ్యాపారము గ
కర్మణ్యభుక్-కర్మ లవాఁడు॥౨॥...కర్మణి సాధు కర్మణ్యాం వేతనం- తద్భుఙ్క్త ఇతి కర్మణ్యభుక్ సః కర్మకర ఇత్యుచ్య
కరః తే।కర్మణ్యమనఁగా కూలి-అది పుచ్చుకొని పని సేయువాఁడు కర్మణ్యభుక్కు-వాఁడు కర్మకరుఁడ
నంబడును॥కర్మ కరోతీతి భృత్యర్థకామితి కర్మకరః।కూలికొఱకు కార్యము సేయువాఁడు॥కర్మణ్యా

కర్మకారస్తు తత్క్రియః ॥ ౧౮ ॥

అపస్నాతో మృతస్నాతః

ఆమిషాశీ తు శౌష్కలః ।

బుభుక్షితః స్యాత్ క్షుధితో జిఘత్సురశనాయితః ॥ ౨౦ ॥

పరాన్నః పరపిండాదో

భక్షకో ఘస్మరోద్మరః ।

ఆద్యూనః స్యాదౌదరికో విజిగీషావివర్జితే

ఉభావాత్మంభరిః కుక్షింభరిః స్వోదరపూరకే ॥

సర్వాన్నీనస్తు సర్వాన్నభోజీ

గృధ్నుస్తు గర్ధనః ॥ ౨౧ ॥ లుబ్ధోభిలాషుకస్తృష్ణక్

సమౌ లోలుపలోలుభౌ ।

భటకాన్నపురుషాదినభారణ్యభటకునికొందఱందురు॥ ** యో భృతిమగృహీత్వైవ కర్మకర ఇవ క్రియాం కరోతి స శిష్యకర్మ నాసాదిః కర్మకార ఇత్యుచ్యతె। తత్క్రియుండనగా కూలి లేక పని చేయు నట్టి శిష్యుఁడు బంటు మొదలైనవాఁడు- అట్టివాఁడు కర్మకారుఁడనిపించుకొనును ॥ కర్మ కరోతీతి కర్మకారః॥ *డుకృఞ్ కరణే। కార్యమును జేయువాఁడు॥౧॥ ... అపస్నాతమృతస్నాతశబ్దములు బంధుసుహృదాదిమరణనిమిత్తమైస్నానము చేసినవాని పేళ్లు॥ అపనికృష్టంస్నాతః అపస్నాతః నికృష్టమైనస్నానము చేసినవాఁడు॥౧॥ మృతె మరణెస్నాతో మృతస్నాతః- స్నా శౌచె। మరణనిమిత్తమైస్నానము చేసినవాఁడు॥ ౨॥ పుత్రాదులచేత సంస్కారార్థమైస్నానము చేయింపఁబడ్డశవమునకు పేళ్లని సుబోధినీకారుఁడు॥ **ఆమిషాశిశౌష్కలశబ్దములు మాంసమును తినెడువాని పేళ్లు॥ ఆమిషమశ్నాతీత్యామిషాశీ॥ నాంతః॥ మాంసమును దినువాఁడు॥౧॥ శుష్కాణాం మాంసఖండానాం సమూహః శౌష్కం- వల్లూరసంఘాత ఇత్యర్థః- తల్లాత్యాదత్త ఇతి శౌష్కలః॥ లా ఆదానే । ఎండిన మాంససమూహమును గ్రహించువాఁడు॥ ౨॥ శష్కులీవద్ధుజకర త్వాదిగుణయోగాన్మాంసమపి శష్కులీ తామశ్నాతీతి శౌష్కలః। చకెరకుమువలెకఠినగుణముగల దౌటవలన మాంసమును శష్కులి- దానిభక్షించువాఁడు॥ ౨॥ ** బుభుక్షితశబ్దము మొదలుకొ ఆకలిగొన్నవాని పేళ్లు ॥ బుభుక్షాస్య సంజాతేతి బుభుక్షితః। క్షుదస్య సంజాతేతి క్షుధితః। ఆకలి పీసికిఁగలిగినది గనుక- బుభుక్షితుఁడు- క్షుధితుఁడును॥౧॥ ౨॥ అత్తుమిచ్ఛుః జిఘత్సుః । భక్షించనిచ్ఛయించువాఁడు॥ ౩॥ అశనాయా అస్య సంజాతా అశనాయితః। ఆకలిగొన్నవాఁడు॥ ౪॥ ** పరాన్నపరపిండాదశబ్దములు పరాన్నము నే భక్షించువాని పేళ్లు॥ పరస్యాన్నం అస్యేతి పరాన్నః। పరునియొక్క అన్నముగలవాఁడు॥ ౧॥ పరపిండం పరాన్నమత్తీతి పరపిండాదః॥ *అద భక్షణె। పరాన్నము నే భక్షించువాఁడు॥ ౨॥ భక్షకశబ్దము మొదలుకొ తిండిపోతు పేళ్లు॥ భక్షయత్యధికమితి భక్షకః॥ *భక్ష అదనే। అధికముగా భక్షించువాఁడు॥౧॥ ఘసతి తాచ్ఛీల్యేన ఘస్మరః। అత్తి తాచ్ఛీల్యేన అద్మరః॥ *ఘస్ల్ అదనె॥ *అద భక్షణె। భక్షించు స్వభావముగలవాఁడు- ఘస్మరుఁడు- అద్మరుఁడును॥ ౨॥ ౩॥ ... విజిగీషయనగా ఐహికాముష్మికసాధనమైనయుద్యోగము- అది లేక పొట్టపోసుకొనువానియందు ఆద్యూన ఔదరికశబ్దములు వర్తించును॥ ఆదీవ్యతి ఈషత్ క్రీడతి అన్యత్రాసక్తత్వాత్ ఆద్యూనః॥ *దివు క్రీడాదౌ। ఉద్యోగము లేక క్రీడించువాఁడు॥౧॥ ఉదరె ఆసక్తః ఔదరికః। ఉదరమందే ఆసక్తిగలవాఁడు॥ ౨॥ ** స్వోదరమేవ పూరయతీతి స్వోదరపూరకః। పోష్యవర్గమును విడిచి తనకడుపు పోసుకొనువాఁడు స్వోదరపూరకుఁడు- వానియందు- ఆత్మంభరి కుక్షింభరిశబ్దములు వర్తించును॥ ఆత్మానం స్వమేవ బిభర్తీతి ఆత్మంభరిః। స్వకుక్షిమేవ బిభర్తీతి కుక్షింభరిః॥ *డుభృఞ్ ధారణపోషణయోః । తనకడుపుమాత్రము నిండించుకొనువాఁడు ఆత్మంభరి- కుక్షింభరి॥౧॥ ౨॥ *సర్వాన్నీన సర్వాన్నభోజిశబ్దములు నియమము లేక సకలమైనవారియన్నమును భుజించువాని పేళ్లు॥ సర్వాన్నం భక్షయతీతి సర్వాన్నీనః । సర్వాన్నం భుంక్తే- సర్వాన్నభోజీ॥ నాంతః॥ *భుజ పాలనాభ్యవహారయోః । సర్వమయినవారి యన్నము భుజించువాఁడు సర్వాన్నీనుఁడు॥ సర్వాన్నభోజియును॥౧॥ ౨॥...

గృధ్నుశబ్దము మొదలు ౫ ఆశగలవాని పేళ్లు॥ గృధ్యతి కాంక్షతి తాచ్ఛీల్యేనేతి గృధ్నుః- గర్ధనశ్చ॥ *గృధు అభికాంక్షాయాం। స్వభావమున కాంక్షించువాఁడు గృధ్నుఁడు- గర్ధనుఁడును॥ ౧॥ ౨॥ లుభ్యతి కాంక్షతీతి లుబ్ధః॥ *లుభ గార్ధ్యె। ఆశించువాఁడు॥ ౩॥ అభిలషతి తాచ్ఛీల్యేనేత్యభిలాషుకః॥ *లష కాంతౌ। స్వభావమున నభిలషించువాఁడు॥ ౪॥ తృష్యతి తాచ్ఛీల్యేనేతి తృష్ణక్॥ జ॥ *ఞితృష పిపాసాయాం। పిపాసా తెచ్ఛా। స్వభావమున కోరువాఁడు॥ ౫॥ మొదటి రెండు శబ్దములు పరద్రవ్యమునందాసగలవానికిని తక్కిన మూఁడు శబ్దములు- ఏవిషయమందైనను ఆశగలవానికిని పేళ్లనికొందరు॥ ** లోలుప లోలుభశబ్దములు మిక్కిలి యాశగలవాని పేళ్లు॥ లోలుప్యతె భృశం ముహ్యతీతి లోలుపః॥ *లుప విమోహనే। మిక్కిలి మోహపడువాఁడు॥౧॥ లోలుభ్యతె భృశం గృధ్యతీతి లోలుభః॥ *లుభ గార్ధ్యె। కాం

సోన్మాదస్తూన్మదిష్ణుస్స్యాత్

...క్షించువాఁడు॥ ౨॥ **సోన్మాదఉన్మదిష్ణుశబ్దములుభూతావేశాదులచేత-వెఱ్ఱియగువానిపేళ్లు॥ఉన్మాదేనసహితఃసోన్మాదః।ఉన్మాదముతోఁగూడుకొన్నవాఁడు॥ పా॥సోన్మదః॥ ౧॥ ఉన్మాదశీలఃఉన్మదిష్ణుః॥మదీహర్షగ్లపనయోః। ఉన్మాదముగలస్వభావముగలవాఁడు॥ ౨॥ **అవినీతసముద్ధత

దవినీతస్సముద్ధతః॥

శబ్దములు-వినయములేకఉద్ధతుఁడైనవానిపేళ్లు॥వినీతశ్శిక్షితోనభవతీత్యవినీతః॥శిక్షింపఁబడనివాఁడు॥౧॥సముద్ధన్యతేసర్వైస్తాడ్యతఇతిసముద్ధతః।అందరిచేతఁగొట్టఁబడువాఁడు ॥ ౨ ॥ ** మత్త

మత్తేశౌండోత్కటక్షీబాః

శబ్దముమొదలు- ౪- మద్యపానాదులచేత-ఒడలెఱుఁగనివానిపేళ్లు॥ మాద్యతిస్మమత్తః*మదీహర్షగ్లపనయోః।మదించినవాఁడు॥౧॥శుండాపానాగారం-సురాపానా- తత్రస్థితః - ఆసక్తోవాశౌండః।మద్యపానగృహమందునికిగలవాఁడుగానిమద్యమందాసక్తిగలవాఁడుగానిశౌండుఁడు॥ ౨॥ ఉద్రిక్తఃఉత్కటః । మదోద్రేకముగలవాఁడు*ఉద్భూతఃప్రకాశితఃకటఃశ్రోణిభాగోస్యఉత్కటః। మదముచేతనొకానొకప్పుడొళ్లెఱుఁగకవస్త్రహీనుఁడౌనుగనుకప్రకాశింపఁబడినశ్రోణిభాగముగలవాఁడు॥ ౩॥ క్షీబతిమాద్యతఇతిక్షీబః*క్షీబృమదే।మదించినవాఁడు॥౪॥...

కాముకేకమితానుకః కమ్రః కామయితాభీకః కమనః కామనోభికః॥ ౨౪॥

కాముకశబ్దముమొదలు- ౯ - కాముకునిపేళ్లు॥ కోరికగలవాఁడు।కామయతేతచ్ఛీలఃకాముకః॥కమితా॥ ౨॥ అనుకః॥౩॥కమ్రః॥కామయితా॥ ౫॥ అభీకః॥కమనః॥ కామనః॥ అభికశ్చ ॥ అనుకాభికాభీకః కమితేతినిపాతనాత్ కమితేత్యర్థేత్రయశ్శబ్దాఃకప్రత్యయాంతాస్స్యుః॥కముకాంతౌ।కామించుస్వభావముగలవాఁడు॥అనుకాభికాభీకశబ్దములు ఈయర్థమందునిపాతితములుగనుకనివియవ్యుత్పత్తి॥౯॥(వేశ్యాపతిర్భుజంగస్స్యాత్ షిద్గఃపల్లవికో విటః) ఈశబ్దములును కాముకునియందువర్తించును ***

విధేయో వినయగ్రాహీ

విధేయవినయగ్రాహిశబ్దములువినయముగలవానిపేళ్లు॥విధాతుంనియోక్తుంయోగ్యోవిధేయః*డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః నియోగింపదగినవాఁడు॥౧॥ఇదంకార్యమిదమకార్యమితిగుర్వాద్యుపదేశోవినయః-తంగృహ్ణాతీతి వినయగ్రాహీ॥ తాంతః॥*గ్రహఉపాదానే।వినయమునంగీకరించువాఁడు॥౨॥****

వచనేస్థిత ఆశ్రవః।

వచనేస్థితాశ్రవశబ్దములు-చెప్పినట్టుచేయువానిపేళ్లు॥వచనేగుర్వాదివచనేతిష్ఠతీతివచనేస్థితః*ష్ఠాగతినివృత్తౌ।గుర్వాదులుచెప్పినమాటలోనుండువాఁడు॥ ౧॥ గుర్వాదిభిరాదిష్టమర్థమాశృణోతీత్యాశ్రవః*శ్రుశ్రవణే।గుర్వాదులుచెప్పినమాటవినెడువాఁడు॥విధేయశబ్దముమొదలు-౪ను - వినయముగలవానిపేళ్లనిటీకాసర్వస్వకారుఁడు॥ఆలాగే॥శ్లో॥స్యాదాశ్రవోవిధేయస్స్యాత్తనిరత్నకోశకారుఁడునుపర్యాయముగానేచెప్పియున్నాఁడు॥శ్లో॥ఆశ్రవోస్మిభవతస్సహానుజః-అనిమాఘకావ్యమందుప్రయోగము**

వశ్యః ప్రణేయో

వశ్యప్రణేయశబ్దములుఔషధాదులచేతవశ్యుఁడైనవానిపేళ్లు॥వశంగతఇతివశ్యః వశ్యమునుబొందినవాఁడు॥౧॥ప్రణేతుంవశంనేతుంశక్యఃప్రణేయః*ణీఞ్ ప్రాపణే। వశమునుబొందింపశక్యమైనవాఁడు॥౨॥విధేయశబ్దముమొదలుఆరునువిధేయునిపేళ్లనికొందరు॥ **

నిభృతవినీతప్రశ్రితాస్సమాః॥౨౫॥

నిభృతశబ్దముమొదలు౩శిక్షింపఁబడ్డవానిపేళ్లు॥నితరాంభ్రియతఇతినిభృతః*డుభృఞ్ ధారణపోషణయోః మిక్కిలిపోషింపఁబడినవాఁడు॥౧॥వినీయతేశిక్ష్యతఇతివినీతః * ణీఞ్ ప్రాపణే। శిక్షింపఁబడినవాఁడు॥ ౨॥ప్రకర్షేణాశ్రియతఇతిప్రశ్రితః* శ్రిఞ్ సేవాయాం । ప్రకర్షముచేతసాధువులనుపొందువాఁడు॥ ౩॥ ఈమూఁడునుసమార్థములు ॥ **

ధృష్టే ధృష్ణుర్వియాతశ్చ

ధృష్టశబ్దముమొదలుదిట్టతనముగలవానిపేళ్లు ॥ ధృష్ణోతీతిధృష్టః-ధృష్ణుశ్చ*ఞిధృషా ప్రాగల్భ్యే-దిట్టమైయుండువాఁడుధృష్టుఁడుధృష్ణుఁడును॥ పా॥ ధృషక్॥ జ॥౧॥౨॥విశేషేణఅభిముఖ్యంయాతీతివియాతః*యా ప్రాపణే- విశేషముగానెదటికిఁబోవువాఁడు॥౩॥**

ప్రగల్భః ప్రతిభాన్వితే।

ప్రత్యుత్పన్నమతిత్వంప్రతిభా- తదుక్తం॥ శ్లో॥ బుద్ధిస్తాత్కాలికీజ్ఞేయామతిరాగామిగోచరా।ప్రజ్ఞానవనవోన్మేషశాలినీప్రతిభామతేతి ॥ అప్పటప్పటికినిక్రొత్తగాప్రకాశించుప్రజ్ఞ ప్రతిభయనంబడును,ఆప్రతిభతోఁగూడినవాఁడుప్రగల్భుఁడనంబడును॥ప్రకర్షేణగల్భతేప్రగల్భః*గల్భధార్ష్ట్యే।ప్రకర్షముచేతదిట్టతనముగలిగినవాఁడు॥ ౧॥ **

స్యాదధృష్టే తు శాలీనో

అధృష్టశాలీనశబ్దములుదిట్టగానివానిపేళ్లు॥ధృష్ణోతిభవతీత్యధృష్టః। దిట్టగానివాఁడు॥ ౧॥ సలజ్జత్వేనసభాసుస్థాతుమసమర్థతయా శాలామేవప్రవేష్టుమర్హతీతిశాలీనః . లజ్జగలవాఁడౌటచేతసభలయందుండనశక్తుఁడై

విలక్షో విస్మయాన్వితే ॥ ౨౬ ॥

యిల్లు చేరనహుర్హుఁడైనవాఁడు॥ ౨॥ *విలక్ష విస్మయాన్విత శబ్దములు వెఱఁగుపడినవాని పేళ్లు॥ కే నచిదనుచితవ్యాపారేరహాసిక్రుతే - తస్మిన్కథంచిత్ప్రకటీభూతే సతిమయాకృతమిదం ప్రకాశమభూదితి కర్తుర్మనసి విస్మయో భవతి లజ్జా చ జాయతే - తదుభయమవ్యక్త విస్మయశబ్దేన లక్ష్యతే తద్వ్యక్త్యై విలక్షశబ్దో వర్తతే - తదుక్తమాలంకారికైః॥ శ్లో॥ ఆత్మనశ్చరితే సమ్యక్ జ్ఞాతే నైర్వ్యర్థ్యస్య జాయతే। అపత్రపాతిమహతీ సవిలక్ష ఇతి స్మృత ఇతి॥ విగతం లక్షం ప్రకృతార్థజ్ఞానమస్యేతి విలక్షః*లక్షదర్శనాంకనయోః। దర్శనం జ్ఞానం। ఆశ్చర్యము చేత ప్రకృతార్థజ్ఞానము లేనివాఁడు॥ ౧॥ విస్మయేనాన్వితో విస్మయాన్వితః॥ ఆశ్చర్యముతో గూడుకొన్నవాఁడు॥ ౨॥

అధీరే కాతర

**అధీర కాతర శబ్దములు వ్యసనాదుల చేత వ్యాకులపడినవాని పేళ్లు॥ ధీరో న భవతీత్యధీరః। ధైర్యము లేనివాఁడు॥ ౧॥ కా ఈషత్ తరతీతి కాతరః। తౄ ప్లవనతరణయోః। ధైర్యము లేకుండుట చేత కార్యమునించుకంత దాఁటువాఁడు* కే నసుఖేన న తీర్ణః- ప్రాప్తో న భవతీతి వా కాతరః। సుఖము చేత పొందనివాఁడు ॥ ౨॥

త్రస్నుర్భీరుభీరుకభీలుకాః।

* త్రస్నుశబ్దము మొదలుగ వెఱచునట్టి స్వభావము గలవాని పేళ్లు॥ త్రస్యతి తాచ్ఛీల్యేనేతి త్రస్నుః - బిభేతి తాచ్ఛీల్యేనేతి భీరుః - భీరుకః - భీలుకశ్చ* త్రసీ ఉద్వేగే - ఞిభీ భయే। వెఱచునట్టి స్వభావము గలవాఁడు త్రస్నువు - భీరువు - భీరుకుఁడు - భీలుకుఁడును॥ ౪॥ అధీరశబ్దము మొదలుగ వెఱపు గలవాని పేళ్లని కొందఱు - ఆపక్షమందు - అధీరే కాతర త్రస్నూ - అని మూలము*

ఆశంసురాశంసితరి

ఆశంసు - ఆశంసితృశబ్దములు తనకు లేని వస్తువును కావలయునని ప్రార్థించువాని పేళ్లు॥ ఆశంసతి తాచ్ఛీల్యేనేతి ఆశంసుః। ఆశంసితా చ। ఋ శంసు స్తుతౌ - ఆఙ్పూర్వ ఇచ్ఛాయాం। స్వభావమున ప్రార్థించువాఁడు ఆశంసు - ఆశంసితయు॥ ౨॥

గృహయాలుర్గ్రహీతరి॥ ౨౭ ॥

** గృహయాలు గ్రహీతృశబ్దములు పుచ్చుకొను స్వభావము గలవాని పేళ్లు॥ గృహయతి తాచ్ఛీల్యేనేతి గృహయాలుః। గృహ్ణాతి తాచ్ఛీల్యేనేతి గ్రహీతా॥ ఋ॥ పుచ్చుకొనెడు స్వభావము గలవాఁడు గృహయాలువు - గ్రహీతయును॥ ఇచ్చట గృహయాలువని పాఠము - రేఫసహిత పాఠము భ్రాంతిమూలమని టీకాసర్వస్వకారుఁడు ॥౧॥౨॥

శ్రద్ధాళుశ్శ్రద్ధయాయుతే

** శ్రద్ధాళుశబ్దము నమ్మిక గలవాని పేరు ॥ శ్రద్దధతే తాచ్ఛీల్యేన శ్రద్ధాళుః* డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః॥ శ్రత్పూర్వః। విశ్వసించు స్వభావము గలవాఁడు॥౧॥

పతయాలుస్తు పాతుకే।

పతయాలు పాతుకశబ్దములు పడునట్టి స్వభావము గలవాని పేళ్లు॥ పతతి తాచ్ఛీల్యేనేతి పతయాలుః। పాతుకశ్చ* పత గతౌ। స్వభావమున పడెడువాఁడు గనుక పతయాలువు - పాతుకుఁడును ॥౧॥౨॥

లజ్జాశీలేపత్రపిష్ణు

లజ్జాశీలాపత్రపిష్ణుశబ్దములు సిగ్గుపడు స్వభావము గలవాని పేళ్లు । లజ్జాశీలమస్యేతి లజ్జాశీలః। లజ్జయే స్వభావముగాఁ గలవాఁడు॥౧॥ అపత్రపతే తాచ్ఛీల్యేనేతి అపత్రపిష్ణుః త్రపూష్ లజ్జాయాం। స్వభావమున సిగ్గుపడువాఁడు॥౨॥

ర్వందారురభివాదకే॥ ౨౮ ॥

** వందారు అభివాదుకశబ్దములు మ్రొక్కెడు స్వభావము గలవాని పేళ్లు॥ వందతే తాచ్ఛీల్యేనేతి వందారుః* వది అభివాదనస్తుత్యోః। మ్రొక్కెడు స్వభావము గలవాఁడు॥౧॥ అభివాదయత ఇత్యభివాదుకః* వద వ్యక్తాయాం వాచి। మ్రొక్కెడు వాఁడు - అభివాదకుఁడనికొందఱు॥౨॥

శరారుర్ఘాతుకో హింస్రః

* శరారుశబ్దము మొదలు ౩ చంపునట్టి స్వభావము గలవాని పేళ్లు॥ శృణాతి తాచ్ఛీల్యేనేతి శరారుః - హంతి తాచ్ఛీల్యేనేతి ఘాతుకః - హినస్తి తాచ్ఛీల్యేనేతి హింస్రః* శౄ హింసాయాం - హన హింసాగత్యోః - హిసి హింసాయాం। స్వభావమున చంపెడువాఁడు శరారువు - ఘాతకుఁడు - హింస్రుఁడు॥౧॥౨॥౩॥

స్యాద్వర్ధిష్ణుస్తు వర్ధనః।

*వర్ధిష్ణు వర్ధనశబ్దములు వృద్ధిబొందు స్వభావము గలవాని పేళ్లు॥ వర్ధతే తాచ్ఛీల్యేనేతి వర్ధిష్ణుః - వర్ధనశ్చ । వృధు వృద్ధౌ। స్వభావమున వృద్ధిబొందువాఁడు వర్ధిష్ణువు - వర్ధనుఁడు॥౧॥౨॥

ఉత్పతిష్ణుస్తూత్పతితా

**ఉత్పతిష్ణు ఉత్పతితృశబ్దములు ఎగయునట్టి స్వభావము గలవాని పేళ్లు॥ ఉత్పతతీత్యుత్పతిష్ణుః - ఉత్పతితా చ। ఋ॥ *పత్ ఌ గతౌ। స్వభావమున ఎగయువాఁడు ఉత్పతిష్ణువు - ఉత్పతితయును ॥౧॥౨॥

అలంకరిష్ణుస్తు మండనః॥ ౨౯ ॥

**అలంకరిష్ణు మండనశబ్దములు - శృంగారించునట్టి స్వభావము గలవాని పేళ్లు॥ అలంకరోతి తాచ్ఛీల్యేనేత్యలంకరిష్ణుః - మండయతి తాచ్ఛీల్యేనేతి మండనః* డుకృఞ్ కరణే - మడి భూషాయాం। అలంకరించు స్వభావము గలవాఁడు. అలంకరిష్ణువు - మండనుఁడు ॥౧॥౨॥

భూష్ణుర్భవిష్ణుర్భవితా

భూష్ణుశబ్దము మొదలు ౩ కాఁగలవాని పేళ్లు॥ పలుమాఱును బుట్టెడు స్వభావము గల కేశనఖాదుల పేళ్లు

...తా | వర్తిష్ణుర్వర్తనస్సమౌ | నిరాకరిష్ణుః క్షిప్నుస్స్యాత్ సాంద్రస్నిగ్ధస్తు మేదురః ॥౩౦॥ జ్ఞాతా తు విదురో విందుర్వికాసీ తు వికస్వరః। విసృత్వరో విసృమరః ప్రసారీ చ విసారిణి ॥౩౧॥ సహిష్ణుస్సహనః క్షంతా తితిక్షుః క్షమితా క్షమీ। క్రోధనోఽమర్షణః కోపీ చండస్త్వత్యంతకోపనః ॥౩౨॥ జాగరూకో జాగరితా ఘూర్ణితః ప్రచలాయితః। స్వప్నక్ శయాళుర్నిద్రాళుర్నిద్రాణశయితౌ సమౌ ॥౩౩॥ పరాఙ్ముఖః పరాచీనస్స్యా...

నికొందఱందురు॥ భవతి తాచ్ఛీల్యేనేతి భూష్ణుః-భవిష్ణుః భవితా చ॥ ఋ॥ భూ సత్తాయాం। ఔనట్టిస్వభావముగలవాఁడు॥ భూష్ణువు-భవిష్ణువు-భవితయును॥౧॥ ౨॥ ౩॥ ** వర్తిష్ణువర్తనశబ్దములు వర్తించునట్టిస్వభావముగల కాలాదులకు పేళ్లు॥ వర్తతే తాచ్ఛీల్యేనేతి వర్తిష్ణుః। వర్తనశ్చ। వర్తించునట్టిస్వభావముగలది వర్తిష్ణువు-వర్తనమును॥౧॥ ౨॥ ** నిరాకరిష్ణుక్షిప్నుశబ్దములు తిరస్కరించుస్వభావముగలవాని పేళ్లు॥ నిరాకరోతి తాచ్ఛీల్యేనేతి నిరాకరిష్ణుః-డుకృఞ్ కరణే। స్వభావమున తిరస్కరించువాఁడు॥౧॥ క్షిపతి తాచ్ఛీల్యేనేతి క్షిప్నుః॥ క్షిప ప్రేరణే॥ త్రోయునట్టిస్వభావముగలవాఁడు॥౨॥ ** సాంద్రము నఁగా దట్టమైనది - స్నిగ్ధము నఁగా నిగ్గుగలిగినది - అట్టిమేఘపటలాదులయందు మేదురశబ్దము వర్తించును- మేద్యతి తాచ్ఛీల్యేనేతి మేదురః-ఞిమిదా స్నేహనే। స్వభావమున నిగ్గయ్యెడునది॥౧॥ ** జ్ఞాతృశబ్దము మొదలు 3 ఎఱుంగునట్టి స్వభావముగలవాని పేళ్లు॥ జానాతీతి తాచ్ఛీల్యేనేతి జ్ఞాతా॥ ఋ॥ వేత్తి తాచ్ఛీల్యేనేతి విదురః-విందుశ్చ-జ్ఞ అవబోధనే। ఎఱుంగునట్టిస్వభావముగలవాఁడు-జ్ఞాతయు-విదురుడు-విందువును॥౧॥ ౨॥ ౩॥ ** వికాసివికస్వరశబ్దములు వికసించునట్టిస్వభావముగలవాని పేళ్లు॥ వికసతి తాచ్ఛీల్యేనేతి వికాసీ॥ నాంతః। వికస్వరశ్చ॥ కస గతౌ। స్వభావమున వికసించునది గనుక వికాసి-వికస్వరమును॥౧॥ ౨॥ ** విసృత్వరశబ్దము మొదలు 4 నెరయునట్టిస్వభావముగల నీళ్లమీఁది తైలబిందువు మొదలైనదాని పేళ్లు॥ విసరతి తాచ్ఛీల్యేనేతి విసృత్వరః-విసృమరః-ప్రసారీ॥ నాంతః॥ విసారీ చ॥ నాంతః॥ సృ గతౌ। స్వభావమున నెరయునది విసృత్వరము-విసృమరము-ప్రసారి-విసారియు॥౪॥ ** సహిష్ణుశబ్దము మొదలు 6 స్వభావమున క్షమగలవాని పేళ్లు॥ క్షమాలక్షణము॥ శ్లో॥ బాహ్యేచాధ్యాత్మికే చైవ దుఃఖే చోత్పాదితే సతి। నకుప్యతి న వా హంతి సా క్షమా పరికీర్తితా। అ॥ సహత ఇతి తాచ్ఛీల్యేనేతి సహిష్ణుః-సహనశ్చ॥ క్షమతే తాచ్ఛీల్యేనేతి క్షంతా॥ ఋ॥ క్షమితా॥ ఋ॥ క్షమీ చ॥ నాంతః॥ తితిక్షత ఇతి తితిక్షుః॥ షహ మర్షణే క్షమూష్ సహనే। తిజ నిశాతనే। స్వభావమున నోర్చువాఁడు-సహిష్ణువు-సహనుఁడు-క్షంత-క్షమిత-క్షమి-తితిక్షువును॥౬॥ ** క్రోధనశబ్దము మొదలు 3 కోపముగలవాని పేళ్లు॥ క్రుధ్యతీతి క్రోధనః॥ క్రుధ కోపే। స్వభావమున కోపించుకొనువాఁడు॥౧॥ న మృష్యతి తాచ్ఛీల్యేనేత్యమర్షణః మృష సహనే। స్వభావమున నోర్వనివాఁడు॥౨॥ కుప్యత్యవశ్యమితి కోపీ॥ నాంతః॥ కుప కోపే। అవశ్యము కోపగించుకొనువాఁడు॥౩॥ ** చండాత్యంతకోపనశబ్దములు మిక్కిలి కోపగించుకొను వాని పేళ్లు॥ చండతి కుప్యతీతి చండః॥ చడి కోపే। మిక్కిలి కోపగించుకొనువాఁడు॥౧॥ కుప్యతి తాచ్ఛీల్యేనేతి కోపనః॥ అత్యంతం కోపనః-అత్యంతకోపనః॥ కుప కోపే। స్వభావమున మిక్కిలి కోపగించుకొనువాఁడు॥౨॥ ** జాగరూక జాగరితృశబ్దములు- మేలుకొనియుండుస్వభావముగలవాని పేళ్లు॥ జాగర్తి తాచ్ఛీల్యేనేతి జాగరూకః-జాగరితా చ॥ ఋ॥ జాగృ నిద్రాక్షయే। స్వభావమున మేలుకొనియుండువాఁడు జాగరూకుఁడు-జాగరిత॥

ఘూర్ణితప్రచలాయితశబ్దములు కూరికి పాటుపడువాని పేళ్లు॥ కూర్చుండి నిద్రపోవువాఁడు॥ ఘూర్ణతే ఇతస్తతో డోలాయత ఇతి ఘూర్ణితః॥ ఘుణ ఘూర్ణ భ్రమణే। ఇట్టట్టు ఊఁగెడువాఁడు॥౧॥ ప్రచల ఇవాచరతీతి ప్రచలాయితః। ఊఁగెడువాని వలెనుండువాఁడు ॥౨॥ *** స్వప్నక్ శబ్దము మొదలు-3-నిద్రబోతు పేళ్లు॥ స్వపితి తాచ్ఛీల్యేనేతి స్వప్నక్॥ జాంతః॥ శేతే తాచ్ఛీల్యేనేతి శయాళుః॥ నిద్రాతి తాచ్ఛీల్యేనేతి నిద్రాళుః॥ ఞిష్వప్ శయే-శీఙ్ స్వప్నే - ద్రాకు త్సాయాం గతౌ। నిద్రపోవు స్వభావముగలవాఁడు-స్వప్నక్కు-శయాళువు-నిద్రాళువు॥౧॥ ౨॥ ౩॥ ** నిద్రాణశయితశబ్దములు నిద్రించువాని పేళ్లు॥ నిద్రాతీతి నిద్రాణః . శేతే స్మ శయితః॥ ద్రాకు త్సాయాంగతౌ - శీఙ్ స్వప్నే। నిద్రించువాఁడు నిద్రాణుఁడు-శయితుఁడును ॥౧॥ ౨॥ ** పరాఙ్ముఖపరాధీనశబ్దములు అవలిముఖమైనవాని పేళ్లు॥ పెడ ముఖము గానున్నవాఁడు॥ పరం అంచతీతి పరాక్- పరాఙ్ముఖం యస్య స పరాఙ్ముఖః। అవలిదిక్కు ముఖముగలవాఁడు॥౧॥ పరాఙ్ ఏవ పరాచీనః॥ అంచు గతిపూజనయోః॥ అవ్వలి

దవాఙ్ స్యాదధోముఖః। దిక్కు-సుబోండినవాఁడు॥ ౨॥ * అవాఙధోముఖశబ్దములుతలవంచుకొన్నవానినామములు॥ అవఞ్చతీతి అవాఙ్. చ॥ అపిశబ్దాదవాచీనశ్చ। ముఖముక్రిందుగాఁగలవాఁడు॥ స్త్రీలింగమైనప్పుడు అవాచీ అని ఈకారాంతము- అపిశబ్దమువలన- అవాచీనుండును॥ ౧॥ ౨॥ అధోముఖంయస్యేత్యధోముఖః। క్రిందైనముఖముగలవాఁడు॥ ౩॥

దేవానంచతి దేవద్ర్య

* దేవతలగూర్చిపోవువాఁడైనను - పూజించువాఁడైనను దేవద్రియఙ్ఙనంబడును॥ దేవాన్ అంచతిగచ్ఛతిపూజయతివా దేవద్ర్యఙ్॥ చ॥ * అంచుగతిపూజనయోః॥ స్త్రీలింగమైనప్పుడు దేవద్రీచీ అని ఈకారాంతము ॥ ౧ ॥

ఙ్విష్వద్ర్యఙ్విష్వగంచతి॥ ౩౪॥

*** విష్వద్ర్యఙ్ఛబ్దము అన్నిదిక్కులయందువ్యాపించువానిపేరు॥ విష్వక్ సర్వతాంచతీతి విష్వద్ర్యఙ్ ॥ చ ॥ అంతటనడుచువాఁడు॥ స్త్రీలింగమయినపుడు విష్వద్రీచీ-అని ఈకారాంతము॥ ౧॥

యస్సహాంచతిసధ్ర్యఙ్స

* సధ్ర్యఙ్ఛబ్దము - ఒకనితోఁగూడపోవువానిపేరు ॥ సహాంచతీతిసధ్ర్యఙ్ ॥ చ॥ కూడినడుచువాఁడు। స్త్రీలింగమయినప్పుడు సధ్రీచీ॥ ఈ॥

తిర్యఙ్యస్తిరోంచతి।

** తిర్యఙ్ఛబ్దము అడ్డముగానడుచువానినామము॥ తిరోంచతీతితిర్యఙ్॥ చ॥ * అంచుగతిపూజనయోః। అడ్డముగాపోవువాఁడు- స్త్రీలింగమయినపుడు తిరశ్చీ-అని- ఈ॥ ౧॥

వదోవదావదోవక్తా

** వదశబ్దము మొదలు-౩-సభలయందుభయములేకపలుక నేర్చినవానినామములు॥ వదతీతివదః- వదావదశ్చ-వక్తీతివక్తా॥ ఋ॥ * వదవ్యక్తాయాంవాచి-వచపరిభాషణే। మాట్లాడెడువాఁడు-వదుఁడు- వదావదుఁడు-వక్తయును॥ ౧॥ ౨॥ ౩॥

వాగీశోవాక్పతిస్స మౌ॥ ౩౫॥

** వాగీశవాక్పతిశబ్దములుగద్యపద్యాదిప్రబంధములనునిర్దోషముగా పలుక నేర్చినవానినామములు। వాచామీశోవాగీశః. వాచాంపతిర్వాక్పతిః. వాక్కులకుకర్త- వాగీశుఁడువాక్పతియును॥ ౧॥ ౨॥

వాచోయుక్తిపటుర్వాగ్మీ వావదూకోఽతివక్తరి।

** వాచోయుక్తిపటుశబ్దము మొదలు- ౩- తాఁబలుకనిశ్చయించిన యర్థమునుయుక్తివలన తెస్సగానిర్వహించిమాట్లాడువానిపేళ్లు - వాచోయుక్తిర్వచసాంప్రయోగః తత్రపటుః వాచోయుక్తిపటుః। మాటలయొక్కయుక్తియందుసమర్థుఁడైనవాఁడు॥ ౧ ప్రశస్తావాగస్యేతివాగ్మీ॥ నాంతః॥ మంచివాక్కు-గలవాఁడు ॥ ౨॥ వావద్యతేభృశంవదతీతి వావదూకః॥ * వదవ్యక్తాయాంవాచి॥ తెస్సగాఁబలికెడువాఁడు॥ ౩॥ వావదూకశ్చవక్తరియనికొందఱు*

స్యాజ్జల్పాకస్తువా చాలోవాచాటోబ హుగర్హ్యవాక్॥ ౩౬॥

జల్పాకశబ్దము మొదలు-౪-ప్రకృతోపయుక్తములుగాక దోషయుక్తముగా పెక్కుమాటలాడువానిపేళ్లు ॥ జల్పతికుత్సితంవదతీతిజల్పాకః॥ * జల్పవ్యక్తాయాంవాచి। కుత్సితముగాబలుకువాఁడు ॥ ౧ కుత్సితావాచస్సంత్యస్యేతివాచాలః-వాచాటశ్చ। కుత్సితములైనపెక్కుమాటలాడునుగనుక- వాచాలుఁడువాచాటుఁడును॥ ౨॥ ౩॥ బహ్వీగర్హ్యావాచోయస్యేతిబహుగర్హ్యవాక్॥ చ॥ కుత్సితమయినపెక్కుమాటలుగలవాఁడు॥ ౪॥

దుర్ముఖేముఖరాబద్ధముఖౌ

** దుర్ముఖశబ్దము మొదలు ౩ అప్రియముగాబలికెడువానిపేళ్లు॥ దుష్టంముఖంవచనమస్యేతిదుర్ముఖః- ముఖరశ్చ। అప్రియమైనమాటలుగలవాఁడుదుర్ముఖుఁడు-ముఖరుఁడును॥ ౧॥ అశబ్దమనియంత్రితంముఖమస్యేత్యబద్ధముఖః। అప్రియవాక్కులచేతనియమములేనిముఖముగలవాఁడు ॥ ౩ ॥

శ్లక్ష్ణఃప్రియంవదే।

** శ్లక్ష్ణప్రియంవదశబ్దములుప్రియముగాఁబలుకువానినామములు॥ శ్లిష్యతేసర్వైరితిశ్లక్ష్ణః॥ * శ్లిషఆలింగనే। అందరిచేతనాలింగనముసేయఁబడువాఁడు॥ పా॥ శక్నోతిప్రియమేవవక్తుమితిశక్లః॥ శక్ ల్ శక్తౌ ॥ ప్రియమునుబలుకనేర్చినవాఁడు॥ ౧॥ ప్రియంవదతీతిప్రియంవదః॥ * వదవ్యక్తాయాంవాచి। ప్రియముగాఁబలుకునతఁడు ॥ ౨॥

లోహలస్స్యాదస్ఫుటవా

** లోహలాస్ఫుటవాక్ఛబ్దములువ్యక్తముగాకుండమాట్లాడువానిపేళ్లు ॥ లోహాతిస్థానప్రయత్నవైకల్యంకరోతీతి లోహలః॥ * లుహాశక్తినాంచా । ఉచ్చారణమందువైకల్యముగలవాఁడు॥ * లునాతివాక్యంమధ్యేఛినత్తీతిలోహలః॥ * లూఞ్ ఛేదనే। మాటనునడుమనిలుపువాఁడు॥ * లోహఃఅతికాఠిన్యేనలోహసదృశంరసనాతాల్వాదికంతంలాతీతిలోహలః। దట్టమైయుండుటచేతఇనుమువంటికాఠిన్యముగలనాలుకమొదలైనదిలోహము-అదిగలవాఁడు॥ ౨॥ అస్ఫుటావాగస్యేత్యస్ఫుటవాక్॥ చ॥ వ్యక్తముగానివాక్కు-గలవాఁడు॥ ౨॥

గర్హ్యవాదీతుకద్వ దః॥ ౩౭॥

** గర్హ్యవాదికద్వదశబ్దములునిందార్హముగామాటలాడెడువానినామములు॥ వాచాలుఁడు- నింద్యములైనపెక్కుమాటలాడును-కద్వదుఁడునింద్యములైనకొంచెపుమాటలాడునని భేదము॥ గర్హ్యంవదతీతిగర్హ్యవాదీ॥ నాంతః॥ నిందార్హముగాఁబలికెడువాఁడు॥ ౧॥ కుత్సితంవదతీతికద్వదః॥ * వదవ్యక్తా

సమౌకువాదకుచరౌ యాంవాచి॥కుత్సితముగాఁబలికెడువాఁడు॥ ౨॥ **కువాదకువదశబ్దములు పరులయొక్క-దోషము
పలికెడువానినామములు ॥ కుత్సితఃపరదోషప్రఖ్యాపనశీలఃవాదఃభాషణంయస్యేతికువాదః। ప
రదోషప్రకాశముకైనమాటలుగలవాఁడు॥పా॥కుపాదః॥౧ ॥ కుత్సితంవదతీతికువదః*వదవ్యక్తా
యాంవాచి।కీడుపలుకువాఁడు॥పా॥ కుత్సితంచరతిభాషతేగచ్ఛతివాకుచరః*చరగతిభక్షణయోః
స్యాదసౌమ్యస్వరోఽ కుత్సితముగాఁబలుకువాఁడుగానిచరించువాఁడుగానికుచరుఁడు ॥ ౨ ॥ **అస్వరశబ్దముచెవులకిం
స్వరః పుగానిస్వరమునుబలికెడువానిపేరు ॥ విరుద్ధఃశ్రవణకటుఃస్వరోయస్యేత్యస్వరః। వినసింపుగాని
రవణశ్శబ్దనో స్వరముగలవాఁడు ॥ ౧ ॥ **రవణశబ్దనశబ్దములుమ్రోయునట్టిస్వభావముగలనామములు ॥ రవీ
తితాచ్ఛీల్యేనేతిరవణః-శబ్దాయతేతాచ్ఛీల్యేనేతిశబ్దనః॥రుశబ్దే-శబ్దశబ్దే॥స్వభావమునమ్రోయు
నాందీవాదీనాందీక వాఁడు॥౧॥౨॥**నాందీవాదీనాందీకరశబ్దములుఆశీర్వాదముతోఁగూడినదేవతాదులయొక్కస్తో
రస్సమౌ॥౩౮॥ త్రము చేయుమంగళపాఠకునినామములు॥నాందీంవదతీతినాందీవాదీ॥నాంతః॥*వదవ్యక్తాయాం
వాచి॥శ్లో॥దేవద్విజనృపాదీనాంస్తుతిర్యస్మాత్ప్రవర్తతే।ఆశీర్వచనసంయుక్తాసానాందీపరికీర్తి
తా॥సాస్యాత్ప్రద్వాదశభిరష్టభిర్వాప్యలంకృతేత్యాదినాకోహలాదిభిరుక్తలక్షణఃపద్యవిశేషోనాందీత్యుచ్యతేయ
త్కించిన్మంగళసూచకంవచోమాత్రంవా॥ఆశీర్వచనయుక్తమయినదేవద్విజనృపాదులయొక్క-స్తుతిగాని-మంగళసూ
చకమయినవచనముగానినాందియనంబడును అటువంటినాందినిపలికెడువాఁడు॥ ౧॥నాందీంకరోతీ
జడోఽజ్ఞే తినాందీకరః*డుకృఞ్ కరణే।నాందినిజేయువాఁడు॥౨॥**జడాజ్ఞశబ్దములుఇష్టానిష్టసుఖదుఃఖము
లనెఱుఁగకపరవశుఁడైయూరకుండువానినామములు॥శ్లో॥ఇష్టంవానిష్టంవాసుఖమితరద్వానవేత్తి
యోమోహాత్।తూష్ణీకఃపరవశగస్సభవతిజడసంజ్ఞితఃపురుషః-అని॥జలతిజడీభవతీతిజడః । జల
ఘాతనే।స్తబ్ధుఁడైయుండునతఁడు॥౧॥నజానాతీత్యజ్ఞః*జ్ఞాఅవబోధనే। ఎఱుఁగనివాఁడు॥౨॥
ఏడమూకస్తువక్తుం అనేడమూకశబ్దముమాటలాడుటకునువినుటకునుశిక్షింపఁబడనివానినామములు ॥ ఏడమూకసదృ
శ్రోతుమశిక్షితే। శోనేడమూకః-అత్రనఞ్ సాదృశ్యే-తదుక్తం॥ శ్లో॥ తత్సాదృశ్యమభావశ్చతదన్యత్వంతదల్పతా।
అప్రాశస్త్యంవిరోధశ్చనఞర్థాఃషట్ప్రకీర్తితాఇతి॥ చెవిటివానికిన్ మూఁగవానికినిసరియైన
వాఁడు॥శ్లో॥నఖల్వనేడమూకావాసర్వపతేమహాషయః-అనిశ్రీహర్షప్రయోగము-కొందఱుఏడమూకః-అనుపాఠము
నంగీకరించిచెవుడునుమూఁగతనమునుగలిగినవానికిపేరనిచెప్పుదురు।సంస్కృతభాషాదౌకృతబుద్ధిషువ్యవహరత్సుయః
స్వయమప్రవృత్తస్సన్తయాతదీయవాక్యానిశ్రోతుంప్రతివక్తుంచసమర్థోనభవతిసఏడమూకఉచ్యతే।ఏడోబధిరఃమూ
కోవాగింద్రియరహితః।ఏడశ్చాసౌమూకశ్చేతివిశేషణసమాసః।సంస్కృతభాషాదులయందు పండితులువ్యవహరింపు
చుండగావినుటకును-ప్రతివచనముచెప్పుటకునుశక్తుఁడుకానివాఁడుఏడమూకుఁడనికొందఱు॥౧॥*
తూష్ణీంశీలస్తుతూష్ణీ తూష్ణీంశీలతూష్ణీకశబ్దములుమాటలాడకయూరకయుండుస్వభావముగలవానిపేళ్లు॥తూష్ణీంశీ
కో లమస్యతూష్ణీంశీలః।తూష్ణీకశ్చ।ఊరకయుండుస్వభావముగలవాఁడు- తూష్ణీంశీలుఁడు - తూష్ణీ
నగ్నోఽవాసాదిగంబ కుఁడును॥౧॥౨॥ **నగ్నశబ్దము మొదలు౩దిసమొలవానిపేళ్లు॥నలజతఇతినగ్నః*ఓలజీవ్రీడే।సిగ్గు
రః॥౩౯॥ లేనివాఁడు॥౧॥నవిద్యతేవాసోయస్యేత్యవాసాః॥స॥కోక లేనివాఁడు॥౨॥దిక్ అంబరంయస్యేతిది
నిష్కాసితోఽవకృష్ట గంబరః।బయలేకోకగాఁగలవాఁడు ॥ ౩॥ నిష్కాసితావకృష్టశబ్దములువెళ్లఁగొట్టఁబడినవానిపే
స్స్యా ళ్లు॥నిష్కాస్యఇతినిష్కాసితః*కసగతౌ । వెళ్లఁగొట్టఁబడినవాఁడు॥౧॥అవకృష్యతేబలాత్కారే
దపధ్వస్తస్తుధిక్కృ ణేత్యవకృష్టః*కృషవిలేఖనే।బలిమిచేతీయ్యఁబడినవాఁడు॥౨॥**అపధ్వస్తధిక్కృతశబ్దములుతిర
తః। స్కరింపఁబడినవానిపేళ్లు॥అపధ్వస్యతేస్మఅపధ్వస్తః*స్రంసుధ్వంసుఅవస్రంసనే । దిగ్గడుగా
తోయబడినవాఁడు॥౧॥ధిగితికృతఃఉచ్చారితఇతిధిక్కృతః*డుకృఞ్కరణే।కరోతిరత్రఉచ్చారణే
ఆత్తగంధోఽభిభూత చోరంకారమాక్రోశతీతివత్ । చెడ్డవాఁడనిపలుకఁబడినవాఁడు॥౨॥ **ఆత్తగంధాభిభూతశబ్ద
స్స్యా ములురాజుచేతఁగానిశత్రువులచేతఁగానికొట్టఁబడినగర్వముగలవానిపేళ్లు । ఆత్తః స్వీకృతఃగం
ధోదుఃఖంయేనసఃఆత్తగంధః*గంధఅర్దనే। పొందఁబడినదుఃఖముగలవాఁడు॥పా॥ఆత్తఃఅపహృ
తోగర్వోయస్యేత్యాత్తగర్వః । అపహరింపఁబడినగర్వముగలవాఁడు॥౧॥అభిభూయతేస్మఅభి

భూతః॥భూసత్తాయాం। పరిభవింపఁబడినవాఁడు॥౨॥ అపధ్వస్తశబ్దము మొదలుగ ౪ పర్యాయముల

దాపితస్సాధితస్సమౌ ॥౪౦॥ నికొందరు... దాపితసాధితశబ్దములుదండుగగొనఁబడినవాని పేళ్లు। రాజ్ఞావివాదాస్పదీభూతం ధనం ధనినే దాప్యత ఇతి దాపితః॥డుదాఞ్ దానే। రాజుచేతవివాదగ్రస్తమైనధనము న ధనస్వామికొఁ ఉకిప్పింపఁబడినవాఁడు॥షా॥దాయితః॥౧॥ప్రతివాదినా సాక్షిలేఖ్యాదిభిస్సాధ్యతేస్మ సాధితః రాధసాధసంసిద్ధౌ।ప్రతివాదిచేత సాక్షి లేఖ్యాదులవలన సాధింపఁబడినవాఁడు॥౨॥... ప్రత్యాది

ప్రత్యాదిష్టోనిరస్తస్స్యాత్ప్రత్యాఖ్యాతోనిరాకృతః ష్టశబ్దము మొదలుగ౪ పర్యాయము చేపరిహరింపఁబడ్డవాని పేళ్లు ॥ ప్రత్యాదిశ్యతేస్మ నిరాక్రియత ఇతి ప్రత్యాదిష్టః॥దిశఅతిసర్జనే।నిరాకరింపఁబడ్డవాఁడు॥౧॥ నిరస్యతేస్మ నిరస్తః॥అసుక్షేపణే నిరసింపఁబడ్డవాఁడు॥౨॥ప్రత్యాఖ్యాయతేస్మ ప్రత్యాఖ్యాతః॥ఖ్యాప్రకథనే। ధిక్కరింపఁబడ్డవాఁడు॥౩॥ నిరాక్రియతేస్మ నిరాకృతః॥డుకృఞ్ కరణే।నిరాకరింపఁబడినవాఁడు॥౪॥... నికృతవిప్రకృతశబ్ద

నికృతస్స్యాద్విప్రకృతో ములు పరకృతతిరస్కారము చేతపీడింపఁబడినవాని పేళ్లు॥నితరాం దుఃఖితః క్రియతేస్మ నికృతః।విప్రకృతశ్చ॥డుకృఞ్ కరణే।మిక్కిలి పీడింపఁబడ్డవాఁడుగనుక నికృతుఁడు-విప్రకృతుఁడును॥శ్లో॥ తస్మిన్ విప్రకృతాః కాలే తారకేణ దివౌకసః - ఇతి కుమారసంభవే కాళిదాసః... విప్రలబ్ధవంచి

విప్రలబ్ధస్తువంచితః ॥౪౧॥ తశబ్దములు మోసపుచ్చఁబడ్డవాని పేళ్లు॥విప్రలభ్యతేస్మ విప్రలబ్ధః। వంచ్యతేస్మ వంచితః॥డులభ్ ష్ప్రాప్తౌ॥వంచుప్రలంభనే । మోసపుచ్చఁబడినవాఁడు విప్రలబ్ధుఁడు-వంచితుఁడును॥౧॥౨॥...

మనోహతః ప్రతిహతః ప్రతిబద్ధో హతశ్చసః। మనోహతశబ్దము మొదలు ౪ ప్రతికూలార్థప్రాప్తివలన మనస్సునను త్సాహము చెడినవాని పేళ్లు॥మనసి హతో మనోహతః। మనసి ప్రతిహన్యతేస్మ ప్రతిహతః॥హనహింసాగత్యోః। మనస్సునందలి యుత్సాహము చెడ్డవాఁడు మనోహతుఁడు ప్రతిహతుఁడును॥౧॥౨॥మనసి ప్రతిబధ్యతేస్మ ప్రతిబద్ధః॥బధబంధనే।మనస్సునందు కట్టఁబడియుండువాఁడు॥౩॥ నిశ్చేష్టత్వేన హతసదృశతయా హతః।నిశ్చేష్టుఁడౌటవలన చచ్చినవానివలెనుండువాఁడు ॥౪॥ ప్రత్యాదిష్టోనిరస్తస్స్యాత్। అనునది-మొదలు ఒకటిన్నర శ్లోకము ప్రక్షిప్తమనికొందఱు...

అధిక్షిప్తః ప్రతిక్షిప్తే బద్ధే కీలితసంయతౌ అధిక్షిప్త ప్రతిక్షిప్తశబ్దములు కోట సాక్ష్యాదుల వలన సభ్యుల చేతనిందింపఁబడినవాని పేళ్లు॥అధిక్షిప్యతేస్మ అధిక్షిప్తః । ప్రతిక్షిప్యతేస్మ ప్రతిక్షిప్తః క్షిపప్రేరణే।ఆక్షేపింపఁబడినవాఁడు అధిక్షిప్తుఁడు-ప్రతిక్షిప్తుఁడును॥౧॥౨॥ ॥ కీలితసంయతశబ్దములు చౌర్యాద్యపరాధమున బొండకొయ్య చేతకట్టుపడ్డవాని పేళ్లు కీల్యతేస్మ కీలితః। సంయమ్యతేస్మ సంయతః॥కీలబంధనే॥యమ ఉపరమే॥కట్టుపడ్డవాఁడు కీలితుఁడు-సంయతుఁడును ॥౧॥౨॥ ...

ఆపన్న ఆపత్ప్రాప్తస్స్యాత్ కాందిశీకో భయద్రుతః। ఆపన్న ఆపత్ప్రాప్తశబ్దములు-ఆపదఁబొందినవాని పేళ్లు॥ఆపద్యతేస్మ ఆపన్నః। ఆపదం ప్రాప్తః ఆపత్ప్రాప్తః॥పద్ల్ గతౌ॥ఆప్ల్ వ్యాప్తౌ । ఆపదఁబొందినవాఁడు ఆపన్నుఁడు- ఆపత్ప్రాప్తుఁడును॥౧॥౨॥ ... కాందిశీకభయద్రుతశబ్దములు శత్రువు మొదలైనవారి చేత భయపడి పారిపోవువాని పేళ్లు॥కాందిశంగచ్ఛామీతి చింతయన్ పలాయితః కాందిశీకః। ఏదిక్కునఁబోవుదునని చింతింపుచు పరుగెత్తెడువాఁడు॥భయేన ద్రుతః భయద్రుతః॥ద్రుగతౌ। భయము చేతపోవువాఁడు॥ ॥ ఆక్షారి

ఆక్షారితః క్షారితోభిశస్తే తశబ్దము మొదలు ౩ పరస్త్రీగమన బ్రహ్మహత్యాదిదోషముల చేత దూష్యఁబడినవాడఁబడ్డవాని పేళ్లు॥ ఆక్షార్యతేస్మ రూపాచ్ఛాల్యత ఇత్యాక్షారితః। క్షారితశ్చ క్షరసంచలనే। స్వరూపమువలన చలింపఁబడినవాఁడు - ఆక్షారితుఁడు ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ అభిశస్యతేస్మ అభిశస్తః॥ శసుహింసాయాం। తీక్ష్ణవాక్యాదుల చేత పీడింపఁబడ్డవాఁడు ॥౩॥...

సంకసుకోస్థిరే ॥౪౩॥ సంకసుకాస్థిరశబ్దములు దేనియందును నిలుకడ లేనివాని పేళ్లు ॥ సమ్యక్ కసతి ఇతస్తతో గచ్ఛతీతి సంకసుకః॥కసగతౌ। ఇట్టట్టుసుబోవువాఁడు॥౧॥స్థిరో నభవతీత్యస్థిరః స్థిరుఁడుగానివాఁడు॥౨॥...

వ్యసనార్తోపరక్తౌద్వౌ వ్యసనార్తఉపరక్తశబ్దములు దైవకృతమునఁగాని మనుష్యకృతమునఁగాని శరీరపీడగలవాని పేళ్లు॥ కామము మొదలైన వ్యసనములు కలిగినవాని పేళ్లనికొందఱు॥వ్యసనేన ఋతో వ్యసనార్తః॥ఋగతౌ । వ్యసనము చేతఁబొందఁబడినవాఁడు॥౧॥ఉపరజ్యతేస్మ ఉపరక్తః॥రంజరాగే।వ్యసనము చేతకప్పఁబడ్డవాఁడు॥౨॥...

విహస్తవ్యాకులౌసమౌ విహస్తవ్యాకులశబ్దములు శోకాదుల చేత నిది సేయవలయునని యెఱుఁగకరిచ్ఛవడినవాని పేళ్లు॥విగతౌ న్యాపారశూ

న్యాహస్తౌయస్యేతి విహస్తః। వ్యాపారము లేని హస్తములుగలవాఁడు ॥౧॥ వ్యాకుల్యతే మనో యస్యేతి వ్యాకులః॥ కుల సంస్త్యానే। శోకాదులచేత మందముగాఁ జేయఁబడ్డమనస్సుగలవాఁడు ॥౨॥

విక్లబో విహ్వల

...విక్లబవిహ్వలశబ్దములు భయశోకాదులచేత తనయవయవములను ధరింపశక్తి లేనివాని పేళ్లు ॥ విక్లబతే శక్తో న భవతీతి విక్లబః॥ బకాతర్యే॥ టీ॥ ధాతుపాఠేప్యవర్తి నో విక్లబధాతురున్నేయః పాఠస్య ప్రదర్శనార్థత్వాదితి సుబోధినీకారః। విక్లబ ఇతి అవ్యుత్పన్నప్రాతిపదికమితి కేచిత్। శక్తుఁడుగాని వాఁడు ॥౧॥ విరుద్ధం హ్వలతీతి విహ్వలః॥ హ్వల సంచలనే। విరుద్ధముగాఁ జలించువాఁడు॥౨॥

స్యాద్వ్యస్తు వివశో రిష్టదుష్టధీః ॥౪౫॥

... అరిష్టమనఁగా ఆసన్నమరణము - దానిచేత దూషితమైన బుద్ధిగలవాఁడు వివశుఁడనంబడును ॥ విరుద్ధం వష్టీతి వివశః ॥ వశ కాంతౌ। విరుద్ధమైనదానిఁ గోరెడువాఁడు ॥౧॥... కశ్యకశార్హశబ్దములు అపరాధమువల్ల చబుకు పెట్టఁదగినవాని పేళ్లు॥ కశామర్హతీతి కశ్యః। కశార్హశ్చ। చబుకుపెట్టకర్హమైనవాఁడు కశ్యుఁడు కశార్హుఁడును ॥౧॥

కశ్యః కశార్హే సన్నద్ధే త్వాతతాయీ వధోద్యతే

... ఆతతాయిశబ్దము చంపెదననియుద్యోగించి సన్నాహపడినవాని పేరు॥ ఆతతమధికం పాపమేతీత్యాతతాయీ। నాంతః॥ ఇణ్ గతౌ। అధికమైన పాపమును బొందినవాఁడు * ఆతం పలాయమానం తయతే జిఘాంసయా గచ్ఛతీతి ఆతతాయీ॥ తయ గతౌ। పరుగెత్తువానిఁ జంపనిచ్ఛచేఁ బోవువాఁడు॥౧॥ అత్ర వధోద్యత పదే శ్లో॥ అగ్నిదో గరదశ్చైవ శస్త్రపాణిర్ధనాపహః। క్షేత్రదారహరశ్చైవ షడేతే హ్యాతతాయిన ఇతిస్మృత్యుక్తాః పరానిష్టకారిణో గృహ్యంతే॥

ద్వేష్యే త్వక్షిగతో

... ద్వేష్యాక్షిగతశబ్దములు ద్వేషింపఁదగినవాని పేళ్లు॥ ద్వేష్టుం యోగ్యో ద్వేష్యః॥ ద్విష అప్రీతౌ। ద్వేషింపఁదగినవాఁడు॥౧॥ అక్షిగతశూకసికతాదివత్పీడాకరత్వాదక్షిగతః॥ కంటనున్న నెరసు - ఇసుక - మొదలైనదానివలె పీడను జేయువాఁడు॥౨॥

వధ్యశ్శీర్షచ్ఛేద్య ఇమౌ సమౌ ॥౪౬॥

...వధ్యశీర్షచ్ఛేద్యశబ్దములు చంపఁదగినవాని పేళ్లు॥ వధమర్హతీతి వధ్యః। చంపఁదగినవాఁడు॥౧॥ శీర్షచ్ఛేదమర్హతీతి శీర్షచ్ఛేద్యః। తలఁగొట్టఁదగినవాఁడు॥ ౨ ॥ ... విష్యశబ్దము విషముచేత చంపఁదగినవాని పేరు॥ విషేణ వధ్యో విష్యః। విషముచేత చంపఁదగినవాఁడు॥౧॥ ** ముసల్యశబ్దము ముసలాదిప్రాయశ్చిత్తార్థమై రోకటిచేత చంపఁదగినవాని పేరు॥ ముసలేన వధ్యో ముసల్యః। రోకటిచేత చంపఁదగినవాఁడు॥౧॥

విష్యో విషేణ యో వధ్యో ** ముసల్యో ముసలేన యః॥ ** శిశ్విదానోఽకృష్ణకర్మా

** టీ॥ శిశ్విదానః కృష్ణకర్మేతి సర్వానందసుభూతిచంద్రాః। శిశ్విదానః అకృష్ణకర్మేతి సుబోధినీకారః - పక్షద్వయమపి చిరంతనప్రయోగదర్శనాత్ నిఘంట్వంతరగవేషణాచ్చ శిశ్విదానశబ్దార్థాని శ్చేతవ్యః - అథవా అరిష్టశబ్దస్యమిథో విరుద్ధశుభాశుభరూపార్థద్వయవత్ శిశ్విదానశబ్దస్యాపి పుణ్యాపుణ్యకృల్లక్షణోభయార్థవాచకత్వమిత్యవధేయం॥ శిశ్విదాన అకృష్ణకర్మశబ్దములు మంచియాచారముగలవాని పేళ్లు॥ శిశ్విదానః కృష్ణకర్మా అను పాఠమునంగీకరించి పాపాచారుని పేళ్లని కొందఱందురు॥ శ్వింద తేకర్మణా శుద్ధో భవతీతి శిశ్విదానః॥ శ్విది శ్వైత్యే। నడకచేత పరిశుద్ధుఁడైనవాఁడు॥ పా॥ శ్వేతతే పాపవిశేషాద్వైవర్ణ్యం ప్రాప్నోతీతి వా పుణ్యవిశేషాద్విశుద్ధిం ప్రాప్నోతీతి వా శిశ్విదానః॥ శ్విత్ వర్ణే। పాపవిశేషమువలన వైవర్ణ్యమును గాని పుణ్యవిశేషమువల్ల శుద్ధిని గాని పొందువాఁడు ॥౧॥ అకృష్ణం శుద్ధం కర్మ యస్యేత్యకృష్ణకర్మా॥ నాంతః॥ పరిశుద్ధమయిన నడకగలవాఁడు॥ ౨॥

చపలశ్చికురస్సమౌ॥ ౪౭ ॥

...చపలచికురశబ్దములు దోషము విచారించక వధబంధనాదులు చేయువాని నామములు॥ శ్లో॥ అవిమృశ్యతు యః కార్యం పురుషో వధబంధనాదికం కుర్యాత్। అవినిశ్చితకారిత్వాత్స తు ఖలు చపలో బుధైర్జ్ఞేయః - అని ॥ చోపతీతి చపలః॥ చుప మందాయాం గతౌ। మందమయినజ్ఞానముగలవాఁడు॥౧॥ చకతి తృప్యతి స్వకర్మణేతి చికురః॥ తాఁ జేసిన ప్రయోజనముచేత తృప్తిఁ బొందువాఁడు॥౨॥

దోషైకదృక్పురోభాగీ

** దోషైకదృక్పురోభాగిశబ్దములు దోషమునే వెదుకువాని నామములు॥ దోషమేకం పశ్యతీతి దోషైకదృక్॥ శ॥ దృశిర్ ప్రేక్షణే। కేవలము దోషమునే చూచువాఁడు॥౧॥ పురో దోషం భజతి గృహ్ణాతి తాచ్ఛీల్యేనేతి పురోభాగీ॥ నాంతః॥ భజ సేవాయాం। ముందు దోషమును స్వభావమున గ్రహించువాఁడు ॥ ౨ ॥

నికృతస్త్వనృజుశ్శఠః।

... నికృతశబ్దము మొదలు ౩ కుత్సితుని నామములు ॥ నికృణోతి హినస్తీతి నికృతః॥ కృఞ్ హింసాయాం। పీడించువాఁడు॥౧॥ అనృజుహృదయత్వాదనృజుః। కుటిలహృదయముగలవాఁడు॥౨॥ శఠతీతి శఠః॥ శఠ కైతవే। కపటముగల

కర్ణేజపస్సూచకః స్యాత్పిశునో

వాఁడు॥ శ్లో॥ గూఢవిప్రియకృచ్ఛత్రుః అలంకారికః ॥౩॥ ✽✽ కర్ణేజపశబ్దము మొదలు ౩ కొండె ముఁ జెప్పువాని నామములు॥ రాజాదీనాం కర్ణే జపతీ వ్యక్తం వదతి పరకీయదోషా నితి కర్ణేజపః॥ జప వ్యక్తాయాం వాచి। రాజాదుల యొక్క చెవియందు ఇతరుల దోషమును జెప్పువాఁడు॥౧॥ సూచయతీతి సూచకః॥ సూచ పైశున్యే। సూచించువాఁడు॥౨॥ పింశత్యనృతస్యావయవో భవతీతి పిశునః పిశ అవయవే। అసత్యమునకు అవయవమయినవాఁడు॥ ౩॥ ✽✽

దుర్జనః ఖలః ॥౪౭॥

దుర్జనఖలశబ్దములు దుష్టుఁడయినవాని నామములు॥ దుష్టో జనః దుర్జనః । దుష్టుఁడయిన జనుఁడు॥౧॥ ఖలతి ధర్మాదితి ఖలః॥ ఖల సంచలనే। ధర్మమువలన చలించువాఁడు॥ ౨॥ కర్ణేజపశబ్దము మొదలు ౫ పరదోషప్రకాశకుని పేళ్లని కొందఱు॥ ✽✽

నృశంసో ఘాతుకః క్రూరః పాపో

నృశంసశబ్దము మొదలు ౪ పరులకు బాధ సేయుస్వభావము గలవాని నామములు॥ నౄన్ శంసతి శంసతి చ నృశంసః॥ శసు హింసాయాం - శంసు స్తుతౌ దుర్గతౌ చ। మనుష్యులను పీడించువాఁడు॥౧॥ హంతీతి ఘాతుకః హనహింసాగత్యోః। హింసించువాఁడు॥ ౨॥ కృంతతీతి క్రూరః కృతీ ఛేదనే। వ్యథ పెట్టువాఁడు॥ ౩॥ పాపమస్యాస్తీతి పాపః। పాపము గలవాఁడు॥ ౪ ॥...

ధూర్తస్తు వంచకః ॥

ధూర్తవంచకశబ్దములు మోసపుచ్చెడువాని పేళ్లు॥ ధూర్వతి హినస్తీతి ధూర్తః॥ ధుర్వీ హింసాయాం। పీడించువాఁడు॥౧॥ వంచయతీతి వంచకః॥ వంచు ప్రలంభే। మోసపుచ్చువాఁడు॥ ౨॥

అజ్ఞే మూఢ యథాజాత మూర్ఖ వైధేయ బాలిశాః ॥౪౮॥

అజ్ఞశబ్దము మొదలు ౬ ఎఱుక లేనివాని పేళ్లు॥ న జానాతీత్యజ్ఞః। ఎఱుక లేనివాఁడు॥౧॥ ముహ్యతీతి మూఢః - మూర్ఛాయాం చ॥ ముహ వైచిత్త్యే। మోహమును బొందువాఁడు॥ ౨ ॥ ౪ ॥ జాతఇవ వివేకశూన్యత్వాదితి యథాజాతః। వివేకశూన్యుఁడౌటవలన పుట్టిననాటివలె నెల్లప్పుడు నుండువాఁడు॥ ౩॥ విధేయోఽర్హో విధేయః - విధేయ ఏవ వైధేయః । శిక్షింపఁదగినవాఁడు వైధేయుఁడు॥౫॥ పరదత్తం బలిం పూజాం శ్యతీతి బలిశః బలిశ ఏవ బాలిశః। తనకు చేసిన సన్మానమును జెఱుచుకొనువాఁడు బాలిశుఁడు॥ దేవతార్థం దత్తం పూపాదిబలిం శ్యతి భక్షయతీతి బలిశః - బలిశ ఏవ బాలిశః దేవతార్థమైయుంచఁబడిన అపూపాదులను భక్షించి స్వల్పముగాఁ జేయువాఁడు॥౬॥ ✽✽

కదర్యే కృపణక్షుద్రకింపచానమితంపచాః।

కదర్యశబ్దము మొదలు ౫ ఒకనికిం బెట్టక తానుభక్షించక ధనమును గూడఁబెట్టువాని పేళ్లు ॥ కుత్సితః అర్యః కదర్యః। కుత్సితుఁడైన ధనికుఁడు॥ ౧॥ కల్పతే కుటుంబపోషణే నాపి జీవనాయ సమర్థో భవతీతి కృపణః॥ కృపూ సామర్థ్యే। కుటుంబమును పోషించుట చేతనైనను జీవనముకొఱకు సమర్థుఁడైనవాఁడు॥ ౨॥ క్షుద్యాతి కుటుంబం పీడయతీతి క్షుద్రః॥ క్షుదిర్ సంపేషణే। కుటుంబమును పీడించువాఁడు॥ ౩॥ కిం చిదన్నం పచతీతి కింపచానః ఇంచుకంతవంటకము నువండుకొనువాఁడు॥ పచా పాకే - కింకిం చిత్ - కింపచయా అత్యల్పపాకేన అనితి జీవతీతి కింపచానః॥ అన ప్రాణనే ఇంచుకవంట చేత బ్రతుకువాఁడు॥౪॥ మితం అత్యల్పం పచతీతి మితంపచః॥ డుపచష్ పాకే. కొద్దిగా వండుకొనువాఁడు॥౫॥ ✽✽

నిస్స్వస్తు దుర్విధో దీనో దరిద్రో దుర్గతోఽపి సః ॥౪౯॥

నిస్స్వశబ్దము మొదలు ౫ దరిద్రుని పేళ్లు ॥ నిర్గతః స్వాదితి నిస్స్వః। ధనమువల్ల బాసినవాఁడు॥౧॥ దుష్టా జీర్ణవస్త్రధారణకదన్నభోజనాదిరూపా విధా ప్రకారో యస్యేతి దుర్విధః। చినిగిన గుడ్డకట్టుకొనుట - కుత్సితమైన అన్నమును భుజించుట మొదలైన ప్రకారము గలవాఁడు॥ దీయత ఇతి దీనః॥ దీఙ్ క్షయే । క్షయించువాఁడు ॥౩॥ దరిద్రాతి దుర్గతిం ప్రాప్నోతీతి దరిద్రః॥ దరిద్రా దుర్గతౌ। దుర్గతిని బొందినవాఁడు ॥ ౪॥ దురవస్థాం గతో దుర్గతః॥ గమ్ల్ గతౌ। దురవస్థను బొందినవాఁడు॥౫॥ ✽✽

వనీపకో యాచనకో మార్గణో యాచకార్థినౌ।

వనీపకశబ్దము మొదలు ౫ అడిగెడువాని పేళ్లు ॥ వనతీతి వనీపకః - యాచత ఇతి యాచనకః - యాచకశ్చ - అర్థయతీత్యర్థీ॥ నాంతః॥ వను యాచనే॥ టుయాచృ యాచ్ఞాయాం॥ అర్థ ఉపయాచ్ఞాయాం । అడిగెడువాఁడు గనుక వనీపకుఁడు - యాచనకుఁడు - యాచకుఁడు - అర్థియును॥ వనీయాచ్ఞా తాం పాతి రక్షతీతి వనీపకః॥ పా రక్షణే। అడుగుటను రక్షించువాఁడు॥ పా - వనీం యాచ్ఞామాత్మన ఇచ్ఛతీతి వనీయకః। అడుగుటను తనకు ఇచ్ఛయించువాఁడు ॥ యాచ్యత అనేనేతి యాచనం దేహీత్యాదిపదం - తత్కాయతీతి యాచనకః॥ కై శబ్దే। ఇమ్మని యడుగువాఁడు॥ మార్గయతి దాతారమితి మార్గణః॥ మార్గ అన్వేషణే। దాతను వెదుకువాఁడు॥౧॥౫॥...

అహంయుస్స్యాదహ

అహంయు అహంకారిశబ్దములు - అహంకారముగలవాని పేళ్లు॥ అహమితి మాంతమవ్యయం - అ

హంకారీ శుభంయుస్తు శుభాన్వితః॥౪౦॥

హంకారోస్యేతి అహంయుః- అహంకారోస్యాస్తీత్యహంకారీ॥ నాంతః॥ అహంకారముగలవాఁడు అహంయువు అహంకారియును ॥౧॥౨॥ **శుభంయువు శుభాన్వితశబ్దములు శుభముగలవాని పేళ్లు॥ శుభమితి మాంతమవ్యయం మంగళార్థే- శుభమస్యేతి శుభంయుః॥ శుభముగలవాఁడు ॥౧॥ శుభేనాన్వితః శుభాన్వితః॥ శుభములతోఁ గూడుకొన్నవాఁడు॥౨॥ దివ్యోపపాదుకశబ్దము దేవతల పేరు ॥ దివి

దివ్యోపపాదుకా దేవా నృగవాద్యా జరాయుజాః స్వేదజాః కృమిదంశాద్యాః పక్షిసర్పాదయోండజాః ౪౧॥ ఉద్భిదస్తరుగుల్మాద్యా ఉద్భిదుద్భిజ్జముద్భిదమ్।

భవాః దివ్యాః మాతాపిత్రాదినిరపేక్షేణాథమవిశేషాద్దేవ ఉత్పద్యంత ఇత్యుపపాదుకాః -దివ్యాశ్చ తే ఉపపాదుకాశ్చ దివ్యోపపాదుకాః । స్వర్గమందుండువారు దిలుతల్లి మొదలైనవారు లేక- అయోనిజులై పుట్టువారు ఉపపాదుకులు దివ్యులైన ఉపపాదుకులు ॥౧॥ **జరాయుజశబ్దము మనుష్యులు పశువులు గుఱ్ఱములు మొదలైనవాని పేరు॥ ఉత్పత్తిసమయే జరాయోర్జాయంత ఇతి జరాయుజాః *జనీ ప్రాదుర్భావే పుట్టునప్పుడు మావివలనఁ బుట్టువారు ॥౧॥ **స్వేదజశబ్దము పురుగులు అడవి ఈఁగెలు మొదలైనవాని పేరు ॥ ఆదిశబ్దమువలన దోమలు మొదలయినవానికిని పేరు ॥ స్వేదాత్ భూమోష్మణో జాతాః స్వేదజాః॥ ఉక్కవల్లఁ బుట్టునవి ॥౧॥ **అండజశబ్దము పక్షులు పాములు మొదలైనవాని పేరు॥ ఆదిశబ్దముచేత పిపీలికాదులకును పేరు॥ అండాజ్జాయంత ఇత్యండజాః * జనీ ప్రాదుర్భావే గుడ్డువల్లఁ బుట్టునవి॥ ౧॥ **వృక్షగుల్మాదులు ఉద్భిదులనంబడును ॥ ఆదిశబ్దమువలన తృణాదులును ఉద్భిదులు**ఉద్భిదాదిశబ్దములు ౩ ఈతరుగుల్మాదులకు పేళ్లు ॥ ఉద్భినత్తి భువమిత్యుద్భిత్ ।ద॥ ఉద్భిదంచ*భిదిర్ విదారణే। పుట్టునప్పుడు భూమిని వ్రక్కలించునదిగనుక ఉద్భిత్తు- ఉద్భిదమును॥౧॥౩॥ భూమేరుద్భేదనముద్భిత్-తతో జాతముద్భిజ్జం*జనీ ప్రాదుర్భావే। భూమిని వ్రక్కలించుటవలనఁ బుట్టినది॥౨॥

సుందరం రుచిరం చారు సుషమం సాధు శోభనం॥౪౨॥ (వల్గు వా మంహారి శాలిరమణీయం మనోరమం) కాంతం మనోహరం రుచ్యం మనోజ్ఞం మంజు మంజులమ్॥

**సుందరశబ్దము మొదలుగ ౧౨ ఒప్పునట్టివస్తువు పేళ్లు ॥ సుతరాం ఆద్రియత ఇతి సుందరం*దృఙ్ ఆదరే। మిక్కిలి సంతోషపెట్టునది ॥౧॥ రోచత ఇతి రుచిరం*రుచ దీప్తౌ। ప్రకాశించునది॥౨॥ చరతి మనోఽస్మిన్నితి చారు*చర గతిభక్షణయోః। దీనియందు మనస్సు సంచరించును॥ సుష్ఠు సమం సర్వస్య అభిలాషవిషయత్వేనేతి సుషమం। సర్వమైనవారికి అభిలాషవిషయమౌటచేత సమమైయుండునది॥౪॥ సాధ్నోతి శుభమితి సాధు*రాధ సాధ సంసిద్ధౌ। శుభమును సాధించునది॥౫॥ శోభత ఇతి శోభనం*శుభ శుంభ శోభార్థే। ఒప్పునది॥౬॥ కామ్యత ఇతి కాంతం* కము కాంతౌ। కాంక్షింపఁబడునది* కస్య సుఖస్య అంతోఽస్మిన్నితి వా కాంతం । సుఖముయొక్క నిశ్చయము దీనియందుఁగలదు॥౭॥ మనో హరతీతి మనోహరం* హృఞ్ హరణే। మనస్సును హరించునది॥ పా మనోహరం॥౮॥ రోచత ఇతి రుచ్యం*రుచ దీప్తౌ। ప్రకాశించునది ॥౯॥ మనసా జ్ఞేయం మనోజ్ఞం *జ్ఞా అవబోధనే। మనస్సుచేత నెఱుఁగఁదగినది॥౧౦॥ మన్యతే సర్వైరితి మంజు*మన జ్ఞానే । అందరిచేత నెంచఁబడునది॥౧౧॥ మంజుత్వమస్యేతి మంజులం। మంజుత్వము గలది ॥౧౨॥ మంజుశబ్దము శ్యామాదిశబ్దములవలె ధర్మపరమును గలదు గనుక సత్వార్థమందు శ్యామలాదిశబ్దములవలె మంజులశబ్దము , **ఏవస్తువును ఎన్నిసార్లు చూచి

తదాసేచనకం తృప్తేర్నాస్త్యంతో యస్య దర్శనాత్॥౪౩॥ అభీష్టేఽభీప్సితం హృద్యం దయితం వల్లభం ప్రియం।

ననుతృప్తి కలుగ లేకయుండునో, ఆవస్తువు ఆసేచనకమనంబడును- ఆసిచ్యతే అపూర్వత్వేదృగాదికమనేనేతి ఆసేచనకం*షిచిర్ క్షరణే। దీనిచేత నేత్రాదీంద్రియములు నిండింపఁబడును॥పా॥ నసించతి నశ్వరతి దృగస్మాదిత్యసేచనకం। దీనివల్లనుండి చూపు చరియొక్కదిక్కును బొందదుగనుక అసేచనకమని హారిస్వాదిగా కొందఱు చెప్పుదురు॥౧॥ **అభీష్టశబ్దము మొదలు- ౬- మనస్సునకు ప్రియమైనవస్తువు పేళ్లు॥ అభిముఖ్యేన ఇష్యతేఽభీష్టం*ఇషు ఇచ్ఛాయాం। అభిముఖముగా నిచ్ఛయింపఁబడునది॥౧॥ అభితః ఆప్తుమిష్టమభీప్సితం*ఆప్ల్ వ్యాప్తౌ । అంతట పొందనిచ్ఛయింపఁబడునది॥౨॥ హృదయస్య ప్రియం హృద్యం। హృదయమునకు ప్రియమైనది॥ ౩॥ దయతే చిత్తమాదత్త ఇతి దయితం*దయ దానగతిరక్షణహింసాదానేషు। మనస్సు నాకర్షించునది ౪॥ వల్లతి ప్రీణాతీతి వల్లభం వల్ల ప్రీతౌ। ప్రీతిని జేయునది॥ ౫ ప్రీణాతీతి ప్రియం*ప్రీఞ్ తర్పణే । తృప్తిని జేయునది॥ ౬॥ *

నికృష్టప్రతికృష్టార్వరేఫయాప్యావమా

నికృష్టశబ్దము మొదలు-౧౩- జాత్యాచారాదులచేత నిందితుఁడైనవాని పేళ్లు ॥ నికృష్యతే స్మ ప్రతికృష్యతే స్మ తిరస్క్రియత ఇతి నికృష్టః ప్రతికృష్టశ్చ కృష విలేఖనే। తిరస్కరింపఁబడినవాఁడు ౧॥ ౨॥

...ధమాః ॥౫౪॥ కుపూయకుత్సితావద్యఖేట గర్హ్యాణకాస్సమాః ॥

అర్వత్యపకర్షమిత్యర్వా ॥న-పు॥ *అర్వగతౌ। అపకర్షమును బొందినవాడు ॥౩॥ రేఫతిహీన స్థితి వర్తనమితిః రేఫః *రిఫకత్థనయుద్ధనిందాహింసాదానేషు। నడకను జెఱచువాడు। ఫవర్గ ద్వితీయయుక్తము। అకారాంతము ॥శ్లో॥ రపర్ణైపుంసి రేఫస్స్యాత్కుత్సితే వాచ్యలింగవత్ - అసరభసుడు ॥ పవర్గ ప్రథమయుక్తసకారాంతమునుగలదు ॥శ్లో॥ రేపాస్స్యాదధమే క్రూరే కృపణే ప్యభిధేయవత్ అని మేదిని ॥౪॥ యాపనీయోయాప్యః *యా పాపణే। దాటింపఁగినవాడు ॥౫॥ అవస్ అదస్ ఇత్యేతౌ నికర్షార్థౌ నిపాతౌ అవః అస్యాస్తీతి అవమ - అధః అస్యాస్తీతి అధమః దిగువనుయుండువాడు గనుక అవముడు - అధముఁడును ॥౬॥౭॥ కుత్సితంపూయతె కుపూయః *పూయీ విశరణే। కుత్సితము గా నశించువాఁడు ॥౮॥ కుత్సాస్యసంజాతేతి కుత్సితః ॥నిందగలవాఁడు ॥౯॥ అవద్యః అవద్యః *వదవ్యక్తాయాంవాచి ఉచ్చరింపఁదగనివాఁడు ॥౧౦॥ ఖిట్యతెసర్వైరితి ఖేటః *ఖిటత్రాసే। అందరిచేతను వెలిపింపఁబడువాఁడు ॥౧౧॥ గర్హితుం గర్హ్యః గర్హణే *గర్హకుత్సాయాం। నిందింపదగినవాఁడు ॥౧౨॥ అణతి బహుజల్పతీత్యణకః *అణశబ్దే। వదరువాఁడు ॥౧౩॥

మలీమసంతుమలినం కచ్చరంమలదూషితం ॥౫౫॥

మలీమసశబ్దము మొదలు-౪-మాసినవస్తువు పేళ్లు ॥ *మలమస్యాస్తీతి మలీమసం। మలినంచ। మాయుటగలిగినది మలీమసము-మలినమును ॥౨॥ కుత్సితంచరతీతి కచ్చరం *చరగతిభక్షణయోః। కుత్సితమై యుండునది ॥౩॥ మలెనదూషితం మలదూషితం। మలముచేత దూషితమైనది ॥

పూతంపవిత్రంమేధ్యంచ

*పూతశబ్దము మొదలు ౩ పవిత్రమైనవస్తువు పేళ్లు పునాతి దేహాదికమితి పూతం। దేహాములను పరిశుద్ధము గాఁ జేయునది ॥౧॥ పూయతేనేనేతి పవిత్రం *పూఞ్ పవనే। దీనిచేత శుద్ధముగాఁ జేయఁబడును ॥౨॥ మేధనీయం మేధ్యం *మేధృసంగమే। పొందదగినది ॥౩॥

వీధ్రంతువిమలార్థకం।

**వీధ్రశబ్దము స్వభావమున నిర్మలమయిన స్ఫటికాదుల పేరు ॥ విశేషేణ ఇంధ్ధ ఇతివీధ్రం *ఇంధీదీప్తౌ। విశేషముగా ప్రకాశించునది ॥

నిర్ణిక్తంశోధితం మృష్టంనిశ్శోధ్యమనవస్కరమ్ ॥౫౬॥

**నిర్ణిక్తశబ్దము మొదలు-౫- కల్మషము లేకుండ శోధింపఁబడ్డవస్తువు పేళ్లు ॥ నిర్ణిజ్యతేస్మ నిర్ణిక్తం-శోధ్యతెస్మ శోధితం-మార్జ్యతేస్మ మృష్టం * ణిజిర్ శౌచపోషణయోః *శుధశౌచే *మృజూశుద్ధౌ। శోధింపఁబడినది గనుక నిర్ణిక్తము-శోధితము-మృష్టమును ॥౧॥౨॥౩॥ నిర్గతంశోధ్యాత్పరిత్యాజ్యాం శాదితి నిశ్శోధ్యం। పరిత్యజింపఁదగినయంశము వల్లఁ బాసినది ॥౪॥ నవిద్యతె అవస్కరః పరిత్యాజ్య శోయస్యేత్యనవస్కరం। చెత్త లేనిది ॥౫॥

అసారంఫల్గు

*అసారఫల్గుశబ్దములు సారములేనిదూది మొదలైనవస్తువు పేళ్లు నవిద్యతే సారో స్యేత్యసారం। సారములేనిది ॥౧॥ ఫలతి శీఘ్రమేవేతి ఫల్గు *ఞిఫలా విశరణే శీఘ్రముగ నశించునది ॥ ౨ ॥

శూన్యంతువశికంతుచ్ఛరిక్తకే।

**శూన్యశబ్దము మొదలు ౪-రిక్తమైనయిల్లు మొదలైనదాని పేళ్లు ॥ నివారకాభావాత్ శునే హితం శూన్యం। అడ్డపెట్టువాఁడు లేకుండుటవలన కుక్కకును హితమైనది ॥౧॥ వశ్యతె కామ్యతె భూతాదిభిరితి వశికం *వశకాంతౌ భూతాదులచేత కాంక్షింపబడునది ॥౨॥ తుదతి మనః క్లేశయతీతి తుచ్ఛం *తుదవ్యథనే। మనస్సును వ్యథపెట్టునది ॥౩॥ రిచ్యతె వస్తుభిరితి రిక్తం *రిచిర్ పృథగ్భావే। వస్తువుల చేత విడువఁబడినది ॥ ౪ ॥

క్లీబేప్రధానంప్రముఖప్రవేకానుత్తమోత్తమాః ॥౫౭॥ ముఖ్యవర్యవరేణ్యాశ్చప్రబర్హోనవరార్ధ్యవత్ । పరార్ధ్యాగ్రప్రాగ్రహరప్రాగ్ర్యాగ్ర్యాగ్రీయమగ్రియమ్ ॥౫౮॥

ప్రధానశబ్దము మొదలు-౧౭-ప్రధానమైనవాని పేళ్లు ॥ ప్రకర్షేణ ధత్తె ఉపసర్జనం పుష్ణాతీతి ప్రధానం *డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః అప్రధానుని పోషించువాఁడు ॥ యతనపుసకము। ఇది విశేషువినయ ప్రధానం-విద్వత్సు వైయాకరణ ప్రధానం- అనియుదాహరణములు ॥౧॥ ప్రకృష్టం ముఖమారంభో స్యేతి ప్రముఖః ప్రకృష్టములయిన యుద్యోగము గలవాఁడు ॥౨॥ ప్రకృష్టా పృథగ్భావో యస్య ప్రవేకః *విచిర్ పృథగ్భావే అప్రధానులలో ప్రకృష్టమైనయేర్పాటు గలవాఁడు ॥౩॥ నవిద్యతే అస్మాదుత్తమ ఇత్యనుత్తమః। వీనికంటె నుత్తముఁడు ఒకఁడును లేఁడు ॥ ౪ ॥ అతిశయేన ఉత్కృష్టః ఉత్తమః- మిక్కిలి యుత్కృష్టమైనవాఁడు ॥౫॥ ముఖమివ ప్రధానం ముఖ్యః। ముఖము వలె ప్రధానమైనవాఁడు ॥౬॥ వరణీయః స్యాదిత్రైకజనీయ ఇతి వర్యః- వరేణ్యశ్చ *వృఙ్ సంభక్తౌ *వృఞ్ వరణే। కోరఁదగినవాఁడు గనుక వర్యుఁడు-వరేణ్యుఁడును ॥శ్లో॥ మహేంద్ర గుగ్గులూలూక వ్యాలగ్రాహిషు ... గముఖితః కరేణు వర్యాః అని భారవి మొదలైన ప్రయోగములవలనతెలియుచుగా సమాసోత్తరపదము

యుండును॥ ౭॥ ౮॥ ప్రకృష్టో బహుళ ఉద్యమో యస్య ప్రబర్హణః * బృహ ఉద్యమనే। ఉత్కృష్టమైన యుద్యోగము గలవాఁడు॥ ౯॥ అవరార్ధే భవః అవరార్ధ్యః జఘన్యః - స న భవతీతి అనవరార్ధ్యః। నికృష్టమైన భాగమందుండువాఁడు గనుక అవరార్ధ్యుఁడనఁగా తుచ్ఛుఁడు - అట్టివాఁడు కాఁడు గనుక అనవరార్ధ్యుడు॥ అనపరార్ధ్య ఽనిపాఠము గద్దు॥ ౧౦॥ పరార్ధే ముఖ్యాంశే భవః పరార్ధ్యః। ముఖ్యభాగమందుండువాఁడు॥ ౧౧॥ అంగత్యుత్కర్షమిత్యగ్ర్యః * అగి గతౌ। ఉత్కర్షమును బొందువాఁడు॥ ౧౨॥ ప్రకర్షేణ అగ్రం శ్రేష్ఠం రత్నకుండలాదికం హరతీతి ప్రాగ్రహరః। మిక్కిలి శ్రేష్ఠమైన రత్నకుండలాదులను పుచ్చుకొనువాఁడు॥ ౧౩॥ ప్రాగ్రే ముఖ్యస్థానే భవః ప్రాగ్ర్యః। ముఖ్యమయిన స్థానమందుం డెడువాఁడు ॥ ౧౪ ॥ అగ్రే భవ ఇత్యగ్ర్యః అగ్రియః అగ్రీయశ్చ। అగ్రస్థానమందుం డెడువాఁడు గనుక - అగ్ర్యుఁడు - అగ్రీయుఁడు - అగ్రియుఁడును॥ విశేష్యనిఘ్నములైన శబ్దములు గనుక ఛందోనుసారము నపుంసకలింగములుగా జెప్పినాఁడు॥ ౧౫ ॥ ౧౬॥

శ్రేయాన్ శ్రేష్ఠః పుష్కలస్స్యాత్సత్తమశ్చాతిశోభనే।

౧౭ ॥ ** శ్రేయశ్శబ్దము మొదలు ౪ - మిక్కిలి శ్రేష్ఠమయినవాని పేళ్లు ॥ అతిశయేన ప్రశస్తః శ్రేయాన్॥ స-పు॥ శ్రేష్ఠశ్చ। మిక్కిలి కొనియాడదగినవాఁడు ॥ పుష్ణాతి మహిమ్నేతి పుష్కలః * పుష పుష్టౌ। మహిమచేత పుష్టిని బొందువాఁడు॥ అతిశయేన సన్ సత్తమః। మిక్కిలి [illegible]వాఁడు॥ ౪॥ శ్లో॥ అగ్రం ప్రాగ్రహరం శ్రేష్ఠం ముఖ్యం వర్యం ప్రబర్హణం - అని త్రికాండశేషమందు అగ్రాదిశబ్దములకు శ్రేష్ఠశబ్దమును పర్యాయముగాఁ జెప్పినాఁడు గనుక పర్యాయశబ్దము మొదలుకొని యీ శబ్దపర్యంతము శ్రేష్ఠునికి పేరని కొందఱు॥

స్యురుత్తరపదే వ్యాఘ్రపుంగవర్షభకుంజరాః॥ ౫౯॥ సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసి శ్రేష్ఠార్థగోచరాః * అప్రాగ్ర్యం ద్వయహీనే ద్వే అప్రధానోపసర్జనే॥ ౬౦॥

** వ్యాఘ్రశబ్దము మొదలు ౭ సమాసమందుత్తరపదములై పూర్వపదార్థముయొక్క శ్రేష్ఠత్వమును జెప్పును॥ అప్పుడు పుల్లింగములై యుండును ॥ పురుషవ్యాఘ్రః మునిపుంగవః - రాజర్షభః - నృపకుంజరః - పురుషసింహః - మునిశార్దూల - గోనాగః - అని - ఆదిశబ్దముచేత పురుషచంద్రః - రాజవృషభః - ఇత్యాదులూహ్యంబులు - పుంసి యనుటవలన స్త్రీనపుంసకలింగశబ్దములకుత్తరపదములైనను పుంలింగములవ్వే యుండును - యోషిద్వ్యాఘ్రః - అపత్యసింహః - ఇత్యాదులు*** అప్రాగ్ర్యశబ్దము మొదలు -౩- ప్రధానముగానిదాని పేళ్లు ॥ ప్రాగ్ర్యం న భవతీత్యప్రాగ్ర్యం। ప్రధానం న భవతీత్యప్రధానం। ప్రధానముగానివాఁడు గనుక అప్రాగ్ర్యుఁడు - అప్రధానుఁడు॥ ౧॥ ౨॥ ఉపసృజ్యతే నియుజ్యతే ప్రధానభూతేనేత్యుపసర్జనం * సృజ విసర్గే। ప్రధానమైనవానిచేత నియోగింపఁబడువాఁడు ॥ ౩॥ అప్రధానోపసర్జనశబ్దములు నియతనపుంసకములు॥

విశంకటం పృథు బృహద్విశాలం పృథులం మహత్। రుంద్రోరు విపులం

** విశంకటశబ్దము మొదలు - ౯ - ఎడముగలదాని పేళ్లు॥ విస్తీర్యత ఇతి విశంకటం - విశాలం చ। విస్తరింపఁబడునది గనుక విశంకటము - విశాలమును॥ ౧ ॥ ౨॥ ప్రథత ఇతి పృథు * ప్రథ ప్రఖ్యానే। ప్రసిద్ధమైనది॥ ౨॥ బృంహతీతి బృహత్ * బృహ వృద్ధౌ। వృద్ధిఁబొందునది॥ ౩॥ పృథు పృథుత్వమస్తీతి పృథులం। పృథుత్వము గలిగినది ॥ ౪॥ మహ్యతే పూజ్యత ఇతి మహత్ ॥ ౫॥ * మహ పూజాయాం। పూజింపఁబడునది॥ ౬॥ రవతే వ్యాప్నోతీతి రుంద్రః * రుచ్ గతౌ। వ్యాపించియుండునది * భూరయవయవతయా సర్వతో రుంధన్ ద్రాతీతి రుంద్రః॥ అధికావయవము గల దాటచేసి నంతటఁబోవునది॥ ౭॥ ఊర్ణోతీత్యురు। వస్తువులను గప్పియుండునది॥ ౮॥ విశేషేణ పోలతి మహద్భవతీతి విపులం * పుల మహత్త్వే। గొప్పదై యుండునది॥ ౯॥

పీనపీవ్నీ తు స్థూలపీవరే॥ ౬౧॥ స్తోకాల్పక్షుల్లకాస్సూక్ష్మం శ్లక్ష్ణం దభ్రం కృశం తను

** పీనశబ్దము మొదలు ౪ బలిసినవాని పేళ్లు. ప్యాయత ఇతి పీనం - పీవ। పీవరం చ। * ఓప్యాయీ వృద్ధౌ। వృద్ధి బొందునది గనుక - పీనము - పీవము పీవరమును పీవన్శబ్దము నకారాంతము - స్త్రీలింగమైనప్పుడు పీవరీ యనంబడును॥ ౧ - ౩॥ స్థూలయతీతి స్థూలం * స్థూల పరిబృంహణే। వర్ధిల్లునది ॥ ౪ ॥ ** స్తోకశబ్దము మొదలు ౮ సన్నపు నూలిపోగు మొదలైనదాని పేళ్లు ॥ స్తూయత ఇతి స్తోకః * ష్టుఞ్ స్తుతౌ । కొనియాడఁబడునది - విరుద్ధలక్షణచేత కొనియాడఁదగనిదనుట॥ ౧॥ అల్ప్యతే వార్యత ఇత్యల్పః * అల భూషణపర్యాప్తివారణేషు। దొడ్డవస్తువులలోనుంచి వార్చఁబడునది॥ క్షుద్యతే పీడ్యత ఇతి క్షుల్లకః * క్షుదిర్ సంపేషణే। పీడింపఁబడునది॥ ౩॥ సూచ్యత ఇతి సూక్ష్మం * సూచ పైశున్యే। లెస్సగా కానఁబడకుండుటచేత సూచింపఁబడునది॥ ౪॥ శ్లిష్యతి మహద్వస్తుష్వితి శ్లక్ష్ణం - దొడ్డవస్తువులయందు తగిలియుండునది॥ ౫॥ దభ్యతే నివార్యత ఇతి దభ్రం * దంభు రోధనే। అడ్డగింపఁబడునది॥ ౬ ॥ కృశ్యతీతి కృశం * కృశ తనూకరణే। సన్నమైయుండునది॥ ౭॥ తన్యత ఇతి తను॥ విస్తరింపఁబడునది॥ ౮॥

స్త్రియాం మాత్రా

** మాత్రాదిశబ్దములు ౬ కొంచమైనదాని పేళ్లు॥ మాతీతి మాత్రా *

స్త్రియాం మాత్రా త్రుటిః పుంసి లవ లేశ కణాణవః ॥ ౬౨ ॥

అత్యల్పేల్పిష్ఠమల్పీయః కనీయోఽణీయ ఇత్యపి ॥ ప్రభూతం ప్రచురం ప్రాజ్యమదభ్రం బహులం బహు ॥ ౬౩ ॥ పురుహూః పురు భూయిష్ఠం స్ఫారం భూయశ్చ భూరి చ ॥

పరశ్శతాద్యాస్తే యేషాం పరా సంఖ్యా శతాధికాత్ ॥ ౬౪ ॥

గణనీయే తు గణేయం సంఖ్యాతే గణితమథ సమం సర్వమ్ ॥ విశ్వమశేషం కృత్స్నం సమస్త నిఖిలాఖిలాని నిశ్శేషం ॥ ౬౫ ॥ సమగ్రం సకలం పూర్ణమఖండం స్యాదనూనకే ॥

ఇతితను। విస్తరింపబడునది॥ ౮॥ **మాత్రాదిశబ్దములు ౬. కొంచమైనదాని పేళ్లు॥ మాతీతి మాత్రా॥ మామానే। అణఁగియుండునది॥ మాత్రా త్రుటీశబ్దములు నియత స్త్రీలింగములు॥ ౧॥ త్రుట్యత ఇతి త్రుటిః॥ లూయత ఇతి లవః॥ త్రుటీ ఛేదనే। లూఞ్ ఛేదనే। త్రుంచఁబడునది గనుక త్రుటి-లవము॥ ౨॥ ౩॥ లిశ్యత్యల్పీభవతీతి లేశః॥ లిశ అల్పీభావే। కొంచమై యుండునది॥ ౪॥ కణతి నిమీలతీతి కణః॥ కణ నిమీలనే। సంకోచమై యుండునది॥ ౫॥ అణయతి శాంస్యాదికమిత్యణుః॥ అణ శబ్దే। శబ్దము మొదలైనదాని ప్రోయించునది॥ లవాదిశబ్దములు ౪ నియతపుంలింగములు॥ ౬॥ స్తోకశబ్దము మొదలు- ఈ ౧౭ శబ్దములు కొంచమైనవానికి పేళ్లని కొందఱు॥ ** అల్పిష్ఠాదిశబ్దములు ౬ మిక్కిలి కొంచమైనదాని పేళ్లు॥ అతిశయేనాల్పమల్పిష్ఠం-అల్పీయః॥ స॥ కనీయశ్చ॥ స॥ అతిశయేనాణురణీయః॥ స॥ మిక్కిలి కొంచమైనది॥ ౧॥ ౪॥ అపిశబ్దము వల్ల కనిష్ఠాణిష్ఠశబ్దములు చెప్పఁబడును॥ ** ప్రభూతాదిశబ్దములు ౧౨ అధికమైనదాని పేళ్లు॥ ప్రభవతి కార్యం సంపాదయితుమితి ప్రభూతం॥ భూ సత్తాయాం। కార్యము సేయ సమర్థమైనది॥ ౧॥ ప్రకర్షేణ చీయత ఇతి ప్రచురం॥ చిఞ్ చయనే। మిక్కిలి కూర్పఁబడునది॥ ౨॥ ప్రకర్షేణాజ్యతే క్షిప్యత ఇతి ప్రాజ్యం॥ అజ గతి క్షేపణయోః। మిక్కిలియొక దిక్కున కూర్చఁబడునది॥ ౩॥ దభ్రమల్పం న భవతీత్యదభ్రం। కొంచెము గానిది॥ ౪॥ బంహతే వర్ధత ఇతి బహులం-బహు॥ బహుత్వమస్త్యస్యేతి బహులః॥ బహి వృద్ధౌ। వృద్ధిఁ బొందునది గనుక బహులము- బహుత్వము గలిగినది బహులము॥ ౫॥ ౬॥ పూర్యత ఇతి పురు- పృ పూర్తి సంజ్ఞయా భవతీతి పురుభూః॥ భూ సత్తాయాం। పూరింపఁబడునది పురువు- పురువను సంజ్ఞచేత నగునది గనుక పురుభువు॥ పా॥ పురుహూః॥ పురుహూః॥ ౭॥ ౮॥ అతిశయేన బహు భూయిష్ఠం-భూయశ్చ॥ స॥ మిక్కిలి బహుళమైనది- భూయిష్ఠము-భూయస్సును॥ ౯॥ ౧౦॥ స్ఫాయత ఇతి స్ఫీతం॥ స్ఫాయీ వృద్ధౌ। వృద్ధిఁ బొందునది॥ పా॥ స్ఫిరం॥ ౧౧॥ భవత్యనల్పమితి భూరి॥ భూ సత్తాయాం। అధికముగా నౌనది॥ ౧౨॥ ** పరశ్శతాద్యాస్తే యేషాం- నూఱు మొదలైనవానికంటె అధికమైన సంఖ్య గలవో ఆవస్తువులు పరశ్శతాదులనంబడును॥ శతాత్పరా ఏషాం తే పరశ్శతాః। నూటికంటె నధికమైన సంఖ్య గలది॥ ౧॥ ఆద్యశబ్దముచేత వెయ్యికంటె నధికమైన సంఖ్య గలది పరస్సహస్రము - పదివేలకంటె నధికమైన సంఖ్య గలది పరోఽయుతము - అను వివి మొదలైన శబ్దములూహింపఁదగినవి॥ శ్లో॥ నిజస్య తేజశ్శిఖినః పరశ్శతా వితేనురింగాలమివాయశః పరే- ఇతి నైషధే॥ శ్లో॥ ఆలోకయామాస హరిర్మహీధ్రానధిశ్రయంతీర్గజతాః పరశ్శతా ఇతి మాఘకావ్యే ద్వాదశసర్గే॥ శ్లో॥ బ్రహ్మేదముఖా బ్రహ్మహితాయత ప్రాప్య పరస్సహస్రం శరదస్తపాంసీతి భవభూతిః॥ సంఖ్యామాత్రవాచకములైనపుడు- నపుంసకములు- గనాంపరశ్శతం పరస్సహస్రం అను నివి మొదలైనవి॥ *గణనీయ గాణేయశబ్దములు లెక్కపెట్టశక్యమైనదాని పేళ్లు॥ గణయితుం శక్యం గణనీయం-గాణేయం చ॥ గణ సంఖ్యానే। లెక్కపెట్టశక్యమైనది గణనీయము గాణేయమును॥ పా॥ గణేయం॥ ౧॥ ౨॥ **సంఖ్యాత గణితశబ్దములు లెక్కపెట్టఁబడినదాని పేళ్లు॥ సంఖ్యాయతే స్మ సంఖ్యాతం-గణ్యతే స్మ గణితం॥ ఖ్యా ప్రకథనే॥ గణ సంఖ్యానే। లెక్కపెట్టఁబడినది॥ ౧॥ ౨॥ **సమాదిశబ్దములు ౧౪ అంతయు ననునర్థము పేళ్లు॥ సమతి న్యూనత్వం న ప్రాప్నోతీతి సమం॥ షమ వైక్లబ్యే। విరుద్ధలక్షణముచేత వైక్లబ్యము లేనిదనుట॥ న్యూనత్వమును బొందనిది॥ ౧॥ స్రియతే సజాతీయైరితి సర్వం॥ సృ గతౌ। సజాతీయవస్తువులచేత పొందఁబడునది॥ ౨॥ విశతి సర్వత్ర విశ్వం॥ విశ ప్రవేశనే। అంతట ప్రవేశించునది॥ ౩॥ నాస్తి శేషోఽస్యేత్యశేషం। శేషము లేనిది॥ ౪॥ కృత్యతే వ్యాప్యతే నేనేతి కృత్స్నం॥ కృతీ వేష్టనే। దీనిచేత వ్యాపింపఁబడును॥ ౫॥ సమస్యతే ఏకీక్రియత ఇతి సమస్తం॥ అసు క్షేపణే। ఒకటిగా కూర్పఁబడును॥ ౬॥ నివృత్తం ఖిలాచ్ఛూన్యాదితి నిఖిలం। ఖిలమైనదానివల్ల వాసినది॥ ౭॥ న విద్యతే ఖిలమస్యేత్యఖిలం। ఖిలము గానిది॥ ౮॥ శేషాన్నిర్గతమితి నిశ్శేషం। శేషమైనదానివల్ల వాసినది॥ ౯॥ సంగతమగ్రైః సమగ్రం। అగ్రములతోఁ గూడుకొన్నది॥ ౧౦॥ కలాభిర్భాగైస్సహ వర్తత ఇతి సకలం। భాగములతోఁ గూడుకొన్నది॥ ౧౧॥ ఖండం న భవతీత్యఖండం। ఖండము గానిది॥ ౧౨॥ పూర్యత ఇతి పూర్ణం॥ పూరీ ఆప్యాయనే। నిండింపఁబడునది॥ ౧౩॥ ఊనం న భవతీత్యనూనం। కొదవ గానిది॥ ౧౪॥ ఆద్యశబ్దముచేత- సంపూర్ణ-అవికల-అభిన్న-పుష్కలాదిశబ్దము

ఘనంనిరంతరంసాంద్రం పేలవంవిరళంతనుః। సమీపేనికటాసన్న సన్నికృష్టసనీడవత్। సదేశాభ్యాశసవిధసమర్యాదసవేశవత్॥ ౬౭॥ ఉపకంఠాంతికాభ్యర్ణాభ్యగ్రా అప్యభితోవ్యయం॥ సంసక్తేత్వవ్యవహితమపదాంతరమిత్యపి॥౬౮॥ నెదిష్ఠమంతికతమం స్యాద్దూరంవిప్రకృష్టకం। దవీయశ్చదవిష్ఠంచ సుదూరం దీర్ఘమాయతమ్॥౬౯॥ వర్తులంనిస్తలంవృత్తం బంధురంతూన్నతానతమ్। ఉచ్చప్రాంశూన్నతోదగ్రోచ్ఛ్రితాస్తుంగే

టూహ్యాంబులు॥ఘనశబ్దము మొదలు ౩ దట్టమైన దాని పేళ్లు॥ హన్యతే వాయుజలాదినేతిఘనం॥ హనహింసాగత్యోః॥వాయుజలాదులచేతకొట్టఁబడునది॥౧॥నిర్గతమంతరమస్యేతినిరంతరం ।ఎడలేనిది॥౨॥సహ అంద్యతేబద్యతఇతిసాంద్రం॥అదిబంధనే।కూడఁగట్టఁబడియుండునది॥ ౩॥... పేలవశబ్దము మొదలు ౩ పలచని దాని పేళ్లు పిల్యతె క్షిప్యతఇతి పేలవం॥ పిలక్షేపే। త్రోయఁబడునది॥ ౧॥విశేషేణ రాత్యంతరమితివిరళం॥రాఆదానె।విశేషముగానవకాశమునంగీకరించునది॥౨॥తన్యతెవిస్తీర్యతఇతితను॥తనువిస్తారే।విస్తరింపఁబడునది॥౩॥॥సమీపశబ్దము మొదలు౧-౫- దాపు పేళ్లు॥సంగతాఆపోస్మిన్నితిసమీపః।సంగతమైనజలములుగలది॥ లక్షణచేతసమీపమందువర్తించునది॥౧॥నికటతినిబధ్నాతీతినికటః॥కటేవర్షావరణయోః।తగిలియుండునది॥ ౨॥ఆసీదతిఆసన్నః॥షద్ల్విశరణాద్యా. పొందియుండునది॥సన్నికృష్యతఇతిసన్నికృష్టః॥కృషవిలేఖనే। మిక్కిలినొరయఁబడునది॥౪॥సమానంనీడమస్యేతిసనీడః। సమానమైనఉనికిపట్టుగలిగినది॥ ౫॥ సమానోదేశోస్యేతిసదేశః।సమానమైనదేశముగలిగినది॥౬॥అభితఃఅశ్యతేవ్యాప్యతఇత్యభ్యాశః॥అశూవ్యాప్తౌ అంతటవ్యాపింపఁబడునది॥౭॥అభితఃఅస్యతేపరిచీయతఇత్యభ్యాసః॥అసుక్షేపణె।పరిచయముచేయఁబడునది॥సమీపేభ్యసవేభ్యాసః-ఆనిదంత్యాంతములయందురభసుఁడు॥ ౭॥సమానావిధాప్రకారోస్యేతిసవిధః॥సమానమైనప్రకారముగలది॥౮॥సమానామర్యాదాస్యేతిసమర్యాదః॥సమానమైనమర్యాదగలది॥౯॥సమానోవేశః ప్రవేశోస్యేతిసవేశః॥సమానమైనప్రవేశముగలది॥౧౦॥కంఠసమీపముపగతఉపకంఠః। కంఠసమీపమునుబొందినది॥౧౧॥అంతోస్యాస్తీత్యంతికః॥కడనుండునది॥౧౨॥అభ్యర్ద్యతఇత్యభ్యర్ణః॥అర్దగతౌయాచనేచ।పొందబడునది॥౧౩॥అభిముఖమగ్రమస్యేత్యభ్యగ్రం।అభిముఖమైనఅగ్రభాగముగలిగినది॥౧౪॥అభిగచ్ఛతీత్యభితః॥ అవ్యయము॥ పొందియుండునది॥ ౧౫॥ ఉపకంఠాదిశబ్దములుసమీపనికటాదిశబ్దములవలెను సదేశాభ్యాశశబ్దములవలెను-అనిసనీడవత్-సవేశవత్-అనెడువచ్ఛబ్దమునకు అర్థము ॥॥ సంసక్తశబ్దము మొదలు ౩ కదిసిన దాని పేళ్లు॥సంసజ్యతఇతిసంసక్తః॥షంజసంగే।కదియఁబడియుండునది॥ ౧॥నవ్యవధీయతఇత్యవ్యవహితం॥డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। వ్యవధానము లేకయుండునది॥ నాస్తిపదేనాంతరంవ్యవధానమస్యేత్యపదాంతరం॥పదముచేతనువ్యవధానములేనిది॥౩॥॥నేదిష్ఠాంతికతమశబ్దములుమిక్కిలిసమీపమైనదానిపేళ్లు॥అతిశయెనాంతికంనెదిష్ఠం-అంతికతమంచ।మిక్కిలిసమీపమైనది నేదిష్ఠము-అంతికతమమును॥౧॥౨॥॥దూరవిప్రకృష్టశబ్దములుదవ్వైనదానిపేళ్లు॥దుఃఖఈయతె ప్రాప్యతఇతిదూరం॥ఇణ్ గతౌ।ప్రయాసచేతపొందఁబడునది॥౧॥విప్రకృష్యతేసమీపాదితివిప్రకృష్టకం॥కృషవిలేఖనె।సమీపమువల్లనుండితీయఁబడునది॥౨॥॥దవీయశ్శబ్దము మొదలు-౩ మిక్కిలిదవ్వైనదానిపేళ్లు॥అతిశయేనదూరందవీయః॥ దవిష్ఠంచ। సుతరాందూరంసుదూరం॥ మిక్కిలిదూరమైనదిగనుకదవీయస్సు దవిష్ఠము॥సుదూరమును॥౧॥ ౨॥ ౩॥ ॥దీర్ఘాయతశబ్దములు నిడుపైనదానిపేళ్లు॥దృణాతిదూరస్థితత్వాదితిదీర్ఘం॥దౄవిదారణె।దవ్వునవున్నికిచేతబీడించునది॥౧॥ఆయమ్యతేవిస్తీర్యతఇత్యాయతం॥యమఉపరమే।విస్తరింపఁబడునది॥ ౨॥ ॥వర్తులశబ్దము మొదలు-౩-వట్రువైనదానిపేళ్లు॥వర్తతెభువిపరివర్తతఇతివర్తులం । వృత్తు చ॥వృతువర్తనే।నేలమీదనేపొర్లునది॥౧॥౩॥నిర్గతంతలమస్యేతినిస్తలం। నిలుకడలేనిది॥ ౨॥ బంధురశబ్దముస్వభావములపొడవై ఉపాధివశమునవంచుకంతవగినదానిపేరు ॥ బధ్నాత్యున్నతత్వేనసహానతత్వమితిబంధురం॥బంధబంధనే।ఉన్నతత్వముతోఁగూడవానతత్వమునుబంధించునది॥ పా॥బంధూరము"శ్లో॥బంధూరబంధురౌరమ్యేనమ్రేహంసేచబంధరః-అనిరభసుఁడు। ౧॥॥ఉచ్చశబ్దము మొదలు-౬-పొడవైనదానిపేళ్లు॥ఉచ్చినోతీత్యుచ్చః॥ చిఞ్ చయనే । మీఁదికిపెరుగునది॥౧॥ప్రకర్షేణఅశ్నుతఇతిప్రాంశుః- అశూవ్యాప్తౌ ఊర్ధ్వముగావ్యాపించునది ॥ ప్రకృష్టాఉన్నతాఃఅంశవఃఅవయవాఅస్యేతిప్రాంశుః - ఉన్నతములైనఅవయవములుగలది॥౨॥ ఉన్నమత్యూర్ధ్వంగచ్ఛతీత్యున్నత ॥ణముప్రహ్వత్వేశబ్దేచ । ఊర్ధ్వముగాఁబోవునది॥౩॥ఉద్గతమ

గ్రంయస్యేత్యుదగ్రం। ఊర్ధ్వముఁబొందినకొనగలిగినది॥౪॥ ఊర్ధ్వం శ్రితఇత్యుచ్ఛ్రితః॥ శ్రిఞ్ సేవాయాం। ఊర్ధ్వభాగము నాశ్రయించునది॥౫॥ తుజ్యతే వాయ్వాదినేతి తుఙ్గః॥ తుజహింసాయాం। వాయ్వాదులచేత పీడింపఁబడునది॥౬॥

థ వామనే॥౭౦॥ న్యఙ్నీచఖర్వహ్రస్వాస్స్యుర్

**వామనశబ్దము మొదలు-౫-కురుచైనదాని పేళ్లు॥ వామోవల్గుత్వమస్యాస్తీతి వామనః। ఒప్పిదముగలది॥౧॥ నిమ్నమంచతీతి న్యఙ్॥౨॥ నీచశ్చ॥ అంచుగతిపూజనయోః। దిగువఁబొందునదిగనుక న్యఙ్ణీచము॥౨॥౩॥ ఖర్వత్యవయవబాహుల్యేనేతి ఖర్వః॥ ఖర్వగర్వదర్పే। అవయవబాహుల్యముచేత గర్వించునది ॥౪॥ హ్రసతీతి హ్రస్వః- హ్రసహ్రాసే। కొంచెమైయుండునది॥౫॥

అవాగ్రే ఽవనతానతం

**అవాగ్రశబ్దము మొదలు-౩ వంగినదాని పేళ్లు॥ అవనతమగ్రంయస్యేత్యవాగ్రం। వంగినకొనగలది ॥౧॥ అవనతమిత్యవనతం। అ ఈషన్నతం ఆనతం॥ ణముప్రహ్వత్వేశబ్దేచ। వంగినదిగనుక అవనతము-ఆనతమును ॥౨॥ అవనతానననుని సుభూతిచంద్రుఁడు॥౨॥౩॥

అరాళంవృజినజిహ్మమూర్మిమత్కుంచితంనతం॥౭౧॥ ఆవిద్ధంకుటిలంభుగ్నంవేల్లితంవక్రమిత్యపి।

**అరాళశబ్దము మొదలు-౧౧-వంకరైనదాని పేళ్లు॥ అరావేష్టనానిసంత్యస్యేత్యరాళం। చుట్టుగలది॥౧॥ వృజ్యతఇతి వృజినం॥ వృజీవర్జనే। విడువఁబడునది॥౨॥ జహాత్యార్జవమితి జిహ్మం॥ ఓహాక్ త్యాగే॥ చక్కఁదనము విడుచునది ॥౩॥ ఊర్మయో భఙ్గా అస్య సంతీత్యూర్మిమత్॥౪॥ కెరుళ్లుగలది ॥౪॥ కుంచతి వక్రతయా అల్పీభవతీతి కుంచితం॥ కుంచగతికౌటిల్యాల్పీభావయోః। వంకరగాట చేత కొంచెమైయుండునది ॥౫॥ నమతీతి నతం॥ ణముప్రహ్వత్వేశబ్దేచ। వంకరదైయుండునది॥౬॥ ఆవిధ్యతఇత్యావిద్ధం॥ వ్యధతాడనే కొట్టఁబడునది॥౭॥ కుటతీతి కుటిలం। భుజతీతి భుగ్నం॥ కుటకౌటిల్యే॥ భుజోకౌటిల్యే వంకరైయుండునదిగనుక కుటిలము భుగ్నమును॥౮॥౯॥ వేల్లతి చలతి కుటిలతయేతి వేల్లితం॥ వేల్లచలనే। వంకరగాట చేత కదలునది॥౧౦॥ వంచతి కౌటిల్యం ప్రాప్నోతీతి వక్రం॥ వంచుగతౌ। కుటిలత్వమును పొందునది॥౧౧॥

ఋజావజిహ్మప్రగుణౌ

** ఋజుశబ్దము మొదలు-౩-చక్కనైయుండెడు దాని పేళ్లు॥ ఋజ్యతే ఆదరేణ సంపాద్యతఇతి ఋజు॥ ఋజుగతిస్థానార్జనోపార్జనేషు। ఆదరముచేత సంపాదింపఁబడునది॥౧॥ జిహ్మః న భవతీత్యజిహ్మః। వంకరగానిది॥౨॥ ప్రకృష్టః అవక్రః గుణో ఽస్యేతి ప్రగుణః। ప్రకృష్టమైన చక్కఁదనమనెడు గుణముగలది॥

వ్యస్తేత్వప్రగుణాకులౌ॥౭౨॥

**వ్యస్తశబ్దము మొదలు-౩-చెదరినదాని పేళ్లు॥ వ్యస్యతఇతి వ్యస్తః॥ అసుక్షేపణే। వివిధముగా నెరపఁబడునది॥౧॥ నవిద్యతే ప్రకృష్టగుణో ఽస్యేత్యప్రగుణః। మంచిగుణము లేనిది॥౨॥ ఆకులతీ ఈషత్సంస్త్యానో భవతీత్యాకులః॥ కులసంస్త్యానే। ఇంచుకంత కూడియుండునది॥౩॥

శాశ్వతస్తుధ్రువోనిత్యసదాతనసనాతనాః।

**శాశ్వతశబ్దము మొదలు-౫-నాశనములేక ఎల్లప్పుడు నుండెడు దాని పేళ్లు॥ శశ్వద్భవతీ మానః శాశ్వతః। ఎప్పుడు నుండునది॥౧॥ ధ్రువతీతి ధ్రువః॥ ధ్రువస్థైర్యే॥ స్థిరమైయుండునది॥౨॥ నియతం భవతీతి నిత్యః। నియతమైయుండునది॥౩॥ సదాభవః సదాతనః। సనాతనశ్చ। ఎప్పుడును గలిగియుండునదిగనుక సదాతనము సనాతనమును॥౪॥౫॥

స్థాస్నుఃస్థిరతరఃస్థేయా

**స్థాస్నుశబ్దము మొదలు -౩- పెక్కుకాలముండెడుదాని పేళ్లు॥ తిష్ఠతి చిరకాలం తాచ్ఛీల్యేనేతి స్థాస్నుః॥ ష్ఠాగతినివృత్తౌ। అనేక కాలము స్వభావముననుండునది॥౧॥ అతిశయేన స్థిరః స్థిరతరః। స్థేయాంశ్చ॥ మిక్కిలి స్థిరమైనదిగనుక-స్థిరతరము-స్థేయస్సును ॥౨॥౩॥ శాశ్వతశబ్దము మొదలు ఈపర్యంతము-౮-శబ్దములు పర్యాయములని కొందఱు ॥

నేకరూపతయాతుయః॥౭౩॥ కాలవ్యాపీసకూటస్థః॥ స్థావరోజంగమేతరః। చరిష్ణుజంగమచరంత్రసమింగంచరాచరమ్॥౭౪॥

**కూటస్థశబ్దము వికారము లేక నొకలాగున నేనిరవధిక కాలముండెడు ఆత్మాదుల పేరు॥ కూటేన నిశ్చలత్వేన తిష్ఠతీతి కూటస్థః॥ ష్ఠాగతినివృత్తౌ। వికారము లేక నిశ్చలుడైయుండువాఁడు॥౧॥ **స్థావరశబ్దము ప్రాణివ్యతిరిక్తమై కదలకయుండెడు గిరివృక్షాదులకు పేరు॥ తిష్ఠతి తాచ్ఛీల్యేనేతి స్థావరః॥ ష్ఠాగతినివృత్తౌ। స్వభావమున కదలకుండునది॥౧॥ **చరిష్ణుశబ్దము మొదలు-౬- తిరుగులాడెడు స్వభావము గలమనుష్యాదులకు పేళ్లు॥ చరతి తాచ్ఛీల్యేనేతి చరిష్ణుః॥ చరగతిభక్షణయోః। చరించునట్టి స్వభావముగలది॥౧॥ భృశం గచ్ఛతీతి జంగమం॥ గమ్ ఌ సృప్ ఌ గతౌ। మిక్కిలి తిరుగులాడునది॥౨॥ చరతీతి చరం॥ చరగతౌ। నడుచునది॥౩॥ త్రస్యతీతి త్రసం॥ త్రసీ ఉద్వేగే। భయపడునది॥౪॥ ఇంగతీతీంగం॥ ఇగిగతౌ। చరించునది॥౫॥ భృశం చరతీతి చరాచరం॥ చరగతిభక్షణయోః। సంచరించునది॥౬॥ ** చలనశబ్దము

చలనంకంపనం కంపం చలంలోలం చలాచలం। చంచలం తరలం చైవ పారిప్లవపరిప్లవే॥ ౭౪॥

మొదలు-౩-కదిలెడుస్వభావముగల అశ్వత్థదళాదులకు పేళ్లు॥ చలతి తాచ్ఛీల్యే ననిచలనం॥ చలకంపనే। కంపతే తాచ్ఛీల్యే నతి కంపనం-కం(ప)ంచ॥ కపి చలనే। స్వభావమునచలించునది ॥౧॥౨॥౩॥ ॥చలశబ్దము మొదలు-౭-ఒకానొకప్పుడుకదిలెడుదాని పేళ్లు ॥ చలతీతి చలం। చలాచలంచ॥ చలకంపనే॥ కదములునదిగనుకచలము-చలాచలమును ॥౧॥౨॥ లుడ్యతె వాయ్వాదినేతి లోలం-లుడవిలోడనే। డలయోరభేదః వాయువుమొదలయినదానిచేత కదలింపంబడునది॥౩॥ చంచతి చలతీతి చంచలం॥ చంచగతౌ। తరతీతి తరళం-ప్లవనతరణయోః। పరిప్లవతిఇతి పారిప్లవం-పరిప్లవం చ-ప్లుఙ్ గతౌ। కదలునదిగనుక చంచలము-తరళము- పారిప్లవము-పరిప్లవమును ॥౪॥౭॥ ॥అతిరిక్త

అతిరిక్తస్సమధికో

సమధికశబ్దములు క్లిష్టములకు కంటెనధికమైనదాని పేళ్లు॥ అతిరిచ్యతెస్మ అతిరిక్తః-రిచిర్ విరెచనే। పెంపు చేయంబడునది॥ ౧॥ సమ్యగధికస్సమధికః। మిక్కిలి యధికమైనది॥౨॥ ॥దృఢసంధిసంహతశబ్దములు దృఢమైనకీలుగల హస్త్యాద్యవయవములకు పేళ్లు ॥ దృఢస్సంధిర్యస్యేతి దృఢసంధిః। దృఢమయినసంధిగలిగినది ॥౧॥ సంహన్యతేసంశ్లిష్యతే ఇతి సంహతః- హనహింసాగత్యోః। తెస్సగా

దృఢసంధిస్తుసంహతః

కూర్పంబడునది॥౨॥ ॥కర్కశశబ్దము మొదలు-౯-గట్టియైనదాని పేళ్లు ॥ కఠినమైనది॥ కృణోతీతి కర్కశ-యతీతి కర్కశం-కృఞ్ హింసాయాం। హింసించునది॥ కర్కటమనికొందఱు॥౧॥ కఠతి కేశేన జీవతీతి కఠినం। కఠోరం చ। క్లేశముచేత బ్రతుకునదిగనుక కఠినము - కఠోరమును ॥౨॥౩॥ కృంతతి క్రూరః॥ కృతీ ఛేదనే। నొప్పించునది॥౩॥ నితరాం తిష్ఠతీతి నిష్ఠురం-ష్ఠాగతినివృత్తౌ। మిక్కిలియుండునది॥౫॥ దృఢతీతి దృఢం-దృహ వృద్ధౌ। బలమై యుండునది॥౬॥ జీర్యతెనేనే జరఠం-జౄష్ వయోహానౌ। దీని చేత మృదువస్తువులు అరుగును॥౭॥ మూర్తిః కాఠిన్యమస్యాస్తీతి మూర్తిమత్।౮॥ మూర్తంచ। గట్టి

కర్కశం కఠినం క్రూరం కఠోరం నిష్ఠురం దృఢం। ౭౬॥ జరఠం మూర్తిమన్మూర్తం

తనముగలది మూర్తిమత్తు-మూర్తమును ॥౮॥౯॥ ॥ప్రవృద్ధశబ్దము మొదలు-౩-పెరిగినదాని పేళ్లు॥ ప్రవర్ధతేస ఇతి ప్రవృద్ధం॥ వృధు వృద్ధౌ ఎధతేస్మ ఏధితం॥ ఏధవృద్ధౌ। వృద్ధిబొందునదిగనుక ప్రవృద్ధము-ఏధితమును॥౧॥౩॥ ప్రకర్షేణ ఊఢం ప్రౌఢం॥ వహప్రాపణే। ప్రకర్షముగా వహింపంబడునది॥౨॥ ॥పురాణశబ్దము మొదలు-౫-పాతదాని పేళ్లు॥ పురాభవతీతి పురాణం। పురాతనం చ। ప్రాగ్భవమితి ప్రతనం। ప్రత్నం చ। చిరంభవతీతి చిరంతనం। పూర్వమందు బుట్టినదిగనుక పురాణము - పురాతనము ప్రతనము- ప్రత్నము - చిరంతనమును॥౧॥౫॥ ॥ప్రత్యగ్రశబ్దము మొదలు-౭-క్రొత్తదాని పేళ్లు ॥ ప్రతిగతమగ్రమస్యేతి ప్రత్యగ్రః। పొందంబడిన కొనగలిగినది॥౧॥ అభినూయత

ప్రవృద్ధం ప్రౌఢమేధితం

పురాణ ప్రతన ప్రత్న పురాతన చిరంతనాః ౭౭॥ ప్రత్యగ్రోభినవో నవ్యో నవీనో నూతనో నవః। నూత్నశ్చ

ఇత్యభినవః॥ నవశ్చ-నవ ఏవ నవ్యో నవీనో నూతనో నూత్నశ్చ॥ ణుస్తుతౌ। కొనియాడంబడునది గనుక అభినవము-నవ్యము నవీనము-నూతనము నవము- నూత్నమును॥౭॥

సుకుమారంతు కోమలం మృదులం మృదు॥ ౭౮॥

సుకుమారాదిశబ్దములు ౪ మెత్తనిదాని పేళ్లు॥ సుష్ఠు కుమారయతీతి సుకుమారం॥ కుమార క్రీడాయాం। దీనిచేత లెస్సగా క్రీడింతురు ॥౧॥ కామ్యతెజనైరితి కోమలం॥ కముకాంతౌ। జనులచేత కోరంబడునది॥౨॥ మృద్యత ఇతి మృదు॥ మృద క్షోదే। మెదుపంబడునది॥౪॥ మృదుత్వమస్యాస్తీతి మృదులం। మృదుత్వముగలిగినది॥౩॥ ॥అన్వక్శబ్దము మొదలు ౪ వెనుకబోవువాని పేళ్లు॥ అను అంచతి పశ్చాద్గచ్ఛతీత్యన్వక్। అంచు గతిపూజనయోః- వెనుకబోవునది। స్త్రీలింగమైనపుడు అనూచీ-అనిరూపము॥౧॥ అనుగతమక్షం పాదరూపం కర్మేంద్రియమస్యేత్యన్వక్షం। వెనుకననుసరించిన పాదములుగలిగినది॥౨॥ అనుపశ్చాద్గచ్ఛతీత్యనుగః। వెనకబోవునది॥౩॥ అనుగతం పశ్చాద్భూతం పదమస్యేత్యనుపదం। వెనుకబోవునట్టి పాదముగలవాడు॥ నిత్యనపుంసకము॥ గురోరనుపదమంతేవాసీ భర్తురనుపదం పత్నీ-అని॥ పదస్యపశ్చాదిత్యనుపదం। పాదమునకు వెనుప- ఈయర్థమందు అవ్యయము ॥౪॥

అన్వగన్వక్షమనుగేనుపదం క్లీబమవ్యయం।

ప్రత్యక్షం స్యాదైంద్రియక మప్రత్యక్షమతీంద్రియం॥ ౭౯॥

॥ప్రత్యక్షఐంద్రియకశబ్దములు నేత్రాదిపంచేంద్రియాదుల చేతనెఱుగంబడు రూపరసాదుల పేళ్లు॥ ప్రతిగతం అక్షమింద్రియం ప్రత్యక్షం। ఇంద్రియమును బొందునది ॥౧॥ ఇంద్రియాదాగతమైంద్రియకం- ఇంద్రియము వలన గ్రహింపంబడునది ॥౨॥ ॥అప్రత్యక్షాతీంద్రియశబ్దములు నేత్రాదిపంచేంద్రియముల చేత తెలియంబడనిదాని పేళ్లు ॥ ప్రత్యక్షం న భవతీ

త్యప్రత్యక్షం॥ ప్రత్యక్షము గానిది॥ అత్యక్షమనియును పాఠము గలదు॥ ౧॥ ఇంద్రియాణ్యతిక్రాంత మతీంద్రియం। ఇంద్రియములనతిక్రమించినది॥ ౨॥

ఏకతానో౽నన్యవృత్తి రేకాగ్ర్యైకాయనావపి। అప్యేకసర్గ ఏకాగ్ర్యో౽ప్యేకాయనగతో౽పి చ॥ ౮౦॥

** ఏకతానశబ్దము మొదలు ౭ ఏకాగ్రుని పేళ్లు॥ ఏకస్మిన్విషయే తానో బుద్ధివిస్తారో యస్యేత్యేకతానః ఒకపదార్థమందే బుద్ధివిస్తారముగలవాఁడు॥ ౧॥ నవిద్యతే అన్యా వృత్తిర్వ్యాపారో యస్యేత్యనన్యవృత్తిః మఱియొకవ్యాపారము లేనివాఁడు॥ ౨॥ ఏకమగ్రముద్దేశసంజ్ఞం యస్యేత్యేకాగ్రః। ఎఱుఁగఁదగినవస్తువు ఒకటిగలవాఁడు॥ ౩॥ ఏకస్మిన్నేవ విషయే అయనం జ్ఞానమస్యేత్యేకాయనః ఒకవిషయమందే జ్ఞానముగలవాఁడు॥ ౪॥ ఏకస్మిన్నేవ సర్గో నిశ్చయో యస్యేత్యేకసర్గః ఒకపదార్థమందే యుండెడు నిశ్చయముగలవాఁడు॥ ౫॥ ఏకాగ్ర ఏవ ఐకాగ్ర్యః। ఏకాగ్రుఁడే ఐకాగ్ర్యుఁడు॥ ౬॥ ఏకాయనమేకజ్ఞానం గత ఇత్యేకాయనగతః। ఒకజ్ఞానమునే పొందినవాఁడు॥ ౭॥

పుంస్యాదిః పూర్వపౌరస్త్యప్రథమాద్యా

** ఆదిశబ్దము మొదలు ౫ మొదటిదాని పేళ్లు॥ ఆదీయతే ఆరంభసమయ ఏవ వ్యవహ్రియత ఇతి ఆదిః* డుదాఞ్ దానే। ముందుగా వ్యవహరింపఁబడునది॥ నియతపుల్లింగము॥ ౧॥ పూర్వతీతి పూర్వః* పర్వ పూర్వ పూరణే। పూరించునది॥ ౨॥ పురో భవతీతి పౌరస్త్యః। ముందర బుట్టినది॥ ౩॥ ప్రథత ఇతి ప్రథమః* ప్రథ ప్రఖ్యానే। ప్రసిద్ధమగునది॥ ౪॥ ఆదౌ భవ ఇత్యాద్యః। మొదట బుట్టినది॥ ౫॥

అథాస్త్రియాం। అంతో జఘన్యం చరమమంత్యపాశ్చాత్యపశ్చిమాః॥ ౮౧॥

** అంతశబ్దము మొదలు ౬ తుదనైనదాని పేళ్లు॥ అమతి నాశం గచ్ఛతీత్యంతః* అమ గత్యాదౌ। నాశమును బొందునది॥ నియతపున్నపుంసకలింగము॥ ౧॥ జఘనే అంత్యభాగే భవం జఘన్యం। కడపటఁబుట్టునది॥ ౨॥ చరత్యంతం గచ్ఛతీతి చరమం* చర గతిభక్షణయోః। కడనుబొందియుండునది॥ ౩॥ అంతే భవమంత్యం। కడపటఁబుట్టునది॥ ౪॥ పశ్చాద్భవం పాశ్చాత్యం- పశ్చిమం చ వెనుకఁబుట్టినది గనుక పాశ్చాత్యము- పశ్చిమమును॥ ౫॥ ౬॥

మోఘం నిరర్థకం

** మోఘనిరర్థకశబ్దములు ప్రయోజనము లేనిదాని పేళ్లు॥ ముహ్యత్యత్ర పురుష ఇతి ... మోఘం * ముహ వైచిత్త్యే। దీనియందు పురుషుఁడు భ్రమించును॥ ౧॥ నిష్క్రాంతః అర్థః ప్రయోజనమస్మాదితి నిరర్థకం। ప్రయోజనము లేనిది॥ ౨॥

స్పష్టం స్ఫుటం ప్రవ్యక్తముల్బణం।

** స్పష్టశబ్దము మొదలు ౪ ప్రకటమైనదాని పేళ్లు॥ స్పశత్యజ్ఞానం బాధత ఇతి స్పష్టం* స్పశ బాధనస్పర్శనయోః। అజ్ఞానమును పోఁగొట్టునది॥ ౧॥ స్ఫుటతి ప్రకాశత ఇతి స్ఫుటం* స్ఫుట వికసనే। ప్రకాశించునది॥ ౨॥ ప్రకర్షేణ వ్యజ్యతే స్మ ప్రవ్యక్తం* అంజూ వ్యక్తిమ్రక్షణకాంతిగతిషు। తెల్లగా నెఱుఁగఁబడునది॥ ౩॥ ఉత్కృష్టత్వేన బణ్యతే శబ్ద్యత ఇత్యుల్బణం* బణ శబ్దే। ఉత్కృష్టముగా చెప్పఁబడునది॥ ౪॥

సాధారణం తు సామాన్య మేకాకీ త్వేక ఏకకః॥ ౮౨॥

** సాధారణసామాన్యశబ్దములు అనేకులకు పొత్తైనదాని పేళ్లు॥ సమానమాధారణమాధారో యస్యేతి సాధారణం। సమానమైన ఆధారముగలది॥ ౧॥ సదృశం మానమస్యేతి సమానం సమాన మేవ సామాన్యం। సమానమే సామాన్యము॥ ౨॥ ** ఏకాకిశబ్దము మొదలు ౩ సహాయము లేక యొకఁడయినదాని పేళ్లు॥ ఏతి కార్యం కర్తుం స్వయమేవ గచ్ఛతీతి ఏకః- ఏక ఏవ ఏకాకీ॥ నాంతః॥ ఏకకశ్చ। కార్యమును తానే చేయునది- ఏకము- ఏకమే ఏకాకి- ఏకకమును ౧॥ ౨॥ ౩॥

భిన్నార్థకా అన్యతర ఏకస్త్వో౽న్యేతరావపి।

** అన్యతరశబ్దము మొదలు ౫ (ప్రకృతార్థముకంటె) వేఱైనదాని పేళ్లు॥ అనితి ప్రాణితీత్యన్యః। అన్య ఏవాన్యతరః* అన ప్రాణనే। వేరుగానుండి బ్రతుకునది గనుక అన్యము - అన్యమే అన్యతరము॥ ౧॥ ౨॥ ఏతి పృథగ్గచ్ఛతీత్యేకః- ఇతరశ్చ* ఇణ్ గతౌ। వేరుగాఁబాసిపోవునది గనుక ఏకము- ఇతరము॥ ౩॥ ౪॥ త్వేషతి పృథగ్భాసత ఇతి త్వః* త్విష దీప్తౌ। వేఱే ప్రకాశించునది॥ ౫॥ ఇవి ౫ సర్వనామశబ్దములు॥

ఉచ్చావచం నైకభేద ముచ్చండమవిలంబితం॥ ౮౩॥

** ఉచ్చావచనైకభేదశబ్దములు అనేకప్రకారములైన చిత్రాదుల పేళ్లు॥ ఉచ్చం చ తత్ అవాక్చ ఉచ్చావచం। మీదను క్రిందను వ్యాపించునది॥ ౧॥ నైకే అనేకే భేదా అస్యేతి నైకభేదః। అనేకభేదములుగలది॥ ౨॥ ** ఉచ్చండావిలంబితశబ్దములు త్వరగలదాని పేళ్లు॥ ఉచ్చండతి కోపేనాపి భవతీత్యుచ్చండం* చడి కోపే। అగ్రహముచేత వేగిరపడునది॥ ౧॥ నవిద్యతే విలంబనమస్యేత్యవిలంబితం। విలంబనము లేనిది॥ ౨॥

అరుంతుదస్తు మర్మస్పృక్

** అరుంతుదమర్మస్పృక్ శబ్దములు ఆయములనొప్పించునట్టిమాటలు మొదలయినదాని పేళ్లు॥ అరూంషి తుదతీత్యరుంతుదం* తుద వ్యథనే। ఆయములను వ్యథపెట్టునది॥ ౧॥ మర్మాణి స్పృశతీతి మర్మస్పృక్॥ ౨॥ * స్పృశ సంస్పర్శనే। ఆయములను ...

అబాధం తు నిరర్గళమ్ ఉనది॥ ౨॥ ** అబాధ నిరర్గళ శబ్దములు అడ్డపాటు లేని దాని పేళ్లు॥ న విద్యతే బాధా నిరోధః అస్యేత్యబాధం। బాధ లేనిది ॥౧॥ నిష్క్రాంతమర్గళాదితి నిరర్గళం। అడ్డపాటు వల్లఁ బాసినది॥ ౨॥

ప్రసవ్యం ప్రతికూలం స్యాదపసవ్యమపష్ఠు చ ౮౪॥ ** ప్రసవ్య శబ్దము మొదలుగ ౪ ప్రతికూలమైన దాని పేళ్లు ॥ ప్రగతం సవ్యాదితి ప్రసవ్యం - అపగతం సవ్యాదిత్యపసవ్యం। దక్షిణభాగము వలనఁ బాసినదిగనుక ప్రసవ్యము-అపసవ్యము॥౧॥ ౩॥ ప్రతిస్పర్ధికూలమస్యేతి ప్రతికూలం। ప్రతిస్పర్ధియైన తీరము గలది॥౨॥ అపతిష్ఠతి ఆనుకూల్యం వర్జయిత్వా తిష్ఠతీత్యపష్ఠు॥ ష్ఠా గతినివృత్తౌ। ఆనుకూల్యమును వర్జించియుండునది॥ ౪॥

వామం శరీరే సవ్యం స్యా ** వామసవ్య శబ్దములు శరీరము నెడమ పార్శ్వము పేళ్లు॥ వమతి యజ్ఞసూత్రమితి వామం॥ టువము ఉద్గిరణే। యజ్ఞోపవీతమును విడిపించినది॥౧॥ సూయతే యజ్ఞసూత్రమత్రేతి సవ్యం॥ షూఙ్ అభిషవే। యజ్ఞోపవీతము దీనియందు తొడఁబడును॥౨॥

దపసవ్యం తు దక్షిణం। ** అపసవ్య దక్షిణ శబ్దములు కుడిదిక్కు పేళ్లు॥ సవ్యాదపక్రాంతమపసవ్యం। ఎడమదిక్కు వలనఁ బాసినది॥౧॥ దక్షతే బలవత్తయా వర్ధత ఇతి దక్షిణం॥ దక్ష వృద్ధౌ శీఘ్రార్థే చ। బలముగలిగినదవుట చేత వృద్ధిఁ బొందునది॥ ౨॥

సంకటం నా తు సంబాధః ** సంకట సంబాధ శబ్దములు ఇఱుకటపు చోటు పేళ్లు ॥ సంకుచతీతి సంకటం। సంకోచమైయుండునది॥౧॥ సంబాధ్యంతే జనా అత్రేతి సంబాధః॥ బాధృ విలోడనే। దీనియందు మిక్కిలి జనులు బాధింపఁబడుదురు॥ పుల్లింగము ॥౨॥

కలిలం గహనం సమే ॥౮౫॥ ** కలిల గహన శబ్దములు చొరరానిదానికిని ఎఱుఁగరానివానికిని పేళ్లు కల్యతే క్షిప్యతే మతిరత్రేతి కలిలం॥ కల కిల క్షేపే దీనియందు బుద్ధి వెళ్లఁద్రోయఁబడును॥౧॥ గాహంతే మతిరత్రేతి గహనం॥ గాహూ విలోడనే। దీనియందు బుద్ధి యణఁగును॥౨॥

సంకీర్ణే సంకులాకీర్ణే ** సంకీర్ణాది శబ్దములు మూఁడు ఒకటొకటి కలిసిన దాని పేళ్లు ॥ సంకీర్యతే నైరంతర్యేణేతి సంకీర్ణం - ఆకీర్యత ఇత్యాకీర్ణం॥ కౄ విక్షేపే। ఒకటొకటి యెడలేకుండునట్లు కలపఁబడునది॥౧॥౩॥ సంకోలతి నిరంతరీభవతీతి సంకులం॥ కుల సంస్త్యానే। ఎడలేక యెల్లప్పుడు కలుసుకొనియుండునది॥ ౨॥

ముండితం పరివాపితం। ** ముండిత పరివాపిత శబ్దములు గొఱుగఁబడిన దాని పేళ్లు ॥ ముండ్యతే ఖండ్యతే స్మ ముండితం॥ ముడి ఖండనే। గొఱుగఁబడినది ॥౧॥ పరితః శిరసి వాపః కేశఖండనం జాతోస్యేతి పరివాపితం॥ టువప్ బీజసంతానే। వపేరనేకార్థత్వాత్ ముండనేపి వృత్తిః। కేశఖండనము గలిగినది॥౨॥

గ్రథితం గ్రంథితం దృబ్ధం ** గ్రథిత శబ్దము మొదలు ౩ కూర్చఁబడిన పుష్పమాలికాదుల పేళ్లు ॥ గ్రథ్యతే స్మ గ్రథితం - గ్రంథ్యతే స్మ గ్రంథితం - దృభ్యతే స్మ దృబ్ధం॥ గ్రంథ సందర్భే - క్రథి కౌటిల్యే - దృభి గ్రంథే। కూర్పఁబడునదిగనుక గ్రథితము- గ్రంథితము-దృబ్ధమును॥ ౧॥ ౨॥ ౩॥

విసృతం విస్తృతం తతం ॥౮౬॥ ** విసృతాది శబ్దములు ౩ విరివిగలదాని పేళ్లు॥ విప్రియతే స్మ విసృతం॥ సృ గతౌ। వ్యాపించునది॥ ౧॥ విస్తీర్యతే స్మ విస్తృతం- తాయతే స్మ తతం॥ స్తృఞ్ ఆచ్ఛాదనే॥ తను విస్తారే। విస్తరింపఁబడునవిగనుక విస్తృతము-తతమును॥ ౨॥ ౩॥

అంతర్గతం విస్మృతం స్యాత్ ** అంతర్గత విస్మృత శబ్దములు మఱవఁబడ్డవాని పేళ్లు। అంతరేవ గచ్ఛతి స్మ అంతర్గతం॥ గమ్ల్ సృప్ల్ గతౌ। లోనణఁగియుండునది॥౧॥ విస్మర్యతే స్మ విస్మృతం॥ స్మృ ఆధ్యానే। మఱవఁబడినది॥ ౨॥

ప్రాప్తప్రణిహితే సమే। ప్రాప్త ప్రణిహిత శబ్దములు పొందఁబడిన దాని పేళ్లు॥ ప్రకర్షేణ ఆప్తం ప్రాప్తం ॥ ఆప్ల్ వ్యాప్తౌ। మిక్కిలి పొందఁబడినది॥౧॥ ప్రకర్షేణ నిహితం సన్నిధౌ స్థాపితం ప్రణిహితం॥ డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। ప్రకర్షము చేత దగ్గర నుంచఁబడినది॥ ౨॥

వేల్లితప్రేంఖితాధూతచలితాకంపితా ధుతే ॥౮౭॥ ** వేల్లిత శబ్దము మొదలు ౬ కదలింపఁబడ్డ దాని పేళ్లు॥ వేల్ల్యతే స్మ వేల్లితః॥ వేల్లృ చలనే। ప్రేంఖ్యతే స్మ ప్రేంఖితః॥ ఇఖి గతౌ। ఆధూయతే స్మ ఆధూతః॥ ధూఞ్ విధూననే। చాల్యతే స్మ చలితం॥ చల కంపనే । ఆకంప్యతే స్మ ఆకంపితః॥ కపి చలనే। ధూయతే స్మ ధుతః॥ ధుఞ్ కంపనే। కదలింపఁబడినదిగనుక వేల్లితము-ప్రేంఖితము-ఆధూతము-చలితము-ఆకంపితము-ధుతము॥ ౧॥౬॥

నుత్తనున్నాస్తనిష్ఠ్యూతవిద్ధక్షిప్తేరితాః సమాః ॥ ** నుత్త శబ్దము మొదలు ౭ త్రోయఁబడ్డవాని పేళ్లు॥ నుద్యతే స్మ నుత్తః॥ నున్నః॥ ణుద ప్రేరణే। ప్రేరేపింపఁబడునదిగనుక నుత్తము-నున్నమును॥౧॥ ౨॥ అస్యతే స్మ అస్తః॥ అసు క్షేపణే। త్రోయఁబడునది॥ ౩॥ నిష్ఠ్యతే స్మ నిష్ఠ్యూతః॥ ష్ఠివు నిరసనే॥ నిరసింపఁబడునది॥౪॥ విధ్యతే స్మ విద్ధః॥ వ్యధ తాడనే। పీడింపఁబడినది ॥ ౫ ॥ క్షిప్యతే స్మ క్షిప్తః ఈర్యతే ప్రేర్యతే స్మ ఈరితః॥ క్షిప ప్రేరణే। ఈర ప్రేరణే। ప్రేరేపింపఁబడినదిగనుక క్షిప్తము- ఈరితము॥ ౭ ॥ ఇవన్నియు సమార్థములు

పరిక్షిప్తంతునివృతం పరిక్షిప్తనివృతశబ్దములుకోట మొదలైనదానిచేతజుట్టబడ్డదాని పేళ్లు॥ పరితఃక్షిప్యతేసమంతాద్వె
ష్ట్యతేస్మపరిక్షిప్తం॥ క్షిపప్రేరణే॥ అంతటచుట్టఁబడినది॥౧॥ నితరాంవ్రియతేస్మనివృతం॥ వృఞ్ వ
మూషితంముషితా రణే॥ నిక్కలిఆవరింపఁబడినది ॥౨॥ ** మూషితముషితశబ్దములుఅపొంగలింపఁబడినదాని పేళ్లు॥
ర్థకమ్॥౮౮॥ మూష్యతేస్మమూషితం॥ముష్యతేస్మముషితం॥మూషస్తేయే॥ముషస్తేయే। దొంగలింపఁబడినదిగ
ప్రవృద్ధప్రసృతే నుకమూషితము-ముషితము ॥౧॥౨॥ ** ప్రవృద్ధప్రసృతశబ్దములుకొనసాగిపెరిగినదాని పేళ్లు॥
ప్రవర్ధతేస్మప్రవృద్ధం॥ వృధువృద్ధౌ। వృద్ధిఁబొందినది॥౧॥ ప్రసరతిస్మప్రసృతం॥ సృగతౌ। వ్యాపిం
న్యస్తనిసృష్టే చినది ॥౨॥ ** న్యస్తనిసృష్టశబ్దములుఉంచఁబడినదాని పేళ్లు॥ న్యస్యతేస్మన్యస్తం-నిసృజ్యతేస్మ
నిసృష్టం॥ అసుక్షేపణే॥ సృజవిసర్గే। పెట్టఁబడినదిగనుకన్యస్తము-సృష్టము ౧॥౨॥ ** గుణితా
గుణితాహతే। హతశబ్దములుగుణింపఁబడినసంఖ్యకు పేళ్లు గుణ్యతేస్మగుణితం॥ గుణఅభ్యాసే। గుణింపఁబడినది
౧॥ ఆహన్యతేసంఖ్యాంతరేణేత్యాహతం॥ హనహింసాగత్యోః సంఖ్యాంతరముచేత హెచ్చింపఁబడి
నిదిగ్ధోపచితే నది ॥౨॥ ** నిదిగ్ధఉపచితశబ్దములుఅంగోలతోహెచ్చినధాన్యాదులకు పేళ్లు॥ హరిణాలసుధాహింగు
లాదిలిప్తస్యకుడ్యాదేర్నామనీ- అనిటీకాసర్వస్వకారుఁడు॥ నిదిహ్యతఇతినిదిగ్ధం - ఉపచీయతఇ
త్యుపచితం॥ దిహఉపచయే - చిఞ్ చయనే। వర్ధింపఁజేయఁబడినదిగనుకనదిగ్ధముఉపచితమును
గూఢగుప్తే ౧॥౨॥ ** గూఢగుప్తశబ్దములుదాచఁబడినదాని పేళ్లు॥ గుహ్యతేస్మగూఢం॥ గుహూసంవరణే। దా
గుంఠితరూషితే॥౮౯॥ చఁబడినది॥౧॥ గుప్యతేస్మగుప్తం॥ గుపూరక్షణే। రక్షింపఁబడినది॥౨॥ ** గుంఠితరూషితశబ్దము
లుధూళ్యాదులచేతఁగప్పఁబడినదాని పేళ్లు॥ గుంఠ్యతేధూళ్యాదినేతిగుంఠితం॥ గుఠివేష్టనే। ధూళ్యా
దులచేతఁగప్పఁబడినది॥౧॥ రూష్యతఇతిరూషితం॥ రూషవ్యాప్తౌ। మాఁగురుపడినది॥౨॥ ** ద్రుతా
ద్రుతావదీర్ణే వదీర్ణశబ్దములుకరఁగింపబడినదాని పేళ్లు॥ అవయింపఁబడ్డదానిపేళ్లనికొందఱందురు॥ ద్రూయ
తేస్మద్రుతం॥ ద్రుగతౌ। కరఁగింపబడినది॥ అవదీర్యతఇతిఅవదీర్ణం॥ దౄవిదారణే। అవయింపఁబ
ఉద్గూర్ణోద్యతే డినది ॥౨॥ ఉద్గూర్ణఉద్యతశబ్దములుపూఁపఁబడ్డశస్త్రాదులపేళ్లు॥ ఉద్గూర్యతేస్మఉద్గూర్ణం।
ఉద్యమ్యతేస్మఉద్యతం॥ గురీఉద్యమనే॥ యమఉపరమే। పూఁపఁబడినదిగనుకఉద్గూర్ణముఉద్య
కాచితశిక్యితే। తమును॥౧॥౨॥ ** కాచితశిక్యితశబ్దములుఉట్టియందుపెట్టబడ్డదాని పేళ్లు॥ కాచమారోపితంకా
చితం-శిక్యమారోపితంశిక్యితం। ఉట్టియందుపెట్టబడినదిగనుకకాచితముశిక్యితమును॥౧॥౨॥ టీ॥ కా
రితశిక్షితశబ్దౌలౌకికేవైదికేకర్మణిశిక్షితాభ్యాసస్యనామనీ॥ శిక్షాంకార్యతేస్మకారితం- శిక్ష్య
ఘ్రాణఘ్రాతే తేస్మశిక్షితం॥ శిక్షవిద్యోపాదానే ** ఘ్రాణఘ్రాతశబ్దములుమూరొ్కనఁబడినదానిపేళ్లు
ఘ్రాయతేస్మఘ్రాణం - ఘ్రాతంచ॥ ఘ్రాగంధోపాదానే। మూరొ్కనఁబడినదిగనుకఘ్రాణ
దిగ్ధలిప్తే ము-ఘ్రాతమును ॥౧॥౨॥ ** దిగ్ధలిప్తశబ్దములుపూయఁబడినదానిపేళ్లు॥ దిహ్యతేస్మదిగ్ధం-లిప్య
తేస్మలిప్తం॥ దిహఉపచయే-లిపఉపదేహే। పూయఁబడినదిగనుకలిప్తము-దిగ్ధమును ॥౧॥౨॥ **
సముదక్తోద్ధృతేసమే ॥౯౦॥ సముదక్తఉద్ధృతశబ్దములుచేదఁబడినదానిపేళ్లు॥ సముదచ్యతేస్మసముదక్తం - ఉద్ధ్రియతేస్మఉ
ద్ధృతం॥ అంచుగతిపూజనయోః॥ హృఞ్ హరణే। ఎత్తఁబడినదిగనుకసముదక్తము - ఉద్ధృతమును॥
౧॥౨॥ పరివృద్ధపరిసృతే - అనునదిమొదలీశబ్దపర్యంతము-సమేఅనిద్వివచనాంతములకుఅన్వయము
వేష్టితంస్యాద్వలయి సమానార్థకములనుట॥... వేష్టితశబ్దముమొదలు ॥౫॥ నదీప్రాకారాదులచేతచుట్టఁబడినపట్టణాదుల
తంసంవీతంరుద్ధమా పేళ్లు॥ వేష్ట్యతేస్మవేష్టితం। చుట్టబడినది ॥౧॥ వలయాకారస్సంజాతోస్యేతివలయితం। వలయా
వృతం। కారముగలది॥౨॥ సంవీయతేస్మసంవీతం రుధ్యతేస్మరుద్ధం। ఆవ్రియతేస్మఆవృతం॥ వ్యేఞ్ సంవరణే-
రుధిర్ ఆవరణే। కప్పఁబడినదిగనుకసంవీతము-రుద్ధము-ఆవృతమును ॥ ౩।౪।౫॥ వేష్టితవలయితశబ్ద
ములుప్రాకారము మొదలయినదానిచేతచుట్టఁబడినదానికిని - సంవీతశబ్దముమొదలు౩వస్త్రాదులచేతక
రుగ్ణభుగ్నే ప్పఁబడినశరీరాదులకునుపేళ్లనికొందఱందురు ** రుగ్ణభుగ్నశబ్దములువిరువఁబడినదానిపేళ్లు॥
రుజ్యతేస్మరుగ్ణం। భుజ్యతేస్మభుగ్నం॥ రుజోభంగే-భుజోకౌటిల్యే। విరుగఁబడినదిగనుకరుగ్ణము
ఽనిశితక్ష్ణుతశాతా భుగ్నమును ॥౧॥౨॥ ** నిశిత శబ్దముమొదలుకసానమొదలయినదానిచేతవాఁడిగాఁజేయఁబడ్డ

నిశితే॥౯౧॥

ఖడ్గాదులకు పేళ్లు॥నిశాయతేస్మనిశితం- శాతం చ*శోతనూకరణే। అరుగఁదీయఁబడినదిగనుకనిశిత ము శాతమును॥౧॥౩॥క్ష్ణూయతేస్మక్ష్ణుతం- తిజ్యతేస్మతేజితం*క్ష్ణు తేజనే-తిజనిశాతనే।వాడిగాఁ జేయఁబడినదిగనుకక్ష్ణుతము- తేజితమును ॥౨॥౪॥ ... పక్వశబ్దము పండి చెడనాయుత్తమైనవస్తువు

స్యాద్విపన్నాశోన్ముఖం పక్వం... హ్రీణ హ్రీతౌతులజ్జితే।

పేరు॥పచ్యతేస్మపక్వం*డుపచష్ పాకే।పరిపాకమునుబొందినది ॥౧॥ ... హ్రీణశబ్దము మొదలు౩సిగ్గుపడినవాని పేళ్లు । జిహ్రీతిస్మహ్రీణః-హ్రీతశ్చ*హ్రీలజ్జాయాం ।। సిగ్గుపడినవాఁడుగనుకహ్రీణుఁడు-హ్రీతుఁడును॥౧॥౨॥లజ్జాసంజాతాస్యేతిలజ్జితః।లజ్జవీనికిఁగలదు ॥౩॥ ... వృత

వృతే తు వృత్తవావృత్తౌ

శబ్దము మొదలు ౩ కన్యాదులచేతవరింపఁబడినవరుఁడు మొదలయినవాని పేళ్లు । క్రియతేస్మవృతః। వృత్యతేస్మవృత్తః।వావృత్యతేస్మవావృత్తః*వృఙ్ వరణే వృఙు వర్తనే-వావృతుఁ వర్తనే ఇతిపక్షాంతరం ।వరింపఁబడ్డవాఁడుగనుకవృతుఁడువృత్తుఁడువావృత్తుఁడును॥౧॥౨॥౩॥వావృతు వర్తనే-అనిప్రత్యేకముగా ధాతువుగలదనికొందఱువృత్తవ్యావృత్తౌ అని చెప్పుదురు అదిఅపపాఠము వావృతు వర్తనే అను ధాతువు దివాదిగణములో కొందరిమతమందుఁగలదు॥శ్లో॥తతో వావృత్యమానాసా రామశాలాన్యవీక్షత అనిభట్టిప్రయోగము ... సంయోజిత ఉపాహితశబ్దములు

సంయోజిత ఉపాహితః॥౯౨॥

ఒకటియొకపదార్థముతోఁ గూర్పఁబడినదాని పేళ్లు॥సంయుజ్యతేస్మసంయోజితః*యుజిర్ యోగే।కూర్పఁబడినది॥౧॥ఉపసమీపేఆధీయతేస్మ-ఉపాహితః। సమీపమందుపెట్టఁబడినది॥౨॥

ప్రాప్యంగమ్యంసమాసాద్యం

ప్రాప్యశబ్దము మొదలు -౩- పొందఁదగినవస్తువుపేళ్లు ॥ ప్రాప్తుంయోగ్యం ప్రాప్యం- గంతుంయోగ్యంగమ్యం-సమాసాదితుంయోగ్యంసమాసాద్యం* ఆప్ల్ వ్యాప్తౌ * గమ్ల్ గతౌ-ఆఙ్ష్వదపద్యతే।పొందఁదగినదిగనుకప్రాప్యము- గమ్యము-సమాసాద్యమును ॥౧॥౨॥౩॥** స్యన్నశబ్ద

స్యన్నంరీణంస్రుతంస్నుతమ్।

ము మొదలు ౪ కారినవీళ్లు మొదలైనదాని పేళ్లు॥స్యందతేస్మస్యన్నం - రీయతేస్మరీణం - స్రవతిస్మస్రుతం-స్నౌతిస్మస్నుతం *స్యందూ ప్రస్రవణే* రీఙ్ గతౌ * స్రుగతౌ *ష్ణు ప్రస్రవణే।కారినదిగనుకస్యన్నము-రీణము స్రుతము-స్నుతమును॥౧॥౪॥** సంగూఢ సంకలితశబ్దములుకూర్పఁబడినలబ్ధము పేళ్లు॥సంగూహ్యతేస్మ సంగూఢః*గుహూ సంవరణే । కూర్పఁబడినది ॥౧॥ సంకల్యతేస్మసంక్షిప్య

సంగూఢస్స్యాత్సంకలితో

గణ్యతేస్మసంకలితః*కల సంఖ్యానే।సంక్షేపముగాలెక్క పెట్టఁబడినది ॥౨॥ ** అవగీతఖ్యాతగర్హణశబ్దములుప్రసిద్ధమైననిందఁగలవాని పేళ్లు ॥ అవనికృష్టంగీయతఇత్యవగీతః*గైశబ్దే।నికృష్టముగాపలుకఁబడినవాఁడు॥౧॥ఖ్యాతం గర్హణంయస్యేతిఖ్యాతగర్హణః।ప్రసిద్ధమైననిందఁగల

అవగీతః ఖ్యాతగర్హణః॥౯౩॥

వాఁడు॥౨॥**వివిధశబ్దము మొదలు౪అనేకప్రకారమైనవస్తువుపేళ్లు॥విచిత్రా విధా ప్రకారో స్యేతివివిధః।విచిత్రమైనప్రకారముగలది॥౧॥బహ్వ్యః విధాః ప్రకారాయస్యేతిబహువిధః- అనేకప్రకారములుగలది॥౨॥నానావిధానిరూపాణ్యస్యేతి నానారూపః।అనేకరూపములుగలది ॥౩॥పృథగ్విధాయస్యేతిపృథగ్విధః । వేరువేరైనవిధముగలది ॥౪ ॥ ...అవరీణధిక్కృతశబ్దములు-ధిక్కరింపఁబడ్డవాని పేళ్లు ॥ అవరీయతేస్మేత్యవరీణః*రీఙ్ గతిరేషణయోః। ధిక్కరింపఁబడ్డవాఁడు ॥ ౧॥ధిగితిశబ్దవిషయఃకృతఃధిక్కృతఃధిక్కరింపఁబడినవాఁడు ॥ ౨ ॥...అపధ్వస్తావచూర్ణితశబ్దములుపొడిగాఁజేయఁబడినదాని పేళ్లు ॥ అపధ్వస్యతేస్మేత్యపధ్వస్తః * ధ్వంసు అవస్రంసనే । కొట్టఁబడినది ॥౧॥అవచూర్ణ్యతేస్మేత్యవచూర్ణితః*చూర్ణ సంపేషణే।పొడిగాఁజేయఁబడ్డినది ॥౨॥

వివిధస్స్యాద్బహువిధో నానారూపః పృథగ్విధః।
అవరీణో ధిక్కృతశ్చాప్య
పధ్వస్తోవచూర్ణితః॥౯౪॥

అనాయాసకృతం ఫాంటం

ఫాంటశబ్దము ఆయాసము లేక చేయబడినకషాయాదులకు పేరు - ఫణతిగచ్ఛతిద్రవరూపత్వాన్నైష్కర్త్రా వతిష్ఠతఇతిఫాంటం *ఫణ గతౌ। ద్రవరూపమౌటవలననొకచోటనుండనిది*ఫణ్యతే అనాయాసేనప్రాప్యతఇతిఫాంటం*ఫణగతౌ।అనాయాసమునఁబొందఁబడినది॥శ్లో॥ద్రవ్యాదచూర్ణితాల్తోయే ప్రతప్తేవినిపేశితాత్।రసోనిర్యాతియస్సద్యఃసఫాంటఇతిసంస్కృతఇతి॥

స్వనితధ్వనితంసమే॥**బద్ధేసందానితంమూతముద్ధితం

స్వనితధ్వనితశబ్దములుమ్రోయునట్టిదానికి పేళ్లు॥స్వనతీతిస్వనితం- ధ్వనతీతిధ్వనితం*స్వన ధ్వన శబ్దే।మ్రోయునది ॥౧॥ ౨ ** బద్ధశబ్దము మొదలు౪ త్రాడు మొదలైనదాని చేతకట్టఁబడినదాని పేళ్లు ॥ బధ్యతేస్మబద్ధం* బధ సంయమనే- కట్టఁబడినది॥౧॥ సందానం బంధనమస్యసంజాతమితిసం

సందితంసితం॥౯౫॥

దానితం బంధనముగలది॥౨॥మాయతఇతిమూతం।ఉద్దీయతేబధ్యతఇత్యుద్దితం।సందీయతేబధ్యతఇతిసందితం । సీయతఇతిసితం॥మూఙ్ బంధనే॥దో అవఖండనే। ఉత్పూర్వస్సంపూర్వశ్చ॥షిఞ్ బంధనే॥బంధింపఁబడినదిగనుకమూతము-ఉద్దితము-సందితము-సితమును ॥ ౩౬॥ మూతమనెడుదిక్కునమూణమనికొందఱు చెప్పుదురు-అప్పుడు॥మువీఞ్ బంధనే అనిధాతువు॥॥ నిష్పక్వ

నిష్పక్వంక్వథితం

క్వథితశబ్దములు ఎనిమిదవపాలుమిగులునట్లుకాచఁబడినకషాయాదులకు పేళ్లు॥ నితరాంపచ్యతఇతినిష్పక్వం। క్వథ్యతెనిష్పచ్యతఇతిక్వథితం॥డుపచ్ ష్పాకె॥క్వథనిష్పాకె। మిక్కిలి కాఁచఁబడినదిగనుకనిష్పక్వము-క్వథితమును॥౧॥౨॥॥శృతశబ్దము-పాలు-నెయ్యి- హవిస్సు- ఈమూఁటియొక్క-పాకము పేరు॥ శ్రాయతేపచ్యతఇతిశృతః॥ శ్రా పాకె।పక్వముసేయఁబడినది॥౧॥ ॥నిర్వా

పాకేక్షీరాజ్యహవిషాంశృతం।

నిర్వాణోమునివహ్న్యాదౌ

ణశబ్దము శాంతుండైనమునికి-అగ్ని మొదలయినదానికిని పేరు॥నిర్వాతి శామ్యతిస్మనిర్వాణః॥వా గతిగంధనయోః॥నిర్పూర్వశ్శమనే। శాంతమైనది॥ ౧॥ ఆదిశబ్దముచేతముక్తుడైనగజాదులకును పేరు॥॥నిర్వాతశబ్దముసంచారముడిగినవాయువు పేరు॥గాలిలేనిదేశాదులకు పేరనికొందఱు నిర్వాతిస్మనిర్వాతః।సంచారముడిగినది॥ప॥నిర్గతోవాతోస్యేతినిర్వాతః॥గాలిలేనిది॥

నిర్వాతస్తుగతేనిలే॥౯౬॥

పక్వంపరిణతే

పక్వంపరిణతేఅనునదిమొదలుకొని,అవసితేసితః-అనెడుపర్యంతమురెండేసిశబ్దములుగాఁజెప్పఁచున్నాఁడు॥పక్వపరిణతశబ్దములు కాలవశమునపరిపాకమునుబొందినబుద్ధిమొదలయినదాని పేళ్లు॥ పచ్యతెక్రమేణపక్వం।కాలక్రమమునపరిపాకమునుబొందినది॥పక్వాబుద్ధిః-పక్వంఫలం-అని॥౧॥ పరిణమతెఅవస్థాంతరమాపద్యతెపరిణతం వేరొకయవస్థనుబొందినది॥౨॥గూనహన్నశబ్దములు విడువఁబడ్డవిష్ఠపేళ్లు॥గూయతెహద్యతెఉత్సృజ్యతెస్మ గూనం।హన్నంచ॥గుపురీషోత్సర్గె।హదపురీషోత్సర్గే।విడువఁబడినది॥౧॥౨॥॥మీఢమూత్రితశబ్దములువిడువఁబడ్డమూత్రముపేళ్లు॥మిహ్యతెసిచ్యతెస్మమీఢం॥మిహసేచనే।కురియఁబడినది॥౧॥మూత్ర్యతెస్మమూత్రితం ॥ మూత్రప్రస్రవణె। జారింపఁబడినది॥౨॥ టీ॥ కేచిత్తుగూనద్వయంకృతపురీషోత్సర్గేప్రాణిని- మీఢద్వయంఉత్సృష్టమూత్రెప్రాణినీత్యాహుః॥ ॥పుష్టపుషితశబ్దములుపోషింపఁబడ్డపక్షిస్త్రీ గాదులకు పేళ్లు॥పుష్యతేస్మపుష్టం,పుషితంచ॥పుషపుష్టౌ।పోషింపఁబడినది॥౨॥॥॥సోఢక్షాంతశబ్దములు-ఓర్వఁబడ్డతిట్టుకొట్టుమొదలయినదాని పేళ్లు॥సహ్యతెస్మసోఢం-క్షమ్యతెస్మక్షాంతం॥షహమర్షణె॥క్షముసహనే।ఓర్వఁబడినదిగనుకసోఢము-క్షాంతమును॥ ౧॥౨॥॥ఉద్వాంత ఉద్గతశబ్దములుభక్ష్యగాదులనువ్రెక్కిలించుకొనివెళ్లినన్నెత్తురుమొదలయినదాని పేళ్లు ॥ ఉద్వమతిస్మఉద్వాంతం । ఉద్గచ్ఛతిస్మఉద్గతం॥టువము ఉద్గిరణే॥గమ్ల్ గతౌ । వెడలునదిగనుక ఉద్వాంతము-ఉద్గిరమును ॥ ౧॥౨॥ఉద్వాంతమనుదిక్కునఉద్ధానమనికొందఱు అప్పుడు॥ఓహాఙ్ గతౌ।అనిధాతువు॥

పుష్టేతుపుషితం

సోఢేక్షాంత

ముద్వాంతముద్గతే॥౯౭॥

దాంతస్తుదమితె

దాంతదమితశబ్దములుఆచార్యులచేతశిక్షింపఁబడినశిష్యాదులకు పేళ్లు॥కర్మకర్తరణ్యభావవహానాదిక్లేశసహత్వేనకృతశిక్షస్యభృత్యబలీవర్దాదేర్నామనీఇ॥టీ॥దమ్యతెశిక్ష్యతేస్మదాంతః। దమితశ్చ॥దముఉపశమే। శిక్షింపఁబడినవాఁడుగనుకదాంతుఁడు దమితుఁడును॥ ౧॥ ౨॥

శాంతశ్శమితె

శాంతశమితశబ్దములుశమింపఁబడినరాగాదులకు పేళ్లు॥ప్రతిక్రియాణివర్తితస్యరోగాదెర్నామనీఇతి-టీ॥శామ్యతేస్మశమితశ్శాంతశ్చ॥శముఉపశమే। శమింపఁబడినది శాంతము-శమితమును॥ ౧॥౨॥॥ప్రార్థితఅర్దితశబ్దములుఅడుగఁబడిన వస్తువు పేళ్లు ॥ ప్రార్థ్యతెస్మప్రార్థితః॥అర్థ ఉపయాచ్ఞాయాం ।అర్ద్యతెస్మఅర్దితః॥ అర్ద గతౌయాచనేచ ॥ అడుగఁబడినదిగనుకప్రార్థితము అర్దితమును॥౧॥౨॥॥జ్ఞప్తజ్ఞాపితశబ్దములు గురూపదేశాదులచేత నెఱిఁగింపఁబడ్డదాని పేళ్లు॥జ్ఞాప్యతెస్మజ్ఞప్తః జ్ఞాపితశ్చ॥జ్ఞా అవబోధనే। ఎఱిఁగింపఁబడినదిగనుకజ్ఞప్తముజ్ఞాపితమును॥ టీ॥ కేచిత్తుజ్ఞపితఇతి హ్రస్వాదిం పఠిత్వాజ్ఞపితెఘాగాదావర్తతఇతి వ్యాచక్షతె . తదా ॥ మారణతోషణనిశామనేషుజ్ఞైతిమిత్రెణజ్ఞాధాతుమారణేవర్తతఇతి॥౧॥౨॥॥ఛన్నఛాదితశబ్దములుమేఘాదులచేతకప్పఁబడ్డఆకాశాదులపేళ్లు॥ఛాద్యతెస్మఛన్నం-ఛాదితంచ॥ఛదఅపవారణే॥

ప్రార్థితేర్దితః।

జ్ఞప్తస్తుజ్ఞాపితె

ఛన్నశ్ఛాదితె

పూజితేంచితః॥౯౭॥ పూర్ణస్తు పూరితే క్లిష్టః క్లిశితే వసితే సితః। ప్రుష్టప్లుష్టోషితా దగ్ధే తష్టత్వష్టౌ తనూకృతే॥౯౯॥ వేధితచ్ఛిద్రితౌ విద్ధే విన్నవిత్తౌ విచారితే। నిష్ప్రభే విగతారోకౌ విలీనే విద్రుతద్రుతౌ ౧౦౦ సిద్ధే నిర్వృత్తనిష్పన్నౌ దారితే భిన్నభేదితౌ। ఊతం స్యూతముతం చేతి త్రితయం తంతుసంతతే॥౧౦౧॥ స్యాదర్హితే నమస్యితనమసితమపచాయితార్చితాపచితం। వరివసితే వరివస్యిత

కప్పఁబడినదిగనుక ఛన్నము ఛాదితమును ॥౧॥౨॥ **పూజితాంచితశబ్దములు పూజింపఁబడిన దేవతాదులకు పేళ్లు॥ పూజ్యతేస్మ పూజితః। అంచ్యతేస్మ అంచితః పూజ పూజాయాం* అంచు గతిపూజనయోః। పూజింపఁబడినది పూజితము అంచితమును ॥౧॥౨॥ **పూర్ణపూరితశబ్దములు జలాదులచేత నిండింపఁబడిన ఘటాదులకు పేళ్లు॥ పూర్యతేస్మ పూర్ణః పూరితశ్చ * పౄ పాలనపూరణయోః। నిండింపఁబడినది గనుక పూర్ణము, పూరితమును॥౧॥ ౨॥ **క్లిష్టక్లిశితశబ్దములు దారిద్ర్యాదులచేత పీడింపఁబడిన మనుష్యాదులకు పేళ్లు। క్లిశ్యతే బాధ్యతేస్మ క్లిష్టః। క్లిశితశ్చ* క్లిశూ విబాధనే। పీడింపఁబడినవాఁడు గనుక క్లిష్టుఁడు క్లిశితుఁడును॥ ౧॥ ౨॥ *అవసితసితశబ్దములు ముగిసిన కార్యాదులకు పేళ్లు॥ అవస్యతి పర్యవస్యతిస్మ అవసితః। సితశ్చ* షోంతకర్మణి। ముగిసినది గనుక అవసితము సితమును ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ **ఇది మొదలుకొని భేదితశబ్దపర్యంతము, ఒక్కొక్క పాదమందొక్కొక్క దానికి పర్యాయములు గాఁ జెప్పుచున్నాఁడు ॥ ప్రుష్టశబ్దము మొదలు ౪ కాల్పఁబడినదాని పేళ్లు॥ ప్రుష్యతేస్మ ప్రుష్టః। ప్లుష్యతేస్మ ప్లుష్టః। ఉష్యతేస్మ ఉషితః। దహ్యతేస్మ దగ్ధః* ప్లుష ప్రుష దాహే* ఉష దాహే* దహ భస్మీకరణే। కాల్పబడినది ప్రుష్టము, ప్లుష్టము, ఉషితము దగ్ధమును॥౧॥౪॥......* తష్టశబ్దము మొదలు ౩ చెక్కఁబడిన కాష్ఠాదుల పేళ్లు। తక్ష్యతే త్వక్ష్యతేస్మ తష్టః త్వష్టశ్చ తక్షూ త్వక్షూ తనూకరణే। చెక్కబడినది గనుక తష్టము త్వష్టము, తనూకృతమును ॥౧॥౨॥౩ ॥ **వేధితశబ్దము మొదలు, ౩. బెజ్జము వేయఁబడిన రత్నాదుల పేళ్లు॥ వేధోస్య సంజాత ఇతి వేధితః। వేధ గలది॥ ఛిద్రమస్య సంజాతమితి ఛిద్రితః। బెజ్జము గలిగినది॥౨॥ విధ్యతేస్మ విద్ధః* వ్యధ తాడనే। తొలవఁబడినది ॥౩॥ **విన్నశబ్దము మొదలు, ౩, విచారింపఁబడిన కార్యాదులకు పేళ్లు॥ విద్యతే విచార్యతేస్మ విన్నః. విత్తః, విచారితశ్చ* విద విచారణే* చర గతిభక్షణయోః। విచారింపబడినది గనుక విన్నము - విత్తము, విచారమును॥ ౩॥ *నిష్ప్రభశబ్దము మొదలు, ౩. కాంతి లేని దివాచంద్రాదులకు పేళ్లు ॥ నిర్గతా ప్రభా యస్య నిష్ప్రభః। కాంతి వలన బాసినవాఁడు॥౧॥ విశేషేణ రతః ఉపరతః విరతః। మిక్కిలి యుపరతిని బొందినవాఁడు॥౨॥ నవిద్యతే రోకో దీప్తిర్యస్యేత్యరోకః। పోయిన కాంతి గలవాఁడు॥౩॥ పా। విగతః ఆలోకః కాంతిర్యస్యేతి విగతాలోకః। పోయిన కాంతి గలవాఁడు విగతాలోకుఁడని కొందఱు **విలీనాదిశబ్దములు, ౩, కరఁగిన ఘృతాదుల పేళ్లు ॥ విలీయత ఇతి విలీనం* లీఙ్ ద్రవీకరణే* । వికారము నుబొందినది ॥౧ ॥ విద్రవతీతి విద్రుతం. ద్రుతంచ* ద్రు గతౌ- కరిగినది॥౩॥ **సిద్ధాదిశబ్దములు, ౩, పాకాదులచేత నాయత్తమైన అన్నాదులకు పేళ్లు ॥ సిధ్యతేస్మ సిద్ధం *షిధూ సంరాద్ధౌ అయినది॥౧॥ నిర్వర్త్యతేస్మ నిర్వృత్తం* వృతు వర్తనే। ఆయత్తపరచబడునది ॥౨॥ నిష్పద్యత ఇతి నిష్పన్నం* పద గతౌ। ముగిసినది॥౩॥ **దారితాదిశబ్దములు ౩ వ్రక్కలింపబడినదాని పేళ్లు॥ దార్యతేస్మ దారితః, భిద్యతేస్మ భిన్నః, భేదితశ్చ దౄ విదారణే* భిదిర్ విదారణే*। వ్రక్కలింపఁబడినది గనుక దారితము భిన్నము, భేదితమును॥౧॥ ౩॥ **ఊతాదిశబ్దములు, ౩, దారముచేత కుట్టఁబడిన వస్త్రాదుల పేళ్లు॥ ఊయతేస్మ ఊతం. సీవ్యతేస్మ స్యూతః* ఊయతేస్మ ఉతం* ఊయీ తంతుసంతానే. షివు తంతుసంతానే। వేఞ్ తంతుసంతానే । కూర్పఁబడినది గనుక ఊతము. స్యూతము, ఉతమును ॥౩॥** ఇతి మొదలు వర్గసమాప్తివరకు ఆర్యావృత్తములు, అవగతశబ్దపర్యంతము ఒక్కొక్క యర్ధమందలి ఒక్కొక్క దానికి పర్యాయములు। అర్హితశబ్దము మొదలు ౬, నమస్కరింపఁబడిన దేవతాదులకు పేళ్లు॥ అర్హ్యతే పూజ్యతేస్మ అర్హితం। అపచాయ్యత ఇత్యపచాయితం, అపచితంచ॥ అర్చ్యత ఇత్యర్చితం। అర్హ పూజాయాం* చాయృ పూజానిశామనయోః ॥ *అర్చ పూజాయాం । పూజింపఁబడినది గనుక. అర్హితము , అపచితము, అర్చితమును ॥ ౧॥ ౪॥ ౬ ॥ ౫ ॥ నమస్కారము పూజావిశేషము గనుక నమస్కరింపఁబడినవాఁడు పూజింపఁబడినవాఁడని చెప్పబడెను. నమస్యతే నమస్యితం, నమసితంచ । నమస్కరింపఁబడినవాఁడు గనుక, నమస్యితుఁడు, నమసితుఁడును ॥ ౨ ॥ ౩ ॥ *వరివసితశబ్దము మొదలు, ౪, శిష్యాదులచేత సేవింపఁబడిన ఉపాధ్యాయాదులకు పేళ్లు ॥ వరివస్యతేస్మ వరివస్యితంచ । ...

ముపాసితం చోపచరితం చ ॥౧౦౨॥

చేయఁబడినది గనుక వరివసితము-వరివస్యితమును॥౧॥౨॥ ఉపాస్యతేస్మ ఉపాసితం * ఆస ఉపవేశనే * ఉపపూర్వస్సేవాయాం। సేవింపఁబడినది ॥౩॥ ఉపచర్యతేస్మ ఉపచరితం * చర గతిభక్షణయోః * ఉపపూర్వః పూజాయాం। ఉపచరింపఁబడినది॥౪॥

సంతాపితసంతప్తౌ ధూపాయితధూపితౌ చ దూనశ్చ।

** సంతాపితాదిశబ్దములు ౫ అగ్న్యాతపాదుల చేత తపింపఁజేయఁబడినదాని పేళ్లు॥ సంతప్యతేస్మ సంతాపితః - సంతప్తశ్చ॥ ధూపాయ్యతే ధూప్యతేస్మ ధూపాయితః - ధూపితశ్చ - దూయతేస్మ దూనః * తప సంతాపే * ధూప సంతాపే * టుదు ఉపతాపే। తపింపఁజేయఁబడినవాఁడని ఈశబ్దములకర్థము ॥౧॥౫॥ హృష్టశబ్దము మొదలు ౬ సంతోషించినవాని పేళ్లు॥ హృష్యతేస్మ హృష్టః * హృష తుష్టౌ। సంతోషించినవాఁడు॥౧॥ మాద్యతిస్మ మత్తః * మదీ హర్షే। హర్షించినవాఁడు॥౨॥ తృప్యతిస్మ తృప్తః * తృప ప్రీణనే। తనిసినవాఁడు॥౩॥ ప్రహ్లాదతేస్మ ప్రహ్లన్నః * హ్లాదీ సుఖేచ। ప్రమోదతేస్మ ప్రముదితః * ముద హర్షే। సంతోషించినవాఁడు గనుక ప్రహ్లన్నుఁడు-ప్రముదితుఁడును ॥౪॥౫॥ ప్రీణాతిస్మ ప్రీతః * ప్రీఞ్ తర్పణే। తృప్తిఁబొందినవాఁడు ॥౬॥

హృష్టో మత్తస్తృప్తః ప్రహ్లన్నః ప్రముదితః ప్రీతః ॥౧౦౩॥

ఛిన్నం ఛాతం లూనం కృత్తం దాతం దితం ఛితం వృక్ణం।

* ఛిన్నశబ్దము మొదలు ౮ కోయఁబడిన తృణాదుల పేళ్లు॥ ఛిద్యతేస్మ ఛిన్నం * ఛిదిర్ ద్వైధీకరణే। ఛాయతేస్మ ఛాతం - ఛితం చ * ఛో ఛేదనే॥ లూయతేస్మ లూనం * లూఞ్ ఛేదనే। కృత్యతేస్మ కృత్తం * కృతీ ఛేదనే। దాయతేస్మ దాతం * దాప్ లవనే। దీయతేస్మ దితం * దో అవఖండనే। వృశ్చ్యతేస్మ వృక్ణం * ఓవ్రశ్చూ ఛేదనే। కోయఁబడినది గనుక ఛిన్నము- ఛాతము- లూనము- కృత్తము- దాతము- దితము- ఛితము- వృక్ణమును ॥౧॥౮॥

స్రస్తం ధ్వస్తం భ్రష్టం స్కన్నం పన్నం చ్యుతం గలితం ॥౧౦౪॥

* స్రస్తశబ్దము మొదలు ౭ జారిపడిన దాని పేళ్లు ॥ స్రంసతేస్మ స్రస్తం - ధ్వంసతేస్మ ధ్వస్తం - భ్రశ్యతేస్మ భ్రష్టం * స్రంసు ధ్వంసు అవస్రంసనే * భ్రంశు అధఃపతనే। స్కందతేస్మ స్కన్నం * స్కందిర్ గతిశోషణయోః। పద్యతేస్మ పన్నం * పద్ ల్ గతౌ। చ్యవతేస్మ చ్యుతం * చ్యుఙ్ గతౌ। గళతిస్మ గలితం * గళ సంరక్షణే। పడినది గనుక స్రస్తము-ధ్వస్తము-భ్రష్టము-స్కన్నము- పన్నము-చ్యుతము-గలితమును ॥౧-౭॥

లబ్ధం ప్రాప్తం విన్నం భావితమాసాదితం చ భూతం చ।

* లబ్ధశబ్దము మొదలు ౬ పొందఁబడిన దాని పేళ్లు॥ లభ్యతేస్మ లబ్ధం * డులభ ష్ ప్రాప్తౌ। ప్రాప్యతేస్మ ప్రాప్తం * ఆప్ ల్ వ్యాప్తౌ। విద్యతేస్మ విన్నం * విద్ ల్ లాభే। భావ్యతేస్మ భావితం భూతం చ * భూ ప్రాప్తావాత్మనేపదీ - చురాదిః। ఆసాద్యతేస్మ ఆసాదితం * షద్ ల్ విశరణాదౌ * ఆఙ్ సదేః పద్యర్థే ణిచ్॥ పొందఁబడినది గనుక లబ్ధము-ప్రాప్తము-విన్నము - భావితము-ఆసాదితము-భూతమును॥౧-౬॥

అన్వేషితం గవేషిత మన్విష్టం మార్గితం మృగితం ॥౧౦౫॥

* అన్వేషితాదిశబ్దములు -౫- వెదకఁబడినదాని పేళ్లు ॥ అన్విష్యతేస్మ అన్వేషితం * ఏషృ గతౌ । గవేష్యతేస్మ గవేషితం * గవేష మార్గణే। అన్విష్యతేస్మ అన్విష్టం * ఇషు ఇచ్ఛాయాం - అనుపూర్వో న్వేషణే। మార్గ్యతేస్మ మార్గితం * మార్గ అన్వేషణే। మృగ్యతేస్మ మృగితం * మృగ అన్వేషణే। వెదకఁబడినది గనుక అన్వేషితము-గవేషితము-అన్విష్టము-మార్గితము-మృగితమును॥౧-౫॥

ఆర్ద్రం సార్ద్రం క్లిన్నం తిమితం స్తిమితం సమున్నముత్తం చ।

ఆర్ద్రాదిశబ్దములు ౭ తడిసినవస్తువు పేళ్లు॥ అర్ద్యతే పీడ్యత ఇత్యార్ద్రం * అర్ద హింసాయాం। అఙ్ పూర్వః। విడువఁబడునది॥౧॥ ఆర్ద్రేణ ఆర్ద్రత్వేన సహ వర్తత ఇతి సార్ద్రం। తడితోఁగూడియుండునది॥౨॥ క్లిద్యత ఇతి క్లిన్నం * క్లిదూ ఆర్ద్రీభావే। తిమ్యతీతి తిమితం। స్తిమ్యతీతి స్తిమితం * తిమ ష్టిమ ఆర్ద్రీభావే॥ సమ్యక్ ఉనత్తీతి సమున్నం - ఉత్తం చ * ఉందీ క్లేదనే। తడిసినది గనుక క్లిన్నము-తిమితము- స్తిమితము-సమున్నము ఉత్తమును॥ ౩-౭॥

త్రాతం త్రాణం రక్షిత మవితం గోపాయితం చ గుప్తం ॥౧౦౬॥

* త్రాతశబ్దము మొదలు ౬ రక్షింపఁబడిన దాని పేళ్లు॥ త్రాయతేస్మ త్రాతం। త్రాణం చ * త్రైఙ్ పాలనే। రక్ష్యతేస్మ రక్షితం * రక్ష పాలనే। అవ్యతేస్మ అవితం * అవ రక్షణాదౌ। గోపాయ్యతేస్మ గోపాయితం - గుప్తం చ * గుపూ రక్షణే। రక్షింపఁబడినది గనుక త్రాతము-త్రాణము-రక్షితము-అవితము-గోపాయితము-గుప్తమును॥౧-౬॥ * అవగణితాదిశబ్దములు ౫ తిరస్కరింపఁబడిన దాని పేళ్లు॥ అవగణ్యతేస్మ అవగణితం * గణ సంఖ్యానే। లెక్కసేయఁబడనిది ॥౧॥ అవమన్యతేస్మ అవమతం - అవజ్ఞాయతేస్మ అవజ్ఞాతం * మన జ్ఞానే * జ్ఞా అవబోధనే। నికృష్టముగాఁ దలఁచఁబడినది అవమతము- అవజ్ఞాతమును॥౩॥ అవమాన్యతేస్మ అవమానితం * మాన పూజాయాం। పూజింపఁబడనిది॥౩॥ పరిభూ

అవగణిత మవమతావజ్ఞాతే అవమానితం చ పరిభూతే।

యతేస్మ పరిభూతం*భూ సత్తాయాం*పరిపూర్వస్తిరస్కారే। తిరస్కరింపఁబడినది॥౫॥ ...*

త్యక్తంహీనంవిధుతంసముజ్ఝితంధూతముత్సృష్టం॥౧౦౭॥

*త్యక్తాదిశబ్దములు-౬- విడువఁబడినదాని పేళ్లు॥ త్యజ్యతేస్మ త్యక్తం*త్యజ హానౌ। హీయతేస్మ హీనం*ఓహాక్ త్యాగే। విధూయతేస్మ విధుతం*ధుఞ్ కంపనే। సముజ్ఝ్యతేస్మ సముజ్ఝితం*ఉజ్ఝ ఉత్సర్గే। ధూయతేస్మ ధూతం*ధూ విధూననే। ఉత్సృజ్యతేస్మ ఉత్సృష్టం*సృజ విసర్గే। విడువఁబడినదిగనుక త్యక్తము-హీనము-విధుతము-సముజ్ఝితము-ధూతము-ఉత్సృష్టమును॥౬॥

ఉక్తంభాషితముదితంజల్పితమాఖ్యాతమభిహితంలపితం।

*ఉక్తాదిశబ్దములు ౭ పలుకఁబడినదాని పేళ్లు॥ ఉచ్యతేస్మ ఉక్తం*వచ పరిభాషణే। భాష్యతేస్మ భాషితం*భాష వ్యక్తాయాం వాచి। ఉద్యతేస్మ ఉదితం*వద వ్యక్తాయాం వాచి। జల్ప్యతేస్మ జల్పితం*జల్ప వ్యక్తాయాం వాచి। ఆఖ్యాయతేస్మ ఆఖ్యాతం*ఖ్యా ప్రకథనే। అభిధీయతేస్మ అభిహితం*డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। అభిపూర్వోఽభిభాషణే। లప్యతేస్మ లపితం*లప వ్యక్తాయాం వాచి। పలుకఁబడినదిగనుక-ఉక్తము-భాషితము-ఉదితము-జల్పితము-ఆఖ్యాతము-అభిహితము-లపితము- ॥౧-౭॥

బుద్ధంబుధితంమనితంవిదితంప్రతిపన్నమవసితావగతే॥౧౦౮॥

*బుద్ధాదిశబ్దములు-౭-ఎఱుఁగఁబడినవాని పేళ్లు॥ బుధ్యతేస్మ బుద్ధం బుధితంచ * బుధ అవగమనే। బుధ బోధనే। మన్యతేస్మ మనితం*మన అవబోధనే। విద్యతేస్మ విదితం*విద జ్ఞానే। ప్రతిపద్యతేస్మ ప్రతిపన్నం పద గతౌ సర్వేగత్యర్థాః జ్ఞానార్థాః। అవసీయతే జ్ఞాయతే ఇత్యవసితం। షోఽంతకర్మణి-అవపూర్వో జ్ఞానార్థః। అవగమ్యతే ఇత్యవగతం*గమ్లృ గతౌ। ఎఱుఁగఁబడినదిగనుక బుద్ధము-బుధితము-మనితము-విదితము-ప్రతిపన్నము। అవసితము। అవగతము॥౧॥౭॥

ఊరీకృతమురరీకృతమంగీకృతమాశ్రుతంప్రతిజ్ఞాతం।సంగీర్ణంవిదితంసంశ్రుతంసమాహితముపశ్రుతోపగతం॥౧౦౯॥

ఊరీకృతాదిశబ్దములు ౧౧ అంగీకరింపఁబడినదాని పేళ్లు॥ ఊరీక్రియతేస్మ ఊరీకృతం। ఆర్యావృత్తభంగమగునుగనుక నికరీడదీర్ఘాదిగాఁ జెప్పినాఁడు - హ్రస్వాదియును గలదు ॥శ్లో॥ అథిక్షుస్వయమురీకృతకామ్యః-అని నైషధము॥శ్లో॥ క్రీడయాపి నవై యేన వితథా వాగురీకృతా। హంతుంచారిమృగాన్ బాణసంతతిర్వ్యాగురీకృతా-అని కీచకవధయందు యమకము॥౧॥ ఉరరీక్రియతేస్మ ఉరరీకృతం-ఈశబ్దము దీర్ఘాదియును గలదు। అంగీక్రియతేస్మ అంగీకృతం*డుకృఞ్ కరణే। ఆశ్రూయతేస్మ ఆశ్రుతం- సంశ్రూయతేస్మ సంశ్రుతం - ఉపశ్రూయతేస్మ ఉపశ్రుతం*శ్రు శ్రవణే - ఆఙ్ సముపపూర్వః శృణోతిరంగీకారార్థః। ప్రతిజ్ఞాయతేస్మ ప్రతిజ్ఞాతం*జ్ఞా అవబోధనే। సంగీర్యతేస్మ సంగీర్ణం*గౄ నిగరణే-సంపూర్వోఽంగీకారార్థః-విద్యతేస్మ విదితం*విద జ్ఞానే। సమాధీయతేస్మ సమాహితం*డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః ఉపగమ్యతేస్మ ఉపగతం*గమ్లృ గతౌ। అంగీకరింపఁబడినదిగనుక ఊరీకృతము-ఉరరీకృతము అంగీకృతము-ఆశ్రుతము-ప్రతిజ్ఞాతము-సంగీర్ణము-విదితము-సంశ్రుతము- సమాహితము-ఉపశ్రుతము- ఉపగతము-ఇక్కడ అన్యార్థములైన ధాతువులకును ఉపసర్గవశమున నంగీకారార్థము॥౧౧॥

ఈడితశస్తపణాయితప్రణుతపణితపనితాని అవగీర్ణవర్ణితాభిష్టుతేడితానిస్తుతార్థాని॥౧౧౦॥

** ఈడితశబ్దము మొదలుగ ౧౨ పొగడఁబడిన దేవతాదులకు పేళ్లు। ఈడ్యతేస్మ ఈడితం-। ఈడ స్తుతౌ। శడయోరభేదాత్-ఈళితంచ। శస్యతే ఇతి శస్తం*శంసు స్తుతౌ। పణ్యతేస్మ పణాయితం। పణితంచ। పన్యతేస్మ పనాయితం। పనితంచ*పణ వ్యవహారే స్తుతౌ-పనచ-ప్రణూయతేస్మ ప్రణుతం*ణు స్తుతౌ। అవగీర్యతేస్మ అవగీర్ణం*గౄ శబ్దే। వర్ణ్యతేస్మ వర్ణితం*వర్ణ స్తుతౌ। అభిష్టూయతేస్మ అభిష్టుతం। స్తుతంచ*ష్టుఞ్ స్తుతౌ। స్తోత్రము చేయబడినదిగనుక-ఈడితము-శస్తము-పణాయితము- పనాయితము-ప్రణుతము-పణితము-పనితము-అవగీర్ణము వర్ణితము-అభిష్టుతము-ఈళితము-స్తుతమును॥౧॥౧౨॥*

భక్షితచర్వితలిప్తప్రత్యవసితగిలితఖాదితప్సాతం।అభ్యవహృతాన్నజగ్ధగ్రస్తగ్లస్తాశితంభుక్తే॥౧౧౧॥

భక్షితాదిశబ్దములు ౧౪ భుజింపఁబడిన అన్నాదులకు పేళ్లు॥ భక్ష్యతేస్మ భక్షితం*భక్ష అదనే। చర్వ్యతేస్మ చర్వితం*చర్వ అదనే। లిప్యతేస్మ లిప్తం*లిప ఉపదేహే। ధాతూనామనేకార్థత్వాత్ అత్ర లిపేర్భక్షణార్థత్వం। లీఢమని కొందరు-అప్పుడు*లిహ ఆస్వాదనే-అని ధాతువు॥ ప్రత్యవసీయతేస్మ ప్రత్యవసితం*షోఽంతకర్మణి। ప్రత్యవపూర్వో భక్షణే। గిల్యతేస్మ గిలితం*గిల అదనే। గళితమని కొందరు॥ అప్పుడు*గళ అదనే। అనెడు ధాతువు। ఖాద్యతేస్మ ఖాదితం. ఖాదృ భక్షణే। ప్సాయతేస్మ ప్సాతం*ప్సా భక్షణే। అభ్యవహ్రియతేస్మ అభ్యవహృతం*హృఞ్ హరణే। అభ్యవపూర్వో భక్షణే। అద్యతేస్మ అన్నం। జగ్ధంచ*అద భక్షణే। గ్రస్యతే గ్లస్యతేస్మ గ్రస్తం గ్లస్తంచ*గ్రసు గ్లసు అదనే। అశ్యతేస్మ అ

శితం-అశభోజనే। భుజ్యతేస్మభుక్తం॥భుజపాలనాభ్యవహారయోః। భుజింపఁబడినదిగనుక భక్షితము- చర్వితము-లిప్తము-
ప్రత్యవసితము-గళితము ఖాదితము- ప్సాతము-అభ్యవహృతము-అన్నము-జగ్ధము-గ్రస్తము-గ్లస్త
క్షేపిష్ఠక్షోదిష్ఠప్రేష్ఠ ము-అశితము-భుక్తమును॥౧౦-౧౧॥ క్షేపిష్ఠశబ్దము మొదలుకొని వరుసగా అతిశయిత క్షిప్రాదుల పేళ్లు॥
వరిష్ఠస్థవిష్ఠబంహిష్ఠాః అతిశయమైన క్షిప్రః-క్షేపిష్ఠః। మిక్కిలి వేగముగలది॥౧॥ అతిశయమైన క్షుద్రః క్షోదిష్ఠః। మిక్కిలి క్షుద్ర
క్షిప్రక్షుద్రాభీప్సిత మైనది॥౧॥ అతిశయమైన ప్రియః ప్రేష్ఠః। మిక్కిలి ప్రియమైనది॥౧॥ అతిశయమైన ఉరుః వరిష్ఠః। మిక్కిలి విరి
పృథుపీవరబహుప్ర విమైనది॥౧॥ అతిశయమైన స్థూలః స్థవిష్ఠః। మిక్కిలి బలిసినది॥౧॥ అతిశయమైన బహుః బంహిష్ఠః। మిక్కిలి తరు
కర్షార్థాః॥౧౧॥ చైనది॥౧॥ **సాధిష్ఠశబ్దము మొదలుకొని వరుసగా అతిశయిత బాఢాదులకు పేళ్లు॥ అతిశయమైన బాఢః
సాధిష్ఠద్రాఘిష్ఠస్ఫే సాధిష్ఠః। మిక్కిలి పదిలమైనది॥౧॥ అతిశయమైన దీర్ఘః ద్రాఘిష్ఠః। మిక్కిలి దీర్ఘమైనది॥౧॥ అతిశయమైన స్ఫి
ష్ఠగరిష్ఠహ్రసిష్ఠబృంది రః స్ఫేష్ఠః। మిక్కిలి అధికమైనది॥౧॥ అతిశయమైన గురుః గరిష్ఠః। మిక్కిలి భారమైనది॥౧॥ అతిశయమైన
ష్ఠాః। బాఢవ్యాయతబ హ్రస్వః హ్రసిష్ఠః। మిక్కిలి పొట్టిమైనది॥౧॥ అతిశయమైన బృందారకో మనోజ్ఞః శ్రేయాన్వా బృంది
హుగురువామనబృం ష్ఠః॥ శ్లో॥ బృందారకస్సురే శ్రేష్ఠే మనోజ్ఞే వాచ్యలింగవదితి ప్రతాపమార్తాండః॥ మిక్కిలి మనో
దారకాతిశయే॥౧౧౩ జ్ఞమైనది- లేక- మిక్కిలి ఉత్తమమైనది బృందిష్ఠమును॥౧॥

*ఇతి విశేష్యనిఘ్నవర్గః. *

ప్రకృతిప్రత్యయా అవతరణిక ॥ ప్రథమద్వితీయకాండములయందు స్వర్గాది శబ్దములొక్కొక్క ప్రకరణముగానే
ర్థాద్యైస్సంకీర్ణే ర్పరచి ఆయా ప్రకరణములయందు సంగతి చేతఁ జెప్పఁబడెను ॥ మూఁడవ కాండమునందును సుకృ
లింగమున్నయేత్। త్యాదిశబ్దములు విశేష్యనిఘ్న ప్రకరణమందును నానాదిశబ్దములు నానార్థ ప్రకరణమునందును
ఆజాదులు-అవ్యయప్రకరణమందును - సంగతిగానే చెప్పఁబడినవి- ఈవర్గయందైతే- క్రియాది
భావవచశబ్దములును- అపరస్పరాదివిశేష్యనిఘ్నశబ్దములును- పారాయణాదినియతలింగశబ్దములును- స్తంబఘ్నాదిప్ర
కరణవచనశబ్దములును- ఆపూపికాదిసమూహవచనశబ్దములును- ఇవి మొదలయిన శబ్దములనుక్రమము లేక చెప్పినాఁడుఁగ
నుక- ఈవర్గ- సంకీర్ణవర్గయనిపించుకొన్నను- ఈసంకీర్ణవర్గయందు అపస్పరశాంత్యాదిశబ్దములకు రూపభేదములచేత
లింగము దెలియరాదుగనుక ప్రకృతిప్రత్యయాదులచేత నేలింగమూహించదగినది - అదియెట్లనఁన - అపరస్పరశబ్దముసం
తతగమనాదిక్రియలుగలిగిన సార్థాదులను జెప్పునదిగనుక అవియేలింగముగలవో ఆలింగముగలదియని ప్రకృత్యర్థముచే
తనూహించుకొనునది- అపరస్పరాస్సార్థాః-అపరస్పరాః స్త్రియః-అపరస్పరాణి బ్రాహ్మణకులానిగచ్ఛంతి అని స్త్రి
యాంక్తిన్ -అని స్త్రీలింగమందు క్తిన్ ప్రత్యయమును విధించినాఁడుగను శశాంత్యాదిశబ్దములు క్తిన్ ప్రత్యయాంతములుగ
నుకను ప్రత్యయార్థమువలన స్త్రీలింగమని తెలిసికొనునది ॥ టీ ॥ అర్థేనయథాతాని శబ్దాని స్థాంతో వాచ్యలింగః-ల్యుడంత
శ్చేన్నపుంసకలింగః - ఏవంచరక్షస్త్రాణ ఇత్యత్రభావవచనరక్షశబ్దసమభివ్యాహృతత్రాణశబ్దస్యనపుంసకలింగత్వంగత్ర
ణరూపభావార్థే వనిర్ణీయతఇతి*అద్యశబ్దమువలన రూపభేదసాహచర్యాదులచేతను లింగమును తెలుసుకొనవలసినది ॥
అదియెట్లన్నను - కర్మక్రియా అనెడుదిక్కునరూపభేదము చేత కర్మ, శబ్దము నపుంసకలింగమును-డింబేడమరవిప్లవౌ-అనె
డుదిక్కున పుల్లింగములైన డమరవిప్లవశబ్దముల సాహచర్యమునడింబశబ్దము పుల్లింగమునను నిత్యాదులు- ఈసంకీర్ణవ
ర్గయందే ప్రకృతిప్రత్యయార్థములచేత లింగనిర్ణయము నుటయుపలక్షణము- పూర్వకాండములయందును ముత్పత్తియను
నది మొదలయినదిక్కులయందు - ప్రీత్యాదిశబ్దములకు ప్రత్యయాదుల చేత నేలింగనిర్ణయముయూహించవలయునది॥
కర్మక్రియాశబ్దములు చేయుట పేళ్లు॥ కరణంకర్మ॥న-న॥ క్రియాంచ*డుకృఞ్ కరణే। చేయుటగ
కర్మక్రియా నుక కర్మ-క్రియయును - కర్మన్ శబ్దము పుల్లింగమునుగలదు॥ శ్లో॥ కర్మవ్యాప్యేక్రియాయాం
చపున్నపుంసకయోర్మతమనిరుద్రః॥ శ్లో॥ క్షపణుత్యఘభ కర్మకమార్జించిను తేశభమి
తిదశటీకాసర్వస్వకారః- అత్రశేషకారః- కారఃకృత్యంవనాకారః పరిశోష్కోర్యః కారికాకృతిః-ఇ
తత్సాత్యేగమ్యేస్యు తి-టీ॥౧॥ అ॥ **అపరస్పరశబ్దము ఎడతెగనిగమనాదిక్రియలుగలిగిన సార్థాదులకు పేరు॥ అపరేచ
రపరస్పరాః॥౧౧౪॥ పరేచ అపరస్పరాః । అపరులుపరులును అపరస్పరులు * అపరావిచ్ఛిన్నాక్రియాత స్యాంపరా
ఇతివా ఆపరస్పరాః। అవిచ్ఛిన్నక్రియయందు తత్పరులుగాఁగానైనను అపరస్పరులు ॥ అపరస్పరశ
బ్దము-ఎడతెగనిక్రియయందును ఎడతెగనిక్రియగలిగినవారియందునువర్తించును - క్రియయందు

వర్తించునప్పుడు నపుంసకము ఏకవచనమును ॥ శ్లో ॥ నిర్దిష్టం కర్మ సాకల్యేన సుధీభిః పరస్పరమని
భాగురి - క్రియావత్తులయందు వర్తించునపుడు - మూడులింగములుం గలవు॥ టీ ॥ వేదసంహితా

సాకల్యాసంగవచనే దేవయస్య కస్యచిత్ గ్రంథస్య సాకల్యేన కథనం సాకల్యవచనం - సంగః స్ఖాలిత్యం తదాహిత్యేన క
పారాయణపరాయ థనమసంగవచనం - తయోరుభయోరర్థయోః క్రమేణ పారాయణపరాయణశబ్దౌ వర్తేతే ఇతి - అం
ణే। తయునను నర్థమందు పారాయణపరాయణశబ్దములు వర్తించును॥ అదియెట్లన్నను - ధాతుపారాయ
ణము - వేదపారాయణము - అన్నప్పుడు ధాతువులయు వేదములయు - అంతయుననుట ॥ పారమ
యంతే గచ్ఛంత్యనేన పారాయణం అయ పయ గతౌ। దీనిచేత పారమును బొందుదురు॥ శ్లో॥ రత్నపారాయణం నామలంకా
యం మమమైథిలి। అని భట్టిప్రయోగమువలన పారాయణశబ్దము వర్తించును॥ అదియెట్లనిన - ధర్మపరాయణుండ నుప్పుడు
ధర్మమందాసక్తిగలవాడనుట॥ పరమః సక్తేరయనం పరాయణం। ఆసక్తికి ఉత్కృష్టమైన స్థానమైనవాడు॥ అథమోహప
రాయణా సతీ - అను కాళిదాసప్రయోగమువలన పరాయణశబ్దము త్రిలింగము ॥ శ్లో॥ త్రిషు స్యా
త్తత్పరే భేష్వపి ప్యాత్ర మేపి పరాయణం - అని రభసుఁడు॥ పా॥ త్వరణం తూర్ణిః - తురా ఆసక్తమయం తే

యదృచ్ఛా స్వైరితా గచ్ఛంతి యెనతత్తురాయణం। దీని చేత శీఘ్రముగా పోవుదురు॥ ౨॥ ** యదృచ్ఛా స్వైరితా శబ్దము
లు విచ్చలవిడివర్తించుట పేళ్లు॥ స్వయమృచ్ఛా ఇచ్ఛా యదృచ్ఛా॥ తనయిచ్ఛగనుక యదృచ్ఛ ॥ ౧॥
స్వైరిణః స్వతంత్రస్య భావః స్వైరితా। స్వతంత్రుని యొక్క భావము స్వైరిత ॥ ౨॥ టీ॥ శ్లో॥ స్వయం
విధాతా సురదైత్యరక్షసామను గ్రహావగ్రహయోర్యదృచ్ఛయేతి మాఘశ్లోకవ్యాఖ్యానే వల్లభా
చార్యః యదృచ్ఛాశబ్దః - స్వేచ్ఛాశబ్దార్థో వ్యుత్పత్తిరహితః స హ్యాత్ర అవయవానుసారిణీ వ్యుత్ప

హేతుశూన్యా త్వాస్యా విలక్షణమ్॥ త్తిర స్తీతి॥ ** హేతుశూన్యా ప్రయోజనరహితా అస్యా స్థితిః విలక్షణమిత్యుచ్యతే। నిష్కారణ
మైనయునికి విలక్షణమనంబడును॥ విగతం లక్షణం కారణమస్యేతి విలక్షణం॥ అ - న॥ కారణము లేనిది॥

శమథస్తు శమశ్శాంతి ౧॥ ** శమథశబ్దము మొదలు ౩ కామక్రోధాదులు లేకుండుట పేళ్లు ॥ శమనం శమథః - శమః - శాంతి
ర్దాంతిస్తు దమథో శ॥ సీ॥ శము ఉపశమే। శమించుటగనుక శమథము - శమము - శాంతియును॥ ౧॥ ౨॥ ౩॥ ** దాంతిశబ్దము
దమః। మొదలు ౩ బ్రహ్మచర్యాదిక్లేశమును సహించుట పేళ్లు॥ దమనం దాంతిః॥ సీ॥ దమథః - దమశ్చ * దము

అపదానం కర్మ వృత్తం ఉపశమే ఓర్చుటగనుక దాంతి - దమథము - దమమును॥ ౧॥ ౨॥ ౩॥ ** వృత్తం కర్మ అపదానమిత్యుచ్య
తే। పూర్వమందైన పరిశుద్ధవ్యాపారము అపదానమనంబడును॥ అపదాయతే శుద్ధ్యత ఇత్యపదానం

కామ్యదానం ప్రవారణమ్॥ ౧౧౬॥ * దైప్ శోధనే దీనిచేత జనుఁడు పరిశుద్ధి చేయఁబడును॥ ౧॥ ** ప్రవారణశబ్దము కోరినవస్తువును తా
నొకఫలము పేక్షించియిచ్చుట పేరు॥ ప్రవార్యతే అశుభాదికమనేనేతి ప్రవారణం * వృఞ్ వరణే। అ
శుభాదికము దీనిచేత వారింపఁబడును ॥ ప్రధారణమని కొందరు॥ ౧॥ ** సంవననశబ్దము మణిమం

వశక్రియా సంవననం త్రౌషధాదులచేత వశముఁ జేసుకొనుట పేరు॥ సమ్యగ్వననం వ్యాపారః సంవననం * వను వ్యాపృతౌ।
మంచివ్యాపారము ॥ సంవదనమని కొందరు చెప్పుదురు॥ వశక్రియా సాధనములైన మణిమంత్రౌష
ధమున పేరని కొందరు॥ శ్లో॥ జయశ్రియస్సంవననం యతస్తత్ - అని రఘువంశప్రయోగము॥ ౧॥ **

మూలకర్మ తు కార్మణమ్॥ మూలకర్మ కార్మణశబ్దములు మూలికచేతనైన యుచ్చాటనస్తంభనవశీకరణాదులకు పేళ్లు॥ మూలైః
కర్మ మూలకర్మ - న॥ మూలికలచేతనైన కర్మము ॥ ౧॥ కర్మైవ కార్మణం। కర్మమే కార్మ
ణము॥ టీ॥ శ్లో॥ కార్మణం మంత్రతంత్రాదియోజనే కర్మణిస్మృతమితి విశ్వప్రకాశః॥ తథా మురా
రిశ్చ॥ శ్లో॥ నిర్మాయ కార్మణమృచా మఘహాపర్ణీనామున్మార్జనైర్జగదఘాసితవాద్యవాచ ఇతి॥

విధూననం విధువనం ౨॥ ** విధూననశబ్దములు విదిలించుట పేళ్లు ॥ విధూతిః విధూననం - విధువనంచ * ధూఞ్ కం
తర్పణం ప్రీణనావనే। పనే * విధూ విధూననే। విదిలించుట విధూననము - విధువనమును ** తర్పణశబ్దము మొదలు ౩ తృప్తిఁ
౧౧౭॥ బొందించుట పేళ్లు। తృప్యతే నేన భోక్తేతి తర్పణం * తృప ప్రీణనే। ప్రీయతే అనేన ప్రీణనం * ప్రీఞ్ త
ర్పణే। అవ్యతే అనేన ఆవనం అవ రక్షణాదౌ। దీనిచేత భోక్త తృప్తిఁ బొందింపబడును గనుక - తర్పణ

పర్యాప్తిస్స్యాత్పరిత్రాణం హస్తవార ము - ప్రీణనము - ఆవనము ॥ ౧॥ ౨॥ ౩॥ ** పర్యాప్తిశబ్దము మొదలు ౩ చంపెదనని వచ్చినవానినడ్డగిం
చుట పేళ్లు॥ పరిరక్షితుమాప్తిః పర్యాప్తిః॥ సీ॥ రక్షించుటకుఁ బొందుట పర్యాప్తి * పర్యాప్యతే వధా

ణమిత్యపి

ద్యోగానేనేతిపర్యాప్తిః॥ ఆప్ల్ వ్యాప్తౌ। దీని చేతవధోద్యోగము ముగింపఁబడును॥ శ్లో॥ పర్యాప్నోతు సుహృదం మహాభాగ ఇతి భవభూతిః॥ వాలినా హన్యమానం సుగ్రీవం రక్షతు రామ ఇత్యర్థః॥ ౧॥ పరిత్రాణం పరిత్రాణం॥ త్రైఙ్ పాలనే। అంతటరక్షించుట పరిత్రాణము॥ ౨॥ హస్తేనవారణం హస్తవారణం। చేతనడ్డగించుట॥ పా-ఘాతుకహస్తస్య ధారణం నిర్వ్యాపారీకరణమ్ ఇతి హస్త

సేవనం సీవనం **స్యూతి**

ధారణం। చంపెడువానిహస్తమును నిర్వ్యాపారముగాఁ జేయుట దీనియందుఁ గలదు॥ ** సేవన శబ్దము మొదలు ౩ కోకలు మొదలైనవి కుట్టుటకు పేళ్లు॥ సివ్యత ఇతి సేవనం॥ న॥ సీవనం॥ స॥ స్యూతిః॥ స్త్రీ॥ షివు తంతుసంతానే- కుట్టుట సేవనము- సీవనము- స్యూతియును॥ ౧॥ ౨॥ ౩॥ *** విదర శబ్దము మొదలు ౩ ప్ర

ర్విదరస్స్ఫుటనం భి

దా॥ ౧౧౮॥

క్కలౌటకును- ప్రక్కలించుటకును పేళ్లు ॥ విదారణం విదరః॥ దౄ విదారణే। స్ఫోటః స్ఫుటనం॥ స్ఫుటిర్ విశరణే। భేదనం భిదా॥ భిదిర్ విదారణే। ప్రకరిలించుట- విదరము- స్ఫుటనము- భిదయును॥ ౧॥ ౨॥ ౩॥ ***

అక్రోశనమభీషంగ

ఆక్రోశనాభీషంగ శబ్దములు తిట్టుటకు పేళ్లు॥ ఆక్రోశః ఆక్రోశనం ॥ క్రుశ ఆహ్వానే రోదనే చ। అభిముఖ్యేన శాపవచనానాం సంజననకరణమభీషంగః॥ షంజ సంగే । అభిపూర్వః శాపే॥ శపించుట- ఆక్రోశము- అభిషంగమును॥ ౧॥ ౨॥ **

స్సంవేదో వేదనా న

నా

సంవేద వేదనా శబ్దములు సుఖదుఃఖాద్యనుభవము పేళ్లు॥ సంవేదనం సంవేదః॥ పు॥ వేదనా చ॥ విద జ్ఞానే। అనుభవించుట సంవేదము- వేదనయును- వేదనా శబ్దము పుంలింగము కాదు- స్త్రీనపుంసకలింగమనుట ॥ ౧॥ ౨॥ **

సమ్మూర్ఛనమభి

వ్యాప్తిః

సమ్మూర్ఛనాభివ్యాప్తి శబ్దములు అంతటవ్యాపించుట పేళ్లు। సమంతాన్మూర్ఛనం వ్యాప్తిః సమ్మూర్ఛనం॥ మూర్ఛా మోహసముచ్ఛ్రాయయోః। అభితో వ్యాప్తిరభివ్యాప్తిః॥ ఆప్ల్ వ్యాప్తౌ । అంతటవ్యాపించుట సమ్మూర్ఛనము- అభివ్యాప్తియును॥ ౧॥ ౨॥ **

యాచాభిశస్తార్థనార్ద

నా॥ ౧౧౯॥

యాచ్ఞా శబ్దము మొదలు ౪ అడుగుట పేళ్లు ॥ యాచనం యాచ్ఞా॥ టుయాచృ యాచ్ఞాయాం॥ భిక్షణం భిక్షా॥ భిక్ష యాచ్ఞాయాం। అర్థనం అర్థనా- అర్థ ఉపయాచ్ఞాయాం। అర్దనం అర్దనా॥ అర్ద గతౌ యాచనే చ। అడుగుట- యాచ్ఞ- భిక్ష- అర్థన- అర్దనయును॥ ౧॥ ౪॥ **

వర్ధనం ఛేదనే

థ ద్వే ఆనందనసభా

జనే। ఆపృచ్ఛన

వర్ధన చ్ఛేదన శబ్దములు నఱుకుట పేళ్లు॥ వర్ధో వర్ధనం- ఛేదః ఛేదనం॥ వర్ధ చ్ఛేదనపూరణయోః ॥ ఛిదిర్ ద్వైధీకరణే। నఱుకుట వర్ధనము ఛేదనమును॥ ౧॥ ౨॥ * ఆనందన శబ్దము మొదలు ౩ బాంధవాదుల నాలింగనస్వాగతాదుల చేత సంతోషపెట్టుట పేళ్లు। ఆనందః ఆనందనం॥ టునదిసమృద్ధౌ॥ పా॥ ఆమంత్రణం॥ సభాజః సభాజనం- సభాజ ప్రీతిసేవనయోః॥ శ్లో॥ సభాజనాద్యోపకృతాన్మునీంద్రానితి రఘువంశే॥ ఆపృచ్ఛః ఆపృచ్ఛనం॥ ప్రచ్ఛ జ్ఞీప్సాయాం । ఆఙ్ పూర్వః ప్రచ్ఛి రానందే। సంతోషపెట్టుట- ఆనందనము- సభాజనము - ఆపృచ్ఛనమును॥ ౧॥ ౨॥ ౩॥ శ్లో॥ ఆపృచ్ఛస్వప్రియసఖమముం తుంగమాలింగ్య శైలమితి మేఘసందేశే **

మథామ్నాయస్సం

ప్రదాయః

ఆమ్నాయ సంప్రదాయ శబ్దములు శిష్యపరంపరాగతమైన మంచియుపదేశము పేళ్లు॥ ఆసమంతాత్ పారంపర్యేణ మ్నానం అభ్యాసః ఆమ్నాయః॥ మ్నా అభ్యాసే। పారంపర్యము చేతనభ్యసించుట॥ ఆమ్నాయతే గురుపారంపర్యేణాభ్యస్యత ఇత్యామ్నాయః। పారంపర్యము చేతనభ్యసింపఁబడునది ॥ ౧ ॥ సమ్యక్ ప్రదానం సంప్రదాయః। లెస్సగానిచ్చుట॥ సమ్యక్ సరహస్యం ప్రదీయత ఇతి సంప్రదాయః। లెస్సగా శిష్యులకుప

క్షయే క్షియా ॥౧౨౦॥

దేశింపఁబడునది ॥ ౨॥ ** క్షయ క్షియా శబ్దములు చెడుట పేళ్లు ॥ క్షీయతే క్షయః- క్షియా చ॥ క్షి క్షయే। చెడుట క్షయము - క్షియయును ॥ ౧॥ ౨॥ **

గ్రహో గ్రాహే

గ్రహ గ్రాహ శబ్దములు పుచ్చుకొనుట పేళ్లు॥ గ్రహణం గ్రహః। గ్రాహశ్చ॥ గ్రహ ఉపాదానే । పుచ్చుకొనుట- గ్రహము గ్రాహమును॥ ౧॥ ౨॥ ......

వశః కాంతౌ

రక్షస్త్రాణే

రణః క్వణే

వశ కాంతి శబ్దములు ఇచ్ఛయించుట పేళ్లు॥ వశనం వశః॥ వశ కాంతౌ। కమనం కాంతిః॥ కము కాంతౌ ఇచ్ఛగించుట వశము- కాంతియును॥ ౧॥ ౨॥ రక్ష త్రాణ శబ్దములు రక్షించుట పేళ్లు ॥ రక్షణం రక్షః॥ పు॥ త్రాణం చ॥ న ॥ త్రైఙ్ పాలనే । రక్షించుట రక్షము- త్రాణమును॥ ౧॥ ౨॥ ** రణ క్వణ శబ్దములు మోయుట పేళ్లు రణనం రణః । క్వణనం క్వణః॥ రణ క్వణ శబ్దే । మోయుట రణము - క్వణము

వ్యధో వేధే

పచా పాకే

ను ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ ** వ్యధ వేధ శబ్దములు బెజ్జము పుచ్చుటకు పేళ్లు। వ్యధనం వ్యధః॥ వ్యధ తాడనే। వేధనం వేధః॥ విధ విధానే । వ్యధపెట్టుట వ్యధము- వేధమును॥ ౧ ॥ ౨ ॥ పచా పాక శబ్దములు వండు

హావో హూతౌ
వరో వృతౌ ॥౧౨౧॥
ఓషః ప్లోషే
నయో నాయే
జ్యాని ర్జీర్ణౌ
భ్రమో భ్రమౌ
స్ఫాతి ర్వృద్ధౌ
ప్రథా ఖ్యాతౌ
స్పృష్టిః పృక్తౌ
స్నవః స్రవే ॥౧౨౨॥
విధా సమృద్ధౌ
స్ఫురణం స్ఫరణే
ప్రమితౌ ప్రమా।
ప్రసూతిః ప్రసవే
శ్చ్యోతే ప్రాఘారః
క్లమథః క్లమే ॥౧౨౩॥
ఉత్కర్షో ఽతిశయే
సంధిః శ్లేషే
విషయ ఆశ్రయే।
క్షిపాయాం క్షేపణ
గీర్ణి ర్గిరౌ
గురణ ముద్యమే॥
౧౨౪॥
ఉన్నాయ ఉన్నయే

టపేళ్లు॥పచనంపచా॥పాకశ్చ॥డుపచష్ పాకే।వండుట-పచ-పాకమును॥౧॥౨॥**హావహూతి శబ్దములు పిలుచుట పేళ్లు॥హ్వానంహావః।హూతిశ్చ।సీ॥హ్వేఞ్ స్పర్ధాయాంశబ్దేచ।పిలుచుట హావము-హూతియును॥౧॥౨॥*వరవృతిశబ్దములు కన్యాదులను వరించుట పేళ్లు॥వరణంవరః॥వృతిశ్చ॥సీ॥వృఞ్ వరణే।వరించుట-వరము-వృతియును॥౧॥౨॥

ఓషప్లోషశబ్దములు కాల్చుటకును కాలుటకును పేళ్లు ॥ ఓషణం ఓషః ప్లోషణం ప్లోషః॥ఉషప్లుష దాహే కాల్చుట కాలుటయును-ఓషము-ప్లోషమును॥౧॥౨॥*నయనాయశబ్దములు నీతి పేళ్లు॥ప్రాప్తి పేళ్లని కొందఱు॥నయనంనయః-నాయశ్చ॥ణీఞ్ ప్రాపణే।పొందించుట నయము-నాయమును॥౧॥౨॥**జ్యానిజీర్ణిశబ్దములు ముదిమి పేళ్లు॥జానంజ్యానిః॥సీ॥జరణంజీర్ణిః॥సీ॥*జ్యాష్ వయోహానౌ।ముదియుట జ్యాని-జీర్ణియును॥౧॥౨॥ * భ్రిమభ్రమిశబ్దములు తిరుగుట పేళ్లు॥భ్రమణంభ్రమః॥భ్రమిశ్చ॥సీ॥*భ్రము అనవస్థానే।తిరుగుట భ్రమము-భ్రమియు-॥౧॥౨॥ భ్రమీ అని యీకారాంతముగద్దు॥**స్ఫాతివృద్ధిశబ్దములు పెరుగుట పేళ్లు॥స్ఫీతంస్ఫాతిః॥సీ॥వర్ధనంవృద్ధిః॥స్ఫాయీ వృద్ధౌ॥వృధువృద్ధౌ।పెరుగుట స్ఫాతి-వృద్ధియును॥౧॥౨॥**ప్రథా ఖ్యాతిశబ్దములు ప్రసిద్ధి పేళ్లు॥ప్రథనంప్రథా॥ప్రథ ఖ్యానే॥ఖ్యానంఖ్యాతిః॥సీ॥*ఖ్యా ప్రకథనే।ప్రసిద్ధిగనుక-ప్రథ ఖ్యాతియును॥౧॥౨॥

స్పృష్టిపృక్తిశబ్దములు ముట్టుట పేళ్లు॥ స్పర్శనం స్పృష్టిః ॥పా॥ పృష్టిః సీ ॥* స్పృశ సంస్పర్శనే।పచర్ణనం పృక్తిః॥సీ॥*పృచ సంపర్కే।ముట్టుట స్పృష్టి పృక్తియును॥౧॥౨॥స్నవస్రవశబ్దములు కురియుట పేళ్లు॥స్నవనంస్నవః।స్రవణంస్రవః॥ష్ణు ప్రస్రవణే । కురియుట స్నవము - స్రవమును ౧॥౨॥**విధాసమృద్ధిశబ్దములు సమృద్ధి పేళ్లు॥విశేషేణ ధానం పుష్టిరితి విధా॥డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః॥విశేషముగా పుష్టియైనది శ్లో॥ విధానర్థే ప్రకారేషు గజాన్నే వేతనే విధా।అనిరుద్ధుఁడు॥పా॥ఏధనంఏధా॥ఏధ వృద్ధౌ।వృద్ధి-ఏధ॥౧॥సమర్ధనంసమృద్ధిః॥సీ॥ఎక్కువౌట॥౨॥ **స్ఫురణస్ఫరణశబ్దములు-అదురుట పేళ్లు।స్ఫూర్తిః స్ఫురణం।స్ఫారః స్ఫరణం॥స్ఫుర స్ఫర స్ఫురణే। అదురుట స్ఫురణము-స్ఫరణమును-॥౧॥౨॥**ప్రమితి ప్రమాశబ్దములు నిజముగా నెఱుంగుట పేళ్లు। ప్రమాణంప్రమితిః॥సీ॥ప్రమా చ॥మాఙ్ మానే । సత్యముగా నెరుగుట-ప్రమితి- ప్రమయును॥౧॥౨॥

** ప్రసూతిప్రసవశబ్దములు బిడ్డలఁగనుట పేళ్లు॥ప్రసవనంప్రసూతిః ॥సీ॥ ప్రసవశ్చ॥షూఞ్ ప్రాణిప్రసవే।కనుట ప్రసూతి-ప్రసవమును॥౧॥౨॥ ** శ్చ్యోత ప్రాఘారశబ్దములు కారుట పేళ్లు॥ శ్చ్యోతనంశ్చ్యోతః।ప్రఘరణంప్రాఘారః॥పా॥ప్రఘారః॥శ్చ్యుతిర్ క్షరణే॥ఘృ క్షరణదీప్త్యోః। కారుట శ్చ్యోతము-ప్రాఘారము ॥౧॥౨॥**క్లమథ క్లమశబ్దములు బడలుట పేళ్లు॥క్లాంతిః క్లమథః।క్లమశ్చ॥క్లము గ్లానౌ।బడలుట-క్లమథము॥క్లమమును॥౨॥**ఉత్కర్షాతిశయశబ్దములు దొడ్డతనము పేళ్లు ॥ఉత్ ఊర్ధ్వం కర్షణముత్కర్షః॥కృష విలేఖనే।ఉన్నతముగాఁబొందించుట ౧॥అతిశయనమతిశయః॥శీఙ్ స్వప్నే।అతిక్రమించుట॥౨॥**సంధిశ్లేషశబ్దములు కదియుట పేళ్లు॥ సంధానంసంధిః॥పు. ॥డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః।శ్లేషణంశ్లేషః॥శ్లిష ఆలింగనే।కదియుటగనుక సంధి-శ్లేషమును॥౧॥౨॥**విషయ ఆశ్రయశబ్దములు నిత్యముగానుండెడు తావు పేళ్లు॥విశేషేణ సీయంతే వస్తూన్యత్రేతి విషయః॥షిఞ్ బంధనే ।దీనియందు వస్తువులు పెట్టఁబడును॥శ్లో॥విషయో గోచరే దేశే రూపాదౌ నిత్యసేవితే ఇత్యజయః ॥౧॥ఆసమంతాత్ శ్రీయత ఇత్యాశ్రయః - శ్రిఞ్ సేవాయాం।ఆశ్రయింపఁబడునది॥పా॥విశయః।ఆశయః॥**క్షిపా క్షేపణశబ్దములు ప్రేరేపించుట పేళ్లు॥ క్షేపః క్షిపా-క్షేపణంచ॥న॥*క్షిప ప్రేరణే।ప్రేరేపించుట క్షిప- క్షేపణమును॥౧॥౨॥**గీర్ణిగిరిశబ్దములు మ్రింగుట పేళ్లు ॥ గిరణంగీర్ణిః సీ ॥గిరిశ్చ ॥ సీ॥గౄ నిగరణే।మ్రింగుట గీర్ణి-గిరియును॥౧॥౨॥***గురణ ఉద్యమశబ్దములు-ఉద్యోగము పేళ్లు॥గూర్తిః గురణం॥న॥ గురీ ఉద్యమనే। గూరణమని కొందఱు॥ఉద్యమనముద్యమః॥యమ ఉపరమే॥ఉత్పూర్వ ఉద్యోగే। ఉద్యోగించుట గురణము-ఉద్యమమును॥౨॥ ఉన్నాయ ఉన్నయశబ్దములు [illegible] కెత్తుటకుఁగాని ఊహించుటకుఁగాని పేళ్లు- ఊర్ధ్వం నయనము

న్నాయః॥ ఉన్నయశ్చ॥ణీఞ్ ప్రాపణే। ఊర్ధ్వముసు పొందించుట ఉన్నాయము- ఉన్నయము

శ్రాయశ్శ్రయణే

ను॥౧॥౨॥**శ్రాయశ్రయణశబ్దములు ఆశ్రయించుట పేళ్లు॥ శ్రయణం శ్రాయః॥ పు॥ శ్రయణంచ
న॥*శ్రిఞ్ సేవాయాం। ఆశ్రయించుట గనుక శ్రాయము-శ్రయణమును॥ ౧ ॥ ౨ ॥ ** జయనజ

జయనేజయః।

యశబ్దములు గెలుచుట పేళ్లు॥ జితిర్జయనం॥ న॥ జయశ్చ-జి జయే। గెలుచుట జయనము-జయమును॥౧॥

నిగాదోనిగదె

౨॥**నిగాదనిగదశబ్దములు స్పష్టముగాఁ బలుకుట పేళ్లు ॥ నిగదనం నిగాదః । నిగదశ్చ॥*గద వ్యక్తా
యాం వాచి। వ్యక్తముగాఁ బలుకుట-నిగాదము-నిగదమును ॥ ౧॥౨ ॥ ** మాదమదశబ్దములు-వి

మాదోమద

ద్యాధనాదులవల్ల వచ్చిన గర్వము పేళ్లు॥ మదనం మాదః॥ మదశ్చ-మదీ హర్షే. మదించుట మాదము మ

ఉద్వేగ ఉద్భ్రమే ॥ ౧౭॥

దమును॥౧॥౨॥**ఉద్వేగ ఉద్భ్రమశబ్దములు ఊర్ధ్వభాగమును గదలించుట పేళ్లు ॥ చమత్కారము
పేళ్లని కొందఱు॥ అవ్యవస్థితచిత్తత్వము పేళ్లనియతికొందఱు॥ ఉద్వేజనముద్వేగః॥*ఓ విజీ భయచ
లనయోః॥ ఉద్భ్రమణముద్భ్రమః-భ్రము చలనే। మీఁద గదలించుట గనుక- ఉద్వేగము, ఉద్భ్రమము

విమర్దనం పరిమళే

ను*విమర్దన పరిమళశబ్దములు కుంకుమాదులు మెదుపుట పేళ్లు॥ విశేషేణ మర్దనం విమర్దనం-మృద
క్షోదే। విశేషముగా మర్దించుట॥౧॥ పరిమల్యతే ధార్యతే నేనేతి పరిమళం॥*మల మల్ల ధారణే। దీనిచే

భ్యుపపత్తిరనుగ్రహః।

తవాసన ధరింపఁబడును ॥ ౨ ॥**అభ్యుపపత్తి అనుగ్రహశబ్దములు దానాద్యనుగ్రహము పేళ్లు॥ అ
భ్యుపపాదనమభ్యుపపత్తిః॥ స్త్రీ॥ పదగతౌ ప్రయోజనము నుపపాదించుట॥౧॥ అనుగ్రహణమనుగ్రహః

నిగ్రహస్తద్విరుద్ధ స్స్యాత్

అనుగ్రహించుట॥౨॥**నిగ్రహశబ్దము-ఆయనుగ్రహమునకు విరుద్ధమైన అపకారము పేరు॥ నియ
మనాయ గ్రహణం నిగ్రహః॥*గ్రహ ఉపాదానే - నిపూర్వో నియమనే। నియమించుటకొఱకు గ్ర
హించుట నిగ్రహము॥ పా॥ నిగ్రహస్తు నిరోధస్స్యాత్। నిగ్రహనిరోధశబ్దములు నియమించుట పేళ్లు॥

దభియోగస్త్వభిగ్రహః॥౧౮॥

**అభియోగ అభిగ్రహశబ్దములు యుద్ధాదులయందు నెదురుగా నుద్యోగించుట పేళ్లు॥ అభిముఖ్యే
న యోజనమభియోగః । అభిముఖ్యేన గ్రహణమభిగ్రహః॥*యుజిర్ యోగే। ఎదురుగా డగ్గరుట-
అభియోగము-అభిగ్రహమును ॥౧॥౨॥ టీ॥ బహుశ్రుతత్వాదినా జాతస్యోత్కర్షస్య నామస్వీ ఇతి కే

ముష్టిబంధస్తు సంగ్రాహో

చిత్ । అభియుక్తాః పునరేవమాహురితి-ప్రయోగశ్చేతి ॥ ** ముష్టిబంధసంగ్రాహశబ్దములు గ
ట్టిగ పిడికిలించుట పేళ్లు॥ ముష్టేర్బంధః ముష్టిబంధః। పిడికిటఁబట్టుట ముష్టిబంధము॥౧॥ సంగృహ్యంతే
సంక్షిప్యంతే అంగుళ్యో త్రేతి సంగ్రాహః - గ్రహ ఉపాదానే । దీనియందు వ్రేళ్లు సంక్షేపింపఁ
బడును॥౨॥ పిడికిలి పేళ్లని కొందఱు ॥శ్లో॥ ముష్టిః స్త్రియాంచ సంగ్రాహః-అని వోపాలితుఁడు॥శ్లో॥

డింబే డమర విప్లవౌ।

స్వాదయంతః ఫలరసం ముష్టిసంగ్రాహపీడితం-అని భట్టి। ** డింబశబ్దము మొదలు ౩ కొళ్లమొద
లయిన దేశోపద్రవము పేళ్లు॥ డీయతే జనో నేనేతి డింబః-డీఙ్ విహాయసాగతౌ । దీనిచేత జనుఁడు
తొలఁగిపోవును॥౧॥ దామ్యంతే జనో నేనేతి డమరః- దము ఉపశమే । దీనిచేత జనులు అణఁగుదురు॥౨॥
విప్లావ్యతే విద్రావ్యతే జనో నేనేతి విప్లవః - ప్లుఙ్ గతౌ । దీనిచేత జనుఁడు పోఁగొట్టఁబడును ॥౩॥

బంధనం ప్రసితి శ్చార

బంధనశబ్దము మొదలు ౩ కట్టుటకు సాధనములైన శృంఖలాదులకు పేళ్లు ॥ సమే తూద్దానం బంధనే॥
అని బంధనక్రియయందు మును పు చెప్పినాఁడు గనుక బంధనకు పేళ్లని కొందఱు ॥ శ్లో ॥ బంధాపస
ర్పయోశ్చారః-అని రుద్రుఁడు చెప్పినాఁడు గనుక చారశబ్దము బంధనమునకే పర్యాయముగాన ముందరఁ జెప్పెడు స్పర్శాదుల
కు పర్యాయము కాదు॥ బధ్యతే అనేనేతి బంధనం-ప్రసీయతే అనయేతి ప్రసితిః ॥ స్త్రీ॥-బంధ బంధనే షిఞ్ బంధనే। దీనిచేతక
ట్టఁబడును గనుక బంధనమును-ప్రసితియును॥౧॥౨॥ మందం చరత్యనేనేతి చారః-చర గతిభక్షణయోః । దీనిచేత మెల్లగాన
డుతురు॥ టీ॥ ఇదం కిల తస్యాశ్చారజనస్సంచరం చారాగారమితి యయాతిచరితనాటకే ప్రయో

స్పర్శః స్పష్టోప తప్తరి॥౧౯॥

గః-చారాగారం బంధనశాలేత్యర్థః॥౩॥*స్పర్శశబ్దము మొదలు ౩ తపింపఁజేయు రోగాదులకు
పేళ్లు॥ స్పృశత్యుపతాపయతీతి స్పర్శః। స్ప్రష్టా చ॥ ఋ-పు॥ స్పృశ సంతాపే। ఉపతాపయతీత్యుప
తప్తా ॥ ఋ పు॥*తప సంతాపే। తపింపఁజేయునది గనుక స్పర్శము-స్ప్రష్ట-ఉపతప్తయును॥౧॥౨॥
౩॥ కొందఱు చారః అనెడు దికుటిన-స్వారః అని పఠించి స్పర్శాదులకే పర్యాయమని చెప్పుదురు। చార

నికారోవిప్రకార

స్పర్శశబ్దములు చారకృత్యము పేళ్లని కొందఱు॥ ** నికారవిప్రకారశబ్దములు - చెడుపని చేసెనని

స్యాత్ ।

యొకనిదుఃఖమునిగాఁజేయుట పేళ్లు॥అపకారమాత్రము పేళ్లనికొందఱు॥నికృష్టకరణంనికారః॥ నికృష్టమైనచేత॥౧॥విరుద్ధకరణంవిప్రకారః॥విరుద్ధమైనచేఁత॥౨॥

ఆకారస్త్వింగ ఇంగితమ్।

**ఆకారశబ్దము మొదలు౩ అభిప్రాయమును ప్రకటముగాఁజేయు చేష్ట పేళ్లు॥ శ్లో॥ చేష్టానిగూఢభావావబోధికాకథితేంగితమ్॥భ్రుకుటీముఖరాగాదిరాకారఇతిశబ్ద్యతే-అనిఆలంకారికగ్రంథములయందును ॥శ్లో॥ ఆకారైరింగితైర్గత్యాజ్ఞాయతేంతర్గతంమనః-అనిమనుస్మృతియందును। తస్యసంవృతమంత్రస్యగూఢాకారేంగితస్యచ-అనిరఘువంశమందును- ఇవి మొదలైనమహాకవిప్రయోగములవలనఅబుద్ధిపూర్వమైనముఖరాగాదులు- ఆకారమనియును-బుద్ధిపూర్వమైనహస్తచాలనాది చేష్టలుఇంగితమనియును భేదములుగలవుఅయినను అభిప్రాయద్యోతకత్వసామాన్యముననికరండపర్యాయములుగాఁజెప్పినాఁడు॥ ఆక్రియతేఆవిష్క్రియతేఅభిప్రాయయోనేనేత్యాకారః*డుకృఞ్ కరణే।దీనిచేతనభిప్రాయముప్రకటముగాఁజేయఁబడును॥౧॥ఇంగ్యతేజ్ఞాయతేఅభిప్రాయోనేనేతిఇంగః-ఇంగితంచ।దీనిచేతనభిప్రాయమెఱుఁగఁబడునుగనుక ఇంగము-ఇంగితమును॥౨॥౩॥టీ॥ పరేత్వాహుః-ఆకారశబ్దస్యద్వావర్థౌ-ఆకృతిరింగితంచేతి-అతఏవఉత్తరత్రవక్ష్యతి-ఆకారావింగితాకృతీ-ఇతి-తథాచాత్రఇంగితపర్యాయత్వేనోక్తఇతి

పరిణామో వికారే

**పరిణామవికారశబ్దములు- క్షీరముదధియగుట- కాష్ఠముభస్మమగుట- మొదలయినక్షీరాదిప్రకృతులయొకఁఅన్యథాత్వమునకు పేళ్లు॥పరిణతిఃకాలేనాన్యథేతిపరిణామః॥*ణముప్రహ్వత్వేశబ్దేచ(కాలముచేతవేఱైనపరిపాకమునుబొందుట॥౧॥ ప్రకృతేర్విరుద్ధంకరణంవికారః*డుకృఞ్ కరణే।ప్రకృతియొక్కవిరుద్ధమైనక్రియ॥౨॥*

ద్వే సమే వికృతివిక్రియే॥౧౨౮॥

వికృతివిక్రియాశబ్దములుపరిణామరూపముగాని-వేరుగాని-వికారమాత్రమునకుపేళ్లు॥అదియెట్లనిన-ముఖవికృతి-స్వరవిక్రియ- అని॥ విరుద్ధాక్రియావికృతిః॥సీ॥విక్రియాచ*డుకృఞ్ కరణే। విరుద్ధమైనక్రియగనుక వికృతి-విక్రియయును॥౧॥౨॥ ఈరెండునుసమార్థములు- కొందఱు పరిణామశబ్దము మొదలు ఈశబ్దములును పర్యాయములు ॥ ద్వేసమేవికృతివిక్రియేఅనెడుదిక్కున ద్వేసమేఅనుశబ్దములుసమలింగవాచకములు - సమార్థవాచకములుగావని చెప్పుదురు

అపహార స్త్వపచయః।

**అపహారాపచయశబ్దములుహానిపేళ్లు॥అపహరణమపహారః*హృఞ్ హరణే।అపచయనమపచయః*చిఞ్ చయనే-అపపూర్వోహ్రాస్వార్థే।శ్లో॥ఆపాన్యథాత్వవిశ్లేషెహ్రాసేవ్యాఘాతనవారణఇతిఉపసర్గవృత్తౌ।నశించుటగనుక అపహారము-అపచయమున్ను॥౧॥౨॥

సమాహారస్సముచ్చయః।

** సమాహారసముచ్చయశబ్దములు చెదరినవస్తువులనొకదిక్కునఁగూర్చుటపేళ్లు॥సమాహరణంసమాహారః-హృఞ్ హరణే।సముచ్చయనంసముచ్చయః*చిఞ్ చయనే,కూర్చుటగనుకసమాహారముసముచ్చయము॥౨॥

ప్రత్యాహార ఉపాదానం

ప్రత్యాహారఉపాదానశబ్దములువనితావిషయాదులవలనచక్షురాదీంద్రియములనుమరలించుటపేళ్లు॥ప్రత్యాహరణంప్రత్యాహారః*హృఞ్ హరణే। ఉపసమీపేఆదానంఉపాదానం।మరల్చుట-ప్రత్యాహారము।ఉపాదానమును

విహారస్తు పరిక్రమః॥౧౨౯॥

విహారపరిక్రమశబ్దములుఉద్యానాదులయందుక్రీడార్థమైతిరుగుటపేళ్లు॥విహరణంవిహారః-హృఞ్ హరణే।విహరించుటవిహారము॥౧॥పరిక్రమణంపరిక్రమః*క్రముపాదవిక్షేపే।సంచరించుటపరిక్రమము॥౨॥

అభిహారోభిగ్రహణం

అభిహారాభిగ్రహణశబ్దములుఎదురుగాబుచ్చుకొనుటపేళ్లు॥ఎదురుగాదొంగిలించుటపేళ్లనికొందరు।అభిముఖ్యేనహరణమభిహారః-హృఞ్ హరణే।అభిముఖ్యేనగ్రహణమభిగ్రహణం*గ్రహఉపాదానే।ఎదురుగాఁబుచ్చుకొనుట-అభిహారము-అభిగ్రహణము-**

నిర్హారోభ్యవకర్షణం।

నిర్హారాభ్యవకర్షణశబ్దములువిరిగినములుకులు మొదలైనవి పెకలించితీసుటపేళ్లు॥నితరాంహరణంనిర్హారః*హృఞ్ హరణే।నిక్కి-లితీయుట॥౧॥అభ్యవకృష్టిరభ్యవకర్షణం*కృషవిలేఖనే।పెకఁలించితీయుట॥౨॥

అనుహారోనుకారస్స్యాత్

**అనుహారానుకారశబ్దములుసరిపోలుటపేళ్లు॥అనుహరణమనుహారః*హృఞ్ హరణే। అనుపూర్వోహరతిస్సాదృశ్యే।సరిపోలుట॥౧॥అనుకరణమనుకారః*డుకృఞ్ కరణే।అనుకరించుట॥౨॥

****అర్థస్యాపగమే వ్యయః॥౧౩౦॥**

వ్యయశబ్దముధనమువెచ్చించుటపేరు॥వ్యయనంవ్యయః*వ్యయవిత్తసముత్సర్గే।వెచ్చించుటవ్యయము॥౧॥*

ప్రవాహస్తు ప్రవృత్తిస్స్యాత్

ప్రవాహప్రవృత్తిశబ్దములుఎడతెగకవచ్చెడుజలాదులపరంపరపేళ్లు॥ప్రకర్షేణావిచ్ఛేదేనవహతీతిప్రవాహః*వహప్రాపణే।ఎడతెగకనడుచునది॥౧॥ప్రవర్తనమ్ప్రవృత్తిః॥సీ॥వృతువర్తనే।

త్ప్రవాహో గమనం బహిః। వియామో వియమో యామో యమ స్సంయామసంయమౌ ॥ ౩౧ ॥ హింసాకర్మాభిచార స్స్యాత్ జాగర్యా జాగరా ద్వయోః। విఘ్నోన్తరాయః ప్రత్యూహ స్స్యాదుపఘ్నోన్తికాశ్రయే ॥ ౧౩౨ ॥ నివేశ ఉపభోగ స్స్యాత్ ॥ త్పరిసర్పః పరిక్రియా। విధురం తు ప్రవిశ్లేషో అభిప్రాయ శ్ఛంద ఆశయః ॥ ౧౩౩ ॥ సంక్షేపణం సమసనం పర్యవస్థా విరోధనమ్ పరిసర్యా పరీసార స్స్యాదాస్యా త్వాసనా స్థితిః ॥ ౧౩౪ ॥ విస్తారో విగ్రహో వ్యాస

ప్రవర్తించునది॥౨॥ప్రవహశబ్దము గృహనగరాదులనుండి వెలపటికి నడచుట పేరు ॥ ప్రకర్షేణ వహనం గమనం ప్రవహః॥ వహ ప్రాపణే। ప్రకర్షము చేత నడచుట॥౧॥ వియామ వియమ శబ్దములు పరపీడాదులు చేయక ఊరకుండుట పేళ్లు॥ విశేషేణ యమనం- వియామో వియమశ్చ॥ యమ ఉపరమే। విశేషముగా మానుట- వియామము- వియమమును॥౧॥౨॥ యామ యమ శబ్దములు చాలించుట పేళ్లు॥ యమనం యామో యమశ్చ॥ యమ ఉపరమే। చాలించుట యామము- యమమును॥౧॥౨॥ సంయామ సంయమ శబ్దములు లెస్సగా చాలించుట పేళ్లు ॥ సమ్యగ్యమనం సంయామః। సంయమశ్చ॥ యమ ఉపరమే। లెస్సగా నన్నిటిని మానియుండుట॥౧॥౨॥ వియామశబ్దము మొదలు- ఈ పర్యంతము ౬ పర్యాయములని కొందఱందురు॥ అభిచారశబ్దము హింసయే ఫలముగాఁ గలిగినట్టి అథర్వణ వేద విహితమైన హోమాదికర్మమునకు పేరు॥ పరానభిభవితుం చరణ మభిచారః॥ చర గతిభక్షణయోః। పరులను తిరస్కరించుటకొఱకు ఆచరించుట॥ ౧॥ జాగర్యా జాగరా శబ్దములు మేలుకొనియుండుట పేళ్లు॥ జాగరణం జాగర్యా। జాగరా చ। ప్స॥ జాగృ నిద్రాక్షయే। నిద్ర లేక యుండుట॥౧॥౨॥ విఘ్నశబ్దము మొదలు ౩ విఘ్నము పేళ్లు ॥ హననం కార్యస్యేతి విఘ్నః॥ హన హింసాగత్యోః। కార్యము చెడుట॥౧॥ అంతరా మధ్యే అయనం అంతరాయః॥ అయ పయ గతౌ। నడుమ నెడ తెగుట॥౨॥ ప్రతికూల మూహనమితి ప్రత్యూహః॥ ఊహ వితర్కే। ప్రతికూలమైన ఊహ ౩ ॥ ఉపఘ్నశబ్దము సమీపమందుండెడు ఆధారమునకు పేళ్లు ఉపసమీపే హన్యతే గమ్యత ఇత్యుపఘ్నః॥ హన హింసాగత్యోః। సమీపమందు పొందబడునది॥ ౧॥ నిర్వేశ ఉపభోగశబ్దములు అనుభోగించుట పేళ్లు॥ నిర్వేశనం నిర్వేశః॥ విశ ప్రవేశనే। నిర్పూర్వ ఉపభోగే॥ ఉపభుక్తిరుపభోగః॥ భుజ పాలనాభ్యవహారయోః। భోగించుట నిర్వేశము- ఉపభోగమును॥ ౧॥ ౨॥ పరిసర్ప పరిక్రియా శబ్దములు చుట్టువారుట పేళ్లు॥ పరితస్సర్పణం పరిసర్పః॥ సృప్లృ గతౌ । పరితః క్రియా సర్పణమితి పరిక్రియా॥ డుకృఞ్ కరణే। చుట్టువారుట పరిసర్పము- పరిక్రియయును॥౧॥ ౨॥ విధుర ప్రవిశ్లేష శబ్దములు పాయుట పేళ్లు॥ విగతా ధూః కార్యభారో యస్మాదితి విధురం। కార్యభారము లేనిది॥౧ ప్రకర్షేణ విశ్లేషః దూరస్థితత్వం దుఃస్థితత్వం వా ప్రవిశ్లేషః॥ శ్లిష ఆలింగనే। కూటమికి మిక్కిలి విరుద్ధమైనది॥౨॥ విధురశబ్దము ఎడబాసినవానికిని పేరు॥ శ్లో॥ వైకల్యేపి చ విశ్లేషే విధురం నిక్లబే త్రిషు- అని త్రికాండశేషమందు చెప్పినాడు ॥ అభిప్రాయశబ్దము మొదలు ౩ అభిప్రాయము పేళ్లు॥ అభిప్రయంత్యర్థా నత్రేత్యభిప్రాయః॥ ఇణ్ గతౌ। దీనియందు అర్థములను బొందుదురు ॥ అభిప్రీణాతి శ్రోతౄనితి వా అభిప్రాయః॥ ప్రీఞ్ తర్పణే। వినెడువారలను సంతోషపెట్టునది॥ ౧॥ ఛందయతి ఆహ్లాదయతీతి ఛందః॥ చది ఆహ్లాదనే। సంతోషపెట్టునది॥ అకారాంతము॥ శ్లో॥ అభిప్రాయవశౌ ఛందౌ- అని నానార్థవర్గమందుఁ జెప్పినాఁడు గనుక అభిప్రాయవాచకమైన ఛందశ్శబ్దము సకారాంతమును గలదని జయాదిత్యుఁడు చెప్పినాడు ౨॥ ఆశేరతే అర్థా అస్మిన్నిత్యాశయః॥ శీఙ్ స్వప్నే। దీనియందు అర్థములుండును॥ ౩॥ సంక్షేపణ సమసన శబ్దములు విస్తీర్ణమైన దానిని గొంచెముగాఁ జేయుట పేళ్లు॥ సంక్షేపః సంక్షేపణం। సమాసః సమసనం॥ క్షిప ప్రేరణే- అసు క్షేపణే। సంక్షేపించుట సంక్షేపణము సమసనమును॥౧॥౨॥ పర్యవస్థా విరోధన శబ్దములు విరోధించుట పేళ్లు పరితః నానాదేశేషు అవస్థానం పర్యవస్థా॥ ష్ఠా గతినివృత్తౌ । పర్యవపూర్వస్తిష్ఠతిర్విరోధే। విరోధనం॥ రుధిర్ ఆవరణే। విరోధించుట- పర్యవస్థ- విరోధనమును॥౧॥౨॥ పరిసర్యా పరీసార శబ్దములు భూమియందంతట తిరుగుట పేళ్లు॥ పరితస్సరణం పరిసర్యా । పరీసారశ్చ॥ సృ గతౌ। అంతట తిరుగుట- పరిసర్య పరీసారమును॥౧॥౨॥ ఆస్యా శబ్దము మొదలు ౩ ఉనికి పేళ్లు ॥ ఆసనం ఆస్యా- ఆసనా చ- ఆస ఉపవేశనే। సంస్థానం స్థితిః। ష్ఠా గతినివృత్తౌ । ఉండుట గనుక ఆస్య - ఆసన- స్థితియును॥౧॥౨॥౩॥ విస్తారశబ్దము మొదలు ౩ విరివి పేళ్లు విస్తృతిర్విస్తారః॥ స్తృఞ్ ఆచ్ఛాదనే। విశేషముగా కప్పుకొనుట॥ ౧॥ విశేషేణ గ్రహణం విగ్రహః॥ గ్రహ ఉపాదానే ॥ విశేషముగా గ్రహించుట॥ ౨॥ వివిధమాసనం వ్యాసః- ఆస ఉపవేశనే। అనేక

ప్రకారముగానుండుట॥౩॥

స్సతుశబ్దస్యవిస్తరః। ఆవిస్తారముశబ్దసంబంధమయినప్పుడువిస్తరమనిపించుకొనును॥ వాచాంవిస్తరః - అని॥॥మర్దన

స్యాన్మర్దనంసంవాహనం సంవాహనశబ్దములు-ఒడలుపిసుకుటపేళ్లు॥మర్దో-మర్దనం। సంవాహస్సంవాహనం॥వృధ క్షోదే॥వాహృప్రయత్నే-సంపూర్వోమర్దనే।పిసుకుటమర్దనము-సంవాహనమును॥పా॥సంహననం॥సంవహనమనుపాఠము-అపపాఠము॥వహిధాతువుమర్దనమందువర్తించదు-వాహిధాతువైతేవర్తించునుగనుక॥శ్లో॥కాంతాజనంసురతఖేదనిమీలితాక్షం,సంవాహితుంసముపయానివమందమందమ్-అనిభారవిప్రయోగము॥శ్లో॥సంవాహయామిచరణావుతపద్మతామ్రౌ - అనిశాకుంతలమందుకాళిదాసప్రయోగమును॥ శ్లో॥ శ్రాంతసంవాహనంరోగి పరిచర్యానురాచనమ్ అనిస్మృతి ॥ శ్లో ॥ సంవాహనంసంవహనే

వినాశస్స్యాదదర్శనం॥౧౩౪॥ ధారాదేరంగమర్దనే - అనివిశ్వప్రకాశము ॥॥ వినాశఅదర్శనశబ్దములుకానరాకుండుటపేళ్లు॥వినశనంవినాశః-అదృష్టిరదర్శనం॥ణశఅదర్శనే॥దృశిర్ప్రేక్షణే। కానరాకుండుటవినాశము-అదర్శనమును॥౧౨॥॥సంస్తవపరిచయశబ్దములుబహుకాలముఒకవస్తువుతోగూడియుండుటపేళ్లు॥సంస్తవనంసంస్తవః ॥ ష్టుఞ్స్తుతౌ।పరిచయనంపరిచయః॥చిఞ్చయనే । పరిచయము

సంస్తవస్స్యాత్పరిచయః సేయుట-సంస్తవము-పరిచయమును-ఉపసర్గవశమునధాతువులీయర్థమిచ్చును॥౧॥౨॥॥॥

ప్రసరస్తువిసర్పణం ప్రసరవిసర్పణశబ్దములుతైలబిందువాదులయందునెరయుటపేళ్లు॥ లేతకొమ్మలుమొదలైనవిపెరుగుటపేళ్లనికొందఱు॥ప్రకర్షేణసరణంప్రసరః॥సృగతౌ।మిక్కిలిఅంతటవ్యాపించుట॥ ౧॥ విశేషేణసర్పణంవిసర్పణం॥సృప్ల్గతౌ।విశేషముగాపొందుట॥౨॥॥నివాకప్రయామశబ్దములువ్యవహారాదులయందున్యూనాధిక్యములులేకకలిగినదిపలుకుటపేళ్లు ॥ మహార్ఘములైనధాన్యాదులయందలిజనులయొక్కఆదరాతిశయముపేళ్లనికొందరు ॥ నియతంవచనంనివాకః॥వచపరిభాషణే।నియతమైనవచనము॥ ౧॥ప్రకర్షేణయమనంప్రయామః॥యమఉపరమే।లెస్సగావచనమునునియమించుట ॥ ౨ ॥

నివాకస్తుప్రయామస్స్యాత్

సన్నిధిస్సన్నికర్షణం॥౧౩౫॥ ॥॥సన్నిధిసన్నికర్షణశబ్దములుడగ్గరుటపేళ్లు॥సన్నిధానంసన్నిధిః॥డుధాఞ్ధారణపోషణయోః। సన్నికర్షణస్సన్నికర్షణం॥కృషవిలేఖనే।డగ్గరుటసన్నిధి-సన్నికర్షణమును ॥ ౧ ॥ ౨॥॥లవశబ్దముమొదలు౩పైరులుమొదలయినవికోయుటపేళ్లు ॥ లవనం

లవోభిలావోలవనే లవః-అభిలావః-లవనంచ॥లూఞ్ఛేదనే।కోయుటగనుకలవము,అభిలావము-లవనమును॥౧॥౨॥౩

నిష్పావఃపవనేపవః। ॥॥నిష్పావశబ్దముమొదలు౩ధాన్యముతూర్పెత్తుటపేళ్లు॥నితరాంపవనంనిష్పావఃపవనంపవశ్చ ॥పూఞ్పవనే । మిక్కిలిశోధించుట - నిష్పావము - పవమును ॥ ౧ ॥ ౨॥౩॥॥ప్రస్తావావసర

ప్రస్తావస్స్యాదవసర శబ్దములు-అవసరముపేళ్లు॥ప్రసంగేనస్తవనంప్రస్తావః॥ష్టుఞ్స్తుతౌ। ప్రసంగముచేతకొనియాడుటప్రస్తావము॥౧॥కార్యంకర్తుమవసరతీత్యవసరః॥సృగతౌ।కార్యమునుచేయుటకొఱకువచ్చునది॥౨॥॥త్రసరసూత్రవేష్టనశబ్దములునూలుచుట్టుటపేళ్లు ॥ నూలుచుట్టెడు పంటిపేండెము

త్రసరస్సూత్రవేష్టనం। పేళ్లనికొందఱు॥త్రస్యతిభీతవదితస్తతశ్చలతీతిత్రసరః॥త్రసీఉద్వేగే । భయపడినదానివలెనిట్టట్టుచలించునది-తసరమనిరేఫరహితముగాకొందఱుచెప్పుదురు॥ సూత్రాణాంవేష్టనంసూత్రవేష్టనం।నూలుయొక్కచుట్టుటసూత్రవేష్టనము॥ ౨॥ ॥॥ప్రజనఉపసరశబ్దములుఆవులనాంబోతుచూలుసేయప్రవర్తించుటపేళ్లుచూలొనట్టికాలమనికొందరు॥ప్రజాయంతేపశవోనేనేతిప్రజనః॥జనీప్రాదుర్భావే।దీనిచేతపసులుపుట్టును॥౧॥ఉపసరణముపసరః॥సృగతౌ।కూడుటఉపసరము ॥ ౨ ॥

ప్రజనస్స్యాదుపసరః

ప్రశ్రయప్రణయౌసమౌ ॥॥ప్రశ్రయప్రణయశబ్దములుప్రీతిచేతప్రార్థించుటపేళ్లు ॥వినయముపేళ్లనికొందరు॥ ప్రీత్యాప్రసరణంప్రసరః ౧ ప్రణయనంప్రణయః॥సృగతౌ॥ణీఞ్ప్రాపణే॥ ప్రీతిచేతప్రవర్తించుటప్రసరము-ప్రణయము॥॥॥శుశ్రూషాశ్రవణంచైవగ్రహణంధారణంతథా।ఊహాపోహార్థవిజ్ఞానంతత్త్వజ్ఞానంచధీగుణాః। అనుడునీయెనిమిదివిధములైనబుద్ధిసామర్థ్యవిశేషమునిర్హారమనంబడును ॥ నిర్హ్రియతేబహిఃక్షిప్యతేఅజ్ఞానమనేనేతినిర్హారః॥హృఞ్హరణే।దీనిచేతనజ్ఞానముపోమొత్తబడును॥శ్లో॥నిర్హారోబుద్ధిసంపత్త్యానిర్గమేదుష్కలేపిచేతివిశ్వప్ర

ధీశక్తిర్నిర్హారోమో

స్త్రీ తు సంక్రమో దుర్గసంచరః॥

కాశః॥౧॥ ** సంక్రమ దుర్గసంచర శబ్దములు పోరాని జలప్రవాహాదులయందు పోవుటకుం గట్టిన సారువు మొదలైనదాని పేళ్లు॥ సంక్రామంతి సంచరంత్యనేన సంక్రమః॥ అ- పు॥ *క్రము పాదవిక్షేపే। దీని చేత సంచరింతురు।౧॥ దుర్గే దుర్గమే ప్రవాహాదౌ సంచరంత్యనేన దుర్గసంచరః * చర గతిభక్షణయోః। దుర్గమైన ప్రవాహాదులయందు దీని చేత సంచరింతురు॥ ౨॥

ప్రత్యుత్క్రమః ప్రయోగార్థః

**పరియోగమనంగాయుద్ధము అందుకొఅనుభటాదులయొక్క యుద్యోగము ప్రత్యుత్క్రమమనంబడును॥ టీ॥ యస్యకస్యచిదర్థస్య స్వయమాచరణేన పరేషాం పురః ప్రకాశసంప్రయోగః తదుక్తం॥ శ్లో॥ సత్త్వేనాంగేన వాచా వా వస్తున స్తద్విదాం పురః। ప్రకాశనం ప్రయోగస్స్యాదితి। యథా నాట్యప్రయోగో యజ్ఞప్రయోగ ఇత్యాది * ఏదైన నొకయర్థమును తానాచరించుట చేత పరులముందర ప్రకాశింపజేయుట పేరని కొందరు॥ ప్రత్యుత్క్రమణం ప్రత్యుత్క్రమః * క్రము పాదవిక్షేపే। ఎదురుగాం బోవుట ప్రత్యుత్క్రమము ॥ ౧॥

ప్రక్రమస్స్యాదుపక్రమః।

** ప్రక్రమోపక్రమ శబ్దములు క్రియకు మొదట దొరకొనుట పేళ్లు॥ అధ్యయనమునకు ప్రణవోచ్చారణము- వంటకు పొయ్యి లుకుట మొదలయినవి॥ ప్రక్రమణం ప్రక్రమః। ఉపక్రమణముపక్రమః। దొరకొనుట ప్రక్రమము- ఉపక్రమమును॥ ౧॥ ౨॥

స్యాదభ్యాదానముద్ఘాత ఆరంభః

** అభ్యాదాన శబ్దము మొదలు ౩ దొరకొనుట మాత్రమునకు పేళ్లు। వంటకు కడిగిన బియ్యము కుండలో పోయుట- మొదలైనది॥ ఆభిముఖ్యేన ఆదానం స్వీకరణం అభ్యాదానం। అభిముఖముగా స్వీకరించుట॥౧॥ ఉత్ హననం గమనే ముద్ఘాతః। ఆరంభణమారంభః * హన హింసాగత్యోః * రభ రాభస్యే। ఉపసర్గవశమునసీయర్థమునిచ్చుచున్నయది। దొరకొనుట- ఉద్ఘాతము- ఆరంభమును॥ ౨॥ ౩॥ ప్రక్రమ శబ్దము మొదలు ౪ ను దొరకొనుట మాత్రమునకు పేళ్లని కొందరు**

స్సంభ్రమస్త్వరా

** సంభ్రమ త్వరా శబ్దములు వేగిరపడుట పేళ్లు ॥ సంభ్రమణం సంభ్రమః * భ్రము అనవస్థానే। తిరుగుట సంభ్రమము ।౧॥ త్వరణం త్వరా * ఞిత్వరా సంభ్రమే । వేగిరపడుట త్వర ౨

ప్రతిబంధః ప్రతిష్టంభో

** ప్రతిబంధ ప్రతిష్టంభ శబ్దములు కార్యవిఘాతము పేళ్లు ॥ ప్రాతికూల్యేన బంధనం ప్రతిబంధః । ప్రాతికూల్యేన స్తంభనం ప్రతిష్టంభః * బంధ బంధనే * స్తంభు రోధనే । కార్యముయొక్క అడ్డపడుటకును - ప్రతిబంధము- ప్రతిష్టంభమును॥౧॥ ౨॥

వనాయస్తు నియాతనమ్

** అవనాయ నియాతన శబ్దములు దిగువ ద్రొబ్బుట పేళ్లు ॥ అవ అధో నయనమవనాయః * ణీఞ్ ప్రాపణే ।దిగువ ద్రొబ్బుట అవనాయము॥ ౧॥ సితరాం యాతనం నియాతనం * యతనికారోపసంస్కారయోః॥ మిక్కిలి తిరస్కరించుట నియాతనము॥ పా॥ నిపాతనము॥ ౨॥

ఉపలంభస్త్వనుభవ

** ఉపలంభానుభవ శబ్దములు అనుభవించుట పేళ్లు ॥ ఉపలబ్ధిరుపలంభః * డులభ్ ష్ ప్రాప్తౌ। ఎఱుంగుట ఉపలంభము॥౧॥ అనుభూతిరనుభవః * భూ సత్తాయాం ।అనుభవించుట అనుభవము॥ ౨॥

స్సమాలంభో విలేపనమ్॥౧౪॥

** సమాలంభ విలేపన శబ్దములు నలుగుపెట్టుట పేళ్లు॥ సమాలంభనం సమాలంభః ।విలేపో విలేపనం * డులభ్ ష్ ప్రాప్తౌ * లిప ఉపదేహే। పూయుట సమాలంభము - విలేపనమును॥ ౧॥ ౨॥

విప్రలంభో విప్రయోగో

** విప్రలంభ విప్రయోగ శబ్దములు ఎడంబాసిన స్త్రీపురుషులయొక్క శృంగారము పేళ్లు ॥ విప్రకర్షేణ లంభనం విప్రలంభః। విప్రయుక్తిర్విప్రయోగః * డులభ్ ష్ ప్రాప్తౌ * యుజిర్ యోగే । విప్ర- అనును ఉపసర్గలు విరుద్ధార్థమును జెప్పును॥ పాయుటకును - విప్రలంభము- విప్రయోగమును॥౧॥ ౨॥

విలంభస్త్వతిసర్జనమ్

** విలంభాతిసర్జన శబ్దములు- ఇచ్చుట పేళ్లు విలంభనం విలంభః- అతిసర్జనం * డులభ్ ష్ ప్రాప్తౌ । వి పూర్వో దానే * సృజ విసర్గే। ఇచ్చుట విలంభము -అతిసర్జనమును ॥ ౧ ॥ ౨॥

విశ్రావస్తు ప్రతిఖ్యాతి

** విశ్రావ ప్రతిఖ్యాతి శబ్దములు మిక్కిలి ప్రసిద్ధి పేళ్లు॥ విశేషేణ శ్రవణం విశ్రావః * శ్రు శ్రవణే । మిక్కిలి వినుట విశ్రావము ।౧। ప్రతిఖ్యానం ప్రతిఖ్యాతిః * ఖ్యా ప్రకథనే। మిక్కిలిం జెప్పుట ప్రతిఖ్యాతి ॥ ౨॥

రవేక్షా ప్రతిజాగరః ౧౫॥

** అవేక్షా ప్రతిజాగర శబ్దములు ఎచ్చరిక పేళ్లు। అవేక్షణమవేక్షా- ఈక్ష దర్శనే। తెస్సగాం జూచుట॥౧॥ పూర్వవృత్తమర్థం ప్రతిజాగరణం ప్రతిజాగరః - జాగృ నిద్రాక్షయే । జరిగిన అర్థమును గూర్చి మేలుకొనియుండుట॥ ౨॥

నిపాఠనిపఠౌ పాఠే

** నిపాఠ శబ్దము మొదలు చదువుట పేళ్లు । నిపఠనం నిపాఠః -నిపఠః- పాఠశ్చ- పఠ వ్యక్తాయాం వాచి। చదువుట నిపాఠము - నిపఠము - పాఠమును

తేమస్తేమౌ సముంద

** తేమ శబ్దము మొదలు తడుసుట పేళ్లు । తేమనం తే

నే|

మః| స్తేమనం స్తేమః|సముందనస్సముందనం*తిమష్టిమఆర్ద్రీభావే * ఉందీక్లేదనే । తడుసుటతేమ
ము-స్తేమము-సముందనమును ॥౧॥౨॥౩॥

ఆదీనవాస్రవౌ క్లేశే

**ఆదీనశబ్దము మొదలు రాగద్వేషాదిరూపమైనక్లేశ
ముపేళ్లు|ఆసమంతాద్దీనాస్వ్యాతిగచ్ఛతీతిఆదీనవః*వాగతిగంధనయోః| అంతటదీనులనుబొందు
నది ౧ ఆస్రవంతిఇంద్రియాణ్యనేనేతిఆస్రవః*స్రుగతౌ|దీనిచేతనింద్రియములుచెదురును ౨॥ క్లే
శనంక్లేశః*క్లిశూవిబాధనే| అలమటపడుటకేశము ౩

మేళకే సంగసంగమౌ

**మేళకశబ్దముమొదలు ౩ కూటమిపే
ళ్లు||మిళనంమేళః-మేళఏవమేళకః|సక్తిస్సంగః|సంగతిస్సంగమః*మిళసంగమే-షంజసంగే-గమ్
ల్గతౌ|కూడుట-మేళకము-సంగము-సంగమమును|మేళనమనికొందఱు| ౩॥

అన్వేషణం విచయనం మార్గణం మృగణా మృగః|

**అన్వేషణశబ్ద
ముమొదలు౫ వెదుకుటపేళ్లు||అనుసృత్య ఈక్షణమన్వీక్షణం* ఈక్షదర్శనే| అనుసరించిచూచు
ట|౧|విచితిర్విచయనం*చిఞ్ చయనే| విపూర్వః అన్వేషణే| మృగోర్మార్గణం*మార్గఅన్వేష
ణే|మార్గణంమృగణా-మృగశ్చ*మృగఅన్వేషణే| వెదుకుటవిచయనము-మార్గణము- మృగణ-
మృగమును|అన్వీక్షణమనుదికూడనఅన్వేషణమనిదీర్ఘాదిగాను.సంవీక్షణమనియునుఅన్వేషణము
నియునుకొందఱు॥౨॥౩॥౪॥౫

పరిరంభః పరిష్వంగః సంశ్లేష ఉపగూహనం||

** పరిరంభశబ్దముమొదలు ౪ కౌఁగిలించుకొనుటపేళ్లు పరిరం
భణంపరిరంభః *రభరాభస్యే-పరిపూర్వఆలింగనే|కౌఁగలించుకొనుట;౧|పరితః స్వంజనంపరి
ష్వంగః*ష్వంజసంగే । అంతటగూడుటపరిష్వంగముసమ్యక్ శ్లేషణంసంశ్లేషః*శ్లిషఆలింగనే
లెస్సగాఁగూడుటసంశ్లేషముఉపసమీపెగూహనంఉపగూహనం * గుహూసంవరణే| దగ్గరక
ప్పుకొనుటఉపగూహనము

నిర్వర్ణనం తు నిధ్యానం దర్శనాలోకనేక్షణం|

** నిర్వర్ణనశబ్దము ౫ మొదలు౫చూచుటపేళ్లు| నితరాంవర్ణనంనిర్వర్ణ
నం వర్ణక్రియావిస్తారగుణవచనేషు||నితరాంధ్యానంనిధ్యానం*ధ్యైచింతాయాం| ఉపసర్గవశ
మునదర్శనార్థములు దృష్టిదర్శనం*దృశిర్ప్రేక్షణే|ఆలోకః ఆలోకనం*లోకదర్శనే| ఈ
క్షా ఈక్షణం ఈక్షదర్శనే|చూచుట- నిర్వర్ణనము - నిధ్యానము - ఆలోకనము - ఈక్షణము
ను|౫|

ప్రత్యాఖ్యానం నిరసనం ప్రత్యాదేశో నిరాకృతిః||౧౪౪||

**ప్రత్యాఖ్యానశబ్దముమొదలు౪తిరస్కరించుటపేళ్లు||ప్రతివిరుద్ధమాఖ్యానంప్రత్యాఖ్యా
నం*ఖ్యాప్రకథనే |విరుద్ధముగాఁబలుకుట - నితరామసనంనిరసనంఅసుక్షేపణే |నిరాకరించిత్రో
బ్బుట -నిరసనము॥౨॥ప్రతివిరుద్ధమాదేశనంప్రత్యాదేశః*దిశఅతిసర్జనే|విరుద్ధముగానియోగిం
చుటప్రత్యాదేశము ॥ ౩ ||నికృష్టంఆసమంతాత్కరణంనిరాకృతిః||సీ||డుకృఞ్ కరణే|నికృష్టముగా
నంతటఁజేయుట ॥౪॥

ఉపశాయో విశాయశ్చ పర్యాయశయనార్థకౌ|

**ఉపశాయవిశాయశబ్దములుప్రహరివాఁడు మొదలైనవారువరుసఁబెట్టు
కొనినిద్రపోవుటపేళ్లుఉపశయనముపశాయః |విశయనంవిశాయః*శీఙ్ స్వప్నే| పర్యాయమునని
ద్రించుటఉపశాయము - విశాయమును॥౧॥౨॥

**ఆర్తనం చ ఋతీయా చ హృణీయా చ ఘృణార్థకాః||౧౪౫

**ఆర్తనశబ్దముమొదలు౪రోయుటపేళ్లు||ఆర్తః
ఆర్తనం - ఋతీయాచ | హ్రీణీయా |ఘృణాచ*ఋతిస్సౌత్రోజుగుప్సాయాం-హృణీఙ్ రోష
ణలజ్జయోః | రోయుటఆర్తనము - ఋతీయ-హృణీయ-ఘృణీయయును॥౪

**స్యాద్వ్యత్యాసో విపర్యాసో వ్యత్యయశ్చ విపర్యయః| పర్యయో ऽతిక్రమస్తస్మిన్నతిపాత ఉపాత్యయః|

**వ్యత్యాసశబ్దము
మొదలు౪తడఁబడుటపేళ్లు ॥ వ్యతిక్రమ్యఅసనంవ్యత్యాసః । అతిక్రమించిద్రొబ్బుట॥౧॥విపరీత
మసనంవిపర్యాసః*అసుక్షేపణే | విపరీతముగత్రొబ్బుట॥౨॥వ్యతిక్రమ్యఅయనంవ్యత్యయః*ఇ
ణ్ గతౌ । అతిక్రమించిపోవుట విపరీతమయనంవిపర్యయః విపరీతముగాఁబోవుట పర్య
యశబ్దముమొదలు౪క్రమముతప్పి ఆవలికిపోవుటపేళ్లు ఈపర్యయాదిశబ్దములు బ్రహ్మవర్గయం
దుపర్యాయప్రస్తావమునఁదప్పిపోవుటకుపేళ్లుగాఁజెప్పినాఁడు-ఇక్కడవిపర్యాసప్రస్తావమునఁ
దప్పిపోవుటనుజెప్పినాఁడుగనుకనిధిభేదము||పరిత్యజ్యఅయనంపర్యయః*ఇణ్ గతౌ| విడిచిపెట్టిపో
వుట॥౧॥అతిక్రమణమతిక్రమః॥౧॥క్రముపాదవిక్షేపే|అతిక్రమించుట॥౨॥అతిక్రమ్యపతనమతిపా
తః పత్ల్ గతౌ|అతిక్రమించిపోవుట॥౩॥ఉపపన్నస్యాత్యయనముపాత్యయః*ఇణ్ గతౌ| దగ్గర
నున్నదానినతిక్రమించిపోవుట॥ ౪॥

ప్రేషణం యత్సమాహూయ తత్ర స్యాత్ప్రతిశాసనం|

**ప్రతిశాసనశబ్దముభృత్యాదులనుబిలిచిపనులకుఁబంపుటపే
ళ్లు ॥ భృత్యాన్ప్రతిశాసనం*శాసుఅనుశిష్టౌ| భృత్యులనుగూర్చిఆజ్ఞాపించుట ॥ ౧ ॥**
సంస్తావశబ్దముయజ్ఞాదులయందు - ఉద్గాతమొదలైనబ్రాహ్మణులుస్తోత్రముచేయునట్టిభూమిపే

ససంస్తావః క్రతుషు యాస్తుతిభూమిర్ద్విజన్మనాం॥౧౪౭॥ నిఘాయత్యతే యత్ర కాష్ఠే కాష్ఠం స ఉద్ఘనః॥ స్తంబఘ్నస్తు స్తంబఘనః స్తంబో యేన నిహన్యతే॥ ఆవిధో విధ్యతే యేన తత్ర విష్వక్సమే నిఘః॥ ఉత్కారశ్చ నికారశ్చ ద్వౌ ధాన్యోత్క్షేపణార్థకౌ॥ ౧౪౯॥ నిగారోద్గారవిక్షావోద్గ్రాహాస్తు గరణాదిషు

రు ॥ బ్రాహ్మణులు గూడుకొని స్తోత్రము చేయుటకు పేరని కొందఱు ॥ సంస్తువంత్యుద్గాత్రాదయ ఇంద్రాదీనత్రేతి సంస్తావః * ష్టుఞ్ స్తుతౌ । దీనియందు ఉద్గాత మొదలైనవారు ఇంద్రాదులను స్తోత్రము సేయుదురు॥ ౧॥ **ఉద్ఘనశబ్దము-ఏకొయ్యమీఁద మఱియొక కొయ్యను బెట్టి చెక్కెడు రోఁ ఆ దాతిమాని పేరు॥ ఉద్ధన్యతే కాష్ఠమత్రేతి ఉద్ఘనః * హనహింసాగత్యోః దీనియందు కొయ్య చెక్కఁబడును॥౧॥ ** స్తంబఘ్న స్తంబఘనశబ్దములు కసవుగంటలు పెకలించునట్టి గుద్దలి మొదలయినదాని పేళ్లు ॥ స్తంబో హన్యతే అనేన స్తంబఘ్నః- స్తంబహనశ్చ * హనహింసాగత్యోః। దీని చేత కసవుగంటలు కొట్టఁబడును గనుక - స్తంబఘ్నము- స్తంబఘనమును ॥౧॥ ౨॥ **ఆవిధశబ్దము రత్నాదులకు బెజ్జము వేయునట్టి వజ్రపుపోగరు మొదలైనదాని పేరు॥ ఆవిధ్యతే అనేనేత్యావిధః * వ్యధ తాడనే। దీని చేత దొలువఁబడును॥ పా॥ ఆవిద్ధం॥౧॥

నిఘశబ్దము వెడల్పు నిడుపులు సరియైన వేదికాదులకు పేరు॥ నియతం హన్యతే నిఘః * హనహింసాగత్యోః। నియతముగాఁ గొట్టఁబడునది॥ ౧॥ ...ఉత్కారనికారశబ్దములు ధాన్యము పొడవుగా పుప్ప పోయుటకుఁగాని మీఁదికి తూర్పెత్తుటకుఁగాని పేళ్లు॥ ఉత్కిరణముత్కారః నికరణం నికారః * కౄ విక్షేపే। మీఁదికి చల్లుట గనుక - ఉత్కారము నికారమును॥౧॥ ౨॥ ...నిగార- ఉద్గార- విక్షావ- ఉద్గ్రాహ శబ్దములు రవరుసగా మ్రింగుటకును - క్రక్కుటకును - క్రాసుటకును - ఎగర వేసి పట్టుకొనుటకును పేళ్లు॥ ఉద్గారశబ్దము క్రక్కుటకును - తేపునకుం బేరని కొందఱు॥ ఈ వమనాద్యర్థములు ఆదిశబ్దము చేత సిద్ధించుచున్నది। నిగరణం నిగారః। మ్రింగుట నిగారము॥౧॥ ఉద్గరణముద్గారః * గౄ నిగరణే। వెళ్లించుట ఉద్గారము॥౧॥ విరుద్ధం క్షవనం విక్షావః * టుక్షు శబ్దే। విరుద్ధమైన శబ్దము॥ ౨॥ ఊర్ధ్వం కృత్య గ్రహణముద్గ్రాహః * గ్రహ ఉపాదానే। ఎగర వేసి పట్టుకొనుట॥౧॥ గిరతేర్గిరౌ- అనిమును పుమ్రింగుటను జెప్పినను - ఇక్కడ నిగారః। అని శబ్దభేదము చేతను - ఉద్గారశబ్దప్రస్తావము చేతను మఱల జెప్పినాడు॥

ఆరత్యుపరతివిరతయ ఉపరామే వాస్త్రియాంతు నిష్ఠేవః॥౧౫౦॥ నిష్ఠ్యూతిర్నిష్ఠీవనం ష్ఠేవనమిత్యభిన్నాని। జవనే జూతి స్సాతిస్త్వవసానస్స్యాత్ దథజ్వరే జూర్తిః॥ ౧౫౧॥ ఉదజస్తు పశుప్రేరణ మకరణిరిత్యాదయశ్శాపే।

**అరతిశబ్దము మొదలు రచాలించుట పేళ్లు॥ ఆరమణమారతిః ॥ ఉపరమణముపరతిః॥ సీ॥ ఉపరామశ్చ। విరమణం విరతిః॥ సీ॥ రము క్రీడాయాం। మానుట గనుక అరతి- ఉపరతి- ఉపరామము- విరతియును॥ పా॥ అవరతిః॥ ఉపరమః॥ ...నిష్ఠేవశబ్దము మొదలు ఉక్రాసి ఉమియుట పేళ్లు॥ నితరాం ష్ఠేవః నిష్ఠేవః- నిష్ఠ్యూతిః ॥ సీ॥ నిష్ఠీవనం। నిష్ఠేవనంచ * ష్ఠివు నిరసనే। మిక్కిలి శ్లేష్మాదుల నిరసించుట గనుక నిష్ఠేవము - నిష్ఠ్యూతి - నిష్ఠీవనము - నిష్ఠేవనమును ॥ వాస్త్రియాం అన్నాఁడు గనుక నిష్ఠేవశబ్దము నిష్ఠేవా అని స్త్రీలింగమును గలదు - కొందఱు - వాఽస్త్రియామని యోజించి నిష్ఠేవశబ్దము నపుంసకలింగము గలదని చెప్పుదురు - ఇవి రఏకార్థములు ...జవన జూతి శబ్దములు వేగిరముగఁ బోవుట పేళ్లు॥ జవో జవనం, జూతిశ్చ॥ సీ॥ జు గతౌ। వేగము గలిగినది గనుక జవనము, జూతియును-౧॥ ౨॥...సాతి అవసానశబ్దములు క్రియాంతమునకు పేళ్లు॥ సాయ స్సాతిః॥ సీ॥ అవసానంచ * షో అంతకర్మణి। క్రియ ముగియుట- సాతి- అవసానము॥౧॥ ౨॥...జ్వర జూర్తి శబ్దములు జ్వరము పేళ్లు॥ జ్వరణం జ్వరః జూర్తిశ్చ సీ॥ * జ్వర రోగే। వ్యథపడుట- జ్వరము- జూర్తియును॥౧॥ ౨॥...ఉదజశబ్దము పసులఁదోలుట పేళ్లు ఉదజముదజః * అజగతిక్షేపణయోః। పసులఁదోలుట- ఉదజము॥౧॥...అకరణిశబ్దము మొదలైన శబ్దములు శపించుటయందు వర్తించును॥ అకరణిస్తే వృషల భూయాత్। ఓరి వృషలుఁడా నీకు కృష్యాదికర్మఫలము లేకుండుఁగాక యని యర్థము ॥ ఆదిశబ్దము చేత॥ తస్యాజననిరేవాస్తు జననీక్లేశకారిణః - అను మాఘకావ్యప్రయోగమును ॥ అవగ్రాహస్తే వృషల భూయాత్- నిగ్రాహస్తే వృషల భూయాత్ - అనునివి మొదలయినవి గ్రహింపఁబడును॥

గోత్రాంతేభ్యస్తస్య బృందమిత్యౌపగవకాదికం॥ ౧౫౨॥ అపూపికం శాష్కులి

ఔపగవకాదిశబ్దములు గోత్రప్రత్యయాంతములైన - ఔపగవాదులయొక్క । సమూహమందు వర్తించును। అది యెట్లనిన ఉపగోరపత్యాని ఔపగవాః- ఔపగవానాం సమూహః ఔపగవకం। ఉపగువులయొక్క - అపత్యములు ఔపగవములు ఔపగవములయొక్క- సమూహము ఔపగవకమని। ఆది శబ్దము చేత - గార్గకం- వాత్సకం- దాక్షకం - అనునివి మొదలైనవియును ..అపూపి శాష్కులిక

లికమేవమాద్యను చేతసాం।

శబ్దములు-వరుసగా-అపూపములయొక్కయు- చక్కిరములయొక్కయు సమూహమునకు పేళ్లు॥ అపూపానాంసమూహః అపూపికం। అపూపములయొక్క-సమూహము॥ ౧॥ శష్కులీనాంసమూహః శాష్కులికం। చక్కిరాలయొక్క-సమూహము॥ ౧॥ ఆద్యశబ్దము చేతనీలాటి అచేతనములైన పేణుపు మొదలైనవానియొక్క-సమూహములయందు వేణుకాదిశబ్దములు వర్తించును ... మాణవ్య

మాణవానాంతు మాణవ్యం సహాయానాంసహాయతా॥౧౫౩॥...

శబ్దము పిన్నవాండ్లయొక్క-సమూహము పేరు॥ మాణవా బాలాః తేషాంసమూహో మాణవ్యం। బాలురయొక్క- సమూహము ॥ ౧ ॥ ... సహాయతా శబ్దము సహాయులయొక్క-సమూహము పేరు॥ సహాయానాంసమూహః సహాయతా। తోడువచ్చినవారలసమూహము ... హాల్యాశబ్దమునాగేళ్ల సమూహము పేరు ॥ హలానాంసమూహో హాల్యా ॥ ౧ ॥ ... బ్రాహ్మణ్యబాడబ్యశబ్దములు బ్రాహ్మణులయొక్క- సమూహము పేళ్లు ॥ బ్రాహ్మణానాం సమూహో బ్రాహ్మణ్యం। బాడబానాంసమూహో బాడబ్యం ॥ బ్రాహ్మణులయొక్క-సమూహము- బ్రాహ్మణ్యము బాడబ్యమును॥ ౧॥ ౨॥ ...

హాల్యాహలానాం* బ్రాహ్మణ్యంబాడబ్యే తుద్విజన్మనామ్ ద్వేపర్శుకానాంపృష్ఠానాంపార్శ్వంపృష్ఠ్యమనుక్రమాత్॥

పార్శ్వపృష్ఠ్యశబ్దములు వరుసగా ప్రక్కయెముకల సమూహమునకును-పృష్ఠములనెడు యజ్ఞసంబంధములైన స్తోత్రవిశేషములయొక్క-సమూహమునకును పేళ్లు। పర్శుకాః పార్శ్వాస్థీని తేషాంసమూహః పార్శ్వం। పర్శుకములనఁగా ప్రక్కయెముకలు వానియొక్క-సముదాయము॥ ౧॥ పృష్ఠానాం యజ్ఞసంబంధిస్తోత్రవిశేషాణాం సమూహః పృష్ఠ్యం। పృష్ఠములనెడు యజ్ఞసంబంధములైన స్తోత్రవిశేషములయొక్క-సమూహము ॥ ౧ ॥ ... ఖలినీఖల్యాశబ్దములు కళ్లములయొక్క-సమూహమునకు పేళ్లు॥ ఖలానాంసమూహః ఖలినీ ఖల్యాచ । కళ్లములయొక్క-సమూహము- ఖలిని- ఖల్యయును ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ ... మానుష్యకశబ్దము మనుష్యులయొక్క-సమూహము పేరు॥ మనుష్యాణాంసమూహో మానుష్యకం। మనుష్యులయొక్క-సమూహము॥ ౧॥ ...

ఖలానాంఖలినీఖల్యాప్య థమానుష్యకంనృణామ్।

గ్రామతాశబ్దము మొదలు ౫ ప్రత్యేకముగా ఆయా సమూహములకు పేళ్లు ॥ పృథక్పృథక్ - అన్నందువలన-ఒకటొకటికి పేరుగాని - అన్నియు పర్యాయములుగావనుట॥ గ్రామాణాంసమూహో గ్రామతా । గ్రామములయొక్క-సమూహము ॥ ౧ ॥ జనానాంసమూహో జనతా। జనులయొక్క-సమూహము॥ ౧॥ ధూమానాంసమూహో ధూమ్యా। ధూమములయొక్క-సమూహము॥ ౧॥ పాశానాంసమూహః పాశ్యా। త్రాళ్లయొక్క-సమూహము ౧ ॥ గళానాంసమూహో గళ్యా। గళములయొక్క-సమూహము॥ ౧॥ పాశాదిగణమందు -పోటగళ- అని చెప్పినాఁడుగనుక పోటగళ అను చోట రెండుశబ్దములుగా నంగీకరించి గళ్యా అని చెప్పినాఁడు- కొందరు పోటగళమనియొకశబ్దము సేసి॥ పోటగళమనఁగా పెద్దతుళ్లుగనుక దానియొక్క సమూహము - పోటగళ్యా -అని చెప్పవలెఁగాని-గళ్యా అని ప్రత్యేకశబ్దము లేదని చెప్పుదురు...

గ్రామతాజనతా ధూమ్యాపాశ్యాగళ్యాపృథక్పృథక్॥ ౧౧౫॥

అపిసాహస్రకారీష సహస్ర శబ్దము మొదలు-౪ వరుసగా ఆయా సమూహములకు పేళ్లు ॥ సహస్రాణాంసమూహః సాహస్రం । సహస్రములయొక్క-సమూహము ॥ ౧ ॥ కరీషః శుష్కగోమయః- తేషాంసమూహః కారీషం। కరీషమనఁగా నెండినపేడ - దానియొక్క-ప్రోగు ॥౧॥ వర్మణాంసమూహో వార్మణం। జోళ్లయొక్క-మొత్తము ॥ ౧ ॥ అథర్వానామ్నా ఋషిణాప్రోక్తమాథర్వణం - తమధీయతే ఆథర్వణికాః- తేషాంసమూహ ఆథర్వణం। అథర్వుఁడనెడు ఋషిచేతఁ జెప్పఁబడినదిగనుక -ఆథర్వణమని గ్రంథము- ఆగ్రంథమునధ్యయనము సేయువారు ఆథర్వణికులు- వారియొక్క-సమూహము ఆథర్వణము- * అథర్వణానామ్నా ప్రోక్తో వేదోపి అభేదోపచారాదథర్వా- తేషాంసమూహ ఆథర్వణం। అథర్వుఁడను ఋషిచేతఁ జెప్పఁబడిన వేదము ఉపచారమున-అథర్వయనంబడును - దానిసమూహము అథర్వణము -ఆదిశబ్దము చేత అంగారములయొక్క-సమూహము ఆంగారము- చర్మముయొక్క-సమూహము చార్మణము-ఇవి మొదలైనశబ్దములు తెలిసికొనదగినవి॥

వార్మణాథర్వణా దికం।

—⟹ * ఇతిసంకీర్ణవర్గః * ⟸—

శ్లో॥ ఏకార్థానేకపర్యాయాః ప్రథమం ప్రతిపాదితాః । పదమేకమనేకార్థం సంప్రతి ప్రతిపాద్యతే॥ అవతరణిక॥ ఓయి నానార్థవర్గ మేటికిఁ జెప్పవలెను-పూర్వము ఆయాపర్యాయములయందన్ని శబ్దములు చెప్పఁబడియున్నయవి - అట్లుగాక బుద్ధిసౌకర్యార్థమై నానార్థవర్గ ఆవశ్యకముగ జెప్పవలసినట్టయిన ముందు ఆయాపర్యాయములయందు చేనిటికిఁ జెప్పవలె

సు- అనెడుశంకలురాఁగాతత్పరిహారార్థమైన శ్లోకమును జెప్పుచున్నాఁడు ॥ అత్ర - ఈనానార్థవర్గయందు* కేపి-కొన్నియైన* నానార్థాః- అనేకార్థములైన - మారుతే వేధసి బ్రధ్నే పుంసి కః కంశిరోంబునోః-అనునట్టి కశబ్దము మొదలైనశబ్దములు* కాంతాదివర్గేష్వేవ- కాంతఖాంతాదివర్గలయందే* కీర్తితాః- చెప్పఁబడినయవి* పర్యాయములయందు చెప్పఁబడవు- ఘోంటాశబ్దము ఘోంటాకువలఘెరిలే-అనియును- ఘోంటాతుపూగఃక్రముకః- అనియును- రేఁగు చెట్టునందును-పోఁకయందును-వర్తించుచునుగనుక నానార్థమైనను -ఆయాపర్యాయములయందే చెప్పఁబడెఁగాని నానార్థవర్గయందు - ఇవిమొదలైనశబ్దములు కొన్ని చెప్పఁబడ లేదుగనుక కేపియని చెప్పినాఁడు ॥

నానార్థాః కేపి కాంతాదివర్గేష్వేవాత్ర కీర్తితాః॥ ౧౫౬॥

భూరిప్రయోగా యే యేషు పర్యాయేష్వపి తేషు తే।

ఓయినాకాదులయిన నానార్థశబ్దములు-నానార్థవర్గయందుఁ జెప్పవలసి యుండగా స్వరవ్యయంస్వర్గనాక-అనిస్వర్గపర్యాయములయందేమిటికిఁ జెప్పఁబడెననిశంకరాఁగాదానిబరిహరించుచున్నాఁడు । భూరిప్రయోగా యే యేషు అని* యే-ఏ నాకాదిశబ్దములు* యేషు- ఏ యే స్వర్గాద్యర్థములయందు* భూరిప్రయోగాః - కావ్యాదులయందుమిక్కుటముగాప్రయోగములుగలిగినవో* తే-ఆనాకాదిశబ్దములు* తేషు-ఆస్వర్గాదిపర్యాయములయందును అపిశబ్దమువలన నానార్థవర్గయందును జెప్పఁబడెనుగనుక పౌనరుక్త్యదోషము లేదు ॥ నాకశబ్దము - ఆకాశమందును - స్వర్గమందును వర్తించును ॥ నవిద్యతే అకందుఃఖమత్రనాకః* లోకశబ్దము-స్వర్గాదిలోకములయందును-జనులయందును వర్తించును॥ లోక్యతే ఆలోక్యత ఇతిలోకః* లోకృదర్శనే-చూడఁబడునది ॥ టీ॥ జనశబ్దేనశిరఃపాణ్యాద్యంగసంస్థానవిశేషయుక్తం తిర్యగ్వ్యతిరిక్తం మనుష్యాదిప్రాణిమాత్రముచ్యతే। యథా-అయంజనః ప్రష్టుమనాస్తపోధనే। జనాయశుద్ధాంతచరాయశంసతే- సుజనో దుర్జన ఇత్యాదిప్రయోగదర్శనాత్- క్వచిత్తు సముదాయేపి ప్రయుజ్యతే- యథా- సఖీజనోద్వీక్షణకౌముదీముఖం- అప్సరోజనసంకీర్ణే- ఇత్యాది- ఇహతు జనశబ్దస్సమూహార్థః- తత్రలోకశబ్దః - స్త్రీలోకః పరికలయాంచకార తుల్యం రాజలోక ఇత్యాది॥ శ్లోకశబ్దము ఛందోబద్ధమైన వృత్తమందును కీర్తియందును వర్తించును॥ శ్లోక్యత ఇతి శ్లోకః* శ్లోకృ సంఘాతే। కూర్పఁబడునది॥ టీ॥ యశసి యథా- పుణ్యశ్లోక ఇత్యాది॥ సాయకశబ్దము బాణమందును ఖడ్గమందును వర్తించును। స్యతి ప్రతిపక్షం నాశయతీతి సాయకః షోంతకర్మణి। శత్రువును నశింపఁజేయునది॥ టీ॥ చకారసూచితమర్థాంతరం శేషకారేణదర్శితం॥ శ్లో॥ సాయకాశ్శేత్రుసాతా రాత్రిలింగావితి॥ జంబుకశబ్దము - నక్కకును-వరుణదేవునికిని పేరు॥ జమతీతి జంబుకః* జమూ అదనే। భక్షించునది దుష్టులహింసించువాఁడుగనుక జంబుకము- జంబువండును॥ పృథుకశబ్దము అటుకులకును-చిన్నవానికిని పేరు॥ పథుత్వాత్ -పృథుకాయతీతి- పృథుకః* కైశబ్దే। గొప్పమైనది-నిక్కి-లిమొఱపెట్టువాఁడుగనుక పృథుకము -పృథుకుఁడును॥ ఆలోకశబ్దము చూచుటకును-ప్రకాశమునకును పేరు ఆలోకనం ఆలోక్యతేనేనేతిచ ఆలోకః* లోకదర్శనే। చూచుటగనుక దీనిచేత చూడఁబడుగనుకను ఆలోకము॥ శ్లో॥ ఆలోకశబ్దం వయసాం విరావైరితి రఘువంశే॥ సరాజకకుదవ్యగ్రపాణిభిః పార్శ్వవర్తిభిః। యయావుదీరితాలోక ఇతి గ్రంథాంతరే చ॥ ఆనకశబ్దము భేరికిని-తమ్మటకును పేరు ॥ ఆసమంతాదనితి శబ్దాయత ఇత్యానకః* అనశబ్దే। అంతట మోఁగునది॥ పా॥ ఆణకః॥ శ్లో॥ మృదంగే స్వనదంబుదే ఆనక ఇతి శేషః॥ శ్లో॥ ఆనకః పటహే భేర్యాం మృదంగే స్వనదంబుద ఇతి విశ్వప్రకాశశ్చ॥ అంకశబ్దము తొడయందును- అడియాలమందును-వర్తించును॥ అమంతి బాలా అత్రేతి - అంక్యతేనేనేతిచ అంకః* అమగత్యాదౌ* అకిలక్షణే। దీనియందు బాలురుండురు- దీని చేతగురుతుపడును గనుక- అంకము॥ శ్లో॥ అంకశ్చిత్రియుద్ధే భూపాంతికపరిచ్ఛిదిః స్థానే చ రూపకే క్రోడ ఇతి శేషః॥ అంకః స్థానాంతరే క్రోడభూషణోత్సంగలక్ష్మసు। నాటకాదిపరిచ్ఛేదే చిత్రయుద్ధే చ రూపక ఇతి విశ్వప్రకాశః॥ కళంకశబ్దము గురుతునందును-నిందయందును-వర్తించును॥ కలతే క్షిప్యతే॥ లంకః* కల కిల క్షేపే। దొబ్బఁబడునది ॥ టీ ॥ కలతే క్షిప్యత ఇతి కలః అంక్యత ఇతి అంకః కలశ్చాసావంకశ్చ కలంకః ॥ శ్లో ॥ కలంకో

ఆకాశే త్రిదివే నాకో లోకస్తు భువనే జనే ॥౧౫౭॥

పద్యే యశసి చ శ్లోకః శరే ఖడ్గే చ సాయకః।

జంబుకౌ క్రోష్టువరుణౌ పృథుకౌ చిపిటార్భకౌ ॥౧౫౮॥

ఆలోకౌ దర్శనోద్యోతౌ భేరీపటహమానకౌ।

ఉత్సంగచిహ్నయోరంకః కళంకోంకాపవాదయోః॥౧౫౯॥

తక్షకో నాగవర్ధక్యో రర్కస్స్ఫటికసూర్యయోః। మారుతే వేధసి బ్రధ్నే పుంసికః కంశిరోంబునోః॥౧౬౦॥

లోహకిట్టకఇతి శేషః ॥ **తక్షకశబ్దము తక్షకుండనెడు సర్పమందును - వడ్లవానియందును వర్తించును॥ తక్ష్ణోతీతి తక్షకః* తక్షూ తనూకరణే। కృశముగాఁజేయువాఁడు॥ *అర్కశబ్దము స్ఫటికమందును, సూర్యునియందును వర్తించును॥ అర్చ్యత ఇత్యర్కః* అర్చ పూజాయాం। పూజింపఁబడును॥ శ్లో॥ అర్కోర్కపర్ణే స్ఫటికే రవౌ తామ్రే దివస్పతావితి విశ్వప్రకాశః॥ ** కశబ్దము - వాయుదేవునియందును - బ్రహ్మదేవునియందును - సూర్యునియందును - ఆత్మయందును - వర్తించునపుడు - పుం. శిరస్సునందును - ఉదకమందును వర్తించునపుడు - న - ఇక ఱడపుం శబ్దము ఆత్మవాచకము॥ కాయతే సూయత ఇతి కః - కంచ* కై శబ్దే। స్తోత్రము చేయఁబడును॥ శ్లో ॥ కో బ్రహ్మాత్మానిలార్కేషు సుఖశీర్షజలేషు కమితి విశ్వప్రకాశః**

స్యాత్పులాకస్తుచ్ఛధాన్యే సంక్షేపే భక్తసిక్థకే। ఉలూకే కరిణః పుచ్ఛమూలోపాంతే చ పేచకః॥౧౬౧॥

పులాకశబ్దము పొల్లునందును - సంక్షేపమందును - కూటిమెతుకునందు వర్తించును॥ పులతి మహత్వ్వ భవతీతి పులాకః* పుల మహత్త్వే। గొప్పయగునది ॥టీ॥ సంక్షేపార్థే బుద్ధచరితే ప్రయోగః ॥శ్లో॥ నిబోధ కించిత్తు పులాకమాత్రం వాక్యం మనేర్యాక్యవిశారదస్యేతి** పేచకశబ్దము గుడ్లగూబయందును - ఏనుఁగుతోఁకమొదటనుండెడు గుదాచ్ఛాదకమైన మాంసమందును వర్తించును ॥ పేచతి గచ్ఛతీతి పేచకః *పిచ గతౌ॥ పోవునది శ్లో॥ పేచకో గజలాంగూలమూలపర్యంత ఘూకయోరితి విశ్వప్రకాశః॥ టీ ॥ కేచిత్తు పుచ్ఛమూలే పుచ్ఛపాలింతే చేత్యర్థద్వయపరత్వేన వ్యాచక్షతే। తథాచ ప్రతాపః॥శ్లో॥ ఉలూకే గజలాంగూలమూలపర్యంతయోరపీతి

కమండలౌ చ కరకః స్సుగతే చ వినాయకః। కిష్కుర్హస్తే వితస్తౌ చ శూకకీటే చ వృశ్చికః॥౧౬౨॥

** కరకశబ్దము కమండలమందును - చకారమువలన వడిగండ్లయందును కొక్కెరయనుడుపక్షియందును - దాడినుయందును - వర్తించును॥ కరోత్యానందమితి కరకః* డుకృఞ్ కరణే। ఆనందను జేయునది॥శ్లో॥ కరకః పక్షిభేదే స్యాత్ కమండలు కరంకయోః॥ కరదాడిమయోః పుంసి స్త్రియాం వర్షోపల ఇతి విశ్వప్రకాశః॥ *వినాయకశబ్దము - బుద్ధదేవతయందును - చకారమువలన గణాధిపతియందును - గరుత్మంతునియందును - గురువునందును వర్తించును॥ వినయతి శిక్షయతీతి వినాయకః* ణీఞ్ ప్రాపణే। శిక్షించువాఁడు॥శ్లో॥ వినాయకస్తు హేరంబే గరుత్మతి గురావపీతి శేషః ** కిష్కుశబ్దము మూరయందును - జానయందును - చకారమువలన ముంజేతియందును - కుత్సితునియందును వర్తించును॥ కించిదితి కూయతే కిష్కుః॥పు॥ *కుశబ్దే। కించిత్తని చెప్పఁబడునది॥శ్లో॥ ప్రకోష్ఠే కుత్సితే కిష్కుః ద్విచత్వారింశదంగులే ఇతి శేషః॥ కిష్కుర్హస్తే వితస్తౌ నా ప్రకోష్ఠే పుంనపుంసకమితి రుద్రశ్చ* *వృశ్చికశబ్దము నల్లతేలునందును - చకారమువలన తేలునందును - తేలుమందు చెట్టుయందును - వృశ్చికరాశియందును వర్తించును॥ వ్రశ్చతీతి వృశ్చికః* ఓవ్రశ్చూ ఛేదనే పీడించునది॥శ్లో॥ వృశ్చికస్త్వౌషధే రాశావితి శేషః ** ప్రతీకశబ్దము ప్రతికూలమనుట ఁబేరైనప్పుడు 3 లింగములయందువర్తించును - ఏకదేశమనఁగా అవయవము - దానికి పేరైనప్పుడు పుల్లింగము ॥ ప్రత్యేతి ప్రతీకః *ఇణ్ గతౌ।ప్రతిగానుండునది॥

ప్రతికూలే ప్రతీకస్త్రిష్వేకదేశే తు పుంస్యయమ్।

** భూతికశబ్దము నేలవేమునందును - కామంచికసువునందును - చీపురుకసువునందును వర్తించును॥ భువి ఊతిః సంబంధో స్యాస్తీతి భూతికం॥ పా॥ భూతీకం వేఙ్ తంతుసంతానే। భూమియందు సంబంధము గలది॥శ్లో॥ భూతీకమపి భూనింబే కర్పూర తృణదీప్యయోరితి విశ్వప్రకాశః **కోశాతకీశబ్దము పొల్లచెనట్టుందుడు ఉత్తరేణి చెట్టునందును వర్తించును కోశం కోశాఖ్యం జాలాకారం బీజపిధానమతతీతి కోశాతకీ॥స్త్రీ॥ అత సాతత్యగమనే। కోశమను పేరుగల బీజావరణమును బొందియుండునది। ఘోషమనఁగా - ఆవడచెట్టని కొందరు సోమవల్కశబ్దము గుమ్మడు చెట్టుయందును తెల్లచండ్రచెట్టుయందును వర్తించును॥ సోమవద్ధవళం వల్కమస్యేతి సోమవల్కః। చంద్రునివలె తెల్లనైన పట్టగలది** పిణ్యాకశబ్దము అందుగుబంకమొదలైనసుగంధద్రవ్యముల చేతఁజేసిన ధూపమునకును - గానుగపిండికిని పేరు॥ పిణ్యాం పిండాకార మకతీతి పిణ్యాకః* అక కుటిలాయాం గతౌ। ముద్దగట్టియుండునది॥శ్లో॥ పిణ్యాకో హింగుకుంకుమ ఇతి శేషః పిణ్యాకస్సిహ్లకే హింగౌ

స్యాద్భూతికం తు భూనింబే కత్తృణే భూస్తృణేపి చ॥ జ్యోత్స్నికాయాం చ ఘోషే చ కోశాతక్య॥ *అథ కట్ఫలే। సితే చ ఖదిరే సోమవల్కస్స్యా॥ *అథ సిహ్లకే॥౧౬౩॥ తిలకల్కే చ పిణ్యాకో బాహ్లీకం రామఠేపి చ

తిలచూర్ణే చ కుంకుమే - ఇతి విశ్వప్రకాశః * బాహ్లీకశబ్దము ఇంగువకును అపిశబ్దమువలన బాహ్లీకదేశమందుఁబుట్టిన గుఱ్ఱమునకును కుంకుమపువ్వునకును పేరు। ప్రాయేణ బాహ్లీకదేశజత్వాత్ బా

మహేంద్రగుగ్గులూ
లూకవ్యాళగ్రాహి
షుకౌశికః॥౧౫౩॥
రుక్తాపశంకాస్వా
తంకః
స్స్వల్పేపిక్షుల్లక
స్త్రిషు
జైవాతృకశ్శశాంకే
పి
ఖురేప్యశ్వప్రివర్త
కః॥౧౫౪॥**వ్యా
ఘ్రేపిపుండరీకోనా
యవాన్యామపిదీప
కః॥
సాలావృకాఃకపిక్రో
ష్టుశ్వానః
స్వర్ణేపిగైరికం॥
౧౫౫॥**పీడార్థే-
పివ్యలీకంస్యా
దలీకంత్వప్రియేనృ
తే॥**శీలాన్వయా
వనూకౌద్వే
శల్కే శకలవల్కలే॥
౧౫౬॥
సాష్టేశతేసువర్ణా

హ్లీకః. బాహ్లీకదేశమందుఁబుట్టునది॥ పా॥ బాహ్లీకం॥ శ్లో॥ బాహ్లీకో విషయాశ్వయోః। నప్ కుంకు మేచవీరేచ బాహ్లీకం బాహ్లీకంసమమితి శేషః॥ వీరము శీరం॥**కౌశికశబ్దము దేవేంద్రునికిని-గుగ్గిలపు చెట్టునకును-గుడ్లగూబకును-పాములవానికిని పేరు॥ కుశికస్యాపత్యం కౌశికః। కుశికుని కొడుకు॥ కడమ అర్థములయందు ఆయాయర్థములకుదగినట్టు వ్యుత్పత్తియూహించుకొనునది॥ టీ॥ కోశో ధనమృద్ధిః ప్రయోజనమస్యేతి కౌశికః-ఇంద్రః-ఇంద్రేణ కేనచిత్కారణవశేన కదాచిదులూకవేషః పరిగృహీత ఇతి ఘూకోపి కౌశికః. కోశేన సర్పగ్రాహణపేటికయా వ్యవహరతీతి కౌశికో వ్యాళగ్రాహీ-శేషే॥ శ్లో॥ కౌశికో మునిభేదే చ నకులే కోశవత్యపి। ఉద్గాతరి కుశాజీవే గారీనద్యోస్తు కౌశికీతి॥ ... ఆతంకశబ్దము తెలుపురోగమునకును-తాపమునకును- భయమునకును పేరు॥ ఆతంకంతి అనేనేత్యాతంకః-తకికృచ్ఛ్రజీవనే దీనిచేత ప్రయాసమున బ్రతుకుదురు॥ శ్లో॥ ఆతంచ నేస్యాదాతంక ఇతి శేషః - క్షీరస్యరూపపరిణామహేతుభూత. క్షీరావాస్యం దధ్యాదికమాతంచనముచ్యతే... క్షుల్లకశబ్దము - కొంచెమైనదానికిని - అపిశబ్దమువలన చులకనిదానికి - దరిద్రునికిని పేరు॥ మూఁడులింగములయందు వర్తించును। క్షుధం లాతీతి క్షుల్లకః॥ లాఆదానే। కొంచెపుతనమును- ఆకలిని పొందువాఁడు క్షుల్లకుడు॥** జైవాతృకశబ్దము చందురునికిని - అపిశబ్దమువలన-ఆయుష్మంతునికిని పేరు॥ జీవతీతి జైవాతృకః॥ జీవప్రాణధారణే। బ్రతుకువాఁడు॥ శ్లో॥ జైవాతృకః కృశే చంద్రే భైషజ్యాయుష్మతోరపీతి విశ్వప్రకాశః। కృశః కృశకః॥** వర్తకశబ్దము గుఱ్ఱపుగొరిసెకును-అపిశబ్దమువలన మీలపల్లెంకపులుగునకును పేరు॥ భువి వర్తత ఇతి వర్తకః॥ వృతువర్తనే। భూమియందు వర్తించునది॥** పుండరీకశబ్దము పులికిని - అపిశబ్దమువలన దిగ్గజమునకు పేరైనపుడు - పులింగము - తెల్లదామరకును- తెల్లగొడుగునకును పేరైనపుడు-నపుంసకము॥ పుణతీతి పుండరీకః॥ పుణశుభకర్మణి- శుభకర్మమును జేయునది॥ శ్లో॥ పుండరీకం సితచ్ఛత్రే సితాంభోజేపి కీర్తితం। పుండరీకో వ్యాఘ్రభేదే దిగ్గజే క్షుద్రభేదయోరిత్యజయః॥** దీపకశబ్దము- ఓమమునకును-అపిశబ్దమువలన జీలకఱ్ఱకును పేరు॥ దీపయతీతి దీపకః దీపీదీప్తౌ. దీపనముఁబుట్టించునది॥ శ్లో॥ దీపకస్స్యాదలంకారే యవానీ బర్హిచూడయోరితి శేషః. అలంకారో దీపకాఖ్యశబ్దాలంకారేషు ప్రసిద్ధః బర్హిచూడా మయూరశిఖాఖ్య ఓషధీవికారః॥ సాలావృకశబ్దముకోఁతికిని నక్కకును కుక్కకును పేరు. స్యంతి వర్కం తేచ సాలావృకాః-షోంతకర్మణి॥ వృక ఆదానే। హింసించి పుచ్చుకొనునవి॥ టీ॥ సాలాద్వృక్షాదివర్తినో జీవాన్ ఆవర్కంతే భక్షయంతీతి సాలావృకాః। తాలవ్యాదిరితి సుభూతి చంద్రః॥ ... గైరికశబ్దము బంగారునకును-అపిశబ్దమువలన జేరుకును పేరు॥ గిరౌ భవం గైరికం। గిరియందుఁబుట్టినది॥** వ్యలీకశబ్దము దుఃఖమునకును-అపిశబ్దమువలన అప్రియమునకును. అకార్యమునకు- సిగ్గునకును- కామినీజనాపరాధమునకును పేరు-విశేషేణ అల్యతే వార్యత ఇతి వ్యలీకం। విశేషముగా వారింపఁబడునది॥ శ్లో॥ వ్యలీకమప్రియాకార్యవైలక్ష్యానృత కామజే-ఇతి శేషః-కామజః కామావేశకృతోపరాధః లజ్జాయాం శ్లో॥ వ్యలీకనిశ్వాసమివోత్ససర్జేతి - సతాం తేసచివసఖః పురస్త్రియాభిః గుర్వీభిశ్శమితపరాజయవ్యలీకానితి-కుమారసంభవే. రఘువంశే చ ప్రయోగః॥

అలీకశబ్దము అప్రియమునకును-అసత్యమునకును పేరు॥ అల్యతే వార్యత ఇత్యలీకః ॥ అలభూషణాద్యా। వారింపఁబడునది॥ శ్లో॥ అలీకంతు లలాటే స్యాదితి శేషః... అనూకశబ్దము స్వభావమునకును-వంశమునకును పేరు ॥ అనూచ్యతి సమవైతీత్యనూకం॥ ఉచ సమవాయే। పాయకుండునది॥ శ్లో॥ అనూకం గతజన్మనీతి శేషః...శల్కశబ్దము తునకకును - నారకును పేరు ॥ శలతి పృథగ్గచ్ఛతీతి శల్కం॥ శలఆశుగమనే వేఱుగా బోవునది ॥ శ్లో॥ సామ్యంగతే నాశని చామఘూనః శ శాంకశల్కాకృతి పాండురేణేతి శలశబ్దస్యఖండవాచిత్వే భారవిప్రయోగః ॥ టీ॥ మత్స్యనాంకవచ ప్రాయం త్వక్ శకలమిత్యుచ్యతే॥ శ్లో॥ తథాపాఠీనరాజీవ సశల్కాశ్చ ద్విజాతిభిరితి శల్కశబ్దస్య మత్స్యచర్మవాచిత్వే ప్రయోగః...నిష్కశబ్దము నూటయెనిమిది సువర్ణములకును - బంగారుమాత్రమునకును

నాంహేమ్న్యరో
భూషణేపలే। దీనారే
పిచనిష్కోఽస్త్రీ
కల్కోఽస్త్రీశమలైన
సోః॥౧౭౯॥దంభే
ప్యథపినాకోఽస్త్రీ
శూలశంకరధన్వనోః
ధేనుకాతుకరేణ్వాం
చ

ఉరస్థ్సలమందుండెడుభూషణమునకును-పలమునకును-పైడిటంకమునకును పేరు॥సువర్ణమనఁగానిరువదిరూకలయెత్తుబంగారములంగురిగింజలయెత్తు॥పలమనఁగానెనుబదిరూకలయెత్తు॥నితరాంకాయతేస్తూయత ఇతినిష్కః॥అ-పుం॥కైశబ్దె।మిక్కిలిస్తోత్రముచేయఁబడునది ... కల్కశబ్దము విష్ఠకును-పాపమునకును-దంభమునకును పేరు॥కల్యతేక్షిప్యత ఇతికల్కః॥అ-పుం॥ కలకిలశ్బ్దే। తోలఁబడునది ॥టీ॥మలెనసహావర్తత ఇతిసమలపాపాశయః - ఇతిదంభాద్యర్థేన వ్యాఖ్యాతథాచరుద్రః॥శ్లో॥త్రిషుపాపాశయేకల్కః స్త్రీవిట్కిట్టసదంభయోరితి॥*॥పినాకశబ్దము శూలమునకును ఈశ్వరునివింటికిని పేరు ॥ పాతీతిపినాకః।అ-పుం॥పారక్షణె।రక్షించునది... ధేనుకాశబ్దము ఆఁడయేనుఁగునకును చకారమువలనక్రొత్తగానీనినఆవునకును పేరు ధయంత్యేనాంవత్సా ఇతి ధేనుః-ధేనురేవ ధేనుకా॥*॥ధేట్ పానే।దీనిక్షీరమునుపిల్లలుపానముఁజేయును॥శ్లో॥ ధేనుకాత్వశ్వయోషితి।ధనాన్యాంచకృపాణ్యాంచప్రసూతాయాంపశౌగవీతిశేషః... కాళికాశబ్దము

మేఘజాలేచకాళీ
కా॥౧౮౦॥

మేఘసమూహమునకును - చకారమువలనపార్వతీదేవికిని-యోగినికిని-మర్యాదకును-నలుపునకును పేరు॥కాళవర్ణత్వాత్ కాళికా నల్లనిది॥శ్లో॥వోషేస్వర్ణాదిధాతూనాంకృష్ణావృద్ధిసురాసుచ।క్రమదెయెవస్తుమూల్యేయోగిన్యంబికయోరపి।పటోలశాఖాలోమాళీమాంసీకాకీషుకాళికేతిశేషః॥

కారికాయాతనావృ
త్త్యోః

కారికాశబ్దముతీవ్రవేదనకును-చేయుటకును పేరు ॥యాతనావృత్త్యోః-అను పాఠమందు-వృత్తియనఁగా సూత్రాదివివరణశ్లోకముదానియందును కారికాశబ్దము వర్తించును॥కృణోతికరోతీతికారికా॥*॥కృ హింసాయాం - డుకృఞ్ కరణె । హింసించునది-చేయునదిగనుక॥శ్లో॥కారికానటయోషాయాందివాకీర్త్యాదిశిల్పక ఇతిశేషః... కర్ణికాశబ్దముకర్ణభూషణమునకును-ఏనుగుతొండమునకును-తామరపువ్వులోనిదుద్దుకును పేరు ॥ కర్ణస్యాలంకారః॥కర్ణికా।కర్ణములకుఅలంకారమైనది॥టీ॥అంగుళిరగ్రభాగః॥తత్ర-కిరతిజలమితికర్ణికా॥*॥కృవిక్షేపే।వరాటకే।కర్ణికాసదృశాకారత్వాత్కర్ణికా ...

కర్ణికాకర్ణభూష
ణే,కరిహస్తాంగుళౌ
పద్మబీజకోశ్యాం
త్రిషూత్తరే॥౧౮౧॥

బృందారకశబ్దముమొదలుకొనికాంతములుముగియువరకుఁజెప్పెడుశబ్దములుమూఁడులింగములయందునువర్తించును॥బృందారకఃపురుషఃబృందారికా స్త్రీ-బృందారకంకళత్రం - అని ॥ ...బృందారకశబ్దముచక్కనివానికిని-ముఖ్యుఁడైనవానికిని పేరు ॥ ప్రశస్తంబృందమస్యబృందారకః । ప్రశస్తమైనసమూహముగలవాఁడు...ఏకశబ్దముప్రధానమైనవానికిని - ప్రకృతమైనదానికంటెవేరైనదానికిని-సహాయములేకయొక్కటైనదానికిని పేరు॥ఏతిప్రాధాన్యంగచ్ఛతీత్యేకః॥*॥ఇణ్ గతౌ। ప్రాధాన్యమునుబొందునది ॥ టీ ॥ ముఖ్యేయథా.సర్వస్వైకబంధుః - అన్యార్థే-ఇత్యేకేప్రాహుః - కేవలె -ఏకోజయత్రిపురాణిహరః ఖరాదీనితి ..

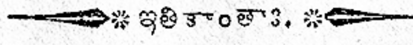
బృందారకౌరూపిము
ఖ్యౌ
ఏకేముఖ్యాన్యకేవ
లాః।

కౌక్కుటికశబ్దముదంభముగలవానికిని- సమీపముననడుగుపెట్టెడిదిక్కునుపదిలముగాచూచుకొనిపోవుభిక్షువునకును పేరు ॥ కుకుటింమాయాంపశ్యతి కుక్కుటవన్మందంచరతీతికౌక్కుటికః।మాయనుజూచువాఁడు-కోడివలెమెల్లగాఁబోవువాఁడు॥ ... లాలాటికశబ్దము ప్రభువుభావమును దెలుసుకొనెడువానికిని- స్వామికార్యములయందుఅసమర్థుఁడైనవానికిని పేరు కోపప్రసాదపరిజ్ఞానాయ ప్రభోర్లలాటంపశ్యతి - కార్యేష్వవ్యాపృతః దూరేస్థితస్సన్ ప్రభోర్లలాటంపశ్యతీతిలాలాటికః కోపప్రసాదములెఱుంగుటకొఱకు ప్రభువులలాటమునుజూచువాఁడు - కార్యములయందుచొరకదవ్వుననుండిప్రభువులలాటమేచూచునాఁడునులాలాటికుఁడు ...

స్యాద్దాంభికఃకౌక్కు
టికోయశ్చాదూరేరి
తేక్షణః॥౧౮౨॥
లాలాటికఃప్రభో
ర్భావదర్శీ కార్యా
క్షమశ్చయః।

కటకశబ్దముపర్వతమధ్యప్రదేశమునకును - కంకణమునకును - రాష్ట్రమునకును పేరు చక్రమనఁగాసైన్యమునుగనుక సైన్యము పేరును॥కటతీతికటకః॥*॥కటేవర్షావరణయోః।చుట్టుకొనియుండునది...కంటకశబ్దముసూదిమొనకును -క్షుద్రశత్రువునకును-రోమాంచమునకును పేరు।కణంత్యనేనకంటకః కణశబ్దె।దీనిచేతమొఱపెట్టుదురు భూభృన్నితంబయనుసీయొకశ్లోకముప్రక్షిప్తము॥

భూభృన్నితంబవల
యచక్రేషుకటకో
స్త్రియామ్॥౧౮౩॥
సూచ్యగ్రేక్షుద్రశ
త్రౌరోమహర్షే
పికంటకః।

ఇతికాంతాః.

మయూఖస్త్విట్కర

మయూఖశబ్దముకాంతికిని-కిరణమునకును-అగ్నిజ్వాలమునకును పేరు ।మినోత్యంధకారమితిమ

జ్వాలా**స్వలిబా ణావాశిలీముఖౌ॥౧౭౪ శంఖోనిధౌలలాటా స్థ్నికంబౌనస్త్రీం ద్రియేపిఖమ్। ఘృణిజ్వాలె అపిశిఖె **ఇతిఖాంతాః** శైలవృక్షౌనగావ గౌ॥౧౭౫॥**ఆశు గౌవాయువిశిఖౌ** శరార్క-విహగాః ఖగాః**పతంగౌప క్షిసూర్యౌచ**పూ గఃక్రముకబృంద యోః॥౧౭౬॥**పశ వోపిమృగాః**వేగః ప్రవాహజవయోర పి**పరాగఃకౌసుమే రేణౌస్నానీయాదౌ రజస్యపి॥౧౭౭॥**గ జేపినాగమాతంగా

వపాంగస్తిలకేపిచ సర్గస్స్వభావనిర్మో కనిశ్చయాధ్యాయ సృష్టిషు॥౧౭౮॥

త్యాగస్సన్నహనో పాయధ్యానసంగతి యుక్తిషు।

భోగస్సుఖే స్త్ర్యాది భృతావహేశ్చఫణ కాయయోః॥౧౭౯

యయాఖీడుమిక్షేప్రక్షేపణే అంధకారమునుబోమొత్తునది*శిలీముఖశబ్దముతుమ్మెదకును-అమ్ములకును పేరు॥శిలీశల్యం ముఖేఅస్యశిలీముఖః॥అ-పు॥ములికిముఖమందుఁగలిగినది ** శంఖశబ్దము నిధివిశేషమునకును-మెదుటియెముకకును-శంఖమునకును పేరు॥శమయతిసుఃఖమితిశంఖః॥శముఉప శమే।దుఃఖమునుశమింపఁజేయునది** ఖశబ్దముఇంద్రియమునకును - అపిశబ్దమువలనఆకాశ మునకును పేరు॥ఖనతివ్యథయతీతిఖం*ఖనుఅవదారణే। వ్యథపెట్టునది॥శ్లో॥స్వర్గేపిఖమితిత్రి కాండశేషః**శిఖాశబ్దముకిరణమునకును-అగ్నిజ్వాలకున్ను-అపిశబ్దమువలనసిగకును పేరు॥ శేతేశి ఖా*శీఙ్‌స్వప్నే-ధాతూనామనేకార్థత్వాదత్రవ్యాప్తిరర్థః॥వ్యాపించునది॥-*ఇతిఖాంతాః *- నగాగశబ్దములుపర్వతమునకు-వృక్షమునకును పేళ్లు॥నగచ్ఛతఇతినగౌ।అగౌచ గమ్‌ల్‌గతౌ।ఎక్కడి కినిపోనివిగనుకనగములు-అగములును** ఆశుగశబ్దమువాయువునకును - బాణమునకును పేరు॥ ఆశుగచ్ఛతీత్యాశుగః*గమ్‌ల్‌గతౌ। వేగిరముగాఁబోవునది॥౧॥**ఖగశబ్దముబాణమునకుసూ ర్యునికిపక్షికిని పేరు॥ఖెగచ్ఛతీతిఖగః*గమ్‌ల్‌గతౌ।ఆకాశమందుఁబోవునది

పతంగశబ్దముపక్షికిసూర్యునికినిచకారమువలనమిడుతకును పేరు॥పతతీతిపతంగః-పత్‌ల్‌గతౌ పో వునది**పూగశబ్దముపోకచెట్టునకునుసమూహమునకును పేరు॥ పునాతీతిపూగః॥పూఞ్‌పవనే। పవిత్రముఁజేయునదిగనుకపూగము।

మృగశబ్దముపసులకును-అపిశబ్దమువల్లలేళ్లకుమృగశీర్షనక్షత్రమునకుఏనుగుఁజాతివిశేషమునకు వెదకుటకును పేరు ॥ మృగ్యంతఇతిమృగాః*మృగఅన్వేషణే। వెదుకఁబడునవి**వేగశబ్దముప్రవా హమునకు-వేగిరమునకు-అపిశబ్దమువలనమలమూత్రాదిప్రవృత్తికిని పేరు ॥ విజతిచలతివేగః-ఓవి జీభయచలనయోః । కదులునది**పరాగశబ్దముపుప్పొడికి-స్నానసాధనమైనపిండిమొదలైనదా నికి-ధూళికిని పేరు॥పరాగచ్ఛతివాయునేతిపరాగః-గమ్‌ల్‌గతౌ। వాయువుచేతపోవునదిగనుకప రాగము**నాగశబ్దముఏనుఁగునకును-అపిశబ్దమువలనపామునకును-సీసమునకును పేరు॥ మాతం గశబ్దము-ఏనుగునకును-అపిశబ్దమువలనచండాలునకును పేరు॥నగేభవోనాగః। పర్వతమందుబు ట్టునది॥మతంగాదృషేర్జాతోమాతంగః॥మతంగుడనెడుఋషివలనఁబుట్టెనుగనుకమాతంగము మాతంగుఁడును**అపాంగశబ్దము- బొట్టునకు-అపిశబ్దమువలనకడకంటికి పేరు ॥ అపగచ్ఛ త్యంగాదిత్యపాంగః। అంగమువల్లనుండిజారునది ॥ అంగముకొననుండునది*సర్గశబ్దము-స్వ భావమునకును - విడుచుటకును-నిశ్చయమునకును. కావ్యపరిచ్ఛేదమునకునునిర్మాణమునకును పేరు॥ సృజ్యతఇతిసర్గః-సృజవిసర్గే।సృజింపఁబడునది ॥టీ॥ అనాగంతుకోధర్మఃస్వభావః-యథాజల స్యశైత్యం-నిర్మోకస్త్యాగః యథా-బాణనిసర్గః - నిశ్చయోధ్యవసాయః-యథాగృహాణశస్త్రం యదిసర్గఏషతే - అధ్యాయోనామరామాయణాదిమహాకావ్యేషుకథావిశ్రాంతిస్థానం యథా-సర్గబంధోమహాకావ్యం-సృష్టిరుత్పాదనం-యథా-సర్గస్థిత్యంతకారణమితి.సృజవిసర్గ ఇతిధాతోః-యథాయథం-కర్మణి-కరణే-భావేచఘఞిసర్గః ** యోగశబ్దముకవచాదులకు ను-సామాద్యుపాయములకును- ధ్యానమునకును-కూటమికిని-కూర్పుటకును పేరు ॥ యుజ్యతఇతి యోగః*యుజిర్‌యోగే ॥ కూర్పఁబడునది ॥ టీ॥మహాకవచాసుసంభృతసంభారస్యతదేకతాన త్వంసన్నహనం-యథాసేతుబంధేకృతోద్యోగః- సన్నహనంకవచాదికమితికేచిత్ ఉపాయస్సామదానాదిః-యథా- తంత్రావాపవిదాయోగైర్మండలాన్యధితిష్ఠతేతిమాఘః ధ్యానంచిత్తవృత్తినిరోధః - యథా-యోగేనాంతేతనుత్యజా మితికాళిదాసః-సంగతిస్సంశ్లేషః-యథా-రత్నయోగఃకాంచనస్య-యుక్తిరోయోగ్యతా-యథాయోగమితరేషామితియుజి ర్ధాతోఃపూర్వవత్ప్రత్యయః॥శ్లో॥యోగస్స్యాత్ద్రవ్యలాభేవిషహంభావేచభేషజేఇతిశేషః॥ భోగశబ్దముసుఖమునకునుస్త్రీలుమొదలైనవారియొక్క-పోషణమునకును-పాముయొక్కపడిగెకు ను-ఒడలునకును పేరు॥భుజ్యతఇతిభోగః*భుజపాలనాభ్యవహారయోః॥ అనుభవింపఁబడునది॥టీ॥ పణ్యస్త్రీణాంరిరంసుభిర్దేయంధనాదిమూల్యం స్త్ర్యాదిభృతిః-ఆదిశబ్దేనస్వకీయభార్యాదిప్రాప

చాతకే హరిణే పుంసి సారంగశ్శబలే త్రిషు

కపౌ చ ప్లవగః

శాపే త్వభిషఙ్గః పరాభవే ॥ ౧౮౦ ॥

యానాద్యంగే యుగః పుంసి యుగం యుగ్మే కృతాదిషు ॥

స్వర్గేషుపశువాగ్వజ్రదిఙ్నేత్రఘృణిభూజలే ॥ ౧౮౧ ॥

లక్ష్యదృష్ట్యా స్త్రియాం పుంసి గౌః

లింగం చిహ్నే శేఫసి ।

శృంగం ప్రాధాన్యసాన్వోశ్చ

వరాంగం మూర్ధగుహ్యయోః ॥ ౧౮౨ ॥

భగః శ్రీకామమాహాత్మ్యవీర్యయత్నార్కకీర్తిషు ।

॥ ఇతి గాంతాః ॥

పరిఘః పరిఘాతేఽస్త్రే

ఓఘో బృందేఽమ్భసాం రయే ॥ ౧౮౩ ॥

మూల్యే పూజావిధావర్ఘః

అంహోదుఃఖవ్యసనేష్వఘం । ... త్రిష్విష్టే ల్పే లఘుః

॥ ఇతి ఘాంతాః ॥

దార్థం పరనీయానాం ఘోటకబలీవర్దాదీనాం - అధ్వయోజనానుసారేణ కల్పితం మూల్యం గ్రహ్యతే॥ శ్లో॥ కాటిత్యే పాలనేపి స్యాదదనే ద్రవిణేపి చేతి శేషః॥ ** సారంగశబ్దము చాతకపక్షికిని - ఇఱ్ఱికిని పేరైనప్పుడు॥ పు - నానావర్ణములుగల వస్తువునకు పేరైనపుడు॥ త్రి॥ సారాణ్యంగాని యస్య సః సారంగః। మంచి అవయవములు గలది॥ టీ॥ సజాతీయైస్సహ అరం అత్యర్థం గచ్ఛతీతి సారంగః॥ శ్లో॥ హస్తిభృంగౌ చ సారంగావితి శేషః ** ప్లవగశబ్దము కోతికిని - చకారమువలన కప్పకును పేరు॥ ప్లవైర్లంఘనైర్గచ్ఛతీతి ప్లవగః॥ గమ్ల్ సృప్ల్ గతౌ। దాటువేయుచుం బోవునది ** అభిషంగశబ్దము శాపమునకును - తిరస్కారమునకును పేరు॥ శాపమనగా నపకారికి నిష్టమును జెప్పుట - నిందనిఅపవాదమని కొందఱు॥ అభిషజ్యత ఇత్యభిషంగః॥ షంజ సంగే। పొందఁబడునది॥ శ్లో॥ ఆక్రోశే శపథేపి స్యాదభిషంగః పరాభవ ఇతి రుద్రః॥ ** యుగశబ్దము - కాఁడికి పేరైనపుడు ॥ పు॥ రెంటికిని - కృతత్రేతా ద్వాపర కలియుగములకును పేరైనపుడు ॥ న॥ యుజ్యత ఇతి యుగః। యుగంచ॥ యుజిర్ యోగే। కూర్పఁబడునది॥ శ్లో॥ యుగం హస్తచతుష్కే - స్యాద్దోష ఘేవర్ష పంచక ఇతి శేషః॥ ** గోశబ్దము స్వర్గమునకు - బాణమునకు. పశువునకు - వాక్కునకు - వజ్రాయుధమునకు - దిక్కునకు - నేత్రమునకు - కిరణమునకు - భూమికి - నీళ్లకును పేరు ॥ ఈ గోశబ్దము - లక్ష్యదృష్ట్యా ప్రయోగానుసారముగ - స్త్రీలింగమందును పుల్లింగమందునను నూహించుకొనవలయునని యెట్లనిన॥ శ్లో॥ స్వర్గేషువజ్రేచరశ్మౌ చ బలీవర్దే చ గౌః పుమాన్॥ స్త్రీ బాణరోహిణీదృగ్దిగ్వాగ్భూమిష్వప్సు భూమ్ని చ - అని త్రికాండశేషమందు లింగనిర్ణయము జెప్పియున్నాఁడు॥ గచ్ఛతి గమ్యత ఇతి వా గౌః॥ గమ్ల్ గతౌ। పోవునది గనుక నైన పొందఁబడునది గనుకనైనను గోవు ॥ ఓకారాంతము॥ ** లింగశబ్దము గురుతునకును శిశ్నమునకును పేరు॥ లింగ్యతే జ్ఞాయతే అనేనేతి లింగం॥ లిగి గతౌ - దీనిచేత నెఱుఁగఁబడును॥ సర్వే గత్యర్థా జ్ఞానార్థాః॥ శృంగశబ్దము ప్రభుత్వమునకును - పర్వతశిఖరమునకును - చకారముచేత - కొమ్మునకును - జీవకమనెడు గ్రంథ్యద్రవ్యమునకును పేరు ॥ శృణాతీతి శృంగం॥ శౄ హింసాయాం। హింసించునది॥ టీ॥ పాఠాన్తరం యథా ॥ శ్లో॥ శృంగం సదృప్తవినయాధికృతః పరేషామత్యుచ్ఛ్రితం న మమృషే న తు దీర్ఘమాయురితి - శృంగశబ్దః క్లీబపుంగోప్యస్తి - తథా చ వైజయంత్యాం॥ శ్లో॥ క్రీడాంబు యంత్రే శృంగో స్త్రీ పర్వతాగ్రే ప్రభుత్వయోః పశ్వంగే చేతి - కూర్చశీర్షః పుల్లింగః ప్రాగుక్తః - మద్గురస్యాపి ప్రియా యాం జీబంత ఉక్తః * వరాంగశబ్దము శిరస్సునకును యోనికిని పేరు ॥ వరం చ తదంగం వరాంగం। శ్రేష్ఠమైన అంగము॥ శ్లో॥ గుడత్వచి వరాంగం స్యాత్ ... నా మూర్ధ్ని గజేతు నెత్తిర భసః ...

భగశబ్దము ఐశ్వర్యమునకు - ఇచ్ఛకు - దొడ్డతనమునకు - శక్తికి - ప్రయత్నమునకు - సూర్యునికి - కీర్తికిని పేరు॥ భజ్యత ఇతి భగః॥ భజ సేవాయాం। ఆశ్రయింపబడునది ॥ శ్లో॥ భగం శ్రీకామవీర్యేషు జ్ఞానవైరాగ్యధర్మయోరితి రభసః॥ జ్ఞానవైరాగ్యయోర్యోనౌ భగమస్త్రీ రవౌతు నేతి రుద్రః.

పరిఘశబ్దము హింసకు - ఇనుపకట్టు గుదియకు - అపిశబ్దముచేత వేఁగానికిని పేరు॥ పరిహననం పరిహన్యతే నేనేతి పరిఘః॥ హన హింసాగత్యోః। హింసించుట గనుక దీనిచేత హింసింపఁబడుఁ గనుక నుపరిఘము ॥ పరిఘః కాచకలశే ఘట్టే ప్రాకారగోపురే । పరిఘాతే యోగభేదే ముద్గరార్గళయోరపీతి నానార్థసంగ్రహః ** ఓఘశబ్దము సమూహమునకు - జలవేగమునకును పేరు ॥ వహతి పరంపరగా రూపెణ గచ్ఛతీతి ఓఘః॥ వహ ప్రాపణే। పరంపరారూపముగాఁ బోవునది

అర్ఘశబ్దము వెలకును పూజ చేయుటకును పేరు ॥ అర్హతీత్యర్ఘః॥ అర్హ పూజాయాం । తగినది। టీ॥ మూల్యే - మహార్ఘం పట ఇతి॥

అఘశబ్దము పాపమునకు - దుఃఖమునకు - ద్యూతాదివ్యసనమునకును పేరు। న హంతి ధన్యమిత్యఘం హన హింసాగత్యోః. ధన్యుఁడైన వానిఁ జెఱచనిది॥ ** లఘుశబ్దము ఇష్టమైనదానికిని చులకనైనదానికిని పేరు॥ లంఘ్యతే లంఘతి చ లఘుః॥ త్రి॥ లఘి గతౌ పొందఁబడునది పోవునది గనుక లఘువు॥ టీ॥ ఇష్టే యథా॥ శ్లో॥ దర్శనేన లఘునా యథా తయోః ప్రీతిమాపురుభయోస్తపస్విన ఇతి - అల్పే యథా - లఘ్వా

హారఇతి॥ క్లో॥ కృష్ణాగరుణిశీఘ్రీ త్వక్షీబేలఘ్వగురౌత్రిషు।నిస్సారేచమనోజ్ఞేపస్పృక్కా-యాం చలఘుః స్త్రియామితి ॥ ✽ఇతిఘాంతాః✽

కాచాశిక్యమృద్భేద దృగ్రుజోః॥౧౮౪॥ విపర్యాసేవిస్తరేచ ప్రపంచః✽✽పావకే శుచిః।మాస్యమా త్యేచాత్యుపధేపుంసి మేధ్యేసితేత్రిషు అభిష్వంగేస్పృహా యాంచగభస్తౌచరు చిః స్త్రియామ్॥ ✽ఇతిచాంతాః✽

✽కాచశబ్దముఉట్టికిని గాజుకునుకండ్లవ్యాధికిని పేరుక చ్యతేబధ్యతఇతి కాచ ✽కచదీప్తిబంధనయోః । కట్టఁబడునది✽✽ప్రపంచశబ్దమువైపరీత్యమునకు విరివికిని పేరు ॥ ప్రపంచ్యతఇతిప్రపంచః✽పచివిస్తారే।విస్తరింపఁబడునదివిస్తరించుటగనుకప్రపం చము✽✽శుచిశబ్దముఅగ్నికి-ఆషాఢమాసమునకు-ధర్మాదిపరీక్షల చేతపరిశుద్ధుడైనఅమాత్యు నకును పేరైనపుడు॥పు॥పవిత్రమైనదానికి-తెల్లనివస్తువునకును పేరైనపుడు॥త్రి॥శోచంత్యనేనేతి శుచిః✽శుచశోకే।దీని చేతవ్యథపడుదురు✽✽రుచిశబ్దముఅత్యాసక్తికి-ఇచ్ఛకు- కాంతికిని పేరురోచతఇతిరుచిః✽రుచదీప్తౌ । ప్రకాశించునది॥టి॥అభిమంగే-నేదాభ్యాసరుచిః।స్పృహాయాం-భిన్న రుచిర్లోకః - గభస్తౌతిస్మరుచిః॥ ✽ ఇతిచాంతాః. ✽

శేకితాన్త్యాఘవహే భుజౌ✽దంతవిప్రాం డజాద్విజాః॥౧౮౫॥ అజావిష్ణుహరచ్ఛా గాః గోష్ఠాధ్వనివహావ్రజాః✽ధర్మరాజౌ జినయమౌ కుంజోదంతేపిన స్త్రి యామ్॥౧౮౬॥ వలజేక్షేత్రపూర్ద్వా రేవలజావల్గుదర్శ నా

ప్రసన్నేభల్లు కేప్యచ్ఛఃగుచ్ఛః స్తబకహారయోః । పరిధానాంచలేకచ్ఛోజలప్రాంతేత్రిలింగక ఇత్యధికపాఠః ✽✽ టీ ॥ అచ్ఛకచ్ఛతుచ్ఛాదిశబ్దానాం సద్భావేపి తేషాంనానార్థే ప్రయో గప్రాచుర్యాభావాత్ తాను పేక్ష్యజాంతానాహ ॥ అహిభుక్శబ్దము - నెమలికి గరుత్మంతునికి ని పేరు॥అహీన్భుజ్క్తే-అహిభుక్॥జ-పు॥భుజపాలనాభ్యవహారయోః।పాములఁదినునది॥ ... ✽ ద్విజశబ్దముదంతమునకు - బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యులకును-పక్షిసర్పాదులకును పేరు॥ విప్రశబ్ద ముఉపలక్షణము॥ద్విర్జాయంతఇతిద్విజాః✽జనీప్రాదుర్భావే । ఇనుమారుపుట్టునవి-ఇనుమా రుపుట్టునా ✽✽అజశబ్దమువిష్ణువునకు-శివునికి-మేకకును పేరు॥నజాయతేఅజతీతిచఅజః ✽ జనీ ప్రాదుర్భావే. పుట్టుకలేనివాఁడు-పోవునదిగనుకఅజుఁడు-అజము॥క్లో॥ విధీశవిష్ణుకామేషుపుంస్య జఃప్రకృతౌ స్త్రియామితినానార్థసంగ్రహః॥రఘుపుత్రేపి ✽✽ వ్రజశబ్దముపసులమందకు తెరు వునకు-సమూహమునకును పేరు॥వ్రజంత్యస్మిన్నితివ్రజః✽వ్రజగతౌ।దీనియందుపోవుదురు॥✽✽ధ ర్మరాజశబ్దముబుద్ధదేవతకును యమునికిని-యుధిష్ఠిరునికిని పేరు॥ధర్మస్యరాజాధర్మరాజః।ధర్మ మునకు రాజు✽✽కుంజశబ్దము-ఏనుఁగుకొమ్మునకును- అపిశబ్దముచేతపొదరింటికిని పేరు॥కుంజంత్య నేనఅస్మిన్నితిచకుంజః✽కుంజశబ్దే దీనిచేతను-దీనియందును-మ్రోయుదురు ॥ టీ ॥ కుంజత్యవ్య క్తంస్వస్థానమితికుంజః-కుజిలోకికోధాతురావరణార్థః✽✽వలజశబ్దముక్షేత్రమునకును-ప ట్టణపువాకిలికిని పేరైనపుడు॥న॥మంచిచూపుగలస్త్రీకి పేరైనపుడు॥స్త్రీ॥ వలేనసంచలనేనజాయతఇ తివలజం।వలజాచ॥జనీప్రాదుర్భావే।సంచలనముచేతనగునదివలజయును-వలజము॥క్లో॥ వలజం గోపురేక్షేత్రేసస్యసంగతయోరపి । వలజావరయోషాయాం వసుమత్యామపిస్మృతేఃవిశ్వప్ర కాశః॥వలజంధ్యానరాశౌ స్యాదితివైజయంతీ।ధాన్యరాశౌమాఘప్రయోగః॥క్లో॥ కర్షకేణవల జంపుపూపతేతి...

సమేక్ష్మాంశేరణే ప్యాజిః ప్రజాస్యాత్సంతతౌ జనే౧౮౭॥

ఆజిశబ్దముచదరమైననేలకు-యుద్ధమునకును-అపిశబ్దమువలన క్షీణరూపము యినకాలమునకును పేరు।అజంత్యత్రేత్యాజిః ॥పు॥✽అజగతిక్షేపణయోః। దీనియందుసంచరింతు రు॥క్లో॥యుద్ధ్వాభాగక్షణేప్యాజిరితి...ప్రజాశబ్దముసంతానమునకునుజనులకును పేరు॥ప్రజా యతఇతిప్రజా✽జనీప్రాదుర్భావే।పుట్టునది॥టీ॥సంతతౌయథా ॥క్లో॥ ప్రజయాహిమనువ్యఇత్య సావితిచంపుభారతే।జనేయథా॥అథప్రజానామధి ఃప్రభాతఇతిరఘువంశే ॥

అబ్జౌశంఖశశాంకౌ చ స్వకేనిత్యేనిజంత్రిషు ఇతిజాంతాః

అబ్జశబ్దముశంఖమునకు-చంద్రునికిని -చకారమువలనతామరకును - ధన్వంతరికిని పేరు॥అద్భ్యః యుతఇత్యబ్జః - అబ్జంచ✽జనీప్రాదుర్భావే।నీళ్లవలనఁబుట్టునది॥క్లో॥శంఖేధన్వంతరౌచంద్రేపుం స్యబ్జఃక్లీబమంబుజఇతినానార్థసంగ్రహః...నిజశబ్దము-తనవస్తువునకును - నిత్యమైనదానికిని పేరు ॥ నియతంజాయతఇతినిజం-జనీప్రాదుర్భావే।నియతముగానగునది✽ఇతిజాంతాః

టీ॥ఝాంతానాంక్లిష్టకల్ప్యతయాతానుపేక్ష్యఞాంతానాహ॥✽✽

పుంస్యాత్మనిప్రవీణే తుక్షేత్రజ్ఞవాచ్య

క్షేత్రజ్ఞశబ్దముఆత్మకు పేరైనపుడు॥పు॥నేర్పరికి పేరైనపుడు॥త్రి॥క్షేత్రంశరీరంస్వభోగసాధన త్వేనజానాతీతిక్షేత్రజ్ఞః-జ్ఞాఅవబోధనే।శరీరమునుతనకుభోగసాధనముగానెఱుగువాడు ॥నిపు

లింగక॥౧౮౯॥ జ్ఞపక్షే- క్షేత్రంస్థానవిశేషంజానాతీతి క్షేత్రజ్ఞః॥ స్థానవిశేషమునెఱుఁగువాఁడు(సర్వజ్ఞస్సుగతె

సంజ్ఞాస్యాచ్చేతనా భానౌశాలజ్ఞౌజ్ఞంనిషుక్షుటావిత్యధికపాఠః...సంజ్ఞాశబ్దము-బుద్ధికిని, పేరునకును-హస్తాదులచేత

నామహస్తాద్యైశ్చా నర్థమునుసూచించుటకును పేరు॥సమ్యక్ జ్ఞానంజ్ఞాయతేఅనయేతిచ-సంజ్ఞా। లెస్సగానెఱుఁగుటయు

ర్థసూచనా॥ ను-దీనిచేతలెస్సగానెఱుఁగఁబడునుగనుకనుసంజ్ఞ ॥శ్లో॥ సంజ్ఞాస్యాద్భానుభార్యాయాంగాయ

త్ర్యాంచైవనామిని। చేతనాయాంతుహస్తాద్యైస్సూచనాయాంనవస్తునఇతినానార్థసంగ్ర

హః(దోషజ్ఞౌవైద్యవిద్వాంసౌజ్ఞౌవిద్వాన్సోమజోపిచేత్యధికపాఠః*ఇతిజ్ఞాంతాః*

కాకేభగండౌకరటౌ కరటశబ్దము,కాకికి-ఏనుఁగుగండస్థలమునకును పేరు॥ కేతిరటతికరోతిమదమితిచకరటః * రటపరి

భాషణే॥ కాఅనిపలుకునదియును-మదజలమును జేయునదియునుగనుకకరటము॥శ్లో॥కరటోవాద్యభే

దేస్యాత్ కుసుంభకరిగండయోః। ఏకాదశేచశ్రాద్ధేచవాయసేఽంద్యజీవనఇతిప్రతాపః ...

గజగండకటీకటౌ॥ కటశబ్దము-ఏనుఁగుచెక్కులికిని- మొలకును పేరుకటతి-కట్యతఇతిచకటః*కటేవర్షావరణయోః॥

౧౯౦॥ మదజలమునుగురియునదికప్పఁబడునదికనుకకటము॥శ్లో॥కటోతిరేకశవయోఃక్రియాకారిక్యశ్రాన

శిపివిష్టస్తుఖలతౌదు యోః। కిలింజేసమయేచస్త్రీకటిః శ్రోణ్యాంకటీచసేతిశేషః ** శిపివిష్టశబ్దముబట్టతలవాని

శ్చర్మణిమహేశ్వ కి-పులుముపట్టినవానికిశివునికిని పేరు ॥ శిపాచర్మణివిష్టందోషన్యాప్తిరస్యేతిశిపిషుపశుషువిష్టా

రే॥ వ్యాప్తఇతిచశిపివిష్టః॥ చర్మమందుదోషవ్యాప్తిగలవాఁడుగనుకను-పశువులయందు వ్యాపించిన

వాఁడుగనుకనుశిపివిష్టుఁడు॥శ్లో॥ శిపివిష్టాస్తుదుశ్చర్మఖల్వాటహరిశంకరాఇతి నానార్థసంగ్రహః॥

టి॥మహేశ్వరేయథా-పశవశ్శిపిరితిదర్శనాత్ శిపిశబ్దేనపశవఉచ్యంతే*పశైర్విష్టోవ్యాప్త స్సేవితఃతత్పతిరితియావత్ త

దుక్తంస్కాందే॥ శ్లో ॥ఆత్మానఃపశవప్రోక్తాఃసర్వేసంసారవర్తినః తేషాంపతిత్వాద్విశ్వేశోభవపశుపతిస్మృతఇతి॥వి

ష్ణౌయథా-శిపయోరశ్మయఃతైర్విష్టోవ్యాప్తఇతిశిపివిష్టోవిష్ణురితిసహస్రనామభాష్యేవ్యాఖ్యా

దేవశిల్పిన్యపిత్వష్టా తం**త్వష్టృశబ్దము-విశ్వకర్మకు- అపిశబ్దమువలనవడ్లవానికిని బేరు ॥ త్వక్షతిత్వష్టా॥ఋ-పు॥

దిష్టంస్యాద్దైవేపినద్వ త్వక్షూతనూకరణే। చెక్కువాఁడు ** దిష్టశబ్దము పురాకృత కర్మమునకు - పేరైనపుడు-

యోః॥౧౯౧॥ న-అపిశబ్దమువలనకాలమునకు పేరైనపుడు-పు॥ దిశతిశుభాశుభఫలమితిదిష్టం*దిశఅతిసర్జనే॥

రసేకటుఃకట్వకార్యే శుభాశుభఫలములనిచ్చునది*కటుకశబ్దము కారమునకు పేరైనప్పుడు-॥పు॥ చేయరానివానికి పేరై

త్రిషుమత్సరతీక్ష్ణయోః నపుడు॥న॥మాత్సరముగలవానికిని-తీక్ష్ణమైనవస్తువునకును బేరైనపుడు॥ త్రి॥ కటతివర్షతిదుఃఖమి

తికటత్యావృణోతిపరోత్కర్షమితిచకటుః*కటేవర్షావరణయోః॥దుఃఖమునుగలుగఁజేయున

దిగనుకను-పరోత్కర్షమునుఆవరించునదిగనుకనుకటువు॥శ్లో॥అకార్యాప్రియయోః॥కటురితివో

రిష్టంక్షేమాశుభాభా పాలితః॥తు వేప్రియంగారోహిణ్యాంస్త్రీయాంగంధేపుమాన్కటురితిశేషః ... రిష్టశబ్దముక్షే

వే మమునకు-అశుభమునకు - వినాశమునకును బేరు ॥ రిషతిఅశుభానిశుభానిచేతిరిష్టం*రిషహింసా

ష్వరిష్టేతుశుభాశుభ యాం। అశుభములనుశుభములనుం జెఱుచునది ... అరిష్టశబ్దముశుభమునకు-అశుభమునకును పే

భే॥౧౯౨॥ రు॥నవిద్యతేరిష్టమశుభంశుభంచాత్రేత్యరిష్టం। దీనియందుశుభమునుఅశుభమును లేదుగనుకఅరి

ష్టము-శ్లో॥ క్లీబంశుభశుభేతక్రేసూత్యాగారాంతచిహ్నయోః। అరిష్టాపిఃనేనాకేనింబఫేనిల

మాయానిశ్చలయం రపీతిరభసః - అంతచిహ్నంమరణచిహ్నం ... కూటశబ్దము - ఇంద్రజాలము మొదలైనమాయ

త్రేషుకైతవానృత కు-కదలనిఆకాశాదులకు-మృగాదుల హింసించెడుఉరులు మొదలైనదానికి- కపటమునకు-బొంకు

రాశిషు॥అయోఘనే కును-రాశికిని,సంపెటకును - పర్వతశిఖరమునకు,నాగేటికఱ్ఱకును బేరు । యంత్రశ-ఇషు-అనిప్రత్యే

శైలశృంగేసీరాంగే కముగాబాణమునకును బేరనికొందరు,కూటయతికూట్యతఇతిచకూటం॥ష్ణ॥* కూటపరిదాహే॥

కూటమస్త్రియామ్॥ కాల్చునదిగనుక-కాల్పఁబడునదిగనుకనుకూటము॥

సూక్ష్మేలాయాంతుత్రుటిః త్రుటిశబ్దముసన్నని యేలకులకు-అల్పకాలమునకు- సందేహమునకును బేరు ॥ కొందరుఅల్పఅనిప్ర

స్త్రీస్యాత్కాలే త్యేకము చేసుకొని లేశమునకును త్రుటిశబ్దము బేరని చెప్పుదురు । సంశయమునగాఁ మరణసంశయ

ల్పసంశయేపిచ మనికొందరు,త్రుట్యతీతిత్రుటిః॥స్త్రీ॥ * త్రుటిఛేదనే,నశించునది ॥శ్లో॥ త్రుటిఃస్త్రీసంశయేలేశ

అత్యుత్కర్షా- సూక్ష్మేలాకాలభేదయోః ... కోటిశబ్దమువింటికొప్పునకు - ఉత్కర్షమునకు - అంచునకును బే

యః కోట్యో॰ * * మూరు ॥ కుటతీతి కోటిః ॥ సీ ॥ * కుటకౌటిల్యే । వక్రమైయుండునది * * జటాశబ్దము ఊడలు - జడకును పే
తేలగ్నక చేజటా॥ రు ॥ జటతీతి జటా * జటసంఘాతే । గుంపైయుండునది * * వ్యుష్టిశబ్దము ప్రయోజనమునకు - సమృ
౧౮౭ ॥ * వ్యుష్టిః ఫలే ద్ధికిని పేరు ॥ విగతా ఉష్టిః వ్యథా అస్యా ఇతి వ్యుష్టిః * ఉష దాహే । వ్యథ లేనిది ॥ టీ ॥ ఫలే యథా ॥ శ్లో ॥ త
సమృద్ధౌ చ స్యైవ తపసో వ్యుష్ట్యా ప్రసాదాచ్చ స్వయంభువః । నాసురేభ్యో న దేవేభ్యో భయం మమ కదాచనేతి
దృష్టిర్జ్ఞానేఽక్ష్ణి దర్శ చకారాత్ స్తోత్రే పీతి స్వామీ * * దృష్టిశబ్దము జ్ఞానమునకు - కంటికి - చూపునకును పేరు ॥ దృశ్యతే అ
నే। నయా - దర్శనం చేతి దృష్టిః ॥ సీ ॥ * దృశ్ ప్రేక్షణే । దీని చేత చూడఁబడు ను గనుక ను చూచుట గనుక ను
ఇష్టిర్యాగేచ్ఛయో దృష్టి * * ఇష్టిశబ్దము యాగమునకును ఇచ్ఛకును పేరు ॥ ఇజ్యత ఇతి ఇచ్ఛా చ ఇష్టిః ॥ సీ ॥ * యజ దేవ
పూజా సంగతికరణ దానేషు * ఇషు ఇచ్ఛాయాం । యజించుటయు ను ఇచ్ఛయించుటయు గనుక ఇ
సృష్టం నిశ్చితే బహు ష్టి * * సృష్టశబ్దము నిశ్చయింపఁబడిన దానికి - బహుళమైన దానికిని పేరు ॥ సృజ్యతే స్మ సృష్టం ॥ త్రి ॥ సృ
త్రిష్వథ ॥ ౧౮౮ ॥ జ విసర్గే । సృజింపఁబడినది ॥ శ్లో ॥ సృష్టం తు నిశ్చితే ప్రాజ్యే ముక్తనిర్మితయోస్త్రిష్వితి రుద్రః ॥
కష్టే తు కృచ్ఛ్ర గహనే * * కష్టశబ్దము - క్లేశమునకు - చొరరాని దానికిని పేరు ॥ కషతీతి కష్టం * కష హింసాయాం । హింసిం
చునది ॥ టీ ॥ కషివ్యతి పీడయతీతి కష్టం - కష్టం థ వివ్యతీ త్యాహు రితి మహాభాష్యకారేణ భవివ్యదర్థే
దక్షామందాగదేషు క్తప్రత్యయాంత శబ్ద ప్రయోగాత్ భవివ్యదర్థే క్తప్రత్యయః * * పటుశబ్దము నేర్పరికిని - దిట్టయై
తు। పటుర్ద్వా వాచ్య నవానికి - తెవులు లేని వానికిని పేరు ॥ పాటయతి జాడ్యాదిక మితి పటుః ॥ త్రి ॥ పటగతౌ । జాడ్యాదులను
లింగౌ చ పోమొత్తె వాఁడు ——*ఇతిటాంతాః.*——
నీలకంఠశ్శివేపి చ ॥ నీలకంఠశబ్దము శివునికి - అపిశబ్దము వలనెమలికిని పేరు ॥ నీలః కంఠో యస్య నీలకంఠః । నల్లని మెడగల
పుంసి కోష్ఠోంతర్జఠ వాఁడు * * కోష్ఠశబ్దము - లోనికడుపునకు - గాదికిని - లోనింటికిని పేరు ॥ కుష్యతేస్మిన్నితి కోష్ఠః *
రం కుసూలోంత కుష నిష్కర్షే । దీనియందు కూర్పఁబడును ॥
గృహం తథా ॥ ని నిష్ఠాశబ్దము కార్యమౌటకును కానరాకుండుటకును - చెడుటకును పేరు ॥ నియతా స్థితిర్నిష్ఠా * ష్ఠాగతి
ష్ఠా నిష్పత్తి నాశాం నివృత్తౌ । నియతమైన స్థితి ॥
తాః * * కాష్ఠోత్కర్షే కాష్ఠాశబ్దము - ఉత్కర్షమునకు - మర్యాదకు దిక్కునకును పేరు ॥ కాశత ఇతి కాష్ఠా * కాశృ దీ
స్థితౌ దిశి ॥ ౧౮౯ ॥ ప్తౌ । ప్రకాశించునది ॥
త్రిషు జ్యేష్ఠోతిశస్తేపి జ్యేష్ఠశబ్దము మిక్కిలి శ్రేష్ఠమైన దానికి - అపిశబ్దము వలన తోఁబుట్టిన అన్నకును - వృద్ధునకును పేరు ॥ అ
తిశయేన ప్రశస్యః వృద్ధశ్చ జ్యేష్ఠః । మిక్కిలి పొగడఁదగిన వాఁడును - మిక్కిలి వృద్ధుఁడును గనుక జ్యేష్ఠుఁ
కనిష్ఠోతియువాల్ప డు ॥ శ్లో ॥ జ్యేష్ఠోగ్రజే స్త్రియాం జ్యేష్ఠా దేవీ నక్షత్ర భేదయోరితి శేషః * * కనిష్ఠశబ్దము మిక్కిలి కొం
యోః ఇతి ఠాంతాః ॥ చమైన వయస్సుగల వానికిని - అల్పుఁడైన వానికిని పేరు ॥ అతిశయేన యువా అల్పశ్చ కనిష్ఠః మిక్కిలి
కొంచపు వయస్సు వాఁడు మిక్కిలి అల్పుఁడును గనుక కనిష్ఠుఁడు ॥ -*ఇతిఠాంతాః.*-
దండోస్త్రీ లగుడేపి దండశబ్దము - దుడ్డుకోలకు - అపిశబ్దము వలన సూర్య పార్శ్వవర్తికి - చతుర్థోపాయమునకు - కప్పము
స్యా నకు - ఆజ్ఞకును పేరు ॥ దమ్యతే అనేనేతి దండః * దము ఉపశమే । దీని చేత శిక్షింపఁబడును ॥ శ్లో ॥ దం
డస్తు మానభేదే స్యాత్ సైన్యోపాయదమేషు చేతి శేషః । దండో లగుడమంథాన సైన్యోపాయ
ద్గుడో గోళేక్షుపాక దమేషు చ । వ్యూహభేదే మానభేదే చండాంశోః పారిపార్శ్వకే ఇతి ధరణిః ॥ * * గుడశబ్దము
యోః ॥ ౧౯౦ ॥ వృత్తికాదుల చేత చేసిన ఉంటలకును - బెల్లమునకును పేరు ॥ గుడతీతి గుడః * గుడ రక్షాయాం । ర
సర్పమాంసాత్పశూ క్షించునది ॥ శ్లో ॥ గుడస్స్యాద్గోళకే హస్తిసన్నాహేక్షు వికారయోరితి విశ్వప్రకాశః * * వ్యా
వ్యాడౌ డశబ్దము - పామునకు , మాంసము తినెడు క్రూరమృగమునకును పేరు ॥ విశేషేణ అసతి ప్రాణి
వధార్థముద్యుక్తో భవతి ఇతి వ్యాడః * అడ ఉద్యమనే । ప్రాణివధకొఱకును ద్యోగించునది ॥
భూగోవాచస్త్విడా ఇడా ఇళా శబ్దములు భూమికి - ఆవునకును - వాక్కునకు పేరు ॥ ఇలంతి స్వపంత్యత్రేతి ఇళా భూః । దీని
ఇళాః । యందు నిద్రింతురు * ఇల్యతే క్షిప్యతే ఇడా । ఇలా చ * ఇల స్వప్నక్షేపణయోః । ప్రేరేపింపఁబ
డునది గనుక - ఇడ - ఇళ యును ॥ ఇళాశబ్దో బుధభార్యాయామపి - యస్యాః పుత్రః పురూరవాః ॥ శ్లో ॥
క్ష్వేడా వంశశలాకా ఊర్వశీసంభవస్యాయమైళసూనోర్ధనుర్భృత ఇతి విక్రమోర్వశీయే * * క్ష్వేడా శబ్దము వె

పి	దురుసలాకకును- అపిశబ్దమువలనసింహనాదమునకును పేరు ॥ క్ష్వేడతి క్ష్వేడనంచ క్ష్వేడా
	* క్ష్వేడ అవ్యక్తేశబ్దే మ్రోయునదిగనుకను మ్రోయటగనుకను క్ష్వేడ ॥శ్లో॥ దంతోత్థవా ద్యే
నాడీకాలేపి షట్క్షణే॥	క్ష్వేడా స్త్రీపుంసి కర్ణామలే విషఇతి శేషః**నాడీశబ్దము - ఆరుక్షణములుగలకాలమునకును-
౧౯౯॥	అపిశబ్దమువలనకొ(ఱ)వినరములకును-తూరకాండ మొదలయినవానికిని పేరు ॥ ఆరుక్షణములుగలి
కాండోస్త్రీ దండబాణా	గినకాలమునఁగానుగడియ॥నళతీతి నాడీ॥సీ॥*నళగతౌ । పోవునది**కాండశబ్దము-కోలకును-
ర్వవర్గావసరవారిషు।	అంబునకుకుత్సితునికిని-కావ్యములయందలిపరిచ్ఛేదమునకును- అవసరమునకునుఉదకమునకు
	ను పేరు॥వర్గమనెడుదిరుగునసమూహమునకు పేరనికొందరు।కామ్యతఇతికాండః॥అ-ప్న॥*
	కము కాంతౌ । కోరఁబడునది॥టి॥దండేయథా కదలీకాండః-బాణే-కాండైరపాతయదథఃకరి
	మండలానామితిచంపుభారతే - అర్వాకుత్సితఇతిసుభోధినీకారాదయః వర్గే- సప్తకాండం
	రామాయణం-అవసరే-అకాండేతాండవం-వారిణి-రామాయణకథేవవివిక్తకాండాశరదితి
స్యాద్భాండమశ్వాభర	నళచరితేశ్లేషార్థేః**భాండశబ్దముగుఱ్ఱములసొమ్మునకు - పాత్రమునకును- వర్తకునిచేత
ణేపుతే(ఱ)మూలవణిగ్ధనే॥	లాభముకొఱకుఉంచఁబడిన మూలధనమునకును పేరు ॥ భండయతీతిభాండం * భడికల్యా
౨౦౦॥*ఇతిడాంతాః*	ణే । శుభమును జేయునది ॥ కొందరు-అమత్రేఅనుచోటమంత్రేఅనిచెప్పి- ప్రకీర్ణభాండమ
	నపేక్ష్యకారిణిఅనిప్రయోగమునువ్రాసిరి ॥ మూలవణిగ్ధనేయథా ॥శ్లో॥ కరీషుతత్రత్యమఫల్గు
భృశప్రతిజ్ఞయోర్బాఢం	భాండంసాంయాత్రికానాపతతోభ్యనందదితిమాఘః* ఇతిడాంతాః * బాఢశబ్దమునిక్కిలి
	యనుటకును-అంగీకారమునకు పేరు॥బాహతఇతి బాఢం ॥త్రి॥ బాహృప్రయత్నే। యత్నము
ప్రగాఢంభృశకృచ్ఛ్ర	చేయునది**ప్రగాఢశబ్దము మిక్కిలియనుటకును-దుఃఖమునకును పేరు ॥ ఘోరరాసిదానికిని
యోః॥*శక్తస్థూలౌత్రి	పేరనికొందరు॥ప్రగాహతఇతిప్రగాఢం॥త్రి॥* గాహూవిలోడనే । కలఁచునది**దృఢశబ్ద
షుదృఢౌ	ములావుగలవానికిని-బలిసినవానికిని పేరు॥దృహతీతిదృఢః*దృహవృద్ధౌ। వృద్ధిబొందినవాఁ
వ్యూఢౌవిన్యస్తసంహ	డు...వ్యూఢశబ్దమురచనావిశేషముచేతనుంచఁబడినసేనావిశేషమునకు- దట్టమైనదానికిని
తౌ॥౨౦౧॥ఇతిఢాంతాః	పేరు॥విశేషేణఊహ్యతఇతివ్యూఢః*వహప్రాపణే। విశేషముగావహింపబడునది.శ్లో॥వ్యూ
భ్రూణోర్భకేస్త్రైణగ	ఢస్తుపృథులేత్రిష్వితిశేషః*ఇతిఢాంతాః* భ్రూణశబ్దముపిన్నవానికిని - స్త్రీలగర్భమునకు
ర్భే*బాణోబలిసుతే	ను పేరు॥భ్రూణయతిఇచ్ఛతీతిభ్రూణః * భ్రూణఆశాయాం । ఇచ్ఛయించునది...బాణశ
శరే	బ్దము బాణాసురునికిని- అమ్మునకును పేరు।వణతీతి బాణః*వణక్వణశబ్దే వబయోరభేదః। మ్రో
కణోతిసూక్ష్మేధాన్యాం	యునుగనుక బాణము- బాణుఁడు**కణశబ్దముకొంచమైనదానికినూకలకునుపేరు ॥ కణ్యత
శే**సంఘాతేప్రమథేగ	ఇతికణః*కణశబ్దే॥ మ్రోయునది**గణశబ్దముసమూహమునకుప్రమథులకును పేరు॥ గణ్యత
ణః॥౨౦౨॥*పణోద్యూ	ఇతిగణః * గణసంఖ్యానే।లెక్కపెట్టబఁడునది...పణశబ్దము - జూదముకొడిపందెము మొద
తాదిషూత్సృష్టేభృతౌ	లయినదానియందునొడ్డుపందెమునకును-కూలికిని- వెలకును-ధనమునకును-అపిశబ్దమువలన
మూల్యేధనేపిచ॥	కపర్దమెత్తురాగికిని-ముద్రకును పేరు॥కర్షమనఁగాముప్పదిరెండుగురిగింజలయెత్తు॥ పణ్యతేవ్య
మౌర్వ్యాంద్రవ్యాశ్రి	వహ్రియతఇతిపణః*పణవ్యవహారేస్తుతౌచ । వ్యవహరింపఁబడునది**గుణశబ్దము- వింటి
తేసత్వశుక్లసంధ్యాది	నారికిని-ద్రవ్యాశ్రితములయినరూపరసాదులకును- త్యాగశౌర్యాదులకును - సత్వరజస్తమ
కేగుణః॥౨౦౩॥	స్సులకును-శుక్లనీలపీతాదులకును-సంధివిగ్రహయానాదులకును పేరు ॥ గుణ్యతఇతిగుణః*గు
	ణఅభ్యాసే। అభ్యసింపఁబడునది॥శ్లో॥గుణోభ్యాసాప్రధానయోరితి శేషః॥ ఓదని కేరజ్వాది
నిర్వ్యాపారస్థితౌకాల	షుప్రాగుక్తః**।క్షణశబ్దమువ్యాపారములేకయూరకయుండుటకును - గడియలోనారవ
విశేషోత్సవయోఃక్షణః॥	భాగమైనకాలవిశేషమునకును-ఉత్సవమునకును పేరు॥క్షణోతిదుఃఖమితిక్షణః*క్షణహింసా
	యాం । దుఃఖమునుపోమొత్తునది ॥ టీ॥ తత్రచిత్కామేక్యైకతానత్వంనిర్వ్యాపారస్థితిః**
వర్ణోద్విజాదౌశుక్లాది॥	వర్ణశబ్దముబ్రహ్మక్షత్రియవైశ్యశూద్రజాతులకును - తెలుపునలుపు మొదలైన-వన్నెలకునుస్తో
స్తుతౌవర్ణంతువాక్షరే॥	త్రమునకునుబేరైనపుడు-పు - అక్షరమునకుబేరైనపుడునపుం॥వర్ణ్యతేవర్ణనం-వర్ణశ్చ*వ
౨౦౪॥	ర్ణస్తుతౌ॥కొనియాడఁబడునది-కొనియాడుబయుఁగనుకవర్ణము॥శ్లో॥ వర్ణస్తాలవిశేషేస్యా

అరుణో భాస్కరే-ఽపి స్యా
ద్వర్ణభేదే చ తు త్రిషు।
స్థాణుశ్శర్వే ఽప్య
థ ద్రోణః కాకో ఽపి
రవే రణః॥ ౨౦౫॥
గ్రామణీర్నాపితే పుం
సి శ్రేష్ఠే గ్రామాధిపే త్రి
షు।**ఊర్ణా మేషాది
లోమ్ని స్యాదావర్తే చాం
తరా భ్రువో॥ ౨౦౬॥
హరిణీ స్యాన్మృగీ హేమ
ప్రతిమా హరితా చ యా
త్రిషు పాండౌ చ హరిణః
స్థూణా స్తంభేఽపి వేశ్మనః॥
౨౦౭॥**తృష్ణే స్పృహా
పిపాసే ద్వే**జుగుప్సా
కరుణే ఘృణే।
వణిక్పథే చ విపణి
స్సురా ప్రత్యక్చ వారుణీ
౨౦౮॥*కరేణురిభ్యాం
స్త్రీ నేభే
ద్రవిణం తు బలే ధనే।
శరణం గృహ రక్షిత్రోః
శ్రీపర్ణం కమలేఽపి చ
౨౦౯॥
విషాభిమర లోహేషు తీ
క్ష్ణం క్లీబే ఖరే త్రిషు।
ప్రమాణం హేతుమర్యా

త్ బ్రహ్మచర్యే విశేషణే। విలేపనే కుథాయాం చేతి శేషః॥**అరుణశబ్దము-సూర్యునకు - అపి శబ్దమువలన - అనూరునికిని పేరైనపుడు-పు-ఎఱుపునకు పేరైనపుడు॥ త్రి॥ ఇయర్తీత్యరుణః ఋగతౌ। పోవునదిగనుక అరుణుఁడు-అరుణము॥ శ్లో॥ అరుణః కపిలే కుష్ఠే సంధ్యారాగే ర్క సారథౌ। అవ్యక్తరాగే నిశ్శబ్దే ద్వ్యేత్రిషు నిరూపిత ఇతి ప్రతాపః ** స్థాణుశబ్దము శివునకును అపిశబ్దమువలన మొద్దునకును పేరు॥ తిష్ఠతీతి స్థాణుః॥ పు॥ *ష్ఠా గతినివృత్తౌ। సిద్ధమైయుండునది* ద్రోణశబ్దము నల్లకాకికిని-అపిశబ్దమువలన నలుతుమునకును పేరు॥ ద్రవతీతి ద్రోణః*దుగ్రతౌ పోవునది॥ శ్లో॥ ద్రోణః కృపీపతౌ కృష్ణవాయసే పర్వతేఽపి చ। అథ కానాం చతుష్కేఽపి ద్రోణ స్స్యాత్ క్లీన్నవృదంతరే। ద్రోణకాష్ఠాంబువాహిన్యాం గవాం ఘాసపరిస్థలే ఇతి విశ్వప్రకాశః॥ **రణశబ్దము ధ్వనికిని - మునుపటి అపిశబ్దము-కాకాక్షిన్యాయమున నంబంధించినదిగనుక అపి శబ్దమువలన యుద్ధమునకును పేరు॥ రణనం-రణతీతి చ రణః*రణ శబ్దే। మ్రోయుట-మ్రోయునది గనుక రణము॥ శ్లో॥ రణః కోణక్వణాదిష్వితి విశ్వప్రకాశః ** గ్రామణీశబ్దము మంగలవానికి పేరైనపుడు పు-శ్రేష్ఠునికిని-గ్రామాధిపతికిని పేరైనప్పుడు॥ త్రి॥ గ్రామం స్వవశం నయతీతి గ్రామణీః॥ ఈ- పు॥ గ్రామమును తనవశముగా పొందించుకొనువాఁడు ** ఊర్ణా శబ్దము-గొఱ్ఱెకుం దేలు ఎలుక మొదలయినవాని రోమమునకును-కనుబొమ్మలనడుమను పుట్టెడు మ హాపురుషలక్షణమైన సుడికిని పేరు॥ ఊర్ణోతీత్యూర్ణా-ఊర్ణుఞ్ ఆచ్ఛాదనే। కప్పియుండునది **హరిణీశబ్దము లేఁడికిని - బంగారుప్రతిమకును-పచ్చవన్నె గలదానికిని పేరు॥ హరతి మన ఇతి హరిణీ॥ స్త్రీ॥ హృఞ్ హరణే। మనస్సును హరించునది॥ శ్లో॥ హరిణీవృత్తభేదేఽపి యూథికాసుర యోషితోరితి శేషః**హరిణశబ్దము-తెలుపు పసుపులు గూడినవస్తువునకు పేరైనపుడు-త్రి-చకారమువలన-ఇఱ్ఱికి పేరైనపుడు॥ పు॥ హరతి మన ఇతి హరిణః। మనస్సును హరించునది** స్థూణాశబ్దము-ఇంటికంభమునకును-అపిశబ్దమువలన-లోహప్రతిమకును పేరు॥ చిరం తిష్ఠతీతి స్థూణా*ష్ఠా గతినివృత్తౌ। అనేక కాలములుండునది** తృష్ణాశబ్దము-ఆశకును- దప్పికిని పేరు॥ తర్షణం తృషా*తృష పిపాసాయామ్। పానము సేయ నిచ్ఛ**ఘృణాశబ్దము- రోతకు- దయకును పేరు॥ జిఘర్తి క్షరతి మనోఽనయేతి ఘృణా*ఘృక్షరణదీప్త్యోః। దీనిచేత మనస్సు కరగును॥ విపణిశబ్దము అంగడివీథికిని-చకారము చేత-అంగడికిని పేరు॥ విపణ్యతే ఽత్రేతి విపణిః॥ స్త్రీ॥ దీనియం దు వ్యవహరింపబడును॥ శ్లో॥ ఆపణే పణ్యవీథ్యాం చ పణ్యే చ విపణిః స్త్రియామితి రుద్రః**వారుణీశబ్దము మద్యమునకు-పడమటిదిక్కునకును పేరు॥ వరుణాజ్జాతా వరుణస్యేయమితి చ వారుణీ-స్త్రీ వరుణునివల్లఁ బుట్టినది- వరుణుని సంబంధమయినదిగనుక వారుణి**కరేణుశబ్దము ఆఁడయేనుగునకు పేరైనపుడు॥ స్త్రీ- మగయేనుగునకు పేరైనపుడు॥ పు కే మూర్ధ్ని రేణురస్యేతి కరేణుః॥ తలమీఁద ధూళి గలిగినది॥ శ్లో॥ మాద్యత్కరేణువరసామ సౌకరేణ్వాగూఢం యయౌ కురవక ద్రుమ కాననకుంజమితి చంపు భారతే**ద్రవిణశబ్దము - బలిమి - ధనమునకును పేరు॥ ద్రవంత్యేనేన ద్రవతీతి చ ద్రవిణం*ద్రు గతౌ। దీనిచేత యుద్ధాదులను బొందుదురు గనుక - కరఁగునది గనుక ద్రవిణము...శరణశబ్దము ఇంటికిని - రక్షించువానికిని పేరు॥ శీర్యతే శృణాతి దుఃఖాదికమితి చ శరణం*శౄ హింసాయాం। నశించునది దుఃఖాదులను జెఱుచువాఁడును గనుక శరణము॥ శ్లో॥ ప్రతిశరణమశీర్ణజ్యోతిరగ్న్యాహితానామితి గృహే ప్రయోగః। శరణం తరుణేందుశేఖర ఇతి రక్షకే॥ శ్లో॥ శరణం రక్షణే వధ ఇతి విశ్వప్రకాశః...శ్రీపర్ణశబ్దము తామరపువ్వునకును-అపిశబ్దమువలన నెల్లిచెట్టునకును పేరు॥ శ్రీయుక్తాని పర్ణాన్యస్యేతి శ్రీపర్ణం। ఒప్పిదము గల పర్ణము గలిగినది...తీక్ష్ణశబ్దము విషమునకు - యుద్ధమునకు - లోహమునకును పేరైనపుడు॥ న॥ వాఁడియైనదానికి పేరైనపుడు॥ త్రి॥ తేజయతీతి తీక్ష్ణం*తిజ నిశాతనే-హింసించునది...ప్రమాణశబ్దము అగ్ని మొదలయినదాని జ్ఞానమునకు హేతువైన ధూమాదులకు, మేరకు శాస్త్ర

దా శాస్త్రే యత్తా ప్రమా తృషు॥ ౨౧౦॥

మునకు-కొలతతూనిక మొదలయిన మానమునకు-ఎఱిఁగెడివానికిని పేరు॥ ప్రమీయతే అనేనేతి ప్రమాణం॥మాఙ్ మానే। దీనిచేత నెఱుఁగఁబడును॥ మఱియును-సత్యవాదికి-సత్యమైనదానికి ఏకత్వమునకును పేరు॥ ఇందుకు రభసుఁడు॥ శ్లో॥ ఇయత్తా హేతుశాస్త్రేషు ప్రమాణం సత్యవాదిని। మర్యాదానిత్యయోశ్చ స్యాదేకతాయాం ప్రమాతరి ... కరణశబ్దము సాధనాక్రియల

కరణం సాధకతమం క్షేత్ర గాత్రేంద్రియేష్వపి।

యందుమిక్కిలియుపయోగించునట్టి కుఠారాదులకు-క్షేత్రమునకు-శరీరమునకు- చక్షురాదీంద్రియములకును పేరు॥ క్రియతే అనేనేతి కరణం॥డుకృఞ్ కరణే। దీనిచేత చేయఁబడును ॥ మఱియును-కారణమునకు-క్రియకు-గణకునికి-రథబంధమునకు-నాట్యగీతభేదములకును పేరు॥ శ్లో॥ కరణం కారణే కాయే సాధనేంద్రియకర్మసు। కాయస్థే రథబంధే చ నాట్యగీతప్రభేదయోః అని అజయుఁడు॥ శ్లో॥ కరణం రతిబంధేషు నృత్తసంస్థానకర్మణోరితి శేషః॥ టీ॥ రతిబంధాః కామశాస్త్రప్రసిద్ధాః నాగబంధజృంభితాదయః-సంగీతసారే॥ శ్లో॥ నృత్తవాదిత్రగీతానాం ప్రయోగవశభేదినాం। సంస్థానభేదాన్నాట్యజ్ఞాః కరణాని ప్రచక్షత ఇతి- అస్మిన్నర్థే కుమారసంభవే ప్రయోగః॥ శ్లో॥ శిఖరాసక్తమేఘానాం విద్యం తేయత్ర వేశ్మనాం। అనుగర్జితసందిగ్ధాః కరణైర్మురజస్వనా ఇతి... సంసరణశబ్దము ప్రాణులయొక్క-ఉత్పత్తిరూపమైన సంసారమునకు - ఇరకటము

ప్రాణ్యుత్పాతే సంసరణమసంబాధచమూగతౌ॥ ౨౧౧॥ ఘంటాపథే వాంతాన్నే సముద్ధరణమున్నయే

లేక సేననడుచుటకు-పెద్దవీధికిని పేరు॥ సంసృతిస్సంసరంత్యస్మిన్నితి చ సంసరణం॥ సృ గతౌ। ఎడతెగక నడుచుటగనుకను-దీనియందు తెస్సగా నడుతురు గనుకను-సంసరణము॥ శ్లో॥ రణారంభే సంసరణం గోపురే పురనిర్గమ ఇతి శేషః ... సముద్ధరణశబ్దము - వాంతి చేసిన అన్నమునకును-ఎత్తుటకును పేరు॥ సముద్ధ్రియతే కుక్షికుహరాదూర్ధ్వం నీయతే సముద్ధృతిశ్చ సముద్ధరణం॥ హృఞ్ హరణే। కడుపులోనుండి మీఁదికి తేఁబడునదిగనుక - ఎత్తుటగనుక సముద్ధరణము...

అథ త్రిషు

విషాణశబ్దము మొదలు-కొంతములు ముగియువరకుఁ జెప్పెడు శబ్దములు మూఁడులింగములయందు వర్తించును...

విషాణం స్యాత్పశుశృంగేభదంతయోః॥ ౨౧౨॥

విషాణశబ్దము పసరపుకొమ్మునకును-ఏనుగుదంతములకును పేరు॥ వేష్టీతి విషాణం॥ విష్ల్ వ్యాప్తౌ। వ్యాపించునది ॥ విషాణశబ్దము స్వభావముననే మూఁడులింగములయందు వర్తించును॥ స్త్రీలింగమైనప్పుడు-విషాణీ-విషాణా-అని యుండును॥ శ్లో॥ విషాణా తు క్రోడదిర్వరదదంష్ట్రయోరితి శేషః... ప్రవణశబ్దము వాటముగా పల్లమైన నేలకును- నమ్రుఁడైనవానికిని

ప్రవణః క్రమనిమ్నోర్వ్యాం ప్రహ్వే నా తు చతుష్పథే।

నాలుగు తెరువులు గూడినదిక్కునకును పేరు॥ ప్రవన్యతే ఆశ్రియత ఇతి ప్రవణః ॥ వన సంభక్తౌ॥ ఆశ్రయింపఁబడును ॥ చతుష్పథవాచకమైనపుడు పుల్లింగమే- కడమయర్థములందు-త్రి- పూర్వప్రవణాభూః-పూర్వప్రవణో దేశః-పూర్వప్రవణం స్థలం-అని...

సంకీర్ణౌ నిచితాశుద్ధౌ

సంకీర్ణశబ్దము నెరసినదానికిని- మఱియొకటితోఁ గలిసినదానికిని పేరు॥ సమ్యక్కీర్ణో వ్యాప్తః సంకీర్ణః॥ కౄ విక్షేపే। తెస్సగా నెరసినది... ఇరిణశబ్దము పాడైనదానికిని- చవుటినేలకును పేరు ॥ ఇయర్తి

ఇరిణం శూన్యమూషరం ॥ ౨౧౩॥ సేతౌ చచరణో వేణీనదీవాసః కచోచ్చయే।

నాశం గచ్ఛతీతి ఇరిణం॥ ఋ గతౌ। నాశమును బొందునది॥ ఇరిణశబ్దము దీర్ఘాదియు గలదని కొందరు॥ శ్లో॥ ఈరిణం శూన్యమూషరం- అని దీర్ఘాదులయందు రభసుఁడు॥

——* ఇతి ణాంతాః. *——

దేవసూర్యౌ వివస్వంతౌ సరస్వంతౌ నదార్ణవౌ ।

వివస్వచ్ఛబ్దము దేవతలకును-సూర్యునకును పేరు॥ వివస్తే ఆచ్ఛాదయతీతి వివస్తేజః-తదస్యాస్తీతి వివస్వాన్॥ త-పు॥ వస ఆచ్ఛాదనే। తేజస్సుగలవాఁడు ... సరస్వచ్ఛబ్దము సరస్వంతమనెడు పేరుగల నదమునకు-సముద్రమునకును పేరు॥ సరో స్యాస్తీతి సరస్వాన్॥ త-పు॥ సరస్సుగలిగినది॥ సరస్సనఁగా నదపక్షమందు మడుగును-సముద్రపక్షమందు నీళ్లును॥ శ్లో॥ సరోనీరే తటాకే చ- అని రుద్రుఁడు ॥ సరస్వతీశబ్దమైతే-మంచి స్త్రీకి-నదీమాత్రమునకు-నదీవిశేషమునకు-ఆవునకును బేరు॥ శ్లో॥ సరస్వతీ స్యాత్ స్త్రీరత్నే నద్యాం నద్యంతరే గవి- అని-అజయుఁడు॥ శ్లో॥ సరస్వతీ నదీభేదే గోవాగ్దేవతయోర్గిరి। స్త్రీరత్నే ధనదే పుంసి సరస్వాన్ రసికే బుధే- అని ప్రతాపుఁడు...

పక్షితార్క్ష్యౌ గరుత్మంతౌ శకుంతౌ భాసపక్షిణౌ॥ ౨౧౪॥

గరుత్మచ్ఛబ్దము-పక్షిమాత్రమునకు - గరుడునకును బేరు॥ గరుతః పక్షాస్సంత్యస్యేతి గరుత్మాన్॥ త-పు॥ ఱెక్కలుగలిగినది...శకుంతశబ్దము చముడు కాకికిని-పక్షిమాత్రమునకును బేరు॥ శక్నోతి గంతుమితి శకుంతః॥ శక్ల్ శక్తౌ। పోవుటకు

అగ్న్యుత్పాతౌ ధూమకేతూ సమర్థమైనది॥ ధూమకేతుశబ్దము - అగ్నికి-ఉత్పాతమునకును పేరు॥ ధూమఃకేతుశ్చిహ్నమస్యేతి-ధూమప్రధానం కేతురుత్పాత ఇతిచ ధూమకేతుః। ధూమముచిహ్నముగాఁగలవాఁడుగనుక-ధూమప్రధానమైన ఉత్పాతముగనుకను ధూమకేతువు॥

జీమూతౌ మేఘపర్వతౌ। ॥ జీమూతశబ్దము మేఘమునకు-పర్వతమునకును పేరు॥ జీవనంమూయతేస్మిన్నితి జీమూతః॥ మూఙ్ బంధనే। దీనియందు నీళ్లుండును॥

హస్తౌ తు పాణినక్షత్రే ॥ హస్తశబ్దము చేతికి-నక్షత్రవిశేషమునకును పేరు॥ హసతీతి హస్తః॥ హసే హసనే। ప్రకాశించునది॥

మరుతౌ పవనామరౌ॥ ౨౧౫॥ ॥ మరుచ్ఛబ్దము వాయువునకు-దేవతలకును పేరు॥ మ్రియతే అనేనేతి మరుత్॥ త-పు॥ మృఙ్ ప్రాణత్యాగే॥ దీనిచేత చత్తురు॥

యంతా హస్తిపకే సూతే ॥ యంతృశబ్దము ఏనుఁగుమావటివానికిని-సారథికిని పేరు॥ యచ్ఛతీతి యంతా॥ ఋ-పు॥ యమ ఉపరమే। నియమించువాఁడు॥

భర్తా ధాతరి పోష్టరి। ॥ భర్తృశబ్దము మోయువానికిని పోషించువానికిని పేరు॥ బిభర్తీతి భర్తా॥ ఋ-పు॥ డుభృఞ్ ధారణపోషణయోః। భరించువాఁడు॥

యానపాత్రే శిశౌ పోతః ॥ పోతశబ్దము - ఏరుదాఁటునట్టియోడకును-శిశువునకును పేరు। పునాతీతి పోతః॥ పూఞ్ పవనే। పవిత్రము సేయునది శ్లో॥ దశవర్షేగజే పోత ఇతి శేషః॥

ప్రేతః ప్రాణ్యంతరే మృతే॥ ౨౧౬॥ ప్రేతశబ్దము - నరకమందుండెడుజంతువులకును- చచ్చినవానికిని పేరు॥ ప్రైతిమ్రియతేస్మ ప్రేతః॥ ఇణ్ గతౌ, మృతిఁబొందినవాఁడు॥

గ్రహభేదే ధ్వజే కేతుః ॥ కేతుశబ్దము కేతుగ్రహమునకు-టెక్కెమునకును పేరు। కిత్య తే అనేనేతి కేతుః॥ కితజ్ఞానే। దీనిచేత నెఱుఁగఁబడును॥ కేతుశబ్దము కాంత్యుత్పాతచిహ్నములకును పేరు। శ్లో॥ పతాకాయాంద్యుతౌ కేతుః గ్రహోత్పాతౌ విలక్ష్మసు-అరుద్ర

పార్థివే తనయే సుతః। ॥ సుతశబ్దము రాజునకును-కొడుకునకును పేరు॥ సౌతీతి సుతః॥ షుప్రసవైశ్వర్యయోః। ఐశ్వర్యమునుపొందినవాఁడు- పుట్టినవాఁడునుగనుక సుతుఁడు॥

స్థపతిః కారుభేదేపి ॥ స్థపతిశబ్దము-శిల్పికిని-అపిశబ్దమువలన బృహస్పతియాగము సేసినవానికిని పేరు॥ తిష్ఠంత్యస్మిన్నర్థా ఇతి స్థః-స్థశ్చాసౌపతిశ్చ స్థపతిః॥ అన్నియర్థములు తనయందుండెడుపతిగనుక స్థపతి॥ శ్లో॥ స్థపతిః కంచుకిన్యపీతి శేషః॥

భూభృద్భూమిధరే నృపే ౨౧౭॥ ॥ భూభృచ్ఛబ్దము-పర్వతమునకును-రాజునకును పేరు॥ భువంబిభర్తీతి భూభృత్॥ త-పు॥ డుభృఞ్ ధారణపోషణయోః। భూమినిభరించునది- భరించువాఁడు॥

మూర్ధాభిషిక్తో భూపేపి ॥ మూర్ధాభిషిక్తశబ్దము రాజమాత్రమునకును-అపిశబ్దమువలన పట్టాభిషిక్తునికిని పేరు॥ మూర్ధ్ని అభిషిచ్యతేస్మ మూర్ధాభిషిక్తః॥ షిచిర్ క్షరణే। శిరస్సునందు అభిషేకము చేయఁబడ్డవాఁడు॥

ఋతుః స్త్రీకుసుమేపి చ ॥ ఋతుశబ్దము స్త్రీలరజస్సునకును - వసంతాదిఋతువులకును పేరు॥ ఇయర్తీతి ఋతుః॥ ఋగతౌ। పోవునది॥

విష్ణావజితావ్యక్తౌ ॥ అజితశబ్దము విష్ణువునకు పేరైనపుడు॥ పు॥ అపిశబ్దమువలన గెలువఁబడనివానికి పేరైనపుడు॥ త్రి॥ అవ్యక్తశబ్దము విష్ణువునకు పేరైనపుడు॥ పు॥ అపిశబ్దమువలన స్ఫుటముగా నేర్పడనివానికి పేరైనపుడు। త్రి॥ జితోనభవతీత్యజితః॥ గెలువఁబడనివాఁడు॥ ౧॥ వ్యక్తోనభవతీత్యవ్యక్తః॥ వ్యక్తముగానివాఁడు॥ శ్లో॥ అవ్యక్తశ్శంకరే విష్ణావవ్యక్తం మహదాదికే అత్మన్యపి స్యాదవ్యక్తమస్ఫుటేత్వభిధేయవదితి శాశ్వతః॥

సూతస్త్వష్టరి సారథౌ ౨౧౮॥ ॥ సూతశబ్దము - వడ్లవానికిని-సారథికిని పేరు॥ సూతేరథాదికమితి - సుపతి ప్రేరయతీతి చ సూతః॥ షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే-షూ ప్రేరణే। రథాదులను జేయువాఁడు-అశ్వాదులను ప్రేరేపించువాఁడుగనుక సూతుఁడు॥ శ్లో॥ సూతోరసేజాభేదే వందిసుస్థూతయోరపీతి శేషః॥

వ్యక్తః ప్రాజ్ఞేపి ॥ వ్యక్తశబ్దము ప్రాజ్ఞునికి పేరైనపుడు॥ పు॥ అపిశబ్దమువలన స్పష్టమైనదానికి పేరైనపుడు॥ త్రి॥ వ్యజ్యతేస్మ వ్యక్తః॥ అంజూవ్యక్తిమ్రక్షణకాంతిగతిషు। ప్రకటమైనవాఁడు॥

దృష్టాంతావుభే శాస్త్రనిదర్శనే। ॥ దృష్టాంతశబ్దము శాస్త్రమునకు-ప్రకృతార్థమునకు ప్రతిగాఁజూపి చెప్పు టకును పేరు॥ దృష్టః అంతో నిశ్చయో యత్ర దృష్టాంతః। చూడఁబడిననిశ్చయముగలది॥

క్షత్తా స్యాత్సారథౌ ద్వాఃస్థే క్షత్రియాయాం చ శూద్రజే॥ ॥ క్షత్తృశబ్దము సారథికి- వాకిలి గాచువానికి-శూద్రునివలన క్షత్రియస్త్రీయందుఁబుట్టినవానికిని పేరు। క్షదతీతి క్షత్తా॥ ఋ-పు॥ క్షదగతిహింసనయోః। పీడించువాఁడు॥

వృత్తాంతస్స్యాత్ప్రకరణే ప్రకారే కార్త్స్న్యవార్తయోః ॥ వృత్తాంతశబ్దము ప్రస్తావమునకు-విశేషమునకు-అంతయుననునర్థమునకు-వార్తకును పేరు॥ వృత్తః అంతో నిశ్చయో యస్య వృత్తాంతః। అయిననిశ్చయముగలది॥

యోః॥*ఆనర్తస్సమరే నృత్తస్థానసీవృద్విశేష యోః॥ ౨౨౦॥ *కృతాంతో యమసిద్ధాంతదైనా కుశలకర్మసు।*శ్లేష్మాదిరసరక్తాదిమహాభూతానితద్గుణాః॥ ౨౨౧॥ ఇంద్రియాణ్యశ్మవికృతిశ్శబ్దయోనిశ్చ ధాతవః

ఆనర్తశబ్దము-యుద్ధమునకు-నాట్యమాడెడుస్థలమునకు - పడమటిసముద్రమందు ద్వారకకు సమీపమైన దేశవిశేషమునకును బేరు॥ఆనృత్యంత్యత్రేత్యానర్తః॥*నృతీగాత్రవిక్షేపే। దీనియందునర్తింతురు**కృతాంతశబ్దము-యమునకు-సిద్ధాంతమునకు - పురాకృతశుభాశుభకర్మములకు-పాపకర్మమునకును బేరు॥కృతః అంతః అనేనేతికృతాంతః। దీని చేతఅంతముచేయఁబడును ** ధాతుశబ్దము శ్లేష్మవాతపిత్తమునకువసాసృఙ్మాంసమేదోస్థిమజ్జాశుక్లములకును పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశములకును-శబ్దస్పర్శరూపరసగంధగుణములకును-త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాఘ్రాణములకును - జేగురు మొదలైనశిలావికారములకును- శబ్దములకుకారణములైన భూసత్తాయాం - అనునిది మొదలైనవానికిని పేరు ॥ రసరక్తాది-అనెడుదికుఁనరసాదియంటే చాలదా-రక్తశబ్దమేటికిఁ జెప్పవలెనన్న రసశబ్దమనేకార్థముగనుక-భ్రమమురాకుండుటకై చెప్పినాఁడు అయితే-రక్తాదియంటే చాలదా-రసశబ్దమేటికిఁ జెప్పవలెను-అన్నను-సప్తధాతువులకును రసము ప్రధానముగనుక నదిముందరఁ జెప్పవలెనని చెప్పినాఁడు ॥ దధాతీతి ధాతుః*డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః।ధరించునదిగనుకనైన- పోషించునదిగనుకనైనను-ధాతువు॥శ్లో॥సువర్ణంరజతంతామ్రమారకూటంతథైవచ। లోహంత్రపుతథాసీసం ధాతవస్సప్తకీర్తితాః ఇత్యుక్తాధాతవశ్చశబ్దేనసూచితాః

కక్ష్యాంతరేపిశుద్ధాంతో నృపస్యాసర్వగోచరే। ౨౨౨॥**కాసూసామర్థ్యయోశ్శక్తిః మూర్తిఃకాఠిన్యకాయయోః।

** శుద్ధాంతశబ్దము రాజులఅంతఃపురమునకు-అపిశబ్దమువలన-అంతఃపురస్త్రీలకును పేరు ॥ శుద్ధః రక్షితః అంతః ప్రాంతో యస్యస ఇతి శుద్ధాంతః ॥ రక్షింపఁబడినప్రాంతములుకలది ** శక్తిశబ్దము ఆయుధవిశేషమునకు - ప్రభుద్వాదిశక్తులకును-లేక-అన్నివస్తువులయందుండెడునొకానొకధర్మమునకును పేరు॥ శక్యతేఅనయా జేతుమితి శక్తిః॥సీ॥శక్ల్ శక్తౌ। దీనిచేత గెలుపశక్యమౌను ** మూర్తిశబ్దము గట్టితనమునకును-శరీరమునకును బేరు॥మూర్ఛయతీతిమూర్తిః ॥ సీ॥ ముర్ఛా మోహసముచ్ఛ్రాయయోః । ఆధిక్యముసుబొందినది॥శ్లో॥ ఉచ్ఛ్రాయమోహబంధేషు మూర్తిః పరిమితావపీతి శేషః

విస్తారవల్ల్యోః ప్రతతి

** ప్రతతిశబ్దము విరివికిని-తీగెకును బేరు॥ప్రకృష్టాతతిః ప్రకృష్టాతతిరస్యేతి వప్రతతిః॥సీ॥తనువిస్తారే। ప్రకృష్టమైనవిస్తారముగనుకను-విస్తారముగలదిగనుకను ప్రతతి ॥ ప్రతతిశబ్దము పకారాది॥శ్లో॥విస్తారే ప్రతతిర్వల్ల్యాం - అనిరభసుఁడు॥శ్లో॥ప్రస్థస్సానుని మానేచప్రతతి స్తత వీరుధోః- అనిపవర్గప్రథమాదులయందు-అజయుఁడును॥ కొందఱువకారాదిగాని పకారాదిగాదు పకారాదిఅయినప్పుడు ప్రపూర్వమైన తనువిస్తారే- అనుధాతువుమీఁద క్తిన్ప్రత్యయమని చెప్పవలెను-అప్పుడు క్తిన్ప్రత్యయాంతముమీఁద జీష్షురాదు॥ శ్లో॥ థగాధరేంద్రం ప్రతతీతతీరివ- అనిమాఘమందుఁ జీవంతప్రయోగమున్నది ॥ వ్రతప్రాత వ్రతత్యర్థం వ్ర। తిధాతురున్నెయః-అనిభోజుఁడు చెప్పినాఁడుగనుక వకారాదియేయనికొందఱు చెప్పుదురు |

ర్వసతీ రాత్రివేశ్మనోః॥ ౨౨౩॥

**వసతిశబ్దము రాత్రికిని- ఇంటికిని బేరు॥వసంత్యస్యామితి వసతిః॥సీ॥వసనివాసే।దీనియందుందురుగనుక వసతి॥శ్లో॥వసతిస్స్యాద్రవస్థానఇతి శేషః

క్షయార్చయోరపచితి

**అపచితి శబ్దము హానికి- పూజకును బేరు ॥ అపచయనం అపచాయనంచ అపచితిః॥ సీ॥చిఞ్ చయనే-చాయృపూజానిశామనయోః।నశించుటయు పూజించుటయును గనుక అపచితి

స్సాతిర్దానావసానయోః।

** సాతిశబ్దము దానమునకును-ముగియుటకును పేరు - సననం సానంచ సాతిః॥సీ॥షణు దానే-షోంతకర్మణి।ఇచ్చుటయు-ముగియుటయును గనుక సాతి

ఆర్తిః పీడాధనుష్కోట్యో

ఆర్తిశబ్దము పీడకును - వింటికొప్పునకును బేరు॥అర్దనం అర్ద్యతే అనయా చేతి ఆర్తిః॥సీ॥అర్ద పీడాయాం।అఙ్ పూర్వః।పీడించుట-దీని చేత పీడింపఁబడును గనుక ఆర్తి-ఆర్తిః। పీడానిహ్రసాదిగా కొందఱందురు॥శ్లో। శిరోర్తింనాశయత్యాశు రసోయంముచుకుందకః॥శ్లో॥ అనుశోచతి యః కృత్వా సోర్తిం ప్రాప్నోతి కేవలాం - అనియను ప్రయోగములు

ర్జాతిస్సామాన్యజన్మనోః ౨౨౪॥

। జాతిశబ్దము గోత్వాదిజాతులకును । పుట్టుటకును పేరు ॥ జాయతేభిన్నేష్వభిన్నాభిధాన ప్రత్యయాపనయేతి- జననంచ జాతిః॥సీ॥జనీ ప్రాదుర్భావే । భిన్నములయినవస్తువులయందు అభిన్నములైన నామజ్ఞానములు దీని చేతఁబుట్టు

ప్రచారస్యందయోరీతి

నగనుకను- పుట్టుటగనుకనుజాతి**రీతిశబ్దమువ్యవహారమునకును-జారుటకును పేరు ॥ రయ ణంరీతిః॥సీ॥రీఙ్గతౌ-రి జై ప్రస్రవణే,నడతయునుజారుటయునుగనుకరీతి॥టీ॥వ్యవహారేయథా- సంతారీతిమనుస్మరన్నితి ప్రకారస్యందయోరితి శేతిచిత్పరంతి - ప్రకారస్స్వభావః-యథాకా పలంయోషితాంరీతిః॥శ్లో॥ప్రచారస్స్యందయోరీతిలోకహాకిట్టారకూటయోరితిరుద్రః॥ **

రీతిడింబప్రవాసయోః

ఈతిశబ్దము॥శ్లో॥అతివృష్టిరనావృష్టిశ్శలభామూషికాశ్శుకాః। అత్యాసన్నాశ్చరాజానష్షడే తా ఈతయఃస్మృతాః- అనెడుఆరువిధములైనఉపద్రవములకును-ప్రవాసమునకును పేరు ॥ అ యనమీతిః॥సీ॥ఈఙ్గతౌ। పోవుటగనుకఈతి ** ప్రాప్తిశబ్దముపుట్టుటకు- లాభమునకును పేరు॥ప్రాపణంప్రాప్తిః॥సీ॥అప్ల్వ్యాప్తౌ। పొందుటప్రాప్తి **త్రేతాశబ్దముగార్హపత్య

ఉదయేధిగమేప్రాప్తి స్త్రేతాత్వగ్నిత్రయేయుగ॥౨౫౫॥

త్యము మొదలయినమూడగ్నులకును యుగమునకును పేరు ॥ త్రిత్వమితా ప్రాప్తా,త్రేతా * ఇ ణ్గతౌ।త్రిత్వసంఖ్యనుబొందినది॥టీ॥ త్రికేధర్మపాదాఇతాస్త్రేతా॥తదుక్తం॥శ్లో॥ త్రే తాయుగేతుసంప్రాప్తైధర్మాః పాదోన తాంగతఇతి**మహతీశబ్దమునారదునివీణకు- అపి శబ్దమువలనఅధికమైన దానికిని పేరు॥మహ్యాతఇతిమహతీ॥సీ॥మహపూజాయాం॥పూజింపఁబ

వీణాభేదేపిమహతీ

డునది**భూతిశబ్దముభస్మమునకు-సంపదకు పేరు॥భూయతెభూతిః॥సీ॥ భూప్రాప్తావా

భూతిర్భస్మనిసంపది।

త్మనెపదిపొందబడునది॥శ్లో॥భూతిర్మాతంగశృంగారేసతాయామపిజన్మనీతి...భోగవతీశ

నదీనగర్యోర్నాగానాం భోగవత్య

బ్దము సర్పములయొక్క-నదీపట్టణములకు పేరు ॥ భోగాఃసర్పకాయా ఉపభోగావాసంత్య స్యామితిభోగవతీ॥ సీ॥దీనియందుసర్పశరీరములుగానిసుకరములుగానికలవుగనుకభోగవతి * సమితిశబ్దముయుద్ధమునకు - కూటమికిని-సభకును పేరు ॥ సంభూయఇయంతిగచ్ఛత్యత్రేతిస

థసంగరే॥౨౫౬॥సంగే సభాయాంసమితిః

మితిః॥సీ॥ఇణ్గతౌ।దీనియందుకూడుదురుగనుకను-కూడుటగనుకనుసమితి॥ **క్షితిశబ్దమునా సమునకుఉనికికిని-అపిశబ్దమువలనభూమికిని పేరు॥క్షయఃక్షియంతినివసంత్యస్యామితిచక్షితిః

క్షయవాసావపిక్షితీ

*క్షిక్షయే-క్షినివాసగత్యోః,నశించుటయు-ఉండుటయు-దీనియందుండురుగనుకనుక్షితి॥...

రవేరర్చిశ్చశస్త్రంచవహ్నిజ్వాలాచహేతయః॥౨౫౭॥

హేతిశబ్దము సూర్యకిరణమునకు-ఆయుధమునకు అగ్నిజ్వాలకును పేరు॥హంతిమఇతి-హన్య తెనయెతిచహేతిః ॥సీ॥*హనహింసాగత్యోఃచీకటినిపోగొట్టునదిదీనిచేతహింసింపబడును గనుకహేతిశస్త్రవాచియైనప్పుడుపుల్లింగమునుగద్దు ॥ శ్లో॥నిమాష్టయ్యసౌసీతిమయేనహేతినే తికప్పిణాభ్యుదయః ॥ భూతిభిశ్చేతనావద్భిరుదీరితజయసనమితి।రఘువంశదశమసర్గకాళి దాసః...జగతీశబ్దము-లోకమునకును- పండ్రెండక్షరముల పాదముగలఛందస్సునకును-భూమి

జగతీగతిచ్ఛందోవిశేషేపిక్షితావపి*పఙ్క్తిశ్ఛందోపిదశమం స్యాత్ప్రభావేపిచాయతిః॥౨౫౮॥

కిని పేరు॥ గచ్ఛతీతిజగతీ॥సీ॥*గమ్ల్గతౌ।పోవునది॥...పఙ్క్తిశబ్దము-పదియక్షరముల పాద ముగలఛందస్సునకునుఅపిశబ్దమువలనశ్రేణికినిపదిఅనెడుసంఖ్యకును పేరు॥ పంచతఇతిపఙ్క్తిః సీ॥ *పచివిస్తారే। విరివియైనది...ఆయతిశబ్దము - ప్రభావమునకునుఅపిశబ్దమువలనభవిష్య త్కాలమునకును పేరు॥ ఆయచ్ఛతేఆయమనంచఆయతిః॥సీ॥*యమఉపరమే-ఆఙ్పూర్వోవి సారేవిరివియైనదివిరివియగుటయునుగనుకఆయతి॥శ్లో॥ ఆయతిస్తూత్తరేకాలేస్యాద్దీర్ఘత్వ

పత్తిర్గతౌచ

ప్రభుత్వయోరిత్యజయః...పత్తిశబ్దముగమనమునకును - చకారమువలననాసేభేదమునకు ను పేరగునపుడు-సీ-కాలిబంటునకు పేరగునపుడు-పు॥పతతీతిపతనంచపత్తిః*పత్ల్గతౌ।పో వునదియుపోవుటయునుగనుకపత్తి॥శ్లో॥పత్తిఃపదాతౌపుంసిస్యాత్సైన్యభేదేగతౌస్త్రియామి

మూలేతుపక్షతిఃపక్షభేదయోః।

తినానార్థసంగ్రహః... పక్షభేదములనఁగా శుక్లకృష్ణపక్షములును-పక్షిఱెక్కలును- వా నియొక్కమూలమనఁగా పాడ్యమియును ఱెకరాలమొదలును- ఈరెంటికినిపక్షతిశబ్దము పేరు పక్షమోమూలంపక్షతిః ॥ సీ॥పక్షములమొదలుగనుంపక్షతి...ప్రకృతిశబ్దము ఉపాదాన

ప్రకృతీయోనిలింగేచ

కారణమునకును- స్త్రీపున్నపుంసకలింగములకును- చకారమువలనస్వామ్యమాత్యాదిసప్తాంగ ములకును-పౌరశ్రేణులకును పేరు॥ స్వభావమునకును - భగమునకును-సత్వరజస్తమోగుణము లయొకసామ్యావస్థకును పేరనికొందరు ॥ ప్రకియతెఅనయాకార్యమితిప్రకృతిః ॥ సీ॥*డు

కైశిక్యాద్యాశ్చవృత్తయః॥౨౮॥

కృఞ్ కరణే। దీనిచేతకార్యము చేయఁబడును...వృత్తిశబ్దము కైశిక్యారభటీసాత్వతీభారతులనెడు రసవ్యంజకములైనవృత్తులకును- చకారమువలనకృషి మొదలయినజీవనోపాయములకును సూత్రాదివివరణగ్రంథములకును పేరు|వర్తతే అనియావృత్తిః॥సీ॥ వృతువర్తనే।దీని చేవర్తించును ..

సికతాస్స్యుర్వాలుకాపి

సికతాశబ్దము-ఇసుకకును- అపిశబ్దమువలన-ఇసుకనేలకును పేరు ॥ సిచ్యంతఇతి సికతాః॥షిచిర్ క్షరణే। తడపఁబడునది॥సికతాశబ్దమునిత్యబహువచనము॥ బహువచ్చసమాస్సికతాః-అనివామనుఁడు చెప్పినాఁడు...

వేదేశ్రవసిచశ్రుతిః॥

శ్రుతిశబ్దము వేదమునకును చెవికిని-చకారమువలన - వినుటకును-వార్తకును బేరు॥శ్రూయతే-శృణోత్యనయా శ్రవణంచశ్రుతిః ॥ సీ ॥ *శ్రుశ్రవణే।వినఁబడునది- దీనిచేతవిందురు - వినుటయునుగనుకశ్రుతి ...

వనితాజనితాత్యర్థానురాగాయాంచయోషితి॥౨౩౦॥

వనితాశబ్దముమిక్కిలిఅనురాగముపుట్టించునట్టిస్త్రీకిని-చకారమువలనస్త్రీమాత్రమునకును పేరు॥వన్యతఇతివనితా*వనుయాచనే*వనషణసంభక్తౌ ॥ అడుగఁబడునదిగనుకనైనకూడఁబడునదిగనుకనైన - వనిత ॥

గుప్తిఃక్షితివ్యుదాసేపి

గుప్తిశబ్దము-గుంతగానేలత్రొవ్వుటకును-అపిశబ్దమువలనరక్షించుటకును చెరసాలకును బేరు ॥ కొందరునేలందొ్రవ్వినగుంటకుబేరందురు॥ శ్లో॥గుప్తిఃకారాచరక్షాచదీర్ణంచవివరంభువః- అనిశాశ్వతుఁడు॥గోప్యతేగోపనంచగుప్తిః*గుపూరక్షణే।రక్షింపఁబడునదిగనుకరక్షించుటగనుకనుగు...

ధృతిర్ధారణధైర్యయోః।

ధృతిశబ్దము - ధరించుటకును ధైర్యమనకును బేరు॥ధరణం - ధ్రియతేఅనయాచ-ధృతిః॥సీ॥*ధృఞ్ అవస్థానే। ధరించుట-దీని చేతధరింపఁబడునుగనుకనుధృతి॥శ్లో॥ధృతిఃస్త్రియాంతుగభేదేఛందోభేదేసుఖత్వరఇతిశేషః...

బృహతీక్షుద్రవార్తాకీఛందోభేదేమహత్యపి ॥౨౩౧॥

బృహతీశబ్దము వాకుడుచెట్టుకును- తొమ్మిదక్షరములపాదముగలఛందస్సునకును-అధికమైనదానికిని , అపిశబ్దమువలన-ఉత్తరీయమునకును పేరు॥ములకచెట్టునకుపేరనికొందరు॥బర్హతఇతిబృహతీ॥సీ॥*బృహవృద్ధౌ।వృద్ధిబొందునది॥

వాసితాస్త్రీకరేణ్వోశ్చ

*వాసితాశబ్దముస్త్రీకిని-ఆఁడేనుఁగునకును బేరు।వాస్యతఇతివాసితా*వసనివాసే ॥ శృంగారింపఁబడునది॥శ్లో॥స్త్రియాంస్త్రీమాత్రహస్తిన్యోర్వాసితాభావితేతిత్రిష్వితిరుద్రః॥ వాసితంకృతవాసేస్యాచ్ఛాదితేస్తంభితేత్రిష్వితిశేషశ్చ ॥ తాలవ్యమధ్యమమనికొందరందురు

వార్తావృత్తౌజనశ్రుతౌ।

వార్తాశబ్దము - జీవనోపాయమునకును - లోకవార్తకును పేరైనపుడు- స్త్రీ-తుచ్ఛమునకుపేరైనపుడు - న -రోగములేనివానికిపేరైనపుడు-త్రి॥వర్తతేఅనయావర్తతే చేతివర్తనంచవార్తా*వృతువర్తనే।దీని చేతవర్తింతురుగనుకను- వర్తించునదిగనుకనువర్తనముగనుకను వార్త ...

వార్తంఫల్గున్యరోగేచత్రి

ష్వప్సుచఘృతామృతే॥౨౩౨॥

ఘృతామృతశబ్దములునీళ్లకును - చకారమువలనఘృతశబ్దము నేతికిని ప్రకాశమైనదానికిని-అమృతశబ్దముఅమృతమునకును - యజ్ఞశేషమునకును-అయాచితమునకును-మోక్షమునకును పేరు । జిఘర్తీతిఘృతం*ఘృక్షరణదీప్త్యోః। జారునది॥౧॥నవిద్యతేమృతంమరణమస్మాదిత్యమృతం । దీనివల్లమరణములేదు,శ్లో॥ అమృతంవారిసురయోర్ఘ్నాత్వాణేచాతిసుందరే అయాచితేయజ్ఞశేషేపుంసిధన్వంతరౌభేదితివ్యాడిః

కలధౌతంరూప్యహేమ్నోః

**కలధౌతశబ్దము- వెండికిని బంగారమునకును పేరు॥ కలంకాలుష్యంధౌతమస్యేతికలధౌతం*ధావుగతిశుద్ధ్యోః పోఁగొట్టఁబడినకాలుష్యముగలది...

నిమిత్తంహేతులక్ష్మణోః।

నిమిత్తశబ్దము కారణమునకును - చిహ్నమునకును పేరు ॥ నిమేద్యతఇతినిమిత్తం*ఞిమిదాస్నేహనే।కూడుకొనియుండునది॥టీ॥హేతులక్ష్మణోరితిపాఠే-లక్ష్యంశరవ్యంలక్ష్యేయథా॥శ్లో॥నిమిత్తాదపరాద్ధేషోర్ధానుష్కస్యేవవల్గితమితిమాఘేద్వితీయసర్గేవేధ్యంలక్ష్యంశరవ్యంచనిమిత్తంచసమంవిదురితిరంగనాథః ।

శ్రుతంశాస్త్రావధృతయోః

** శ్రుతశబ్దముశాస్త్రమునకు పేరైనపుడు - న - వినఁబడినదానికిపేరైనపుడుత్రి॥శ్రూయతఇతిశ్రుతం*శ్రుశ్రవణే॥ వినఁబడునది

యుగపర్యాప్తయోఃకృతం॥౨౩౩॥

**కృతశబ్దము - యుగవిశేషమునకును-నిర్మాణమునకును బేరు॥క్రియతఇతికృతం*డుకృఞ్ కరణే । చేయఁబడునది॥ శ్లో॥కృతంఫలేక్రియాయాంచవాచ్యవద్విహితేఫలే-ఇతిశేషః॥

అత్యాహితంమహాభీతిఃకర్మజీవానపేక్షిచ।

అత్యాహితశబ్దము- మహాభయమునకును-సాహసకర్మమునకును బేరు॥ అత్యంతదుఃఖమాధీయతఇత్యత్యాహితం*డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః । మిక్కిలిదీనిచేతదుఃఖముచేయఁబడును

యుక్తే క్ష్మాదావృతే భూతం ప్రాణ్యతీతే సమే త్రిషు॥ ౨౩౪॥

శ్లో॥ అత్యాహితముపశ్లిష్టమితి శేషః॥ భూతశబ్దము యోగ్యమైనదానికిని - పృథివ్యాదిపంచమహాభూతములకును - సత్యమునకును - ప్రాణిమాత్రమునకును - అతీతకాలమునకును బేరైనపుడు-న- సదృశవస్తువుకు బేరైనప్పుడు. ఉత్తరపదమై మూఁడులింగములయందును వర్తించును॥ మాతృభూతః। పితృభూతః అని॥ భూయతే భవతీతి చ- భూతం॥ భూ ప్రాప్తౌ॥ భూ సత్తాయాం పొందఁబడునది- కలుగునదియును గనుక భూతము॥ టీ॥ యుక్తేయథా। విద్వాంసో భూతకారిణః। క్ష్మాదౌ॥ పంచానామపిభూతానామితి ॥ సత్యేభూతమప్యనుపన్యస్తం హీయతే వ్యవహారత ఇతి॥ ప్రాణ్యతీత ఇతి ద్వంద్వైకవద్భావః - అతిప్రాణిశబ్దేనపి శౌచయోవివక్షితాః। అతీతే భూతోఘటః॥ శ్లో॥ భూతో దేవలకే పుంసి త్రిషు ప్రాప్తైవకల్కితే ఇతి శేషః। భూతం క్ష్మాదావపి శౌచాదావన్యాయ్యేసత్యోపమానయోః। భూతో దేవలకే ప్రాప్తేతథావృత్తైభిధేయవదితి విశ్వప్రకాశశ్చ॥

వృత్తం పద్యే చరిత్రే త్రిష్వతీతే దృఢనిస్తలే॥ మహద్రాజ్యం చావగీతం జన్యే స్యాద్గర్హితే త్రిషు॥ ౨౩౫॥

వృత్తశబ్దము- పద్యమునకును- చరిత్రమునకును బేరైనపుడు-న- పోయినదానికిని- గట్టియైనదానికిని- వర్తులమైనదానికిని బేరైనపుడు॥ త్రి॥ వర్తతేస్మ వృత్తం॥ వృతు వర్తనే। వర్తించునది॥ మహచ్ఛబ్దము రాజ్యమునకు బేరైనపుడు-న- చకారమువలన దొడ్డదైనదానికి బేరైనపుడు॥ త్రి॥ మహ్యత ఇతి మహత్॥ త॥ మహ పూజాయాం। పూజింపఁబడునది॥ అవగీతశబ్దము జనాపవాదమునకు బేరైనపుడు-న- నిందింపఁబడినవానికి బేరైనపుడు॥ త్రి॥ ఇదియర్థమునకును బేరని కొందరు॥ అవవిరుద్ధంగీయత ఇత్యవగీతం॥ గై శబ్దే। విరుద్ధముగాఁ బలుకఁబడునది॥ టీ॥ జనస్యజల్పోజన్యం- నిందేతియావత్- యథా॥ శ్లో॥ ఆత్మవ్యాపాదనం శ్లాఘ్యమవగీతే న జీవనాదితి॥

శ్వేతం రూప్యేపి రజతం హేమ్ని రూప్యేపి తే త్రిషు॥ త్రిష్వథో జగదింగేపి రక్తం నీల్యాదిరాగి చ॥

శ్వేతశబ్దము- వెండికి బేరైనపుడు-న- అపిశబ్దమువలన తెల్లనివస్తువునకు బేరైనపుడు॥ త్రి॥ శ్వేతత ఇతి శ్వేతం॥ శ్విత వర్ణే। తెల్లనిది॥ శ్లో॥ ద్వీపాంతరోద్భవనాగేషు శ్వేతో నా స్త్రీ వరాటకే ఇతి శేషః॥ రజతశబ్దము బంగారమునకును - వెండికి బేరైనపుడు- న- తెల్లని వస్తువునకు బేరైనపుడు॥ త్రి॥ రజ్యతే తామ్రాదికమనేనేతి రజతం॥ రంజ రాగే। దీనిచేత తామ్రము మొదలయినవి రంజింపఁజేయఁబడును॥ శ్లో॥ రజతం విశదే దంతిదంతే తారకహారయోరితి విశ్వప్రకాశః॥ ముందరఁ జెప్పెడు జగచ్ఛబ్దము మొదలుకొని- తాంతములు ముగియుపర్యంతము చెప్పెడుశబ్దములు మూఁడులింగములయందును వర్తించును॥ జగచ్ఛబ్దము జంగమమునకును - అపిశబ్దమువలన లోకమునకును బేరు॥ గచ్ఛతీతి జగత్॥ త॥ గమ్ గతౌ। పోవునది॥ శ్లో॥ స్యాజ్జగద్విష్టపే క్లీబం వాయౌనా జంగమే త్రిష్వితి రుద్రః॥ రక్తశబ్దము- నీలిమంజిష్ఠ మొదలైనదానిచేత చాయవేయఁబడిన వస్త్రాదులకును- చకారమువలన- అనురక్తునికిని- ఎఱ్ఱనైనవస్తువునకును బేరైనపుడు- త్రి- కుంకుమమునకును- నెత్తురునకును బేరైనపుడు॥ న॥ రజ్యతేస్మ రక్తం॥ రంజ రాగే। రంజింపఁజేయఁబడునది॥ శ్లో॥ అసృక్కుంకుమయోః క్లీబం రక్తం త్రిష్వనురాగిణీతి శేషః॥

అవదాతస్సితే పీతే శుద్ధే బద్ధార్జునౌ సితౌ॥ యుక్తే తు సంస్కృతే మర్షిణ్యభినీతో ఽథ సంస్కృతం॥ ౨౩౬॥ కృత్రిమే లక్షణోపేతేప్యనంతో ఽనవధావపి।

అవదాతశబ్దము- తెల్లనిదానికి- పచ్చనిదానికి- పరిశుద్ధమైనదానికిని బేరు॥ అవదాయతేస్మ అవదాతః- దైప్ శోధనే। శుద్ధమైనది॥ సితశబ్దము కట్టఁబడినదానికిని- తెల్లనివస్తువునకును బేరు॥ సీయత ఇతి సితః॥ షిఞ్ బంధనే। కట్టఁబడునది ॥ శో ॥ శ్వేత్రే సితం భార్గవేనా శర్కరాయాం సితా స్త్రీయామితి శేషః॥ అభినీతశబ్దము యోగ్యమైనదానికిని- తెస్సగాఁ జేయబడినదానికిని- కోపముగలదానికిని బేరు॥ అభినీయత ఇత్యభినీతః॥ ణీఞ్ ప్రాపణే। అంతటఁ బొందింపఁబడినది॥ సంస్కృతశబ్దము చేయఁబడినఘటాదులకును- వ్యాకరణలక్షణయుక్తమైనశబ్దమునకును- అపిశబ్దమువలన తెస్సగాఁ జేయబడినవస్తువునకును బేరు॥ సమ్యక్క్రియత ఇతి సంస్కృతం॥ డుకృఞ్ కరణే। తెస్సగాఁ జేయఁబడునది॥ అనంతశబ్దము- అవధి లేనిదానికి బేరైనపుడు- త్రి- అపిశబ్దమువలన శేషునికిని - విష్ణువునకును బేరైనపుడు- పు- ఆకాశమునకు పేరైనపుడు-న- భూమికి పేరైనపుడు॥ స్త్రీ॥ నవిద్యతే అంతోయస్యేత్యనంతః॥ కడ లేనిది॥ శ్లో॥ అనంతశ్శేషవిష్ణ్వోః పుంస్యదనంతం సురవర్త్మని। అనంతా శారిబాదూర్వావిశల్యాలాంగలీషు చ। అనంతా హైమవత్యాంచ గుడూచ్యాం చావనావపీతి విశ్వప్రకాశః।

ఖ్యాతేహృష్టేప్రతీ తో॰॰భిజాతస్తుకులజే బుధే॥౨౧౩॥ వివిక్తౌపూతవిజనౌ మూర్ఛితౌమూఢసో చ్ఛ్రయౌ। ద్వేచామ్లపరుషౌశుక్తే శితీధవళమేచకౌ॥ ౨౧౪॥ సత్యేసాధౌవిద్యమానే ప్రశస్తేభ్యర్హితేచ సత్। ॰॰పురస్కృతః పూజితేరాత్యభియు క్తేగ్రతఃకృతే॥౨౧౫॥ నివాతావాశ్రయావా తౌశస్త్రాభేద్యంచవర్మ యత్।॰॰జాతోన్నత ప్రవృద్ధాస్స్యురుచ్ఛ్రి తా॰ఉత్థితాస్త్వమీ॥ ౨౧౬॥వృద్ధిమత్యుద్యతో త్పన్నే॰ఆదృ తౌసాదరార్చితౌ। అర్థోభిధేయరైవ స్తుప్రయోజననివృత్తి షు॥౨౧౭॥ నిపానాగమయోస్తీర్థ మృషిజుష్టజలేగురౌ। సమర్థస్త్రిషుశ క్తిస్థే సంబద్ధార్థేహితే త్రిషు॥౨౧౮॥॰॰దశమీ స్థౌక్షీణరాగవృద్ధౌ

॰॰ప్రతీతశబ్దము- ప్రసిద్ధునకును- సంతోషించినవానికిని పేరు॥ ప్రతీయతేప్రత్యేతిచప్రతీతః॰ ఇణ్ గతౌ। ఎఱుఁగఁబడువాఁడును- సంతసించినవాఁడునుగనుక ప్రతీతుఁడు॰॰అభిజాతశబ్దముమంచికులముగలవానికిని - పండితునకును బేరు।అభిజాయతఇత్యభిజాతః॰జనీ ప్రాదుర్భావే మంచిజన్మముగలవాఁడు ॰ ॰ వివిక్తశబ్దము - పవిత్రమైనదానికి- ఏకాంతస్థలమునకును బేరు। వివిచ్యతఇతివివిక్తః॰విచిర్ పృథగ్భావే । వెస్సగానేర్పరుపఁబడునది ॰॰మూర్ఛితశబ్దము- మూర్ఛపోయినవానికిని వృద్ధిఁబొందినవానికిని బేరు ॥ మూర్ఛతిస్మమూర్ఛితః - మూర్ఛామోహసముచ్ఛ్రాయయోః మూ । ర్ఛఁబొందినవాఁడును-వృద్ధిఁబొందినవాఁడుగనుక మూర్ఛితుఁడు॰॰శుక్తశబ్దము ఆమ్లవిశేషమునకు - నిష్ఠురమైనవానికిని బేరు ఆమ్లవిశేషమనఁగా॥శ్లో॥ వ్రీహ్యాదికంచాంభాండేసతుషం ద్రగుడకాంచికం । అనురీతి గమంటికుండ మొదలైనభాండమందు- త్రేనె- బెల్లము-కలి. ఈమూఁడును గూర్చిధాన్యరాశియందుమూఁడు రాత్రులు పెట్టినపులుసు॥ శోచయతీతిశుక్తం॰శుచశోకే। దుఃఖపెట్టునది ॰॰ శితిశబ్దము తెల్లనిదానికిని- నల్లనిదానికిని పేరు॥ శ్యతివర్ణాంతరంతనూకరోతీతిశితిః॰శోతనూకరణే। వర్ణాంతరమును కొంచెముగా జేయునది॰శీయతఇతిశితిః॰శిశోధనే।శోధింపఁబడునది ॰॰ సచ్ఛబ్దము సత్యమునకును - కలిగియున్నదానికిని-శ్రేష్ఠమైనదానికిని- పూజ్యమైనదానికిని బేరు॥అస్తీతిసత్॥ త॥ అసభువి। కలిగినది॥శ్లో॥ భవాన్యాంతు సతీస్త్రీస్యాన్నత్రతేతునపుంసకమితి శేషః ॰॰ పురస్కృతశబ్దముపూజితునకు-శత్రువు చేతనాక్రమింపఁబడినవానికి ముందరనిలుపఁబడినదానికిని బేరు ॥ పురస్క్రియతఇతి పురస్కృతః॰డుకృఞ్ కరణే ముందుగాఁ జేయఁబడినవాఁడు ॰॰ నివాతశబ్దము ఉండునట్టిస్థలమునకును- గాలిలేనిచోటికిని-శస్త్రముల చేతభేదింపరానిజోడునకును బేరు ॥ నివాయతే గమ్యతేనివృత్తోవాతో త్రేతిచనివాతః॰వా గతిగంధనయోః।పొందఁబడునది గనుకను- గాలిచొరనిది గనుకనునివాతము॰॰ఉచ్ఛ్రితశబ్దముపుట్టినదానికిని-పొడవైనవస్తువునకును- బహుళమైనదానికిని బేరు॥ఉచ్ఛ్రీయతఇతి ఉచ్ఛ్రితః॰శ్రిఞ్ సేవాయాం।పొందఁబడునది॥

ఉత్థితశబ్దము వృద్ధిఁబొందినవానికిని-ఉద్యోగముగలవానికిని-పుట్టినవానికిని బేరు॥ఉత్తిష్ఠతిస్మఉత్థితః॰ష్ఠాగతినివృత్తౌ। లేచినవాఁడు॥

ఆదృతశబ్దము- ఆదరించినవానికిని- ఆదరింపఁబడినవానికిని బేరు॥ఆద్రియతఇత్యాదృతః।ఆదరించువాఁడు-ఆదరింపఁబడినవాఁడును గనుక-ఆదృతుఁడు॥ ——॰ ఇతితాంతాః. ॰——

అర్థశబ్దము-శబ్దమునకు వాచ్యమైనదానికిని - ధనమునకును-వస్తువునకును- ప్రయోజనమునకును-పోవుటకును బేరు॥అర్థ్యతఇత్యర్థః॰అర్థ ఉపయాచ్ఞాయాం।కోరఁబడునది॥టీ॥అభిధేయః శబ్దప్రత్యాయ్యః-యథా-శబ్దార్థకావ్యమితి।రాః ధనం-యథా- న్యాయేనార్జనమర్థానామితి వస్తు ప్రమాణసిద్ధంస్వరూపం-యథా-షట్పదార్థాః షోడశపదార్థా ఇతి -ప్రయోజనముద్దేశ్యం యథా-ఓదనార్థాస్తండులాః-ధర్మార్థాపత్నీ-నివృత్తౌ-మశకార్థోధూమః-తస్కరార్థో గర్గళాబంధ ఇతి॰॰తీర్థశబ్దము నూతివద్దినీళ్లతొట్టికిని- శాస్త్రమునకును-ఋషుల చేతసేవింపఁబడినజలాశయమునకును-గురువునకును బేరు। నిపానమనెడిదిక్కునని దానమనికొందరందురు॥ అప్పుడు ఆదికారణమునకును బేరు॥తరంత్యనేనేతితీర్థం॰తౄప్లవనతరణయోః। దీని చేత తరింతురు॥శ్లో॥తీర్థంశాస్త్రాధ్వరక్షేత్రోపాయోపాధ్యాయమంత్రిషు।అవతారర్షిజుష్టాంభఃస్త్రీరజస్సు చేతవిశ్వః॥ తీర్థంసత్రిణిపాత్రే చేతి స్వామీ-అత్రమంత్రిగ్రహణంసేనాపతిపురోహితాదీనామప్యుపలక్షణమ్॰॰సమర్థశబ్దమునికిఁ-లిసామర్థ్యముగలవానికి అన్వయయోగ్యమైనఅర్థముగలదానికి- హితమైనవానికిని పేరు॥సమర్థయతెసమర్థః॥త్రి॥॰అర్థ ఉపయాచ్ఞాయాం । సమర్థించువాఁడు॰॰దశమీస్థశబ్దము - నష్టవీర్యునకు-వృద్ధునకును పేరు॥ దశమ్యామవస్థాయాంతిష్ఠతీతిదశమీస్థః॰ష్ఠాగతినివృత్తౌ ।పదియవవయవస్థయందుండువాఁడు

వీథీపదవ్యపి

వీథీపదవ్యపి ✽✽వీథీశబ్దము మార్గమునకును-అపిశబ్దమువలన పఙ్క్తికిని పేరు॥వీయతే అస్యామితివీథీ॥వీ॥ వీగతిప్రజనకాంత్యసనఖాదనేషు। దీనియందు పొందబడును॥ శ్లో॥ వీథీపఙ్క్తావశ్వగతౌ నాట్యభేదే గృహాంగణే ఇతి శేషః...

ఆస్థానీయత్నయోరాస్థా✽✽ప్రస్థో స్త్రీ స్తానుమానయోః॥౨౪౪॥

ఆస్థాశబ్దము-ఆస్థానమునకును-యత్నమునకును-పేరు॥ ఆతిష్ఠంత్యస్యామిత్యాస్థా✽స్థాగతినివృత్తౌ। దీనియందుఉందురు... ప్రస్థశబ్దము కొండనెత్తమునకును కుంచమునకును పేరు॥ప్రతిష్ఠతేస్మిన్నితిప్రస్థః✽॥అ-పు॥✽స్థాగతినివృత్తౌ। దీనియందు ధాన్యాదులుండును॥

✽ ఇతిథాంతాః - ✽

అభిప్రాయవశౌ ఛందౌ✽✽వబ్దౌజీమూతవత్సరౌ।

ఛందశబ్దము అభిప్రాయమునకు అధీనునికిని పేరు॥ ఛందతీతిఛందః✽చదిఆహ్లాదనే। ఆహ్లాదమును జేయునది... అబ్దశబ్దము మేఘమునకును-సంవత్సరమునకును పేరు॥ అబ్దౌ జీమూతపర్వతౌ - అనికొందరు॥ ఆపోదదాతీతిఆప్నోతీతిచఅబ్దః✽డుదాఞ్ దానే✽ఆప్ ల్ వ్యాప్తౌ। జలమునిచ్చునది పొందునదియును-అబ్దము॥ శ్లో॥ గిరిదర్పణయోరబ్ద ఇతి శేషః ...

అపవాదౌతునిందాజ్ఞే దాయాదౌసుతబాంధవౌ॥౨౪౫॥

అపవాదశబ్దము-నిందకును-ఆజ్ఞకును పేరు॥ అపవదనంఅపవాదః✽వదవ్యక్తాయాంవాచి। నికృష్టముగాఁబలుకుట...దాయాదశబ్దము-కొడుకునకును జ్ఞాతికిని పేరు॥ దాయంవిభజనీయంధనమత్తీతిఆదత్తఇతివా దాయాదః॥ ✽అదభక్షణే✽ డుదాఞ్ దానే। పాలిసొమ్మునుభుజించువాఁడుగానిపుచ్చుకొనువాఁడుగాని దాయాదుఁడు...

పాదారశ్మ్యంఘ్రితుర్యాంశాః చంద్రాగ్న్యర్కాస్తమోనుదః।✽నిర్వాదోజనవాదేపి

పాదశబ్దము - కిరణమునకు- కాలికిని - నాలవపాలికిని పేరు॥ పద్యంతేఅనేనేతిపాదః✽పదగతౌ। దీని చేతపొందుదురు ॥శ్లో॥ పాదస్స్యాద్వృద్ధపూజ్యయోరితి శేషః॥ ...తమోనుచ్ఛబ్దము చంద్రునికిని-అగ్నికిని॥ సూర్యునికిని పేరు ॥ తమోనుదంతీతితమోనుదః ద-పు॥ ✽ణుదప్రేరణే। అంధకారముపోమొత్తువారు...నిర్వాదశబ్దము-నిందకును-అపిశబ్దమువలననిశ్చితమైనవాదమునకును- వాదము లేకుండుటకును పేరు॥నికృష్టోవాదోనిశ్చితోవాదో వాదాభావశ్చనిర్వాదః✽వదవ్యక్తాయాంవాచి।నికృష్టమైనవాదము-నిశ్చితమైనవాదము-వాదము లేకుండుటయును-గనుకనిర్వాదము॥శ్లో॥ నిర్వాదోనిశ్చితేవాదేవాదాభావేనఖవ్యయమితి శేషః...

శాదోజంబాలశష్పయోః॥౨౪౬॥✽సారావేరుదితేత్రాతర్యాక్రందోదారుణేరణే స్యాత్ప్రసాదోనురోధేపి

శాదశబ్దము అడుసుకును లేతకసువుకును పేరు॥ శీయతేపాదోనేనేతిశాదః✽శద్ ల్ శాతనే। దీని చేతఅడుగుకృశించును...ఆక్రందశబ్దము ఆర్తధ్వనితోఁగూడినరోదనమునకును-రక్షించువానికిని-భయంకరమైనయుద్ధమునకును పేరు॥ ఆక్రందనంఆక్రంద్యతేఆస్మైఅస్మిన్నితిచ ఆక్రందః✽క్రదిఆహ్వానేరోదనేచ। మొఱపెట్టుట-వీనికొఱకు-దీనియందును మొఱపెట్టఁబడును ప్రసాదశబ్దము-అనుసరించుటకును-అపిశబ్దమువలననైర్మల్యమునకును-ప్రీతికిని పేరు॥ప్రసీదంత్యనేనప్రసదనమితిచప్రసాదః✽షద్ ల్ విశరణగత్యవసాదనేషు। దీని చేతప్రసన్నులౌదురుగనుకప్రసన్నమౌటగనుకను-ప్రసాదము ॥శ్లో॥ స్వాస్థ్యేప్రసాదఃకావ్యస్యప్రాణేనైర్మల్యహర్షయోరితి శేషః...

సూదస్స్యాద్వ్యంజనేపిచ॥౨౪౭॥

సూదశబ్దము-పప్పుమొదలయినవ్యంజనములకును-వండెడువానికిని పేరు॥ సూదయతిక్షుదాదికమితిసూదః✽షూదహింసాయాం। ఆకలిమొదలయినదానినిపోమొత్తును

గోష్ఠాధ్యక్షేపిగోవిందో

గోవిందశబ్దము ఆవులనేలినవానికిని॥ అపిశబ్దమువలనశ్రీకృష్ణునికినిబృహస్పతికిని పేరు॥ గాఃవిందతీతిగోవిందః✽విద్ ల్ లాభే। ఆవులనుబొందినవాఁడు-వాక్కులనుబొందినవాఁడునుగనుక గోవిందుఁడు✽✽

హర్షేప్యామోదవన్మదః।

ఆమోదమదశబ్దములు హర్షమునకును అపిశబ్దమువలన ఆమోదశబ్దము పరిమళమునకును-మదశబ్దము గర్వమునకును పేళ్లు ॥ ఆమోదనమామోదః। మాద్యతేమదః✽ముదహర్షే ✽మదీహర్షగ్లపనయోః । హర్షించుటగనుక ఆమోదము-మదమును॥శ్లో॥ మదోరేతసికస్తూర్యాంగర్వేహర్షేభదానయోరితి శేషః ...

ప్రాధాన్యేరాజలింగేచవృషాంగేకకుదోస్త్రియాం॥౨౪౮॥

కకుదశబ్దము-ప్రధానమైనదానికిని- రాజచిహ్నమునకును-ఆబోతుమూపురమునకు పేరు॥ కుఅల్పంకంశిరఇవస్థతీతికకుదః। అల్పమైనశిరస్సువలెనుండునది దకారాంతమునుగలదు॥టీ॥ ప్రధానమేవప్రాధాన్యం. తత్రయథా ॥శ్లో॥ ఇక్ష్వాకువంశ్యఃకకుదోనృపాణాంకకుత్స్థఇత్యాహితలక్షణోభూదితి। రాజచిహ్నే। నృపతికకుదంతత్వాయానేసితాతపవారణమితి। వృషాంగేకకుదేవృషస్యకృతబాహుమితి॥శ్లో॥ స్త్రీకకుత్కకుదో

స్త్రీసంవిద్జ్ఞానసం స్త్రీరాట్ప్రేష్ఠాప్రష్ఠవృషాంగయోరితిరుద్రః... సంవిచ్ఛబ్దము-జ్ఞానమునకును - సంకేతమున
భాషాక్రియాకారాజి కును-క్రియానిశ్చయమునకును-యుద్ధమునకును- నామధేయమునకును-పేరు॥ప॥సంభాషకును పే
నామసు రు॥సంవేదనంసంవిదంత్యనయా చేతిసంవిత్॥ద-సీ॥ తెస్సగానెఱుంగుటయు-దీని చేతతెస్సగానె
ఱుంగుచురుగనుకనుసంవిత్తు॥శ్లో॥ సంవిద్జ్ఞానె ప్రతిజ్ఞాయాంసంకేతాచారనామసు। సంభాష
ధర్మేరహస్యుపనిష ణేతోషణేచక్రియాకారేచసంగరఇతిప్రతాపః ** ఉపనిషచ్ఛబ్దముధర్మమునకును- రహస్య
మునకును పేరు॥సర్వేఅర్థాఉపనిషీదంత్యస్యామితిఉపనిషత్॥ద-సీ॥ షద్ల్విశరణగత్యవసాద
త్స్యాదృతౌవత్సరేశర నెషు|దీనియందుఅన్నియర్థములునుండును...శరచ్ఛబ్దముఋతువిశేషమునకును- సంవత్సర
త్॥౨౪౯॥ మునకును పేరు॥శృణాతిపంకమితిశరత్॥ద-సీ॥శ్రాహింసా [illegible]|పంకమునుపోమొత్తునది॥స్త్రీ
సంవిత్ అనుచోట స్త్రీశబ్దముఉపనిషచ్ఛరచ్ఛబ్దములయందు నన్వయించునుగనుక ఉపనిషచ్ఛర
పదంవ్యవసితత్రాణస్థా చ్ఛబ్దములుస్త్రీలింగములు...పదశబ్దము - ఉద్యోగమునకును-రక్షించుటకును స్థానమునకును-చి
నలక్ష్మాంఘ్రివస్తుషు హ్నమునకును-అడుగునకును వస్తువునకును పేరు-పద్యతెఅనెనెతిపదం-పద్ల్గతౌ-దీనిచేతపొం
గోష్పదంసేవితేమానె దుదురు**గోష్పదశబ్దము - గోవులచేతనుండఁబడినదేశమునకును- ఆవుగొరిసెదిగబడినగుం
టకును పేరు॥గావఃపద్యంతెఽత్రగోష్పదం*పదగతౌ, గోవులుదీనియందుసంచరించును......*
ప్రతిష్ఠాకృత్యమాస్పద ఆస్పదశబ్దముస్థానమునకును చేయఁదగిన దానికిని పేరు॥ ఆసమంతతఃపద్యతఇత్యాస్పదం। అంతట
మ్॥౨౫౦॥*త్విష్ఠివష్ట పొందఁబడునది**స్వాదుశబ్దము - ఇష్టమైనదానికిని - మధురమయినదానికిని పేరు॥స్వదతఇతి
మధురౌస్వాదూ స్వాదు ॥ త్రి ॥ ష్వదఆస్వాదనె|రుచించునది-స్వాదుశబ్దము మొదలుదాంతములుముగియుపర్యంత
ము మూఁడులింగములయందునువర్తించును ॥ శ్లో॥స్వాదుమృష్టను మోజ్ఞరోరాధిత్యజయః**
మృదూచాతీక్ష్ణకోమ మృదుశబ్దముక్రూరముగానివానికిని-మెత్తనివానికిని పేరు॥మృద్యతఇతిమృదు ॥ త్రి ॥ మెదుపఁబ
లౌ॥*మూఢాల్పాపటు డునది**మందశబ్దము- మూఢునికిని-అల్పమయినవానికిని-సమర్థుఁడుగానివానికిని - నిర్భాగ్య
నిర్భాగ్యామందాస్స్యు నికిని పేరు॥మందతెస్వపితీతిమందః*మదిస్వప్నె॥నిద్రవోయినట్లుండెడువాఁడు ॥టీ॥ మూఢః
ప్రజ్ఞాహీనః-తత్ర॥శ్లో॥ మందఃకవియశఃప్రార్థీగమిష్యామ్యపహాస్యతామితిరఘువంశేప్రథ
మసర్గే।అల్పే అగ్నిమాంద్యం।అపటుర్వ్యాధితః-తత్ర।మందంచికిత్సతిభిషక్।దరిద్రే- నాస్తి
మందస్యకాంక్షితమితి॥శ్లో॥మందోమందేమందకార్యేస్యాచ్ఛరీభభేదయోరితిశేషః- శనైశ్చ
ర్ద్వాతుశారదౌ॥౨౫౧ రగ్రహేహ్యపిమందః ** శారదశబ్దము-నూతనమైనవానికిని-సమర్థుఁడుకానివానికిని పేరు ॥ శ
ప్రత్యగ్రాప్రతిభా రదిభవఃశారదః॥శరత్తునందుఁబుట్టినది॥శ్లో॥ శారదస్స్తపర్ణే స్యాత్సరస్వత్యాంతుశారదా।
విద్వత్సుప్రగల్భే విశా శారదాగజపిప్పల్యామృతువర్షభవేత్రిష్వితి శేషః**విశారదశబ్దమువిద్వాంసునికిని- ప్రౌ
రదౌ*ఇతిదాంతాః* ఢునికిని పేరు॥విశిష్టాశారదాఅస్యేతివిశారదః-అధికమైనసరస్వతిగలవాఁడు*ఇతిదాంతాః*
వ్యామోవటశ్చన్య న్యగ్రోధశబ్దము-కౌఁగిటికిని-అనఁగాబారకును-మఱ్ఱిచెట్టుకును పేరు ॥ న్యగ్రోహతీతిన్యగ్రోధః
గ్రోధా*వుత్సేధఃకా *రుహబీజజన్మని॥ప్రాదుర్భావే!అడ్డముగావ్యాపించునది* ఉత్సేధశబ్దముశరీరమునకును-పొడ
యఉన్నతిః॥౨౫౨॥ వునకును పేరు॥ఉత్సేధతీతిఉత్సేధః*షిధుగత్యాం।మీఁదికిపెరుగునది ** వివిధవీవధశబ్దములు
పర్యాహారశ్చమార్గ కావడికిని-మార్గమునకును-పేర్లు॥పర్యాహారమనఁగావర్తకుఁడుదేశాంతరమునుంచితెచ్చివిక్ర
శ్చవివధౌవీవధౌచతౌ యస్థానమందుంచినవస్తువనికొందఱు॥వివిధోవదోవహనదుఃఖమత్రేతివివధః వీవధశ్చదీనియం
పరిధిర్యజ్ఞియతరోశ్శా దువహనదుఃఖముగద్దుగనుకవివధము - వీవధమును**పరిధిశబ్దముయజ్ఞార్హమైనమేడిచెట్టు
ఖాయాముపసూర్యకే మొదలయినదానికొమ్మకును పరివేషమునకును పేరు-పరితోధీయతెపరిధిః వు॥డుధాఞ్ధారణ
౨౫౩॥*బంధకంవ్యస పోషణయోః। చుట్టునుధరింపఁబడునది**ఆధిశబ్దము|క్షేత్రాదులకునుదవపెట్టుటకును- ధ్యా
నంచేతఃపీడాధిష్ఠాన తమునుదలైనవ్యసనములకును - మనఃపీడకును- ఆశ్రయించుటకును పేరు॥ఆధీయతఇత్యాధిః॥పు
మాధయః।స్స్యుస్సమ *డుధాఞ్ధారణపోషణయోః। పెట్టఁబడునది**సమాధిశబ్దము - శంకారిహారమునకును - అర్థ
ర్థనసీవాకనియమాశ్చ వైనధాన్యాదులయందు జనులమొకటఁ-ఆదరమునకును ఇంద్రియనిగ్రహమునకును పేరు ॥ కొంద
సమాధయః॥ ౨౫౪॥ రుసీవాకమువచనాభావము - నియమముఅంగీకారము-అని చెప్పుదురు-అప్పుడుమాట్లాడకుండుట

కును-అంగీకారమునకును పేరు॥సమ్యగాధీయతేమనో౽త్రేతిసమాధిః॥ పు॥డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। దీనియందుమనస్సులెస్సగానుంచఁబడును॥ శ్లో॥సమాధిఃస్యాన్నదమైకాగ్ర్యే ప్రైశ్యేథదప్రకారయోరితి శేషః ✻✻ అనుబంధశబ్దముదోషోత్పాదమునకును - ప్రకృతిప్రత్యయాదులయందునశించిపోయ్యెడి అక్షరమునకును-ముఖ్యులైనతండ్రి మొదలైనవారినను సరించిపోయ్యెడిశిశువునకును-ప్రకృతమైనదానినెడతెగకయనువర్తించుటకును పేరు॥ ముఖ్యానుయాయినిశిశౌ-అనుదిక్కునముఖ్యుఁడైనవారిననుసరించువానికిని - శిశువునకు పేరని ప్రత్యేకముగా చెప్పదురు॥దోషోత్పాదనమునకెట్లనిన॥ శ్లో॥ అనుబంధమవస్థాంచజ్ఞాత్వాదండంనిపాతయేత్-అనిస్మృతి॥అనుబధ్నాతీతి-అనుబంధనంచ-అనుబంధః✻బంధబంధనే।అనువర్తించునదిగనుకను-అనుసరించుటగనుకను-అనుబంధము ✻✻ విధుశబ్దమువిష్ణువునకు - చంద్రునకును పేరు। వ్యధతఇతివిధుః✻వ్యధతాడనే । అసురులనుఅంధకారమును కొట్టెడువాఁడు ✻✻ అవధిశబ్దము మర్యాదకును-బలమునకును పేరు॥అవధీయతేఅనేనేత్యవధిః॥ పు॥ దీనిచేతనిశ్చయింపఁబడును ✻✻ విధిశబ్దము- చేయుటకును-దైవమునకును-అపిశబ్దమువలన-బ్రహ్మదేవునికిని-ప్రకారమునకును- విధాయకవాక్యమునకును పేరు।విధానం-విదధాతీతిచవిధిః॥పు॥చేయుటయును చేయువాఁడునువిధి॥శ్లో॥విధిఃప్రకారేకల్పేచలిఙాద్యర్థేప్రటూపతావితి శేషః✻✻ప్రణిధిశబ్దము ప్రార్థనకును - వేగులవానికిని పేరు॥ప్రణిధానం ప్రణిధీయతఇతిచప్రణిధిః॥పు॥డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః। ప్రార్థించుట-ప్రార్థింపఁబడువాఁడుగనుక ప్రణిధి✻✻బుద్ధవృద్ధశబ్దములు-విద్వాంసునికిని- అపిశబ్దమువలనవరుసగాబుద్ధదేవరకును- ముసలివానికిని పేళ్లు॥బుధ్యతీతిబుద్ధః✻బుధఅవగమనే।ఎరుఁగువాఁడు॥గి॥వర్ధతఇతివృద్ధః॥త్రి॥వృధువృద్ధౌ। వృద్ధిఁబొందువాఁడు ✻✻ స్కంధశబ్దము అధ్యాయాదిసమూహమునకు-అపిశబ్దమువలనమూఁపునకును-చెట్టుమొదటికి- బౌద్ధశాస్త్రోక్తమైనరూపవేదనావిజ్ఞానసంజ్ఞాసంస్కారములనెడుపంచస్కంధములకును పేరు ॥ స్కంద్యతఇతి స్కంధః✻స్కందిర్ గతిశోషణయోః। పొందఁబడునది॥ శ్లో॥ సమీహావృపదయోఃస్కంధస్సన్న్యరూపాదిపంచకఇతి శేషః✻✻సింధుశబ్దము దేశవిశేషమునకును-నదవిశేషమునకును - సముద్రమునకును పేరైనపుడు-పు-సామాన్యముగానదికిని-నదీవిశేషమునకును పేరైనప్పుడు॥సీ॥స్యందతఇతిసింధుః✻స్యందూప్రస్రవణే।ప్రవహించునది॥శ్లో॥సింధుర్గజమదేపిస్యాదితిశేషః ✻✻ విధాశబ్దము- చేయుటకును-ప్రకారమునకును పేరు॥చకారమువలనగజాన్నమునకును-భూతికిని పేరువిధానంవిధీయతఇతిచవిధా॥సీ॥✻డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః।చేయుటయు- చేయబడునదియునుగనుకవిధ-పుల్లింగమనికొందరందురు॥ శ్లో॥విధావిధానేహస్త్యన్నేప్రకారేవేతనేపిచ- అనిపుల్లింగములయందు-అజయుఁడు॥శ్లో॥విధానర్ధిప్రకారేషుగజాన్నేవేతనేవిధా- అనిరుద్రుఁడు ✻✻ సాధుశబ్దము-ఒప్పైదుదానికిని-అపిశబ్దమువలన సజ్జనునికిని పేరు। సాధ్నోతీతిసాధుః॥త్రి॥✻రాధసాధసంసిద్ధౌ। సాధించువాఁడు॥శ్లో॥సాధుర్వార్ధుషికేచారౌసజ్జనేచాభిధేయవదితివిశ్వప్రకాశః✻✻వధూశబ్దము- పెండ్లామునకు - కోడలికిని - స్త్రీమాత్రమునకును - చకారమువలనస్పృక్కయనేగంధ్యవిశేషమునకును పేరు॥ఊహ్యతఇతివధూః॥సీ॥✻వహప్రాపణే।వహింపఁబడునది॥శ్లో॥నవోఢాయాంప్రియంగౌచశటీశారిబయోర్వధూరితిశేషః ✻✻ సుధాశబ్దముపూయనట్టిసున్నమునకును-అమృతమునకును-జెముడుచెట్టుకును పేరు॥ సుష్ఠుధీయతఇతిసుధా✻డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః-ధేట్ పానే।లెస్సగాధరింపబడునదిగనుకనుపానము చేయబడునదిగనుకనుసుధ ॥ శ్లో॥ సుధాపయసిమూర్వాయామితిశేషః✻✻సంధాశబ్దము-ప్రతిజ్ఞకును-మర్యాదకును పేరు॥సంధీయేతేక్షేత్రద్వయప్రాంతావనయేతి - సంధానంచ-సంధా।దీనిచేతక్షేత్రద్వయప్రాంతములుచేర్పఁబడునుగనుకను. ప్రతిజ్ఞసేయుట గనుకనుసంధ✻✻శ్రద్ధాశబ్దముఆస్తిక్యమునకును-ఇచ్ఛకును పేరు ॥ శ్రద్దధతేఅనయేతిశ్రద్ధ ✻డుధాఞ్ ధారణపోషణ

దోషోత్పాదేనుబంధస్స్యాత్ప్రకృత్యాదివినశ్వరే।ముఖ్యానుయాయినిశిశౌప్రకృతస్యానువర్తనే॥౨౫౫॥

విధుర్విష్ణౌచంద్రమసి పరిచ్ఛేదేబలేవధిః॥

విధిర్విధానేదైవేపి

ప్రణిధిఃప్రార్థనేచరే॥౨౫౬॥

బుద్ధవృద్ధౌపండితేపి

స్కంధస్సముదయేపిచ

దేశేనదవిశేషేబ్ధౌసింధుర్నాసరితిస్త్రియామ్॥౨౫౭॥✻✻విధావిధౌప్రకారేచ

సాధూరమ్యేపిచత్రిషు

వధూర్జాయాస్నుషాస్త్రీచ

సుధాలేపోమృతంస్నుహీ॥౨౫౮॥

సంధాప్రతిజ్ఞామర్యాదా

శ్రద్ధాసంప్రత్యయఃస్పృహా।

యోః॥ దీనిచేతవిశ్వసింతురు॥

మధునద్యేపుష్పరసే క్షౌద్రేప్యం

మధుశబ్దము-మద్యమునకు-పూఁదేనెకును- తేనెకును పేరగునపుడు- న- అపిశబ్దములన చైత్రమాసమునకును-అసురవిశేషమునకును-ఇప్పచెట్టుకును-పేరగునపుడు - పు ॥ మాద్యంత్యనేనేతి మధు*మదీహర్షే।దీనిచేతమదింతురు॥ శ్లో॥ మధుర్నా ఋతౌ చైత్రే వసంతే దానవేద్రుమే। అస్త్రియాంమద్యభేదేస్యాత్ క్లీబంసలిలదుగ్ధయోరితి శేషః **

ధంతమస్యపి॥౨౫౯॥

అంధశబ్దము అంధకారమునకు పేరగునపుడు-న-అపిశబ్దమువలనగుడ్డివానికి పేరగునపుడు॥ త్రి॥ అంధయతీత్యంధం-అంధదృష్ట్యుపసంహారే। కానరాకుండునట్లు చేయునదిగనుక-కానరానివాఁడుగనుకను- అంధము- అంధుఁడును** ముందరఁజెప్పెడు సమున్నద్ధశబ్దము మొదలుకొని థాంతములు కడగియువఱకుఁ

అథత్రిషు సమున్నద్ధౌపండితంమన్యగర్వితౌ।

జెప్పెడుశబ్దములుమూఁడులింగములయందును వర్తించును ** సమున్నద్ధశబ్దము విద్వాంసుఁడుగాక విద్వాంసుఁడననునభిమానముగలవానికిని- గర్వముగలవానికిని పేరు॥ సమున్నహ్యతఇతి సమున్నద్ధః * ణహబంధనే। గర్వించువాఁడు**బ్రహ్మబంధుశబ్దము- బ్రాహ్మణకర్మహీనుఁడైన బ్రాహ్మణునికిని ద్వేషమువలన పేరు గుచ్ఛఁబడనివానికిని బేరు ॥ బ్రహ్మణోబ్రాహ్మణస్య బంధుఃబ్రహ్మబంధుః।అనుష్ఠానాదులు లేక బ్రాహ్మణునికిబంధుమాత్రుఁడైనవాఁడు - ఈలాగే

బ్రహ్మబంధురధిక్షేపే నిర్దేశే

క్షత్రబంధుశబ్దమితరస్థలమందుఁజెప్పఁబడును**అవష్టబ్ధశబ్దము - అవలంబింపఁబడినవానికిని-దగ్గిరనున్నవానికిని-అపిశబ్దమువలనకట్టఁబడినవానికిని పేరు॥ అవష్టభ్యతఇత్యవష్టబ్ధః * ష్టంభురోధనే।అవలంబింపఁబడినది ॥శ్లో॥ఆక్రాంతే చావరుద్ధేస్యాదవష్టబ్ధస్తిరసకృతఇతి శేషః **

థావలంబితే॥౨౬౦॥ అవిదూరేప్యవష్టబ్ధః

ప్రసిద్ధశబ్దము ఖ్యాతిగలవానికిని-అలంకరింపఁబడినవానికిని పేరు ॥ ప్రకర్షేణసిధ్యతీతిప్రసిద్ధః* షిధుసంరాద్ధౌ।ప్రకర్షముచేతనైనవాఁడు ॥ ⟶*ఇతిథాంతాః,*⟵

ప్రసిద్ధౌఖ్యాతభూషితౌ।

చిత్రభానుశబ్దము- సూర్యునకును-అగ్నికిని పేరు॥చిత్రాఃభానవోయస్యసఃచిత్రభానుః।నానావిధములైనకిరణములుగలవాడు**భానుశబ్దము-కిరణమునకును-సూర్యునికిని పేరు॥భాతీతిభానుః-* భాదీప్తౌ। ప్రకాశించునుగనుక భానువు॥

సూర్యవహ్నీచిత్రభానూ**భానూరశ్మిదివాకరౌ॥౨౬౧॥

భూతాత్మన్శబ్దము బ్రహ్మకు దేహమునకును బేరు ॥ భూతానాంప్రాణినామాత్మాపృథివ్యాదిభూతస్వరూపఇతి చభూతాత్మా॥న-పు॥ప్రాణులకుఆత్మగనుకను- పంచమహాభూతస్వరూపముగనుకనుభూతాత్మ**పృథగ్జనశబ్దము మూర్ఖునికిని-హీనజాతికిని బేరు॥ పృథక్కార్యోజనఃపృథగ్జనః। పృథక్కరింపఁదగినజనుఁడు**గ్రావన్శబ్దము-పర్వతమునకు-ఱాతికిని బేరు ॥ గృహ్యతఇతిగ్రావా॥న- పు॥ గ్రహింపఁబడునది**పత్త్రిన్శబ్దము - అంబునకునుపక్షికిని బేరు ॥ పత్త్రాణిపక్షాఃఅస్యసంతీతిపత్త్రీ॥న-పు॥ ఱెక్కలుగలది॥

భూతాత్మానౌధాత్రుదేహౌ మూర్ఖనీచౌపృథగ్జనౌ,**గ్రావాణౌశైలపాషాణౌ*పత్త్రిణౌశరపక్షిణౌ॥౨౬౨॥

శిఖరిన్శబ్దము - వృక్షమునకును-పర్వతమునకును పేరు॥శిఖరాణ్యస్యసంతీతిశిఖరీ॥న - పు॥అగ్రములుగలది**శిఖిన్శబ్దము - అగ్నికిని - నెమలికిని పేరు॥ శిఖాఃఅస్యసంతీతిశిఖీ॥ న-పు-జ్వాలయును జుంజునుగలిగినది**ప్రతియత్నశబ్దము - అభిలాషకును చెఱపట్టుటకును బేరు॥ ప్రతియతనంప్రతియత్నః*యతీప్రయత్నే।యత్నముచేయుటప్రతియత్నము॥శ్లో॥ ప్రతియత్నఃప్రతీకారేగుణాధానేచవస్తునఇతి శేషః**సాదిన్శబ్దము-సారధికిని-గుఱ్ఱపురౌతునకును బేరు॥ సీదతినిషీదతిసాదయతితురగమితిచసాదీ॥న- పు॥షద్ల్ విశరణగత్యవసాదనేషు।కూర్చుండువాఁడు- గుఱ్ఱమును నడిపించువాడునుగనుకను సాది॥శ్లో॥సాదీస్యాత్తురగారోహే రథేభారోహయోరపీతిప్రతాపః

తరుశైలౌశిఖరిణౌ శిఖినౌవహ్నిబర్హిణౌ**ప్రతియత్నావుభౌలిప్సోపగ్రహా వథసాదినౌ॥౨౬౩॥ ద్వౌసారథిహయారోహౌ

వాజిన్శబ్దము గుఱ్ఱమునకును - అమ్మునకును- పక్షికిని బేరు। వాజాఃపక్షాస్సంత్యస్యేతి వాజీ॥ న-పు ॥ ఱెక్కలుగలిగినదిఅభిజనశబ్దము।కులమునకునుజన్మభూమికిని అపిశబ్దమువలనకీర్తికిని-కులాగతమైనధ్వజాదులకును బేరు ॥ అభిజాయతేస్మిన్నిత్యభిజనః* జనీప్రాదుర్భావే। దీనియందుఁ బుట్టుదురు**హాయనశబ్దము-సంవత్సరమునకు కిరణమునకు-వ్రీహిభేదమునకును-చకారమువలన ఋతువునకును బేరు ॥ జహాతిభావాన్ జిహీతఇతి హాయనః*ఓహాఙ్ గతౌ। అవస్థలనుబొందునది॥

వాజినోశ్వేషుపక్షిణః।*కులేప్యభిజనో జన్మభూమావప్య థహాయనాః॥౨౬౪॥ వర్షార్చిర్వ్రీహిభే

భాస్వద్వివస్వత్సప్తాశ్వ... విరోచనశబ్దము-చంద్రునికి-అగ్నికి-సూర్యునికిని పేరు॥ విరోచతఇతివిరోచనః॥రుచదీప్తౌ॥ప్రకాశించువాఁడు॥శ్లో॥విరోచనో బలేస్త్రాతఇతి శేషః॥వృజినశబ్దము-వెంట్రుకలకు పేరైనపుడు-స్త్రీ॥ అపిశబ్దమువలన పాపమునకు పేరైనపుడు-న-క్లేశమునకు పేరైనప్పుడు॥ పు॥ శ్లో॥వృజినంకల్మషేక్లిష్టంక్లేశేవాకుంతలేత్రిషు|అనిరభసుఁడు॥ వృజ్యతఇతివృజినం॥వృజీవర్జనే|విడువఁబడునది॥

హిమాంశ్చంద్రాగ్న్యర్కా-విరోచనాః

క్లేశేపివృజినో

విశ్వకర్మార్క-సురశిల్పినోః॥౨౭౫॥

విశ్వకర్మన్‌శబ్దము- సూర్యునికిని-దేవశిల్పికిని పేరు॥విశ్వంకర్మాస్యేతివిశ్వకర్మా॥న-పు॥సకలమైనక్రియలుగలవాఁడు॥ టీ॥విశ్వస్యకర్మాణియస్మాదితివిశ్వకర్మేతిసూర్యపక్షే॥ఆత్మన్‌శబ్దముయత్నమునకు-ధైర్యమునకు-బుద్ధికి-స్వభావమునకు-పరమాత్మకు-దేహమునకు-చకారమువలనజీవునికి పేరు॥అతతీత్యాత్మా॥న-పు॥అతసాతత్యగమనే| ఎడతెగకతిరుగునది॥టీ॥యత్నే-అత్మానురూపంఫలమితియత్నానురూపమిత్యర్థః-ధైర్యే-ఆత్మవానైవముహ్యతి| బుద్ధౌ-స్వాత్మవేద్యోయమర్థః-స్వబుద్ధివేద్యఇత్యర్థః|స్వభావస్సహజోధర్మః-తత్ర-దుష్టాత్మా-క్రోధాత్మా|పరమాత్మని-ఆత్మైవేదంసర్వం|శరీరేస్థూలాత్మాకృశాత్మా| జీవే- నానాత్మానోవ్యవస్థాతఇతి॥ శ్లో॥ఆత్మేంద్రియేనిలేజీవఇతి శేషః... ఘనాఘనశబ్దము-దేవేంద్రునికిని - చంపునట్టిస్వభావముగలవానికిని-మదపుటేనుఁగుకు-వర్షించునట్టిమేఘమునకును పేరు॥ ఘాతుకమత్తేభమన్నచోటచంపునట్టిస్వభావముగలమదపుటేనుఁగుకు పేరనికొందరు॥హంతీతిఘనాఘనః| హనహింసాగత్యోః| చంపునదిపోవునది...

ఆత్మాయత్నోధృతిర్బుద్ధిస్స్వభావోబ్రహ్మవర్ష్మచ|

శక్రఘాతుకమత్తేభవర్షుకాబ్దాఘనాఘనాః॥౨౭౬॥

అభిమానశబ్దము-ధనరూపకులాదులచేతవచ్చినసర్వమునకు- జ్ఞానమునకు-ప్రార్థనకు హింసకును పేరు॥అభిమాననం- అభిమననంచ-అభిమానః ॥ మానపూజాయాం॥మనజ్ఞానే॥మీఞ్ హింసాయాం| గర్వించుట-జ్ఞానము-హింసయునుగనుక- అభిమానము॥

అభిమానోర్థాదిదర్పేజ్ఞానేప్రణయహింసయోః|

॥ఘనశబ్దము మేఘమునకును-కాఠిన్యగుణమునకు పేరైనపుడుపు, కఠినమైనవస్తువునకు- దట్టమైనదానికిని పేరైనపుడు-త్రి॥హన్యతఇతిఘనః॥హనహింసాగత్యోః|కొట్టబడునది|లోహముద్గరముస్తాకాంస్యతాలాదులకును పేరు॥ శ్లో॥ఘనంస్యాత్కాంస్యతాలాద్యౌపుంసిముద్గరముస్తయోరితి శేషః॥ఇనశబ్దము-సూర్యునికి-ప్రభువునకును పేరు॥ఏతీతిఇనః॥ ఇణ్ గతౌ|సంచరించువాఁడు॥శ్లో॥ఇనస్సూర్యేనృపేపత్యావితివిశ్వప్రకాశః ... రాజన్‌శబ్దముచంద్రునికి - క్షత్రియజాతివానికి-భూమినేలెడురాజునకును పేరు ॥ కొందరుప్రభౌఅనునదియిక్కడికిని సంబంధించుఁగనుకప్రభువునకుంబేరనిజెప్పుదురు॥శ్లో॥ప్రభౌభూమిపతౌ రాజాక్షత్రియెరజనీపతౌ- అనిరభసుఁడు॥ రాజతఇతిరాజా॥న-పు॥ రాజృదీప్తౌ|ప్రకాశించువాఁడు॥

ఘనోమేఘేమూర్తిగుణేత్రిషుమూర్తేనిరంతరే॥౨౭౭॥

ఇనస్సూర్యేప్రభౌరాజామృగాంకేక్షత్రియెనృపే|

వాణినీశబ్దము-నృత్యమాడెడుస్త్రీకిని-చూతికకును పేరు|వణతితాచ్ఛీల్యేనేతివాణినీ॥స్త్రీ॥వణశబ్దేపలుకునట్టిస్వభావముగలది॥ మత్తావిదగ్ధవాణిన్యాఅనెడుపాఠమునకుగొందరువ్యాఖ్యానముసేయుదురుఅప్పుడుమదించినస్త్రీకి-నేర్పరియైన స్త్రీకిని పేరు॥శ్లో॥వాణినీవానినీసమేఇతి శేషః॥వాహినీశబ్దము - నదికిని-అపిశబ్దమువలన-సేనకు- సేనావిశేషమునకును పేరు॥ వహతివాహయతీతి చవాహినీ ॥ స్త్రీ ॥ వహప్రాపణే| ప్రవహించునది-ప్రయత్నముసేయునదిగనుకవాహిని...హ్రాదినీశబ్దమువజ్రాయుధమునకు- మెఱుపునకును పేరు ॥ హ్రాదోస్యాఅస్తీతిహ్రాదినీ॥ స్త్రీ॥హ్రాదఅవ్యక్తేశబ్దే । మ్రోతగలినది॥కామినీశబ్దము - బదనికెకుఅపిశబ్దము వలనవిలాసినియైనస్త్రీకిని పేరు॥ కామోస్యాఅస్తీతికామినీ॥స్త్రీ॥ అభిలాషముగలిగినది॥ శ్లో॥ శ్యామాపారావతీస్త్రీషుచక్రవాక్యాంచకామినీతిప్రతాపః...తనుశబ్దము| తోలునకునుశరీరమునకును పేరైనపుడు॥స్త్రీ॥అపిశబ్దమువలనఅల్పమైనదానికిని ॥ సన్నమైనదానికిని పేరైనడు ॥ త్రి॥ తన్యతఇతితనుః॥తనువిస్తారే| విస్తరింపఁబడునది॥శ్లో॥తనుస్తువాచ్యలింగస్స్యాత్స్వల్పేపివిరళేకృశఇతి శేషః॥సూనాశబ్దముకొండనాలికకును అపిశబ్దమువలనవధస్థానమునకును పేరు॥సువతిప్రేరయతిశ్లేష్మాదికమితిసూయంతేప్రాణినఅత్రేతిచసూనా॥షూప్రేరణే| శ్లేష్మాదులనువెళ్లించు నదిమేకలుమొదలైనజంతువులుదీనియందుతోలఁబడునుగనుకసూన॥శ్లో॥సూనాపుత్ర్యాంవధస్థానగళశుండికయోరపిసూన్యే

వాణిన్యౌనర్తకీదూత్యౌ

స్రవంత్యామపివాహినీ॥౨౭౮॥

హ్రాదిన్యౌవజ్రతటితౌ॥వందాయామపికామినీ|

త్వగ్దేహయోరపితను

స్సూనాధోజిహ్వికాపిచ॥౨౭౯॥

తునాచ్యవత్సూనం స్త్రీబే ప్రసవపుష్పయోరితి శేషః- వధస్థానం భక్ష్యప్రాణినాం హననప్రదేశః గళకుంఠికా గళస్థానజాతో గ్రంథివిశేషః॥

క్రతువిస్తారయోరస్త్రీ వితానం త్రిషు తుచ్ఛకే। మందే ఽథ కేతనం కృత్యే కేతావుపనిమంత్రణే॥ ౨౦॥

వితానశబ్దము యజ్ఞమునకు- విస్తారమునకును- పేరైనపుడు॥ పు॥ రిక్తమైనదానికి- మందునికిని పేరైనపుడు॥ త్రి॥ వితన్యత ఇతి వితానం- విగతః తానః అస్మా తి వితానం॥ తను విస్తారే। విస్తరింపబడునది- విస్తారము లేనిదియును గనుక వితానము॥ శ్లో॥ వితానో విస్తారోల్లోచయోః క్రతుకర్మణి। నృత్తభేదావసరయోరితి విశ్వప్రకాశః॥ కేతనశబ్దము చేయందగిన పనికిని- టెక్కెమునకును- బ్రాహ్మణుల నిమంత్రణము చేయుటకును పేరు॥ కేతంత్యనేనేతి కేతనం॥ కిత జ్ఞానే। దీనిచేత నెఱుగుదురు॥ టీ॥ అవశ్యకర్తవ్యే॥ శ్లో॥ నివాపాంజలిదానేన కేతనైః శ్రాద్ధకర్మభిః॥ ధ్వజే- మీనకేతనః। నిమంత్రణే- కృతకేతనం బ్రాహ్మణం నాతిక్రామేదితి॥

వేదస్తత్త్వం తపో బ్రహ్మ బ్రహ్మా విప్రః ప్రజాపతిః। ఉత్సాహనే చ హింసాయాం సూచనే చాపి గంధనమ్॥ ౨౧॥

బ్రహ్మన్ శబ్దము వేదమునకు- పరమాత్మకు- తపస్సునకును పేరైనపుడు॥ న॥ బ్రాహ్మణునికిని- బ్రహ్మదేవునికి పేరైనపుడు॥ పు॥ బృంహతీతి బ్రహ్మ॥ నాంతః॥ బృహి వృద్ధౌ। వృద్ధిబొందునది॥ శ్లో॥ బ్రహ్మాచంద్రార్కయోర్యోగే పుంసి స్యాద్వృత్త్యంతర ఇతి శేషః॥ గంధనశబ్దము నలుగుపెట్టుటకు - హింసకు- ఎఱుగించుటకును- అపిశబ్దమువలన ప్రకాశమునకును పేరు॥ ఉత్సాహనే చ హింసాయాం, అనుపాతమునందు- ఉత్సాహమునకు- హింసించుటకై కొండెము చెప్పుటకును పేరు- గంధ్యతే అనేనేతి గంధనం॥ గంధ అర్దనే। దీనిచేత పీడింపఁబడును॥ శ్లో॥ హింసార్థసూచనే హింసోత్సాహనేపి చ గంధనమితి శేషః॥

ఆతంచనం ప్రతీవాపజవనాప్యాయనార్థకమ్। వ్యంజనం లాంఛనే శ్మశ్రునిష్ఠానావయవేష్వపి॥ ౨౨॥

ఆతంచనశబ్దము ప్రతీవాపమునకు- వేగమునకు- తృప్తిచేయుటకును పేరు॥ ప్రతీవాపమనఁగా కరిగిన బంగారము మొదలయిన ద్రవ్యాంతరముతోఁ గూర్చి పొడి సేయుటకు పేరనికొందరు। పెట్టితిరుగా తీసుటకు పేరనికొందరు। పాలుతోడుపెట్టుట పేరనికొందరు॥ ఆసమంతాత్తంచనం ఆతంచనం॥ తంచు గతౌ। అంతటను వ్యాపించుట... వ్యంజనశబ్దము- గురుతునకును - గడ్డముమీసాలకును- తిమ్మనమునకును- స్త్రీపురుషుల గుహ్యావయవమునకును - అపిశబ్దముచేత కకారాదివర్ణములకును పేరు॥ వ్యజ్యతే అనేనేతి వ్యంజనం॥ అంజూ వ్యక్తిమ్రక్షణకాంతిగతిషు। దీనిచేత ప్రకటముగాఁ జేయబడును॥ శ్లో॥ వ్యంజనం కాదిహాంతే స్యాదితి శేషః...

స్యాత్కౌలీనం లోకవాదే యుద్ధే పశ్వహిపక్షిణామ్।

కౌలీనశబ్దము లోకాపవాదమునకు। పశుసర్పపక్షులయొక్క యుద్ధమునకును పేరు॥ కులే భవం కౌలీనం। కులమందుఁ బుట్టినది। టీ॥ నిందితః పురుషో నమితముఖత్వేన కౌ భూమౌ లీన ఇవ భవతీతి కులీనః తస్యేదం కౌలీనం॥ శ్లో॥ కౌలీనం స్యాత్కులీనత్వే గుహ్యే జన్యే కుకర్మణి। కౌలేయకవిహంగాహిపశూనాం సంగరేపి చేతి ప్రతాపః...

స్యాదుద్యానం నిస్సరణే వనభేదే ప్రయోజనే॥ ౨౩॥ అవకాశే స్థితౌ స్థానం క్రీడాదావపి దేవనమ్।

ఉద్యానశబ్దము గృహాదులవల్లనుండి వెడలుటకును- శృంగారపుతోఁటకును - ప్రయోజనమునకును పేరు॥ ఉద్గతం యానం ఉద్యానం త్యేతదితి చ ఉద్యానం॥ యా ప్రాపణే। పోవుటగనుక - దీనిగూర్చి పోదురుగనుకను ఉద్యానము... స్థానశబ్దము తావునకు ఉనికిపట్టునకును పేరు- తిష్ఠంత్యస్మిన్- స్థితిశ్చ స్థానం॥ ష్ఠా గతినివృత్తౌ। దీనియందుందురు, ఉండుటగనుకను స్థానము॥ శ్లో॥ స్థానం స్యాద్వ్యృద్ధవృత్తౌ ర్థసాదృశ్యే సన్నివేశన ఇతి శేషః॥.. దేవనశబ్దము- క్రీడకు- ఆదిశబ్దమువలన విజిగీషావ్యవహారద్యుతిస్తుతిమోదమదస్వప్నకాంతిగతులకును- అపిశబ్దమువలన విలాసమునకును జూదమునకును పేరు- ద్యూతిర్దేవనం - క్రీడించుట మొదలైనది దేవనము॥

ఉత్థానం పౌరుషే తంత్రే సంనివిష్టోద్గమేపి చ॥ ౨౪॥

ఉత్థానశబ్దము - ఉద్యోగమునకు- సైన్యమునకును- కూర్చున్నవాడు లేచుటకును - అపిశబ్దమువలన మలోత్సర్గమునకును. చైత్యాదిగృహవాస్త్వంతమునకును పేరు॥ ఉద్గతం స్థానం ఉత్ స్థీయతే అనేనేతి చ ఉత్థానం॥ ష్ఠా గతినివృత్తౌ। ఉద్యోగించుట దీనిచేతనుద్యోగింతురు గనుకను - ఉత్థానము॥ టీ॥ ఊర్ధ్వవిస్తృతదోః పాణిపురుషప్రమాణమత్రి పౌరుషశబ్దేన వివక్షితం యథా సప్తోత్థానమిదం హర్మ్యమిత్యాహుః పుంగత్త్రీశతావృతమితి త్రైమేంద్రః సైన్యే ఉత్థానసంపన్నో రాజేతి॥ శ్లో॥ మలోత్సర్జన ఉత్థానం హర్షోద్యోగసమాప్తిష్వితి శేషః

వ్యుత్థానం ప్రతిరోధే ఽపి విరోధాచరణేపి చ। మారణే మృతసంస్థా...

వ్యుత్థానశబ్దము- అడ్డపెట్టుటకు- ప్రతికూలము చేయుటకును- అపిశబ్దమువలన సమాధిమానుటకును పేరు॥ విరుద్ధముత్థానం వ్యుత్థానం। దీనియందు విరుద్ధమైన యుద్యోగము గలదు॥

సాధనశబ్దము- వధించుటకును- మృతుని సంస్కరించుటకును. గమనమునకును ధనమునకును అప్పపు

సేఁతౌ ద్రవ్యేర్థదాపనే॥ ౨౭॥ నివర్తనోపకరణానువ్రజ్యాసు చ సాధనమ్।
నిర్యాతనం వైరశుద్ధౌ దానే న్యాసార్పణేపి చ॥ ౨౮॥
వ్యసనం విపది భ్రంశే దోషే కామజకోపజే
పక్ష్మాక్షిలోమ్ని కింజల్కే తంత్వాద్యంశేప్యణీయసి॥ ౨౯॥
తిథిభేదే క్షణే పర్వ
వర్త్మ నేత్రచ్ఛదేధ్వని।
అకార్యగుహ్యే కౌపీనే
మైథునం సంగతే రతౌ॥ ౩౦॥
ప్రధానం పరమాత్మా చ
ప్రజ్ఞానం బుద్ధిచిహ్నయోః।
ప్రసూనం పుష్పఫలయోః॥ నిధనం కులనాశయోః॥ ౩౧॥
క్రందనే రోదనాహ్వానే
వర్ష్మ దేహప్రమాణయోః। గృహదేహత్విట్ప్రభావా ధామాన్యథ చతుష్పథే॥ ౩౨॥
సన్నివేశే చ సంస్థానం
లక్ష్మ చిహ్నప్రధాన

చ్చుకొన్న అర్థమునిప్పించుటకును-మగుడుటకును - ప్రయోజనమును సాధించుటకుపయుక్తమైన పదార్థమునకును- వెంటఁబోవుటకును-చకారమువలన- లింగకరణమేఢ్రసైన్యాదులకును పేరు॥ సాధ్యతే అనేనేతి సాధనం॥ రాధ సాధ సంసిద్ధౌ। దీనిచేత సాధింపబడును॥ శ్లో॥ సాధనం కరణే లింగే సైన్యయోర్మేఢ్ర హనేపి చేతి శేషః॥ టీ॥ మారణే మృతసంస్కార ఇత్యత్ర అకార ప్రశ్లేషేణ ఛేదం కృత్వా అమృతస్య వత్సనాభాదేర్విషస్య నిర్విషీకరణరూపే సంస్కార ఇతి కశ్చిద్వ్యాచష్ట॥ నిర్యాతనశబ్దము పగసాధించుటకును-దానమునకును-దాఁచఁబెట్టిన సొమ్మును తిరుగనిచ్చుటకును-అపిశబ్దమువలన అప్పుతీర్చుట మొదలైనదానికిని పేరు॥ నిశ్శేషేణ యాతనం నిర్యాతనం॥ యతీ ప్రయత్నే నిశ్శేషముగా పోమొత్తుట॥ వ్యసనశబ్దము -ఆపదకును-పడుటకును-కామక్రోధము వలనఁబుట్టిన స్త్రీద్యూతాదిసప్తవ్యసనములకును పేరు- వ్యస్యతే శ్రేయోమార్గాత్ ప్రచ్యావ్యతే పురుషోనేనేతి వ్యసనం॥ అసు క్షేపణే। దీనిచేత పురుషుఁడు శ్రేయోమార్గము వల్లనుండి ద్రొబ్బఁబడును॥ పక్ష్మశబ్దము- ఱెప్పల వెంట్రుకలకును- ఆకరుపువ్వులకును-నూలు మొదలైనదాని సన్నపుతునకలకును-అపిశబ్దమువలన పక్షులతుప్పుడుకును పేరు॥ పక్ష్యత ఇతి పక్ష్మ॥ న-స॥ పక్ష పరిగ్రహే। పరిగ్రహింపఁబడునది॥ పర్వశబ్దము-పున్నమ మొదలయిన పర్వతిథులకును-ఉత్సవమునకును పేరు॥ మఱియును-పున్నమపాడ్యమిసంధికిని-గణుపునకును-ప్రస్తావమునకును పేరు॥ పర్వతీతి పర్వ॥ న-స॥ పర్వ పూరణే। పూరించునది॥ టీ॥ తిథిభేద స్తిథివిశేషః॥ శ్లో॥ చతుర్దశ్యష్టమీ చైవ పూర్ణిమా చ కుహూస్తథా। పర్వాణ్యేతాని రాజేంద్ర రవిసంక్రాంతి రేవ చేతి॥ దర్శప్రతిపదోస్సంధౌ విషువత్ప్రభృతావపి। పర్వ స్యాదుత్సవే గ్రంథౌ ప్రస్తావే లక్షణాంతర ఇతి ప్రతాపః॥ వర్త్మశబ్దము ఱెప్పకును - తెరువుకును పేరు॥ వర్తత ఇతి వర్తంతేస్మిన్నితి చ వర్త్మ॥ వృతు వర్తనే। వర్తింపఁజేయునదిగనుక- దీనియందు వర్తింతురుగనుకను వర్త్మము॥ కౌపీనశబ్దము-చేయరానిపనికిని-గుహ్యమునకును పేరు లక్షణచేత గుహ్యాచ్ఛాదనమైన వస్త్రమునకును పేరు-కూపం ప్రవేష్టుమర్హతీతి కౌపీనం। కూపమును ప్రవేశింపనర్హమైనది॥ శ్లో॥ కౌపీనం చీరఖండే స్యాదితి శేషః॥ మైథునశబ్దము సంబంధమునకును - సురతమునకును పేరు ॥ మిథునస్య కర్మ మైథునం మిథునముయొక్క క్రియ॥ ప్రధానశబ్దము-పరమాత్మకును-చకారమువలన ప్రకృతికిని- ప్రధానికిని-ముఖ్యునికిని పేరు॥ ప్రకర్షేణ దధాతీతి ప్రధానం॥ డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః॥ ప్రకర్షము చేతనన్నిటిని ధరించునది॥ శ్లో॥ ప్రధానం ముఖ్యమంత్రిణో రితి శేషః॥ ప్రజ్ఞానశబ్దము బుద్ధికి- గురుతునకును పేరు॥ ప్రకృష్టం జ్ఞానం ప్రజ్ఞాయతే అనేనేతి చ- ప్రజ్ఞానం॥ జ్ఞా అవబోధనే। ప్రకృష్టమైన జ్ఞానము- దీనిచేత లెస్సగా నెఱుఁగఁబడునుగనుకను ప్రజ్ఞానము॥ ప్రసూనశబ్దము- పువ్వునకును- ఫలమునకును పేరు ॥ ప్రసూయత ఇతి ప్రసూనం॥ షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే। పుట్టునది॥ నిధనశబ్దము- కులమునకును- నాశమునకును పేరు॥ నియతం ధన మత్రేతి- నిర్గతం ధనమస్మాదితి చ-నిధనం। నియతముగా దీనియందు ధనము గలదుగనుకను-దీనివలన ధనము పోవునుగనుకను నిధనము॥ శ్లో॥ సామభక్తౌ తు నిధనమితి శేషః॥ క్రందనశబ్దము - ఏడ్చుటకును-పిలుచుటకును పేరు ॥ క్రందః క్రందనం ॥ క్రది ఆహ్వానే రోదనే చ। ఏడ్చుటయు పిలుచుటయునుగనుక-క్రందనము॥ వర్ష్మశబ్దము- దేహమునకును - కొలదికిని పేరు॥ వృష్యత ఇతి వర్ష్మ॥ న-న॥ వృషు సేచనే। తడుపఁబడునది॥ ధామశబ్దము గృహమునకు-దేహమునకు కాంతికి ప్రభావమునకును పేరు॥ ధత్తే ధీయతే చ ధామ॥ న- న॥ డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః॥ ధరించునదియు ధరింపఁబడునదియునుగనుక ధామము॥ శ్లో॥ ధామ స్థానే చ జన్మనీతి శేషః॥ ॥ సంస్థానశబ్దము - నాలుగుతెరువులు గూడినదిక్కునకును- సన్నివేశమునకును-చకారమువలన ఆకృతికిని మరణమునకును పేరు-సన్నివేశమనఁగా కొందరు అవయవరచనావిశేషమనియును కొందరు-ఊరుచుట్టుబయలనియు చెప్పుదురు॥ సమ్యక్ తిష్ఠంత్యస్మిన్నితి సంస్థానం॥ ష్ఠా గతినివృత్తౌ। లెస్సగా దీనియందుందురు॥ శ్లో॥ సంస్థానమాకృతౌ మృత్యావితి శేషః॥ లక్ష్మశబ్దము చిహ్నము

రయోః॥

నకును-ప్రధానమునకును-పేరు॥లక్ష్యతే అనేనేతి లక్ష్మ॥న-న॥లక్ష్మ దర్శనాంకనయోః॥ దీనిచేత గురుతుపడును గనుక ను-కానఁబడునది గనుక ను లక్ష్మము**ఆచ్ఛాదనశబ్దము-వస్త్రము నకును- కప్పటకును-పేరు॥ఆచ్ఛాద్యతే అనేనేతి-ఆచ్ఛాదనం*ఛద అపవారణే, దీనిచేత కప్పఁబడుఁగనుక- కప్పటగనుకను ఆచ్ఛాదనము**ఆరాధనశబ్దము-సిద్ధించుటకును- ప్రాప్తికిని-సంతోషించుటకును-పేరు॥ ఆరాధః ఆరాధనం*రాధ సాధ సంసిద్ధౌ,ఆరాధించుట ఆరాధనము॥

ఆచ్ఛాదనే సంపిధానమపవారణమిత్యపి॥౧౮౧॥*ఆరాధనం సాధనం స్యాదవాప్తౌ తోషణేపి చ।అధిష్ఠానం చక్రపురప్రభావాధ్యాసనేష్వపి*రత్నం స్వజాతిశ్రేష్ఠేపి*వనే సలిలకాననే।*తలినం విరలే స్తోకే వాచ్యలింగాస్తథోత్తరే॥౧౮౩॥

అధిష్ఠానశబ్దము-బండికంటికిని-పట్టణమునకును-ప్రభావమునకును- ఆక్రమించుటకును పేరు॥అధితిష్ఠంత్యత్రేతి అధిష్ఠానం*ష్ఠా గతినివృత్తౌ।దీనియందుండుదురు గనుక అధిష్ఠానము॥**రత్నశబ్దము-స్వజాతియందు ఉత్కృష్టమైన వస్తువునకును- అపిశబ్దమువలన-పచ్చ- కెంపు-మొదలయిన మణులకును పేరు॥రమంతేస్మిన్నితి రత్నం*రము క్రీడాయాం। దీనియందు రమింతురు గనుక రత్నము**వనశబ్దము-నీళ్లకును-అడవికిని పేరు॥వన్యత ఇతి వనం*వను యాచనే।అడుగఁబడునది గనుక వనము**తలినశబ్దము-పలచనిదానికి-ఇంచుకంతకును పేరు॥విరళమనఁగా నిమ్నములమని కొందరు॥ శ్లో॥ త్రివ్యచ్ఛే తలినం లవే-అనిరభసుఁడు చెప్పినాఁడు॥తలతీతి తలినం॥ త్రి॥*తల ప్రతిష్ఠాయాం॥నిలుకడయుండునది**టీ॥అత్ర తథాశబ్దస్యాయమర్థః-యథా పూర్వవాక్యస్థ స్తలినశబ్దో వాచ్యలింగః-తథా నాంతవర్గసమాప్తిపర్యంతాః వక్ష్యమాణా అపి వాచ్యలింగా ఇతి. తథా చ మురారి నాటకే॥కస్య తలినా తా దృశీజిహ్వేతి॥తలినశబ్దమెట్లు విశేష్యలింగమో- అట్లే అఁగునముందర జెప్పగల సమానశబ్దము మొదలు నాంతవర్గపర్యంతములైన శబ్దములు- విశేష్యలింగములు**సమానశబ్దము- సజ్జనునికిని సదృశమైన దానికిని-ఒకటైన వస్తువునకును పేరు॥సహ మానేన వర్తత ఇతి సమానః*మాన పూజాయాం*మాఙ్ మానే।పూజతోడను-కొలదితోడనుం గూడినది ** పిశునశబ్దము-దుర్జనునికిని కొండెగానికిని పేరు॥అపిశ్యతీతి పిశునః*శో తనూకరణే।పీడించువాఁడు ** హీనన్యూనశబ్దములు తక్కువైన దానికిని-నిందింపఁబడిన దానికిని పేళ్లు॥హీయత ఇతి హీనః*ఓహాక్ త్యాగే।విడువఁబడువాఁడు॥నితరాం ఊనయతీతి న్యూనః*ఊన పరిహాణే। మిక్కిలి దిగువైనవాఁడు ** తరస్విశబ్దము వేగము గలవానికిని-బలవంతునికిని పేరు॥తరః జవో బలం చాస్య స్తీతి తరస్వీ॥న-త్రి॥ వేగమును బలమును గలవాఁడు**అభిపన్నశబ్దము - అపరాధము చేసినవానికిని - శత్రువుచేత నాక్రమింపఁబడ్డవానికిని-ఆపదఁబొందినవానికిని పేరు॥ అభిపద్యత ఇత్యభిపన్నః*పద్ల్ గతౌ।అపరాధము మొదలయిన దానిని బొందినవాఁడు॥

సమానాస్సత్సమైకే స్యుః పిశునౌ ఖలసూచకౌ। హీనన్యూనావూనగర్హ్యౌ వేగిశూరౌ తరస్వినౌ॥౧౮౪॥ అభిపన్నోపరాద్ధోపి గ్రస్తవ్యాపద్గతావపి

* ఇతి నాంతాః. *

కలాపో భూషణే బర్హే తూణీరే సంహతావపి**పరిచ్ఛదే పరీవాపః పర్యుప్తౌ సలిలస్థితౌ

కలాపశబ్దము భూషణమునకును-నెమలిపురికిని-అమ్ముల పొదికిని-సమూహమ్మునకును పేరు॥కలాః ఆప్నోతీతి కలాపః* ఆప్ల్ వ్యాప్తౌ.కళలఁబొందునది** పరీవాపశబ్దము గుడారము మొదలైన దానికిని-అంతట విత్తులు వెదపెట్టుటకును-నీళ్లు నిలుచుటకును పేరు॥ కొందరు పరిచ్ఛదమనఁగా పరివారమనియును-సలిలస్థితియనఁగా నీళ్లుండెడు స్థలమనియును చెప్పుదురు॥పా॥పరివాపః పర్యుప్తౌ- అన్నచోట పర్యుప్తౌ-అనిపఠించి తృప్తికని పేరని కొందరు॥పరివపణం పరీవాపః*టువప్ బీజసంతానే అంతట విత్తులు చల్లుట పరీవాపము॥ఉపసర్గవశమున కడమ యర్థములునూహించదగినవి***

గోధుగ్గోష్ఠపతీ గోపౌ హరవిష్ణూ వృషాకపీ ౧౮౬॥

గోపశబ్దము గొల్లవానికి-ఆవులకధిపతియైనవానికిని పేరు॥ గాః పాతీతి గోపః*పా రక్షణే।ఆవులను రక్షించువాఁడు॥ శ్లో॥గోపో గ్రామౌఘగోష్ఠాదికృతయోర్వల్లవేన్నృపే। గోపయోః పాశౌరిబయోః గోపీ గోపాతురక్షికేశ్ప్రతాపః**వృషాకపిశబ్దము-శివునికిని విష్ణువునకును పేరు॥ అగ్నికి- ఇంద్రునికిని పేరు॥వృషేణ ధర్మేణ అకంతి యాంతీతి వృషాకాః ధర్మశీలాః- తాన్ పాతీతి వృషాకపిః పు॥అక కుటిలాయాంగతౌ*పా రక్షణే. ధర్మము చేత చరించువారు వృషాకులు-వారిని రక్షించువాఁడు**

బాష్పమూష్మాశ్రు

బాష్పశబ్దము-ఆవిరికిని-కన్నీళ్లకును పేరు॥వాయతి శోషయతి - వాతి స్రవతి చ బాష్పః * ఓవై శోషణే* వాగతిగంధనయోః। వబయోరభేదః,శోషింపజేయునది.జారునదియును గనుక బాష్పము**కశిపుశబ్దము -అన్నమునకును - వస్త్రమునకును- కూడనైనను ; ప్రత్యేకముగానైనను పేరు

కశిపుస్త్వన్నమా

చ్ఛాదనంద్వయం। తల్పంశయ్యాట్టదారేషు

శ్లో॥ఏకో త్యాకశిపుః ప్రోక్త స్త్వాచ్ఛాదనే స్వేపృథక్‌కృతే-అనిరభట్టు (డు॥కశ్యత ఇతికశిపుః॥ కశ గతిశాతనయోః। పొందబడునదిగనుక కశిపువు...తల్పశబ్దము-పానుపునకును-అట్టళ్లకును - భార్యకును పేరు॥కలంత్యస్మిన్ ఇతితల్పం*తలప్రతిష్ఠాయాం। దీనియందుఉందురు॥ తల్పశబ్దమురూపభేదము ననపుంసకము॥శ్లో॥యయుస్సుషుప్సవ స్తల్పాన్‌భీమైవర్ణచనకర్మభిః-అనుభట్టిప్రయోగము వలన పుల్లింగమునుగలదు**విటపశబ్దము-కసుపుగంటకును - అపిశబ్దమువలనచిగురుకును-కొమ్మకును పేరు॥వటతి వెష్టత ఇతివిటపః*వట వేష్టనే। చుట్టుకొనియుండునది"శ్లో॥ వృక్షస్య స్కంధోర్ధ్వే శాఖాయాం తృణగుచ్ఛేదుర్వి స్తృతే। పల్లవేవిటపుఖ్యాచవిటపఃపున్నపుంసక ఇతిప్రతాపః॥

స్తంబేపివిటపోస్త్రియాం॥ 218॥

ప్రాంశురూపసురూపాభిరూపాబుధమనోజ్ఞయోః। భేద్యలింగాఅమీ*కచ్ఛపీ వీణాభేదశ్చకచ్ఛపీ

ప్రాంశురూపసురూపాభిరూపశబ్దములుమూడునుఎరుకగలవానికి-ఒప్పెడువానికిని పేరు॥ ప్రాప్తంరూపంయస్యప్రాంశురూపః॥శోభనంరూపంయస్యసురూపః| అభిమతంరూపంయస్యఅభిరూపః| మంచిరూపముగలవాడుగనుకప్రాంశురూపుడుసురూపుడును- అభిరూపుడును ఈ3శబ్దములువిశేష్యనిఘ్నములు...కచ్ఛపీశబ్దముఆడుతాబేటికిని - సరస్వతీవీణకును పేరు|కచ్ఛంపాతీతి కచ్ఛపీ సీ॥పారక్షణే।జలప్రాయభూమినిపాలించునది॥ ———*ఇతిపాంతాః*———

రేఫాంతములు మూలకారుడు చెప్పలేదు॥శ్లో॥రవర్ణైపుంసిరేఫస్స్యాత్కుత్సితే వాచ్యలింగకః.అనునిత్యాదిశబ్దములు-నిఘంట్వంతరములయందుఁజెప్పంబడియున్నయవి.

అంతరాభవసత్వేశ్వేగంధర్వోదివ్యగాయనే।**కంబుర్నావలయేశంఖే

గంధర్వశబ్దముఅంతరపిశాచమునకును- గుఱ్ఱమునకును- దేవలోకమందుపాడునట్టి విశ్వావసువు మొదలయినవారికిని పేరు॥గంధమర్వతీతిగంధర్వః*అర్వపర్వశర్వగతౌ। గంధమునుపొందునుగనుకగంధర్వము-గంధర్వుడు**కంబుశబ్దము- కడియమునకును-శంఖమునకును పేరు ॥ కామ్యత ఇతికంబుః॥పు॥కముకాంతౌ।కాంక్షింపఁబడునది॥

ద్విజిహ్వౌసర్పసూచకౌ॥ 219॥*పూర్వోన్యలింగఃప్రాగాహపుంబహుత్వేపిపూర్వజాన్

ద్విజిహ్వశబ్దము-సర్పమునకును-కొండెగానికిని పేరు॥ద్వేజిహ్వేఅస్యేతిద్విజిహ్వః- రెండునాలికలుగలిగినది**పూర్వశబ్దము - పూర్వదిక్కునకుండెవస్తువునకు పేరైనపుడు- విశేష్యలింగము-పూర్వోగ్రామః- పూర్వంధనం-పూర్వానది - అని।పూర్వులైనపితృపితామహాదులకు పేరైనపుడు.పుంలింగబహువచనమందువర్తించును॥పూర్వేవదంతి-పూర్వైఃకృతం-అని॥ పూర్వతీతిపూర్వః*పర్వపుర్వపూరణే।పూరించునది॥గంధర్వాదిశబ్దములు - వబయోరభేదః అనెడున్యాయముచేతనిబాంతమందుఁజెప్పఁబడెను ———* ఇతిబాంతాః- *———

కుంభౌఘటేభమూర్ధాంశౌ డింభౌతుశిశుబాలిశౌ 220॥**స్తంభౌస్థూణాజడీభావౌ శంభూబ్రహ్మత్రిలోచనౌ।

కుంభశబ్దముకడవకును- ఏనుగుకుంభస్థలమునకు పేరు ॥ కుంభతీతికుంభః*కుభిఆచ్ఛాదనే । కప్పియుండునది॥శ్లో॥కుంభ స్స్యాత్కుంభకర్ణస్యపుత్రేవారాంగనాపతౌ। రాశిభేదేమానభేదేగుగ్గులుత్రివృతోరపి।కుంభీతుపాటలావారిపర్ణీపిఠరకట్ఫలేఇతి శేషః*డింభశబ్దముశిశువునకిని-మూర్ఖునికిని పేరు॥డయతేడింభః*డీఙ్ విహాయసాగతౌ। ఎగిరెడువాడు**స్తంభశబ్దము- కంభమునకును స్రాసుపడియుండుటకును పేరు।స్తభ్నాతిగృహం చేష్టితం చేతి స్తంభః। స్తంభురోధనే।గృహమునువ్యాపారమునునడ్డగించునది ... శంభుశబ్దముబ్రహ్మకును-శివునికిని పేరు ॥ శంసుఖంభవత్యస్మాదితిశంభుః*భూసత్తాయాం,ఇతనివలనసుఖముగలుగును॥టీ॥ విష్ణావపిశంభుశబ్దఇతి చంద్రః

కుక్షిభ్రూణార్భకాగర్భా విస్రంభఃప్రణయేపిచ॥ 221॥

**గర్భశబ్దము-కడుపునకు- కడుపులోనిశిశువునకును- బాలునికిని పేరు॥ గిరతీతిగర్భః*గౄనిగరణే।మింగునది॥శ్లో॥అంతర్భవేచగర్భస్స్యాత్సంధౌచవనసంకటఇతి శేషః... విస్రంభశబ్దముపరిచయమునకునుఅపిశబ్దమువలన - క్రీడకును- విశ్వాసమునకును పేరు॥విస్రంభంత్యనేనవిస్రంభనంచవిస్రంభః*స్రంభువిశ్వాసే । దీనిచేతవిశ్వసింతురువిశ్వసించుటగనుకను - విస్రంభము ॥ శ్లో॥ విస్రంభః కేళికలహే విశ్వాసేపిచహింసనఇతి శేషః...దుందుభిశబ్దము - భేరికి పేరైనపుడు ॥ పు॥ పాచికలయందలి-యిత్తికకు పేరైనపుడు॥సీ॥శ్లో॥ దైత్యేనాదుందుభిరేర్యాం స్త్రీ...

స్యాద్భేర్యాంపుందుభిఃపుంసిస్యాదక్షే దుందుభిఃస్త్రియాం

బిందుత్రికద్వయే । అనిరభసుడుఁజెప్పినాడుగనుకపాచికలకే పేరనికొందరు॥దుందు ఇతిభాషతే దుందుభిః*భాషవ్యక్తాయాం-వాచి। దుందుఅనిపలుకునది॥టీ॥ అక్షేయథా॥దుందుభ్యాకిలకింతయా

స్యాన్మహారజనే క్లీబం కుసుంభం కరకే పుమాన్ ॥౨౧౬॥ * క్షత్రియేపి చ నాభిర్నా

పతితయా యత్ర ద్రావడీహారి శేతి** కుసుంభశబ్దము కుసుమపుష్పమునకు పేరైనప్పుడు న ॥ కమండలమునకు పేరైనప్పుడు ॥పు॥ కస్యతీతి కుసుంభః * కస శ్లేషణే । కూడియుండునది** నాభిశబ్దము క్షత్రియునికిని - అపిశబ్దమువలన జిగీషువైన రాజునకును పేరైనప్పుడు ॥పు॥ ప్రాణ్యంగమనకు పేరైనప్పుడు ॥ప్ర॥ బండికంటినడిమికిని ॥ప్ర॥ ప్రధానమునకును - కస్తూరికిని పేరైనప్పుడు । స్త్రీ ॥ నహ్యతఇతి నాభిః ॥ణహ బంధనే ॥ కట్టఁబడునది ॥ శ్లో ॥ వాఖ్యారాట్ క్షత్రియోరాజ్ఞ నాభిః ప్రాణ్యంగకేద్వయోః ॥ చక్రమధ్యే ప్రధానే చ స్త్రియాం కస్తూరికామదే ఇతి రభసః**

సురభిర్గవి చ స్త్రియామ్ ॥

సురభిశబ్దము ఆవునకు పేరగునప్పుడు ॥స్త్రీ॥ చకారమువలన వసంతఋతువునకు పేరైనప్పుడు ॥పు॥ మంచిపరిమళము గలిగినదానికిని - మనోహరమైనదానికిని పేరైనప్పుడు ॥త్రి॥ కామధేనువునకు పేరైనప్పుడు । స్త్రీ ॥ సుష్ఠు రభతఇతి సురభిః * రభ రాభస్యే ॥ మిక్కిలి వేగిరపడునది ॥ శ్లో ॥ సురభిర్నా జాతిఫలే సంతే చంపకదుమే । సల్లక్యాం స్త్రీ మాతృభేదే వసన్తోక్షాతువిశేష్యవదితి శేషః**

సభా సంసదిసభ్యే చ త్రిష్వధ్యక్షేపి వల్లభః ॥ఇతి భాంతాః॥

సభశబ్దము ఆస్థానమునకును - సజ్జనునికిని - చకారమువలన - సమూహమునకును - శాలకును - ద్యూతమునకును పేరు ॥ సహభాంత్యస్యామితి సభా * భాదీప్తౌ ॥ దీనియందు కూడి ప్రకాశింతురు - సభ్యుఁడు సభయందుండు సుకనుకలక్షణ చేతవానికిని పేరు ॥ శ్లో ॥ సభాదురోదరేపి స్యాత్ సమూహే భాస్వతే త్రిష్వితి శేషః... వల్లభశబ్దము - అధ్యక్షునికి - అపిశబ్దమువలన ప్రియమైనదానికిని పేరు ॥ వల్లతీతి వల్లభః ॥త్రి॥ వల్లసంవరణే - సంవరించుఁధాతుః ॥ ప్రియమును జేయునది ॥ వల్లభస్తుప్రధానాశ్వ ఇతి శేషః ॥ *ఇతి భాంతాః*

కిరణప్రగ్రహౌ రశ్మీ కపిభేకౌ ప్లవంగమౌ । ఇచ్ఛామనోభవౌ కామౌ

రశ్మిశబ్దము - కిరణమునకును - పగ్గమునకును పేరు ॥ అశ్నుతఇతి రశ్మిః ॥పు॥ అశూ వ్యాప్తౌ । వ్యాపించునది... ప్లవంగమశబ్దము వానరునికిని - కప్పకును పేరు ॥ ప్లవేన గచ్ఛతీతి ప్లవంగమః * గమ్ ల్ గతౌ । దాట్లచేత పోవునది... కామశబ్దము ఇచ్ఛకును - మన్మథునికిని పేరు ॥ మిక్కిలియ నెడుయర్థమున ॥న॥ కామ్యత ఇతి కామనా చ కామః * కము కాంతౌ । కామింపఁజేయువాఁడుగనుకను - కామించుటగనుకనుకామము ॥ శ్లో ॥ కామః కామ్యే త్రిషుస్మృతః । రేతోనికామయోః క్లీబమితి శేషః**

శౌర్యోద్యోగౌ పరాక్రమౌ ॥౨౧౮॥ ధర్మాః పుణ్యయమన్యాయస్వభావాచారసోమపాః । ఉపాయపూర్వ ఆరంభ ఉపధా చాప్యుపక్రమః ॥౨౧౯॥

పరాక్రమశబ్దము సామర్థ్యమునకు - ఉద్యోగమునకును పేరు ॥ పరాక్రమ్యతే అనేనేతి పరాక్రమః * క్రము పాదవిక్షేపే । దీనిచేత మిక్కిలి పరాక్రమింపఁబడును... ధర్మశబ్దము పుణ్యమునకును - యమునికిని నీతికిని - స్వభావమునకును - ఆచారమునకును - సోమయాజికిని పేరు । సోమపాశబ్దము యజ్ఞమునకును పేరని కొందరందురు ॥ దధతీతి ధర్మః * ధృఞ్ ధారణే । ధరించునది ॥ శ్లో ॥ ధర్మః పుణ్యేయమేన్యాయే స్వభావాచారయోః క్రతౌ । ఉపమాయామహింసాయాం కామశే చసిగద్యతఇతి విశ్వప్రకాశః... ఉపక్రమశబ్దము - ఉపాయము నెఱిఁగి ప్రారంభించుటకును । అమాత్యాదుల పరీక్షించుటకును - అపిశబ్దమువలన - ఇదిమొదలని చెప్పుటకును పేరు ॥ అదియెట్లనిన - నందోపక్రమణ ద్రోణం - అని ॥ ఉపక్రమణముపక్రమః * క్రము పాదవిక్షేపే । ఉపక్రమించుట ఉపక్రమము ॥ శ్లో ॥ ఉపక్రమస్తుప్రారంభే చికిత్సాయాం చ విక్రమ ఇతి శేషః**

వణిక్పథః పురం వేదో నిగమో నాగరో వణిక్ । నైగమౌ ద్వౌ బలే రామో నీలే చారు సితే త్రిషు ॥౨౨౦॥ శబ్దాదిపూర్వో బృందేపి గ్రామః

నిగమశబ్దము - అంగడివీధికిని - పట్టణమునకును - వేదమునకును పేరు ॥ నియతం గమ్యత ఇతి నిగమః * గమ్ ల్ గతౌ - నియతముగా పొందఁబడునది** నైగమశబ్దము - పట్టణమందున్నవానికిని - వర్తకునికి - ప్రత్యేకముగా నైనను కూడనైనను పేరు ॥ నిగమేభవో నైగమః । పట్టణమందును - అంగడియందును నుండువాఁడు గనుక నైగముఁడు... రామశబ్దము బలభద్రునికి పేరైనప్పుడు - ॥పు॥ - నల్లనిదానికిని - ఒప్పెడుదానికిని - తెల్లనిదానికిని పేరైనప్పుడు - త్రి - రమతీతి రామః - రము క్రీడాయాం । రమింపఁజేయువాఁడు** గ్రామశబ్దము - శబ్దము మొదలయిన శబ్దములు పూర్వమందుండినప్పుడు - సమూహమునకు పేరు । అదియెట్లనిన శబ్దగ్రామః గుణగ్రామః - అని - అపిశబ్దమువలన - ఊరికిని - స్వరసమూహమునకును పేరు ॥ గ్రస్యత ఇతి గ్రామః * గ్రసు అదనే. అనుభవింపఁబడునది...

క్రాంతౌ చ విక్రమః । గుల్మా రుక్ స్తంబసేనాశ్చ

విక్రమశబ్దము - ఆక్రమణమునకును - చకారమువలన - పరాక్రమమునకును పేరు ॥ విక్రమణం విక్రమః - క్రము పాదవిక్షేపే । విక్రమించుట** గుల్మశబ్దము వ్యాధిభేదమునకును - పొదకును - సేనాభేదమునకును - చకారమువలన - ఉకరాళము మొదలయినదానికిని పేరు ॥

జామిస్స్వసృకులస్త్రియోః॥ ౨౯౭॥

గుల్మ్యతే గుల్మః-గుడరక్షాయాం। రక్షింపఁబడునది॥ జామిశబ్దము తోఁడబుట్టినయాఁడుపడుచునకును-కులస్త్రీకిని పేరు జమతీతి జామిః॥ సీ॥ జము అదనే॥ సౌమ్యుఁడినునదియామియనియకారాదిగాఁ గొందరు చెప్పుదురు॥ శ్లో॥ ప్రహరే సంయమే యామో యామిస్స్వసృకులస్త్రియోః- అని యకారాదులయందు రభసుఁడు॥ జిహ్మాస్తు కుటిలే మందే జామిస్స్వసృకులస్త్రియోః- అని జకారాదులయందు అజయుఁడు॥ స్యాజ్జామ్యవ్యయమాలస్యే అని శేషము॥

క్షితిక్షాంత్యోః క్షమా యుక్తే క్షమం శక్తే హితే త్రిషు। త్రిషు శ్యామాహరిత్కృష్ణాః శ్యామా స్యాచ్ఛారిబా నిశా॥ ౨౯౮॥

క్షమాశబ్దము- భూమికిని ఓర్పునకును పేరగునపుడు॥ సీ॥ ఉచితమునకు పేరగునపుడు మకారాంతమైన అవ్యయమని కొందఱు చెప్పుదురు సమర్థునికిని-హితునికిని పేరగునపుడు॥ త్రి॥ క్షమతే క్షాంతిశ్చ క్షమా॥ క్షమూష్ సహనే, ఓర్చునది ఓర్చువాఁడు - ఓర్పుట॥ శ్యామశబ్దము పచ్చనిదానికిని- నల్లని వానికిని పేరగునపుడు॥ త్రి॥ శ్యామాశబ్దము-సుగంధపాలకును-రాత్రికిని పేరు॥ శ్యాయత ఇతి శ్యామః-శ్యామా చ॥ శ్యైఙ్ గతౌ వ్యాపించునది॥ శ్లో॥ శ్యామః ప్రయాగన్యగ్రోధే ఘనే వృద్ధే చ దారకే। అప్రసూతాంగనాయాం స్త్రీ తథా సోమలతౌషధ్యాః॥ కృష్ణాపి ప్రియంగ్వోర్గుందాప్రియాంనీలీత్రివృతయోరపి శ్యామా మరీచే లవణ ఇతి శేషః॥

లలామం పుచ్ఛపుండ్రాశ్వభూషాప్రాధాన్యకేతుషు।

లలామశబ్దము-తోఁకకును-తిలకమునకును-అశ్వభూషణమునకును - ప్రాధాన్యమైనదానికిని టెక్కెమునకును పేరు॥ అశ్వభూషా అనెడు దిక్కు వగుట్టమునకును భూషణమునకును ప్రత్యేకముగా పేరని యనుచు లలామశబ్దము నకారాంతము గ ఇదనియనుకొందరు॥ శ్లో॥ లలామ చ లలామం చ భూషా వాలధినా జిషు చిహ్న ప్రభావపుండ్రేషు ప్రధానే ధ్వజశృంగయోరిత్యజయః॥ శ్లో॥ లలామో స్త్రీ లలామాపి ప్రభావే పురుషే ధ్వజే। శ్రేష్ఠే భూషా పుచ్ఛశృంగపుండ్రచిహ్నాహయేష్వపీతి యాదవప్రకాశః॥ లలతీతి లలామం॥ లలవిలాసే ఒప్పునది॥

సూక్ష్మమధ్యాత్మమప్యాద్యే ప్రధానే ప్రథమం త్రిషు॥ ౨౯౯॥

సూక్ష్మశబ్దము-పరమాత్మకును అపిశబ్దము వలన స్వల్పమైనదానికిని పేరు॥ సూచ్యత ఇతి సూక్ష్మం॥ త్రి॥ సూచింపబడునది ప్రథమశబ్దము మొదటిదానికిని శ్రేష్ఠమైనదానికిని పేరు॥ ప్రథత ఇతి ప్రథమం॥ త్రి॥ ప్రథ ప్రఖ్యానే ప్రసిద్ధమైనది॥ ఇది మొదలు మాంతసమాప్తిపర్యంతము మూఁడులింగములయందు వర్తించును॥

వామౌ వల్గుప్రతీపౌ ద్వౌ

వామశబ్దము-మనోహరమైనదానికిని - ప్రతికూలమైనదానికిని పేరు॥ వాయతే పమ్యత ఇతి చ వామః॥ వా గతిగంధనయోః॥ టువము ఉద్గిరణే। పొందబడునది-విడువబడునది యనుగసుక నామము॥ శ్లో॥ వామః పుంసి హరే క్లీబం ద్రవిణే స్త్రీ తు యోషితి॥ వామీస్సృగాలీబడబారాసభీకరభీషు చేతి శేషః॥

అధమౌ న్యూనకుత్సితౌ। జీర్ణం చ పరిభుక్తం చ యాతయామమిదం ద్వయం

అధమశబ్దము కొదవైనదానికిని- నిందింపఁబడినదానికిని పేరు॥ అధో భవః అధమః కిందుపడియుండునది॥ యాతయామశబ్దము చివికినదానికిని పేరు॥ భోగింపఁబడినదానికిని పేరు॥ యాతాః యామాః కలాః శక్తయో అస్య యాతయామం। సారాంశము లేని॥ టీ॥ ప్రహరవాచినా యామశబ్దేన కాలమాత్రం లక్ష్యతే-యాతో యామః కాలో స్యేతి యాతయామం॥ —॥ ఇదమాంతాః॥—

తురంగగరుడౌ తార్క్ష్యౌ నిలయాపచయౌ క్షయౌ।

తార్క్ష్యశబ్దము గుఱ్ఱమునకును-గరుడునికిని పేరు॥ తృక్షస్యాపత్యం మాణా తార్క్ష్యః॥ తృక్షప్రజాపతిసంతతి తార్క్ష్యము॥ టీ॥ వేగెన తార్క్ష్యః సాదృశ్యాదశ్వోపి తార్క్ష్యః॥ శ్లో॥ తార్క్ష్యః సూరావశ్వకర్ణే రథే స్వతురసాంజున ఇతి శేషః॥ క్షయశబ్దము-ఇంటికిని - నాశమునకును పేరు॥ క్షియంత్యస్మిన్ క్షయః॥ క్షయః॥ క్షినివాసగత్యోః॥ క్షి క్షయే॥ దీనియందు నివసించుచుగనుక-నశించుటగనుక క్షయము॥ శ్లో॥ క్షయో గతౌ చ హింసాయామితి శేషః॥

శ్వశుర్యౌ దేవరస్యాలౌ భ్రాతృవ్యౌ భ్రాతృజద్విషౌ॥ ౩౦౦॥

శ్వశుర్యశబ్దము మగనితోఁడబుట్టినవానికిని-ఆలితోఁడబుట్టినవానికిని పేరు॥ శ్వశురస్యాపత్యం శ్వశుర్యః॥ మామకొడుకు॥ భ్రాతృవ్యశబ్దము తోఁడఁబుట్టినవానికొడుకునకును- శత్రువునకును పేరు॥ భ్రాతురపత్యం భ్రాతృవ్యః॥ తోడబుట్టినవానికొడుకు భ్రాతృవ్యుడు. వీనికి ధననిమిత్తమైన వైరము గలుగునుగనుక తత్సామ్యమున శత్రువందును వర్తించును॥ టీ॥ వ్యఞ్సపత్నే ఇతి సూత్రేణ భ్రాతృశబ్దాత్ ప్రకృతి ప్రత్యయసముదాయానభేదే. యాశత్రావపి యే వ్యఞ్ ప్రత్యయే భ్రాతృవ్య శబ్దో నిష్పన్నః. అతః కశ్చిదాహ - భ్రాతృపుత్రః కదాచిద్దాయహరత్వేన పితృవ్యమభిభవతి. ఏవమభిభావకత్వసాధర్మ్యాత్ శత్రురపి భ్రాతృవ్య ఇత్యుచ్యత ఇతి తదనుపపన్నం- ముఖ్యలాక్షణికయోః స్వరవైలక్ష

పర్జన్యౌరసదబ్దేంద్రౌ స్యాదర్యస్స్వామివైశ్యయోః॥ తిష్యఃపుష్యేకలియుగే॥ పర్యాయోవసరేక్రమే॥౩౦౨॥ ప్రత్యయోధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుషు। రంధ్రేశబ్దే థానుశయోదీర్ఘద్వేషానుతాపయోః॥ స్థూలోచ్చయస్త్వసాకల్యేగజానాంమధ్యమేగతే। సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిదః॥౩౦౪॥ వ్యసనాన్యశుభందైవంవిపదిత్యనయాస్త్రయః॥ అత్యయోతిక్రమేకృచ్ఛ్రేదోషేదండేప్యథాపది॥ యుద్ధాయత్యోస్సాంపరాయః పూజ్యస్తుశ్వశురేపిచ। పశ్చాదవస్థాయిబలంసమవాయశ్చసన్నయః॥౩౦౬॥ సంఘాతేసన్నివేశేచసంస్త్యాయః

ణ్యానుపపత్తేః తృణాసిద్ధేర్ఘేసూత్రారంభవైయర్థ్యాచ్చేతి॥ పర్జన్యశబ్దము- ఉరుముచున్నమేఘమునకును-దేవేంద్రునికిని పేరు॥ పర్షతీతిపర్జన్యః॥ పృషుసేచనే। వర్షించునుగనుకపర్జన్యుఁడు॥ ఆర్యశబ్దము-ప్రభువునకును- వైశ్యునికిని పేరు॥ అరణీయః-అర్యః॥ ఋగతౌ। పొందఁదగినవాఁడు॥ తిష్యశబ్దము-పుష్యనక్షత్రమునకును-కలియుగమునకును పేరు॥ త్విషతేతిష్యః॥ త్విషదీప్తౌ। ప్రకాశించునది॥ శ్లో॥ తిష్యాతామలకీస్త్రియామితిశేషః॥ పర్యాయశబ్దము - అవసరమునకును-వరుసకును పేరు॥ పర్యయనంపర్యాయః॥ ఇణ్ గతౌ। క్రమముతప్పకవచ్చుటగనుక పర్యాయము॥ శ్లో॥ నిర్యాణేచప్రకారేచపర్యాయ ఇతిశేషః॥ ప్రత్యయశబ్దము-అధీనమునకు- శపథమునకును-జ్ఞానమునకును-విశ్వాసమునకును-హేతువునకును - అవకాశమునకును-కృత్తద్ధితలుమొదలైనశబ్దములకును పేరు॥ అధీనుని కెట్లనిన-రాజప్రత్యయాః ప్రజాః। శపథమున కెట్లనిన-గూఢద్రవ్యాభిశంకాయాంతప్రతయస్తత్రకీర్తితః. అనిస్మృతి। జ్ఞానమున కెట్లనిన ప్రత్యక్షః ప్రత్యయః అని- విశ్వాసమున కెట్లనిన-నశత్రౌ ప్రత్యయంగచ్ఛేత్ అని। మూఢః పరప్రత్యయనేయబుద్ధిః- అని కాళిదాసుఁడు । హేతువునకు - అపేక్షతేప్రియమితమంత్వాంబీజాంకురః ప్రాగుదయాదివాంభః అని కాళిదాసుఁడు । అవకాశమునకు-రిపౌప్రత్యయమాసాద్యప్రహరేత్ అని॥ ప్రత్యేతి ప్రతీయతే అనేనేతిచప్రత్యయనంచ-ప్రత్యయః॥ ఇణ్ గతౌ ఎఱుఁగువాఁడుగనుక- దీని చేత నెఱుఁగఁబడుగనుక-ఎఱుగుటగనుకను ప్రత్యయము॥ శ్లో॥ ప్రత్యయః పునరాచారేప్రథనే ఇతి శేషః॥ అనుశయశబ్దము దీర్ఘద్వేషమునకును-పశ్చాత్తాపమునకును పేరు॥ అనుశేతఇత్యనుశయః। అనుస్యూతమైవచ్చినదిగనుక అనుతపించుటగనుకను-అనుశయము॥ స్థూలోచ్చయశబ్దము - సంపూర్ణముగాకుండుటకును మిక్కిలితీవ్రమునుమందమునుగాని యేనుఁగులయొక్కగమనమునకును పేరు॥ స్థూలస్యప్రధానభాగస్యఉచ్చయస్సంగ్రహోయాస్స్యేతిస్థూలోచ్చయః। ప్రధానభాగముయొక్క-సంగ్రహముగలిగినది॥ శ్లో॥ స్థూలోచ్చయోగంఢోపలోపతఇతి శేషః॥ సమయశబ్దముశపథమునకును ఆచారమునకును-కాలమునకు-సిద్ధాంతమునకును - జ్ఞానమునకును పేరు॥ సంకేతమునకు - అవసరమునకు నియమమునకును పేరవును॥ సమ్యక్ ఈయతే అనేనేతిసమయః॥ ఇణ్ గతౌ। దీని చేత నెఱుఁగఁబడునుగనుక సమయము॥ శ్లో॥ సంకేతే సమయః ప్రోక్తోనియమేవసరేపి చేతిశేషః॥ అనయశబ్దముద్యూతము మొదలయినవ్యసనములకును- పూర్వమందుఁజేసిన అశుభకర్మమునకును-ఆపదకును పేరు॥ నవిద్యతేనయోత్రేతి-అయోనభవతీతిచ-అనయః। నీతిలేనిదిగనుక- శుభావహవిధిగానిదిగనుకను అనయము॥ అత్యయశబ్దము- ఉల్లంఘించుటకును - దుఃఖమునకును - దోషమునకును-దండించుటకును-అపిశబ్దమువలన॥ నాశమునకును పేరు॥ అత్యయనం- అయమతికాంతశ్చఅత్యయః॥ ఇణ్ గతౌ। అతిక్రమించుటయు- శుభావహవిధినతిక్రమించినదిగనుకను - అత్యయము॥ శ్లో॥ వినాశేవ్యత్యయః ప్రోక్తఇతి శేషః॥ సాంపరాయశబ్దము-ఆపదకును - యుద్ధమునకు-భవిష్యత్కాలమునకును పేరు॥ సమంతాత్పరాయంత్యత్రేతి సాంపరాయః॥ ఇణ్ గతౌ। అంతటదీనియందుమృతౌదురు॥ పా॥ సంపరాయః॥ సంపరాయస్స్మృతోయుద్ధేవిపదుత్తరకాలయోరిత్యజయః॥ పూజ్యశబ్దము-మామకును-అపిశబ్దమువలన పూజార్హులయినపెద్దలకును పేరు॥ పూజ్యత్వముగలిగినను॥ శ్లో॥ సర్వస్యైవహిదానస్యగ్రహీతాగురురుచ్యతే। కన్యాయాశ్చైచపవిద్యాయాః ప్రదాతాగురురుచ్యతే॥ అనెడుస్మృతివలనవిశేషముగాపూజ్యతముఁడుగనుకప్రత్యేకముగాఁ జెప్పినాఁడు॥ పూజనీయః పూజ్యః॥ పూజపూజాయాం। పూజింపఁదగినవాఁడు॥ సన్నయశబ్దము సేనవెనుకనుండెడు ముదారిపోఁజునకును-సమూహమునకును - చకారమువలనసంబంధమునకును పేరు॥ సమ్యక్ నీయతఇతిసన్నయః॥ ణీఞ్ ప్రాపణే॥ లెస్సగాపొందింపఁబడునది॥ సంస్త్యాయశబ్దము సమూహమునకును - ఊరిచుట్టుబయలుకును చకారమువలనగృహమునకును పేరు॥ సంస్త్యాయనం- సంస్త్యాయంత్యస్మిన్నితిచ - సంస్త్యాయః। కూటముసుదీనియందుకూడియుందురుగనుకను సంస్త్యా

ప్రణయాస్త్వమీ|వి యను**ప్రణయశబ్దమువిస్రంభమునకును - అడుగుటకును-ప్రేమకును పేరు ॥ విస్రంభమనఁ
స్రంభయాచ్ఞాప్రే గావిశ్వాసమనికొందరు॥పరిచయమనికొందరు॥ ప్రకర్షేణనీయత ఇతి ప్రణయః * ణీఞ్ ప్రాప
మాణో విరోధేపిస ణే॥ప్రకర్షముచేతఁబొందఁబడునది** సముచ్ఛ్రయశబ్దవైరమునకును - అపిశబ్దమువలనపొడ
ముచ్ఛ్రయః॥౩౦౭॥ వునకును పేరు॥సముల్లంఘ్యశ్రయణం-ఊర్ధ్వాశ్రయణంచసముచ్ఛ్రయః * శ్రిఞ్ సేవాయాం|
ఉల్లంఘించిఆశ్రయించుటయును - ఊర్ధ్వముగానాశ్రయించుటయునుగనుక సముచ్ఛ్రయము॥
విషయోయస్యయో సముచ్ఛ్రయస్స్యాదున్నత్యామూర్ధ్వాశ్రయణ ఏవ చేతి శేషః... విషయశబ్దము,ఎవ్వనిచేతనై
జ్ఞాతస్తత్రశబ్దాదికే య్యెదినిత్యముపరిచయముసేయఁబడునో దానికిని-శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాదులకును - అపిశబ్ద
ష్వపి| మువలనదేశమునకును పేరు॥విషిణోతిబధ్నాతీతివిషయః షిఞ్ బంధనే|బంధించునది॥శ్లో॥విషయ
స్స్యాదింద్రియార్థే దేశేజనపదేపిచ|గోచరేచప్రబంధాదేర్యస్యజ్ఞాతశ్చతస్యచేతివిశ్వప్రకాశః॥
నిర్యాసేపికషాయో కషాయశబ్దము-కషాయమునకును-అపిశబ్దమువలన-ఓగరుకును- అంగరాగమునకును-పరిమళించు
స్త్రీ దానికిని-కారమునకును పేరు॥శ్లో॥రసభేదేచాంగరాగే నిర్యాసేచవిలేపనే| కషాయోస్త్రీత్రిలింగ
స్తుసురభౌరూషితేపిచఆనిరభసుఁడు॥ కషతీతికషాయః॥ష్ణ॥కషహింసాయాం| పీడించునది॥శ్లో॥
కషాయస్తువరేనస్త్రీనిర్యాసేరఁజకేశ్మని॥సురభావపిరాగేభావనామాంచవిష్లవేఇతికేశవః
సభాయాంచప్రతి ప్రతిశ్రయశబ్దము,సభకును,చకారము వలన-ఉనికిపట్టుకును,గృహమునకును పేరు॥శ్లో॥ ప్రతిశ్రయ
శ్రయః॥౩౦౮॥ స్సభాయాంస్యాదాశ్రయేమందిరేపిచ-అనిఅజయుఁడు॥ ప్రతిశ్రియతఇతిప్రతిశ్రయః* శ్రిఞ్ సే
ప్రాయోభూ వాయాం|ఆశ్రయింపఁబడునది ** ప్రాయశబ్దముబాహుళ్యమునకును-మరణార్థమైనఆహార
మ్న్యంతగమనే ములేకుండుటకును పేరు॥సమాసమునందుఉత్తరపదమైయుండిసదృశార్థమునకును పేరు॥ప్రై
తిప్రాయః*ఇణ్ గతౌ | ప్రకర్షముగాపొందఁబడునది॥టీ॥ బాహుళ్యే-ప్రాయేణధర్మశీలః|అం
తగమనంమరణసంకల్పః-తత్ర॥శ్లో॥ప్రాయోపవేశనమతిర్నృపతేర్బభూవేతిరఘువంశే ॥ సదృ
శార్థే-మూర్ఖప్రాయః॥శ్లో॥ ప్రాయోవయసిబాహుళ్యేతుల్యానశనమృత్యుష్వితి వైజయం
మన్యుర్దైన్యేక్ర తీ॥ప్రాయస్స్యాదోజనత్యాగఇతిహలాయుధః...మన్యుశబ్దము-దైన్యమునకును - యజ్ఞమునకు
తౌక్రుధి॥*రహస్యో ను-కోపమునకును పేరు॥మన్యతఇతిమన్యుః*మనజ్ఞానే | ఎఱుఁగఁబడునది...గుహ్యశబ్దము- దా
పస్థయోర్గుహ్యం చఁదగినదానికి పేరగునపుడు॥త్రి॥స్త్రీపురుషులగుహ్యావయవమునకు పేరగునపుడు॥న॥ కమఠము
నకు పేరైనపుడు-పు॥గూహనీయంగుహ్యం*గుహూసంవరణే|దాచఁదగినది॥శ్లో॥ గుహ్యోనాక
సత్యంశపథతథ్య మఠేదంభ ఇతి శేషః**సత్యశబ్దము-ఆనకు-నిజమునకును పేరు ॥ యుగభేదలోకభేదములకును పే
యోః॥౩౦౯॥ రందురు॥సతిసత్పురుషేసాధుసత్యం|సత్పురుషునియందొప్పునది॥శ్లో॥ సత్యస్సప్తమేలోకేస
వీర్యంబలేప్రభావేచ త్సుసాధునివాచ్యవదితిశేషః**వీర్యశబ్దముసత్తువకును-ద్రవ్యశక్తికిని- చకారమువలనరేతస్సున
కును పేరు॥వీరయిత్వుయోగ్యం-వీరస్యభావఃకర్మవావీర్యం*శూరవీరవి | క్రాంతౌ| విక్రమింప
ద్రవ్యంభవ్యేగుణా యోగ్యమైనదిగనుకను - వీరునియొక్క-భావమైనకర్మమైననుగనుకవీర్యము ... ద్రవ్యశబ్దము
శ్రయే| మంచిపదార్థమునకును-గుణాశ్రయమైనవస్తువుకును పేరు॥ భవ్యుఁడనఁగాభాగ్యసంపన్నుఁడని
యును-యోగ్యుఁడనియునుకొందరు॥ద్రవణీయంద్రవ్యం*దుగ్రతౌ|పొందఁదగినది॥శ్లో॥ భవ్యేద్ర
ధిష్ణ్యంస్థానేగృహే వ్యంత్రిషుక్లీబంద్రుమేజతుని భేషజఇతి శేషః**ధిష్ణ్యశబ్దము-తావునకు పేరైనపుడు ॥పు॥ ఇం
భేగ్నౌ టికిని-నక్షత్రమునకును పేరైనపుడు॥న॥అగ్నికి పేరైనపుడు॥పు॥ధృష్ణోతీతిధిష్ణ్యం- ఞిధృషాప్రాగ
ల్భ్యే|సమర్థమైయుండునది॥శ్లో॥స్థానాగ్న్యోఃపుంసిధిష్ణ్యస్స్యాత్ ధిష్ణ్యంశక్తావితి శేషః **
భాగ్యంకర్మశుభా భాగ్యశబ్దము-శుభకర్మమునకును-అశుభకర్మమునకును పేరు॥భజనీయంభాగ్యం - భజసేవా
శుభం॥౩౧౦॥ యాం|పొందఁదగినది...గాంగేయశబ్దము-కశేరువునకును- బంగారమునకును పేరు॥ కశేరువనఁ
కశేరుహేమ్నోః గాకొందఱుతామరకలువమొదలైనదానియొక్క-నీళ్లలోనిదుంపయనియును - కొందరుతృణవిశే
గాంగేయం షమనియునందురు॥గంగాయాంభవంగాంగేయం|గంగయందుఁబుట్టినది॥శ్లో॥షడాననే గాంగే
విశల్యాదంతికాపిచ యఃపుంసిభిష్మేచగాంగేయంముస్తకేభవేదితిశేషః ** విశల్యాశబ్దము-దంతిచెట్టుకును - అపిశ

బ్దమువలన సొపరచెట్టుకును- తరిగొట్టుచెట్టుకును- నాఁగేటిచాలిహారకును పేరు॥విగతం శల్యం యస్యాః విశల్యా। శల్యము లేనిది॥శ్లో॥ విశల్యాగతశల్యాస్యాల్లాంగలీత్రిపుటామృతా। మహౌషధివిశేషోపీతి శేషః॥**వృషాకపాయీ శబ్దము-శ్రీమహాలక్ష్మికిని-గౌరీదేవికిని పేరు ॥ వృషాకపేః స్త్రీ వృషాకపాయీ॥ ఈ-సీ॥వృషాకపులనఁగా హరిహరులు-వారియొక్క-భార్యలు॥టీ॥అగ్నిభార్యాయామింద్రాణ్యాంచవృషాకపాయీశబ్దో వర్తతే ... అభిఖ్యాశబ్దము,నామధేయమునకును-కాంతికిని పేరు॥అభిఖ్యాయత ఇత్యభిఖ్యా - ఖ్యాప్రకథనే।పలుకఁబడునది॥**క్రియాశబ్దము- ఉద్యోగమునకును-ప్రాయశ్చిత్తమునకును-శిక్షించుటకును-పూజకును-వ్యవహారమందునిశ్చయమును బుట్టించునట్టిలిఖితసాక్ష్యాదులకును-ఉపాయమునకును-వ్యాపారమునకును-బుద్ధిపూర్వకవ్యాపారమునకును-చికిత్సకును-చకారమువలన ధాత్వర్థము మొదలయిన దానికిని పేరు॥ ఆరంభమునకు-ఎట్లనిన॥సర్వాః క్రియామంత్రమూలా నృపాణాం-అని॥నిష్కృతికి- మహాపాతకినాం పుంసాం భవేత్ప్రాణాంతికా క్రియా-అని ॥ శిక్షకు- క్రియాహీ ద్రవ్యం వినయతి నాద్రవ్యం-అని ॥ పూజకు-గురవేదత్తాః క్రియాః॥సంప్రధారణమునకు- క్రియాం వినా కో హి జానాతి కృత్యం ॥ ఉపాయమునకు-సప్తసామాదికాః క్రియాః॥కర్మమునకు,పరక్రియా॥ చేష్టకు- స్తంభే స్యాన్నిష్క్రియో జంతుః ప్రళయే గత చేతనః॥ చికిత్సకు-పునర్జ్వరే సముత్పన్నే క్రియాపూర్వజ్వరానుగా- అని ॥ క్రియతే-కరణం చ క్రియా॥డుకృఞ్ కరణే । చేయఁబడునదిగనుకను- చేయుటగనుకను-క్రియ ॥శ్లో॥ సంసారే రాఖ్యాతధాత్వర్థరచనాసు క్రియా భవేదితి శేషః ... ఛాయాశబ్దము-సూర్యుని పెండ్లామునకును-కాంతికిని-ప్రతిబింబమునకును,నీడకును పేరు॥ఛ్యతి తాపాదికమితిఛాయా॥ఛో ఛేదనే। తాపము మొదలయిన దానిని పో మొత్తునది॥శ్లో॥ఛాయా స్యాత్పాలనే తోరేచ సచ్ఛోభా కాంత్యరీతిష్వితి శేషః...కక్ష్యాశబ్దము- మేడలు మొదలయిన రాజగృహములయొక్క అంతరువులకును-మొలనూలుకును-ఏనుఁగునడుమునఁగట్టెడు మోకునకును పేరు॥ఉదా॥అంతరువులకు- సప్తకక్ష్యా అతిక్రమ్య॥మొలనూలుకు-పరిధావాద్బహిః కక్ష్యా॥ ఏనుఁగు మోకుకు-హేమకక్ష్యో గజః॥కక్షే భవా కక్ష్యా।కక్షమందుండునది॥టీ॥ కక్షశబ్దైన బాహుమూలవాచినా సామీప్యాన్మధ్యభాగః-తిరోహితసాదృశ్యాత్ గృహమధ్యస్థానం చ లక్ష్యతే॥శ్లో॥కక్ష్యా గృహాతి కాయా స్యాదితి శేషః॥కృత్యాశబ్దము- చేయుటకును-దేవతాభేదమునకును పేరగునపుడు॥సీ॥ధనాదులచేతలోఁజేసుకొనఁదగినపరరాష్ట్రపురాజులు మొదలైనవారికి పేరగునపుడు॥త్రి ॥కరణం కరణీయా చ కృత్యా॥డుకృఞ్ కరణే। చేయుట-చేయఁదగినదియునుగనుక-కృత్య ॥శ్లో ॥కృత్యం కార్యే నపుంసకం।హింస్రే స్త్రీ భేద్యే చ్ఛేదనీయే త్రిషు తవ్యాదికేషు మానితి శేషః * * జన్యశబ్దము-లోకాపవాదమునకును-అపిశబ్దమువలనయుద్ధమునకును పేరైనపుడు ॥న ॥పుట్టఁదగినవానికి పేరైనపుడు॥ త్రి॥అల్లుని చెలికాండ్రకును-తండ్రికిని పేరైనపుడు-పు॥శ్లో॥జన్యోనవోఢాభృత్యా వాజామాతరపి వత్సలే।జనవీయోజనితరి జన్యం కౌలీనయుద్ధయోః- అని అజయుఁడు చెప్పినాఁడు ॥ జననీయః జాయతే-జనయతీతి చ జన్యం-జన జననే । పుట్టింపఁదగినదిగనుకను పుట్టునదిగనుకను-పుట్టించునదిగనుకను-జన్యము॥ శ్లో॥జనితవ్యైరణౌ క్లీబేపవాదజనజల్పయోః । అస్త్రీ వరవధూజ్ఞాతిప్రియతుల్యహితేషు చ।జన్యస్త్రీషు జనే సాధౌ జనితుః ప్రత్యాదనీయయోరితి శేషః ॥ జన్యం హట్టే పరీవాద ఇతి పత్రితాపశ్చ **జఘన్యశబ్దము- వెనుకఁబుట్టినవానికిని-అధమునికిని-స్త్రీరు॥అపిశబ్దమువలన-తోఁకకు-గొరిసెలకు-శిశ్నములకును పేరు॥ జఘనే భవో జఘన్యః। నికృష్టమైన దేశమందువాఁడు-ఉండునది ॥శ్లో॥ జఘన్యం శేఫసి క్లీబేఇతి శేషః॥ వక్తవ్యశబ్దము కుత్సితునికిని- చెప్పినట్టు చేయువానికిని. - చకారమువలన॥పలుకఁదగినశబ్దములకును పేరు॥వక్తుం యోగ్యో వక్తవ్యః॥వచ పరిభాషణే। పలుకఁదగినవాఁడు॥శ్లో॥వక్తవ్యరిశబ్దవార్తికే ఇతి శేషః॥*కల్యశబ్దము సంపాదింపఁబడినదానికిని-రోగము లేనిదానికిని పేరు ॥ కల్యత ఇతి కల్యః-కల సంఖ్యానే॥ఎన్నఁబడునదిగనుక కల్యము॥శ్లో॥కలాసు సాధౌ దక్షే చ కల్య ఇతి శేషః ** అర్థ్యశబ్ద

వృషాకపాయీ శ్రీగౌర్యో రభిఖ్యా నామశోభయోః॥౩౧౧॥

ఆరంభో నిష్కృతి శ్శిక్షా పూజనం సంప్రధారణం।ఉపాయః కర్మ చేష్టా చ చికిత్సా చ నవ క్రియాః॥౩౧౨

ఛాయా సూర్యప్రియా కాంతిః ప్రతిబింబ మనాతపః। కక్ష్యా ప్రకోష్ఠే హర్మ్యాదేః కాంచ్యాం మధ్యేభ బంధనే॥ ౩౧౩॥

కృత్యా క్రియా దేవతయో స్త్రిషు భేద్యే ధనాదిభిః। జన్యం స్యాజ్జనవాదేపి జఘన్యోంత్యేధమేపి చ॥౩౧౪॥

గర్హ్యాధీనౌ చ వక్తవ్యౌ కల్యౌ సజ్జనిరామయౌ।

అర్హ్మనానసపేశోరా తథ్యాః పుణ్యంతుచార్వపి॥ ౩౧౫॥

ము ఎయిుకగలవానికిని-అర్ఘము వలనఁ బాయని దానికిని పేరు ॥ అర్థనీయః-అర్హాదన పేశళ్చ అర్థ్యః॥ తి ॥ అర్థః ఉపయాచ్ఞాయాం। యాచింపబడువాఁడుగనుకను అర్థముపలనఁ బాయనిదిగను కను అర్ఘము॥ శ్లో॥ అర్థ్యోవిబుధే పుమాన్। క్లీబే శిలాజతున్య ర్ఘ్యే త్రిష్వితి శేషః॥ పుణ్యశబ్దము - ఒ ప్పెడు దానికిని-అపిశబ్దమువలన సుకృతమునకును పేరు॥ పుణతీతిపుణ్యం॥ పు - శుభకర్మణి। శుభ ముఁ జేయునది॥

రూప్యం ప్రశస్తరూపేపి

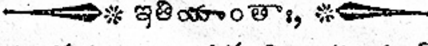
రూప్యశబ్దము మంచి సౌందర్యముఁగలవానికి పేరైనపుడు॥ త్రి॥ అపిశబ్దమువలన ముద్రగల వెండికిని బంగారునకును పేరైనపుడు-న-ప్రశస్తమాహతంచరూపమస్యేతిరూప్యం మంచి రూపమును-ఆహతమైనరూపమును గలదిగనుక రూప్యము॥

వదాన్యోవల్గువాగపి న్యాయ్యేపి మధ్య

వదాన్యశబ్దము లెస్సగా మాట్లాడెడు వానికిని-అపిశబ్దమువలన దాతకును పేరు॥ వదతీతివదాన్యః॥ వద వ్యక్తాయాంవాచి। మంచిమాటలాడువాఁడు॥ మధ్యశబ్దము-ఉచితమయినదానికిని-అపిశబ్దమువలన-నడుమునకును - అవకాశమునకును-అధమునికిని పేరు॥ శ్లో॥ న్యాయ్యేప్యవలగ్నయోర్మధ్యమంతరేచాధమే త్రిషు- అనిరభసుఁడు॥ మన్యతఇతిమధ్యం॥ మన జ్ఞానే। తలంపఁబడునది॥

సౌమ్యంతుసుందరే సోమదైవతే॥ ౩౧౬॥

సౌమ్యశబ్దము-ఒప్పెడివానికిని-సోముండు దేవతగాఁగల హవిస్సు మొదలగువానికిని పేరు॥ సోమోదేవతాస్యేతిసౌమ్యం॥ త్రి॥ సోముడు దేవతగాఁగలదిగనుక సౌమ్యము॥

నివహావసరౌ వారౌ

వారశబ్దము-సమూహమునకును-ప్రస్తావమునకును పేరు॥ ప్రియతఇతి వారః॥ వృఞ్ వరణే। వరింపబడునది॥ శ్లో॥ వారస్సూర్యాదిదివసే క్రమే కూపక వృక్షకే। సంభోగే వరణే శోభే హరే మద్యస్య భాజన ఇతి శేషః॥

సంస్తరౌ ప్రస్తరాధ్వరౌ।

సంస్తరశబ్దము దర్భాదులచేత చేయఁబడ్డ పాన్పునకును-యజ్ఞమునకును పేరు॥ సంస్తీర్యతే వస్త్రాదికమత్రేతి సంస్తీర్యంతే దర్భా అత్రేతిచ సంస్తరః॥ స్తృఞ్ ఆచ్ఛాదనే। దీనియందు వస్త్రాదులు పరుపఁబడునుగనుక దర్భలుదీనియందు పరుపఁబడునుగనుకను సంస్తరము॥

గురూగీష్పతిపిత్రాద్యా

గురుశబ్దము బృహస్పతికిని-తండ్రికిని-మంత్రోపదేష్ట మొదలైన పూజ్యులకును-భారమైన వస్తువునకును పేరు॥ గృణాతిహితముపదిశతీతి గురుః॥ గౄ శబ్దే। హితముపదేశించువాఁడు॥ టీ॥ ఆద్యశబ్దాద్గురు ర్మహపురాణే ప్రపంచితః॥ శ్లో॥ ఉపాధ్యాయః పితాజ్యేష్ఠో భ్రాతా చైవ మహీపతిః। మాతులశ్శ్వశురస్త్రాతా మాతామహపితామహౌ। వర్ణజ్యేష్ఠః పితృవ్యశ్చ పుమాంసో గురవస్స్మృతాః॥ మాతా మాతామహీ గుర్వీ పితుర్మాతుశ్చ సోదరాః। శ్వశ్రూః పితామహీ జ్యేష్ఠా భగినీ గురవః స్త్రియ ఇతి॥ శ్లో॥ దుర్జరాలఘునోర్దీర్ఘసంయుక్తపరయోర్గురు ర్వితి శేషః॥

ద్వాపరౌ యుగసంశయౌ॥ ౩౧౭॥

ద్వాపరశబ్దము మూఁడవ యుగమునకును-సందేహమునకును పేరు॥ ద్వాభ్యాం కృతత్రేతాభ్యాం పరః ద్వౌపక్షౌ పరౌ యస్యేతిచ ద్వాపరః। కృతత్రేతాయుగముల రెంటికిని పరమయినదిగనుకను రెండు పక్షములు ముఖ్యముగాఁగలదిగనుకను ద్వాపరము॥

ప్రకారౌ భేదసాదృశ్యే

ప్రకారశబ్దము విశేషమునకును-పోలికకును పేరు॥ ఇందుకుదాహరణములు॥ భేదమునకు-బహుప్రకారాగిః॥ సాదృశ్యమునకు-విప్రప్రకారః పితుః అని ప్రక్రియతఇతి ప్రకారః॥ డుకృఞ్ కరణే। ప్రకటముగాఁ జేయఁబడునది ప్రకారము॥

ఆకారావింగితాకృతీ

ఆకారశబ్దము-ఇంగితమునకును-ఆకృతికిని పేరు॥ ఇంగితమనఁగా భావసూచకమైన చేష్ట-ఆకృతియనఁగా నైవణ్యాదిశరీరవికారము-కొందరు ఇంగితము నైవర్ణ్యాదిశరీరవికారము. ఆకృతి-సంస్థానము-అని చెప్పుదురు॥ ఆక్రియతఇత్యాకారః। చేయఁబడునది॥

కింశారూ ధాన్యశూకేషూ

కింశారుశబ్దము-వరిముంటికిని-అమ్మునకును పేరు॥ కించిత్ కుత్సితంచ శృణాతీతి కింశారుః॥ పు॥ శౄ హింసాయాం। ఇంచుకంత పీడించునదికున్సిడముగా పీడించునది॥ శ్లో॥ కింశారుః కంకపత్త్రిణీతి శేషః॥

మరూధన్వధరాధరౌ॥ ౩౧౮॥

మరుశబ్దము-నిర్జలభూమికిని- పర్వతమునకును పేరు॥ మరుభూమియందుండు పర్వతము పేరని కొందరందురు॥ మ్రియంతేస్మిన్నితి మరుః॥ పు॥ మృఙ్ ప్రాణత్యాగే। దీనియందు మృతులౌదురు॥

అద్రయోద్రుమశైలార్కాః

అద్రిశబ్దము-వృక్షమునకును - పర్వతమునకును సూర్యునికిని పేరు॥ అద్యతే అత్తీతిచ అద్రిః॥ పు॥ అద భక్షణే। భక్షింపఁబడునది-భక్షించువాఁడునుగనుక అద్రి ॥ శ్లో ॥ నిహాంత్రిముద్రాం ద్రావయన్నంబుజానామహ్నివద్రిశోభాజయత్యద్రిజాతనితి రామాభ్యుదయే॥

స్త్రీస్తనాబ్దౌ పయో

పయోధరశబ్దము - స్త్రీలయొక్క- స్తనములకును - మేఘమునకును పే

ధరౌ
ధ్వాంతారిదానవా
వృత్రా
బలిహస్తాంశవః క
రాః॥ ౩౧౫౮॥
ప్రదరా భంగనారీరు
గ్బాణా
అస్రాః కచా అపి
అజాతశృంగో గౌః
కాలేప్యశ్మశ్రుర్నా
చ తూబరః॥ ౩౧౬౦॥
స్వర్ణేపి రాః
పరికరః పర్యంకపరివా
రయోః
ముక్తాశుద్ధౌ చ తార
స్స్యా
చ్ఛారో వాయౌ స తు
త్రిషు॥ ౩౧౬౧॥ కర్బు
రేథ ప్రతిజ్ఞాజిసం
విదాపత్సు సంగరః
వేదభేదే గుప్తవాదే
మంత్రో
మిత్రో రవావపి॥
౩౧౬౨॥ మఖేషు
యూపఖండేపి స్వరు
గ్రహ్యాప్యవస్కరః।
ఆడంబరస్తూర్యరవే
గజేంద్రాణాం చ గర్జి
తే॥ ౩౧౬౩॥ అభిహారో
భియోగే చ చౌర్యే స

రు॥ పయస్సో ధరః పయోధరః॥ ధృ ధారణే। పాలను నీళ్లను ధరించునది॥ శ్లో॥ ఇడు భేదే నారికేళే క స్త్రైరా చ పయోధర ఇతి శేషః ॥ వృత్రశబ్దము చీఁకటికిని - శత్రువునకును - వృత్రాసురునికిని పేరు॥ వృణో తీతి వృత్రః॥ వృఞ్ వరణే। ఆవరించునది॥ శ్లో॥ శైలే చ క్రకఘనే వృత్ర ఇతి శేషః - చక్రాకారో మేఘశ్చ క్రఘనః॥ కరశబ్దము అప్పనమునకును - చేతికిని - కిరణమునకును పేరు ॥ కీర్యతే కరోతీతి చ కరః॥ కౄ విక్షేపే॥ డుకృఞ్ కరణే। ఇవ్వఁబడునది - చేయునదియును గనుక కరము॥ శ్లో॥ శుండా కరః కత్రృ ఘూకర ఇతి శేషః॥ ప్రదరశబ్దము విడఁచుటకును - స్త్రీలరక్తస్రావాదివ్యాధికిని - అమ్ముకును బేరు॥ ప్రదారణం - ప్రదీర్యతే అనే నేతి చ ప్రదరః॥ దౄ విదారణే। పగులించుట - దీనిచేత వ్రకటించఁబడుఁగనుక నుప్రదరము॥ శ్లో॥ భిదారణం దీర్ణః స్వయంచ ప్రదరోవట ఇతి శేషః॥ అస్రశబ్దము వెంట్రుకలకు బేరైనపుడు - పు॥ అపిశబ్దము వలన నెత్తురు కును నీళ్లకును పేరయినపుడు - న॥ అస్యంత ఇత్యస్రాః॥ అసు క్షేపణే। దొర్లఁబడునది దీర్ఘాదియును గలదు - అస్రు అస్రశ్చ॥ తూబరశబ్దము కొమ్ములువచ్చెడు కాలమందును కొమ్ములు రాని యెద్దునకును - మీసాలు వచ్చెడు కాలమందును మీసాలు రాని పురుషునికిని పేరు ॥ తన్యతే గోత్వాదికమనయేతి తూః శృంగశ్మశ్ర్వాదిలక్షణం॥ తను విస్తారే। తాం వృణోతీతి తూబరః॥ వృఞ్ వరణే। గోత్వాదికము దీనిచేత విస్తరింపబడును గనుక తూః అనఁగా శృంగశ్మశ్ర్వాదిలక్షణము - దానినాచ్ఛాదించును॥ రైశబ్దము, బంగారుకును - అపిశబ్దము వలన పదార్థమునకును బేరు॥ రీయత ఇతి రాః॥ ఐ - పు॥ రీఙ్ గతి రేషణయోః। పొందఁబడునది॥ పరికరశబ్దము పాన్పునకును - పరివారమునకును పేరు ॥ పరితః కీర్యత ఇతి పరికరః॥ కౄ విక్షేపే। చుట్టు నిలువఁబడునది॥ శ్లో॥ పరికర స్స్యాదారంభ సమూహయోరితి శేషః॥ తారశబ్దము ముత్యముల యొక్క నిర్దోషత్వమునకును - చకారము వలన - నక్షత్రమునకును - అత్యుచ్చస్వరమునకును కనుగుడ్లకును బేరు॥ తరంత్యనేనేతి తారః। దీనిచేత తరింతురు॥ శ్లో॥ తారో నామౌక్తికే శుద్ధే గురుసుగ్రీవభార్యయోః। బౌద్ధదేవ్యాం తారకయోస్తారా ఘోరరూప్యవర్ణయోః । తారమత్యుచ్చనిధ్యానతరీ సంబంధయో స్త్రీష్వితి శేషః ॥ శారశబ్దము - వాయువునకు బేరగునపుడు పు॥ నానావర్ణములు గలదానికి పేరగునపుడు త్రి॥ శృణాతీతి శారః॥ శౄ హింసాయాం॥ హింసించునది॥ సంగరశబ్దము - ప్రతిజ్ఞకును. యుద్ధమునకును - క్రియానిశ్చయమునకును - ఆపదకును - బేరు॥ ఉదాహరణములు॥ ప్రతిజ్ఞకు - సత్యసంగరః - యుద్ధమునకు - సంగరేమరణం పుణ్యం॥ క్రియానిశ్చయమునకు - అన్యోన్యంకృతసంగరౌ॥ ఆపదకు - సంగరేశరణం॥ సంగరణం - సమ్యగ్గిరతీతి చ సంగరః॥ గౄ నిగరణే। ప్రతిజ్ఞ చేయుటయును - మిక్కిలి పీడించుటయును గనుక సంగరము॥ శ్లో॥ విషాపదోః క్రియాకారే సంగరం తు శమీఫల ఇతి విశ్వప్రకాశః॥ మంత్రశబ్దము - గాయత్ర్యాది వేదమంత్రములకును - రహస్యాలోచనకును బేరు॥ మన్యత ఇతి మంత్రః॥ మన జ్ఞానే। విచారింపఁబడునది॥ శ్లో॥ మంత్రో దేవాదిసాధన ఇతి శేషః॥ మిత్రశబ్దము - సూర్యునికి బేరగునపుడు - పు - అపిశబ్దము - వలన చెలికానికి బేరగునపుడు - న॥ మేద్యతీతి మిత్రః॥ ఞిమిదా స్నేహనే। స్నేహించువాఁడు॥ స్వరుశబ్దము - యజ్ఞమునకు - అమ్మకును - యూపము చెక్కినప్పుడెగసిన చెక్కకును బేరు ॥ వజ్రాయుధమునకును బేరు॥ ఖండమనెడు దిక్కున ఖడ్గమని కొందరు॥ అప్పుడు ఖడ్గమునకును బేరు॥ స్వరతీతి స్వరుః॥ పు॥ స్వృ శబ్దోపతాపయోః। మ్రోయునది - తపింపఁజేయునది గనుక స్వరువు॥ శ్లో॥ యూపఖండేసాయకే చ స్వరురథ్వర వజ్రయోరితి శేషః॥ అవస్కరశబ్దము - గుహ్యప్రదేశమునకును - అపిశబ్దము వలన మలమునకును - కడవ అడుగంటుకును పేరు॥ అవకీర్యత ఇత్యవస్కరః॥ కౄ విక్షేపే। నిషేధింపఁబడునది॥ ఆడంబరశబ్దము వాద్యముల మ్రోతకును - ఏనుఁగుల గర్జించుటకును - చకారము వలన సంరంభమునకును బేరు॥ ఆదమ్యంతే భీరవోనేనే త్యాడంబరః॥ దము ఉపశమే । దీనిచేత పిరికివాండ్లు నిగ్రహింపఁబడుదురు॥ శ్లో॥ ఆడంబరో స్త్రీ సంరంభ ఇతి శేషః॥ అభిహారశబ్దము అపకారము చేయుటకొఱకెదిరించి ఆక్రమించుటకును మెచ్చిలించుటకును - ఆయుత్తపాటుకును బేరు॥ అభిగమ్యాహ

స్నుహా నేపిచ। స్యా జ్జంగమే పరీవారః ఖ డ్గకోశే పరిచ్ఛదే॥ వి

రణం అభిహారః॥హృఞ్ హరణే. ఎదుట గాఁబోయి హరించుట- అభిహారము॥॥ పరీవారశబ్దము తిరిగెడు ప్రాణికిని-కత్తిఒరకును-పరిజనమునకును పేరు॥ పరివార్యతే అనేన పరీవారః॥వృఞ్ వరణే. దీనిచేత చుట్టువారియుండఁబడును గనుక పరీవారము॥

ష్టరో విటపీ దర్భాము ష్టిః పీఠాద్యమాసనం

విష్టరశబ్దము-వృక్షమునకును-దర్భపిడికిలికిని పీట మొదలైనఆసనములకును పేరు॥ విస్తీర్యత ఇతి విష్టరః॥స్తృఞ్ ఆచ్ఛాదనే॥ విస్తరింపఁబడునది గనుక విష్టరము॥

ద్వారి ద్వాఃస్థే ప్రతీహారః ప్రతీహార్య ప్యనంతరే॥౩౩౫॥

ప్రతీహారిశబ్దము-వాకిటికిని-వాకిటి కావలివానికిని పేరు ॥ వాకిటి కావలివానికి ప్రతీహారీ శబ్దమును పేరు॥ ఈకారాంత స్త్రీలింగమనికొందఱు ॥ అప్పుడు వాకిలిఁగాచునట్టియొగ్గడికత్తెకును పేరు॥ ప్రతిహ్రియతే నివార్యతే అత్ర- అనేనేతిచ ప్రతీహారః - ప్రతీహారీవ॥హృఞ్ హరణే । ప్రవేశము దీనియందును-దీనిచేతనడ్డగింపఁబడును గనుక ప్రతీహారము - ప్రతీహారియును॥శ్లో॥ ప్రతీహారీతు రాజానం సంభావయతి యా సదేతి వైజయంతీ॥॥

విపులే నకులే విష్ణౌ బభ్రుస్స్యాత్పింగళే త్రిషు।

బభ్రుశబ్దము-గొప్పముంగిసకును-విష్ణువునకును పేరైనపుడు॥పు॥ పింగళవర్ణము గలదానికిని పేరైనపు ॥త్రి॥ విపులే అనెడుపదము-నకులమునకు విశేషణము॥శ్లో॥ విశాలనకులే విష్ణౌ బభ్రుర్నా పింగళే త్రిషు-అనిరుద్రుఁడు ॥ బ్రియతే బిభర్తీతి చ బభ్రుః॥డుభృఞ్ ధారణపోషణయోః॥ భరింపఁబడునది భరించువాఁడును గనుక బభ్రువు॥శ్లో॥ బభ్రుర్వృహస్పౌని ధాతరి। విలాసేమునిభేదేచ భావాద్గా త్యాయణీధవే- ఇతి శేషః...

సారో బలే స్థిరాంశే చ న్యాయ్యే క్లీబం వరే త్రిషు॥౩౩౬॥

సారశబ్దము- పత్తువకును-చేవకును పేరైనపుడు॥పు॥ యుక్తమయిన దానికి పేరైనపుడు॥న॥ శ్రేష్ఠమైన దానికిని పేరైనపుడు॥త్రి॥ సరసి స్థిరీభవతీతి సారః॥సృ గతౌ। స్థిరమైయుండునది... దురోదరశబ్దము-జూదమాడెడువానికి పేరైనపుడు॥పు॥ పందెమునకును, జూదమునకును- పేరైనపుడు॥న॥

దురోదరో ద్యూతకారే పణే ద్యూతే దురోదరం।

దుష్టమాసమంతాద్ధరమస్యేతి దురోదరః॥ అంతట దుష్టమైన ఉదరము గలవాడు॥ ఆద్యచ్ఛు ఉకారము॥శ్లో॥ కింమే దురోదరేణ ప్రయాతు యదిగణపతిర్నృతే భీమః - అని అలంకారసర్వస్వమందు వక్రోక్త్యలంకారమందుఁ జెప్పినాఁడు ॥ ఆద్యచ్ఛు-అకారమనికొందరు॥శ్లో॥ ఆశ్రిత్య దుర్గాం గిరికందరోదరం క్రీడంతి చాస్మిన్ సతతం దరోదరం-అని గోపవర్ధనుఁడు...

మహారణ్యే దుర్గపథే కాంతారం పున్నపుంసకం॥౩౩౭॥

కాంతారశబ్దము. దొడ్డ అడవికిని-పోశక్యముగానిత్రోవ గలదానికిని పేరు॥ కస్యజలస్య సుఖస్య వా అంతం నాశమృచ్ఛతీతి కాంతారం ॥పున్న॥ ఋగతౌ। జలనాశమును గాని సుఖనాశమును గాని పొందునది...

మత్సరోన్యశుభద్వేషే తద్వత్కృపణయోస్త్రిషు।

మత్సరశబ్దము- పరుల మేలుచూడఁజాలమికిఁ బేరగునపుడు ॥ పు ॥ ఆమత్సరము గలవానికి - కృపణునికిని పేరగునపుడు॥త్రి॥ మదేనసరతీతి మత్సరః॥సృ గతౌ। మదము చేత వర్తించును॥ మాద్యతి పరక్లేశేన హృష్యతీతి మత్సరః॥ మదీ హర్షగ్లపనయోః। పరుని దుఃఖము చేత సంతోషించువాఁడు॥శ్లో॥ మత్సరో మక్షికాక్రోధావితి శేషః...

దేవాద్వృతే వరః శ్రేష్ఠే త్రిషు క్లీబే మనాక్ప్రియే॥౩౩౮॥

వరశబ్దము దేవతలవలన బొందఁబడిన యభీష్టార్థమునకు పేరగునపుడు॥పు॥ శ్రేష్ఠునికి పేరగునపుడు త్రి ॥ ఇంచుకంత ప్రియమైన దానికి పేరగునపుడు । న॥ అవ్యయమును గలదని కొందఱు॥ వ్రియత ఇతి వరః॥వృఞ్ వరణే। వరింపఁబడునది॥శ్లో॥ వరో జామాతృషిద్గయోరితి శేషః...

వంశాంకురే కరీరోస్త్రీ తరుభేదే ఘటేచనా

కరీరశబ్దము-వెదురుమొలకకు పేరగునపుడు॥పు॥ వెణుతురు చెట్టుకును కడవకును పేరగునపుడు॥పు॥ కీర్యత ఇతి కరీరః॥కౄ విక్షేపే। త్రొబ్బఁబడునది- శ్లో॥ కరీరీ చిరికాయాం చ దంతభేదే చ దంతినామితి శేషః॥॥

నా చమూజఘనే హస్తసూత్రే ప్రతిసరో స్త్రియామ్॥౩౩౯॥

ప్రతిసరశబ్దము- సేనవెనుకదిక్కునకు పేరగునపుడు॥పు॥ శుభములయందుగట్టెడు కంకణమునకు పేరగునపుడు॥పు॥ ప్రతి స్రియత ఇతి ప్రతిసరః॥సృ గతౌ। పొందఁబడునది॥శ్లో॥ విభూషణే ప్రతిసరో మాలమంత్రవిశేషయోరితి శేషః ॥

యమానిలేంద్రచంద్రార్క-విష్ణుసింహాంశువాజిషు। శుకాహికపిభేకేషు హరిర్నా కపిలే త్రి

హరిశబ్దము - యమునికిని-వాయువునకును-ఇంద్రునికిని- చంద్రునికిని-సూర్యునికిని-విష్ణువునకును-సింహమునకును- కిరణమునకు గుఱ్ఱమునకును-చిలుకకును- పామునకును-కోఁతికిని- కప్పకును పేరైనపుడు ॥ పు ॥ కపిలవర్ణము గలదానికి పేరైనపుడు॥త్రి॥ కపిలవర్ణమనగా బంగారు చాయ॥ హరతీతి హరిః॥హృఞ్ హరణే। హరించును గనుక హరి ॥

శర్కరాశబ్దము- పెంచుకును-ఆపిశబ్దమువలన- పెంచుగల నేలకును-చక్కెరకును పేరు॥ శీర్యత ఇతి

షు॥౩౩౦॥*శర్కరా కర్పరాంశేపి యాత్రా స్యాద్యాపనే గతౌ।

శర్కరా*శ్యాంశిశరణె।వ్రకరాలవునది॥శ్లో॥శర్కరాఖండవికృతావుపలాకర్పరాంశయోః।శర్కరా'న్వితదేశేచరుగ్భేదేశకలేపి చేతివిశ్వప్రకాశః॥టీ॥కర్పరోభిన్నఘటాదేఃకపాలం-తథాచప్రతాపః॥శ్లో॥కర్పరస్తుకపాలేస్యాచ్ఛస్త్రభేదకటాహయోరితి ... యాత్రాశబ్దము-భోజనము మొదలయినవర్తనములకును-గమనమునకుపేరు॥భోజనాదివర్తనమునకెట్లనిన- శరీరయాత్రా ప్రాణయాత్రా। గమనమునకు విజయయాత్రాఅని। యాయతేఅనయా - యానంచేతియాత్రా*యాప్రాపణే। దీని చేతకాలము దొబ్బఁబడును-పోవుటగనుకనుయాత్ర ॥శ్లో॥ యాత్రాదే

ఇరాభూవాక్సురా ప్సుస్యాత్*తంద్రీనిద్రాప్రమీలయోః॥ ధాత్రీస్యాదుపమాతాపిక్షితిరప్యామలక్యపి।*క్షుద్రావ్యంగానటీవేశ్యాసరఘా కంటకారికా॥౩౩౨॥

వార్చనోత్సవఇతి శేషః...ఇరాశబ్దము-భూమికిని-వాక్కునకును-కల్లుకును-నీళ్లకును పేరు॥ ఈయతఇ'ఇరా*ఇణ్ గతౌ।పొందఁబడునది॥శ్లో॥ఇరాప్సరస్సు ఇతి శేషః...తంద్రీశబ్దము - నిద్రకును-ఒళ్లెఱుఁగకుండుటకును పేరు॥ తామ్యంత్యనయేతితంద్రీ॥సీ॥తము గ్లానౌ। దీని చేతబడలుదురు॥ తంద్రాశబ్దమునుగలదు॥శ్లో॥తంద్రీతంద్రాసమార్థకేఇతి శేషః ... ధాత్రీశబ్దము- దాదికిని-భూమికిని-ఉసిరికచెట్టుకును పేరు॥దధాతీతిధాత్రీ సీ॥డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః॥ ధరించునది గనుకను పోషించునదిగనుకను ధాత్రి॥టీ॥ధయంత్యేనామితి ధాత్రీ*ధేట్పానే... క్షుద్రాశబ్దము అంగహీనురాలికిని-ఆడెదుస్త్రీకిని- వేశ్యకును- తేనెటీఁగెకును-వాకుడుచెట్టుకును పేరైనపుడు॥సీ క్రూరునికిని-అధమునికిని- కొంచమైనదానికిని-అపిశబ్దమువలన కృపణునికిని పేరైనపుడు ॥ త్రి ॥

త్రిషుక్రూరేధమే ల్పేపిక్షుద్రం*మాత్రాపరిచ్ఛదే।అల్పేచపరిమాణేచమాత్రంకార్త్స్న్యేవధారణే॥౩౩ ॥

క్షుద్యతఇతిక్షుద్రా-క్షుద్రంచ*క్షుదిర్ సంపేషణే। మెదుపఁబడునదిగనుక క్షుద్ర - క్షుద్రమును... మాత్రాశబ్దము-పరివారమునకును-కొంచెమునకును-కొలదికిని-చకారమువలన- అక్షరావయవమునకును పేరైనపుడు॥సీ॥సకలమునకును-నిశ్చయమునకును పేరైనపుడు ॥న॥ ఉదాహరణములు పరివారమునకు-మహామాత్రా।అల్పమునకు-మాత్రయాపరిలేపనంతాంబూలంచోపయుజ్య॥పరిమాణమునకు-మాత్రాశ్శైవరోగభాక్।సర్వమునకు-జీవమాత్రంనహింస్యాత్।నిశ్చయమునకు పయోమాత్రంభుఙ్క్తే। మీయతేఅనయా మాత్రా-మాత్రంచ*మాఙ్ మానే। దీనిచేతకొలదిపెట్టఁబడునుగనుక మాత్ర-మాత్రమును ॥శ్లో॥ స్త్రియాంమాత్రాభూషణేస్యాద్వర్ణావృత్తాంశయోర్థనేఇతి శేషః...చిత్రశబ్దము- చిత్తరువుకును - ఆశ్చర్యమునకును పేరు॥ చిత్రీయతఇతిచిత్రం*చిత్రిఙ్ ఆశ్చర్యే అద్భుతమయినది॥శ్లో॥అథచిత్రకేః ఖచిత్రంభాహ్యప్సరస్సుస్త్రీ బుపణే

ఆలేఖ్యాశ్చర్యయో శ్చిత్రం

సుపర్ణయోః। గోతుంబౌదంతిగాయాంచపుంసిస్యాద్వహ్నిసంజ్ఞకఇతి శేషః **కళత్రశబ్దము

కళత్రంశ్రోణిభార్యయోః।

పిరుదుకును పెండ్లామునకును పేరు॥ కల్యతఇతికళత్రం*కలసంఖ్యానే ఎన్నఁబడునది॥శ్లో॥నృపతిప్రభృతీనాంతుదుర్గస్థానంకళత్రకమి శేషః**పాత్రశబ్దము - యోగ్యునికిని - భోజనపాత్రకును

యోగ్యభాజనయోః పాత్రం

పేరు॥నద్యాదులయొక్క రెండుదరులనడిమికిని పేరు॥పాతిరక్షతి. పీయతేస్మిన్నితిచపాత్రం*పారక్షణే - పాపానే।రక్షించుటగనుక- దీని చేతపానము చేయఁబడునుగనుక పాత్ర॥శ్లో॥నాటకాదిపాత్రేశాహేర్పాత్రంస్యాద్యాజమంత్రిణీతి శేషః... పత్రశబ్దము - వాహనమునకు ఱెక్కలకును బేరు॥ఆకులకును పేరు॥పతంత్యనేనేతిపత్రం*పత్లృ గతౌ । దీని చేతపోదురుగనుకపత్రము...

పత్రంవాహనపక్షయోః॥౩౩౪॥

నిదేశగ్రంథయోః శాస్త్రంశస్త్రమాయుధలోహయోః। స్యాజ్జటాంశుకయో ర్నేత్రం

శాస్త్రశబ్దము-ఆజ్ఞకును వ్యాకరణాదిగ్రంథములకును పేరు॥శాసనం-శిష్యతేఅనేనేతిచశాస్త్రం*శాసు అనుశిష్టౌ।శిక్షించుటయు- దీని చేతశిక్షింపఁబడునుగనుకను శాస్త్రము*శస్త్రశబ్దముఆయుధమునకును-లోహమునకును బేరు॥శస్యతేఅనేనేతిశస్త్రం*శసుహింసాయాం। దీని చేతహింసింపఁబడును**నేత్రశబ్దము - చెట్టువేళ్లకును - వెలిపట్టుచీరెకును బేరు॥ కవ్వపుత్రాటికిని-కంటికిని బేరు ॥ వస్త్రమాత్రమునకును బేరనికొందరు ॥నయతినీయతేఅనేనేతిచనేత్రం- ణీఞ్ ప్రాపణే పొందించుగనుక - దీనిచేతపొందఁబడుఁగనుకను నేత్రము ॥ శ్లో ॥ నేత్రంపాదపమూలేస్యాత్స్యందనేలోచనేపిచ.వస్త్రేమంథగుణేనాడ్యాంనేత్రంనేతరితుత్రిష్వితిప్రతాపః - మథిగుణో మంథానస్యాకర్షణరజ్జుః తథాచపురాణం ॥శ్లో॥ మంథానంమందరంకృత్వానేత్రంకృత్వాచవాసుకిమితి॥

క్షేత్రంపత్నీశరీర

క్షేత్రశబ్దము- పెండ్లామునకును-శరీరమునకు బేరు వరిమడికిని- సిద్ధస్థానమునకును బేరు ॥ క్షీయత

క్షేత్రా॥౩౩౫॥ ముఖాగ్రే క్రోడహలయోః పోత్రం॥ గోత్రం తు నామ్ని చ।

ఇతిక్షేత్రం॥ క్షి నివాసగత్యోః। పొందబడునది॥ శ్లో॥ క్షేత్రం కళత్రే కేదారే సిద్ధస్థానశరీరయోః। క్షేత్రం గణితశాస్త్రే చేతి ప్రతాపః॥ పోత్రశబ్దము - పందిమూఁతికిని - నాఁగేటికొనకును పేరు॥ పునాత్యనేనేతి పోత్రం॥ పూఞ్ పవనే। దీని చేత పవిత్రమౌను ॥॥ గోత్రశబ్దము నామధేయమునకును-చకారమువలన-కులమునకును-బలమునకును- పేరైనపుడు నపర్వతమునకు పేరైనప్డు-పు-భూమికిని గోసమూహమునకు పేరైనప్డు- స్త్రీ॥ శ్లో॥ గోత్రస్తు ధరణీధరే। గోత్రాభువి గవాంబృందే అనిఅజయుఁడు॥ గోత్రస్త్రీ తాగవాం త్రిషు- అని శేషము ॥ గూయతే అనేన గాస్త్రాయతే గోసమూహశ్చేతి గోత్రం-గోత్రః-గోత్రాచ ॥ గుజ్ శబ్దే ॥ త్రైఙ్ పాలనే। దీని చేత పిలువఁబడును గనుక- గోవులరక్షించుఁగనుకను - గోసమూహముగనుకను గోత్రము - గోత్రయును ॥॥ సత్రశబ్దము-కప్పటకును-యజ్ఞమునకును-సంతతదానమునకును-వనమునకును- అపిశబ్దమువలన దంభమునకును పేరు॥

సత్రమాచ్ఛాదనే యజ్ఞే సదాదానే వనేపి చ॥౩౩౬॥

సీదంత్యస్మిన్నితి సత్రం॥ షద్ల్ విశరణగత్యవసాదనేషు। దీనియందు పాపములు మొదలయినవి నశించును॥ టీ॥ ఆచ్ఛాదనశబ్దేన గృహం వివక్షితం నతు వస్త్రమితి సుబోధినీకారః॥ శ్లో॥ సత్రం దంభే సాధనే చ సతామపి తరిత్రిషు। క్వచిత్పాపేథ సద్దయే సత్రావ్యయమధీన వదితి శేషః ॥॥

అజిరం విషయే కాయే

అజిరశబ్దము-శబ్దస్పర్శరూపవిషయములకును-శరీరమునకును-అపిశబ్దమువలన ముంగిటికిని పేరు॥ అజంతి చక్షురాదీన్యత్రేతి అజిరం॥ అజ గతిక్షేపణయోః। దీనియందు చక్షురాదింద్రియములు చరించును॥॥

ప్యంబరం వ్యోమ్ని వాససి॥ ॥ చక్రం రాష్ట్రేప్య

అంబరశబ్దము-ఆకాశమునకును- వస్త్రమునకును పేరు॥ అంబతఇతి అంబరం ॥ అబి శబ్దే। మ్రోయునది॥ శ్లో॥ అంబరం వ్యసనే వ్యోమ్ని కార్పాసే చ సుగంధినీతి విశ్వప్రకాశః ॥ చక్రశబ్దము దేశమునకును-అపిశబ్దమువలన చక్రవాకమునకు-సమూహమునకును- సైన్యమునకును - బండికంటికిని- గ్రామసమూహమునకును- కుమ్మరసానకును-ఆయుధవిశేషమునకును పేరు॥ శ్లో॥ చక్రః కోకే క్లీవం జే పుంసి క్లీబం సైన్య రథాంగయోః। గ్రామజాలే కుంభకారభాండే చావర్త రాష్ట్రయోరితి ప్రతాపః॥ చక్రం సైన్యే గ్రామజాలే సంగ్రామే సాధనాంతరే। తైలికీయే కొంభకారే చావర్తే చాయుధాంతర ఇతి శేషః॥ క్రియత ఇతి చక్రం॥ డుకృఞ్ కరణే। చేయఁబడునది॥ చకతీతి చక్రం- చక తృప్తౌ। తృప్తిఁజేయునది॥॥

క్షరం తు మోక్షేపి

అక్షరశబ్దము- మోక్షమునకును- అపిశబ్దమువలన కకారాదివర్ణములకును-పరబ్రహ్మమునకును పేరు॥ నక్షరతీత్యక్షరం॥ క్షర సంచలనే। చెడనిదిగనుక అక్షరము॥ శ్లో॥ వర్ణే బ్రహ్మణ్యక్షరం స్యాదితి శేషః॥॥

క్షీరమప్సు చ॥౩౩౭॥

క్షీరశబ్దము-నీళ్లకును- చకారమువలన పాలకును పేరు॥ ఘస్యత ఇతి క్షీరం॥ ఘస్ల్ అదనే। భక్షింపఁబడునది॥॥

స్వర్ణేపి భూరిచంద్రౌ ద్వౌ

భూరిశబ్దమును- చంద్రశబ్దమును- ఈ రెండును-బంగారు పేళ్లు॥ అపిశబ్దమువలన భూరిశబ్దము బహుళమునకును-చంద్రశబ్దము చంద్రునికిని- కర్పూరమునకును-కపిలమనెడు గంధ్యమునకును పేరు॥ శ్లో॥ ఇందుకర్పూరకాంపిల్యాశ్చంద్రాశ్చంద్రోపి హేమని - అనిరుద్రుఁడు ॥ భూరిశబ్దము స్వర్ణవాచకమైనపుడు- న బహుళవాచకమైనప్డు-త్రి-చంద్రశబ్దము సువర్ణమునకు పేరైనపుడు-న-పుంలింగమనికొందరు ॥ భవతీతి భూరి। అగునదిగనుక భూరి ॥ చందయతీతి చంద్రః - ఆహ్లాదమును జేయునుగనుక చంద్రము॥ శ్లో॥ ప్రాజ్యాద్యుతవిధాతృషు। చంద్రే చ భూరిరితి శేషః ॥ భూరిర్బ్రహ్మాచ్యుతేంద్రేషు భూరి ప్రాజ్యసువర్ణయోరితి విశ్వప్రకాశః ॥ చంద్రశ్శుభ్రాంశుకర్పూరకాంపిల్యేషు పుమాన్ భవేదితి శేషః॥॥

ద్వారమాత్రేపి గోపురమ్॥॥ గుహాదంభౌ గహ్వరే ద్వే రహోంతికముపహ్వరే॥౩౩౮॥

గోపురశబ్దము- వాకిలిమాత్రమునకును-అపిశబ్దమువలన- పట్టణపువాకిలికిని - తుంగములైనలకును పేరు॥ గోప్యత ఇతి గోపురం॥ గుపూ రక్షణే। రక్షింపఁబడునది॥॥ గహ్వరశబ్దము-గుహకును-కపటమునకును పేరు॥ గాహ్యత ఇతి గహ్వరం॥ గాహూ విలోడనే। ప్రవేశింపబడునది॥ శ్లో॥ గహ్వరం తు గుహాదంభౌ నికుంజే గహనేపి చేతి విశ్వప్రకాశః ॥॥ ఉపహ్వరశబ్దము-ఏకాంతమునకును-సమీపమునకును పేరు॥ ఉపహూయత ఇస్మిన్నిత్యుపహ్వరం॥ హ్వేఞ్ స్పర్ధాయాం శబ్దే చ దీనియందు పిలువఁబడుదురు॥॥

పురోధికముపర్యగ్రా

అగ్రశబ్దము-ముందరికిని- అధికమునకును - మీఁదటికిని పేరు॥ పరిమాణమునకి పేరగునపుడు-త్రి-భిన్నార్థమునకు పేరగునపుడు-న॥ శ్లో॥ గ్రాసపరిమాణం భిన్నాస్యాద

గ్రంగ్రాసచతుష్టయం॥ఉదాహరణములు॥ముందరికి-అగ్రేసరః॥అధికమునకు- సాగ్రంవర్షశ
తం॥మీదికి-వృక్షాగ్రే॥అగతీత్యగ్రం॥అగిగతౌ॥ముందరికిఁబోవునది॥శ్లో॥అగ్రమాలంబనప్రాం
ప్యగారే నగరే పురం తేపథమేప్రముతాశనఇతిశేషః॥ పురశబ్దము- మందిరశబ్దమును-ఇంటికిని-పట్టణమునకును పే
మందిరంచా ళ్లు॥పూర్యతఇతిపురం॥పౄ-పాలనపూరణయోః॥పరిపాలింపబడునదిగనుకపురము॥మందతేస్మిన్ని
తిమందిరం॥మదస్తుతిమోదమదస్వప్నకాంతిగతిషు॥దీనియందుసంతోషింతురుగనుకమందిరము॥
శ్లో॥గృహేపి పరిగృహేపురం॥దేహేపాటలిపుత్రేచగుగ్గులౌకథితఃపురః। పురావ్యయంపూర్వ
థ రాష్ట్రో స్త్రీ విషయే కాలఇతి॥మందిరోమకరాలయఇతిచశేషః॥ రాష్ట్రశబ్దము దేశమునకును-ఉపద్రవమునకును పే॥
స్యాదుపద్రవే॥౩౯ ఉపద్రవమనకెట్లన్నను॥పరరాష్ట్రభయం-అని॥రాజతఇతిరాష్ట్రం॥పు॥॥రాజృదీప్తౌ। ప్రకా
దరో స్త్రీ యాంభయే శించునది॥దరశబ్దము-భయమునకును-గుంటకును పేరు॥దరణందీర్యతఇతిచదరః॥ పు॥ దౄ
శ్వభ్రే భయే॥దౄవిదారణే॥వెఱచుట-త్రోవ్వఁబడునదియునుగనుకదరము- ఈషదర్థమందుదరశబ్ద
మవ్యయము॥ శ్లో॥దరదళితహారిద్రాపింజరాణ్యంగకాని-అని॥ శ్లో॥ఈషదర్థేదరాలింగమితిశేషః
వజ్రో స్త్రీ హీరకే వజ్రశబ్దము-వజ్రమనెడురత్నమునకును - వజ్రాయుధమునకును పేరు ॥ వజతిప్రతిబంధగామిత్వే
పవౌ। నేతివజ్రః॥పు॥వజగతౌ॥అడ్డములేకపోవునది॥ శ్లో॥కులిశశస్త్రయోః॥మణివేధేరత్నభేద
తంత్రంప్రధానేసి ఇతికేశవస్వామీ॥ వజ్రస్త్వామలకీయోగే స్త్రీలింగస్స్యాన్మహౌషధావితిశేషః॥ తంత్రశబ్ద
ద్ధాంతేసూత్రవా ముప్రధానునికిని-సిద్ధాంతమునకును-నూలిపడుగునకును-పరివారమునకును పేరు ॥ ఉదాహరణము
యే పరిచ్ఛదే॥౩౮౦ లు॥ప్రధానమునకు-స్వతంత్రః॥సిద్ధాంతమునకును-చతుఃషష్టితంత్రం॥సూత్రవాయమునకు-
తంత్రావాపః॥పరివారమునకు-తంత్రపతిః-అని ॥ తన్యతఇతితంత్రం॥తనువిస్తారే। విస్తరింపఁబ
డునది॥శ్లో॥అథతంత్రంస్యాత్కుటుంబార్థేచకర్మణి॥ఇతికర్తవ్యతాయాంచసాధారణవిధౌ
తథా॥సిరాయామప్యతాయాంచతంత్రవీణాగుణౌతనావితిశేషః॥తంత్రంస్వరాష్ట్రచింతాస్యా
ఔశీరశ్చామరేదం దితివైజయంతీ॥ఔశీరశబ్దము-చామరమునకును-యష్టికినిపేరైనపుడు- పు- అపిశబ్దమువలనవట్టి
డేప్యౌశీరంశయనా వేళ్లసంబంధమైనదానికిపేరైనపుడు-త్రి-శయనమునకును-పీఠమునకునుపేరైనపుడు - న - శయన
సనే। మనఁగానిద్రయనికొందరు॥చామరేదండే- అనునపుడు-చామరదండమనిసుభూతి॥ ఉశ్యతేకాంక్ష్య
పుష్కరంకరిహస్తా తఇత్యుశీరం-ఉశీరమేవ-ఔశీరం-వశకాంతౌ॥కోరఁబడునది॥పుష్కరశబ్దముఏనుఁగుతొండము
గ్రే వాద్యభాండము కొనకును-మద్దెళ మొదలైనవాద్యములముఖమునకును-నీళ్లకును - ఆకాశమునకును - కత్తివాదరకు
ఖేజలే॥౩౮౧॥వ్యో ను-పద్మమునకును-తీర్థభేదమునకునుఓషధీభేదమునకును పేరు॥తీర్థభేదమునకెట్లన్నను- పుష్క
మ్ని ఖడ్గఫలే పద్మే తీర్థౌ రందువ్రరంగంతుం॥ఓషధిభేదమునకెట్లనిన-పుష్కరమూలం- అని-పుష్ణాతీతిపుష్కరం॥పుష
షధివిశేషయోః॥అం పుష్టౌ॥పోషించునది॥శ్లో॥ద్వీపేపసర్పేపుష్కరస్స్యాదితిశేషః॥అంతరశబ్దము-ఎడమునకును - మ
తరమవకాశావధిప ర్యాదకును-కట్టుకొఁకకును-వ్యవధానమునకునువిశేషమునకును - దానికొఱకిదియనెడుఅర్థము
రిధానాంతర్ధిభేద నకును-రంధ్రమునకును-తనసంబంధమైనదానికిని-దానిఁబాసియనెడువినార్థమునకును- వెలుప
తాదర్థ్యే॥౩౮౨॥ లికిని-అవసరమునకును-మధ్యప్రదేశమునకును-పరమాత్మకును-చకారమువలన-అన్యమైనదానికిని
ఛిద్రాత్మీయవినాబ బేరు॥ఉదా॥ఎడమునకు-మృణాళసూత్రాంతరమప్యలభ్యం॥మర్యాదకు- మాసాంతరందేయం॥
హిరవసరమధ్యేం కట్టుకోకకు-అంతరేశాటకాః॥వ్యవధానమునకుపర్వతాంతరితోదేశః॥విశేషమునకు-యందతరం
రాత్మనిచ। వాయసవైనతేయయోః॥తాదర్థ్యమునకు-ఓదనాంతరస్తండులః॥రంధ్రమునకు - అంతరంలబ్ధ్వా
అరేఃప్రహరేత్-మధ్యాంతరేప్రవిష్టశ్చోరః॥తనసంబంధమైనదానికి-అయమభ్యంతరోమమ॥ దా
నిఁబాసియనునర్థమునకు- అంతరేణపురుషకారంనకించిత్సిధ్యతి॥ వెలుపలికి- అంతరేదండాలగృ
హాః॥అవసరమునకు-అత్రాంతరేకిమపిమాన్మథమావిరాసీత్॥మధ్యప్రదేశమునకు- ఆవయోరం
తరేజాతాస్సరిత్సాగరపర్వతాః॥పరమాత్మకు-దృష్ట్యాంతరంజ్యోతిరుపరరామ॥అన్యార్థమున
కు-ధానాన్యంతరం వాచ్యాంతరం-అంతంరాతీత్యంతరం॥రాదానే । అంతమునిచ్చునది॥ శ్లో॥ అం
తరస్సదృశాన్యయోరితిశేషః॥అంతరఃపరిధానీయేబాహ్యేస్స్వీయేంతరాత్మని॥ క్లీబేమధ్యావకాశే

ముస్తేపి పిఠరం రాజకశేరుణ్యపి నాగరం॥౩౪౩॥ శార్వరం త్వంధతమసే ఘాతుకే భేద్యలింగకం। గౌరోరుణే సితే పీతే వ్రణకార్యప్యరుష్కరః॥౩౪౪॥ జఠరః కఠినేపి స్యాదధస్తాదపి చాధరః। అనాకులేపి చైకాగ్ర్యో వ్యగ్రో వ్యాసక్త ఆకులే॥౩౪౫॥ ఉపర్యుదీచ్యశ్రేష్ఠేష్వప్యుత్తరస్స్యాదనుత్తరః। ఏషాం విపర్యయే శ్రేష్ఠే దూరానాత్మోత్తమాః పరాః॥౩౪౬॥ స్వాదుప్రియౌ తు మధురౌ॥ క్రూరౌ కఠిననిర్దయౌ ఉదారో దాతృమహతో రితరస్త్వన్యనీచ

చతాదర్థ్యేఽవసరే వధౌ। విశేషేపి విపరాంతర్ధి వ్యవస్థాన వినాశనే ష్వోరితి వైజయంతీ॥
పిఠరశబ్దము-తుంగముస్తెలకును- అపిశబ్దమువలనకుండకును- కవ్వపుకోలకును పేరు॥పచ్యతెసచ
త్యస్మిన్నితి పిఠతీతి చ పిఠరం డుపచష్ పాకే। పిఠ హింసాయాం। పాకము చేయఁబడును-దీనియందు
పాకము చేయుదురు-హింసించునదియునుగనుక-పిఠరము...నాగరశబ్దము - రాజకశేరువునకు
ను అపిశబ్దమువలన సొంటికిని పేరు॥రాజకశేరువనఁగా భద్రముస్తె- తామరదుంపయనికొందరు-
తృణవిశేషమనియతికొందరు॥నగరేభవం నాగరం। నగరమందుఁబుట్టినది॥శ్లో॥ ప్రవీణంపుత్సితంవి
నా।అసంజ్ఞానగరేజాతంనాగరంనాగరాః కే॥త్రిష్వథో స్సారతేబంధే నాగరమితి శేషః॥శార్వర
శబ్దము-ఘనమైనచీకటికి పేరగునపుడు నపుం॥ చంపెడుస్వభావముగలవానికి పేరగునపుడు॥త్రి॥ భేద్య
లింగకమనెడుశబ్దము-ఇది మొదలుకొని-రేఫాంతములు ముగియుదనుక ననువర్తించుఁగనుక ముంద
రఁజెప్పెడు రేఫాంతశబ్దములు-మూఁడులింగములయందువర్తించును। శర్వర్యాం భవం శృణాతీ
తి చ శార్వరం॥శౄ హింసాయాం। రాత్రియందుఁబుట్టినదిగనుకను - హింసించువాఁడుగనుకను
శార్వరము॥ పా॥ ఘాతుకే భిన్నలింగకం- అనికొందరు చెప్పుదురు॥అప్పుడు హింసించునట్టి యేనుగున
కుంబేరు...గౌరశబ్దము-ఎఱుపయినవస్తువునకును - తెలుపయినవస్తువునకును-పసుపుపచ్చనైన
వస్తువునకును పేరు॥మృగవిశేషమునకును పేరు॥గూయత ఇతి గౌరః॥గుఙ్ గతౌ। పొందఁబడునదిగను
కఁగాసియెఱుఁగఁబడునది గనుకఁగాని గౌరము ** అరుష్కరశబ్దము వ్రణముఁ జేయుదానికి పే
రు॥అపిశబ్దమువలన-జీడిచెట్టుకు పేరగునపుడు॥పు॥ అరుః కరోతీత్యరుష్కరః॥డుకృఞ్ కరణే॥వ్రణ
మును జేయునది॥జఠరశబ్దము-కఠినమయినవస్తువునకు పేరు॥ అపిశబ్దమువలన కడుపుకు పేరగున
పుడు॥ప్న॥జాయతేస్మిన్నితి జఠరః॥జనీ ప్రాదుర్భావే। దీనియందుపుట్టునుగనుక జఠరము॥శ్లో॥ ప
శుతు జఠరోనస్త్రీ త్రిషువృద్ధకఠోరయోరితి రుద్రః॥ అధరశబ్దము దిగువనుండెడువస్తువునకును
అపిశబ్దమువలన - హీనునికిని పేరగునపుడు॥త్రి॥ పెదవికి పేరగునపుడు॥పు॥ అధరత్వాదధరః। దిగు
వైయుండును॥శ్లో॥నికృష్టే ప్యధరస్త్రిష్వితి శేషః...ఏకాగ్రశబ్దము-కలఁగనివానికిని- అపిశబ్దమువ
లన సావధానుఁడైనవానికిని పేరు॥ఏకమగ్రం చింతనీయమస్యేత్యేకాగ్రః। ఒక్కటేవిచారించఁద
గినదిగాఁ గలవాఁడు॥శ్లో॥ ఏకాగ్రమేకతానే స్యాదేకాగ్రం చాప్యనాకులమితి విశ్వప్రకాశః॥
వ్యగ్రశబ్దము - ఒకదానియందుమనస్సుతగిలినవానికిని- వేగిరపడువానికిని పేరు॥విశేషేణ వివిధం
చాంగతీతి వ్యగ్రః - అగి గతౌ। మిక్కిలిగాని-వివిధముగాఁగాని పోవువాఁడు॥ఉత్తరశబ్దము మీఁ
దటికిని - ఉత్తరపుదేశము మొదలయినదానికిని-శ్రేష్ఠునికిని పేరు। అపిశబ్దమువలన ప్రత్యుత్తరమున
కును పేరు॥ఉదాహరణములు॥ మీఁదటికి-ఇతఉత్తరం॥ఉత్తరపుదేశమునకు ఉత్తరేణ బేరః॥శ్రేష్ఠు
నికి-లోకోత్తరః అని॥అతిశయేనోద్గతముత్తరం। మిక్కిలికనుపించునది॥శ్లో॥దిశ్యుత్తరా స్త్రియాం
పుంసి విరాటతనయేపి చ। ఉత్తరం ప్రతివాక్యే స్యాదితి శేషః॥అనుత్తరశబ్దము - మీఁదుగాని దా
నికిని-ఉత్తరపుదేశముగాని దానికిని-ఉత్తమముగాని దానికిని-శ్రేష్ఠునికిని పేరు॥ ఉత్తరో నభవతీతి-న
విద్యతే ఉత్తరో స్మాదితి చ అనుత్తరః। ఉత్తరముగానిదిగనుకను- దీనికంటెను త్తమమైనది లేదుగనుక
ను-అనుత్తరము॥పరశబ్దము-దవ్వయినదానికిని-తనకంటె నన్యమైనదానికిని- శ్రేష్ఠమైనదాని
కిని పేరు॥శత్రువునకు పేరైనపుడు॥పు॥పూర్యత ఇతి పరః॥పౄ పాలనపూరణయోః। పూరింపఁబ
డునది॥శ్లో॥పరశ్శత్రౌ వలింగం స్యాత్కేవల ఇతి శేషః ష...మధురశబ్దము-తియ్యనివస్తువునకును-
ఇష్టమైనవస్తువునకును పేరు॥మధు మాధుర్యమస్యాస్తీతి మధురః। మాధుర్యముగలిగినది॥ క్రూర
శబ్దము-కఠినమయినదానికిని-దయలేనివానికిని పేరు॥భయంకరమైనదానికిని పేరు॥కృణాతీతి క్రూ
రః॥కౄఞ్ హింసాయాం। హింసించునది॥ఉదారశబ్దము- దాతకును - దొడ్డవానికిని పేరు॥
ఉదియర్తీత్యుదారః। ఔన్నత్యమును పొందెడువాఁడు॥శ్లో॥దక్షిణేపి చ। స్యాదుదారోనుహూలేష్వి
తి శేషః...ఇతరశబ్దము ఒరునికిని-క్షుద్రునికిని పేరు॥ఏతీతి ఇతరః॥ఇణ్ గతౌ। పోవువాఁడు॥

యోః॥ ౩౪౭॥ *మందస్వచ్ఛందయోః స్వైర* శుభ్రముద్దీప్తశుక్లయోః। చూడాకిరీటం కేశాశ్చ సంయతా మౌళయ స్త్రయః॥ ౩౪౮ ద్రుమప్రభేదమాతంగకాండపుష్పాణి పీలవః। కృతాంతానేహసోః కాల*శ్చతుర్థేపి యుగే కలిః॥ ౩౪౯॥ స్యాత్కురంగేపి కమలః

ప్రావారేపి చ కంబళః।

కరోపహారయోః పుంసి బలిః ప్రాణ్యంగజే స్త్రియాం॥ ౩౫౦॥ స్థౌల్యసామర్థ్యసైన్యేషు బలం నా కాకసీరిణోః। వాతూలః పుంసి వాత్యాయామపి వాతాసహే త్రిషు॥ ౩౫౧॥

భేద్యలింగశ ఠే వ్యాళః పుంసి శ్వాపదసర్పయోః। *మలోస్త్రీ పాపవిట్కిట్టాన్యస్త్రీ శూలం రుగాయుధమ్॥ ౩౫౨॥ శంకావపి ద్వయోః కీలః పాళిః స్త్ర్యశ్ర్యంకపఙ్క్తిషు।

స్వైరశబ్దము-అలసునికిని-స్వతంత్రునికిని పేరు॥ స్వేన ఈరితుం గచ్ఛతీతి స్వైరః* ఈరగతౌ। స్వేచ్ఛ చేతచరించువాఁడు॥

శుభ్రశబ్దము-ప్రకాశించువానికిని-తెల్లనివస్తువునకును పేరు॥ శోభత ఇతి శుభ్రం * శుభ శుంభ శోభార్థే। ప్రకాశించునది॥ శ్లో॥ విజ్ఞేయం శుభ్ర మభ్రక ఇతి శేషః॥ —*ఇతి రేఫాంతాః,*—

మౌళిశబ్దము-శిఖకును-కిరీటమునకును-కొప్పునకును పేరు॥ అశోకవృక్షమునకును పేరు॥ మల్యత ఇతి మౌళిః* మల మల్ల ధారణే। ధరింపఁబడునది। త్రయః అని పుల్లింగనిర్దేశము మౌళిశబ్దము పుల్లింగమని సూచించుటకొఱకు। స్త్రీలింగమును గలదు॥ శ్లో॥ కిరీటేపి మౌళిరక్లీబే చూడాసంయత కేశయోః। అని రభసుఁడు చెప్పినాఁడు॥ శ్లో॥ కంకెళ్లి పాదపే మౌళిరితి శేషః**పీలుశబ్దము గోగు చెట్టుకును-ఏనుఁగుకును-అమ్మునకును-పువ్వునకును పేరు॥ పిలతి పిల్యతే చ పీలుః॥ పు॥ పిల గతౌ। పోవునది గనుకను పొందబడునది గనుకను పీలువు॥ శ్లో॥ పీలవః పరమాణవ ఇతి శేషః ** కాలశబ్దము-యమునికిని-కాలమునకును పేరు॥ కలయతి ప్రాణిన ఇతి కాలః* కల కిల క్షేపే। ప్రాణులను పోద్రొబ్బువాడు ** కలిశబ్దము-కలియుగమునకును-అపిశబ్దమువలన-కలహమునకును పేరు॥ కల్యం తే స్మిన్నితి కలిః॥ పు॥ కల కిల క్షేపే। దీనియందు ద్రొబ్బఁబడుదురు ** కమలశబ్దము-ఇఱ్ఱికిఁ పేరైనప్పుడు॥ పు॥ అపిశబ్దమువలన-తామరకును-నీళ్లకును పేరైనప్పుడు॥ న॥ మహాలక్ష్మికి పేరైనప్పుడు ॥ స్త్రీ॥ కామ్యత ఇతి కమలః* కము కాంతౌ। కోరఁబడునది॥ శ్లో॥ కమలం సలిలే తామ్రే జలజే క్లోమ్ని భేషజే। మృగప్రభేదే కమలః కమలా శ్రీవర స్త్రియో రితి విశ్వప్రకాశః ** కంబళశబ్దము-ఉత్తరీయమునకు। అపిశబ్దమువలన - కంబళికిని-గంగడోలుకును-సర్పవిశేషమునకును పేరు॥ కామ్యత ఇతి కంబళః* కము కాంతౌ। కోరఁబడునది ॥ శ్లో॥ సాస్నాయాం నాగరాజే చ కంబళో థ క్రిమావపీతి శేషః ॥ కంబళో నాగరాజే స్యాద్గజప్రావరణేపి చేతి విశ్వప్రకాశః**బలిశబ్దము - అప్పనమునకును - పూజోపకరణమునకును పేరైనప్పుడు॥ పు॥ ఒడలి తరులకు పేరైనప్పుడు॥ స్త్రీ॥ బలిచక్రవర్తికి పేరైనప్పుడు॥ పు॥ బలంత్యనేనేతి బలిః* బల ప్రాణనే। దీని చేత బ్రతుకుదురు॥ శ్లో॥ బలీ చామరదండే స్త్రీ త్వకోర్ఠే గృహదారుణి। బాణతాలేగంధకే నా నైవేద్యకరయోరపీతి ప్రతాపః**బలశబ్దము-బలుసుటకును-సత్తువకును-సేనకును పేరైనప్పుడు॥ న॥ కాకికిని-బలభద్రునికిని పేరైనప్పుడు ॥ పు॥ బలంత్యనేన బలం*బల ప్రాణనే। బలతి చిరం జీవతీతి బలమస్యాస్తీతి చ బలః। దీని చేత బ్రతుకుదురు-బహుకాలము జీవించును-బలము గలవాఁడును గనుక బలము-బలుఁడును... వాతూలశబ్దము-వాయుసమూహమునకు పేరైనపుడు ॥ పు॥ గాడ్పును సహించనివానికి పేరైనప్పుడు॥ త్రి॥ కొందరు గాలిని సహించువానికిని పేరందురు ॥ శ్లో ॥ వాతూలో వాతసంఘాతే వాతకే మరుతస్సహే-అని అజయుఁడు ॥ ఉన్మత్తునికిని పేరని స్వామి ॥ వాతసమూహో వా తాసహశ్చ వాతూలః। వాయుసమూహమును-వాయువునోర్వనివాఁడును గనుక వాతూలము**వ్యాళశబ్దము - దుర్జనునకు పేరైనపుడు ॥ త్రి॥ పులికిని- పామునకును పేరైనపుడు॥ పు॥ వ్యల్యత ఇతి వ్యాళః*అల భూషణపర్యాప్తివారణేషు । అడగింపఁబడును** మలశబ్దము-పాపమునకును-విష్ఠకును-కిట్టమునకును పేరు। కిట్టమనఁగా॥ శ్లో॥ వసా శుక్ల మసృఙ్మజ్జా మూత్రవిట్కర్ణకా విణ్ణఖాః। శ్లేష్మాశ్రు దూషికా స్వేదో ద్వాదశైతే మలా నృణాం। అనెడు ద్వాదశమలములును॥ చిట్టెమని కొందరందురు। మల్యత ఇతి మలః॥ ప్న॥ మల మల్ల ధారణే। ధరింపఁబడునది॥ శ్లో॥ మలస్తు కృపణే త్రిష్విపి శేషః**శూలశబ్దము-శూలరోగమునకును-ఆయుధభేదమునకును పేరు। శూలయతీతి శూలం *శూల రుజాయాం। వ్యథ పెట్టునది॥ శ్లో॥ రోగభేదే ధ వేచ్ఛ్యాలం మృత్యోః ప్రహరణాంతరే। యోగభేదే ధ్వజే శూలః శూలాపణ్య స్త్రియాం మతా। శూలం విక్రయణేపిస్యాదితి ప్రతాపః**కీలశబ్దము చీలకును-అపిశబ్దమువలన అగ్నిజ్వాలకును పేరైనప్పుడు-పు- మో చేతిపోట్లకు పేరైనప్పుడు-స్త్రీ॥ కీల్యత ఇతి కీలః* కీల బంధనే। బంధింపఁబడునది॥ శ్లో॥ అథ కీలా స్యాత్ ప్రహారే రతిసంభవ ఇతి శేషః**పాళిశబ్దము-అంచుకును-ఆడియాలమునకును-పఙ్క్తికిని పేరు ॥ మీసాలు గల స్త్రీకిని-ప్రస్థమునకును-కర్ణ

ములతమ్మెకును పేరు॥శ్లో॥సత్యశుక్రియయవతిః పాళిః ప్రస్థకర్ణలతా పిచ-అని త్రికాండశేషము॥ అంకము
నఁగా ప్రదేశమనికొందఱు॥ పాల్యతఇతి పాళిః॥ సీ॥*పాలరక్షణే। రక్షింపఁబడునది॥శ్లో॥ పాళిః ప
ఙ్క్త్యంకభేదయోః। అగ్రే స్యాత్కర్ణలతాఖ్యాగ్రే పాళిస్స్యాత్ప్రస్థయోషయోః। సంజాతశ్మశ్రు

కలాశిల్పేకాలభేదే — యోషాయామితిప్రతాపః॥ ** కలాశబ్దము - చిత్రరువు మొదలైన పనులయందలి నేర్పునకును - ఏ
నూటనలువది యెప్పపాట్లుగల కాలమునకును-చకారమువలన చంద్రుని పదియారవపాలికిని- మూల
ద్రవ్యవృద్ధికిని-కళలకును-అవ్యక్తమధురమయిన ధ్వనికిని-జీర్ణమైన దానికిని - పేరగునపుడు-స్త్రీ॥ క
ల్యతఇతికళా॥*కలసంఖ్యానే। ఎన్నఁబడునది॥శ్లో॥ అంశమాత్రే మూలవృద్ధౌ సుషమావిద్యయోః ప్ర
థా। తత్తదాగమసిద్ధాసుగురుణిస్త్రీరజస్యపి। కలంతుకేర్యవాచ్యలింగమవ్యక్తమధురధ్వనావితి

స్యాళిస్సఖ్యావళీ అపి॥౩౪౩॥ — శేషః**ఆళిశబ్దము-చెలికత్తెకును- పఙ్క్తికిని॥ అపిశబ్దమువలన-గట్టుకును పేరు॥ అలతీత్యాళిః॥సీ॥
లభ్యం — అలభూషణపర్యాప్తివారణేషు॥ అలంకరించునుగనుక ఆళి వేలాశబ్దము-సముద్రముపొంగుటకు
బుధిక్రతౌ వేలా కాల — ను-కాలమునకును-మర్యాదకును పేరు॥ అపిశబ్దమువలన-అనాయాసమరణమునకును-చెల్లెలికట్టకు
మర్యాదయోరపి। — ను-రాజులభోజనమునకును పేరు॥ వేలతీతి వేలా* వేల్భచలనే। చలించునది॥ శ్లో॥ వేలాకాలెజలని ధెస్త్రీ
బహుళాః కృత్తికా — రసీరవికారయోః। అక్లిష్టమరణేగాగా సీమ్ని వారిబుధస్త్రీయామితిప్రతాపః**బహుళాశబ్దము-
గావో బహుళాచాకృత్తికానక్షత్రమునకును పేరైనపుడు-సీ-బహువచనము। నల్లనివస్తువునకును పేరగునపుడు-త్రి॥గో
సితేతరేవృ॥౩౪౪॥ — వుకును చకారమువలన ఏలకులకును పేరగునపుడుసీ-అగ్నికిని కృష్ణపక్షమునకును పేరగునపుడు-పు॥
శ్లో॥కృత్తికాసుస్త్రియాంభూమ్ని బహుళాబహుళాగవి। ఏలాయాంచపుమానగ్నౌ కృష్ణపక్షే సితే
తరేవృ-అనిరభసుఁడు॥ బహుత్వాత్ బహూనర్థాన్ లాతీతిచ-బహుళా*లాదానే। అనేకములైనవి

లీలావిలాసక్రియయో**రుపలాశర్కరా పిచ। — గనుక-అనేకార్థములనిచ్చునదిగనుకను- బహుల*లీలాశబ్దముస్త్రీలశృంగారచేష్టలకును - క్రియకు
ను పేరు॥లీయతఇతిలీలా-లీఙ్ శ్లేషణే।కూడుకొనియుండునది**ఉపలాశబ్దముశర్కర పేరుశర్క
రయనఁగా చకెర-మొరుమనికొందరు॥అపిశబ్దమువలన-రత్నమునకును - రాతికిని పేరగునపుడు
పు॥శ్లో॥ఉపలౌరత్నపాషాణావుపలాశర్కరాపిచ-అనిరుద్రుఁడు॥ఉపలాయతఇత్యుపలా*లాఆ

శోణితేంభసికీలాలం — దానే।సమీపమునకు తేఁబడునది**కీలాలశబ్దము-నీళ్లకును - నెత్తురుకును పేరు॥ కీలానగ్నిజ్వా
లానలతీతికీలాలం*అలభూషణపర్యాప్తివారణేషు॥అగ్నిజ్వాలలనడ్డగించునది॥టీ॥కీల్యతే మాంసే

మూలమాద్యేశిఫాభయోః॥౩౪౫॥ — బధ్యతే-అల్యతేత్వచావార్యతఇతికీలాలంశోణితం*కీలబంధనే* అలభూషణాదౌ**మూలశబ్ద
ము-మొదటికిని-ఊడకును-మూలానక్షత్రమునకును పేరు॥ మూలతీతిమూలం*మూలప్రతిష్ఠాయాం

జాలంసమూహఆనాయగవాక్షజారకావపి। — నిలుకడయయ్యుండునది॥ శ్లో॥ మూలమంతికకుంజయోరితి శేషః ** జాలశబ్దము-సమూహమున
కును-వలకును-గవాక్షికిని-పసరుమొగ్గలకును- అపిశబ్దమువలన-దంభమునకు పేరైనపుడు- న- పొ
ళ్లచెట్టుకు పేరైనపుడు-జాలీ-అని స్త్రీలింగము॥జలతీతిజాలం*జలఘాత్యే।దట్టమైయుండునది॥శ్లో॥
పుమాన్స్నిపదుమేజాలోజాలీకోశాతకీభవేత్। దంభేంద్రజాలయోఃక్లీబమితి శేషః - ***

శీలంస్వభావేసద్వృత్తే**సస్యేహేతుకృతేఫలమ్॥౩౪౬॥ — శీలశబ్దముస్వభావమునకును-మంచినడతకును పేరు॥ శీలతీతిశీలం*శీలసమాధౌ। నియతమైయుం
డునది**ఫలశబ్దము- పండుకును-ప్రయోజనమునకును పేరు॥ బాణాగ్రమునకును - అరిగెకును పే
రు॥ఫలతీతిఫలం*ఫలనిష్పత్తౌ।పుట్టునది॥శ్లో॥ ఫలంజాతిఫలేముష్టౌ ముక్తాధాన్యకణేషుచ। బాణా
గవాక్షేత్రిఫలేతక్కొలేఫలకేపి చేతి శేషః॥శ్లో॥ఫలంభావేధనేబీజేనిష్పత్తౌభోగలాభయోరితికే

ఛదిర్నేత్రరుజోఃక్లీబంసమూహేపటలం — శవస్వామీ**పటలశబ్దము-ఇంటికప్పుకును- కండ్లవ్యాధికిని పేరైనపుడు- న- సమూహమునకు పే
రైనపుడు-పు-స్త్రీలింగమైనపుడుపటలీ-అని ఈకారాంతము॥ పటంవిస్తారంలాతీతిపటలం* లా

నవా।**అథస్స్వరూపయోరస్త్రీతలం — ఆదానే। విస్తారమునుగొనుచునది॥శ్లో॥తిలకేపరిచ్ఛదేపటలఇతి శేషః**తలశబ్దము- క్రిందికిని- స్వ
రూపమునకును పేరు॥ఉదాహరణములు॥క్రిందికి- పాదతలం। స్వరూపమునకు-తనుతలోదరి॥ అల్లె
త్రాళ్లకును-అరచేతికొట్టులకును పేరు॥తలతీతితలం*తలప్రతిష్ఠాయాం।నిలకడమైయుండునది॥శ్లో॥

స్యాచ్చామిషేపలం — అథతలంముష్టిచపేటయోః। పృష్ఠేక్లీబం తాళతకౌవితస్తౌచపుమాకాభవేదితి శేషః ** పలశబ్ద

౩౫౭॥

ము-మాంసమునకును-ఎనుబదితూకలయెత్తునకును పేరు॥పల్యతఇతిపలం*పలగతౌ।పొంబఁబడునది॥

ఔర్వ్యానలేపి పాతాళం** చేలం వస్త్రేధమే త్రిషు। కుహూలం శ్వభిః కీర్ణే శ్వభ్రే నాతు తుషానలే॥౩౫౮॥

పాతాళశబ్దము-బడబాగ్నికిని అపిశబ్దమువలన పాతాళలోకమునకును పేరు॥పతత్యస్మిన్నితిపాతాళం*పతౢ్గతౌ।దీనియందుఁబడుదురు** చేలశబ్దము-వస్త్రమునకును పేరయినపుడు-న- అధమునికిపేరయినప్పుడు-త్రి-స్త్రీలింగమైనప్పుడు- ఈకారాంతము॥చిల్యతఇతిచేలం*చిలవసనే।కట్టుకొనఁబడునది॥శ్లో॥నపుంసివసనే చేలంగర్హితాధమయోస్త్రిష్వితిరుద్రః ** కుహూలశబ్దము - పసులకున టినగుంటకుపేరగునపుడు-న-ఊమ్మకుపేరగునపుడు-పు॥కుత్సితంకూలమస్యేతికుహూలం॥కుత్సితమైనదరిగలిగినది॥టీ॥దుర్గసమీపేపశ్రితిపక్షు సేనాసంచారపరిహారాయకృతేతీక్ష్ణలోహాదిశంకునిచితేమహాగర్తేనపుంసకలింగఃకుహూలశబ్దః-తుషాగ్నౌతుపుల్లింగః। దుష్ప్రవేశత్వేనకుత్సితకూలసాదృశ్యాత్ కుహూలః

నిర్ణీతే కేవలమితి త్రిలింగం త్వేకకృత్స్నయోః।

** కేవలశబ్దము- నిర్ణయింపఁబడినదానికిపేరగునప్పుడు- న-ఇతిశబ్దమువలనమకారాంతమైన అవ్యయమనికొందరందురు।ఒకటికిని - అంతటికిని పేరగునపుడు-త్రి॥ఉదాహరణములు॥నిర్ణీతమునకు- కెవలందంతిభంగాయదంతినశ్శైలతాడనమ్ । ఒక్కటికి- కేవలోయంవ్రజతి॥అంతటికి- కెవలాభిక్షవః-అని॥ కెవ్యతఇతి కెవలం* కెవృసెవనే।ఆశ్రయింపఁబడునది

పర్యాప్తం త్వే మపుణ్యేషు కుశలం శిక్షితే త్రిషు॥౩౫౯॥

**కుశలశబ్దము- సామర్థ్యమునకును -శుభమునకును- పుణ్యమునకును పేరగునపుడు-న-శిక్షింపఁబడినదానికిపేరగునపుడు-త్రి॥కుత్సితమమంగళంశ్యతీతికుశలం*శొతనూకరణే।అశుభమును జెఱుచునది*కుశాగ్లాలాతీతికుశలః।కుశలనుపుచ్చుకొనువాఁడు ॥ లక్షణచేత నేర్పరిని జెప్పను*

ప్రవాళమంకురేప్యస్త్రీ** త్రిషుస్థూలం జడేపి చ॥ కరాళో దంతురే తుంగే

*ప్రవాళశబ్దము- చిగురుకును- అపిశబ్దమువలన-పవడమునకును - వీణాదండమునకును పేరు॥ప్రవలతఇతిప్రవాళం॥ పు॥ *దలసంచలనె।కదులునది ॥ టీ ॥ అంకురోత్రనవకిసలయః**స్థూలశబ్దము-మందబుద్ధిగలవానికిని-అపిశబ్దమువలనబలిసినవానికిని పేరు॥స్థూలయతీతిస్థూలం॥ త్రి॥స్థూలపరిబృంహణె।వృద్ధిఁబొందునది**కరాళశబ్దము-దంతురమునకును - పొడవైనదానికిని పేరు॥దంతురమనఁగాకొందరు-ఒడ్డుమిట్టయునైయుండునదియనియును-కొందరుమిట్టపండ్లవాఁడనియునందురు॥కరోతిభయమితికరాళః ॥త్రి॥*డుకృఙ్ కరణే।భయమును జేయునది॥శ్లో॥కశేరుణికరాళంనప్భీషణెవాచ్యలింగకఇతి శేషః

చారౌదక్షే చ పేశలః॥౩౬౦॥ మూర్ఖేర్భకేపి బాలస్స్యాత్

పేశలశబ్దము-ఒప్పెడిదానికిని-నేర్పరికిని-చకారమువలనకోయిలకును-ముసలమునకును పేరు॥పింశతీతిపెశలః*పిశిఅవయవే।అవయవమైయుండునది॥శ్లో పెశలోమృదులేప్రోక్తోముసలేకోకిలేహరఇతి శేషఃబాలశబ్దము-మూఖునికిని- చిన్నవానికిని పేరైనపుడు-త్రి-అపిశబ్దమువలనకురువేరుకు పేరైనపుడు-న-పుచ్ఛమునకు బేరైనపుడు-పు॥వలతఇతిబాలః*వలసంచలనే।చలించువాఁడు॥ శ్లో॥ బాలోజ్ఞేశ్వేభపుచ్ఛయోః ॥ శిశౌత్రిహ్రీబేరకచయోర్బాలాతుతుటియోషితోః। బాలీభూషాంతరేమేధావితిసర్వధరః-తుటిఃసూక్ష్మైలా-మేధిఃఖలేదారు

లోలశ్చలసతృష్ణయోః

**లోలశబ్దము-కదిలెడుదానికిని-ఆశగలవానికిని పేరు॥లోలతీతిలోలః* లులసంచలనె।కదలునది॥

* ఇతిలాంతాః- *

దవదావౌ వనారణ్యవహ్నీ** జన్మహరౌ భవౌ॥౩౬౧॥

దవదావశబ్దములు-అడవికిని-కాఱుచిచ్చుకును పేరు॥దూయతేఅనెనెతి-దునోతీతిచదవో దావశ్చ దూఙ్ పరితాపె*టుదుఉపతాపె।తపింపఁజేయునదిగనుకదవము,దావమును**భవశబ్దము-పుట్టుటకు-ఈశ్వరునకును బేరు॥సంసారమునకును పేరు॥భవనంభవత్యస్మాత్సర్వమితిచభవః * భూసత్తాయాం।పుట్టుటగనుకను- ఇతనివలనపుట్టునుగనుకనుభవము॥ శ్లో॥ సత్తాసంసారకల్యాణప్రాప్త్యపాదానభస్మసుభవఇతిశేషః

మంత్రీ సహాయస్సచివౌ

** సచివశబ్దము మంత్రికిని తోడైయుండువానికిని బేరు ॥ సచతిసమవైతీతిసచివః*షచసమవాయే।కూడుకొనియుండువాఁడు॥ టీ॥ బుద్ధిసచివోమంత్రీ కృష్యాదికర్మస్వనుగ్రాహకస్సహాయః

పతిశాఖినరా ధవాః

** ధవశబ్దము-పలికకును, ప. పెనిమిటికిని,చంద్రచెట్టుకును, మనుష్యునికిని పేరు॥ధూయతేఅనెనధవతీతి చధవః*ధూఞ్ కంపనె।వీని చేతకంపింపఁజేయఁబడును కదలునదియునుగనుకధవుఁడు॥శ్లో॥ధవస్తుధూర్తౌ స్యాదితి శేషః

అవయస్శైలమేషార్కాః

** అవిశబ్దము పర్వతమునకును గొఱ్ఱెకును-సూర్యునికి బేరు॥అవతీత్యవిః॥పు॥*అవరక్షణె।రక్షించునుగనుకఅవి॥ శ్లో॥ అవి

ర్మ్యాషికకంబళేఇతి శేషః-ఆఖాకంబలె చేత్యర్థః। పుష్పవత్యాంతు సవిసర్జనీయ ఈకారాంతః ప్రాగుక్తః

ఆజ్ఞాహ్వానాధ్వరా హావాః॥౩౬౨॥

**హావశబ్దము-ఆజ్ఞకును - పిలుచుటకును-యజ్ఞమునకును పేరు ॥ హూయతెస్మిన్ హూతిః-హూయంతేస్మిన్నాజ్యాదీనిచహావః* హ్వేఞ్ స్పర్ధాయాంశబ్దేచ*హుదానాదనయోః|దీనియందుపిలువఁబడుదురు-పిలుచుట-దీనియందుఆజ్యాదులు వేల్వఁబడునుగనుకహావము॥

భావస్సత్తాస్వభావాభిప్రాయచేష్టాత్మజన్మసు।

భావశబ్దము-కలుగుటకును-స్వభావమునకును-అభిప్రాయమునకును-క్రియకును- ఆత్మకును-పుట్టుకకును పేరు॥జంతుషుఅనిపఠించిజంతువునకును పేరనికొందఱు॥శృంగారచేష్టలకును-పూజ్యునికిని-శబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమునకును పేరు॥భవనంభవతీతిచభావఃభూసత్తాయాం|పుట్టుటగనుకను-పుట్టునదిగనుకనుభావము॥శ్లో॥భావోబుధేవిభూతౌచయోనౌలీలాపదార్థయోః| రతివేగేశబ్దవృత్తినిమిత్తేరసబంధిని| వికల్పనాదిషుప్రాప్తౌజనన్యపిపుమాన్భవేత్॥ భావస్సాన్వీర్యభవసంబంధే భంభామవతిచత్రిష్వితి శేషః॥టీ॥ద్రవ్యాదీనామస్తిత్వంసత్తా-యథా॥ సర్వత్రసర్వదాభావః-కాలాకాశదిగాత్మనాం-సత్తాఖ్యాపరజాతిరపిభావఇతితార్కికాణాంవ్యవహారః|స్వభావోయాపర్ద్రవ్యభావిధర్మః-యథా॥భావానురక్తవనితాసురతైశ్చపేయం| అభిప్రాయస్తాత్పర్యం-యథా-అస్య॥శ్లో॥కస్యఅయంభావఇతి॥ చేష్టానామధాత్వర్థరూపాక్రియా యథా| ధాత్వర్థః కేవలశ్శుద్ధోభావఇత్యభిధీయతే|ఆత్మనియథా॥స్వంభావంభావయేద్యోగీ|జంతుషుయథా-వనధర్మేషుశక్త్యాకాలభవైర్ద్రవ్యైస్సర్వభావానుపాలనమితి- అత్రత్యబుద్ధశబ్దస్వభావావిద్యానితిప్రాగుక్తనాత్యజ్ఞస్యైవగ్రహణం**

స్యాదుత్పాదేఫలేపుష్పే ప్రసవోగర్భమోచనే॥౩౬౩॥ అవిశ్వాసేపహ్నవేపినికృతావపినిహ్నవః|

ప్రసవశబ్దము-పుట్టుటకును - ఫలమునకును- పుష్పమునకును-ప్రసూతికిని పేరు॥ప్రసవనంప్రసూయతేచప్రసవః*షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే|పుట్టుటగనుకనుపుట్టునదిగనుకనుప్రసవము॥టీ॥ఉత్పద్యతఇత్యుత్పాదఃఅపత్యం-యథా- అహోపహూవామపిప్రసవవాత్సల్యమిత్యపత్యేమురారిః-అయమనుజ్ఞాయామపిభగవతఃప్రసవే** నిహ్నవశబ్దము - అవిశ్వాసమునకును-అవలాపించుటకును-తిరస్కరించుటకును. అపిశబ్దమువలన,కపటమునకును పేరు॥నిహ్నవనంనిహ్నవఃహ్నుఙ్ అపనయె॥మోసపుచ్చుటగనుకనిహ్నవము॥టీ॥అవిశ్వాసే-మమచిత్తంముహురేతినిహ్నుపః|అపహ్నవఃఅపలాపః-యథానిహ్నవేభావితోదద్యాదితి|నికృతిస్తిరస్కారః-తత్రస్ఫురత్తుషారాంశుమరీచిజాలైర్వినిహ్నుతాస్స్ఫాటికసౌధపఙ్క్తిరితిమాఘః-నికృతిశ్శాఠ్యమితిచంద్రః

ఉత్సేకామర్షయోరిచ్ఛాప్రసవేమహ ఉత్సవః॥౩౬౪॥అనుభావఃప్రభావేచసతాంచమతినిశ్చయే| స్యాజ్జన్మహేతుఃప్రభవఃస్థానంచాద్యోపలబ్ధయే॥౩౬౫॥

ఉత్సవశబ్దము-ఉప్పొంగుటకును- కోపమునకును-ఇచ్ఛపుట్టుటకును-పండుగకును పేరు॥ఉత్సవతి-సువతిచఉత్సవఃషూప్రేరణె- షుప్రసవైశ్వర్యయోః|ప్రేరేపించునది,పుట్టునదిగనుకఉత్సవము ** అనుభావశబ్దము-ప్రభావమునకును- పెద్దలయొక్కబుద్ధినిశ్చయమునకును-చకారమువలన-సాత్వికాదిభావములనెఱిగించునట్టిభ్రూవిక్షేపాదులకును పేరు॥అనుభూయతెఅనేనేత్యనుభావః*భూసత్తాయాం|దీనిచేతఅనుభవింపఁబడును...ప్రభవశబ్దము జన్మమునకుకారణమైనదానికిని-మొదటనెఱుగుటకుస్థానమైనదానికిని-చకారమువలనప్రభవశబ్దసంవత్సరమునకును పేరు॥మొదటనెఱిగుటకుస్థానమైనదానికెట్లనిన- హిమవతోగంగాప్రభవతిఅనెడుదిక్కునగంగనుమొదటనెఱుగుటకుస్థానమైనదిహిమవంతము॥ ప్రభవనంప్రభవత్యస్మాదితితిచప్రభవః*భూసత్తాయాం। పుట్టుటగనుకనుదీనియందుపుట్టుదురుగనుకనుప్రభవము॥టీ॥జన్మహేతుఃజన్మకారణం-తత్రయథా-శ్వసూర్యప్రభవోవంశఇతి

ధ్రువోపభేదేక్లిబంతునిశ్చితేశాశ్వతేత్రిషు|

ధ్రువశబ్దము- ధ్రువుఁడనెడునక్షత్రమునకుపేరైనపుడు॥పు నిశ్చయింపఁబడినదానికి- పేరైనపుడు॥న॥నిత్యమైనదానికి పేరైనపుడు॥త్రి॥నిశ్చితమైనదానికెట్లన్నను-ధ్రువంప్రాణాశః ప్రహితస్యపత్రిణః-అనిభారవి| నిత్యమునకెట్లన్నను-ధ్రువావిశ్వంభరాద్యాశ్చధ్రువంసర్వమిదంజగత్- అని॥ ధ్రువతీతిధ్రువః*ధ్రువస్థైర్యే|స్థిరమైయుండునది॥శ్లో॥శివేవసావధేయోగేధ్రువఃస్త్రీగీతిమూర్వయోః|ధ్రువంతునిశ్చయేతర్కైఅవధావితి శేషః॥శివఃకీలః-వధోన్యగ్రోధతరుః-యోగోవిష్కంభాదిషుద్వాదశః- తర్కఉత్ప్రేక్షా-ధ్రుగ్భేదేస్త్రీలింగఃప్రాగుక్తః

స్వోజ్ఞాతావాత్మని

**స్వశబ్దము- జ్ఞాతికి పేరైనపుడు॥పు॥తాననుటకుపేరై

స్వంత్రిష్వాత్మీయే స్వోస్త్రియాంధనే ౩౮౬॥

నపుడు॥న॥పుల్లింగమనికొందఱందురు॥ధనసంబంధమైనదానికి పేరైనపుడు॥త్రి॥ధనమునకు పేరై
నపుడు॥స్త్రీ॥ఉదాహరణములు- జ్ఞాతికి- ఉల్ము కాసీవమయి తే స్వాః। ఆత్మకుహృది స్వమవలోక
య।ఆత్మీయమునకు- స్వదారనిరతః।ధనమునకు- ప్రభూతా స్వాదీయం తెఅని॥స్యతిదుఃఖం స్వః*
షోంతకర్మణి।దుఃఖమును జెఱుచునదిగనుక స్వము॥శ్లో॥జ్ఞాత్యాత్మనోః స్వః స్వం స్వోర్థః స్వం స్వః
స్వాత్మీయమాత్రకే- ఇతి నానార్థరత్నకోశః॥లక్ష్మీభృతోంభోధితటాధివాసాః బహూలాకృతాఙ్

స్త్రీకటీవస్త్రబంధే పినీవీపరిపణేపిచ।

స్వానివపశ్యతి స్మేతి స్వశబ్దస్య ఆత్మవచనత్వేపుల్లింగప్రయోగో మాఘకావ్యే ... నీవీశబ్దము-
పోకముడికిని- మూలధనమునకును- అపిశబ్దమువలన పందెముకట్టిన ద్రవ్యమునకును పేరు॥నితరాంవ్వి
యత ఇతి నీవీ వ్యేఞ్ సంవరణే।నియతముగా దాచబడునది॥శ్లో॥నీవీస్యాద్బంధనాగారే ఇతి శేషః

శివాగౌరీఫేరవయో ర్ద్వంద్వంకలహయుగ్మయోః॥౩౮౭॥

శివాశబ్దము- గౌరీదేవికిని- నక్కకును పేరు॥మఱియును- కరకచెట్టుకును- ఉసిరికెచెట్టుకును పేరు॥శి
వునికి పేరగునపుడు॥పు॥శ్యతి దుఃఖాదికమితి వా శివా*శో తనూకరణే।దుఃఖాదుల జెఱుచునది॥శ్లో
మో॥ శ్లేష్మభద్రేసుఖేశివం । హరేయోగాంతరే వేదేవాలుకే గుగ్గులావపీతి శేషః... ద్వంద్వశబ్ద
ము- యుద్ధమునకును- రెంటికిని పేరు॥మిథునమునకును- రహస్యమునకును పేరు॥ద్వయోరిదం- ద్వా
ద్వౌ చ ద్వంద్వం।ఇద్దరిసంబంధమైనది- రెండునుగనుక ద్వంద్వము॥టీ॥ కలహే- బాహుద్వంద్వప్ర
వృత్తయోరితి।మిథునే ద్వంద్వానుభావం క్రియయా వివవ్రురితి॥శ్లో॥ ద్వంద్వంరహస్యమర్యాదా

ద్రవ్యాసువ్యవసాయేషు సత్త్వమస్త్రీతు జంతుషు।

యజ్ఞపాత్రప్రయోజనఇతి శేషః ... సత్త్వశబ్దము- ద్రవ్యమునకును- ప్రాణములకును - ఉద్యోగ
మునకును పేరగునపుడు॥న॥ జంతువులకు పేరగునపుడు॥పు॥సతోభావస్సత్త్వం। కలిగినవస్తువు
యొక్క భావముగనుక సత్త్వము॥టీ॥ద్రవ్యే- సత్త్వనివిశతే పైతీతి।అసుషు- అంతస్సత్త్వ ఇతి। వ్యవసాయ
ఉత్సాహః- తత్ర- సర్వత్రసత్త్వసంపన్న ఇతి।ప్రాణిమాత్రే యథా - సర్వసత్త్వహితేరత ఇతి॥శ్లో॥
సత్త్వంగుణే పిశాచాదౌ బలే ద్రవ్యస్వభావయోః॥ సద్భావే వ్యవసాయే చ చిత్తే ప్రాణిషు శబ్ద్యత ఇ

క్లీబంనపుంసకేషండే వాచ్యలింగమవిక్రమే ౩౮౮॥

తి విశ్వప్రకాశః** క్లీబశబ్దము- నపుంసకునికి బేరగునపుడు ॥ న ॥ పరాక్రమహీనునికి బేరగునపు
డు॥త్రి॥క్లీబత ఇతి క్లీబం*క్లీబృ ధార్ష్ట్యే।దిట్టతనములేనివాఁడు॥

—* ఇతి వాంతాః *—

ద్వౌవిశౌ వైశ్యమనుజౌ ద్వౌచారాభిమరౌ స్పశౌ।

విట్శబ్దము- వైశ్యునకును- మనుష్యునికిని బేరు॥విశతీతి విట్॥శ-పు॥విశ ప్రవేశనే।ప్రవేశించువాఁ
డు॥టీ॥మనుజో మనుష్యమాత్రం- తత్ర- విశాంపతిర్విష్టరభాజమారాదితి రఘువంశే ** స్పశశబ్ద
ము- వేగులవానికిని- అభిమరమునకును బేరు ॥ అభిమరమనఁగా యుద్ధము. ద్రవ్యార్థమై యేనుఁగు
తోఁగాని- పులితోఁగాని పోరెడువాఁడని కొందఱందురు॥స్పశతీతి స్పశః * స్పశ బాధనస్పర్శన

ద్వౌరాశీపుంజమేషాద్యౌ ద్వౌవంశౌకులమస్కరౌ॥౩౮౯॥

యోః॥బాధించువాఁడు॥శ్లో॥ స్పశః ప్రణిధియుద్ధయోరితి విశ్వప్రకాశః ** రాశిశబ్దము ప్రోగుకు
ను- మేషము వృషభము మొదలైన ద్వాదశరాసులకును బేరు॥అశ్నుత ఇతి రాశిః ॥పు॥అశూ వ్యాప్తౌ॥
వ్యాపించునది**వంశశబ్దము- కులమునకును . వెదురుకును బేరు॥వన్యత ఇతి వంశః*వనషణ సంభ
క్తౌ।ఆశ్రయింపబడునది॥శ్లో॥పృష్ఠాస్థిగేహోర్ధ్వకాష్ఠే వంశే వేణౌ గణే కుల ఇతి విశ్వప్రకాశః॥

రహఃప్రకాశౌ వీకాశౌ నిర్వేశోభృతిభోగయోః।

వీకాశశబ్దము- ఏకాంతస్థలమునకును ప్రకాశమునకును బేరు ॥ ప్రకాశమనఁగా స్ఫుటమైనది॥శ్లో॥
వీకాశో విజనే స్ఫుటే- అని అజయుఁడు॥విగతో విశిష్టశ్చ కాశః ప్రకాశో స్యేతి వీకాశః*కాశృ దీప్తౌ।వి
గతమైనట్టియు శ్రేష్ఠమైనట్టియు ప్రకాశముగలది॥పా॥నీకాశః**నిర్వేశశబ్దము - కూలికిని, భోగ
మునకును బేరు॥ఉదాహరణములు॥భృతికి।ప్రతిగృహ్య జయశ్రీయ నిర్వేశాధిగతైరర్థైః। భోగ
మునకు. వస్త్రాన్నపానం నిర్వేశః।అని॥నిర్విశ్యత ఇతి నిర్వేశః * విశ ప్రవేశనే నిపూర్వో భోగే।

కృతాంతేపుంసికీనాశః క్షుద్రకర్షకయోస్త్రిషు॥౩౯౦॥

అనుభవింపఁబడునది**కీనాశశబ్దము, యమునికి బేరగునపుడు॥పు॥దరిద్రునికిని,దున్నెడువానికిని
బేరగునపుడు॥త్రి॥కుత్సితం నాశయతీతి కీనాశః*ణశ అదర్శనే।కుత్సితమును చెఱుచువాఁడు॥***

పదేలక్ష్యేనిమిత్తేపదే

అపదేశశబ్దము।స్థానమునకును।వ్యాజమునకును, నిమిత్తమునకును బేరు।ప్రసిద్ధికిని పేరు॥లక్ష్యమనఁ
గా గురి యని కొందరు॥ఉదాహరణములు॥స్థానమునకు।త్యక్త్వాపదేశో యాతి।వ్యాజమునకు।రఘా

శస్త్యే
తుకాశమప్సుచ।
దశావస్థానేకవిధా
ప్యా
శాతృష్ణాపిచాయతా
౩౭౧॥
వశా స్త్రీకరిణీవం
ధ్యా
దృగ్జ్ఞానేజ్ఞాతరిత్రి
షు
స్యాత్కర్కశస్సా
హసికఃకఠోరామ
సృణావపి॥౩౭౨॥
ప్రకాశోతిప్రసిద్ధేపి
శిశావజ్ఞేపిబాలిశః
నృశంసఖడ్గౌనిస్త్రిం
శా
పాశోబంధనశస్త్ర
యోః।
కోశోస్త్రీకుట్మలేఖడ్గ
ధానేర్థౌఘదివ్య
యోః॥౩౭౩॥

పదేశాన్మనిమోహామఘనోః-అనిరఘువంశము।నిమిత్తమునకు-కెనాప్యపదేశేనాగతః-అని॥ప్రసి
ద్ధికి-ఔదార్యశౌర్యధైర్యేషునిస్సీమవ్యపదేశభాక్-అని॥అపదిశ్యతఇత్యపదేశః॥దిశ అతిసర్జనే
విరుద్ధముగానీయఁబడునది॥శ్లో॥ప్రసిద్ధావపదేశస్స్యాదితిశేషః॥కశశబ్దము-నీళ్లకును - చకా
రమువలనదర్భకును పేరు॥కౌశేతఇతికుశం॥శీఙ్ స్వప్నే।భూమియందుండునది॥శ్లో॥ద్వీపరాజ
స్యయోఃకుశః॥ఛందోగస్తోత్రగణనాశంకావౌదుంబరేమతేతిశేషః॥దశాశబ్దము బాల్యము
మొదలైనఅవస్థలకును-అపిశబ్దమువలన-వత్తికినికొంగ చెరుగుకును పేరు॥దశ్యతేఛిద్యతఇతిదశా॥
దంశదశనే।చెఱుపఁబడునది॥శ్లో॥దశాప్రదీపవర్తావితిశేషః॥ఆశాశబ్దము - అధికమైనఅపే
క్షకును-అపిశబ్దమునలన-దిక్కునకును పేరు॥అశ్నుతఇత్యాశా-అశూవ్యాప్తౌ। వ్యాపించునది॥ఆ
శాసనమాశా-ఆఙ్పూర్వశ్శాసుఇచ్ఛాయాం।ఇచ్ఛయించుటఆశ॥శ్లో॥ఆశావ్యాప్తౌభుజౌచనేతిశేషః॥
వశాశబ్దము-స్త్రీకిని-ఆడయేనుగుకును-గొడ్డుటావుకును పేరు॥అధికమైనదానికిపేరైనప్డు-త్రి॥ఉ
శ్యతఇతివశా॥వశకాంతౌ।ఇచ్ఛయింపబడునది॥శ్లో॥ప్రభుత్వేచ్ఛాయత్తతాసువశోనాత్రిషుత
ద్వతి।స్త్రీగవిసూతయోఃస్త్రీస్యాదితిశేషః-సుతాదుహితా-తథాచవైజయంత్యాం॥శ్లో॥శశాక
రిణ్యాంవంధ్యాయాంరామాయాందుహితర్యపీతి॥దృక్ఛబ్దము-జ్ఞానమునకుపేరగునపుడు-స్త్రీ-
ఎఱుఁగువానికినిపేరగునపుడు-త్రి- ఇదిగాక-నయనమునకును-చూచుటకును-పేరగునపుడు-స్త్రీ-చూ
చువానికిపేరగునపుడు-త్రి॥దర్శనం-పశ్యతీతి-దృశ్యతేఅనయేతిచ-దృక్॥శ॥చూచుటగనుక-చూ
చువాఁడుగనుకను-వీనిచేతచూడఁబడునుగనుకనుదృక్కు॥కర్కశశబ్దము.సాహసముగలదానికిని
గట్టినైనదానికిని-పరుసనిదానికిని-అపిశబ్దమువలనదయలేనివానికిని పేరు॥కృణాతీతికర్కశః॥క్రి
కృ హింసాయాం।హింసించునది॥ శ్లో॥కర్కశౌక్రూరనిర్దయావితిశేషః॥కఠోరమసృణావపీతి
కేచిత్॥ ప్రకాశశబ్దము-మిక్కిలిప్రసిద్ధమైనవానికిపేరగునపుడు-త్రి-అపిశబ్దమువలన - ఎండ
మొదలయినవెలుఁగుకును పేరు॥ప్రకాశతే-ప్రకాశనంచ-ప్రకాశః॥కాశృదీప్తౌ । ప్రకాశించు
నుగనుకప్రకాశించునదిగనుకనుప్రకాశము॥శ్లో॥ప్రకాశఃకాశవానపీతిశేషః ॥ బాలిశశబ్దము
చిన్నవానికిని-ఎఱుకలేనివానికిని-అపిశబ్దమువలనమూర్ఖునికిని పేరు॥బలింశ్యతీతిబలిశః శోతను
కరణే॥బలిశఏవబాలిశః।పూజనుచెఱుచువాఁడుబలిశుఁడు-బలిశుఁడేబాలిశుఁడు॥నిస్త్రింశ
శబ్దము-హింసించువానికిని-ఖడ్గమునకును పేరు॥నిష్క్రాంతస్త్రింశదంగులిభ్యోనిస్త్రింశః।ముప్ప
దియంగుళములకంటెఘనమైనదిగనుకనిస్త్రింశము-ఖడ్గము- తత్సామ్యమునహింసించువానియం
దునువర్తించును॥పాశశబ్దము-బంధనమునకును-ఆయుధమునకును పేరు ॥ బంధనమన్నగాను
కట్టుటయును-త్రాడును ॥ పశతీతిపాశః॥పశబాధనస్పర్శనయోః। బాధపెట్టునది॥
కోశశబ్దము-మొగ్గకును-కత్తియొఱకును-ధనసమూహమునకును - దివ్యప్రమాణభేదమునకును పే
రు॥దివ్యమనఁగా-నదీవ్యయోః-అనిపఠించిప్రకాశించువానికిని పేరనికొందరందురు ॥ కుశ
తీతికోశః॥కుశసంశ్లేషణే।కూడుకొనియుండునదిగనుకకోశము॥టీ॥కుట్మలో ముకుళః తత్ర॥
శ్లో॥కోశద్వంద్వమియంతథాతినళినీకాదంబచుంచుద్ధృతమితి ఖడ్గపిధానేయథా॥ ఉన్ముక్తశ్చకత
మేయముదారకాంతిశ్శ్రీవశంబరరిపోరసిఃకోశేతి।ఖడ్గగ్రహముపలక్షణం . పిధాయకమా
త్రికోశశబ్దః . అన్నమయాదీనాంపంచానామపి బ్రహ్మస్వరూపావరకత్వేన కోశఃప్రసిద్ధిః . అ
ర్థౌఘఃకృతాకృతోభయరూపసువర్ణరజతసముదాయః-తత్ర-కోశాగారమితి - దివ్యంశపథః
దుర్గాభైరవాద్యాలయదేవతాస్నానోదకపానరూపః.తత్ర విప్రునపాయయేల్లోకశఋతి॥
కోశశ్శిశ్నజాతిఫలేతథాశబ్దార్థసంగ్రహఇతిశేషః । శ్లేషసియథా. కుర్వన్కరికరక్రీడా శనైః
కోశంప్రవేశయేదితిరతిరహస్యే । అయంశబ్దఃస్త్రియామపి యథా స్త్రీపుంసయోః కోశ
సామ్యేభావసామ్యంభవేద్ధ్రువమితితత్రైవప్రయోగః- అత్రశబ్దార్థసంగ్రహశబ్దేన పుస్తకమ
ప్యుచ్యతే. తత్ర- కోశాంతరేత్వయంపాఠఇతిలిఖంతివ్యాఖ్యాతారః. వైదేశికేషుకోశేషుపాఠ

భేదాన్నిరీత్యతానితిదక్షిణావర్తనాథశ్చ కోశవానాచార్యఇతిచ- అత్రకేచిత్ కోశౌ స్త్రీతిఅ ర్ధంపాం తేపఠంతి వ్యాఖ్యాతృభిః కైశ్చిత్తత్త్రైవ వ్యాఖ్యాతం- అస్మాభిస్తుకతిపయ టీకాకారపద్ధ త్యానానాగ్రంథదర్శనేనలోకవ్యవహారదర్శనేనచశాంతఏవలిఖితమితి ॥ **ఇతిశాంతాః. **

సురమత్స్యావనిమిషౌ పురుషావాత్మమానవౌ। కాకమత్స్యౌ ఖగౌ ధ్వాంక్షౌ కక్షౌ చ తృణవీరుధౌ॥ ౩౨౪॥

అనిమిషశబ్దము- దేవతలకును-మత్స్యమునకును పేరు॥ననిమిషత్యనిమిషః*మిషనిమీలనే। రెప్పపా టులేనిది**పురుషశబ్దము - జీవునికిని-మనుష్యునికిని పేరు ॥ పిపర్తీతిపురుషః*పౄపాలనపూర ణయోః । పాలించువాఁడు ** ధ్వాంక్షశబ్దము-కాకికిని-కొకెరలకును పేరు॥ ధ్వాంక్షతిమాం సమితిధ్వాంక్షః*ధ్వాక్షి కాంక్షాయాం।మాంసమునిచ్ఛయించునది॥ శ్లో॥ధ్వాంక్షౌతు బకవాయ సావిత్యమరమాలా**కక్షశబ్దము.తృణమునకు-తీఁగెపొదకును.చకారమువలన-ఎండినఅడవికిని చంకకును.పాపమునకును పేరు॥కష్యతఇతికక్షః*కషహింసాయాం।హింసింపఁబడునది॥శ్లో॥కక్షః పాపపరీధానపశ్చాదంచలపల్లవఇతి శేషః**అభీషుశబ్దము-పగ్గమునకును। కిరణమునకును పేరు

అభీషుః ప్రగ్రహే రశ్మౌ ప్రైషః ప్రేషణమర్దనే।

అభిఇష్యతఇత్యభీషుః॥ పు॥ ఇషుఇచ్ఛాయాం।ఇచ్ఛయింపఁబడునది**ప్రైషశబ్దము.అంపుటకు ను-పీడించుటకును బేరు॥ప్రకృష్టమేషణంప్రైషః*ఇషగతౌ। ప్రకృష్టమైనగమనముప్రైషము**

పక్షః సహాయేప్యు

పక్షశబ్దము.సహాయమునకును.అపిశబ్దమువలనశుక్లకృష్ణపక్షములకును- ఱెక్కలకును- సాధ్యమున కును-విరోధమునకును-పార్శ్వమునకును బేరు॥పక్ష్యతఇతిపక్షః*పక్షపరిగ్రహే। పరిగ్రహింపఁబ డునది॥ శ్లో॥పక్షఃపతత్రికుచయోః పార్శ్వేసఖాయ్యేన్యపస్య చ॥ గజేస్యాచ్చుల్లిరంధ్రేచబలేసాధ్య విరోధయోరితి శేషః॥ శ్లో॥ పక్షోమాసార్ధకేపార్శ్వేగ్రహే సాధ్యవిరోధయోః ॥ కేశాదేఃపరతో బృందేబలేసఖసహాయయోః ॥ పరతంత్రేచుల్లిరంధ్రేదేహాంగేరాజకుంజర ఇతివిశ్వప్రకాశః॥

ష్ణీషశ్శిరో వేష్టకిరీటయోః॥ ౩౨౫॥

ఉష్ణీషశబ్దము-తలనుజుట్టెడుపాగమొదలయినదానికిని-కిరీటమునకును బేరు ॥ ఉష్ణనివారణార్థమి ష్యతేఉశ్యతఇతివాఉష్ణీషః*ఇషుఇచ్ఛాయాం*వశకాంతౌ। ఉష్ణనివారణార్థమైయిచ్ఛయింపఁ బడునదిగనుకఉష్ణీషము**వృషశబ్దము-వీర్యవృద్ధిగలవానికిని- ఎలికకును - శ్రేష్ఠునికిని-పుణ్యమున

శుక్రలేమూషికశ్రేష్ఠే సుకృతే వృషభే వృషః

కును-ఆఁబోతుకును బేరు-ఉదాహరణములు॥వీర్యవృద్ధిగలవానికి-వృష్యాఃప్రయోగాః॥ ఎలికకు-వృ షః*వృషుసేచనే।వర్షించునదిగానివర్షింపబడునదిగానివృషము॥శ్లో॥వృషఃపుంసీచరాశౌనాక షః*వృషుసేచనే।వర్షించునదిగానివర్షింపఁబడునదిగానివృషము॥శ్లో॥వృషఃపుంసీచరాశౌనాక పికచ్ఛాగ్వటరూషయోః శృంగ్యామపివృషాస్త్రీస్యాద్వ్రతినామాసనంవృషఇతిశేషః ॥ ***

ద్యూతేక్షే శారిఫలకేప్యాకర్షో

ఆకర్షశబ్దము-జూదమునకును- పాచికెలకును- సారెలుంచెడుపలకకును-అపిశబ్దమువలన- ఆకర్షిం చుటకును బేరు ॥ ఆకర్షతి - ఆకర్షణంచ - ఆకర్షః * కృషవిలేఖనే । ఆకర్షించునది-ఆకర్షిం చుటయునుగనుక ఆకర్షము ** అక్షశబ్దము - ఇంద్రియములకు బేరైనపుడు - న - పాచికల

థాక్షమింద్రియే। నాద్యూతాంగేకర్ష చక్రేవ్యవహారేకలిద్రుమే**

కును-ఇరువదిరూకలయెత్తుతూనికగలదానికిని-బండికంటికిని వ్యవహారమునకును - తాండ్రచెట్టుకు ను పేరైనపుడు-పు॥అక్ష్ణోతీత్యక్షః*అక్షూ వ్యాప్తౌ।వ్యాపించునది॥ శ్లో॥ అక్షోవ్యాప్తానాత్మనిచేతి శేషః** కర్షూశబ్దమువాగ్రకును - పిడకనిప్పునకును - పేరైనపుడు-పు॥నదికిపేరైనపుడు. స్త్రీ॥

కర్షూరాత్రాకరీషాగ్నిః కర్షూః కుల్యాభిధాయినీ॥

వాతర్షాయనఁగాకృషి॥కషణంకషతీతికృష్యతేచకషూః*కృషవిలేఖనే। దున్నుటయునుపీడిం చునదియును-దున్నఁబడునదియునుగనుకకర్షువు॥

పుంభావేతత్క్రియాయాంచపౌరుషం

పౌరుషశబ్దము - మగతనమునకును. పురుషుఁడుచేసెడిక్రియకును,చకారమువలనమానిసిచెయ్యె త్తుపొడవుకును బేరు ॥ పురుషస్యభావఃకర్మచపౌరుషం। పురుషునియొక్క-భావమును క్రియయు నుగనుకపౌరుషము॥శ్లో॥పుంస్తేజసితుపౌరుషమితి శేషః**విషశబ్దము-నీళ్లకును . చకారమువల

విషమప్సుచ। ఉపదానేప్యామిషం స్యా

న,విషమునకును బేరు ॥ వేవేష్టీతివిషం*విష్ల్ వ్యాప్తౌ । వ్యాపించునది ** ఆమిషశబ్దము,కానుక కును,అపిశబ్దమువలన,మాంసమునకును బేరు॥ కొందరు ఉపదానమనెడిదిక్కనఉపాదానమనిపాఠ మును జెప్పిఅందుకు అర్థములంచమని చెప్పుదురు॥అమ్యతఇత్యామిషం*అమగత్యాదౌ।పొందఁబడు నది"టీ॥శ్లో॥ఉపాచ్చారః ప్రదానందాహారోగ్రాహ్యయానెఅపీకిఅభిధానచింతామణౌ,ఉపశబ్దా

దుత్తరేషాం చారదానాదిశబ్దానాం పర్యాయత్వాభిధానాదిహ ఉపదానశబ్దేన ఉపాయన ముచ

దపరాధేపి కిల్బిషం। చ్యతఇతి॥ **కిల్బిషశబ్దము- అపరాధమునకును-అపిశబ్దమువలన పాపమునకును పేరు॥ కిల్యతఇతికి

౩౨౮॥ స్యాద్ధృష్టే ల్బిషం॥ కిల కిల క్షేపే॥ దొబ్బబడునది॥ శ్లో॥ కిల్బిషం దురితే రుజీతి శేషః॥ వర్షశబ్దము-వానకును-

లోకధాత్వంశే వ భారతవర్షము మొదలయిన భూఖండములకును-సంవత్సరమునకును పేరు॥ వర్షణం వర్షణా

త్సరే వర్షమస్త్రి ప్యాయయతీతి చ వర్షః॥ వృషు సేచనే॥ వర్షించుటగనుక అప్యాయనము చేయునదిగనుకను

యామ్। వర్షము॥ శ్లో॥ వర్షం స్త్రీ జ్యేష్ఠే మేఘ ఇతి శేషః॥ పుస్నపుంసకయోర్వర్షః జంబూద్వీపే ద్రుమేష్వ

ప్రేక్షా నృత్తేక్షణప్రజ్ఞా ప్వితి రుద్రశ్చ... ప్రేక్షాశబ్దము-నాట్యమునకును -చూచుటకును బుద్ధికిని పేరు ॥ కొందఱు - నృ త్తేక్షణం ప్రజ్ఞా అనిపాఠమును చెప్పి ప్రేక్షాశబ్దము-నృత్తము చూచుటకును- బుద్ధికిని పేరందురు॥ ప్రేక్షణం ప్రేక్ష్యతే అనయేతి చ ప్రేక్షా॥ ఈక్ష దర్శనాంకనయోః॥ చూచుటయును-చూడఁబడు

భిక్షా సేవార్థనాభృతిః॥ ౩౨౯॥ నదియునుగనుక ప్రేక్ష॥ **భిక్షాశబ్దము- సేవించుటకును- అడుగుటకును-కూలికిని పేరు॥ భిక్షణం భిక్షా॥ భిక్ష యాచ్ఞాయాం॥ అడుగుటగనుక భిక్ష॥ శ్లో॥ భిక్షా భిక్షితవస్తున్యపీతి శేషః॥ **త్విట్ శబ్దము

త్విట్ శోభాపి ఒప్పిదమునకును- అపిశబ్దమువలన దీప్తికిని పేరు॥ త్వేషణం త్విట్॥ వ-సీ॥ త్విష దీప్తౌ ప్రకాశించుట

త్రిషు పరే గనుక త్విట్టు॥ శ్లో॥ త్విడ్దీప్త్యాం వ్యవసాయే చ జిగీషాయాం గిరి ధనావితి శేషః॥ ** ముందరఁజెప్పెడు న్యక్షశబ్దము మొదలు షాంతములు ముగియువఱకు జెప్పఁబడుశబ్దములు మూఁడులింగములయందువ

న్యక్షం కార్త్స్న్యనికృష్టయోః। ర్తించును॥ **న్యక్షశబ్దము- అంతయుననుటకును-అధమునికిని పేరు ॥ నితరాం నిక్షణేన చ అక్ష్ణోతీతి న్యక్షం॥ అక్షూ వ్యాప్తౌ॥ మిక్కిలియును-నికృష్టమును వ్యాపించునదిగనుక న్యక్షము ॥టీ॥ అత్ర కార్త్స్న్యశబ్దస్య ధర్మవచనత్వేపి పూర్వనాక్యన్యక్షశబ్దస్యాపి వాచ్యలింగవిధానాత్ కృత్స్న

ప్రత్యక్షేధికృతేధ్యక్షో రూపే ధర్మిణ్యేవ పర్యవసానః॥ శ్లో॥ న్యక్షః పరశురామే స్యాదితి శేషః॥ అధ్యక్షశబ్దము-సాక్షాత్తుగాను గానఁబడుదానికిని గ్రామాదులకధికారియైనవానికిని పేరు॥ అక్షమధికృతః- అధ్యక్ష్ణో తీతి చ అధ్యక్షః॥ అక్షూ వ్యాప్తౌ॥ ఇంద్రియములను బొందునదిగనుకను- ఉత్కృష్టముగా వ్యాపించునది

రూక్షస్త్వప్రేమ్ణ్యచిక్కణే॥ ౩౩౦॥ గనుక-అధ్యక్షము-అధ్యక్షుఁడును॥ **రూక్షశబ్దము, ప్రేమలేనివానికిని - పరుసనిదానికిని పేరు॥ రూక్షయతీతి రూక్షః॥ *రూక్ష పారుష్యే॥ పరుసనైయుండునుగనుక రూక్షము॥ శ్లో॥ రూక్షస్స్యాద్వ త్వాదపాంతర ఇతి శేషః॥

* ఇతి షాంతాః, *

రవిశ్వేతచ్ఛదౌ హంసౌ హంసశబ్దము-సూర్యునికిని-హంసకును పేరు॥ లోభము లేని రాజునకును-విష్ణువునకును-అంతరాత్మకును-మత్సరము లేనివానికిని-ఉత్తమసన్న్యాసికిని-ఉత్తరపదమైయుండునపుడు శ్రేష్ఠునికిని పేరు॥ శ్లో॥ నిర్లోభనృపతౌ విష్ణావంతరాత్మన్యమత్సరే। యతిభేదే చ హంసస్స్యాత్ శ్రేష్ఠే రాజాదిపూర్వక ఇతి॥ హంసో నిర్లోభనృపతౌ శారీరమరుదంతరే। హయభేదే యోగిభేదే మంత్రభేదే విమత్సరే। పరమాత్మని విష్ణౌ చ శ్రేష్ఠే రాజాదిపూర్వక ఇతి శేషః॥ హంతీతి హంసః॥ హన హింసాగత్యోః॥

సూర్యవహ్నీ విభావసూ॥ *వత్సౌ తర్ణకవర్షౌ ద్వౌ పోవునుగనుక హంస॥ *విభావసుశబ్దము- సూర్యునికి-అగ్నికిని పేరు॥ విభైవ వసు ధనమస్యేతి విభావసుః॥ పు॥ ప్రభయే ధనముగాఁగలవాఁడు॥ శ్లో॥ విభావసుర్హారభేద ఇతి శేషః... వత్సశబ్దము-దూడకును- సంవత్సరమునకును పేరు॥ వసతి-వసత్యస్మిన్నితి చ వత్సః॥ వస నివాసే॥ ఉండునదిగనుక దినియందన్నియునుండునుగనుక నువత్సము...

సారంగాశ్చ దివౌకసః॥ ౩౩౧॥ దివౌకశ్శబ్దము - చాతకపక్షికిని-చకారమువలన దేతలకును-పక్షికిని పేరు॥ ద్యౌః ఓకః స్థానమేషామితి దివౌకసః॥ స-పు॥ ఆకాశము స్థానముగాఁగలది॥

శృంగారాదౌ విషే వీర్యే గుణే రాగే ద్రవే రసః। రసశబ్దము-శృంగారము మొదలైన నవరసములకును-విషమునకును-వీర్యమునకును-మధురాదిషడ్రసములకును-అనురాగమునకును-ద్రవమునకును పేరు॥ విషమనఁగా నీళ్లును- విషమును- వీర్యమనఁగా బలిమియును పాదరసమును - ద్రవమనఁగా ఆర్ద్రమైనదియును-పులిసీళ్లును ॥ రస్యత ఇతి రసః॥ రస ఆస్వాదనే॥ ఆస్వాదింపఁబడునది॥ శ్లో॥ జలే శరీరధాతౌ చ తిక్తాదౌ పారదే రస ఇతి త్రికాండశే

పుంస్యుత్తంసావతంసౌ ద్వౌ కర్ణపూరేపి ఉత్తంసశబ్దమును-అవతంసశబ్దమును-అలంకారార్థమై చెవులకుఁ బెట్టెడు పువ్వులు సొమ్ములు మొదలైనవాటికి-శిరోభూషణమునకును పేళ్లు॥ ఉత్తంస్యతే అవతంస్యతే చానేనేతి ఉత్తంసః॥ అవతం

శేఖరే॥౩౮౨॥

దేవభేదేనలే౽శ్మౌవ సూరత్నేధనేవసు।

విష్ణౌచవేధాః

స్త్రీత్వాశీర్హితాశంసాహిదంష్ట్రయోః॥

లాలసేప్రార్థనౌత్సుక్యే

హింసాచౌర్యాదికర్మచ।

ప్రసూరశ్వాపి భూద్యావోరోదస్యౌ రోదసీచతే॥౩౮౪॥

జ్వాలాభాసోర్నపుంస్యర్చి జ్యోతిర్భద్యోతదృష్టిషు।

పాపాపరాధయోరాగః

ఖగబాల్యాదినోర్వయః॥౩౮౫॥

తేజఃపురీషయోర్వర్చో ॥మహస్తూత్సవతేజసోః।

రజోగుణేచస్త్రీపుష్పే రాహుర్ధ్వాంతేగుణేతమః॥౩౮౬॥

ఛందఃపద్యేఽభిలాషే

సశ్చ॥తసిభూషాయాం।దీనిచేతఅలంకరింపఁబడునుగనుక ఉత్తంసము - అవతంసమును॥ఉత్తంసావతంసౌవాపుంసీతియోజనా।పుల్లింగనపుంసకలింగములయందువర్తించును శ్లో॥ శేఖరేకర్ణపూరేస్త్రీస్యాదుత్తంసోవతంసవత్ - అనిరుద్ధుఁడు॥॥వసుశబ్దము - అష్టవసువులకును-అగ్నికిని-కిరణమునకును పేరైనపుడు॥పు రత్నమునకును ధనమునకును పేరైనపుడు॥న॥వసతీతివసుః ॥పు॥వసనివాసే।ఉండునుగనుకవసువు॥టీ॥కిరణధనయోర్ద్వథా।శ్లో॥కిరణాసయ్యద విమపెతవసుంవియదాలయాదపరదిగ్గణికేతిమాఘకావ్యే॥॥వేధశ్శబ్దము-విష్ణువునకును-చకారమువలన॥బ్రహ్మకును విద్వాంసునకును పేరు॥విధతీతివేధాః॥స పు॥విధవిధానే।విధించువాఁడు।శ్లో॥ వేధాబుధేఇతిశేషః॥॥ఆశీశ్శబ్దము - హితమైనఅర్థముగావలయుననుటకును - పాములకోఱకును పేరు॥ఆశాసనంఆశంసతీతిచఆశీః॥స-సీ॥అజశ్శాసుఇచ్ఛాయాం ఇచ్ఛయించునుగనుక- హింసించునదిగనుకనుఆశీస్సు॥॥లాలసశబ్దము-అడుగుటకును. ఔత్సుక్యమునకును పేరైనపుడు ॥స్త్రీ॥ విషయాసక్తునికి పేరైనపుడు॥త్రి॥ఔత్సుక్యమనఁగా- అభీష్టవస్తువు యెపుడెపుడుకలుగునని యెడుఅనురాగవిశేషము।లాలసనంలాలసః।మిక్కిలియిచ్ఛయించుట॥శ్లో॥ తృష్ణాతిరేకేనాంఛాయామౌత్సుక్యేలాలసాద్వయోరితిరభసః॥హింసాశబ్దముదొంగతనమునకును-ఆదిపదము చేతకొట్టుటమొదలైనదానికిని చకారమువలన-చంపుటకును పేరు॥చాంసనంహింసా॥హింసిహింసాయాం।చంపుటగనుకహింస॥॥ప్రసూశబ్దము-ఆఁడుగుఱ్ఱమునకును-అపిశబ్దమువలనతల్లికిని పేరు॥ప్రసూయతఇతిప్రసూః॥సీ॥ షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే। బిడ్డలఁగనునది॥॥రోదసీశబ్దము-భూమికిని ఆకాశమునకును పేరైనపుడు- ఈకారాంతస్త్రీలింగము॥రోదశ్శబ్దము భూమికిని ఆకాశమునకునుకూడా పేరు॥అపుడుసకారాంతనపుంసకము॥కొందఱు-రోదసీరోదశ్శబ్దములు రెండును -భూమికిని ఆకాశమునకునుకూడా పేళ్లు॥ప్రత్యేకగాఁజెప్పరు ॥ రుదంత్యస్మిన్నితిరోదః రోదసీచ॥ రుదిర్ అశ్రువిమోచనే।దీనియందు దుఃఖపడుదురుగనుకరోదస్సు . రోదసియును॥॥అర్చిశ్శబ్దము - అగ్నిజ్వాలకును కాంతికిని పేరు॥అర్చ్యతఇత్యర్చిః॥స-స్త్రీ॥ అర్చపూజాయాం। పూజింపఁబడునది॥॥॥జ్యోతిశ్శబ్దము-నక్షత్రమునకును- తేజస్సునకునుదృష్టికిని పేరు॥ ద్యోతతఇతిజ్యోతిః॥స.న॥ ద్యుతిదీప్తౌ।ప్రకాశించునది॥సూర్యునికిని.అగ్నికిని పేరగునపుడు-పుల్లింగమునుగలదు॥శ్లో॥ జ్యోతిర్నాభాస్కరేగ్నౌచక్లీబంభద్యోతదృష్టిష్వితిరుద్రః ॥ జ్యోతిఃప్రకాశేతారాయాంవేదాంగాంతరనేత్రయోరిత్యజయశ్చ ॥ జ్యోతిఃపుంస్యగ్నిసూర్యయోః।చంద్రే చేతి శేషః॥॥ఆగశ్శబ్దము-పాపమునకు-అపరాధమునకును పేరు॥అగంత్యనేనేత్యాగః॥స-న॥అగకుటిలాయాంగతౌ।దీని చేతకుటిలముగాచరింతురు...వయశ్శబ్దము-పక్షికిని- బాల్యముయౌవనము మొదలయినవయస్సునకును పేరు॥యౌవనమాత్రమునకును పేరనికొందరు॥వీయతఇతివయః॥స-న-వీగతిప్రజనకాంత్యసనఖాదనేషు పొందఁబడునది॥టీ॥యౌవనేయథా।శ్లో॥పయఃప్రాదుర్భావంప్రథయతిపరీహాసఫణితిరితి॥వర్చశ్శబ్దము- తేజస్సునకును-విష్ఠకును పేరు॥వర్చతీతివర్చః॥స-న॥॥వర్చదీప్తౌ।ప్రకాశించునది శ్లో ॥ వర్చస్తురూపవదితి శేషః-రూపఇవేత్యర్థః॥॥మహశ్శబ్దము-పండుగకును- తేజస్సునకును పేరు ॥ మహ్యతఇతిమహః॥స-న॥॥మహపూజాయాం।పూజింపఁబడునది ఉత్సవమునకు పేరగునపుడు-అకారాంతపుల్లింగముగాఁజెప్పఁబడెను॥శ్లో॥న ఖలుదూరగతోప్యతివర్తతేమహమసావితిబంధుతయోదితైఃఅనిమాఘ॥॥రజశ్శబ్దము - రజోగుణమునకును స్త్రీలఋతువునకును పేరు॥చకారమువలనధూళికి పేరు॥ రజ్యతేఅనేనేతిరజః॥స,న॥రంజరాగే।దీని చేతరెఱ్ఱఁగాజేయఁబడును॥తమశ్శబ్దము-రాహువునకును చీఁకటికిని- తమోగుణమునకును పేరు। తామ్యంత్యనేనేతిమః॥స.న.తముగ్లానౌ। దీని చేతబడలుదురు॥శ్లో॥క్లీబంతమోగుణెలోకేస్యాంహిమకేయాంథకారయోఃఅనిరభసుఁడు ॥ రాహువునకుపేరైనపుల్లింగమునుగలదు ॥శ్లో॥ స్వర్భానుశ్చతమోరాహుఃసైంహికేయోవిధుంతుదః॥అమరమాలయందుపుల్లింగకాండమునందుఁజెప్పినాఁడు॥ ॥ఛందశ్శబ్దము గా

చ

యత్రి మొదలైనఛందస్సులకును-ఇచ్ఛకును పేరు॥ చకారమువలన వేదమునకును పేరు॥ఛందయతీతి ఛందః॥స-న॥ఛదిఅహ్లాదనే॥ ఆహ్లాదమును జేయునది॥అభిలాషకు పేరయినపుడు- అకారాంతమును గలదు॥ఛందానువృత్తిదుస్సాధాస్సుహృదోవిమనీకృతాఇతిమాఘకావ్యే॥శ్లో॥ఛందోభిలాషేఛందశ్ఛడత్సవేదమపిహామహాఇతిశబ్దభేదప్రకాశః ** తపశ్శబ్దము-సాంతపనము - చాంద్రాయణము మొదలయినకృచ్ఛ్రములకును-చకారమువలనధర్మమునకును పేరైనపుడు-న-శిశిరఋతువునకును-మాఘమాసమునకును పేరైనపుడు-పు॥తపంత్యనేనేతితపః తపాశ్చ॥స॥*తపసంతాపే । దీనియందుతపింతురు॥ శ్లో॥తపోలోకేధర్మేమాఘేక్లీబేశిశిరమాఘయోరితిశేషః ** సహశ్శబ్దము-బలిమికిపేరైనపుడు-న- మార్గశీర్షమాసమునకుపేరైనపుడు-పు॥ సహంతేఅనేన-అస్మిన్నితిచసహః-సహాశ్చ॥స॥*షహమర్షణే॥దీనిచేత.దీనియందును - ఓర్తురుగనుకసహస్సు॥శ్లో॥సహోమహజ్యోతిషిహేమంతేనాపోసవతివాచ్యవదితిశేషః**నభశ్శబ్దము- ఆకాశమునకు పేరైనపుడు.న-శ్రావణమాసమునకు పేరగునపుడు - పు॥ శూన్యత్వాత్ మేఘచ్ఛన్నత్వాచ్చనభాతీతినభః-నభాశ్చ॥స॥*భాదీప్తౌ,శూన్యమయ్యును - మేఘచ్ఛన్నమయ్యునుండుటవలనప్రకాశించనిది॥ శ్లో॥నభఃక్లీబంజలధరేనాతుఘ్రాణేపతద్గ్రహే।మృణాళసూత్రేషు పుమానితిశేషః ** ఓకశ్శబ్దము-ఇంటికిని-తావునకును-చకారమువలన వేగమునకును పేరు॥ఉచ్యత్యస్మిన్నిత్యోకః॥ స, న॥ *ఉచసమవాయే।దీనియందుకూడియుండుదురుగనుక-ఓకస్సు।అకారాంతపుల్లింగమును॥ శ్లో॥ స్యాదోకఃపుంస్యదంతకఇతిశేషః ** పయశ్శబ్దము- పాలకును నీళ్లకును పేరు॥ పీయతఇతిపయః॥స-న॥*పాపానే । పానముచేయబడునది ** ఓజశ్శబ్దముబలిమికిని-తేజస్సుకును పేరు ॥ ఉబ్జతివృత్తిభవతీత్యోజః॥స-న॥*ఉబ్జఆర్జవే।స్పష్టమైయుండునది॥ మఱియుజ్యోతిషశాస్త్రపరిభాషచేతవిషమసంఖ్యకును పేరైనపుడు- అకారాంతము ** స్రోతశ్శబ్దము - చెవులు మొదలయినయింద్రియద్వారములకును- నదీవేగమునకును పేరు॥స్రవతీతిస్రోతః॥ స-న॥ * స్రుప్రస్రవణే। స్రవించునదిగనుకస్రోతస్సు॥టీ॥ఇంద్రియమింద్రియస్థానగతంద్వారం-యథా॥ శ్లో॥స్రోతోభిస్త్రిదశగజామదంక్షరంతఇతిభారవిః - రయశబ్దేనాత్రప్రవాహః - యథా- తీవ్రస్రోతాః** తేజశ్శబ్దము-ప్రభావమునకును-కాంతికిని-బలిమికిని-రేతస్సునకును-అపిశబ్దమువలనతిరస్కారమునోర్వకుండుటకును పేరు॥శ్లో॥అధిక్షేపావమానాదేఃప్రయుక్తస్యపరేణయత్। ప్రాణాత్యయేప్యసహనం తత్తేజస్సముదాహృతం-అని॥ తేజయతీతి తేజః॥స-న॥తిజనిశాతనే । కృశముగా జేయునది**

ఓజో దీప్తౌ బలే

స్రోత ఇంద్రియే నిమ్నగారయే ॥౩౮౮॥

తేజః ప్రభావే దీప్తౌ చ బలే శుక్రేప్య

తస్త్రిషు।

ముందరజెప్పగలవిద్వచ్ఛబ్దము మొదలుకొని సాంతములుముగియువరకుజెప్పెడుశబ్దములుమూడులింగములయందువర్తించును॥స్త్రీలింగమైనపుడు- బీభత్సశబ్దముగాకతక్కినశబ్దములు-ఈకారాంతములు**విద్వచ్ఛబ్దము- ఎఱుకగలవానికిని- చకారమువలన- ఆత్మజ్ఞునకును- విద్వాంసునికిని పేరు॥వేత్తీతివిద్వాన్॥స॥*విదజ్ఞానే।ఎఱిగినవాడు॥ శ్లో॥ విద్వానాత్మవిదిప్రాజ్ఞేపండితేచాభిధేయవదితిశేషః**బీభత్సశబ్దము-హింసించెడుస్వభావముగలవానికిని- అపిశబ్దమువలనరోతగలవానికిని-అర్జునునికిని పేరు॥బీభత్సాస్యాస్తీతిబీభత్సః।రోతగలవాడుగనుకబీభత్సుడు॥ శ్లో॥ పార్థేఘృణాత్మకేబీభత్సఇతిశేషః**ముందరజెప్పగలజ్యాయశ్శబ్దము మొదలుకస్వార్థాతిశయమందువర్తించును**జ్యాయశ్శబ్దముమిక్కిలివృద్ధునికిని- మిక్కిలిశ్రేష్ఠునికిని పేరు ॥ అతిశయేనవృద్ధఃప్రశస్తశ్చజ్యాయాన్ ॥ స ॥ మిక్కిలివృద్ధుడును మిక్కిలిప్రశస్తమైనవాడును ** కనీయశ్శబ్దము - మిక్కిలిప్రాయపువానికిని- మిక్కిలిఅల్పమైనవానికిని పేరు॥ అతిశయేనయువాఅల్పశ్చకనీయాన్॥ స॥మిక్కిలిప్రాయపువాడును - మిక్కిలికొంచమైనవాడును ** వరీయశ్శబ్దము - మిక్కిలిఘనమైనవానికిని - మిక్కిలిశ్రేష్ఠునికిని పేరు ॥ అతిశయేనఉరుఃవరశ్చవరీయాన్॥స॥మిక్కిలిఅధికమైనవాడు- శ్రేష్ఠమైనవాడును**సాధీయశ్శబ్దము - మిక్కిలిమంచివానికిని-మిక్కిలిదృఢమైనవానికిని పేరు॥అతిశయేనసాధుఃబాఢశ్చసాధీయాన్॥ స॥మిక్కిలిమంచి

తపఃకృచ్ఛ్రాదికర్మ చ

సహో బలం సహో మార్గో

నభః ఖం శ్రావణో నభాః ॥౩౮౭॥

ఓకస్సద్మాశ్రయశ్చౌకః

పయః క్షీరం పయోంబు చ ॥

విద్వాన్విదంశ్చ

బీభత్సో హింస్రోప్య

తిశయే త్వమీ

వృద్ధప్రశస్యయో

ర్జ్యాయా

న్కనీయాంస్తు యు

వాల్పయోః

వరీయాంస్తూరువరయో

స్సాధీయాంస్సాధు

బాఢయోః ॥౩౯౦॥

వాఁడును-మిక్కిలిదృఢమైనవాఁడునుగనుక సాధీయస్సు॥ —* ఇతిసాంతాః. *—

దళేపిబర్హం

బర్హశబ్దము-ఆకునకు-అపిశబ్దమువలన నెమలిపురికిని పేరు॥బర్హతీతిబర్హం॥బృహవృద్ధౌ। వృద్ధిఁబొందునది॥శ్లో॥బర్హంమయూరపింఛేథప్రాధాన్యోద్యోతవృద్ధిషు। పంవా రేఫపుమాఁసితి శేషః॥

నిర్బంధోపరాగార్కాదయోగ్రహాః

గ్రహశబ్దము-నిర్బంధమునకును-సూర్యచంద్రగ్రహణములకును - సూర్యాదినవగ్రహములకును పేరు॥ నిర్బంధమనఁగాను పట్టుటయనికొందరు॥గృహ్ణాతీతి-గ్రహణంగృహ్యతఇతిచ-గ్రహః॥గ్రహఉపాదానే। పట్టునుగనుకను-పట్టుటగనుకను-పట్టఁబడుఁగనుకను గ్రహము॥ శ్లో॥గ్రహోనుగ్రహనిర్బంధగ్రహణేష్వరణోద్యమే।సూర్యాదౌపూతనాదౌచసైంహికేయోపరాగయోరితి శేషః॥

ద్వార్యాపీడే క్వాథ రసే నిర్యూహో నాగదంతకే॥౩౬౧॥

నిర్యూహశబ్దము- వాకిలికిని-సిగనుముడిచినపూలదండకును-కషాయమునకును-కొఁడిగె మొదలయినదానికాధారముగాగోడమొదలయినవానియందు నాటిన-కొయ్యకును పేరు॥ చిలకకొయ్యకు పేరనికొందరు॥నిర్యాంత్యస్మాత్-నిర్యాతీతిచనిర్యూహః॥యాప్రాపణే। దీనివలనపోదురుగనుకను-పోవునుగనుకను-నిర్యూహము॥టీ॥ద్వారిప్రతిహారదేశే-ఆపీడశబ్దేనకుడ్యాద్బహిర్నిర్గతం దారుకథ్యతఇతిక్షీరస్వామిసుబోధినీకారౌ- తదుక్తంవిశ్వకర్మణా ॥ స్థూణాతులాగ్రయోర్లగ్నంద్విహస్తంతిర్యగున్నతమ్। ఆపీడఉచ్యతేదారుస్యోర్ధ్వేస్యాపీడ్యదారదితి। సుభూతిచంద్రస్తుశేఖరఇతివ్యాఖ్యాయ। తత్రరుద్రాభిధానమాహ॥ శ్లో॥ నిర్యాసేశేఖరేద్వారినిర్యూహోనాగదంతకఇతి ॥

తులాసూత్రేశ్వాదిరశ్మౌ ప్రగ్రాహః ప్రగ్రహోపిచ।

ప్రగ్రాహప్రగ్రహశబ్దములు త్రాసు తూనుకోల మొదలైననాటిత్రాటికిని-గుఱ్ఱము మొదలైనవానిఁగట్టెడుపగ్గము మొదలైనదానికిని పేరు ॥ ప్రగృహ్యతే అనేనేతి ప్రగ్రాహః-ప్రగ్రహశ్చ॥గ్రహఉపాదానే। దీనిచేతఁ గట్టఁబడునుగనుక ప్రగ్రాహము ప్రగ్రహమును॥శ్లో॥రశ్మౌబంద్యాంనియమనేభుజే। హరిపాదపహేమ్నోశ్చప్రగ్రహఇతివిశ్వప్రకాశః॥

పత్నీపరిజనాదానమూలశాపాః పరిగ్రహాః॥౩౬౨॥ దారేష్వపి గృహాః॥ శ్రోణ్యామప్యారోహో వరస్త్రియాః॥

పరిగ్రహశబ్దము-పెండ్లామునకును-పరివారమునకును-పుచ్చుకొనుటకును-మొదటికిని- శాపమునకును పేరు॥పరిగృహ్యతఇతిపరిగ్రహః।పరిగ్రహింపఁబడునది॥

గృహశబ్దము-పెండ్లామునకును-అపిశబ్దమువలన ఇంటికిని పేరు॥గృహ్యంతఇతిగృహాః॥ గ్రహఉపాదానే।పుచ్చుకొనఁబడునది। పుల్లింగము-నిత్యబహువచనము॥ ఆరోహశబ్దము ఉత్తమస్త్రీయొక్క పిఱుదునకును-అపిశబ్దమువలన ఏనుఁగుమావటీవానికిని-ఎక్కుటకును-నిడుపునకును- పొడవునకును పేరు॥ ఆరుహ్యతే-ఆరోహతి-ఆరోహణంచ-ఆరోహః॥రుహబీజజన్మనిప్రాదుర్భావే।ఎక్కఁబడునుగనుకను-ఎక్కునుగనుకను- ఎక్కుటగనుకను-ఆరోహము॥ శ్లో॥అశ్వాదిసాదిన్యారోహే దైర్ఘ్యేమానేప్యారోహఇష్యతఇతిశేషః॥

వ్యూహోబృందే

వ్యూహశబ్దము సమూహమునకును-ఆపిశబ్దమువలన-పౌఁజుదీర్చుటకును పేరు॥విశేషేణోహ్యతఇతివ్యూహః॥ఊహవితర్కే। విశేషముగా విచారింపఁబడునది॥శ్లో॥వ్యూహోనాబలవిన్యాసనిర్మాణనికురుంబయోరితిరుద్రః॥

అహిర్వృత్రేప్యగ్నీందర్వార్కాస్తమోపహాః॥౬౩॥

అహిశబ్దము-వృత్రాసురునికిని-అపిశబ్దమువలన పాపమునకును పేరు॥హంతీత్యహిః॥హనహింసాగత్యోః।హింసించునుగనుక అహి॥టీ॥అహంతిలోకాన్వ్యాప్నోతీతిఅహిః॥అహిగతౌ।వృత్రేయథా॥శ్లో॥వృతంధనుష్ఖండమివాహినిద్విషఇతిభారవిః॥ సర్పేవృత్రాసురేప్యహిరితిరభసః॥ తమోపహశబ్దము-అగ్నికిని-చంద్రునికిని-సూర్యునికిని పేరు॥తమోధ్వాంతమపఘ్నంతీతితమోపహాః॥హనహింసాగత్యోః।చీకటినిపోఁగొట్టుదురుగనుక తమోపహులు॥

పరిచ్ఛదేనృపార్హేర్థే పరిబర్హః

పరిబర్హశబ్దము- పరివారమునకును-రాజయోగ్యమైనశ్వేతఛత్రచామరాదివస్తువులకును పేరు॥పరిబర్హ్యతఇతిపరిబర్హ్యతఇతిబర్హః॥ బర్హప్రాధాన్యే।ప్రధానమైయుండునది॥ —*ఇతిహాంతాః.*—

ఇంకముందరలింగాదిసంగ్రహవర్గదనుకఁ జెప్పఁగలశబ్దములు.అవ్యయములు అందు - నానార్థవర్గప్రస్తావమువలననానార్థములయినఅవ్యయములముందరఁజెప్పి-ఆపిమ్మట-ఏకార్థములైనఅవ్యయములు చెప్పఁబడుచున్నవి. —* ఇతినానార్థవర్గః. *—

అవ్యయాఃపరే। ఆఙీషదర్థేభివ్యా

ఆఙ్-అనెడుఅవ్యయము-ఙకారానుబంధమైనఆకారము-ఇది-ఇంచుకయనెడుఅర్థమందును- అభి

ప్రాస్సీమార్థేధాతుయోగజే॥ ౩౯౪॥

వ్యాప్తియందును-సీమార్థమందును - క్రియాయోగమందుఁబుట్టినక్రియార్థద్యోతకత్వమందును వర్తించును॥ఉదాహరణములు॥ ఈషదర్థమునకు-ఆపాండరీభూతముఖచ్ఛవీనాం।అభివ్యాప్తికిఆకుమారంయశః పాణినేః। అభివ్యాప్తియనఁగా మేరగాఁజెప్పెడుఅర్థమునకుక్రియాసంబంధముగలుగుట-ఇక్కడమేరగాఁజెప్పినకుమారులును-పాణినియొక్కకీర్తినెఱుంగుదురనియర్థము। సీమార్థమునకు,ఓదకాంతంప్రియంపాంథమనువ్రజేత్ । సీమార్థమనగామేరఁగాఁజెప్పినఅర్థమునకులోనైననానికిక్రియాసంబంధముగలిగిమేరయైనఅర్థమునకుక్రియాసంబంధములేకుండుట- ఇక్కడమేరగాఁజెప్పినఉదకముదనుక నేబంధువులనంపఁబోవలయుఁగాని ఉదకముదాటిపోగూడదుగనుక క్రియాసంబంధముమేరయైనఉదకమునకులేదు। ధాతుయోగజమునకు-ఆహరతి-ఆదత్తే-ఆక్రామతి-ఇక్కడ-ఆఙ్ క్రియతోగూడుకొని-ధాతువందుండెడు- ఆహరణమును-ఆదానమును - ఆక్రమణమును సూచింపుచున్నది॥ టీ॥ ధాతుయోగజేఅర్థే ఇతి- ధాతూనామనేకార్థత్వేసత్యపిఅనభివ్యక్తార్థాఏవధావతః-ఆఙాద్యుపసర్గయోగవశాదర్థవిశేషేవర్తంతే-అతోధాత్వర్థద్యోతకత్వేనఉపసర్గాణామపితదర్థత్వముచ్యతే॥ఆఙిత్యస్య- ఈషదాద్యర్థత్రయస్యాభిధాయకత్వంధాతుయోగజార్థస్యతుద్యోతకత్వమితివివేకః-ఏవముత్తరత్రాపియథాయథంద్రష్టవ్యం- ధాతుయోగజఇత్యస్యవివరణంశేషకారేణదర్శితం-యథా॥శ్లో॥క్రియాయోగ్యమగ్రహోథపార్శ్లేషశాసాభికాంక్షణే। అవష్టంభేకాలహృతావుత్క్షంతానికటత్వయోః॥ స్పర్ధావాపనిషేధేషువినామేబంధనేవధే। స్నానేసంస్థాసంప్రదాయదర్శనేషువిమర్శనే।విజ్ఞానేజ్ఞాపకేపారతంత్ర్యేత్యాగనియోగయోః ॥ భూషాసంభాషణాతేఖ్యాభిముఖ్యాక్రమణేషుచ। వృత్త్యావృత్తిప్రాపణేషుప్రతిశ్రవణవిస్తృతౌ।విస్రంభాభివిధోద్యోగేసంధిమాభ్యవహారయోః।స్థానఆవరణాహ్వానేఆత్మాపూజాశ్రమేషుచ।ఉక్తిదుఃఖానందనేషుసంచయేచాఙ్ప్రవర్తతఇతి॥

ఆప్రగృహ్యఃస్మృతౌవాక్యే

ఆ - అనెడుప్రగృహ్యసంజ్ఞకమైయున-అవ్యయము - స్మరణమందును - మునుపుజెప్పినవాక్యార్థమునుసూచించుటయందుఁగానివాక్యపూరణమందుఁగానివర్తించును ॥ ఉ ॥ స్మరణమునకు ॥ ఆఏవంకిలతత్।వాక్యమునకు - ఆఏవంమన్యసే-ఆఅద్యస్వాదిష్టంభోజనంలబ్ధమితి॥ప్రగృహ్యసంజ్ఞమైనందుకు-ఆఏవమనెడుదిక్కునసంధిలేకస్వభావముననుండుటప్రయోజనము॥

ప్యాస్తుస్యాత్కోపపీడయోః।

ఆః-అనెడుఅవ్యయము- విసర్గముతోఁగూడినఆకారము-ఇది-కోపమందును-పీడయందునువర్తించును॥ఉ॥కోపమునకు-ఆఃశఠ స్తిష్ఠ॥పీడకు-విద్యాంమాతరమాఃప్రదర్శ్యన్నపహూభర్తుస్స్వ-ఆఃకష్టంవర్తంతేఅని॥

పాపకుత్సేషదర్థేకు

కు-ఇది- పాపమందును-నిందయందును- ఇంచుకయనెడుఅర్థమందును-వర్తించును॥ఉ॥పాపార్థమునకు-త్యజేత్కుజనసంగతిం॥నిందకు-కుభోజనం। ఈషదర్థమునకు కోష్ణంకవోష్ణం॥

ధిఙ్నిర్భత్సననిందయోః॥ ౩౯౫॥

ధిక్ - ఇది-తిరస్కరించుటయందును- దోషముచెప్పుటయందునువర్తించును॥ఉ॥తిరస్కారమునకు-ధిగ్గ్రామంనిష్ఠురాలాపం। నిందకు- ధిగిమాందేహభృతామసారతాం॥

చాన్వాచయసమాహారేతరేతరసముచ్చయే।

చ-ఇది అన్వాచయమందును-సమాహారమందును - ఇతరేతరయోగమందును-సముచ్చయమందునువర్తించును॥పాదపూరణ-పక్షాంతర-హేతు-నిశ్చయములయందునువర్తించును ॥ అన్వాచయమనఁగా రెండుక్రియలలోనొకటిప్రధానమై-మఱియొకటిఅప్రధానమై-యుండుట-ఎటువలెనన్నను।భిక్షామటగాంచానయఇక్కడభిక్షాటనమవశ్యముగనుకప్రధానము-ఆవునుఁజూచినయెడలఁదోలుకొనిరమ్ము లేనియెడలప్రయత్నమునఁబోవలదనిభావముగనుకగవానయనముఅప్రధానము।సమాహారమనగా-ఒకక్రియలోనవయవములయినఅర్థములకుప్రాధాన్యములేకసముదాయమేప్రధానమైయుండుట-అదియెట్లన్నను-ఛత్రోపానహం-అశ్వబలీవర్దం।ఇక్కడఅశ్వబలీవర్దాలసముదాయమునకేప్రాధాన్యముగాని-అవయవములైనఅశ్వాదులకును-బలీవర్దాదులకునుప్రాధాన్యములేదు। ఇతరేతరయోగమనఁగా-పరస్పరసాపేక్షములైనఅవయవార్థములకు-ఒకక్రియతోసంబంధముగలుగుట-ఎటువలెనంటేను-దేవదత్తయజ్ఞదత్తాభ్యామిదంకార్యం-అని- ఇక్కడ॥దేవదత్తయజ్ఞదత్తులుకూడుకొనికార్యముచేయవలెనుగనుక-అవయవార్థములు-పరస్పరసాపేక్షములు॥సముచ్చయమనఁగా

పరస్పరనిరపేక్షములయిన అవయవార్థములకు నొకక్రియతో సంబంధము గలుగుట - రాజ్ఞో గౌరశ్వః పురుషశ్చ - అని - ఇక్కడ గనాములొకటొకటి నపేక్షించక ప్రత్యేకము సంబంధించును॥ శ్లో॥ చ చేదర్థేణకారే తస్మాద్యదవధారణభేదయోః। పాదస్యపూరణే హేతౌ తుల్యయోగ్యని యోగయోరితి శేషః - యథా చేతి నిపాతస్య ణకార ఇత్సంజ్ఞా॥ యథా చేదర్థే వర్తతే ఇత్యర్థః॥ తదుక్తం - చణ చేదర్థ ఇతి ॥ స్వస్తి - ఇది - ఆశీర్వాదమందును - నిరుపద్రవమందును, పుణ్యమునందును - ఆదిశబ్దము వలన శుభాదులయందును వర్తించును॥ ఉ॥ ఆశీర్వాదమునకు. స్వస్తి తేస్తుల తయా పహస్యతః। నిరుపద్రవమునకు - స్వస్తి ప్రజాభ్యః భూతానుకంపా తవ చేదియం గౌరికాథ వేత్స్వస్తిమతీత్వదంతే। పుణ్యమునకు - స్వస్తి మార్గ స్వర్గమశ్నుతే। శుభమునకు - స్వస్తి వాక్యం తతః కుర్యాత్। ప్రాస్థానికం స్వస్త్యయనం ప్రయుజ్య। స్వస్తి శ్రీమదిత్యాదులును ॥ అతి ఇది। మిక్కిలి అనెడు అర్థమందును - దాటిన అనెడు అర్థమందును - అపిశబ్దమువలన పూజయందును వర్తించును॥ ఉ॥ మిక్కిలి అనుటకు - అతివృద్ధః అతిశేతే గడచుటకు - అతీతకాలస్వహమప్యుపేతః॥ శ్లో॥ అతిః పూజాతిక్రమణాతి దేశవ్యాధియావనే। ఆరోపణే చ నిర్బంధే వివిపాశాసుజ్ఞాకారవీతి శేషః - అపిశబ్దాత్ భయకపటయోః ॥ స్విత్ - ఇది - ప్రశ్నయందును - వితర్కమందును వర్తించును॥ ఉ॥ ప్రశ్నకు॥ కస్స్విదేకాకీ చరతి। వితర్కమునకు - అథస్విదాసీదుపరిస్విదాసీత్॥ ॥ తు - ఇది - విశేషమందును - నిశ్చయమందును వర్తించును। హేతుపాదపూరణములయందు వర్తించును॥ ఉ॥ విశేషమునకు - పూజ్యాగౌః కపిలాతు పూజ్యతరా। నిశ్చయమునకు - వేదాస్తు ప్రమాణం। పూజకు - వేదాధ్యస్తు ద్విజాతీనాం। హేతువునకు - దిశస్తు జలదైశ్ఛన్నాభవిత్రీవృష్టి సంహతిః। పాదపూరణమునకు - తతస్తు ధర్మరాజం తం ॥ శ్లో॥ త్వర్థేచ హేత్వోః పాదపూరణ వితి శేషః ॥ సకృత్ - ఇది - కూడన నెడు అర్థమందును ఒకసారియనుట యందును వర్తించును ॥ ఉ॥ కూడననుటకు - దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ సకృద్భుంజాతే। ఒకసారియనుటకు - సకృత్ప్రదీయతే కన్యా ॥ టీ॥ అపిశబ్దస్సర్వదేత్యర్థే - సకృత్తరుణా దేవాః - సర్వదాయువాన ఇత్యర్థః. ॥ ఆరాత్. ఇది. దూరమందు, సమీపమందును వర్తించును॥ ఉ॥ దూరమునకు - ఆరాద్గతో దృష్టిపథం వ్యతీత। సమీపమునకు - తమస్యమారాదభివర్తమానం ॥ పశ్చాత్. ఇది. పడమటిదిక్కునందును। వెనుకయందును వర్తించును ॥ ఉ॥ పడమటిదిక్కునకు పశ్చాదస్తం గతో రవిః। వెనుకకు, పశ్చాద్యాతి। శ్రోత్రియేభ్యః పూర్వందీయతాం పశ్చాదితరేభ్యః ॥ ఉత, ఇది - అప్యర్థమందును. వికల్పమందును - వర్తించును, అప్యర్థమనగా దృఢార్థమును, ప్రశ్నయును॥ ఉ॥ దృఢార్థమునకు - ఉత ఖిం ద్యాచ్ఛిరసా శిలోచ్చయం॥ ప్రశ్నకు. ఉతదండః పతిష్యతి॥ వికల్పమునకు, ఉతపర్వతో భిద్యేత, ఉత తృప్యేద్వజీ॥ శ్లో॥ వితర్కే విభవే దుత। పాదస్యపూరణే ప్రశ్నే ఇతి శేషః ॥ శశ్వత్. ఇది। మరియు అనెడు అర్థమందును॥ కూడన నెడు అర్థమందును వర్తించును॥ పునస్సహార్థయోః, అనికొందరు॥ ఉ॥ మఱియు ననుటకు। శశ్వత్ప్రశ్యతశబ్దవాదిలహరీవిద్యోల్బణం॥ కూడననుటకు - శశ్వద్భుంజాతే॥ సదా అనెడు అర్థమందును వర్తించును। శాశ్వతం వైరం॥ శ్లో॥ స్యాచ్ఛశ్వత్సహసంతతే ఇతి శేషః ॥ సాక్షాత్, ఇది, ప్రత్యక్షమందును। సమానమందును వర్తించును॥ ఉ॥ ప్రత్యక్షమునకు. సాక్షాద్దృష్టోసి॥ సమానమునకు, ఏషా సాక్షాల్లక్ష్మీః॥

స్వస్త్యాశీః క్షేమ పుణ్యాదౌ

ప్రకర్షే లంఘనేప్యతి॥ ౩౯౬॥

స్విత్ప్రశ్నే చ వితర్కే చ

తు స్యాద్భేదేవధారణే।

సకృత్సహైకవారే స్యా

దారాద్దూరసమీపయోః॥ ౩౯౭॥

ప్రతీచ్యాం చరమే పశ్చా

దుతాప్యర్థవికల్పయోః।

పునస్సహార్థయోశ్శశ్వ

త్సాక్షాత్ప్రత్యక్ష తుల్యయోః॥

ఖేదానుకంపా సంతోషవిస్మయామంత్రణే బత॥ హంత హర్షే నుకంపాయాం వాక్యారంభ విషాదయోః॥ ప్రతి ప్రతినిధౌ వీప్సా

బత - ఇది. ఖేదమందును. దయయందును. సంతోషమందును. ఆశ్చర్యమందును. పిలుచుటయందును వర్తించును॥ ఉ॥ ఖేదమునకు, అహోబత మహత్కష్టం। దయకు। మారోదీర్బత పుత్రత్వం॥ సంతోషమునకు. బత మహాత్మా స్మర్తి ప్రిషాత్॥ ఆశ్చర్యమునకు - అహోబతాసి స్పృహణీయవీర్యః। ఆమంత్రణమునకు పహెంబత। బత వితరత తోయం తోయవాహా హిమాంతం ॥ హంత। ఇది। సంతోషమందును దయయందును. వాక్యారంభమందును - దుఃఖము పడుట యందును వర్తించును॥ ఉ॥ సంతోషమునకు, హంత జీవితాస్స్మః। మారోదీర్హంత పుత్రక॥ వాక్యారంభమునకు హంత తే కథయిష్యామి - విషాదమునకు। హంత హతాః పథిక గేహిన్యః ॥ ప్రతి - ఇది, సదృశార్థమందును, వీప్సయందును - లక్షణమందును అదిశబ్దము వలన ఇత్థంభూతాఖ్యానమందును। భాగమందును, ప్రతిదానమందును వర్తించును॥ వీప్స

లక్షణాద్యాప్రయోగ యనఁగా గుణక్రియల చేతనన్ని వస్తువులను ప్రత్యేకముగా వ్యాపింపనిచ్ఛయించుట. లక్షణమనఁగా చి

గతిః

హ్నము-ఇత్థంభూతాఖ్యానమనఁగా-ఒకప్రకారమును బొందిననానిఁగాఁ జెప్పుట।ప్రతిదానమనఁగా నొకటిచ్చి మఱియొకటి తిరుగఁ బుచ్చుకొనుట॥ఉ॥ప్రతినిధికిని-అభిమన్యురర్జునాత్ప్రతి। వీప్సకును వృక్షంవృక్షంప్రతిసించతి లక్షణమునకు-వృక్షంప్రతి విద్యోతతే విద్యుత్। ఇత్థంభూతాఖ్యానమునకు-సాధుర్మాతరంప్రతి। భాగమునకు - యదత్ర మాంప్రతి స్యాత్ తద్దీయతాం। ప్రతిదానమునకు- తిలేభ్యో మాషాన్ప్రతియచ్ఛతి॥టీ॥ప్రయోగత ఇత్యస్యాయమర్థః-న కేవలం సూత్రద్వయానుసారేణోక్తా ఏతఏవ ప్రతిశబ్దస్యార్థాః. కింతు లోకప్రయోగానుసారేణ అన్యేఽప్యర్థా లక్షణాదావిత్యాదిశబ్దేన సంగృహీతాః, తేచ శేషకారేణ దర్శితాః॥శ్లో॥పరిజ్ఞానే పదప్రాప్తౌ కాలహృత్యాం నివారణే। వ్యలీకావిష్కృతా తుష్టౌ సేవాయాం నిష్క్రమేఽపి చ। ప్రోత్సాహే చావినాభావే ఘ్నాంగీకారయోరపి వ్యావర్తనే వినిమయే పునరావర్తనేఽపి చ। వైపరీత్యే వినిర్ద్రిత్యే వినిద్రత్వే అవేక్షాక్షేపయోరపి। సంశ్లేషస్పర్ధసాదృ

ఇతి హేతుప్రకరణప్రకాశాదిసమాప్తిషు॥౨౦౦

శ్యేష్వంగీకారాభ్యవహారయోః। ఉత్తరశ్లోకయత్నేషు ఉపసర్గః ప్రతిస్మృత ఇతి॥ ఇతి ఇది- కారణమందును-ప్రకరణమందును-ప్రకాశమందును మొదలనెడు అర్థమందును ముగియుటయందును వర్తించును॥ ఉ॥కారణమునకు-హంతీతిపలాయతే।ప్రకరణమనఁగా ప్రకారము-దానికి-గౌరశ్వో హస్తీతి జాతిః। ప్రకాశమునకు ఇతి ప్రాణినః। మొదలనెడు అర్థమునకు-హేలాలీలేత్యమీ హావాః। ముగియుటకు-ఇతి ప్రథమస్సర్గః।కొందరు-ఇతి హేతుప్రకరణప్రకర్షాదియనియును- ప్రకరణప్రకారాదియనియును పఠింతురు॥ శ్లో॥ఇతిరుక్తార్థనిర్దేశే చ స్యాద్యేవం నియమేషు చ। వ్యవసాయపరామర్శే వివక్షానియమేఽపి చేతి శేషః॥

ప్రాచ్యాంపురస్తాత్ప్రథమే పురార్థేఽగ్రత ఇత్యపి। యావత్తావచ్చ సాకల్యేఽవధౌ మానేఽవధారణే।

పురస్తాత్-ఇది-తూర్పుదిక్కునందును- మొదలనెడు అర్థమందును తొల్లియనెడు అర్థమందును- ముందరనెడు అర్థమందును వర్తించును॥ఉ॥పూర్వదిక్కునకు-పురస్తాదుదేతి సూర్యః। మొదటికి-పురస్తాత్క్రియతే కర్మ పశ్చాత్సిద్ధ్యతి తత్ఫలం।తొల్లిటికి-పురస్తాద్రామో భూత్। ముందరికి-పురస్తాత్సేనానీర్యాతి॥యావత్-తావత్- ఈ రెండును- అంతయునను అర్థమందును - మేరయందును-పరిమాణమందును-పరిమాణనిశ్చయమందును వర్తించును॥ఉ॥సాకల్యమునకు-యావత్కార్యం తావత్కురు। మేరకు- యావత్సస్యం క్షేత్రం తావత్కంటకివృక్షైః పరివృతం।పరిమాణమునకు - యావద్దత్తం తావద్భుక్తం।పరిమాణనిశ్చయమునకు-యావదమత్రం తావద్బ్రాహ్మణానామంత్రయస్వ॥ శ్లో॥భవిష్యదర్థం సాంతత్యం యావదప్రతియోగ్యదేదితి శేషః॥ తావచ్ఛబ్దః సహచరితః కేవలో యావచ్ఛబ్దః భవిష్యదర్థం సాంతత్యం చాభిధత్తే॥

మంగళానంతరారంభప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథో అథ।

అథో- అథ- ఈ రెండును- మంగళార్థమందును - తర్వాతయనెడు అర్థమందును-దొరకొనుటయందును-ప్రశ్నయందును- అంతయునను అర్థమందును వర్తించును॥ ఉ॥మంగళమునకు-అథ వర్ణసమామ్నాయః।అనంతరమునకు- అథ ప్రజానామధిపః ప్రభాతే। ఆరంభమునకు-అథేదానీమేతన్నిరూప్యతే। ప్రశ్నకు-అథ శక్నోషి పరాధచండాన్పురో శకృశానుప్రత్రిమాఢ్భభేపి। కార్త్స్న్యమునకు-అథ చురాదయః కథ్యంతే॥ శ్లో॥అంగీకారేఽధికారసముచ్చయవికల్పయోః। మతాంతరేఽప్యథాథో చ అన్వాదేశేఽత్వథో ఇతి శేషః॥

వృథా నిరర్థకావిధ్యోర్నానానేకోభయార్థయోః॥ ౨౦౧॥

వృథా-ఇది-వ్యర్థమనుటయందును - విధిలేక చేయుటయందును వర్తించును॥ఉ॥నిరర్థకమునకు-ప్రాసాదశ్శృంగాణి వృథాధ్యరుక్షత్।విధిలేక చేయుటకు-ప్రపచ్యతే స నరకే యో వృథాలభతే పశుమ్॥నానా ఇది-బహుప్రకారమందును- రెంటియందును వర్తించును॥ ఉ॥అనేకార్థమునకు- నానాచేష్టైః జలదలలితైర్నిర్జితం తంతనగేంద్రం। రెంటికి-నానా గాః సమిధం త్యజేత్॥టీ॥నానానేకవినార్థయోః-వినార్థే యథా- నానా నారీం నిష్ఫలా లోకయాత్రా॥శ్లో॥వినానేకార్థయోర్నానా నేతి గణరత్నమహోదధౌ చ॥

ను పృచ్ఛాయాం వికల్పే చ

ను - ఇది - ప్రశ్నయందును వికల్పమందును వర్తించును॥ ఉ॥ప్రశ్నకు-కో ను ధావతి।వికల్పమునకు-భీమో ను ఫల్గునో ను యోద్ధా॥శ్లో॥ప్రత్యుక్తావుపమానే చ విషాదోత్ప్రేక్షయోరపి।నుపాదపూరణే క్షేపే జిజ్ఞాసాయాం సముచ్చయ ఇతి శేషః॥

పశ్చాత్సాదృశ్యయోరను।

అను-ఇది-వెనుకననుడు అర్థమందును- సాదృశ్యమందును వర్తించును॥ ఉ॥ వెనుకనుడు-అర్థమునకు-తమను ధావతి।సాదృశ్యమునకు-మాతరమనుకరోతి। లక్షణేత్థంభూతాఖ్యానభా

ప్రశ్నావధారణానుజ్ఞానునయామంత్రణే ననుః॥ ౨౫౩ ॥ ** గర్హాసముచ్చయప్రశ్నశంకాసంభావనాస్వపి। ఉపమాయాం వికల్పే వా ** సామి త్వర్ధే జుగుప్సనే॥ అమా సహసమీపే చ కం వారిణి చ మూర్ధ్ని చ। ఇవేత్థమర్థయో రేవం నూనం తర్కేఽర్థనిశ్చయే॥ ౨౫౫ ॥

తూష్ణీమర్థే సుఖే జోషం ** కిం పృచ్ఛాయాం జుగుప్సనే ** నామ ప్రాకాశ్యసంభావ్యక్రోధోపగమకుత్సనే॥ ౨౫౬ ॥ అలం భూషణపర్యాప్తిశక్తివారణవాచకమ్। హుం వితర్కే పరిప్రశ్నే సమయాంతికమధ్యయోః॥

గవిష్పలయందునువర్తించును॥ శ్లో॥ అనుహీనే సహార్థే చ లక్షణేత్థం భూతాఖ్యానభాగవీప్సాసమీపయోః। అథోపసర్గో విజ్ఞేయస్సహపశ్చాద్దయాసు చ॥ అవబోధే చానుమతౌ సాదృశ్యే సాంత్వసేవయోః॥ ప్రశ్నే చాలోచనాచారేతానుకూల్యే చ మార్గణే। ఆసక్తావానుపూర్వ్యేం చ సాతత్యే చోక్షవ కారవత్। పౌరిత్యాహ చానుతాపే చ వా సనే చ ప్రసాధనే। అన్వయే చ నియోగే చేతి శేషః॥ ** ననుఇది - ప్రశ్నయందును-నిశ్చయమందును-అనుమతియందును - ఊరడించుట యందును-సంబోధనమునందునువర్తించును॥ ఉ॥ ప్రశ్నకు-నన్వభోజి। నిశ్చయమునకు-నన్వథగచ్ఛామః। అనుమతికి-నన్వాదిశ ఊరడించుటకు- ననుచండి ప్రసీదమే। సంబోధనమునకు నను దేవదత్త॥ శ్లో॥ నను క్షేపే మతస్యచ। ప్రత్యుక్తావేవణాయాంచేతి శేషః॥ ** అపి-ఇది-నిందయందును - సముచ్చయమునందును-ప్రశ్నయందును-శంకయందును- ఇదియటువలె సంభవించునని అర్థమందునువర్తించును॥ ఉ॥ నిందకు-అపిసించేత్పలాండుం। సముచ్చయమునకు-భీమోఽర్జునోఽపి। ప్రశ్నకు-అపికిర్యర్థం సులభం సమిత్కుశం। శంకకు- అప్యాగచ్ఛేద్వ్యాఘ్రః। సంభావనకు - సముద్రమపిలంఘయేత్ ** వా-ఇది-పోలికయందును-వికల్పమందునువర్తించును॥ ఉ॥ పోలికకు-ఆశీవిషోవా సంక్రుద్ధః। వికల్పమునకు-యద్వైర్వీ హింభిర్గోవ్యాజేత** సామి-ఇది - సగమనెడుఅర్థమందును-నిందింపబడినదానియందునువర్తించును॥ ఉ॥ అర్ధమునకు-సామిమీలితాక్షీ। నిందింపబడినదానికి - సామ్యర్థ్యయనమనర్థ్యా యె** అమా-ఇది-కూడననెడుఅర్థమందును- సమీపమందునువర్తించును॥ ఉ॥ కూడననెడుఅర్థమునకు-అమాసహావసతో స్యాం సూర్యాచంద్రమసావిత్యమావాస్యా। సమీపమునకు-అమాసమీపే భవః అమాత్యః** కం-ఇది-నీళ్లయందును-శిరస్సునందును-చకారమువలన సుఖమునందునువర్తించును॥ ఉ॥ నీళ్లకు-కంజంపద్మం। శిరస్సునకు-కంధరా। సుఖమునకు కందర్పః॥ శ్లో॥ కంసుఖే వ్యోమ్నీతి శేషః** ఏవం-ఇది-పోలికయందును-ఈప్రకారమనుటయందునువర్తించును॥ ఉ॥ పోలికకు - భానురేవంమునిర్భాతి। ఈప్రకారమనుట- ఏవంవాదినిదేవర్షౌ॥ శ్లో॥ ఏవమంగీకృతావపి। నిర్ధారణే చ పరికృతపరామర్శోపదేశయోరితి శేషః** నూనం- ఇది-ఊహయందును- అర్థనిశ్చయమందునువర్తించును॥ ఉత్ప్రేక్షయందునువర్తించును॥ ఉ॥ ఊహకు-నూనమున్నమతియజ్వనాం పతిః॥ అర్థనిశ్చయమునకు దేవినూనం శరణం ప్రపన్నే॥ ఉత్ప్రేక్షకు-మదనస్యైవవో నూనం యువతీనాంధృశశ్శితాః॥ ** జోషం-ఇది-మౌనమందును-సుఖమందునువర్తించును॥ ఉ॥ మౌనమునకు-ఇతిజోషమవస్థితేయం నా। సుఖమునకు-జోషమాసీత వర్షాసు** కిం-ఇది- ప్రశ్నయందును-నిందయందునువర్తించును॥ ఉ॥ ప్రశ్నకు-కింగతోఽసి। నిందకు-కింరాజాయోనరక్షతి॥ శ్లో॥ కిమీషదతిశాయనఇతి శేషః॥

నామ-ఇది-ఎఱుగింపదగినయర్థమందును-ఈలాగే సంభవించునని యర్థమందును - కోపమందును-అంగీకారమందును-నిందయందునువర్తించును॥ ఉ॥ ప్రకాశ్యమునకు- హిమాలయోనామనగాధిరాజః। సంభావ్యమునకు-ఆపీహాసీతా వామసంభవిష్యతి। కోపమునకు - అశకంసస్యభయం నామకో పాప్మా పిసురద్విషః। అంగీకారమునకు - అస్తునామ ధనీకించిద్దదాతి। నిందకు-కో నామాయం ప్రలపతి విభోర్నిర్విశంకం సభాయాం॥ శ్లో॥ నామాలీకే విస్మయే చామంత్రణాదౌ నథంచితఇతిశేషః ** అలం - ఇది - భూషణమందును-పూర్ణమనెడుఅర్థమందును - సమర్థుండనెడుఅర్థమందును చాలించుమనెడుఅర్థమందునువర్తించును॥ ఉ॥ భూషణమునకు-అలంచకారాస్యవధూరహస్కరః। పర్యాప్తికి-తస్యాలమేషాక్షుధితస్యతృప్త్యై। శక్తికి-అలందశాస్యస్యవభాయరాఘవః। చాలించుమనుటకు-ఆలంవినాదేన యథాశక్తితంత్వయా** హుం -ఇది-ఊహయందును - ప్రశ్నయందును- కోపమందును-భర్త్సించుటయందునువర్తించును॥ ఉ॥ ఊహకు-హుంజలంమృగతృష్ణా। ప్రశ్నకు-హుం దేవదత్తోఽయం కోపమునకు హుంహన్మిసహసాయుధిశత్రూన్। భర్త్సనమునకు - హుంనిర్లజ్జం॥ శ్లో॥ ఆమంత్రణే భర్త్సనే హుమిత్యుజ్జయః** సమయా-ఇది - సమీపమునందును-నడిమియందునువర్తించును॥ ఉ॥ సమీపమునకు గంగాం సమయా వారాణసీ। నడిమికి - సమయాశైలయోర్నదీ** పునః-ఇది-మఱియుననెడుఅర్థమం

పునరప్రథమే భేదే॥ నిర్నిశ్చయ నిషేధయోః॥ స్యాత్ప్రబంధే చిరాతీతే నికటాగామికే పురా॥ ౨౦౮॥

దును-విశేషమందును వర్తించును॥ ఉ॥ ఆయునను నర్థమునకు-పునర్భాషే తురగస్య రక్షితా. విశేషమునకు-భ్రాతృషు పునర్దీర్ఘో భవాన్॥ నిః. ఇది-నిశ్చయమందును- ప్రతిషేధమందును వర్తించును॥ ఉ॥ నిశ్చయమునకు నిర్ణయః। ప్రతిషేధమునకు-నిర్ధనః ॥శ్లో॥ సుఖప్రాప్తా వభావేచ ప్రాదుర్గత్యా పృథక్కృతౌ। ఖేదనిగ్రహకాత్తోసి ర్వ్యర్థభోగాదిషు నిరీరిత ఇతి శేషః॥ పురా- ఇది-వాక్యరచనయందును-అనేక కాలమందును-పోయిన కాలమందును సమీపమందును-రాగలదానియందును వర్తించును॥ ఉ॥ వాక్యరచనకు-పురాణం। అనేక కాలమునకు-పురాతనం। అతీతమునకు-పురాగతః। సమీపమునకు-పురాగచ్ఛతి భవిష్యదర్థమునకు ఆలోకే తేనిపతతి పురా సా బలా వ్యాకులా వా। కొందఱు-నిరంతర పాఠమందును-పూర్వమనేక కాలము పోయిన దానియందును-అసన్నభవిష్యదర్థమందును వర్తించునని మూడర్థములుగాఁ జెప్పుదురు॥ ఉ॥ నిరంతర పాఠమునకు-ఉపాధ్యాయేన పురాధీయతే స్మ। పూర్వమనేక కాలము పోయిన దానికి-పురాతనం త్వా పురుషం విరావిదః॥ ఆసన్నభవిష్యదర్థమునకు- గచ్ఛ శీఘ్రం పురా దేవో వర్షతి॥

ఊరర్యూరీ చోరరీ చ విస్తారేంగీకృతౌ త్రయం। స్వర్గే చ పరలోకే స్వః వార్తాసంభావ్యయోః కిల॥ ౨౦౯॥

ఊరరీ-ఊరీ-ఉరరీ ప॥ ఉరరీ- ఈ మూఁడును-విస్తారమందును-అంగీకారమందును వర్తించును॥ ఉ॥ విస్తారమునకు-ఊరరీకరోతి-ఊరీకరోతి ఉరరీకరోతి-అర్థిషు స్వయమురీకృత కావ్యః అంగీకారమునకు- ఆజ్ఞామురరీకృత్య యాతి॥ స్వః- ఇది-స్వర్గలోకమందును - జన్మాంతరమందును వర్తించును॥ ఉ॥ స్వర్గలోకమునకు-స్వర్ణద్యాం స్నాతి నారదః। జన్మాంతరమునకు - స్వర్గతస్య క్రియాః కుర్యాత్ పుత్రః పరమభక్తితః। స్వర్యాతస్య హ్యపుత్రస్య పత్నీ తద్భాగమర్హతి॥ సుఖమందును- ఆకాశమందును వర్తించును॥శ్లో॥ స్వరాకాశే శర్మణి చేతి శేషః॥ కిల- ఈపదము- సంప్రదాయమందును-ఇది సంభవించునని యెడి అర్థమందును-అసత్యమందును వర్తించును॥ ఉ॥ సంప్రదాయమునకు-జఘాన కంసం కిల వాసుదేవః। సంభవించునని యెడి అర్థమునకు-అర్జునః కిల విజిష్యతే కురూన్। అసత్యమునకు గోత్రస్ఖలితం కిలాశ్రితం॥శ్లో॥ అలీకే పి కిలస్మృతః। న్యక్కారే నుచితే హేతావితి శేషః... ఖలు-ఇది.

నిషేధవాక్యాలంకారజిజ్ఞాసానునయే ఖలు। సమీపోభయతశ్శీఘ్రసాకల్యాభిముఖేభితః॥ ౨౧౦॥

ప్రతిషేధమందును- వాక్యాలంకారమందును-ఎఱుఁగ నిచ్ఛయించుటయందును. ఊరడించుటయందును వర్తించును। ప్రతిషేధమునకు-నిర్ధారితేర్థే లేఖ్యేన ఖలూక్త్వా ఖలు వాచికం। వాక్యాలంకారమునకు- అథ ఖలు భగవాన్। ఎఱుఁగ నిచ్ఛయించుటకు-కిం ఖల్వధీతే పుత్రః। ఊరడించుటకు-న ఖలు ముగ్ధే సాహస కార్యమేతత్... అభితః-ఇది సమీపమందును - ఇరుపార్శ్వములయందును- శీఘ్రమందును-అంతయైన నెడు అర్థమందును-ఎదురుగా ననెడు అర్థమందును వర్తించును ॥ఉ॥ సమీపమునకు- వారాణసీమభితో భాగీరథీ॥ ఇరుపార్శ్వములకు- భేరీ అభితః పాతు క సిద్ధసింధోః। శీఘ్రమునకు- అభితశ్శత్రూన్ యాతి। అంతయైనను అర్థమునకు-భుజ్యేన్నమభితో తిథిం। ఎదురుగా ననుటకు-అభితో హింసకో దంతీ మామేవ పరిధావతి... ప్రాదుః-ఇది - నామధేయమందును-ప్రకాశించు దానియందును వర్తించును ॥ఉ॥

నామప్రాకాశ్యయోః ప్రాదు

నామధేయమునకు-విష్ణోర్దశ ప్రాదుర్భావాః। కొందఱు-నామ- అనెడుదిక్కున జన్మ అని పాఠము జెప్పుదురు-అప్పుడు॥ఉ॥ ప్రాదుర్భూతాని సౌధత్రిణాని। ప్రకాశించు దానికి- ప్రాదురాసీద్వసుంధరా॥

ర్మిథోన్యోన్యం రహస్యపి। తిరోంతర్ధౌ తిర్యగర్థే హా విషాదశుగార్తిషు॥ ౨౧౧॥

మిథః- ఇది-తమలో తాననెడు అర్థమందును ఏకాంతమందును వర్తించును ॥ఉ॥ తమలో తాననెడు అర్థమునకు-వాసిష్ఠ కౌండిన్య మైత్రావరుణా మిథో న వివాహ్యాః। ఏకాంతమునకు-మిథస్తత్ర దా భాషణాల్లో లుపం చ నమిథః కృతే మన్మథ ఏవ సాక్షీ॥ తిరః- ఇది-కప్పుటయందును అడ్డముగా ననెడు అర్థమందును వర్తించును॥ఉ॥ కప్పుటకు-కృష్ణమేఘస్తిరోదధే। అడ్డముగా ననుటకు। గతం తిరశ్చీనమనూరు సారథేః॥ హా- ఇది॥ వ్యథపడుటయందును-శోకమునందును-పీడయందును వర్తించును॥ఉ॥ విషాదమునకు। పుణ్యాంతః పురమేవ హా ప్రవిశతి క్రుద్ధో మునిర్భార్గవః॥ శోకమునకు | హా ప్రియే జనకరాజపుత్రి। పీడకు॥ హా హతోస్మి॥శ్లో॥ విస్మయే చ జుగుప్సాయాం హా మత ఇతి శేషః॥ అహహ- ఇది- ఆశ్చర్యమునందును వ్యథపడుటయందును వర్తించును॥ ఉ॥ ఆశ్చర్యమునకు। అహహ మహతాం నిస్సీమానశ్చరిత్ర విభూతయః ఖేదమునకు। అహహ కష్టమపండితతా విధేః। అహహాసి దీర్ఘాంతము గలదు॥శ్లో॥ అహహా భిత్వమామో శీఘ్రధా సంపిద్య తే జనః॥ హి - ఇది- కారణమందును-అవధారణమందును వర్తించును॥

అహహేత్యద్భుతే ఖేదే హి హేతావవ

ధారణే।
ఉ॥ హేతుపునకు। జానామ్యగ్నిరిహ స్త్రీతిమహోర్ధూమో హి దృశ్యతే। అ. ధారణమునకు. చంద్రో హిశీతః॥ పుర: షాక్తిః కథంతస్మి న్బ్రూహి త్వం హితబోధన॥ శ్లో॥ స్ఫుటార్థే హివినిశ్చిత్యాం పాదపూరే ప్రకీర్తితఇతి శేషః॥

⟵ ※ఇతి నానార్థావ్యయవర్గః.※ ⟶

చిరాయచిరరాత్రాయచిరస్యాద్యాశ్చిరార్థకాః॥౧౬॥
చిరాయ చిరరాత్రాయ-చిరస్య- ఈ౩అవ్యయములును। ఆద్యశబ్దమువలన-చిరం- చిరేణ-చిరాత్-అనునివిమొదలైనవియును-అనేకకాలమనెడుఅర్థమందు వర్తించును॥ఉ॥ చిరాయసంతప్యః సమిద్భిరగ్నిం। చిరరాత్రాయ సంచితం। చిరస్యదృష్టైవమృతోత్థితేవ. చిరంనసహతేస్థాతుంపరేభ్యోభేదశంకయా। చిరేణనాభిం ప్రథమోదబిందవః। చిరాత్సుతస్పర్శరసజ్ఞతాం యయౌ ... ముహుః-పునఃపునః-శశ్వత్-అభీక్ష్ణం-అసకృత్ - ఈ౫నుమాటిమాటికినెడుఅర్థమందువర్తించును॥ఉ॥ అవేక్షమాణంమహతీంముహుర్ముహుః-పునఃపునస్సూతనిషిద్ధచాపలం। వన్యవృత్తిరిమాంశశ్వత్ - అభీక్ష్ణమాస్ఫాలయతీవకుంభం। అసకృదనవగీతంగీతమాకర్ణయంతః॥ శ్లో॥ వారంవారంశశ్వదర్థే వారంవారేణ చేష్యతఇతి శేషః... స్రాక్ ॥ఝడితి॥ పా॥ ఝటితి॥ అంజసా- అహ్నాయ- ద్రాక్ ,మంక్షు సపది, ఈ౭ను-శీఘ్రమనెడుఅర్థమందువర్తించును॥ఉ॥ స్రాగ్వనే యాతిదేహినాం . సుతశతమత్యేతదుగ్ధం ఝడితి,అంజసా యాతితురగః . అహ్నాయతావదరుణేనతమోనిరస్తః-ద్రాగ్భవిష్యతిసుఖంతవప్రియ . మంక్షూదపాదిపరితః పటలైరలీనాం . వచసస్తస్యసపదిక్రియాకేవలముత్తరం॥టీ॥ ఝగితి కంఠ్యవర్గతృతీయమధ్యాక్షరోప్యస్తి తథాచగణరత్నమహోదధౌ॥ అహ్నాయమంక్షుఝగితి ఝటితి ద్రాక్ శైఘ్ర్యే ఇతి

మహుఃపునఃపునశ్శశ్వదభీక్ష్ణమసకృత్సమాః। స్రాగ్ఝడిత్యంజసాహ్నాయద్రాఙ్మంక్షుసపదిద్రుతే॥౧౭॥

※※బలవత్- సుష్ఠు- కిముత- సు। అతి, అతీవ, ఈ౬ను- మిక్కిలి యనెడుఅర్థమందువర్తించును॥ఉ॥ పునర్వశిత్వాద్బలవన్నిగృహ్య . సుష్ఠుపీతంపయాశ్రుతం. కిముతాద్యకృతం కార్యం. సువృష్టిస్సస్యవర్ధనీ. అతివృష్టిరనావృష్టిః, అతీవశోభతేరాజా ※※ పృథక్। వినా। అంతరేణ ఋతే, హిరుక్ , నానా, ఈ౬ను, పాయుటయందువర్తించును ॥ఉ॥ కించిద్దత్వాపృథక్క్రియా। త్వణమప్యత్సహతేనమాంవినా, అంతరేణమతంవాస్తిసుఖంసంసారిణాంభువి, ఋతేరవేః క్షాళయితుం క్షమేతకః, హిరుకర్మణాంమోక్షః। నానావిఘ్నం మోక్షదోనాస్తిదేవః... యత్. తత్, యతః, తతః. ఈ౪ను। కారణమందువర్తించును॥ఉ॥యద్విద్యాసుప్రగల్భోసితత్సర్వైరపిపూజ్యసే, యతోగంగాంభసిస్నాతస్తతోసిపరల్మషోనరః ... చిత్। చన। ఈ౨ను । అంతయుంజెప్పకకొంతయనునర్థమందువర్తించును॥ఉ । కరోతికించిదభ్యాసాత్ । అపాత్రేషుకశ్చిద్ధైయంనకించనధనంసదా ※※ కదాచిత్ జాతు। ఈ౨ను।ఒకానొకప్పుడనెడుఅర్థమందువర్తించును॥ఉ॥ కదాచిదాసన్నసఖీముఖేనసా,నజాతుకామఃకామానాముపభోగేనశామ్యతి※※ సార్ధం। సాకం। సత్రా। సమం॥ సహ। ఈ౫నుకూడననెడుఅర్థమందువర్తించును॥ఉ॥ సార్ధముద్ధవసీరిభ్యాం - సాకంశక్తిధరేణతత్రథవతోదేవాద్భవానీపతేః సత్రాకళత్రేణసుఖంసమశ్నుతే సమంవధూభిర్వలభిర్యువానః - నిశ్వాసధూమంసహరత్నభాభిః ※※ ప్రాధ్వం - ఇది - అనుకూలమనెడుఅర్థమందువర్తించును ॥ ఉ ॥ సవ్యేతరంప్రాధ్వమితఃప్రయుజ్ఞే ॥టీ॥ అత్రప్రాధ్వంబంధనఇతిసూత్రేణబంధనహేతుకమానుకూల్యముభిప్రేతం- తతశ్చసవ్యేతరంభుజమంగులీబంధనేనానుకూల్యంకృత్వాప్రయుజ్ఞే-ఇత్యర్థః※※వృథా- ముధా, ఈ౨ను,వ్యర్థమనెడుఅర్థమందువర్తించును ॥ఉ ॥ ప్రయుక్తమప్యస్త్రమితోవృథాస్యాత్ । తత్రథమిమత్యేవనుధామడఘ్రిః ※※ ఆహో, ఉతాహో,కిముత । కింకిము. ఉత,ఇ౬ను,వికల్పమందువర్తించును॥ఉ॥ స్థాణుర్వయమాహోపురుషః । ఆహో,అన్నిహస్త్యాదిగాకొందరుచెప్పుదురు ॥శ్లో॥ ఈశ్వరేపృథకేపిస్యాద్వికల్పేవిస్మయేప్యహో । అనిరుద్ధుడు ॥ ఉతాహోస్విద్భవోరాజానలఃపరపురంజయః । కిముతత్వంశివోబ్రహ్మా । స్థాణురయంకింపురుషః కిముతేకార్యముతాన్యదీయకార్యం॥ ...సహ । చ । స్మ। హ। వై ఈ౬నుఃపాదపూరణమందువర్తించును॥ఉ॥ రామస్తులక్ష్మణంప్రాహ, అహింహియాస్యేనగరం . సచప్రాహచరాజానం, మయాస్మభుక్తంసహసా,రామంహపాహ్యాహలక్ష్మణః। తేనవైరాధసోహతః ※※ అతి- ఈ౨ను- పూజార్థమందువర్తించును ॥ ఉ ॥ సుపంథా అతి

బలవత్సుష్ఠుకిముతస్వత్యతీవచనిర్భరే। పృథగ్వినాంతరేణర్తేహిరుఙ్నానాచవర్జనే॥ యత్తద్యతస్తతోహేతావసాకల్యేతుచిచ్చన॥ కదాచిజ్జాతుసార్ధంతుసాకంసత్రాసమంసహ॥౧౯॥ అనుకూల్యార్థకంప్రాధ్వ వ్యర్థకేతువృథాముధా॥ ఆహోఉతాహోకిముతవికల్పేకింకిముతచ॥౨౦॥ తుహిచస్మహవైపాదపూరణేపూజనే

సేన్వతి। *దివాహ్నీత్యా**థదోషా చ నక్తంచ రజనావితి। తిర్యగర్థే సాచి తిరో వ్య**థసంబోధనార్థకాః స్యుః ప్యాట్ప్పాడంగ హే హై భోస్సమయానికషా హిరుక్ ॥౧౮॥ అతర్కితే తు సహసా* స్యాత్పురః పురతోఽగ్రతః। స్వాహా దేవహవిర్దానే శ్రౌషడ్వౌషడ్వషట్స్వధా॥౧౯॥ కించిదీషన్మనాగల్పే ప్రేత్యాముత్ర భవాంతరే। వద్వా యథా తథేవైవం సామ్యే హో హీ చ విస్మయే॥౨౦॥ మౌనే తు తూష్ణీం తూష్ణీకాం సద్యస్సపది తత్క్షణే। దిష్ట్యా సముపజోషం చేత్యానందేఽథాంతరేఽంతరా॥౨౧॥ అంతరేణ చ మధ్యే స్యుః ప్రసహ్యా తు హఠార్థకమ్।*యుక్తే ద్వే సాంప్రతం స్థానే**భీక్ష్ణం శ

పంథాశ్చ**దివా.ఇది-పగటియందనెడు అర్థమందు వర్తించును॥ ఉ॥ కేచిద్దివా తథా గాత్రౌ పాణినస్తుల్యదృష్టయః॥**దోషా-నక్తం- ఈ ౨ను-రాత్రియందనెడు అర్థమందు వర్తించును॥ఉ॥ దోరా దోషా యయుఃపథి-నక్తమూ పానభూమిషు॥ అహ్నీ నక్తం రజనావితి-అను నీ రెండు దివికులును ఇతిశబ్ద సప్తమ్యర్థమైన అహస్సునకును రాత్రికిని పేళ్లనిసూచించుటకొఱకు జెప్పినాడు॥**సాచి-తిరః- ఈ ౨ను-అడ్డముగాననుడు అర్థమందు వర్తించును। ఉ॥ సాచిలోచనయుగం నమయంతీ। తిరోంచతి ** ప్యాట్.ఫాట్-అంగ-హే హై-భోః॥ పా॥భో- ఈ ౭ను సంబోధనమందువర్తించును॥ఉ॥ ప్యాట్పుత్రిపత సర్వదా। పాట్పి్రయే హ్యేహిమందిరం॥ పా॥ ఫాట్సఖెఫణితర్యాతః। త్రూయ ॥ మంగవామపి। హేవటోభైత్ర మాహర। హైవృత్త్రకింకంపసే।భోస్సప్తద్వీపవతీనోరాజా నశ్చేయథ్వం-భా రావణోత్రిప్రమమాగ్రతో యుద్ధి** సమయా.నికషా - హిరుక్ ఈ ౩ను-సమీపార్థమందు వర్తించును॥ఉ॥సమయా పర్వతం నదీ, విలంఘ్యలంకాం నికషా హనిష్యతి। వర్వతస్య హిరుజ్నదీ॥ సమయా శబ్దము మొదలు మూఁడవ్యయములు- మధ్యమందు వర్తించునని కొందరు॥ అదియెట్లన్నను-సమయాంతికమధ్యయోః। నికషాత్వంతికేమధ్యేరత్న నాచిత్వనవ్యయం - అనివిశ్వప్రకాశమందు మధ్యమంసా* స్యాత్పునాచకముగాఁ జెప్పియున్నదిగనుకను-సమీపవాచియై తేము దరఁజెప్పఁగలనికషాంతికె - అనుస్థలమందు పొనరుక్త్యము గును గనుకను**సహసా-ఇది-విచారించకయనెడు అర్థమందు వర్తించును॥సహసావిదధీతనక్రియాం**పురః-పురతః - అగ్రతః ఈ ౩ను - ముందరననెడు అర్థమందు వర్తించును॥ పురస్సఖీ వామనునీతలోచనే-నాసీరధూళీధవళాః పురతః ప్రయాంతి-ప్రత్యర్థినోగ్రతో లేఖ్యం** స్వాహా శ్రౌషడ్వౌషడ్వషట్స్వధా-అను ౫ను-దేవతలకుహవిస్సనిచ్చుటయందు వర్తించును॥ అగ్నయేస్వాహా-అస్తు శ్రౌషట్-శిఖాద్యై వౌషట్-వషట్కరోతి-స్వధాపితృభ్యః**కించిత్- ఈషత్- మనాక్- ఈ ౩ను ఇంచుకంతయనెడుఅర్థమందు వర్తించును॥ కించిత్కుంచితమూర్ధజః ఈషన్ముఙ్ఞంపయః పిబ-మనాగనభ్యావృత్త్యా వా ** ప్రేత్య - అముత్ర- ఈ ౨ను- జన్మాంతరమునందు వర్తించును॥ అన్యోథనం ప్రేత్యగతస్యభుక్త్యై - ఇహవాముత్రవా కేషాంభవానతప్రయోజనం ** వత్- వా- యథా- తథా-ఇవ-ఏవం- ఈ ౬నుపోలికయందు వర్తించును॥ఉ॥ సోమవత్ప్రియదర్శనః। పుష్పేవ్వత్రైలక్షితలోచకైర్వా। తస్యార్థస్య యథాపథం-యథా చైత్ర స్తథా మైత్రః- ఇందుః క్షీరనిధావివ-అగ్నిరేవంద్విజో భస్మసాత్కుర్యాదవమానితః**అహో- హీ ఈ ౨ను- ఆశ్చర్యమందు వర్తించును॥అహో మే సౌభాగ్యం మమచ భవభూతేశ్చ ఫణితె। హీ తవిధిలసితానాం హీ విచిత్రో విపాకః తూష్ణీం - తూష్ణీకాం- ఈ ౨ను మౌనమందు వర్తించును॥ ఉ॥మునిస్తూష్ణీమాసై-జపన్నాసైమునిదేవీం తూష్ణీకాం జలచత్యగ్ని। తూష్ణీంశబ్దముమీఁద-అజ్ఞాతాద్యర్థమందు- కాఁప్రత్యయము విధించినాఁడుగనుక తూష్ణీకాంశబ్దము అజ్ఞాతాద్యర్థవిశేషయమైన మౌనమును జెప్పును గావున తూష్ణీంశబ్దమునకుం బె భేదముగలిగినను మౌనమాత్రసామ్యముచేత పర్యాయముగాఁ జెప్పినాఁడు*సద్యః- సపది- ఈ ౨ను -అప్పుడనెడు అర్థమందు వర్తించు॥ఉ॥ సద్యః పతతిమాంసేన- సపదిప్రదహత్యుపేక్షితో గ్నిః॥ దిష్ట్యా -సముపజోషం- ఈ ౨ను-సంతోషమందు వర్తించును॥ఉ॥దిష్ట్యాత్వమసి మేధావీ సముపజోషం భవాఞ్జయతి॥కొందఱు-దిష్ట్యా -శమ్ ఉపజోషం-అని మూఁడనియును- శంఅని తాలవ్యమనియును జెప్పుదురు.ఉ॥శంకరశ్శంకరోతు నః-ఉపజోషమిహాస్మహె॥శ్లో॥సుఖదిష్ట్యోపజోషంశం-అని వైజయంతి అంతరే-అంతరా-అంతరేణ- ఈ ౩ను-నడుమననుటయందు వర్తించును॥ఉ॥ ఆవయోరంతరే జాతాః-అంతరాత్వాంచ మాంచకమండలుః॥ మృణాళసూత్రామలమంతరేణస్థితశ్చలచ్చామరయోర్ద్వయం సః**ప్రసహ్య-ఇది-బలాత్కారమందు వర్తించును॥ఉ॥ప్రసహ్యవిత్తాని హరంతిచోరాః**సాంప్రతం-స్థానే- ఈ ౨ను-తగుననెడు అర్థమందు వర్తించును॥ స్వయం ఛేత్తుమసాంప్రతం। సంప్రత్యసాంప్రతం వక్తుముక్తే ముసలపాణినా॥ స్థానేభవానేకనరాధిపస్స॥ అభీక్ష్ణం-శశ్వత్-యీ ౨ను ఎల్లప్పుడనెడు అర్థమందు వర్తించును॥ఉ॥అభీక్ష్ణముష్ణైరపితస్యసోష్మణః। శ

శ్వదనారతే॥౪౨౨॥ అభావేనహ్యనోనాపి
మాస్మమాలంచవారణే।
పక్షాంతరేచేద్యదిచ తత్త్వేత్వద్ధాంజసా ద్వయం॥౪౨౩॥
ప్రాకాశ్యేప్రాదురావిస్స్యా దోమేవంపరమంమతే
సమంతతస్తుపరితస్స ర్వతోవిష్వగిత్యపి॥ ౪౨౪॥
అకామానుమతౌకామ మసూయోపగమే స్తుచ
ననుచస్యాద్విరోధో క్తౌ*కచ్చిత్కామప్ర వేదనే॥౪౨౫॥*నిష్షమందుష్షమంగర్హ్యే యథాస్వంతుయ థాయథం।
మృషామిథ్యాచవిత థే*యథార్థంతుయ థాతథం॥౪౨౬॥
స్యురేవంతుపునర్వై వేత్యవధారణవాచ కాః।
ప్రాగతీతార్థకం నూనమవశ్యంనిశ్చ యేద్వయం॥౪౨౭॥
సంవద్వర్షే అవరేత్వర్వా గామేవం

శ్వద్యాతి**నహి-అ-నో-న- ఈ౪ను- లేదనుటయందును-కాదనుటయందును వర్తించును॥ ఉ॥ నహి స్వాత్మారామంవిషయమృగతృష్ణాభ్రమయతి। అపిప్రజ్ఞవభావస్సేనోచకోరికిందులాల।నమేకించి న్నదహ్యతే। అపిశబ్దమువలన అన అనెడు అవ్యయము-అభావమునందు వర్తించును॥ శ్లో॥ నహినో అన మామాస్మప్రతిషేధే ప్రకీర్తితాః-అని త్రికాండశేషమందును- అనోపమా తే బుద్ధిః - అని శృంగార ప్రకాశికయందును- చెప్పఁబడియున్నదికనుక**మాస్మ-మా-అలం- ఈ ౩ను వద్దనుటయందు వర్తిం చును॥ఉ॥ సౌధోత్సంగప్రణయవిముఖో మాస్మభూరుజ్జయిన్యాః-మా భూదాశ్రవపీడేతి-అలంమ హీపాలతవశ్రమేణ**చేత్-యది-యీ ౨ను-ఇటువలెనయితే-అనెడు అర్థమందు వర్తించును॥ఉ॥ సత్యంచేత్తపసాచకిం-శుచిమనో యద్యస్తితీర్థేనకిం**అద్ధా-అంజసా-యీ ౨ను-సత్యమనెడు అ ర్థమందువర్తించును॥ఉ॥ఆరాధితోద్ధామనురప్సరోభిః। అంజసైతి రురుదుః కచగ్రహైః॥ ప్రాదుః-ఆవిః-యీ ౨ను-ప్రకటమాయెననుననర్థమందును వర్తించును॥ ఉ॥ప్రాదురాసీద్వసుంధరాల విర్బభూవకుశగర్భముఖం మృగాణాంయూథం॥ ఓం-ఏవం-పరమం-యీ౩ను-అంగీకారమందు వర్తించును॥ ఉ॥ ఓమిత్యుక్తవతోథశార్ఙ్గిణఇతి-ఏ వంయథాత్థభగవన్-తతః పరమమిత్యుక్త్వా॥ సమంతతః-పరితః-సర్వతః విష్వక్-యీ౪ను-అంతటననునర్థమందు వర్తించును॥ ఇత్యపి- అన్నందు వలన-సమంతాత్-అనెడు అవ్యయమును వర్తించును॥ఉ॥ సమ తతోవర్షతి మేఘసంఘః। ఆయాంతి పరితశ్శ్రియః॥ త్వంసర్వతోగామిచసాధకంచ। విష్వక్తటేషు పతతిస్ఫుటమంతరిక్షం। సమంతాద్భ వస్సామంతః**కామం ఇది-మనస్సురాక అంగీకరించుటయందు వర్తించును॥ఉ॥ కామంనృపాస్సం తు సహస్రశోన్యే కొందరు- అకామానుమతౌ- అనిదీర్ఘాదిగాఁజెప్పి - ఇష్టములేక అంగీకరించుట యందు వర్తించునని చెప్పుదురు॥శ్లో॥ కామంకామాభ్యనుజ్ఞాయాం-అని త్రికాండశేషము**అస్తు-ఇ ది-కోపముచేత అంగీకరించుటయందు వర్తించును। చకారమువలన-భవతు అనునదియును వర్తించు ను॥ఉ॥ జానన్నేవదశాననోపహారలేమత్ప్రియసీమస్తువా। భవతిభవత్వసుహృజ్జనస్సకామః** ననుచ ఇది ఒకఁడు పలికినందుకు విరుద్ధముగా బలుకుటయందు వర్తించును॥ఉ॥ననుచాత్రతుగాగమః కథంభవతి** కచ్చిత్ ఇది ఇష్టార్థప్రశ్నయందు వర్తించును ॥ కచ్చిజ్జీవతిమేమాతా** నిష్షమం - దుష్షమం-యీ ౨ను నిందింపఁదగినదానియందు వర్తించును॥ ఉ॥నిష్షమంవక్తి మూర్ఖః-దుష్షమం వర్తతే ధూః**యథాస్వం - యథాయథం- యీ ౨ను-తమతమవస్తువులనెడు అర్థమందును తానుతాననునర్థమందును వర్తించును॥ఉ॥ యథాస్వమాశ్రమైశ్చక్రే। యథాయథంపలాయం తః**మృషా - మిథ్యా- యీ ౨ను అసత్యమందు వర్తించును॥ఉ॥ ఉచ్చాభ్రియసౌందర్యగుణామృ షోద్యాః। మిథ్యావాదినిదూతి బాంధవజనస్యాజ్ఞాతపీడాగమే**యథార్థం-యథాతథం-యీ ౨ను - సత్యమందు వర్తించును ॥ ఉ॥ యథార్థముక్తవానాన్యత్- గురుర్వక్తియథాతథం॥** ఏవం-తు-పునః-వా-ఏవ- యీ౫ను - ఇదియయనెడు నిశ్చయమందు వర్తించును॥ఉ॥ఏవమేతద్యథా ప్రాహవిష్ణుస్తుజగతాంపతిః। రావణంహిదురాత్మానం। భవభిర్నాఘవః పునః॥ వ్యాసోవాసర్వధ ర్మజ్ఞః। త్వమేవసాక్షాత్కరణీయ ఇత్యత॥ కొందరు స్యురేవంతుపునర్వైచ-అనిపాఠముఁజెప్పి ఏవంతు . పునః. వై.చ . అనునీ౫ను . అవధారణమందు వర్తించునని చెప్పుదురు**ప్రాక్, ఇది పోయినకాలమందు వర్తించును ॥ ఉ ॥ ప్రపేదిరేప్రాక్తనజన్మవిద్యాః**నూనం అవశ్యం, ఈ ౨ను. నిశ్చయమందు వర్తించును॥ నూనంహంతాస్మి రావణం. అవశ్యంయాతారశ్చిరతరముషిత్వాపివి షయాః ** సంవత్ ఇది సంవత్సరమందు వర్తించును॥ఉ॥ రామః పంచదశేసంవదయోధ్యాం ప్రవివేశహ**అర్వాక్ ఇది మేరగాఁజెప్పెడువస్తువునకు క్రిందటిదైన కాలమందును దేశమం దును వర్తించును ॥ ఉ ॥ యామాదర్వాఙ్నభుంజీత గ్రామాదర్వాఙ్నదీ ** ఆమ్ ఏవం యీ ౨ను ఒకఁడు చెప్పినదానిని అంగీకరించుటయందు వర్తించును॥ఉ॥అంకరోమితవప్రియం।ఏవంధర్మః॥ కొం

స్వయమాత్మనా।
అల్పేనీచై
ర్మహత్యుచ్చైః
ప్రాయో భూమ్న్య
ద్రుతేశనైః॥
సనానిత్యే॥బహి
ర్బాహ్యే॥స్మాతీతే
స్తమదర్శనే।
అస్తిసత్త్వే
రుషోక్తావూ
ముంప్రశ్నే
నను చేత్వయి॥
తర్కేను స్యా
దుషారాత్రేరవసా
నే
నమోనతౌ।
పునరర్థేంగ
నిందాయాం దుష్టు
సుష్టుప్రశంసనే॥
అనానుగుణ్యే
స్మరణేయె
ఫడ్విఘ్నవారణే
అంగీకృతౌ స్యాదథ
కింహీనసంబోధనే
తురే॥౪౩౧॥
సాయం సాయె
ప్రగే ప్రాతః ప్రభా
తేనికషాంతికే।

దరుఆమైవం- అని చెప్పి-ఆమ- అనెడుఅవ్యయముజ్ఞాననిశ్చయమందువర్తించుననిచెప్పుదురు॥శ్లో॥ అమజ్ఞాననిశ్చయె-అని-వాల్మీకితుండు చెప్పినాడు॥స్వయమ్- ఇది-తనచేతననెడుఅర్థమందువర్తించును॥స్వయంకృతప్రసాదస్య॥నీచైః,ఇది-కొంచమనెడుఅర్థమందువర్తించును॥ఉ॥ తథాపినీచైర్వినయాదదృశ్యత॥ఉచ్చైః ఇది అధికార్థమందువర్తించును ॥ఉ॥ శృంగముచ్చైర్గిరిదమ్॥ప్రాయః-ఇది,తఱుచుగాననెడుఅర్థమందువర్తించును॥ప్రాయోనవవధూః కాంతం॥ శనైః.ఇది-మెల్లగాననెడుఅర్థమందువర్తించును॥ఉ॥ఆలింగతిశనైశ్శనైః॥సనా- ఇది-నిత్యమనెడుఅర్థమందువర్తించును॥ఉ॥సనాతనః॥బహిః- ఇది-వెలపటననెడుఅర్థమందువర్తించును॥ఉ॥ గ్రాసీకుంభంహి గ్రామాత్॥స్మ.ఇది.గడచెననెడుఅర్థమందువర్తించును ॥ ఉ ॥ సేవతేస్మశయనంపరాఙ్ముఖీ॥అస్తమ్-ఇది-కానరాకుండుటయందువర్తించును॥టీ॥ అదర్శనందర్శనాభావః నాశప్రయుక్తః తిరోభావప్రయుక్తోవా- తత్రఉభయత్రమాంతమస్తమిత్యవ్యయంవర్తతే. యథా,అస్తంగతోరావణః-అస్తంగతోభాస్కర ఇతి॥అస్తి,ఇది- కలదనెడుఅర్థమందువర్తించును॥అస్తిక్షీరాగౌః॥హుం- ఇది- కోపముచేతపలుకుటయందువర్తించును॥ఉ॥వృద్ధాస్తేనవిచారణీయచరితాస్తిష్ఠంతుహుంవర్తతాం ॥ ఉం అనికొందరుచెప్పుదురు॥ ఉం-ఇది-ప్రశ్నయందువర్తించును॥ఆగతశ్శత్రురుం॥టీ॥పరోదీరితంమనసికృత్య ప్రకృతప్రసంగవిశేషజ్ఞానాయవిప్రకరణమిహప్రశ్నశబ్దేనవివక్షితం-తత్రఉమిత్యవ్యయంవర్తతే॥అయి ఇది-ఊరడించుటయందువర్తించును॥ఉ॥అయిముగ్ధే॥ను-ఇది-ఊహాయందువర్తించును॥ అస్తశైలగహనంనువివస్వానావివేశజలధింనమహీంను॥కొందరుతర్కేతుస్యాత్-అనిపాఠము- జెప్పుదురు॥అప్పుముస్యాత్ అనెడుఅవ్యయము- ఊహాయందువర్తించును ॥ఉ॥ స్యాత్కించిన్నోపపద్యతే॥ ఉషా ఇది-ప్రాతఃకాలమందువర్తించును॥ఉ॥ఉషాజనాఃప్రబుధ్యంతే। ఉషాతమోవాయురుపైతిమందం॥ ఉషః అనియునుగలదు। ఉషాస్యాద్రజనీశేషె ఉష ఇత్యపిదృశ్యతే- అనిరభసుండు...నమః- ఇది-మ్రొక్కుటయందువర్తించును॥ఉ॥ నమోవిష్ణవే॥అంగ-ఇది-మఱియుననెడుఅర్థమందువర్తించును॥ఉ॥మూర్ఖాస్తురావమంతవ్యాఃకిమంగవిద్వాన్॥టీ॥అత్రపునరర్థోభేదరూపః... దుష్టు-ఇది చెడ్డతనమనుఅర్థమందువర్తించును॥దుష్ఠువృత్తిర్దుర్జనస్స్యాత్॥సుష్ఠు- ఇది- మంచిదనుఅర్థమందువర్తించును॥ సుష్ఠుభుక్తం నయాంగృహే ॥ ఆమ-ఇది- అనుకూలార్థమందువర్తించును॥ఉ॥ఆమవర్తతే॥అయే-స్మరణమందువర్తించును॥ఉ॥అయెపూర్వంకృతంమయా॥ .. ॥ ఫట్-ఇది విఘ్నమునుబోగొట్టుటయందువర్తించును॥ఉ॥అస్త్రాయఫట్॥ అథకిం-ఇది-అంగీకారమందువర్తించును॥దేవదత్తకింబోధ్యసి-అథకిం॥॥రే,ఇది- హీనునిపిలుచుటయందువర్తించును॥ఉ॥ రెరెపాపమాంతికాదపసర॥టీ॥కేచిత్తుహీనసంబోధనేత్వరే- ఇతిపఠిత్వా-అరెఇతిస్వరాదిద్వ్యక్షరంవదంతి,తత్రియథా॥ రేరెనానరకొథవానహామరేత్వత్తూస్నుహంతాక్షవేఇతి॥ ఆనానుగుణ్యే- అనునదిమొదలుకొనియీశ్లోకమువరకుప్రక్షిప్తమనికొందఱు ...సాయం- ఇది-సాయంకాలమందువర్తించును॥ఉ॥సాయంతనమల్లికాసు॥ప్రగె-ప్రాతః - ఈ రెండును ప్రాతఃకాలమందువర్తించును ॥ఉ॥ ప్రగేనృణామథతోరణాద్బహిః-ప్రాతస్సంధ్యాముపాసీత ॥ నికషా ఇది-సమీపమందువర్తించును॥ఉ॥ విలంఘ్యలంకాంనికషాహనిష్యతి॥

పరుత్పరార్యైషమః పరుత్-పరారి-ఐషమః-ఈ3ను-వరుసగాపోయినయేటియందును,మున్నేటియందును,నడుచునట్టి యేటియందునువర్తించును॥ఉ॥ పరారిసంచితంవిత్తం పరుస్నష్టమభోగతః । ఐషమశ్శీయతేయాద్వైపూర్వేద్యుపూర్వత రేయతి॥అద్యాతాత్రి త్వాత్తతఃకింవాభవిష్యతి ॥ అద్య ఇది-నిరిగెడుపగటియందును - వర్తమానకాలమాత్రమును॥ఉ॥అథపూర్వే హన్యాద్యు నందునువర్తించును॥ఉ॥నరలోకేద్యదుర్లభః...పూర్వోత్తరాపరాత్ - పూర్వోత్తరాపర హీనత్యాదాపూర్వో శబ్దములవలనను అధరాన్యాన్యతరేతరాత్-అధరాన్యాన్యతరేతరశబ్దములవలననుకలిగినపూర్వాపరాత్।తథా ద్వేద్యురాదయః- పూర్వేద్యుః ఉత్తరేద్యుః అపరేద్యుః. అధరేద్యుః అన్యేద్యుః అన్యతరేద్యుః-

థరాన్యాన్యతరేతరాత్పూర్వేద్యురాదయః॥౪౩౩॥

ఇతరేద్యుః అనునవి మొదలైనశబ్దములు. పూర్వేఽహ్నీత్యాదౌ- పూర్వేహ్ని- ఉత్తరేహ్ని-అపరేహ్ని అథరేహ్ని- అన్యస్మిన్నహ్ని-అన్యతరస్మిన్నహ్ని- ఇతరస్మిన్నహ్ని అనునివి మొదలైనఅర్థములయందువర్తించును॥ ఇందుకుఅర్థములునుఉదాహరణంబులును॥ పూర్వేద్యుః మొదటినాటికి పేరు॥ సమంత్రయతపూర్వేద్యుః॥ ఉత్తరేద్యుః॥ అపరేద్యుః॥ యీఅనుమదునాటి పేళ్లు ॥ నా దీముఖాదుత్తరేద్యుర్వివాహః॥ అగతానపరేద్యుస్సాగ। అథరేద్యుః క్రిందినాటికి పేరు, ॥ అథరేద్యుస్సమాగతాః॥ అన్యేద్యుః ఇతరేద్యుః- ఈ అనుమతిమొకనాటికి పేరు అన్యేద్యురాత్మానుచరస్యభావం। కష్టదినాదితి రెద్యుః పిత్రియోర్ద్రష్టవ్యః॥ అన్యతరెద్యుః- రెండుదినములలో నొకనాటికి పేరు। పంచమీవస్త్యారన్యతరేద్యుః పితరందత్త్వాసి

ఉభయద్యుశ్చోభయేద్యుః॥ పరేత్వపిహ్నపరేద్యవి॥ హ్యో గతేఽనాగతేఽహ్ని శ్వః॥ పరశ్వస్తత్పరేఽహని॥ తదా తదానీం॥ యుగపదేకదా॥ సర్వదా సదా।

ఉభయద్యుః. ఉభయేద్యుః । ఈ అను। రెండుదినములయందువర్తించును॥ ఉ॥ ఉభయద్యుస్తస్యః-ఉభయేద్యుస్తస్యః- ॥ పరేద్యవి. ఇది - మరునాటిపేరు॥ ఉ॥ ద్రష్టాస్మిపరేద్యవిసఖాయ... హ్యః. ఇది నిన్నటికిపేరు ॥ ఉ॥ హ్యస్సద్యమభవతాం కార్యం॥ శ్వః ఇది. రేపటికి పేరు॥ ఉ॥ శ్వఃకార్యమద్యకుర్వీత॥ పరశ్వః, ఇది ఎల్లుండికి పేరు॥ ఉ॥ పరశ్వోవాభవిష్యతి॥ తదా- తదానీం- ఈ అను- అప్పుడనెడు అర్థమందువర్తించును ॥ ఉ॥ తదాచక్షుష్మతాం ప్రీతిః। యదాస్యాత్ప్రియయాసంగః తదానీమేవమేసుఖం॥ యుగపత్, ఏకదా. ఈ అను-ఒకకాలమందను నర్థమందువర్తించును ॥ ఉ॥ యుగపద్వ్యాన శేదిశః॥ ఏకదామిళితాద్విజాః ... సర్వదా- సదా ఈ అను ఎల్లప్పుడనెడుఅర్థమందువర్తించును ॥ సర్వదాసర్వదోసీతి। యాచతేయాచకస్సదా॥

ఏతర్హి సంప్రతీదానీమధునా సాంప్రతం తథా॥ దిగ్దేశకాలే పూర్వాదౌ ప్రాగుదక్ప్రత్యగాదయః॥

ఏతర్హి సంప్రతి. ఇదానీం. అధునా, సాంప్రతం, ఈ అనుఇప్పుడనెడుఅర్థమందువర్తించును॥ భవంతమేతర్హిమనస్వి గర్హితం। సంప్రత్యసాంప్రతం వక్తుం, ఇదానీమస్మి సంవృత్తః। బలావతేపాదధునాపి పూర్వవత్। కోన్వస్మిన్ సాంప్రతంలోకే ॥ పూర్వాదిదిగ్దేశకాలములయందు ప్రాగుదక్ప్రత్యగాదిశబ్దములువర్తించును। ప్రాక్ ఇది పూర్వదిక్కునకును - తూర్పుదేశమునకును, పూర్వకాలమునకును పేరు ॥ ఉదక్, ఇది. ఉత్తరపుదిక్కునకును, ఉత్తరదేశమునకును పేరు॥ ప్రత్యక్ ఇది, పడమటిదిక్కునకును-పడమటిదేశమునకును పేరు । ఆదిశబ్దమువలన అర్వాక్, అధస్తాత్, అనునివి మొదలైనవి గ్రహింపబడును ॥ ఉ॥ దిక్కునకు ప్రాఙ్ముఖోన్నానిభుంజీత। దేశమునకు ప్రాగ్గ్రామాత్ పతతి పాదముపత్యకాను। కాలమునకు, ప్రాక్సృష్టేః కేవలాత్మనే॥ ఈలాగుననుదగాదిశబ్దములకు నుదాహరణములు ఊహించుకొనునది॥ టీ॥ దక్షిణోత్తరాభ్యామతసుజితసూత్రే దిగ్దేశకాలేష్విత్యర్థతయానువృత్తావపి దక్షిణశబ్దస్యకాలేవృత్త్యసంభవాదుత్తరశబ్దాదేవార్థత్రయయవృత్తేరసుజ్వథిరంగీనృతోవృత్తికారాదభిః- ఏవం ప్రకృతేపి దిగ్దేశకాలయిత్యవిశేషేణోక్తావపి ప్రాక్పదస్యైవార్థత్రయే విధిరుదగాదిశబ్దానాం తుకాలరూపార్థే వృత్త్యసంభవాదర్థద్వయ ఏవవిధిః॥

※ ఇత్యవ్యయవర్గః ※

అవతరణికా॥ టీ॥ ఇహాహి గ్రంథాదౌ గ్రంథకారః- సంపూర్ణముచ్యతే వర్గైర్నామలింగానుశాసనమితి ప్రతిజ్ఞాయ. ఏతదంతేన గ్రంథసందర్భేణ సలింగానాం నామ్నాం శాసనం విధాయ - లింగవిధేరసంపూర్ణతాం మన్వానః, తన్నిరూపణాయ వర్గాంతరమారభతే ॥ గ్రంథకర్త, తాను గ్రంథాదియందు జేసిన, సంపూర్ణముచ్యతే వర్గైర్నామలింగానుశాసనం- అనెడు ప్రతిజ్ఞ చొప్పునలింగములతో గూడనామములకు అనుశాసనము సేసియు- లింగానుశాసనముసంపూర్ణముగా లేదని తలంచినవాడై- ఆలింగానుశాసనమునకు వర్గాంతరమును బ్రారంభింపుచున్నాడు॥

సలింగశాస్త్రైస్సన్యాదికృత్తద్ధితసమాసజైః॥ ౪౩౬॥ అనుక్తైస్సంగ్రహే లిం

అర్థము॥ సలింగశాస్త్రైః, పాణినివరరుచి మొదలైన వారి చేత చెప్పబడినలింగలక్షణములతో గూడి॥ సన్యాదికృత్తద్ధితసమాసజైః- సన్ ప్రత్యయాంతముమీదవిధింపబడిన ఆ ప్రత్యయము మొదలైనకృత్ ప్రత్యయములవలనను తద్ధితప్రత్యయములవలనను । సమాసములవలనను బుట్టినన॥ అనుక్తైః, పూర్వవర్గలయందు జెప్పంబడని। స్త్రియామీదూద్విరామైకాచ్ । స్త్రీభావాదావనిక్తిన్ తతీర్యాఽణా యాం ప్రవహరణం, ఆదగ్లైద్విగు రేకార్థః । అనెడువాక్యముల చేత ॥ ఇహ సంగ్రహే, ఈలింగాది

గసంకీర్ణవది హాన్నయె త్

సంగ్రహవర్గయందు లింగం-స్త్రీపుంనపుంసకలింగములను*ఉన్నహేత్-ఊహించుకొనునది*అది యెట్లన్నను*సంకీర్ణవత్ - సంకీర్ణవర్గయందువలెనే లింగనిర్ణయ ప్రకృతిప్రత్యయార్థముల చేత లింగము తెలుసుకొనఁబడునో-ఆరీతిగనిక్కడను జెలుసుకొనునది॥ ఇందుకుతాత్పర్యము॥లింగాదిసంగ్రహవర్గయందు-స్త్రియామీదూద్విరామైకాచ్-అనునివి మొదలయినలింగలక్షణముతో గూడినశబ్దములును-చికీర్షా-జిహీర్షా-అనునివి మొదలైనసన్నాదిప్రత్యయాంతములును-కృతిః-హృతిః- అనునవి మొదలైనకృత్ప్రత్యయాంతములును-దాండా-కాష్ఠా అనునివి మొదలయినతద్ధితప్రత్యయాంతములును-త్రిలోకీ-త్రివేదీ-అనునవి మొదలైనసమాసములవలనఁబుట్టినశబ్దములును- ఈశబ్దములలోనున్నమటివర్గలయందుతఱుచుగా జెప్పబడనిదానికిలింగసంగ్రహము చెప్పబడును ఆలింగసంగ్రహమును-స్త్రియాం-పుంసి-క్లీబే - అనెడుఅనువాదమాత్రమున తెలుసుకొనక ప్రకృతిప్రత్యయార్థాదులగులక్షణముఖముననే తెలుసుకొనునది॥ అదియెట్లన్నను-ప్రకృతిచేతనర్ధర్చాదిశబ్దములును-ప్రత్యయముచేత కృతిహృత్యాదిశబ్దములును-అర్థముచేతమాతృస్వసాదిశబ్దములును-ఆదిశబ్దముచేతన్యాయమువలనక్రియావ్యయవిశేషములును-తెలుసుకొనఁదగినవి॥టీ॥ సలింగశాస్త్రైస్సన్నాదికృత్తద్ధితసమాసజైః-అనుక్తం-అనుక్త-మిత్యస్యఆయమాశయః-సకలస్యశబ్దస్యప్రాతిపద్యేనలింగనిర్ణయకరణానుపపత్తేః-యత్కించిదుపాధినా పైవశబ్దజాతంక్రోడీకృత్య లింగనిర్ణయః కర్తవ్యః - సచ పూర్వముక్తఏవ సంకీర్ణవర్గే ప్రకృత్యాది భిరున్నయన మాత్రముపక్షిప్తం- అత్రతూన్నయనోపాయోవివిచ్యదర్శితః - అతఃపర్యాయ కాండే కృతమపిలింగానుశాసనం - అసాకల్యాదను క్తప్రాయమేవేతి॥

లింగశేషవిధిర్వ్యాపీ విశేషైర్యద్యబాధితః॥౪౩౭॥

అవతరణికా ॥ టీ ॥ సమనంతరవర్గే స్వలింగనిర్ణయార్థత్వే - పాఠాన్నపుంసకత్వం త్రిభా జనమిత్యత్ర కేవలనపుంసకలింగత్వముక్తం - లింగసంగ్రహేతు - త్రిషుపాత్రీ త్రిలింగత్వం వక్ష్యతే - తథా - కువలఫేనిల ఇతి కువలశబ్దస్య నపుంసకత్వంప్రాగుక్తం - అత్రతు త్రిలింగ మిత్యమభిధాస్యత ఇత్యాదిష్వశేషువిరోధేకస్యప్రసంగ ఇత్యాశంకాంహాయామాహ॥ ఓయియీవర్గయందుఁజెప్పెడులింగలక్షణములకుమునుపటివర్గలయందుఁజెప్పినవిశేషములతో విరోధము వచ్చినపుడే లక్షణముప్రవర్తించునని యెడుశంకను పరిహరించుచున్నాఁడు॥లింగశేషవిధిః- ఈవర్గలయందుఁజెప్పఁబడునట్టిసామాన్యమైనలింగలక్షణము*విశేషైః- ఈశాస్త్రమందుఅక్కడక్కడ చెప్పబడినవిశేషవిధులచేత*అబాధితోయది-బాధింపఁబడనిదయితే*వ్యాపీ-ప్రవర్తించును॥అదియెట్లన్నను- ఈవర్గయందుస్వర్గపర్యాయశబ్దములుపుల్లింగములని చెప్పినలింగలక్షణము-ద్యోదివౌ ద్వేస్త్రియాం-క్లీబేత్రివిష్టపం-అని చెప్పినవిశేషవిధులను విడిచికడమవకరలయందుప్రవర్తించును*

స్త్రియామీదూద్విరామైకాచ్ సయోనిప్రాణినామ చ॥*నామవిద్యున్నిశావల్లీవీణాదిగ్భూనదీహ్రియాం॥౪౩౮॥

స్త్రియాం- అనెడుపదము-పుంస్యైవసఖాదానుచరాః- అనెడుపుంలింగాధికారపర్యంతము అనువర్తించినట్లును**ఒకయచ్చుగలిగిన-ఈకారాంతఊకారాంతశబ్దములు- స్త్రీలింగమునందువర్తించును॥శ్రీః- ధీః-భూః-భ్రూః **యోనిగలిగినప్రాణులకుపేరయినశబ్దములు స్త్రీలింగములు॥ఉ॥ఇయంమాతాస్వసాదుహితాయోషిత్-గౌః-సురభిః-కరేణుః** మెఱుపునకును-రాత్రికిని-తీఁగెకును-వీణకును-దిక్కునకును-భూమికిని నదికిని-సిగ్గుకును- పేరైనశబ్దములుస్త్రీలింగములు॥ఉ॥ మెఱుపునకు-తటిత్-విద్యుత్।రాత్రికి రాత్రిః-రజనీ।తీఁగెకు-వీరుత్-ప్రతతిః।వీణకు-విపంచీ-వల్లకీ॥ దిక్కునకు-దిక్-కకుప్।భూమికి-కుః-క్షితిః-భూమిః అవనిః।నదికి-సరిత్-స్రోతః।సిగ్గుకు హ్రీః-లజ్జాపర్యాయములలో మందాక్షశబ్దమునపుంసకలింగము।వీణాదముంజెవముదీక్ష్యమాన్యా-అనెడుకాళిదాసప్రయోగమువలనవీణాశబ్దముపుల్లింగమందునుగలదుగనుకనీ చెప్పినలక్షణమునకుబాధగలిగినను-శేషంత్వజ్ఞేయంశిష్టప్రయోగతః-అని చెప్పబోవుచున్నాఁడుగనుకశిష్టప్రయోగానుసారమునవిశేషము తెలుసుకొనునది॥వీణాపర్యాయములన్నియు ఇజ్యంతములును ఆబంతములును-లజ్జాపర్యాయములలో హ్రీంశబ్దము-ఈకారాంతమైనఏకాచ్చుకదనుశబ్దములు-అబంతములుగనుక-ముందరఁజెప్పగల-ఙ్యాబూజంతమ్-అనుదానివలనను- స్త్రియామీదూద్విరామైకాచ్-అనుదానివలనను-స్త్రీలింగముసిద్ధమైనను.విస్పష్టార్థమై చెప్పినాఁడు॥కొందరు- వీణాదిగ్భూనదీహ్రియాం-అనుదిక్కున-వాణీదిగ్భూనదీహ్రీయాం-అనిపఠించివాక్పర్యాయములైన-చిత్-సంవిత్- ప్రతిపత్ - అనెడుశబ్దములు అదంతమైద్వ్యాగురేకాను- స్త్రీలింగములని చెప్పుదురు** అకారాంతమైనసమాహారద్వంద్వగుసమాసము - స్త్రీలిం

గము * అకారాంతోత్తరపదోద్విగుః స్త్రియాంభావ్యతే అనెడు వార్తికము చేత స్త్రీలింగము॥ ద్విగుసమాసమనఁగా-సంఖ్యాపూర్వకమైనసమాసము॥ఉ॥ పంచానాంపూలానాంసమాహారః- పంచపూలీ-త్రిలోకీ** సః-అద్విగుసమాసము*పాత్రియుగాదిభిః - పాత్రయుగాదిశబ్దములు

నసపాత్రియుగాది

త్తరపదములుగాఁగలిగినసమాసమైతే- న॥ పాత్రాదిభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః- అనెడువార్తికము చేత స్త్రీలింగముగాదు ॥ పంచపాత్రం-చతుర్యుగం-త్రిభువనం ** తల్ప్రత్యయము-తస్యభావస్త్వతలౌ-అనిభావార్థమందును - గ్రామజనబంధుభ్యస్తల్-అనిసమూహార్థమందును-దేవాత్తల్-అనిస్వార్థమందును విహితమైనది। తల్ప్రత్యయాంతమైనశబ్దము స్త్రీలింగము ॥ఉ॥ భావార్థమందు-అశ్వతాపువతా। సమూహార్థమందుగ్రామతా- జనతా- బంధుతా- సహాయతా। స్వార్థమందు-దేవతా**బృందే।

బృందే మేనికద్యత్రా

పాశాదిభ్యోయః-ఖలగోరథాత్ - ఇనిత్రకట్యచశ్చ। అనెడు సూత్రముల చేత సమూహార్థమందువిధింపఁబడిన- య-ఇని- కట్యచ్-త్ర- అనెడుప్రత్యయములు అంతములుగాఁగలశబ్దములుస్త్రీలింగములు॥ఉ॥ యప్రత్యయమునకు - పాశానాంసమూహః పాశ్యా-ధూమ్యా-ఖల్యా, వన్యా ॥ ఇనిప్రత్యయమునకు-ఖలానాంసమూహః ఖలినీ ॥ కట్యచ్ప్రత్యయమునకు-రథానాంసమూహోరథకట్యా ॥ త్రప్రత్యయమునకు- గవాంసమూహోగోత్రా॥

వైరమైథునికారివున్॥౪౫॥

ద్వంద్వాద్వున్వైరమైథునికయోః। అనివిరోధార్థమందును।వివాహార్థమందును- ఆదిశబ్దముచేత-పాదశతస్యసంఖ్యాదేర్వీప్సాయాంవున్ లోపశ్చ, దండవ్యవసర్గయోశ్చ, అనెడుసూత్రముల చేవీప్సయందును దండమందును విధింపఁబడినవున్ప్రత్యయము అంతముగాఁగలశబ్దములుస్త్రీలింగములు॥ వున్ప్రత్యయము, వుఞ్ప్రత్యయమునకు ఉపలక్షణముగను కద్వంద్వమనోజ్ఞాదిభ్యశ్చ, గోత్రచరణాచ్ఛ్లాఘాత్యాకారతదవేతేషు అనెడుసూత్రముల చేతను విధింపఁబడినవుఞ్ప్రత్యయాంతములును. ఒకానొకదిక్కున స్త్రీలింగములు।ఉ॥విరోధమునకు. అశ్వమహిషయోర్విరోధః-అశ్వమహిషికా।వివాహమునకు,అత్రిభరద్వాజయోర్వివాహః.అత్రిభరద్వాజికా వసిష్ఠకుశికికా।వీప్సార్థమునకు।ద్వౌద్వౌపాదౌదదాతి।ద్విశతిశాందదాతిద్విపదికాందదాతి॥ దండమందు॥ద్వౌపాదౌదండితః।ద్విపదికాందండితః దానమందు।ద్వౌపాదౌవ్యవసృజతిద్విపదికాంవ్యవసృజతిద్విశతికాంవ్యవసృజతి।వుఞ్ప్రత్యయమునకు।శిష్యోపాధ్యాయయోర్భావఃశైష్యోపాధ్యాయికా।శ్లాఘాదులకు।గారికా,కారికా॥

స్త్రీభావాదావనిక్తి ణ్వుల్ణచ్ణ్వుచ్క్యబ్యు ఇఞోశశాః॥

స్త్ర్యధికారమందు భావాద్యర్థములయందు విధింపఁబడిన. అని। క్తిన్।ణ్వుల్,ణచ్। ణ్వుచ్, క్యప్, యుచ్, అఙ్,అ,ఇఞ్,ని,శ, అనెడుప్రత్యయములు తుదగాఁగలశబ్దములు స్త్రీలింగములు॥ఉ॥ అకరణిః,అజననిః, ఇవి, అక్రోశేనఞ్యనిః, అనెడుసూత్రము చేత అక్రోశార్థమందు, అనిఅనెడు ప్రత్యయము॥కృతిః,శ్రుతిః, ఇవి, స్త్రియాంక్తిన్. అనెడుసూత్రము చేతభావార్థమందలి క్తిన్ప్రత్యయాంతములు॥ప్రవాహికా-ప్రచ్ఛర్దికా- ఇవిరోగాఖ్యాయాంణ్వుల్బహుళం- అనుసూత్రము చేతరోగాఖ్యయందలిణ్వుల్। కారికా,జీవికా।ఇవి।ధాత్వర్థనిర్దేశేణ్వుల్వక్తవ్యః । అనెడువార్తికము చేతధాత్వర్థమందలిణ్వుల్॥ ఆవ్యాక్రోశసంవ్యానంవ్యాసక్రోశీ-వ్యాత్యుక్షీ,ఇవికర్మవ్యతిహారేణచ్। అనెడుసూత్రము చేతకర్మవ్యతిహారమందలిణచ్॥ భవతఃశాయికా,భవతఃఆసికా।పర్యాయార్హర్ణోత్పత్తిషుణ్వుచ్। అనెడుసూత్రము చేతఇవిపర్యాయార్థమందలిణ్వుచ్॥భవానర్హతిఇక్షుభక్షికాం,పయఃపాయికాం,ఇవిఅర్హార్థమందలిణ్వుచ్॥ఇక్షుభక్షికాంమేధారయస్యోదనభక్షికాం,ఇవి।ఋణార్థమందలిణ్వుచ్॥ఇక్షుభక్షికామేఉదపాదిజీవనభక్షికా,ఇవి॥ ఉత్పత్తియందలిణ్వుచ్। వ్రజ్యాఇజ్యా।ఇవి।వ్రజయజోర్భావేక్యప్।అనెడుసూత్రము చేతభావార్థమందుక్యప్పు,మండనా। అసనా-శ్రంథనా॥ఇవి॥ ణ్యాసశ్రన్థోయుచ్॥అనుసూత్రము చేత।భావార్థమందలియుచ్ ॥ పచాచ్ఛిదా,మృజా.ఇవి,షిద్భిదాదిభ్యోఙ్।అనెడుసూత్రము చేతభావమందలిఅఙ్॥చికీర్షా,జిహీర్షా।ఇవి,అప్రత్యయాత్,అనుసూత్రము చేతఅప్రత్యయాంతము॥కాంకారిమకార్షీత్।ఇమాంకారిమకార్షం।విభాషాఖ్యానపరిప్రశ్నయోరిఞ్ చ- అనుసూత్రము చేత,ఇవిప్రశ్నాఖ్యానమందలి ఇఞ్,జ్యానిః। గ్లానిః.మ్లానిః।ఇవి।గ్లామ్లాజ్యాహాభ్యోనిః । అనెడుసూత్రము చేతనిప్రత్యయము - క్రియాఇచ్ఛా. కృఞఃశచఇచ్ఛా,అనెడుసూత్రము చేత,ఇవి,శప్రత్యయాంతములు** ఉణాదులయందలి,నిప్రత్యయమును. ఊప్రత్యయమును, ఈప్రత్యయమును.అంతములుగాఁగలశబ్దములుస్త్రీలింగములు॥ఉ॥శ్రో

ఉణాదిషున్రూరీశ్చ

ణిః ఇది- నిప్రత్యయాంతము । అగ్నిః- వహ్నిః- యోనిః - పార్ష్ణిః- ఇవినిప్రత్యయాంతములైనను దేవతానాచకములుపుల్లింగములనిముందరఁజెప్పుచున్నాఁడుగనుకను- యోనిర్ద్వయోః-పుమాన్పార్ష్ణిః- అనిపూర్వము చెప్పినాఁడుగనుకను-అవిశేషముల చేతనికచెప్పినందుకు బాధగలిగిపుల్లింగములుగలవౌను॥ఊప్రత్యయాంతములను- ఖ

జూః-కండూః-చమూః ॥ ఈప్రత్యయమునకు- తంద్రీః- లక్ష్మీః॥ఙీప్- ఙీష్- అనుప్రత్యయము

ఙ్యాబూఙంతంచలం లుఅంతములుగాఁగలిగినఙ్యంతములును। టాప్ -డాప్- చాప్- అనుప్రత్యయములుఅంతములుగాఁ

స్థిరం॥౪౦॥ గలిగినఆబంతములు ఊఙ్ప్రత్యయాంతములును- విశేష్యనిఘ్నములునునియతలింగములునైనవియును

స్త్రీలింగములు॥ఉదాహరణములు। విశేష్యనిఘ్నములకు- పుంసః ఇయం పౌంస్నీ బుద్ధిః ఔపగవీ ని

యతలింగమునకు-కరిణీ-కర్త్రీ-హర్త్రీ ఇవి- ఋన్నేభ్యోఙీప్-అనుసూత్రము చేతఙీబంతములు॥ చాక్రాయణీ గౌరీ-ఇవి-షిద్గౌరాదిభ్యశ్చ అనుసూత్రము చేతఙీషంతములు। శార్ఙ్గరవీ బైదీ-ఇవి- శార్ఙ్గరవాద్యఞోఙీన్ అనుసూత్రము చేతఙీనంతములు॥అజా-ఏడకా-రమా-ఇవి-అజాద్యతష్టాప్ అనుసూత్రము చేతటాబంతములు॥సురాజా- బహురాజ్ఞీమా-ఇవి-డాబుభాభ్యామన్యతరస్యాం అనుసూత్రము చేత డాబంతములు। కారీషగంధ్యా వారాహ్యా-ఇవి- యఙశ్చాప్ అనుసూత్రము చేత చాబంతములు।రంభోరూః ఇది ఊరూత్తరపదాదౌపమ్యే అనుసూత్రము చేత ఊఙంతము ...*

తత్రీహి క్రీడాయాంప్ర తత్ ఆముష్టిపల్లవాదులు । క్రీడాయాం- క్రీడయందు । ప్రహరణం చెత్ ఆయుధమాయెనేని - అ

హరణం చేన్ముష్టాపా ప్పడు- ఈఅర్థమందు తదస్యాంప్రహరణమితిక్రీడాయాంణః అనుసూత్రము చేతవిహిత

ల్లవాణదిక్। నణప్రత్యయమునకుఉదాహరణములైనమౌష్టపాల్లవాదిశబ్దములుస్త్రీలింగములు॥ ముష్టిః ప్రహ

రణమస్యాంక్రీడాయాం మౌష్టాపాల్లవా । దిక్ అన్నందువలన దాండాదిశబ్దములునుఉదాహ

ఘఞోఞః స్యాత్క్రి రణములు॥ సాక్రియాఆదండపాతాదిక్రియ। అస్యాంచేత్- ఈఫాల్గున్యాదులయందుకలిగిన

యాస్యాంచేద్దాండ అనునర్థమందు - ఘఞఃఞః ఘఞంతముమీఁద ఘఞస్సాస్యాం క్రియేతిఞః అనుసూత్రము చే

పాతాహిఫాల్గునీ॥ తవిహితమైనఞప్రత్యయమంతముగాఁగలిగినశబ్దములు స్త్రీలింగములు ॥ ఇందుకుదాహరణములు॥

౪౪॥శ్యైనంపా దండపాతోస్యాంఫాల్గున్యామితి దాండపాతా ఫాల్గునీ- శ్యేనపాతోస్యాంమృగయాయామితి

తాహిమృగయాతై శ్యైనంపాతామృగయా।తిలపాతోస్యాంస్వధాయామితితైలంపాతాస్వధా అని-దిగ్గ్రహణము

లంపాతాస్వధేతిదిక్ వలనమౌసలపాతాదులును॥

స్త్రీస్యాత్కాచిన్మృ అల్పార్థమందువివక్షగలిగినప్పుడుమృణాళీ శబ్దము మొదలైనకొన్ని శబ్దములు స్త్రీలింగములు- అ

ణాళ్యాదిర్వివక్షాప ల్పంమృణాళంమృణాళీ-అల్పోఘటో ఘటీ-ఇటువలెనే-శస్త్రీ-విపాణిః పిటీ ఖర్జూరీ అనునివి ను

చయేయది॥౪౫॥ దలైనవి తెలుసుకొనునది॥కొన్ని అన్నందువలన అల్పోవృక్షో వృక్షకః- అనునివి మొదలయినశబ్దము

లకు లేదు ॥ కొందరుఅపచయమనఁగా స్త్రీత్వమని చెప్పి స్త్రీత్వవివక్షయందుమృణాళ్యాదిశబ్దము

లంకా శేఫాలికాటీ లుస్త్రీలింగములందురు॥॥ ఈప్రకారము పాణిన్యాదులు చెప్పినలక్షణము చేతలింగనిర్ణయము

కాధాతకీపంచికాథ ను చెప్పి ఇంకనామముఖమునకకారాంతాదిక్రమమునలింగనిర్ణయమునుజెప్పుచున్నాఁడు॥ లంకా

కీ।సిధ్రకాశారికా శబ్దము మొదలునుసీశబ్దపర్యంతము చెప్పినర౩శబ్దములు స్త్రీలింగములు॥॥లంకా- రావణునిపట్టణ

హికాప్రాచికో ము॥ శేఫాలికా-వావిలి॥టీకా- వ్యాఖ్యానగ్రంథము॥ధాతకీ॥ఆరెమాకు॥పంచికా . వ్యాఖ్యాన

ల్కాపిపీలికా॥౪౬॥ గ్రంథవిశేషము॥అథకీ-తువరిమన్ను॥సిధ్రకావృక్షవిశేషము । శారికా-గోరువంక॥ హికా-

తిందుకీకణికాభంగి వెక్కిళ్లు॥ప్రాచికా-అడవిఈఁగ॥ఉల్కా-కొరవి- తోకచుక్కయును॥పిపీలికా-చీమ॥తిందుకీ-

సురంగాసూచిమా తుమ్మికి చెట్టు॥కణికా-పరిమాణ భేదము-వ్రీహిభేదమును॥గోధుమపిండియనికొందరు॥భంగీ-రచ

చయః।పిచ్ఛావితం నాప్రకారము॥సురంగా-కన్నము॥ సూచిః. సూది॥మాచిః- దేశవిశేషము-వీచియనికొందరు॥పి

డాకాకణ్యశ్చర్ణి చ్ఛా-గంజి,బూరుగబంకయును॥వితండా- స్వపక్షస్థాపన లేనివాదవిశేషము॥కాకణీ-కపర్దె,

శ్చాణీమనీదరత్॥ త్తులోనాలవపాలు।పలములోనాలవపాలనికొందరు॥చూణిః, ధాన్యము॥ శాణీ-సాన॥ద్రుణీ-

౪౭॥సాతిఃకంథా చెవిబోరుపాము-తాబేలనికొందగు॥దరత్. విషముపుట్టెడుదేశము। చరిఅనికొందరు॥సాతిః

కథాసందీనాభీరాజ నముతీవ్రవేదనయనికొందరందురు॥కంథా-బొంత॥కథా-చరిత్ర॥ ఆసందీ- పేమునచేసిన

సభాపిచ।ఝల్లరీచ డము॥శవవాహనమనికొందరందురు॥నాభి-బొడ్డు॥రాజసభా- రాజులకొలువుకూటము ॥ ఝల్ల

ఝర్ఝరీ చర్చరీ హోరా రాత్రి శష్కులీ లక్ష్మీ వర్తి సిధ్మలా॥ సిరోగ్రహః లాక్షాలిక్షా ఖండూపాగృధ్రసీ చమసీ మసీ॥

ర్ఝరీ-వాద్యవిశేషము॥చర్చరీ-నృత్తవిశేషము హారీ హాలువిలికెడు దండకి పెరుగుచిలికెడుండెడియ నికొందరు॥హోరా-లగ్నాంశము॥లట్వా- ఊరపిచ్చుక॥సిధ్మలా- పూతిమత్స్యక్షోదము॥ సిబ్బెముగలదియును॥లాక్షా-లత్తుక॥లిక్షా-పేను॥కండూ-పుళకలించుట గృధ్రసీ-రోండిలో నివాతవ్యాధి॥చమసీ-సోమపానపాత్రము॥మసీ-మసి॥

ఇతి స్త్రీలింగశేషః

పుంస్త్వే సభేదానుచరాస్సపర్యాయాస్సురాసురాః॥౧౧౮॥

ముందరనపుంసకేఅనువరకుచెప్పబడు శబ్దములుపుల్లింగములనియెఱుంగవలయు ॥ పర్యాయములతోకూడినసురలపేళ్లును- సురవిశేషములపేళ్లును- సురానుచరులపేళ్లునుఅసురులపేళ్లునుఅసురవిశేషములపేళ్లునుఅసురానుచరులపేళ్లునుపుల్లింగములు॥ ఉదాహరణములు॥సురలపేళ్లకు-సురాః-అమరాః-దివౌకసః॥సురవిశేషపర్యాయములకు ॥ ఇంద్రః-బిడౌజాః-శక్ర- అగ్నిః- వరుణః-యమః॥సురానుచరులకు॥ హాహాః హూహూః మాతరిః పింగళః దండః ॥ అసురులకు॥ అసురాః పూర్వదేవాః దానవాః॥అసురులవిశేషములకు॥విరోచనః-బలిః-నముచిః॥అసురానుచరులకు॥ హస్తః చండః ముండః॥ఈశబ్దములలోవిశేషవిధిగలశబ్దములయందునీవిధిప్రవర్తించదు॥

స్వర్గయాగాద్రిమేఘాబ్ధిద్రుకాలాసిశరారయః॥కరగండోష్ఠదోర్దంతకంఠకేశనఖస్తనాః॥౧౧౯॥

స్వర్గమునకును-యజ్ఞమునకును-పర్వతమునకును- మేఘమునకును-సముద్రమునకును-వృక్షమునకును-కాలమునకును-ఖడ్గమునకును-బాణమునకును-శత్రువునకును-హస్తమునకును॥ప॥అప్పనమునకును॥ప॥కిరణమునకును- కపోలమునకును-అధరమునకును-బాహువునకును-దంతములకును-కంఠమునకును-కేశములకును-గోళ్లకును-స్తనములకును- పేళ్లైనశబ్దములును- సంభవించినదిక్కునతద్విశేషములకు పేరయినశబ్దములును.పుంలింగములు॥ ఉ॥స్వర్గమునకు-నాకః- త్రిదివః ద్యౌదివ్ శబ్దములు విధ్యంతరముచేతబాధితములు।యజ్ఞమునకు-క్రతుః-సప్తతంతుః॥ తద్విశేషమునకు-అగ్నిష్టోమః - అతిరాత్రః॥పర్వతమునకు-అద్రిః-పర్వతః-గిరిః॥తద్విశేషమునకు- మేరుః-హిమవాన్-సహ్యః ॥ గంధమాదనశబ్దము రూపభేదముచే బాధితము।మేఘమునకు-మేఘః వారివాహః- స్తనయిత్నుః అభ్రశబ్దము రూపభేదముచేత బాధితము।తద్విశేషమునకు-పుష్కలావర్తః।సముద్రమునకు-సముద్రః-అబ్ధిః। తద్విశేషమునకు-క్షీరోదః। వృక్షమునకు-వృక్షః-మహీరుహః - తద్విశేషమునకు-ఆమ్రః- శాలః-తమాలః-హరిచందనశింశపాదిశబ్దములురూపభేదముచేత బాధితములు॥ కాలమునకు-కాలః-దిష్టః।తద్భేదమునకు-క్షణః-ముహూర్తః-మాసః ॥ ప్రతిపత్ పక్ష శిశిర వర్షా శరదాదులువిశేషవిధిబాధితములు॥ఖడ్గమునకు-ఖడ్గః అసిః-కరవాలః। తద్భేదమునకు-నందకః-చంద్రహాసః। బాణమునకు- బాణః శరః సాయకః ఇషుశబ్దమువిశేషవిధిచేతబాధితము।తద్భేదమునకు-క్షురప్రః।శత్రువునకు-అరిః-శత్రుః-అమిత్రః।హస్తమునకు హస్తః-కరః పంచశాఖః॥అప్పనమునకు-కరః-బలిః-భాగధేయః॥కిరణమునకు-కిరణః-ఉస్రః-మయూఖః॥ మరీచిదీధిత్యాదులువిధ్యంతరముచేతబాధితములు॥కపోలమునకు-గండః కపోలః।ఓష్ఠమునకు,ఓష్ఠః అధరః।దశనవాసశ్శబ్దమువిధ్యంతరముచేతబాధితము- బాహువునకు-దోః॥భుజబాహుశబ్దములువిశేషవిధిచేతబాధితములు॥దంతములకు-దంతాః-దశనాః-రదాః ॥దంష్ట్రాశబ్దముఆబంతముగనుక-ఆబంతంఅనువిధ్యంతరముచేతబాధితము॥ విషాణశబ్దము నానార్థమందుమూడులింగములయందుచెప్పఁబడియున్నదిగనుక విధ్యంతరముచేతబాధితము॥ కంఠమునకు-కంఠః గళః। కేశములకు-కేశాః-కచాః-చికురః।తద్విశేషమునకు.కాకపక్షః।జటాసటాశబ్దములుఆబంతములుగనుక-ఆబంతంఅనువిధిచేతబాధితములు॥నఖములకు,నఖములకు.కరజః పునర్భవః।నఖాస్త్రియాం.అనినఖనఖరశబ్దములువిధ్యంతరముచేతబాధితములు॥ స్తనములకు- స్తనః-కుచః-ఉరోజః॥అహ్నంములును అహాంతములును నైనశబ్దములుపుల్లింగములు॥

అహ్నాహాంతాః

ఉ॥అహ్నంతమునకు-పూర్వాహ్ణః-అపరాహ్ణః మధ్యాహ్నః,సాయాహ్నః।అహోరాత్రాంతం అత్యహ్నః భోజనం-అహ్నాని గతానిరాహ్నావేళా అనునదిక్కున అన్యపదార్థమునపుంసకస్త్రీలింగములైనను పుంలింగమేవచ్చుననికొందఱందురు॥అహాంతమునకు, ఉత్తమాహః.పరమాహః ద్వయోరహ్నోర్భవః ద్వ్యహః . త్ర్యహః - ఇకడ, రాత్రాహ్నాహాః పుంసి .అనెడుసూత్రముచేతపుంలింగము॥విషవిశేషములకు

క్ష్వేళభేదాః

పేళ్లైనశబ్దములుపుల్లింగములు ॥ఉ॥ సౌరాష్ట్రికః శౌక్లికేయః బ్రహ్మపుత్రః ప్రదీపనః । కాకోలకాలకూటహాలాహలశబ్దములు, పుంనపుంసకే,అనెడువిధ్యంతరముచేతబాధితములు॥సంఖ్యాపూర్వక

స్థూణాంతిరీటంమర్మ యోజనం। రాజసూ యంవాజపేయంగ ద్యపద్యేకవేఃకృతౌ॥ ౭౯॥ మాణిక్యభా ష్యసిందూరచీరచీవ రపంజరమ్।లోకా యతంహరితాళంవి దళంస్థాలబాహ్లికం

కలింగములు॥ ఉక్థం-సామవిశేషము* తోటకం-వృత్తవిశేషము* చోచం - భక్ష్యవిశేషమైనఫలాదులు-లవంగమనికొందరు** ఉక్తం-ఏకాక్షరఛందస్సు-ఉక్తమనెడుదిక్కు-నపింఛమనికొందఱిపాఠము-అప్పుడు నెమలిపురి* గృహస్థూణం-ఇంటికంభము* తిరీటం-చుట్టుట-కిరీటమనికొందఱిపాఠము* మర్మ-ఆయము* యోజనం-నాలుగుక్రోశములు రాజసూయం-వాజపేయం - యజ్ఞవిశేషములు* కవేఃకృతౌ-గద్యం-పద్యం-కవియొక్క కృతియందుం జెడు గద్యమును-పద్యమును - వరుసగా ఛందోబద్ధముగాని వాక్యరచనయును-ఛందోబద్ధమైన వాక్యరచనయును-కవికృతివ్యతిరిక్తమందుం జెడు గద్యపద్యశబ్దములు మూఁడులింగములయందు వర్తించును॥ గద్యావాక్-గద్యోర్థః-గద్యం వచనం-పద్యాఘాళిః-పద్యః పంథః పద్యం రజః-అని* మాణిక్యం-రత్నము* భాష్యం- సూత్రవ్యాఖ్యానగ్రంథము* సిందూరం-రాగద్రవ్యవిశేషము* చీరం-నారచీర* చీవరం-మునివస్త్రము* పంజరం-పంజరము* లోకాయతం-చార్వాకశాస్త్రము* హరితాళం హరిదళము* విదళం* దాడిమ్మగింజ-కొందఱు పెసలబేడలు వెదురుబద్దలు మొదలయినవని చెప్పుదురు* స్థాలం-భోజనపాత్రము* బాహ్లీకం-దేశవిశేషము-కుంకుమపువ్వనికొందఱు —* ఇతినపుంసకలింగశేషః. *—

పున్నపుంసకయో శ్శేషో౽ర్ధర్చపిణ్యా కకంటకాః। మోదక స్తండకష్టంకశ్శాట కఃఖర్వటో౽ర్బుదః॥ ౮౦॥ పాతకోద్యో గచరకతమాలామల కానఖః।కుష్ఠంముం డంశీధుపుస్తం క్ష్వేడి తంక్షేమకుట్టిమం॥ ౮౧॥ సంగమంశత మానార్మశంబళా వ్యయతాండవమ్।క వికంకందకార్పాసం పారావారంయుగం ధరం॥ ౮౨॥ పూయం ప్రగ్రీవపాత్రీవేయూ పచమసచిక్కసాః

పున్నపుంసకయోః - అనెడుపదము స్త్రీపుంసాధికారముదనుక ననువర్తించివచ్చును - శేషః-పున్నపుంసకవివరణములయందుఁ జెప్పఁబడని-అర్ధర్చాదిశబ్దములు - పుల్లింగనపుంసకలింగములయందు వర్తించును॥ అవేయీముందరఁ జెప్పఁబడుచున్నవి.

అర్ధర్చః-అర్ధర్చం-ఋక్కులో సగము* పిణ్యాకః-గానుగపిండి-ఇంగువ మొదలయినవి* కంటకః-ముల్లు-క్షుద్రశత్రువు-రోమాంచము మొదలయినవి* మోదకః-అపూపవిశేషము* తండకః-భూషణవిశేషము-దండకః-అనికొందఱిపాఠము-అప్పుడు వృత్తభేదము* టంకః-ఉలి* శాటకః-చిన్నచీర ఖర్వటః-గ్రామశతమధ్యమునందుం జెడు ప్రధానగ్రామము-ఉపగ్రామమనికొందరు - కంటకావృతగ్రామమనికొందరు॥ పా॥ కర్పటః-చిన్నపంచ-కౌపీనమనికొందఱు* అర్బుదః- మాంసము-పత్తి-సంఖ్యావిశేషము- దంతరోగమున* పాతకః - పాపము* ఉద్యోగః-ఉత్సాహము* చరకః-వైద్యగ్రంథము కూర్చినరెండుకోకలనికొందఱందురు * తమాలః- చీకటిమ్రాను * ఆమలకః-ఉసిరికకాయ* నఖః-గోళ్లు* కుష్ఠం-రోగము - చెంగల్వకోష్ఠును* ముండః-కబంధము* శీధుః-మద్యవిశేషము* పుస్తం పూయుట మొదలయినక్రియ-పుస్తకమును॥ బుస్తమనికొందఱిపాఠము-అప్పుడు మాంసవిశేషము* క్ష్వేడితం-సింహనాదము* క్షేమం కుశలము* కుట్టిమం - శిలాదుల చేతఁగట్టఁబడిన నేల* సంగమం-కూటమి* శతమానం-పలపరిమితమైన వెండి- తూమెడుధాన్యము మొదలైనవనికొందఱు* అర్మ-నేత్రరోగము-నకారాంతము-అకారాంతము* శంబళం-సంబళము* అవ్యయం-నాణెములు మొదలయినవి* తాండవం-నాట్యము* కవికం-కళ్లెము* కవీయమనికొందఱు* కందం-వేరుదుంప* కార్పాసం-ప్రత్తి* పారం-అవ్వలిదరి* ఆవారం-ఇవ్వలిదరి* యుగంధరం-రథముననొగ-పర్వతవిశేషమనికొందఱందురు పూయం-చీము* ప్రగ్రీవం-గవాక్షమునకు చేతులనికొందఱందురు* పాత్రీవం-యజ్ఞోపకరణము* యూపం-పెసలు మొదలయిన దానికట్టు* చమసం-యజ్ఞపాత్ర* చిక్కసం-యవాదులయొక్క పిష్టము॥

అర్ధర్చాదౌఘృతాదీ నాంపుంస్త్వంయ ద్వైదికంధ్రువం॥ త న్నోక్తమిహలోకే౽ పితచ్చేదస్త్యస్తుశేష వత్।

అర్ధర్చాదిగణమందు ఘృతక్షీరాదిశబ్దములకు చెప్పఁబడిన పుల్లింగము నిశ్చయముగా వేదసిద్ధము- ఇక్కడ లింగనిర్ణయము లౌకికశబ్దములకే కాని వైదికశబ్దములకుఁగాదు గనుక ఘృతక్షీరాదులకు పుల్లింగము-ఇక్కడ చెప్పఁబడలేదు. లోకమందును పుల్లింగప్రయోగము గలిగెనేని - శేషంబు న్లె యంశిష్టప్రయోగతః, అని ముందరఁ జెప్పుచున్నాఁడు గనుక పూర్వికులయిన మహాకవులయొక్క ప్రయోగములవలనఁ దెలుసుకొనునది॥

—* ఇతిపున్నపుంసకలింగశేషః. *—

స్త్రీపుంసయోః*కప

స్త్రీపుంసయోః- అనుపదము స్త్రీనపుంసకాధికారము గనుక ననువర్తించును ** తస్యాపత్యం,

త్యాంతాః

అతఇఞ్-గర్గాదిభ్యో యఞ్ ఇవి మొదలైనసూత్రముల చేత. అపత్యార్థమందు విధింపఁబడిన అణ్ - ఇఞ్ - యఞ్, ఇవి మొదలైనప్రత్యయములు అంతమలుగాఁగలశబ్దములు స్త్రీపుంలింగముల యందువర్తించును॥ ఉ॥ ఔపగవః, ఔపగవీ, దాక్షిః-దాక్షీ, గార్గ్యః-గార్గీ॥

ద్విచతుష్షట్పదోరగాః॥ ౭౭౭॥ జాతిభేదాః

ద్విపదచతుష్పదషట్పదజాతిభేదములఁ జెప్పెడుశబ్దములును - సర్పజాతివిశేషవాచకశబ్దములును . స్త్రీపుల్లింగములయందువర్తించును॥ ఉ॥ ద్విపదజాతికి-పురుషః-పురుషీ, కుక్కుటః-కుక్కుటీ॥ చతుష్పదజాతికి మృగః-మృగీ, అయంగౌః-ఇయంగౌః-అయంకపిః-ఇయంకపిః॥ షట్పదజాతికి, భ్రమరః-భ్రమరీ॥ సర్పవాచకములకు. ఉరగః, ఉరగీ, అయమహిః-ఇయమహిః॥ ద్విపదాదిజాతులనునిది ఉపలక్షణముగనుక . ద్విపదాదిజాతులుకాని- మత్స్యః, మత్సీ, ద్రోణిః, ద్రోణీ. అనునివి మొదలైనజాతివాచకశబ్దములును స్త్రీపుంలింగములు ॥॥

పుమాఖ్యాశ్చస్త్రీయోగైస్సహ

పురుషవాచకములైన ప్రష్ఠగోపాలాదిశబ్దములు ఆపురుషసంబంధమువలన, పుంయోగాదాఖ్యాయాం , అనెడుసూత్రముచేత, స్త్రీయందువర్తించునేని స్త్రీపుంలింగములు॥ ఉ॥ ప్రష్ఠః, ప్రష్ఠీ, గోపాలః- గోపాలీ, గణకః, గణకీ॥ టీ॥ పుంసఆచక్షతఇతిపుమాఖ్యాః పురోగత్వాదిగుణవిశిష్టపురుషేష్వేవప్రయుక్తత్వాదతిపుమాఖ్యాశబ్దైనప్రష్ఠమహామాత్రగణకాదిశబ్దాఉచ్యంతే . స్త్రీతిభిన్నపదం . స్త్రీకర్త్రీ, యోగైః స్వస్వపురుషసంబంధైః స్వస్వామిభావాదిభిః హేతుభూతైః పుమాఖ్యాం స్వస్వపురుషాఖ్యాంలభంతే. పురుషేవర్తమానం ప్రాతిపదికం తత్సంబద్ధాయాం స్త్రియామపివర్తత ఇత్యర్థః. తథాచ, ఏకస్యైవలింగద్వయవర్తిత్వమిత్యాశయః , యథా ప్రష్ఠస్యభార్యా ప్రష్ఠీత్యాది, తథాచజయాదిత్యః, పుంయోగాద్ధేతోః, ప్రాతిపదికం పుంసఆఖ్యాభూతం స్త్రియాంవర్తతఇతి . అస్మిన్వ్యాఖ్యానేసహేతిపదముత్తరేణసంబధ్యతే , అన్యస్తువ్యాచష్టస్త్రీయోగైరిత్యనంతరస్యసహాశబ్దస్యపూర్వేణసంబంధః, పుమాఖ్యాః ప్రష్ఠగణకాదిశబ్దాః స్త్రీయోగైస్సహ స్త్రీణాంపుంయోగనిమిత్తకాఖ్యాభిః ప్రష్ఠీత్యాదిభిస్సహ స్త్రీపుంసయోర్వర్తంతఇతి ॥॥ ఈప్రకారము గాలక్షణముఖమున లింగనిర్ణయమును జెప్పి , ఇఁక నామముఖమునలింగనిర్ణయమును జెప్పుచున్నాఁడు ॥

మల్లకః యోనిర్వరాటకస్స్వాతిర్వర్ణకోఝాటలోమనుః॥ ౭౭౮॥ మూషాసృపాటికర్కంధూర్యష్టిశ్శాటీకటీకుటీ।

మల్లకశబ్దము మొదలుకుటీశబ్దపర్యంతములైనశబ్దములు స్త్రీపులింగములు। మల్లకః, మల్లకా-ప్రమిదె॥ యోనిః , మునియనికొందరు ఆపుడుమునిః, తపస్వి, తపస్విని, వరాటకః, వరాటికా, గవ్వ॥ తావురదుద్దనికొందఱందురు। అయంస్వాతిః. ఇయంస్వాతీ, నక్షత్రవిశేషము॥ వర్ణకః, వర్ణికా, నీలిమొదలయినవన్నెలు॥ వల్లకః, అనిపాఠముగలదు. అపుడు, వల్లకః వల్లకీ, వీణ॥ ఝాటలః ఝాటలీ-మొకలపుచెట్టు॥ అయంమనుః, ఇయంమనుః-మనువు. మనువుపెండ్లాము॥ మూషః, మూషా , బంగారు మొదలైనవికరఁగించెడుక్రోవి॥ సృపాటిః . సృపాటీ, పరిమాణవిశేషము , నదీవిశేషమని కొందఱు ॥ పా॥ కృపాటిః, కృపాటీ॥ అయంకర్కంధూః, ఇయంకర్కంధూః, రేఁగుచెట్టు॥ అయంయష్టిః , ఇయంయష్టిః , కోల॥ అయంశాటః , ఇయంశాటీ, కోక॥ కటః, కటీ, మొల॥ కుటీ, గుడిసె॥

॥ ఇతి స్త్రీపుంలింగశేషః. ॥

స్త్రీనపుంసకయోర్భావక్రియయోః ష్యఞ్ క్వచిచ్చవుఞ్॥ ౭౭౯॥ ఔచిత్యమౌచితీ మైత్ర్యం మైత్రీవుఞ్ ప్రాగుదాహృతః।

స్త్రీనపుంసకయోః , అనెడుపదము త్రిలింగాధికారపర్యంతము అనువర్తించును ॥॥ భావకర్మార్థములయందు గుణవచనబ్రాహ్మణాదిభ్యః కర్మణిచ , వర్ణదృఢాదిభ్యః ష్యఞ్చ ఇత్యాదిసూత్రముల చేతవిధింపఁబడినష్యఞ్ ప్రత్యయమును - ద్వంద్వమనోజ్ఞాదిభ్యశ్చ, గోత్రచరణాచ్ఛ్లాఘాత్యాకారతదవేతేషు , ఇత్యాదిసూత్రముల చేత విధింపఁబడ్డవుఞ్ ప్రత్యయమును . అంతముగాఁగలశబ్దములు , ఒకానొకదిక్కున స్త్రీలింగనపుంసక లింగములు ॥ ఉ॥ ష్యఞ్ప్రత్యయాంతమునకు , ఔచిత్యం, ఔచితీ, మైత్ర్యం, మైత్రీ- అని, ఇవిదిఙ్మాత్రములుగనుక. వైదగ్ధ్యం, వైదగ్ధీ, ఆనుపూర్వ్యం ఆనుపూర్వీ, త్రైలోక్యం, త్రైలోకీ, అనునివి మొదలయినవి తెలుసుకొనునది. క్వచిచ్చ అన్నందువలన , బ్రాహ్మణ్యం , జాడ్యం-జాడ్యం , శౌక్ల్యం. అనునివి మొదలయినది కొలనపుంసకలింగమే కాని స్త్రీలింగముకాదు ॥ వుఞ్ ప్రత్యయాంతమునకు మనుష్యవర్గాదులయందు, చౌరికా. ఆమ్నాయాంభరుషికా. ఆర్థకం అనియును చెప్పఁబడెను ॥ ఇక్కడక్వచిద్గ్రహణము వలనవుఞ్ ప్రత్యయాంతములు కొన్ని స్త్రీలింగములే , కొన్ని నపుంసకలింగములే కొన్ని స్త్రీనపుంసకలింగములు ॥ ఉ ॥ ఆమ్నాయపురుషికా, అమనుష్యపుత్రికా , త్రైష్ఠ్యాపాఠ్యాయికా [illegible] అను

నివిమొదలయినవి స్త్రీలింగములే. మానోజ్ఞకం వార్థకం. రామణీయకం. అనునివి మొదలయినవి నపుంసకములే। చౌరికం। చౌరికా. అనునివి మొదలైనవి స్త్రీనపుంసకలింగములుగనుకప్రయోగమువలనఁ దెలుసుకొనునది॥ టీ॥ ఇహావ్యఖ్యాంతవుఞంత శబ్దమధ్యే కేషాం కేవలస్త్రీలింగత్వం కేషాంనపుంసకలింగత్వం కేషాముభయలింగత్వమితిజిజ్ఞాసాయాంక్వచిచ్ఛబ్దసంజాతాంశంకాంవారయితుంశేషకారఆహ॥శ్లో॥ స్యాదౌచిత్యం మైత్ర్యాం శైల్యానుపూర్వ్యవైదర్భ్యసామగ్ర్యం, చాతుర్యం వాణిజ్యం పారిఖ్యాత్యమపి సామాచార్యం॥ వైదుష్యం మౌఖర్యం యాథాకామ్యం హార్త్యపాహిత్య। స్యాదౌచితీచమైత్రీశైల్యాతిపూర్వీచవైదర్భీ॥ స్యాత్సామగ్రీచాతురీస్యాత్ వాణిజ్యాపారిఖ్యాత్యపి । సామాచారీవైదుషీచయాథాకామీచమౌఖరీ॥ఆహార్త్యంతీ సాహితీచస్యురితినుంచదశవ్యక్తౌ। స్త్రీనపుంసకయోరేపంచౌరికాచౌరికంతథా॥ ధార్తికం ధార్త్రికా శారపుత్రికా శారపత్రకం। కౌలపుత్రికా కౌలపుత్రకమేతే స్త్రీయామపి॥ ఆహోపురుషికాచస్యాదాహోపురుషికాతథా। అముష్యపుత్రికాచారోరూపికా వైశ్వదేవికా॥ కుమారికాపుత్రికాచకులాలికా॥ షండికా చేతిపంచస్యుః గ్రామికశబ్దాశ్చ స్త్రియామ్॥ పరిశిష్టంమనోజ్ఞాద్యానపుంసకమితిస్థితిః॥

షష్ఠ్యంతప్రాక్పదా సేనాఛాయాశాలాసురానిశాః॥

షష్ఠ్యంతముపూర్వపదముగాఁగలిగిన సేనాఛాయాశాలాసురానిశాశబ్దములు - విభాషా సేనాసురాఛాయాశాలానిశానాం - అనెడుసూత్రము చేత స్త్రీనపుంసకలింగములు॥ ఉ॥ నృసేనం అనునివి మొదలైనవి॥ నృణాం సేనా నృసేనం - శునాం నిశా శ్వనిశం - కృష్ణచతుర్దశీగవాం శాలా గోశాల॥

స్యాద్వా నృసేనం శ్వనిశం గోశాల మితరే చ దిక్।

సుప్రాపోఅనివార్గ్రహణమువలన - నృసేనా - శ్వనిశా. గోశాలా - అనునివి స్త్రీలింగములనితెలుసుకొనునది - ఇతరే చ అన్నందువలన - వృక్షచ్ఛాయా - వృక్షచ్ఛాయం - యవసురా - యవసురం - అనికడమయుదాహరణములు తెలుసుకొనునది ॥ దిక్ అన్నందున ఈయుదాహరణములు దిఙ్మాత్రములుగనుక - పాండవసేనా - పాండవసేనం - అనునివి మొదలైనవి తెలిసికొనునది ॥ టీ ॥ శ్వానః కస్యాంచిచ్చతుర్దశ్యామువసంతితచ్ఛ్వనిశమితిక్వచిత్ప్రసిద్ధిః ॥॥

ఆబన్నంతోత్తరపదో ద్విగుశ్చాపుంసి త్రిఖట్వీచత్రిఖట్వం చ త్రితక్షం చ త్రితక్ష్యపి।

ఆబంతమును - అన్నంతమును - ఉత్తరపదముగాఁగలద్విగుసమాసము . ఆబంతో వా అనునలోప్చవా స్త్రియాం - అనెడువార్తికములవల్చలుక్॥ ౪౭౨॥ త్రిఖలనస్త్రీనపుంసకలింగములయ్యందువర్తించును - అన్నంతముయొక్క నకారమునకులోపము వచ్చను॥ త్రిఖట్వం - అనునివిమొదలయినవియుదాహరణములు - త్రిస్రూణాంఖట్వానాంసమాహారః - త్రిఖట్వం - త్రిఖట్వీ। త్రియాణాం తక్ష్ణాం సమాహార, త్రితక్షం - త్రితక్షీ॥

* ఇతి స్త్రీనపుంసకలింగశేషః. *

త్రిషుపాత్రీపుటీపేటీ వాటీకువలదాడిమాః

పాత్రీశబ్దము మొదలుగాఁ శబ్దములు మూఁడులింగములయందువర్తించును॥ పాత్రీ - పాత్రః - పాత్రం భోజనాదిపాత్ర। పుటీ - పుటః - పుటం - దొప్ప - ఆఛాదనమనికొందరందురు। పేటీ - పేటః - పేటం - పెట్టె. వాటీ - వాటః - వాటం - చుట్టునావరణముగలస్థలవిశేషము - పట్టీ - యును। కువలీ కువలః కువలం రేఁగుచెట్టు। దాడిమీ దాడిమః దాడిమం - దాడిమచెట్టు । కువలదాడిమశబ్దములు నపుంసకములైనప్పుడు ఫలములఁ జెప్పును॥

* ఇతి త్రిలింగశేషః *

పరలింగం స్వప్రధానే ద్వంద్వే తత్పురుషేపి చ।

స్వప్రధానే ద్వంద్వే చేర్య - ఇతరేతరద్వంద్వసమాసమందును - తత్పురుషేపిచ - తత్పురుషసమాసమందును - పరలింగం - పరవల్లింగంద్వంద్వతత్పురుషయోః అనుసూత్రము చేత పరపదమునకు ఏలింగమో ఆలింగముగలదౌను॥ ఉ॥ ఇతరేతరద్వంద్వమునకు - కుక్కుటశ్చ మయూరీచ - కుక్కుటమయూర్యౌ - మయూరీతామ్రచూడౌ। తత్పురుషసమాసమునకు - అర్ధం పిప్పల్యాః అర్ధపిప్పలీ - కరకిసలయం

* ఇతి పరవల్లింగశేషః *

అర్థాంతాః ప్రాద్యలం ప్రాప్తాపన్నపూర్వాః పరోపగాః

భజలతా అర్థశబ్దము అంతముగాఁగలసమాసమును - ప్రపరాద్యుపసర్గలును. అలంశబ్దమును, ప్రాప్తశబ్దమును, ఆపన్నశబ్దమును , పూర్వముగాఁగలసమాసములుతత్పురుషసమాసముసలైనను, అర్థాంతసమాసస్సర్వలింగ తాచవక్తవ్యా ద్విగుప్రాప్తాపన్నాలం పూర్వగతిసమాసేషు, అనువార్తికముల చేత, పరవల్లింగ ద్వంద్వతత్పురుషయోః - అనుసూత్రము చేతవచ్చినపరలింగమును బాధించివిశేష్యమేలింగముగలదో ఆలింగముగలదౌను। ఉ॥ అర్థాంతమునకు బ్రాహ్మణాయాయం బ్రాహ్మణార్థః సూపబ్రాహ్మణార్థాయవాగూః - బ్రాహ్మణార్థం పయః। ప్రాదులకు, అతిక్రాంతః ఖట్వామతిఖట్వః పురుషః. అతిఖట్వ

స్త్రీ. అతిఖట్వం బ్రాహ్మణకులం। అవక్రుష్టః కోకిలయా అవకోకిలః పుష్పస్తబకః. అవకోకిలా మంజరీ, అవకోకిలం ఫలం। పరిగ్లానోఽధ్యయనాయ పర్యధ్యయనః మాణవకః-పర్యధ్యయనా వటుసంహతిః- పర్యధ్యయనం శతబృందం. నిష్క్రాంతః కౌశాంబ్యా నిష్కౌశాంబిః పురుషః-నిష్కౌశాంబీ సేనా. నిష్కౌశాంబి అజావికం. అలం పూర్వమునకు. అలంజీవికాయై అలంజీవికః గ్రామః-అలంజీవికా భూమిః-అలంజీవికం ధనం. ప్రాప్తో జీవికాం ప్రాప్తజీవికః, ఆపన్నో జీవికామాపన్నజీవికః ** తద్ధితార్థోత్తరపదసమాహారే చ అనెడు సూత్రము చేత తద్ధితార్థమందు విధింపబడిన

తద్ధితార్థేఽద్విగుః

ద్విగుసమాసము విశేష్యనిఘ్నలింగము ॥ఉ॥ పంచసు కపాలేషు సంస్కృతః పంచకపాలః పురోడాశః-పంచకపాలా యవాగూః-పంచకపాలం హవిః ** సంఖ్యావాచకములైన శబ్దములును - సర్వనామశబ్దములును-అసంఖ్యాసర్వనామములు - అంతముగాఁగల శబ్దములును విశేష్యనిఘ్నములు॥ఉ॥

స్సంఖ్యాసర్వనామ తదంతకాః

సంఖ్యావాచకములకు-ఏకా స్త్రీ- ఏకః పురుషః- ఏకం కులం ॥ చత్వారః పురుషాః-చతస్రః స్త్రియః. చత్వారి బ్రాహ్మణకులాని-బహవః పురుషాః-బహ్వ్యః స్త్రియః, బహూని కులాని॥ పంచన్ శబ్దము మొదలు అష్టాదశ శబ్దపర్యంతమైన సంఖ్యలకు, షట్సంజ్ఞా స్త్రిషు అని ముందర మూఁడు లింగములయందును సమానముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు గనుకను ఏకోనవింశతి మొదలుకొని నవతిపర్యంతము తాసుచానవతేః స్త్రియః అని పూర్వము స్త్రీలింగములుగాఁ జెప్పినాఁడు గనుకను-శతాదిసంఖ్యలకు, కోట్యాశ్శతాదిసంఖ్యాన్యా అని నపుంసకములుగాఁ జెప్పినాఁడు గనుకను. ఇక్కడ తద్వ్యతిరిక్తమైన సంఖ్యలు, ఉదాహరణములు। సర్వనామశబ్దములకు-సర్వః పురుషః. సర్వా స్త్రీ, సర్వం కులం- స పురుషః, సా స్త్రీ, తత్కులం। సంఖ్యాంతములకు, పరమైకః, పరమైకా, పరమైకం, సర్వనామాంతములకు. పరమసర్వః పరమసర్వా, పరమసర్వం టీ॥ తత్ర సంఖ్యావాచినాం మధ్యే. తాసుచానవతేః స్త్రియ ఇతి వింశత్యాదీనాం స్త్రీలింగత్వముక్తం వైశ్యవర్గే, శతాదీనాం తు అత్రైవ వర్గే. కోట్యాశ్శతాదిసంఖ్యాన్యేత్యాదినా నపుంసకత్వముక్తం, అతోఽత్ర సంఖ్యాశబ్దేన ఏకాద్యాః అష్టాదశాంతాః. బహుశబ్దాశ్చ గృహ్యంతే, షట్సంజ్ఞకాస్త్రిషు సమా ఇత్యనేన, పంచన్నాదీనామష్టాదశాంతానాం త్రిలింగత్వమాత్రముక్తం- అనేన తు పరోపగత్వముచ్యత ఇతి ** దిఙ్నామాన్యంతరాళే. అను సూత్రము చేత దిగ్వాచకశబ్దములకు, అంతరాళమునావ్యమైనప్పుడు చెప్పిన బహువ్రీహి సమాసమును విడిచిపెట్టి తక్కిన బహువ్రీహిసమాసములు విశేష్యనిఘ్నములు, తదుదాహృతం దానికిని ఉదాహరణములు, ఊన్నేయం ఊహించుకొనదగినవి, అవియెట్లన్నను, ప్రాప్తముదకం యం ప్రాప్తోదకో గ్రామః . ప్రాప్తోదకా నగరీ ప్రాప్తోదకం నగరం , చిత్రాః పటా యస్య స చిత్రపటః పురుషః, చిత్రపటా స్త్రీ, చిత్రపటం కులం. ఉపగతా దశ యేషాం తే ఉపదశాః అసన్నదశాః, పుత్రేణ సహాగతస్సపుత్రః-అస్తిక్షీరా గౌః। దిఙ్నామశబ్దములకు- ఉత్తరస్యాః పూర్వస్యాశ్చ దిశోర్యదంతరాళం, ఉత్తరపూర్వా, దక్షిణపూర్వా. అని స్త్రీలింగములు ** గుణమును. ద్రవ్యమును. క్రియయును.

బహువ్రీహిరదిఙ్నామ్నామున్నేయం తదుదాహృతం॥౪౧॥

ప్రవృత్తినిమిత్తముగాఁగల శబ్దములు విశేష్యనిఘ్నములు ॥ఉ॥ గుణోపాధికి, శుక్లా శాటీ, శుక్లః పటః. శుక్లం వస్త్రం॥ ద్రవ్యోపాధికి. దండినీ స్త్రీ, దండీ పురుషః. దండికులం, క్రియోపాధికి । పాచికా స్త్రీ పాచకం కులం, పాచకః పురుషః ** సంజ్ఞావ్యతిరిక్తమైన కర్త్రర్థమందు విహితమైన కృత్ప్రత్యయములు అంతములుగాఁగల శబ్దములు విశేష్యనిఘ్నములు॥ ఉ ॥ కర్త్రీ, కర్తా, కర్తృ. కుంభకారీ, కుంభకారః, కుంభకారం ॥ సంజ్ఞయందయితే సింహో వ్యాఘ్రీ హరి అని ప్రతిలింగములు *** కర్త్రర్థమందును, కర్మార్థమందును విహితమైన కృత్ప్రత్యయము, అంతముగాఁగల శబ్దములు విశేష్యనిఘ్నములు॥ఉ॥ కర్త్రర్థమునకు. భవ్యః స్తంభః. భవ్యా లతా, భవ్యం ఫలం. వాస్తవ్యః, వాస్తవ్యా, వాస్తవ్యం, కర్మార్థమునకు వక్తవ్యః వక్తవ్యా వక్తవ్యం । భావార్థమందైతే . నపుంసకలింగము, స్థాతవ్యం త్వయా అని॥

గుణద్రవ్యక్రియాయోగోపాధిభిః పరగామినః॥ కృతః కర్తర్యసంజ్ఞాయాం కృత్యాః కర్తరి కర్మణి॥౪౨॥

** తేన రక్తం రాగాత్ అనునవి మొదలయిన సూత్రముల చేత । రక్తాద్యర్థములయందు విధింపబడ్డ, అణ్ ప్రత్యయము మొదలయిన తద్ధితప్రత్యయములు అంతములుగాఁగల శబ్దములు నానార్థములకు విశేషణములైన విశేష్యనిఘ్నములౌను ॥ ఉ॥ కుసుంభేన రక్తః కౌసుంభః పటః, కౌసుంభీ శాటీ, కౌసుంభం వస్త్రం, లాక్షికా. లాక్షికః, లాక్షికం॥ ఇంద్రో దేవతా అస్య ఐంద్రీ ఋక్, ఐంద్రః పురోడాశః ఐంద్రం హవిః । అసంజ్ఞాయాం . అనునది ఇక్కడ సంబంధించును గను

అణాద్యంతాస్తేన రక్తాద్యర్థే నానార్థభేదకాః

రాత్రాంతాః ప్రాక్సంఖ్యకాః। శ్రీవేష్టాద్యాశ్చ నిర్యాసాః॥ అసన్నంతా అబాధితాః॥ ౪౪౮॥ కశేరుపతువస్తూని హిత్వా తురువిరామకాః। కషణభమరోపాంతా యద్యదంతా అమీ అథ॥ ౪౪౯॥ పథనయసటోపాంతా॥ గోత్రాఖ్యాశ్చరణాహ్వయాః। నామ్న్యకర్తరి భావే చ ఘఞజబన్నఙ్ఘాథుచః॥ ౪౫౦॥

దములుగాని రాత్రాంతశబ్దములు-పుల్లింగములు॥ ఉ॥ పూర్వరాత్రః-అపరరాత్రః - అహోరాత్రః॥ రాత్రాంతమైనశబ్దము సమాహారమునందు నపుంసకమని కొందరు॥ ఉ॥ అహోరాత్రం॥ అన్యపదార్థము భిన్నలింగమైనను పుల్లింగమేయని కొందరు॥ ఉ॥ అతిక్రాంతో రాత్రిమతిరాత్రః॥ సంఖ్యాపూర్వపదములైన రాత్రాంతశబ్దములు నపుంసకములు॥ ఉ॥ ద్విరాత్రం - పంచరాత్రం॥ మానిబంక పేళ్లయిన శ్రీవేష్టాదిశబ్దములు-పుల్లింగములు॥ ఉ॥ శ్రీవేష్టః-సర్జరసః-కర్పూరః - యావనః-ఇత్యాదులు॥ విధ్యంతరముల చేత బాధితములుగాని- అసంతములును - అనంతములును - పుల్లింగములు॥ ఉ॥ అసంతమునకు-అంగిరాః-పురోధాః పురూరవాః ఇత్యాదులు॥ అనంతమునకు- అథర్వా-సుత్రామా-మాతరిశ్వా-ఇత్యాదులు॥ యశః- పయః- నామ- ఇవి మొదలైనవి-ద్వ్యచఃసన్ అనెడు విధ్యంతరము చేత బాధితములు॥ తు-అనెడు వర్ణమును-రు- అనెడు వర్ణమును- అంతమందుగల, కశేర్వాదివ్యతిరిక్తములైనశబ్దములు పుల్లింగములు॥ ఉ॥ తువర్ణాంతమునకు-ధాతుః-సేతుః-హేతుః-ఓతుః ఇవి మొదలైనవి॥ రువర్ణాంతమునకు కారుః-వేరుః-త్సరుః-ఇవి మొదలైనవి-కశేర్వాదిశబ్దములు ఉపలక్షణములు॥ మస్తు-వాస్తు-అశ్రు- శ్మశ్రు-ఇవి మొదలయినవి - నపుంసకములు॥ క-ష-ణ భ-మ-ర-థ న య-స-ట-ఈవర్ణములు ఉపాంతములుగా గలిగిన అదంతశబ్దములు - పుల్లింగములు॥ ఉ॥ అరకః స్ఫటికః-పక్షః-రోషః-కోణః-బాణః- గుణః-కుంభః-స్తంభః-గర్భః- వ్యామః- గ్రామః-క్రమః హారః-సారః-ధూపః- శాపః-సూపః-అర్థః-శపథః- జనః- స్తనః- కులాయః-తంతువాయః-రసః - దాసః-పటః-విటః-ఘటః॥ గోత్రప్రత్యవాచకములైనశబ్దములును-శాఖాధ్యేతృవాచకములైనశబ్దములును పుల్లింగములు॥ ఉ॥ గోత్రాంతమునకు -గార్గ్యః-వాత్స్యః - భారద్వాజః-వాసిష్ఠః॥ శాఖాధ్యేతలకు-శకః-కలాపః ఇత్యాదులు॥ టీ॥ నామ్ని కర్త్రరూపార్థవిషయే తద్వ్యతిరిక్తార్థవిషయే వా సంజ్ఞామాత్రే అకర్తరి సంజ్ఞావ్యతిరిక్తార్థే చ కర్తృవ్యతిరిక్తకారకమాత్రే భావే శుద్ధధాత్వర్థమాత్రే చ యథాసంభవం ఘఞాదిసప్త ప్రత్యయాంతాః అబాధితాః పుంభవంతి॥ సంజ్ఞయందును- కర్తృవ్యతిరిక్తకారకమునందును. ధాత్వర్థమాత్రమందును-యథాసంభవముగా విధింపబడిన. ఘఞ్ అచ్, అప్. నఙ్. ఞ,ఘ అథుచ్. ఈ ప్రత్యయములు అంతములుగాఁగల శబ్దములు పుల్లింగములు॥ ఉ॥ సంజ్ఞయందు ఘఞ్ ప్రత్యయమునకు, పాదః రోగః-వేశః॥ కర్తృవ్యతిరిక్తకారకమునందలి ఘఞ్ ప్రత్యయమునకు, ప్రక్రియత ఇతి ప్రాకారః, పచ్య ఇతి పాకః, రజ్యతే అనేనేతి రాగః, ప్రపతంత్యస్మాదితి ప్రపాతః, ప్రసీదంత్యస్మిన్నితి ప్రాసాదః॥ భావార్థమందలి ఘఞ్ ప్రత్యయమునకు త్యాగః - భోగః యాగః॥ అచ్ప్రత్యయమునకు-నయః, చయః. జయః॥ అప్ప్రత్యయమునకు, కరః, గరః, లవః ॥ నఙ్ప్రత్యయమునకు విజ్ఞః యత్నః ప్రశ్నః;

ఞ్యః కర్తరి ... ఇమనిజ్భావే కో ఘోః కిః ప్రాదితోఽన్యతః। ద్వంద్వేఽశ్వవడవావశ్వవడవానసమాహృతే॥ ౪౫౧॥ కాంతస్సూర్యేందుపర్యాయపూర్వః ...

ఞప్రత్యయమునకు-వ్యాధః॥ ఘప్రత్యయమునకు, ఉరశ్ఛదః - దంతచ్ఛదః॥ అథుచ్ప్రత్యయమునకు వధుః-వేపథుః శ్వయథుః ఇవి మొదలయినవి॥ కర్త్రర్థమందు విధింపఁబడిన ల్యుప్రత్యయాంతములయిన శబ్దములు పుల్లింగములు॥ ఉ॥ నందనః-రమణః, దహనః, పవనః ఇవి మొదలయినవి॥ భావార్థమందు విధింపఁబడిన ఇమనిచ్ప్రత్యయాంతములయిన శబ్దములు పుల్లింగములు॥ ఉ॥ ప్రథిమా మహిమా -గరిమా ఇవి మొదలయినవి ॥ భావార్థమందు విధింపఁబడిన కిప్రత్యయాంతములును ప్రాద్యుపసర్గములకంటెఁబరమైన ఘుసంజ్ఞికమైన ధాతువు మీఁద విహితమైన కిప్రత్యయాంతశబ్దములును ప్రాదివ్యతిరిక్తమైనశబ్దములకంటెఁబరమైన ఘుసంజ్ఞకధాతువు మీఁద విధింపఁబడిన క్రిప్రత్యయాంతములయిన శబ్దములు పుల్లింగములు॥ ఉ॥ భావార్థకప్రత్యయమునకు, ఆఖూత్థః, శ్యేనోత్థః ప్రస్థ , సిఘ్నః ॥ ప్రాదిపరఘువునకు, ఆధిః, విధిః.॥ ప్రాదివ్యతిరిక్తఘువునకు, వారిధిః. అంబుధిః, ఇవి మొదలయినవి॥ అసమాహృతే - సమాహారవ్యతిరిక్తమైన, ద్వంద్వే, ఇతరేతరద్వంద్వయోగమందున్న అశ్వబడబశబ్దము పుల్లింగము॥ ఉ॥ అశ్వబడబౌ, పూర్వవదశ్వబడబౌ. అనుసూత్రమందు. ద్వివచనము, అవి పక్షితమని తెలుపుటకై అశ్వబడబాః,-నిబహువచనాంతముగా మూలకారుఁడు చెప్పలేదు. సమాహారమందు అశ్వబడబం; నపుంసకము॥ సూర్యేందుపర్యాయపూర్వః సూర్య

ర్యాయపూర్వోయః పూర్వోఽపి చ। వటకశ్చానువాకశ్చ ఝల్లకశ్చ కుడుంగకః॥ ౪౨॥ పుంఖో న్యూంఖస్సముద్గశ్చ విటప ట్టథటాః ఖటః। కోట్టారఘట్టహట్టాశ్చ పిండగోండపిచండవత్॥ ౪౩॥ గడుః కరండో వరడశ్చ సీమంతః ఘుణః॥ ద్యుతిసీమంతహరితరోమంథోద్గీథబుద్బుదాః కాసమర్దోర్బుదః కుందః ఫేనస్తూపౌ సయూపకౌ। ఆతపః క్షత్రియే నాభిః కణయక్షురభేదరాః॥ పూరక్షురప్రచుకాశ్చ గోలహింగులపుద్గలాః। వేతాళమల్లభల్లాశ్చ పురోడాశోఽపి పట్టసః॥ కుల్మాసో రభసశ్చైవ సకటాహః పతద్గ్రహః।

పర్యాయశబ్దములును ఇందుపర్యాయశబ్దములును పూర్వముగాఁగలిగినట్టియు। అయఃపూర్వకః అయశ్శబ్దము పూర్వముగాఁగలిగినట్టి। కాంతః। కాంతశబ్దము పుల్లింగము- సూర్యకాంతః రవికాంతః ఇందుకాంతః చంద్రకాంతః అయస్కాంతః ఇత్యాదులు॥ అపి చ అన్నందున అయః పర్యాయమైనలోహశబ్దము కంటెఁబరమైన కాంతశబ్దము పుల్లింగమనికొందఱు ✻✻ వటకశబ్దము మొదలు పతద్గ్రహాంతశబ్దములు పుల్లింగములు॥ వటకః, భక్ష్యవిశేషము✻ అనువాకః ఋక్కులయొక్కగానియజుస్సులయొక్కగాని సముదాయము ✻ ఝల్లకః కంబళవిశేషము, మృగవిశేషమును ✻ కుడుంగకః, పొద✻పుంఖః అంబుతుద✻న్యూంఖః నిరంతరముగానుచ్చరింపఁబడిన ఆరుఓంకారములు ✻ సముద్గః సంపుటము✻విటః కాముకుఁడు✻ పట్టః లలాటభూషణము ✻థటః తాఁగు✻ఖటః తృణవిశేషము✻కోట్టః దుర్గవిశేషము✻ఆరఘట్టః మహాకూపము✻ హట్టః. అంగడివీధి✻పిండః గ్రాసము✻గోండః దేశవిశేషము✻పిచండః ఉదరము ✻ గడుః కణితి✻కరండః సంపుటము✻లగుడః దుడ్డుకఱ్ఱ✻వరండః ముఖరోగము✻కిణః పుంటికాయ✻ఘుణః మ్రానుతొలిచెడు పురుగు✻ద్యుతిః తోలుత్రిత్తి✻సీమంతః- పాపట✻హరితః, పక్షివిశేషము। రోమంథః, నెపురుపెట్టుట✻ఉద్గీథ, సామప్రణవము। బుద్బుదః, నీరుబుగ్గ✻కాసమర్దః, కసింద✻అర్బుదః, వ్రణవిశేషము✻కుందః, మల్లెచెట్టు✻ఫేనః, నురుగు✻స్తూపః, మన్ను మొదలయినవానిదిన్నె✻యూపః, యజ్ఞమందలిపశువును గట్టెడు స్తంభము✻ఆతపః, ఎండ✻నాభిః ఒకానొక రాజు✻కణయః కుంతభేదము। శరభేదమని కొందరు✻క్షురః। కత్తి✻కేదరః, వృక్షవిశేషము, పశువిశేషమును✻పూరః- ప్రవాహము✻క్షురప్రః- శరవిశేషము✻- చుకః, పుల్లప్రబ్బలి✻గోళః- వర్తులాకారమైన మృత్పిండాదులు, ఇంద్రియాధారమైన అవయవవిశేషము, విధవాపుత్రుఁడును✻హింగులః, ఇంగిలీకము✻పుద్గలః, జైనప్రసిద్ధుడైన జీవుఁడు. పరమాణువును✻వేతాళః, పిశాచవిశేషము, భూతావిష్టశవమును। మల్లః, జెట్టి✻భల్లః ఆయుధవిశేషము✻పురోడాశః- పిండిచేతఁజేసిన హోమద్రవ్యము✻పట్టసః ఆయుధవిశేషము ✻ కుల్మాసః - అర్ధపక్వములైన ముద్గగోధూమాదులు। కుల్మాషమనికొందరు✻ రభసః- త్వర✻కటాహః - బహుద్రవ్యాధారమైన మృణ్మయాదిభాండవిశేషము✻పతద్గ్రహః। తమ్మపడిగ॥

✻ ఇతిపుంలింగశేషః ✻

నపుంసకేన్యత్

అన్యత్- పూర్వోక్తములయిన స్త్రీలింగపుల్లింగములకంటె వేఱైన ముందరఁజెప్పఁగలశబ్దములు నపుంసకే। నపుంసకమందు వర్తించును ॥ తృతీయేన్యచ్చ అని పాఠముగలదని కొందరు॥ టీ॥ తృతీయేన్యచ్చ - యచ్ఛబ్దరూపం స్త్రీలింగే పుంలింగే వా వర్తతే- తతోన్యత్సర్వం తృతీయే నపుంసకలింగే భవతీత్యర్థః- తదేవవివృణోతి- వజ్రవిమానబింబమండలాదిశబ్దానాం సత్యపి నపుంసకలింగత్వే- తేషాం స్త్రీపుంసయోరపివృత్తేః తదన్యత్వాభావేన వక్ష్యమాణప్రకరణవిషయత్వం నాస్తి- కింతు - కేవలనపుంసలింగానామేవేతిబోద్ధవ్యమ్॥ ✻✻

ఖారణ్యపర్ణశ్వభ్రహిమోదకం॥ ౪౭॥ శీతోష్ణమాంసరుధిరముఖాక్షిద్రవిణం బలం। ఫలహేమశుల్బలోహసుఖదుఃఖశుభాశుభం॥ ౪౮॥ జలపుష్పాణి లవణం వ్యంజనాన్యనులేపనం। భయామృతశకృద్వస్త్రచాపాభరణలాంఛలమ్॥ ౪౯॥ దార్వ్వాపథమృధాపత్యహృదయోదర

ఖం- అరణ్యం- పర్ణం- శ్వభ్రం- హిమం- ఉదకం. శీతం ఉష్ణం- మాంసం, రుధిరం. ముఖం, అక్షి, ద్రవిణం- బలం- ఫలం హేమ- శుల్బం. లోహం, సుఖం, దుఃఖం, శుభం- అశుభం. జలపుష్పం- లవణం, వ్యంజనం. అనులేపనం. భయం, అమృతం. శకృత్, వస్త్రం చాపం, ఆభరణం లాంఛనం, దారు- అపుషథం. మృధం. అపత్యం- హృదయం. ఉదరం. కాకుదం. పత్తనం, అజిరం శృంగం, అమర్మ, ద్వారం, బహర్మం ఉడు. మారసం. ధ్వాతం॥ ఖం, అనఁగా ఆకాశము- ఇంద్రియమును- తక్కిన శబ్దములయర్థము సుబోధ్యము, ఈయాకాశాదులకు పేళ్లయినశబ్దములును, సంభవించినదిక్కున, తద్విశేషవాచకములైశబ్దములును, విశేషవిధిచేత బాధింపబడనివి నపుంసకములు। భయామృతయనునది మొదలు రెండు శ్లోకములు అధిక శ్లోకములని కొందరు వ్యాఖ్యాతలు వ్యాఖ్యానము సేయరైరి నరికొందరు వ్యాఖ్యానము సేసిరి।

కాకుదమ్॥ వృత్తరాజీరశ్మింగా మర్ణాత్వారబర్హాదమానసం॥ ధ్వాంతంచా*వ్యక్తలింగస్య భణితౌ యత్ప్రయుజ్యతే*కో ట్యాశ్శతాది. సంఖ్యాన్యా వాలక్షానియుతంచతత్॥ ౨౬౧॥

అవ్యక్తలింగస్య. స్త్రీయనిగాని పురుషుండనిగాని యెఱుంగఁబడని వస్తువు యొక్క, భణితౌ, చెప్పుటయందు, యత్-ఏశబ్దము. ప్రయుజ్యతే, ప్రయోగింపఁబడుచున్నదో, ఆశబ్దము నపుంసకము॥ఉ॥ స్త్రీ నా పుమాన్వా కింతస్య జాతం తద్బ్రూహి పండిత కోట్యాః-కోటికంటె, అన్యా, వేఱైన, శతాదిసంఖ్యా-నూరు మొదలయిన సంఖ్యావాచక శబ్దములు నపుంసకములు. కోటిశబ్దము స్త్రీలింగము

లక్షశబ్దము, వికల్పముగా నపుంసకలింగము॥ పక్షాంతరమందు స్త్రీలింగము । తత్ ఆలక్ష .ని యుతం-నియుతమనంబడును॥ఉ॥ స్త్రీలింగమునకు। కియతీ పంచసహస్రీ, కియతీ లక్షాథకో టిరపి కియతీ। అవుదార్యోన్నతమనపాంరత్నవనివసుమతికియతీ**

ద్వ్యచ్కం-ఇ. సిసుసన్నంతం

ద్వ్యచ్కం-రెండ చ్చులుగలిగిన-అన్ - ఇస్. ఉస్ - అన్ ఈప్రత్యయములు అంతములుగాఁగలిగిన శబ్దములు నపుంసకములు॥ఉ॥ అసంతమునకు, యశః- పయః-తేజః. తమఃఛందఃనభఃవక్షఃవయః-రజః-మహః। ఇసంతమునకు-బర్హిః, సర్పిః-రోచిః జ్యోతిః॥ ఉసంతమునకు-యజుః-వ

యదనాంతమకర్తరి

పుః ధనుః॥ అనంతమునకు॥ సామ. లోమ-పర్మ-ఇత్యాదులు ** అకర్తరి, కర్త్రర్థవ్య తిరిక్తములైన కరణాధికరణభావాద్యర్థములయందు విధింపఁబడిన ల్యుట్ప్రత్యయము మొదలైన ప్రత్యయములకు. అదేశమై నట్టి-అన, అనునది అంతముగాఁగల శబ్దములు నపుంసకములు॥ఉ॥ కరణార్థమునకు-సాధ్యతె అనేనేతి సాధనం। అధికరణా ర్థమునకు-అధిక్రియతే అస్మిన్నితి అధికరణం। భావార్థమునకు-పచనం-ఇత్యాదులు॥టీ॥ అత్ర అనశబ్దేన యువోరనాకావితి సూత్రప్రాప్తం ఆదిష్టరూపం వివక్షితం-తేన-సునః అభిజనః-సంతానః సమానః ఇత్యాదౌ న ప్రసంగః- అత్రకర్తృపదం కారకమాత్రోపలక్షకం-సర్వేషామపి కారకాణాం స్వస్వవ్యాపారే కర్తృత్వాత్-తదుక్తం॥శ్లో॥ స్వవ్యాపారేషు కర్తృత్వం సర్వేషాముపజాయతె। విక్లిద్యంతి జ్వలంతీతి బిభర్తీతి ఈదర్శనాత్॥ విక్లిద్యంతితండులా ఇత్యత్ర సదనరూపే వ్యాపారేక ర్మభూతానాం తండులానాం విక్లిత్తౌ కర్తృత్వం-జ్వలంతి కాష్ఠానీత్యత్ర జ్వలనవ్యాపారే కరణభూతానాం కాష్ఠానాంక ర్తృత్వం. బిభర్తి స్థాలీ తండులధారణరూపవ్యాపారే అధికరణాయాః స్థాల్యాః కర్తృత్వం-తతశ్చ కారకవ్యతిరిక్తభా వమాత్రే విహితానాంతం నపుంసకలింగం భవతీత్యుక్తం-యథా హరణం. గమనం-భోజనమిత్యాది-అకర్తరీతికిం-నంద యతీ నందనః-ముఖసహితయా నాసికయా ఉచ్యత ఇతి ముఖనాసికావచనః. రాజభిర్భుజ్యంత ఇతి రాజభోజనాశ్శాలయః ఇధ్మః ప్రవ్రశ్చ్యతే అనేనేతి ఇధ్మప్రవ్రశ్చనః కుఠారః- మాంసంపచ్యతె అత్రేతి మాంసపచనీ-ఇత్యాదికారకార్థానామన పుంసకత్వమవగంతవ్యం-అకర్తరీత్యస్య భావవచనం-అనాంతం నపుంసకమిత్యత్రైవ తాత్పర్యాత్- అన్యత్ర చ అవుదాసీ న్యాత్ భావార్థవ్యతిరిక్తవృత్తానాంతస్యాపి క్వచిన్నపుంసకత్వం న నిషిధ్యతే॥ యథా సాధ్యతె అనేనేతి సా

త్రాంతంసలోపధం శిష్టం

ధనమిత్యాదీని**శిష్టం . విశేషవిధిలేని - త్రాంతం, త్ర. అనెడు వర్ణము అంతముగాఁగల శబ్దములు ను- సలోపధం - లకారోపధములతోఁగూడుకొనియున్న శబ్దములును-నపుంసకములు॥ఉ॥ త్రాంతమున కు । పత్రం . పాత్రం, పతత్రం - గోత్రం - గాత్రం॥ సలోపధమునకు -కులం-లఘం. ఆవాలం. ఆలవా లం-ఇత్యాదులు॥ కొందఱు - సలోపధం అనుదానికి సకారోపధములును లకారోపధములును నపుంసకములని చెప్పి- బిసం. సాధ్వసం. సాహసం అని యుదాహరణములు చెప్పుదురు - మఱికొందఱు . త్రాంతం సనోపధం. అని పాఠమును జెప్పి కేవ లత్రాంతములయిన పాత్రకళత్రాదిశబ్దములును, సకారోపధములై త్రాంతములయిన వస్త్రశస్త్రాదిశబ్దములును నకారో పధములై త్రాంతములయిన । ఆంత్రతంత్రాదిశబ్దములును నపుంసకలింగములని అర్థము చెప్పుదు

రాత్రం ప్రాక్సంఖ్యయాన్వితం॥**పాత్రాద్యదంతై రేకార్థో ద్విగుర్లక్ష్యానుసారతః।*ద్వంద్వైకత్వావ్యయీభావౌ

రు**సంఖ్యాపూర్వపదమైన రాత్రశబ్దము నపుంసకలింగము ॥ ఉ॥ త్రిరాత్రం పంచరాత్రం॥ ...* పాత్రాద్యదంతైః - పాత్రశబ్దము మొదలయిన అకారాంతశబ్దములు, ఉత్తరపదములుగాఁగల ఏకార్థః -సమాహారార్థమందు వర్తించిన*ద్విగుః -ద్విగుసమాసము*లక్ష్యానుసారతః. ప్ర యోగానుసారము వలన నపుంసకలింగము॥ఉ॥ పంచరాత్రం-చతుర్యుగం. త్రిభువనం। పాత్రాదిగ ణాకృతిగణము గనుక- లక్ష్యానుసారతః। అని చెప్పినాఁడు** సమాహారార్థమందు వర్తించు నట్టి ద్వంద్వసమాసమును అవ్యయీభావ సమాసమును నపుంసకలింగములు ॥ ఉ ॥ . సమాహారద్వం ద్వమునకు పాణిపాదం-శ్వబలీవర్దం ధవఖదిరపలాశం॥ అవ్యయీభావమునకు॥ఉపకుంభం

పథస్సంఖ్యావ్యయా
త్పరః ॥౨౮౩॥
షష్ఠ్యాశ్ఛాయాబ
హూనాం చేద్విచ్ఛా
యం
సంహతే సభా, శా
లార్థాపి పరా రా
జామనుష్యార్థాద
రాజకాత్ ॥౨౮౪॥
దాసీసభం నృపసభం
రక్షస్సభమిమా దిశః
ఉపజ్ఞోపక్రమాంత
శ్చ తదాదిత్వప్రకాశ
నే ॥౨౮౫॥
కోపజ్ఞకోపక్రమాది
కంథోశీనరనామసు।
భావేనణకచిద్భ్య
న్యస్సమూహే భావ
కర్మణోః ॥౨౮౬॥
అదంతప్రత్యయాః

యావదమత్రం**సంఖ్యావాచకశబ్దములకును - అవ్యయములకును - పరమై కృతసమాసాంతమైన పథశబ్దము - విశేషవిధి బాధితముగాని నపుంసకలింగము ॥ఉ॥ సంఖ్యాపూర్వకమునకు - త్రిపథం - చతుష్పథం ॥ అవ్యయపూర్వకమునకు విపథం - సుపథం**షష్ఠ్యంతమునకు - పరమందుండెడు - ఛాయాశబ్దము అంతముగాఁగల తత్పురుషసమాసము - ఆఛాయ - బహువస్తువులయొక్క - సంబంధియైతే - ఛాయా బాహుల్యే - అను సూత్రము చేత నపుంసకలింగము ॥ఉ॥ వీనాం పక్షిణాం ఛాయా - విచ్ఛాయం - ఈలాగున నేశలభచ్ఛాయం - ఇత్యాదులు**షష్ఠ్యంతమునకు పరమైన సమూహార్థమందు వర్తించునట్టి సభాశబ్దము అంతముగాఁగల తత్పురుషసమాసము - షష్ఠ్యంతములైన రాజశబ్దవ్యతిరిక్తములయిన రాజపర్యాయములకును - అమనుష్యార్థములయిన రక్షః పిశాచాదిశబ్దములకు పరమై శాలార్థమును జెప్పెడు సభాశబ్దము అంతముగాఁగల తత్పురుషసమాసమును - సభా రాజామనుష్యపూర్వా - అశాలా చ - అనెడు సూత్రము చేత నపుంసకలింగములు ॥ఉ॥ సమూహార్థమందలి సభాశబ్దమునకు - దాసీసభం । రాజశబ్దపర్యాయపూర్వమైన సభాశబ్దమునకు - నృపసభం । అమనుష్యార్థమునకు ॥ రక్షస్సభం । ఇమాదిశః - అన్నందువలన ఈశ్వరసభం - పిశాచసభం - ఇత్యాదులు**ఉపజ్ఞయనఁగా తనంతట నెఱుఁగఁబడినది - ఉపక్రమమనఁగా నొకఁడు చెప్పక నేతన చేత నారంభింపఁబడినది - ఈ ఉపజ్ఞోపక్రమశబ్దములు అంతములుగాఁగల షష్ఠీతత్పురుషసమాసము - ఈయర్థములకు మొదలు తోఁచునపుడు - నపుంసకలింగము ॥ఉ॥ కోపజ్ఞం వేదః - కోపక్రమం అని ॥ ఉపజ్ఞాయత ఇత్యుపజ్ఞా - కస్య బ్రహ్మణః ఉపజ్ఞా కోపజ్ఞం వేదః - తేన ఆదౌ జ్ఞాయత ఇత్యర్థః - ఉపక్రమ్యత ఇత్యుపక్రమః । కస్య బ్రహ్మణః ఉపక్రమః కోపక్రమం సర్గః - తేనాదౌ కృత ఇత్యర్థః ॥ ఆదిశబ్దము చేత ప్రాచేతసోపజ్ఞం రామాయణం - ఇత్యాదులు**ఉశీనర దేశముయొక్క - నామధేయములు విషయములైనప్పుడు కంథాశబ్దము అంతముగాఁగల షష్ఠీతత్పురుషమున నపుంసకలింగము ॥ఉ॥ సౌశమీనాం కంథా సౌశమికంథం - ఆహ్వరకంథం ఇత్యాదులు*నప్రత్యయణ ప్రత్యయకప్రత్యయచకారేత్ప్రత్యయములకంటె నన్యములయి భావార్థమందు విధింపఁబడిన కృత్ప్రత్యయములును, సమూహార్థమందును భావకర్మార్థములయందును ॥ విధింపఁబడిన అకారాంత తద్ధిత ప్రత్యయములును అంతములుగాఁగల శబ్దములు నపుంసకలింగములు ॥ఉ॥ భావార్థమందలి కృత్ప్రత్యయమునకు. త్వయావక్తవ్యం. అసితవ్యం - ఇవి - తవ్యత్తవ్యానీయరః - అనెడు సూత్రము చేత, తవ్యప్రత్యయాంతములు ॥ చేయం, జేయం ఇవి - అచో యత్, అనెడు సూత్రము చేత యత్ప్రత్యయాంతములు ॥ బ్రహ్మభూయం దేవభూయం ఇవి - భువో భావే - అనెడు సూత్రము చేత క్యప్ప్రత్యయాంతములు ॥ సాంరావిణం వర్తతే - ఇది, అభివిధౌ భావ ఇనుణ్ అనెడు సూత్రము చేత ఇనుణ్ ప్రత్యయాంతము ॥ అకారాంత తద్ధితములకు, సమూహార్థమందు - భిక్షాణాం సమూహో భైక్షం గార్భిణం - యౌవతం, ఇవి, భిక్షాదిభ్యోఽణ్ అనెడు సూత్రము చేత అణ్ ప్రత్యయాంతములు ॥ భావకర్మార్థములకు. శుక్లస్య భావః కర్మ వా శౌక్ల్యం బ్రాహ్మణస్య భావః కర్మ వా బ్రాహ్మణ్యం - ఇవి. గుణవచనబ్రాహ్మణాదిభ్యః కర్మణి చ, అనెడు సూత్రము చేత ష్యఞ్ ప్రత్యయాంతములు ॥ ణకచిత్ప్రత్యయాంతములు నపుంసకలింగములు గావు, అదియెట్లన్నను, యజ్ఞః - యాచ్ఞా, యత్నః, విశ్నః - ప్రశ్నః - రక్ష్ణః - ఇవి - యజయాచయతవిచ్ఛప్రచ్ఛరక్షో నఙ్ - అనెడు సూత్రము చేత నఙ్ప్రత్యయాంతములు ॥ నందనః - ఆసనా - శ్రంథనా - ఇవి ణ్యాసశ్రంథో యుచ్ ॥ అనెడు సూత్రము చేత యుచ్ ప్రత్యయాంతములు * * పుణ్యసుదినశబ్దములకు పరమందుండెడు కృత సమాసాంత ప్రత్యయమయిన అహశ్శబ్దము పుణ్యసుదినాభ్యామహ్నః క్లీబతేష్టా, అనెడు వార్తికము చేత నపుంసకలింగములు ॥ఉ॥ పుణ్యాహం, సుదినాహం, సుదినశబ్దము శోభన వాచకము**క్రియావిశేషణములును అవ్యయవిశేషణములును, నపుంసకలింగములు, ఇవి యేకవచనములై యుండును ॥ ఉ ॥ క్రియావిశేషణములకు - మందం పచతి. మృదు పచతి ॥ అవ్యయవిశేషణములకు, స్వశ్శోభనం. శ్వో రమణీయం, ఇత్యాదు

పుణ్యసుదినాభ్యాం
త్వహః పరమ్ ।
క్రియావ్యయానాం
భేదకాన్యేకత్వేప్యు
క్థతోటకే ॥౨౮౭॥

లు ॥ ఈప్రకారముగా లక్షణముఖమున లింగనిర్ణయమును జెప్పియిపుడు కొన్నిటికి స్వరూపము చేత నోచమూ క్తంగృహ లింగనిర్ణయమును జెప్పుచున్నాఁడు ॥ ఉక్థశబ్దము మొదలు - బాహ్లీకశబ్దపర్యంతమయిన శబ్దములు నపుంస

క- సంజ్ఞయందయితే|శ్రావణీపౌర్ణమాసీ - ఉష్ణికాయవాగూః। అనియతలింగములు॥ కొం దఱు నానార్థభేదకాః- అనునదిప్రత్యేకమని చెప్పినానార్థవాచకశబ్దములు విశేష్యలింగములు, అదియెట్లన్నను।శివోరుద్రశ్శివాగౌరీశివంభద్రమనియుదాహరింతురు॥

* ఇతివాచ్యలింగశేషః, *

షట్సంజ్ఞకాస్త్రిషుస మాయుష్మదస్మత్తిఙ వ్యయం॥౪౮౩॥

ష్ణాంతాషట్ - డతిచ - అనెడుసూత్రములచేత - షకారాంతములగునషష్ఠ్యాదిశబ్దములకును- డతిప్రత్యయాంతమైనకతిశబ్దమునకును షట్సంజ్ఞవిధింపబడెను-అషట్సంజ్ఞకశబ్దములును- యుష్మదస్మచ్ఛబ్దములును-తిఙంతములును-అవ్యయములును, మూఁడులింగములయందునొకరీతిరూపముగలవైయుండును॥ఉ॥షకారాంతసంఖ్యకుషట్.స్త్రియః-షడ్రసాః,షట్కులాని- నకారాంతసంఖ్యకు - పంచస్త్రియః పంచశరాఃపంచేంద్రియాణి।యుష్మచ్ఛబ్దమునకు-త్వంపుమాన్ త్వంస్త్రీత్వంనపుంసకం- అహం నపుంసకంఅహంపుమాన్ అహంస్త్రీ।తిఙంతములకుపచతిపురుషః-పచతివనితా-పచతికులం-అవ్యయములకు.ఉచ్చైర్గిరః-ఉచ్చైశ్శాలా-ఉచ్చైర్గృహం॥టీ॥ఇహహిశబ్దాద్వివిధాః.అవ్యక్తలింగావ్యక్తలింగాశ్చేతి.తత్రవ్యక్తలింగానామనుశాసనంకృతం-అన్యేషామప్యభిధేయతయాప్రతిజ్ఞాతానాంలింగశాసనంపూర్ణోక్తైర్వ్యాహతిస్స్యాదితిమన్వానః సంప్రత్యతింగాన్నిరూపయతి- షట్సంజ్ఞకాఇతి॥ శ్లో॥ యుష్మదస్మదంతాశ్చతత్సర్వథానాస్సమాస్త్రిష్వితిశేషః॥

పరంవిరోధే

లింగాదిసంగ్రహవర్గయందుఁజెప్పినలక్షణములు రెండు - అన్యత్రపరితార్థములైనవియొకయుదాహరణమునందుప్రాప్తమైఅక్కడ పరమైనలక్షణముచేతలింగనిర్ణయముతెలుసుకొనునది-అదియెట్లన్నను-అసురపర్యాయములన్నియుపుంలింగములనిపుంలింగశేషమందుఁజెప్పినలక్షణము- నైఋతః-రాక్షసఃఇత్యాదులయందుచరితార్థము-ద్వ్యచ్కమసిసుసన్నంతమనినపుంసకలింగశేషమందుజెప్పినలక్షణము- యశః-పయః,ఇత్యాదులయందుచరితార్థము- ఈరెండులక్షణములును- రక్షః- అనుదియందు-నప్రాప్తములైనవిగనుకనిచ్చట-ద్వ్యచ్కమసిసుసన్నంతంఅనెడుపరలక్షణముచేతనపుంసకలింగమనితెలుసుకొనునది-ఇటువలెనే-శపణభమరోపాంతాఃఅనిపుల్లింగశేషమందుజెప్పినలక్షణమును - ద్విచతుష్షట్పదోరగాః- అనిస్త్రీపుల్లింగశేషమందుఁజెప్పినలక్షణమును - మానుషభ్రమరశబ్దములయందుప్రాప్తములగుచుండఁగాపరమైనస్త్రీపుల్లింగశేషలక్షణముచేతనేలింగనిర్ణయము-మానుషః-మానుషీ-భ్రమరః-భ్రమరీఅని-*** ఈశాస్త్రమందుదెలియఁజేయఁబడనినామలింగనిర్ణయము-శిష్టప్రయోగమువలనఁదెలుసుకొనునది॥అదియెట్లనిన-ధర్మపరమైనతయప్రత్యయాంతముస్త్రీనపుంసకలింగములయందువర్తించును-పణానాంచతుష్టయీ-వర్ణానాంచతుష్టయం।ఛందోవాచకమైనగాయత్రీశబ్దముస్త్రీనపుంసకలింగముగాయత్రంఛందః,గాయత్రీఛందఃఇక్ స్తిబంతములుపుంలింగములు-అయంపచిః-అయంవచతిః-ప్రమాణాదిశబ్దములునియతనపుంసకలింగములు- వేదాఃప్రమాణంస్మృతయఃప్రమాణం-భూతమియంబ్రాహ్మణీ। విప్రాశిషోభద్రం॥టీ॥

శేషంతుజ్ఞేయంశిష్ట ప్రయోగతః॥

శేషంతుజ్ఞేయంశిష్టప్రయోగతః-అయమర్థః-ఇహాస్మాభిరజ్ఞానాదస్మరణాదత్యంతోపయోగాభావేనగ్రంథగౌరవభయాద్వాయన్నానుశిష్టంతత్సర్వంశిష్టానాంమహాకవీనాంప్రయోగతఃప్రయోగాలోచనేనసమ్యగవధాతవ్యంయథా-విష్ణుపర్యాయేషుముంజీకేశాదయశ్శబ్దానాభిహితాః శంభుపర్యాయేషుమహానటాదిశబ్దానోక్తాః-సముద్రపర్యాయేషుక్షీరోదవాచకఃకలశాంబుధిఃపరిత్యక్తఃబిందుపర్యాయేషుతంతుహశబ్దఃనస్మృతః - తథావృక్షలతాపక్షిధాన్యభేదాబహవోనానుశిష్టాః - అనుశిష్టేష్వపిక్వచిత్ కేచనపర్యాయానిబద్ధాః-తథాకోరకమౌక్తికాదిశబ్దానామనేకలింగానామపిలింగాంతరంనాఖ్యాతం.తథానానార్థవర్గేపికతిచిదేవనానార్థవాచకాశ్శబ్దాఃపఠితాః- తేషామపిసర్వేఅర్థానకథితాః-లింగసంగ్రహేపిబహువక్తవ్యమస్తి-యథా- ఇక్ స్తిపౌధాతునిర్దేశేప్రత్యయద్వయంశాస్త్రేకథితంతదిహనోక్తం-స్వార్థికప్రత్యయానామపికేషాంచి

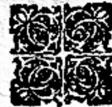
తత్ప్రకృతిలింగాతివృత్తిర్దృశ్యతే-యథా - చత్వారోవర్ణాశ్చాతుర్వర్ణ్యం ఛందసామణ్ప్రత్యయే-గాయత్రం-త్రైష్టుభం-జాగతం- తథా-సమాహారవృత్తేస్తయప్రత్యయాంతస్యస్త్రీనపుంసకోభయలింగత్వం-స్తనద్వయంచారుతథాప్రవృద్ధం - జగత్త్రయీమండనమండితైషాభువనత్రయమిత్యాది- తథావ్యావర్తకైక్వభావాఅపి కేచనఅజహల్లింగాపవయథా వేదాఃప్రమాణంస్మృతయఃప్రమాణం-ప్రమాణనియం బ్రాహ్మణీ-గమనేమంచళంహేపా,మంగళం.బ్రాహ్మణాశిష్టః,విప్రాశిష్టోభద్రం, ఇత్యాదికమనేకమిహబహూజ్ఞైరుదాహర్తవ్యమ్ ।

(*)ఇతిలింగాదిసంగ్రహవర్గః. (*)

మూ. ఇత్యమరసింహకృతౌ నామలింగానుశాసనే।
తృతీయకాండస్సామాన్యస్సాంగఏవసమర్థితః-

ఇతిశ్రీభారద్వాజాన్వయపయఃపారావారకళానిధితిరువేంకటార్యబుధవర్యవిరచితాయాం- లింగాభట్టీయటీకాసర్వస్వాదిమిశ్రితాయాం-గురుబాలప్రబోధికాఖ్యాయాం-అమరకోశవ్యాఖ్యాయాం-తృతీయకాండః,

శ్రీభారద్వాజాన్వయపయఃపారావారచంద్రతిరువేంకటార్యబుధవర్యవిరచితంబునులింగాభట్టీయటీకాసర్వస్వాదిమిశ్రితంబునునగుగురుబాలప్రబోధికయనునమరకోశవ్యాఖ్యానమునందు.
తృతీయకాండముసంపూర్ణమాయెను.

[illegible] ౨౪౬
[illegible]ప్రము ౨౨౦
పలితరాజ్-యముఁడు ౫౦
పరిభాషణ-నిందతోఁగూడినదుర్వాదము ౧౭౧
పక్షిణీ { రెండుపగళ్లతోఁగూడి నరాత్రి } ౧౧౩
పక్షాంత { పున్నమ అమావస } ౧౧౫
పశుపతి. శివుఁడు ౩
పక్షతి-పాడ్యమి ౧౦౦
(పద-చిహ్నము ౯
పరివాద-నింద ౧౬
పరిధి-పరివేషము ౧౦౫
పర్వసంధి { ప్రతిపత్పూర్ణిమలకును ప్రతిపదమావాస్యలకును మధ్యకాలము } ౧౧౪
పరమేష్ఠిన్-బ్రహ్మ ౧౬
పన్నగాశన-గరుడుఁడు ౨౯
పవన / పవమాన { వాయువు } ౬౩
పర్వన్-ప్రతిపత్పంచదశీ మధ్యకాలము ౧౧౪

[illegible] ౨౪౫
[illegible] ౨౫౯
పవి-వజ్రాయుధము ౪౭
పరివేష-పరివేషము ౧౦౫
పరుష-కఠోరవాక్యము ౧౭౫
పరిహాస-నర్మోక్తి ౨౧౪
పయస్.ఉదకము ౨౩౦
పటహ.తప్పెట ౧౫౦
పరివాహ.అలుగు ౨౪
పక్ష-అరనెల ౧౧
పారిజాతక. దేవవృక్షములలో నొకటి ౫౦
పావక-అగ్ని ౫౪
పార్వతీ-పార్వతీదేవి ౩౭
పారిషద-ప్రమథగణము ౩౫
పార్వతీనందన. స్కందుఁడు ౩౯
పాకశాసన.ఇంద్రుఁడు ౪౧
పాశిన్.వరుణుఁడు ౬౧
పాప్మన్.పాపము ౧౩౧
పాఠీన-వెయికోఁజులమీను ౨౫
పాకశాసని.జయంతుఁడు ౪౬
పాప-కిల్బిషము ౧౩౧
పానీయ-జలము ౨౩౯
పారుష్య-అప్రియవాక్కు ౧౭౦
పార.ఆవలిదరి. ౨౪౨
పారావార-ఆవలీవలి దరులనడుము

[illegible] ౨౬౨
పుష్పక-కుబేరవిమానము ౭
పులోమజా.శచీదేవి ౪౫
పురాణ.భాగవతాదులు ౨౬౨
పుష్కరిణీ-నలుచదరపుబావి ౨౬౨
పురుహూత / పులోమజిత్ } ఇంద్రుఁడు ౪౧ / ౪౦
పుష్పదంత-ఒకదిగ్గజము ౭౬
పుష్పవత్. / పుష్పవంత { ఒకమాటచేత సూర్యచంద్రులు } ౧౧౦
పురావృత్త.ఇతిహాసము ౧౬౧
పుటభేద-నదీవక్రము ౨౪౧
పుష్పధన్వన్-మన్మథుఁడు ౨౬
పుణ్యజన-నైరృతి ౬౧
పులిన-నీళ్లతీసిన వెనుక కనుపించెడు దిన్నె ౨౪
పురుషోత్తమ-విష్ణువు ౨౧
పుష్య.పుష్యనక్షత్రము ౯౪
పుష్పసమయ.వసంతఋతువు ౧౨౭
పుణ్య.ధర్మము ౧౩౭
పురందర.ఇంద్రుఁడు ౪౧
పుణ్యజనేశ్వర-కుబేరుఁడు ౬౯
పుష్కర { ఆకాశము ౭౭ / జలము ౨౩౦ / కమలము ౨౭౬ }
పురుష-జీవుఁడు ౧౩౭
పూతిగంధి-దుర్గంధము ౧౫౧

పౌర్ణమాసీ.పున్నమ
పంక { పాపము ౧౩౧ / అడుసు ౨౪౪ }
పంగు.శనైశ్చరుఁడు ౯౯
పక్షలక్షణ.పురాణము ౧౬౭
పంచమ.స్వరభేదము ౧౦౩
పంచశర.మన్మథుఁడు ౨౫
పంచదశీ పున్నమ.దర్శ ౧౧౫
పంకేరుహ.కమలము ౨౭౫
పాండు.పాండురము ౧౫౩
పాంచజన్య.విష్ణుశంఖము ౨౦
పాండర.తెలుపువన్నె ౧౫౨
పాండుర. తెలుపు పచ్చలు కలసినవన్నె ౧౫౩
పింగ / పింగళ { గోరోచనవర్ణము ౧౫౬ }
పింగళ.సూర్యపార్శ్వవర్తి.విఘ్నదేవత ౧౦
పింగలా.దక్షిణదిగ్గజము భార్య ౭౭
పుండరీక { ఒకదిగ్గజము ౭౬ / తెల్లదామర ౨౭౬ }
పుండరీకాక్ష.విష్ణువు ౧
ప్రసేవక.వీణకరివె ౧౦౯
ప్రవహ్లికా / ప్రహేళికా { గూఢార్థప్రబంధము } ౧౬౨
ప్రతిఘ.కోపము ౨౦౦
ప్రతీచీ.పడమటిదిక్కు ౭౭

[illegible]శుఁడు ౩౮
దైత్యారి-విష్ణువు ౧౯
దైత్యగురు శుక్రుడు ౯౭
దైవ-పురాకృతకర్మము ౧౩౬
ద్యోత-ఎండ ౧౩౬
దోహద కోరిక ౨౦౯
ద్యౌ { స్వర్గము ౬ / ఆకాశము ౭౨ }
దందశూక-పాము ౨౨౯
దండి-సూర్యపార్శ్వచరుఁడగు విఘ్నదేవత ౧౭౪
దండనీతి-నీతిశాస్త్రము ౧౬౧
దంభ-కపటము ౨౧౨
దండధర-యముఁడు ౫౯
దంభోళి-వజ్రము ౪౭
దుందుభి-భేరి ౧౮౮
ద్రవ-స్త్రీపురుషులపరిహాసము ౨౧౪
ద్రుహిణ-బ్రహ్మ ౧౭
ద్రుత-శీఘ్రము ౬౪
ద్రోణి దోనె ౨౪౬
ద్రోహచింతన-ద్రోహము దలఁచుట ౧౫౩

ధర్మరాజ { బుద్ధుఁడు ౧౩ / యముఁడు ౫౮ }
ధ్వజ-చిహ్నము ౯౦
ధనిష్ఠా-నక్షత్రము ౯౫
ధర్మసంహితా-స్మృతి ౧౬౩

ధ

ధీంద్రియ-మనోనేత్రాదులు ౧౫౮
ధీవర-జాలరివాఁడు ౨౫
ధునీ-నది ౨౬౫
ధూర్జటి-శివుఁడు ౩౩
ధూమయోని-మేఘము ౮
ధూసర-ఇంచుక తెలుపు ౧౫౩
ధూమ్ర / ధూమల { నలుపు ఎఱుపు గలిసినవన్నె } ౧౫౫
ధైవత-సప్తస్వరములలో నొకటి ౧౮౩
ధ్రువ-ధ్రువుఁడు ౬౨

నరక. నరకము ౨౩౨
నర్తకీ-నాట్యమాడు స్త్రీ ౧౯౦
నభస్వత్-వాయువు ౬౩
నర్మదా-నదీభేదము ౨౬౭
నదీ-సరిత్తు ౨౬౪
నముచిసూదన-ఇంద్రుఁడు ౪౩
నరవాహన-కుబేరుఁడు ౬౯
నటన / నర్తన { ఆట } ౧౯౨
నర్మన్-స్త్రీపురుషుల పరిహాసము ౨౧౪
నలమీన-మత్స్యభేదము ౨౫౩
నళిన-పద్మము ౨౭౪
నళినీ-తామరతీగె ౨౭౪
నభస్య-భాద్రపదము ౧౨౫
నారద-దేవర్షి
నాద-మ్రోత ౧౭౮
నామన్ / నామధేయ } పేరు ౧౬౪
నాసత్య-దేవవైద్యులు ౫౧
నాట్య { ఆట / తౌర్యత్రికము } ౧౯౨
నావ్య-ఓడచే దాఁటఁదగిన నద్యాదులు ౨౪౫
నాళ-కాడ ౨౩౭
నిర్మోక-కుబుసము ౨౨౯
నియామక { ఓడ కంబము మీఁద నుండి ఉపాయము చెప్పువాఁడు } ౨౪౭
నిహాకా-ఉడుము ౨౫౭
నిసర్గ-స్వభావము ౨౭౦
నిమ్నగా-నది ౨౬౫
నిదాఘ { గ్రీష్మఋతువు ౧౨౭ / చెమట ౨౧౫ }
నికషాత్మజ-నైరృతి ౬౦
నిష్ఠా-నాటకకథను ముగించుట ౧౯౭
నిర్వాణ-మోక్షము ౧౪౬
నిక్వాణ / నిక్వణ { వీణాదిసకలవాద్యధ్వని } ౧౮౧
నిస్వాన / నిస్వన { మ్రోత }
నిబంధన-వీణాతంత్రీస్థాన మగు దాని బిరడ ౧౮౯
నిర్వ్యథన-రంధ్రము ౨౨౭
నిమ్న-లోతైనది ౨౫౦
నిపాన-నూతిమొద్దిపశువులనీళ్ల తొట్టి ౨౬౧
నిశీథినీ-రాత్రి ౧౧౧
నియమ-అంగీకారము ౧౪౪
నిర్ణయ / నిశ్చయ { నిశ్చయము } ౧౪౩
నిరయ-నరకము ౨౩౨
నిత్య-మెడతెగని క్రియ ౬౬
నిర్జర-వేల్పు ౭
నిర్ఝర-అతిశయము ౬౬
నిష్ఠుర-కఠోరవాక్యము ౧౭౫
నిషద్వర-అడుసు ౨౪౪
నిద్రా-నిద్ర ౨౧౮
నిహ్నవ-మోసపుచ్చుమాట ౧౭౩
నిశా-రాత్రి ౧౧౧
నిర్ఘోష-మ్రోత ౧౭౯
నిశ్శ్రేయస-మోక్షము ౧౪౬
నీలలోహిత-శివుఁడు ౩౩
నీలాంబుజన్మన్-నల్లకలువ ౨౭౨

ఆలింగ్య-మర్దళభేదము ౧౭౬
ఆర్య-పూజ్యుడు ౧౬౬
ఆశ్చర్య-విస్మయము ౨౧
ఆమనస్య-దుఃఖము ౨౩౭
ఆప్య-జలవికారము ౨౩౬
ఆర్యా-పార్వతి ౩౦
ఆఖ్యా-పేరు ౨౬౫
ఆశాపూర-గణదేవత ౧౦
ఆశర-నైరృతి ౫
ఆసార-జడివాన ౮౦
ఆలి-... ౨౧౬
ఆ... కట్టిగట్టినీళ్లనిల్పిన మడుగు ౨౬౮
ఆఖండల-ఇంద్రుడు
ఆఖిల-దుఃఖము
ఆవిల-కలగినది ౨౩౯
ఆవాల / ఆలవాల - పెల్లపాది ౨౬౮
ఆక్షేప-ఒప్పకొనుట ౧౮౮
ఆరవ / ఆరావ - ధ్వని ౧౭౦
ఆవ-నూతివద్దిపశువులనీళ్లతొట్టి ౨౬౧
ఆహ్వా-పేరు ౧౬౮
ఆశ్రయాశ-అగ్ని ౫౮
ఆకాశ-మిన్ను ౬౩
ఆశా-దిక్కు ౬౩
ఆశు-శీఘ్రము ౬౫
ఆశీవిష-చిలువ ౨౨౬
ఆంగీరస-బృహస్పతి ౯౦

ఇచ్ఛా-కోరిక ౨౦౯
ఇంద్రావరజ-విష్ణువు ౨౦
ఇంద్రాణీ - సప్తమాతృకల లోనొకతె / శచీదేవి ౩౫
ఇంద్రియార్థ-విషయములు ౧౪౭
ఇరమ్మద-మేఘాగ్ని ౭౨
ఇందు-చంద్రుడు ౭౭
ఇంద్రాయుధ-ఇంద్రధనుస్సు ౭౩
ఇష్టగంధ - ముఖవాసనాద్రివ్యము ౧౫౧
ఇంద్రియ-ఇంద్రియము ౧౫౭
ఇంద్రి-ఇంద్రుడు ౭౦

ఇందీవర-నల్లగల్వ ౨౭౭
ఇందిరా-లక్ష్మి
ఇంద్రారి-అసురుడు ౧౨౩
ఇల్వలా - మృగశీర్షముపైనుండు నక్షత్రములు ౬౭
ఇష-ఆశ్వయుజము ౧౩౬
ఇతిహాస-భారతాదులు ౧౬౧

ఈశాన-శివుడు ౩౦
ఈర్ష్యా - పరోత్కర్షాసహనము ౨౦౬
ఈశ్వర-శివుడు ౩
ఈశ్వరీ-పార్వతి ౩౬
ఈశిత్వ - ఒకఐశ్వర్యము ౨౬
ఈశ-శివుడు ౩౦
ఈహా-కోరిక ౨౦౯

ఉపసూర్యక - పరిసూర్యుడు ౧౦౫
ఉదక-జలము ౨౩౯
ఉల్కా-అగ్నిజ్వాల ౫౫
ఉత్కాలికా-ఇష్టవస్తుప్రాప్తి యందవిలంబమోర్వలేమి ౨౧౧
ఉపరాగ-గ్రహణము ౧౧౭
ఉరగ-సర్పము ౨౨౦
ఉడ్డ-శీఘ్రవాచకము ౧౫౫
ఉదీచీ-ఉత్తరదిక్కు ౨౬
ఉమాధృప్ష-బెట్టుగాబలుకుట ౧౬౭
ఉత్కంఠా-ఉత్కలిక ౨౧౧
ఉడు-నక్షత్రము ౯౩
ఉద్ఘాత-అతిశయము ౬౬
ఉష్ణ-శీఘ్రము ౧౦౫
ఉపాహిత-ధూమకేతువు ౧౦౨
ఉపరక్త-రాహుగ్రస్తసూర్యచంద్రులు ౧౦౨
ఉదాత్త-ఉదాత్తస్వరము ౧౬౧
ఉదంత-వృత్తాంతము ౧౬౮
ఉపోద్ఘాత-ఉదహరించుట ౧౬౬
ఉదన్వత్-సముద్రము ౨౩౬
ఉమాపతి-శివుడు ౨౨
ఉమాపతి-శివుడు ౩౬
ఉత్పత్తి-పుట్టుక ౧౩౦
ఉక్తి-మాట ౧౬౦
ఉపశ్రుతి-శుభవాక్కు ౧౬౮

... రాస ... నక్షత్రము ౧౬౧
ఉరగ... ౧౬౧
ఉ... ౧౫౫
ఉ... చింత ౨౧౦
ఉ... కపటము ౨౧౮
ఉదధి-సముద్రము ౨౩౬
ఉశీన-కంఠమందుండువాయువు ౬౭
ఉదీచీన-ఉత్తరదిక్కునందుబుట్టినది ౬౫
ఉత్సాహవర్ధన-వీరరసము ౨౦౯
ఉత్తాన-లోతుగానిది ౨౫౦
ఉదపాన-నుయ్యి ౨౬౧
ఉత్పిక్-ఉలసమీను ౨౫౩
ఉ... ౨౮౫
ఉపస్థాన-గిహ్యము ౧౨౬
ఉమా-పార్వతిదేవి
ఉష్ణరశ్మి-సూర్యుడు ౧౦౧
ఉపేంద్ర-విష్ణువు ౨౦
ఉస్రి-సూర్యకిరణము ౧౦౫
ఉదాహార-ఉదాహరించుట ౧౬౬
ఉత్తర-ప్రతివచనము ౧౬౬
ఉగ్ర - శివుడు / రౌద్రరసము ౨౦౩
ఉద్రి-నీరుపిల్లి ౨౫౫
ఉజ్జ్వల-శృంగారరసము ౧౭౭
ఉజ్జ్వల-గొప్పకులుడు ౨౮౦
ఉత్పల-కలువ ౨౭౬
ఉద్భవ-పుట్టుక ౧౩౭
ఉద్ధవ / ఉత్సవ - ఉత్సవము ౨౨౦
ఉపక్రోశ-నింద ౧౬౦
ఉద్ధర్ష-ఉత్సవము ౨౨౦
ఉచ్చైశ్శ్రవస్-ఇంద్రాశ్వము ౭౫
ఉశనస్-శుక్రుడు ౯౬
ఉషస్-ప్రభాతము ౧౦౦
ఉపన్యాస-వాక్యారంభము ౧౬౫
ఉపనాహ-వీణకొయ్యకుతంత్రికట్టుచోటు ౧౭౭
-వానివిరడలుము ౧౭౭
ఉత్సాహ-గొప్పపనిచేయ ౨౦౯
ఉద్యోగము ౨౦౦

ఊష్మక-గ్రీష్మఋతువు ౨౨౬
ఊర్ధ్వక-మర్దళభేదము ౧౭౯
ఊర్జ-కార్తికము ౧౩౬
ఊష్మాగమ-గ్రీష్మము ౧౨౮
ఊర్మి-అల ౨౫౦

ఊర్వశీ-ఒకదేవ ...
ఊహ-ఆ...
ఋక్-ఋగ్వేదము ౧౬౫
ఋత-సత్యవాక్కు
ఋతు-వసంతాదులు
ఋభుక్షన్-ఇంద్రుడు ౭౬
ఋషభ-ఋషభస్వరము ౧౭౦
ఋభు-దేవతలు ౬
ఋక్ష-నక్షత్రము ౯౭

ఏకపింగ-కుబేరుడు ౮౦
ఏకదంత-వినాయకుడు ౨౮
ఏకాంత-అతిశయము ౬౬
ఏత-చిత్రవర్ణము ౧౫౬
ఏకతాల-నృత్తగీతాదులసమతగానుగుంచుట ౧౮౫
ఏనస్-పాపము ౧౩౪
ఐరావణ / ఐరావత - ఐరావతము ౭౬
ఐంద్రీ-తూర్పు ౭౧
ఐశ్వర్య-అష్టసిద్ధులు ౩౬
ఐలబిల-కుబేరుడు ౬౭
ఓఘ-నృత్తగీతాదులద్రుతవాదనము ౧౭౧
ఓంకార-ప్రణవము ౧౬౦
ఓషధీశ-చంద్రుడు ౭౬
ఔత్తానపాద-ధ్రువుడు ౯౭
ఔర్వ-బడబాగ్ని ౫౬

కరక-వడగండ్లు ౭౦
కళంక-గురుతు ౭౭
కర్కటక-ఎండ్రకాయ ౨౫౬
కపట-వ్యాజము ౨౧౦
కష్ట-దుఃఖము ౨౩౫
కరహాట-తామరదుంప ౨౬౦
కటు-కారము ౧౫౦
కమల-తామరలు ౨౫౬
కమలీ-అందుతామరలు ౨౫౯
కహ్లార / కదుప - ఇంచుకవేడిమి ౧౬౬
కల్యాణ-శుభము ౧౨౫
క్వణ-వాద్యధ్వని ౧౭౦
కరుణ-కరుణరసము ౧౮౧
కరుణా-దయ ౨౦
కపాలభృత్-శివుడు ౨౦
కల్పాంత-ప్రళయము ౧౨౦
కథా-ఇంచుకసత్యమైనకథ ౧౬...
కపర్దిన్-శివుడు ౩
కబంధ-జలము ౨౩౯

భువన. ఉదకము ౨౩౬
భుజంగమ. పాము ౨౨౬
భూత. దేవతాభేదము ౧౧
భూతి { ఐశ్వర్యము ౩౬ / భస్మము ౪౭ }
భూతేశ. శివుడు ౩౧
భృశ. అతిశయము ౬౬
భేక. కప్ప / భేకీ. ఆడుకప్ప } ౨౫౯
భేరీ. భేరి ౧౭౬
భైరవ. భయంకరము ౨౦౦
భోగిన్. పాము ౨౨౭
భౌమ. అంగారకుడు ౯౭
భంగ. అల ౨౮౦
భృంగిరిటి / భృంగిరిన్ } భృంగీశ్వరుడు ౮౧
భ్రాంతి. భ్రమము ౧౮౮
భ్రుకుటి. భ్రూముడి ౨౧౯
భ్రమ { భ్రాంతి ౧౭౫ / జలమార్గము ౨౮౧ }
భ్రుకుంస / భ్రుకుంస / భ్రూకుంస } స్త్రీవేషధారియైన నృత్యమాడువాడు ౧౯౩
భ్రుకుటి / భ్రూకుటి } బొమముడి ౨౧౯
మహారాజిక - గణదేవత ౧౦
మరీచికా - ఎండమావులు ౧౦౭
మతల్లికా / మచర్చికా } ప్రశస్తము ౧౩౫
మయూఖ / మరీచి } సూర్యకిరణము ౧౦౫ / ౧౦౬
మనసిజ / మకరధ్వజ } మన్మథుడు ౨౬
మహానట. శివుడు ౩౫
మడ్డు. వాద్యభేదము ౧౯౦
మరుత్వాన్. ఇంద్రుడు ౪౧
మరుత్. వాయువు ౬౨
మహీసుత. కుజుడు ౯౭
(మణిత. రతిధ్వని ౧౪౭
మహిలా. స్త్రీ ౨౫౬
మతి. బుద్ధి ౧౮౦
మన్మథ. మన్మథుడు ౨౫
మనోరథ. కోరిక ౨౦౯
మధు. చైత్రమాసము ౧౨౫
మహిమన్. ఒకఐశ్వర్యము ౩౬
మఘవన్. ఇంద్రుడు ౪౧
మనుష్యధర్మన్. కుబేరుడు ౬౭
మహాసేన. స్కందుడు ౩౯
మదన. మన్మథుడు ౨౫
మధ్యాహ్న. పగటియొక్క మధ్యభాగము ౧౧౧
మత్స్యబంధన. గాలము ౨౫౧
మత్స్యధానీ. మీలబుట్ట ౨౫౯
మధురిపు - విష్ణువు ౪౦
మధ్యమ. మధ్యమస్వరము ౧౭౩
(మహాపద్మ. ఒకనిధి ౪౨
మధ్య. నృత్తగీతాది మధ్యమానము ౧౯౧
మత్స్య. మీనము ౨౫
మయు. కిన్నరుడు ౪౧
మన్యు. శోకము ౨౦౪
మహేశ్వర. శివుడు ౩౬
మకర { చొరమీను ౨౫౫ / నిధిభేదము ౪౨ }
మన్వంతర. మన్వంతరము ౧౩౦
మనస్కార. మనస్సునిండియుండుట ౧౮౨
మధుర. తియ్యదనము ౧౮౭
మంద్ర. గంభీరధ్వని ౧౭౮
మర్మర. వస్త్రాదులధ్వని ౧౭౭
మద్గుర. ఎప్పుడును నీరియుండెడు మీను ౨౫౮
(మహాకాల. శివుడు ౫౩
మర్దల. నాట్యభేదము ౧౯౦
మహోత్పల. తమ్మి ౨౪౮
మహాదేవ. శివుడు ౩౨
మహారౌరవ. నరకభేదము ౨౩౨
మనీషా. బుద్ధి ౧౭౦
(మహస్. కిరణము ౧౦౬
మనస్. మనస్సు ౧౮౦
మహ. ఉత్సవము ౨౨౦
(మా. లక్ష్మి ౯౭
మాఘ. మాఘమాసము ౧౨౩
మార్గ. మార్గశీర్షము ౧౨౩
మార్తాండ. సూర్యుడు ౧౦౨
మారజిత్. బుద్ధుడు ౧౩
మాయాదేవీసుత. శాక్యుడు
మారుత. వాయువు ౬౨
మాతరిశ్వన్. వాయువు ౬౧
మాన. చిత్తోన్నత్యము ౨౦౮
మాలుధాన. ముత్తపాము ౨౨౬
మార. మన్మథుడు ౨౫
మాఠర. సూర్యపార్శ్వచరుడు ౧౦౮
మాతలి. ఇంద్రసారథి ౪౫
మాధవ { విష్ణువు ౧౭ / వైశాఖము ౧౨ }
మారిష. నాట్యోక్తియందు పూజ్యుడు ౧౯౬
మార్గశీర్ష. మాసము ౧౨౩
మాస. నెల ౧౨౦
మానస. మనస్సు ౧౮౦
మాతులాహి. ముత్తపాము ౨౨౬
మిహికా. మంచు ౯౧
మిథ్యాభియోగ. లేనిది ఆక్షేపించుట ౧౬౪
మ్లిష్ట. అర్థము తెలియరాని మాట ౧౪౭
మిథ్యాదృష్టి నాస్తికత్వము ౧౫౩
మిథ్యామతి. భ్రాంతి ౧౮౮
మిథ్యాభిశంసన. లేనిదోషము మోపబెట్టుట ౧౬౪
మిహిర / మిత్ర } సూర్యుడు ౧౦౨
మీనకేతన. మన్మథుడు ౨౫
మీన. మత్స్యము ౨౫౨
ముక్తకంచుక. కుబుసము విడిచిన పాము ౨౨౬
మురజ. మద్దెల ౧౭౪
ముక్తాస్ఫోట. ముత్తెపుచిప్ప ౨౫౭
ముహూర్త. ౧౨ క్షణముల కాలము ౧౧౯
ముద్. సంతోషము ౧౩౩
ముక్తి. మోక్షము ౧౫౬
ముకుంద. ఒకనిధి ౪౨
ముసలిన్. బలదేవుడు ౨౮
ముఖవాసన. కర్పూరాది ముఖవాసనద్రవ్యము ౧౫౧
ముని / మునీంద్ర } శాక్యుడు ౧౫
ముదిర. మేఘము ౭౦
మృగాంక. చంద్రుడు ౭౪
మృషార్థక. అసంభావితార్థము గల మాట ౧౪౪
మృదంగ - మద్దెల ౧౭౪
మృడ. శివుడు ౩౧
మృగతృష్ణా. మరీచిక ౧౦౯
మృడానీ. పార్వతి ౩౪
మృత్యుంజయ. శివుడు ౩౧
మృణాళ. తామరతూడు ౨౪౪
మృగశీర్ష / మృగశిరస్ } మృగశీర్ష నక్షత్రము ౯౫
మేచక - నలుపువన్నె ౧౫౩
మేఖలకన్యకా. నర్మద ౨౬౪
మేఘ. మేఘము ౪౯
(మేనకాత్మజా. పార్వతి ౩౭
మేధా. ధారణగల బుద్ధి ౧౮౧
మేఘవాహన. ఇంద్రుడు ౪౪
మేఘపుష్ప. ఉదకము ౨౩౯
(మేఘద్వార. ఆకాశము ౪౩
మేరు. మేరుపర్వతము ౪౯
మేఘమాలా. మేఘపంక్తి ౭౦
మేఘనిర్ఘోష. ఉరుము ౭౧
మేష. మేషరాశి ౧౦౦
మేఘజ్యోతిస్. మెఱుపు ౭౨
మైత్రావరుణి. అగస్త్యుడు ౯౩
మోక్ష. మోక్షము ౧౫౬
మండూక. కప్ప ౨౫౯
మందోష్ణ. ఇంచుకవేడిమి ౧౦౪
(మంగళదేవతా. లక్ష్మి ౨౭
(మంద. శని ౯౯
మందాకినీ. ఆకాశగంగ ౮౯
మందార. దేవవృక్షము ౫౦
మంద్ర. గంభీరధ్వని ౧౭౮
మండల { గుండ్రని వస్తువు ౪౭ / చంద్రసూర్యబింబము ౭౭ / ఉపసూర్యుడు ౧౦౫ }
మంగళ. శుభము ౧౩౮
మందాక్ష. సిగ్గు ౨౦౫
(ముంజకేశ. విష్ణువు ౨౨

యమరాజ్. యముడు ౫౭
యక్షరాజ్. కుబేరుడు ౬౭
యమునాభ్రాత్. యముడు ౫౭
యమునా. ఒకనది ౨౬౨
యమ. యముడు ౫౭
యజుస్. యజుర్వేదము ౧౫౦
యశస్. కీర్తి ౧౬౭
యశఃపటహ. ఢవణము ౧౭౭
యక్ష { దేవతాభేదము ౧౧ / కుబేరుడు ౬౯ }
యాదసాంపతి. వరుణుడు ౬౧
యాదఃపతి. అబ్ధి ౨౩౬
యాతు / యాతుధాన } నైరృతి ౬౨

యాతనా. తీవ్రవేదన ౨౩౪
యామినీ. రాత్రి ౧౧౧
యామ. జాము ౧౧౪
యామవ[illegible] కలను ౨౪౭
యాదస్. జలజంతువు ౨౫౫

రక్తసంధ్యక. చెంగలువ ౨౬౧
రజనీముఖ. ప్రదోషము ౧౧౩
రసిత. ఉరుము ౭౧
రక్త. ఎరుపువన్నె ౧౫౪
రతిపతి. మన్మథుడు ౨౬
రజనీ. రాత్రి ౧౧
రత్నసాను. మేరువు ౪౯
రక్తపా. జెలగ ౨౫౬
రమా. లక్ష్మి ౨౭
రయవేగ. యత్నగమనము ౬౧
రత్నాకర. సముద్రుడు ౨౩౬
రసాతల. పాతాళము ౨౨౧
రక్తోత్పల. కెందమ్మి ౨౬౬
రవ. మ్రోత [illegible]
రవి. సూర్యుడు ౧౦
రక్షస్. నైరృతి ౬
రజస్. రజోగుణము ౧౩౭
రక్తసరోరుహ. కెందమ్మి ౨౬౬
రాకా. పూర్ణచంద్రునితో గూడిన పున్నమ ౧౧౫
రాజరాజ. కుబేరుడు ౬౯
రా[illegible]ంత. నీ[illegible]ంతము ౧౬౩
రాధ. వైశాఖము ౧౨౩
రాధా. విశాఖ ౯౪
రామ. బలదేవుడు ౨౩
రాష్ట్రియ. నాటకోక్తియందు రాజు బావమరంది ౧౯౬
రాత్రించర, రాత్రిచర } నైరృతి ౬౦
రాత్రి. రేయి ౧౧౧
రాజిల. [illegible] ౨౨౫
రాజీవ } మత్స్యభేదము ౨౫౪; తామరపువ్వు ౨౬౬
రాక్షస. నైరృతి ౯౯
రాహు. రాహువు ౯౯
రేఖా. తిరస్కారము ౨౦౫
రుచ్, రుచి } సూర్యకాంతి ౧౦౬
రుద్రాణీ. పార్వతీదేవి ౩౬
రుత. పక్షిధ్వని ౧౯౨
రుదిత. రోదనము ౨౧౬
రుద్ర { గణదేవత ౧౦; శివుడు ౩౪
రుష్. కోపము ౨౭
రేవతీరమణ. బలదేవుడు ౨౩
రేవా. నర్మదానది ౨౬౬
రోక. రంధ్రము ౨౨
రోమాంచ, రోమహర్షణ } రోమములు నిగుడుట, పొడుచుట ౨౧
రోహిత { చక్కని ఇంద్రధనుస్సు ౭౨; ఎరుపువన్నె ౧౫౪; ఎఱ్ఱమీను ౨౫
రోధోవక్రా. నదీభేదము ౨౬౫
రోహితాశ్వ. అగ్ని ౫౫
రోష. కోపము ౭౭
రోచిస్. సూర్యకాంతి ౧౦౬
రోదస్. నవి ౬౪౨
రౌహిణేయ { బలదేవుడు ౨౪; బుధుడు ౯౭
రౌద్ర. రౌద్రరసము ౨౧౨
రౌరవ. నరకభేదము ౨౩౨
(రంభా. రంభ ౫౨
రంధ్ర. రంధ్రము ౨౨౨
రంహస్. వేగయుక్తగమనము ౬౪
రింఖణ { జారుట; నమ్మకముదప్పుట ౨౧౭

లఘు. శీఘ్రము ౬౨
లజ్జా. సిగ్గు ౨౦౫
లక్షణ. గురుతు ౭౯
లవణ. ఉప్పుసముద్రము ౧౫౬
లపిత. మాట ౧౫౭
లలిత. స్త్రీల శృంగారచేష్ట ౨౧౩
లవణోద. ఉప్పుసముద్రము ౨౩౬
లఘిమన్. ఒకఐశ్వర్యము ౩౬
లక్ష్మన్. గురుతు ౭౯
లగ్న. రాసుల ఉదయము ౧౦౦
లక్ష్మీ. శ్రీదేవి ౨౬
లయ. నృత్తగీతాదుల సమత్వము ౧౯౧
లక్ష్య. వ్యాజము ౨౧౫
లాసికా. ఆడుస్త్రీ ౧౯౧
లాస్య. ఆట ౧౯౨
లాలసా. అత్యభిలాష ౨౧౧
లిప్సా. కోరిక ౨౦౯
లీలా. విలాసము ౬౧
లేఖ. దేవత ౭
లేలిహాన. పాము ౨౨౯
లేఖర్షభ. ఇంద్రుడు ౪౨
లోహితాంగ. కుజుడు ౯౭
లోకజిత్. శాక్యుడు ౧౮
లోహిత. ఎఱుపు ౧౫౪
లోకమాతృ, లోకజననీ } లక్ష్మి ౨౭
(లోహము ప్రా. అగ్న్యస్త్రకార్య ౯౩
లోకబాంధవ. రవి ౧౦౪
లోకేశ. బ్రహ్మ ౧౬
లంబోదర. గణేశుడు ౩౭
లాంఛన. గురుతు ౭౯
వలాహక. మేఘము ౩౯
వరాటక. తామరకాయ ౨౬౭
వల్లకీ. వీణ ౧౭౫
వరుణ. వరుణుడు ౬౧
వసంత. వసంతఋతువు ౧౨౬
వృత్తి { జాతికి వేరైన జాతికా క్రియ; మైనపవారణము ౧౩౯
వృ[illegible]వహా. కప్పుట ౭౫ ౨౩౪
వ్యథా. దుఃఖము
వనమాలిన్. విష్ణువు ౨౧
వజ్రిన్. ఇంద్రుడు ౪౨
వచన. మాట ౧౫౭
వన. ఉదకము ౨౩౭
వహ్ని. అగ్ని ౫౩
వపా. రంధ్రము ౨౨౨
వత్సనాభ. విషభేదము ౨౩౧
వర్షాభూ. కప్ప ౨౫౯
వ్యవసాయ. ఉత్సాహము ౨౧౧
వజ. వ్రజా. యాధము ౪౬
వర్చ. నిధిభేదము ౬౨
వత్సర. సంవత్సరము ౧౨౯
వ్యవహార. తిరుపు ౧౬౫
వక్ర. నదీవక్రము ౨౬౧
వర్షోపల. వడగండ్లు ౭౪
వసుదేవ. శ్రీకృష్ణుతండ్రి ౨౨
(వశిత్వ. ఒకయైశ్వర్యము ౩౬
వర్షాభ్వీ. అండుకప్ప ౨౫౯
వజ్రనిర్ఘోష, వజ్రనిష్పేష } పిడుగుపడు ధ్వని ౭౨
వర్షణ. వాన ౭౩
వర్షా. వర్షఋతువు ౧౨౭
వచస్. వాక్కు ౧౫౭
వసు. గణదేవతలు ౧౦
వ్యగ్రహ. కఱువు ౭౩
వలక్ష. తెలుపువన్నె ౧౫౨
వాచిక. చెప్పిపంపుమాట ౧౬౩
వాసుకి. సర్పరాజు ౨౨౩
వాయుసఖ. అగ్ని ౫౫
వాఙ్ముఖ. ఉపన్యాసము ౧౬౫
వాచ్. వాక్. సరస్వతి ౧౫౬
వ్యాజ { కపటము ౨౧౨; అపదేశము ౨౧౫
వాణీ. వాక్కు-సరస్వతి ౧౫౬
వారిపర్ణీ. నాచు ౨౬౩
వాత. వాయువు ౬౩
వాశిత. పక్షుల కూతుధ్వని ౧౭౨
వార్తా. వృత్తాంతము ౧౬౧
వాస్తోష్పతి. ఇంద్రుడు ౪౩
వాచస్పతి. బృహస్పతి ౯౬
వారిద. మేఘము ౬౯
వ్యాపాద. ద్రోహచింత ౧౬౫
వ్యాన. శరీరమందుండు వాయువు ౬౩
వామన. దక్షిణదిగ్గజము ౬౬
వ్యాళగ్రాహిన్. పాములవాడు ౨౩౧ ౨౬౨
వాపీ. దొడ్డబావి
వాక్యపద. సమూహము ౧౫౯
వాద్య. వాద్యము ౧౭౧
వాయు. గాలి ౬౧
వాసర. దివసము ౧౦౯
వ్యాహార. వాక్కు ౧౫౭
వాదిత్ర. వాద్యము ౧౭౬
వార్, వారి } జలము ౨౩౬
వ్యాళ. సర్పము ౨౨౬
వాసుదేవ. విష్ణువు ౨౦
వామదేవ. శివుడు ౩౨
వాసవ. ఇంద్రుడు ౪౨
వాహస. కొండచిలువ ౨౨౫
వాసూ. నాటకోక్తియందు పడుచు ౧౯౬
వారివాహ. మేఘము ౬౯
వారాహీ. ఒకమాతృక ౩౬
వినాయక { బుద్ధుడు ౧౮; విఘ్నేశుడు ౩౭
విదారక. చెలమ ౨౪౭
విశాఖ. కుమారస్వామి ౪౦
విశాఖా. ఒకనక్షత్రము ౯౪
వియద్గంగా. ఆకాశగంగ ౪౯

విరించ / విరించి } బ్రహ్మ ౧౮
విపంచీ.వీణ ౧౭౫
విశ్వసృజ్.బ్రహ్మ ౧౮
విఘ్నరాజ.గణపతి ౩౭
విష్టి.వెట్టి ౨౩౬
విచారణా.చర్చించుట ౧౪౨
విష్ణు శ్రీమహావిష్ణువు ౧౭
వియత్.ఆకాశము ౮౩
విద్యుత్.మెఱుపు ౭౨
వివస్వత్.సూర్యుఁడు ౧౦౧
విషువత్.రాత్రింబగళ్లు సమమైన కాలము ౧౨౧
వికృత.భీభత్సరసము ౨౦౧
విహసిత.పరిహాటినవ్వు ౨౧౮
విభూతి.అష్టసిద్ధులు ౩౬
విశ్వకేతు.మన్మథుఁడు ౨౮
విధాతృ.బ్రహ్మ ౧౮
విష్ణురథ.గరుత్మంతుఁడు ౨౯
వితథ.అనృతవాక్యము ౧౮౭
విష్ణుపద.ఆకసము ౮౩
విధుంత ౯౧
వి... లుపువన్నె ౧౫౨
వివాద.తగవు ౧౬౫
విసంవాద.విప్రలంభము ౨౧౭
విష్ణుపదీ.గంగానది ౨౬౬
విబుధ.దేవతలు ౮
విరోధ-వైరము ౨౦౮
విధి { బ్రహ్మ ౧౮ ; పురాకృతకర్మ ౧౩౬ }
విధు { విష్ణువు ౨౨ ; చంద్రుఁడు ౭౬ }
విరించన-బ్రహ్మ ౧౭
విష్వక్సేన-విష్ణువు ౧౯
విమాన.దేవరథము ౮౭
వికర్తన / విరోచన } సూర్యుఁడు ౧౦౨
విషయిన్-ఇంద్రియము ౧౪౮
విజ్ఞాన-శాస్త్రమందు మనసు శిల్పమందు నుబుద్ధి ౧౪౫
విలాప-పరిదేవనము ౧౨౨
విప్రలాప-విరోధోక్తి ౧౮౩
విప్రలంభ-విపరీతముగాఁ బలుకుట ౨౧౭
విభా-సూర్యకాంతి ౧౦౬
విభ్రమ-స్త్రీల శృంగారచేష్ట ౨౧౩
విషయ-శబ్దాదులు ౧౪౮
విస్మయ-ఆశ్చర్యము ౨౦౧
విషవైద్య-విషవైద్యుఁడు ౨౩౧
విద్యాధర-దేవతావిశేషము ౧౧
విశ్వంభర-వెన్నుఁడు ౨౧
విభాకర-సూర్యుఁడు ౧౦౧
విస్రి-అపక్వమలగంధముగల వస్తువు ౧౫౧
విప్రతీసార-పశ్చాత్తాపము ౨౦౮
వివర-రంధ్రము ౨౨౧
విషధర-పాము ౨౨౮
విసార-మత్స్యము ౨౫౨
విభావరీ.రాత్రి ౧౧౧
విశ్వ-గణదేవతలు ౧౦
విషువ-విషువత్కాలము ౧౨౧
విరావ-ధ్వని ౧౭౦
విదిశ్-మూలదిక్కు ౮౭
విపాశ్ / విపాశా } ఒకనది ౨౬౭
విద్వేష-వైరము ౨౦౮
విష { విషము ; జలము } ౨౩౯
విప్రుష్-బిందువు ౨౪౧
విష్టరశ్రవస్-విష్ణువు ౧౭
విహాయస్ / విహాయస } మిన్ను ౮౩
విలాస-స్త్రీల శృంగారచేష్ట ౨౧౩
విచికిత్సా.సందేహము ౧౪౨
విభావసు { అగ్ని ౫౬ ; సూర్యుఁడు ౧౦౩ }
విహా-సంకేతము ౧౪౪
విరూపాక్ష-శివుఁడు ౩౨
వీచి-తరంగము ౨౪౦
వీణా-వీణ ౧౭౫
వీర్య-మిక్కిలి శక్తిగలఉత్సాహము ౨౧౧
వీర-వీరరసము ౨౦౧
వీతిహోత్ర-అగ్ని ౫౩
వృషధ్వజ-శివుఁడు ౩౪
వృష్టి-వాన ౭౩
వృత్తాంత-వార్త ౧౬౪
వృజిన-పాము ౧౩౨
వృత్రహన్ / వృషన్ } ఇంద్రుఁడు ౪౨
వృష { వృషభరాశి ౧౦౦ ; పుణ్యము ౧౩౨ }
వృద్ధశ్రవస్.ఇంద్రుఁడు ౪౧
వేశంతి-పడియ ౨౬౩
వేత్రవతీ.ఒకనది ౨౬౯
వేపథు-వణుకు ౨౨౦
వేద-శ్రుతి ౧౫౭
వేధస్-బ్రహ్మ ౧౮
వైశాఖ-మాసభేదము ౧౨
వైకుంఠ-విష్ణువు ౧౭
వైశ్రవణ-కుబేరుఁడు ౬౯
వైసారిణ-మీను ౨౫౨
వైతరణీ-నరకనది ౨౩౬
వైజయంత-ఇంద్రునిమేడ ౪౬
వైవస్వత-యముఁడు ౫౯
వైనతేయ-గరుడుఁడు ౨౯
వైశ్వానర-అగ్ని ౫౩
వైర.ద్వేషము ౨౦౮
వైధాత్ర-బ్రహ్మపుత్రుడు ౫౧
వైష్ణవీ-ఒకమాతృక ౩౬
వ్యోమయాన-విమానము ౪౭
వ్యోమన్-ఆకాశము ౮౨
వ్యోమకేశ-శివుడు ౩౪
వ్యంజక-అభినయము ౧౯౭
వ్యంజన-చిహ్నము ౯౦
వాంఛా-కోరిక ౨౦౯
వ్రీడా-సిగ్గు ౨౦౫
శకులార్భక-మీనుపిల్ల ౨౫౨
శచీ-ఇంద్రునిభార్య ౪౫
శతకోటి-వజ్రము ౪౨
శబ్దగుణ-ఆకాశము ౮౩
శర్వాణీ-పార్వతీదేవి ౩౮
శస్త-శుభము ౧౩౫
శతధృతి బ్రహ్మదేవుఁడు ౧౭
శచీపతి-ఇంద్రుఁడు ౪౩
శరావతీ.నదీభేదము ౨౬౯
శపథ-ఒట్టుపెట్టుకొనుట ౧౬౬
శబ్ద { సుశబ్దము ౧౨౭ ; ధ్వని ౧౮౯ }
శతానంద-బ్రహ్మ ౧౭
శరద్ { శరదృతువు ౧౨౭ ; సంవత్సరము ౧౨౯ }
శతహ్రదా-మెఱుము ౭౧
శరజన్మన్.స్కందుఁడు ౩౯
శమన-యముఁడు ౫౭
శ్వసన-వాయువు ౬౧
శర్మన్-సంతోషము ౧౩౩
శరీరిన్-జంతువులు ౧౩౯
శపన-శపథము ౧౬౬
శయన-నిద్ర ౨౧౭
శకులిన్-మత్స్యము ౨౫౨
శని-శనైశ్చరుఁడు ౯
శతమన్యు-ఇంద్రుఁడు ౪౫
శయు-పెనుబాము ౨౨౫
శంకర-శివుఁడు ౩౦
శక్తిధర-స్కందుఁడు ౪౦
శక్ర-దేవేంద్రుఁడు ౪౨
శశధర-చంద్రుఁడు ౭౮
శనైశ్చర.శని ౯౭
శణసూత్ర-వలత్రాడు ౨౫౧
శ్వభ్ర-రంధ్రము ౨౨౨
శతపత్ర-కమలము ౨౮౫
శర్వరీ.రాత్రి ౧౧౧
శఫరీ-ఎగిరిపడెడుమీను ౨౫౩
శతద్రు-ఒకనది ౨౬౭
శకల-తునక ౭౭
శబల-చిత్రవర్ణము ౧౫౬
శకులి-...మీను ౨౫౪
శర్వ-శివుఁడు ౩౦
శక్రధనుస్-ఇంద్రధనుస్సు ౭౩
శ్వశ్శ్రేయస-శుభము ౧౩౪
శమనస్వసృ-యమున ౨౬౯
శాలూక-కల్హారాదులదుంప ౨౮౩
శార్ఙ్గ-విష్ణుధనస్సు ౨౯
శాత-సంతోషము ౧౩౩
శాక్య-బుద్ధదేవుఁడు ౧౫
శాద-అదుసు ౨౪౪
శార్ఙ్గిన్-విష్ణువు ౧౯
శ్యామ-నలుపువన్నె ౧౫౩
శాఠ్య-కపటము ౨౧౨
శాలూర-కప్ప ౨౫౯
శ్యామల-నలుపువన్నె ౧౫౩
శాల-అతివేగముగలమీను ౨౫౪
శ్యావ-క్రొత్తవన్నెవంటివన్నె ౧౫౫
శాక్యసింహ-శాక్యముని ౧౫
శకుల-ఉలసమీను ౨౫౩
శితికంఠ-శివుడు ౩౨
శిఖావత్-అగ్ని ౫౫
శిఫాకన్ద-తామరదుంప ౨౮౭
శిఖివాహన-స్కందుఁడు ౪౦
శిఫా-తామరదుంప ౨౮౭
శిశిర { శైత్యముగలది ౯౧ ; శిశిరర్తువు ౧౨౬ }
శితద్రు-శతద్రునది ౨౬౭
శిలీ-ఆడుమొప్ప ౨౫౯
శివ { రుద్రుఁడు ౩౧ ; శుభము ౧౩౪ }
శివా-పార్వతీదేవి ౩౮

శష్ప - పచాంగము ౧౬౦
శత - శైత్యముగలవస్తువు ౯౨
శకర - తుంపుర్లు ౭౪
శీఘ్ర - త్వరితము ౬౪
శీతల - శైత్యముగలవస్తువు ౯౨
శీల - పవిత్రచరిత్రము ౨౦౭
శుచ్ - శోకము ౨౦౩
శుచి { అగ్ని ౫౬
ఆషాఢము ౧౨౪
తెలుపువన్నె ౧౫౨
శృంగారరసము ౧౯౯ }
శుక్తి - ముత్యపుచిప్ప ౨౫౭
శుభదంతి - వాయవ్యదిగ్గజము భార్య ౮౮
శుష్మన్ - అగ్ని ౫౪
శుభ - మంగళము ౧౩౪
శుక్రశిష్య - అసురుడు ౧౨
శునాసీర - ఇంద్రుడు ౪
శుక్ర { అగ్ని ౫౬
శుక్రుడు ౯౩
జ్యేష్ఠమాసము ౧౨౪ }
శుభ్ర - తెలుపువన్నె ౧౫౨
శుక్ల { శుభ్రము ౧౫౨
పూర్వపక్షము ౧౨౦ }
శుభ్రాంశు - చంద్రుడు ౭౬
శూర్పకారాతి - స్మరుడు ౨౮
శూలిన్ - శివుడు ౩౨
శ్వేత / శ్యేత { తెలుపువన్నె ౧౫౨ }
శేవధి - నిధి ౮౧
శేష - ఆదిశేషువు ౨౨౪
శేముషీ - బుద్ధి ౧౮౦
శలినీ - నది ౨౬౫
శైవాల { పాచి ౨౮౩ }
శోక - శోకము ౨౦౮
శోణ { ఎఱ్ఱకలువవన్నె ౧౫౪
శోణనదము ౨౬౯ }
శోభా - కాంతి ౯౦
శోచిష్కేశ - అగ్ని ౫౪
శోచిస్ - సూర్యకాంతి ౧౦౬
శౌద్ధోదని - శాక్యముని ౧౫
శాక్తికేయ - విషభేదము ౨౩౦
శౌరి - విష్ణువు ౨౧
శంబూక - కప్పచిప్ప ౨౫౭
శంకు - నీరుపంది ౨౫౯

శంఖ { నిధిభేదము ౮౧
శంఖము ౨౫౭ }
శంఖనఖ - గుల్ల ౨౫౭
శంపా - మెఱుపు ౬౧
శంబ - వజ్రాయుధము ౪౮
శంభు / శంకర { శివుడు ౩౦ }
శంబర - ఉదకము ౨౩౯
శంబరారి - మన్మథుడు ౨౬
శింజా / శింజిత { భూషణధ్వని ౧౭౦ }
శృంగీ - మద్గురమను మీను యొక్క పెంటిమీను ౨౬౦
శృంగారయోని - మన్మథుడు ౨౬
శృంగార - శృంగారరసము ౧౯౯
శంష్టా - ఘంట ౯౪
శ్రావణిక / శ్రావణ { శ్రావణమాసము ౧౨౫ }
శ్రాద్ధదేవ - యముడు ౫
శ్రీ - లక్ష్మీదేవి ౨౮
శ్రీకంఠ - శివుడు ౩౨
శ్రీపతి - విష్ణువు ౨౫
శ్రీద - కుబేరుడు ౬౯
శ్రీఘన - బుద్ధదేవుడు ౧౪
శ్రీవత్సలాంఛన - విష్ణువు ౨౬
శ్రీపుత్ర - మన్మథుడు ౨౮
శ్రీవత్స - విష్ణువుఱొమ్మునందలి మచ్చ ౨౯
శ్రుతి - వేదము ౧౫౯
శ్రేయస్ { పుణ్యము ౧౩౨
మోక్షము ౧౮౬ }
షడ్జ - ఒకస్వరము ౧౭౩
షడభిజ్ఞ - బుద్ధుడు ౧౪
షడానన / షాణ్మాతుర { స్కందుడు ౩౯ ౪౦ }
షండ - కమలాదిసమూహము ౨౮౮

సర్వతోముఖ - జలము ౨౩౭
స్వర్గ - స్వర్గము ౬
సమ్యచ్ - సత్యవాక్కు ౧౮౮
సర్పరాజ - వాసుకి ౨౨౪
సర్వజ్ఞ { బుద్ధుడు ౧౩
శివుడు ౩౨ }
సమజ్ఞా - కీర్తి ౧౬౭
స్ఫటా - పాముపడిగె ౨౨౯

సమీరణ - వాయువు ౬౨
సతత - నిరంతరక్రియ ౬౫
సక్థ - ఊరువు ౭౧
సరస్వత్ - సముద్రము ౨౩౬
సరిత్ - నది ౨౬౪
సదాగతి - వాయువు ౬౧
సమాహృతి - సంగ్రహము ౧౬౩
సరిత్పతి - సముద్రము ౨౩౫
సరస్వతీ { వాక్కు - సరస్వతీదేవి
యమున ౧౫౮
నదీభేదము ౨౬౯ }
సవితృ - సూర్యుడు ౧౦౩
సమాస్యా - సమస్య ౧౬౩
స్యద - వేగయుక్తగమనము ౬౪
సమదం - సంతోషము ౧౩౩
స్వర్ణదీ - ఆకాశగంగ ౪౯
సర్వార్థసిద్ధ - శాక్యుడు ౧౫
సమాధి - అంగీకారము ౧౮౫
సమవర్తిన్ - యముడు ౫౭
స్పర్శన - వాయువు ౬౧
సమాన - నాభిగతవాయువు ౬౩
సమాకర్షిన్ - దూరవ్యాపి గంధముగలవస్తువు ౧౫౦
స్వన - ధ్వని ౧౭౯
స్ఖలన - జారుట - తప్పుట ౨౧౭
స్వప్న - నిద్ర ౨౧౭
స్తనయిత్ను - మేఘము ౮౯
స్వర్భాను - రాహువు ౯౯
స్వరూప - స్వభావము ౨౧౯
సర్ప / సరీసృప { పాము ౨౨౬ ౨౨౮ }
స్వయంభూ - బ్రహ్మ ౧౬
స్వభూ - విష్ణువు ౧౭
సమా - సంవత్సరము ౧౨౯
స్వర్వైద్య - అశ్వినేయులు ౫౧
సమయ { కాలము ౧౦౭
సంకేతము ౧౮౮ }
సహస్య - పుష్యమాసము ౧౨౩
సత్య - సత్యవాక్కు ౧౮౭
సముద్గ - సమప్రోత్సృష్ట వస్తువు ౨౪౭
స్వర్వేశ్యా - దేవవారి ౫౨
సమస్యా - పద్యాంశము ౧౬౩
స్వర్ - స్వర్గము ౬
సమంతభద్ర - శాక్యముని ౧౩
స్మర - మన్మథుడు ౨౫

స్మరహర - శివుడు ౩౦
సనత్కుమార - బ్రహ్మపుత్రుడు ౫౧
సమీర - వాయువు ౬౨
సత్వర - శీఘ్రము ౬౫
స్వర - ఉదాత్తాదులు ౧౬౧
సముద్ర - సముద్రము ౧౩౫
సహస్రపత్ర - కమలము ౨౮౫
సహస్రదంష్ట్రి - వేయికోఱలమీను ౨౫౩
సదానీరా - నదీభేదము ౨౬౦
స్వరు - వజ్రాయుధము ౪౮
సలిల - ఉదకము ౨౩౮
సర్వమంగళా - పార్వతి ౩౮
సప్తాశ్వ - సూర్యుడు ౧౦౧
సత్వ - సత్వగుణము ౧౩౭
స్తవ - స్తోత్రము ౧౬౭
స్వభావ - స్వభావము ౨౧౯
సహస్రాంశు - సూర్యుడు ౧౦౩
సప్తార్చిస్ - అగ్ని ౫౬
సహస్ - మార్గశీర్షము ౧౨౩
సరస్ / సరసీ { కొలను ౨౬౩ }
సరసీరుహ - తామర ౨౮౫
సహస్రాక్ష - ఇంద్రుడు ౪౪
సాత్త్విక - సత్వగుణజనితమైన స్వేదాదులు ౧౯౭
స్వారాజ్ - ఇంద్రుడు ౪౩
స్థాణు - శివుడు ౩౨
సాత - సుఖము ౧౩౩
సామన్ - సామవేదము ౧౬౦
స్వాన - ధ్వని ౧౮౮
స్వాప - నిద్ర ౨౧౭
సార్వభౌమ - ఉత్తరదిగ్గజము ౮౬
సాధ్య - గణదేవతలు ౧౦
సాయ - సంధ్య ౧౧౧
సామాన్య - జాతి ౧౩౮
సాగర - సముద్రము ౨౩౬
సావర - సరయూనదియందు బుట్టినది ౨౮౧
సాధ్వస - వెఱపు ౨౦౩
సారస - తామరపువ్వు ౨౮౫
సితాంభోజ - తెల్లదామర ౨౮౬
సిద్ధాంత - సిద్ధాంతము ౧౪౪
సిత - తెలుపువన్నె ౧౫౨
స్మిత - ఇంచుకంతనవ్వు ౨౧౯
సిద్ధ - సిద్ధులు ౧౧
సిధ్య - పుష్యమి ౯౪

సైకతాముయ-ఇసుకదిన్నె ౨౪౩
సినీవాలీ-చంద్రకళకనపించిన అమావాస్య ౧౧౬
సీరపాణి-బలదేవుడు ౨౪
సురలోక-స్వర్గము ౬
సుప్రతీక-ఒకదిగ్గజము ౭౬
సురదీర్ఘికా-స్వర్గది ౪
సుఖ-సంతోషము ౧౩౩
స్ఫులింగ,మిణుగురు ౫౭
సురనిమ్నగా-గంగ ౨౬౬
సురజ్యేష్ఠ-బ్రహ్మ ౧౬
సుపర్ణ-గరుత్మంతుడు ౨౯
సుగత-బుద్ధదేవుడు ౧౩
సుకృత,పుణ్యము ౧౩౨
సురపతి-ఇంద్రుడు ౪౩
స్తుతి-స్తోత్రము ౧౬౮
సుధా అమృతము ౪౮
సుగంధి-సుగంధవస్తువు ౧౫౧
సుపర్వాణ-సురలు ౭
సుదర్శన-విష్ణుచక్రము ౨౮
సుత్రామన-ఇంద్రుడు ౪౨
సురవర్త్మన-ఆకసము ౭౬
సువచన / సుప్రలాప } పరిశుద్ధమైనమాట ౧౭౩
సురభి { వసంతఋతువు ౨౨౭ ; ఇష్టగంధము ౧౫౦ }
సుషిమ / సుశీమ } శైత్యగుణముగలవస్తువు ౯౧
సురోత్తమ-సూర్యుడు ౧౦౪
సుషమా, ఎక్కువైనకాంతి ౯౦
సుధర్మ-దేవసభ ౪౮
సురాలయ-మేరుగిరి ౪౯
సురాచార్య-బృహస్పతి ౯౬
సుర-దేవతలు ౭
సుషిర { ముఖవాద్యము ౧౮౬ ; రంధ్రము ౨౨౧ }
సుమేరు-మేరుగిరి ౪౯
సుధాంశు,చంద్రుడు ౮౬
సురద్విష్-అసురులు ౧౨
సురర్షి-నారదాదులు ౬౦
సుషి-రంధ్రము ౨౨౨
సుమనస్-దేవతలు ౭
సూరసూత-అరుణుడు ౧౦౪
సూనృత-సత్యప్రియవాక్కు ౧౭
స్ఫూర్జథు-వజ్రనిర్ఘోషము ౮౨
సూర్యేందుసంగమ-అమావాస్య ౧౧౬
సూర్య-అర్కుడు ౧౦౧
సూర్యతనయా-యమునానది ౨౬౭
సూర-సూర్యుడు ౧౦౧
స్మృతి { ధర్మశాస్త్రము ౧౬౭ ; చింతించుట ౨౧౧ }
స్పృహా-అభిలాష ౨౦
స్వేద-చెమట ౨౧౫
సేచన-ఓడనీళ్లువెళ్లుంజల్లుపాత్రము ౨౬౮
సేనానీ-కుమారస్వామి ౩౯
సేకపాత్ర-సేచనము ౨౪౧
స్నేహ-ప్రేమ ౨౦౯
సైకత-ఇసుకదిన్నె ౨౪౩
సైకతవాహినీ-బాహుదానది ౨౬౮
సోమ-చంద్రుడు ౮౭
స్తోత్ర-నుతించుట ౬౮
సోపప్లవ-రాహుగ్రస్తులైనచంద్రసూర్యులు ౧౧౭
సోమోద్భవా-నర్మద ౨౬౭
సౌరాష్ట్రిక-విషభేదము ౨౩౦
సౌగంధిక-కల్హారము ౨౭౧
సౌదామనీ-మెఱుపు ౮౨
సౌమ్య-బుధుడు ౯౮
సౌరి-శనైశ్చరుడు ౯౮
సంవర్తికా-లేతరేకులు ౨౭౮
సంవేగ-సంభ్రమము ౨౧౬
సందేశవాక్-చెప్పిపంపుమాట ౧౭౪
సంకర్షణ-బలరాముడు ౨౪
సంతత-ఎడతెగనిక్రియ ౬౫
సంవర్త-ప్రళయము ౧౩౧
సంకేత-సంకేతము ౧౪౪
సంగత-మనస్సునకు సరిపడిన మాట ౧౭౫
సంఘాత-నరకభేదము ౨౩౩
సంహూతి-అనేకులు చేరిపిలుచుట ౧౬౫
స్కంద-కుమారస్వామి ౩౯
సంవిద్ { బుద్ధి ౧౪౧ ; అంగీకారము ౧౪౭ }
సంభేద-నదులకూటమి ౨౭౦
సంసిద్ధి-స్వభావము ౨౧౯
సంక్రందన-ఇంద్రుడు ౪౪
సంతాన-దేవతరువు ౫౦
సంతాప-వేడిమి ౫౭
సంకల్ప-మనోవ్యాపారము ౧౪౧
సంలాప-ప్రీతిచేసంభాషించుట ౧౭౩
సంపా-మెఱుపు ౮౧
సంభ్రమ-పరసైన్యదర్శనాదులవల్లబుట్టినతారతమ్యచింత ౧౨౬
సంశయ-సందేహము ౧౪౨
సంధ్యా-సాయము ౧౧౦
సంఖ్యా-విచారణ ౧౫౨
సంజ్వర-వేడిమి ౫౭
సంవత్సర-సంవత్సరము ౧౨౯
సంకుల-పూర్వోత్తరవిరుద్ధవాక్యము ౧౭౬
సంశ్రవ-అంగీకారము ౧౪౭
సంరావ-మ్రోత ౧౮౧
సంవేశ-నిద్ర ౨౧౮
సంతమస-అంతటవ్యాపించినచీకటి ౨౨౪
సందేహ-సందియము ౧౪౩
సంగ్రహ-అనేకస్థలములయందున్న ర్థములంగూర్చిన గ్రంథము ౧౬౫
సాంయాత్రిక, ఓడబేరి ౨౬౬
స్వాంత-చిత్తము ౧౪౦
సాంత్వ-అతిప్రియవాక్యము ౧౭౫
సింధు-సముద్రము ౨౩౬
సైంహికేయ-రాహువు ౯౯
స్రష్టృ-బ్రహ్మ ౧౭
స్రవంతి / స్రోతస్వినీ } నది ౨౬౫
స్రోతస్,జలప్రవాహము ౨౪౫
హల్లక-చెంగలువ ౨౭౧
హరిణ-తెలుపువచ్చలుకలిసినవన్నె ౧౫౩
హరిత్ { దిక్కు ౭౩ ; పసరువన్నె ౧౫౪ }
హరిత-ఆకుపచ్చవన్నె ౧౫౪
హలాయుధ / హాలిక { బలరాముడు ౨౩-౨౪ }
హరిచందన-దేవవృక్షము ౫౦
హవ్యవాహన-అగ్ని ౫౫
హరిద్రాభ-పసుపువన్నె ౧౫౪
హరిహయ-ఇంద్రుడు ౪౩
హరిప్రియా-లక్ష్మీదేవి ౨౭
హర-శివుడు ౩౩
హరి { సూర్యుడు ౧౦౪ ; జాము ౨౨ }
హాలాహల-విషభేదము ౨౩౦
హలా-సఖినిబిల్చుట ౧౮౭
హరిదశ్వ-సూర్యుడు ౧౦౧
హర్షణ-సంతసము ౧౩౩
హాస-హాస్యరసము ౨౧౦
హార్ద-స్నేహము ౨౯
హాయన-సంవత్సరము ౧౨౯
హాస / హాస్య } హాస్యరసము ౨౦౧
హాహా ఒకగంధర్వుడు ౫౨
హిమానీ-మంచుసమూహము ౯౧
హిరణ్యగర్భ-బ్రహ్మ ౧౬
హిమ { మంచు ౯౦ ; శైత్యముగలది ౯౨ }
హిమాంశు-చంద్రుడు ౬౮
హిరణ్యరేతస్-అగ్ని ౫౫
హిరణ్యవాహ-శోణనదము ౨౬౯
హుతభుజ్-అగ్ని ౫౫
హూతి-పిలుచుట ౧౬౫
హూహూ-గంధర్వుడు ౫౨
హృషీక-ఇంద్రియము ౧౪౭
హృద్-హృదయము ౧౪౦
హృదయంగమ-సంగతమైనవాక్యము ౧౭౫
హృదయ-మనస్సు ౧౪౦
హృషీకేశ-విష్ణువు ౧౮
హేమంత-హేమంతఋతువు ౧౨౬
హేతి అగ్నిశిఖ ౫౭
హేతు-కారణము ౧౩[illegible]
హేరంబ-విఘ్నేశుడు [illegible]
హేమాద్రి-మేరుగిరి
హేలా-స్త్రీలశృంగారచేష్ట ౨౧౪
హైమవతీ-పార్వతి ౩౬
హండే-నీచసఖిబిల్చుట ౧౯౭
హండే-దాసినిబిల్చుట ౧౯౭
హంస-సూర్యుడు ౧౦౩
హ్రాద-లోతైనమడుగు ౨౬౦
హ్రాదినీ { వజ్రము ౪౭ ; మెఱుము ౮౧ ; నది ౨౬౫ }
హ్రీ-సిగ్గు ౨౦౫

క్షణ { ౩౦కళలకాలము ౧౧౯
క్షణ { ఉత్సవము ౨౨౦
క్షణదా / క్షపా { రాత్రి ౧౧౧
క్షణప్రభా-మెఱుపు ౮౧
క్షయ- పళయకాలము ౧౩౧
క్షపాకర-చంద్రుఁడు ౮౭
క్షీరోద-పాలకడలి ౨౩౭
క్షీర ఉదకము ౨౦౯
క్షుద్ర-శంఖ-గుల్లలు ౨౫౮
క్షేత్రజ-జీవుఁడు ౧౩౭
క్షేపణీ-ఓడనడుపుగడ ౨౪౭
క్షేమ-శుభము ౧౩౪
క్ష్వేళ-విషము ౨౨౯
క్షాంతి-ఓర్పు ౨౦౬

ఇత్యమరకోశాదర్శే
ప్రథమబింబః.

ద్వితీయబింబప్రారంభః.

వృక్షనామక - చెట్టుమొదలు ౫౮
అతిముక్తక-నెమ్మిచెట్టు ౩౨
అశ్వకర్ణక-మద్దిచెట్టు ౯౦
అశోక అశోకవృక్షము ౧౧౦
అక్షదర్శక - వ్యవహారవిచారణకర్త ౪౬౧
అంతర్వంశిక - అంతఃపురమందు అధికారి ౭౬౩
అందుక-ఏనుఁగుకట్టుగొలుసు ౪౯౭
అపరాద్ధపృషత్క - గుఱితప్పిన అమ్ముగలవాఁడు ౫౨౪
అనీక { సేన ౫౩౪
అనీక { యుద్ధము ౫౬౦
అభ్రిక, అభ్రికము ౬౭౫
అర్జక-తెల్లగగ్గెర ౧౨౬
అలర్క-తెల్లజిల్లెడు ౧౨౭
అర్భక-శిశువు ౨౫౪
అళిక-లలాటము ౩౫౧
అలక-ముంగురులు ౩౫౫
అంగులీయక-ఉంగ్రము ౩౬౬
అంశుక-వలువ ౩౭౪
అధోంశుక - కట్టువస్త్రము ౩౭౬
అధ్యాపక - వేదముఁజదివించువాఁడు ౪౦౫
అసిధావక- ఆయుధములుచికిలి సేయువాఁడు ౬౯౩
అలర్క-వెఱ్ఱికుక్క ౭౦౮
అధిత్యకా-పర్వతముమీఁదటిభూమి ౪౫
అశోకా-కటుకరోహిణి ౧౩౧
అంఘ్రిపర్ణికా-కోలపొన్న ౧౩౮
అజగంధికా-వాయింట ౧౮౫
అభిసారికా-పురుషునిఁగోరి సంకేతమునకుఁబోవు స్త్రీ ౨౬౯
అనామికా-దర్భ్రవేలు ౩౪౧
అసిధేనుకా-సూరకత్తి ౫౪౮
అహంపూర్వికా - నేనుముందర నేనుముందర నని ముందుగాఁజేయుక్రియ ౫౫౬
అహమహమికా-నేనే సమర్థుఁడనే నేనే సమర్థుఁడనను పరస్పరాహంకారము ౫౫౭
అంతికా-పొయి ౬౦౪
అంగారధానికా-అగ్నిష్ఠ, కుంపటి ౬౦౪
అవలోకా-ఈచుకపోయిన ఆవు ౬౪౪
అగ్నిశిఖ-కుంకుమపువ్వు ౩౮౩
అగ్నిశిఖా { తఁగోట్టు ౧౬౪
అగ్నిశిఖా { వెన్నవెదురుకూర ౧౮౨
అగ్నిముఖీ-జీడిమాను ౮౮
అపామార్గ ఉత్తరేణి ౧౩౪
అంగ-కరచరణాదులు ౩౨౯
అపాంగ- కడకన్ను ౩౫౩
అధ్వగ-తెరువరి ౪౭౨
అధికాంగ - కంచుకముఁదొడిగినవారు నడుమునఁగట్టికొనుపట్టె ౫౧౯
అజిహ్మగ-బాణము ౫౪౨
అర్ధప్రయోగ-వడ్డి ౫౭౯
అజశృంగీ-దుష్టపుచెట్టు ౧౬౫
అమోఘా { కలుగొట్టుచెట్టు ౧౦౦
అమోఘా { వాయువిడంగము ౧౫౨
అర్చా { పూజించుట ౪౩౨
అర్చా { ప్రతినిధి ౭౨౨
అక్షరచుంచు, లేఖకుఁడు ౪౭౧
అచ్ఛ-ఎలుగొడ్డు ౨౨౦
అంబుజ-గన్నేరుచెట్టు ౧౦౭
అవల్గుజ-కాలుచెట్టు ౧౪౧
అండజ-పక్షి ౨౭౯
అగ్రజ / అవరజ } అన్న ౩౦౨
అనుజ-తమ్ముఁడు ౩౦౨
అసృజ్-నెత్తురు ౩౨౩
అశ్మజ-శిలాజిత్తు ౬౭౯
అజ-మేకపోతు ౬౫౧
అజా-మేక ౬౫౧
అజాజీ-జీలకఱ్ఱ ౬౧౧
అరిష్ట { పురుటిల్లు ౨౬
అరిష్ట { కుంకుడు ౭౭
అరిష్ట { వేపచెట్టు ౧౮
అరిష్ట { తెల్లఉల్లి ౧౯౪
అరిష్ట { కాకి ౨౩౭
అరిష్ట { మజ్జిగ ౬౭౮
అట్ట - యుద్ధార్థమైనప్రాకటిమంటపము, కొత్తళము-నీని మీఁదఁగాని మేడలమీఁదను కఁగానికట్టినయిల్లు ౩౦
అటవీట / అవనాట / అవభ్రట } చప్పిడి ముక్కుగలవాఁడు ౩౦౪
అదృష్ట-అగ్నిజలాదులవల్లఁబుట్టిన భీతి ౪౮౫
అష్ఠుటా-నేలఉసిరిక ౧౩౩
అంగారశకటీ-కుంపటి ౬౦౪
అపటు-రోగి ౩౧౭
అపటు-జెడతల ౩౪౭
అంగుష్ఠ-పెన్వ్రేలు ౩౪౧
అంబష్ఠ-వైశ్యస్త్రీకి విప్రునివల్లఁబుట్టినవాఁడు ౬౮౮
అంబష్ఠా { అడవిమొల్ల ౧౧౭
అంబష్ఠా { అగరుషాంటి ౧౩౦
అంబష్ఠా { పులిచింత ౧౮౬
అండ { గుడ్డు ౨౫౩
అండ { వృషణము ౩౩౫
అధ్యండా-దురదగొండి ౧౩౨
అచండీ-సాధువైనఆవు ౬౪౫
అధ్యూఢా-పెద్దభార్య ౨౬౬
అంగణ-ముంగిలి ౩౧
అర్కపర్ణ-జిల్లేడుచెట్టు ౧౨౭
అర్హణా-పూజించుట ౪౩౨
అఘమర్షణ- సకలపాపనాశకమంత్రము ౪౪౫
అక్షరచణ లేఖకుఁడు ౪౭౧
అపదక్షీణ - సూఁడవవానికి తెలియరానియేకాంతము ౪౭౨
అభ్యమిత్రీణ-శత్రువులమీఁదికిమిక్కిలిపోరుననుఁబోవువాఁడు ౫౩౦
అభినిర్యాణ-జైత్రయాత్ర ౫౫౧
అనుధారణ-బ్రతుకుట ౫౭౫
అధమర్ణ- అప్పుపుచ్చుకొన్నవాఁడు ౫౮౦
అవధారణ-సుద్దరి ౫౮౭
అపరవర్ణ-శూద్రుఁడు ౬౮౭
అనుష్ణ అలసుఁడు ౭౦౪
అనుతర్షణ - కల్లుద్రాగుగిన్నె ౭౨౯
అరుణా-అతివస ౧౪౫
అన్వేషణా - శ్రాద్ధాదులయందు బ్రాహ్మణులవెదకుట ౪౩౦
అధ్యేషణా - ఒకప్రయోజనమందు పూజ్యులసత్కరించినియోగించుట ౪౩౦
అరణి-అగ్నివృద్ధ్యర్థమై మథింపఁదగినప్రమాను ౪౧౭
అక్షి- బండికండ్లుబారకుండుటకైవేసెడుచీల ౧౨
అధిరోహిణీ-నిచ్చెన ౩౬
అసనపర్ణీ-సోమిదెపుచెట్టు ౧౯౫
అర్యాణీ, వైశ్యజాతిస్త్రీ ౨౭౩
అక్షౌహిణీ-౨౧౮౭౦ ఏనుఁగులు-అన్నిరథములు ౬౫౬౧౦ గుఱ్ఱములు ౧౦౯౩౫౦ కాలిబంట్లునుగలసేన ౫౩౭
అధిశ్రయణీ-పొయి ౬౦౪
అలంకరిష్ణు - అలంకరించువాఁడు ౩౫౯
అణు-చిరువడ్లు ౫౯౫
అప్రహత-దున్ననినేల ౫
అస్త-అస్తమయపర్వతము ౪౦
అతిముక్త - పువ్వులగురువింద ౧౧౮
అనార్యతిక్త-నేలవేము ౧౮౯
అసతీసుత - అంకులాండికొడుకు ౨౦౫
అభ్యమిత / అభ్యాంత } రోగి ౩౧౭
అష్ఠీవత్-మోకాళ్లు ౩౩౧
అలంకృత - అలంకరింపఁబడినవాఁడు ౩౫౯

అనాహత - క్రొత్తచీర ౩౭౧
అలక్త - లక్క ౩౨౪
అగ్నిచిత్ - అగ్నిచయనము చేసిన వాఁడు ౪౧౦
అమృత - యజ్ఞమందు మిగిలిన ఆజ్యాదులు ౪౮౬
అతిపాత - క్రమము తప్పుట ౪౩౫
అభినిర్ముక్త, సూర్యాస్తమయ కాలమందు నిద్రించువాఁడు ౪౫౩
అభ్యుదిత, సూర్యోదయ కాలమందు నిద్రించువాఁడు ౪౫౩
అధ్యకృత - అధ్యక్షుఁడు ౪౬౮
అహిత, అసుహృత్ - శత్రువు ౪౬౭
అభినీత, న్యాయ్యము ౪౨౬
అభిసంపాత, యుద్ధము ౫౬౦
అంత - [illegible] ౫౭౮
అకృత - దున్ని పైరు పెట్టుట ౫౭౭
అమృత - యాచించక బ్రతుకుట ౫౭౯
అవనీత - సురిపిన ధాన్యము ౫౯౨
అశ్మంత, పొయి ౬౦౪
అలాత, కొఱవి ౬౦౫
అభిషుత, కలికడుగు నీళ్లు ౬౧౪
అక్షత, అక్షతలు ౬౮౮
అక్షధూర్త, జూదరి ౭౮౯
అనంతా - భూమి ౮ ; తిటకనిందచెట్టు ౧౩౨
అనంతా - సుగంధిపాల ౧౫౨ ; నాగేటిచాలుకూర ౧౨౮ ; గఱిక ౮౦౪
అమృతా - ఉసిరికె ౧౦౦ ; కరకచెట్టు ౧౦౫ ; తిప్పతీఁగె ౧౮౨
అపరాజితా - విష్ణుక్రాంతము ౧౫౦ ; సామిదపుచెట్టు ౧౯౫
అభిశస్తి, అడుగుట ౪౩౦
అపచితి, పూజించుట ౪౩౮
అంహతి, ఈవి ౪౮౨
అభియాతి, అరాతి - శత్రువు ౪౬౭
అసతీ, జంపులాడి ౮౬౯
అంశుమతీ, ముయ్యాకుపొన్న ౧౬౧
అక్షవతీ, జూదము ౭౩౦
అలంకర్తృ, అలంకరించు వాఁడు ౩౫౯
అపథ, తప్పుత్రోవ ౧౭
అశ్వత్థ, రావిచెట్టు ౬౭
అగ్నిమంథ, కూరనెల్లిచెట్టు ౧౧౮
అవభృథ, దీక్షాంతకర్మ ౪౮౪
అనీకస్థ, అంగరక్షకుల సమూహము ౮౬౮
అర్థ - ధనము ౬౬౫
అస్థి, ఎముక ౩౮
అతిథి, ఆగంతుకుఁడు ౪౩౮
అలింద - వాకిటిచావిడి ౩౦
అభినవోద్భిద్, మొలక ౫౦
అరిమేద, కంపుగలచండ్ర ౯౬
అగద, మందు ౩౦౯
అంగద, బాహుపురి ౩౬౬
అవవాద, ఆజ్ఞ ౪౨౧
అభ్యామర్ద, యుద్ధము ౫౬౧
అవమర్ద, పరచక్రముచేత నైన దేశపురాయిడి ౫౬౫
అపశద, నీచుఁడు ౭౦౮
అష్టాపద - బంగారు ౬౭౦ ; నెత్తమూడుపలక ౭౩౮
అజమోదా, ఓమములో భేదము ౧౯౧
అవరోధ, అంతఃపురము ౩౦
అంధ, గ్రుడ్డివాఁడు ౩౮౦
అనుబోధ, పరిమళమును ప్రకాశింపఁజేయు తైలాది ద్రవ్యము ౩౨౦
అనురోధ - అనుకూలించుట ౪౬౨
అపరాధ, తప్పు ౮౨౮
అపినద్ధ, కట్టఁబడిన వస్త్రాదులు ౫౭౦
అవ్యథా - కరకచెట్టు ౧౦౦ ; మెట్టదామర ౧[illegible]
అయన, అధ్వన్ - త్రోవ ౧౫
అతిపథిన్, మంచిత్రోవ ౧౬
అపథిన్, తప్పుత్రోవ ౧౭
అవరోధన - అంతఃపురము ౮౯
అశ్మన్ - ఱాయి ౪౮
అవకేశిన్, గొడ్డుమ్రాఁడు ౫[illegible]
అసన, వేగిమాను ౯౦
అర్జున - ఎఱ్ఱమద్ది ౯౧ ; [illegible]సవు ౮౧౩
అవిగ్న - కలివిచెట్టు ౧౧౩
అమ్లాన, పెద్దగోరంట ౧౧౯
అర్శోఘ్న, కంద ౮౦౩
అలిన్ - ఎఱ్ఱతేలు ౮౩౦ ; తుమ్మెద ౮౪౫
అతిసారకిన్, అతిసారవ్యాధిగలవాఁడు ౩౧౨
అపఘన, అవయవము ౩[illegible]
అపాన, గుదస్థానము ౩౮[illegible]
అవలగ్న, నడుము ౩౨౨
అధివాసన, మాల్యాదులచేత వస్త్రాదులకుఁ జేసెడి సంస్కారము ౩౯౩
అభిజన, కులము ౩౯౯
అగ్రజన్మన్, బ్రాహ్మణుఁడు ౪౦౮
అనూచాన, గురువు నొద్ద సాంగముగా వేదాధ్యయనము చేసిన వాఁడు ౪౦౨
అంతేవాసిన్, శిష్యుఁడు ౪౦౯
అపవర్జన, దానము ౪౮౨
అభివాదన, గోత్రనామములఁ జెప్పి మ్రొక్కుట ౪౩౯
అజిన, చర్మము ౪౪౪
అవకీర్ణిన్, నష్టవ్రతుఁడు ౪౫౮
అర్థిన్, అనుజీవిన్ - సేవకుఁడు ౪౬౪
అపహన, శత్రువు ౪౬౭
అనువర్తన, అనుకూలించుట ౪౬౨
అధ్వనీన, తెరువరి ౪౭౮
అర్వన్, గుఱ్ఱము ౪౯౯
అ[illegible], ధనుర్ధరుఁడు ౫౮౫
అనుకామీన, యుద్ధాదులకు స్వేచ్ఛగాఁ బోవువాఁడు ౫౩౮
అత్యంతీన, యుద్ధాదులకు మిక్కిలి పోవువాఁడు ౫౩౮
అభిషేణన, సేనతోఁ గూడి శత్రువునకెదురుగాఁ బోవుట ౫౫౦
అభ్యవస్కందన - మోసమున పరచక్రము ; అభ్యాసాదన - నాక్రమించుట ౫౬౫
అపయాన, పాఱిపోవుట ౫౬౭
[illegible]పాసన, చంపుట ౫౬౯
అన్న, [illegible] ఓకను ౬౮[illegible]
అంతావసాయిన్, మంగలి ౬[illegible]
అజాజీవిన్, మేకలఁ గాపరి ౬౯[illegible]
అంతేవాసిన్, మాలవాఁడు ౭౦౬
అక్షదేవిన్, జూదమాడువాఁడు ౭౯౮
అంగనా, మంచి అవయవములుగల స్త్రీ ౮౬౮
అధివిన్నా, పెద్దపెళ్లాము ౮౬౬
అర్థనా, యాచించుట ౪౩[illegible]
అనుపదీనా, కాలికొద్దియైన చెప్పు ౭౧౬
అఘ్న్యా, ఆవు ౬[illegible]
అవని, భూమి ౩
అజ[illegible], [illegible] ౮౮
అరత్ని - చాచిన చిటికెనవ్రేలుగల పిడికిటితోఁ గూడిన మూర ౩౪౫
అరణ్యానీ, పెద్దయడవి ౯౭
అసిక్నీ, ముదుసలిగాక రాజస్త్రీల చెప్పిన పనులు సేయుచు నంతఃపురమందుండు స్త్రీ ౮౭౯
అంతర్వత్నీ, గర్భిణి ౮౨౧
అనీకినీ - సేన ౫౩౭ ; అక్షౌహిణిలో పదవపాలి సేన ౫౩౭
అటన, వింటికొప్పు ౫౪[illegible]
అర్జునీ - ఆవు ౬౪౮
అల్పతను, అల్పశరీరి ౩౦౭
అనూప, జలప్రాయప్రదేశము ౧౦
అభ్రపుష్ప, ప్రబ్బలి ౭౬
అర్కపుష్ప, [illegible] ౧౬౨
అనుకల్ప, ముఖ్యవిధికంటె తక్కువైన వెనుకఁ జెప్పఁడు వేదవిధి ౪౩౦
అపసర్ప, చారుఁడు ౪౬౨
అనేకప, ఏనుఁగు ౪౨౯
అపూప, పిండివంట ౬౮[illegible]
అవాక్పుష్పీ, పెద్దసదాప ౧౯౦
అబ్ధికఫ, సముద్రపునురుగు ౬౦౦
అక్షీబ - మునగచెట్టు ౭౭ ; సముద్రమునఁ బుట్టిన ఉప్పు ౬౧౬
అలాబూ, మంచిసొర ౮౧౮
అశ్మగర్భ, మరకతమణి ౬౬౭
అగమ, వృక్షము ౫[illegible]
అనుక్రమ, స్వాధ్యాయక్రమము ౪౩౪
అభిక్రమ, నిర్భయుఁడై యుద్ధమున

కుంబోవుట ౭౫౨
అభ్యాగమ- యుద్ధము ౭౬౧
అపక్రమ- పారిపోవుట ౭౬౮
అవంతీసోమ- కలి ౬౧౪
అయఃప్రతిమా- ఇనుపబొమ్మ ౮౨౧
అవసథ్య- ఇల్లు ౨౩
అహార్య- కొండ ౩౯
అరణ్యా- అడవి ౪౮
అవంగ్య- వందెడుబ్రాహ్మ ౫౨
అభయ- వట్టివేరు ౨౧౦
అపత్య-కొడుకు-కూతురు ౨౮౮
అగ్రియ- అన్న ౩౦౨
అనామయ-ఆరోగ్యము ౩౦౯
అంతరీయ-కట్టువస్త్రము ౩౮౬
అన్వయ / అన్వవాయ } వంశము ౩౯౯ / ౪౦౦
అన్వాహార్య- దర్శశ్రాద్ధము ౪౨౯
అర్ఘ్య-అర్ఘ్యోదకము ౪౩౧
అస్వాధ్యాయ- వేదముచదువనివాఁడు ౪౫౧
అమాత్య- ఆలోచనచెప్పెడుమంత్రి ౪౬౦
అధ్వన్య- తెరువరి ౪౮౨
అహితభయ - రాజులకుస్వపక్షమువల్లఁబుట్టినభయము ౪౮౬
అశ్వీయ-గుఱ్ఱపుగుంపు ౭౦౩
అభ్యమిత్య / అభ్యమిత్రీయ { శత్రువులఁ కూర్చియెక్కి- లియుద్ధమునకుఁబోవువాఁడు } ౭౩౦
అజన్య- ఉత్పాతము ౭౬౪
అత్యయ- చావు ౭౮౧
అర్య- వైశ్యుఁడు ౭౮౬
అణవ్య- చిరువఱ్ఱువండెడుపొలము ౭౮౨
అశ్మజ- శిలాజిత్తు ౬౮౯
అవక్రయ- వెలువ ౬౭౪
అభయా- కరకచెట్టు ౧౦౭
అర్యా- వైశ్యజాతియందుఁబుట్టినస్త్రీ ౨౮౩
అలంక్రియా- అలంకరించుట ౩౬౦
అటాట్యా- పలుమాఱుతిరుగుట ౪౩౩
అశనాయా- ఆకలి ౬౨౯
అర్యీ- తానుశూద్రురాలైన వైశ్యునిభార్య ౨౮౪
అగ్నాయీ- అగ్నిహోత్రునిభార్య ౪౧౯
అధ్వర్యు- యజుర్వేదవేత్తయైన ఋత్విక్కు- ౪౧౫
అగార- ఇల్లు ౨౩
అంతఃపుర- రాజస్త్రీలున్నయిల్లు ౨౯
అజిర- ముంగిలి ౩౧
అంతర్ద్వార- లోపలివాకిలి ౩౨
అరర- తలుపు ౩౭
అవకర- చీపురకట్టచేతుడువఁబడినధూళి ౩౬
అంకుర- మొలక ౭౦
అగ్ర- చెట్టుకొన ౭౮
అరుష్కర- జీడిమాను ౮౮
అతిచ్ఛత్ర- చక్రాకారమైనకసవు ౨౧౩
అగదంకార- వైద్యుఁడు ౩౧౬
అస్ర { నెత్తురు ౩౨౩ / కన్నీరు ౩౭౨ }
అంత్ర- పేగు ౩౨౭
అవస్కర- అమేధ్యము ౩౨౬
అధర- పెదవి ౩౪౯
అలంకార- సొమ్ము ౩౬౦
అర్ధహార- గిరముత్యములుగలహారము ౩౬౭
అంగసంస్కార- ఒడలిమురికినిపోఁగొట్టుట ౩౮౦
అధ్వర- యజ్ఞము ౪౧౧
అధీశ్వర- తనకుమిక్కుటసామంతులుగలరాజు ౪౭౮
అమిత్ర- శత్రువు ౪౬౮
అధికార- అధికారము ౪౮౬
అవర- వెనుకనున్నపెనుఁగుమొక్కపెనుకాలిక్రిందిప్రదేశము ౪౯౬
అపస్కర- రథావయవము ౫౧౧
అనుచర / అభిచర { తోడువచ్చినవాఁడు } ౫౨౮
అగ్రేసర / అగ్రతస్సర { పురస్సరుఁడు } ౫౨౮
అస్త్ర- ఆయుధము ౭౩౮
అయోగ్ర- రోఁకలి ౬౦౦
అంగార { నిప్పు / బొగ్గుసు } ౬౦౫
అలంజర- కాఁగు ౬౦౬
అమత్ర- భాండము ౬౦౮
అశ్మసార- ఇనుము ౬౮౩
అర్ధచంద్రా- నల్లతెగడ ౧౫౭
అతిచరా- కాశ్మీరదేశపుమెట్టదామర ౧౯౨
అతిచ్ఛత్రా- పెద్దసదాప ౧౮
అజనపత్రా- చీకురువాయి ౨౪౨
అవీరా { మగఁడుఁ ల్డలులేనిది } ౨౮౦
అస్పృగ్వరా- చర్మము ౩౨౧
అంగులిముద్రా- ముద్దుటుంగరము ౩౬౮
అద్రి- కొండ ౩౯
అంఘ్రి- పాదము ౩౩౦
అరి- శత్రువు ౪౬౬
అశ్రి- కొన ౫౪౯
అభీరుపత్రీ- చల్లగడ్డ ౧౪౮
అంగారవల్లరీ-నిప్పువన్నెగుత్తులుగలతీఁగ ౯౪
అశ్మరీ- నీరువిడువకూడనితెవులు ౩౧౫
అసిపుత్రీ- సూరకత్తి ౭౪౮
అగురు { ఇరుగుడుమాను ౧౦౮ / కృష్ణాగరు ౩౮౬ }
అభీరు- పిల్లపిచ్చర ౧౪౬
అహేరు- పిల్లపిచ్చర ౧౪౮
అశ్రు / అస్రు { కన్నీరు } ౩౫౨
అచల- కొండ ౩౯
అఫల- గొడ్డుమ్రాను ౫౩
అంకోల- ఊడుగచెట్టు ౮౫
అచ్ఛభల్ల- ఎలుగొడ్డు ౨౨౦
అంసల- బలసినవాఁడు ౩౦౩
అమల- అభ్రకము ౬౮౭
అర్గళ- తలుపుగడియ ౩౭
అమృణాళ- వట్టివేరు ౨౧౦
అరాళ- సజ్జరసము ౩౮౬
అచల- భూమి ౨
అబ్ధిమేఖలా- భూమి ౪
అంశుమత్ఫలా- అరటి ౧౫౯
అగ్నిజ్వాలా- అరెపువ్వ ౧౮౦
అమలా- నేలయుసిరిక ౧౮౩
అబలా- వనిత ౨౬౧
అంజలి- దోసిలి ౩౪౪
అలి- తుమ్మెద ౨౪౫
అంగారవల్లీ- భారంగి ౧౩౬
అంగులీ- వ్రేలు ౩౪౧
అరలు- దుండిగపుచెట్టు ౧౦౩
అర్కాహ్వ- జిల్లేడుచెట్టు ౧౨౬
అవయవ- కరాద్యవయవము ౩౨౯
అభిష- స్నానము- సోమలతనుదంచుటయు ౪౩౫
అశ్వ- గుఱ్ఱము ౪౯౯
అనుప్లవ- తోడువచ్చినవాఁడు ౫౨౮
అతిజవ- త్వరగానడిచెడువాఁడు ౭
అవశ్య- గుగ్గిళ్లు ౬౨౨
అభిషవ- కల్లుసేయుట ౮౨౮
అనాగతార్తవా- సమర్తాడనిపడుచు ౨౬౮
అశ్వా- ఆడుగుఱ్ఱము ౭౦౨
అటవీ- అడవి ౪౮
అశిశ్వీ- బిడ్డలులేనిది ౨౮౦
అవీ- ముట్టయినస్త్రీ ౨౮౯
అదృశ- గుడ్డివాఁడు ౩౨౦
అండకోశ- వృషణము ౩౩౭
అంకుశ- అంకుశము ౪౯౮
అంశ- భాగము ౬౬౪
అవదంశ- ఊరగాయమొదలైనది ౮౨౬
అంజనకేశీ- నూవగుత్తికె ౧౮౬
అటరూష- అడ్డసరపుచెట్టు ౧౪౯
అల్పమారిష- చిర్రికూర ౧౮౨
అశ్రేష- స్వోచితధర్మమువలనచలించకయుండుట ౪౮౯
అనుకర్ష- ముగడికువనుండుకోడిపీట ౫౧౩

అంబరీష- మంగలము ౬౦౯
అభ్యూష- గుగ్గిళ్లు ౬౨౨
అతివిషా / అపవిషా } అతివస ౧౪౯
అగ్రేదిధిషు- రెండుమార్లు పెండ్లాడినస్త్రీనికుటుంబముగాఁగలవాఁడు ౨౮౨
అంబువేతస- నీరుప్రబ్బ ౭౬
అమ్లవేతస- పుల్లప్రబ్బ ౧౮౭
అమాంస- బక్కవాఁడు ౩౦౩
అరుస్- పుండు ౩౧౩
అర్శస్- మూలవ్యాధి ౩౧౩
అర్శస- మూలరోగి ౩౧౮
అగ్రిమాంస- శ్రౌతమందువ్యక్యమసమంచిమాంసము ౩౨౩
అంస- మూఁపు ౩౩౭
అనస్- బండి ౫౦౮
అంధస్- వంటకము ౬౨౩
అయస్- ఇనుము ౬౭౩
అలస- అలసుఁడు ౭౦౪
అసి- పెద్దకత్తి ౯౪౪
అతసీ- నల్లఅగసె ౫౯౯
అసు- ప్రాణము ౯౭౫
అనోకహ- చెట్టు ౫౧
అవరోహ- ఊడ- చెట్టుమొదటినుండికొనవరకుఁబోయినతీగె ౫౭
అవదాహ- వట్టివేరు ౨౧౧
అవగ్రహ- ఏనుఁగుసుళులు ౪౯౩
అశ్వారోహ- గుఱ్ఱపురౌతు ౯౧౬
అనడుహ్- ఎద్దు ౬౩౫
అక్ష { తాండ్రచెట్టు ౧౪౦ / సౌవర్చలవణము ౬౧౬ }
అక్ష { ౧౬ మాషకములయెత్తుగలది ౬౬౧ / పాసిక ౭౩౧ }
అధ్యక్ష- అధికారి ౪౬౨
అక్షి- కన్ను ౩౫౨

అమ్రాతక- అంబారపుచెట్టు ౭౩
[illegible]పక- మూడిగము ౩౬౬
అవేశిక- అతిథి ౪౩౨

ఆయుధిక- ఆయుధజీవి ౯౨౩
ఆపమిత్యక- మార్చుకొనుటవల్లవచ్చినవస్తువు ౯౭౯
ఆఢకిక- తూమెడువిత్తులువిత్తేభూమి ౫౮౯
ఆరాళిక / ఆంధసిక } వంటవాఁడు ౬౦౩
ఆపూపిక- పిండివంటలువండెడువాఁడు ౬౦౩
ఆర్ద్రక- అల్లము ౬౧౨
ఆరనాళక- కలి- కడుగునీళ్లు ౬౧౪
ఆజక- మేకలగుంపు ౬౯౨
ఆపణిక- వర్తకుఁడు ౬౫౩
ఆద్యమాషక- ౫ గురిగింజలయెత్తుగలబంగారము ౬౬౦
ఆఢక- తూమెడు ౬౬౩
ఆమ్లిక- చింతచెట్టు ౮౯
ఆమ్లలోనికా- పులిచింత ౧౮౬
ఆహోపురుషికా- గర్వముచేతనయందుఅడ్డములేనిసామర్థ్యము కలవాఁడనుకొనుట ౯౫౬
ఆమలకీ- ఉసిరికచెట్టు ౧౦౩
ఆఢకీ- తొవరిమన్నె ౧౭౬
ఆఖు- ఎలుక ౨౨౮
ఆభోగ- పరిపూర్ణత ౩౯౬
ఆశుగ- బాణము ౯౪౨
ఆవేగీ- బొద్దికూర ౧౮౩
ఆఖుభుజ్- పిల్లి ౨౨౨
ఆత్మజ- కొడుకు ౨౮౬
ఆత్మజా- కూఁతురు ౨౮౬
ఆజి- యుద్ధము ౯౬౧
ఆజ్ఞా- అజ్ఞ ౪౮౧
ఆక్షోట- కొండగోఁగు ౭౫
ఆస్ఫోట- జిల్లేడుచెట్టు ౧౨౬
ఆరకూట- పిత్తళి ౬౭౨
ఆఖేట- వేట ౭౦౯
ఆస్ఫోటా { అడవిమల్లె ౧౧౬ / విష్ణుక్రాంతము ౧౫౦ }
ఆటి- ఆడేలనుపక్షి ౨౪౧
ఆదేష్ట్ర- యజ్ఞవిషయమైనయుపదేశముఁజేయువాఁడు ౪౦౫
ఆక్రీడ- సకలజనసాధారణమైనరాజుయొక్కఉపవనము ౪౯

ఆపీడ- శిఖమీఁదఁజుట్టినపూదండ ౩౯౫
ఆషాఢ- వ్రతమందుఁబట్టెడుమోదుగకోల ౪౪౩
ఆలీఢ- విలుకాఁడు కుడికాలుముందరికిచాచినిలుచుట ౯౪౧
ఆపణ- మళిగె ౨౦
ఆరోహణ- మెట్లు ౩౬
ఆభరణ- సొమ్ము ౩౬౦
ఆస్తరణ- ఏనుగమీఁదఁబరచురత్నకంబళి ౪౯౮
ఆధోరణ- మావటీఁడు ౯౧౪
ఆర్యావర్త- పుణ్యభూమి ౮
ఆరేవత- రేలచెట్టు ౭౦
ఆవృత్- స్వాధ్యాయక్రమము ౪౩౪
ఆప్లుత- వేదముఁజదివి ఆశ్రమాంతరము నొందక వ్రతముగలతీర్థస్నానశీలుఁడైనబ్రహ్మచారి ౪౫౧
ఆప్త- ఆప్తుఁడు ౪౬౯
ఆస్కందిత- గుఱ్ఱము యొక్కసమమైననడుపు ౫౦౪
ఆముక్త- కట్టఁబడినవస్త్రము మొదలైనది ౫౨౦
ఆవసిత- నురిపినధాన్యము ౯౯౮
ఆశిత- పూర్వముఅవులమేసినచోటు ౬౩౪
ఆచిత- పదిబారువలు- బండిచేమోయదగినబరువు ౬౬౨
ఆత్మగుప్తా- దురదగొండి ౧౩౨
ఆతి- ఆడేలనుపక్షి ౨౪౧
ఆయతి- రాఁగలకాలము ౪౮౫
ఆగంతు- అతిథి ౪౩౨
ఆశ్వత్థ- అశ్వత్థవృక్షము ౬౪
ఆపద్- ఆపద ౫౩౭
ఆవసథ- ఇల్లు ౨౪
ఆరగ్వధ- రేలచెట్టు ౬౯
ఆయుధ- ఆయుధము ౯౩౮
ఆబంధ- పశువులమెడనుగట్టుమోకు ౫౮౮

ఆయతన- యజ్ఞశాల- బౌద్ధాలయము- రచ్చచెట్టున్న ౨౫
ఆవేశన- కంసాలకొట్టము ౨౯
ఆవిగ్న- కరివిచెట్టు ౧౩
ఆమయావిన్- తెవులుగలవాఁడు ౩౧౭
ఆలిన్- ఎఱ్ఱతేలు ౨౩౦
ఆనన- మోము ౩౪౮
ఆచ్ఛాదన- కోక ౩౭౪
ఆప్రపదీన- అంగిమొదలైనది ౩౭౮
ఆసన- పీట ౩౯౭
ఆసన. యుద్ధమునకుసమయముఁజూచుట ౪౭౪
ఆసన- ఏనుగమూఁపు ౪౯౫
ఆస్థాన- సభ ౪౧౩
ఆచమన- అచమనము ౪౩౪
ఆలాన- ఏనుఁగనుకట్టెడుకంభము ౪౯౬
ఆశ్వీన- గుఱ్ఱమొకదినమందు నడచినత్రోవ ౫౦౨
ఆయోధన- యుద్ధము ౯౫౯
ఆస్కందన- యుద్ధము ౯౫౯
ఆణవీన- చిరుశడ్లు ౯౯౨
ఆవపన- గోనె- కడవ ౬౧౮
ఆపీన- పొదుగు ౬౪౮
ఆచ్ఛోదన- వేఁట ౭౦౯
ఆపాన- గుం, గూడిమద్యపానము సేయుచోటు ౭౨౮
ఆచార్యానీ- ఆచార్యునిభార్య ౨౭౪
ఆస్థానీ- సభ ౪౧౩
ఆస్ఫోటనీ- పిడిసాన ౭౧౯
ఆకల్ప- సువర్ణవస్త్రాదులచేతనైనయొప్పిదము ౩౫౮
ఆక్షీబ- మునగచెట్టు ౭౭
ఆలంభ- చంపుట ౯౭౧
ఆవాప- మనుష్యులుపెట్టినవనము ౪౮
ఆయామ- నిడుపు ౩౭[illegible]
ఆశ్రమ- బ్రహ్మచర్యాద్యాశ్రమము ౪౦౨
ఆచామ, కూడుడకఁగవార్చినగంజి ౬౨౪
ఆలయ- ఇల్లు ౨౩

ఆరోగ్య- తెవులులేకయుండుట ౩౦౯
ఆమయ- రోగము ౩౧౦
ఆస్య- నూరు ౩౪౮
ఆర్య- కులీనుఁడు ౪౦౧
ఆచార్య- ఆచార్యుఁడు ౪౦౫
ఆహవనీయ- ఆహవనీయాగ్ని ౪౧౨
ఆనాయ్య- గార్హపత్యాగ్ని నుండితెచ్చి దక్షిణాగ్ని గాప్రణయింపఁబడుఅగ్ని ౪౧౯
ఆతిథ్య- అతిథ్యము ౪౩౧
ఆతిథేయ- అతిథులయందుభక్తి ౪౩౧
ఆశ్రయ- బలవంతునిచే పట్టుట ౪౨౪
ఆజానేయ- మంచిజాతి గుఱ్ఱము ౫౦౦
ఆపణ్య- అంబోతయ్యేకోడె ౬౩౨
ఆలస్య- అలఁసుడు ౨౦౪
ఆయుధీయ- ఆయుధజీవి ౫౭౩
ఆజ్య- నెయ్యి ౬౭౨
ఆచార్యా- తనంతటమంత్రవ్యాఖ్యానముఁజేయుస్త్రీ ౭౨౩
ఆతాయి- పిన్నగద్ద- జెముడుకాకి ౭౩౨
ఆత్రేయీ, ముట్టైనస్త్రీ ౭౨౯
ఆకర- గని ౪౫
ఆమ్ర, మామిడిచెటు ౨౯
ఆతుర- రోగి ౩౧౨
ఆంత్ర- పేగు ౩౭౫
ఆతపత్ర-గొడుగు ౪౮౨
ఆసార, అంతటసేనవ్యాపించుట ౫౫౧
ఆడంబర, యుద్ధసంరంభము ౫౬౩
ఆహార- భోజనము ౬౩౧
ఆభీర- గొల్లవాఁడు ౬౩౭
ఆరా- ఆరె ౨౭౦
ఆభీరీ- గొల్లజాతిస్త్రీగొల్లవాని పెండ్లాము ౭౨౭
ఆసురీ, నల్లావాలు ౫౯౪
ఆల- హరిదళము ౬౨౮
ఆర్తగళ, నల్లగోరింట ౧౭౦

ఆళి { కట్ట ౧౪ ; పజ్క్తి ౫౦ ; చెలికత్తె ౭౩౧ }
ఆవళి, పజ్క్తి ౫౦
ఆభీరపల్లీ- గొల్లపల్లె ౩౮
ఆశా, గఱిగె ౬౦౬
ఆర్తవ- రజస్సు ౭౮౦
ఆప్లావ-, ఆప్లవ { స్నానము ౩౮౦ }
ఆశ్వ, గుఱ్ఱములగుంపు ౫౦౩
ఆహవ- యుద్ధము ౫౬౧
ఆజీవ- బ్రతుకు ౫౨౬
ఆసవ- పక్వముగానికల్లు ౨౭౨
ఆపన్నసత్త్వా- గర్భిణి ౭౮౧
ఆనుపూర్వీ- స్వాధ్యాయక్రమము ౪౩౪
ఆదర్శ. అద్దము ౩౯౯
ఆశు- ఎఱ్ఱవడ్లు ౫౯౦
ఆత్మఘోష- కాకి ౭౩౬
ఆమిష- మాంసము ౩౭౭
ఆమిషీ- జటామాంసి ౧౮౦
ఆగస్, అపరాధము ౪౮౭
ఆయుస్. ఆయుస్సు ౫౨౫
ఆనాహ. మలమూత్రములుగట్టుట ౩౧౪
ఆరోహ, నిడుపు ౩౨౩
ఆమిక్షా, వేఁడిపాలయందుపెరుగుఁజేర్చుటవల్లనైనవికారము ౪౭౧

ఇంద్రలుప్తక- వ్యాధిభేదము ౩౧౫
ఇషీకా. ఏనుఁగుకనుగుడ్డు ౪౯౩
ఇంద్రాణికా- వావిలిచెట్టు ౧౧౪
ఇక్ష్వాకు, వదరచెట్టు ౭౦౭
ఇష్ట, { క్రతుకర్మము ౪౭౬ ; యథేష్టము ౬౩౭ }
ఇంద్రవారుణీ- పెద్దపావర ౭౦౭
ఇచ్ఛావతీ- ధనాదులయందాశగలస్త్రీ ౭౬౮
ఇష్టకాపథ- వట్టివేరు ౭౧౧

ఇంగుదీ, గారచెట్టు ౯౭
ఇక్షుగంధా { పల్లేరు ౧౪౪ ; గొలిమిడి ౧౫౦ ; తెల్లనేలగుమ్ముడు ౧౫౬ ; క్రోష్టుకసుపు ౭౦౯ }
ఇషుధి, అమ్ములపొది ౫౪౪
ఇంధన, సమిధ ౫౯
ఇభ, ఏనుఁగు ౪౯౦
ఇధ్మ, సమిధ ౫౯
ఇంద్రియ. రేతస్సు ౩౭౧
ఇక్షుర, గొలిమిడి ౧౫౦
ఇందిందిర- తుమ్మెద ౭౪౬
ఇత్వర, అంబోతు ౬౩౨
ఇతర, అల్పుఁడు ౨౦౭
ఇరా, కల్లు ౨౭౫
ఇందీవరీ, పిల్లపిచ్చర ౧౪౬
ఇత్వరీ, రంకులాడి ౭౬౯
ఇంద్రద్రు, ఏరుమద్ది ౯౧
ఇజ్జల, గన్నేరుచెట్టు ౧౦౨
(ఇలా, భూమి ౪
ఇంద్రయవ, కొడిశపండు ౧౧౩
ఇషు, బాణము ౫౪౭
ఇంద్రసురస, వావిలిచెట్టు ౧౧౪
ఇష్వాస, విల్లు ౫౩౬
ఇతిహ, పారంపర్యముచేతనైనయుపదేశము ౪౧౦
ఇక్షు, చెరుకు ౭౦౯

ఈక్షణికా- వేల్పులసాని ౭౨౯
ఈషికా { ఏనుఁగుకనుగుడ్డు ౪౯౩ ; చిత్తరపువ్రాయు ; కణిక ౨౧౮ }
ఈహామృగ, తోడేలు ౭౭౩
ఈక్షణ, కన్ను ౩౫౭
ఈర్మ, పుండు ౩౧౩
ఈర్ష్యా, యతిమార్గము ౪౩౩
ఈలి. తులువకత్తి ౫౪౬
ఈషా, ఏడికోల ౫౮౯

ఉరుబూక- ఆముదపుచెట్టు ౯౨

ఉపోదక, దుంపబచ్చలి ౭౦౩
ఉలూక, గూఁబ ౭౩౧
ఉదర్క, ముందురాఁగల ఫలము ౪౮౫
ఉల్ముక, కొరవి ౬౦౫
ఉపకారికా, గుడారము ౭౮
ఉపత్యకా, పర్వతసమీప భూమి ౪౫
ఉపకుంచికా, సన్నయెలుక ౧౨౧
ఉపకుంచికా, నల్లజీలకఱ్ఱ ౬౧౭
ఉరసూత్రికా- ముత్యాలపేరు ౩౬౩
ఉష్ణికా- కాపుఁడుగంజి ౬౭౫
ఉఖా. కుండ ౬౦౬
ఉద్వేగ, పోఁక ౭౧౫
ఉత్తమాంగ- తల ౩౫౪
ఉత్తరాసంగ. ఉత్తరీయము ౩౨౬
ఉపాసంగ, అమ్ములపొది ౫౪౪
ఉపసర్గ, మారితెవులు ౫౬
ఉల్లాఘ, రోగముతీరినవాఁడు ౩౧౬
ఉల్లోచ, మేల్కట్టు ౩౨౯
ఉటజ { పర్ణశాల ; ఇల్లు ౭౪ }
ఉపజ్ఞా. తనంతటనేమొదటబుట్టినజ్ఞానము ౪౧౧
ఉత్కట, లవంగము ౧౮౦
ఉపకృష్ట, విత్తినవెనుకదున్నినభూమి ౫౮౩
ఉచ్చటా. వట్రువముస్త ౭౦౬
ఉపాకరణ, ఉపనయనము మొదలుగావేదముఁ జదువ దొరకొనుట ౪[illegible]
ఉపరక్షణ, దండుచుట్టుఁ బెట్టిన వెలుఁగు ౪౮౮
ఉత్తమర్ణ, అప్పిచ్చినవాఁడు ౫౮౦
ఉషణ, మిర్యము ౬౧౧
ఉరణ, గొఱ్ఱె ౬౫౧
ఉష్ణ. నేర్పరి ౨౦౫
ఉదుంబరపర్ణీ. దంతిచెట్టు ౧౯౦
ఉదవసిత, ఇల్లు ౭౭

ం ౭౨
౧౨
ం ౩౨
సూర్యుడు ౧౬౪
ణాదిధ్వని ౧౭౧
ప్రశ్రయము ౧౩౧
కచ్ఛప-తాఁబేలు ౨౫౬
కకుప్-దిక్కు ౨౩
కకుభ-వీణయొక్క కరిపె ౧౭౯
కర్దమ-అడుసు ౨౪౪
కల్య-ప్రభాతము ౧౧౦
కర్మంద్రియ-కర్మేంద్రియము ౧౪౭
కషాయ-ఒగురు ౧౪౭
కల్యాణ-శుభసామస్య ౧౨౪
కరతోయా-ఒకనది ౨౬౭
కర్బుర-నైర్ఋతి ౬౦
కర-సూర్యకిరణము ౧౦౬
కడార-పింగళవర్ణము ౧౫౬
కర్బుర-చిత్రవర్ణము ౧౫౬
కర్ణధార-నావికుడు ౨౪౬
కహ్లార-సౌగంధికము ౨౪౧
కద్రు / కపిల - పింగళవర్ణము ౧౫౬
కలకల-గొప్పరొద ౧౭౨
కల-అవ్యక్తమధురధ్వని ౧౭౪
కమల - జలము ౨౩౨ / జలజము ౨౨౫
కల్లోల-గొప్పఅల ౨౪౦
కపిలా-పుండరీకమనుదిగ్గజము భార్య ౨౨
కమలా-లక్ష్మి ౨౨
కళా - చంద్రునిలో పదునారవపాలు / ముప్పదికాష్ఠల / కాలము ౧౧౭
కలి-శుక్రుడు ౯౨
కపిశ-మర్కటవర్ణము ౧౫౫
కలుష - పాపము ౧౩౨ / కలఁగినది ౨౪౯
కల్మాష-చిత్రవర్ణము ౫౬
కల్పవృక్ష-వేల్పుమ్రాను ౫౦
కార్తిక / కార్తికిక - కార్తికమాసము ౧౨౬
కు-శోకాద్యుత్పన్నధ్వని వికారము ౧౬౯
కూట-విషభేదము ౨౩౦

కాష్ఠా - ... ౭.౩ / ... ౧౧౨ / ...ము ౨.. ౧౭
కారణ-హేతువు ౩౨
క్వాణ-వీణాదివాద్యధ్వని ౯౧
కారణా-వేదన ౪
కాళిందీ-యమునానది ౨
కాళిందీభేదన-బలదేవుఁడు ౪
కాత్యాయనీ-పార్వతి ౬
కాదంబినీ-మేఘపఙ్క్తి ౦
కాష్ఠాంబువాహినీ-దోనె ౨౬
కాశ్యపి-సూర్యసారథి ౧౪
కామ - కోరిక ౨౧౦ / మన్మథుఁడు ౨౫
కార్తికేయ-స్కందుఁడు ౯
కావ్య-శుక్రుఁడు ౨
కారుణ్య-దయ ౨౦౦
కాద్రవేయ-నాగుపాము ౨౨౪
కాకోదర-పాము ౨౨౨
కాలసూత్ర-నరకభేదము ౨౩౩
కాసార-కొలను ౨౬౩
కావేరి-నదీవిశేషము ౨౨౦
కామపాల-బలదేవుడు ౨౩
కాల - యముఁడు ౫౯ / కాలము ౧౦౭ / నలుపు ౧౫౩
కాకోల-విషభేదము ౨౩౦
కాదంబవాల-మానిసుద్దలి ౨౪౭
కాకలీ-సూక్ష్మమైనకలమను ధ్వని ౧౭౬
కాళ-శనైశ్చరుఁడు ౯౯
కాళీ-పార్వతి ౩౬
క్లిష్ట-పూర్వోత్తరవిరుద్ధమైనవాక్యము ౧౨౬
కిల్బిష-పాపము ౧౩౧
కీర్తి-యశస్సు ౧౬౭
కీల-అగ్నిజ్వాల ౫౨
కీలాల-జలము ౨౩౭
కుతుక-అపూర్వవస్తువును గోరుట ౨౧౩
కుజ-అంగారకుఁడు ౯౭
కువేణీ-మీలబుట్ట ౨౫౧
కుసృతి-కపటము ౨౧౨
కుముద్వతీ - తెల్లకలువతీగె ౨౨౩
కుముద - తెల్లకలువ ౨౨౨ / దిగ్గజము ౨౬

కుర్దన కందుకాదిక్రీడ ౨౧౫
కుముదినీ-తెల్లకలువతీగె ౨౨౪
కువలయ-కలువ ౨౩౨
కుశేశయ-తామర ౨౨౫
కుల్యా-చిన్నకాలువ ౨౬౯
కుమార - స్కందుఁడు / నాట్యోక్తియందు యువరాజు ౧౬౪ ౪౦
కుబేర-కుబేరుఁడు ౬౭
కుహర-రంధ్రము ౨౨౧
కుళింఎంఁడకాయ ౨౫౬
కుశల-శుభము ౧౩౪
కుతూహల-కుతుకము ౨౧౩
కుముదబాంధవ-చంద్రుఁడు ౭౬
కులిశ-వజ్రాయుధము ౪౨
కుశ-జలము ౨౩౯
కుసుమేషు-మన్మథుడు ౨౬
కుత్సా-నింద ౧౨౦
కుహూ-చంద్రకళకనిపించని అమవస ౧౧౬
కూపక-చెలమమొదలైనది ౨౪౪
కూప-బావి ౨౬౧
కూర్మ-తాఁబేలు ౨౫౬
కూల-దరి ౨౪౨
కూలంకషా-నది ౨౬౫
కృపీట-జలము ౨౩౯
కృష్ణ - విష్ణువు ౧౭ / నలుపు ౧౫౩
కృష్ణా-కృష్ణానది ౨౨౦
కృతాంత-యముఁడు ౫౭
కృష్ణలోహిత-నలుపు ఎరుపు కలసినవన్నె ౧౫౫
కృష్ణవర్త్మ / కృపీటయోని / కృశాను - అగ్ని ౫౪ ౫౩
కృపా-దయ ౨౦౦
కృచ్ఛ్ర-దుఃఖము ౨౩౫
కృశానురేతస్-శివుఁడు ౩౩
కృత్తివాసస్-శివుఁడు ౩౧
కేనిపాతక-ఓడతెడ్డు ౨౪౨
కేసర-ఆకరుపువ్వు ౨౨౭
కేళి, స్త్రీపురుషులపరిహాసము ౨౧౪
కేశవ-విష్ణువు ౧౭
కైటభజిత్-విష్ణువు ౨౨
కైవర్త-జాలరివాఁడు ౨౫౦
కైవల్య-మోక్షము ౧౪౬

కైరవ-తెల్లకలువ ౨౨౨
కైతవ-కపటము ౨౧౨
కైలాస-కుబేరస్థానము ౭౦
కోలంబక-వీణయొక్క తంత్రులుకాని శరీరము ౧౭౯
కోష్ఠ-ఇంచుకవేడిమి ౧౦౬
కోణ-వీణకొడుపు ౧౭౭
కోకనద-కెందమ్మి ౨౨౨
కోణప-నైర్ఋతి ౫౯
కోప-కోపము ౨౦౦
కోలాహల-రొద ౧౭౨
కోల-తెప్ప ౨౪౫
కౌతుక-అపూర్వవస్తువునుగోరుట ౨౧౩
కౌమోదకీ-విష్ణుగద ౨౨
కౌముదీ-వెన్నెల ౭౯
కౌస్తుభ-విష్ణుమణి ౨౭
కౌమారీ-సప్తమాతృకలలో నొకతె ౩౬
కౌతూహల-కౌతుకము ౨౧౩
కంచుక-పాముకుబుసము ౨౨౯
కంసారాతి-విష్ణువు ౨౧
కంద-తామరదుంప ౨౨౭
కందర్ప-మన్మథుడు ౨౫
కంప-వణుకు ౨౦౦
కంబు-శంఖము ౨౫౬
కాండ-జలము ౨౩౯
కాంతి-శోభ ౯౦
కాంక్షా-కోరిక ౨౧౯
కంచులిక-ఎట్టి ౨౫౩
కింజల్క-ఆకరుపువ్వు ౨౨౭
కింవదంతీ-లోకప్రవాదము ౧౬౩
కిన్నర-దేవతాభేదము ౧౧
కిమీర-చిత్రవర్ణము ౧౫౬
కింపురుష-కిన్నరుడు ౬౧
కుంచికా-నాచు ౨౨౩
కుంద-నిధిభేదము ౬౨
కుండలినీ-పాము ౨౨౨
కుంభీర-నక్రము ౨౫౬
కుంభసంభవ-అగస్త్యుడు ౯౨
కుంభీనస-పాము ౨౨౯
క్రతుభుజ్-వేల్పులు ౯
క్రవ్యాద్ / క్రవ్యాద - నైర్ఋతి ౫౯
క్రతుధ్వంసిన్-శివుడు ౩౪
క్రీడా-కందుకాదిక్రీడ ౨౧౫
క్రుష్ట-రోదనము ౨౧౨

ఉన్మీలిత / ఉన్మిషిత { వికసించునది } ౫౪
ఉన్మత్త { ఉమ్మెత్త ౧౨౩ / వెఱ్ఱివాఁడు ౩౧౯ }
ఉన్మాదవత్, వెఱ్ఱెత్తినవాఁడు ౩౧౯
ఉత్తప్త- ఎండినమాంసము ౩౨౨
ఉపభృత్, స్రువము ౪౨౩
ఉపాకృత- యజ్ఞమందభిమంత్రించి చంపఁబడు పశువు ౪౨౩
ఉపవస్త, ఉపవాసము ౪౩౬
ఉపవీత, జందెము ౪౪౭
ఉద్వాంత, మదముడిగినయేనుఁగు ౪౯౧
ఉపావృత్త. భూమియందుపొర్లాడినగుఱ్ఱము ౫౦౬
ఉరస్వత్, గొప్పఱొమ్ముగలవాఁడు ౫౩౧
ఉత్పాత, మారితెవులు ౫౬౪
ఉదశ్విత్, సగమునీళ్లుగలిసినమజ్జిగ ౬౨౮
ఉపపతి- ఱంకుమగఁడు ౨౯౪
ఉద్గాతృ. సామవేది ౪౧౫
ఉపస్థ- ఉపస్థము ౩౩౪
ఉన్మాథ. చంపుట ౫౭౧
ఉరశ్ఛద, జీరా ౫౨౦
ఉపదా, రాజునకుతెచ్చెడుకానుక ౪౮౩
ఉద్బుద్ధ. వికసించినది ౫౪
ఉత్సేధ, పర్వతాదులపొడవు ౫౬
ఉన్మాథ, బోను ౭౧౨
ఉగ్రగంధా { వస ౧౪౮ / ఓమము ౧౯౧ }
ఉపధా, ధర్మార్థకామములచే మంత్రులనుపరీక్షించుట ౪౭౭
ఉపనిధి, దాచఁబెట్టుట ౬౫౬
ఉపవర్తన, జనపదసమూహము ౮.
ఉపవన, మనుష్యులుపెట్టినవనము ౪౮
ఉద్యాన, సర్వసాధారణమైన రాజుయొక్కవనము ౪౯
ఉడ్డీన- పక్షిగతిభేదము ౨౫౩
ఉపసంవ్యాన. కటువస్త్రము ౩౭౬
ఉద్వర్తన / ఉత్సాదన { నలుగు } ౩౮౦
ఉపధాన, దిండు ౩౯౬
ఉపపన్న. యజ్ఞపశువు ౪౨౪
ఉత్సర్జన, ఈవి ౪౨౭
ఉపాసన, శుశ్రూష ౪౩౩
ఉదాసీన. మిత్రదేశమునకు నావలదేశమందుండెడిరాజు ౪౬౫
ఉద్దాన, కట్టివేయుట ౪౮౨
ఉపాయన, రాజునకుతెచ్చెడు కానుక ౪౮౩
ఉపాసన, విలువిద్యనేర్చుకొనుట ౫౪౧
ఉద్వాసన / ఉజ్జాసన { చంపుట } ౫౫౦
ఉత్థాన, ప్రోయి ౬౦౪
ఉపసంపన్న, రసనమగ్రమైన శాకాదులు ౬౨౦
ఉక్షన్, ఎద్దు ౬౩౪
ఉద్ఘాటన- నీళ్లుతోడురాట్నము ౭౧౩
ఉపమాన. సరిపోల్చుట ౭౨౨
ఉపాధ్యాయానీ. ఉపాధ్యాయుల భార్య ౨౭౪
ఉలప, పొద ౫౫
ఉడుపుష్ప, దాసానిచెట్టు ౧౨౨
ఉపతాప. రోగము ౩౧౦
ఉపజాప. భేదము ౪౭౭
ఉల్బ, గర్భపిండము ౨౯౭
ఉత్పలశారిబా, సుగంధిపాల ౧౫౮
ఉపక్రమ, ఆరంభించుట ౪౧౧
ఉపయమ / ఉపయామ { పెండ్లి } ౪౫౪
ఉత్తమా, ఉత్తమస్త్రీ ౨౬౩
ఉషా, నల్లఅగసె ౫౯౫
ఉపమా { సరిపోల్చుట ౭౨౨ / సదృశవస్తువు ౭౨౩ }
ఉదీచ్య { ఉత్తరదేశము ౭ / కురువేరు ౧౬౮ }
ఉపశల్య. గ్రామసమీపదేశము ౩౮
ఉదయ, ఉదయాద్రి ౪౧
ఉచ్ఛ్రాయ / ఉచ్ఛ్రయ { పర్వతాదుల పొడవు } ౫౬
ఉత్తానశయ. శిశువు ౩౦౦
ఉద్ధమనీయ, ధౌతవస్త్రద్వయము ౩౭౧
ఉత్తరీయ, పైవస్త్రము ౩౭౭
ఉపాధ్యాయ, వేదముఁజెప్పువాఁడు ౪౦౫
ఉపాచార్య, యజ్ఞాగ్నియందు మంత్రయోగింపఁ దగినది ౪౧౮
ఉపహత్యయ, విడిపడుట ౪౩౫
ఉపాయ, సామాద్యుపాయము ౪౭౬
ఉపగ్రాహ్య- రాజునకుతెచ్చెడు కానుక ౪౮౩
ఉమ్య, నల్లగసెపండుభూమి ౫౮౨
ఉఖ్య, కుండయందువండిన పిండిమొదలైనది ౬౨౦
ఉపకార్యా, గుడారము ౨౮
ఉపకుల్యా. పిప్పలిచెట్టు ౧౪౨
ఉపాధ్యాయా, చదువుచెప్పెడుస్త్రీ ౨౭౩
ఉదక్యా. ముట్టైనస్త్రీ ౨౮౦
ఉదన్యా, దప్పి ౬౩౦
ఉపసర్యా- ప్రథమగర్భమందుప్రాప్తమైనఋతుకాలము గలయావు ౬౪౫
ఉపాధ్యాయీ { చదువుఁజెప్పెడుస్త్రీ ౨౭౩ / ఉపాధ్యాయుని భార్య ౨౭౪ }
ఉపనిష్కర- దుర్గమైనపురము యొక్క రాజమార్గము ౧౮
ఉన్నిద్ర, వికసించినది ౫౪
ఉదుంబర { అత్తిచెట్టు ౬౮ / రాగి ౬౭౨ }
ఉశీర, వట్టివేరు ౨౧౦
ఉత్కార, ధాన్యాదులయొక్క రాశి ౨౫౮
ఉచ్చార, అమేధ్యము ౩౨౬
ఉదర, కడుపు ౩౩౬
ఉపహార. రాజునకుతెచ్చెడుకానుక ౪౮౩
ఉద్గార, అప్పు ౫౭౯
ఉపస్కర, సంబారము ౬౧.
ఉష్ట్ర- ఒంటె ౬౫౦
ఉరభ్ర, గొఱ్ఱె ౬౫౧
ఉగ్ర. శూద్రస్త్రీకి క్షత్రియునికిఁబుట్టినవాఁడు ౬౮౮
ఉర్వరా, సకలసస్యయుక్తభూమి ౪
ఉపచిత్రా, ఎలికెచెవిచెట్టు ౧౩౩
ఉస్రా- ఆవు ౬౪౧
ఉర్వారు, దోసచెట్టు ౨౦౧
ఉందురు. ఎలుక ౨౨౮
ఉపల, రాయి ౪౨
ఉత్ఫుల్ల. వికసించునది ౫౩
ఉలూఖల / ఉదాల { గుగ్గిలపుచెట్టు / ఎరిగిచెట్టు } ౮౦
ఉత్పల, చెంగల్వకోష్టు ౧౭౨
ఉరసిల, ఱొమ్ముబలముగలవాఁడు ౫౩౧
ఉదూఖల / ఉలూఖల { రోలు } ౬౦౦
ఉద్రావ, పారిపోవుట ౫౬౬
ఉర్వీ. భూమి ౩
ఉత్క్రోశ, పెన్నడపులుగు ౨౩౯
ఉపస్పర్శ, ఆచమనము ౪౩౪
ఉపదంశ, ఊరగాయ ౭౨౬
ఉపాంశు, ఏకాంతమునకు తగినస్థలము ౪౭౪
ఉపవిషా, అతివస ౧౪౫
ఉత్స, కొండయూట ౪౩
ఉరస్, ఱొమ్ము ౩౭౭
ఉపవాస, ఉపవాసము ౪౩౬
ఉపబర్హ, దిండు ౩౯౬
ఉద్వాహ, పెండ్లి ౪౫౪
ఉపగ్రహ, చెఱసాలనున్నవాఁడు ౫౭౪
ఉపానహ్, కాలిచెప్పు ౭౧౬
ఉరణాక్ష. తగిరిశచెట్టు ౧౯౩

ఊర్మికా- ఉంగరము ౩౬౬
ఊరుజ- వైశ్యుఁడు ౫౭౬
ఊర్ధ్వజ్ఞు- పొడుగు మోకాళ్లుగలవాఁడు ౩౦౬
ఊషణ- మిర్యము ౬౧౧
ఊషణా- పిప్పలిచెట్టు ౧౪౧
ఊషవత్- చవుటనేల ౫
ఊరుపర్వన్- మోకాలు ౩౩౧
ఊర్జస్విన్- బలాధికుఁడు ౫౩౧
ఊర్ధ్వజాను- పొడుగు మోకాళ్లుగలవాఁడు ౩౦౬
ఊర్ణనాభ- సాలెపురుగు ౨౯౯
ఊరవ్య- వైశ్యుఁడు ౫౭౬
ఊర్ణాయు { గొఱ్ఱె ౬౫౧ / గొఱ్ఱెవెంట్రుకలచే నేసిన కంబళి ౬౯౨ }
ఊషర- చవుటనేల ౫
ఊరు- తొడ ౩౩౨
ఊర్జస్వల- బలాధిక్యుఁడు ౫౩౧
ఊష- చౌటమట్టి ౪
ఊధస్- పొదుగు ౬౪౯

ఋక్షగంధికా- నల్లనేల గుమ్ముఁడు ౧౫౬
ఋత్విజ్- యాజకుఁడు ౪౧౫
ఋణ- అప్పు ౫౭౯
ఋత- శిలోంఛములు ౫౭౭
ఋశ్యప్రోక్తా- దురదగొండి ౧౩౩
ఋశ్యప్రోక్తా- పిల్లపిచ్చర ౧౪౭
ఋతుమతీ- ముట్టయినస్త్రీ ౨౯౦
ఋక్థ- ధనము ౬౬౪
ఋద్ధ- నూరిపిన ధాన్యము ౫౯౯
ఋక్షగంధా- బొద్దికూర ౧౯౩
ఋద్ధి- వృద్ధియనుగంధ్యము ౧౫౯
ఋషభ { ఔషధము ౧౬౨ / ఎద్దు ౬౩౪ }
ఋశ్య- మనుబోతు ౨౨౬
ఋజీష- బాణలెమూకుడు ౬౦౭
ఋషి- ఋషి ౪౪౧
ఋక్ష { దుండిగపుమాను ౧౦౩ / ఎలుగొడు ౨౨౧ }

ఏడూక- నడుమయెముకలు వేసిన గోడ ౨౨
ఏలావాలుక- నూగుదోసచెట్టు ౧౬౭
ఏడక- గొఱ్ఱె ౬౫౧
ఏషణికా- త్రాసు ౭౧౯
ఏడగజ- తిగిరిశచెట్టు ౧౯౩
ఏకవృష్టి- ౨౩౭
ఏరండ- ఆముదపుచెట్టు ౯౭
ఏడ- చెవిటివాఁడు ౩౦౭
ఏణ- పెద్దకండ్లనల్లయిఱ్ఱి ౨౨౬
ఏకధురీణ- ఒకభారమునే మోసే యెద్దు ౬౪౦
ఏలాపర్ణీ- సన్నరాష్ట్ర ౧౯౬
ఏకాష్ఠా- ఏడాదివయస్సుగల యావు ౬౪౩
ఏకపదీ- త్రోవ ౧౫
ఏధ- సమిధ ౫౯
ఏకహాయనీ- ఏఁడాదివయస్సుగలయావు ౬౪౩
ఏకధుర- ఒకభారమునే మోసే యెద్దు ౬౪౧
ఏకాష్ఠీల- బకపుష్పము ౧౨౭
ఏకాష్ఠీలా- అగురుశొంఠి ౧౩౧
ఏలా- పెద్దయేలకులు ౧౭౧
ఏకావళీ- ఒంటిసరముగలహారము ౩౬౫
ఏధస్- సమిధ ౫౯
ఏకధురావహ- ఒకభారమునే మోసేయెద్దు ౬౪౧

ఐణ- మొగదుప్పితోలుచర్మము ౨౨౪
ఐరావత- నారదపుచెట్టు ౯౪
ఐంగుద- గారపండు ౬౪
ఐలేయ- నూగుదోస ౧౬౭
ఐణేయ- ఆడదుప్పిచర్మము ౨౨౪
ఐతిహ్య- పారంపర్యోపదేశము ౪౧౦

ఓఘ- గుంపు ౨౫౫
ఓష- పెదవి ౩౪౯
ఓతు- పిల్లి ౨౨౨
ఓషధీ- అరటివరిమొదలైనది ౫౨
ఓషధీ- ప్రత్యేకముగాఁ జెలియఁబడుచున్నలతాదిజాతులు ౧౯౧
ఓదన- వంటకము ౬౨౩
ఓడ్రపుష్ప- దాసానిచెట్టు ౧౨౨
ఓకస్- ఇల్లు ౨౪

ఔర్ధ్వదైహిక- మృతులైనవారిని గురించిన దానము- నెలమాసికములు ౪౨౯
ఔపయిక- న్యాయ్యము ౪౯౦
ఔదనిక- వంటవాఁడు ౬౦౩
ఔక్షక- ఎద్దులగుంపు ౬౩౫
ఔష్ట్రక / ఔరభ్రక { ఒంటెలగుంపు / గొఱ్ఱెలగుంపు ౬౫౨ }
ఔపవస్త- ఉపవాసము ౪౩౬
ఔషధ- జాతివ్యతిరిక్తమైరోగహరమైనది ౧౯౧
ఔషధ- మందు ౩౦౯
ఔమీన- నల్లగసెలువండే భూమి ౫౯౨
ఔరస్య- సవర్ణస్త్రీయందుఁబుట్టినకొడుకు ౨౯౭
ఔపవాహ్య- రాజును వహించు యేనుఁగు ౪౯౨
ఔరస- సవర్ణస్త్రీయందుఁ బుట్టినకొడుకు ౧౦౭

కటక { కొండనడుము ౪౩ / కడియము ౩౬౬ }
కరంజక- కానుగ ౯౩
కలీకారక- నెమలమునుగుచెట్టు ౯౪
కరహాటక- మంగచెట్టు ౯౯
కరక- దాడిమచెట్టు ౧౦౦
కరమర్దక- కలివిచెట్టు ౧౧౩
కచ్ఛూరక- గంధకచోరము ౧౯౧
కటిల్లక- కాకరచెట్టు ౨౦౦
కంక- రాబులుగు ౨౩౨
కలవింక- పిచ్చుక ౨౩౪
కదంబక- గుంపు ౨౫౬
కర్కోలక- తక్కోలపుచెట్టు ౩౯౯
కందుక / కందుక { బంతి ౩౯౭ }
కరిశాబక- ఏనుఁగుపిల్ల ౪౯౧
కర్కరీ- తెల్లగుఱ్ఱము ౫౦౧
కంబళివాహ్యక- దిగ్గనయెద్దులుదీసెడుబండి ౫౦౯
కంచుక- బొందలము ౫౧౯
కంకటక- జీరా ౫౨౦
కపటిక- దుర్మార్గబతుకువాఁడు ౫౯౧
కదంబక- ఆవాలు ౫౯౨
కనక- బంగారు ౬౬౯
కపోతపాలికా- సూర్యాద్యులయందుచతురస్రమైనపతులుండేవాసిక ౩౩
కలికా- మొగ్గ ౭౬౨
కలికా- నెల్లిచెట్టు ౧౧౨
కంటకారికా- వాకుడు ౧౩౯
కణజలూక- జెట్టి ౨౨౯
కశేరుకా- వెన్నెముక ౩౨౯
కనీనికా- కంటినల్లగుడ్డు ౩౫౦
కర్ణికా- చెవులకమ్మ ౩౬౨
కంఠికా- దువ్వెన ౩౯౯
కనకాలుకా- బంగారుగిండి ౪౯౯
కవికా- కళ్లెము ౫౦౫
కరపాలికా- తులువకత్తి ౫౭౬
కరశాఖా- వ్రేలు ౩౪౧
కట్వాంగ- దుండిగపుమాను ౧౦౨
కంబింగ- కోడిశంకు ౧౧౩
కళింగ- కూకలమూంగ ౨౩౨
కంగు- కొఱ్ఱ ౫౯౫
కచ- తలవెంట్రుకలు ౩౫౪
కవచ- జీరా ౫౨౦
కచ్ఛ- నద్యాదులసమీపప్రదేశము ౧౦

కచ్ఛ- నందివృక్షము ౧౮౪
కపికచ్ఛూ- దురదగొండిచెట్టు ౧౩౩
కచ్ఛూ- గజ్జి ౩౧౨
కరజ- కానుగచెట్టు ౯౩
కరంజ- పులిగోరుచెటు ౧౮౫
కవాట- తలుపు ౩౫
కరట- కాకి ౨౩౬
కర్పట- చినిగినవస్త్రము ౩౮౪
కట { మొల ౩౩౩
ఏనుగుచెక్కిలి ౪౯౨
చాప ౬౦౧ }
కరోటి- తలపుర్రె ౩౨౭
కటి- పిరుదు ౩౩౩
కర్కటీ- దోసచెట్టు ౨౦౧
కటు- కటుకరోహిణి ౧౩౧
కర్కారేటు / కరేటు { పెద్దకొక్కెర ౨౩౫
కనిష్ఠ- తమ్ముఁడు ౩౦౨
కంఠ- కుత్తుక ౩౪౮
కనిష్ఠా- చిటికెనవ్రేలు ౩౪౧
కంఠాలా- తీట ౩౧౨
కత్తృణ- కామంచికసువు ౨౧౨
కర్ణ- చెవి ౩౫౩
కంకణ / కరభూషణ { కడియము ౩౬౮
కరణ- శూద్రస్త్రీకిని వైశ్యునికిని బుట్టినవాఁడు ౬౭౭
కణా { పిప్పలిచెట్టు ౧౪౨
జీలకఱ్ఱ ౬౧౧ }
కండోలవీణా- మాలవానివీణె ౮౧౮
కఫోణి- మోచెయ్యి ౩౩౯
కటురోహిణీ- కటుకరోహిణి ౧౩౧
కరిణీ- ఆఁడుయేనుఁగు ౪౯౨
కపోత- పావురము ౨౩౦
కకుద్మతీ- పిరుదు ౩౩౩
కపిత్థ- వెలగచెట్టు ౬౮
కటప్రోథ- పిరుదులయందున్న తమైనప్రదేశము ౩౩౪
కంఠీరథ- మనుష్యులుమోసెడువి

మానసము ౫౦౮
కంద-కందగడ్డ ౨౦౩
కలాద- అగసాల వాఁడు ౬౯౪
కందు- పెనము ౬౦౫
కబంధ- తలలేనిశరీరము ౫౮౩
కర్కంధూ- రేఁగుచెట్టు ౭౨
కదధ్వన్- చెడుత్రోవ ౧౬
కపీతన { అంబారపుచెట్టు ౮౩
కలజువ్వి ౭౯
దిరిశపుచెట్టు ౧౦౯ }
కఫిన్- శ్లేష్మవ్యాధిగలవాఁడు ౩౧౯
కర్ణవేష్టన- పోగు ౩౬౨
కర్మందిన్- సన్న్యాసి ౪౩౯
కంచుకిన్- అంతఃపురపాలకుఁడు ౪౬౪
కరిన్- ఏనుఁగు ౪౯౦
కల్పనా- ఏనుఁగును శృంగారించుట ౪౯౮
కల్ప- స్వోచితధర్మమును వదలకుండుట ౪౮౯
కపి- కోతి ౨౧౯
కఫ- శ్లేష్మము ౩౨౧
కదంబ- కడపచెట్టు ౭౭
కలంబ- అమ్ము ౫౪౨
కడంబ / కలంబ { కూరకాఁడ ౬౧౦
కంబి- గంటె- తెడ్డు ౬౦౯
కటుతుంబీ- చేదుసొరచెట్టు ౨౦౨
కలంబీ- తీఁగెబచ్చలి ౨౦౩
కకుభ- ఏరుమద్ది ౯౧
కరభ- మణికట్టుమొదలు చిటికెన వ్రేలుదాకచేతి వెలుపలిపార్శ్వము ౩౪౦
కలభ- ఏనుఁగుగున్న ౪౯౧
కరంభ- పెరుగుగలిసిన వేపుడుపిండి ౬౨౩
కరభ- ఒంటెపిల్ల ౬౫౦
కటభీ- ఎక్కుడుతీఁగె ౧౯౬
కలిద్రుమ- తాండ్రచెట్టు ౧౦౪
కనకాహ్వయ- ఉమ్మెత్త ౧౨౩
కల్య- ఆరోగి ౩౧౬

కవ్య- పితృయోగ్యమైన అన్నము ౪౨౨
కశ్య- గుఱ్ఱములనడుము ౫౦౩
కలాయ- ఉలవ ౫౯౧
కశ్య- కల్లు ౮౨౬
కన్యా- పెండ్లికానిపడుచు ౨౬౮
కండూయా- తీఁట ౩౧౨
కక్ష్యా- ఏనుఁగునడుమునకట్టేతోలుమోకు ౪౯౮
కర్మణ్యా- కూలి ౮౨౪
కందర- పర్వతబిలము ౪౪
కదర- వెలిచండ్ర ౯౬
కర్ణికార- కొండగోఁగు ౧౦౬
కరవీర- గన్నేరు ౧౨౩
కరీర- వెణుకురుచెటు ౧౨౬
కఠింజర- నల్లగన్నెర ౧౨౫
కచ్ఛూర- గచ్చకచోరము ౨౦౦
కర్మార- వెదురు ౨౦౬
కచ్ఛుర- గజ్జిగలవాఁడు ౩౧౮
కర్పర- తలయొముక తునక ౩౨౮
కళేబర- ఒడలు ౩౨౯
కర్పూర- కర్పూరము ౩౭౯
కర- రాజునకివ్వఁదగిన అప్పనము ౪౭౨
కడంగర- పొల్లు ౫౯౮
కర్బుర- బంగారు ౬౬౯
కమలోత్తర- కుసుమపువ్వు ౬౭౧
కర్మకర- కూలివాఁడు ౮౦౧
కరపత్ర- రంపము ౮౨౦
కటుంభర- కటుకరోహిణి ౧౩౧
కండూరా- దురదగొండిచెట్టు ౧౩౨
కచ్ఛురా- తీటకసింద ౧౩౭
కటంభరా- గొంతెమగోరుచెట్టు ౧౯౯
కంధరా- మెడ ౩౪౮
కపోతాంఘ్రి- నలియనుగంధద్రవ్యము ౧౮౫
క[illegible] { వాయింటచెటు ౧౭౫
తురుము ౩౫౬ }

ఇంగువమాను ౬౧౫
కస్తూరీ- మృగనాభి ౩౭౭
కర్కరీ- గరిగె ౬౦౬
కర్పరీ- తుత్థాంజనము ౬౮౬
కర్కారు- గుమ్మడిచెట్టు ౨౦౧
కందరాల- కొండగోఁగు ౮౫
కట్ఫల- కేకుమాను ౭౬
కందరాల- కలజువ్వి ౭౯
కర్షఫల- తాండ్రచెట్టు ౧౦౪
కంటకఫల- పనసచెట్టు ౧౦౮
కలల- గర్భపిండము ౨౯౮
కపాల- కపాలము ౩౨౮
కపోల- చెక్కిలి ౩౪౯
కరవాల- ఖడ్గము ౫౪౫
కశ్మల- మైమఱచుట ౫౬౫
కందోల- గంప ౬౦౧
కంకాల- ఒడలియెముకల గుంపు ౩౨౭
కంబల- కంబళి ౩౮౫
కబళ- కడి ౬౨౯
కపిలా- కంపిరుగుడు ౧౦౯
కపిలా- తక్కోలము ౧౬౬
కలి- యుద్ధము ౫౬౦
కరిపిప్పలి / కపివల్లీ { గజపిప్పలి ౧౪౩
కదళీ { అరటిచెట్టు ౧౫౯
మృగవిశేషము ౨౨౫ }
కందళీ- మృగభేదము ౨౨౫
కమండలు - కమండలము ౪౪౪
కంఠీరవ- సింహము ౨౧౮
కలరవ- పావురము ౨౩౦
కహ్వ- వక్కకొంగ ౨౩౭
కర్మసచివ- పనిచేసెడుమంత్రి ౪౬౧
కంబుగ్రీవా- 3 రేఖలుగలమెడ ౩౪౮
కవి- విద్వాంసుఁడు ౪౦౩
కర్కశ- కంపిల్లము ౧౯౨
కణిశ- వెన్ను ౫౯౬
కలశ- కడవ ౬౦౬
కశా- చబుకు ౮౧౩
కలశీ- నక్కతోకకసవు ౧౩౯
కరీష- ఎండినపేడ ౬౨౬
కర్ష- ౧౬ మాషకములయెత్తు ౬౬౧
కష- సాన ౮౧౭

కంఠభూషా - మెడసొమ్ము ౩౬౩
కలహంస- అంచ ౨౩౯
కంస- కంచము ౬౦౭
కరరుహ, గోరు ౩౪౨
కలహ- యుద్ధము ౫౬౧
కక్ష, చంక ౩౩౮
కటాక్ష, కడకంటిచూపు ౩౫౩
కక్ష్యా, ఏనుగునడుమునగట్టెడు తోలుత్రాడు [illegible]

కాకపీలుక / కాకతిందుక } నల్లతుమికి ౮౫
కాలేయక - మానిపసుపు ౧౪౭
కాల్యక - గంధకచోరము ౧౮౧
కాక- కాకి ౨౩౬
కాలకంఠక - భరతపక్షి ౨౩౭
కాలక, పుట్టుమచ్చ ౩౦౮
కార్తాంతిక - జ్యోస్యుఁడు ౪౭౦
కావచిక- జోడుతొడిగిన వారిసమూహము ౫౨౧
కార్ముక- విల్లు ౫౩౮
కార్షిక, కర్షమెత్తువెండిచేత చేయబడినటంకము ౬౬౩
కాకోదుంబరికా- కుక్కమేడిచెట్టు ౧౦౭
కాలమేషికా { మంజిష్ఠ ౧౩౬ ; నల్లతేగడ ౧౫౫ }
కాకనాసికా. కాకిదొండచెట్టు ౧౬౪
కాముకా { ధనమందాశగల స్త్రీ } ౨౬౮
కాముకీ { రతియందాశగల స్త్రీ } ౨౬౮
కాకముద్గా, పిల్లపెసర ౧౫౯
కాకాంగీ, కాకిదొండ ౧౬౪
కాచ { గాజు ౬౭౪ ; కావడియుట్టి ౭౧౬ }
కాకచించీ- పూసలగురువింద ౧౪౪
కాకమాచీ, కాచిచెట్టు ౧౯౭
కాష్ఠ, కొయ్య ౫౯
కాలపృష్ఠ- కర్ణునివిల్లు ౫౩౯
కాలఖండ, మాంసవిశేషము ౩౨౫
కార్షాపణ- కర్షమెత్తువెండిచేఁచేయఁబడిన టంకము ౬౬౩
కాపోత- పావురములగుంపు ౨౫౯
కాపోత- సద్యక్షారము ౬౮౪
కాపథ. చెడ్డతోవ ౧౬
కాయస్థా- కరకచెట్టు ౧౦౫
కాకుద, దవడ ౩౫౦
కాకేందు, నల్లతుమికి ౮౫
కాలస్కంధ- తుమికిచెట్టు ౮౪
చీకటిమ్రాను ౧౧౪
కానన- అడవి ౪౭
కానీన- పెండ్లిగానిపడుచు కొడుకు ౨౮౩
కాశ్మీరజన్మన్- కుంకుమపువ్వు ౩౮౩
కాపోతాంజన, సౌవీరాంజనము ౬౭౬
కామినీ- మిక్కిలికామముగల స్త్రీ ౨౬౨
కాత్యాయనీ- సగముముదిసి కావిచీరగట్టివిధవయైయున్న స్త్రీ ౨౭౬
కాశ్యపీ, భూమి ౨
కాదంబ, హంస ౨౩౯
కారంభా- ప్రేంకణపుచెట్టు ౧౦౨
కాలధర్మ- చావు ౫౭౧
కామ- యథేష్టమైనది ౬౩౨
కారోత్తమ. కల్లుతేట ౭౨౮
కాశ్మర్య- గుమ్ముడుచెట్టు ౮౨
కాశ్య- మద్దిచెట్టు ౯౦
కాలానుసార్య { రాతిపువ్వు ౧౬౮ ; పచ్చవంటిగంధము ౩౮౫ }
కాయ. ఒడలు ౩౩౦
కాయ, ఋషిసంబంధమైనతీర్థము ౪౪౮
కాలశేయ- మజ్జిగ ౬౨౮
కాశ్మీర, పుష్కరమూలము ౧౯౧
కాసర- ఎనుబోతు ౨౨౦
కార్తస్వర- బంగారు ౬౭౦
కారా- చెరసాల ౫౭౪
కాశ్మరీ- గుమ్ముడుచెట్టు ౮౧
కాదంబరీ- కల్లు ౭౨౫
కాలాగురు- కృష్ణాగరు ౩౮౬
కారు- శిల్పి ౬౯౧
కారవేల్ల, కాకరచెట్టు ౨౦౦
కాకోల, మాలకాకి ౨౩౭
కాళా- కలిగొట్టుచెట్టు ౧౦౦
కాలా { నీలిచెట్టు ౧౪౦ ; నల్లతేగడ ౧౫౫ }
కాష్ఠీలా, అరటిచెట్టు ౧౫౯
కాలా, నల్లజీలకఱ్ఱ ౬౧౨
కాచస్థాలీ- కలుగొట్టుచెట్టు ౧౦౦
కారండవ, కన్నెలేడు ౨౫౦
క్వాథోద్భవ, రసాంజనము ౬౭౫
కారవీ { ఓమము ౧౫౭ ; పెద్దసదాప ౧౯౮ ; నల్లజీలకఱ్ఱ ౬౧౨ ; ఇంగువమాను ౬౧౫ }
కాశ, రెల్లుకసువు ౨౦౮
కాష్ఠతక్ష, వడ్లవాఁడు ౬౯౫
కాలమేషీ- త్రాళ్ళచెట్టు ౧౪౨
కాస- దగ్గు ౩౧౧
కార్పాస. నూలుచీర ౩౭౦
కాలాయస, ఇనుము ౬౭౩
కార్పాసీ- ప్రత్తిచెట్టు ౧౬౨
కాకపక్ష- కూకటి ౩౫౫
కాక్షి. తొవరిమన్ను ౧౭౭
కాంతలక, నందివృక్షము ౧౭౪
కాంతారక, వేణువిశేషము ౨౦౯
కాండవిక, పిండివంటలు వండువాఁడు ౬౦౩
కాంజిక / కాంచిక } కలి ౬౧౪
కాండవిక, శంఖము చేకడియము మొదలైనవి చేసిఅమ్ము వాఁడు ౬౯౪
కాంచీ, స్త్రీలమొలనూలు ౩౬౭
కాంభోజ, కాంభోజదేశపు గుఱ్ఱము ౫౦౦
కాంభోజీ. కారుమినుము ౧౮౪
కాండపృష్ఠ - ఆయుధజీవి ౫౨౩
కాండవత్- అమ్ములాయుధము గాఁగలవాఁడు ౫౨౫
కాంతా. చక్కని స్త్రీ ౨౬౨
కాంచన, బంగారు ౬౭౦
కాంచనీ- పసుపు ౬౧౬
కాంచనాహ్వయ- నాగకేసరము ౧౧౧
కాంపిల్య- కంపిల్లము ౧౯౨
కాంతార- దుర్గమమార్గము ౧౭
కాండీర, అమ్ములే ఆయుధముగాఁగలవాఁడు ౫౨౫
కాంబళ, కంబళిచేఁగప్పఁబడిన రథము ౫౧౦
కాండేక్షు. గొలిమిడి ౧౫౦
కిలింజక- చాప ౬౦౧
కిట్ట. మలము ౩౨౪
కిరీట. కిరీటము ౩౬౧
కిటి- అడవిపంది ౨౧౮
[illegible] నేలవేము ౧౮౯
కిరాత- కిరాతుఁడు ౭౦౬
కిలాసిన్, సిబ్బెముగలవాఁడు ౩౨౦
కిలిమ, దేవదారుచెట్టు ౯౯
కిసలయ. చిగురు ౬౦
కిశోర, గుఱ్ఱపుపిల్ల ౫౦౨
కిరి, అడవిపంది ౨౧౮
కితవ { ఉమ్మెత్త ౧౨౩ ; జూదమాడువాఁడు ౭౨౯ }
కిణ్వ, సురాబీజము ౭౨౮
కికీదివి. పాలపక్షి ౨౩౨
కిలాస, సిబ్బెము ౩౧౨
కిణిహీ. ఉత్తరేణి ౧౩౫
కింశుక. మోదుగచెట్టు ౭౫
కింకిణీ, చిరుగంట ౩౬౯
కింకర, బంటు ౭౦౩
కింశారు, ధాన్యముయొక్క ముల్లు ౫౯౬
క్లీతక, అతిమధురము ౧౫౫
కీచక, ధ్వనించువెదురు ౨౦౭
కీలక, గూటము ౬౪౮
క్లీతకికా, నీలిచెట్టు ౧౪౦
క్లీబ. నపుంసకుఁడు ౨౯౮

కీర, చిలుక ౨౩౮
కీశవల్లీ, ఉత్తరేణి ౧౩౫
కీశ, కోతి ౨౧౯
కీకస, ఎముక ౩౨౮
కుమారక, ఉలిమిరిచెట్టు ౮౧
కులక, నల్లతుమిచెట్టు ౭౫
కురవక { ఎఱ్ఱగోరింట ౧౨౦
ముల్లుగోరింట ౧౨౧ }
కురంటక { పచ్చగోరింట ౧౨౦
ముల్లుగోరింట ౧౨౧ }
కుశేరక, నల్లగన్నెర ౧౨౫
కునాశక, తీటకసింద ౧౩౮
కుబేరక, నందివృక్షము ౧౮౩
కులక, చేదుపొట్ల ౨౦౧
కుసీదిక, వడ్డిచే బ్రతుకువాఁడు ౫౭౦
కులిక, శిల్పిశ్రేష్ఠుఁడు ౬౯౧
కుముదికా, పేయమాను ౭౬
కులపాలికా, కులస్త్రీ ౨౬౬
కుళుత్థికా- కుళుత్థాంజనము ౬౮౮
కు...షాలి ... ౩
కురంగ, ఇఱ్ఱి ౨౨౪
కుచ, చన్ను ౩౩౬
కుటజ, కొడిసెచెట్టు ౧౧౨
కుబ్జ, మరుగుజ్జు ౩౦౮
కుట, వృక్షము ౫౧
కుటన్నట { పెద్దమ్రాను ౧౦౩
తుంగముస్త ౧౮౮ }
కుక్కుట- కోడి ౨౩౩
కుట, కడవ ౬౦౮
కులటా, అంకులాడి ౨౬౯
కుశటీ, మణిశిల ౬౭౩
కుష్ఠ { చెంగల్వకోష్టు ౧౮౨
తెల్లకుష్ఠు ౩౧౩ }
కుణీ, నందివృక్షము ౧౮౪
కుణి, ఈచబోయినచేతులుగలవాఁడు ౩౦౮
కుముద్వతీ, తెల్లగలువలు గలదేశము ౯
కుల్మాషాభిషుత, కలి ౬౧౪
కురుబిస్త- పలమెత్తుబంగారు ౬౬౧
కుతూ, పెద్దసిద్దె ౬౦౭
కుథ. దర్భ ౨౧౨
కుథ, ఏనుగుమీఁదబరచురత్నకం

బలి ౪౯౭
కురువింద- నిడుపుతుంగముస్త ౨౦౫
కుసీద, వడ్డి ౫౩౯
కువింద, సాలెవాఁడు ౬౯౨
కుచందన, ఎఱ్ఱనిగంధము ౩౯౧
కులీన. సజ్జనుఁడు ౪౦౧
కుసుమాంజన. కుసుమాంజనము ౬౮౭
కులశ్రేష్ఠిన్, శిల్పకులశ్రేష్ఠుఁడు ౬౯౧
కుహనా. అబద్ధపుభిక్షుధర్మమార్గమునవలంబించువాని తిరుగుట ౪౫౧
కుటుంబినీ, కుటుంబముగలస్త్రీ ౨౬౫
కుట్టనీ- కుంటెనకత్తె ౨౮౭
కుణప, పగిలినపాలు ౪౨౯
కుణప, పీనుఁగు ౫౮౪
కుతుప, చిన్నసిద్దె ౬౦౭
కుక్కుభ, పెశగువ్వ ౨౫౧
కుసుంభ, కుసుమపువ్వు ౬౭౧
(కుట్టిమ. శిరోగృహము ౨౮
కుసుమ, పువ్వు ౬౩
కుడ్య. గోడ ౨౨
కులాయ, పక్షిగూడు ౨౫౩
కుల్య, ఎముక ౩౨౮
కుప్య, రాగిమొదలైనలోహము ౬౬౬
కుక్కుర, మాచిపత్రి ౧౮౭
కురర, పెన్నదపులుగు ౨౩౯
కుకర, ఈచబోయినచేతులు గలవాఁడు ౩౦౮
కుకుందర, అవతానిపిరుదుల మీఁదిగుంత ౩౩౪
కుచాగ్ర, చనుమొన ౩౩౬
కుఠార. గండగొడ్డలి ౫౪౮
కుటర, తరికంబము ౬౪౯
కుక్కుర, కుక్క ౮౦౮
కుమారీ { చిన్నగోరింట ౧౧౯
పెండ్లికానిపడుచు ౨౬౮ }
కులస్త్రీ, కులమును కాపాడుస్త్రీ ౨౬౬
కుస్తుంబురు. కొత్తిమల్లి ౬౧౩
కుడ్మల, మొగ్గ ౬౨

కుద్దాల. ఎఱ్ఱకాంచనపుచెట్టు ౬౭
కువల, రేగుపండు ౭౨
కుల, సజాతీయప్రాణిసమూహము ౨౫౮
కుల, వంశము ౩౯౯
కులాల, కుమ్మరవాఁడు ౬౯౨
కులీ, వాకుడు ౧౪౦
కులాలీ, కుళుత్థాంజనము ౬౮౮
కులసంభవ, ఒకవంశమునఁబుట్టినవాఁడు ౪౦౦
కుడవ, మానెడు ౬౬౨
కుశీలవ, బట్టువాఁడు ౬౯౭
కుశ. దర్భ ౨౧౨
కుల్యా, కృత్రిమమైననది ౬౮౪
కుల్మాష { అలసంద ౫౯౩
కలి ౬౧౪ }
కుక్షి, కడుపు ౩౩౬
కుబేరాక్షీ, కలుగోట్టుచెట్టు ౧౦౧
కుంభోలూఖలక, గుగ్గిలపుచెట్టు ౭౦
కుందురుకీ. అందుగచెట్టు ౧౮౦
కుంజ- పొదరిల్లు ౪౬
కుండ, మగఁడుండఁగాఁ జారునకు మగనికిఁబుట్టినకొడుకు ౨౯౫
కుండ, కుండ ౬౦౬
కుండీ, కమండలము ౪౪౪
కుంత, బల్లెము ౫౪౯
కుంద, మొల్ల ౧౧౯
కుంద- కుందురుష్కమనుగంధద్రవ్యము ౧౬౮
కుంజరాశన, రావిచెట్టు ౬౬
కుంభినీ. ఏనుఁగు ౪౯౦
కుంబా, యజ్ఞశాలచుట్టుపెట్టినవెలుఁగు ౪౧౬
కుంభ { గుగ్గిలపుచెట్టు ౭౦
కుంభస్థలము ౪౯౩ }
కుంభీ, పేయమాను ౭౬
కుంకుమ, కుంకుమ పువ్వు ౩౭౨
కుంజర, ఏనుఁగు ౪౯౦
కుంభకార, కుమ్మరవాఁడు ౬౯౨
కుం...రు కుందురుష్క మనుగంధ

ద్రవ్యము ౧౬౮
కుంతల, తలవెంట్రుక ౩౫౪
కుండల. పోగు ౩౬౨
కుంజల, కలి ౬౧౪
కూర్పాసక, రవికె ౩౮౮
కూటక, కఱ్ఱుయేఁడికోలలేని నాఁగలు ౫౭౭
కూర్చికా, జున్ను ౬౧౯
కూర్చ- కనుబొమలనడుము ౩౫...
కూట, కల్లు ౨...
కూట. పర్వతశిఖరము ౪౨
కూట, ధాన్యాదిసమూహము ౨౫౭
కూష్మాండ, గుమ్మడిచెట్టు ౨౦౧
కూర్పర. మోచెయ్యి ౩౩౯
కూబర. కాడికట్టుమేఁక ౫౧౨
కూటయంత్ర, బోను ౩౧౨
కూటశాల్మలీ. కొండబూరుగ ౯౩
కూర్చశీర్ష, జీవకము ౧౭౭
కృత్రిమధూపక, అనేకపరిమళములుగలధూపము ౩౭౬
కృషిక, దున్నిబ్రతుకువాఁడు ౫౭౧
కృషిక, కఱ్ఱు ౫౭౭
కృతసాపత్నికా, పెద్దపెండ్లాము ౨౬౬
కృకాటికా, పెడతల ౩౪౮
కృష్ణికా, నల్లావాలు ౫౯౪
కృకవాకు, కోడి ౨౩౩
కృతపుంఖ, అమ్ముగురిదప్పక వేయనేర్చినవాఁడు ౫౨౩
కృష్ట, దున్నినక్షేత్రము ౫౭౩
కృష్టి, విద్వాంసుఁడు ౪౦౪
కృకణ, కౌక్కెర ౨౩౫
కృపాణ, ఖడ్గము ౫౪౫
కృష్ణ. మిరియము ౬౧౧
కృష్ణా, పిప్పలిచెట్టు ౧౪౨
కృపాణీ. కత్తెర ౮౧౯
కృతహస్త, అమ్ముగురిదప్పక వేయనేర్చినవాఁడు ౫౨౩
కృష్ణవృంతా, కలిగొట్టుచెట్టు ౧౦౧

కృత్తి - చర్మము ౪౪౪
కృష్ణభేదీ - కటుకరోహిణి ౧౩౨
కృతిన్. విద్వాంసుఁడు ౪౦౪
కృశాశ్వన్ - నట్టువవాఁడు ౬౯౮
కృష్ణసార - నల్లయిఱ్ఱి ౨౨౬
కృష్ణ - సాంతపనము ౪౫౦
కృతమాల - రేలచెట్టు ౭౦
కృష్ణపాకఫల - కలివిచెట్టు ౧౧౩
కృషీవల, దున్నిబ్రతుకువాఁడు ౫౮౧
కృష్ణభేదా - కార్రిలుచెట్టు ౧౪౨
కృష్ణలా - పూసగురువింద ౧౪౪
కృషి - దున్నిపైరు పెట్టుట ౫౭౭
కృకలాస - తొండ ౨౭౮
కేశక - మంచివెంట్రుకలుగలవాఁడు ౩౦౪
కేకా - నెమలికూత ౨౪౭
కేతకీ - మొగలిచెట్టు ౨౧౬
కేశాంబునామన్, కురువేరు ౧౬౮
కేసరిన్ - సింహము ౨౧౬
కేకిన్ - నెమలి ౨౪౬
కేశిన్ - మంచివెంట్రుకలుగలవాఁడు ౩౦౪
(కేశఘ్న - వ్యాధిభేదము) ౩౧౫
కేతన - టెక్కెము ౫౫౫
కేశినీ - కడిలచెట్టు ౧౭౨
కేసర { సురపొన్న ౭౧ ; పొగడచెట్టు ౧౧౦ ; నాగకేసరము ౧౧౧ }
కేకర - మెల్లకంటివాఁడు ౩౦౮
కేయూర - బాహుపురి ౩౬౬
కేదార - క్షేత్రము ౫౮౬
కేశవ - మంచివెంట్రుకలుగలవాఁడు ౩౦౪
కేశ - తలవెంట్రుకలు ౩౫౪
కేశవేశ - తురుము ౩౫౬
కేశపాశ - శిఖ ౩౫౬
కైవర్తీముస్తక - తుంగముస్త ౧౭౯

కైశిక - వెంట్రుకలగుంపు ౩౫౫
కైదారక, కైదారిక { వరిపండెడు నేలల గుంపు } ౫౮౬
కైదర్య - పేకమాను ౮౬
కైశ్య - వెంట్రుకలగుంపు ౩౫౫
కైదార్య - వరిపండెడు నేలలగుంపు ౫౮౬
కైతవ - జూదము ౭౩౦
కోరక - మొగ్గ ౬౨
కోక { తోడేలు ౨౨౩ ; జక్కువ ౨౩౮ }
కోయష్టిక - గుడ్డికొంగ ౬౫౧
కోల { లక్కోలపుచెట్టు ౩౮౮ ; మిర్యము ౬౧౧ }
కోరంగీ - సన్నయేలకలు ౧౭౧
కోటి - కొన ౫౪౯
కోశ - ఎఱ్ఱపులుము ౩౧౩
కోదండ - విల్లు ౫౩౮
కోణ - అంచు ౫౭౮
కోవిద - విద్వాంసుఁడు ౪౦౩
క్లోమన్ - కడుపులోనుండెడుమాంసవిశేషము ౩౨౪
కోపనా - కోపముగలస్త్రీ ౬౬౩
క్లోమ - కడుపులో నుండెడు మాంసవిశేషము ౩౨౪
కోటర - మానితొఱ్ఱ ౫౯
కోవిదార - ఎఱ్ఱకాంచనపు చెట్టు ౬౮
కోల { రేగుపండు ౮౩ ; అడవిపంది ౬౧౮ }
కోలదల - నఖమనుగంధద్రవ్యము ౧౭౬
కోకిల - కోయిల ౨౩౫
కోశఫల - లక్కోలపుచెట్టు ౩౮౯
కోలా - పిప్పలిచెట్టు ౧౪౩
కోలీ - రేగుచెట్టు ౮౨
కోలవల్లీ - గజపిప్పలి ౧౪౩
కోద్రవ - అరక ౫౯౧
కోటవీ - దిసమొలతో నుండుస్త్రీ ౨౭౬

కోశ { గుడ్డు ౬౫౩ ; వృషణము ౩౩౫ ; కృతాకృతహేమరూప్యములు ౬౬౬ }
కోటిశ - మంటిగడలుకొట్టెకొయ్య ౫౮౭
కోరదూష - అరక ౫౯౧
కోటివర్షా - స్పృక్కయనుగంధద్రవ్యము ౧౭౯
కోకిలాక్ష - గొలిమిడి ౧౫౦
కౌశిక { శల్లలపుచెట్టు ౮౦ ; గుడ్లగూబ ౨౩౧ }
కౌలేయక - కుక్క ౭౦౭
కౌక్షేయక, ఖడ్గము ౫౪౫
కౌటిక - మాంసము అమ్మువాఁడు ౭౦౦
కౌప్రవీణ - అస్లవంటే భూమి ౫౮౩
కౌలటేయ - అంకులాడికొడుకు ౨౮౫
కౌలటేయ, కౌలటినేయ { పతివ్రతయైయు భిక్షాటనముగా సంచరించుదాని కొడుకు } ౨౮౬
కౌశేయ - పట్టుచీరమొదలైనది ౩౭౦
కౌలటేర - అంకులాడికొడుకు ౨౮౫
కౌటతక్ష - కూలికిపనిచేయువడ్లవాఁడు ౬౯౫
కౌంతిక - ఈటెవాఁడు ౫౨౬
కౌంతి - తక్కోలము ౧౬౬
క్రముక { ఎఱ్ఱలొద్దుగ ౮౭ ; గంగరావి ౮౭ ; పోకచెట్టు ౬౧౫ }
క్రమేలక - ఒంటె ౬౫౦
క్రయవిక్రయిక - వర్తకుఁడు ౬౫౩
క్రయిక - కొనువాఁడు ౬౫౫
క్రకచ - రంపము ౭౨౦
క్రతు - యజ్ఞము ౪౧౧
క్రథన - చంపుట ౫౭౦
క్రమ - విధి ౪౩౭
క్రవ్య - మాంసము ౩౨౨
క్రవ్యాద్, [illegible]

౬౫౬
క్రకర { వెలుతురుచెట్టు ౧౨౩ ; కొక్కెర ౨౩౫ }
క్రందన - విలాపము ౫౬౩
క్రాయక - కొనువాఁడు ౬౫౪
క్రిమిజ - అగరు ౩౮౫
క్రిమిఘ్న - వాయువిళంగము ౧౫౨
క్రిమి - పురుగు ౨౨౯
క్రుంచ్ - కొంగ ౨౩౮
క్రియ - కొనఁదగినవస్తువు ౬౫౬
క్రోష్టు - నక్క ౨౨౧
క్రోడ { అడవిపంది ౨౧౮ ; చేతులనడుము ౩౩౬ }
క్రోష్టువిన్నా - నక్కతోకగసుపు ౧౩౯
క్రోష్ట్రీ - తెల్ల నేలగుమ్ముడు ౧౫౬
క్రౌంచ - కొంగ ౨౩౮

ఖజాకా - తెడ్డు ౬౮
ఖడ్గ { ఖడ్గమృగము ౨౨౦ ; కత్తి ౫౪౪ }
ఖగ { పక్షి ౨౪౮ ; బాణము ౫౪౨ }
ఖర్జూ - ఈత ౩౧౨
ఖద్యోత - మిణుగురుబూచి ౨౫౪
ఖడ్గిన్ - ఖడ్గమృగము ౨౨౦
ఖలీన - కళ్లెము ౫౦౫
ఖని, గని ౪౫
ఖరపుష్పా - వాయింటచెట్టు ౧౮౫
ఖదిర - చండ్రి ౯౫
ఖపుర - పోకచెట్టు ౧౧౫
ఖర్జూర - ఖర్జూరపుచెట్టు ౨౧౬
ఖనిత్రీ - గుద్దలి ౫౮౭
ఖర - గాడిద ౬౫౨
ఖర్జూర - తెగి ౬౭౧
ఖటాం - ముయ్యగుపాపర ౧౮౭
ఖరాగరీ - దేవతాళపుచెట్టు ౧౧౫

ఖరమంజరీ- ఉత్తరేణి ౧౩౫
ఖర్జూరీ- ఈతచెట్టు ౨౧౬
ఖర్వ- పొట్టివాఁడు ౩౦౫
ఖరాశ్వా- ఓమము ౧౫౯
ఖట్వా- మంచము ౩౭౯
ఖరణస్ / ఖరణస — వాణిముక్కుగలవాఁడు ౩౦౫
ఖండిక- లంక ౫౭౧
ఖాజ- కుంటివాఁడు ౩౦౮
ఖంజరీట / ఖంజన — కాటుకపిట్ట ౨౩౧
ఖారీక- పుట్టెడువిత్తులువిత్తెడుభూమి ౫౮౫
ఖారీ- పుట్టెడు ౬౬౩
ఖిల- దున్నని నేల ౫
ఖుల్లుక- అల్పుఁడు ౯౦౨
ఖుర — శంఖనఖమను గ్రంథ్యము ౧౯౬; గొరిసె ౫౦౫
ఖురణస్ / [illegible]ణస — బుఱ్ఱముక్కుగలవాఁడు
ఖోడ- కుంటవాఁడు ౩౦౮

గణహాసక - నల్లకచోరము ౧౯౪
గర్భక- ముడిచినపువ్వులదండ ౩౭౪
గణక- జ్యోతిష్కుఁడు ౪౬౭
గణికారికా - నెల్లిచెట్టు ౧౧౨
గణికా — అడవిమొల్ల ౧౧౯; బంజ ౨౯౮
గవేధుకా - అడవిగోధుమలు ౬౦౦
గళంతికా- గఱిగె ౬౦౬
గజ- ఏనుఁగు ౪౭౦
గదఱాభాండ- కలజువ్వి ౮౭
గణ — గుంపు ౨౫౬; మూడుగుల్మముల సేన ౫౩౬
గవేషణా- శాస్త్రార్థాదులయందు జ్ఞానమ్మునువెదకుట ౪౩౦
గర్భిణీ- గర్భిణిస్త్రీ ౨౮౧
గరుత్మత్- పక్షి ౨౫౦

గరుత్- ఱెక్క ౨౫౨
గర్జిత- మదపుటేనుఁగు ౪౭౧
గజతా - ఏనుఁగులగుంపు ౪౭౨
గవ్యూతి- రెండుక్రోశములత్రోవ ౧౮
గద- రోగము ౩౧౦
గవేధు - అడవిగోధుమలు ౬౦౦
గహన- అడవి ౪౩
గమన- యాత్ర ౫౫౧
గవీన- ముందుఆవులమేపినచోటు ౬౩౪
గర్భోపఘాతినీ- ఈచుకున్నఆవు ౬౪౪
గణరూప - జిల్లేడుచెట్టు ౧౨౬
(గజరిపు- సింహము ౨౧౯)
గర్భ- గర్భము ౨౭౮
గర్దభ- గాడిదె [illegible]
గమ- గమనము ౫౫౧
గవయ- కురుబోతు ౨౨౯
[illegible]ఖాతయ- [illegible] ౨౭౯
గవ్య- గోసంబంధమైనది ౬౨౫
గజభక్ష్య - అందుగుచెట్టు ౧౬౭
గవ్యా- ఆవులగుంపు ౬౩౫
గర్భాగార-పడకటిల్లు ౨౬
గహ్వర - దేవఖాతబిలము ౪౪
(గహ్వరీ- భూమి ౪)
గరాగరీ - దేవతాళవృక్షము ౧౧౫
గర్గరీ- పెరుగుద్రచ్చేకడవ ౬౪౭
గడుల- మరుగుజ్జు ౩౦౯
గళ- కుత్తుక ౩౪౯
గళకంబళ- గంగడోలు ౬౩౮
గవల- ఎనుపకొమ్ము ౬౯౫
గ్లహ- పందెము ౯౩౧
గవాక్ష- గవాక్షి ౨౯
గవాక్షీ - పిల్లపాపరచెట్టు ౨౦౨
గంధర్వహస్తక- ఆముదపుచెట్టు ౭౬
గండక- ఖడ్గమృగము ౨౨౦
గంధక- గంధకము ౬౯౯

గంజా - మద్యము సేయునిల్లు ౨౬
గంధకుటీ- మురఅనే గ్రంథ్యము ౧౬౮
గండ — చెక్కిలి ౩౪౭; ఏనుఁగుచెక్కిలి ౪౭౨
గంధమాదన- గంధమాదనగిరి ౪౧
గంధాశ్మన్- గంధకము ౬౯౯
గంధిని- మురయనే గ్రంథ్యము ౧౬౭
గంధోత్తమా- కల్లు ౯౨౫
గండీర- పరుపంగ ౨౦౩
గంధసార- చందనము ౩౭౦
గంధాళీ- గుమ్మడు ౮౧
గంధకారీ - ముణుగుదాకుర ౧౮౯
గంత్రీ- [illegible]బండి ౫౦౮
గండశైల- గొప్పరాయి ౪౪
గంధఫలీ- పేర్ంకణపుచెట్టు ౧౦౨
గంధఫలీ- సంపెంగమొగ్గ ౧౧౧
గంధనాకులీ - సర్పాక్షిచెట్టు ౧౬౦
గంధమూలీ- గంట్లకచోరము ౨౦౦
గండాలీ- తీగెకరికె ౨౦౫
గండోలీ- ఎఱ్ఱతుమ్మెద ౨౪౩
గంధర్వ — మృగభేదము ౨౨౯; గుఱ్ఱము ౪౭౭
గంధమూషి- చుంచు ౨౨౮
గంధరస- బోళము ౬౯౭
గంధవహా- ముక్కు ౩౪౮
గార్భిణ- గర్భిణిస్త్రీ సమూహము ౨౮౧
గారుత్మత- పచ్చరాయి ౬౬౯
గ్లాన / గ్లాస్నుః — తెవులుగలవాఁడు ౩౧౯
గాత్రానులేపనీ- సుగంధద్రవ్యములఁజేర్చి మెదిపినమద్ద ౩౭౨
గాణిక్య- గణికాసమూహము ౨౮౧
గార్హపత్య- గార్హపత్యాగ్ని ౪౧౯

గాత్ర- ఒడలు ౩౨౭
గాత్ర- ఏనుగుముక్కు ముందరసన్నమాకాలిక్రిందిప్రదేశము ౪౭౬
గాయత్రీ- చండ్రచెట్టు ౭౫
గాలవ- లొద్దుగచెట్టు ౯౭
గాంగేరుకీ- బీరచెట్టు ౧౬౩
గాంగేయ- బంగారు ౬౬౭
గాండీవ / గాండివ — అర్జుననియొక్క విల్లు ౫౩౭
గిరిమల్లికా - కొడిశచెట్టు ౧౧౨
గిరికా- చిట్టెలుక ౨౨౮
గిరిజ — అభ్రకము ౬౯౫; శిలాజిత్తు ౬౯౭
గిరికర్ణీ- విష్ణుక్రాంతము ౧౫౦
గిరి- [illegible] ౪౩౭
గుచ్ఛక- పువ్వులగుత్తి ౬౨
గువాక- పోకచెట్టు ౨౧౫
గుడూచీ- తిప్పతీగె ౧౨౮
గుడా- జెముడు ౧౫౧
గుణ — వింటినారి ౫౪౦; వంటవాఁడు ౬౦౩; త్రాడు ౯౧౩
గుర్విణీ- గర్భిణిస్త్రీ ౨౮౧
గుద- గుదస్థానము ౩౩౨
గుత్సార్థ- హారభేదము ౩౬౪
గుల్మినీ- పొద ౫౫
గుడపుష్ప- ఇప్పమాను ౯౩
గల్ఫ- చీలమండలము ౩౩౧
గుల్మ- ఆకులుతరుచుగాఁగలది ౫౫
గుల్మ- రొమ్ములోఁనుండుమాంసవిశేషము ౩౨౫
గుల్మ- 3 సేనాముఖములుగల సేన ౫౩౬
గురు- శుభకర్మములఁజేయుతండ్రి ౯౦౫
గుడఫల- గోఁగు ౯౪
గుగ్గులు- గుగ్గిలపుచెటు ౮౦
గుత్స — హారభేదము ౩౬౪; గంట ౫౭౬
గుహా — దేవఖాతబిలము ౪౪; నక్కలోకకసువు ౧౩౭

గుంజా - పూసలగురువింద ౧౪౪
గుంద్ర - కాకివెదురు ౨౦౮
గుందా్రి - ప్రేంకణపుచెట్టు ౧౦౧
గుందా్రి- భద్రముస్త ౨౦౬
గూథ- అమేధ్యము ౩౨౭
గూఢపురుష - వేగులవాడు ౪౬౯
గృహ్యక- పెంపుడుపక్షి మృగములు ౨౫౯
గృహగోధికా- బల్లి ౨౨౮
గృహావగ్రహణి- కడప ౩౧
గృహపతి- సదాదానము జేయువాడు ౪౭౦
గృహిణ్- గృహస్థు ౪౦౧
గృహారామ- ఇంటితోట ౪౭
గృధ్రి- గద్ద ౨౩౭
గృహ- ఇల్లు ౨౨-౨౩
గృంజన- ఎల్లుల్లి ౧౯౪
గేందుక- బంతి ౩౯౭
గేహ- ఇల్లు ౨౨
గైరిక- శిలావికారము ౪౬
గైరేయ- సిలాజిత్తు ౬౭౯
గో { భూమి ౪, ఎద్దు ౬౩౫, ఆవు ౬౪౧ }
గోష్ఠానక- ఆవులమంద ౧౩
గోకంటక / గోక్షురక } పల్లేరు ౧౪౫
గోళక- మగడుచనిపోయిన వెనుకరంకుమగనికి బుట్టినకొడుకు ౨౯౫
గోప్యక- బంటు ౭౦౩
గోష్ఠ- ఆవులమంద ౧౩
గోష్ఠి- సభ ౪౧౩
గోలీఢ- మొక్కవుచెట్టు ౮౫
గోకర్ణ { కణితిమృగము ౨౨౬, దుత్తెలు ౩౪౨ }
గోదారణ- నాగేలు ౫౮౯
గోకర్ణీ- చాగచెట్టు ౧౩౦
గోమత్- ఆవులకుకర్త ౬౩౩
గోపతి- ఆబోతు ౬౩౭
గోనర్ద- తుంగముస్త ౧౭౮
గోధాపదీ- చెప్పుతట్టచెట్టు ౧౬౫

గోర్ద- మెదడు ౩౨౪
గోధా- జ్యాఘాతవారణము ౫౪౦
గోధి- నుదురు ౩౫౧
గోస్తన- హారభేదము ౩౬౪
గోమిన్- ఆవులకుకర్త ౬౩౩
గోధన- ఆవులమంద ౬౬౩
గోవందనీ- ప్రేంకణపుచెట్టు ౧౦౧
గోస్తనీ- ద్రాక్ష ౧౫౩
గోప- గ్రామాధికారి ౪౬౨
గోప { గొల్లవాడు ౬౩౨, బోళము ౬౭౯ }
గోపి- సుగంధిపాల ౧౫౮
గోతుంబా- పిల్లపాపర ౨౦౨
గోధూమ- గోధుములు ౫౯౩
గోలోమి { వస ౧౪౮, తెల్లగలిజేరు ౨౦౫, జటామాంసి ౬౮౬ }
గోమయ- ఆవుపేడ ౬౨౫
గోసంఖ్య - గొల్లవాడు ౬..
గోమాయు- నక్క ౨౨౦
గోపుర { పట్టణపువాకిలి ౩౪, తుంగముస్త ౧౭౮ }
గోత్ర { అద్రి ౩౯, వంశము ౩౯౯ }
గోత్రా { భూమి ౩, ఆవుల గుంపు ౬౩౫ }
గోపాల- గొల్లవాడు ౬౩౨
గోకుల- ఆవులమంద ౬౩౩
గోశా- మణిశిల ౬౮౩
గోజిహ్వా- బెండచెట్టు ౧౬౫
గోవిట్- ఆవుపేడ ౬౨౫
గోశీర్ష - వాసనగంధము ౩౯౦
గోరస- మజ్జిగ ౬౭౮
గోపానసీ- కొణిగెకు ఆధారమైన పట్టెను గప్పుచున్నవక్రదారువు ౩౩
గోధుక్- గొల్లవాడు ౬౩౨
గౌష్ఠీన- ఆవులున్నమంద ౧౩
గౌధేయ- ఉడుము ౨౨౨

గౌధేర / గౌధార } ఉడుము ౨౨౨
గౌరీ - సమర్తాడనిపడుచు ౨౬౭
గ్రహణీరుజ్- గ్రహణి ౩౧౪
గ్రంథిక- పిప్పలిమూలము ౬౮౫
గ్రంథిపర్ణ- మాచిపత్రి ౧౭౮
గ్రంథి- వెదురుగణుపు ౨౦౮
గ్రంథిల { పుల్లవెలగ ౮౩, వెణుతురుచెట్టు ౧౨౩ }
గ్రామీణా- నీలిచెట్టు ౧౪౦
గ్రామాంత- గ్రామసమీప ప్రదేశము ౩౭
గ్రావన్ { కొండ ౩౯, రాయి ౪౨ }
గ్రాహిన్- వెలగచెట్టు ౬౭
గ్రామ- గ్రామము ౩౭
గ్రామ్యధర్మ- రతము ౪౫౫
గ్రాస- కబళి ౬౨౯
గ్రామతక్ష- గ్రామాధీనుడైన వడ్లవాడు ౬౯౫
గ్రీవా- మెడ ౩౪౭
గ్రైవేయక - మెడసొమ్ము ౩౬౩

ఘట- కడవ ౬౦౭
ఘటా - ఏనుగుల గుంపు ౫౬౨
ఘన- ఇనుపగుదియ ౫౪౬
ఘనసార- కర్పూరము ౩౮౯
ఘటీయంత్ర- నీళ్లుతెడురాట్నము ౭౧౩
ఘంటా- మొక్కవుచెట్టు ౮౫
ఘంటాపథ- ౧౦ విండ్లపట్టుగల రాజమార్గము ౧౮
ఘంటారవా - గిలకచెట్టు ౧౫౩
ఘాటా- పెడతల ౩౪౭
ఘాత- చంపుట ౫౭౧
ఘాస- కసువు ౨౧౩
ఘాంటిక- అనేకులు గూడి స్తోత్రము చేసేవారు ౫౫౨
ఘూక- గుడ్లగూబ ౨౩౧
ఘృష్టి { పాచితీగె ౧౯౭, అడవిపంది ౨౧౮ }

ఘృత- నెయ్యి ౬౨౭
ఘోషక- ఆవడచెట్టు ౧౬౩
ఘోటక- గుఱ్ఱము ౪౯౯
ఘోణా- ముక్కు ౩౪౮
ఘోణిన్- అడవిపంది ౨౧౮
ఘోష- గొల్లపల్లె ౩౮
ఘోంటా { రేగుచెట్టు ౮౨, పోకచెట్టు ౨౧౫ }
ఘ్రాణ- ముక్కు ౩౪౮

చమరిక- ఎఱ్ఱకాంచనపుచెట్టు ౬౮
చక్రకారక- పులిగోరుచెట్టు ౧౭౫
చక్రమర్దక- తగిరిశచెట్టు ౧౯౩
చటక- పిచ్చుక ౨౩౪
చక్రవాక- జక్కవ ౨౩౮
చకోరక - వెన్నెలపులుగు ౨౫౧
చక్రవాళక- గుంపు ౨౫౭
చణక- సనిగలు ౫౯౩
చషక - కల్లుద్రాగుగిన్నె ౭౨౯
చవికా- చవ్యము ౧౪౪
చటకా- ఆడుపిచ్చుక ౨౩౪
చటికా - పిప్పలీమూలము ౬౮౫
చర్మప్రసేవికా- కొలిమితిత్తి ౭౧౯
చక్రాంగ- హంస ౨౩౯
చతుర్వర్గ- చతుర్వర్గము ౪౫౫
చర్చా- కుంకుమాదులనొక్కపూత ౩౮౧
చపేట- చాచినవ్రేళ్లుగలఅరచెయ్యి ౩౪౩
చరణ, పాదము ౩౩౦
చర్వణా- నల్లయిాగె ౨౪౨
చపణీ- రంకులాడి ౨౬౯
చతుర్హాయణీ- నాలుగేండ్లఆవు ౬౪౩
చరమక్ష్మాభృత్- అస్తగిరి ౪౦
చక్రీవత్- గాడిదె ౬౫౨
చతుష్పథ- నాలుగుత్రోవలుగూడినచోటు ౧౭

ఛల- యుద్ధమందు మర్యాదదప్పుట ౬౭౪
ఛదిస్- కప్పు ౩౨
ఛందస్- ఛందస్సు ౪౨౦
ఛాగ - మేకపోతు / ఛాగీ - మేక ౭౬
ఛాత- ఐక్కువాఁడు ౩౦౩
ఛాత్ర- శిష్యుఁడు ౪౦౯
ఛిన్నరుహా- తిప్పతీగె ౧౨౨
ఛురికా- సూరుకత్తి ౬౪౮
ఛేక - పెంపుడుమృగాదులు ౨౫౯
ఛాందస- వేదముఁజదివినవాఁడు ౪౦౪

జనక- తండ్రి ౨౮౨-౩౯౯
జతుక- ఇంగువ ౭౧౬
జతూక - కొండదచెట్టు ౧౯౯
జతుకా- చీకురువాయి ౨౪౨
జఘన్యజ- తమ్ముఁడు ౩౦౨
జఘన్య- శూద్రుఁడు ౭౮౨
జటా - ఊడ ౭౨౨; జటామాంసి ౧౮౦; జడలు ౩౫౭
జగత్- జగత్తు ౭
జతుకృత్ - కొండదచెట్టు ౧౯౯
జరస్- ముదిసినవాఁడు ౩౦౧
జగతీ - భూమి ౪; జగత్తు ౭
జయంతీ- తక్కిలిచెట్టు ౧౧౧
జతు- లక్క ౩౮౪
జనపద- గ్రామసమూహము ౮
జగ్ధి- కూడుగుడుచుట ౭౩౦
జటిన్- జువ్విమాను ౨౮
జఘన- స్త్రీలమొలకట్టు ౩౩౩
జనన- వంశము ౩౯౯
జనన - వేగముగలగుఱ్ఱము ౫౦౦; వేగవంతుఁడు ౬౨౯
జపీ - కొండదచెట్టు ౧౯౯; కోడలు ౨౭౮
జననీ - కొండదచెట్టు ౧౯౯; తల్లి ౨౮౮
జప- వేదముఁజదువుట ౪౪౬

జపా- దాసానిచెట్టు ౧౨౨
జనంగమ- మాలవాఁడు ౨౦౫
జనాశ్రయ- ఆస్థానము ౨౨
జలాశయ- వట్టివేరు ౨౧౦
జన్య- పెండ్లికొడుకు చెలికాఁడు ౪౫౭
జన్య- యుద్ధము ౫౫౯
జయ్య- గెలువశక్యమైనవాఁడు ౬౮౯
జయ- గెలుపు ౬౭౬
జయా - తక్కిలిచెట్టు ౧౧౧; నెల్లిచెట్టు ౧౧౨
జరాయు- మావి ౨౯౨
జ్వర-జ్వరము ౨౧౫
జఠర- కడుపు ౩౩౭
జరా- మిక్కిలిముదిమి ౩౦౦
జనయిత్రీ- తల్లి ౨౮౮
జత్రు- మూపులయొక్క సంధి ౩౩౨
జట్టూల- పుట్టుమచ్చ ౩౦౮
జగల- మద్యము చేయుటకు కూర్చిన ద్రవ్యములముద్ద ౨౨౨
జఘనేఫలా- కుక్కమేడిచెట్టు ౧౦౩
జటిలా, జటామాంసి ౧౮౦
జవ- వేగముగలవాఁడు ౫౨౯
జరద్గవ- ముసలియెద్దు ౭౩౭
జంబుక. నక్క ౨౨౧
జంఘాకరిక- నడుపుచే బ్రతుకువాఁడు ౫౨౮
జంఘా, పిక్క ౩౩౧
జంపతీ- ఆలుమగలు ౨౯౨
జంబు / జంబూ - నేరేడుపండు ౭౫
జంభ- నిమ్మచెట్టు ౨౦
జంబీర - నిమ్మచెట్టు ౨౦; మరువము ౧౨౫
జంభీర- నిమ్మచెట్టు ౨౦
జంతుఫల- అత్తిచెట్టు ౭౮
జంభల- నిమ్మచెట్టు ౨౦
జంఘాల- దురుసుగానడిచెడువాఁడు ౫౨౮
జాలక - పసరుమొగ్గ ౭౨; గుంపు ౨౬౨
జావక, పచ్చగంధము ౩౮౪
జాలిక- వలవేటకాఁడు ౨౦౦
జాతి- జాజి ౧౧౮

జాయాపతి - ఆలుమగలు ౨౯౨
జామాతృ- అల్లుఁడు ౨౯౧
జాను- మోకాలు ౩౩౧
జాతరూపా- బంగారు ౭౨౦
జాల్మ- అల్పుఁడు ౨౦౨
జ్యా - భూమి ౨; వింటినారి ౬౪౦
జాయా- భార్య ౨౭౬
జాతాపత్యా- బిడ్డలుగన్నస్త్రీ ౨౩౫
జాయు- మందు ౩౦౯
జార- అంకుమగఁడు ౨౯౪
జాగర- జీరా ౫౨౦
(జాల- గుంపు ౨౫౨)
జాతిఫల- జాజికాయ ౩౯౧
జాబాల- మేకలఁగాచువాఁడు ౭౯౨
జాలీ- పొట్లచెట్టు ౧౭౪
జాయాజీవ - నట్టువవాఁడు ౭౯౮
జాతికోశ - జాజికాయ ౧౯౧
(జాతుష- [illegible] ౨౧౫)
జ్యాయస్ - ముసలివాఁడు ౩౦౨
జాలోష- బడుగుగొట్టనికోడె ౭౩౭
జాంఘిక- నడుపుచే బ్రతుకువాఁడు ౬౨౮
జాంబూనద. బంగారు ౭౨౦
జాంబవ- నేరేడుపండు ౭౬
జిష్ణు- గెలుచువాఁడు ౬౩౨
జిత్వర, గెలుచువాఁడు ౫౩౨
జిహ్వా- నాలుక ౩౫౦
(జఘాంను- శత్రువు ౪౭౨)
జింగీ- మంజిష్ఠ ౧౩౭
జీవక - వేగిమాను ౯౦; ఔషధభేదము ౧౮౮
జీరక- జీలకఱ్ఱ ౭౧౧
జీవాంతక - బోయవాఁడు ౪౦౦
జీవంతికా - బదనిక ౧౨౮; తిప్పతీగె ౧౨౯
జీవికా- బ్రతుకు ౫౨౭
జీర్ణ- ముదిసినవాఁడు ౩౦౧
జీరణ. జీలకఱ్ఱ ౭౧౧

జీమూత - దేవతాడివృక్షము ౧౧౬
జీవంతీ- పాలకూర ౧౮౮
జీవాతు / జీవనౌషధ - బ్రతికించుమందు ౬౨౫
జీన- ముదిసినవాఁడు ౩౦౧
జీవన- బ్రతుకు ౫౨౭
జీవనీ / జీవనీయా - పాలకూర ౧౮౮
జీర్ణవస్త్ర - పాతకోక ౩౨౪
జీవితకాల- ఆయుస్సు ౫౨౬
జీవంజీవ- వన్నెపులుగు ౨౫౧
జీవ - ప్రాణములధరించుట ౫౨౬
జీవా- పాలకూర ౧౮౮
జుహూ- స్రువము ౪౨౩
జుంగ- బొద్దికూర ౧౮౩
జేమనీ- భోజనము ౭౩౧
జేతృ- గెలుచువాఁడు ౫౩౦
జేతృ- గెలిచేస్వభావముగలవాఁడు ౫౩౨
జేయ గెలువఁదగినవాఁడు ౬౨౯
జైత్ర- గెలుచువాఁడు ౬౩౦
జ్యోతిరింగణ- మిణుగురుబూచి ౨౪౪
జ్యోతిష్మతీ - మెరుపుతీగె ౧౯౭
జ్యోత్స్నీ- పొట్లచెట్టు ౧౭౪
జోంగక- అగరు ౩౮౬
జ్యౌతిషిక - జ్యోతిష్యుఁడు ౪౭౯
జ్ఞ- విద్వాంసుఁడు ౪౦౩
జ్ఞాతసిద్ధాంత- ఒకశాస్త్రము తెలిసినవాఁడు ౪౨౦
జ్ఞాతి, సగోత్రుఁడు ౨౯౩
జ్ఞానిన్- జ్యోతిష్కుఁడు ౪౨౦
జ్ఞాతేయ- చుట్టరికము ౨౯౪

ఝటా- నేలయుసిరికె ౧౨౩
ఝర- కొండయందుఁబుట్టిన జలప్రవాహము ౪౩
ఝాట- బీరచెట్టు ౧౭౩
ఝాబుక- ఎర్రచెట్టు ౮౭
ఝాటల- మొక్కపుచెట్టు ౮౬
ఝిల్లికా- చిమట ౨౪౯
ఝింటీ- ముల్లుగోరింట ౧౨౦

ఛల- యుద్ధమందుమర్యాదదప్పుట ౫౬౪
ఛదిస్- కప్పు ౩౨
ఛందస్- ఛందస్సు ౪౨౦
ఛాగ { మేకపోతు } ౬౫
ఛాగి { మేక }
ఛాత- బక్కవాఁడు ౩౦౩
ఛాత్ర- శిష్యుఁడు ౪౦౯
ఛిన్నరుహా- తిప్పతీగె ౧౨౯
ఛురికా- సూరకత్తి ౫౪౮
ఛేక - పెంపుడుమృగాదులు ౨౫౯
ఛాందస- వేదముఁజదివినవాఁడు ౪౦౪

జనక- తండ్రి ౨౮౭-౩౯౯
జతుక- ఇంగువ ౬౧౫
జతూక - కోవిందచెట్టు ౧౯౯
జతునా- చీకురుబాయి ౨౪౨
జఘన్యజ- తమ్ముఁడు ౩౦౨
జఘన్య- శూద్రుఁడు ౬౮౭
జటా { ఊడ ౬౯౭; జటామాంసి ౧౮౦; జడలు ౩౫౬ }
జగత్- జగత్తు ౬
జతుకృత్ - కోవిందచెట్టు ౧౯౯
జరత్- ముదిసినవాఁడు ౩౦౧
జగతీ { భూమి ౪; జగత్తు ౬ }
జయంతీ- తక్కిలిచెట్టు ౧౧౧
జతు- లక్క ౩౮౪
జనపద- గ్రామసమూహము ౮
జగ్ధి- కూడఁగుడుచుట ౬౩౦
జటిన్- జువ్విమాను ౭౮
జఘన- స్త్రీలమడికట్టు ౩౩౩
జనన- వంశము ౩౯౯
జవన { వేగముగలగుఱ్ఱము ౫౦౦; వేగవంతుఁడు ౫౨౯ }
జనీ { కోవిందచెట్టు ౧౯౯; కోడలు ౨౬౮ }
జననీ { కోవిందచెట్టు ౧౯౯; తల్లి ౨౮౮ }
జన- వేదముఁజదువుట ౪౪౫
జపా- దాసానిచెట్టు ౧౨౨
జనంగమ- మాలవాఁడు ౭౦౫
జనాశ్రయ- ఆస్థానము ౨౭
జలాశయ- వట్టివేరు ౨౧౦
జన్య- పెండ్లికొడుకు చెలికాఁడు ౪౫౬
జన్య- యుద్ధము ౫౫౯
జయ్య- గెలువశక్యమైనవాఁడు ౫౮౯
జయ- గెలుపు ౫౬౫
జయా { తక్కిలిచెట్టు ౧౧౧; నెల్లిచెట్టు ౧౧౨ }
జరాయు- మావి ౨౯౭
జ్వర-జ్వరము ౭౧౫
జఠర- కడుపు ౩౩౬
జరా- ముక్కిలిముదిమి ౩౦౦
జనయిత్రీ- తల్లి ౨౮౮
జత్రు- మూపులయొక్కసంధి ౩౩౭
జటుల- పుట్టుమచ్చ ౩౦౮
జగల- మద్యము చేయుటకుకూర్చిన ద్రవ్యములనుద్ధ ౭౨౭
జఘనేఫలా- కుక్కమేడిచెట్టు ౧౦౩
జటిలా, జటామాంసి ౧౮౦
జవ- వేగముగలవాఁడు ౫౨౯
జరద్గవ- ముసలియెద్దు ౬౩౬
జంబుక, నక్క ౨౨౧
జంఘాకరిక- నడుపుచే బ్రతుకువాఁడు ౫౨౮
జంఘా, పిక్క ౩౩౧
జంపతీ- ఆలుమగలు ౨౯౭
జంబు / జంబూ { నేరేడుపండు ౬౫ }
జంభ- నిమ్మచెట్టు ౭౦
జంబీర { నిమ్మచెట్టు ౭౦; మరువము ౧౨౫ }
జంభీర- నిమ్మచెట్టు ౭౦
జంతుఫల- అత్తిచెట్టు ౬౮
జంభల- నిమ్మచెట్టు ౭౦
జంఘాల- దురుసుగానడిచెడువాఁడు ౫౨౮
జాలక { పసరుమొగ్గ ౬౨; గుంపు ౨౫౭ }
జావక, పచ్చగంధము ౩౮౪
జాలిక- వలవేటకాఁడు ౭౦౦
జాతి- జాజి ౧౧౮
జాయాపతి - ఆలుమగలు ౨౯౭
జామాతృ- అల్లుఁడు ౨౯౧
జాను- మోకాలు ౩౩౧
జాతరూప- బంగారు ౬౭౧
జాల్మ- అల్పుఁడు ౭౦౨
జ్యా { భూమి ౨; వింటినారి ౫౪౦ }
జాయా- భార్య ౨౬౫
జాతాపత్యా- బిడ్డలుగనేస్త్రీ ౨౭౫
జాయు- మందు ౩౦౯
జార- అంకుమగఁడు ౨౯౪
జాగర- జీరా ౫౨౦
(జాల- గుంపు ౨౫౭
జాతిఫల- జాజికాయ ౩౯౧
జాబాల- మేకలఁగాచువాఁడు ౬౯౭
జాలీ- పొట్లచెట్టు ౧౬౪
జాయాజీవ - నట్టువవాఁడు ౬౯౮
జాతికోశ - జాజికాయ ౧౯౧
(జాతుష- లక్కబొమ్మ ౭౧౫
జ్యాయస్ - ముసలివాఁడు ౩౦౨
జాతోక్ష- బదుగుగొట్టనికోడె ౬౩౬
జాంఘిక- నడుపుచే బ్రతుకువాఁడు ౫౨౮
జాంబూనద, బంగారు ౬౭౦
జాంబవ- నేరేడుపండు ౬౫
జిష్ణు- గెలుచువాఁడు ౫౩౨
జిత్వర, గెలుచువాఁడు ౫౩౨
జిహ్వా- నాలుక ౩౫౦
(జిఘాంసు- శత్రువు ౪౬౭
జింగీ- మంజిష్ఠ ౧౩౬
జీవక { వేగిమాను ౯౦; ఔషధభేదము ౧౮౮ }
జీరక- జీలకఱ్ఱ ౬౧౧
జీవాంతక - బోయవాఁడు ౭౦౦
జీవంతికా- { బదనిక ౧౨౮; తిప్పతీగె ౧౨౯ }
జీవికా- బ్రతుకు ౫౭౬
జీర్ణ- ముదిసినవాఁడు ౩౦౧
జీరణ. జీలకఱ్ఱ ౬౧౧
జీమూత - దేవతాడివృక్షము ౧౧౫
జీవంతీ- పాలకూర ౧౮౮
జీవాతు / జీవనౌషధ { బ్రతికించుమందు ౫౭౫ }
జీన- ముదిసినవాఁడు ౩౦౧
జీవన- బ్రతుకు ౫౭౬
జీవనీ / జీవనీయా { పాలకూర ౧౮౭ }
జీర్ణవస్త్ర - పాతకోక ౩౭౪
జీవితకాల- ఆయుస్సు ౫౭౫
జీవంజీవ- వన్నెపులుగు ౨౫౧
జీవ - ప్రాణములధరించుట ౫౭౫
జీవా- పాలకూర ౧౮౮
జుహూ- స్రువము ౪౧౩
జుంగ- బొద్దికూర ౧౮౩
జేమనీ- భోజనము ౬౩౧
జేతృ- గెలుచువాఁడు ౫౩౦
జేతృ- గెలిచేస్వభావముగలవాఁడు ౫౩౨
జేయ - గెలువఁదగినవాఁడు ౫౨౯
జైత్ర- గెలుచువాఁడు ౫౩౦
జ్యోతిరింగణ- మిణుగురుబూచి ౨౪౪
జ్యోతిష్మతీ - పెరుపతీగె ౧౯౬
జ్యోత్స్నీ- పొట్లచెట్టు ౧౬౪
జోంగక- అగరు ౩౮౫
జ్యోతిషిక - జ్యోస్యుఁడు ౪౬౯
జ్ఞ- విద్వాంసుఁడు ౪౦౩
జ్ఞాతసిద్ధాంత- ఒకశాస్త్రము తెలిసినవాఁడు ౪౭౦
జ్ఞాతి, సగోత్రుఁడు ౨౯౩
జ్ఞానిన్- జ్యోస్యుఁడు ౪౭౦
జ్ఞాతేయ- చుట్టరికము ౨౯౪

ఝటా- నేలయుసిరికె ౧౭౩
ఝర- కొండయందుఁబుట్టిన జలప్రవాహము ౪౩
ఝషా- ఊరచెట్టు ౧౬౩
ఝాబుక- వక్కచెట్టు ౮౬
ఝాటల- మొక్కపుచెట్టు ౮౫
ఝిల్లికా- చిమట ౨౪౭
ఝుంటీ- మల్లుగోరింట ౧౨౦

క్రుధ్ / క్రోధ } కోపము ౨౦౮
క్రౌంచదారణ-స్కంధుడు ౪౧
క్రందిత. రోదనము ౬౧౬

❦ ❦

ఖ ఆకాశము ౬
ఖడ్గ-నందకము ౨౮
ఖద్యోత-సూర్యుడు ౧౨
ఖగేశ్వర-గరుత్మంతుడు ౨౯
ఖర-వేడిమి ౧౬
ఖాత-నలుచదరపుబావి ౨౬౬
ఖేలా-కందుకాదిక్రీడ ౬౧౫
ఖేయ-అగడ్త ౨౬౪
ఖండ. తునక ౮౮
ఖండ-పరశు-శివుడు ౩౧
గరుడధ్వజ / గదాగ్రజ } విష్ణువు ౧౯ / ౨౬
గరుడాగ్రజ-అరుణుడు ౧౩౬
గరుడ-గరుత్మంతుడు ౨౯
గర్హణా-నింద
గరుత్మన్-...

గూఢపాద్, పాము ౨౨౬
గో. సూర్యకిరణము ౧౦౬
గోధికా. నీరుకుక్క ౨౫౬
గోవింద-విష్ణువు ౧౯
గోత్రభిత్-ఇంద్రుడు ౪౬
గోచర-విషయములు ౧౪౬
గోదావరీ, నదీభేదము ౨౭
గోనస, కొండచిలువ ౨౨
గ్లౌ. చంద్రుడు ౮౬
గౌతమ. శాక్యుడు ౧౪
గౌతమీ. నదీభేదము ౨౬౦
గౌర. { తెలుపువన్నె ౧౫౨ / పసుపువన్నె ౧౫౩
గౌరీ-పార్వతీదేవి ౩౬
గండక-ముంగిపిల్లి ౨౫౨
గంగా-గంగానది ౨౬౬
గంధవాహ-... ౨౫౬
గంధమాదనీ-... ౨౫౯
గంగాధర-శివుడు ౩౨
గండశైల-... ౨౫౦
...యకులు ౫౨
...వు ౬౨

చ... బ్రహ్మ ౬౦
...-సామము ౨౨
చక్ర { సుదర్శనము ౮౮ / నదీచక్రము ౨౪౧
చల. త్వరితము ౬౫
చపలా. మెఱుపు ౮౨
చక్రవాళ. మండలాకారమైన పర్వతము ౪౮
చాముండా. సప్తమాతృకలలో నొకతె ౬౧
చిత్రశిఖండిజ. గురుడు ౯౬
చిత్త. మనస్సు ౧౪౭
చిత్. బుద్ధి ౧౪౧
చిహ్న. గురుతు ౮౯
చిత్రశిఖండినః. సప్తఋషులు ...
చిత్రభాను { అగ్ని ౫౬ / సూర్యుడు ౧౦౭
చిత్ర { చిత్రవర్ణము ౧౫౬ / ఆశ్చర్యము ౨౦౧
చిత్తవిభ్రమ. ఉన్మాదము ౨౦౮
చిలిచిమ. ...కాలుకనుపులోతిరిగు మీను ౨౫౩
౨౮౩ చేతన. ప్రాణము
౧౪౬ చేత...

...ర్వహణ { వాయువు ౬౨
జయంత-...ంతుడు ౪౬
జనశ్రుతి-కింవదంతి ౧౬౫
జలశుక్తి-కప్పచిప్ప ౨౫౯
జలజంతు-జలజంతువు ౨౫*
జలనిధి-కడలి ౨౩౬
జనార్దన-విష్ణువు ౧౯
జ్వలన-అగ్ని ౫౩
జనన / జనీ / జన్మన్ } పుట్టుక ౧౩౮
జని, నీ-భార్య ౧౩౯
జలనిర్గమ-నీళ్లబూవు ౨౩౧
జలాశయ-నీళ్లగడుతావు ౨౬౦
జహ్నుతనయా-గంగ ౨౬౬
జగ్ధి-భార్య ౧౩౯
జలధర-మేఘము ౬౯
జలాధార-నీళ్లుండుతావు ౨౬౦
జల-ఉదకము ౨౩౪
జలనీలీ-పాచి ౨౩౩
జలవ్యాళ-... ౨౨౫
జ...

ఘురుకా- చిమట ౨౪౪

ఙ్కుభక- లకుముకిపిట్ట ౨౫౧

డయన- విమానము ౫౦౭
డహు- కప్పరేగు ౧౦౬
డింభ { శిశువు ౨౫౪ ; చన్నుగుడుచుపాప ౩౦౦ }
డిండీర- నురుగు ౬౮౦
డుండుక - దుండిగపుమాను ౧౦౨
డోలా { నీలిచెట్టు ౧౪౧ ; ఉయ్యాల ౫౦౮ }

తక్కోలక - తక్కోలపుచెట్టు ౩౮౯
తర్ణక - అప్పుడుపుట్టినదూడ ౬౩౬
త్వచ్ { నార ౫౮ ; లవంగము ౧౮౦ ; చర్మము ౩౨౧ }
త్వచ, లవంగము ౧౮౦
తట- కొండచరి ౪౨
త్వష్ట్ర- వడ్లవాడు ౬౯౫
తరుణ - ప్రాయపువాడు ౩౦౧
తర్పణ { తర్పణము ౪౧౨ ; తనివి ౬౩౧ }
తరణి- పిన్నగోరింట ౧౧౯
తరుణీ- యౌవనస్త్రీ ౨౬౭
త్వరిత- వేగవంతుడు ౫౨౯
తర్మన్- యూపస్తంభము కొన ౪౧౭
తపస్విన్- తపస్వి ౪౪౦
తరస్విన్ - వేగవంతుడు ౫౨౯
తక్షన్- వడ్లవాడు ౬౯౫
తపస్వినీ- జటామాంసి ౧౮౦
తర్జనీ- జుట్టనవేలు ౩౪౦
తను / తనూ } ఒడలు ౩౩౦
తనయ- కొడుకు ౨౮౬
తపనీయ- బంగారు ౬౬౯

త్వక్సార / త్వచిసార } వెదురు ౨౦౬
తమాలపత్ర - నొసటిబొట్టు ౩౮౨
తనుత్ర- జీరా ౫౧౯
తక్ర- మజ్జిగ ౬౨౮
తస్కర- దొంగ ౭౧౦
త్వక్షీరా- తవక్షీరి ౬౮౪
తరాక్షీ, తక్కోలిచెట్టు ౧౧౧
తరు- వృక్షము ౫౧
త్సరు- పరుజు ౫౪౫
తమాల- చీకటిమాను ౧౧౪
తరల- నాయకమణి ౩౬౧
తత్కాల- వర్తమానకాలము ౪౮౪
తల- నారిదెబ్బతగలకుండచేత గట్టుకొనుతోలు ౫౪౦
తరశా- కాపుడుగంజి ౬౨౫
తదాత్వ- తత్కాలము ౪౮౪
తర్ష- దప్పిక ౬౩౦
తరస- మాంసము ౩౨౨
తరక్షు- బలివి ౫౫౭
తమాదుహ { జెకట ౨౫౨ ; వెంటుకి ౩౫౮ }
తరక్షు- శివంగి ౨౧౭
తంత్రక. కొత్తచీర ౩౭౧
తంత్రికా- తిప్పతీగె ౧౨౮
తంతూ- కొయ్యతెప్ప ౬౦౯
తంతు- నూలు ౭౧౭
తండులీయ- చిర్రికూర ౧౮౨
తంతువాయ - సాలెపురుగు ౨౨౯
తంతువాయ - సాలెవాడు ౬౯౨
తండుల - వాయువిడంగము ౧౫౨
తాళవృంతక- విసనకఱ్ఱ ౩౯౯
తామ్రిక- రాగి ౬౭౨
తామ్రకుట్టక- కంచరవాడు ౬౯౪
తాలమూలికా- నేలతాటిచెట్టు ౧౬౫
తారక- నల్లగుడ్డు ౩౫౧
తామలకీ- నేలఉసిరికె ౧౭౩
త్యాగ- ఈవి ౪౨౭
తాపింఛ- చీకటిమాను ౧౧౪
తామ్రచూడ- గోడి ౨౩౩

తాలపర్ణీ- మురయనెగంధ్యము ౧౬౯
తాత- తండ్రి ౨౮౭
తారుణ్య - మంచివయస్సు ౨౯౯
తాళపత్ర- చెవులకమ్మ ౩౬౨
తాపసతరు- గారచెట్టు ౯౨
తాళ- తాటిచెట్టు ౨౧౪
తాల { దుసెల్ల ౩౪౨ ; హరిదళము ౬౭౮ }
తార్క్ష్యశైల - రసాంజనము ౬౭౭
తాళీ- నేలఉసిరికె ౧౭౩
తాలీ- శ్రీతాళవృక్షము ౨౧౬
తాలు- దవడ ౩౫౦
తాపస- తపస్వి ౪౪౦
తాంత్రిక- ఏకశాస్త్రజ్ఞుడు ౪౭౦
తాంబూలవల్లీ / తాంబూలీ } తమలపాకుతీగె ౧౬౬
[illegible] ౬౦౧
తిక్తశాక- ఉలిమిరిచెట్టు ౭౧
తిక్తక- చేదుపొట్ల ౨౦౧
తిలకాలక- పుట్టుమచ్చ ౩౦౮
తిలక, తిలకపుచెట్టు ౮౬
తిలక- నల్లనిసౌవర్చలవణము ౬౧౮
తిలక- కడుపులోనిమాంసవిశేషము ౩౨౪
తిలక { పుట్టుమచ్చ ౩౦౮ ; నొసటిబొట్టు ౩౮౨ }
తిలపింజ / తిలపేజ } పొల్లునువ్వులు ౫౯౪
తిరీట- లొద్దుగచెట్టు ౭౯
తిరస్కరిణీ- తెరచీర ౩౭౯
తిలపర్ణీ- ఎఱ్ఱనిగంధము ౩౯౧
తిరోహిత - దాగినవాడు ౫౬౭
తిల్య - నువ్వులుపండుక్షేత్రము ౫౮౨
తిత్తిరి. తీతువ ౨౫౧
తిష్యఫలా - ఉసిరికెచెట్టు ౧౯౩
తిల్వ- లొద్దుగచెట్టు ౭౯
తినిశ. నెమ్మిచెట్టు ౭౨
తిందుక- తుమికిచెట్టు ౮౪
తింతిడీక- చింతపండు ౬౧౦

తింత్రిణీ- చింతచెట్టు ౮౯
తీక్ష్ణగంధక- మునగచెట్టు ౭౭
తీక్ష్ణ- ఇనుము ౬౭౩
తురుష్క - తురుష్కదేశపుధూపద్రవ్యవిశేషము ౩౮౭
తువరికా- తొగరిమన్ను ౧౭౭
తురగ / తురంగ } గుఱ్ఱము ౪౯౯
తులాకోటి - అందె ౩౬౮
తుత్థ- రసాంజనము ౬౭౬
తుత్థా- నీలిచెట్టు ౧౪౧
తుత్థా- సన్నయేలకులు ౧౭౦
తుత్థాంజన - మైలతుత్తము ౬౭౬
తున్న- నందివృక్షము ౧౭౩
తుభ- మేకపోతు ౬౫౧
తురంగమ- గుఱ్ఱము ౪౯౯
తున్నవాయ- కుట్టుపువాడు ౬౯౨
తుల్య- సమానము [illegible]౨౨
తుములు - దొమ్ములయుద్ధము ౫౬౨
తులా- నూరుఫలములయెత్తు ౬౬౨
తుద { తాండ్రచెట్టు ౧౦౪ ; ఉమక ౫౯౭ }
తుంగ- పురపొన్న ౭౧
తుంగీ- వాయింటచెట్టు ౧౮౫
తుందపరిమృజ - అలసుడు ౭౦౪
తుండ- నోరు ౩౫౮
తుండ- కడుపు ౩౩౬
తుందిన్- పెద్దకడుపుగలవాడు ౩౦౩
తుంబీ- సొరచెట్టు ౨౦౨
తుందిభ- పెద్దకడుపుగలవాడు ౩౦౩
తుండిభ- పొడవైనబొడ్డుగలవాడు ౩౨౦
తుందుభ- ఆవాలు ౫౯౨
తుంది / కేరీ { ప్రత్తిచెట్టు ౧౬౨ ; దొండచెట్టు ౧౮౫ }
తుందిల- పెద్దకడుపుగలవాడు ౩౦౩
తుండిల- పొడవైనబొడ్డుగలవాడు ౩౨౦

తూలికా- చిత్రరువ్రాసే కలము ౭౧౮
తూణ { తూణీ { అమ్ములపొది ౫౪౪
తూద- గంగరావిచెట్టు ౮౭
తూణీర- అమ్ములపొది ౫౪౪
తూల { గంగరావిచెట్టు ౮౮ ; దూది ౬౮౧
తృణధ్వజ- వెదురు ౨౦౬
తృణ { తృణధాన్యము ౨౧౧ ; కసువు ౨౧౩
తృతీయాకృత 3 - చాళ్లదున్నిన క్షేత్రము ౫౮౪
తృతీయాప్రకృతి- నపుంసకుఁడు ౨౯౮
తృప్తి- తనివి ౬౩౧
తృణశూన్య - మల్లె చెట్టు ౧౧౫
తృణరాజాహ్వయ- తాటిచెట్టు ౨౧౪
తృణ్యా- కసువులగుంపు ౨౧౪
తృష్- దప్పి ౬౩౦
తేజనక- కాకివెదురు ౨౦౮
తేజన- వెదురు ౨౦౬
తేమన- ఊరుబిండి ౬౧౯
తేజనీ- చాఁగచెట్టు ౧౨౯
తేజస్- రేతస్సు ౩౨౧
తైలపర్ణిక- వాసనగంధము ౩౯౦
తైలపాయికా- గబ్బిలాయి ౨౪౨
తైలీన- నువ్వులుపండేభూమి ౫౮౨
తైజసావర్తని- మూస ౭౧౮
తైత్తిర- తీతువులగుంపు ౨౫౯
తోక- అపత్యము ౨౮౭
తోరణ- తోరణము ౩౪
తోదన- ములుకర్ర ౫౮౭
తోక్మ- పచ్చనియవలు ౫౯౧
తోమర- చిల్లకోల ౫౪౮
తోత్ర { ఏనుఁగనుశ / తీంచేకోల ౪౯౬ ; ములుకర్ర ౫౮౭
తోయపిప్పలీ - నీరుపిప్పలి ౧౫౭
త్ర్యబ్దా- 3 ఏండ్లవయస్సు గల ఆవు ౬౪౩
త్రపు- తగరము ౬౮౦
త్రాయమాణా { కలుగానుగు ; త్రాయంతీ ౧౯౬
త్రాపుష - తగరపుభొమ్మ ౭౧౫
త్రిక- వెన్నెముకకుదిగువనున్న ప్రదేశము ౩౩౫
త్రివర్గ { త్రివర్గము ౪౫౫ ; క్షయస్థానవృద్ధులు ౪౭౫
త్రికూట- త్రికూటాద్రి ౪౦
త్రిపుటా- తెల్లతేగడ ౧౫౪
త్రిపుటా - సన్నయేలకులు ౧౭౧
త్రికటు- శొంఠి- పిప్పలి- మిర్యాలకూటమి ౬౮౬
త్రిభండి- తెల్లతేగడ ౧౫౪
త్రిహాయణీ- 3 ఏండ్ల వయస్సుగలయావు ౬౪౩
త్రివృత్- తెల్లతేగడ ౧౫౪
త్రిగుణాకృత- 3 చాళ్లదున్నిన భూమి ౫౮౪
త్రివృతా- తెల్లతేగడ ౧౫౪
త్రికకుద్- త్రికూటాద్రి ౪౦
త్రిహల్య { త్రిసీత్య { మూఁడుచాళ్లదున్నిన భూమి ౫౮౪
త్రిఫలా- కరకతాడిఉసిరికకూటమి ౬౮౬
త్రుటి- సన్నయేలకులు ౧౭౧
త్ర్యూషణ- త్రికటువు ౬౮౬
త్రేతా- మూఁడగ్నులు ౪౧౮
త్రోటి- పక్షిముక్కు ౨౫౨

దశక- వాకిటికావలివాఁడు ౪౬౧
దగ్ధికా- మాడిన వంటకము ౬౨౪
ద్వయాతిగ - సాత్వికుఁడు ౪౪౨
ద్వష్ట- రాగి ౬౭౨
దద్రుణ- కుష్ఠభేదముగలవాఁడు ౩౧౮
దర్పణ- అద్దము ౩౯౯
దధిత్థ- వెలగచెట్టు ౬౭
దక్షిణస్థ- సారథి ౫౧౫
దద్రుఘ్న- తగిరిశచెట్టు ౧౯౩
దశమికా- ముదిసిన వాఁడు ౩౦౨
దద్రురోగిన్- కుష్ఠభేదముగలవాఁడు ౩౧౮
దశన- దంతము ౩౫౦
దక్షిణేర్మన్- కుడిదిక్కునగాయముగల కురంగము ౭౧౦
దక్షిణార్హ, దక్షిణార్హ ౪౧౭
దర్భ- కుశము ౨౧౨
దమ- దండోపాయము ౪౭౬
దాక్షాయ్య- గద్ద ౨౩౭
దమ్య- దున్నదగినకోడె ౬౩౭
దస్యు { శత్రువు ౪౬౭ ; దొంగ ౭౧౦
దరీ- పర్వతబిలము ౪౨
దశ- ఆరు ౬౦
దధిఫల- వెలగచెట్టు ౬౭
దర్వి- గరిటె- తెడ్డును ౬౦౯
దర్శ- అమావాస్యయందుఁజేయబడుయాగము ౫౪౬
దశా- వస్త్రములకొనె ౩౭౩
దశనవాసస్- పెదవి ౩౪౯
దక్ష- నేర్పరి ౭౦౫
దాడిమపుష్పక- ములుమోదుగ ౯౫
దారుహస్తక - చట్టువము ౬౦౯
దార్విక- పెండచెట్టు-ఎద్దునాలికచెట్టు ౧౬౫
దార్వికా - రసాంజనము ౬౭౬
దార్వాఘాట - బెగ్గురుపక్షి ౨౩౩
ద్వాస్థిత { ద్వాస్థ { వాకిటికావలివాఁడు ౪౬౧
దాన { ఈవి ౪౨౭ ; మదము ౪౯౨
దామన్ { దామనీ { తలుగు ; దామెన ౬౪౮
దాడిమ- దాడిమచెట్టు ౧౧౦
(ద్యావాభూమి- భూమ్యంతరిక్షములు ౧౯
దాసేయ - చాకిరివాఁడు ౭౦౩
ద్వార { ద్వార్ { వాకిలి ౩౪
దాశపుర- తుంగముస్త ౧౭౭
దార- భార్య ౨౬౫
దాత్ర- కొడవలి ౫౮౮
దాసేర- చాకిరివాఁడు ౭౦౩
దారుహరిద్రా- మానిపసుపు ౧౪౮
దారు { కొయ్య ౫౯ ; దేవదారు వృక్షము ౯౯
ద్వాదశాంగుళ - జానెడు ౩౪౩
ద్వారపాల- వాకిటికావలివాఁడు ౪౬౧
ద్యావాపృథివీ- భూమ్యంతరిక్షములు ౧౯
దార్వీ, మానిపసుపు ౧౪౮
దాస- చాకిరివాఁడు ౭౦౩
దాసీ- నల్లగోరింట ౧౨౦
దాత్యూహ- భరతపక్షి ౨౩౭
ద్విజ- పక్షి ౨౪౮
ద్విజ- [illegible]లము
(దివాభీత- గుడ్లగూబ
ద్విషత్- శత్రువు
దిష్టాంత- చావు ౫
ద్విగుణాకృత- 2 చాళ్లదున్నిన భూమి ౫౮౪
ద్విజాతి- విప్రుఁడు ౪౦౨
దివాకీర్తి - మంగలవాఁడు ౬౯౬
దివాకీర్తి - మాల వాఁడు ౭౦౫
ద్విరద- ఏనుఁగు ౪౮౯
దివాంధ- గుడ్లగూబ ౨౩౧
దిగ్ధ- విషముచేపూయఁబడిన బాణము ౫౪౩
ద్విహాయనీ- 2 ఏండ్లవయస్సు గలఆవు ౬౪౩
ద్విప- ఏనుఁగు ౪౮౯
ద్విరేఫ- తుమ్మెద ౨౪౫
ద్విపాద్య- రెట్టింపుదండుగగొనుట ౪౮౨
ద్వితీయా- భార్య ౨౬౪
ద్విష్- శత్రువు ౪౬౭
ద్వివర్షా- 2 ఏండ్లావు ౬౪౩
దిధిషు- అమాన్లపెండ్లైనదానికి

మగఁడు ౨౭౨
దిధిషూ- ౨మారు పెండ్లైనస్త్రీ ౨౭౨
దీర్ఘవృంత- దుండిగపుమాను ౧౦౩
దీక్షిత, యజ్ఞకర్త ౪౦౬
దీక్షాంత, అవభృథము ౪౨౫
ద్వీపిన్, పెద్దపులి ౨౧౮
దీర్ఘదర్శిన్, దూరపు యోచన కలవాఁడు ౪౦౪
దీప, దీపము ౩౯౮
దీప్య, ఓమము ౧౫౮
దీదివి, వంటకము ౬౨౩
దీర్ఘదేహి, పంది కొక్కు ౨౨౭
దుర్నామక, మూలవ్యాధి ౩౧౩
దుగ్ధికా, చిరుపాలచెట్టు ౧౪౬
దుర్గ. రాజ్యాంగములలో నొకటి ౪౨౩
దుర్వ- వెండి ౬౮౧
దుష. ధర్షిణీ- ములకచెట్టు ౧౬౦
తృ, కూతురు ౨౭
ర్హద్, శత్రువు ౪౬౬
ఫ, పాలు ౬౨౬
ద్యుమ్న, ధనము ౬౬౫
దురాలభా, తీటకసింద ౧౩
దుద్రుమ, నీరుల్లి ౧౯౪
దుష్పత్ర, నల్లకచోరము ౧౮౪
దుర్బల, బక్కవాఁడు ౩౦౩
దుకూల- వెలిపట్టుచీర ౩౮౨
దురధ్వ, చెడ్డత్రోవ ౧౬
దుస్పర్శ, తీటకసింద ౧౩౮
దుస్పర్శా, వాకుడు ౧౪౦
ద్యూతకారక, జూదమాడించు వాఁడు ౮౩౦
దూషికా, కంటిపుసి ౩౨౬
దూత, దూత ౪౮౨
ద్యూతకృత్. జూదమాడువాఁడు ౮౨౯
ద్యూత, జూదము ౮౩౦
దూతీ, దూతిక ౨౮౬
దూరదర్శిన్, దీర్ఘదర్శి ౪౦౪
దూష్య, గుడారము ౩౩౯
దూత్య. దౌత్యము ౪౮౨
దూష్యా, ఏనుఁగునడుమున కట్టే తోలుమోకు ౪౯౮
దూర్వా, గరిక ౨౦౪
దృప్త, స్వకీయపరకీయులవల్ల బుట్టినభయము ౪౭౫
దృష్టి, కన్ను ౩౫౨
దృషద్, రాయి ౪౨
దృశ్- నేత్రము ౩౫౨
దృష్టరజస్, క్రొత్తగాసమర్తాడిన పడుచు ౨౬౮
దేవమాతృక, వర్షజలముచేపండే పైరుగలదేశము ౧౨
దేవజగ్ధక, కామంచికసువు ౨౧౨
దేవక. పానికె ౮౩౦
ద్వేషణ, శత్రువు ౪౬౬
దేవఖాత, దేవతలచేఁద్రవ్వఁబడినది ౪౪
దేవచ్ఛంద, ౧౦౦సరములుగలహారము ౩౬౪
(ద్వేషిన్, శత్రువు ౬౮
దేశరూ..., స్వధర్మమునుంచి చెలించకయుండుట ౪౮౯
దేవవల్లభ, సురపొన్న ౮౧
దేవకుసుమ- లవంగము ౩౭౪
దేవభూయ, దేవ భావము ౪౫౦
దేవర, మరది ౨౯౧
దేవదారు, దేవదారువృక్షము ౧౦౦
దేవృ, మరది ౨౯౧
దేవతాళ, దేవతాళవృక్షము ౧౧౫
దేవల, కూలికిదేవుని పూజించువాఁడు ౬౯౮
దేహలీ, కడప ౩౧
దేవాజీవ, కూలికిదేవుని పూజించు వాఁడు ౬౯౮
దేవీ, చాగచెట్టు ౧౨౯
దేవీ. స్పృక్కయనుగంధద్రవ్యము ౧౮౯
దేశ, జనపదసమూహము ౭
దేహ, ఒడలు ౩౩౦
దైవజ్ఞ, జ్యోతిష్కుఁడు ౪౬౯
దైవజ్ఞా, పేల్పులసాని ౨౮౯
ద్వైధ. భేదము పుట్టించుట ౪౮౪
ద్వైప. పులితోలుచేఁగప్పఁబడిన రథము ౫౦౯
దైర్ఘ్య. నిడుపు ౩౮౩
దైత్యా. మురయనుగంధము ౧౬౯
దైవ. దేవసంబంధమైనది ౪౪౭
దోషజ్ఞ, విద్వాంసుఁడు ౪౦౩
దోహదవతీ. వేవిళ్లు గలది ౨౭౦
దోస్, చెయ్యి ౩౩౯
ద్రవిణ { బలిమి ౫౫౮; ధనము ౬౬౫ }
ద్రవంతీ, ఎలికెచెవిచెట్టు ౧౩౩
ద్రవ్య. ధనము ౬౬౫
ద్రవ. పారిపోవుట ౫౬౬
ద్రప్స. దధిభేదము ౬౨౬
ద్రావిడక, క... ౧౭౧
ద్రాక్షా. ద్రాక్ష ౧౫౩
ద్రుఘణ, ఇనుపగుదియ ౫౪౬
ద్రుమ, వృక్షము ౧
ద్రుకిలిమ. దేవదారువు ౯౯
ద్రుమామయ, లక్క ౩౭౪
ద్రువయ. కొలత ౬౬౦
ద్రు, వృక్షము ౫౧
ద్రుమోత్పల, కొండగోగు ౧౦౬
ద్రోణకాక. మాలకాకి ౨౩౩
ద్రోణదుఘా, ఇద్దముపాలు పితికే ఆవు ౬౪౮
ద్రోణ { ఎఱ్ఱతేలు ౨౩౦; నలుతుము ౬౬౩ }
ద్రోణీ, నీలిచెట్టు ౧౪౧
ద్రోణక్షీరా, ఇద్దముపాలుపితికే ఆవు ౬౪౮
ద్రౌణిక. నలుతుమువిత్తఁదగిన భూమి ౫౭౫
దంతికా, దంతిచెట్టు ౧౯౦
దంతభాగ, ఏనుఁగుముందరి భాగము ౪౯౫
దంతశఠ { వెలగచెట్టు ౬౮; నిమ్మచెట్టు ౮౦ }
దంతశతా, పులింత ౧౭౬
దండ, పీడించుట ౪౮౬
దాత. దంతము ౩౫౦
దంశిత. జోడుదొడిగినవాఁడు ౫౨౧
దండాహత, మజ్జిగ ౬౨౭
దంపతీ, ఆలుమగఁడు ౨౯౮
దంతధావన. చంద్రచెట్టు ౯౫
దంష్ట్రిన్, అడవిపంది ౨౧౭
దంతిన్, ఏనుఁగు ౪౭౯
దంశన, జీరా ౫౧౯
దండవిష్కంభ, తరికంభము ౬౪౯
దంతావళ, ఏనుఁగు ౪౭౯
ద్వంద్వ, జంట ౨౫౪
దంశ, అడవియీగె ౨౪౩
దంశీ- అడవిదోమ ౨౪౩
దాంత- ఓర్పుగలవాఁడు ౪౪౦
ధ్వజ- ... ౧
ధరణి, భూమి ౨
ధవణీ, రంకులాడి ౨౬౯
ధనుష్మత్, విలుకాఁడు ౫౨౪
ధన్వన్ { నీళ్లులేనిభూమి ౫; విల్లు ౫౩౭ }
ధమన, గనపదంటు ౨౦౭
ధర్మధ్వజిన్, వేషమున బ్రతుకువాఁడు ౪౫౨
ధన్విన్. విలుకాఁడు ౫౨౪
ధన, ధనము ౬౬౫
ధమనీ { హూవగుత్తి ౧౮౬; బోలునరము ౨౪ }
ధ్వజినీ, సేన ౫౩౩
ధర. పర్వతము ౩౯
ధవిత్ర, యజ్ఞమునందలివిసనకఱ్ఱ ౪౨౧
ధనుర్ధర, విలుకాఁడు ౫౨౪
ధరా, ధరిత్రి { భూమి ౨ }
ధనహరీ. నల్లకచోరము ౧౮౪
ధమ్మిల్ల, కీలుకంటు
ధవళా, తెల్లావు ౬౪౨
ధవ, మగఁడు ౨౯౪
ధన్వయాస, తీటకసింద ౧౩౮

ధనుస్- విల్లు ౫౩౭
ధాన్యాక- కొత్తిమల్లి ౬౧౩
ధానుష్క- విలుకాఁడు ౫౬౪
ధాతుపుష్పికా, ధాతకీ } ఆరెపువ్వు ౧౮౦
ధారణా- మర్యాద ౪౭౧
ధాతు- గైరికాది ధాతువు ౪౬
(ధామన్- స్థానము ౨౪
ధార్మపత్తన- మిర్యము ౬౧౧
ధానా- బొరుగు ౬౨౨
ధావనీ- నక్కతోకకసువు ౧౩౯
ధ్యామ - కామంచికసువు ౨౧౨
ధాన్య- ధాన్యము ౫౯౬
ధాయ్యా- వేదఋక్కు ౪౨౦
ధార్తరాష్ట్ర- హంసభేదము ౨౪౦
ధారా- అశ్వగమనవిశేషము ౫౦౪
ధాత్రీ- భూమి ౪
ధాన్యామ్ల- కలి ౬౧౪
ధామార్గవ- ఉత్తరేణి ౧౩౪
ధామార్గవ- ఆవడ చెట్టు ౧౬౩
(ధిష్ణ్య- స్థానము ౨౪
ధీమత్- విద్వాంసుఁడు ౪౦౪
ధీమతీ- ఎక్కువబుద్ధిగల స్త్రీ ౨౮౧
ధీర- విద్వాంసుఁడు ౪౩౦
ధీసచివ- మంత్రి ౪౬౦
ధురీణ, ధుర్య } బరువును మోశేయెద్దు మొదలయినది ౬౪౦
ధుస్తూర- ఉమ్మెత్త ౧౨౩
ధురంధర- బరువును మోశేయెద్దు మొదలయినది ౬౪
ధూమ్యాట- కాకలమూగ ౨౩౨
ధూర్త- ఉమ్మెత్త ౧౨౩
ధూర్త- జూదమాడువాడు ౮౨౯
ధూర్- రథాదులముందరి దిక్కు ౫౧౧
ధూళి- దుమ్ము ౫౫౪
ధూర్వహ- భారమును వహించేయెద్దు మొదలయినది ౬౪౦
ధేనుకా- ఆడఏనుగు ౪౯౨
ధేను- లేగటావు ౬౪౬
ధేనుష్యా- కుదువలోనున్న ఆవు ౬౪౮
ధైనుక- లేగటియావుల గుంపు ౬౩౫
ధోరితక- చతురమైన నడుపు ౫౦౪
ధోరణ- వాహనము ౫౧౩
ధౌరేయ- బండిమొదలైన భారము వహించేది ౬౪౦
ధ్రువ- మోటు ౫౪
ధ్రువా- ముయ్యాకుపొన్న ౧౬౧
ధ్రువా- స్రువము ౪౨౩
ధ్వాంక్ష- కాకి ౨౩౬
నదీమాతృక- నదీజలముచేత పండే పైరుగలదేశము ౧౨
నపుంసక- పండుఁడు ౨౯౭
నతనాసిక- చప్పిడిముక్కుగలవాఁడు ౩౦౪
నళక- జంఘమందున్న యెముక ౩౨౯
నక్తక- చినిగినకోక ౩౮౪
నవమాలికా- విరజాజి ౧౧౭
నగ్నికా- సమర్థాకినపడుచు ౨౬౮
నగ్నికా- దిగంబర స్త్రీ ౨౮౬
నవసూతికా- వేగటావు ౬౪౬
నఖ } నఖమను గంధద్రవ్యము ౧౮౬; గోరు ౩౪౨
నదీసర్జ- ఏరుమద్ది ౯౧
నట } పండిగపుమాను ౧౦౨; నట్టువవాఁడు ౬౯౭
నష్ట- ఓడిపోయి దాగినవాఁడు ౫౬౮
నకులేష్టా- సర్పాక్షి చెట్టు ౧౬౧
నటీ- నూవగుత్తికె ౧౮౫
నడ- గనపదటు ౨౭
నడ్వత్- త్రొంటకసువుగల దేశము ౯
నవనీత, నవోద్ధృత } వెన్న ౬౨౮
నస్తిత, నస్యోత } ముక్కుదాడు పెట్టిన యెద్దు ౬౩౭
నప్తృ- పౌత్రి ౨౭౭
నలద- వట్టివేరు ౨౧౦
ననంద్రు- ఆడబిడ్డ ౨౭౭
న్యగ్రోధ- మఱ్ఱిచెట్టు ౮౫
న్యగ్రోధ, ఎలికెచెవిచెట్టు ౧౩౩
నయన- నేత్రము ౩౫౨
నష్టాగ్ని- ఉత్సర్గేష్టిఁ జేసి గార్హపత్యాగ్ని నివిడిచినవాఁడు ౪౫౧
నభసంగమ- పక్షి ౨౫౦
నడ్యా- గనపకసువుగుంపు ౨౧౪
నమస్యా- పూజించుట ౪౩౨
నర- మనుష్యుఁడు ౨౬౦
నఖర- గోరు ౩౪౨
నగరీ- పట్టణము ౧౯
నమస్కారీ- ముణుగుదామర ౧౭౮
నధ్రీ, వారు ౮౧౮
నడ్వల - త్రొంటకసువుగలదేశము ౯
నక్తమాల- కానుగ ౯౩
(నల- జంఘమందున్న యెముక ౩౨౯
నక్షత్రమాలా - ౨౭ ముత్యముల హారము ౩౬౫
నటీ- నూవగుత్తికె ౧౮౫
నల్వ - ౪౦౦ హస్తప్రమాణముగల త్రోవ ౧౭
నగౌకస్- పక్షి ౨౪౯
నగ్నహూ - మద్యము నేసే మొలక ౮౨౭
న్యంకు- జింకపోతు ౨౨౬
నంద్యావర్త - రచనావిశేషము ౨౭
నందివృక్ష- నందివృక్షము ౧౮౪
నాసికా - ముక్కు ౩౪౭
నాగజిహ్వికా- మణిశిల ౬౭౩
నాకు - పుట్ట ౧౪
నాగరంగ- నారదపుచెట్టు ౭౪
నాగ } ఏనుఁగు ౪౯౦; సీసము ౬౭౦
నారాచ- నారసము ౫౪౩
నారాచీ- త్రాసు ౮౧౭
నాడీ - బోలునరము ౩౨౪
నాడీవ్రణ- శలబోయినపుండు ౩౧౩
నారాయణీ, పిల్లపిచ్చర ౧౪౩
నాపిత- మంగలి ౬౯౬
న్యాద- భోజనము ౬౩౧
నాగసుగంధా- సర్పాక్షి ౧౬౦
నాభి - బండికంటినడిమితూము ౫౧౨
నాడింధము - అగసాలవాఁడు ౬౯౪
న్యాయ - తనధర్మమువల్ల చలించకయుండుట ౪౮౯
న్యాయ- యుక్తము ౪౭౦
నాడేయీ } నీరుబ్రబ్బలి ౮౬; కాకినేరేడు ౭౪; తక్కిలిచెట్టు ౧౧౧; నేలనేరేడు ౧౬౪
నాగకేసర- నాగకేసరము ౧౧౧
నాళికేర- కొబ్బరచెట్టు ౨౧౪
నాగర- శొంఠి ౬౧౩
నారీ- స్త్రీ ౨౬౧
నాళి- ఊచకాడ ౫౯౮
నాగబలా- బీరచెట్టు ౧౬౩
నాకులీ- సర్పాక్షి ౧౬౦
నాగవల్లీ- తమలపాకుతీగె ౧౬౬
నాళీ- ఊచ-కాడ ౫౯౮
నాగసంభవ- సింధూరము ౬౭౦
నాశ- చావు ౫౮౨
న్యాస- దాచపెట్టుట ౬౫౬
నాసా - త్రొక్కుడుపలకమీదనడ్డము గానుండు పూజింపఁబడు మ్రాకు [illegible]
నాసా- ముక్కు ౩౪౭
నికోచక- ఊడుగచెట్టు ౮౫
నిష్కలాకేఁ- ఏకాంతమునకు తగిన స్థలము ౪౮౭
నికుంచక- పోలెడు ౬౬౩
నిర్ణేజక- చాకలవాఁడు ౬౯౬
నిదగ్ధికా- వాకుడు ౧౩౬
నిషంగ- అమ్ములపొది ౫౪౪
నికుంజ- పొదరిల్లు ౪౬
నిష్కుట- ఇంటిచేరువతోట ౪౮
నిష్కుటి- పెద్దయేలకులు ౧౮౧
నిర్గుండీ- వావిలిచెట్టు ౧౧౪
నిస్సరణ- వాకిటనుండు ప్రదేశము ౩౮
నికర్షణ - పట్టణముచుట్టువారినడయలు ౩౮
నిర్వపణ- ఈవి ౪౨౭
నిర్యాణ- ఏనుఁగుకడకన్ను ౪౯౦
నిబర్హణ, నికారణ, నిశారణ } చంపుట ౫౬౭
నిర్వాపణ, నిస్తర్హణ } చంపుట ౫౬౯

నిశ్రేణి-నిచ్చెన ౩౬
నిష్ప్రవాణి- క్రొత్తచీర ౩౭౧
నిశాంత-ఇల్లు ౨౩
నివీత-కప్పుకొనుకోక ౩౭౨
నివీత - మెడనువ్రూసవేరువలెవేసి లుజంధెము ౪౪౮
నిరస్త-వేయబడినబాణము ౫౪౩
నిరాకృతి- వేదముజదువనివాడు ౪౫౧
నియంత్ర-సారథి ౫౧౫
నిర్మద-మదమువిడిచినయేనుగు ౪౯౧
నిషాద-మాలవాడు ౭౦౬
నిషధ, నిషధాద్రి ౪౧
నిబంధ-ఇరుహాయిగట్టిరోగము ౩౧౪
నియుద్ధ - పెనుగులాట ౫౬౨
నికేతన- ఇల్లు ౨౨
(నివసన-స్థానము ౨౪
నిశాటన- గూబ ౨౩౦
నిధువన - మైథునము ౪౫౫
నిషాదిన్- మావటీడు ౫౧౪
నిషంగిన్-విలుకాడు ౫౨౪
నిష్సూదన, నిహింసన } చంపుట ౫౬౮
నిర్గ్రంథన, నిహనన } చంపుట ౫౬౯
నిర్వాసన-చంపుట ౫౭౦
నిధన- చావు ౫౭౨
నిష్ఠాన-పూరుబిండి ౬౧౯
నిహీన- అల్పుడు ౭౦౨
నితంబినీ - గొప్పపిరుదులుగలస్త్రీ ౨౬౨
నివాప- పితృదానము ౪౨౯
నిష-కడవ ౬౦౭
నితంబ } కొండనడుము ౪౩ / స్త్రీలపిరుదు ౩౩౩
నికురుంబ-గుంపు ౨౫౬
నికుంభ- దంతిచెట్టు ౧౯౦
నిభ-సమానము ౭౨౩
నిగమ-పట్టణము ౧౯
నియమ-నియమము ౪౪౩
నికామ-యథేష్టమైనది ౬౩౨
నికాయ్య, నిలయ } ఇల్లు ౨౩
నికాయ. ఒకవిధమైననడకగలవా

రిగుంపు ౨౫౩
నిరామయ- రోగముతీరినవాడు ౩౧౬
నిమయ-సరకులనుమార్చుకొనుట ౬౫౫
నియోజ్య-బంటు ౭౦౩
నిషద్యా-మరిగె ౨
నిశాహ్వా-పసుపు ౬౧౬
నిర్ఝర- కొండయందుబుట్టినజలప్రవాహము ౪౩
నికర. గుంపు ౨౫౫
నిశార, పచ్చడము ౩౭౭
నిచుల, కన్నేరుచెట్టు ౧౦౭
నిచోళ, పరుపుమైపరచేకోక ౩౭౫
నిగళ, ఏనుగునుగట్టుగొలుసు ౪౯౭
నిగాళ, అశ్వకంఠసమీపప్రదేశము ౫౦౩
నిష్కుటా, ముట్లుడిగినస్త్రీ ౨౮౦
నిస్రావ, ఉడుకుగంజి ౬౫౪
(నివేశ, స్థానము ౨౪
నిర్దేశ, నిదేశ } ఆజ్ఞ ౪౮౦
నివేశ. దండుదిగినతావు ౪౮౮
నిస్త్రింశ, ఖడ్గము ౫౪౪
నిర్వేశ, కూలి ౭౨౪
నికష, ఒరగల్లు ౭౧౮
నిఘస, భోజనము ౬౩౧
నిష్కుహ, మానితొఱ్ఱ ౫౯
నివహ, గుంపు ౨౫౫
నింబ, వేపచెట్టు ౧౦౮
నింబతరు, పారిజాతము ౭౨
నీలికా, నల్లవావిలిచెట్టు ౧౧౬
నీలంగు, పురుగు ౨౨౯
నీచ, అల్పుడు ౭౦౨
నీలకంఠ, నెమలి ౨౪౬
నీడ. పక్షిగూడు ౨౫
నీవృత్, గ్రామసమూహము ౮
నీలినీ, నీలిచెట్టు ౧౪౧
నీప, కడపచెట్టు ౮౮
నీవ్రి. చూరుకొనకె ౩౨
నీవార, తృణధాన్యము ౬౦౦
నీల } నల్లగోరింట ౧౨౦ / నీలిచెట్టు ౧౪౦
నీడోద్భవ, పక్షి ౨౫౦
నీవీ, మొదలిసొమ్ము ౬౫౫
నీకాశ- సమానము ౭౨౩

న్యుబ్జ, రోగముచేతవక్రమైనవాడు ౩౨౦
నూపుర, అందె ౩౬౮
నృపలక్ష్మన్. రాజుకుపట్టెగొడుగు ౪౮౭
నృ. మనుష్యుడు ౨౬౦
నృప, రాజు ౪౫౭
నేత్రాంబు. కన్నీరు ౩౫౨
నేమి, నెమ్మిచెట్టు ౭౨
నేమి, బండికంటకడకమ్మి ౫౧౦
నేత్ర, కన్ను ౩౫౨
నైష్కిక, టంకసాలాధికారి ౪౬౩
నైస్త్రింశిక, అడ్డకత్తిఆయుధము గాగలవాడు ౫౨౬
నైచికీ. ఉత్తమమైనయావు ౬౪౨
నైయగ్రోధ, మఱ్ఱిపండు ౬౪
నైగమ, వర్తకుడు ౬౫౩
నైపథ్య, వేషము ౩౫౮
నైమేయ, సరుకుమార్చుకొనుట ౬౫౫
నైపాలీ. నేపాళదేశపు మణిశిల ౬౮౩
పక్షక, దిడ్డివాకిలి ౩౨
పర్యంక, పల్యంక } మంచము ౩౯౭
పటవాసక, వాసనద్రవ్యము ౩౯౮
పరంపరాక, యజ్ఞమందలిపశువధ ౪౨౪
పథిక, తెరువరి ౪౭౨
పక్ష్మక. ఏనుగకళ్ళెము ౪౯౫
పదిక, కాలిబంటు ౫౨౨
పణ్యవీథికా, అంగడివీథి ౨౦
పటోలికా, పొట్లచెట్టు ౧౬౪
పతంగికా, తెరయీగ ౨౪౩
పర్శుకా, పక్కటెముక ౨౮
పతాకా, టెక్కెము ౫౫౫
పరేష్టుకా, పెక్కుయీతలుయీనినఆవు ౬౪౫
పత్రలేఖా. మకరికాపత్రము ౩౮౫
పరాగ, పుప్పొడి ౬౧
ప్లవంగ, ప్లవగ } కోతి ౨౧౯
పతంగ, మిడత ౨౪౪
పతగ, పక్షి ౨౪౯
పత్త్రాంగ, ఎఱ్ఱచందనము ౩౯౧

పక్షభాగ, పార్శ్వభాగము ౪౯౫
పదగ, పదగ } కాలిబంటు ౫౨౨
పద్మరాగ, కెంపు ౬౬౭
పత్త్రాంగ, రక్తచందనము ౬౮౬
పరిఘ, ఇనుపకట్లగుదియ ౫౪౩
పచంపచా. మానుపసుపు ౧౦౮
పరివ్రాజ్. సన్యాసి ౪౩౯
పదాజి, కాలిబంటు ౫౨౨
పద్మాట, తగిరిశచెట్టు ౧౯౩
పట- మంచికోక ౩౭౫
పరీష్టి, శాస్త్రాదులయందుశాస్త్రజ్ఞునివెదకుట ౪౩౦
పరిపాటి, స్వాధ్యాయక్రమము ౪౩౪
పటు } చేదుపొట్ల ౨౦౧ / నేర్పరి ౭౦౫
పలగండ, గారపనిసేయువాడు ౬౯౨
పలాండు, నీరుల్లి ౧౯౩
పక్కణ, బోయపల్లె ౩౮
పర్ణ } ఆకు ౬౦ / మోదుగచెట్టు ౭౫
పత్రోర్ణ. [illegible] ౧౦౨
పత్త్రోర్ణ, కడిగినపట్టుచీర ౩౭౨
పరిపణ, మొదలిసొమ్ము ౬౫౫
పణ, కూలి ౭౨౪
పణ, కపర్దమెత్తురాగిముద్ర ౬౬౩
పణ, జూదము ౭౩౦
పర్యేషణా , శాస్త్రాదులయందు బ్రాహ్మణునివెదుకుట ౪౩౦
పటుపర్ణీ, కంకోష్టువు ౧౮౪
పద్మచారిణీ, మెట్టదామర ౧౯౨
పరోష్ణీ, గబ్బిలాయి ౨౪౨
పటలప్రాంత, చూరుకొనకె ౩౨
పర్వత, కొండ ౩౯
పరభృత, కోయిల ౨౩౫
పరభృత్, కాకి ౨౩౬
పతత్, పక్షి ౨౪౯
పలిత, నెరిచినవెంట్రుక ౩౦౦
పరిష్కృత , అలంకరింపబడినవాడు ౩౫౯
పరాజిత, పరాభూత } ఓడినవాడు ౫౬౭
పరేత, చచ్చినవాడు ౫౭౨
పర్యాప్త, యథేష్టమైనది ౬౩౨

పరివర్తన, సరుకుమార్చుకొనుట ౬౫౫
పరాచిత, పరజాత, ప[illegible] } పెంపుడు బంటు ౮౦౪
పరిస్రుత్, కల్లు ౮౨౫
పతివ్రతా, పతివ్రత ౨౬౫
పరిస్రుతా, కల్లు ౮౨౫
పద్ధతి, త్రోవ ౧౫
పఙ్క్తి-వీథి ౫౦
పక్షతి, రెక్కలమొదలు ౨౫౨
పతి, మగఁడు ౨౯౪
పరివిత్తి. పరివేత్తయొక్క అన్న ౪౫౪
పత్తి, పదాతి } కాలిబంటు ౫౨౨
పత్తి-సేనాభేదము ౫౩౫
పరివేత్తృ - అన్నవివాహముచేసుకొనకముందు పెండ్లాడిన వాఁడు ౪౫౩
పరిధిస్థ - సేనచుట్టుకావలుండు వాఁడు ౫౧౭
పత్రరథ- పులుగు ౨౪౯
పద్- పాదము ౩౩౦
పరిస్పంద- రచన ౩౯౬
పరిషద్- సభ ౪౧౩
పరిష్కంద-పెంపుడుబంటు ౮౦౪
పరివ్యాధ, నీరుప్రబ్బ ౮౬
పరివ్యాధ - కొండగోగు ౧౦౬
పరశ్వధ- గండగొడ్డలి ౫౪౮
పథిన్- త్రోవ ౧౫
[illegible] ౧౯
పలాశిన్, వృక్షము ౫౧
పర్కటిన్, జువ్విమాను ౮౭
పట్కిన్-ఎఱ్ఱలొద్దుగ ౭౮
పర్వన్- వెదురుగణుపు ౨౦౭
పత్రిన్ } డేగ ౨౩౧; పక్షి ౨౪౯
పక్షిన్- పులుగు ౨౪౭
పతత్రిన్, పులుగు ౨౪౯
పరిధాన- కట్టువస్త్రము ౩౮౯
పరికర్మన్- అంగసంస్కారము ౩౭౦
పరమాన్న, పాయసము ౪౨౨
పర్యటన, తిరుగుట ౪౩౩
పరిపంథిన్, శత్రువు ౪౬౮
పద్మిన్, ఏనుఁగు ౪౯౦
పరంపరావాహన, తేరుమోకు ౫౧౪
పతాకిన్, పడగగలవాఁడు ౫౨౬
పత్రిన్, బాణము ౫౪౨
పరిఘాతన, ఇనుపకట్లగుదియ ౫౪౮
పరాసన, చంపుట ౫౬౭
పరివర్జన, చంపుట ౫౬౯
పర్యసంచన, అస్త్ర ౫౮౭
పరిదాన, సరుకుమార్చుకొనుట ౬౫౫
పరాస్కందిన్, దొంగ ౮౧౧
పర్జనీ, మానిపసుపు ౧౪౭
పత్నీ, భార్య ౨౬౪
పతిపత్నీ, మగనాలు ౨౮౧
పలిక్నీ, ముదిసినస్త్రీ ౨౮౧
పరిస్తోమ, ఏనుఁగమీఁదబరచేరత్నకంబళి ౪౯౭
పరాక్రమ - బలిమి ౫౫౭
పద్మ } భారంగి ౧౩౫; కాశ్మీర దేశపు మిట్ట; దామర ౧౯౨
పట్టికాఖ్య, ఎఱ్ఱలొద్దుగ ౭౮
పరిచాయ్య, పరిచాయ్యము ౪౧౭
పర్యాయ - స్వాధ్యాయక్రమము ౪౩౫
పర్యాయ- క్రమముదప్పుట ౪౩౫
పరిణయ, పెండ్లి ౫౫౪
పరాజయ, ఓడుట ౫౬౮
ప[illegible]స్య, నెయ్యిమొదలైనది ౬౨౬
పణితవ్య, పణ్య } అమ్మదగిన వస్తువు ౬౫౮
పరిణాయ, సారెలనడుపుట ౮౩౧
పద్యా, త్రోవ ౧౫
పథ్యా, కరకచెట్టు ౧౦౫
పణ్యా, ఎక్కుడుతీగె ౧౯౬
పత్రపాశ్య, బాసికము ౩౬౨
పరిచర్యా, శుశ్రూష ౪౩౩
పరిసర, గ్రామాదులసమీపభూమి ౧౪
పక్షద్వార, దిడ్డివాకిలి ౩౨
పత్త్ర } ఆకు ౬౦; లవంగము ౧౭౦; రెక్క ౨౨౫
పద్మపత్ర, పుష్కరమూలము ౧౯౧
పవిత్ర, దర్భ ౨౧౨
పతత్ర, రెక్క ౨౫౨
పరిష్కార, సొమ్ము ౩౬౦
పటచ్చర, పాతకోక ౩౮౪
పవిత్ర, పవిత్రుఁడు ౪౪౩
పర, శత్రువు ౬౬౮
పత్ర, వాహనము ౫౧౩
పరిచర, సేనచుట్టుకాచేవాఁడు ౫౧౭
పరిచార, బంటు ౮౦౩
పతింవరా, మగనితనంతటనేవరించెడుస్త్రీ ౨౬౬
పతత్రి, పక్షి ౨౪౯
పటల, కప్పు ౩౨
పటోల, చేదుపొట్ల ౨౦౧
పక్షమూల, రెక్కలమొదలు ౨౫౨
పటల- సమూహము ౨౫౮
పలల-మాంసము ౩౨౨
పలాల, పూరికట్ట ౫౯౮
పల, నాల్గుకర్షములయెత్తు ౬౬౧
పర్ణశాలా, మునులయొక్కయిల్లు ౨౫
పత్రాంగుళి, మకరికాపత్రాదులు ౩౭౧
పల్లవ, చిగురు ౬౦
పరిపేలవ, తుంగముస్త ౧౮౮
ప్లవ } తుంగముస్త ౧౮౭; నీరుకోడి ౨౫౦; మాలవాఁడు ౮౦౫
పణ్యాజీవ, వర్తకుఁడు ౬౫౩
పదవీ, త్రోవ ౧౫
పలాశ, ఆకు ౬౦
పలాశ, మోదుగచెట్టు ౮౫
పలాశ, గంట్లకచోరను ౨౦౦
పరశు, గండగొడ్డలి ౫౪౮
పత్రపరశు, చీర్ణము ౮౧౭
పలంకషా, పల్లేరు ౧౪౪
పనస, పనసచెట్టు ౧౦౮
పర్ణాస, నల్లగగ్గెర ౧౨౫
పరుస్, వెదురుగణుపు ౨౦౭
పయస్, పాలు ౬౨౬
పరాసు, చచ్చినవాఁడు ౫౮౨
పరిణాహ, వెడల్పు ౩౮౩
పతద్గ్రహ, తంబపడిగె ౩౯౭
పటహ, యుద్ధసంరంభము ౫౬౩
ప్లక్ష } జువ్విమాను ౮౭; కలజువ్వి ౭౯
పక్ష } రెక్క ౨౫౨; గరులు ౫౫౪
పక్ష, సమూహవాచకము ౩౫౮
పంచశాఖ, చెయ్యి ౩౪౦
పంగు, పిచ్చుకుంటువాఁడు ౩౦౮
పండ, నపుంసకుఁడు ౨౯౭
పండిత, విద్వాంసుఁడు ౪౦౩
పంచతా, చావు ౫౮౧
పంచజన, మనుష్యుఁడు ౨౬౦
పంచాస్య, సింహము ౨౧౬
పంకిల, అడుసులోఁగూడినదేశము ౧౦
పంచాంగుల, ఆముదపుచెట్టు ౯౮
పారియాత్రిక - పర్వతవిశేషము ౪౧
పారిజాతక- పారిజాతము ౮౨
పారిభద్రక- దేవదారువు ౯౯
పాక-శిశువు ౨౫౪
పాదకటక-అందె ౩౬౯
పారశీక - పారశీకదేశపుగుఱ్ఱము ౫౦౦
పాదాతిక- కాలిబంటు ౫౨౨
పారశ్వధిక-గండగొడ్డలి ఆయుధముగాఁ గలవాఁడు ౫౨౫
పాశక- పాసికె ౮౩౧
పానీయశాలికా- చలివిందర ౨౫
పాదుకా- చెప్పు ౮౧౬
పానగోష్ఠికా - మద్యపానముచేయుచోటు ౮౨౭
పాణిఘ- చేతులతాళముగొట్టువాఁడు ౬౯౯
పాదస్ఫోట- కుష్ఠభేదము ౩౧౧
పాఠ- వేదపాఠము ౪౧౨
పాఠా-అగురుశొంఠి ౧౩౦
పాషండ- వేదబాహ్యుఁడు ౪౪౩
పాషాణ-రాయి ౪౨
పాదగ్రహణ- మ్రొక్కుట ౪౩౯
పాషాణదారణ- ఉలి ౮౨౦
పార్ష్ణి-మడమ ౩౩౧
పాణి- చెయ్యి ౩౪౦
పాశుపత- బకపుష్పము ౧౨౮
పారావత- పావురము ౨౩౦
పాదాత-కాలిబంట్లగుంపు ౫౨౨
పాదూకృత్ - గొడగర వాఁడు ౬౯౩
పాణిగృహీతీ - భార్య ౨౬౪
పాద - వకటిలో నాల్గవభాగ

ము ౬౬౪
పాద { తిప్ప ౪౫; పాదము ౩౩౦ }
పాదాంగద- అందె ౩౬౮
పారద- పాదరసము ౬౨౪
పాణివాద - చేతులతాళముగొట్టువాఁడు ౬౯౯
పాలిందీ-నల్లతెగడ ౧౫౪
పాదూ - చెప్పు ౨౧౬
పాలిక - చిత్రమూలము ౧౭౬
పాలఘ్న- ఛత్రాకారమైనకసుపు ౭౧౩
పామణ - గజ్జి ౩౧౭
పామన- గజ్జగలవాఁడు ౩౧౨
పారాశరిణ్ - సన్న్యాసి ౪౩౮
పారికాంక్షిణ్-తపస్వి ౪౪౦
పాణిపీడన- పెండ్లి ౪౫౪
పాకస్థాన- వంటసాల ౬౦౭
పానభాజన- కంచము ౬౦౨
పాదబంధన- పశువు ౬౩౩
పాన- కల్లుద్రాగేయిల్లు ౨౭౬
పాదప - వృక్షము ౫౧
పామా- గజ్జి ౩౧౭
పారిభావ్య- చెంగల్వకోష్టు ౧౨౭
పారస్త్రైణేయ - పరస్త్రీకిబుట్టిన కొడుకు ౭౮౩
పారిహార్య-సూడిగము ౩౬౬
పాద్య- పాదోదకము ౪౩౧
పాశుపాల్య - గోమహిషాదులఁబాలించుట ౫౨౨
పాక్య-అంటుప్పు ౬౧౨
పాయ్య- మానార్థకము ౬౬౦
పాక్య - యవక్షారము ౬౮౪
పాలంక్యా - కుందురుష్కము ౧౬౨
పారితథ్యా- రేగడిబిళ్ల ౩౬౭
పాయు-గుదస్థానము ౩౩౭
పారిభద్ర - పారిజాతము ౨౭
పాదాగ్ర - మీగాళ్లు ౩౩౦
పాత్ర-యజ్ఞపాత్రము ౪౭౭
పాత్రగోనె - కడవమొదలయినది ౬౦౮
పామర- అల్పుఁడు ౨౦౭
పాటచ్చర- దొంగ ౨౧౧
పానపాత్ర - కల్లుద్రాగుగిన్నె ౨౭౯

పారావతాంఘ్రి - ఎక్కుడుతీగ ౧౯౬
పాకల-చెంగల్వకోష్టు ౧౨౭
పాటల- ఎఱ్ఱవడ్లు ౫౯౦
పాటలా- కలుగొట్టుచెట్టు ౧౦౦
పాటలి-మొక్కపుచెట్టు ౮౫
పాటలి- కలుగొట్టు ౧౦౦
పాళి- కొన ౫౪౯
పాపచేలీ- అగరుకొంతి ౧౩౧
పార్శ్వ- ప్రక్క ౩౩౮
పార్థివ - రాజు ౫౫౨
పాశ - కేశసమూహవాచకము ౩౫౨
పాయస - దేవదారుబంకతోఁజేసినధూపద్రవ్యము ౩౦
పాయస- పరమాన్నము ౪౭౭
పార్ష్ణిగ్రాహ - గెలువఁబోయ్యెడిరాజుకు వెనుకనుండుశత్రుపు ౪౬౫
ప్లాశ్ - జువ్విపండు ౬౪
పాంచాలికా- బొమ్మ ౨౧౫
పాంథ- తెరువరి ౪౨౭
పాండుకంబళిన్ - తెల్లకంబళిచేగప్పినరథము ౫౦౯
పాంసులా- రంకులాడి ౭౨౦
పాంసు- ధూళి ౫౫౪
పిక- కోవెల ౭౩౫
పిటక { బొబ్బ ౩౧౭; పెట్టె ౨౧౫ }
పిష్టక- పిండివంట ౬౭౩
పిచు- దూది ౬౮౧
పిచ్ఛా - బూరుగబంక ౯౩
పిట- గంప ౬౦౧
పిచ్ఛట - తగరము ౬౮౦
పిచండ- కడుపు ౩౩౬
పిత్సత్- పక్షి ౭౫౦
పిత్త- పైత్యము ౩౭౧
పిశిత- మాంసము ౩౭౭
పిష్టాత - చీరలకువాసనగట్టుద్రవ్యము ౩౯౮
పితృ { తండ్రి ౭౮౨; తల్లిదండ్రులు ౭౯౬ }
పిచుమంద - వేపచెట్టు ౧౦౮
పినద్ధ- కట్టఁబడువస్త్రము మొదలైనది ౫౭౦
పికవర్ధన- కాకి ౭౩౨
పిశున-కుంకుమపుష్ప ౩౮౩

పితృవన- వలికిమిట్ట ౫౨౪
పిష్టపచన-బూరెమూకుడు ౬౦౨
పిశునా - స్పృక్కయనుగంధద్రవ్యము ౧౨౯
పితృవ్య - తండ్రితోఁబుట్టినవాఁడు ౭౯౦
పిఠర-కుండ ౬౦౬
పిప్పల- రావిచెట్టు ౬౬
పిచుల-పక్కెచెట్టు ౮౬
పిచండిల - పెద్దకడుపు గలవాఁడు ౩౦౩
పిల్ల - తడిసినకన్నులుగలవాఁడు ౩౧౬
పిచ్ఛిల- జిడ్డుగలది ౬౭౧
పిప్పలీమూల - పిప్పలీ మూలము ౬౮౫
పిచ్ఛిలా- బూరుగచెట్టు ౯౭
పిచ్ఛిలా - ఇరుగుడుమాను ౧౦౮
పిప్పలీ-పిప్పలిచెట్టు ౧౪౩
పిప్లు - పుట్టుమచ్చ ౩౦౮
పియ్యూష - జున్నుపాలు ౬౭౯
పిపాసా- దప్పి ౬౩౦
పితామహ - తండ్రితండ్రి ౭౯౭
పిండీతక- మంగచెట్టు ౯౮
పిండక - తురుష్కదేశపు అందుగుబంకతోఁజేసినధూపద్రవ్యము ౩౮౨
పిండికా - బండికంటినడిమితూము ౫౧౭
పింఛ- నెమలిపురి ౭౪౨
పింజ- చంపుట ౫౭౧
(పింగదృష్టి - సింహము ౭౧౨
పిండ { ఇనుము ౬౨౩; బోళము ౬౨౯ }
పింజర - హరిదళము ౬౨౮
పింజల- మిక్కిలికలిగినసేనమొదలైనది ౫౫౪
పీలసాలక- వేపమాను ౮౯
పీఠ- పీట ౩౯౨
పీలుపర్ణి { చాగచెట్టు ౧౩౦; దొండచెట్టు ౧౮౫ }
పీతా- పసుపు ౬౧౬
పీతన- అంబారపుచెట్టు ౨౩
పీతన - కుంకుమపువ్వు ౩౮౭
ప్లీహన్ - రొమ్ములోనిమాంసవిశేషము ౩౭౫
పీడన - పరచక్రముచేతనైనదేశముయొక్కటాయిడి ౯౬౫

పీతన - హరిదళము ౬౨౮
పీనోధ్నీ, పీవరస్తనీ } పెద్దపొదుగుగలఆవు ౬౪౬
ప్లీహశత్రు- ములుమోదుగ ౯౫
పీతదారు-దేవదారువృక్షము ౯౯
పీతద్రు-సరళవృక్షము ౧౦౬
పీతద్రు- మానిపసుపు ౧౪౬
పీలు - గోగుచెట్టు ౨౪
పీనస- పీనసవడిశము ౩౧౦
పుణ్యక - ఉపవాసాదిరూపవ్రతము ౪౩౫
పుత్రికా- తెరయీగె ౭౪౩
పుత్రికా- బొమ్మ ౨౧౫
పున్నాగ- సురపొన్న ౨౧
పురోగ - ముందర నడిచేవాఁడు ౫౭౨
పుచ్ఛ- తోక ౫౦౫
పురీతత్ - పేగు ౩౭౫
పురోహిత- పురోహితుఁడు ౪౬౦
ప్లుత- అశ్వగతిభేదము ౫౦౪
పుస్త- లెప్పపుపని ౨౧౪
పుష్పవతీ-ముట్టయినస్త్రీ ౭౨౯
పుష్పకేతు - కుసుమాంజనము ౬౩౮
పుష్యరథ - వివాహార్థమైనరథము ౫౦౨
పుళింద- పుళిందుఁడు ౨౦౬
పుటభేదన- పట్టణము ౧౯
పురోగామిన్ - ముందరనడిచేవాఁడు ౫౭౮
పుష్ప-పువ్వు ౬౩
పుష్ప - స్థౌణేయకమనుగంధద్రవ్యము ౧౨౮
పుష్ప- ముట్టునెత్తురు ౭౮౦
పునర్భూ - రెండుమారుపెండ్లాడినస్త్రీ ౭౮౭
పురోగమ . ముందరనడిచేవాఁడు ౫౭౮
పుణ్యభూమి - హిమవద్వింధ్యపర్వతములనుక్కమధ్యదేశము ౮
పుర - గుగ్గులుపుచెట్టు ౮౦
పుత్ర - కొడుకు ౭౮౬
పురస్సర . ముందరనడిచేవాఁడు ౫౭౨
పురీ, పట్టణము ౧౯
పురంధ్రీ, కుటుంబిని ౭౬౫
పుష్పఫల, వెలగచెట్టు ౬౨

పుష్కరాహ్వా-బెస్తరుపక్షి ౨౩౮
పునర్భవ- గోరు ౩౪౨
పునర్నవా- గలిజేరు ౧౯౫
పురుష { సురపొన్న ౭౧
మనుష్యుఁడు ౨౬౦ }
పురీష-అమేధ్యము ౩౨౭
పుష్పరస-పూదేనె ౬౩
పుమస్-మనుష్యుఁడు ౨౬౦
పురోహిత-పురోహితుఁడు ౪౬౦
పుల్కస-మాలవాఁడు ౭౦౬
పుష్పలిహా-తుమ్మెద ౨౪౫
పుండరీక-పుష్పలగురువింద ౧౧౮
పుంజ-ధాన్యాదిసమూహము ౨౫౮
పుండ్ర-చెరుకుయొక్క విశేషము ౨౯
పుంశ్చలీ-రంకులాడి ౨౬౯
పూతిక-నెమలెడుగుచెట్టు ౯౪
పూగ { గంగరావి ౮౭
పోకచెట్టు ౨౧౫
సమూహము ౨౫౭ }
పూతికంజ-నెమలెడుగుచెట్టు ౯౪
పూజా-పూజించుట ౪౩౨
పూతికాష్ఠ - దేవదారువృక్షము ౧౦౦
పూతికాష్ఠ-సరళపుమాను ౧౦౬
పూరణీ-బూరుగచెట్టు ౯౨
పూర్వపర్వత-ఉదయాద్రి ౪౦
పూర్త-గుంటలు నుయ్యి మొదలైన వాటిని నిర్మించుట ౪౨౬
పూత-పవిత్రుఁడు ౫౪౩
పూత-తూర్పెత్తిన ధాన్యము ౫౯౮
పూతనా-కరకచెట్టు ౧౦౫
పూప-పిండివంట ౬౨౩
పూర్ణకుంభ-భద్రకుంభము ౪౮౮
పూర్-పట్టణము ౧౯
పూతిఫలీ-క్రాలుచెట్టు ౧౪౨
పూరుష-మనుష్యుఁడు ౨౬౦
పూర్ణమాస- అమావాస్య పౌర్ణమాసీలయందు జేయఁబడినయాగము ౪౪౬
పృషదంశక-పిల్లి ౨౨౨
పృథుక { శిశువు ౨౫౪
అటుకులు ౬౨౨ }
పృషత్క-బాణము ౫౪౨
పృథ్వీకా-పెద్దయేలకులు ౧౭౧
పృష్ఠ-శరీరముయొక్క వెనకటి పార్శ్వము ౩౩౭
పృశ్నిపర్ణీ / పృథక్పర్ణీ { కోల / పొన్న } ౧౩౮
పృషత-దుప్పి ౨౨౬
పృథు { నల్లజీలకఱ్ఱ ౬౧౨
ఇంగువమాను ౬౧౫ }
పృథగ్జన-అల్పుఁడు ౭౦౨
పృతనా { సేన ౫౩౩
మూఁడువాహినులు గల సేన ౫౩౬ }
పృశ్ని-అల్పదేహము గల వాఁడు ౩౦౭
పృషదాజ్య-పెరుగుతోఁ గూడిన నెయ్యి ౪౨౨
పృష్ఠ్య-మోపు మోయు గుఱ్ఱము ౫౦౧
పృథివీ-భూమి ౩
పృథ్వీ { భూమి ౩
నల్లజీలకఱ్ఱ ౬౧౨ }
పృథ్వీ-ఇంగువమాను ౬౧౫
పేచక-గూబ ౨౩౧
పేటక-పెట్టె ౭౧౫
పేటికా-సమూహము ౨౫౭
పేలవా-మందసము ౭౧౫
పేశల-నేర్పరి ౭౦౫
పేశీ-గుడ్డు ౨౪౩
పైతృష్వసేయ-మేనత్త కొడుకు ౨౮౪
పైతృష్వస్రీయ-మేనత్త కొడుకు ౨౮౪
పైత్ర-పితృసంబంధతీర్థము ౪౪౯
పైశర- కుండను ఖండినపిండి మొదలైనది ౬౨౦
పోటా-స్త్రీపురుషలక్షణములు గల స్త్రీ ౨౭౪
పోగండ-అంగహీనుఁడు ౩౦౫
పోత-శిశువు ౨౫౪
పోత్రిన్-అడవిపంది ౨౧౮
పోటగళ-గనపదాటు ౨౦౮
పోటగళ-రెల్లుకసువు ౬౦౯
పౌష్పక-కుసుమాంజనము ౬౭౮
పౌండర్య-పుండరీక మనుగ్రంథ్యము ౧౭౩
పౌష్కర-పుష్కరమూలము ౧౯౧
పౌర-కామంచికసువు ౨౧౨
పాళి-గుగ్గిల్లు ౬౨౨
పౌరోగవ-వంటసాలకధికారి ౬౦౨
పౌతవ-తులాంగుళిప్రస్థములు మొదలైనది ౬౬౦
పౌరుష-మానిసి చెయ్యెత్తుపొడవు ౩౪౬
ప్రపౌండరీక-పుండరీకమను గ్రంథ్యము ౧౭౩
ప్రకటజానుక- యడముగల మోకాళ్లగలవాఁడు ౩౦౬
ప్రతీక-అవయవము ౩౨౯
ప్రభ్రష్టక-సిగనుండ్రెలెడు పూదండ ౩౯౪
పక్షిస్థక-వింజామర ౪౮౬
ప్రసూతికా-బిడ్డలగను స్త్రీ ౨౭౫
ప్రవాహికా-గ్రహణి ౩౧౪
ప్రచ్ఛర్దికా-వాంతి ౩౧౪
ప్రజ్ఞా-లౌకికవ్యవహారము తెలిసిన స్త్రీ ౨౭౧
ప్రజ్ఞు-యడముగల మోకాళ్ల గలవాఁడు ౩౦౬
ప్రపున్నాట-తగిరిశచెట్టు ౧౯౩
ప్రవేష్ట-చెయ్యి ౩౩౯
ప్రచ్ఛదపట- పరుపుపై పరచే కోక ౩౭౫
ప్రకోష్ఠ-మణికట్టువరకున్న మోచేతికిందటిముంజెయ్యి ౩౩౯
ప్రష్ఠ-ముందునడిచేవాఁడు ౫౨౭
ప్రకాండ-చెట్టుయొక్క మధ్యభాగము ౫౬
ప్రగండ-చంకవరకున్న మోచేతిమీఁదటిచెయ్యి ౩౭౯
ప్రత్యాలీఢ-విలుకాండ్లనడకలలో భేదము ౫౪౧
ప్రఘాణ / ప్రఘణ } తలవాకిటి ముందరనుండు ప్రకోష్ఠము ౩౦
ప్రస్రవణ-కొండవూట ౪౩
ప్రవహణ - మనుష్యులు మోయు విమానమను రథము ౫౦౭
ప్రహరణ-ఆయుధము ౫౩౮
ప్రసరణ- అంతట సేనవ్యాపించుట ౫౫౧
ప్రవిదారణ-యుద్ధము ౫౫౯
ప్రమాపణ-చంపుట ౫౬౮
ప్రత్యక్శ్రేణీ- ఎలికచెవి చెట్టు ౧౩౪
ప్రత్యక్శ్రేణీ-దంతిచెట్టు ౧౬౦
ప్రత్యక్పర్ణీ-ఉత్తరేణి ౧౩౫
ప్రసారణీ- గొంతెమగోరు చెట్టు ౧౯౮
ప్రవేణీ-అల్లినజడ ౩౫౭
ప్రవేణీ-ఏనుఁగుమీఁదఁ బరచేరత్నకంబళి ౪౯౮
ప్రపాత-కొండచరి ౪౨
ప్రత్యంతపర్వత-కొండసమీపపుతిప్ప ౪౫
ప్రహస్త-చాచిన వ్రేళ్లుగల అరచెయ్యి ౩౪౩
ప్రసాధిత-అలంకరింపఁబడినవాఁడు ౩౫౯
ప్రణీత-మంత్రముచే సంస్కరింపఁబడిన అగ్ని ౪౧౮
ప్రమీత- యజ్ఞమందు హింసింపఁబడిన పశువు మొదలయినది ౪౨౪
ప్రయత-పవిత్రుఁడు ౪౪౩
ప్రత్యయిత-ఆప్తుఁడు ౪౬౯
ప్రతిముక్త- కట్టఁబడిన వస్త్రము మొదలయినది ౫౨౦
ప్రమీత-చచ్చినవాఁడు ౫౭౩
ప్రణీత-రసాదులచే సమగ్రమైన శాకాదులు ౬౨౦ (౬౨౦
ప్రశస్త-తిరగబోసినపదార్థము
ప్రజాతా / ప్రసూతా } బిడ్డలుగను స్త్రీ ౨౭౫
ప్రసృతా-పిక్క ౩౩౧
ప్రసృతి- వంచఁబడిన అరచెయ్యి ౩౪౪
ప్రకృతి-రాజ్యాంగములు ౪౭౩
ప్రతికృతి-ప్రతిమ ౭౨౨
ప్రజావతీ-తోడఁ బుట్టినవాని భార్య ౨౮౯
ప్రజాజనయిత్రీ-తల్లిదండ్రి ౨౯౬
ప్రత్యవస్థాతృ-శత్రువు ౪౬౭
ప్రస్థ-పర్వతములసమమైన భూమి ౪౩
ప్రస్థ-కుంచము ౬౬
ప్రధి-బండికంటికడకమ్మి ౫౧౧
ప్రపద మీగాలు ౩౩౦
ప్రమదా-మదముగల స్త్రీ ౨౬౨
ప్రణిధి-వేగులవాఁడు ౭౬౮

ప్రతినిధి-ప్రతిమ ౨౭౭
ప్రచ్ఛన్న-లోపలి వాకిలి ౩౭
ప్రమదావన-అంతఃపురోచితమైన రాజులతోట ౪౯
ప్రసవబంధన-తొడిమె ౬౧
ప్రసూన-పుష్పము ౬౩
ప్రడీన-పక్షులెగురుట ౭౫౩
ప్రతికర్మన్, ప్రసాధన { సువర్ణవస్త్ర భూషాదుల చేతనైన నొప్పిదము ౩౫౮
ప్రబోధన-సుగంధ ద్రవ్యముల యందణగియున్న పరిమళమును ప్రకాశింపఁజేయు తైలము మొదలయినది ౩౮౧
ప్రతిపాదన-ఈవి ౪౭౨
ప్రధాన-సేనాపతి మొదలైనవాఁడు ౪౬౦
ప్రత్యర్థిన్-శత్రువు ౪౬౨
ప్రత్యనీకిన్-శత్రువు ౪౬౨
ప్రదేశన-కానుక ౪౮౩
ప్రభిన్న-మదపుటేనుఁగు ౪౯౧
ప్రమాన-వాహిస్థునకు దిగువ సన్నప్రదేశము ౪౯౪
ప్రజవిన్-వేగముగలవాఁడు ౫౭౯
ప్రశ్వేదన-నారసము ౫౩౩
ప్రస్థాన-రాజుల యుద్ధయాత్ర ౫౪౧
ప్రధన-యుద్ధము ౫౫౯
ప్రవాసన-చంపుట ౫౬౮
ప్రతిఘాతన, ప్రమథన } చంపుట ౫౨౦
ప్రస్ఫోటన-చేటఁ ౬౦౧ (౬ ౫౬
ప్రతిదాన-సరుకుల మార్చికొనుట
ప్రతిరోధిన్-దొంగ ౨౧౧
ప్రతిమాన-ప్రతిమ ౨౭౧
ప్రతియాతనా-ప్రతిమ ౨౭౧
ప్రసన్నా-కల్లు ౨౭౫
ప్రచోదనీ-వాకుడు ౧౪౦
ప్రతిపదర్శినీ-స్త్రీ ౭౬౧
ప్రదేశినీ-జుట్టనవ్రేలు ౩౪౦
ప్రసాధనీ-దువ్వెన ౩౯౮
ప్రస్థపుష్ప-మరువము ౧౭౫
ప్రదీప-దీపము ౩౯౨
ప్రతాప-ప్రభావము ౪౨౫
ప్రపా-చలిపందిరి ౭౫
ప్రతిబింబ ప్రతిమ ౨౭౧
ప్రసభ-బలాత్కారము ౫౬౪
ప్రతిభూ-పూటబడువాఁడు ౨౩౦
ప్రకామ-యథేష్టమయినది ౬౩౭
ప్రతిమా-ప్రతిమ ౨౭౧
ప్రకీర్య-నెమలెడుగుచెట్టు ౯౪
ప్రతిశ్యాయ-పీనసము ౩౧౦
ప్రశయ-చావు ౫౨౧
ప్రక్రియా-అధికారము ౪౮౬
ప్రతిచ్ఛాయా-ప్రతిమ ౨౭౭
ప్రతీహార-వాకిలి ౩౪
ప్రస్తర-రాయి ౪౭ (౪౬౧
ప్రతిహార-వాకిటి కావలి వాఁడు
ప్రత్యాసార-వ్యూహమునకు వెనుకదిక్కున నుండు సేన ౫౩౫
ప్రచక్ర-కదలిన సేన ౫౫౧
ప్రతీకార-పగదీర్చుకొనుట ౫౬౬
ప్రతిసీరా-తెరచీర ౩౨౯
ప్రఫుల్ల-వికసించినది ౫౩
ప్రతల-చాచిన వ్రేళ్లగల అరచెయ్యి ౩౪౩
ప్రవాళ-పగడము ౬౬౮
ప్రలోలీ-రచ్చ ౭౧
ప్రసార్వ-మూత్రము ౩౭౬
ప్రభావ-కోశదండములవలన బుట్టిన తేజస్సు ౪౨౫
ప్రద్రావ-పారిపోవుట ౫౬౬
ప్రసేవ.పల్లికి ౬౦౧
ప్రతీకాశ-ఉపమ ౨౭౩
ప్రతివిషా-అతివస ౧౪౫
ప్రతిహాస-గన్నేరు ౧౭౭
ప్రతాపస-తెల్లజిల్లేడు ౧౭౨
ప్రవయస్-ముదిసినవాఁడు ౩౦౧
ప్రసూ-తల్లి ౭౮౮
ప్రపితామహ-తాతతండ్రి ౭౯౭
ప్రగ్రాహ-తంబపడిగె ౩౯౮
ప్రతిగ్రహ-సేనకు వెనుకనుండు ప్రత్యేకమైనసేన ౫౩౫ (౫౨౪
ప్రగ్రహ-చరసాల సన్న వాఁడు
ప్రష్ఠవాహ్-కాడిమోసే యెద్దులదాపున పసుపరచుటకు గట్టిన యెద్దు ౬౩౮
ప్రష్ఠౌహీ-తొలుచూలు గలపడ్డ ౬౪౫
పతిపత్-శత్రువు ౪౬౨
ప్రాథమకల్పిక-అపుడు చదువ నారంభించిన శిష్యుఁడు ౪౦౯
ప్రాడ్వివాక-వ్యవహారములను విచారించు ధర్మాధికారి ౪౬౧
ప్రాసిక-ఈటెగలవాఁడు ౫౭౬
ప్రాణహారక-మాయచేయువాఁడు ౯౨
ప్రాలంబికా-బంగారుచేతఁజేయఁబడిన పేరులు ౩౬౩
ప్రాసంగ-రెండవకాఁడి ౫౯౩
ప్రాజ్ఞ-విద్వాంసుఁడు ౪౦౩
ప్రాజ్ఞా-ఎక్కువబుద్ధిగల స్త్రీ ౭౨౧
ప్రాజ్ఞీ-లౌకిక వ్యవహారమందెరుకగల స్త్రీ ౭౨౧
ప్రాణ { బలిమి ౫౫౮; ప్రాణము ౫౧౫; బోళము ౬౨౯
ప్రాపృష్ఠాయణీ-దురదగొండిచెట్టు ౧౩౭
ప్రావృత-కప్పుకొను కోక ౩౨౭
ప్రాచీనావీత-ప్రాచీనావీతము ౪౪౮
ప్రాభృత-కానుక ౪౮౩
ప్రాకృత-అల్పుఁడు ౨౦౭
ప్రాతిపదిద్యూత-కోడిపందెము మొదలయినది ౨౩౭
ప్రాజిత్ర-సారథి ౫౧౫
ప్రాసాద-దేవగృహము-రాజగృహము ౭౨
ప్రాచీన-ఊరుచుట్టు వేసిన వెలుగు ౭౧
ప్రాదేశ-ఈవి ౪౭౮
ప్రాజన-ములుకఱ్ఱ ౫౮౨
ప్రాచీనా-అగరుశొంఠి ౧౩౧
ప్రాలంబ-మెడనుండి రొమ్ము నవ్రేలుచున్న పూదండ ౩౯౫
ప్రాచ్య-శరావతియొక్క గాగల తూర్పు తో గూడిన దక్షిణదేశము ౨
ప్రాయ-సన్న్యసించి ప్రాణవరిత్యాగము వరకు ఆహారము లేక యుండుట ౪౫౦
ప్రాసంగ్య-రెండో కాడి మోసే యెద్దు ౬౩౯
ప్రాంతర-ఎడారినైననడుచుటలేని త్రోవ ౧౨
ప్రాకార-కోట ౭౧
ప్రావార-ఉత్తరీయము ౩౨౬
ప్రాప్తపంచత్వ-చచ్చినవాఁడు ౫౨౭
ప్రాదేబ-జుట్టెడు ౩౪౭
ప్రోక్షణ-నాభిస్నుక దెబ్బయమునింటిముందర యజమానుడు మొదలయిన వారుండు కొంజుటినయిల్లు ౪౧౪
ప్రాస-బల్లెము ౫౪౯
ప్రియక { కడవచెట్టు ౮౮; జేగురు ౯; వేంకణపు చెట్టు
(మృగభేదం ౭౫) (౧౦౭
ప్రియంగు-వేంకణపుచెట్టు ౧౦౧
ప్రియంగు-కొఱ్ఱలు ౫౯౫
ప్రియ-మగఁడు ౭౯౪
ప్రియాల-మొరటిచెట్టు ౮౧
ప్రేంఖా-ఉయ్యాల ౫౦౮
ప్రేత-చచ్చినవాఁడు ౫౨౭
ప్రేష్య-బంటు ౨౦౩
ప్రోక్షణ-యజ్ఞమందలి పశువధ ౪౭౪
ప్రోక్షిత-యజ్ఞమందు హింసింపఁబడిన పశువు మొదలయినది ౪౭౪
ప్రోథ-గుఱ్ఱపుముక్కు ౫౦౪
ఫణిసర్జక-మరువము ౧౭౫
ఫలక-కేడెము ౫౪౬
ఫల్గు-కుక్కమేడిచెట్టు ౧౦౨
ఫలకపాణి-అడిగెవాఁడు ౫౭౬
ఫలవత్, ఫలిన, ఫలిన్ { తత్కాలమందు పండ్లయున్న మాను ౫౩
ఫలినీ { ప్రేంకణపుచెట్టు ౧౦౧; వెన్న వెదురుపూర ౧౮౭
ఫలపూర-మాదీఫలపుచెట్టు ౧౭౪
ఫల-అరిగె ౫౪౬
ఫలీ-ప్రేంకణపుచెట్టు ౧౦౧
ఫలేరుహ-కలుగొట్టుచెట్టు ౧౦౦
ఫలేగ్రహి-ఫలించు మ్రాకు ౫౭
ఫలాధ్యక్ష-పాలచెట్టు ౯౧
ఫాణిత-శర్కరానికారము ౬౧౮
ఫాల { నూలుచీర ౩౨౦; కఱ్ఱు ౫౮౮
ఫుల్ల-వికసించినది ౫౪
ఫేన-సముద్రపునురుగు ౬౮౦
ఫేరు-నక్క ౭౭౧
ఫేనిల { కుంకుడుచెట్టు ౨౨; రేగుపండు ౮౩

ఫేలా-ఎంగిలి ౬౩౧
ఫేరవ-నక్క ౩౨౧

బహువారక-విరిగిచెట్టు ౮౦
బంధూక / బంధుజీవక } మంకెన ౧౧౯
బక } బకపుష్పము ౧.౨౭ / వక్కు-కొంగ ౨౩౮
బస్తక-రుమయ్యనగనిలోపుట్టినపుష్ప ౬౧౭
బలభద్రికా-కలుగుగానుగు ౧౯౬
బలాకా-తెల్లకొక్కెర ౨౪
బంధకీ-రంకులాడి ౨౬౯
బల్బజ-మొదయపుకసువు ౨౧౯
బలిభుజ్ / బలిపుష్ట } కాకి ౨౩౬
బర్హిష్ఠ-కురువేరు ౧౬౮
బర్హిణ-నెమలి ౨౪౬
బష్కయణీ-తరపిఆవు ౬౪౬
బలవత్-బలిసినవాఁడు ౩౦౩
బహులీకృత-తూర్పెత్తిన ధాన్యము ౫౯౮
బస్త-మేకపోతు ౬.౫౧
బహుసుతా-పిల్లపిచ్చర ౧౪౬
బంధుతా-బంధు సమూహము ౨౯౪
బహుసూతి-పెక్కీతలీనినయావు ౬౪౫
బహుపాద్-మఱ్ఱిచెట్టు ౭౮
బలీవర్ధ-ఎద్దు ౬౩౪
బంధీ-చెరసాలనున్న మనుష్యుడు ౫౭౪
బంధు-బాంధవుఁడు ౪౯౩
బర్హిణ-నెమలి ౨౪౬
బంధన-కట్టివేయుట ౪౮౨
బంధూకపుష్ప-వేగిమాను ౯౦
బర్హపుష్ప-స్థౌణేయకమను గంధద్రవ్యము ౧౭౮
బహురూప-సర్జరసము ౩౮౭
బంధనాలయ-చెరసాల ౫౭౪
బదర-రేగుపండు ౮౩
బర్బర-భారంగి ౧౩౬
బంభర-తుమ్మెద ౨౪౬
బధిర-చెవిటివాఁడు ౩౦౭
బలాత్కార-బలాత్కారము ౫౬౪
బర్కర-ప్రాయపువయస్సు గల పశువు ౭౦౯
బదరా { ప్రత్తిచెట్టు ౧౬౨ / పాచితీగె ౧౯౭
బర్బరా-వాయింటచెట్టు ౧౮౫
బదరీ-రేగుచెట్టు ౯౨
బంధుల-రంకులాడికొడుకు ౨౮౫
బల-సేనాంగము-సేన ౫౩౪
బల-బలిమి ౫౫౭
బలా-చిట్టాముదపుచెట్టు ౧౫౩
బహులా-పెద్దయేలకులు ౧౭౧
బలి { పూజబలి ౪౧౨ / అప్పనము ౪౮౨
బర్హ-స్థౌణేయకమను గంధద్రవ్యము ౧౭౮
బర్హ-నెమలిపురి ౨౪౭
బాలేయశాక-భారంగి ౧౩౬
బాహ్లీక-కుంకుమపువ్వు ౩౮౩
బాహ్లీక- బాహ్లీకదేశపు గుఱ్ఱము ౫౬౦
బాహ్లీక-ఇంగువ ౬౧౫
బాలమూషికా.చిట్టెలుక ౨౨౮
బాష్పికా.ఇంగువమాను ౬౧౫
బాహుజ.క్షత్త్రియుడు ౪౫౬
బాలతృణ-లేతకసువు ౨౧౩
బాణ.బాణము ౫౪౨
బాణా.నల్లగోరింట ౧౨౦
బార్హత.బర్హ్మఫలము ౬౫
బాడబ-బ్రాహ్మణుఁడు ౪౦౨
బాడబ.ఆడగుఱ్ఱములగుంపు ౫౦౨
బాడబా.ఆఁడగుఱ్ఱము ౫౦౨
బాలతనయ.చండ్రచెట్టు ౯౫
బాంధకినేయ-రంకులాడి కొడుకు ౨౮౫
బాల్య.౧౬ ఏండ్లకులోబడినవయస్సు ౨౯౯
బాలేయ, గాడిదె ౬౫౨
బాదర-నూలుచీర ౩౭౦
బాల { కురువేరు ౧౬౮ / బాలుఁడు ౩౦౧
బాహుమూల.చంక ౩౩౮
బాంధవ-జ్ఞాతి ౨౯౩
బాహు.చెయ్యి ౩౩౯
బింబికా.దొండచెట్టు ౧౮౫
బిసకంఠికా, తెల్లకొక్కెర ౨౪౧
బిడ-అంటుప్ప ౬౧౭
బిస్త, అతుమెత్తుబంగారము ౬౬౧
బిల.బిలము ౪౪
బిడాల.పిల్లి ౨౨౨
బిల్వ.మారేడుచెట్టు ౮౮
బీజ.వీర్యము ౩౨౧
బీజాకృత.ముందుదున్నిన వెనకదున్నినక్షేత్రము ౫౮౩
బీజ్య.వొకవంశమందు బుట్టినవాఁడు ౪౦౦
బీజపూర.మాదీఫలపుచెట్టు ౧౨౪
బుధ.విద్వాంసుఁడు ౪౦౩
బుధ్న.చెట్టుమొదలు ౫౮
బుస.పొల్లు ౫౯౭
బుభుక్షా.ఆకలి ౬౨౯
బృహతికా-ఉత్తరీయము ౩౭౬
బృంహిత.ఏనుఁగుమ్రోత ౫౬౩
బృహతీ.వాఁడు ౧౩౯
బృంద.గుంపు ౨౫౬
బృహత్కుక్షి. పెద్దకడుపుగలవాఁడు ౩౦౩
బోధిద్రుమ.రావిచెట్టు ౬౬
బోధకర.వైతాళికుఁడు ౫౫౨
బోల.బోళము ౬౭౯ (౪౧౨
బ్రహ్మయజ్ఞ.బ్రహ్మయజము
బ్రహ్మబిందు. వేదపాఠ సమయమందు నోటవెళ్ళెడు తుంపరలు ౪౩౩
బ్రహ్మచారిన్ { బ్రహ్మచారి ౪౦౦ / ౪౪౦
బ్రహ్మాసన.స్వస్తికముపద్మము మొదలయిన ఆసనములు ౪౩౭
బ్రహ్మదర్భా.ఓమము ౧౯౧
బ్రహ్మణ్య.గంగరావి ౮౭ (౪౪౯
బ్రహ్మభూయ. బ్రహ్మభావము
బ్రహ్మసాయుజ్య. బ్రహ్మభావము ౪౪౯
బ్రహ్మదారు.గంగరావి ౮౭
బ్రహ్మాంజలి.వేదపాఠమందు మ్రొక్కుటకు మోడ్చినఅంజలి ౪౩౭
బ్రహ్మత్వ:బ్రహ్మభావము ౫౪౯
బ్రహ్మవర్చస.బ్రహ్మవర్చసము ౪౩౬
బ్రసీ.వ్రతస్థులయొక్క-దర్భాదులచేత జేయఁబడినఆసనము ౪౪౪
బ్రాహ్మణయష్టికా.భారంగి ౧౩౫
బ్రాహ్మణ.ద్విజుఁడు ౪౦౨
బ్రాహ్మణీ.భారంగి ౧౩౫
బ్రాహ్మ.బ్రహ్మసంబంధమైనతీర్థము ౪౪౯
బ్రాహ్మీ-పొన్నగంటికూర ౧౮౩
భద్రముస్తక.భద్రముస్త ౨౦౬
భల్లుక.ఎలుగొడ్డు ౨౧౯
భల్లూక.ఎలుగొడ్డు ౨.౨౦
భషక-కుక్క ౭౦౮
భల్లాతకీ-జీడిమాను ౮౯
భంటాకీ-ములకచెట్టు ౧౬౦
భగ-యోని ౩౩౫
భంగా-జనుము ౫౯౫
భరద్వాజ-ఎఱ్ఱింత ౨౩౧
భట-యోధ ౫౧౬
భద్రాకరణ-క్షౌరము ౪౩౮
భరణ-కూలి ౭౨౪
భద్రపర్ణీ-గుమ్ముడు ౮౨
భక్త.అన్నము ౬౨౩
భర్తృ.మగఁడు ౨౯౪
భవన.ఇల్లు ౨౩
భజమాన.యుక్తము ౭౮౦
భద్రాసన.రాజులు కూర్చుండే ఆసనము ౪౮౭
భర్మన్ { బంగారు ౬౬౯ / కూలి ౭౨౪
భస్మగంధినీ.తక్కోలము ౧౬౬
భగినీ-తోడబుట్టినది ౨౮౮
భద్రకుంభ.రాజద్వారాదులయందు బెట్టఁబడిన పూర్ణకలశము ౭౮౮
భస్మగర్భా.కంపిరుగుడు ౧౦౯
భంగ్య.జనుముపండుక్షేత్రము
భరణ్య.కూలి ౭౨౪ (౫౮౨
భగందర. చూడరానితావునబుట్టువ్రణము ౩౧౫
భక్ష్యకార. పిండివంటలు వండువాఁడు, అమ్మువాఁడు ౬౦౩
భటిత్ర.కరకుట్లో ౬౨౦
భద్ర.ఎద్దు ౬౩౪
భస్త్రీ, కొలిమితిత్తి ౭౧౯
భండీరీ.మంజిష్ఠ ౧౩౭
భద్రశ్రీ.చందనము ౩౯౦
భద్రదారు.దేవదారువృక్షము ౯౯
భండీల.దిరిశపుచెట్టు ౧౦౯
భల్లి, ఎలుగొడ్డు ౨౨౦
భద్రబలా.గొంతెమ గోరు చెట్టు ౧౯౯
భద్రయవ.కొడిశపండు ౧౧౩
భారిక.మోపు మోయువాఁడు ౭౦౧

క్రుధ్ / క్రోధ } కోపము ౨౦౭
క్రౌంచదారణ-స్కంధుడు ౮౦
క్రందిత. రోదనము ౬౧౬

ఖ ఆకాశము ౭.౨
ఖడ్గ-ఖడ్గము ౫౮
ఖద్యోత-మిణుగురు పురుగు ౧..
ఖగేశ్వర-గరుత్మంతుడు ౨౯
ఖర-గాడిద ౧.౭
ఖాత-నలుచదరపుబావి ౨౬.౨
ఖేలా-కందుకాదిక్రీడ ౬౧౫
ఖేయ-అగడ్త ౨.౮
ఖండ, తునక ౮౮
ఖండ-పరశు-శివుడు ౭౧
గరుడధ్వజ / గదాగ్రజ } విష్ణువు ౧౯ / ౨.౨
గరుడాగ్రజ-అరుణుడు ౧౧౭
గరుడ-గరుత్మంతుడు ౨౯
గర్హణ-నింద
గరుత్మాన్ [illegible]

గంధవాహ, వాయువు ౨౨౭
(గో. సూర్యకిరణము ౧౦౬
గోధికా. నీరుకుక్క ౨౫౭
గోవింద-విష్ణువు ౧.
గోత్రభిత్-ఇంద్రుడు ౪.
గోచర-విషయములు ౧౪౭
(గోదావరీ, నదీభేదము ౨౮.
గౌస, కొండచిలువ ౨౨
గ్లౌ. చంద్రుడు ౮౭
గౌతమ. శాక్యముని ౧౫
గౌతమీ. నదీభేదము ౨౭౧
గౌర. } తెలుపువన్నె / పసుపువన్నె ౧౫౨ / ౧.౫౭
గౌరీ-పార్వతీదేవి ౩౬
గండక-మిడుపిల్లి ౨౫౨
గంగా-గంగానది ౨౬౬
గండూపద-ఎఱ్ఱ ౨౫౭
గండూపదీ. ఆడుఎఱ్ఱ ౨౫.
గంగాధర-శివుడు ౩౭
గంభీర-లోతైనది ౨౫౦
[illegible] యకులు ౫౨
[illegible] ౬౨
౨౮౩
౧౭౬

ఛ [illegible] ౭౦
[illegible] -సాము ౨౨
[illegible] సుదర్శనము ౮౮
చ[illegible] వదీచక్రము ౨౮౧
చప. త్వరితము ౬౫
చషా. మెఱుపు ౮౨
చక్రవాళ. మండలాకారమైన ౭ కొండ ౭౮
చాముండా. సప్తమాతృకలలో నొకతె ౭౧
చిత్రశిఖండిజ. గురుడు ౯౭
చిత్త. మనస్సు ౧౫౦
చిత్. బుద్ధి ౧౪౧
చిహ్న. గురుతు ౮౯
చిత్రశిఖండిన్. సప్తఋషులు [illegible]
చిత్రభాను } అగ్ని / సూర్యుడు ౫౬ / ౧౦౨
చిత్ర } చిత్రవర్ణము / ఆశ్చర్యము ౧౪౬ / ౨౦౧
చిత్తవిభ్రమ. ఉన్మాదము ౨౦౮
చిరిచిను. క్రాలుకసుపులోతిరుగు మీను ౨౫౩
చేతన. ప్రాణి [illegible]
చేత[illegible]

నభస్వాన్ / [illegible] } వాయువు ౬౨
జయంత-జయంతుడు ౪౬
జనశ్రుతి-కింవదంతి ౧౬౩
జలశుక్తి-కప్పచిప్ప ౨౫౯
జలజంతు-జలజంతువు ౨౫౫
జలనిధి-కడలి ౨౩౬
జనార్దన-విష్ణువు ౧౯
జ్వలన-అగ్ని ౫౩
జనన / జనీ / జన్మన్ } పుట్టుక ౧౩౮
జనిన్-పాత్రి ౧౩౯
జలనిర్గమ-నీళ్లతూము ౨౩౧
జలాశయ-నీళ్లుండుతావు ౨౬౦
జహ్నుతనయా-గంగ ౨౬౬
జన్యు-పాత్రి ౧౩౯
జలధర-మేఘము ౬౯
జలాధార-నీళ్లుండుతావు ౨౬౦
జల-ఉదకము ౨౩౭
జలనీలీ-పాచి ౨౩౩
జలవ్యాళ-[illegible] ౨౨౫
జ[illegible]

భాగ.పాలు ౬౬౪
భార్గీ, భారంగి ౧౩౫
భారద్వాజీ.అడవిప్రత్తి ౧౬౨
భాండ.భాజనము ౬౦౭
భాండీ.మంజిష్ఠ ౧౩౮
భారత.నట్టువవాఁడు ౬౯౭
భావిత.వాసనగట్టినవస్తువు ౩౯౩
భావిత.వాసింపఁబడిన వస్తువు ౬౨౧
భార్యాపతి.ఆలుమగఁడు ౨౯౮
భాంగీన. జనుముపండే క్షేత్రము ౫౭౨
భాజన.భాండము ౬౦౭
భావినీ.శృంగారచేష్టలు గలస్త్రీ ౨౬౨
భామినీ.కోపముగలస్త్రీ ౨౬౩
భాగినేయ.మేనల్లుఁడు ౨౯౧
భాగధేయ.రాజుకివ్వదగిన అప్పనము ౪౭౨
భార్యా.ఆలు ౨౬౫
భార.ఎంతులములయెత్తుగలది ౬౬౨
భార్గవీ.గరికె ౨౦౪
భారతవర్ష.భారతవర్షము ౬
భారవాహ.మూటమోయువాఁడు ౮౦౧
భిషజ్.వైద్యుఁడు ౩౧౬
భిస్సటా.మాడినఅన్నము ౬౨౪
భిత్తి.గోడ ౨౨
భిండీర.సముద్రపునురుగు ౬౭౦
భిండిపాల.విడిచివాటుగుదియ ౫౦౮
భిస్సా.అన్నము ౬౨౩
భిక్షు { సన్నాసి ౪౦౧ ; సన్న్యాసి ౪౩౯ }
భీరు.పిల్లపిచ్చర ౧౪౬
భీరూ.భయముగలస్త్రీ ౨౬౨
భుజంగభుజ్.నెమలి ౨౪౬
భుజ.చెయ్యి ౩౨౯
భువన.జగత్తు ౬
భుజిష్య.చాకిరివాఁడు ౮౦౩
భుజాంతర.చేతులనడుము ౩౩౬
భుజశిరస్.మూపు ౩౩౮
భుజంగాక్షీ.సర్పాక్షి ౧౬౧
భూమిజంబుకా.కాకినేరేడు ౭౪
భూమిజంబుకా.నేలనేరేడు ౧౬౪
భూర్జ.భుజపత్రపుచెట్టు ౯౨
భారుండీ.గురుగుచెట్టు ౧౧౫
భూస్తృణ.చిప్పకసువు ౨౧౩
భూషణ.అలంకరించుట ౩౬౦
భూషిత.అలంకరింపఁబడినవాఁడు ౩౫౯
భూపదీ.మల్లెచెట్టు ౧౧౬
భూరిఫేనా.సంబరేణి ౧౭౯
భూప.రాజు ౪౫౮
భూనింబ.నేలవేము ౧౭౯
భూ.భూమి ౨
భూమి.భూమి ౨
భూరిమాయు.నక్క ౨౨౧
భూదార.అడవిపంది ౨౧౭
భూతధాత్రీ.భూమి ౪
భూదేవ.బ్రాహ్మణుడు ౪౦౨
భూమిస్పృశ్.వైశ్యుఁడు ౫౮౬
భూతకేశ.జటామాంసి ౬౭౬
భూతవేశీ.తెల్లవావిలిచెట్టు ౧౧౮
భూతావాస.తాండ్రచెట్టు ౧౦౪
భృతక.కూలివాఁడు ౮౦౧
భృంగ { లవంగము ౧౭౦ ; కూకలమూగ ౨౩౨ ; తుమ్మెద ౨౪౫ }
భృగు.కొండచరి ౪౨
భృంగరాజ.గుంటగలిజేరు ౧౯౮
భృతిభుజ్.కూలివాఁడు ౮౦౧
భృతి.కూలి ౮౨౪
భృత్య.చాకిరివాఁడు ౮౦౩
భృత్యా.కూలి ౮౨౪
భృంగార.బంగారుగిండి ౪౭౭
భృంగారీ.చిమట ౨౪౪
భేషజ.మందు ౩౦౯
భేద.భేదోపాయము ౪౮౮
భైషజ్య.మందు ౩౦౯
భైక్ష.భిక్షమెత్తిన పదార్థములగుంపు ౪౪౪
భోజన.భోజనము ౬౩౦
భోజనీ.పట్టపుదేవికంటెతక్కిన రాజస్త్రీలు ౨౬౪
భౌరిక.బంగారమందలి యధికారి ౪౬౩
భ్రమరక.నెరికురులు ౩౫౫
భ్రమర.తుమ్మెద ౨౪౫
భ్రాతృజ.తోడబుట్టిన వానికొడుకు ౨౯౫
భ్రాజిష్ణు.భూషణాదులచే ప్రకాశించువాఁడు ౩౬౦
భ్రాతృ.తోడబుట్టువు ౨౯౫
భ్రాత్రీయ.తోడబుట్టినవాని కొడుకు ౨౯౫
భ్రాతృవ్య-శత్రువు ౪౬౮
భ్రాతృజాయా.తోడబుట్టినవాని భార్య ౨౭౯
భ్రాష్ట్ర.మంగలము ౬౦౫
భ్రూణ.గర్భము ౨౯౭
భ్రూ.కనుబొమలు ౩౫౧
భ్రేష.స్వోచితధర్మమువల్లచలించుట ౪౮౯

మధూక.ఇప్పమాను ౮౩
మధూలక.నీళ్లయందుబుట్టిన యిప్పమాను ౮౪
మరువక { నంగచెట్టు ౯౭ ; మరువము ౧౨౫ }
మయూరక.ఉత్తరేణి ౧౩౪
మధుక.అతిమధురము ౧౫౫
మధుకర.జీవక మను ఔషధము ౧౭౭
మర్కట.సాలెపురుగు ౨౨౯
మల్లిక.మాసిన ముక్కు కాళ్లుగల హంస ౨౪౦
మండలక.ఎఱ్ఱపులుము ౩౧౩
మస్తిష్క-మెదడు ౩౨౪
మస్తక-తల ౩౫౪
మంగల్య-చిరుసెనిగలు ౫౯౨
మకుష్టక, మయష్టక { అడవిపెసలు ౫౯౨ }
మణిక-కాఁగు ౬౦౬
మంథదండక-కవ్వము ౬౪౯
మయూరక-తుత్థాంజనము ౬౮౬
మండహారక-కల్లమ్మువాఁడు ౬౯౬
మధుపర్ణికా-గుమ్ముడుచెట్టు ౭౧
మధుపర్ణికా-నీలిచెట్టు ౧౪౦
మల్లికా-మల్లెచెట్లు ౧౧౫
మధూలికా-చాఁగచెట్టు ౧౩౦
మధురికా-సచాప ౧౫౧
మధుయష్టికా- అతిమధురము ౧౫౫
మతల్లికా-నల్లనియాగె ౨౪౨
మధుమక్షికా-జుంటీగె ౨౪౨
మఖ-యజ్ఞము ౪౧౧
మహాంగ-ఒంటె ౬౫౦
మద్గు-నీరుకాకి ౨౫౦
మంచ,మంచము ౩౯౮
మరీచ-మిరియము ౬౧౧
మలిమ్లుచ-దొంగ ౮౧౧
మనుజ-మనుష్యుఁడు ౨౬౦
మలయజ-శ్రీగంధము ౩౯౦
మతంగజ-ఏనుఁగు ౪౯౦
మజ్జా-చేవ ౫౭
మర్కట-కోతి ౨౧౯
మకుట-కిరీటము ౩౬౧
మదోత్కట-మదపుటేనుఁగు ౪౯౧
మధూచ్ఛిష్ట-మైనము ౬౭౨
మర్కటీ-తీగెకానుగ ౯౪
మర్కటీ-దురదగొండిచెట్టు ౧౩౩
మత-మతము ౨౬
మంజిష్ఠా-మంజిష్ఠి ౧౩౬
మండ-ఆముదపుచెట్టు ౯౩
మండ-నెయ్యి మొదలయిన రసములపైతేట ౬౨౪
మండూకపర్ణ-దుండిగపుచెట్టు ౧౦౨
మరణ-చావు ౫౮౨
మసృణ-నిగ్గులది ౬౨౧
మహోరణా-అందుగుచెట్టు ౧౮౦
మణి-రత్నము ౬౬౭
మధుపర్ణీ తిప్పతీగె ౧౨౯
మధుశ్రేణీ-చాగచెట్టు ౧౩౦
మండూకపర్ణీ.మంజిష్ఠి ౧౩౮
మరుత్.స్పృక్కయను గంధద్రవ్యము ౧౮౯
మధువ్రత.తుమ్మెద ౨౪౫
మండిత అలంకృతుఁడు ౩౫౯
మహీక్షిత్.రాజు ౪౫౮
మత్త.మదముగారుచున్న యేనుఁగు ౪౯౧
మధిత. నీళ్లుకలయనిమజ్జిగ ౬౨౭
మహారజత.బంగారు ౬౮౦
మత్స్యపిత్తా.కటుకరోహిణి ౧౩౨
మహాశ్వేతా.నల్లనేలగుమ్ముడు ౧౫౬
మనోగుప్తా.మణిశిల ౬౭౩
మంతు.అపరాధము ౪౭౨
మస్తు.మీఁగడ ౬౨౯
మన్మథ.వెలగచెట్టు ౬౮
మంథ.కవ్వము ౬౪౯

మకరంద-పూదేనె ౬౩
మహాకంద-వెల్లుల్లి ౧౯౪
మద-మదము ౪౯౨
మంద-అలసుండు ౫౦౪
మర్యాదా-మర్యాద ౪౭౧
మత్స్యండీ-శర్కరా-రాతికారము ౬౧౭
మహౌషధ { అతివస ౧౪౬ ; వెల్లుల్లి ౧౯౪ }
మగధ-వంశావళిజదివే వాండు ౫౫౩
మహౌషధ-శొంఠి ౬౧౩
మధు { పాలకూర ౧౭౭ ; తేనె ౬౭౨ ; ఇప్పపూపకల్లు ౮౨౮ }
మదన { మంగచెట్టు ౯౯ ; ఉమ్మెత్త ౧౨౪ }
మండన-సొమ్ము ౩౬౧
మహాధన-అధికమైనవెలగలది ౩౮౨
మనీషికా-విద్వాంసుండు ౪౦౩
మస్కరికా-సన్న్యాసి ౪౩౯
మంత్రికా-ఆలోచన జెప్పుమంత్రి ౪౬౦
మందగామికా-తిన్నగా నడిచేవాండు ౫౨౭
మంథాన, మథికా { కవ్వము ౬౪౯ }
మహారజన-కుసుమపువ్వు ౬౭౧
మద్యస్థాన-కల్లుదాగేయిల్లు ౮౨౬
మత్తకాశినీ-ఉత్తమస్త్రీ ౨౬౩
మలినీ-ముట్టయిన స్త్రీ ౨౮౯
మంథనీ-పెరుగుద్రచ్చుకడవ ౬౪౯
మండప-మండపము ౨౮
మధుప-తుమ్మెద ౨౪౫
మలపూ-కుక్కసోడిచెట్టు ౧౦౮
మధ్యమ-మధ్యదేశము ౮
మధుద్రుమ-ఇప్పమాను ౮౩
మధ్యమ-నడుము ౩౩౭
మధుక్రమ-అనేకమార్లుకల్లుద్రాగు వరుస ౮౨౬
మధ్యమా-కొత్తగాసమర్తాకినపడుచు ౨౬౮
మధ్యమా-నడిమివేలు ౩౦౧
మహారణ్య-దొడ్డఅడవి ౪౮
మనుష్య-మనుష్యుండు ౨౬౦
మర్త్య-మనుష్యుండు ౨౬౦
మధ్య-నడుము ౩౩౭
మంగల్య-మల్లెపువ్వు వాసనగలక్క స్తూగరు ౩౭౬
మయు-ఒంటె ౬౫౦
మద్య-కల్లు ౮౨౬
మహిలాహ్వయా-ప్రేంకణపుచెట్టు ౧౦౧
మన్యా-పెడతలనుండు బోలునరము ౩౨౪
మందిర-యిల్లు ౨౩
మహీధ్ర-కొండ ౩౯
మందార-పారిజాతవృక్షము ౮౨
మందార-జిల్లేడుచెట్టు ౧౨౮
మసూర-ఓసుము ౧౫౮
మస్కర-వెదురు ౨౦౮
మధుకర-తుమ్మెద ౨౪౫
మయూర-నెమలి ౨౪౬
మంజీర-అందె ౩౬౭
మండలేశ్వర-సార్వభౌమునికంటె వేరైనకొంతభూమి నేలేరాజు ౪౫౭
మహామాత్ర-ప్రధానుండు ౪౬౦
మంథర-అన్నగానడిచెవాడు ౫౨౭
మండలాగ్ర-ఖడ్గము ౫౪౫
మసూర-చనుసైనిగలు ౫౯౨
మండూర-ఇనుపచిట్టెము ౬౮౩
మధువార-అనేకమార్లు కల్లుద్రాగు వరుస ౮౨౬
మందురా-గుఱ్ఱపుశాల ౨౫
మధురా-అతిపసదాప ౧౯౭
మదిరా-కల్లు ౮౨౬
మంజరీ-పువ్వులగుత్తి ౫౯
మహాశూద్రీ-గొల్లజాతిస్త్రీ-గొల్లవానిపెండ్లాము ౨౮౨
మరు-నీళ్లులేనిభూమి ౫
మధుశిగ్రు-ఎఱ్ఱమునగ ౮౮
మల-మలము ౩౨౪
మదకల-మదపుటేనుంగు ౪౯౧
(మదావళ-ఏనుంగు ౪౯౦
మసూరవిదళా-నల్లతెగడ ౧౫౫
మరున్మాలా-స్పృక్కా-యనుగంధద్రవ్యము ౧౮౯
మహిలా-స్త్రీ ౨౬౧
మనశ్శిలా-మణిశిల ౬౭౩
మహాజాలీ-పచ్చపువ్వుల ఆనపచెట్టు ౧౬౩
మధుష్ఠీల-ఇప్పమాను ౮౪
మధ్వాసవ-ఇప్ప పూవుల కల్లు ౮౨౮
మధుస్రవా-పాలకూర ౧౭౭
మనోహ్వా-మణిశిల ౬౭౩
మహిష-కారెనుపోతు ౨౨౦
మంజూషా-మందసము ౮౧౫
మహిషీ-రాజుపట్టపుదేవి ౨౬౪
మహానస-వంటసాల ౬౦౨
మధురసా-చాగచెట్టు ౧౨౯
మధురసా-ద్రాక్షచెట్టు ౧౫౩
మధులిహా-తుమ్మెద ౨౫౪
మదిరాగృహా-మద్యముసేయుయిల్లు ౨౬
మహీరుహా-వృక్షము ౫౧
మహాసహా-పెద్దగోరింట ౧౧౯
మహాసహా-కారుమినుము ౧౭౪
మహీ-భూమి ౩
మహోక్ష-దొడ్డయెద్దు ౬౩౬
మత్స్యాక్షీ-పొన్నగంటికూర ౧౭౩
మాలక-వేపచెట్టు ౧౦౭
మాతులపుత్రక-ఉమ్మెత్త పండు ౧౨౪
మాతులుంగక-మాదీఫలపు చెట్టు ౧౨౪
మాహాత్మ్యశాక-చిప్పకసువు ౨౧౩
మాణవక-బాలుండు ౩౦౧
మాణవక-హారభేదము ౩౬౫
మానిక-మానికము ౪౨౯
మాలిక-పువ్వులుగట్టి అమ్ము వాండు ౬౯౧
మార్దంగిక-మద్దెలవాయించువాండు ౬౯౯
మాంసిక-మాంసము అమ్ము వాండు ౮౦౦
మాధవక-ఇప్పపూవుకల్లు ౮౨౮
మార్ద్వీక-ద్రాక్షపండ్లకల్లు ౮౨౮
మాంజికా-శిఖరి ౬౧౯
మార్గ-తోవ ౧౫
మాతంగ { ఏనుంగు ౪౯౦ ; మాలవాండు ౮౦౫ }
మార్ష్టి-చందనాదులచే దేహమునందలి మురికి పోగొట్టుకొనుట ౩౭౦
మారణ-చంపుట ౫౮౦
మాక్షిక-మినుములుపండు క్షేత్రము ౫౭౨
మాషపర్ణీ-కారుమినుము ౧౭౪
మాల్యవత్-మాల్యవత్పర్వతము ౪౧
మాలతీ-జాజి ౧౧౭
మాతృ-తల్లి ౨౭౭
మాతాపితృ, మాతరపితృ { తల్లిదండ్రులు ౨౯౬ }
మాగధ-వంశావళిని జదువువాండు ౫౫౩
మాగధ-క్షత్రియస్త్రీకిని వైశ్యునికి బుట్టినవాండు ౬౭౭
మాణీబంధ-సైంధలవణము ౬౧౮
మాగధీ { అడవిమొల్ల ౧౧౮ ; పిప్పలిచెట్టు ౧౪౨ }
మార్జన-లొద్దుగచెట్టు ౮౯
మార్జనా-చందనాదులచే దేహమందలి మురికిపోగొట్టుకొనుట ౩౭౦
మానినీ-ప్రణయకోపము గలస్త్రీ ౨౬౨
మాతులానీ-మేనమామపెండ్లాము ౨౭౯
మాతులానీ-జనుము ౫౯౫
మాశ్య-మొల్ల ౧౧౯
మాల్య-పూలదండ ౩౯౪
మాషప్య-మినుములుపండే క్షేత్రము ౫౭౨
మాహిష్య-వైశ్యస్త్రీకిని క్షత్రియునికిని బుట్టినవాండు ౬౭౯
మాయా-ఇంద్రజాలాదిమాయ ౬౯౮
మాహేయీ-ఆవు ౬౫౧
మాయు-పైత్యము ౩౨
మాలూర-మారేడుచెట్టు ౮౭
మార్జార-పిల్లి ౨౨౨
మాయూర-నెమళ్లగుంపు ౨౫౯
మాసర-మాడుదగక వార్చినగంజి ౬౨౪
మాలాకార-పువ్వులమ్ము వాండు ౬౯౧
మాయాకార-మాయ సేయువాండు ౬౯౮
మాతుల { ఉమ్మెత్త ౧౨౪ ; మేనమామ ౨౯౦ }
మాంసల-బలసినవాండు ౩౦౩
మాహాకుల-మంచికులమందుబుట్టినవాండు ౩౦౧
మాలా-స్పృక్కా-యనుగంధద్ర

వ్యము ౧౭౯
మాలా-పూలదండ ౩౯౪
మాతులీ- మేనమామ పెండ్లాము ౨౮౯
మార్కవ-గుంటగలగర ౧౯౭
మానవ-మనుష్యుఁడు ౨౬౦
మాధవీ-పుష్పలగురువింద ౧౧౮
మానుష-మనుష్యుఁడు ౨౬౦
మాంస-మాంసము ౩౨౨
మాంసస్నాకస్-మాంస ౨౩౯
మాంసీ-జటామాంసి ౧౮౦
మాతామహ-తల్లికిదండ్రి ౨౯౨
మాహే-ఆవు ౬౪౧
మిథున-స్త్రీపురుషులజంట ౨౫౪
మిశ్రేయా-సదాప ౧౫౧
మిత్ర-శత్రుదేశమునకు నాలవదేశమునుండెడిరాజు ౫౬౫
మిత్ర-చెలికాఁడు ౪౬౭
మిసి { సదాప ౧౫౧
మిసి { పెద్దసదాప ౧౯౮
ముష్కక, ముక్కుపుచెట్టు ౮౫
ముకూలక-దంతిచెట్టు ౧౯౦
ముస్తక-నిడుపుతుంగముస్త ౨౦౫
ముష్క-వృషణము ౩౩౫
ముఖ-ఇంటివాకిటిప్రదేశము ౩౭౩
ముఖ-ముఖము ౪౮౩
ముండ-బోడివాఁడు ౩౦౭
ముద్గపర్ణీ-పిల్లిపెసర ౧౫౯
ముండిత-బోడివాఁడు ౩౦౭
ముస్తా-నిడుపుతుంగముస్త ౨౦౫
ముక్తా-ముత్యము ౬౬౮
ముకుంద-కుందురుష్క-మనుగంధద్రవ్యము ౧౬౩
(ముండన-క్షౌరము ౪౩౭
ముండికా-మంగలి ౬౯౬(౪౪(
ముని- మౌనవ్రతము గలవాఁడు
ముఖ్య-మొదటజెప్పవేదవిధానము ౪౩౮
ముకుర-అద్దము ౩౯౬
ముద్గర. ఇనుపగుదియ ౫౪౬
మురా- మురయను గ్రంథ్యము ౧౬౯
ముకుళ-మొగ్గ ౬౨
ముసల-రోకలి ౬౦౦
ముసలీ-నేలతాటిచెట్టు ౧౬౫
ముసలీ-బల్లి ౨౨౮
ముక్తావళీ-ముత్యములదండ ౩౬౪
మూలక- ముల్లంగి ౨౦౩
మూషిక-ఎలుక ౨౨౮
మూషికా-పందికొక్కు ౨౨౮
మూత్రకృచ్ఛ్ర-నీరుపడువకూడని తెవులు ౩౧
మూర్ఛా-మైమరచుట ౫౬౫
మూషకపర్ణీ- ఎలికెచెవిచెట్టు ౧౩౦
మూర్తా / మూర్ఛిత { మూర్ఛరోగి } ౩౨౦
మూర్ధాభిషిక్త - క్షత్రియుడు ౪౫౬
మూర్తి-ఒడలు ౩౩౦
మూర్ధన్-తల ౩౫౪
మూలధన-మొదలిసొమ్ము ౬౫౫
మూల్య { వెల ౬౫౭
మూల్య { కూలి ౭౨౪
మూత్ర-మూత్రము ౩౨౬
మూల-చెట్టుమొదలు ౫౮
మూర్ఛాల-మూర్ఛరోగి ౩౨౧
మూర్వా-చాగచెట్టు ౧౨౯
మూషా-మూస ౭౧౯
మృణాలక-తామరవిపున్నె ౧౭౭
మృగధూర్తక-నక్క ౨౨౧
మృగదంశక-కుక్క ౭౦౭
మృత్తిక-ప్రశస్తమైనమృత్తిక ౪
మృద్వీక-ద్రాక్ష ౧౫౩
మృగ-ఇఱ్ఱి ౨౨౪
మృదుత్వచ్. భుజపత్రపుచెట్టు ౯౨
మృజా. చందనాదులచే దేహమునందలిమురికిపోగొట్టుకొనుట ౩౮౦
మృత. చచ్చినవాఁడు ౫౭౩
మృత. యాచించిబ్రతుకుట ౫౭౮
మృధ. యుద్ధము ౫౫౯
మృద్. మృత్తిక ౪
మృగమద. కస్తూరి ౩౮౮
మృద్. తామరవిపన్ను ౧౭౭
మృగాదన. శివంగి ౨౧౭
మృత్స్నా. ప్రశస్తమైనమృత్తిక ౪
మృత్సా- తామరవిపన్ను ౧౭౭
మృగబంధినీ. మృగమునుపట్టువల ౭౧౨
మృగాధిప. సింహము ౨౧౭
మృగనాభి-కస్తూరి ౩౮౮
మృగవ్యా. వేట ౭౦౯
మృగయా. వేట ౭౦౯
మృత్యు. చావు ౫౭౨
మృగయు. బోయవాఁడు ౭౦౭
మృగేంద్ర. సింహము ౨౦౬
మృగవధాజీవ. బోయవాఁడు ౭౦౭
మృత్స్నా. ప్రశస్తమైనమృత్తిక ౪
మేచక. నెమలిపురికన్ను ౨౪౭
మేదక. మద్యము చేయుటకు నానాద్రవ్యములు కూర్చినముద్ద ౭౨౭
మ్లేచ్ఛముఖ. రాగి ౬౭౨
మేండ. గొఱ్ఱె ౬౫౧
మేధి. కళ్లములో బలఁగట్టెనిమ్రొము పొంతనిల్పినకొయ్య ౫౯౦
మేఘనామన్. నిడుపుగలతుంగముస్త ౨౦౫
మేఘనాద / జలానిలా { నెమలి ౨౪౬
మేహన. శిశ్నము ౩౩౫
మేదినీ. భూమి ౩
మేఢ్ర- శిశ్నము ౩౩౫
మేషకంబళ. గొఱ్ఱెవెంట్రుకలచే నేసినకంబళి ౬౮౨
మేఖలా. స్త్రీలమొలనూలు ౩౬౭
మేఖలా. ఆయుధము జారకుండా మడికట్టునకట్టేకట్టు ౫౪౫
మ్లేచ్ఛదేశ. భారతవర్షమునకు వసుండుదేశము ౭
మేష. గొఱ్ఱె ౬౫౧
మేదస్. హృదయమందుండు మెదడు ౩౨౩
మేహ. ప్రమేహము ౩౧౫
మైథున. స్త్రీసంగమము ౪౫౫
మైరేయ. ఆరెపువ్వుబెల్లముకలిపి గుడముచేజేసినకల్లు ౭౨౬
మోచక. మునగచెట్టు ౭౭
మోషక. దొంగ ౭౧౦
మోచా { బూరుగచెట్టు ౯౨
మోచా { అరటిచెట్టు ౧౫౯
మోరట. చెరుకునేరు ౬౮౫
మోరటా. చాగచెట్టు ౧౨౯
మోహ. మైమరచుట ౫౬౫
మోక్ష. ముక్కుపుచెట్టు ౮౫
మౌహూర్తిక. జ్యోస్యుఁడు ౪౭౦
మౌక్తిక. ముత్యము ౬౬౭
మౌరజిక. మద్దెల వాయించువాఁడు ౬౯౯
మౌహూర్త. జ్యోస్యుఁడు ౪౩౦
మౌన. మౌనము ౪౩౪
మౌద్గీన. పెసలుపండు క్షేత్రము ౫౮౩
మౌకళి. కాకి ౨౩౭
మౌర్వీ. వింటినారి ౫౭౦

యష్టిమధుక. అతిమధురము ౧౫౫
యవానికా { ఓమము ౧౯౧
యవానికా { తెరచీర ౩౭౯
యజ్ఞాంగ-అత్తిచెట్టు ౬౮
యవాగూ. కాచుగంజి ౬౨౫
యవాగ్రజ. యవక్షారము ౬౮౩
యజ్ఞ. యజ్ఞము ౪౧౧
యష్టృ. యజ్ఞము చేయువాఁడు ౪౦౬
యథార్హవర్ణ. వేగులవాఁడు ౪౬౮
యకృత్. కడుపులోనినల్లమాంసము ౩౨౫
యథేప్సిత. యథేష్టమైనది ౬౩౬
యమ. యతి ౪౪౧
యన్తృ. సారథి ౫౧౫
యక్ష్మన్. క్షయరోగము ౩౧
యజమాన, యజ్ఞము జేయువాఁడు ౪౦౬
యజ్వన్. యథాశాస్త్రముగా యజ్ఞము జేసినవాఁడు ౪౦౬
యతిన్. యతి ౪౪౧
యక్షధూప. సర్జరసము ౩౬౮
యక్షకర్దమ. కర్పూరాదులతో గూడినగంధము ౩౯౨
యమ. శరీరమును సాధనముగాఁ జేయఁదగిన అహింసాదికర్మము ౪౪౬
యజ్ఞియ. యజ్ఞమునకు తగినవస్తువు ౪౨౫
యవ్య { యవలుపండే క్షేత్రము ౫౮౨
యవక్య { యవకలుపండు క్షేత్రము ౫౮౨
యయు. అశ్వమేధమునకు తగినగుఱ్ఱము ౫౦౧
యవక్షార. యవక్షారము ౬౮౩
యవఫల. వెదురు ౨౦౭
యవ. యవలు ౫౯౦
యవాస. తీటకసింధ ౧౩౭
యవస. పశువులకు తగు కసువు ౨౧౩
యవీయస్. తమ్ముఁడు ౩౦౨

యాయజూక. పలుమారు యజ్ఞము జేయువాఁడు ౪౦౬
యాజక. ఋత్విజుడు ౪౧౫
యాష్టీక. దుష్టకర్త్మే ఆయుధము గాఁగలవాఁడు ౫.౭౫
యాచితక. యాచించగా లభ్యము
యినవస్తువు ౫౨౯
యావక. అలసంద ౫౯౩
యానముఖ. వాహనముల ముందరి దిక్కు ౫౧౧
యాగ. యజ్ఞము ౪౧౧
యాచ్ఞా. అడుగుట ౪౩౦
యాతృ. తోడికోడలు ౭౮౯
యావన. ధూపద్రవ్య విశేషము ౩౮౨
యాన { దండెత్తుట ౪౨౪
వాహనము ౫౧౩ }
యాప్యయాన. అందలము ౫౦౮
యామున. సౌవీరాంజనము ౬౨౫
యాచన. అడుగుట ౪౩౦
యాత్రా. గమనము ౫౫౧
యావ. లక్క ౩౮౪
యాస. తీటకసింద ౧౩౨
యుగపత్రక. ఎఱ్ఱకాంచనపుచెట్టు ౬౮
యుగకీలక. కాడిచీల ౫౮౯
యుగ. జంట ౭౫౪
యుగపార్శ్వగ. కాడిమోసేయెద్దు లదాపున వసపరచుటకుగట్టిన యెద్దు ౬౩౮
యుక్త. యుక్తము ౪౮౦
యువతి. జవ్వని స్త్రీ ౭౬౨
యుధ. యుద్ధము ౫౫౯
యుధ్. యుద్ధము ౫౬౧
యువన్. ప్రాయపువాఁడు ౩౦౧
యుగ్మ. జంట ౭౫౪
యుగ్య. వాహనము ౫౧౩
యుగ్య. కాడిమోసేయెద్దు ౬౩౯
యుగంధర. కాడికట్టే మొగ ౫౧౭
యుగళ. జంట ౭౫౪
యుక్తరసా. సన్నరాస్న ౧౮౬
యూపకటక. యూపస్తంభమునందలి కొయ్యతో చేసిన కడియము ౪౧౬
యూథికా. అడవిమొల్ల ౧౧౨
యూథనాథ. ఏనుఁగులలో ముఖ్యమైన ఏనుఁగు ౪౯౦ (౭౫౨
యూథ- తిర్యక్కుల సమూహము
యూథప- ఏనుఁగులలో ముఖ్యమైన ఏనుఁగు ౪౯౦
యోగేష్ట. సీసము ౬౮౦
యోషిత్- స్త్రీ ౭౬౧
యోధ, యోద్ధృ { యుద్ధము జేయువాఁడు ౫౧౬
యోని. భగము ౩౩౫
యోగ్య. బుద్ధియను గ్రంథ్యము ౧౫౮
యోక్త్ర, యోత్ర { పశువులమెడను గట్టు మోకు ౫౮౮
యోజనవల్లీ. మంజిష్ట ౧౩౨
యోషా. స్త్రీ ౭౬౧
యౌతక. వివాహమందు అల్లునికి, ఆడుబిడ్డకును యిచ్చే వస్తువు ౪౮౪
యౌవత. యువతి సమూహము ౭౮౧
యౌవన. యౌవనము ౭౯౬
రక్తక. మంకెన ౧౧౯
రసోనక. వెల్లుల్లి ౧౯౪
రథాంగాహ్వ, యనామక { జక్కవ ౭౩౮
రల్లక. కంబళి ౩౨౫
రథిక. రథికుఁడు ౫౩౧
రజక. చాకలవాఁడు ౬౯౬ (౭౭౬
రంకు. తెల్లరోమములు గలయిఱ్ఱి
రక్తాంగ. కంపిల్లము ౧౯౭
రక్షివర్గ. అంగరక్షకులసమూహము ౪౬౭
రథాంగ. బండికన్ను ౫౧౧
రంగ. తగరము ౬౮౧
రజ్జు. త్రాడు ౨౧౩
రసజ్ఞా. నాలుక ౩౫౦
రండా. ఎలికెచెవిచెట్టు ౧౩౪
రణ. యుద్ధము ౫౬౦
రమణీ. రమింపజేయుస్త్రీ ౭౬౩
రక్త { నెత్తురు ౩౭౩
కుంకుమపువ్వు ౩౮౩ }
రతి. మైథునము ౪౫౫
రజత. వెండి ౬౨౧
రథగుప్తి. వరూథము ౫౧౭
రసవతీ. వంటసాల ౬౦౭
రథ { ప్రబ్బలిచెట్టు ౨౬
రథము ౫౦౬ }
రదనచ్ఛద. పెదవి ౩౪౯
రద, రదన { దంతము ౩౫౦
రంజన, రక్తచందన } ఎఱ్ఱని గంధము ౩౯౧
రథిన్. రథికుఁడు ౫౧౬
రథిన్. రథముమీద నుండువాఁడు ౫౩౧
రత్న. మణి ౬౬౮
రసాంజన. రసాంజనము ౬౨౬
రక్తచందన. రక్తచందనము ౬౮౬
రసనా. నాలుక ౩౫౦
రశనా స్త్రీలమొలనూలు ౩౬౨
రచనా. రచన ౩౯౧
రత్ని. పిడికూర ౩౪౫
రంజనీ. నీలిచెట్టు ౧౪౧
రసగర్భ. రసాంజనము ౬౨౬
రత్నగర్భా. భూమి ౪
రంభా. అరటిచెట్టు ౧౫౯
రహస్య. ఏకాంతస్థలమందు బుట్టిన మాట ౪౨౮
రథ్యా. రథమునీడ్చు గుఱ్ఱము ౫౦౧
రథ్యా. గ్రామమునందలి రచ్చ ౭౧
రథ్యా. రథసమూహము ౫౧౦
రథకట్యా. రథసమూహము ౫౧౦
రథిక. రథికుఁడు ౫౩౧
రథకార. కరణస్త్రీయందు మాహిష్యునివలన బుట్టినవాఁడు ౬౯౦
రథకార. వడ్లవాఁడు ౬౯౫
రథద్రు. నెమ్మిచెట్టు ౨౭
రసాల { మామిడిచెట్టు ౨౯
చెరుకు ౭౦౯ }
రక్తఫలా. దొండచెట్టు ౧౮౫
రజస్వలా. ముట్టయిన స్త్రీ ౭౨౯
రసాలా. శిఖరి ౬౧౯
రంగాజీవ. చిత్రకారుడు ౬౯౩
రజస్. ముట్టు నెత్తురు ౭౮౦
రజస్. ధూళి ౫౫౪
రహస్. ఏకాంతమునకు తగినస్థలము ౪౨౮
రస { పాదరసము ౬౨౪
బోళము ౬౨౯ }
రసా { భూమి ౭
అందుగచెట్టు ౧౬౯ }
రహః. ఏకాంతమునకుతగిన స్థలము ౪౨౮
రాజక. ప్రజలనేలు రాజులసమూహము ౪౫౯
రాజన్యక. క్షత్రియజాతి సమూహము ౪౫౯
రాష్ట్రికా. వాకుడు ౧౫౦
రాజికా. వల్లుపాలు ౫౯౪
రాజ్. రాజు ౪౫౨
రాజి. వరుసయినపఙ్క్తి ౫౦
రామఠ. ఇంగువ ౬౧౫
రాజన్వత్. మంచిరాజుగలదేశము ౧౩
రాజవత్. సామాన్యరాజుగలదేశము ౧౩
రాజసదన. రాజగృహము ౭౮
రాజాదన. మొరటచెట్టు ౮౧
రాజాదన పాలచెట్టు ౯౧
రాజబీజిన్. రాజవంశమందు బుట్టినవాఁడు ౪౦౦
రాజన్. రాజు ౪౫౨
రాస్నా- సన్నరాస్న ౧౮౬
రాంభ. వ్రతమునందు బట్టువెదురుకోల ౪౪౩
రాసభ. గాడిదె ౬౫౭
రామ. పెద్దదుప్పి ౭౭౨
రామా. గీతకళాదులు నేర్చిరమించుస్త్రీ ౭౬౩
రాజవంశ్య. రాజవంశమందు బుట్టినవాఁడు ౪౦౦
రాజన్య. క్షత్రియుఁడు ౪౫౬
రాళ. సర్జరసము ౩౮౬
రాజబలా. గొంతెమగోరుచెట్టు ౧౯౯
రాంకవ. శాలు మొదలైనవి ౩౨౦
రాశి. ధాన్యాదిసమూహము ౭౫౮
రాజహంస. రాయంచ ౭౪౦
రాక్షసీ. నక్కచోరము ౧౨౪
రాజార్హ. అగరు ౩౮౫
రాజవృక్ష. రేలచెట్టు ౬౯
రాక్షా. లక్క ౩౪౮
రిష్టి. ఖడ్గము ౫౪౪
రిక్థ. ధనము ౬౬౫
రిపు. శత్రువు ౪౬౬
రీతి. పిత్తళి ౬౨౭
రీతిపుష్ప. కుసుమాంజనము ౬౨౮
రుచక. ఆముదపుచెట్టు ౯౨
రుచక. మాదీఫలపుచెట్టు ౧౭౪
రుచక. సౌవర్చలవణము ౬౧౮
రుచక. సద్యక్షారము ౬౮౪

రుజ్.రోగము ౩౧౦
రుజా.రోగము ౩౧౦
రుక్మ.బంగారు ౬౮౦
రుధిర.నెత్తురు ౩౨౩
రుహ.నల్లిచాదలదుప్పి ౨౨౬
రుహా.గరికె ౨౦౪ (౬౬౮
రూప్య ము ప్రశస్తమైనవెండి బంగారు
రూప్య.వెండి ౬౮౧
రూపాజీవా.వేశ్య ౨౮౭
రేణుకా.తక్కోలము ౧౬౬
రేచకీ.కరకచెట్టు ౧౦౫
రేఖా.దట్టమైనపంక్తి ౫౦
రేణు.ధూళి ౫౫౪
రేచిత.అశ్వగతిభేదము ౫౦౪
రేచనీ.తెల్లతెగడ ౧౫౪
రేతస్.శుక్లము ౩౨౧
రై.ధనము ౬౬౫
రోహితక.ముల్లుమోదుగ ౭౫
రోగ.రోగము ౩౧౦
రోహిణీ-కటుకరోహిణి ౧౩౧
రోహిణీ.ఆవు ౬౪౨
రోచిష్ణు.భూషణాదులచే ప్రకాశిం
చువాఁడు ౩౬౦
రోహిత. కేసరి యను మృగము
౨౨౬
రోచన.కొండమూరుగ ౭౩
రోహీకా.ములుమోదుగ ౭౫
రోగహారీ.వైద్యుఁడు ౩౧౬
రోదన.కన్నీరు ౩౫౨
రోమకూ-శరీరమునందలి వెంట్రు
క ౩౫౯
రోదసీ.నీటకసింద ౧౩౯
రోచనీ.కంపిల్లము ౧౭౨
రోప.బాణము ౫౪౨
రోలంబ-తుమ్మెద ౨౪౬
(రోదసీ-ద్యావాభూమి ౧౭
రౌమక-చౌటుప్పు ౬౧౮
రౌహిష.కామంచికసువు ౨౧౨
రౌహిష కొండగొఱ్ఱె ౨౨౬

లతార్క-పచ్చనినీరుల్లి ౧౭౪
లామక-నొసటుబడునట్టి ముందు
పక్క హేమదండ ౩౭౪
లపక.[illegible] ౫౦
లగ్నక-హామీదారుఁడు ౮౩౦
లంకోపికా-స్పృక్కయను గం
ధద్రవ్య ౧౮౭
లలాటికా.వానికను ౩౬౨
లలంతికా. పొడుగుపేలు హారము
౩౬౩
లవంగ.లవంగము ౩౯౪
లఘు.స్పృక్కయను గంధద్రవ్య
ము ౧౮౭
లఘు.వట్టివేరు ౨౧౧
లకుచ.కమ్మరేగు ౧౦౬
లలాట.నుదురు ౩౧౫
లబ్ధవర్ణ.విద్వాంసుఁడు ౪౦౪
లక్ష్మణా.ఆడబెగ్గురు ౨౪౧
లతా.తీగె ౫౫
లతా.కొమ్మ ౫౮
లతా.ప్రేంకణపుచెట్టు ౧౦౧
లతా.పువ్వులగురువింద ౧౧౯
లతా.స్పృక్క ౧౮౭
లతా.ఎఱ్ఱదులీగె ౧౭౬
లశున.వెల్లుల్లి ౧౭౪
లపన.మోము ౩౪౯
లంబన.పొడుగుపేలుచున్న హారము
౩౬౩
లలనా.పేడుకగల స్త్రీ ౨౬౬
లక్ష్మీ.బుద్ధియనుగ్రంథ్యము ౧౫౯
లక్ష్మీ.సంపద ౫౩౮
లఘులయ.వట్టివేరు ౨౧౧
లయ.వట్టివేరు ౨౧౧
లభ్య.న్యాయ్యము ౪౯౦
లక్ష్య.గురి ౫౪౧
లవిత్ర.కొడవలి ౫౯౯
లక్ష.గురి ౫౪౧
లామజ్జక.వట్టివేరు ౨౧౧
లాజ.పేలాలు ౬౨౨
లాంగల.దండపిడికోల ౫౯౭
లాంగలపద్ధతి.నాగేటిచాలు ౫౯౭
లాత్తప్రసావ.ఎడ్లలొట్టగ ౯౮
లాంగలికా.కొబ్బెరచెట్టు ౨౧౪
లాభ.లాభము ౬౫౫
లాంగూల.తోక ౫౦౫
లాంగల.నాగేలు ౫౯౯
లాలా.జొల్లు ౩౨౬
లాంగలీ.నీరుపిప్పలి ౧౫౮
లాంగలీ.తరిగొట్టుచెటు ౧౬౪
లావ.లావుక ౨౫౧
లాక్షా.లక్క ౩౯౪
లిప్తక.విషముచేపూయబడినబాణ
ము ౫౪౩
లికుచ.కమ్మరేగు ౧౦౬
లింగవృత్తి.వేషమున బ్రతుకువాఁ
డు ౪౫౨

లిపి / లిబి అక్షరస్వరూపము ౪౮౧
లిపికార.లేఖరి ౪౮౧
లుబ్ధక.బోయవాఁడు ౮౦౮
లులిత.పొర్లాడినగుఱ్ఱము ౫౬
లులాయ.కాఱెనుపోతు ౨౨౦
లూతా.సాలెపురుగు ౨౮౭
లూమన్.తోక ౫౦౫
లేఖక.లేఖరి ౪౮౧
లేపక.సున్నపుగార సేయు వాఁ
డు ౬౭౨
లేప.భోజనము ౬౩౧
లోక.జగత్తు ౬
లోకాలోక.చక్రవాళ పర్వతము
౪౦
లోచమస్తక.ఓమము ౧౫౮
లోహితక-కెంపు ౬౬౮
లోష్ట / లోష్టు మంటిగడ్డ ౫౯౮
లోహపృష్ఠ.రాబులుగు ౨౩౨
లోహిత { నెత్తురు ౩౨౩ / కుంకుమపువ్వు ౩౯౩ }
లోచన.నేత్రము ౩౫౨
లోమకూ.శరీరమునందలి వెంట్రు
క ౩౫౯
లోహితచందన. కుంకుమ పువ్వు
౩౯౩
లోష్టభేదన. మంటిగడ్డలుకొట్టుకొ
య్య ౫౯౮
లోధ్ర.లొద్దుగచెట్టు ౮౭
లోహాభిసార.యుద్ధయాత్రము
లాదుఆయుధములధరించిన రాజు
లొనుక్క-ఆయుధములనీరాజించు
ట ౫౫౦
లోప్త్రి.దొంగిలినసొమ్ము ౮౧౧
లోహ.అగరు ౩౯౫
లోహ { ఇనుము ౬౮౩ / అష్టలోహములు ౬౮౫ }

వల్మీక.పుట్ట ౧౪
వలీక.చూరుకొయ్య ౩౨
వల్క.నార ౫౯
వ్యాడంబక.ఆముదపుచెట్టు ౭౮
వత్సక.కొడిశెచెట్టు ౧౧
వహ్ని సంజ్ఞక. చిత్రమూలము
౧౨౬
వసుక-జిల్లేడుచెట్టు ౧౨౬
వఁడక.వారంగి ౧౩౬
వరాంగక.లవంగము ౧౯౦
వంచక.నక్క ౨౮౧
వర్తక.వెలిచెవిపిట్ట ౨౫౧
వంశక.అగరు ౩౯౫
వర్ణక.మైపూతకొరకు పొదిపిన
గంధము మొదలయినది ౩౭౨
వర్ధమానక.మూకుడు ౬౦౮
వంటక.భాగము ౬౬౪
వరాటక.త్రాడు ౮౧౩
వర్చస్క.అమేధ్యము ౩౨౮
వనశృంగాటా.అగరుశొంఠి ౧౩౧
వనమక్షికా.అడవియీగ ౨౪౩
వరలికా.మీలవల్లంకి ౨౫౧
వర్ధకి.వడ్లవాఁడు ౬౭౫
వహ్నిశిఖ.కుసుమపువ్వు ౬౯౧
వలీముఖ-కోతి ౨౧౭
వసన. పరతీను వస్తువుల గుంపు
౨౫౮
వనముద్గ.అడవిపెసలు ౫౭౨
వంగ.తగరము ౬౯౧
వశాత్రింగీ.కటుకరోహిణి ౧౩౨
వచా.వస ౧౪౯
వనాయుజ. వానాయుజదేశపుగు
ఱ్ఱము ౫౦౦
వణిజ్.వర్తకుఁడు ౬౫౩
వరుణాత్మజా.క ౮౨౫
వట.మఱ్ఱిచెట్టు ౮౯
వనశృంగాట.పల్లేరు ౧౪౫
వరటా.ఆడుహంస ౨౪౧
వరటా.ఎఱ్ఱతుమ్మెద ౨౪౩
వటీ.త్రాడు ౮౧౩
వరిత్ర.రాగి ౬౮౨
వ్యంజా.మరదగొండి ౧౩౨
వరణ { కోట ౨౧ / ఉలిమిరిచెట్టు ౮౧ }
వరుణ.ఉలిమిరిచెట్టు ౮౧
వంశ.గజ్జ ౩౩౨
వర్ణా.బ్రాహ్మణాదివర్ణము ౪౦౦
వర్ణా.పసుపుగుమీదబరచే రత్నకం
బళి ౪౬౯
వషట్కృత. వేల్వబడిన హవిస్సు
౪౨౫
వర్త్మ.అశ్వగతిభేదము ౫౦౪
వల్గిత. జోరు దాడిగిన వాఁడు
౫౨౧
వనితా.[illegible] ౨౬౧

వనస్పతి. పుష్పములేక ఫలించే వనస
మొదలయినది ౯౨
వస్తిః. పొత్తికడుపు ౩౩౨
వస్తిః. వస్త్రము యొక్క కొన ౩౬౩
వర్ణ. సువర్ణ్యాదులకు కల్పి పెం
దిపినముద్ర ౩౮౨
వసుమతీ-భూమి ౩
వయస్థ. ప్రాయపువాడు ౩౦౧
వయస్థా-ఉసిరికచెట్టు ౧౦౪
వయస్థా-కరకచెట్టు ౧౦౯
వయస్థా-పొన్నగంటికూర ౧౮౩
వయస్థా-శారుగొర్తి ౧౮౦
వరుథం-ఇల్లు ౩౧౪
వమథు- ఏనుగు తొండమువలన
బుట్టినతుంపర ౪౮౨
వందా-బదినికె ౧౨౮
వరూథ-రథమును రక్షించుకొరకు
పైనగప్పినవ్యాఘ్రచర్మము మొ
దలయినది ౯౧౨
వధ-చంపుట ౯౬౧
వసుధా-భూమి ౩
వధూః. స్పృక్కయనుగంధద్రవ్య
ము ౧౬౮
వధూ { స్త్రీ ౨౬౧
కోడలు ౨౬౮
వర్త్మ-త్రోవ ౧౯
వన-అడవి ౪౬
వర్ధమాన-ఆముదపుచెట్టు ౮౬
వలిన-వలులుగలవాడు ౬౦౪
వర్ష్మన్-శరీరము ౩౨౮
వదన-ముఖము ౩౪౮
వసన-కోక ౩౬౪
వ్యజన-విసనకఱ్ఱ ౩౮౮
వపన-క్షౌరము ౪౩౩
వర్ణిన్-బ్రహ్మచారి ౪౪౧
వరుణా-జీర ౯౭౮
వందిన్-స్తుతిపాఠకుడు ౫౩౫
వర్తన-బ్రతుకు ౫౩౬
వన్య-వెల ౬౯౪
వంశరోచనా-తవక్షీరి ౬౮౪
వర్తనీ-త్రోవ ౧౯
వల్సాదనీ-తిప్పతీగె ౧౨౮
వరవర్ణినీ-ఉత్తమస్త్రీ ౨౬౩
వరూథినీ-సేన ౯౩౪
వరవర్ణినీ-పసుపు ౬౧౬
వజ్రపుష్ప-నువ్వుపువ్వు ౧౨౨
వపా- బొడ్డు క్రింది మాంసము ౩౨౩
వలిభ-వలులుగలవాడు ౩౦౪
వలభి-గృహమునకుపైననుండెకర
మాను ౩౩
వని-వాంతి ౩౧౪
వస్త్య-ఇల్లు ౨౩
వంధ్య గొడ్డుబ్రాహ్మణి ౫౩
వనప్రియ-కోయిల ౨౩౫
వలయ-కడియము ౩౬౬
వ్యవాయ-మైథునము ౪౯౫
వయస్య-చెలికాడు ౪౬౨
వన్యా-వనసమూహము ౫౧
వర్యా - తనంతటవచ్చి వరించు
స్త్రీ ౨౬౬
వయస్యా-చెలికత్తె ౨౬౧
వరివస్యా-శుశ్రూష ౪౩౩
వంధ్యా-గొడ్డుటావు ౬౪౪
వణిజ్యా-వర్తకము ౬౫౪
వప్ర-కోటఅడుగున కట్టినకొరకు
మట్టిదిన్నె-మొదలయినది ౭౧
వసిర-గజపిప్పలి ౧౪౩
వళిర-మెల్లకంటివాడు ౩౦౮
వల్లూర-ఎండినమాంసము ౩౨౨
వక్త్ర-ముఖము ౩౪౮
వస్త్ర-కోక ౩౬౪
వర-కుంకుమపువ్వు ౩౮౩
వర్షవర-షండుడు ౪౬౫
వప్ర-క్షేత్రము ౫౮౬
వసిర-సముద్రపుఉప్పు ౬౧౬
వత్సతర-దున్నపసరపడవగన
కోడె ౬౩౬
వప్ర-సీసము ౬౮౦
వసుంధరా-భూమి ౩
వరత్రా. ఏనుగునడుమున కట్టేతో
లుమోకు ౪౮౬
వరత్రా-వారు ౬౧౬
వల్లరీ. పూగుత్తి ౫౮
వరీ. పిల్లపిచ్చర ౧౪౬
వర్ధ్రీ. వారు ౬౧౬
వజ్రద్రు. జెముడు ౧౫౧
వల్కల. నార ౯౮
వంజుళ. నెమ్మిచెట్టు ౬౩
వంజుల. ప్రబ్బలిచెట్టు ౬౬
వకుళ. పొగడచెట్టు ౧౧౦
వంజుళ. అశోకము ౧౧౧
వల్లీ. తీగె ౯౯
వర్త్మ. చెన్నతోవ ౧౬
వల్లవ { వంటవాడు ౬౦౨
గొల్లవాడు ౬౩౨
వంశ { వెదురు ౨౧౬
వంశము ౪౦౧
వశా { ఆడయేనుగు ౪౮౨
గొడ్డుటావు ౬౪౪
వరాశి-ముతుకుకోక ౩౬౯
వనౌకస్-కోతి ౨౧౮
వరీయస్-మురిసినవాడు ౩౧౬
వపుస్-శరీరము ౩౨౮
వత్స-రొమ్ము ౩౩౬
వక్షస్-రొమ్ము ౩౩౬
వత్స-పిడాదిలోనిదూడ ౬౩౬
వసా-క్రొవ్వు ౩౨౩
వస్నసా-నన్నపునరము ౩౨౯
వసు { ఇకపువ్వుము ౧౨౬
ధనము ౬౬౯
వరాహ-అడవిపంది ౨౧౮
వహ-ఆబోతెద్దుమూపు ౬౩౮
వరారోహా-ఉత్తమస్త్రీ ౨౬౩
వాశక-అడ్డసరపుచెట్టు ౧౪౮
వాజిదంతక-అడ్డసరపుచెట్టు ౧౪౮
వాట్యాలక- చిట్టాముదపు చెట్టు
౧౯౩
వాలుక-సూగుడోస ౧౬౬
వాతక-సోమెదపుచెట్టు ౧౮౫
వాషిక-కలుగాసుగు ౧౮౬
వాస్తుక-చక్రవర్తికూర ౨౦౪
వార్ధక-వృద్ధులసమూహము ౨౮౮
వాల్య-నారచీర ౩౬౦
వార్ధుషిక- వడ్డిచే బ్రతుకువాడు
౯౮౦
వాత్సక-దూడలగుంపు ౬౩౯
వాగురిక-వలవేటకాడు ౬౦౦
వాశక-అడ్డసరపుచెట్టు ౧౨౮
వాతారిక-ముండకచెట్టు ౧౬౦
వ్యాఘ్రనఖ-పులిగోరుచెట్టు ౧౬౯
వాతప్య-పాడలయిట్ట ౨౨౩
వాసపాలు-గంధపాలి ౩౮౩
వ్యాకోచ-వికసించినది ౫౩
వ్యాఘ్రపుచ్ఛ- ఆముదపు చెట్టు
౮౬
వాజ-రెక్క ౫౪౩
వాణిజ-వర్తకుడు ౬౫౩
వాగుజీ-కాకిలుచెట్టు ౧౪౨
వ్యాఘ్రీట-ఎట్టిరంత ౨౩౧
వాయుదండ. లాకుడువలు ౬౧౪
వారణ. ఏనుగు ౪౮౦
వారవాణ. బొందెము ౫౧౮
వాణి. నేయుట ౬౧౪
వ్యాధిఘాత. రేలచెట్టు ౬౦
వాహద్విషత్. కాకినుబోతు ౨౨౦
వార్త. రోగిముక్తినపాంచదు ౩౧౬
వ్యాధిత. రోగవంతుడు ౩౧౬
వాసిత. వాసనగ్రనవస్తువు ౩౮౩
వాలహస్త. తోక ౯౦౫
వాసిత. వాని-వబకినవస్తువు ౬౨౧
వాతోలి. [illegible] ౯౩౬
వాయసారాతి. గూబ ౨౨౧
వాహినీపతి. దళవాయి ౫౧౮
వాసంతి. పువ్వులగురువింద ౧౧౮
వాస్తు. ఇల్లుకట్టుటకు యోగ్యమైన
భూమి ౩౬
వానప్రస్థ. ఇప్పమాను ౬౪
వాతపోథ. మోదుగచెట్టు ౬౫
వానప్రస్థ. తపస్వి ౪౧
వామిత్థ. ఏనుగు [illegible] భాగ్యలముకు
దిగువసున్నప్రదేశము ౪౮౪
వ్యాఘ్రపాద. పుల్లవెలగ ౮౩
వ్యాఘ్రాయుధ- పులిగోరు చెట్టు
౧౬౫
వ్యాధ. బోయవాడు ౬౦౬
వ్యాధి { చంగల్వకోష్టు ౧౬౨
రోగము ౩౧౦
వాలధి. తోక ౫౦౫
వాతాయన. గవాక్షి ౨౬
వాన. ఎండుకాయ ౬౧
వాజిన్. పక్షి ౨౪౮
వామన. పొట్టివాడు ౩౦౫
వాతకిన్ / వాతరోగిన్ { వాతరోగి ౩౧౮
వాశక. గుఱ్ఱము ౪౮౮
వామలోచనా. మంచికన్నులుగల
స్త్రీ ౨౬౨
వాహినీ { సేన ౫౩౩
౩గణములుగలసేన ౫౩౬
వ్యామ. బార ౩౪౬
వాచంయమ. మౌని ౪౬౦
వామా. స్త్రీ ౨౬౧
వాతప్రమీ. పాడయిట్టి ౨౨౩
వామీ. ఆడగుఱ్ఱము ౫౦౨

వానప్రస్థ. పూచిఫలించేమామిమొదలయిన వృక్షము ౫౬
వాస్య. చెంగల్వకోష్టు ౧౭౨
వానేయ. తుంగముస్త ౧౭౭
వాణిజ్య. బేరమాడుట ౫౭౭
వాణిజ్య. వర్తకను ౬౫౪
వాల్హిక్యా. కుందురుష్కము ౧౬౭
వారముఖ్యా. జనులచేతసత్కరింపబడినవేశ్య ౨౭౮
వాలపాశ్యా. రాగిడిబిళ్లమొదలైనది ౩౬౨
వాతాయ. ఇత్తి ౨౨౪
వానీర. ప్రబ్బలిచెట్టు ౭౬
వ్యాఘ్రి. పెద్దపులి ౨౧౭
వానర. కోతి ౨౧౯
వార. గుంపు ౨౫౫
వాస్త్ర. వస్త్రముచే గప్పబడిన రథము ౫౧౦
వాగురా. మృగములపట్టేవల ౭౧౨
వాసుకి. వాసుడు ౧౩౯
వారస్త్రీ. వేశ్య ౨౩౮
వారి. ఏనుగులను పట్టే ఓదము ౪౯౮
వామలూరు. పుట్ట ౧౪
వాల. తలవెంట్రుక ౩౫౪
వాజిశాలా. అశ్వశాల ౨౫
వాయసోలీ. కారుగొట్ల్మి ౧౯౦
వార్తాజీవి. వృత్తిచే బ్రతుకువాడు ౫౮౦
వాస. యిల్లు ౨౪
వాయస. కాకి ౨౩౬
వాసస్. కోక ౩౭౪
వారణబుసా. అరటి ౧౫౯
వాయసీ. కాచిచెట్టు ౧౯౭
వాసగృహ. పడకటిల్లు ౨౬
వాహ. గుఱ్ఱము ౪౯౯
వాహ. ఇరువైపుళ్లు ౬౬౩
వార్తావహ. కావడిమోయువాడు ౭౦౧
వారాహీ. పాచితీగె ౧౯౭
వికంక. హస్త్యాదులందుచతురమైనపశువులందేబ్రాకు ౩౩
విభీతక. తాండ్రచెట్టు ౧౧౪
వితున్నక. నేలవుశిరెకె ౧౭౨
విగతనాసిక. ముక్కుపోయినవాడు ౩౦౫
విశేషక. నుదుటిబొట్టు ౩౮౨
వివేక. వివేకము ౪౩౬
వితున్నక { కొత్తమల్లి ౬౧౨ / తుత్థాంజనము ౬౭౬
విక్రయిక. వర్తకుడు ౬౫౪
విప్రశ్నికా. వేల్పులసాని ౨౭౯
విపాదికా. కృష్ఠభేదము ౩౧౧
విచర్చికా. గజ్జి ౩౧౨
విహంగికా. కావడిబద్ద ౭౧౫
విశిఖ. బాణము ౫౪౨
విశిఖా. గ్రామమందలిరచ్చ ౨౧
విడంగ. వాయువిడంగము ౧౫౨
విహంగ / విహగ } పక్షి ౨౪౮
వికలాంగ. అంగహీనుడు ౩౦౫
వికచ. వికసించినది ౫౩
విశాలత్వచ్. విడాకులరటి ౬౯
విభ్రాజ్. భూషణాదులచేత ప్రకాశించువాడు ౩౬౦
విరాజ్. క్షత్రియుడు ౪౫౬
విశ్వభేషజ. శొంఠి ౬౧౩
విమాతృజ. సవతితల్లికొడుకు ౨౮౫
విస్ఫోట. బొబ్బ ౩౧౨
విష్ఠా. అమేధ్యము ౩౨౭
వికరణ. జిల్లేడుచెట్టు ౧౨౬
విభూషణ. సొమ్ము ౩౬౦
విచక్షణ. విద్వాంసుడు ౪౦౪
వితరణ. ఈవి ౪౨౭
విపణ. అమ్మట ౬౫౮
వివర్ణ. అల్పుడు ౭౦౨
విపణి-అంగడివీధి ౨౦
విద్ధకర్ణీ. అగరుశొంఠి ౧౩౦
విషాణి. దుష్టపుచెట్టు ౧౬౫
వికసిత. వికసించినది ౫౪
వికంకత. పుల్లవెలగ ౮౩
వికృత. రోగి ౩౧౭
విద్వస్. విద్వాంసుడు ౪౦౪
విపశ్చిత్. విద్వాంసుడు ౪౦౪
విహాపిత. ఈవి ౪౨౭
వివిక్త. రహస్యమునకుతగినస్థలము ౪౭౭
వినీత. మోయనేర్చినగుఱ్ఱము [illegible]
విక్రాంత. శూరుడు ౫౩౨
విత్త. ధనము ౬౬౫
విష్ణుక్రాంతా. విష్ణుక్రాంతము ౧౫౦
విద్రుమలతా. నూవగుతీగె ౧౭౫
విశ్వస్తా. విధవస్త్రీ ౨౭౦
విశాలతా. వెడల్పు ౩౭౩
వితస్తి. జానెడు ౩౪౩
విపత్తి. ఆపద ౫౩౭
విక్రేతృ. అమ్మువాడు ౬౫౪
విపాశ్. వఙ్రతోవ ౧౬
విషముష్టి. విడాకులరటి ౬౯
విపద్. ఆపద ౫౩౭
వితర్దీ. అగరు ౩౪
విదు. ఏనుగుకుంభస్థలముయొక్కనడుము ౪౯౩
విడాలగంధా-ముయ్యాకుపొన్న ౧౬౧
విడా. కాలి ౭౨౪
ప్రసి. కడుపులోబట్టబిడ్డ ౩౧౫
విధి. క్రమము ౪౩౫
విపిన-అడవి ౪౭
విటపిన్. వృక్షము ౫౧
విశ్రన్న. నీరుచెంచలి ౧౯౫
వితాన. సమూహము ౨౫౭
వితాన. మేల్కట్టు ౩౩౯
విలేపన. మైపూత ౩౯౨
విధిదర్శిన్-సదస్యుడు ౪౧౪
విసర్జన / విశ్రాణన } ఈవి ౪౨౭
విజన. ఏకాంతస్థలము ౪౭౮
విశసన. చంపుట ౫౭౦
విష్వక్సేనా. పేరిణకణపుచెట్టు ౧౦౨
విష్టప. జగత్తు ౬
విటప. కొమ్మలుమొదలయినవాటిగుంపు ౬౦
విలేపి. కాపుగంజి ౬౨౫
విస్రంభ. విశ్వాసము ౪౭౯
విహంగమ. పక్షి ౨౪౮
విక్రమ. అధికమైనబలిమి ౫౫౮
విద్రుమ. పగడము ౬౬౮
విషయజన-పదసమూహము ౮
వింధ్య-వింధ్యాద్రి ౪౧
విజయ. గెలుపు ౫౬౫
విక్రేయ. అమ్మతగినవస్తువు ౬౫౭
విక్రయ-అమ్మట ౬౫౮
విశల్యా. తిప్పతీగె ౧౨౯
విశల్యా. వెన్నవెదురుకూర ౧౮౨
విష్వక్సేనప్రియా. పాచితీగె ౧౯౩
విస్తార-చిగుళ్లుమొదలయినవాటిసమూహము ౬౦
విట్ఖదిర. దుర్గంధపుచండ్ర ౯౬
విష్కిర / విక్కిర } పక్షి ౨౪౯
విసర-గుంపు ౨౫౫
విగ్రఘ్ర. ముక్కుపోయినవాడు ౩౦౫
విశ్రంభ-ప్రోష్యకుడు ౪౦౨
విష్కార-వింటిదొక్క-మోత ౫౬
విశర-చంపుట ౫౭౧
విష్టర-ఊరవంది ౭౭౯
విశ్వంభరా-భూమి ౨
విదారీ-తెల్లనేలగుమ్మడు ౧౫౬
విశ్వకద్రు-వేటకుక్క ౭౦౮
విదుల-నీరుప్రబ్బ ౭౬
విజిల. జిడ్డుగలది ౬౨౧
విపులా. భూమి ౪
విమలా-సంజరేణి ౧౮౯
విశాలా. పెద్దపాపర ౨౦౨
విద్రవ. పారిపోవుట ౫౬౬
విశ్వా-శొంఠి ౬౧౩
విభవ. ధనము ౬౬౫
విశ్వా. అతివస ౧౪౫
విధవా. విధవస్త్రీ ౨౭౦
విగతార్తవా. ముట్టుడిగినస్త్రీ ౨౮౦
వి. పక్షి ౨౪౯
విట్-వైశ్యుడు ౫౨౬
విష్. అమేధ్యము ౩౨౭
విషా. అతివస ౧౪౫
విహాయస్. పక్షి ౨౪౮
విఘస. దేవబ్రాహ్మణులుభుజింపగామిగిలినఅన్నాదులు ౪౨౬
విశ్వాస. విశ్వాసము ౪౭౯
వితంస. ఉరులుమొదలయినది ౭౧౨
వికసా. మంజిష్ఠ ౧౩౬
విస్రసా. ముదిమి ౩౦౦
విగ్రహ. శరీరము ౩౨౯
వివాహ. పెండ్లి ౪౫౪
విగ్రహ { కలహించుట ౪౭౪ / యుద్ధము ౫౬౦
విపక్ష. శత్రువు ౪౬౭
వీరణ. అవురుగడ్డ ౨౧౦
వీరపాణ. వీరులుచేయుమద్యపానము ౫౫౯
వీత { బలములేని ఏనుగ గుఱ్ఱము ౪౯౮
వీటి. గుఱ్ఱము ౪౯౯

వీరమాతృ-వీరునితల్లి ౨౬౫
వీథీ.పఙ్క్తి ౫౦
వీణావాద.వైణికుఁడు ౬౯౭
వీరుత్.తీగెలపాద ౮౮
వీరహా.నష్టాగ్ని ౪౮౦
వీరాశంసన. భయంకర మయిన యుద్ధభూమి ౫౮౫
వీరపత్నీ.వీరునిభార్య ౨౬౫
వీర్య.ఇంద్రియము ౩౨౧
వీరభార్యా.వీరపత్ని ౨౬౮
వీరతర.ఆవురుకగసువు ౨౧౦
వీర { కుంకుమపువ్వు ౩౭౨
శూరుఁడు ౮౩౨
వీరతరు.ఏరుమద్ది ౯౧
వీరసూ.వీరునితల్లి ౨౬౫
వీరవృక్ష.జీడిమాను ౭౭
వ్యాఘ్రకంటక-జోరుదాడిగినవాఁడు ౫౨౧
వ్యాతి.నేయుట ౩౧౪
వ్యూహ.గుంపు ౨౫౫
వ్యూహ. సేనమొత్తుట ౮౩౭
వృధగదారక.బొద్దికూర ౧౭౩
వృషదంశక-పిల్లి ౨౨౦
వృక.తోడేలు ౨౨౩
వృశ్చిక,నల్లతేలు ౨౩౦
వృక్షవాటికా.ప్రధాని. వేశ్యవీగ్గ యింటితోట ౨౭
వృక్యా-వృక్యము ౩౨౩
వృద్ధిజీవికా.వడ్డి ౮౬౯
వృషణ-వృషణము ౩౩౮
వృష్ణి.గొఱ్ఱె ౬౮౧
వృంత.తొడిమె ౬౧
వృతి. పూరుచుట్టు వేసినవెలుగు ౨౧
వృత్తి.బతుకు ౫౨౬
వృషస్యంతీ-రతియందాశగలస్త్రీ ౨౬౭
వృక్ష.రాతిపువ్వు ౧౬౭
వృద్ధ.ముదిసినవాడు ౩౦౧
వృద్ధా.ముదిసినస్త్రీ ౨౨౧
వృద్ధి. శత్రువుకంటె యెక్కువై యుండుట ౪౨౮
వృక్షాదన / వృక్షభేదిన్ { గొడ్డలికత్తిమొదలయినది ౨౨౦
వృక్షాదనీ.బదనికె ౧౨౭
వృకధూప.అనేకపరిమళములుగల ధూపము ౩౭౨

వృషధూప. ధూపద్రవ్యము ౩౭౭
వృషభ { ఔషధవిశేషము ౧౬౨
ఎద్దు. ౬౩౪
వృద్ధనాభి.పొడవైనబొడ్డుగలవాఁడు ౩౨౧
వృక్షామ్ల-చింతపండు ౬౧౦
వృషల-శూద్రుఁడు ౬౭౨
వృద్ధత్వ.ముదిమివయస్సు ౨౯౯
వృద్ధ్యాజీవ.వడ్డిచే బ్రతుకువాఁడు ౮౭౦
వృష.అడ్డసరపుచెట్టు ౧౪౯
వృష.ఔషధవిశేషము ౧౬౨
వృష.ఎద్దు ౬౩౪
వృషా.ఎలికెచెవిచెట్టు ౧౩౩
వృక్షరుహా-బదనికె ౧౨౭
వృక్ష.చెట్టు ౮౧
వృద్ధోక్ష-ముసలెద్దు ౬౩౬
వేదముఖ్యక.గంధకచోరము ౧౭౧
వేదికా.అరుగు ౩౪
వేల్లజ.మిరియము ౬౧౦
వేణీ.దేవతాడవృక్షము ౧౧౮
వేణీ.అల్లినజడ ౩౧౨
వేణు. వెదురు ౨౦౨
వేతస్వత్.ప్రబ్బలిచెట్లుగలదేశము ౯
వేహత్.ఆబోతుపొరగా ఈచుకొన్నఆవు ౬౪౪
వేదీ. వేదిక ౪౧౬
వేశ్మకా.గృహము ౨౨
వేగిన్.వేగవంతుఁడు ౫౨౯
వేధకా.తాకుడుపలక ౨౧౪
వేతన.కూలి ౨౨౪
వేశ్మభూ.ఇల్లుకట్టుటకు యోగ్యమైనభూమి ౩౨
వేణుధ్మ.పిల్లఁగ్రోవి నూదువాఁడు ౬౯౯
వేశ్యా-వేశ్యాస్త్రీ ౨౨౭
వేశవార.సంబారము ౬౧౦
వేల్ల. వాయువిడంగము ౧౮౨
వేశ. వేశ్యాస్థానము ౨౧
వేష.నైపథ్యము ౩౮౭
వేతస.ప్రబ్బలిచెట్టు ౨౮
వైకక్షక.జందెమువలెవేసుకొన్నపూదండ ౩౯౫
వైణుక. ఏనుఁగను దిద్దించేకోల ౪౯౬

వైనీతక.తెరువాకు ౮౧౪
వైజయంతిక. పడగ గలవాఁడు ౫౨౬
వైతాలిక.రాజులమేలుకొలిపేపాఠకుఁడు ౫౫౨
వైదేహక.వర్తకుఁడు ౬౮౩
వైదేహక.బ్రాహ్మణస్త్రీకివైశ్యునికిపుట్టినవాఁడు ౬౭౯
వైణవిక. పిల్లఁగ్రోవి నూదువాఁడు ౬౯౯
వైణిక. వీణవాయించు వాఁడు ౬౯౯
వైతంసిక. మాంసమమ్ము వాఁడు ౨౦౦
వైతనిక-కూలివాఁడు ౨౦౧
వైధనిక.కావటివాఁడు ౨౦౧
వైధసికా.పిడిసాన ౨౧౯
వైజయంతికా.తక్కిలిచెట్టు ౧౧౧
వైశాఖ-కవ్వము ౬౪౯
వైజయంతీ.టెక్కెము ౮౮౮
వైద్యమాతృ. అడ్డసరపు చెట్టు ౧౪౯
వైరశుద్ధి పగదీర్చుకొనుట ౮౬౬
వైజనన బిడ్డగను నెల ౨౯౭
వైరిన్.శత్రువు ౪౬౬
వైరనిర్యాతన. పగదీర్చు కొనుట ౮౬౬
వైమాత్రేయ. సవతితల్లి కొడుకు ౨౭౪
వైద్య.వైద్యుడు ౩౧౬
వైశ్య.వైశ్యుఁడు ౫౨౬
వైయాఘ్ర పులితోలు గప్పినరథము ౮౦౯
వైణవ.వెదురుఫలము ౬౪
వైదేహీ.పిప్పలిచెట్టు ౧౪౨
వ్యోకార.కరమలవాఁడు ౬౯౩
వ్యోష.త్రికటుకు ౬౭౬
వ్రజ, గుంపు ౨౫౫
వ్రణ.పుండు. ౩౧౩
వ్రత.నియమము ౪౩౫
వ్రతతి-తీగె ౫౫
వ్రతిన్. యజ్ఞము జేయు వాఁడు ౪౦౮
వ్రశ్చన-చీఱణము ౨౧౭
వ్రజ్యా { తిరుగుట ౪౩౩
యుద్ధయాత్ర ౮౫౧

వ్రాత.గుంపు ౬౮౫
వ్రాత్య. సంస్కారహీనుఁడు ౪౮౧
వ్రీహి { ఎఱ్ఱవడ్లు ౫౯౦
ధాన్యము ౫౯౬

శమ్యాక.రేలచెట్టు ౬౯
శకులాక్షక.తీగెగరికె ౨౦౫
శతపత్రక-మానుగోయిల ౨౩౨
శస్త్రిక-ఇనుము ౬౨౩
శతపర్వికా.వస ౧౪౭
శణపుష్పికా-గిలకచెటు ౧౫౩
శతపర్వికా-గరికె ౨౦౪
శంకు { మేకు ౫౪
నెలకట్టె ౫౪౭
శంఖ. నఖమను గంధద్రవ్యము ౧౨౬
శతాంగ-రథము ౮౦౬
శ్వపచ-మాలవాఁడు ౨౦౬
శస్త్రిమార్జ-ఆయుధములను చికిలి సేయువాఁడు ౬౯౩
శకట-బండి ౫౦౭
శటీ.గంధకచోరము ౨౦౭
శలాటు-కాయ ౬౧
శరణ-స్థానము ౨౪
శశోర్ణ-కుందేటివెంట్రుకలు ౬౭౨
శణపర్ణీ-సోమిదపుచెట్టు ౧౯౫
శర్కరావత్-మొరుముగలది ౧౧
శకుంత-పక్షి ౨౪౭
శకృత్-అమేధ్యము ౩౨౬
శంబాకృత-రెండుమాఱ్లుదున్నినక్షేత్రము ౮౭౪
శకుంతి-పక్షి ౨౪౭
శక్తి- ప్రభుశక్తి మొదలయినది ౪౨౪
శక్తి-బలిమి ౫౫౭
శ్వవృత్తి-శూద్రవృత్తి ౮౨౨
శ్వయథు.వాపు ౩౧౧
శతపదీ-జెఱ్ఱి ౨౨౯
శ్వసన-మంగచెట్టు ౯౭
శతవేధిన్-పుల్లప్రబ్బ ౧౭౨
శతపర్వన్-వెదురు ౨౦౨
శశాదన-డేగ ౨౩౦
శకున-పక్షి ౨౪౭
శయన-పానుపు ౩౯౨
శసన.యజ్ఞమందలిపశువధ ౪౨౪
శరాసన-విల్లు ౮౩౭

శ్మశాన. ఒలికిమిట్ట ౪౨౪
శ్వన్. కుక్క ౨౦౮
శకుని. పక్షి ౭౪౮
శకులాదనీ. కటుకరోహిణి ౧౩౭
శకులాదనీ. నీరుపిప్పలి ౧౫౨
శంఖినీ. కడిలచెట్టు ౧౨౭
శక్రపాదప. దేవదారు వృక్షము ౯౯
శష్ప. లేతకసువు ౭౧౩
శతపుష్పా. పెద్దసదాప ౧౯౮
శక్రపుష్పీ- నాగేటిచాలు కూర ౧౯౭
శఫ-గొరిశె ౫౦౫
శరభ. శరభము ౭౭౨
శలభ. మిడత ౭౪౪
శమీ. జమ్మిచెట్టు ౯౮
శమీ. కాయ ధాన్యముల పొట్టు ౫౯౮
శబరాలయ-బోయపల్లె ౩౮
శల్య { మంగచెట్టు ౬౯ ; ఏదుపంది ౭౭౩ ; సెలకట్టె ౫౪౮ }
శయ-హస్తము ౩౪౦
శరవ్య. గురి ౫౪౧
శయనీయ. పరువు ౩౯౬
శతవీర్యా. తెల్లగరికె ౭౦౫
శయ్యా. పానుపు ౩౯౬
శమ్యా. కాడిచీల ౫౮౯
శమీర. చిన్నజమ్మిచెట్టు ౯౮
శక్రి. కొడిశచెట్టు ౧౧౭
శర. కాకివెదురు ౭౦౮
శంబర. ఎఱ్ఱవన్నెగలసన్నపుజింక ౭౭౬
శ్వశుర. మామ ౭౯౦
శ్వశుర. అత్తమామలు ౭౯౬
శరీర. శరీరము ౩౭౯
శస్త్రీ. ఆయుధము ౫౩౮
శర. బాణము ౫౪౭
శబర. శబరుఁడు ౨౦౬
శర్కరా. మొరుముగల దేశము ౧౦
శ్వదంష్ట్రా. పల్లేరు ౧౪౪
శర్కరా. పంచదార ౬౧౮
శరారి. ఆడేలసపక్షి ౭౪౧
శకృత్కరి. ఏడాది లోని దూడ ౬౩౨
శంబరీ. ఎలికెచెవిచెట్టు ౧౩౩

శతావరీ- పిల్లపిచ్చర ౧౪౨
శస్త్రీ- సురియకత్తి ౫౪౮
శ్మశ్రు. గడ్డము. మీసము ౩౫౮
శత్రు- తనదేశమునకంటె నావలదే శముందుండెడిరాజు ౪౬౫
శత్రు. శత్రువు ౪౬౨
శ్వశ్రూ- అత్త ౭౯౦
శర్కరిల, మొరుముగల దేశము ౧౧
శలల { ఏదుపందిముల్లు ౭౭౩ }
శమల- అమేధ్యము ౩౭౬
శతమూలీ- పిల్లపిచ్చర ౧౪౬
శలలీ- ఏదుపందిముల్లు ౭౭౩
శంభళీ- కుంటెనకత్తె ౭౨౮
శబలీ. శబలవర్ణముగల ఆవు ౬౪౭
శస్త్రాజీవ. ఆయుధికుఁడు ౫౭౩
శవ. పీనుఁగు ౫౨౪
శరావ- మూకుడు ౬౦౨
శశ. కుందేలు ౭౭౨
శతప్రాస. గన్నేరు ౧౭౭
శరాభ్యాస- విలువిద్య నేర్చికొనుట ౫౪౧
శబ్దగ్రహ- చెవులు ౩౫౧
శాక. కూరకాయ ౧౮౭
శాబక. శిశువు ౭౫౪
శాక్తీక- శక్తి ఆయుధము గాఁగల వాఁడు ౫౭౫
శాక. కూర ౬౦౯
శాంఖిక. శంఖముచే కడియములు మొదలైనవి చేసి అమ్ము వాఁడు ౬౯౪
శాకునిక. పక్షులఁబేటాడు వాఁడు ౨౦౦
శాఖా- కొమ్మ ౫౨
శాఖామృగ- కోతి ౭౧౯
శాల్మలీవేష్ట- బూరుగబంక ౯౩
శాకట- బండితోలేవద్ధ ౬౩౯
శాణ- ఒరగల్లు ౨౧౮
శ్వావిధ్- ఏదుపంది ౭౭౩
శారద- ఏడాకులఅరటి ౬౯
శారదీ- నీరుపిప్పలి ౧౫౨
శాఖిన్- వృక్షము ౫౧
శాసన- ఆజ్ఞ ౪౮౧
శారిబా- సుగంధీపాల ౧౫౮
శాతకుంభ- బంగారు ౬౬౯

శ్యామా- పేఁకణపుచెట్టు ౧౦౧
శ్యామా { నల్లతెగడ ౧౫౪ ; సుగంధిపాల ౧౫౮ }
శాండిల్య- మారేడుచెట్టు ౨౮
శాలేయ- సదాప ౧౫౧
శాలేయ- రాజనాలుపండుటకుతగి నక్షేత్రము ౫౮౧
శార్కర- మొరుముగలది ౧౧
శాఖానగర- రాజధానికిసమీపమం దున్ననగరము ౭౦
శాబర- లొద్దుగచెట్టు ౨౯
శాంబరీ- మాయ ౬౯౨
శాద్వల- లేఁతకసువుతోనుండుగా గల దేశము ౧౦
శార్దూల- పెద్దపులి ౭౧౨
శాలిఫల- [illegible] ౨౩౭
శాలా- యిల్లు ౭౪
శాలా- మూఁకువెదటికొమ్మ ౫౨
శాల్మలీ. బూరుగచెట్టు ౯౭
శాత్రవ- శత్రువు ౪౬౨
శితిసారక. తుమికిచెట్టు ౮౪
శిఖండక. కాకటి ౩౫౫
శితశూక. యవలు ౫౯౦
శివక. గూటము ౬౪౮
శిబికా. అందలము ౫౦౮
శిఖా { నెమలికూకటి ౪౨ ; శిఖ ౩౫౬ }
శిగ్రుజ- మునగవిత్తు ౬౮౫
శిష్టి. ఆజ్ఞ ౪౮౧
శిఖండ. నెమలిపురి ౭౪౨
శిలాజతు. సిలాజిత్తు ౬౨౯
శిరోధి. మెడ ౩౪౨
శిఖరిన్. కొండ ౩౯
శిఖిన్. నెమలి ౭౪౬
శిశ్న. శిశ్నము ౩౩౫
శిరోరత్న. తలమానికము ౩౬౧
శిల్పిన్. శిల్పి ౬౯౧
శింజినీ. వింటినారి ౫౪౦
శిల్ప- శిల్పము ౨౭౧
శింశుపా. ఇరుగుడుమాను ౧౦౮
శిఫా. ఊడ ౫౨
శింబా. కాయధాన్యముల పొట్టు ౫౯౮
శిలోచ్చయ. కొండ ౩౯
శిరస్య. గరగరికలైన వెంట్రుకలు ౩౫౨

[illegible] ౪౦౯
శిఖర { కొండశిఖరము ౪౭ ; చేటుకొన ౫౮ }
శ్విత్ర. తెల్లకుష్ఠు ౩౧౩
శిబిర. దండువిడిసినచోటు ౪౮౮
శిరస్త్ర. బొమిడికము ౫౧౯
శిర. పిప్పలీమూలము ౬౮౫
శిగ్రు { మునగచెట్టు ౨౨ ; కూర ౬౦౯ }
శిఖావల. నెమలి ౭౪౬
శిల. మళ్లలోఁబడినయెన్నులు ఏఱుకొనుట ౫౫౨
శిల్పిశాలా. కంసాలకొట్టము ౭౫
శిలా. వాకిటిక్రిందనున్న తొరుకుడుపలక ౩౧
శిలా. రాయి ౪౭
శివమల్లీ. బకపుష్పము ౧౭౨
శీతత్వ. శైత్యము ౭౯౯
శిఖిగ్రీవ. మైలతుత్తము ౬౨౬
శివా { జమ్మిచెట్టు ౯౮ ; కరకచెట్టు ౧౦౫ }
శివా { అగరుకొంతి ౧౦ ; నేలవుసిరికె ౧౩ ; నక్క ౭౭౧ }
శిశు. శిశువు ౭౫౪
శిరీష. దిరిశెనచెట్టు ౧౦౯
శిరస్ { చెట్టుకొన ౫౮ ; తల ౩౫౪ }
(శిరోగృహ. శిరోగృహము ౭౨
శిరోరుహ. తలవెంట్రుక ౩౫౪
శీర్షక. తలబొమిడికము ౫౧౯
శిలక. అల్లసుఁడు ౨౦౪
శితి { బ్రప్పలిచెట్టు ౨౬ ; విరిగిచెట్టు ౮౦ }
శీధు చెరుకురసమునఁ జేసినకల్లు ౨౭౨
శీర్షణ్య. గరగరికలయిన వెంట్రుకలు ౩౫౨
శీర్షణ్య- బొమిడికము ౫౧౯
శీతభీరు. మల్లెచెట్టు ౧౧౬
శీతల. సోమిదపుచెట్టు ౧౯౫
శీతశివ { సదాప ౧౫౧ ; రాతిపువ్వు ౧౬౮ }
శీతశివ. సైంధవలవణము ౬౧౨
శీతశివా- సదాప ౧౫౧

శిఖా- శిల ౨౫౪
శుక - ఖాణేయకమనేగంధద్రవ్యము ౧౨౮
శుక-చిలుక ౭౩౨
శుల్క-సుంకము ౪౮౩
శునక కుక్క ౨౦౮
శుంఠీ-శొంఠి ౬౧౩
శుండా-కల్లుద్రాగేయిల్లు ౨౭౬
శుద్ధాంత-అంతఃపురము ౩౦
శుక్తి - నఖమనేగంధ ద్రవ్యము ౧౨౬
శునీ-ఆడకుక్క ౨౦౮
శుల్బ { రాగి ౬౨౭ ; త్రాడు ౨౧౩ }
శుష్మ-బలిమి ౫౫౨
శుక్ర-ఇంద్రియము ౩౭౧
శుశ్రూషా-శుశ్రూష ౪౩౩
శుకనాస-దుండిగపుమాను ౭౦౩
శుష్కమాంస- ఎండుమాంసము ౩౭౨
శూక-ముల్లు ౫౯౮
శూకకీట నల్లతేలు ౭౩౦
శూకాకృత-కరకుట్లు ౬౭౧
శూర్ప-చేట ౬౦౧
శూకశింబి-దురదగొండిచెట్టు ౧౩౩
శూల్య-కరకుట్లు ౬౭౧
శూర-శూరుడు ౫౩౭
శూద్ర-శూద్రుడు ౬౮౨
శూద్రా-శూద్రస్త్రీ ౭౨౭
శూద్రీ-శూద్రునిపెండ్లాము ౭౨౭
శృంగాటక- నాల్గుత్రోవలుకూడిన స్థలము ౧౨
శృంఖలక-మ్రానితోజేసినకాళ్లబంధముగలవాంటెపిల్ల ౬౫౧
శృంగీకనక - సొమ్ముగాజేసినబంగారము ౬౨౧
శృంగ-పర్వతశిఖరము ౪౭
శృంగ-జీవకమనెఔషధము ౧౮౯
శృంగీ-అతివస ౧౪౬
శృంగిణీ-ఆవు ౬౪౦
శృంగా-వృషభమనే ఔషధము ౧౬౭
శృంగబేర.అల్లము ౬౧౭
శృంఖల - పురుషునిమొలనూలు ౩౬౮
శృంఖల-గొలుసు ౪౯౬
శ్లేష్మాతక.విరిగిచెట్టు ౮౦
శేఫాలికా-నల్లవావిలి ౧౧౬
శ్వేతమరిచ-మునగవిత్తు ౬౮౫
శ్లేష్మణ.తెమడతెవులు ౩౧౯
శ్వేతగరుత్.హంస ౭౩౯
శ్వేత.వెండి ౬౨౧
శ్యేన-డేగ ౭౩౧
శ్లేష్మ-కఫము ౩౭౧
శేఖర,శిఖనుజుట్టినపూదండ ౩౯౫
శ్లేష్మల.తెమడతెలువు ౩౧౯
శేలు,విరిగిచెట్టు ౮౦
శేఫస్,శిశ్నము ౩౩౫
శ్వేతసురసా-తెల్లవావిలి ౧౧౨
శైఖరిక,పుత్తరేణి ౧౩౪
శైలాలిక-నటునివాడు ౬౯౯
శైలేయ-రాతిపువ్వు ౧౬౯
శైల.కొండ ౩౯
శైశవ,బాల్యము ౭౯౯
శైలూష.మారేడుచెట్టు ౨౮
శైలూష.నటునివాడు ౬౯౮
శైక్ష- అప్పుడుచదువనారంభించినశిష్యుడు ౪౦౯
శ్యోనాక.దుండిగపుమాను ౧౦౩
శోణక.దుండిగపుమాను ౧౦౩
శోణిత-నెత్తురు ౩౬౩
శోషిత,గాలించినది ౬౭౧
శోభాంజన.మునగచెట్టు ౨౨
శోణరత్న -కెంపు ౬౬౨
శోధనీ.చీపురుకట్ట ౩౬
శోభఘ్న - గలిజెరు ౧౯౫
శోథ.వాపు ౩౧౧
శోష { క్షయరోగము ౩౧౦ ; వాపు ౩౧౧ }
శౌక.చిలుకలగుంపు ౭౫౯
శౌల్బిక - రాగిపనిచేయువాడు ౬౯౪
శౌండిక.కల్లమ్మువాడు ౬౯౬
శౌండీ.పిప్పలిచెట్టు ౧౪౩
శౌర్య,బలిమి ౫౫౨
శ్రవణ-శ్రోత్రము ౩౫౩
శ్రద్ధాళు.వేవిళ్లగలస్త్రీ ౭౮౦
శ్రవస్.శ్రోత్రము ౩౫౩
శ్రాణ.కాపుదుగంజి ౬౭౫
శ్రాద్ధ-తద్దినము ౪౭౯
శ్రీపర్ణికా-పేకుమాను ౮౬
శ్రీసంజ్ఞ.లవంగము ౩౮౪
శ్రీవేష్ట. దేవదారుబంకతో జేసిన ధూపద్రవ్యము ౩౮౮
శ్రీపర్ణా.నెల్లిచెట్టు ౧౧౭
శ్రీపర్ణీ.గుమ్ముడుచెట్టు ౮౭
శ్రీమత్.తిలకపుచెట్టు ౮౬
శ్రీహస్తినీ-గురుగుచెట్టు ౧౧౫
శ్రీ.సంపద ౫౩౨
శ్రీఫల.మారేడుచెట్టు ౭౮
శ్రీఫలీ-నీలిచెట్టు ౧౪౧
శ్రీవాస. దేవదారుబంకతోజేసిన ధూపద్రవ్యము ౩౮౮
శ్రుతి.శ్రోత్రము ౩౫౩
శ్రేణి.శిల్పసమూహము ౬౯౧
శ్రేణీ.పఙ్క్తి ౫౦
శ్రేయసీ { కరకచెట్టు ౧౦౫ ; అగురుశొంఠి ౧౩౦ ; గజపిప్పలి ౧౪౩ }
శ్రోణిఫలక-మొల ౩౩౬
శ్రోణ.పిచ్చికుంటువాడు ౩౦౨
శ్రోణి-పిరుదు ౩౩౩
శ్రోత్రియ- వేదముచదివినవాడు ౪౦౫
శ్రోత్ర-శ్రోత్రము ౩౫౩

షడ్గ్రంథికా.గంట్లకచోరము ౭౦౦
షండ { నపుంసకుడు ౭౯౮ ; [illegible] ౪౬౪ ; ఆబోతు ౬౩౨ }
షట్పద.తుమ్మెద ౭౪౫
షడ్గ్రంథ. అరుగంట్లుగలకానుగ ౯౪
షడ్గ్రంథా.వస ౧౪౮
షట్కర్మ-యజనాదిఆరుకర్మములలో గూడిన బ్రాహ్మణుడు ౪౦౭
షష్టిక్య. షష్టికలుపడే క్షేత్రము ౫౮౭

స్వస్తిక-స్వస్తికము ౭౮
స్తబక-గుచ్ఛము ౬౭
సర్జక.వేగిమాను ౯౦
సంహతజానుక- ముట్టెమోకాళ్లగలవాడు ౩౦౬
సముద్గక, సంపుటక { కరాటము ౩౯౮ }
సంశప్తక.ఒట్టుపెట్టుకొనుట వలన యుద్ధమందు మరలనివాడు ౫౫౩
సమీక-యుద్ధము ౫౫౯
సతీనక-లంక ౫౯౧
సస్యశూక - ధాన్యముయొక్కముల్లు ౫౯౬
సరక.కల్లుద్రాగేగిన్నె ౨౭౯
సభిక - జూదమాడించువాడు ౨౩౦
సభర్తృకా-మగనాలు ౭౨౧
సంచారికా,దూతికె ౭౨౬
సల్లకీ-అందుగచెట్టు ౧౨౦
సప్తకీ.స్త్రీలమొలనూలు ౩౬౨
స్కంధశాఖా . చెట్టుమొదటికొమ్మ ౫౨
సఖి, చెలికాడు ౪౬౩
సఖీ.చెలికత్తె ౭౨౧
సంయుగ,యుద్ధము ౫౬౦
సమంగా { మంజిష్ఠ ౧౩౬ ; ముణుగు దామర ౧౮౨ }
సంఘ.ప్రాణిసమూహము ౭౫౨
సర్వౌఘ . సేనలుయుద్ధమునకు యత్నపడుట ౫౪౯
సరఘా,జుంటీగ ౭౪౭
సంకోచ.కుంకుమపువ్వు ౩౮౩
సర్జ-మద్దిచెట్టు ౯౦
సక్తత్వగ్బీజ-తాకి ౭౩౬
సమజ,పశువులగుంపు ౭౫౮
సమాజ పశువులకంటెనన్యములైనవాటియొక్కగుంపు ౭౫౮
సహజ,సోదరుడు ౭౯౩
సజ్జ.జోడుదొడిగినవాడు ౫౭౧
సముత్పింజ. కలగిన సేనమొదలైనది ౫౫౪
సంజ్ఞు. ముట్టెమోకాళ్లగలవాడు ౩౦౬
సరట.తొండ ౭౭౮
సమ్రాట్.సమ్రాట్టు ౪౫౯
సంస్ఫోట-యుద్ధము ౫౬౧
సంమృష్ట. శోధించినది ౬౭౧
సటా-క్రతువుయొక్కజడ ౩౫౬
సవ్యేష్ట.సారథి ౫౧౫
సపిండ-జ్ఞాతి ౭౯౭
సంసరణ- ౧౦విండ్లపట్టుగలరాజమార్గము ౧౮
సప్తపర్ణ-ఏడాకులరటి ౬౯
సమీరణ.మరువము ౧౭౫
సర్వధురీణ.సకలభారములనువహించేయెద్దు ౬౪౧

దుశ్చ్యవన-ఇంద్రుఁడు ౪౧
దుర్దిన-మేఘముచేతఁ గప్పఁబడిన దినము ౮౦
దుర్నామా-నీసంగుజెలగ ౨౬
ద్యౌస్-ఆకాశము ౭౩
దృఢ-అతిశయము ౬౩
దేవఖాతక-వేల్పులచేత త్రవ్వఁబడినపుణ్యతీర్థము ౨౬౨
(దేవదత్త-శరీరమందుండు వాయువులలోనొకటి ౬
దేవతా-వేల్పు
దేవకీనందన-విష్ణువు
దేవసభా-సుధర్మ
దేవ{ వేల్పులు / నాట్యోక్తిరాజు ౧౯౫
దేవీ నాట్యోక్తిని రాణి ౧౯౫
దైవత-దేవత ౯
దైతేయ- / దైత్య }అసురులు ౧౨

ధర్మచింతా-ధర్మచింత ౨౧
ధనద-కుబేరుఁడు ౬౮
ధ్వని-మ్రోత ౧౭౯
ధనాధిప-కుబేరుఁడు ౬౮
ధర్మ-పుణ్యము ౧౩
ధనం{జయ}{ అగ్ని ౫౩ / శరీరమందలి ఒకవాయువు ౬౪
ధవళ-తెలుపువన్నె ౧౫౨
ధాతృ-బ్రహ్మ ౧౭
ధారాసంపాత-జడివాన ౮౪
ధ్వాంత-చీకటి ౨౩
ధునిధి-సూర్యుఁడు ౧౪
ధ్వని ౧౭౯
తేజస్సు ౧౦౬
ఘుము ౭౯
౯౬
౪౦

నలకూబర-కుబేరుని
నక్ష
నక్రి
నవదళ
-లతరేకు ౨౫౬
నక్షత్రేశ-చంద్రుఁడు ౮౭
నభస{ ఆకాశము ౭౨ / శ్రావణము ౧౨౫
నాక{ స్వర్గము ౬ / ఆకాశము ౭౩
నాగాంతక-గరుడుఁడు ౨౯
నాగలోక-పాతాళము ౨౨౧
నారక{ నరకము ౨౩౨ / నరకమందుండు జంతువులు ౨౩౩
నాస్తిక-ఓడసడుపువాడు ౨౪౬
నాగ{ శరీరస్థవాయువు ౬౪ / నాగుబాము ౨౨౪
నారాయణ-విష్ణువు ౧౮
నాస్తికతా-పరలోకములేదనుబుద్ధి ౧౪౩

-నాటకకథనుముగించుట ౧౯౭
నిర్ఝరిణీ-నది ౨౬౫
నితాంత-అతిశయము ౬౭
నిమిత్త-చిహ్నము ౯౦
నిరస్త-త్వరచేబుట్టినవాక్కు ౧౭౬
నిర్ముక్త-కుబుసమువిడిచినపాము ౨౨౬
నిశాపతి-చంద్రుఁడు ౮౬
నియతి-పూర్వకృతకర్మ ౧౩౬
నికృతి-కపటము ౨౧౨
నిర్ఋతి-అభాగ్యము ౨౩౩
నిశీథ-నడిరేయి ౧౧౪
నిర్వాద-నింద ౧౬౯
నిదాన / నినద / నిహ్రాద } ధ్వని ౧౮౯
నిషాద-స్వరభేదము ౧౫౩
నిధి-నవనిధులు ౭౧
నినాద-ఆదికారణము ౧౩౭
నిహారిణ్-దూరవ్యాపిగంధముగలది ౧౫౦

స్వర్ణ. బంగారు ౬౯౯
సంప్రధారణా - సమర్థించుట ౪౮౦
సరఘ. తోరీగ ౧౯౯
సహధర్మిణీ. భార్య ౬౬౭
సంఘాత. సమూహము ౨౯౯
సత్. విద్వాంసుడు ౪౦౩
సంఖ్యావత్ - విద్వాంసుడు ౪౦౩
సమావృత్త - గృహస్థాశ్రమముకొరకు గురువుచేసనుజ్ఞ బొందిన వాఁడు ౪౦౮
సమాఘాత - యుద్ధము ౯౬౧
సంయత్, సమిత్ - యుద్ధము ౫౬౧
స్ఖలిత - మర్యాదదప్పుట ౫౬౪
సంస్థిత - చచ్చినవాఁడు ౫౭౨
సత్యానృత - బేరమాడుట ౯౭౮
సముద్రాంతా - తీటకనింద ౧౩౮
సముద్రాంతా - ప్రత్తిచెట్టు ౧౬౨
సముద్రాంతా - స్పృక్కయనుగ ౧౭౯
సద్రవ్యము ౧౭౯
సర్వానుభూతి - తెల్లతెగడ ౧౯౪
సంహతి - గుంపు ౨౯౬
సంతతి - వంశము ౩౯౯
స్థపతి - బృహస్పతియనుయిష్టిచే యజ్ఞము చేసిన వాఁడు ౪౦౭
సమితి - సభ ౪౧౫
సక్తి. కుంటము ౪౯౯
సంపత్తి - సంపద ౯౩౭
స్వస్తిక - గండగొడ్డలి ౫౪౭
సమితి - యుద్ధము ౫౬౧
సపీతి - కూడపానము సేయుట ౬౩౦
సత్యాకృతి - సంచకారము ౬౫౭
సతీ - పతివ్రత ౨౬౫
సప్తతంతు - యజ్ఞము ౪౧౧
సత్పథ. మంచిత్రోవ ౧౬
సంవసథ - గ్రామము ౩౭
సంస్థా - మర్యాద ౪౮౧, చావు ౯౭౨
సక్థి - తొడ ౩౩౨
సంసత్ - సభ ౪౧౩
సభాసద్ - సభయందుండువాఁడు ౪౧౫

సంపత్ - సంపద ౫౩౦
స్కంధ - చెట్టుయొక్క మధ్యభాగము ౯౬
సమిధ్ - సమిధ ౫౯
స్కంధ - మూపు ౩౩౭
సన్నద్ధ - జోడుదొడిగినవాఁడు ౫౨౧
సమంతదుగ్ధా - జెముడు ౧౯౨
సంధి. శత్రువుతో సంధిపొసగుట ౪౭౪
సహస్రవేధి. ఇంగువ ౬౧౫
స్థగి. పొత్తునభుజించుట ౬౩౦
సద్మన్ - ఇల్లు ౨౨
సదన - ఇల్లు ౨౩
సంజవన - చతుశ్శాల ౨౪
స్యందన. నెమ్మిచెట్టు ౭౨
సహస్రవేధిన్ - పుల్లప్రబ్బ ౧౮౭
స్థగరోమన్ - అడవిపంది ౨౧౮
సందీన. పక్షివ్రాలుట ౨౫౩
స్వజన. సగోత్రుఁడు ౨౯౩
సంహనన - శరీరము ౩౨౯
స్తన. కుచము ౩౩౬
సంవ్యాన. ఉత్తరీయము ౩౭౭
సంకోచపిశున. కుంకుమపువ్వు ౩౮౩
సంతాన. వంశము ౪౦౦
సజ్జన. కులీనుఁడు ౪౦౧
సబ్రహ్మచారిన్. ఒక గురువునొద్ద వేదము జదువుకొరకు సమానముగా బ్రహ్మవ్రతము నాచరించు వారు ౪౦౯
స్పశన - ఈరి ౪౨౭
సంకిలశాయిన్ - ప్రతివశమున నేలశయనించు వాఁడు ౪౪౨
సర్వలింగిన్. పాషండుఁడు ౪౪౩
సవన - స్నానము. సోమలతసదంచుట ౪౪౫
సపత్న - శత్రువు ౪౬౬
సత్రిన్ - సదా దానముజేయువాఁడు ౪౮౦
సజ్జన. దండుకావలికొరకు చుట్టు బెట్టినవెలుగు ౪౮౮

స్యందన. రథము ౫౦౬
సహస్రిన్. వెయ్యింటిలెక్క సగుణ్యములు మొదలైన బలముగలవాఁడు ౯౧౨
సర్వసంనహన, సకలసేనయు యుద్ధమునకాయత్తపడుట ౯౪౯
సంజ్ఞపన, చంపుట ౯౬౯
సంధాన, తలుగు ౬౪౮
సత్యాపన, సంచకారము ౬౫౭
సమాన, సమము ౭౨౩
సంధాన, కల్లుచేయుట ౭౨౮
సజ్జనా, ఏనుగను శృంగారించుట ౪౯౭
సమాంసమీనా, ఏటాయీనేలవు ౬౪౭
సని, పూజ్యులనొకప్రయోజనము నిరూపించుట ౪౩౦
సమ్మార్జనీ - చీపురుకట్టు ౩౬
స్కందినీ, జొల్లు ౩౨౬
సంధినీ, పదనైఆబోతుచేత వేటాడబడినఆవు ౬౫౪
సగ్షప ఆవాలు ౯౯౨
స్తనపా, చన్నుగుడిచే చిన్నపాప ౩౦౦
స్తంబ, వైరుమొదలైనవాటిగంట ౫౯౬
స్తంబ, ప్రకాండము లేకఅసులుంరుపుగాగలచెట్టు ౯౯
సభా - ఇల్లు ౨౪, సభ ౪౧౩
సనాభి. జ్ఞాతి ౨౯౨
స్తంబేరము, ఏనుఁగు ౪౯౧
సంగ్రామ, యుద్ధము ౯౬౧
సమ, సమానము ౭౨౨
సరమా, ఆడకుక్క ౭౦౮
(సంస్త్యాయ. ఇల్లు ౨౪
సస్య, వృక్షములు మొదలైన వాటియొక్క ఫలము ౬౧
సంచయ, గుంపు ౨౯౯
సమవాయ, సముదయ, సమవాయ - గుంపు ౫౯౬
స్వస్రీయ - మేనల్లుడు ౨౯౧

సమానోదర్య - సోదరుఁడు ౨౯౩
సగర్భ్య సోదరుఁడు ౨౯౩
స్తనంధయ. చన్నుగుడిచేపాప ౩౦౦
సభ్య. సభ్యుఁడు ౪౦౧
సతీర్థ్య, ఒకగురువువద్దచదువుచున్నవాఁడు ౪౧౦
సదస్య, సదస్యుఁడు ౪౧౯
సభ్య. సభయందుండువాఁడు ౪౧౪
సమాహ్యా, యజ్ఞాగ్నియందు వ్రేల్చు సోమరసము ౪౧౮
సఖ్య, చెలిమి ౪౬౮
సహాయ, అనుచరుఁడు ౫౨౭
సంఖ్య, యుద్ధము ౯౯౯
సమాఘాయ, యుద్ధము ౫౬౧
సమాహ్వాయ. పొట్టేళ్ళద్యూతము ౭౩౨
సహస్రవీర్యా, గరిక ౨౦౪
సపర్యా, అతిథిపూజ ౪౧౨
సమజ్యా. సభ ౪౧౩
సపర్యా. పూజించుట ౪౩౨
సర్వతోభద్ర - సర్వతోభద్రము ౨౮
సర్వతోభద్ర, వేపచెట్టు ౧౦౮
సంకర, చీపురుకట్టచేతుడ్చుబడిన ౩౬
సహకార, పరిమళముగల మామిడిచెట్టు ౭౯
సప్తసంవర, మద్దిచెట్టు ౯౦
సగోత్ర - జ్ఞాతి ౨౯౩
స్థవిర, వృద్ధుఁడు ౩౦౧
సభాస్తార, సభ్యుఁడు ౪౧౪
సందేశహర, దూత ౪౭౨
సర్వాభిసార, సేనయుద్ధమునకాయత్తపడుట ౯౪౯
సమర, యుద్ధము ౫౬౦
సంప్రహార, యుద్ధము ౫౬౦
సర్జికాక్షార, సద్యక్షారము ౬౮౪
స్వర్ణకార - అగసాలవాఁడు ౬౯౪
స్వయంవరా, తనంతట నేమగని వరించెడిస్త్రీ ౨౬౬

సర్వతోభద్రా- గుమ్మడుచెట్టు ౭౧
స్తంభకరి- ధాన్యము ౫౯౬
సహచరీ- పచ్చముళుగోరింట ౧౨౧
స్వర్ణక్షీరీ-కంకోష్టము ౧౭౪
సస్యమంజరీ-ఎన్ను ౫౯౬
సప్తకదుళి-మొరటచెట్టు ౭౧
సమూరు- మృగభేదము ౨౨౫
స్థల- తనంతటపదరమైయుండు నేల ౫
సంఫుల్ల- వికసించినది ౫౩
సరల- సరళపుమాను ౧౦౬
సంహాలల- మొక్కెచెయ్యి ౩౪౪
స్థండిల- అగ్నిసంచుకొరకు సంస్కారము జేసిన స్థానము ౪౧౬
సప్తఫలా- జమ్మిచెట్టు ౯౭
సప్తలా { విరజాజి ౧౧౭ / సంబరేణి ౧౭౯ }
సరళా, తెల్లతెగడ ౧౫౪
సమష్టిలా- ఏరువంగ ౨౦౩
సర్వలా- చిల్లకోల ౫౪౭
స్థలీ, తనంతటపదరమైయున్న నేల ౫
స్వ, సగోత్రుండు ౨౯౩
సరళద్రవ, దేవదారుబంకచేజేసినధూపద్రవ్యము ౩౭౭
సప- యజ్ఞము ౪౧౧
సంద్రావ / సంద్రాన { పారిపో / పుట } ౫౬౬
సన్నివేశ. పట్టణముచుట్టువారిన బయలు ౩౮
స్పశ. వేగులవాండు ౪౬౭
సదృశ / సదృశ్ { సమానము ౮౨౨
సంకాశ- ఉపమ ౮౨౩
సంస్పర్శా- కోరింపచెట్టు ౨౦౦
సర్జరస / సర్వరస { సజ్జరసము ౩౭౬
సర్వవేదస్, విశ్వజిద్యాగముజేసినవాండు ౪౦౮
సదస్- సభ- ౪౧౩
సత్యవచస్. ఋషి ౪౪౧

సవయస్, వయస్యుండు ౪౬౮
సమంజస, న్యాయము ౪౮౯
సహస్, బలిమి ౫౫౮
సర్పిస్, నెయ్యి ౮౨౮
స్వస్ప - తోడబుట్టినస్త్రీ ౨౭౭
సమూహ / సందోహ { గుంపు ౨౫౫
స్యందనారోహ. రథికుండు ౫౧౬
సంగ్రాహ, అరిగెవస్త్రేపిడి ౫౪౬
సర్వంసహా, భూమి ౩
సహా { పిన్నగోరింట ౧౦౯ / పిల్లపెసర ౧౫౯ }
సదృక్షు, సమానము ౮౨౨
స్వాదుకంటక- పుల్లవెలగ ౭౩
స్వాదుకంటక, పల్లేరు ౧౪౪
స్థాసక. కుంకుమమొదలైనమైపూత ౩౭౧
సామాజిక, సభ్యుండు ౪౧౫
స్నాతక. వేదముజదివిఆశ్రమాంతరమునొందక వ్రతశీలుండైయున్న బ్రహ్మచారి ౪౪౧
స్థాయిక, గాలివాధి కాలి ౪౬౨
సాంధృష్టిక. తత్కాలమందుగలుగుఫలము ౪౭౫
సాంపరాయిక, యుద్ధము ౫౫౯
సారంగ, చాతకపక్షి ౨౩౩
సామజ, ఏనుంగు ౪౯౦
సాధారణ, సమానము ౮౨౩
సాలపర్ణీ, ముయ్యాకుపొన్న ౧౬౧
సారణీ, గొంతెమగోరుచెట్టు ౧౯౭
స్థాను, మోటు ౫౪
సారథి, సారధి ౫౧౫
సార్థ, ప్రాణిసమూహము ౨౫౮
సాధు, సజ్జనుండు ౪౦౧
(స్థాన, ఇల్లు ౨౪
సారసన, స్త్రీలమొలనూలు ౩౬౭
స్నాన. స్నానము ౩౭౧

సాంతపన, సాంతపనవ్రతము ౪౫౦
సాప్తపదీన, చెలిమి ౪౬౭
స్థాన. శత్రువుతానుసమానముగానుండుట ౪౮౫
సామన్, ప్రియముజెప్పుట ౪౮౬
సాదిన్, గుఱ్ఱపురౌతు ౫౧౬
సాంయుగీన, యుద్ధమందునేర్పరి ౫౩౬
స్థామన్, బలిమి ౫౫౮
సారసనా, దట్టిమొదలైనది ౫౧౯
సాస్నా. గంగడోలు ౬౩౭
స్థాపనీ, అగురుశొంఠి ౧౩౦
సామిధేనీ, అగ్నినిమొదట ప్రజ్వలింపజేయువేద ఋక్కు ౪౨౦
సాను, కొండమొక్క సమమైన భూమి ౪౩
సార్వభౌమ, చక్రవర్తి ౪౫౭
స్థానీయ, పట్టణము ౧౯
సాన్నాయ్య. హవిస్సు ౪౨౫
స్వాధ్యాయ- వేదమునుజదువుట ౪౫౫
స్థాపత్య. అంతఃపుర పాలకుండు ౪౬౮
[illegible]య, ధనము ౬౬౫
[illegible]మేయ. కుక్క ౮౦౮
స్నాయు, సన్న పుసరము ౩౨౫
సార, చేవ ౫౯
స్థావిర, వృద్ధత్వము ౨౯౯
సాతిసార, అతిసారరోగముగలవాండు ౩౧౭
సాంవత్సర. జ్యోస్యుడు ౪౬౯
సాహస్రవెయ్యింటిలెక్కపలములగలవాడు ౫౧౮
సాల, కోట ౨౧
సాల { వృక్షము ౫౧ / మద్దిచెట్టు ౯౦ }
స్యాల, బావమరిది ౨౯౧
స్థాండిల, వ్రతవశమున నేల శయనించువాండు ౪౪౨
సాతలా, సంబరేణి ౧౭౯
స్థాలి, కలుగొట్టుచెట్టు ౧౦౦
స్థాలీ, కుండ ౬౦౬

సాంత్వ, సామోపాయము ౪౮౬
సాధ్వీ, దాలిక ౧౫౩
సాధ్వీ, పతివ్రత ౨౬౫
సారస, బెగ్గురు ౨౩౭
సాహస , దండోపాయము ౪౮౬
స్వాదురసా, కారుగొల్లి ౧౯౦
సార్థవాహ , వర్తకుడు ౬౫౩
స్వాహా. అగ్నిభార్య ౪౧౯
సింధుక, వావిలిచెట్టు ౧౧౪
సిక్థక, మయినము ౬౭౨
స్ఫిచ్, పిరుదుల యందున్నతమైప్రదేశము ౩౩౪
సింహపుచ్ఛీ, నక్కతోకకసువు ౧౩౯
సింహుండ, జెముడు ౧౫౧
సింహాణ, ఇనుపచిట్టెము ౬౮౩
సికతావత్, ఇసుకగలది ౧౧
సితా, పంచదార ౬౧౭
స్థితి, మర్యాద ౪౯౧
సిద్ధార్థ, తెల్లావాలు ౫౯౩
సింహనాద, సింహ నాదము ౨
స్నిగ్ధ, చెలికాండు ౪౬౮
స్నిగ్ధ, మినిమిగలది ౬౨౧
సిద్ధ, ఋద్ధియను గ్రంథ్యము ౧౫౭
సిధ్మన్, సిబ్బెము ౩౧౨
సింహాసన, బంగారుతోజేసిన రాజసింహాసనము ౪౭౮
సింహాస్య . అడ్డసరపు చెట్టు ౧౪౯
సిందువార , వావిలి చెట్టు ౧౧౪
సితాభ్రి, కర్పూరము ౩౭౯
సింధుర, ఏనుంగు ౪౯౦
సిందూర. సిందూరము ౬౩౦
స్థిరా { భూమి ౨ / ముయ్యాకు పొన్న ౧౬౧ }
సితఫలా. పెద్దదాప ౧౯౭
సిరా, బోలుసరము ౩౨౪
సిధ్మల, సిబ్బెముగలవాండు ౩౨౦

స్థిరాయస్, బూరుగచెట్టు ౯౨
సింహ, సింహము ౨౧౬
సిలహ, తురుష్క దేశపు అందము బంకతో జేసిన ధూపద్రవ్యము ౩౮౭
సింహీ, అడ్డసరపుచెట్టు ౧౪౯
సింహీ, ములకచెట్టు ౧౬౧
సీసక, సీసము ౬౮౦
సీతా, నాగేటిచాలు ౫౮౯
సీమన్. పొలిమేరగురుతు ౩౮
సీమంతినీ, స్త్రీ ౨౧౬
సీమా, పొలిమేరగురుతు ౩౮
సీత్యా, దున్నిన క్షేత్రము ౫౮౩
సీర, నాగేలు ౫౮౯
సువర్ణక, రేలచెట్టు ౭౦
సుపార్శ్వక, కలజువ్వి ౮౯
సుకందక, నీరుల్లి ౧౯౩
సునిషణ్ణక, నీరుచెంచలి ౧౯౫
సుచేలక, మంచికోక ౩౭౫
సుఖవర్చక . సజ్యక్షారము ౬౮౪
సుషేణికా, నల్లతెగడ ౧౫౪
సుపరియోగవిశిఖ, అమ్ములు గురి దప్పకవేయ నేర్చినవాడు ౫౨౩
సురాష్ట్రజ , తావరిమన్నె ౧౭౭
స్ఫుట, వికసించినది ౫౩
సురామండ, కల్లుతేట ౭౨౮
సుషేణ, కలివిచెట్టు ౧౧౩
సువర్ణ, అతిమెత్తు బంగారము ౬౬౧
సువర్ణ, బంగారము ౬౬౯
సుతశ్రేణి, ఎలికెచెవి చెట్టు ౧౩౪
సుభగాసుత, భాగ్యవంతురాలికొడుకు ౨౮౩
సుత, కొడుకు ౨౮౬
సుప్రతా, సులభముగాపాలుపితుకనిచ్చేఆవు ౬౪౬
సుహృద్, చెలికాడు ౪౬౭
సుధీ, విద్వాంసుడు ౪౦౩
సుపథిన్, మంచితోవ ౧౬
సుగంధిన్, నాగుదోసచెట్టు ౧౬౭
సుత్వన్, యజ్ఞమునందు సోమలతనుదంచిపిడిచినవాడు ౪౦౮

సుమన, గోధుమ ౫౯౩
సువాసినీ, పేరంటాలు ౨౬౮
స్నుహ్, సొసవు ౪౩
సురభి, అందుగచెట్టు ౧౬౯
సుమ, పుష్పము ౬౩
సుదాయ, వివాహమందు, అల్లునికిమామరికియిచ్చేవస్తువు ౪౮౪
సుత్యా, స్నానము, సోమలతనుదంచుటయు ౪౪౫
సుఖసందోహ్యా, సులభముగపితుకనిచ్చేఆవు ౬౪౬
సుషిరా, నళియనుగంధద్రవ్యము ౧౭౫
సుచరిత్రా, పతివ్రతా ౨౬౫
సుకరా, సాధువైన ఆవు ౬౪౫
సురా, కల్లు ౫౨౫
సుందరీ. రూపలావణ్యముగలస్త్రీ ౨౬౩
సుపల్లీ. కాకిలుచెట్టు ౧౪౧
సుషవీ, కాకరచెట్టు ౨౦౧
సుషవీ, నల్లజిలకఱ్ఱ ౬౧౨
స్నుషా, కోడలు ౨౬౮
సుమనస్, పుష్పము ౬౩
సుమనోరజస్, పుప్పొడి ౬౩
సుమనస్, జాజి ౧౧౭
సురసా, సర్పాక్షి ౧౬౦
స్నుహా, జెముడు
సువహా, నల్లవావిలి ౧౧౬
సువహా, సర్పాక్షి ౧౬౧
సువహా, చెప్పతట్టచెట్టు ౧౬౫
సువహా, అందుగచెట్టు ౧౬౯
సువహా, సన్నరాస్న ౧౮౭
స్నుహీ, జెముడు ౧౫౧
సుభిక్షా, ఆరెపువ్వు ౧౭౦
స్ఫూర్జక, తుమికిచెట్టు ౮౪
స్థాలశాటక, ముదుగు కోక ౩౭౫
సూరణ, కండ ౨౦౩
స్థూణ, ఇనుపప్రతిమ ౭౨౧
సూత, సారథి ౫౧౫
సూత్యా, పల్లిక ౬౦౧
సూత, పాదరసము ౬౭౪
సూత, బ్రాహ్మణ స్త్రీయందు క్షత్రియునికిబుట్టిన వాడు ౬౮౯
సూద, వంటవాడు ౬౦౩
సూను, కొడుకు ౨౮౬

సూర్మిన్, ఇనుపప్రతిమ ౭౨౧
సూకర, అడవిపంది ౨౧౮
సూపకార, వంటవాడు ౬౦౨
సూత్ర, నూలు ౭౧౪
సూరి, విద్వాంసుడు ౪౦౪
సూతిమాస, బిడ్డనుగనే నెల ౨౯౮
సూతికాగృహ, పురిటిల్లు ౨౬
స్పృక్కా, స్పృక్క యనుగంధద్రవ్యము ౧౭౯
సృణికా, జొల్లు ౩౨౮
సృగ్, భిండివాలము ౫౪౭
సృణీ, అంకుశము ౪౯౭
సృక్కి, తోవ ౧౫
సృమర, పెద్దసవరపుమృగము ౨౨౭
సృగాల. నక్క ౨౨౧
సృక్వ, నెలవి ౩౫౦
సేవక, సేవకుడు ౪౬౪
సేనాముఖ, ౩ వస్తులుగలసేన ౫౩౬
సేనాంగ, సేనాంగము ౪౮౯
సేతు, కట్ట ౧౪
సేతు, పులిమిరిచెట్టు ౭౧
స్యేనా, డొంగ ౩౧౦
సేనా, సేన ౫౩౩
సేనానీ, దళవాయి ౫౧౮
స్వేదనీ. పెనము ౬౦౫
సేవ్య. వట్టివేరు ౨౧౦
స్తేయ. దొంగతనము, ౭౧౧
సేవా. శూద్రవృత్తి ౫౭౭
సేనారక్ష, దండునుకాచేతలారి ౫౧౬
సైరేయక, ములుగోరింట ౧౨౧
సైనిక, దండునుకాచేతలారి ౫౧౬
సైనిక, సైన్యము ౫౧౭
సైరిక, దున్నేవాడు ౬౩౯
సైరిణీ, రంకులాడి ౨౭౦
సైరిభ, కారెనుబోతు ౨౨౦
సైన్య: సైన్యము ౫౧౭; సేనాంగము ౫౩౪
సైన్య, దొంగతనము ౭౧౧
సైరంధ్రీ, సైరంధ్రి ౨౩౭
సైంధవ, గుఱ్ఱము ౪౯౯

సైంధవ. సైంధవలవణము ౬౧౭
సోమవల్కా, వెలిచండ్ర ౯౬
సోకక, చాతకపక్షి ౨౩౩
సోమవల్లికా, కాకిలుచెట్టు ౧౪౧
సోమరాజీ, కాకిలుచెట్టు ౧౪౧
సోపాన. సోపానము ౩౬
సోమపీథిన్, సోమపా: యజ్ఞమందు సోమపానముచేసినవాడు ౪౦౩
సోమ. సంపు ౨౫౫
సోదర్య. సోదరుడు ౨౯౩
సోమవల్లరీ. పొన్నగంటికూర ౧౮౩
సోమవల్లీ. తిప్పతీగె ౧౨౯
సౌగంధిక. కామంచికసువు ౨౧౨
సౌగంధిక. గంధకము ౫౭౭
సౌచిక. కుట్టుపనివాడు ౬౯౨
సౌవిద. అంతఃపురపుకావలికాడు ౪౬౪
సౌధ. రాజగృహము ౨౮
స్థౌరిన్- మోపుమోసేగుఱ్ఱము ౫౦౫
స్థౌణేయ. స్థౌణేయమనుగంధద్రవ్యము ౧౩౮
సౌభాగినేయ. భాగ్యవంతురాలికొడుకు ౨౮౩
సౌహిత్య. ... ౬౩౭
సౌరభేయ. ఎద్దు ౬౩౫
సౌరభేయీ, ఆవు ౬౪౧
సౌవీర, రేగుపండు ౮౩
సౌవీర, కలి ౬౧౪
సౌవీర - సౌవీరాంజనము ౬౭౫
సౌవిదల్ల. అంతఃపురపుకావలివాడు ౪౬౪
సౌవర్చల. సౌవర్చలవణము ౬౧౮
సౌవర్చల - సజ్యక్షారము ౬౮౪
సర్జ, పూలదండ ౩౯౪
స్రంసిన్. గోగు ౭౪
స్రవద్గర్భా. ఈచుకొన్నఆవు ౬౪౪
స్రిహా. వాగచెట్టు ౧౨౯

స్త్రీఘ్నజీ - ముప్పయిన స్త్రీ ౨౭౯
స్త్రీ- వనిత ౨౬౧
స్రువ- స్రువము ౪
స్వాహాభుక్- వ్రేల్వెలగ ౩
స్రోతోంజన- సౌవీరాంజనము ౬౭౫

హయమారక- గన్నేరు ౧౭౬
హరవాలుక- నాగదొంతిచెట్టు ౧౬౭
హంసక- అందె ౩౭౯
హస్తిపక- మావటీడు ౫౧
హరిమంథక- సెనగలు ౫౯౩
హరిత- కూర ౬౦
హరితాలక - హరి దళము ౬౭౯
హంజికా- శారంగి ౧౩౫
హరీతకీ- కరకచెట్టు ౧౦౫
హస్తినఖ- పట్టణపువాకిటిమట్టిదిన్నె ౩౫
హయపుచ్ఛీ - కారుమినుము ౧౯౪
హఠ-బలాత్కారము ౫౬౪
హరిణ- ఇఱ్ఱి ౨౨౪
హరణ, వివాహమందల్లునికి కూతునిచ్చే వస్తువు ౭౯౪
హరిన్మణి- పచ్చరాయి ౬౬౭
హరిణ- తకోర్కలము ౧౬౯
హరేణు- లంక ౫౯౧
హరిత- పికసించినది ౫౪
హస్త- మూర ౩౪౫
హస్త- కేశసమూహవాచకము ౩౫౭
హసంతీ- కుంపటి ౬౨౬
హరిచందన- పచ్చగంధము ౩౯
హస్తిక- ఏనుగు ౪౯౯
హయ్యంగవీన- తొలునాటివెన్న-నెయ్యి ౬౨౭
హస్తవిలాసినీ- నఖమనుగంధద్రవ్యము ౧౭౬
హసనీ- కుంపటి ౬౦౫
హను - నఖమనుగంధద్రవ్యము ౧౭౬
హను- కటమరలు ౩౪౯
హలిప్రియ- కడపచెట్టు ౯౯

హరప్రియా- జలన్యహము ౨౭
హవ్య- దేవాన్నము ౪౨౨
హయ- గుఱ్ఱము ౪౯౯
హవ్య - దున్నిన క్షేత్రము ౫౯౩
హలిప్రియా- కల్లు ౭౨౫
హరిద్రా- పసుపు ౬౧౬
హరి- సింహము ౨౧౬
హరిద్రు- మానిపసుపు ౧౪౭
హల- నాగేలు ౫౯౯
హంస - హంసము ౨౩౯
హవిస్- హవిస్సు ౪౨౫
హవిస్- నెయ్యి ౬౨౭
హస్త్యారోహ- మావటివాండ్రు ౫౧౬
హాస్యక- సిరహము ౨౧౬
హాటక- బంగారము ౪౯౭
హలిక- దున్నెవాండ్రు ౬౩౯
హాటక- బంగారము ౬౬౯
హారీత- పచ్చని పిట్ట ౨౫౦
హార- ముత్యములపేరు ౩౬౪
హాలా - కల్లు ౭౨౫
హాలహలిక- వత్రవల్లిహార ౨౦౩
హిమవాలుకా - కర్పూరము ౩౯౯
హింగు- ఇంగువ ౯౧౪
హిమవత్ - హిమాద్రి ౪౧
హిమావతీ- కంకోష్ఠము ౧౯౪
హిరణ్య: రేతము ౬౬౫; కృతాకృతము ౭౦౪; సబంగారము - ౯౦; చెన్ను ౬౬౬; బంగారు ౬౬౯
హిజ్జల- గన్నేరు ౧౦౭
హింతాల - గరుడతాటిచెట్టు ౨౧౫
హింగులీ- ములకచెట్టు ౧౬౦
హింగునిర్యాస - వేపచెట్టు ౧౦౯
హింస్రా- చాపు ౫౭౨
హ్రాద- గుండెకాయ ౩౨౩
హృదయ- గుండెకాయ ౩౨౩
హుతభుక్ప్రియా- అగ్నిభార్య ౪౧౯
హేమదుగ్ధక- అత్తిచెట్టు ౬౯
హేమపుష్పకా - సంపెగచెట్టు ౧౯

హేమపుష్పకా - పచ్చమల్లె ౧౧౭
హేమకూట- హేమకూటపర్వతము ౪౧
హేమన్- బంగారు ౬౬౯
హేషా- అశ్వధ్వని ౫౦౩
హైమవతీ: కరకచెట్టు ౧౦౫; తెల్లవస ౧౪౯
హైమవతీ- కంకోష్ఠము ౧౯౪
హోతృ- ఋత్విది ౪౧౫
హోమ- వయిశ్వదేవాది హోమము ౪౧౦
హ్రస్వశాఖా - బీరచెట్టు ౧౬౬
హ్రస్వాంగ - జీవకమనే ఔషధము ౧౯౯
హ్రస్వ- పొట్టివాండ్రు ౩౦౫
హ్లాదినీ- అందుగచెట్టు ౧౭౨
హ్రీవేర- కురువేరు ౧౬౯
హ్రేషా- అశ్వధ్వని ౫౦౩

క్షణజ- నెత్తురు ౩౨౩
క్షత్రియాణీ- క్షత్రియజాతిస్త్రీ ౨౭౩
క్షత్తృ- సారథి ౫౧౫
క్షత్తృ-క్షత్రియస్త్రీకిని శూద్రునికిని పుట్టినవాండ్రు ౬౯౯
క్షపణ- దగ్గు ౩౧౧
క్షణన- చంపుట ౫౬౯
క్షమా- భూమి ౪
క్షయ: స్థానము ౨౪; క్షయరోగము ౩౧౦
క్షయ - శత్రువులను దెబ్బపై యండుట ౪౩౫
క్షత్రియ- క్షత్రియుడు ౪౫౬
క్షత్రియా - క్షత్రియజాతిస్త్రీ ౨౭౩
క్షత్రియా- క్షత్రియునిభార్య ౨౭౪
క్షవ: తుమ్ము ౩౧౧; నల్లావాలు ౫౯౪
క్షారక- పసరుమొగ్గ ౬౨
క్షారమృత్తికా- చౌటమట్టి ౪
క్షమాభృత్: కొండ ౩౯; రాజు ౪౫౭
క్షమ్య- భూమి ౩
క్షార- గాజు ౬౭౭

క్షితి- భూమి ౨
క్షీరికా- పాలచెట్టు ౯౧
క్షీర- పాలు ౬౬౬
క్షీరవిదారీ- నల్లనేలగుమ్ముడు ౧౫౬
క్షీరశుక్లా- తెల్లనేలగుమ్ముడు ౧౫
క్షీరావీ- చిరుపాలచెట్టు ౧౪౬
క్షురక- తిలకపుచెట్టు ౯౬
క్షుల్లక- అల్పుడు ౭౦
క్షుద్రఘంటికా - చిరుగంట ౩౬౯
క్షుత- తుమ్ము ౩౧౧
క్షుత్: తుమ్ము ౩౧౧; ఆకలి ౬౨౯
క్షుతాభిజనన- నల్లావాలు ౫౯౪
క్షుణ్ణ- పంగడము ౬౯౬
క్షుప- గుబురుచెట్టు ౫౪
క్షుమా- నల్లఅగిసె ౫౯౫
క్షుర- గొలిమిడిచెట్టు ౧౫౦
క్షుద్రా- వాకుడు ౧౪౦
క్ష్వేడా- సింహనాదము ౫౬౭
క్షేమ- నల్లకచోరము ౧౭౬
క్షేత్ర- క్షేత్రము ౫౯౬
క్షేత్రాజీవ- కర్షకుడు ౫౯౦
క్షేత్ర - వరిగల నేలగుంపు ౫౯౬
క్ష్మా: భూమి ౨; భూమి ౫౫౪
క్షోమ- యజ్ఞము చేయుటకై వాకిటిముంగటపనుమీద కట్టినయిల్లు ౩౦
క్షౌమ- నారచీరలు ౩౭౦
క్షౌర- క్షౌరము ౪౩౦
క్ష్వేడ- తేలు ౬౯౨

ఇత్యమరకోశాదర్శే ద్వితీయబింబం.

అథతృతీయబింబః.

అశ్వేదనుట- కాదనుట ౪౨౩
అనుక / అభీక / అభిక } కాముకుఁడు ౨౬
అభిలాషుక- ఆశగలవాఁడు ౨౩
అభివాదుక - మ్రొక్కుస్వభావముగల వాఁడు ౨౮
ఆమ్రేడమూక- పలుకుటకును- వినుటకును - శిక్షింపఁబడనివాఁడు ౩౯
అణక- నిందితుఁడు ౫౫
అమానక- సమగ్రము ౬౬
అంతిక- దాపు ౬౮
అలోక - కాంతిలేనిదివాచంద్రాదులు ౧౦[illegible]
అంక- తొడ- గురుతున్ను ౧౫౯
అర్క- స్ఫటికము- సూర్యుఁడును ౧౬౦
అలీక- అప్రియము- అసత్యమును ౧౬౮
అనూక- స్వభావము- వంశమును ౧౬౮
అర్వాక్- పేరగాఁజెప్పెడివస్తువుకు క్రిందటికాలము- దేశమును ౪౨౮
అబద్ధముఖ - అప్రియముగాబలుకువాఁడు ౩౭
అనుగ- వెనుకబోవువాఁడు ౭౯
అభిషంగ- తిట్టుట ౧౮౯
అభియో[illegible]సుదాదులయందెదురుగా సద్యోగించుట
అగ- పర్వతము- వృ[illegible] ౧౭౫
అపాంగ, బొట్టు- కడగన్ను ౧౭౮
అభిషంగ- శాపము- తిరస్కారము ౧౮౦
అంగ- సంబోధనార్థము ౪౧౮
అంగ- మన్నిఅనేయర్థము ౪౩[illegible]
అర్ఘ, వెల. పూజచేయుట ౧౮౦
అఘ- పాపము- దుఃఖము ౧౮౪
అవాచ్- తలవంచుకొన్నవాఁడు ౩౪
అస్ఫుటవాచ్- వ్యక్తముగాకుండునట్లు మాట్లాడువాఁడు ౩౭
అన్వచ్. వెనుకఁబోవువాఁడు ౭౯
అండజ- గుడ్డువలనబుట్టినది ౫౧
అహిభుజ్- నెమలి- గరుత్మంతుడు ౧౮౬
అజ- విష్ణువు. శివుఁడు-మేకయును ౧౮౭
అబ్జ- శంఖము. చంద్రుఁడు-తామర - ధన్వంతరియును ౧౮౦
అన్వజ- కన్సితుఁడు ౪౭
అభిజ్ఞ- నేర్పరి ౪
అజ్ఞ- జడుఁడు ౩౯
అ - ఎరుకలేనివాఁడు ౪౯
అధృష్ట- అసమర్థుఁడు ౨౬

అరిష్ట- శుభము-అశుభమును ౧౯౨
అవకృష్ట, వెళ్లగొట్టఁబడువాఁడు ౪౦
అభీష్ట - మనస్సుకిష్టమైనవస్తువు ౫౪
అన్విష్ట- వెనుకబడునది ౧౦౫
అతిప్రగ- మిక్కిలికొంచము ౬౩
అపష్ఠు- ప్రతికూలమయినది ౮౪
అఖండ- సంపూర్ణము ౬౬
అలంకర్మీణ- సమర్థుఁడు ౧౮
అమర్షణ- కోపముగలవాఁడు ౩౨
అభ్యర్ణ- దాపు ౬౮
అప్రగుణ- చెదఁనది ౭౨
అకీర్ణ- ఒకటికొకటికలసినది ౮౬
అవదీర్ణ- కరఁగించినది ౯౦
అవరీణ- ధిక్కరింపఁబడినది ౯౫
అవగీర్ణ, పొగడఁబడినది ౧౧౦
అభిగ్రహణ - ఎదురుగా దొంగిలించుట ౧౩౦
అభ్యవకర్షణ- నాటినముల్లుమొదలైనవి తీయుట ౧౩౦
అన్వేషణ. వెదకుట ౧౪౩
అరుణ, సూర్యుఁడు, అనూరుఁడు - ఎరుపువస్తువు ౨౦౫
అంతరేణ { అవిదప్పించియనుట ౪౧౪ / నడమననుట ౪౨౨ }
అంతర్వాణి- శాస్త్రవేత్త ౭
అకరణి- శపించుట ౧౫౨
[illegible] ౨౮
అలంకరిష్ణు. శృంగారించుస్వభావముగలవాఁడు ౨౯
అణు, కొంచమయినది ౬౨
అపావృత, స్వతంత్రుఁడు ౧౬
అపస్నాత, మరణనిమిత్తమైస్నానము జేసినవాఁడు ౨౦
అశనాయిత- ఆకలిగొన్నవాఁడు ౨౦
అవినీత. వినయములేనివాఁడు ౨౩
అభిభూత, పోము త్తబనగడిర్వముగల వాఁడు ౪౦
అపధ్వస్త, తిరస్కృతుఁడు ౪౦
అధిక్షిప్త. ఆక్షేపింపఁబడినవాఁడు ౪౨
అభిశస్త, బ్రహ్మహత్యాదిదోషమువల్ల ఆక్షేపింపఁబడినవాఁడు ౪౩
అభిగత, ద్వేషింపఁదగినవాఁడు ౪౫
అభీప్సిత- హృద్యము ౫౪
అవ్యవహిత, కదిసినది ౬౮
అవనత, వంగినది ౭౧
అతిరిక్త. అధికమైనది ౭౬
అంత. అంత్యము ౮౧
అవలంబిత. త్వరగలది ౮౩

అంతర్గత- మరువఁబడినది ౮౭
[illegible]స్త- తోయ-బడినది ౮౮
[illegible]గత- ప్రసిద్ధమైననింద ౯౩
అపధ్వస్త / అపచూ[illegible] } పొడిగాకొట్టబడినది ౯౪
అర్దిత, / అంచిత } నగబడినవస్తువు / పూజింపబడినది ౯౦
అవసిత, ముగిసినది
అ[illegible]త / అపచాయిత / అర్చిత / అపచిత } పూజింపబడిన దేవతాదులు ౧౦౨
అన్వేషిత, వెదకఁబడినది ౧౦౫
అవిత, రక్షింపఁబడినది ౧౦౬
అవగణిత / అవమత / అవజ్ఞాత } తిరస్కరింపబడినది ౧౦౭
అవమానిత. తిరస్కరింపఁబడినది ౧౦౭
అభిహిత, పలుకఁబడినది ౧౦౮
అవనీత / అవగత } ఎరుగఁబడినది ౧౦౮
అంగీకృత- అంగీకరింపఁబడినది ౧౦౯
అభిష్టుత - పొగడఁబడిన దేవతాదులు ౧౧౦
అభ్యవహృత-భుజింపఁబడినది ౧౧౦
[illegible]-భుజింపఁబడినది ౧౧౧
అతిపాత-క్రమముదప్పుట ౧౪౬
అవ్యక్త-విష్ణువు-ఏర్పడనిది ౨౧౮
అజిత-విష్ణువు గెలువబడనిది ౨౧౮
అమృత-నీరు-సుధ- యజ్ఞశేషము- అయాచితము, మోక్షమును ౨౩౨
అత్యాహిత -భయము- ప్రాణాపేక్షలేనిసాహసకర్మమును ౨౩౪
అవగీత- అపవాదము- యుద్ధము- నిందింపఁబడినది ౨౩౫
అవదాత- తెల్లనిది. పచ్చనిది. పరిశుద్ధమైనది. ౨౩౭
అభినీత. యోగ్యమైనది. లెస్సగాఁజేయబడినది. కోపముగలదీ. ౨౩౭
అనంత- అవధిలేనిది. ఆదిశేషువు, విష్ణువు. ఆకాశము. భూమియు ౨౩౮
అభిజాత. కులీనుఁడు. పండితుఁడు ౨౩౮
అపకృత్. పలుమారనుసర్థము. ౪౧౩
అరిష్టతాతి. శుభమునుజేయువాఁడు ౩
అవరతి. చాలించుట ౧౫౦
అనన్యవృత్తి. ఏకాగ్రచిత్తుఁడు. ౮౦

అభివ్యాప్తి. అంతటవ్యాపించుట ౧౧౯
అపచితి. హాని. పూజయును ౨౨౪
అభ్యుపపత్తి. దానాద్యనుగ్రహము ౧౨౬
అతి. మిక్కిలియనుట. దాటెననుట. ౩౯౬
అతి. మిక్కిలియనుసనర్థము ౪౧౪
అతి. పూజార్థము ౪౧౭
. కలదనుట ౪౨౯
. కోపమును చేతసంగీకరించుట ౪౨౫
అర్థ, శబ్దార్థము, ధనము. వస్తువు ప్రయోజనము. నివృత్తించుటయును ౨౪౨
అథ. మంగళార్థము. తర్వాత- దొరకొనుట. అడుగుట. అంతయు ౪౦౨
అద్ధా. సత్యము ౪౨౩
అథో. మంగళార్థము. తర్వాత- దొరకొనుట. అడుగుట. అంతయుననుటయును ౪౦౨
అస్వచ్ఛంద. పరాధీనుఁడు ౧౭
అనుపద. వెనుకబోవువాఁడు ౭౯
అరుంతుద. మర్మమును నొప్పించుమాట ౮౪
అపవాద, ఆజ్ఞ, నిందయును ౨౪౫
అబ్ద, మేఘము, సంవత్సరమున్ను ౨౪౬
అబాధ, బాధలేనిది ౮౪
అనుబంధ, దోషోత్పాదనము, ప్రకృతి, ప్రత్యయాదుల యందునశించి పోయినయక్షరము. తండ్రిని యనుసరించు శిశువు, ప్రకృతమైనదియెడతెగక ననుసరించుటయును ౨౬౫
అంధ. చీకటి. గుడ్డివాఁడు ౨౫౯
అవష్టబ్ధ, అవలంబింపబడినవాఁడు. దగ్గరనున్నదియు. కట్టబడినదియు ౨౬౧
అవధి. మర్యాద. బలము ౨౫౬
అధికర్ధి. అధికసంపదగలవాఁడు ౧౨
అధీన, పరాధీనుఁడు ౧౭
అసమీక్ష్యకారిన్. విచారింపక కార్యముసజేయువాఁడు ౧౮
అత్యంతకోపన, మిక్కిలికోపించుకొనువాఁడు ౩౭
అకృష్టకర్మన్. మంచిఆచారము గలవాఁడు ౪౬
అర్థిన్. యాచకుఁడు ౫౦
అహంకారిన్. అహంకారి ౬౦
అద్విన్, నిందితుఁడు ౬౪
అతిశోభన. మిక్కిలిశ్రేష్ఠుఁడు ౫౯
అప్రధాన, ప్రధానముకానిది ౬౧
అన్న, భుజింపఁబడినది ౧౧౧
అపదాన, పూర్వమునచేసినపరిశుద్ధవ్యాపారము ౧౧౬

అవన, తృప్తిబొందించుట ౧౧౭
అదర్శన. కానరాకుండుట ౧౩౫
అభ్యాదాన, ఆరంభించుట ౧౩౯
అతిసర్జన, ఇచ్చుట ౧౪౧
అర్దన, రోయుట ౧౪౫
అవసాన, క్రియాంతము ౧౫౧
అభిజన, కులము, జన్మభూమియు ౨౬౪
అభిమాన, గర్వము- ప్రార్థన, హింస, జ్ఞానమును ౨౬౭
అధిష్ఠాన, బండికన్ను, పట్టణము, ప్రభావము. ఆక్రమించుటయును ౨౮౨
అభిపన్న, అపరాధి, శత్రువు, చేపట్టుబడినవాఁడు, ఆపదనొందిన వాఁడు ౨౮౫
అర్థనా
అర్థనా } అడుగుట ౧౧౯
అధునా, ఇపుడు ౪౩౫
అను, వెనుక, సాదృశ్యమును ౪౦౩
అధిప, ప్రభువు. ౧౧
అల్ప, సూక్ష్మము ౬౨
అభిరూప. విద్వాంసుఁడు, పలుకువాఁడును ౨౮౮
అపి, నిందయు, సముచ్చయమును ప్రశ్నయు. అనిష్టమునూహించుటయు సంభావనార్థమును ౪౦౪
అధిభూ, ప్రభువు ౧౧
అవమ, అధముఁడు ౫౪
అధమ, జాతిచేనిందితుఁడు ౫౪
అనుత్తమ, ప్రధానవస్తువు ౫౭
అంతికతమ, మిక్కిలిదాపైనది ౬౯
అతిక్రమ- క్రమముతప్పుట ౧౪౬
అధమ- కొదవైనదియు- నిందింపబడినదియును ౩౦౦
అలమ్ { భూషణము, పూర్ణము, సమర్థుఁ, చాలించు మనునర్థమును. ౪౦౮; వద్దనుట ౪౨౩ }
అవశ్యమ్. నిశ్చయార్థము ౪౨౭
అభీక్ష్ణమ్ { పలుమారుననునర్థము ౪౧౩; పెల్లుప్పడనునర్థము ౪౨౨ }
అస్తమ్, కానరాకుండుట ౪౨౯
అమా. కూడయనునర్థము, సమీపమును ౪౦౫
అవద్య- అధముఁడు ౫౫

అగ్ర్య
అగ్రీయ
అగ్రియ
అనవరార్ధ్య } ప్రధానమైనవస్తువు ౫౮
అప్రాగ్ర్య. ప్రధానముకానిది ౬౦
అతీంద్రియ, నేత్రాదీంద్రియములచే నెరుఁగఁబడనిరూపరసాదులు ౭౯
అంత్య, అంతము ౮౧
అన్య. వేఱైనది ౮౩
అపసవ్య { ప్రతికూలమైనది ౮౪; శరీరమందుకుడిదిక్కు ౮౫ }
అతిశయ. దొడ్డతనము ౧౨౪
అపచయ, హాని ౧౨౯
అంతరాయ, విఘ్నము ౧౩౨
అభిప్రాయ. అభిప్రాయము ౧౩౩
అవనాయ, దిగువదొబ్బుట ౧౪౦
అర్య, ప్రభువు. వైశ్యుఁడు ౩౦౨
అనుశయ. దీర్ఘద్వేషము, పశ్చాత్తాపమును ౩౦౩
అనయ, జూదముమొదలైనసప్తవ్యసనము. పూర్వమందుజేసినఅశుభకర్మము, ఆపదయును ౩౦౫
అత్యయ, అతిక్రమించుట, దుఃఖము. దోషము, దండమును ౩౦౫
అర్ధ్య, ఎరుకగలవాఁడును, ఆర్థమువలన డబాయనివాఁడును ... ౧౫
అహ్నాయ, శీఘ్రము ౪౧౩
అద్య, నడిచేపగలు ౪౩౭
అభిఖ్యా, కాంతియు. నామమును ౩౧౧
అయి. ఊరడించుట ౪౨౯
అహంయు. అహంకారి ౫౦
అయొ, స్మరణము ౪౩౧
అద్మర. తిండిపోతు ౨౧
అధీర, వ్యాకులపడినవాఁడు ౨౭
అస్వర, చెవులకింపుగానిస్వరముగల వాఁడు ౩౮
అస్థిర. నిలకడలేనివాఁడు ౪౩
అనవస్కర, శోధింపఁబడినది ౫౬
అసార, సారములేనివస్తువు ౫౭
అగ్ర, ప్రధానమైనవస్తువు ౫౮
అదభ్ర. అధికమైనది ౬౩
అభ్యగ్ర, దాపు ౬౮
అపరాంతర, కదిసినది ౬౮
అరాగ్ర, వంగినది ౭౧
అన్యతర, ప్రకృతార్థముకంటె వేఱైనది ౮౩
అపరస్పర, ఎడతెగనిగమనాదిక్రియగల సా

భాగాదులు ౧౧౬
అపహార, హాని ౧౨౯
అభిహార. ఎదురుగా దొంగిలుట ౧౩౦
అనుహార, అనుకార. సరిపోలుట ౧౩౧
అభిచార, అభిచారహోమము ౧౩౨
అవసర, అవసరము ౧౩౮
అవస్కర, స్త్రీపురుషగుహ్యదేశము - మలము - కసవు - అడుగంటు ౩౨౩
అభిహార, అపకారముఁ జేయుటకొరకు నెదురించి యాక్రమించుట, దొంగిలించుట, ఆయత్తపడుట, ౩౨౬
అజిర, శబ్దాదివిషయము, శరీరము, ముంగిలి ౩౩౮
అంబర, ఆకాశము. వస్త్రమును ౩౩౮
అక్షర. మోక్షము. అకారాదివర్ణము, పరబ్రహ్మమును ౩౩౮
అంతర. ఎడము, మర్యాద. కటుకోక, స్థానము, విశేషము. దాని కొరకైనది. రంధ్రము. తన సంబంధమైనది. వినార్థము మొదలైనది ౩౪౨
అవస్కర, వ్రణమునుచేయునది ౩౬౪
అధర, దిగువనుండువస్తువు, హీనుఁడు. పెదవియును ౩౪౫
అను... ముందుగానిదియు. ఉత్తరదేశముగానిదియు. శ్రేష్ఠముగానిదియు, శ్రేష్ఠుఁడును ౩౪౬
అగ్ర, ముందర. అధికము. మీఁదను ౩౩౯
అముత్ర. జన్మాంతరము ౪౨౦
అంతరా. నడుమననుట ౪౨౧
అద్రి, వృక్షము. పర్వతము. సూర్యుఁడును ౩౧౯
అఖిల. సమగ్రము ౬౫
అరాళ. వంకరమైనది ౮౧
అభినవ. క్రొత్త, నూతనమైనది ౮౭
అభిలావ. పైరుమొదలయినవి కోయుట ౧౩౮
అనుభవ. అనుభవించుట ౧౪౧
అనుభావ. ప్రభావము. పెద్దలబుద్ధినిశ్చయమును ౩౬౫
అతీవ. మిక్కిలి ౪౧౪
అవి. పర్వతము. గొఱ్ఱెయు. సూర్యుఁడును ౩౬౨
అభ్యాశ. దాపు ౬౮
అపదేశ, స్థానము. వ్యాజమును ౩౮౧
అశేష. సమగ్రము ౬౫
అనిమిష. దేవతయు. మత్స్యమును ౩౨౪
అభీషు. పగము. కిరణమును ౩౮౫
అంతర్మనస్. దుర్మనస్కుఁడు ౭
అహ్నాసన్. దినములవాఁడు ౩౯
అల్పీయస్, అణీయస్. మిక్కిలికొంచము ౬౩
అవతంస. చెవులఁబెట్టెడుపువ్వులసొమ్ములు మొదలైనదియు, శిరోభూషణము ౩౭౨
అన్యస్, మంటయు. కాంతియును ౩౭౫
అభితస్. దాపు ౬౭
అభితస్. సమీపము, ఇరుపార్శ్వములు. శీఘ్రము. అంతయు. ఎదురున్న ౪౧౦
అగ్రతస్. ముందర ౪౧౯
అపరేద్యుస్. మరునాడు ౪౩౩
అధరేద్యుస్. క్రిందటిదినము ౪౩౩
అన్యేద్యుస్, అన్యతరేద్యుస్. మఱొకనాడు, రెండుదినములలో నొకదినము ౪౩౩
అంజసా. శీఘ్రము ౪౧౩
అంజసా. సత్యము ౪౨౩
అజంహ. చక్కనైయుండునది ౮౨
అనుగ్రహ, అభిగ్రహ. యుద్ధాదులయందెదురుగా నుద్యోగించుట ౧౨౬
అహహ. ఆశ్చర్యము. ఖేదపడుటయును ౪౧౨
అహి. పాము. వృత్రాసురుఁడును ౩౯౩
అహో. ఆశ్చర్యము ౪౨౦
అనువృత్త. వెనుకఁబోవువాఁడు ౮౯
అప్రత్యక్ష. నేత్రాదీంద్రియములచే నెరుగఁబడని రూపరసాదులు ౮౯
అక్ష. ఇంద్రియము. పాచికెయు. ౭౦ గురిగింజలయెత్తుగలదియు. బండికన్నును. వ్యవహారమును. తాటివెట్టును ౩౮౬
అభ్యక్త. ఎరుగఁబడునదియు, గాత్రమర్దికారియును ౩౭౦
అవేక్షా. ఎచ్చరికె ౧౪౧

ఆ. తలఁపు. వాక్యపూరణము ౩౯౫
ఆః. కోపము. పీడయును ౩౯౫
ఆసేచనక. అనేకమార్లు చూచినను తృప్తికి కడలేకయుండువస్తువు ౫౩
ఆపూపిక. పిండివంటల సమూహము ౧౫౩
ఆలోక. చూచుటయు. ప్రకాశమును ౧౫౯
ఆనక. భేరియు. తప్పెటమును ౧౫౯
ఆతంక. రోగము. తాపము. భయమును ౧౬౬
ఆశుగ. వాయువు. బాణమును ౧౮౬
ఆప్. ఇంచుకయనునర్థమునకును. అభివ్యాప్తికిని. సీమార్థమునకును. క్రియాయోగమునందు బహుక్రియార్థద్యోతకత్వమునకును పేరు ౩౯౪
ఆజి. చదరపునేలయు, యుద్ధమును ౧౯౭
ఆహితలక్షణ. త్యాగాదిగుణములచే ప్రసిద్ధుఁడు ౧౦
ఆకీర్ణ. కలిసినది ౭౬
ఆథర్వణ, అథర్వణగ్రంథము నుజదివిన వానియొక్కసమూహము ౧౫౬
ఆయుష్మత్. దీర్ఘాయుష్మంతుఁడు ౮
ఆసక్త. ఆసక్తుఁడు ౯
ఆయత్త. పరాధీనుఁడు ౧౮
ఆపన్న. ఆపన్నుఁడు ౪౩
ఆత్మహిత. బ్రహ్మహత్యాదిదోషమువల్ల నాడికెపడినవాఁడు ౪౩
ఆయత. నిడుపైనది ౯
ఆనత. వంగినది ౮౧
ఆధూత. కదిలింపఁబడినది ౭౮
ఆకంపిత. కదిలింపఁబడినది ౭౮
ఆహత. గుణింపఁబడుసంఖ్య ౭౯
ఆవృత. ఆవరింపఁబడినది ౯౧
ఆసాదిత. పొందఁబడినది ౧౦౫
ఆఖ్యాత. పలుకఁబడినది ౧౦౭
ఆశ్రుత. అంగీకరింపఁబడినది ౧౦౯
ఆనర్త. యుద్ధము. నాట్యమాడుస్థలము, దేశవిశేషమును ౨౩౦
ఆదృత. ఆదరించువాఁడు. ఆదరింపఁబడువాఁడును ౨౪౨
ఆరాత్. దూరము. సమీపమును ౩౯౮
ఆరతి. చాలించుట ౧౫౦
ఆర్తి. పీడయు. వింటికొప్పును ౨౨౪
ఆయతి. ప్రభావము. భవిష్యత్కాలము నిడుపును ౨౨౭
ఆశంసితృ. ప్రియవస్తువును కోరువాఁడు ౨౮
ఆస్థా, ఆస్థానము. యత్నమును ౨౪౪
ఆక్రంద. రోదనము. రక్షించువాఁడు, భయంకరయుద్ధమును ౨౪౮

ఆమోద - సంతోషము - పరిమళమును ౨౪౮
ఆస్పద- స్థానము- చేయఁదగినది ౨౭
ఆది. మొదటిది ౮౧
ఆత్తగంధ - పోగొట్టఁబడిన గర్వము గలవాఁడు ౪౦
ఆవిద్ధ, వంకరయైనది ౭౨
ఆంఘ, రత్నాదులు బెజ్జము వేయువజ్రపు పోగరు మొదలయినది ౧౬౯
ఆధి- క్షేత్రాదులకుదవఁబెట్టుటయు - జూదము మొదలయిన వ్యసనమును - మనోదుఃఖమును - ఆశ్రయించుటయును ౨౫౪
ఆమిషాశిన్- మాంసముదినువాఁడు ౨
ఆమ్యాన- వేరేపనిలేకపొట్టబోసుకొనువాఁడు ౨౧
ఆపన్న. ఆపదబొందినవాఁడు ౪౩
ఆతతాయిన్- చంపెదనని ఉద్యోగించి సన్నాహపడువాఁడు ౪౭
ఆసన్న- దాపు ౬౭
ఆక్రోశన, తిట్టుట ౧౬౯
ఆనందన, ఆప్రచ్ఛన { బాంధవాదులనాలింగనస్నానాదులచేత సంతోషపెట్టుట ౧౨
ఆలోకన- చూచుట ౧౪౪
ఆత్మన్.. యత్నము- ధైర్యము, బుద్ధియు- స్వభావము- పరమాత్మయు - దేహము- జీవుఁడును ౨౬౬
ఆతంచన. ప్రతివాపము. వేగము- తృప్తిచేయుట ౨౭౨
ఆచ్ఛాదన- వస్త్రము- కప్పుట ౨౮౧
ఆరాధన- సిద్ధించుట- ప్రాప్తి- సంతోషించుట ౨౮౨
ఆసనా- ఉనికి ౧౩౪
ఆరంభ, క్రియనుదొరకొనుట ౧౩౯
ఆస్- ఒకడుచెప్పినదానినంగీకరించుట ౪౨౮
ఆమ- అనుకూలార్థము ౪౩౧
ఆఢ్య- ధనికుఁడు ౧౧
ఆద్య- మొదటిది ౮౧
ఆమ్నాయ- శిష్యపరంపరాగతమైన యుపదేశము ౧౨౦
ఆశ్రయ, నిత్యముగనుండుతావు ౧౨౪
ఆశయ- అభిప్రాయము ౧౩౩
ఆస్యా- ఉనికి ౧౩౪
ఆర్ద్ర- తడివస్తువు ౧౦౬
ఆకార- ఇంగితము ౧౨౮
ఆకార, అభిప్రాయసూచకమైనచేష్ట- అభిప్రాయసూచకమయిన- ముఖరాగాదివికారము ౩౧౮
ఆడంబర- వాద్యధ్వని గజగర్జనము ౩౨౩
ఆత్మంభరి- తనకడుపునే నింపుకొనువాఁడు ౨౨
ఆకుల- చెదరినది ౭౨
ఆళి- చెలికత్తె- పఙ్క్తియును ౩౫
ఆశ్రవ. చెప్పినట్లుచేయువాఁడు ౨౫
ఆదీనవ-, ఆస్రవ- { సంగత్యపాటరూపమయిన క్లేశము ౧౪౨
ఆశా- అపేక్ష- దిక్కు ౩౩౧
ఆకర్షణ- జూదము- పాచిక - జూదమాడు పలక ౩౭౬
ఆవిష- కానుక- మాంసము ౩౭౮
ఆశిస్ - హితవస్తువునుకోరుట - పాముకోర ౩౮
ఆగస్. పాపము- అపరాధము ౩౮౭
ఆవిస్- అగుపడుట ౪౨౪
ఆశంసు - ప్రియవస్తువును కోరువాఁడు ౨౭
ఆరోహ - ఉన్నతస్త్రీనితంబము - పొడుగు మావటీఁడు- ఎక్కుట- నిడుపు - పొడవును ౩౯౩
ఆహో- వికల్పము ౪౧౬

ఇగ { తిరుగులాడుమనుష్యులు ౨౪ / అభిప్రాయము ప్రకటనసేయుచేష్ట ౧౨౮
ఇష్టి- యాగము- ఇచ్ఛయు ౧౯౫
ఇడా- భూమి- ఆవు- వాక్కును ౧౯౯
ఇరిణ- పాడయినది- చౌటనేల ౨౧౩
ఇంగిత- అభిప్రాయమునుప్రకటన సేయుచేష్ట ౧౨౮
ఇతి { కారణము- ప్రకరణము, ప్రకారము - మొదలగునర్థము - ముగియుట ౪౦౦
ఇన- సూర్యుఁడు- ప్రభువును ౨౬౮
ఇదానీం, ఇప్పుడు ౪౩౭
ఇభ్య- ధనికుఁడు ౧౧
ఇతర { అన్యము ౮౩ / పరుఁడు- నీచుఁడును ౩౪౭
ఇరా- భూమి- వాక్కు, మద్యమును - జలమును ౩౩౧
ఇళా- భూమి. ఆవు- వాక్కును ౧౯౯
ఇవ- పోలిక ౪౨౦
ఇతరేద్యుస్- మఱునాఁడినము ౪౩౩

ఈక్షణ- చూచుట ౧౪౪
ఈడిత- తోయఁబడినది ౮౮
ఈతిత- పొగడబడిన దేవతాదులు ౧౧౦
ఈళిత- పొగడబడిన దేవతాదులు ౧౧౦
ఈషత్- కొంచెము ౪౨౦
ఈతి-ఈతిబాధ, ప్రవాసము ౨౨౭
ఈశిత్ర- ప్రభువు ౧౧

ఉత్క- ప్రియవస్తువెప్పుడు దొరకునోయని యత్తరగలవాఁడు ౮
ఉత్సుక, ఇష్టార్థమునందమిక్కిలి ఉద్యోగము గలవాఁడు ౯
ఉదక్- ఉత్తరదిక్కు. ఆదేశమును ౪౩౬
ఉద్వేగ- ఊర్ధ్వభాగమును కదలించుట ౧౨౭
ఉపభోగ, భోగించుట ౧౩౩
ఉచ్చ. పొడవైనది ౭౦
ఉచ్చావచ- అనేకప్రకారములయిన చిత్రాదులు ౮౩
ఉద్భిజ్జ- తరుగుల్మాదులు ౭౨
ఉదజ- పసులదోలుట ౧౭౨
ఉత్కట, మత్తుఁడు ౨౪
ఉత్సృష్ట- విడువఁబడినది ౧౦
ఉపకంఠ- దాపు
ఉచ్చండ- త్వరగలది ౮౩
ఉల్బణ- ప్రకటమయినది ౮౨
ఉద్ఘూర్ణ- పొడవుగా...నది ౯౦
ఉన్మదిష్ణు. భూతావేశాదులచేత వెఱ్ఱిదగినవాఁడు ౨౩
ఉత్ప్రోష్ఠ- ఎగయుస్వభావము గలవాఁడు ౨౯
ఉపరక్త- శరీరపీడగలవాఁడు ౪౪
ఉన్నత, ఉచ్ఛ్రిత { పొడవైనది ౭౦
ఉపచిత- కొలతిమెచ్చిన ధాన్యము మొదలయినది ౮౯
ఉద్ధృత- పొడవుగానెత్తబడినది ౯౦
ఉద్ధృత- చేదఁబడినది ౯౦
ఉపాహిత- సంయోజితము ౯౨
ఉద్గీత- కట్టఁబడినది ౯౭
ఉద్వాంత, ఉద్గత { బయలువెళ్లినది ౯౭
ఉషిత- కాల్చఁబడినది ౯౯
ఉత, దారముచే కుట్టఁబడినవస్త్రము

మొదలయినది ౧౦౧
ఉపాసిత- సేవింపఁబడినది ౧౦౨
ఉపచరిత- సేవింపఁబడినది ౧౦౨
ఉత్త- తడివస్తువు ౧౦౬
ఉక్త- పలుకఁబడినది ౧౦౭
ఉదిత- పలుకఁబడినది ౧౦౮
ఉరరీకృత, ఉపశ్రుత, ఉపగత — అంగీకరింపఁబడినది ౧౦౯
ఉద్ఘాత- క్రియనుదొరకొనుట ౧౩౯
ఉచ్ఛ్రిత- పొడవువస్తువు- పుట్టినది- బహుళమైనది ౨౪౧
ఉద్ధిత- వృద్ధిఁబొందినది- ఉద్యోగముగలవాఁడు- పుట్టినవాఁడు ౨౪౧
ఉత — అత్యర్థము. వికల్పార్థము ౩౯౮; వికల్పము ౪౧౬
ఉపరతి- చాలించుట ౧౫౦
ఉత్పతిష్ణు- ఎగయుస్వభావముగలవాఁడు ౨౯
ఉపతప్తృ- తపింపఁజేయు రోగాదులు ౧౨౭
ఉద్భిద్, ఉద్భిజ — తరుగుల్మలతాదులు ౫౨
ఉపనిషద్- ధర్మము- రహస్యము ౨౪౯
ఉపస్థ- శరీరము- పొడవును ౨౫౨
సాధు. కుటు. [illegible] ౧౨
ఉపసర్జన- అప్రధానము ౬౦
ఉపాదాన- విషయమువలన ఇంద్రియమును మరలించుట ౧౭౯
ఉపఘ్న- సమీపాశ్రయము ౧౩౨
ఉపగూహన- కౌఁగిలించుట ౧౪౩
ఉష్ణ- దాతిమాన ౧౪౮
ఉద్యాన. వెడలుట- శృంగారవనము, ప్రయోజనము ౨౬౩
ఉత్థాన- పురుషప్రమాణము . సైన్యము లేచుటయును ౨౬౪
ఉపలంభ, అనుభవించుట ౧౪౦
ఉత్తమ- ప్రధానవస్తువు ౫౬
ఉద్యమ- ఉద్యోగము ౧౨౪
ఉద్భ్రమ- ఊర్ధ్వభాగమును కదలించుట ౧౨౫
ఉపక్రమ — ఉపక్రమించుట ౧౩౯; ఉపక్రమించుట - అమాత్య; దులబరీక్షించుట ౨౯౫
ఉపరామ- చాలించుట ౧౫౦
ఉం- ప్రశ్న ౪౨౯
ఉన్నాయ, ఉన్నయ — మీఁదికెత్తుట ౧౨౫
ఉపశాయ - ప్రహరికిరుగువాఁడు మొదలైనవారు వరుసబెట్టుకొని నిద్రపోవుట ౧౪౫
ఉపాత్యయ- క్రమముదప్పుట ౧౨౬
ఉదార- చక్కనైనమనస్సుగలవాఁడు ౯
ఉదగ్ర- పొడవైనది ౬౦
ఉపసర- ఆవులనాఁబోతు సూలుసేయ ప్రవర్తించుట ౧౩౮
ఉత్కార- ధాన్యముకుప్పజేయుట ౧౪౯
ఉద్ధార- క్రక్కుట- తేవుట ౧౫౦
ఉపహ్వర- ఏకాంతము- సమీపము ౩౩౮
ఉత్తర- మీఁద- ఉత్తరదేశము - శ్రేష్ఠుఁడును ౩౪౬
ఉదార- దాత- దొడ్డవాఁడు ౩౪౬
ఉరీ- విస్తారము- ఈయకొనుట ౪౧౯
ఉరరీ- విస్తారము. ఈయకొనుట ౪౧౯
ఉరు- ఎడముగలది ౬౧
ఉపలా. మొరపముస్న- రాయి- రత్నమును ౩౫౫
ఉత్సవ- ఉప్పొంగుట. కోపము- ఇచ్ఛపుట్టుట- పండుగయు ౩౬౪
ఉష్ణీష- పాగ. కిరీటము ౩౬౫
ఉషా- ప్రాతఃకాలము ౪౩౦
ఉన్మనస్- ప్రియవస్తువెపుడుదొరుకునోయని త్వరగలవాఁడు ౮
ఉత్తంస- చెవులబెట్టుపువ్వులసొమ్ములు మొదలైనది- కిరీటాదిశిరోభూషణమును ౩౭౨
ఉచ్చైస్- అధికము ౪౨౮
ఉత్తరేద్యుస్. మరునాడు ౪౩౩
ఉభయద్యుస్, ఉభయేద్యుస్ — రెండుదినముల యందనుట ౪౩౪
ఉద్గ్రాహ. ఎగరవేసిపట్టుట ౧౫౦
ఉతాహో- వికల్పము ౪౧౬

—※—

ఊర్ణా- గొఱ్ఱె- కుంచేలుమొదలయినవాటి రోమము- కనుబొమ్మలనడిమి సుడి ౨౦౬
ఊర్మిమత్- వంకరయైనది ౬౧
ఊత - దారముచే కుట్టబడువస్త్రాదులు ౧౦౧
ఊరీకృత, అంగీకరింపఁబడినది ౧౦౯
ఊం- కోపముచేపలుకుట ౪౨౯
ఊరి, ఊరరీ — విస్తారము. ఈయకొనుటయు ౪౧౯

—※—

ఋజు- చక్కనైయుండునది ౬౨
ఋతు- స్త్రీలరజస్సు - వసంతాదిఋతువు ౨౧౮
ఋతె, అవిడప్పించియనుట ౪౧౮
ఋషభ- శ్రేష్ఠవాచకము ౫౯
ఋతీయా- కోయుట ౧౪౫

—※—

ఏక — సహాయములేనిది ౭౬; ప్రకృతార్థముకంటెవేఱైనది ౯౩
ఏక- ప్రధానమైనవాఁడు- ప్రకృతముకంటె వేఱైనదియు - తోడులేనివాఁడును ౧౬౨
ఏకక- సహాయములేనిది ౭౨
ఏకసర్గ- ఏకాగ్రచిత్తుఁడు ౭౦
ఏధిత- పెరిగినది ౬౬
ఏకాయనగత- ఏకాగ్రచిత్తుఁడు ౭౦
ఏకదా- ఒక్కకాలము ౪౩౫
ఏకతాన- ఏకాగ్రచిత్తుఁడు ౭౦
ఏకాకిన్- సహాయములేకవకటియైనది ౭౨
ఏవం — పోలిక- ఈప్రకారమనుట ౪౦౫; అంగీకరించుట ౪౨౪; ఇదేననుట ౪౨౬
ఏకాగ్ర — ఏకాగ్రచిత్తుఁడు ౭౦; కలతబారనివాఁడు - సావధానుఁడును ౩౪౫
ఏవ- ఇదేననుట ౪౨౬
ఏతర్హి- ఇప్పుడు ౪౩౫

—※—

ఐంద్రియక- ప్రత్యక్షమైనది ౬౯
ఐకాగ్ర- ఏకాగ్రచిత్తుఁడు ౭౦
ఐషమస్- నడుచుసంవత్సరము ౪౩౨

—※—

ఓఘ- సమూహము- నీళ్లవేగము ౧౭౩
ఓమ్- అంగీకరించుట ౪౨౪
ఓష- కాల్చుట- కాలుట ౧౨౨
ఓకస్- ఇల్లు- తావు- వేగము ౩౭౭
ఓజస్- బలిమి- తేజస్సు ౩౭౭

—※—

ఔదరిక- ఉద్యోగములేకపొట్టపోసుకొను వాఁడు ౨౧
ఔపగవక. ఔపగవములయొక్క సమూహము ౧౫౨

ఔశీర. చామరము. ఇష్టి. చామరదండము, శయనము. పీఠమును ౩౪౧

క, వాయువు. బ్రహ్మ. సూర్యుఁడు. ఆత్మ. శిరస్సు, ఉదకము ౧౬౦
కళంక. గురుతు. నింద ౧౫౯
కరక. కమండలము, పక్షివిశేషము. వడగల్లు దాడింబము ౧౬౨
కల్క. విష్ఠ, పాపము. దంభము ౧౬౯
కటక. కొండనడుము, కడియము. రాష్ట్రము ౧౭౩
కంటక. సూదికొన. అల్పశత్రువు, రోమాంచము. ముల్లు ౧౭౪
కణికా. కర్ణభూషణము. ఏనుఁగుతొండముకొన. తామరమొగ్గ ౧౭౧
కర్మణ్యభుజ్, కూలికిపనిజేయువాఁడు ౧౯
కరట, కాకి. ఏనుఁగుగండస్థలము / కట. ఏనుఁగుచెక్కిలి. మొల ౧౯౦
కష్ట. దుఃఖము. చొరరానిది ౧౯౬
కటు, కారము. చేయఁదగినది. మత్సరముగలవాఁడు. తీక్ష్ణవస్తువున ౧౯౨
కర్మఠ, కర్మశూరుఁడు ౧౯
కనిష్ఠ. మిక్కిలికొంచమైనవయస్సుగలవాఁడు. అల్పుఁడును ౧౯౮
క్వణ. మ్రోయుట ౧౨౧
కణ. కొంచమైనది ౬౨
కణ. కొంచమైనది. నూక ౨౦౨
కరణ. ఛేదనాదిక్రియలందుపయోగించు ఖడ్గాదులు, క్షేత్రము. శరీరము చక్షురాదీంద్రియమును ౨౧౧
కరేణు. ఆఁడయేనుఁగు. మగయేనుఁగు ౨౧౯
క్వథిత. ౮వపాలుమిగులునట్లు కాచఁబడినకషాయము మొదలైనది ౯౬
కలధౌత. వెండి. బంగారము ౨౩౩
...చిత్. ఒకానొకప్పుడు ౪౧౭
...త్. ఇష్టార్థప్రశ్న ౪౨౭
...కృ. కాముకుఁడు ౨౪
...న. బడలుట ౧౨౩
...నిందించఁదగినమాటలాడు వాఁడు ౩౭
...ప్రధానమైనది. రాజచిహ్నము. ఎద్దుమూపు ౨౪౮
...కోరికెగలవాఁడు ౨౪
...కదలుస్వభావముగలఅశ్వత్థ దళము మొదలైనది ౭౫
...గట్టిది ౭౬
..., కొండెముజెప్పువాఁడు ౪౭

కలాప, తొడవు. నెమలిపురి, అమ్ముఁబొది, సమూహము ౨౮౭
కచ్ఛపీ. ఆఁడతాఁబేలు, సరస్వతియొక్కవీణె ౨౮౮
కశిపు, అన్నవస్త్రములు ౨౮౭
కంబు, కడియము. శంఖము ౨౮౯
కర్మక్షమ. కార్యసమర్థుఁడు ౧౮
కర్మ. చేయుట ౧౧౪
క్లమ. బడలుట ౧౨౩
కమ, బలము, శిరస్సు. సుఖము ౪౦౫
కశ్య. అపరాధమువల్ల చబుకుపెట్టఁదగిన వాఁడు ౪౫
కదర్య. లోభివాఁడు ౪౯
కషాయ, కషాయము. ఒగరు, మైపూత. పరిమళించునది ౩౦౮
కల్య, సంపాదింపఁబడినది, రోగము లేనిది ౩౧౭
కక్ష్యా. మేడమొదలయినగృహముల యొక్క అంతరువు. మొలనూలు. ఏనుఁగు నడుమునగట్టుమోకు ౩౧౩
కర్మశూర, కర్మఠుఁడు ౧౯
కర్మకర, కూలిపుచ్చుకొనిపనిజేయు వాఁడు ౧౯
కర్మకార. కూలిలేకపనిజేయువాఁడు ౧౯
కద్రు, కాముకుఁడు ౨౪
కచ్చర, మాసినవస్తువు ౫౫
కంప్ర, కదలేస్వభావముగల అశ్వత్థదళము మొదలైనది ౭౫
కఠోర, గట్టిది ౭౬
కర, అప్పనము, చెయ్యి, కిరణము ౩౧౯
కరీర. వెదురుకొమ్మ. వెణుతురుచెట్టు, కడవ ౩౨౯
కళత్ర, పిరుదు. పెండ్లాము ౩౩౪
కర్మశీల, కార్యముజేసేస్వభావముగలవాఁడు ౧౬
కలిల. సొరరానిది-ఎరుగరానిది ౮౭
కమల, ఇజ్జీ, తామరపువ్వు, లక్ష్మి. జలము ౩౫౦
కంబళ. ఉత్తరీయము, కంబళి. గంగడోలు, సర్పవిశేషము ౩౭౦
కరాళ, ఒడ్డుమిట్ట, మిట్టపండ్లవాఁడు. పొడవైనది ౩౬౦
కలా. శిల్పకార్యములందు నేర్పు, ౭౮౦ రెప్పపాట్లుగలకాలము. చంద్రునిలో ౧౬వ. పాలు - విద్య.వడ్డి. లెక్కపెట్టడము, అవ్యక్త మధుర ధ్వని ౩౫౩
కలి, కలియుగము. కలము ౩౦౯

కర్కశ, గట్టిది ౭౬
కర్కశ. సాహసము గలవాఁడు. గట్టినది. పరుసనిది. దయలేనివాఁడు ౩౭౨
కషూక. కృషి. పిడకనిప్పునది ౩౭౭
కనీయస్ { మిక్కిలికొంచమైనది ౬౩ / మిక్కిలిప్రాయపువాఁడు. అల్పుఁడు ౩౯౦ }
కశార్హ, అపరాధమువల్ల చబుకుపెట్టఁదగిన వాఁడు ౪౫
కష, కసువు- తీగపాద. శంక. మొండినఅడవి, పాపము ౩౭౪
కారణిక. దానాదులందుపరీక్షసేయువాఁడు ౭
కారుణిక- దయగలవాఁడు ౧౫
కాముక, కాముకుఁడు ౨౪
కాందిశీక. వెరచిపారిపోవువాఁడు ౪౩
కాళికా. మేఘసమూహము - పార్వతి. మొగి. స్వర్ణాది ధాతు దోషము ౧౭౦
కారికా, తీవ్రవేదన- చేయుట ౧౭౧
కాచ, ఉట్టి, గాజు, కండ్లరోగము ౧౮౪
కాష్ఠ. ఉత్కర్ష. మర్యాద, దిక్కు ౧౬౭
కాండ, కోల, బాణము. కుత్సితుఁడు. పరిచ్ఛేదము, అవసరము, ఉదకము ౨౦౦
కార్మణ. మూలికలచేతనైన స్తంభన వశీకరణాలు ౧౧౭
కాండ, మనోజ్ఞమైనవస్తువు ౫౩
కాచిత, ఉట్టియందుపెట్టఁబడినది ౯౦
కాంతి, ఇచ్ఛయించుట ౧౨౧
కామయితృ, కాముకుఁడు ౨౪
కామన. కాముకుఁడు ౨౪
కామిని, బదనికె, విలాసినియైనస్త్రీ ౬౯
కామర. కర్మశీలుఁడు ౧౯
కామ, ఇచ్ఛ, మన్మథుడు, మిక్కిలిన్ని ౯౪
కామమ్ - మనసురాక అంగీకరించు ౫౫
కాతర. వ్యసనాదులచేవ్యాకుల పడినవాఁడు ౨౭
కాంతార, దొడ్డయడవి, పోకక్యము గాని త్రోవ ౩౨౭
కాల, యముఁడు, కాలము ౩౪౯
కారీష. పిడకలసమూహము ౧౫౬
కిష్కు. మూర- జాన. కుత్సితుఁడు. ముంజెయ్యి ౧౬౨
క్లిష్ట / క్లిశిత } దారిద్ర్యాదులచేత పీడింపఁబడిన మనుష్యాదులు ౯౯

చుట ౭౨
చుట ౨౫

నీలాంబర-బలరాముడు
నీహార-మంచు
నీర-ఉదకము
నీల { నిధిభేదము ౭౨ / నలుపువన్నె ౧౪౯ }
నుతి-స్తోత్రము ౧౬౮
నృత్త / నృత్య { ఆట ౧౯౨ }
నేమి { బావి మొలక [illegible] చక్రము / మొదలైనవారు [illegible] ము ౨౬౨ }
నైరృత-నైరృతి ౬౦
నౌ-ఓడ ౨౪౫
నౌకాదండ-ఓడ నడిపెడు గడ ౨౪౭
[illegible]ందక-విష్ణుఖడ్గము ౨౮
నందన-ఇంద్రుని తోట ౭౫
నందిన్ / నందికేశ్వర { నందికేశ్వరుడు ౭౧ }
నింద-గర్హణము ౧౭౦
పవిత్రిక-పలతారి

పత్నీ-తాం[illegible] ౨౨
పశ్చాత్తాప-వెనుకచింతించుట ౨౦౭
పద్మనాభ-విష్ణువు ౨౦
పద్మినీవల్లభ-రవి ౧౦౪
పద్మ { నిధిభేదము ౭౨ / కమలము ౨౩౪ }
పద్మా / పద్మాలయా { లక్ష్మీదేవి ౨౭ }
పద్మాకర-తటాకము ౨౬
పల్వల-పడియ ౨౬
పరిమళ-నానాద్రవ్యముల మెరుపుట వల్ల బుట్టిన జనమనోహరమైన గంధము ౧౪౦
పణవ-ఉడుకయను వాద్యము ౧౯౦
పరిభవ / పరీభావ { తిరస్కరించుట }

పారావార-కడలి ౨౩౫
పాటల-శ్వేతరక్తవర్ణము ౧౫౪
పాతాళ-పాతాళము ౨౨౧
పాలి-చిహ్నము ౯౦
[illegible]ఛాయ ౧౫౮
పాలాశ-పసుపు ౨౩౦
పాథస్-ఉదకము ౩౨
పినాక-శివుని ధనుస్సు
పిశంగ-గోరోచనవర్ణము ౧౫౧
పిశాచ-దేవతాభేదము ౧[illegible]
పితృపతి-యముడు ౫౦
పిధాన-కప్పుట ౯౫
పినాకిన్-శివుడు ౩౧
పితృప్రసూ-సాయంకాలము ౧[illegible]
పితామహ-బ్రహ్మ ౬
పీడా-దుఃఖము
పీత-పసుపుచాయ
పీతాంబర-విష్ణువు ౯
పీయూష-అమృతము
పీనాహ-నూతి[illegible]

పూషన్-సూర్యుడు ౧౦౨
పూర్ణిమా-పున్నమ ౧౧౫
పూర్వదేవ-అసుర ౧౨
పృదాకు-సర్పము ౨౬౬
పృచ్ఛా-ప్రశ్న ౧౬౬
పృషత్ / పృషత { బిందువు ౨౪ }
పృథురోమన్-చేప ౨౫౪
పృషదశ్వ-వాయువు ౬౨
[illegible]సాహ-ఇంద్రుడు ౪౪
పోతవణిజ్-ఓడబేహారి ౨౪౬
[illegible] కమలమను ఓడ ౨౪౮
[illegible]ధాన-మీనపిల్లలగుంపు ౨౫౪
[illegible]వాహ-ఓడకంబము [illegible]
[illegible]యము చెప్పెడువారు ౨౪౭
పౌలస్త్య-కుబేరుడు ౬౯
పౌష-పుష్యమాసము ౧౨౩
పౌర్ణిమాసి-పుష్యనక్షత్రముతో గూడిన పున్నమ ౧౨౨ ౧౧౫

కిముత, మిక్కిలియనునర్థము ౪౧౪
కిముత. వికల్పము ౪౧౬
కించిత్. కొంచెమనుట ౪౨౦
కింపచాన. లోభివాఁడు ౪౯
క్లిన్న. తడివస్తువు ౧౦౬
కిమ్ { ప్రశ్న. నిందయు ౪౦౬
వికల్పము ౪౧౬ }
కింశారు, వరిముల్లు, బాణము ౩౧౭
కిల, లోకవాడికె. సంభవించునసేయర్థము అసత్యము ౪౦౯
కిల్బిష, అపరాధము, పాపము ౩౨౭
కీలిత. బద్ధుఁడు ౪౨
క్లీబ, నపుంసకుఁడు . పరాక్రమహీనుఁడు ౩౬౭
కీల. చీల, అగ్నిజ్వాల . మోచేతిపోటు ౩౫౩
కీలాల. నెత్తురు, జలము ౩౫౫
కీనాశ. యముఁడు. దరిద్రుఁడు . దున్నువాఁడు ౩౨౦
కు. పాపము. నింద. కొంచెము ౩౯
కుంజ. ఏనుఁగుదంతము. పొదరిల్లు ౧౭౨
కుంఠ. కార్యమందలసుఁడైనవాఁడు ౧౭
కుత్సిత - జాత్యాచారాదులచే నిందితుఁడు ౫౫
కుంచిత. వంకరమైనది ౨౧
కుప / కువద { పరుల దోషమును బలుకువాఁడు ౩౭
కుంభ. ఏనుగుకుంభస్థలము. కడవ ౨౯౦
కుసుంభ , కుంకుమపువ్వు . కమండలము ౨౯౨
కుపూయ. జాత్యాచారాదులచేనిందితుఁడు ౫౫
కుంజర. పూర్వపదార్థముయొక్క శ్రేష్ఠత్వము ౫౯
కుక్షింభరి, ఆత్మంభరి ౨౨
కుశల. నేర్పరి ౫
కుటిల. వంకరమైనది ౩౨
కుకూల. పసులకునాటినగుంటయు . తుమ్ము ౩౫౭
కుశల. సామర్థ్యము, శుభము. పుణ్యము . శిక్షింపఁబడినవాఁడు ౩౫౯
కుశ. జలము, దర్భ ౩౨౧
కూట. ఇంద్రజాలాదిమాయ , కదలని ఆకాశాదులు, మృగాదుల హింసించెడుపురులు మొదలయినది-కపటము బొంకు, రాశి, సంపెట. పర్వతశిఖరము. నాగేటికఱ్ఱు ౧౯౩
కూటస్థ, వికారములేకనిశ్చలమైయుండు ఆత్మ మొదలయినది ౨౦
కూకుద. అలంకరింపఁబడినకన్యకను దానముచేయువాఁడు ౧౪
కృతముఖ. నేర్పరి ౫
కృతలక్షణ, త్యాగశౌర్యాదులచే ప్రసిద్ధుఁడు ౧౦
కృపణ. లోభివాఁడు ౪౯
కృత్త, కోయఁబడినతృణము మొదలయినది ౧౦౭
కృతాంత. యముఁడు. సిద్ధాంతము . పురాకృతశుభాశుభకర్మము . పాపకర్మము ౨౨౧
కృత. కృతయుగము. నివారణము ౨౩౩
కృత్స్న, సమగ్రము ౬౫
కృతిన్, నేర్పరి ౫
కృత్యా, చేయుట- దేవతావిశేషము. ధనాదులచేలోపరచుకోదగిన పరరాజు మొదలయినవాఁడు ౩౧౪
కృపాలు. దయగలవాఁడు ౧౫
కృశ. సన్నపు సూలిపోగుమొదలయినది ౬౨
కేతు. కేతుగ్రహము. ధ్వజము , కాంతి. ఉత్పాతము. చిహ్నము ౨౧౨
కేతన. చేయఁదగినపని. [illegible]. బ్రాహ్మణులనిమంత్రణము చేయుట ౨౨౦
కేవల. నిర్ణయింపఁబడినది. ఏకార్థము . అంతయుననుట ౩౫౯
క్లేశ , రాగద్వేషాదిరూపమయినక్లేశము ౧౪౨
కోశాతకీ. పొట్లచెట్టు. ఆవడచెట్టు ౧౬౪
కోటి. వింటికొప్పు. అంచు. అతిశయము ౧౬౪
కోష్ఠ, లోనికడుపు, గాదె , లోనిల్లును ౧౯౨
కోపిన్. కోపముగలవాఁడు ౩౨
కోమల. మెత్తనిది ౨౭
కోశ. ముగ్గ. కత్తివొర, ధనసమూహము.దివ్యప్రమాణభేదము ౩౨౫
కౌశిక, దేవేంద్రుఁడు. గుగ్గిలపుచెట్టు. గుడ్లగూబ- పాములవాఁడు ౧౬౫
కౌక్కుటిక. దంభముగలవాఁడు సమీపదేశమునుచూచుచుపోవుభిక్షువు ౧౨౨
కౌలీన. లోకాపవాదము.పశువధ్యాదులయుద్ధము ౨౨౩
కౌపీన. చేయరానిపని, గోచి. గుహ్యము ౨౨౫
క్రందన. ఏడ్పుట- పిలుచుట ౨౫౦
క్రియావత్. కార్యము జేయనుద్యోగించువాఁడు ౧౭
క్రియ, చేయుట ౧౧౪
క్రియా , ఉద్యోగము . ప్రాయశ్చిత్తము శిక్ష, పూజ-వ్యవహారనిశ్చయమునుబుట్టించులిఖితాదులు. ఉపాయము. వ్యాపారము , బుద్ధిపూర్వకవ్యాపారము. చికిత్స , ధాత్వర్థము ౩౧౨
క్రూర. క్రూరుఁడు ౪౭
క్రూర. గట్టి ౨౬
క్రూర. కఠినమైనది- దయలేనిది ౩౪౨
క్రోధన, కోపముగలవాఁడు ౩౨

—※—

ఖ ఇంద్రియము. ఆకాశము ౧౨౫
ఖగ. బాణము.పక్షి.సూర్యుఁడు ౧౨౬
ఖలినీ . కళ్లముల యొక్క సమూహము ౧౫౫
ఖలపూ. కళ్లమునూడ్చువాఁడు ౧౨
ఖల్యా , కళ్లములయొక్క సమూహము ౧౫౫
ఖల- దుష్టాత్ముఁడు ౪౨
ఖలు, ప్రతిషేధము - వాక్యాలంకారము. తెలియనిశ్చయించుట , ఊరడించుట ౪౧౦
ఖర్వ- కురుచైనది ౬౧
ఖ్యాతగర్హణ- ప్రసిద్ధమైన నిందకలవాఁడు ౯౩
ఖ్యాత - ధనాదులచే ప్రసిద్ధుఁడైనవాఁడు ౧౦
ఖాదిత. భుజింపఁబడినది ౧౧౧
ఖ్యాతి- ప్రసిద్ధి ౧౨౨
ఖేట. అధముఁడు ౫౫

—※—

గరిష్ఠ- మిక్కిలిభారమయినది ౧౮
గణ - సమూహము - ప్రమథగణమును
గణిత- లెక్కపెట్టఁబడినది ౫
గళిత { జారిపడినది
భుజింపఁబడినది }
గవేషిత- వెదకఁబడినది ౧
గ్రస్త. భుజింపఁబడినది ౧
గరుత్మత్ . పక్షిమాత్రము - గరుత్మంతుఁడు
గర్ధన. ఆశగలవాఁడు
గర్హ్యవాదిన్ - నిందింపఁదగినమాటలాడువాఁడు

గహన, చోరరానిది - ఎరుఁగరానిది ౮౫
గంధన-నలుగుపెట్టడము-హింసించుంట-ఎఱిఁగించుట ౨౭౧
గర్భ, కడుపు- కడుపులోనిశిశువు- బాలుడును ౨౯౧
గర్హ్య-జాత్యాచారాదులచేనిందితుఁడైనవాఁడు ౫౫
గణనీయ- లెక్క_బెట్టఁదగినది ౬౫
గమ్య-పొందఁదగినవస్తువు ౯౩
గవ్యా- కంతములసమూహము ౧౫౫
గహ్వర,గుహ- కపటము ౩౩౮
గంధర్వ - అంతరపిశాచము -గుఱ్ఱము-గంధర్వుఁడు ౨౮౯
గాణేయ, లెక్క_పెట్టఁదగినది ౬౫
గాంగేయ, తామరదుంప-బంగారమును ౩౧౧
గిరి, గీర్ణ } మ్రింగుట ౨౧౪
గుడ, మట్టివుంట-బెల్లమును ౧౯౮
గురణ, ఉద్యోగము ౧౨౪
గుణ-వింటినారి-రూపరసాదిగుణము-త్యాగాదిగుణము, సత్త్వాదిగుణము-శుక్లాదివర్ణము-సంధివిగ్రహాదులును ౨౦౩
గుణిత, గుణింపఁబడినసంఖ్య ౮౯
గుప్త { దాచఁబడినది ౮౯
రక్షింపఁబడినది ౧౦౬
గుంఠిత, కప్పఁబడినది ౮౯
గుప్తి, నేలగుంట-రక్షించుట-చెరసాల ౨౩౧
గుల్మ- గుల్మరోగము-పొద - సేనావిశేషము ౨౯౭
గుహ్య, దాచఁదగినది - స్త్రీపురుషగుహ్యావయవము, తాబేలు ౩౦౯
గురు,బృహస్పతి,తండ్రి-భారవస్తువును ౩౧౭
గూఢ, దాచబడినది ౮౯
గూన, విడువఁబడినవిష్ఠ ౯౭
గృహ్యక, పరాధీనుఁడు ౧౭
గృధ్ను, ఆశగలవాఁడు ౨౨
గృహా.భార్య, ఇల్లు ౩౯
గైరిక, బంగారము, జేగురు ౧౬౭
గో.స్వర్గము, బాణము,పశువు,వాక్కు-వజ్రాయుధము.దిక్కు,కన్ను,భూమి, నీళ్లను ౧౮౨
గోపాయిత, రక్షింపఁబడినది ౧౦౬
గోష్పద, ఆవులుతిరుగుచోటుఆవులగొరిజదిగఁబడినగుంట ౨౫౦
గోవింద, ఆవులనేలువాఁడు, విష్ణువు, బృహస్పతి ౨౪౮
గోప,గొల్లవాఁడు.ఆవులనేలువాఁడు ౨౮౬
గోత్ర,నామము,కులము,బలము-పర్వతము.భూమి,గోసమూహమును ౩౩౬
గోపుర, ఇంటివాకిలి, పట్టణపువాకిలి, తుంగముస్త ౩౩౮
గౌర, ఎరుపు-తెలుపు,పసుపువర్ణములు ౩౪౪
గ్రథిత, గ్రంథిత } పుష్పమాలికాదులు ౮౬
గ్రస్త, భుజింపఁబడినది ౧౧౧
గ్రహీతృ, గ్రహయాళు } పుచ్చుకొనుస్వభావముగలవాఁడు ౨౩
గ్రహ { పుచ్చుకొనుట ౧౨౧
ఆగ్రహము, గ్రహణము, సూర్యాదిగ్రహము ౩౯౧
గ్రామణీ, మంగలవాఁడు, శ్రేష్ఠుఁడు-గ్రామాధిపతి ౨౦౬
గ్రామతా, గ్రామసమూహము ౧౫౫
గ్రావన్,కొండ,రాయి ౨౬౨
గ్రామ-సమూహవాచకము,గ్రామము,స్వరసమూహము ౨౯౭
గ్రాహ- పుచ్చుకొనుట ౧౨౧
ఘన { దట్టమైనది ౬౬
మేఘము, కాఠిన్యము-కఠినవస్తువు. దట్టమైనవస్తువును ౨౬౭
ఘనాఘన,ఇంద్రుఁడు,మదపుటేనుఁగు-వర్షమేఘము ౨౬౬
ఘస్మర, తిండిపోతు ౨౧
ఘాతుక { చంపుస్వభావముగలవాఁడు ౨౯
పరులకుబాధచేయువాఁడు ౪౮
ఘూర్ణిత,కూర్చుండినిద్రబోవువాఁడు ౨౦౮
ఘృణా,రోత,దయ ౨౦౮
ఘృత, నీళ్లు, నెయ్యి ౩౩౨
ఘ్రాణ, ఘ్రాత } మూర్కొనఁబడినది ౯౦

===*===

చ { అన్వాచయము, సమాహారము-ఇతరేతరయోగము. సముచ్చయమును ౩౯౬
పాదపూరణము ౪౧౭
చండ, మిక్కిలికోపించుకొనువాఁడు ౩౨
చరిష్ణు,తిరుగులాడేమనుష్యాదులు ౭౪
చలిత. కదిలింపఁబడినది ౮౭
చర్విత, భుజింపఁబడినది ౧౧౧
చలన. కదలుస్వభావముగల అశ్వత్థదళాదులు ౭౫
చన,కోతయనునర్థము ౪౧౫
చరమ. తుదనైనది ౮౧
చర, చరాచర } తిరుగులాడేమనుష్యాదులు ౭౪
చక్ర, దేశము. సైన్యము. బండికల్లు, గ్రామసమూహము. కుమ్మరసారె. ఆయుధవిశేషము. చక్రవాకము. సమూహమును. ౩౩౭
చపల, దోషమువిచారించకవధబంధనాదులనుజేయువాఁడు ౪౬
చల, చలాచల, చంచల } కదలునది ౭౫
చార,కట్టెసాధనము ౧౨౭
చారు,చక్కనివస్తువు ౫౨
చిత్, కొంతయనేఅర్థము ౪౧౫
చిరంతన, పురాతనమైనది ౭౭
చిత్రభాను, సూర్యుఁడు, అగ్ని ౨౬౧
చిరక్రియ,విచారించిమెల్లగాకార్యముజేయువాఁడు ౧౭
చిరాయ, చిరరాత్రాయ, చిరస్య } తడవు ౪౧౨
చికుర, దోషమువిచారించకవధాదులఁజేయువాఁడు ౪౬
చిత్ర,చిత్తరువు.ఆశ్చర్యము ౩౩౪
చ్యుత,జారిపడినది ౧౦౪
చేత్, ఇటువలెనైతేననుట ౪౨౩
చేల, వస్త్రము, అధమమైనది ౩౫౮
ఛంద { అభిప్రాయము ౧౩౩
అభిప్రాయము.అధీనుఁడు ౨౪౫
ఛన్న,కప్పఁబడినది ౯౮
ఛందస్, గాయత్రీమొదలైనది,ఇచ్ఛ-వేదము ౩౮౭
ఛాదిత,కప్పఁబడినది ౯౮
ఛాత, కోయఁబడినది ౧౦౪
ఛాయా,సూర్యునిభార్య, కాంతి. ప్రతిబింబము,నీడ ౩౧౩
ఛిద్రిత, బెజ్జమువేయఁబడినది ౧౦౦
ఛిత, ఛిన్న } కోయఁబడినది ౧౦౪
ఛేదన. నరుకుట ౧౨౦

—*—

జల్పాక, పెక్కుమాటలాడువాఁడు ౩౬
జంబుక,నక్క,వరుణుఁడు ౧౫౮
జరాయుజ, మావియందుఁబుట్టిన మనుష్యాదులు ౫౧

జటా, ఊడ-జడ ౧౯౪
జడ, సుఖదుఃఖములెరుగక నూరకున్నవాఁడు ౩౯
జల్పిత, పలుకఁబడినది ౧౦౮
జగత్, సంచరించువస్తువు - లోకము-వాయువు ౨౩౬
జనతా, జనసమూహము ౧౫౫
జగతీ, లోకము- ఛందస్సు, భూమి ౨౨౮
జగ్ధ, భుజింపఁబడినది ౧౧౧
జయన, గెలుచుట ౧౨౫
జవన, వేగమునబోవుట ౧౫౧
జంగమ, తిరుగులాడుమనుష్యాదులు ౭౬
జఘన్య, తుదనైనది ౮
జయ, గెలుచుట ౧౨౫
జన్య, లోకాపవాదము, యుద్ధము ౩౧౪
జఘన్య- వెనుకబుట్టినవాఁడు, అధముఁడు-తోక, గొరిశె, శిశ్నము ౩౧౪
జఠర, బిరుసైనది ౭౭
జ్వర, జ్వరము ౧౫౧
జరఠ, కఠినవస్తువు-కడుపు ౩౪౫
జాగరూక, మేల్కొనియుండువాఁడు ౩౩
జాతి, గోత్రబ్రాహ్మణత్వాదిజాతి, పుట్టుట ౨౨౪
జాతు, ఒకానొకప్పుడనునర్థము ౪౧౫
జాగర్తృ, మేల్కొనియుండువాడు ౩౩
జాని, ముదిమి ౧౨౨
జాల్మ, విచారించకకార్యముసఁజేయువాఁడు ౧౮
జామి, తోడబుట్టినస్త్రీ, కులస్త్రీ ౨౯౭
జాగర / జాగరా } మేలుకొనియుండుట ౧౩౨
జాల, గుంపు,వల-గవాక్షి, పసరుమొగ్గ,డంభము- పొట్లచెట్టు ౩౫౬
జాయస్, వృద్ధుఁడు, శ్రేష్ఠుఁడు ౩౯౦
జిహ్మ, చక్కనైయుండునది ౭౧
జిఘత్సు, ఆకలిగొన్నవాఁడు ౨౧
జీర్ణి,ముదిమి ౧౨౨
జీమూత. మేఘము-పర్వతము ౨౧౫
జూతి, వేగమునఁబోవుట / జూర్తి, జ్వరము } ౧౫౧
జ్యేష్ఠ, శ్రేష్ఠుఁడు,అన్న, వృద్ధుఁడు ౧౯౮
జైవాతృక, దీర్ఘాయుష్మంతుఁడు ౭
జైవాతృక, చంద్రుఁడు, ఆయుష్మంతుఁడు ౧౬౬
జోషమ్, మౌనము,సుఖము ౪౦౬
జ్యోతిస్, నక్షత్రము, తేజస్సు, దృష్టి, సూర్యుఁడు- అగ్ని ౩౮౫
జ్ఞప్త / జ్ఞాపిత } గురూపదేశాదులచే నెరుఁగింపఁబడినది ౯౮
జ్ఞాతృ, ఎరిగేస్వభావముగలవాఁడు ౩౧

ఝటితి, శీఘ్రము ౪౧౩
డమర / డింబ } కొల్లమొదలైన దేశోపద్రవము ౧౨౬
డింభ, శిశువు, మూర్ఖుఁడు ౨౯
తక్షక, తక్షకుఁడు. వడ్లవాఁడు ౧౬౦
తష్ట / త్వష్ట } చెక్కఁబడినకాష్ఠాదులు ౯౯
త్వష్టృ, విశ్వకర్మ, వడ్లవాఁడు ౧౯౧
తర్పణ, తృప్తిబొందించుట ౧౧౬
తత, వ్యాపించినది ౮౬
తనూకృత, చెక్కఁబడినది ౯౯
త్యక్త, విడువఁబడినది ౧౦౭
తత్, కారణము ౪౧౫
తథా, పోలిక ౪౨౦
తమోనుద్,చంద్రుఁడు-అగ్ని-సూర్యుఁడు ౨౪౬
తదా, అప్పుడనునర్థము ౪౩౫
తలిన, పల్చనిది,ఇంచుకంత ౨౮౩
తరస్విన్, వేగవంతుఁడు,బలవంతుఁడు ౨౮౪
తను, సన్నపునూలిపోగుమొదలైనది ౬౨
తను, పల్చనిది ౬౬
తను, తోలు-దేహము, అల్పమైనది, సన్నమైనది ౨౬౯
తల్ప, పాన్ప, అట్టడ, పెండ్లాము ౨౮౭
తదానీమ్, అప్పుడనునర్థము ౪౩౫
తత్పర, ఒకవస్తువునందు తగిలినమనస్సుగలవాఁడు ౯
తంత్ర, ప్రధానుఁడు, సిద్ధాంతము, నూలిపడుగు. పరివారమును ౩౪౧
త్వరా, వేగిరపడుట ౧౩౯
తంద్రీ, నిద్ర. ఒడలెరుఁగకుండుట ౩౩౧
తరళ, కదలునది ౭౫
తల, క్రిందు, స్వరూపము, అల్లెతాకుడు, అరచేతిదెబ్బ ౩౫౭
త్వ, ప్రకృతార్థముకంటెవేరైనది ౮౩
తమస్, రాహువు, చీఁకటి, తమోగుణము ౩౮౬
తపస్, తపస్సు, ధర్మము, శిశిరఋతువు, మాఘమాసము ౩౮౭
తతస్, కారణము ౪౧౫
తమోపహ, అగ్ని, చంద్రుఁడు. సూర్యుఁడు ౩౯౩
తావత్, అంతయున్ను. మేర.పరిమాణము. ప్రమాణనిశ్చయము ౪౦౧
తార్క్ష్య. గుఱ్ఱము. గరుడుఁడు ౩౦౧
తార- ముత్యములశుద్ధినక్షత్రము. కనుగ్రుడ్డు-గొప్పధ్వని ౩౨౧
తిర్యచ్. అడ్డముగానడిచేవాఁడు ౩౫
తిమిత, తడివస్తువు ౧౦౬
తిష్య- పుష్యమి- కలియుగము- ౩౦౨
త్విష్- కాంతి- దీప్తి ౩౮౦
తిరస్- కప్పుట- అడ్డము ౪౦౧
తిరస్- అడ్డము ౪౧౮
తితిక్షు- ఓర్పుగలవాఁడు ౩౨
తీక్ష్ణ. విషము- యుద్ధము. ఇనుము, వాడియైనది ౨౧౦
తీర్థ. నూతివద్దనీళ్లతొట్టి-శాస్త్రము-ఋషిసేవితజలాశయము- గురువు-రేవు ౨౪౩
తుంగ. పొడవైనది ౭౦
తుచ్ఛ. రిక్తమైనయిల్లుమొదలైనది ౫౭
తు- భేదము- నిశ్చయము ౩౯౪
తు, పాదపూరణము ౪౧౭
తు, ఇదేననుట ౪౨౭
తూష్ణీక, మౌనముగా నుండే స్వభావముగలవాఁడు ౩౯
తూబర, కారమందుకొమ్ములురానియెద్దు - గడ్డముమీసము రానిపురుషుఁడు ౩౨౦
తూష్ణీంశీల, మౌనముగానుండే స్వభావముగలవాఁడు ౩౯
తూష్ణీమ్ / తూష్ణీకామ్ } మౌనము ౪౨౧
తృష్ణజ్, ఆశగలవాఁడు ౨౩
తృష్ణా, ఆశ- దప్పి ౨౦౮
తృప్త, సంతోషించినవాఁడు ౧౦౩
తేజిత, వాడిగాజేయఁబడినఆయుధము ౯౧
తేమ, తడుపుట ౧౪౨
తేజస్, ప్రభావము-కాంతి-బలిమి-రేతస్సు-తిరస్కారము నోర్వకుండుటయు ౩౮౯
త్రస్ను, వెరచేస్వభావముగలవాడు ౨౭
త్రసర, సాలెవాఁడునూలుచుట్టే పటిపెండె ౧౩౭
త్రస, తిరుగులాడుమనుష్యాదులు ౭౪
త్రాత / త్రాణ } రక్షింపఁబడినది [illegible]
త్రాణ- రక్షించుట ౧౨౧
త్రుటి } సన్నపుయాలకులు - అల్పకాలము- మరణసంశయము ౧౯౪
త్రుటీ, కొంచమైనది ౬౨
త్రేతా, త్రేతాగ్ని-త్రేతాయుగము ౨౨౫

౫

దవిష్ఠ - మిక్కిలిదవ్వయినది ౬౯
దండ- దణ్డకోల- సూర్యపార్శ్వవర్తి- దం
డోపాయము- కప్పము- ఆజ్ఞ-
౧౯౭
దక్షిణ { చక్కనైనమనస్సుగలవాడు ౯ / శరీరమందుకుడిదిక్కు ౭౫ }
దయిత- ప్రియమైనవస్తువు ౫౪
దమిత- ఆచార్యులచేశిక్షింపఁబడినశిష్య
డు ౯౭
దమథ- బ్రహ్మచర్యాదిక్లేశమునుసహించుట
౧౧౬
దశమిస్థ- నష్టవీర్యుఁడు- వృద్ధుఁడు ౮౮౪
దగ్ధ- కాల్పఁబడినది ౯౯
దర్శన- చూచుట ౧౪౦
దమ- క్లేశమునుసహించుట ౧౧౬
దక్షిణీయ- దక్షిణకుయోగ్యుఁడు ౬
దక్షిణ్య- దక్షిణీయుఁడు ౬
దరిద్ర- దరిద్రుఁడు ౪౯
దశ్రీ- సన్నపునూలిపోగుమొదలైనది ౬౮
దర- భయము- గుంట. కొంచెము ౩౪౦
దయాళు- దయగలవాఁడు ౧౫
దవ- అడవి- కారుచిచ్చు ౩౬౧
ద్వంద్వ- యుద్ధము- రెండు- మిధునము- ర
హస్యము ౩౬౨
దశా- బాల్యాద్యవస్థ- వత్తి- కోకచెరుగు -
౩౨౧
దవీయస్- మిక్కిలిదవ్వయినది ౬౯
దక్షిణార్హ- దక్షిణకుయోగ్యుఁడు ౬
దానశౌండ- చాలాయిచ్చేవాఁడు ౬
దాపిత, సాధింపఁబడినవాఁడు ౪౦
దాంత, ఆచార్యాదులచేశిక్షింపఁబడినశిష్యా
దులు ౯౭
దారిత- భేదింపఁబడినది ౧౦౧
దాత-కోయఁబడినది ౧౦౪
దాంతి- బ్రహ్మచర్యాదిక్లేశమునుసహించుట
౧౧౬
దాయాద. కొడుకు- జ్ఞాతి ౨౪౫
ద్వాపర- ద్వాపరయుగము. సంశయము
౩౧౬
దావ- అడవి, కారుచిచ్చు ౩౬౧
దివ్యోపపాదుక- మాతృపితృసంబంధములేక
పుట్టినదేవత ౫౧
ద్విజ- దంతము- బ్రాహ్మణుఁడు-క్షత్రియుఁ
డు- వయిశ్యుఁడు- అండజము ౧౭౬
దిష్ట- పురాకృతకర్మము- కాలము ౧౯౧
దిత, కోయఁబడినది ౧౦౪
దిగ్ధ, పూయఁబడినది ౯౦
దిష్ట్యా- సంతోషము ౪౨౧
దిగంబర, దిసమొలవాఁడు ౩౯
ద్విజిహ్వ. సర్పము. కొండెగాడు ౨౭౯
దివా, పగటియందనునర్థము ౪౧౨
దివాకరస్, చాతకపక్షి. దేవత-పక్షి ౩౭౧
దీపక, ఓమము.జీలకఱ్ఱ ౧౬౨
దీర్ఘ, నిడుపైనది ౬౯
దీన, దరిద్రుఁడు ౪౯
దీర్ఘసూత్ర, విచారించిమెల్లగాకార్యము
సజేయువాఁడు ౧౨
దుర్ముఖ. అప్రియముగాబలుకువాఁడు ౩౨
దుష్టు- చెడ్డది ౪౩౦
దుర్గత } దరిద్రుఁడు ౪౯
దుర్విధ }
దుర్జన, దుష్టాత్ముఁడు ౪౨
దుందుభి- భేరి. పాచికలయందుండెడుయిత్తి
క ౨౯౨
దుష్కృతమ్- నిందింపఁబడినది ౪౨౬
దుర్గసంచర, అనకట్టు ౧౩౭
దురోదర, జూదమాడువాఁడు. పందెము -
జూదము ౩౨౨
దుర్మనస్, దుఃఖములోగూడిన మనస్సుగల
వాఁడు ౭
దూన, తపింపఁబడినది ౧౦౩
దూర, దవ్వైనది ౬౯
దృష్టి-జ్ఞానము- కన్ను- చూపు ౧౯౫
దృఢ, లావుగలవాఁడు-బలసినవాఁడు ౨౦౧
దృష్టాంత-శాస్త్రము- దృష్టాంతము ౨౧౯
దృబ్ధ, గూర్పఁబడినపుష్పమాలికాదులు ౭౬
దృఢసంధి-లెస్సఅతికినది ౨౬
దృశ్, జ్ఞానము-ఏరుగువాఁడు-నేత్రము-చూ
పు ౩౭౨
దేవద్రీజ్, అంతటనడిచేవాఁడు ౩౪
దేవన, క్రీడ- విజిగీషావ్యవహారద్యుతిస్తుతి
మోదమదస్వప్న కాంతిగతులున్ను - విలాస
ము- జూదమును ౭౨౪
ద్వేష్య, ద్వేషింపఁదగినవాఁడు ౪౫
దోషైకదృశ్- దోషమునేవెదకువాఁడు ౪౨
దోషా, రాత్రియందనునర్థము ౪౧౨
ద్రవిణ, బలము -ధనము ౨౦౯
ద్రవ్య, మంచిపదార్థము, గుణాశ్రయమైన
వస్తువు ౩౧౦
ద్రాక్. శీఘ్రము ౪౧౩
ద్రాఘిష్ఠ- మిక్కిలినిడుపైనది ౧౧౩
ద్రుత, కరఁగినది ౯౦
ద్రుత, కరిగినఘృతాదులు ౧౦
ద్రోణ, నల్లకాకి- నలుతుము ౨౦౫
ధర్మరాజ, బుద్ధదేవర- యముఁడు ౧౭౨
ధ్వనిత, మ్రోగునది ౯౫
ధ్వస్త. జారిపడినది ౧౦౪
ధనిన్, ధనికుఁడు ౧౧
ధర్మ, పుణ్యము- యముఁడు-నీతి - స్వభావ
ము-ఆచారము- సోమయాజియును ౨౯౫
ధన్య పుణ్యవంతుఁడు ౩
ధవ, పెనిమిటి- ఏలేవాఁడు-చంద్రచెట్టు-మ
నుష్యుఁడు ౩౬౭
ధాతు, శ్లేష్మవాతపిత్తములు- రసాసృఙ్మాం
సమేదోస్థిమజ్జాశుక్లములు- పృథివ్యప్తేజోవా
య్వాకాశములు-శబ్దస్పర్శరూపరసగంధము
లు - భ్వాదీంద్రియములు-శిలాదికారము-శబ్ద
ము- కారణమైనధియు ౨౨౧
ధామన్, గృహము, దేహము - కాంతి - ప్రభా
వము ౨౯౦
ధాత్రీ, దాది- భూమి- ఉసిరికెచెట్టు ౩౩౭
ధ్వాంక్ష,కాకి-కొక్కెరపక్షి ౩౬౪
ధిక్- అదలించుట- నింద ౩౯౫
ధిక్కృత, తిరస్కరింపఁబడినవాఁడు ౪౦
ధిక్కృత,ధిక్కరింపఁబడినది ౯౪
ధిష్ణ్య, తావు-యిల్లు-నక్షత్రము-అగ్ని ౩౧౦
ధుత, కదలింపఁబడినది ౭౨
ధూర్త - మోసబుచ్చువాఁడు ౪౭
ధూపాయిత, తపింపఁబడినది ౧౦౩
ధూపిత, తపింపఁబడినది ౧౦౩
ధూత, విడువఁబడినది ౧౦౬
ధూమకేతు,అగ్ని- ఉత్పాతము ౨౧౫
ధూమ్యా, ధూమసమూహము ౧౫౫
ధృష్ట } దిట్టతనముగలవాఁడు ౨౬
ధృష్ణు }
ధృతి- ధరించుట- ధైర్యము ౨౩౧
ధేనుకా- ఆడయేనుఁగు- లేగటావు ౧౭౦
ధ్రువ- శాశ్వతము ౭౩
ధ్రువ- ధ్రువనక్షత్రము-నిశ్చయింపబడినది-
నిత్యమైనది ౩౬౬

—※—

నగ- పర్వతము- వృక్షము ౧౨౫
నగ్న- కురుపైనది ౭౧
నసద- ఒకఁడుపలికినందుకువిరుద్ధముగాబలు
కుట ౪౨౫
నత- వంకరయైనది ౭౧
న్యస్త- ఉంచఁబడినది ౭౯
నమస్యిత } పూజింపఁబడినదేవతాదులు ౧౦౭
నమసిత }
న్యగ్రోధ- బార- మఱ్ఱిచెట్టు ౨౫౨
నగ్న- దిసమొలవాఁడు ౩౯

నవీన- నూతనమైనది ౨౮
న- లేదు-కాదు- ౪౭౩
ను- ప్రశ్న- నిశ్చయము- అనుమతి- ఊరడించుట- సంబోధనము ౪౦౩
నక్తం- రాత్రియందనుట ౪౧౬
నవ్య- నూతనమైనది- ౨౮
నయ- పొందించుట - నీతి ౧౭౬
నవ - నూతనమైనది ౨౮
నభస్ - ఆకాశము - శ్రావణమాసము ౯౨
నమస్ - నమస్కారము ౪౩౦
నహి - లేదు - కాదు ౪౭౩
నృశు - పశువుము- అధముఁడు ౩౮
నాయక - ప్రభువు ౧౧
నాక- ఆకాశము - స్వర్గము ౧౫౨
నాగ- శ్లేష్మవాదకము ౬౦
నాగ, ఏనుఁగు, పాము, సీసము ౧౨౮
నాడీ - ఆరుక్షణములకాలము- క్రోవినరము కూరకాడ- ౧౯౯
నాథవత్ - పరాధీనుడు ౧౬
నాందీవాదిన్ - దేవతాదులయొక్క స్తోత్రముగ జేయుమంగళపాఠకుఁడు ౩౮
నానా - బహుప్రకారము-రెండు ౪౦౭
నానా- అనిదప్పించియనుట ౪౧౪
నానారూప- పెక్కువిధములైనవస్తువు ౯౪
నాభి- క్షత్రియుఁడు. జయేచ్ఛగలరాజు. జోస్తు. బండికంటినడుము . ప్రధానము . కస్తూరి ౭౯౩
నామ- ఎరుగింపఁదగినఅర్థము, ఇటువలెసంభవించుననుట. కోపము, అంగీకారము ౪౦౬
నాయ. పొందించుట.నీతి ౧౭౭
నాందీకర.దేవతాదులయొక్క స్తోత్రముసేఁజేసేమంగళపాఠకుఁడు ౩౮
నాగర.భద్రముస్త.తామరదుంప.శొంఠి, పట్టణసంబంధమైనది ౩౪౩
నిరర్థక.ప్రయోజనముతేనిది ౮౭
నివాక .వ్యవహారాదులందునిశ్చయమునుబలుకుట ౧౩౬
నిష్క.౧౦౮సువర్ణములు. బంగారు.రొమ్మునవేసెడుభూషణము. పలముపైకటంకము ౧౬౯
నిఘ- వెడల్పునిడుపు సరియైనది ౧౪౯
నిజ- తనవస్తువు.నిత్యమైనది ౧౮౯
నిక్లిష్ట, జాత్యాదులచేనిందితుఁడు ౫౫
నికట-దాపు ౬౨
నిసృష్ట- ఉంచబడినది ౮౯
నిపాఠ } చదువుట ౧౪౭
నిపఠ }

నిష్ఠా- కార్యముగట - కానరాకుంకుట ౧౯౨
నిపుణ- నేర్పరి ౪
నిద్రాణ- నిద్రబోవువాఁడు ౩౩
నిర్వాణ - శాంతిగలముని- ఆర్పు ౯౬
నిరాకరిష్ణు- తిరస్కరించుస్వభావముగలవాఁడు ౩౦
నిష్ణాత- నేర్పరి ౪
నిభృత- శిక్షింపఁబడినవాఁడు ౭౫
నిష్కాసిత- వెళ్లగొట్టబడినవాఁడు ౪౦
నిరస్త } న్యాయముచేపరిహరింపఁబడినవాఁడు ౪౧
నిరాకృత }
నికృత. పీడింపఁబడినవాఁడు ౪౧
నిక్కృత- కుత్సితుఁడు ౪౨
నిర్ణిక్త- శోధింపఁబడినది ౫౬
నిర్హూత- తోయఁబడినది ౮౮
నివృత-కోటమొదలైనదానిచేచుట్టఁబడినది ౮౮
నిశిత- వాడిగాఁజేయఁబడినఆయుధము ౯౧
నిర్వాత- సంచారముడిగినవాయువు ౯౬
నిర్వృత్త - పాకాదులచే ఆయత్తమైనఅన్నాదులు ౧౦౧
నిమిత్త- కారణము-చిహ్నము ౭౩౩
నివాత- ఉండేస్థలము-గాలిలేనిచోటు.శస్త్రములచేభేదింపరానిజోడు ౭౪౧
నిరాకృతి- తిరస్కరించుట ౧౪౪
నిష్ఠ్యూతి. ఉమియుట ౧౫౧
నిగాద } స్పష్టముగాబలుకుట ౧౭౫
నిగద }
నిష్ఠీవ- ఉమియుట ౧౫౦
నిహ్నవ- అవిశ్వాసము, దాచడము- తిరస్కరించుట- కపటము ౩౬౪
నిర్వేశ-భోగించుట ౧౩౩
నిర్వేశ. కూలి.భోగము ౩౨౦
నిశ్శేష.సమస్తము ౬౫
నికషా } సమీపము ౪౧౮
నికషా } ౪౩౭
నిరవగ్రహ. స్వతంత్రుఁడు ౧౬
నిగ్రహ. అనుగ్రహమునకు విరుద్ధమైనఅపకారము ౭౬
నిర్వ్యూహ. వాకిలి. శిగసుజుట్టినపూదండ.కషాయము . కొండిగెకునాధారముగాగోడనునాటినకొయ్య ౩౯౧
నీచ- కురచవాఁడు ౨౧
నీలకంఠ. శివుఁడు. నెమలి ౧౯౬
నీవీ- పోకముడి.మొదటిసొమ్ము . వండెముగనిచ్చద్రవ్యము ౩౬౨
నీచైస్. కొంచము ౪౭౮

నత్త } తోయఁబడినది ౮౮
నన్న }
ను. ప్రశ్న- వికల్పము ౪౦౩
ను-ఊహ ౪౩.
నూతన } నూతనము ౨౮
నూత్న }
న్యూన. తక్కువైనది. నిందింపబడినది ౭౮౫
నూనం - ఊహ. అర్థనిశ్చయము-ఉత్ప్రేక్ష. ౪౦౫
నూనం.నిశ్చయార్థము ౪౭౨
నృశంస . పరులకుబాధజేయు స్వభావముగలవాఁడు ౪౮
నేదిష్ఠ. మిక్కిలిదాపైనది ౬౯
నేతృ. ప్రభువు ౧౧
నేత్ర. చెట్టువేరు. వెలిపట్టుచీర . కన్నుప్రాదు. తన్ను ౩౩౫
నైకభేద. అనేకవిధములైనచిత్రాదులు ౮౩
నైగమ . పట్టణమందున్నవాఁడు . వర్తకుఁడు ౭౯౬
నో.లేదు.కాదు. ౪౭౩

—ooo—

పరీక్షక. దానాదులందుపరీక్షించువాఁడు ౨
పరాఙ్ముఖ. పరాఙ్ముఖుఁడు ౩౪
పరష్వంగ. కౌఁగిలించుట ౧౪౩
పతంగ- పక్షి- సూర్యుఁడు.మిడుత ౧౨౬
పరాగ.పుష్పాడి.స్నానసాధనమైనపిండి-ధూళి ౧౨౨
ప్లవగ.కోతి.కప్ప ౧౮౦
పరిఘ- హింస.ఇనుపకట్లగుదియ-పరిఘరోగము ౧౮౩
పచా. వండుట ౧౭౧
పటు. సమర్థుఁడు - మందుఁడుగానివాఁడు.రోగములేనివాఁడు ౧౯౬
పరివృఢ. ప్రభువు ౧౧
పరాయణ. ఒకవస్తువు యందాసక్తిగలవాఁడు ౧౧౫
పరిత్రాణ. చంపెదననివచ్చినవానినడ్డగించుట ౧౧౮
పణ.జూదమందువొడ్డేపందెము,కూలి-వెల.ధనము.౩౭గురిగింజలయెత్తు.గలరాగిముద్ర ౭౦౩
పరవత్, పరాధీనుఁడు ౧౬
పరశ్వత, పరశ్వతము ౬౪
పరివాపిత,గొరగఁబడినది ౮౬
పరిక్షిప్త, కోటమొదలైనవాటిచేచుట్టఁబడినది ౮౮
పరిణత, కాలవశమున పరిపాకమునుబొందినబుద్ధిమొదలైనది ౯౩

పరిభూత,తిరస్కరింపబడినది ౧౦౭
పణాయిత
పనాయిత } పొగడ బడిన దేవతాదులు ౧౧౦
పణిత
పనిత
పశ్చాత్,పడమటిదిక్కు-వెనుక ౩౯౮
పరుత్,పోయినసంవత్సరము ౪౩౨
పతి,ప్రభువు ౧౧
పర్యాప్తి, చంపెదననివచ్చినవాని నడ్డగించుట ౧౧౮
పఙ్క్తి,౧౦అక్షరములపాదముగలఛందస్సు బారుగానుండుట-పది ౨౩౮
పత్తి,నడుపు-కాలిబంటు-సేనాభేదము ౨౨౯
పక్షతి,పాడ్యమి-రెక్క-మొదలు ౨౨౯
పర్యవస్థా,నిరోధించుట ౧౩౪
పరపిండాద,పరాన్నమే భుజించువాడు ౨౧
పద,ఉద్యోగము - రక్షించుట-స్థానము- గురుతు-పాదము-వస్తువు ౨౫౦
పరిధి,యజ్ఞార్హమైనమోదుగచెట్టు మొదలైనదాని కొమ్మ-పరివేషము ౨౫౩
పరాధీన,పరాధీనుడు ౧౬
పరాన్న,పరాన్నమే భుజించువాడు ౨౧
పరాచీన,అవలిముఖమైనవాడు ౩౪
పన్న,జారిపడినది ౧౦౪
పవన,ధాన్యాదులతూర్పెత్తుట ౧౩౭
పత్రిన్,బాణము-పక్షి ౨౬౨
పక్ష్మన్,రెప్పవెంట్రుక-అకరుపువ్వు - నూలుమొదలైనదానితునక- పక్షుల[illegible] ౨౭౩
పర్వన్,పర్వతిథి - ఉత్సవము-పున్నమపాడ్యమిసంధి గణుపు-ప్రస్తావము ౨౭౮
పరిసర్య,చుట్టివచ్చుట ౧౩౩
పరీవాప,గుడారము- వెదబెట్టుట-నీళ్లనిలుచుట-నీళ్లయునికిపట్టు ౨౮౬
పరిరంభ,కౌగిలించుట ౧౪౩
పశ్చిమ,తుదనున్నది ౮౧
పరిణామ, వేరురూపమునుబొందునది ౧౨౮
పరిక్రమ,క్రీడార్థమైతిరుగుట ౧౨౯
ప్లవంగమ,కోతి-కప్ప ౨౯౪
ప్రక్రమ,కార్యము-ప్రారంభము ౨౯౪
పరమమ్,అంగీకరించుట ౪౨౪
పరార్ధ్య-ప్రధానవస్తువు ౫౮
పరిచయ, ఒకవస్తువుతో బహుకాలము కూడియుండుట ౧౩౬
పర్యయ,క్రమముతప్పిపోవుట ౧౪౬
పర్జన్య,ఉరుముచున్న మేఘము- ఇంద్రుడు ౩౦౨
పర్యాయ,అవసరము-వరుస ౩౦౨
పరిక్రియా,చుట్టివచ్చుట ౧౩౩
పరిసర్యా,అంతటదిరుగుట ౧౩౪
పరతంత్ర,పరాధీనుడు ౧౬
పవిత్ర,పవిత్రమైనవస్తువు ౫౬
పరీసార,అంతటదిరుగుట ౧౩౭
పయోధర,స్త్రీస్తనము-మేఘము ౩౧౯
పరికర,మంచము పరివారము ౩౨౧
పరీవార,ఒరగేప్రోణి-కత్తియొర- పరిజనము ౩౨౪
పత్త్ర,వాహనము-రెక్క- ౩౩౪
పర,దవ్వైనది-తనకంటెఅన్యమైనది- శ్రేష్ఠమైనది ౩౪౬
పరారి,మున్నేడు ౪౩౨
పరిమళ,కుంకుమాదులమెదపుట ౧౨౬
పటల,ఇంటికప్పు-నేత్రగరోమము-సమూహము ౩౫౭
పల,మాంసము-పలము ౩౫౭
పతయాళు,పడేస్వభావముగలవాడు ౨౮
పరిప్లవ,కదలునది ౭౫
పక్వ,పక్వమైనది ౯౨
పక్వ,పరిపాకమునొందినబుద్ధిమొదలైనది ౯౭
పవ-ధాన్యాదులతూర్పెత్తుట ౧౩౭
పరేద్యవి,మరునాడు ౪౩౪
పయస్-పాలు,జలము ౩౮౮
పరితస్-అంతటను ౪౨౪
పరశ్వస్-ఎల్లుండిఅనునర్థము ౪౩౪
పరిగ్రహ- భార్య,పరివారము, పుచ్చుకొనుట, మొదలు,శాపము ౩౯౨
పరిబర్హ- పరివారము, రాజయోగ్యమైనఛత్రచామరాదివస్తువు ౩౯౪
పక్ష-సహాయము,శుక్లకృష్ణపక్షములు,రెక్క, పార్శ్వము ౩౭౫
పాతుక,పడేస్వభావముగలవాడు ౨౮
పాక,వండుట ౧౨౧
ప్యాట్
పాట్ } సంబోధనార్థకము ౪౧౮
పాఠ,చదువుట ౧౪౨
పారాయణ,అంతయును ౧౧౫
పాత,భుజింపబడినది ౧౧౧
పాద,కిరణము,కాలు,నాలుగవపాలు ౨౪౬
పాప,క్రూరుడు ౪౮
పాశ్చాత్య,తుదనున్నది ౮౧
పాశ్యా,త్రాళ్లగుంపు ౧౫౫
పాత్ర,యోగ్యుడు- భోజనపాత్రము-నద్యాదులరెండుదరులనడుమ ౩౩౪
పాతాళ,బడబాగ్ని - నాగలోకము ౩౫౮
పాళి,అంచు-చిహ్నము-ప్రదేశము - పఙ్క్తి- మీసాలుగలస్త్రీ-ప్రస్థము-చెవితమ్మె ౩౫౩
పారిప్లవ,కదలునది ౭౫
పార్శ్వ,పక్క-ఎముకలసమూహము ౧౫౪
పిణ్యాక,ధూపవిశేషము-గానుగపిండి ౧౬౫
పినాక,శూలము-శివునివిల్లు ౧౭౦
పిశున,కొండెముచెప్పువాడు ౪౭
పిశున,దుర్జనుడు.కొండెగాడు ౨౮౪
పిఠర,తుంగముస్త-కుండ-కవ్వపుకోల ౩౪౩
పీన
పీవర } బలసినది ౬౧
పీలు,గోగుచెట్టు-ఏనుగు-బాణము- పుష్పము ౩౪౯
పీవ,బలిసినది ౬౧
పులాక,క్షుద్రధాన్యము- పొట్టువడ్లు-సంక్షేపము-పెతుకు ౧౬౧
పుండరీక,పులి-దిగ్గజము - తెల్లదామర-తెల్లగొడుగు ౧౬౭
పుష్ట,పోషింపబడినపక్షిమృగాదులు ౯౭
ప్లుష్ట,కాల్పబడినది ౯౯
పురాణ,పురాతనము ౭౭
పుణ్యవత్,పుణ్యముగలవాడు ౩
పుషిత,పోషింపబడినపక్షిమృగాదులు ౯౭
పురస్కృత, పూజ్యుడు - శత్రువుచేనాక్రమింపబడినవాడు-ముందుగాజేయబడినవాడు ౨౮౦
పురస్తాత్,తూర్పు-మొదలు-[illegible]- ముందరను ౪౦౧
పురోభాగిన్,దోషమునేవెదకువాడు ౪౭
పురాతన,ప్రాతది ౭౭
పురుభూ,అధికమైనది ౬౪
పుణ్య,ఒప్పెడిది-సుకృతము ౩౧౫
పుర,ఇల్లు-పట్టణము ౩౩౯
పుష్కర-ఏనుగుతొండము.. వాద్యముఖము-జలము- ఆకాశము-కత్తివాదర-పద్మము-తీర్థవిశేషము-ఓషధివిశేషము ౩౪౧
పునర్,మఱిన్ని అనునర్థము,విశేషము ౪౦౮
పునఃపునర్,పలుమారును ౪౧౩
పునర్,ఇదేఆసనియామార్థము ౪౨౭
పురా,వాక్యరచన,అనేకాలము, పోయినకాలము,సమీపము,రాగలది ౪౦౮
పృథు,అధికమైనది ౬౪
పుష్కల,మిక్కిలిశ్రేష్ఠుడు ౫౯
పుంగవ,శ్రేష్ఠవాచకము ౫౯
పురుష,ఆత్మ,మనుష్యుడు ౩౭౪
పురస్
పురతస్ } ముందరఅనేఅర్థము ౪౧౯
పూగ,పోకచెట్టు-సమూహము ౧౭౬

పూర్ణ, పూర్ణము ౬౬
పూర్ణ - జలాదులచేనిండింపఁబడినకలశాదులు ౯౯
పూత - పవిత్రమైనది ౫౬
పూజిత - పూజింపఁబడినది ౯౮
పూరిత - నిండింపఁబడినది ౯౯
పూజ్య - పూజ్యుఁడు ౫
పూజ్య - మామ - పూజార్హుఁడు ౩౦౬
పూర్వ - మొదటిది ౮౧
పూర్వ - పూర్వదిక్కునందుండువస్తువు - పూర్వకాలమందుండువస్తువు - పూర్వీకులు ౨౯౦
పూర్వేద్యుస్ - తొలిదినము ౪౩౩
పృథుక - అడుకులు - పిన్నవాఁడు ౧౫౮
పృథక్ - ఆవిదప్పించియనుట ౪౧౪
పృక్తి - ముట్టుట ౧౨౨
పృథు - ఎడముగలది ౬౧
పృథగ్విధ - పెక్కువిధములైనవస్తువు ౯౪
పృథగ్జన - మూర్ఖుఁడు - హీనజాతివాఁడు ౨౬౨
పృష్ఠ్య - పృష్ఠములనేయజ్ఞసంబంధస్తోత్రవిశేషములయొక్కసమూహము ౧౫౪
పృథుల, ఎడముగలది ౬౧
పేచక - గుడ్లగూబ - ఏనుఁగుతోకమొదటసండుమాంసవిశేషము ౧౬౧
పేశల - మనోహరమైనది - నేర్పరి - కోమలము [illegible]సలము ౩౬౦
పేలవ - [illegible] ౬౬
పోత - ఓడ - శిశువు ౨౧౬
పోత్ర - పందిమూతి - నాగేటికొన ౩౩౬
ప్లోష - కాల్చుట - కాలుట ౧౨౨
పౌరస్త్య - మొదటిది ౮౧
పౌరుష - మగతనము - పురుషుఁడుచేయుపని - మనుష్యునిచెయ్యెత్తుపొడవు ౩౭౮
ప్రవేక - ప్రధానమైనవస్తువు ౫౭
ప్రతీక - ప్రతికూలము - అవయవము ౧౬౩
ప్రత్యక్, పడమటిదిక్కు, ఆదేశము ౪౩౬
ప్రముఖ, ప్రధానమైనవస్తువు ౫౭
ప్రగే, ప్రాతఃకాలము ౪౩౨
ప్రపంచ, వైపరీత్యము, విస్తారము ౧౮౫
ప్రజా, సంతానము, జనులు ౧౮౮
ప్రత్యాదిష్ట, నిరాకరింపఁబడినవాఁడు ౪౧
ప్రతిక్రుష్ట, అధముఁడు ౫౪
ప్రగాఢ, మిక్కిలి, దుఃఖము, చొరరాకుండుట ౨౦౧
ప్రవీణ, నేర్పరి ౪
ప్రగుణ, చక్కనైయుండునది ౭౨
ప్రవారణ, తానొకఫలమునపేక్షించికోరినవస్తువునిచ్చుట ౧౧౬
ప్రమాణ - ప్రమాణము, మర్యాద, శాస్త్రము, మానము, ఎరుగువాఁడు - సత్యవాది, నిత్యమైనది - ఏకత్వము ౨౧౦
ప్రవణ, పల్లమైననేల, నమ్రుఁడు, నాల్గుతెరువులుగూడినచోటు ౨౧౩
ప్రసిత, ఆసక్తుఁడు ౯
ప్రతీత, ప్రథిత, ధనాదులచేప్రసిద్ధుఁడు ౧౦
ప్రశిత, శిక్షింపఁబడినవాఁడు ౨౫
ప్రతిభాన్విత, ప్రగల్భుఁడు ౨౬
ప్రచలాయిత, తూలికిపాటుపడువాఁడు ౩౦
ప్రత్యాఖ్యాత, నిరాకృతుఁడు ౪౧
ప్రతిహత, ఉత్సాహములేనివాఁడు ౪౨
ప్రతిక్షిప్త, ఆక్షేపింపబడినవాఁడు ౪౨
ప్రభూత, అధికమైనది ౬౩
ప్రవ్యక్త, ప్రకటమైనది ౮౨
ప్రణిహిత, పొందఁబడినది ౮౭
ప్రసృత, కొనసాగిపెరుగునది ౮౯
ప్రముదిత, సంతోషించినవాఁడు ౧౦౩
ప్రతిజ్ఞాత, అంగీకరింపఁబడినది ౧౦౯
ప్రణుత, పొగడఁబడినది ౧౧౦
ప్రత్యవసిత, భుజింపబడినది ౧౧౧
ప్రతీత, పేరుబడినది, సంతోషించినది ౨౩౮
ప్రమితి, నిజముగానెరుఁగుట ౧౨౩
ప్రసూతి, బిడ్డగనుట ౧౨౩
ప్రసితి, కట్టెడుసాధనము ౧౨౭
ప్రవృత్తి, ప్రవాహము ౧౩౧
ప్రవిఖ్యాతి, మిక్కిలిప్రసిద్ధి ౧౪౧
ప్రతతి, విరివి, తీగె ౨౨౩
ప్రకృతి, ఉపాదానకారణము, స్త్రీపుంసకలింగములు, రాజ్యాంగములు, పౌరశ్రేణి, స్వభావము, భగము, గణసామ్యావస్థ ౨౨౯
ప్రతి, సదృశార్థము, వీప్స, చిహ్నము, ఇత్థంభూతాఖ్యానము, ప్రతిదానము - భాగము ౪౦౧
ప్రస్థ, కొండనెత్తము, కుంచము ౨౪౪
ప్రసాద, అనుసరించుట, నైర్మల్యము, స్త్రీ, కావ్యగుణవిశేషము ౨౫౭
ప్రతిబద్ధ, ఉత్సాహములేనివాఁడు ౪౨
ప్రవృద్ధ, పెరిగినది ౭౭
ప్రవృద్ధ, కొనసాగిపెరిగినది ౮౯
ప్రతిబంధ, కార్యవిఘాతము ౧౪౦
ప్రబద్ధ, ఖ్యాతిగలవాఁడు, అలంకరింపఁబడినవాఁడు ౨౬౧
ప్రథా, ప్రసిద్ధి ౧౨౨
ప్రణిధి, ప్రార్థన, వేగులవాఁడు ౨౫౬
ప్రసారిణ్, నీళ్లయందునెరసేతెలబిడ్డపు మొదలైనది ౩౧
ప్రధాన, ప్రధానమైనది ౫౭
ప్రతన, ప్రత్న, పురాతనము ౭౭
ప్రహ్లన్న, సంతోషించినవాఁడు ౧౦౩
ప్రతిపన్న, ఎఱుఁగబడినది ౧౦౮
ప్రజన, ఆఁబోతులుపసులమీఁదలు చేయప్రవర్తించుట ౧౩౮
ప్రత్యాఖ్యాన, తిరస్కరించుట ౧౪౪
ప్రతిశాసన, భృత్యులనుఆజ్ఞాపించుట ౧౪౭
ప్రతియత్న, అభిలాష, చెరబట్టుట, గుణోత్కర్షము ౨౬౩
ప్రధాన, పరమాత్మ, ప్రకృతి, మంత్రిముఖ్యుఁడు ౨౩౯
ప్రజ్ఞాన, బుద్ధి, గురుతు ౨౭౯
ప్రసూన, పుష్పము, ఫలము ౨౭౯
ప్రగల్భ, ప్రగల్భుఁడు ౨౬
ప్రతిష్టంభ, కార్యవిఘాతము ౧౪౦
ప్రభు, ఏలేవాఁడు ౧౧
ప్రథమ, మొదటిది ౮౧
ప్రయామ, వ్యవహారాదులందు నిశ్చయముగాఁబలుకుట ౧౩౬
ప్రక్రమ, ఉపక్రమించుట ౧౩౯
ప్రత్యుత్క్రమ, యుద్ధమునకుభటులువెళ్లుట ౧౩౯
ప్రథమ, మొదటిది, ముఖ్యమైనది ౨౯౯
ప్రమా, నిజముగనెరుంగుట ౧౨౩
ప్రతీక్ష్య, పూజ్యుఁడు ౫
ప్రణేయ, వశ్యుఁడు ౨౫
ప్రసవ్య, ప్రతికూలమైనది ౮౪
ప్రణయ, ప్రీతిచేప్రార్థించుట ౧౩౮
ప్రత్యయ, అధీనము, శపథము, విశ్వాసము, హేతువు, అవకాశము, ప్రత్యయము ౩౦౩
ప్రణయ, విస్రంభము, అడుగుట. స్త్రీ మ ౩౦౭
ప్రతిశ్రయ - సభ, ఉనికిపట్టు, గృహము ౩౦౮
ప్రసహ్య, బలాత్కారము ౪౨౨
ప్రచుర, అధికమైనది ౬౩
ప్రత్యగ్ర, క్రొత్తది ౭౮
ప్రత్యాహార, ఇంద్రియములను మరలించుట ౧౨౯
ప్రసర, తైలబింద్వాదులు జలాదులందు నెరయుట ౧౩౬
ప్రసర, ప్రీతిచేప్రార్థించుట ౧౩౮
ప్రతిజాగర, ఎచ్చరిక ౧౪౧
ప్రకార, భేదము, పోలిక ౩౧౮
ప్రదర, విరుచుట, స్త్రీరక్తస్రావవ్యాధి - బాణము ౩౨౦
ప్రతీహార, వాకిలి, వాకిటికావలివాఁడు ౩౨౫

ప్రతిసర, సేనవెనుకదిక్కు,కంకణచారము ౩౨౯
ప్రతికూల,ప్రతికూలమైనది ౪౪
ప్రవాళ,మొలక-చిగురు, వీణాదండము-పగడము ౩౬౧
ప్రసవ,బిడ్డగనుట ౧౨౩
ప్రస్తావ,అవసరము ౧౩౮
ప్రసవ, పుట్టుట,ఫలము, పుష్పము,ప్రసూతి ౩౬౩
ప్రభవ,జనక కారణము, మొదట నెరుఁగుటకు స్థానమైనది,ప్రభవసంవత్సరము ౩౬౫
ప్రకాశ,మిక్కిలిప్రసిద్ధమైనది,ఎండ ౩౮౩
ప్రత్యాదేశ,తిరస్కరించుట ౧౪౪
ప్రశ్లేష,ఎడబాయుట ౧౩౩
ప్రమనస్,సంతోషమనస్కుఁడు ౭
ప్రసూ,ఆడుగుఱ్ఱము -తల్లి ౩౭౪
ప్రబర్హ,ప్రధానమైన వస్తువు ౫౭
ప్రవాహ,ప్రవాహము ౧౩౧
ప్రవహ, గృహాదులనుండి వెలుపలికి వచ్చుట ౧౩౦
ప్రత్యూహ,విఘ్నము ౧౩౨
ప్రగ్రాహ / ప్రగ్రహ { త్రాసుతూనుకోల మొదలైన చాటితాడు-గుఱ్ఱము మొదలైన వానినిగట్టెపగ్గము ౩౯౨
ప్రత్యక్ష- నేత్రాదులచే నెరుఁగఁబడునది ౮౯
ప్రాక్, పోయిన కాలము ౪౨౮
ప్రాక్,పూర్వదిక్కు-పూర్వదేశము-పూర్వకాలము ౪౩౬
ప్రాప్త,పొందఁబడినది ౭౮
ప్రార్థిత,అడుగబడినవస్తువు ౯౭
ప్రాప్త,పొందఁబడినది ౧౦౫
ప్రాప్తి,లాభము-పొందుట ౨౭౫
ప్రాప్తరూప,విద్వాంసుఁడు- ఒప్పైనవాఁడు ౨౨౭
ప్రాధ్వమ్, బంధనహేతుకమైనఆనుకూల్యము ౪౧౬
ప్రాగ్ర్య,ప్రధానమైనవస్తువు ౫౭
ప్రాజ్య,అధికమైనది ౬౩
ప్రాప్య,పొందఁదగినవస్తువు ౯౩
ప్రాయ, బాహుళ్యము-మరణార్థమైఆహారము లేకయుండుట ౩౦౯
ప్రాగ్రహర, ప్రధానమైనవస్తువు ౫౭
ప్రాహార,కాచుట ౧౨౩
ప్రాంశు,పొడవైనది ౮౦
ప్రాదుస్, నామధేయము-సంభావన - ప్రకాశించునది ౪౧౧
ప్రాదుస్,అగపడుట ౪౨౪
ప్రాయస్,తరుచుగాననునర్థము ౪౨౭

ప్రాతస్,ప్రాతఃకాలము ౪౩౨
ప్రియంవద,ప్రియముబలుకువాఁడు ౩౮
ప్రియ,మనస్సుకు ప్రియమైనవస్తువు ౫౫
ప్రీత,సంతోషించినవాఁడు ౧౦౩
ప్రీణన,తృప్తిపొందించుట ౧౧౮
ప్లుష్ట,కాల్చఁబడినది ౯౯
ప్రేష్ఠ,మిక్కిలిప్రియమైనది ౧౦౨
ప్రేంఖిత,కదలింపఁబడినది ౭౮
ప్రేత,నరకమందుండుజంతువు- చచ్చినవాఁడు ౨౧౬
ప్రేత్య,జన్మాంతరము ౪౨౦
ప్రేక్ష, నాట్యము చూచుట-బుద్ధి ౩౮౯
ప్రైష,అంపుట-పీడించుట ౩౮౫
ప్రౌఢ,పెరిగినది ౮౮

ఫల్గు,సారములేనిమాఁది మొదలైనవస్తువు ౫౮
ఫట్,విఘ్నముపోగొట్టుట ౪౩౧
ఫల,పండు-ప్రయోజనము-బాణాగ్రము - ఫాలు ౩౫౬
ఫాంట, ఆయాసము లేక చేయఁబడినకషాయము ౯౫
ఫాట్,సంబోధనార్థము ౪౧౭

బహు గర్హ్యవాచ్, దోషయుక్తముగా పెక్కుమాటలాడువాఁడు ౩౬
బంహిష్ఠ,మిక్కిలితరుణైనది ౧౧౨
బత,ఖేదము-దయ-సంతోషము-ఆశ్చర్యము పిలుచుట ౩౯౯
బలవత్,మిక్కిలిఅనునర్థము ౪౧౪
బహుప్రద,దానశౌండుఁడు ౬
బద్ధ,బొండకొయ్య మొదలైనవానిచేకట్టఁబడినవాఁడు ౪
బహువిధ,పెక్కువిధములైనవస్తువు ౯౪
బద్ధ,కట్టఁబడినది ౯౫
బంధన,కట్టెసాధనము ౧౨౮
బహుకర,కళ్లముఊడ్చువాఁడు ౧౮
బంధుర, స్వభావముచేపొడవై ఉపాంతచేనించుకంతవంగినది ౮౦
బభ్రు,గొప్పముంగిస-విష్ణువు-పచ్చనిది ౩౨౬
బహుల,అధికమైనది ౬౩
బల,బలియుట-సత్త్వ-సేన-కాకి- బలభద్రుఁడు ౩౫౧
బహుల,కృత్తిక-బహువచనము-గోవు- ఏలకులు- నల్లనివస్తువు- అగ్ని - కృష్ణపక్షము ౩౫౪
బలి,అప్పనము-పూజోపకరణము- ఒడలిత్రరులు-బలిచక్రవర్తి ౩౫౦
బహిస్, వెలుపట ౪౨౯

బర్హ,ఆకు-నెమలిపురి ౩౯౧
బహు,అధికమైనది ౬౩
బాహ్లీక.ఇంగువ-బాహ్లీకదేశపుగుఱ్ఱము-కుంకుమపువ్వు ౧౬౫
బాధ,మిక్కిలియనుట-అంగీకారము ౨౦౭
బాణ,బాణాసురుఁడు-బాణము ౨౦౨
బాష్ప,ఆవిరి-కన్నీరు ౨౭౮
బాడబ్య,బ్రాహ్మణసమూహము ౧౫౪
బాల,మూర్ఖుఁడు-బాలుఁడు- కురువేరు-లోక-కేశము ౩౬౧
బాలిశ,ఎరుకలేనివాఁడు ౪౭
బాలిశ,బాలుఁడు-ఎరుకలేనివాఁడు- మూర్ఖుఁడు ౩౮౩
బీభత్స,చంపుస్వభావముగలవాఁడు-రోతగలది-అర్జునుఁడు ౩౭౯
బుభుక్షిత,ఆకలిగొన్నవాఁడు ౨౦
బుధిత / బుద్ధ } ఎఱుఁగఁబడినది ౧౧౭
బుద్ధ,విద్వాంసుఁడు-బుద్ధుఁడు ౨౫౮
బృందారక, చక్కనివాఁడు - ముఖ్యుఁడు ౧౮౧
బృందిష్ఠ,మిక్కిలిమనోహరము ౧౧౩
బృహత్,విశాలము ౬౧
బృహతీ, ములకచెట్టు-వాకుడుచెట్టు-ఛందోభేదము - అధికమైనది - ఉత్తరీయము ౨౩౧
బ్రహ్మబంధు,కర్మహీనుఁడైనబ్రాహ్మణుఁడు- ద్వేషముచేపేరు గ్రుచ్చఁబడనివాఁడు ౨౬౧
బ్రహ్మ, వేదము-పరమాత్మ-తపస్సు-బ్రాహ్మణుఁడు-బ్రహ్మదేవుఁడు ౨౮౧
బ్రాహ్మణ్య,బ్రాహ్మణసమూహము ౧౫౪

భక్షక,తిండిపోతు ౨౧
భగ,ఐశ్వర్యము-కోరిక- దొడ్డతనము-శక్తి- ప్రయత్నము - సూర్యుఁడు- కీర్తియు ౧౭౩
భవిష్ణు,కాగలవాఁడు ౫౦
భయద్రుత,వెరచిపారిపోయ్యేవాఁడు ౪౩
భక్షిత,భుజింపఁబడినది ౧౧౧
భవితృ,కాగలవాఁడు ౫౦
భర్త్రీ, మోసేవాఁడు-పోషించువాఁడు- మగఁడు ౨౧౬
భవ,పుట్టుట-శివుఁడు-సంసారము ౩౬౧
భాండ,గుఱ్ఱములసొమ్ము-మృణ్మయపాత్రము-మూలధనము ౨౦౦
భావిత,పొందఁబడినది ౧౦౫
భాషిత,పలుకఁబడినది ౧౦౭

భాను, కిరణము-సూర్యుఁడు ౨౬౧
భాగ్య, శుభకర్మ-అశుభకర్మ ౩౧౦
భావ, ధర్మానులుకలుగుట-స్వభావము- అభిప్రాయము-భావవ్యక్తియు- ఆత్మ-పుట్టుట-మనూవికారము- శబ్దప్రవృత్తినిమిత్తము ౩౬౩
భిదా, వ్రక్కలౌట-వ్రక్కలించుట ౧౧౭
భిన్న, వ్రక్కలింపఁబడినది ౧౦౧
భేష, అదుగుట ౧౧౯
భేష, సేవించుట-అడుగుట-హాని ౩౮౯
భీరుక, భీలుక, భీరు — వెరచేస్వభావముగలవాఁడు ౨౮
భుక్త, భుజింపఁబడినది ౧౧౧
భుగ్న, వంకరమైనది ౮౨
భుగ్న, విరువఁబడినది ౯౧
భూలిక, నేలవేము-కామంచికసువు-చీపురుకసువు ౧౬౩
భూయిష్ఠ, అధికమైనది ౬౪
భూష్ణు, కాగలవాఁడు ౩౦
భూత, పొందఁబడినది ౧౦౫
భూభృత్, పర్వతము-రాజు ౨౧౮
భూత, యోగ్యమైనది-పంచభూతములు-సత్యము-ప్రాణి-భూతకాలము ౨౩౪
భూతి, భస్మము-సంపద ౨౨౬
భూతాత్మన్, బ్రహ్మ-దేహము ౨౬౨
భూరి, అనేకమైనది ౬౪
భూరి, బంగారము-బహుళము ౩౩౭
భూయస్, అధికమైనది ౬౪
భేదిత, వ్రక్కలింపఁబడినది ౧౦౧
భోగ, సుఖము- స్త్రీలు- వీసగులుమొదలైనవానిపోషణ-పాముపడగ- పాముశరీరము ౧౮౯
భోగవతీ, సర్పములనది - సర్పముల నగరము ౬౨౬
భోః, సంబోధనార్థకము ౪౧౭
భ్రష్ట, జారిపడినది ౧౦౪
భ్రాంతి, భ్రమి — తిరుగుట ౧౬౨
భ్రాతృవ్య, తోడబుట్టినవానికొడుకు-పగవాఁడు ౩౬౧
భ్రూణ, బాలుఁడు-స్త్రీగర్భము ౨౦౨

మనాక్, కొంచెము ౪౨౦
మయూఖ, కాంతి-కిరణము-మంట ౧౮౪
మహేచ్ఛ, ఘనమైనమనస్సుగలవాఁడు ౩
మంజు, మనోజ్ఞ — చక్కనివస్తువు ౫౩
మత్త-ఒళ్లెరుగనివాఁడు ౨౮
మనోహత-ఉత్సాహముచెడినవాఁడు ౪౨
మలదూషిత-మలినవస్త్రము ౫౫
మహత్-ఎడముగలది ౬౧
మత్త-సంతోషించినవాఁడు ౧౦౩
మనిత-ఎఱుఁగఁబడినది ౧౦౭
మరుత్-వాయువు-దేవత ౨౧౫
మహత్-రాజ్యము-దొడ్డది ౨౩౫
మహతీ-నారదునివీణ- అధికమైనది ౨౨౬
మద-గర్వము ౧౨౫
మద-సంతోషము ౨౪౭
మంద-మూఢుఁడు-అల్పమైనది-అసమర్థుఁడు-నిర్భాగ్యుఁడు ౨౫౧
మధు, మద్యము-పూదేనె-చైత్రమాసము- మధువనే రాక్షసుఁడు-ఇప్పచెట్టు ౨౫౯
మండన- శృంగారించేస్వభావముగలవాఁడు ౨౯
మలిన-మాసినవస్తువు ౫౫
మర్దన-దేహమునపిసుకుట ౧౩౫
మహోత్సాహ-మహోత్సాహుఁడు ౪
మహాశయ-ఘనమైనమనస్సుగలవాఁడు ౩
మధ్య-నడిమిదైనది ౩౧౬
మన్యు-దైన్యము-యజ్ఞము-కోపము ౩౦౯
మనోహర, చక్కనివస్తువు ౫౩
మంత్ర- వేదమంత్రము - రహస్యాలోచన ౩౨౨
మత్సర-పరులమేలు జూడజాలమి- మత్సరముగలవాఁడు-కృపణుఁడు ౩౨౭
మందిర-ఇల్లు-పట్టణము ౩౩౯
మధుర-తీయనివస్తువు-ఇష్టవస్తువు ౩౪౮
మరు-నిర్జలభూమి-పర్వతము ౩౧౭
మంజుల-చక్కనివస్తువు ౫౩
మల-పాపము-విష్ఠ-కిట్టము ౩౫౨
మర్మస్పృశ్-మర్మమునునొప్పించేమాట ౭౪
మనోజవస-తండ్రినిపోలినవాఁడు ౧౪
మలీమస-మలినవస్తువు ౫౫
మహస్-పండుగ-తేజస్సు ౩౭౬
మహోత్సాహ- దుష్కరప్రయోజనమందు ఉద్యోగముగలవాఁడు ౪
మంథు-శీఘ్రము ౪౧౩
మానుష్యక-మనుష్యులసమూహము ౧౫౫
మాతంగ-ఏనుఁగు-చండాలుఁడు ౧౮౭
మార్గణ-యాచకుఁడు ౫౦
మార్గణ-వెదకుట ౧౪౩
మార్గిత-వెదకఁబడినది ౧౦౫
మాద-గర్వము ౧౨౫
మాన, మా — కొలుచుట ౪౨౩
మాణవ్య-బాలురసమూహము ౧౫౩
మాత్ర-కొంచెమైనది ౬౨
మాత్ర-పరిమాణము-కొంచెము-కొలది- అక్షరావయవము - సకలము - నిశ్చయము ౩౩౩
మితంపచ-లోభివాఁడు ౪౭
మిథ్యా-అసత్యము ౪౨౬
మిత్ర-సూర్యుఁడు-చెలికాఁడు ౩౨౨
మిథస్ - తమలోతామనేయర్థము. ఏకాంతము ౪౧౧
మీఢ-విడువఁబడినమూత్రము ౯౮
ముండిత-గొరుగఁబడినది ౭౬
ముషిత-దొంగిలింపఁబడినది ౭౭
ముష్టిబంధ-గట్టిగాపిడికిలించుట ౧౨౭
ముధా-వ్యర్థమనేఅర్థము ౪౧౬
ముసల్య-రోకటిచేచంపఁదగినవాఁడు ౪౬
ముఖ్య-ప్రధానమైనవస్తువు ౫౭
ముఖర-అప్రియముగాఁబలుకువాఁడు ౩౮
ముహుస్-పలుమారనేఅర్థము ౪౧౩
మూక-మూగవాఁడు ౧౪
మూర్ఖ, మూఢ — ఎరుకలేనివాఁడు ౪౭
మూర్తిమత్, మూర్త — బిరుసైనది ౨౮
మూషిత-దొంగిలింపఁబడినది ౭౭
మూత-కట్టఁబడినది ౯౫
మూత్రిత-విడువఁబడినమూత్రము ౯౮
మూర్ధాభిషిక్త-రాజమాత్రుఁడు - పట్టాభిషిక్తుఁడు ౨౧౭
మూర్ఛిత-మూర్ఛపోయినవాఁడు-వృద్ధిబొందినది ౨౩౯
మూర్తి-కఠినత్వము-శరీరము ౨౨౩
మూలకర్మన్ - మూలికచేతనైన స్తంభనవశీకరణాదులు ౧౧౮
మూల- మొదలు- దోడ- మూలానక్షత్రము ౩౫౫
మృగ-వెదకుట ౧౪౩
మృగ-పశువు-లేడి-మృగశీర్షనక్షత్రము-గజజాతివిశేషము- వెదకుట ౧౮౮
మృష్ట-శోధింపఁబడినది ౫౬
మృగణా-వెదకుట ౧౪౩
మృతస్నాత-మరణనిమిత్తమైస్నానముజేసినవాఁడు ౧౨౦
మృగిత-వెదకఁబడినది ౧౦౫
మృదు-మెత్తనిది ౮౭
మృదు-క్రూరముకానిది-మెత్తనిది ౨౫౧
మృదుల-మెత్తనిది ౮౭
మృషా-అసత్యము ౪౨౬

మేళక-కూడుట ౧౪౨
మేధ్య-పవిత్రమైనవస్తువు ౫౬
మేదుర - దట్టమైనసిగ్గుగలమేఘపటలాదులు ౩౦
మైథున-సంబంధము-సురతము ౨౭౮
మోఘ-ప్రయోజనములేనిది ౮౨
మౌళి-శిఖ - కిరీటము - ముడిచినవెంట్రుకలు ౩౪౮

యదృచ్ఛా-ఇచ్ఛలనిడివర్తించుట ౧౧౫
యథాజాత-మూఢుఁడు ౪౮
యత్-కారణము ౯౧౫
యంతృ-తూవటివాఁడు-సారథి ౨౧౬
యథా పోలిక ౪౨౦
యది-పక్షాంతరము ౪౨౩
యమ-చాలించుట ౧౩౧
యథాస్వమ్ } తమతమవస్తువులననర్థము-
యథాయథమ్ } తాముతాముఅనునర్థము ౪౨౬
యథార్థమ్ } సత్యము ౪౨౬
యథాతథమ్ }
యతస్-కారణము ౪౧౫
యాచనక } యాచకుఁడు ౫౦
యాచక }
యాఞ్ఞా-అడుగుట ౧౧౯
యావత్-అంతయనునర్థము- మేరపరిమాణము-పరిమాణనిశ్చయము ౪౦౧
యామ-చాలించుట ౧౩౧
యాతయామ-చిలికినది- అనుభవింపఁబడినది ౩౦౦
యాప్య-జాత్యాదులచేనిందితుఁడు ౫౪
యాత్రా భోజనము మొదలైనవర్తన - గమనము ౩౩౧
యుగ-కాడి-జంట-యుగము ౧౮౧
యుగపత్-ఒక్కకాలమందనుట ౪౩౫
యోగ-కవచాదులు - సామాన్యోపాయము-ధ్యానము-కూటమి-కూర్పుటయును ౧౭౯

రమణ-మోసేస్వభావముగలవాఁడు ౩౮
రక్ష-రక్షించుట ౧౨౧
రణ-మ్రోయుట ౧౨౧
రణ- ధ్వని-యుద్ధము ౨౦౫
రక్షిత- రక్షింపఁబడినది ౧౦౬
రజత-బంగారము. వెండి- తెల్లనివస్తువు ౨౩౬
రక్త- చాయవేయఁబడినవస్త్రాదులు- అనురక్తుఁడు- ఎఱుపైనది ౨౩౬
రత్న-శ్రేష్ఠమైనది-రత్నము ౨౮౩
రశ్మి-కిరణము-పగ్గము ౨౯౪
రస-శృంగారాదిరసము- విషము- వీర్యము-షడ్రసములు -అనురాగము-ద్రవము ౩౮౨
రజస్-రజోగుణము- స్త్రీలముట్టునెత్తురు - ధూళి ౩౮౬
రాజన్- చంద్రుఁడు-క్షత్రియుఁడు, భూమినేలువాఁడు ౨౬౮
రామ- బలభద్రుఁడు- నల్లనిది-వాప్పైనది-తెల్లనిది ౨౯౬
రాష్ట్రీ-దేశము-ఉపద్రవము ౩౩౯
రాశి-ప్రోవు- మేషాదిరాసులు ౩౬౯
రిక్తక-రిక్తమైనది ౫౭
రిష్ట-క్షేమము-అశుభము-నాశము ౧౯౨
రీణ-కారినదీర్ఘము వచ్చైనది ౯౩
రీతి- వ్యవహారము-జారుట - చిట్టెము-పిత్తళి ౨౨౫
రుచి-అభ్యాసశక్తి-ఇచ్ఛ-కాంతి ౧౮౬
రుద్ధ-చుట్టఁబడినది ౯౧
రుగ్ణ-విరువఁబడినది ౯౧
రుచ్య-మనోజ్ఞమైనది ౫౩
రుచిర-మనోజ్ఞమైనది ౫౨
రుద్ర-ఎడముగలది ౬౧
రూషిత - ధూళ్యాదులచేకప్పఁబడినది ౮౯
రూప్య- సౌందర్యముగలది- ముద్రవేసినబంగారు- వెండి ౩౧౬
రూక్ష-ప్రేమలేనిది-పరుషనిది ౩౮౦
రేఫ- జాత్యాదులచేనిందితుఁడు ౫౪
రే-హీనునిపిలుచుట ౪౩౧
రై-బంగారు-పదార్థము ౩౫౧
రోదస్-భూమి-ఆకాశము ౩౮౪
రోదసీ, భూమి-ఆకాశము ౩౮౦

లఘు-ఇష్టమైనది-కుఱుచనైనది ౧౮౪
లక్ష్మణ } సంపదగలవాఁడును ౧౫
లక్ష్మీవత్ } శ్రీవముగలవాఁడు
లజ్జిత-సిగ్గుపడినది ౯౨
లపిత- పలుకఁబడినది ౧౦౮
లబ్ధ-పొందఁబడినది ౧౦౫
లవన షైర్లు మొదలైనవికోయుట ౧౩౭
లక్ష్మన్-గురుతు.ప్రధానము ౨౮౧
లలామన్-లోకతిలకము- గుఱ్ఱములయొక్క ఆభరణము - ప్రధానమైనది - చిక్కము ౨౯౯
లజ్జాశీల-సిగ్గుపడేస్వభావముగలవాఁడు ౬౮
లవ-కొంచమైనది ౬౨
లవ-పైరులు మొదలైనవికోయుట ౧౩౭
లాలాటిక- రాజుభావమునుతెలుసుకొనువాఁడు-అసమర్థుఁడు ౧౭౩
లాలస-వేడుకొనుట- అనురాగవిశేషము-విషయాసక్తుఁడు ౩౮౪
లింగ-గురుతు శిశ్నము ౧౮౨
లిప్త { పూయఁబడినది ౯౦
లిప్త { భుజింపఁబడినది ౧౦౧
లీలా, స్త్రీలశృంగారచేష్టక్రియ ౩౫౫
లుబ్ధ,ఆశగలవాఁడు ౨౩
లూన,కోయఁబడినది ౧౦౪
లేశ,కొంచమైనది ౬౨
లోక,లోకము,జనుఁడు-జనసమూహము ౧౫౭
లోలుప } మిక్కిలిఆశగలవాఁడు ౨౩
లోలుభ }
లోహాల, అస్ఫుటముగా మాట్లాడువాఁడు ౩౭
లోల,కదలునది ౭౫
లోల,కదలునది.ఆశగలది ౩౬౦

వంచక, మోసబుచ్చేవాఁడు ౪౮
వనీపక, యాచకుఁడు ౫౦
వశిక,శూన్యమైనది ౫౩
వర్ణాత, గుఱ్ఱపుగొరిశె, మీలపట్లెంకపులుగు ౧౬౬
వ్యళీక,దుఃఖము,అప్రియము, అకార్యము,శిగ్గు,కామినీజనాపరాధము ౧౬౮
వరాంగ,శిరస్సు,యోని ౧౭౨
వలజ, చేను,పట్టణపువాకిలి, మంచిరూపుగలస్త్రీ ౧౭౮
వషట్,దేవతలకుహవిస్సుఇచ్చుటము ౪౧౯
వరిష్ఠ,మిక్కిలివిరివిగలది ౧౧౨
వర్ణ,బ్రాహ్మణాదివర్ణము,శ్వేతాదివర్ణము స్తోత్రము,అక్షరము ౨౦౪
వర్ధిష్ణు, వృద్ధినొందుస్వభావము గలవాఁడు ౨౯
వర్తిష్ణు,వర్తించుస్వభావముగలవాఁడు ౩౦
వచనేస్థిత,చెప్పినట్టుచేయువాఁడు ౨౫
వంచిత,మోసబుచ్చఁబడినవాఁడు ౪౦
వ్యసనార్త,శరీరపీడగలవాఁడు ౪౪
వ్యస్త,చెదరినది ౭౨
వలయిత,చుట్టఁబడినది ౯౧
వరివసిత } సేవింపఁబడిన వాఁడు ౧౦౨
వరివస్యిత }
వర్ణిత,పొగడఁబడినదేవతాదులు ౧౧౦
వ్యక్త,ప్రాజ్ఞుఁడు,స్పష్టమైనది ౨౧౯
వత్,పోలిక ౪౨౦
వనితా, అనురాగముగలగనజేయుస్త్రీ, సా

...రుఁడు ౨౯
గర్జిత-ఉరుము ౮౭
గర్త-నేలయందుండుబొక్క ౨౨౨
గభస్తి-సూర్యకిరణము
గజాసన-వినాయకుఁడు ౩౮
గగన-ఆకసము ౬౨
గణాధిపతి-విఘ్నేశ్వరుఁడు ౩౮
గణరాత్ర-అనేకరాత్రులు ౧౧౩
గంభీర-లోతైనది ౩౫౦
గరళ-విషము ౨౨౯
గర్వ-అహంకారము ౨౦౪
గాఢ-అతిశయము ౭౬
గాన-పాట ౧౮౯
గిరిజా-పార్వతి ౩౮
గిరిశ } శివుఁడు ౩౧
గిరీశ }
గీర్వాణ-వేల్పు ౯
గీత-పాట ౧౮౩
గీష్పతి-బృహస్పతి ౯౭
గిర్-సరస్వతి-వాక్కు ౧౫౬
గుహ్యక-దేవతాభేదము ౧౧
గుణవృక్షక-ఓడకట్టెడు కొయ్యను ౨౩
దీర్ఘ స్తంభము ౨౪౬
గుణ-త్రిగుణములు ౧౩౮
గుహ్యకేశ్వర-యక్షులదొర ౭౮
గురు-బృహస్పతి ౯౭
గుహ-కుమారస్వామి ౩౯

...
గంధర్వ-దే...
గంధవహ } వా...
గంధవాహ }
గాంధార-స్వరభేదము
గ్రస్త-[illegible]
గ్రహపతి-సూర్యుఁడు
గ్రహ-ఉపరాగము ౧౧౬
గ్రామ్య-పామరజనవాక్యము ౧౬౫
గ్రాహ-ప్రాణినిహింసించుమీను ౨౫౬
గ్రీష్మ-గ్రీష్మఋతువు ౧౨౬
ఘన { మేఘము ౮౦
కంచువాద్యము ౧౮౭
నృత్తగీతాదులమధ్య
మానము ౧౯౧
ఘర్మ-చెమట ౨౭౫
ఘస్ర-దినము ౧౦౯
ఘనరస-జలము ౨౩౯
ఘృష్టి } సూర్యకిరణము ౧౫
ఘృణి }
ఘృణా-దయ ౨౦౦
ఘోషణా-చాటించుట ౧౭౮
ఘోర-భయము ౨౦౨
ఘ్రాణతర్పణ-సుగంధవస్తువు ౧౫౦
చర్చా-విచారణ ౧౪౨
చతుర్భుజ-విష్ణువు ౨
చక్రపాణి-విష్ణువు ౨౦

...బుద్ధి ౧౪౧
చేతస్-మనస్సు ౧౦
చైత్రిక-చైత్రమాసము ౧౨౪
చైత్రరథ-కుబేరునితోఁట ౬౦
చైత్ర-చైత్రమాసము ౧౨౪
చండికా-పార్వతీదేవి ౩౬
చంద్రికా-వెన్నెల ౮౯
చంద్రభాగా-నదిభేదము ౨౭౯
చంద్రశేఖర-శివుఁడు ౩౦
చంద్ర-చంద్రుఁడు ౮౬
చంద్రమస్-చంద్రుఁడు ౮౨
చంచలా-మెఱుపు ౮౨
చింతా-చింతించుట ౨౧౨
ఛద్మన్-కపటము ౨౧౨
ఛవి { కాంతి ౯౧
సూర్యకాంతి ౧౦౫
ఛాదన-కప్పుట ౮౫
ఛాయాపుత్ర-శని ౯౯
ఛిద్ర-రంధ్రము ౨౨౨
జలూకా-జెలగ ౨౫౬
జలముచ్-మేఘము ౮
జడ-శైత్యవస్తువు ౯౧

...గమనము
జనుస్-పుట్టుక ౧౦
జలౌకస్-జెలగ ౨౫౬
జలోచ్ఛ్వాస-అలుగు ౨౭౪
జగచ్చక్షుస్-రవి ౧౦౪
జా... } జాతి ౧౩౯
జా... }
జ్వాల-అగ్నిశిఖ ౫౬
జాల-వల ౨౫౦
జాతవేదస్-అగ్ని ౫౩
జిహ్మగ-పాము ౨౬౮
జిష్ణు-ఇంద్రుఁడు ౪౨
జిన-బుద్ధదేవుఁడు ౧౩
జీమూత-మేఘము ౮౦
జీవన- } ఉదకము ౨౩౮
జీవనీయ } ౨౩౯
జీవ-బృహస్పతి ౯౬
జుగుప్సా-నింద ౧౩౦
జ్యేష్ఠ-జ్యేష్ఠమాసము ౧౨౪
జైవాతృక-చంద్రుఁడు ౮౪
జ్యోత్స్నా-వెన్నెల ౮౯
జ్యోత్స్నీ-వెన్నెలగలరేయి ౧౧౨
జంతు-ప్రాణి ౧౩౯
జంభభేదిన్-ఇంద్రుఁడు ౬౩
జంబాల-అడుసు ౨౬౪

మాన్యస్త్రీ ౨౩౦
వసతి, రాత్రి, ఇల్లు ౨౨౩
వక్తృ, పలుకనేర్చినవాఁడు ౩౫
వరద, అడిగినవస్తువులనిచ్చు దేవత ౭
వద, పలుకనేర్చినవాఁడు ౩౫
వదావద, పలుకనేర్చినవాఁడు ౩౫
వ్యథ, బెజ్జము పుచ్చుట ౧౨౧
వధూ, భార్య, కోడలు, స్త్రీ, స్పృక్క-యను గంధద్రవ్యవిశేషము ౨౫౮
వర్ధన, వృద్ధిబొందు స్వభావముగలవాఁడు ౨౯
వర్తన, వర్తించు స్వభావము గలవాఁడు ౩౦
వర్ధన, నరుకుట ౧౭౦
వ్యంజన-గురుతు, గడ్డము మీసము, తిమ్మనము, స్త్రీపురుషగుహ్యావయవము, కకారాదివర్ణము ౨౭౨
వ్యసన, ఆపద, పడుట, వ్యసనము ౨౭౭
వర్త్మన్, తెప్ప, తెరువు ౨౭౮
వర్ష్మన్, దేహము, కొలత ౨౮౦
వన, ఉదకము, అడవి ౨౮౩
వల్లభ-ప్రియమైనది ౫౪
వల్లభ, అధ్యక్షుఁడు-ప్రియమైనది ౨౯౩
వదాన్య, చాలాయిచ్చేవాఁడు ౬
వశ్య, వశ్యమైనవాఁడు ౨౫
వధ్య, చంపదగినవాఁడు ౪౫
వర్య, వరేణ్య — ముఖ్యమైనది ౫౮
వ్యయ, అర్థవ్యయము ౧౩౦
వ్యత్యయ, తడబడుట ౧౪౬
వక్తవ్య, కుత్సితుఁడు, చెప్పినట్లు చేయువాఁడు పలుకదగినశబ్దము ౩౧౫
వదాన్య, లెస్సమాట్లాడువాఁడు, దాత ౩౧౬
వక్ర, వంకరమైనది ౭౨
వర, వరించుట ౧౨౧
వర, పొందఁబడిన అభీష్టము, శ్రేష్ఠవస్తువు, ఇంచుకంత ప్రియమైనది ౩౨౮
వజ్ర, వజ్రమణి, వజ్రాయుధము ౩౪౦
వ్యగ్ర, ఒకదానియందు మనస్సు తగిలినవాఁడు, వేగింపడువాఁడు ౩౪౫
వందారు, మ్రొక్కు-స్వభావము గలవాఁడు ౨౮
వత్సల, స్నేహముగలవాఁడు ౧౫
వర్తుల, వట్రువైనది ౭౦
వశ, ఇచ్ఛయించుట ౧౨౧
వంశ, కులము, వెదురు ౩౬౯
వశా, స్త్రీ, ఆడుఏనుఁగ, గొడ్డుటావు, అధికమైనది ౩౭౨
వర్ష, వాన, భారతాదివర్షము, సంవత్సరము ౧౭౯
వ్యత్యాస, తడబడుట ౧౪౬
వత్స, దూడ, సంవత్సరము ౩౮౦
వయస్, పక్షి, వయస్సు ౩౮౫
వర్చస్, తేజస్సు-విష్ఠ ౩౮౬
వరీయస్, మిక్కిలి ఘనమైనవాఁడు, మిక్కిలి శ్రేష్ఠుఁడు ౩౯౦
వసు, అష్టవసువులు, అగ్ని, కిరణము, రత్నము, ధనము ౩౮౩
వావదూక, తానుపలుకనిచ్ఛయించిన అర్థమును లెస్సగా నిర్వహించి పలికేవాఁడు ౩౬
వాచాట, దోషయుక్తముగా పెక్కుమాటలాడువాఁడు ౩౬
వాచోయుక్తిపటు, తానుపలుకనిచ్ఛయించిన అర్థమును లెస్సగా నిర్వహించి మాట్లాడువాఁడు ౩౬
వ్యాడ, సర్పము-మాంసము సదినే క్రూరమృగము ౧౯౯
వార్మణ, కవచములసమూహము ౧౫౬
వారుణీ, కల్లు-పడమటిదిక్కు ౨౦౮
వావృత్త, వరింప బడినవాఁడు ౯౨
వాసితా, స్త్రీ, ఆడఏనుఁగు ౨౩౨
వార్తా, జీవనోపాయము, లోకవార్త-తుచ్ఛము-రోగములేనివాఁడు ౨౩౨
వాక్పతి, నిర్దోషముగబలుక నేర్చినవాఁడు ౩౫
వాగ్మిన్, తానుపలుకనిచ్ఛయించిన అర్థము సలెస్సగానిర్వహించిపలికేవాఁడు ౩౬
వామన, కురుచైనది ౭౦
వాజిన్, గుఱ్ఱము, బాణము, పక్షి ౨౬౪
వాణినీ, నృత్యమాడు స్త్రీ-దూతిక ౨౬౮
వాహినీ, నది, సేన, సేనావిశేషము ౨౬౮
వామ, శరీరమందు యెడమపార్శ్వము ౮౫
వామ, మనోహరమైనది, ప్రతికూలమైనది ౩౦౦
వ్యాఘ్ర, శ్రేష్ఠవాచకము ౫౯
వార, సమూహము, అవసరము ౩౧౭
వాచాల, దోషయుక్తముగాపెక్కుమాటలాడువాఁడు ౩౬
వ్యాకుల, వ్యాకులుఁడు ౪౪
వాతూల, వాయుసమూహము, గాలిసహించనివాఁడు, వాతూలాగమము, ఉన్మత్తుఁడు ౩౫౧
వ్యాళ, దుర్జనుఁడు, పులి, పాము ౩౫౨
వా. పోలిక, వికల్పము ౪౦౪
వా, పోలిక ౪౨౦
వా, ఇదేననేనియమార్థము ౪౨౭
వాగీశ, నిర్దోషముగఁబలుక నేర్చిన వాఁడు ౩౫
వ్యాస, విరివి ౧౩౫
విప్రకృష్టక, దవ్వైనది ౬౯
వినాయక, బుద్ధుఁడు, విఘ్నేశ్వరుఁడు, గరుత్మంతుఁడు-గురువు ౧౬౩
విష్వక్, అంతటనున్న అనేయర్థము ౪౨౪
విప్రయోగ, ఎడబాసినస్త్రీపురుషులశృంగారము ౧౪౧
విష్వద్ర్యచ్, అంతటనడచేవాఁడు ౩౭
విజ్ఞ, నేర్పరి ౭
విశంకట, ఎడముగలది ౬౧
వికుర్వాణ, సంతోషమనస్సుగలవాఁడు ౮
విలక్షణ, నిష్కారణమైనఉనికి ౧౧౫
విసర్జన, తైలబిందాదులు జలాదులందు నైరయుట ౧౩౬
విషాణ, పసరపుకొమ్ము, దంతము ౩౧౨
విపణి, అంగడివీధి, అంగడి ౨౦౮
విత్త, విచారింపఁబడినది ౧౬౦
విజ్ఞాత, విత్త, విశ్రుత — ధనాదులచే ప్రసిద్ధుఁడు ౧౦
వినీత, శిక్షింపఁబడినవాఁడు ౨౫
వియాత, దిట్టతనముగలవాఁడు ౨౬
విస్మయాన్విత, వెరగుపడినవాఁడు ౨౬
విప్రకృత, పీడింపఁబడినవాఁడు ౪౧
విహస్త, వ్యాకులుఁడు ౪౪
విసృత, వ్యాపించినది ౮౬
విస్తృత, వ్యాపించినది ౮౬
విస్మృత, మరువఁబడినది ౮౭
విచారిత, విచారింపఁబడినది ౧౦౦
విరత, కాంతిలేనిదివా చంద్రాదులు ౧౯౦
విద్రుత, కరఁగినఘృతాదులు ౧౦౦
విధుత, విడువఁబడినది ౧౦౭
విదిత, ఎరుఁగఁబడినది ౧౦౮
విదిత, అంగీకరింపఁబడినది ౧౦౯
వివస్వత్, దేవత, సూర్యుఁడు ౨౧౪
వివిక్త, పవిత్రమైనది, ఏకాంతస్థలము ౨౩౮
వికృతి, వికారము ౧౨౮
విరతి, చాలించుట ౧౫౦
విశారద, విద్వాంసుఁడు, ప్రౌఢుఁడు ౨౫౨
విందు, ఎరిగేస్వభావముగలవాఁడు ౩౧
విప్రలబ్ధ, మోసబుచ్చఁబడినవాఁడు ౪౧
విద్ధ, తోయఁబడినది ౮౮
వివిధ, పెక్కువిధములైనవస్తువు ౯౪
విద్ధ, బెజ్జము వేయఁబడినది ౧౦౦

విధ, దేశాంతరమునుండి తెచ్చి విక్రయస్థానమందుంచిన వస్తువు, కావిడి, మార్గము ౧౫౩
విధా, సమృద్ధి ౧౨౩
విధా, చేయుట, ప్రకారము, గజాన్నము కూలి ౨౫౮
విధి, చేయుట - దైవము, బ్రహ్మదేవుడు, ప్రకారము, విధాయకవాక్యము ౨౫౬
విధు, విష్ణు - చంద్రుడు ౨౫౬
విషయగ్రాహిన్, విషయముగలవాడు ౨౫
వికాసిన్, వికసించు స్వభావముగలది ౩౧
విసారిన్, నెరయు స్వభావముగలది ౩౧
విన్న, విచారింపబడినది ౧౦౦
విలీన, కరగిన ఘృతాదులు ౧౦౦
విన్న, పొందబడినది ౧౦౫
విధూనన / విధువన } విదిలించుట ౧౧౭
విమర్దన, కుంకుమాదుల మెదపుట ౧౨౬
విఘ్న, విఘ్నము ౧౩౨
విరోధన, విరోధించుట ౧౩౪
విలేపన, నలుగు బెట్టుట ౧౪౦
విచయన, వెదకుట ౧౪౩
విరోచన, చంద్రుడు, అగ్ని, సూర్యుడు ౨౬౫
విశ్వకర్మన్, సూర్యుడు, దేవశిల్పి ౨౬౫
వితాన, యజ్ఞము, విస్తారము, రిక్తమైనది మందుడు ౨౭౦
వినా, అవిదప్పించియనుట ౪౧౪
విటప, కసువుగంట, చిగురుకొమ్మ ౨౮౭
విక్లబ, భయాదులచేతన దేహము నుధరింపశక్తిలేనివాడు ౪౪
విప్రలంభ, ఎడబాసిన స్త్రీపురుషుల శృంగారము ౧౪౧
విలంభ, ఇచ్చుట ౧౪౧
విస్రంభ, పరిచయము, క్రీడాకలహము, విశ్వాసము, హింసించుట ౨౯౧
వియామ / వియమ } పరపీడాదులను చాలించుట ౧౩౧
విక్రమ, ఆక్రమించుట, పరాక్రమము ౨౯౭
విధేయ, వినయముగలవాడు ౨౫
విష్య, విషము చేపంపదగినవాడు ౪౬
విషయ, నిత్యముగా నుండుతావు ౧౨౪
విశాయ, ప్రహరిదిరుగువారు-వరుసబెట్టుకొనిని ద్రబోవుట ౧౪౫
విపర్యయ, తడబడుట ౧౪౬
విషయ, నిత్యము పరిచయము చేయబడినది- శబ్దస్పర్శాదులు, దేశము ౩౦౮
విక్రియా, వికారము ౧౨౮
విశల్యా-దంతిచెట్టు, పాపరచెట్టు, తరిగొట్టుచెట్టు, నాగేటిచాలుకూర ౩౧౧
విదుర, ఎరిగే స్వభావముగలవాడు ౩౧
వికస్వర, వికసించే స్వభావముగది ౩౧
విసృత్వర / విసృమర } నెరయు స్వభావముగల నీళ్లమీది తైలబిందువు మొదలైనది ౩౧
విదర, వ్రక్కలౌట వ్రక్కలించుట ౧౧౮
విప్రకార, చెడుపని జేసెననియొక నిరుజఖాసునిగాజేయుట ౧౨౮
విహార, విహరించుట ౧౨౯
విధుర, ఎడబాయుట ౧౩౩
[illegible]స్తార, విరివి ౧౩౫
విస్తర, శబ్దసంబంధమైనవిరివి ౧౩౫
విష్టర, వృక్షము, దర్భపిడికిలి, ఆసనము ౩౨౫
విహ్వల, భయాదులచేతన దేహము నుధరింపశక్తిలేనివాడు ౪౪
విశాల / విపుల } ఎడముగలది ౬౧
విరళ, వల్పనిది ౬౬
విశ్వ, సమస్తము ౬౫
విప్లవ, దేశోపద్రవము ౧౨౭
విశ్రావ, మిక్కిలి ప్రసిద్ధి ౧౪౧
విశ్రావ-క్రాయుట ౧౫౦
వివశ, ఆసన్నమరణము చేదుష్టమైన బుద్ధిగలవాడు ౪౪
వినాశ, కానరాకుండుట ౧౩౫
విశ్, వైశ్యుడు, మనుష్యుడు ౩౬౯
విష, నీళ్లు, విషము ౩౭౮
విమనస్, దుఃఖముతోగూడిన మనస్సుగలవాడు ౮
విపర్యాస, తడబడుట ౧౪౬
విద్వస్, ఎరుగువాడు ఆత్మజ్ఞుడు ౩౮౯
విభావసు, సూర్యుడు-అగ్ని ౩౮౧
విగ్రహ, విరివి ౧౩౫
విలక్ష, వెరగుపడినవాడు ౨౬
వీథీ, మార్గము, పఙ్క్తి ౨౪౪
వీవధ, దేశాంతరమునుండి తెచ్చి విక్రయస్థానమందుంచినవస్తువు ౨౫౩
వీర్య, సత్త్వ, ద్రవ్యశక్తి రేతస్సు, తేజస్సు ౩౧౦
వీధ్రి, స్వభావము చే నిర్మలమైన స్ఫటికము మొదలైనది ౫౬
వికాశ, ఏకాంతస్థలము, స్ఫుటమైనది ౩౭౦
వ్యుష్టి, ప్రయోజనము, సమృద్ధి ౧౯౫
వ్యుత్థాన, అడ్డపెట్టుట, ప్రతికూలము చేయుట, సమాధిమానుట ౨౭౫
వ్యూఢ, రచనావిశేషము చే నుంచబడిన సేన, దట్టమైనది ౨౦౧
వ్యూహ, సమూహము, పొజుబారు దీరుట ౩౯౩
వృశ్చిక, కణుదురు, తేలు, తేలుమందుచెట్టు, వృశ్చికరాశి ౧౬౨
వృక్ణ, కోయబడిన తరాదులు ౧౦౪
వృత్త, వట్రువైనది ౭౦
వృత / వృత్త } వరింపబడినవరుడు / మొదలైనవారు ౯౨
వృత్తాంత, ప్రస్తావము, విశేషము, అంతయున్నమునర్థము, వార్త ౨౨౦
వృత్త, పద్యము, చరిత్రము, పోయినది, బటువైనది, వట్రువైనది ౨౩౫
వృతి, వరించుట ౧౨౧
వృత్తి, కైశిక్యాదివృత్తి, జీవనోపాయము, సూత్రాదివివరణగ్రంథము ౨౨౯
వృద్ధ, విద్వాంసుడు, వృద్ధుడు ౨౫౭
వృథా, వ్యర్థము, విధిలేకచేయుట ౪౦౨
వృథా, వ్యర్థము ౪౧౬
వృద్ధి, పెరుగుట ౧౨౨
వృజిన, వంకరయైనది ౭౧
వృజిన, వెంట్రుక, పాపము-క్లేశము ౨౬౫
వృషాకపి, శివుడు, విష్ణువు-అగ్ని, ఇంద్రుడు ౨౮౬
వృషాకపాయీ, లక్ష్మి, గౌరి ౩౧౧
వృత్ర, చీకటి, శత్రువు, వృత్రాసురుడు ౩౧౯
వృష, వీర్యవృద్ధిగలవాడు, ఎలికె, శ్రేష్ఠుడు, పుణ్యము, వృషభము ౩౭౬
వేగ, ప్రవాహము, వేగము, మలమూత్రాదిప్రవృత్తి ౧౭౭
వేల్లిత, వంకరమైనది ౭౨
వేల్లిత, కదలింపబడినది ౮౭
వేష్టిత, చుట్టబడినది ౯౧
వేధిత, బెజ్జము వేయబడినది ౧౦౦
వేధ, బెజ్జము పుచ్చుట ౧౨౧
వేదనా, సుఖదుఃఖాద్యనుభవము ౧౧౧
వేలా, సముద్రము పొంగుట, కాలోచితకాలము, మర్యాద, చెలియలికట్ట-రాజభోజనము, అనాయాసమరణము ౩౫౪
వేధస్, విష్ణువు, బ్రహ్మ, విద్వాంసుడు ౩౮౩
వైజ్ఞానిక, నేర్పరి ౫
వైధేయ, ఎరుకలేనివాడు ౪౭
వై, పాదపూరణము ౪౧౭
వౌషట్, దేవతలకు హవిస్సు ఇవ్వడము ౪౧౯

శల్క, తునక, నార ౧౬౮

శంఖ - శంఖనిధి - నుదుటియెముక - శంఖము ౧౭౫
శఠ,కుత్సుడు ౪౭
శ్లక్ష్ణ-ప్రియముబలుకువాఁడు ౩౭
శ్లక్ష్ణ-సన్నపునూలుపోగుమొదలైనది ౬౨
శరణ-ఇల్లు-రక్షించువాఁడు ౨౦౯
శయిత-నిద్రబోవువాఁడు ౩౩
శమిత-శమింపఁబడినరాగాదులు ౯౮
శస్త-పొగడఁబడినదేవతాదులు ౧౧౦
శకుంత - చదురుకాకి-పక్షి ౨౧౪
శశ్వత్-మరిన్ని అనేయర్థము-యెల్లప్పుడున్ననేఅర్థము ౩౮౯
శశ్వత్-మాటిమాటికిన్ననేయర్థము ౪౧౩
శశ్వత్-ఎల్లప్పుడున్నుఅనేఅర్థము ౪౨౨
శక్తి- ఆయుధవిశేషము-ప్రభుత్వాదిశక్తివస్తువులయందుండుధర్మము ౨౨౩
శమథ-కామక్రోధాదులు లేకయుండుట ౧౧౬
శరత్-శరదృతువు-సంవత్సరము ౨౪౯
శబ్దన-మోయుస్వభావముగలవాఁడు ౩౮
శంభు-బ్రహ్మ-శివుఁడు ౨౯౧
శమ-కామక్రోధాదులు లేకుండుట ౧౬
శ్వశుర్య-మగనితోడఁబుట్టినవాఁడు- ఆలితోడఁబుట్టినవాఁడు ౩౦౧
శస్త్రీ-ఆయుధము-లోహము ౩౩౫
శర్కరా- పెంకు- మొరపనేల-పంచదార ౩౩౧
శరారు-చంపేస్వభావముగలవాఁడు ౨౯
శయాళు-తూగుబోతు ౩౩
శనైస్-మెల్లగాననేఅర్థము ౪౨౮
శ్వస్-రేపనేఅర్థము ౪౩౪
శాష్కులిక - చక్కిలములయొక్క సమూహము ౧౫౩
శాశ్వత- యెన్నటికినాశము లేకయుండువాఁడు ౭౩
శాణ-వాడిగాజేయఁబడినఆయుధము ౯౧
శాంత-శమింపఁజేయఁబడినరాగాదులు ౯౮
శాంతి - కామక్రోధాదులు లేకయుండుట ౧౧౬
శాస్త్రవిద్-శాస్త్రమునెరిగినవాఁడు ౭
శాద-అడుసు-లేతకసువు ౨౪౬
శారద-నూత్నమైనది-అసమర్థుడు ౨౫౧
శాలీన-దిట్టగానివాఁడు ౨౬
శ్యామ-పచ్చనిది-సుగంధపాల-రాత్రి ౨౯౮
శార-వాయువు-నానావర్ణములుగలది ౩౨౧
శాస్త్ర-ఆజ్ఞ-వ్యాకరణాదిగ్రంథము ౩౩౫
శార్వర- ఘనమైనచీకటి- చంపేస్వభావముగలది ౩౪౪
శార్దూల-శ్రేష్ఠవాచకము ౬౦
శిలీముఖ తుమ్మెద-బాణము ౧౭౪
శిఖా-కిరణము-మంట-సిగ ౧౭౫
శిపివిష్ట-బట్టతలవాఁడు-కుష్టురోగి- శివుఁడు ౧౯౧
శిక్షిత-నేర్పరి ౪
శిక్యిత-ఉట్టియందుపెట్టఁబడినది ౯౦
శివతాతి-శుభముసేయువాఁడు ౩
శితి-తెల్లనిది-నల్లనిది ౨౩౯
శిశ్వదాన-మంచిఆచారముగలవాఁడు ౪౬
శిఖరిన్-వృక్షము-పర్వతము ౨౬౩
శిఖిన్-అగ్ని-నెమలి ౨౬౩
శివంకర-శుభముసేయువాఁడు ౩
శివా-పార్వతి-నక్క-కరకచెట్టు-ఉసిరిచెట్టు
శివుడు-శుభము ౩౬౭
శీర్షచ్ఛేద్య-చంపదగినవాఁడు ౪౫౧
శీల-స్వభావము-మంచినడత ౩౫౬
శుచి-అగ్ని-ఆషాఢమాసము-పరిశుద్ధుఁడు-జైనమంత్రి-పవిత్రమైనవస్తువు- తెల్లనివస్తువు ౧౮౫
శుభాన్విత-శుభముగలవాఁడు ౫౦
శుద్ధాంత-అంతఃపురము-అంతఃపురస్త్రీ ౨౨౨
శుక్త-ఆమ్లవిశేషము-నిష్ఠురమైనది ౨౩౯
శుభంయు-శుభముగలవాఁడు ౫౦
శుభ్ర-మిక్కిలిప్రకాశించునది-తెల్లనివస్తువు ౩౪౮
శూన్య-రిక్తమైనయిల్లుమొదలైనది ౫౭
శూల-శూలరోగము-ఆయుధవిశేషము ౩౫౨
శృంగ-ప్రభుత్వము-పర్వతశిఖరము-కొమ్ము-జీవకముస్గంధద్రవ్యము ౧౮౨
శృత - పాలునెయ్యిహవిస్సులయొక్క పాకము ౯౬
శ్వేత-వెండి-తెల్లనివస్తువు ౨౩౬
శ్లేష-కదియుట ౧౨౪
శ్లోక-శ్లోకము-కీర్తి ౧౫౮
శోధిత-శోధింపఁబడినవస్తువు ౫౬
శ్చ్యుతి-కారుట ౧౨౩
శోభన-చక్కనివస్తువు ౫౨
శౌండ- మదపానాదులచేతనెరుఁగనివాఁడు ౨౪
శాష్కుల-మాంసముతినువాఁడు ౨౦
శ్రయణ- ఆశ్రయించుట ౧౨౫
శ్రద్ధా-భక్త్యతిశయము-ఇచ్ఛ ౨౫౯
శ్రద్ధాళు-నమ్మికతోకూడినవాఁడు ౨౮
శ్రాయ-ఆశ్రయించుట ౧౨౫
శ్రీపర్ణ-తామరపువ్వు-నెల్లిచెట్టు ౨౦౯
శ్రీమత్, శీల - ఒప్పిదముగలవాఁడు ౧౫
శ్రుత-శాస్త్రము-వినఁబడినది ౨౩౩
శ్రుతి-వేదము-చెవి,వినుట,వార్త ౨౩౦
శ్రేష్ఠ, శ్రేయస్ - మిక్కిలిశ్రేష్ఠుఁడు ౫౯
శ్రౌషట్ , దేవతలకు హవిస్సుయివ్వడము ౪౧౯

సమర్థక, అడిగినవస్తువులనిచ్చుదేవతాదులు ౭
సంకసుక, నిలకడలేనివాడు ౪౩
సమధిక, మిక్కిలిఅధికమైనది ౭౬
సంద, కూడుట ౧౪౨
సర్గ, స్వభావము, విడుచుట, నిశ్చయము, పరిచ్ఛేదము, నిర్మాణము ౧౭౮
సధ్రీచ్, ఒకరితోడబోవువాఁడు ౩౫
స్వప్నజ్, తూగుబోతు ౩౩
సంజ్ఞా, బుద్ధి, పేరు, సంజ్ఞ ౧౯౦
సన్నికృష్ట-దాపు ౬౭
స్పష్ట, ప్రకటమైనది ౮౨
సంకట, ఇరుకటపుచోటు ౮౫
సనిష్ఠ, మిక్కిలిబలిసినది ౧౧౨
సనీడ, దాపు ౬౭
సంహూథ, కూర్పఁబడినసంఖ్య ౯౩
సంకీర్ణ, ఒకటికొకటికలసినది ౮౬
సంగీర్ణ, అంగీకరింపఁబడినది ౧౦౯
స్ఫురణ, అదరుట ౧౨౩
సంక్షేపణ, గొప్పను కొంచము సేయుట ౧౩౪
సన్నికర్షణ, సమీపమౌట ౧౩౬
సంసరణ, సంసారము. ఇరుకటలేకనేసనడుచుట. పెద్ద త్రోవ ౨౧౧
సముద్ధరణ. కక్కినఅన్నము. ఎత్తుట ౨౧౨
సంకీర్ణ. నెరసినది. కలసినది ౨౧౩
సహిష్ణు ఓర్పుగలవాఁడు ౩౨
సమున్నద్ధ. వినయములేనివాఁడు ౨౩
సంయత. బొండకొయ్యమొదలైనవాటిచేకట్టఁబడినవాఁడు ౪౨
సంఖ్యాత. లెక్కపెట్టఁబడినది ౬౫
సమస్త. సమగ్రము ౬౫
సంసక్త. కదిసినది ౬౮
సంహత. తెప్పఅంటకినది ౭౬
సముదక్త. చేదఁబడినది ౯౦
సంవీత. చుట్టఁబడినది ౯
సంయోజిత, మరియొకదానితో కూర్పఁబడినది ౯౨

సంకలిత- కూర్పఁబడినసంఖ్య ౯౩
స్వనిత- మ్రోయునది ౯౫
సందానిత-కట్టఁబడినది ౯౫
సందిత- కట్టఁబడినది ౯౫
సంతాపిత, సంతప్త } తపింపఁబడినది ౧౦౩
సముజ్ఝిత- విడువఁబడినది ౧౦౩
సంశ్రిత- అంగీకరింపఁబడినది ౧౦౯
సమాహిత-అంగీకరింపఁబడినది ౧౦౯
సరస్వత్- సరస్వంతమనునదము- సముద్రము ౨౧౪
సంస్కృత - చేయబడినఘటాదులు- సుశబ్దము- లెస్స చేయబడినవస్తువు ౨౩౭
సత్- సత్యము- సాధువు- కలిగియున్నది - శ్రేష్ఠమైనది- పూజ్యమైనది ౨౪౦
సకృత్- కూడాననే అర్థము- ఒకసారి అనే అర్థము
సంవత్- సంవత్సరము
సహాయతా- తోడువచ్చినవారిసమూహ ౧౯
స్థపతి-శిల్పి- బృహస్పతి- యాగము జేసినవాఁడు ౨౧౭
సమితి-యుద్ధము-కూటమి- సభ ౨౨౭
స్వస్తి- ఆశీర్వాదము- నిరుపద్రవము- పుణ్యము-శుభాదులు ౩౯౬
...పతి- ఇప్పుడనేఅర్థము ౪౩౫
సమర్థ- మిక్కిలిశక్తిగలవాఁడు, అన్వయయోగ్యమైనఅర్థముగలది- హితమైనది ౨౪౩
స్వచ్ఛంద- స్వతంత్రుఁడు ౧౬
సమర్యాద- దాపు ౬౭
సంవేద- సుఖదుఃఖాద్యనుభవము ౧౧౯
సంవిద్- జ్ఞానము- సంకేతము-సంభాషణము ...శ్చయము-యుద్ధము-నామధేయము ౨౪౯
స్వదా, ...దా } ఎల్లప్పుడు అనేఅర్థము ౪౩౫
సపది- శీఘ్రమనేఅర్థము ౪౧౩
సపది- అప్పుడనేఅర్థము ౪౨౧
సమృద్ధ- అధికసంపదగలవాఁడు ౧౨
సవిధ- దాపు ౬౭
సంబాధ-ఇరకటపుచోటు ౮౫
స్కంధ-అశ్వాయాదిసమూహము-మూపు- చెట్టుమొదలు - బౌద్ధశాస్త్రోక్తపంచస్కంధములు ౨౫౭
సమున్నద్ధ- పండితుఁడుగాక నేపండితుఁడనసకొనేవాఁడు- గర్వముగలవాఁడు ౨౬౦
సంధా- ప్రతిజ్ఞ- మర్యాద ౨౫౯
స్వధా - దేవతలకు హవిస్సు యివ్వడము

౪౧౯
సమృద్ధి- సమృద్ధి ౧౨౩
సంధి- కదియుట ౧౨౪
సన్నిధి- సమీపమౌట ౧౩౬
సమాధి- శంకాపరిహారము- మాటాడకుండుట ౨౫౪
సర్వాన్నీన, సర్వాన్నభోజిక } అన్నిలాగులభుజించువాఁడు ౨౨
సహన- ఓర్పుగలవాఁడు ౩౨
సదాతన, సనాతన } నాశములేకయుండునది ౭౩
సన్న- కారినసీళ్లుమొదలైనది ౯౩
స్కన్న- జారిపడినది ౧౦౪
సమున్న- తడివస్తువు ౧౦౬
సంవనన-మణిమంత్రాదులచేవశముగాఁజేసుకొనుట ౧౧౭
...మూర్ఛన- అంతటవ్యాపించుట ౧౧౯
...బాంధవాదులనాలింగనాదులచేసం... ౧౨౦
...యుట ౧౩౪
౧౩౫
౧౪౭
...టలు పెళ్లగింపబడు...
స్తంబ... గుచ్ఛలి ౧౪౮
సంస్థాన- ...ల్గుతెరువులుగూడినదిక్కు- సన్నివేశము ...ఆకృతి-మరణము ౨౮౧
సమాన- సజ్జనుఁడు- సదృశమైనది- ఒక్కటైనవస్తువు ౨౮౪
సనా- నిత్యము ౪౨౯
సమీప-దాపు ౬౭
సమాలంభ- నలుగుపెట్టుట ౧౪౦
స్తంభ-కంభము-మ్రానుపడియుండుట ౨౯౧
సభా - ఆస్థానము- సజ్జనుఁడు- సమూహము- శాల-ద్యూతము ౨౯౩
సత్తమ- మిక్కిలిశ్రేష్ఠుఁడు ౫౯
సమ, సమగ్రము ౬౫
సంయామ, సంయమ } లెస్సగాచాలించుట ౧౩౧
సంక్రమ - పోరాని జలప్రవాహాదులందుపోయేటందుకుగట్టినకట్ట ౧౩౮
సంభ్రమ- వేగిరపడుట ౧౩౯
సంగమ- కూడుట ౧౪౨
సమం- కూడాననేఅర్థము ౪౧౫
సముపజోషం-సంతోషము ౪౨౧
స్వయం-తనచేతననేఅర్థము ౪౨౮
స్మ- పాదపూరణము ౪౧౭

స్మ- గడిచెననేఅర్థము ౪౨౯
సవ్య- శరీరమందెడమపార్శ్వము ౮౫
సమాసాద్య- పొందదగినవస్తువు ౯౩
సంప్రదాయ- శిష్యపరంపరాగతమైనఉపదేశము ౧౨౦
సముచ్చయ - చెదరినవస్తువులనుపోగుచేయుట ౧౨౯
సమయ- శపథము- ఆచారము- కాలము- సిద్ధాంతము- జ్ఞానము- సంకేతము ౩౦౪
సన్నయ, సేనవెనుకనుండెడుదుముదారిఫౌజు, సమూహము- సంబంధము ౩౦౬
సస్త్యాయ, సమూహము- ఊరిమట్టుబయలు- అవయవసంస్థానవిశేషము- గృహము ౩౦౩
సముచ్ఛ్రయ, వైరము, పొడవు ౩౦౭
సత్య, అన, నిజము, యుగభేదము, లోకభేదము ౩౦౯
సమయా, సమీపము- నడుము ౪౦౭
స్వతంత్ర- స్వతంత్రుఁడు ౧౬
సమగ్ర- సకలము ౬౬
సమాహార, చెదరినవస్తువులనుప్రోగుచేయుట ౧౨౯
సంస్తర - దర్భాదులచేజేయఁబడినపాన్పు - యజ్ఞము ౩౧౭
స...ప్రతిజ్ఞ- యుద్ధము- క్రియాకా...ము- ఆ... ౩౨౨
సత్ర- గృహము- యజ్ఞవిశేషము - ఎడతెగనియాని- వనము- దంభము ౩౩౬
స్వర్, స్వర్గము - జన్మాంతరము - సుఖము- ఆకాశము ౪౦౯
సత్రా- కూడాననేఅర్థము ౪౧౫
స్వరు- యజ్ఞము- బాణము- యూపస్తంభముయొక్కతునక- వజ్రాయుధము ౩౨౩
సరళ- ఉదారుఁడు ౯
సకల- సమస్తము ౬౬
సంకుల- ఒకటికొకటికలసినది ౮౬
సర్వ, సమగ్రము ౬౫
స్నవ, కురియుట ౧౨౨
సంస్తవ-పరిచయము ౧౩౬
సంస్తావ- యజ్ఞమందుఉద్గాతమొదలైనవారుచేయుస్తోత్రము ౧౪౭
సచివ, మంత్రి- తోడైయుండువాఁడు ౩౬౨
స్వ- జ్ఞాతి- తానుఅనుట- తనసంబంధమైనది ధనము ౩౬౬
సత్త్వ, పృథివ్యాదిద్రవ్యము- ప్రాణము-ఉద్యోగము-జంతువు ౩౬౮
సదేశ, సవేశ } దాపు ౬౭

స్పర్శ, తపింపజేయురోగాదులు ౧౨౭
స్పశ, వేగులవాఁడు - యుద్ధము-పులిమొదలై
సవాటిలో పోట్లాడువాఁడు ౩౬౯
సంశ్లేష, కౌఁగిలించుట ౧౪౩
సంశయాపన్నమానస - సందేహించు వాఁడు ౫
సహస్, బలిమి - మార్గశీర్షమాసము ౩౮౭
సద్యస్, అప్పుడనే అర్థము ౪౨౧
సమంతతస్, అంతటననే అర్థము ౪౨౪
సర్వతస్, అంతటననే అర్థము ౪౨౪
సహసా, విచారింపక అనే అర్థము ౪౧౯
సంగ్రాహ, గట్టిగాపిడికిలించుట ౧౨౭
సహ, కూడాననే అర్థము ౪౧౫
సాంశయిక, సందేహించువాఁడు ౫
సాయక, బాణము - ఖడ్గము - నాశకరమైనది ౧౫౮
సాలావృక, కోతి - నక్క - కుక్క ౧౬౭
సారంగ, వానకోవిల అనే పక్షి - ఇఱ్ఱి - నానా వర్ణములుగలవస్తువు ౧౮౦
సాచి, అడ్డముగాననే అర్థము ౪౧౮
సాధిష్ఠ, మిక్కిలిపదిలమైనది ౧౧౩
సాధారణ, అనేకులకుపొత్తైనది ౮౨
స్థాణు, శివుఁడు - మోటుచెట్టు ౨౦౫
సాక్షిత. రాజు చేదండుగ గొనఁబడిన... ౪౦
సాక్షాత్, ప్రత్యక్షము - సమానము ౩౯౮
స్ఫాతి, పెరుగుట ౧౨౨
సాతి, క్రియాంతము ౧౫౧
సాతి, దానము - ముగియుట ౨౨౪
స్వాదు, ఇష్టమైనది - మధురమైనది ౨౫౧
సాధు, చక్కనివస్తువు ౫౨
సాధు, చక్కనివస్తువు - సజ్జనుఁడు ౨౫౮
స్వామిన్, ఏలువాఁడు ౧౧
సాదిన్, సారథి - గుఱ్ఱపురౌతు ౨౬౩
స్థాన, తావు - ఉనికి ౨౭౪
సాధన, చంపుట - మృతునిసంస్కరించుట - వసనాభిమొదలైనదానివిషముపోగొట్టుట - గమనము - ధనము - అప్పుపుచ్చుకొన్న ధనమునిప్పించుట - మగుడుట - ఉపాయము - వెంటఁబోవుట - లింగము - కరణము - సైన్యము - మేఢ్రమును ౨౭౬
స్థాస్ను, పెక్కుకాలముండునది ౭౩
స్థానే, తగునట ౪౨౨
సార్థమ్ } సాకమ్ } కూడాననే అర్థము ౪౧౫
సాంప్రతమ్, తగునట ౪౨౨

సాయమ్, సాయంకాలము ౪౩౨
సాంప్రతమ్, యిప్పుడనే అర్థము ౪౩౫
సామి, సగమనే అర్థము - నింద ౪౦౪
సామాన్య, అనేకులకుపొత్తైనది ౮౨
సాంపరాయ, ఆపద - యుద్ధము - భవిష్యత్కాలము ౩౦౬
సాంద్ర, దట్టమైనది ౬౬
స్థావర, కదలకయుండేపర్వతవృక్షాదులు ౭౪
సార్ద్ర, తడివస్తువు ౧౦౬
సాహస్రి, సహస్రములగుంపు ౨౫౬
సార, సత్త్వ. స్థిరాంశము - యుక్తము - శ్రేష్ఠము ౩౨౬
సాధీయస్, మిక్కిలిమంచివాఁడు - మిక్కిలిదృఢమైనవాఁడు ౩౯౦
స్వాహా, దేవతలకు హవిస్సు యివ్వడము ౪౧౯
సిత, కట్టఁబడినది ౯
సిత, ముగిసినది
స్తిమిత, తడివస్తువు
సిత, కట్టఁబడినది-
స్విత్, ప్రశ్న
సికతా-
..., ఉనికి
స్నిగ్ధ, స్నేహముగలవాఁడు. ...౫
సిద్ధ, పాకాదులచే ఆయత్తమై... ...న్నాదులు ౧౦౧
సింధు, దేశవిశేషము - నదవిశేషము - సముద్రము - నది - నదీవిశేషము ౨౫౭
సింహసంహనన - శ్రేష్ఠాంగరూపములలో కూడుకొన్నవాఁడు ౧౩
స్థిరతర, పెక్కుకాలముండునది ౭౩
సింహ. శ్రేష్ఠవాచకము ౬౦
స్ఫిత, అధికమైనది ౬౪
సీవన, కోకలుమొదలైనవికుట్టుట ౧౧౮
స్ఫుట, ప్రకటమైనది ౮౨
సుష్ఠు, మిక్కిలిఅనేఅర్థము ౪౧౪
సుష్ఠు, మంచిదనుట ౪౩౦
స్ఫురణ, అదరుట ౧౨౩
సురత, దయగలవాఁడు ౧౫
స్నాత, కారిననీళ్లుమొదలైనది ౯౩
స్తుత. పొగడఁబడినదేవతాదులు ౧౧౦
సుత, రాజు - కొడుకు ౨౧౭
సుధా, సున్నముపూయడము - అమృతము - జెముడు ౨౫౮
సుకృతిన్, పుణ్యముగలవాఁడు ౩
స్ఫుటన - వక్కలౌట - వక్కలించుట ౧౧౮

సురూప, విద్వాంసుఁడు - ఒప్పెడివాఁడు ౨౮౮
సురభి, ఆవు - వసంతర్తువు - మంచిపరిమళముగలది - మనోహరమైనది ౨౯౩
సుషమ, చక్కనివస్తువు ౫౨
సుహృదయ, మంచిమనస్సుగలవాఁడు ౪
సుందర, చక్కనివస్తువు ౫౨
సుసార, మిక్కిలిదవ్వైనది ౬౯
సుకుమార, మెత్తనిది ౭౮
సుకల, త్యాగభోగములుగలవాఁడు ౯
సు, మిక్కిలిఅనేఅర్థము ౪౧౪
సు, పూజార్థము ౪౧౭
సూచక, కొండెముఁజెప్పువాఁడు ౪౭
స్థూణా, ఇంటికంభము - ఇనుపప్రతిమ ౨౦౭
స్యూత, దారముచే కుట్టబడిన వస్త్రాదులు ౧౦౧
...ర్లవాఁడు - సారథి ౨౧౮
..., కోకలుమొదలైనవికుట్టుట ౧౧౮
..., పప్పుమొదలైనవ్యంజనము - వంటవాఁడు ౨౪౭
...నా - కొండనాలికె - వధస్థానము ౨౬౯
సూక్ష్మ, అల్పము ౬౨
సూక్ష్మ, పరమాత్మ - స్వల్పమైనది ౨౯౯
స్థూలోచ్చయ, సంపూర్ణముగాకుండుట - ఏనుగులసమమైననడుపు ౩౦౪
స్థూ., బలసినది
స్థూ...
...ల, మందబుద్ధిగలవాఁడు - బలసినవాఁడు ౩౬౦
స్థూలలక్ష, చాలాయిచ్చేవాఁడు ౬
స్పష్ట, నిశ్చయింపఁబడినది - బహుళమైనది ౧౯౫
స్పృష్టి, ముట్టుట ౧౨౨
స్వేదజ, చెమటవల్ల బుట్టినపురుగులుమొదలైనవి ౫౧
సేవన, కోకలుమొదలైనవికుట్టుట ౧౧౮
స్థేష్ఠ, మిక్కిలిఅధికమైనది ౧౧౩
స్తేమ, తడియుట ౧౪౨
స్థేయస్, పెక్కుకాలముండునది ౭౩
స్వైరితా, విచ్చలవిడివర్తించుట ౧౧౫
స్వైరిన్, స్వతంత్రుఁడు ౧౬
స్వైర, అలసుఁడు - స్వతంత్రుఁడు ౩౪౮
స్తోక, సూక్ష్మమైనది ౬౨
సోమవల్క, గుమ్ముడుచెట్టు - తెల్లచండ్రచెట్టు ౧౬౪
సోఢ, ఓర్వఁబడినతిట్టుమొదలైనది ౯౨

సౌస్నాత, భూతావేశాదులచేవాస్తెరుగనివాఁడు ౨౩
సౌమ్య,ఒప్పిడిది- సోముఁడుదేవతగాగలహవిస్సూక్తము ౨౧౬
స్ఫ్రిప్ర,తపింపఁజేయుకోగాడుబు ౧౨౭
స్రస్త, జారిపడినది ౧౦౪
స్రివ,కురియుట ౧౨౨
స్రాక్,శీఘ్రమనేయర్థము ౪౧౩
స్రుత,కారిననీళ్లుమొదలైనది ౯౩
స్రోతస్,శ్రోత్రాదీంద్రియము - నదీవేగము ౩౮౮
హర్షమాణ- సంతోషమనస్కుఁడు ౮
హస్తవారణ, చంపెదననివచ్చిన వానినడ్డగించుట ౧౧౮
హరిణ- తెలుపుపసుపుకూడినవస్తువు - ఇఱ్ఱి ౨౦౭
హరిణీ,లేడి-బంగారుప్రతిమ- పచ్చనివన్నెగలది ౨౦౭
హత,ఉత్సాహముచెడినవాఁడు ౪౨
హస్త,చెయ్యి- హస్తనక్షత్రము ౨౧౫
హంత,సంతోషము-దయ-వాక్యారంభము-దుఃఖించుట ౩౯౯
హస్న,విడువఁబడినవిష్ఠ ౯౭
హాల్యా-నాగేళ్లగుంపు ౧౫౪
హరి,యముఁడు-వాయువు- ఇంద్రుఁడు-చంద్రుఁడు-సూర్యుడు-విష్ణువు-సింహము-కిరణము-గుఱ్ఱము-చిలుక - పాము-కోతి-కప్ప-బంగారుచాయగలదియును ౩౩౦
హావ,పిలుచుట ౧౨౧
హవ,ఆజ్ఞ-పిలుచుట-యజ్ఞము ౩౬౨
హంస,సూర్యుఁడు-హంస- లోభిగానిరాజు-విష్ణువు-అంతరాత్మ-మత్సరములేనివాఁడు-ఉత్తమసన్న్యాసి-శ్రేష్ఠవాచకము ౩౮౧
హ్యస్,నిన్నఅనేఅర్థము ౪౩౪
హు,పాదపూరణము ౪౧౭
హాయన,సంవత్సరము-కిరణము-ధాన్యవిశేషము ౨౬౪
హా,వ్యథపడుట-శోకము-పీడ ౪౧౧
హిరుక్,అవిదప్పించియనుట ౪౧౪
హిరుక్,సమీపార్థము ౪౧౮
హింస్ర,చంపేస్వభావముగలవాఁడు ౨౯
హింసా,దొంగతనము- కొట్టుటకట్టుటమొదలైనది.చంపుట ౩౮౪
హి,కారణము-నిశ్చయము ౪౧౨
హి,పాదపూరణము ౪౧౭
హీ,ఆశ్చర్యము ౪౨౦
హీన,విడువఁబడినది ౧౦౭
హీన,తక్కువైనది-నిందింపఁబడినది ౨౮౪
హుమ్,ఊహ-ప్రశ్న-కోపము - భర్త్సించుట ౪౦౭
హుమ్,కోపముచేబలుకుట ౪౨౯
హూతి,పిలుచుట ౧౨౧
హృష్ట,సంతోషించినవాఁడు ౧౦౩
హృద్య,ప్రియవస్తువు ౫౪
హృదయాలు,మంచిమనస్సుగలవాఁడు ౪
హృష్టమానస,సంతోషమనస్కుఁడు ౮
హేతి,సూర్యకిరణము - ఆయుధము-అగ్నిజ్వాల ౨౨౭
హే,సంబోధనార్థము ౪౧౮
హై,సంబోధనార్థము ౪౧౮
హ్రసిష్ఠ,మిక్కిలికురుచైనది ౧౧౩
హ్రస్వ,కురుచైనది ౭౧
హ్రాదినీ,వజ్రాయుధము-మెరుపు ౨౬౯
హ్రీణీయా,రోయుట ౧౪౫
హ్రీణ,సిగ్గుపడినది ౯౨
హ్రీత,సిగ్గుపడినది ౯౨
క్షణ, వ్యాపారములేక నూరకుండుటగడియలో ౬ వభాగము-ఉత్సవము ౨౦౪
క్షమితృ, క్షంతృ } ఓర్పుగలవాఁడు ౩౨
క్షత్తృ,సారథి-వాకిలిగాచేవాఁడు- క్షత్రియస్త్రీయందుశూద్రునికిబుట్టినవాఁడు ౨౧౯
క్షమిన్-ఓర్పుగలవాఁడు ౩౨
క్షమా,భూమి-ఓర్పు-ఉచితము-సమర్థుఁడు,హితుఁడు ౨౯౮
క్షయ,చెడుట ౧౨౦
క్షయ,ఇల్లు-నాశనము ౩౦౧
క్షారిత-పరస్త్రీగమనబ్రహ్మహత్యాదిదోషములచేతఆడికెబడినవాఁడు ౪౩
క్షాంత,ఓర్వఁబడినతిట్టుకొట్టుమొదలైనది ౯౭
క్షిప్త,త్రోయఁబడినది ౮౮
క్షితి,నాశము-ఉనికి-భూమి ౨౨౭
క్షిప్ను, తిరస్కరించుస్వభావము గలవాఁడు ౩౦
క్షిపా,ప్రేరేపించుట ౧౨౪
క్షియా,చెడుట ౧౨౦
క్షిప్ర,శీఘ్రము ౧౧౨
క్షీబ, మద్యపానాదులచే ఒళ్లెరుగని వాఁడు ౨౪
క్షీర,ఉదకము-పాలు ౩౩౭
క్షుల్లక,సూక్ష్మమైనది ౬౨
క్షుల్లక,కొంచమైనది-చులకనైనది - క్షుద్రుఁడు ౧౬౬
క్షుధిత,ఆకలిగొన్నవాఁడు ౨౦
క్షుత-వాణిగాఁజేయబడినఆయుధము ౯౧
క్షుద్ర-లోభివాఁడు ౪౯
క్షుద్రా-అంగహీనురాలు-నాట్యమాడేస్త్రీ-వేశ్య-తేనయీఁగె- వాకుడుచెట్టు-క్రూరుఁడు. అధముఁడు,కొంచమైనది-కృపణుఁడు ౩౩౨
క్షేత్రజ్ఞ-ఆత్మ-నేర్పరి ౧౮౯
క్షేపిష్ఠ-మిక్కిలివేగముగలది ౧౧౨
క్ష్వేడా-వెదురుచివ్వ-సింహనాదము ౧౯౯
క్షేపణ-ప్రేరేపించుట ౧౨౪
క్షేమంకర-శుభమునుఁజేయువాఁడు ౩
క్షేత్ర-భార్య - శరీరము - మడి-సిద్ధస్థానము ౩౩౫
క్షోదిష్ఠ- మిక్కిలిక్షుద్రమైనది ౧౧౨

స్వయశః పూరితకకుభస్సుగవైకదృశః కృపార్ద్రహృదయాబ్జాః । దృష్ట్వేమమమరకోశాదర్శం హృష్యంతు పండితాస్సర్వే॥

శ్రీహయగ్రీవ భగవచ్చరణ సేవాసమాసాదితా నవద్యవిద్యావిభూషితేన- హరితగోత్రపయఃపారావారరాకా సుధాకరానంతార్యవర్యతనయేన- సరస్వతీ-తిరువేంకటాచార్యేణ విరచితే- అమరకోశాదర్శే-

తృతీయబింబస్సమాప్తః.

[illegible] ౨౭౫
[illegible]-నది ౨౬౫
తథాగత-బుద్ధుడు ౧౩
త్వరిత-శీఘ్రము ౬౪
తటిత్వాన్-మేఘము ౭౯
తటిత్-మెఱుపు ౮౨
తత-వీణాదివాద్యము ౧౭౬
తమోనపాద్-అగ్ని ౫౩
తపన- { సూర్యుడు ౧౦౩ ; నరకభేదము ౨౩౨ }
తమస్వినీ-రాత్రి ౧౧౧
తటినీ-నది ౨౬౫
తప-గ్రీష్మఋతువు ౧౨౭
తమా / తమీ { రాత్రి ౧౧౧ }
తపస్య-ఫాల్గునము ౧౭౪
తథ్య-సత్యము ౧౭౮
తరపణ్య-ఓడవానికూలి ౨౪౬
తరస్-శీఘ్రగమనము ౬౪
తపస్-మాఘమాసము ౧౨౩
తమస్ { రాహువు ౯౯ ; తమోగుణము ౧౩౮ ; చీకటి ౨౨ }
తమిస్ర-చీకటి ౨౨౩
తి[illegible]
(తిలోత్తమా-ఒక యచ్ఛం.
తిమి-నూఱామడ పొడుగుమీను ౨౫౪
తిష్య-పుష్యనక్షత్రము ౯౪
తిరస్క్రియా-అవమానము ౨౦౪
తిమిర-చీకటి ౨౨౩
తిమింగిల-తిమిని మ్రింగెడుమీను ౨౫౫
త్విష్-సూర్యకాంతి ౧౦౬
త్రిలిప్స-కొండచిలువ ౨౨౫
తితిక్షా-ఓర్పు ౨౦౬
తీక్ష్ణ-వేడిమి ౧౦౮
తీవ్ర-అతిశయము ౬౭
తీర-దరి ౨౭౨
తుషిత-గణదేవత ౧౦
తురంగవదన-కిన్నరుడు ౭౧
తుహిన / తుషార { మంచు ౯౦ }
తుషార-శీతలము ౯౨
తువర-ఒగరు ౧౭౮
తురాసాహ్-ఇంద్రుడు ౪౪
తూర్ణా-శీఘ్రము ౬౫
తృష్-కోరిక ౨౦౬
[illegible]ర్గము ౬
[illegible] వరాహ్ణము
ప్రాహ్ణము ౧౧౧
త్రిదివ.స్వర్గము ౬
త్రిదశ / త్రిదివేశ { దేవతలు ౭ }
త్రిస్రోతస్.గంగ ౨౬౬
త్ర్యంబక.శివుడు ౩౩
త్ర్యంబకసఖ.కుబేరుడు ౬౮
దర్పక.మన్మథుడు ౨౫
దనుజ.అసురుడు ౧౨
దశరూపభృత్,విష్ణువు ౨౨
దహన.అగ్ని ౫౫
దయా.కరుణ ౨౦౦
దస్ర.దేవవైద్యులు ౫౧
దర.వెఱపు ౨౦౩
దర్వీకర.పాము ౨౨౮
దర్దుర-కప్ప ౨౫౯
దశబల-బుద్ధదేవుడు ౧౪
దవ.కార్చిచ్చు ౫౮
దర్శ.అమావాస్య ౧౧౬
దమునస్.అగ్ని ౫౬
దావిక { దేవికా నదియందు బుట్టినది ౨౭౧ }
దివస్పతి-ఇంద్రుడు ౨౦
దివిషద్.దేవతలు ౮
దిన-దివసము ౧౦౯
ద్విరసన-పాము ౨౨
దిశ్య { దిక్కున పుట్టిన వస్తువు ౫౪ }
దివాకర-సూర్యుడు ౧౦౦
దివ్ { స్వర్గము ౬ ; ఆకాశము ౭౨ }
దిశ్.దిక్కు ౭౩
దివస-వాసరము ౧౦౯
దివౌకస్.దేవతలు ౭
దీర్ఘకోశికా-నీరుగుజెలగ ౨౬౦
దీర్ఘికా.దొడ్డబావి ౨౬౩
దీర్ఘపృష్ఠ.పాము ౨౨౮
దీప్తి-సూర్యకిరణము ౧౦౫
దీధితి.సూర్యకాంతి ౧౦౬
ద్వీపవతి.నది ౨౬౫
ద్వీప-నీళ్లనడిమిదిన్నె ౨౪౩
దుర్గా-పార్వతీదేవి ౩౭
దుఃఖ.దుఃఖము ౨౩౪
ద్యుమణి-సూర్యుడు ౧౦౨
దురిత / దుష్కృత { పాపము ౧౩౨ }
ద్యుతి-సూర్యకిరణము ౧౦౫
దుర్గతి-నరకము ౨౩౨
దుర్గంధ-కంపుగలవస్తువు ౧౫౧

ప్రసూతిజ-దుఃఖము ౨౩౪
ప్రజ్ఞా-బుద్ధి ౧౪౦
ప్రక్వాణ / ప్రక్వణ { వీణాదిధ్వని ౧౮౧
ప్రభాత-ఉషస్సు ౧౧౦
ప్రసన్నతా-తెలివి ౮౯
ప్రజాపతి-బ్రహ్మ ౧౭
ప్రకృతి { ప్రకృతి ౧౩౭ / స్వభావము ౨౧౯
ప్రవృత్తి-వృత్తాంతము ౧౬౪
ప్రతిశ్రుత్-ప్రతిధ్వని ౧౭౨
ప్రమథ-ప్రమథగణము ౩౫
ప్రతిపద్ { పాడ్యమి ౧౦౯ / బుద్ధి ౧౪౧
ప్రసాద-ప్రసన్నత ౮౯
ప్రమద / ప్రమోద } సంతసము ౧౩౩
ప్రమాద- { ఏమఱికతప్పుట ౨౧౨
ప్రణాద-అనురాగమువల్లఁ బుట్టిన శబ్దము ౧౬౭
ప్రభంజన / ప్రకంపన { వాయువు ౬౩
ప్రతీచీన-పడమటఁబుట్టినది ౭౫
ప్రజ్ఞాన-గురుతు ౯౦
ప్రద్యోతన-సూర్యుడు ౧౦౪
ప్రధాన-ప్రకృతి ౧౩౭
ప్రతిజ్ఞాన-అంగీకారము ౧౪౪
ప్రతిధ్వాన-ప్రతిధ్వని ౧౭౨
ప్రదీపన-విషభేదము ౨౩౦
ప్రసన్న-నిర్మలమైనది ౨౪౯
ప్రలంబఘ్న-బలభద్రుఁడు ౨౩
ప్రద్యుమ్న-మన్మథుఁడు ౨౫
ప్రశ్న-అడుగుట ౧౬౬
ప్రబంధకల్పనా-కథ ౧౬౨
ప్రమథాధిప-శివుఁడు ౩౧
ప్రలాప-ప్రయోజనములేని మాట ౧౭౨
ప్రభా-సూర్యకాంతి ౧౦౫
ప్రశ్రయ { ప్రశ్రయము ౧౩౧ / హస్తాదులచే నిక్కి ష్టులౌట ౨౧౫
ప్రతివాక్య-ఉత్తరము ౧౬౬
ప్రతిభయ-భయానకరసము ౨౦౨

ప్రభాకర-సూర్యుఁడు ౧౦౧
ప్రహర-జాము ౧౧౪
ప్రతీర-దరి ౨౪౨
ప్రవాళ-వీణాదండము ౧౮౯
ప్రమీలా-కునికిపాటు
ప్రణాళీ-జలమార్గము ౨౭౦
ప్రతిశ్రవ-అంగీకారము ౧౪౫
ప్రణవ-ఓంకారము ౧౬౦
ప్రకాశ-ఎండ ౧౦౭
ప్రత్యూష-ప్రభాతము ౧౧౦
ప్రదోష-ప్రదోషము ౧౧౩
ప్రచేతస్-వరుణుఁడు ౬౧
ప్రత్యుషస్-ఉషఃకాలము ౧౧౦
ప్రహి-బావి ౨౬౧

ప్రాచీ-పూర్వదిక్కు ౭౪
ప్రాణ-హృద్గతవాయువు ౬౩
ప్రాహ్ణ-పగటియొక్క మొదటిభాగము ౧౧౧
ప్రాప్తి-ఒకయైశ్వర్యము ౩౬
ప్రాచీన-తూర్పునఁబుట్టినది ౭౫
ప్రాణిన్-చేతనులు ౧౩౯
(ప్రాకామ్య - ఒక నైశ్వర్యము ౩౬
ప్రాలేయ-మంచు ౯౧
ప్రావృష్-వర్షర్తువు ౧౨౮
ప్రాచీనబర్హిస్-ఇంద్రుఁడు ౪౪
ప్రియతా-స్నేహము ౨౦౯
ప్రీతి-సంతోషము ౧౩౩
ప్రేత-నరకస్థజంతువు ౨౩౩
ప్రేమన్-స్నేహము ౨౦౯
ప్రేక్షా-బుద్ధి ౧౪౧
ప్రోష్ఠీ-ఎగిరిపడుమీను ౨౫౩
ప్రోష్ఠపద-భాద్రపదము ౧౨౫
ప్రోష్ఠపదా-పూర్వాభాద్ర ౯౫
ఫణా-పడిగె ౨౨౯
ఫణిన్-పాము ౨౨౭
ఫాల్గునిక / ఫాల్గున { ఫాల్గున మాసము } ౧౨౪ ౧౨౩
బలాహక-మేఘము ౭౯
బర్హిర్ముఖ-వేల్పు ౯
బలారాతి-ఇంద్రుఁడు ౪౩
బలిధ్వంసిన్-వెన్నుఁడు ౨౧
బర్హిశ్శుష్మన్-అగ్ని ౫౪
బలిసద్మన్-పాతాళము ౨౨౧
బలభద్ర / బల } బలదేవుఁడు ౨౩ ౨౪

బడబానల-బడబాగ్ని ౫౬
బలదేవ-బలభద్రుఁడు ౨౩
బడిశ-గాలము ౨౫౧
బర్హిస్-అగ్ని ౫౪
బాఢ-అతిశయము ౬౭
బాహుదా-ఒకనది ౨౬౮
బాధా-దుఃఖము ౨౩౪
బాడబ-బడబాగ్ని ౫౬
బాహులేయ - కుమారస్వామి ౪౦
బాహుల-కార్తికము ౧౨౬
బిబ్బోక-స్త్రీశృంగారచేష్ట ౨౧౩
బిసప్రసూన-తామర ౨౭౬
బిసినీ-తామరతీగె ౨౭౪
బిలేశయ-పాము ౨౨౮
బిల-రంధ్రము ౨౨౧
బిస-తామరతూడు ౨౭౭
బిడౌజస్-ఇంద్రుఁడు ౪౧
బీజ-కారణము ౧౩౭
బీజకోశ-తామరకాయ ౨౩౮
బీభత్స-బీభత్సరసము ౨౦౧
బుధ-బుధగ్రహము ౯౮
బుద్ధ-బుద్ధదేవుఁడు ౧౩
బుద్ధి-మతి ౧౪౦
బృందారక-వేల్పు ౯
బృహస్పతి-గురుఁడు ౯౬
బృహద్భాను-అగ్ని ౫౪
బింబ-సూర్యమండలము ౮౮
బిందు-జలబిందువు ౨౪౧
బ్రహ్మన్-బ్రహ్మ ౧౬
బ్రధ్న-సూర్యుఁడు ౧౦౧
బ్రహ్మపుత్ర-విషభేదము ౨౩౦
బ్రహ్మసూ-మన్మథుఁడు ౨౭
బ్రాహ్మీ-సప్తమాతృకలలో నొకతె ౩౬
బ్రాహ్మీ-సరస్వతి-వాక్కు ౧౫౭
భ-నక్షత్రము ౯౩
భవిక-శుభము ౧౩౪
భర్తృదారక-నాట్యయువరాజు ౧౯౪
భట్టారక-నాట్యోక్తియందు రాజు ౧౯౫
భయానక-భీమరసము ౨౦౨
భర్తృదారికా-నాట్యోక్తిని యువరాజుకూఁతురు ౧౯౫
భగవత్-శాక్యుఁడు ౧౩

(భసిత / (భస్మన్ } భస్మము ౫౮
భర్త్సన- అపకారవాక్కు ౧౭౦
భవానీ-పార్వతి ౩౭ (ర్య ౧౯౫)
భట్టినీ-నాట్యోక్తియందు రాజుభా
భవ్య-శుభము ౧౩౪
భయ-వెఱపు ౨౦౩
భర-అతిశయము ౬౬
భద్ర-శుభము ౧౩౪
భయంకర-భయానకరసము ౨౦౨
భవ-శివుఁడు ౩౪
భా-సూర్యకాంతి ౧౦౫
భావుక-శుభము ౧౩౪
భాస్వత్-సూర్యుఁడు ౧౦౧
భాషిత-మాట ౧౫౮
భారతీ-సరస్వతి,వాక్కు ౧౫౭
భాగీరథీ-గంగానది ౨౬౬
భాద్రపద-భాద్రపదము ౧౨౫
భాద్రపదా-ఉత్తరాభాద్ర ౯౫
భాను { సూర్యుఁడు ౧౦౩ / సూర్యకిరణము ౧౦౬
భాగధేయ / భాగ్య { పూర్వకృతశుభాశుభకర్మములు ౧౩౬
భాస్వర-గణదేవత ౧౦
భాస్కర-సూర్యుఁడు ౧౦౧
భాద్ర-భాద్రపదము ౧౨౫
భార్గవ-శుక్రుఁడు ౯౭
భావ-నాట్యవిద్వాంసుడు ౧౯౪
భావ { రసములఁబుట్టించుమనోవికారము ౨౦౩
భార్గవీ-లక్ష్మి ౨౮
భాషా { సరస్వతి / వాక్కు } ౧౫౭
భాస్-సూర్యకాంతి ౧౦౫
భిత్తి-తునక ౮౮
భిదుర-వజ్రాయుధము ౪౭
భీ-వెఱపు ౨౦౩
భీషణ-ఘోరరసము ౨౦౨
భీతి-వెఱపు ౨౦౩
భీమరథీ-నదీభేదము ౨౭౦
భీమ { శివుఁడు ౩౪ / భయంకరము ౨౦౨
భీష్మ-భయంకరము ౨౦౨
భీష్మసూ-గంగ ౨౬౬
భుజగ / భుజంగ } పాము ౨౨౬